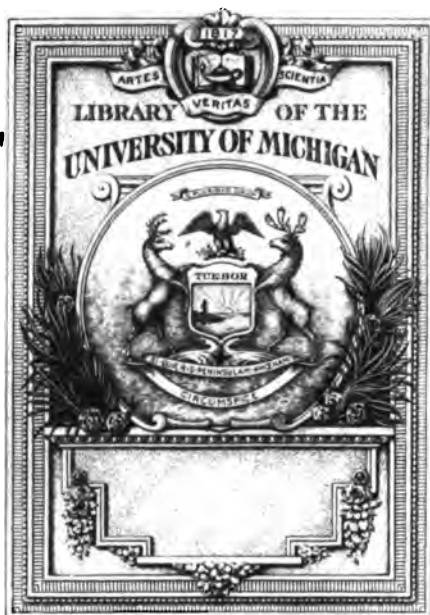

B 486549

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

THE GIFT OF
Royal W. Walters

7

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.ch

www.libtool.com.cn

Nordisk
Conversations-Lexicon.

Fredie Bind.

www.libtool.com.cn

Nordisk

www.libtool.com.cn

Conversations-Lexicon,

indeholdende

en almeenfattelig Forklaring over alle vigtige Navne,
Gjenstande og Begreber,

som forekomme i Livet under Læsning og i Samtale.

Tredie Bind.

F — J

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(G. E. C. Gad. Gyldendalske Boghandling. C. C. Tøse & Melbourn.)

1860.

www.libtool.com.cn

10

Trykt i Ljiefes Bogtrykkeri.

F, det 6te Bogstav i det latinske og i vort Alphabet, traadte i Latinen ofte isædet for det græske Digamma eller φ . **F**. er i Musiken det 4de Trin af den diatoniske Tonestige. I Kober- skrift betyder **f** forte, **f** fortissimo.

Faaborg, Kjøbstad i Fyen, Svendborg Amt, Salling Herred, ligger ved en Bugt af Lille- balt 5 $M.$ S. for Odense, $3\frac{1}{2}$ $M.$ fra Svend- borg og $4\frac{1}{2}$ $M.$ fra Assens. Byen har en lav Veligheden, men $N.$ og $N. O.$ for den strække sig betydelige, tilveels flovklædte Lyngbakker (de saakaldte sjenste Alper). Læt $N. O.$ for Byen ligger en Inbø, omtrent 100 Edr. Land stor, almindelig kaldet Sundet. Ved Følletællingen 1855 havde **F.** 2,777 Indb. (1801 kun 1,061, saa at Folkemængden i dette Aarhundrede er steget til langt over det Dobbelte). Byen har 21 Gader og 420 matriculerede Eienomme. Dens Forbilliggende udgjør kun 353 Edr. Land. Med Byen er forenet et Landdistrikt, bestaaende af den lille D Bjørns (med omtrent 100 Indb.), der ligger $\frac{1}{2}$ $M.$ S. for Byen i Faaborg-Bug- tens Næring. Af offentlige Bygninger i **F.** mærkes: Kirken i den østlige Udvant af Byen, høi og stor, havde før en prægtig Altertable fra den katolske Tid, men denne er nu sat tilside, og en ny med toloskale Figurer (Christus i Gmaus) af Marsstrand er opstillet 1858; Kirken har intet Laarn men kun et Træspir, den har hørt til det 1477 oprettede Helligaandskloster, men blev i Reformationstiden givet Byen til Sognekirke; fremdeles et Klokketaarn med 3 Klokker midt i Byen, hvilket har hørt til Byens ældre, ved samme Feilighed nedlagte St. Nicolai Kirke; et Hospital for 12 qvindelige Lemmer; den Ploug- Hømpelste Stiftelse for 8 gamle og svagelige Personer; Fattighuse; 2 Skoler; Raadhuset, opført 1839, og Løbbygningen, opført 1837. Havnen har en Dybde af 12—13 Fod. Ind- byggernes Hovederhverv bestaaer i Handel, især med Korn, og Skibsart, hvilke i de senere Aar have været i stærk Eiltagen; navnlig er Traffikken med Hertugdømmerne af stor Betyd- ning. 1857 udsfæret til Udlandet 49,484 Edr. Korn, til Kongeriget Havne 15,963 Edr. og til Hertugdømmerne 34,783 Edr. Til Byen vare hjemmehørende 82 Fartøier af 1,883 $Com.$ Læster. Af industrielle Anlæg findes en Mængde (1855: 25) Brændeviinsbrænderier, 5 Bruggerier, 4 Skibs- og Waadebyggerier o. s. v. Sine første Privilegier fik Byen af Kong Abel 1251. Ege- som de andre sjenste Kjøbstæder leed den meget i Grevens Feide 1536, og den har ofte været

hjemstøgt af Pest og betydelige Ildbrande, især 1728. Den skal forhen have været befæstet.

Faar (Ovis aries). Faaret hører til de stede- hornede Drøvtyggere; Hannen (Bader, som gildet: Bebe) har som oftest 2 sammentrykte, kantede, knudrede, tilbageviede eller spiral- snoede Horn; Hunnen (som Unge: Gimmerlam) er i Reglen uden Horn; Legemet er bedækket med en hvid eller sort Uld, Venene spinkle, i Reglen kun siunt bebaarede. **F.** har været tæmmet fra de allerældste Tider; allerede Abel var jo Faarehyrde. Fra hvilken vild Art **F.** stammer, er uafgjort; man har søgt Stamarten beels i Muston= beels i Argali=**F.** Som tamt er **F.** næsten udbredt over hele den beboede Jord; intetsteds forekommer det som forvildet. I visse hebe Egne, f. Ex. i Guinea, taer det en af sine vigtigste Egenstaber, nemlig Haar- klædningens udbagtige Bestaaenhed. **F.** er et fromt, ængstelig, eenfoldigt og usifomt Dyr, kun Lammene ere mere livlige; intet andet Huusdyr laeder sig holde i saa store Flokke og lede med den Lethed, blot med et Par Faar- hunde; med blind Tillid følger hele Hjorden den Bader, der gaar i Spidsen, om det saa er tværs over en Elv eller ned i en Afsgrund. **F.** taaler bedre Kulde end Bebe, men ikke Fugtighed; i den hedeste Tid bør man derfor bringe dem i Skygge, og naar man holder dem inde om Natten, bør man ikke føre dem ud paa Marken, førend Duggen er borte; paa fugtige Eng angribes de af Lungesyge, Leversyge og Dreiesyge. Da de tage tiltakke selv med det forreste Græs, egne de sig især for Djerlande og Hebestrækninger; **F.** udgjøre saa- ledes Færøernes og Islands bedste Rigdom. Paa Færøerne og paa nogle Der (saakaldte Faarevær) ved det nordlige Norge laeder man dem gaae ude hele Vinteren og selv søge deres Føde, og driver dem kun sammen i Klippe- kløfter eller færegne Indbegninger for at plukke den løse Uld af, udtage til Slagtning o. s. v.; men paa Island ere de i Stald om Vinteren ligesom i Norge og Danmark. **F.** yder især Uld, Skind, Kjøb og Taig; i Reglen klipper man det 2 Gange, Foraar og Efteraar, de ædlere Racer, f. Ex. det spanske **F.**, kun 1 Gang. Parringstiden er om Efteraaret, „Lømmingen“ om Foraaret; de danske **F.** føde hyppig 2, visse Racer endog 3 Lam. Et almindeligt **F.** kan yde 2—4 Pd. Uld, et spansk 5—10 Pd. aarlig. Faarehold i det Store kaldes „Schäferi“. — Det almindelige norste og danske **F.** er lille,

fortaalet og grovulbet; Hedeaaeret er mere høibenet og finulbet. Det islandste *F.* (*O. A. polycerata*) er større, mere tyktalet og finulbet, begge Kjøen hornede, med 2 oprette og 2 krumme, undertiden endog 6 Horn. Af *Marthaeret* ere derimod begge Kjøen i Regelen kullede. Det spanske eller *Merinos-F.* har hjemme i Castilien og Aragonien, hvor det om Sommeren drives op i Bjergene, om Vinteren ned paa Sletterne; det udmærker sig ved, at Hornene hos Bødderen ere dreiede flere Gange rundt og rettebe ud til Siden, samt ved sin særdeles fine, fedtede og krøllede Uld, der ogsaa beklæder Benene, Hovedet og Halsen; men det er mindre end det almindelige *F.*, søder kun 1 Lam og egner sig derfor mindre til at holdes for Kjødets Styld. Af de engelske Racer fortjene at nævnes *Dixley-F.* og de saakaldte „*South-Downs*“ med lang Krop, mørke Been og Hoved, ingen Horn, fra det sydlige Englands Kridtegne. Det ungarske og *vallasiske F.* (*O. atropiceos*) udmærker sig ved sine lange, oprette, spiralsvøbne Horn. Kirgiserne og Kalmukkerne have flere høibenede *F.* med hængende Dren og med 2 store nøgne Fethuder under den korte Hale (*O. A. steatopyga*); og *F.* med lange, slæbende Fethaler (*O. A. platyura*) findes i visse Egne af Asien og Afrika. Den meest afvigende Faareraace og den, der nærmer sig meest til de vilde *F.*, er *Guinea-F.* i Senegal og Guinea; det er høibenet, har hængende Dren og et glat, rødligt Haarlag uden Uld. Foruden i Europas Hede- og Fjeldegne drives en vigtig Faareavl i Syd-afrika, Ryholland, van Diemensland og Nyzeeland. — De vilde Faareraacer ere behændige og kvikke, men meget slyge Dyr, som det er vanskeligt at jage, da de ere Bjergdyr, som beboe Bjergene i Sydeuropa (*Muskon-F.*), Centralasien (*Argali-F.* [s. d. A.] og maastee flere andre Arter), Habeshestien (*O. tragelaphus*) og Klippebjergene i Nordamerika (*O. montana*). *Muskon-F.* (*O. musimon*) temmes temmelig let og parrer sig let med de tamme *F.*, som det isørigt altsede ikke ligner i Udseende; det har høiere Been og Hals, en kraftigere Bygning, et glat brunligt Haarlag, og Bødderen har lange og stærke Horn. Det findes paa Corsica, Sardinien, Cypren, maastee ogsaa i det sydlige Spanien og paa de græske og persiske Bjerge.

Faareflynder, s. Levecitte.

Faarehund eller **Chærfhund** kaldes en Hunderaace (af middeldmaadig Størrelse, med temmelig sylbig og krøllet Peltis, bukket Hale, smaa opstaaende Dren, tynde Snude), der ved sin Kraft, Paalidelighed og Kærlighed for Hænderne egner sig til som Hyrdehund at bevogte Hjorden og holde den samlet.

Faaredyling (*Acheta*) er en Insectslægt af Græshoppernes Gruppe, i hvilken den udmærker sig ved natlig Levemaade, mørke Farver, lange Hølehorn, slædtiggende Forvinger, lange, i Hvilen stærkt sammenfoldede Bagvinger, der hos den almindelige *F.* rage ud over Daglivet som to lange smalle Forlængelser, og lange Baglivsbørster; da de leve paa Jorden og ikke paa Planter, ere Fædderne uden Fethuder; Sunnerne have en lang Læggebraad, og Hansens Forvinger lignende Lydresfaber som hos de ægte Græshopper. *A. domestica* opholder

sig om Sommeren i det Frie, men om Vinteren i Husene, især i Nærheden af Ildstederne, i Krøge, Revner mellem Stenene o. s. v. De leve af Brødkrummer og andet Affald; man kan fange dem i Kruller, halvt fyldte med Ul eller besl., eller forgive dem med Piller af Arsenik, Meel og Gulero. Dvertroen anseer nogle Steder *F.s* Musfl for et gunstigt, andre Steder for et ulykkeligt Bærfel; at den betragtes som et Tilbehør til Arnen og som et Symbol paa Hjemmets Fred og Lykke, seer man af Vidensk. smukke: „*The cricket on the hearth*“. *A. campestris* er større, lever altid i det Frie og graver sig 6—12" dybe Guler paa solbeskinne, sandede Steder, s. Gr. ved Siden af Bæie.

Faaretrøge eller **Faareluud**, s. **Engstikue.**

Faba, s. **Bønne.** — *Faba alba*, hvide Bønner, bruges i Husholdningen og lidet i Medicinen som „*Bønnemeel*“. — *Faba pichurim*, *Pichurimbønner*, ere Frøbladene (*Cotyledones*) af *Nectandra puchury* major og minor, der voxe i Brasilien. De have en behagelig krydret Lugt, der ligner *Cassafra*s og bruges noget i Medicinen. — *Faba Sanoti Ignatii*, *Ignatiusbønner*, ere meget giftige, idet de indeholde lignende Bestanddele som *Kævelager*, nemlig *Strychnin* og *Bruicin*.

Fabel er Fortællingen af en opdigtet Tilbragelse, der fremstilles som virkelig foregaaet; isærleshed et Digt, hvori Dyr eller kvikke Gjenstande (jælbørne Mennesker) ere de Handlende, og hvis Hensigt er at anstueliggjøre og ret indbrøge en eller anden praktisk Sandhed eller moralsk Lære. En faaban *F.* er den æspisse (s. *Æsopos*), som ogsaa kaldes en *Apolog* (s. d. A.); den bestaaer da gjerne af to Dele, Fortællingen selv og den Lære („*Moralen*“), som deraf skal udbrages. *F.* hører saaledes deels til den fortællende, deels til den didaktiske Poesie. Dog er denne moralske Tendents ikke nogen nødvendig Egenkskab, og man har endee Fabler, hvis Hensigt blot er at give en gemytlig og underholdende Læsning for Børn eller barnlige Sjæle, og i hvilke der ofte er ikke liden Poesie. Fabelens Stil er jevn og let, Dyrenes almindelige bekendte Charakterer sætter strax Læseren ind i det, Digteren mener, og *F.* kan derfor være kort. De vigtigste Fabeldigtere i Oldtiden vare *Æsopos* og *Phædrus*, i den mere Tid vor berømte *Holberg*, *Frankmandene LaFontaine* og *Florian*, *Lybsterne Hagedorn*, *Gellert*, *Lessing* o. m. Fl. (s. *forresten Art. Eventyr, Sagn*).

Faber (*Freberit*), født 1795, død 1828, Regimentskvartermester og Auditør ved daværende slesvigste *Cuirassier-Regiment* i Horsens, en ivrig og begavet Naturkyndig, reiste 1819—21 i Island. *F.s* vigtigste Skrifter ere: „*Prodromus der isländischen Ornithologie*“ (*Kjøbenhavn*, 1822); „*Ornithologiske Notitser som Bidrag til Danmarks Fauna*“ (*Århus* 1824); „*Ueber das Leben der hochnorðisken Væg*“ (2 Bb., *Leipzig*, 1825—26) og „*Naturgeschichte der Fische Svalands*“ (*Frankf.* 1829) samt adskillige Artikler i „*Lidskrift for Naturvidenskaberne*“.

Faber (*Jacob*, *Stapulensis*; *Lesèvre d'Étaples*), den betydeligste af de Mænd, som ved Reformationsens Begyndelse bandede Weien for *Calvin*, født 1450 i *Étaples* i *Picardiet*, død 1536,

studerede i Paris, Florents, Rom og Venedig, optraadte derefter som Lærer i den aristoteliske Philosophie i Paris, men begyndte, lebet af sit dybe, religiøse Gemyt, snart mere og mere at beskæftige sig med den hellige Skrift, til hvilken han udgav **veffjellige Commentarer**, ligesom han ogsaa 1530 leverede en fuldstændig Oversættelse m. M. Uagtet F. fuldkomment stemmende overeens med Reformationens Grundsaetninger, blev han dog udbortet i den katolske Kirke, da han haabede, at Evangeliets Formyelse kunde bringes istand uden nogen voldsom Hjælpelse.

Fablianz (af det latinske fabulari, fortælle, gammeltr. fabler tale, fortælle) kaldes i den nordfranske Litteratur i Middelalderen en Art korte, fortællende Digte, som foredroges af omreisende Sangere eller Fortællere (en saadan kaldtes Fableor, ogsaa Conteur). Indholdet deraf var sjelden historisk, eller hentet fra æstetiske Sagn (men da indlæbt i Samtidens Farver); for en stor Deel var det letfærdige og ofte smukke Historier om Kunste, Borgere og Adelsmænd, om trolose Koner og bedragne Egetmænd o. s. v., saadanne, som siden hyppig efterlignedes af Boccaccio og andre italienske, franske og engelske Novellister. De havde Form af en Anekdote, Tonen var epigrammatisk, spottende og lystig; disse F. vare et Organ for en folselig Satire, hvormed den sunde Menneskeforstand hevnedes sig paa de Magtiges Despotisme. De toge deres Stof fra den virkelige Verden og Samtiden, og bannede derved en Nedsættning til de Førre, fra en ideal Verden hentede episke Digte, hvilke de illsjelden parodierte og spottede. I videre Betydning hører hertil ogsaa „Romans d'aventure“, „Contes“ (korte Fortællinger) og „Dits“ (dits ell. diétés, Anekdoter af historisk eller allegorisk Indhold). — Samlinger af F. ere udgivne af Barbagan (ny Udg. ved Néon, 1806) og Subinal (1835 og 1839).

Fabre (François Xavier), fransk Historiemaler, født 1766 i Montpellier, traadte i Lære hos Louis David. Han reiste temmelig tidlig til Stalien, hvor han forblev til 1826, da han vendte tilbage til Frankrig og nedlaette sig i sin Fødeby, hvor han anlagde et Museum og et offentlig Bibliothek. F. døde d. 16de Marts 1837.

Fabre (Marie Jacques Joseph Victorin), fransk Digter og Læser, født d. 19de Juli 1785, begyndte sin litterære Løbebane med at concurrere til de af Akademit udsatte Priisopgaver og skrev Digte („La mort d'Henri IV“, „Ode sur le Tasse“ o. fl.), men blev mere bekendt ved sine profaiske Skrifter, navnlig sine Vortaler over Boileau, Corneille, La Bruyère (som erholdt Akademiets Præmie 1811) o. fl., samt ved sit „Tableau littéraire de la France au 18me siècle“ (der ligeledes blev kronet af Akademit). For at bevare sin Uafhængighed vilde han under Napoleon hverken modtage Embeder eller lade sig optage i Akademit; siden beskæmpe han Restaurationen, tog levende Deel i Julirevolutionen og døde d. 29de Mai 1831. Hans „Oeuvres“ ere udgivne af Sabatier (1844—45). — **Sean Raymond Auguste F.**, Broder til den Foregaende, Publicist og Digter, født d. 24de

Juni 1792, er meest bekendt som Forfatter af det herlige Digt „La Calédonie ou la guerre nationale“ (1823); fremdeles skrev han „Histoire du siège de Missolonghi“ (1826) og „La révolution de 1830 et le véritable parti républicain“ (1833). Han døde i Paris d. 23de Octbr. 1839.

Fabre d'Églantine (Philippe François Nazaire), fransk Digter og Revolutionsmand, født d. 28de Decbr. 1755, havde fra 1787 udbiget nogle med enbeel Bisald optagne Lysspil („Le Philinte de Molière“, „L'intrigue épistolaire“ og „Les précepteurs“, som først blev opført 1799, var de bedste), da Revolutionens Aand drog ham ind i det politiske Liv, til hans egen og Frankrigs Ulykke. Han forbandt sig med Cam. Desmoullins, Lacroix og Danton, og da denne 1792 blev Justitsminister, blev F. Generalsecretair samt Medlem (for Paris) af Conventet, hvor han stemte for Kongens Død o. s. v. Ligesom Danton udfoldebe F., skjænt han var uden Formue, en Lurus, der bidrog til at styrke den mod ham reiste Mistanke om uærbige Pengespeculationer og hemmelig Koyalisme. Da han siden optraadte imod Jakobinerne, blev han anklaget for at have forfalset et Decret og stulset Pengen af Statens Bidler tilstibe, samt for hemmelig Forskæelse med Pitt, og henrettedes tilligemed Danton d. 5te April 1794. Hans „Oeuvres posthumes“ udfom 1801.

Fabrizio, Stab i Kirkestaten B. for Macerata, har Papir- og Pergamentfabriker og et Museum for Eidsbenslæger. 8,000 Indb.

Fabrizio (Gentile da), berømt Maler, var født i Fabrizio i Umbrien omtrent 1370. Efter at have malet flere betydelige Billeber i sin Fødeby, i Orvieto og Florents, blev han omtrent 1423 kaldet til Venedig, og malede der samtibig med Vittore Pisanello; navnlig skaffede et Maleri, forestillende Sølslaget mellem Venedig og Lybte, ham megen Berømmelse; han malede flere andre Billeber i Venedig, og kaldtes derpaa til Rom af Martin V (død 1431), for at udmalme Laterankirken. Endnu 1450 var han i Rom beskæftiget med dette Arbejde, men døde rimeligvis samme Aar.

Fabricius (Hieronymus), efter sit Fødested i Kirkestaten kaldet „ab Aquapendente“, født 1537, død den 23de Mai 1619 som Lærer i Anatomie og Chirurgi i Padua, indtager en fortrinlig Plads i Medicinens Historie paa Grund af talrige Opdagelser i Anatomien og Chirurgien. Den første Udgave af hans „Opera chirurgica“ udfom 1717 (2 Bd., Padua); af „Opera physiologica et anatomica“ har Albinus besjergt den bedste Udgave (Levden 1737).

Fabricius (Johan Christian), født 1748 i Lønder, død 1808 som Professor i Kiel, var en berømt Entomolog, hvis Skrifter bød denne Deel af Zoologien en ny Bane og have haft en meget betydelig Indflydelse paa dens Udvikling; „Systema entomologiae“ (1775); „Entomologia systematica (1792—94, med Index og Supplementum 1796—99) samt „Nomenclator entomologicus“ (1795—96); „Mantiosa Insectorum“ (1787); „Philosophia entomologica“ (1778); „Genera Insectorum“ (1777); „Reise nach Norwegen“ (1779); „Species Insectorum (1781); „Systema Antliatorum“ (1805); „Syst. Plezatorum“; „Syst. Eleutheratorum“ (1801); „Syst.

Rhynchotorum" (1803). Fra 1770—75 var F. Professor i Kjøbenhavn, „ved den kongelige Indretning i Oeconomien og Naturalhistorien paa Charlottenborg“.

Fabricius (Ditto), Biskop, Professor, Dr. theol., født 1744 i Rudtjebing, død 1822, var en af Danmarks ypperligste Naturforskere. 1768—73 var F. Præst i Frederiksbaad i Grønland og benyttede denne Tid til ikke alene at studere Grønlandernes Sprog, men ogsaa til at gjøre et overordentlig grundigt Studium af Grønlands Dyreverden. Hans „Fauna Grönländica“ (1780) stod længe som det fortrinligste Værk i sit Slags og som en af de vigtigste Ailder til de nordiske Dyr, navnlig Sødyrenes, Naturhistorie, og er endnu et vigtigt Aarbefrætt. Fra 1774—81 var F. Præst paa flere Steder i Norge, 1783—89 Præst og Lærer ved Waisenhuset, fra 1789 ved Frelserens Kirke i Kjøbenhavn. F. var ogsaa Forfatter til talrige større og mindre zoologiske Afhandlinger i Videnskaberne Selskabs, i Naturhistorie-Selskabet og i det berømteste naturhistoriske Selskabs Skrifter.

Fabricius (Soh. Albert), en tydsk Polyhistor, var født b. 11te Novbr. 1668 i Leipzig og døde b. 30te April 1736 som Professor ved Gymnasiet i Hamborg. Hans endnu stede uundværlige Hovedværter ere: „Bibliotheca Græca“ (14 Bb., Hamb. 1705—8, med Fortsættelse af Harleß, 12 Bb., Hamb. 1790—1809; Index, Leipz. 1838); „Bibliotheca Latina“ (Hamb. 1697; 5te Dpl. i 3 Bb. 1721; paany udg. af Ernesti, 3 Bb., Leipz. 1773—74); „Bibliotheca mediæ et infimæ ætatis“ (5 Bb., Hamb. 1734; Supplement af Schöttgen 1746; paany bearbejdet af Manß, 6 Bb., Padua 1754); „Bibliotheca Ecclesiastica“ (Hamb. 1718). — Ogsaa Soh. Andr. F., født b. 18de Mai 1686, død som Rector i Nordhaußen b. 28de Febr. 1769, har gjort sig fortjent af Litteraturhistorien, isærdeleshed ved sit „Abriss einer allgemeinen Geschichte der Gelehrsamkeit (3 Bb., Leipz. 1751—54).

Fabricius Lucianus (Caius), var Navnet paa en for sin Uegennyttighed og sædelige Reenhed berømt Rømer. Da han efter Romernes Nederlag ved Heraclea 280 f. Chr. var sendt som Gesandt til Kong Pyrrhus, modstod han alle Kongens fristende Tilbud og Trusler og udbirkede endelig, at de Fanger blev løsgivne uden Løsepenge; senere ubleverede han til Pyrrhus den trolløse Væge, der havde tilbudt at ville forgive Kongen. Da han anden Gang var Consul, hjempebe han feierlig i det sydlige Italien. Han døde i Fattigdom.

Fabius var Navnet paa en anseet patricisk Slægt hos Rømerne. I en Krig mod Vejenterne 477 f. Chr. salbt Slægtens hele vaabenbyggede Mandskab, 306 i Tallet, i et Slag; fra en Dreng, der var bleven tilbage i Rom, nedlede de følgende Fabiere deres Herkomst. Som de meest bekendte i denne Slægt fortjene at nævnes: Quintus Fabius Maximus, der udmærkede sig som Feltherre i Krigen mod Samniterne og Etruskerne; han var 5 Gange Consul og besjærede de sennoniske Gallere; han erhvervede for sig og sin Familie Tilnavnet Maximus. En endnu større Berømmelse vandt Quintus Fabius Maximus Cunctator, der i den anden

punitte Krig hjempebe helbig mod Hannibal. — En Sidegren af den fabiste Slægt førte Tilnavnet Victor; til denne hørte Quintus Fabius Victor, den ældste af de saakaldte Annalister, der paa den anden punitte Krigs Tid skrev en romersk Historie.

Fabrik betyder oprindelig en Bygning; saaledes benævnedes derfor tidligere en Arbejdsbygning og senere dens Formue og Indtægt. Nu betegner man derved et industrielt Etablissement af nogenlunde Omfang, ofte ogsaa de meget smaa, naar de ikke høre til de laugsbundne eller fra Langstiden saakaldte Gaandværk. En F., der beskæftiger mange Mennesker, kan være forskjellig organiseret. En Deling af Arbejdet, saa at hver Enkelt kun behøver at lære en Deel af det, men deri atter naaer en større Færdighed, og hvorved Enhver betales i Accord i Forhold til Vanskeligheden af hans Dont, er det, man fortrinnsvis tilsligter, og som kan naaes saa meget fuldstændigere, jo større Omfang F. har, jo mere ensartet Productionen er, og jo mere den egner sig til at splittes i enkelte afbrudte Arbejder. Dernæst tilsligter man at overdrage saa Meget som muligt af Arbejdet til Maskiner og at sætte bise i Bevægelse ved en saaledes Kraft. Ved de Industriegrene, hvor dette ikke er lykkedes i høj Grad, støtter F. sig ikke sjelden saaledes paa Huusindustrie, at den næsten reducerer sig til et Oplagssted for Raamaterialer og færdige Fabricata og til et Contoir for Mellemværendet med Arbejderne og med Handelsvenner. Man har tidligere søgt at skjelne mellem F. og Manufacturer, idet man har gjort Anvendelsen af Jib eller af Hammere o. fl. til Skjelnemærket; men denne Forskjel, der ikke laaber sig gennemføre, lever nu kun i Udtrykket Manufacturvarer for spundne og vævede Sager.

Fabrikguld benævnes det tværeste Blauguld paa 1000 indtil 1000 Tommes Tykkelse. Det bruges navnlig til at belæke de Sølvstænger, hvoraf den saakaldte ægte Guldstraad skal trækkes. Fabrikmester kaldes i Marinen den Officcer eller Højmand, hvem Constructionen af Skibene er overdraget.

Fabrikplanter kaldes saadanne dyrkede Planter, der levore enten Raamaterialer eller vigtige tekniske Hjælpeemidler for allehaande Fabrikker, saasom Tobak, Kunkelroer, Cichorie, Sør, Hamp, Karteboller, Krap o. fl.

Fabrikvædsf. Faarenes Uld bringes ikke i Handelen i saa reen Tilstand, at den umiddelbart kan farves; den Uld, der skal farves inden Spindingen („i Ulden“), underkastes derfor en omhyggelig Rensning, som til Forskjel fra Pelsvædsfsten eller den spanske Uldvædsf, der er foretaget paa Productionstedet, kaldes F. og bestaaer i en Ubløsnings i en alkalisk Vædsf, i Reglen fortyndet raaden Urin (kulsuur Ammonial) og en derpaa følgende Skylning med rent Vand.

Fabroni (Angelo), italiensk Biograph, født 1773, død 1803, skrev „Vita Italorum doctrina excellentium, qui sæculo 17mo et 18vo floruerunt“ (20 Bb., 1778—1805) samt de fortrinlige Monographier „Laurentii Medicei vita“ (1784) og „Vita magni Cosmi Medicei“.

Fabbier (Charles Nicolas, Baron), fransk General, født d. 15de Decbr. 1735, traadte 1804 ind i Artilleriet, blev 1807 sendt af Napoleon til Constantinopel for at gaae Sultanen tilhaande ved denne Stabs Befæstning imod et forventet Angreb af Engleanderne (sog. *Duak-wort*), og gik derpaa til Persien, hvor han i Sepahan oprettede en Artilleriepart. Paa Hjemveien traadte han (1809) ind i den polske Hær under Poniatowski, men efter Wiens Erobring kom han som Capitain ind i den franske keiserlige Garde. 1811 hjaempe f. i Spanien, 1812 i Rusland, 1813 blev han Oberst og Baron, 1814 understred han tilligemed Oberst Denis i Marskallerne Marmonts og Mortiers Ravn Paris's Capitulation. Da han i de 100 Dage havde erklæret sig for Napoleon, blev han ved den anden Restauration sat ud af Virksomhed og først 1817 sendt til at undertrykke Uroligheder i Pyon. Et af ham derover udgivet Skrift („Lyon en 1817“) haadrog ham mangehaande Forsælgelser, og han kom atter ud af Ejenesken. 1823 gik han i grøft Tjeneste, hvor han havde at kæmpe med mange Fortrædeligheder (især formeblst Grønlæns Mangel paa Disciplin), og vendte 1827 tilbage. Ved Julirevolutionen, hvori han tog virksom Deel, blev han Chef for Nationalgarde, men neblagde denne Post 1831, og levede siden i Stilhed; 1845 blev han Pair. 1848 sendte den provisoriske Regjering f. som Gesandt til Constantinopel, 1849 kom han til Danmark for at overtage Commandoen imod de flodsigtholsteenske Insurgenter og den tybste Rigsarmee, men heraf blev dog Intet. Som Medlem af den lovgivende Forsamling hørte han til de Conservative. Fra 2den Decbr. 1851 traadte f. ud af Ejenesken og døde d. 15de Septbr. 1855.

Fagade (fr.) betegner egentlig enhver af en Bygning's Oversider, men dog fortrinnsvis den, hvori Døvebindgangen findes. f. hør anordnet saaledes, at den giver Bygningens Charakter og er et Udtryk for dens Viemeb.

Facciolati (Giacomo), italiensk Philolog, født d. 6te Jan. 1682 i Torreglia ved Padua, døde 1769 som General-Stubiedirector i Padua. Han vovede en vækkende Indsigelse paa Olshtidsstubierrne; med Understøttelse af Forcellini foranstaltede han en ny Udgave af det Calepiniske „Lexicon septem linguarum“ (2 Bd., Padua 1718) og lagde Planen til en stor latinist Ord-bog, som dog først efter hans Død kom til fuldstandig Udførelse ved Forcellini. Hans latinste Taler (Padua 1767 og senere flere Dplag) ere skrevne i en elegant ciceroniansk Stil.

Facc (fr.) betyder den forreste Flade, Ansig. — **Faccr** kaldes i Besættingskunsten de af Bastionens Linier, der løbe sammen og danne den frempringende Vinkel.

Facetterede, tavlede eller sammensatte, kaldes Eneene hos Leebhyrene, naar deres Hornbinde er afbrødt i mange smaa Flader; f. Insecter.

Fadningen, Landsby i Hertugdømmet Nassau, er hær bekendt paa Grund af sine Mineral-sulfer, der leveres saakaldet *Fadningevand*; dette indeholder endeel Alkalisalte (kulsuurt Natron, Chlornatrium etc.), en ubetydelig Deel Zern og fri Kulsyre, og henhører til de stærkeste alkaliske Mineralvande i Tydskland.

Fact (lat.) betyder egentlig gjør. Men saaledes kaldes i alle Tilfælde det Udkomne ved enhver Regning.

Fact, et arabisk Ord, der ofte forekommer i Sammensætning for at danne Egennavne, betyder „Hæder“, f. Ex. f. ed-din o: Eroens Hæder, f. ed-daulah o: Rigets Hæder o. l.

Facon (fr.), Maade, Form, Skikkelse. — **Faconerede Tøier** eller figurerede Tøier kaldes man under Et alle saadanne eensfarvede eller spraglede Tøier, der ikke ere eens over det Hele (Farveduud eller Ripper), men hvori ved Traadens afvejlende Gang er frembragt et Mynster. Ofte bruger man dog Navnet i langt mere indskrænket Forstand, idet man undtager saadanne Tøier, som have særskilte Benævnelser, eller dog afbillige af dem, saasom Damaster, alle Slags Guldtæpper, Piqué o. fl. Særlig taler man om faconerede Vaand af de forskellige Arter, faconeret Fløil, hvor Mynstret fremkommer ved Contrasten mellem opstaaet og uopstaaet Fløil samt glat Væv. — **Facontraab**, f. **Deesteitraab**.

Factor kaldes ved Multiplicationen ethvert af de Tal, der multipliceres med hinanden. Et givet Tals **Factorer** ere de Tal, som gaar op deri; f. Ex. Factorerne i 30 ere 2, 3, 5, 6, 10, 15. Et Tals **eneste Factorer** ere de Primætal, som multiplicerede med hinanden, frembringe Tallet; f. Ex. de eneste f. af 360 ere 2. 2. 2. 3. 3. 5 eller, forkortet ved Potensbetegnelser, 2³. 3². 5. — **Fælleds f.** eller **fælleds Maal** for to Tal er et Tal, som gaar op i dem begge; f. Ex. for 18 og 30 er det fælleds Maal 2 eller 3 eller 6; men 6 er det største. Divideres Tæller og Nævner af en Brøk med deres største fælleds Maal, da kan den udkomne Brøk ikke længer forkortes.

Factor (lat.), Disponent eller Forretningsfører, kaldes i Handelsproget den Person, som enten i enkelte eller i alle en Handelsforretning's Ørene træder isædelsfor Principalen. Den en f. givne Fuldmagt kaldes sædvanligvis Procura, hvorfor en f. ogsaa kaldes Procurist. Benævnelser f. (Fuldmægtig, Vestsyrer) bruges ogsaa i Fabrikker, i Bogtrykkerier, samt om de Personer, der permanent repræsentere europæiske Handelshuse paa Island og i Lande udenfor Europa, hvor der drives Handel directe med andre end Europæere, saasom i China, en Deel af Indien, det indiske Archipelag, Kyberne af Afrika o. s. v. I Polen og flere andre Steder betyder f. det Samme som Mægler, Agent, Commissionair. — **Factorie** kaldes et større isoleret Handelsetablisement i fremmede Verdensdele, som indbefatter i sig vedkommende Kjøbmænds og større Handelskæbers Varelagere, Contoirer o. s. v.

Factura (lat.; ital. Fattura) betyder en Regning over Varer. — **Facturabogen** er i den mercantile Bogføring den Hjælpbog, som indeholder en Afkrift af de udgaende Facturaer.

Facultas testandi (lat.) kaldtes den Tilfælsse, som ved kongelig Bevilling tilbiger kunde erholdes af den, der ingen Livsarvinger havde, til ved Testament at disponere over sine Eiendele, som han fandt for godt. Efter vor nyere Arvelovgivning meddeles en saadan Bevilling imidlertid ikke længer, da Enhver, som

ikke efterlader sig Rigsarvinger, nu har fri Raadighed til at oprette Testament, som han vil.

Facultet (lat.) betyder Cone, naturlig Gave. Et **F.** (ved et Universitet) er et lærdt Samfund eller Laug, samtlige til et vist Videnskabssag hørende Professorer. Ved Kjøbenhavns Universitet ere 5 **F.**: det **theologiske**, det **rets-** og **statsvidenskabelige**, det lægevidenskabelige, det filosofiske, det matematisk-naturvidenskabelige. — **Facultativ**, som er overladt til Ens frie Villie, som han har Raadighed over, som er ham stillet fri, vilkaarlig.

Fad er et dansk Vinmaal = 936 Potter. **Jofr. Fuder, Foder.**

Faddere eller Daabsvidner bleve allerede tidlig tilbeelte enhver Baptizand, deels for paa dennes Begne at bevare de ved Daaben forelagte Spørgsmaal, deels for at vaage over hans religiøse Dannelse før og efter Daaben. I den ældste Tid var det ogsaa Skik, at **F.**s Navne bleve indførte i Kirkebøgerne, og efter Kirseforsamlingen i Orient blev denne Skik end mere indføjet, fordi man i den katolske Kirke antog, at der mellem Fadder og Baptizand fandt et Slags aandeligt Slægtskabsforhold (cognatio spiritualis) Sted, som var tilhinder for Ægteffabs Indgaaelse imellem dem.

Faden (Favn) er et tybft Længdemaal = 6 Fud (Fod), i Hamborg = 5,78 danske Fod, i Preussen = den danske Favn. Det kaldes oftere Klaster (s. d. A.).

Fader vor, lat. Pater noster (Oratio dominica) kaldes efter Begyndelsesordene „Herrens Bøn“ (Matth. 6, 9-13; Luc. 11, 2-4), som Jesus lærte sine Disciple at bede. Den bestaaer af den indledende Tilfale, de syv Bønner og Lovprisningen eller Doroeringen („thi dit er Riget“ o. s. v.). Disse Slutningsord benyttes ikke i den katolske Kirke, fordi de ikke findes i den af Kirken betagne Bibeloversættelse, Vulgata. I Luthers Katechismus banner **F.** v. det treble Hovedstykke.

Faenza, befæstet Stad i Kirkestaten, mellem Bologna og Ancona, har en prægtig Domkirke, Fabrilser (tidligere især af Faencene, som har sit Navn af denne By) og Handel. 21,000 Indb.

Faës (Peter van der), s. **Leiv**.

Fafner, s. **Fotner**.

Fagel er Navnet paa en nederlandsk Familie, af hvilken siden det 17de Aarh. flere Medlemmer som Krigere og Statsmænd have tjent under Gufet Oranien. **Venit F.** gif 1794 med Arvefatholberens Familie til England, vendte 1813 tilbage og døde 1838 som Statsminister uden Portefeuille. Af hans Brødre var **Jakob F.** 1793-95 hollandsk Gesandt i Kjøbenhavn, **Kobert F.** nomarkebe sig allerede 1793-95 i Krigen mod Frankrig, vendte 1813 tilbage, var 1814-54 Gesandt i Paris og døde sammesteds 1856.

Fagopyrum, s. **Boghvæde**.

Fagot (ital. fagotto, fr. basson), et Træblæseinstrument, opfundet i den første Halvdeel af det 16de Aarh. af Canonicus Atrano i Ferrara, blev oprindeligt anvendt som Bas til Oboen, og er nutildags et i Orkestret uundværligt Instrument. **F.** bestaaer af et dobbelt med Tonehuller og Klapper forsynet Trærør, og blæses igennem et snevert, af to Blade bestaaende Mundstykke, som ved et krumt Messing-

rør (det saakaldte S) staaer i Forbindelse med Instrumentets Legeme. Den almindelige **F.**s Omfang er fra Contra b til c_2 , dog gives der ogsaa Afarter med andre Stemninger, saasom **Quartfagot**, der stemmer en Oktav dybere, og **Contrafagot**, der stemmer en Oktav høiere. Disse to Afarter bruges især i Militærmusik til at forstærke Basen. En mindre Art **F.**, **Tenorfagot** (ital. fagottino), der stemmer en Oktav høiere, anvendes især i Italien. Som Orgelestemmer er **F.** en 16- stjernede 8-Fods Rørstemme af blid Charakter.

Fagot er en særegen Sort Favnbrænde, som paa Grund af sin ringe Tykkelse ikke løses, men beholder sin runde Form. Til **F.** eller Knippelbrænde, som det ogsaa kaldes, hængnes ved Favnbrændets Opfløvning alle saadanne Stykker, som ere under 6 og over 2 Tom. i Gjennemjuit. Man skelner imellem **Ørene** og **Stammefagotter**; de første hidrøre fra gamle Træers Ørene og afgive et mindre godt Brændsel end de sidste, som erhøles af unge Stammer og i Brændeverbi endog overgaae **Ålvebrænde**. Men medens en Favn af dette sidste indeholder imellem 54 og 56 Cubikfod fast Masse, indeholder en Favn Stammefagotter kun 46 til 48 Cubikfod og en Favn Ørenefagotter paa Grund af Ørenenes mere uregelmæssige Form endog kun 43 til 45 Cubikfod; og herpaa berøer det, at en Favn Stammefagotter, trods Brændselets bedre Kvalitet, i Reglen betales lavere end en Favn sædvanligt **Ålvebrænde**.

Fagus, s. **Bøg**.

Fagværksbrev, s. **Gitterbrev**.

Fagværksmethoden er den ældste og hyppigst anvendte Udbyttelsesmaade ved det ordnede Skovbrug. Dens Formaal, som er at sikre et ligefort aarligt Materialudbytte af Skoven gennem et forud bestemt (s. **Æ.** 100-aarigt) Tidrum, søges opnaaet ved at inddele dette Tidrum (Beregningstidsrummet) i lige store (s. **Æ.** 10-aarige) Perioder, mellem hvilke det hele Skovareal fordeles saaledes, at det forud nsie bestemmes, hvad og hvor Meget man i hver Periode maa tage. Denne strenge Inddeling i særskilte Fag eller Rum, hvor Træforraadet ligesom opbevares for de kommende Tider, har givet Anledningen til Methodens Navn. I hver Periode fordeles Udbytet igjen ligelig paa de enkelte Aar, men Bestemmelsen herom tages først ved Periødens Begyndelse, og Hensynet til Driften bliver her det overveiende og afgjørende. Hvorvidt det vil lykkes at give Periodebestyrerne, eller de til hver Periode henlagte Skovarealer, den rette Størrelse, berøer ikke alene paa en nsjagtig Exagation af den forhaandenværende Masse, men ogsaa paa en rigtig Burbering af den Forsøgelse, de enkelte Afdelingers Masse faar ved Tilvæxten indtil det fastsatte Afdrivningstidspunct. Den med en saadan Burbering, der er afhængig af en Mængde forskellige og usorubselige Eventualiteter, forbundne Usikkerhed er **F.**s svageste Side; og Bestræbelserne for at afhjælpes samme have ledet til Opstillingen af en ganske ny Benyttelsesmaade, nemlig den saakaldte Procentmetode. Denne, der fornemmelig er uddannet af Sundshagen, bestemmer Intet om Fremtiden, men fastsætter kun det aarlige Udbytte, der forøvrigt

kan tages, hvorsomhelst i Stoven det med Hensyn til Driften er beqvemtest og fordelagtigst, som en vis Ovtobeel af den hele tilstedeværende Masse.

Fahlbaand (eller Falsbaand). Iblant de næsten vertikale, af Sneis og Hornblendebjergarter bestaaende Lag, hvorfra Fjeldmasserne i Kongsbjergs Omegn hovedsagelig bannes, er der enkelte, som vise den Egenhed, at de i en noget uregelmæssig Bredde og en Længde af indtil et Par Mile ere meget stærkt indsprængte med Svovlmetaller, især Svovlfis, Kobberfis og Zinkstende. Disse Partier af Fjeldet, der paa en Maade kunne anses for usfuldstændig concentrerede Ertsleiesteder, kaldes af Bergmanden **F.** (Kanonet kommer af „fahl“ d. e. bleggul, da disse Lag eller Baand ved Forvittring antage en rustgul Farve; Andre skrive dog Falsbaand og tage da Hensyn til den steile Stilling). **F.** ere i og for sig ikke af nogen praktisk Betydning, men dog af største Bigtighed for den kongsbjergste Bjergværksdrift. Selv strygende omtrentlig i Nord og Syd overflares de nemlig af Gange, hvis Hovedmaterial er Kalkspath (tilligemed Flusspath og nogle andre Mineraller), og som stryge i Ost og Vest, meer eller mindre lobret mod Baandene; kun udenfor de herved opstaaende Skæringslinier er der nu nogen Mulighed for, at Gangene kunne være sølvførende, medens der udenfor samme neppe findes Spor af dette Metal. Eignende, ikke let forklarlige Forhold findes vistelig ogsaa andensheds, om end ikke saa tydelig ubprægede.

Fahlcrang (Carl Johan), en af de betydeligste svenske Landshakmalere, er født 1774 i Dalarne; han saae meget paa Kuisdael og Everbindingen, men var forøvrigt sin egen Lærer. 1815 blev han Professor. I Sverrig, Baiern og Danmark findes de fleste Vibeiler af denne Kunstner. Hans Broder Axel Magnus F., født 1780, har erhvervet sig Navn som Ornamentbillebhugger.

Fahlcrang (Christian Erik), født i Stora Emma i Dalarne d. 30te Aug. 1790, studerede ved Universitetet i Upsala, hvor han 1821 blev Docent i arabisk Litteratur og 1829 Professor i Theologie, optoges 1842 i det svenske Akademi og udnævntes 1849 til Biskop i Vesterås. **F.** har gjort sig bekendt som Digter ved et berymt humoristisk Digt „Noachs Ark“ (1825—26) og et religiøst Epos „Ansgarius, Bilder ur Nord-Apostelns lll“ (1846). I sine Anstuelser streng konservativ er han, baade som Rigsdagsmand og theologisk Forfatter, fornemmelig ved de af ham i Forening med Knös og Almqvist redigerede „Ecclesiastisk Tidsskrift“ (1839—42), „Evangelienska Alliancen“ (1847—48) og „Rom, förr och nu“ (1858—59) optraadt som en af den svenske Statskirkes ivrigste Forkjæmpere.

Fahlerts, en af de vigtigste Kobber- og Sølvmalme, har en faalgraa Farve, Haardheden er 3—4 (altsaa imellem Kalkspath og Flusspath), Bagtyliden = 4, 2—5, og et muslet Brud. Den kryskalliserer i det regelrette System, hyppigst i Tetraedre, og er en meget sammensat Forbindelse, der indeholder Svovl, Arsenik, Antimon, Kobber, Sølv, Jern og Zink i temmelig varierende Mængdeforhold, nemlig 49—15 Pct. Kobber og 1—31 Pct. Sølv. **F.** findes især paa

Gange i Tybssland, England, Amerika, og i Sverrig i Dalssland og Vermland.

Fahlun, s. Falun.

Fahrenheit (Gabriel Daniel), tydsk Physiker, født i Danzig hemimod Slutningen af det 17de Aarh., flyttede til Holland og døde der 1740. Forretten s. Thermometer.

Fain (Agathon Jean Frédéric, Baron), født d. 11te Jan. 1778, kom meget ung i Embedsstilling, vandt Marets Tillid og blev 1806 Archisecretair i Napoleons Privatcabinet; fra den Tid lefsagde han Reiseren paa alle hans Keiser og Felttog. 1809 afsyiedes han til Baron, 1813 til Geheimsecretair. Under Restaurationen blev han som Napoleons troe Tilhænger uden Ansættelse, og benyttede sin Fritid til at udgive sine for den Tids diplomatiske Historie meget vigtige „Manuscripts“ (M. de l'an III, 1828; M. de 1813, 1823—25; M. de 1814 [1824—25]). Efter Julrevolutionen blev **F.** igjen udnævnt til første Cabinetsecretair og Ridder af Æreslegionen. Han døde d. 16de Septbr. 1887.

Fairfax (Edward), engelsk Digter, fød omtrent 1632, er bleven meest bekendt ved sin fortrinlige Overtættelse af Tasso's „Besriebe Jerusalems“.

Fairfax (Thomas, Lord), født 1611, var en af de meest fremragende Personligheder i den engelske Borgerkrig under Carl I, i hvilken han af Parlamentet blev udnævnt først til General for Rytteriet og siden (1645) til Høsticmandberende over Parlamentets samtlige Tropper, indtil den langt mere bestemte og energiske Cromwell (sng. d. A.) trængte den restløse men charaktersvage **F.** tilbage. Efterat Kongen var af Stotlænderne bleven ubleveret til Parlamentet, søgte **F.** at redde ham og at møbætte sig Parlamentets Overtagelse (da man ved Afstemningen over Kongens Dom oppraabte hans Navn, svarede en Stemme: „han er for brav en Mand til at være her“; Stemmen kom fra **F.**'s Hustru, der befandt sig blandt Tilhørerne). Da Stotterne 1650 havde reist sig for Carl II, vagede **F.** sig ved at modtage Commandoen imod dem, hvilken da blev overdragen til Cromwell. Fra den Tid levede **F.** som Privatmand. Efter Cromwells Død gik han med en Deputation til Haag for at tilbyde Carl II den engelske Krone, tral sig efter Restaurationen atter tilbage til sine Godser og døde der d. 12te Febr. 1671.

Fatte, et arabisk Ord, der betyder „fattig“, bruges i Orienten paa samme Maade som det persiske Derwisch (s. d. A.) for at udtrykke „en Munk“.

Fatter vare hos de Gamle flere Subdommes Attribut. De andendtes haabe ved Begravelser og ved Bryllupper; ved disse sidste var det Skik, at en Yngling som Hymen lefsagde den Nyformalede med en **F.** til hendes nye Hjem.

Fatning. En omstændelig men grundig Maade at løse korte Haar eller Laver, besrie dem for Støv og Kruder og saaledes forberede dem til Spindning eller anden Behandling, er **F.**, en Operation, der i Orienten foretages med Bomuld, men i Europa kun bruges i Hattemagerierne, og som bestaaer i at lade en stærkt udsprængt Snor dirre rundt omkring i de Haar, der skulle

falles. Fæbuen er som en 3 Alen lang Biolin-bue med en Larmnor isfede for Beskebaar; den hænges paa Midten i et Løng, og Snoren sættes i Dæring ved et Faldst, en Pind med en Knop paa Enden, medens Haarene ligge paa en Rist, Faldstænen. Naar Haarene ere løsnede og rønde, kastes de saaledes med Snoren, at de falde ned i Form som et Faldst, hvoraf to behøves til en Gat, og som begrænses af en Parabol og en flad Cirkelbue.

Falaife, Stad i det franske Dep. Calvados, har Bomulds- og Uldspindervær samt Papiers- og Hattfabrikker, Garverier og levende Handel (hvortil bidrager et stort Marked i August Maaned). 9,000 Indb.

Falk (Niels Mik.), født d. 25de Novbr. 1784 i Emmerløvs i Lønder Amt, lagde sig, efter først at have studeret Theologie og Philosophie, senere som Huuslærer hos Grev Moltke til Rittschau efter Retsvidenskabene, og afslørede i Aaret 1809 sin juridiske Examen. Efter dernæst i nogle Aar at have været ansat i det slesvigs-holsteenske Cancellie, hvor han avancerede til Contoirchef, blev han udnævnt til Professor i den romerske og tyske Ret ved det nye Universitet i Christiania; men paa Grund af Norges Adskillelse fra Danmark i Aaret 1814 kom han aldrig til at tiltræde denne Post, men blev i dens Sted ansat som ordentlig Professor i Retsvidenskabene i Kiel. I denne Stilling sluttede han sig strax i Forening med sin Collega Dahlmann til de separatistiske Bevægelser i Hertugdømmene; han aabnede navnlig sin politiske Løbebane i denne Retning med Skriftet: „Das Herzogth. Schleswig und seine gegenwärtigen Verhältnisse zu Dänemark und zu dem Herzogth. Holstein“ (Kiel 1816), og var dernæst en Tidlang Consulent for de ikke adelige Godsbesiddere. Under Kornens Opræden i 1830 viste F. imidlertid en mindre fjendtlig Stemning mod Regjeringen, og han blev derfor ogsaa medtagen blandt de „oplyste Mænd“, som Kongen 1832 sammendaltte i Kjøbenhavn for at raadslaae om de nærmere Foranstaltninger til Indførelsen af Provindsalfstandsforsætningen. Senere repræsenterede han Universitetet i Kiel paa den slesvigske Stænderforsamling, hvis Præsident han blev i Aaret 1838. I denne Stilling havde han, skjøndt han ikke hørte til det slesvigs-holsteenske Parties allermeest fanatiske Medlemmer og ofte af disse selv beskyldtes for Punkthed og Vælsen, dog en riig Leilighed til at vise Partiet og Hertugen af Augustenborg Ljeneser, saaledes navnlig i Anledning af H. P. Lorenzens Opræden paa Forsamlingen i 1842. Senere deltog han ogsaa tilligemed 8 andre Kieler-Professorer i Udgivelsen af det med det Naabne Brev af 8de Juli 1846 rettede Skrift: „Das Staats- und Erbrecht des Herzogth. Schleswig“ (Kiel 1846). Under Oprøret var han Medlem af den konstituerende Forsamling, men traal sig derefter tilbage, og besjæmpede i „Schleswig-holst. Wochenblatt“ Demokratiet. Hans sidste Skrift behandlede Spørgsmaalet om Betiingelserne for en Fredslutning (Hamb. 1849); men endnu inden Freden i Berlin var afluttet, døde han d. 5te Mai 1850. Statsraad F. var en lærd og dygtig Jurist. Hans vigtigste videnskabelige Værker ere: „Juristische

Encyclopædie“ (4de Opf. Leipz. 1839) og „Handbuch des Schleswig-holsteinischen Privatrechts“, en udførlig Behandling af baade den slesvigske og holsteenske Ret, som dog er bleven ufuldstændig, idet der kun er udfømt 4 Bind deraf samt 1ste Hefte af 5te Bind (Altona 1825—48); herhos har han ogsaa udgivet endel historiske og juridiske Tidsskrifter.

Falcone (Aniello), italiensk Slagmaler, var født 1600 i Neapel og døde sammesteds 1665; han var Elev af Spagnoleto, men malede, ligesom sin større Samtidige Bourguignon, især Slagtskyster, der gjorde saa megen Lykke, at han fik Navnet „Oracolo delle battaglie“. Han tog ibrig Deel i Rafanillos Oprør, og banede af Benner og Kammerater en Mordertrop under Navnet „Compagnia della morte“.

Falconer (William), Skotsk Sømand og Digter, født omtrent 1735, død 1769 (i et Skibsbrud ved Macao), blev meest bekendt ved „The shipwreck“ (1762), en Skildring af et af hans selv oplevet Skibsbrud. Desuden udgav han „Universal marine dictionary“.

Falconet (Etienne Maurice), fransk Billedhugger, var født 1716 i Piemont og arbejdede først hos en Billedskærer, men øvede sig paa egen Haand i at modellere og kom i sit 17de Aar hos Billedhuggeren Remoine, i hvis Værksted han, efter 6 Aars Forløb, modellerede „Milo fra Protone, hvem en Løve sænderiver“. 1745 blev han optagen i Akademiet i Paris og 1766 kaldet til Rusland af Katharina II for at forestaa Peter den Stores Hytterstatue i Malin. 1778 vendte han tilbage til Paris, hvor han blev Directeur for Akademiet og døde 1791. Han var en betydelig Kunstner, skjøndt han i sin Stil ikke naaede ud over Datidens Betragtningmaade.

Fald kalder man en Bevægelse, under hvilken et Legeme, væsentlig paavirket af Tyngden, nærmer sig Jordens Midtpunkt; det falbes et frit F. naar ingen anden Kraft end Tyngden virker paa Legemet, og dette vil da komme til at bevæge sig langs ad den lodrette Linie. Falbe Legemerne i Luften, ville nogle falde hurtigere, andre langsommere, deels fordi de i forskjellig Grad bæres af den omgivende Luft, deels fordi de i forskjellig Grad paavirktes af Luftens Modstand imod Bevægelsen; men lader man F. foregaae i et Løstomt Rum, ville alle Legemer falde lige hurtigt, hvoraf man kan see, at de alle i lige Grad paavirktes af Tyngden. Da Tyngden stadigt virker under Falbet, vil Legemets Hastighed blive større og større, jo længere det F. har været, og staae i ligefremt Forhold til Tiden. Ved at falbe i et Secundum opnaaer et Legeme en Hastighed af omtrent 81½ Fod i Secundet, falder det 2, 3, 4 Secunder, vil Hastigheden blive 2 × 81½, 3 × 81½, 4 × 81½ Fod. Den Bei, Legemet ved F. kommer til at gennemløbe, vil paa Grund deraf voxe i et stærkere Forhold end den forløbne Tid. I et Secundum vil Legemet falde 15½ Fod, det Falde af ovennævnte Tal, i 2 Secunder falder det 4 × 15½, i 3 9 × 15½, i 4 16 × 15½ Fod o. s. v., eller med andre Ord, den gennemløbne Bei findes ved at multiplicere 15½ Fod med Quadratet af den forløbne Tid. Deraf sees igjen, at medens et Legeme maa falde 15½ Fod for

at opnaae en Hastighed af 3½ Fod, maa det falde fra en 4 eller 9 Gange saa stor Høide som at opnaae en 2 eller 3 Gange saa stor Hastighed. F. foregaar ikke ganske med samme Hastighed paa alle Steder af Jorden. Faldhastigheden er størst ved Polerne, mindst ved Æquator, og tillige aftager den, eftersom man fjerner sig fra Jordens Overflade; dog er Forskjellen ubetydelig og kommer kun i Betragtning ved meget nsiagtige Undersøgelser. Paa andre Kloder har F. derimod heelt andre Størrelser; saaledes vil et Legeme paa Raanens Overflade i et Secundum kun falde lidt over 2½ Fod; men paa Solen vil det falde 443 Fod i et Secundum.

Maa et Legeme under F. følge en vis forefæren Bei, s. Gr. rulle ned ad en lige eller krum Straaning, bliver F. forsinket og det desto mere, jo mindre Straaningens Høibing er. Naar Straaningen er lige, lader det sig godtgjøre, at den Tid, Legemet bruger til at gennemløbe den, er saa mange Gange større end den, det vilde bruge til at falde gennem den lodrette Høide, som Straaningens Længde er større end Høide. Hvad enten Straaningen er lige eller krum, berøer den Hastigheden, Legemet opnaaer ved F. derpaa, ene paa F. s. lodrette Høide. Bar Legemet faldet langs ad en krum Linie fra et Sted til et andet, som laae 15½ Fod lavere, vilde det komme dertil med en Hastighed af 3½ Fod i Secundet. Herved er der naturligvis ikke taget Hensyn til Gnidningsmodstanden.

Foregaar F. i Luften, maa man, naar Hastigheden bliver blot nogenlunde stor, tage Hensyn til Luftens Modstand, da denne voger tilligemed Hastigheden men i et langt stærkere Forhold. Lovene for F. i Luften er i høi Grad indviklede, men man kan dog see, at der for ethvert Legeme maa gives en Hastighed saa stor, at Luftens Modstand bliver lig med Legemets Vægt, og at Legemet ved sit F. aldrig kan opnaae nogen større Hastighed end denne. Jo større Legemets Overflade og jo mindre dets Vægt er, desto mindre vil denne største Hastighed, det kan opnaae, blive. — Faldskjermen grunder sig herpaa. Den kan nærmest sammenlignes med en stor Regnskjerm, ved hvis Rand er befestet Snorer, som bære et Sæde til et Menneske. Naar kan let gjøre den saa stor, at den ubslaaet kun vil opnaae en Hastighed af 10 Fod i Secundet, naar den tillige skal bære et Menneskes Vægt, en Hastighed, der ikke er større, end den, man opnaaer ved at springe ned fra en Stol, saa at man ved Hjælp af den med Sikkerhed kan lade sig falde fra store Høider. Høiden maa blot ikke være for lille, da saa F. ikke vilde faae Tid til at udfolde sig.

Fald er i Sømandsprog et Stykke Loug, som benyttes til Heisning af et Seil eller en Kaa. — Falde af er et dreie Skibet bort fra Bindens Retning. Det Nobsatte heraf er at lave op, eller at komme Bindens Retning nærmere. — Falderebet er det Sted i Skibets Kelling, hvor Passagen ind og ud af Skibet finder Sted. — Falderebsgaster ere unge Mennesker, almindelig Larvinge, bestemte til at gjøre Ponceur ved Falderebet. — Falderebslanterner ere Lanterner, der benyttes om Natten for at lette Passagen. — Falderebsstange ere Louge, der ere bestaaende af opstaaende Støtter af Jern eller

Messing, eller til en lille Diebolt i Kelingen, for at man kan holde sig derved, naar man stiger op eller gaar ned af Falderebsstappen, der er anbragt idenborbs. — Faldnet er et af smalkert Lougværl dannet Net, der udbændes horisontalt over hele Længden af Skibet for at forhindre nedfaldne Dele af Reisingen i at falde ned paa Dækket og qvæste det derpaa værende Mandskab.

Faldende Øgge, s. Skilleste.

Faldskjermstræket er et særegt Slags Raket, der, efterat være udbændt, lader en Faldskjerm med Blinkfyrr slippe løs og falde rask ned, indtil Skjermen er udfoldet, hvorefter denne bærer Blinkfyret jævnde over Egnen. Ved Hjælp af flere F. kan man forklaffe en saa stærk Vælsning, at man selv paa 1000 Alens Afstand kan rette sit Øyts mod Maalet, og det er ikke Fjenden muligt at forhindre Anvendelsen af dette Vælsningsmiddel.

Faldsmaal betød i det ældre Retsprog det Samme som Bøde, og bruges endnu specielt om den Bøde, der paalægges Vidner, som uden at være forhindrede ved lovlig Forfald ikke give Møde i Retten efter at være behørig stævnebet.

Faldværl. Et især tidligere yndet Middel til at frembringe nogenlunde stærke Slag er F.; det har en Faldklob, som gaar vel styret lige op og ned, og et Kraab, hvormed Kloben kan løstes til den bestemte Faldhøide. Dette Maskineri er let at udsøre selv af maadelige Haandsværkere, og er let at bruge; man benytter Foden og beholder Hænderne til at styre Arbeidet. Men der er en snever Grænse for Slagets Styrke, da Faldklobens Vægt maa være maadelig stor, eller den maa løstes til en ringe Høide; thi skal man bruge flere end een Arbeider, falder Forbelen bort. F. bruges især til Stampere (s. d. A.) og til Befæstelse af Knappemaalshoveder (s. Stykke).

Falerit var en Stad i Etrurien, hvis Indbyggere, Faliscerne, hørte til det gamle Roms farligste Fjender, indtil de endelig bleve underkastede tilligemed de øvrige Etruskere. En Opstand, som de forsøgte 241 f. Chr., havde til Følge, at deres Stad blev ødelagt; derefter anlagdes der en romersk Colonie, som paa Grund af den Falisciske Junos Dyrtelse til Raonet „Junonia Faliscorum“.

Falornus ager, det falerniske Gebeet i Campanien i det nuværende Neapel, var i Oldtiden bekendt for sin ubmærkede Vin, Falernerinen, der var af lysegul Farve og meget stærk.

Falteri (Marino), den berømteste af de 3 Doger i Venedig af dette Navn, født 1278, vandt 1346 en glimrende Seier over Kong Ludvig den Store af Ungarn, blev derpaa Republikenes Gesandt i Genua og Rom og 1534 Doge. Da Patricieren Michael Steno havde fornærmet F.'s Gemalinde, og da den Straf, som Senatet idømte ham, ikke syntes F. at give ham tilfredsstillig Opreisning, stiftede han for at hegne sig en Sammensvørgelse, som gik ud paa, i Forbindelse med de undertrykte og misfornøiede Borgere, at styrte det tyranniske Adelsaristokratie, til hvilket han selv hørte ved Fødselen. Dagen for Planens Udførelse blev den forraadt af en af Deeltagerne. F. blev fængslet og d. 17de April 1355 henrettet. Dette Stof have

Byron og Delavigne hver benyttet til et Sørge-
spil, Hoffmann til en Novelle (i „Die Sera-
pionsbrüder“).

Falk er Navnet paa en Slægt af Dag-
Kroffuglene, der mindre udmærker sig ved Stør-
relsen, i hvilken Henseende den overgaaes af
Dræne, end ved sin overordentlige styrke og
fortrinlige Flugt, der sætter F. istand til at
flaae ned paa sit Bytte fra Luften af eller
endog til at gribe det i Flugten. Overnæbet
er kort og kraftigt og har bagved den krog-
formige Spids en skarp fremspringende Tæl,
hvortil der sparer et Jubnit i Undernæbet.
vingerne ere lange, smalle og spidse; den anden
Svingstjær er den længste og bliver pludselig smal-
lere i nogen Afstand fra Spidsen. Vungen er
ubetydelig større end Hannen. F.=Slægten er
udbreddt over hele Jorden, men de største Arter
tilhøre den nordlige Halvkugles kolde Egne.
De inddeles i de ædle og uædle F. De uædle
F., som mindre egne sig til Falkeljagt, have
kortere Læer og mindre krumme Klæver end de
ædle F. og en lang og bred Hale; de ere des-
uden i det Hele mindre end Vælsfalkene. At
gribe en Fugl i Flugten formaae de ikke; de
flaae derimod ned paa et siddende Bytte eller
jage det, indtil det sætter sig; sørend de flaae
ned, holde de sig nogle Diebliske slagrende i
Luften paa det samme Sted. Hertil hører
f. Ex. Taarfalken (F. gyrfalco), hvoraf der
gives 3 Racer: den grønlandske Hvidfalk, der
har hjemme i Grønland, Nordamerika og det
østlige Sibirien, men om Vinteren besøger
Island; den er som ung graabrunn, men bliver
med Alderen næsten ganske hvid; den islandske
Hvidfalk, der forekommer i Island men ogsaa
i Grønland, og med Alderen kun bliver hvid-
brøget; og Gierfalken, der er mindre og har
endnu mindre Hvidt, i det nordlige Sverrig
og Norge. 2) Vandre= eller Duefalken (F. pere-
grinus) med kortere Hale, som er udbredt over
Størstedelen af Europa, Asien og Nordamerika,
er den Art, der i Europa hyppigst blev anvendt
til Falkeljagt, hvorimod Hvidfalken er den kost-
bareste og mest blev søgt af Forster og Fornemme.
Til de mindre F. høre Lørfalken (F. subbuteo)
og Steenfalken (F. assalon).

Falk er en paa det øverste Punct af Rano-
nens Hoved anbragt Cylinder, hvis tilspidsede
Top angiver det forreste Sigtepunct, naar Ra-
nonen rettes mod Maalet.

Falkeljagten spillede i Middelaalderen en stor
Rolle i den fornemme Verdens Liv og drives
endnu i Asien med særdeles Fortjærlighed; for-
uden Falke, især Vælsfalken, afrettede man ogsaa
Høge og navnlig i Asien ogsaa Dræne og Dræne-
høge til Jagt, oprindeligt vistnok for derved at
erholde Fuglevildt, senere mere paa Grund af
det interessante Skuespil, som Kampen mellem
Falken paa den ene Side og Gønten eller

Heiren paa den anden Side frembød. Dens
Opdrivelse maa søges hos de mongolske Folke-
slag paa Centralasiens Stepper; i China existerede
den allerede efter en meget stor Maalestof
næsten 700 f. Chr.; derfra bredte den sig til
Indien, til Occidenten og var allerede midt i
det 4de Aarh. est. Chr. bekendt i Europa. Det
var fornemmelig Adelen og Kyrkerne, der drev
F., og Falken var ligesom Symbolet paa for-
nem Byrd. Fra det 13de til det 17de Aarh.
er F.s Glandsperiode. Den sidste F. afholdtes
i Danmark 1803; endnu drives den af enkelte
rige Privatmænd paa de store Heder i Velsbern.
Falker fangedes især i Island, i Norge og paa
Hederne i Nordtyskland og Holland. Man tog
enten de unge Fugle i Reden eller fangede de
ubvoorne ved forskjellige, tildeels meget kunstige
Methoder; ogsaa Afrettelser udtrævede stor Omhu
og Taalmodighed (see en Afhandling af Prof.
Reinhardt om F. i „Dansk Maanedsskrift“,
7de Bb).

Falkenberg, en Landskab i Halland paa høre
Side af Attraa, næved dens Udsigt i Kattegat,
omtales tilligemed sit besættede Slot, der var
et af de tre, som Hertug Baldeemar af Sønder-
jylland i sin Haandfæstning forbeholdt sig, alle-
rede fra Begyndelsen af det 14de Aarh. — Byen,
som under Syvaarskrigen blev brændt af Svan-
kerne, mistede 1578 sine Privilegier og blev
beskattet det følgende Aar som en Bondeby,
men fik allerede 1582 sine Rjodskabrettigheder
igen. Dens Handel har dog slet ikke været ringe,
og Indvaanerne, hvis Antal 1855 udgjorde
omtrent 1,014, have fornemmelig deres Udsomme
af Agerdyrkning og Kæseffleri. — Efter F. be-
nævnes skundom den Fægtning, som den 20de
Octbr. 1665 stod ved Byen Artornæ, og som
af senere Krønikeskrivere sædvanlig kaldes Sla-
get ved Svartærå (s. Svartærå).

Falkengreen (Christopher), var Søn af Ad-
miral Abraham F., blev Lieutenant i den svenske
Marine i sit 21de Aar, fik Permission og gik i
fransk Tjeneste, hvor han 24 Aar gammel blev
Chef for en Fregat paa 32 Kanoner, med hvil-
ken han kjæmpede mod et engelsk Krigsskib paa
70 Kanoner, og overgav sig først efter 7 D-
imers Kamp. For sin Tapthed ved denne
Leilighed modtog han af Ludvig XV en Vres-
sabel og udnævntes til Fregatcaptain. 1748
vendte han atter tilbage til Sverrig og sendtes
paa et Tog mod Marokko, blev befordret til
Chef for Galeiskaaen, Viceadmiral, Rigsraad,
Præsident i Admiralitetocollegiet og ophøiet til
Fribærre. Han døde den 22de Marts 1789 i
en Alder af 66 Aar.

Falkenters er en Snirkel paa Enden af en
Stage; den benyttes ved Ranonmanøvrerne
for at tage Karbusen eller Forlabningen ud af
Ranonnen.

Falkesordenen er en 1782 stiftet og 1815
fornyet Sachsen-Weimarisk Ribberorden for Ci-
vile og Militære. Ordenstegnet er en otte-
spidset Stjerne med en Guldfalk i hvidt Emall
og Devisen Vigilando ascendimus (ved Aar-
vaagenhed stige vi i veiret).

Falkørk, Sted i Stirlingshire i Skotland,
har store Dvægmalere. I Nærheden er det
store Carron Jernværk. 9,000 Indb. Ved F.

seirede Præterdenten Carl Ebdard den 16de Jan. 1746 over den engelske General Howley.

Falklandsøerne (paa Fransk Malouines), en til Amerika hørende Øgruppe i den sydvestlige Deel af Atlanterhavet, bestaae af 2 store Lær, Øst- og Vest-Ø., og heneved 200 smaa Holme, og udgjøre i Alt c. 300 □ M. De erebjergfulde (det høieste Punct er 2,200 F.) og have klippesulde og meget udskaarne Kyster med gode Havne. Klimaet er tempereret og fugtigt, uden synderlig Kulde eller Varme; voldsomme Storme ere hyppige. Træer findes ikke, men kun Buske. Græsvoarten er fortrinlig, Havre, Byg og Haverter kunne dyrkes med temmeligt Held. Kun faa Dyr have oprindelig hjemme her, men Europæerne have indført deres Hornsdyr, og her gives nu en Mængde vildt Fjornsvæg og smaa Heste samt nogle Faar; Kaniner findes overalt. Verne ere vigtige som Ansløstøber for Skibe og ved Fangsten af Fisk og Hvaler i Farvandet omkring dem (Salthundene, som før fangedes i stor Mængde ved Kysterne, synes at have forlort disse). Desuden er her Æsfugle i stort Antal. — F. bleve opbagede 1593 af Engländeren Richard Hawkins; 1689 fik de deres nuværende Navn. Spanierne, Frankrænderne og Engländerne anlagde til forskjellige Tider Colonier her, men forlode dem igjen. 1820 tog Buenos Ayres Verne i Besiddelse, men maatte 1833 afstaae dem til England. Befolkningen er heneved 300 Mennesker.

Falkonet er en lille Kanon, almindelig af Metal, der hviler med sine Tapper i en Gaffel, som besættes til Kælingen af et Skib, eller den hænges i Mærket i Louge, besættede til Toppen af Stangen.

Falkøping, en gammel Landstads i Vester-gøtland, Skaraborgs Lehn, med 807 Indb., driver livlig Handel med den nærliggende Omegns Producter, især Korn og Trævarer. F. ligger omtrent i Midten af den Deel af Vester-gøtlandets, som strækker sig fra Byen 1 à 1½ Mil til alle Sider, og som paa Grund af sin Stovelsighed fra gammel Tid er kaldet Saltbygden eller Salen. Paa denne, i Bartoste Herred, stod St. Matthie Dag (den 24de Febr.) 1389 i Nærheden af Leaby og Åsted, omtrent ½ M. S. for F., det Slag, som sikkrede Margrethe Besiddelsen af Standinaviens tre Kroner. Kong Albrechts Hær, hvis Hovedstyrke bestod af tungtbevæbnede tydske Ryttere, blev slagen ved et Forsøg paa at gaae over den Mose, bag hvilken Margrethes Hær havde opstillet sig under Anførsel af Ivar Pylke, Erik Kettilsøn (Pule) og Henrik Parrow. Kongen selv, tilligemed hans Søn Erik og flere tydske Herrer, blev taget til Fange paa Flugten.

Falkati (Johannes) er født den 15de Marts 1809 i Hamborg. 1842 blev han Professor i politisk Historie og Statistil i Tübingen, 1848 Medlem af de württembergiske Kamre og af Nationalforsamlingen i Frankfurt, i hvilken han hørte til det venstre Centrum. 3 August s. A. blev han Understatssecretair i Rigsgeneraliet for Sænderen; her virkede han for en Reform af Bestemmelserne om Fjodstøbsarten og det tydske Consulatsvæsen. Efter Forsamlingens Op-løsning deeltog han i de senere Sammenkomster i Gøtha og har virket i det efter denne By

benævnte Parties Aand. F. har især beledsheds bestræbte sig med Statistikkens Theorie og skrevet en „Einleitung in die Wissenschaft der Statistil“ (Tübingen 1843); i „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ har han leveret endeel Afhandlinger af forskjellige Indhold.

Falle falder man en Laaserigel, der falder i af sig selv ved et Tryk og kan oplukkes fra begge Sider uden Nøgle; **Falleas** kaldes en Laas med F., selv om den tillige indeholder en anden Nøgle. Man har høvede (ligende) og skydende F. Den høvede F. er en enarmet Bøgtfang; det er den fra Landsbydere bestjendte Klinte, der aabnes ved et Tryk. Den skydende F. hænges fra fast alle Rjostabdsøre; den aabnes ved Omdreiningen af et Haandgreb, eller ved et Tryk paa Hovedet, der er afstraaet ligesom paa en Smalkeas; den lukkes ved en Hjelber, der stedse isøger at trykke den udad. For at Haandgrebet kan virke lige godt, til hvilken Side det brydes, er det stultet igjennem et Gjennembrud (Sleds) paalangs. F. virker med en op- og en nedgaende Fug mod en bag Støben liggende tykkere Deel.

Fallere er at faae sit Bo overgivet til Stiftebehandling som utilfrækkelig til Creditorernes Tilfredsstillelse. Fallent kaldes den, med hvis Bo dette finder Sted. Saadan Fallit eller Fallissement kan efter dansk Ret fremkaldes paa tre Maader, nemlig enten berøbet, at den Paagjældende selv overgiver sit Bo til Skifterettens Behandling, eller berøbet, at han hemmelig undviger for Gjæld af Kongens Riger og Lande, eller endelig berøbet, at Creditorerne faae ham erklæret fallit af Skifteretten. Fallitvoer behandles i Danmark af de samme Autoriteter som alle andre Voer; s. isøvrigt under Bo og Concurs. At vor Lovgivning om Fallitvoeføret trængte til en betydelig Reform, har allerede i meget lang Tid været anerkjendt, og navnlig har der, da ogsaa de i Førtgangværemne om denne Materie gjældende Rettsregler ere høit ufuldkomne, i de sidste Aar viist sig en Bestræbelse for Tilveiebringelsen af en ny og eensartet Fallitlovgivning for hele Monarchiet; men hidtil er det dog ikke kommet videre end til, at nogle af de betydeligste Mangler for Kongerigets Vedkommende ere blevne afhjulpne ved en Lov af 30te Decbr. 1858.

Fallersleben (Hoffmann von), s. Hoffmann. **Falkmerayer** (Philipp Jakob), tybsk Historie-skriver og Rejsende, født i Tyrol den 10de Decbr. 1791, gjorde Felttogene 1813—15 med, og blev 1826 Professor ved Lyceet i Landsbut. 1831 tiltraadte han en Rejse til Orienten, levede derpaa 1836—40 i det sydlige Frankrig, i Italien og Genf, og rejste 1840 igjen til Levanten, hvorefter han skrev „Fragmente aus dem Orient“ (1845). En trede Rejse, til Lilleasien, Syrien og Palæstina, gjorde han 1847—48, var derpaa Medlem af Frankfurterforsamlingen, mistede sit Embede 1849 og har siden 1850 levet i Stillehed i München. Blandt hans videnskabelige Arbejder nævne vi: „Gesch. des Keiserthums Trapezunt“ (1831) og især „Gesch. der Halbinsel Morea im Mittelalter“ (1830—36), i hvilken han opstillede Anskuelsen om Nygrækerens Nedstammning og Nationalitet (han antager, at Grækerne i Middellænderen ere blevne saaledes

blanbebe med Fremmede, at Nygrækerne i Virkeligheden ikke med Rette kunne betragtes som ægte Efterkommere af de gamle Grækere), der gav Anledning til mange og tildeels heftige litterære Stridigheder.

Falkov (Frédéric Alfrede Pierre de), fransk Statsmand og Historiker, født den 11te Mai 1811, gjorde sig bekendt bl. A. ved to Skrifter „Louis XVI“ (1840) og „Histoire de Pie V“ (1844), blev 1846 Deputeret, hørte som saadan til det katholske-legitimistiske Parti og kæmpebe for Underviisningsloven; siden Februarrevolutionen sluttede F. sig til den bestaaende Regering, raadebe som Referent for den angaaende Nationalværkstedernes Opstilling nedsatte Comité til en forsigtig Iværksættelse af denne Forholdsregel, og fraraadebe Cavaignacs Bestlutning at sende Commissaires til Provinserne i Anledning af Præsidentsalget. L. Napoleon ubnærnte ham til Minister for Underviisningsvæsenet; siden Statscoupet den 2den Decbr. 1851 har han levet paa sine Godser, beskæftiget med litterære Arbejder.

Fall River, Stad i den nordamerikanske Fristat Massachusetts, har store Bomuldsmanufaktururer, Jernstøberier, Maskinfabrikker og Olie-møller samt en fortrinlig Havn. 12,000 Indb.

Falmouth, Stad i Cornwall=Shire i England, har en god Havn, betydelig Skibsfart, Handel og Fiskeri. 5,000 Indb.

Falopia (Gabriel), født 1523 i Modena, død 1562 som Professor i Anatomie i Padua, berigede Anatomien med mange Opdagelser, hvoraf afskillige endnu bære hans Navn. Hans Værker ere udgivne i Venedig (1584) og i Frankfurt (1606).

Fals betyder i Techniken heelt forskjellige Ting. Bogstaverne kaldes F. Arkets Foldning. Salsningen foretages saaledes, at Cylommerne dætte hinanden og F. stryges tæt med et Fals-been (Breststruger). — Snebærerne kalde F. en Anfsats eller pludselig Fortyndelse paa en Træstake ud til en Kant; den dannes lettest med en Falsbøvl, der kan betragtes som en Sims-bøvl med to Anslag, hvoraf det ene bestemmer F.'s Dybde, det andet dens Brede, og som kunne være faste eller til at stille efter forskjellige Dimensioner af F. Analogt hermed kaldes F. en pludselig cylindrisk Nædbreining for Enden paa runde Gjenstande, især naar den bruges til Tullse; man siger saaledes, at en almindelig rund Naale passer til sit Raag med en F. — Bliskenslagerne kalde F. en Forbindelse af to Bliskplader eller de to Rande af en ved Ombinding. Man har liggende F., der ere biesede ned langs Pladerne, og staaende F., der danne opphævede Ribber; begge kunne atter være enkelte eller dobbelte efter Antallet af Ombindinger. Man har ogsaa runde F., især til Zinktage. F. dannes efter Omfænbighederne paa Kanten af en Ambolt med en bredkæftet Fals-tang, en endnu bredere Tæktetang, et eget Falsjern, et Omfælgjern o. fl.

Falsen (Enevold) var en Sønnesøn af den Enevold de F. (født 1686, død 1761), som blev opphøjet i den danske Adelsstand. Han blev født i Kjøbenhavn 1755, og udviklede saa tidlig sine Talenter, at han allerede 10 Aar gammel tog Examen artium. Som Adelsmand steg han

da naturligtvis ogsaa hurtig paa Embedesbanen, og da han ligesom sin Fader (Justitiarius i Christiania Overret) valgte den juridiske Vej, beskæftede han fra 1777 til sin Død forskjellige høie Dommerembeder. Tilsiibt opnaaede han sin Faders Stilling som Justitiarius ved Stifts-overretten i Christiania. 1807 blev han (i For-ening med Prinds Christian August, Stiftamt-mand Gehard Moltke og Statsraad Rosen-franz) Medlem af den midlertidige Regerings-commission, som under Krigen med Sverrig og med England sit det væsentlige Hoved, at lede Norges færlige Anliggender. Han holdt sig i denne Stilling nær til Prinds Christian August, saa at han med ham deeltog i den vigtige Beslutning, at den norske Hær ikke, efterat have tilbagedrevet det svenske Anfsald, skulde forfølge Fienden ind i Sverrig, hvortil der fra den danske Regering var kommet Ordre. Men stjøndt kun 53 Aar gammel, var F. allerede en spættet Eling, der længe havde lidt af Svimmelhed og et Mismod, der grændsebe til Aandsforvirring. Den 16de Novbr. 1808 forlod han i en storm- og regnfuld Aften Christianias Privattheater, som han saa ofte med sin Hustru havde opmuntret, og hvis fornemste Opredtholder han stadig havde været, og hans forvilbebe Skridt lebedes til Fjorden, i hvilken man Dagen efter fandt hans Lig. Han blev jordet med den største Høitidelighed som en af Fædrelandets meest ælftebe og fortjente Mænd. Han var, ligesom saa mange af sine Samtidige, giennemtrængt af den franske Culturs Indflydelse og en varm Tilhænger af dens store Frihedsbeider. Derom vidne hans Afsaenlinger om Slaveri (1796) og om Frihed (1802). Han var endog under sit Opphold i Kjøbenhavn en Ven af Peter A. Heiberg og Malte Brun, hvilken Forbindelse dog endte med Uvenskab. I Aaret 1808 udgav han „Dubbittsen“, hvis vel-talende og patriotiske Krigsbullettiner gjorde et stort Indtryk. F.'s meste Fritid var dog helliget Digtetkunsten, især Theatret. Disse hans Skrifter ere samlede i 2 Bind („Christiania“, 1821) af hans Ven, L. St. Platon. De beljendteste af dem ere Sænespillene „Dragebussen“, „De saur-rige Frættere“ og „Kunstdommeren“.

Falsen (Amussen Magnus), Søn af den Fore-gaaende, blev født i Oslo 1782. I Aaret 1802 blev han juridisk Candidat, 1807 Høiesterets-advocat, og havde da Leilighed til som Capitain i Stubentercorpslet at deeltage i Kjøbenhavnns Forsvar. Da han 1808 blev Sørenskriver i Hølls og bosatte sig nærved Christiania paa Gaarden Bøllebe, aabnedes en endnu større Virkekreds for hans Talenter og Fædrelands-sind. Thi ligesom han fra sin Fader havde modtaget Hærligheden til Frihed og Fædreland og tillige ved tilfulde Sind til at gennemføre Ideerne, saaledes arbeide han ogsaa ved dennes Død en Anfsælle, der nu allerede i tredie Slægtled knyttede hans Navn til Norges Høvedsstad. F. tjente nu som Capitain i Øres Bedels Frigorps imod de Svenske. Fornem-melig var det efter Freden i Kiel (14de Jan. 1814), da Prinds Christian Frederik (siden Dan-marks Konge Christian VIII) optraadte som Norges Regent, at F. blev den frættigste Talsmand og meest anseete Høbbing for det Parti, som i

Oprettelsen af en constitutionel Regering under den danske Thronarving som Konge saae Norges Frelse. Literat ff. for sine ligesindede Venner, saasom Professor Sverdrup, allerede den 15de Febr. havde foredraget et Udlast til en Constitution for Norge, udgav han det i Trykken under sit Navn i Forening med Regentens Privatsecretair (Rector) J. G. Adler. Det er bekendt, at dette Udlast i alle sine væsentligste Giendommeligheder (indirecte Valg, suspensivt Veto o. s. v.) er laant fra den franske Constitution af 1791. Da ff. i den kort Tid efter sammentraadte Rigsforsamling paa Eidsvold blev Formand i dens Constitutions-Comitee og oftere tillige selve Forsamlingens Præsident, og da dennes Majoritet hylbede hans Ansuelser om Fædrelands Stilling, kan man med Sikkerhed nævne ham som dens egentlige Leder og Hoveding. Det Falsen-Adlerste Udlast blev ogsaa da naturlig Grundlag for den paa Eidsvold den 17de Mai underkrevne Grundlov, ligesom for Norges endnu gjeldende. ff. var Prinds Christian Frederiks varmeste Tilhænger og Fortrolige, og ligesom denne soledede han mindre paa Vaabenmagt end paa diplomatisk Underhandlinger til Udfrelsen af Prinsens Planer. I disse givde ff. et mærkeligt Indblik i et Skrift, han udgav for Hændigtgibernes Udbrud, dateret den 4de Juni 1814, under Titel: „Hvad har Norge at haabe, hvad har det at frygte af en Forbindelse med Sverrig, og under hvilke Betingelser kan denne Forening være sufselig?“. Han udtaler heri intet Nationalhad imod de Svenske eller nogen Villie imod en skandinaviske Forening i sig selv. Ivertimod foreslaaer han til Stridens Løsning, at Carl XIII skulde adoptere Christian Frederik, Norges Konge og Danmarks Thronarving, som sin Søn; og i et i Mai 1817 mod Bergeland udgivet Skrift siger ff., „at han beelte det paa Eidsvold af en anden Repræsentant udtalte Tankte, at hele Norden maatte blive forenet“. Derimod fralægger han sig al Stræben efter at fornye Forbindelsen med Danmark alene. I disse Ansuelser var Greg Wedel ff.'s bestemte Modstander. Rrigens Udsalbs kulblafede alle hine ff.'s Planer. Allerede d. 13de Aug. maatte han i Moss med sin Konge beestige i de Underhandlinger med den svenske Kronprinds, som endte med, at Norges Konge Dagen efter maatte frastige sig Regeringen. ff. lod sig nu den 26de Aug. af det regierende norske Statsraad udnævne til Amtmand over Nordre Bergenhuus. Derved undgik han at blive Medlem af det overordentlige Storting, som den 4de Novbr. besluttede Foreningen med Sverrig under Bernadottes Dynastie. Derimod blev han det følgende Aar (1815) valgt til Repræsentant for Nordre Bergenhuus Amt. Da han boede i Staben Bergen, stemte 25 St. imod men 58 dog for, at han skulde anses for lovlig valgt. Hans Virksomhed i denne Forsamling formindstedes derved, at han to Gange maatte hjemforloves formedelst Eghdom. Til Stortinget i 1818 mødte ff. atter som Repræsentant for Nordre Bergenhuus, men blev skiftet, fordi Majoriteten nu med Strenghed fastholdt den Fordikning af Grundloven, at Valgene skulde være bundne til Væstebet. Det var dog ingenlunde, fordi ff. savnede Popu-

laritet i Bergen, at han havde laet sig udlæere fra Landet. I Aaret 1820 blev han nemlig første Balgmand og første Repræsentant i Bergen, og mødte som saadan paa Stortinget. Men nu var hans hele personlige Stilling bleven forandret. Han havde vundet den nye Regerings Gunst, og han var tillige kommen i personlige Trætter med flere af Stortingets meest ansete Ledere. Alligevel vil det være umuligt, af hans offentlige Handlinger at bevise et saa vidtgaende Meningsforst, som Samtiden bebrejdede ham. Han foreslog 1821, at Norges Navn paa norske Mynter og i Love skulde nævnes foran Sverrig, at Rigsretten og Høiesteret skulde votere for aabne Døre, hvillie Forslag strax henlagdes, ligesom samtlige hans Constitutionsforslag (deriblandt det om Statsraadernes Afgang til Tingets Debatter) forstafedes 1824. I en endnu misligere Stilling kom ff. til den helse Embedsstand, da han mødte tog det den 2den Marts 1822 oprettede Generalprocureurembede, hvis Indehaver skulde udøve en Control liig den svenske Justitiæ-Ombudsmand. Da det overordentlige Storting kom sammen den 16de Septbr. 1822, bestemtes det kun med 38 St. mod 21, at ff.'s nye Embede ikke var uforsøneligt med Stortingetsbrevet. Men Stortinget i 1824 indgik den 6te Aug. til Kongen med en Adresse om, at Generalprocureurposten snarest mulig maatte afløses. Under saadanne Forhold ombyttede ff. den allerede i det følgende Aar (1825) med Stiftsamtmandsembedet i Bergen, og fik albrig nogen Estermand som Generalprocureur. I Aaret 1827 blev ff. Justitiarius i Høiesteret og snart efter Medlem af Lovcommissionen (efter Statsraad Christian Kroghs Død). Men hans Velbred var nu saa nedbrudt, at hans Liv indtil den 13de Jan. 1830 (hans Dødsdag) kun var en eneste Eghdom. — I Forbindelse med ff.'s indsigelsesrige politiske Virksomhed stod Udgivelsen af en Mængde polemiske Skrifter (Forsvar for Odelstretten, Forsvar for Overholdelsen af Eidsvold-Garantien for Pengesæberne, Forsvar for den strittige Processmaade, Forsvar for den danske Styrrelse i Norge) imod tre af den Tids skarpeste Penne: Capitain Harboe, Morgenstjerne og Probst Bergeland. Men han fik ogsaa Tid til at ubarbejde udferlige historiske Skrifter: „Cinar Lambestjælver“ (1815), „Fortidens Geographie“ (1819), „Beskrivelse over Norge“ (1821), „Washingtons Biographie“ (1821), „Norges Historie“ (4 Dele, 1823—24). I flere Aar udgav han i Forening med Rein og Fase „Den norske Leksikon“.

Falsen (Carl Valentin), den Foregaandes Broder, født i Oslo 1787, blev 1826 Sorensskriver i Eger, 1839 Amtmand i Bratsberg, 1846 Stiftamtmand i Christianland, hvor han boede den 14de April 1852. Han var fra 1818—48 efterhaanden 11 Gange Storthingsmand, og nød altid megen Anseelse for den Flid og Humanitet, hoormed han forsegtede sine væsentligst conservative Ansuelser. Han var Medlem af Unionscomiteen (s. Fosf.). Som Amtmand havde han Fortjenesten af at have foranstaltet Børsessjens Sænkning ved Borsgrund. — En tredje Broder, Conrad de ff., beeltog som dansk Søofficer i Toget til Anholt

(1811) og døde d. 23de August 1849 som Eier af Søbygaard i Fyen.

Falkst (lat. Falsum) er den Forbrødsbelle, i svigagtig Hensigt at give Roget Udsende af at være Andet, end det i Virkeligheden er, for derved at skuffe Andre. Efter de forskjellige Gjenstande, med Hensyn til hvilke F. kan begaaes, har denne Forbrødsbelle forskjellige specielle Benævnelser. At efterskrive andens Mandes Navn under et Document eller forandre Indholdet af (forsalfste) et af rette Vedkommende virkelig underskrevet Document, kaldes saaledes Documentfalkst; at eftergjøre Landets Penge kaldes Falksmünteri o. s. v. Ogsaa den Forbrødsbelle, at En svigagtig tilegner sig en ham ikke tilkommende offentlig Egenkab, henregnes til F., og belægges specielt med Navnet personelt Falkst. Den svigagtige Hensigt, som er forbundet med F., kan være af meget forskjellig Art. Som oftest sigter denne Forbrødsbelle vel til at skaffe Øjningsmanden ulovlig Pengesfordeel paa Andes Beløstning, men Hensigten kan dog ogsaa være at skade Andre paa deres Ære, Følbred eller Liv. Straffen for F. er nu meget forskjellig, deels efter Bestaaenheden af den Gjenstand, med Hensyn til hvilken, deels efter den Hensigt, i hvilken det er udøvet.

Falkstaff (Sohn), Prinds Henrik af Wales's (Kong Henrik V) slægtige Lejlager, er den originaleste dramatiske Figur, og Hørespæare har tegnet i „Henrik IV“ og, paa Drøningens Elitfabriks ubtrykkelige Forlangende, i „De muntre Koner fra Windsor“. Han er skildret som en gammel, vellystig Drogenigt, der kun lever for at spise, drikke og sove, bestandig i Gjelde og kun lidet samvittighedsfuld i Valget af Midlerne til at skaffe sig Penge; en feig Soldat og løgnagtig Pralhans; ondskabssfuld og bagtalerisk, kort sagt i Besiddelse af alle foragtelige Egenskaber. Han opvækker alligevel albrig Uvillie; ved sit gode Lune og sine vittige Indfald er han en fortræffelig Selskabsbroder for ungdommelig Lebiggang og Letfærd, og stjuler under sit plumpe Ydre en smidig Mand. Den virkelige Sir John F. skal have været en tapper engelsk Kriger, som udmærkede sig i Englands Krigene mod Frankrig i det 15de Aarh. (s. Ex. i Slaget ved Agincourt) og blev Statsholder i Anjou og Maine, Ridder af Hosebæandsordenen o. s. v. Hørespæare havde først valgt et andet Navn fra samme Tid for hiin comiste Person, men forandrede det til F. paa Grund af den paagjældende Families Brede.

Falkste-Bay kaldes en Høvngt paa Africas Sydøst, mellem det gode Haabs Forbjerg og Falkste-Cap, hvilke ligge ligeoverfor hinanden ved dens Indløb.

Falkter, en til den danske Øgruppe hørende Ø, der ligger S. for Sjælland, S. V. for Nøen, hvorfra den adskilles ved Grønsum, og V. for Lolland, hvorfra den adskilles ved det smalle Guldborgsum, er 6½ M. lang; Bredden varierer imellem ½ og 3½ M.; Flaadeindholdet er 8½ □ M.; Indbyggertallet var 1855: 24,885, hvoraf 3,799 i Dens to Kjøbstæder, Nykjøbing og Stubbeljøbing. Den har Form af en Trekant, der vender sit Toppunkt mod S., hvor den ender i en lang Kile, i hvilken Østs-Noer (s. b. A.) stjerer sig ind fra Øster-

søen, og hvis Episke, Gjedserodde, kun har en Afstand af 5 M. fra den nærmeste Kyst af Pommeren og Mecklenburg; herfra udflyder i S. V. det over 1 M. lange Gjedser-Kev. F. er i det Hele et stort Land (de første Øsøder, hvilke findes i den nordlige og nordøstlige Deel, naae intet Sted 200 F.); Vestkysten er i sin nordlige Deel stobøvoget, og falder fra en Øsøide af 40 F. temmelig steilt ned mod Havet; Vestkysten hæver sig paa enkelte Puncter, navnlig mod Syd, til 70 F.; den er ligesom den slæbe Nordkyst indfaaen af flere Bugter. Forbundsden bestaaer fornemmelig af Leer, i den nordøstlige høiere Deel blandet med Sand, og er meget frugtbar. Imellem ½ og ½ af det hele Areal er bevoget med Skov. F. udgjør tilligemed Lolland og nogle mindre Der Lolland-Falksters Stift, Maribo Amt, og indbefatter i geistlig Henseende 2 Herreder, Nørre- og Sønder-Herreder, hvilke ere forenede til eet Provsti; i juridictionel Henseende udgjøre Den forhen, foruden de to Kjøbstadsjurisdictioner, Falksters Dist., men er ved Kgl. Resol. af 7de Octbr. 1858 ombannet til 3 Herredsjurisdictioner under Navn af Nykjøbing-, Stubbeljøbing- og Falksters vestre Herred. — Som den danske Provinds, der laae Denden nærmest, var F. i den tidligere Deel af Middelalderen især udført for Angreb af de vilde Hebninger, der beboede hine Lande; under Danmarks Krig med udsiste Fjender skulle Falkstringerne oftere have udiøst et værdigt Forhold. Kong Waldemar Seiers yngste Søn Christopher var „Herre af Lolland og Falkter“, inden han 1252 blev Konge, og i Rigets Opsøsningsperiode under Christopher II var Den i nogen Tid i den højste Grev Johans Hænder. I det 17de og en Deel af det 18de Aarh. var næsten hele Den Kroneieendom, da Kong Frederik II's Enke Sophie af Mecklenburg havde valgt Nykjøbings Slot til sit Opholdsstæde og efterhaanden sammenkjøbte de herværende Godser (s. Nykjøbing). Af det falksterke Kongedoms oprettede senere et af Landets 12 Rytterdistricter; men ved Ryttergodsets Salg 1766 er det blevet Privateieendom.

Falkter (Christian), dansk Digter og Philolog, var født den 1ste Jan. 1690 i Branderslev paa Lolland, hvor hans Fader var Præst. 1708 blev han dimitteret til Kjøbenhavns Universitet fra Nykjøbings lærde Skole, hvorefter han allerede Aaret efter ansattes som Lærer og Cantor. Skjøndt han tidlig var bestemt til den geistlige Stand, oftrede han sig nu ganske til sit Indlingsfag, Philologien, blev 1712 Corrector og 1722 Rector ved Ribe latinske Skole. I denne Stilling virkede han med sjelden Iver og Dggtighed til sin Død, den 24de Octbr. 1752, uden at ville modtage det Titulb., der gjentagne Gange gjordes ham, om Ansættelse som Professor ved Universitetet. Ved sine philologiske Arbejder, blandt hvilke især kunne fremhæves „Amoenitates philologicae“ og Commentarier til Cellius, erhvervede han sig et berrømmeligt Navn ikke alene i Danmark, men ogsaa i Udlandet, med hvis ansetteste Mænd han stod i Brevveksling; hans Oversættelser af Juvenals fjortende Satire og af Ovids Elegier bleve meget læste; især udmærkede sig den sidste Oversættelse, hvori F. i et ualmindelig reent Sprog har for-

faaet at vebliſſeholde Originalens veemobige og værende Tone. Men meeft bermt er han bleven ved ſine „Satirer“, der i ſin Tid gjorde en overordentlig Lykke og oplevede mange Oplag (af en enkelt: „Diſſe Tidens onde Optugtelse“, folgetes i 4 Aar endog 6,000 Expl.). **De ere alle ſtrengt** i en bitter, jvdenaſt Tone og behagede, ſom Holberg figer, iſær „gemene Foll“, da de navnlig reſeſede og gjennembelegede de Laſter, der gik i Svang blandt Rige og Fornemme („Daarers alamodiffe Leveregler“, „Den baarlige Udenlandsreife“, „Den utidige Rangſyge“ o. ſ. v.). En af den Tidens Kritikere, den beſendte Andrewes Hoyer, har endog, ſkjøndt ubillig, villet ſætte ſ. over Holberg. En ſærlig god Udſagte af diſſe Satirer, oplyſte ved Anmærkning og Leſjagede af en Afhandlung om Digterens Levnet og Strifter, er udkommen 1840 ved adf. Chriſten Thaarup. ſ. 8's øvrige Digte, der for det Meſte beſtaaer af Leilighedsvers, ere paa ſaa Ubtagelſer nær ubetydelige og lide af Lærhed og en trættende Vidtilſtighed.

Falkterbo, en gammel By paa den ſydeſte ſige Odde af Slaane, har Magiſtrat og Kirkeſkryſſe ſællede med det nærliggende Skanör. Deligheden og det forſum betydelige Fiſkeri foranledigede allerede ved Begyndelſen af det 13de Aarh. de veendiſte Handelskæder til her at oprette Boder paa ſærſilte, til dem afſtaaede Emærker og at udvirke vidtudsſtrakte Privilegier for diſſe deres „Bitter“. Dette gjorde ſ. til en af Skandinaviens betydeligſte Handelskæder i det 14de og Begyndelſen af det 15de Aarh. Derefter ſank Byen ved Fiſkeſjandets beſtandig tiltagende Udeleggellſer og Fiſkeriets Aftagelſe ned til en Ubetydelighed, ſkjøndt Bykællerne dreve Fiſkeri og eiede Huſe der endnu nogen Tid, efterat Slaane var indlemmet i Sværrig. ſ. har en for ſin Alder mærkbar dig Kirke; Indbyggernes Antal, der i de ſidſte 50 Aar er mere end fordobbelte, beløb ſig 1865 til 303 Perſoner, der fente deres Erhverv nærmest af Eſpart og Fiſkeri. Ved Byen laae forſum et beſættel Slot, hvor Dronning Margrethe ofte opholdt ſig i de førſte Aar af ſin Regjering, og hvor Kong Olof Haakonſon boede 1387. For at advare Sfarende for det farlige Falkterbo. Rev, ſkulde der, iſølge Kong Chriſtian IV's Brev af 11te Octbr. 1635, vebliſſeholde et Kullſyre; dette blev 1843 ombyttet med et Kanternesſyr, og 1844 kom der desuden et Kyſſilb. Falun (ſtrives ogſaa Faßun), en Bergſtab i Dalarna ved Ophanfors eller Faluaa, ſom forbinde Sverne Runn og Warpan, nævnes allerede ved Begyndelſen af det 15de Aarh. ſom Thingſtab; men førſt 1621 begyndtes Anlæggeſen af Byen, ſom 1624 fik ſine, ſenere flere Gange fornyede, Privilegier. Staden, hvis fornemſte Næringsegrene ere Bjergværksbrift og Kornhandel, havde 1855 en Folkemængde af 4,618 Menneſter (1760 over 6,900, 1825 kun 4,112); den har to Kirker, en Elementarſkole, en Privatbank, en Sparebank, et Lehnſhospital o. ſ. Den er Sædet for Landsbhøvdningen i Stora Kopparbergs Lehn og for Bergſtapsmænd i Stora Kopparbergs Bergdiſtrict. — **Sjæle Lehn** og **Grube** ſ. Stora Kopparberget.

Faluſmit er et Mineral, der forekommer deels i krydelſe priſmatiffe Kryſtaller, deels djerot,

beſtaaer i Hovedſagen af Kiſelſyre, Leerjord, Magnesia og Vand, og betragtes iſølge ſin Sammenſætning ſom en Hvedomorphoſe af Corbierit. Haardheden = 3; Farven gualgrøn eller brun. ſ. fandtes tidligere kun ved Falun i Snyglands, Kobberfiis og Lalkfiſer, men er nu ogſaa fundet i betydelige Maſſer ved Kragerø i Norge, indvoget i Tall-Glimmermaſſer i Urganus.

Fama (lat.), Nyttet, dernæſt perſonificeret Nyttets Gubinde, forekommer allerede hos de ældre Digtere. Efter Virgil er hun Jordens yngſte Datter, født til Forbærdelſe for Guder og Menneſter, da Jorden var forbitret over, at Jupiter havde nedſtødt hendes Søner Giganterne til Tartarus. Hun fremſtilles ſom et bevinget Væſen med utallige Øren, Dine og Lunger; hendes Bolig er et Palads med 1000 Rabninger, bygget af klingende Malm.

Famagufka, Stab paa Aſſiden af Den Cypern, var forſum under Venetianernes Herredømme en blomſtrende og ſtærkt beſættel Stab, men har efter Tyrkernes Erobring af ſamme ganſke tabt ſig. Omtrænt 1 M. K. for ſ. ere Ruinerne af det gamle Salamiſ.

Familie, af det lat. familia, betød i Romerretten oprindelig Alt, hvad der var undergivet en romerſk Borgers retlige Herredømme, baade Ting, Slaver og frie Perſoner, o: Børn, Børnebørn o. ſ. v. (i viſke Tilfælde ogſaa Hustru), men dernæſt brugtes det navnlig ſom Betænnelſe for Indbegrebet af de Slægtninge, der ſaaledes vare forenede under en Stamfaders retlige Magt, og endelig blev det en almindelig Betænnelſe for Slægt overhovedet. I denne ſidſte Betydning er ſ. gaaget over i de nyere Sprog, dog at dette Ord her ogſaa bruges i en anden Forſtand, nemlig om Egteſkaller i deres indbyrdes Forhold og overhovedet de Perſoner, ſom leve ſammen i en Huſtand.

— **Familieret** kaldes den Deel af Netſyſtemet, ſom omhandler Netſforholdet mellem Egteſkaller og mellem Forældre og Børn. — **Familie** er i Naturhiſtorien det ſyſtematiſke Begreb, der omfatter flere Slægter. Flere Familier danne igjen en Orden. — **Familieſygdome** benævner man ſaadanne Sygdomme, til hvilke Erſarngen under tiden viſer, at der hos Medlemmerne af ſamme familie findes en ſæregen Diſpoſition. Denne kan komme til Utrring ſnart hos en ſtor Mængde Led af Familien, ſnart kun hos enkelte, ſnart med en vis Regelmæſighed kun i viſke beſtemte Led, uden at det i det enkelte Tilfælde er muligt dertil at angive nogen beſtemt Aarſag. Som Exempler paa ſ. kunne nævnes: Nerveſygdomme, Sindſygdomme, viſke Hudſygdomme etc. — **Familieſmarter**, tidligere eenſtydige med Conſularmarter, kaldes man i den nyere Tid alle romerſke Marter, ſom føre en Families eller en enkelt Perſons Navn. De fleſte ere, ligeſom Conſularmarterne, af Bronze eller Sølv. Guld mnytedes førſt fra 206 f. Chr.

Fann er den ſvenſke Favn = 6 Fot (Fod) = 5,676 danſke Fod.

Fan er et lille Gineſiſt Længdemaal af ſjællig Størrelſe, men altid meget nær = 1 danſk Linie.

Fanam, **Fano**, **Fanum** er en oſtindiſk Munt: 1) i Guld af Størrelſe ſom en Linde; i Cal-

cutta = 19 St. Nigsm., i Cananor = 16 St. Nigsm.; paa Karomandelkysten en Cantaray F. = 25 St. Nigsm., en Sultana F. = 24 St. Nigsm.; — 2) i **Solo** i de forhenværende dansk-ostindiske Colonier = 9 St. Nigsm., i Bombay = 16 St. Nigsm., i Cananor = 12 St. Nigsm., en engelsk F. = 7 St. Nigsm.; i Pondichery = 9—11 St. Nigsm.; — 3) som Regningsmønt = 7 St. Nigsm.

Fanarieter kaldes i Almindelighed Beboerne af et Qvarteer i Constantinopel, som efter et dervedørende Fyrtaarn har Navn af Fanar (Fanal); isærdelesked abelige græske Familier, som nedstammede fra de fornemme Slægter, der ved Tyrkernes Erobring af Constantinopel (1453) bleve staaende og siden hævdede sig til et ved Formue og Fødsel begunstiget Aristokratie. Af dette valgte den tyrkiske Regjering før alle blot Dragomanerne (Tolkene) og Embedsmænd, som brugtes især ved Forhandlinger med Ublandet, men ogsaa indtil 1822 Hospodarerne i Moldau og Valachiet. Siden den græske Revolution have disse aristokratiske Slægter, der for det Meste tænkte mere paa deres egen Magt og Fordeel end paa hele Folkets Bedste, tabt deres politiske Betydning.

Fanches er et Flademaal i Schweiz, omtrent = 2278₃ Qvadratsævn.

Fandango er ligesom Bolero en spansk Nationaldans i 3 Tact, som ledsages af Citherspil, medens de Dansende dertil slaae Castagnetter. Den begynder rolig og med simple Tourer, men stiger efterhaanden til det høieste Udtryk af Eidsenskab og yppig Sandfælsighed.

Fane var allerede fra gammel Tid et paa en Stang eller et Spyd baaret Tegn, hvormed en større Troppesædning samlede og ordnede sig; hos Romerne og hos Frankmændene under det Napoleonske Herredømme har Ornen paa et Spyd været Fanen. Som oftest bestaaer den af et til en Stang befæstet Stykke Silkestof; der i Almindelighed bærer Landets eller Herskerens Farver. Den danske Armees F. er nu Dannebrogsfanen (s. herom Art. Dannebrog); hver Bataillon og hver Escadron har sin egen F. (ved Escadronerne kaldes den Estandart), der overleveres disse Afdelinger under en høitidelig Jubielse, og til hvilken disses tilgaaende Recruter sværge deres militaire Trofælskab med Konge og Fædreland.

Fanga er et spansk Kornmaal = 12 Celemines. Dets Stærrelse er følgende i danske Skjæpper: Castilien 3,192₅, men i Madrid 3,182₃. Aragonien (s. *Saragossa*) 1,280₂. Biscaya 3,277₄. Cadix 3,181₇. Granada 3,155₅. Malaga 3,101₇. Buenos Aires 7,800. — Lillige forekommer det som Flademaal (det Areal, hvori en F. kan faaes) og kaldes da ogsaa **Fangada**. Det er i Madrid = 8690 danske □ Alen = 4,003 Skjæpper Land, i det øvrige Castilien 16,344 □ Alen = 9,333 Skjæpper Land, i Malaga = 15822 □ Alen = 8,755 Skjæpper Land, i Valencia = 2109 □ Alen = 1,205₁ Skjæpper Land. Iøvrigt ere de franske Maal indførte i Spanien fra 1859. — Ivsr. **Fanga**.

Fanfære (fr.) er et kort, larmende, frigerist Musikstykke for Trompeter og Pauter, der meest bruges som Angrebsignal i Krig eller paa Jagt. Ogsaa betyder F. en ved fæslige Leiligheder

brugelig larmende Indfalben af Blæseinstrumenter i en bestemt Accord, hvis Intervaller i allehaande Figurer gjentages af de melodiøse Instrumenter.

Fanga er et portugisisk Kornmaal, i Lisabon = 3,183₉, — i Porto = 4,017₂ danske Skjæpper. Ivsr. **Fanga**.

Fangarme kaldes de bevægelige Redskaber, der hos abfjellige Bløddyr og Straaledyr omgive Munden og fornemmelig benyttes til at gribe Føden. De findes især hos Blæksprutter, Sæpsler, Polpper, Møbuser, Mosdyr og Rørorme. De kunne være af forskjellig Form, tegledannede, forgreuede, fjerformede o. s. v., bestaae med Sugfæale, Meldebiler eller Fimrehaar, og være tilfæde i meget forskjellig Antal; **Fangtraade** benævnes undertiden de lange med Meldebiler befættede Randtraade hos Meduserne; **Fangteen** er en særegen Form af Forbenene, som forekommer hos visse Insecter, f. Ex. hos Kællere (s. d. A.); lignende Omdannelser af Lemmerne findes hos Storpiontagerne og Squilla.

Fangdæmning kaldes i Bygningsteknikken en vandtæt Dæmning eller Væg, hvormed man ved Fundering i Vand eller meget fugtig Grund omgiver Byggepladsen, naar man vil lægge den tør og holde den fri for Vand, saalange Arbejdet varer. En F., der ikke har noget meget stort Vandtryk at udholde, kan dannes af Jord alene; hvor der forebres betydeligere Styrke af den, maa Jorden støttes til en tæt Tømmervæg eller suldes mellem flere parallel nedrammede Kæller af saadane. Er Grunden overmaade løs, bliver det ofte nødvendigt at belægge hele Vunden af den indbæmede Byggegrube med et vandtæt Lag, f. Ex. af Leer eller Beton. Dette kaldes en **Grundfangdæmning**.

Fange en Ugle betyder i Smands sproget mod sit Dulle at faae Seilene levende, enten fordi Koerjængerer lader Skibet bryde om indom Binden, eller fordi Binden plubfelig forandrer sin Retning nærmere mod Skibets Længderetning („Stralder“). — **Fangeline** er et stykke Tong, befæstet til Stevnen af en Baad, for dermed at befæste den til Land eller til Skibet.

Fano, Stad i Kirkestaten, med en af Sand tilstoppet Havn ved det adriatiske Hav, har en Mængde Kirker med herlige Malerier og Billedhuggerarbejder. 7,000 Indb.

Fanon kaldes i Chirurgien en Art Skinne, forfærbiget af en med Straa ved Hjælp af Kullebind fast omvittet Stot, der tilfægere anvendes endeel til at holde et Beenbrud i roligt Leie. — **Fant** F. benævnes sammenlagte Finneblædder, som lægges mellem F. og det syge Lem, for at mildne Trykket af hin.

Fant (Erik Michael), sødt i Gyllstuna den 9de Jan. 1754, blev, efterat han i Upsala havde opnaaet den filosofiske Grad, 1776 ubævent til extraordinær Amanuensis ved Bibliotheket sammesteds, hvorefter han tilligemed Norbin begyndte Samlinger for et svensk „Corpus Historicorum et Diplomaticum“. F. blev 1779 extraordinær Vicebibliothekar og 1781 Professor i Historie; han ubævent derhos 1788 til Præst i Alunda og Morcarla, blev 1800 Doctor Theologus, tog 1816 Afsked fra Professorembetet og døde den 24de Octbr. 1817. F. var høire flattet som Samler end som selvstændig For-

sker, og har foruden den for den svenske Historie vigtige Samling „Scriptores rerum Suecicarum medii ævi“, hvoraf han kun naaede at slutte Iste Deel (1818), (2den Deel, 1828, redigeredes af Gejer og Schröder), udgivet: „Kort udkast till Gustaf Adolfs historia“ (2 Bd., 1784—85); „Utkast till Föreläsningar öfver allmänna Historien, ifrån 16 Secull början“ (8 Bd., 1786—1800); „Handlingar till upplysning af Svenska Historien“ (4 Bd., 1789—1802); „Fortsättning af Lagerbrings Svea Rikes Historia 1457—97“ (1794); „Lärobok för Begynnare uti Allmänna Historien“ (1802); „Utkast till Föreläsningar öfver Svenska Historien“ (5 Bd., 1801—4); „Samlingar i Svenska Historien“ (1814); „Kronologiskt Register öfver tryckta Handlingar i Svenska Historien“ (4 Bd., 1816—17), samt et Antal af over 300 Disputationer. — **Johan Michael F.**, svensk Geistlig, født 1735, Broder til den Føregaaende, gjorde sig iblg Bemærket ved sit fjinsne Ubre og sit behagelige Væsen, saavel som ved sin Begavelse som Videnhedsdyrker og geistlig Taler. Han var Spropradikant, Domprovst i Vexöraas og fra 1798 Præst i Leksand. Han døde 1813, sammet af de Mænge, der havde en Støtte i hans Bølgrenhed. Blandt Andet stred han „Sallghetens ordning till de enafaldigas Ynest“. Og saa som Digter har han erhvervet sig et Navn.

Fars er en Ø i Vesterhavet ved Jylland's sydvestlige Kyst (Aftanden er paa det smalleste Sted kun $\frac{1}{2}$ M.), S. for Hjerting og N. V. for Ribe. Den har sin største Længde fra Nord til Syd, c. 2 M., og er imellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{3}{4}$ M. bred; Kladeindholdet udgjør henved 1 □ M. Indbyggertallet var 1855: 2,919. Den hører til Ribe Amt, Stads Herred, indbefatter 2 Sogne, Norrbj og Sønderho, og udgjør et eget Dist. Over $\frac{1}{2}$ af Den er beboet med Klitter og Skovland, og Resten kun libet frugtbar. Agerdyrning drives kun som Bierhverv og besørges af Fruentimmerne, hvorimod Skibsfart, navnlig Fragtfart, og Fiskeri ere Befolkningens Hovederhverv. Til Den var der 1857 hjemmehørende 155 Skibe af 4,206 $\frac{1}{2}$ Commercelæsters Drægtighed. Ved Norrbj er en Haven af 8 Fods Dybde, og her drives Skibsbyggeri. Befolkningen har en særegen Dragt, for det Meste af hjemmegjorte Løier, og Huusskiden er temmelig betydelig.

Faraday (Michael), en af de berrømteste nulevende Fysikere og Chemikere, er Søn af en fattig Grovmed og blev født i England 1794. Han kom i lære hos en Bogbinder, hos hvem han i sine fritimer forærdigede en Elektriseringsmaskine og andre lignende Ting. En af hans Mesters Kunder, ved Navn Dance, skaffede ham Adgang til Sir Humphrey Davy's Forelæsninger, hvor han vakte den berrømte Chemikers Opmærksomhed, saa at han 1810 paa dens Anbefaling opnaaede Ansættelse som Assistent i Laboratoriet. I Aaret 1832 gjorde Universitetet i Oxford ham til Doctor, og han er nu Professor i Chemie ved Royal Institution, hvor hans Foredrag udmærker sig ved en sjelden Klarhed. — Foruden mange kemiske Forsøg har han anstillet en stor Mængde Underøgelser over Electriciteten og deri gjort mange betydelige Opdagelser. Sam styder man Op-

dagelsen af de inducerede Strømme, af Magnetselekticiteten, af en Række af magnetiske Phænomener, som ville blive omtalte i de forskjellige Artikler, foruden mangfoldige mindre Bidrag til vore Kundskaber om Electricitet og Magnetisme. Ved sine galvaniske Undersøgelser optraadte han som en ivrig Forsøger af den Theorie, der betragter kemiske Virkninger som nødvendige til Electricitetens Frembringelse; men i saa Henseende kunde han ikke trænge igennem.

Farandole kaldes en provensalsk Nationaldans af meget livlig Charakter, meest i $\frac{3}{4}$ Tact.

Farange eller **Frenge** er det Navn, hvorved Europæerne sædvanlig benævnes i Orienten, o: Franter; formodentlig stammer dette Navn fra Korstogenes Tid, hvor Frankmænd især udmærkede sig, saa at Orientalerne siden benævne alle Europæere saaledes.

Farbante eller **Arvedom** var en Vætte og blev ved Vætteqvinden Naal eller Lausja (o: Løv-Die) Faber til Løse, hvem Odin lænsatte og optog i Aernes Tal.

Fardag kaldes den Dag, paa hvilken en Leier skal flytte ud af det leiede Hus, et Lyende skal forlade sin Tjeneste, eller overhovedet et indgaaet Leieforhold bryde op. I visse af dette Slags Forhold, navnlig i Huusleie- og Lyendeforholdene, har vor Lovgivning foreskrevet safte F., til hvilke, i Mangel af udtrykkelig Aftale om noget Andet, Forholdet alene kan opsiges fra enhver af Parternes Side.

Fardos er en ostindisk Sølvmynt af Bærdi omtrent 1 Rbl. 80 $\frac{1}{2}$ Rigsm.

Fare, at, er det Udtryk, som Bjergmanden bruger om sin Vandring ind i og ud af Gruben; **Faring**, de dertil fornødne Indretninger (Stiger, Faremaskiner o. s. v.), hvorom s. Art. **Grube**.

Farel (Wilhelm), en af de betydeligste Reformatorer i Frankrig og det romanske Schweiz, født 1489 i Dauphiné, kom ved Studiet af den hellige Skrift efterhaanden til en klarere Indsigt i Christendommens Sandheder. De Forsøgelser, som udbrødte i Frankrig imod det usofalede Evangeliums Bøtkenere, nødte ham til at forlade Landet og brage til Basel; han forkyndte nu Evangeliet paa forskjellige Steder, besøgte ogsaa (1531) Balduerne i deres Dale og udøvede en betydelig Indflydelse paa deres kirkelige Indretninger. Efter mange Kampe lykkedes det ham 1535 at indføre Reformationen i Genf. 1538 blev F. ved sine Medarbejdere forovist fra Genf paa Grund af den strenge Kirketugt, som Genferne ikke vilde finde sig i; han vendte sig nu til Nürnberg og forblev der, med saa Afbrydelser, til sin Død 1565.

Faria y Sousa (Manoel), portugisisk Digter og Historieforfatter, født 1600, opholdt sig fra 1630 nogen Tid i et diplomatisk Virvande i Rom, blev paa Grund af nogle Virringer i sin vidtløftige Commentar til Camoens's Lusladi forfulgt af Inquisitionen og begav sig til Spanien, hvor han døde i Madrid 1649. Hans historiske Værker („Epitome de las historias portuguesas“; „Asia portuguesa“; „Europa portuguesa“; „Imperio de China“, udgivet efter Munkens Semmedo's Materialier) ere for det Meste skrebn paa Spansk; de fleste ere først trykte længe efter Forfatterens Død. Af hans

Digte, som han udgav under Titlerne „Fuente de Aganipe“ og „Noches claras“, er kun en Deel streuen paa Portugisisk. — En anden portugisisk Historieforfatter, Manuel Severin de S., fød 1581, død 1655, udgav „Noticias de Portugal“ og „Varios discursos politicos“, hvilke sidst bl. A. indeholde en Biographie af Camoens.

Farina betyder Raal, F. amygdalarum Mandelslib, F. hordei Bygmeel, F. hordei preparata en præpareret Bygmeel, som bruges i Medicinen mod Brystlidelser og tilberedes ved at luge Bygmeel, der først er floppet i en tilhændet Sæt eller Pose, under Vand i en 12—18 Timer; der banner sig da en haard ydre Skorpe, medens Melet i Midten af Posen forbliver tørt, men ombannes delvis til Stivelsesgummi ved Paavirkning af Varmen. — **Farina**, Farinsukker er en simplere Art Sukker, der vindes i Raffinaderierne af den Sirup, der først har astat de største Krystaller.

Farinelli (Carlo), kaldet Broschi, bekendt italiensk Sanger, fød i Neapel 1705, kom 1737 over London og Paris til Madrid, hvor han ved sin Sang faaledes opmuntrede den tungsinbige og aambøvløse Konge Philip V, at han samtykkede i at underlæste sig Lægebehandling. F. blev herved Kongens Umbling og Første-minister, og bevarede sin Gunst, den han kun bragte til at stifte Gødt, ogaa under Kongens Øfterslæg. 1761 vendte han tilbage til Italien, hvor han døde paa sit Landsted ved Bologna den 15de Marts 1782.

Farjab (Abu Nasr Muhammed), berømt Philosoph, var fød i Farjab, en By i Turkestan, og bannede en filosofisk Skole i Bagdad; paa en Rejse kom han til Halep, hvor han opholdt sig hos den Gambhanidiske Fyrste Seif-ed-dawlah, der tilbealte ham de største Væresbevisninger. Med den lidt senere levende Avicenna ansees han for at høre til Arabernes berømteste Philosopher og siges at have oversat Aristoteles's Analytika; ogaa omtales iblandt hans Skrifter en Encyclopædie. Han bragtes af Nævere paa sin Hjemreise til Farjab fra Seif-ed-dawlah 339 Heg. = 950 e. Chr. — Schmeiblers har udgivet et Par filosofiske Afhandlinger af denne Forfatter i „Documenta philosophica Arab. Bonnæ“ (1836).

Farrens kaldes tilføes et Løndesfad, der rummer 272 Potter.

Farm (eng.) betyder i England en Forpagtergaard, Forpagting, Farmer en Forpagter. I Nordamerika betyder F. en mindre, fri Grundeieendom, og Farmer er der Eiereren og Dyrlæken af en saadan.

Farnese er Navnet paa en italiensk Fyrsteslægt, som forekommer allerede i det 13de Aarh., og af hvilken flere med Høder tjente i Pavernes og Florentinernes Hære. Til samme hørte Pave Paul III, der 1545 gjorde sin uægte Søn Pietro Luigi F. til Hertug i Parma og Piacenza. Han myrdedes af den af ham grusomt behandlede Abel 1547; hans Søn Ottavio F., der 1558 blev gift med Keiser Carl V's naturlige Datter Margrethe af Parma, døde 1586. Dennes Søn, Alexander F., fød 1546, døde under sin Onkel, Don Juan d'Austria, Deel i Sleslaget ved Lepanto (1571) imod Tyrkerne, og kæmpede siden imod Nederlænderne, først under

Juan d'Austria og efter dennes Død (1578) som Obergeneral over den spanske Hær; han viste sig her som en tapper Kriger og stor Felt-herre, og erobrede bl. A. Antwerpen. Han var ude af Stand til, efter Planen, at understøtte den spanske Armada (s. d. A.), blev derpaa 1590 sendt med en Hær mod Henrik IV i Frankrig og ubesatte Paris og Rouen, men døde kort efter (den 3die Decbr. 1592). Hans ældste Søn Ranuccio Odoardo F. I (1592—1622) var en haard, havesyg og mistroisk Fyrste; han lod Hoveberne for de første abelige Familier henrette (1612) og sin Søn Ottavio ban-smægte i Fængsel. Dog begyntefte han Kunst- og Videnskaber. Odoardo II F. (1622—1646) kom ved sin Krigslyst i Strid med Spanien og Pave Urban VIII. Ranuccio F. II (1648—1694) var en svag Regent, der lod sig lede af Indslinger. Hans ældste Søn Odoardo F. døde allerede 1693 af en umaabelig Fædme (hvoraf Familien i det Hele leed); de to yngre Sønner, Francesco F. (død 1727) og Antonio F. (død 1731), fulgte ham i Regjeringen, men efterlod sig ingen Børn, og Hertugdømmerne gik derfor over til den spanske Prinds Carl (i Spanien Carl III), en Søn af den spanske Kong Philip og Elisabeth F., en Datter af den ovenfor nævnte Odoardo F. (som var død 1693).

Til Navnet F. knyttede sig flere Kunstværker. Paladset F. (Palazzo F.), en af Paul III før hans Dødsstøelse paa Pavestolen begyndt Bygning, hører til de fortrinligste i Rom. Den tilhørte Hertugerne af Parma af Huset F. og besiddes nu af Kongen af Neapel (isølge Arv efter Carl III af Spanien). De meest berømte antike Kunstværker fra samme findes nu i Museet i Neapel, deriblandt: a) den farneske Tyr, en kolossal Marmorgruppe af Kunstnerne Apollonios og Lauriscos fra det 3die Aarh. f. Chr., forestillende Diros, der af Amphion og Zethos bindes til Hornene af en viid Tyr, fordi hun havde misshandlet deres Moder Antiope; b) den farneske Pericles, en kolossal Marmorstatue af Glykon og dannet efter et Børl af Lysippos, forestillende den af sin jordfæste Gjening trætte Delt. — En anden Bygning, Farnesina, en Villa i Trastevere, er berømt ved Frescomalerier af Raphael.

Faro, Stad i Provinsben Algarve i Portugal, ved Atlanterhavet, har en god Rhed, Fiskeri, Handel og Skibsflot. 9,000 Indb.

Farquhar (George), engelsk dramatisk Digter og Skuespiller, fød 1678, død 1707, forfattede endeel Skuespil, der udmærkede sig ved ægte comisk Aand, helbig Opfindelse og let Dialog, men ere svage i Charaktertegnning og hist og her støde an imod Sædeligheden. Hans Værker udkom 1772 i 2 Bd.

Farsang, Parafange, er et tyrkisk og persisk Mlemaal, i Tyrkiet = 15,984, i Aserbeidshjan = 21,365, i Tral Abshemi = 20,394 danske Fod.

Farkistan eller Fars, Provinds i Persien (c. 5,000 □ M. med 1½ Mill. Indb.), begrændset af Khustan, Irar Abshemi, Kuhistan, Kerman, Karistan og den persiske Bugt, hører til Irans Høiland og bestaaer af Bjergland, der i Terrasser sænker sig ned til en lav Kyststrækning ved den persiske Bugt. I den østlige Deel er en gold Ørken; mellem Bjergene, som danne

Terasserne, ere smukke velvandede Længbedale, rige paa Tobak, Hvede, Dabler, Vin, Safran, Roser, Bomulb, Hør, Frugt o. M. Klimaet er i Kyststrækningen meget heft, høiere oppe behageligt. Der tillægges gode Heste, Væler og Kameler. Indbyggerne udmærke sig blandt Perserne ved Civilisation og Bindfibeligheb, de have gode Uld-, Silke- og Bomuldsmanufaktururer og drive endeel Handel. De vigtigste Stæder ere Schiras og Abuschehr. I F. findes en Mængde Ruiner fra Oldtiden, navnlig af det gamle Persepolis.

Farvet, Landesot, er det nordiske Navn paa Epibemie (s. d. A.).

Farvund, Landsted paa Norges Vestkyst i Fiske- og Mandals Amt, har en Haven og endeel Handel og Skibsfart. 1,200 Indb.

Farthing er en engelsk Kobbermynt, $\frac{1}{4}$ af en Pennys Værdi, omtrent 1 St. Rigsm.

Farve kaldes det Eiendommelige ved Lysindtryk, som gjør det muligt at skjelne imellem dem paa anden Maade end ved Styrken. Man har tidligere havt meget uklare Forestillinger om Farvernes Fremkomst i Løst og hyppigst betragtet dem som Blanding af Lys og Mørke, indtil Newton paaviste, at det hvide Sollys var sammensat af en Mængde forskjellige Arter af Farvestraaler, som hver frembragte sit eiendommelige Farveindtryk. Iblant de mange kunne her udhæves 6 Hovedfarver, nemlig Rødt, Orange, Gult, Grønt, Blaat og Violet, foruden alle de mulige Aændringer, som kunne indskydes imellem disse. Newton godtgjorde dette ved at lade Solstraalerne trænge ind igennem en snever Aabning i et mørkt Værelse og der træffe et tresidet Glasprisme, som bryder Lysstraalerne, det vil sige, bringer dem til at gaae en anden Vej. Men opfangedes de brudte Straaler paa en hvid Skjerm, viste der sig et farvet Billede, hvori de ovennævnte Farver traadte frem i den ansatte Orden saaledes, at det Røde viste sig nærmest ved Straalerens oprindelige Retning, det Violeteste længst derfra. Man forklarede det ved at antage, at Sollyset var sammensat af de forskjellige Arter af Farvestraaler, men at disse i forskjellig Grad bleve brudte af Prismet, de røde mindst, de violette mest. Det viste sig ogsaa, at der ingen nye Farver fremkom, naar Farvestraalerne bleve brudte, men at de ved den anden Brydning bragtes til at afvige desto mere, jo længere de laae fra det Røde. Ved at lade de Straaler, som udgik fra det første Prisme, falde paa et Gvulspil eller en Linse, forenedes han dem igjen, og der, hvor denne Forening fandt Sted, fremkom fuldkomment hvidt Lys.

Med Hensyn til Farvernes Vækkelse kan bemærkes, at vi iblant de ovennævnte ser finde tre, nemlig Rødt, Gult og Blaat, som vi ikke kunne frembringe ved Blanding, og som derfor kaldes enkelte Farver, og tre andre, nemlig Orange af Rødt og Gult, Grønt af Gult og Blaat, og Violet af Blaat og Rødt. I det ved Prismet frembragte Farvebillede (prismatis Spectrum) ere Blandingsfarverne imidlertid ikke fremkomne ved en Blanding, thi en grøn Farvestraale deler sig ikke ved en senere Brydning i Gult og Blaat, og man maa altsaa

indbrømme, at der gives enkelte Farvestraaler, som frembringe blandede Farveindtryk. I de sex prismatiske Farver have vi altsaa kun tre enkelte Farveindtryk, Rødt, Gult og Blaat, og ligesom man ved at forene alle sex Farver kan frembringe Hvidt, maa det ogsaa kunne ske ved at forene røde, gule og blaae Straaler med hverandre. Men disse kunne forenes paa forskjellige Maade. Da nemlig Gult og Blaat give Grønt, maae Rødt og Grønt kunne blandes til Hvidt, og ligesaa dan ville Orange og Blaat, Gult og Violet give Hvidt. To saadanne Farver, der ved Forening give Hvidt, kaldes Udflydningsfarver eller Complementfarver. Man kan frembringe dem ved det samme Forsøg, hvorved alle Farvestraaler forenes til Hvidt; thi holder man der de røde Straaler tilbage ved Hjælp af en Pappstrimmel, forandres det Hvide til Grønt, holdes de orangefarrede Straaler, bliver det blaat, o. s. v., — Farvekoffer ere saadanne Legemer, der fortrinnsvis tilbagelaste een Art af Farvestraaler, Zinnober f. Ex. den røde, Chromgult de gule, Berlinerblaat de blaae. Lader man derfor Zinnober behjæles af blaae Straaler, Chromgult af violette og Berlinerblaat af røde eller gule, see de ud som fuldkomment sorte (tilbagelaste intet Lys); men behjæles de henholdsvis af røde, gule eller blaae Straaler, see de ud, som naar de blive trufne af hvidt Lys. Gjenneffaltige Farvekoffer, som farvet Glas, Væbsten, farvede Væbster, lade kun visse Arter af Farvestraaler gaae igennem sig. Lægger man derfor paa hinanden et rødt Glas, der kun lader de røde, og et blaat Glas, der kun lader de blaae Straaler gaae igennem, kan intet Lys trænge igennem begge Glas.

I det Ovenstående er der allerede omtalt flere Maader, hvorpaa Farvestraalerne kunne adskilles og Farver altsaa fremkomme; i Artiklerne Interferens og Polarisation ville endnu flere blive udhævede. Ved alle disse Tilfælde er der i Overveiden noget Eiendommeligt, som svarer til det særegne Farveindtryk; derfor kaldes Farver, som ere frembragte ved saadanne Midler, objective Farver; men udbetiden beroer Farveindtrykket blot paa en eiendommeligt Tilstand i vort Zie, og kaldes da subjectiv. De subjectiv Farver fremkomme som oftest paa Grund af Lysindtrykkets Vedbliven. Betragter man saaledes blot et Dieblit den nedgaende Sol, beholder man i flere Minuter efter et „Solbillede“ i Ziet, som efterhaanden taber sig; men medens det lidt efter lidt forsvinder, antager det mange forskjellige meget smukke Farver, der verge saaledes, at den nye Farve træder frem i Solbilledets Midte, breder sig ud til Kanterne, der fremkommer en ny Farve i Midten o. s. v. Billedets Farve er forskjellig, efter som man holder det aabne Zie rettet hen imod en lys Grund, f. Ex. Himlen, eller vender det imod en mørk, eller, hvad der kommer ud paa det Samme, lukker Ziet; er Billedet f. Ex. rosenrødt i første Tilfælde, bliver det gulgrønt i sidste, og omvendt. Billedet paa lys Grund har altsaa Udflydningsfarven til det paa mørk Grund. Stirrer man noget paa en rød Oblat, der ligger paa hvidt Papir, og da lukker Ziet, kan man nogle Secunder efter ved-

blive at see det samme Billede; men vender man det aabne Die hen imod en lys Flade, seer man en grøn Plet paa mørkere Grund. De subjectivt Farver synes at brede sig ud til Siden; anbringer man f. Ex. et Stykke graat Papir paa blaa Grund, seer det guult ud, paa guul Grund violet, og paa rød Grund grønt. Derfor vil en svag rød Farve paa stærkere rød Grund blive mat og fagg, thi Grunden giver den et grønligt Stjær.

I følge den nu almindelige Anskuelse bestaaer Lyset i Bølger, der foregaae i et Stof, man har kaldet *Etheren*, som antages at opfylde hele Verdensrummet; *Ethersvingninger* give Lys, ligesom *Luffsvingninger* give Lyd, og ligesom i Lydleren *Tonernes* Svibe beroer paa det Antal *Svingninger*, *Luftbelene* udsøre i et Secund, saalebes forklarar man i *Lydleren* de forskjellige Farver som forarsagebe ved *Ethersvingninger* af forskjellig *Hurtighed*. Ved den dybeste hørlige *Zone* udsøre *Luftbelene* i hvert Secund 16½ *Svingning*, ved den høieste, man har maalt, omtrent 36,000; men ved *Farvestraalerne* har man været istand til at udmaale, at *Etherbelene* i det røde Lys udsøre omtrent 430 *Billioner* og i det violette Lys omtrent dobbelt saa mange *Svingninger* i Secundet.

Farve. *Guldfager*, der altid forfarbiges af legeret *Guld*, blivde ofte underkastede en *Farvning*, der gaar ud paa at give Overfladen det rene *Gulds* Udseende. Dertil betjener man sig af den saarløbte *F.* (ogsaa *Svibfarve*, *Matfarve*), men vore *Kunsthæder* i saa Henseende ere i høi Grad mangelfulde. *F.* har naturligvis havt forskjelligt Udseende efter de forskjellige *Meninger* om Lysets og *Farvestraalerne* Natur, som man er gaet ud fra. I tidligere *Lider*, da man betragtede *Farven* som en *Blanding* af *Lys* og *Mørte*, kunde *F.* ikke i mindre *Maade* give noget *Udbytte*, da man ikke kunde frembringe *Farven* paa en med *Grundanskuelsen* stemmende *Maade*, og det var først, da *Newton* havde paavist *Lilpebeværelsen* af alle *Farver* i det *Svibe* og idetmindste lagt en ikke urimelig *Anskuelse* til *Grund*, at *F.* kunde ret udvikles. Den er dog i vore *Lider*, da *Newtons* *Theorie* af Lyset (*Emanationstheorien*) har maattet vige Pladsen for *Bølgetheorien*, bragt i en langt større *Overensstemmelse* med *Naturens* *Phænomener*, og det væsentlig ved *Arbeider* af *Th. Young*, *Fresnel*, *Biot*, *Arago*, *Fraunhofer*, *Schweb* o. m. fl. En forunderlig *Afsvælselse* i denne *Videnskabs* *Udvikling* foranledigede *Goethe*, da han 1808 udgav sin „*Zur Farvenlehre*“, hvori han, aldeles misforstaaende *Newtons* simple *Tanlegang*, vilde haane en ny *F.* De *Forsøg*, som han lægger til *Grund* for sin *forklaring* af *Farverne*, ere imidlertid aldeles ikke *skillede* til et saadant *Formaal* og hans *Lærebogning* er i den *Grad* forvirret, at man nu neppe kan forstaae, hvorledes det har været ham muligt at *skrive* den. *Mærkelig* blev endnu denne *Lære* derved, at *Philosophen* *Segel* med stor *Iver* tog sig af den og forsvarede den mod *Physikerne*, om ikke med *Grunde*, saa dog med *Videnskab* og *Daan*.

Farveplanter ere saadanne *Planter*, hvis *Blad*, *Stængel*, *Blade* eller *Blomster* benyttes i *Farverierne*.

Farveafspredelse kaldes den *Afskillelse* af *Farvestraalerne*, som finder *Sted* ved deres forskjellige *Brudbarhed* i de *gjennemgaaende* *Legemer*. Ved et saadant *Legemes* *F.* forstaaer man *Forskolbet* imellem den *Vinkel*, to *brudte* *Farvestraaler* danne med hinanden, og den *Afvigelse* fra deres oprindelige *Retning*, de have *libt*. *Farveafspredelsen* er meget forskjellig for de *gjennemgaaende* *Legemer*. For de røde og violette *Straal*er er den f. Ex. for *Flintglas* $\frac{1}{4}$, for *Vand* og almindeligt *Glas* $\frac{1}{5}$ og for *Djergtrystal* $\frac{1}{3}$.

Farveblindhed = *Daltonisme*, s. *Dalton*.

Farvede kaldes *især* i *Amerika* (i *Mobætning* til *Europæerne* og *Creoalerne*) *Indianerne*, *Negerne* og de ved disse to *Raceres* *Blanding* med hinanden eller med *Europæere* opstaaede *Blandingsfolk*, *Mulatter*, *Mestizer* o. s. v.; *især* *belesethed* kaldes dog saaledes de *ibstte*, *Blandingerne*, i *Mobætning* til de rene *Europæere* eller *Neger* og *Indianere*. De *inbetsatte* *Mulatter*, *Mestizer* (i forskjellige *Led*, *Tergeteroner*, *Dvartetter* o. s. v.), *Jamboer* o. s. v.

Farvelære er den *Deel* af *Optiken*, som *afhandler* de forskjellige *Maader*, hvorpaa *Farver* fremkomme (s. *Farve*). Den *skulde* tillige give en *forklaring* af *Farvestoffernes* *Bestaaelse*, men vore *Kunsthæder* i saa Henseende ere i høi Grad mangelfulde. *F.* har naturligvis havt forskjelligt Udseende efter de forskjellige *Meninger* om Lysets og *Farvestraalerne* Natur, som man er gaet ud fra. I tidligere *Lider*, da man betragtede *Farven* som en *Blanding* af *Lys* og *Mørte*, kunde *F.* ikke i mindre *Maade* give noget *Udbytte*, da man ikke kunde frembringe *Farven* paa en med *Grundanskuelsen* stemmende *Maade*, og det var først, da *Newton* havde paavist *Lilpebeværelsen* af alle *Farver* i det *Svibe* og idetmindste lagt en ikke urimelig *Anskuelse* til *Grund*, at *F.* kunde ret udvikles. Den er dog i vore *Lider*, da *Newtons* *Theorie* af Lyset (*Emanationstheorien*) har maattet vige Pladsen for *Bølgetheorien*, bragt i en langt større *Overensstemmelse* med *Naturens* *Phænomener*, og det væsentlig ved *Arbeider* af *Th. Young*, *Fresnel*, *Biot*, *Arago*, *Fraunhofer*, *Schweb* o. m. fl. En forunderlig *Afsvælselse* i denne *Videnskabs* *Udvikling* foranledigede *Goethe*, da han 1808 udgav sin „*Zur Farvenlehre*“, hvori han, aldeles misforstaaende *Newtons* simple *Tanlegang*, vilde haane en ny *F.* De *Forsøg*, som han lægger til *Grund* for sin *forklaring* af *Farverne*, ere imidlertid aldeles ikke *skillede* til et saadant *Formaal* og hans *Lærebogning* er i den *Grad* forvirret, at man nu neppe kan forstaae, hvorledes det har været ham muligt at *skrive* den. *Mærkelig* blev endnu denne *Lære* derved, at *Philosophen* *Segel* med stor *Iver* tog sig af den og forsvarede den mod *Physikerne*, om ikke med *Grunde*, saa dog med *Videnskab* og *Daan*.

Farveplanter ere saadanne *Planter*, hvis *Blad*, *Stængel*, *Blade* eller *Blomster* benyttes i *Farverierne*.

Farveringe, Newtons, kaldes et Phænomen, som fremkommer ved at trykke et plant Glas imod et conveer Glas med meget ringe Kræmning. Ved Lysets Tilbagelæstning fra begge Overflader af det tynde Luftlag imellem Glasene fremkommer der Farver, hvis Beskaffenhed berøer paa Tykkelsen af Luftlaget, og som berøjer ere ordnede i concentriske Ringe omkring Glasenes Berøringspunct (s. Interferens).

Farvestof eller Pigment benævnes sædvanlig saadanne Stoffer, der ikke alene selv besidde Farve, men ogsaa ere istand til, middelbart eller umiddelbart, at meddele Farve til andre Legemer.

Farvning er i en mere udvidet Forstand den Kunst, at meddele Stofferne hvilken som helst Farve, hvilket kan skee deels ad rent mekanisk Bei, deels ad kemisk. Farverne kunne enten anbringes udenpaa Stofferne, eller de kunne som Opløsninger gjennemtrænge Stoffets Porer, eller endelig kunne de først bannes ved kemiske Processer i disse. Anbringes Farverne udenpaa Stofferne, da kalder man det selben Farvning, men sædvanlig Maling; i Kattuntrykkerierne paastrykker man stundom saadan Maling (i Form af Blomster, Rosetter etc.) endog som Diefarve paa Tøierne. I den sædvanlige (o: mere indstrænbte) Betydning af Ordet forstaaer man ved **f.** derimod kun den Operation, ved hvilken Farven gjennemtrænger det give Stoff og hester mere eller mindre fast og varig til dette, uden dog at berybe dette bets naturlige Glænde og Structur. Ved saadan **f.** kunne Farverne da enten ligefrem gjennemtrænge og forbinde sig kemisk med Fibrerne, substantive Farver; eller dette kan først skee ved Anvendelse af Beitz, adjectiv Farver (s. Beitzstuf). Forskellige Beitzer kunne da med samme Farvestof frembringe forskellige Farver. De samme Farvestoffer og Beitzer kunne ikke anvendes med samme Virkning paa de forskellige Stoffer, som Ulb, Sille, Bomuld, Læder, Horn, Haar, Træ o. s. v., af hvilken Grund der ogsaa gives **f. Gr.** Sillefarvere, der da ikke farve Ulb, og omvendt. Samme Farvestof kan dog undertiden anvendes paa forskellige Stoffer, men er da ikke altid lige smukt og ægte; Ulb og Sille **f. Gr.** farvet med Berlinerblaat afbleges i Solen, men Farven kommer igjen i Mørke; Bomuld farvet med Berlinerblaat viser ikke dette Forhold. Farverne siges at være ægte, naar de i længere Tid kunne modstaae Indvirkning af Lys, Søbevand, saage Sprer og Væst (Soda, slet kogt Søbe) uden at forandres; uægte derimod, naar de mangle denne Bestandighed. — Ved forskellige Mibler er man istand til at forøge Farvernes Stjænhed (Akvivering) og Varighed.

— **Farvest. f.** kaldes det Phænomen, at store Strækninger af Havets Overflade optræde med en rød, grønlig eller hvid Farve. Forsaavidt Grunden dertil ikke er at søge i en Indblandning af uorganiske Stoffer, hidrørende fra Floberes Udløb i Havet, skyldes Phænomenet smaa organiske Væsners Optraeden i en ubrye Mængde, enten Alger (s. **Gr.** de Former, hvilke det røde Hav skylder sit Navn) eller Krebbedyr (Cetochilus, Grimothea) eller Sliimdyr (Noctiluca), Snegle-larver m. M.

Fasan kaldes en Fuglestægt af Hønjenes Familie, ndmærket ved nøgne Kinder og en

lang, tagformig, tilspidset Hale; den tilhører det tropiske Asien. Af den alm. **f.** (Phasianus colchicus) er Hannen blaagrøn paa Hals og Hoved med en hvid Ring omkring Diet, Dyrket og Bugen rødbrune med violette Tverstriber og Ringerne plettede af Bruunt og Rødt. Hannen er derimod brun med sorte og gule Pletter, men naar den bliver gammel, kommer den til at ligne Hannen. **f.** skal, isølge Sag-net, først være bragt til Europa af Argonauterne; nu holdes den paa mange Steder i Syd- og Mellemuropa i Parter eller **f.-Haver**, og findes ofte forvildet, da den er mere tilbøielig til at flyve bort fra sit Indelukke end Hønjene. Hvor **f.** findes i en saadan vilb eller halvvilb Tilstand, er **f.-Jagten** en yndet Fornøielse for store Herrer. — **Guldfasanen** (Ph. pictus) er den prægtigste af alle Arter; Hannen er prydet med prægtige purpurrøde og guldgule Farver og en lang Hale; Hannen er derimod meget uanseelig, brunspættet og mere kortbalet. Den er fra China, ligesom **Solv.-f.** (P. nycthemerus); Hannen er oventil glindbende sølvhvid med sine sorte Tegninger, underneben sort, Halen lang ligesom hos Guldf.-**f.**; paa Siderne af Hovedet banner den bløde Hud nebhængende Forlængelser. Om **Argus-f.** (Argus giganteus) s. d. A.

Fasano, Stad i den neapolitanske Provinds Terra di Bari, har Oliemøller og Bomulds-manufacturer. 10,000 Indb.

Fasansen, s. **Sidaespa.**

Fasoes kaldtes hos Romerne et Dvundt af Riis eller tynde Stofke, fra hvis Midte en Øre ragede frem. De vare Symbolet paa den høieste executive Myndighed og bleve af særlig dertil bekemte Tjenere (Lictores) baaerne foran de Magistrater, der indtog den høieste Plads i Staten (Kongerne, i Republikens Tid Consulerne, Dictatorerne, udenfor Rom Prætorerne som Provindsbestyrere, senere Keiserne).

Fasch (Carl Frederik Christian), en dygtig Musiker, født 1736 i Zerbst, blev 1756 ansat ved Frederik II's Capel i Berlin, hvor han døde 1800. Han gjorde sig fortjent ved at stifte Sanganalademiet i Berlin, hvis Bestyrer efter hans Død gik over til hans Elev Zelter.

Fasfine er et Knippe af lange, ikke ret tykke Riis, som paa flere Steder er ombundet med Bidier, Jerntraad el. desl. **f.** finde især Anvendelse i Krigs- og Vandbygningskunsten. I første Tilfælde bannes de som saakaldte „Pøller“, d. e. cylindriske med et Saand omtrent paa hver Fod af Længden, og aftsaaes ved begge Ender. Forsærdigelsen sker i **Fasfinkanten**, der bestaaer af en Kælle Kstrælys eller Bulle i Form af Andreasfors (straaftsaaende Kors), nedrammede i Jorden med et Par Fods indbyrdes Afstand. I Vanken samles og fordeles Riiset jevnt, det sammenføres, bindes, og **f.** apubes med **Fasfinkanten**, der ved sit korte Slæft og sit brede, temmelig svære Blad former Knivens og Vrens Egenstaber; (i nogle Arter bærer Pioneren en **Fasfinkniv** som Sidevær. De nyssomtalte **f.** anvendes navnlig til Beklædning af Stybeskaar og andre steile Skraaninger (Beklædningsfasfinner), til Dækning af bombesikre Rum (Dæksfasfinner), til Forspøelse af Vrytværn (Kroningsfasfinner) o. s. v. I Vandbygningskunsten opføres ofte

hele Værker (f. Ex. Indbygninger, Parallelværker, Dækværker) af F., der enten ere saakaldte **Steen-** eller **Santfaskiner**, tykke „Pøsser“, som indvendig ere fyldte med **Steen**, eller almindelige **Band-** eller **Strømfaskiner**, som paa deres hele Længde kun ere ombundne med et Par **Baand** og ende i en **Kofl.** For at kunne **senke dette** sidste Slags F. ned i **Bandet**, blive de forenede til større **Flager** ved **Hjælp** af lange, smalle **Fastingspøsser**, der lægges tværs over dem og fastgøres til dem ved **Trapsløkke** af 4–5 **Fods** Længde. **Flagerne** ned sænkes ved at betynges med **Steen**, **Jord** el. **beal.** (Sgn. **Grøvt**). — F. kaldes i **Agerbruget** **dækkede Græsstr.** — Hos **hvis** **Bund** der er **neblagt Milt**, **Smaasteen** eller andet **Materiale**, mellem hvilket **Bandet** finder **Afsl.** Disse **Bandlebninger** have været kjendte fra **aldgammel Tid**, men have i den senere **Tid** tabt en stor **Deel** af deres **praktiske** **Betydning**, da de i **Varighed** og **Prisbillighed** i **Reglen** ville **staa** **tilbage** for **Lebningerne** af **brandte** **Leerrør** (**Drainrør**).

Fasts er et tydt **Krummaal**, **beels** for **Korn**, **beels** for **stydende** **Varer**. I første **Betydning** er det i **Hamburg** 3,100, i **Lübeck**, for **Kug** og **Hvede** 0,1000, for **Havre** 0,300, **danste** **Skjæpper**. I den anden **Betydning** har det følgende **Størrelse**, udtrykt i **danste** **Potter**. **Hamburg** 899, **Lübeck**, for **Brandevin** 225,, for **Øl** 154,, **Dredden**, for **Biin** 418,, for **Øl** 406,, **Leipzig**, for **Biin** 392,, for **Øl** 538,.

Faste som **Religionsøvelse**, til **Tegn** paa **Bød** eller som **Forberedelse** til **Bøn** og andre **religiøse** **Handlinger**, indtog allerede en **betydelig** **Plads** i den gamle **Verdens** **Gudsdyrkelse**, hos **Egypterne**, hos **Perterne**, hos de **forastatiske** **Folkeslag** og endog i **Grækenlands** og **Roms** **Mytologi**; endnu i vor **Tid** lappes de **hedenske** **Chinesere** og **Hinduer** med de **muhammedanske** **Folkeslag**, og disse atter med den **græske** og **romerske** **Christenhed** i dette **Stykke**. Ved **Afholdenhed** fra **Næringsmidler**, navnlig fra **Kjød** og **spiser**, stræbte man at naae en **højere** **Fuldkommenhed** og en **større** **Motagelighed** for **guddommelige** **Aabenbaringer**. Hos **Isøerne** finde vi F. anordnet som et **Udtryk** for **Ødmagthed** ved **Høitideligholdelsen** af den **store** **Forsoningsdag**; med **Undtagelse** af denne ene **Dag** paabydes ingen F. ved den **mosaiske** **Lovgivning**, den **tillædes** **kun**. I den **esterevriste** **Tid** blev F. **hyppig** **bragt** i **Anvendelse** og blev nu **tillige** **betraget** som et **fortjenstligt** **Værk**; i begge **Retninger** findes den **navnlige** **udviklet** af **Pharisæerne**, som fastede to **Gange** om **Ugen**, **Måndag** og **Torsdag**. **Esfæerne** fastede **vel** ogsaa **meget**, men **meente** ikke, som **Pharisæerne**, **herved** at **erhverve** sig **noget** **Fortjeneste**; de vilde kun **udfrie** **Anden** fra **Legesmetts** og **Sandsjernes** **Herredømme**. Det **pharisæiske** **Fastevæsen** er **uddannet** til et **System** i **Talmud**, som **bl. A.** ogsaa **paabyder** **fire** **almindelige** **aarlige** **Fastedage** til **Minde** om **Jerusalems** **Erøbring**, **Templets** **Brand**, **Ordet** paa **Sedafja** og **Begyndelsen** af **Jerusalems** **Beleiring**. I den **aldste** **Christne** **Kirke** tjente F. oprindeligt til **Tæn** paa **Sorg** og **Bød**, men **Fastevæsenet** blev **stærkt** **udbredt** ved **Montanisternes**, ved **Munkelivet** og ved den **Anskuelse**, at det var et

passende **Middel** til at **erholde** **Syndsforslæbelse**. Paa denne **Maade** opstod **esterhaanden** en **Mængde** F., som **tildeels** **vare** **forskjellige** i de **forskjellige** **Kirker**. Den **vigtigste** af disse, som ogsaa ofte **fortrinvis** kaldes **Fasten**, er den **saakaldte** **Quadragesimal-F.**, som man senere henførte til en **apostolisk** **Tradition** og til **Christi** **Fyrgetyvetimers** **Dvoelen** i **Graven**. Denne oprindelig **Fyrgetyvetimers** F. før **Paaste** **erholdt** **esterhaanden** en **større** og **større** **Udbrætning**. I det **4de** **Aarh.** varede den i **Kom** **fire** **Uger**; senere blev den ogsaa her, **efter** **andre** **Stæders** **Exempel**, **udvidet** til **40** **Dage**, som **begyndte** med **Afsteonsdag** (f. d. A.). **Efter** **denne** **Quadragesimal-F.s** **Mønster** blev der senere **indført** en **lignende** for **Juul** (**Quadragesima** **Martini**) og for **Johannes** **den** **Døbers** **Fest** (**St. Hansdag**); men disse blev allerede **tiblig** **affortøvede**. **Isøernes** **fire** **almindelige** **aarlige** **Fastedage** gave **Anledning** til **fire** **særskilte** **Fastebøge** om **Aaret**, **ibet** man **bealte** **Aaret** i **fire** **Dele** (qvatuor tempora, deraf **Dvatemperfasten**); man fastede **da** en **bestemt** **Dag** i **hvert** **Dvartal**, **nemlig** **den** **mellemste** **Dag** i den **1ste** **Uge** i **Marts**, i den **2den** **Uge** i **Juni**, i den **3die** **Uge** i **September** og i den **4de** **Uge** i **December**. **Vigilierne** (f. d. A.) før de **store** **Festdage** vare **ligeledes** **Fastebøge**. **Foruden** **disse** **ordentlige** har man ogsaa **overordentlige** **Fastedage** ved **færgene** **Foranledninger**; i den **romerske** **Katolske** **Kirke** **udsteder** for **Liden** **enhver** **Bisshop** et **Fastemandat** **angaaende** **Overholdelsen** af F. **Meest** og **Meest** **spiser**, **Næringsmidler** af **Planteriget**, **Fisk**, **Smør** og **Æg** ere **tilladte** som **Fastespiser**. **Soldater**, **Børn**, **Syge** og **frugttommelige** **Qvinder** ere **ikke** **underlæste** **Fasteanordningen**; **andre** **Personer** kunne **erholde** **Fasteindpensation** af **Bisshoppen** eller af **Striftesbæderen**. — Den **græske** **Kirke** holder **streng** **Fastesit**; i **Klostrene** fastes **tre** **Gange** **ugentlig**, **Måndag**, **Onsdag** og **Fretdag**. **Man** har **fire** **store** **almindelige** **Fasteleder**: 1) **Quadragesimal-F.** før **Paaste**; 2) **Apostel-F.** til **Ære** for **Apostlene** **Petrus** og **Paulus** fra **Måndagen** **efter** **Pintse** til den **29de** **Juni** (gl. **St.**); 3) **Maria-F.** til **Ære** for **Jomfru** **Maria**, fra den **1ste** **Aug.** til den **15de** **Aug.** (**Maria** **Himmelfartsdag**); 4) **Julefasten** fra den **15de** **Novbr.** til den **24de** **Decbr.** — **Reformatorerne** vare **ikke** **ugunstigt** **stemte** mod F., men **vendte** **tilbage** til **Kirkens** **oprindelige** **Opfattelse** af **samme**, **forlæste** **alle** **Fastebefalinger** og den **Anskuelse**, at man **ved** at **følge** en **saadan** **Befaling** **kunde** **erhverve** sig **Maade** hos **Gud**; i den **protestantiske** **Kirke** er F. **derfor** **esterhaanden** **sa** **gødt** som **forfunden**, og **hvor** den **endnu** **findes**, er den **meest** **knyttet** til **Høitideligholdelsen** af **Bøds** og **Bebedage** (f. d. A.). **Søndagene** i **Fasteleden** før **Paaste** kaldes **Fastesøndage**, og de **Prædikener**, som **holdes** i **denne** **Tid**, fra **Afsteonsdag** af, kaldes **Fastespredikener**. — Hos **Muhammedanerne** er F. **paabudt** **især** i **Maanedens** **Ramadan**, den **9de** i det **muhammedanske** **Aar**; **overbødet** **ansæe** de F. for **meget** **fortjenstlig** og **betrage** den **som** en **væsentlig** **Religionsøvelse** ved **Siden** af **Bøn** og **Almisseudbæling**.

Fastelevn betegnede oprindeligt de **tre** **Dage**, som **gik** **forud** for **Afsteonsdag** og **Quadragesimalfasten** (f. **Faste**), men har senere **faaet** en **større** **Udbrætning** i **tilbagegaaende** **Retning** til den

3die Febr. (Blasius-Dagen). Da man i denne Tid søgte forud at holde sig fladesløs for den efterfølgende Fyrettyvedages Faste, udbillede sig heraf det saakaldte Carneval.

Fæstelavnsspil, den ældste Form, hvorunder det tidste Lysspil fremtraadte, vare lancomistiske sceniske Fremstillinger, som i det 13de Aarh. i Tyskland fremgik af de Mummespil, der vare almindelige i de sidste Dage og Nætter før Fasten, og hvor man under Fortælning drog om fra Hus til Hus for at gjøre Løier. Heraf opstod efterhaanden virkelige Forestillinger med Dialog og tilsidst endog med sceniske Anordninger. Det var især i Augsburg, Memmingen og Nürnberg, at disse F., efter at være bleene til selvstændig Digtart, blomstrede. I Nürnberg flattede i det 15de Aarh. Medlemmerne af forskellige Professioner i denne Anledning sig sammen til et formeligt Lang, der havde sine Mestere, Svende, Gilder og Herberger, og først fra denne Forening udgik F. som noget Eiendommeligt (Nürnberg fik endog 1550 et eget Theater til F.). De bestode i Scener af det borgerlige Liv; de saa handlende Personer vare Haandværkere, Soldater og Bønder, og Theatret blev indrettet i den første den bedste Krohuus. De første vittelig skrevne F. ere af Haandværkerne og Mesterjangeren Hans Wolenski (i Midten af det 15de Aarh.); de karakterisere sig mere ved anstødelig Skjæmt, brøi Satire og plad Overgivenhed end ved egentlig Pittighed og indre Lysheds. Det var først Stomageren og Mesterjangeren Hans Sachs (1494—1576), af hvis 196 Stykker de 64 vare F., der bragte denne Digtart paa sin største Høide. Foruden disse have Barberen Hans Folsch c. 1500, Peter Probst c. 1550 og Jakob Agrer c. 1600, alle Mesterjangerere fra Nürnberg, gjort sig kendte som Forfattere af F.

Fæstgjelde, s. Fæste.

Fæst eller fasti calendares svarede hos Romerne til det, som vi betegne med Navnet Almanak eller Calendar. I disse F. vare Aarets Dage angivne fortløbende for hver Maaned fra nundina (hver 8de Dag) til nundinas (svarende til vor Ugeinddeling); Maanedernes 3 Mærkedage, de saakaldte Kalendæ, Nonæ og Idus, de Dage, der vare bestemte til Udøvelsen af Retsspleien, fremdeles Festsdage og offentlige Lege vare i dem antydede ved let forstaaelige Bogstaver. I den ældre Tid opbevarede de af Præsterne, men senere bleve de gjorte tilgjængelige for Folket, indgravede i Steen og offentlig afbillede. Fra Keiser Augusts Tid ere flere saadanne Kalendertavler opbevarede. — F. konsulares taltes Fortegnelserne over de aarlige hvieste Magistrater (Consuler o. s. v.); fordi de vare opstillede paa Capitolum, benævnedes de ogsaa l. Capitolini. Af lignende Art vare l. triumphales, Fortegnelser over Triumfatorerne i kronologisk Orden med vedskift Angivelse af de belejrede Følleslag og af Triumpfens Datum. Af begge Slags F. er der opbevaret Brudspilker, der afgive vigtige Hjælpemidler til Løsningen af forskellige kronologiske Spørgsmaal.

Fæstbede (Plectognathi) kaldes en Familie af Fiske, der udmærke sig ved, at Over- og Mellemtjæbenene ere fastere forbundne med Kraaniet end hos de andre Fiske; de mangle

altid Bugfinner, og Gjællespalten er meget lille. De udmærke sig alle ved en fra det Sedvanlige afvigende Bygning og Udseende og tilhøre kun de varmere Have, s. Ex. Maanefisken, Pindsvinefisken, Ruffertfisken, Ballates o. s. v. (s. disse A.).

Fæstland. Af de 9,260,500 □ M., som Jordkuglens Overflade udgjør, indtager Landet kun 2,423,700 □ M. eller lidt over $\frac{1}{4}$. Alt Land dauner egentlig eller i den store Landmasse, der beklæder den øvrige Deel af Jorden, men de største af disse Der benævnes F., og af saadanne gives der tre, af hvilke det ene inbefatter Amerika, det andet Europa-Afien-Afrika, det tredje Australand; hvorvidt der ved den sydlige Pol ligger et fjerde, er endnu usgjort. Til de nævnte fem Verdensdele henregnes da de nærmest liggende Der, men i Hovedsætning til disse benævnes Verdensdelens Hovedmasse ofte F., og man taler saaledes om Europas F., uaiget det kun er en Hals af en af de store Fæstlandsmasser. Europa-Afien-Afrika er det største, Australand det mindste; i Hovedsætning til de øvrige kaldes hiint, som var det eneste, de Gamle kjendte, ogsaa den gamle Verden, men Udtrykket den nye Verden bruges dog især om Amerika, Hjøndt Australand er det senest kjendte af dem alle. — Af større Interesse end Fladetholdet er F.s Forbeling, Udbredelse, Form og deraf følgende Kystomrids, samt deres Hvideforhold (s. Artt. om de enkelte Verdensdele). Høvd Forbelingen angaaer, da er den ingenlunde eensformig. Den nordlige Halvkugle har over tre Gange saa meget Land som den sydlige, ja fra den 40de Grad s. Br. indtil de antarktiske Landmasser findes næsten kun Hav. Den sydlige Halvkugle (fra Ferros Mer.) har dobbelt saa stor Fæstlandsmasse som den vestlige, ja man kan ved en Storcirkel bele Jorden Overflade i toende Halvdele, af hvilke den nordøstlige, i hvis Midte London omtrent kommer til at ligge, bliver en Landhalvkugle, den sydvestlige, i hvis Midte Australand ligger, en Vandhalvkugle, saa at vor Planet altsaa har en continental og en pelagisk Side. Medens det amerikanske F. har en bestemt nord-sydlig Retning, har den gamle Verdens en ligesaa bestemt sydvest-nordøstlig, Australand det derimod ingen bestemt Retning. De to første brede sig stærkt ud i Nord og naae omtrent den samme Bredegrad (c. 70° n. Br.); selv de nordligste Puncter ligge under samme Brede, nemlig 78° n. Br.). Alle tre ere tilspidsede mod Syd, Amerika F. meest, Australand det mindst, men det amerikanske F. naaer næsten 20° længere mod Syd end noget af de andre. Australand ligger heelst paa den sydlige Halvkugle. — Hjøndt enkelte Dele af de tre F. naae en ikke ubetydelig Høide (indtil 1½ Mil eller næsten $\frac{1}{10}$ af Jordkuglens Radius), er Middehøiden af samtlige F. kun ringe og anslaaes af Humboldt til c. 1,000 F. o. H. Kunde man jevne Jorden Overflade ud ved at fylde Bjergene i Havene, indtil Land og Hav havde netop samme Høide, vilde man finde, at Havet kun var steget c. 240 F. over sit gamle Niveau; saa forvindende er samtlige Bjergmassers Rumfang mod hele Jordkuglens. Fæt er et snevt Vinmaal = Am = 162, 6 danske Potter.

Fattalia (lat.) er i Rets sproget Betegnelsen for den Frist, inden hvilken en eller anden Retshandling skal være foretaget. Af saadanne Frister findes afskillige fastsatte i den danske Lovgivning, saaledes: *fattalia executionis*, den Tid, inden hvilken en Dom skal være exequeret; *f. appellationis*, den Tid, inden hvilken Appel skal være iværksat.

Fata Morgana (ital.) eller **Fæen Morgana** er et Phænomen, som egentlig kun hører hjemme ved Strædet ved Messina. Det angives nemlig, at der, naar man om Morgen efter Solens Opgang stiller sig paa Høderne ved Reggio og seer over imod Siciliens Kyst, ofte viser sig en Mængde Palaber og Silegange, Skove og Haver, kæmpende Hære og græssende Hjørde, Alt omgivet af et deligt Farvepels, ja man seer endog saa langt mere eventyrlige Skilbinger af de Herligheder, som der stilles os for Die. En nærmere Undersøgelse har imidlertid vist, at dette *F. M.* ikke er Andet end Luftspeilinger, der ingenlunde fortjene saa prægtige Beskrivelser. Ved *F. M.* forstaaer man i Almindelighed enhver Luftspeiling (s. d. A.).

Fathom er den engelske Favn = 2 Yards eller 6 Feet (Fod) = 5,527 danske Fod.

Fattimidierne er Navnet paa et arabisk Dynasti, der ubleiede sin Herkomst fra Muhammeds Datter *Fatime*, og hvis Magt først grundedes i Tunis af *Mahabi-Obeid-Allah* (910-34), som erobrede Fez og flere Dele af Nordafrika. Hans Sønnesøn *Son Moez* erobrede 970 Egypten og gjorde det til Hovedsæde for sin Magt, anlagde Kairo (972), antog Titlen Kalif og erobrede Syrien og Palæstina. *F.* bestyrtede Skitterne og vare Tilhængere af Ismaelittiske Lærdomme. En af dem, *Fatim-Biamrillah* (1002-21), stiftede et rigt Abemie i Kairo, og forfulgte grusomt ikke blot Jøder og Christne men ogsaa Sunniter. Efterhaanden hensjant *F.* i Udsigtighed, og efter *Abd-lesim-Allah's*, den sidste af Dynastiets, Død (1171) bemægtigede *Saladin* sig Egypten.

Fatta, s. *Karpatterne*.

Fattigcolonier. Ved *F.* har man villet udgaae at lade de Fattige udvandre; man har samlet dem i indenlandske Egne, hvor det blev gjort dem muligt, ved egne Anstrengelser at erhverve sig en bedre Stilling. Man lagde *F.* i Strækninger, der stulbe opbyrtes, idet man antog, at det styrkende, vedholdende Arbejde vilde virke gavnlig paa de Fattiges pbysske og moralske Udvikling. Den første *F.* er den af General v. d. Bosch i Frederiksvoerd i Holland anlagte; senere har man stiftet *F.* i Belgien og i Holsten paa Frederiksbøge ved Dvickborn; den sistnævnte Colonie flyder hovedsagelig Conferentsraad *Lamås*, der har udgivet et Skrift "Ueber Armenicolonien" (Altona 1821), sin Tilblivelse. Resultaterne af *F.* have imidlertid langt fra været saa gunstige, som man havde ventet. Paa Antallet af Fattige i et Land udvise de kun ringe Nedsydselse, og de kræve uforholdsmæssigt store Bekostninger. Man har dernæst ikke kunnet høre Befolkningen til et saadant Trin, at den har kunnet være uden Control og Polititilsyn, og hertil kommer, at den industriidrivende Befolkning, blandt hvilken de fleste Fattige findes,

ofte hverken har Lyst eller Styrke nok til de besværlige Arbejder, som Opbyrningen af Land medfører.

Fattigløge kalder man den Løge, som af det Offentlige (Commune eller Stat) er antagen til, mod et bestemt Beberlag at behandle de syge Fattige i et bestemt District. I Danmark besværges de Fattiges Løgetilsyn af Districtsløger, hvilke for Provindjernes Bedkommande ere Statsemedsmænd (Instrux af 4de Mai 1818), og i Kjøbenhavn ansættes af Communen. S. isvrigt Districtsløge.

Fattigstat. Den private Hjælp, der ydes de Trængende, vil under mere udviklede Forhold snart vise sig utilstrækkelig, ligesom den ydes paa en ueensartet Maade. Det er derfor nødvendigt, at det Offentlige søger at tilvejebringe de Midler, der behøves til Fattigunderstøttelsen, ved Hjælp af en paa Borgerne lignet Stat, hvilket det maa ligge i Statens Interesse, saavidt muligt at udgaae at dekke Omkostningerne til Fattigvæsenet paa denne Maade, da Interessen for de hensigtsmæssige Foranstaltninger og Belpærsler derved let kan vækkes. *F.* (poors rate) blev først indført i England under Dronning Elisabeth og vorede her til en uhyre Høide; den udgjorde i 1831 c. 8½ Mill. Pbd. Sterling. Aarsagen hertil laae deels i, at de Fattige bleve underholdte med for stor Liberalitet i Arbejdsanstalterne, deels i Maaden, hvorpaa Understøttelsen blev ydet m. v., ligesom den blev mere trykkende derved, at den kun hvilede paa Grund- og Huisseierne. Følgen heraf var, at de selvstændige Arbejdere sædvanligvis levede ringere end de Fattige, og at der ikke sjelden blev foretaget tvungne Salg paa Grund af Restancer i *F.*, der bragte vedkommende Ciere over paa Fattigvæsenet. Ved en Parlamentsact af 1834 bleve de fleste af Misbrugene og Ulemperne hævdede, og *F.* var i 1844 nedbragt til henimod 5 Mill. Pbd. Sterling. — I Danmark hoiler *F.* i Kjøbenhavn paa Bygningerne og udredes som Arealstat; den udgjør for 1859 c. 305,000 Kd. I Kjøbstæderne hvares *F.* af Grundtært og Formue og Leilighed. Paa Landet har Sognefattigtassen sine Indtægter ved Ligning paa Hartkorn og Formue og Leilighed; Amtsfattigtassens Indtægter tilvejebringes derimod udelukkende ved Ligning paa Hartkorn.

Fattigvæsen. Det er Statens Pligt at modvirke Fattigdommen, fordi den i og for sig indeholder en Fristelse til ulovlige Indgreb i Eiendomsretten og forskylder Laster. Om Fattigdommen er uforstyldt eller har sin Grund i Bedkommandes Ørde, kan med Hensyn til Statens Forpligtelse ikke medføre nogen Forskiel. Staten kan deels søge at mødarbejde Aarsagerne til Fattigdommen, deels stræbe efter at lindre Virkningerne. Ved at høre Sindbringerne for den frie Afgang til Erhverv og befordre en let og hurtig Afstætning, ved at søge for god Skoleundervisning og Udredelse af Religionens Lærdomme og overvøvedet, saavidt det staaer i Statens Magt, befordre Befolkningens Moralitet mødarbejdes mange af de Grunde, der foranledige Fattigdommen og forværrer den Fattiges Stilling. Af specielle Foranstaltninger kunne nævnes Anstalter, der

laane paa Pant, hvorved der kan staaes sieblif-
 telig Hjælp mod en passende Rente, stundt disse
 Indretninger naturligvis ogsaa have deres
 Støttestøber; Hjælpe- eller Rebningskasser, som
 laane uden Pant mod en ringe Rente; Arbeids-
 anvæisningsanstalter o. s. v. I Haa. Senleende
 ville maatte Privatsforeninger kunne virke gav-
 nligere end Staten. Naar Fattigdommen er til-
 stede, bliver Spørgsmaalet, hvem der skal sørge for
 de Fattige. Denne Pligt paa hviler næsten over-
 alt Communerne, fordi de bedst kunne bedømme
 Forholdene og tilvejebringe Midlerne til Forsør-
 gelsen, ligesom det særlig ligger i deres Inter-
 esse at modvirke Fattigdommen. Fattighjælps
 Udstrækning maa afgøres efter Bedkommendes
 forskyldte Træng, og det er derfor af Bys-
 tighed at klassificere de Fattige efter de År-
 sager, der have fremkaldt Fattigdommen, idet
 den kan hidrøre enten fra Mangel paa Arbejde,
 fra Umuligheden af at underholde en for stor
 Familie, fra Sygdom, Alderdom eller Sinds-
 svagheit, eller endelig derfra, at en Forsørger
 aldeles mangler. Som almindelig Regel for
 Understøttelsen af Arbejdssøgere maa gjælde, at F.
 ikke maa tilstaae en saa stor Understøttelse, at den
 Almisshændende derved kommer i en bedre Stil-
 ling end den Arbejder, der ernærer sig selv i sit
 Ansigts Øieb. I Danmark gjælder som Princip,
 at den, som ikke kan ernære sig og Sine, er be-
 rettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige,
 naar han begjærer det, forsaavidt det ikke paa-
 ligger andre Personer at understøtte ham, hvilken
 Pligt Forældre have mod Børn og Huusbond
 mod Hustru og Ænde. Forsørgelsespligten
 hviler paa den Commune, i hvilken den Trængende
 har opholdt sig stabiig i 5 Aar efter sit
 fulde 18de Aar, eller, forsaavidt han ikke har
 opholdt sig saalænge i nogen Commune, paa
 den Commune, hvori han er født. Hustruer og
 Børn have Forsørgelsesret i samme Commune
 som deres Mænd og Fædre. Forsaavidt Træng-
 ende hidrører fra Mangel paa Arbejde, kan F.
 lade Bedkommende arbejde for det Offentlige,
 for Private eller i særegne Anstalter eller give
 et Tilskud i Penge. De Arbeidsudygtige under-
 støttes enten i Hjemmet eller i Fattighuse. De
 Syge — ikke blot de, der i det Hele høre under
 F., men ogsaa andre trængende Syge — ydes
 der Lægehjælp og Medicamenter. Børnene blive
 optagne i Stiftelser, eller der tilstaaes Forældrene
 en Understøttelse til dem. F. i Kjøbenhavn be-
 styres tidligere af en administrerende Direc-
 tion, men nu af en Borgemeester. I Kjøb-
 stæderne bestyres F. af Fattigcommissionen,
 bestaaende af Sognepræsten, et Medlem af
 Magistraten, Politimesteren og flere af Borger-
 repræsentanterne valgte Mænd; desuden er der
 en Overbetsyrelse for hvert Amts Kjøbstæder,
 Amtsfattedirectionen, bestaaende af Amtmanden
 og Stiftets Bisop. Paa Landet hører F. under
 Sogneforstanderfabet, af hvilket Præsten ex
 officio er Medlem for F.s Bedkommende. Amts-
 raadet fører Control hermed og understøtter over-
 bebyrdede Sogne ved Hjælp af Amtsfattigkassen.
 Udgifter til F. afholdes af Indtægterne af F.s
 Eiendomme, Bøder, Gebjæhrer og Fattigskatter.
 Foruden den tvungne Fattigunderstøttelse ydes
 der Hjælp til saadanne Trængende, der ikke be-
 finde sig under den lovbestedte communale

Fattigforsørgelse af „de Fattiges Kasse“, der
 har sin Indtægt hovedsagelig af frivillige Bidrag.
 Fattistet, s. Enslidighed.

Fauche-Borel (Louis), født 1762 i Neuf-
 chatel, forestod i sin Fødeby en Boghandel, da
 den franske Revolution udbrød, og blev fra den
 Tid Bourbonernes troe Tilhænger. Han lod
 trykke og udbræde Prinsernes og de øvrige
 Emigranternes Manifeste og siden Ludvig XVIII's
 Proclamationer, underhandlede fra Strasbourg
 med Pichegru, siden med Barras og efter den
 18de Brumaire med Moreau om Bourbonernes
 Genindsættelse, reiste i denne Anledning til
 fremmede Offer o. s. v.; han var et Par Gange
 i længere Tid fængslet, men slap fri, indtil han
 efter Napoleons Tronbestigelse flygtede til Eng-
 land. 1814 drog F. med de Allierede ind i
 Paris; under de 100 Dage blev han sendt fra
 Wien til Ludvig XVIII i Gent, men i Brüssel
 antog man ham for en Spion fra Napoleon og
 fængslede ham, hvorpaa han begav sig til Eng-
 land, hvor han levede af en Pension, som den
 engelske Regjering tidligere havde tilstaaet ham.
 Thi Bourbonerne lussede saa megen Hengis-
 tenhed med fuldstændig Utaalmslighed; Kongen
 af Preussen, hvis Agent han havde været, gav
 ham den tomme Titel „preussisk Generalconsul“,
 men dermed kunde han ikke betale sin i Bour-
 bonernes og Legitimitetens Tjeneste gjorte Gjæld.
 Nedtrykt af Nismod endte den uslykkelige Mand
 sit Liv i Neufchatel d. 4de Septbr. 1829 ved
 at styrte sig ud af vinduet.

Faucher (Éson), fransk Statsøkonom og Pu-
 blicist, født den 8de Septbr. 1803 i Rimoges af
 en jødisk Familie, bestjættede sig i Begyndelsen
 med Philologie og Archæologie, siden med Ratio-
 naløkonomien, og redigerede efterhaanden Blaa-
 dene „Temps“, „Courrier francals“ og „Con-
 stitutionnel“. I Deputeretkammeret (fra 1846) hørte
 han til den dynastiske Opposition. I „Revue
 des deux mondes“ og i andre Tidsskrifter strev
 han værdifulde Artikler over nationaløkonomiske
 Gjenstande, navnlig for Frihandelen. Efter
 Februarrevolutionen kæmpede han som Medlem
 af Nationalforsamlingen imod de socialistiske
 og kommuniske Tendenser, især imod „Arbej-
 dets Organisation“ og imod Nationalværkste-
 derne, i det Hele imod den provisoriske Regje-
 rings Finantsforetagender. Under Præsidenten
 blev F. Minister for de offentlige Bygninger
 og siden for det Indre; han hørte til det Parti,
 som tænkte sig en virkelig parlamentarisk Re-
 gjering med L. Napoleon som Præsident. Kort
 før Statscoupet d. 2den Decbr. 1851 traf F.
 sig tilbage fra det offentlige Liv, men blev, som
 hibital, at scribe, navnlig i „Revue des d.
 m.“, over finantsielle og statsøkonomiske Emner.
 Han døde d. 14de Decbr. 1854.

Fauna kaldes Indbegrebet af de paa et vist
 Areal eller under visse Naturforhold levende
 Dyr. Man kan f. Ex. tale om Amagers F.
 saavel som om Africas, eller om Polarfauna,
 Equatorialfauna, den tempererte F. o. s. v.
 Man kan fremdeles skille mellem Bjergfauna
 (den alpine F.) og Stettlandets F., Ørten-
 fauna, Slossfauna o. s. v., mellem Lands-, Hav-
 og Ferskvandsfauna. Man skelner endelig mel-
 lem Pattebjørfauna, Fuglefauna, Insectfauna
 o. s. v. efter de forskellige Dyreklasser, og man

indbeler faabel Jorden som Havet i visse F. efter Dyrenes geographiske Udbredning.

Fannus, en mytisk Konge i det gamle Latium, var en Søn af Picus og en Sønnesøn af Saturnus. Han gjorde sine Undersaatter bekendte med Landbrug og Dvagsal, hvorfor han af dem efter sin Død blev dyrket som Stov- og Gyrdgub; særegne Fester (Fannalia) fejredes til Ære for ham. Som sandfægende Gubdom heed han Saturnus; i samme Egenstaf havde hans Datter (Fauna, ogsaa Fauna) flere Helligdomme. Senere udvikedes Begrebet om en sliq Stovgub til Forestillingen om flere Fauner, Stovguder af hæsliq Skikkelse med trumme Næser og spidse Øren, med Haler og Bukkesødder, som i vild Raahed sværmede omkring i Stovene.

Fauriel (Claude Charles), fransk Historie- skriver, født d. 21de Octbr. 1772, var 1799—1802 Secretair under Fouchés, blev efter Julirevolutionen Professor ved Sorbonne og døde d. 15de Juli 1844. F. var en Mand af udbredt Lærdom; han havde grundig studeret de gamle Sprog og forstod foruden Arabisk og Sanskrit en stor Deel levende Sprog, han stod i venstabeligt Forhold til næsten alle Samtidens litterære Notabiliteter. Blandt hans talrige, især litterærhistoriske, Værker nævne vi: „Chants populaires de la Grèce moderne“ (1824—25); „Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains“ (1836); „Histoire de la poésie provençale“ (1846); „Histoire de la croisade contre les hérétiques albigeois“ (1837); „Dante et les origines de la langue et de la littérature italiennes“ (1854).

Faussebratie er Navnet paa et foran en Hovedbolts ydre Skraaning andragt lavere Værk, fra hvis Bryktoern der kan afgives Tid samtig med, at der stybes fra selve Hovedvolden. F., der imidlertid medfører endeel Ulemper for Forsvaret, findes uavnlig anvendt ved ældre Fæstninger.

Fauk (Doctor Johan) var efter Sagnet en berømt Sortekunstner, født i Knittlingen i Wittenberg (efter Andre i Koba ved Weimar), som levede i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh.; han studerede i Wittenberg, Ingolstadt og Krakau, hvor han især lagde sig efter Magien, da han havde tilsat sin betydelige arbeide Formue, og sluttede omfiden en Accord med Handen paa 24 Aar, ifølge hvilken denne skulde aabenbare ham alle Stabningens Hemmeligheder og forskaffe ham alle mulige sandfælige Nydelser, men saa efter Tidens Ubløb have fri Raahighed over hans Legeme og Sjæl. Dævelen gav ham da til Ljener en Mand, Mephistopheles, med hvilken han reiste omkring, levede lystig og i Herligbed og forbaufede Verden ved sine Undergjærninger (han „fremmande Alexander den Stores Sjæl for Keiser Maximilian I“, ægtede i Wittenberg den skønne Helene, Menelaos's Gemalinde, som Mephistopheles var saa artig at lade staa op fra de Døde, for at F. kunde besidde Verdens skønneste Qvinde, o. s. v.), indtil Dævelen breiede Halsen om paa ham i Rimlich ved Wittenberg 1550 (Stedet og Tiden angives noget forskjellig). Det maa nu anses for vist, at der paa hiin Tid virkelig har levet en Mand, der gjorde Opsigt ved

mangehaande lærde Kundskaber, maaskee ogsaa ved Tæstespillerkunster; og da han nu engang havde et udbredt Ry blandt Follst, blev Fortællinger og Sagn om Heremestere og Sortekunstnere fra andre Læder og Steder efterhaanden overførte paa F., og dennes Historie derved udsmykket paa mangfoldige Maader. I det man dernæst benyttede Fortællingen om F.'s uendelige Gjærninger til didaktiske Niemed, viste man ved hans stræfkelige Strebne de Farer, der vare forbundne med Trolldomskunster; og Forbindelser med det Overnaturlige samt med den menneftelige Mands umættelige Trængen efter, i Kundskab og Viden at overstride de for den satte Grændser, saavel som et i sandfælige Nydelser og Begjerligbedernes Tilfredsstillelse nebuluet Livs Afstelligbed. Sagnet om F. blev paa mange Maader benyttet af Digtere og Kunstnere; blandt hine staaer heri øverst Goethe (om hvis „F.“ handles nærmere under Art. Goethe); derefter Lenau o. fl. Fortællingen om F. blev først trykt 1588 i Frankfurt, siden blev den en yndet Folkebog og blev oversat paa flere Sprog; Englands beren Marlowe gjorde den (1604) til Stof for en Tragedie, o. s. v. Sigu. Hagen „Ueber die ältesten Darstellungen der Faustsage“ (1844); Peter „Die Pitteratur der Faustsage“ (1851) o. fl.

Faust I. Keiser paa Haiti, s. *Soulouque*.
Favart (Marie Justine Benoite Duroncray), berømt fransk Stuepillerinde, født i Avignon d. 15de Juni 1727, som 1744 til Paris og debuterede i Opéra comique baade som Sangerinde og Dandsferinde. I kort Tid erhvervede hun sig ved sit store Talent og sin indtagende Personlighed Publicums almindelige Yndest og blev Operaens Primadonna. Hun var den første, som (1750) vovede at reformere Libsalberens Gang til det phantastiske Costume, ved som ung Vondpige at ombytte Atlasdragten og det pudrede Haar med et til Charakteren svarende Costume. Hun døde d. 20de April 1772. I hendes Mandes, Opera- og Opffpilbdigter Charles Simon F.'s (født 1710, død 1793) samlede udgivne dramatiske Værker (Paris 1810) indeholdes 5te Bind 9 af hende forfattede Stykker.

Favart (Marie), fransk Stuepillerinde ved Théâtre français, er født 1827. Efter at have modtaget sin kunstneriske Udbannelse ved Conservatoriet i Paris, debuterede hun 1848 paa Théâtre français; hvor hun som Cherubin i „Figaros Bryllup“ vandt almindeligt Bisald. Efter et kort Opold ved Varietés vendte hun tilbage til Théâtre français, hvor hun 1857 blev optagen som Sociétaire og nu er en af dets første Kunstnerinder.

Favn er et dansk Længdemaal = 6 Fod eller 3 Alen. Den norffe F. er 6 norffe Fod = 5,000 danske. Lignende Længdemaal i andre Lande ere Favn, Faden, Klaster, Fathom, Vadem, Pachter, Braza, Trabucco, Cavazzo, Canna, Efado, Toise. — For Brænde er F. et Rummaal, nemlig en Stabel, som er en F. bred og høi, altfaa 72 Cubitfod, naar Stykkerne ere en Alen lange.

Fabras (Thomas Maby, Marquis de), født d. 26de Marts 1744 i Blois, gift med Prindefesse Caroline af Anhalt-Bernburg-Schamburg, var ved den franske Revolutions Udbrud Oberst

i Ørenen af Provence's (senere Ludvig XVIII's) Schweizergarde, og lagde en Plan til at redde Kongefamilien (efter Nogle vilde han endog gjensoprette det gamle Monarchie, efter Andre var han Agent for Ørenen af Provence, der vilde sætte sig selv paa Thronen). Spioner, der havde vundet hans Fortrolighed, forraabte ham, Høffet lod ham, som det synes, i Stikken, og, uden at han havde besjendt Roget, blev han dræbt til Døden som Høfforræder og hængt d. 18de Febr. 1790. Hans Gemalinde, der var iængslet tilfigemed ham, blev frigiven og nød under Restaurationen en liden Pension.

Favre (Gabriel Claude Jules), fransk Advocat og Politiker, født i Lyon d. 31te Marts 1809, studerede Lovlyndighed i Paris, da Julirevolutionen udbrød; han tog levende Deel i denne og forlangte i en Bladartikel Kongedømmets Afkæffelse. Kort efter gik han til Lyon, hvor hans aabentlyst ubtalte republikaniske Øber og hans Betsalenhed snart skaffede ham Betydning, hvorfor han spillede en Rolle ved Arbejderrevolutionerne i denne Stad allerede 1831. Ved Februarrevolutionen blev F. Generalsecretair i Indenrigsministeriet, og antoges at have understøttet eller endog fremdrevet Febru Rolin paa den af denne betraaede revolutionære Bei; han var f. E. Forfatter til det besjendte Circulare, som skulde veilede de overordentlige Commissaire, der med ubegrændset Magt sendtes til Provindeerne. Sin Stilling i Ministeriet opgav han, da han blev valgt til Medlem af Nationalforsamlingen. I dennes Virksomhed tog han levende Deel, men hørte ikke afgjort til hørste Benftr. Som Referent for den i Anledning af Urolighederne d. 15de Mai nedfattede Commission undersøgte den Anklagen imod E. Blanc, men vilde ikke stemme for en Udtalelse af, at Cavaignac havde gjort sig fortjent af Færeløndet. Efter Napoleons Valg til Præsident var F. som Republikaner en af Fjærrerne for Dppositionen imod denne; han dablede Loget til Rom, understøttede Begieringen om at sætte Præsidenten og Ministrene under Tiltale, og var iær efter Febru Rolin's Flugt en af Hovederne for det demokratistiske Parti samt „Hiergets“ Ørdsrer. Efter d. 2den Decbr. 1851 var F. i flere Aar uden Deeltagelse i de offentlige Anliggender; han vøgrede sig som Medlem af Departementsraadet ved at besværgen den nye Constitution og bekvæmte sig blot med sin Sognerovirksomhed. 1858 blev han Medlem af det sørgivende Corps, hvor hans Frimodighed mere end en Gang har valet stor Øffigt. Hans Navnlundighed som Advokat er bleven forsøgt ved hans Defension af Drini, Hovedmanden for det paa Keiser Napoleon i Januar 1858 begærede Attentat. Som Taler skal F. forene et elegant og correct Foredrag med vidende Skarphed.

Fawkes (Guy), født 1570 i Yorkshire, blev fra Protestant en fanatisk Katolik, tjente en Tidlang i de spanske Hæere i Nederlandene og blev ved sin Hjemkomst (1598) til England en af Hovedmændene for Krudtflammenhvørgelsen (s. d. A.), hvis Hensigt var at sprænge Parleamnet i Luften. Han blev greben i det Diebstil, da han vilde udføre Planen (d. 5te Noobr. 1605), forhørt, underkastet en skrækkelig Tortur

og henrettet i Januar 1606. Til Erindring herom er det endnu i mange engelske Stæder Skil, at hver 5te Noobr. en udstaffet Straamand føres omkring i Gaderne, og en „Guy F.“ er en Venættelse for en Person, der seer besynderlig ud.

Fare (Jakob Wilhelm), svensk Geistlig, født 1730, bød som Præst i Øvistofa og Provst for Rønneberg District 1790, skrev: „Det adlaaste hjerta i kvinnobröst“, en moralisk og historisk Skildring (1785); „Kort väg ull öfvertygelse om kristna religionens sanning“ (1787); „Sammandrag af Biblisk Historia“ (1812) m. m. — **Wilhelm F.**, Biskop i Lund, født 1767, blev 1808 Professor i Theologien og Directeur for Pastoral-Seminariet i Lund, 1811 Biskop over Lunds Stift og Universitetets Prokansler, bøde 1854. Han har udgivet flere Samlinger af Prædikener og Taler, Disputationer, „Berættelse om Fornlemningar af Tycho Brahes Stjerneborg och Uranienborg på ön Hven“ (1824) m. m.

Fare (saaledes skrives Navnet rigtigere end **Faxø**), en Kirkeby i det efter samme benævnte Herred i Præst Amt i Sjælland, 2½ M. N. for Præsts og ligesaa langt S. V. for Storehebbinge, er besjendt af sit Kalkbjerg, der høiner sig i Sognets Midte 244 F. over Havet med jevnt Afald til alle Sider. Dets Product er Farefall, s. nedenfor. Sognets Jordsmon er af god Bøffaffenbed, og de frembræstende kaltholdige Delle bidrage væsentlig til Frugtbarheden. Kalkgruberne indtage et Areal af c. 150 Eder Land og have en Dybde af indtil 40 F. under Haadfladen. Ved Kalkbrudene, der i Forbindelse med Dylags- og Udføiingspladser ved Stranden tilhøre forskellige af de tilgrændsede Godser, som Øresøfabet Vregentved, Bømmetofte-Kloster o. fl., finde mange Arbeidere Erhverv ved at bryde, nebljære og udføi Kalksteen.

Farefall er en gulshvid Kalksteen, der kun forekommer i Danmark og hører til de yngste Led af Kridtformationen, hvilket bedst kan tagtages i Stevnsklint, hvor den sees assat ovenpaa Stridevridet, og er altsaa yngre end dette. Den er iær ubvilet i Fare-Balle i Sjælland, hvor den danner en næsten uforhørt Koralklippe, hvori der overalt, saavel i de fastere som i de løsere Lag, findes en Mangfoldighed af Forsteninger, fortrinnsvis Koraller, der ofte give hele Kalkstenen et pipet Udseende; men desuden forekommer der ogsaa Levninger af andre Saltvandsdyr, som Tænder af Haisisse, Skaller af Krabber, Snegle og Muslinger. Kalkstøibende Kilder synes at have bidraget væsentlig til Udvillingen af det kraftige Dyreliv, vi her see Sporene af, og de af Arbejderne i Fare-Gruber benævnte „Storkstene“ (store, lodrette og forneben tilspidsede Rør, der kunne forfølges flere Alen ned i Kalken) ere vistnok de Kanaler, gjennem hvilke Kildevandet har banet sig Bei igjennem de da allerede affattede Kalkmasser. Da F. i den øverste Deel af Vallens træffes tæt under Jordsoverfladen og afgiver en til Røffbranding ganske fortrinlig Kalksteen, har man allerede langt tilbage i Tiden brudt den her i aabne Gruber, men paa en meget uregelmæssig og planløs Maade, hvormed man endnu bestandig vedbliver, nærmest foranlediget ved, at den egent-

lige Kalkgrund ikke er ubstiftet. Den aarlige Production af F. anlaaes til omtrent 3,000 Cubiffaene. Som ovenfor anført, forekommer den desuden i Stevnsklint, samt i Kalkruben ved Hørsøge og paa Mors; men paa disse Steder banner den kun et lag af indtil et Par Fods Mægtighed, hvormod man i Faxe har bearbejdet den indtil en Dybde af 40 F., uden endnu at være trængt igjennem til Underlaget; dog har man Grund til at antage, at den ogsaa her hviler paa Skrivekrædt.

Fay (Andreas), ungarisk Skribent, født d. 30te Mai 1786, udgav 1808 en Digtsamling, „Bokréta“ (Blomsterbouquet) og 1818 „Fris Bokréta“ (ny B.), fremdeles Fabler, der forfattede ham meest Versmæsse, et Sørgespil („A'ket Bathory“, de to Bathory'er) og et Par Romaner; hans Bærter udmærkte sig ved en i Ungarn sjelden Humør og Livlighed. Indtil Kossuth's Opbræben (1840) var F. Oppositionens Ordsværer og virkede for sit Fædrelands aandelige og materielle Udvikling; hertil hører hans Skrift om quindelig Opdragelse (1840) o. M.

Fayal, en af de azoriske Øer, 2½ □ M. stor med 24,000 Indb., er meget frugtbar; s. Azoriske Øer.

Faye (Andreas), født i Drammen 1802, blev theologisk Candidat 1828 og Sognepræst til Holt i Christianlands Stift 1833, i hvilken Stilling han endnu er. 1842 var han Stortingsmand. Det er dog fornemmelig som Lærer og navnlig Bestyrer af det paa hans Præstegaard oprettede Seminarium for Amueskolelærere, at han har udfoldet en gavnlig Virksomhed. I Forbindelse dermed staaer Forfattelsen af flere deels Folkestrifter (t. Ex. om Ærnelighed, om Stolensænet), deels historiske Lærebøger (Norges Historie, Kirkehistorie). Af hans „Korske Sagn“ er udkommet 2det Dbl. (1844). Han udgav efter Forfatterens Død 3die Deel af J. Aalls Erindringer.

Faye (Frants Christian), født i Lønsberg 1806, blev 1831 medicinsk Candidat, 1846 Læctor i Medicin ved Christiania Universitet og 1850 Professor. Han har været en flittig Medarbejder af de i Norge udkomne lægevidenskabelige Tidsskrifter (Cyr., „Magazin for Lægevidenskabene“), hvilke indeholde en Mængde Afhandlinger af ham, samt Beretninger om hans Jagttagelser deels som Hospitallæge, fornemmelig om Dvinders og Børns Sygdomme, deels paa hans mange Rejser baade i Fædrelandet og i andre Lande. Som virksom Deeltager i næsten alle Møder af scandinaviske Naturforskerer har han i deres Forhandlinger udgivet flere Opsaer. 1856 stiftede han 1,000 Spbl. til Oprettelsen af et Videnskaberne Selskab i Christiania, hvilket fra 1858 er traadt i Virksomhed.

Fayence er et Leerfabrikat, der er simplere end Porcelain, men bedre end simpelt Pottemagerarbejde; men som overhovedet Bemærkelsesværdige for de forskjellige Slags Leerverer ere vakkende, faaledes forstaaer man ved F. temmelig forskjellige Ting. Den egentlige F. (opkaldt efter Faenza), ogsaa kaldet Majolica (efter Majorca) eller emaileret F., er meget ældre end Porcelainet, idet man har Efterretninger derom fra det 13de Aarh.; det er en farvet,

porøs Masse, beklædt med en uigjennemfægtig, i Reglen hvid og tinholdig Glasur. Denne F. er aldeles fortrængt af en Vare, der kaldes snart Steentsi, ligesom de saltglaserede Varer, snart fin F., og adstiller sig fra den ældre ved en næsten hvid Masse og en klar Glasur, fra Porcelainet ved, at baade Massen og især Glasuren ere letmeltelege og derfor langt mindre haarde. I Formlingen, mest i Gidsformer, efter en Opdreining paa Pottemagerstøven, og i den bobbelte Brænding, først uden Glasur (Forglødning), siden med Glasur (Blankbrænding), ligne Fayence- og Porcelainfabrikationen hinanden, kun at Blankbrændingen ved F. forbrer og taaler langt svagere Hede end Forguldningen; omvendt ved Porcelainet. Ved Decorationen er der stor Forskjel: deels decoreres Porcelainet i Reglen udenpaa Glasuren, F. altid under den, saa at Indbrændingen stier i Blankilben; deels bruger man simplere Farver og Fremgangsmaader, navnlig benytter man meget Fayencestrøt, der bestaaer i, at Decorationen i Reglen fra Kobberplader overføres paa Papir med en Farve af et passende Pigment, fint udvoren i Finolie, og fra Papiret atter paa F., hvorefter Papiret borttages med Vand, F. glaseres og brændes.

Fayetteville, Stad i den nordamerikanske Fristat Nord-Carolina, har Bomuldsmanufacturer og Handel med Lømmer, Ljære o. desl. 8,000 Indb.

Fayum, Landskab i Nelmægypten, indeholder den store Indsø Birket-el-Karun, som ved Josephskanalens Saaer i Forbindelse med Nilen; herfra ledes Bandet igjennem utallige Kanaler omkring i F., som derved bliver til et af Ægyptens frugtbare Districter. Den vigtigste Stad er Medinet-el-F. med 15,000 Indb.

Fayy (James), schweizisk Statsøkonom og Partisfører, født i Genf den 12te Mai 1796, bosatte sig i Paris og tog som Forfatter til flere Flyvestrifter og Redacteur af „La révolution“ Deel i de politiske Bevægelser i Frankrig og specielt i Julirevolutionen (1830), men flygte noget efter denne, træt af Conflicter med Regjeringen og tildeels med sine tidligere politiske Venner, til Genf, hvor han især fra 1841 blev en af Demokratietts Fjere. Ved Revolutionen i Genf 1846 (s. Genfs Historie) blev F. Præsident for den provisorkiske Regjering, siden Medlem af det nye store Raad og Præsident for Statsraadet, og udvæbte, som Modstander af det katolske og aristokratiske Parti samt af „Sonderbund“, en betydelig Indflydelse paa Genfs og paa hele Schweiz's Ansigender. Fra 1849 synes F. at have helbredt til mere conservative Øer eller idetmindste at have villet sætte en Dæmning imod Revolutionspartiets Udstielser; han protesterede imod Indskrænkning i Schweiz's Asylret, men han fordrøbe, at de politiske Flygtninge i Landet skulde forholde sig rolige og ikke ved deres Manifestationer fra deres Tilflugtssted i Schweiz bringe dette Land i Fare. Hans i dette Viemede tagne Forholdsregler tilligemed andre Omstændigheder paadrog ham imidlertid Ubenner blandt hans gamle Venner, de Rabicale, hvilke nu forenebte sig med hans tidligere Modstandere, de Conservative; den franske Republik's Fald (1851)

forsøge de fibres Magt her som andensteds, og F. saldt igjennem ved Balget. Men 1856 opløstes hiin Coalition, og F. valgtes til Præsident for Statsraadet i Genf og til Medlem af Landdagen; han tog levende Deel i Forhandlingerne angaaende Neuchâtel, og viste sig som en ivrig Forsvarer af Schweiz's Nationalitet ligeoverfor den preussiske Konge. At Ultracene, baade af de Conservative og af de Radicale, ere misfornøiede med F., er maaskee det bedste Bevis for hans politiske Naadehold og Kælsædighed. Et af de Foretagender, til hvilke F.'s Navn er knyttet, og for hvilket Borgerne i Genf have viist ham deres Taknemlighed ved at forære ham et stort Stykke af det berøvede friberne Terrain, er Rebbrydelsen af de gamle Fæstningsværter omkring Genf.

Fé, Santa, en af de forenede La Plata-Stater i Sydamerika langs med Floden Parana's vestre Bred, er en Slette med frugtbare Strækninger, mod N. og S. derimod ufrugtbar. Størrelsen angives til 2,000 □ M., Befolkningen til 30,000 Mennesker. Hovedstaden Santa Fé ved Floden Rio Salado skal have 4,000 Indb.

Fé, Santa, Hovedstad i Ny-Mexico, som nu er et under de forenede nordamerikanske Stater hørende Territorium, ligger paa en Slette c. 7,000 F. over Havet. 5,000 Indb.

Fé (de Bogoth), Santa, i Bogota.

Féa (Carlo), en udmærket Arkæolog, født den 4de Juni 1753 i Pigna i Nizza, døde den 17de Mars 1836 som Commissario della antichità og Bibliothekar hos Fyrst Chigi i Rom. En Hovedfortjeneste har han erhvervet sig der, ved at han fædte benyttede Udgravningerne til videnskabelige Dremmed. Af hans Værker ere de betydeligste „L'Integrità del Panteon rivendicata a M. Agrippa“ (Rom 1807; 2bet Dpl. 1820) og „Frammenti di fasti consolari“ (Rom 1820); fremdeles „Miscellanea filologica“ (2 Bd., Rom 1790—1837). Han oversatte Wintellmanns „Geschichte der Kunst“ og udgav Mengs Værker.

Ferary (Thomas), norsk Landkassamaler, var født 1802 i Frederikshald, og kom 1821 til Akademiet i Kjøbenhavn, hvorfra han, efter at have reist i Norge og Sverrig, 1828 gik til Dresden (til Dahl) og 1830 bertra til München, hvor han sluttede sig til her: da herskende Retning i Kunsten. 1832 reiste han gjennem Schweiz til Italien og 1836 tilbage over Paris og London. Under et nyt Ophold i München døde han der den 16de Jan. 1842, og var bengang i Besiddelse af et stort Navn som Kunstner.

Féber (lat. Febria) kaldes den sygelige Tilstand, som giver sig tilkjennde ved Ubedeefindende, hurtig Puls, Kuldeformemmelser med efterfølgende Hede og Svæde, endelig ved Fostersvælske, i Almindelighed Aftagen, af de vegetative Functioner, især Fostersellen og Afsondringerne, hvorfors for sædvanligvis Mæthed og Afmagring følge efter den. Om F.'s Natur har der til forskjellige Tider i Lægevidenskabens herstet høist forskellige Meninger, saadelsom om, hvorvidt den fædte slutter sig til en anden Sygdom eller kan foretømme uafhængig af saadanne. For Tiden synes man mest tilbøielig til at antage, at F. fremkaldes ved en i Forbindelse med en sygelig Indvirkning fra Nervopavirkningen opstaaet

forsøget Virksomhed i Kredsløbet, der i det store Fleertal af Tilfælde slutter sig til andre Sygdomme i Organismen, men sandsynligvis ogsaa kan bestaae selvstændig. — Det er især de hidrige Sygdomme, der ledages af F., fornemmelig i deres Begyndelse, ligesom dens Ophør for det Meste er et gunstigt Tegnet. Dog forekommer den ogsaa hyppig under Forsøbet af langvarige Sygdomme, saaledes f. Ex. som den tidligste F. under de ubtømmende. — F. er i Regelen i vedholdende Sygdom (F. continua), der vel kan være heftigere, f. Ex. om Aftenen eller Natten, men dog forløber med en jevn Tiltagen og Aftagen. Imidlertid gives der Former deraf, der udmærke sig ved en mere anfaldsviis Optræden, navnlig Koldfeber (F. intermittens), hvis enkelte til regelmæssige Tider tilbagevendende Paroxysmer ere adskillige med fuldkommen feberfrie Mellemrum (s. d. A.). Iøvrigt kjælnes Lægevidenskabens mellem en stor Mængde forskellige Feberformer: den atarctiske F. i Forbindelse med Fostersvælskesidelser, den gastriske med Fostersvælskesidelser, den typhøse (tilsligere „Nervefeber“) med fremtrædende nervøse Tilfælde, de exanthematisk med visse Sububslag, Bartelsfeber etc. etc. — Behandlingen af enhver Art af Feber bør fædte overlades Lægen. Med Hensyn til Sygepleien bestaaer denne i: reen, kjølig Luft i Værelset, legemlig og aandelig Ro, Løftning med Vand eller kolde syrede Drikke, og temmelig streng Diæt.

Febronius (Justinus), s. Pontelm.

Februar, den 2den Maaned i Maret, har i et almindeligt Aar 28 Dage, men i Skubaaret 29. Den har sit Navn af en gammel-italisk Gubdom, **Februus**; Kæmpesfesten **Februalia** eller **Lupercalia** feiredes i det gamle Rom fra den 18de til den 28de Februar.

Februarrevolution i Maret 1848, s. Frankrigs Historie.

Fécamp, Stad i det franske Dep. Nordre-Seine, ved Kanalen, har Linned- og Bomulds-manufacturur, Garnerier og Stiksydgerier samt enbeel Handel og Stiksfart. Her findes en fortrinlig Savn og Kæbe. 11,500 Indb.

Féchner (Gustav Theodor), født den 19de April 1801 i Nedre-Lausitz, blev 1834 Professor i Physik i Leipzig og beskæftigede sig fornemmelig med Undersøgelser over Galvanismen. Da Sygelighed afbrød hans Virksomhed som Physiker, lagde han sig især efter Naturphilosophie og Anthropologie, og herpaa har hans Docent- og Forfattervirksomhed siden gaaet ud. Under Navn af Dr. Mises har han udgivet humoristiske Skrifter og Digte.

Féde (egentlig **Fid**) kaldes ubertiden en lav Strækning af Land, der adskiller en Bugt fra Havet, naar den ligger ubrøet hen og kun benyttes til Græsning. I Almindelighed har Fédet frugtbar Jordmon og tages derfor nu under Bløngen (F. ved Præstø).

Féde. I forskellige Lande har man meget forskellige Maal for Længden af Garn og ligesaa forskellige Betegnelse for Garnets Fjindhed. I Danmark er for Maaling af Sørnarn anordnet en Gæse med 3/4 Alens Omkreds; 120 saadanne „Træde“ give et Ræal eller Féde, der altsaa har 420 Alens Længde, og hvoraf 12 danne en Streng. Sørnarn betegnes som 20

eller 24 Febd Garn, naar resp. 20 eller 24 Febd beraf veie et danst Pund, og det svarer omtrent til Nr. 18 og Nr. 22 i det engelske System, til Nr. 5 og Nr. 6 i det franske.

Febdahn eller **Fidan** er et ægyptisk Flaðemaal, som beles i 24 Linæ. Den officielle F. er 11317 danst □ Alen = 6,467 Skjepper Land; den almindelige er 15048 □ Alen = 8,111 Skjepper Land.

Febderici (Camillo), italiensk Dykspildigter, født 1755, heed egentlig Giovanni Battista Stasola, og var først Dommer, men opgav denne sin Stilling af Kjærlighed til en Stue-spillerinde Ricci og sluttede sig til et Stue-spillersekskab, hvorpaa han blev forstødt af sine Forældre og siden kaldte sig F. (sammenbraget af sedele alla Ricci, tro imod N.). Han døde i Turin 1803; hans „Opere teatrali“ ere udgivne flere Gange.

Febderici (Francisco), neapolitansk General, født 1748, tjente under Frederik II af Preussen og 1794 i Coalitionens Armeer mod Frankrig, vendte tilbage til sit Fædreland og blev Brigadegeneral. 1799 modtog han af den republikanske Regjering i Neapel Posten som Commandant i Hovedstaden, hvilken han efter en hiel Modstand maatte overgive til Cardinal Ruffos calatrefse Banber. Ifølge den med Ruffo og Cæserne for de allierede Flaader, navnlig Nelson, sluttede Convention stude Garnisonen drage bort med militære Væresbevisninger, og Indvaanernes Personer og Eiendomme være sikre. Capitulationen blev imidlertid brudt, Staden overgivet til Lazzaronerne, og F. hængt tilligemed sin hele Stab (i Juli 1799).

Febning kaldes den kunstige Frembringelse af en overordentlig Kjød- og Febtdannelse hos Kreaturer, der skulle slagtes. De kraftigste Fobringemiddele ere, soruden Korn, Lin- og Kapslager i Forbindelse med febtdannende Stoffer som Rodfrugter. Desuden tjene suldstændig Ko og Afslutning i særskilte Rum til at begyndte Febningen.

Febtdannelsen foregaaer under naturlige Forhold i den dyriske Organisme ved en Virksomhed, analog med Ernæringens. Dertil ere de med Fødemidlerne indførte Febtarter ikke tilstrækkelige, hvorfor Febt dannes sig i Legemet ved en Omfætning af de andre Stoffer i Næringsmidlerne. Hensigten med F. synes for Legemets Vedkommende at være deels at forstaafe Organerne og Bøvene en blød og beskyttende Omgivelse, deels at fornye Organismen med et Forraad af kulstofholdige Stoffer, der under senere Mangel paa Tilførsel af saadanne for en Tid kunde forstaafe Brændmateriale til Andedrættets Forbrug. Men F. kan ogsaa foregaae syggelig i Legemet, snart saaledes, at dets oprindelige Væv (Muskel, Nerver etc.) eller syggelige Producter ombannes til Febt (Febtgeneration), snart saaledes, at overbrevne Mængder af Febt afsættes i Bøvene og Organerne, hvilket enten finder Sted over hele Legemet og bevirker en enorm almindelig Fedme (Febtsyge, Adipositas, Obesitas), eller localt i enkelte Organer eller Væv som begrænsede Soutster (Febtsoutster, Lipomer). Obesiteten begyndes ved rigelig Nedsættelse af meget nærende Stoffer og mange Spirituosa i Forbindelse

med Mangel paa Legemsbevægelse; dog synes undertiden, uafhængig af disse Aarsager, en egen Disposition at være den virksomste. Dette er en temmelig betværlig Tilstand, som den strenge Afholdenhed ofte ikke formaaer at lindre synderlig.

Febtgaas, s. Luffegæs.

Febtgræs, et Mineral, egentlig kaldet **Speksteen**, har saet Navn deraf, at det, ligesom flere andre Magnesiassilicater, er febdt at føle paa. Det benytttes til at skrive paa Glas og Klæde med, til at borttage Febtpletter af Løi, og til Forsærbigelse af Daaler, Blækhuuse og lignende Gjenstande.

Febdstofferne udgjøre de nærmere Bestanddele af de forskellige Arter Febt. Disse sidste findes baade i Plante- og Dyreverdenen og vindes af de Substanter, i hvilke de forekomme, ved Opvarmning og Smeltning og derpaa følgende Udpressning. Saaledes f. Ex. Kapsolie af Kapsfrø, Linolie af Hørfrø, Svinefedt af Svin, Tran af Sødsvineses Lever og Spæt; der bliver da tilbage af Frøene „Olielager“, af Svinen Celleret, hvori Febtet har været indesluttet, og som sebværlig benævnes „Febt-Sæver“. Disse naturlige Febtarter indeholde følgende 4 Febdstoffer eller i Almindelighed 2 à 3 af disse, nemlig Stearin, Palmitin, Glain og Olein; Margarin, der tidligere henregnedes til disse, antages efter nyere Undersøgelser ikke at være noget enkelt Febdstof, men en Blanding af nogle af de allerede nævnte. Stearin og Palmitin ere faste, Glain og Olein ere flydende Legemer, og efter det relative Forhold, hvori disse ere tilstede, er Febtarternes større eller mindre Blødhed og Haardhed afhængig; saaledes indeholder Talg forholdsvis mere Stearin og Palmitin end f. Ex. Saasefedt, og dette igjen mere end Bomolie, der indeholder meest Glain; Mandelolie er næsten reen Olein. I de Olier, som ved at henstaae i Luften indtørres til en fast Masse, f. Ex. Linolie, Nøbolie o. fl., er det flydende Febdstof ikke Glain, men Olein, hvilket sidste Stof saaledes kun findes i de hentrende Olier, men ikke i de almindelige, ikke hentrende Olier (sfn. Glain). Foruden de nævnte gives der endnu nogle enkelte mere specielle F., der kun forekomme i enkelte Arter Febt, f. Ex. i Bog (Myricin, Melissin), i Smør (Butyrin) o. fl., og blandt disse er der da flere, som strengt videnskabelig ikke henses directe til F. — De karakteristiske Egensaber ved Febt og Febdstofferne ere, at de ere uopløselige i Vand og kold Binaand, men let opløselige i Æther og ætheriske Olier, at de give vedblivende Febtpletter, f. Ex. paa Papir, at de ved Behandling med stærke Baser danne Sæber (med Blisilte: Plaster), og at de kunne brænde (ved Anvendelse af Bøge). Intet F. indeholder Svælstof, kun Kulstof, Brint og It. — De nævnte Febdstoffer ere alle neutrale Legemer, men ved forskellige Mibler (f. Ex. ved Kogning med de stærke Baser) kunne de adskilles i en Febtsyre (Stearinsyre, Palmitinsyre, Glainsyre o. s. v.) og i Lippilte, hvilket sidste ved at optage Bestanddelene af Vand ombannes til Glycerin eller Olieødt. I Bog, Spermacet og nogle enkelte andre F. er dog Lippilte replaceret med et andet Radicaliser. — Forbindelsen af disse fede

Syrer med Baserne, især Kali og Natron, er det, man kalder Søbe; Glycerinet brænder ikke let, og giver Anledning til, at vedkommende F. , der indeholde Lippilite (og altsaa kunne give Glycerin), ved Forbrænding (se, idet der dannes et Stof, Acrol. Af denne Grund anvendes det man helst til Lys enten Vax, Svafvur (Spermacet), der ikke indeholde Lippilite, men vel et dermed beslagtet Stof, eller de fede Syrer, der fabrikmæssig udstilles af de neutrale F. Stearinlys, Margarinslys, Palmelys ere saaledes Lys, skødt ikke af Stearin, Margarin eller Palmeolie, men af raa Stearinlys, Margarinlys (correct en Vanding af Stearinlys, Palmelinlys og Glainlys) eller Palmitinlys (s. Palmitinlys). Af de fede Syrer ere nogle flygtige ved en lavere Temperatur, s. E. Smørsyre, Capron-, Caprin-, Valerianesyre, andre først ved en meget forhøjet Temperatur, s. E. Stearinlys, Palmitinlys, og disse destrueres da gjerne deelsvis ved at ublættes for en saadan, medmindre man har truffet særegne Foranstaltninger i saa Henseende. — Naar F. blive hærde, er det en Gjaring, der foregaaer i disse, hvorved de fede Syrer frigøres, medens Lippilitet, optagende Vand, yderligere ombannes ved Gjæringsprocessens Indvirkning, hvorved der endimodannes flere iibeliggende Producter; hærde Smør skilber saaledes sin ubehagelige Lugt den frigjorte, stinkende Smørsyre, der i Smørret indeholdes i Forbindelse med Lippilite som Butyrin.

Fædtslyge (Adipositas, Obesitas) er den Tilstand, hvor en overdreven Mængde Fedt afsættes overalt omkring i Legemets Bindevæv, og almindeligvis derved for en stor Deel fortrænger Organernes Masse eller ialfald generer deres Virksomhed. See endvidere under Art. **Fædtslyge**.

Fædtslyge, s. **Fædtslyge** og **Sædtslyge**.

Fæder kaldtes efter en især i Frankrig, England og Irland udbredt Føkketro qvindelege Besæner, beslagtede med Alferne, som boede i Luften og derfra ofte steg ned paa Sorben, havde Omgang med Menneskene og ved deres overnaturlige Magt indvirkede paa disses Skjebne, gjorde dem Dumbt eller Godt o. s. v. efter Omstændighederne (der var haade gode og onde F.); de beherskedes af en **Fæder**. Uden Grund antog man engang Arabien for disse Føkketilingers oprindelige Hjem; Navnet udtledes af det teltlige fæder = heze, trylle, efter Andre af det latinske fari (fige) eller fatum (Skjebne). Fæderne spille en stor Rolle i de romanske Folkeslags episke Digte og Hvidromaner fra Middelalderen (fra Sagnet om Lancelot blev „Damen fra Enen“ et yndet Stof for Digterne), Ariosto og Svogt Laslo benyttede dem i deres Værker. Fra Endvig XIV's Tid kom Fæderhistorier i Moden; de bestaa af den store Mængde Fortællinger og Eventyr af denne Art ere samlede i „Cabinet des fées“ (37 Bd., 1786).

Fædergerichte (Femgerichte), s. **Femmelige Rette**.

Fæderlin, en liden Stad i den preussiske Provinds Brandenburg, er historisk bekendt ved den Seier, som Kurfyrst Frederik Wilhelm den Store her vandt over de Svenske den 18de

Juni 1675; et Mindemærke derom er reist paa Stedet.

Fædts (Rhijnvis), hollandsk Digter, født 1753, død 1824, var Forfatter til en Roman, nogle lyriske og bidaktiske Digte, et Sørgeepil og nogle „Breve over forskjellige Stenstande“, som udmærke sig ved en smuk Stil og fine Bemærkninger.

Fæls er en lille, under Holland-Falsters Stift, Maribo Amt, Fuglse Herred hørende D. , der ligger $\frac{1}{2}$ M. Nord for Holland. Den udgjør tilligemed de to smaa Der Veirs (paa hvilken er et Blinshyr) og Stals et Sogn, og danner et eget Birk, til hvilket ogsaa Derne Fæms og Afs høre. Sognet er omtrent $\frac{1}{2}$ M. stort med 1,590 Indb. Jordbunden er frugtbar, og Befolkningens Hovederhverv er Agerdyrning, ved Siden af hvilken de ogsaa drive noget Fiskeri.

Fel, Galbe. Fel tauri inspissatus, indbampet Dregalbe, bruges lidet i Medicinen og tilberedes smilhelten ved at indbampe Dregalbe til en vis Consistens. Det bliver ogsaa stundom benyttet til Badst af uegte farvede Løier, men vistnok uden stor Nytte.

Felberedning, Hvidgarvning, s. **Garvning**.

Feldmann (Leopold), tydsk Lyfthilfigter, født i Müllingen 1803, var først Stomagerbrenner, men blev bortjagen af sin Mester, forbi han i et Par Elo. som han bragte til en ung Dame, havde lagt et Papir med en Obe til hendes Brøds, blev derpaa Handelsbetjent, skrev humoristiske Bidrag til Blade og siden Lyfthilspil. Efter at have reist i Østerlandene, bestjæftigede han sig fra 1841 ubelukkende med litterær Virksomhed. Hans „Deutsche Originallustspiele“ udkom 1844—52 i 6 Bb.

Feldspat er et Mineral, der forekommer krykalliseret i rhombiske Prismer, men hyppigere i krykallinsk Tilstand med to tydelige Gjennemgange. Det har Haardheden 6, ribes altsaa kun vanskelig af Staal; Farven er rød, graa, hvid eller grønlig, som oftest med Glasglans. F. er et Dobbeltstalt, bestaaende af kiselstaur Leerjord og kiselstaur Kali; dog erlattes den sidste Base i de forskjellige Feldspatarter især af Natron og Kalk, hvorefter det benævnes Orthoklas (Kali- F.), Albit (Natron- F.), Oligoklas, Labrador (Natron = Kalk = F.), o. s. v., og udgjør en Hovedbestanddeel af nogle af de meest udbredte Bjergarter. I Forening med Dvarts og Glimmer danner det saaledes Granit, Gneus og Glimmerkifer, hvori F. let kan skielnes fra Dvartsen ved sine tydelige Gjennemgange og sin ringere Haardhed; med Hornblende og Augit danner det Sienit, Diorit, Dolarit og Basalt. Det er dette Minerals kiselstaur Leerjord, der har givet Anledning til Damelsen af de forskjellige Leerarter, naar de ovennævnte Bjergarter have undergaaet en Forvittring, ubstaae af Vandets og Kulstrens Indvirkning. — Alm. F. benyttes ved Porcelainsfabrikationen som Tilfætning til Porcelainleret, endvidere til Glasurer, og de smukt farvede Varieteter anvendes som Smykkestene, især den grønne F. , den saalatte Amazonsteen fra Sibirien.

Felicitas var Navnet paa en Guinde hos Romerne. Hun var en Personifikation af Lyk-

ten og fludes paa Mynterne fremstillet med en Mercurus, sttende sig til et Overskibigheds-horn. Lucullus havde i Rom bygget hende et Tempel, der afbrændte under Keiser Claudius. — **Selctas**, den hellige, Martyrinde, var en fornem Enke, som paa Keiser Antonins Tid standhaftig leed Martyrdsoden tilligemed sine syv Sønner

Feltz, Martyr, og Regula vare de Første, som udbredte Christendommen i Omegnen af Zürich, hvorfor de æres som denne Stads Skytshelgene og have Plads i Stadens Segl. De blev grnsomt pinte og henrettede under Tyrannen Maximian; deres Historie er riigt udmykket af Legenden.

Feltz er Navnet paa fem Paver. **F. I** (269—74). — **F. II** blev sat paa Pavestolen af det arianste Hofparti, da Liberius ikke vilde søie sig efter Keiser Constantius's Billie, men maatte efter et treaarigt Pontificat atter vige Pladsen for Liberius. Han døde 365. — **F. III** (483—92) optraadte med Myndighed som Volds-giftsmand i den orientalske Kirke og foranledigede derved et 34-aarigt Schisma imellem denne Kirke og den romerske. — **F. IV** (526—30). — **F. V** heed for sin Udnævnelse til Pave Amadeus VIII og var Hertug af Savoyen. Han var bekendt som en retfærdig, viis og mild Første. Efter sin Gemalindes Død anlagde han (1430) en Eremitisk i Ripaille ved Genferseen, og bealte fra nu af sin Tid imellem Regjeringsforretningerne og eenfomme Andagts-øvelser. 1439 valgte Kirkeforsamlingen i Basel ham til Pave i det Haab, at han skulde være istand til at gjøre en Ende paa den Fortyrrelse, som herstedte i Kirken. 1440 holdt han med stor Pragt sit Indtog i Basel, spredte der-efter i tre Aar fra Lausanne Baseler-Forsamlingen ved sine Cardinaler, og blev anerkjendt som Pave af de fleste Forster og Stater. Men den samtidige Pave Eugen IV og dennes Efterfølger Nikolaus V vare ikke at formaae til Eftergivenhed. **F. V** indvilgede derfor tilsidt (1449), efterat det næsten uddøde Concilium i Basel var forlagt til Lausanne, i at nedlægge Paveværdigheden. Han døde i Genf 1451.

Fellah, arabisk Ord, betyder Agerdyrker; efter deres Fedemaade inddeles Araberne i Hadheri, o: Stabbeboere (dette Ord er ved en meget gammel Feiltagelse, der næsten idelig gjentages, i vore Geographier og andre Bøger forvansket til Hadhezi), Fellah o: Agerdyrker og Bedewi o: Ortenbeboer eller Beduin.

Fellataerne (ogsaa kaldede **Fulter**) ere et afrikansk Folk, som fra Senegambien og Bore-Guinea ere trængte erobrende ind i det vestlige Suban, S. for Sahara. Dog lyngs det store Rige, som deres Sultan Sello her beherskede i Begyndelsen af vort Aarhundrede, nu at være i Forsfald. **F.** faae i Ubsænde og Cultur midt imellem Araberne (Semiter) og Negerfolkene; de ere ogsaa meget blandede med begge. Af Religion ere de sanaiiske Muhammebanere. Deres Krigstog (Kazja'er) mod de hedenske Regersammer betragtes derfor som hellige, og bestaae tillige i barbariske Slavejagter.

Fellenberg (Philip Emanuel von), Schweizisk Philantrop og Landmand, født den 27de Juni 1771 i Bern, gjorde sig paa flere Keiser be-

kjendt med de lavere Folkklassers Tilstand og Fornødenheder, og besluttede at hellige sit Liv til at virke for en Forbedring af disses Kaar og fremfor Alt deres Opdragelse og Dannelse. Paa sine Keiser levede han derfor næsten ubelukkende med Haandværkere, Arbeidsfolk og Bønder. Han kjøbte 1799 Gødet Hofsvl ved Bern, hvor han efterhaanden stiftede et Agerdyrknings-institut, en Skole for forsømte Børn, en Opdragelsesanstalt for Børn af høiere Stænder (1808) o. M., ligesom han bl. A. ved Stiftelsen af en Normal-skole virkede for Skolelærernes Udbannelse. **F.** sandt større Anerkjendelse i Udlandet end i sit Fædreland, mange unge Mennestter sendtes frajerne Egn til Hofsvl. De Forsøg, som gjordes paa at bringe en nærmere Forbindelse imellem **F.** og Pestalozzi istand, mislykkedes. **F.** døde den 21de Novbr. 1844; Anstalterne i Hofsvl gil snart efter ind.

Fellows (eng.), Kammerater eller Stalfrødre, kaldes de Medlemmer af Collegierne eller de lærde Stiftelser ved de engelske Universiteter, som foresaae disse Stiftelsers indre og ydre Anliggender. Stiftelsernes Indtægter blive, efter Fordrag af alle mulige Udgifter, bealte imellem **F.** efter Anciennet. — Ordet **F.** bruges ogsaa om Medlemmerne af videnskabelige Foreninger og lærde Selskaber.

Felonie kaldtes i Lehnretten Krænkelte af Lehnspigten saavel fra Vasallens Side (ved Nægtelse af Lehnstjeneste, Oversalb, Forræberi o. s. v.) som fra Lehnsherrrens (ved Angreb paa Vasallens Liv, Sundhed, Ære eller Formue). **F.** medførte i Almindelighed Ophævelse af Lehnforholdet.

Felpel er et Slags meget langhaaret Fløil, med endnu længere Fløis end Fløids og med Strøg i en bestemt Retning. Det væres meest af Silke med Bomulds-Grundfjede og Jslæt til Manfjollebatter, dog ogsaa heelt af Silke, ligesom af Uld og Bomuld tildeels med Figurer som Feltsvært o. fl.

Felking (Jakob), Professor og Hoflobberstiller, er født i Darmstadt 1802, og lærte først af Faberen, Johan Konrad **F.** (født 1766, død 1819), der ligeledes var Hoflobberstiller i Darmstadt, senere ved Kunstakademiet i Mailand, og derpaa i Florents, hvor den berømte Kobberstiller Torchi gav ham et nyt Syn paa Kunsten. Efter et 10-aarigt Ophold i Italien, hvor han var bleven Medlem af Akademierne i Mailand og Florents, vendte **F.** hjem. — Broderen Johan Semis **F.**, født 1800, blev ogsaa undervist af Faberen i Kobberstikkerkunsten, reiste derpaa til Paris for at gjøre sig bekendt med Kobberstrykkeriet, og anlagde ved sin Hjemkomst et Kobberstrykkeri i Darmstadt.

Felkit er en Bjergart, der enten bestaaer alene af tæt Felkspath eller af en tilsyneladende eensformig Blanding af Quarz og Felkspath, som danner Grundmassen i mange Arter Porphyr.

Felt bruges ofte som eensbetydende med Krig; det forekommer navnlig meget brugt for at danne endeel sammensatte Ord; i flere af disse beholder **F.** denne Betydning (saaledes Feltfod, Felstog); i andre indskrænkes Begrebet til Krigen i aaben Mark (saaledes Feltartillerie, Feltskuttage).

Feltlagareth kaldes saadanne Hospitaler, som i Felten oprettes bag den opererende Armees, for fra denne og Ambulancerne (s. d. A.) at modtage de Syge og Saarede. Man skelner sædvanlig mellem 3 i 1ste, 2den og 3die Linie, efterdem de ere anlagte mere eller mindre nær ved den opererende Armees Linie; det er saaledes udsøndigt, at 3. i 1ste Linie, der sædvanligvis dannes af Ambulancers Materiel, med stor Letthed og Hurtighed maae kunne staae sig af med sine Syge (evacuere) og bryde op, for at kunne følge Armeens Bevægelser, medens 3. i 2den Linie, der ligge længere tilbage i subflokken Sikkerhed, give Tid til en mere ordnet Behandling af de Syge, og de i 3die Linie som oftest kun ere Reconvalescentdepoter.

Feltlæge benævnes enhver Læge, der gjør Tjeneste som saadan ved et i Felten værende Troppecorps.

Feltmarskal (Feldmarschal) er i mange Armeers Raadet paa den høieste Generalstilling. **Feltmarskal-Lieutenant** svarer til Generallieutenant eller Divisionsgeneral.

Feltom (John), 1) iorig Katholik, op slog paa det biskoppelige Palads i London Pave Pius V's Bulle, hvori Dronning Elisabeth erklæredes for en Hæterske, og blev hængt 1560; 2) s. O. S. **Dudingham**.

Feltraad kaldte man i de Tider, hvor Troppernes Uniformering ikke var tilstrækkelig ubdelt, nogle Ord, der benyttedes som Skjelnetegn for Ben og Hænde. Saadanne Skjelnetegn ere nu tidtogs i Almindelighed af 3 Slags, nemlig 1) Parolen (som oftest Navnet paa en By), der kun udgives til Officerer (og Underofficerer); 2) det egentlige F. (i Almindelighed Navnet paa en Person), der uddeles til Alle af den tjenstgjørende Styrelse, for at Forposterne, ved at afordre dette af Alle, der nærme sig til dem, kunne erfare, om disse, som de paa Grund af Mærke eller af andre Grunde ikke senere kunne finde, henhøre til deres egen Armees eller ikke; 3) Hændingsord eller Hændingsstegn, der bestaae af flere Ord eller af et længere Ord eller af afdalte Tegn, som gjenstib udveksles af den Anraabte og Anraaberen. — Hjemmeligholdelsen af F. er af Bigtighed for Armeens Sikkerhed, det udgives derfor med stor Forsigtighed daglig og meddeles ikke til nogen Uødelkommende. Da man, naar Desertion har fundet Sted efter Udgivelsen af F., kan betragte, at Hænden har faaet dette at vide af Deserteurerne, træffer man i slikt Tilfælde den Forsigtighedsregel, saa hurtigt som muligt at ombytte F.

Feltre, Stad i den østlige Deel af det venetianske Kongerige, har Silkevaerier, Væverier og levende Handel. 5,000 Indb. Efter denne Stad fik den franske Marskal J. G. Clarke Titlen Hertug af S.

Feltstær benævnes i Middelalderen de Bariklærere (s. d. A.), som i Krigstider udfæres til Chirurgical Tjeneste i Armeen eller Flaaden. Ligesom deres Dannelses i det Hele var indskrænket til simpel Haandsfærdighed, saaledes var ogsaa den Anseelse, de naede, og de Forretninger, der paalagdes dem, meget ringe. I Aaret 1578 findes i Danmark det første Spor til saete Garnisonschirurgier (i Gullstædt). Senere

brugtes 3. som eensbetydende med Bariklærere og Chirurger.

Feltstange er Navnet paa et gammelbogs Slags Feltstuds, som udskjød Værktøjer af en Bøgt fra 2 til 16 Pd.; i Forhold til deres Caliber vare 3. i Almindelighed af en stor Længde. Vsr. Kanon.

Feltstegn kaldes i udskraft Betydning alle de Tegn, som i den samme Hær ere fælleds for visse bestemte Personer eller Afdelinger, s. Ex. Skjærf, Cocarde, Sabelqvast, Fane, Standbart o. s. v. I snevrere Betydning forstaaer man ved 3. kun Sabelqvasten for Officerer eller den saaledes Port-d'écée.

Feltstjeneste er i dette Ord's videste Betydning den Deel af den anvendte Kalkil, der bestemmer Reglerne for Troppernes Forhold i Felten, saavel under Marschen som paa Stedet; i snevrere Forstand bruges Ordet ofte som eensbetydende med Sikringstjenesten, som er den Deel af Felttjenesten, der bestemmer Pligterne for de Tropper, som under Marschen eller paa Stedet skulle fikre den øvrige Armees ved at afsjæ eller bevogte Egnen om samme og ved at observere Fjendens Styrelse, Stilling, Bevægelser og Forsøg paa at nærme sig. Da enhver enkelt Soldats Dygtighed i Felttjenesten bliver af saa stor Bigtighed for hele Hæren, lægger man nu i alle Armeers stor Bøgt paa, at han under Fjendsforhold udbannes saa meget som mulig i denne Tjeneste.

Feltstjerner var tidligere kun Navnet for den øverste Befalingsmand i Artilleriet; nu bruges det i flere Armeers for at betegne den næst Feltmarskallers høieste Rang for Officerer af alle Vaabenarter, med Undtagelse af Cavaleriet.

Feltvagt er en Troppesafdeling, hvorfra den yderste Forpostlinie, Bedetterne, udsættes. Feltvagterne skulle i Tilfælde af Angreb opholde Fjenden, for at den bagved værende Armees kan faae Tid til at sætte sig i Forsvarsstand.

Feltvæbel er i tybste Armeers Navnet for Compagniets første Underofficer, der har Ledelsen af dets indre Tjeneste.

Femern er en Ø i Rhesøen, som ligger tæt ved den nordøstlige Kyst af Gullskæen, hvorfra den afvikles ved det 1/2 M. brede Femernsund. Den er 2 □ M. stor med 9,736 Indb., hvoraf 2,297 i Kjøbstaden Burg. Overfladen er baltet, men ikke meget høitliggende, og stræmer jævnt ned mod Røsterne. Sorbestaffensheden har mere Righed med Marsten end med Øesten; Den er meget frugtbar og godt dyrket, men blottet for Slov og Vandløb. 3. hører til Slesvig og udgjør et eget Amt. Den indbefatter 4 Sogne, i hvilke 3 Sogneretter virke som Underrichter; som Overinstants fungerer en Eedsvorneret („Macht der Geschworenen“) under Amtmandens Forbøde; desuden er her en Criminalret. Det hele Retsvæsen har et eiendommeligt, foleligt Præg. — 3., der i vore latinske Krønner kaldes Imbria eller Ymbria, var i den tidligere Deel af Middelalderen ligesom det ligeoverfor liggende Bagrien befollet af Bønder, og igjennem Aarhundreder et Stridsæble mellem de danske Konger og de høitste Grever, indtil den ved Freden i Bordingborg 1435 blev overladt Øreb Adolf tilligemed Hær-

tugsummet Slesvig. Den leed flere Gange haarbt i denne Periode ved snart at erobres af de Danske, snart af Holfæerne; især 1420, da Eric af Pommern erobrede den efter et haardnakket Forsvar af Indbyggerne og derfor behandlede dem paa det Grusomste. Den havde paa den Tid et befæstet Slot, Glambeck, som under disse Krige hyppig blev belejret. Ogsaa Adolf pantsatte Strax Den til Lybekske, fra hvilke Kong Hans igjen indløste den 1490. Ved den anden Døling af Hertugsummerne 1544 kom F. til Hertug Hans den Ældre, og efter dennes Død ved en ny Døling 1581 til hans Broder Hertug Adolf, hvorpaa den tilhørte de hollandske-gottorpiske Hertuger indtil 1713, da den tilligemed de andre gottorpiske Lande blev tagen i Besiddelse af Kong Frederik IV. — Byerne paa Den ere fra gammel Tid meget regelmæssig byggede, i Reglen i Form af en laangagtig Firkant. Foruden Kjøbstaden Burg (s. b. A.) er her Flecken Petersdorf med en stor og anseelig Kirke (Aaruet 200 F. høit), hvorved er ansat to Præster. Ved den store Landby Puttgarden er siden 1832 „Marienleuchte“ Gyrttaarn. — Under det Nedvigholtske Oprør blev den danske Orlogscapitain Dirckind = Holmsfeld, der var gaet i Land her, den 15de April 1848 overfaalden og gjort til Fange af Indbyggerne, som ansørgtes af Justitsraad Jensen til Kathrinenhof. Denne Slag efter Oprørsret Undertrykkelse med en forvarig Fængselsstraf.

Femmerle Gryn kaldes Bygryn, naar de inden Brædningen ere behørig afstillede (Bantebyg, heftskallet Stalgobs), iftedesfor at de simple Bygryn ere brækkede af halvskallet Stalgobs.

Fembænede, f. Pentandria.

Femkantede Tal, f. Figurerede Tal.

Femorale (lat.), er hvad der angaaer Raarbenet (Femur).

Femtalshplanter, f. Totesblæde.

Fendt (Peter), tydsk Maler, Tegner og Kobberstikker, født i Wien 1796, uddannede sig ved Akademit der, hvorefter han 1818 blev „Coscabinetstegner“. Han døde 1842.

Fénélon (François de Salignac de La Motte) blev født den 6te Aug. 1651 paa Slettet Fénelon i Perigord (nu Dep. Dordogne). Sin første Uddannelse modtog han ved Universitetet i Cahors; efterat han derpaa havde tilbragt et Aar i Hjemmet, gif han i sit 20de Aar til Paris, lod sig optage i Præfesseminariatet St. Sulpice, hvor han tilbragte fem Aar med Meditation og Studier, og blev derefter 1675 indviet til Præst. Fra nu af helligede han sig til en Sjælesørgeres Pligter i Sognet St. Sulpice, indtil Erkebiskoppen af Paris kaldte ham til Superior for „Nouvelles Catholiques“, d. e. en Forening af fornemme unge Damer, som frivillig gavede sig af med at undervise protestantiske Smaa piger i den katolske Lære. De Erfaringer, som han gjorde i denne Stilling, neblagde han i et Skrift: „De l'éducation des filles“. Paa denne Tid søgte han Biskopsens Befæstelse, og tiltrak sig almindelig Opmærksomhed ved sin simple, edle Væstelsenhed, saa at Ludvig XIV besluttede at anvende hans fremragende Evner for at fremme sin Plan, at forene hele Frankrig i een Tro. Det var Dragonadernes Tid; men da F. tog imod den ham anbetroede

Mission, at omvende de Reformerte i Poitou, frabad han sig enhver militær Escort, og erhvervede sig ved Laalmodighebd, Maadehold og opoffrende Hærlighed de Reformertes oprigtige Sjæle, ogsaa naar det ikke llykkedes ham at føre dem over til Katholicismen. Efter at have fuldbendt denne Mission traadte han tilbage i sit tidligere Raib, men blev nu, mærkvoerdig nok, mistænkt for at være protestantiske Grundsetninger; da udgav han sin polemiske Afhandling „Sur le ministere des pasteurs“, i hvilken han frastændte Protestanterne et sandt geistligt Embede. 1689 udnævnte Ludvig XIV ham til Opbrager for Hertugerne af Bourgogne, Anjou og Berry og 1694 til Erkebiskop af Cambrai. Paa denne Tid blev der nedsat en Commission for at undersøge de af Rab. Guyon forsattede opbyggelige Skrifter; baade F. og Bossuet fik Sæde i Commissionen, men indvirkedes derved i en Strid, da F. var gunstigt stemt imod Rab. Guyon. For at tydeliggjøre sine Ansuelser i denne Sag, udgav han „Maximes des saints“, en Bog, der valte nyere Opfigt og deelte Paris i to Leire, idet Rogle toge Parti for F. og Andre for Bossuet. Disse Siste bestyrdte F. for quietistiske Grundsetninger, vandt Kongen for deres Ansuelse og bevrædte, at F. blev forvist fra Bossuet og fik Befaling til at begive sig til sit Erkebiskopsomme Cambrai. Striden fortsattes imidlertid i talrige polemiske Skrifter. Bossuet fordrøede, at F. skulde tilbagelæde de i „Maximes des saints“ udtalte Ansuelser; F. forlangte Paven's Afgjærelse; denne fulgte i et Breve af 1699, der forsdømte F.'s Bog og 25 deraf udbragne Sætninger som vilfarende. Som ægte Katholik underkastede F. sig nu ubetinget og uden at tøve; han forsattede en erkebiskoppelig Beskjendtgjærelse, i hvilken han forsdømte sin egen Bog og forsdømte dens Læsning; han oplæste selv denne Beskjendtgjærelse fra Prædikestolen og opbrændte med egen Haand samtlige indkaldte Exemplarer af sin Bog. For endnu fraværende at virke for Ephonsørgere's aandelige Udvikling forsattede F. „Les aventures de Télémaque“ og lod Manuscriptet reenskrive for Hertugen af Bourgogne. En anden Afkrift af Bogen kom ved en Ejeners Utrofasthed til Paris, blev hemmeligt trykt og strax undertrykt paa kongelig Befaling, men udlom atter i Holland 1699. Den blev oversat i alle europæiske Sprog og fandt en nyere Læsefæde. Voltaire har sagt: F. har him Utrofasthed at takke for sin hele europæiske Berømtthed, men ogsaa for sin fæseværende Fortvivling fra Hoffet. Man mente nemlig i Telemachs Eventyr at finde skjulte Hentydninger til Ludvig XIV og en indirekte Dabel over hans Regjering. I de jansenistiske Stridigheder tog F. levende Deel, og hans Biskophed i denne Retning blev særdeles paafjænet i Rom. Han døde den 7de Jan. 1715. — F. var en afgjort Tilhænger af den romersk-katholske Kirke, men han var fremfor Alt en troende Kristen, riig paa Hærlighed, saa at han ogsaa kunde føle med Protestanterne, og saa at ogsaa de Evangeliske kunde hylde ham som et sandt og levende Medlem af den aynlige Kirke. — Den fuldstændigste Udgave af hans Værker udlom i Louloue (19 Bd., 1809—11).

Feneffrelles, Fleske i Piemont, har et Fort, som før var et i militær Henseende vigtigt Punkt og nu benyttes som Statsfængsel. 1,500 Subb.

Fenge vandt sig sin sørgelige Versømmelse derved, at han hemmeligt dræbte sin Broder. Forvendal, Konge i Island, tilvandre sig saa hans Rige og Tiendomme, ogtede hans Enke og efterdræbte hans Søn Samlet paa Livet. Samlet reddede sig imidlertid ved aarelang Forskillelse, opsøgte tilsidst F. i hans Senglammer og gav ham hans eget Sværd i Livet. — F. heed ligeledes den lefferdige Gulbsmed, som vandt Skoldungen Ingel Bendemøds Søster Felga. Hans lokede Paar var kruset og indflettet med Guldb- og Sølvbaand, hans loffbare Klæder vare bræmmede med Zobel og straalende af Guldb, hans Sove vare besatte med glimrende Stene, og sit Hoved hvilede han gjerne i Felgas Skjød. Men ligesubt tog han Flugten, saasnaart Stærtobder viste sig, og Skoldungstammen blev fri for den uhyre Banære, som truede den, da det saae ud, som om den skulde besfogres med en Kulstuf.

Fenger (Christian), i Begyndelsen af dette Aarhundrede en af Kjøbenhavns meest anseete Chirurgur, var født den 7de Jan. 1773 paa Christianshavn. 1810 blev han Professor ved det kirurgiske Akademie og Medlem af dets Direction, fgl. Kirurgur, 1813 Medlem af Sundhedscollegiet, 1819 af Directionen for Fødsels- og Pleiestiftelsen, 1830 Generaldirecteur over samt Kirurgien og første Prof. ordin. ved kirurgisk Akademie, samt Medlem af Directionen for Frederiks Hospital. 1842 blev han paa Grund af Svagelighed entlediget fra enbeel af disse Stillinger, og hode som Conferentsraad den 21de Octbr. 1845. Hans Forfattervirksomhed indskrænkede sig til enkelte mindre Afhandlinger, optagne i Datidens medicinske Tidsskrifter.

Fenger (Carl Emil), Brodersøn af den Foregaende, er født den 9de Febr. 1814. I Eftersæret 1835 tog han Legeexamen ved det kirurgiske Akademie med Udmærkelse, og reiste derefter i Udlandet i 3 Aar. 1840 disputerede han for Licenciatgraden (Quid faciunt etas annique tempus ad frequentiam et dluturnitatem morderum), og 1842 for Doctorgraden (De erysipelate ambulante). Fra 1841—43 var han Kirurgur ved Frederiks Hospital, og constitueredes fra 1843—44 som Overkirurg sammesteds. Ved Concurrence blev han 1843 Lector i almindelig Pathologie og pathologisk Anatomie ved Universitetet, 1845 overordentlig Professor, 1850 Prof. ordin., 1851 Medlem af det veterinære Sundhedsraad, 1852 Overlæge ved Frederiks Hospitals kliniske Afdeling, 1853 Medlem af det fgl. Sundhedscollegium og 1858 Directeur for Læmbohsstolen. — I Besiddelse af en glimrende aandelig Begavelse, stor Letthed i Tilgængelsen og ualmindelig Skarphed i sin Dom blev F. snart en udmærket Lærer, om hvis Foredrag først i Pathologien, senere i den medicinske Klinik en talrig Kreds stoltede sig. Naarlig i dette sidste Fag har hans udprægede exacte Kætning udsøet en afgjort gavnlig og vækkende Indvirkelse paa det medicinske Studium ved Universitetet, og han har i de saa

Mar, han har tilhørt dette, erhvervet sig store Fortjenester af sit Facultet og sin Stand. — Men ogsaa fjernere liggende Videnskaber har han omfattet med Interesse: med Historien, Mathematiken og de politiske Videnskaber er han meer eller mindre fortrolig, og da han er besjælet af et levende Vorgerfind og en energisk Foretagelsesaaad, har han tidlig taget Deel i sit Fædrelands politiske Liv. Allerede 1849 blev han valgt til Folketingsmand for Kjøbenhavns 9de Valgkreds, og var i de 3 første Rigsdags-sessjoner Redse Ordfører for Finantsudvalget. 1856 blev han valgt til Medlem af Rigsraadet for Kjøbenhavn, og endelig har han i Aaret 1859 forelsbig forladt sin lægvidenskabelige Virksomhed for at indtræde i Kongens Regjering som Monarchiets Finantsminister.

Fenge og **Renje** heed et Par store og stærke Tralqvinder af Sætteat, som Frobe Frebegod under Besøget i Upsal kjøbte af Kong Hjalmer. Han satte dem til Grotteqværnen og hød dem male Guldb og grønne Stove, Fred og Lykke til Land og Folt. Men tilsidst malede de Søvn paa Frobe og hans Hird, siger et Sagn, og malede dem en heel Krigshær paa Hællen, for hvilken Frobe saldt. Frobes Banemand, Søslongen Nyfing, tog dem nu i sin Tjeneste og hød dem male Salt; men ogsaa heraf bleve de kjede og malede Skibet til Sørens Vand, hvor Dværnene skal gaac endnu. Da blev Østerøen salt af Skibets Ladning, thi forhen var det en Ferskvandsbø. — Guldet har hos Skjalbene en stor Mængde Navne, men det ene af dem er **Renjes** Maling.

Fenner (Canis Zorda) er en lille Isabellægria Ræveart med store Øren, der beboer den nudsiste Ørlen.

Fenner von Fenneberg, tybft Revolutionsmand, født i Tyrol omtrænt 1815, Søn af en Feltmarskallientnant F., tog 1843 sin Afsted som østerrigsk Officer og maatte 1847 forlade Østerrig paa Grund af sit Skrift „Urschick und seine Armee“, hvori han blottede mange der herskende Misbrug. Han tog Deel i Begivenhederne i Wien i Octbr. 1848, begav sig derpaa til Pfalz og blev ved Opstanden der 1849 Overgeneral for de pfaldiske Tropper, men blev afsat efter et mislykket Forsøg paa at udsætte Fæstningen Landau. Han gik derpaa til Schweiz og siden til Ny-York, hvor han udgiver et Blad. F. har forfattet et Par Skrifter over Revolutionen i Wien og Pfalz.

Fennikel (Foeniculum) er en Planteslægt af Skærmplanternes Familie (Gruppen Seselinæ), toaarige eller flæraarige Væxter, med trind, svagt stribet Stængel. 2—3-bobbelt fjerntubte Blade med line-børsteformige Flige, Storsvøb og Smaafvøb eensbædet eller manglende, Kronbladene gule, Skalfrugterne femribbede. Slægtens Hjem er Sybeuropa. F. officinale (alm. F.) dyrkes hyppig i Syd- og Vesteuropa; dens Frugter (semlna Foeniculi) indeholder en ætherisk Olie (Fennitelolie) og bruges som Krybber og Lægemiddel; ved Udtrækning med Vand tilberedes af dem det ligeledes officinelle Fenniteloand. F. dulcis (italiensk F.) dyrkes i Sybeuropa som Kjøkkenurt paa Grund af sine spiseslige Rodstubb; dens Frugter ere mindre stærke. F. piperitum vøxer paa Sicilien og Sardinen;

bens Frugter have en skarp, vibende Smag, og kaldes paa Sicilien Finocchio d'asino (Wels-fennikel). — Fennikelvand er et Lægemiddel, der tilberedes ved at destillere Fennikelfrø med Vand, hvorved det overdestillerende Vand kommer til at indeholde opløst noget af den i Frøene til-seede værende ætheriske Olie, Fennikeloile.

Fenrisulven, Dvinsflugeren, Aandsfornøgeteren, var en Søn af Lofe med Hærens Angerhobe, og som Lofes Barn blev han efter Alfaders Villie opdraget i Balhal, skjøndt Guberne vidste godt, at han vilde blive Dvins Vane. Tyr var den eneste af alle Guberne, som havde Mod til at fodre ham, og det var ogsaa ham, som maatte sætte sin høire Arm i Pant, da Guberne vilde have F. bunden, som voxede saaledes i Dagetal, at de vel maatte rødbes for ham. Da F. paa den Maade var bunden, trak Aferne endnu Bindset gjennem en bred Daabersteen, som de ei alene senkede dybt ned i Jorden, men som de ved en stor Steenville brede endnu dybere ned. Aferne kunde dræbt ham, men det vilde de ikke, fordi deres Hjem var dem altfor helligt, til at det saaledes skulde besmittes. — Paa Lyngholm i Sortesø ligger alt-saa F. bunden indtil Ragnarok, men dasluger han først (som Støll) Solen og (som Gæte eller Maanegarm) Maanen, hvorpaa han slipper løs ved et uhyre Jordbælv. Han slaar et Gab op saa stort, at Overfløden naaer Himlen, medens Underfløden er ved Jorden, og han vilde gabe endnu høiere, hvis der var Rum. Saa bister er han, at man kan slaa Ild af hans Vane, og sin Broder Midgaardssormen har han ved Siden. Endelig slaaer Ragnarokslampen paa Stetten Vigrif, og Dvin rider imod F. med Guldhjelm, med den lueforygldte Brynie og med Gungner i Haand. Han bliver dog slugt af Ulven, men Viber sætter sin ene jern-skoede Fod paa F.s Underfløde og tager saaledes Hold i Overfløden, at Svælget skælfes. Da styrter og ogsaa F. død til Jorden. **S.**

Fensal var Naabnet paa Frigges prægtige Borg, men synes tillige at have været Asyniernes saaledes Fruerbuur. **S.**

Fentons (fr.) kaldes korte Jernstænger eller Kroge, som besætes i Mure for at bære f. Ex. Gæstmur, der skulle springe langt frem.

Fenyés (Alerus), ungarisk Geograph og Statistiker, født 1807, vandt den store akademiske Preis ved sit Skrift „Ungarn og dets Bilande i geographisk og statistisk Henseende“ (1839—40, 6 Bb.), hvoraf han har udgivet et Udtog i sin „Ungarns Beskrivelse“ (1847). Desuden har han udgivet „Ungarns Statistik“ (1842—43, 3 Bb.) og et Atlas over Ungarn.

Feo (Francesco), italiensk Componist, født 1699 i Neapel, skrev Operaer (deriblandt „Spermaestra“), Psalmer, Messer og andre Kirkecompositioner. Hans Dødsaar er ubekjendt.

Ferdor heed 3 russiske Storsyrster. — **S. I.** Søn af Ivan den Skrællelige, regjerede 1584—98, og overlod Magten næsten ganske til sin Sooger Boris Gubonov. Med ham uddøde Alexis Stamme. — **S. II.** Boris Gubonovs Søn, regjerede kun kort og blev dræbt 1605, da den 1ste salste Demetrius gjorde Opstand. — **S. III** Alexiowitsch, Søn af Czar Alexei Mi-

chaelowitsch, Czar 1676—82, fortsatte de af Faderen begyndte Reforme, indskrænkede Bojærernes Forrettigheder, stiftede Skoler o. s. v. Den største Deel af sin Levetid var han dog sygelig. Han var fader til Peter den Store.

Ferdor Ivanowitsch, russisk Lægger og Maler, var født 1765 blandt en kalmuckisk Horde paa Grænsen af Rusland og China, og blev som Barn bragt til St. Petersborg som Fange. Keiserinde Katharina lod Drengen døde og kalde F. J., og forærede ham siden til Prindsesse Amalie af Baden. Han fik Underøisning i Carlsruhe og senere i Philantropinet i Marstadius, hvor hans Talent for Malerkunsten kom tilsyne. Han tilbragte derpaa 7 Aar i Rom, studerede Kunsten, og reiste saa med Lord Elgin til Grækenland og derfra til London for at tegne og udgive i Kobberstik de hjembragte Antiker. Efter 3 Aars Ophold der vendte han tilbage til Carlsruhe, hvor han 1806 udnævntes til Hofmaler og døde 1821. Han har selv raderet nogle fortrinlige Blade.

Ferdosfa, forbum Kaffa, Stad paa Sydostkysten af Halvøen Krim i Rusland, ved det efter samme benævnte Stræde, der forbinder det sorte Hav med det arabiske, og som nu sædvanlig kaldes Strædet ved Kertich eller Jenikala, har nogen Handel. 9,000 Indb. — Staden blev 1266 anlagt af Genuerne (ikke langt fra det Sted, hvor i Oldtiden den græske Stad Theodosia laa) og blev efterhaanden en blomstrende Handelsstad med 100,000 Indb., Ribbelpunctet for Genuas Handel med Asien. 1465 erobredes den ved Forraderi af Tyrkerne, 1770 indtog Ruskerne den med Storm, og 1792 afstod den formelig til Rusland.

Ferdinand I, tydsk („romersk“) Keiser, født 1503 i Alcalá i Spanien, Søn af Erkehertug Philip den Smulle af Østerrig og Johanna af Spanien (Ferdinand den Katholskes og Isabella's Datter), yngre Broder til Keiser Carl V, blev opbragen ved Bedstefaderens Hof i Spanien og siden i Nederlandene, hvor Erasmus fra Rotterdam underviste ham. Ved sin Farfaders, Keiser Maximilians, Død 1519 erholdt han de østerrigiske Arvelande, 1526 forenede han Ungarns og Bøhmens Krone (s. bisse Landes Historie) med Østerrigs, 1531 valgtes han til „romersk Konge“ og fulgte 1556 sin Broder Carl som Keiser. Da F. for en stor Deel var valgt ved de 3 protestantiske Kurstyrsters Indskydelse, vøgrede Paven sig ved at bekræfte hans Valg, hvilket dog ikke havde videre Følger. F. vilde sig tolerant mod Protestanterne og gjorde sig megen Umage for at vedligeholde Religions- og Landefreden. Han døde 1564. Med sin Gemalinde, Anna af Bøhmen, havde han 15 Børn, blandt hvilke siden Maximilian II fulgte ham som Keiser, imedens Ferdinand erholdt Tyrol og Carl Steiermark.

Ferdinand II, tydsk („romersk“) Keiser 1619—37, født i Grätz d. 9de Juli 1578, Søn af Erkehertug Carl af Steiermark (den foregaende F.'s Søn) og Maria af Bayern, havde fra sin Moder arvet fanatisk Iver for Katholicismen og Gad til Protestanterne, hvilket Jesuiterne siden havde næret; i Loretto havde han for Madonnabilledet lovet Gjenoprettelsen af den katholske Kirkes Eneherredømme i de Stater, i

hvilke han af sin barnløse Fætter Keiser Matthias var designeret til Thronfølger. Han blev Konge i Bøhmen 1617, i Ungarn 1618 og valgtes til nyfødt Keiser efter Matthias's Død 1619. Forinden havde han allerede begyndt sin katolske Reaction i Arvelandene, og **Tredveaarstrigens** Udbrud (1618) var en Følge deraf. Imod de Oskande, som udbrød allevegne og endog førte til F.'s Beleiring i Wien, viste han stor Fæstebæde, han benyttede sin Seier over Bøhmerne med stor Strengthed (s. Bøhmen I, S. 333) og gik overhovedet haardt tilværks mod Protestanterne, idet han søgte at benytte de ved Lilly og Wallenstein bundne Fordele til at gjenoprette Katholicismens Envelde overalt, men ogleaa til at give Keisermagten en ubdøet og fast Myndighed ligeoverfor Rigsfyrsterne. Disse Planer i Forbindelse med Wallensteins udsrte Wilsaarsligheder og Udgjæller (s. Wallenstein) opbragte ogleaa de katolske Fyrster imod Keiseren, og foranledigede saa stærke Klager, at han maatte afbedig Wallenstein; Restitutionsedictet forblev derfor i Kraft. De Svenskes Seire og Lill's Død (s. om alt dette **Tredveaarstrigen**) nødte F. til at lade Wallenstein tilbage, men da denne blev Keiseren selv farlig, lod han ham dræbe (1634). Sel bevægede de 1634 Protestanterne gjorde Indrømmelser endel af disse Fyrster til at fratæde Forbindelsen med Østerrig, men Frankrig tog nu mere levende Deel i Strigen, og F. døde d. 15de Febr. 1637 uden at have naaet sit Raal, Reformationsens Undertrykkelse i Tydskland, hvorimod han rigtignok i Arvelandene havde standst dens Udbrædelse. F. var i sine private Forhold meget agtværdig, en god Familiefader, fredelystende og medlidende. Det var en fanatist og borneert Religionsøiber, der gjorde ham som Regent til en haard og forsølgelsesfyg Despot. Med sin første Gemalinde, Marie Anna af Baiern, havde han 6 Børn, hans andet Hægtefæll, med Eleonore af Mantua, var barnløs.

Ferdinand III, nyfødt „romersk“ Keiser 1637 — 57, født d. 11te Juli 1608, Søn af den foregaende, blev 1625 kronet til Konge i Bøhmen, 1627 i Ungarn, 1636 romersk Konge og ved sin Faders Død hans Eftersølgner som Keiser og Regent i Arvelandene. Han ansaaes for at være mindre afhængig af Jesuiterne og mere tolerant end Faderen; dog fornæbde han dennes strenge Edicter mod Protestanterne i Østerrig og ubødiede dem til Schlessen. Strigens strækkelige Udseggjæller vedvarede indtil 1648 (s. **Det vaskte Tred**). F. var den sidste Keiser, der personlig førte Forsædet i en Rigsdag (1653—54). Han var en Under af Musli og komponerede selv Noget. Han var 3 Gange gift; hans ældste Søn Ferdinand (F. IV) blev 1658 kronet til romersk Keiser men døde Aaret efter, og Leopold (I) blev Faderens Eftersølgner.

Ferdinand I (Carl Leopold Frants Marcellin), Keiser i Østerrig 1835—48, født d. 19de April 1793 i Wien, Søn af Keiser Frants I af dennes andet Hægtefæll med Maria Theresia (Datter af Ferdinand IV i begge Sicilien), var i sin Barndom og Ungdom søgelig. Tilbedels som en Følge heraf blev hans Opdragelse forsømt; hans Forhænderne vare af Naturen kun middelmaadige og lavede ved en mangelfuld Undervis-

ning meget lidet udviklede. De eneste fremtrædende Egenheder hos ham vare Godmodighed og Blidhed. 1815 gjorde han en Reise i sine Arvestater samt i Schweiz, Italien og Frankrig, siden levede han fjern fra Statsanliggenderne og lyølede med Technologie, Kunst og Derafbil. Efter gammel Skik lod Faderen ham 1830 krone som Konge i Ungarn under Navn af F. V; 1831 giftede han sig med Caroline, Datter af den sarbiniske Konge Victor Emanuel. Aaret efter undgik han helbig et Forsøg, som en afstediget Officcer, Franz Reindl, af private Grunde gjorde paa at dræbe ham. Under sin Regiering besordrede han Industrien, Anlaggelsen af Jernbaner o. d., men fulgte isøvrigt den østerrigste Politiks nedvarede System, hvis Repræsentant var Metternich. Revolutionen 1848 tvang ham til at bevillige dennes Afstedigelse og Indførelse af en ny Forfatning (s. **Østerrigs Historie**). I Følge Uroslighederne i Mai gif han til Innsbruck, vendte vel i August tilbage til Schönbrunn, men forlod dette ved Opstanden i Octbr. og begav sig til Osmütz, hvor han d. 2den Decbr. 1848 neblagde Regieringen til Fordeel for sin Brodersøn, Frants Joseph. Siden har han levet som Privatmand, for det Meste i Prag.

Ferdinand er Navnet paa flere spanske Konger før og efter Spaniens Forening til eet Rige. — **F. I** eller den Store, Søn af Kong Sancho III af Navarra, blev 1032 Konge i Castilien, erobrede Kongeriget Leon samt endel af Portugal, tvang andre spanske Fyrster til at erkjende hans Lehnshøiheid, og antog tilsidst Keiserittlen for at antyde sit Overherredømme over hele Spanien. Han gav Castilien dets første ordentlige Forfatning og døde 1065. — **F. II**, Søn og Eftersølgner af Alfons VIII i Kongeriget Leon med Asturien og Galicien, regjerede 1157—88; under ham oprettedes St. Jago de Compostela's Ridderorden, paa samme Tid som Calatravaordenen stiftedes i Castilien. — **F. III**, den Hellige, født 1199, fulgte 1217 efter sin Moder Berengaria's Castilien og 1230 efter sin Fader (Alfons IX) i Leon, og forenede disse to Dele af Spanien til „et uadstilleligt“ Rige. Han erobrede Kongeriget Murcia samt Stæderne Sevilla og Cordoba fra Maurerne; stiftede Universitetet i Salamanca og døde 1251. Pave Clemens X satte ham 1671 blandt Helgenene. — **F. IV**, Konge i Castilien og Leon 1295—1312, Søn af Sancho IV, førte hellige Krige mod Portugal, Aragonien og Maurerne, og overvandt Kongen af Granada. Efter hans Død kom Riget i stor Forvirring, da hans Søn og Eftersølgner Alfons XI kun var 3 Aar gammel.

Ferdinand V eller den Katholske, Konge i Aragonien m. M. 1479—1516, født d. 10de Martz 1452, var en Søn af Johan II i Aragonien. Paa den Tid herskede i Castilien Erib om, hvo der skulde have Thronen efter den svage og barnløse Henrik IV, hans Datter Johanna, som Faderen foretraf, eller hans Søster Isabella, som Stænderne vilde have, og til hvois Paand derfor Mange beilede, blandt dem F. Denne kom da forslædt til Valladolid og blev der af Erkebiskoppen af Toledo viet til Isabella, der ved Henrits Død samme Aar (1474) besteg Thronen i Castilien. Da F. 5 Aar efter blev

Ronge i Aragonien, skulde de rigtigst regiere hver i sit Land; men de fulgte overalt de samme Planer og Grundsaetninger, og saaledes lagdes Grunden til Spaniens Sammensmelting til eet Rige under deres Aflom. F. og Isabella gif begge ud paa at begrunde en uindskrænket Kongemagt og at undertrykke enhver Modstand imod denne; nærmest stræbte de derfor at knække Lehnsvæsenet og indskrænke Adelen og Geistlighedens Magt. De Hovedmidler, hvoraf de betjente sig hertil, vare: Formuessen og Udbidselsent af det gamle castiliske Institut „den hellige Germanbad“ (s. d. A.); Inquisitionen, dette Riksfab for Fanatisme, Despotisme og Sædeløse; endelig Kongens Udvælgelse til stedsvarende Stormester for de tre store spanske Ridsborbener, der ved Rigdom og Magt bandede næsten en Stat i Staten. Maurerne behandledes temmelig mildt, men imod Isber og Rjettere gif man frem med Haardhed. I de ydre Anliggender var F.'s Regjering en Kælle af for det Næste helbde Krige og andre lytkelige Begivenheder. F. og Isabella erobrede i Forening Granada 1492, og gjorde derved Ende paa Maurernes Herredømme i Spanien; med Portugal førtes en helbig Krig; 1508 erobrede F.'s tappre General Gonzalvo de Cordova Naxpel, 1512 bemægtigede han sig Navarra S. for Pyreneerne, og 1509–10 gjordes et helbigt Tog til Africas Nordkyst. Columbus opdagede Amerika. F.'s berømte Minister Ximenes havde en Hovedandeel i den Glæde, der forherligede hans Regjering, men den egoistiske og trølsje F. lyste ham med Uafnemslighed. Da Isabella døde 1504, tilfaldt Castilien F.'s Datter Johanna, det eneste Barn, han havde tilbage, som var gift med Erkeherug Philip den Smukke af Herrerig; ærgerlig over ikke at have erhølt Regjeringen der, giste de F. sig med Grevinde Germaine de Foix, hvilket Vægtstak dog blev barnløst. Men da Philip døde 1506 og Johanna blev vanvittig, naaede F. dog sit Næste, at komme til Regjeringen i Castilien. F. døde d. 27de Jan. 1516, og efterfulgtes af sin Dattersøn Carl (i Tydskland Carl V). Sign. Prescott „History of the reign of Ferdinand and Isabella“ (1838).

Ferdinand VI, Ronge i Spanien 1745–59, født d. 23de Septbr. 1710, Søn af Kong Philip V og Louise Marie af Savoyen, var af svagelig Helbred og tungsinbig; ifkun Musik og Sang (s. Farinelli) kunde afsprede ham, og efter hans Gemalindes, Marie Magdalene Theresje af Portugals, Død gif hans Melancholie over til Handsforvirring. Han døde barnløs d. 10de August 1759.

Ferdinand VII, Ronge i Spanien 1814–33, født d. 13de Octbr. 1784, Søn af Carl IV og Marie Louise af Parma, blev 1788 erkjendt for Prinds af Asturias (Kronprinds), men blev ved „Fredsforstus“, Godoy's Indflydelse holdt fiern fra Statsanliggenderne og slog sig efterhaanden ganske til det Parti, der var imod Godoy og den franske Indflydelse. F. var raa og simpel af Udoortes og af Væsen, hans Blik var uskedigt og stummelt; han talte lidet, var feig og faldt, hjerteløs og gemeen af Tankemaade. Søn af en aandsvag Fader og en Moder, der neppe skulde sin utilidelige Forbindelse med den almægtige

Yndling, blev han forraadt af sine Forældre, der isølge Godoy's Indflydelse vilde have ham til, efter sin første Gemalindes Død, at ægte sin Cousine Marie Louise, hvis Søster var gift med Godoy; et Sistermaal, som F. alene af denne Grund afslø, hvorfor de truede med at fratage ham Thronfølgen. Han forraabte da igjen Forældrene og skrev Breve til Napoleon, i hvilke han stillede sig under dennes Beskyttelse og begjerede en Niede af Keiserinde Josephine til Ægte. Ifølge disse Breve blev F. 1807 arresteret og erklæret for en Forræder; dog fik han sin Frihed igjen imod at bede om Tilgivelse. Om de nærmest følgende Begivenheder s. Carl IV. I Bayonne blev F. overvældet med Bedrøvelser af Forældrene og maatte frastige sig Kronen i Spanien, men havde forinden efterladt Fuldbetrag for en Junta til at handle i hans Navn. Han erhølt ved Thronfrøstgelsen en aarlig Pension af 600,000 Francs samt Slottene o. s. v. i Navarra, og begav sig til Slottet i Balençay, hvor han levede med sin Broder Carlos og sin Onkel Antonio indtil 1814. Sin laze Charaktere viste han i Modgang som i Medgang: han gjorde Napoleon sin Compliment i Anledning af Josephs Udværelse til spansk Ronge, lod afbrænde Fyrværkerier i Anledning af de Franskes Seiervindinger, begjerede en Prindsesse af Sufet Bonaparte til Ægte, angav dem, der tænkte paa at befrie ham af Fangenskab o. s. v. Da Napoleons Pyltesjerne dalede, blev han 1813 fri og vendte i Marts 1814 tilbage til Spanien som dets Ronge. Hans første Bærl var at omstøbe den frie Forfatning af 1812 og med Haardhed at forfølge alle dens Tilhængere, hvilke for en stor Deel vare de Mand, der havde kjæmpet for ham imod de Franke. En af raae og fanatistiske Yndlinge besaaende Camarilla regjerede Landet, og F. fandt en Fornøielse deri, naar han med disse Vænmester kunde bebruge eller ved Keilighed haane og pludselig bortjage Ministre, der ikke ganske vilde gaar ind paa hans System. En grusom Reaction imod alle Liberale indtraadte nu, Kloster og Inquisition indførtes paany o. s. v. Herved fremkaldtes Revolutionen af 1820 og Genoprettelsen af den constitutionelle Forfatning; F. lovede med sit vante Hysteri Alt, hvad man vilde have, og anstillede sig at være en oprigtig Tilhænger af det nye System; men hemmelig arbejdede han mod dette, og da en fransk Hær 1823 havde omstøret Constitutionen (om alt dette s. Spaniens Historie), benyttede F. sig af Absolutismens Genoprettelse til en ny og grusom Forsølgelse imod de Constitutionelle. Siden førte dog Omstændighederne F. til større Maadshold eller rettere til en Vælsen imellem begge Dese. Han habede de Liberale, men han frygtede det yberste Reactionsparti, for hvilket han endda ikke var absolutistisk og ultramontan nok; usforsonlig imod sine Fjender var han utatnemlig og mistroisk imod sine ivrige Tjenere (da de „longelige Frivillige“ kom for at hilse paa ham, udbrød han: „det er de samme Hunde, kun med andre Halsbaand“). Den „apostoliske Junta“, hiint Parties med hans eget Samtulle bandede Organ, som skulde være Thronens og Kirkens Støtte imod de Liberale, bevirkede en royalistisk Opstand i Catalonien (1827), og efter-

haanden udoikede den Plan sig, at sætte Don Carlos, F.'s Broder, i hans Sted som en Mand, der gaaſte var i hiint Partis Hænder. (f. Carlos, Don). Dermed førtes F. efterhaanden til den modsatte Side, saa at han helbredte til et liberalere System, og hertil vidtog især hans nye Giftermaal. Efter sin første Gemalindes, den neapolitanſke Prindsesse Antoinette Theres's Død (1806) havde han (1816) ægtet Maria Isabella Francisca af Portugal, som døde allerede 1818, derpaa (1819) Prinds Maximilian af Sachsens Datter Josephe, og efter hendes Død (1829) den neapolitanſke Prindsesse Marie Christine, med hvem han fik 2 Døttre, Isabella II, nu Dronning i Spanien, og Marie Enig, gift med Hertugen af Montpensier (Ludvig Philips Søn). Denne F.'s fjerde Gemalinde udsøvede en stor Magt over ham, og bevogede ham til at opbevare den salſke Lov og gjenoprette den gamle caſtiliſke Kædesølge, der ikke udelukkede Ovindehinnen. Heraf fulgte Opstand af Carlisterne (f. d. A. og Spaniens Historie). Under Kongens Sygdom i Octbr. 1832 bevogede Ministeren Calomarde ham til at tilbagekalde Decretet herom, men da Kongen kort efter kom sig noget, erklærede han, at hita Tilbagekaldelse var ham fralſket, og lod 1838 Datteren (hde den tilkommende Dronning. Kort efter (d. 2de Septbr. 1838) døde F.

Ferdinand I, Konge i „det forenede Kongerige begge Sicilierne“, født d. 12te Jan. 1751, Søn af Carl III i Spanien, besteg under Navn af F. IV Thronen i „Neapel og Sicilien“ 1759, da hans Fader ombyttede denne med spanske Thronen. I hans Mindreaarighed førte et Regentſkab med Marskese Lanucci i Spidsen Regeringen indtil 1767, da han selv overtog samme, hvorpaa han Aaret efter giftede sig med Maria Carolina, den tydske Keiser Frants I's og Maria Theresia's Datter. Denne vandt en afgjørende Indflydelse over ham, hvilken i Begyndelsen viste sig i Fortsættelse af de af Lanucci begyndte Reformers Ophævelse af overflødig Kloster, Jesuiternes Fordrivelse, Forbedring af Skattesystemet o. s. v., men siden gjorde sig gjældende i den fanatiske og ulloge Fær, hvormed Regeringen tog Parti i Coalitionerne imod det revolutionære Frankrig. Lanucci afstedbejdes (1777), og Acton traadte i hans Sted. F. sluttede sig 1798-96 til den første Coalition imod Frankrig; da han 1798 tog Del i den anden, blev Neapel erobret af de franske under Championnet, og Hoffet flygtede (i Decbr.) til Sicilien. I Juni 1799 kaldt Hertoginden atter i Kongskaernes Hænder under Cardinal Ruffo, hvorpaa en grusom Reaction indtraadte; F. vendte tilbage (1800), men maatte ved Fredslutningen modtage franske Tropper og løse ikke at underſtøtte Frankrigs Hænder (herom f. Neapels Historie). Da han dog 1805 lod et russisk Corps lande i Neapel, besatte Napoleon Landet, hvor nu først Joseph Napoleon, siden Murat blev Konge; F. flygtede 1806 atter til Sicilien, hvor han holdt sig under Englands Beskyttelse og Formynderskab (f. Venturi, B. Sp. C.). Med dette var F. imidlertid saa misfornøjet, at han 1809-11 overlod Regeringen til sin Søn Frants. Efter Napoleons Fald drog F. atter (d. 17de Juni 1815) ind i

sin Hovedstad, og forenede d. 12te Decbr. 1816 sine Stater til „det forenede Kongerige begge Sicilierne“, i hvilket han kaldte sig F. I. Efter sin Dronnings Død ægtede F. en Enke, Fru Bartana, som han udnævnte til Hertuginde af Florida. Ifølge Revolutionen 1820 maatte F. indføre den spanske Constitution af 1812 i sine Lande, men herfra befriedes han ved en stærktigst Hær 1821. Han døde d. 4de Jan. 1825. Med sin første Gemalinde havde han 11 Døttre og 7 Sønner, af hvilke dog de fleste døde i en ung Alder; af Døttrene var en gift med Keiser Frants I i Østerrig, en anden med Storhertug Ferdinand IV i Toscana, en tredje med Kong Carl Felix i Sardinien, en fjerde med Prinds Ferdinand af Sturien (F. VII i Spanien). Af Søunerne fulgte Frants I ham paa Thronen, Leopold var Fader til Hertuginde af Anmale.

Ferdinand II, Konge i „det forenede Kongerige begge Sicilierne“ 1830-59, født d. 12te Jan. 1810, var en Søn af Frants I (Ferdinand I's Søn) og Isabella Maria af Spanien. Han gjorde sig i Begyndelsen populær ved at indføre endel Reformers, navnlig i Finants- og Militærvæsenet, og ved Udskælsen af en Amnestie for dem, der vare under Forsøgelse for deres politiske Ansæelser. Men da han alligevel vilde regere strengt absolutistisk og undertrykke enhver friere Retning i Statsstyrelsen og det offentlige Liv, manglede det ikke paa Sammensværgelser og Opstandsforsøg, som tiltog desto mere, jo haarbere paa den anden Side Regeringens Fremgangsmaade var. F. holdt sig kun ved den Skral, som de fremmede Leietropper og de ham hengivne Pazzaroner indgjode, og ved Geistlighedens Indflydelse. Aaret 1848 medførte ogsaa her en Omvæltning. Sicilien gjorde Opstand, og i Neapel maatte F. bevige en Constitution samt sende en Hær mod Østerrig. Sicilianerne, som ønskede en fuldstændig Uafhængighed fra Neapel, erklærede, at F. og hans Familie havde mistet Kronen. Men ved Hjælp af de schweiziske Tropper og Pazzaronerne lykkes det F. at besætte det liberale Parti i Neapel og siden (Mai 1849) at underkaste sig Sicilien. Fra den Tid regjerede han, for det Meste indsluttet i sit Slot og omgivet af en stærk Militærmagt, med en Despotisme og Intolerance, som minde om den spanske Inquisitionens værste Misbrug, og som tilfaldt i Forbindelse med andre Omstændigheder fremkaldte et diplomatisk Brud med Vestmagterne, hvis alvorlige og engang truenede Forestillinger F., under Protest imod enhver Indblanding i hans Riges indre Anliggender, afsviste med en Bestemtthed og Fasthed som havde været en bedre Sag værdige. Tusinder vanmægtede i straffeløse Fængsler, og den blotte Mistanke var nok til at berøve en Mand Frihed og Eiendomme. F. døde efter en langvarig Sygdom og Svækkelse d. 22de Mai 1859. Hans første Gemalinde Marie Christine af Savoyen (som han ægtede 1832) fødte ham 1836 Kronprindsen Frants. Efter hendes Død (1836) ægtede han (1837) Theresse, en Datter af den stærktigste Østerrigsk Keiser Carl, som fødte ham 3 Sønner og 3 Døttre; af hine ere 5 endnu i Live.

Ferdinand III (Joseph Johan Baptist), Storhertug af Toscana og Østerrigsk

født d. 6te Mai 1769, Søn af Keiser Leopold II, fulgte 1790 efter denne som Storhertug i Toscana. Han var en mild og frelselskende Fyrste, mere end de fleste paa hans Tid tolerant imod Tidens friere Grundsatninger; han var den første Souverain, som erkjendte den franske Republik, og kun kongen tog han Deel (1793) i den første Coalition imod denne, hvilken han allerede 1795 fratraadte. 1799 maatte F. dog flygte for de franske til Wien; 1801 maatte han affaae Toscana imod at erholve Salzburg, hvilket han 1805 ombyttede med Würzburg, der 1807 under Titel af Storhertugdømme tiltraadte Rhinforbundet. Napoleon skal have tilstaaet ham den ærterigke Keiserkrone og siden Kongeriget Polen. 1814 blev han gjenindsat i Toscana; 1815 maatte han i en kort Tid vige for Murat. Han døde d. 17de Juni 1824. F. var først (1790) gift med den neapolitanske Prinsesse Luise, med hvem han havde Kronprindsen Leopold og 4 andre Børn, anden Gang (1821) med Marie, en Datter af Prinds Maximilian af Sachsen.

Ferdinand, Hertug af Brunsvig, født d. 11te Jan. 1721, Søn af Hertug F. Albrecht (s. l. S. 765, 2 Sp.), udmærkede sig som præsident General i de schleske Krige samt i Syvaarskrigen, og levede siden i Brunsvig indtil sin Død d. 30te April 1792.

Ferdinand (August Franz Anton), Prinds af Sachsen-Coburg og titulær Konge i Portugal, født d. 29de Octbr. 1816, ægtede 1836 Dronningen i Portugal Maria da Gloria, med hvem han har 5 Sønner og 2 Døtre. Efter sin Gemalindes Død 1853 forestod han som Regent for sin umyndige Søn Don Pedro. (født 1837) Regjeringen i Portugal i en maadeholben og forsonlig Aand, indtil Sønnen under Navn af Pedro V selv besæge Thronen 1855.

Ferdinand, Arveprinds til Danmark, s. Frederik Ferdinand.

Ferdinand'sordenen („den hellige F.'s Fortjenesteorden“) er en af Kong Ferdinand IV i Sicilien 1800 stiftet Ridderorden; Ordensstegnet er 6 Svulstier, imellem hvilke der staaer 6 Guldsraaleknipper.

Føde, befæstet Stad i det franske Dep. Aisne, har et stort Arsenal, Krudtmøller og en Artilleristole. 4,500 Indb.

Ferguson (Adam), engelsk Historieffriber og Moralphilosoph, født i Skotland 1724, blev 1764 Professor i Moralphilosophie ved Universitetet i Edinburgh, gif 1778 til Nordamerika som Secretair ved en Commission, der skulde forsøge en Doerenskomst med Colonieme, nedlagde 1784 sit Embede og døde d. 22de Febr. 1816 i St. Andrews. Han er bleven meest bekendt ved sin romerke Historie („History of the progress and termination of the Roman republic“, 1783), et Skrift, der kan tjene som en Indledning til Gibbons Værk og Niebuhrs Uoversættelser. Desuden skrev han: „Essay on the history of civil society“ (1767) og „Institutions of moral philosophy“ (1769).

Ferguson (James), Mechaniker og Astronom, født 1710 i Skotland af fattige Forældre, udbannede sig under store Banfæligheder, og kom 1748 til London, hvor han virkede som Forfatter og holdt Forelæsninger over Naturvidens-

skaberne. Han døde 1776. Hans Hovedværker ere: „Astronomy explained upon Sir Isaac Newton's principles“ (London 1756, 4de Udg. 1770); „Lectures on subjects of mechanics, hydrostatics, pneumatics and optics“ (London 1760 og oftere); „Select mechanical exercises“ (London 1773).

Ferguson (Robert), født i Edinburgh 1751, blev Digter af Trang, førte for det Meste et kummerligt og udsvævende Liv og døde i en Daareanstalt 1774. Han er bleven meest bekendt ved sine i den første Folkebialekt skrevne Sange, som bære Præg af poetisk Liv og Begjæstring. Hans samlede Digte udtom første Gang 1774 og siden oftere.

Ferier (Ferien) kaldtes hos Romerne de Dage, paa hvilke ingen Forretninger maatte foretages, men som vare bestemte til Udførelsen af religiøse Handlinger, Offre o. lign.

Ferlinde er en liden italiensk Bøgteenhed, i Bologna = 1,222,222, i Ferrara = 1,777,777 franske Gram eller respective 0,4222 og 0,4202 danske Quintin.

Ferman (persisk Ord = Befaling) benævnes i det Tyrkiske enhver af Storvejtren udsædt Befaling og et Rejsepaas.

Fermanagh, Shire i Provindsen Ulster i Irland, 85 □ M. stort med 116,000 Indb., omgives af Shirerne Donegal, Tyrone, Monaghan, Cavan og Leitrim. Det er næsten oversalt frugtbart, bølgeformigt Land, med en smul Afveksling af Bakker, Søoe og Indsøer, blandt hvilke Lough Erne, en Udvikelse af Floben Erne, deler det i to Dele. Agerdyrningen staaer her paa et i Irland usædvanlig høit Trin, Dvægavlen er ogsaa betydelig; af Mineraltaget findes en smul Sandsteen og Møllesten. Hovedstaden er Enniskillen.

Fermat (Pierre de), fransk Mathematiker, født 1590, død 1665, beskæftigede sig meget med Aalttheorien, hvortil ogsaa den Sætning henhører, som bærer hans Navn, s. nedenfor. Hans Fremgangsmaade for at finde de første og mindste Ordinator til en Curve havde megen Tilgængelighed med den senere opfundne Differentialregning. Herom, samt om Descartes's Theorie om Lysets Brydning, kom han i en heftig Strid med denne Philosoph. Ved sin Død var han Parlementsraad i sin Høbedy Toulouse. — **Fermat's Sætning** eller **F.'s Theorem**, saa kaldet efter sin Opfinder, er følgende. Naar p er et Primtal, som ikke gaar op i a, da gaar p op i $a^{p-1} - 1$. Saaledes gaar 2 op i $3-1$, $5-1$ o. s. v., b. e. i alle lige Tal. 3 gaar op i 2^2-1 , 4^2-1 , 5^2-1 , 7^2-1 o. s. v. 5 gaar op i 2^4-1 , 3^4-1 , 4^4-1 , 6^4-1 o. s. v.

Fermat (fr. couronne eller point d'orgue), Svilepunkt, er i Russen Legnet for, at en Robe eller en Accord skal holdes ud over sin oprindelige Værdi. F. betegnes ved \curvearrowright .

Ferment, **Fermentation**, Gjæring o. s. v., s. Gjæring.

Fermo, Stad i en efter samme benævnet Provinds („Delegation“) af Kirkestaten, 1 M. fra det adriatiske Hav, er Sædet for en Erkebiskop og har en 1824 stiftet høiere Læreanstalt („Universitet“). 7,000 Indb.

Fermor (Wilhelm, Greve af), russisk General, født i Pleskow 1704, udmærkede sig under

Rånhjælp mod Tyrkerne og blev under Syvaarskrigen udnævnt til Overgeneral (efter Apragiu) over den russiske Armee. Han tabte Slaget ved Hornbork (1758) mod Frederik II, men Kampen havde været yderst blodig, og Elisabeth opspicte ham til Belønning for hans ubestridte Tapferhed til Greve. Siden maatte han overgive Commandoen til Soltikow, under hvem han dog vedblev at tjene, og døde 1771.

Fermoy, Stab i Provindsen Munster i Irland, har Bryggerier, Kornmøller, Garverier og Papirfabriker; den er et i militær Henseende vigtigt Punct. 6,000 Indb.

Fermunt kaldes en 12,500 F. høi Bjergtop i Canton Graubünden i Schweiz, nær ved Grændsen af Tyrol.

Fernambuco, s. **Pernambuco**.

Fernambutræ (*Dracillietræ*) er Beddet af *Gaulandina schinata* og *Cæsalspinia brasiliensis*; det forekommer i tykke Stykker eller Bløkke, uden Bark og Splint, er ubændig rødbruunt, indvendig guulrødt. Det er tungere end Vand, er meget haarbt og seigt og har en sødt sød, siden sammenhængende Smag. Det giver i røbet Lillaand (Sillepaaen) et udmærket rødt Farvemateriale (det kaldes da stundom „Rødtræ“), men deraf er der flere Arter), ligesom det ved sin Haardhed, Stjævnhed, der tillægger med Tiden, og Lethed at bearbejde egner sig til Indlægning, Violinbuer og anden Luxusbrug. Det holdes i en meget høi Præis, men træffes sjelden i Handelen, da den overveieude første Deel Sillepaaen raspes af Beddet af andre Arter af *Cæsalspinia*, der give nægte F. eller *Dracillietræ*, navnlig af *Sappantræ*; s. *Cæsalspinia*.

Fernando, San, Stab i Andalusien i Spanien, ligger paa Den Isla de Leon S. O. for Cadix og har et Arsenal, Klæde- og Glasfabriker, Saffiner og Jerneri. 15,000 Indb.

Fernando-Po (F. del Po), en Ø i Guinea-bugten ved Africas Beshyft, er henved 10 M. lang og henved halvt saa bred. Den er bjergfuld (indtil 10,000 F.), for det Meste frugtbar og rig paa Kilder og store Skove, men har et meget usundt Klima. Befolkningen er 10—12,000 Negerer. Den tilhørte først Portugiserne, derefter Spanierne, som 1841 afføde den til Englandsberne, der allerede tidligere (1827) havde besat den. Den er vigtig for disse som Skibsfart, navnlig med Hensyn til at passe paa Slavehandlerne.

Fernau, s. **Darenberger**.

Fernay, Flekke i det franske Dep. Ain, paa Grændsen af Schweiz, er mærkelig ved Voltaires Ophold her 1762—78, paa Grund af hvilket han ofte kaldes Philosophen fra F. 1,500 Indb.

Fermis benævner man deels ganske tynde, faste, i Reglen giennemfugtige Bevækninger paa Metaller, Malerier og mængdehaande andre Gjenstande, deels forskellige flydende Legemer, der tyndt fordekkte paa Overfladen af en eller anden Gjenstand kunne ved Indtørring give en fast Bevægelse, og Benævnelser behøves ogsaa i de Tilfælde, hvor saadant Fluidum benyttes paa anden Maade, navnlig som Bindemiddel for Malerfarver. En Klasse for sig dannes

Oliefernisserne, blandt hvilke Linoliefernisfen finder en saa udstrakt Anvendelse, at man sædvanlig taler om den, naar man bruger Navnet F. uden nærmere Forklaring. Blandt de sebe Olier føre nogle Maan af størrende, fordi de ved at indtage Ibluft af Atmosfæren efterhaanden gaar over til at blive en hærpigagtig Masse; men Linolien er den eneste, der tørrer saa hurtig og saa fast, at den med Lethed kan bruges; kun hvor deens gule Farve stik ikke kan taales, ombytter man den undertiden uden stort Held med Balmueolie. Men selv Linoliens Indtørring gaar til mange Anvendelser for langsomt, naar den ikke er forvandlet til F., enten ved en langvarig moderat eller en kortvarig heftig Ophebung (til Bogtrykkerfarve), begge uden Oxydation, eller ved Røgning med 5—6 Pct. Sølbergløb (Oxydte). Arbejdet for disse ældre Maader at tilberede Linoliefernis har man ogsaa indført en Rystning af Linolien med en stærk Opløsning af basiske eddikesuurt Oxydte, ligesom man i den eneste Tid har foreslaaet en Ophebung med Manganit eller borsuurt Manganoxyd. Det synes, uden at de kemiske Forsøbe herved ere ganske bragte paa det Reue, som om en Renselse af Olien ved Forskyrrelse af Silimbele er en Hovedsag ved Dannelsen af Linoliefernis. Næst denne er F. i Reglen Opløsninger af forskellige Harpixer, og man pleier efter Opløsningsmidlet saavel som efter Opløsningens Charakter at inddele dem i spiritusøse, Terpentins- og sebe F., en Inddeling, der dog ikke er tilstrækkelig omfattende, da man undtagelsesviis opløser Harpixerne i Naphtha, Træspritus, Benzin og andre ætheriske Stoffer, ligesom Terpentinsolie heller ikke er den eneste flygtige Olie, der anvendes. I Biinspiritus opløser man fornemmelig Schellak (hertil hører Snebernes Politur, Dreierens Lak), og saa bieget Schellak og Kornal, fremmede Sandbaral, Mastix, Copal, forskellige Balsomer o. fl. Navnlige de spiritusøse F. faae ofte Tilfætninger af forskellige i Spiritus opløselige Farvestoffer, og blandt de farvede F. spille Gulbfernis den overveieude vigtigste Rolle; de ere farvede med Orleans, Dragelob, Saffor, Gurgemele o. fl. og haue den Bestemmelse at give enten hvide Metaller, især Tin, eller gule, især Messing, Guldsets Farve. Belligt meddeles ofte disse F. ved Benzoe eller flydende Storax. Terpentins- eller rigtigere Terpentinsoliefernisser dannes især ved Opløsning af Dammarharpix; vel ogsaa af Mastix, canadisk Balsom o. fl. i Terpentinsolie; de bruges ikke saa hyppig som de sebe F., der ofte uheldig kaldes Lakerfernis. Disse tilberedes ved, at Harpixer smeltes og opløses i kogende Linoliefernis, som derefter undertiden koges, men i alle Tilfælde spædes op, med varm Terpentinsolie. Overveieude hyppigst anvendes paa denne Maade Copal, ogsaa mangengang Rav og til sort Lakerfernis Asphalt. — **Fernisføring** kalder man forskellige Gjenstandes Overdragning med Fermis, dog ikke i alle Tilfælde: paaføres Fermis med en Klud, kalder man det gjerne Polering (s. d. A.); er den forfat med uopløselige Farvestoffer, for hvilket den tjener som Bindemiddel, saa kaldes Farvningen Lak (s. d. A.) og Paaføringen Lakering. En F. foretages med en blød Pensel, mest

paa Metal eller paa decoreret Paatering. Indtægtingen befordres ved Barne.

Ferraro (Carl Ludvig), Kunstner, Kunsthaender og Skribent, født 1763 i Blumenhagen i Ullersmark, var først Skriverbrørg og Apotheklererling, indtil Forholdene tillode ham at følge sin Tilbøjelighed til Kunst og Poesie. 1797 tog han til Rom, hvor han omgiktes med to berømte Danske, Baggesen og Carstens; 1802 vendte han tilbage til Lybftand, blev Professor i Jena, og snart efter Bibliothekar hos Erkehertuginde Amalie af Weimar, men døde allerede 1806. Blandt hans Skrifter maa nævnes: „Nämische Studien“ (1806—8); „Ueber Canova“ (1806); „A. J. Carstens“ og Udgaver af berømte italienske Digtere.

Ferronia var en gammel-italisk Gubinde, som dyrkedes ved Hjeret Soracte i Capuanernes Land, der hvor dette grændsebe til Latinernes og Sabinernes Oebet. Der havde hun en indviert Lund og et rigt Tempel; som Offer bragtes hende Aarets første Afgrøde. I Nærheden holdtes der talrig besøgte Markeder. En Søn af hende var Perillus, Konge i Præneste; Moberen havde givet ham tre Sjæle, saa at han tre Gange maatte dræbes af Svander.

Ferrand (Antoine François Claude, Greve af), fransk Statsmand, født d. 4de Juli 1751 i Paris, blev Parlamentsraad der, udbandrede ved Revolutionens Begyndelse og vendte 1801 tilbage uden dog at faae noget Embede. 1814 virkede han for Bourbonernes Tilbageløbelse og blev derfor Pair, Statsminister og Generalpostdirecteur. Han døde d. 17de Jan. 1825. F. skrev bl. A.: „L'esprit de l'histoire“ (1802), i monarchisk Aand, derfor begunstiget baade af Bonapartister og Legitimister; „Théorie des révolutions“ (1817); „Histoire des trois démembrements de la Pologne“ (1820).

Ferrara, befæstet Sted i Kirkestaten ved en Arm af Po („Po di Solano“), er stor og velbygget, men mange af dens gamle Paladser forfaldne nu. Den er Oebet for en Erkebiskop og har et (lidet besøgt) Universitet. Blandt dens Mærkeligheder ere Ariosto's Grav og St. Anna-Hospitalet med det Fængsel, i hvilket Torquato Tasso i 7 Aar vanmægtede. Staden har nogle Silkefabriker, Kornhandel og Støvsfæfteri. 30,000 Indb. — F. var engang Hovedstad i et Hertugdømme, som Familien Este havde til Behn af Paven, og hørte til Italiens meek blomstrende Stæder; ved Hoffet her levede Ariosto, Guarini, Tasso o. fl. 1797 forenedes F. med den cisalpinste og siden med den italienske Republik; 1814 kom det Reste af det gamle Hertugdømme F. tilbage til Kirkestaten; Kærrig forbeholdt sig Ret til at lægge Garnison i Staden. — I Aaret 1437 forlagde Pave Eugenius IV Conciliet i Basel til F. og aabnede her en ny Synode i August 1438 for at bringe en Forening tilveie imellem den romerske og græske Kirke. Grækerne, som sønstede Hjælp fra hele Europa mod de fremtrængende Tyrker, vare navnlig ved den Hæere, hvortil de befandt sig, blevne forsonligere fremt end tidligere. Den græske Keiser og Patriarch møbte tilligemed 700 af Grækenlands fornemste Geistlige, og den græske Cardinal Besvaring besvarede sig med Iver for at bringe Foreningen istand. Forend Forhand-

lingerne havde ført til noget Resultat, udbros en Pest i F., og Paven flyttede da 1439 Conciliet til Florents. — Aaal og Vægt i F. ere fra 1850 lovmæssig de franske, s. Stædetaten; men i Kirkeligheden benyttes de gamle Aaal; 1) Langbemaal. 1 Piede (Fod) à 12 Once (Lommer) er 179,02; Pariser Finier = 1,200; danske Fod. Braccio (Alen) er 2 Slags. B. da panno (Uld-Alen) = 298,01 og B. da seta (Silke-Alen) = 281,05 Pariser Finier eller respectiue 1,0721 og 1,0100 danske Alen. 1 Pertica (Rode) er 10 Piedi. 2) Stademaal. 1 Viscolca à 6 Stara er 65,222; franske Ares = 1,100; danske Lønder Land. 1 Roggio er 20 Stara = 3,922 Lønder Land; 10 Stolche = 3 Roggio. 3) Maaemaal. a) Korn. 1 Roggio à 20 Staja eller Stari à 4 Quarto à 2 Quartini er 621,229; franske Litres = 4,100; danske Lønder b) Vitt. 1 Mastele à 8 Secchie à 5 Doccali er 56,700; franske Litres = 58,000; danske Botter. 4) Vægt. 1 Centinajo (Centner) er 100 Lire à 12 Once à 16 Grellini à 10 Carati. 1 Lira eller Libbra (Pund) er 345,127; franske Gram = 0,6003; danske Pund eller 22,000 Løb.

Ferrari (Bartolomeo), italiensk Billedhugger, født 1780 i Venedig og død 1844, har modeleret et stort Antal Staturer. Hans Søn Luigi F., født 1810 i Venedig, udbilledte sig under Faderens Vejledning til en af Antikens betydeligste italienske Billedhuggere. Hans meek befjendte Arbeide er maaskee „Laosoon“ fra 1837.

Ferrari (Gaudenzio), berømt Maler af den maaldanske Skole, var født i Salsburg 1484, og kom i Lære hos Luini, derefter rimeligvis hos Perugino. Han opholdt sig meget i Rom og malede sammen med Raphael i Farnesina og Torre Borgia; det var en meget frugtbar Kunstner, der navnlig har malet meget al fresco. Han døde 1550.

Ferreira (Antonio), portugisisk Digter, født i Lisabon 1528, var Professor i Coimbra og blev kaldt siden en høi juridisk Embedsstilling i Lisabon, hvor han døde 1569. Han eftergikende i sine Digte (Oder, Epigrammer, Elegier o. M.) de gamle Klassikere, især Horats, med Smag og Held, og er bleuen meek befjendt ved sin aldeles efter græske Mønstre bannede Tragoedie „Inez de Castro“.

Ferreira (Juan de), spansk Historieforfatter, født 1652, opnaaede Berømmelse som Præbikant og steg til høie Værdigheder i Kirken; Philip V udnævnte ham til kongelig Bibliothekar, han døde 1735. Hans Hovedværk er „La historia de España“ (16 Bb., 1700—27, oversat paa Tydsk og fortsat af Baumgarten 1764—72).

Ferri (Ciro), italiensk Maler af den romerske Skole, var født 1634 og Elev af Pietro da Cortona (s. Veretint). Han malede meget sammen med denne Mester, og fuldenbte flere af dennes Værker, f. Ex. Malerierne i Palazzo Pitti i Rom. I S. Agnese og S. Ambrojo i Rom findes betydelige Arbeider af denne Kunstner. Han døde 1689.

Ferro, den vefligste af de canariske Oer, omtrent 4 □ M. stor med 5,000 Indb., beslaaer næsten kun af en (indtil 3,300 F. høi) Klippe. Her er en flæske, Salverde. Fra denne Oer Merribian (eller egentlig fra en c. 80' afstiger)

regner man endnu sæbbaanlig i Geographierne (og ligeledes i dette Værk) den geographiske Række (Englænderne og Hollænderne regne sæbbaanlig efter Greenwich, Frantskmændene efter Paris).

Ferrocyantalium, gult Cyanjernsalium, Ferricyantalium, rødt Cyanjernsalium, j. Jern.

Ferrol (El F.), stærkt befæstet Sted i den spanske Provinz Galicien, ved en efter samme benævnet Bugt af Atlanterhavet, har en fortrinlig Krigshavn med Skibsværfter, og Arsenal, Caserner o. s. v., Seilbugts- og Løberfabriker og levende Handel. 18,000 Indb.

Fersen hedder en efter Sagnet fra Skotland til Pommern og Estland udbandret Famille, der indlemmedes i det svenske Ridderhus, efterat Brødrene **Sastian** og **Oans** **Reinhold**, tilligemed to af deres Brødre, 1674 vare bleve oplyste i den svenske Friherreskab. — **Sastian** v. S., født 1626 i Kexal, gjorde Tjeneste ved den svenske Armee i Lybfland i de tre sidste Aar af Tredveaarstrigen, ved hvis Ende han blev Oberstlieutenant; han deltog i Carl X's Felttog i Polen og Danmark og blev Generalmajor; 1663 blev han Gouverneur i Piskland, 1674 General og Friherre, og udnævntes 1675 ved Begyndelsen af Krigen mod Danmark til Generalfeltmarskalk og Generalgouverneur i Slaane. Paa denne vigtige Post lagde F. en utrættelig Virksomhed for Dagen; selv førte han Commandoen i Malmø, der blev belejret to Gange (1676 og 1677), men, kjøndt uden tilstrækkelig Besætning og uden Magasiner, dog var den eneste af Slaanes Fæstninger, der et blev erobret af de Danske. F. døde i Malmø, kort efter at den sidste Beleiring var ophævet, den 30te Juli 1677. — **Reinhold** **Søren** v. S., en Søn af Hans Reinhold v. F., udmærkede sig under Carl XII's Felttog i Polen, blev 1711 kongelig Raad og døde 1716 som Greve og Præsident i Svea Hofret. — Dennes Sønsøn, **Fredrick** **Uet** **von** S., født i Stockholm den 12te Juni 1716, gik 1737 i Krigstjeneste, og indtraadte to Aar derefter med kongelig Tilladelse i den franske Armee, ved hvilken han deltog i den østerrigiske Successionskrig under Hertugerne af Suffers og Noailles samt Marskallen af Sachsen, og var Brigadier; men 1750 blev, imod de gjeldende Love for Avancementet, hans Udnævnelse til Generalmajor i svensk Tjeneste sat igjennem af det herskende Hætteparti. Efter at være vendt hjem til Sverige blev F. ved sine Talenter, sin Rigdom og sine Familieforbindelser en af de meest fremragende Personer i dette Parti, og efter Rigsdagen 1756, da han første Gang blev valgt til Præsident i Ridderhuset, Partiets egentlige Hoved. Udnævnt til Generallieutenant 1757 førte F. 1759 Befalingen ved Indtagelsen af Uleedom og Bollin, en af de faa Bedrifter, som den svenske Armee udførte under Svoaarskrigen. Ved at nærme sig Soffet og de mere Moderate af Modpartiet lykkedes det ham ved Rigsdagen 1760 endnu nogle Aar at udsætte Hættepartiets Fald. Dette kom vel atter til Magten 1769, men blot for en kort Tid, hvorefter F., der 1770 var bleven Feltmarskalk, trak sig tilbage til sine Gødser. Efter Revolutionen udnævntes F. 1772 til Rigsraad, neblagde allerede det

følgende Aar dette Embede og optraadte paa de følgende Rigsdage som en af Lederne for Oppositionen mod Gustav III, hvorfor han ogsaa 1789, da Forenings- og Sikkerhedsacten blev sat igjennem, var en af dem, der bleve fængslede paa Kongens Befaling. F. døde i Stockholm den 24de April 1794. — Hans Søn, **Hans** **Uet** v. S., født i Stockholm den 4de Septbr. 1756, aflstuede sin Uddannelse ved Krigsakademiet i Turin, blev efter sin Hjemkomst til Sverige udnævnt til Capitain ved Livdragonerne 1775 og rejste 1779 til Frankrig, hvor han under et foregaende Besøg, allerede flere Aar tidligere, var bleven ansat i Krigstjenesten. Som Søn af Lederen for det forrige franske Parti i Sverige, blev han modtagen med aabne Arme af Soffet i Versailles. Fornemmelig hos Marie Antoinette vandt han ved sin fine Dannelse, sit ridderlige Væsen og smukke Udseende en Yndest, der vakte Mistanke om et sømmere Forhold imellem dem, hvilket dog blev afbrudt, da F. gik med den franske Armee til Nordamerika, hvor han udmærkede sig ved flere Leiligheder, fornemmelig ved Beleiringen af Yorktown. Da han var kommen tilbage til Frankrig, udnævntes han 1783 til Oberst og Commandeur for Regimentet Royal Suédois, men forlod den franske Tjeneste for at følge med Gustav III paa dennes Rejse til Italien. Ved den franske Revolutions Udbrud gik F. i hjemmelige diplomatiske Sendelser til Hofferne i Versailles og Wien. Han var i Paris, da Ludvig XVI og hans Gemalinde 1791 besluttede at flygte fra Frankrig, og det var ham, der forklædt som Rusl førte det kongelige Pars Bogu paa Veien til Varennes. 1797 sendtes F. som svensk Gesandt til Congressen i Rastatt, ved hvilken han dog ikke blev modtagen. Derefter opholdt han sig næsten ubevulskede i Færelslande. Ved Kronprinds Carl August's pludselige Død (1810), der almindelig blev anset for en Følge af Forgiftelse, udpegedes F., der var bekendt for sin Hengivenhed til det gotorpste Hus, i offentlig opslaaede Standsstrifter som den, der i Forening med Søsteren Sophie F. (Grevinde Piper) skulde have bragt Prindsen Gift. Da F. besnagtet, kjøndt advaaret for den mod ham oplyste Sindsfæmning i Hovedstaden, deltog i Ligbegjængelsen i Egenstab af Rigmarskalk, hvortil han var udnævnt 1801, blev han ansat af Folkemassen og tilsidt paa barbarisk Maade myrdet den 20de Juni 1810, i Paasyn af den ved denne Leilighed tjenstgjørende Styrke, som hverken af egen Drift eller paa høiere Befaling gjorde Noget for at forhindre dette affællige Mord. F. døde ugift; hans Broder **Sastian** **Reinhold** S. (født 1762, død 1818) havde to Sønner, **Uet** S. (død 1838) og **Ostav** **Hans** S. (død 1839), ved hvilke Mandslinien af denne Slægt uddøde.

Fersk God, fersk Gjærning. At gribes paa F. eller G. siges en Forbrøder, naar han antreffes under selve Udførelsen af Forbrødsellen.

Ferskning eller **Friskning** kaldes de metallurgiske Arbejder, hvorved det sprøde, kulstofrigere Jern ombaanes til smidigt, kulstoffattigt Stangjern. Læorien for denne Forvanding, hvis Udførelse er vanskelig og hæver

megen Erfaring, er ganske stumpel. Man bortfjerner nemlig Rujernets Kulmængde ved en Forbrænding, idet man opbejder Jernet til Smeltning og under stadig Omrøring blæser Luft ind over samme; herved forener Kulstoffet sig med dennes **Silt til Kulstelsalt**, medens der tillige dannes endel Jerndobbeltsilte, der ogsaa indvirker paa Kullet i Rujernet og forbrænder det. Efter som Kulgehaltet formindskes, bliver Jernet seigere, og tilslibt er den hele Mængde forvandlet til smidigt Stångjern, der nu tages ud af Ovnen og ved Bæltser eller Hamre preses til tætte, eensartede Stykker. Operationen kan udføres enten i et kasseformigt aabent Rum med forfulket Brændmaterial (den saakaldte Herdfriktion) eller paa en Flammeovns Herd med uforfulket, flammegivende Brænde (den saakaldte Pudding). See forøvrigt Jern og Stångjern.

Ferskvandsdyrene ere langstaa saaa talrige i Arter, som Land- eller Havdyrene. Naar undtages enkelte Fiskearter, som periodisk fiske Opbold mellem Havet og det ferske Vand, samt enkelte Arter af Fiske og Bløddyr, som taale at leve i Brakvand, ere F. andre Slægter end de dem i Havet repræsenterende Former. Som det ferske Vands vigtigste Patte dyr kunne nævnes Vandspidsmusen, Desmanen, Vandmulvarpen, Pungodderen, Næbdyret, Flobilbereren, Odderen, Bøveren, Bøverrotten, Vandrotten, Flobsoinet, Flobhesten, Sølserne og Flobdehopperne. Af Fuglene: Vandbrodsfelen samt forskellige Vade- og Svømmefugle; af Krybdyr: Krolodilerne, Sump- og Flobtilddpadderne, visse Varslere, Snoge og Dvælerslanger; af Padder især Fiskepadderne, hvorhos alle Padder i Forplantningstiden ere Ferskvandsdyr og gennemgaae deres første Udvikling i det ferske Vand. Af Fiskene er der nogle Familier, som ubekulevende eller for Størstedelen bestaae af Ferskvandsdyr, f. Ex. Sjøbædder, Karper, Långkarper, Maller, Characiner, Chromider, Barrugge, Krybsfiske, Lungefiske, de nulevende Sanoider o. s. v.; andre, som især bestaae af Padder, men dog omfatte enkelte Ferskvandsdyr, f. Ex. Åborterne, Torflene, Silbene, Ålene, Haierne, Kollerne; andre ere ligelig repræsenterede i dem begge, f. Ex. Karene, af hvilke afskillige ligesom Størene og Lampretten periodisk opholde sig i fersk og salt Vand. Til det ferske Vands Insecter høre afskillige Biller (Vandtalbe, Hvotrolere og Vandhjør) og Læger (Skorvotæger, Nøgsvømmere, Damtøger) samt afskillige Former, som der tilbringe Larvelivet (Myggene og afskillige andre Dyrter, Guldsmede, Dug- og Waarsfluer); af andre Lebdyr Vandbederopper og Vandmidler, Flobtrebs, Flobtræbber, enkelte Asellus- og Gammarus-Former, Snyltekrebs, forskellige Entomostraca, enkelte Regnormeformer, Isler, Fladorme, Ifter, Bryozøer og Hjuldyr. Det ferske Vands Bløddyr indskrænke sig væsentlig til de lunge Ferskvandsnegle (Limneus, Planorbis; f. Lungefugle) samt enkelte gjællede (Ancylus, Neritina, Ampullaria, Melania o. s. v.), til Dam- og Bønnemuslingerne (f. d. A.), enkelte Former af Blaamusinger o. s. v. Af Straalebdyrene findes i det ferske Vand kun et Par Polypformer, af hvilke Slægten Hydra (f. d. A.), der sædvanlig

fører Navnet Ferskvandspolyp, er den vigtigste. Af de laveste Dyreformer forekomme enkelte Svampe og Rhizopoder samt talrige Infusionsdyr i det ferske Vand.

Forula er en Planteslægt af Stjærnplanternes Familie (Gruppen Peucedanaceae) med en tyk Rod, en tæntet eller trind, marvrig Stængel, Bladene flere Gange fjerdsnitbestemt med oftest linieformige Flige, mangestraalede Stjærne, gule Kronblade og femribbede Smaafrugter; den har hjemme i Middelhavslændene og Orienten. F. Asa foetida, der er vildtvogende i Persien, leverer af Roden Dypvelbræt (f. d. A.). F. communis vøjer paa tørre Steder i Sydeuropa; de aromatiske Frugter og Marven af den friske Plante vare tidligere officinelle; Marven af de tørre Stængler bruges endnu paa Sicilien som Fyrsvamp.

Fesca (Frederik Ernst), Componist, født den 15de Febr. 1789 i Magdeburg, død den 20de Marts 1826 som Concertmester i Carlsruhe, var en fortrinlig Violinspiller og har navnlig komponeret udmærkede Quartetter for Strøginstrumenter, endvidere Symfonier, Operaer og andre Sager, som dog ikke gjorde synberlig Lykke. — Hans Søn Alexander Ernst F., født i Carlsruhe den 22de Mai 1820, har komponeret talrige Værker i brilliant, isærfaldende Salonstil, saavel for Pianoforte alene som for Kammermusik og for Sang med Accompanement af Pianoforte. Han døde i Brumövig 1851.

Fescenniner kaldtes (efter den etruskiske Stab Stab Fescennium) hos Romerne et Slags improviserede Berørelse i saturniske Vers, i hvilke den landlige Ungdom ved Høstfesterne gav sin Munterhed frit Spil. Disse uanstlede Sange vare tildeels den Spire, af hvilke senere den kunstnæstlige romerske Satire udviklede sig.

Fesck (Joseph), Cardinal, Galaberder til Napoleon I's Moder Letitia Bonaparte, var en Søn af dennes Moder og en schweizisk Officer Franz F., og blev født i Naccio den 3die Jan. 1763. Han traadte ind i den geistlige Stand, men forlod samme, tildeels af Fattigdom, da han (1793) tiligemed Familien Bonaparte maatte forlade Corsica og gaae til Frankrig (f. Bonaparte, I, S. 651, 1ste Sp.). Han var da først Magasinsforvalter ved Alpearmeen, blev 1795 Krigscommissair (Intendant) ved den italienske Armee, men traadte, da Napoleon tænkte paa at gjenoprette den katolske Kirke i Frankrig, tilbage i den geistlige Stand, og var virksom ved Afslutningen af Concordatet imellem Paven og Førsteconsulen (1801). Til Betsning herfor blev han 1802 Erkebiskop af Lyon og Aaret efter Cardinal. Som fransk Gesandt i Rom hidrog han til at bevæge Pave Pius VII til at drage til Paris og krone Napoleon til Keiser; denne ubnaevnte ham derefter til Keiserregnets Storalmsøener, Greve og Senator. En senere Ubnaevnelse til Erkebiskop af Paris (1809) vilde han ikke modtage. Hans Stilling blev vanskelig, da Confecten imellem Napoleon og Paven, mellem Staten og Kirken, antog en alvorligere Charakter: som oprigtig og ivrig Katholik maatte han efter Overbevisning holde med den sidste, og dog vilde han nsbig brude med sin almagtige Søstersøn, Familiens og Europas Herre. Tilslibt kunde han ikke undgaae

et Brud. Da han som Præsæs for den til et Nationalconcilium sammenkaldte Geistlighed ikke vilde rette sig efter Keiserens Billie, salbt han i Unaaide og blev forviist til Exon. 1814 flygtede F. til Rom, hvor Pius VII modtog ham vel; under de 100 Dage som han til Frankrig og blev udnævnt til Medlem af Pairskammeret, hvor han dog ikke tog Sæde. Efter Slaget ved Waterloo gik han atter til Rom, hvor han siden levede som Privatmand og døde den 13de Mai 1839. Hans berømte Malerisamling blev efter hans Død solgt ved Auction.

Fest- og Høitidsdage kaldes de Dage, paa hvilke man udhviler fra Hverdagelivets sædvanlige Arbeide og Forretninger, for under Guds tjeneste at beskæftige sig med religiøse Anliggender. Hos Grækerne og Romerne vare de til Guvernens Forherligelse indviede Festsdage forbundne med Processioner, Oftringer, Lege og Døanse. Det Samme var Tilfældet hos Ægypterne, Parterne og andre af Oldtidens Folkelag. Jødernes vigtigste Høitider ere: Passah (Paasten), Pintsen, Løvsølsfesten, den store Fyrningsdag, Sabbaths- eller Jubelaaret, den 7de Dag i hver Uge eller Sabbathdagen. Muhammedanernes Høitider ere: Bairam- og Ramadans- eller Ramadansesten; Brædgen er deres ugentlige Festsdag. — I den kristne Kirke deles Høitiderne i to Halvdele, af hvilke den ene er helliget til Religionsstifterens Minde (semestre Domini), den anden til Minde om Kirkens historiske Udvikling (semestre Ecclesiae). Omkring de store Høitider grupperede sig efterhaanden en Række Festsdage, og derved opstode de tre store Festskefje, som danne Semestre Domini. Julecyclus'en omfatter saaledes de fire Adventssøndage, selve Julehøitiden, til hvilken Martyren Stephans's Dag slutter sig; Omfjærelsesfesten, som først 1244 blev oplyst til en almindelig fest og senere overalt er bleven anerkendt som det borgerlige Aars Begyndelse; Epiphaniestefen (s. d. A.) eller Helligtrekonger; derpaa Søndagene efter Helligtrekonger, som gaae til Grændsen af Paasfecyclus'en; deres Antal varierer imellem een og sex. — Den store Faste (s. d. A.) tjener til Forberedelse for Høitidsfesten af Christi Død. Den strakte sig tidligere til Søndagene Septuagesima, Sexagesima og Quinquagesima; den sidste er den egentlige Fastesøndag. Søndagene i Fasteiden kaldes Quadragesima prima til sexta eller Invocavit, Reminiscere, Oculi, Lætare, Judica, Palmarium (s. d. Art.). Derpaa følger den stille Uge med Skærtorsdag og Langfredag; den følgende Søndag høitideligholdes Christi Opstandelsesfest, Paaskefesten. Efter Christi Himmelfartsdag begynder Pintsfecyclus'en med ti Forberedelsesdage. Efter Paaskeugen følger den hvilde Uge, som begynder med Dominica in albis (Quasimodogeniti), i hvilken de ved Paasten Døbte visse sig i hvid Daabsskæbning. Dertil slutte sig Søndagene Misericordia Domini, Subilate, Cantate, Rogate, Exaudi. — Trinitatis-festen slutter derpaa den egentlige Festskefje; den romerske Kirke høitideligholder dog endvidere Christi Fødselsfest (s. d. A.). Antallet af Trinitatis-søndagene varierer efter Paastens senere eller tidligere Komme mellem 22 og 27. Indenfor disse Festskefje falder en stor Mængde enkelte

Festsdage; de betydeligste ere: Mariadagene (Udsættelse 8de Decbr., Fødsel 8de Septbr., Optrædelse 21de Novbr., Trosøvelse 23de Jan., Besøvelse 25de Martz, Hjemføttelse 2den Juli, Renselse 2den Febr., Himmelfart 15de Aug.), Johannes-, Apostel-, Evangelist- og Martyrdagene, Allehelgensdag den 1ste Novbr. o. s. v. En overordentlig fest i den katolske Kirke er det store Jubelaar, som Pave Bonifacius VIII i Aaret 1300 indførte som en Naadefest for hvert 100de Aar. Paul II nedsatte Mellemrummet til 25 Aar. Foruden de almindelige Fester har man ogsaa Fester, som ere eiendommelige for et enkelt Land eller en enkelt Ægn, som Missionsfester, Reformationsfester, Kaffe-fester for lykkelig tilendebragt Høst, Vøds- og Bededage o. lign. Nogle Fester ere fastslaaende og falde altid paa en bestemt Dag i Aaret, andre ere bevægelige og rette sig efter Foraarsfuldmaanen, f. Ex. Paasten, Christi Himmelfart, Pintsen. Søndagen som Herrens Opstandelsesdag høitideligholdes som ugentlig tilbagevendende F. — Antallet af F. blev, især af dogmatiske Grunde, indskrænket ved Reformationen. I det 18de Aarh. aflastede man, mere af ethiske Hensyn, en Mængde F., forbi de befremdelige Dovenskab og Usædelighed. I Danmark var det Struensee, der foretog denne Forandring. Endogaa i den katolske Kirke bleve flere Indskrænkninger anordnede af Benedict XIV (1748) og Clemens XIV (1771) og indførte i Østerrig, Preussen, Frankrig, Spanien og Portugal. — Sgn. Augusti, „Die Feste der alten Christen“ (3 Bde., Leipzig 1817—20); Ranke, „Das kirchliche Festwesen“ (Berlin 1847); W. Rothe, „Det danske Kirkeaar“ (3die Udg., Kbhvn. 1858).

Festspil betegner et foreløbt Slags Skuespil, som i den sidste Halvdeel af det 17de og hele det 18de Aarh. opstode ved forskellige Leiligheder, navnlig Hoffester, hvortil de bleve skrevne af bestaaende Hofpoeter. De traabte isærbetford de tidligere ved lige Leiligheder brugte Turneringer, Ring- og Mummespil, og vare, hvad Formen angaaer, allegoriske og udbyrede med Tempel, Altere, Transparanter, Buser, bengalsk Jib o. s. v. Enkelte af dem have Betydning i poetisk Henseende, f. Ex. Schillers „Die Huldigung der Kunst“.

Festuaa, s. Svingel.

Festus (Sextus Pompeius), en romersk Grammatiker, levede efter den almindelige Angivelse i det 4de Aarh. e. Chr. Han forfattede i alphabetisk Orden et Udtog i 20 Bøger af Ferrus Flaccus's Bærk „De verborum significatione“; dette Udtog blev i den anden Halvdeel af det 8de Aarh. yderligere forkortet af Paulus Diaconus. Foruden denne Sidstes Arbeide er endnu omtrent Halvdelen af F.'s Bærk fra Midten af Alphabetet opbevaret i et eneste Haandskrift, hvilket Dfr. Müller har lagt til Grund for sin kritiske Udgave (1839).

Fest (Domenico), romersk Maler, født 1589, uddannede sig især under Ludovico Carde, indtil Cardinal-Hertug Ferdinand første ham med sig til Mantua, hvor han studerede Giulio Romano, og malede saa Meget, at han endog fik Tilnavnet Mantuano. Han døde 1624 i Venedig, som Følge af Udvævelser.

Fetiales var Navnet paa et romersk, af 20 Medlemmer bestaaende Præfæcollegium, der skal være indskiftet af Numæ, eller efter Andre af Ancus Martius. Dets Hverv var at afgive Skjøn om en foresaaende Krigs Retmæssighed og, naar Modstanderen udblod sig for at give Statederstatning, at forkynde Krigen; fremdeles skulle det meddele Forbud og Fredslutninger over religiøse Indvielse. Efterhaanden som Roms Magt vogede, tabte Fetialernes Virksomhed al Betydning og indskrænkedes til en tom Formalitet.

Fétis (François Joseph), bekendt Musik-theoretiker, blev født 1784 i Mons i Belgien og blev 1800 Elev af Pariserconservatoriet, hvor han under Boyebieu især lagde sig efter det theoretiske Studium. Han blev 1813 Organist og Professor ved Musikskolen i Douai og 1818 Professor ved Conservatoriet i Paris, hvor han grundede den første musikalske Tidende i Frankrig, „Revue musicale“, og udgav flere fortjenstfulde Værker over Musik, samt stillede de saarlidte historiske Concerter. 1833 blev han ansat i Brüssel som kongelig Capelmester og Directeur for Conservatoriet, hvilken Stilling han endnu beklæder. Blandt hans theoretiske Værker maa nævnes „Traité élémentaire d'harmonie et d'accompagnement“ (Paris 1823); „Traité du contrepoint et de la fugue“ (Paris 1824); „Dictionnaire historique des musiciens“ (Brüssel 1838 og Mainz 1844). Mindre fremragende er F. som Componist, dog have hans Operaer „L'amant et le mari“ og „La violette“ vundet meget Bifald paa Théâtre Fey-deau i Paris.

Fetisfskiltbedelse betegner den laveste Form, i hvilken det religiøse Liv ytrer sig hos Menneffene, nemlig som Tilbedelse af en Fetisch, d. e. en af Naturen eller ved Kunst frembragt Gjenstand, som i mere eller mindre uformelig Skikkelse fremstiller et Menneffe eller Dyr og ansees for at være i Besiddelse af Trolddomskraft; den tilbedes vel, men fan dog ogsaa blive Gjenstand for ublid Medfart og Bortkastelse, naar den ikke yder den forventede Hjælp. Ordet Fetisch blev indført i Sproget af de Broafes ved hans Skrift „Du culte des Dieux Fetiches“ (1760) og stammer fra det portugisisk Fetisso, en fortrolyet Gjenstand. F. findes nu fornemmelig kun hos Negerstammerne i Afrika, hos de raæe Folkeslag i det nordlige Asien og Nordamerika og hos nogle til Cannibalisme hengivne Stammer i Australoceanet. Der gives Fetischer, som nyde Tilbedelse i en heel Stamme, f. Ex. Eigerne i Nordguinea og Dahomeh, Stangen hos Whitanegerne o. s. v. I Benin ansee Negerne endog deres egen Skygge, som ledsager dem overalt, for en af de vigtigste Fetischer. Men desuden har enhver Egn, enhver Familie og ethvert Individ sine særegne Fetischer. Et Stykke Træ eller en Steen, hvorpaa en Neger sæder sig, et Dyr eller et Træ, som har spillet en Rolle i hans Drømme, bliver hyppig af denne Grund valgt til hans Privatfetisch. Ofte kommer En i Ny for at være i Besiddelse af en særdeles mægtig Fetisch, som Andre da ikke slye nogen Fare eller Møje for at komme i Besiddelse af. En Reisende traf paa Kysten af Guinea i en Negers Hunscape

en Samling af 20,000 Fetischer. Kun ved saadanne Samlinger mener Fetisfskiltbederen at kunne sikke sig en alsidig guddommelig Understøttelse.

Fotwa, arabisk Ord af Berbet fata, at afgjøre et Ketsibergsmaal, betyder den Dom eller Kjendelse, Musliten udfører. Kunstslaben til Fetwas banner en egen Green af Ketsvidenslaben, og der gives flere saadanne Samlinger, som „Mldaya transl. by Hamilton“ (Lond. 1791).

Fou (fr.) kaldes i Theatersproget den Spillepræmie, som Skuespillere, hver Gang de spille, oppebære foruden deres reglementerede Løse. Den er først indført ved de franske og findes nu ved de fleste større Theatre.

Fouquieres (Sophie Dames, Baronesse af), født omtrent 1795, død i England den 2den Jan. 1841, er bleven bekendt ved det Forhold, hvori hun stod til Hertugen af Bourbon, Prinds Ludvig af Condé, i II, S. 288. Skjæbnt Retten to Sange erklærede, at der ingen Grund var til at mistænke hende for Prindsens Død, vedblev hun at være Gjenstand for hadefulde og dog rimeligtvis ufortjente Beskyldninger; sine sidste Aar levede hun i Ensomhed.

Fudalvæsen, s. Lehnsvæsen. — **Foudam** (af wits Oprindelse; efter Nogle af det latinske fides, Tro, eller af foedus, Pragt, efter Andre et keltisk Ord) betyder Lehn, Lehnsgods; fudal (fr. féodal), hvad der hører til Lehnsvæsenet, Lehnss.

Fuenerbach (Paul Johan Anselm), berømt tybisk Criminallist, var født den 14de Novbr. 1775 i Jena. Efterat han først havde doceret Retsvidenslaben som Professor i Jena, Kiel og Landsbut, fik han i Aaret 1805 det Hverv, at forfatte en ny Straffelovbog for Baiern, og blev i den Anledning kaldet til München som Geheimreferendar i Justitsvæsenets Sager, og tre Aar derefter udnævnt til bairersk Gcheimeraad. I Aaret 1813 udfom den nye bairerske Criminallov. Denne Code, der i det Hele — navnlig Ublasket rigtigalt ved Revisionen — høvligt under F.'s Modstand Gørmeres Indbydelse, maatte undergaae ikke saa Forandringer — alene var F.'s Værk, maa vistnok erkjendes for en idetmindste for sin Tid fortrinlig Lovbog, og den har ogsaa, hvor megen Opposition der end senere har været reist imod den, tjent til Forbillede for en Rængde andre tybffe Staters Criminallove. F. blev 1817 Præsident for Appellationsretten i Ausbach, og beklæbte denne Stilling til sin Død, den 24de Mai 1833. F. gjorde Epoche i Criminallrettsvidenslaben ved den Maade, hvorpaa han søgte filosofisk at begrunde Strafferetten, og ved den Skarpsindighed og det dybe psykologiske Blik, hvormed han gjennemførte sin Anstælse; isørigt er den af ham opstillede Theorie (Afstræffelsestheorien, s. d. A., eller Straffetrufelse-theorien) senere igjen bleven forlagt af de fleste theoretiske Criminallister. Hans vigtigste videnskabelige Værk er „Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden peinlichen Rechts“ (1801; 14de Udg. af Wittermaier, 1847); ogsaa har han gjort sig særdeles fortjent af Criminallrettsvidenslaben ved sine Samlinger af „Merkwürdige Criminalrechtsfälle“ (3 Bb., 1808—11). Interessante Oplysninger om F.'s Liv inde-

holdes i det af hans Søn, Ludvig F., efter hans utrykte Dagbøger, uarbejdede Skrift, „Leben und Wirken Anf. v. F.s.“ (2 Bd., 1852).

Fenerbaad (Ludvig Andreas), Søn af den foregaaende, bekendt Philosoph, fød i Anebbaad den 2de Juli 1804, virkede nogle Aar fra 1828 som Privatdocent i Erlangen. Hvorefter han drog sig tilbage fra Lærereembedet og levede som Skribent, indtil han i 1848 holdt Forelæsninger i Heidelberg. Som Discipel af Hegel var F. ved selvstændig Lærling efterhaanden arbejdede sig ud over Hegelianismen. Forholdet imellem det Tænelige og det Sandfælige, Almenbegreberne og det Individuelle, det Relative og det Absolute ere de Puncter i den hegel'ske Philosophie, mod hvilke F. fornemmelig har rettet sin Kritik. Det Sandfælige, det Concrete bliver, ifølge F.'s Anskuelse, paa en aldeles ensfyldig og blændende Maade tilbagestrængt i den hegel'ske Speculation; ibet man vil afgive, hvad det Tilværende, det Individuelle er, betjener man sig af Ordet, men i Ordet har man kun det Almene. „Danne Kone,“ siger A., „er min Kone;“ „denne Kone,“ siger B., „er min Kone.“ Enhver siger om sin Kone, at det er „denne Kone“. Udtrykket „denne Kone“, der efter Meningens Skulde betegner det aldeles Individuelle, kommer altsaa, inden vi ret vide deraf, til at betegne ikke det Individuelle, men det Almindelige. Heraf ubleder saa F. det Resultat, at det Individuelle, det Erkerende, er et Uafsigeligt, der ikke kan tænkes, men sanbdes. Det er altsaa ikke det Tænelige, men det Sandfælige, der er det Oprindelige, det Absolute, Ideen. Men ibet hele Sandhedens Eftertryk falder paa det Sandfælige, og den hele sanfælige Tilværelse er udspjaltet i litter Relativiteter, saa følger deraf, hvad F. ogsaa snart indfaar, at det Absolute kun er en Abstraction, der slet ikke er til, at alt Erkerende er relativt. Med denne Anskuelse af det Absolute faaer F.'s Besømmelse af Forholdet imellem Religion og Philosophie i usædvanlig Sammenhæng. Den hegel'ske Philosophie forudsætter, at Religionen efter sit væsentlige Indhold er fornustig, at det kun er Formen, den fæstelige Forestilling, der er uadækvat, og at dette Uadækvate forsvinder, naar Troens Indhold hæves til Videns Form. Striden imellem det religiøse Indhold og den filosofiske Form, der for en Deel holdes tilført i Hegels Religionsphilosophie, blev paa en isærfaabende Maade fremfaldet af D. Strauß i hans „Leben Jesu“. Men uagtet Strauß ved sin skarpe Kritik berøvede Religionsideen hiint speculativt Skjær, hvori det Doernaturlige hidtil syntes at bæmre, saaholdt han dog endnu den Forudsætning, at det var Fornustens Idee, der udgjorde Religionens Kjerne; denne Forudsætning maatte F. fra sit Standpunct consequent forlaase. Hvoreledes Theologien hos F. efterhaanden har forvaandelt sig til Anthropologie, Religionsphilosophie til Psychologie, den absolute objectieve Aand til den endelige subjective, kan sees af hans Skrifter: „Geschichte der neueren Philosophie von Baron von Varnhambis Epimach“ (1833); „Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibniz'schen Philosophie“ (1837); „Pierre Bayle, nach seinen fünf die Geschichte

der Philosophie und Menschheit interessantesten Momenten“ (1838); „Das Wesen der Christenheit“ (1841, 2det Opl. 1843); „Grundsätze der Philosophie der Zukunft“ (1843); „Das Wesen der Religion“ (1845). Sædesfor at opfatte det Religiøse som et Udtryk for den Mennesket iboende Fornustighed, opfatter F. tværtimod Religionen som en phantastisk Afspøning af de Begjerligheder, Lidensflaber, Følelser og Forestillinger, der have deres Rod i det naturlige Gemys overdrøene Egoisme. I den af Lidensflaben opflammede Phantaste seer Mennesket et forstørret Afbillede af sit eget Væsen, og tilbeder saa dette Phantastebillede som Gud. For at komme til sig selv som Fornustvæsen, maa altsaa Mennesket efterhaanden lære at gjennefsue det Religiøse og have sig derover som over en barnlig Forvildelse, en Umyndighedens Tilstand, en Phantastens Daarfskab.

Fenillanter er Navnet paa en Orden af Cistercienserordenen, som paa Grund af Jean de la Barrières Reformen blev opstøiet til en særegen Congregation og fik Navn af det ser Mile fra Toulouse beliggende Abbedie Fenillans. Congregationen blev stadfæstet af Paven 1586. Kong Henri III af Frankrig forlangte af Abbed Barrière 60 af hans reformerede Munk, hvem han anviste et nyt og prægtigt Kloster i Rue St. Honoré i Paris. Paa den første franske Revolutions Tid stiftede de Kongeligindede en Club, der skulde danne en Modvægt mod Jacobinerne. Medlemmerne af denne Club forsamlede sig i den til Fenillanternes Kloster hørende Kirke og fik deraf (1791) Navn af F.

Fenillet (Octave), fransk Digter og Romanforfatter, fød i St. Lo 1822, fremtraadte først under Navnet Désiré Hazard som Medforfatter af en Roman („Le grand vicillard“, der udkom 1845 i Bladet „National“, og har siden, ene eller i Forbindelse med Andre, skrevet en stor Deel Romaner og Stuepæl (især „Proverbes“). Blandt hine faae de værfst, i hvilke Stoffet er taget fra Salonlivet i Paris, navnlig „La petite comtesse“ (1856) og hans ogsaa paa Dauff overfattede Novelle „Le roman d'un jeune homme pauvre“ („En fattig ung Mand's Eventyr“), som han strax efter dramatiserede. Fortællingen er hos F. ofte fremfat i Form af Breve eller Udbrag af Dagbøger. Af hans Stuepæl ere „La erise“ (1848) og „Dalila“ (1856) uden Tvivl de bedste.

Fenillette er et gammelt fransk Vinmaal = 138, 1/2 danske Potter.

Féval (Paul Henri Corentin), fransk Romanforfatter, fød i Rennes den 27de Septbr. 1817, var først Avocat, siden Commiss hos et Banquierhuus, men havde kun Lyk til en litterær Birkhømbed og var i nogen Tid Correcteur ved et Blad, indtil han, ved sin originale Fortælling „Le club des phoques“ og Romanen „Les chevaliers du firmament“, fra 1841 stiftede sig Afgang som fast Medarbejder til flere Blades Fenilleton'er. Under Navnet „Francis Exolope“ skrev F. „Les mystères de Londres“, som gjorde stor Rykke og indbragte Forfatteren betydelige Summer; thi „Mysterierne“ vare dengang i Mode, og F. er en Mester i at pirre Nerverne og ruske Gemytterne ved overdrøene og ofte unaturlige Skildringer især af det Straf-

kelige. Af lignende Art ere hans „Les als du diable“, „Les amours de Paris“, „La forêt noire“, „La Louve“ o. fl. Som en anden M. Dunas har F. fra 1856 i forskjellige Blade leberet paa een Gang flere Feuilleton-Romaner, der ligeledes ere langtrukne og gjennemvævede med ofte umotiverede Episober. www.com.cn

Fet (rigtigere **Fes**), befæstet Stad i den efter samme benævnedes Provinds (5,540 □ M. med 3½ Mill. Inhb.) af Keiserdømmet Marokko, deels ved en Flod (Babi el Dshuaher eller Berlesfloden) i den gamle og den nye Stad. Den har en Mængde Møstee og Karavanstræjer, flere offentlige Skoler og høiere Undervisningsanstalter; og betydelig Fabrikation af Silke- og Uldstoffer, Zepper, Saffan, Lærred, Baaben, Sabler og Gulds- og Sølvarbejder, samt levende Handel. Den har hvide Husse og snevne Gader. 100,000 Inhb. — F. er anlagt af Chris II 808, og var i Middelsalderen endnu anseeligere end for nærværende Tid.

Fezan (rigtigere **Fesfan**) er en stor Strækning i det nordlige Afrika, en Deel af Ørkenen, men indeholdende endeel flere og større Oaser end det sørige Sahara. Grændserne kunne naturligvis ikke nøie bestemmes; mod N. er F. kun 10 Mile fra Middelhødet (den store Syrte), mod S. naaer det næsten til Bende-tredsen, og man kan regne det fra den 27° til den 85° s. L.; efter denne Udstrækning kan man anslaae det til henved 6,000 □ M. Landet hæver sig fra N. indtil Subahbjergene (c. 2,000 F.), S. for hvilke det banner et Plateau paa 12—1400 Fods Høide. Dette gjennemstrøges af nøgne Sandsteensklipper, hvis Overflade henimulbrer til et Lag mørkegult Sand, der opfylder de lavere Dele og paa andre Steder banner sjergelige Høie af Flyvesand. De største Oaser ere Murzul og den frugtbare Vady el Ghardi (Østalen); her dyrkes Biin, Sydfrugter og Korn, men kun i ringe Mængde. Hovedproductet er Dabser; Dabdepalmerne baae paa nogle Steder Slove. Af Mineralriget haves Salt i stor Overflod (paa hele Strækninger er Landet overtrukket med en Salthorpe). Dyrriget er ogsaa fattigt, kun Kamelerne ere af Betydighed. Klimaet er meget heft; den meste Regn falder om Vinteren og om Foraaret. — F. er et Vaschalik under den tyrkiske Sultan, som heraf erholder en aarlig Tribut paa omtrent 50,000 Abl. Indbyggernes Antal er 50—60,000, hvoraf 5,000 ere Arabere, Resten Berbere. Deres Hovednæringsveie er Karavanhandelen, forbi F. er det Sted, hvor Karavanerne fra Suban støde sammen med dem fra Berberiet og Egypten. Den vigtigste Handelsartikkel er Slaver. Hovedstaden er Murzul; desuden findes her Staden Sokna i en Palmestov.

Fiacre (fr.) betyder egll. en Droskklubst, sædvanlig en Drosk eller et lignende let Kjøretøj. Navnet kommer af den hellige F., hvis Billede prydede et i Gaden St. Martin beliggende Hus (deraf „Hôtel de F.“), i hvilket Nicolas Sauvage, en Bogudleier, boede.

Flamingo (ital.) betyder Flamlænderen og er det Navn, hvormed en Mængde neberlandtske Kunstnere kaldes i Italien, hvor Fornavnet gjælder meest. Blandt de mange F.

maa nævnes: Calcar, Calvaert, Cort, Logie, Duquesnoi, Schalken, Ponttorff.

Flasce (ital., Flaske) er et Nummaal i Toscana, for Biin = 2,331, — for Die = 2,162 danste Potter. — **Flasce** er et Kunstudtryk fra det italienske Theater, der efterhaanden er gaaet over til andre Landes Theatre og bruges om enhver mislykket Præstation i Mødsætning til Furor. Derivationen af Ordet er ubekjendt.

Fibiger (Peder Grib) blev født d. 29de Septbr. 1784, dimitteret til Universitetet 1801, 1810 Adjunct i Koeskilde, 1817 Overlærer i Nykøbing paa Falster og 1822 Rector ved den lærde Skole i Kolbing, hvor han døde den 8de Aug. 1833. Han har fornemmelig gjort sig bekjendt ved Overfættelse af forskjellige græske og romerske Digterværker: Sophokles's Tragedier (2 Bb., 1821—22); de 6 første Sange af Homers Illiade (1827), Persius's Satirer (Kbhvn. 1826) samt enkelte Digte af flere andre Forfattere.

Fibiger (Johannes Henrik Tauber), Søn af den Foregaaende, født i Nykøbing paa Falster den 27de Jan. 1821, dimitteret 1837 fra Koeskilde Skole, theologisk Candidat 1845, Hospitalspræst i Haderslev 1851 og Collaborator ved den lærde Skole sammesteds, har vundet Navn som Forfatter af endel forskellige Sørgepsal: „Sephtas Datter“, „Jeremija“ og „Johannes den Døber“, hvori han viser sig som en alvorlig, dybsindig Forfatter med virkelig digterisk Begavelse, ligesom han ikke altid har formaaet at bebestte Formen. I „Kors og Kjærlighed“, en Familietragedie, har han søgt at bryde en ny Bane og helbig gjengivet Kamden og Lønen i vore Sjæmpeviser.

Fibiger (Johan Adolph), Oberstlieutenant og Militærforfatter, blev født d. 31te Mai 1791 paa Gaarden Sjøagst, som i sin Tid skjenkedes hans Moders Morfar, den fra Kampen under Torbenstjold bekjendte Commandeur Grib, og døde d. 26de Augst 1851. Han var først nogen Tid tilfjæs, men indtraadte senere (1806) i Landcabelcorpslet, hvorfra han afgik med Officers- Anciennetet i 1808. 1810 blev han forsat til Ingenieurcorpslet, og 1811 som Lieutenant ved Landcabelcorpslet, ved hvilket han 1813 blev fast Lærer i Mathematik; han indtraadte 1816 af Armeen, men blev 1822 igjen optagen som Captain og 1829 udnævnt til Major. Han vedblev i den ovennævnte Lørenspost ved Landcabelcorpslet, hvor han desuden ogsaa foredrog Fortification og auventid Laftil, indtil 1830, da han udnævntes til Commandeur for den da oprettede militære Høiskole; herfra afgik han 1835 og udnævntes til Lands- og Søkrigscommisfairs. 1842 tog F. sin Afsted med Oberstlieutenants Charakter. Under Krigen 1848—49 gjorde han en kort Tid Tjeneste som Kystcommandant i Middelfart. Foruden Ledetraade i de af ham foredragne militære Fag har F. skrevet en Mængde deels originale, deels overfattede Bidrag i militære Tidsskrifter, af hvilke han i en lang Aarække selv var Medudgiver (saaledes af „Magasin for militær Vidensabelighed“, „Nyt Magasin for militær Vidensabelighed“, „Militær Repertorium“); han var ligeledes Medudgiver af F. S. Jahns efterladte „Danmarks politist-

militære Historie under Unionskrøgerne fra Kong Oluf og Margrethe indtil Kong Hans's Død". Af hans Bidrag i de militære Tidsskrifter blev hans Biographie af Daniel Rangau belønnet af Selskabet til de Skønne Videnskaber's Fremmelse og udgivet særskilt i 1838.

Fibiger (Jacob Scavennius), Artilleriegeneral og militær Forfatter, yngre Broder til den foregående, er født paa Snoghøjs d. 23de Jan. 1793. Han indtraadte 1806 som Cabet i Artilleriecadet-Institutet, blev 1809 Officier i Artilleriet, i hvilket han 1827 avancerede til Capitain. 1812 blev han Lærer ved Landcabelcorpsen, senere ved Artilleriecadet-Institutet, ved hvilket sidste han tillige fra 1820 efter en toaarig Rejse i Udlandet overtog Læreropposten i Artilleriet; da dette Institut hævdedes og den militære Højskole oprettedes, overgik han i den samme Egenskab til denne, og forblev i denne Læreropost fra 1832 til 1842. Ved sit Foredrag og sine trykte Skrifter, der udkom dels som "Lebtraad for Forelæseringerne", dels særskilt (saaledes den i 1842 udgivne "Valisfil", der egentlig er første Deel af et større Værk over Artilleriet, men som forfatterens senere Tjenesteforbød ikke har tilladt ham at fortsætte), lykkedes det ham at underlæse den hele Artillerielære en fuldstændig rationel Behandling og at give denne Videnskab et hidtil hertilands ukendt Opving. Til de militære Tidsskrifter, i hvis Udgivelse han deeltog tilligemed sin ældre Broder (s. ovenfor), har han desuden givet en stor Deel Bidrag. 1842 blev F. Major og Laboratoriechef, 1843 Constructeur og Chef for Materialbureauet ved Artilleriefabriken, 1844 Oberstlieutenant og Chef for Østgabelens, 1848 Oberst. F.'s forudgaaende videnskabelige Arbejder og hans senere Indtræden i de nævnte praktiske Stillingar gav ham Leilighed til altid at have en Reorganisation af hele Artillerie-Materiellet for Dæ, og det lykkedes ham at grundlægge Armeens nuværende Fjernfytsystem med alle de til samme hørende Affutager og Kjøretøier. Dette System, der anvender det billigere Støbejern istedetfor det kostbare og for det svære Støt mindre brugbare Kanonmetal, udmærker sig ved Simplicitet og en gjenneført Tæthed i Constructionen, og det var dette System, hvis Materiel i Krigen 1848—50 vandt en uomtvistet Anerkjendelse. I denne Krig deeltog F. fra Mai 1849 som Armeens høistkommanderende Artillerieofficier, og førte som saadan Fjerdartilleriet i Sliden ved Isted. Inden sin Afgang til Armeen var F. af Kongen valgt til Medlem af den grundlovgivende Forsamling. I Aaret 1851 blev han Krigsminister, fra hvilken Post han dog snart aftraadte, blev Generalmajor, derpaa Overtjenestefører og Commandeur for Tsjietaten, og 1856 Chef for hele Artillerie-Brigaden.

Fibiger (Mathilde), født i Kjøbenhavn den 13de Decbr. 1830, en Datter af Oberstlieutenant J. A. Fibiger (s. ovenfor), er bleven bekendt i den danske Litteratur som forfatterinde til "Clara Raphael, tolv Breve, udgivne af J. L. Heiberg" (1851), en Bog, der i sin Tid gjorde stor Opsigt og fremkaldte næsten en heel Litteratur. Med levende Vegeistring og ualmindelig Energie hævder den unge begavede Dame

heri for Dvindens Emancipation, søger at vise Nødvendigheden af, at Dvinden, hvis hun vil fuldbyrde sit Kald i Livet, maa være selvstændig og fuldkomnere tilegne sig et høiere Liv i Religionens og Kunstens Sphære. Hermed følgende Arbejder, "Et Besøg", en Skizze efter det virkelige Liv, og "Minona", have vel ikke vakt den Opmærksomhed, som de første, men de bære alle tilfulde Vidnesbyrd om Forfatterindens rige Evner.

Fibre, Traade, benævnes i Anatomien de langagtige, traadformede Grundbestandde, hvoraf adskillige af de organiske Væv ere sammensatte. Alt for det blotte Øie er en saadan Bygning tydelig i Muskelvævet, Senevævet, det elastiske Væv etc., men de saaledes iagttagelige F. dog for den mikroskopiske Undersøgelse vise sig selv at være sammensatte af en stor Mængde finere F. (Primitivtraade). F. have deres Oprindelse fra en Cellebanelse. — **Fibroses**, Fibrin, er et af de vigtigste af de proteinholdige Stoffer, der indeholdes i de organiske Legemer, s. Ex. i Muskler og Blod, og som antages nødvendigt til Ernæringens Vægholdenhed; s. nedenfor. — **Fibroses**, uægte Brusk (Fibrocartilagine), kaldes i Anatomien en Art af Legemets Brusk, som udmærker sig derved, at dens Substant er gjenstruktureret med en Mængde Traade (Fibre). Hertil regnes en Deel af Ledenes Mellembrusk, Bruskene i det ydre Øre, i Luftrørs-hovedet o. s. v.

Fibrin, Tvelestof, er et ægghvideagtigt Legeme, der findes i Menneskets og Dyrenes Blod og udskiller sig af dette (navnlige hos de varmblodige Dyr) som Tvelestof, naar det strax, men de det flyder af Aaren, ydskes; henstaaer Blodet derimod rolig, udskiller det sig coaguleret som en Kage, der da tillige kommer til at indeslutte Blodlegemerne (placenta sanguinis), s. Blod. I Planterne finder man et lignende Stof, Plantefibrin, men om dette er coaguleret Ægghvide (som man tidligere troede) eller Fibrin, derved ere Chemikerne endnu i Uvisshed. Overhovedet ligne F. og de svrige coagulerede ægghvideagtige Legemer (Proteinlegemer) hinanden overordentlig meget. Man hævder kun F. i den opløselige Form, men de det flyder i Aaren; strax, naar det kommer ud herfra, coagulerer det. — Muskelfibrene bestaae ogsaa hovedsagelig af F., men dette viser flere Forhold, forskjellige fra Blodfibrin, hvorfor det kaldes Muskelfibrin eller Syntonin.

Sigte (Johan Gottlieb), tydsk Philosoph, født den 19de Mai 1762 i Rammenau i Oberlausitz, gik 1780 til Universitetet i Jena for at studere Theologie, og blev her, navnlig ved Studiet af Spinoza, hængt til Philosophien. Da F. i Aaret 1787 søgte om en Ansættelse som Landshypprest i Sachsen, blev hans Ansøgning afslaaet paa Grund af hans religiøse Tankemaade; han privatiserede nu i nogle Aar som Huslærer, og begav sig derpaa til Königsberg, for at høre Kant. Som Anfalsing overtraaet han Kant sit i Løbet af otte Dage forfattede Skrift: "Kritik aller Offenbarung". Dette Skrift, der udkom anonymt 1792, vakte den største Opsigt. En Aabendarings Mislighed, dette er hovedtanke, laeder sig afsted af den praktiske Fornuft, naar man forudsætter det Tilfælde, at Menneske-

slagten var geraadet i en saadan Forbærvelse, at Moralloben havde tabt sin Indflydelse paa Villien, og at al Moralitet var uddød. I et saadant Tilfælde lod det sig nu vente af Gud, som den moraliske Verdensstyrer, at han ad Sandfærns **Bei stude lade reent moraliske Tilskyndelser** komme til Menneskene, at han skulde give sig tilkjende for dem som Lovgiver ved et særegt, for dette Niemed bestemt Phænomen i Sandfærvenden. Striftet, som man i Begyndelsen holdt for et Værk af Kant, hidrog til, at F. fort efter (1798) blev kaldt til Jena som Professor i Philosophien. I en Række af Skrifter (Videnstabslæren uddom 1794, Naturretten 1796, Sæbelæren 1798) søgte nu F. at retfærdiggjøre sit nye, ud over Kant (i. d. A.) gaaende Standpunkt, og udøvede derved en mægtig Indflydelse paa den videnskabelige Bevægelse i Tyskland. F.'s subjective Idealisme er en Consequens af den kantiske Philosophie. Ved at bortkaste den kantiske „Ding an sich“, og at opfatte det ydre Aandens Etyd, hvilket Kant havde henført til „Tingen i og for sig“, som Aandens egen Act, kom F. til det Resultat, at kun Veget er, og at det, Hovedgæsforsættlingen antager for en Vegets Indskrænkning ved ydre Gjenstande, væsentlig seer, er Vegets egen Selvbegrænsning. „I enhver Erfaring“ — saaledes begynder F. sin „Wissenschaftslehre“ — „ere ved Siden af hinanden et Jeg og en Ting, Intelligentsen og dens Gjenstand. Den ene af disse maa nødvendigvis reduceres til den anden, men hvilken af dem skal man nu reducere? Abstraherer Philosophen fra Veget, saa faaer han en Ting i og for sig, og maa da opfatte Forestillingerne som Gjenstandens Producter; abstraherer han fra Gjenstanden, saa faaer han et Jeg i og for sig. Punkt er Dogmatismen, dette er Idealismen, et Erædie gives ikke. For at bønne imellem de to Systemer maa man mærke sig følgende: 1) Veget forelommer i Bevidstheden, hvorimod Tingen i og for sig er en reen Opbyttelse, vi have i Bevidstheden kun et Fornummet. 2) Dogmatismen skal forklare sin Forestillings Oprindelse; den afleder Forestillingen af en Gjenstand, og gaaer saaledes ud fra Noget, der ikke ligger i Bevidstheden. Men Væren virker kun Væren, ikke Forestillen; sølgelig kan kun den Idealisme, der gaaer ud, ikke fra Væren, men fra Intelligentsen, være sand. Henter man Intelligentsens Love, som Kant sine Kategorier, fra Erfaringen, begaaer man en dobbelt Feil, idet man 1) ikke paaviter, hvorfor Intelligentsen maa handle, som den handler, og om disse Love ogsaa ere de Intelligentsen iboende Love; og 2) ikke kan forklare, hvorledes Objectet selv egentlig fremkommer. Som Følge heraf maa da baade Intelligentsens Grundfættninger og Objectiviteten blive at ulede af Veget selv“. Jena var, da F. ansattes, et af Tysklands meest blomstrende Universiteter. Med Gøthe, Schiller, Brødrene Schlegel, Wihl. Humboldt og flere fremadtræbende Hoveder stod F. i venstabelig Forbindelse; desværre kom det efter nogle Aars Forsøg til et Brud. Fra 1795 var F. Medudgiver af den af Niethammer grundede philosophiske Journal. I denne Journal vilde en Medarbejder 1798 lade en Afhandling: „Ueber die Bestimmung des Begriffs der Religion“ indrykke. F., der

havde fraraadet det, optog rignigt Afhandlingen, men forudskikkede dog en Indledning: „Ueber den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung“, i hvilken han bestræbte sig for at sjerne eller dog formilde det i Afhandlingen, der mulig kunde vække Forargelse. Begge Afhandlinger udraabtes for Atheisme. Kuryrsten af Sachsen konsilerede Journalen i sine Lande, og opfordrede de ernstfaste Herztuger, der i Kællebskab vare Patroner for Jena's Universitet, til at drage Forsatteren til Ansvar. F., der ikke vilde tage imod nogen Frettesættelse, blev aftar, og begav sig 1799 til Berlin. Her kom han meget sammen med Frederik Schlegel, ogsaa med Schlegelmacher og Novalis, og hans Anstuelser omforme sig efterhaanden: Katastrophen i Jena havde ført ham fra det eensidig moraliske Standpunkt, hvilket han, støttet paa Kant, hidtil havde fastholdt, til den religiøse Sphære. Han søgte nu at udvone Religionen med sit Standpunkt i Videnstabslæren og gik over til en vis Mysticisme (den anden Form for den sigtteste Lære). Efterat han i flere Aar havde privatlejet i Berlin og der holdt Foredrag for Dannebe, fik han 1805 Ansættelse som philosophisk Professor i Erlangen med Tillæbelse til, om Vinteren at vende tilbage til Berlin og der, ligesom hidtil, at holde philosophiske Foredrag for et blandet Publicum. Saaledes holdt han i Vinteren 1807—8, medens en fransk Marskal var Gouverneur i Berlin, og hans Stemme ofte overdøvedes af de gjennem Gaardene dragende sjenbtlige Trommer, sine berømte „Reben an die deutsche Nation“. Paa Grundlæggelsen af Universitetet i Berlin drev F. meget ivrig; thi kun ved fulstændig Omformning af Optragelsen troede han at kunne fremkalde Tysklands Gjenføbelse. Da det nye Universitet aabnedes 1809, blev i det første Aar Decanet i det philosophiske Facultet, i det næste Rectoratværdigheden overdragen ham. I den ubrydende Besrielseskrig tog F. ved Ord og Daad den meest levende Deel. Hans Hustru havde ved at pleie de Saarede og Syge paabraget sig en Nervefeber; hun blev vel reddet, men snart blev han selv angreben af Sygdommen og bukkede under for den d. 28de Januar 1814, inden han endnu havde føbt det 52de Aar. Hans „Sæmttlige Werke“ (8 Bb., 1845—46) ere udgivne af hans Søn, i. sølg. Art.

Sigte (Immanuel Hermann), Søn af den Foregaaende, føbt i Jena d. 18de Juli 1797, siden 1842 Professor i Philosophie i Tübingen, er for nærværende Tid Hovedrepresentant for den tydske Philosophie. I videnskabelig Henseende er hans Modfættning til Hegels Philosophie at mærke. Ifstedesfor det hos Hegel fremherskende Almene fremhæver F. det Individuelle; imod Negativiteten og Formalismen accentuerer han det Positive, det Concrete og Fyldige. Forsvorigt indtager han en mæglende Stilling imellem de philosophiske Modfættninger, idet han søger at forsonne Idealisme og Realisme, Pantheisme og Deisme. Af hans Skrifter maa fremhæves: „Beitragte zur Charakteristik der neuern Philosophie“ (1829; 2det Dpl. 1841); „Das Erkennen als Selbsterkennen“ (1839); „Die Ontologie“ (1836); „Die speculative Theologie ober allgemeine Religionslehre“ (3 Bb., 1846—47);

„System der Ethik“ (1ste og 2det Bd., 1850—53). Siden 1837 har han udgivet „Zeitschrift für Philosophie und speculative Theologie“ (20 Bd., 1837—48; fortsat med Ulrici og Wirth, 1852 fg.).

Fichtelgebirge kaldes en i den nordøstlige Deel af Baiern beliggende Gruppe af de mellemtydske Bjerge, som mod N. B. staaer i Forbindelse med Thüringerwald. F. indtage et Areal af omtrent 55 □ M., de ere flobre og indeholde af Mineralier især Jern og Steenkul. De høieste Puncter ere Schneeberg (3,237 F.) og Ochsentopf (3,135 F.). Floderne Main, Saale, Eger og Raab udspringe paa F.

Fichtner (Carl), tydsk Skuespiller, er født i Coburg 1805. Efter en helbig og vel forberedt Debut modtog han Engagement ved Burgtheatret i Wien, hvor han for Tiden er en af de bedste Skuespillere. F.'s Repertoire er især Puffpil og Conversationsstykker, hvor hans Dragan og hele Personlighed betydelig understøtte hans fortreffelige Spil. Han er tillige Registeur.

Ficinus (Marfilus), berømt Philosoph, Theolog og Pape, født i Florents 1433, var Lærer i den platoniske Philosophie ved det af den ældre Cosmus af Medicis 1440 stiftede Akademie i Florents. Han erede Plato i den Grad, at han havde en stedsbrændende Lampe foran dennes Billede, det eneste, han besad; han betragtede Platons Lære som Forberedelses- og Besættelsesmiddel for den christelige Tro, og bestræbte sig for at paa visse Overensstemmelsen imellem begge. Han oversatte Platons Skrifter og en heel Række neoplatoniske Forfattere. Den bedste Udgave af F.'s Skrifter, blandt hvilke Hovedværket er „Theologia Platonica, seu de immortalitate animorum ac aeterna felicitate“, udkom i Basel 1651 (2 Bd.). Han døde 1499.

Fidler (Joseph), tydsk Revolutionsmand, født i Mainz 1808 i Conhans, blev Rådmand sammentreds, udgav fra 1830 et liberalt Ugeblad, stiftede 1836 i „Seeblätter“ et Organ for det yderste Bevægelseparti og virkede temmelig aabenlyst ved Tale og Skrift for Republikkens Ordrettel. Han tog derfor levende Deel i de republikanske Opstande i Baden i Aarene 1848 og 1849 (s. *Saadens Skæbne*) og var en Tidlang fængslet (1848 i Baden, 1849 i Würtemberg), hvorefter han gik til Schweiz og deraf til England. Han lever nu i Nordamerika, sædvanlig i Ny-York, hvor han tager Deel i de politiske Bevægelser og som „Tilhænger af det conservative Democraati“, fundom er optraadt imod sine forrige politiske Bæmner, navnlig Pæder.

Fiquelmont (Carl Lubwig, Greve af), østerrigsk Statsmand og General, født d. 24de Mars 1777 i Kothringen, traadte 1793 i østerrigsk Tjeneste og tog med Udmærkelse Deel i Felttogene mod Frankrig. 1813 gik han som Generalmajor og Geheimeraad over til Diplomatien, var 1820—39 efterhaanden Gesandt i Stockholm, Florents, Neapel og Petersborg, og blev 1840 Stats- og Conferenceminister samt General for Cavaleriet. I Mars 1848 blev F. udenrigsminister og en kort Tid Ministerpræsident, men maatte snart efter isølge en Folledemonstration trække sig tilbage. Siden levede F. dels i Tüptig, dels i Benebig, og døde 1857. Han har udgivet adskillige Skrifter over

Emner af sin Tids Historie, beriblandt „Deutschland, Osterreich und Preussen“ (1851) og „Korb Palmerston, England und der Continent“ (1852).

Fidan er et ægyptisk Flodemaal, s. *Seddaha*. **Fideicommiss** (lat.) var i Romerretten Betænkelsen for en egen Art testamentariske Dispositioner, der oprindelig kom i Brug, for at man derved ad en Omvei kunde opnaae Gylbigheid for Bestemmelser, som efter den ældre Rets strenge Forrifter om Testamenter vare uden Retskraft; den gik ud paa, at Arvingen (der i dette Forhold kaldtes *Fiduciarius*) skulde overlade enten en enkelt bestemt Gjenstand eller en vis Deel af Arven eller den hele til en Anden (*Fideicommissarius*). I denne Betydning hændes imidlertid F. ikke i de nyere Lovgivninger, hvor den ovennævnte Grund ikke er tilstede, og navnlig gjælder det om den danske Ret, som jo i det Hele har udviklet sig ganske selvstændig og uafhængig af Romerretten. Ganske vist er der efter den danske Lovgivning Intet tilhinder for, at det paalægges en Arving at overgive en Ting til en Anden, men dette er kun et simpelt Legat; og heller ikke er der Noget ivoien for, at en Indsættelse ved Testamentet stæer under det Vilkaar, at den Indsættelse skal efterlade den modtagne Gjenstand ved sin Død til en Anden, men heller ikke denne Disposition kaldes et F., men en fideicommissarisk Substitution. Ved et F. i egentlig Forstand betegnes derimod i Danmark, som i de andre nyere Lovgivninger, en Stiftelse, hvorved en fast Eiendom (Fideicommissgods) eller en Formue (Fideicommisscapital) er undbraget den almindelige Omsætning og henlagt til et vedvarende Niemedes Opnaaelse, s. *Er.* til en vis Families Underholdning (Familiefideicommiss). Ved den nuværende danske Grundlov er det aldeles forbudt at oprette safte Eiendomme til F.; med Capitaler kan derimod Saabant vel stæe endnu, men der behøves dog langelig Confirmation paa en saadan Disposition.

Fidolissimus rex, Ærestitel for Kongerne af Portugal, s. *Uertzoeste Konge*.

Fidenæ var Navnet paa en gammel romersk Stad mellem Tiberen og Anio, 1 M. fra Rom, hvis Indboanere (*Fidenaterne*), en Blanding af Sabinere, Latiner og Etrusker, allerede bleve befeirede af Romulus, men senere gientagne Gange saft fra, sidste Gang 438 f. Chr. Efterat Staden herpaa 435 var bleven indtagen af den romerske Dictator Aulus Servilius, tabte den efterhaanden al Betydning. Under Tiberius omkom ved Sammenstyrningen af et Amphitheater i F. et stort Antal Mennefter, efter Tacitus 50,000, efter Suetonius 20,000.

Fides er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget d. 5te Octbr. 1855 af Luther af Bilk ved Düsseldorf. Den er den 37te efter den Orden, hvori de ere opdagede. Dens Middelestand fra Solen er 2,65 Jordbanerabier eller 54 Millioner danske Mile. Omlystiden om Solen eller Planetens Aar er 1580 Dage eller 4 Aar 4 Maaneber. Ellipsens Excentricitet er 0,190 og Banepianets Inclination mod Elliptika 3° 7'.

Fides, en Personifikation af Trofasten, havde flere Templer i Rom; som denne Gubindes Symboler findes paa Mynterne to hinanden omfattende Hænder, imellem disse *Ar* o. *Fig*.

Fidimere (af det lat. *ides*), bekræfte med offentlig Troværbighed, s. *Cæpe*.

Fidist-Øerne (*Viti-Øerne*) kaldes en Ø-gruppe (15°–20° s. Br. og 160°–165° v. L.) i Sydhavet, bestaaende af 2 større Øer og over 200 mindre. De to større, *Viti Levu* og *Banua Levu*, ere bjergfulde og flodrige, de imaa Øer ere lave og omgivne af Korallrev. Øerne have et mildt Klima og ere frugtbar paa Kokosnødder, Jams, Brødsfrugt og Sandeltræ; Sviin, Hunde, Skibpadder og Fuglevildt findes her. Indbyggere, hvis Antal anslaaes til 300,000, bestaae af Papuaer og Skildres som krigeriske Menneskeædere. Øerne ere bedste imellem flere Smaaøster. Methodistiske Missionærer have begyndt at udbrede Christendommen.

Fiduciarus (lat.), s. *Fidelskommis*.

Field (John), Pianofortevirtuos, født 1782 i Dublin, var en Elev af Clementi i London og gjorde mange Kunststøjer, først i Forening med denne, siden alene. Efter at have erhvervet sig et stort Navn som Virtuoso, nebsatte han sig 1822 i Moskva som Lærer, og boede sammesteds b. 11te Januar 1837. Han var en meget begavet Componist for sit Instrument, og har skrevet en Deel Concerter, Sonater o. s. v., samt især mange ubemærket smukke „Nocturnes“, en af ham opfundne Kunstform, der senere er bleven saa almindelig.

Fielding (Henry), engelsk Romanforfatter, født b. 22de April 1707 i Scharpham-Park i Somersetshire, studerede Lovdyndighed, men gav sig af Mangel paa Subsistensmidler til at skrive Stykker for Theatret, hvilke dog ikke gjorde megen Lykke; ved satiriske Angreb navnlig paa H. Walpole bidrog han til at fremfalde en Uensynlighed for Regjeringen til at forbyde Opførelsen af Stykker, der strede imod god Orden. Hans Indtægter vare derfor ikke store, og i ethvert Tilfælde vare de ikke tilstrækkelige for hans søble og letfinbige Levemaade, der stød i Forbindelse med hans store Godmodighed, som aabnede hans Pung ogsaa for hans Venners Forsnedenheder. Han var derfor stedse i Pengeforlegenhed. 1736 ægtede F. en ung Pige med nogen Formue, men nu vilde han leve som en stor Herre; Formuen var snart tilstaa, og F. gav sig til at være Sagsfører, siden Dommer, men tillige til at skrive. Hans Romaner „The history of Jonathan Wild the great“, og „The history of Joseph Andrew's“ (en Parodie paa Richardsons Pamela) o. s. l. forvundledes af hans fortræffelige „Tom Jones“ (1750), hvilken W. Scott kaldte den bedste Skildring af Menneskelivet, der nogensinde er givet. Hans sidste Værk var „Amelia“ (1751). For at gjenoprette sin svækkede Sundhed reiste F. til Lisabon, hvor han boede b. 8de Octbr. 1754. F.'s Romaner udmærkede sig ved Liv, Bid, Menneskelundsskab og stilistisk Lethed; Sproget i dem har Noget af Lisabalersens Slump, Personernes Moralitet er temmelig slap.

Fieschi (Joseph Marco), født paa Corsica b. 3die Decbr. 1790, tog i den corsicanste Legion Deel i Felttoget mod Rusland 1812, gik 1813 i neapolitanst Tjeneste og vendte efter Murats Fald tilbage til Corsica, hvor han 1816 for Lypri og Falt blev dømt til Lughuusstraf. Efter at have udsaaet denne gif han til

Paris, hvor han lod sig bruge som Politispion, men blev afstediget formeblst Pøggængeri og kom i yderlig Nød. Denne, i Forbindelse med hans Forbittrelse over Afstibegjælsen, bragte ham paa den Lante, at dræbe Kongen. I Forbindelse med Sadelmageren P. Morey, Urtfæmmeren Lh. F. Pépin og Kampfabrikanten B. Boireau opstillede han i et bertil leiet Hus paa Temple-Boulevarde en Helsebænkaffine med 22 Geværsløb, og affyrede denne b. 28de Juli 1835, idet Ludvig Philip med sin Stab under en Kæde over Nationalgården kom der forbi. Kongen blev kun umærkelig streiset paa Panden, men 18 Personer af hans Følge, deriblandt Marskal Mortier, dræbtes. F., som selv var bleven saaret ved Eksplosionen, søgte at undkomme, men blev tilligemed sine Medskyldige fængslet og henrettet b. 16de Febr. 1836.

Fiesco (Giovanni Luigi), egl. de Fieschi, Greve af Lavagna, født 1523 af en anseet Familie i Genua, var allerede i sit 23de Aar Hovedet for sin Familie og Besidder af betydelige Lehnsgodder, men kunde ikke finde sig i, at Slægten Doria var den første i Staten og i Besiddelse af Dogeembedet. Deels heraf, deels af personligt Had til den gamle Doge, Andreas Doria's, overmodige Brodersøn Gianettino Doria lod han sig henrive til at stifte en Sammensværgelse, som gif ud paa at styrte Doria'erne og den betaaende Forfatning, hvorpaa Genua stulde bringes under fransk Højhed. Ved Gavnildhed og Nedlabenhed vandt F. Folket; Paven og Hertugen af Parma, som gerne vilde have Genua undbraget Keiserens Overherredømme, lovede Understøttelse af Tropper, og Doria'erne gjorde ham trygge ved forfitt Benlighed. Under Naakud af et Løg mod Tyrkerne udrustede F. nogle Galeier, og Ratten mellem b. 1ste og 2den Jan. 1547 stred man til Planens Udførelse. Gianettino Doria myrbedes, og Alt gif heldig, da det Hele strandede ved Anføreres pludselige og i nogen Tid for Alle ubegribelige Forsvinden. F. vilde paa Efterretningen om, at Galeislvaverne vilde sætte sig i Frihed, gaac ombord paa et af Sibene; fra Brædtet, som førte fra Havnebolværket til dette, er han formobentlig gleden ub, og hans tunge Rustning trak ham tilbunds; hans forangaende Stalbroder Berrina mærkede Intet, og først nogle Dage efter fandt man hans Lig. Hans 2 Brødre, Gerolamo og Ottoboni F. faldt, den første kort efter, den anden 8 Aar senere, i Genueernes Hænder og henrettedes. Dette Stof er behandlet af forskellige Digtere, bl. A. af Schiller og Ancelot i Tragoedier.

Fiesole, en lille Stad i Toscana, Sædet for en Biskop, har et Seminarium og en Kathedralkirke. F. er det gamle Fesula, fra hvilket Romerne hentede deres Angurer; endnu findes der vidtstgige Ruiner af den gamle Stad.

Fiesole (Fra Giovanni da), med Tilnavnet Angelico eller il beato, af Samtiden ogsaa kaldet Guido eller Guidolino, blev født 1387 i Toscana, og traadte 1407 tilligemed sin rimefigiøis yngre Broder, Beneditto, en Miniaturmaler, ind i Dominicanerordenen. F. er en af de bemsfteste Grundlæggere af den italienske Malerkunst. Han opboldt sig deels i Fiesole, deels i Cortona, indtil Eugenius IV kaldte

ham til Rom omtrent 1445, hvor han forblev til sin Død 1455. Hvorvidt Paven har tilskribt ham Erkebisppesten i Florents og derved givet ham Leilighed til at ceberer for en Ben og Ordensbroder, er meget tvivlsomt. I Florents findes adskillige Staffebilleder af F.; et af hans berømteste derimod, „Marias Krøning“, findes i Louvre i Paris; men han har ogsaa malet overnaade Meget al fresco saavel i Fiesole og Cortona, som ogsaa i Florents. Et Udtryk af Aenhed og Fromhed, der udfraaler fra denne Kunstners Arbejder, vil altid berbe dem en høi Plads som Frembringelser fra den troende Katholicismes Glandsperiode.

Fievée (Jofephe), fransk Publicist, født d. 9de April 1767 i Paris, død d. 8de Mai 1839, var under Revolutionen paa Grund af sin Hengivenhed for Bourbonerne Gjenstand for enbeelt Forsølgelser og blev 1799 endog fængslet. Siden blev han paa Koederer's anbefaling af Napoleon sendt i et diplomatiskt Arbejde til England, blev 1805 Censur og Redacteur af „Journal de l'empire“ samt siden Præsfect. Under Bourbonerne gif han fra 1817 over til Oppositionen. Han var Forfatter til nogle Skuespil og Romaner; men meest Interesse, som Bidrag til Videns Historie, havde hans „Correspondance politique et administrative“ (1817) og „Nouvelle corr. polit. et administr.“ (1828) samt „Correspondance et relations de J. F. avec Bonaparte“ (1837).

Fife, Shire i det østlige Skotland, paa Falden imellem Forth's og Tay's Munding, omgivet af disse, Nordøsten og Shirene Clackmannan, Perth og Kinross, er 24 □ M. stort med 154,000 Indb. Det er et af lave Bjerge (indtil 1,700 F.) og Vasser samt en Mængde Smaasøer opfyldt, frugtbar og vel dyrket Landflaak, hvor Kornavl og især Dvægel drivet til en stor Fuldkommenhed. Mineraltriet pver Steenkol i Dverflob, noget Sern, Kalk og nyttige Steenarter. Finnermanufakturere ere betydelige; Kjøleriet (af Eild i Hævet, Lax i Floberne) brødfæstiger mange Mennesker. Hovedstaden er Cupar (egl. Cupar of F.).

Fife er Navnet paa en stoff Slægt, som udsleder sin Herkomst fra Macbeth's Modstander Macbass, Chan af F. James Duff, Greve af F., født 1776, var først Diplomat, tjente derpaa i den spanske Hær mod Frankrig og blev faare 1810. Han arbejdede 1811 sin Faders Titler, og blev 1827 engeflit Peer og Lordlieutenant i Banff-shire. Han døde d. 9de Marts 1857 uden Børn, og Brodersønnen James Duff, Greve af F., født 1814, arbejdede hans Titler og Godser.

Figaro, en dramatiske Figur, Lypus paa intrigante, affige Kammerjentener, er først af Beaumarchais 1785 bragt paa Scenen i Paris i hans 2 Lypus „Bardier de Seville“ og „Mariage de F.“, og derefter benyttet i Mozarts, Paefello's og Rossini's klassiske Operaer.

Figara, Stab i det franske Dep. Lot, har Læder- og Læderfabriker samt Handel med Bliin og Dvæg, 7,000 Indb.

Figuetra (Ficus), en Planteslægt af Morbær-familien, indbefatter Træer eller slyngende Buske med Mellesaft, med afvejlende, helesrandede eller lappede Blade med store, indbruldede Aegleblade; smaa grønne, eentjønede Blomster, der sidde

mange samlede paa den indvendige Side af en kugleformig eller pæreformig, huul, soroben lullekt Blomsterbul (Blomsterlage); Hanblomsterne have et 3-deelt Blomsterdalle og 3 Støvdragere, Hunblomsterne et 5-deelt Blomsterdalle og en enkelt Støvvei; Frugterne ere smaa Rødder. Slægten omfatter over 100 Arter, der navnlig høre hjemme i næsten alle tropiske Lande, færre i de varme tempererede Klimater. F. Carica (alm. F.) med haandslappede Blade, hører oprindeligt hjemme i Lilleasten, men dyrkes almindelig saavel der som i Nordafrika og SydEuropa; dens pæreformige Blomsterbulle bidde ved frugtmobningen hofbulde, saftige og velsmagende (Figner) og udgjøre som en ubet Spise en vigtig Handelsgjenstand; tillige have de medicinskt Anvendelse. De bedste tørrede Figner komme fra Smyrna, medens de fra Genua og Sydfrankrig ere mindre gode. En Mængde andre asiatiske Arter levere ligeledes velsmagende Frugter. Mellesaften hos F. elastica og flere andre indiske og amerikanse Arter tilberedes til Caoutchouc. Paa de unge Stub af F. indica (Baniantæ) og andre indiske Arter lever Lakholdslusen (Coccus lacca), der ved at suge sig fast foranlediger Udsvedninger af en tyk, slydende Bæbste, der hærder til en sprød, gjenemgigtig Substant, og indsamles under Navn af Gummiilak; dette indeholder et rødt Farvestof, som bruges til at erstatte Cochenillesfarven, medens det fra Frugtstoffet renkede Schellak leverer Hovedmaterialet til Tilberedelsen af Segulak.

Figuetra-da-Foz, Stab i den portugisiske Provinds Beira, ved Mondego's Munding, har en affler Havn og nogen Handel med Salt, Bliin, Olie og tørrede Frugter, 7,000 Indb.

Figueras, Stab i den spanske Provinds Catalomen, har Uld- og Linnedmanufaktur samt Papirfabriker. Ved Staden ligger det stærke Castell San Fernando. 8,000 Indb.

Figueroa (Francisco de), spansk Digter, født 1540, død omtrent 1620, hørte til dem, som indførte den italienske Smag i den spanske Poesie, men han stattede paa sin Tid høiere i Italien end i sit Hæbreland. Hans Digte bleve udgivne af Don Luis Ribalbos de Toledo (1625) og i Ramon Fernandez's Samling (1785 og 1804).

— **Bartholomæus Catriaco de F.** født (omtrent 1540) og død paa Den Canaria, bestred i sine „Cantos“ (udg. 1609) Helgeners Liv og Begivenheder. — **Christofal Guarz de F.** født i Balladolib i Slutningen af det 16de Aarh., skrev en Doversættelse af Guarini's „Pastor sfo“, og forfattede „La constante Amarillis“ (en Hæbroman med indblandede Digte), Fortællingen „Rechos del marques Don Garcia Hurtado de Mendoza“ (1613) m. M.

Figur (plan F.) er i Geometrien et paa alle Sider begrændset Plan. Efter Bestaaffenheden af de begrændsede Linier er den retlinet, krumlinet eller blandetlinet. Retlinede F. benævnes efter Sidernes Antal Trekant (Triangel), Fjirkant, Femkant o. s. v. De kaldes ogsaa med et fælleds Navn Mangelanter eller Polygoner, ved hvilke Ord dog nærmest tænkes paa dem, der have flere end 4 Sider. Om regulære F., s. **Regularer**. Der gives ogsaa retlinede F., som

ikke ere plane, og som da maae have flere end 3 Sider. Krumlinede plane \mathcal{F} . ere især Cirkel og Ellipse, klanbelinebde Affnit og Ud-snit (s. disse Artt.). Blandt ikke plane \mathcal{F} . mærkes de spheriske (s. d. A.). Dog bruges \mathcal{F} . ogsaa i mindre streng Betydning om enhver Tegning, s. Ex. om dem, som benyttes til Oplysning af geometriske Sætninger. Om Fremstillingen af legemlige Gjenstande bør dette Ord ikke bruges, thi det undertiden meer. Man bør ikke sige stereometriske \mathcal{F} ., men stereometriske Former. — \mathcal{F} . betyder i Musikken en Gruppe af mindre Noder, som enten dannes om en harmonisk Hovedtone paa samme Grundlag som denne, eller imellem flere harmoniske Hovedtoner. Man skjelner mellem rhythmiske og melodiske \mathcal{F} ., alt efter som det ene eller det andet Element heri er fremherskende. — **Rhetorisk** eller **Tale- \mathcal{F} . kalder man i Grammatikken og Rhetorikken særegne Former for Udtrykket, hvori den Talendes Tanker og Følelser give sig tilkjende som en umiddelbar Udgydelse af hans Stemning gennem en Afvigelse fra den sædvanlige Udtryksmaade. Man giver derved, uden at forandre Hovedbegrebet, Udtrykket for Biforstillingerne en større Ansuelighed, deels ved at bruge enkelte Ord paa en usædvanlig Maade (ved Gjentagelse, Ellipse, Afsyndeton, Alliteration o. besl., s. n. Troper), deels ved man forandrer hele Tankens Bending og Anordning (ved Anvendelse af Spørgsmaal, Tiltale, Udbræk, Gremmel, Eignelse, Sammenligning, Mobsætning, Omstrivning o. besl.). Oraklerne og efter deres Gremmel Romerne behandlede dette \mathcal{F} . emne vidt-løst, og fra dem hibrøe Benævnelserne paa Figureerne. Fuldstændigst ere disse samlede i Græskis „Lexicon technologicum Græcæ et Latine rhetoricæ“ (1795–97). — **Spilogistisk** eller **logisk** \mathcal{F} . kalbes de særegne Former for den spilogistiske Slutning, der opstaae ved de forskellige Stillinger af Mellembegrebet (Middelordet, Terminus medius).**

Figuralsang bestaaer i Mobsætning til Choralsang af Noder af forskjellig Tidværdi. Den gamle \mathcal{F} . (allerede brugelig hos Grækerne) bestod indtil det 13de Aarh. altid af 2 forskjellige Taktdele, en længere og en halvt saa lang; den nyere \mathcal{F} . kom først i Brug efter Indførelsen af den nuværende Nodestift (11te Aarh.).

Figuranter kalbes i Vællerten, i Mobsætning til Solodanglerne, de Dandjere, som ikke optræde enkeltvis men samlede, og derfor kun tjene til Baggrund for hine. I Skuepillet er det de Personer, som ikke tale, men kun optræde for at fuldstændiggjøre Handlingen. De benævnes ogsaa her Statister eller summe Personer.

Figurerede Tal er Navnet paa en særegen Art af arithmetiske Rækker (s. d. A.), som ved Summation opstaae af en arithmetisk Række af første Orden, hvis første Led er 1; s. Ex. af Rækken 1, 4, 7, 10, 13 dannes ved Summation Rækken af anden Orden 1, 5, 12, 22, 35 deraf Rækken af tredje Orden 1, 6, 18, 40, 75 deraf igjen Rækken af fjerde Orden 1, 7, 25, 65, 140 o. s. v. De saaledes dannede Rækker af a den Orden kalbes Polygonaltal og navnlig trekantede, firkantede, femkantede Tal o. s. v. Gaaer man ud fra den naturlige Talsække, hvis Differentens er 1, nem-

lig 1, 2, 3, 4, 5 opstaae de trekantede Tal 1, 3, 6, 10, 15 forbi de, naar hver Genhæb betegnes med en Pril, kunne lægges i Trekanten, saaledes

o. s. v.
Gaaer man ud fra Rækken af de ulige Tal, hvis Differentens er 2, nemlig 1, 3, 5, 7, 9 opstaae de firkantede Tal eller Kvadrattallene 1, 4, 9, 16, 25 som kunne danne Firkanter,

o. s. v.
I Analogie hermed bruges Benævnelserne femkantede Tal om dem, der dannes af Rækken 1, 4, 7, 10, 13 hvis Differentens er 3, sexkantede Tal om dem, der dannes af Rækken 1, 5, 9, 13, 17 hvis Differentens er 4 o. s. v., uagtet disse ikke kunne danne de tilsvarende Polygoner. — De s. E., som ere arithmetiske Rækker af tredje Orden, kaldes Pyramidaltal. Naar man saaledes summerer de trekantede Tal, opstaaer Rækken 1, 4, 10, 20, 35 som kaldes tredjebede Pyramidaltal, fordi de angive Antallet af de Kugler, der behøves for at stable tredjebede Pyramider. Af de firkantede Tal dannes de firfjebede Pyramidaltal 1, 5, 14, 30, 55 som kunne stables i firfjebede Pyramider. Paa samme Maade bruges Benævnelserne femfjebede Pyramidaltal om dem, der dannes af de femkantede Tal, sefjebede Pyramidaltal om dem, der dannes af de sekskantede Tal o. s. v., thi de ere alle samme geometriske Betydning.

Figureret Tæt, s. Sæpneret Tæt.
Figuristæt kalder man en i visse Slags figurerede Tæter anvendt Væst, der ikke er bestemt til at forbinde Bævet, om den end altid noget hjælper den dertil bestemte Grundstæt, men til at afbryde Bævet's Censformighed. I brocherede Tæter (s. Brochering) dannes saaledes Mønsteret af en \mathcal{F} ., oftest af samme Farve som Grundben; i Shawler dannes det af en fleerfarvet \mathcal{F} . af Kamuld eller Silke, der i tætte Border gjerne bliver siddende overalt paa Branggen, men forsørigt gjerne bortskippes mellem Figureerne. \mathcal{F} . bruges endnu i nogle andre Tæter, ligeledes undtagelsesviis en **Figuristede**, der løber paa langs gennem hele Tætet, men alene kommer frem paa Rækken, hvor den behøves til at danne det bestemte Mønster.

Fihist, arabisk Ord, der betyder „Fortegnelse“, er Navnet paa et stort encyclopædiskt Værk, hvis fuldstændige Titel er „F. el-ulum“ o: Bidenabernes Encyclopædie; Forfatteren, Ibn Radim el-Bagdadi el-Katib, skrev dette Værk 377 Heg. = 987 e. Chr. og er sandsynligvis bød 995. Uagtet man har benyttet enkelte Dele af dette Værk, gives der dog endnu ikke nogen fuldstændig Udgave heraf, thi den vilde være af stor Vigtighed for den arabiske Philologie.

Fil. Dette almindelig bekjendte Redskab spiller en overordentlig vigtig Rolle, især ved Metallernes Bearbejdelse og forekommer i sær-

deles mange Former, adskillige af disse tillige i mange forskjellige Størrelser og forsynet med snart grovere, snart finere Hug. F. gjøres omtrent alle af Staal, de bedste af Støbestaal, især naar de skulle være smaa; de udsmedes, afrettes derefter ved Slibning paa grobe Stene, eller i det's Sted ved Fiilning, naar Forbringerne til en usigtelig Form ere meget store, og ser synes derefter med Hug, det er med det System af smaa Egge, der sætte F. istand til at tage Spaaner. Hugget gjøres fast altid paa fri Haand med en bred Meisel med en Eg paa 40-45 Grader; man begynder ved F.s yderste Ende med Meislen hældende udad og nærmer sig efterhaanden til Anglen, idet man hver Gang siter sig mod den ved forrige Hug optastede Grad. Naar en allerede hugget Flade skal vendes nebad, lægges F. paa Bly. De saakaldte Einfile til bløde Metaller saavel som Saugfile og nogle andre saae kun eet Hug og have altsaa linieformede Egge; men i Reglen saae F. to Hug, først et Grundhug og, efterat Graden derfra er bortfilet, et Krydshug, der bliver det virksomme, men hvis Egge ved det tværs-over gaaende Grundhug ere deelte i Tænder. Krumme Overflader maa man hugge stribevis. Huggets Fiinhed gaaer omtrent fra 12 til 300 paa Tommen, saaledes at de største F. under lige Forhold have det groveste Hug; men med Lundagelse af visse Arter F., der alene forekomme store eller alene smaa, eller af hvilke man kun har enkelte Fiinhedsnumre, har man af hver Form flere Suits — Grovfile, Forfile, Lindfile, ogsaa finere og grovere Forfile, Halslindfile o. fl. — f. Ex. fra 3 til 14 Tommers længde, og i samme Suite flede den største F. grovere end den mindre, saaledes at f. Ex. en Grovfil paa 3 Tommer har omtrent samme Fiinhed af Hug som en Lindfil paa 8 Tommer. Naar F. er hugget, beskaffes den med en Hærde-naest, der under Opbejningen kan beskytte Tænderne mod Slitning, hærdes derefter og beholdes glaspaard. De vigtigste Former af F. ere: quadratiske („fiirlantebe“), halvflade, flade (hvortil høre Ansatstilene), halvrunde, runde, trekantede og fugletungefle; men desuden forekommer der, især hos Uhrmagere og Uhr-foderalmagere, der gjøre Kasser til Lommeuhre, en Mængde andre Former af F. tildeels til ganske særlige Arbejder. — *Fiilning* er et Arbejde, der udtræker stor Væelse, naar de fremstillede Former skulle være usigtelige, Fladerne aldeles plane og Kanterne retvinklede; det er en kostbar Arbeidsmaade, men den tilsteder en betydelig Frihed. Man begynder med grovere file, for at spare Tid og File, ender med fine for at gjøre Formen bestemt og glatte Overfladen. — *Stenio* kaldes et lille Redskab, der fortrinnsvis anvendes ved Fiilning af saa smaa Gjenstande, at man ikke kan holde dem tilstrækkelig fast uden at spænde dem i en F. Denne ligner en ganske lille Skruestift, men mangler gjerne aldeles det til Skruestiftens Besættelse bestemte Apparat. Man har smalkæstede og bredkæstede F.; undertiden gjør man dem af Træ til Indspænding af delicate Sager, der vilde skamferes i Staalkaster. De mindste F. laae en Forlængelse, der tjener som et Slags Elast (Elastello). — *Stemmastine* har man kaldt

den visnok ældste Form af Metalhøvelmaskiner ikke fordi den arbejder med eller paa samme Maade som File, men fordi dens Arbejde erstatter Fiilningen. Den er særlig konstrueret til at bearbejde paa Kanten Arme, Stivere og Indperipherien af de i flere astronomiske Instrumenter forekommende store Messinghjul og udfører dette ved en enkelt Tand, der gaar meget hurtigt frem og tilbage paatørs, medens det fastspændte Stykke langsomt bevæger sig paa langs efter den ret Linie eller en Cirkelbue.

Fjil. Sø. en fiskeriig Indsø i Jylland, Ribe Amt, Vester Herred, S. for Ringkøbing-Fjord og N. for Hjerting-Bugt, 2 M. N. Ø. for Barde, er $\frac{1}{2}$ □ M. stor og 6-7 M. i Omkreds, $\frac{1}{2}$ M. lang og $\frac{1}{2}$ M. bred. Den har Afløb til Vesterhavet, hvorfra den afledes ved et $\frac{1}{2}$ M. bredt Ritbælte.

Fiinbrænding af Sølv er den sidste metallurgiske Operation, der udføres med dette Metal, og har til Hensigt at fremstille det saa kemist reent, som det i det Store er muligt. F. foretages deels ved det fra Gruberne og Hubsærkerne leverede „gebiegne“ Sølv (der kun underkastes denne ene Rensning ved Filt), deels ved det efter forskellige Smeltninger af Sølvarterne udvundne Blyfølsølv (s. tildeels b. A.). Ved disse Smeltninger faaer man nemlig gjerne tilsidt et meget sølvholdigt Bly, det saakaldte Blyfølsølv, som afbrives d. e. nedsmeltes paa en Flammeovns Herd under Tilstrømning af Luft fra en Blæsemaskine, hvorved Blyet iltes; og medens den saaledes bannede Blyglatte, medtagende andre forurenende Metaller's Iiter, flyder eller trækkes ud af Ovnen, bliver et nogenlunde reent Sølv tilbage. Istedesfor nu at fortsætte Processen og derved bortjerner de tilbageværende ittelige Metaller (Bly, Kobber o. f. v.) i samme Oven, foretager man af visse Grunde dette Arbejde helst for sig selv under Navn af F. Den udføres hensigtsmæssigt i en Flammeovn, hvor Sølvet smeltes paa et Underlag af Mergel eller et andet beqvemt Materiale under hyppig Omrøring; naar Slattedannelsen standser og en paa en Jernstang tagen Prøve viser de rette Mærker, udføres Metallet i Jernformer til de saakaldte Barrer (s. d. A.). Ved Afkølingen i Formerne viser Sølvet ofte et eienommeligt Phænomen, idet nemlig smaa Kugler af Metallet ganske veitret og Overfladen af Barrer bliver ganske taltet og ujævn. Sølvet har nemlig den mærkelige Egenkab, i smeltet Tilstand at kunne optage Ilt af Luften i særdeles betydelig Mængde og ved Stivningen atter at give hurtigt Slip paa samme; idet Ilten nu med Voldsomhed farer ud, rives en Deel af det flydende Metal med og banner da de omtalte Udværter. Phænomenet ansees for et Tegn paa Sølvets Reenhed; man kalder det „Sprætning“. Mængden af det paa een Gang fiinbrændte Sølv kan gaae indtil 4,000 Mark.

Firbeen er den almindelige Benævnelser for Dglerne (s. d. A.) og bruges særlig om vore indenlandske Dglearter, *Lucerta agillis* og *vivipera*, vedre smaa Krypdyr, der opbolde sig i Mark og Skov. Benævnelser har vistnok sin Oprindelse deraf, at disse isøvrigt saa slangeagtige Smaadyr i Modsetning til Slangerne

have 4 Lemmer. Med Urette anvendes Benævnelserne Φ . i daglig Tale ofte om Salmandrene, der i det Høieste kunde kaldes Bandfirkbeer.

Firkhædede, f. Aserne.

Firkant er i sædvanlig Betydning en plan Figur, som er begrændset af 4 rette Linier. En saadan er enten et Parallelogram eller Trapezium eller Trapezoide (s. disse Art.). Der gives ogsaa retlinede Φ ., som ikke ere plane, ligesom en plan Φ . kan være begrændset af krumme eller deels rette deels krumme Linier. Men disse komme sjældnere til Omtale. — En **spærret Φ** . er en Deel af Kuglefladen, som er begrændset af 4 Storcirkelbuer, som alle ere $< 180^\circ$.

Firkantede Tal ere de samme som Kvadrattallene, s. **Figurerede Tal**.

Firkant, f. Stadsværket.

Filament er i Anatomien et Udtryk for et ganske fint traadbaandet Bæv, s. Φ . en Nerve eller Senetråd, hvorved enkelte Dele anatomisk forbindes med hinanden.

Filangieri (Gaetano), italiensk Publicist, Søn af Prinds Casar Araniello og Mariano Montalto, Hertugen af Fragnito's Datter, var født d. 18de August 1762 i Neapel. Efter en kort Tids Militærtjeneste optraadte han som Advocat, og erhvervede sig som Forskæmper for tidsvarende Reformere den altformaaende neapolitaniske Førsteminister Tanucci's Gunst. Hans Skrift „La scienza della legislazione“ (8 Bb., Neapel 1781—88; oversat paa Tydsk og Fransk; paa Dansk er første Deel oversat af J. Collin, 1799) gjorde stor Opfigt, og Kong Ferdinand IV udnævnte ham til første Finantsraad. Han beskæftede imidlertid kun kort denne Post, i hvilken han laae i bestandig Strid med den nye Minister, Dronningens Yndling, Acton; thi allerede d. 21de Juli 1788 døde han. — Carlo F., Søn af den foregaaende, født d. 15de Mai 1784, blev 1799 formødelst de grusomme politiske Forsølgelser i Neapel af sin Moder sendt til Frankrig, og kom tilligemed sin Broder, blottet for Alt, til Paris, hvor hans Faders Navn skaffede ham Førstconsulens Understøttelse. Han blev da bannet til Militairfanden, udmærkede sig ved flere Leiligheder i Murats Tjeneste, beholdt sin Generalsrang ved Bourbonernes Tilbagetromst og var under Revolutionen 1820 en Modstander af Pepe og den constitutionelle Regjering. Ukebestemte blev han afskediget 1822, og kom først 1831, efter Ferdinand II's Thronbestigelse, atter i Tjeneste som Chef for Artilleriet og Ingenieurerne. Han var beständig Ferdinand II's troe Tjener. I Sæntningen af Maret 1848 ansførte Φ . den mod det insurgerede Sicilien afsendte Krigsmagt; han bemærkede sig efter et Bombardement Mesina, maatte paa den engelske og franske Admirals Forlangende slutte en Vaabenstilstand, men opsgav denne i Febr. 1849, erobrede byen Taormino ved Foden af Φ tna, hvorefter han fik Titlen „Hertug af L.“, og udmærkede sig hele Den, hvis Statholder han nu blev. Den ham overdragne uindskrænkede Myndighed brugte han med Maabehold og Mildhed, forenede med Fasthed og Upartisshed. Kort efter maatte han dog neblægge sin Post, da han ikke var Ferdinand II reactionair nok, men som Moderat vakte hans Mistanke. Efter Frants II's

Thronbestigelse (1859) er Φ . af den nye Konge bleven kaldet til at danne et Cabinet, der synes at ville følge et liberalere System (han har tilraadet Kongen en temmelig omfattende Amnestie) men neppe indføre en constitutionel Forfatning.

Filaria, f. Traadorm.

Filarmikrometer er en Indretning, der anbringes paa større Mikrometer for med Naaigtighed at maale meget smaa Afstande. Det bestaaer af to parallelle Traade, som udspændes i Brændpunktet af Mikretens Objectiv, den ene fast, den anden bevægelig ved en Strue. Mikretens stilles nu saaledes, at de to Puncter (s. Φ . Stjerner), hvis Afstand man søger, dækkes hver af sin Traad, og Afstanden bestemmes da ved det Antal af Strueomdrejninger og Dele af samme, som have været fornødne for at bringe den bevægelige Traad i sin rette Stilling. Til den Ende fører Struehovedet en Viser, som paa en lille indbeelt Skive angiver de mindre Dele af en heel Omdrejning. Vil man dermed maale et Himmellegemets angulære Diameter, bringes Traadene til at tangere Randen af Himmellegemets synlige Skive.

Fillefjeld, f. Langfjeld.

Fillet ligner deri Ericot, at det dannes af en enkelt Traad, der under sin Frem- og Tilbagegang slynges saaledes sammen med det allerede dannede Bæv, at der dannes en Række Maffer; men der er den Forskjel, at her Traadene for hver enkelt Maffe gjør en Knude, saa at man kan holde Mafferne langt større og eensformigere og dog have et meget fastere Bæv, der ikke, som Ericot, løber op, saasnart Traadene brister paa et enkelt Sted. Som oftest dannes Φ . ved Filering med Traad, vundet op paa en Filleermaal; Mafferne dannes da over en Filleerpinde, hvis Brede og Tykkelse bestemmer Maffernes Størrelse, og man kan ved Berlen med Filleerpinde og ved at ordne Mafferne paa forskellig Maade frembringe Φ . i de forskjellige Mønstre og Former. Hvor begge ere simple, s. Φ . ved Fikset, Kanetapper og andre plane Sager af Φ . med ligefore Maffer, har man oftere med Held forsøgt at filere paa Maffiner; dette vides dog ikke at have naaet nogen ubefrøkt Anvendelse. — Filleter kaldes Bogbindernes linieformede Forgylderstemplere.

Filicaja (Vincenzo da), italiensk Lovdyndig og Digter, født i Florents 1642, død 1707, lagde Grunden til sin Digterberømmelse ved Ober i Anledning af Seieren over Tyrkerne, der belejrede Wien (1683) og var Medlem af det Akademi, som den svenske Dronning Christina oprettede i Rom. Siden blev han Senator og Gouvernementssecretair først i Volterra, siden i Pisa. Hans „Poese toscane“ (1707) bleve ubjødne af hans Søn.

Filloos, f. Dregner.

Filigransarbejde kaldes Gulds og Sølvarbejder, som ere dannede ved Sammenløbning af Traad, der er vædet som Løvværl, Arabesker o. s. v. I Reglen er Traaden til Φ . corberet (s. d. A.) og udplattet.

Filloqve, f. Erengigved.

Filippens (Furunculus) er en begrændset Betændelse i Læderhuden (Corium), der i Almindelighed udgaaer fra bennes Talgkjertler eller fra Mafferne i dens Binbevægelse. Den

vifer sig som en lille rødbrun, fremspringende Knop paa Huden, oftest i Ansigtet eller mellem Skuldrene, smerter temmelig meget, indtil det deri affatte Gjødut smelter den, den bliver gul paa Spidsen, aabner sig og udtømmer lidt Materie samt en tyk galig Drog (Syldenmoderen, Sten), hvorefter den snart pleier at læges. Hos enkelte Mennesker og under visse Lejemorsforhold synes der at være en egen Disposition til F., som derfor kunne forekomme i stor Mængde. De lade sig ikke fordele, men maa søges blodgjorte og aabne for at flaffe Indholdet Udflod.

Filippo d'Argiro, San, er en befæstet Landraad paa Sicilien. 7,000 Indb. I Omegnen avlet Safran.

Filippo Egypt, italiensk Maler, s. Egypt.

Filmore (Millard), nordamerikansk Statsmand, født d. 7de Jan. 1800 i Staten N.Y.-Dorf af en fattig Familie, tjente i sin Ungdom sit Brød som Uldkraber, men benyttede enhver Leilighed til at udbvide sine Kundskaber. En formuende Jurist, som blev opmærksom paa ham, tog ham paa sit Contoir og gav ham Midler til at studere. Han blev da 1823 Advokat ved Overretten, 1828 Medlem af den lovgivende Forsamling i N.Y.-Dorf og 1832—41 Medlem af Congressen, hvor han hørte til Whiggerne og betragtedes som Penge- og Industriaristokratiets Fører. Fra 1841, da han aflag Gjensvalg, levede F. som Advokat i Buffalo, indtil han 1847 blev valgt til Statscontrollør i N.Y.-Dorf. 1848 blev han Unionens Vicepræsident, og d. 9de Juli 1850 ved Præsidenten Taylor's Død Præsident, hvorpaa han med Duelighed, Naadehold og Retfærdighed forestod Unionens Anliggender, indtil efter den forfatningsmæssige Tids Udløb (Novbr. 1852), Pierce valgtes. Da denne 1856 frattraadte, var F. Whiggernes Candidat til Præsidentposten, men maatte vige for Buchanan. F. er, trods sin simple Fødsel og Opdragelse, en Mand af fint og danned Bæsen, og nævnes som en af de completeste Gentlemen i Amerika. 1856 gjorde han en Rejse til Europa og blev allevegne modtagen med stor Agtelse.

Filt. Paa Overfladen af alt Slags Haar fletter en Række smaa Hager, der mødsætte sig, at Haarene, naar de først ere sammenslyngede, atter rebes ud. Forskjellige Haar ere dog i meget forskjellig Grad fillede til saaledes at bage sig sammen; Ud af Hedefaaret er særdeles flittelig, Haar af Hæret, Kaniner, Bøvere o. fl. ligeledes, tilbeels dog først efterat Haarene ere bevte med Stebevand o. fl. For at faae Haarene ret klarede, blive de falkede (s. d. A.), derefter flittes de ved Væltning i en Filtedug med Understøttelse af Barme; men det er først ved den voade Filtning (Balkning) i en heed, suur Ballebeite, at man kan give F. Fasthed og tilslige forme den, s. T. til en Hat. En Balkning foretages ogsaa ved Klæde o. besl., om end paa anden Maade, nemlig ved Stampning eller Balsning ifødetfor ved Væltning, Oprulning og Børstning, og i andre Ballebeiter, især i stærkt Stebevand, og den gaaer ligeledes ud paa at gjøre Klædet tykkere og tættere ved en Indtrampning af Længden og Bredden til omtrent ½. Dette skeer ved Sammenslyngning af

Haarene, der beels fastere forbinde Uldgarnene, beels danne et tæt Filtelag uden Spor af den oprindelige Børstning paa hver Side af Klædet. Tæt vallet grovt Uldst, undertiden med indblanede Fjæhaar, kaldes ogsaa ofte F., uagtet det først er spundet og vævet; navnlig kaldes i Papirfabrikerne de Uldbude, hvormellem de nyformede Art første Gang udpreses, Filtter, de tilsvarende Balsler i Papirmaskinen Filtballeter. Man kanner dog ogsaa „Filtflæde“ uden Spinding og Børstning ved at underkaste den fra en Uldkarmastine levede løse Vels af 6—7 Fods Brede og betydelig Længde en Filtning og Balkning paa Maskiner.

Filtmalt er en særegen Art Malt, hvor Kobspirene ere filtrede stærkt i hinanden, som en Følge af en anden Befandling under Fabrikationen end den, der anvendes ved almindeligt Malt. F. bruges især til Brændevinfabrikationen, men benyttes, saavidt vides, ikke her i Danmark.

Filtreering, Filtration, er en Proces, hvorved man befrier en Vædske fra mekanisk iblandte faste Dele, idet man lader Vædsken flyde igjennem porøse Legemer (Papir, Filt, Svampe, Bomuld, Kul, Sand og Sandstene, Gruus o. s. v.). Det anvendte porøse Legeme, hvori de faste Smaadele da blive hængende, medens Vædsken flyder igjennem, kaldes Filtret. Ethvert Filtre bliver begribelig efterhaanden forstoppet, saaledes at Intet mere kan flyde igjennem; alle Filtre maae derfor af og til renses og fornyes. — Ved Byer anlægges ofte Filtre i en meget stor Maalestok til Rensning af Drillebandet, og have da almindeligviis følgende Indretning: I et vandtæt Væstin er der anbragt flere Lag Smaastene, Gruus og Sand, saaledes ordnede, at Materialet aftager i Størrelse franedet oppefter indtil det øverste, 5—6 F. mægtige Lag, som bestaar af fint Sand. Vandet ledes ind i Væstinet over dette og renses ved at synke ned igjennem det. Efter derpaa at have passeret de øvrige Lag, der hindre Sandet fra at følge med, samler det sig paa Vandens i Rønder og træder herfra ind i Ledningsrørene, der føre det videre til Byen.

Fimbulvinter var et af Alfaders tolv Navne. Dets Oprindelse er ubekjendt, men da den store treaarige Vinter, som gaaer forud for Ragnarok, hedder Fimbulvinter, og da man ligeledes finder Udtrykket Fimbul-pultr (saaledes hedder ogsaa den ene af de Aær, der udgaaer fra Ekhyrners Horn), hvor det aabenbart maa betyde den store Taler, saa kan der ingen Tvivl være om, at Jo F. betyder „den store Gud“. B.

Fimbulvinter. Forinden Ragnarok skal der isølge Edda komme tre Vintre, da Verden er fuld af store Krige, da Brødre slaes af Nærighed, og Vlobets Daand briste, selv imellem Forældre og Børn. Da er der „Feitid og Kvotid med røde Skjofde, Bindtid og Ulvotid foruden Slaansel“. Men efter dem følge endnu andre tre Vintre uden nogen Sommer imellem; det er som en eneste uhyre Vinter, og den kaldes F. o: den store, den strenge Vinter; thi den hersker med et Sneefog, saa Jord og Himmel staaer i Tæt, med klingende Frost og med skarpe Vinde, saa at Solen slet ikke kan hjælpe. Solen sluges desuden snart, til at Ulykke, af Fenris-

ulven, hvorpaa Raanen gaer samme Bei, og Stjerneerne forbinde af Himlen. Derpaa følger der et stort Jordstjeld, saa at Træer rykles op med Rode og Bjergene drøne; men derefter følger selve Ragnarok.

Finale, 1) Stad i Modena, paa en af Panaro baaet L. har Sille- og Bomuldsmanufaktur. 6,000 Indb. 2) Stad i Sardinien ved Genua-Bugten, har en beskæft Savn og Handel med Biin og Frugt. 6,500 Indb.

Finale (Slutning) kaldes et Musikstykke, som afslutter et større Tonevært eller en Act af en Opera.

Finantslov er det af Rigsdagen vedtagne og af Kongen stadfæstede Budget (s. isvrigt Budget).

Finantsvidenskab. Ordet Finantser afledes sedvanlig af finis, der i Middelalderens Latin betød Betalingstermin, Afgift af Ljøbecontracter, Bøde. I sin nuværende Betydning blev det tidlig anvendt paa Frankf., og under Ludvig XIV udbredte Ordet sig hurtigt over Europa. F. eller Færen om den henfigtsmæssigste Raabe, hvorpaa Staten kan tilveiebringe sine Indtægter og afsolde sine Udgifter, udbannede sig oprindeligt ad rent praktisk Bei. Efterhaanden som Indtægterne af Domainerne, Confiskationer o. s. v. bleve utilstrækkelige til Statens vokende Udgifter, maatte man ledes til Underføgelser om, hvorledes der lod sig tilveiebringe en Forsøgelse i Indtægter ved det mindste Tryk for Under-saatterne. Der fremtaltes herved en Række Skrifter, som imidlertid manglede videnskabelig Begrundelse, indtil Adam Smith ved sine Underføgelser om Grundlaget for Nationalvelstanden udbredte Fys ogsaa over disse Forhold. Man har i England og Frankrig behandlet F. under den politiske Oekonomie, uden at drage nogen Grændse mellem den og de øvrige Dele af hiin Videnskab, medens man i Tyskland har udføndret den, og opstillet den jevnfides med Nationaloekonomie og den national-oekonomiske Politikk som en særskilt Afdeling af den politiske Oekonomie. Blandt Bearbejderne af F. som særskilt Videnskab fortjene Jacob, Malchus og Rau at nævnes.

Finderup er en lille Kirkeby i Jylland, Viborg Amt, Nørhng Herred, 1½ M. S. V. for Viborg, som er bleven mærkelig derved, at Kong Erik Klipping her blev gruelig myrdet i en Lade om Natten d. 22de Novbr. 1286. Paa det Sted, hvor Mordet foregik, skal der have været opført et Capel, som blev nedbrudt 1551, og hvoraf der endnu skal findes Ruiner i den vestlige Ende af Byen.

Findlater (James, Greve af Seafield og), fød i Skotland 1749, tilbragte den største Deel af sit Liv paa Faßlandet og boede i Dresden d. 11te Octbr. 1811. Et af ham ved Dresden anlagt Biinbjerg med Høve, som besjæges af mange Fremmede formedelst sin Eftsnhed og smukke Udsigt, eies nu af Prinds Albrecht af Preussen.

Finering eller Bekledning af Træslager med en paalimet „Finer“ af f. Ex. masret eller sribet Mahognitræ er et vigtigt Middel til at opnaae Billighed, Styrke og Eftsnhed ved Møbler, ibet der spares af det kostbare Træ, og „Blindtræet“ kan vælges og samles alene med Stykker, Fineren alene med Eftsnheden for

Zie. Fineren fjæres 12—16 (ja indtil 24) paa Tommen paa en Finering med et tyndt, bredt, vel svret Blad, der gjør meget hurtige Bevægelser, ibet Planten stødeviis bevæger sig ganske lidt ad Gangen og imod Lænderne.

Fingal (Fin Mac Coul), en Felt i de galiske Fjellesagn, Haber til Dsßan, levede i det 3die Aarh. f. Chr. og var første i Norden i Skotland. Han skal have havt sit Sæde i Selma og udmærket sig i Kampen mod Romerne samt gjort heldige Stog til Ortnserne og Irland („Erin“), ja endog til Skandinaviens. Hans Navn lever endnu i de stoffte og irske Fjellesange (i. Dsßan), og mangfoldige Ruiner, Guler og Steber i de stoffte Fjölde have Navn efter ham. — Fingalskule er en 370 F. lang, ved Indgangen 120 F. og ved Enden 70 F. høj, omtrent 50 F. bred Hule paa Len Staffa (en af Hebriderne). Vandet, som drømper ned fra Loftet, frembringer eienDOMMELIGE smukke, harmoniske Toner.

Finger er den anatomiske Benævnelse for hvert af Haandens fem smaa Fjeredel, hvilke indeholde hver tre Knokler (Fjælanges) med Undtagelse af den første, som kun indeholder to. Deres Navne ere forfra bagtil: Tommel-fingeren, Pegefingern, Lang- (eller Mellem-) fingeren, Ringfingeren og Lillefingeren. Kun hos Menneket og Aben ere disse Fjeredel indrettede saaledes, at det første Led er fæstet mobst de andre, og Lemmet derved særlig blevet fæstet til at gribe med, og ogsaa kun hos disse kaldes de F. Hos Menneket ere de meget rigelig forsynede med Fjelenner, og Fingervidserne benyttes derfor fortrinnsviis som følsende Organ. — Bølden F. (Panaritium) kaldes Betændelsen i Fjngrene, navnlig i disses ydre Led. Den skyldes ofte Beskædigelser, Splinter, Urenslighed o. s. v., er stæbe ledsaget af en meget smertelig Bønten paa Stedet, og maa behandles som enhver anden Betændelse.

Fingerbølle, s. Digitalia.

Fingerfætning eller Applicatur hedder den henfigtsmæssige Brug af Fjngrene ved Spillet af et Instrument. Den er især af Bigtighed ved Pianofortepil, og er derfor bleven vidtløftig og fortjenstfuldt behandlet af mange musikaliske Forfattere, saasom Ph. E. Bach, Lürk, Clementi, Hummel, Moscheles o. A.

Finiguerra (Maso v: Tommaso di) italiensk Billedhugger og Guldsmed, levede i Midten af det 15de Aarh. i Florents og udmærkede sig i høi Grad ved sine Arbejder i Niello (s. d. A.). For at tydeliggjøre sig Virkning af sine Compositioner, sørend han udfølsde de graverede Linier, tog han Aftryk af sine Plader i Svovl og ligeledes paa Papir ved Hjælp af en Svarte. Men han har uden Tvivl aldrig graveret nogen Plade for kun at bruge den til Aftryk, og er altsaa ikke den egentlige Opfinder af Kobberstikkerkunsten, om endogaa hans Arbejder kunne have bidraget til at foranledige Opfindelsen, der stete fort Tid efter. En berømt Niello af F., en saakaldet „Fax“, bestilt 1452, forestillende „Marias Kroning“, findes i Florents, medens af tvende Svovlaftryk det ene gjemmes i Genua og det andet i London, og af tvende Aftryk paa Papir det ene i Kobberstikkensamlingen, det andet i et Bibliotek i Paris.

Finisterre, Departement i det nordvestlige Frankrig (i Bretagne), omgivet af Depp. Côtes du Nord og Morbihan samt af Atlanterhavet og Kanalen, er 122 □ M. stort med 610,000 Indb. Det er næsten overalt opfyldt af lave Bjerge (Montagnes d'Arrée, Montagnes Noires) og Faller; Kysterne ere steile og indlaarne i en Række Bugter, der tildeels danne gode Favn. Af Verne ved Rypen er Quessant den største. Klimaet er mildt og temmelig fugtigt. Agerdyktningen og (formebest de gode Eng) Dværgablen staae paa et høit Trin; her avles Korn, Kartofler, Ær og Ham, Erøfrugt o. M. Mineralriget leverer især Bly, Stenkul og myttige Stenarter. Fiskeri drives i temmelig stort Omfang, Industrien staaer tilbage. Hovedstad i Dep. er Quimper, men den vigtigste Stad er Brest.

Finisterre (Capo), d. e. Landsende (Finis terra) er et Fjorbjerg paa Spaniens nordvestligste Hjørne i Provinfsen Galicia.

Finl (Friedrich August), født 1718 i Strelitz i Mecklenburg, tjente først i den russiske Hær, derpaa (fra 1743) som Major i den preussiske, hvor hans Færdighed i at spille paa Fløite bidrog til at staae ham Ansettelse i Frederik II's personlige Nærhed. Efter at have udmærket sig i den anden schlesiske Krig og i Syvaarskrigen, blev han 1759 Generallieutenant. I samme Aar blev han, da Kongen havde befalet ham, med sit kun 15,000 Mib. stærke Corps at indtage en Stillling ligeoverfor Dauns hele Armee, ved Marzen toungen til at overgive sig med sit Corps til Østerrigerne, og forblev Krigsfange indtil Freden (1763), da han blev stillet for en Krigsret, cassetet og dømt til 2 Aars Fængselstraf. Aaret efter gik han som General over Infanteriet i dansk Tjeneste og døde i Kjøbenhavn 1766.

Finl (Gottfried Wilhelm), musikalisk og theologisk Stribent, født den 7de Marts 1783 i Sulza ved Jlm, død den 27de August 1846 i Leipzig, studerede i sin Ungdom Theologie, men befaestede sig flest med Forfatterisg med Musik og Poesi. Han komponerede indtil 1809 flere Sange, hvis Tæxter han fordetmeste selv forfattede, og stiftede 1814 i Leipzig et Opdragelsesinstitut, som han forestod indtil 1829. I denne Tid befaestede han sig især med at skrive Afhandlinger over den gamle Musik. 1827 overtog f. Reactionen af „Allgemeine musikalische Zeitung“, som han redigerede indtil 1842. Fra denne Tid levede han meget tilbageholdent, befaestede med private Studier og med at give Undervisning i Musikens Theorie. Ogsaa som theologisk Forfatter var han ikke uden Fortjeneste, navnlig ved sine „Prædikener“ (Leipz. 1815) og sine Forelæsninger over Religionens Historie“ (Leipz. 1844).

Finle (Fringilla) kaldes den vigtigste Slægt i Sprogenes Familie; i Mobsætning til Bæringerne, hvor Undernæbet omsfatter Overnæbet, omsfatter Overnæbet her Undernæbet med sine Kanter. De leve af Planters og Kærner, som de affalle; om Sommeren leve endeel af dem af Insecter, høormed de ogsaa maae deres Unger. De ruge i Almindelighed i Krattvok og bygge ofte meget kunstige Reder; om Efteraaret freise de hyppig om i store Flokke. De

synges smukt, lade sig let temme og egne sig derfor godt til Stuefugle. Der skjelnes mellem 1) Sifstener (Graasiften, Grønifsten og Stillits); 2) Hampesifstener (Lornisif, Bjergisif); 3) egentlige f. (Vogfinken, Bjergfinken); 4) Trister (Grønrisif eller Sæufte); 5) Graaspurve (Hvøuspurve, Støbspurve). Slgn. Kirsebærflugt og Dømpap.

Finlenet er det Rum ovenpaa et Skibs Keeling, hvori Mandflabets Kiser opbevares om Dagen, eller naar de ikke benyttes. Det tjener paa Krigsskibe tillige til at beskytte Mandflabet mod Fjendens Straa og Musketteri.

Finland, Storhertugdømmet, er en Deel af det russiske Rige, hvilken alligevel har saa mange geographiske, ethnologiske og politiske Særegenbeder, at den udgjør den meest fremmedartede Bestanddeel deraf og i de fleste Henseender bannener en Mobsætning til de andre Provinfers Særegenbeder. Det bannener en ligesaa afluttet Eenhed som en P., grænseende i V. til den botniske Bugt, Sverrig og Norge, i Ø. og N. til Rusland, i S. til den finke Bugt.

Ivsolge sin Naturbeskaffenhed og sit Bjergsystem bannener f. en Deel af den skandinaviske Fjeldmasse, og har de fleste naturlige Særegenbeder tilfælleds med Sverrig og Norge. Med disse Lande er f. landsaft ved en Istyme (Eis) af omtrent 70 Miles Brede mellem Visshavet og den botniske Bugt. Derved bannenes en forbindende Landbrug for Bjergmasserne. Alligevel er denne Landstrækningens Klima saa kolbt, at den kun har en ubetydelig Befolkning. For Beboerne paa begge Sider bannener dette brede Eis derfor snarere en ørløgnagtig Skillevæg imod Samfærdelsen end en forbindende Vej for den. Derimod staaer f. længere imod Syd i den letteste forbindelse med Sverrig, idet de begge ligge ligeoverfor hinanden ved den botniske Bugt, som især paa toende Steper, „Kvarsten“ imellem Umeå og Baza, og Alandsøhavet imellem Stockholm og Åbo, bannener Indsnevring. Disse Sunde ere endvidere opfyldte med Der og Holme, der ligesom danne en Bro fra det ene Land til det andet. Om Sommeren afgive disse Stræder et smukt Farvand og om Vinteren ofte en Isovæi. — Den skandinaviske Fjeldmasse optræder i f. væsentlig med den samme Beskaffenhed, som Karakteriserer den længere imod Vest. Den bestaaer for det Meste af de haardeste Bjergarter, Granit, Gneis, Dvartsit o. s. v. der vanskelig opløses og derfor kun ere bedækkede med et tyndt Forblag. Men f.'s Fjeldnatur er skarpt ubræget, og dets Stenbygning viser sig overalt enten formebest fremstaaende Klipper eller derved, at Landet er overspredt med byre Granitblokke. Fjeldmassen i denne østligste Deel af Skandinaviens er ligesaa njevn som den vestligere. Men Virkningen af, at den har en ringe absolut Høide, er kun, at en endnu større Deel af den er bedækket af Hav og Ferskvand. f.'s overalt klippe- rige Kyst imod den botniske og finke Bugt fortsættes under Havet, og bannener den uendelige Masse af Der, Imaa Holme, Skær og ubestemte Klipper, der udgjøre dets mærkbare Skjærgaard, som næsten overalt omkranser Kysten med dens underlig forgrenede Sunde og Farvande. I det Indre af Landet er Bjerg-

massen hviest imod N. paa Grændserne af Norge, hvor Peldbovi, nærved Enarefjæen, skal opnaae en Hvide af 2,000 F. Længere mod S. banner den en vjæen Steensklade, paa hvilken Inbbygggerne kun ubhæve den saatalte Landryg (Maanselkä), hvis høieste Top ikke er over 1200 Fod. Det indre F.'s Bjergplateau er gennemfuret med et endnu uregelmæssigere Net af Indbvinger, hvori findes mangfoldige Indsøer og Sumpe. Af disse har Landet faaet sit Navn Fenland, d. e. Sumpland. Det finste Navn for Landet, Suomi, betyder det Samme. Det har ogsaa flere Indsøer end noget andet Land i Europa, da man antager, at 1/4 af Landets Overflade er bebølet af Ferskvand. Blandt disse ere de meest ubstralte Pajänne, Saimen (80 □ M.) og Enare (60 □ M.) mod Nord. Heller ikke disse have det aabne og dybe Havs Form, men bestaae derimod af en Mængde Bugter, Landtunger og Der. Den finste Bjergsklades Grændser imod N. bannes af de endnu større og hadlignende russiske Søer Ladoga og Onega. Den finste Granitmasse fortættets næmlig lige til de vestlige Skippesulde Bredder af disse store Søer, saaledes at endog de fjerneste Granitbrud, hvorfra Stene ere hentede til Petersborgs Pragtbbygninger, findes ved Ladoga. Den finste Bugt, Ladoga, Onega og det hvide Hav ere derfor F.'s naturlige Grændser. Ved disse næsten sammenhængende Rækker af Vand affindres det til en Hals, forenet med det østlige Europa ved de smalle Landtanger.

Uagtet F. er saa opfyldt med Ferskvande, og disse kun ligge i et Par hundrede Fods Hvide over Havet, har det dog næsten ingen feilbare Floder. Landets haarde Fjeldbund tillader næmlig ikke Elvene at udflyde sig et jevnt straaenende Leie. De falde derimod i mækeriske Vandfald (Fosser) fra den ene Skippeterræste til en lavere.

Da F. ligger under en N. Br. af 60—70°, bliver der sølgelig en stor Forskiel i Senseende til Klima imellem dets nordligste og sydligste Egne, ligesom i Sverrig og Norge, der ligge omtrent i samme Brede. Men da F. er mindre ubsat for Havets Paavirning, og da det ikke om Vinteren, som Norge, opvarmes af et iisfrit Hav, men derimod støder til Østersøens for den største Deel frosne Bugter, er F.'s Klima langt mere continentalt; det har især en strengere Vinterkulde, hvilket kan sees af følgende Sammenligning:

	Aarst.	Vint.	Somm.
Stockholm (59° n. Br.)	4½	÷ 3	+ 13°
Åbo (60° - -)	3½	÷ 4½	+ 12°

Formedelt denne F.'s hvide Sommervarme kan ogsaa Kornavlen trives overmaade langt imod Nord. Rigtignof fryser i enkelte Aar Kornet i den nordligste Egn formedelt en pludselig Rattefrost bort, hvorved der er opstaaet en sølgelig Dyrtd. Men Nøden har lært Inbbygggerne herimod at anvende det Midbel, at indhøste Kornet halvomdent og at tørre det ved Kunst i Badstuer („finsta Kior“). I varme Sommer afgiver derimod det finste Agerbrug en saa riig Ørøde, at betydeligt Korn er blevet ubjort, ja der var endog en Tid, da F. blev kaldet Sverrigs Kornkammer. Dog er Dvægavlen langt betydeligere i F. og Udførselen af Fødevarer en sikkrere Indtægt for Landman-

den. Saa anseelige Overflod af Smør o. s. v. blev forbum assat til Stockholm, nu udføres den største Deel deraf til Petersborg. Jordbunden er vel i det Hele taget ikke riig enten til Ager eller Eng, da den for det Meste er enten morabsig eller fanbig. Men dens naturlige Evne til at frembringe Stov er uhyre: i Norden Barstov og i Syden tillige Væim, Teg o. s. v. Af disse Stove erholdes en fortrinlig Trælaf, hvoraf aarlig udføres en stor Mængde, fremdeles Potaste og Tjære. Trods den store Udsælsel, med hvilken Finlænderne i Almindelighed omgaaes med Stovene, ere disse dog hidtil ikke aftagne betydelig, hvortil den Omstændighed bidrager, at der her ikke anvendes tynderligt Brændsel til Værntilvirkning, der i F. ikke er af tynderligt Omfang.

Det østlige Europas Urbefolkning, de finste eller ugriske Stammer (s. Art. Finner), udgjøre endnu Landets Hovedbefolkning, hvortil den største Deel af F.'s Beboere (omtrent 1,400,000 Mennesker) høre. Men ogsaa disse stemme i Cultur, Religion, Sæder og Tænkemaade paa det Næieste overeens med de Svensktalende, hvorfra der findes over 200,000 i dets Land. Disse sidste udgjøre ogsaa dets meest dannede og industrielle Stænder. Svensk er F.'s Hovedsprog i offentlige Forretninger og i Bidsensabelighed. I de Egne af Sverrig (Vesterrøst) og af Norge (Finmarken), som stode nærmest til F., samt i Vermland og Soler findes ogsaa omtrent 20,000 af disse Finner. De kaldes i Finmarken Kvæner, hvilket egentlig blot er Navnet paa Inbbygggerne i det nordvestlige F. De 6,000 Finner, som 1855 boede i Norge, næstamme fra Nybyggder eller Inbflytninger, som stede deels til Soler i Aaret 1600 i Anledning af de blodige Krige, deels til Finmarken i de sidste Eider, formedelt dets rige Fiskerier og Kaafjords Robberværl. De sidste Finner ere nu næsten ganske norske. Men endnu talrigere ere de finste Stammer i de Gouvernementer af det egentlige Rusland, som stode til F., næmlig i Ingermanland, Oloneh og Archangelsk. F.'s ethnologiske Grændser strække sig uden Afbrud omtrent ligesaa langt som dets geographiske, næmlig indtil Ladoga, Onega og det hvide Hav. Desuden findes bydere inde i Rusland en Mængde isolerede finste Sprog-Dafer (Der) imellem Russerne, ibet Finnerne ogsaa her ligesom i Norge og i Sverrig høre i de tykke Stove. Det finste Foll i F. kan betragtes som ligesaa meget søent i Cultur, som det tørste er engelsk. De svensktalende Finner ere saa aldeles søenske, at en meget stor Deel af dem ikke forstaaer Finnsk. De finsttalende Finlænderere have udviklet deres Sprog paa en selvstændig Maade; det er ikke blot de vigtigste religiøse og søsselige Skrifter i Oversættelse, men ogsaa en Foll epoesie af det mærkeligste Indhold og den høieste Alder. Man hævle allerede længe siden, at der blandt det finste Foll levede en meget udbredt Iyrisk Poesi, de saatalde Runot (Runefange). Disse Sange, af hvilke nogle tilhøre den nyeste Tid, andre ere Hærefange ligesaa Hedensold, ere samlede under Titelen „Kanteletar“ (S. Bd., Helsingfors 1840). Man vilste ogsaa, at der endnu blandt F.'s Bønder fandtes Improvisatorer, som fort-

satte denne Digtning. En saadan var Paavo Korhoinen (født 1775, død 1840), af hvilken et Vind Digte ere samlede, efterat de længe havde været forplantebe mundtlig blandt hans Næbber. Alligevel valte det almindelig Forbauselse, da Enrot 1855 fremstod med den **Opbyggelse**, at flere af disse Runot kunde sammenfattes til et stort episk Digt over F.'s gamle Guber; dette udlom under Titlen "Kalevala", hvoraf siden opbagebes saa mange flere Brudstykker, at Udgaven af 1849 indeholder det dobbelte Antal Vers, deelte i 50 Sange. Den er oversat paa Svensk af Castrén 1841 og paa Tydskt af Schjæfer (1852).

Før F. blev erobret og coloniseret af de Svenske, var det beboet af flere mindre Stammer, hvis Efterkommere endnu tale Sprogarter af Finisk. Efter dem have ogsaa flere af de gamle Provinshver Raon: Österbotten ved den belønne Bugts nordre Ende, beboet af Rainufolket, Kvænerne: det egentlige F., Suomi, beboet af Suomernerne; Landsøerne og Nyland, Sphlysten ved den finke Bugt, begge meest beboede af Sventse; Tavastland, Hæmernes eller Tavasternes Land i Mitlen; Savolax og Karelen i Vst, hvis Indbyggere kaldes Savolaxer og Kareler. Det indbeles nu af Rusjerne i 8 Govenementer eller Lehn, hver med en Lands-høvding. I juridisk Henseende er F. deelt imellem 3 Hofretter, i Åbo, Viborg og Vasa. Den gejstlige Styrelse er fordeelt imellem 3 Biskopper: i Åbo (hvilken siden Rusjerns Erobring har faaet Titel af Erkebiskop), i Borgå og i Kuopio. Disse Stifter indbefatte 37 Provstier og 211 Pastorater. Dmtrent 43,000 af F.'s Indvaanere høre til den græske Kirke.

F.'s Styrrelse inden dets nuværende administrative Grændser er 6,883 □ M. (heraf Indsøer 761 □ M.). Dets Follemængde var i Aaret 1850: 1,637,000 Mennesker.

F. blev i det 12te og 13de Aarh. efterhaanden erobret af de Svenske, som der udbredte Christendommen og forplantebe deres Cultur og Sprog dertil. Som svensk Provinds deelte det derpaa Sthjebne med Sverrig, og var flere Gange Stuepladsen for dette Riges Krige med Rusland, hvorved Landet ofte leed meget. Ved Fredslutningerne i Nysted (1721) og i Åbo (1743) tabte Sverrig Stykker af F., og ved Freden i Frederikshamn (1809) maatte det afstaa hele F. til Rusland; 1819 blev Tornedø afsat som Grændse. — Efterat Rusjerne 1809 havde erobret F., lode de dets Religion og Grændløse samt de gjeldende Privilegier og Rettigheder forblive i Kraft, uden at overtræde dem mere end ganske enkeltviis. Men de dengang for Sverrig samt F. gjeldende Grundlove, Gustav III's Regeringsform af 1772 og Sifferbeholdstraktaten af 1789, der af Keiseren ere bekræftede som Storfyrstendømmets Grundlove, medførte en i det Væsentlige uindskrænket uoværende Magt. F.'s Indbyggere deles da nu, som før, i de fire Stænder: Adel, Geistlighed, Borgere og Bønder. De sidste ere i Mobsætning til alle russiske Bønder ikke blot frie, men ogsaa for den største Deel Selveiere. Disse Stænder skulde altsaa samles til en Rigsdag for at afgjøre de Forslag, som Keiseren foreslægger dem, ligesom ogsaa for at bevillige nye

directe Statter. Men da ingen Tid for Rigsdagens Sammentræden er fastsat, kan Keiseren unblade nogensteds at sammenlatte den, og dette er derfor ingensteds skeet. Derimod har F. en ganske selvstændig indenlandsk Bestyrelse, egne Følgbrænder, egne Finantser (saaledes ogsaa en Statsgjæld af over 3 Mill. Sølv-rubler), og Embedsmændene ere indfødte Finner. Der ligger russisk Garnison i alle Fæstninger. Finnerne ere ikke underkastede Udskrivning til den russiske Hær, og i F. er et saa ringe Antal finske Tropper, at Værnepligten vistnok er let, men Folket tillige vørgløst. — F.'s Sager foredrages for Keiseren af en Minister-Statssecretair, som er Chef for Keiserens Cancellie for F. I Landet selv er den højeste Myndighed det keiserlige Senat for F., hvori Generalgouverneuren er Ordfører; en Procurator er tilforordnet for at vaage over Retspleien. — Finnerne ere gode Søfolk; deres Handelslaade har en Dragtløst af 43,000 Commerceløst, nagtet de Engelse i den sidste Krig brændte Fartøier paa næsten 9,000 Gmsfr. — De vigtigste Stæder i F. ere Helsingfors, Åbo, Viborg, Bjærneborg og Uleåborg; af de øvrige hade ingen 4,000 Indb.

Finmarkens Amt er det nordligste i Norge; det bestaaer af a) Senjen og Tromsø Fogderi og b) det egentlige F.

Den første Deel har endnu væsentlig samme Charakter som det øvrige nordlige Norge. Den hørte ogsaa indtil 1787 til Norrland, og indbefattede endnu i daglig Tale ofte under denne Benævnelse. Den bestaaer, ligesom den sydlige Ryst, af en smal Klippestræling fra de svenske Grændsjeslede indad imod Havet, der er indtunget ved en Række af dybe Fjorde, udenfor hvilke ligger en Krands af Der. Disse Der ere lange Senjens Ryster meget større end andenstedes i Norge. Klimaet bliver naturligtvis kolbere, efterjom man gaar mod Nord, men Agerdyrning finder dog endnu Sted der. Udsæden af Byg og Kartofler er ikke ganske ringe, og yder i gode Aar et væsentligt Bidrag til Folkets Underholdning, der vistnok fornemmelig vindes fra Havets rige Fiskerier. Ogsaa de fleste Beboere af dette District ere Normænd i Sprog og Sæder. I Aaret 1855 var Follemængden 35,300 Mennesker, og af disse vare kun 6,657 Lapper og 1,836 Finner. Dette Forhold er aldgammelt; flere Gaarde (f. Ex. Bjærts) i Senjen og Tromsø nævnes i Norges ælste Historie som beboede af norske Høvdingeætter. Denne Omstændighed mobbeviser imidlertid ikke, hvad der af hele Forholdet er sandsynligt, at det nordligste Norges Befolking er dannet ved en Sammensmeltning imellem finske og germaniske Stammer. Den sidstnævnte Folletelling udviser, at denne Blanding af Vættene foregaaer i vore Dage efter en meget anseelig Maalestof, og Historien bevidner den ogsaa hyppig i Oldtiden. De Lapper og Finner, som beboe Senjen og Tromsø, adskille sig heller ikke uden i Sproget, samt i nogle Afvisninger i Husenes Bygning og Klædebrug, fra de Norske. Ingen af Senjens Lapper ere Nomader; de leve derimod, som alle de andre Rystbeboere, af Fiskeri og Forbrug. De regnes altsaa til de fastboende Lapper, Sølapper. — I det egent-

lige *F.* ere alle disse Forhold meget forskellige og Mobbetningen til det sørgelige Norge større. Fjeldmassen optræder her langt mindre opstøbt og sønderrevet; den er mere afrundet og mindre høi. Landet har Dale paa 20—30 Miles Længde, gennemstrømmede af de i lange Stræninger seilbare Floder Alten og Tana. *F.* er derfor ikke et Fjens og Iskjernes Land; tværtimod vilde dets store Flader, forbundne ved byde Fjorde og seilbare Elve, i et sybligere Klima danne et af de frugtbareste Landstæder. Her er det kun istand til at frembringe i Dalbundens og langs Fjordene en frodig Væxt af Græs samt Løskov. Af Naaltræerne optræder Fyrren mere sparsomt. Indtil ganske nylig troede man ikke, at der i *F.* voxede Gran. I den sidste Tid have Botanikerne dog ved Tana-Elven fundet nogle Exemplarer af den fiberfaste Lappers Underhold. I klimatiske Henseende har nemlig *F.* Fordele af at ligge paa Europas Bælt og af at bestyres af Golfstrømmen. Smidertid afskiler det sig dog fra det sørgelige Norge derved, at dets Fjorde og Dale have en Hovedretning fra Nord til Syd. De saane altsaa, lig Ruslands og Sibiens, og imod Nordpolens kolde Luftstrømme.

Det er altsaa kun paa begunstigeble Pletter, især det nederste af Alten-Elvens Dal, at der saaes noget Synderligt af Vug og Kartofler. Indtil for nylig var al kunstig Plantebringelse aldeles ukendt i *F.*, men i de sidste Aar har Dyrningen af Kartofler og Kær taget et glædeligt Opsving, vel ikke som et Fødemiddel, der kan opbevares i den lange Vinter, men dog som en vigtig Hoveddyrning, som frembringer en halvmoden Grøbe, der kan pises strax, efterat den er indtøstet. Da Stjørbug i *F.* optræder som en almindelig og farlig klimatisk Sygdom, hvorimod frisk Plantenæring er et Præservativ eller et Helbredelsesmiddel, er enhver Forsøgelse af Beboernes vegetabiliske Fødemidler en sand Velgjerning. I ældre Tider vare de i saa Henseende indskrænkede til deres rigtigst meget overflødige Forraad af vilde Bær og antiferbuitiske Urter. Blandt de første ere *Maltebærrene* de fortrinligste.

Det egentlige *F.*'s Beboere dele sig med Hensyn til Levemaade i toende Afdelinger: et Fiskerfolk, som beoer Verne og Kystene, og et Hyrdefolk, der lever paa Fjeldmarkens trælose Lundra's (frosne Stetter) af Rensdyr, hvorhos den tildeels omkring sine Voliger i Valene driver Ferskvandsfiskeri i de lagrige Elve. — Den hele Folkemængde i *F.*'s 9 Præstegjeld var i Aaret 1855: 13,967 Mennesker. Dertil komme Kystfæderne 1) Hammerfest med 1,125 Indb., 2) Barbs med 407 og 3) Babs med 886 Indb.; ialt 15,385 Mennesker. Af disse ere: fastboende Lapper 5,786, nomadiske Lapper 1,325, fastboende Finner 2,305, af nordlappisk Hertomst 142, af nordlappisk Hertomst 411, og af finsklappisk Hertomst 116, ialt 10,085. Den norste Befolkning i *F.* er altsaa 5,300 Mennesker. Det viser sig heraf, at Rensdyrhyrdernes Antal er ganske lidet; alligevel eiede de 82,000 Dyr. Hverten er deres Antal sigende, heller ikke

troer man, at Landets Udstrækning tilsteder en Ubvirkelse af deres Næringsvei. Rensdyrmosets Reproduction er nemlig saa ganske svag, at man antager, at en Egn, som engang er bleven afskilt af Rensdyr, ikke før efter 15 Aars Forsløb atter kan være istand til at skaffe disse ordentlig Næring.

Den fastboende Kystbefolkning i *F.*, som altsaa bestaaer af Normænd, Lapper og Finner, lever tildeels af Dvægavl. Den underholdt 1855: 274 Heste, over 7,000 Stk. Hornkvæg samt 18,000 Faar og Geeder. Men fornemmelig er det Havets rige Fiskerier, der yde dem Næring. Disse benyttes dog i ligesaa høi Grad af Districtets Naboer. De sybligere boende Normænd fra Norrland drage derop i mangfoldige Vaade for at fiske Lork, der tilvirket faade til Klippfisk og til Runkfisk. Ogsaa Russerne fra Archangel og Smaabærne ved det hvilde Hav indfinde sig i større Vaade og Jægter (saakalte Lobjer), tydelig for at fiske, men tillige for at fiske Fisk og Finnmarkingerne; de tilstule sig dem for Rugmel. Fiskeriet, som i de sidste Aar har været langt bedre benyttet, foregaar om Foraaret og Sommeren langs hele den norste Kyst lige til den russiske Grænse. Fra Tromsø og Hammersfest udrustes ogsaa Expeditioner saavel til Fiskeri af Gaier (saakalte Drygde) i det aabne Hav, som ogsaa til Fangst af Selhunde, Hvalroser o. s. v. paa Spitzbergen og Væren-Øiland. Landets hele Forhold, dets Rigdom paa visse Producter og dets Mangel paa de fleste Varer til Livets Behov fremkalde en lidlig Handel og Skibsfart. Det norste Postvæsen har nu udstrakt Dampskibenes Røuter lige til Babs.

Siden 1826 har et engelsk Compagnie forsøgt at ubvinde Kobbermalmen i Alten (det saakalte Kaaifjords Bærk). Den først puffet over til England, hvor den smelted, da *F.* aldeles savner Brændsel til saa store Foretagender. I Begyndelsen vare disse Gruber rige og foranstaltede en stærk Indflytning af Arbeidere fra det syblige Norge, Sverrig og især fra Finland; men i den sidste Tid er Tilgangen paa Kobber bleven mindre.

Finne (Acne, Montagra) er en Sygdom i Hud, som bestaaer i en Betændelse af dennes Talgkirtler, og som oftest forekommer i Ansigtet, især paa de Stæder, hvor Skjægget sidder, som smaa rødbrune, toppede Knopper, der paa Spidten dække sig med en lille Størpe eller et Skæl. De ere ofte besværlige ved Kløse, og temmelig haarbnakkede mod Behandlingen.

Finne kaldes forskellige til Svømming brugelige, flade Rebstæder hos Dyrene. Saaledes have Hvalerne en Hale-*F.*, to Side-*F.* og en Ryg-*F.*, uagtet Ryg- og Hale-*F.* ere Ubvirkninger af Hud, Side-*F.* derimod ombannede Lemmer (Luffer). Om Fiskenes *F.* s. Fiske. Hos Penguinier og Havfildpadder kaldes de ombannede Lemmer enten *F.* eller Luffer. Mange Blækprutter og Snegle have *F.*, som enten ere Ombannelser af Foden eller særlige Udbannelser af Rappen.

Finner nævnes allerede af de tidligere romerske og græske Historikere som Beboere af det nordøstlige Europa og Naboer af Germanerne

samt Benderne (Slabonerne). Tacitus kalder kalder dem Fenni og Ptolemæus Phinni. Af den store Geographiske Udbredelse, som deres forskellige Stammer have endnu for nærværende Tid, og af alle Efterretninger om dem hos Scandinaviske og russiske Forfattere er det ogsaa klart, at de udgjøre den ældste Befolking, som vi kende, i de Scandinaviske og russiske Lande. Uagtet det finste Navns store Udbredelse har fæstet aldrig vedkjendt sig det. Det er blot den Benævnelse, hvormed deres Naboer, Scandinaverne og Lydborne, betegne dem. Russerne kaldte dem Tschuber, i hvilket Navn man ogsaa har villet gjenkende et af Oibtidens berømte Follenaavne, Skytherne. Siden have de vel ligesaa lidet som andre Follkestammer givet sig noget Følelsesnavn, idet de aldrig have tænkt sig som en Eenhed; kun hver Stamme har haft sit Navn, ligesom den havde sine særegne Sæder og dannede et eget lidet Samfund. En af disse mindre finste Stammer i Storsyrstendømmet Finland kaldte sig selv Suomer (Suomalainen), hvilket betyder Sumpboere og fortrinslig betegner Finlands geognostiske Charakter. Da i de germaniske Sprog Ordet Fen ogsaa betyder Sump, er det ikke usandsynligt, at det dog kan være en Overiættelse af dette finste Ord, hvilket i forskellige Former sees at have haft en stor Udbredelse. Lapperne, en anden finst Stamme, talde sig saaledes Samer, Sabmer, og deraf forklarer man vel ogsaa bedst de fjernere, med dem beslagtede Samojeders Navn. — At Europas finste Befolking her maavet vige Pladsen for den germaniske og slavoniske Stamme, beviser naturligvis ikke, at dens Individuer ere svagere eller mindre tapre. Endskjøndt Finnerne, ligesom de øvrige mongoliske Foll, hvortil de høre, maafæe i det hele taget ere lave af Væxt, ere de dog meget stærke af Bygning. Heller ikke savnes der Vidnesbyrd om deres Krigeravn, og man kan ikke tillægge dem Bidskæb eller Ubekjendtskab med Kunst og Dannelse. De ældste finste Stammer præs af deres Naboer for deres tidlige Kundskaab om Metallerens Udvinning og Bearbejdelse. Særlig vare de især ved deres Eroldom, en væsentlig Dyrkning af Gudelæren, der havde den første Indflydelse paa vore Forsæders mythologiske Begreber, og som blev Moder til en rigtig finst Follpoesie (s. Art. Finland). Finnernes store Mangel bestod i politisk Organisation. De befandt sig paa det patriarkalske Standspunkt af isolerede Smaastammer, der vare hinandens Fiender og aldrig kunde virke til fælles Forsvar imod en mægtig Scandinaviske eller russisk Stats Erobring. Ellers agtede vore Forsædere disse deres Naboer. Fin var et høderigt Navn for de mægtigste Normænd. De berømteste Kongerætters og Gubers Herskæb udeleedes fra Finner, til Vidnesbyrd om, at det ikke ansaaes for en forægtelig Oprindelse.

De finste Stammers Undervingselse begyndte samtlig paa alle Kanter, tidligt forbi Naboerne loledes af deres Rigdomme paa kostbart Bælsk, Siden ogsaa af Iver for at omvende dem til Christendommen. Fra ældgamte Tider krævede de norske Høvdinger Finnestat i Finnmarken, hvis Grændser udtraktes lige til det hvide Hav og til Dvina's Bredder, hvor Bjærnerne

boede. De Norges Tog havde mindst Characteren af Colonisation, saa at deres Herredømme snart gik over til de mere plamæssig fremtrængende Russer. Den seneste Kong Erik den Hellige gik i Aaret 1166 over til Finland og underlagde sig den sydlige Deel, det saakaldte Nysland; men især var det efter Birger Jarls Tid (1249), at Sverrig udbredte Christendommen og sin Kultur over Finland. Ogsaa dets Erhvervser stansede der, hvor det mødte Russernes. Novgorods Fyrster, og end mere dets eventyrlige Kjøbmænd og entusiastiske Missionærer, trængte overalt frem iblandt de finste Stammer og omvendte dem til den græske Kro. Hvor russiske Handelsmænd, Fiskere og Agerdyrkere efterhaanden nedsatte sig iblandt dem, fulgte deraf i Tiden en fuldstændig Russificering. Disse Erhvervser mebserte i Vidbelalderen det samme Resultat som i den nyere Tid Americas Colonisation: den europæiske Stat blev den mægtigste, som bedst forstod at indlemme i sig de svage Beboeres Odearker.

Intet Foll afgav bedre Understaatter end Finnerne, som aldrig gjorde Oprør, og dog vare individuelt dygtige. Det var ved at benytte dem til sin Udvidelse, at det russiske Foll lagde den første og fæsteste Grundbold for sin vorbende Storhed. Deraf var de Finneres Skæbne, som i Estland og Lifland kom under tydske Adelsmænds Herredømme; de bleve behandlede som Livegne. Ingen finst Stamme ubvilde sig til en uafhængig Statsdannelse, uden Magyarerne, og disse heller ikke i deres Hjemland ved Uralbjergene, men i det af dem erobrede og for den politiske Kultur allerede erhvervede Ungarn. De finste Stammer ere altsaa nu kun Ruiner og Brudstykker af, hvad de forudm vare. De fleste af dem ere indgaaede i de større cultiverede Follstærk. Derved er Sammenhængen imellem dem, som endnu tale finste Sprogarter, bleven afbrudt, saa at de paa Kortet ere som Sprog-Dafer. — Endog Navnet F. er bleven saa forsvundet fra sin Betydning, at det nu er ndsat for idelig Misforstaaelse. I de fleste Egne af Norge mener man ved Navnet F. det lille Foll, som de andre Europæere kalde Lapper (s. d. A.), og som ogsaa af Normændene kaldes Lapper, forsaavidt som de boe paa svensk og russisk Omraade. Ifølge almindelig europæisk Sprogbrug tænker man ved F. nærmest Beboerne af Storsyrstendømmet Finland (s. om disse Art. Finland). Endelig bruges Navnet F. ofte i ethnologisk Betydning om den hele Sproglæse, hvoraf baade hine Lapper og F. ere Underafdelinger. For at formindste denne Forvirring have nyere Sprogforskere brugt at betegne Klassen enten med det russiske Navn Tschubisk eller med et andet ogsaa russisk Navn Ugrisk. Den sidste Benævnelse staaer i Forbindelse med Navnet Ungarn, men brugtes i Vidbelalderen om et stort kanskab i det nordøstlige Europa og vestlige Asien.

De Follslag, som nu for Tiden tale det finste (ugriske, tschubiske) Sprog, og som forresten i Charakter, Sæder og Levemaade ere høist forskellige, ere følgende, hvis Follmængde saaledes angives af Castrer og Røppen:

a) Transuralste Finner i Oib-Flodens Dal:
1. Bogular 6,500 Mnskr.

2. Opiater	18,700	Ruskr.
b) Permiske Finner (Bjærmer) især i Gouvernemen-terne Perm, Bjalta, Bologda, Archangelst o. s. v.:		
3. Permijater	52,000	—
4. Bjærjater www.libtool.com	171,000	—
5. Botjater	187,000	—
c) Bolga-Finner i Strækningen mellem Perm og Drenburg:		
6. Tschermisjer	165,000	—
7. Norbwiner	480,000	—
d) Østersø-Finner:		
8. Finner i Finland	1,400,000	—
Finner i Ingermanland, Oloneh o. s. v., i Norge og Sverrig	200,000	—
9. Efter og Fiver i Estland og Liefland	635,000	—
e) 10. Lapper i Norge, Sverrig og Rusland	24,000	—
f) 11. Magvarer i Ungaru og Siebenbürgen	4,800,000	—

Disse Folkeslag ere atter deelte i flere Stammer med afvigende Sprogarter.

I det sydsørlige Rusland boe Tshuvassherne, Meshchjerjalerne, Baskhirerne, Tschjærerne, som nu tale tyrkiske Sprogarter, men antages at være stærkt blandede med Finner. De tørste troes endog at være de nationaliserede Finner. De Sprogforskere, som især have oplyst den finste Folkestammes Forhold, ere den danske Rast og den finske Castrén.

Finsken (Hannes), lat. Johannes Finncens, født paa Reikholt i Island den 8de Mai 1739, blev 1777 Biskop over Skalhólts Stift, og var en af den Tids lærdeste Mænd. Af hans talrige Skrifter paa Islandst, Danst og Latin fortjene især følgende at fremhæves: „Norvegicus ecclesiasticum, quod Vicenium sive priscum vulgo vocant“ (1759—60); „Dissertatio hist. critica de speculo regali“ (1766); „Brev om Agerdyrkingens Mulighed i Island“ (1772); „Islands Landnamabog“ (1774); „Kvoldvokur“, eller „Vinteraftenerne“ (1794—96), samt nogle mindre Afhandlinger i det islandske Litteraturselskabs Skrifter.

Finske Bugt, den, kaldes den Deel af Østersøen, som, 60 M. lang og 2½—17 M. bred, strækker sig fra B. til N. mellem Finlands, Ingermanlands og Estlands Kyster. Den er formentlig sine mange Grunde og Klipper farlig for Seiladsen, men paa Grund af dens Veligheden er alligevel Skibsfarten paa den meget betydelig; den har flere fortrinlige Havne, deriblandt Krigshavnene ved Kronshadt og Keval, hvilke tidligere Sveaborg ere Fæstninger af første Rang.

Finsteraarhorn kaldes den høieste (13,200 F.) Bjergtinde af Alperne i Berner-Oberland, paa Grændsen af Wallis.

Finstermung er et berømt Væs i de tyrolske Alper, en vild Dal paa Grændsen af Graubündten og Tyrol, gjennemstrømmet af Inn. Væien forvares af et massigt Taarn med Forskandninger, og Stedet har mere end een Gang spillet en Rolle i Krigshistorien.

Finkerswalde, Stad i den preussiske Provinz Brandenburg, har Klæde- og Tæppe-manufactur. 6,400 Indb.

Fion, s. Selson; — deraf Fionia, det latinste Navn paa Fyen.

Fioravanti (Valentino), en udmærket Componist af den ældre italienske Skole, var født 1764 i Rom, og døde den 10de Juni 1837 i Capua paa en Rejse til Neapel. Han blev i Aaret 1800 Intendant for Theatret i Pissabon, og 1816 Capelmester ved St. Peterskirken i Rom, og beskæftigede sig fra denne Tid af ubelukkende med Kirlemusik. Iblandt hans tidligere componerede comiske Operaer have især „Le cantatrici villane“ og „I virtuosi ambulanti“ gjort stor Opstigt.

Fiore (Cosantonio del), neapolitanf Maler, var født 1352 og døde rimeligviis 1444; han var Elev af Francesco Simone, og var en af dem, der meest bidrog til Kunstens Udvikling fra en Isold og streng Stil til mere Liv og Frihed.

Fiorillo (Johann Dominicus), tydsk Maler og Forfatter, født 1748 i Hamborg, studerede Malerkunsten først i Baireuth, men fra 1761 i Rom under Vatani, hvorpaa han 1765 reiste til Bologna for at fortsætte sine Studier, og blev 1769 udnævnt til Medlem af Akademiet der. Senere levede han i Tydskland som Maler, indtil han ansattes i Göttingen som Professor (1799), hvor han døde 1821. Han vedblev bestandig at male, men har dog meest Betjening som Forfatter i Kunsthistorien. Hans vigtigste Værker ere „Geschichte der zeichnenden Kunst“ (5 Bb., 1798—1808) og „Geschichte der zeichnenden Kunst im Deutschland und den Niederlanden“ (2 Bb., 1815—17).

Fiqh, arabisk Ord, betyder den praktiske Rettsvidenskab, mosbat „Din“, Troen eller Dogmatiken; begge indbefoldes i Koranen, hvorfra de uledes af Fortolkerne. Af dette Ord kommer Udtrykket Faqih, en Retslær, Plur. Foqahah.

Firdussi (egtl. den Paradiesste), Abu-l-Kasim, er en af de ældste og berømteste persiske Digtere og Forfatter til det store episke Digt „Schahnameh“, o: Kongebogen, hvori den ældre persiske Sagnhistorie er behandlet. Født i Tus, hvorfra han sædvanlig kaldes Firdussi Tusi, opholdt han sig ved den Gagnevibiste Sultan Mahmud B. Sebektins Hof og modtog af denne som Belønning for det omtalte Digt 60,000 Dirhem eller Sølvstykker, hvormed han dog ikke var tilfreds, og skrev derfor en Satire imod Mahmud. Da senere Mahmud vilde tilfredsstille ham ved at lende ham 60,000 Dinarer i Guld, døde F. i sin Fødselsdag 411 Heg. = 1021 e. Chr., netop paa samme Tid, som denne Gave ankom. — En Pragtudgave af „Schahnameh“ med Overføttelse afhdes J. Mohl: „Le livre des rois publié, traduit et commenté“ (Paris 1828); en anden Udgave er trykt i Calcutta under Titel: „The Shahnameh, an heroic poem“ (1829, 4 Bb.); desuden ere endel Brudstykker af dette Digt særskilt udgivne af Görres, „Das Helkenbuch von Iran“ (2 Bb., 1820); af Atkinson paa Engelsk (London 1834); af F. v. Schack en metrisk Overføttelse: „Helkenfagen von Firdussi“ (Berlin 1850).

Fire er en Underafdeling af Escadronen, bestaaende af tre eller fire Rober.

FiregangsHane kaldes en ved ganske smaa Dampmaskiner, Vandpølemaskiner o. fl. under tiden til Styrtning anvendt Hane med to Gjenmembringer, hvis fire Nabninger ligger 90° fra hinanden, saa at man ved at dreie Hænen i Gang rædt kan ombytte Forbindelserne mellem fire ligeledes 90° fra hinanden til Hænen løbende Ror.

Fireblad, s. Værd. — **Firebænnede**, s. **Tetra-**
aria. — **Stremagtige**, s. **Totradynamia**.

Firekin er et engelsk Måaal = 9 Gallons = 42,33 danske Potter.

Firens er det Navn, under hvilket et Handels- eller Fabrikhuus driver sine Forretninger. **Firens** er at føre eller benytte et F., at contractere for eller underlægge et Handelshuus's eller Handelselskabs Navn.

Firenæich (Johannes Mathias), tybft Digter og Litteratur, født den 5te Juli 1808 i Køln, reiste i Tydskland, Italien, Frankrig o. s. v., og har siden 1839 opholdt sig i Berlin. Nærede i Stolen digtede han Sange og Lytspil i lønft Dialekt („De Røllschen in Parties“ o. fl.); siden udgav han Tragedierne „Clotilde Montalvi“ (1840), en Samling af nygræske Follesange under Tittlen „Τραγούδια Ποσειάδα“ (1840), „Die Studentinnen“, o. M. Hans fortjenstligste Værd er dog hans „Germaniens Våterhimmen“ (1843—57, 5 Bde.), en Samling af Follesange, Legendes o. s. v. i alle tybste Folkebdialekter.

Fireman (Leopold Anton, Greve af), Erkebiskop af Salzburg, død 1744, er bleven bekendt ved den Haardhed, hvormed han i Vintertiden 1731—32 forfulgte Protestanterne i sit Erkebispedømme og fordrev over 30,000 af dem. Bevæggrunden dertil var ligesaa meget smudsig Sjerrighed som Religionsfanatisme, thi for Hænge kunde de Ulykkelige faae Lov til at medtage deres Eienomme, ellers ikke.

Firezababi. Regd ed = bin Muhammed b. Jacob, efter sin Fædery Firuzabab i Nærheden af Schiraz sædvanlig kaldet Firuzababi, er Forfatter til et meget bekendt arabist Lexikon ved Navn „Kamus el-muhit“, o: det omfattende Hov, der dog kun er et Udtoq af et langt større Arbeide, han havde paatænkt at udgive i 60 Bind. Efter at have foretaget vidtstgige Reiser for at samle Dplysninger i det arabist Sprag tog han Bolig i Hebid, en Stad i Yemen, og døde her 80 Aar gammel 1415. Det omtalte Lexikon er udgivet i Calcutta: „The Camoos or the ocean“ (1817, 2 Bde., 4to); en nytrykt Overtættelse er udkommen i Constantinopel 1230—34 Heg. = 1814—17, og i Bulak 1250 Heg. = 1835.

Fiscal (af Fiscus, s. b. A.) er egentlig Bæneesseren for en Embedsmand, som har at vaage over Statskassens Lærd og forsøgte dens Rettigheder ved Domstolene (altsaa i det Hæle har samme Function som nu Kammeradvocaten i Danmark), men er derfra tillige gaaet over til at betegne de Embedsmænd, som paa det Offentlige Begne skulle forfølge Koenes Overtærdere ved Domstolene. I denne sidste Betydning bragtes Ordet allerede tidlig hertillands, og navnlig indfattes det strax efter Souverainitetens Indførelse baade en Generalfiscal og

endeel underordnede F. (Provincial-F., senere Land-F.), som dog kun havde at paatale saadanne Sager, hvori Statskassen havde Interesse, eller som angik Embedsforættelser. Nu ere imidlertid alle de andre F. forlangt forsvundne, og kun Generalfiscalen er tilbage.

Fischart (Johann), kaldet **Menzer**, berømt tybft Satiriker, født henimod Midten af det 16de Aarh. i Mainz eller Straßburg, reiste 1570 til England, boede indtil 1580 i Straßburg, var 1581—82 Advocat ved Rigskammerretten i Speyer, og døde som „Amtmann“ i Forbach 1589. F. var sit Aarhundredes og maastee overhovedet Tydsklands største comisse og satiriske Talent. Med udmærket Rime udleer eller haaner han Tidsalberens Daarligheder og Laster, og hertil betjener han sig af Sproget med en Driftighed og fast poetisk Vilskaarlighed, som uden Henjyn til Analogie eller Autoritet skaber nye Ord og Bendinger, men paa en Maade, der viser baade Lærdom og Aand og gjør disse nyfæbte, forunderlige Ord og Udtryksmaader til pperlige, Læseren vilkaarlig henrivende Værdere for Satiren. Af F.'s talrige Skrifter, som ere udgivne i Aarene 1570—90 deels under hans eget, deels under forskjellige opdigtede Navne, ere følgende de vigtigste: „Aller Praktisk Grosmutter“ (imod Astrologiens Charlatanerie); „Affentheuerlich naupengeheuerliche Geschichtskitterung von Thaten und Thaten der vor kurzen langen Weilen vollen wohl beschreiten Helden und Herrn Grandguser, Gargantua und Pantagruel, von Huldrich Elloposceros (o: Fischhart, af ἄλλοψ, Fisk, og ὄλιπος, haard), en især imod Aristokratiets Indbildthed, Raabed og Præler rettet Satire, hvori han efter Rabelais's Exempel tog Navnet fra en Kjempe (Gargantua) i de franske Follesagn; „Dienertorb des heyligen römischen Zimmerschwarms“ (imod Misbrøgene i Kirken); „Das vierhörnige Jesuiterhütlein“ (imod Jesuiterne); den overgione „Flohak, Weibertrakt“, et comist Dyrdigt. En større poetist Fortælling i en jevn og behagelig Tone er „Das glückhafte Schiff von Zürich“. — F.'s Skrifter vare engang ganske forglemte og meget sjeldne; først den nyere Tid har igjen skænket dem Dpmærksomhed som interessante Vidrag til Kundskab om det 16de Aarh.'s Culturtilstand.

Fischer (Frederik), slevsig Patriot, er født i Aabenraa den 7de Febr. 1809. Allerede i sin Barndom blev han som Følge af en Sygdom lam paa begge Benene, som sit 15de Aar i Uhrmagerlære og vedblev der ligesom tidligere at anvende sin Fritid (den han dog paa Grund af sin Legemsfeil maatte tilbringe stillestående) paa Læsning og Udvidelse af sine Kundskaber, navnlig i Fædrelandets Historie og Astronomie. Den slevsigthedsfænske Agitation, som var begyndt i Aabenraa ved et fra 1825 af Kopperholdt udgivet tybft Blad, vakte ved i samme ubtalte constitutionelle Principer F.'s Interesse; men det saarede ham at see Tydskheden dert fremhævet paa Danstidens Beslutning, og herved bragtes han til Underføgelfer og Overtærdelser, der seldne mere klart viste ham Usandheden af Slevsigthedsfænskes Lærdomme og af Paastanden om Slevsig som et tybft Land. Da Kopperholdts Bevilling til at udgive Avisen

1839 blev ham frataget, erholdt F. samme (tilbeholdt ifølge en anbefaling af Astronomen Schumacher), og tænkte først paa at udgive Bladet paa Dansk, men lod det, ifølge en Adresse fra en del Borgere samt sine politiske Venners (Flors og Paulsens) Raad, for det første udkomme paa Tydsk, og forøgete deri Dansthebens Sag imod Slesvigholstenerne. Da Bladet imidlertid i denne Form ikke kunde ret trives i den danstaltende By og Omegn; der foretrak det nu i Søderølevs sidste danske Blad „Dannevirke“, udgav F. det fra 1840 paa Dansk („Aabenraa Ugeblad“). Under trykkelige Aar og mangehaande Anfægtelser (snart Drillerier og Plage-rier, snart Kristeller ved Pengetilbud imod at tie eller skifte Parti) vedblev den brave F. at arbejde for den Sag, hvis Fremme han havde gjort til sit Livs Opgave, indtil Præsret 1848 tvang ham, Gjenstanden for Slesvigholstenernes heftige Forbittrelse, til at forlade Hjemmet, som han kun et Par Gange, men ikke uden Fare gjenfaa. Under Felttoget 1849 opholdt F. sig dels i Nørrebro, dels paa Bars, imedens hans Familie leed megen Gjenvordighed under de fremmede Troppers Ophold o. s. v. Efter Baabens tilstanden vendte F. hjem og begyndte under noget heldigere Omstændigheder sin gamle Virksomhed; det oekonomiske Tryk vedblev imidlertid at tyngte paa ham, hans trofaste Guffraes Løb (1852) udbødte ham, og hans constitutionelle Sindelag var vejet for en modsat Anskuelse. Den Paasigtsummel af hans patriotiske Virksomhed, som nu fra Konge (F. blev 1856 Dannebrogsmænd) og Mebborgere blev ham til Deel, kunde vel opmuntre ham, men ikke forandre Stillingen. F. folgte da (1859) Privilegiet til Udgivelsen af Bladet („Freja“) til sin Svoger, Boghandler Sørensen, og lever nu som Privatmand.

Fischer (Friedrich Christoph Jonathan), født 1750 i Stuttgart, død 1797 som Professor i Statsret ved Universitetet i Halle, skrev foruden andre historiske Værker („Geschichte des Despotismus in Deutschland“, „Geschichte Friedrichs II“ o. fl.) en „Geschichte des deutschen Handels“ (1791—97).

Fischer (Johan Olfert), født den 4de Aug. 1747, blev Secondlieutenant i den danske Marine 1763 og døde den 18de Febr. 1829. 1784 var han Chef for Fregatten „Bornholm“ som Bagflib i Sundet; 1799 blev han som Chef for Orlogsskibet „Olvenborg“ beordret at afreise til Ostindien for at fikke den danske Handel; tilankers i Tafelbugten ved det gode Paabs Fjorberg blev han den 6te Novbr. s. A. overfalden af en saa orkanagtig Storm, at han saae sig udføjet til at sætte Skibet paa Land for at redde Besætningen. Dette lykkes ham ogsaa, men Skibet gik tabt. 1801 førte han Commodoren den 2den April over den danske Søkyrke, og havde sin Stander hejset først paa Blokkflibet „Dannebrog“ paa 60 Kanoner, senere paa Linieskibet „Hollsten“ (s. videre under Art. *Sjeshjarn*).

Fischer (Rino), tydsk Philosoph, født den 23de Juli 1824 i Sandewalke i Schlesien, udgav allerede tidlig et Par Afhandlinger over philosophiske Gjenstande (Kritik over Bauers og Feuerbachs Skrifter) og 1850 „Diotima. Die

Idee des Schönen“ (en i Brevform fremmat Udvikling af de æsthetiske Grundbegreber, saaledes som de ere uddannede ved Hegel og hans Disciple). Fra samme Aar holdt F. med stort Bifald, der især skyldes hans livlige og klare Foredrag, som Privatdocent Forelæsninger over Philosophie i Heidelberg; i de politiske Partilampe i Baden tog han ikke Deel, men han stod i sin videnskabelige Retning imod baade Reactionen og Radicalismen. 1853 fratog Regeringen ham Tilladelse til at holde Forelæsninger, efterat han i et Rodskrift var bleven anklaget som Pantheist og Udbreder af irreligiøse og farlige Lærdomme. F. blev nogen Tid derefter i Heidelberg og levede ene for en litterær Virksomhed. Allerede 1852 havde han udgivet „Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre“ (en klar og concis, kort fremstilling af Hegels Logik som Ledtraad for akademiske Forelæsninger) og „Vorlesungen über Geschichte der neueren Philosophie“, 1 Bd. (Forelæsninger over Cartesius o. s. v.). 1854 udgav han „Gesch. der neueren Philosophie“, 1fter Bd. 2te Aft., „B. Spinoza“; 1855 2det Bind deraf, ogsaa under Titlen „Das Zeitalter der deutschen Aufklärung“ eller „Leidnis und seine Schule“; 1856 skrev han „F. Baco von Verulam. Die Realphilosophie und ihr Zeitalter“. I Slutningen af Aaret 1855 søgte F. Tilladelse til at holde Forelæsninger i Berlin, hvilket Ministeriet afsløg men Kongen omfribet (i Decbr.) bevilgede; men paa samme Tid fik F. et Kald til Vena, hvor han siden som Professor i Philosophie har holdt stærkt besøgte Forelæsninger.

Fischer von Erlach (Johann Bernhard), tydsk Architect, var født 1650 i Prag (eller i Wien), og uddannede sig i Rom under Bernini. Han byggede 1696 Slottet Schönbrunn og mange anseelige Bygninger i Wien. Skjønndt opførte i Daidens forberedte Smag gjøre hans Bygninger dog megen Virkning og vidne om stort Talent hos Bygmesteren. Han døde 1724. Hans Søn Joseph Emanuel F., Baron v. Erlach, blev født 1680, og levede som Architect Udførelsen af mange af Frederens Bygninger. 1727 opstillede han den første Dampmaskine i Tydskland i den Schwarzenbergske Have i Wien for at drive de kunstige Vandspring. Carl VI gjorde ham 1731 til Baron. Han nævnes sidste Gang 1740 i Anledning af Keiserens Castrum doloris, og er rimeligvis død ikke meget senere.

Fiscus (lat., egl. Pengeskud, Pengesæl) var i Rom Benævnelsen for Keiserens Privatkasse, i Modsetning til Statskassen (aerarium); i de nyere Stater derimod bruges Ordet netop om den egentlige Statskasse.

Fistærra, Fustærra, Fustet, er Veddet af et Træ (Fus colinus). Det bruges som Færdemateriale og kommer i Handelen fra Dalmatien, Illyrien, Ungarn o. fl. St.

Fischer (Johan), Biskop af Rochester, født i Beverley i Yorkshire omtrent 1455, blev 1504 af Kong Henrik VII udnævnt til Biskop af Rochester, stod ogsaa i stor Gunst hos Henrik VIII i dennes Ungdom, hjalp ham trofast i Striden mod Protestantismen og svede en stor Indskydelse paa den af Kongen udgivne Bog „De septem sacramentis“. Men F. vilde ikke underskrive det Document, hvori de øvrige Bi-

Kopper erklærede Kongens første Ægtekab ugyl-
digt, da han søttede at ægte Anna Boleyn.
Paa Grund heraf blev han fængslet i April
1534 og behandlet saa grusomt, at han leed
Mangel paa det Nødvendigste. Under disse
Kæmpe opfyiede Pave Paul VIII ham til Cara-
dual. F., som allerede stod paa Livets Grændse,
ogtede denne Døer meget ringe og yttrede: „der-
som den røde Hat laae for mine Fødder, vilde
jeg ikke bukke mig for at tage den op.“ Kon-
gen skal derimod have sagt: „Lad Paul sende
ham Hatten; jeg skal sørge for, at han ikke har
noget Hoved at sætte den paa.“ Han blev nu
dømt til Døden for Hæforræderi og henrettet
den 2de Juni 1535, næsten 80 Aar gammel.

Fif. Fiskene (Pisces) udgjøre Hvirvel-
dyrenes 5te og laveste Klasse. Ligesom Fug-
lenes hele Legemsbygning gaar ud paa at
gjøre dem stillede til at bevæge sig gennem
Luften, er F.'s Bestemmelse, at skulle leve i
Sandet, det deres hele Bygning gennemtræn-
gende Moment. Deres Legeme er i Almindel-
lighed Kæformigt, o: Hoved, Krop og Hale
gaar i Et og danne en noget saumtrækt,
lidt foran Midten høiest og tykkest, med begge
Ender spidst tilløbende, for Bevægelsen gjæn-
nem Sandet særdeles henfigtmæssig Form.
Enkelte F. have dog en herfra mere eller min-
dre afvigende Legemsform, ere baandformige,
aalformige, stiveformige, kugleformige, kantede
o. s. v. Grændsen mellem Hovedet og Krop-
pen er Gjælsepalten, indenfor hvilken Gjællerne
ere anbragte som flere Rækker af røde Hud-
lamme; tæt bagved dem findes Brykfinnerne
(forlemmerne); Bugfinnerne (s. d. A.) sidde
derimod under F.'s Krop, hos nogle længere
fortil, hos andre mere bagtil. De øvrige Fin-
ner kaldes i Mobsætning til dem de umage, og
omgive enten Størstedelen af F.'s Krop med
en sammenhængende Bræmme eller ere afdeelte
i Ryg-, Hale- og Gatfinne, ja Ryg- og Gat-
finnen kunne igjen være afdeelte i flere eller
endog opløste i lutter saakaldte Smaafinner.
Finnerne bestaae i Almindelighed af en Hinde,
der sættes af fine, bevægelige Knolker, de saa-
kaldte Straaler; disse kunne enten være stive
og stikkende Pigtraaler eller ledbeede og klistede
Blodtraaler (s. Artt. Blodkanælle og Pigkanæ-
lle). Hudfinner kaldes Finnerne, naar de
mangle Straaler. Halens Bevæggelse til Si-
berne er det Middel, hvormed F. bevæge sig
frem i Sandet. Huden er i Almindelighed be-
slægt med Skæl, som ligger hver i sin Pøse og
dekket hinanden for Størstedelen; naar disse
Pøser gaae itu, gaae Skællene løs med det
Samme. Sjelbnere ere Skællene forbenede og
sæst eller erstattede af Beenstjølde og Been-
lørne; undertiden er Huden nøgen, men den
er da dækket af en rigelig Skiumaffonndring.
En saakaldt Sidelinie, o: en Kanal, der
aabner sig med en Række af Porer, sæes i
Reglen tydelig langs henad F.'s Sider og for-
beler sig ogsaa over Hovedet i flere Grene.
Mange F. bestidde som levende pragtfulde Far-
ver, en glimrende Glans og særdeles livlig
og broget Tegning, men denne hele Pragt
gaar ofte tabt i samme Diebil, F. optages
af Sandet, da Døden indfinder sig som Følge
af, at Gjællerne løbes sammen og tørre ind og

Kandbrættet standser; visse med stor Gjælle-
hule og lille Gjællepalte eller med andre Ind-
retninger til at holde Gjællerne fugtige udfyre
F. holde sig dog levende temmelig længe, naar
de komme paa det Tørre, eller søge endog af
sig selv op paa Land. F.'s Knolker udmærke
sig ved deres bløde, løse, svampede eller tres-
lede, med Vand og Olie stærkt gennemtrængte
Bov (s. Bræmme). Hvirvlernes Limeglasform,
Manglen af Halsvibrer, Vækkenhvirvler og
Brykbeen, Skulberpartiets Indledning paa Ho-
vedstalten, dennes sammensatte Bygning, Gjel-
lelaagets, Tungebeens- og Gjeldebuepartiets stærke
Udsving ere især karakteristiske for F.'s Be-
bygning. F.'s Mundhule er i Regelen rum-
melig og udfyret med taftrige Tænder, hvis
Bestemmelse dog sjeldnere er at tygge, i Reglen
kun at gribe Føden, som altsaa bringes i
heel Tilstand gennem Svælget ned i For-
dsielskanalen. Særegne Landformer fore-
komme hos Svulvene, Kollerne og Haierne; de
stærkeste Tænder findes ofte ved Indgangen til
Svælget, de saakaldte Svælgstænder. Nogle F.
ere aldeles tandløse. F. aande hele Livet igæn-
nem med Gjæller; Sandet optages i Munden
og føres, ved at løste Tungen, bagud mellem
Gjællerne og ud af Gjællepalten. Hjertet,
der blot tilhører Krebsløbets venste Side og driver
Blødet ud i Gjællerne, ligger tæt bagved disse
under Hovedet, foran Brykfinnerne. (Om
Svømmehæren s. d. A.). F.'s Hjerne er
meget lidet; af Sandserne er Rugten maaste
den stærkeste; alle 4 Næsebor vende ubadtil.
Høretælbaret er heelt indsluttet i Hjernefalken;
der findes hverken Øregang eller Øreaabning.
Diet er fladt, ubevægelig, stort hos Dybbands-
F., lidet hos dem, der leve i Dynd. (Om etet-
træke s. d. A.). De aandelige Anlæg ere
meget ringe, og særegne Ytringer af Instinct
sjeldne. De fleste F. lægge Æg (Rogn), ofte
i uhyre Mængde, men indstrænke sig i Reglen
til at grave dem ned i Sandet eller afsætte
dem paa Stene, Vandplanter o. besl. Strag
efter at være lagte befrugtes de af Hannen,
som overgyder dem med sin Sædvæst (Melle).
Levende Unger søde s. Ex. Kækerabben, de fleste
Koller og Haier. Mange foretage Vandringer
i store Stimer fra Dybet til Kysten for at for-
plante sig (lege); paa disse F.'s nogenlunde
regelmæssige Tilstedekomst paa bestemte Steder
til visse Aarstider beroe de vigtigste Fiskerier,
s. Ex. Silde-, Lørst-, Watrel- og Thun-
fiskeriet. Men det er en Bilsfarelse, naar man
har tænkt sig F.'s Vandringer som meget vidt-
løstige; dette er kun Tilfældet, naar de for at
ynge forlade Havet og søge høit op ad Flo-
berne, saaledes som s. Ex. Lægen og Støren.
F. findes i alle Hæve og ferske Vand og
afgive en vigtig Erhvervskilde for en stor Deel
af Menneftslagten; i Tropelandene findes de
fleste og de pragtfuldeste Arter, men i de kol-
dere Hæve er Individernes Mængde meget stor.
I Jordens Udviklingshistorie gaar F. tilbage
næsten til de ældste Læder, men det var da
ganske andre F.-former end nu, fortidsviis
Ganoiber og Haier. — F.'s Systematik er endnu
temmelig nfuldkommen: hverken den Pinnæste
Inddeling, der blot tager Hensyn til Finnernes
Plads, eller den Cuvierste, der gaar ud fra

Robbsætningen mellem Been- $\text{\textcircled{F}}$ og Brust- $\text{\textcircled{F}}$, eller de nyere Forsøg af Swainson, Agassiz, J. Müller og Dumeril have læst denne Op-gave. Naturligt synes det at inddele $\text{\textcircled{F}}$ i to, rigtigst ulige store Grupper: a) *Brigslæde* $\text{\textcircled{F}}$. (P. eleutherobranchii) med 1 Gjællespalte og et Gjælleslaag, under hvilket Gjællerne forresten sidde frit, i Reglen med fuldkomment udviklet Sælet, normal Skjælbelæbning og vifteformigt Hale; b) *Kæftgælde* $\text{\textcircled{F}}$. (P. desmobranchii) uden Gjælleslaag med flere (5-7) Gjællespalter, til hvis Bæge Gjællerne ere fæstede, Huden nogen eller beklædt med Torne eller Knuder, men uden virkelige Skjæl, Halen spids eller fjævet, Sælettet blødt og brusket eller hudagtigt. Til de sidste høre Rundmundene og Lævermundene, til de første en Mængde Familier, der kunne fordeles i 2 Kætter: 1) $\text{\textcircled{F}}$ uden Luftgang (P. aphysostomi), for største Delen tillige bryst- og pigslædede $\text{\textcircled{F}}$. (Abborer, Krøbe- $\text{\textcircled{F}}$, Læbe- $\text{\textcircled{F}}$, Ulle, Knurhaner, Tubse- $\text{\textcircled{F}}$, Kastjæbede, Skive- $\text{\textcircled{F}}$, Suge- $\text{\textcircled{F}}$, Rutlinger, Aleqvaaber, Torste, Flyndere, Baand- $\text{\textcircled{F}}$, Matreler, Matrelgæbber, Hundesteiler, Sandgrøvlinger, Naale- $\text{\textcircled{F}}$.); 2) $\text{\textcircled{F}}$ med Luftgang (P. physostomi), tillige i Almindelighed bug- og bløtslædede $\text{\textcircled{F}}$. (Maller, Karper, Karpelar, Hærrygge, Landkarper, Kal, Gjedder, Lax, Silb, Laxsilb, Lunge- $\text{\textcircled{F}}$, Gandoer og Støre). — Læren om $\text{\textcircled{F}}$ er i Ichthyologien (Dybskninger om Litteraturen til $\text{\textcircled{F}}$. s. Art. Ichthyologie).

Fiske, en i det gamle Norden og endnu paa Island brugelig Værdiansættelse, er det Halve af en Alen. Nu regnes paa Island 22 $\text{\textcircled{F}}$ til en Specie. I gamle Dage gjaaldt en Dre, der ikke indeholdt mere Søl end en Specie, 72 Fiske (s. Alen).

Fiskeand eller Skallesluger (Mergus Merganser, serrator og aballus) kaldes en Fugleslægt af Vændernes Familie og af Dylendernes Gruppe, som udmærker sig i Sammenligning med de agte Dylender ved sit lange, tynde og skarveagtige Næb, som er forsynet med stærke Tænder langs med Randene og med en Krog i Spidsen. De opholde sig og ruge om Sommeren ved de nordiske Kyster, men ogsaa ved Floder og Indsøer, ja ruge endog i hule Træer, temmelig langt fra Vandet; om Vinteren vise de sig paa Europas mere tempererede Kyster og Bænde. Ligesom hos mange Vænder er Havnens Fjerbragt smukt broget af Hvidt og Sort. De bytte fortrinlig og leve af Fiske, som de ofte fange flere i Forening ved at drive dem ind i en Bugt; heraf benytter man sig paa visse Steder, ibet man i de Bugter, hvor $\text{\textcircled{F}}$ pleie at fiske, anbringer et Slags Fangehuse under Vandet, hvortil Fiskene da tage deres Tilflugt mod $\text{\textcircled{F}}$.

Fiskeavl kendtes allerede i Oldtiden, forsaavidt man forstod at pleie Fiskene og sørge for hensigtsmæssig Føde til dem i Dagsnet med fersk eller salt Vand; men den kunstige $\text{\textcircled{F}}$. (Pisciculture) er først i den senere Tid rigtig kommet i Brug, for derved at opbhelpe de i de fleste europæiske Lande mere og mere forfal-dende Fiskefærier. Metboden har i ældre Tid været anvendt af en fransk Runt Pinchon, af en svensk Raadmand Lund i Finsborg, af Jacob i Rippe-Deilmold, af Shaw i Skotland,

senere af nogle bogefiste Fiskere (Géhin og Rémy), af Quatrefages, Millet og Coste i Frankrig, af Rasch i Norge. Norge og Frankrig ere de Lande i Europa, hvor der er gjort meest for denne Sag, paa isfærdvante Sted ved store Etablissementer i Gøttingen og Paris. I det Enkelte kan Fremgangsmaaden være temmelig forskjellig, men Principet er først at tilveiebringe en virksom Sammenblanding af de modne Forplantningsstoffer ved over en Skaal med Vand at trykke Rognen og Melten samtidig ud af Legefish med fuldmodne Forplantningsstoffer; dernæst at anbringe de befrugtede $\text{\textcircled{F}}$ gaaledes, at de ere beskyttede mod Roubdyr og andre Ulemper, hvortil ogsaa hører at sikre dem mod at fordæves og, naar Yngelen er udklækket og Blommen fortæret, at skaffe den en passende Føde, indtil den er stor nok til uden Fare at kunne sørge for sig selv. Millioner af Fiskeyngel, som ellers vilde gaae til Grunde, kunne paa denne Maade bevares, og med ringe Uleilighed kan en Flods eller en Søes Fiske- rigdom sørges i en overordentlig Grad. Man har hidtil mest anvendt Metboden paa Ferskvandsfiske (især Lax), men det kan ikke betvivles, at Fiskeavl kan drives paa lignende Maade med Havfiske, og store Resultater derved naaes. Ogsaa paa Østers og Muslinger kan en lignende Methode anvendes. Til de vigtigste Skrifter om denne Gjenstand høre: Coste, „Instructions pratiques sur la pisciculture“ og Rasch, „Om Viderne til at forbedre Norges Lax- og Ferskvandsfiskerier“ (Christiania 1857).

Fiskebeen, s. Dæder. — $\text{\textcircled{F}}$ er et hornagtigt Legeme, der udmærker sig ved sin Elasticitet og sin Spaltelighed efter Hovedfladerens Retning. — **Hvidt Fiskebeen**, s. Meerstium.

Fiskebjørne (isl. Dslabjörn, Åga) kaldes en Slægt af store Sjøpøber, der nylte paa Huden af forskjellige store nordiske Fiske, især paa Lørke og Haier. De udmærke sig ved, at kun de 3 forreste Væmpar ere ombannede til Krogben, ved at mangle $\text{\textcircled{F}}$ ggeplader og ved, at det sidste Par Halefjædder er bladagtigt og indbrettet til Sømning. Det i deres Mave indeholdte Blod danner ved Størkning og Indtørring en mørkebrun, glindsende, fast Masse af afgang Form med et Indtryk paaalangs; den bæres ubertiben som Amulet af de nordiske Kysters Beboere, som tilskrive den Lægeboomstraf mod Elak, Epilepsie o. s. v. Islænderne kalde den „Peters Steen“ og fortælle, at $\text{\textcircled{F}}$ engang var en stor Svai, men at den forfulgte St. Peters Fiskebaad, hvorfor han kaldede sin Lodstuen efter den, hvilken den nu, omstalt til $\text{\textcircled{F}}$, maa bære om med sig i sin Bug.

Fiskeflod, **Støre**, i Almindelighed kaldet **Wads Fiskeflod**, er en Flod i Nordamerika, Af-løbet af Søen Nylmer, der stæer i Forbindelse med Slævesøen. Den danner mange Indsøer og løber mod N. O. ud i Fiskehavet.

Fiskegle, s. Søle.

Fiskefanger kalde Fiskerne visse Monstrositeter af forskjellige Fiske, som udmærke sig ved et vanskabt Hoved med kort, stump Snude og pukklet Vand. Man har saaledes Lørke-, Sei- og Brosmelonger. Almuen sammenligner Pul-kelen med en Krone og tænker sig disse $\text{\textcircled{F}}$ som

Stimernes Ansøgere; Fangsten af en saadan F. antages at bebude Held i Fangsten.

Fiskelæus (Calligus) kaldes en Gruppe af smytlende Entomostraca (Copepoder), som opholder sig paa Gjællerne og Huden af forskellige Ferskvands og Saltvandsfiske i Reglen er hver Art indskrænket i sin Forekomst til en bestemt Fiskeart, men denne kan gjerne huse flere Arter af F. Fortroppen danner i Almindelighed et rundt, noget hvalvet Skjold, hvis Rand let slutter tæt til Fiskens Hud, og paa hvis Underside den nærbormige Sugemund, der omslutter de spysformige Kænbakter, er anbragt tilligemed Kjæbefødderne, der ligesom det andet Antennepar afgiver Kæbflader til at holde og bage sig fast med. Baglivet kan være mere eller mindre udviklet; ofte er det udviklet med vingeaagtige Forlængelser eller med Nøgflader, der ligne Ringebaktere; det bærer i Reglen 4 Par mere eller mindre udviklede Svømmefødder af samme Bestaaenhed som hos de fritlevende Vandløpper (Cyclops), samt 2 lange traadformige Pæggesække, i hvilke de fiskeformige Æg ere stablede i en Række ovenpaa hinanden. Gannen er i Reglen mindre end Gannen og som oftest ogsaa i andre Henseender forskjellig fra den. F. leve af Fiskens Substans, og formaae at flytte sig fra det ene Sted paa Fiskens Legeme til det andet eller fra den ene Fisk til den anden. Som nogle af de mærkeligste Arter kunne nævnes Torrens, Hellefynderens, Lærens, Maanefiskens og Stærns F. Gæerne huse ogsaa talrige Arter af F. Fiskene kaldes paa et Sted de sværere Planter i Døkket midtfisk, hvori Mæsterne, Spillet o. s. v. staae. F. er i Regelen af Æg, selv om Døkket ellers er af Fry.

Fiskene (lat. pisces) er det 12te og sidste Stjernebillede i Dyrekretsen. De ere to, forbundne ved et Bånd. Den sybligste culminerer i Begyndelsen af September ved Midnat, af October Kl. 10, af November Kl. 8 o. s. v., i en Høide af omtrent 36°. Den nordligste culminerer i Begyndelsen af October ved Midnat, af November Kl. 10, af December Kl. 8 o. s. v. i en Høide af omtrent 58°. Et derfra forskjelligt Stjernebillede er den sydlige Fiske (pisces austrinus), paa den syblige Himmel, men hvoraf ikke Meget er synligt hertilands. Det indeholder en Stjerne af 1ste Størrelse, som kaldes Pant (a piscis austrini), som culminerer den 3die Septbr. ved Midnat, den 3die Octbr. Kl. 10, den 3die Novbr. Kl. 8 o. s. v., men kun omtrent 4° over Horisonten.

Fiskenes er en Colonie i det søndre Spectat i Grønland (s. d. A.).

Fiskeodder, s. Odder.

Fiskepadder (Batrachia ichtyoides) kaldes den Afdeling af Halepadderne, der staae Fiskene nærmest derved, at deres Svirveler have den for Fiskene karakteristiske Timeglasform, og at de hele Livet igjennem beholde baade Gjællespalter og Gjællebuer. De forlade aldrig Vandet; de fleste Arter behoe det tempererede Nordamerika. 3 Henseende til Formen danne de en Række fra Salamanderformen til Dimeformen; jo mere langstrakt og orbannet Legemet bliver, desto mere træde Lemmerne tilbage i Udvikling. De deles i 2 Grupper: til dem, der hele Livet igjennem beholde ydre Gjællebue og en fiske-

agtig Lunge og aande baade med Gjæller og Lunger, høre: Arolotlen, Proteus, Menobrancheus og Siren; til dem, der miste Gjællerne, kun aande med Lunger og mangler Lunge, høre: Menopoma og Amphiuma (s. disse enkelte Art.). **Fiskepattedyr** kaldes undertiden Svalerne og Sølserne formeblst deres Lighed med Fiskene i Legemsform og Opholdssted m. M., men denne Benævnelse antyder alligevel ikke nogen dybere Overensstemmelse imellem Fiskene og de nævnte Pattedyr.

Fisker-Ring, den pavelige Segtring, s. Anulus piscatorius.

Fisur betegner i Lægevidenskaben enhver, saavel naturlig som sygelig, spalteformig Afvikelse mellem Legemets Æv, hvorved disse bog ikke ganske ere skilte fra Forbindelse med hinanden. I Anatomien er F. saaledes et almindelig brugt Udtryk for Spalter i Knoflerne eller i Organerne; i Sygdomslæren benyttes det om traumatiske Spalter (s. Ex. F. igjennem Hovedets Knofler) eller saadanne, som ere Følgen af en sygelig Virksomhed (s. Ex. F. af Endetarmsaabningen).

Fiskel kaldes i Chirurgien saadanne Saar, som kanalførmig trænge ind i Legemets Væv eller Hulheder, og som vedligeholdes ved, at der fra disse udtømmes igjennem dem Vædder eller Stoffer, der enten kunne være de naturlige Afsondringer (Spyt, Taarer, Slim, Urin, Chymus, Excrementer etc.) eller sygelige (s. Ex. Materie). F. benævnes snart efter det Organ, hvorpaa den har sit Sæde (s. Ex. Endetarms-, Blæres-, Mavefistler o. s. v.), snart efter det Stof, som udtømmes derigjennem (s. Ex. Urin-, Spyt-, Ruffistler o. s. v.). De ere i Almindelighed vanskeligere at bringe til Heling.

Fiskula (lat.) kaldtes det Suger, som man i Middelaalderen i den vestersandske Kirke betjente sig af ved Nydelser af Kæbveren, førend Kalken blev undbragen Legstanden.

Fis, et normannisk (gammelfransk) Ord (lat. Allus, fr. Alls), betyder, forbundet med et Gentavn, en Søn eller Efterkommer af den Nævnte (Fiswilliam, Fisgerald o. s. v. i England). I den senere Tid blev det især brugt til Betegnelse af engelske Kongers eller Prindsers nægte Sønner (Fisjames, Fisclarence, Fisroy).

Fisgerald (Lord Edward), irsk Statsmand, født d. 15de Octbr. 1763 paa Herregaarden Carton nær ved Dublin, udmærkede sig tidlig i den amerikanske Krig, tog efter sin Hjemkomst Sæde i det (doværende) irske Parlament og arbejdede der ivrig for at staffe det undertrykte irske Folk en gunstigere politisk Stilling; 1787—90 gjorde han en Rejse til Spanien og Nordamerika. Den franske Revolution hjulpe han med Begeistring, begav sig til Paris og blev paa Grund af nogle Uttringer der udslettet af Armeens Lister. Med sin unge Husfru (efter Nogle en naturlig Datter af Mad. Genis og Hertugen af Orleans, „Philippine Egalité“) begav han sig derpaa tilbage til Irland, hvor han snart blev et af Hovederne for den Modstand, som Bedderne af denne ulykkelige D reiste imod Englændernes af Frygt ligesaa meget som af Nationalsfordomme fremkaldte Undertrykkelse. Over hele Landet danne sig hemmelige Selskaber, saasom „Irish Union“, „Defenders“ o. s. fl.

F. udnævntes til „Unionens“ Generalisimus, og som Formand for sammes Regering traadte han i Brevvevling med det franske Ministerium. Dette sendte ham da (1796 og 1797) en Flaade med et Landingscorps til Irland, men Toget mislykkedes begge Gange. Regeringen fik ved Forræderi Underretning om den paatænkte almindelige Opstand. F. skulte sig længe i et Hus i Dublin, og en Priis blev sat paa hans Hoved; ved et nyt Forræderi opdagedes hans Tilflugtssted, efter en fortviolet Modstand faldt han haardt saaret i Regeringens Hænder, og Skafottet var allerede opreist for ham, da han døde forinden af sine Saar d. 4de Juni 1798. Hans Eiendomme blev under Georg IV tilbagegivne hans Søn Edward For F. (født 1794), som var udenlandssecretair for de udenlandske Anliggender i det 1858 af Lord Derby dannede Ministerium.

Fitzjames (Edouard, Hertug af), fransk Legitimist, Sønnens Søn af Hertugen af Berwick (s. d. A.), født i Versailles 1776, tjente i Emigrantshæren under Condé, opholdt sig siden i England og Skotland, traadte i Slutningen af Aaret 1813 som Underofficer ind i Nationalgarden i Paris og hidrog, ved at løbe igennem Gaderne med et hvidt Tørklæde og under Raabet „Leve Kongen“, ikke liden til at fremme Legionen imod en Kamp med de fremrykkende Allierede. Til Velskning blev han Oberst, Pair, Adjutant hos Kongens Broder o. s. v. Som fanatisk Legitimist stemte F. for Ney's Genrettelse, for sin egen Svoger Bertrands Forvisning o. s. v.; da Regeringen siden var ham for constitutional og liberal, hørte han oftere til Oppositionen (nærlig imod Decazes) og forsvarede endog i denne Retning Presens Frihed. Efter Julirevolutionen hørte han stedse til Oppositionen (1832 ansaaes han for hemmelig Deltager i Hertuginde af Berry's Foretagender), og i Deputeretkammeret (fra 1834) forsejlede hans Beltaalighed jelden at gjøre et stærkt Indtryk. F. døde 1838.

Fitzwilliam er Navnet paa en adelig engelsk Slægt, som nedstammer fra William Fitzgobert, Fætter til Edoard Bekjenderen. William F. født 1643, død 1719, blev 1716 Viscount af Milton og (irsk) Greve af F. William F., hans Sønnese, blev 1742 ogsaa engelsk Peer og ægtede 1744 Anna Bentworth, Søster til den sidste Hertug af Rodingham, hvoraf Familien siden (1807) antog Navnet Bentworth's. Dennes Søn William F., født d. 30te Mai 1748, arvede 1756 Faderens Titler og Eiendomme og 1782 sin Onkel Rodingham's upyre Rigdomme. I Overhuset, hvor han indtraadte 1769, hørte han under den amerikanske Krig og under Pitt til Oppositionen, men sluttede sig efter Ludvig XVI's Genrettelse til Regeringen, blev 1794 Præsident for Geheimeraadet og 1795 Bicefonge i Irland, men mistede, fordi han arbejdede for Katholikernes Emancipation, denne Post ligesom siden (1798) Posten som Forblieutenant for West-Reading i Northshire. 1806 blev han igjen Præsident for Geheimeraadet, men fratraadte Aaret efter med Ministeriet Grenville, tral sig berester næsten ganske tilbage fra de offentlige Anliggender og døde d. 8de Febr. 1833. Hans Søn Charles William Bentworth's, tidligere kaldet

„Lord Milton“, født d. 4de Mai 1786, kom allerede i sit 21de Aar ind i Underhuset, hvor han naalig 1809 og 1811 optraadte energisk imod Hertugen af York. Han hørte til det liberale Parti, stemte 1829 for Katholikernes Emancipation, hjalp til at sætte Reformbillerne igjennem, kom efter sin Faders Død i Overhuset og stemte 1846 for Kornlovenes Ophevelse. 1852 erklærede han sig dog for Ministeriet Derby; han døde d. 4de Octbr. 1857, fulgt af sin ældste Søn William Thomas Spencer Bentworth's, født 1815.

Fiume (tydsk „St. Veit am Pflaum“, illyrisk „Kafa“ eller „Rila“), Stad i det østerrigste Kroatien, har en smul Veliggenhed ved den lille Flod Fiumara's Udløb i Quarnerobugten (en Deel af det adriatiske Hav). F. har en vigtig Frihavn og betydelig Handel samt Fabrication af Borlys, Tobak, Papir, Læder og Lougverk samt Bryggerier og Garverier. 14,000 Indb.

Fivan eller Fuhn, engelsk Candareen, er en chineesk Guld- og Sølvøagt = 0,2758 fransk Gram = 5,77 danske Gran.

Fix (Theodore), fransk Publicist og Nationaløkonom, født i Solothurn 1800, besjæftigede sig fra 1830 i Paris med litterære Arbejder som Medarbejder ved flere Tidsskrifter og som Forfatter af egne Skrifter. Fra 1833 til 1836 udgav han „Revue mensuelle d'économie politique“; 1846 udgav han „Observations sur les classes ouvrières“, og døde d. 31te Juli s. A. — Theobald F., Broder til den Foregaaende, født i Solothurn 1802, studerede Philologie i Leipzig under G. Herrmann, var i Paris fra 1829 en Tilblang Medarbejder ved den nye Udgave af Stephanus's „Thesaurus Linguae Graecae“, var 1835–37 Lærer ved Collège Henri IV, og blev 1856 Statsraadets Bibliothekar. F. har udgivet Joh. Chrysostromos's, Euripides's og flere græske Forfatters Skrifter.

Fire Alkalier er Benævnelsen for de ildsaste Alkalier, Kali, Natron og Lithion, i Modsetning til Ammoniak, der er et flygtigt Alkali.

Fireerødgæret eller Tantalusdøgeret er et fysisk Legetoi, som bestaaer af et Væger med en skjult Hævert. Fyldes Døgeret heelt, bliver Hæverten slydt, og Døgeret tømmede da ganske.

Fixerer. Blandt de hyppigst anvendte Sikkerhedsmidler ved Pengekiselaase høre F. eller Indretninger, der forhindrer Laasens Opløsning, indtil man har foretaget visse Dreininger, Forskydninger, Tryk o. best. paa dertil bestemte Dele. Sikkerheden bestaaer i, at Laasens Opløsning maade holdes hemmelig; der forudsættes altsaa, at Indretningen er ny og eiendommelig, at Ingen uden Forfarbigeren kender den, og at Ingen har overværet Opløsningen. Fixere's laase staae af disse og flere Grunde langt tilbage for Combinationslaase.

Fix Idee kaldes en med sygelig Haardnakketthed faskholdt, ved et begrændet, feilagtigt Dømsdomme fremkaldt urigtig Forestilling om en Ting, hvilken Forestilling ubetændt forekommer hos isvrigt ganske sjælelig sunde Menneker, medens den dog ofte er den første specielle Virkning af en sig ubvirkende Sindslidelse.

Stj Luff er en forældet Benævneffe paa Kuller, fordi denne lader sig binde ved Kalk og Natron til ildsaftede Legemer (de fixe Alkalier).

Stjerner (lat. stellæ fixæ, faste Stjerner) kaldes alle de Stjerner, der synes usforanderlig at indtage den samme Plads paa Himlen.

Udsættelse til Planeterne, som idelig forandre deres Plads imellem F. 3 deres Udsættelse af sig fra Planeterne ved deres zitterende eller sunkende Lys, s. Scintillation. Med det blotte Nie sees paa Himlen omtrent 5,000 F. ; men betragtes Himlen igjennem gode Rikter, bliver deres Antal, om end ikke uendeligt, dog i det Mindste utælleligt. De inddeles efter deres Stands i Stjerner af 1ste, 2den, 3die Størrelse o. s. v. Kun de 6 første Størrelser ere synlige for jevnt gode Zine uden Rikter.

F. 8 Afstand bestemmes ved deres aarlige Parallaxe (s. Parallaxe og Aarlig Parallaxe). Denne er imidlertid for de fleste af dem aldeles umærkelig, og det er kun ganske saa Stjerner, hvis Parallaxe og deraf følgende Afstand er fundet, alle i dette Aarhundrede. Den største Parallaxe, man har fundet, er for α i Centauren, nemlig $0''.22$, (Henderson) hvoraf følger en Afstand af 220,000 Jordbanerabid eller 4,1 Billioner danske Mile. Da saadanne store Tal ikke give nogen klar Forestilling, bruger man ofte at betegne saadanne Afstande ved den Tid, Lyset bruger for at bevæge sig fra Stjernen til Jorden, idet Lysets Hastighed er 42,000 Mile i Secundet.

For α Centauri bliver denne Tid saaledes 3,4 Aar. Denne synes altsaa at være den nærmeste F. For afbillige andre har man fundet langt større Afstande (Polarstjernen 42 Aar), og for de fleste er Afstanden, som sagt, ubestemmelig.

F. 8 virkelige Størrelse er ikke i noget Tilfælde bestemt. Dertil vilde udkræves, at man foruden Afstanden tillige skulde kunne maale deres angulære Diametre. Men dette er ikke lykkedes endnu og vil heller neppe lykkes i Fremtiden. Derimod kan man ved photometriske Maal, naar Afstanden er bestemt, udfinde deres Lysevne i Forhold til Solens. Saaledes er Sirius's Lys til Solens, som 147 : 1, d. e. dersom Sirius's Afstand fra Jorden var den samme som Solens, vilde den lyse 147 Gange stærkere. Bihste man altsaa, at Overfladen forholdt sig, som Lysevnerne, vilde Sirius's Overflade være 147 og altsaa dens Diameter 12 Gange saa stor, som Solens. Men denne Slutning er usikker. Er Stjernen en Dobbeltstjerne og dens Afstand fra Jorden samt de to Stjerner's Omkredsitet er bestemt, kan man til en vis Grad finde Massens i Forhold til Solen, s. under Svanen.

Benævneffen fixe Stjerner er kun relativ rigtig, da de virkelig have en Egenbevægelse. Den stærkeste har man fundet for 2 Jmaas Stjerner, α Indi og 61 Cygni (s i Inderen og Nr. 61 i Svanen), nemlig respective $7''.7$ og $5''.3$ aarlig. Forresten er der kun 25, hvis Bevægelse overstiger $1''$ aarlig; for de fleste er den under $\frac{1}{10}''$. Da Solen selv er en F. , er der ingen Grund, hvorfor den skulde være undtagen fra den almindelige Lov, og det er derfor sandsynligt, at ogsaa denne, og dermed Jorden og hele Solsystemet, har en fremstribende Bevægelse i Rummet. Denne synes at finde Sted henimod et Punct i Stjernebilledet Hercules

(Rectascension 260° ; Declination 34°). Om en Centralsol s. d. A. — Der gives afbillige Stjerner, som i Tiberens Lov have forandret deres Stands eller deres Farvesfar. Rigelbedes høves afbillige Exempler paa ganske nye Stjerner, som i kortere eller længere Tid have været synlige og siden ere forsvundne. Den mærkeligste af dette Slags er Tycho Brahes Stjerne, som han fandt 1572 i Cassiopeia, og som var saa klar, at den kunde sees om Dagen, men forsvandt igjen efter 1,4 Aar. Paa periodiske Forandringer høves Exempler i Algol og Mira (s. disse Artt.); og der ere mange lignende. — Rigel som F. ligne Solen i Udsættelse til Lys, er der Sandsynlighed for, at de i Almindelighed, ligesom denne, ere Centra hver for sit System af mørke Legemer, som bevæge sig omkring dem. Disse vilde imidlertid aldrig kunne sees fra Jorden; men det er muligt, at enkelte Stjerner's Foranderlighed kan forklares som en partiel periodisk Bedækning af et eller flere mørke Legemer. Paa en eendommelig Maade har Tilværelsen af mørke Legemer vist sig ved Sirius, Procyon og Spica (Aret), idet disse Stjerner ere opbagede at bevæge sig om et mørkt Centrum i respective 50, 55 og 44 Aar. I begge Tilfælde maa Forholdet imidlertid være forskjelligt fra vort Solsystem; thi ingen af vore Planeter, selv ikke Juppiter, kunde enten frembringe Indtrykket af en partiel Solformørkelse for sjerne Verdeners Beboere eller bringe Solen synligt ud af dens Plads. Det maa altsaa være Legemer, som i Masse nærme sig eller overgaae selve de paagjældende F. See fremdeles Artt. Dobbeltstjerner, Stjernegrupper, Stjernetaaer, Raagestjerner og Melkeveien.

Fizeau (Hippolyte Louis), berømt fransk Physiker, er født i Paris den 24de Septbr. 1819. Hans Arbejder have fortrindsviis været optiske. Han har arbejdet endel over Photographie og over Lysets Interferens; men mest Berømmelse har han erhvervet derved, at han er den første, hvem det er lykkedes ved Forsøg her paa Jorden, at maale Lysets Hastighed (42,000 Jord. Mile i Secundet); i Forbindelse med Gouelle har han maalt Electricitetens Hastighed i Telegraphtraade, og i Forbindelse med Breguet, godtgjort, at Lyset forplante sig langsommere i Vand end i Luft, og at det i rindende Vand gik hurtigere med Vandet end mod det.

Fjalar og **Sjalar** heed de to Dverge, som dræbte Dvafer og blandede paa Flob med Sonning, der, som bestemt, paa treble og sjerde Gaand har sin Oprindelse fra Hgdraslsakten og Urbaveldet. Af Blandingen bruggede de den berømte Mjød, som man kun behøver at nippe til for enten at blive Fjald eller Sagemand. Siden dræbte de først Tætten Gilling og dernæst hans Dustru, men bleve nu tagne ved Ringebenet af Gilling's Søn Suttung, som satte dem ud paa et Skær, der i Flobtiden blev overfløjet af Havet. For atter at slippe fri herfra bøde de Suttung den dyrbare Mjød i Bød for hans Forældre, og han gik ind paa dette Forliig, hvorfor Mjøden fremtidig kaldtes Suttungsmjøden. **D.**

Fjeder, s. Fjer.
Fjeldbompap, s. Dompap.
Fjeldbue, s. Bue.

Fjeldbyr, f. Uvedyr.

Fjeldkras, f. Serv.

Fjeldkras (Søren August), fortjent dansk Landmand, Statsraad o. s. v., er født d. 2den Septbr. 1773 paa Hirschholm, blev Student 1794, studerede først Lovhundreden, derefter en kort Tid Theologie, gik 1796 til Jylland som Hauslærer og „Præbikstudent“, blev 1803 Godsforvalter paa Bisborggaard, senere paa Refsnæs, og blev 1809 Eier af Hovedgaarden Sindinggaard i Ringkjøbing Amt, hvor han siden uafbrudt har levet. F. har i et halvt Aarhundrede givet de jydskt Bededyrkere et folgebærdigt Exempel ved sin utrættelige Virksomhed, og har store Fortjenester af Bedeculturens Fremme samt af gode Græsarters Udbredelse. Ogsaa ved litterære Arbejder har F. virket frugtbringende for det danske Landvoesen; foruden hans „Veiledning til et godt Jordbrug for den danske Bondestand“ (1820—21), som endnu fortjener at læses og benyttes af den mindre Jordbruger, navnlig i Bedeegnene, og hans „Forsøg til en Haandbog for den danske Landmand, indeholdende Køens, Faarets og Svinets hensigtsmæssige Behandling og Pleie“ (1826), har F. leveret endel mindre Skrifter og Afhandlinger, især i „Tidskrift for Landøkonomie“. For at fremme den i Jyllands Vestergaard saa vigtige Træplantning, skænkede F. til det Offentlige et grundmuret Hus med Lilliggenne af 4 Str. Hartlor; tildeels i samme Niemed foretog F. i 1852 i sit 80de Aar en Reise til Campinen i Belgien, hvorom han bragte efter meddeelte en Beretning i „Tidskrift for Landøkonomie“ s. A. F. deltog efter kongl. Befaling i den Forsamling af oplyste Mænd, som i Aaret 1832 blev sammensat, for at tage nogle Gjenstande angaaende Danmarks Provinzialstænder under Overveelse, og mødte i den jydskt Stænderforsamling som kongl. Deputeret i 1836—40 og som folkevalgt i 1842—46, efter hvilken Tid han tral sig tilbage fra den politiske Virksomhed.

Fjenneslev er en Kirkeby i Sjælland, Sors Amt, Alsted Herred. Her boede Knud Lavards berømte Fosterfader Skjaln Hvide og efter ham hans Søn Affer Nys, og her var det, at dennes Husfru Juge 1128 fødte det endnu mere berømte Tvingingbar Absalon og Esbern Snare, s. Affer Nys. Til Minde herom har F. Kirke i mere end 4 Aarhundreder to Laarne, indtil der 1561 blev foretaget en Forandring. Kirken har nu kun eet simpelt Laarn; men to store og smukke Granitstøiler inde i Kirken, der rimeligvis have støttet de indvendige Siderum af de to Laarne, udgjøre endnu dens væsentligste Prydsæ.

Fjer. Saaledes kaldes en tynd Trælise, der skal tjene til Forbindelse af to Træstykker ved at trykkes ind i en Not (Kende). Ved Sammenpløining saar det ene Brædt en F., det andet en tilsvarende Not paa Kanten; ved Sammenpløining saar begge en Not, og deri indfyldes en Ios F. Til Dannelsen af den faste F. ved Pløiningen betjener man sig af en Hærsøvl med gaffelformigt Jern og tilsvarende Saal, samt med et Anslag; den er gjerne gjort i Cøt med den tilsvarende Nothøvl (Vistehøvl).

Fjere eller elastiske Legemer af saadan Form, at man med Letthed kan benytte deres Elasticitet,

navnlig forsaaubt som den viser sig ved Bøining, kunne være af Træ (helt Afstræ eller Balnsbetræ), af Støbmetaller (helt Jern, Messing eller Nysal), som oftest dog af hårdt og blaat anløbet Staal. Efter F.s Anvendelse kunne de være flere Slags. Efter F.s Anvendelse kunne de være flere Slags. **Drivfjere** til Uhre, **Spillebaaser** og andet fint Maskineri ere en spiralførmig oppvillet Staalstrimmel, som oftest indbesluttet i et Fjerhjulns. De gjøres, efter Stræffelsen, ved Udplætning af Staaltraad eller Staalstænger, eller ved Klipping af Staalplader. **Reactionsfjere** kaldes man undertiden saadanne Drivfjere, der alene skulle virke i korte Afstande, saalom Slagfjere i Geværlaase, F. i Laase, Stræffiller o. fl. Saadanne F. kunne være lige, sammenbøjede, vundne i Spiralt eller i Struelinie. Til Reactionsfjere kan man ogsaa henregne Spiralfjere i Lommeuhres og Stræffjere i Chronometerens Schappement. **Træfjere** og **Svænsfjere**, der tjene til at holde bevægelige Gjenstande i bestemte Stillinger, ligne meget Reactionsfjere. **Dæksfjere** bruges især ved Bogne for at frie dem for de Nysfjeler, Deienes Ujevnheder ellers vilde foraarjage; de anvendes af forskellige Former, men oftest samlede af 4 eller flere Blade, det ene stedse længere end det andet. **Tonefjere** bruges meest til Slagulyre, men undtagelsesviis ogsaa istædbesfor Kirkeskoffer. De imaa ere bøjede een eller flere Gange om i en Cirkel og træffes af Hammeren tæt ved Befæstelsespunctet; de store ere bøjede som et A og ophænges saaledes i den noget afrundede Bugt, at de kunne svinge frit. Ogsaa i Harmonikaer og Spillebaaser bruges Tonefjere, men her ere de formede som flade, ved den ene Ende befæstede Lameller. — **Forsjellige Gjenstande** benævnes efter F., naar disse give dem en fra andre forskjellig Bestaaenhed; saaledes **Fjeræssere**, hvis to Been ere forbundne ille ved et Charneer, men ved en F., der stræber at aabne Passeren; **Fjermedbræder** med dobbelt legelørmigt vundne Bærfjere istædbesfor Krolshaar; **Fjertænger** (Bincetter) med tynde, støbmetallerne Been, der enten aabne sig ved Elasticiteten, men lukkes ved et let Tryk med Fingrene, eller omvendt; **Fjerægte**, hvor en Fjer angiver den Bøgt, hoormed f. Ex. en Stræffjer er betyngnet, og som ere vel stillede til hurtig, men ille til nysigtig Veining.

Fjere ere den for Fuglene karakteristiske Belsæbning af Huden, der erstatter dem Haarene og kan betragtes som en efter Fuglens Behov lempet Ombyndelse af disse, hoormed F. ille alene formaar at vedligeholde en høi Varmegrad i Fuglens Legeme, men ogsaa betinge Flugten (s. Bugt). F. ubvirkes ligeform Haarene af Kiim, der ligge i særegne Substælle og have en meget rigelig Tilførsel af Blod, og ombyttes ligeledes periodisk med nye (s. Væbning), da de efterhaanden ved Slid ere blevne uskillede til deres Bestemmelse; efterat F. have naaet deres fulde Udvikling, standser nemlig deres Væxt. F. inddeles i **Dæksfjere** og **Dunn**; hinc ere mere stive og faste, danne en sammenhængende Flade, have en tydelig Ribbe og ere stærkt farvede paa deres ubvendige Side; de tjene til at beskytte Fuglen mod Vind og Veir (egentlig Dæksfjere) eller til at bevæge Legemet igjennem Luften (Styre- og Slagfjere). De kunne selv bevæges ved egne

smaa Røstler, og Fuglen kan derfor villaaflig lægge dem ned og rejse dem og herved forandre sit Udfæende endel. Endver F. bestaaer af Ribbe og Fane, hin iggen af Skafstet og Posen, hvilkens sidste er omfluttet af Hudskæften og indeholder den indtrædende **Fjerlæn** („Sjælæn“ i F.), samt forfatter sig som en haardere Belskæbning henad Skafstets Rygside. Fanen er sammenfat af 2 Rækker af Straaler, fra hvilke der iggen paa lignende Maade udgaaer 2 Rækker af Distraaler, som dække hinanden og ere hængte sammen ved ganske smaa Kroge. De egentlige Dækfjer ere mindre, bære i Almindelighed en bunet Difane og ere selv for en stor Del bandede forneden; Styres- og Svingsfjere ere større, uden Difane og næsten uden noget bunet Parti. Dæmne ere smaa, bløde og løse, Posen meget lille, Ribben ubetydelig udviklet eller manglende, Farven graalig eller hvidlig; da Distraalerne ikke hænges sammen af Smaakroge, kunne de ikke nogen sammenhængende Fane; de sidste fjalte mellem Dækfjere og tjene til at holde Legemet varmt. Visse Fjerformer staae paa Overgangen mellem Duun og Dækfjer og benævnes **Duunfjer**, f. Ex. Strubfjens. Fjerforret forekomme ofte ved Fuglens Næb. F. bestaae ofte ensformig hele Fuglens Legeme, men ere forbedte i saakaldte „Debe“, afskifte ved bandede eller albeles nøgne „Gange“. Det Enkelte i Grupperingen af F. er forskelligt, men gaar altid ud paa at lette Fuglens Bevægelser, saa at Fjerdragten kan slutte lige tæt og ligge lige glat, hvorledes Fuglen end bevæger sine Lemmer, sin Hals o. s. v. Særegne Fjerprydelser (Krauer, Toppe) udmærke ofte visse Fugle, idetmindste det ene Røn (f. Ex. Paradiisfugle, Paa-fugle). Efter Røn, Alder og Aarstid variere Fjerdragten Udfæende og Farver altid noget, hos visse Fugle overmaade stærkt. For at beskytte f. mod Vandet, indsmøres de ved Hjælp af Næbet med en Dilt, der afsondres af Sælskæften. Stærkest er denne Afsondring hos Svømmefuglene; kun hos disse have F. en saadant Elasticitet og ere tilfæde i en saadan Mængde, at de ere tjenlige til Sænglesker o. desl. Eddersfuglens F. nyde i denne Henseende den største Anseelse.

Fjermøl-vinge (*Alucita*, *Pterophorus*) kaldes nogle smaa og fine, hvidlige Natsummerfugle, hvis Binger ere lødende i flere smalle Flige, som ved de lange Paar, hvormed de ere besatte, saar Lighed med Fjer.

Fjerfjer (*Cirrus*) kaldes de meget fritsvævende, høide, udtroledede Fjer, som ofte sees paa den klare Himmel. Paa Grund af den store Høide, hvori de befindes sig, kan man ikke tænke sig Andet, end at de maae bestaae af fine Siemaale. De findes ofte i Svæber, der meget overstrøbe en Mtal over Jordoverfladen.

Fjerfjerne, f. **Sollie**.

Fjerbægt kaldes et Veieredskab, hvor et Legemes Vægt bestemmes ved den Væining, det kan give en Staalstjer, som enten kan være sammenrullet i en Skruelinie eller have mange andre Former. Disse Vægte ere meget nemme at bruge, men tabe let i Næiagtighed, da Fjeren i Løben kan forandre sin Spændighed.

Fjerdæl, f. **Sæl**.

Fjæsting (*Trachinus draco*) er en 8—12“ lang Søavfisk med et langstrakt, stærkt sammentrukt, skjælet Legeme, med opstående Mund og med en stærk Pig paa Sjællælaaget; den første Rygsfinne er liden, den anden Rygsfinne og Gælfinnen er derimod meget lange og begynde tæt bagved Hovedet; Bugfinnerne sidde under Stræben. Den er hyppig ved de danske Kyster og er ret velsmagende, men dog ikke Gjenstand for noget særligt Fiskeri. Stikket af dens Gjællepig og Rygsfinnepigge frygtes meget. Endnu giftigere ansees den sldligere og mindre *T. vipera* for at være.

Fjølner var isølge Snorre en Søn af Yngvefret og arbeide Upsal efter ham. Han holdt godt Raboffab med Frode Fredegod i Leire, og de besøgte gjensidig hinanden. Engang, da Frode var i Upsal, solgte F. ham Vættepinderne Fenje og Menje; men da F. sidste Gang var i Leire, blev det ham, som maatte betale Gildet; „dog var det ikke Frodes Skib“. Frode tog imod ham med et godt Gæstebud, og der blev drukket tæt. Efter Gildet blev F. med sine Mænd fulgt til No i andet Stodværk. Men om Natten vaagne de han og gif ud paa Svalen. Han var endnu ør i Hovedet, og da han vendte tilbage, tog han seil af Døren, og istedetfor Sængelammeret kom han ind i et andet Kammer, hvor der var et Hul i Gulvet, som førte ned til det mægtige Njødler. I dette faldt han og drukne, hvorfør ogsaa Thjodolf af Dvine synger: „Ham vog ei Sværd, men han forliste i vindløst Kjør“. — **S. Todefson** var Palmatofes yngste Farbroder, men blev uenig med sine Brødre over den Arv, han fik efter sin Fader, og gif derfor til Harald Blaataands Hird. Han blev Kongens Kortrolige og hjæbde ham til Had mod sine Brødre; han lefjagebe ogsaa Kongen, da denne sauk for Palmatofes Pii, og Pilen gjemte han. Siden, da Svend Tveffjag dral sin Faders Gravøl og hertil havde indbudt sin Fosterfader Palmatofe, fremtog F. Pilen og lod den gaee Bordet rundt, til Palmatofe kjendtes ved den. Nu havde F. da ogsaa fremkaldt Had imellem den unge Konge og sin Broderfjøn, hans Fosterfader, men Glæden værede kun kort; thi da Palmatofe rejste sig for atter at søge sine Skibe, lødede han sin avindsyge Slægtning, den unge Hofmand, fra Hoved til Stulder. **S.**

Fjølnerne (maastee af Fjøl o: Pii), ogsaa kaldet **Floddyne**, den nordiske Modernatur, blev ved Odin Roder til Thor. Der er imidlertid ogsaa dem, som ville gjøre F. til Friggens Roder, thi Genealogien er paa dette Sted noget usikkert. **S.**

Flaade er et til et bestemt Diemed samlet Antal Skibe under en fælleds Overbefalingsmand. For at danne en F. maa man til Drølogs idetmindste have 18 Skibe, ellers kaldes det Flotille eller Eskadre. Ved F. forståes ogsaa ofte en Stats samlede Smagt, og kaldes da **Krigsflaade** til Forskjel fra **Handelsflaade**, som er samtlige til et Land henhørende Handelsflibe. En F. eller **Kommerflaade** er en flydende Platsform, danned af gamle Rundholmer eller andet Tømmer, der ere boltede sammen og forsynede med et Dække af Planker.

Flacius (*Matthias*), egentlig **Flaciå**, efter sit Fjødland kaldet **Illyricus**, er en af de

betydeligste Personligheder i den efter Reformationen følgende Tid, fremtrædende ved den Energie og Deltalende, han viste i Kampen for den rene lutheriske Lære og for Svælsens af en tilsvarende Cultus- og Forfatningsform, men tillige ilde omtalt for sin lidenskabelige og hensynsløse Iver. Han var født 1520 i Syrien, blev 1544 Professor i Hebraisk i Wittenberg, men drog, utilfreds med Leipziger-Interimet, til Magdeburg og gik 1557 som Professor i Theologien til Jena, hvor han blev indviklet i en heftig Strid med Strigel angaaende Synergismen og Arvesynden, ifølge hvilken han blev landsforviist. Med sin store Familie vandrede han nu under tryllende Raar omkring til forskellige Steder, indtil han omfird i Frankfurt a. M. fandt et stabigt Opholdssted til sin Død 1575. Hans Tilhængere, Flacianerne, fulgte hans Betragtningssmaade af Arvesynden, som de ansaae for den menneskelige Naturs Substant. F.'s væsentligste Fortjeneste bestaaer i Udgivelsen af det vigtige kirkehistoriske Værk: „De Magdeburgische Centurier“ (i. Centurier). (Sagn. Dr. A. Ewelen: „M. F. Wyrnics, eine Vorlesung“ (Berlin 1844).

Fladgar, f. *Cyperus*. — **Fladbælle**, f. *Lathyrus*. **Fladbermine** er en lille Mine eller Don uden Gallerie, og som ikke er anbragt dybere under Jordoverfladen end omtrent 12 Fod. Underriben anbringes Bomber i dem (Bombefladberminer), underriben lades de med Steen ovenpaa Krudtklassen (Steen-Fladberminer).

Flade er en af de geometriske Størrelsearter. Den er Grænset for et Legeme (dets Overflade) og har kun to Udstrækninger, Længde og Bredde, men ingen Tykkelse. En f. er enten ret, krum eller brudt. En ret f. er den, hvori der overalt kan neblægges rette Linier. Den kaldes ogsaa et Plan (lat. planum, forskjellig fra en Plan, lat. consilium). En krum f. er den, hvoraf ingen Deel er ret. Den kan være enkelt krum, naar der i visse Retninger kan neblægges rette Linier i den, f. Ex. en Cylinder (Kalkelovnsrør), eller dobbelt krum, naar dette i ingen Retning kan ske, f. Ex. en Kugle. Naar en f. bestaaer af flere Dele kaldes den brudt. Tre Delene af forskjellig Beskaffenhed, nogle Planer og andre krumme Flader, kaldes den tillige blandet.

Fladeindhold. Som Maal paa dette bruges Kvadraterne af de forskjellige Længdeenheder, f. Ex. Kvadratmil, Kvadratalen o. s. v., f. Stabemaal. — Indholdet af en Trekant er det halve Product af Grundlinje og Høide, naar begge udtrykkes i samme Enhed; f. Ex. naar Grundlinjen er 2 Fod 6 Tommer, og Høiden 10 Tommer, er Indholdet $\frac{1}{2} \cdot 30 \cdot 10 = 150$ Kvadrattommer = 1 Fod 6 Tommer \square . Endvder retlinet plan Figur kan udmaales ved at inddеле den i Trekanter og beregne hver Trekant for sig. Beregningen af krumlinede plane Figurer skeer i Praxis (i Landmaalingen) ved at betragte de krumme Linier som brudte. Om Cirkelens Indhold, f. Cirkel. — Krumme Fladers Indhold udtrykkes ligeledes ved Kvadraterne af Længdeenhederne og forudsatte altsaa en Sammenligning med en plan Figur, kaldes derfor ogsaa Planification. Forfaavidt den krumme Flade kan udfoldes i et Plan (som Cylinderen og Keg-

len), tænkes dette skeet. Naar de ikke kunne udfoldes i et Plan (som Kuglen), kunne de dog tænkes bestaaende af uendelig mange uendelig smaa Dele, som hver for sig ere Planer, og disse tilsammen blive ligegyldige med en plan Figurs Indhold. Om Keglens, Cylinderens og Kuglens Overflader f. disse Art.

Flademaaal eller **Kvadratmaal** ere Maal paa Fladeindhold. Som Enheder for samme benyttes de Kvadrater, hvis Sider ere de sædvanlige Længdeenheder. De benævnes Kvadratalen, Kvadratfod o. s. v. og betegnes gjerne \square Alen, \square Fod. Da to Kvadrater forholde sig som Kvadrattallene af deres Sider, maae Reductionstallene kvadreres. Altsaa er 1 \square Fod = 144 \square Tommer, 1 \square Tomme = 144 \square Fimnier (Strides ogsaa 1' \square = 144'' \square ; 1'' \square = 144''' \square). Ligeledes 1 \square Alen = 4 \square Fod, 1 \square Favu = 9 \square Alen o. s. v. Dette Slags f. benyttes i alle Lande, idet hvert Lands forskjellige Længdemaaal lægges til Grund. Men ved Siden deraf benyttes andre f., især som Maalmmaal, der da have et bestemt Forhold til Kvadratet af en Længdeenhed. Saaledes er i Danmark 1 Lønde Land = 14000 \square Alen og deles i 8 Skjæpper à 4 Hjerdingar à 3 Album. De forskjellige Landes f. ere anførte under disse Landes Navne, ligesom ogsaa under deres egne Navne, som Morgen, Suchert o. s. v.

Fladlus, f. *Lus*. **Fladorme** eller **Planarier** (Planaria) kaldes nogle smaa, flade, overordentlig bløde, ulebede Orme, som beboe det ferske og salte Vand. De bevæge sig langsomt fremad deels ved at udstrække og sammentrække deres Legeme, deels ved de Himehaar, hvorved dette er beklædt. Enkelte f. gaae fra det ferske Vands Bredder op i det vaade Mos ved Bredden; i de tropiske Urskove træffes prægtigfarvede Landfladorme og blege og blinde Jordfladorme, der leve i Jorden ligesom Regnorme. Til f. henregnes ogsaa Stimbenblærerne eller Nemertinerne (Nemertes), der ere mere langstrakte, baandformige, men ligesom f. ulebede, bløde, overordentlig sammentrækkelige og foranderlige i deres Form og uden Spor til Lemmer; de leve i Høvet i tomme Staller, mellem Langrødder og i Sandet eller Dyndet. Enkelte opnaae en uhyre Længde (f. Borlasia).

Fladstrand, f. *Fredersikshavn*. **Fladtang**, f. *Wietang*. **Fladtrykning** af en Sphæroide er den Størrelse, som afgiver et Maal paa Sphæroidens Afvigelse fra Kugleformen. Ligesom nemlig en Kugle kan tænkes opstaaet derved, at en Cirkel dreier sig om en af sine Diametre, saaledes opstaaer en Sphæroide ved en Ellipses Omdreining om sin lille Ase. Ved f. forstaaer man nu Forskjellen imellem den lille og den store Ase, divideret med denne sidste, hvilket Tal pleier at udtrykkes som en Brøk med 1 til Tæller. Jorden er en saadan Sphæroide. Den store Ase er Æquatorialdiametren, som er 6,544,154 franste Toiser eller 1721,00 danske Mile. Den lille Ase er Polarbiametren, som er 6,522,279 Toiser eller 1716,11 danske Mile. Forskjellen imellem disse er 21,875 Toiser, og f. er altsaa $\frac{21875}{6522279} = \frac{1}{300}$ (næagtigere $\frac{299}{1111}$). —

Grunden til denne Jordens Skiftelse er den ved Rotationen aplede Centrifugalkraft, som er en Bestræbelse hos de enkelte Dele til at sjerne sig fra Rotationsaksen, hvilken Bestræbelse er saa meget stærkere, jo fjernere de ere fra denne Ase. J. kliver saa meget større, jo raskere Rotationen er og jo større Legemet er. Af begge Grunde er den især betydelig paa Planeterne Jupiter og Saturn, som baade ere meget større end Jorden (Diametrene respective $11\frac{1}{2}$ og $9\frac{1}{2}$ Gange Jordens), og hvis Rotationsstiber ere meget korte (begge omtrent 10 Timer). Den er paa Jupiter omtrent $\frac{1}{10}$, paa Saturn $\frac{1}{8}$. Paa de andre Planeter er J. liig eller mindre end Jordens, og kan derfor ikke bestemmes ved Observation.

Flag er i Almindelighed et firkantet Stykke Løv af forskjellige Farver, som hejses ved Agerstæben af et Skib for at tilkjendegive, til hvilken Nation det henhører. J. kaldes et **Statflag**, naar det er altselve firkantet i Form af et Rektangel, og **Skiffsflag**, naar det i den ene Side har et triangulært Udsnit. En egen Art af J. benyttes derimod til at udtrykke Ord eller hele Sætninger, enten imellem Krigsskibe henhørende til samme Nation, eller mellem Handelskibe af samme eller forskellig Nation; disse kaldes **Signalflag** (see videre under **Signaler**).

— **Flaget** er en Paradering med alle Flagene ombord i et Skib, ordnet paa en eller anden Maade, Noget, man gjør Brug af ved høitidelige Leiligheder. — **Flag i Sjong** er Nationsflaget heist, naar det er sammenbundet; dette er tegn til, at man behøver Hjælp. — **Flagstil** er en Stang opreist agter paa Skibet bestemt til derpaa at hejse flaget. — **Flagstib** er det Skib i en Flaade, hvorpaa Admiralen har heist sin Commando. — **Flagmand** er en Admiral, som har Commando; er det en virkelig Admiral, da har han et Flag hejst paa Stortoppen; er det en Viceadmiral, er flaget hejst paa Fortoppen, og er det en Contreadmiral, fra Krudstøppen.

Flagellaanter eller **Svøbebrodre** er Navnet paa Bødsforeninger, som i Procession drog fra By til By med tilhølet Svøbe, blottet Overkrop og en Svøbe i Haanden. En fane eller et kors blev baaret foran Toget, som blev anført af en Formand med Vebhjælper; alle Deeltagerne havde et kors spæet paa Klæbningen, derfor kaldes de ogsaa Korsbærere eller Korsbrodre (crucifleri, crucifrates). Under Bødsfange indbød de Tilskuere til Deeltagelse, og Slæren vøgede ofte op til Hundreder og Tusinder. Den Enkelte var forpligtet til at blive i Selskabet 33 eller 34 Dage til Minde om Antallet af Christi Leveaar. I Kirkerne og paa offentlige Pladser lastede de sig ned og pibstede sig paa Stulbre og Arme, indtil Forsangeren havde sunget sin Sang til Ende; derpaa antraabte de under Graad og Klage Gud og den bellige Jomfru om Barmhertighed. Bidrøningen skete to Gange om Dagen offentlig og derpaa endnu endnu engang ved Nattetid. Den første Forening af denne Art oplopm 1260 i Perugia. Det følgende Aar kom de sig rundt omkring i Sydland, Østerrig og Polen, men forsvandt endnu samme Aar. Men den egentlige Tid for Flagellaantogene er det 14de Aarb., da den

stræffelige Pest, som kaldes den sorte Død, rasede omkring i Landene. De begyndte i Foraaret 1349 i Magdeburg og viste sig derefter flere Steder ved Rhinen, i Schweiz, i England og Frankrig. Denne Gang drog ogsaa Slæder af Dvinder med. Disse Tog vare i Begyndelsen høist populære og vakte overalt Beundring og Deeltagelse, men da Sagen blev mere almindelig, begyndte de at falde til Besvær, Geistligheden traabte op imod dem, og Bevægelsen blev efterhaanden undertrykt. Sporadisk og hemmelig forekom J. endnu i Begyndelsen af det 15de Aarb., især i Thüringen, hos Kryptoflagellaanter, men hvor man traf dem, blev der indløbet retslig Forsølgelse imod dem, og Mange døde paa Baalet. — Esign. C. G. Førstemann: "Die christlichen Geislergesellschaften" (Galle 1828).

Flageolet (fr.) kaldes en lille Fløite med en Snabel, 6 Tonehuller og et Omfang af to Octaver. — **Flageolettoner** (sons harmoniques, flautino) ere fine, klare, meget høie Toner paa Strøgeinstrumenterne, som frembringes ved, at Fingeren kun ganske svagt berører Strengen ved en Svingningsknude. — J. er i større Orkestre et 1 Fods aabent Register af Principalmensur.

Flagergul eller **Flitter**, ogsaa **Messingsfolie**, kaldes de tyndeste Messingsplader paa f. Ex. 7500 Tommes Tykkelse. De ubvales først, et stort Antal paa engang, men overhænges tilsiðst med hurtige Slag af en lille poleret Rastflammer.

Flagermus eller **Haarbringebe** (Vesperiliones, Chiroptera) kaldes den ved sin Flyveevne udmærkede Afdeling af Pattedyrene, hvis Forlemmer ere omdannede til Flyvespibder eller Vinger. Det er smaa Dyr med en kort, sammentrængt Krop, bedækket af en blød og sølvfarvet Pelt; Forlemmerne (især Underarmen, Mellemskæben og Fingerebbene af de 4 Fingre) ere stærkt forlængede, og en blød og fin, ubehaaret og nerveiig Hud (Flyvehinden) er udspilet mellem Fingrene, Armen, Kroppen og Bagbenene; her hører den op ved Hælen, men fortsætter sig hos abfjellige J. ogsaa mellem Bagbenene, optagende Hælen i sig. Udsolbet afgiver denne Hinde, der støttes og udspiles af Forlemmerne, et fortrinligt Flyveredskab; sammensolbet i Form af et N forhindre den ikke J. i at krøbe og klatre ved Hjælp af den frie Tommefingers Klo og Bagpoterne, hvis Leer ere normale og udstrøede med Kløer. Af de andre Forfingre er kun den anden (Føgefingeren) undertiden forsynet med Klo. Dinene ere meget smaa, Drebruffen derimod altid af et anseeligt, ofte af et forholdsviis uhyre Omfang. Det svage Syn erstattes J. deels af Hørelsen, deels af Substansen, som har sit Sæde i Flyvehuden, den store Dre-hud og særegne Subblade, som ofte pryde J.s Næse. J. ere i hele Nattdyr, der i Morgen- og Aftenbemæringen søge deres Føde, bestaaende af Insecter, som de fange i Flugten; deres Lænder ligne ganske Insectivorerens. Deres Mængde staaer derfor ogsaa i et naturligt Forhold til Insectordenens Rigdom; i Grønland findes der ingen J., i Danmark c. 10 og i Braslien over 50 Arter. Her i Norden ligge de om Vinteren i Dvale, hængende tæt sammenpakke, ofte flere Arter mellem hinanden, i hule Træer, Gulre, Ralkjelde, Stroe i gamle

Bygninger o. s. v. De søde i Reglen kun 1 meget stor, nogen, forvinget Unga, som Moderen understøtter ved at bise Halestjuehuden opad og saaledes danne ligesom en Pung for den; selv naar den flyver ud for at søge føde, hænger Unga saaledes fastsaget til dens Drøft. De insectæbende S. kunne indbeles i de glatnæsbede og Bladnæserne (s. b. A.) Til hine høre alle hos os forekommende Arter, f. Ex. den store brune F. (Vesperillo noctula), indtil 15" mellem Spibsen af Vingerne, den store graae F. (V. marianus), 12½", den langstrede F. (V. auritus) og Dverglagermusen (V. pipistrellus) kun 7—8" i Vingebrede. De frugtæbende S. (Pteropus), ogsaa kaldte "flyvende Hunde", overgaar de insectæbende i Reglen betydelig i Størrelse. Kroppen og især Hovedet ere desuden mere langstrakte, Behaaringen er kortere, Ørene mindre, Pefefingeren ofte forsynet med en Klo, Kindtænderne ikke spibstakkebe; endelig ere de mere Dagdyr end de øgte F. og leve fortrinnsvis af Frugter. Deres Forekomst er indskrænket til de hebe Egne af Afrika, Asien og Australien.

Flagrende kaldes de Dyr, der ikke ere i Besiddelse af Binger eller af en virkelig Flyvehud, men derimod af en Flagrehud, d. v. s. en Forlængelse af Kroppens Hud, beklæbt paa samme Maade som denne, paa Legemets Sider mellem For- og Bagbenene. Ved Hjælp af den kan Dyret vel ikke flyve, men enten, benyttende den som Faldskjærm, dale ned fra høitliggende Steber, f. Ex. Trætoppene, eller gjøre Spring af en forbaubende Længde i en straa eller endog temmelig horisontal Retning, f. Ex. fra et Træ til et andet. Exempler herpaa ere blandt Pattedyrene de flyvende Egern (s. Egern), Flyvepungaberne (s. Pungaber) og Flagreuben (s. Galeoptilæ). Hos alle disse er Flagreuben udspændt mellem For- og Bagbenene, hos den sidnævnte tillige mellem Bagbenene og Halen og mellem de temmelig forlængede Fingre. Den nærmer sig derved til Flyvehuden hos Flagermusene, hvilken Darnelse isvrigt ved Hudens Fiinhed og Røgenhed er aldeles forskjellig fra Flagreuben. Blandt Krybdyrene repræsenteres Flagreuben af Dragen, hvor Flagreuben er skallet ligesom den vrigte Hud og sættes af Ribbenene, ikke, som hos Pattedyrene, af Lemmerne.

Flabault (de la Villarderie, Auguste Charles Joseph, Greve af), fransk General og Diplomat, født d. 20de April 1785, steg hurtigt i Militæretaten, gjorde de fleste Felttog under Napoleon med og blev 1813 hans Adjutant samt Divisionsgeneral og Greve. Under de 100 Dage blev han Pair, opholdt sig i længere Tid i Schweiz og England, indtog efter Julirevolutionen 1830 sit Sæde igjen i Pairskammeret og sin Plads i Armeen, var Gesandt ved forskjellige Hofte, navnlig i Berlin og Wien (1842—48), og blev d. 31te Decbr. 1852 Senator.

Flat, s. Vante.

Flamborough Head, et Kæs i Yorkshire i England, har et vigtigt Fyr og en Flekke af samme Navn.

Flamen var hos Romerne Denævnelser for flere af de enkelte Guders Præster; Insigniet for deres Verdigbed var en tegledannet Hovedbeklædning, der endte i en tynd, med Ulv omvunden Epids. Flamines af patriciske Slægter

(for Jupiter, Mars og Quirinus) vare allerede indsatte af Numa. De havde mangehaande Forrettigheder fremfor de plebejiske F., saafom sella curulis, egne Victorier, Offerbrenge (Camilli), Dølgter med Afskret o. lign.; men paa den anden Side vare de underlæste store Indskrænkninger, de turde f. Ex. ikke bestige en Døst, ikke forlade Staden Natten over og maatte nedlægge deres Function ved deres Instruers Død.

Flamingo (Phoenicopterus) er en smul og mærkelig Vandfugleslægt, tilhørende Afens, Afrikas og Americas Kyster, Floder og Søer. Med en forholdsvis lille Krop forbinder den Hals og Been af en overordentlig Længde og Tyndhed, Svømmesødder og en ganske særegen Næbform. Næbet er nemlig bisset nedad under en stump Vinkel og tallet i Randene ligesom hos Uenderne; Overnæbet er fladt, Undernæbet hunk. Farven varierer fra det næsten Hvide til et stærkt Rosenrødt især paa Vingerne, kun Svingsfjærene ere sorte. Paa Grund af deres lange Been henregnes F. sædvanlig til Vadefuglene, men de ere aabenbart Svømmefugle og høre til Uendernes Familie, af hvis Næbform F.s kun er en Modification. F. ere altsaa nærmest at opfatte som meget høibenede og langhalsede Gæs, der mere ere indrettede til at vade end til at forsvømme. Deres føde søge de vadebende i den lave Strand, snadrende i Dyndet efter Vanddyr og vendende Hovedet, saa at Overnæbet kommer nedad. De ruger paa deres legleformige Næder i en stræbende Stilling.

Flaminus var Navnet paa en plebejisk Slægt hos Romerne, der ikke maa forveksles med Flamininus, hvilket var Etstavnet for en Familie af den patriciske gens Quinctia. Især blev Caius F. berømt. Som Tribun i Aaret 292 f. Chr. satte han et Lovforslag igjennem, ifølge hvilket det Land, som man havde taget fra de sennonsiske Gæller, skulde uddeles til romerske Borgere. Herved foranlediges den store galliske Krig 225—22, i hvilken F. optraadte seierriig som Consul. Han byggede Circus F., efter hvilken senere Roms 9de Region fik Navn, og den Flaminiske Ve, som førte fra Rom gjennem Etrurien til Ariminum. I den anden punnise Krig saldt han med Størstedelen af sin Hær i Slaget ved Trasymenesøen 171.

Flamme. Naar et brændbart Legeme, ibet det udsættes for den Temperatur, der er nødvendig for at indlede Forbrændingen, enten fordampes eller destrueres saaledes, at der dannes luft- eller dampformige Producter, vil Forbrændingen foregaae med F., i mofat fald derimod som Guld. F. er da den stærkt opbebede, uboidebe og meer eller mindre tynde Gasmasse (undertiden med de deri svævende faste Partikler), i hvilken den egentlige Forbrænding foregaaer. Viinaand brænder saaledes f. Ex. med F., forbi den er flygtig, Zint ligesaa, Tælle, Dlie etc. brænde med F., forbi disse Stoffe, ibet de opbebedes, destrueres og ombaannes til Kulbrinter (Gasarter), og det er disse, der brænde med F. Kul derimod brænder med Guld, forbi det hverken selv er flygtigt eller kan levere flygtige Producter ved Opbebring. En F. er tyndere, naar der i denne udfilles faste Dele, der i F. bringes i Guld og saaledes udfraale Lys; af denne Grund især en Brind-

flamme ikke, en Biinaandflamme lidet, en Olieflamme mere, en Campphinflamme endnu mere; i de tre sidstnævnte er der nemlig ubstilt flere eller færre fine Kulstofdele, som ved den ubvilgede Barme gløde og saaledes ubstraalet Pys (s. B. Beslutning). F. bestaaer af flere Dele, som lettest kunne iagttages ved et Stearinlys; nærmest om Bogen er et mørkt Parti, her foregaar Omdannelsen af Fedtstoffet til Kulbrinter; dette forbrænder, men usfuldstændig, i den ovenfor liggende Deel, hvor da endel af Kulstoffet ubstiller sig, gløder og lysr; den fuldstændige Forbrænding foregaar i Randen af F., hvor Alt brænder til Kulpyre og Vand. Den indre (lysende og kulstofrige) Deel af F. kaldes sædvanlig Reductionsflammen, fordi det er denne Deel af F., man benytter, hvor man ønsker at foretage Reductioner (Aftiltinger), som just bevirkes ved F.s meget Kulstof. Randen og især Spidser af F. kaldes Aftatningsflammen; her er den største Barme og samtidig Tilstrømning af atmosfærisk Luft, hvorfor denne Deel af F. benyttes, naar man vil ikke, f. Ex. Metallerne, f. B. Kopper. F.s Form er alene afhængig af Lufttrafket; s. n. nedenfor Flammeovn.

Flammeovn kaldes et Slags Ovn, hvori Brændematerialet ikke virker directe ved sin Bevægelse, men kun indirecete ved sin Flamme. Den Gjenstand, der skal ophebes eller smeltes, lægges paa den noget forbyrbe Bund eller Pind af Dønen, her tillige er forsynet med et Hvelv, for at endel Barme ved Straaling kan lades tilbage fra dette; en saadan Ovn kaldes derfor ogsaa en Reverbereovn. Fra et ved Eiden værende Ildsted passerer Flammen henover Herden og gjennem en Aabning paa den modsatte Kant ud i Røgen. Benyttes kun det naturlige Luftdrag i Dønen, maa Røgen være meget høi; blæses derimod Luft ind over Herden, kan den være lav. F. have i den senere Tid fundet stor Anvendelse ved de metallurgiske Processer; de ere især at anbefale paa Støder, hvor man har et mindre reent Brændemateriale, men som dog giver en lang Flamme, f. Ex. urene Stenkul.

Flammefvinding kaldes Evidning af Bomuldsstær for at borttage de fine ubstaaende Haar, forsaavidt som den foretages med en gjennem Løsets Aabninger gaaende Flamme.

Flammet Løi, ogsaa kaldet Gineret Løi, fremkommer ved Indvævningen af Garn, der efter en bestemt Plan er periodisk farvet med to eller flere Farver. Garnet opbaas i Ringe af passende Størrelse, der efterhaanden behandles i forskellige Farvesupper, efterat hver Gang den Deel af Garnet, der ikke skal modtage Farven, er saa stærkt beiløst, at Suppen ikke kan trænge ind. Naar saadant Garn strilles eller vrides til Tricot paa Strømpevævestolen, vil Farverne nogenlunde regelmæssige men dog afvejlende Sammensætning danne Flammer. Ligeledes kan man danne F. ved at benytte lignende stærktfarvet Garn til Hæt i Tyroler Lepper (s. Lepper), hvor Rjebetrædene, der vilde forstyrre Flammerne, hvis de kom tilsynne, fjernes af Hættene.

Flamsted (John Flamsteed) berømt engelsk Astronom, født 1646, døde 1720 som Astronom paa Observatoriet i Greenwich. Paa Dronning

Annas Befaling udgav han Resultaterne af sine mangeaarige Jagttage under Titlen „Historia coelestis Britannica“ (2 Bde., 1712), som efter hans Død udgaves i en fuldstændigere Skikkelse af Halley (3 Bde., 1725), og indholder en Fortegnelse over 3,000 Fixstjerner. Efter hans Død udkom ogsaa hans fortrinlige „Atlas coelestis“ i 25 Blade (1729), senere i 28 Blade (1753). En mindre Udgave, som har vist Fortrin, besørge Fortin (Paris 1776).

Flamsk Litteratur og Sprog, s. Vlandern. Flandern (flamsk Vlandern, fransk Flandre) er et Landskab i Nederlendene (naar dette tages i videre Betydning = Lavlandet ved Rhinens, Scheldes og Maas's nedre Løb), især ved Schelde og dens Bifloder; det hører nu deels og fornemmelig til Belgien, deels til Holland, deels til Frankrig. Den belgiske Deel af F. bestaaer af de to Provinder: Westflandern (69 □ M. med 650,000 Indb.) og Ostflandern (55 □ M. med 800,000 Indb.); de have begge en temmelig saund, men overordentlig vel dyrket Jordbund, ved Havet og Floderne Marsskand; Agerdyrking, Dvægavl og Industrie faae paa et høit Trin. Den hollandske Deel af F. er den sydlige Deel af Prov. Zeeland (s. d. A.), den franske er Dep. Pas de Calais og Haldelen af Dep. Nord (s. disse Artl.).

Det flamske Sprog, en med det Hollandske nær beslægtet Dialekt af det plattyske (neder-tyske) Sprog, var engang herskende i hele F. og endel af det øvrige burgundiske Rige, men har tildeels maattet vige for det hollandske Sprog mod N. og det franske mod S.; dog er det endnu Folkesprog i det Veste af F., imedens indtil de nyeste Tider Frankt ene var Udbrednings-, Skrift- og Regjeringsprog og taltes af de bannede Klæder, hvilket i det Hele endnu finder Sted. I den ældste Tid falder det Lidet, der vilde være at sige om flamsk Litteratur, for det Veste sammen med den hollandske Litteraturs Historie (s. d. A.). I og efter Reformationstiden nævnes Digterne Cornelius van Ghisèle, Jan Fruitiers, Jesuiten Abrian Voirters (død 1674), Jan Lambrecht (der spottede over sine Landsmænds Fargubelse af det Franske), Bleschhondere (der 1660 digtede aandelige Sange i katolsk Raad), den brabantiske Folledigter P. Croon o. s. v. Eiden ophørte det flamske Sprog aldeles at være Bogsprog; de mange lærde flamske Historikere, Teologer og Philologer strebe paa Latin, sjelden paa Fransk, men fra Slutningen af det 18de Aarh. var dette ganske overværende. Fra 1800 vaagnede ogsaa her Interessen for Nationaliteten og Folkesproget, hvilket nu sædrelandskfindede Raad stræbte at forhjælpe til bets Ret. I denne Henseende maa især nævnes S. F. Willems (1793—1846), der først optraadte 1811 i en poetisk Debekamp i Gent og siden deels udgav ældre flamske Værker, deels forfattede egne Digte, Taler og Byskspil; som maert (s. d. A.); C. Lebegand (1805—46), Hyrons Efterligner, Forfatter af Digte og Romaner; Naturdigteren Van Ryswyck, Udgiver af Vallader, Folkesagn o. M.; M. de Brauwere, Forfatter af det episke Digt „Ambiorix“ o. M.; fremdeles Debeder. Det flamske Sprog er i den nyere Tid især blevet bragt til livligt

Digte, hvortil de mange Sangforeninger have bidraget, og til Noveller og Romaner, i hvilket Fag P. Conscience (f. d. A.) ſaaer ſverſt. Desuden maa nævnes: Van Kerhoven, J. A. de Laets, Snellaert, Van Duyſe (f. d. A.), Van Driessche (Forfatter af afſtillige Leventoromaner, hvori han bekæmper religiøs Fanatisme og Fordomme) o. fl. Af Lidsſtritterne fortjene „Belgiſt Muſeum“ (ſtiftet af Willems) at nævnes; endel Slueſpil ere i de senere Aar forfattede i Folkeſproget. Grammatiker i det ſlaſſte Sprog have Van Deers, Heremans o. fl. leveret; en Ordbog har Sleecz udgivet.

F. var i Cæsars Tid en Deel af Gallia Belgica; her boede dengang Morinerne, Atrebaterne, Menapierne o. fl. (f. Belgien). Under Frankernes Herredømme bannede Schelbefoden her omtrænt Grændſen imellem Auſtralien og Neufrien, og denne Grændſebestemmelse holdt ſig endnu længe efter den carolingiſke Rigsinndeling, ſaa at den nordlige og veſtlige Deel af F. regnedes til Franckrig, den ſydſtlige derimod fra Begyndelſen af det 11te Aarh. til det tydſke Rige. Over det nordlige Kyſtſtrøg, der indrettedes til en „Marſ“ (et Grændſeland) imod Normannerne, blev der ſat Markgrever i „der Blandergau“ (Eggen omkring Brügge og Sluys), hvoraf Navnet F. baneede ſig. Den første af diſe Markgrever var Balvain („Jern-B.“), der giftede ſig med Keiſer Carl den Stalbedes Datter Judith og 864 erholdt hiint nye Markgreveskab ſom arveligt Lehn. Iblandt hans Efterfølgere ſil Balvain IV endel Lande til Lehn af den tydſke Keiſer og blev ſaaledes tillige tydſk Rigskyrke. Balvain V (den Fromme) ſøiede Noget af Nedre-Lothringen til ſine Beſiddelſer. Efter Balvain VI fulgte Robert I, der gjorde flere Keiſer til det hellige Land, Robert II, Balvain VII („med Øren“), formebeſt ſin ſtrengt Overjohdſede af Landfreden) og, da han døde barnløs 1119, den danſke Prinds Carl (f. Carl den Danſke). Efter dennes Død 1127 ſtrede 6 Præntender om det ledige Greveskab, ſom omſider tilſjendtes Diderit af Eſſaf. Dennes Mandſtamme uddøde dog allerede med hans Søn Philip, hvorpaa F. og Hennegau forenedes under hans Søſter Margrethe, der var gift med Balvain VIII af Flandern og Hennegau. F. (ſtte Hennegau) kom 1280 under Guy Dampierre, en Dattersøn af Balvain IX (Stifteren af det latinſke Keiſerdømme i Conſtantinopel). Ludvig I gav ved den Haarhed, hvormed han ſtraffede nogle Stæders Opſættighed, Anledning til den af Jakob af Artevelde ledede Ophand; Ludvig ſil Underſtøttelse fra Franckrig, men ſaldt i Slaget ved Crecy (1345). Under hans leſtindige Søn Ludvig II gjorde Stæderne, iſær Brügge og Gent, flere Gange Ophand. Landet tilfaldt ved Ludvigs Død (1384) hans Datter, der var gift med Philip den Driftige af Burgundien, med hvilket Land det ſiden deelte Skæde (f. Burgund og Belgien). Ved det tydſke Riges Inddeling i Kredsſe hørte F. til den burgundiſke Kreds; ved den veſtpaalſke Kreds ſil Holland den hollandiſke, ved Friesland i Aachen, Hennegau og Utrecht Franckrig den franſke Deel af F. 1794—1814 var F. en Deel af Franckrig, 1815—30 en Deel af Kongeriget „de forenede Nederlande“.

Flanderiſke Malerſkole, ſ. Nederlandske Kunst.
Flandin (Eugène Napoléon), franſk Maler og Rejſende, født den 15de Aug. 1809 i Reapel, hvor hans Fader var Militærintendant under Murat, leverede efter en Rejſe i Italien og ſiden i Algerien Malerier (navnlig „Venedig“ og „Suffenes Bro“ og iſær „Stormen paa Conſtantine“), ſom ſkaffede ham fortjent Anerkendte, ſaa at han 1839 blev valgt til at ledfage den franſke Geſandt til Perſien, hvor han opholdt ſig i 2 Aar. Derefter blev han ſendt med Botta til Aſyrien for at aſtegne de der uſlyg fundne Ruiner og Mindesmærker af Ninive og foretage nye Udgravninger. Udbyttet af F.'s Underſøggelſer og Arbejder er udkommet i 10 Bind („Voyage en Perſe“, 1843 ff.; „Voyage à Ninive“, 1845—54), ſom indeholde Rejſeberegning, Kort, Beſkrivelſe og Tegninger af Dibtidslevningerne m. M. Fra 1854 var F. begyndt et nyt Værk over Aſien indtil den perſiſke Sandbugt, med Lithographier o. f. v., og ſamtidig har han forfat ſin Birkhøved ſom Landſkabsmaler.

Flanel, ſ. Stenet.

Flanke kaldes i Befæſtningkunſten enhver Linie, hvorpaa der kan ſtaffes Sidesforſvar for en anden; i det baſtionerede Syſtem forſvarer Flanken, der forbinde en Baſtions Face med Courtinen, Rabobafſtionens Face, og den er derfor ſom ofteſt anlagt lodret paa dennes Retning. — En Aſbelings eller Ophillings Flanke ere dens Sider; diſe maae altid være godt dækkede for at forhindre Modſtænderens Angreb mod diſe. — **Flanqueur** (Flanquours) ere Cavaleriets Tirailleurs, der ſendes enkeltviis forud for at obſervere den ſjendtlige Stilling. — **Flankere** betyder at angribe eller beſtryge fra Siden, ogſaa at agere ſom Flankeur.

Flanqueur, ſ. Flanke.

Flaſke er i Danmark et Maal paa flydende Vædder, ſom regnes for 1/4 Pot, men iſvrigt er noget ubeſtemt. Det ſamme er Tilfældet i Tydſkland. I det ſydligere Europa bruges lignende Mæddelſer undertiden om mere beſtemte Maal. S. Art. Faſco, Traſco, Foglietta, Scullotta.

Flaſter af Glas forekomme i ſaa mange forſkjellige Former og Størrelſer, at en Opmættling ſelv blot af de ſaaladte Bouteiller, der næſten i hvert Land ere forſkjellige baneede og gjerne benævnes efter de Driftvædder, der pleie at forſendes paa dem, vilde blive meget omſtændelig. De frembringes, ſom alt Huulglas, fornemmelig ved Blæſning, idet en paa Enden af Blæſepiben (f. d. A.) ſamlet Klump ſmelte Glas adpiles enten ved indblæst Luft eller, naar Flaſterne ere uhyre ſore, ved Dampene af indſprøjet Vand, men forſvrigt, efter Omſtændighedernes, enten ved Trining, Indtrykning af Bunden og forſkjelligt andet Frihaandsarbejde, eller ved at indſlutte dem under Blæſningen i 2- eller ſeerdeelte Former af brændt Leer, ſugtigt Træ, Støbejern eller Meſſing. Formerne tjene deels til at fremſtille Flaſter af ſaadan Skikkelse, ſom man itid paa Flaſte tildeie ved Frihaandsarbejde, deels til at ſlaſte dem en uſiagtig beſtemt Størrelſe. — F. kalde Metalflaſterne de Rammer (Formflaſter), i Reglen af

Støbejern, hvori Støbefandet er indsluttet under Formningen og Støbningen.

Flasjan (Gaetan Maris de), fransk Historie-
skriver, født 1770, kom 1787 til Paris, forlod
denne Stad under Terrorismen, kom efter denne
tilbage og blev Deputeret i siden Rerer i. Han
historie ved Krigsskolen i St. Cyr. 1814 led-
sagede han det franske Gesandtskab til Congres-
sen i Wien, hvis Historie han siden forfattede
(„Histoire du congrès de Vienne“, 1829). Hans
vigtigste Værk er „Histoire générale de la di-
plomatie française“ (1808, 6 Bb.; 1811, 7 Bb.);
desuden har han skrevet „Des Bourbons de
Naples“ (1811).

Flatulent, Opblæst, er den Tilstand,
hvor Larmkanalen er uforholdsmæssig udspændt
af Lufter. — **Flatulentia**, de Næringsmidler,
som fremkalde F. — **Flatus** (lat.), den Luft, som
under F. udstrøbes, enten opad som Røbing,
eller nedad som Vinde.

Flats (Flatey), er en Ø ved Islands Vestkyst,
hvorpaa der tillige er en Handelsplads (s.
Island).

Flants doles eller f. amabile er en 8 eller
4 Fods aaben Munnal- og Labialstemme paa
et Orgel.

Flavianus var et romersk Familienavn. —
Cæsus F. var først Skriver hos Appianus Clau-
dianus, men spang sig senere op til curulisk Sted;
han var den Første, der offentliggjorde Forteg-
nelsen over Retsdagene og foranstaltede en Sam-
ling af de forskjellige Klages- og Retsformer
Jus civile Flavianum). — **Cæsus F. Sabinus**,
en af Marius's og Cinna's vildeste Tilhængere,
optraadte med stor Voldsomhed i Krigen i Aften
mod Sulla, indtil denne endelig standte hans
Fremgang; han blev indsluttet i Pergamus,
hvor han endte sit Liv ved Selvmord. Til den
flaviske Slægt, der var bosat i Keate i Sa-
binerlandet, hørte Titus F. Bepastianus, der
blev romersk Keiser.

Flaxmann (John), en af de betydeligste en-
gelske Billedhuggere, var født 1755 i York. Han
besøgte Akademiet i London fra sit 15de Aar,
og omgik sig i den Tid flere af Englands be-
nyttede Kunstnere. 1781 reiste han til Italien,
hvor han forblev 7 Aar. 1800 blev han Med-
lem af det kgl. Academie, og 1810 Professor i
Sculpturen. Han døde 1826. Foruden sine
mange Billedhuggerarbejder beskæftigede han sig
ogsaa med endnu mere Hævd med at tegne
Compositioner i Omrids, hvoraf flere ere blevne
berømte, saaledes Omriddene til Homer (1798—
95), til Dante og til Schylos; paavirket af
Winkelmann, var det den antike Kunst, han
levede og aandede i og søgte at gjenspejle i sine
Værker (s. **Engelsk Kunst**).

Flöhe, La, Stad i det franske Dep. Sarthe,
ved Loire's højre Bred, har en militær Op-
dragelsesanstalt, Lærere- og Uldmanufacturer og
endel Handel. 7,200 Indb.

Flöhter (Espirt), fransk Præbikant, født
1632 i Bernes i Grevskaftet Avignon, erhver-
vede sig i Paris stor Berømmelse ved sin get-
lige Betsalenhed, men især ved sine Rigtaler,
„Oraisons funèbres“ (Paris 1681; ny Udg.
1842). Ved Ludvig XIV's Gavn blev han 1687
opbevaret til Biskop af Nismes; han døde 1710

i Montpellier. Hans „Oeuvres complètes“
udkom i Nismes (10 Bb., 1782).

Fled (Johan Frederik Ferdinand), tydsk Stue-
spiller, født i Breslau 1757, studerede Theo-
logie, men opgav ved sin faders Død Stu-
deringerne og blev Stuespiller. Efter et Par
Aars Ophold i Hamborg modtog han 1788
Engagement i Berlin, hvor han virkede ved
Nationaltheatret til sin Død 1801. I Shale-
speare's Tragedier havde han sit mest glim-
rende Repertoire, og hans Fremstilling af „Lear“
nævnes som et Mesterværk i dramatisk Kunst.
Han var gift med Sophie Luise, født Mühl,
hvem han ubdannede til en fortrinlig Stue-
spillerinde.

Fledføring kaldes en Person, som afstaaer
høje sin nærværende og tilkomende Formue
til en Anden (Gnusbonden), imod at denne
forpligter sig til at betale hans Gjæld og yde
ham en passende Forskjørelse for hans Livstid.
Saalees at Kædser sig var paa vore gamle Pro-
vindskaloes Tid meget almindeligt for gamle,
syge og fattige Folk; men nu finder det vistnok
kun meget sjelden Sted. Ordet kommer af det
gamle Flet, Gnus, og førte, altsaa føre til
sit Gnus.

Fleerbo, s. Polygamia. — **Fleeroldfrugt**, s.
Frugt. — **Fleerestblade** (Polycotyledones) tal-
der man saadanne Planter, hvis Rødder bærer
flere end 2 (3—15) frøstillede Frøblade.
Hertil høre de fleste Naaletræer.

Fleerplansvinkel, s. Sjorne.
Fleerstykke, s. Polyadelphia.

Fleischer (Heinrich Lebercht), født i Schandan
d. 21de Febr. 1801, er for Dieblisset Professor i
de vestasiatiske Sprog ved Universitetet i Leipzig.
Efter at have taget den theologiske Embeds-
examen, lagde han sig med Iver efter den ara-
biske Philologie, og opholdt sig en Række Aar
(1824—28) i Paris for at benytte den berømte
Sølvester de Sacy's Vejledning. Ved sin Til-
bagekomst ansattes han som Lærer ved Kreuz-
Schule i Dresden, men modtog snart efter en
Kaldelse som Professor i det Ferske ved Uni-
versitetet i St. Petersborg. Da omtrent paa
samme Tid ved Rosenmüllers Død (1835) Pro-
fessoratet i Leipzig var ledigt, foretrak han at
blive i sit Fødeland, og vandt her ligejaa meget
ved sin grundige Lærdom som ved sin elskvæ-
dige Personlighed endveel Tilhørrere, hvoraf ikke
faa fra Udlandet. Som udgaaet fra de Sacy's
Stole søgte han ved en grundig Philologie
at tilintetgigge den udfyldte Gamlen i det ara-
biske og persiske Sprog, der havde naaet sit
Hødepunkt i flere af den berømte Wiener-
Orientalist Hammer v. Purgstalls Arbejder, og
paadrog sig især ved en skarpt Kritik over Ud-
gaven af „Jamaachari's goldene Fabelbøger“
for længere Tid dennes Hjenfslab. Til hans
vigtigste andre Arbejder høre: Beskrivelse af de
orientalske Haandskrifter paa Raabhusbiblio-
theket i Leipzig („Cat. cod. msscript. bibl. theo-
senat. Lipsiensis“, Lipsia 1838); Fortsættelsen
af den ved Habichts Død afbrudte Udgave af
1001 Nat (Bd. 9—12, Breslau 1842—43), ibet
kun den af F. udgivne Deel overhovedet er
brugbar; „Abulfedæ historia antislamica“ (Leip-
zig 1831). Hans vigtigste Arbejde er uden tvivl

Udgaven af *Beidhawi's Commentar til Koranen* (Leipzig 1844), hvoraf endel Exemplarer bestandsvis forsendes til Orienten, og som i Retsagtighed kan tjene til Mønster for ethvert Arbejde af den Art. Som henbørende til den persiske Litteratur, har han desuden oversat og bearbejdet *Mirza Mubammed Ibrahim's Grammatik der persiske Sprache* (Leipzig 1847) og udgivet en arabisk-persisk Forklaring af Ali's Ordspog („Ali's 100 Spræke arab.-pers., rapphastri von Reshid-ed-bin Batwat, Leipzig 1837). Ved Stiftelsen af det tybft-orientalske Selskab viste han en meget ivrig Deeltagelse, og rebigerede i flere Aar dette Selskabs Ledskrift, der desuden flyder ham flere Afsandlinger. I Aaret 1858 modtog han som Aerkjendelse af sin videnskabelige Virksomhed den tyrkiske Medjidieh-Orden, og omfintet paa samme Tid den russiske Stanislaus-Orden.

Flekkfjord er en ubetydelig Kjskfab paa Norges Vestkyst i Lister- og Mandals Amt. 1,500 Indb.

Flemhuder-Sø er en lille Indsø i det nordlige Holsken ved Grændsen af Slebvig og 1½ M. Vest for Kiel, der har Navn af en hosliggende Kirkeby. Den gjennemstrømmes af Eideren og forsyner Eiderkanalen med Vand. Dens Længde er ½ M., og dens største Brede ¼ M.; den er meget fiskerig.

Fleming, Stamfaderen til denne, som det siges, fra Flandern til Søverrig indvandrede Slægt var *Wetrat S.*, som levede ved Slutningen af det 14de Aarh. Gjennem hans Sønnesønner *Henrik* og *Magnus Clauson* deelte Familien sig i to Hovedlinier, af hvilke den ældre, tilslut sig friherrelig, uddøde 1599; den yngre deelte sig atter ved Begyndelsen af det 17de Aarh. i tre Grene: den adelige, som uddøde 1825, den friherrelige til Pais, uddød 1786, og den endnu levende friherrelige til Liebelig. — De meest bekjendte af denne Slægt ere: *Erik Joachimsen S.* (en Sønnesøn af *Henrik Clauson*) blev født 1487 og sluttede sig, efterat han ved Kist var undsluppen det Blobskab, som *Christian II* lob arretere paa den finste Abel, til *Gustav Basa*, som 1522 satte ham til Admiral over den lille svenske Flaade. Med denne opsnappede han de Skibe, som under den bekjendte *Junker Thomas*, Kong *Christians* Commandant paa Abo, søgte at undsætte *Stockholm*. 1528 blev han udnævnt til Rigsraad paa Rigsdagen i Strengnäs, og sendtes, efterat denne var sluttet, til *Finland*, hvor han inden Aarets Udløb indtog alle de Slotte, som endnu vare i Kong *Christians* Hænder. F. blev senere Lagmand i *Svæde-Finland*, blev 1528 ved Kong *Gustavs* Kroning Ridder og var 1535 Befalingsmand for de Tropper, som sendtes til *Slaane* for at understøtte *Christian III*; han døde 1548. — *Clas Eriksson S.*, en Søn af den foregaaende, var en udannet og raa, men klog og kraftfuld Mand, der allerede 1561 blev slaet til Ridder ved *Erik XIV's* Kroning. Han førte under denne Konge Befalingen saavel tillands som tilsses, men til *Eriks* store Misfornøielse under Uetighed med sine Medcommanderende. Desuagtet gav *Erik*, da hans oprørske Brødre drog imod *Stockholm*, F. det Overb at forhindre deres Fremtrængen fra *Svæden*. Istedet for at gøre

bedte, gik F. over til Hertugerne, og belønnetes derfor 1569 af Kong *Johan* med Friherre- og Rigsraadsvoerdigheben. Han blev 1588 Admiral, 1591 Marsk og fik Overbefalingen over Krigsmagten i *Finland*. Kjskndt han kun havde modtaget Commandoen af Kongen selv, styrede han dog efter *Johans* Død denne Provinds fuldkomment uafhængig af Regjeringen i *Sverrig* og af Hertug *Carl*. Da imidlertid de under F.'s Befaling staaende Tropper, som han i Kongens Interesse holdt sammen, Kjskndt Regjeringen havde sluttet Færd med *Rusland*, tillobe sig allehaande Voldsomheder imod de finste Bønder, reiste disse sig endelig paa Hertug *Carls* Opmuntring mod deres Undertrykkere. Striden, som er bekjendt under Navn af *Kjølleftrigen* („klubbekriget“), førtes paa begge Sider med umenneskelig Grujsomhed; Bønderne bullede dog snart under for Solbaterne og blev straffede med stor Strengbed af F., der døde kort efter, den 13de Mai 1597 (som man dengang troede, paa Grund af *Finernes* Trolddomskunster). — *Clas Larsson S.*, født 1592, i sjette Led Afkom af *Magnus Clauson*, tjente i nogle Aar ved Hæren under Felttoget i *Rusland* og *Liffand*, imtil han 1619 som Underadmiral fik Bestyrelsen ved Orlogsskuaens Istand-sættelse. Den Dristighed og Virksomhed, han her lagde for Dagen, foranledigede, at *Gustav Adolf*, da han af Misfornøielse med Kammervejenets Bestyrelse 1629 overdrog dette til *Pfalgreve Johan Casimir*, satte F., der allerede 1625 var bleven Rigsraad, ved dennes Side som Præsident i Regnelammeret. Da Kammervejenet efter Kongens Død lagdes under en Rigsstatemejer, blev F., Kjskndt han anerkjendtes som den dygtigste, ikke udnævnt dertil, da man ansaae ham for unndværlig ved Flaadens Forvaltning; han blev derimod den første Overkaptsholder i *Stockholm*, og iuvarstatte som saadan en Mængde Forbedringer, ordnede Sæder og Lørve, anlagde Børnehøstet, Rebslagerbanen, Slusen m. M. Da *Handelssforretningerne* 1637 fiktes fra Kammervejenet, udnævntes F. ved Siden af sine andre Befalinger til Præsident i Commerce-Collegiet, en Post, i hvilken han gjorde sig meget forjent af *Handelens* og *Maringvejenets* Opkomst. F.'s sidste Virksomhed ofredes til den fornemmelig ved hans utrættelige Omsorg udbannede Flaade, bestaaende af 46 Skibe, der med F. som Overansør 1644 sendtes for at understøtte *Lorstensons* Operationer i *Danmark*. Flaaden traf den 1ste Juli paa *Kolberger* Heide sammen med den danske (s. *Christian IV*); *Sciren*, som begge Parter tilstræve sig, blev uafgjort. Efter Slaget gik F. til *Kielerfjord* for at reparere; medens han her forgyvedes ventede paa gunstig Vind, indsluttedes han af den danske Flaade, og blev om Morgenen den 26de Juli truffen af en Kanontugle fra en af Hænderne paa *Stranden* opstafet *Stanhje*; han døde saa *Timer* efter. Hans trende Sønner bleve 1651 Friherrer til Liebelig. Den ældste af disse, *Perman Clauson S.*, født den 17de Septbr. 1619, indtraadte efter seeraarige Ubenlandsbreiser, paa hvilke han i *Amsterdam* havde underet Skibsbygningskunsten, i Admiralitetet, blev 1645 Admiral og 1650 Admiralitet- og Rigsraad samt

Doverkatholber, hvilket sidste Embede han dog atter 1652 udraaede. Den samme Arbeidskraft og utrættelige Virksomhed, som fandtes hos Faberen, udmærkede ligeledes Sønnen; han blev derfor i de sidste Aar af Dronning Christianes, men endnu mere under Carl X's, Regjering brugt meget i den indre Bestyrelse, og udnævntes 1654 til Præsident i Kammer-Collegiet. I denne Egenstaf overdroges det F., efter Carl X's Regjeringsstilrædelse, at undersøge Forholdene med Kronens Gods og Indkomster samt at afgive Beretning derom; da 1655 Reductionen blev besluttet, fik han det beførlige Hver, at være Ordfører og Directeur i Reductionscollegiet. Uagtet den Modstand, som lagdes ham imøen, begyndte F. paa Værket og udførte det med Iver, indtil Krigen mere ubelukkende lagde Beslag paa hans Virksomhed for Kammer- og Forvaringsvæsenet. Ifølge Carl X's Testamente udnævntes han til Rigsstatemester og som saadan til Medlem af Formynderrgjeringen; men Adelen, som frygtede hans Ridskærhed for Reductionen, satte paa Rigsdagen i Aaret 1660 igjennem, at Udnævnelsen erklæredes for ugyldig, og F. blev saaledes udelukket. F. tral sig da næsten ganske tilbage fra Forretningerne, blev 1664 Generalgouverneur i Finland og døde den 28de Juli 1678. Hans Søn Clas Permandson S., født den 15de Febr. 1649, blev 1674 Hofraad, var paa Rigsdagen 1675 en af de ivrigste af dem, der paastode Formynderrgjeringens Ansvarlighed, og blev derfor ogsaa Ordfører i den Commission, der nedattes for at undersøge denne Regjerings Forvaltning. Den Ridskærhed, F. herved lagde for Dagen, banede ham Vej til Carl XI's Yndest, hvilken han i endnu højere Grad erhvervede sig, da han paa Rigsdagen 1680 som Landmarskalk blev et af de virksomste Medlemmer for Genvældens og Reductionens Indførelse. Han blev samme Aar Præsident i Reductions- og Liquidationscommissionerne, en Post, paa hvilken han paadrog sig de herved lidendes maallee ei værdige Besværlighed for Partifidie og Haardhed. 1681 blev han Præsident i Kammer- og Commerce-Collegierne samt kongelig Raad, og tilsidst (1684) betroedes ham Bestyrelsen af Rigsens hede Kammervæsen, Statscontoiret og Djerg-collegiet. Disse mange ophobede Forretninger røggede F. med en af Alle, selv af hans Hjemst, anerkjendt Utrættelighed og Iver, som tilsidst undergav hans Sundhed og, da han desuagtet ei undte sig nogen Hvile, forvoldte hans Død den 31te Juli 1685. Hans Enke og Børn fik 1687 grevelig Bærbighed, men Sønnerne døde alle barnløse. — Clas Johanson S., født den 24de April 1771 paa Lybonge i Upland, var en Sønneson af den Foregaendes yngre Broder. Af Lyst til videnskabelig Beskæftigelse forlod han tidlig den militære Bane, som han allerede 11 Aar gammel havde betraadt, og fortsatte sine Studier i Upsala. Derpaa kaldtes han til Hoffet og udnævntes, kun 24 Aar gammel, til øverste Kammerjunger; han fulgte 1796 med Gustav IV Adolf paa hans frierise til Petersborg, ved hvilken Leilighed han siges at have udsvet en ikke ringe Indflydelse paa Kongens Beslutning, at nægte sin tiltante Gemalinde fri Religionsøvelse. Ved

Revolutionensrigsdagen 1809 var F. Ordfører i Stats- og siden ligeledes i Constitutionsudvalget. Ved det følgende Aars Rigsdag var han Landmarskalk og blev ved Rigsdagens Slutning Statsraad, fra hvilket Embede han 1824 forflyttedes til Præsident i Kammerretten; forinden var han bleven en af Rigsens Retter, Greve og Rigsmarskalk samt Medlem af de fleste videnskabelige og lærde Selskaber i Sverrig. Som en varm Ven af Videnskaberne, fornemmelig de historiske, var F. et af de virksomste Medlemmer af Selskabet for Udgielsen af Documenter vedkommende Scandinaviens Historie, og eiede et, især hvad svensk Historie angik, rigtholdigt Bibliotek, som han testamenterede til Universitetet i Upsala. F. døde ugift i Stockholm den 12te Mai 1831.

Flemming (Jakob Heinrich, Greve af), kurfyrstlig Statsminister og Feltmarskalk, født 1667 i Pommern, forstafede (især ved at besidde de polske Store August II den polske Kongekrone, og udmærkede sig siden med Carl XII, hvorfra denne ved Freden i Altranstادت forlangte ham, som født svensk Underkønt, ubleveret til sig; for ikke at berede August Forsørgelse, flygtede han til Brandenburg. Efterat Lykken havde vendt sig imod Carl, søgte F. forgyldes at bevirke en Forsøgelse af Kongens Myndighed i Polen og en Udvidelse af Sachsen. F. døde 1728 som Gesandt i Wien.

Flemming (Paul), tydsk Digter, født 1609, gif med et af Hertug Frederik af Holsteen-Gottorp 1633 assendit Gesandtskab til Persien og døde kort efter sin Hjemkomst 1640 i Hamborg, hvor han vilde nebat sig som Læge. Hans „Geistliche und weltliche Poemata“ høre til de bedste lyriske Digte fra det 17de Aarh.

Flensborg, den nuværende Hovedstad, ligesom ogsaa den første By og den vigtigste Handelsstad med den bedste Havn i Hertugdømmet Slesvig, har en stjern Veliggenhed omkring det Inderside af den efter Byen benævnte Fjord i en af Bakker omgivet Dal, 4 M. Nord for Slesvig. Ved Folketællingen 1855 havde den 18,872 Indb. (1769 kun 6,842, 1803: 10,666, 1845: 13,448), og er saaledes den tredje største By i den danske Stat. Foruden Hovedgaden langs Havnens Bælt har Byen 17 mindre Gader og 3 Torve; omtrent 1,000 Hus. Den bestaaer af 2 Hoveddele, Norden eller St. Marie Sogn og Syden eller St. Nicolai og St. Johannes Sogne, alle 3 Sogne med tydsk Kirke- og her sin Kirke; desuden er her en frit dansk Menighed, som aftenytter Byens fjerde Kirke, Helligstees Kirke (bygget 1386). F. er Sædet for Stenbergsamlingen for Hertugdømmet Slesvig, Appellationsretten, der er Hertugdømmets øverste Instans (oprettet 1852), Distoppen (siden 1854), Generalcommandoen for Nørrejylland, Fyen og Slesvig, Sanitetscollegiet o. s. v. Her er Centralstasjonen for Hertugdømmet, en Filialbank, en lærer og Realskole (1858: 270 Disciple, 1846 kun 67). Af andre offentlige Bygninger og Anstalter mærkes: Selskabskøles Hospital (et forhenværende Kloster), Hansens Syge- og Pleiehus, et Lugthus og en Evangsarbejdsanstalt (tidligere Waisenhus), Raadhuset, en gammel Bygning midt i Byen, Compagniehuset ved Havnen (F.s Børs), bygget

1588, og et Skuepilsuus. Stabens Hovederhverv er Handel, Skibsfaart og en temmelig betydelig Industri. Som Handelsstad indtager F. den tredje Plads i Monarchiet næstefter Kjøbenhavn og Altona; dens Handelslaade overstige 1857, 116, 716, 5, 559, 1. Milst. Haanden kan rumme flere hundrede Skibe og har 16 Fods Dybde ved Broen. De vigtigste industrielle Anlæg vare 1857: 24 Bryggerier, 14 Brænderier, 5 Ebbitebryggerier, 1 Glasfabrik, 2 Sernisfabriker, 15 Oliemøller, 5 Sulfurraffinaderier, 17 Legværtter og Kalkbrænderier, 16 Tobaksfabriker og 6 Skibsbyggerier. Nørrigheden bestaar af en Overpræsident, der tillige er 1ste Borgemeester, en 2den Borgemeester, 6 Raadsmænd, hvoraf en tillige er Stabssecretair og en anden tillige Politimester; Deputeretcollegium (Borgerrepræsentantskab) af 24 Medlemmer. — F. var allerede i det 18de Aarh. en betydelig By (Hansfort sætter dens Anlæggelse til Aar 1200), som i Borgerkrigen mellem Brødrene Erik Flopenning og Abel blev brændt 1248 af den første. 1284 fik den sin Stadsret af Hertug Baldekar IV, og i Midten af det 14de Aarh. blev den befæstet. Ved samme Tid opførtes ogsaa det saae Slot Dneborg (s. b. A.). Vel har F. ofte lidt af Krigsfaade, Udsvaade (især 1485), Pest (1585 bortred denne 1800 Menneker) og lignende Ulykker; men dens Søhandel har dog til alle Tider været blomstrende, især i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, indtil den 1807 begyndte ulykkelige Krig med England og Norges Afstaaelse 1814 bewirke en Standsning. Senere er Søhandelen dog atter flegen; og, isvovrel Krigsaarene 1848—50 ogsaa have været skælsige for F., har saavel den Omstændighed, at efter Krigen flere af Hertugdømmets Centralinstitutioner ere henlagte til denne By som sammes nye Hovedstad, som ogsaa Nabningen af den sydvestvigtige Jernbane, der forbindet F. med Husum og Tønning (1854), og senere er sat i Forbindelse med den holsteenske Jernbane, bidraget overordentlig til dens stærke Dylomst i den sidste Tid. — Flensborg Hoved indføres af Østersen imellem Landkaberne Sundeved og Angel i en Længde af 4 Mile, først 2 M. mod N. V., derpaa ligesaa langt mod S. V.; den er i Gjennemsnit $\frac{1}{2}$ M. bred; Dybden varierer fra 5 til 12 Favne. Fra Bendepunktet Holnæs gaar et Steenreb 1800 Alen mod N. O. og en Sandgrund 2,000 Alen mod N. V., saa at Seilslæbet her lun er 500 Alen bredt. Den indre Deel af Fjorden, der har et reent og bredt Farvand med 8—10 Favnes Dybde, ender i en mod S. indfjærende Kile, som danner F.'s fortræffelige Havn. Fjordens Kyster ere høje og for en stor Deel bevoerede med Skov, saa at Seilslæbet saa samme er meget smul. Læt ved den sydlige Bred ligger Glücksborg Slot. — Flensborg Amt omfatter i en viid Omkreds Flensborg Fjord og Staden Flensborgs Gebeet; det indbefatter Gushy, Ny, Uggel, Bies og Mumbearup Herreder, og indtager et Areal af 17 □ M. med c. 30,000 Indb.

Flensborg (Carl Julius), født i Kjøbenhavn den 2den Juli 1804, var en Søn af Admiral F. og blev Officeer 1822. 1830 gik han til Høi-

skolen, som netop i dette Aar blev oprettet; ved Afgangen herfra traadte han ind i Generalstaben, hvor han 1839 blev Capitain og 1849 Oberst. I sidstnevnte Aar var han Stabschef ved det nærrøstbste Armecorps under General Wälow, der i sin Rapport over Slaget ved Fredericia omtaler F. som den, der med sjelden Dygtighed og utrættelig Virksomhed har opfyldt alle med hans vigtige Post forbundne Pligter og erhvervet sig stor Fortjeneste af Armer og Fædreland. 1850 var han Stabschef hos General Krogh, og som saadan deeltog han i Slaget ved Fsted og den øvrige Deel af Felttoget 1850, i hvilket Aar han udnævntes til Generalmajor. I det følgende Aar blev han Krigsminister, men søgte allerede 1852 sin Dimission fra denne Post. F. boede i Kjøbenhavn den 23de Juli 1852, almindelig afholdt og i høi Grad agtet af Alle.

Fleske talbes et Jordvært, som dannes af 2 Facer, der danne en Winkel paa 60—90°. Den er enten aaben bagtil (i Struben) eller lukket med Kalksaber. Foran Facerne har F. en Grav. Gives F. Planter, talbes den en Fånette.

Fletcher, s. Beaumont.

Fletning af Snore og Fiser samt Overfletning af Snore, Fiser, Ribepibste o. s. v. kan see enten paa fri Haand eller paa Flettemaskiner, indeholdende en Kasse Spoler, der flynge sig ud og ind forbi hverandre, enten det halve Antal stadig den ene Vej, den anden Halvdel den anden, hvorved man faaer en rund F., eller saaledes at hver enkelt Spole stadig vandrer i en buet Bane frem og tilbage imellem to Bendepunkter, som til slade Fiser. Maskinerne kunne ikke godt levere anden Fletning end den, der heelt over udføres efter en og samme simple Plan — ligesom Lærrebøger eller et simpelt Riper — hvorimod man paa fri Haand kan udføre forskjellige Mønstre. Haarfletning udføres deels af denne Grund, deels paa Grund af Haarenes Korthed, med Frihaandsarbejde, dog at man til Overfletning af Fiser med Hæstebaar benytter en anden Art af Flettemaskine, der ledes mere umiddelbart med Haanden. Ved F. maa hver enkelt af de Strenge (Garn, Haarbundter o. s. v.), der sammensettes, være udstrammet med et lille Lob eller en Modstand mod Spolens Dreining. For at F. kan blive jevn, maa Udstramningen være lige stærk; i modfat Fald faaer man f. Ex. slade Snore bølgeformig buede, som de nu bruges til imaa Tunger.

Fletværk tjener ofte som Belsædningsmiddel for lavere Jordbræninger, f. Ex. svage Brænder, for at flikke dem mod Redfyrning. Det dannes af Ris, der stettes mellem en Kasse Staver, som ere nedrammede ved Foden af Skraantingen under samme Fældning som denne. Belsædnningen forenes med Skraantingen ved Antre, der fassjæres langt inde i Jorden.

Flennus, Stad i den belgiske Provinds Hennegau, ved Sambré, har 2,600 Indb. F. er i Krigshistorien mærkelig ved flere Slag: den 29de Aug. 1622 sloge Hertug Christian af Brunsvig og Grev Ernst af Mansfeld sig her igjennem den spanske Hær; den 1ste Juli 1690 fejrede de Franste her over en tybst-hollandff

Hær; den 26de Juni 1794 sloge Frankstambene under Jourdan Østerrigerne under Prindsen af Coburg; den 16de Juni 1815 stod her en Træfning mellem de Franste og Preusserne, et af Forspillene til Slaget ved Waterloo.

Henry (André Hercule de), fransk Cardinal og Statsminister, født den 22de Juni 1653 i Ledde i Languebec, blev 1698 Biskop i Frejus og valgte siden af Ludvig XIV til dennes Sønnesønsøns, Ludvig XV's, Opdrager. Han vandt sin Elevs Lillid og blev efter Hertugen af Orleans's Død snart i Birkeligheden (Høiadt ikke af Titel) altformaaende Premierminister; den soage og fornyttede unge Konge overlod ham gierne Regjeringen, imedens han selv i Begyndelsen levede for sit huuslige Liv og for Jagten, siden kun tænkte paa sandfælige Nydelser. F's Beskyrelse karakteriserede sig fornemmelig ved Sparksomhed, ved Bestræbelse for at ordne Finantierne og fremme Nationalvelstanden ved at opbylde Agerdyrkingen, Handelen og Industriem, og ved at undgaae enhver uforudseen Udgift, altsaa ogsaa saavidt mulig Krig (s. Straarigs Østorte). Paa den anden Side blev hans Politik derved snæverhjertet og smaalig, uden høiere Interesse og blottet for Statsmandsomfiigt i en videre Kred; og F. synes i ethvert Tilfælde Intet at have gjort for at afbringe sin fordoms Elev fra hans uærbelige Til til at lyde med alvorligere Forretninger og opbylde sine Kongepligter, tværtimod omgav han ham kun med ubetydelige Personer, hvis Indblanding i Politisk han ikke behøvede at frygte. Marinen forsøgte F., forbi han betragtede en god Forskaaelse med England som det bedste Pant paa Freden. F. døde den 29de Jan. 1743, efterladende sig den Roes, at han havde regieret uafhængig af Hof- og Partintrigner efter sin Overbeviisning, og at han herhen havde beriget sig selv eller sine Slægtninge og Bønnen.

Henry (Claude), fransk kirkelig Skribent, født 1640 i Paris, var først Advocat, blev derpaa Geistlig og 1672 Opdrager for Ludvig XIV's Søn samt Prindserne af Conti; 1716 blev han Ludvig XV's Skriftestaber og døde 1723. Blandt hans talrige Skrifter er hans store „Histoire ecclésiastique“ (20 Bd., 1691–1720; fortsat fra 1414 til 1778 af Fabre og Lacroix; oversat tilligemed Fortsættelserne paa Latin, 85 Bd., 1757–93) det vigtigste.

Henry de Chaboulon (Edouard, Baron af), født 1779, blev ansat i Frankrigs Finantsbeskyrelse, hvor han viste baade Duellighed og Reistafsenhed, sluttede sig siden nær til Napoleons Sag og gav 1814 Exempler baade paa Mod og Trods mod Keiseren, hvorfors han under Restaurationen maatte opholde sig deels i Italien, deels i London. Her udgav han sine værdifulde „Mémoires pour servir à l'histoire du retour et du règne de Napoléon en 1815“ (1820, 2 Bd.). Eiden vendte han tilbage til Frankrig, blev efter 1830 Medlem af Deputeretkammeret og døde den 28de Septbr. 1835.

Flexion (lat.), Bøining, kaldes i Grammatiken den Foranbring i et Ord's Form, som det ligger paa Grund af sit Forhold og sin Stilling i Sætningen. Verbernes F. er Conjugationen,

Substantivernes, Adjectivernes og Pronominernes F. er Declinationen.

Fleror (lat.), Plurimuffel, kaldes i Anatomien en saadan Muskel, hvis Sammentrækning gaer ud paa at bise et Legemes Dele imod hinanden. Herten er den herved frembragte Bevægelse og Stilling af Lemmet.

Flibustier (af det eng. Fly-boat, fr. Flibot, et letseilende Skib) kaldtes en Sørsverforening, som i den anden Halvdeel af det 17de Aarh. til ind i det 18de Aarh. drev sit Uvæsen i de vestindiske Farvande. Nogle Frankstamb, som 1625 havde bemagtiget sig Den St. Christoph og herfra drev Kaperi mod Spanien, lagde Grunden til F. De forlobe 1630 denne D og satte sig fast paa den spanske D St. Domingo (Santi), hvor de tillige bestjæftigede sig med at jage og dræbe det vilde Hornqvæg, som dengang fandtes i stor Mengde paa Den, og drev Handel med Huderne og det tørrede Kjød af samme; heraf fik de ogsaa Navnet Boucaniere (af det carabiske Ord „Boucan“, en Rist til at tørre og røge Kjød paa). Da Hornqvæget var udryddet (deels ved F. selv, deels ved Spanierne, som saaledes vilde berøve dem Subsistensmidler), og da Spanierne atter vare tomme i Krig med Engländerne og Frankstambene, sloge de sig igjen ene til deres gamle Haandtering, Sørsveriet, og optraadte med uhorst Dristighed imod Spanierne. De angreb ikke længere blot enkelte Skibe. Da fleste nye Eventyrere, lofede ved Udflugt til Bytte, strømmede til, og da Frantrig og England begunstigede dem, udbandede de sig til en formelig organiseret Sørsverrepublik, der sammenholdtes ved den strengeste Subordination under de for det Meste selvvalgte Anførere, og som nu udrustede hele Flaader og Corps'er mod de spanske Colonier. Den første Hovding, som forenede F. til et større fælles Foretagende, var Engländeren Mansfield, der i Midten af det 17de Aarh. med 15 Skibe erobrede den spanske D Santa Catarina. Efter ham fulgte 1668 Walliseren Morgan, som plyndrede og ødelagde Port au Prince paa St. Domingo og 1670 med 37 Skibe og 2,200 Mand gjorde et misfommeligt og farligt Tog mod Panama, som han erobrede, krusomt plyndrede og opbrændte (siden tral han sig tilbage til Jamaica, hvor han giste sig og levede rolig til sin Død). En anden Anfører var den grusomme Frankstamb P. Donnais, som 1666 indtog Gibraltar (ved Maracaibo), men Aaret efter blev fangen og ødt af Indbyggerne paa Baru-Verne. Hollænderne Laurent de Graff og Van der Horn samt Frankstamben Grandmont erobrede og plyndrede 1683 Fæstningen Vera-Cruz; Aaret efter plyndredes Cartagena's Fortsaeder og Campede. Da F. begyndte at blive Engländerne selv farlige og plyndrede baade engelske og hollandske Skibe, udbdrog England dem sin Bestyttelse, og det gif efterhaanden tilbage med dem. Deres sidste store Foretagende var den Bistand, de 1697 fra St. Domingo ydede de Franste ved Erobringen af Cartagena, hvilken Stad de derefter plyndrede. Siden satte de europæiske Regjeringer Grændse for Sørsveruæfenet. Til Navnet F. knytter sig en Række af Udsøgieringer, Grusomheder og Udsøvelser af enhver Art.

Flind (Govaert), holland. Maler, født i Cleve 1616, blev fra først af bestemt for Håndelen. Lyft til Malerkunsten lod ham træde i Lære hos Rembrandt, hvem han i Begyndelsen efterlignede, senere erhvervede han sig en selvstændigere Målemaade. Hans Arbejder findes omkring i Holland, men den betydeligste Besidding han havde, nemlig 12 Malerier til Raadhustet i Amsterdamb, blev han ikke færdig med, da Døden bortred ham 1660.

Flinder (Flinderde, Flindert) er en Sølvstillemynt i Ostfriesland = 3 Rdl. Rm.

Flinders (Mathew), engelsk Søfarende, gik 1795 til Ny-Holland, og foretog herfra med en Chirurk Bass en Opdagelsesrejse, paa hvilken han fandt, at Van Diemens Land er en Ø (Strædet mellem den og Ny-Holland fik Navn efter hans Rejsefælle). 1800 kom han tilbage til England, gjorde med offentlig Understøttelse en ny Rejse til Syd- og Luthien af Ny-Holland, og gik, efter at have lidt Skibbrud, tilbage til Europa, hvor han blev gjort til Krigsfange af de Franse (1803-10). F.'s Fortjenester fandt bengang ikke den tilsvarende Paakjendelse i England, og Ugrælse berover ham maaskee bidraget til at forlorste hans Liv. Han døde 1814. En Deel af Ny-Hollands Sydlyst hedder efter ham **Flindersland**.

Flindrich, Flinrich, er en Sølvstillemynt i Bremen = 6 Rdl. Rm.

Flindt (Carl Ludvig Heinrich), dansk Cavaliergeneral, født i Ottenen ved Altona den 28de Mai 1792, er Søn af Oberst F., blev Officer 1808 og deeltog under General Ewals i Angrebet paa Stralsund samt i Felttoget 1813, hvor hans Afdeling hørte til en fransk Brigade under General Kamé. F. udmærkede sig ved Gadebusch og Lurow, hvor han bestod flere heftige Angreb paa den Deel af Artillerigarden, som han førte. Senere blev han ved Neumünster tagen til Fange af en Trop Osacker; fra Fangenslabet udløstes han i Febr. 1814 og gik med de danske Hjelptropper til Rhinen under Kronprindsen af Sverrigs (senere Carl Johan's) Commando. Efter Freden i Paris kom F. med de andre Danske tilbage; men da i Sommeren 1815 et dansk Auxiliaircorps under Prinds Frederik af Hessen gik til Frankrig, var F. med, og kom 1819 tilbage til Danmark. 1842 blev han Regimentscommandeur, var som saadan i Holsteen 1848, da Dyrret ubrød, og blev der holdt i Fangenskab til næste September. Ved Begyndelsen af Felttoget 1849 blev F. Brigadecommandeur og stod under General Nylés Tilbagetog under dennes Commando; da Aye med en Deel af sit Corps forlod denne Deel af Pylant for at deeltage i Slaget ved Fredericia, fik F. Commandoen over de Tilbageblevne, og havde denne Post indtil Aabaenstiftanden. I Jull f. A. blev F. Generalmajor og Inspecteur over Cavaleriet. Kort før Aabningen af Felttoget 1850 udnævntes F. til Chef for den active Armees Cavalerie. F. døde i Slesvig den 3die Marts 1856.

Flint, Chire i den nordøstlige Deel af det engelske Fyrstendømme Wales, 14 □ M. med 70,000 Indb., er høsteformigt og for det Meste frugtbar og veldyrket Land med vigtig Kornavl. Bjergværksdriften er ogsaa betydelig, navnlig

ere Blyminerne særdeles righoldige; desuden findes Jern, Steenul, Kobber og Zink. Her findes endel Bomuldsmanufacturer. Hovedstaden S. har 83bade og 3,000 Indb.

Flint er et Mineral, der bestaaer næsten ene af Kiselgyre, altsaa en Varietæt af Quarz, men forekommer altid i utryffalliseret Tilstand med et muslet Brud, ringe Gjennemsigtighed og Glans. Den findes i pladeformede, knolde eller legledannede Masser, især i flere til Kridtformationen hørende Dannelser, og de to førstnævnte Former ere deri affatte parallelle med Lagene, hvorfor F. i Kridtet i Nødens Flint fremtræder i stærkt bøjede Linier, paa Grund af de uolbomme Forspyrrelser, Lagene der have været udsatte for under Hævningen, medens den i Stevens Flint ligger næsten horisontalt i Kridtet, eftersom Hævningen her er foregaaet mere regelmæssig. I Skrivekridtet har den en sort, i de yngre Dannelser, Krimsteen og Blegkridt, en graa eller gulagtig Farve, og banner deri mere sammenhængende Lag. F. indeholder, hvad ogsaa Farven tilveles antyder, endel organisk Stof, og alle hidtil gjorte Jagtagelser hentyde paa dette Minerals Oprindelse fra lavere Organismer, navnlig fra Svampe, hvis Form undertiden tydelig kan gjenkjendes, som f. Ex. i Kridtet ved Aalborg; men hyppigst er den organiske Form aldeles forvunden, idet Kiselgyren har været i en gelecaagtig Tilstand, da den blev affat, og har da under Hævningen sammentrukket sig til de omtalte uformelige Masser. Ofte er den trængt ind i tilstedeværende Hulheber, hvorfor den meget almindelig træffes som Udfyldningsmasse (Flint-Skerner) i forskellige Forsteninger. Mange Infusionsdyrs Skaller bestaae af Kiselgyre, og have rimeligvis ogsaa bidraget deres til Flintens Dannelse. Al den F., der findes i Kullesteens Dannelse, Leer- og Sandlag, bidrager fra forstyrrede Lag af Kridtformationen, og denne dens hyppige Forekomst i den søre Jordkorpe, i Forening med dens betydelige Haardhed, har gjort den særdeles skikket til at afgive det første Materiale for Urindboanernes Redskaber, der hyppigst ere bannede af dette Metal. Dens tidligere Anvendelse, som Middel til at flette Ild-tilveie, har som bekendt nu tabt sin Betydning, hvorimod man benytter den ved Glasfabrikationen (Flintglas) og til Rivskaale.

Flintberg (Jacob Albrecht), født 1750, gjorde fra 1771 Tjeneste i Commerce-Collegiet, blev 1808 Commerceraad, og udgav endel juridiske Værker, saasom „Apothekares, Badares og Chirurgers Förmoner och Skyldigheter“ (1786); „Borgerlige Förmoner och Skyldigheter“ (1786, 1ste Deel); „Bruksidkares, Ståders, Borgerskaps ömses Förmoner och Skyldigheter“ (1788-89); „Lagfarenheds-Bibliothek“ (6 Dele, 1796-1807); „Anmärkningar till Svea Rikes Sjölag“ (3die Dpl. 1815-22) m. M. Om end disse Skrifter ikke vidne om nogen stor Særspindighed, saa ere de dog af Værdi paa Grund af den Nøagtighed og Flid, hvormed Forfatteren har samlet alt til sit Væmne Henhørende. F. døde den 19de Marts 1804.

Flintelaas, s. **Gwercelaas**.

Flintglas kaldes den til de allerfleste optiske Glas anvendte bløholbige Glasmasse, navnlig

som Møbsætning til Kronglas, der benyttes i forbindelse med F. til de achromatiske Objectiver. F. maa sammensættes af meget rene Materialer, men er alligevel saa vanskeligt at tilberede, især til meget store Objectiver, uden Blærer eller Partier ved **forskjellig Straalebrydning** — de saakaldte **Vølger** —, at de Faa, der forsøgte det, holdt det hemmelig, indtil fremgangsmaaden blev offentliggjort ved det fransk-Akademiets Foranstaltning. Sagn. Artt. Glas og Achromatisme.

Flire bruges dels som Benævnelse for de unge Brasener, dels som Slægtsnavn for den Afdeling af Karpefamilien, hvortil Brasenen, Blegnen, Røsefliren o. s. v. høre.

Flitterar, s. Molica. — **Flitteguld** (= sølv), s. Høgersuld.

Flouon (Ferbinand), fransk Publicist og Politiker, født 1802 i Paris, var under Restaurationen Medarbejder ved flere Oppositionsblade, erklærede sig 1830 ligesom for Republikaner og Demokrat og frev i denne Retning i forskellige Blade. Fra 1845 stod han i Spidsen for Bladet „Réforme“ og spillede en Hovedrolle ved Reform-Banquetterne 1848. Efter Februarrevolutionen var han Secretair hos den provisoriske Regjering og Handelsminister, indtil han udtraadte efter Begivenhederne i Juni. Som Medlem af den konstituerende Forsamling hørte F. til yderste Venstre. Da han ikke blev gjenvalgt til den lovgivende Forsamling, begav han sig til Colmar, hvor han redigerede et demokratisk Blad, men maatte efter den 2den Decbr. 1851 forlade Frankrig.

Flod kalder man en Vandmasse, der fra en høiere liggende Deel af det faste Land strømmer mod Havet eller andre Indsøenkninger i en bestemt ubræget, naturlig Kanal (Flodleiet eller Flodfjengen). Smaa Floder kaldes Aar, Bække eller med et almindeligt Ord: Vandløb; have de et hurtigt Løb: Ede, Stylbække eller Bildebælte, i hvilket sidste Tilfælde de dog hverken have noget bestemt Leie eller nogen stadig Tilværelse. En F. 's Begyndelse kaldes dens Udspring eller Kilde, dens Udløb dens Munding. En oceanisk F. har sit Udløb i Havet, en continental F. derimod i en Indsø eller den taber sig i Sandet (Steppeslod). Enkelte F. forsvinde under deres Løb i Jorden, men komme senere atter tilspne. Ved Strømbvillingen fortaaes Længden af en F. fra dens Kilde til dens Munding, i Møbsætning til den lige Afstand mellem disse, der i Reglen er betydelig mindre. Gvidesforskjellen mellem dens Udspring og dens Munding kaldes dens Fald, der altsaa for en oceanisk F. udtrykkes ved Riddens Høide over Havet. Et pludseligt Fald, foranlediget ved en pludselig Høidesforskjelt i Flodleiet, kaldes et Vandfald; en Standsning i Faldet bevirker en Opstemning, hvoraf let følger en Oversvømmen over Flodbredden. Ved Mundingen deler F. sig ofte i flere Arme; sender den en Arm til en anden F. , kaldes dette en Bifurcation (Gaffelafdeling). En vel udviklet F. har en forskjellig Charakter i sit øverste, mellemste og nederste Løb. I det øverste Løb (i Højbjergene) floder F. hurtigt i et skarpt begrænset og snævert Leie, hvis Sider gjerne tillige ere Dalfloder, ofte paa den nøgne Klippebund og med

hyppige Fald. I det mellemste Løb (i Mellembjergene) er den roligere; Dalen udvider sig, og Flodbredderne træde frem i Møbsætning til de straanende og ofte temmelig fjerne Dalsfloder. Svirvler forekomme, men Seilbarheden indtræder. I det nederste Løb (i Sletten) er Faldet yderst ringe og Løbet meget roligt. Den ledsagende Dalbølg er forvunden, Bredderne træde ikke saa skarpt frem, og F. forandrer hyppig sit Løb gjennem de bløde Masser, den selv tildeels har affat, eller den forgrener sig og danner et Delta (s. b. A.); Ebbe og Flod mærkes ofte. — Flodvandets Bevægelse afhænger af Faldet, og er derfor i Reglen hurtigere i det øverste end i det mellemste, hurtigere i dette end i det nederste Løb; men mange Forhold gribe forsvorigt bestemmende ind, og Hastigheden veksler derfor ofte paa meget korte Strækninger, alt efter Leiets Brede, Dybde og Bestaaenhed, ligesom den kan være meget forskjellig til forskjellige Aarstider efter den Maade, hvorpaa Regnmængden er falden eller efter Sneesmeltningen. Middelhastigheden lader sig derfor kun tilnærmelsesvis angive for et enkelt Sted i Løbet. — Flodvand er blødt og renere end Kildevand. Saltfloder forekomme i Steppene, sure floder undertiden i vulcaniske Egne (af Søovlspring; Vulcanen Purace ved Popayan). Derimod fører F. mange mekanisk indblandede Stoffer (Steen, Grus, Sand og Dynd) med sig, som den afsejrer efter Ulyngden i de Søer, den gennemstrømmer, i sit eget Leie eller ved Mundingen. — En F. optager under sit Løb mange andre F. , der i Møbsætning til den (Hovedfloden) kaldes dens Bifloder, selv om de ere større end den og egentlig skulde give den ved Foreningen bandede F. Navn (Elben og Molbau, Mississipp og Misauri). En Hovedflod med alle dens Bifloder og disses mindste Tiløb kaldes et Flodsystem. Dets Flodbeet er det hele Flodeindhold, paa hvilket det modtager Vandet. Amazonflodens Flodbeet er 125,000 \square M, Elbens 2,800 \square M. Grønsjen mellem tvende til hinanden stødende Flodbeeter danner Vandfjeldet mellem de to Flodsystemer, men det ligger ingenlunde, som man tidligere troede, altid i høie Djerge (toertimod gennemskydes disse undertiden af F.), men ofte i lave Ballestrøg eller sumpige Strækninger (som mellem nogle af Nærjøs og Sortehassfloderne, mellem nogle af Marañons sydlige og Paraguanys vestlige Bifloder). Undertiden er det da vakkende, og de to Bifloder endog i stadig eller temporær forbindelse med hinanden.

Flod, møbsat Ebbe, s. Tidevand.

Flod (Fluxus) betegner i Lægevidenskabten en rigelig og tydelig Udstrømning af Vædske af Legemet, s. Ex. Stimmflod, Blodflod etc. Man benytter det ogsaa undertiden om en slabelig Udstrømning til visse Legemsdele, saaledes Slagflod = Blodstrømning til Hjernen, Stikflod til Lungerne.

Floddelfphin, s. Artt. Amazondelfphin og Gangedelfphin.

Flodden eller **Flouden**, Landsby i den nordlige Deel af Northumberland-Shire i England, er mærkelig ved det blodige Slag 1513, hvor Kong Jakob IV af Skotland faldt tilligemed en

for Deel af sin Hær i Kampen mod Englænderne under Greden af Surren.

Flodguder, efter Mythen Søner af Oceanus, vare Personificationer af Floderne, der efter Strømmens forskellige Bessaftenhed fremstillebes snart som Dlinge, snart som Ynglinge med forskellige **Attributer**; **Isaafom Urner**, **Dverflodighedshorn** o. lign. I den ældre Tid afbildedes de ogsaa i Dyreskikkelse. De enkelte F's **Attributer** rettede sig deels efter Landets Natur, deels efter de omkring Floden boende Folks Forhold og Tilstande.

Flodhest (Hippopotamus), ogsaa kaldet Nilhest, hører til Dykubenes Gruppe og udmærker sig ved sin overordentlig plump, næsten uformelige Krop, sine korte og tykke Been og Hals, sine opbulmede Læber, smaa Vine og Øren. Huden er overordentlig tyk, saagodt som nøgen og af en brunnlig Farve. Landforholdene og Fodformene vise, at F. er nærmest beslægtet med Svinene. Kindtænderne ligne meget Svinets, kan ere de forreste mindre sammentrukte og adskilte ved et større Mellemrum fra Hjørnetænderne, der ganske have Form af kolossale Svinetænder; de ere stærke, trumme, aadne i Roden og afslidte mod hinanden; de bruges tilligemed Fortænderne (af hvilke der er 4 saavel foroven som fornedene, hine mere lodrette, disse mere vandrette, alle legsaadnede, rødaadne saaltalte Støbtænder) til at afskrabe de faste Vandplanter, der tjene dem til Føde. Fødderne ere klumpfødde med 4 Hove. F. kan blive 15' lang. Om Dagen opholder den sig næsten bestandig i Vandet, da den svømmer og dykker godt, ja endogsaa kan løbe om paa Bunden; om Natten gaar den ofte i Land for at græse. Oprindelig var F. udbredt over alle Afrikas Floder og Søer, men den har længe været udryddet i Nilens nedre Løb og i Caplanbet. Paa Land bevæger den sig med en vis Besværlighed; dens Naturel er sindigt og godmodigt; saaret anfaldes den Jægerne med Kasterpyb. Slabe gjør den ved at nedtræde Markerne. Den fanges i Gruber eller ved Faldbarpuner, ophængte i dens Stier, eller sælbes med Kasterpyb. I Vandet fører den sin Unge med sig paa sin Ryg. Hvorvidt det er den samme Art (H. amphibius), der er udbredt over hele Afrila, er uvist; en mindre Art (H. liberiensis), kun halvt saa stor som den sædvanlige, er for nogle Aar siden opdaget i Omegnen af Liberia paa Afrikas Vestside. Derimod fandtes der forbum, i den tertiære Jordperiode, nu uddøde Arter af F. baade i Indien og i Europa.

Flodholt. Til at holde Fiskegarnene opreiste i Vandet betjener man sig af Korl, lette Træsorter o. s. v., hertilkaads dog mest af F., der kommer hertil over Stettin; det er Barkstykker, som det synes af overmaade store Naaletræer.

Flodilder (Mustela lutreola) er en lille (1' lang) brun, sortbenet og sorthalet Ildertart med Svømmehud mellem Bagtaerne, der forekommer i det østlige Europa fra Finland og Schlesien til det sorte Hav, Ishavet og Ural. Dens Hovedføde er Krebs, Foreller og Frøer; den svømmer og dykker ypperlig, men er ikke saa nsie som Odderen — til hvilken den gjør Overgangen — knyttet til Vandets umiddelbare Nærhed.

Flodin (Johan Gustaf), svensk Geistlig, født 1741 i Torshälla, blev 1771 Hofpræbilit, siden Sognepræst i Stockholm, 1786 Overhofpræbilit og Præsæs i Stads- og Hofconsistoriet, og forestod Kronprinzens, Gustaf Adolfs, Underviisning i Christendommen. 1794 blev han udnævnt til Ordensbiskop og 1800 til Biskop i Västeraas. Han døde 1808.

Flodkrebse (Astatac fluviatilis) hører ligesom Summerne til den Gruppe af de langhalede, deslapode Kredsdyr, hvor Gjællerne ere sammensatte af mangfoldige fine Røster, hvor det andet Par Følere ved deres Rod hver har et bladagtigt Vedhæng, og hvor ikke alene det største, stærkt udvikkede Fodpar bærer et Par stærke Tænger eller Knibesæer, men hvor ogsaa de 2 følgende Par ende med svage Tænger. **Subskellet** (Stalsen) er temmelig tykt og haardt; **Skjoldet**, som dækker Kroppen, er temmelig trindt og løber fortid ud i et kort Vandhorn. Det første Par Følere er kort og deelt i 2 Svøber, hvorimod det andet er forlænget til en lang og stærk Svøbe. Ligesom andre 10-benede Krebs bærer Hunnen sine Æg (indtil 200) sædte på Halebødderne under halen. I særegne Bipuler til Mavens findes til visse Aarstider nogle smaa, kiveformige Kalkconcretioner, de saaltalte "Krebsesine"; de begynde først at danne sig, naar den nye Hud har antaget sin fulde Fasthed og er mættet med Kalk, og gaar bort med Subskellet, der medtager Mavens indreste Hudlag. Efter hvert Subskifte vorer F. meget stærkt, og den vedbliver at vore, saalænge den lever; dens Levetid skal kunne vare 20 Aar. F. kan blive 1/2' lang. Udgævnningen finder Sted om Foraaret, Ungernes Udklæmning i Juni eller Juli, men endnu nogen Tid efter holde Ungerne sig til Moderen. Subskiftet kan foregaae fra Juli til Septbr., Paringen fra Novbr. til April. F. lever i Floder og Bække med rindende Vand, og taaler bedre at leve i fugtig Luft (s. Gr. i Hjelbere) end i ikke rindende Vand. Den opholder sig i Almindelighed under Stene eller i Jordhuller, hvor den sidder i Skjul om Dagen; om Natten kommer den frem for at opspise Bløddyr, Insectlarver, Smaafisk og Aakser. F. svømmer baglænds, men kryber baade forlænds og baglænds. Tabte Lemmer regenereres let. F. er udbredt over den største Deel af Europa og det nordlige Asien; talrige Arter af den samme Slægt findes i Nordamerika, s. Gr. den blinde Gulekrebse i Mammuthullen i Kentucky, andre Arter i Chili og Ny-Holland, en meget stor paa Madagascar o. s. v.

Flodlampret, s. **Lampret**.

Flodmaal. Hvor flere Grundeiere fode til samme Vandløb eller større Vandbeholdninger, er det dem ofte af Bigtighed, at Vandet, som de enten benyttede eller sniste at blive frie for, ikke skaar for labt eller for høit, og der kan saaledes optaae alvorlige Stridigheder imellem f. Gr. Vandmøllerne og Landboerne, eller mellem de forskellige Landboere indbyrdes. Disse søges affaarne og Endboers Ret garanteret ved F., der betyder deels den paa hvert enkelt Sted lovlig saftatte Grændse for Vandstanden, deels de Marker, hvorved Vandstanden undersøges.

Flodkildpadde, s. **Skildpadde**.

Flobsviiin eller **Kaybar** (*Hydrochoerus Caybara*) er en stor og anseelig Sydamerikansk Snaver, der ved sin tyndt med Børstehaar beklædte Hud og sine hovagtige Negle, tildeels ogsaa ved sin Størrelse, ved sin plumpe Form og sit hele Udseende, men dog hverken ved Formen af Hovedet eller ved Landforholdene, minder om Svinet. Blandt Snaverne udmærker den sig, foruden ved Størrelsen og de hovagtige Negle, ved Dagsbørnernes Svømmehud og de sammensatte Kindtænder. F. er hyppig ved alle større Floder og Søer i den østlige Deel af Sydamerika, isummer og holder godt, lever af Vandplanter og er udsat baade for Jagernes, Jagnaarnes og Alligatorernes Forsølgelser.

Flof (en) kaldte vore Forfædre et mindre Figt, hvormed Skjalden vilde hævde en mindre betydelig Mand eller prise en mindre stor Bedrift, eller indbynde sig hos en mindre gavmild Højsing. Den ærgerrige Stormand saant sig ikke tilfreds med en F.; han forlangte en Drape; og bekendt er Knud den Stores Trusel til Thoraren Poutunge, som havde helliget ham en F.: „Aldrig har nogen Anden vovet at gjøre Stumpviser om mig, og vide skal du, at bringer du mig ikke imorgen ved Daaretit en ordentlig Drape, saa lader jeg dig hængel!“

Floste Vilgerdeton fra Forbalaud gil omtrent 868 ud for at opsjøe det Land, som i de nærmest foregaaende Aar først Garbar fra Sjælland og siden Rabod Viking ved et Tilfælde havde fundet, og som den Første havde kaldt Garbarsholm, den Anden Snekland. F. havde ingen Ledelse (o: Magnetaal, Kompas), som kunde vise ham Veien, og derfor bløede han for tre Ravne, inden han drog ud. Heraf sil han Navnet *Ravneste*. Derivist af sine Ravne naarde han ogsaa Væsterhorn, hvorpaa han omtseilede en Deel af Landet, blev Vinteren og Sommeren over der, og kaldte det Island, hvilket Navn det siden har beholdt.

Flofste, s. *Storste*.
Flonel er et simpelt Ulbenstof, glat eller krypt, meget lidt vasket, ruet paa Ketten og undertiden een Gang overflaaret. Fløtten er altid af færtet Uld, Kjeben hellere af Kamulb, undertiden ogsaa af Bomulb.

Flor (*Christian*), Statsraad, en af de meest betydende Forfjæmpere for det danske Sprog og den danske Nationalitet i Slesvig, er født den 1ste Januar 1792 i Kjøbenhavn og baade paa Fædrenes og Modreneside af norsk Herkomst. Han blev Student 1809 og theologisk Candidat 1816, var derpaa i nogle Aar (1822—26) Sognepræst i Tølløse i Sjælland, og blev 1826 Dr. phil. ved Universitetet i Kiel, ved hvilket han i det næste Aar blev ansat som Lector i dansk Sprog og Litteratur med Titel af Professor. Dette Embede neblagde han 1845, og fungerede derpaa indtil 1847 som Forstaaender for Høllehøiskolen i Kjøbing, hvis Stifstelse væsentlig skyldtes ham; som en af Forstaaerne for Danstheden i Slesvig har han overhovedet erhvervet sig stor Fortieneste ved paa forskjellige Maader, ikke uden personlige Opoffrelser og søare Kampe, at sætte og fremme den danske Sag i Slesvig og at virke for dansk Underviisning og Sprog der. 1848—49 var han Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling. Han har senere taget

Ophold i Fredensborg, og blev 1855 af den slesvigste Stænderforsamling valgt til Medlem af Rigsraadet.

Flor er ikke væsentlig forskjelligt fra *Gaze* (s. b. A.), dog bruges Navnet F. meest om Sillegaze (*Silleflor*) og det faaen om det glatte (*Speilflor*) som om det kreppede (*Krepflor*, s. b. A.). Endvidere betegner F. Enden paa allehaande stieltsagtige Lær.

Flora var hos Romerne Blomsternes og Foraarets Gudinde; hendes Dyrkelse søres tilbage til Numas Tid; hendes Hovedstøt var *Moravia*, der fra 238 f. Chr. feiredes fra 28de April til 1ste Mai med festlige Danse ved Falkestien. Hun havde et Tempel i Nærheden af Circus Maximus.

Flora kalder man i Botaniken deels Indbegrebet af alle de i et vist Land eller en vis Egn vildtvøgende Planter, deels et Værk, hvori saadanne opregnes og beskrives. F. Danica er Navnet paa et pragtfuldt Kobberværk i Folio, hvori indeholdes Afbildninger og kortsattede Beskrivelser af alle i det danske Monarchie fundne, vildtvøgende Planter. Platen til dette Værk blev udlasket 1761 af den danske Botaniker Deber, og den oprindelige Bestemmelse var, at de forskjellige europæiske Regjeringer, især saabanne, hvis Lande omtrent indeholdt de Planter, som ere vildtvøgende i Europa, skulde forene sig om at udgive Kobberværker over de Planter, der forekom i deres Stater, dog saaledes, at den samme Plante kun blev fremstillet een Gang. Imidlertid var det kun Danmark, som udførte Platen med vedholdende Iver; Værrig og Rusland tiltraadte den ogsaa, men af den stærkigste F. udlom kun 500 Tavler, af den russiske kun 100. En nstagtig Kundskab om de forskjellige Planter i de danske Stater kunde kun erholdes ved vedholdende Reiser, der ogsaa bestandig bleve foretagne af de forskjellige Udgivere, fundom leblagede af en Maler, som paa Stedet aftegnede de fundne Planter. Det 1ste Hefte udgaves 1763 af Deber, der i det Hele udgav 10 Hefter, af hvilke især de første Hefter vare særdeles heldig udførte; fra 1775—87 udgaves ialt 5 Hefter af den berømte Zoolog O. F. Müller, hvilke dog i Nstagtighed staae langt tilbage baade for de tidligere oebefste, men især for de følgende 6 Hefter, der bleve udgivne af Danmarks berømteste Botaniker M. Bahl. Efter dennes Død 1804 blev F. Danica i en Række af 35 Aar udgivet af J. B. Hornemann, som ved stadige Reiser i Landets Provindser og ved utrættelig Iver for de danske Planters Undersøggelse har bidraget meget til Værkets Fremgang. Han udgav ialt 17 Hefter (21—39) og har desuden udgivet en Nomenclator til de første 32 Hefter og en historisk Udsigt over Værkets Skjedne indtil 1836 (*Krøyers "Naturhistoriske Tidsskrift", 1ste Bd.*). Efter Hornemanns Død overdroges Udgivelsen til Mag. Drejer (1841), men paa Grund af hans tidlige Død blev det af ham forberedte Hefte (40de) først udgivet senere af Schouw og J. Bahl (1842). I det følgende Aar udnævntes Liebmann til Udgiver af Værket; af ham bleve 3 Hefter udgivne foruden et Supplementhefte, som efter lang. Resolution af 7de Octbr. 1847 bestemtes at skulle leblage Hovedværket for at optage Afbildninger

af de søenfte og norfle Planter, fom ikke findes i Danmark. Denne fibfnævnte Foranftaltning har givet Værllet forøget Interesse og Værd, fordi dette nu er ubviøet til et Billedværk for hele den ftandinavifke F. og berøvd har faaet et i plantegeographifft Hensende vel begrændfet Omfang. Den ovennævnte kongl. Refolution har tillige faffat, at Værllet fkal affluttet med det 51de Hefte (17 Bind), og et Supplementet fkal indeholde 3 Hefter (1 Bind). Den nuværende Udgiver af Værllet er Joh. Lange.

Flora er en af de fmaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget den 18de October 1847 af Hind i London. Den er den 8de efter den Orden, hvort de ere opdagede. Dens Middeffandftand fra Solen er 2,20 Jordbanerabiter eller 45 Millioner danffe Mile. Omløbetiden er 1193 Dage eller 3 $\frac{1}{4}$ Aar. Ellipffens Eccentricitet er 0,117, Banens Inclination mod Ellipffita 5° 58'.

Floren, lat. Florenus (af nos, Blomft), ital. Fiorino, fr. Florin, er en først i Florents i det 11te Aarh. præget Guldmønt (omtrent af en Ducats Størrelfe), betegnet med en Liffe. Den efterligenedes snart i Frankrig og Spanien; i Lydsland opfod deraf Guldblyenden, og en Gylden betegnes herfor endnu med de 2 første Bogftaver Fl. Det gamle Ravn gjenfindes i den toscanffe Sølvmønt Fiorino (omtrent 3 Mk. R. M.) og den engelfte Sølvmønt Florin (omtrent 5 Mk. 5 St. R. M.).

Florence er let og tyndt Laft, vævet af flin, loget Sille og appreteret med en meget stærk Glønds.

Florencecourt (Franz Chasot von), tydfst Pnblicift, født d. 4de Juli 1803 i Brunsvig, var i fin Ungdom Medlem af „Burfchenschaft“ og blev forfulgt fom Demokrat, rebigerede fiben med Dydftighed Literarifke Blætter der Brifrenhælle“, gif til Sachfen, hvorfra han blev udviøft, nedfattede fig derpaa 1840 i Karlehen af Naumburg og flog fig fra nu af til det ariftokratiff-conservative Parti, faa at han kom i heftig Strid med de Liberale, ifær R. Blum. Fra 1849 Kampede han faaledes for Genoprettelfen af Forbundsagen o. f. v., og blev den yberfte Reactions Ordfører. Efterat han i Schwerin var gaaet over til Katholicismen, rebigerede han fra 1854 „Die deutffche Volkshælle“ i Kollin, hvor han navnlig talte Kuslands Sag. F. er nylig bleven „Amtmann“ i Preuffen.

Florentiner-Arbejde, f. Mofaikk. — Florentiner-Kæfter talbes nogle karaffelformige Flafter, der ere fabrikerede af tyndt Glas; ere de runde i Bunden og alffaa endnu bedre fliffede til dert at loge, benævnes de Florentiner-Køller. Oprindelig betegner F. en Art Flafter af Form fom ovennævnte, men fra hvis Bund der gaaer et høvertformigt Kør af en faadan Gfide, at det bøter af omtrent, hvor Flaftens Gais begynder. Diffe bruges til Deffillation af ætheriffe Olier; idet Olien, der fordetmefte er lettere end Vand, fømmer ovenpaa, vil Bandet fra Bunden beftændig under Deffillationen flyde bort gjennem Høverten. — Florentinerfal, f. Carmin.

Florents (ital. Firenze), med Linnæonet „La Bella, den Sffønne“, Hovedftad i Storhertugdømmet Toscana, ligger paa begge Sider af Floden Arno i en deilig Dal ved Apenninernes

Fod, omtrent 200 F. over Havet. Den er omgivet af en Ringmuur med 11 Porte, og forsvares ved 2 Cafteller (Belvedere og Fortezza da Baffo). F. er en meget fin Stad (fføndt Gaderne i det Fæle ere noget ffævne), udmærket ikke blot ved fin herlige Veliggenhed, men ogffaa ved fine ffønne offentlige Pladfer, Pragtbygninger, Kunffamlinger og vidensfabelige Anftalter. Blandt de første maa nævnes: Piazza di Santa Croce, Stadens Middeffandpunct; Piazza del Gran Duca med den herømte „Loggia dei Lanzi“ (en Halle med Kunffamlinger); Piazza Santa Maria med 2 Obeliffter; den af Sffile-gangen omgivne Piazza della Annunziata med Ferdinand 1's Statue til Høft o. fl. Ifflandt de mange (herved 170) Kirker og Capeller ffaaer den fføre Domkirke, Santa Maria del Fiore, fføerft; den har en 380 F. høi Kuppel, og ved den ffaaer et med foffbart Marmor beffædt og med herlige Billedfføtter og Reliefs ffurflykt Laarn. Fremdeles maa nævnes Kirken Santa Croce med Michel Angelo's, Galilei's, Machiavelli's o. fl.s Grave og et Monument for Dante; San Lorenzo med herlige Sculpturarbejder og de ældre Mediciner's Gravminder fra M. Angelo's Paand, samt Mindesmærker for de senere Storhertuger; „Baptiffieriet“ med de herømte Broncebøer af Ghiberti og Pisani. Blandt de mange vidtfføftige og herlige Paladfer (af hvilke afffillige hade et middeffelberligt ffæfningsubfæende) ffaaer „Palazzo Pitti“, Storhertugernes Refidensfflot, fføerft; det indeholder herlige og foffbare Samlinger af Kunffværker og Sjelbenheder, fremfor alle det fortrinlige Billedgallerie. I Palazzo Vecchio er „de ffemhundredes Sal“, en af de fførffe og imponffanteffe i Europa; i Palazzo degli Uffici findes, foruden et fført Bibliothek og Arkiver i 22 Sale, det verdensberømte „Galleria degli Uffici“, en overorbentlig rig Samling af Malerier, Kobberffit, Sculpturer, Bæjer, Mønter, Mofaikkarbejder o. f. v. (her er „den mediciffe Venus“, Niobegruppen, Raffaels hellige Familie o. M.). — F. har fføre Bibliotheker (det herømte et det mediciffe eller Laurentiana og det magiffa-bechianiffa med 12,000 Paandffrifter), Muffeer af enhver Art, et Academie for de ffønne Kunffer og flere vidensfabelige Anftalter (det 1438 ffiftede Univerffitet er nu indffrænket til et juridiff og mediciffnff facultet). — F.s engang meget blomffrende Induffrie omfatter nu kun nogle, dog ikke ganffe ubetydelige, Siffte-væverier, Ulmmanufacturer, Mofaikk- og Porcellainfabriker, forffærbiggelfe af Straaffemtinger, kunffige Blomfter, Sæbe o. deff. Handelen er temmelig levende; en vigtig Indtægtsffilde for Staden er de mange Fremmedes Ophold her. 116,000 Indb.

F. var under Navnet Florentia allerede under Romerne en blomffrende Stad, fom dog leed meget ved Borgfertrigen paa Sulla's Tid og 500 Aar senere ved Stilffos Seier over Barbarerne. Paa Carl den Stores Tid var den Sædet for Markgreven i Tuffcien. Siden ffod den under Markgreven eller Hertugen i Lucca, og for det Vefte Guffernes Parti imod Ghibellinerne. Dens Befftand tilffog overordentlig ved Handel og Induffrie, den fføbte 1286 ffu ffrifed af Keifer Rudolph, blev fiben

under Familien Mebici en ved Magt, Rigdom og Befolkningens Danuelse glimrende Stad med republikansk Forfatning, men maatte 1531 finde sig i at erkjende Al. Mebici som Hertug, hvilket Keiser Carl V og Pave Clemens VII paanødte Indbyggerne. Saaledes blev F. Hovedstaden i Hertugdømmet, fra 1563 Storhertugdømmet Toscana (s. Art. Mebici og Toscana.).

Den almindelige Kirkeforsamling, som Pave Eugenius IV 1438 havde aabnet i Ferrara for at bringe en Forening med den haardt betrængte græske Kirke tilveie, blev 1439 henlagt til F. Den 6te Juni 1439 blev et Unionsdecret vedtaget og undertegnet af den græske Keiser og næsten alle tilstedeværende Erætere; men da Keiseren kom tilbage til sit Rige, fandt han et almindeligt Oprør iblandt Geistligheden, og Foreningsforsøget mislykkes aldeles.

Flores, s. *Apertes Der*. — S. kaldes ogsaa en af de smaa Sunda-Der S. D. for Bagindien. Den er bjergfuld og stormig, paa Ryfterne findes flere Vulkaner; Portugieserne gjøre Fordring paa Soghedsret over Den.

Flores (eller *Flos*) og **Blankflur**, gammel-fransk Flore et Blancheflore, er Navnet paa et af de i Middelaalderen meest yndede og udbredte Sagn, som indeholder en smul poetisk Skildring af de to Hovedpersoners trofaste Hjerlighed (F. og Bl. ere egentlige Personificationer af Rosen og Lilien, Kjerlighed og Ulykkelighed). Det er i det Ydre knyttet til den carolingiske Sagnkrebs, og er uden Tvivl først opstaaet i Frankrig, hvor det allerede i Midten af det 12te Aarh. var bekendt og siden hyppig behandlede af provençalske og nordfranske Digtere, meest i Romancer og korte Digte, der behandlede enkelte Momenter af de to Eftendes Historie. Det bearbejdes siden i næsten alle europæiske Sprog; paa Tydsk allerede 1230 af Konrad Flecke, paa Flattydsk af en ubekendt Forfatter fra den tidligere Mittelalder. Den danske Bearbejdelse er sikkert den første Gang 1509, siden oftere; et Haandskrift deraf findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm. Den svenske Bearbejdelse er første Gang trykt i „Samlingar utgifna af svenska Fornskrit-Sällskapet“, I. 1 (1844); den islandiske første Gang, med Overtættelse og Anmærninger, af Brynjulf Snorraon i „Annaler for nordisk Oldkyndighed“ for 1850, hvor dette Sagns Historie o. s. v. er udførlig behandlet.

Floretsilke. Ved Silke spinningen faaer man ikke blot af hver Cocon den afskillige hundrede Alen lange Silketrevl, som er Hovedgenstanden for Productionen, men tillige afskillige kortere Ender, der under Eet betegnes som F., men have en forskjellig Værdi, efter som de hidrøre fra de løse forvirede Ender, hvormed Ormen begynder Spindingen for at feste Coconen til Omgivelserne (Floretsilke) fra de af de udtrøbne Sommerfugle gennemkibte Coconer, eller fra de pergamentsagtige Hylstre, der blive tilbage, naar Traaden er afspunden. F. bruges, hvor det mindre kommer an paa Stykpen end paa det smukke Udseende af Silken, s. Ex. til Broderier. — **Floretsaand**, s. *Varattes Saand*.

Floretten eller *Floretre* er en Raarbe, der kun er bestemt til Brug ved Fægtesvæver. Dens Fæste er forsynet med en lille rund Pæreerplade; Rlingen er firkanteret, derhos meget smækker og

smidig; paa Spidsen har den en lille flad Dyp, der gjerne omvilles med Stind, for at den ved Svævelserne ikke skal kunne gjøre Slade.

Florez (Henrique), spansk Oldtids- og Historieforsker, født 1701 i Ballabollib, en Geistlig, forberede Spaniens Historie (ogsaa Kirkehistorien) og de historiske Hjelpevidensfaber, især Numismatik, og døde 1773 i Madrid. Hans Hovedværk er „España sagrada“ (1747—73, 29 Bd.). Desuden fortjener at nævnes: „Medallas de las colonias, municipios y pueblos antiguos de España“ (1757—58, 2 Bd., med Suppl. 1773); „Memorias de las reynas católicas“ (3die Opl. 1790, 2 Bd.); „La Cantabria“ (1768).

Florez Estrada (Don Alvaro), spansk Publicist og Nationaløkonom, er født 1769 i Pola de Somiedo i Asturien. 1808 blev han denne Provinds's Generalprocurator og optraadte først imod Napoleon og senere, efterat Ferdinand VII var vendt tilbage, imod dennes Angreb paa Nationalrettighederne. Han redigerede 1820 i Cadix Oppositionsbladet „Tribuno del pueblo“, men maatte 1823, da Ferdinand var bleven gjenindsat som absolutistisk Konge, forlade Spanien og gik til Frankrig, hvor han i Paris udgav sin „Curso de economia politica“, der har oplevet fem Oplag; han har i denne sluttet sig til Mathus og Ricardo.

Florslus (Hemerobius) er en med Myreløven beslegtet Insectslagt af ringe eller middelmaadig Størrelse, med et temmelig kort, fintbygget Legeme, børsteformige Følehorn, metalglindsende Dine og 4 brede, klare og netaaredevinger. Om Dagen sidde de gjerne skjulte, men flyve langsomt omkring i Lussørte og søge da, ligesom Møl og Baarfluer, gjerne til Piset. Eggene ere anbragte paa Blade og befaestede til meget lange Stille. Larverne have en kraftig Bygning, men ere mere langstrakte end Myreløverne og vandre om for at søge deres Føde, der bestaaer i Bladlus, som de gribe og ubjuge med deres lange, krumme og spidse Kinbæffer, der paa Under siden have en Rende, hvori Rjæberne passe ind; man kalder dem derfor ubertindet „Bladlusløver“. Nogle bekalte sig ogsaa med de ubjuggede Bladlusens Hud og blive derved næsten usjenkelige. Ved Hjælp af et i Vagenden anbragt Spinderedskab baae de sig en Cocon, hvori de tilbringe Puppeliv.

Florian, Helgen og Martyr, var efter Legendens født i Nedre Ættrig, tjente i den romerske Hær og blev under den bioeletianiske Forsølgelse druknet i Enns i Nærheden af Lorch (Lauriacum). Han ansees for Polens Skytshelgen, paaafaldes fornemmelig imod Ildfare og afbildes sædvanlig som en Kriger, der er ifærd med at slukke Flammer. Hans Mindebag er den 4de Mai.

Florian (Jean Pierre Claris de), fransk Stribent, født d. 6te Marts 1755 i Languedoc, blev 1768 Page hos Hertugen af Penthièvre, optraadte siden som Digter, blev i Kæhelsperioden arresteret men frigiven efter Robespierres Fald og døde kort efter, d. 13de Septbr. 1794. Han er Forfatter til endeel efter fransk Mønster og i den Lids jirelige og elegante men sentimentale Sprog skrevne Ridder- og Hvyderomaner, egentlig episke Digte i ubunden Stil, som indeholde mange smukke Lanter og Skil-

bringer, men mangle Natur og ere noget kjebelige. De bekjendteste af hine ere „Gonsalve de Cordoue“; „Numa Pompilius“; „Gullaume Tell“; af Pyrronomererne „Galatée“ og „Estelle“. Desuden skrev han „Nouvelles“, Digte, Lysspil, som ikke ere uden Vid og naturlig Munterhed), „Fables“ (Noget af det Bedste, han har skrevet) o. M. Til hans „Oeuvres complètes“ (1784—87, 24 Bd.) slutte sig de af Pirécourt 1825 udgivne „Oeuvres inédites de F.“

Florida, den sydligste af de nordamerikanske Frislater, omfatter den imellem Atlanterhavet og den mexicaniske Bugt udskydende Halv af dette Navn og en Deel af Kysslandet V. for samme; den omgives af Atlanterhavet, Staterne Alabama og Georgien, og er henved 2,800 □ M. med over 100,000 Indb., hvoraf Halvdelen er Slaver. Det er et fladt Land med for det Meste sandig og, paa Grund af den rigelige Bænbang, frugtbar Jordbund; det gennemstrømmes af mange Smaaflober (Peribó, Apalachicola, Mary o. fl.) og indeholder især i Midten en stor Mængde Indsøer, af hvilke de saakaldte „Everglades“ med S. ere en med smaa, flodbegroede Der oplyst til med saa lavt Vand, at Græsset fra Bunden tilveels be- dækker Overfladen. Kyfterne ere meget ind- skaarne og have en Mængde Bugter og Fjorde (Bugten ved Pensacola banner en hyppelig Søvn); ud for Sydøsten, i nogen Afstand fra samme, ligger en 44 M. lang Række klippefulde Smaaser, de saakaldte S.-Keys, som ere meget farlige for Skibsfarten; foran Østøsten ligge nogle større Der. F. lilles ved den nye Bahama-Kanal eller Nordøsttrædet fra Bahama-Derne mod V. — Klimaat er varmt, næsten tropisk; da Landet er saa sparsomt befolket, frembringer det endnu ikke nogen stor Afsæde, dog avles Mais, Riis, Bomuld, Tobak, Cacao, Sukker o. M. Stø- vene indeholde fortrinlige Træarter, navnlig Farvetræer, Savintra, Skibstømmer o. M.; Sydfrugter og Biiin lykkes meget godt. Her gives Vildt, Slang, Skildpadder og Kroko- diler, desuden en stor Mængde Fisk. — I Spidsen for Fristatens Regjering staaer en paa 4 Aar valgt Gouverneur; den lovgivende Magt bestaaer af Senaten (19 Medlemmer paa 4 Aar) og Repræsentanternes Huus (40 Medlemmer paa 2 Aar), samtlige valgte ved directe Valg; den bømmande Magt har en Øsieskeret.

F. blev allerede 1512 besøgt af Spanierne under Ponce de Leon, men først 1539 erobret; 1568 anlagde Spanierne den første Colonie, St. Augustin, efter at have tilintetgjort de Franskes Colonisationsforsøg. Ved Freden i Paris 1763 fik England F., men maatte ved Freden i Versailles 1763 atter afstaae det til Spanierne, som 2 Aar før havde tilbageerobret det. Spanien folgte det 1820 for 5 Mill. Dollars til de nordamerikanske Frislater, som først maatte føre en langvarig Krig med de krigerske Indianere, Seminolerne. 1822 blev F. organiseret som Unionsgebeet, 1845 blev det optaget i Sta- ternes Række.

Florida-Blanca (Don Josefo Moñino, Greve af), spansk Statsmand, født 1728, var under Carl III Minister med næsten uindskrænket Magt,

hvilken han benyttede til at fremme Statens Bedste ved mange Reformers og besordre Ager- dyrkning og Industrie, Videnskabers og Kunst- Undersøgelser. Under Carl III's Efterfølger blev han styrket, holdtes en Tidlang fangen i Citadellet ved Pampelona og blev derpaa forvist fra Hoffet. Han døde 1808.

Floridom, s. Kobalger.

Floris (Franz de Brient), flandernsk Kunstner, var født 1520 i Antwerpen og traadte i Lære hos Maleren Lambert Lombart i Lüttich, men reiste senere til Italien og studerede Raphael, Michel Angelo og de andre store Italiener. Da han var kommen hjem, stiftede han i Antwerpen en meget besøgt Malerskole. Han døde 1570. Hans Dygtighed i Tegningen og hans Efterligning af Italienerne skaffede ham Navnet af den flandernske Raphael, skjøndt han i ingen Henseende kan maale sig med denne Kunstner. Hans Broder Cornelis F. var Architekt og byggede Raadhuset i Antwerpen; han døde 1575, en ældre Broder Jakob var Glas- maler, og døde 1581.

Florman (Arvid Henrik), født 1761, døde 1841 som Professor i Anatomie og Veterinær- videnkab i Lund. I dette sidste Fag har han især været virksom i sit Fædreland, og herom vidne ogsaa høvedsagelig hans litterære Arbejder: „Om husdyrens værd og skøtsel“; „Om dødstecken for drunknede“ etc. Han var en ivrig Forskjemper for Raadholdsagen, var i 1837 Ordfører i Nykterhetsklubben i Lund, og har ogsaa om denne Sag skrevet Afskilligt.

Flormeel betyder oprindeligt det ved Sigtning gennem Silkeflors Paandsfigter fra almindeligt Hvedemeel flette allerfinessste Product; men da man nu i de bedre Møller bruger Silkeflor til Sigtning af alt Hvedemelet, er Navnet lidet træffende og betegner overhovedet det fineste Mener.

Florus (Lucius Annaeus), en romersk Histo- riefriber fra det 2det Aarh. est. Chr., skrev „Epitome rerum Romanarum“, et kort Afskrift af den romerske Historie i 4 Bøger, fra Dyens Anlæg indtil August; udg. af Seebohe (Leipz. 1821). De F. tillagte Udtog af alle Bøger (paa to nær) af Livius, „Epitomæ“ o. s. v., ere sidst udgivne af Holm (Leipz. 1854).

Florsvinger kan en lille Afdeling af Insect- klassen benævnes, der i Henseende til Legemets og Vingernes Form og det fine Net i disse har megen Lighed med Netvingerne (Neuroptera), men afviger fra disse ved at gennemgaae en fuldstændig Forvandling. Herhen høre bl. A. Florfluerne, Myrfluerne, Storpionfluen og Baarfluerne.

Flotow (Frederik v.), en af de mest vundne nyere Operacomponister, blev født 1811 i Leuten- dorf i Mecklenburg, og studerede indtil 1830 Müllers Theorie i Paris under Reicha. Efter flere mislykkede Forsøg komponerede han for „Théâtre de la renaissance“ den med stort Bis- fald optagne Opera „Le naufrage de la Mé- duse“. Senere gjorde især hans Operater „Alexander Strabella“, „Martha“ og „Indra“ megen Lykke. Hans Operater udmærkede sig ved Rigdom paa lette, isærfaldende Melodier, men mangle dybere Gehalt.

Flottbed er et i Nærheden af Altona liggende Gods, bekendt ved sine storartede Haveanlæg og sin Træpøssning.

Flottwiel (Eduard Heinrich), preussisk Statsmand, født d. 23de Juli 1786, blev 1830 Overpræsident i Provindsen Posen, hvor han ved den Tysklandsnærhedens Tidligere Tjenestetid havde den sidste paa den polske Nationalitets Befolking, som i Conflict med den polske og katolske Befolking; at han 1841 blev flyttet til Magdeburg, betragtedes almindelig som en Polakkerne gjort Indrømmelse. 1844 blev han Finanzminister, men traadte 2 Aar efter tilbage af Grund, som ikke ere ret bekendte, og blev Overpræsident i Westphalen. I Frankfurterforhandlingen 1848 hørte F. til yderste Højre; 1849 var han Medlem af Forstelamret, 1850 traadte han ud af dette og blev Overpræsident i Prov. Brandenburg. I Decbr. 1858 blev han strax efter Regentens Dødsfald (s. Preussens Historie) udnævnt til Indenrigsminister i Cabinetet.

Fluctuation, Bølgebevægelse, er for Chirurgen et vigtigt Hjælpemiddel til Erkjendelsen af, hvorvidt der i Legemets Dele indeholdes en samlet flydende Vædske. F. frembringes i denne ved et let Anslag eller Tryk imod et begrænset Parti deraf, medens man med den anden Haand paa et andet Sted af den angrebne Deel søler det ved Bølgeflaget gjennem Vædsken fremtraage Støb.

Flue (Nikolaus von der), ogsaa kaldet Broder Klaus, Helgen, født d. 21de Marts 1417 i Huelsh i Canton Unterwalden, viste allerede fra Ungdommen af Hang til Censomhed og et beskueligt Liv, men opfyldte dog villig sin Børneplygt, udmærkede sig som tapper Kriger og senere i 19 Aar som Landbrød og rejsindvig Sommer. Da fattede han den Beslutning at træffe sig aldeles tilbage fra Verden; han tog Afsted fra sin Hustru og sine 10 Børn, opflog sin Ervemidde paa et øde Sted i sin Føstebeggen og valte snart almindelig Bevandring ved usædvanlig Afholdenhed, ved Dympghed og inderlige Bønner, saa at han i en viid Omkreds blev æret som en Helgen. Da Schweizerne i Stanz freibes beftig om det burgundiske Byttes Forsedling, gjorde F. ved sin Indflydelse Ende paa Kampen og tilveiebragte Fred og Forlik imellem de stridende Parter. Han døde, som han i Foreiden havde forudsiget, paa sin Fødselsdag 1488 og blev kanoniseret 1669 af Pave Clemens IX.

Flue. Fluerne (Muscidæ) bane den første Hovedafdeling af Dipterernes eller Antliaternes Orden; fra Myggene, der høre til den samme Orden, afvige de ved deres mere sammentrængte Bygning, haarbere Hufskælet, stærkere Farver og sviglere Flugt, samt ved at Hæbepalperne og Følehornene ere meget kortere. F. høre til de mindre Insector, men udgjøre dog ved Arternes og Individernes Mængde en af de vigtigste og i Naturens Liv meest indgribende Afdelinger af Insectklassen; deres Forplantning er overmaade stærk, deres Udvikling hurtig, og flere Generationer kunne derfor følge efter hinanden i Løbet af samme Sommer, inden hvis Udløb Inbivi-

bernes Antal derfor kan have naaet en betydelig Høide. Deres Levemaade og deraf følgende Indgriben i den øvrige Natur er meget forskjellig. Medens nogle F., hvis Larver leve af Bladhøbet ligesom Sommerfuglelarverne, kunne tilføie Planterne stor Glæde, plage andre Bættedyrene paa forskjellig Maade, som Bløjsugere (Klæger), som Snyltebry i Huden eller Indvoldene (Bremserne); den berygtede Tsetse-F. (s. d. A.) i Sydafrika gjør paa mange Steder alt Kvæghold umuligt. Andre høre snarere til Naturens Velgjørere ved at fortære Aabslær, raadnende Svampe, eller andre Plantebele, eller ved at opøde Blahius, eller ved som Snyltebry i andre Insector (Slægten Tachina) ligesom Snyltebryerne at stande den altsor stærke Formering af skadelige Insector. Som Larver ere alle F. fobløse, men dog undertiden afstyre med Børster eller Borter til at hjælpe dem afsted. Nogle aflaste ved Forpupningen Larvehuden ligesom andre Insector, s. T. Klægerne, Korfuerne og Svæfuerne; andre forpuppe sig berimod i Larvehuden, der blot strumper mere eller mindre ind, men aldeles huler Puppen; dette er Tilfældet med Stikkærne, Blomsterfuerne, Bremserne (s. d. A.) og de øgte F. Til disse høre Stuefuerne (Musca domestica), hvis Larver leve i flydende Gjøbning, den blaae Sphylus (M. vomitoria), der lægger sine Egg paa Kjød, hvorimod den almindelige Sphylus (M. s. Sarcophaga carnaria) søder levende Unger (Maddiker), Møggfuen (M. s. Scatophaga stercoraria) og Oskfuen (M. s. Piophilha casel), hvis Larver ere de bekendte springende Oskmaddiker.

Fluefanger (Dionæa) er en Planteslægt af Solbugfamilien (Droseraceæ), som kun indbefatter en nordamerikansk Art D. muscipula, en perennerende Sumpplante, med lutter grundstillede Blade, hvis Bladstille ere vingede, og hvis næsten frebrunde Bladplader ved den stærke Midtnerve deles i 2 mod hinanden høiede Halvdele, der paa Overfladen og i Randen ere besatte med lange, stive Hårhaare. Ved enhver Berøring af Overfladen flappe begge Sidedelene sammen med en rask Bevægelse, hvorved Haarene fra begge Sider gribe ind i hvarandre. Naar derfor et Insect sætter sig paa det aadnede Blad, bliver det fanget og fastholdt af det sammenfaldende Blad saalænge, indtil det er dødt og dets Bevægelser og dermed ogsaa den Indvirkning, der foranlediger Bladets Sammenholdning, ere ophørte, hvorefter Bladpladen lidt efter lidt vender tilbage til sin normale Stilling. Blomsterne ere store, hvide, kaseformig samlede paa et bladløst Skaff, med 5-deelt Heger, 5 frie Kronblade, 10-20 Strugbragere, en enkelt Støvvei med 5 Aar; Frugten er en eenummet Kapsel.

Fluelen, Landsby i Canton Uri i Schweiz ved den sydlige Ende af Bierwaldstätterseen, er Havn for det $\frac{1}{2}$ M. derfra liggende Altorf.

Fluesnapper (Musculapa) kaldes en Sangfugleslægt, der har sin Hæde mellem Sylviærne og Svalerne; det er spindelig Smaaafugle med et kort, bredt, seet ovenfra trelantet, ved Røben af Børster omgivet Hæb, der indenfor Spidsen af Overnæbet har et lille Indsnit. De ere Træl-fugle, der kun opholde sig en kort Tid af Aaret

i Danmark. De leve af Insecter, som de snappe i Flugten; naar de sidde paa Træerne, bevæge de bestandig Bingerne for at være rede til at flyde ud og snappe et Insect, som de maatte faae Die paa, hvorefter de vende tilbage til deres Green igjen. Neben anlægges i Reglen i hule Træer. **W. Deres Sang Oer ret behagelig.** Explr.: den graae F. (M. grisola) og den brogede (sort-hvide) F. (M. atricapilla).

Fluesvamp, s. Champignon.

Flügel (Gustav Lebrecht), født i Baugen 1802, er en ret vel anset tydsk Orientalist, især bekendt ved Udgaver af Skrifter, henhørende til den arabiske Philologie. Efter i lang Tid (1832—50) at have beskæftiget sig med et Professorat ved Aftaner-Gymnasiet i Weissen, nødtes han til at opgive dette paa Grund af en haardnakket Brystsygdom og foretog derefter en videnskabelig Udenlandsrejse, der endelig førte ham til Wien, hvor det overdroges ham, især ved den dalevende Sammer v. Burgkalls Indbydelse, at skrive Katalogen over de berøvede orientalske Haandskrifter, et endnu ikke fuldstændigt Arbejde. Hans vigtigste Arbejde, der har begrundet hans videnskabelige Naavn, er Udgaven af Hagi Chalfas encyclopædiske Dogteikon, der overdroges ham af det engelske orient. transl. Fund („Lexicon bibliograph. et encyclopæd. ab Hagi Chalfa compositum“, Lond. 1835—54, Tom. I—VII); desuden styldes ham den bedste Udgave af Koranen (Corani textus Arab., Lipsz 1841) og en vel udarbejdet Concorbants til samme Bog (Concorbants Corani Arabicæ, Lipsz 1842). Arbejdet af underordnet Betydning ere Udgaven af en arabisht Anthologie under Naavn: „Der vertrante Gefährte des Einsamen von Etschalebi“ (Wien 1829); hans „Geschichte der Araber bis auf den Sturz des Chalifats“ (Leipz. 1840); en Udgave af Ali ben Mubamed Gorganis Ordbog over Eusfernes Terminologie (Liber definitio-num, Leipz. 1845).

Flügel (Johan Gottfried), bekendt Lexikograph, født d. 22de Novbr. 1788 i Darby, blev Handelscommiss og gil 1810 til Nordamerika, hvor han lagde sig efter Studiet af det engelske Sprog. Efter sin Hjemkomst 1819 nedsatte han sig i Leipz, hvor han 1824 blev Lector i det engelske Sprog ved Universitetet og 1838 nordamerikansk Consul. F. har gjort sig bekendt ved Skrifter over det engelske Sprog, af hvilke hans „Vollständiges englisch-deutsches und deutsch-englisches Wörterbuch“ (1830, eftertrykt endog i England) er det vigtigste; foruden dette har han udgivet „Engl. Sprachlehre“ (1824—26); „Triglotte oder kaufmännisches Wörterbuch in drei Sprachen“ (1840) o. M. F. hode d. 24de Juni 1856.

Flugten forudsætter deels, at det flyvende Dyrs Legeme ikke er meget tungt, deels at det er i Besiddelse af en vis Muskelstyrke og af et udbredte Flader (Binger), hvis Slag mod Luften kan medvirke Lyngdeloven. Alle flyvende Pattebyr (Flagermus) ere derfor smaa og spinkle, og de første og stærkest byggede Fugle (Strupsene) kunne ikke flyve; hos Fuglene og Insecterne bevirker Optagelsen af en stor Mængde Luft i Legemet en forholdsvis større Letthed. Flyveveenen er indskrænket til Flagermusene, Fuglene (med faa Undtagelser) og Insecterne som

fuldkomne (med Undtagelse af de vingeløse Former); i Forriben kom hertil endnu Flyveøglerne (s. d. A.). De fortrinligste Flyvere findes blandt Insecterne, især blandt Bier og Bvepse. Flyvefflens Flugt forziener ikke egentlig dette Naavn, hertil er den ikke ubholdende nok, og end mindre kan den Flagen, som visse Pattebyr og Zgler (Drager) sætte op, kaldes Flugt. Flyveredflabet (Bingen) er hos de flyvende Pattebyr en Om-bannelse af Forlemmerne, men hos Fugle og Flagermus efter en meget forskjellig Plan, hos disse nemlig ved en Forlængelse af Skelettet og en stærk Udbudelse af Puben til en Flyvehinde, hos hine ved til Armerne og Naanden udbannes alene til at bære Svingstjerne. Insectvingen er en af Træcher gennemvævet Sububbrekning (s. Insecter).

Fluor (Fluorine) er et Grundstof, men som man endnu ikke har været istand til at fremstille i isoleret Tilstand, forbi det angriber alle de Kar og Stoffer, man hidtil har forsøgt at anvende i denne Hensigt. Med Nit kan F. — saavidt vi hidtil vide — ikke træde i Forbindelse, hvorimod vi kjende Drintforbindelsen, Fluorbrinte, Fluorsyre, der er en meget stærk Syre, som anvendes til Vækning og Opløsning af Glas, Porcelain o. s. v. og i Chemien ligeledes anvendes til Opløsning af uopløselige Kiselforbindelser, hvilket berøer paa F.s store Affinitet til Kiselens Grundstof, Silicium, hvormed dannes Fluorsilicium, som ved almindelig Temperatur er en Lufter. Fluorsilicium i Forbindelse med Fluorbrinte danner Fluorsiliciumbrinte, Fluorskelsyre, der ligeledes er en Syre, som næsten udelukkende anvendes i Chemien. Med Metallerne træder F. let i Forbindelse. Fluorcalcium, Fluspath er saaledes Forbindelsen med Kalkens Grundstof, Metallet Calcium; heraf tilvirktes de fleste Fluorforbindelser, vi anvende i Chemien. I Forbindelse med Natrium og Leerjord bærer F. Krovitts, et grønlandsk Mineral, hvoraf man i den senere Tid fabrikerer Soda, Alum o. fl. Producter. Til Frembringelse af Lyshilleber skal man have benyttet Fluorkalium istedetfor Bromkalium; saadanne Lyshilleber kaldtes da Fluorolyder.

Flusmidler betegner i Chemien og Metallurgien Legemer, som ere istand til at gjøre andre tungsmeltelige Metaller mere letsmeltelige. F. ere meget forskjellige efter de Legemers Sammensætning og Forhold, som de skulle gjøre lettere smeltelige. De almindeligste F. ere: Fluspath, Kalk, Sand, Borax, Soda, Kogsalt o. fl. — Sort Flus er forfulket med Binssteen, altsaa en Blanding af kulsuurt Kalk og Kul, udbertiben dog blandet med lidt Salpeter.

Fluspath er et Mineral, der krystalliserer i det regulære System, fortrinligvis i Lerminger, med 4 Gjennemgange efter det regelrette Octaeders Sideslader. Haardheden er 4, altsaa noget haardere end Kalksteen, og det forekommer oftest med gule, grønne, blaae og røde Farver i smukke Nuancer, hvidnere farveløst. F. bestaar af Fluorcalcium og forekommer meget udbredt paa Gange, der indeholde Sølv-, Kobber-, Zink- og Blymaln; saaledes findes det f. Ex. i Norge paa Svelgangene i Kongsbjergs Gruber. Selve anvendelsen af dette Mineral er som Tilsetning ved Metalubsmeltninger for at tilveiebringe en

letmelteelig Slagge; endvidere til Fremstilling af Flusisyre. Af de smukt farvede Varieteter forarbejdes i England Vaser, Staalet og lignende Gjenstande, og rimeligvis har det været benyttet af Romerne til deres vasa murrhina.

Flurion er den Benævnelse, som den ene af Differentialregningens Opfindere, Newton, benyttede for at betegne det Samme, som den anden Opfinder, Leibniz, kaldte Differential-coefficient. Selve de variable Størrelser kaldte han Fluxenter, Flyvende, hvorved han nærmest tænkte sig Tiden som den uafhængige variable. *f.* bliver da Forholdet imellem et tilbagelagt Rum og Tiden, hvortil det tilbagelægges, idet begge tænkes af forsvindende Størrelse, og altsaa ligefrem et Maal paa Hastigheden. Derfra overføres Ordet ogsaa paa andre Afhængighedsforhold. Regningen med disse Størrelser kaldtes *Flurionsregning*, som altsaa er det Samme som Differentialregning.

Flugare, *f.* Carlet.

Flugel benævnes et Pianoforte, hvis Skuffelse har Lighed med en Fuglevinge. Blandt alle forskjellige Arter af Pianoforter udmærkes *f.* sig ved størst Durabilitet, og ved den kraftigste og holdigste Tone, hvorfor de fortrinnsvis benyttes som Concertinstrumenter. I ældre Tider (indtil Slutningen af det 18de Aarh.) var *f.* et Klaverinstrument, hvis Strænge ikke ansløges ved Hammer, men reves med Stifter af Ravnestjer.

Flugtige kaldes i Chemien saadanne Legemer, som uden at destrueres kunne bringes i Luft-(damp-) formig Tilstand; ved Fortætning af disse Dampene maa man altsaa atter kunne erholde det oprindelige Legeme usforandret.

Flunderne (Pleuronectes) udgjøre en isoleret og temmelig afvigende Familie blandt de bryst- og bløddannede Fiske. Deres Legeme er stærkt lamentrækt, høit og fiskeformigt, men tillige fladt, jaalebes at den ene Side er mere flad end den anden, der tillige er stærkere farvet; paa denne mere ubvilfede Side findes ogsaa begge Timene, og til den er Munden dreiet stærkere om end til den modsatte. Munden er sværtig kun lille, Legemet flaklædt, ofte tillige pigget; de umage Finner lante næsten hele det Omruds. *f.* ere Rødfiske, der for det meste ligge stille, med den flade Side nedad (hos nogle Arter den høire, hos andre den venstre, ja dette kan endog variere indenfor Arten) og lure paa deres Bytte nærved Bunden. Der findes *f.* i alle Hav. I de nordiske gives der et ikke ubetydeligt Antal Arter. De kunne deles i 1) agte *f.* (Platessa), *f.* *Er.* Røspætten, Skrubben, Sletten og Mareflynnderen; 2) Helleflynnder (Hypoglossus); 3) Barrer (Rhombus), *f.* *Er.* Sletmar og Pigvar; 4) Tungen (Solea) (*f.* b. A.).

Flunderborg, *f.* Gøttinger.

Flunder-Øs er en Indsj i Jylland, Ringhøbing Amt, Ginding Herred, 1 M. S. Ø. for Skive. Den er 1 M. lang, men kun c. 1,000 Alen bred, og har Afløb til Skive-Aa.

Flyvesifte kaldes visse Fiske, som ere ubflyvende med lange og brede Brystfinner og derfor ere istand til at hæve sig op over Vandet og tilbagelægge fladevis en vis Strækning henover dettes Overflade. Indtil deres Vinger ere tørre. Man har antaget, at de derved søgte at undgaae de større Rødfiskes (Boniternes) Efter-

stræbelse; ialfsald blive de derved et let Bytte for Albatrosser, Fregatfugle o. l. v. De agte *f.* (Exocoetus) træffes i det aabne Berdenshav mellem Bendekreflene; de tilhøre Maktrelgjedernes (*f.* b. A.) Familie, have et langstrakt, paa Ryggen blaat, paa Bugen sølvblankt Legeme, dækket af store Skjal. Deres Størrelse overstiger ikke meget i Alen. — **Flyveaar** kaldes en med Knurrebanerne nærbeslægtet Fiskeart, som ligeledes ved sine store Brystfinner er istand til at hæve sig over Vandet; Arterne forekomme i Middelhavet, Vest- og Ostindien.

Flyvehat, Havmuus, *f.* Chimæra.

Flyveknur, *f.* Flyvefiske.

Flyvemaskiner har man opfundet mange af, men med ingen har man kunnet opnaae Nogetsomhelst. Man har som oftest villet efterligne Fuglens Flugt; men Forsøgene ere altid mislykkede af den simple Grund, at vi i Forhold til vor Vægt langfra have saa stor Muskelkraft at raade over sin Fuglene. Af denne Art var Degens *f.* i Wien; Degene kunde kun hæve sig med den, naar Maskinen var ophængt ved en Snor, som gik over en Træbe og bar en Rødvægt, der næsten var stor nok til at løste Maskine og Opfinder tilfammen.

Flyvende Færge er et Forbindelsesmiddel, der anvendes over Floder med stærk Strøm, hvor Omstændighederne gjøre Anlæggelsen af en fast Bro utilraabelig. Den bestaar af et Fartøi, der ved et langt Toug er befæstet til et Anker midt i Floden, og ved Strømmens Kraft føres i en Due over den. For at dette skal kunne skee, er det nødvendigt, strax ved Afgangen fra den ene Bred at stille Færgen i en mod Strømsfregen straa Retning, og under hele Overfarten holde den jaalebes enten ved Hjælp af Roret eller ved en til Ankertouget befæstet Pine, der efter Omstændighederne kan forlortes eller forlænges. Istedetfor et enkelt Fartøi anvendes ofte et Par Pontoner, der ere forbundne indbyrdes og bære et lille Brobæste. Det Hele kaldes da en flyvende Bro. Begge Slags findes *f.* *Er.* hyppig anvendte paa Rhinen.

Flyvende Hund, *f.* Flagermuus. — Flyvende Sommer, *f.* Edderfop.

Flyvesand er ikke, hvad man tidligere antog det for, en særegen Art Sand, men almindeligt Strandland, der især i stor Mængde opløstes paa Strandbredden ved Vølgeslaget Indvirkning langs Jyllands Vestkyst og paa nogle af Værne Vest for Slesvig, og som, efterat være blevet tørt, sættes i Bevægelse af Vinden og banner der store Sandbaner, Klitter, hvis Hvide retter sig efter Vindens Stykke (*f.* nedenfor). I den nordlige Deel af Jylland indeholder *f.* Titanjern og Granat, tydeligere er det blandet med smaa Glimmerblade, som antyder bets Oprindelse fra den derværende Bruntalkformation. Paa Grund af Glimmerens Tilstedeværelse er *f.* ikke saa ufrugtbar, som man ellers skulde formode. I det nordlige Sjælland ved Livøvilde og paa Bornholm findes mindre Flyvesandsstrækninger; *f.* Klitter. — Naar det Sand, der ved Vølgeslaget kastes op paa den jevntstraaenende Høst ved flade, sandede Kyster, tørres af Vinden eller Solen, kan en Paalandsvind rive de finere Dele med sig og føre dem ind over de indenfor liggende Egne. Denne Sandets Flyven be-

nævnes Sandflugten, de med \mathbb{F} . bebæffebe Strækninger Sandflugtsegne, Vestræbberne for at hindre Sandflugten kaldes dens Dæmpning. I Danmark forekomme Flyvefandsstrækninger ikke blot paa Vestkysten, hvor de fine Sandkorn ere blandede med **Stimmerblade** og **Ditanforkorn**, men ogsaa paa Anholt, Læsø, i det nordlige Sjælland, og paa Syd-Lolland og Syd-Vornholm. Paa de fleste Steder er Sandflugten nu dæmpet, men den har tidligere ødelagt flere Strækninger, især paa Vestkysten. Ogsaa fjernt fra Kysterne kan Sandflugt finde Sted, naar Sandet ligger frit paa Overfladen og er fint og tørt nok til, at Vinen kan tage det med sig; saaledes i Danmark i de saakaldte Indsønde, men især i den gamle Verdens store Drkenbelte, hvor, *f. Ex.* i Ægypten, de derved forarsagede Ødelæggelser have været meget store. Hvor \mathbb{F} . finder Læ, falder det til Jorden og banner efterhaanden de Dækkstrøg, der benævnes Klitter (*f. b. A.*). I sig selv er \mathbb{F} . i Danmark frugtbar, da det indholder Stimmer og kan med Fæls søres paa anden Jord, men der er ikke mange Planter, der kunne trives i det nøgne Sand (som Klittag, Marehalm, Senegræs, af hvilke den første plantes til Dæmpning). Er det derimod ophørt med at flyve, indfinde andre Planter sig efterhaanden, og de ældre Sandflugtsegne afgive da en meget god Græsning, ja kunne med nogen Forsigtighed og ved Anvendelse af Gjødningsgilde et godt Kornudbytte. Længs de Aær, der hist og her gjennembrøde Flyveaandsbeltet, findes endog saa smukke Enge. I Forbudsningerne, hvor der er rigelig Vand, er Planterøarten langt frodigere, og frembyder i det Smaa, hoob Dærner i det store Drkenbelte vise os i det Store.

Fløiel er en særegen vigtig Art af Stoffer, i hvilken visse Træde, i Reglen af Rieden, jevnlige ligge stot paa Ketten og danne en eiebommelig Beklædning (Fløret). Bomuldsfløiel pleier at være som Manchester, ibet en Grundstøt, der alene forbinder Vævet, afvejer med en Polstøt, der periødift træder frem og banner Bugter, som senere opfyldes og danner en Luv. Alle andre Slags \mathbb{F} . dannes med en Grundstøt og en Polstøt, som regelvis slaar Bugter over saakaldte Fløielnaale, Messingtræde af Længde som Løiets Brede og som oftest med en hjertesømig Gjennemsnitsform. Ulfstøiel (Utræterstøiel) bruges meest til Stole- og Sophabestøiel og bliver ofte ved Prædning med graverede Plader eller Bælser forspønet med fladprestebe Figurer. Silkestøiel er i Reglen, ligesom andet \mathbb{F} ., opflaaret, ubertiden ogsaa uopflaaret, hvorved det mere ligner andet hørt Silkestøiel. Man har ogsaa figureret \mathbb{F} ., hvori Figurerne dannes ved Kontrasten mellem opflaaret og uopflaaret \mathbb{F} ., eller hvor Polstøden indensfor bestemte Grænser ingen Bugter banner, men bliver nebe i Grunden. Unbtagsføvis har man ogsaa Silkestøiel, hvis Polstøt forøder ved Trykning forspønet med store farvede Figurer, der komme igjen i forminøstet Maalestøt i Fløret paa det vævede og opflaarne \mathbb{F} . Til Ulfstøiel maa endnu henregnes Plyds og Skæg, der have langhaaret Fløret med Strøg paalangs af Løiet, saavel som Brykstøier Lepper og flere andre Slags Lepper

Fløielblomst (Tagetes) er en i Amerika hjemmehørende Planteslag af Kurblostmernes Familie (Gruppen Tagetoneæ), der har faaet sit Navn paa Grund af sine smukke Blomster (Tagetes, en etruskisk Gudsdom, der fremstillebes som en Høn Jagling). Den indbefatter eenaarige Urter, med møblatte eller afvejlende, hele eller snitdeelte Blade; Blomstertovene sidde enkeltvis eller flere samlede, og have rødgløse eller gule Blomstertovene med en stærk, oftest ubehagelig Lugt; Stalkfrugterne ere aflange, sammentrukt stivantebe, med en eenrøbet Køl, bannet deels af afrøndebe, deels af hørførmige Stjæl. Mange af Arterne ere vødebe Jærplanter i vore Haver.

Fløielgræs, *f. Holcus*.

Fløielstrønder kaldes Træderne hos Fiske, naar de ere meget smaa, tætsillebe og saa fine, at de lettere opbages ved Føtelsen end ved Dier.

Fløist (Callionymus lura) kaldes en temmelig afvegende Fiskeform, henhørende til de brykstøiede Pigsinnede. Den bliver indtil 1 Fod lang, har et bredt, nebrøst Høved, med temmelig stort, taubæbnet Gab, opvøende og tætsillebe Dine, et piget Stjælslag, smaa, høstliggende Stjælspalter og en smækker, nøgen Krop med livlige Farver, høie Finner og brede, foran Brykstøierne anbragte Bugtøner. \mathbb{F} . findes ved alle nordøuropøiste Kyster, men lever paa temmelig høbt Vand og paa Klippegrund og viser sig mindre hyppig ved de banste Kyster. \mathbb{F} . ødmærker sig ogsaa ved en mærkelig Kjønsforskjel; den første Kjøstøine er saaledes hos Hannen meget høt, hos Hunnen lav.

Fløimur. Endepillerne (Løndpillerne) af en Bro forlænges gjerne ved saakaldte Flø- eller Ringemure, enten til begge Sider eller blot opad mod Strømmen. Disse Mures Høst er at hindre Vandet fra at Hære sig ind mellem Kysten og Pillerne, og Hæn fra at Hære sig op her. De slatte sig derfor nøie til Grønderne, maae ofte være af betydelig Længde og ligge enten lige i Høgt med Pillerne, eller danne sædvanligere stumpe, tilbagegaaende Bølker med dem. Ved Trædrøer træbe Bolværtsvægge gjerne ifødetfor \mathbb{F} .

Fløimøstrik, *f. Møstrik*.

Fløtte (ital. flauto, fr. flûte) er et af de ældste Blæseinstrumenter og nutildags et af de vigtigste Orkesterrinstrumenter, bestaaer af et Rør af Træ, Elphenbe eller Stølv, med 6 Huller og 1—18 Klapper, og har et Omfang fra $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ Foruden den almindelige \mathbb{F} ., som kaldes D- \mathbb{F} ., har man endnu især følgende Arter: a) Terzfløiten, som stemmer en Terz høiere end den sædvanlige \mathbb{F} ., men har en mattere Tone; b) Octavfløiten eller Piccolofløiten, som stemmer en heel Octav høiere end den sædvanlige; c) C-Piccolofløiten, en halv Tone høiere end Octavfløiten; d) F-Piccolofløiten, en Tone høiere end C-Piccolofløiten; e) den lille b- \mathbb{F} ., den mindste Fløiteart, en Septime høiere end Octavfløiten. — Paa et Drgel søre flere Stemmer Navnet \mathbb{F} .; de ere af Træ, have 4—8 Føds Længde og kaldes tilsammen Fløiteværket.

Fløiteflist (Aulostomas) kaldes en lille Gruppe af piginnede, bugstøiede Fiske med et langstrakt sammentrukt Legeme, libet udvølede Finner og

et sammentrykt, meget forlænget Hoved, i Enden af hvilket den lille opadendte Mund findes ligesom hos Naaleffterne. De findes kun i de tropiske Høje. Ogsaa Bibefften og Sneppefften høre til denne eiendommelige lille Fiskefamilie.

Flots er en ældre Betegnelse for Lag, som oprindeligt ere affatte horisontalt i Sandet, men benyttedes dog nu kun for saadanne Lag, der indeholde et til teknisk Anvendelse brugbart Mineral, som f. Ex. Steenkulsflots. — **Flotsbjerg**, **Flotformationer** i viseste Forstand betyder Jordkorpens forskjellige, i Sandet affatte, Bjergdannelse, der ligge lagvis ordnede over hinanden og meget ofte indeholde Levinger af ballevende Dyr og Planter. De hyppigste dertil hørende Bjergarter ere Sandsteen, Kalksteen, Mergel, Gips o. s. l. Mange Geognoster forstaae derimod ved F. kun de fra Kul- til Kridtformationer affatte Lagdannelse.

Fnat (Scabies) er en Hudsygdom, som skyldes Lidsbeværelsen af et parasitisk Dyr, Fnatmiden (s. nedenfor), i Huden. Dette borer sig nemlig ind under Overhudens Overflade og danner smaa Gange horisontalt under denne. Ved den herved fremkaldte Irritation danner der sig snart smaa Vandblærer, Papler og andre Følger af Indvirkningen paa Huden, hvilke, som Sygdommen i det Hele, fortrinsviis have deres Sæde paa Armens Østeflade, ved Haanbleddet og mellem Fingrene, og frembringe en heftig Kløe især om Aftenen og Natten, naar Huden bliver oplyst i Sengen og naar Fnatmiden vandrer ud af sit Skjul for at bore sig ind paa et nyt Sted. Sygdommen er smitsom ved Oversførelse af Dyret, og altsaa navnlig om Natten, f. Ex. ved Liggen i samme Seng, naar Miden er paa Vandring. Tidligere antog man, at F. stod i Forhold til en almindelig Legemstilstand og søgte for dens locale Behandling; nu derimod, siden man bestemt kender dens parasitiske Natur, gaaer Behandlingen alene ud paa at udrydde Miden og beskjæmpe den tilstedeværende Inflammation. Hiint opnaaes i Almindelighed ved Stoffer, som bevirke Overhudens Afsløsing, medens den ledsagende Irritation da viger for gjentagne Bæde. — **Fnatmide** (Sarcoptes scabiei) kaldes en Mideart, der lever parasitisk i Menneskets Hud og frembringer Sygdommen Fnat; den er omtrent 1/400 lang og har et rundt, tykt og blødt, hvibligt Legeme samt 4 blegrode Been, alle meget korte, de 2 forreste udfyrdede med en Sengclap, de 2 bageste forlængede i en lang og fast Borste. Andre nærliggende Arter findes hos Hundsdyrene f. Ex. hos Hesten (S. equi), Dren og Gaaret og foraarstige hos disse S. lab; Gaarets Stalmide har i de senere Aar tilføjet den islaandske Gaareavl stort Tab.

Fnat (Pappus) kaldes man i Botaniken den frie, blivende Deel af det overskjede Veger, hvormed Frugten er beklædt, hos de Karvblomstrede (Compositæ) og Valbrianfamilien (Valerianææ); hos Kartebløfffamilien (Dipsacææ) dannes F. beskuden af det omkringledige Øverbeger, hvorved den bliver dobbelt. F. optræder under en Rængde forskellige Former og danner et af de vigtigste Slægtskælmærker hos de nævnte Familier. — **Fnaturt**, s. Cineraria.

Fod (Alfred Henrik Edoard), Friherre, født 1818, blev 1854 Capitain ved Kronobergs Regiment og udnævntes 1857 til Professor i Physik ved det teknologiske Institut i Stockholm, ved hvilket han, ligesom ved Artilleriefløjen i Marienberg, i flere Aar har været Lærer i nævnte Videnskab. F. har, foruden afsluttede Overtættelser og Bearbejdelser, udgivet: „Tillämpad Värmelära“ (1851); „Lärobok i Fysiken“ (1858); „Fysiske Problemer till begagnande vid undervisning i Fysik“ (1856).

Focæs kaldes man ethvert Foreningspunct for Lys- og Varmestraaler, eller ogsaa det Sted, hvor et saadant Foreningspunct skal falde. Saaledes tales om F. af et Brændspeil eller Brændglas, det Sted hvor Straalerne forenes, men ogsaa om F. i en Kikkert, det Sted, hvor Billedet dannes. — **Focaldistancen** (Brændvidde) kaldes ved Hjulspille eller Kindsler Afstanden fra Speilet eller Lindsen til det Punct, hvori parallel indfaldende Straaler forenes.

Fod (Pes) er i Anatomien den nedre horisontalt stillede Deel af de nedre Øverlemmer, besættet ved Føddet (articulatio pedis) til Skinnenebenet og tjenende Legemet til Støtstepunct under Gang og Staaen. Den svære afrundede Flade af F. kaldes Fodryggen (Dorsum pedis), den nedre hvalvede Fodbladet (Planta pedis), disses Sammenskødsitmer den indre og ydre Fodbaand. Bagtil ender F. i en afrundet Fremstaaenhed, Hælen (Calc.); dens Knofelgrundlag dannes af: Fodroden (Tarsus) bestaaende af 7 Knofler, Støtlemfoden (Metatarsus) af 5, og Læerne (Digiti pedis) af 14 Knofler. Alle disse ere ved en Rængde faste Senebaand forbundne og fæstede til hinanden, hvorved F. erholdes en betydelig Fasthed og dog Elasticitet, der gjør den særlig skikket til dens Bestemmelse. Ogsaa hos Svirveldyrene kaldes det tilsvarende Stykke af Øverlemmerne F.; mindre correct betegner man især hos mindre Dyr med korte Lemmer Aft, hvad der af disse rager udenfor Kroppen, som F. Dens forskellige Udbannelse til at gaae paa, springe, grave, klatre, svømme med o. s. v. er af den største Vigtighed i Zoologien, da den bestemmer Dyrenes Bevægelsesmaade og Leveviis. Man ffjerner hos Pattedyrene mellem følgende Fodformer: Gaand, Pote, Hovfod, Fihvofod (Vinge) og Luffe (Finne), og Poten underafdeles igjen i Svømme-, Spring-, Krog- og Gravepote o. s. v.; hos Fuglene: Klov-, Sidde-, Klatre-, Klamre-, Gang-, Løbe-, Bæde-, Svømme-, Aare-, og Rappesfodder. Det yderste Parti af Leddyrenes Lemmer betegnes ogsaa som F. (Tarsus); det er derfor mindre correct at benævne det hele Lem eller Been F.; dog taler man ofte om Svømme-, Spring-, Gang- og Gravefodder o. s. v. isærlig for Svømmebeen o. s. v., og om Klæbe-, Mund-, Øjælle- og Halefodder o. s. v. Endelig bruges F. om Annefibernes Børstefodder (s. d. A.) og om Sneglenes og Muslingernes Bevægelsesredskab, ja man har endog brugt det om Vækspрутternes Arme og Ringelneglens Vinger.

Fod er Grundbeenheden for det danske Rængemaal. Den er bestemt at være = den i Preussien brugelige rhinlandske F. = 139,; Pariser-Linier = 0,313853 franste Metres. Den norske F. er

189,000 Pariser-Pinier = 0,000000 danske F. Lillvarende længdemaal findes næsten i alle Lande; jfr. Artt. Fot, Fuß, Foot, Voet, Pied, Pie, Pis, Ps.

Fob kalder man ofte det Bundsals, der efterhaanden afsætter sig af forskellige Væbster; enten derved, at sine, i Væbsten svævende Ureanligheder langsomt synke tilbunds (saaleeds Oliefob) eller derved, at Bundsalbet efterhaanden banner sig i Væbsten, saasom ved nogle mørkefarvede Vine, f. Ex. Portviiin.

Fob kaldes i Metriken et Versled, der bestaaer af en paa visse metriske Regler begrundet Sammensstilling af lange og korte Stavelser.

Fobangel er et som oftest af Jern dannet Legeme, der vender 4 à 6 Spidser ud til forskjellige Sider, saa at det, hvorledes det end lægges paa Jorden, dog altid vender een eller flere Spidser opad. Det anvendes som Forhindringsmiddel, navnlig mod Cavalieriets Fremtrængen.

Fobblot er en Blot, der befastes ved Jorden, eller, dersom det er paa et Skib, ved Dækket, for at vise Løstelsbereren derigennem saaledes, at Mandflabet, der heiser, kan løbe langs Dækket med den.

Fober er et svenst Biiinmaal (dansk Fob, tydsk Fuder) = 975 danske Potter.

Foderarterne ere, i Modsatning til Kornsorterne, de Væxter, der høstes, før end de have sat Frø, ubelukkende til Kreaturfoder.ertil høre saavel Græs og Kløver o. s. v., der opfodres i grøn Tilstand eller høstede til Hø, som Rodfrugterne, der opfodres i frisk Tilstand (denne Modsatning mellem F. og Kornforter udtrykkes i England ved resp. green crops og white crops).

Fodtogs er en østerlandsk Ceremonie, som allerede fandt Anvendelse ligesoverfor de romerske Keisere, men senere, navnlig fra Gregor VII's Tid, blev indført som Tegn paa den pavelige Magt og Berdigthed. F. finder nu kun Sted ved Pavernes Hylsning og ved høitidelige Aubientser hos ham, ved hvilke Leiligheder man kysser det guldbroderede Kors paa Pavens Tæster. Ligesoverfor souveraine Fyrster har Paven allerede for længe siden givet Slip paa denne Modtagelses-høitidelighed.

Fodleie. Staaende Axler maae, ligesaa vel som de liggende, undersøttes paa to Steber, men paa Grund af Lyngden gjøres der Forskiel, baade i Constructionen og i Benøvnelsen, paa den øverste, Galstappen med sit Halseie, og den nederste, Rodstappen med sit F. Denne maa kunne udholde et stærkt Tryk for Enden, dannedes derfor underliden af Staal og hærdes. F., og saa kaldet Ternen, har gjerne en Paude af en meget haard binair Bronze, ofte for Slibets Styk indrettet til efterhaanden at høves.

Fobpunct er i Geometrien det Punct, hvori en ret Linie eller et Plan skjæres af en derpaa perpendicular ret Linie; ligeledes det Punct paa en Kugleflade, hvor en Storcirkel skjæres af en anden derpaa perpendicular Storcirkel.

Fobbadstning hører endnu i Østerlandene til Geshtribedens Pligter. Ved det sidste Paaske-maaltid vaskede Jesus sine Apostles Fødder til Tegn paa Ydmyghed. Man forbandt derfor i den ældste Kirke denne Skik med høitidelig-

holtsen af Nadderer. Den græske og romerske Kirke har bevaret denne Skik, som især finder Sted ved Skjortorsdagshøitiden. Ogsaa hos Herrnhuterne, Mennoniterne og nogle andre evangeliske Secter har F. vedligeholdt sig. I den katolske Kirke forreiter Paven denne Ceremonie paa tretten fattige, der repræsenterer Apostlene; Handlingen foregaaer med stor høitidelighed i Nærværelse af Diplomaterne og de fornemste Fremmede, som opholde sig i Rom. Ogsaa de katolske verdslige Fyrster, f. Ex. Keiseren af Østerrig, Kongerne af Spanien, Neapel, Baiern o. s. v., vaskte Skjortorsdag Fødderne paa tolv fattige, som de derefter forsynede med Føde og andre Gaver.

Fobvig, en Bugt af Østersøen ved den sydvestlige Pynt af Staanen, er bleven mærkelig ved det berømte Slag, der gjorde Ende paa den ved Knud Lavards Nord forarsagede treaarige Borgerkrig mellem Kong Niels og den myrdede Hertugs Broder Erik Emum, som ved dette Slag kom i Besiddelse af Danmarks Krone. Saafnart Niels og Magnus med en talrig Hær, hvori ogsaa en stor Mængde Geistlige, vare landede paa dette Sted uden Vintfodag d. 4de Juni 1134, begyndte Slaget, i hvilket Magnus, efter at have adviket de første Tapperhedsprøver, tilligemed Henrik Stetelaar faldt, og Niels maatte flygte (han blev 3 Uger efter dræbt i Slesvig). I Slaget ved F. bleve 5 Biskopper paa Balpladsen (en fjettede bøde halvandet Aar senere af sine Saar) samt 60 Præster.

Foe, de, f. Defoe.

Foonoulum, f. Fennikel.

Føerjom (Peter Thun), dansk Stuepiller, født d. 20de Febr. 1777 i Østerriget i Rize Stift, hvor Faderen var Præst, blev Student 1793, forlod snart den studerende Vej og traadte i Hofboghandler Poulsens Tjeneste, fra hvilken Tid hans Studium af det engelske Sprog begyndte og hans Kjerlighed til dette robsættede sig. Aaret efter (1796) opgav han denne Stilling og levede i de følgende Aar deels som Huuslærer deels som Timelærer i Engell, indtil han 1799 blev Stuepiller ved det kongl. Theater. F. var en midljer, tankfuld og for sin Kunst begejstret Stuepiller; i de heroiske og historiske Stuepæl havde han sit bedste Repertoire, og hans „Correggio“, „Salber“, „Knud Øydenstjerne“, „Elavigo“ o. fl. a. regnedes iblandt hans helbigste dramatiske Præstationer. I Aaret 1808 oprettede han Declamatorier paa Hofteatret, og stiftede kort før sin Død det kongl. Theaters Entee- og Børneforsørgelses-Kasse, hvoraf hans efterladte Entee blev den Første, der nød Godt. — Sin Fritid anvendte F. til et grundigt Studium af det engelske Sprog, hvori han erhvervede sig selbne Kunnskaber, hvilke han har lagt for Dagen ved sine fortrinlige Oversættelser af de engelske Digtere Shalepeare og Thomson. Det Naan, han har vundet i den danske Litteratur, skylder han især sin mesterlige Oversættelse af Shalepeare's tragiske Væxter, hvoraf han besværrer kun sit suldenbt 4 Bind. Hans originale Digte, der for største Delen ere lyriske, befidde Barne og Følelse, men have sig dog ikke synderlig over det Almindelige. De ere, tilligemed en Biogra-

phie af Forfatteren, udgivne efter hans Død i 2 Bind (1818). F. døde d. 24de Januar 1817.

Foerfom (Christen Martin), dansk Skuespiller, Broderføn af den Foregaaende, født d. 7de August 1794 i Odense, hvor Faderen var Organist og Musiklærer, blev 1824 ansat ved det kongl. Theater, og virkede her som comissl Charakter-spiller til sin Død d. 2den Decbr. 1850. F. var udrustet med et stærkt comissl Talent, der for hans Rollesag heldig understøttedes af hans Organ og Udvortes, og han forenede hermed en Tænksomhed og Flid, der gjorde flere af hans Fremstillinger til Mesterværker. F. besad et skarpt Blik og en ypperlig opfattende Phantasi, og mange af de fortræffelige dramatiske Figurer i Vandevillen og Hylspillet, som han forstod at gribe ud af Livet, fremstillede han med flaaende Sandhed paa Scenen.

Foerfær var en Søn af Dvergen Reidmar, men dræbte sin Fader, fordi denne ikke vilde give ham Deel i Andbarensattens, som Aserne havde maattet give Dvergen i Vob for hans dræbte Søn Odber. Han tog nu alt Guldet efter sin Fader, skabte sig i Ormekistelse og byggede sig et Hus med Jernbjeller og Sernbore paa Gaitstæde, hvor han siden laae og rugede over sin Stat. Her opsigte Sigurd Sigmundsøn ham og gav ham Sværdet i den venstre Side, lige til Hjaltet. Døende gjentog F. Forbandelsen, som Andbare først havde lyst over Slattene, men Sigurd, som aad hans stegte Hjerte, blev deraf saa klogtig, at han siden forskød Fuglens Tale. Af Drabet fik Sigurd Tilnavnet Hofnersbane.

Fogaras, Fjelle i det sydlige Siebenbürgen ved Aluta, har et gammelt og stærkt befaestet Slot, der oftere har spillet en Rolle i Krigshistorien. 5,000 Indb.

Fogaras (Johan), ungarisk Sprog- og Retslær, født 1801, var 1848 Raad i det ungariske Finansministerium og har gjort sig bekendt ved Skrifter deels over den ungariske Privaatret samt over Handels- og Bøvelretten, deels ved en ungarisk-tydsk Ordbog o. M.

Foged kaldes i Danmark den Embedsmand, hvem Udøvelsen af Statens tvingende Myndighed o: Sværkættelsen af Executioner (dog ikke Executionen af Straffe, undtagen forsaavidt de bestaae i Bøder) og Udpantninger, Arreste og Forbud, Ind- og Udbættelses- og andre bestilte Forretninger er overdraget. F., som er hovedpersonen i Fogedretten (der foruden ham bestaaer af to Retsvornere), er en judicial Autoritet, hvis Beslutninger (Kjendelser, Decreter, Eragtinger) om, hvorvidt og hvorledes han vil foretage en af ham requireret Forretning, alene kunne erholdes forandrede ved Appel til Dverretten. I Kjøbenhavn udsøres de omhandlede Forretninger af en egen dertil bestiftet Embedsmand, som specielt kaldes „Kongens F.“ (tidligere, indtil 1845, vare de bestte mellem en „Kongens F.“ og en „Underfoged“); udenfor Kjøbenhavn beklædes derimod Fogedembedet overalt af den almindelige Underdommer, hvis Benværelse (Vogfoged, Herredsfoged, Virkesfoged, hvilken sidste dog i Almindelighed kaldes Virkesdommer) netop er henlet fra denne hans Virksomhed. Forholdet har nemlig historisk udviklet sig saaledes, at den Person, der først under

Ravn af Kongens Ombudsmand, dernæst af hans Foged (lat. advocatus, hvoraf Ordet F. derives) oprindelig kun havde at vaage over Kongens Ret i Byerne og Landjurisdictionerne samt føre et vist Tilsyn med Thingenes Holdelse men uden at have nogen Deel i den dømmende Magt selv, der udsøvedes af de forsamlede Thingmænd, i Tidens Løb er bleven den virkelige og eneste Dommer. — I Norge er derimod F. endnu en fra den almindelige Underdommer (Sørenskriveren) forskjellig Embedsmand. — I Sverrig kaldes ogsaa den, der paa Landet iværksætter Executioner, F., men denne er ingen Retsbetjent, men en administrativ Embedsmand.

Fogelberg (Bengt Erland), svensk Billedhugger, født 1787 i Göteborg, reiste som ung Kunstner til Italien 1820, efter at have modtaget sin første Uddannelse hos Sergel i Stockholm. Han skabte sin Berømmelse ved sin Statue af Odin. Blant hans øvrige Arbejder maa nævnes Thor og Balder, Mercur, Apollo og hans Statue af Carl Johan, der opstillede i Stockholm, da han anden Gang afsagde et kort Besøg i Fædrelandet 1855. F. døde samme Aar paa Tilbagereisen til Italien i Trieste.

Foggia, Stad i den neapolitaniske Provinds Capitanata, i en flad og frugtbar Egn, har betydlig Handel med Korn, Vini, Olie og Dvæg, hvilken befordres ved en stor Messe i Mai Maaned. 26,000 Indb.

Foglietta er et italiensk Vinmaal, i Rom = 0,4718, i Ancona = 0,3774, i Bologna = 0,2389, danske Potter.

Foglietto (ital.) kaldes den første Violinstemme, i hvilken alle obligate Steder af de øvrige Instrumenter ere fremme med, for at Violinen i Nødsfald kan erstatte andre muligvis manglende Stemmer, eller spille disse obligate Steder med.

Fohr (Carl Philip), tydsk Maler, født 1795 i Heidelberg, var først Elev af Kottmann og senere af Isel, der uddannede ham til en dygtig Landskabsmaler. 1815 reiste han til München og derfra til Italien, hvor han omlom allerede 1818 ved en Vabning i Liferen.

Foir, Stad i det franske Dep. Arriège, ved Foden af Pyrenæerne og ved Floden Arriège, har Staaftabrikker og Jernværker samt Udmansfacturer. 5,000 Indb.

F. var i Middealderens Hovedstaden i Grevelabet S., efter hvilket en fransk Adelskægt havde Navn. Roger de S., Sønnesøn af Greve Roger I af Carcassonne, arvede en Deel af dennes Lande og antog omtrent 1050 Titlen „Greve af F.“ Han døde 1064. Raymond Bernard de S., en berømt Kriger, gif 1190 med Philip August til det hellige Land, sluttede sig siden nstie til Greve Raymond af Toulouse, Albigenernes Beskytter, og maatte ligesom han, paa Grund af Kjetteri og deraf følgende Excommunication, kæmpe mod de kongelige Tropper, under hvilken Kamp han oftere blev forbreven fra sit Land. Han salbt 1223. Hans Søn Roger Bernard de S. forsatte Krigen og blev 1237 atter sat i Van, men døde 1240 som Vedsfærdig i et Kloster. Gaston II de S. kæmpe for den franske Konge imod Engländerne, erholdt derfor en Deel af Grevelabet Lautrec og salbt 1343 ved Beleiringen af Algeziras, hvor han

Hjæmpe for Alfons VI af Castilien med Man-
terne. Sæson III de S., Søn af den Fore-
gaende, formædelt sin Ekhæder tilbet „Phébus“,
hjempe 1245 imod Engleberne, blev Gou-
verneur i Gascogne, tog 1256 Tjeneste i den
nyttede Ordens. Har paa et Korstog imod de
hødeste Preussere, og befriede ved sin Hjem-
komst 1258 den kongelige Familie, der holdtes
fangen af „La Jaquerie“ (s. d. A.). Kong Carl V
tilvebragte 1377 et Forlig imellem Familierne
F. og Armagnac, imellem hvilke der hidtil havde
herstet dødeligt Hjemstøb, og udnævnte Gaston
til Statthalder i Languedoc. Efter Carl V's
Død blev denne Post given til Hertug Johan
af Berry; Gaston ombatte sig dette med Raaden-
magt og heldig, dog forlige han sig siden med
Kongen og levede paa sine Slotte blot for Jagten,
af hvilken han var en lidenskabelig Elsker, og
hvis Herligheder han priste i et soufistigt Digt
„fais du Phébus“ er heraf bleven et Ordspog
om ynskelige Talemaader. Han døde 1391 uden
Arvinger; sin eneste Søn Gaston havde han,
paa en falsk Mistanke om atterteret Forgiftning,
mishandlede og ladede høre af Hunger. Hans Be-
siddelser blev givne til en fierner Slægtning,
Mauritien de S., som døde 1398 uden Børn,
hvorpaa hans Sooger Archambaud af Crailly
1401 erholdt det Reste af Grevskabet og døde
1412. Hans Søn Jean de S. blev under Carl VI
Generalcapitain i Languedoc, Auvergne og Gui-
enne, under Carl VII erholdt han Overansør-
selen over Hæren og Grevskabet Bigorre, og
døde 1436. Hans Søn Sæson IV de S. hjem-
pede tappert imod Engleberne, blev 1456 af
sin Svigerfader Johan II af Navarra erklæret
for dennes Arving og oplystede af den franske
Konge til Pair af Frankrig. Ludvig XI forsøgte
hans Besiddelser med Herkaderne Carcasonne
og Monsillon, men S. tog dog siden Deel i
Krigen mod Kongen. Efter hans Død tog hans
Gemalinde Eleonore Navarra i Besiddelse, og
fra den Tid salder F.'s Historie sammen med
Navarra's, s. Art. Navarra, Bourbon og Bearn.

Folien eller **Futien** kaldes den sydøstlige
Provinds i China ved Stræbet mellem Fast-
landet og Den Formosa, hvis vestlige Deel skal
høre hertil. Hovedstaden er Fu-tscheng-fu.

Fokshant, Stad i Balachiet paa den høire
Dreb af Floden Nilow, har Handel med Korn
og Dvæg. En paa den venstre Dreb af Floden
liggende Forstad hører til Molbau. 11,000 Indb.

Fokkemaat er den forreste Maat i et Skib.

Fokken er det Seil, som hænger under Fokkeraaen,
der er den nederste Raa paa Fokkemasten.

Folard (Jean Charles de), fransk Militair-
skribent, født 1669 i Avignon, hjempe i Ita-
lien, Flandern og ved Rhinen, gik 1714 til
Malta for at hjempe mod Tyrkerne, tjente en
kort Tid under Carl XII af Sverrige og tilfaldt
1719 under Hertugen af Berwick, og døde 1752.
Hans Hovedværk er „Commentaires sur Polybe“;
Frederik den Store lob et Udtog af hans Skrifter
udkomne under Navn af „Esprit de F.“ F.
var en ivrig Forsvarer af Viken som Infanterie-
vaaben og af den dybe Opslilling.

Folger (Johannes), svensk Theolog, født 1664,
blev 1798 ansat som Lector i Logik og Pysik
ved Gymnasiet i Kalmar, endskjøndt han alle-
rede dengang var mistænkt for at være „Pietist

og Spenerianer“. Paa Grund af Stridig-
heder med Konfiskriet forlod han dog Kalmar
og blev Professor i Theologien i Pernau 1701.
Senere, da Pernau kom i Russernes Besiddelse,
flyttede han til Stockholm, hvor han blev an-
slaget for viltsfarende Lære, søgtes 1714 og
1718 dømt fra sine Embeder som Præst og
Professor. 1719 blev han frigiten og levede
derefter i Stilhed paa sin Eiendom i Åsarnum
Sogn i Bleking, hvor han døde 1729.

Fold har i Agerbruget en dobbelt Betydning,
da man hermed betegner: 1) Afgrødens Stor-
relse. I denne Henseende forstaaes ved F. op-
rindelig, hvor mange Gange man har vandt
Udsæden tilføge, og denne Betegnelse er endan
den herskende i Landets magrere Egne, hvor
Areallet findes mindre nøie; i de bedre Egne
betegner man derimod ved F. usigtigere det
Antal Lbr., der høstes paa 1 Lde. Land uden
Hensyn til Udsædens Mængde, der baade er
yderst afvejlende for de forskellige Sædarter og
tillige efter Jordens Culturtilstand. 2) Et Ind-
løst paa aaben Mark, hvor man lader Kreat-
turne overnatte, eller hvor Faarene græs,
naar de skulle afsebe Foderurterne til Vanden.
Foldingen er et beqvemt Middel til at flette de
magrere Dese af en Mark en stærkere Over-
gødning. F. dannes derfor gjerne af Iethyggede
Leder, som fastbindes til nedrammede Staver
der med Lethed kunne optages og flyttes, efter-
haanden som Foderet fortares. I England,
hvor Faarene sædvanlig fodres og fedes i F.
om Vinteren, navnlig paa Turnipsmarkerne,
dannes F. ogsaa undertiden af Seilgarnet,
der baade ere lettere at transportere og tillige
billigere end Leddene.

Foldensford er en lang men smal Bugt af
Nordhavet, som i Nordre-Thronbjergs Amt
stjæret sig 12 M. ind i Landet paa Norges
Vestkyst.

Foldharve eller **Ledharve** er en Forbindelse
af 2 eller flere mindre Harver, der sædvanlig-
vis benyttes til let Arbejde, som Nedhærvning
af Sæden.

Folley (John Henry), engelsk Billedduiger, er
født i Dublin 1818 og kom til London 1834,
hvor han 1844 tilbrog sig almindelig Opmerk-
sømhed ved sin Model, „en Ungling, som vil
bade sig“. Efter hans Arbejde at dømme, „den
unge Pige med Duen“, „Roberen med to Børn“,
„Ino med den lille Bacchus“, føler han sig især
tiltrukket af det Jydilste, Uendelige og Dvindel-
lige. Smidleritid har han i sin Portraitstampe
af John Hampden, som han 1850 udførte til
det nye Parlementshus, og ved sin Model af
Viscount Farbinge tilhest, som stod særbig 1853,
viist, at han formaar at give den mannlige
Charakter med Rob og Kraft. Den sidstnævnte
Model, som vandt overordentlig Bisald, blev
født i Malm og 1858 afsendt til sit Bestem-
melsessted Calcutta.

Folke kaldes de til fint Papiers Lykkelse ud-
hamrede eller udvalfede Metalplader; F. er saa-
ledes tyndere end Blis, men noget tykkere end
Blade (Bladgulb o. s. v.). Man har ægte F.
af Guld, undertiden forgyldt (Guldfolie), uagt
af Kobber, ofte pletteret med Sølv eller Guld,
Væskingsfolie, Tinsfolie (gerne kaldt Stanniol).
— Foltering af Speile eller deres Beklædning

paa Bagfliden med Tinsolie fleer ved Hjælp af Dvifsel, der tjener til at bortdrive Luften og fæste en umiddelbar Adhæſion af Foliene til Glasſet tilveie; ved Vægte eller Struepresning fjernes det overflødig Dvifsel, og Foliene bliver ſom et Amalgam uilbæge, [Ibidende ſagt] paa Glasſet. Man ſolierer ogſaa ofte Juveler, for at „opbringe“ deres naturlige Skjønhed, ved at lægge Folie, undertiden beſtrøget med en Farve, under dem. Tinsolie, beſtemt til Indpakning o. A., bliver ligeledes ofte beſtrøget med Farver, der tage ſig glimrende ud paa Metallet. — Foliepatletter ere Pailletter, ubrugne af Folie i allehaande Former.

Folio betyder oprindelig det Format paa Bøger, hvori Arket er høiet een Gang om, og man har da almindelig eller lang F. ogſaa F. Duern, Critern, Quatern o. f. v., naar 2, 3, 4 o. f. v. Ark ere ſtakte ind i hinanden. F. kalbes ogſaa urigtig, iſtebeſſor Patent eller Plakat, flere Atlaffer, der ſlet ikke ere ſammenſtiede.

Foligno (Fuligno), Etad i Kirkeſtaten, ved Foden Lopino, har Fabrication af Papir, Spillekort, Børlis, Klæde og Sæbe. 16,000 Indb.

Folke var Bannermeſter hos Jarl Rette i Sønderjylland, da Adils ſandt ind i Landet. Jarlen ſendte ham til Jellinggaard for at bringe Kong Bermund Feidebuddet, og det gjorde han med de Ord: „Seg kommer med en glædelig Tidende, Kong Bermund, thi nu er det kommet af ſig ſelv, ſom du ſaa længe har ønsket, en herlig Leilighed til en hurtig Gier.“ Bermund roſte hans Tale og bad ham ſætte ſig tilbords, men F. havde ingen Stumber. „Saa tag en Laar at læſte dig paa!“ ſagde Kongen og ralte ham fit Guldbeger, hvilket han bad ham beholde. Da ſvor F., at ſør ſtulde han tømme et ſaabant Bæger af fit eget Blod, før han vendte Hvg i Slaget. Og han holdt Ord, og mere til. Han trængte vædig frem i Slaget, og midt i Hjendeſtoften mødte han Adils, der maatte give tabt og flygte til ſine Skibe. F. vedblev dog at forfølge ham, til han ſelv ſant om, udmattet af Anſtrengſe. Men ogſaa Bermund havde forfulgt Hjenden, og da han vendte tilbage, ſaae han F. opſamlende fit Blod i ſin Hjelm og drille det til Bedrøvelſe. Bermund roſte høit hans Heltemod og Trofaſhed, men F. ſvarede: „Dane-mænd maae holde Tro og Love, og hvad man djervelig lover, maae man heldelig holde.“ B.

Folkeret kalbes Indbegrebet af de mellem Nationerne eller rettere Staterne indbyrdes gjældende Retsregler. At viſe Normer for Anordningen af det gjensidige Forhold mellem Folkene tilſigtes af den naturlige Retsbeviſthed (den ſaakaldte naturlige R.), er ſikkert nok; derimod har det tidligere været meget omtviftet, om der kunde ſiges at erſistere et System af Retsſætninger, ſom virkelig vare anerkjendte af Staterne og ſaaledes blevne til egentlig gjældende Ret; men nu er Tilværelſen af en ſaaban pøkt R. dog almindelig anerkjendt, navnlig for alle de Staters Beboere, ſom ere deelagtige i den Chriſtelig-europæiſke Civiliſation. Denne ſaakaldte almindelige europæiſke R. ſtatter ſig egentlig alene paa Sævaner, idet her ingen Tractater gives, ſom forbinde ſamtlige de Chriſtelige civiliferede Stater; men ved Siden af den erſterer der ogſaa mellem flere eller færre

enkelte af diſe Stater indbyrdes en particulær R., ſom fan ſtøtte ſig baade paa Sævaner og paa Tractater. Folkeretsvidenſkaben (der ogſaa ſelv kalbes Folkeret) er egentlig grundlagt af Hugo Grotius ved hans „Libri III de jure belli et pacis“ (Paris 1625). Der beſtømte ſenere Folkeretslærere ere Battel, J. J. Moſer, G. F. Martens og iſær Wheaton („Histoire du droit des gens“, 3die Dpl. 1854, og „Éléments du droit international“, 2det Dpl. Leipzig 1852) og Heffter („Das europæiſche Völkerrecht der Gegenwart“, 3die Dpl. Berlin 1855). — Skjandt F. paa Latin overſættes ved jus gentium, havde diſe Ord dog i Rømerretten en ganſt anden Betydning, idet de nemlig betegnede Indbegrebet af de Retsſætninger, Rømerne ſandt gjældende hos alle de Folkeſlag, med hvem de ſom i Verſring, og ſom de derfor anſaae for begrundede i den naturlige Fornuft, og efterhaanden ogſaa optog i deres egen Civilret. Adskillige Regler af virkelig folkeretlig Natur iagttog Rømerne iøvrigt ogſaa i deres Forhold til fremmede Nationer.

Folkeflagenes Mangfoldighed og tilveels betydelige Forſjellighed paa Jordkloden har givet Oprindelsen til en Videnskab, ſom man kalder Ethnologic eller Ethnographic. Den ſtræber ſørſt, ligesom Zoologien og Botaniken, at fremſtille en Classification eller en Overſigt over den hele Mangfoldighed, og at beſtemme de forſjellige Folkeſlags Forhold til hinanden eller Graden af deres Slægtskab og Afvigelse indbyrdes.

Der fremſtiller ſig da ſørſt det Spørgſmaal, om Menneſtene ere een Slægt, eller de udgjøre flere forſjellige Arter, ſom danne en oprindelig og uudslettelig Afvigelse fra hinanden. Den første Mening, at Menneſtene ere oprundne af eet Par, at alſaa alle deres Ulligheder ere at betragte ſom uæſentlige, og at de kunne forklares af forſjelligt Klima, forſjellig Levemaade og forſjellig Kultur, er den ælſte og almindeligſte Mening. Den udtales ikke alene beſtemt i Bibelens Stabſeſhiſtorie og udgjør alſaa en Beſtanddeel af den chriſtelige Tro, men den forudſættes ogſaa og læres af enhver anden paa dybere Tænkning grundet Religion. Den modsatte Mening, at der findes Menneſteracer, ſom ere forſjellige i Oprindelse og i væſentlige Grundbetingelſer og naturlige Egenſkaber, er iſær opkommen i de Lande, hvor der har været Samfundsklaſſer, afſkilt ved en ſaa ſvælgende, om end i ſin Oprindelse kunſtig og unaturlig, Klæft ſom Trældom og Herredømme.

De ſtefte og beſtømte Naturtyndige, ſaaſom Cuvier og Humboldt, have erklæret ſig udvigtige til at finde nogen naturvidenſabelig Grund imod Menneſteſlægtenes Eenhed. De have ogſaa paaviiſt, hvor ganſt anderledes Forholdet er imellem de Dyrearter, ſom ligne hinanden meeft, men dog ere grunnsforſjellige, og de beſkjendte Folkeſlag. Naar to aſſandre, om end nærbeflægtede, Dyrearter blandes, ſaaſom det meeft beſkjendte Exempel Muulæſter, bliver Afkommet ſtefte ufuldkommere og viſer iſær ſin Udviſthed til at forſkætes ſom en ny Slægt derved, at det er ufrugtbart. Blandt Menneſtene ſporer man derimod overalt en ganſt modfat Lov for deres Samqoem. De Nationer, ſom vi maae

indrømme den højeste Fuldkommenhed, og som tillige formere sig stærkest, ere de meest blandede. Navnlige er dette Tilfældet med Europæerne, hvis nuværende Tilstand frembyder en i de sidste Aarhundreder ved Blanding frembragt ny Enhed, i hvilken mangfoldige ældre, mere afvigende Nationaliteter ere gaaede op ved Sammensmeltning. Heller ikke er denne Erfaring indskrænket til de meest kultiverede Mennesker; ogsaa blandt Barbarerne finder man, at t. Ex. i Afrika de kraftigste og bygtigste Folkeslag ere saa blandede, at deres Herkomst ikke med fuld Sikkerhed kan paavises, hvorimod de ublandede og isolerede Stammer vise sig i flere Henseender underordnede.

Der gives altsaa baade naturhistoriske og fra Menneskenes Udviklingshistorie hentede Grunde for at antage, at alle Mennesker ere af samme Slægt og udrustede med væsentlig de samme naturlige Egenskaber og Aandsfortrin. Men i de Lande, hvor samme Slægt har levet længe for sig selv og ublandet, have Beirlig og Levemaade udviklet en stor Forskiel i Udseende, hvilken er bleven betegnet ved Ordet Race eller Folkeæt (Varietet). Saaledes ere de barbariske Folkeslag i de høje Lande, hvilke gaae næsten aldeles nøgne, mere eller mindre sorte af Hud. Navnlige er dette Tilfældet med de fleste Africanere (af hvilke Nogle derfor kaldes Negere), med Arbeidsklassen i Indien, med Australierne og de fleste Sydamerikanere. Andre Folkeslag regnes for guulagtige, saasom Chineserne og deres nærmeste Naboer. De fleste af Nordamerikas Indbydere betegnes derimod som kobberbrø. Man har imidlertid Erfaringer for, at disse mørke Farver bledes baade ved Antagelse af en mere kultiveret Levemaade, bedre Føde og Klæder, og ved Blanding med oplyste Folkeslag. Samtlige Europæere regnes i Almindelighed for høje af Hud. Alligevel ere de ydligere mørkere end de nordligstboende. Historien lærer ogsaa, at de europæiske Folkeslag, især de meest oplyste og driftige af dem, ere overmaade meget blandede med andre Folkeslag. Tyrkerne, Ungarerne og Finnerne nedstamme ligesvem fra Østasiens gule Folkeslag, men have under deres Ophold i Europa erholdt noget nær det samme Udseende som de sørige Beboere. De forskellige Subvarer og andre andre Særegenheder adskille sig ikke ved bratte Overgange, men danne derimod mangfoldige Mellemled, saa at man ikke nødtigt kan opgive, hvor den ene Art ophører og hvor den anden begynder. De forskellige Menneskeraceres Udseende i de meest mobsatte Klimaler og under de største Yderligheder af Aahej og Civilisation er vel temmelig afvigende. Alligevel er dog Forskiellen endnu større imellem de samme Dyr under de mobsatte Forhold, hvori de ere bleven satte af Menneskene. Forskielighederne imellem Folkeslagene gaae heller ikke i væsentlig Grad ud paa Aandens høiere Egenskaber. I denne Henseende opbages tværtimod en saa stor Lighed, at alle Folkeslag vise sig t. Ex. modtagelige for den samme religiøse og politiske Oplysning. Endog med Hensyn til de Meninger, Sæder, Sprog o. s. v., som de have udviklet imellem sig selv mere selvstændig, er der en

saa mærkelig indre Lighed, at den beviser et næse Slægtskab eller en fælles Oprindelse.

I det civiliserede Liv indtræde forskellige Begivenheder, som søe den mægtigste Indflydelse til at danne nye store nationale Enheder af flere isolerede barbariske, nemlig: 1) Stiftelsen af udstrakte Riger, 2) Udbredelsen af ældre Religioner, som ere byggede paa Forbøtningen om Menneskenes Lighed og have til Hensigt at danne dem til et aandeligt Broderkab, og endelig 3) Handel, Colonisation og Omflytning imellem Menneskene, hvis Resultater, da de foregaae usforbrudt, om end ubemærket, ere meget store. — Det er altsaa umuligt at klassificere Menneskene paa samme Maade som Dyrene, af den simple Grund, at de ikke have Dyrenes stærke Forskieligheder. End man kan udrette ved Klassifikation af Folkeslagene er at erholde en Antydning om, hvordan deres ældre Udvikling har været, og hvordan deres Særegenhed nu er. De første Forsøg til en Klassifikation af Folkeslagene bleve imidlertid gjort efter den naturhistoriske Methode, idet man kun tog Hensyn til Menneskenes Udseende og ordnede dem efter Hudfarven, Haaret, Skjaget o. s. v., uagtet netop disse Kjendemerker i Zoologien antees for saa væsentlige, at ingen videnskabelig Ordning kan bygges paa dem for nogen Dyrellasses Bestemmelse. Man tog ogsaa Hensyn til Landjordens Inddeling i fem Verdensdele og tænkte sig enhver af disse beboet af en Menneskeart eller Varietet. Saaledes opstilledes da: 1) den kaukasiske (hvide) Race i Europa; 2) den mongolske (gule) Race i Asien; 3) den malayiske (brune) Race i Oceanien; 4) den amerikanske (røde) Race i Amerika; 5) den sorte Negerrace i Afrika. Men de Typer eller Mønstre, som opstilledes for enhver af disse Racer, vare saa overbretonne, at de ved nærmere Undersøgelse ikke befandtes at passe fuldkomment paa noget af de Folkeslag, som skulde henføres til dem (der var i Asien en Mængde Nationer, som ikke vare Mongoler, men dog meget forskellige fra Europæerne; kun den mindre Deel af Afrika er beboet af egentlige Negerrace). Endnu flere vare Exemplerne paa, at Nationer i Tidens Løb havde forandret deres Særegenheder, saa at de gamle Historikeres Beskrivelser paa Europas Folkeslag t. Ex. ikke passe paa vedkommende Lands nuværende Beboeres Udseende.

De fleste nyere Ethnologer ere derfor enige i at betragte Sprogenes Slægtskab som det vigtigste Kjendemerke, hvorpaa der kan begrundes en sikker Klassifikation af Folkeslagene. Efter Sprogtiligheden kan man opstille tre Slægter (Racer, Aararter) af Mennesker, som atter kunne deles i syv Klasser eller Underafdelinger.

Sorte Slægt (eller den mongolske (eller skythiske eller turaniske)). Man har tillagt den som Kjendemerke gaul eller kobberbrø Hudfarve, sort, glat og stridt Haar, liden eller ingen Skjægge, smalle, lidt skjævtliggende Line. Disse Kjendemerke findes stærkest udprægede hos Folkeslagene paa Asiens Fastland. Men derfra gaae de over til Amerikas kobberbrø Urbeboere og Oceanien brune eller sortagtige. Mangelen af Skjæg er for en stor

Deel en Følge af kunstig Udbrødnis; hvorvidt denne, forskat igjennem Aartusinder, har bevirket en medfødt Mangel, kan ikke vides.

A. Den Folkeklasse, som taler Censlavessprog, nemlig Chineseere, Tibetanere og Hindusjinesere.

B. Den Eurasiske (tatariske) Klasse, bestaaende af Tunguser, egentlige Mongoler, Tyrker, Finner (Ugrier eller Tschuder), Basker (i Spanien), Samojeder og flere mindre Folkeslag i Sibirien, Folkeflagene i Kaukasus, i det sydlige Indien, Japaneser, Koreaner.

C. Den oceaniske Klasse eller Mongolerne og Papuerne paa Øgrupperne i det store Ocean (stille Hav) og nogle tilhørende Øer og Lande.

D. Den amerikanske Klasse: Amerikas Indfødte, Indianerne.

Ligesom denne Ordning forudsætter en Overgang fra Aftens til Amerikas og Oceaniens Sprog, saaledes er der ogsaa imellem disse Berdensdeles Indfødte mange Overensstemmelse, som ikke kunne forklæres uden ved at antage, hvad der ellers ogsaa har den største Sandsynlighed, at Bebyggelsen er foregaaet fra det ene Land til det andet. Denne Inddeling fremmer ogsaa forsaavidt med den forhen nævnte, at Aftens, Amerikas og Oceaniens Indfødte afhænge som færegne Grupper.

Anden Slægt (Race): den semitisk-hamitiske (atlantiske). Herhen høre:

A. Den semitiske Klasse: Araber, Æthioper, Isøer. Halv-semitiske Folkeslag i Afrika ere Berberne, Luariterne, Gallaerne, Nubierne.

B. Den hamitiske Klasse: Negerne og Kafferne, Sotentotterne.

Imellem Afrikas og Sydvestasiens Folkeslag findes ligeledes mærkbare Ligheder i Skikke og Begreber, saasom Omfjærelsen, Patriarchalst Regjering, Trællestand og det dermed i Forbindelse staaende Flektioner have til alle Tider været langt mere udbredte og langt mere gjenneførsede hos denne Stamme end hos nogen anden. Den samme Overgang, som bemærkes i Sprog fra de rene Negerer til Semiterne, iagttages ogsaa i Regemsdannelse. Den rene Negerform i Substans, Ansigtssdannelse, uldagtigt Hovedhaar o. s. v. er indskrænket til saa Nationer, væsentlig til hine, som beboer de fugtige Egne af Afrika. Derfra gaar de udsprede former i mangfoldige Nuancer over til de arabiske og afrikanske Hyrder, hvis Regemsbygning ikke blot er paavirket af Hyrdeslvet, men ogsaa af det ganske forskjellige Klima paa de tørre Stepper og Ørtener. Den Deel af Aften, hvis Folkeslag, efter den nu omtalte Klasseinddeling sættes i Forbindelse med de afrikanske Nationers, som beslægtede Stammer, Land, har i Birkeligheden et afrikant Beirlig og Forbund. Dette Sydvestlige Hjørne af Aften, som er beboet af Araberne og Semiterne, har mere Lighed med Afrika end nogen anden Deel af Jordkloden. Lige fra Saharas Kyst ved Atlanterhavet i Vest indtil Indusfloden er Ørtener eller Steppen og dens Hyrdeslægt. Kun enkelte yppige Floddale, saavel i Afrika som i Aften, danne derfra Undergefler. Saadanne ere de frugtbare Bredder af Nilen samt Euphrat og Tigris.

Tredie Slægt (Race): den japetiske (ogsaa kaldet den iraniske, eller den kaukasiske, eller den indoeuropæiske).

Vi kunne af hele Historiens Vidnesbyrd see, at alle Europas større Folkeslag, Spaniere, Frankmænd, Italienerne, Englanbere, Tydsere og Rusjere ere vorede til deres nuværende Størrelse, ikke ved Udviiting fra en enkelt mindre Stamme, men ved at optage i sig en Uendelighed af mindre Stammer og Folkeslæg, som i Tidens Løb enten ganske have tabt deres Sprog og Eiendommelighed eller som dog have nærmet sig til det første Folks. Denne mærkelige Forandring foregik især under det romerske Rige. Vi see denne Sammenmelting endnu for vore Dine foregaaende i stor Stil i Rusland, i Tydskland, i England, endog i nordl. Finmarken, fort paa ethvert Sted, hvor der er et mindre Folkeslæg i Berøring med et større. Men ved Siden deraf er ogsaa indtruffen en meget betydelig Blanding imellem de forskjellige Klaser af Europæere, fra den ene Stamme til den anden. Romerne ere fra Italien trængte opad til Tydskland, Frankrig, Spanien og England. Siden ere Tydsere og Skandinaver nord- og østfra trængte ind i det gamle romerske Riges Lande. I alle disse Tilfælde er der foregaaet en Blanding ikke blot af Slægter, men ogsaa af Sprog og Kulturformer, der ere vel kendte. For det russiske Folks Bedkommende er det endog sandsynligt, at dets Herkomst er vel saa meget mongolsk (især finsk og tyrkisk), som japetisk.

A. Den keltiske Klasse paa de britiske Øer og i Frankrig.

B. Den romanske Klasse: 1) den græske (helleniske) Green; 2) den latinske Green, bestaaende af det slaviske, italienske, franske, spanske og portugisiske Sprog.

C. Den gotiske eller germaniske Klasse: 1) den oertydske; 2) den nedertydske; 3) den skandinaviske og 4) den engelske Green.

D. Sprogprogene ere: Østtydske, Hollandsk, Engelsk, Dansk (Norsk), Svensk og Islandsk.

D. Den vendiske (farnatiske Klasse: 1) den lithauiske Green, Letter og Litauer; 2) den flavoniske Green: Rusjer, Polakker, Østmer, Tyrer og Bulgærer.

E. Den ariske Klasse. Til den høre Kurder, Perjer, Afgjaner, Beludsjer og mange Stammer i Indien.

De forskjellige Klaser under denne sidste japetiske Slægt ere imidlertid langt mere indbyrdes overensstemmende end de forhen omtalte Underafdelinger af de vidde og barbariske Folkeslag. Men netop fordi Europæerne staa paa Siden af Menneskeslægten Udviiting og udgjøre Jordklodens magtigste Nationer, ere mindre Forskelligheder iblandt dem ligesaa vigtige, som større iblandt Barbarerne.

Folketaling er Benævnelsen for den ene Afdeling af den danske Rigsgang. Dette Ting bestaaer af 101 Medlemmer (den Ene for Færøerne), valgte af Folket ved umiddelbare Valg for et Tidrum af 3 Aar ad Gangen.

Folkevandringen („den store F.“) kaldes man den Bevægelse og Omvinding af Folkeflagene, som i Slutningen af Oldtiden og Begyndelsen af Middelalderen, fornemmelig i det 5te og 6te

Karh. e. Chr., foregik i Europa i det Fæle i Retningen fra N. O. til S. V., og ved hvilken deels germaniske, deels bagefter dem andre (slaviske, keltiske o. s. v.) Folkelag under voldsomme Kampe drog erobrende og ødelæggende fra deres tidligere Bopæle i det nordlige og østlige Europa mod S. og S. ind i de af andre barbariske Nationer bebodde Lande eller tilsidt og for det Meste i Romernes Besiddelser i det vestlige og sydlige Europa (hengang vare Rhinen og Donau Romerrigets ved befæstede Leire og stærke Garnisoner forsvarede Grænser). Aarsagerne til samme kjende vi ikke i det Enkelte, men de have upaatvilelig været deels indbyrdes Uenigheder og Krige mellem hine stribbare Foll, deels og fornemmelig Ust til Krig og Øventyr og især Begjærlighed efter at gjøre Bytte i Romernes rige Stæder og Palæser, om hvilke hjemvendende Landsmænd havde fortalt dem, og at vinde Bopæl i Egne med mildere Klima og rigere Jordbund, hvor de i Nag kunde føre et yppigt Liv paa den overvundne Civilisations Befolkning. Forspillet til den egentlige F. vare de Log, som germaniske og andre Folkeforbund (Gimbrer og Teutoner, Alemanner o. s. l., s. disse Artt.) foretog mod Roms Grænser, Gothernes tidligere Vandringer o. s. v.; men om disse vide vi i det Enkelte kun Lidet med Bished (Sgn. Artt. Gother, Alemanner, Gæster, Franker, Tydlands Historie). Det første Støb til den egentlige F. gæve Hunnerne, der fra Sviastens nordvestlige Bjerge udgjode sig som en ødelæggende Strøm over Steppelandene ved det sorte og det kaspiske Hav, 375 gik over Volga og deels forjage, deels undertvang Alerne og Ostgotherne (s. Gotherne), imedens Vestgotherne (eller ibetmindste den største Deel af dem) af Keiser Valens erholdt Tilløbelse til at gaæ over Donau og nedsatte sig S. for samme i Thracien. Romernes Undertrykkelse bragte imidlertid snart disse til Opstand, Keiser Valens faldt i Slaget imod dem ved Adrianopel (378), og Gotherne tilsvang sig som Romernes „Gudsforbandene“ Bopæle i Landene S. for Donau. Herfra foretog de ødelæggende Log til alle Sider, navnlig til Grækenland og vendte sig endelig flere Gange mod Italien, hvor de omfider under deres Konge Alarich (s. d. A.) erobrede og plyndrede Rom (410). Under disse Storme havde den romerske Keiser for at beskytte Italien maattet drage Tropper fra de fjernere Provinser, hvorved disse bleve et Bytte for Barbarerne. I Aaret 406 trængte en frygtelig Sværm af disse, sammensat af Alaner, Gother, Vandaler, Burgunder, Svever o. s. l., anførte af Rhadagaisus, over Alperne ind i Italien, men blev ved Florents Plagen af den tappre Stilicho, hvorpaa Rhadagaisus med 12,000 udvalgte Stridsmænd traadte i romersk Tjeneste. Resten af denne Sværm, forstærket ved tilstrømmende endnu talrigere Slaver af de samme eller andre germaniske Foll, trængte 407—9 over den romerske Grænse ved Rhinen, som fra nu af ikke længere kunde holdes, og nedsatte sig i de forrige romerske Provinser: Alemannerne satte sig fast langs med den øvre Rhin (altsaa i det nordøstlige Schweiz, det sydvestlige Tydskland og det østlige Frankrig), Burgunderne langs med Rhone og dens

Bifloder (i det vestlige Schweiz og det sydøstlige Frankrig); Alanerne, Vandalerne og Sveverne drog videre til det sydlige Frankrig og derfra ind i Spanien, som de bemægtigede sig, og hvorfra siden (429) Vandalerne under Geiserich gik over til Nordafrika, som de erobrede og beherskede indtil 534 (s. Bøtcher). I Belgien og det nordlige Frankrig trængte Frankerne ind. Efter Roms Erobring tænkte Alarich paa at gaæ over til Afrika, men døde forinden; hans Efterfølger Ataulph førte Vestgotherne fra Italien til det sydlige Frankrig, hvor de (411) oprettede et Rige mellem Loire og Ebro; dette indskrænkedes stedse mere mod N. af Frankerne, men udvidebendes derimod mod S. ved Undertvængelse af Alanerne og Sveverne, saa at det omfattede hele Spanien, indtil Maurerne 711 erobrede Spanien. Ogsaa Britannien var gaaet tabt for Romerne, idet Angelsakserne erobrede det (fra 449). — Hunnerne havde imidlertid faaet i Stettelandene O. for Karpatterne som nomadiserende Høveder, beulte i flere Stammer. Disse forenedes under Attila, om hvis ødelæggende Log J. Attila; efter ham forvindre Hunnerne af Historien; i de af dem beherskede Lande optraadte nu andre barbariske Foll. Gepiderne bemægtigede sig Moosau, Balachiet og Siebenbürgen; Longobarberne, som fra Nordtydskland vare bragte til Donauene og c. 500 havde underkastet sig Herulerne, nedsatte sig fra 526 i det egentlige Ungarn, Ostgotherne i Syd-donaulandene. Herfra sloge disse Dboacer, der ved Romerrigets Fald (476) havde gjort sig til Herre over Italien, ved Verona (493) og oprettede det østgotiske Rige i Italien, der stod indtil 533, da Italien kom under det byzantiniske Keiserdømme, hvilket atter ikke varede længe, da Longobarberne, som 566 havde gjort Ende paa Gepidernes Rige, i Aaret 568 faldt ind i Norditalien og der oprettede et Rige, der stod til 774 (s. Carl den Store). — Hermed var F. i det Store forbi i det sydlige og vestlige Europa. I NordEuropa fortsattes den under en noget forskjellig Etikfelse ved Normannerens Log (s. d. A.), i det østlige Europa vedbleve endnu længe Folkelag fra D. at trængte ind. Slaviske Foll udbredte sig indtil Elben og Bøhmerwald; Avarerne besatte det af Longobarberne (568) forlavede Land i Ungarn og underkastede sig for en Tid de tidligere indtrængte Bulgarer; Chazarerne herskede omkring det østlige Hav og Kaukasus; Petschenegerne fortrængtes fra deres tidligere Boliger ved Volga til Egen mellem Don og Aluta, og omfider bemægtigede Magyarerne (Ungarerne) sig i Slutningen af det 9de Karh. den ungariske Slette, hvorfra de udvidebendes deres Herredømme over Nabolandene og gjorde ødelæggende Streiftog til Tydskland, Frankrig og Italien.

Ved disse nyere Dmveltinger og de indtrængende Barbarer rasende ødelæggelse blev blomstrende Stæder lagte i Ruiner, frugtbare og stærkt befolkede Lande forvandlede til menneketomme Ørener, den antike Kultur og Civilisation forsvundet og en frygtelig Gudsdom holdt over den udbarede og fordervede Lidid. Gjennem Strømme af Blod og usselig Jammer gik det Gamle tilgrunde, men en saadan Ubrændning maatte foregaae, førend en ny og

kræftigere Livsørelse kunde begyndes; de raabne Grene maatte afhugges, førend det friske Liv, som Barbarerne medbragte, kunde indpobes paa Stammen og denne derved fornyes. Europa antog nu efterhaanden en ny Stillelse, hvis Hovedpræg vare de ved de germaniske og andre barbariske Folks Blanding med de tilbageblevne Romere efterhaanden opstaaede nye Nationaliteter, nye Sprog (romanske), nye Statsindretninger (s. Gr. Fehsvoesenet o. s. v.), og Christendommens Gæberedsomme i det sydlige og vestlige Europa.

Folkhøne, Stab i Kentshire i England, en af „Cinque-Ports“ (s. d. A.), har en god og besøgt Havn samt Esbade og betydeligt Fiskeri. 7,000 Indb.

Folkvangarne. Stridighederne imellem det Sværløse og Griske Huus og Sværrige Thronen gave Landets Store en Indflydelse, som snart blev farlig for Kongemagten. Sværløse indflydelseforige vare f., ansete ved deres Venstabs med Nordens tre Kongehuse, magtige ved Rigdom og Besiddelsen af Jarlembedet (der i et Aarhundrede, lige siden Birgir Brofa, beklædtes af Medlemmer af denne Familie), og derhos begjærede efter Magten. Denne Lyst bevægede f. flere Gange til at væbne sig imod Kongerne, selv efterat Kronen var bleven arvelig i en Green af Familien. Efterat de uden Schaansel vare blevne straffede herfor af Birger Jarl ved Herredødsbro (1251) og af Magnus Birgersson (paa Gallaquist 1280), nævnes i Amaalerne ikke senere nogen f. uden den kongelige Green. Denne mistede, efter bestandige indbyrdes Fejder, med Magnus Smel den Krone, der havde løst saa mange f. Livet; den vandt vel i dens Sted Norges og tilslidt ligeledes Danmarks Krone, men uddøde kort efter med den unge Konge Olof Haalensson 1387. — Familien skal — forsaavidt Folkvangar ikke snarere var Raasonet paa et Parti end paa en Familie — efter Olof Petri og Messenii Angivelser have nedstammet fra en „Folke Filbiter“, hvis Søn Ingevald skal have været Fader til en anden Folke med Lilsnavnet den Ejoðe (Eylfe). Denne, der med Eilkered er bestemt som Familiens Stamsfader og af Saxo blev kaldt Suetlew gentis nobilissimus, havde Kong Knud den Helliges Datter Ingerd til Hustru. Med hende havde Folke toende Sønner, Bengt og Knut. Om den sidste og hans Afkom veed man Intet med Sikkerhed; en af dem var dog maaskee den Knut Lange, som under Eric XI's Mindre-aarige besteg Thronen, og hvis Sønner Knut og Holmgær maatte byde med Livet (den første 1248, den anden 1251) for deres Lyst til Kronen. Bengt Føllesson var Fader til Birger Jarl Brofa (s. Birger), Magnus Minnistib og Carl. — Birger havde 3 Døtre, af hvilke Ingegerd blev formalet med Kong Sværter II, og 4 Sønner, Philip, Knut, Folke og Magnus. Philip, i de islandske Sagaer kaldet Jarl, var en af Kong Sværtes tappreste Hovdinge, men brødes paa Aler af Baglerne c. 1200. — Knut, ligeledes kaldt Jarl, havde Sigrid, en Datter af Kong Knud Ericsson, tilkægte, og var Fader til en Magnus Brole, hvis Søn Knut efter Kong Eric Ericssons Død optraadte med Forbring paa Kongesømmet, men kaldt i

Birger Jarls Hænder og henrettedes 1251. Folke antages sandanlig for at være den Folke Jarl, som 1210 kaldt ved Besiktren, og hvis Søn Sune Føllesson, der havde en Datter af Kong Sværter II, Helena, til Hustru (som han, efter hvad her fortælles i en Følkevisse, skal have røbet ud af Bretastoffer), var Fader til Katharina, Kong Eric XI's Dronning, og til Benedicta, gift med en Søn af Hertug Knut af Blesinge, Svantevoll Knutsson til Biby. — Magnus Minnistib siges at have været Ragsmand i Nøstergård og understrev som Bidne flere Kongebreve, dog intet senere end 1208, hvorfor man har formodet, at han var den Magnus, som „Liber datens Lundensis“ nævner som salden dette Aar ved Lena; han blev gennem Sønnen Birger af Hjelbo eller Birger Jarl den yngre (s. Birger) Stamsfader for den kongelige Green af f. Som Sønner af Magnus Minnistib nævnes i de gamle Documenter desuden Efil, Carl, Bengt og Olof. Efil, Ragsmand i Nøstergård, gift med Gaalon Galins ræntefulde enke Christina og bærmt for Mandhastighed, Lærdom og megen Klogskab, lagde ved Samlingen af tidligere Lovbestemmelser Grundten til den ældre Følke Lov, og nævnes i Sagaerne som den betydeligste Mand paa sin Tid i det vestlige Sværrig, hvorefter som oftest under Kong Gaalon Gaalensons urolige Regjering de oprørske Normand tog deres Tilflugt. — Carl Magnusson, Biskop i Pindbving og Cantler hos Kong Johan Sværtersson, af hvem han var en tro Tilhænger, fulgte med Kongen paa et Korstog til Estland, hvor han blev bragt af Dage af Hebringene den 8de Aug. 1220. — Carl, kaldt den Døde, Søn af Bengt Føllesson, var Kong Johans Jarl, deeltog ligeledes i Korstogtet til Estland, hvor han til sin Frænde Biskoppens Stedene; han var Fader til Ulf Høse, som først under sin Ven Knut den Lange og siden under Kong Eric Ericsson foreskød Jarlembedet til sin Død, der indtraf 1248, „meget beflaget af Svenskerne“. — En Søn af Ulf Høse var Junker Carl; han var en af de Herrer, som 1251 ledsagede Birger Jarls Datter Rikidia paa hendes Brudeferd til Norge, og Aret efter en af Hovdingerne i den Hær, som slutte understøtte Kong Gaalens Foretagende imod Danmark. Dette synes at gjendrive Minntsilens Udsagn, at Junkeren, som den hemmelige Hovedmand i f.'s Oprør mod Birger, af Frygt for denne havde begivet sig ud af Riget. C. Ulfsson drog dog virkelig over til Preussen til de tybske Ordensriddere, hvem han testamenterede en stor Deel af sine Gødsler i Sværrig. Med Hæstemod Kampede han i den haarde Kamp mod de langt overlegne Rithauere og Samogiter ved Floden Durbin i Rusland, men kaldt her tilligemed 150 Ordensriddere Sta. Margretas Dag 1261. — De sidste, med Nød og neppe af Raavn befjendte f., som Historien omtaler, kaldt 1280 i Oprør mod Kong Magnus Labellaas; dog levede Familien sandsynlig endnu lang Tid derefter, og lige indtil vore Dage skal der findes Bønder i Nøstergård, som gjøre sig til af at nedstamme fra denne forbum saa magtige St.

Folkvang var Frieas prægtige Borg, som Grimnersmaal synger: „Folkvungen er Frieas

Fand; til Bords de Solde hun bænker selv". Storhuen hedder Besrymmer, og her bænker hun den Halvdeel, som hun har Ret til at vælge sig af Seltene, der segne paa Balen; thi hun bærer jo halvt med Odin. B.

Follen (August, siden Adolf Ludvig), tydsk Strikent, født den 21de Jan. 1794 i Gießen, var 1819—21 arresteret i Berlin som Deeltager i demagogiske Forbindelser og Planer (Hgn. Burtsenshaft), levede derpaa i nogen Tid i Schweiz, og var 1848 atter tiltalt for Deeltagelse i kommunistiske Forbindelser. Han er Forfatter til endel Digte og en Ridder- og Fjællerroman „Malegys og Vivian“, har beskæftiget sig med Studiet af ældre tydske Digtere og kæmpet imod den af Kuge og Heinen repræsenterede Retning. Hans yngre Broder Carl S., født den 3die Septbr. 1795, var Privatdocent i Lovdygtighed ved Universitetet i Gießen, skrev politiske Sange, der fandt endel Bifald, gik i Anledning af politiske Forsølgelser til Nordamerika og vandt der et Navn som Lærer (ved forskellige Universiteter) i Romeret samt i tydsk Litteratur og Sprog. Han omkom ved et Dampskibs Brand den 13de Jan. 1841.

Föllikel (lat.) er den anatomiske Benævnelser for en Art af meget simple, kun af en søkormig Hinde bannede Kirtler, som forekomme i Legemets Bæb, navnlig i Hud og Slimhinderne, og hvis Bestemmelse er Affoudringen af en fedtagtig Masse eller Slim.

Follo, Aker og Follo, et Fogderi i Akershus Amt i Norge, har sit Navn af Christianiafjorden (fordum Faldin), ved hvis østlige Bred det ligger. Det hører til Norges frugtbareste Egne.

Folz (Philipp), tydsk Maler, er født 1805 i Bingen, og begyndte sin Kunstnerbane i Düsseldorf, hvorfra han 1825 gik til München, hvor han har malet dels Frescomalerier, dels Diemalerier. Han lever som Professor ved Kunstakademiet i München.

Folz (Hans), tydsk Meistersanger, født i Worms 1479, levede som Barber i Nürnberg og forfattede Fortællinger (Schwänke), Farcer (Faste-lauensløser, „Kastnachtspiele“) o. M.

Fomalhaut (α piscis australis) er en Stjerne af 1ste Størrelse i Stjernebilledet den sydlige Fisk. Declinationen er 80° 23' sydlig, Rectascensionen 22 Tim. 50 Min. Den 3die Septbr. culminerer den ved Midnat, den 3die Decbr. Kl. 10, den 3die Novbr. Kl. 8 o. s. v., men kun i en Øside (i Kjøbenhavn) af omtrent 4° over Horisonten.

Foment (lat.) kaldes en Vædske (af forskjellig Temperatur), som anvendes til Vabning paa en enkelt Deel af Legemets Overflade. Fomentation er Vabning med et F.

Fond er en Capital, der er bestemt til et vist Brug. Offentlige Fonds kaldes man i Storbritannien de Statsindtægter, der ved Statslaan anvises til Amortisation af Capitalen og Bestaling af Renterne. Da enhver Statsobligation for Rente og Capitals Bekommande er anvist paa et bestemt F., kaldes man ogsaa selve Obligationerne F.

Fondi, Stad i den neapolitanste Provinds Terra di Lavoro, har en Kathedralkirke og betydelig Olivenavl. 5,600 Indb.

Fonsagrada ell. **Fuen Sagrada**, Flette i den spanske Provinds Galicia, har Uldmannsfacturer og Dvægaal. 11,000 Indb.

Fontainebleau, Stad i det franske Dep. Seine-Marne, 7 M. S. O. for Paris i en stor Slos ikke langt fra Seine's vestre Bred, har Fabrication af Porcelain, Fayence o. M. 11,000 Indb. — F. er meest bekendt ved sit store og prægtige Slot med herlige Parkanlæg, Vand-spring o. desl. Det omtales allerede i det 12te Aarh. under Ludvig VII; siden forfaldt det, men istandsattes og uvidedes under Frants I, tildeels ogsaa af følgende Konger, og under Napoleon I erholdt det en gennemgribende Restauration og Forskønnelse. Mangfoldige historiske Erindringer knyttede sig til dette Sted. Philip den Smukke, Henrik III og Ludvig XIII ere fødte her; 1685 underkrev Ludvig XIV her Decretet om det nantistiske Edicts Tilbagelæbelse; Napoleon I underkrev her den 6te April 1814 sin Thronafsigelse. Blandt berømte Personer, som i længere eller kortere Tid have opholdt sig i F., nævne vi: Leonardo da Vinci, som fødte her 1519; Dronning Christina af Sverrig, som den 5te Novbr. 1657 lod sin forrige Pindling Monaldeschi dræbe her; Kong Carl IV af Spanien 1808; Pave Pius VII 1812. S F. sluttedes 1679 Fred mellem Danmark og Frankrig.

Fontan (Louis Marie), fransk Journalist og Digter, født i P'Orient den 4de Decbr. 1801, vendte sig fra den lyriske og dramatiske Poesie til en oppositionel og satirisk Forsfattervirksomhed, ved hvilken han, navnlig tilfældt ved sin mod Carl X skrevne bitre Pamphlet „Le mou-ton enragé“, paabrog sig Littale. Han blev dømt til 5 Aars Fængsel og en betydelig Bøde, flygtede for at undgaae den til Lybtsland, men blev her fængslet og under haard Behandling ført fra det ene Sted til det andet, indtil han foretrak at vende tilbage til Frankrig og overgive sig til Retten. Han blev da sat i et Tugthus i Poissy, hvorfra han blev befriet ved Julirevolutionen 1830. Siden beskæftigede han sig ene med sin dramatiske Forsfattervirksomhed og døde den 10de Decbr. 1839. Man har af F. Ober og endel Dramaer, af hvilke „Gilette de Norbonne“ meest fortjener at nævnes.

Fontana er Navnet paa flere italienske Kunstnere. Domenico F., anseet Bygmester, født 1543 i Mili, kom i sit 20de Aar til Rom, hvor han byggede et Palads for Cardinal Montalto, og da denne var bleven Pave under Navn af Sixtus V, flyttede han 1586 paa hans Befaling den store Obelisk, som stod paa Nero's Circus, til Peterspladsen, hvor den nu staar; ligeledes byggede han det vaticanstlige Bibliothek og Bandlebningen Acqua felice. Afstebiget af Clemens VIII gik han til Neapel, hvor han døde som kongelig Bygmester 1607. Hans Søn Giulio Cesare F. kom i hans Sted. — Carlo F., født i Bruciatto 1634, var Elef af Bernini og byggede meget i Rom; han døde som pavelig Bygmester 1714. — Prospero F., Maler, født 1512 i Bologna og død 1597, Elef af Francucci, var stedsbets i Udsærelsen af sine Compositioner, men ikke uden Fortjeneste i Henseende til Coloriten, dog var han mere anset som Portraitmaler. Hans Datter Ravinia F., født 1542, død 1614, var en berømt Portraitmalerinde. —

Drægt S. var Porcelainsmaler i Urbino omtr. 1540.

Fontanelle betegner i Anatomien de bløde Gieder paa Fosterets og den Nyfødtes Hjernekal, hvor denne ved Sammensæt af de endnu ufuldstændige Hovedknoklers Hjørner ifkun dannes af Ginder og Druff. De vigtigste ere den forreste, firkantede, hvor Isebenene stæbe sammen med Pandebenet, og den bagre, trekantede, hvor de stæbe til Kællebenet. De pleie ikke at være fuldkommet lukkede før heved Barnets 16de a 18de Levemaaned. — I Chirurgien betyder F. et kunstigt (ved Indsnit, Plets-middel eller Træplaster) fremkaldt Saar, hvis Forbolning man vedligeholder ved Indlæggelsen af Erter, Pommeranser eller andre irriterende Ting. Hensigten er i Almindelighed berøvet at bevirke en Afledning til Legemets Overflade. F. maae i Almindelighed bæres i længere Tid og tør ikke tilheles paa engang.

Fontanes (Louis, Marquis de), fransk Digter og Statsmand, født den 6te Mars 1757, forfattede lyriske og didaktiske („Le verger“; „Essai sur l'astronomie“ o. fl.) Digte, og var ved Revolutionens Udbrud Medarbejder ved flere Blade. Efter Rædselsperioden blev han Professor ved Centralskolen, maatte som Royalist efter den 18de Fructidor flygte til Sydfrankland og vendte efter den 18de Brumaire tilbage til Frankrig, hvor Bonaparte blev opmærksom paa ham, og hvor han efterhaanden blev Præsident for det lovgivende Corps (1804), Stortuefter for „Univ. siteret“ og 1810 Senator. F. hørte i Politiken og i Litteraturen til de Conservative men tillige Moderate. En ordnet, monarkistisk Regjeringsform var efter F.'s Overbeviisning den eneste fornuftige, og den klassiske Smag, som den var grundet i Ludvig XIV's Lidsalder, var for ham den sande Norm og Regel i den litterære Verden. Hans Værker vare derfor ogsaa et Mønster paa den Jærlighed og Correcthed i Stilen, som i Reiserperioden mere end nogensteds før krævedes af den litterære Kritik i Modstridning til Terrorismens Egnisme og forvildede Stil. Trods sine varme Fortaler over Napoleon, hvem han fra først af havde priist som Ordenens Gjenopretter, holdt han sig i Gunst under Bourbonerne og døde som Pair og Marquis den 17de Mars 1821. Hans Værker, blandt hvilke endnu „La Grèce delivrée“, et Epos, fortjener at nævnes, ere udgivne af St. Beauve 1837.

Fontanges (Marie Angélique de Scoraille de Roussille, Hertuginde af), Ludvig XIV's Maîtresse, født 1661, blev i sit 17de Aar Hofdame hos Enkedronningen, hvor Ludvig blev forelsket i hende og opstiede hende til Hertuginde. F. var smul, men indskrænket, høvmodig og sjæl; hun beherskede Kongen aldeles, men var allerede den 28de Juni 1681 i Værelsseng.

Fontenay, Landsby i det franske Dep. Yonne, er bekendt ved det blodige Slag imellem Ludvig den Fremmes Sønner den 28de Juni 841, hvorefter fulgte Forliget i Verdun.

Fontenay le Comte (under den første Revolution kaldet S. le Penste), Stad i det franske Dep. Vendée, har Fabrication af Lerred og Læder samt levende Handel med Vin og Dvæg. 8,000 Indb.

Fontenelle (Bernard le Bovier, tidligere le Bouvier), fransk Skribent, født 1657 i Rouen, død 1757 i Paris, var 1699—1741 Secretair ved Videnskaberne Academie. F., en Brodersøn og Elev af Corneille, var vittig, aandrigh, fleerisbig, i sin Dannelse og i sin hele Retning en Repræsentant for Aarhundredets encyclopædiske Aand; han forsøgte sig næsten i alle Litteraturens Grene, og skrev altid med Elegance, Klarhed, Liv og Aand, men ogsaa altid uden virkelig Kjærlighed og Barme, uden indre Overbeviisning og uden bestemt Niemod, ikke for at fremme Sandhed, men for at sige noget Piktant og Andrigt. Af hans Værker fortjenes mest at nævnes: „Dialogues des morts“ i Lufkans Manceer; „Entretiens sur la pluralité des mondes“; „Histoire des oracles“; hans „Eloges“ over fortjente Lærde. Han forfattede ogsaa lyriske Digte og Dramaer. F.'s første litterære Fortjeneste bestaaer dog i Udgivelsen af „Mémoires de l'Académie des sciences“.

Fontenoi, Landsby i den belgiske Provinds Hennegau, er bekendt af Slaget den 11te Mai 1745, i hvilket de Franske under Marskallen af Sachsen seirede over de forenede Englændere, Hollændere og Østerrigere under Hertugen af Cumberland.

Fontevraud (eller Fontevraud), en liden Stad (4,000 Indb.) i det franske Dep. Maine-Loire, har sin Oprindelse fra et rigt Abbedie (s. nedenfor), hv.s vidtløftige Bygninger nu benyttes til et Tugt- og Forbedringshuss. I sammes Kirke ere de engelske Konger Henrik II's og Richard Lyvehjertes Gravmaler. — S. Ordenen blev stiftet af Robert af Arbristel (nu Albresac) 1099. Ved sine kraftige Bødsprædikener havde Robert gjort et saa magtigt Indtryk paa en Rængde Voinder, at de fragraade sig Verdens Gleder for ved Streng-
hed at affone et tidligere utugtigt Levnet; han byggede flere Klostre for dem, men hævdede F. til sin Hovedstiftelse. Abbedisken repræsenterede den hellige Jomfru og var derfor saavel Brødrene som Søstrene overordnet. Ved Roberts Død skal Klosteret F. have talt 3,000 Nonner. Ordenen udbredte sig ikke betydelig udenfor Frankrig og kom snart i bydt Forsald.

Foot er den engelske Fod = 0,911 danske. Den deles i 12 Inches a 12 Lines.

Foote (Samuel), engelsk Pyskspilbigter og Skuespiller, født 1719, overtog 1747 Beskyrelsen af Haymarket-Theatret, hvor han gjorde stor Lykke som Forfatter af Pyskspil, i hvilke han fremstillede bekendte, dalevende Personer, og i hvilke han gjernede selv spillede Hovedrollen og ved sin Efterlignelsegave vandt stormende Bisald. F. var bekendt for sin vittige Lyssig-
hed og bidende Skjemt (man har en Rængde Anekdoter om ham) og derfor en søgt Gæst hos de Store; men han var slump og uden Følelse og Delicatesse. Han døde 1777.

Foraar er Overgangstiden fra Vinter til Sommer. Astronomisk regnes det paa den nordlige Halvkugle fra 21de Mars, da Solen gaar igennem Equator (Jeovdsogn), til 21de Juni, da den har sin største nordlige Declination (Solhverv). Paa den sydlige Halvkugle er denne Tid Efteraar, hvormod Foraaret er fra 23de Septbr. til 21de Decbr.

Foraarsbeffjering kalde Gartnerne den Indstudsning af Stubbene fra foregaende Aar paa Frugttræer, saavel de fristaaende som de espalierede, der foretages høert Aar, kort forinden Saften i dem begynder at komme i Bevægelse. Ved de haardskrere Frugttræer kan den paa begyndes i Løbet af Vinteren, naar det ikke fryser for stærkt; men ved saadanne, der let bestrabiges af Frost, som Ferskener, Abrikoser o. fl., maa den opfattes til Foraaret, da den opstigende Saft paa den Tid hurtigt beviker, at de ved Beffjeringen foranledege Saar læges.

Foraarsjevndøgspunctet er det ene af Skæringspuncterne imellem Æquator og Ekliptika, nemlig det, hvor Solen befinder sig om Foraaret, omtrent den 21de Mars. Det kaldes ogsaa Kulspunct af Vedderen, og bruges som Begyndelsespunct baade for Rectascensionerne, der regnes paa Æquator, og Længderne, der regnes paa Ekliptika. S. **Jevndøgspuncterne**.

Foranderlig Størrelse, f. Variabel.

Forand, Stab i det franske Dep. Moselle, bekendt som Grandfetoibsted, har Fabrication af Tobakspiber, Daaser, Glas og grøn Sæbe. 5,000 Indb.

Forbandt (Muurforbandt) kalder man den indbyrdes Orden, i hvilken Stenene i et Muurværk maae lægges, for at dette kan opnaae den nødvendige Forbindelse og Fasthed. Det gielder om Hovedbetingelse for ethvert godt F., at Mellemrummene (Støbfigurerne) imellem Stenene i to umiddelbart paa hinanden følgende Lag (Skifter) albrig træffe lodret over hinanden, men at hver Fuge saavel foroven som forneden er dækket af en Steen. De to i vore almindelige Teglfæremure mest brugte F. ere **Stoerforbandtet** og **Arbejdsforbandtet**, der begge bestaae af veglende Vinde (f. d. A.) og Løberstifter, men ere forskellige i den relative Fordeling af Fugerne. Et tredie Slags F. er det **vokste** eller **gotiske**, hvor hvert Skifte bestaaer af veglende Løbere og Vinde. Det forekommer især i gamle Mure, hvor det tjener til Beklæbning for det indre, raae Muurværk, der er sammenstøbt af Steenbrokker og Mørtel, eller bestaaer af store, uregelmæssige, naturlige Steen.

Forbedringshuse kaldes et Slags Straf-arbejdsanstalter, som ere mindre strenge end Fugthusene. F. have her i Danmark hidtil kun bestaaet som særegne Afdelinger af Fugthusene; en saadan Afdeling blev først i Aaret 1790 foretaget i Fugthuset paa Christianshavn (Ørnehuset), og dernæst er efterhaanden ogsaa i de andre Fugthuse (i Stege, hvor det dog nu er ophævet, i Odense og Viborg) en Afsondring af Forbedringshusestangerne fra Fugthusstangerne bleven gennemført. Nu er imidlertid en fuldkommen Omordning af Straffeanstalterne her i Landet besluttet, idet der for de mandlige Forbrydere skal indrettes to særskilte Fugthuse (med fælleds Arbejdsværelser og eenlige Gælder til Ophold for Fangerne om Natten) og to særskilte F. (med Enkeltceller til Ophold baade Dag og Nat, men dog ogsaa med fælleds Arbejdsstuer for dem, hvis Sinds- eller Fegemsbestaffenhed ikke kan taale Opholdet i Enkeltceller), for kvindelige Forbrydere derimod en eller to Straffeanstalter, der skulle omfatte begge

Arter Strafarbejde, dog afstille fra hinanden. Et nyt Fugthus er ogsaa allerede bygget og taget i Brug ved Horsens, og et nyt F. er netop nu (1869) blevet færdigt paa Bredløstetille Nat mellem Rjøbenhavn og Roskilde. Om en Forbryder skal dømmes til Fugthus- eller Forbedringshusearbejde, beroer efter vor nuværende Lovgivning i Almindelighed ikke paa Arten af hans Forbrydelse, men paa Længden af den ham idømte Straffetid, idet nemlig den, der dømmes til Strafarbejde i meer end 6 Aar, i Reglen skal i Fugthuset, den derimod, som kun straffes med 6 Aars eller kortere Tids Arbejde, dømmes til F., hvor han da ordentligvis skal udstaae sin Straf i Enkeltceller mod en forholdsvis Forfortælle af den ved Dommen bestemte Straffetid (f. **Cellestykket**).

Forbelse, f. Afbrænding.

Forbes (Edward), en af Englands og den nyere Tids mest udmærkede Naturforskere, først Professor i Botanik ved Kings College i London, derefter Bestyrer af det geologiske Selskabs Museum og Professor i Naturhistorien ved Museum of practical Geology, var født paa Man 1815 og døde d. 18de Novbr. 1854, kort efter at have naaet sit 40ste Aar, at blive Professor i Naturhistorie ved Universitetet i Edinburgh. F.'s dybe Indsigt i alle Grene af Naturhistorien var ligesaa beundringsværdig som den Skarpsindighed, hvormed han behandlede Videnskabens sværeste Problemer og brød den nye Baner. Af hans Skrifter skulle her nævnes: „History of british starfishes and other Echinodermata“ (1841), „History of british naked-eyed Medusa“, F.'s i Forening med Hanley udgivne „History of british Mollusca“, hans Undersøgelser over Havdyrenes Fordeling i Dybden, anstillede i Ægæerhavet („Report of the Mollusca and Radiata of the Aegean Sea“, 1843), „Travels in Lycia“ (1846); hans Undersøgelser over Norges og Savoyens Gletschere, over fossile Echinodermter og over Sammenhængen imellem Storbritanniens Fauna og Flora og Landets geologiske Historie i „Memoirs of the geological survey“.

Forberedelsehugst er ved Stovbruget en forelsbig Udløsning i gamle Bevøzninger, hvor man agter at anstille Besaeningshugster. Hensigten hermed er at flette de tilbageblivende Træer mere Løst og Lys, hvorved deres Gvud til at bære Frø forsøges.

Forbin (Louis Nicolas Philippe Auguste, Greve af), fransk Maler, født 1779 paa Slotet La Roque d'Antheron i Provence, traadte i Krigstjeneste, efterat han havde begyndt at uddanne sig som Kunstner, uden at afbrøde disse Studier; efter Felttoget gik han til Paris, og arbejdede under J. L. David. Efter et nyt Felttog og en kort Reise til Rom vendte han atter tilbage til Paris og blev 1814 General-inspecteur over de kongelige Museer. 1817 foretog han en Reise gennem Grækenland, Syrien og Ægypten, og udgav ved Hjemkomsten et Pragtværk med 80 Tavler, „Voyage dans le Levant“. F. døde 1841 i Paris.

Forbinding er deels den Hænging, hvorved Lagen anbringer en kunstmæssig Båndage paa en ydre Beskæftigelse, deels selve den saaledes anbragte Båndage.

Forbjerg kalder man en lille Deel af Landet, der strækker sig ud i Vandet, naar den hæver sig høit over dette (ogsaa Cap, Ræs, Hoveb, Lunde). Er den lav, kaldes den Landtunge, Obde, Landspids, Hale (Ulfshale), Hage (Roshage) eller Fed.

Forbldning, s. **Blodning**.
Forbudsme Skib eller Gods er at optage et Bøhmrelaan dert, s. **Wodmeri**.

Forbuling kaldes den sygelige Virksomhed i Legemets organiske Væv, hvorved det ved en Betændelse udfondrede Stof (Exsudatet) omdannes til Materie (Pus). Naar Fordelingen af Betændelsen ikke opnaaes, naar irriterende Momenter vedblive at paavirke Vævet, og navnlig naar Luften har fri Afgang til dette, vil F's Indtræden snart give sig tilkjennde ved en heftigere bankende Smerte paa Stedet, Tiltaget af Betændelsesfeberen med tydelige Kulbegysninger, en mere topped Form af Overfladen og fluctuationsformennelse, hvis Stedet er tilgjængeligt for den ydre Underføggelse. Er F. indtraadt, vil det i Almindelighed være nødvendigt at flette Materien frit Udløb, hvortil som oftest afbødres Kirurgisk Hjælp.

Forbrugsfaktter, s. **Statistiken**.

Forbræk, s. **Bræk**.

Forbrænding. Naar to eller flere Legemer indtræde i kemisk Forbindelse med hinanden, og denne Forening foregaar under Udbjilling af Lys og Varme (Forbrændingsphenomener), siges der at foregaar en F. I daglig Tale fornaar man ved F. den af Forbrændingsphenomener ledsagede Forening af Atmosphaerens St med det brændende Legeme (Kulstoffet og Brinten i vore sædvanlige Brændmaterialier), s. **Brændsel**. Robber kan f. Ex. brænde i Chlorluft, ligeledes i Svovl damp og uden at der er St tilstede, ibet Robberet da, under Udbjilling af Lys og Varme, træder i Forbindelse med Chlor eller Svovl og danner Chlorrobber, Svovlrobber (s. **Chemie** og **Physiologi**).

Forbrænding (Aduktion, Amfuktion) kaldes i Kirurgien de ved Indvirkningen af hsiere Temperaturgrader paa de organiske Legemsvæv ved Baade fremkaldte Beskadigelser. Det er snarst den ligefremme Beværelse med Stb og brændende Gjenstande (f. Ex. Klædningsstykker), der bevirker F., snart med stærkt ophebede Substantier (togende Vand, Spiritus, Olie, gløvede Metaller etc.), snart endelig, sjøndt mere ugentlig, med atfende kemiske Stoffer (f. Ex. koncentrerende Syrer, Alkalier eller Salte, s. **Chemie**). I Almindelighed er det Legemets Overflade, der er Gjenstand for F., dog ogsaa undertiden Slimhinderne, navnlig i Mundten og Omslaget ved Nedsyning, og i Vandbrætsorganerne ved Indaanding. Der fremtaldes ved F. fra et heftig, rosenagtig Betændelse paa Stedet, men detsom Indvirkningen er mere intens og langvarig, en Fortakning af Bøvene. F. er hefte en farlig Beskadigelse, som endog, naar den er ganske overfladig, kan true Livet, ved at strække sig over større Overflader af Legemet. Det er i Almindelighed henfægtmæssigt at bade Stedet med koldt Vand, uingaae at beskadige den løsnede Overhud, og senere milde Betændelsen ved olieagtige Midler og blødgjørende Damp.

Forbrændt kaldes Smedejern og Staal, naar det er blevet mørt ved stærk Ophebung under Indvirkning af den atmosfæriske Luft. Denne Feil indtræder lettest ved tynde Stykker og alige lettere ved Staal, især de finere Staalforter, end ved Smedejern.

Forbud kaldes den Handling, hvorved Rogen paa lovformelig Maade — o: enten for Retten efter behørig Stævning til den Paagjældende eller ved Fogden, hvilket sidste er den almindelige Form, — tilfjengiver en Anden, at et vist Foretagende vil stride imod hans Ret, og derfor paalægger Vedkommende at undlade det. F., der kan iværksettes i de forfjelligste Viemeb, f. Ex. for at hindre en Person i at sælge en Eiendom, for at hindre Indgaelsen af et Vægtstap o. s. v., er saaledes et foresigtigt Sikkerhedsmiddel af lignende Art som Arret Dom (f. **Arret**), og om Fremgangsmaaden beremeb, navnlig om Nævenheden af en Sifferhedsstillelse fra dens Side, der vil have det iværkset, og af dets senere Forsølgning ved Retten for at faae det skaffet ved Dom, gjælder derfor i det Hele de samme Regler som om hiin Retshandling. Detsom den, mod hvem et F. behørig er nedlagt og forfulgt, ikke retter sig beretter, paadrager han sig derved baade Erstatnings- og Strafanvar. — **Arretigt F.**, s. **Arretigt**.

Forbundsagen („Bundesdag“), s. **Dobstand**.
Forbundsstat eller **Federativstat** kaldes en af flere enkelte, hver for sig med større eller mindre Selvstændighed i Henseende til deres egen indre Forvaltning, Administration o. s. v. udrukede Dele beskaende Stat. Et **Statsforbund** er derimod en Forening af flere souveraine Stater om ved fælles Kræfter og maaftee gjenem en særegen Forbundsautoritet i een eller flere Retninger at virke til fælles Viemeb Opnaaelse, navnlig til større ydre, maaftee ogsaa indre Sikkerhed. Under de uendelig forfjellige Former, som slige Forfatninger kunne modtage, vil det ofte være vanskeligt at afgjøre, om et Statslegeme skal kaldes en F. eller et Statsforbund; rigtigst maae dog de nordamerikanske Fristater og Schweiz betegnes med det første, det tydske Forbund med det sidste Naan.

Forcellini (Egidio), italiensk Philolog, født 1688 i Nærheden af Feltre, var først Professor i Geneda, derpaa fra 1731 i Padua, hvor han døde 1768. Allerede 1713 lagde han i Berøring med sin Lærer Facciolati Planen til Bearbejdelsen af „totius latinilitatis lexicon“ (4 Bb., Padua 1771, 2det Dpl. 1806), som efter hans Død blev fuldenet og paany ugdiget af Furianetto (4 Bb., Padua 1828; Suppl. 1841) og af Hertel og Voigtländer (4 Bb., Schuerberg 1829—33).

Forchhammer (Johan Georg), Conferentsraad, Professor i Mineralogien ved Kjøbenhavns Universitet, er født den 26de Juli 1794 i Sunsum. Efter i Aaret 1815 at være bleven Student i Kiel, tog han 1818 til Kjøbenhavn, hvor han studerede Chemie og Physik, deeltog med Orsted og Es-march i deres mineralogiske Underføggelsesreiser paa Bornholm i Aarene 1818 og 19 og havde en væsentlig Andeel i dette deres Arbeide, samt erholdt 1820 den filosofiske Doctorgrad, for hvilken han havde skrevet en kemisk Af-

handling: „De mangano“. 1820 og 21 foretog han derefter en videnskabelig Rejse igennem England, Skotland, over de Røstse Der til Færøerne, hvis geognostiske Betsaffenhed han senere (1824) særlig har beskrevet; ubævntes 1823 til Rector i Chemie og Mineralogie ved Kjøbenhavns Universitet og 1829 til Lærer i de samme Fag ved den polytechniske Læreanstalt, i hvilken Egenstaf han var dyrtet ligesaa denne Anstalts Oprettelse, altsaa nu i 30 Aar, og havt en overordentlig heldbringende Indflydelse paa disse Fags Fremgang her i Landet, baade ved sine livfulde Forelæsninger og ved sin Veiledning i Laboratoriet, som søges af Folk i meget forskjellige Livsstillinger. Til denne hans Virksomhed slutter sig Udgivelsen af hans „Lærebog i de enkleste Radicals Chemie“ (1842), samt en Mængde analytiske Underøgøsser, ofte af meget betydeligt Omfang, hvoraf der her især maa fremhæves: værbifulde Underøgøsser af forskellige Silicater, en Mængde Bandanalyser fra de fleste Verdenshave, og af Brændstofferne. Efter Ørstedes Død (1851) har han tillige forestaaet den polytechniske Læreanstalt i Egenstaf af Directeur. — Den anden Retning i F.'s Virksomhed tog nærmest sin Begyndelse med Aaret 1831, da han ubævntes til Professor i Mineralogien ved Universitetet og som saadan tillige blev Bestyrer af det mineralogiske-geognostiske Museum. Da denne Videnskab paa Grund af vore Naturforhold ikke tidligere var dyrtet hertilands med nogen synberlig Iver, modtog han de dertil hørende Samlinger i en Tilstand, der ikke svarede til Tidens Forbringer og de Fremskridt, som navnlig Geognosten havde gjort i andre Lande i dette Aarhundrede, hvorimod de under hans Bestyrelse ikke blot ere blevne ordnede efter et videnskabeligt System, men ganske overordentlig sørgede ved hans mange geognostiske Rejser baade i Jnd- og Udlandet og ved hans ubstrakte Forbindelser med fremmede Lærde. F. har som Universitetslærer stede nybt forjont Paakjendelse ved sin elskelige Personlighed og for sit klare og indholdsrige Foredrag, der paa alle Puncter bærer Præg af en varm Begjæring for Vidensskaben, en genial Opfattelse og et consequent gjennemført System. Som nordist Geognost har hans Dyrmærksomhed stede været henvendt paa Scandinavien i Almindelighed. Saaledes har han blandt andet undersøgt og beskrevet Dvergangsformationen i Slaane; men især have vi ham at takke for næsten Alt, hvad vi vide om Jordbundsforholdene i Danmark, hvorom der tidligere herseede høist uklare Forestillinger. Allede 1835 gav han i „Danmarks geognostiske Forhold“ den første og hidtil eneste sammenhængende Fremstilling af vore Jordbundsforhold, heelt igjennem støttet paa egne Sagtagelser. Paa dette Grundlag har han senere bearbejdet alle de i Danmark forekommende Dannelser, ligesaa de ældste til de yngste, ja endog vidst paa den ene Side at knytte Geognosten til Historien, senest navnlig ved de i Forening med Steenstrup og Worsaae foretagne antiqvariske-geologiske Underøgøsser, og paa den anden Side til mere praktiske Videnskaber, som Agronomien, ved i forskjellige Afhandlinger og Foredrag at eftervisse Bepælsvirkningen mellem

Jordbundsforholdene og Vegetationen. Blandt hans geognostiske Arbejder nævne vi: „Om de bornholmste Kulformationer“ (1836); „Det mere Kridt i Danmark“ (1847); forskellige Afhandlinger om den af ham opstillede Kullesteensformation, Forklaringen af Stribningsphenomenet og Hævningforholdene her i Norden, saavel som hans Studier over Mass- og Kridbannelserne, der næsten alle ere medbeelte i de af Videnskaberens Selskab udgivne Skrifter og Overfigter. Dette Selskab optog F. 1825 som Medlem og valgte ham 1851 til sin Secretair efter Ørsted. Til ovennævnte Række af geologiske Arbejder slutter sig endvidere som et Supplement deels hans senere Værk: „Bidrag til Skildringen af Danmarks geographiske Forhold i deres Afhængighed af Landets indre geognostiske Bygning“ (Universitetsprogram 1858), deels det geognostiske Kort over Danmark, der ene er hans Værk. — Foruden de her nævnte to Hovedretninger i sine Studier har F. sat sig den Opgave, ved Chemiens Hjælp at forklare en Mængde vanskelige Spørgsmaal i Geologien. Disse hans chemisk-geologiske Arbejder danne en sammenhængende Række, der begynder med det bekendte Arbejde over Felspathens Decomposition (1831), hvortil slutter sig hans Undersøgelse af Alunskiferen, Svandets Indflydelse paa Dannelsen af faste Lag, Dolomitens Dannelseshistorie og endelig hans nyeste Arbejde over Kogaltets Forhold til Gangbannelserne. Afskillige af disse Underøgøsser ere medbeelte ved de scandinaviske Naturforskersmøder, hvoraf F. altid har været et virksomt Medlem, saavel som ved de britiske Naturforskerforamlinger i Southampton (1846) og Birmingham (1849) og ved Naturforskersmødet i Kiel (1846). — Det bør ikke lades ubærret, hvorledes F. har stræbt efter, ved Siden af sine strengt videnskabelige Arbejder, tillige at lade sine rige Kundskabsmasse komme en større Kreds til Nytte i Form af populære Foredrag, navnlig i den naturhistoriske Forening, i Selskabet for Naturlærens Udbredelse og i Industrieforeningen, hvorved han, som en værbig Discipel og Efterfølger af Ørsted, har ubredt en sørgset Interesse for Naturvidensskaberne, og stede vidst at høre Tilhørerne op til sit Standpunct, uden at forlade det videnskabelige Grundlag for Foredraget. Paa mangfoldige praktiske Foretagender (s. Ex. Oprettelsen af Rosenborg Brøndanstalt) har F. havt en betydelig Indflydelse, og ved hans overordentlige Arbejdsdygtighed har det været ham muligt, endog at tage meget virksom Del i Gjennemførelsen af omfattende commuall Forbedringer i Kjøbenhavn; de for Stabens Vandforsyning i Aarene 1857 og 58 aldeles uundværlige artefiske Rilder flyedes saaledes ene hans Forslag, idet han havde en grundet Formodning om, at den af ham opbagede sjællandske Grønlandsformation ogsaa maatte findes i Nærheden af Kjøbenhavn.

Forchhammer (Paul Wilhelm), Philolog og Oldtidsforsker, født 1808 i Dufum, blev Doctor i Kiel 1828, hvorpaa han fra 1830 af berejste Italien og Grækenland. Efter at være bleven Professor i Kiel foretog han en ny Rejse til Grækenland og Lilleasien, hvor han fornemmelig undersøgte Sletten ved Troja, besøgte Niibalen

og vendte tilbage over Rom. De vigtigste af hans Skrifter ere: „Velleiila“ (1 Bd., Berlin 1857); „Die Athener und Solrates“ (Berlin 1837); „Topographie von Athen“ (Kiel 1841); „Die cyclopischen Mauern“ (Kiel 1847); „Beschreibung der Ebene von Troja“ (Frankf., 1850, med et Kort af Spratt); „Achill“ (Kiel 1853).

Forchheim, Sted i den bayeriske Kreis Dvres-Franken, ved Regnitz, har Glasfabriker og Papirfabriker. Staden omtales allerede i det 8de Aarh. under Navnet Forachheim, og i samme ere flere Rigsbøge afholdte. 3,500 Indb.

Fordampning kalder man et fast eller draabeflydende Legemes Overgang til Luftform. Dampene ere som oftest usynlige, og derfor seer det ud, som om det fordampende Legeme ganske forsvandt. I det lufttomme Rum foregaar Fordampningen hurtigere end i Luften, hvoraf man seer, at den ikke kan betragtes som en Opløsning i denne. En Forsøgelse i Barmegrab paa Fønder i hoi Grad F., men det lader næsten til, at alle Legemer fordampe endog saa ved meget lave Barmegraber. Vandet fordampes saaledes endnu kjendelig ved 24 Graders Kulde, Dvrisst i almindelig Stuevarme, og den Egt, Metallerne ofte udbrede, viser, at de ogsaa fordampe ved forholdsviis lave Barmegraber. Legemer, som fordampe let, kaldes flygtige; fordampe de kun paa et vanskeligt, kaldes de ildsaft; men man antager ikke, at noget Legeme er fuldkomment ildsaft, siden det er lykkedes at bringe endog Kul til at fordampe i en kjendelig Grad.

Ved F. bliver Barmen bunden, det vil sige, den bruges til Dampbannelsen uden at Barmegraben forges. Derfor frembringe flygtige Dampstoffer som Viinaand og lugtende Blande Kjølighed, naar de helbes paa Huden; thi idet de fordampe, tage de en Deel af den dertil usdvendige Barme fra Huden, en Deel fra den omgivende Luft. Har man noget Vand i et forretningskammer Glasrør, kan man ved at afsjle det Rum, som kun indeholder Vanddamp, snart (ved en Blanding af Salt og Vand) bringe Dampene til at fortættes, hvorved Vandet kommer til at fordampe meget hurtigt og efter nogle Minuters Forløb, paa Grund af Barmens Binding, begynder at fryse.

Fordeling (Resolution) betegner i Sygdomslæren den Udgang af en sygelig Proces, hvorved denne udjebnes og vender tilbage til det Normale. Da imidlertid Sygdomsprocesen saa ofte er knyttet til en materiel Afætning af sygelige Producter, forstaaer man i Almindelighed ved F. den til disse Opjugning og Forbinden knyttede Opøs af Sygdommen. Det er især Betændelsen og dens Producter i Bærene, hvorved man faaer Leilighed til at iagttage F., og dette ansees i Almindelighed for Sygdommens gunstige Udgang. — **Fordelende Midler** (Resolventia) ere alle saadanne, hvorved F. kan opnaaes, og indbefatter en overordentlig stor Mængde af vore bekjendteste Legemidler.

Fordring er Bergmandens Navn paa al Slags Transport i og ud af Gruberummene (i. Grube).

Fordringsætning eller Postulat kaldes i Mathematiken en praktisk Sætning, som ikke

behøver eller kan modtage nogen Opløsning, fordi den indeholder en eneste enkelt Handling, s. Ex. at trække en ret Linie imellem to Puncter.

Fordamme en Mineovn er at tillufte igjen den udgravede Døn, efterat den er bleven ladet. Fordæmningen skeer ved Indbringelse af Jord, Græstør, Sandstælle eller Træ; da den fordrer meget Arbeide, ubelædes den derfor ofte (ufordæmmede Døn).

Fordielse, Digestion, kaldes den Virksomhed i det dyriske Legeme, hvorved de i Mavnen og Tarmkanalen optagne Næringsmidler saaledes blive behandlede og forandrede, at de kunne tjene til Erstatning for de forbrugte Legemidsbestanddele til Organismens Vedligeholdelse og Væxt. Jo lettere og hurtigere denne Virksomhed gaar for sig, desto mere naturlig maa de Organers Tilstand være, der tjene her til, og desto lettere fordielse have Næringsmidlerne været. Disse ere snart quaelflosholbige (navnlig Proteinlegemerne: Egg, Kjød, Ost, Meel o. s. v.), hvilke fortrinnsvis ere bestemte til at erstatte Legemets Bød, snart quaelflosholbige (Fetarterne, Sukker etc.), hvis Hovedrolle er at forbrændes under Aandbrætsprocessen.

Næringsmidlerne undergaae en Kælle af forskjellige Behandlinger paa de forskjellige Steder af Fordielsesorganerne, som de maae passere. De indføres først i Munden, afbides med Tandberne, og Bidden bliver nu knust ved Hjelp af Tandberne og Tyggemusklernes. Paa samme Tid indtræder en rigeligere Afsondring af Spyt og Mundslim, hvilke nede blandes med Bidden, gjør den slibrig, af en grødet Consistens og indvirker ved sin alkaliske Beskaffenhed paa dens kemiske Sammensætning (navnlig forandres Meelstoffet til Sukker). Under Mundens samtidige Bevægelse blive Stofferne bragt i hyppig Berørelse med Sænen, og Smagsansen faaer da Leilighed til at dømme om deres Behagelighed eller Ubehagelighed, ofte tillige om deres større eller mindre Brugbarhed. Endelig nedsynes Bidden ved at flydes bagtil over Lungerothen og Lufterørshovedets lukkede Klapp, modtages i Svælget og føres herfra ned i Spiserøret, som ved fremstribende Overflammetrækninger befordrer den ned gennem Mavemundingen til Mavnen. Her begynder nu den egentlige Mavefordielse (Gymnification), hvilken varer imellem 2 og 8 Timer, indtil Størstedelen af den nyttede Spise er bleven opløst og forandret. Det Reste af de flydende Ting, der nedbringes i Mavnen, optages af dennes Blodkar, og føres saaledes umiddelbart ind i Blodstrømmen; det Værg, mindre flydende, berimod bearbejdes ved under Mavebevægelserne at blandes med Mavesaften, og flydes nu som Chymus gennem Portnerklappen ud i Tolofingertarmen. Herfra begynder **Tyndtarmfordielse**, idet Tarmsaft, Galde og Bugspyttkjertlens Afsondring paa forskjellig Maade paavirke Chymus's Bestanddele, saa at den bliver stillet til at optages af Tarmenes opjugende Kar som Næringsvædske (Chylus). Jo længere Stofferne rykke ned i Tyndtarmen, desto mere vil altsaa F. deraf være indbyrdet, og ved dens Ankomst til Blind- og Tyktarmen bestaae de derfor næsten ubelukkede af en til F. ubrugelig Mæsse, hovedsagelig navnlig af Næringsmidlernes uoplyselige og

ufordsielige Bestanddele, af Lærmslim og Galdebestanddele. I Lyttarmen steer endelig den sidste Behandling, idet Stofferne blandes med den her stedsindende Hjertelaffsondring, blive fastere, modtage den eiendommelige Lugt, der karakteriserer dem som Excrementer, og endelig ved Stolgangen udstrømmes gjennem Endetarmen. Dog kan man ikke fulblommen frakende Lyttarmen Gøne til at oplyse nærende Stoffer, men den er ialtsald meget indskrænket. — Forbøitelsedbevarthighed (Indigestion) betegner enhver Uorden i den bestreene Virksomhed og enhver deraf følgende sygelig Besvær, begrundet i et Misforhold mellem Organernes Forbøitelsesevne og Stoffernes Forbøitelighed. Føil i sidste Hensende fremtalder i Almindelighed kun forbigaaende F. i første derimod mere langvarige. Kun ved et nøie Hensyn til Arten af disse Aarsager lykkes det at bestemme dem.

Foreland, North- og South, ere to fremspringende Puncter paa Englands Vestkyst ved Calais-Strædet, i Kent-Shire, begge med Fyrtaarne.

Forelle, s. Bøfæred.

Forelæggelse var et i vor tidligere Process-lovgivning gjældende Institut, som bestod deri, at, naar en Sagsøgt ikke mødte i Retten paa den Dag, til hvilken han var indkaldet, blev der, som det kaldtes, forelagt ham en Løddag, o: berammert en ny Rettsdag, paa hvilken han var pligtig at møde. Dette Institut er nu forlængst ophævet, saa at Indkaldte strax behandles som udebleven, naar han ikke møder den Dag, Stævningen falder i Rette, forudsat dog at Stævningen indeholder en udtrykkelig Tilhændeblivelse deraf ved den saakaldte Forelæggelsesankendelse („F. og Løddag er ophævet ved Fred. 3die Juni 1796“).

Forenede Stater i Nordamerika, s. Nordamerikanske Rikster.

Forenings- og Sifferhedsacten, s. Sifferhedsacten.

Forey (Louis), fransk General, født i Paris 1804, erholdt sin militære Udbannelse i Militærskolen i St. Cyr, blev 1824 Officer og tiltraf sig snart ved Jær og Duellighed sine Forefætters Opmærksomhed, saa at han allerede 1839 blev Capitain. Samme Aar gik han til Algier, hvor han ved enhver Leilighed udmærkede sig, især efterat han var bleven Chef for en af de 1840 oprettede Jægerbatailloner (chasseurs d'Orléans, siden chasseurs de Vincennes). 1844 gik han som Oberst tilbage til Frankrig. Efter Statscoupet den 2den Decbr. 1851, ved hvilket han ydede væsentlig Bistand, fik han Wærelsejonens Commandeurcorps, 1852 blev han Divisionsgeneral. Under den orientalske Krig gik han som Ansøer for den 4de Infanteriedivision til Krim og commanderede en kort Tid Besættingscorpset for Sebastopol. Ifølge en Uenighed imellem Canrobert og F. kaldte Keiseren denne tilbage. I den italienske Krig (1859) ansøgte F. en Division og udmærkede sig navnlig i Fægtningen ved Montebello. I Aug. 1859 er han udnævnt til Senator.

Forfar eller **Angus** kaldes et Shire paa Nelleskottlands Vestkyst, omgivet af Nordøen og Bugten ved Tay samt af Shirene Perth og Kincardine, 43 □ M. med henved 200,000

Innb. Imod N. ere Grampianbjergene, hvis Ørene opstode en Deel af Shiret; i Midten er den frugtbare Slette Stratmore, længere mod S. ere de lave Bjerge Siblaw Hills. Lyststrækningen er for det Meste lav og sandet. Agerdyrning og Dvægul faae her paa et meget høit Trin; ved henfigtsmæssige Forbedringer er Jordbunden, selv der, hvor den ingenlunde er særdeles frugtbar, gjort skikket til at frembringe en rig Afgrøde af Korn, og Dvæg-, Faare- og Svinerace er forbedret overordentlig. De ældre Slæde ere for det Meste udbrødte, i den nyere Tid ere flere Plantager anlagte. Fiskeriet saavel som Fangsten af Søhunde og Marsvin ere betydelige, og Spindning og Bævnning af Hør ere Hovednæringsveie (her fabriceres $\frac{1}{3}$ af alt det Lærred, Skotland producerer). Hovedstaden er S. (Borough S.) med henved 10,000 Innb., den vigtigste Stad er Dunbee.

Forfæll kaldes en Fiil med middelfint Hug uden Hensyn til dens Form og uden andet Hensyn til dens Størrelse, end at Hugget overhovedet er finest ved de smaa File, saa at ogsaa smaa F. ere finere huggede end de store.

Forfragtning, s. Fragt.

Forfrøstning, Congelation, er den ved Indvirkningen af meget lave Temperaturgrader fremkaldte sygelige Tilstand af Legemet. F. opstaaer oftest kun som en local Sygdom, ved Indvirkning af meget kolde Gjenstande (Is, særdeles letforflygtigende Gæster etc.) paa enkelte Ledgæmsdele, og yttres sig paa disse ved Bleghe, Indsvulmning og Følesløshed af Huden, eller ved jevnlig Paavirkning af Kulde og Fugtighed paa slet tilkaldte Dele, især paa Hderlemmernes Spidser, Lærerne, Næsen, og yttres sig her som Frost (Pernio, s. d. A.) eller som en virkelig Død (Kolbrenn) af disse Dele. Undertiden bliver imidlertid ogsaa hele Legemet ved at udsættes for meget lav Temperatur Gjenstand for F., og det yttres sig da ikke ved locale Tilfælde, men ved en tiltagende Afstråelse, Mangel paa Energie, Sønighed, som, naar den ei tidt og med Magt bekæmpes, snart fører til en lethargisk Tilstand, hvorunder Døden temmelig snart indtræder. Særlig disponerede til F. skulle de Individuer være, som ere udmattede, ubrugrede eller under Indvirkning af Spiritus. — Riblerne til Gjenoplivelse ere Snidning af Legemet, Bevægelse af Lemmerne, og en gradvis Overgang til en mindre lav Temperatur, hvilken Gradation maa iagttages med stor Omhu, da den ellers udsætter for farlige Efterfygdomme.

Forges (F. les Caux), Flekke i det franske Dep. Nedre-Seine, har Fabrication af Fayence, Glas og lakerede Sager og meget besøgte mineraliske Kilder. 2,000 Innb.

Førgiftning (Veneseium) betyder i Lægevidenskaben enhver ved Virdingelsen af en giftig Substans i Legemet fremkaldt sygelig Tilstand (s. Gift). Giften kan have sin Oprindelse fra Legemet selv (s. G. Pus, suppurativ Gift etc.) eller være indbragt udenbifig fra enten gjennem Forbøitelsesorganerne, Aandedrættet (luftformige Gifte), Huden, eller indpodet i aabne Saar og indbragt directe i Kredsløbet gjennem en aabnet Aare. Herved fremkaldes da Førgiftning.

Maade, der snart optraede acut efter enkelte og større Indgift af Giften, snart kronisk efter en længere fortæt Paavirkning (s. Ex. Blyforgiftning); snart ere Tilfældene reent locale (s. Ex. Betændelse, Ømsning, Kolbrand etc.), snart almindelige ved Stoffets Opbygning og Udblødning til Blodet. Under begge Omstændigheder kan F. medføre Døden dels ved sin Indvirkning paa et enkelt vigtigt Organ, s. Ex. paa Mave, dels paa et heelt System, s. Ex. paa Nerveapparatet eller Kredsløbet. — F. ere flede betænelige for Helbred og Liv, og forde en kunstnæssig Behandling, der naturligtvis maa rette sig efter Giftens Natur og de derved foraarsagede Lidelser.

Forglasning er det Mobbatte af Afglasning, altsaa en Sammenmelting af Kalksyre, Kalk, Kalk og andre bertil stikende Materialier til Glasmaase.

Forglenniget (Myosotis), Planteslægt af de Kvalbebes Familie (Asperikollæ), har ubeelte, lybrde Blade, klæsesformige eller arformige, før Udviklingen sneglekumsformig inbrullede Blomsterhaand, Blomster med 5=deelt Bøger, 5=deelt, fladtvædet Krone med Svølgel luftet af 5 Skjal, 5 Støvdragere og en 4=delelig Spaltekrugt. Det er 1—2=aarige eller fleeraarige Urter, der findes udbredte over alle tempererede Lande (Danmark har 8 Arter), og ere bekjendte af deres smutte, blaae Kroner.

Forglødning. Porcelain maa brændes to Gange; den første Brænding, der foregaaer i en mindre stærk Øede i Porcelainsovnens øvre Etage og har til Hensigt at bevirke en Sammenslutning af det endnu ikke med Glasur bedækkede Porcelain, kaldes F.

Forgrebs, s. Dragt.

Forgyldning, Forsølning, Fortinning eller overfødet Bedækning med en tynd Metalhinde, enten som Beskyttelses- eller som Forskjønningemiddel, foretages meest paa Metal men dog ogsaa paa Træ, Læder og flere andre Legemer. Metallers Bedækning kan ske enten med flydende Metal, med opløst Metal eller med Metal i fast Tilstand. Bedækning med flydende Metal forudsætter i Reglen, at Ginden er mere letmelteelig end det Arbejde, den bedækkes; det er derfor især Fortinning, der foretages paa denne Maade, og saaledes fortinnes Jernplader (Bliffenslagerbliff, Svibbliff), Kogekar, Kiffetroge, kort sagt Alt, hvad der overhovedet fortinnes, med Undtagelse af Naalemagerarbejde. Overfladen renses omhyggelig ved Skuring og Beitsning med en saur Bædste, og derpaa bliver Stykket neddyppet enten i en stor Mængde smeltet Tin, eller smeltet Tin helst paa og ført rundt med en Bidst Blaar, i begge Tilfælde med Understøttelse af en Naase, der kan befordre Abfæktionen, saasom Hæpitz, Zalg, Salmial, Chlorzink eller Blandinger af disse. Fortintning eller, som det gjerne kaldes, Galvanisering af Jern, foretages omtrent paa samme Maade. Naar Metallet, der skal danne Ginden, er for strengmelteelig til at bruges smeltet, kan det underiden udbredes i Form af et Amalgam d. e. en Dvifsløforbindelse; dette forudsætter dog, at begge de paagjældende Metaller kunne amalgameres, da Ginden ellers ikke vil sidde fast, at Stykket kan taale en stærk Op-

bedning saavelsom den store Udgift til Dvifslø. Indtil for saa Aar siden foretoges næsten al Forgylning, af og til ogsaa Forsølning, paa denne Maade; nu er den vist aldeles fortrængt af den galvaniske Forgylning. Amalgamet dannes i en glødende Digel af Guld og Dvifslø, begge saa rene som muligt. Stykket behandles med en Dvifsløopløsning, hvorved smaa Dvifslødraaber udfilles paa dets Overflade; det indgubdes ved en Messingtræbesørste med Amalgamet og „afryges“ over Gløder, d. e. ophebes, indtil Dvifslødet er saa temmelig fordampet. Bedækning ved Hjælp af en Dvifsløsning kan ske ved simpel Neddypping af det Stykke, der skal bedækkes, eller ved Fugtning af dets Overflade med Dvifsløsning. Vel er man derved indskrænket til at bedække et mindre ædelt Metal med et mere ædelt, men det er jo i Reglen ogsaa Hensigten. Værrer er det, at man paa denne Maade alene kan fæste overmaade fine Ginder tilveie, fordi Udfælgningen skeer ved Dvifsløsning af det bedækkede Metalls Overflade, hvorved Ginden undergraves og løsnes, saa at den tilsidst falder af. Alligevel foretager man paa denne Maade en let Forgylning paa fine Staal- og Jernsager ved Neddypping i en Dvifsløsning af Chlorguld i Soolinnapha (naab Forgylning), ligeledes en let „kold“ Forgylning“ paa Messingsager ved at gnide dem med en Ørsb af Sand, Chlorløst, Kridt og Biinsteen, fremdeles en naab Fortøbbning af Støbejerns Kunstfæger („Broncering“) ved Ønidning med en Kobberopløsning. Den meest anvendte af alle Bedækningemaader er den galvaniske, der bestaaer i Udfælgning ved en elektrisk Strøm fra et konstant galvanisk Batterie eller fra en magnetoelktrisk Maskine. Saaledes forgylber man ved Dvifsløsninger af Cyanid og Cyanalium og forsølber ved Dvifsløsninger af Chlorløst eller Cyanløst i Cyanalium. Galvanisk Udfælgning af andre Metaller bruges kun sjelden, ialtsald med Undtagelse af den saakaldte Svibbløgning af Naapenaale, Søgter o. s. l., som i Grunden er et Slags galvanisk Fortinning. Den bestaaer i, at Naalene foges i en Messinghæbel med Sand, Biinsteen og stindeelt Tin (s. Granulering), hvorved opstaaer en galvanisk Kæde, hvor Tinnet, som er det positive Element, opløses og atter udfælges paa Messinget (Naalene), som er det negative Element. — Contactforgylning (Contactforsølning o. s. v.) kaldes man det, naar et Metalstykke, som er neddyppet i en Guldoopløsning, berøres med et Stykke Zink, som ligeledes er neddyppet i Dvifsløsningen. Dette gaar meget godt en Tid, men bruges dog ikke meget, fordi Dvifsløsningen snart bliver for zinkfuldig og derved fordærvet. — Til Bedækning med fast Metal kan man benytte enten Pulver, Blade eller tynde Plader. Man giver saaledes undertiden Sølvfæger en let „kold“ Forgylning ved at gnide dem med fugtigt Guldpulver, som man fæster sig ved at tørre og forbrænde rene Einnedklude, dyppede i en neutral Guldoopløsning; man giver Messingfæger en let Forsølning, ligesom den ovenfor omtalte kolde Forsølning, kun med udfældet Sølvpulver istedetfor Chlorløst. Ved Bedækning med Pulvere benytter man sig ofte af et Bindemiddel. Saaledes galvaniseres Jern med et Pulver af Zink eller en Zinkjernlegering,

fiint udrevet i Pinosle o. besl. Rigeledes indgnides Broncepulver (s. d. A.) med Bomuld paa en klæbende Overflade, f. Ex. af halvør Oliefarve. Staaftaaens forgyldes ofte ved at lægge tykt Blaguld („Fabriguld“) paa en mat eller endog ru Overflade, der ophebes og gnides stærkt med Poleersaal, oftere endnu dog ved at klæbe Guldblade fast med Navfernis. Sølvblade lægges paa ved de samme Fremgangsmaader. — Den egentlige Plettering, som nu næsten er fortrængt af den galvaniske Udfælning, foretages meest med Sølv. Man lægger en tynd Plade af fiint Sølv paa en noget mindre men meget tykkere Plade af blødt Kobber, som er ætset med en Sølvopløsning, omhøjer Randene og besætter Sølvpladen, først ved Overguldning i ophedet Tilstand med et stort Poleersaal, siden ved Balsning. Af en saaledes pletteret Kobberplade forfærdiges de pletterede Sager. Egedan pletteres man runde Kobberklænger, der siden ved Trækning give nægte Sølvtraad. Hvad man nu kalder Plet, er som oftest stærkt galvanisk forfærdede Sager; sjældnere ere de forfærdigede af tynde Sølvplader, ved at sammenlobbe de deraf bannede Elementer af Stykket til et Hylster, der støbes fuldt med en letsmeltelig Legering. — Forgyltning af Porcelain vil blive omtalt under Porcelainsmaleri. Andre umetalliske Legemer forgyldes altid med Plade, der klæbes fast. Træ maa, for at Porerne kunne udfyldes og Aarerne skjules, først grundes med flere Lag Lim- eller Oliefarve. Stal Forgyltningen være blaat, maa Grunden omhyggelig glatlibes. Som Bindebiddel tjener enten det sidste Lag Oliefarve eller Navfernis i halvør Tilstand, eller paa Guldrund af Limfarve, reent Vand, der opløser Lidt af Limen. Forgyltning paa Træ overtrækkes undertiden med en klar Harpizfernis. — Bogbindere og Paparbeidere foretage ofte Forgyltning paa Læder, Papir, Skirting o. fl. Overfladen limes, for at den ikke skal suges Guldrunden; denne bestaaer af Høgehoide, der efter Trøringen indgnides med lidt Fedt, for at Guldblade ikke skulle feste, uden hvor en Opvarmning finder Sted. Efterat Guldblade af tilstrækkelig Størrelse ere lagte paa, trykkes de med Stempler, Fileter, Tal eller Bogstaver, opvarmede omtrent til Vandets Kogepunct eller lidt meer; naar man derefter vifter det Hele over, vil Guldet vise et skarpt Aftryk af Stemplet o. s. v.

Forhammer, s. Tilslager.

Forhandlingsmarixen er den Grundsætning for Processvæsenets Ordning, hvorefter de stridende Parter selv ere suldkomment raadige over Sagens Behandling, uden at Klogen af dem i saa Henseende er indskrænket ved Andet end Rodpartens Ret og den for Rettens Pleie nødvendige Orden, saa at det altsaa navnlig er overladt enhver af Parterne selv at afgjøre, hvilke Paaftande han vil fremsætte, hvilke Grunde han vil anføre til Støtte for dem, og hvilke Bewiser han vil føre, medens Dommeren derimod Intet har at foretage uden efter Parternes Opfordring, og i sin Dom kun har at paafjende Sagen, saaledes som den foreligger efter Parternes Procedure. Den hele Sag saaar saaledes Charakteren af en contractmæssig Forhandling mellem Parterne, og det kommer for

Dommeren ikke an paa at udfinde, hvad der i Virkeligheden er Ret, men hvad der efter den Stilling, Sagen ved Parternes Procedure har faaet, er Ret. Mobsætningen til *f.* banner den instructoriske Maxime, hvorefter det paaligger Dommeren at vejlede Parterne til rigtig at fremsætte deres Paaftande, fremsøre Akt, hvad det kommer an paa, tilvejebringe de fornødne Bewiser o. s. v., dog saaledes at det bestaaende staaer til Parterne selv, om de ville følge Dommerens Anviisning eller ei. Af disse to modsatte Grundtænkninger — som dog begge fornuftigvis kun kunne finde Anvendelse i Civilprocessen, hvor der handles om Retsgoder, over hvilke de paagældende Private selv have fri Raadighed, men ikke i Criminalprocessen, hvor der er Tale om Forbrydelser, som det interessefærrer Staten at faae afstraffede — er den første, *f.*, gjennemført i vor almindelige Civilproces, og det med en Consequens, som næppe i noget andet Land; den instructoriske Maxime derimod (som maastee har fundet sin fuldkomneste Gjennemførelse i Preussen) er i Danmark kun anvendt i enkelte ekstraordinære Procesarter, f. Ex. Politiretsproceduren.

Forbestælse er det Samme som **Bestælse** (s. d. A.).

Forhold er i Mathematiken enten geometrisk eller aritmetisk. I begge Betydninger kan intet *f.* finde Sted undtagen imellem eensartede Størrelser. Det geometriske *f.* imellem to Størrelser er den Forbindelse, isølge hvilken den ene indeholder den anden et vist Antal Gange. For-

holdet a til b betegnes a : b eller $\frac{a}{b}$; a kaldes Forleddet, b Efterleddet. Det Antal Gange, b indeholdes i a, kaldes Forholds-exponenten. Umiddelertid maa *f.* det Antal eller Tal her tages i en ubvildet Betydning, saa at dermed ikke blot betegnes et heelt Tal, men ogsaa et brudt (eller endog irrationalt. Exponenten rational (heel eller brudt), ere a og b commensurable, i modsat Fald incommensurable (s. disse Art.). — Det arithmetiske *f.* imellem to Størrelser er den Forbindelse, isølge hvilken den ene er noget Vist større end den anden. Det udtrykkes altsaa ved deres Forskiel. *f.* imellem a og b betegnes da ved a — b. Det arithmetiske *f.* kommer ikke saa meget til Anvendelse som det geometriske, og naar Ordet *f.* nævnes uden videre Tilføjelse, menes altid det geometriske. Den Sætning, som ubfjger Liighed imellem to Forhold, kaldes en Proportion.

Forholdsform, s. Casus.

Forhude er at beklæde Skibets Bund nødvendig med Plader af Kobber, Messing eller Zink, Forhudsingsplader; de Søm, hvormed Hudben besættes, ForhudningsSøm, ere næsten altid af Messing.

Forbug er et Spærringsmiddel, der dannes af færdede Træer, Grøne, Bjeller eller andre lignende Gjenstande; det anbringes f. Ex. paa en Bro eller en Vej, som man antager, at Hjenden nødvendigvis vil passere, og hvis Tilgang man kan beherske ved en flankerende Id.

Forbyrre, Forbyrning, s. Svæ.

Forhærdelse, Induration, betyder i Lægevidenskaben en unaturlig Forvælgelse af et bestemt

Bæds eller Organs Fasthed og Conssistens, snart uden, snart og oftest forbunden med en Forandring i den angrebne Deels Form, Størrelse og i dens enkelte Bædsbestanddeles Bygning. F. er som oftest en Følgestilstand efter forudgaaende Sygdomsprocesser, navnlig efter Aften-deller, især gjentagne, i Deelen; den har ingen tydelig Tilsvielighed til at forbeles eller forholde, men synes ei sjelden at kunne give Anledning til ondartede Degenerationer (Kræft).

Forhør betyder ganske i Almindelighed en for Retten iværksat Afhøring af Personer, som skulle afgive en Forklaring i en Rets sag, og i denne vidtlystige Betydning gaar navnlig ogsaa Afhøring af Vidner i civile Sager ind under Begrebet F. I mere indskrænket Forstand bruges Ordet imidlertid især om Afhøringen i criminelle Sager af den Mistankte selv og Andre (Deponenterne). Man kjendte tidligere i Danmark mellem det saakaldte *Præliminærforhør*, som fandt Sted, inden Action var beordret, og Actor og Defensor udnævnte, og det endelige F., som afholdtes, efterat dette var skeet; men ved den senere Lovgivning er al Forskjel mellem disse to Slags F. udsluttet, og nu foretages og sluttes saagodtsom altid det hele F., førend Actionen beordres. I Danmark, hvor Inquisitionssystemet er fuldstændig gjennemført i criminelle Sager, optages F. ikke blot af Dommeren selv alene uden Medvirking af Actor og Defensor (der, som sagt, i Almindelighed endog slet ikke udnævnes, førend hele F. er sluttet), men det er ikke engang tilladt disse eller nogen af de i Sagen Interesserede, navnlig den Sigtede selv, at være tilstede ved Afhøringen af andre Personer. En Undtagelse herfra finder kun Sted i Rigsretssager (hvor ogsaa en Forskjel som den ovenfor nævnte mellem et foreløbigt og et endeligt F., men rigtig nok af en anden Art end hin, endnu kan finde Sted); Processmaaden er nemlig i disse Sager accusatorisk, og kjendt Rættens Formand selv i Reglen foretager Afhøringen, ere dog Anklageren, Forsvareren og Tiltalte selv ikke blot tilstede, men kunne ogsaa have betydelig Indflydelse paa Forsøgets Gang. Iøvrigt er i de Lande, hvor den accusatoriske Process i det Hele er den herskende, F. enten indrettet paa den Maade, at det — som altsaa i den danske Rigsrettsprocedure — er Dommeren, der foretager Afhøringen, eller saaledes, at dette er overladt til Anklageren og Forsvareren selv. Det første finder Sted i Frankrig, det sidste i England.

Forindien, s. Ostindien.

Foringenget kalde flere Haandværkere, navnlig Sneblærne, et Hul, en Tap eller anden Gjenstand, der af en eller anden praktisk Grund er svaagt tilspidset henimod den ene Ende, isædbet for heelt igjennem at beholde de oprindelig bestemte Dimensioner.

Forkjættede Land, d. e. Løstets Land, kaldes Kanaan (Palæstina), fordi Gud havde lovet at kjende det til Abrahams Efterkommere.

Forkamme. Ved Bævnningen af Damast og lignende Stoffer kan man sees med et saa meget ringere Antal Træk (ved Trætoæven) eller Platiner (ved Jacquardvæven) end det ellers forvæbne, som Tallet paa Ripret angiver, naar man lader disse alene sørge for Dannelsen af

selve Mønsteret og nærmere ved Bævestedet anbringer det samme Antal Skifter, der besørge Bindingen. Disse Skifter kaldes F., ogsaa Grundskifter, Grundredskaber.

Forkæl (Johan Nicolai), bekendt Musiktheoretiker, blev født 1749 i Meeder ved Coburg, og døde 1818 som Universitetsmusikdirecteur i Göttingen. blandt hans talrige musikaliske Skrifter fortjene især at omtales „Allgemeine Literatur der Musik“ (Leipz. 1792); „Ueber Seb. Bach's Leben“ (Leipz. 1802) og hans usfuldendte „Allgemeine Geschichte der Musik“ (2 Bd., Leipz. 1788—1801). Desuden har han komponeret flere Cantater, Claveerconcerter og et Oratorium.

Forkjøbsret eller Ret til, naar en Gjenstand skal sælges, at erholde den fremfor Andre, naar man vil give lige saa Meget for den som disse, kan deels være begrundet i Lovgivningen — hvilket f. Ex. var Tilfældet efter den ældre danske Ret med faste Eiendomme paa Landet, der egentlig betragtedes som tilhørende hele Familien, og derfor ikke maatte sælges uden først at tilbydes (loobedes til) de nærmeste Frænder — deels paa en Contract, idet man f. Ex. ved Salget af en Eiendom kan forbeholde sig F. til den.

Forkjølelse (refrigeratio) betegner deels en forbigaaende Indvirkning af Kulde og Fugtigbed paa Legemets Hud, hvorved dennes Virksomhed hindres og spællige Tilstande i Legemet fremkaldes, deels selve disse paa denne Maade bevirkede spællige Tilstande. F. er vistnok en af de hyppigst virkende Leilighedsaarsager til Sygdomme, da Foranledningen overalt er tilstede, om man end paa den anden Side maa indrømme, at den som saadan er bleven meget overfattet, idet næsten alle Sygdommes Oprindelse er bleven tilskrevet den. De almindeligste Lidelser af F. ere: de latarrhale Betændelser (af Næsen, Svælgets, Randbrætsorganernes og Forspielsesystemets Slimhinder, af de første Fingre og af de indre Organer, f. Ex. Lungerne) og Gigt. Man kan ved at hærdne sin Hud mod Kulde og Fugtigbed erhverve sig en betydelig Modstandssevne mod F. (ved kolde Badstninger, Styrtedade etc.). Tre Tilfældene tilstede, behrebes de bedst ved behørig Omsorg for at kalde Hudvirksomheden tilbage (Sengeleie, Svedemidler etc.).

Forknittede (deceperite). Nogle Krystaller indeslutte Vand (Decrepitationsvand) imellem de enkelte smaa Krystalle. Naar Krystallerne da opvarmes, udbides og fordamper dette Vand, hvorved Smaakrystallerne sprænges fra hinanden med knyttrende Lyd eller smaa Knal; dette kaldes Forknitting (Decrepitation). Man kan let iagttage dette ved f. Ex. at lade lidt Kogsalt paa Gløder eller ved at holde en stor Salpeterkrystal i den varme Haand. Forknittede Salte anvendes undertiden, naar man forinden Anvendelsen vil have alt Vandet fjernet. Undertiden indeslutte Krystallerne Luft isædbet for Decrepitationsvand; ogsaa herved kan der frembringes en F.; noget Steensalt fra Vieslitta viser f. Ex. dette Phænomen i høi Grad.

Forkobbling, s. Forgylning.

Forkorn er det lette, sammenstrumpe, med Ukrudsfrø blandede Korn, som falder fra ved

Kornets Rastning og Gærning; det bruges gjerne til Kreaturfoder.

Forforte en Brød er at dividere Tæller og Nævner med eet og samme Tæl, for herved at bringe Brøden til en simplere Form, f. Ex. $\frac{12}{18} = \frac{2}{3}$. Skal den bringes til den simpleste mulige Form eller forfortes saa meget som muligt, maas Tæller og Nævner divideres med deres største fælles Maal, f. Ex. $\frac{12}{18} = \frac{2}{3}$.

Forfortning er et Kunstord, hvormed man betegner den tilsmælende Forandring, som Perspectiven udøver paa alle Gjenstande i Naturen. Udtrykket betegner dernæst selve den kunstneriske Gjengivelse af Gjenstanden, som den sees. Denne Art forforter sig helbig, o: denne Forfortning er helbig gjengivet.

Forfrøp (Cephalothorax) kaldes hos Leddyrene den Deel af Legemet, der omsfatter Hovedet og Brystet, naar disse ikke ere afskilte, og som bærer Munddele, Lemmer og Sandseerestaber. Sigu. Artt. **Eddertrøp** og **Sagtrøp**.

Forfrøppet kalde Smede og andre Haandværkere en Stang eller anden Gjenstand, der har faaet to Knæl, oftest under rette Vinkler, hvorefter den første bærer den af fra dens oprindelige Retning, den anden bringer den tilbage til en Retning parallel med den oprindelige.

Forfuldning kaldes den Operation, hvorved Kullet afstilles af organiske fuldrige Forbindelser. Dette stæer ved Opvarming under Forhold, hvor Atmosfærens Ilt ikke har fri Afgang dertil, og hvorved de luft- og dampformige Stoffer (Forbindelser af Kulstof, Brint, Ilt og Svælstof) uddrives. Sigu. Kul, Brandolie, Coals, Destillation.

Forlabt Arv kaldes vel undertiden al den Formue efter en Afsked, hvortil ingen slet ingen Arving vides at existere, og som derfor tilfalder Staten, eller til hvis Modtagelse den paagjældende Arving ikke melder sig inden Skiftelutningen, og som derfor afsættes til ham og efter den nuværende danske Lovgivning behandles ganske som enhver anden Formue, der tilhører en bortbleven Person (s. **Bortbleven**). I indskrænkter Forstand bruges Benævnelsern **F. A.** imidlertid kun om den Arvemasse eller Arveløb, som er assat til en Arving, der slet ikke har meldt sig under hele Skiftet.

Forlag (Forflød) kaldes man i Chemien og Pharmacien det eller de Kar, der ere bestemte til at optage Dampene ved en Destillation, og hvori disse da fuldstændig eller beelviis skulle fortattes eller opsamles. De fleste Kar kunne benyttes som en Art **f.**, men sædvanlig tænker man sig ved **f.** et rundagtigt eller snabelformigt Kar, der andrings enten directe i Forbindelse med Destilleretretet, eller som Mellemled mellem dette og det egentlige Svæleapparat; eller Svæleapparatet danner Mellemledet mellem Destillerapparatet og **f.**

Forlagsret kaldes den Ret, en Person (Forlæggeren) har erholdt overdraget af en Forfatter til ved Trykken at offentliggjøre og forhandle hans Værk. Forlæggeren nyder i Forhold til alle Andre den samme Beskyttelse mod Eftertryk (s. b. **A.**) som Forfatteren; af hvilken Beskyttelse hans Ret er i Forhold til denne Sidsse, berøver derimod paa det nærmere Indhold af den imellem dem afsluttede Contract. Efter den danske

Lovgivning tilkommer der ikke Forlæggeren Ret til, naar Skriftet er udsolgt, at foranstalte nye Udgaver deraf, medmindre saadan Ret udtrykkelig er ham overdraget ved Contracten.

Forli (paa Romernes Tid Forum Livii), Stab i en efter samme benævnet Delegation i Kirkestaten, har anseelige Sillemanufacturur og Børbugsfabriker. 16,000 Indb.

Forlig betyder i Retsproget overhovedet en Overenskomst, hvorved en Retsstrid afgjøres i Mindelighed; men iblandt saadanne **f.** afskiller man de blot private, som i ingen Henseende ere forskjellige fra almindelige Contracter, fra de offentlige o: saadanne, som ere indgaaede for visse offentlige Autoriteter og af disse meddelte samme Executionskraft som Domme. De Autoriteter, hvem en saadan Myndighed tilkommer i Danmark, ere visse Nøvrigheder, alle Retter og endelig de særlig i dette Niemed anordnede **Forligs-** eller **Forligsforligscommissioner**, en i det Børetlige for Danmark og Norge eiebommelig Institution, som fra først af blev indført i Danmark ved Forordn. 10de Juli 1795, men senere i begge Lande har modtaget forskjellige Forandringer ved nyere Love. Betydningen af denne Indretning bestaer deri, at — med Undtagelse af enkelte Arter af Sager, i hvilke det er overdraget til Retterne selv at prøve Forligsmægling — i Almindelighed ingen civil Sag maa anlægges ved nogen Domsstol, sored den (ved en Klage fra den formentlig Forurettedes Side) har været indbragt for Forligscommissionen, og det af dennes Medlemmer (Forligsmæglerne eller Forligsforligscommissionerne) forjedes har været forstøjet at bringe et **f.** istand mellem Parterne. Efter en saadan forjedes Mægling henvises da Sagen af Commissionen til Retten. For desto bedre at fremme Mæglingens Niemed er det paalagt Parterne (Klageren og Indklagede) at give personligt Møde for Commissionen, og der er foreskrevet en streng Hemmelighedslovelse af Alt, hvad der foregaaer under Mæglingen. — De gavnlige følger af Forligsvæsenet have i Danmark og Norge været overordentlige, idet Processenes Antal meget betydelig formindsktes derved, og Institutionen har ogsaa fundet Efterligning enkelte andre Steder. I Slesvig finder en lignende Forligsmægling Sted for Amtmanden.

Forland kaldes man den nyere, uindbyggede Marsk, der ligger udenfor og støtter sig til de ældre uindbyggede Marskforlægninger. **f.** tjener ikke til Beboelse, da det ikke er sikret mod usædvanlige Floder, men benyttes til Græsning, især for Faar, der dog kun faae en grov Uld. Efterhaanden, som det bliver stort nok til at kunne betale de fornødne, meget betydelige Omkostninger, indbygges det.

Forloren er et Tillægsord, der bruges om mangehaandede Gjenstande, for at betegne dem som Surrogater eller ialfald af en ringere Bestaaenhed. **f.** Gibs kaldes jaaledes Gibs, som tidligere har været brændt og støbt og derefter er brændt endnu engang, hvorved den kun i ringe Grad faaer den Egenstaa til kunne støre med Vand til en fast Masse. Den anvendes undertiden til Former. **f.** Form kaldes en Støbeform til Metal, naar den er bestemt til at sænderbrydes efter Støbningen, for at faae

Støbegobst ud, f. Ex. Sands- og Leerformer. Som Modfætning dertil kaldes f. Ex. Jernformer blivende Former.

Forlover, det Samme som Vorgen eller Cautionist, bruges nu dog i Almindelighed kun om den, som indstaaer for, at der ingen retlig Hindring er ivoien for to Personers Egtteskab. — **Forloving** kaldes den af en Forlover afgivne Forfiktning.

Forløsning kaldes i den Christelige Troeslære den ved Christus erhvervede Udfrielse af det aandelige Fængenskab, i hvilket Menneskene ved Syndesfaldet vare blevne indesluttede. Kristus fuldbrogede denne f. fra Synden og Syndens Straf ved sin Lære, sit Exempel og sin Forløsningsdød.

Forløsningsvidenskab er den Deel af den almindelige Føbelsvidenskab, der behandler Læren om Forløsningen og navnlig om den kunstmæssige Forløsning.

Form er i det tekniske Sprog Navnet paa en Mængde indbyrdes høist forskjellige Gjenstande, om hvilke der maa søges nærmere Underretning i de Artikler, hvor de paagjældende Industrigrene beskrives. Nærmest betegnes saaledes Støbeformer eller hule Stykker, hvori Støbematerialet kan fyldes i flydende Tilstand, for at det under Styrkningen kan indtage og siden beholde en uændelig Stillelse, der svarer til f. S. Husning. Saaledes har man f. til Metalstøbning meest af en Blanding af Sand og Leer eller af Metal; til Gipsafføbning mest af fernisjeret Gips. Andre Materialier formes i halvflydende Tilstand, saaledes Glas i f. af Træ, Leer eller Metal, Porcelain i Gipsformer, der kunne suge Vandet, Kridtpiber i Metalformer. Papirformerne, der bestaae af en firkantet Sigte af Metaltraadsvæv, som Vandet kan løbe igjennem, medens Træerne i Stoffet blive tilbage som et nyformet Ar, danne Overgangen til en anden Klasse f., hvis Stillelse er umiddelbart ligegyldig, forsaavidt som der ikke ligger nogen Magt paa den ydre Contour og Dimensionen af de dert formede Gjenstande; saaledes Sufferformer, tilsigere af Lær, nu af Blis, der alene dannes i den bekjendte Stillelse af en Sullertop, fordi Sirup let løber af; ligeledes Søbeformer, store firkanterde Trælaster, dannede af løse Sider med Huller, som Søbetuben kan løbe ud igjennem. Andre f. tilfugte alene en local Maling eller Farvning, saaledes Begrytformerne, der er sammensat af Skrifter, Spatier, Pinier o. fl., Kattuntrykernes, Papetfabriksrernes og Bogbugfabriksrernes f., der gjerne ere ubstaaene i Træ, men hvor Præget ogsaa kan være bannet ved en Mængde fra Træformen ubstaaende Stifter. Endelig kalder man i saadanne Tilfælde, der forsynes med kunstig Træl, den Aabning, hvorigjennem Blæsten føres ind i Ilden, Formhullet, og hvor Formhullet er andragt i et særegt i Tøsen eller Dønen indmuret Stykke af Støbejern eller ildfast Leer, kaldes dette f.

Format er en Betegnelse, hvormed man ved visse Gjenstande henpeger enten paa Størrelsen eller paa Forholdet mellem ialfald 2 af Dimensionerne eller paa begge Dele. Man taler saaledes om f. af Papir, hvorefter man, uden Hensyn til Tykkelsen, sigter til Arlets Størrelse,

mindre til Forholdet mellem Længde og Brede (eller som det pleier at kaldes: Brede og Høide), skjøndt dette vedtægtsmæssig er noget forskjelligt — omtrent fra 1½ til 13 — ved de forskjellige med særlige Navne (Elephant, Imperial, Royal, Median o. fl.) betegnede f. Ved Bøger og andre trykte Sager er Terminologien vakkende og planløs. Oprindelig gik man ud fra Arlets Følbning (Falsning) og kaldte ufalsede Ar Plakat- eller Patentformat, een Gang falsede Folio og fremdeles: Octav, Octav, Sebez eller naar man begyndte med en Trebeling af Arlet: Duodez, Fireogtyvendebel o. s. v.; saaledes at man atter af hver af disse, efter Reglerne for Falsningen, havde to eller flere f. af forskjellig Længde og Brede. Men deels taler man ganske almindelig om Aftasler „i Folio“, hvorefter man alene betegner Plakatters Størrelse, da de ere ufalsede, altsaa i Plakatformat; deels tager man ved Benævnelsen intet Hensyn til, at man, især i Guttipressen, ofte trykker paa saakaldte dobbelte Ar, der skjæres over, inden de falses, medens de allermindeste f. benævnes, som om de kun vare falsede, uagtet Arlet først sønderskjæres; endelig benævner man f. ofte ved Bøger, der ere trykte paa usædvanlig store Ar, ikke efter Falsningen men efter Størrelsen, og kalder f. Ex. Octav, hvad der i Grunden er Sebez, men af Størrelse som sædvanligt Octav. — I Myntvæsenet tales ogsaa om f., hvorefter nærmest sigtes til Forholdet mellem Tykkelsen og Diameteren af Mynterne, der ved Guldmynter omtrent er som 1 til 20, ved andre, der ere mere ubstaaende for Slid, som 1 til 12 a 16.

Formation er en geognostisk Betegnelse for krystalliniske eller lagvis afsatte Dannelser, der ere opstaaede i en vis Periode under Indvirkningen af de samme kemiske eller mekaniske Kræfter. De vigtigste Kjendemerker paa, hvad der skal henregnes til samme f., ere Lagenes Bestaaen og Leiringsforholdene, men fremfor Alt Forsteningerne. Det bliver dog i mange Tilfælde vanskeligt at finde bestemte Grændser for disse Perioder, naar de fremtræde med succesive Dørgange, vise afvigende Forhold paa de forskjellige Localiteter, eller naar Lagene ere blottede for Forstening. Werner, Staberens af den videnskabelige Geognoste, opstillede tre f., nemlig: 1) „Urformationen“, indbefattende de ældste krystalliniske Dannelser, hvori der ikke findes Spor af Organisme; 2) „Fløtsformationen“, de derefter følgende Lagdannelser med deres Leurning af nu forvundne Dyr- og Planterformer, og 3) „det oplyste Land“, som indbefatter alle de yngste Dannelser, der stemme overens med, hvad der afsættes i den nuværende Tid. Det viste sig dog snart, at den mellemste af disse var altsor omfangsrig og forskjelligartet, navnlig i Henseende til de dert forekommende Forsteninger, hvilket bevirkede, at den efterhaanden underafdeltes i flere Hovedgrupper, og saaledes opstod efter deres Albersfølge: Dørgangsformationen, Kulformationen, den permiske f., Trias-, Jura-, Kridtformationen og de tertiære Dannelser (s. disse Artt.). Foruden at endvæde af disse igjen inddeles i underordnede Grupper, komme endvidere hertil, som særskilte Ubvillinger, de plutoniske Dannelser, der have gennem-

brudt de enkelte Formationer. Hvor lang Tid der er medgaaet til Dannelsen af de til hver enkelt \mathfrak{F} . hørende Bjergarter, kan ikke afgjøres; men ved at sammenligne Mægtigheden af enkelte Lagdannelser med Lixbæsten i de tilsvarende fra den nuværende Periode, kan man dog beraf drage den Slutning, at flere af dem have udfordret Kartusinder for at kunne afsætte saa mægtige Lag, som vi f. Ex. finde i de enkelte Led blot af Overgangsformationen.

Formel er i Mathematiken en Ligning, som indeholder det almindelige Udtryk for en Størrelses Bærdi, hvorved dens Relation til andre Størrelser er givet og herved tillige dens Beregningsmaade.

Formentera er en af de Balcarriske Øer (Sgn. d. A.) i Middelhavet \mathfrak{O} . for Spanien, $2 \square \mathfrak{M}$. stor med henved 2,000 Indb. Den er klippefuld og frembringer Viin, Korn og Olie; her findes Bygningssteen og produceres Salt.

Formeringshøus kaldes Gartnerne et paa en særegen Maade konstrueret lavt Værkhuus, hvori man foretager Formering af Planter ved Stiklinger, Frøudslæt og Forædling.

Formication, f. Væretreben.

Formindstet Maalestok er en Benævnelse, der ofte bruges om den geometriske Maalestok, f. Maalestok.

Formler, Chemiske, f. Chemiske Tegne og Formler.

Formosa er en Flod i det vestlige Afrika, der falder ud i samme Bugt som Benue og længe blev anset for at være den samme som denne; de ere derimod begge Arme af Niger eller Noora, hvis Delta dannes ved disse og flere Udsb.

Formosa, kinesisk Tai-wan, en stor \mathfrak{O} ud for Østkysten af den kinesiske Provinds Fokien, fra hvilken den stiles ved Formosastrædet, er omtrent $700 \square \mathfrak{M}$. stor; dens Befolkning angives til 2-3 Mill., hvoraf 1 Mill. ere Chineseere, Resten Urbeboere, et vidt Folk af malayisk Stamme og mørk Hudfarve. Den gjenneimstrøges fra \mathfrak{S} . til \mathfrak{N} . af en indtil 12,000 \mathfrak{F} . høi Bjergkæde, som indeholder flere Vulkaner; paa Vestkysten af samme ligger bølgeformigt og frugtbar Land, paa Østkysten gaae Bjergene uden Tvivl lige til Havet. Klimaet er, skønt den ligger lige paa Grændsen af den hebe Zone, tempereret; Jordstjeld og Orkaner ere hyppige. Her avles især Reis, hvoraf Meget udsæres til China, desuden Mais, Gøede, Sutter, Peber, Krydderier; fremdeles findes her Bygnings-tømmer, Svovl, Blydt. Huusdyrene ere Hornsvæg, Bøffeler, Væller, Gøder og Gøste, kun saa Svinn og Faar. — Chineseerne beherse den vestlige Deel, hvor Hovedstaden Tai-wan-lu ligger; dens Havn spærres ved en Værre. Urbeboerne paa Østkysten synes at være uafhængige. Den bedste Havn paa den er ved Peking eller Kelung mod \mathfrak{N} . — Hollænderne anlagde 1634 et Fort ved Tai-wan-lu's Havn, men 1662 bleve de fortrevede af Chineseerne, som 1682 formelig toge den i Besiddelse.

Formtal er i Forbunden et \mathfrak{L} , som angiver Forholdet imellem Cubindholdet af et Træ og en Cylinder, der staae paa lige store Grundflader og have samme Høide. Det findes ved at dividere Træets Cubindhold med Cylindrens, og vil naturligtvis steds være en

ægte Brøf, der beqvemt skrives som Decimalsbrøf. Man har ogsaa \mathfrak{F} ., som angaae Stammen alene. Undertiden lægges Reglen til Grund ved \mathfrak{F} .s Beregning; man skjæler derfor mellem Cylindertal og Regleformtal.

Formue er i nationaløkonomisk Betydning Indbegrebet af alle de nyttige Gjenstande, som den Enkelte eier (Privatformue), eller som Nationen i sin Heelhed er i Besiddelse af (Nationalformue). Statsformuen indbefatter de Gjenstande, som Staten besidder, og som bestyres af Regjeringen. Kun de materielle Gjenstande kunne henregnes til \mathfrak{F} . Aandelige Egenheder ere vel en Nidgod for den Enkelte, for hvem Besiddelsen af moral og intellectuel Dannelse har den højeste Betydning, men de kunne ikke afføndres fra hans Personlighed og hvortæn ombyttes eller ansættes til en Priis. Et Følls \mathfrak{F} . bestaaer af dets Gøebet med de derpaa værende Bygninger, dets Forraad af Producter og Været, dets rebe Penge og Overskudet af dets Forbringere paa Ublændet. De Forbringere, som de Private have paa hverandre eller paa Staten, kunne derimod ikke henregnes til \mathfrak{F} .

Formuetsælledsstab er det Forhold mellem to eller flere Personer, at deres Formuer tilhøre dem begge eller alle i Forening, saa at samtlige derunder indbefattede baade Rettigheder og Forpligtelser ere fælleds. Saadant \mathfrak{F} . finder efter den nuværende danske Lovgivning altid Sted imellem Ægtefæller, medmindre Forholdet imellem dem ved en speciel Overenskomst (Ægtepagt), der for at have Gyldighed behøver kongelig Confirmation, er ordnet anderledes. Men ligesom dette \mathfrak{F} . var aldeles ukennt i den ælste danske Retsforfatning, under hvilken Mandens og Konens Formuer holdtes fuldkomment adskilte fra hinanden, men derimod efterhaanden ved Sædvane og Lov er blevet indført, først vedlois og endelig fuldstændig ved Christian Vs Lov, saaledes findes der udenfor Danmark og Norge (hvis Lovgivning i saa Henseende har holdt Skridt med den danske) maastee heller ikke noget andet Land, hvor dette Retsinstitut er anerkjendt i en saadan Udstrækning og tillagt en saadan ubrødelig Charakter som her. I Sværrig bliver saaledes efter den nuværende Lovgivning vel i Almindelighed begge Ægtefællernes Gods fælledsienodm, men herfra undtages dog enkelte Ting, navnlig faste Eiendomme paa Landet, som den ene Ægtefælle enten besad før Ægtefællens, eller — før eller under Ægtefællens — har erhvervet ved Arv, og dette sidste Slags Eiendomme (Arvejord) kan ikke engang ved speciel Overenskomst indbrages under fælledsstabet, medens det ellers staaer de Paagjældende selv frit for, paa denne Maade saavel at indskrænke eller endog aldeles at ophæve det lovbestedte \mathfrak{F} . som at udvide det. Paa den anden Side er efter den svenske Lovgivning i Almindelighed ogsaa kun den Gjeld, som er stiftet under Ægtefællens, fælleds for Manden og Sværruen, hvormod den Gjeld, som isorveien paabvælede Indbyder af dem for sig, ogsaa efter Ægtefællens Indgaaelse vedbliver at være særlig, og kun kan fordres sydbestgjort af, hvad den Paagjældende selv har indført i Boet, eller, hvis dette ikke strækker til, af hans eller hendes Andeel i, hvad den anden Ægtefælle har indført. I Sædvig

finder der, forsaavidt Jydsk Lov gælder, et F. Sted, som dog ikke strækker sig til den af den ene Egtfælle før Egtfællens erhvervede eller senere arvede Jord og heller ikke til det senere arvede Løsøre, medmindre begge Egtfæller arve faadant (fr. *Arvede*), og hvad Gælden angaar, antages det, at den af den ene Egtfælle eenfaldig enten før eller under Egtfællens sidste Gæld vel kan fordres fuldbetjent af alt det sølde Gode, men derimod ikke af den anden Egtfælles Gærd. Ligesom imidlertid disse Regler, som sagt, kun gjælde i den Deel af Slesvig, som hører under den jydsk Lovs Omraade, hvorimod en Mangfoldighed af andre Bestemmelser hersker i de Stæder og Districter, som staae under egne locale Statutter, og endelig ogsaa færegne Regler gjælde for Ribberskabet, saaledes staaer det i det Hele Egtfællerne selv frit for at ordne deres Formuesforhold paa anden Maade. I de Lande, hvis Lovgivning — som Lydslands og Frankrigs — væsentlig er baseret paa Romerretten, der i Almindelighed ganske nægtede ethvert F. mellem Egtfæller, er Forholdet ordnet forskjellig, idet snart den nævnte romerske Regel ligesom er optagen, snart et meer eller mindre ufuldstændigt F. indført, snart endelig Egtfællerne selv have faaet Ret til at ordne Tingene, som de ville.

Formueret kaldes Indbegrebet af de Retsregler, som ordne de Forhold, hvori Indviderne staae til hinanden med Hensyn til alle faadanne abortes Goder, som lade sig ansette til Pengeverdi, nemlig deels med Hensyn til de legemlige Ting, forsaavidt disse kunne være Gjenstand for Eiendomsret, Brugret o. s. v., deels med Hensyn til de Præstationer, den Ene kan have af fordrer af den anden. Efter denne sin forskjellige Gjenstand falder F. i to Hoveddele, *Egteretten* eller den sligtige Ret og den *obligatoriske Ret*. Ordene F., t. R. og o. R. bruges iøvrigt ogsaa i subjectiv Forstand om den Retlighed eller Besiddelse, som tilkommer Noget i de nævnte Forhold.

Formula Concordia, s. *Concordieformel*. **Formular** (lat.), den udvortes Skikkelse, hvori en Handling eller en Tale (striftlig eller mundtlig) enten nødvendig skal fremtræde for at have Gylbighed, eller dog hensigtsmæssigt bør indlægges.

Formyl er et hypotetisk Radical, s. *Chloroform*.

Formynder er det Samme som Børge for en umyndig Person. **Formynderkas**, Børgemaal for en Saaban.

Formørkelse kaldes det Phænomen, at et Himmellege, som i sig selv er mørkt, ophører at være synligt, fordi det indtræder i et andet Himmellegenes Skygge. I egentlig Forstand er det kun Displanetene, der paa denne Maade formørkes af deres Hovedplanet. Saaledes Raanen af Jorden, s. *Maaneformørkelse*. Ogsaa Joviters 4 Drabanter formørkes af deres Hovedplanet, og dette finder endog Sted i hvert Omløb, hvortil kun den yderste ubertinden gjør en Undtagelse. Saturnus og de andre Planeters Drabanter blive vel ogsaa formørkede, men disse ere baade sjældnere og vasselligere at iagttage. Det Phænomen, man kalder *Solførørkelse*, er af en forskjellig Beskaffenhed.

Fornagle en Kanon er, for en Tid at gjøre den ubrugbar ved at indbrive et Søm i Fængsullet og dernæst at afbrække dette i samme, saa at det ikke uden Besvær igjen kan udtages.

Fornavn, s. *Dobnavn*.

Fornøst er efter Rogle = „den gamle Totun“ (Forn=Tot), saa altsaa alle Sætterne skulde være hans *Stemænd*. Han vilde isaafald blive den samme som Jmer. Efter Andre var han Konge i Døenland, og den navnfuldige Sneer var hans *Stilling*. **B.**

Fornovo (Forno nuovo), Fjelle i Hertugsdømmet Parma, er berømt ved den Seier, som de Franke under Carl VIII her vandt (1495) over Mailänderne og deres Allierede.

Fornuft, s. *Forstand*.

Fornøvelsen kommer ifølge vore Odsagn efter Ragnarok, naar først Surterbranden er sluttet. Da løfter atter den eviggrønne Jord sig af Havet; Solgerne dale, og Ornen, som nu sænge sig paa Fjeldtoppen, siger høit i Sky, men den upselde Mark pranger med gylbne Ar. Da bages atter som Danes de gylbne Tavl i Græsset, hvilke Nafrotten og Dvinsættent traf med Gammen i de gamle Dage; Aserne mødes paa Ibsalleten og tale sammen om de gamle Sager, om de tornestræde Vaner og Fortidens Mener samt Gymbultr. Alt Ondt forsvinder, thi Valder sit Vob for Vane, og atter thrøner han med Høder i Valgubens Sal, overstraalet den nyfødte Jord og forgylder det evige Gimle, af hvis Gylbentag Solen fordynkles, og i hvis Haller Dannis Drotter skulle leve deilig de lange Dage. Da staaer ene for Styret den store Han=Sels, Afsaber, Hersteren fra det Høie. Han giver de ædle Helte Vob for Vane, naar de have sonet deres Overmod; han sælger dem og gjør Fred, og hans gylbne Domme gjælde evindeligt. Menedere, Hødhunde og andre Ildgjerningsmænd viser han til Naastrand, men Gimlelivet deser han i al Ewigheid med alle sine Venner, de ædle Helte, som satte Livets Være over Livet selv. — Christendommen er F. i fuldere og spidgere Forstand, end vore Fædre kunde tænke sig den; det vilde være den jande og fuldstændige F., hvis ikke Mennesket i sit Forblyd var Synden undergivet; i de senere Aar have ogsaa forskjellige Forfattere giengivet det fremmede Begreb „Reformationen“ ved det banste: *Riksfornøvelsen*. **B.**

Fornæs kaldes det østligste Punct af Nørrejyllandss Raastland, 1 M. N. D. for Grennaa. Her findes nu et Fyr.

Forordning var tidligere den almindelige Venævnelse faavel for egentlige Love som for administrative Bestemmelser, der bleve givne af Kongen og kundgjorte til almindelig Efterretning og Efterlevelse. Nu derimod, da efter Grundloven den lovgivende Magt ikke længer tilkommer Kongen alene, afvikles F. bestemt fra Love, og bruges kun som en Betegnelse for administrative Forskrifter af den ovennævnte Art.

Forparlament, s. *Todsklands Skorte*.

Forsplantning er det pffysiologiske Udtryk for Individets Virksomhed til Frembringelsen af Afkom. Mennesket forplanter sig ved at avle Børn; dets Forsplantningsevne er indskrænket til en vis Livsperiode (for Manden fra det 14de eller 15de Aar til omtrent det 60de, for Qvinden

fra det 12te eller 14de til omtrent det 45de). I Rægevidenskaben bruges F. dels om en sygelig Tilstandsbredning til andre Legemsdele, dels om dens Overførelse til et andet Individ, navnlig naar dette fleer ved directe Smitte. — Nogle Dyr forplante sig ved Vg, andre søde levende Unger, hvilke imidlertid ogsaa ere ubivillede af og i et Vg, men dettes Hinder briste ved Fødselen. Ved Vg forplante sig en stor Deel af Krybdyrene, alle Fugle, næsten alle Padder, de allerfleste Fiske, og med faa Undtagelser alle lavere Dyr. Der kan igjen skjelnes imellem, om Eggene ere befrugtede, inden de lægges — hvilket f. Ex. er Tilfældet hos Krybdyrene, Sneglene og de høiere Lebdyr — eller, som f. Ex. hos Padder, Fiske og mange lavere Dyr, først befrugtes bagetter, og, i første Tilfælde, om Fosterets Udvikling i Eggene er frebet videre frem, inden det lægges, hvilket f. Ex. er Tilfældet hos de ægløggende Ugler og Snoge, eller ikke. Levende Unger søde Pattedyrene, en stor Mængde Krybdyr, f. Ex. alle Giftslanger, enkelte Padder og Fiske, f. Ex. Aaleqaabben, de fleste Hai- og Kollseformer, samt enkelte lavere Dyrformer, f. Ex. Skorpionerne. F. er en af de Functioner, der stærkest optage Dyrenes Liv og ofte medfører dens Undergang næsten umiddelbart efter dens Udførelse; Insecterne f. Ex. forplante sig kun een Gang og døe i Reglen kort efter. Forplantningsdriften hører derfor til Dyrelivets stærkeste Drifter og gjør sig ofte indtil Udførelse til Hætte over Dyret, men er tillige ofte understøttet af interessante Udviklinger af Instinctet. Om Forplantningsredskaberne og Forplantningsstoffer f. Hønsredskaberne og Hønsstofferne. — Forskjellige fra F. i egentlig Betydning ere de andre Formeringsmaader, som kunne forekomme hos de lavere Dyr, og hvorved en Kjønsavling ikke finder Sted (s. Generationer).

Forplaining er den Vægerer for Enderne af en Mark, paa hvilken der vendes med Heste og Redskaber ved Jordens Behandling. Skjøndt den altid behandles og befaaes senere end den øvrige Deel af Marken, bærer den som oftest den frodigste Søb, da der saelig tilføres den med Floven frugtbar Muld fra Agrene.

Forpost. Naar en Armee opholder sig paa et Sted ligeoverfor Fjenden, udsætter den til sin Sikkring F., der dels skulle observere Fjenden, dels modtage det første Angreb fra ham. Den ypperste Forpostlinie, Bedetterne, udfilles fra Feltvaagnerne, der i Tilfælde af, at de angribes af en overlegen Styrke, trække sig tilbage til og understøttes af de bagved værende Pileletter og Hovedposter. Til Forposttjeneste anvendes Infanteriet især i det gennemstaarne, Cavaleriet meest i det aabne Terrain. Afsløsning fleer i Reglen efter 24 Timers Forsøb. Alle paa F. værende Tropper staa saalænge under een Befalingsmand, Forpostcommandeuren, hvem der i længere Tid gives en saadan Commando.

Forprang eller Dphøj af Landmandens Producter, enten i hans Hjem eller paa Veien til Kjøbstaden, var efter den tidligere Lovgivning forbudt under Straf, da Forhandlingen af disse Gjenstande i Almindelighed flulde fleer paa Kjøbstadens Areltor; men dette Forbud, hvorfra der allerede isorveien var gjort betydelige Undtagelser,

er nu ganske ophævet ved den nye Næringslov af 29de Decbr. 1857.

Forpufning, Detonation, kaldes det Phø-nomen, der fremtræder, naar en Luft- eller Dampart pludselig udvider sig og herved sætter den omgivende Luft og faste Legemer i jittrende Bevægelse, ledsaget af et meer eller mindre heftigt Knald. De to vigtigste Betingelser, der bestemme F.s Virkemaade og tildeels dens Størrelse, er Mængden af de udviklede Luftarter og Damp og Hurtigheden, hvormed Uvildelsen fleer. Sagn. Explosion.

Forpufning, s. Amalgamation.

Forraadnelse, f. Sjæring.

Forraadnelsesfeber (Febrys putrida) var tidligere det almindelige, nu derimod ei mere brugte Udtryk for Typhus.

Fores, Stab i Elgin=Shire i Skotland. 4,000 Indb. I Nærheden findes et mærkeligt bankt Odbtidsminde, „Svends Steen“ kaldet.

Foresk (Edwin), ameriansk tragisk Stue-spiller, er født i Philadelphia d. 9de Marts 1806. Allerede som Dreng optraaede han i Fruentimmerroller paa forskjellige Scener i denne By, og fik, efter at have optraadt paa forskjellige Stæder i Nordamerika, Ansættelse ved Theatre i Ny-York. Hans Hovedrepertoire er i de Skafespæreste Tragedier, hvorefter han i Amerika har gjort sig berømt.

Forsatspapir benævnes de utrykte Blade, der ved Indbindingen af Bøger anbringes saavel for som bag. De ere dobbelte, saaledes at det ene Blad er befæstet paa den indvendige Side af Bindet til Vint saavel som til Befæstelse af Bindtraadene, det andet staaer frit.

Forsell (Carl), blev født paa Sköttorp i Væstergötland d. 18de Marts 1783, optoges i en Alder af 10 Aar som Fricadet ved Krigs-akademiet paa Carlberg, hvorfra han udstredes 1800, og udnævntes til Fændrif ved Admiralitetet. De følgende Aar gjorde han Ejenesse dels ved Søexpeditioner dels ved Udmaalning i de bohuslænske Skjærgaarde, og hjaalp derhos Admiral Klint ved Udarbejdelsen af hans Sø-atlas; senere udarbejdede han endel Kort for det Hermeliniske Kortinstitut, indtil han 1808 fik Ordre til, under Platenes Ledning at anstille Underfølgelser med Hensyn til Nabningen af en Kanal mellem Genern og Østersøen. En Frugt af denne Underfølgelse blev det Atlas, som han tilligemed sin yngre Broder, senere Oberstlieutenant Jakob F., udfastede, og som lagdes til Grund for Stændernes Samtykke til Gothafanalens Anlæggelse og udgaves 1810 i to Blade. I Begivenhederne 1809 og 1810 tog F. en virksom Deel som Adjutant, først hos Adlersparre og siden hos Kronprinds Carl August. Imidlertid var han bleven Major i Armeen og 1806 Capitain ved Ingenieurcorpsen samt Adjutant hos Carl Johan. I denne Egenskab blev han d. 1813—14 Felttogene i Lydsland, Danmark og Norge, beeltog i Slagene ved Gross-Beeren, Dennewitz og Leipzig, og udnævntes til Oberstlieutenant. Efter Krigens Slutning udsførte F. det Værv, som Carl Johan allerede forinden havde givet ham, at udarbejde et Generalkort over den sydlige Deel af Scandinavien, hvilket blev færdigt 1818 og udbgivet 1825 i 9 Blade. F. blev adlet 1817 og udnævntes 1824

til Oberst i Armeen samt til Oberdirecteur ved General-Matriculacontoiret. Som en varm Fjærelandsven ivrede F. for alle almeennyttige Foretagender og gav selv Anledning til flere; han var en af Stiftterne af Stockholms Sparaebank, af „Selskabet for nyttige Kvaabfabers Udbredelse“, og gav 1835 Stødet til Oprettelsen af Hyskoleerne efter en til England foretagen Rejse, i Anledning af hvilken han udgav sine „Anteckningar“ (1835). Meest bekendt er F. dog bleven ved sine statistiske Arbejder, af hvilke de vigtigste ere: „Statistiska Tabeller“ (1827 og 1830), som høre til Kortet over Scandinavien; „Statistik öfver Sverige“ (1831, 4de Dpl. 1844—45); „Søcken statistik öfver Sverige“ (1834) samt „Anteckningar och statistiska upplysningar öfver Sverige“ (1839). F. døde d. 25de Octobr 1848.

Forfete (d. e. Forligeren), Valbers Søn med Kanna, nævnes første Gang i Grimmsmaal. Han erstatter os vel lige saa lidt Faderen, hvis Gjenfint han kun er (thi han er Mindet om den foundne Herlighed, der bevidner dens Virkelighed og dermed værdsler om dens Gjenkomst), som hans Børg, den selvtalte Slitner, erstatter os Breibadliks Straaalæglands, om hvilken den dog altid ventlig minder os; men det Ord har han paa sig, at han neddyser al Riv, samt at Alle, som komme ufaattes til ham, blive venlig og vel forsligte, saa bedre Dømskol end hans gives der hverken i Himlen eller paa Jorden.

— **Forfetsland** kaldtes i Oldtiden Helgoland, der dengang var langt større end nu, og som endnu i Billebroders Tid (ved Aar 690) ansåes som hellig for sine mange Gudshuse, der rimeligviis have været Forfete helligede.

Forfetting, Assurance, kan stee paa en dobbelt Maade. Enten kan et Compagni tilbyde mod en bestemt Præmie at forsikre mod en Fare eller en vis Begivenhed (Præmie-A.), eller ogsaa kunne de Personer, der ere udsatte for en saadan Begivenhed, sammentræde i en Forening og fordele Erstatningen til de Stabelidende paa alle Medlemmerne af Foreningen (gjenfint A.). Fordelen ved den første Art F. ligger deri, at der kun kræves et bestemt Bølsb, medens dette ikke lader sig med Sikkerhed forud beregne ved de gjenfintige F.; derimod vil der i disse ikke blivde Tale om at tilsvare større Bølsb, end Staden netop gjør nødvendig. Man søger i de gjenfintige F. at forene begge Foreningers Fordele ved at fæsttete en vis Præmie, af hvilken Erstatningen forløbs udredes; kun forsaavidt denne ikke skræller til, opkræves et yderligere Løstøb. I den nyere Tid er det blevet temmelig almindeligt, at Assurance-Selskaberne reasurere, det vil sige gjenfintbig overtage en bestemt Garantie for boerandres F. Dette er oprindeligt en nyttig Forsigtighedsregel, men man misbruger den nu ofte for at gjøre store Forretninger ved smaa Fonds. De vigtigste Arter af F. ere Brand- og Livsforfittinger, Sæsurance og Dvægforfittinger. Brandforfittingerne angaa enten Bygninger eller Løssøre. For Bygninger i Kjøbenhavn blev der 1731 oprettet en gjenfintbig Brandforfittning, i hvilken Deeltagelsen er tvungen. For Kjøbsterne og Landet oprettedes der 1792 to særskilte Brandforfittninger; Deeltagelsen er for Kjøbsterne tvungen, for Landet frivillig.

I Slesvig og Holsteen oprettedes 1759 en General-Brandblase for Bygninger, der 1769 deelttes i en Brandblase for Byerne og en for Amterne og Landfabrikerne. Brandforfittningen er et af de for Slesvig og Holsteen fælleds Anliggender. For Løssøre beskaaer der for Kjøbenhavns Vedkommende et 1778 stiftet, monopoliseret Actieselskab under Navn af „det Kjøbenhavnske Brandassurance-Compagni paa Bærer og Effecter“. For det øvrige Land blev der 1798 oprettet et „kongl. octroyeret almindeligt Assurance-Compagni paa Bærer og Effecter“, der ikke er monopoliseret; desuden findes der en ikke ringe Mængde smaa gjenfintbige Foreninger. Livsforfittingsanstalten i Kjøbenhavn blev oprettet 1841 og bestyres i Forening med Florentianstalten (s. d. A.). Af Sæsuranceselskaberne er det ældste „det kongl. octroyerede Sæsurance-Compagni“, oprettet 1746; ved Siden heraf beskaae i Kjøbenhavn to andre Compagnier: „de private Assuranceurere“ og „den Kjøbenhavnske Sæsurance-Forening“. I Provinserne findes der flere gjenfintbige Foreninger. Dvægforfittninger ere først i de senere Aar blevene almindelige i Danmark. Det første skal „Freia“ være, der har sit Hovedsæde i Hønsborg, i Skjælland findes flere mindre Foreninger. Foruden de her nævnte F. har man F. mod Hagelstade, Ternbaneulykker o. s. v. I den nyeste Tid har man faaet Creditforfittninger, der sikre imod Tab ved Debitorers Insolvents.

Forstål (Peder), svensk Naturforfeter, født 1736, Discipel af Linné, var Medlem af den videnskabelige Expedition, som Frederik V 1761 sendte til Arabien. F. døde 1763 i Yemen; hans Vædreisende C. Niebuhr udgav hans efterladte Manuscripter og Tegninger, „Descriptiones animalium“ etc. (Kjøbenhavn. 1775), „Flora ægyptiaco-arabica“ og „Icones rerum naturalium“ (1776). Værker, der for deres Tid indtage en meget høi Rang og sikke F.'s Navn en Plads i Videnskabs Historie. Til det røde Havs Dyreliv vare F.'s Værker længe den eneste Rilde for Zoologerne.

Forstjel eller Differents kaldes det, som udkommer, naar en Størrelse subtraheres fra en anden; j. Subtraction.

Forstjal (ital. appoggatura), en af de almindeligste i Musikken brugelige Forzinger, beskaaer af en længere eller kortere Tone, som anslaaes før en melodiff eller harmoniff Hovedtone. Der gives saatalde lange F., hvis Barighed er forskjellig, og korte F., der altid ere saa korte som muligt. Det lange F. betegnes fordetmeste med smaa Ottendeels-Roder, det korte F. med Toogtrediedeels- eller endnu kortere Roder, eller ved Ottendeels-Roder med en straa Streng igjennem Halsen.

Forstliming kaldes man enhver chroniff Lidelse i et Organs Sliimhindebeladning, som er forbunden med en rigelig Afsondring af tyk, feig Sliim. Især gielber dette om Maveen og Lufteveiene, hvor det som oftest er en Betændelse, Katarrh, der betinger den, og ikke, som man tidligere antog, en egen Sliimdisposition i Legemet (Status pituitosus).

Forsoning, Genoprettelse af et venstabeligt Forhold imellem Fiender, betegner i Dogmatiken den Handling af den guddommelige Naade, ved hvilken Gud formedelst Christi frivillige Selv-

opoffrelse forligede den lyndige, fra ham bortvendte Verden med sig.

Forsøningsfest kaldes den af Gøderne med Strengbed høitideligholde tiende Dag i Maanedens Tisri (October), som af Moses blev indført til en Fests- og Fastebag, paa hvilken den Øpperstepræst skulde offre først for sig og sit Huus og derefter for hele Folkets Synder. Blandt Souoffrene fandtes ogsaa en Bul, som blev jaget ud i Ørkenen, efterat Øpperstepræsten havde lagt Hønderne paa den og beksendt alle Folkets Synder. En lignende Fest findes ikke hos noget andet af de gamle Folkeslag.

Forspil, s. Præmidium.

Forspinding, s. Spinding. — **Forspindelarter**, s. Udspinding.

Forspærring kaldes en færegen og almindelig Art af Fixerer eller Silfringsmidler ved Laase. Den bestaar i et Lulle for Nøgtekullet, der kun ved visse hemmelige Nif kan slaaes tilside.

Forskaademi ere Læreaanstalter, hvor Forsvidenskabene foretages og de til Statsstovenes Bestyrelse fornødne Embedsmænd udbannes. Den første private Forsklæreaanstalt i Lybskland oprettedes i Midten af det 18de Aarh. af Zanther i Ipsenburg ved Hargen. Senere fremstod der flere offentlige F. i Lybskland. Ved alle disse Læreaanstalter er Theorien forbunden med praktiske Øvelser. Frankrig har en Forskole i Nancy, Rusland i Moskva og ved Petersborg, Spanien ved Madrid og Øverrig en ved Stockholm. — Det 1785 i Kiel oprettede Forskinstitut er senere flyttet til København, hvor Forsvidenskabene nu foretages af en dertil ansat Lærer, og de fornødne Vidiscipliner, Fysik, Chemie, Zoologie, Botanik og Jordbundslære ligeledes gennemgaaes i halvårlige Cursum. I Mathematik, som dog ogsaa er et vigtigt Bifag, gives derimod ingen offentlig Undervisning. Den theoretiske Examen, som afholdes een Gang hvert Aar i Mai Maaned, er deelt i to Afdelinger: Bifagene og Hovedfagene, men kan dog ogsaa tages under Et. Den praktiske Prøve afholdes ligeledes een Gang aarlig i selve Stoven af en af praktiske Formænd sammensat Commission. Efter endt Examen, hvortil endnu hører en Prøve i Landmaaling og Nivellering, erhølder Candidaten Afgang til Anstættelse i Statens Tjeneste som Slovrider og Skovfoged. De sidste kunne dog ogsaa ansættes uden at have taget Examen, naar de kunne fremlægge Lærebrev o: en Attest om praktisk Færdighed.

Forskaad betegner i Almindelighed Sjælens Tone til at opsatte og danne Begreber, Domme og Slutninger, er derfor i Hovedsagen = Tænksevne; den viser sig som Fattesevne, Ømmekraft o. s. v., og gaer ud paa at lagttage, opdinde, indsee, bestemme, konstruere o. s. v. Naar Tænkningen ikke bliver staaende ved det, der er Gjenskaad for Sandhed og Anskuelse, hvilket er Forskaadens Sphære, men hæver sig til det Uendelige og Evige, saa træder Fornuften til, som er Sjælens Tone til at fornemme det Overfsansfælige. Imidlertid er saavel den filosofiske som den i det daglige Liv gjeldende Sprogbrug i Henseende til disse to Ord for en stor Deel vakkende og vilkaarlig.

Forsøninger kaldes de i Forbلاغene opbevarede Levninger af Dyr og Planter, hvorfra det

organiske Stof er meer eller mindre fortrængt af uorganiske Stoffer, saa at der endog ofte kun er et ubvendigt Aftryk eller en indvendig Udfødsning (Kjerne-f.) tilbage af dem. F. s. Om-bannelse er i de fleste Tilfælde bevirket ved den i Blandet opløste kulture Kalk eller Kiselshyre, og dette sidste Stof er da ved en senere Hærdning blevet til Flint, hvilket kan lagttages ved flere af de i Kridtformationen forekommende F. saavel som ved forsenet Træ. Forverdenens Dyr og Planter afvege ikke blot fra de nuværende i Henseende til Arter, men der fandtes dengang baade Slægter og Familier, som nu ere fuldstændig forsvundne; og hvad dernæst deres Forbelling paa Jorden angaar, da hentyder den paa, at de klimatiske Forhold, navnlig i de ældre Perioder, maae have været væsentlig afvigende fra Nutidens.

Førster (François), fransk Kobberstikker, er født i det franske Schweiz 1790. Han er Elev af Langlois og erhøbt i Arene 1809—14 de to store Priismedailler i Paris. Han har skrevet flere Blade efter Davids berømte Elever Gérard, Gros o. fl., foruden mange andre betydelige Blade, især Portraathoveder.

Førster (Johan Reinhold), bekendt Rejsende og Naturforsker, født 1729 i Dirschau ved Danzig, gif 1765 med sin Søen Georg til Saratow i Rusland, sendt af Keiserinde Katharina II for tilligemed andre Lærde at undersøge de der-værende Coloniers Tilstand, udsatte en Rejselog for dem o. s. v. Da han for denne Rejse ikke erhøbt den ventede Erstatning eller Betsønning, gif han 1766 til London, hvor han 1772 modtog det Svært, at ledsage Cook paa den med 2den Opdagelsesrejse. Dgaa herfor fik F. (ikke ganske uden egen Skyld) ingen Betsønning og kom berøvet i Gjæld og Mangel, indtil han 1780 blev Professor i Naturhistorie i Halle, hvor han døde 1798. Beretningen om hans Rejse udgav hans Søn under Titlen „Observations made during a voyage round the world“ (1778, paa Lybsk 1779—80). F. skrev ogsaa „Zoologia Indica“ o. M. — **Johan Georg S.**, den Foregaaendes ælste Søn, født 1754, ledsagede faderen paa begge denne Rejser, var 1778—87 Lærer i Naturhistorie i Kassel og Wilmna og 1788 Bibliotekar hos Kurfyrsten af Mainz. Paa Grund af sine Forbindelser med Republikanerne i Mainz 1792 blev han af Preussere, da de havde besat Staden, afsat og berøvet sin Formue, hvorefter han vilde gaae til Indien, men døde i Paris 1797. F. var Forfatter af adskillige Skrifter, af hvilke hans „Reise um die Welt“ (1777) er det vigtigste.

Førster (Carl), tydsk Digter, født 1784 i Naumburg, død som Lærer ved Cadetkolen i Dresden 1841, overfattede Petrarca og nogle af Tasso's lyriske Digte o. M., udgav egne Digte og fluttede det af Wilh. Müller begyndte „Bibl. deutscher Dichter des 17ten Jahrs.“

Førster (Ernst Joachim), Kunstner og Kunsthistoriker, er født 1800 i Münchengosserhadt ved Saale, og helligede sig fra først af Malerkunsten, men senere især Kunsthistorien. Blant hans Skrifter maae nævnes: „Beiträge zur neueren Kunstgeschichte“ (1835), især vigtig med Hensyn til Italiens Kunst; Udgivelsen af Afbildninger efter Avanzos Malerier; „Geschichte der deutschen

Kunst" (1851—52), hvilken banner 9de Bind af "Das deutsche Volk", og "Denkmale deutscher Baukunst, Bildneret und Malerei", et stort Billedværk i 2vart, der blev begyndt 1853 og endnu fortsattes. Fra 1842 var F. Medredacteur af Schorns "Kunstblatt", og overtog efter dennes Død Besørgelsen af en Oversættelse af Scharns Levebetækningslære af Kunstnere, som Schorn havde begyndt (compl. 6 Bd., 1832—49). Desuden har F. udgivet Reisesøger for Lydsland og Italien, der bestandig oplægges paany, "Wahrheit aus Jean Pauls Leben" (1827—33) og "Gebichte" (1854).

Förster (Friedrich), tydsk historisk Skribent, fød 1792, studerede Archæologie og Kunsthistorie, tjente 1813 i det Lützow'ske Fricorps, blev derefter Lærer ved Artillerieskolen i Berlin, men ombyttede 1817 isjølge Deeltagelse i demagogiske Forsamlinger denne Post med en Ansættelse ved Kunstet. Blandt hans historiske Skrifter nævne vi hans "Albrecht von Wallenstein" (1834) og "Gesch. Friedrich Wilhelms I" (1834—35, 3 Bd.), blandt hans Digte Dramaet "Gustav Adolph".

Förstevn kaldes det Krumtømmer, som fra Hjelen gaar op efter i en liden straa Stilling forefter; herpaa findes de saakaldte Anningsmærker, der vise Skibets Dybgaende forude.

Förstilling er Forvoagen til alle de Kanon-Affutager, der gjøre Tjeneste som Transportmiddel for Skytet (sef. Art. Affutage).

Förstoppelse, Constipation, betegner Mangel paa den naturlige og tilstrækkelige Udtsømmelse af de forsidebe Hovedmilses Rester gjennem Endtarmen. Den kan stiles disse Stoffers, Excrementernes, Tilbageholdelse i Tarmen, især under dennes Mangel paa Energie, men ogsaa Tarmens Lomhed, hvor ingen Excrementer ere at udtsømme, og dens Behandling maa rette sig efter disse forskjellige Tilstande og beres Aarsager.

Förstrandsret kaldes den Ret, som undertiden i Danmark tilkommer Eieren af en ved Havet beliggende Eiendom til det paa Förstranden (o: den ved Lyften nærmest liggende Deel af Havet, hvor Skibe ikke kunne styde) opdrøene Brag, naar ingen Eier dertil melder sig, efterat behørig Indlaldelse med Aar og Dags Barfel har været udført. Oprindeligt tilkom Retten til Brag under de nævnte Betingelser ubelukkende Kongen som Förstrandens Eier, men i Middelfalderen opnaaede Geistlighed og Abelen overalt F. ud for deres Grund, og efter Souverænitetens Indførelse blev denne Ret fremdeles som et Privilegium tilskaaet Avelen og de lige med Avelen Privilegierede. Den senere Lovgivning satte dog igjen Grænser for den fremtidige Erhvervelse af dette Privilegium, og ved Grundlovens § 97 er nu endelig denne som enhver anden abelig Forret aldeles ophævet. Der fandtes imidlertid enkelte Steder i Landet, hvor F. tilkom private Personer, ikke forbi de vare Abelige eller Privilegierede, men forbi Retten var overdragen dem ved et kongeligt Skjæde, eller erhvervet paa anden privatretlig Maade, og hvor dette er Tilfældet, beskaer saadan F. endnu uanfæet Grundlovens Bestemmelse; men udenfor disse faa Steder tilkommer nu Retten til Brag under de ovennævnte Betingelser igjen overalt Kongen o:

Staten. Paa Island tilkommer Retten til visse mindre betydelige Arter af Brag dog de tilstedende Grundeiere. — **Förstrandseier** kaldes undertiden den, som har Förstrandret foran sin Grund; men den rigtige Opsættelse af Forholdet er dog vistnok den, at Kongen o: Staten overalt er Eier af Förstranden, selv der, hvor en Privat har den ovenomhandlede Ret til det Brag, som findes derpaa.

Förskvævning (Distorsio) er det kirurgiske Udtryk for en saadan ved ydre Vold frembragt Læsion i et Led, hvorved det ene af de dette sammensættende Knokler i det Dieblit, Volden indvirke, var blevet bragt ud af sin naturlige Ledbeforbindelse med de øvrige Knokler, men atter strax paa Grund af de omgivende Deles Kraft og Elasticitet bringes tilbage paa sin Plads. Lemmet har altsaa ved F. kun for et Dieblit været af Led, men Leddet vil dog blive Sædet for nogen Betændelse, som maa bekæmpes ved roligt Leie og en betændelsesfribig Behandling.

Försvæsen, Försvædseskab, s. Svovbrug, Svovbrugsstær.

Förskærling. Foruden den saaeende Hær (Linien og Reserven) beskaer den danske Armee af F., der i Krigstid kan indlaldes til Gaabentjeneste, og af hvilken den sidste Solbat i Reglen først udtræder med det 8ste Mars Alter; efter denne indlaldes han kun ubtægelsesviis i Tilfælde af sjenbtligt Overfald paa Fædrelandet. F. dannes af de i den saaeende Hær Ubtjente, af de ved Sesslonerne Antagne, der ikke ere blevne indlaldte til Tjeneste, og af de Udtrævne, der have stillet for sig til den saaeende Hær.

Förskød, s. Forslag.

Försköringsglasflet eller Loupen er en straalesamlende Linse. Trasses den af Lysstraaaler, der udgaar fra et Punct, som ligger nærmere ved Linsens end dens Brændpunct, bryder den dem saaledes, at de spredes mindre og saae Retninger, som om de udgil fra et fjernere Punct. Herpaa berøer dens Anvendelse som F. Bringer man nemlig en Gjenstand tæt til Linsen, vil den vel vise sig stor, men dog utydelig, fordi de Lysstraaaler, som fra et Punct af Gjenstanden træde ind i Linsen, spredes for stærkt til at forenes til et Punct paa Diets Baggrund. F. bevirker en Formindskelse af denne Spredning og gjør derfor det store Billede tydeligt. Jo kortere Brændvide F. har, desto mere kan man nærme Gjenstanden til Linsen, og desto stærkere Försköring opnaar man. F. sammensættes ofte af flere Linser for at gjøre Brydningen seilfri. Har det saa lille en Brændvide, at det paa Grund af den stærke Försköring maa holdes af et Stativ, og en samtidig Delsning af Gjenstanden er nødvendig, kaldes det et enkelt Mikroskop.

Förshn (Providentia) kaldes den guddommelige Visdom, som styrer Universet, Menneffshedens og de enkelte Menneffers Skjæbne, forbi den guddommelige Visdom, efter menneskelige Opsættelse, ikke blot forubser det Tilkommende, men ogsaa i Overensstemmelse dermed vælger de Midler, der passe for det vebtagne Nieme.

Forsænkning. Hoveberne paa Ritter, Struesbolte o. besl. kunne i mange Tilfælde, især ved grovt Arbejde, springe frem fra Overfladen af den Gjenstand, der skal besæfles ved dem; i

andre Tilfælde maade de foranstes, det er ffjules i en dertil bestemt Forbybning, der kaldes en **F.** Dannelsen af en saadan, ligeledes kaldet **F.**, stæer ved Forsæntere, et Slags Bor, svarende til det paagjældende Hoved og bestemt til at give vedkommende **Gul** en concentrisk Udvidelse, hvori Hovedet kan passe. Forsænterne ere gjerne kegleformede med indflede, skarptandede Furer, der kunne ogsaa have andre Former, navnlig til Dannelsen af cylindriske eller halvkugleformede **F.**

Forsætningsstegn eller **Fortegn** kaldes i Musikken det Tegn, hvorved i Notebrevskrift antydes en Zones Forspielse eller Forbybelse. Disse ere: **f**, hvorved en Zone forhøyses en halv Tone, **X** (højest Kryds), hvorved en Tone forhøyses en heel Tone, **p**, hvorved en Tone forbybdes en halv Tone og **hh**, hvorved en Tone forbybdes en heel Tone. Virkningen af disse **F.** ophæves atter ved **h** (Oplosningsstegn eller **Dvadrat**). **F.** inddeles i væsentlige, som betegne alle de i en Tonart nødvendig forhøiede eller forbybde Toner, og som sættes ved Begyndelsen af et Musikstykke imellem Nøglen og Takttegnet, og tilfældige eller chromatiske, som ikke høre til Tonarten. De sættes foran den Note, der skal forhøies eller forbybdes, og gjælde kun for den Takt, hvori de staae, medens de væsentlige **F.** gjælde for hele Stykket.

Forsætter, s. **Drie**.

Forsøg, **Experimenter**, anstilles enten for at oplysge eller for at paavise Naturløve. Det kommer derved an paa at tilvejebringe saadanne Betingelser, at den tilføjede Virkning kan udsledes af Ubsalbet, reen for alt Uvedkommende. Stjændt **F.** anvendes i alle Naturvidenskabens Ørene, er det dog især Chemien og Fysiken, som have benyttet sig deraf, og ved hvilke Kunsten at anstille **F.** er bleven i høi Grad udviklet. Den var næsten ukjendt i Oldtiden og blev først bragt i hyppig Udøvelse siden Videnskaberne's Gjenoplivelse i Slutningen af det 16de Aarh. Medens man tidligere stræbte at fernæ fra Forsøget Alt, hvad der ikke havde med Tingen at gjøre, har man i den senere Tid fundet det mere fordeelagtigt at lade de fremmede Forshold virke paa en saadan Maade, at deres Indflydelse kan beregnes. Vil man oplysge Naturløve ved **F.**, fordres der nøgen Skarpfinighed for at opnaae, at blot de nødvendige Betingelser ere tilstede, saa at intet Fremmed kan virke forstyrrende. Opnaaes ikke den tilføjede Virkning, siges Forsøget at have et negativt Ubsald; Grundten hertil kan enten være den, at Naturen ikke kan udføre det, man har fordret af den, eller, at **F.** har været anstillet paa en saadan Maade, at Virkningen ikke kunde vise sig. Et negativt Ubsald har derfor ingen synderlig Bevæisskraft. — Gaær **F.** ud paa at maale en Virkning, maa man vel erindre, at enhver Maaaling er ledsaget af Feil, som deels hidrøre fra Experimentator, deels fra Ufuldkommenheder ved de Apparater og Instrumenter, vi bruge. Det kommer da an paa, af de feilagtige **F.** at finde det rigtige Resultat saa nær som muligt, samt at bestemme den Usikkerhed, hvormed det er besæftet. Sandsynlighedsregningen har i „de

mindste **Dvadraters** **Metode**“ givet os Midler hertil.

Forsølvning, s. **Forsølvning**.

Forsørgelsessted eller **-hjem**, undertiden ogsaa unøiagtig **Hjemsted**, kaldes den Commune, hvem Understøttelsen af en Person, der er berettiget til Hjælp af Fattigvæsenet, paahviler. Det er navnlig den Commune, hvori den Paagjældende har høvt fastigt Ophold i 5 Aar, hvilken denne Pligt efter den nuværende danske Lovgivning er paalagt, og en Person siges derfor ved et saa langt Ophold i en vis Commune at have erhvervet **Forsørgelsesret** (undertiden ogsaa **Hjemstedsret**) i den. Men i Mangel af et saabant fortjalt Ophold afgjøres **Forsørgelsespligten**, forsaavidt den Trængende er en Indfødt (thi er han en Ublænding, berøer hans Ret til **Fattigundersøttelse** i Danmark netop paa, at han paa den nævnte Maade har erhvervet **Forsørgelsesret** i en vis Commune) efter forskellige andre Omstændigheder.

Fort betegner i Almindelighed en lille Fæstning. Detachedet **F.**, s. **Detachere**.

Fort de France (ogsaa **F. Royal**), Hovedstad paa den franste **Martinique**, har en god Havn og levende Handel. 10,000 Indb.

Forto (ital.) musikalsk Forebragsbetegnelse, stærkt, kraftigt; fortissimo, meget stærkt.

Fortepiano, s. **Pianoforte**.

Fortø, Flod i Skotland, opstaaer ved Foreningen af to smaa Floder i den vestlige Deel af Perthshire, løber mod **N.** (for det Meste paa Grensien af Stirlingshire mod **S.** og Perth- og Clackmannanshire mod **N.**) og falder efter et Løb af 50 **M.** i Havbugten **Firth of Forth**, der ved sin Munding i Nordøen er 4 **M.** bred. Den optager Carron, Avon, Leith, Devoon o. fl. Floder.

Fortis d'Urban (Agricole Joseph o. s. v., Marquis af), fransk Historiker og Oldtidsforsker, født 1756 i Avignon, død 1843 i Paris, var Forsætter til en stor Mængde historiske og antiquariske Skrifter, i hvilke han især har behandlet den ældre Historie, Cultur- og Litteraturhistorien o. s. v., og af hvilke vi nævne: „Mémoires pour servir à l'histoire ancienne du globe terrestre“ (10 Bb., 1805—9); „Homère et ses écrits“ (1832); „Hist. antediluvienne de la Chine“ (1840) og „Description de la Chine“ (1839—40); „Vis de Crillon“ (deri Duellernes Historie fra den ældste Tid). Desuden har **F.** udgivet en Mængde Biographier, Afhandlinger og Skrifter over mathematiske Videner.

Fortification, s. **Befæstningskunst**.

Fortiguerra (Niccolò), italiensk Geistlig og Digter, født 1674 i Pistoja, død 1735 i Rom, er især bleven bekendt ved sit (2 Aar efter hans Død udkomne) satiriske Digt „Ricciardo“, i hvilket Forsfatterens Navn er omgjort paa Græst til Carteromaco.

Fortin er et tyrkisk Korumaal = 8,112 danske Ellepper.

Fortinning, s. **Forsølvning**.

Fortoul (Hippolyte Nicolas Honoré), fransk Litteratur- og Minister, født d. 13de Aug. 1811, leverede en Mængde Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter og et Par Romaner (i hvilke han optræder som en Forsætter af transcendente Leventser), kunsthistoriske Arbejder o. **M.**, og

var 1840—46 Professor i Litteraturhistorie i Toulouse, fra 1846 i Aix. Her blev han 1848 valgt til Medlem af den konstituerende og siden af den lovgivende Forsamling, hvor han sluttede sig nær til Napoleon og dennes personlige Politik. 3 Octbr. 1851 blev **F. for en kort Tid** Ministerinterier, d. 25de Decbr. 1851 overtog han Ministeriet for den offentlige Undervisning. Som saadan indførte han væsentlige Forandringer i Pærenes Stilling og i Undervisningen selv (han fremmede de mathematistiske og pædagogiske Videnskaber Studium og indskrænkede Philosophiens, henlagde Unævnelser af „Universitetets“ højere Embedsmænd under Keiseren o. s. v.), men bøde, særend han til Tid til at gennemføre sit System, ved Babet i Gens d. 7de Juli 1856. Som Minister lod **F.** udgive endel Samlinger af Indskrifter, ældre Digte o. s. v.; selv udgav han forskjellige aræologiske og historiske Skrifter („Essai sur la théorie et sur l'histoire de la peinture chez les anciens et chez les modernes“, 1845; „Fastes de Versailles etc.“, 1844; o. fl.).

Fortrab betegner i Almindelighed den første Deel af en fremfendt Avantgarde.

Fortryk er den uden Samtykke af Forfatteren eller dem, der efter hans Død er indtraadte i hans Ret, som de beholde i 30 Aar efter Dødsfaldet (nemlig først den, han ved Testamente har overdraget Retten, i Mangel af saadan Bestemmelse hans Wgtesfælle eller efter dennes Død hans nærmeste Arvinger), i værdsatte Offentliggørelse ved Trykken af et ikke forhen publiceret Haandskrift eller desl. **F.** er i den danske Lovgivning forbudt under samme Straf- og Erstatningsansvar som Eftertryk.

Fortuna (lat.), græsk Tykke, Skjebnens eller Tilfældets Gudinde, „Tykken“, havde Templer i Smyrna, Corinth, Elis o. fl. St.; men især i Italien var hendes Dyrløse under forskjellige Navne (i mullebris den uindvelige, viriliss den mannlige, o. fl.) gammel og ubrødt, og hun havde Templer (tilbeeds Drakter) i Antium, Praeneste og Rom. Kunstnerne gave hende som Attribute et Hjul, Koer, en Kugle, et Overskibsigehedshorn eller desl. — **F.** er tillige Navnet paa en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget d. 22de August 1852 af Hind i London, den 19de efter den Orden, hvori de ere opbagede. Middellastanden fra Solen er 2,1, Jordbaneradiet eller 50 Millioner danske Mile. Omløbstiden er 1393 Dage eller 3 Aar 10 Maaned. Excentriciteten er 0,158, Baneplanets Inclination mod Ekliptika 1° 32'.

Fortranatus (lat., „den af Tykken Begavede“, en Person, hvis Pung hede spilde sig af sig selv, og som havde en lille Gat, der skaffede ham alle hans Nusters Dyrskabelse), er Titlen paa en tydt Føllebog fra det 15de Aarh., som første Gang blev trykt i Frankfurt a. M. 1509 og siden blev Grundlag for en Mængde Bearbejdelser i flere europæiske Sprog. Stoffet blev dramatiseret af Hans Sachs (1553) og af Engländeren Th. Dekker („Pleasant comedie of old F.“, 1600), fra hvem det igjen bearbejdes paa Tydt, og er navnlig behandlet af Tied i „Phantasia“.

Fortræning kaldes Iustformige Legemers Overgang til flyvende eller fast Form; den er altsaa

det Møbsatte af Fordampning. **F.** tilbeiebringes ved Afkjøling, ved Sammentrykning, eller ved samtidig at anvende begge Midler. Mange Luftarter har man været istand til at fortætte til flyvende, som Svovlsyrling, Ammoniak, Saltsyre, Chlor, Kulsyre, Dvælsstofforite, men andre har det, endog ved Anvendelse af flere tynde Atmosfærers Tryk, været umuligt at bringe i anden Form, f. Ex. atmosfærisk Luft, Drint, Kulsalte. Ved **F.** bliver den bundne Varme atter fri. Leder man saaledes et Pund Damp af logende Vand ned i omtrent 5½ Pund koldt Vand, ville Dampene vel fortættede, men den hele Vandmængde kommer i Kog; herpaa grundber sig Dampenes Anvendelse til Dyrarminning. — **Fortræningspumpe** kalder man en Luftpumpe, der tjener til at sammentrykke Luften og til at fortætte forskjellige Luftarter. Den har en lignende Indretning som en Trykpumpe.

Fortræ er at gjøre Skibet fast med Lønge eller Kjettinger til Væle i Land eller til dertil indbrettede Fortræningsværk i Søen. Undertiden ligger et Skib tilankers for en Fortræning, det er for to Andre, hvis Kjettinger samle sig til en enkelt, som kaldes Lømmen, der gaar ind i Skibet og befæstes paa sædvanlig Maade til Veddingen. Lømmen er da forsynet med en Hvirvel, for at Skibets Svaining rundt ei skal bevirke nogen Snoning (Lørn) i Ankerkjettingen.

Forudhold (tydt „Vorhalt“) kaldes Solvingen af en eller flere Zoner fra en Accord ind i den anden Accord, hvori denne eller disse ikke høre hjemme. Et **F.** maa altid oplys sig d. e. gaar over til en Zone, som hører hjemme i Accorden.

Forum kaldtes hos Romerne en fri Plads, bestemt til Afholdelsen af Folkeforsamlinger, offentlige Lege, Retsforhandlinger o. s. v. Det oprindelige **F.** i Rom, i Egnen af det nuværende Campo vaccino, F. Romanum, senere oglea kaldet magnum, strakte sig fra N. V. til S. O. fra Foden af Capitolinerbjergtet i en Længde af 630 **F.**; dets Brede ved den vestlige Ende angives til 190, ved den østlige til 110 **F.** Fra Cæsar's og August's Tid af tabte F. Romanum sin Betydning som Midtpunctet for det romerske Statsliv; men man vedblev endnu længe at forskjønne det ved pragtfulde Bygninger, der vare bestemte til Afholdelsen af Retsforhandlinger, og saaledes fremskød efterhaanden N. for det gamle **F.** en Mængde imponerende Bygningsværter. — **F.** er gaaet over i de nye Staters Retsfprog i Betydningen af Ret, Domstol, og bruges da navnlig for at betegne den Ret, som er competent til at paafjende en ansøgt Sag, altsaa i Betydningen af Værneting (s. d. A.). De forskjellige Arter af Værneting betegnes derfor oglea med forskjellige latinske Navne, hentede fra de forskjellige Omstændigheder, som have havt Indflydelse paa Bestemmelsen af Competenten, saaledes: domicilli, Hjemtning; f. rei sitæ, den faste Eendoms Værneting; f. contractus, Contractsværneting; f. delicti, Fornærmelsesværneting o. s. v. Exceptio fori kaldes da Indsigelse fra Sagsøgtes Side, at den Ret, hvorfør han er indrævnet, ikke er Sagens rigtige Værneting. — F. judicium (spank fuer Juzgo) er Navnet paa den ved en Sammenblading af

romerke og germaniske Retsbestemmelser i det 7de Aarh. e. Chr. opstaaede Lovbog for det vestgothiske Rige i Spanien, s. *Wetgoternes Love*.

Forundersøgelsen i criminelle Sager er den Række af Undersøggelseshandlinger (Forhør, Quusundersøggelser o. s. v.), som foretages, inden der endnu er anlagt formelig Sag. Begrebet kan altsaa kun finde Anvendelse i en Criminalproces, der ibetmindste foraaavidt er accusatorisk i sin Form, at den fordrer et egentligt Søgemaal institueret mod den Sigtede; men isvrigt er Betydningen af *F.* meget forskjellig efter den nærmere Anordning af Criminalprocessen og det deri gjennemførte Princip. Hvor Criminalprocessen i det Hele er accusatorisk, er *F.s* Dømed at fiktte den Mistanktes Tilstedeværelse og tilveiebringe saadanne Oplysninger, som kunne veilede Anklageren i Forbæren under den senere Beviisførelse, tilveels — nemlig hvor Anklagen ikke besluttes af en Jury, som lærer Sagen at kende ved en selvstændig, for den iøvrigt Beviisførelse, men af en anden Autoritet — ogsaa at fremstafte tilstrækkelige Oplysninger til, at den vedkommende Autoritet kan bestemme, om Sag bør reises. Hvor Criminalprocessen derimod i det Hele er inquisitorisk, kan med den ovennævnte ubetydelige og reent formelle Undtagelse, der faaer *F.* tillige ganske samme Betydning som den senere Undersøgelse til at fremstafte Beviiset i Sagen selv. I denne sidste Betydning forekom *F.* ogsaa tidligere i den danske ordinære Criminalproces, og kan forekomme endnu, men efterat den nyere Lovgivning har ubstøttet enhver, selv formel Forskiel mellem de to omspurgte Stadier i Undersøgelsen, sluttet denne nu i Almindelighed heelt, for Action beordres. En Art foreløbig Undersøgelse kan vel nu ogsaa finde Sted i Rigsretssager, men denne er af en ganske anden Slags end den foran omtalte *F.*; den finder nemlig først Sted, efterat Sagen er anlagt, og har beels til Hensigt at erhverve Underretninger, som kunne tjene Anklageren eller Tilstalt ved deres Beviisførelse under Sagens Hovedforhandling, beels at tilveiebringe saadanne Beviiser, som ikke vilde kunne fremstafes under selve Hovedforhandlingen.

Forvandling bruges i Geometrien om Forandring af en Figurs Skikkelse, uden at dens Indhold forandres. Enhver retlinet Figur kan geometrisk forvandles til en Trekant med visse givne Stykker, ligesom en Trekant igjen kan forvandles til et Kvadrat eller en anden opgivne Figur med givne Betingelser. Derimod kunne krumlinede Figurer kun i ganske enkelte Tilfælde forvandles til retlinede. Et Exempel herpaa er de Hippokratiskke Salomaaner (angivne af Hippokrates fra Chios, 450 f. Chr.), som dog ikke lodt lade sig tydeliggjøre uden Figur. Svfr. *Dvadrat*.

Forvandling eller Metamorphose siges at finde Sted, naar et Dyr i forskjellige Perioder af sit Liv frembyder en meget forskjellig Dydning. De Dyr, hos hvilke *F.* er meest isinesfaldent og har været kjendt længst, ere Padderne i *F.* og Insecterne (s. d. A.), forbi Overgangen fra den foreløbige Form (Larven) til den endelige her først foregaar, naar Dyret allerede har opnaaet en forholdsvis betydelig

Størrelse; i de senere Decennier er *F.* ogsaa paavist hos mange andre lavere Dyr, hvor den saalænge forblev uopdaget, forbi den tilsendbringes, medens disse Dyr endnu ere overmaade smaa. *F.* suldenes altid, inden Forplantningsønnen indtræder; ingen Larve kan forplante sig. Svrigt har *F.* hos de forskjellige Dyrformer en noget forskjellig Charakter: hos Frøerne s. *Fr.* ombannes den lemmeløse, gjælebe, fiskeagtige, planteædende Larve (Hæltube), der ubelukkende er Vanddyr, lidt efter lidt til et haleløst, springende, lunget, insectædende Landdyr eller Amphibium; hos Sommerfuglene udvikler der sig af den ormbannede, forbenede, trybende og blodgnavende Larve (Raalorm) en let og flint bygget flyvende Sommerfugl med 4 storevinger, med lange, tynde Lemmer og Følehorn, med en aldeles forskjellig Dydning af Munden og Dinene, og hvis Kæring blot bestaaer i lidt Blomsterstift, som indtages med Snabelen. I begge Tilfælde ere de forskjellige Tilstande skarpt begrænsede af Substansen, og Udviklingen er fremadskribende fra en lavere Tilstand til en højere, og det samme er Tilfældet, kjendt i en anden Form, hos de Leddyr, som ved Uklækningen af Eggene kun bestaae Legemets forreste Led og Fodpar, hvor *F.* altsaa bestaaer i en succesiv Tilføielse af nye Led og nye Lemmer, saaledes som hos Lufndæen, Antomotracer og Bøfseorme (s. d. A.). Derimod har man givet *F.* Navn af tilbagekribende (retrograd Metamorphose), naar Larven i Henseende til Sandse og Bevægelsesredskaber er fuldkomnere udviklet end det fuldt udviklede Dyr, s. *Fr.* hos Krabber, Gremittrebs, Lærner, Cirripedia, Røorme (s. d. A.). Hvis man vil ansee den frie Bevægelsesøerne, som ubmærker Hæsneglene og Hæmudlingernes med Svømmeseil udrustede Larver, for at betinge et højere Standpunkt end det, hvorpaa de senere befinde sig, naar de ere indskrænkede til en langsom Krypden paa Havbunden eller endog sidde faste til et og samme Sted, maatte man ogsaa hense på disse Bløddyr *F.*, saavelsom Lunilaternes og Kternes (hæltubeagtige Larver) og Fighubenes (s. d. A.) mærkbare og gjennemgribende *F.* til den tilbagekribende *F.*, da alle disse Former som spæde Larver ere frittvømmende Dyr med mægtig udviklede Svømmerebber af forskjellig Natur, men senere i det Høieste ere ifstand til at træde langsomt omkring; men Forholdene hos disse Bløddyr og Straaledyr vise netop, at det er en eenfaldig Betragtning, naar man i Tabet af Svømmerevnen, som er den nødvendige Betingelse for Havbyrenes Udbredelse til de Steder, hvor de kunne finde de for deres Livs Ophold nødvendige Betingelser, vil see et Tilbagekribt. — At *F.* altid er begrænset indenfor Arten, s: at aldrig nogen Dyreat ved *F.* kan blive til en anden, end mindre komme over i en anden Slægt (s. *Fr.* Sjøgen blive til en Spurvehøg), Orden eller Klasse, er en Selvsøge; det er den samme Art, blot under forskjellige Indklækninger (Raalormen er ingen „Orm“, men et Insect, Hæltubsen ikke en Fisk, men en ung Frø o. s. v.). En anden Sægt er det, at forskjellige Dyrslarver, inden man erkjendte deres rette Natur, have været ansete for

selvstændige Dyrreformer, opførte under særegne Slægtnavne og ofte henseende til andre Steder i Systemet end det ubivillede Dyr af samme Art.

Forvarmer. Ved Dampmaskinernes Kjøbler, der stadig skulle levere et anseeligt Quantum Damp og, for at beholde det bestemte Niveau, altsaa ligeledes stadig maae forsynes med et tilsvarende Quantum Vand, opstaaer der let Uregelmæssigheder i Dampspændingen, naar dette Vand (Alimentationsvandet) bringes koldt i Kjøblen. Man anbringer derfor ofte en F., som det skal passere paa Veien til Kjøblen, og hvori det foreløbig opvarmes enten ved den allerede brugte Damp, forsaavidt denne ikke forvædes, eller ved Høgen, efterat den har forladt Kjøblen, eller ialtsald i den sidste Udlaan.

Forvarmenen kaldes tidligere Periober i Jordens Udvikling, der gaae forud for al Historie. Om end Naturkræfterne bengang afløbe de samme Love som i den nuværende Tid, vare dog Forholdene i Enkelthederne meget afvigende fra, hvad vi nu træffe her paa Jorden, baade i Henseende til de affatte Bjergmasser og til den dækkende organiske Verden, hvoraf vi nu træffe Levninger i forstøvet Tilstand. S. Forhænger.

Forviisning er en Straf, som bestaaer i, at det forbudtes den Paagældende at opholde sig enten i hele Staten (total F. eller Landsforviisning) eller i en vis bestemt mindre Deel deraf, Provinds, Jurisdiction eller Sogn (partiell eller local F.). Den første Art, som i nogle Aar endog var aldeles ubstøttet af vor Lovgivning, anvendes i Danmark nu kun som Straf for visse Presseovertrædelser af oprørsf. Charakter; den sidste Art forekommer ogsaa nu forholdsviis kun sjelden her i Landet.

Forvinge, f. Insect.

Forvirringens Aar, f. Annus confusionis.

Forvirring er en ved Indvirkning af Vand og Luft tilveiebragt Forandring af mange Bjergarter, fortrinnsviis nær Overfladen. Den kan enten være blot mekanisk, og da er det især Frosten, der bevirker F., idet Vandet, efter at være trængt ind i de fineste Revner og Porer, ved frysningen sprænger Stenen i mindre Dele, hvorefter den forandres til Gruus; eller kemisk, naar Luftens Nit og Sulfyre i Forening med Fugtighed indvirker opløsende paa Bjergarterne, som da omdannes til Stoffer, der ere kemisk forskjellige fra de tidligere Forbindelser. I sær viser dette sig ved flere Feldspath-, Hornblende- og Augitholdende Bjergarter, og giver sig tilkende enten blot ved en forandret Farve paa Stenens Yderside, eller ogsaa ved, at den henseemuldrer til Leer eller lignende Forbindelser. — Mineralernes Tone til at forvitre staaer paa det Høieste i Forbindelse med Agerjordens Dannelselse og dens vedbarende Frugtbarhed, og navnlig er denne sidste ene afhængig af, om Jordbunden er riig eller fattig paa saadanne Mineralier, der ved F. omdannes til planteværende Forbindelser.

Forvridning (Luxatio) betegner den chirurgiske Lesion, som bestaaer i, at en Knogle er bragt ud af sin naturlige Ledbeforbindelse med en eller flere andre — hvad man populært kalder, at den er gaaet af Led. Man skjelner imellem den primære eller traumatisk F., der er frembragt ved en ydre Vold (Stød, Fald etc.),

og af saadanne træffes hyppigst Overarmen i Stulberleddet, — samt den secundære, der skyldes Sygdomme i Leddet, hvorved dette er blevet uskikket til at holde Knoklerne i deres Led; den almindeligste af disse finder Sted i Hoftelæddet. — Kunstmæssig Lægehjelp er sjælden nødvendig for at raade Bod paa en F.

Forzinkning, f. Forgysning.

Forzinkning kaldes af Gartnerne den Kunst, at kunne bringe en Green eller endog blot et Dye af en Plante til at vore paa en Stamme af en anden, men dog dermed beslagtet Sort. Man skjelner imellem F. ved Rodning, Afsugning, Copulation og Oculation, og flere af disse vare alt hændte i Oldtiden.

Forzælfelse, f. Præscription.

Fos, f. Vandfald.

Foscolo (Niccolò Ugo), italiensk Stribent, født 1777 paa Ven Zante af en venetiansk Familie, greb tidlig med gløbende Begeistring den franske Revolutions Idee om Frihed og national Uafhængighed, hvilke han overførte paa Italien, hvis politiske Gjensidelse blev Gjensand for hans Ungdoms Drømme ligesom siden for hans hele Livs Stræben. Derfor ventte hans Beundring for Napoleon sig til Gald, da denne ikke gjorde Staten frit og selvstændigt, og sin Emerte herover gav han Luft i sine „Ultimo lettera di Jacopo Ortis“ (1802), der ligesom hans Sørgespil „Teate“, „Ajaco“ og „Ricciarda“ have en skult politisk Lendents. Ubedestomindre var han Officer i den cisalpinste Republiks Arme, gil med en Afdeling af samme 1808 til Paris, hvor han opholdt sig i længere Tid, og blev kort efter Professor i Litteratur i Pavia, hvor han udgav sin „Origine ed ufficio della letteratura“ (1809). Paa Viceskongen Eugens Befaling maatte F. 1811 forlade Italien, gil til Schweiz og derfra til England, hvor han levede fra 1814 til sin Død 1827. Af hans begyndte Udgave af de 4 store italienske Digtere ubtom kun Dante's „Divina commedia“; andre af hans Skrifter bleve udgivne efter hans Død.

Fosen er et Fogderi i Sønder-Thronhjems Amt i Norge, som fornemmelig bestaaer af Halsøen imellem Thronhjemsfjorden og Nordhavet. Paa dets Øster, der omkrandtes af vidtløstige Ler og Skjærgaarde, drives betydeligt Fiskeri. F. hørte i Oldtiden til Nordmøre.

Fosforister, f. Fosfoposforister.

Fosse (Salob), dansk Maler, født i Hjøbenhavn 1679, døde sammesteds 1763. Han var Tegnelærer ved Secubetalambiet og Organist ved Holmens Kirke og malede Landskaber i Vandfarve, der vandt Bisalb. Hans Datter Johanne F., født 1726, død 1764, malede ogsaa, især Aquareller, og raderede afbillige Blade.

Foss (Henrik Herman), født i Bergen 1790, blev 1809 Secundlieutenant i Artilleriet og deeltog med Væe i forskellige Fægtninger i Danmark imod de Engelse. Efter Norges Adskillelse vedblev han i dette sit Fædreland at tjene i Artilleriet, indtil han 1843 blev Oberstlieutenant. 1827 blev han valgt til Storchingsmand for Bergen, 1830 for Moss og 1833 indtil 1845 uden Afbrudelse for Christiania. Eigesaa stor som den Willid var, der vises F. af disse tre Balgcommuner, ligesaa megen Ag-

telse nød han i Forsamlingen. Paa 6 Dels-
thing var han Præsident. Hans Popularitet
hos alle Partier var begrundet i et Maadehold,
en Arbeidsomhed, en Sindighed og Humanitet
i Debatten, som han besad i den sjældneste Grad.
I sine sidste Aar blev han ogsaa af Regjerin-
gen brugt til vigtigere Tilbudshverv. Fra 1839
var han Medlem af den Commission om Un-
dervisningsvesenet, der tildeels foranledigede
ved Rector Bugges og F.'s modsatte Anstuelser
om de klassiske Sprogfs Berettigelse; F. havde
nemlig 1836 skrevet to Brochurer imod hvad
han ansaae for Overvurdering af den latinske
og græske Underviisnings Fordele. Efterat han
paa flere Storthing og især 1836 havde gjort
opmærksom paa Brøst og Mangler ved Lovene
for den bestaaende Forening imellem Sverrig
og Norge, blev han 1841—44 Medlem af en
af svenske og norske Statsmænd sammensat Com-
mission til at udarbejde nye Foreningsbestem-
melser. Publicum erfarede kun, at et dertil
fjgtende Udlast blev færdigt, men dette blev al-
drig offentliggjort. 1845 blev F. af Kong Oscar
udnævnt til Statsraad og Chef for Marine-
departementet. Men hans Sundhed var nu
aldeles nebrndt. Allerede 1848 fik han Afsked
og bode 1853. F. var Forfatter til flere Bro-
churer og Afhandlinger om militære og politiske
Emner; med E. M. Falsen udgav han i Ber-
gen „Den norske Litsfuer“ (1817—21); i For-
ening med R. Sagen udgav han „Bergens Be-
skrivelse“. Af hans Digte er „Lidsnornerne“,
et Kærlighedsdigt, det betydeligste.

Fosfano, befæstet Stad i Kongeriget Sar-
dinen, ved Sura, har Silfveanufacturere og
Handel med Silfve, Korn og Dvæg; ved Sta-
den findes mineraliske Kilder. 16,000 Indb.
F. var i Middealsbæren en vigtig Fæstning.

Fosfiller (lat.) ere Legemer, der opgraves
af Jorden, dog kun foraaavtil de ere Bestand-
dele af samme, saa at dertil henregnes baade
Mineralier og Forsteninger.

Fosfombrone (lat. Forum Sempronii), Stad
i Kirkestaten, har en smul Kathedraalirke og
Silfveanv. I og ved Staden findes flere Lev-
ninger fra den romerske Oldtid. 4,500 Indb.

Fossum hedder et betydeligt Jernværk i
Norge, i Bratsberg Amt, ikke langt fra Eleen.

Fossum (Leocadie, født Bergnehr), dansk dra-
matisk Sangerinde ved det kongelige Theater,
er født i Sverrig den 26de Jan. 1827. Efter at
have fuldendt sin musikalske Uddannelse i Kjø-
benhavn, optraadte hun her paa det kongelige
Theater første Gang som Romeo i „Romeo o
Julie“ og gjorde ualmindelig Lykke ved sin om-
fangsrige, kraftige og fuldige Stemme. 1848
blev hun ansat som kongelig Suetpillerinde,
1858 udnævnt til Kammerfangerinde, og ind-
tager for Diebskiftet en af de meest fremragende
Pladser ved Operaen. Hun har ved flere af
sine fortrinlige Præstationer ikke blot vist sig
som Bravourfangerinde, men tillige (f. Ex. i
„Norma“, „Lucia“ o. fl. a.) som en udmærket
dramatisk Kunstnerinde.

Fostbroder. I Oldtiden var det ikke ual-
mindeligt, at Unglinger, som vare opbragne
sammen, indgik Fostbroderlag med hinanden, og
det Samme kunde Kæmper gjøre, som i den

blodige Kamp havde lært at agte hinanden.
Under forffjellige Gøitideliggelber blandede de
Blod med hinanden og kaldte alle Guderne til
Bibner paa, at de havde lovet hinanden Trofskab
i Liv og Død. Fostbroderfabet ansaaes for
endnu helligere og ubrødeligere end selve Blodets
Baaud, og forbums Fiender, som midt under
Kampens Fede indgik Fostbroderfskab, kunde
med fuld Tryghed overgive sig til hinandens
Varetægt. Selv paa Faber eller Søn var man
pligtig at hevne sin F., og tidt faae man
Kampen styrte sig paa sit eget Sværd, naar
han havde modtaget Efterretning om sin F.'s
Død, forbi han hellig havde lovet, at han albrig
vilde overleve ham; men at sigte sin F. var en
næsten uhørt Riddingsbbaad.

Foster (Embryo, Foetus) er Navnet paa Men-
neskenes og Pattebyrenes Aftom, saalænge det
endnu før Fødslen befinder sig i Moderens Liv,
altsaa egentlig under hele det Livspunct, hvori
det befrugtede Æg udvikler sig til det fuld-
modne Bæsen. Der kan imidlertid naturligvis
først være Tale om F., naar dets Form blif-
ver tydelig i Ægget, og dets Organer et-
haanden uddanne sig, altsaa navnlig imod Stem-
ningen af Bde Svangerskabsmaaned. F. lever
et ubevidst Liv, helligt til en livlig Stofveerl
og Bægt; dog har det Sensibilitet og en Be-
vægelsesbevne, som omtrent fra Svangerskabet
Midte giver sig tiltjende for Moderen som
Fosterbevægelse, uregelmæssige, høftige Støb,
som hun føler i Underlivet. F. modtager sin
Ernæring umiddelbart gennem Forbindelsen
mellem sit eget og Moderens Kredsløb i Mo-
derlagen (Placenta), ligesom ogsaa dets Blod
herigennem forsynes med Jit som ved et Aand-
bræt. Følgetil tager F. ikke Næring til sig
gennem Munden, og det har heller intet Brug
for et Lungekredsløb, som derfor mangler. Kred-
sløbet foregaaer derimod saaledes, at det fra
Moderlagen føres gennem Navelblodaaren og
Duct. venosus Arantii til høire Hjertesforammer,
herfra gennem Foram. ovale lige over i venstre
Forammer og Kammer, hvorfra det af Aorta
føres ud til Legemet, medens ogsaa en Del
passerer Lungearterier og Duct. arteriosus Bo-
talli og saaledes umiddelbart kommer over i
Aorta, uden at have naaet Lungerne. — F.'s
Affonbringer ere kun faa, og udgibes tildeels i
Moderødsfsten (Liqu. Amnii), deels holdes de
tilbage indtil Fødslen, f. Ex. det Meste af Ex-
crementerne (f. Meconium). — Fosterlivet er den
Periode af Livet, som Indvidet gennemløber i
Moders Liv, inden Fødslen. — Fosterdele ere
de enkelte Lemmer og Dele af F., som under-
tiden kunne faaes udoendigt paa Moderens Un-
derliv eller ved indvendig Undersøgelse. — Fo-
sterstilling er det Leiesforhold, som Fødselsbil-
deren erfjender, at F. indtager i Forhold til
Moderens Fødselsveie. Den almindeligste og
naturligste er en faaban, hvor F.'s og Fødsels-
veienes Længdeare falde sammen og hiint vender
Jøsen nebad; vender Ansigtet nebad, kaldes det en
Ansigtstilling, er det Nederkroppen, en Sæde-
stilling o. f. v. Ugunstigt er Forholdet, hvor
F.'s Liv er paatvers af Fødselsveiene, o: Ders-
leie, almindeligst med Stulderen, en Arm eller
en Hofte foran, en Stilling, der næsten aldrig
tillader Fødslen at fuldbyrdes ved Naturen.

Fosterfordrivelse er Benævnelsen for den langfjædte Fremtaldelse af en Misfjædel eller for tidlig Fjædel. I Lægekunsten kan det under tiden være nødvendigt at fordrive Fjæder, snart for ved Opførelse af det endnu et til Livets Fortættelse skilte Fjæders Liv, at redde Moderens træde Sundhed eller Liv (kunstfædlig fremaldt Misfjædel), snart for, i Svangerskabets senere Perioder, at gjøre Fjædelen, der paa Grund af egne Omkæmper var umulig eller meget vanskelig til rette Tid, mulig og bringe et levende Barn til Verden (kunstfædlig for tidlig Fjædel, Partus præmaturus artificialis). — De Midler, man i disse Hensigter betjener sig af, mædres fleste nogen Fare for Moderen, og fordrer stor Forsigtighed under Lægens bestændige Ledning. — Foretages en Fjæde egen Haand, uden Lægens Raad og paa Grund af andre Hensyn, f. Ex. for at skule en Besværgning, betragtes dette af Staten som en forbyrderlig Handling, for hvilken Lovene byde strenge Straffe.

Fødsels, en By ved Nilen, ganske nær det nuværende Kairo, var paa Omars Tid, da den blev anlagt, Hovedstaden i Ægypten og førte som saadan ogsaa Navnet Mior; senere tabte den sin Betydning, efterat Kairo under Fatimiderne omfrent 970 var bleven Hovedstad. F. betyder i det arabiske Sprog „Telt“. Føt er den svenske Fod = 0,166 danske. Den veles i 12 Tom = 12 Fjæder.

Føtteringsskæle heed et Slot i Northumberland-Skire i England, i hvilket Maria Stuart længe holdtes i Fangenskab og tilslutt blev henrettet. Maria's Søn, Jakob I, lod Slottet nedrive.

Fouché (Joseph), fransk Minister, Søn af en Skibscapitain, født den 29de Mai 1768 i Nantes, var ved Revolutionens Udbrud Lærer i Philosophie ved Skolen i sin Fjædsstad, blev derpaa Advocat og Medlem af Conventet, hvor han stæmte for Kongens Død uden Appel eller Opførelse og i det Hele sluttede sig til Terroristerne. Som Commissair i Dep. Nièvre forfulgte han Præsterne og de Rige, og da han tilligemed Couthon og Collot d'Herbois var sendt til Lyon for at tugte den uheldige Stad, fik han en særlig Velgjørelse til at tilfredsstille sine blodige Lyster ved at lade Mennesker i Hundredevis nedfjæde o. s. v. Efter sin Hjemkomst paadrog han sig ved Spot Robespierres Fjæde, og begge arbejdede nu paa hinandens Undergang. Robespierre faldt først, men F. blev 1795 som Terrorist udstødt af Conventet og søngstet, indtil den 26de Octbr. 1795 forkyndte Amnestie befriede ham, hvorefter han levede som Privatmand. Han tog derpaa Deel i Robespierres Sammenbrørgelse, men forraabte den til Barras og blev til Løn derfor Gesandt hos den cisalpinske Republik. Siden blev han Gesandt i Holland, men endnu i samme Aar (1799) Politidirecteur i Paris. I denne Stilling fik F. ved sin Snævhed, Kraft og rastløse Bivisdom en overordentlig Indflydelse paa Frankrigs indre Politik; han undertrykte energisk Partierne og Clubberne, holdt Præsiden i Løkke eller vandt den ved Beskikkelser; den forrige Jalobiner prædike den af Ragskab Forsontlig-hed og Raadehold. Da F. siden forraabede

Napoleon at gjøre sig til Keiser og ansaae for hemmelig at modarbejde hans Planer, blev han 1802 afstødt, men erholdt en Ansettelse som Senator i Aix med betydelige Indtægter, hvorpaa Politiministerembedet ophævedes. Men allerede 1804 fik han igjen Besværelsen af Politiet tilligemed Indenrigsministeriet, hvilke Stillinger under Keiserens hyppige Fraværelser i Krigs-tiden gave ham en meget stor Indflydelse i Frankrig som Hovedorgan for Napoleons strenge og energiske gennemførte Centralisations-system i Besværelsen og Narvaagenhed over Alt, hvad der foregik i det offentlige og private Liv (F. var bl. A. en Medlem i at organisere og haandhæve Spioneriet). Efter Krigen mod Ærgerig ophævede Napoleon ham til Hertug af Oranjo og gav ham store Løn i det Neapolitanste. Dog fandt ofte Mistro og Spænding Sted imellem dem, og omsider faldt F. 1810 i Unaade, hvorefter han levede i Aix som Privatmand, indtil Napoleon 1813 igjen for en kort Tid brugte ham til forskellige offentlige Hverv. Under den første Restauration levede han i Stilhed. Under de 100 Dage blev han atter Politiminister, men søgte at holde gode Miner med alle Parter („jeg burde egentlig lade Dem styde,“ sagde Napoleon, „men Andre ville nok udøve denne Retfærdigheds-handling“), stillede sig efter Slaget ved Waterloo i Spidsen for den provisoriske Regjering og blev derpaa af Ludvig XVIII sendt som Gesandt til Dresden. Men paa Grund af det imod „Røngemorberne“ (dem, der havde stemt for Ludvig XVI's Død) udstedte Forordningsdecret maatte F. forlade Frankrig, og begav sig til Piz, hvor han døde den 26de Decbr. 1820. I sit private Liv var F. ret agtværdig. Hans Dygtighed, Raadehold og magtfulde Fortjenester i det andet Afsnit af hans offentlige Liv fortjente Anerkjendelse, om de end ikke kunne bringe os til at glemme hans Grusomhed i det første; i begge var han maaskee lige meget egoistisk og lige lidet ærlig.

Foucault (Jean Bernard Léon), berømt fransk Fysiker, født den 18de Septbr. 1819 i Paris, er Søn af en Boghandler og har siden 1845 overtaget Redactionen af den videnskabelige Afhandling af „Journal des Débats“. Hans Arbejder have haft deels Photographien til Gjenstand, deels den theoretiske Optik. Han har ved Forsøg godtgjort, at Lyset forplanter sig hurtigere i Luft end i Vand. Mest bekendt er han bleven ved sine experimentale Beviser for Jordens Omdreining, deels ved Hjælp af et Pendul, hvis Svingningsplan med Hensyn paa Jorden dreier sig „med Solen“, deels ved Hjælp af en Snurre, der under Paavirkning af Jordens Omdreining stiller sig med Aksen i Nord og Syd.

Fougères, Stad i det franske Dep. Ille-et-Vilaine, har Seilbuds-, Flønel-, Papir- og Hattefabriker og levende Handel med Agerbrørgningsproducter. Her er en mineralisk Kilde. 9,400 Indb.

Foulard er et ostindisk Stof af utvunden Raafjæde med Blæt af Florestiske, trykkes til Hals- og Lommeærklæder, med eiendommelige Mønstre i Hvidt, Guldt, Rødt og Brunnt. F. eftergjøres i Europa, ja efterlignes endog i Bomuldsvarer.

Fould (Achille), fransk Statsmand, født den 31te Octbr. 1800 i Paris, hvor hans Fader var en rig Banquier af israelitisk Familie, lagde sig, ved Siden af Finantvæsenet og Statsøkonomi, efter de sjældne Videnskaber og Kunster og gjorde flere Rejser i Frankrig, Italien og Orienten. Fra 1842 indtog han med Hæder en Plads i Deputeretkammeret, hvor hans Stemme snart blev en Autoritet i alle finantielle og økonomiske Spørgsmaal (navnlig om Jernbaner, Sparekasser, Told- og Skattevæsen o. desl.). Efter Februarrevolutionen hørte han ligeledes, i Nationalforsamlingen, til de Conservative og var Octbr. 1849—April 1851 samt Decbr. 1851—Jan. 1852 Finantsminister. Nu er han kejserlig Stats- og Huusminister.

Foulon (Nicolas), født 1715, havde i forskellige Stillinger og navnlig som Armeecommandant i Syvaarskrigen beriget sig ved flamløse Ubrøeninger og gjort sig bekendt ved Haardhed og Havesyge. Da Ludvig XVI 1789 havde udnævnt ham til Kæders Efterfølger i Finantsbestyrelsen, brød Folkets Forbittrelse løs, og fra maatte med sin Sviger søn Berthier flygte fra Paris, men blev anholdt i Biry og ført tilbage til Raadhuset i Paris med et Snippe Hs paa Nyggen, et Bundt Lidser i Haanden og en Krave af Reiber om Halsen (han skal nemlig under den i Paris herskende Dyrktid og Hungersnød have brugt den Dyrktid og Hungeren til at lade ham bømme; men paa Veien til Fængslet blev han hængt paa en Lygtepæl den 22de Juli 1789; hans Sviger søn havde strax efter samme Skiebne.

Foulpoint er en god Havn paa Østkysten af Madagaskar, hvor de Franske engang havde anlagt en Colonie.

Fouquet (Friedrich Heinrich Carl, Friherre af), tysk Digter (Sønnesøn af H. A. F., der var en af Frederik II's Yndlinge og Kærester (Officerer), født den 12te Febr. 1777 i Brandenborg, tog som Ritmester Deel i Krigene 1813—15, levede siden deels paa et Landgods, deels i Halle, og døde den 23de Jan. 1843. Som Digter optraadte F. først under Navnet Pellegrin med en Oversættelse af Cervantes's "Numancia", nogle Romaner og Skuespil. Hans bedste Værker ere de, der indeholde en vel phantastisk og skumbom formløs, men ægte poetisk og tro Fornæelse af den gamle nordiske og tydske Sagapoese med dens eventyrlige Ridder- og Hæverder, saasom: „Die Fahrten Tibobolds“ (1815); „Der Zamberring“ (1816); „Die Undine“; blandt hans Digte ere Dramaet „Sigurd der Schlängentöbter“ og Heltebrevet „Corona“ de vigtigste. Hans sidste Værker bære et pietistisk og feudalt-aristokratisk Præg.

Fouquier-Tinville (Antoine Quentin), berøgtet Anklager under den første franske Revolution, født 1747, var Advocat i Paris, men maatte opgibe denne Post formeblst Bankerot og lod sig derpaa bruge som Politispion. Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig til Danton og Robespierre, og blev udnævnt til offentlig Anklager ved Revolutionstribunalet, hvor han snart blev til en Isold og raabte Morder, der fandt sin Glæde i, ved sin Anklage at bringe

faa mange Offere som mulig, ligegyldig om skyldige eller uskyldige, paa Skafottet; alle Retsformer tilsidekastedes, og han brød sig ikke om, at den ene Person hyppig formeblst Riighed i Navn eller i Udsæende formeblst med den anden. Med lige Iver anlagde han siden Robespierres og sine andre forrige Beskyttere. Efter Robespierres Fald beholdt han endnu en kort Tid sit Embede, men blev omsider anslaget, dømt som samvittighedsløs Embedsmand og guillotineret den 7te Mai 1795. Hans Hustru døde 1829 i Fattigdom.

Fouquieres (Jaques), Landskabsmaler fra Antwerpen, født 1580, døde 1659 efter at være bleven optagen i Akademiets af Ludvig XIII af Frankrig. Han var Elev af Momper og Dreughel, men har ogsaa malet hos Rubens. 1621 kaldtes han til Paris, hvor han kom i Strid med Poussin, og bidrog til dennes Dorteise fra Frankrig.

Fourage (fr.) er det til Hesten bestemte Foder af Havre, Hs og Halm. — **Souragers** er et afhente Fourage, men bruges navnlig som eensbetydende med, i Krigstid at indbringe en Forsyning af Sød, Hs og Halm fra Landbefolkningen; ved den grønlænde Fouragering seer Indbringeren directe fra Marterne.

Fourchette (fr., Gaffel) er Navnet for de ved Vagtbuvinger anbragte Opstånere, hvortil det paa Vagt værende Mandstab støtter Overværerne, naar disse ere opstillede foran Vagtingen.

Fourcroy (Antoine Francois de) var født 1755 i Paris. Han hørte til en adelig, men i Fattigdom hængslen Familie, og han voksede op under den meest tryllende Armod. Trods dette begyndte han at studere Medicin, og blev omsider Doctor medicinae. Hans første Arbejder vare meest af anatomisk og naturhistorisk Indhold, og for disse blev han optagen i Akademiets 1785. Han gjorde da Bekendtskab med Bucquet, Professor i Chemie ved den medicinske Skole, hvorved han fik Leilighed til at studere Chemie; i dennes Forskab holdt han nogle Forelæsninger i Chemie, og lagde derved sit glimrende Talent for Foredrag for Dagen, saa at han 1784, ved Macquer's Død, blev foretrukket den af Chemien langt mere fortjente Vertshold ved Besættelsen af Professoratet i Chemie ved Jardin des plantes. 1793 blev han Medlem af Nationalconventet, hvor han med Selb arbejdede for Lovudkast til Censurlosheds af Maal og Vægt; senere blev Indretningen af flere Lærestoffer overdraget ham, og han havde stor Andeel i Grundlovgæftelsen af l'école centrale, polytechn., medic. o. st., ligeledes (som Statsraad) i Organisationen af Universitetet i Paris. Anerkjendende dette udnævnte Napoleon ham til Rigegreve. Han døde 1809. F. er Forfatter til en Mængde Chemiske Afhandlinger; sin første Berømmelse og Fortjeneste af Chemien har han dog ved den Hjelp, han ydede til at udbræde Lavoisiers Teorier og Anskuelser, som han, tildeels glemmede Lavoisiers Navn, betegnede med la chimie française, og hvis første Apostel han roste sig af at være, men hvortil han dog søgte at tilægne sig selv en ikke ringe Andeel af Fortjenesten. At han af Skilskyldighed paa Lavoisier skulde være deelagtig i dennes

Henrettelse eller i hvert Fald ikke have søgt at forbinde den, er vistnok Dagvadsfælle.

Fourier er Navnet paa den Underofficer ved et Compagnie eller Batterie, med hvem dettes Regnskabsbøger særlig er henlagt. — **Fourees** Røtter kaldes det **Wandstaf**, som findes i Grækenland, og som bruges af de foranstaaende Indparteringen besørget, inden den selv ankommer til sit Cantonnement.

Fourier (Charles), fransk Socialist, var født den 7de April 1772 i Besançon. Hans Fader, en Klædehandler, bestemte Sønnen imod dennes Villie til Handelen. Han arbejdede i en underordnet Stilling i dette Fag i Rouen, Marieille og Lyon med Trost og Fliid indtil sin Død. Denne Tvang, ligesom flere Bedragerier, han havde været Vidne til, fremkaldte hos F. et uublufteligt Had til Handelen, som han derfor besjæmpede i alle sine Skrifter. Han vilde skabe en fuldstændig ny Verdensorden; ubeskriveligt har han udviklet sine Ideer i „Traité de l'association domestique-agricole“ (Paris 1822), der er skrevet i et dunkelt Sprog og er opfyldt med en Række selbandede Udtryk, der i hvi Gråd vanstelliggjøre Forskæelsen. Ved Siden af en Mængde phantasierte, uudsørlige Ideer, der ubertidigen ere fuldkommen absurde, indholder Værket mange aandrige Betragtninger og Forslag. F. døde den 10de Octbr. 1837 og havde indtil det Sidste levet i god Tro paa, at hans Ideer vilde blive bragte til Udførelse (han ventede hver Dag i bestemte Timer paa den Millionær, der skulde komme og tilbyde ham Capitaler til at udføre Theorien praktisk). —

F.'s System, **Fourierisme**, „denne Sphing, hvis Krop er sammensat af Mathematik og Extravagant“, omfatter ikke blot de sociale Forhold, men hele den indre og ydre Verdensorden. Universet er efter F. en stadigt stæbende Association, i hvilken alle Sole og Planeter ere Medlemmer og Rebarbejdere efter deres forskjellige Egenskaber og Tilværelser. Paa Jorden er Menneskeflægten det stæbende Element; Slægtens Triften antages at ville vare om trent 80,000 Aar, den vil vore i Udviifning i 40,000 Aar og aftage i en ligesaa lang Periode; endnu ere vi i den første Phase og have kun tilbagelagt 7,000 Aar. Videnskaberne ere Kilden til al Rikdom: der maa være en Harmonie tilfæde imellem dem; bliver denne forstyrret, kommer det Onde ind i Verden, hvilket nu fremtræder i en Religion, der tvinger til en særlig Religion, i en eensidig straffende og tvingende Lovgivning, i en undertrykkende Politikk m. v. Det er Menneskeflægtens Opgave at gjenoprette Harmonien, der frembringes ved at udvikle Menneskets mangfoldige Drifter og Lidenstaber og ved at gruppere Individierne til forskjellige Arbejder efter deres Tilværelser og Lidenstaber. Denne Organisation skal gennemføres i Phalanger, det vil sige Samfund, der omfatte 12—1800 Mennesker, som hore og arbejde sammen, hvorved Forbruget vil formindskes overordentlig, ligesom Productionen vil tiltage i en ubere Gråd, fordi Arbejdet drives ikke af Tvang, men isjæle Tilværelser, og man ved bestandig Afspærgning modvirker det Gensformige og Trættende i den nuværende Arbeidsorganisation. F. opphæver alle Egenommen, men Fordeienom-

men bliver forbeelt i Actier, der ere arvelige og kunne overdrages til Andre, ligesom Enhver beholder, hvad han indbringer i Phalansteren og der erhverver. Efterhaanden vilde Fordelelene ved denne Ordning gjøre sig gjældende i den Grad, at hele Jorden vil blive fuld af Phalansterer, der forenes i forskjellige Under- og Overafdelinger under Omniardhatet i Constantinopel. — Trods F.'s gode Tro til sine Theoriens Udsigtighed ere de Forsøg paa en fourieristisk Organisation, der ere gjorte i Frankrig og Brasilien, mislykkede. F.'s betydeligste Disciple ere Bernequin, Jules Ledebauer og Abel Transon samt især Considérant, der i forskjellige Tidstrifter („Le nouveau monde“, „Le Phalanstère ou la réforme sociale“, „La Phalange“ og „Démocratie pacifique“) og særlige Værker have udviklet F.'s Lære og søgt at bringe Vestens ertravagante og phantasierte Anstuelser i en forsikandigere og mere praktisk Skikkelse. De af Stolen grundlagte Tidstrifter ere efterhaanden gaaede ind eller blevene undertrykte, og F., der en Tid gjorde stor Opsigt og talte mange Tilhængere, synes nu at have udspillet sin Rolle.

Fourier (Jean Baptiste Joseph, Barone), en udmærket fransk Mathematiker, født 1768, døde 1830. Han var med paa Napoleons Tug til Egypten og blev derefter 1802 Præfekt for Isère-Departement. I de 100 Dage erklærede han sig imod Napoleon og blev afsat. Siden den Tid levede han i Paris alene for Sidenstaben. Følgende Skrifter udmærkede sig lige meget ved Indhold og Fremstilling: „Théorie analytique de la chaleur“ (Paris 1822); „Mémoire sur les températures du globe terrestre et des espaces planétaires“ (Paris 1827); „Analyse des équations déterminées“ (Paris 1831), udgivet efter hans Død af Navier.

For (Charles James), engelsk Statsmand, født den 24de Jan. 1748 (Søn af Henry F., som under Georg II var Statssecretair og den første Lord Holland), kom endnu før den lovsmæssige Alder ind i Underhuset (1768), hvor han i Begyndelsen udførte det daværende Tory-Ministerium; Lord North udnævnte ham derfor til Admiralitetslord og 1772 til Skatteminister. Siden gik han imidlertid over til Whiggerne og traadte i Forbindelse med Burke (s. d. A.), hvorfor han mistede den afstævnte Post. Af Værgrelse herover styrkede F. sig i Udværelser og tilfattede ved disse samt ved Spil sin Formue. Sin herved tabte Anseelse gjenoprettede han ved den Veltalende og Energie, hvormed han talte de nordamerikanske Coloniers Sag og angreb Ministeriets sneverberjete Politikk imod disse. Da North 1782 maatte vige for Ministeriet Rodingham, traadte F. ind i dette, men maatte for en kort Tid vige for den yngre Pitt, med hvem han nu begyndte den politiske Kamp, der fyldte Resten af Begges offentlige Liv. Pitt styrkede igjen ved F. og North, der nu havde forenet sig; F. blev atter Minister og sluttede 1783 Freden (i Versailles) med Nordamerika og Frankrig. Men allerede 1784 kom Pitt igjen til Roret, og fra nu af var F. et af Hovederne for Whiggerne og den moderne Liberalisme. Dog opstod der en Spaltning imellem F., der vedblev at sympathisere med den franske Revolution uden der-

for at billige Anarchiet, og Burke, der vendte sig bort fra dens demokratiske Bæer og tilsidst blev dens bestigste Modstander; de fleste af Whigpartiet holdt, og saa levede af Nationalhad, med den sidste og irede for Krigen mod den franske Republik, og F. stod saaledes temmelig ene, indtil han 1797 tral sig tilbage fra det offentlige Liv. Efter Freden i Amiens reiste F. i videnskabelige Diemed til Frankrig og blev modtagen med stor Udmærkelse. Siden søgte han forgieves at afholde Pitt fra Deeltagelse i en ny Coalition mod Frankrig. Efter Pitts Død 1806 traabte han ind i Ministeriet, men bøde allerede den 13de Septbr. 1806. F.'s personlige Charakter var jevn, besteden og elskværdig. Han var Forfatter til „A history of the early part of the reign of James II“ (1808); hans „Speeches“ (Taler) ere udgivne i 6 Bd. (1815). En Billedstøtte er 1816 oprettet for ham paa Bloomsbury-Square i Lonbon, et Mindesmærke 1818 i Westminsterabbedit.

Fox (Georg), Stifter af Quakernes Sect, født 1624 i Landsbyen Drayton i Leicester-Spire, blev som Dreng sat i Lære hos en Slogmager, der brugte ham til at vogte Faar, hvorved han fik god Tid til at syse med religiøse Betragtninger. Han ublebde af Fordervelse i Kirken deraf, at Menneskene forglemte det Indre over det Ydre; for at raade Bod herpaa, stræbte han at føre dem fra det ubovorte Guds Ord til et Guds Ord og Lys i deres eget Indre, hvorved han henfaldt til en idealistisk Mysticisme. Fra 1647 optraadte F. offentlig som Bodsprædikanst og Forkynder af Aandens indre Religion, og valte i Begyndelsen mange Uroligheeder ved sin stærkeriste Fanatisme; men, trods alle Farer og Møjsommeligheder, vebblev han usforfærdet at forkynde sin Lære, fik snart en Mængde Tilhængere og udbrætte ogsaa sine Grundsatninger ubenlands paa Reiser gjennem Holland, Lydskland og Nordamerika. De Menigheder, som han saaledes stiftede, kaldte han Bennernes Selskab, men Modstanderne gave dem Spotnavnet Dvævere (s. d. A.). F. maatte for sin Læres Skyld ubltaa mangeaandte Forsølgelser. Han bøde 1691. — Smågn. hans Dagbog; „Historical account of the life, travels and sufferings of G. F.“ (Lond. 1691); Marsch: „Popular life of G. F.“ (Lond. 1847).

Foxena Sogn i Vestergøthland (Elsfborgs Lehn) i Överrig, er bekendt af de her 1096 og 1097 mellem Svenskere og Normænd leverede heftige Træfninger.

Foy (Maximilian Sébastian), fransk General, født i Ham den 3die Febr. 1775, tjente i den franske Republiks Krige i Rhin- og Moselarmeen, i Schweiz og Italien, hvor han var Generaladjutant hos Moncey. 1803 commanderede han paa de fsummende Batterier mod England, 1807 sendte Napoleon ham med 1200 Artillerister til Tyrkiet, hvor han bidrog til Dardanellernes Forsvar (sån. Dardard). Han tog siden (1808—14) Deel i de spanske Felttog, blev Generalfinspector over Infanteriet og anførte en Division ved Waterloo, men beholdt dog sin militære Stilling under Restaurationen. Som Medlem af Deputeretskammeret hørte F. til det liberale Parti. Han bøde i Paris den 28de Novbr. 1825.

Foyatier (Denis), fransk Billedhugger, født 1793 i Vuosiers, studerede Billedhuggerkunsten i Lyon, hvor han vandt en Preis 1816. Derpaa reiste han til Paris og blev Elev af Lemot; hans første Arbejde var en ung Faun, udstillet 1819, hvilkten forfaffede ham en Medalje. Foruden hans „Spartacus“, en Statue i Marmor, som staaer i Tuileriernes Have (mobelleret 1827, udført 1830) og strax stoffede ham et Navn, maa nævnes „la Siesta“ (1834), „Sainte Cé-cile“ (1843), en Gruppe af Apostler i Madeleine-Kirken og Rytterstatuen „Jeanne d'Arc“, opstillet i Orleans og afbættet 1855, samt en-deel Buste.

Foyer (fr., Arnested) kaldes i de franske og andre større Theatre den Sal, der for Tilskuerne er indrettet til at opbolde sig i imellem Acterne (F. public). Paa samme Maade er bagved Scenen en lignende Forsamlingsal for Skuespillerne (F. des artistes).

Fra Bartolomeo di San Marco, florentinsk Maler, s. Bartolomeo di San Marco.

Fractur, s. Beenbrud. — Fracturmaskine er et mekanisk Apparat, bestemt til at holde et brudt Lem i Leie og Stilling. — Fractur kaldes deels, uden HenSyn til Størrelsen, den i danske og tyske Bøger almindelige Skrift (hvormed dette Lexikon er trykt), deels en Skriftskrift, der nærmest ligner Gothisk eller Cancellieskrift og kun anvendes som talligpræst Kunstskrift.

Fra Diavolo (d. e. Broder Djævel), bekendt Røveransfører i Neapel, heed egentlig Michael Pezza og var født 1760 i Calabrien. Først var han Muul under Navnet „Fra Angelo“, d. e. Broder Engel (efter Andre var han Strømpevæver), men traabte ind i en Røverbande i Provinshen Terra di Lavoro. Da han ved Frankmændenes Invasion i Neapel erklærede sig for Kongen, blev han benaadet og udnævnt til Oberst, hvorpaa han tilligemed sin Broder gjorde Felttoget med i Kirkestaten, og 1806 tilfødte de Franske megen Stabe i Neapel. Formedest slet Opsjæl blev han bortviist, vendte sig derpaa til Calabrien og bragte ligeledes dette til Opsland mod de Franske. Her blev han imidlertid ved Forræderi tagen tilfange, ført til Neapel og der hengt Novbr. 1806). Auber's Opera „F. D.“ har Intet tilfælleds med hans Historie uden Navnet.

Fraga, Stab i den spanske Provinshen Aragonien, ved Pinca, var under Maurerne anseeligere end nu. 4.000 Indb.

Fragaria, s. Jordbær.

Fragment (lat.), Brudstykke eller tilbagebleven Deel af et Heelt, bruges især om Levninger af Oldtidsskrifter. Til de vigtigste Samlinger af saadanne høre følgende: „Fragmenta comicorum Græcorum“ af Meineke (1839—41, 4 Bd.); F. af de græske Tragiker i Dindorf's „Poetae scenici Græci“ (1830), af Talerne i Waiter's og Sauppe's „Oratores Attici“ (1844); „Poetorum Latinorum reliquiae“ af Weichert (1830); „Oratorum Romanorum fr.“ af Meyer (1842) og „Veterum historicorum Romanorum fr.“ af Krause (1833). — De Wolfenbütteleke F. kaldes nogle Afhandlinger, der i Aarene 1774—78 bleve udgivne af Lessing, dengang Bibliothekar i Wolfenbüttele, hvilkte fatte hele den theoloigiske Verden i Bevægelse. De indeholdt forskjellige

Angreb paa Christendommen som aabenbaret Religion og paa den hellige Skrifts guddommelige Inspiration, og udgjorde Brudstykker af et første Bærl, der findes i Manuscript paa Bibliothekerne i Hamborg og Göttingen og uden Tvivl er forfattet af Hamborgeren **H. S. Meisnars** i Midten af forrige Aarhundrede. Bærltet skulde have Titel af „Apologie ober Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes“, men Forfatteren indsaae vel den Skabe, som det kunde anrette, og vilde derfor holde det hemmeligt. Imidlertid cirkulerede det i Af- skrifter, og en Deel af Manuscriptet kom til Wolfsbützel, hvor det da blev offentliggjort af Lesing. Om den theologiske Strid, der for- anledigedes ved de **W. F. J. O. C. Lesing**.

Frugt betegner deels det Forhold, som finder Sted, naar et Skib leies til at overføre Per- sener eller Gods fra et Sted til et andet, deels den Ladning, der saaledes skal overføres, deels og hyppigst endelig den Betaling, Leie- taetaren (**Bestraetaren**) skal erlægge til Udleieren (**Fortraetaren**). Indgaaelsen af et saadant Leie- forhold kaldes fra Leietagerens Side **Frugttag** eller **Bestaetning**, fra Udleierens (Abeiderens eller Skipperens) Side **Fortraetning**. Naar det er et heelt Skib, der saaledes leies, kaldes **Be- fraetningen** forærrb. — **Frugttæver**, **f. Certepartikl**.

Frähn (Christian Martin), en forfient Ori- entalist og Numismatiker, født 1782 i Moskva, erholdt 1807 paa Cæsars Anbefaling en An- sættelse som Professor i de orientalske Sprog ved Universitetet i Kasan, og skrev her paa Arabisk en Afhandling om endel hidtil ube- kendte samantidiske og bujidske Mynter (Kasan 1808; fremdeles „Numophylacium Pototlanum“ og „De titulis et cognominibus Chanorum hordeæ aureæ“ (1814). 1815 blev han Stats- raad samt Director for det Afstatistiske Museum i St. Petersborg og gjorde sig bekendt ved en Række numismatiske og historiske Skrifter, hvoraf her udheves: „De numorum Bulgaricorum fonte antiquissimo“ (1816); „Die Chosroen- münzen der früheren arab. Chalifen“ (Mietan 1822); „De Chazaris, exc. ex script. Arab.“ (Petropol. 1822); „De Baskiris“ (1822) og Ho- vedværket „Recensio numorum Muhammed. academiæ imperialis scientiarum“ (1826). Desuden udgav han „Sammlung kleiner Abhandl., die Nabammeden. Numismatik betreffend“ (1809) og en ny Samling (1844). De fleste Ind- skrifter paa gamle Mindesmærker ophjætes ved „Antiquitatum Muhammed. monumenta varia“ (Petersb. 1820—22). Et vigtigt Bærl, hen- hørende til Ruslands Historie, skuldes ham fremdeles under Titlen „Zbn Fozlan u. a. Araber Berichte über die Russen älterer Zeit“ (Petersb. 1823), hvilket tildeels er benyttet af Rasmussen i Afhandlingen „De Orientis com- mercio cum Russia et Scandinavia“ (Kbhvn. 1823. F. bøde den 16de Aug. 1851.

Frakland ell. **Franckland** er vore Forfædres Raan paa Frankrig.

Franc, **f. Franck Mynt**.

Frangasse kaldes den fra Frankrig stam- mende, nu overalt i Europa brugelige, i for- skjellige Loure deelte Contrabands, hvis Mafst for det Rette er $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ Tact.

Francavilla, 1) Stab i Provindsen Terra d'Oranto i Neapel, har Uld- og Bomulds- manufacturer og Handel med Biin, Olie og Tobak. 11,000 Indb. 2) Stab i det nordlige Sicilien, har Silke- og Uldmanufacturer. 3) Omegnen er Hjerqværtsbrist. 4,000 Indb.

Franceschini (Marco Antonio), bolognesisk Maler, født 1648, død 1729, var Elev af Galli- Bibiena, men malede derpaa endel Aar hos Carlo Cignani. 1702 blev han kaldet til Genua og 1711 af Clemens XI til Rom, for at tegne Cartonner til Mosaikerne i Peterskirken. Han er correct i sin Tegning og har smukke Farver, men er eensformig i sin Composition. Den fgl. Malersamling i Kjøbenhavn besidder et mindre Arbejde af denne Kunstner.

Franghe Comté, d. e. Frigrebsskabet Burgund eller Høburgund, en af Frankrigs forrige Pro- vindsler, indbefatter nu Deph. Doubs, Dore- Saône og Jura, omtrent 284 □ M. med 960,000 Indb. Det er et Hjerqland, gjenem- strøget af Bøgesernes og Jura's Sidegrene; i Midten er det dog for det Meste en Øislette. — **F. C.** blev fra Cæsars Tid en romersk Pro- vinds; ved Folkevandringen kom det under Bur- gunderne og blev ved deres Riges Fald fra 534 en Deel af det frankiske Monarchie. Ved dettes Forfald og Opøsning blev det en Deel af det fransjuranske Burgund og siden af Kongeriget Burgundien (f. b. A. og Arelat), med hvilket det kom under det tydske Rige som et Lehn af dette og 1248 til Ørøver af Huset Chalon's. Ved Giftermaal forenede Kong Philip V det 1316 med den franske Krone, men efter hans Død 1322 blev det igjen forenet med Burgund. Da den ældre burgundiske Linie var uddød 1361 og Philip den Driftige havde stiftet den nye Linie, søiede han ved sit Giftermaal med Mar- grethe af Flandern **F. C.** til Burgundien, med hvilket det nu deelte Skjebne (f. Burgund). Efter Carl den Driftiges Fald 1477 kom **F. C.** som en Deel af hans Datter Maria's Arvelande under Æsterrig og hørte til den burgundiske Kreds; ved Carl V's Thronfragselse tilfaldt det den spanske Linie af Huset Habsburg. I Freden til Nymwegen 1678 aftod Spanien det til Frankrig.

Francia, italiensk Historiemaler, f. **Matthioli**. **Francia** (Jose Gaspar Rodriguez), Dictator i Paraguay, født 1756 i Asuncion (Hoved- staden i Paraguay), var først Advocat og virkede hemmelig for den insurrectionelle Bevægelse, som fra 1808 udbredte sig efterhaanden i hele det spanske Sydamerika; han blev saaledes 1811 Secretair ved den efter Stattholderens Afstæ- telse oprettede „Statsjunta“, og derpaa, da en republikansk Forfatning var bleven vedtagen (1813), den ene af de to Consuler, der skulde regjere afvekslende i 4 Maanedere. Han fik først Magten, Rakte i Hast en lille Hær og vandt Befolkningen navnlig ved haarde Forholdsregler imod Spanierne, saa at han først (1814) blev valgt til Dictator paa 3 Aar og siden (1817) paa Livstid. Saafnart han var kommen i Besiddelse af Enevoldsmagten, maatte hans tid- ligere Lidenskab (for Spil og Fruentimmer) vige for hans ubegrændede Hersklyve og Vær- gjerrighed; og han førte nu, indsluttet i sit Elot, en ængstelig og frugtellig Despot's Liv.

Hans Tyranni gif især ud over Spanierne og Geistligheden, som han bittert havde. Fængsel og Dødsstraf ventede Enhver, der havde vovet at spotte og kritiserer ham eller hans Handlinger eller overtræde hans Bud, og ved Espioneri og Tortur vidste han at kasse sig Kundskaab om Alt; ingen Fremmede fik Lov til at betræde Landet og endnu mindre til at forlade det, hvis de vare komne derind (sln. Vorpand). Forresten stræbte F. med utrættelig Virksomhed at fremme Landets materielle Udvikling: han forbedrede Industrien og Agerdyrkingen (men han var rigtignok ogsaa hert Despot, thi han besalede Landmændene at forlade deres gamle Slenbrand i Jordens Behandling og tvang dem til at følge en bedre Fremgangsmaade, han straffede grufomt Gaandværkere, der gjorde slet Arbejde o. s. v.), anlagde Landeveie og forssjæmmede Hovebstaaden (ligeledes ved tvungne Kvebbrudninger af Guse o. s. v.). Landets Tilstand var derfor langt bedre end de øvrige Syd-amerikanske Staters, hvor Revolutioner og Borgerkrige hørte til Dagens Orden, og derfor kunde F. beholde Magten til sin Død. Han førte et tarveligt Liv; Arbejde og mathematisk, historisk og geographisk Studier vare hans Livsfordriv. Men Enhver gif afveien, naar F. stundom kom udenfor sit Palads, og han saae næsten Ingen om sig uden sin Kofkepige (en Mulatinde) og sin Barbeer; med dem drøftede han Statens Anliggender. F. døde af Battersot den 20de Septbr. 1840.

Francis (Philip), engelsk Statsmand og Publicist, født den 22de Decbr. 1740, traadte tidlig i Statstjenesten, var 1760 Legationssecretair i Portugal, blev siden ansat i Krigsministeriet, hvoraf han udtraadte 1772, og blev Aaret efter Regjeringsraad i Ostindien indtil 1780, da han efter en Strid med Gouverneuren Haffings vendte tilbage til Europa. Fra 1784 var han næsten stadig Medlem af Parlamentet, hvor han hørte til de meest fremragende Talere blandt Whiggeme og For's Tilhængere. 1807 traf han sig tilbage fra denne Stilling, men tog indtil sin Død (den 22de Decbr. 1818) ved Flyveskrifter og Bladartikler Deel i Dagens politiske Begivenheder. F. anses nu almindelig for Forfatter til de bekjendte „Breve af Junius“ („Lotters of Junius“), som i et glimrende og elegant Sprog indeholdt en meget bitter og skarp Polemik imod den daværende Regjering.

Franciscanere eller **Minoriter**, d. e. mindre, ringere Brødre (Fratres minores), som de kaldtes paa Grund af deres Fattigdom, eller Seraphiske Brødre, eller Graabrødre (paa Grund af deres graae Klædning), eller Barfode Munke, er Kønnet paa den Munkeorden, der blev stiftet 1208 af Franciscus af Assisi (s. d. A.) ved Kirken Portiuncula ved Assisi i Nærheden af Perugia i Kirkestaten. Foruden de sæbnaftige Ordensløster indskræbte denne Orden Fattigdom i en saadan Grad, at dens Medlemmer ikke engang maatte røre ved Penge. Forstod en Broder et Haandværk, skulde han drive det, men han maatte ikke tage Penge for sit Arbejde. Alle Livets Bequemmeligheder skulde opgives; Legemet skulde prøges ved streng Faste; blind Lybighed imod de Forfattede indskræbtes eftertrykkelig. Pave Innocents III gav kun Or-

denen en mundtlig Stadsfæstelse, men besnaget udbredte den sig med en saaban Hurtighed ikke blot over Italien, men ogsaa til Europas fjernere Lande, at det første Generalcapitel, som 1219 afholdtes ved Portiuncula, skal have været bivaanet af 5,000 Brødre. Denne glimrende Fremgang bevægede Pave Honorius III til at give kristlig Confirmation paa Reglen 1223. Samme Aar blev det første Kloster af denne Orden stiftet i Danmark i Hønsborg, og snart fik F., ligesom Dominicanerne, Klostre i de fleste Kjøbstæder her i Landet. Erik Blotpenning havde isinde at indtræde i F.'s Kloster i Roskilde. Endnu Kong Hans stiftede flere F. = Klostre og lod sig begrave i deres Kirke i Ødense. — Hvert Kloster bestyres af en Guardian eller Custos, men Guardianen i de anseeligere Klostre har tillige et Slags Overbestyrelse eller flere mindre nærliggende. Samtlige Klostre i en Provinz ere underlagte en Provincialminister, og i Spidsen for hele Ordenen staaer „det hele Broderskabs Tjener“, kaldet minister generalis eller General. 24 Aar efter den hellige Franciscus's Død talte hans Orden allerede 8,000 Klostre med 200,000 Munke i 23 Provinzjer, og den maa efter den Tid endnu sies have været i Eiltagenbe, da den førte Død et Aarhundrede senere kunde berørive 124,000 F. En Hovedgrund til denne overordentlige Udbrudelse maa søges i de store Begynstigelser, som bleve tilstaaede denne Orden af Paverne. Den fik saaledes (1222) Tilladelse til at holde Subsistence for luskede Døse paa Steder, der vare belagte med Interdict; dens Medlemmer turde prædike i enhver Egn uden at behøve Bispeppernes eller Præsterens Samtykke, og ligeledes kunde de overalt høre Skriftemaal og meddele Absolution. Fra det 13de til det 16de Aarh. (da de bleve fortrængte af Jesuiterne) udvædede de ogsaa stor Indflydelse paa de verbøslige Anliggender som Forsternes Skriftebøger, og tillige som Universitetslærere paa Theologernes Dannelse. Paverne Nicolaus IV, Alexander V, Sixtus IV, Sixtus V og Clemens XIV fremgik af deres Orden. I den politiske Glands og de dermed følgende store Krigsdomme saae de alvorligere Brødre imidlertid et Afald fra Ordensreglernes oprindelige Strengbed, og da de derfor bandede særskilte Broderskaber under Navn af Spiritualler, som skulde overholde Reglerne i deres hele Strengbed, gav dette Anledning til byrperige Kampe og Revolutioner i Ordenen. Senere (1368) blev der indført en ny Forbedring af Paolucci af Feligne; denne Reform blev kaldt Observantien, og de, som antog den, Observanter (Fratres de observantia), til Forskiel fra de øvrige, som kaldtes Conventualler. Observanterne vandt Følgets Udnest ved deres Strengbed, men vakte derved i hsi Grad de mildere F.'s Stiknsyge og Forsølgelseslyst. 1517 bilagde Pave Leo X de herved fremkomne langvarige Stridigheder saaledes, at Observanternes General blev hele Ordenens Generalminister og overordnet Conventualleres Formand, som fik Navn af Generalmagister. Observantien blev indført i Danmark, under stor Modstand, af Laurentius Brande 1469, men til nogle Klostre naaede den først faa Aar før Katholicismens subkomne Af-

stafse her i Riget. I det 16de og 17de Aarh. fergreede Observanterne sig atter i regelbundne, strenge og strengste Observanter. De regelbundne Observanter kaldes i Franckrig Cordeliers (s. d. A.), i Italien, Schweiz og Nordamerika Soccolanter, d. e. Sandbærere eller Observantiner. Strenge Observanter ere de barfobede Munk i Spanien, Portugal og Amerika, de Reformerede, Colecttanerne og Colecttanerinderne i Italien og Recollecterne i Frankrig. Strengeste Observanter ere Alcantarinerne i Italien og Spanien, som have Navn efter Peter af Alcantara. Observanterne have Tilhyn med den hellige Grav i Jerusalem. En særegen Green af Observanterne danne Capucinerne (s. d. A.), som stiftedes 1528 af Mattheus af Bassi. — F.'s Klædning bestaar i en mørkebrun eller graa Kutte, en Strikke om Pvoet, en lav, rund Kabuds og Sandaler. — Allerede fra 1212 har Ordenen ogsaa havt quindelige Medlemmer, Franciscanerinder, som i Almindelighed efter Stifterinden, den hellige Clara, benevnes Clariferinder (s. d. A.). Til denne anden Orden kom der 1221 en tredie eiendommelig Orden for verdslige Medlemmer, Tertiarierne; disse skulde være gode, romerske Katholiker, gaar simpelt klædte, afholde sig fra verdslige Forslystelser, daglig høre Messe, ugentlig besøge de Syge og formane dem til God o. s. v. Udsaa af denne Orden gives der quindelige Medlemmer, Tertiariender, som udsæderes Oprindelse fra den hellige Elisabeth af Thüringen. Ved den francke Revolution indfræntedes F.'s Ordenes Medlemmer til en Tredieedel af deres tidligere Antal. F.'s Klostre findes endnu i Spanien, Portugal, Franckrig, Italien, Schweiz, Østerrig, Baiern, Amerika og de europæiske Colonier.

Francisco, San, Hovedstad i den nordamerikanske Frisat Californien, ligger paa en sandig Sleete paa den Hals, der stiller San Francisco-Bugten sydlig Deel fra det stille Hav. Den er regelmæssig bygget, med brede, lige Gader, og efterat de ældre Bygninger for det Meste ere forsvundne ved de hyppige Jæbebrande, udværes de fleste Huse af Steen og Jern; Staden har flere Kirker, Theatre, en Mængde Gjeskiverkedler o. s. v. Industrien er ubetydelig, men F. er det Sted, hvorigjennem den største Deel af de bestandig tilstrømmende Udvandrerere fra Europa, China o. s. v. ankomme til Californien, samt Hovedpunktet for den betydelige Skibsart og Handel, som beroer paa Udsærelsen især af Guld fra Californien og Indførselen dertil især af Levnedsmidler og Fabrikvarer (s. Californien). Stadens Befolkning, som 1845 kun udgjorde 150 Menneker, er nu steget til henved 100,000 Beboere og er sammensat af alle mulige Nationer (især Eurovæere, Nordamerikanere og Chinese). Slgn. Art. Californien. — Bugten ved San F., opbaget 1578 af Frants Drake, er henved 13 M. lang og 1—3 M. bred; den nordlige Deel hedder San-Pabloaf, af hvilken igjen Suisun-Bugten er en Deel. Forresten s. II, S. 15.

Franciscus af Assisi, den Hellige, Stifter af Franciscanerordenen, født 1182 i Assisi i Kirkestaten, hee egentlig Giovanni Bernardone og fik først seueret Navnet Franciscus paa Grund

af sin Færdighed i det francke Sprog. Han var Søn af en rig Rjødmand og førte som munter, livsglad Yngling et lystigt Liv, sluttede sig 1201 til et Krigstog, der udgik fra Assisi mod Perugia, udholdt et Aars Fangenskab og faldt ved sin Hjemkomst i en svær Sygdom. Efter sin Helbredelse søgte han sig heelt forandret i sit Indre; han traf sig tilbage i Tensomhed, begyndte at pleie Syge, som lede af smitsomme eller væmmelige Sygdomme, skændte sin Formue bort, isørte sig en grov Klædning og begyndte at prædike God. Snart sluttede flere sig til ham, henrevne af hans Exempel; Prædikere udsendtes til de forskjellige Lande, F. selv foretog Missionsreiser til Frankrig og Spanien, og den mægtige Franciscanerorden blev stiftet. F. døde den 4de Octbr. 1226; hans Dødsleie var Gulvet i Portiuncula-Kirken ved Assisi. Efter Sagnet, hvis Sandhed blev stadfæstet af Pave Gregor IX i tre Buller, bar F. Christi Saar paa sit Legeme; 1224, da han fastede og bad paa Hjerget Alorna, stal Kristus have viist sig for ham i en Seraphs Skikkelse og paatrøst ham disse Mærter. F. blev canoniseret af Gregor IX 1228.

Frænde (August Hermann), Stifter af Waisenhuset i Halle, født den 23de Marts 1663 i Lybek, blev 1685 Magister ved Universitetet i Leipzig, hvor han holdt bibelske Forelæsninger for talrige Tilhørere, hvoriblandt mange Ilke-Studerende. Mendens han virkede her, indhente han under et Ophold i Dresden Speiners Raad, og denne billige ganste hans Planer; hans Foredrag udsæde en overordentlig Virkning paa de Studerende, der syntes at blive besjælede af en ny, en Bødens Aand. Da opom Navnet Pietist. F. blev imidlertid af Mænge beskyldt for Sovmod, for Mangel paa Verdum og for Afgigelse fra den rene Lære, hvorfors det theologiske Facultet 1690 udsædte Forbud imod hans Forelæsninger. Efter derpaa i to Aar at have belædt Dialonater ved Augustinerkirken i Erfurt, gik han 1692 til Halle, hvor han først blev Præst i Forskaden Glaucha, derefter tillige Professor, først i de orientalske Sprog, derefter i Theologie, ved det nyoprettede Universitet. Ved sine Prædikener, ved Opbyggelsestimer, ved offentlige Katedisationer skaffede han sig ogsaa her en betydelig Indflydelse hos sin Menighed, og ved lectiones paræneticae stræbte han at lægge de theologiske Studerende paa Hjerte, hvad der hørte til en praktisk Christendom. 1695 aabnede han i Erfurt en til sit Studerereværelse en Fattighuse, som snart blev stærkt besøgt; men da han gjorde den Erfaring, at Hjemmets fabelige Indflydelse tilintetgjorde Skolens Virkning, besluttede han fuldstændig at overtage idetmindste nogle Børns Pleie og Opdragelse; flere fik han anbragte hos velvillige Familier. Men Antallet af de fader- og moderløse Børn, som anmeldtes, blev større og større, saa at F. tilsidst maatte beslutte sig til at bygge et Waisenhuus, hvortil Grundstenen blev lagt den 24de Juli 1698, idet han stode paa, at de forsmædte Pengemidler nok vilde indkomme ved velværdige Gader; hans Haab slog heller ikke fejl, Bidrag indkom fra alle Stænder, saa at den nye Bygning kunde tages i Brug 1701. For Børn af udebygtes

Familier stiftede han i det saakalte Pødagogium en særskilt Opdragelsesanstalt; deraf fremgik den saakalte latinste Skole, og med disse Stiftelser forbandt han den Cansteinfke Bibelsanstalt og et Missionsinstitut for Ostindien, som stod under den danske Regjerings Bestyrelse. Ved praktisk Talent og ved helbige Speculationer med en ny Boghandel og et Apothek blev F. sat istand til at vebeligeholde sine Anstalter uden Regjeringsens Understøttelse. Han stod selv i Spidsen for alle disse Stiftelser til sin Død, den 8de Juni 1727. Derefter overtog hans Søn, **Ottobild F.**, og hans Svigersøn, **Joh. Anastas. Freylinghausen**, Bestyrelsen af de **Frankeste Stiftelser**. Det Eiendommelige ved dem bestaaer i, at de nu, ligesom fra Begyndelsen af, paa et let overflueligt Rum omsatte en Samling af de meest forskjelligartede Skoler, en lille Skolestad, som tæller henved 800 Indboanere. Opdragelsesanstalter staae endnu bestaabig i Forbindelse med Skolerne, og Industrien (Apothek, Boghandel og Bogtrykkeri) hjælper til at indbringe de Pengemidler, som aarlig ere nødvendige (over 250,000 Rbl.). I Skolernes og Opdragelsesanstalternes Organisation er Meget blevet bibeholdt fra Stiftelsestiden, men der er tillige taget de fornødne Hensyn til de Fremstrid, som Skole- og Opdragelsesvæsenet i den nyere Tid har gjort, og F.'s Stiftelse er endnu bestaabig et praktisk Seminarium for Geistlige og Lærere af alle Klasser og nyder en hødbrende Eilid i en vid Omkreds; paa dens Grund blev der den 5te Novbr. 1829 reist F. et Hædersminde. *Sign. Guericke, „A. F. F.“ (Halle 1827).*

Frands (Carl Philip), født den 17de Jan. 1805 i Stesvig, blev 1835 ansat i Generalstabskammeret i Kjøbenhavn, og forestod der indtil 1848 med Dygtighed Hertugdømmernes Lov- og Handelsanliggender. Ved Oprørets Udbrud 1848 søgte han (navnlig paa Mødet i Casino den 20de Marts) ved falkte Forsikringer at berolige den offentlige Mening i Henseende til Slesvigholstenernes Hensigter, og reiste, da det ikke lykkedes ham, den 24de Marts hjemmelig bort. I Høstsen blev han naturligtvis modtaget med Paasjønneise og strax ansat. Som Medlem af Forsamlingen i Frankfurt holdt han sig til dem, der senere dannebe Gothapartiet, og stemte for Antagelsen af Malms-Boabensforstanden med den troløse Bemærkning: „man kunde jo antage dem, forsaavidt som den lod sig udføre“ (en Anviisning, som han og Consorter siden fortrefkelig vidste at følge). I Novbr. blev han Oprørsregjerings Besulbmægtigede hos „Centralmagten“, 1849 var han dens „Finantsminister“ og fra Juni 1850 dens „Udenrigsminister“; efter Oprørets Undertrykkelse blev han (Decbr. 1851) Regjeringspræsident i Coburg.

Frances (Giovanni Battista), kaldet **Cemolei**, italiensk Maler og Kobberskifter, født omtrent 1500, død 1561, var en ivrig Veundrer af Michel Angelo, og studerede og aftegnede en Mængde af hans Arbejder; Penselspringen forsamte han derimod, og drev det dertil ikke vidt i Coloriten. F. har tillige raderet og stultet i Kobber; Bartsch beskriver omtrent 100 Blade.

François de Meusesteau (Nicolas Louis, Greve af), fransk Statsmand og Digter, født

den 17de April 1750 i Lothringen, optraadte tidlig som Digter, blev 1782 Generalprocureur paa St. Domingo, leed ved sin Hjemkomst (1787) Etidbrud og mistede ved denne Leilighed Manuscriptet til et Digt „Roland“, hvilket han betragtede som sit bedste Arbejde, og var derefter ansat i forskjellige Embedsstillinger. I Anledning af et Skuespil, „Pamela“, blev han 1793 fængslet og først efter Robespierres Fald frigiden. 1797 og 1798 var han Indenrigsminister; efter den 18de Brumaire gjorde Napoleon ham efterpaanden til Senator, Greve o. s. v.; 1814 tral han sig ganske tilbage fra det offentlige Liv og døde den 10de Jan. 1828.

Franefer, Stad i den hollandske Provinds Friesland, ved en Kanal, der forbinder Leeuwarden og Hartingen, har store Teglblanderier. Fra 1585 til 1811 havde F. et Universitet, istedetfor hvilket her nu er et „Athenæum“. 5,600 Indb.

Frangipani er Navnet paa en adelig romersk Slægt, af hvis Medlemmer flere som Consulere stode i Spidsen for Staten; den hørte i Almindelighed til Ghikellinernes Parti og laae for det Meste i Strid med Paverne. **Cencio F.** overfaldt og mishandlede 1118 den efter Papsal II's Død valgte Pave Gelasius II paa det Voldsomste, understøttet af Keiser Henric V. **Giovanni F.** tog 1268 Konrabin af Hohenstaufen tilfange og udeleverede ham til hans blodgjerrige Hjender. — Blandt Eidelinierne af denne Familie var en kroatisk, af hvilken **Johan F.** 1390 af Keiser Sigismund blev udnævnt til Ban i Kroatien, Dalmatien og Slavonien, **Christoph F.** understøttede Johan Zapolya som ungarsk Kronpræsident og faldt ved Besæringen af Warasdin, **Frants Christoph F.** tog Deel i Trinz's Sammenbørgelser og blev 1671 halshugget.

Frank (Johan Peter), født den 19de Mai 1745 i Notalben i Baden, var en af det forrige Aarhundredes meest udmærkede Læger, der bar udsøvet en stor Indflydelse paa sin Tids Videnskab, og opnaaede en fremragende Plads baade som Læge og som Lærer. Han var først Professor i Göttingen, derpaa i Pavia, blev (1795—1804) Director for „Allg. Krankenhaus“ i Wien, kom senere til Wilna, og blev Keiser Alexanders Fiolæge i Petersborg, men vendte 1808 tilbage til Wien, hvor han døde den 24de April 1821. Han har efterladt sig en stor Mængde Skrifter, hvoriblandt nævnes: hans klassiske Værk „*Essen einer vollstændig. medic. Polizei*“, udbragte af hans efterladte Haandskrifter ved Voigt (1—4 Bd., 1784—88; 5 Bd., 1813; 6 Bd. i 3 Afd., 1817—19; 1ste Supplementbind 1812; 2det og 3die Supplementbind 1825—27); hans latinste ei fuldførte Værk „*Behandlung der Krankheiten des Menschen*“ (6 Bd., 1792—1821; 3die Afd. under Titlen „*Specielle Pathologie und Therapie*“, 2 Bd., 1840—41). „*Opuscula posthuma*“ udgaves 1824 i Wien af hans Søn. — **Johann F.**, Søn af den Foregaaende, født 1771 i Rastatt, var fra 1804—26 Professor i Wilna, men blev paa Grund af en Zienhygdom nødt til at trække sig tilbage, og levede ved Como til sin Død den 14de Decbr. 1842. Han var en Tilhænger af den Brown'ske Lære, og stree i denne Retning afskillige Skrifter, navnlig „*Grundriss der Pathologie nach den Gesetzen*“

der Erregungstheorie" (1803), samt „Præxeos medicæ universæ præcepta" (3 D., 1826—41).

Frank (Sebastian), en af Reformationstidens Sværmeraanbder, født omtrent 1500 i Donauwörth, anvendte sin Ungdom til at stasse sig en grundig Lærdom, og omsattede da Luthers Reformation med stor Æver; men paa Grund af sine mystiske og pantheistiske Ansuelser kom han inart i bellig Strid med Reformatorerne, hvorpaa han sluttede sig til Gjenløberne og overtog et Bogtrykkeri i Basel, hvor han døde 1545. Hans talrige Skrifter udmærkte sig ved et kraftigt, livligt og folkeligt Sprog; blandt disse ere „Chronica" (1531), et af de første Skrifter, som behandler Verdenshistorien i det tydske Sprog; „Chronica des ganzen deutschen Landes" (1539); „Weltbuch" (1534), en af de tidligste Jordbeskrivelser; „Sprüchwörter" (1521 og 1831). Desuden skrev han polemiske og theologiske Værker.

Frank (Sigismund), tydsk Glasmaler, født 1769 i Nürnberg, har den store Fortjeneste, at have gjenoplivet den Kunst at frembringe Glasmaalier, og senere udbødet og forbedret den tekniske Fremgangsmaade. En Mængde Glasmaalier, navnlig i Tybskland, men ogsaa i England, vidne om hans Dygtighed.

Franken heed i Middelalderen og kaldes endnu ofte Egnen omkring Floderne Main og den nedre Neckar, som længe udgjorde et Hertugdømme, hvis Besiddere ved Konrad I (911—15) og siden (1024—1125) beslektede den tydske Keiserkrone. Hertugdømmet forindstleedes ved Errettelse af store geistlige Stiftelser og mindre leivnænbige Herrskaber o. s. v. (Bispedømmerne Würzburg, Fulda og Bamberg, Borgerskabet Nürnberg, Grevskaberne Hennegau, Hohenlohe o. fl.). Under Keiser Maximilian dannedes den frankiske Kreds af de nævnte Districter tilligemed Baireuth og Ansbach m. M. Det Meste af det gamle F. udgjør nu Kredene Ober-, Nælle- og Nedre-F. i det nordlige Baiern.

Frankenan (Maximus), dansk Læge og Digter, født den 6te Januar 1767 i Kjøbenhavn, blev efter et Opbold i Göttingen og Wien 1797 Doctor medicinæ, 1799—1803 Landphysicus i Arendal og 1810 Meibicus ved Hospitalet i Slagelse. Han døde den 12te Octbr. 1814. Som lægevidenskabelig Forfatter synes han i Forhold til sin Tid ualmindelig stærkt at have fremhøvet Myten af en almindelig Sygdomme. F. udgav „Sundheds- og Morfskabslærebog" (1805—7, 6 B.) og Forts. „Ny Sundheds- og Morfskabslærebog" (1808—9, 11 B.). F.'s Digte besidde vel ikke noget betydeligt poetisk Værd, og skjæmmes ofte ved trivielle Udtryk, matte Billeder og kolde Reflexerioner; men blandt hans Viser og Selskabsfange, der i sin Tid vare meget udbredte, vil man finde flere, der tiltale ved deres Fiolighed, muntre Læne og Hjælpelse for det Gode i Livet, ligesom den elskeligste Tone, hvori de fleste ere fremte, samt Opmærksomhed overalt. De anbefale sig desuden ved et correct Sprog og en let Verificcation. Kort efter hans Død udlom hans samlede Digte i et Udvælg, som han selv havde besørgt.

Frankenberg, 1) Stad i Kongeriget Sachsen, har Rattuntrykkerier, Silke- og Bomulds-

manufacturer, Blegierier og Farverier. 7,200 Indb. 2) Stad i Kurfyrstendømmet Hessen, har Klædefabrikker og Garverier. 3,500 Indb.

Frankenberg (Johan Henrik, Greve af), Erkebiskop af Mecheln og den belgiske Geistlighedens Primas, spillede en meget vigtig Rolle som Forkæmper for den katolske Kirke i Belgien imod Keiser Joseph II's Reformationsforsøg. Han blev født 1726 i Großlogau i Schlesien, blev 1759 udnævnt til Erkebiskop af Mecheln og kort efter Medlem af det belgiske Statsraad. Pave Pius VI udnævnte ham 1778 til Cardinal; saa Aar efter stod F. i Spidsen for den bestigtede Opposition imod Keiserens kirkelige Reformers. Den herved fremkaldte opbudsede Stemning i Folket forsøgedes ved de revolutionære Optrin i Nabolandet Frankrig; en Opstand brød løs, og Belgien blev et Bytte for den franske Revolution, hvis Fremgangsmaade imod Kirken var endnu radikalere end Joseph II's. F. gjorde ogsaa nu modig Modstand og blev derfor 1797 af Nationalconventet dømt til Deportation. Han døde i Breba den 11te Juni 1804.

Frankenhausen, Stad i Fyrstendømmet Schwarzburg-Rudolstadt, har Handel især med Ulv. I Nærheden er et Saltværk med et Soolbad. 5,500 Indb. Ved F. blev Th. Münzer og hans Bønderøyer slagen den 15de Mai 1525.

Frankenstein, Stad i den preussiske Provinds Schlesien, har endeel Fabrikker og Kornhandel. 6,000 Indb.

Frankenthal, Stad i Rhinbaiern, har endeel Metallfabrikker og Handel med Træ. 5,500 Indb.

Frankenwald kaldes den nordvestlige Green af Fichtelbjergene (i den bayerske Kreds Tyres-Franken), som forbindes disse med Thüringerwald.

Franker kaldtes i de første Aarhundreder e. Chr. en Forening af tydske Folkstammer, der tidligere forekomme under Navnene Sigambrer (rimeligvis Stammefolket, som efter Floren Dødel skal have antaget Navnet „Saxierne"), Bructer, Chamaver, Chattuarier, Chatter eller Ratter, Ampsivarier o. s. v. og samtlige boede N. for Alemannerne paa begge Sider af Rhinen, fra Floden Lippe indtil Rhinens Munding, altsaa i det nordvestlige Tybskland og i Holland. Navnet antages i Almindelighed at være en Fælledsbenævnelse = Frie (franc); Andre ulede det af wrang o: vilb. Deres Sprog stod efter Grimm midt imellem det sachske og det alemanniske; deres riendommelige Daaben var Stridsørgen („Francica"). I Begyndelsen af det 5te Aarh. boede de sachske F. i Batavien (Holland) og udbredte sig derfra over Hennegau og Artois indtil Somme, de ripuariske F. („Bredde-F.", af ripa o: Flodbred) paa begge Sider af Nederhain (fra Köln af, indtil Ruhr og Schelde mod D. og B.). Som den første Konge i det frankiske Rige nævner man Chararmond, hvis Søn Chlodio synes at have behersket daade de sachske og de ripuariske F. Ved hans Død (450) blev hans aldre Søn Mervig, lat. Merovæus, Hersker over hine, en yngre Broder over disse; ved Attila's Indfald (451) stod Mervig paa Attila's Broderen paa Romernes Side. Mervigs Efter-

Kommere kaldtes efter ham (ifølge Andres Mening efter Merwe, som er et Navn paa en Deel af Floben Maas efter dens Forening med Waal), Merovingerne. Af disse er Chlobevig (Søn af Mervigs Søn Chiberich) den egentlige Stifter af det frankiske Rige, f. Chlobevig; hans Erobring af Gallien medførte efterhaanden en Forandring i Frankernes gamle frie, folkelige Forfatning ved Opløstningen af Lehnsvæsenet (f. d. A.). Ved Chlobevigs Død (511) opstod Delinger mellem hans Sønner, og Afvikelsen mellem Rigets østlige Deel, Austrasien, og dets vestlige Deel, Neustrien, traadte tidlig frem. Dog udbibedes Frankernes Besiddelser ved Untertvingelsen af Burgunderne, Lühringerne og siden Baiern. Chlotar I (558—61) forenede igjen hele Riget for en kort Tid; under hans Sønner førtes grufomme Familie- og Borgerkrige, f. Brunehild. Chlotar II samlede atter (613) Riget for en kort Tid. Men ved Siden af de svage merovingiske Konger opstod efterhaanden en ny og stærkere Magthaver i den saakaldte Major Domus eller Comes Domus regis, „Hausmeyer“ (Husfoged). Denne var oprindelig Dverbestyrer af det kongelige Palads og Krongods samt Befalingsmand for det af Lehnsmændene og de Store lillede Krigsmandskab, altsaa den Første blandt de kongelige Vasaller og Tjenstmænd. Da nu efterhaanden alt Land blev uddeelt som Lehn til disse, og de („die Getreuen“, Ministeriales) udgjorde den eneste politiske Magt ved Siden af Kongernes (hvilkens her, som i andre germaniske Stater, forhen den af alle frie beskaende Følgeforsamling havde daanet), saa blev denne Major Domus som Repræsentant for Lehnsmændene og de Store magtigere end Kongen selv, og tilred sig efterhaanden al Myndigheden i Staten (sln. Verb., „Geschichte der merovingischen Hausmeier“, 1819). Den første Major Domus og Regent i alle 3 bayernde frankiske Riger, Austrasien, Neustrien og Burgund, var Pipin af Heristal, som under Titel af „Frankernes Hertug og Første“ regjerede hele Landet (687—714), imedens de merovingiske Konger havde den tomme Titel. Det Samme var Tilfældet under Pipins Søn Carl Martel (714—41, f. d. A.) og dennes Søn Pipin den Lille, som 752 antog Kongenavnet og stiftede Carolingernes Dynastie (f. d. A.). Under Pipins Søn Carl den Store (f. d. A.) udbibedes det frankiske Monarchie saaledes, at dets Grændser vare som N. Nordsjøen og Eideren, mod W. Elben, Saale, Schmerwald, Rheiß, Drau og Sau, mod S. Nebretalien og Ebro. Om dets følgende Stjebne f. Carolingerne; fra Forsigtet i Verdun (843) opløste det sig i tre Hoveddele (foruden mindre Stykker), Frankrig, Italien og Lybskland, til hvis Historie vi fra den Tid henvise. I Frankrig smeltede sig sammen med de ældre Beboere til det frankiske Folk; i Lybskland beholdt længe (og endnu i daglig Tale) Beboerne af Franken (f. d. A.) Navnet Franker.

Frankfurt am Main, en af de 4 Fristæder i Lybskland, ligger paa den høire Bred af Flosden Main og forbindes ved en 940 f. lang Stenbro med den til f. hørende Forstad Sachsenhausen paa den anden Side af Flo-

den. Den har i sin ældre Deel mange snævre og krumme Gader med gammelbuds og tildeels i en barok Stil opførte Huse, men nogle Dele af den have smukke Gader og Torve med prægtige Bygninger. Fæstningsværkerne ere nu forvandlede til Spaderegange. Iblant de katolske Kirker udmærke sig Domkirken (St. Bartholomæuskirken) fra det 13de Aarh., iblandt de lutherske St. Paulskirken (aaonet 1833), som er bleven mærkelig ved Forparlamentets og den tydske Nationalsamlings Møder her 1848—49. Andre mærkelige Bygninger ere: Raabhujet „der Römer“, i hvilket findes „Keiserjalen“ (hvor Keiservalget i gamle Dage foregik), og Arkivet (hvor Keiser Carl IV's gyldne Bulle fra 1356 gjemmes); det Thurn-Taxiske Palads, hvor Forbunds dagens Møder holdes; Sufet Braunsfeld, hvis Gaard tjener til Værk, o. fl. — f. har en Mængde Selskaber, Foreninger, Samlinger og Anstalter for Kunst og Videnskab, blandt hvilke vi nævne et offentligt Bibliothek med Myntkabinet o. s. v., en zoologisk Have o. m. M. Stadens Industri er betydelig; her fabrikeres især Bomuldstøier, Gulds- og Sølvvarer, Bogtrykkerværte og -typer, fysikiske Instrumenter, Bogne, Gemisse Præparater, Tobak, Eddike, Brændevin og Most. Af langt større Betydning er Handelen, som befodres ved 2 aarlige Messer; dens vigtigste Green er Fengehandelen, Stadens Børs- og Bankierforretninger ere af et overmaade stort Omfang (Familien Rothschild har sit Hovedsæde her). f. er et Hovedpunkt i det europæiske Jernbanenet, og en meget stor Mængde Fremmede (over 130,000 aarligt) besøge Staden. 66,000 Indb.

f. menes at være anlagt under Carl den Store (efter Andre allerede i det 5te Aarh.; Navnet kommer af „Furth“, et grundet Sted, Dvergangssted i et Vand, og betyder altsaa „Frankernes Dvergangssted over Main“). Carl anlagde 794 her en fast Plads, da han drog til et Hovedtog mod Sachserne, og lod siden endee af disse, som han havde gjort til Fanger, nedbrænte sig i Sachsenhausen ligeoverfor. Ludvig den Tydske gjorde 843 f. til sin Hovedstad. Ved Afholelsen af flere Rigsdage, ved Kongevalgets Henlæggelse hertil og ved sin gunstige Veligheden for Industri og Handel blev f. snart en anseelig Stad, og fra 1257 blev den en selvstændig Rigsstad indtil 1806, da Napoleon af f. tilligemed Hanau, Fulda og Aschaffenburg med tilhørende Districter bandede Storbærgdommet f. (95 □ M. med 300,000 Indb.). Ved Wienerkongressen 1815 blev f. en Fristad, som tilligemed sit District (1½ □ M. med 10,000 Indb.) udgjør en Fristat med demokratisk Regjeringsform. I Spisfen for Bestyrelsen staaer et Senat af 21 ved indirekte Valg paa Livstid valgte Medlemmer, af hvis Midte aarlig vælges 2 Borgemeister; den lovgivende Forsamling bestaaer af 88 Medlemmer (valgte ved indirekte Valg for 1 Aar). Statsindtægterne ere henved 1½ Mill. Rbl., Statsgjelden c. 4½ Mill. Rbl. foruden henved 5 Mill. Jernbanegjeld). f.'s Contingent til Forbunds-hæren er c. 800 Mand. — Sln. Krug, „Hist-topogr. Beschreibung von f.“

Maal og Vægt i f. 1) Rengemaal. 1 fod (Fuß, Schuh eller Werkschuh) à 12 Tommer

(Zoll) à 12 Linier er 126½ Pariser Linier = 0,9066 danske Fod. 1 Alen (Elle) er 242,616 Par. Linier = 0,8719 danske Alen. Men en Prabant Alen er i F. 309,953 Par. Linier = 1,1133 danske Alen. 1 Stab er 1,182 franste Metres = 3,766 danske Fod. — 1 Klafter er 6 Fod; 1 Feldbruthe er 12½ Fod = 11,339 danske Fod og deles i 10 Feldschuß à 10 Zoll à 10 Linien. 1 Walbruthe er 4,31076 franste Metres = 14,372 danske Fod og deles enten i 16 Dele eller i 10 Zehntelrutthen eller Waldschuß à 12 Zoll à 10 Linien. — 2) Stademaal. 1 Morgen eller Feldmorgen à 4 Viertel er 160 □ Feldbrutthen = 5140 danske □ Alen eller 2,927 Sjepper Land. 1 Hufe eller Hufe Landes er 30 Morgen = 6,422 danske Lønder Land. — 1 Waldmorgen à 4 Viertel er 160 □ Waldbrutthen = 4,721 danske Sjepper Land. — 3) Rummaal. a. Korn. 1 Malter à 4 Simmer à 4 Sechter à 4 Gescheid à 4 Viertelgescheid er 14,722 franste Litres = 6,597 danske Sjepper. — b. Flydende Væser. Maalene i den større Handel kaldes Altmaal, i Detailhandelen Jungmaal. α) 1 Stükfass = 8 Ohm, 1 Fuder = 6 Ohm, 1 Orghost = 1½ Ohm; 1 Ohm er 20 Viertel à 4 alte Maas à 4 alte Schoppen; 1 alte Maas er 1,792634 franste Litres = 1,823 danske Potter, altsaa 1 Ohm = 148,44 Potter. β) 1 junge Maas à 4 Schoppen er 1,53212 Litres = 1,616 danske Potter. — 4) Vægt. 1 Centner à 108 Ffund à 32 Loth à 4 Oventen var hidtil 50,5138 Kilogram = 101,02 danske Pund, altsaa 1 Pfund = 467,711 Gram = 0,9224 danske Pund. — 1 schweres Pfund var 1½ af ovennævnte Centner = 1,0103 danske Pund. 1 Schiffsfund var 3 Centner = 324 Pfund; 1 Tonne = 20 Centner; 1 Last = 2 Tonnen. Men fra 1ste Juli 1858 er det tydske Lothpund indført, som er ½ Kilogram og = det danske Pund. Det deles i 32 Loth à 4 Ovinte à 4 Nichtspennige. Tillige benyttedes en Decimalinddeling. 1 Centner er 100 Pfund, 1 Last 4000 Pfund. — Den kønste Mark for Guld og Sølv er her 233,8555 Gram og deles, for Guld i 24 Karat à 12 Grän, for Sølv i 16 Loth à 18 Grän. — Medicinalpundet er 350,783 Gram og deles paa sædvanlig Maade (s. Medicinalvægt).

Münt i F. Fra 1837 indtil 1ste Mai 1857 regnedes her efter den saakaldte 24½ Gylbensfod eller efter Gylben saaledes udmyntede, at 1 kønste Mark siint Sølv udbragte 24½ Gylben à 60 Kreuzer à 4 Keller eller Pfenninge, hvorved Værdien af 1 Gylben blev = 4 Mk. 8,3 f dansk Km. 1 Reichsthaler var = 1½ Gylben à 15 Bagen à 1½ Kaisergröschén à 3 Kreuzer à 4 Keller. Efter 1ste Mai 1857 er ifølge en Overenskomst imellem samtlige tydske Stater en eensformig Myntfod indført over hele Tybtsland, hvorved Myntfoden for F. er bleven saaledes forandret, at af 1 Myntpund (= det danske Haubelskund) udbræges 52½ Gylben med den samme Underafdeling som tidligere. Dermed er en Gylben bleven en Ubetydelighed mindre, saa at den dog kan regnes lig den gamle, det forfjellen kun er ½ f Km. 1½ frankfurter Gylben bliver saaledes = 1½ ny østerrigt Gylben = 1 ny preussisk Thaler.

Frankfurt an der Oder, Stab i den preussiske Provinds Brandenburg, paa Oder's venstre Bred, omgivet af Mure og Grave, har Steen- og Tobaks-, Strømper-, Handls- og Sulfersfabriker og betydelig Handel, som befordres ved 3 aarlige Messer. 32,000 Indb.

Frankfurter-Attentatet kaldes man et ubesindigt og taabeligt Forsøg, som nogle exalterede unge Mennener den 3die April 1833 gjorde paa at bemægtige sig Staden Frankfurt a. M., sprænge Forbundsbaagen, oprette en provisorisk Regjering for Tybtsland o. s. v. To bevæbnede Hobe, hver paa 30–35 Personer (Studenten, Eventyrere o. besl.), overfaldt Hovedvagten, men bleve snart overmandede og afbrødre af Militærmagten; 70–80 Bønder fra Omegnen, der drog mod Staden (man havde regnet paa en langt større Understøttelse), forbandt snart igjen. Af de 16 Arresterede udkom efterhaanden 9, de Øvrige førtes til Mainz og fik 1838 Lov til at gaae til Amerika. En Præst (Weidig) brægte sig selv i Fængslet.

Franktiske Kredts, s. Franen.

Franktiske Rige og Monarchie, s. Franer.

Frankl (Ludvig August), tybtsk Digter, født den 3die Febr. 1810 i Graft i Bøhmen af en israelitisk Familie, nu Professor i Æsthetik i Wien, har gjort sig bekendt ved Ballader („Fabsburgerlied“, en kronologisk ordnet Samling), episke og lyriske Digte (deriblandt et Epos „Don Juan d'Alfira“, 1846), ved Oversættelser af serviske Nationalange („Gusle“, 1852), o. M.

Franklin (Benjamin), berømt amerikansk Statsmand og Fysiker, født den 17de Jan. 1706 paa en til Staden Boston hørende Ø, lærte i 12 Aar Bogtrykkeriet hos sin Halvbroder Jakob F., som mere end een Gang i temmelig ubetydelige Anleebninger behandlede ham med Haarhed. Her fandt imidlertid den unge F. nogen Leilighed til at tilfredsstille sin Læselyst (for at spare Penge til Bøger afholdt han sig fra Kjøbputer o. s. v.), og begyndte uden sin Broders Videnne at skrive Artikler i et af denne udgivet Blad; da han læste Alt, hvad han kunde faae fat paa, kaldt oglaa Strifter som Shaftesbury's o. besl. i hans Hænder, hvilke for en Tid førte ham bort fra kristelig Tro og fastede ham i Armene paa Aarhundredets ufrugtbare Philosophie og „Fornuftreligion“. Omfider forlod F. Broderen, arbejdede under trykkelige Kaar i nogen Tid i Philadelphia og begav sig (1724) til London, hvor han i 1½ Aar uddannede sig som Typograph og fortsatte sine Studier navnlig af Sprog og af Fysik. Kort efter sin Hjemkomst til Philadelphia (1726) anlagde han (1 28) et eget Bogtrykkeri og udvirkede fra den Tid en omfattende Virksomhed ved Udgivelsen af Blade, Almanaker o. besl., som Colonierne hidtil savnede, ved Stiftelsen af et Bibliotek, et alademisk Selskab, et Hospital o. M., og ved at sætte sig i Spidsen for Iværksettelsen af en Mængde nyttige og vælgjørende Foranstaltninger og Indretninger. Hans Flid og Iarvelighed sørgede hans Formue, og hans fortræffelige Charakter gjorde ham almindelig æret og elsket. Efterhaanden aabnede der sig for F. en videre Virkekræds. Han blev 1751 Medlem af Colonialforamlingen i Pennsylvania;

1756 viste han stor Kraft og Virksomhed ved at bevirke Oprøttelsen af en frivillig Militz og ved med den at beskytte Colonierne imod de Wilbes Angreb. I Anledning af Stridigheder mellem Forsamlingen og Gouverneuren blev F. 1757 sendt til England, hvor Universteter og lærde Selskaber lappedes om at hælde ham. Han kom tilbage 1762, og blev af den engelske Regering, der ønskede at vinde for sig en saa indflydelsesrig Mand, udnævnt til Generalpostmester i alle Colonierne. Dette naaede den imidlertid slet ikke. Stridighederne imellem Colonierne og England antog nu en stedse alvorligere Charakter (s. de nordamerikanske Fristaters Historie), og F. blev atter 1767, da Regeringen kaldte familtige Provindser Agenter til sig for at forhandle med den, sendt til London. Her talte han med Varne og Frimodigheder Colonierne's Sag og mistede derfor hiint Embede. 1775 kom han tilbage til Philadelphia, og gif først 1776 som hemmelig Underhandler til Paris, hvor han 2 Aar efter, da Ludvig XVI formelig havde anerkendt de 13 forenede Staters Uafhængighed, optraaede som disses befuldmægtigede Minister; den simple, ærverdige Dling var Dagens Selt ved det glimrende franske Hof (Turgot strev om ham det latinste Vers „Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis“, o: han har frarevet Himlen Lynet og Tyrannerne Sceptrer), og den offentlige Stemme i Frankrig greb med Begeistring Fristaternes Sag. Den 20de Jan. understrev han med de engelske Commissaires Fredspræliminairerne, og vendte 1785 tilbage til sit Fædreland, hvor han blev modtagen med Begeistring og blev Præsident for Staten Pennsylvania. 1787 var han endnu Medlem af Congressen, som definitivt ordnede Forbundsregieringen, men hans Helbred var dengang meget svækket, og han døde den 17de April 1790. F.'s samlede Skrifter tilligemed en Biographie ere ubdigne af hans Sønnesøn i 2 Bd. (1817—18), men fuldstændigst af S. Sparks (1840, 10 Bd.); hans Bog „Den gamle Henriks Ordsprog eller den gode Richards Visdom“ ere i Indhold og Form et Mønster paa en Folkebog. — Som Pbhifter bestjæftigede F. sig meest med Undersøgelser af Electriciteten, for hvilken han opstillede en egen Theorie. Hans største Fortjeneste af Naturvidenskabten var den, at han paaviste, at Lynilden var en elektrisk Gnist (s. Drage) og opfandt Lynaflederen, som i mindre kolde Lande, hvor Tordenveiret er langt heftigere end her, er nødvendig til at flikke hve Bygninger. Han paaviste ogsaa ved Forsøg, at Llie, som gydes paa Vand, dæmper Bølgerne deri.

Franklin (Sir John), engelsk Søfarer og Opbager, født 1786 i Lincolnshire, traabte allerede 1800 som Midshipman i Søtjenesten, og commanderede 1818 en Brig ved Capitain Duchan's Nordpolerexpedition, som efter et mislykket Forsøg paa at finde „Nordvestpassagen“ med stor Nød naaede til Spitzbergen og derfra til England. Aaret efter erholdt han det Hærs, at foretage en Landreise til Amerikas Nordkyst og der møde Parry, som skulde komme fra N. tilsees. Forsynet med lette Vaade o. best. naaede F. med store Besværigheder, som Kul-

den og Mangel paa Levnetsmidler forarsagede, Mundingen af Kobberminefoden og gif derfra med Halbdelen af Karabanen (de Øvrige vare vendte hjem) langs med Kysten indtil Cap Turagain (68° n. Br., 91° v. L.), hvorfra han formeddelt Mangel paa alle Fornødenheder maatte gaae tilbage og efter en skrækelig Kamp med Hungersnød og alle mulige Farer og Besværigheder (en Kamp, som kostede flere af Selskabet Livet) kom tilbage til England (1822), hvor han blev udnævnt til Capitain. Paa en ny Landreise (1825—27) undersøgte F. Kysten imellem Madagascar og Kobberminefoden, men maatte formeddelt den fremrykkede Aarstid vende tilbage (han naaede til 70° 30' n. Br. og c. 130° v. L.); paa Hjemveien var han ofte i Fare for at blive dræbt af Eskimoerne. Georg IV udnævnte F. til Ridder, og 1835 blev han Gouverneur over Van Diemens Land. Herfra blev han 1843 kaldet til England for at foretage en ny Nordpolerexpedition. Han gif da med de to Skibe „Terror“ og „Terror“, paa hvilke allerede Capt. Ross havde gjort en Reise til de arktiske Egn, den 19de Mai 1845 under Seil; Skibene commanderedes af to erfarne Sømænd (Crozier og Fitz-James); Toget bestod af 136 Personer. Den 20de Juli møbte Skibet „Entreprise“ F., styrende mod Melvillebugten, den 26de saae en Capitain Danner Skibene, omtrent under 77° n. Br., omgivne af Is. Siden har man intet Sikker erfaret om de Reisendes Skiebne. Fra 1848 udjendtes flere Tog for at opsøge og fresse dem, men Ingen kunde erfare Noget om dem, og Regeringen opgav derfor at gjøre flere Forsøg, da en Dereche, dat. Repulsebay, den 29de Juli 1854, fra Dr. John Rae, Anfører for en af Hudsonsbugtcompagniet afsendt Expedition, bragte en rigtignot sørgelig og usikker, men dog i sig selv trolig Medbring om et Spor af de Forsuikkede. Dr. Rae berettede at have truffet paa nogle Eskimoere, som fortalte, at de 4 Aar tidligere (altsaa 1850) havde seet en Troop af omtrent 40 Hvide, som slæbte en Raad efter sig og bade om Levnetsmidler; at de siden, ikke langt fra en Fjod (formodentlig „den store Fiskefjod“) havde seet Ligene af 30 Personer paa Fastlandet og 5 paa en Ø, blandt hvilke sidste En saae ud til at have været Officer, og at der saaes Spor af, at de havde lidt rædsom Hungersnød. Dr. Rae tilføiede, at han ogsaa disse Eskimoere havde seet Brudstøkker af Silkeletter, Instrumenter o. best. samt Knive og Gasser o. s. v., som vare mærkede med Rejsebeskrivelsesbogstaverne til Officerens Navne, der vare med paa Toget, endelig et Væger med F.'s Navn paa. Endelig har (Septbr. 1859) en fra Polarhavet tilbagevendt engelsk Skibscapitain meddeelt, at han paa Nordvestkysten af Kong Williams Ø er kommen i Besiddelse af et af Capitainerne Crozier og Fitz-James undertegnet Memorandum, dat. d. 25de April 1848, efter hvilket F. allerede var død d. 11te Juni 1847 og Raadsfabet, 105 i Tallet, var bragt mod Fiskefjoden.

Franklins Røgerer eller Pulvsammeren er et blyt Glasvær, som ved begge Enden er udblaet til Kugler. Det indeholder noget Sinaand og er gjort lufttomt ved Røgning. Holder man den ene Kugle i Haanden, vil Røgten drives over i den anden og der komme til at

loge, da Luftstrøket, som ellers vanskeliggjør Kogningen, ikke virker paa Vandsten.

Franklins Table, s. Redning, elektrisk.

Frantrig, et Keiserdømme i Vesteuropa, ligger mellem 42° 21' og 51° 5' n. Br. og mellem 12° 51' og 25° 50' ø. L., omgivet mod N. af Belgien, mod W. af Tydskland (fra hvilket det skilles ved Rhinen), Schweiz og Italien (resp. Jura og Peshalperne ligg paa Grændsen), mod S. af Middelhavet og Spanien (imellem begge Landene ligg Pyrenæerne), mod W. af Atlanterhavet og detts Dele (den hispanjiske Bugt og Kazalen); det udgjør 9,504 □ M. (Corsica regnes her ikke med). Den største Længde fra N. til S. er 131 M., den største Bredde 126 M.

A. Naturlig Befaaelse, Klima og Producter.

Æs Kystfang er omtrent 430 M. (deraf 50 M. ved Middelhavet). Af Havbugterne ere Poen-, Bourgneuf-, Norriban-, Douarnenez- og Breizbugten de betydeligste, af Halsørerne Bretagne og den normanniske Hals eller Cotentin. — Kysten er længst mod N. indtil Somme's Runding lav og sandet, derfra indtil Seine bestaaer den af steile Strænder; S. B. for Seine er den igjen sandet, og foran den ligger en Række lave Klipper (Calvados). Paa den normanniske Hals er Kysten klippesul og indskrænk, i Bretagne for det Meste lighed; derfra mod S. bliver den atter flad, paa mange Steeder omgivet af Düner. Af Middelhavskysten er den vestlige Deel lav og for det Meste morafsig, noget E. for Rhone bliver den høi og omgivet af Smaaser. — Fj. er deels Lavland, deels Bjergland; Grændsen imellem begge kan omtrentlig betegnes ved en Linie fra Maasfloden, der hvor den forlader F., over Troyes ved Seine indtil Allier's og Loire's Sammenløb, og derfra over rimoges ved Tyre=Vienna til Toulouse ved Garonne. B. for denne Linie findes kun Valler som lave Sidegrene af de østlige Bjerglande. Lavlandet indbefatter altsaa den nordlige og vestlige Deel, hvor det kun afbrødes ved Bretagne's lave Bjergland (s. d. N.). Landet ved Seine og dens Bifloder er i det Hele bølgeformigt, frugtbart og godt dyrket (sfn. Artt. Champagne, Isle de France, Normandie o. s. v.); ved Loire findes baade overmaade frugtbare og velbevandede Landskaber (Touraine, Bourbonnais, Maine, Anjou) og tørre, skarpe Egne; nærmere mod Havet er der sumpige Strækninger eller flade Egne, der gjennemflæres af Grøfter og Søer eller opfyldes af Krat (Vendee). Længere mod S. (Guienne og Gasconne) er Landet fladt, ved Kysten er der udstrakte Heider med Sandtitter og Brakvandsøer (les Landes). — Bjerglandet kan deels i 2 Hoveddele, Høifrantrig eller de indre Bjergstrækninger, som blot tilhøre F., og Grændsbjergene. Hoveddelen af hiint (hvis høieste Punct er 6,000 F.) er Sevennerne, som B. for Rhône- og Saônebaleen strække sig fra S. (hvor de kaldes Vogerebjergene) og ved den Indsænkning, som er benyttet til den langueste Kanal, skilles fra Pyrenæernes Høiland) til N. og N. O., og fra hvilke mod N. udgaar Forez; Bjergene, mod W. Auvergne; Bjergene. Sevennerne begrænses mod N. af en Indsænkning, efter hvilken følger Côte d'Or (1,800 F.) med Seine's Kilder, derpaa N. for en ny Indsænkning Langres Plateau med

Marne's, Maas's og Saône's Kilder, og endelig, i nogen Afstand fra Rhinen, Vogere (les Vosges, indtil 4,400 F.). Af Grændsbjergene ligg længst mod N. Ardennerne, mod W. Jura (indtil 5,500 F.), der kun ved Rhône's smalle Leie adskilles fra Alperne, som her ere over 12,000 F. høie, i F. baaer de to Bjerglandskaber Dauphiné og Provence og mod S. begrænses af Rhôneletten; mod S. ligg Pyrenæerne (paa fransk Side over 10,000 F. høie), hvis Sidegrene opfyldte Landet indtil Garonne og den langueste Kanals Indsænkning. Det Nærmere om disse Bjerge maa eftersees ved de paagjældende Artt. — Floderne i F. løbe, med Undtagelse af Rhône (der kommer fra Schweiz, optager Saône med Doubs, Durance, Drôme og Isère og falder i Middelhavet), alle mod N. og W. De vigtigste ere: Garonne, som optager Tarn, Lot og Dordogne og under Navn af Gironde falder i den hispanjiske Bugt; Loire, som optager fra venstre Side Allier, Cher, Indre og Bienna, fra højre Side Mayenne med Sarthe; Seine, som optager fra venstre Side Yonne, fra højre Side Aube, Marne, Dife og Aisne; Kystfloder ere Var, Aour, Charente og Somme. Desuden faaer F. ved Floderne Schelde, Maas, Mosel og Rhin i Forbindelse med Belgien og Tydskland. F.s Floder ere meget vandrige og derfor seilbare, og denke naturlige Vandrigdom er forsøgt og gjort end betydningsfuldere for den indre Samfundsel ved en stor Mængde Kanaler, som forbinde Floderne indbyrdes og med Havet. Den største er den langueste eller Sydkanalen (over 30 M. lang), som gaer fra Toulouse ved Garonne til Middelhavet (ved Cette); St. Quentin-R. (12 M.) forbinder Seine, ved Hjælp af Dife, med Schelde og Somme; Orleans- og Briare-R. forbinder Seine med Loire, Burgund-R. (32 M.) Seine med Saône; Rhône og Saône forbindes ved Doubs-R. med Rhinen og ved Central-R. (16 M.) med Loire. F.s naturlige Vandveie have en Længde af 1,100 M., Kanalerne af over 600 M., saa at man paa en Strækning af 1,700 M. kan seile i F.s Indre deels paa de over det hele Land sig bugtende og forgrenende Floder, deels paa Kanalerne.

F.s Klima er tempereret, men ikke libet forskjelligt efter Landets Natur og Beliggenhed. Vaade mod N. og mod S. have de østlige Egne et mere continentalt Klima end de vestlige, og Vinteren er der forholdsvis temmelig streng, men Sommeren varm. Landet omkring Gironde har en meget mild Vinter, i Rhônebaleen derimod kan Kulden være streng. Kystlandet ved Middelhavet har stor Varmesvare og milde Vintere samt mindre Regn end det øvrige F. Følgende Tabel oplyser dette nærmere:

	Årsvarme	Vinter	Sommer	Regndage
Paris	8½°	3°	14½°	140
Bordeaux	11½°	5°	16°	130
Lyon	9½°	1½°	18°	115
Marseille	12°	6½°	17°	53

Plantegarten retter sig naturligvis efter disse klimatiske Forhold. Nordfrankrig har Mellem-

europas, Sydfrankrig tillige Sydeuropas Vegetation. Af Korn avles Hvede men ogsaa megen Rug, desuden Byg, Havre og i de sandige Egne Boghvede; Mais dyrkes paa Vestsiden endog N. for Strasburg, paa Vestsiden ikke N. for Bordeaux. I Mellemfrankrig er Dyrkningen af Champignons og Trøstler, i Nordfrankrig af Kunkelroer (til Sukker) af Bigtighed. Men den vigtigste Kulturplante er Vinranken; dens Nordgrænse er nu (tidligere dyrkedes den ogsaa høiere mod N. V.) en Linie omtrent fra Loire's Munding (47°) mod N. D. indtil c. 50°; Vinsavlen bestaafstiger omtrent 3 Mill. Mennesker i F., og det aarlige Udbytte anslaaes i Gjennemsnit til 170—200 Mill. Kb. De vigtigste Vins egne ere Champagne, Bourgogne og Egnene omkring Gironde. I de nordlige Provinser avles megen Frugt, hvoraf tilberedes Frugtvin (Cidre). Nordøstretær opelles for Silkeavlens Skyld; denne er meget betydelig især i de sydlige Departementer; der produceres i F. over 12,000 Centner Silke til en Værdi af 40—45 Mill. Kb. Oliventræet lykkes især fortræffelig i Provence, Kastanier afgive i mange Egne et vigtigt Næringsmiddel. Desuden dyrkes Frugtræer, Hør, Hamp, Lobal, Balmue, Safran, Kartoffer o. M. Agerdyrkingen staaer ligesaa lidet som Dvægaavlen paa noget meget høit Trin. Stovene ere kun i Bjergegnene betydelige. De bestaae af Kastanie, Ege og Bøg, mod N. og i Heedeegnene mod S. V. (les Landes, s. ovenfor) af Naaletræer. I de sydlige Dele groe immergrøne og sydeuropæiske Træer. Af Huusdyr havees Faar (c. 31 Mill.), Geder (1 Mill.), Heste (over 2 Mill.), Væster (c. 430,000), inod S. Muuldyr (c. 380,000), Hornkvæg (Antallet anslaaes til 12 Mill.), Sviin (5—6 Mill.). Af Røddyr findes kun Bjørne og Ulve paa Pyrenæerne og Alperne, og af Vidt er her ikke Meget. Fiskerierne langs Kysterne ere af Bigtighed: i Middelhavet fanges især Thunniff og Sardeller, i den biscapiske Bugt Sæbeller, i Kanalen Makrel, Sild og Lshers; men F. tager en betydelig Deel i Fangsten af Sild og Kabliau, især ved Doggersbanken, Newfoundland og Island. Af Mineralier producerer F. især Jern, desuden noget Bly, Kobber, meget Salt og endel nyttige Steenarter, endelig Steentul (5 Mill. Tbr., men ikke nok til Landets Forbrug).

Befolkning. Dennes Antal er c. 36 Mill., af hvilke de $\frac{1}{10}$ ere Frankmænd, et Folk af keltisk Oprindelse, men blandet med Romere og Germaner (Burgunder, Gotter, Franter, Normanner o. fl.; sgn. hermed Artt. **Folkvandring**, **F. s. Historie**, **Frank Sprog**) saaledes, at deraf er opstaaet et „romantisk“ Folk med et „romantisk“ Sprog. Foruden disse boer der mod S. V. Basker (c. 130,000), mod S. Bretagner (c. 1,100,000, Keltene med eget Sprog), mod D. (i Elsaf og Lothringen) Tydske (c. 1½ Mill.), Isber (c. 70,000), Zigeunere o. s. v.; paa Den Corsica boe 350,000 Italienerne. — Egesom i Nationalitet, saaledes udgjøre Frankmændene i Henseende til Religion en næsten fuldstændig Enhed: med Undtagelse af c. 750,000 Protestanter, c. 70,000 Jøder og c. 30,000 af andre Secter, ere de alle romersk-katholske Christne (s.

herom Artt. **Frank Kirke**). Forresten have alle Religioner efter Loven lige Rettigheder. — Viden-skabelighed og høiere Dannelse staae paa et høit Trin i F. og fremmes ved en Mængde Bibliotheker, Samlinger for Lærdom og Kunst og tildeels fortrinlige lærde Anstalter og Selskaber, især ypperlige Specialskoler for de mathematisk-physikale Vidensfæber, Sprogstudium o. s. v. Derimod er Almueundervisning ikke nær saa almindelig udbredt som i de protestantiske Lande, ihvovet der findes stor Forskjel Sted imellem de forskellige Dele af F. (i nogle Departementer kunne de Allerfeste læse og skrive, i andre kun hvert 4de eller 5te Menneske). Det hele franste Statsundervisningsvæsen betegnes ved Ordet L'Université de France (s. b. A.; Universiteter i den hos os brugelige Betydning har F. ikke, men Faculteter; s. ogsaa Artt. **Academie og Colleger**). Foruden de under dette hørende Anstalter findes en Mængde Specialskoler og lærde Stiftelser, s. Gr. „Colleger de France“, Militærskolerne, og især de af Geistligheden underholdte Episcopalskoler eller „smaa Seminarier“ o: Skoler for vorbende Geistlige.

Ved Siden af Agerdyrking, hvis vigtigste Grøen er Vinsalen, ere Industri og Fabrikvæsenets Hovedbestaafstigelser i F. Dverft staaer Metal-fabrikationen (især i Paris; Bærdien af Udbyttet, ved hvilket, da det Meste er Bijouterie og Galanterierarer, Arbeidet veier langt mere end Materalet, anslaaes til 150 Mill. Kb. aarlig) og Silke-manufacturur (især i Lyon, Paris og Nismes; Bærdien af de i Aaret 1855 udførte Silkestoffer var 127 Mill. Kb.). Uldmanufakturur findes overalt, især i Seban, Elsenf, Abbeville og Rouen (Udbyttet anslaaes til en Værdi af 145 Mill. Kb., hvoraf udførtes for 56 Mill.); der forfærdiges desuden Knipsinger, Batist, Gaze og Linon, Bomuldstøier (især i de nordlige Egne), Læder, Sæbe og Parfume, Papir, Hatte, Uhre, Favence og Porcelain, Modevarer o. M. I F. hersker fuldkommen Næringsfrihed.

F. s. Handel, som befordres ved Jernbaner, Landeveie, Kanaler og Havne o. s. v., er meget betydelig. I Aaret 1856 var Bærdien af Udførselen i hele F. c. 942 Mill. Kb. (Fabrikvarer, og navnlig Silkevarer, samt Vin vare Hovedartiklerne), af Indførselen over 970 Mill. (de vigtigste Gjenstande vare raa Silke, Bomuld, Korn, Uld, Metaller, Steentul og Kolonialvarer). Handelslaaben bestod i samme Aar af 14,353 Skibe (deraf 259 Dampskibe) med en Dragtighed af 346,000 Ton. = Læst. Omtrent Halvdelen af samme har hjemme i de 4 Stæder Marseille, Bordeaux, Nantes og Havre.

Statsforfatningen er indskrænket-monarkistisk; i Spidsen for Staten staaer en Kæiser, hvis Bærdighed er arvelig paa Mandslinien af L. Napoleons Familie. Keiseren har den udsøvede Magt i den videste Udstrækning, foretaender Love, har Benaabetsret o. s. v.; han regierer ved Hjælp af 9 Ministre, som kun ere ham ansvarlige, og et Statsraad, som bestaaer af 40—50 af Keiseren valgte Medlemmer, der under hans Ledelse har at afstaae Udlaaf til Love og vigtige organiske Vædretninger og Foranstaltninger. Enhver Statsraad har en Gage af 20,000 Francs. Den lovgivende Magt er

hos Keiseren, Senatet og den lovgivende Forsamling. Senatet bestaaer af Cardinalerne, Marskallerne og Admiralerne samt af de Mænd, som Keiseren opbyr til Senatorværdigheden; Antallet af Medlemmerne maa ikke overstege 150, de udnævnes paa Livstid, og nde en aarlig Rotation af 30,000 Francs. Senatet skal „vaage over Statsgrundlovens Ordrethedsse og over de offentlige Friheder“ samt gjøre Forslag til Forandringer i Lovene o. s. v.; ingen Lov kan behjndtgjores uden at have været Senatet forelagt. Det lovgivende Corps dannes ved Folkevalg efter almindelig og ubegrænset Valgret saaledes, at der vælges 1 Deputeret for hver 35,000 Vælgere; Valget sker paa 10 Aar, hver Deputeret erholder under Møderne i Diæter 2,500 Francs. maanedlig. Denne Forsamling prøver og antager de den foreslagte Love og Erklættvillingsforslag, men kan ikke stille Ændringsforslag til dem; den sammenkalbes og opløses af Keiseren. Som det sees, ere de disse Forsamlinger tillagte constitutionelle Rettigheder ikke store, og Keiseren regierer i det Væsentlige uindskrænket, da al Myndighed i Virkeligheden er i den ubværende Magts Hænder. — Om den kommende Myndighed i F. s. Art. Cour. — 3 administrativt Henseende er F. deelt i 86 Departementer, 363 Arrondissementer, 2,847 Cantoner og 36,885 Communer, hvilke bestyres af 86 Praefecter og 277 Underpraefecter; i Spidsen for ethvert Canton staaer et Cantonsraad, for hver Commune en Maire. Folket deeltager i Communeanliggenderne ved de selvevalgte Communalraad (Conseils municipaux) for hver Commune, hvis Formand Mairen er, og de aarlig sammenværende Departementsraad (Conseils généraux électifs), i hvilke Praefecterne praesidere. Det første Departement er Gironde (186 □ M.), det mindste er Seine (84 □ M.). — Finantsernes Tilstand er ikke den bedste, da Udgifterne i Aar i de sidste 40 Aar bestaaende ere stegne endnu mere end Indtægterne, og Statsgjælden ogsaa her er vorget til en Størrelse, der trods Landets stigende Velstand og Udvikling giver Anledning til Betsynring. For Aaret 1886 foreslagede Finantserministeren et ordentligt Budget (hvori intet Penhyn var taget til Aig), i hvilket Indtægterne ansloges til 565 Mill. Rd.; Udgiften til 544 Mill. (men den blev i Virkeligheden noget større; i Reders berømte Comptendu for 1781 angaves F.s Indtægter til c. 152 Mill.). Statsgjælden, som ved Napoleon's Fald var bragt ned til c. 260 Mill. Rd., var 1846 stegen til 1,955 Mill. og udgjør nu over 2,670 Mill. Rd. — F.s Landmagt, som uventetvis er den første i Verden, kannes nu ved Conscriptioen isjølge Lovtrækning blandt de Raakendbygtige i 20—21 Aars Alder og frivillig Indtræden (i Færestid omtrent 10,000 aarlig, i Krigstid det Dobbelte); Ljenesetiden er 7 eller i Almindelighed 6 Aar. Armeens Totalstyrke angaves den 1ste Jan. 1854 til 570,000 Md. med 1,008 Stykker Skyts; den 1ste Jan. 1855 var dens virkelige Styrke 555,000 Md., i Budgettet for 1859 ansattes den til 409,062 Md. Officercorpset rekrutteres af Militairkolernes Elever og af de bygtigere Underofficerer. Nationalgarde, som 1832 talte 3,771,000 Md. foruden henved 2 Mill. Reserve, er nu i Virke-

ligheden sunken ned til en Ubetydelighed. F. har 184 Fæstninger og Forter; de betydeligste af hine ere Lille, Metz, Strasburg, Bayonne, Besançon, Perpignan, Amiens og især det nu stærkt befæstede Paris, hvortil komme Krigsbægnene Cherbourg, Brest, l'Orlent, Rochefort og Toulon. — Sømagten har siden 1830 og især i den nyere Tid taget et overordentlig Opbygning, og F.s Marine staaer efter Rangens Mening ved Siden af Englands virkelige tjenstbygtige Flaade, hvilket er den egentlige Grund til den Mistanke og Skynske, hvormed Opinionen i det sidstnævnte Land steds betragter dets mægtige Flåde. For 1858 angaves Flaadens Styrke til 252 Seilskibe (deraf 30 Liniestib), 8,908 Kanoner, og 209 Dampskibe (deraf 30 Liniestib) og flydende Batterier med i Alt 4,414 Kanoner. Antallet af det til Marinen tjenstpligtige Mandflåde, over hvilket Staten i Nedsald kan disponere, er over 150,000 Md., medens den neppe behøver mere end 130,000 Md. F. er derfor langt bedre end England istand til at bemande sin Flaade (Agn. II, S. 672, 2 Sp.).

Angaaende Maal, Mynt og Vægt o. s. v., s. Frank Maal o. s. v.

B. F.s Colonier ere kun i Afrika betydelige: 1) I Asien: Nogle Besiddelser i For-Indien (Pondbierg, Pshandernagore o. M., med noget over 200,000 Indb.). 2) I Afrika: Algerien (s. d. A.); Besiddelser i Senegambien og Guinea; Verne Bourbon, Mayotte o. fl. 3) I Amerika: de vestindiske L'er Martinique, Guadeloupe o. fl. (c. 250,000 Indb.); det franske Guyana (c. 16,000 Indb.). 4) I Australien: Marquesas- og Seilflådeserne, Ny-Caledonien. — De anslaaes i Alt til omtrent 10,000 □ M. med 3—4 Mill. Indb.

C. F.s Historie. F. beed i Oldtiden Gallia og beboedes af keltiske Nationer, da det ved Cæsars Erobring 58—59 som under Mornernes Herresomme, s. Gallien. Ved det romerske Rigges Opløsning blev det efterhaanden besat af forskjellige Folk, og blev en Deel af det franske Rige (s. herom Artt. Folkevandringen og Frankerne), hvorpaa efterhaanden af Befolkningens forskjellige Elementer, bog især af det keltiske, det franske Folk udviklede sig med sin ved alle disse Omstændigheder betingede Nationalitet. Ved det franske Monarchies Opløsning under Carl den Stores Efterkommere (s. Carolingerne) fik Carl den Skalbende ved Forliget i Verdun 843 F. med Rhinen, Rhone og Ebro til Grændser. Han mistede siden den spanske Mark, men erhvervede 872 det vestlige Lothringen og blev 876 romersk Keiser. Under de følgende Konger, Carl den Søn Ludvig II, den Stammaende (død 879), dennes Sønner Ludvig III (død 882) og Carloman (død 844) tiltog de Stores Magt paa Kongevældens Befolking, og Lehnsvæsenet udviklede sig i sin fulde Kraft. Carl den Tjette, som allerede var tybft Keiser, forenede nu atter det franske Monarchie, men kunde ikke forbyde sig imod Normannerne, med hvem han sluttede en vanærende Fred; han blev derfor afaat 887 og døde 888. Ludvig II's Sdne Carl den Tjette, blev nu Konge af Navn, men Greg Ddo af Paris havde indtil sin Død (898) al Magten i Hænder. Carl maatte give Normandiet til Mornannernes Hertug Rolf, og

Hans Tyranni gik især ud over Spanierne og Geistligheden, som han bittert hadede. Fængsel og Dødsstraf ventede Enhver, der havde vovet at spotte og kritisere ham eller hans Handlinger eller overtræde hans Bud, og ved Spioneri og Tortur vidste han at lasse sig kundskab om Alt; ingen Fremmede fik Lov til at betræde Landet og endnu mindre til at forlade det, hvis de vare komne derind (s. g. Bonpland). Forresten stræbte F. med utrættelig Virksomhed at fremme Landets materielle Udvikling: han forbedrede Industrien og Agerdyrkingen (men han var rigtignok ogsaa heri Despot, thi han befalede Landmændene at forlade deres gamle Sclendrian i Jordens Behandling og tvang dem til at følge en bedre Fremgangsmaade, han straffede grusomt Haandværkere, der gjorde slet Arbejde o. s. v.), anlagde Landeveie og forfjænnede Hovedstaden (ligeledes ved tungne Nedbrudninger af Pusse o. s. v.). Landets Tilstand var derfor langt bedre end de øvrige Sydamerikanske Staters, hvor Revolutioner og Borgerkrige hørte til Dagens Orden, og derfor kunde F. beholde Magten til sin Død. Han førte et tarveligt Liv; Arbejde og mathematisk, historisk og geographisk Studier vare hans Lidsforbriv. Men Enhver gik afveien, naar F. sundom kom udenfor sit Palads, og han saae næsten Ingen om sig uden sin Koffepige (en Mulatinde) og sin Barbeer; med dem drøftede han Statens Anliggender. F. døde af Waterrot den 20de Septbr. 1840.

Francis (Philip), enqelff Statsmand og Publicist, født den 22de Octbr. 1740, traadte tidlig i Statstjenesten, var 1760 Legationssecretair i Portugal, blev siden ansat i Krigsministeriet, hvoraf han udtraadte 1772, og blev Aaret efter Regjeringsraad i Ostindien indtil 1780, da han efter en Strid med Gouverneuren Hastings vendte tilbage til Europa. Fra 1784 var han næsten stadig Medlem af Parlamentet, hvor han hørte til de meest fremragende Talere blandt Whiggene og For's Tilhængere. 1807 trak han sig tilbage fra denne Stilling, men tog indtil sin Død (den 22de Decbr. 1818) ved Flyvebrev og Abartikler Deel i Dagens politiske Begivenheder. F. anses nu almindelig for Forfatter til de bekendte „Breve af Junius“ („Letters of Junius“), som i et glimrende og elegant Sprog indeholdt en meget bitter og skarpt Polemik imod den daværende Regjering.

Franciscanere eller **Minoriter**, d. e. mindre, ringere Brødre (Fratres minores), som de kaldtes paa Grund af deres Fattigdom, eller Scraphisse Brødre, eller Graabrødre (paa Grund af deres graae Klædning), eller Barfode de Munk, er Navnet paa den Munkorden, der blev stiftet 1208 af Franciscus af Assisi (s. d. A.) ved Kirken Portiuncula ved Assisi i Marken af Perugia i Kirkestaten. Foruden de sædvanlige Ordensløster indskræbte denne Orden Fattigdom i en saadan Grad, at dens Medlemmer ikke engang maatte være ved Penge. Forskud en Broder et Haandværk, skulde han drive det, men han maatte ikke tage Penge for sit Arbejde. Alle Livets Bequemmeligheder skulde opgives; Legemet skulde spæges ved streng Faste; blind Lydigheid imod de Foresatte indskræbtes eftertrykkelig. Pave Innocentius III gav kun Dr-

ben en mundtlig Stadsfæstelse, men besvaget udbredte den sig med en saadan Hurtighed ikke blot over Italien, men ogsaa til Europas fjernere Lande, at det første Generalcapitel, som 1219 afholdtes ved Portiuncula, skal have været bivaanet af 5,000 Brødre. Denne glimrende Fremgang bevægede Pave Honorius III til at give skriftlig Confirmation paa Reglen 1223. Samme Aar blev det første Kloster af denne Orden stiftet i Danmark i Glensborg, og snart fulgte flere, ligesom Dominicanerne, Klostre i de fleste Kjøbstæder her i Landet. Erik Bloopenning havde isinde at indtræde i F.'s Kloster i Koeskilde. Endnu Kong Hans stiftede flere F.-Klostre og lod sig begrave i deres Kirke i Odense. — Hvert Kloster bestyres af en Guardian eller Custos, men Guardianen i de anseeligere Klostre har tillige et Slags Overbestyrelse over flere mindre nærliggende. Samtlige Klostre i en Provinds ere underlagte en Provincialminister, og i Episcopen for hele Landet staaer „det hele Broderskabs Ejener“, kaldet minister generalis eller General. 24 Aar efter den hellige Franciscus's Død talte hans Orden allerede 8,000 Klostre med 200,000 Munk i 23 Provinser, og den maa efter den Tid endnu steds have været i Tiltagende, da den førte Død et Aarhundrede senere kunde bortrive 124,000 F. En Hovedgrund til denne overordentlige Udbredelse maa søges i de store Begjæringelser, som bleve tilstaaede denne Orden af Paverne. Den tid saalebes (1222) Tillæbelse til at holde Substjeneste for lufkede Døe paa Steder, der vare belagte med Interdict; dens Medlemmer turde præbik i enhver Egn uden at behøve Bisshoppernes eller Præsterenes Samtykke, og ligeledes kunde de overalt høre Strikemaal og meddele Absolution. Fra det 13de til det 16de Aarh. (da de bleve fortrængte af Jesuiterne) udøvede de ogsaa stor Indflydelse paa de verbørlige Anliggender som Forfærernes Strikfædre, og tillige som Universitetslærere paa Theologernes Læmelse. Paverne Nicolaus IV, Alexander V, Sixtus IV, Sixtus V og Clemens XIV fremgik af deres Orden. I den politiske Omvæltning og de dermed følgende store Rigdomme saae de alvorligere Brødre imidlertid et Afald fra Ordensreglernes oprindelige Strengbed, og da de derfor danne de særskilte Broderskaber under Navn af Spiritualler, som skulde overholde Reglerne i deres hele Strengbed, gav dette Anledning til hyppige Kampe og Revolutioner i Ordenen. Senere (1368) blev der indført en ny Forbedring af Paolucci af Foligno; denne Reform blev kaldt Observantien, og de, som antog den, Observanter (Fratres de observantia), til forskiel fra de øvrige, som kaldtes Conventualler. Observanterne vandt Folkets Indest ved deres Strengbed, men vakte derved i høi Grad de mildere F.'s Stinping og Forsølgelseslust. 1517 tilagde Pave Leo X de herved fremkomne langvarige Stridigheder saalebes, at Observanternes General blev hele Ordenens Generalminister og overordnet Conventualernes Formand, som fik Navn af Generalmagister. Observantien blev indført i Danmark, under stor Mobbstand, af Laurentius Branders 1469, men til nogle Klostre naaede den først faa Aar før Katholicismens fuldkomne Af-

Kaffelse her i Riget. I det 16de og 17de Aarh. forgrenee Obervoanterne sig atter i regelbundne, strenge og strengeste Obervoanter. De regelbundne Obervoanter kaldes i Frankrig Cordeliers (s. d. A.), i Italien, Schweiz og Nordamerika Soccollanter, d. e. Sandalbærende eller Obervoantinerne. Strenge Obervoanter ere de barfodebe i Spanien, Portugal og Amerika, de Reformerede, Colettanerne og Colettanerinderne i Italien og Recollecterne i Frankrig. Strengeste Obervoanter ere Alcantarinerne i Italien og Spanien. som have Naavn efter Peter af Alcantara. Obervoanterne have Tilhyn med den hellige Grav i Jerusalem. En særegen Green af Obervoanterne danne Capucinerne (s. d. A.), som stiftedes 1528 af Mattheus af Bassi. — F.'s Klædning bestaar i en mørkebrun eller graa Kutte, en Strikke om Pødet, en lav, rund Rabuds og Sandaler. — Allerede fra 1212 har Ordenen ogsaa haat qvindelige Medlemmer, Franciscanerinder, som i Almindelighed efter Stifterinden, den hellige Clara, benævnes Claristjerinder (s. d. A.). Til denne anden Orden kom der 1221 en tredie ciendommelig Orden for verdslige Medlemmer, Tertiariere; disse skulde være gode, romerske Katholiker, gaae simpelt klæbte, afholde sig fra verdslige Forlystelser, daglig høre Messe, agtellig besøge de Syge og formane dem til God o. s. v. Ogsaa af denne Orden gives der qvindelige Medlemmer, Tertiariere, som udbenedes beres Opriindelse fra den hellige Elisabeth af Thüringen. Ved den franske Revolution indfræntedes F. = Ordenens Medlemmer til en Trediedeel af beres tidligere Antal. F.-Klostre findes endnu i Spanien, Portugal, Frankrig, Italien, Schweiz, Østerrig, Baiern, Amerika og de europæiske Colonier.

Francisco, San, Hovedstad i den nordamerikanske Frisfat Californien, ligger paa en sandig Sleete paa den Hals, der skiller San Francisco-Bugten's sydlige Deel fra det stille Hav. Den er regelmæssig bygget, med brede, lige Gader, og efterat de ældre Bygninger for det Meste ere forsovnbne ved de hyppige Jdebrande, opført de fleste Huse af Steen og Jern; Staden har flere Kirker, Theatre, en Mængde Giesgigtersteder o. s. v. Industrien er ubetydelig, men F. er det Sted, hvorigjennem den første Deel af de bestandig tilstrømmende Udvandrerne fra Europa, China o. s. v. ankomme til Californien, samt Hovedpunktet for den betydelige Skibsart og Handel, som beroer paa Udførselen især af Guld fra Californien og Indførselen dertil især af Levnetsmidler og Fabrikvarer (s. Californien). Stadens Befolkning, som 1845 kun udgjorde 150 Mennesker, er nu steget til henved 100,000 Beboere og er sammensat af alle mulige Nationer (især Eurodære, Nordameritanere og Chinese). Slgn. Art. Californien. — Bugten ved San F., opbøget 1578 af Frants Drake, er henved 13 M. lang og 1—3 M. bred; den nordlige Deel hedder San-Pablosat, af hvilken igjen Suiun-Bugten er en Deel. Forreften s. II, S. 15.

Franciscus af Assisi, den Hellige, Stifter af Franciscanerordenen, født 1182 i Assisi i Kirkestaten, heeg egentlig Giovanni Bernardone og fik først seuerne Navnet Franciscus paa Grund

af sin Færdighed i det franske Sprog. Han var Søn af en rig Kjøbmand og første som munter, livsglad Yngling et lystigt Liv, sluttede sig 1201 til et Krigstog, der udgik fra Assisi mod Perugia, udholdt et Aars Fangenskab og faldt ved sin Hjemskomst i en svær Sygdom. Efter sin Helbredelse søgte han sig heelt forandret i sit Indre; han traf sig tilbage i Gensomhed, begyndte at pleie Syge, som lede af smitsomme eller væmmelige Sygdomme, skændte sin Formue bort, isærte sig en grov Klædning og begyndte at prædile Bod. Snart sluttede flere sig til ham, henreone af hans Fremvel; Prædilerne udbændtes til de forskellige Lande, F. selv foretog Missionsreiser til Frankrig og Spanien, og den mægtige franciscanerorden blev stiftet. F. døde den 4de Octbr. 1226; hans Dødsleie var Gulbet i Portiuncula-Kirken ved Assisi. Efter Sagnet, hvis Sandhed blev stadfæstet af Pave Gregor IX i tre Buller, bar F. Christi Saar paa sit Legeme; 1224, da han fastede og bad paa Berget Alverna, skal Christen have vist sig for ham i en Seraphs Skikkelse og paatrykt ham disse Mærker. F. blev kanoniseret af Gregor IX 1228.

Frænde (August Hermann), Stifter af Waisenhuset i Halle, født den 23de Marts 1663 i Lybøl, blev 1685 Magister og Universitetet i Leipzig, hvor han holdt bibelske Forelæsninger for talrige Tilhørere, hvoriblandt mange Klosterebende. Mødens han virkede her, indbente han under et Ophold i Dresden Speiners Raad, og denne billige ganke hans Planer; hans Foredrag udsøede en overordentlig Virkning paa de Studerende, der syntes at blive bejsede af en ny, en Bodens Aand. Da opsom Navnet Pietist. F. blev imidlertid af Mange bekslydt for Sovmod, for Mangel paa Lærdom og for Afgielse fra den rene Lære, hvorfør det theologiske Facultet 1690 udsæbte Forbud imod hans Forelæsninger. Efter derpaa i to Aar at have bekslydt Diafonatet ved Augustinerkirken i Erfurt, gik han 1692 til Halle, hvor han først blev Præst i Forstaden Glaucha, derefter tillige Professor, først i de orientalske Sprog, derefter i Theologie, ved det nyoprettede Universitet. Ved sine Prædiker, ved Opbyggelsestimer, ved offentlige Katedisationer skaffede han sig ogsaa her en betydelig Indflydelse hos sin Menighed, og ved lectiones parænetiske stræbte han at lægge de theologiske Studerende paa Hjerte, hvad der hørte til en praktisk Christendom. 1695 aagnebte han i Forstaden til sit Studereværelse en Fattighuse, som snart blev stærkt besøgt; men da han gjorde den Erfaring, at Hjemmets fabelige Indflydelse tilintetgjorde Skolens Virkning, besluttede han fuldstændig at overtage idetmindste nogle Børns Pleie og Opdragelse; flere fik han anbragte hos velvillige Familier. Men Antallet af de fader- og moderløse Børn, som anmeldtes, blev større og større, saa at F. tilsidst maatte beslutte sig til at bygge et Waisenhuus, hvortil Grundstenen blev lagt den 24de Juli 1698, idet han stode paa, at de fornødne Pengemidler nok vilde indkomme ved velvædige Gaver; hans Haab slog heller ikke fejl, Bidrag indkom fra alle Stænder, saa at den nye Bygning kunde tages i Brug 1701. For Børn af udenbys

Familier stiftede han i det saakalte Pødagogium en særskilt Opdragelsesanstalt; deraf fremgik den saakalte latinske Skole, og med disse Stiftelser forbandt han den Cansteinke Bibelanstalt og et Missionsinstitut for Ostindien, som stod under den danske Regjerings Bestyrelse. Ved praktisk Talent og ved helbige Speculationer med en ny Boghandel og et Apothek blev F. sat istand til at vebligeholve sine Anstalter uden Regjeringsens Understøttelse. Han stod selv i Spidsen for alle disse Stiftelser til sin Død, den 8de Juni 1727. Derefter overtog hans Søn, **Ottobild F.**, og hans Sviger søn, **Joh. Anastas. Freylinghausen**, Bestyrelsen af de **Frandske Stiftelser**. Det Viendommelige ved dem bestaaer i, at de nu, ligesom fra Begyndelsen af, paa et let overfueligt Rum omsatte en Samling af de meest forskelligartede Skoler, en lille Skolestad, som tæller henved 800 Indvaanere. Opdragelsesanstalter staae endnu bestandig i Forbindelse med Skolerne, og Industri (Apothek, Boghandel og Bogtrykkeri) hjælper til at indbringe de Pengemidler, som aarlig ere nødvendige (over 250,000 Rbl.). 3 Skolernes og Opdragelsesanstalternes Organisation er meget blevet bibeholdt fra Stiftelsestiden, men der er tillige taget de fornødne Hen syn til de Fremstrid, som Skole- og Opdragelsesvæsenet i den nyere Tid har gjort, og F.'s Stiftelse er endnu bestandig et praktisk Seminarium for Geistlige og Lærere af alle Klasser og nyder en hædernde Tillid i en vid Omkreds; paa dens Grund blev der den 5te Novbr. 1829 reist F. et Hædersminde. *Sigu. Guericke, „A. F. F.“ (Halle 1827).*

Frands (Carl Philip), født den 17de Jan. 1805 i Slesvig, blev 1835 ansat i Generalstoltdammeret i Kjøbenhavn, og forestod der indtil 1848 med Dygtighed Hertugsbømmernes Told- og Handelsanliggender. Ved Dyrørets Udbrud 1848 søgte han (naabnlig paa Mødet i Casino den 20de Marts) ved fælle Forsikringer at berolige den offentlige Mening i Henseende til Slesvigholstenernes Hensigter, og reiste, da det ikke lykkedes ham, den 24de Marts hemmelig bort. I Holsten blev han naturlighvis modtaget med Paasjennelse og strax ansat. Som Medlem af Forsamlingen i Frankfurt holdt han sig til dem, der senere dannede Gothapartiet, og stemte for Antagelsen af Malmø-Waabenstilstanden med den troløse Bemærkning: „man kunde jo antage den, forsaavidt som den lod sig udføre“ (en Anvisning, som han og Consorter siden fortræffelig vidste at følge). I Novbr. blev han Dyrøstregjeringsens Besuldmægtigede hos „Centralmagten“, 1849 var han dens „Finansminister“ og fra Juni 1850 dens „Udenrigsminister“; efter Dyrørets Undertrykkelse blev han (Octbr. 1851) Regjeringspræsident i Coburg.

Franco (Giovanni Battista), kaldet **Cemolei**, italiensk Maler og Kobberstikker, født omtrent 1500, død 1561, var en ivrig Beundrer af Michel Angelo, og studerede og aftegnede en Mængde af hans Arbejder; Hensjelføringen forsumte han derimod, og drev det derfor ikke vidt i Coloriten. F. har tillige raderet og stillet i Kobber; Bartsch beskriver omtrent 100 Blade.

François de Neufchâteau (Nicolas Louis, Greve af), fransk Statsmand og Digter, født

den 17de April 1750 i Lothringen, optraadte tidlig som Digter, blev 1782 Generalprocureur paa St. Domingo, leed ved sin Hjemkomst (1787) Skibbrud og mistede ved denne Læilighed Manuscriptet til et Digt „Roland“, hvilket han betragtede som sit bedste Arbejde, og var derefter ansat i forskjellige Embedsstillinger. I Anledning af et Skuespil, „Pamela“, blev han 1793 fængslet og først efter Kobespierres Fald frigiven. 1797 og 1798 var han Indenrigsminister; efter den 18de Brumaire gjorde Napoleon ham efterhaanden til Senator, Greve o. s. v.; 1814 trak han sig ganske tilbage fra det offentlige Liv og døde den 10de Jan. 1828.

Fransker, Stab i den hollandske Provinss Friesland, ved en Kanal, der forbinde Veumarden og Hartingen, har store Teglblanderier. Fra 1585 til 1811 havde F. et Universitet, istedetfor hvilket her nu er et „Atheneum“. 5,600 Indb.

Frangipant er Navnet paa en adelig romersk Slægt, af hvis Medlemmer flere som Consuler stode i Spidsen for Staten; den hørte i Almindelighed til Ghibellinernes Parti og laae for det Meste i Strid med Paverne. **Cario F.** overfaldt og mishandlede 1118 den efter Pafsal II's Død valgte Pave Gelasius II paa det Voldsomste, understøttet af Keiser Henrik V. **Giovanni F.** tog 1268 Kommandi af Høbenstauken tilfange og ubleverede ham til hans blodgjerrige Hjender. — Blandt Sidelinierne af denne Familie var en kroatisk, af hvilken **Johan F.** 1390 af Keiser Sigismund blev udnævnt til Kan i Kroatien, Dalmatien og Slavonien, **Christoph F.** understøttede Johan Zapolya som ungarsk Kronpræsident og faldt ved Beleiringen af Warasdin, **Frants Christoph F.** tog Deel i Prims Sammenhængelser og blev 1671 halsbugget.

Frank (Johan Peter), født den 19de Mai 1745 i Kotalen i Baden, var en af det forrige Aarhundredes meest udmærkede Læger, der har udøvet en stor Indflydelse paa sin Tids Videnskab, og opnaaede en fremragende Plads baade som Læge og som Lærer. Han var først Professor i Gøttingen, derpaa i Pavia, blev (1795—1804) Director for „Allg. Krankehus“ i Wien, kom senere til Wilna, og blev Keiser Alexanders Livlæge i Petersborg, men vendte 1808 tilbage til Wien, hvor han døde den 24de April 1821. Han har efterladt sig en stor Mængde Skrifter, hvoriblandt nævnes: hans klassiske Vært „Vestem einer vollständig. medic. Polizei“, udbraget af hans efterladte Haandskrifter ved Voigt (1—4 Bd., 1784—88; 5 Bd., 1813; 6 Bd. i 3 Afd., 1817—19; 1ste Supplementbind 1812; 2det og 3die Supplementbind 1825—27); hans latinske et fuldsørte Vært „Behandlung der Krankeiten des Menschen“ (6 Bd., 1792—1821; 3die Pfl. under Titlen „Specielle Pathologie und Therapie“, 2 Bd., 1840—41). „Opuscula posthuma“ udgaves 1824 i Wien af hans Søn. — **Johann F.**, Søn af den Foregaaende, født 1771 i Raftatt, var fra 1804—26 Professor i Wilna, men blev paa Grund af en Dienstgjæmnd nedt til at trække sig tilbage, og levede ved Como til sin Død den 14de Decbr. 1842. Han var en Lærlæger af den Brown'ske Lære, og frem i denne Retning afstillede Skrifter, naabnlig „Grundriß der Pathologie nach den Gesetzen

der Erregungstheorie" (1803), samt „Præxeos medica universæ præcepta" (3 D., 1826—41).

Frank (Sebastian), en af Reformationstidens Sværmeraannder, født omtrent 1500 i Donauwörth, anvendte sin Ungdom til at slaffe sig en grundig Lærdom, og omfattede da Luthers Reformation med stor Iver; men paa Grund af sine mystiske og pantheistiske Anskuelser kom han inart i offentlig Strid med Reformatorerne, hvorpaa han sluttede sig til Gjenløberne og overtog et Bogtrykkeri i Basel, hvor han døde 1545. Hans talrige Skrifter udmærke sig ved et kraftigt, livligt og folkeligt Sprog; blandt disse ere „Chronica" (1531), et af de første Skrifter, som behandler Verdenshistorien i det tydske Sprog; „Chronica des ganzen deutschen Landes" (1539); „Weltbuch" (1534), en af de tidlige Forbedringsværker; „Sprüchwörter" (1521 og 1831). Desuden skrev han polemiske og theologiske Værker.

Frank (Sigmund), tydsk Glasmaler, født 1769 i Nürnberg, har den store Fortjeneste, at have gjenoplivet den Kunst at frembringe Glasmalerier, og senere udbudet og forbedret den tekniske Fremgangsmaade. En Mængde Glasmalerier, navnlig i Tydskland, men ogsaa i England, vidne om hans Dygtighed.

Franken heed i Middeltaalderen og kaldes endnu ofte Egnen omkring Floderne Main og den nedre Neckar, som lange udgjorde et Hertugdømme, hvis Besiddere med Konrad I (911—18) og siden (1024—1125) beskæftede den tydske Keisertrone. Hertugdømmet formindskedes ved Errettelse af store geistlige Stiftelser og mindre selvstændige Herrskaber o. s. v. (Bispedømmerne Würzburg, Fulda og Bamberg, Borggreveskabet Nürnberg, Greveskaberne Hennegau, Hohenlohe o. fl.). Under Keiser Maximilian dannedes den frankiske Kreds af de nævnte Districter tilligemed Bairuth og Ansbach m. M. Det Meste af det gamle F. udgjør nu Kredene Bær., Mekem. og Nedre. F. i det nordlige Baiern.

Frankenau (Kasimus), dansk Læge og Digter, født den 6te Januar 1767 i Kjøbenhavn, blev efter et Opbold i Göttingen og Wien 1797 Doctor medicinae, 1799—1803 Landphysicus i Arendal og 1810 Medicus ved Hospitalet i Slagelse. Han døde den 12te Decbr. 1814. Som lægevidenskabelig Forfatter synes han i Forhold til sin Tid ualmindelig stærkt at have fremhævet Nyttens af en almindelig Hygiejne. F. udgav „Sundheds- og Morfabsbidende" (1805—7, 6 Bb.) og Forts. „Ny Sundheds- og Morfabsbidende" (1808—9, 11 Bb.). F.'s Digte besidde vel ikke noget betydeligt poetisk Værd, og skjøttes ofte ved trivielle Udralt, matte Billeder og kolde Refleksjoner; men blandt hans Viser og Selskabsange, der i sin Tid vare meget ynbeede, vil man finde flere, der tiltale ved deres livlighed, muntre Lune og Høflighed for det Gode i Livet, ligesom den eleganteste Tone, hvori de fleste ere fremte, sandt Gjenklang overalt. De anbefale sig desuden ved et correct Sprog og en let Versification. Kort efter hans Død udkom hans samlede Digte i et Uddrag, som han selv havde besjergt.

Frankenberg, 1) Stad i Kongeriget Sachsa, har Rattumtrykkerier, Silke- og Bomulds-

manufacturer, Blegierier og Farverier. 7,200 Indb. 2) Stad i Kurpfalstendømmet Hessen, har Klædefabrikter og Garverier. 3,500 Indb.

Frankenberg (Johan Henrik, Greve af), Erkebiskop af Mecheln og den belgiske Geistlighedens Primas, spillede en meget vigtig Rolle som Forskæmper for den katolske Kirke i Belgien imod Keiser Joseph II's Reformationsforsøg. Han blev født 1726 i Großlogau i Schlesien, blev 1759 udnævnt til Erkebiskop af Mecheln og kort efter Medlem af det belgiske Statsraad. Pave Pius VI udnævnte ham 1778 til Cardinal; saa Aar efter stod F. i Spidsen for den heftigste Opposition imod Keiserens kirkelige Reformers. Den herved fremkaldte ophidde Stemning i Folket foragtedes ved de revolutionære Oprind i Rabolandet Frankrig; en Opstand brød løs, og Belgien blev et Bytte for den franske Revolution, hvis Fremgangsmaade imod Kirken var endnu rabilere end Joseph II's. F. gjorde ogsaa nu modig Modstand og blev derfor 1797 af Nationalconventet dømt til Deportation. Han døde i Breba den 11te Juni 1804.

Frankenhausen, Stad i Fyrstendømmet Schwarzburg-Rudolstadt, har Handel især med Uld. I Nærheden er et Saltværk med et Soolbad. 5,500 Indb. Ved F. blev Th. Münzer og hans Bønderør slagen den 15de Mai 1525.

Frankenstein, Stad i den preussiske Provinds Schlesien, har endeel Fabrikker og Kornhandel. 6,000 Indb.

Frankenthal, Stad i Rhinbaiern, har endeel Metalfabrikker og Handel med Træ. 5,500 Indb.

Frankenwald kaldes den nordvestlige Green af Fichtelbjergene (i den bayerske Kreds Obre-Franken), som forbinder disse med Thüringergewald.

Franker kaldtes i de første Aarhundreder e. Chr. en Forening af tydske Følleskammer, der tidligere forekomme under Navnene Siggambter (rimeligvis Stammeskølet, som efter Floden Dösel skal have antaget Navnet „Sælierne"), Bructerer, Chamaber, Chattuarier, Chatter eller Katter, Ampfvarier o. s. v. og samtlige boede N. for Allemanderne paa begge Sider af Rhinen, fra Floden Lippe indtil Rhinens Munding, altsaa i det nordvestlige Tydskland og i Holland. Navnet antages i Almindelighed at være en Fælledsbenævnelser = Frie (franc); Andre ulede det af wrang o: vilb. Deres Sprog stod efter Grimm midt imellem det sachske og det alemanniske; deres etendommelige Daaben var Stridsgeren („Francica"). I Begyndelsen af det 5te Aarh. boede de sachske F. i Batavien (Holland) og udbredte sig derfra over Hennegau og Artois indtil Somme, de ripuariske F. („Bredde-F.", af ripa o: Flodbred) paa begge Sider af Nederrhin (fra Köln af, indtil Ruhr og Schelde mod D. og V.). Som den første Konge i det frankiske Rige nævner man Chara monb, hvis Søn Chlodio synes at have behersket baade de sachske og de ripuariske F. Ved hans Død (450) blev hans ældre Søn Merwig, lat. Merovæus, Hersker over hine, en yngre Broder over disse; ved Attila's Indfald (451) stod Merwig paa Attila's Broderen paa Romernes Side. Merwigs Efter-

lommere taltes efter ham (ifølge Andres Mening efter Merwe, som er et Navn paa en Deel af Floden Maas efter dens Forening med Waal), Merovingerne. Af disse er Chlodewig (Søn af Merwigs Søn Chiberic) den egentlige Stifter af det frankiske Rige, s. Chlodewig; hans Erobring af Gallien medførte, efterhaanden en Forandring i Frankernes gamle frie, folkelige Forsfatning ved Opkomsten af Lehnsvæsenet (s. d. A.). Ved Chlodewigs Død (511) opstod Delinger mellem hans Sønner, og Afstillelsen mellem Rigets østlige Deel, Austrafien, og dets vestlige Deel, Neustrien, traadte tidlig frem. Dog ubvidebes Frankernes Besiddelser ved Underbringelsen af Burgunderne, Thüringerne og Siben Baiern. Chlotar I (558—61) forenede igjen hele Riget for en kort Tid; under hans Sønner førtes grufulde Familie- og Borgerkrige, s. Brunstid. Chlotar II samlede atter (613) Riget for en kort Tid. Men ved Siden af de soage merovingiske Konger opstod efterhaanden en ny og stærkere Magthaver i den saakaldte Major Domus eller Comes Domus regie, „Hausmeyer“ (Husfoged). Denne var oprindelig Overbestyrer af det kongelige Palads og Krongods samt Befalingsmand for det af Lehnsmændene og de Store hillede Krigsmandskaber, altsaa den Første blandt de kongelige Vasaller og Tjenstmænd. Da nu efterhaanden alt Land blev udbeelt som Lehn til biske, og de („die Getreuen“, Ministeriales) udgjorde den eneste positive Magt ved Siden af Kongernes (hvilkens her, som i andre germaniske Stater, forhen den af alle frie bestaaende Folkeforsamling havde baanet), saa blev denne Major Domus som Repræsentant for Lehnsmændene og de Store mægtigere end Kongen selv, og tilfæve sig efterhaanden al Myndigheden i Staten (s. u. Pers., „Geschichte der merovingischen Hausmeier“, 1819). Den første Major Domus og Regent i alle 3 daværende frankiske Riger, Austrafien, Neustrien og Burgund, var Pipin af Heristal, som under Titel af „Frankernes Hertug og Fyrste“ regjerede hele Landet (687—714), imedens de merovingiske Konger havde den tomme Titel. Det Samme var Tilfældet under Pipins Søn Carl Martel (714—41, s. d. A.) og dennes Søn Pipin den Lille, som 752 antog Kongenavnet og stiftede Carolingerne Dynastie (s. d. A.). Under Pipins Søn Carl den Store (s. d. A.) ubvidebes det frankiske Monarchie saaledes, at dets Grændser vare mod N. Nordstien og Eiberen, mod W. Elben, Saale, Böhmerwald, Theiß, Drau og Sau, mod S. Nedreitalien og Ebro. Om dets følgende Stjebne s. Carolingerne; fra Forsigtet i Verbund (843) opstode det sig i tre Hoveddele (foruden mindre Stykker), Frankrig, Italien og Tydskland, til hvis Historie vi fra den Tid henvise. I Frankrig smeltede F. sammen med de ældre Beboere til det frankiske Folk; i Tydskland beholdt længe (og endnu i daglig Tale) Beboerne af Francken (s. d. A.) Navnet Francker.

Frankfurt am Main, en af de 4 Fristæder i Tydskland, ligger paa den høire Bred af Floden Main og forbindes ved en 940 F. lang Steenbro med den til F. hørende Forstad Sachsenhausen paa den anden Side af Flo-

den. Den har i sin ældre Deel mange snevre og krumme Gader med gammelbuds og tilbeels i en barok Stil opførte Huse, men nogle Dele af den have smukke Gader og Torve med prægtige Bygninger. Fæstningsværkerne ere nu forvandlede til Spaseregange. I blandt de lausthøste Kirker ubmærke sig Domkirken (St. Bartholomæuskirken) fra det 13de Aarh., iblandt de lutherske St. Paulskirken (aaabnet 1833), som er luthersk mærkelig ved Forparlamentets og den tydske Nationalforsamlings Møder her 1848—49. Andre mærkelige Bygninger ere: Raadhuset „der Römer“, i hvilket findes „Reiservalen“ (hvor Reiservalget i gamle Dage foregik), og Arkivet (hvor Keiser Carl IV's gyldne Bulle fra 1356 gjemmes); det Thurn-Tarisse Palads, hvor Forbunds dagens Møder holdes; Huset Braunsfeld, hvis Gaard tjener til Bør, o. fl. — F. har en Mængde Selskaber, Foreninger, Samlinger og Anstalter for Kunst og Videnskab, blandt hvilke vi nævne et offentlig Bibliotek med Mntncabinet o. s. v., en zoologisk Have o. m. M. Stadens Industrie er betydelig; her fabrikeres især Bomuldstøier, Guld- og Sølvvarer, Bogtrykkerværte og -styper, pphylske Instrumenter, Bogne, gemisse Præparater, Tobak, Eddike, Brændevin og Mosk. Af langt større Betydning er Handelen, som befordres ved 2 aarlige Messer; dens vigtigste Green er Fengehandelen, Stadens Værel- og Bankierforretninger ere af et overmaade stort Omfang (Familien Rothschild har sit Hovedsæde her). F. er et Hovedpunct i det europæiske Jernbanenet, og en meget stor Mængde Fremmede (over 130,000 aarlig) besøge Staden. 66,000 Indb.

F. menes at være anlagt under Carl den Store (efter Andre allerede i det 5te Aarh.; Navnet kommer af „Furt“, et grundet Sted, Overgangssted i et Vand, og betyder altsaa „Frankernes Overgangssted over Main“). Carl anlagde 794 her en fast Plads, da han drog til et Hovedtog mod Sachserne, og lod siden endeel af disse, som han havde gjort til Fanger, nebsætte sig i Sachsenhauzen ligeoverfor. Ludvig den Tydske gjorde 843 F. til sin Hovedstad. Ved Afholdelsen af flere Rigsdage, ved Kongevalgets Henlægelse hertil og ved sin gunstige Beliggenhed for Industrie og Handel blev F. snart en anseelig Stab, og fra 1257 blev den en selvstændig Rigsstad indtil 1806, da Napoleon af F. tilligemed Hanau, Fulda og Aschaffenburg med tilhørende Districter bandede Starbertugdømmet F. (95 □ M. med 300,000 Indb.). Ved Wienercongressen 1815 blev F. en Fristad, som tilligemed sit District (1½ □ M. med 10,000 Indb.) udgjør en Fristad med demokratisk Regjeringsform. I Epidsen for Vefhyressen staaer et Senat af 21 ved indirecte Valg paa Livstid valgte Medlemmer, af hvis Midte aarlig vælges 2 Borgemestere; den lovgivende Forsamling bestaaer af 88 Medlemmer (valgte ved indirecte Valg for 1 Aar). Statsindtægterne ere henved 1½ Mill. Rdl., Statsgielden c. 4½ Mill. Rdl. foruden henved 5 Mill. Jernbanegjeld. F.'s Contingent til Forbunds-hæren er c. 800 Mand. — Sigu. Krug, „Hist. topogr. Beschreibung von F.“

Raal og Vægt i F. 1) Rængemaal. 1 Fod (Fuß, Schuh eller Werkfuß) à 12 Tommer

(Zoll) à 12 Linier er 126½ Pariser Linier = 0,906 danske Fod. 1 Alen (Elle) er 242,016 Par. Linier = 0,8719 danske Alen. Men en Brabant Alen er i F. 309,953 Par. Linier = 1,113 danske Alen. 1 Stab er 1,187 franste Metres = 3,796 danske Fod. — 1 Klaster er 6 Fod; 1 Feldruthe er 12½ Fod = 11,355 danske Fod og deles i 10 Fodskøj à 10 Zoll à 10 Linien. 1 Waldruthe er 4,51076 franste Metres = 14,372 danske Fod og deles enten i 16 Dele eller i 10 Zehntelrutthen eller Waldskøj à 12 Zoll à 10 Linien. — 2 Stademaat. 1 Morgen eller Feldmorgen à 4 Viertel er 160 □ Feldrutthen = 5140 danske □ Alen eller 2,927 Sjæpper Land. 1 Hube eller Hufe Landes er 30 Morgen = 6,422 danske Tønder Land. — 1 Waldmorgen à 4 Viertel er 160 □ Waldrutthen = 4,721 danske Sjæpper Land. — 3) Nummaal. a. Korn. 1 Malter à 4 Simmer à 4 Sechter à 4 Gescheid à 4 Viertelgescheid er 114,729 franste Litres = 6,597 danske Skjæpper. — b. Flydenbe Været. Maalene i den større Handel kaldes Altnaaf, i Detailhandelen Jungnaaf. a) 1 Stüdtsaß = 8 Ohm, 1 Fuder = 6 Ohm, 1 Dyhoft = 1½ Ohm; 1 Ohm er 20 Viertel à 4 alte Maaf à 4 alte Schoppen; 1 alte Maaf er 1,792634 franste Litres = 1,855 danske Potter, altsaa 1 Ohm = 148,44 Potter. β) 1 yngre Maaf à 4 Schoppen er 1,33482 Litres = 1,640 danske Potter. — 4) Vægt. 1 Centner à 108 Pfund à 32 Loth à 4 Dwendten var hidtil 50,5128 Kilogram = 101,02 danske Pund, altsaa 1 Pund = 467,711 Gram = 0,9254 danske Pund. — 1 schweres Pund var 110 af ovennævnte Centner = 1,0102 danske Pund. 1 Schiffspund var 3 Centner = 324 Pfund; 1 Tonne = 20 Centner; 1 Laft = 2 Tonnen. Men fra 1ste Juli 1858 er det tydske Toldpund indført, som er ½ Kilogram og = det danske Pund. Det deles i 32 Loth à 4 Dvinte à 4 Achtspennige. Tidligere benytttes en Decimalinddeling. 1 Centner er 100 Pund, 1 Laft 4000 Pund. — Den talnste Mark for Guld og Sølv er her 233,853 Gram og deles, for Guld i 24 Karat à 12 Grän, for Sølv i 16 Loth à 18 Grän. — Medicinalpundet er 350,783 Gram og deles paa sædvanlig Maade (s. Medicinalvægt).

Münt i F. Fra 1837 indtil 1ste Mai 1857 regnedes her efter den saakaldte 24½ Gylbenfod eller efter Gylben saaledes udmyntede, at 1 talnste Mark fiint Sølv udbragte 24½ Gylben à 60 Kreuzer à 4 Keller eller Penninge, hvorved Værdien af 1 Gylben blev = 4 Rtl. 8, $\frac{1}{2}$ dansk Rm. 1 Reichsthaler var = 1½ Gylben à 15 Bagen à 1½ Kaisergröschel à 3 Kreuzer à 4 Heller. Efter 1ste Mai 1857 er isøfse en Overenskomst imellem samtlige tydske Stater en eensformig Müntfod indført over hele Tybtsland, hvorved Müntfoden for F. er bleven saaledes forandret, at af 1 Müntpund (= det danske Handelspund) udbrages 52½ Gylben med den samme Underafdeling som tidligere. Dermed er en Gylben bleven en Ubetydelighed mindre, saa at den dog kan regnes lig den gamle, idet forskjellen kun er ½ Rm. 1½ franfurter Gylben bliver saaledes = 1½ ny preussisk Thaler = 1 ny preussisk Thaler.

Frankfurt an der Oder, Stad i den preussiske Provinds Brandenburg, paa Oders venstre Bred, omgivet af Mure og Grave, har Steen-, Tobaks-, Strømpe-, Handflæ- og Sulfersfabriker og betydelig Handel, som befordres ved 3 aarlige Messer. 32,000 Indb.

Frankfurter-Attentatet kaldes man et ubesindigt og taabeligt Forsøg, som nogle exalterede unge Mennefter den 3die April 1833 gjorde paa at bemægtige sig Staden Frankfurt a. M., sprænge Forbundsbadgen, oprette en provisorisk Regjering for Tybtsland o. s. v. To bevæbnede Hobe, hver paa 30–35 Personer (Studenter, Coventyrere o. desl.), overjaldt Hovedbagten, men bleve snart overmandede og afsprejtede af Militærmagten; 70–80 Bønder fra Omegnen, der drog mod Staden (man havde regnet paa en langt større Understøttelse), forsvandt snart igen. Af de 16 Arresterede udfom efterhaanden 9, de Dørgte førtes tidstidst til Mainz og fik 1833 Lov til at gaae til Amerika. En Præst (Weidig) dræbte sig selv i Fængslet.

Frankfiske Krebs, s. Frankel.

Frankfiske Rige og Monarchie, s. Franker.

Frankl (Eudvia August), tybsk Digter, fød den 3die Febr. 1810 i Chraft i Byhnen af en israelitisk Familie, nu Professor i Vistheil i Wien, har gjort sig bekendt ved Ballader („Habsburgerlieb“), en Chronologisk ordnet Samling, episke og lyriske Digte (deriblandt et Epos „Don Juan d'Autria“, 1846), ved Dverjættelser af seroviste Nationalsange („Guste“, 1852), o. M.

Franklin (Benjamin), berømt amerikansk Statsmand og Pbyggler, fød den 17de Jan. 1706 paa en til Staden Boston hørende Ø, lærte i 12 Aar Bogtrykkeriet hos sin Halbroder Jakob F. , som mere end een Gang i temmelig ubetydelige Anledninger behandlede ham med Haardhed. Her fandt imidlertid den unge F. nogen Leilighed til at tilfredsstille sin Læselyst (for at spare Penge til Væger afholdt han sig fra Kjøbspiser o. s. v.), og begyndte uden sin Broders Videnne at skrive Artikler i et af denne udgivet Blad; da han læste Alt, hvad han kunde faae fat paa, saaldt ogsaa Skrifter som Shaftsbury's o. desl. i hans Hænder, hvilde for en Tid førte ham bort fra kristelig Tro og kastede ham i Armene paa Aarhundredets ufrugtbare Philosophie og „Fornuftreligion“. Omfider forlod F. Broderen, arbejdede under trylende Naar i nogen Tid i Philadelphia og begav sig (1724) til London, hvor han i 1½ Aar uddannede sig som Typograph og fortsatte sine Studier navnlig af Sprog og af Pbygg. Kort efter sin Hjemkomst til Philadelphia (1726) anlagde han (1 28) et eget Bogtrykkeri og udvirkede fra den Tid en omfattende Virksomhed ved Udgivelsen af Blade, Almanaker o. desl., som Colonierne hidtil savnede, ved Stiftelsen af et Bibliotek, et akademisk Selskab, et Hospital o. M., og ved at sætte sig i Spidsen for Iværksættelsen af en Mængde nyttige og velgjørende Foranstaltninger og Indretninger. Hans Flid og Lærelighed forsøgte hans Formue, og hans fortræffelige Charakter gjorde ham almindelig æret og elsket. Efterhaanden aabnede der sig for F. en videre Virkekreds. Han blev 1751 Medlem af Colonialforsamlingen i Pennsylvania;

1756 viste han stor Kraft og Virksomhed ved at bevirke Oprettelsen af en frivillig Militz og ved med den at beskytte Colonierne imod de Wildes Angreb. I Anledning af Stridigheder imellem Forsamlingen og Gouverneurten blev F. 1757 sendt til England, hvor Universiteter og lærde Selskaber kappedes om at hædre ham. Han kom tilbage 1762, og blev af den engelske Regjering, der søgte at vinde for sig en saa indflydelsesrig Mand, udnævnt til Generalpostmester i alle Colonierne. Dette naaede den imidlertid slet ikke. Stridighederne imellem Colonierne og England antog nu en seldse alvorligere Charakter (s. de nordamerikanske Fri-staters Historie), og F. blev atter 1767, da Regjeringen kaldte samtlige Provindsers Agenter til sig for at forhandle med den, sendt til London. Her talte han med Børne og Frimodigheder Coloniernes Sag og mistede derfor hiint Embede. 1775 kom han tilbage til Philadelphie, og gik først 1776 som hemmelig Underhandler til Paris, hvor han 2 Aar efter, da Ludvig XVI formelig havde anerkjendt de 13 forenede Staters Uafhængighed, optraaede som disses beslutningsmægtige Minister; den simple, ærværdige Olding var Dagens Felt ved det glimrende franske Hof (Turgot stred om ham det latinske Vers „Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis“, v: han har fraeret Himlen Lynet og Tyranneren Sceptret), og den offentlige Stemme i Frankrig greb med Begeistring Fristaternes Sag. Den 20de Jan. uderstred han med de engelske Commissaires Fredespræliminairerne, og vendte 1785 tilbage til sit Fædreland, hvor han blev modtagen med Begeistring og blev Præsident for Staten Pennsylvaniaen. 1787 var han endnu Medlem af Congressen, som definitivt ordnede Forbundsregjeringen, men hans Helbred var dengang meget svækket, og han døde den 17de April 1790. F.'s samlede Skrifter tilligemed en Biographie ere udgivne af hans Sønnesøn i 2 Bd. (1817—18), men fuldstændigst af J. Sparks (1840, 10 Bd.); hans Bog „Den gamle Henriks Ordsprog eller den gode Richards Visdom“ ere i Indhold og Form et Mønster paa en Folkebog. — Som Vhysiker beskæftigede F. sig meest med Undersøgelser af Electriciteten, for hvilken han opstillede en egen Theorie. Hans største Fortjeneste af Naturvidenskabten var den, at han paaviste, at Lynsiden var en elektrisk Gnist (s. Drage) og opfandt Lynaflederen, som i mindre kolde Lande, hvor Tordenveiret er langt heftigere end her, er nødvendig til at flikke hvide Bygninger. Han paaviste ogsaa ved Forsøg, at Lue, som gydes paa Vand, dæmper Vølgerne deri.

Franklin (Sir John), engelsk Esfarer og Opdager, født 1786 i Lincolnshire, traabte allerede 1800 som Midshipman i Søstjensesk, og commanderede 1818 en Brig ved Capitain Buchanan's Nordpolexpedition, som efter et mislykket Forsøg paa at finde „Nordvestpassagen“ med stor Nød naaede til Spitzbergen og derfra til England. Aaret efter erholdt han det Hæder, at foretage en Landreise til Americas Nordkyst og der møde Parry, som skulde komme fra N. tilsees. Forsynet med lette Vaabe o. dets. naaede F. med store Besværigheder, som Kul-

den og Mangel paa Levnetsmidler foraarstagede, Mundingen af Kobberminesfoden og gif derfra med Palddelen af Karavanen (de Vørrige vare vendte hjem) langs med Kysten indtil Cap Turagain (68° n. Br., 91° v. L.), hvorfra han formedest Mangel paa alle Fornødenheder maatte gaae tilbage og efter en stræffelig Kamp med Hungersnød og alle mulige Farer og Besværigheder (en Kamp, som kostede flere af Selskabet Livet) kom tilbage til England (1822), hvor han blev udnævnt til Capitain. Paa en ny Landreise (1825—27) undersøgte F. Kysten imellem Madenzie- og Kobberminesfoden, men maatte formedest den fremrykkede Aarstid vende tilbage (han naaede til 70° 30' n. Br. og c. 130° v. L.); paa Hjemveien var han ofte i Fare for at blive dræbt af Eskimoerne. Georg IV udnævnte F. til Ridder, og 1835 blev han Gouverneur over Van Diemens Land. Herfra blev han 1843 salbet til England for at foretage en ny Nordpolexpedition. Han gif da med to Skibe „Trebuss“ og „Terror“, paa hvilke allerede Capt. Ross havde gjort en Reise til de arktiske Egne, den 19de Mai 1845 under Seil; Skibene commanderedes af to erfarne Sømand (Crozier og Fitz-James); Toget bestod af 136 Personer. Den 20de Juli mødte Skibet „Entreprise“ F., styrende mod Melvillebugten, den 26de faae en Capitain Danner Skibene, omtrent under 77° n. Br., omgivne af Is. Siden har man intet Sikker erfaret om de Reisendes Skæbne. Fra 1848 udsendtes flere Tog for at oplysge og frelse dem, men Ingen kunde erfare Noget om dem, og Regjeringen opgav derfor at gjøre flere Forsøg, da en Depeche, dat. Repulsebad, den 29de Juli 1854, fra Dr. John Rae, Anfører for en af Hudsonsbugtcompagniet assendte Expedition, bragte en rigtig nok sørgelig og usikker, men dog i sig selv trolig Melding om et Spor af de Forsulskede. Dr. Rae berettede at have truffet paa nogle Eskimoere, som fortalte, at de 4 Aar tidligere (altsaa 1850) havde seet en Trop af omtrent 40 Hvide, som slæbte en Laad efter sig og bade om Levnetsmidler; at de siden, ikke langt fra en Fjord (formodentlig „den store Fissefod“) havde seet Eignen af 30 Personer paa Fastlandet og 5 paa en Ø, blandt hvilke sidste En saae ud til at have været Officer, og at der saaes Spor af, at de havde lidt rædskom Hungersnød. Dr. Rae tilspiede, at han ogsaa disse Eskimoere havde seet Brudstuffer af Rikter, Instrumenter o. dets. samt Knive og Gasler o. s. v., som vare mærkede med Begyndelsesbogstaverne til Officerens Navne, der vare med paa Toget, endelig et Væger med F.'s Navn paa. Endelig har (Septbr. 1859) en fra Polarchavet tilbagevendt engelsk Skibscapitain meddeelt, at han paa Nordvestkysten af Kong Williams Ø er kommen i Besiddelse af et af Capitainerne Crozier og Fitzjames undertegnet Memorandum, dat. d. 25de April 1848, efter hvilket F. allerede var død d. 11te Juni 1847 og Mandskabet, 105 i Tallet, var draget mod Fissefoden.

Franklins Røgerør eller Pulshammeren er et høit Glasrør, som ved begge Ender er udbløst til Kugler. Det indeholder noget Blin-aand og er gjort lufttomt ved Røgning. Solter man den ene Kugle i Haanden, vil Væskten drives over i den anden og der komme til at

lege, da Lufttrykket, som ellers vanskeliggjør Koningens, ikke virker paa Væbsten.

Franklins Table, s. Ladning, elektrisk.

Frankrig, et Keiserdømme i Vesteuropa, ligger mellem 42° 21' og 51° 5' n. Br. og mellem 12° 51' og 25° 50' ø. L., omgivet mod N. af Belgien, mod W. af Tyskland (fra hvilket det skilles ved Rhinen), Schweiz og Italien (resp. Jura og Bestalperne ligg paa Grændsen), mod S. af Middelhavet og Spanien (imellem begge Landene ligg Pyrenæerne), mod W. af Atlanterhavet og det's Dele (den biscayiske Bugt og Kanalen); det udgjør 9,504 □ M. (Corsica regnes her ikke med). Den største Længde fra N. til S. er 131 M., den største Brede 126 M.

A. Naturlig Beskaaffelse, Klima og Producter.

Fr.s Kystlængde er omtrent 430 M. (heraf 90 M. ved Middelhavet). Af Havbugterne ere Lyons, Bourgneuf, Morbihan, Douarnenez og Breffbugten de betydeligste, af Halsperne Bretagne og den normanniske Hals eller Cotentin.

Kysten er længst mod N. indtil Somme's Munding lav og sandet, derfra indtil Seine beslaaer den af steile Strøcarter; S. B. for Seine er den isen sandet, og foran den ligger en Række lave Klipper (Calvados). Paa den normanniske Hals er Kysten klippeløs og indskaaren, i Bretagne for det Meste ligedan; derfra mod S. bliver den atter flad, paa mange Steder omgivet af Dæner.

Af Middelhavskysten er den vestlige Deel lav og for det Meste morafsig, noget E. for Rhone bliver den høi og omgivet af Smaaser.

Fr. er deels Lavland, deels Bjergland; Grændsen imellem begge kan omtrentlig betegnes ved en Linie fra Maasfloden, der hvor den forlæber F., over Tropes ved Seine indtil Allier's og Loire's Sammenløb, og derfra over Rimeges ved Tvre=Bienna til Toulouse ved Garonne. B. for denne Linie findes kun Bakker som lave Sidegrene af de østlige Bjerglande.

Lavlandet indbefatter altsaa den nordlige og vestlige Deel, hvor det kun afbrødes ved Bretagne's lave Bjergland (s. d. A.). Landet ved Seine og dens Bifloder er i det Hele bølgeformigt, frugtbart og godt dyrket (s. u. Artt. Champagne, Côte de France, Normandie o. s. v.); ved Loire findes baade overmaade frugtbare og veldyrkede Landstaber (Touraine, Bourbonnais, Maine, Anjou) og tørre, skarpe Egne; nærmere mod Havet er der sumpige Strækninger eller flade Egne, der gjennemskæres af Grøfter og Hæller eller opfyldes af Skrat (Vendée). Længere mod S. (Guienne og Gascogne) er Landet fladt, ved Kysten er der udstrakte Heider med Sandstutter og Brakraambøsser (les Landes). — Bjerglandet kan deels i 2 Hoveddele, Høifrankrig eller de indre Bjergstrækninger, som blot tilhøre Fr., og Grændsebjergene. Hoveddelen af hiint (hvis breiite Punkt er 6,000 F.) er Sevennerne, som B. for Rhône- og Saônebalden strække sig fra S. (hvor de kaldes Vozerebjergene og ved den Indfæntning, som er benyttet til den languedociske Kanal, skilles fra Pyrenæernes Høiland) til N. og R. D., og fra hvilke mod N. udgaae Forej=Bjergene, mod W. Auvergne=Bjergene. Sevennerne begrænses mod N. af en Indfæntning, efter hvilken følger Côte d'Or (1,800 F.) med Seine's Kilder, derpaa N. for en ny Indfæntning Langres Plateau med

Marne's, Maas's og Saône's Kilder, og endelig, i nogen Afstand fra Rhinen, Vogeserne (les Vosges, indtil 4,400 F.). Af Grændsebjergene ligg langt mod N. Ardennerne, mod W. Jura (indtil 5,500 F.), der kun ved Rhône's smalle Leie adskilles fra Alperne, som her ere over 12,000 F. høie, i F. danne de to Bjerglandstaber Dauphin's og Provence og mod S. begrænses af Rhône'sletten; mod S. ligg Pyrenæerne (paa fransk Side over 10,000 F. høie), hvis Sidegrene opfyldte Landet indtil Garonne og den languedociske Kanals Indfæntning. Det Nærmere om disse Bjerge maa eftersees ved de paagældende Artt. — Floderne i Fr. løbe, med Undtagelse af Rhône (der kommer fra Schweiz), optager Saône med Doubs, Durance, Drôme og Isère og falder i Middelhavet, alle mod N. og W. De vigtigste ere: Garonne, som optager Tarn, Lot og Dordogne og under Navn af Gironde falder i den biscayiske Bugt; Loire, som optager fra venstre Side Allier, Cher, Indre og Vienne, fra højre Side Mayenne med Sarthe; Seine, som optager fra venstre Side Yonne, fra højre Side Aube, Marne, Oise og Aisne; Kystfloder ere Var, Abour, Charente og Somme. Desuden staaer Fr. ved Floderne Schelde, Maas, Mosel og Rhin i Forbindelse med Belgien og Tyskland. Fr.s Floder ere meget vandrige og derfor seilbare, og denke naturlige Vandrigdom er forøget og gjort end betydningsfuldere for den indre Samfund ved en stor Mængde Kanaler, som forbinde Floderne indbyrdes og med Havet. Den største er den languedociske eller Sybaldalen (over 30 M. lang), som gaer fra Toulouse ved Garonne til Middelhavet (ved Cette); St. Quentin's R. (12 M.) forbinde Seine, ved Hjelp af Oise, med Schelde og Somme; Orleans's og Briare's R. forbinde Seine med Loire, Burgund's R. (32 M.) Seine med Saône; Rhône og Saône forbindes ved Doubs's R. med Rhinen og ved Central's R. (16 M.) med Loire. Fr.s naturlige Vandbeie have en Længde af 1,100 M., Kanalerne af over 600 M., saa at man paa en Strækning af 1,700 M. kan seile i Fr.s Indre deels paa de over det hele Land sig bugtende og forgrenende Floder, deels paa Kanalerne.

Fr.s Klima er tempereret, men ikke lidet forskjelligt efter Landets Natur og Beliggenhed. Baade mod N. og mod S. have de østlige Egne et mere continentalt Klima end de vestlige, og Vinteren er der forholdsvis temmelig streng, men Sommeren varm. Landet omkring Gironde har en meget mild Vinter, i Rhônebalden derimod kan Kulden være streng. Kystlandet ved Middelhavet har stor Aarsvarme og milde Vintere samt mindre Regn end det øvrige Fr. Følgende Tabel oplyser dette nærmere:

	Årsvarme	Vinter	Sommer	Regnbage
Paris	81°	3°	141°	140
Bordeaux	111°	5°	16°	130
Lyon	91°	14°	18°	115
Marseille	12°	61°	17°	53

Plantegarten retter sig naturligtvis efter disse klimatiske Forhold. Nordfrankrig har Mellem-

europas, Sydfrankrig tillige Sydeuropas Vegetation. Af Korn avles Hvede men ogsaa megen Rug, desuden Byg, Havre og i de landlige Egne Boghvede; Mais dyrkes paa Vestsiden endog N. for Strasburg, paa Vesttiden er N. for Bordeaux. I Mellemfrankrig er Dyrningen af Champignons og Trøstler, i Nordfrankrig af Kunsttrøer (til Sutter) af Bigtighed. Men den vigtigste Kulturplante er Vinranken; dens Nordgrænse er nu (tidligere dyrkedes den ogsaa høiere mod N. B.) en Linie omtrent fra Loire's Munding (47°) mod N. O. indtil c. 50°; Vindavlen beskæftiger omtrent 3 Mill. Menneſter i F., og det aarlige Udbytte anslaaes i Gjennemſnit til 170—200 Mill. Kb. De vigtigste Vin-egne ere Champagne, Bourgogne og Egnene omkring Gironde. I de nordlige Provinſer avles megen Frugt, hvoraf tilberedes Frugtvin (Cidre). Nordøsttræer opvokser for Silkeavlens Skyld; denne er meget betydelig især i de sydlige Departementer; der produceres i F. over 12,000 Centner Silke til en Værdi af 40—45 Mill. Kb. Oliventræet lykkes især fortræffelig i Provence, Kastanier afgive i mange Egne et vigtigt Næringsmiddel. Desuden dyrkes Frugttræer, Hør, Hamp, Lobal, Balmue, Safran, Kartofler o. M. Agerdyrningen staaer ligesaa lidet som Dvægavlens paa noget meget høit Trin. Slovene ere kun i Biergegnene betydelige. De bestaae af Kastanie, Eg og Bøg, mod N. og i Hebegnene mod S. B. (les Landes, s. ovenfor) af Kaaletræer. I de sydlige Dele groe immergrønne og syd-europæiske Træer. Af Huusdyr havest Faar (c. 31 Mill.), Geber (1 Mill.), Heste (over 2½ Mill.), Væſter (c. 430,000), inod S. Maauldyr (c. 380,000), Hornqvæg (Antallet anslaaes til 12 Mill.), Sviin (5—6 Mill.). Af Røddyr findes kun Bjørne og Ulve paa Pyrenæerne og Alperne, og af Vildt er her ikke Meget. Fiske-rierne langs Kysterne ere af Bigtighed: i Middelhavet fanges især Tunfisk og Sardeller, i den hispaniske Bugt Sardineller, i Kanalen Makrel, Silb og Østers; men F. tager en betydelig Deel i Fangsten af Silb og Rabhau, især ved Doggersbanken, Nordsoundland og Island. Af Mineralier producerer F. især Jern, desuden noget Bly, Kobber, meget Salt og endel nyttige Steenarter, endelig Steenkul (5 Mill. Tdr., men ikke nok til Landets Forbrug).

Befolkning. Dennes Antal er c. 36 Mill., af hvilke de $\frac{1}{10}$ ere Franskmænd, et Fjeld af keltisk Oprindelse, men blandet med Romere og Germaner (Burgunder, Gothe, Franke, Normanner o. fl.; sgn. hermed Artt. Volkvandring, F. s. Historie, Frank Sprog) saaledes, at deraf er opstaaet et „romansk“ Fjeld med et „romansk“ Sprog. Foruden disse boer der mod S. B. Basker (c. 130,000), mod B. Bretagnere (c. 1,100,000, Keltere med eget Sprog), mod N. (i Elſaſ og Lothringen) Lydske (c. 1½ Mill.), Isøder (c. 70,000), Zigeunere o. s. v.; paa Den Nordkyst boe 350,000 Italienerne. — Ugeſom i Nationalitet, saaledes udgjøre Franskmændene i Henseende til Religion en næsten fuldstændig Enhed: med Undtagelse af c. 750,000 Protestanter, c. 70,000 Isøder og c. 30,000 af andre Secter, ere de alle romersk-katholske Christne (s.

herom Art. Frank Kirke). Forresten have alle Religioner efter Loven lige Rettigheder. — Videnſkabelighed og høiere Dannelse staae paa et høit Trin i F. og fremmes ved en Mængde Bibliotheker, Samlinger for Lærdom og Kunst og tildeels fortrinlige lærde Anstalter og Selskaber, især ypperlige Specialskoler for de mathematisk-phyſiſke Vidensfæber, Sprogstudium o. s. v. Derimod er Almueunderviøiening ikke nær saa almindelig udbredt som i de protestantiske Lande, hvorved der findes stor Forskjel Sted imellem de forskellige Dele af F. (i nogle Departementer kunne de Allersfleste læse og skrive, i andre kun høert 4de eller 5te Menneſte). Det hele franſke Statsunderviøningsvæſen betegnes ved Ordet L'université de France (s. b. A.; Universiteter i den høs os brugelige Betydning har F. ikke, men Faculteter; s. ogsaa Artt. Akademie og Collège). Foruden de under dette hørende Anstalter findes en Mængde Specialskoler og lærde Stiftelser, s. Ex. „Collège de France“, Militærskolerne, og især de af Geistligheden underholdte Episcopalcollèges eller „ſmaa Seminarier“ o: Skoler for vorrende Geistlige.

Ved Siden af Agerdyrning, hvis vigtigste Green er Vindavlen, ere Industri og Fabrikvirkſomhed Hovedbæſtandstænder i F. Overst staaer Metalsabrikationen (især i Paris; Værdien af Udbyttet, ved hvilket, da det Meste er Bijouterie og Galanterievarer, Arbeidet veier langt mere end Materialet, anslaaes til 150 Mill. Kb. aarlig) og Silke-manufacturere (især i Lyon, Paris og Niemeq; Værdien af de i Aaret 1855 udførte Silkestoffer var 127 Mill. Kb.). Uldmanufakturere findes overalt, især i Sedan, Elſen, Abbeville og Rouen (Udbyttet anslaaes til en Værdi af 145 Mill. Kb., hvoraf udførtes for 56 Mill.); der forfærdiges desuden Kniplinger, Battist, Gaze og Linon, Bomuldstæier (især i de nordlige Egne), Læder, Sæbe og Parfume, Papir, Hatte, Ure, Fayence og Porcelain, Modevarer o. M. I F. hersker fuldkommen Næringsfrihed.

F. s. Handel, som befordres ved Jernbaner, Landeveie, Kanaler og Havne o. s. v., er meget betydelig. I Aaret 1856 var Værdien af Udførselen i hele F. c. 942 Mill. Kb. (Fabrikvarer, og navnlig Silkevarer, samt Vindvare Hovedartiklerne), af Indførselen over 970 Mill. (de vigtigste Gjenstande vare raa Silke, Bomuld, Korn, Uld, Metaller, Steenkul og Kolonialvarer). Handelsflaaden bestod i samme Aar af 14,353 Skibe (deraf 259 Dampskibe) med en Dregtighed af 346,000 Com.-Tøst. Omtrent Halvdelen af samme har hjemme i de 4 Stæder Marseille, Bordeaux, Nantes og Havre.

Statsforfatningen er indskrænket-monarkistisk; i Spidsen for Staten staaer en Keiser, hvis Værdighed er arvelig paa Mandslinien af L. Napoleons Familie. Keiseren har den udsøvede Magt i den videste Udſtrækning, foreslaaer Love, har Benaadelsesret o. s. v.; han regierer ved Hjælp af 9 Ministre, som kun ere ham ansvarlige, og et Statsraad, som bestaaer af 40—50 af Keiseren valgte Medlemmer, der under hans Ledelse har at affatte Udfald til Love og vigtige organiske Indretninger og Foranstaltninger. Endvæ Statsraad har en Gaze af 20,000 Frcs. Den lovgivende Magt er

hos Keiseren, Senatet og den lovgivende Forsamling. Senatet bestaaer af Cardinalerne, Marskallerne og Admiralerne samt af de Mænd, som Keiseren opbyr til Senatorværdigheden; Antallet af Medlemmerne maa ikke overstege 150, de udværgnes paa Livstid, og uddeles 10 aarlig Etation af 30,000 Francs. Senatet skal raage over Stategrundlovens Opretholdelse og over de offentlige Friheder samt gjore Forslag til Forandringer i Lovene o. s. v.; ingen Lov kan offentliggøres uden at have været Senatet forelagt. Det lovgivende Corps dannes ved Folkevalg efter almindelig og ubegrændset Valgret saaledes, at der vælges 1 Deputeret for hver 35,000 Bølgere; Valget varer paa 10 Aar, hver Deputeret erholder under Næverne i District 2,500 Francs. maanedlig. Denne Forsamling prøver og antager de den forelagte Love og Statebevillingsforslag, men kan ikke stille Vænbingsforslag til dem; den sammenkalbes og opløses af Keiseren. Som det sees, ere de disse Forsamlinger tillagte constitutionelle Rettigheder ikke store, og Keiseren regjerer i det Væsentlige uindskrænket, da al Myndighed i Virkeligheden er i den uværgende Magts Hænder. — Om den værgende Myndighed i F. s. Art. Cour. — 3 administrativt Anseende er F. deelt i 86 Departementer, 863 Arrondissementer, 2,847 Cantoner og 36,835 Communer, hvilke bestyres af 86 Praefecter og 277 Underpraefecter; i Spidsen for ethvert Canton staar et Cantonsraad, for hver Commune en Maire. Folket deeltager i Communaltingenderne ved de fællesvalgte Communalraad (Conseils municipaux) for hver Commune, hvis Formænd Mairen er, og de aarlig sammentrædende Departementsraad (Conseils généraux electifs), i hvilke Praefecterne praesidere. Det første Departement er Gironde (186 □ M.), det mindste er Seine (84 □ M.). — Finantsernes Tilstand er ikke den bedste, da Udgifterne især i de sidste 10 Aar bestandig ere stegne endaa mere end Indtægterne, og Statsgjelden oglaa her er voget til en Størrelse, der trods Landets stigende Velstand og Ubvilning giver Anledning til Belymring. For Aaret 1856 forelagde Finantsministeren et ordentligt Budget (hvori intet Pensyn var taget til Krig), i hvilket Indtægterne ansløges til 565 Mill. Rd.; Udgiften til 544 Mill. (men den blev i Virkeligheden noget større; i Næstes hersante Complete rendu for 1781 angaves F.s Indtægter til c. 152 Mill.). Statsgjelden, som ved Napoleons's Fald var bragt ned til c. 260 Mill. Rd., var 1846 stegen til 1,955 Mill. og udgjør nu over 2,670 Mill. Rd. — F.s Raadmaag, som uventuvel er den første i Verden, dannes nu ved Conscription ifølge Lovtraktning blandt de Bærbidgige i 20—21 Aars Alder og frivillig Indtræden (i Fredstid omtrent 10,000 aarlig, i Krigstid det Dobbelte); Ejenesketiden er 7 eller i Almindelighed 6 Aar. Armeens Totalstyrke angives den 1ste Jan. 1854 til 570,000 Md. med 1,008 Støtter Styks; den 1ste Jan. 1855 var dens virkelige Styrke 555,000 Md., i Budgettet for 1859 ansattes den til 409,062 Md. Officercorpset rekrutteres af Militairkolernes Elever og af de dygtigere Underofficerer. Nationalgarden, som 1832 taalte 3,871,000 Md. foruden henved 2 Mill. Reserver, er nu i Virke-

ligheden sunken ned til en Ubetydelighed. F. har 184 Fæstninger og Forter; de betydeligste af hine ere Lille, Metz, Strasburg, Bayonne, Besançon, Perpignan, Amiens og især det nu stærkt befæstede Paris, hvortil komme Krigsbærgene Cherbourg, Brest, l'Orient, Rochefort og Toulon. — Sømagten har siden 1830 og især i den nyere Tid taget et overordentligt Opsving, og F.s Marine staar efter Manges Mening ved Siden af Englands virkelig tjenstdygtige Flaade, hvilket er den egentlige Grund til den Mistanke og Etinskje, hvormed Opinionen i det sidstnævnte Land stedse betragter dets magtige Nabo. For 1858 angaves Flaadens Styrke til 252 Seilflibe (deraf 30 Liniesflibe) med 8,908 Kanoner, og 209 Dampflibe (deraf 30 Liniesflibe) og flydende Batterier med i Alt 4,414 Kanoner. Antallet af det til Marinen tjenstpligtige Mandskab, over hvilket Staten i Nødsfald kan disponere, er over 150,000 Md., medens den neppe behøver mere end 130,000 Md. F. er derfor langt bedre end England ifland til at bemande sin Flaade (sfn. 1), S. 672, 2 Sp.).

Angaaende Maal, Mønt og Vægt o. s. v., s. Frank Maal o. s. v.

B. F.s Colonier ere kun i Afrika betydelige: 1) I Asien: Nogle Besiddelser i For-Indien (Ponbichery, Dshandernagore o. M., med noget over 200,000 Indb.). 2) I Afrika: Algierien (s. d. A.); Besiddelser i Senegambien og Guinea; Lerne Bourbon, Mayotte o. fl. 3) I Amerika: de vestindiske L'er Martinique, Guadeloupe o. fl. (c. 250,000 Indb.); det franske Guyana (c. 16,000 Indb.). 4) I Australien: Marquesas- og Seilflibernes, Ny-Caledonien. — De anslaaes i Alt til omtrent 10,000 □ M. med 3—4 Mill. Indb.

C. F.s Distorie. F. heed i Oldtiden Gallia og beboedes af keltiske Nationer, da det ved Cæsars Erobring 58—59 kom under Romernes Herredømme, s. Gallien. Ved det romerske Riges Opsløsning blev det efterhaanden besat af forskjellige Folk, og blev en Deel af det frankiske Rige (s. herom Artt. Folkvandringen og Frankerne), hvorpaa efterhaanden af Befolkningens forskjellige Elementer, dog især af det keltiske, det franske Folk ubvillige sig med sin ved alle disse Omstændigheder betingede Nationalitet. Ved det frankiske Monarchies Opsløsning under Carl den Stores Efterkommere (s. Carolingerne) fik Carl den Stalbebe ved Forliget i Verdun 843 F. med Rhinen, Rhone og Ebro til Grændser. Han mistede siden den spanske Maal, men erkrævede 872 det vestlige Lothringen og blev 876 romersk Keiser. Under de følgende Konger, Karls Søn Ludvig II, den Stammenbe (død 879), dennes Sønner Ludvig III (død 882) og Carloman (død 844) tiltog de Stores Magt paa Kongerwaldens Opsløsning, og Lehnsværgenet ubvillige sig i sin fulde Kraft. Carl den Tylke, som allerede var tybdt Keiser, forenede nu atter det frankiske Monarchie, men kunde ikke forhøre sig imod Normannerne, med hvem han sluttede en vanærende Fred; han blev derfor affat 887 og døde 888. Ludvig II's 3die Søn, Carl den Ensolbdige, blev nu Konge af Navn, men Grev Dbo af Paris havde indtil sin Død (898) af Magten i Hænder. Carl maatte give Normandiet til Normannernes Hertug Rolf, og

blev 923 slagen og indtil sin Død (929) holdt fangen af Ddo's Broder Grev Robert. De følgende Konger, Ludvig IV d'Outremer (fra hin Side Havet, fordi han var opdragen i England) indtil 954, Lothar indtil 986, Ludvig V (sainéant), indtil 987, havde ikke stort Mere end Navnet af Konge, medens de Store og navnlig Hugo, Greve af Paris og Orleans og Hertug af Francien (Landet mellem Seine og Loire), en Sønnesøn af Grev Ddo af Paris, i Birtelighed regjerede. Da den carolingiske Familie uddøde 987, satte han sig paa Thronen under Navnet Hugo I Capet (Brebhoved), og vandt Geistlighed og Adelen ved at afsenke dem rige Stiftelser og Lehn.

Under Capetingerne (987—1328) blev Kongemagten i lang Tid kun forsaavidt større, som dens Besidder nu selv tillige besad de første Lehn. Hugo I (987—996), den svømme og svage Robert I (996—1031), Henrik I (1031—1060) og Philip I (1060—1108), under hvem Korstogene begyndte, uden at Kongen dog tog Deel i dem, havde ofte Strid med de Store og (især Philip) med Geistligheden. Først Ludvig VI, den Tykke (1108—37), lykkedes det at hæve Kongemagten og Borgerstanden imod den ogsaa ved Korstogene væltede Lehnadel. Ludvig VII (1137—1180) deeltog med Keiser Konrad III i et Korstog (1147) og fligte sig siden fra sin Gemalinde Eleonora, der fort efter gifte sig med Henrik af Anjou og Normandien og bragte ham som Medgift sine store Arvelande, Gttenne, Poitou o. M. Næsten alle disse Lehn indbrog Philip II August (1180—1223), s. II, S. 674, 1 Sp., og forenede flere andre (Alençon, Auvergne, Artois, Fveux, Bermanbois o. fl.) med Kronen, som Philip II overhovedet, ogsaa ved Krigen mod Albigenerne og biskes Besyhtter, Greven af Toulouse, mere end nogen anden tidligere Konge indskrænkede Lehnsmændene. Ludvig VIII døde 1226 under Krigen mod Albigenerne. Under Ludvig IX, den Hellige (1226—70) forstærkedes Lehnenes Inddragelse, og Kongens Myndighed var allesteds saa stor, at han kunde sætte velgjørende Forbedringer i Rettspleien og Landets Organisation igjennem. Hans 2 Korstog (til Egypten 1248 og til Tunis 1270) havde et høist uhjælfeligt Udsald, paa det sidste døde Kongen. Efter Philip III (1270—85) fulgte Philip IV, den Smulte (1285—1314), som første Gang sammenkaldte Etats généraux (s. d. A.) og ved Borgerstandens Deeltagelse i samme Jaavelson ved andre Mibler af ender Art væltede de Stores og Geistlighedens Indflydelse og udvidede Kongemagten. Med den mynbige Pave Bonifacius VIII kom han i en heftig Strid, som endte med Pavens Fangenskab og rimeligvis deraf paafølgende Død; den følgende Pave, Clemens V, flyttede paa Grund af Uroligheder i Rom sin Residens til Avignon, hvorved han blev afhængig af Kongen og ikke kunde modsætte sig dennes grusomme Fremfærd imod Tempelherrerne. Med Philips Sønner Ludvig X (1314—16), Philip V (1316—21) og Carl IV (1321—28) uddøde den capetingiske Mandstamme.

Under Huset Valois (1328—1589) dreier F. S. Historie sig først om Thronfølgekrigen med Eng-

land, siden om Erobringskrigen i og om Italien, endelig om Religions- og Borgerkrigen. De første begyndte under Philip VI (1328—50), der bragte Daubhiné (s. d. A.) under Kronen. Johan I, den Gode (1350—54), blev selv fangen af Engleberne og maatte afftaae Aquitanien (s. Artt. Edvard III og Bretign). Generalstænderne (Etats généraux) tilkæde sig Magten, Pøvelen herskede under 3's Fangenskab i Paris, og Bondeopstanden „Jacquerie“ hærjede Landet. Om F. S. Historie under denne og de følgende Konger Carl V (1364—80), Carl VI (1380—1422) og Carl VII (1422—61) maa eftersees disse Artt. samt Artt. Edvard, den sorte Prinds, og Artt. Armañac og Burgund. Under disse Forvirringer og Borgerkrige var de Stores Magt igjen voret, men Ludvig XI (1461—83) knækkede samme ved List og Bold, ved en heklen Forening af snebige Kæmter og en hjertelig Grusombed. De Forbindelser, som Basallerne indgik mod ham, vidste han at opløse og siden i det beleilige Tidspunkt at straffe ved Fovedmændenes Senrettelse. Carl VIII (1483—98) bragte Bretagne (s. d. A.) til Kronen; han erobrede Neapel, men tabte det strax igjen. Ludvig XII (1498—1515), Hertug af Orleans, en Sønnesøn af Carl VI's Broder Ludvig, søgte ligeledes at erobre Mailand og derpaa, i Forning med Ferdinand den Katholske, Neapel (1501), men Ferdinand beholdt dette, og den hellige Ligue (1510) fligte Ludvig ved hans Erobring i Sværitalien. Frants I (1515—47) førte 4 i det Hele uheldige Krige med Keiser Carl V af Tødsland og Spanien om Besiddelsen af Mailand, Genua, Neapel og Burgund, hvilke Carl beholdt ved Frelslutningen i Cambrai (1529) og Crepy (1544). Over de adelige Familier vandt Frants ved Hof- og Militærembedernes Bejættelse en hefte større Indflydelse, og Parlamentet blev efterhaanden kun et Redskab for Kongernes Despotisme. Protestantfølgelseserne begyndte allerede under Frants, der isvrigt er kendt som „Videnkabernes Fader“ (Ilg. Frank Litteratur). Hans Søn Henrik II (1547—59) førte i det Hele heldige Krige med Carl V og dennes Efterfølger i Spanien Philip II, og ved Freden i Chateau en Cambressis (1559) beholdt F. Valois. Under Henriks 3 Sønner, Frants II (1559—60), Carl IX (1560—74) og Henrik III (1574—89) rasede en Række af skræffelige Religions- og Borgerkrige; i Spidsen for de Katholske stod Familien Guise, for Huguenotterne eller de Reformerte Admiralen Coligny, Familien Condé og siden Henrik af Navarra (den senere Kong Henrik IV); Entledningen, den vækstfulde Katharina af Medici, havde under alle 3 Brødre en væsentlig Andeel i Regjeringen, der i det Hele naturligvis stod paa Katholikernes Side. Under Carl IX foresaldt (1572) Bartholomæusnatten (s. d. A.). Siden dannedes en Forbindelse af Huguenotterne med moderate Katholiker („Politikerne“), som kaldtes „Coalitionen“ og tragtede efter at forandre Statsforfatningen, og med den maatte Henrik III (1576) slutte en ydmvgende Fred. Opbragte herover dannede de heftige Katholiker „den hellige Ligue“ og siden de 16's Ligue, som tilsligt blev Kongen selv farlig. Da denne havde ladet Liguens Hovedmand, Hertugen af Guise, og hans Broder, Carbinalen af

Lothringen, dræbe i Blois (1588), erklærede den Kongen for afsat, hvorpaa denne maatte forene sig med sin forrige Fjende, Huguenoternes Anfører Henrik af Navarra. Medens han i Forning med denne belejrede Paris, blev han dræbt af J. Clement.

Huset Bourbon (1589—1792 og atter 1814 og 1815—30) kom nu paa Thronen med Henrik IV (1589—1610), som kjæmpede helbig mod de af spanske Tropper understøttede Katholiker, men dog først ved at gaae over til den katolske Kirke (1593) kunde komme i rolig Besiddelse af Riget. Ved det nantiske Edict (1598) gav han de Reformerte fri Religionsøvelse og hævede ved Hjælp af sin Minister Sully Rigets Bestand, men blev myrdet af Fanatiseren F. Ravallac (1610). Sønnen Ludvig XIII (1610—43) var svag og villieløs; han saavelsom Riget styrkede med Fæstebæ og jernhaard Consequens af Cardinal Richelieu, der understøttede Protestanterne i Lybskland, medens han underkænte dem i F. (hvor de tillige dannede et politisk Parti, en Etat i Staten) og oprettede en streng absolutistisk Regjering efter moderne Tilsnit. Det samme System, men med mindre Kraft og Consequens, fulgte Mazarin under Ludvig XIV's Mindreaarighed (f. Artt. Mazarin, Fronde o. s. v.). Ved Mazarins Død (1661) overtog Ludvig selv Regjeringen (1661—1715) og førte samme med den meest uindskrænkede Udvælselse af den absolute Kongevælde. Udad fulgte han af Egerjerrighed og Glimreflygte en Erobringspolitik, som styrkede Landet i en Række af Krige, der vel noget udvidede dets Grænser, men tillige iøvøllede dets Kraft og ødelagde dets Bestand (f. Artt. Revolution, Kæmpeklammer, Udvælselstrik (spanske) o. fl.), saa at F. ved Ludvigs Død var forgjælbet og forarmet. Hertil vidrog Kongens Intolerance mod Huguenotterne (f. d. A. og Artt. Dragonader, Camfarder o. fl.). Den Glæde, hvormed Ludvig vidste at omgive sin Regjering og Person, ogsaa ved paa en glimrende Maade at fremme Kunst og Videnskaber, gjorde hans Hof til det første i Europa, og dets øvrige Høfster fællede om at ligne ham, saa at F.s Overherredømme i Henseende til Smag og Mode i Kunst, Litteratur, Klædebragt, Levemaade o. s. v. begyndte fra den Tid. Desforværrer efterlignede man ogsaa det franske Hof's Frivoliteter og Uædelighed, der i Ludvigs sidste Aar blev endnu værre ved den Stinhellighed og det Sylleri, som den gamle Konge indførte. Ludvig XV's Mindreaarighed (indtil 1727) karakteriseres ved Regenten, Philip af Orleans, under hvem Lidelighed ret blev Mode, og ved Lav's Finansplaner (f. Lav). Om den følgende Tid handles i Artt. Henry, Choiseul, polske og østerrikske Udvælselstrik, Svaarstrik. Landet beherrskedes og ubjergedes af Maitreser (f. Dubarry, Pompadour) og uærdige Yndlinge, dets Bestand gik tilgrunde, Colonierna tabtes (Erhvervelsen af Corsica var en ringe Erstatning derfor), Uædeligheden i de høiere Stænder naaede den højeste Spidse, og næsten Alle foragtede den usle Regjering. Ludvig XVI (1774—92) tiltraadte Regjeringen med de bedste Hensigter, men manglede Charakter og Uælselighed til at løse sin vidstol overmaade vanskelige Opgave. Finansløsheden var overordentlig stor; Turgot og

Malesherbes betraadte Reformernes Bane, men styrkedes derfor af Udelen og Geistligheden. Det Samme var Tilfældet med Necker, da han efter den nordamerikanske Krigs Ophør forlangte Ophøvelsen af hine to Stænders Statteprivilegier. Calonne hjalp en Tidlang ved skuffende Midler, men maatte endelig tilstaae for de i Febr. 1787 sammenkaldte Notabler, at der var et aarligt Deficit af 50 Mill. Rd. Den nye Minister Brienne's Planer mødte afgjort Modstand hos Parlamentet, og omsider maatte Regjeringen 1789 tilbagekalde Necker og sammenkalde Rigsstænderne (Etats généraux, f. d. A.).

Revolutionstiden, 1789—99, begyndte hermed. Den 17de Juni erklærede Trebestand (o: Alle udenfor Udelen og Geistligheden) sig for Nationalforsamling og indbød de to andre Stænder til at forene sig med den, hvilket ogsaa skete, ligesom overhovedet siden Afstiklige, formemmelig af den lavere Adel og Geistlige, sluttede sig til den nu begyndte Bevægelse. De nærmeste Skridt herefter vare Eden i Boldhuset (f. Boldhuset), Erklæringen af de Deputeredes Utrænkelse og Erobringen af Bastillen. Kongen gav efter, kaldte Necker tilbage og bekræftede Bailly som Maire i Paris, Lafayette som Ansører for Nationalgardien. Nationalforsamlingen decretede (4de August) alle Privilegiers og Feudalbyrders og selv Standsforskjels Ophøvelse, og proclamerede Menneskerettighederne, efter hvilke bl. A. Alle skulde være lige for Loven. Men den uvidende og raue, ved Dyrtd og Mangel forpiinte og af flette eller forvittebe Mennesker langt ud over Revolutionens første Tanker opjidsede Mængde lod sig ikke længere styre af de besindige Frihedsvenner. Den 5te Octbr. drog en Kølleværm til Versailles og tvang under allehaande Trusler, som Lafayette ikke formaade at forhindre, den kongelige Familie til at flytte til Paris. Høje Rigets Organisation omskabtes nu, den gamle Inddeling i Provinser, tildeels med forskjelligt Rets- og Stattevæsen o. s. v., ophævedes, F. indbeleetes i 83 Departementer o. s. v.; alle Retninger gjenførtes fuldstændig Centralisation og Uniformitet. For at afhjælpe Finansløsheden konfiskerede man Kirkens uhyre Eiendomme, imod at Udgifterne til kirselige Væmde i Fremtiden skulde beskrives af Staten, og skabte Adsignater (f. d. A.). Alle geistlige og verdslige Ordener og Corporationer saavelsom al Adel affastfædes, og Constitutionen blev, skjøndt ikke fuldendt, besvoren paa Marsmarken den 14de Juli 1790. Med Mirabeau, som hidtil havde været Bevægelsens Fører, men dog ønskede et stærkt constitutionelt Monarchie, døde (2den April 1791) maalken den Æneste, der havde kunnet frelse Thronen; fra nu af vare Republikanerne de stærkeste. Kongen, som vel for det Meste kun tvungen havde givet efter, og af hvem man vidstol heller ikke billigvis kunde forlange stort Mere, da det unægtelig gjordes ham og hans Ministre saa godt som umuligt at regiere, søgte at flygte til Ublandet, men blev d. 22de Juni indfattet, ført tilbage (f. Drouet) og suspenderet. Dengang forhindrede Lafayette endnu hans Affættelse, og Kongen besvør d. 14de Septbr. Constitutionen af 3die Septbr. 1791. Da den konstituerende Forsamling i et Overmaal af Uegenyttighed havde bestemt, at intet Medlem af den maatte gjen-

vælges, kom den nye „lovgivende Forsamling“ til at bestaae næsten ene af Republikanere, blandt hvilke de Moderate, Girondisierne, dog ønskede Kongemagtens Afskaffelse, de Radicale raabte paa Blod og Bold. Den tiltagende Emigration (s. d. A.), **Præsidentens Bagring ved at afslette** Ved paa den nye Forsamling, Ublandets truende Holdning og royalistiske Opstande i Calvados og Vendée førte til fleste strengere Decreter og Forholdsregler; ethvert Forsøg af Kongen paa at gjøre Brug af sit Veto forsgæbe den opbyggende Stemning. Den uheldige Begyndelse af Krigen med **Østerrig** o. s. v. (1792) foranlebigede Stormen paa Tuilerierne (d. 10de Aug.), som tvang Kongen til at flygte til Nationalforsamlingen, imedens Folket myrdede Schweizer-garden. Nationalforsamlingen decreterede nu Kongens Suspension, tillagde sine egne Beslutninger Lovskraft og sammenkalbte et Nationalconvent. Den kongelige Familie blev sat fangen i Temple; i Begyndelsen af Septbr. myrdede en Flot Vanditer flere hundrede Mennesker, der som mistænkte for Royalisme holdtes i Fængsel, Regjeringen og Landet behersttes af Hovedstadens Pøbel og dens blodgjerrige Ledere, Danton, Robespierre, Marat o. A. I Nationalconventet, der januetraabte d. 21de Septbr. 1792, frede Jakobinerne eller „Hjerget“ (forbi de inbtogte de opbyggende Bønke paa venstre Side af Salen) med de i Antal ringere Girondisier, og beherstede Forsamlingens oftest villieløse og svage Masje (le Marais, Sumpen, fordi den lød paa de lavere Bønke).

Republikken proclameredes nu d. 25de Septbr., Dødsdommen sælledes over Kongen d. 20de Jan. 1793 og fuldbrydtes Dagen efter. Ublandets Angreb og royalistiske Opstande i Vendée, Lyon o. fl. St. bragte Gemynternes Spænding til det Høieste og banede Veien for det Rædelseshy-stem (Terrorisme), som nu, visnok gjennem Strømme af Blod og gruelige Boldsjægninger, forskaffede F. Geier i Kampen mod Republikens indre og ydre Fjender. Et Revolutionstribunal og en Bøfskerdscomitee oprettedes med uindstrænket Myndighed, Girondisierne erklæredes fredsloste (2den Juni), strenge Forholdsregler toges mod de modstræbende Provinser og Stæder (s. Vendée, Lyon, Carrier, Collet d'Herbois o. fl. Art.), Folket kaldtes i Masse til Vaaben, Hære stables som ved et Trykfløg og organiseredes af Carnot. Pengensden stræbte man at afhjælpe ved Fasthættelsen af tvungne Priiser paa Kornetmidler o. besl., ved vilkaarlig Bestemmelse af Assignaternes Værdi o. s. v. Christendommen afskaffedes, og Fornuftens Tyrrelse indførtes, en ny Kalender stables, og Joll henrettedes i Tufinbins. Conventet behersttes efter Marats Dab (ved Carl. Corbay) og Dantons Herrettelse aldeles af Robespierre (med hans Hjælper Couthon, St. Just o. A.), som dog, imod den især af Danton tidligere repræsenterede Atheisme, decreterede Tilbedelsen af et høieste Væsen. Om-sider blev man fræ af den uophørlige Myrden, og Rædelsmændene bleve indbrydes uenige; Robespierre faldt d. 28de Juli 1794 (de nærmere Omstændigheder s. under Art. Robespierre), og en Reaction paafulgte nu, som, efter et Forbud mod alle politiske Clubber, Undertrykkelsen af et Par anarchistiske Opstande og Forstædernes Af-

væbning, førte til Dyrrettelsen af en ny Regjeringensform, Directoriet; en royalistisk Opstand undertryktes heldig (s. Barras). — Under alle disse indre Bevægelser havde Republikken hjemmet heldig med den af Ublandet, navnlig Østerrig, Preussen og England imod den sidste Coalition og erobret Belgien og Landet indtil Rhinen, hvorpaa der sluttedes Fred (1795) med Preussen og Spanien (s. Basel). Under Directoriet førtes Krigen mod Østerrig med glimrende Held fra den Tid, da Napoleon Bonaparte (1796) blev stillet i Epiden for den italienske Hær. Norbitalien erobredes og forvandlede til en Republik (s. Cisalpinisk Republik), ligesom siden Nederlandene forvandlede til en batavisk Republik og Schweiz sit en demokratisk Forsamling. Med Østerrig sluttedes Fred i Campo Formio (1797), en Conarcs aabnedes i Rastatt for at afgjøre det tydske Riges Forhold. Derpaa (Maj 1798) gjorde Napoleon, som attraaede en krigerst Bestaaelse, imedens Directoriet fra sin Side gerne vilde have den af Hæren forgubede og af det selv frygtede General bort, sit berømte Tog til Egypten. Under hans Forværelse opløstes Censuren i Rastatt, og den 2den Coalition (af England, Østerrig, Rusland, Neapel og Tyrkiet) stiftedes imod F. Dette førte i det Føle Krigen uheldig; Championnet og Soubert erobrede vel i Begyndelsen af Aaret 1799 det Meste af Italien, men dette tabtes igjen især ved Suraross Geire. Vel seirede Massena ved Zürich (26de—27de Septbr.) og Brune afflog den engelske Expedition mod Holland, men det Meste af de tidligere Erobringer var tabt, Hærene stet forsynede og uden Tillid til sig selv, Regjeringen habet og foragtet (om de indre Tilstande paa denne Tid s. Art. Directorium), da Napoleon i October kom tilbage fra Egypten, omstyrkede Forsamlingen (s. Brumaire) og gav F. en ny Forsamling, Consularet (s. d. A.), for hvilket han selv stod i Epiden; fra den Tid indtil 1814 var Napoleon F.s Bøfsker. Han seirede ved Marengo (14de Juni), og Moreau vandt Slaget ved Hohenlinden (3die Decbr. 1800), hvorpaa fulgte Freden i Luneville; ogsaa med England sluttedes (1802) Fred i Amiens, men denne blev ikke af lang Varighed. Napoleon bragte Orden og Kraft i den hele Bestyrelse, og Landet nød nu en Ro og indre Sikkerhed, som man længe ikke havde hønt; det var derfor intet Under, at de fleste vare tilfredse med, at Alt steds mere nærmede sig til monarchistisk Statsformer. Emigranterne fik for det Meste Amnestie, en Civil-lovbog (Code Napoléon) forberedes, og Feien banedes til en Ubloning med Kirken. Med England begyndte Krigen paany (1803). Elbs, Parma og Piemont forenedes med Frankrig, Napoleon blev Consul paa Livstid og Præsident for den italienske Republik, og omfider blev han d. 18de Maj 1804 ved Følsæstemning ubnævnt til ærvelig Keiser i F.

F. som Keiserdomme. Hæven selv sælvede Napoleon d. 2den Decbr. 1804 i Kirken Notre-Dame i Paris; den 18de Marts 1805 blev han „Konge i Italien“ (den forrige Republik), med hvilket Kongerige han forenede Genua, Parma og Guastalla, imedens han gav Lucca og Piombino til sin Søster Elisa Bacciocchi (s. d. A.). Erkeembeder og Høgsverdigheder oprettedes, og

en ny Adel stiftedes. Den af den 3die Coalition (England, Østerrig og Rusland) begyndte Krig endte han, efter Seirene ved Ulm og Austerlitz, for Østerrigs Bedkommende ved Freden i Presburg d. 26de Decbr. 1805. Derimod slog Kellon den fransk-spaniske Flaade ved Trafalgar. 3 Mæret 1806 gjorde Napoleon sin Broder Joseph til Konge i Neapel, hvis Konge Ferdinand I havde handlet fjendtlig imod ff., og nu blev fortreven til Sicilien, og Ludvig til Konge i Holland; hans Stedson Eugen Beauharnais blev Vicekonge i Italien, hans Svoger Murat Storhertug i Berg. Det tydske Rige erklæredes ophævet, af dets Levninger dannebes „Königsbundet“, som valgte den franske Keiser til sin Protector. Preussen greb overmodig til Waaben mod ff., men bødebe haardt derfor: Nederlagene ved Jena og Auerlædt (i Octbr.), Erobringen af næsten hele Landet og de af Preusserne og Russerne tabte Slag ved Eylau og Friedland førte til Freden i Tilsit (7de Juni 1807), i hvilken Preussen mistede Halvdelen af sine Lande. Af de preussiske Bestidder B. for Elben samt af andre tydske Smaaater oprettede Napoleon for sin Broder Jérôme Kongeriget Westphalen. Imod England begyndte han nu Continentalblockaden. Derpaa besatte han, efter Aftale med Spanien, Portugal, blandede sig saa i de i den spanske Kongefamilie herskende Stridigheder og udnævnte efter Mødet i Bayonne (om alt dette s. Carl IV, Ferdinand VII) sin Broder Joseph til Konge i Spanien (1808). Herover begyndte den langvarige (1808—14) og blodige Krig med de af Nationalfølelse opbragte og ved Geisligbedens Indflybelse opbidjede samt ved engelske Penge understøttede Spaniere. Østerrig, som paa ny havde grebet til Waaben, overvandt han, efter Slaget ved Alpern og Eslingen, i Slaget ved Wagram, hvorpaa det ved Freden i Wien (14de Octbr. 1809) maatte afstaae Syrien m. M. Napoleon agtede fort efter den østerrigske Keiserdatter Maria Luise, som Mæret efter fødte ham en Søn. Da hans Broder Ludvig 1810 nedlagde Regjeringen i Holland, forenedes dette Land med ff.; det Samme var forlangt flet med Belgien, og nu bleve Wallis (i Schweiz) samt hele Nordvestkysten af Tydskland med Oldenburg og Hansestæderne gjorde til franske Departementer. ff. strakte sig saaledes fra Middelhavet indtil Nordjysen og Elben. Ved denne sit Herredømmes uhyre Udbreddelse og ved Continentalblockaden kom Napoleon i Strid med Rusland, der siden 1807 havde været hans Allierede. Han foretog da 1812 med 500,000 M. (Frankmænd, Tydske, Italiener o. fl.) sit berømte Tog mod dette Rige, paa hvilket han vel seirede og naaede Moskva, men efter denne Stabs Brand maatte tiltræde sit stræffe Tilbagetog, paa hvilket hans Hær for Stærkeligheden gik tilgrunde ved den tidlig indtrædte Kulde, ved Hunger og Fjendens Angreb. Dog førte han i April 1813 en ny Hær paa 300,000 M. i Felten, seirede, efterat Preussen havde forenet sig med Rusland, ved Lützen og Bautzen, men kunde ikke ved Underhandlingerne i Prag afvende, at Østerrig sluttede sig til hans Fjender. Vel seirede han atter ved Dresden; men hans Generaler tabte den ene Træning efter den anden, og han selv blev overvunden i

det store Slag ved Leipzig. Alligevel kæmpede han sig ved Saanau igjennem de bairiske og andre tydske Tropper, som nu forenede sig med hans Fjender. Endnu bestod Napoleon i Foraaret en heltemodig Kamp mod de fra alle Sider indtrængende Allierede, men da et stærkt Parti (de Liberale, som forlangte en constitutionel Regjering) i ff. selv erklærede sig imod ham, da flere af hans Marskaller og Ministre forlovede ham og Paris capitulerede (d. 30te Marts), nedlagde han Kronen og begav sig til den ham anviste D. Elba, hvorpaa Bourbonerne atter besteg Tronen.

Restaurationen. Den 3die Mai 1814 drog den af de Allierede indsatte Konge Ludvig XVIII, Broder til Ludvig XVI, ind i Paris. Den 4de Juni gav han Landet en constitutionel Forfatning efter den Engellses Mønster. Freden i Paris af 30te Mai 1814 lod ff. beholde dets Grænser fra 1ste Jan. 1792 samt tilbagegav det de fleste af dets tabte Colonier. Men den saarede Nationalstolthed, den tilbagevendte Hofadels reactionære Bestræbelser og Armeens Uvillie over de prøvede Officere og Generalers Tilidsfættelse for ubekjendte og ubuelige Emigranter udbredte Utilfredshed overalt i Landet, og imellem de paa Congressen i Wien forsamlede Fyrster og Diplomater herskede stærk Uenighed. 3 Tillid hertil forlod Napoleon Elba og landede d. 1ste Marts 1815 ved Frejus i Dep. Var; hermed begyndte „de hundrede Dage“ (Tiden mellem Napoleons Tilbagekomst til ff. og hans anden Afstættelse). Hæren og Folkets store Mæse modtog ham med Jubel, ingensteds fandt han Modstand, og d. 20de Marts holdt han sit Indtog i Paris, hvorfra Ludvig XVIII var flygtet. Men næsten hele Europa forenede sig imod Napoleon, og hans constitutionelle „Tilægsact“ til Forfatningen (22de April 1815) tilfredsstillede ikke de Liberale. Den 16de Juni seirede han ved Eigny og Quatrebras, men blev d. 18de Juni aldeles slagen af Blücher og Wellington ved Waterloo eller Belle Alliance, samt derefter ingen kraftig Understøttelse mere i Paris og ombyttede nu, sluffet i sin Tillid til Englands Høimodighed, Tronen med et sørgeligt Fangenskab paa St. Helena. Ludvig XVIII kom d. 9de Juli tilbage til Paris („den 2den Restauration“). Ved den 2den Parisfred (20de Novbr. 1815) blev ff. indskrænket til sine Grænser fra 1790, maatte tilbagelevere de forhen fra Italien og Tydskland bortførte Kunststætte, lade 17 af sine Fæstninger besætte af de Allieredes Tropper og underholde en Occupationshær paa 300,000 M. i 5 Aar (saalænge blev den dog ikke i ff., s. nedenfor).

3 Epibsen for den nu tiltrædende Regjering stod Hertugen af Richelieu; dens reactionære Bestræbelser tilfredsstillede ikke engang det den 7de Octbr. sammentraadte Chamber (Chambre introuvable, s. b. A.). 3 Mæret 1818 var Forsamlingen mere moderat, og Richelieu kunde nu paa Congressen i Aachen bevirke Occupationstroppernes Hjernelse. Dog maatte han fratræde; et sølgende liberalt Ministerium maatte snart vige, da Ultraerne af begge Partier vare imod det, og Decazes (s. b. A.) holdt sig kun til 1820, da Royalisterne med Hertugen af Richelieu i Epibsen atter kom til Roret og bevirkede

Censurens Gjenindsjættelse samt en ny Balglov, der begunstige de større Eiendomsbesiddere. 1821 kom et endnu mere ultraroyalistisk Ministerium til Magten, i hvilket Villèle var Finantsminister og fra Septbr. 1822 Premierminister. Under ham omskiftede en fransk Hær 1823 den franske Cortesforsamling, og de Deputeredes Functionstid blev bestemt til 7 Aar. Ved Ludvigs Død (den 16de Septbr. 1824) kom hans Broder Carl X paa Thronen. Villèle satte 1825 Loven om Erstatning for Emigranterne (s. d. A.) igjennem, men efter Opløsning af Nationalgarden i Paris, der havde tilladt sig politiske Udraab, og af Deputeretkammeret maatte Villèle vige for det moderate Ministerium Martignac, som hjalp til Grækenlands Befrielse, gav en mildere Presselov og forbedrede Balgansordningerne, men 1829 afsattes af det reaktionære Ministerium Polignac. Imod dette reiste sig en heftig Storm, som ikke engang det forresten populære Tog til Algier kunde dæmpe. Da 221 Deputerede d. 18de Marts 1830 havde givet Ministeriet et Misfidsvotum, og Kamrets Opløsning kun førte til hine 221's Gjenvalg, afstøbte Carl d. 25de Juli 1830 de Stænehaarede Ordmonnancer, som opløste det endnu ikke sammtraadte Kammer, ophævede Pressefriheden og octroperede en ny Balglov. Dette Forsamlingsbrud fremkaldte Julirevolutionen (28de—30te Juli), ved hvilken Carl mistede Thronen og Hertugen af Orleans, Ludvig Philip, blev først Regent (Lieutenant général) og siden Konge i F.

Louis Orleans, Juliregjerungen. Ludvig Philip afslod d. 9de August 1830 Tred paa det reviderede Chartre; Hertugen af Broglie, Guizot, Molé, Dupont de l'Éure, Sebastiani, Gérard, Casitte, Périer, Bignon og Dupin udgjorde hans første Ministerium, den gamle Lafayette var Chef for den gjenoprettede Nationalgarden. Ludvig Philip havde imidlertid haade Legitimiteterne (det gamle Kongehus's Tilhængere) og Republikanerne (thi et stort Parti vilde have haft Kongemagten ganske afløst) imod sig, og blandt de Constitutionelle herskede der Uenighed. Kongens Politik, som i Begyndelsen syntes langt mere frifindet, end den virkelig var, og som først efterhaanden og med Forsigtighed traadte frem, gik især ud paa at støtte sig til Eiendomsbesidderne og den formuende Middestand, hvis Interesser fremfor Alt krævede Fred og indre Ro, og gjennem Bestyrelsen at indvirke paa saa Mange som muligt; en Politik, som ikke uden Grund syntes mange Franklænd smaalig, egoistisk og en højhæjdet Nation uærbig, som lod Folkallerne i Stikken og Intet gjorde for Italiens Uafhængighed. Ministeriet stiftede i kort Tid flere Redlemmer; Lafitte blev Premierminister, men det manglede Energi og Folkebevægelse, og bets udvortes Politik desavoueredes af Kongen, som hemmelig eller aabenbart var den egentlige Regjerende. 1831 indtraadte et nyt Ministerium med Casimir Périer i Spidsen; under dette blev Ancona besat, for at man kunde have en Modvægt mod Æsterrigs Indflydelse i Italien, Belgien bestiftedes imod Holland, og en frygtelig Opstand i Lyon (Novbr. 1831) undertryktes. Efter Périers Død (d. 16de Mai 1832) gik den levende Indflydelse i Ca-

binettet, tværtimod det constitutionelle Princip, fuldstændig over paa Kongen selv. I Octbr. 1832 indtraadte Ministeriet Soult, af hvilket ogsaa Guizot, Broglie og Thiers vare Medlemmer. Republikanske Opstande (især 1832 og 1834), Hertugininden af Berry's eventyrlige Forsøg og forskjellige Sammensværgelser foruroligede Regjeringen, og Kongens Liv truedes ved gjentagne Mordforsøg (s. Fieschi, Allibaud, Menier o. Fl.). 1835, efter Fieschi's Attentat, gik de berygtede „Septemberlove“ igjennem, ved hvilke bl. A. Pressen og Eidsvornetterne indskrænktes. 1836 fulgte Ministeriet Thiers, kort efter Ministeriet Molé; i samme Aar indtraf L. Napoleons (den nuværende Keiser's) mislykkede Forsøg paa at fremkalde en Militærrevolution i Strasbourg. Efter flere Ministerforandringer og Uroligheder kom Ministeriet Thiers d. 1ste Marts 1840 til Roret, men maatte, da Kongen i det orientalske Spørgsmaal (s. Tyrkiet) ikke vilde følge dets kristige Politik, fratræde i samme Aar (L. Napoleon gjorde i dette sit andet Forsøg i Boulogne), hvorpaa Ministeriet Guizot tiltraadte og holdt sig i Resten af Kongens Regjering, hvis Grundlæggninger det ganske fulgte. Et haardt Slag traf Kongehuset, da Kongens ældste Søn, den almindelig afholdte Hertug af Orleans, d. 13de Juli 1842 ufuldselig døde ved et uheldigt Eiskeibe, hvorpaa Thronfølgen gik over paa hans Søn, den fireaarige Greve af Paris. Ministeriet havde afgjort Majoriteten i Kamrene for sig og stode paa det Opsving, som Landets Velstand og de materielle Interesser overhovedet toge trods det tiltagende Deficit i Finanterne. Det troede derfor ikke at behøve at frygte de mange hemmelige Forbindelser og den blandt Folkets Masse herskende Utilfredshed med det herskende System og dets Dærere. Til denne var der mange Aarsager: Legitimiteter, Monarchister, Republikaner, Communiste og Socialister vare indbyrdes fuldkommen uenige, men de vare enige i at ønske det Nuværende styrket, og ubestrikkede derfor gjerne, hør med sine Diener og Planer for Die, de liberale Constitutionelles Bestræbelser for at bevirke en Forandring i Balganset og i det hidtil gjældende Regjeringsystem, hvilket sank endnu dybere i den offentlige Mening ved Uvillien over Kongens udenrigste Politik (da han i Anledning af det spanske Giftemaal indvilligede Landet i en Strid med England og var nærværdig at opoffre dets Interesser for Kongehusets) og over de Standaaler, som navnlig 1847 opdaagedes i de hiere Kreds og i Kongens nærmere Omgivelser.

Alle disse Omstændigheder førte til Revolutionen i Februar 1848. Oppositionens forskjellige Nuancer havde forenet sig til en „Reformbevægelse“ (s. ovenfor), som i Begyndelsen kun ytrede sig i Banletter og Tale, men d. 23de Febr. førte til en Opstand, af hvilken, imod de egentlige parlamentariske Partiers Ansæt og Forventninger, under et Sammenstød af uærgelige Omstændigheder (men her virkede de hemmelige Selskaber, Communisterne o. s. v., i det Skulte), og ved den gamle Konges Modstand imod energiske Forholdsregler, førte til en Revolution, i hvilken det republikanske Parti seirede. Kongen neblagde Kronen

til Fordeel for sin Sønneson, Greven af Paris, hvorpaa han og hans Familie ad forskellige Veie forløbe Frankrig. Hertuginde af Orleans's Forløsning paa at staae hendes Søn anerkendte som Konge af Deputeretkammeret mistlykkes: dette havde allerede overlevet sig selv, den hele Forsamling saldt med Kongen, og den af Journalister ledebe oprørte Folkeskifte forlangte under ubeskrivelig Forvirring Republikken og en provisorisk Regjering. Denne bannebes af Lamarine (som Formand og Udenrigsminister), Dupont de l'Éure, Arago, Marie, Garnier Pagens, Marraff, Louis Blanc, F. Flocon og Albert. Den var sammensat af modstridende Elementer (thi ethvert Parti havde skullet tilfredsstilles ved at see en af sine Hovedmænd optagne i samme), Crediten var borte, de bestående Klasser fulde af velgrundet Frygt og Mistro, og i Folkemassen gjærede anarchoiske og socialistiske Attraer. Den ved almindelige Valg bannede Nationalforsamling, som aabnedes d. 4de Mai, gav dog det Hele en noget fastere Holdning; den anerkendte Republikken, men erklærede sig strax for Orden og Lovlighed. Ifødsel for den provisoriske Regjering traadte d. 10de Mai en af Arago, Garnier Pagens, Marie, Lamarine og Lebrun-Rollin bestaaende „executiv Commission“; flere af den „røde Republik“, d. e. Communismens og Socialismens, Tilhængere gjorde Forsøg paa at prænge Nationalforsamlingen undertrykkes, men den frygtelige Opstand 23de—25de Juni, ved hvilken Paris forsvandtes til en Valplads og over 10,000 Menneſter saldt i Kampen, endtes først, da Forsamlingen overdrog den brave Cavaignac alene at udøve den Myndighed. Han blev saaledes fr. s. Dictator, men brugte som en rebellig Republikaner sin uindskrænkede Myndighed kun til at gjenoprette Orden og Ro i Landet og vedligeholde Fred med Udlandet. Den 4de Novbr. havde Nationalforsamlingen fuldbetret Forsamlingsøverret, efter hvilket en paa 4 Aar valgt Præsident, som efter den Tid ikke maatte gjenvalges, skulde staae i Spidsen for Staten ved Siden af en Nationalforsamling paa 750 Medlemmer. Til Præsident valgtes med over 6 Mill. Stemmer (Cavaignac havde henvend 1½ Mill.) d. 10de Decbr. L. Napoleon (s. d. A. og Cavaignac), som d. 20de Decbr. tiltraadte sin Post og udnævnte et moderat Ministerium med Billon-Barrot i Spidsen. — Napoleon kom snart i Strid med Nationalforsamlingen; i denne leede enobu Traktionerne fra det constitutionelle Monarchie, som ikke længere passede paa en folkevalgt og selv ansvarlig Præsident, og det viste sig snart, at L. Napoleon ikke tænkte mindre paa Noget end paa at banne et Overgangslede til den orleansske eller bourbonſke Families Gjenindsættelse. I Forsamlingen havde Royalisterne Overvægt; imod dem stode som et sluttet Parti næsten kun Socialisterne, hvilket dog ved deres mistlykkes Forsøg og ved den gjennem de gjorte Erfaringer vundne Overbevisning om deres Theoriens Utilstrækkelighed til at afhjælpe de arbeidende Klassers Nød efterbaanden tabte Mere og Mere af bisles Sympathier. Præsidenten vandt Geistlighed for sig ved Erpektionen til Rom 1849 (s. Kirkestatens Historie), paa hans Rejse omkring i Landet viste sig en

almindelig Begeistring for hans Person og Attrae efter at erholve den fast Regjering med ham i Spidsen overalt, baade hos Armeen og Folket; han kunde derfor (i Octbr. 1849) antage et reent bonapartistisk Ministerium, og 1850 antog Nationalforsamlingen en Lov, der indskrænkede den almindelige Valgret, samt strengere Love imod Pressen og de politiske Selfabere. Fra 1851 arbeidede Præsidentens Tilhængere paa at sætte igjennem en Revision af Forsamlingen sigtende til, at han kunde gjenvalges, hvorimod han anbefalede den almindelige Stemmerets Gjenoprettelse. Forslagene herom forstafedes imidlertid af Forsamlingen (Novbr. 1851); med Hensyn til det forestaaende Valg af en ny Præsident tænkte man paa Prinſen af Joinville (Ludvig Philips Søn). Men Napoleon forekom dette ved Statscoupet d. 2den Decbr. 1851: Nationalforsamlingen opløstes med Magt, Oppositionens Hovedmænd fængledes, Valgloven af 31te Mai 1850 ophævedes og Beleiringstilstanden erklæredes, hvorpaa en Proclamation af Napoleon appellerede til Folket, som i Stemmesforsamlinger skulde udtale sig angaaende en Forsamling, der var dannet efter Consuldet af 1799, og ved hvilken han selv udnævntes til Præsident for 10 Aar. Folket langtes efter Ro, og Tropene vare Napoleon hengivne; derfor bleve en ubetydelig Opstand i Paris d. 4de Jan. 1852 og en udbredt socialistisk Bevægelse i Provinserne rast og energisk undertrykte; ved Afstemningen udtalte 7,481,231 Stemmer sig for og kun 650,000 imod den nye Forsamling, som derefter proclameredes d. 14de Januar 1852. Præsidentens Vobstandere i Forsamlingen og Hæren fjernes; et Decret af 22de Januar confiskerede Familien Orleans's Eiendomme, og en meget streng Presselov udstededes. Samfundet trængte til Ro og Orden, de arbeidende Klasser fandt atter Bestjæftigelse ved den gjenoplivede Credit og Luxus og ved de store Bygningsarbejder, som Keiseren lod foretage for at forstjønne og fiksre Paris, og Hæren, Landmændene og overhovedet Eiendomsbesidderne samt i det Hele de lavere Stænder vare overalt for Napoleon. Han kunde derfor trygt i Novbr. 1852 forelægge Senatet et Ublast til Keisererens dighedens Gjenoprettelse: d. 20de og 21de Novbr. stemte 7,889,552 Franskmænd for denne, 254,501 imod den, hvorpaa han d. 2den Decbr. 1852 proclameredes som „de franske Keiser“, Napoleon III. Han har siden med sjelden Kraft og Klogskab regjeret fr.; detses Velfand og materielle Kræfter have fra den Tid ubvillet sig overordentlig, medens det som Stormagt har gjenbundet og forøget sin ved Februarrevolutionen og de paa den følgende indre Kampe tabte politiske Indflydelse paa Europas Anliggender. Denne har Napoleon gjort gjeldende ved sin betydningsfulde Deeltagelse i den orientalske Krig 1854—56 og ved den italienske Krig 1859 (s. disse Artt.), som paa en glimrende Maade have beviist den franske Krigsmagts Overlegenhed (men rigtignok ogsaa betydelig forøget Statsgjelden) og fremkaldt hos de øvrige Stormagter (sær England, der frygter fr. s. Marine) endel Uro og Skindhge. Nylig (17de August 1859) har Napoleon ved Forskyndelse af en almindelig og uindskrænket Amnestie for tidligere politiske For-

sejler overtraffet baade det franske Føll og Europa.

D. De vigtigste Samlinger af Ritbestrifter til f. s. Historie ere: Pithôus „Annallum et historis Francorum ab anno 708—990 scriptores costantel“ (1588) og „Historis Francorum ab anno 900—1285, scriptores veteres“ (1596); Freher „Corpus Francis historis veteris et sinceræ“ (1613); Duchesne „Historis Normannorum scriptores antiqui“ (1619) og „Historis Francorum scriptores costantel“ (1636—49). Til Forstogenes Historie: Bougar „Gesta Dei per Francos“ (1611) og den ved Michaud besjergede „Collection des historiens des croisades“. Fremdeles: Bouquet „Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores“ (1738—1832); Duchon „Collection des chroniques nationales francaises etc.“ (1824—29, 47 Bb.); Pétitot „Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France depuis Philippe Auguste jusqu'au commencement du 17me siècle“ (1819—27, 53 Bb.), fortsat af Pétitot's og Montmerquès „Collection des mémoires etc. depuis 1593 jusqu'à 1763“ (1820—29, 79 Bb.); Michaud og Poujoulat „Collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le 13me siècle“ (1833—39, 32 Bb.). Endelig den storartede, ved Guizot's Bestræbelser begyndte „Collection des documents inédits sur l'histoire de France“.

De vigtigste Værter over hele f. s. Historie ere: Daniel „Histoire de France“ (1708, 3 Bb.; 1755, 17 Bb.); Ségur „Hist. de France“ (1824—30, 9 Bb.); Sismonde de Sismondi „Hist. des Français“ (1832—43, 31 Bb.); Monteil „Hist. des Français des divers états“ (1829—36, 10 Bb.); Michelet „Hist. de France“ (1833—45, 8 Bb.); Schmidt „Geschichte von Frankreich“ (1839—49, 4 Bb.). — Over enkelte Affnit af f. s. Historie ere følgende Værter de vigtigste: 1) Det Frankiske Rige (s. b. A.): Ehierry „Récits de temps Mérovingiens“ (1840). 2) Fra Carolingerne til Reformationen: Ehierry „Hist. de la conquête de l'Angleterre par les Normands“ (1842); Depping „Hist. des expéditions maritimes des Normands“ (1844); Michaud „Hist. des croisades“ (1840, 6 Bb.); Barante „Hist. des ducs de Bourgogne 1364—1477“ (1824, 13 Bb.). 3) Fra Reformationen til Revolutionen: Herrmann „f. s. Religions- und Bürgerkriege im 16te Jahrh.“ (1828); Beaupoil de St. Aulatre „Hist. de la Fronde“ (3die Upl. 1842, 6 Bb.); Mignet „Hist. de la Ligue et du règne de Henri IV“ (1829, 5 Bb.); Kante „Franzöf. Geschichte im 16ten und 17ten Jahrh.“ (1853); Droy „Hist. du règne de Louis XVI“ 1838—42, 3 Bb.). 4) Revolutionen og Reisetiden; af den store Masse nævne vi: Roux og Buchez „Hist. parlementaire de la révolution française“ (1833—38, 40 Bb.); Ehiery „Hist. de la révolution française“ (1823—27 og oftere siden, 6 Bb.; oversat paa Danst af F. C. Rosen, 1842—45, 7 Bb.); L. Blanc „Hist. de la révolution française“ (1845); Lamartine „Hist. des Girondins“ (1847, 8 Bb.); Barante „Hist. de la Convention nationale“ (1851, 4 Bb.); Granier de Cassagnac „Hist. du Directoire“ (1851—52, 4 Bb.); Ehiery „Hist. du Consulat et de l'Empire“ (1845—59, 16 Bb.; oversat paa Danst af F. C. Magnus, 1846—59, 16 Bb.). 5) Fra Restau-

rationen indtil Julirevolutionen: Lacretelle „Hist. de France depuis la Restauration“ (1829, 4 Bb.); Capefigue „Hist. de la Restauration“ (1831, 10 Bb.); Lamartine „Hist. de la Restauration“ (1852 ff., 8 Bb.); A. Saulabelle „Chute de l'empire. Hist. des deux restaurations jusqu'à la chute de Charles X“ (1845—46, 3 Bb.; oversat paa Danst af A. B. Lesjoe, 1847—48, 4 Bb.). 6) Fra Julirevolutionen indtil den nyeste Tid: Capefigue „L'Europe depuis l'avènement de Louis Philippe“ (1849, 10 Bb.); L. Blanc „Hist. de dix ans 1830—40“ (1841—42, 10 Bb.; oversat paa Danst af F. C. Magnus); Lamartine „Hist. de la révolution de 1848“ (1849, 2 Bb.); Regnault „Hist. du gouvernement provisoire“ (1850).

Frankstift (Stephan), schweizisk Statistiker og Nationaløkonom, er født 1796 i Canton Ticino. Han blev 1826 Bestyrer af en Skole i Lugano og tog fra 1829 ivrig Deel i Stridighederne om en Reform af Cantonet's Forfatning, i hvilken Anledning han udgav flere Brochurer, der gjorde megen Virkning, og grundlagde et Blad „Osservatore de Caresto“. Cantonet's Regjering suspenderede Bladet og satte ham og to af Bladets andre Redactører under Tiltale. Regjeringen maatte imidlertid give efter, og der blev d. 4de Juii 1830 antaget en ny Forfatning, under hvilken f. blev Medlem af det store Raad, Statssecretair og senere Stataraad. Efter Opøsningen af det saakaldte „Sonderbund“ blev han Commissair i Wallis og senere 1848 sendt til Neapel for at undersøge de schweiziske Troppers Forhold. Efterat den nye Forbundsforfatning var vedtagen, blev f. Medlem af Forbundsraadet og har bestyret Departementet for det Sndre. Han har virket for Oprettelsen af et sællede Universitet og en polyteknisk Skole og bestrebt sig for at faae det franske og italienske Sprog en sibeordnet Stilling med det tydske. Han har grundlagt den schweiziske Statistisk og udgivet en „Statistica della Svizzera“ (Lugano 1828, 2det Upl. 1848—49); „Statistica della Svizzera italiana“ (Lugano 1837—39); en Statistisk af Canton Tessin samt „Uebersicht der Bevölkerung der Schweiz“ (1851), der tillige er første Bind af de officielt udgivne „Beiträge zur Statistik der Schweiz. Eidgenossenschaft“.

Frankst Akademie, s. Institut.

Frankst Brændevin er omtrent det Samme som Cognac (s. b. A.).

Frankse Kirke, den. Den fransk-katholske Kirke, hvis Kirkeland tæller omtrent 34 Mill. Medlemmer, omfatter 15 Erkebispesømmer, 69 Bispesømmer, 3,393 Præstefald, 29,532 Succursalfald, 7,190 af Staten linnede Bicarier. Bestyrelsen dannes af 6 Cardinaler (nemlig Erkebiskopperne af Lyon, Bourges, Besancon, Reims, Bordeaux og Tours), de øvrige Erkebiskopper og 69 Biskopper, som inarere ere Erkebiskopperne sibeordnede end underordnede, da de, som deres Diocesers egentlige Forstandere, correspondere directe med Regjeringen og med Paven. 3 Embedets Bestyrelse undersættes Biskoppen, saabesom Erkebiskoppen, af Generalvicarer og et Secretariat, af et Officialitet, der foresaarer den kirkelige Retsspleie, og af et Capitel, hvis Medlemmer udvænes af Biskoppen

den Hensyn til adelig Fødsel og Lønnes af Staten; deres Indflydelse er indskrænket til en reent kirkelig Virksomhed; de bestaae af 3 Klasser: 1) Chanoines d'honneur, 2) Chanoines honoraires og 3) Chanoines titulaires, hvilke sidste danne de egentlige virksomme Medlemmer. Den underordnede Geistlighed bestaaer af Præster, Desservanter og Vicarer. De religiøse Corporationer deles i 3 Hovedklasser, af hvilke den første, der omfatter de egentlige Ordres religieux, indvies sig til sit Raad ved høje bindende Løfter, den anden, de saakaldte Communautés, forpligter sig noget friere ved lignende Løfter til lignende Gjerninger; den tredje derimod, Sociétés og Conféries, aflægger ingen Løfter, antager ingen Ordensdragt, men forpligter sig kun til enkelte af hines Væelser og Gjerninger. Om den franke Kirkes Forhold til Paven, s. Galliske Kirke. Biskopperne udnævnes og lønnes, forsvettes og forbedres af Staten, men ved enhver geistlig Udnævnelse bliver Geistligheden spurgt til Raads. Den fransk-lathoske Kirke er repræsenteret i Senaten, hvor dens Cardinaler indtage den første Plads; i Armeen og paa Flaaden er alene den kaldet til at uøve den officielle Sjælesorg, medens protestantiske Geistlige blot tillædes til frivillig Tjeneste. Ved alle offentlige dynastiske Acter forrettes Tjenesten ogsaa af den alene. — Efter Julirevolutionen 1830 søgte en romersk-lathosk Geistlig at stifte en ny fransk-lathosk Kirke, men denne er næsten forsvunden (s. Châtaul).

Franst-reformert Kirke. De reformerte Præster i Frankrig forsamlede sig i Mai 1559, under aabenbar Dødsfare, i Paris's Forskab St. Germain til den første National- eller General-Synode og vedtog en Troebestjendelse (Confessio Gallicana) i 40 Artikler og en Kirkeforfatning i 40 almindelige Artikler (matières générales), hvortil der sluttede sig flere Artikler om specielle Tilfælde (faits spéciaux). Baae Troebestjendelse og Kirkeforfatning aabne en løbelig Stængthed, der sømmede sig for en Martyrskrik, og bære tydelig Præget af Calvins Aand. Kirkeforfatningen hvilede paa et bredt demokratisk Grundlag, og Organisationen steg igjennem Consistorier, Colloqvier og Provincial-Synoder op til sit øverste Led, National- eller General-Synoden. Under Henrik II's Regjering vare Huguenotterne (som de franke Reformerte nu kaldtes) i Antal og Styrke tiltagne saaledes, at de besluttede at vove Alt for at blive anerkjendte som et tolereret Religionsparti. De indvikkedes i Sammenstøringen i Amboise, hvis Opdagelse blev ledsaget af en Mængde Henrettelser. Januaredictet af 1562 var den første offentlige Act, som skjenkede de Reformerte Anerkjendelse og fri Religionsøvelse, dog kun udenfor Stæderne; men det af Hertingen af Guise foranstaltede Blodbad paa Huguenotterne i Basly (1ste Marts 1562) gav Anledning til et almindeligt Kampraad, der fulgtes af de blodige Religionskrige og det af Hørlige Blodbryllup (1572). Det nantistiske Edict af 1598 skjenkede atter de Reformerte Samvittighedsfrihed og en indskrænket Kultusfrihed og indrømmede dem tillige mange saakaldte Eilkerhedspladser, hvorved den reformerte Kirke kom til at staae som en Stat i Staten. Den

saaledes opnaaede politiske Selvstændighed blev tilintetgjort af Richelieu ved Indtagelsen af la Rochelle (1628) og „Raabesedictet af Nismes“ (1629), som dog lod Huguenotterne beholde deres kirkelige og borgerlige Rettigheder. Under Ludvig XIV bleve de derimod først Gjenstand for Ghilaner og smaalig Undertrykkelse, dernæst for virkelig Forsølgelse, indtil de ved Ophevelsen af det nantistiske Edict 1685 bleve kirkelig og borgerlig tilintetgjorte. Da nødtes de tilbageblevne Huguenotter, som ikke vare blevne omvendte ved Dragonerne eller faldne som Offre for deres Tro, til at skjule sig og danne den saakaldte Zrrenens Kirke (s. Claude Brousson og Anton Court). Denne uboiede og organiserede sig efterhaanden, indtil Nationalforsamlingen 1789 stillede alle de kirkelige Partier og Confessioner paa lige Fod. Under Revolutionen blev Gudstjenesten afløst og saa i de evangelistiske Kirker. Ved Religionens Gjenindførelse lod Napoleon de evangelistiske Geistlige lønne af Statskassen og octroyerede den reformerte Kirke en ny Forfatning. For hver 6,000 Menighedsmedlemmer skal der være eet Consistorium, bestaaende af Præsterne og 6—12 Lægmand. Fem Consistorialdistricter danne et Synodalbistricet; til Provincial-Synoden skal hver Menighed sende en Præst og en af sine Væbte, valgte af Consistorierne for hvert Møde. Forsamlingen kan kun sammentales med Regjeringens Tilladelse, maa kun være samlet sex Dage og kun raadslaae i en Regjeringspræfects Hæverelse om Gjenstande, som i Forveien ere Regjeringen forelagte. I denne Organisation mangle altsaa Menighedsraad for de enkelte Menigheder og en National-Synode. Uagtet Lovens Tausshed organiserede der sig imidlertid Menighedsraad under Navn af Consistoires sectionnaires; men Provincial-Synoderne kom aldrig sammen. I Revolutionsaarene 1848 og ff. førtes forskjellige Forhandlinger om at emancipere kirken fra Staten. Den 26de Marts 1851 udstedte L. Napoleon et „Décret portant réorganisation des églises protestantes“ Dette Decret indrømmede de Reformerte Menighedsraad, grunde paa almindelig Stemmeret; af disse skulde Consistorierne fremgaae. Som den høieste Autoritet indfattes et „Conseil central“, hvis Medlemmer første Gang skulde udnævnes af Statens Overhoved; om senere Udnævnelser var Intet bestemt. Ved denne Act aabnede Staten sig paany Bei til at indblande sig i den reformerte Kirkes indre Anliggender, og efter den Tid have Ilke-Ratpolitikerne i Frankrig været forvædede paa mange Maader.

Franst Kunst. De Mindesmærker af keltisk Bygningskunst, som findes i Frankrig, ere saa og afsluttede i deres Former (Cromlechs), medens Levningerne af antik romersk Kunst ere spredte over hele Landet og knytte sig aldeles til den Gang, som den romerske Kultur tog, idet den fra Hebenskab gif over til Christendom. Føllevandringen og Frankernes lave Danneless-trin maatte bidrage til at svække Sandfærdigheden for de ældre, endnu bestaaende Monumenter; og de saa Levninger, som ere tilbage fra Merovingernes Tid, vise os de antike Bygningsformer i høi Grad ndarte. Carl den Stores Bestræbelser for at gjengive Bygningskunsten dens gamle Her-

lighed kom ikke til at faae Rødder; Normannernes Indfald og Rigets indre Opbløsning medførte et nyt Tilbagefald, og det er først i det 11te Aarh., at et nyt Liv tydelig begynder at røre sig. Store Klostre anlægges (St. Benigne, Cluny), men det er endnu bestandig Paavirkning fra Italien og vaagende Sands for antike Minder, som forberede og levsage en mere eiendommelig Stræben. Denne tiltager kraftig og hurtig i Løbet af det 12te Aarh., og inden dets Slutning seer man en ny Stiil udholde sig, som staaer fuldkommen særdivig i første Halvdeel af det 13de Aarh. I det nordlige Frankrig kommer denne eiendommelige Kunst først tillyne og spores i sine tidligste Ytringer allerede under Abbed Suger i St. Denis, og i Kathedralkirkerne i Paris, Chartres, Reims og Amiens kan man forfølge dens stadige Fremgang. Kunsten tilhører nu ikke længere Kirken alene, idet Lægmand (Robert de Coucy i Reims, 1211-41; Robert de Lusarches i Amiens fra 1220, Pierre Montereau i Paris, der fuldenbte la sainte Chapelle 1248) erhvervede sig Udødelighed som Bygmestere i denne Stiil, den gotthiske eller Spidsbuestiilen, som fra Frankrig udbredte sig over hele Europa. Medens denne Stiil, efter at have naaet sit Spidsepunct og udfuldt sig i hele sin Rigdom, allerede i det 15de Aarh. mere og mere udartede ved den optomne Eyst til et hiilsstøt Spil med den store Færdighed, som var opnaaet i at sammenbinde og gjennembrude Steenmaserne, forberedtes der i Italien en ny Retning i Bygningskunsten. Sandten for antike romerske Former vaagnebe paaun, samtidiv med det Opsving, som hele den aavnige Retning flt ved det fornyede Bekendtskab med den slaessiske Litteratur, og idet man atter optog Meget af den ældre romerske Bygningsmaade og gjennidførte hele dens Smag i at pryde Bygningerne, opstod den Stiil, der kaldtes Renaisaancen. Den udgilt altsaa ikke fra Frankrig, men den blev, udenfor Italien, der tidligst optagen, sammensmeltet med de endnu levende gotthiske Elementer, og udvillet paa en saa riig, mangfoldig og tiltrækkende Maade som intet andet Sted udenfor dens Fødeland. Denne Stiil valgte sig tillige en ny Stueplads for sin Virksomhed; thi medens Gotthilen især havde vilst sig i sin fulde Glans i Kirkebygningerne, valgte Renaisaancen fortrinsoviis det verdslige Liv og fremtalbte en Forandring, der tydelig udtaler hele den Omvæltning i Samfundsforsøbene, som betegner den nyere Histories Begyndelse. De faste Konge- og Herreborge forvandlebtes til fredelige Slotte og Paladser, hvor Kunstens og Rigdommens Udsmyknung traadte isædetfor Befestningens prunkløse Kraft. Denne nye Retning begyndte allerede under Ludvig XII og stob i fuld Blomsfring, indtil Religionskrigene og Hoffets Uvedragt i Slutningen af det 16de Aarh. aabenbarebe deres ødeleggende Følger. De italienske Kunstnere, som indkaldtes, flt ikke nær saa afgjørende Indflybelse paa Bygningskunsten som paa Maleri og Sculptur, tværtimod maatte de meget følge den Retning, som franske Bygmestere havde anslaaet, og saavel i Fontainebleau (Serlio) som i Raadhuset, Høtel de Ville, i Paris (Domenico de Cortona) fremtræder tydelig den franske Renais-

sance. Pierre Lescot (Louvre fra 1528), Jean Bullant og Philibert Delorme (Tuilerierne fra 1564) ere de værdmeste Kunstnere i denne Stiil. Under Henril IV og Ludvig XIII tabte Renaisaancen sin Eiendommelighed, slyndt der hvoften manglede Bygmestere eller store Bygningsforetagender, og Indflybelsen af den italienske Stiil, saaledes som den havde udvillet sig omtrent 1600, flt albeles Dvervægten, navnlig i Kirkebygningen; den eneste Arkitekt, som fortjener at nævnes, er Jacques Debrosses, som i Paladset Luxembourg (begyndt 1612) og i Forsiden af St. Gervais (1616) har givet Prøve paa mere Selvstændighed og finere Følelse for det Charakteristiske. Men efter Ludvig XIV's Litræbelse af Regjeringen og under Colberts Strelse udbredtes nyt Glans over Bygningskunsten. Claude Perrault (Louvre's Colonnade, begyndt 1666), Fr. Blondel (Porten i St. Denis, 1672), Jules Hardouin Mansart (Versailles ud mod Haven, Drangeriet, Capellet 1670-1710, dôme des Invalides, fuldenbt 1706) gav den fersende Stiil et nyt Sving, glimrende og overtraffende som den Konges Regjering, de flulbe forberlige. Mansarts Pragt banebe imidlertid Veil for den karakterløse, overlæssede Udsmyknung, som især tog Dverhaand i Begyndelsen af Ludvig XV's Regjering (Rococo), og som vandt Bifald allevegne Nord for Alperne. Men midt i Ubartelsen stob dog som eneste Undtagelse Florentineren Gio. Nic. Servandoni, hvem Forsiden til St. Sulpice skyldes, især for sin Lid saa simpel og reen (1732-45). Den Begeistring for Oldtiden, som det 18de Aarhundredes Slutning var opfyldt af, og som bestandig næredes ved Resultaterne af nye Forskninger og nye Fund, indvirkede ogsaa i Frankrig paa Bygningskunsten, der i Revolutionen og Keiserdømmets Tid flt sin forvarige antike Stiil, hvorved maa bemærkes, at medens man nogle Steder navnlig søgte at gjenooplive Grækenlands Kunst, var fortrinsoviis den romerske Arkitektur de franske Bygmesteres Forbilde. Men allerede 1836-37 forbandt Duban Elementer fra Renaisaancen med Antiken, og i det af Godde og Lesueur byggede Raadhuus i Paris optræder bestemt en moderne Blandingsstiil. Udfelstomindere vendte Gittorf og Lebas tilbage til den romerske Basilikaстиil, medens samtidiv Andre forsøgte at opføre Bygninger snart i en, snart i en anden consequent holdt Stiil, uden at det er lykkes at faae udvillet en eiendommelig moderne Bygningsstiil.

Villevæggerkunsten. Efterat Gallien var blevet erobret af Romerne; overførtes ogsaa den romerske Kunst dertil, saa at romersk Stiil lige ned til Kunstens Forsaldsperiode gaer igjen; men de fundne Mindesmærker, og viler sig endog at have gjort sig gjelbende i Fremstillingen af keltiske Gudsomme. Med Christendommens Udbrædelse fulgte ogsaa de Byper for Kunsten, som vare blevne almindelige i Italien. Slyndt de antoge en bestandig mere raa Skikkelse, beholbtes dog disse Reminiscenter, indtil man i Løbet af det 12te Aarh. tydelig sporer Dvergangen til en mere selvstændig Stræben. Med Begyndelsen af det 13de Aarh. fremtræde Vieligheden og Bevægeligheden i Figurernes Stillinger, Udtryk i Hovederne og et naturligt Fald i Draperierne,

og ved Enden af Aarhundrebet var Frankrig i Besiddelse af en eiendommelig, fra antil og byzantinisk Stil aldeles forskjellig Kunst, hvorom en Mængde Statuer og Relieffer paa Domkirkerne, der have meget Værd i Henseende til decorativ Form og religiøs Udtryk, kunne vidne. Dette Tidspunct er Blomstringstiden for Midbeleberens Kunst, der i det 14de og 15de Aarh. gaar over til en renere Naturalisme, som kan sees i de smukke Fremstillinger, især af bibelsk Indhold, der hyppig findes i Relief paa Chorenens Skillerum i Domkirkerne (Amiens, Nôtre-Dame o. s. v.). Det Bekjendtskab til italienske Kunstværker, som skuldes Carl VIII's og Ludvig XII's Krige, og Frants' 18's Kjærlighed til Kunst og Pragt havde en fordeelagtig Indflydelse paa den franske Billedduggertunst, og fra Slutningen af det 15de og første Halvdeel af det 16de Aarh. er der efterladt mange dygtige Værker i Gravmaler, Mindemærker og Portraitstatuer. Fortrinlige italienske Kunstnere vare blevne indfaldte, jaafom Benvenuto Cellini, af hvis Virksomhed Frankrig endnu bevarer Mindre. Den franske Kunstner, som i denne Periode faaer det største Navn, er Jean Goujon (død 1572), i hvis høit jærkelig Indvendte Arbejder man tillige allerede sporer Indflydelsen af den manererede italienske Kunst, som blev Særkjendet for Skolen i Fontainebleau, hvis mindre belbige Sider træder frem hos Pilon (død 1599) og især hos Francheville (født 1548).

Den Mangel paa Styrighed i Stilen, som bestandig var blevet søligere i Begyndelsen af det 17de Aarh., om end Kunstnere som Sarrafin (1590—1666), Brieux og Brødrene Anguier (1604—69 og 1612—86) fortjene det Navn, de erhvervede sig, hævedes ikke under Ludvig XIV (1643—1715). Men trods en vis Svæbhed i Formerne og en Indflydelse, der gjorde sig gjældende fra Maleriet (Lebrun), som de meest anseete Billedduggere Coysevox (1640—1720) og især Girardon (1630—1715) ikke kunde unddrage sig, er der alligevel i de fortrinligste Arbejder en Livlighed og Dygtighed i Udførelsen, som sætter denne Tid betydelig over den nærmest foregaaende. Den eneste af Datidens Kunstnere, som bevarede sin Selvstændighed, var Puget (1622—94), men netop derved og ved den Dristighed, hvormed han forstod at behandle Marmoret, erhvervede han sig en Berømmelse, som hans oerbdrene Stræben efter Kraft i Udmarmoret blev ogsaa Malmen behandlet med størst Mestskab, hvorom Springvandene i Versailles Have (af Brødrene Marcy, bød 1674 og 81) vidne, efterat den store Nyterstatue af Ludvig XIV (af Girardon) paa Vendômepladsen er ødelagt.

Med Brødrene Coustou (f. d. A.) gaar denne Retning over i Ludvig XV's Tid, men det Charakteristiske i Opfattelsen og det Udsagte i Behandlingen gjør sig mere og mere gjældende, navnlig hos den Kunstner, som nød størst Anseelse, Bouchardon (1698—1762). Men efter Ridten af det 18de Aarh. var i Italien begyndt et Studium af Antikterne, der ogsaa fik Indflydelse i Frankrig, og i Revolutionstiden erhverver Chaudet (1763—1810) sig Navn ved sit strenge Opfattelse og alvorlig Stil. Under Napoleon havde Stempelfærterkunstnere sig til en

høi Grad af Fuldbendthed ved de mange Medailler, som, med de antike Mønstre til Forbillede, prægedes i Anledning af hans Seire. I Billedduggeren Bosio's (1769—1845) blødere Behandlingsmaade sporer man derimod snarere Paavirkning af Canova, paa samme Tid som Gemmer fra Samtiden (Vendômejulen, Triumfbuen paa Carrouselpladsen og senere Arc de l'Étoile) raag Sculpturen ind paa en usigtlig Efterligning af Virkeligheden, der ikke altid var til dens Fordeel. Den store Række af Portraitstatuer understøttede denne Retning, medens dog antike Gemmer ikke bleve forsmte, ligesom ogsaa den gjenopstaaede religiøse Sands fremkaldte mange Arbejder af iirkeligt Indhold. David h'Angers fortjente vel meest sit store Navn ved sin Bestræbelse for at udbøve det Charakteristiske i Fremstillingen, medens samtidig og lidt senere Cortot, Pradier, Lemaire, Foyattier, Marochetti, Rude, Duret erhvervede sig Anseelse som Billedduggere. I Fremstillingen af Dyr har Barre faaet et Navn. Men foruden det Antal af større plastiske Arbejder i Marmor og Malm, som ere fremskomne, have flere Talenter gjort sig gjældende ved Behandlingen af ædle Metaller (artistisk Guldsmedarbejde) og smukt udførte Udfjæringer i Træ (Læskesne).

Maleriet skuldes i den ældste Tid ogsaa rømerst Indflydelse, men da de tiloversblevne Spor kun ere Decorationsarbejder af underordnet Betydning, blive de første kristelige Miniaturmalerier Udgangspunctet for Malerkunstens Historie i Frankrig. De ældste Miniaturmalerier ere fra Carl den Stores Tid, og vise en bestemt Paavirkning af oldkristelig Kunst i Italien, medens Misforholdet i Figurernes Tegning røder deres barbariske Oprindelse, paa samme Tid som de magre Motiver i Folberne, de grønligte Skygger i Carnationen, og den hyppige Anvendelse af Zinnobers røde paa byzantinisk Indflydelse. I Løbet af det 9de Aarh. taber den sidnævnte Paavirkning sig, ligesom ogsaa de antike Motiver gjen gives svagere, medens forøvrigt, jevnt aftagende i Skjønhed og dygtig Udførelse, Miniaturmaleriet bevarer samme Charakter, indtil med Slutningen af det 10de Aarh. en forskjellig Technik betegner et Trin i Kunstens Dalen. Den brede Paasætning af Farver med Penel maa nemlig vige for Pennetegninger, hvor Localfarverne ere stadt imalede og Modeleringen senere tilføjet med Streger af andre Farver. Det 11te Aarh. og første Halvdeel af det 12te, hvor denne flettere Technik bestandig anvendes, betegner Maleriets laveste Standpunct. De Levninger af antil Paavirkning, som endnu vare tilovers, forsvinde efterhaanden og give Plads for de første raace Spirer til en ny og eiendommelig Kunst, der allerede mod Enden af Epochen begynder at gjøre sig gjældende ved en dygtigere Technik og omhyggeligere Opfattelse af Naturen. Paa denne Grundbois er Kunsten i stadig og kraftig Udvikling fra Midten af det 12te Aarh.; thi hvorvel de forte Omrids ikke forsvinde i Figurerne, benyttes dog Penselen dertil, ligesom ogsaa de anvendte Couachfarver lægges meget mere paastift paa, og Miniaturmaleriet hæver sig ved mere Jagttagelse af Naturen og større Dygtighed hos Kunstnerne til bestandig høiere Fuldbommenhed

indtil bet i bet 15de og Begyndelsen af bet 16de Aarh. naaer sin største Høide. En dobbelt Paa-
virkning, en italiensk og en nederlandsk, forene
sig med bet allerede selvstændig Erhvervelse til
at give det franske Miniaturmaleri dets eiendoms-
melige Charakter, midt imellem nederlandsk
Naturalisme og italiensk Stil. Rubbig XI's
Hofmaler, Jean Fouquet fra Tours, er den
dygtigste Repræsentant for denne Kunststart i dens
smukkeste Skikkelse, medens snart efter, i bet
16de Aarh., den italienske Indflydelse spores,
som udgik fra Skolen i Fontainebleau.

Frants I's Kjerlighed til Kunsten fik nemlig
samme eller endog større Indflydelse paa Ma-
leriet (Decorations- og Historiemaleriet i store
Billeder, der hidtil syntes mindre udbillet i
Frankrig) end paa de andre Grene af Kunsten;
han indbaldte italienske Kunstnere, navnlig Prima-
tuccio og Rossa, og forplantede deres Behandlings-
maade til Frankrig. Den Skole, der udgik heraf,
har faaet Navn af Skolen i Fontainebleau,
hvis vigtigste Repræsentant, foruden Stifteren,
er Jean Cousin (mellem 1540 og 1589), medens
Janet (Clouet, mellem 1540 og 1560) alene,
i Portraitet, nærmede sig nederlandsk Kunst.
Efterat denne første italienske Paa-
virkning havde tagt sig, fik den franske Skole nyt Omsving ved
Simon Vouet (1582—1641), der imidlertid og-
saa havde taget Udgangspunctet for sin Maneer
hos Italienerne. Men da Stræben efter smukke
Linier i Billedet, Stil og historisk Correcthed
udmærkede denne Skole mere end Sands
for naturlig Skjønhed i Tegning og Farve,
var bet naturligt, at den, Mændt talentfulde Elever
udgik fra Vouets Atelier, forfaldt til Manierisme,
saasnart det Studium af Italienerne, der havde
holdt Stifteren oppe, blev glemte af Efterfølgerne.
Samtidige berømte Kunstnere, som Caravaggio
Efterligner Moïse Valentin (1600—32), Land-
skabsmaleren Claude Gellée og Historiemaleren
Poussin, staae udenfor Skolen og tilhøre lige-
saa meget Italien som Frankrig, omendstjundt
den sidste sandt enkelte Efterlignere i Frankrig.
Kubens fik derimod Betydning for den franske
Kunst ved den Indflydelse, hans Malerier i
Luxembourg kom til at udøve, medens en anden
Flamlænder, Ph. Champagne, bliver den betyde-
ligste Kunstner i den franske Skole, som han
aldeles tilhører. Vouets selvstændigste Elev E.
le Sueur (1617—55) bøde i temmelig ung Alder.
Men den betydeligste Elev af ham er dog Le-
brun (1619—90), som tilligemed Mignard (1610—
95), ogsaa hans Elev, tiltog sig et langvarigt
Supremati over Kunsten i alle dens Retninger
i Frankrig, hvilket ved Lebruns Døds-
tilfælde i Udtryk og Stilling, hans Mangel
paa Kraft og Harmoni i Farven, hans theatrale
Compositionsmaade, ikke udøvede gavnlig Ind-
flydelse paa den fra ham udgangne Skole, be-
kjendt under Navnet Skolen i Versailles.
Stor Fortjeneste har imidlertid Lebrun af den
franske Kobberskikkerstole, der optog Hollændernes
og Italienernes Technick, som den udførte videre.
Mestere som Audran, Edelind, Ranteul, Do-
rigny o. fl., der blomstrede i bet 17de Aarh.,
kunne vise denne Skoles Dygtighed, medens
særskilt Callot (1592—1635) og Silvestre (1621—
91) maae nævnes som Raderere. Skolen i Ver-
sailles, der dog besidder saa betydelige Kunstnere

som Bourbon, Coppel, Jouvenet, Colombel, for-
saldt imidlertid, idet Mesterens Feil tilgædes
mere end hans gode Sider, til bedste større
Vilkaarlighed og Kunstfærdighed. Om og Subletras
(1699—1749) holdt Skolen oppe en Tid, sand-
den dog igjen mere og mere, indtil mod Slut-
ningen af bet 18de Aarh. Vien (1716—1809)
ved sin Stræben efter Sandhed og Simplicitet,
var bet første Tegn paa Kunstens Genoplivelse.
Medens Watteau (peintre de fêtes galantes du
roi) og endnu mere Boucher karakterisere denne
Forfaldsperiode, er dog Charbin og senere Greux
ikke uden Betydning som Genremalere, medens
Landskabet har en dygtig Repræsentant i Joseph
Bernet (1714—89).

Wiens berømte Elev Louis David (1748—
1825) var dog den, der vakte Kunsten til et
nyt Liv, baade ved sine egne kraftfulde Compo-
sitioner, som ogsaa ved den store Mængde Elever,
hvoraf den ældre Krebs Drouais, Gros, Ge-
rard, Girodet o. fl. paa forfjellig Vis, men
alle med stort Talent fortsatte Mesterens Stil
og Efterligning af Antiken, indtil den Lids-
bevægelse, som yngre mægtige Talenter, Elever
deels af David og hans ældre Elever, deels af
andre betydelige Kunstnere som Guérin, havde
opvakt, ogsaa rev de ældre med til nærmere
Tilslutning til Naturen. En Samtidig af Da-
vid, der stod aldeles selvstændig, men uden at
danne Skole, var Prudhon (s. d. A.). Guérins
Elev Gericault og Horace Bernet slog omtrent
samtidig ind i den nye Retning, hvormed den
David'ske Skoles Myndighed var brudt for be-
stændig. De gode Følger af denne Myndigheds
Ophør var dog de overveieende, og bet frie
Studium frembragte for Frankrig en betydelig
Kreds af begavede Kunstnere, hvis Frembrin-
geller have Krav paa en selvstændigere Bedøm-
melse end i Forhold til deres Slægtflab med
en Skole. Den nævnte Horace Bernet, egent-
lig Slagmaler, den alvorlige, mandige Dela-
roche, den bløde, lidt sværmeriske Ary Schæffer,
den strenge, i en vis Henseende gammelbøds
Ingres og den egenstændige, maaskee for volds-
omme Delacroix ere Historiemaleriets bedste
Repræsentanter i Nutiden, medens Granet
(1774—1849), Davids Elev, eneaaende som
peintre d'intérieur, ved sin Skjønhed i Farven
og sin Alvor i Tæmnerne fik stort Navn, lige-
som Leopold Robert, Lepoitevin og Decamps i
Genremaleriet, Winterhalter og Court i Por-
traitet, Rosa Bonheur som Dyrmaler, Gubin,
Fshøby, Garnerey som Marinemalere, Rousseau
og Dupré som Landskabsmalere, have faaet Be-
rømmelse ogsaa udenfor Frankrig i deres for-
fjellige Fag. Foruden Staffeliébilleder, der for-
svorigt males undertiden i kolossale Størrelser,
er ogsaa i Løbet af dette Aarhundrede i Frankrig,
ligesom i andre Lande, Sandsten for Maleri paa
Muur (peintures murales) gjenbakt. De ud-
føres snart al fresco, snart i Olie, og Frank-
rigs ansetteste Kunstnere have udført saadanne
Arbejder, saaledes Delaroche Phémicycle i
l'École des Arts; Delacroix i Hôtel de Ville;
Schney i Notre Dame de Lorette; medens Andre
stole netop saadanne Arbejder deres Anseelse,
f. Ex. Ziegler ved Kuplen i La Madeleine.

I Kobberskikkerkunsten blomstrer i Frankrig en
udmærket Skole af Kunstnere, der ved Forbin-

dele med de betydeligste Malere gjengive deres Billede med Haand og Trokkaab. Calamatta, Henriquel-Dupont, Forster, Francois Leroux, Mercury, Prévost o. fl. ere udmærkede Mestere med Gravstikken, medens Sigdeniers og Brødrene Jazet levende Blade i *v. manlers noire*. Ogsaa Kabeerkunsten er optagen af flere Malere, ligesom Lithographiet og Træsnit deels benyttes af en Mængde originale Tegnere, deels med udmærket Dygtighed anvendes til at gjengive berømte Kunstværker.

Franst Laas kaldes, uden Hensyn til Laasens Anvendelse eller øvrige Beskaffenhed, en faadun, der har en Rigel med regelmæssig, retsliniet Bevægelse og med Falter, hvori en Tilholder kan falde ind. Deene Laas er fuldbornere end den til Stuffer o. fl. almindelige Bastardblaas med vakkende Rigel og den tykke uden Tilholder. I den tykke Laas dreies Røglen kun en halv Gang om, hvorved en Fjer spændes; i den franske dreies den 1 eller 2 Gange rundt og kaldes derefter eens- eller totourig.

Franst Litteratur. Længe før man paa det gamle Galliens Grund finder Spor af noget Skriftspråk, eristerede her en Art Litteratur. Det var den Samling Sententser, hvori Landets politiske og geistlige Autoriteter, de saakaldte Druider, opbevarede, som i et vidtlystigt bideltigt Digt, deres hele System af moralske, politiske, astronomiske og religiøse Principer og Lovdomme, i det Væsentlige en Art pantbestiftet Metaphysik, med Sjælevandring og andre orientalske Religionsideer, som oprindeligt Intet havde tilfælleds med den folkelige, gallo-keltiske Gude-lære, men først efterhaanden indgik Forbindelse med denne. Som man kan slutte af de Fragmenter, der ere os bekendte af tiloversblevne Sange af Barder i Irland og Wales fra det 6te og 7de Aarh., var Druidelæren affattet i korte Bersfroppe, hver paa tre Linier (de saakaldte Triader). Hvor vidtlystigt Samlingen har været, kan skjønnes deraf, at der behøvedes ikke mindre end 20 Aar for dem, der optoges i Corporationen, til at lære udenad dette Indbegreb af Druidernes Visdom, hvoraf idetmindste en Del med Strenghed blev holdt hemmelig. Imidlertid er det ikke usandsynligt, at Druiderne, deels ifølge deres orientalske Oprindelse, deels ved senere Børøring med de phøniciiske Rjsdmænd, der besøgte Galliens Kyster, selv have kjendt en eller anden Bogstavskrift. Snarere maas man antage, at de af politiske Grunde forsætlig have hindret dens Bemystelse og Udbredelse. De gamle Gallere have saaledes ikke efterladt skriftlige Mindesmærker om deres Kultur, Religions- og Samfundsliv. Hvad vi herom vide, skyldes nogle græske Rejsende (Posidonios, Lufan og Strabo), Cæsars Felttog og Krigshistorie, Diodoros Siculus og de senere optegnede Bardefange, og er saaledes høist usfuldbrændigt. Det egentlige druidiske Religions-system, dees populære Mythologie og færgene Myther synes nærmest kun at have hersket i Landets Midte og mod Vesten. Blandt de Stammer, der beboede de nordlige og østlige Egne var Druidismen idetmindste stærkt blandet med Elementer af germanisk, og igjennem disse af slavisk og slandinavisk, Charakter, hvorfor adskillige franske Forfattere have sammenblandet

deres egen Oldtidsreligion med den nordiske Mythologie, da denne begyndte at blive bekendt. Digtekunsten, der udøvedes af omvandrende Improvisatorer (Bardes), stod saavel som frigerist Lapperhed i høi Anseelse, ganske som dette var Tilfældet i Norden.

Romerne, som tolererede den galliske Polytheisme, efterat de havde erobret Landet, forfulgte Druiderne som politiske Modstandere; Regering, Underviisning og Borgerliv bleve organiserede paa Romersk. Sybgallien opfyldtes af prægtige Monumenter, og den hele romerske Dannelselse gjenspejlede sig her (3de og 4de Aarh.), efterat den i Rom var udbartet. Uagtet græsk Sprog og Kultur længe vedligeholdte sig i Sybgallien, idet de berømte Skoler i Arles, Narbonne, Lyon, Bordeaux og Toulouse meest havde græske Rhetorer, Skæffetilere og Grammatikere til Lærere, var dog den galliske Litteratur kun en umiddelbar Forskættelse af den romerske. En Mængde selv blandt Romerne anseete Talere vare Gallere, der rejste til Rom for at gjøre Carriere; ligesaa endeel talentfulde Digtere, som Cornelius Gallus, Valerius Cato, Varro Atacinus, Petronius, samt Historikeren Trogius Pompeius (hvis Bort er tabt). Anonius, Lactantius (4de Aarh.) og Fortunatus (6te Aarh.) vare for deres Tid betydelige og interessante Digtere. Den fremtrængende Christendom afsløste den græsk-romerske Skæffetik, og med det romerske Riges Opøsning og Barbarernes Indtrængen paa det galliske Gebeet fortrængtes efterhaanden den profan- latiniske Civilisation. Den litterære Vand repræsenterede nu kun af enkelte udmærkede Geistlige, som St. Piliarius (berømt ved Stridskrifter mod Arianerne), Sulpicius Severus (Forfatter af en Kirkehistorie og en Verdenshistorie, bygget paa bibelske Forsyns-ideer), St. Ambrosius og Cassianus (alle i det 4de Aarh.); Sidonius Apollinarius (sibst i det 5te Aarh.) skildrede sin Samtid i en Samling livlige Breve paa meget godt Latin. Imidlertid begynder Barbarindvandringen i det 5te Aarh., Sæderne blive vilde under stabige Kampe og Bolbfompeder, og naar Raabnene hvile, er det kun den nye Religion, som ved sit overnaturlige Element kan betvinge og tamme Barbariet, der faaer sin Historiestriver i Oregoire fra Tours (6te Aarh.), Forfatter af Galliens Historie fra 395 til 591. Det eneste Lyg i Mørket er Christendommen, som præbiled i barbarisk Latin, og Folkets poetiske Erang tilfredsstilles ved religiøse Legender, som Munkenes Opfyndsomhed forsøger i et utroligt Antal, og hvor smukke og ædle Følelser findes blandede med hebenske Traditioner, slump Uoibenede og urimelig Overtro. Disse, den eneste bekendte Folkepoesi fra hin Tid, gil fra Munkelatinen over i de forskellige Folkebialecter. Den eneste profane Folke-digtning (sandsynligvis fra det 7de og 8de Aarh., senere overlat paa latiniske Vers) er af Walthar af Aquitanien, som slutter sig til de berømte Niebelungesagn, der fremgil af Sammenstødet mellem Hunnerne og gotthist-germaniske Racer i Mellemuropa.

Carl den Store blev Slaberen af den første aandelige Gjensbøelse (Renaissance) i Gallien. Skjøndt han lod samle de germaniske Folkepoesier og selv beskæftigede sig med Afattelsen af

en frankisk Grammatik, studerede han tillige ivrig Latin, forskyttede Intelligentsiens Centrum til Norden og overlod Syden til sig selv, hvorfor ogsaa de Geistlige, der tidlig glemte Latinen, og et nyt Folkesprog (Sydromansk, Provencalsk eller Limosinsk) og en selvstaendig Litteratur udviklede sig. Den Kulturperiode, Carl den Store grundede i Norden, var kun af latinsk og kristelig Natur; de Lærde, han beskyttede eller indbødte fra England (som Alcuin og Einhard), skrevde theologiske, rhetorisk-biografiske og historiske Værker paa Latin. Men det var hans Krigstog mod Aquitaner, Lombarder og Araber, der, poetisk ubenyttede af den folkelige Phantasi afgave Spiren til en ny og riig, saavel syds- som nordfransk Nationallitteratur. Under hans nærmeste Efterfølgere begyndte det vulgære Latin ogsaa i Norden at gaae over til det romanske Idiom, som senere fik Navn af Frankl; men i Syden eksisterede allerede fra det 8de—9de Aarh. i det nye Folkesprog en folkelig Poesie af Elfskovs- og Dandseviser, Hymner og Legender, hvor græske Reminiscenser fandtes blandede med kristelige Ibeer. Munkelitteraturen tog hurtig Besiddelse af Folkesproget, og hos de stuehøine sydlige Folk viste sig (i det 8de og 9de Aarh.) de første Spor af en improviseret Myserielitteratur, eller theatraliske Fremstillinger af bibelske Historier og Parabler, især af Passionshistorien, med Munkelatin indblandet i Dialogen, saaledes som de siden ogsaa i Nordfrankrig kom i Udsigt. Det er derfor sandsynligt, at det ogsaa var i Syden, at de vidunderlige Sagn om Carl den Stores og hans Efterfølgeres Krige først blev formede til Ballader eller mindre episke Digte, som ere gaaede tabt, medens en Deel af dem dog antages opbevarede i den saakaldte „Erkebiskop Turpins latinske Krønike“. Men dens væsentlige Indhold gik, ordnet, samlet og forøget, over i den Række store episke Digte, som i det 12te og 13de Aarh., efterat den nye, paa Lehnsvæsenet byggede Samfundstilstand havde afsluttet sig, fremtraadte omtrent samtidigt i det nordlige og sydlige Folkesprog; som ved Oversættelser og Omarbejdelser blev Grundlaget for Litteraturen i de vigtigste andre Lande i Europa, og som ere bekendte under Navn af den carlovingiske Cyclus. De mærkeligste af disse poetiske Romaner, af hvilke de fleste nu kun have i det nordfranske Sprog (i det sydfranske — provencalske — Idiom synes der at have eksisteret mange flere, hvoraf man dog kun kender Titlerne), og som med en Fællelsbenævnelse kaldes „Chansons de geste“, ere „la Chanson de Roland“ eller „de Roncevaux“, som i sin ældste Form fra det 11te Aarh. tillægges Turold fra Normandiet, „Fierabras“, „Guillaume au court-nez“, „Aymeric de Narbonne“ (af ubekjendte Forfattere), „Renaud de Montauban“ eller „les quatre fils Haymon“, „Hun de Bordeaux“, „Mavgis d'Algermont“, „Doollin de Mayence“ (af Huon de Billenove), „Berthe aux grands piés“, „Ogier le Danois“ (af Adènes, ogsaa kaldet Adam le Roi), „Garin li Loherain“ o. m. a. De fleste af disse Romaner, udgivne i vor Tid af Paulin Paris, Fr. Michel o. Fl., synes at tilhøre Begyndelsen af det 12te Aarh.; hvad Formen angaar, da vare de meget vidtløftige, hyppig paa 20—50,000 Vers, og man kender af Adam le Roi alene over

200,000 Vers. Versemalet var deels den femdeels den seftode Jambé (Alexanbrinere), og Strophæafdelingerne vare uregelmæssig Rængde, samt monorimes o: eet og samme Rim (hyppig kun Assonants) gjentoges til Affinitets Ende, en Skik, der gif over i den spanske Poesie, hvor den har holdt sig indtil den nyere Tid. Da det carlovingiske Sagnfos omtrent ved det 12te Aarh.s Midte syntes udtømt, fæstede saavel de nordfranske (Trouvères) som de sydfranske Digtere (Troubadours; det var en Følge af ubelidige Omstændigheder, at af disse fornemlig kun lyriske Frembringelser bleve opbevarede) sig over en ny Sagncyclus, der ved deres Bearbejdelser blev endnu mere berømt end den foregaaende, og som navnlig i det 13de Aarh. fremkaldte i det halve Europa en litterær Begjæring, som maaske aldrig har haft sin Lige. Det var den saakaldte bretonske eller Table-ronde-Sagnkræds, som havde sin Oprindelse deels af mytisk-religiøse Ibeer fra Orienten og Syden (den hellige Graal), deels af Træbationer fra Wales og det franske Bretaerne om den keltiske Races Kamp med Angelsachsen (s. Artur). Disse Træbationer, samlede i en latinsk Krønike omtrent 1140 af Gotfrid fra Monmouth, har man i den nyeste Tid tilbejls gjenfundet og i England udgivet i det keltiske Originalsprog (paa Frankl i „Contes populaires des anciens Bretons par Villemarque“, 1842). En Clerik fra Caen i Normandiet, Robert Wace, ogsaa Forfatter af en Rimkrønike om Ganger-Rolf og de første normanniske Hertuger („Roman de Rou“), skrev 1155—75 en tør og aandløs Paraphrase paa nordfranske Vers af Gotfrid af Monmouths Krønike („Roman de Brut“). Men det er sandsynligt, at de herhen hørende, af Barderne i Wales og Bretaerne behandlede Sagn alt ved mundtlig Overlevering cirkulerede i Frankrig, og at de Troubadourer og Trouverer, der populariserede dem i vidtløftige episke Digte, ikke have kjendt eller benyttet Robert Wace. Stjendt det normanniske Hertughof i Rouen beskyttede Poesie og Litteratur, viste Normandiets egne Forfattere mere Tilbøjelighed for tør og spidstændig latinsk Lærdom end egentlig poetisk Begavelse. Af de til Table-ronde-Cyclus'en hørende Digte om Artur, om Merlin, om Lancelot o. s. v., der eksisterede i Bearbejdelser af forskjellige Digtere, ere mange gaaede tabt (saaledes de provencalske paa to nær) eller kjendes kun i senere Omfremtninger paa Prosa, og deres Forfattere ere for det Meste ubekjendte. Heldigvis kender man den frugtbareste og phantasierigste af alle disse Træverer; det var Chrétien fra Troyes, som ved Beskyttelse af det flandernske Hertughof og bøde omtrent 1195. Han var Forfatter af „Ivain“ (i de keltiske Sagn Owen), „le Chevalier au Lion“ (Løveribbernen), af „Erec et Enide“, „Lancelot du Lac“, „Cliget chevalier de la table ronde“, „Perceval le Gallois“, den vigtigste af dem alle, som indeholder Historien om den hellige Graal (en sandsynligvis provencalsk Version af samme Emne blev overført af Tybsteren Wolfram v. Eschenbach), og af forskjellige andre, samt af en (tabt) Version af Romanen om Erstan fra Léon og Huelst. De til denne Cyclus hørende Digte vare alle i firefodede Samber med veksende Rim, ligesaa vidtløftige

som de af den carovingiske Cyclus, og bleve, som disse, mindre læste end foredragene i Brudstøkker som Recitativ af de omrejsende Trouverer og de dem følgende Digterlærlinge (Jongleurs). Tonen og Mænden, som i den forrige Cyclus er episk-naiv, ofte brutal, er her langt finere. Fortællingen fuld af lyriske Details og gjennemtrængt af den phantastisk-poetiske Midberaad, der opstod i Syden som Kirlens Reaction mod Lehnsherrernes raa Boldsomhed og, udbillet ved Krøstogene, efterlod et udstøtteligt Præg i den franske Folkeskarakter. — Om trent samtidigt (12te og 13de Aarh.) blomstrede endnu en tredie Cyclus af episk Poesi, der hentebe sine Stoffer fra den græske og latinske Digt, som den trojaniske Krig, Medea, Alexander den Store (se håndbilet af elleve forskjellige nordfranske Digtere) o. m. a., og udflyrede dem med de samme eventyrlige Opdigtelser og Brud paa Historie og Geographie, som Tilfældet havde været med Carl den Store og Artur. Ved Siden af det altsortige Epos fandtes en betydelig Litteratur af korte rimebe Fortællinger (Fabliaux, samlede af Barbazan og Méon), hvor den galliske Lyfighed og Satire hos en Mængde (med Undtagelse af Ruteboens) ikke bekendte Forfattere, vandre sig med samme Dristighed som i de populære Farcer, der betegne Theatrets Barndom; i samme korte Fortællingsform paa Vers samlede Marie de France en Række Folkesagn fra Bretagne, og den satiriske Retning fremtraadte i det Store i „la Bible Gulot“ (Satire paa Papekene) og i den berømte „Roman du Renard“ (Keinele), der synes at være af slamsk Oprindelse. — Den lyriske Poesi dyrkedes kun lidet af Trouvererne (en Samling, „Romanoero français“, er udgivet af P. Paris), og kun to af de læstede, de fyrstelige Personer Thibaut af Champagne og Charles d'Orleans (1391—1465), efterlignede i denne Retning med Held Provençalerne. — Smilertid opstod en magtig Hjsende af denne rige, poetiske Nationallitteratur; det var Universitetet i Paris, der ved glimrende Lærere, som Hei-lard (i det 12te), Albertus Magnus og Thomas d'Aquino (i det 13de Aarh.) valte en Interesse for pedantisk latinisk Lærdom og theologisk-skolastisk Epistefinbidhedsphilosophie, der trængte ind i Poesien og tilsidt næsten bragte den til Laushed. Denne Indflydelse er kjendelig i det 13de Aarhundredes berømte Digt, „le Roman de la Rose“, en kjedelig, didaktisk Kjærlighedsallegorie af Guillaume de Lorris, forsat af Jean de Meung. De ældre episke Digte agtedes ikke længer, og gik i flette Prosa-bearbejdelser over til Læsnung for det simple Folk, hvor de have holdt sig indtil vore Dage. Det nationale Sprog og Litteraturliv viste sig nu kun i Eposets Overgang til Historiefriuvning, idet Villehardouin og Joinville (i det 13de), Froisard (i det 14de) og Commines (i det 15de Aarh.) i en kraftig og naiv Krønikestil fortalte deres Samtids Begivenheder.

Det 15de Aarh. frembød en Stilstand i Litteraturen; Middelalderens Aandsindstilt syntes udtømt, og dens Tro og Samfundorden opløste for at gjøre Plads for en ny Culturperiode. Med Slutningen af det 14de Aarh. afhørte Poesien i Nordfrankrig, som den efter Opbygnertigen var uddød i Sydfrankrig; rest-

gisse Reformbestræbelser opfyldte Gemytterne, og i hele det 15de Aarh. møde vi kun en eneste Digter, Fr. Villon, en Pariserstudent af løse Sæder (1431—1500), som i stadigt Kamp med Livets Nød og midt under de Færdes aandeløse Stridigheder, af det simple Folkesprog og det virkelige Liv hentebe Stof til en subjectiv Poesie, fuld af Kraft, Erne og Hselse, der blev Forsløberen for den følgende Lits Nationallitteratur. Vi nærne os den store Aandsrevolution, som bestod i, at den gjenvalte antike Civilisation fortrængte Middelalderens national-øhrifselige Aandsliv, og som er bekendt under Navn af Renaissance. Denne fremtraadte i Frankrig fra Begyndelsen af det 16de Aarh. og i en dobbelt Form; deels som den efter Constantinopels Fald overalt vakte Begeistring for Digtidslitteraturerne, der, isædenfor som hidtil at indskrænke sig til den aristoteliske Logik, især omsatte den æsthetiske og kunstneriske Side af de klassiske Litteraturer og det hele Digtidsliv, — deels, efter Carl VIII's og Ludvig XII's Felttog i Stalien, som umiddelbar Indflydelse af den italienske Kultur. De italienske Printsesker, som bleve franske Dronninger, medbragte fra deres Fædreland en overordentlig Enthusiasme for Litteratur og Kunst. Den italienske Poesie, i sin Begyndelse paavirket af franske, især provençalske Digtere, havde hurtigt naaet sin Fuldblommenhed, og vendte nu tilbage til Frankrig for her at tjene som Mønster. Clement Marot (1495—1554), der først hørte til les Enfants sans souci (som opførte arifophantiske Follecomedier paa offentlige Pladser; see „Anclen Théâtre français“, udg. af Viollet-Leduc 1854—57) og senere Rongrd (1524—85) og Desportes, tre udmærkede Lyriker, efterlignede i deres naive, endnu ubannede Sprog Petrarca's og andre Italieneres kjærlige Versformer. Ronsard, ogsaa Forf. af et mislykket Heltebidigt efter Virgils Mønster, var Medlem af den litterære Skole, der kaldtes „Pléiaden“, hvortil hørte Jodelle, Forf. af de første Theaterstykker i klassisk Maner, og Du Bellay, Forf. af Skolens æsthetiske Program, der, med Tilfidsjættelse af den nationale Litteraturfortid, anbefalede Efterligning af græske og latinske Poeter. De franske Fabliaux kom tilbage fra Stalien i prosaisk Novelleform med samme letfærdige Aand, og bleve Anledning til de vidt-løstige Novellesamlinger af Ludvig XI og hans Benner, af Marguerite af Navarra og P. Desperiers (udg. 1544). Scaliger, Justus Lipsius og Henri Cœtanne bragte Digtidshilologien i Anseelse, og Amyot gav af Bintarch en Oversættelse, der hører til de klassiske Sprogværker. Det store Publicum holdt dog endnu fast ved det nationale Element, og læste med stor Kjærlighed især de saakaldte „Amaghiromaner“, en Række heroiske Kjærlighedsfortællinger, der knyttede sig til et oprindeligt fransk Væmne (senere bearbejdet i Portugal og Spanien, og derfra tilbageoversat paa fransk og andre Sprog), — en svag Efterligning af de gamle Midderromaner. Aarhundredets to mærkelige litterære Figurer vare Michel Montaigne (1533—92), hvis Essais i Form af aphoristiske Betragtninger indeholde en aandeløs og underholdende, praktisk Moral-philosophie, og Fr. Rabelais (1482—1553), et encyclopædift Gøved, som forenede hele sin Lits

Lærdom med Nutidens bristigste Ironie. Hans to grotesk-parodistiske Fortællinger, „Gargantua“ og „Pantagruel“, indholde en med „galliske“ Smudsfigeher spækket Satire- over Livens Sæder og Daarstæder, over Lehnstyranniet, Lidde, Munkte og Theologer; imod Kirkens og Riddetpoesiens Idealisme stiller han en materialistisk, lystig Indbille af det Nærværende; han synes at prædike Kjæbets Emancipation og en sund Livsphilosophie, men Hensigten fremtræder ikke klart, han spotter med Alt i et Sprog ligesaa broget som Indholdet og synes nærmest selv et Indbegreb af alle de urolige, stridende Elementer, som bevægede sig i hans Epøche uden klar Besvidsthed og Formaal. Hans overgivne Galskab, som Livens Fanatikere ikke forstode, reddede ham fra at blive brændt.

Fra Begyndelsen af det 17de Aarh. fremtræder den nye franske Litteratur først med Orden og Regelmæssighed. Satiredigteren Regnier (1573—1613) bevarede endnu det ældre Sprogs Naivitet og Friskhed i en correctere Form; D'Anbigne (1550—1630), en sand Digter, behandlede den nye Sprogform med stor Fyld og Aenhed, og Malherbe (1556—1628) opstillede ved sit Exempel de nye og strenge Smagsregler, som i det Væsentlige senere have bevaret sig i den franske Kunstpoesi. Det Samme stete for Prosaens Vækkende ved den elegante Brevstilist Balzac, og ijer ved Philosophen Pascal (1623—62), hvis Stil ved Correcthed, Klarhed og Harmonie endnu ansees for klassisk. Medens saaledes i Aarhundrebets første Halvdel Poesien og den høiere Prosa erholdt faste Formregler, en Harmonie og Elegance, der ikke senere undergik væsentlig Forandring, blomstrede paa samme Tid en meget riig, men formløs Theater- og Romanlitteratur, der som Følge af denne Formløshed ikke har overlevet sin Tid. Man havde i det 16de Aarh. forsøgt sig i Tragedier efter latinste Mønster, men Comødien bevarede endnu Middelalderens folkelige Uregelmæssighed. Hardy (død 1631) skrev en Mængde (800) Theaterstykker, meest bearbejdede efter den græske og latinste Historie, eller efter spanske og italienske Forbilleder, med megen Forvikling, men uden Ibe, Stil og Charaktertegnning. Scarron (død 1660), berømt som burlesk Poet ved sin travesterede *Ueneide* og sin „Roman comique“, bearbejdede ogsaa endel spanske Stykker for Theatret. Man kjender Naevne paa hele 96 samtidige Theaterforfattere, af endnu mindre litterært Værd end de nævnte. Ligesaa frugtbar var Romangebetet; D'Urfé, la Calprenède, Mlle. Scudéry o. A. forfattede en Mængde uendelig vidtløftige Romaner, hvis Indhold var en raffineret Følelsesanalyse eller Kjærlighedsmetaphysik, som minder om Troubadourperioden, og hvis Møbeinteresse forstiebes ved indfattede Portraiter af bekjendte Samtidige. Disse Romaner, væsentlig en Fortsættelse af de i forrige Aarh. saa udbredte „Amabiseromaner“, sluttede sig til et Smagscentrum, dannet af en Kreds fornemme og affecterede Damer, som holdt deres Sammenkomster i Marquisen af Rambouillet's Hotel og udøvede stor Indflydelse paa den litterære Smag (1629—48), indtil det hylfede Møliere i en Comødie („les Précieuses ridicules“) at gjøre dem latterlige. Disse Da-

mer havde tillige deres saakaldte „Alfvepoeter“, der (som Voiture og Venetade) skrev Sonetter og Madrigaler til deres Friis. Ogsaa den berømte Politiker, Cardinal Richelieu, Stifteren af det franske Akademi, omgav sig med nogle Digtere, der efter hans Regler og Forskrifter producerede en aandløs og pedantisk Poesie. Men en af disse emanciperede sig hurtigt fra Cardinalens Evang for at blive Slaberen af den nyere franske Poesie; det var Corneille, som, skøndt Tilhænger af den klassiske Genbedlov (for Tid, Sted og Handling) ved sin „Cid“ (1636) og følgende Værker (s. Corneille) grundede en ny æstetisk Smag og Litteratur. Han var den første, som indførte virkelig Livenskab, alvorlig Livsanskuelse, syndig Fiction og høiere Ibeer paa Theatret, forenede med logisk Orden og Maabehold. Ogsaa Rotrou (1609—50) der begyndte med at omplante spanske romantiske Lykspil, skrev nogle Tragedier, som ikke ere uden Værd. Noget senere suldførte Voileau (s. b. A.) Malherbes Værd, idet han paa Basis af Diktidens, navnlig Horats's, Smagsregler opførte en Theorie for poetiske og litterære Compositioner, som, adopteret uden Modstand af de betydeligste Stribenter, for Fremtiden blev højeste Lov og Regel for Smagsanskuelse i Frankrig. Bertil kom den Indflydelse, som snart udgik fra Ludvig XIV's glimrende Hof, og som fremfor Alt forbrede Jærlighed, Værdighed og Correcthed i Udtrykket. Man kan sige, at det fra nu af blev eiendommeligt for den franske Aand og Smag, b. e. den, som udgik fra den lidet talrige Klasse af Dannede, der gav Tonen an, ikke at kunne forstaae eller finde Behag i noget som Skjunt, naar det ei er forenet med Sandhed, Regelmæssighed, logisk Orden og Klarhed. Og ligesom hine Mænd, der grundede den nyere franske Poesie, vare noget mere end snævtlig Grammatikere og Logikere, saaledes er det ikke umærkeligt, at Tidens berømteste filosofiske Forfattere, Pascal og Descartes, tillige vare udmærkede Matematikere, og at den sidste (1596—1650) ikke blot blev den moderne idealistiske Philosophies Faber, men en Forsøker, om ikke for Newton, saa dog for Leibniz.

Den Periode, vi nu nævne os, er den vigtigste og den berømteste i den franske Litteratur, navnlig fordi den i lang Tid udøvede et ubeskrift Ferrerdsomme over det øvrige Europas Smag og Sæder; det er Ludvig XIV's Tidstaldere. Bezelviiis paavirket af italiensk Indflydelse og regelløs Odbittsbegejstring (Renaisfancen), beveiter af den spanske Litteraturs Tændentis til Declamation og Ordprunt, og efterat endelig den nationale sunde Sands var lutret til Maabehold og Harmonie ved roligt og ordnet Studium af de klassiske Mønstre, havde den franske Litteratur ubvilket sig til saa positit afsluttede Former, at den kunde udøve en dominerende Indflydelse selv paa de Folk, som den tidligere efterlignede. Det absolute Monarchies Glands og strenge Hofstene medbelle Litteraturen sit Præg af Ended og Majestæt; og naar denne Periode benævnes efter Ludvig XIV; saa var det ikke usortjent; thi denne Konge var ikke, som mange andre, blot tilfældig samtidig med sin Tids Litteratur, men han fremtalbte og understøttede den med megen

Saamlighed, og han havde Aand nok til at fatte og elfte selv Digtere, der (som Molière og Lafontaine) jevnlig snerede sig fra Fossiliens Beredthed og saaltes deres Genies lunefulde Indskydsler. Saaledes udbillede sig nu en Litteratur, som ved at fremstille et begrændset Antal store, almeengyldige Ibeer med **Klassisk Sprogklarhed** og Formfjælned, ikke har haft sin Lige siden Grækerne's Tid, om den end i sin Omhu for at undgaae enhver Smagsubstielse og Uregelmæssighed undertiden synes os noget folk, og om den end besad mindre Rigdom og Afvejsning i Ibeer og flabende Phantastie, end andre moderne Litteraturperioder, der mere vare paavirke af den romantiske Kunstretning, og den Schafspeare's Aand. Forrest i Høgen gif Stolens Theoretiker, „Barnasets Røvgiver“, Boileau, der tillige besad Talent som satirisk Digter; Racine (1639—99), der, uden at overgaae Corneille i Dybnidelse, havde Versificationen og den tragiske Diction til den højeste Formfuldenbdg, til en Keenbed og Adel, som Ingen senere har naaet; Molière (1622—73) Periødens første Genie, hvis prosaiske Stykker i Lyftighed og comisk Kraft kunne maale sig med det Bedste af hvad Fortid og Eftertid har frembragt, medens i hans versificerede Arbejder den ægte Charaktercomœdie fremtraadte i den højeste litterære Form, den nogeninde har naaet; endelig den sjerde i Røverbladet, Lafontaine (1621—95), som, i lige Grad paavirket af en ældre Periødes Naivitet og af sin Samtids Intreede Smag, blev, uaet han ofte laante sit Stof hos ældre Forgiængere, den originaleste, dybsindigste og vittigste af alle Fabeldigtere og med genial Ironi i nogle smaa Samtaler mellem alle Slags Dyr fremstillede hele Menneskelivets Comœdie. De to Sidstnævnte, Periødens uafhængigste Digtere, opnaaede den mest udfraalte Popularitet, fordi de ikke blot vare nationale og udtrykte det største Antal almeengyldige Sandheder i det renske og fjønnefte Fransk, men tillige fordi deres Aand og Indhold kan faaes og nydes af hele Menneskeheden og til alle Tider. — Ved Siden af denne poetiske Periøde havde den franske Prosa sig til en forholdsvis næsten højere Fulkommenhed, der især culminerede i den geistlige Bektalenhed. Den indskrænkede Kreds af de kristelig-religiøse Ibeer havde aldrig før udfoldet sig i en saadan Tankefulde, en saa riig, majestætisk og harmonisk Sprogform, som i Bossuets Liigtaler og andre Skrifter (s. Bossuet) og i Bourdaloues Prædikaner. Tidligere havde vel François de Sales og Vincent de Paulle (1575—1660) ved foredragets Barme og Interesse høvet den geistlige Talerkunst op af den tidligere Trivialitet; men de forbundlebes ganste af denne Periødes Talere, blandt hvilke endnu maa nævnes: Fénelon (1651—1715), der som Følelses theolog helbede til Mysticisme, men udmærkede sig ved foredragets Ynde og Harmonie i forskjellige Værker, som „Traité de l'éducation des filles“ og den berømte, i alle Sprog oversatte Opbragelsesroman „Télémaque“; fremdeles Fléclier og den sidste i Rækken, Massillon (1663—1742). Disse almeenbeundrede Mønstre fremtalte Eftersignere og Rivaler paa andre Gødet; Retsfranken havde udmærkede Talere, og selv Philosophien,

— som i Frankrig fast aldrig hengav sig til de Phantastieexperimenter, der kaldes Systemer, men med sin sunde Sands foretrak en klar og methodisk Drøftelse af enkelte Spørgsmaal og Materier — glimrede ved Bektalenhed og Sprogkunst og havde aandsfulde Repræsentanter i Nicole (1625—95), der som Pascal tilhørte Jansenistkolen fra Port-Royal, og Malebranche (1631—1715). Som praktiske Moralphilosopher kan nævnes La Bruyère (1639—96), der ved sine Charaktertegninger efter Theophrast's Mønstre dog fornemmelig glimrede som Stribent og Stilist, og La Rochefoucauld (1613—80) der udtrykte en egoistisk, skeptisk Moral i et lidet Antal ved deres Sprogform forførette Aphorismer. Den lette, aandsrige, næsten frivolø Dagskrønike fremtraadte i en klassisk Form i Madame de Sévigné's (1627—96) uforlignelige Breve, medens hun tilligemed Perrault, den berømte Forsfatter af Fæe-Eventyr (bød 1703) i denne for Distibsmønstrene begejstrede Tid næsten var den eneste moderne Litteraturfigur. En Mængde andre Damer vare ypperlige Brevskrivere (som Mad. Maintenon o. fl.), og selv Courtisanelivet erholdt i dette mærkelige Aarhundrede (Mignon de l'Enclos) et nobelt og æsthetisk Præg. — Nogle dramatiske Digtere af anden Rang fortjente endnu at nævnes, som Th. Corneille, Campistron (Efterligner af Racine), Comœdieforfatterne Boursault (bød 1701), Dufresny (bød 1724), Regnard (bød 1710) som af dem alle kom Molière nærmest, Quinault (1637—88), Slaber af la tragédie lyrique d. e. alvorlig Operatør, den berømte Componist Lully's sædvanlige Medarbejder o. m. A. — I den historiske Litteratur manglede endnu det kritiske Element; den indskrænkede sig mest til en Mængde Memoirer (af Sully, af Cardinal de Retz, af Tallemant des Réaux, de først i vore Dage offentliggjorte af Saint-Simon o. A.), til en tør Sammenstilling af Facta, som Mézeray's „Histoire de France“, og til Bossuets i en glimrende Stil, men fra et strengt bibelsk-dogmatisk Standpunct skrevne Verdenshistorie. Først i Aarhundredets Slutning anvendte Bayle (1647—1706), der stred under den hollandske Trykkefriheds Skjold, i sin store „Dictionnaire“, en til Yderlighed drevne skeptisk Kritik.

Efter det strenge, men ikke ufrugtbare Tryk, som det i Ludvig XIV incarnerede monarchiske Princip havde udøvet paa Aanderne og Litteraturen, fremtraadte som pludselig Reaction det 18de Aarh., hvis revolutionære Aand i Birkeligheden begyndte ved den store Konges Død. Den Frivolitet og Licentis, som under Regentstabet og Ludvig XV's Regjering herskede ved Hoffet, meddelte sig hurtigt til de bannede Klassers Sæder og til Litteraturen. Skjønndt Absolutismen selv i Formen var usforandret, bestod der ved Siden af Censuren en betydelig faktisk Trykkefrihed, som ikke blot begunstige den frie Tanke's Utringer, men ogsaa lettede Udbredelsen af en Mængde flette og flødesløst udarbejdede Skrifter. Grunden hertil laae deri, at ikke blot Embedsstanden, men selv en stor Deel af Geistligheden hurtigt paavirkedes af Tidens Emancipationsstendents; og hvis et Skrift skødte paa Banskelligheder, behøvede man blot at lade det trykke i Holland, hvorfra det med Letthed udbredtes baade i Frankrig og det v=

rige Europa. Men ibet den ældre Tro og Begeistring vege for religiøs, social og politisk Skepsis og Kritik, blev Følgen, at der navnlig i den poetiske Litteratur indtraadte en Decadence, der vedvarede til Aarhundredets Slutning. Den prosaiske Litteratur holdt sig endnu ved enkelte ubmærkede Skribenter (J. S. Rousseau, Montesquieu og Buffon) endvejs paa den tidligere Høide. Den vandt tilvæde i Liv og Farverighed ved at optage et nyt Element, nemlig Sympathie og Begeistring for Naturen, som det 17de Aarh.'s Skribenter i deres Stræben efter et eensidigt Kunstideal næsten ikke syntes at kjende eller ønske. I Forbindelse hermed stod en i sit Princip sijn Følsomhed, der imidlertid efterhaanden hos en Deel af Samfundet og dets Skribenter udbartede til blodagtigt Føleri og moralsk Slaphed. J. S. Rousseau (1712—78), en af de rigest begavede Naturer, som nogensinde har aabenbaret sig gennem Litteraturen, beherskede (tilligemed Voltaire) hele Aarhundredets Ideer og Aandsretning i hviere Grad, end dette i nogen anden Tidsalder har været Tilfældet, og var hos sine talrige Bevundrere Gjenstand for en Art Cultus. Han optraadte med en parabolisk Forberigelse af Naturstanden i Mødsætning til det civiliserede Samfund, udmalede i sin „Emile“ en Plan til en ideal Reform af Menneskestægtens Opdragelse, fuld af dybe Ideer og ædel Følelse; udsæmte i sin „Nouvelle Héloïse“ Stoffet til alle moderne Kjærlighedsdromer, gav i sin „Contrat social“ Signalet til alle senere politiske Reformbestræbelser, og hans Selvbejendelser („Confessions“) indeholdt i en overordentlig simpel og sijn Stil det oprigtigste og fuldstændigste Inddrag til Studiet af den nervesvage, moderne Menneskesjæl. Montesquieu (1689—1755) skrev i sit Feuilletonstil en aandrug Satire over Samtidens Sæder („Lettres persanes“) og i klassisk Epidaurisk en skarpsindig Kritik af de menneskelige Samfunds Historie („L'Esprit des lois“), og Buffon (1707—88) stillrede Naturens Herlighed og navnlig Dyreverdensens Liv og Sæder i et Sprog, der med Stoffets Rigdom og Afvetling forenede Bødsuets Størhed og majestætiske Veltalenhed. I Mødsætning faavel til den overfladiske Deisme, der hos mange Samtidige nærmede sig Atheisme, som til Rousseaus poetiske Følelsesreligion, finder man hos Buffon en sand religiøs Følelse, som man har betegnet med det Udtryk „Optimisme providentiel“. Som en svagere Nefter af ham fremtraadte senere Bernardin de St. Pierre (1737—1814), der i sine „Harmonies“ og „Études de la nature“ og i den bekendte Roman „Paul et Virginie“ dog nærmere sluttede sig til Rousseaus Mæner.

Men den største og Alt dominerende Plads i Aarhundredet indtog de saakaldte Philosopher og den filosofiske Litteratur, hvorved man forfod en paa Fremstribd i Naturvidenskaberne og paa en sensualistisk Philosophie bygget, mere driflig end grundig Kritik af Alt, hvad der hidtil var Gjenstand for Værbødighed og Tro, og som især laskede sig over de forhen forbudne Materier. I Epiden for denne Kritik stod Voltaire (1694—1778) og de saakaldte Encyclopædister Diderot, d'Alembert og deres Venner, Forfatterne af den store „Encyclopædie“,

hvor de i Form af et Conversationslexikon indførte Tidens kritiske og revolutionære Manifest i alle Materier, men, som trods en uhyre Indskydelse paa deres Samtid, dog paa Grund af deres overveidende polemiske Aand og Farve mere ibet kjenbte og laskte. Istedesfor de Indskydelses, der yttrede sig i de foregaaende Aarhundreder, var det især engelsk Indskydelse, Bejendelselstet med Englands politiske Forfatning og dets Philosophers driflige Kritikeri, der dannde Udgangspunctet for den franste Litteratur i det 18de Aarh. og gjenvalte den i Frantri inden Kabeleis og Montaigne ikke udbøde skeptiske Aand. Saavel Voltaire som Montesquieu havde tilbragt længere Tid i England. Fornuften, Følsomheden og Sandserfaringen erklæredes for de eneste Riber til religiøse og filosofiske Ideer. De franstes logiske og metodiske Aand gjenemsførte de engelske Materialisters Lanter med en Consequents, der tilsidt viste det faldte i Principerne. Encyclopædierne havde en Art Forløber i Fontenelle (1657—1757), som med overfladisk Letbed skreft om alle mulige Materier. Endnu fleerfvigere var Voltaire, der baade som Digter og Prosaist var Aarhundredets aandelige Behersker og et Orakel selv for Samtidens Konger og Forster. Hans Natur var en Blanding af Lidenskab og sund Sans; hans høieste moraliske Fortjeneste var det Had mod al Vilfaarlighed, den Jvæ for Tolerance, navnlig den religiøse, som gjorde hans hele Liv til en uafbrudt Kamp mod Uvidenhed og Dvæetro og førte ham til at bekjempe den katolske Kirke med alle sit Bidsbaaden. Hans Troesbejendelse, der beeltes af Tidens meest ubmærkede Aander, var Deisme. Hans historisk-filosofiske Verker („Essai sur les moeurs“ o. fl.) mange Rildestudium og alvorlig Kritik og havde kun Værd med Hensyn til den Tid, der laae ham nærmest; men som det fuldstændigste Organ for alle Samtidens Ideer, Interesses, Passioner og Sympathier var han sin Tids første, saaf at sige eneste Journalist. Selv hans alvorligste Arbejder, som hans uheldige Heltebidigt „La Henriade“, og hans talrige Tragedier vare Journalartikler eller polemiske Indlæg, for de meest yndede „filsophiske“ Tidsbeer, og de opnaaede derfor, hvad de tilsigtede, siebtillig Effect og Difald, skjønt de i Bøefte og Stil flode langt tilbage for Corneilles og Racines, ja selv i visse Puncter for den samtidige Crébillons (1674—1762) dramatiske Verker. Hans Prosa var uforslignelig ved Lethed, Klarhed og udmønstellig Livfulhed, men uagtet han var et af de frugtbareste og universelleste Genier, der nogensinde har eksisteret, ere dog, som Følge af hans væsentlig polemiske, af Siebtillig bevægede Aandsretning, hans aandsfulde satiriske Fortællinger og Epistler paa Prosa og Værd, næsten de eneste af hans Verker, som endnu læses og optrykkes. Af Philosopher i strengere Forstand kunne nævnes Condillac (1714—80), som bragte Engländeren Lockes sensualistiske Ideer i et overordentlig klart og metodisk System, Helvetius, hvis Rærl „De l'Esprit“, aander en moderat Materialisme, Helbach og Lamettrie, hos hvem den udbartede til plat Cynisme. Disse Aandsbejendelses faundt dog et mægtigt Correctiv i den idealistiske Moralsfølelse

hos Rousseau, hos den aoble Moralphilosoph Benardines og Satiredigteren Gilbert (1751—80), som forgæves hævde sin Røst imod Eiden og af materiel Rød bredes til Selvmord. Til de faa, der søgte at reise en Dæmning mod Tidens Strøm ved aloorlig Aand og dybere Stræben, hørte ogsaa Historikeren Rollin (1661—1711) især ved sit Strift om Nationsopdragelsen, og tilbedes Mably (1719—88), der paaviste det falske i den gjængse Historiefortælling, uden dog selv at fatte Historiens Aand og løsrive sig fra forudfattede Systemer. Forsørgt var Aarhundredets Historiefortælling væsentlig „philosophisk“, o: den bestod i en partisk Kritik, systematisk Formæls af Alt, hvad der (t. Ex. Middelalderen) ikke stemte med Tidens Indlingsideer, og hyppig anbragte liberale og philanthropiske Declamationer (Raynal, „Histoire des deux Indes“ o. A.). — Den poetiske Litteratur manglede kraftigt Liv og Originalitet; Aarhundredets største Digter var J. J. Rousseau, som skrev i Prosa; Tragedierne, hvoraf der uafbrudt forfægtedes en Mængde, vare i det Hele kun en mekanisk og mat Efterligning af det forrige Aarhundredets Form, uden bets Aand. Det Samme gjaldt for største Deelen om Comœdien, med Undtagelse af Lesage, den aandrige Marivaux (1688—1763), og enkelte Arbejder af Crébillon og Piran (1689—1773), Voltaires Kival i bidende Bid, Mester i smaa Epigrammer og mundtlig Satire. Det fra England indførte borgerlig-rørende Drama repræsenteredes af La Chaussée, Diderot og Sedaine (1719—97); Ducis (1733—1816) leterede en Række sjage Omarbejdere af Shakespear; den nationale Aand fremtraadte kun i de lette Synge- og Operetter af Favard, Sedaine, Collé, Favard o. A. Først Beaumarchais (1732—99) blev Slaber af en original Comœdie, der var et virkelig Udtryk af Tidens Aand og et Forspil til Revolutionen. — Af Romansk litteratur har næsten Intet overlevet Eiden, uden Lesage's „Gil Blas“ og „Diable Boiteux“ (efter spanske Mønstre), „Manon Lescaut“ af Abbé Prevost (1697—1763), nogle historiske og Hyrderomaner i den søslomme Smag af Florian, der havde største Fortjeneste som Fabeldigter, og den paa det omhyggeligste Udvidelsesstudium byggede „Voyage du jeune Anacharsis en Grèce“ af Abbé Barthélemy (1716—95), som i lang Tid nød en europæisk Popularitet. I den litterære Kritik, der oftest var eensidig og partisk, kan nævnes Fréron, Marmontel og La Harpe (1739—1803), hvis „Cours de Littérature“ i sin Tid nød Anseelse. Aarhundredets egentlige Uffættitel var Abbé Le Vauvex, der i forskjellige Værker slattede sig til Engländeren Beattie's Theorie om Kunsten som blot Efterligning af den Høime Natur. — Kun i den lyriske Poesie, som i det 17de Aarh. næsten alene episterede som Monologer og Chor i Corneilles og Racines Tragedier, viste sig noget Fremfærd; den fremtraadte som mere selvstændig Kunstform, især som religiøs og verdslig Ode, hos J. B. Rousseau (1670—1741), Rostand de Pomignan (1709—84) og hos Lebrun (1729—1807) med Linaumont Pin-dar, og i elegant Form hos Parny og André Chénier (s. d. A.). Endelig udbred Revolutionen, hvor alle Epochens aoble Tendenser og

flette Instincter (navnlig den ofte næsten til Vanvid drevne Tænke- og Udtryksfrihed) syntes at forene sig for at omstyrte alt Bestaaende, og hvor fraanf Stiiil og Sprog, saavel i Prosa som i Vers, en Udlang i den Grad ubartede, at der indtil Aarhundredets Slutning næsten ikke mere er Tale om Litteratur. Alt hvad der fortjener dette Navn, synes omtrent indskrænket til den politiske Betalteshed, der under Indflydelse af Omskændighedernes Storhed eller Fare naaede en siben Oldtiden usjendit Høide hos Mirabeau (1749—91), Cazalès, Maury (1746—1817), Barnave, Danton, Bergniaud, Guadet, Isnard, Robespierre o. A.

Det 19de Aarh.'s Litteratur i Franfrigr er faa riig og mangesidig, at vi her maae nøies med at berøre det Aller vigtigste. Den vidtstættede poetiske og især dramatiske Litteratur var under Consulatet og Keiserdømmet væsentlig kun en mat Efterligning af den tidligere klassiske Maaer og stereotype Form, uden Originalitet eller Nyhed. Der skreves en Mængde Heltedigte (de bedste af Pasceval de Grandmaison) og bidaktiske Digte om de mest prosaiske Sæmuer. Lyriken bestod fast ene i be-skrivende Poesie, efter Engländerens Thomson's Forbillede dyret især af Delille (1738—1813) og Fontanes (1757—1821). A. A. Duval og Picard søgte i Pystspillet at erstatte Mangel paa poetisk Aand ved Forsvikling og Lune. Romanen repræsenteredes af nogle talentfulde, men sentimentale Damer (Cottin, Souza og Krüdbener) og af Pigault-Lebrun, Paul de Rod's Forsøber; men paa samme Tid viste sig den moderne Aands Reaction hos enkelte udmærkede Stribenter. Chateaubriand (1768—1848, s. d. A.) optraadte som Rødbættning til det 18de Aarh.'s prosaiske Retning med en varm religiøs Følelse, en Stiiil, hvis Afsor og Adel mindede om Pascal og Bossuet, en poetisk, letopflammet Phantastie, hvis Malerier henreved hele Samtiden, selv i dem af hans Værker, der manglede Plan og Enhed i Tanke. Han forbausede ved i begejstrede Skildringer at forherlige Christendommens Aand og Historie, og hidrød væsentlig til Katholicismens Sjønopvættelse og til fordomsfri Interesse for Middelalderen. Uden selv at være fuldstændig Digter eller Historiker besad han et poetisk og historisk Geniebilt, hvorved han blev Faderen til den nyere Poesie og Historiefortælling. Bonald (1753—1840) og især José de Maistre (1753—1821) forsøgtede i politisk-philosophiske Strifter de kirkelig-dogmatiske Autoritetsprincipper med streng Consequents og et glimrende Foredrag. Væsentlig Fortjeneste af den alvorlige og dybsindigere Litteratur- og Smagsretning havde endelig Mad. de Staël (1766—1817), mindre ved sine lyriske-reflexerende Romaner („Delphine“ og „Corinna“), end ved sine litterær-kritiske Arbejder („De l'Allemagne“ o. A.). Det religiøse Grundlag hos de Foran-nævnte var hos hende erstatet af en adel poetisk Moralsfølelse, og hendes Stiiil besad i høi Grad mandig Skjønhed og Kraft. Saalebes forberedes, under Tilbagevenden til de længe tilbedesatte historiske og religiøse Bøger og under stigende Indflydelse af fremmede Litteraturer (Herder, Goethe, Schiller, Shakespear, W. Scott, Byron o. A.), den mærkelige Revolution imod

rige Europa. Men ibet den ældre Tro og Begeistring vege for religiøs, social og politisk Steffis og Kritik, blev Følgen, at der navnlig i den poetiske Litteratur indtraadte en Decadence, der vedvarede til Aarhundredets Slutning. Den prosaiske Litteratur holdt sig endnu ved enkelte udmærkede Skribenter (J. J. Rousseau, Montesquieu og Buffon) tildeels paa den tidligere Høide. Den vandt endog i Liv og Farverighed ved at optage et nyt Element, nemlig Sympathie og Begeistring for Naturen, som det 17de Aarh.'s Skribenter i deres Stræben efter et eensidigt Kunsthideal næsten ikke syntes at kjende eller ændse. I Forbindelse hermed stod en i sit Princip sjøn Følsomhed, der imidlertid efterhaanden hos en Deel af Samsundet og dets Skribenter udbartede til blodagtigt Føleri og moralisk Slapbed. J. J. Rousseau (1712—78), en af de rigest begavede Naturer, som nogenfinde har aabenbaret sig gjennem Litteraturen, beherskede (tilligemed Voltaire) hele Aarhundredets Ideer og Aandsretning i høiere Grad, end dette i nogen anden Tidsalder har været Tilfældet, og var hos sine talrige Bevundrere Gjenstand for en Art Cultus. Han optraadte med en paradotal Forherligelse af Naturstanden i Modsætning til det civiliserede Samsund, udmalede i sin „Emile“ en Plan til en ideal Reform af Menneskeslægten's Opdragelse, fuld af dybe Ideer og adel Følelse; udtømte i sin „Nouvelle Héloïse“ Stoffet til alle moderne Kjærlighedsromaner, gav i sin „Contrat social“ Signalet til alle senere politiske Reformbestræbelser, og hans Selobkendelser („Confessions“) indeholdt i en overordentlig stimpel og sjøn Stiil det oprigtigste og suldstændigste Bidrag til Studiet af den menneskelige, moderne Menneskesjæl. Montesquieu (1689—1755) skrev i sit Feuilletonstiil en aandrig Satire over Samtidens Sæder („Lettres persanes“) og i klassisk Epikuristiil en skarpsindig Kritik af de menneskelige Samsunds Historie („L'Esprit des lois“), og Buffon (1707—88) skildrede Naturens Herlighed og navnlig Dyreverdensens Liv og Sæder i et Sprog, der med Stoffets Rigdom og Afveksling forenede Bøjsuets Storhed og majestætiske Veltalenhed. I Modsætning saavel til den overfladiske Deisme, der hos mange Samtidige nærmede sig Atheisme, som til Rousseaus poetiske Følelsesreligion, finder man hos Buffon en sand religiøs Følelse, som man har betegnet med det Udtryk „Optimisme providentiel“. Som en svagere Refleks af ham fremtraadte senere Bernardin de St. Pierre (1737—1814), der i sine „Harmonies“ og „Études de la nature“ og i den bekendte Roman „Paul et Virginie“ dog nærmere sluttede sig til Rousseaus Mæneer.

Men den stærke og Alt dominerende Plads i Aarhundredet indtog de saakaldte Philosopher og den filosofiske Litteratur, hvorved man forsoed en paa Fremstribd i Naturoverfabeerne og paa en sensualistisk Philosophie bygget, mere dristig end grundig Kritik af Alt, hvad der hidtil var Gjenstand for Ærbødighed og Tro, og som især lafste sig over de forhen forbudne Materier. I Epiblen for denne Kritik stod Voltaire (1694—1778) og de saakaldte Encyclopædister Diderot, b'Alembert og deres Venner, Forfatterne af den store „Encyclopædie“,

hvor de i Form af et Conversationsterikon indførte Tidens kritiske og revolutionære Manifest i alle Materier, men, som trods en uhyre Indskydelse paa deres Samtid, dog paa Grund af deres overveidende polemiske Aand og Farve nu ere lidet hændte og læste. IStedenfor de Indskydelser, der pttrede sig i de foregaaende Aarhundreder, var det især engelsk Indskydelse, Beskæftigelsen med Englands politiske Forfatning og dets Philosophers dristige Fritænkteri, der dannde Udgangspunctet for den franske Litteratur i det 18de Aarh. og gjenvalte den i Frankrig siden Rabelais og Montaigne ikke udbøde steptiske Aand. Saavel Voltaire som Montesquieu havde tilbragt længere Tid i England. Fornuften, Følsomheden og Sandseerfaringen erklaaredes for de eneste Kilber til religiøs og filosofiske Ideer. De franstes logiske og metodiske Aand gennemførte de engelske Materialisters Tanter med en Conseqvents, der tilfaldt viste det faldte i Principerne. Encyclopædisterne havde en Art Forløber i Fontenelle (1657—1757), som med overfladisk Lethed strev fast om alle mulige Materier. Endnu fleresidigere var Voltaire, der baade som Digter og Prosaist var Aarhundredets aandelige Behersker og et Dratel selv for Samtidens Konger og Kyrtier. Hans Natur var en Blanding af Lidenskab og sund Sands; hans høieste moralske Fortjeneste var det Had mod al Vilfaarighed, den Yver for Tolerance, navnlig den religiøse, som gjorde hans hele Liv til en uafbrudt Kamp mod Uvidenhed og Overtro og førte ham til at bekæmpe den katholske Kirke med alle sit Bids Waaben. Hans Troesbekendelse, der beeltes af Tidens meest udmærkede Aander, var Deismen. Hans historisk-filosofiske Værker („Essai sur les moeurs“ o. s. l.) mangle Klæbendium og alvorlig Kritik og have kun Værd med Hensyn til den Tid, der laae ham nærmest; men som det fuldstændigste Organ for alle Samtidens Ideer, Interesser, Passioner og Sympathier var han sin Tids første, saa at sige eneste Journalist. Selv hans alvorligste Arbejder, som hans uheldige Feltebidigt „La Henriade“, og hans talrige Tragedier vare Journalartikler eller polemiske Indlæg for de meest yndede „filosofiske“ Tidssider, og de opnaede derfor, hvad de tilstgæde, siebtillig Effect og Bifald, skjønt de i Poesie og Stiil flode langt tilbage for Corneilles og Racines, ja selv i visse Puncter for den samtidige Crébillons (1674—1762) dramatiske Værker. Hans Prosa var uforslignelig ved Lethed, Klarhed og udtømmelig Risulshed, men uaiget han var et af de frugtbareste og universelleste Genier, der nogenfinde har eksisteret, ere dog, som Følge af hans væsentlig polemiske, af Niesliffet bevoegede Aandsretning, hans aandsfulde satiriske Fortællinger og Epistler paa Prosa og Vers, næsten de eneste af hans Værker, som endnu læses og optrykkes. Af Philosopher i strengere Forstand kunne nævnes Condillac (1714—80), som bragte Engländeren Lockes sensualistiske Ideer i et overordentlig klart og metodisk System, Helvetius, hvis Værk, „De l'Esprit“, aander en moderat Materialisme, Holbach og Lamettrie, hos hvem den udbartede til plat Cynisme. Disse Aandsstrømninger fandt dog et mægtigt Correctiv i den idealistiske Moralsfølelse

hos Rousseau, hos den ædle Moralphilosoph Baconarques og Satiredigteren Gilbert (1751—80), som forgjæves hævede sin Røst imod Liden og af materiel Nød brevede til Selvmord. Til de faa, der søgte at rejse en Dæmning mod Tidens Strøm ved alvorlig Aand og dybere Stræben, hørte ogsaa Historikeren Rollin (1661—1711) især ved sit Skrift om Nationopbragelsen, og tilbeds Mably (1719—88), der paaviste det falske i den gjængse Historiefriktion, uden dog selv at fatte Historiens Aand og løsrive sig fra forudsatte Systemer. Forsvrigt var Aarhundredets Historiefriktion væsentlig „philosophisk“, d. den bestod i en partist Kritik, systematisk Forbømmelse af Alt, hvad der (i. Fr. Middelalderen) ikke stemte med Tidens Pndlingsideer, og hyppig anbragte liberale og philanthropiske Declamationer (Raynal, „Histoire des deux Indes“ o. A.). — Den poetiske Litteratur manglede kraftigt Liv og Originalitet; Aarhundredets første Digter var J. J. Rousseau, som skrev i Prosa; Tragedierne, hvoraf der uasfrønt forfærdigedes en Mængde, vare i det Hele kun en Mechanisk og mat Efterligning af det forrige Aarhundreds Form, uden dets Aand. Det Samme gjaldt for første Delen om Comødien, med Undtagelse af Lafage, den aandrige Marivaux (1688—1763), og enkelte Arbejder af Gresset og Piron (1689—1773), Voltaires Rival i bidenes Vid, Mester i smaa Epigrammer og muntlig Satire. Det fra England indførte borgerlig-rørende Drama repræsenteredes af La Chaussée, Diderot og Sebaine (1719—97); Ducis (1733—1816) leverede en Række sjage Omsarbejdsler af Shakespear; den nationale Aand fremtraadte kun i de lette Synge-spil og Operetter af Favard, Sebaine, Collé, Panard o. A. Først Beaumarchais (1732—99) blev Skaber af en original Comødie, der var et virkeligt Udtryk af Tidens Aand og et Forspil til Revolutionen. — Af Rom an litteraturen har næsten Intet overlevet Tiden, uden Fættæges „Gull Blas“ og „Diabie Boiteux“ (efter spanske Mønstre), „Manon Lescaut“ af Abbé Prevost (1697—1763), nogle historiske og Hyrderomaner i den sølsomme Smag af Florian, der havde større Fortjeneste som Fabeldigter, og den paa det omhyggeligste Odbidsstudium byggede „Voyage du jeune Anacharsis en Grèce“ af Abbé Barthélemy (1716—95), som i lang Tid nød en europæisk Popularitet. I den litterære Kritik, der oftest var censurisk og partist, kan nævnes Féron, Marmontel og La Harpe (1739—1803), hvis „Cours de Littérature“ i sin Tid nød Anseelse. Aarhundredets egentlige Skriftealer var Abbé Le Vauvex, der i forfjellige Bæfter sluttede sig til Engländeren Deatties Theorie om Kunsten som blot Efterligning af den skjonne Natur. — Kun i den lyriske Poesie, som i det 17de Aarh. næsten alene eksisterede som Monologer og Chor i Corneilles og Racines Tragedier, viste sig noget Fremfrit; den fremtraadte som mere selvstændig Kunstform, især som religiøs og verbølig Dbe, hos J. B. Rousseau (1670—1741), Lefranc de Pompignan (1709—84) og hos Lebrun (1729—1807) imed Tilnavnet Vinbar, og i elegisk Form hos Parny og André Chénier (s. d. A.). Endelig ubrøds Revolutioner, hvor alle Epochens ædle Tendenter og

flette Infimcter (navnlig den ofte næsten til Vanvid brevede Tænke- og Pntringsfrihed) syntes at forene sig for at omskifte alt Bestaaende, og hvor fransk Stiiil og Sprog, saavel i Prosa som i Vers, en Tilgang i den Grad udbartede, at der indtil Aarhundredets Slutning næsten ikke mere er Tale om Litteratur. Alt hvad der fortjener dette Navn, synes omtrent indskrænket til den politiske Bestalende, der under Indflydelse af Omskandighedsbernes Storhed eller Fare naaede en siden Odbiden ukendt Høide hos Mirabeau (1749—91), Cahales, Maury (1746—1817), Barnave, Danton, Bergniaud, Guadet, Isnard, Robespierre o. fl.

Det 19de Aarh.'s Litteratur i Frankrig er saa rig og mangesidig, at vi her maae nøies med at berøre det Aller vigtigste. Den vildløstige poetiske og især dramatiske Litteratur var under Consularet og Keiserdømmet væsentlig kun en mat Efterligning af den tidligere klassiske Maaer og stereotype Form, uden Originalitet eller Nyhed. Der skreves en Mængde Heltedigte (de bestod af Pasfeval de Grandmaison) og didaktiske Digte om de meest prosaiske Tæmner. Lyriken bestod fast ene i beskriverende Poesie, efter Engländeren Thomsons Forbillede dyrkt især af Delille (1738—1813) og Fontanes (1757—1821). A. A. Duval og Picard søgte i Kyspillet at erstatte Mangel paa poetisk Aand ved Forvikling og Lune. Romanen repræsenteredes af nogle talentfulde, men sentimentale Damer (Cottin, Souza og Arribener) og af Pigault-Lebrun, Paul de Kock's Forløber; men paa samme Tid viste sig den moderne Aands Reaction hos enkelte udmærkede Stribenter. Chateaubriand (1768—1848, s. d. A.) optraadte som Rødsætning til det 18de Aarh.'s prosaiske Kæmning med en varm religiøs Følelse, en Stiiil, hvis Afsor og Udel minde om Pascal og Bossuet, en poetisk, letopflammet Phantastie, hvis Malerier henrevede hele Samtiden, selv i dem af hans Bæfter, der manglede Plan og Tæmhed i Tæmnen. Han forbausede ved i begejstrede Skildringer at forherlige Christendommens Aand og Historie, og bidrog væsentlig til Katholicismens Gjenopvækkelse og til forbømsfri Interesse for Middelalderen. Uden selv at være fuldstændig Digter eller Historiker besad han et poetisk og historisk Genieblis, hvorved han blev Faberen til den nyere Poesie og Historiefriktion. Bonalb (1753—1840) og især Josè de Maistre (1753—1821) forfægtede i politisk-philosophiske Skrifter de kirkelig-dogmatiske Autoritetsprinciper med streng Conseqvæns og et glimrende Foredrag. Væsentlig Fortjeneste af den alvorlige og dybsindigere Litteratur og Smagsretning havde endelig Mab. de Staël (1766—1817), mindre ved sine lyriske-reflektende Romaner („Delphine“ og „Corinna“), end ved sine litterær-kritiske Arbejder („De l'Allemagne“ o. A.). Det religiøse Grundlag hos de Foranævnte var hos hende erstattet af en ædel poetisk Moralsfølelse, og hendes Stiiil besad i hoi Grad mandig Skjønhed og Kraft. Saalebes forberedtes, under Tilbagevenden til de længe tilfidsatte historiske og religiøse Ideer og under stigende Indflydelse af fremmede Litteraturer (Herder, Goethe, Schiller, Shakespear, W. Scott, Byron o. A.), den mærkelige Revolution imod

den philosophiske Aandsmagerhed, og de forældede, conventionelle Litteraturregler, som fandt Sted under Restaurationen (1820—30), der er bekendt under Navn af den romantiske Skole, og som i alle Retninger stræbte efter en positiv Sandhed, Sandhed i Ord, Livensfab og Karakter, i historisk Colorit o. s. v. i Mod-sætning til den langvarige Negation, der i Litteraturen kun havde efterladt bule Former. I de første Aar efter Napoleons Fald optoges alle Interesser af de politiske Parutlampe mellem de gamle Republikanere og Bonapartister, der sluttede sig til det liberale Oppositionsparti, og Ultraroyalisterne, der i politisk og religiøs Henseende søgte at gaae saa langt tilbage som muligt. Til de første hørte adskillige Digtere og Skribenter, der ved Respekt for de gamle „Klassiske“ Formprinciper gjorde sig til Organer for Nutidens Ideer, og saaledes bannede en Overgang til den nye Litteraturføle. Det var fornemmelig Béranger (f. d. A.), der som liberal Partidigter opnaaede en stor Popularitet hos den store Majoritet af Folket, enderog Bourbonernes Throne ved vidende Saitre og vakte Nationalfølelsen ved patriotiske Sange om Keiserdømmets Hæder og Storhed. Gassimir Delavigne (1793—1843) hørte i sine Digte og Lysspil til den gamle, i sine Tragedier til den nye Skole. En egen Stilling, næsten uberørt af Livens høiere Interesser, indtog Theatret, repræsenteret af Scribe (født 1790) og hans utallige Medarbejdere og Efterlignere. Det indifferente Bourgeoisie optraadte her som en ny Magt, og gjenstandt sig selv i en aandrig Middelmaadig-hed, der saavidt mulig spottede med Alt, uden at tage Parti for Noget. Oppositionspartiet havde enkelte udmærkede prosaiske Skribenter, som P. L. Courier (1772—1825), berømt ved sine Pamphleter, glimrende ved sarcastisk Vid, en klassisk og kunstnerisk Sprogform; Benj. Constant (1767—1830), udmærket som politisk Taler og Forfatter af politiske Brochurer o. A. Modpartiets fortrinligste Publicist var Lammenais (1782—1854), der først optraadte som Katholicismens og Thelismens begejstrede og vel-talende Forsvarer, men senere gik til den modsatte Yderlighed, forsvarede med samme libe-nalstelige Veltalenhed de sociale, demokratiske og rationalistiske Ideer og endte med at udtræde af Kirken. — Men allerede før den store Re-volution i Poesie og Kunst, som vi nærme os, og samtig med denne, mæde vi et Phænomen af forholdsvis næsten større Betydning: det er den fulstændig nye Aand, der aabenbarer sig i historisk Videnskab og Kunst. De hidtil neppe ansede historiske Documenter fremdrages af Klostre og Arkiver. Sismondi (1773—1842) gjorde Begyndelsen med alvorlig og omfattende Kildestudium, Guizot (f. 1787) repræsenterede som dybsindig Kulturhistoriker den philosophiske Skole, der mindre søger Facta end Ideer og Slutninger; ligesaa Mignet. Varante (f. 1782) betegner den episk fortællende Skole. Mellem begge staaer Augustin Thierry (1788—1856), den egentlige Opbager af Frankrigs ældre Hi-storie og Mesteren i dramatisk og malerisk Fore-brag; den livlige og frugtbare Thiers (f. 1797) og Michelet (f. 1798), i sine første Skrifter al-vorlig Tænkter og glimrende Fortæller, i de

senere altfor Hængiven til subjective Læner og phantastiske Theorier. Hos dem alle, men især hos Thierry, findes en Fremstillingskunst, som i andre moderne Litteraturer er saagodt som ube- kendt. Ved Siden af disse fremtraadte den litterærhistoriske Kritik i en ganske ny Skikkelse; isædesfor at analysere enkelte Værter, omfattede den det moralske og aandige Indhold af hele Culturepøser, og ansporede ved de mangfoldige Organer for periodisk Litteratur (Revue). Her glimrede Fauriel (1772—1844), Bain, Ampère (f. 1800), Billemain (f. 1791), Remusat, Sérizey, Ph. Charles, E. Duinet, St. Marc- Girardin o. m. A. Af de Navnte besabde Bille- main, Guizot, Michelet o. Fl. tillige stor Vel- talenhed som Universitetslærere og begejstrede fra Kathedret den tilstrømmende Ungdom. Dette gjelder ogsaa i høi Grad om Cousin (f. 1792), der i et klart og høit Sprog foredrog Platos Lære, Philosophiens Historie, den nyere tykke Philosophie, bekæmpede i spiritualistisk Aand den endau udbredte Sensualisme og antydede den Combination af forskellige Philosophers mest indlysende Ideer, som har faaet Navn af Eklekticismen.

Den alvorlige Poesies Gjenfødselse udgik fra Religionens og Thronens Tilhængere. Lamar-tine (f. 1790, f. d. A.) strev endau i Racines Sprog Elegier og poetiske Betragtninger, men allerede hans første Digte (1820) henrebe ved en ægte moderne Melancholie og kristelig Tro, en varm Underlighed, en Kæthed, Fyldbe og mus- sikalsk Harmonie i Versformen, som man ikke før havde kendt i Frankrig. Hans Talent cul- minerede i et Epos af Nutiden („Joelva“); efter 1830 gik han over til Oppositionen, og opnaaede en større, men mindre væg Vers- mælle som Taler, Politiker og Forfatter af en Mængde historiske Værter, hvis Fortjenester mere bestaae i en glimrende Fremstilling end i et nøagtigt Kildestudium. Victor Hugo (født 1800), forbandt i sine første Digte (1822—24) en mere kraftig concentreret Form med en glim- rende, farverig Phantaste, et pragtfuldt Udtryk, libenstabelig Royalisme og Foragt for de gamle Regler. Hertil kom et ivrigt Studium af Middelalderens Kunst og Poesie. Lagtet den nye Skole fra 1824 til et Organ i det Saint- Simonistiske og liberale Blad „le Globe“, viste sig dog, jo mere den romantiske Bevægelse frem- traadte, det særegne Phænomen, at de liberale Politikere af den constitutionelle Opposition vare de ivrigste Modstandere af den litterære Revo- lution, de meest pebantiske og reactionaire For- fattere af den gamle Klassicisme, og omvendt. Chateaubriand, der tilhørte to Verden, ved sin Herkomst Ribbertiden, ved sin Fornuft den nye Tid, vakkede velslois imellem begge Partier. Romantismens Optraaden paa Kamppladsen som en ny litterær Magt betegnes dog nærmest ved E. Hugo's Roman „Notre Dame de Paris“ og hans dramatiske Værter, navnlig hans „Crom- well“ (1827), hvor han i en lang Fortale op- stillede Skolens æsthetiske Theorie og sig selv som dens Chef. Da 1829 et Par af hans Dramater klevte opførte paa Théâtre français, steg Forbittrelsen hos de liberale Klassikere til den Grad, at de forlangte Regjeringens Ind- striden ved Politiforbud imod den nye Lite-

raturretning, hvilket kun forsøgedes den litterære Ungdoms Begejstring for de nye Ideer og bidrog til deres Seier. Til den nye Skole sluttede sig A. de Vigny (f. 1799), især ved Dverstættelser af Shakspeare og Romanen „Cinq-Mars“; Rodier (1783—1844), som prosaist Forsætter og Sproggrandster, Sainte-Beuve som litterærhistorisk Kritiker (f. 1804) o. m. A. A. L. Dumas (f. 1803, f. d. A.) har mindre litterær Betydning ved sine utallige Romancer, der blot er beregnede paa Underholdning, end som Dramatiker; hans første Dramaer sluttede sig med Naturkraft og Idenkab til den romantiske Skole, men han skabede den i den offentlige Agtelse ved at overbringe dens Dverbrivseer. Han skabte ikke som Hugo den dramatiske Interesse ved lyrisk Udbrud, men han manglede Idealisme og søgte kun at interessere ved materielle Midler. — Efter den romantiske Skoles Seier, efter at den havde erobret Poesiens og Formens Frihed, opførte dens polemiske Partistilling og dermed dens egentlige Tilværelse. Dens Ideer gik over i den almindelige Bevidsthed eller oplyste sig i forskellige ensidige Retninger og Skoler, den historiske, den kunstigt-pittoreske (Th. Gautier), den realistiske (Mérimée, Deyle, Balzac o. s. v. Dens Forere, som havde kæmpet for „Liberalismen i Litteraturen“, nærmede sig efterhaanden den politiske og religiøse Liberalisme. Julirevolutionen frembragte en energisk Poet, A. Barbier (Forsætter af „Lambes“) med politisk Tendens. Den interessanteste og moderneste af alle Nutidsdigtere, Alfred de Musset (1810—57), først inspireret af de romantiske Ideer, senere et selvstændigt og fuldent Udtryk af sin Tids Aand, var saa at sige den sidste franske Digter. Efter ham møder man neppe originalt Talent uden hos Høgestoppe Moreau, der døde 28 Aar gammel af materiel Nød. — Efter 1830 dominerede især Romanlitteraturen, og fornemmelig ved Balzac (1799—1850) og George Sand (f. 1805), som tilligemed Hugo og Lamartine ere Samtidens største litterære Genier. Balzac, den dybsindigste Tænter og rigeste Stærke, der nogeninde er fremtraadt i Romanform, hyldede Realismen eller den naturtroe Sjengivelse af Virkeligheden, der kan betragtes som fremaldt ved Romantikerens Stræben efter psykologisk Sandhed og Localcolorit. Om han end, for at afløre alle Sjælens Hemmeligheder, stundom gik for meget i Detail, maa det indrømmes, at Illusionen ikke kan drives videre, og hans Bærker give det fuldstændigste Billede af Samtidens Søber i Paris og Frankrig. G. Sand opskillede Hjertets Naturkab som hvieste Morallov, og kæmpede med en idenksabelig og mælektisk Beltafenhed, der minder om Rousseau, for en Reform af Vægtstabet, bærer paa Dvindsens moralste Dverlegenhed. Der gaer en subjectiv Poesie gjenem hendes Romancer, der ofte vare litterære Kunstværker, naar hun ikke, paavirket af Lammenais og Michelet, som senere hyppig stete, gjorde dem til Organ for overspændte socialdemokratiske Doctriner. Fr. Soulié og E. Sue opnaede overordentlig Popularitet ved fortrinnsvis at skildre Samsfundets mørkeste Sider, den første med misanthropisk Energie, den sidste med rig Opfindelseevne og socialistiske Reform-

tendents, men i en sjædesløs og glat Stil. Souvestre, E. Goylan o. A. udmærkede sig ved Frugtbarhed og Talent; og saa A. Karr og J. Sandeau fortjene at nævnes. Ved den overhaandtagende Mode, isølge Contract at skrive Romancer i fortløbende Journalfeuilletoner, tabte denne Litteraturgreen mere og mere i litterær Værd og Agtelse. J. Planche, udmærket Kritiker og Stilist, bekæmpede de forskellige Skolers og Forsætters Udseelser, og bidrog til at give Smagen en naturlig og sund Retning. — Efter 1840 fremtraadte paa Theatret en Art halvklasse Reaction imod Romantismen ved den saafaldte école du bon sens (Fonard, E. Augier o. A.), der frembragte agtværdige Arbejder, men manglede Romantikernes Livslybde og Begejstring. I den lette, aandrige Feuilletonstil glimrede J. Janin og Mad. Girardin. I den nyeste Tid har Realismen baade paa Theatret, og i Romanen antaget en ekstrem Stillelse, idet den ikke blot med koldblobig Nysgjerrighed søger en Art psykologisk Sandhed (den yngre Dumas, Barrière, Flaubert) eller et klingende Spil med Formen (Sandville), men stræber efter en photographisk Sandhed i tilfældige, materielle Overfligheder, der ikke længer er Realisme men Materialisme. Denne Retning nærmer sig saaledes med uvilkaarlig Consequens i visse Puncter den uoverfælselige Masse Roman- og Theatrelitteratur, der i Udspring og Formaal er blot industriel og mercantil, og hvis Invasiøn enkelte Talenters litterære Moralitet (D. Feuillet o. A.) uden stor Virkning søgte at modstætte sig. Smidertid synes den litterære Aand i vor Tid at concentrere sig paa andre og alvorligere Gøbetar udenfor den egentlige Skønlitteratur. Sprogkunst og Formjansks have hos de Franste, fremfor andre Nationer, naaet en saadan Udvikling, at Kunstlitteraturens Grænser her vise sig betydelig udvide. Ikke blot de historiske og filosofiske, men de reent positive, psykiske, oekonomiske, sproglige, ethnographiske og andre Videnskaber have Bærker og Skribenter at opvise, der ved klassisk Fremstilling høre til Litteraturen i snevrere Forstand. Navne som Cuvier, Broussais, Pphylleren Ampère, Philosopherne Laromiguière, Souffroy, Royer-Collard, Cousin (ogsaa Forsætter af elegante historiske Sildbringer fra det 17de Aarh.), Geologen Elie de Beaumont, Litteratur- og Kulturhistorikeren Djanan, den geistlige Taler Lacordaire, Oekonomen Bastiat, den politisk-oekonomiske Polemiker Brousson, Naturhumoristen Tousselet, Orientalisten E. de Sacy, Sprog- og Kulturphilosophen E. Renan o. m. A. have deres Plads i det 19de Aarh.'s Litteraturhistorie.

Frank Maal og Bøgt. Det nye franske Maal- og Vægtsystem er vigtigere at kjende, end noget andet Lands, fordi det er det strengeste og consequenteste af alle, og fordi det har Udsigten for sig til engang at blive almengjældende i hele den cultiverede Verden, hvilket allerede næsten er Tilfældet i videnskabelig Henseende og som Sammenligningsmaal for andre Landes Maal og Bøgt. Skjøndt de gamle Parisemaal allerede tidligere befandt de to sidstnævnte Fortrin, stode de dog ikke i en naturlig Forbindelse med hinanden indbyrdes og

varierede uden mindste Fornødenhed efter Beflæffenheden af de Gjenstande, der skulde maales. Dertil kom, at om de end vare meget udbredte i Frankrig, vare de dog ikke enegjældende, men hver Provinds havde sine forskjellige. Da man derfor under Revolutionen besluttede Indførelsen af et eensformigt Maal- og Vægtsystem for hele Frankrig, fandt man det rigtigst at konstruere det hele paa en ny Grundvoold, som skulde være et fra Naturen selv hentet Maal. Som Grundeenhed for Længdemaalene, der igjen sigge til Grund for alle de øvrige, valgtes Tilmilliondelen af Meridianbuen fra Nordpolen til Æquator, henført til Havets Middelsøflade, og navnlig af den Meridian, som gaaer igjennem Paris. For at denne kunde blive saa nøie som mulig bekendt, foretoges en ny meget omfattende Gradmaaling af Mechain, Delambre, Biot og Arago, som opmaalte Buen fra Dunkerque til Barcelona og senere til Den Formentera. Derefter indførtes det nye System ved Lov af 10de Decbr. 1799. Dog er det først fra 1ste Jan. 1840, at det nye System er fuldstændig indført i Frankrig. Indtil den Tid fandt en Overgangstilstand Sted, i hvilken man benyttede Maal, som havde de gamle Benævnelser, men vare saaledes modificerede, at de fik et simpelt Forhold til de nye Maal. Disse kaldtes Mesures et poids usuels (s. nedenfor). — Meteren fandtes ved Opmaalingerne = 443,295,216 gamle Pariser Linier. Vilde man imidlertid overholde den Bestemmelse med ypperste Stregthed, at Meteren netop skulde være Tilmilliondelen af den nævnte Meridianbue, vilde den og dermed alle de andre Maal forandres, hvergang en ny Opmaaling berigtigede det tidligere Resultat. Man fastsatte derfor een gang for alle Meteren til 443,206 Pariser Linier, saa at de nye Maal i Grunden ogsaa ere byggede paa den gamle Pariser Fod. — Reductionstallet imellem høiere og lavere Navn er i alle Maalearter 10. De større Maal betegnes ved Tilføielse foran Navnet paa Grundeenheden, hente de fra de græske Talord, nemlig Deka, Hekto, Kilo, Myria, — de mindre med lignende Tilføielse hente de fra de latinske Talord, Deci, Centi, Milli. — 1) Længdemaal. 1 Metre er 3,6632000 danske Fod. 1 Dekametre er 10 Metres; 1 Hektometer er 100 Metres; 1 Kilometre er 1000 Metres; 1 Myriametre er 10000 Metres = 1,22788 danske Mile. — 1 Decimetre er $\frac{1}{10}$ Metre = 3,663 danske Tommer; 1 Centimetre er $\frac{1}{100}$ Metre = 4,688 danske Linier; 1 Millimetre er $\frac{1}{1000}$ Metre = 0,4588 danske Linier. Tilføies er 1 Encablure (Kabel-længde) = 200 Metres = 637 danske Fod. — 2) Flademaal. Grundeenheden for Flademaal er Are, som er en \square Dekametre eller 100 \square Metres. Den er = 253,78675 danske \square Alen. 1 Hektare er 100 Ares = 14,5022 Sjepper Land. De øvrige Benævnelser, Decare = 10 Ares, Hektare = 1000 Ares, Myriare = 10000 Ares, Deciare = $\frac{1}{10}$ Are, Centiare = $\frac{1}{100}$ Are, benyttes ikke meget. — 3) Rummaal. a. For større Gjenstande, som Kræmde, er Grundeenheden Stere, som er en Cubikmetre = 32,245888 danske Cubitfod. (En Favn Brønde er her i Danmark, naar Stykkerne ere 1 Alen lange, 72 Cubitfod). 1 Dekastere er 10 Steres,

1 Decistere $\frac{1}{10}$ Stere. De øvrige Benævnelser, Hektostere, Kilostere, Myriastere, — Centistere, Millistere, bruges ikke. — b. For Smalmaal (til flydende Væser, Korn o. s. v.) er Grundeenheden Litre, som er en Cubik-Decimetre = 1,0550864 danske Potter. 1 Dekalitre er 10; 1 Hektolitre 100; 1 Kilolitre 1000 Litres. Den sidste er det samme som en Stere og = 7,1877217 danske Kornstønder. 1 Decilitre er $\frac{1}{10}$, 1 Centilitre $\frac{1}{100}$, 1 Millilitre $\frac{1}{1000}$ Litre. — 4) Vægt. Grundeenheden er Gramme, som er Vægten af en Cubik-centimetre eller en Millilitre bestilret Vand ved en Temperatur af smeltende Sne eller 0°. 1 Dekagramme er 10, 1 Hektogramme 100, 1 Kilogramme 1000 Grammer. Det er denne, der meest forekommer i det daglige Liv. Den er Vægten af 1 Litre bestilret Vand og = 2 danske Pund (forbi det danske Pund er normeret til $\frac{1}{2}$ Kilogram). 1 Myriagramme er 10; 1 Quintal metrique 100; 1 Millier metrique 1000 Kilogrammer. — 1 Decigramme er $\frac{1}{10}$, 1 Centigramme $\frac{1}{100}$, 1 Milligramme $\frac{1}{1000}$ Gramme. — Det franske Maal- og Vægtsystem er siden blevet indført i adskillige andre Lande, saaledes i Sardiniens Fastland, Senua, Modena, Lombardiet og Kirkestaten, — i Holland, Belgien, Grækenland og Chili. I Holland, Grækenland og Lombardiet ere de ældre Benævnelser bibeholdt, med forandret Betydning; paa de andre nævnte Steder ere ogsaa de franske Benævnelser optagne. Dog ere de gamle Maal intetsteds endnu ganske fortrængte, men bruges enten ved Siden af eller endog fremfor de nye. — I andre Lande har man ordnet Maal og Vægt saaledes, at Genheberne, med den mindst mulige Afvigelse fra den gamle Verdi, kom i et simpelt Forhold til de nye franske. Saaledes i Schweiz, Baden, Høssen-Darmstadt og tildeels i Portugal, samt, hvad Vægten angaaer, i Danmark, det tydske Toldforbund og fra 1858 i Preussen, Hannover og tilstøende Lande. — De før nævnte Mesures et poids usuels, som vare tilfaldte i Frankrig i Overgangstiden indtil 1840, vare følgende. Længdemaal. 1 Toise usuelle (Favn) à 6 Piehs (Fod) à 12 Ponces (Tommer) à 12 Lignes (Linier) var = 2 Metres = 6,222 danske Fod. 1 Aune usuelle (Alen) var 1 $\frac{1}{2}$ Metre = 1,9117 danske Alen. — Rummaal. 1 Boisseau usuel (Sjepper) var = $\frac{1}{2}$ Hektolitre = 0,7188 danske Sjepper. 1 Pinte usuelle (for flydende Væser) var = 1 Litre. — Vægt. 1 Livre usuelle (Pund) var = $\frac{1}{2}$ Kilogramme = 1 dansk Pund. Det indbeholdtes i 4 Quarters à 4 Onces à 8 Gros, og i Medicinalvægten beklættes igjen 1 Gros i 72 Grains. — Om de gamle franske Maal før Revolutionen, s. Artt. Paris, samt Bordeaux og Marseille.

Frankt Maaft. Kong Chlodwig, som i Slutningen af det 5te Aarh. lod komme en Lære i Maaft fra Theodorich den Store, indførte først Kirkefangen i Frankrig, uden at denne dog nogenfinde kom til synderlig Betydning. Carl den Store oprettede i samme Tiemed Syngeskoler, som forestodes af romerske Sangere. Siden Kong Roberts Formaling med Constance af Provence i Begyndelsen af det 10de Aarh. kom ved provençalske Minnefangere og Troubadourer ogsaa Folkefangen i Mode.

I det 13de Aarh. erholdt Kirkenuslen, saavel ved forskjellige tekniske Forbedringer, som ved de geistlige Comoebler (Mysterier), for hvilke Philip den Smukke senere (1313) byggede et eget Theater i Paris, et nyt Opvoing (bl. A. ved Adam de la Halle og Jean de Meung) frants 1 oprettede et Capel; ogsaa bleve de med de Medicinske Prindsesser til Frankrig læmme italienske Musikere ikke uden Indflydelse paa Tonelunstens Udvikling i Frankrig. Pully, en Florentiner, frembragte først ved sine Operaer en national Retning i den franske Musik, idet han benyttede Folkemelodier og lagde større Vægt paa det Instrumentale. Efter ham forfattede Rameau, endstjøndt ikke fri for at være overlæstet, sig Aesthetik, uagtet Rousseau, der selv ikke uden Held virkede som Componist, opponerede heftig imod ham. Zimberlertid opstod Opéra comique; Philidor o. A. fulgte den italienske Retning, som i Piccini fandt sin Hovedrepræsentant. Glud fremkalbde 1774 ved sin „Zphigemia i Aulie“ en betydelig Robvægt herimod; der opstod en langvarig og haardnakket Strid imellem Studisierne og Piccinisierne, i hvilken lede Paris deeltog. Gluds stærkede dramatiske Stil var af meget betydelig Indflydelse paa de franske Componister: Grétry, Dalayrac, Monfigny, Méhul, Boyelbien, Hsonard, Gossec, Lesueur, og fremfor Alle paa to Italiener, som virkede i Frankrig, Cherubini og Spontini. Derimod fandt den nyere franske Musik et glimrende Forbillede i Rossini, af hvem allerede Boyelbire lod sig i sine senere Operaer stærkt paavirke; Herold, Salévy, Adam og især Auber fulgte denne Retning, hvortil ogsaa en Lybster, Meyerbeer, med stort Held sluttede sig. Paa Kirkenuslens Gebeet udmærkede sig kun Faa, deriblandt især Gossec, Lesueur og Cherubini; Concord Institut for Kirkesang gik til Ende med ham. Ved større Instrumentalværker udmærkede sig især Dnslow, Fel. David og Berlioz. Af stor Indflydelse blev Oprettelsen af Conservatoriet i Paris 1793 under Cherubini's og senere under Auber's Bestyrelse. Senere har Frankrig frembragt en Mængde udsønde Kunstnere af Betydning; ogsaa i Instrumentbygning staaer Frankrig meget høit, især ved Grad's Claveerinstrumenter og Sax's Blæseinstrumenter. Som Theoretikere og musikalske Historiekrivere udmærkede sig især Châtel, Cherubini, Reich, Fétil o. Fl.

Frank Mynt. Myntenheden er ifølge Lov af 28de Mars 1803 Franc, en Sølvpenge, saaledes udmyntet, at der lovbestemt erholdes 51,000 Francs af en lønlst Mark fint Sølv; men Erfaringen viser, at der i Gjennemsnit udmøntes 52½ af en lønlst Mark fint Sølv, og den har sølgelig en Værdi i dansk Rigsmønt = 33,000 f. En Franc veles i 100 Centimer eller i 10 Décimer à 10 Centimer. Af Mynter findes i Gulv: Mynter paa 100 og 50 Francs (siden 1854), paa 20 Francs (siden 1803), paa 10 Francs (siden 1848) og paa 5 Francs (siden 1854). Tidligere (indtil 1854) prægedes ogsaa Mynter paa 40 Francs. Alle Guldmynterne ere af en Fjindeb af 900 Millièmes eller = 21 Karat 7½ Gr., og af 1 lønlst Mark fint Gulv udmyntes lovmæssig 161,000 5=

Francslykker, de andre i Forhold dertil. I Sølv haves: Mynter paa 5, 2 og 1 Francs (siden 1803), paa 50 Centimer (siden 1803), paa 20 Centimer (siden 1848), og fra ældre Tid (indtil 1848) Mynter paa 25 Centimer. Alle Sølvmynterne haves en Fjindeb af 900 Millièmes eller = 14 Lob 7½ Ov. I Bronze haves: Mynter paa 10, 5, 2 og 1 Centimer. Guldbets Værdi er lovbestemt 15½ Gange Sølvets.

Frank Ret. Grundlaget for den franske Ret banner Romerretten, som efter Cæsars Erobring af Landet efterhaanden blev fuldstændig indført i hele Gallien. Et nyt Element kom til ved de germaniske Folkeslags Indvandring og Underkastelse af Landet i det 5te Aarh., idet de nye Herskere medbragte deres nationale Retsæbvaner, som kort efter Hofattelsen i Gallien bleve deels (hos nogle af Folkene) optegnede ved privat Forankhaltung, deels (hos andre) samlede og udgivne som formelige Lovbøger. Paa denne Maade opstode 4 Love (leges barbarorum), alle affattede paa Latin, nemlig den fælste Lov (efter Nogle's Mening affattet i Slutningen af det 5te, efter Andre først i det 7de Aarh.), den ripuariske Lov (efter Nogle fra det 6te, efter Andre fra det 7de Aarh.), Burgundernes Lov (lex Gundobaldi, loi Gombette, udstedt i Begyndelsen af det 6te Aarh., idetmindste for Stærkedelen af Kong Gundobald) og den vestgotiske Lov (fra Kong Eurik's Tid i Slutningen af det 5te Aarh.). Romerretten blev imidlertid ingenlunde fortrængt af de germaniske Retsbestemmelser, men vedblev i hele Landet at gjælde som Lov for de oprindelige Indbyggere, og i det burgundiske og vestgotiske Rige foretoges der endog samtidig med Opregnelsen af de barbariske Sæbvaner Samlinger af de da gjældende romerske Retsbestemmelser, der udgaves som Love for den indsbte Befolkning, den sidstnævnte af disse Love, udstedt 506 af den vestgotiske Konge Alarik II, og i den nyere Tid i Almindelighed kaldet Breviarium Alaricianum, var den vigtigste, og synes efterhaanden at have fortrængt den i det burgundiske Rige udgivne. I flere Aarhundreder vedbleve saaledes den oprindelige og den indvandrede Befolkning at paae hver under sin Ret, stjøndt de to Retsstykker ganske vist ikke bleve uden Indvirkning paa hinanden, og navnlig Romerretten bestandig mere og mere gjorde sin i dens høie Grad af Udvikling og Fuldkommenhed grundede Dvervægt gjældende. Kun i kirselig Henseende blev en saaledes Lovgivning gjældende for hele Riget, nemlig den kanoniske Ret; thi vel udstede ogsaa de franske Konger, især Carl den Store og hans Efterfølgere, tildeels efter inbhentet Samtykke fra de geistlige og verdslige Store, endel Love for hele Riget, de senere saaalbte Capitalarier (alle paa Latin), men disse vare haade alfor faa og alfor lidet omfattende til at constituere nogen virkelig Retsæbnehed. — Efterhaanden som Stats- og Samsundsforholdene aldeles forandrede, bleve imidlertid de gamle Love mere og mere upassende og utilfrækkelige og nye Retsbestemmelser nødvendige. Enhver lovgivende Magt manglede dog, da Frankeriget efter Carl den Stores Død snart faldt fra hinanden i en Mængde jaagobtsom uafhængige Lehn, og Rets-

dannelsen maatte derfor næsten ubeflukkende foregaae igjennem Sædvaaen. I enhver af de mange Smaaflaater, hvori Riget især fra Slutningen af det 10de Aarh. som Følge af Lehnssystemets Udvikling var sønderlemmet, opstod saaledes et System af Retsædvaaer (coutumes), som blev den gjældende Ret for alle Districtets Beboere uden Hensyn til deres forskellige Herkomst, og isæbeftor Rettens tidligere Afstillelse efter Nationaliteterne traadte nu en Afspaltelse i en Mængde smaa Territorialretter. Svad der her er sagt, gjælder dog mindre om Sydfrankrig, hvor Rømerretten i det Hele havde holdt sig og ubvillet sig til almindelig gjældende Ret, og hvor Sædvaaerne derfor spille en langt mindre Rolle end i det nordlige Frankrig; efter hvad der saaledes var den fremherstede Beslandsdeel af Retten, indbealte man herfor ogsaa Landet i pays du droit écrit, det Sphlige, og pays du droit coutumier, det Nordlige. Selv i denne sidstnævnte Deel af Frankrig var Rømerretten imidlertid, foruden den Indflydelse, den havde høst paa selve Coutumerens Dannelse, af stor Betydning, idet den, navnlig efterat Rømerrettsstudiet i det 12te Aarh. paany var opblømsret i Italien, og derfra ogsaa havde forplantet sig til Frankrig, overalt blev anerkjendt som subsidiair Ret. I det 13de Aarh., navnlig fra Ludvig den Helliges Tid, begyndte Coutumerne at blive Gjenstand for privat Optegnelse og Bearbejdelse; de vigtigste Arbejder af denne Art vare de saarlalte Etablissements de St. Louis, Pierre de Fontaines „Consell“ og Phil. Beaumanoirs „Coutumes de Beauvoisis“. I Midten af det 15de Aarh. paabød dernæst Carl VII en officiel Optegnelse af alle Rigets Coutumer, og dette beboerlige Foretagende blev ogsaa efter mange Standsninger omsider endt under Henrik III. Uagtet af denne territoriale Afspaltelse af den franske Ret savnedes dog ikke ethvert Element af Eenhed i den. Ikke blot den kanoniske Ret og Lehnretten vare fælleds for hele Frankrig, men, hvad der var langt vigtigere, efterhaanden som Kongemagten udviklede sig mere og vandt større Herredømme over Bafallerne, udbannede der sig i den et Centralpunct for hele Rigets Lovgivning. Det var især fra Ludvig den Helliges Tid, at de franske Konger begyndte at ubvilde en betydelig Lovgivervirksomhed, og denne Virksomhed, som de i det Besentlige udøvede ganske paa egen Haand uden at være bundne til noget Samtykke af Rigets Stænder, hvilket i Reglen kun forbreedes i Stattsager, vandt bestandig i Betydning og Udstrækning. En Kreds af Jurister omgave for det meste Thronen, og under deres Indflydelse arbejdedes der gjennem en stedse vordende Mængde af kongelige Forordninger (Établissements, édits, ordonnances) bestandig nærmere hen imod det Maaal, at tilveiebringe Eenhed i Rigets Retsstilstand. Især under Ludvig XIV var Lovgivningsmagten i høi Grad virksom, navnlig isølge Colberts Impuls; 1667 udkom saaledes en Ordonnance om Processen, 1670 en Criminallov, 1673 en Handelslov, 1681 en Sælov o. s. v. Imidlertid var det endnu overordentlig langt fra, at Retsseenhed var tilveiebragt i Frankrig; først Revolutionen var det forbeholdt at tilveiebringe en saadan

ved Udblettelsen af alle de locale Forskjelligheder og Udarbejdelsen af en eneste fælleds Lovgivning for hele Monarkiet. Allerede 1791 besluttede den constituerende Forsamling et saadant Foretagende, men intet af de 3 Forslag, som efter hinanden foreslagdes under Conventet og Directoriet, egnebe sig til Antagelse, og det er Napoleon I, hvem Væren af Frankrigs Gjenfædselse i denne som i de fleste andre Henseender tilkommer. Efter Consularregjeringens Oprettelse nedfattede Napoleon I i Aaret 1800 en Commission af 4 udmærkede Lovkyndige, Tronchet, Bigot-Préameneu, Portalis og Maleville, til at udarbejde en almindelig Civillovbog, og deres Udlaft blev, efter at have været forelagt og prøvet af forskjellige Autoriteter (navnlig ogsaa Statsraadet under Førsteconsulens egen virksomme Deeltagelse), og saaledes undergaaet endbeel Forandringer, vedtaget af den Lovgivende Forsamling og under Navn af Code civil proklameret som Lov i Aaret 1804. Dette Værk eller, som det efter en Revision under Keiserdømmet i Aaret 1807 ombætted, Code Napoléon, er et i mange Henseender fortinligt Arbejde, der navnlig udmærker sig ved en høi Grad af Klarhed og Bestemthed; isørigt flatte denne Lovbog ingenlunde nogen heil ny Ret, men staaer i det Hele paa den ældre Rets Grund. Code Napoléon, der saaledes, skjønt den ved senere Forordninger er undergaaet ikke ubetydelige Forandringer i enkelte Henseender, nu i Forening med de andre Lovbøger, som ligeledes under Keiserregjeringen udgaves for de andre Dele af Retsystemet (s. under **Eden**), indeholder Frankrigs gjældende Ret, blev af Napoleon I ubvidet til alle de Lande, han underlagde sit Scepter, men i de fleste af disse Lande blev den affkaffet igjen efter Napoleons Fald; dog gjælder den endnu i Polen, Rhinprovincien, Baden og Belgien.

Frankse Retter, s. Cours.

Frankt Sprog. Det nyere franske Sprog har siden sin fulstændige Dannelse og Udvikling i Midten af det 17de Aarh. spillet en saa dominerende Rolle i den hele Verdenskultur, at man længe kun bekvæmde sig lidt om dets ældre Historie og sproglige Forudsætninger, og i Landet selv først i den nyere Tid har beskæftiget sig med derhen hørende Studier. Paa Cæsars Tid taltes i Gallien tre eller fire Hovedsprog: først det keltiske, hvis forskjellige Dialekter deelte sig i to Hovedgrene, den galtske (i Midten af Landet) og den kymriske (mod Vest og Nord). Alt hvad Cæsar forfod ved Belgier, synes at have tilhørt den første kymriske Indvandring. Dernæst taltes i den sydvestlige Deel af Landet (Aquitainen) Iberisk eller Keltiberisk, i og omkring Marseille Græsk og langs Sydhyften Figurisk. Efterat Grækerne i det 6te Aarh. f. Chr. havde nedfat sig i Marseille, udbredte de langs med de store Handelsveie, der gennemstare hele Landet, det Græske som Handelsprog selv i de nordlige Provinser; ogsaa synes den græske Bogstavschrift at have været den første, man i Gallien har kjendt. Væller ikke forsvandt det græske Sprog saa hurtigt, som man under tiden har paaflaaret; det taltes i de første kristelige Aarhundreder endnu i Marseille, Arles, Arles og andre Stæder i Syd, og det er et

Factum, at det i det 6te Aarh. i Arles var ligesaa brugeligt som Latinen, og at Gudstjenesten fandt Sted i begge Sprog. Efter den romerske Erobring trængte det latinske Sprog naturligviis frem overalt; det var det officielle Sprog, som fra nu af **otte Aarhundreder her** i Regeringen, Underviisningen, Lovgivningen, Rettergangen og efter Christendommens Indførelse i det kirkelig-religiøse Liv. Dog synes det forholdsviis kun langsomt at være trængt ind hos det egentlige Folk, og hvor det stete, kun i en raa, barbarisk Form (Latin rustique). Endnu i det 5te og 6te Aarh. taltes rundt om paa Landet forskjellige keltiske Dialekter, om man end i Almindelighed forstod Latinen. Paa samme Tid taltes i Gallien i det Hele 10—11 forskjellige Sprog som Følge af Indvandringerne fra Osten, nemlig, foruden de alt nævnte, Gotthisk, Burgundisk og Frankisk, samt fra 7de Aarh. Arabisk. Af disse synes det Gotthisk hurtigst at være forsvundet i det forberøvede Latin, der var det herskende Landssprog, ligesom Gotheerne blandt de indvandrede Barbarer vare de humaneste og de, der hurtigst tilvandede sig Landets romerske Civilisation og Sæder. Men ogsaa de andre germaniske Racer opgave hurtig deres egne Sbiomer, og udsøvede i sproglig Henseende saa ringe Indflydelse, at man i det nærværende Sprog neppe kan paavise 1,000 Ord af virkelig germanisk Rod, og af disse ere mange alt gaade af Brug (sln. Ampère, „Histoire de la formation de la langue française“, 1841), medens der ibetmindste findes 3,000 af keltisk (sln. F. Edwards, „Recherches sur les langues Celtiques“) og et ikke ganske lidet Antal af græsk Oprindelse, om end S. Estienne (bød 1598) i sin Samling af franske Ord, der stamme fra Græsk, har gjort sig skyldig i stor Overdrivelse. Den langt overveienende Deel af Sprogets Ordforraad er, som bekendt, umiddelbart afledt af Latin.

Allerede de ældste Konger af frankisk Herkomst (Merovingier) satte en Værd i at kjende Roget til den latinske, saavel profane som kristelige, Litteratur, og der taltes ved deres Hoffer snar mindre „Tåbelst“ end Latin, der betragtedes som det dannede Sprog, skjøndt det nærmest kun kjendtes som det udartede Munkelatin, hvoraf Geistligheden paa Raadsvegne benyttede sig. Paa Landet præbidedes dog i de første kristelige Aarhundreder ikke blot paa Latin, men ogsaa i de tåbelste og keltiske Folkebdialekter, ofte afslukkende i disse. Det var kun de høiere Kasser, som skjødte sig at antage Romernes Sæder og Sprog. I Landbyerne og Bytterne bebøvede sig det gamle (hymriske) Folkesprog saa længe, at det endnu i vore Dage i en enklest afledes liggende Provinds, Nedre-Bretagne (og i det engelske Wales) eksisterer som levende Sprog. ligesom det Oldnordiske paa Island. Ogsaa den anden (ældre) keltiske Folkebdialekt, som i Frankrig forsvandt fra det 6te Aarh., den galiske (gæliske), taltes endnu i betydelige Districter i Irland og Skotland. Blandt Bønderne i Nedre-Bretagne forstaae kun meget faa Frankisk; Underviisning og Gudstjeneste finde Sted i det keltiske Sprog (Bretonisk); men dette har i Tidernes Løb tabt indeel af sit oprindelige Ordforraad og optaget moderne franske

Udtryk for flere Begreber, som man bl. A. kan see ved at sammenligne de populære Bøger og Andagtskrifter, der endnu stadig trykkes i Folkesproget, med de af La Villemarqué samlede „Chants populaires de la Bretagne“ (Barza-Breis), hvor der findes en Satire af Varden Taliacin (fra 6te Aarh.).

Med Slutningen af 4de Aarh. havde den romerske Cultur og det latinske Sprog naaet sin største Udbredelse i Gallien. Denne Bevægelse afsrøvedes ved de germaniske Stammers Indvandring, som i lang Tid frembragte en forvirret Sprogblanding, hvori af Romersproget kun det geistlige Kloster- og Kjøkkenlatin blev tilbage. Det første franske Sprog (Romanisk) opstod, som man kan tænke sig, ved en Blanding af det vulgære Latin (Latin rustique) med Landets oprindelige og de indbrægtede germaniske Dialekter; denne Forvandling foregik tåbelst i Syden, hvor Munkene først begyndte at indføre det nye Folkesprog i Liturgien, og i dette Sprog af Munkelatinen at overlætte gubelige Sange og Legender, paa samme Tid som det selv begyndte at afspejle en verbøs Folkepoesie. Dette Sprog, Symbomanisk (senere Langue d'oc eller Provençalsk) var ikke indskrænket til Sydgallien og det gotthiske Rige, men strakte sig over Norditalien, Catalonien og en Deel af Aragonien. De ældste af bets Mindesmærker, som man kjender, ere et Brudstykke af en Selgentegende og nogle rimede Overættelser af Davids Psalmer (fra 9de Aarh.). Dette Sprog bebøvede steds, paa Grund af Latinens mere umiddelbare og mindre forstyrrede Indvirkning, en større Rigdom paa grammatiske Former og fastere, mere kunstmæssige Regler for Ordstillingen, end det Nordromanske (Langue d'oïl). Den i begge indførte Artikel var i sit Princip af keltisk og kun i den tilfældige Form (afledt af ille, illa o. s. v.) af latinsk Udspring. Det sydbomaniske Sprogs tåbelige og selvstændige Udvikling havde ogsaa den politiske Grund, at Provence og Aquitanien i Løbet af det 8de og 9de Aarh. havde befriet sig fra den merovingiske Erobring, og med begyndende Nationalfølelse kjæmpede baade imod Carolinger og Araber (sln. Raynouard, „Grammaire de la langue romane“, 1816, og „Lexique roman“, 1836—44).

I Norden befjæmpede de frankiske, sachsiske og andre Mundarter det keltiske Folkesprog, men respecterede det ved Religionen helligede Latin. Den germaniske Indflydelse var her af større Birkning og Varighed, og Afvikelsen imellem det Syd- og Nordromanske, der længe blev ligesaa indbyrdes forskellige, som andre fra Latinen stammende Sprog, viser sig, om ikke allerede i Carl den Stores Tid, saa dog under hans nærmeste Efterfølgere. 818 blev det paaalt Geistligheden i Tours at præbide saavel i det tåbelste, som i det latinske og i det simple romanke Sprog. I det 9de Aarh. eksisterede altsaa som Folkesprog en Art Frankisk (Nordromansk), som man kjender af den Tied, der 842 aflagdes af Ludvig den Uppfles og Carl den Skaldedes Soldater, og hvori hvert Ord er af latinsk Oprindelse, men Bøining og Ordstilling aldeles barbarisk. Da Hollo (Ganger-Rolf) 911 aflagde Carl den Enfoldige sin Hylingsæed som Hertug af Normandiet og ud-

trykte sig paa Germanist, Loe Hofmændene, der kun forstode Fransk. Men i Belgien og langs med Rhinen holdt de frankiske og sachsiste Idiommer sig endnu meget længe, og de sidste carolingiske Konger forstode kun Tjebst, hvorimod de første Capetingere benyttede det nye nordromanske eller franske Nationalsprog, der dog i det 11te og 12te Aarh. neppe taltes uden i Picarbie, Champagne, Isle de France og Normandib. De ældste Prøver, man kender af dette Sprog efter den omtalte Tied, ere en Cantilene eller Lovsang til Vre for den hellige Gulafia (fra det 10de eller 11te Aarh.) i Vers med Assonantjer, og Wilhelm Erobrerens Love (1069), hvor Sproget næsten er udviflet til den Charakter og Skikkelse, det bevarede i den vidtløftige Middelalberlitteratur i det 12te og 13de Aarh. (Iqn. Roquesfort, „Glossaire de la langue romane“). Dette Sprog, sødt af den Corruption af Latinen, som allerede Grégoire fra Tours og Sibonius Apollinaris klagede over, og endnu af de dannede og lærde Indfødte betragtet med Ringeagt som fordærvet Latin, uddannedes og befæstedes især ved Normannernes Indflydelse. De forøgede ingenlunde bets Forraad af Ord eller Ibeer, men de tilgæbde sig Folkesproget, som de foresandt det, dyrkede og benyttede det som Skriftsprog med samme Iver som Latinen. De udtalte det tungt og slæbende, men hidroge til hurtig at slabe et modernt Sprog, som bortkastede eller simplificerede Latines kunstige Former og Vendinger, som med overveieude Sands for det Materielle og Positive fandt naive, umiddelbare og plastiske Udtryk; som i flere Aarhundreder var saa simpelt i Bøining og Ordstilling som det nuværende Engelsk, men tillige ofte høist ulogisk og ubestemt famlende, uregelmæssigt i Construction og Sætningsbygning. Det var i dette nordfranske Sprog (langue d'oïl, at den lange Række episke Digte eller Romaner paa Vers blev skrevne, som tidligere er omtalt. Det udtarbede ved Tidens overdrevene Respekt for skolastisk Spidsfindighed og Dogmærdom mod Slutningen af det 13de Aarh. til pedantisk Vidtløftighed (Roman de la Rose), men gjenfandt i det 14de og 15de Aarh.'s Prosa sin naturlige Naivitet (i Mystere- og Farcelitteraturen) og en livlig episk Bevægelse (hos Krønikefritverne Joinville, Froisart og Commines samt i Novellalitteraturen). Ludvig XI hidrog ved sin nationale Enhedspolitik meget til Udbredelsen af dette Sprog, der nu ikke blot kaldes langue d'oïl, Ballonist (eller Væstt o: Gallist), men begynder at kaldes Fransk, og som naaede sin Fuldkommenhed hos Digteren Fr. Villon (død 1500). Men i det 16de Aarh. indtraadte det store Omflag (Renaissance), som pludselig afbrød Nationalsprogets selvstændige Udvikling og truede med bets fuldkendige Tilslufættelse for et nyfandt Kunstidiom. Profailerne (som Amyot og Montaigne) bevarede endnu i det Væsentlige det gamle Sprogs Aand og Simpeltbed; Rabelais, for hvem det var for Inærbert, opfandt til eget Brug et af de meest brogede Elementer sammensat Sprog, som ikke fandt Efterlignere; men Digterne gæve hurtigere efter for Modestrømmen. Hos Cl. Marot var endnu den folkelig-naive Aand overveieude, men Ronsard, som dog i sine bedste Digte slut-

tede sig til Folkesproget og bets Bevægelse, søgte at slabe et nyt poetisk Sprog ved at hente Ord og Vendinger ikke blot af forskellige Provindsdialekter, men især af Latin og Græsk; og hans talrige Venner og Disciple hengæve sig til pedantisk Efterligning af Latines Syntax og dens lange og pompøse Pphrafer i en oratorisk-høitidelig og indviklet Periodebygning, der stred imod Folkesprogets Naturlighed og Simpeltbed. Af denne planløse Gjæring udlærede sig imidlertid som en ny Viin et nyt Sprog, hvori man, om end den „Klassiske“ Indflydelse blev overveieude, dog fleste har funnet bemærte to Elementer, der vegelevis gjøre sig gjenbende, nemlig Efterligningen af de antike Mønstre og den nationale, fra Middelalderen arvede, naive Simpeltbed. Calvin (1509—64) kan ved sin A alvor, sin logiske Klarbed og Stærkbed betragtes som den første Profailter af den nye Skole, som Satirikeren Regnier var den sidste Digter af den ældre. Henrik IV's Bestræbelser for at sammensmelte de forskellige Provindjer i en politisk Enhed befordrede væsentlig Sprogens eude, og saaledes see vi fra Begyndelsen af det 17de Aarh. det nye Sprog fremstaae som begyndende Kryskallisation isølge en Tiltrækningskraft, der er vanskelig at forklare. At der af det 16de Aarh.'s brogede Confusion fremgik et saadant Resultat, pleier man nærmest at tilskrive to Mænd (Malherbe og Balzac), som uden aandedigt Indhold, med en noget pedantisk Smag og klar Forstand forbandt overveieude Interesse for Sprogets materielle Side, og som, begunstige de Omstændighederne, navnlig af en upoetisk Tid, strax bleve erkendte for Autoriteter. Ifledetfor det ældre Sprog, der var som Naturen havde stabt det, billed- og farverigt og ikke hange for Platheder og brø Skjæmt, opstillede de ved deres Skrifter en praktisk Theorie for et nyt Sprog, der udelukkede alt individuelt Præg som „incorvenabelt“, og kun stræbte efter et klart og correct Udtryk, indførte en streng symmetrisk Harmonie og Igevægt i Perioderne, en bestemt og livlig Sprogmechaniik, men af reent objectiv Charakter. Igefosom Rabelais ikke havde fundet et Sprog, der rummede hans Ibeefylde, saaledes havde Balzac ikke Ibeer til sit correcte og jirrlige Sprog, men han efterlod et særbergt og gjennemarbejdet Organ for sine Efterfølgere, de Skribenter, der havde Ibeer, og saaledes kunde s. Ex. Pascal kort efter frembringe Værker, der baade ved Indhold og Form vare klassiske. En Tidlang truede dette nyfandt Kunstisprog at udtare til Affectation og Pedanterie ved den Indflydelse, der udøvedes af nogle høitstaaende Damer af en sygelig raffineret Smag, de saakaldte Snerper (les Précieuses); men Ransdenes funde Sands beholdt helbigvis Overhaand, og Cardinal Richelieu, der i Politiken forfattede Henrik IV's Værl, og endnu ikke fandt Sproget elegant nok og tilstrækkelig „egnet til at udtørkle alvorlige Ibeer“, fiftede 1635 det franske Akademi med den Opgave, at grunde og vaage over et officielt Sprog. Dette skete nærmest ved Redactionen af Akademiets bekjendte Ordbook, som uden synderlig Nytte for Skribenter, der selv ere Mestere i Sproget, indtil vore Dage hos den store Ma-

roritet af læsende og skrivende Franſke har gjeſt
 bor høieſte og uſeifbare Sprogautoritet, og hvis
 forſte Udgave blev færdig 1694; men alt tid-
 ligere havde Baugelas i forſtjellige ſtærſindige
 Lærter opſpillet faſte Regler for Sproget, lige-
 ſem Boileau for Poefien og Smagen. Da
 Ingen tænkte paa at gjøre Modſtand mod det
 nye Sprogſyſtem, kunde det hurtig og rolig
 naae ſin Afſlutning. I Midten af det 17de
 Aarh. var denne mærkelige Sprogſtabelſe færdig;
 det tidligere folkelig-naive, gemtlyſke Præg
 var ombrytet med det praktiſke Fortrin af logiſt
 Klarhed og Sammenhæng i Ordſtøining og
 Sætningsfølge, ſtreng Regelsaſthed i de gram-
 matiſke Former og i Retſkrivningen, ſom forhen
 var meget vilkaarlig. Men dette nyſtabte Kunſt-
 ſprog, ſom i Forſtningen kun taltes og ſtredes
 af nogle ſaa Luſinder, og ſom ſaa længe gjaeldt
 for uforbederligt, var i Grunden fattigt og
 ufrit: ibet det indſtrænkede ſig ſaa at ſige til
 beſtemte Udtrykſmaader for et viſt Antal den-
 gang gjængſe Ibeer og ubønhørlig fortaſtede
 Alt, hvad der foretom de herſtende Autoriteter
 af tvivlſom Smag, kunde dets Former ikke paa
 ubeſtemt Tid være tilſtrækkelige for den med
 den ſtigende Kultur vordende Ideeplybte. Men
 under Ludvig XIV ſtod kun tilbage at ſtaffe den
 forhaandenværende Sprogform praktiſt Benyt-
 tede og Udbredte. Det forſte ſtete ved de
 flere Skribenter, blandt hvilke iſær Racine gav
 den en forſinet Kunſtubvilling, ſom ikke kunde
 drives videre; hos Andre, ſom Moliere, Lafon-
 taine og Rab. Sévigné, viſte ſig endnu Spor
 af den gamle, ſaakaldte „galliske“ Aand og
 Sprogbevægelse. Udbredteſen befordredes vel
 ved den under Ludvig XIV fuldragte National-
 enen i de franſke Provinſer, men det nye
 fæleſprog trængte ikke igjennem her før
 længe, efterat det ved ſin fornemme Elegants
 og objective Klarhed havde fundet Indgang ved
 de europæiſke Hoffet og i den diplomatiſke Ver-
 den. Førſt ved Revolutionen, den centraliſerede
 Adminiſtration og den nyere Tids Journaliſme
 blev det populært i Landet ſelv, og dog gjelber
 dette endnu i vore Dage kun om Stæderne,
 medens Landfolket, om det end forſtaaer Franſk,
 ſævanlig kun taler det for de enkelte Provinſer
 ſæregne „Patois“. Imidlertid maa det
 erindres, at man albrig i Ublanbet var det
 klaſſiſke franſke Sprog fuldkommen mægtig;
 ſelv de Ublændinge, der dreve det videt, begit,
 ſom Frederik II i Preuſten, grove Feil og An-
 ſe mod Sprogbrug, Smag og Proſodie, og
 Voltaire, der rettede de værſte Feil i hans
 Skrifter, lod maatte med Forføet en ſtor Deel
 tilbage. Det 17de Aarh.'s Franſk antog nem-
 lig igjennem ſine beſtſte Skribenter en Mængde
 delicate Fineſer og ſmaaſige Smagsconvenient-
 ſer, der bleve Gjenſtand for ſamme Reſpect ſom
 de faſte og almeenbeſtjendte Regler, og ſom det
 er næſten umuligt for en Fremmed fuldkændig
 at tilegne ſig, da de ikke findes eller kunne fin-
 des udſtæmt i noget grammatikaſt eller lexiſkaſt
 Værk, men kun kunne læres ved uafbrudt Dølle
 og Opmærkſomhed.

Der er det franſke Sprogs Hiſtorie egentlig
 tilende; det holdt ſig fra nu af næſten ubevæg-
 geligt i henved 200 Aar, ibetmindſte hvad dets
 mechaniſke Grundprinciper (Grammatik og Syn-

tax) angaae. I hele det 18de Aarh. tænkte
 Ingen paa noget Andet og Høiere, end at
 nærme ſig det 17de Aarh.'s uopnaaeelige Møn-
 ſtre; men den Alt bebeſtende kritiſke Retning
 ſvækkede Sprogets aandige Liv og blottede dets
 abstracte Fattigdom; Proſaen iſær leed mere og
 mere af Lærhed og philoſofiſk Læring. Førſt
 i vort Aarhundrede medførte den nye alvorlige
 Hiſtorieforſtaing og den romantiſke Litteratur-
 revolution en Gjenfødeſe for Sproget. Man
 løſte dets Lærter ved at udjage de gammelbags,
 ſtereotype Umſtrivninger og Abſtractioner af
 Poefien, ved for Proſaen at opſøge det 15de
 Aarh.'s Sprogſatte, dets betegnende Ord og
 platiſke Udtryk og ved at banne nye i ſamme
 Aand. Man opdagede, at det hidtil paa Tro
 og Love reſpecterede Sprog var fattigt og
 ubrugbart for den moderne Tids ubdvedede Liv
 og Kunſtſtræben. Det var iſær B. Hugo og
 hans Stole, der berigede Ordforraadet ved
 Studiet af den gamle, ſaa længe glemte og
 ringeagtede Litteratur og ſtabte et i viſe Maas-
 der nyt Sprog. Ligeſom hos de Indſenſklæ-
 ger forſtod han med en genial Intuition at
 gjenføde en ſvunden Tids Aand og Farve (iſær
 i Romanen „Notre Dame de Paris“). Efter
 ham vare iſær Balzac og Th. Gautier de forſte
 Sprogberigere og Sprogkunſnere, og en Mængde
 Ord af det folkelige, praktiſke og techniſke Liv
 fik hurtig Borgerrret i Sritſsproget, hvor de
 forhen anſaaes for uſømmelige. Men med alt
 Dette maa det erkenſes, at denne Gjenfødeſe
 kun ſtrækker ſig til Ordforraadet, til Sprogets
 Aand og Indhold ſamt dets Smagslove. Dets
 mechaniſke Side, dets Former og Syntax, for-
 blev ubørt, og efterat man ikke uden Mod-
 ſtand har maattet underkaſte ſig den med Ind-
 holdet foregaaende Revolution, ſolter man endnu
 lige ſtrengt paa det 17de Aarh.'s Form. Blandt
 nyere, for den franſke Sprogvidenſkab vigtige
 Skrifter kan nævnes: Bédierelles ſtore Ordbog;
 Nobier, „Examen critique de la langue fran-
 çaise“, og „Dictionnaire des onomatopées“; Fr.
 Wey, „Histoire des révolutions du langage en
 France“; Ad. Chevallet, „Origine et formation
 de la langue française“ (1833); Robertson,
 „Dictionnaire idéologique“ (1858); endelig den
 af Akademiet paabegyndte „Dictionnaire histo-
 rique de la langue française“, hvoraf nylig
 (1859) 1ſte Bind er udkommet. Desværre kan
 den nuſtedende Generation ikke vente at opleve
 dette vigtige Værks Afſlutning; thi da det efter
 den hidtil fulgte Plan vil udgjøre 144 Bind,
 og man har arbejdet paa det forſte i 20 Aar,
 kan det ſele, hvis de følgende Dele udkomme
 med ſamme Hurtighed, forſt ventes færdigt om
 2,880 Aar.

Fransk Theater. Det franſke Theaters ældſte
 Hiſtorie er indbyllet i Mærke, og kun enkelte
 Data give Formodning om, at dramatiſk Kunſt
 og dramatiſke Foreſtillinger have exiſteret i det
 11te og 12te Aarh. Det er forſt i det 14de
 Aarh., at man kan paaviſe dramatiſke Foreſtil-
 linger i det franſke Sprog. Pilgrime, ſom
 vare vendte tilbage fra det hellige Land, gjorde
 ved deres bibeliſke Sange paa Paris's Gade-
 hjørner ſaa ſtor Opſigt, at nogle fromme Pa-
 riſere 1398 forarede dem en egen Bygning til
 deres Præſtationer i Landſbyen St. Maur ved

Paris, der snart blev det første Theater i Frankrig. Efter at have faaet kongeligt Privilegium, begyndte de der at give dramatiske Forestillinger, og drog 1442 til Paris, hvor de under stort Bisfalb optraadte paa Théâtre de la Trinité. Deres geistlig-historiske Stykker, kaldte de Mystères, blandt hvilke „Mystères de la Passion“ vare de berømteste, og hvorefter de antog Navnet „Confères de la Passion“. Men de fik snart en farlig Rival i les Basochiens (Basoche) var en gammel privilegeret Forening af Procuratorer og Advocater, som i Paris havde reguleret de offentlige Ceremonier og Fester i mange Aar. Da disse ligeledes vilde opføre Mystères, men ved hines Privilegium hindredes heri, opfaant de et dramatisk Surrogat (Moralités). Som et Slags Efterpil (Parades) bragte de comisse verificerede Farcer paa Scenen, hvori Charakterer af det virkelige Liv optraadte, og iblandt hvilke „l'Advocat Pathelin“, skrevet af Pierre Blandet, er af de berømteste. — Et tredje Selvst, Enfant sans souci, der bestod af unge Mennesker af den bedre Klasse, som førte et frit og eventyrligt Liv, havde imidlertid bannet sig, og valte megen Opsigt ved deres Stykker (Sottises), der vare af profant Indhold med en skarp Satire over Tidens Latterligheder. De forenede sig senere med confères de la Passion. Imidlertid var en Mand, Etienne Jodelle, fremstaaet (1532—73), der ved at fortrænge de gamle Moralités og Mystères og anvise den dramatiske Kunst en ny Form, bevirkte en Revolution i det franske Theater. Det var en Troup af „Enfant sans souci“, der forbandt sig med Jodelle til Opførelsen af hans Stykker, og som efter Stedet, hvor de spillede, kaldte sig Comédiens de l'hôtel de Bourgogne. For at kunne concurrere med andre Selvstater, havde Jodelle indført et nyt Slags Stykker, idet han efter antike Mønstre havde skrevet Tragoedier, der gjorde overordentlig Lykke („Cleopatra“), og som Andre toge til Mønstre. Sjældnt det franske Drama ved disse havde faaet bestemt Form og Indhold, vare dog Sporene af den dramatiske Kunsts tidligere Tilstand ikke ganske fjærne, ligesom ogsaa meget Fremmedartet havde indneget sig. Det var Pierre Corneille (1606—84), der kortrydte dette, og som ved at holde fast ved de antike Mønstre gjendrettede Dramaet og det franske Theater. Hans paabegyndte Værk fortsatte Boileau (1636—1711) og Racine (1639—99), Frankrigs største Tragoediefriever.

Comédiens de l'hôtel de Bourgogne havde imidlertid efterhaanden faaet Rivaler. Allerede 1584 havde et Stuepillereselskab fra Provindejerne forsløgt at sætte sig fast i Paris, men blev af Parlamentet trunget til at forlade Paris. Italienske Stuepillerere (Gelosi) kom 1588 til Paris, hvor de ved Opførelsen af Pantomimer vandt almindeligt Bisfalb, men blev snart fordrevet, og Stuepillerere fra Provindejerne, som i Marlebediden kom til Paris for at give Forestillinger, oprettede Théâtre du Marais 1600. Imidlertid havde Molière bundet et saa almindeligt Bisfalb i Provindejerne med sit Selvst, at der tilstodet ham den 24de Octbr. 1658 at give en Forestilling for Ludvig XIV i Louvre,

der i den Grad behagede Kongen, at han beholdt ham og Selvstet i Paris og 1660 overlod ham Theatret i Palais-Royal, som Richelieu havde indrettet. Siden forenede Ludvig XIV dette og andre Selvstater, som nu fik Théâtre de l'hôtel Guénégaud med ubelukkede Privilegium til at opføre Tragoedier og Comedier i Paris. Dette var Grundlæggelsen af det nuværende Théâtre-Français. Det viste sig imidlertid snart, at Publicums tiltagende Besøg krævede et større Theater, og 1689 blev et saadant opført og aabnet, der stod til 1770. Udførelset havde udviklet sig langt selvstændigere end Dramaet og Tragoedien, og Molière blev forbildet for Udførelserne til alle Eder (s. Molière). Hvad der før ham opførtes, var, med Undtagelse af nogle nationale Farcer, mest Overførelser eller Bearbejdelser af det spanske. Af hans talrige Efterfølgere er det nærmest kun Regnard og Lesage, af hvem endnu Stykker opføres. Marivaux (1688—1763), senere Diderot (født 1784) og Sedaine (født 1797) skabte i Overeensstemmelse med Aarhundredets herstende Retning det „borgerlige“, rørende Drama i Frankrig, der blev Fortøberen for det i vore Dage besjæntede nyere franske Udførelse. Den samme Retning viste sig i en Mængde lette Syngespil, som ved Medvirking af talentfulde Componister (Grétry, Monsigny o. fl.) blev det populære dramatiske Udtryk af den franske Nationalaand i det 18de Aarh. Af Stuepillerere, som i nævnte Periode udmærkede sig ved Théâtre français, ere: Bellecour, Poisson, Lefain, Préville, Molé, Damerne Lecouvreur, Sainval, Dumesnil o. fl. A. 1790 delte Selvstet sig, og der opstod efterhaanden 3 Théâtres-Français, indtil Førsteconsulen gjensforenede dem i det nuværende Théâtre-Français. Den gamle Charaktercomodie var efterhaanden bleven stærkt modificeret, og Beaumarchais havde atter bragt Liv og Bevægelse ind paa Scenen ved isædende det romantiske Element at sætte den iblandt Satire. Under Revolutionen og Keiserdømmet gjorde det franske Theater saagobst om intet Fremstrid. Theateret var en Kampplads, hvor Stuepillererne selv delte sig i Royalister og Jakobinere og hvor Partierne om Aftenen fortsatte Dagens politiske Strid. Efter Robespierres Fald forsvandt de politiske Tendentsstykker, og Theateret optog atter Traaden, hvor man før Rædselsperioden havde sluppet den. Med den romantiske Skoles Opkomst udviklede sig en heftig Kamp imellem dens Tilhængere og Tilhængerne af Klassikerne, hvilken havde en gunstig Indflydelse saavel paa den dramatiske Poesi som den dramatiske Fremstilling, idet begge Parter opbrødes deres bedste Kræfter i Striden. Klassikerne vare mest henvisne til det forhaandenværende Forraad af dramatiske Værker, og havde kun saa Digtere for sig (Delavigne). Romantikerne repræsenteredes af A. Dumas, B. Hugo, Merimée, Udførelseforfatterne A. Duval, Picard, Scribe, Melesville, Bayard, Gozlan, Poirard, J. Sandeau o. fl. Af udmærkede dramatiske Kunstnere, som Théâtre français i dette Aarhundred har eiet, maa nævnes: Talma, Baptiste, Armand, Monrose, Granville, Damerne Duchesnois, Georges, Dupuis, Mars, Rachel, og de

aulevende: Samson, Probst, Regnier, Bressant, Got, Damerne Arnould-Vlesly, Brohan, Na-thalie o. s. A.

Den første Opera i Frankrig opførtes 1581 i Anledning af en af Henrik III's Yndlingers Bryllup; den gaves i Louvre, bestod dels af Sang, dels af Dands og udførtes af Hoffets fornemste Personer. Et heelt Aarhundrede for-ist, inden det næste Forsøg gjordes; da lod Kajarin 1645 til Vre for Anna af Österrig indfalde italienske Sangere og opføre en Opera paa Theatret i Hôtel de Bourbon. 2 Aar efter opførte det italienske Selskab Operaen „Orpheus et Eurydice“. 1671 opførtes den første franske Opera „Pomona“, og kort efter indrettede Lully den store franske Opera i Palais royal. I Karens Tid afbrændte Operahuset flere Gange; det nuværende er opført 1821. Af Notabiliteter, der have virket ved Operaen, mærkes: Roberre, Dille, Camargo, Falcon, Levasseur, Arnould, Duport, Mourrit, Duprez, Vestris, F. Elster, Grisi o. s. A.

Samtidig med den store Opera udbillede Opera-comique sig. En Skuespillertroupe fra Provinsjerne havde i Slutningen af det 16de Aarh. i Martestiden oprettet et Theatret (Théâtre de la foire) ved Paris, som mod en Afgift fik Lov til at spille et Slags Smaastrykker, der bestode af Dialog og Sang (Opéra comique). 1715 fik de et mere udbudet Privilegium og opførte fra nu af Comoebier med Sang og Dands. Publicans Besøg tog imidlertid mere og mere til, paa samme Tid som de øvrige Theatres Misundelse vorede; endelig fik de 1752 en ved Privilegium stiftet Tilværelse. — Ita-lienske Skuespillere havde fra 1653 havt fast Ophold og Theatret i Paris (comédie Italienne) dels i Palais Royal, dels i Hôtel de Bour-gogne; 1697 blev deres Theater lukket, uvist af hvilken Grund; men 1716 gjenoprettede Hertugen af Orleans Comédie Italienne, og et Selskab under Riccoboni blev indladt for at give Fore-stilling i Hôtel de Bourgogne, som fra 1718 kun gaves i det franske Sprog. Efterat Opéra comique i længere Tid havde rivaliseret med Comédie Italienne, forenedes begge paa Théâtre de l'Hôtel de Bourgogne 1762 under Navnet Comédie Italienne. Ifølge en kongelig Ordre 1780 afstøbedes Italienerne, og Comédie Ita-lienne, der fra nu af kun fik franske Skue-spillere, forandrede 1792 tillige Navn og kaldtes l'Opéra comique national. Islandt de Kunstnere, som ved Opéra comique have udmærket sig, maae nævnes Mad. Favart, Trial, Mad. Dugazon, Mad. Saint-Aubin, Elleuvin, Roger, Bataille, Demf. Caroline Duprez o. s. A. — Angaaende de øvrige Pariser Theatret s. Art. Væst.

Fransoni (Luigi), født i Genua 1790, blev 1820 Biskop af Fosano og 1832, efter Kon-gen af Sardinien, Carl Alberts Forslag, Erke-biskop af Turin. I denne Stilling gjorde han sig skyldig i stor Intolerance og optraadte som erklæret Modstander af Regjeringen og de nye liberale Institutioner, da den geistlige Jurisdic-tion i Begyndelsen af 1850 blev affasset ved de saakaldte Siccardiffes Love. Han blev anlagt for Misbrug af den geistlige Magt samt for Op-bidelse imod Regjeringen og i Midten af 1850 dømt til livsvarig Landsforvisning. Senere

har han opholdt sig afvejlende i Frankrig og Schweiz.

Frants I, Konge i Frankrig 1515—47, født den 12te Septbr. 1494, en Søn af Carl af Orleans, Greve af Angoulême, begyndte sin Regjering med et Log mod Genua og Mai-land, paa hvilket han gjorde Forbring som paa en Arv, der tilkom hans første Gemalinde Claudia, Ludvig XI's Datter. Han seirede ved Marignano (1515) over Schweizerne, fangede Max. Sforza og bemægtigede sig Mailand. Da F. forgjæves havde stræbt at naae den tydske Keiserkrone (1519), lagdes herved Grunden til det vedværende Fjendskab imellem ham og hans helbige Medkeiser Carl V. De Franske erobrede Navarra, men bleve igjen fordrevne derfra; i Nederlanbene førtes Krigen med afvejlende Lykke, i Italien vare de franske Hære i det Hele ubel-lidige, især efterat Carl af Bourbon var gaaet over til Keiseren, og omsider blev F. selv slagen og fangen ved Pavia den 24de Febr. 1525. For at slippe ud af Fangenskabet i Madrid maatte han ved Freden 1526 afstaae de ita-lienske Besiddelser og Burgund samt ægte Carl's Søster Eleonore. Denne Overeenskomst brød han dog strax som en ham aftvungen, og sluttede med Paven og de italienske Fyrster „den hellige Pligue“ mod Carl. Lautrec gik i Bes-gyndelsen frem med stort Held og erobrede det Veste af Neapel, men Krigen endtes ved Fre-den i Cambray (1529) omtrent paa samme Bil-kaar som i Madrid. Den 3die Krig, som aab-nedes af F. ved et Indfald i Savoyen (1535), endtes ved den „taarige“ Stillsand i Nizza (1538), hvorefter Carl besøgte sin gamle Fjende i Paris og lovede at forlegne en af hans Søn-ner med Mailand. Da dette Løfte ikke blev holdt, greb F. paany til Vaaben, og forargede Christenheden i høi Grad ved at forbinde sig med Tyrkerne imod Carl. Krigen mod Carl og hans Forbundne, Henrik VIII af England, førtes i det Hele temmelig helbig, men F. maatte dog slutte Fred i Crépy (1544) paa samme Bil-kaar som i Cambray. — F. var en ridderlig Fyrste med afstilige gode Egenskaber, men han var bespotif, uskabig og velskig. Han bestyrede Videnkaberne, stiftede nye Lærestole i Paris og indladede fremmede Lærde og Kunstnere, men var dog ingenlunde fri for Intolerance (Wal-denjerne bleve grusomt forfulgte) og Lyst til Aandstvang. Han døde af en ved Ulykkesfælle fremkaldt Sygdom den 21de Marts 1547. — Sagn. Gaillard, „Histoire de François I“ (1760—69); Röderer, „Louis XII et François I“ (1825).

Frants II, Konge i Frankrig 1559—60, født den 19de Jan. 1545, var en Søn af Kong Henrik II og Katharina af Medici, og blev 1558 gift med Maria Stuart. Imod den uindskræn-kede Indflydelse, som Dronningens Døttler, Brødrene Guise, udøvede, stiftedes en Sam-mensværgelse af Condé og andre Huguenotter; den opdagedes, over 1200 Mennesker henrette-des, og Condé selv slutte bestige Stafottet, da Kongen pludselig døde den 5te Decbr. 1560.

Frants Stephan, eller som tydsk Keiser 1745—65 Frants I, født den 8de Decbr. 1708, Søn af Hertug Joseph af Lothringen, kom 1723 til Wien, hvor han blev belehnet med det schlesiske

Hertugbømme Teschen, og fulgte 1729 efter sin Fader som Hertug i Kothringen. Dette afflod han 1735 til Stanislaus Leszcynski (s. Arvefølgerig, polske) imod Espectance paa Toscana, hvilket han 1737 tog i Besiddelse. Han ægtede 1736 Keiser Carl VI's Datter Maria Theresia og blev ved hende Stamfader til det nuværende østerrigste Keiserhøus; hans Gemalinde opfyndte ham til Rigsgeneralfeltmarskal og Generalisimus over de keiserlige Hære. Han commanderede 1738 med sin Broder Carl mod Tyrkerne, blev 1740 Medregent i Ungarn og 1745 romersk (tydsk) Keiser. F. tog ikke synderlig Deel i sin Gemalindes Politik og Regjering, tildeels forbi han ikke taalte dette, men interesserede sig for Kunst, Videnskab, Næringsliv og Handel (han erhyverede sig ved helbige Speculationer en betydelig Privatformue). F. døde i Innsbruck den 18de Aug. 1765. Hans ældste Søn Joseph blev Keiser (Joseph II) efter ham; den næstældste, Leopold, blev først Storchertug af Toscana, siden Keiser.

Frants I (Joseph Carl), Keiser i Østerrig 1804—35, som tydsk (romersk) Keiser 1792—1806 **Frants II**, født i Florents den 12te Febr. 1768, var en Søn af Keiser Leopold II og Marie Louise af Spanien, og blev opdragen først i Florents, siden (fra 1784) i Wien under Joseph II's Vane. Han var 1788—89 med paa Felttoget i Ungarn under Laudon, og fulgte 1792 efter sin Fader som tydsk Keiser og Regent i de østerrigste Arvelande. 1794 anførte han selv sine Tropper i Nederlandene mod de franske; hans følgende Krige mod disse ere angivne under Frankrigs Historie. Allerede 1804 antog han Titel af østerrigsk Arvekeiser og 1806 neblagde han, isølge det tydske Riges Opøsning, sin Verdigbed som tydsk (romersk) Keiser. 1810 giftede han sin Datter Maria Luise med Napoleon, men 1813 forenede han sig med det øvrige Europa imod denne sin Svigersøn, til hvis fuldstændige Fald han bidrog, idet han opoffrede sin Datter for sin Politikk. Forresten s. Østerrigs Østorie. F. var en jevn, nedladende og godmødig Mand af en rolig og maalebolben Charakter, men uden store Evner; hans Politikk var strengt konservativ, thi Fyrst Metternich beherskede ham og Staten aldeles. Han døde den 2den Marts 1835. Han var 4 Gange gift; med sin 2den Gemalinde Maria Theresia af Sicilien havde han 13 Børn, deriblandt Maria Luise, Ferdinand (Keiser Ferdinand I) og Erkehertug Frants Carl (s. følgende Art.).

Frants Joseph I (Carl), regjerende (siden 1848) Keiser i Østerrig, født den 18de Aug. 1830, er en Søn af Erkehertug Frants Carl (s. den foregaaende Art.) og Prindsesse Sophie af Baiern. F. blev under sin Moders Tilværelse opdragen og underviist i et af Greve Bombelles. Da hans Onkel, Keiser Ferdinand, ingen Børn havde, var F. den nærmeste eventuelle Thronarving og blev derfor tidlig faldet til betydningsfulde Stillingen. I April 1848 blev han udnævnt til Statthalder i Bøhmen, men Forsøbene her bleve saadanne, at han ikke med Nytte kunde sendes derhen, hvorimod han ilede til det eneste Sted, hvor dengang endnu det gamle Østerrig var at finde, Rabeck's Hær i

Stalien; her gav han Bevise paa krigerisk Mod og Uforferdethed. De tiltagende Forvillinger i Keiserstaten kaldte F. hjem. Den 1ste Decbr. 1848 blev han i Umløb, hvorhen Hofset havde begivet sig, erklæret fuldmyndig, Dagen efter neblagde Ferdinand Kronen, Frants Carl gav Afkald paa denne, og F. tiltraadte Regjeringen i Østerrig, Ungarn, Bøhmen o. s. v. under højt vanstelige Omstændigheder. Maalet for den under ham hidtil fulgte Politikk har været Heelskeden, den østerrigste Staatseenhed i videste Omfang, først (under Stabion) i konstitutionel Form, siden i Virkelighed absolutistisk, med Bibeholdelse af tidsvarende Reformere (navnlig i Landboskopholde og ved Ophævelse af Livegenfald og Hovet o. desl., i Justits- og Retsvæsenet, i Administrationen og i Underviisningsvæsenet) og med et kraftig gennemførelse af Centralisations-systemet. Rigsforsamlingen, som fra Wien var flyttet til Kremsier, opløstes, og en Heelskedsforsamling opstod den 4de Marts 1849, men ophævedes igen den 20de Aug. 1851. Imidlertid havde F. selv været ved den mod Ungarerne kjæmpende Hær og bivaanet Stortrommen paa Raab (den 28de Juni 1849); hans Sammenkomst med Keiser Nicolaus i Warschau forberede Austernes Indmarsch i Ungarn, som i August blev ubertvunget, medens Rabeck's Seire gjennoprettede Freden i Italien. En væsentlig Indflydelse paa den unge Keiser, hvis Interesse mest eller vel rettere ubelukkende dreier sig om Militærvæsenet og Armeen (som da rigtignok er Bindemidlet imellem den østerrigste Stats mange ueensartede Dele), havde dengang Fyrst F. Schwarzenberg; hans Bestræbelser gik ud paa at modarbejde de preussiske Unionsplaner og gjennoprette den 1848 opløste Forbundsforfatning (samt med den Østerrigs Hegemonie i Tydskland (s. n. Art. Østerrig og Tydsklands Østorie). De vidtskiftige handelspolitiske Forhandlinger med den tydske Tølsforening 1851—52 endtes (Febr. 1853) med en Overenskomst mellem dette og Østerrig. Efter Schwarzenbergs Død optraadte den unge Keiser mere selvstændig; bl. A. hans Adjutant Grünne antog at have stor Indflydelse paa ham. Under de orientalske Forvillinger (1854—56) fulgte F. en klog og idetmindste i den nærmeste Tid helbig, men just ikke høimøbig eller mod Rusland taknemlig Politikk. Under den nylig tilsendte italienske Krig kom F. selv til Hæren, men herhen han eller hans Generaler vandt der Laurbær, og den store Tillid, hvormed han havde begyndt Kampen, retsærbiggjordes, trods Troppernes Kapperhed, kun lidt ved Udsaldet. Forresten roses F. for Mildhed og Naadebolhed, mandig Alvor og Virksomhed. Da en Ungarer, J. Kebeny, den 18de Febr. 1853 havde forsøgt at dræbe ham, lagde Befolkningen i Wien stor Hengivenhed for hans Person for Dagen. F. blev den 24de April 1854 formælet med Prindsesse Elisabeth af Baiern, og har med hende to Døtre og en Søn (Rudolph Frants Carl Joseph, født den 21de Aug. 1858).

Frants I, Konge i begge Sicilierne 1825—30, født den 19de Aug. 1777, en Søn af Ferdinand I og Marie Caroline, blev af sin Moder holdt fjernt fra Forretningerne, men slog sig af

Erkænde derover til de Liberale, og gav som Kongens Stedfortræder (Aller Ego) Sicilien en Constitution (1812). Som Konge regjerede han, i ganske modsat Aand, med despotisk Strenghed; trods Landets Forarmelse gjorde han 1829 i Anledning af sin Datter Marie Christine's Bryllup med Ferdinand VII af Spanien en Rejse til Madrid, der kostede over 1 Mill. Rdl. Lert efter døde han den 8de Novbr. 1830.

Frants II (Maria Leopold), Konge i begge Sicilien, tidligere „Hertug af Calabrien“, en Søn af Kong Ferdinand II, er født den 16de Jan. 1836 og besteg Tronen ved sin Faders Død den 29de Mai 1859. Han synes at ville regjere i en mildere Aand end sin Fader (Sgn. Kungieri), men har dog hidtil (August 1859) ikke yttret Tilbøjelighed til at iværksætte Reformen i Bestyrelsen eller at gaae ind paa Ideen om et italiensk Folkeforbund.

Frants IV, Hertug af Modena, født den 6te Octbr. 1779, Søn af Erkehertug Ferdinand (Maria Theresia's Søn), tiltraadte Regjeringen 1814, opbevarede strag alle de franske Statsinstitutioner og underluede med reactionær Strenghed enhver friere Retning i det offentlige Liv. 1831 maatte han flygte for den almindelige politiske Bevægelse i Italien, men blev gjenindsat ved skerrickte Baaben, hvorpaa han regjerede med sin vante haarde Despotisme; han vægrede sig længe ved at anerkende Ludvig Philip, men understøttede Don Carlos i Spanien af sine private Midler. Efter hans Død den 21de Jan. 1846 fulgte hans Søn

Frants V, født den 1ste Juni 1819, som har regjeret alene i Faderens Aand. Han maatte ligeledes 1848 forlade sit Land, men blev gjenindsat af Østerrig. Ved den italienske Krigs Udbrud 1859 nægtede hans Underfaatter ham Lydighed, og han har atter maattet søge Tilflugt hos Østerrig; til at blive gjenindsat som Hertug har han hidtil (Septbr. 1859) kun ringe Udsigt.

Frants af Assisi, s. Franciscus.

Frants (Franciscus) af Paula, Stifter af Minimernes Orden, som stræbte at overbyde Franciscanerordenen i Strenghed, født 1416 i Paula i Calabrien, traadte 12 Aar gammel ind i et Franciscanerkløster, valseftede i sit 14de Aar til Assisi og Rom og levede derefter som Enkelboer i en Klippegrotte ved Strandbredden i Nærheden af Paula i Calabrien, hvor snart en Mængde Tilhængere og Efterfølgere sluttede sig til ham. 1436 byggede F. et Kløster og en Kule. Han fordrøede, foruden de sædvanlige Munkesjester, en bestandig Fasten, v: Afholdenhed fra Kjøb, Væg, Ost og Smør, undtagen i Sædvanligselskabet. Ordenen blev stadfæstet af Sixtus IV (1474), fornyet af Alexander VI (1492, 1501) og Julius II (1506). F. stod i kort Tid for at være begavet med Evne til at gjøre Mirakler; han blev derfor kaldet til Frankrig af Kong Ludvig XI, da denne sølte sig Døden nær, men Kongen døde kort efter hans Ankomst. Ludvigs Efterfølger, Carl VII, behøvede Livenssikeren hos sig, tog ham paa Raad i Stats- og Samvittighedsansliggenheder, og lod bygge to Kløstre for ham i Frankrig, det ene i Parten ved Blois-lez-Tours; her døde F. den 2den April 1507; allerede 1519 blev han ka-

noniseret. Ordenen udbredte sig i Italien, Frankrig, Spanien og Tydskland og talte i Begyndelsen af forrige Aarhundrede 450 Kløstre, deriblandt 14 Nonneklostre. Nu gives der kun nogle faa i Italien. Ordensdragen bestaaer i en kort, uden Klædning, som naaer til Hølene.

Frantsen (Sans), ogfaa kaldet paa Latin **Johannes Francisci**, var en berømt dansk Læge. Født i Ribe 1532, begav han sig efter den Læbs Skik udenlands, studerede i Wittenberg, Frankfurt a. d. O. og Heidelberg, hvor han blev kronet som Digter, tog i Frankrig Doctorgraden, og blev efter sin Hjemkomst Professor i Medicinen ved Kjøbenhavns Universitet fra 1561 til sin Død 1584. Han var i dette Tidrum tre Gange Universitetets Rector, var meget agtet som alademist Lærer, og skal have benyttet sine egne Skrifter som Grundlag for Undervisningen. Han var ligeledes en anset og søgt Practicus.

Franz (Johannes), udmærket Hellenist, født d. 3die Juli 1804 i Nürnberg, blev 1846 Professor i Philologie i Berlin og døde paa en Baderejse d. 1ste Decbr. 1851. F. har navnlig udmærket sig paa den græske Epigraphiske Oebeet, desls ved Bearbejdelsen af 3die Bind af „Corpus inscriptionum“, desls ved sine „Elementa epigraphices Græcæ“ (Berl. 1840). Af hans øvrige Skrifter maa fremhæves: „De musicis Græcis“ (Berl. 1840); en Udgave og Oversættelse af Hesiodos's „Orestela“ (Leipz. 1846) og „Die Dibacalia zu Aeschylus's Septem contra Thebas“ (Berl. 1848). Foruden en paa Nygræsk skreven tydsk og gammelgræsk Grammatik har F. ogsaa udgivet en „Deutsch-Græchisches Wörterbuch“ (2 Bde., Hannover 1838).

Franzen (Franz Michael), født i Weidberg i Finland d. 9de Febr. 1772, studerede ved Universitetet i Åbo, hvor han 1795 blev Bibliothekar, og foretog 1795—96 en Rejse gennem Danmark, Tydskland, Frankrig og England. Alle-rede isorveien havde han ved mindre Digte, der vare indrykkede i „Stockholms-posten“ og „Abo tidningar“ erhvervet sig poetisk Berømmelse, da han 1797 erholdt det svenske Academies store Præisbelsønning for Sangen over Grev Creutz. 1801 blev han Professor i Historie og Moral, samt 1808 Medlem af det svenske Academie. Da Finland blev afstaaet til Rusland, flyttede han til Sverrig, hvor han 1810 udnævntes til Præst i Kumla i Strengnäs Stift. Derfra blev han forflyttet til Clara Menighed i Stockholm og udnævntes 1831 til Biskop i Hernösand, hvor han døde d. 14de Aug. 1847. F.'s Poetie udmærker sig ved en barnlig Naivitet, Inderlighed og Mildhed, og han indtager en fremragende Plads i den svenske æsthetiske Litteratur ved sine Romancer og Biser, der stattes langt høiere end hans episke og dramatiske Digte; derhos vandt han et berømt Navn som profaisk Forfatter og navnlig som homiletisk. Hans poetiske Arbejder findes for Størstedelen, med Undtagelse af de ikke fulbenbte Heltedigte „Columbus eller Amerikas Opdækt“ (1831, 1ste Bde.) og „Gustaf Adolph i Tydskland“ (trykt i Tidsskriftet „Svea“, 2det Hefte), samlede i hans „Skaldestycken“ (1824—53, 6 Bde.). Blandt hans profaiske Arbejder ere: „Om Svenska Drottningar“ (1823); „Skrifter i obunden still“ (1835,

1ste Vb.); „Predikningar“ (1841—45), 5 Vb.) og „Minnestekninger“ (1848, 1ste Vb.).

Franzensbad (ogsaa kaldet „Egerbrunnen“) er et meget besøgt Badesæd i Bøymen, i N. fra Eger (s. d. A.). De forskellige Kilder, hvis Vand benyttes **haade til Bæde** og som **Driftes-cuur**, indeholder alkaliske og Jern. „Salzquelle“ indeholder dog ikke Jern.

Frafcatti, Stad i Kirkestaten S. O. for Rom, ligger ikke langt fra det gamle Tusculum. I Omegnen findes mange Albtidsminder (s. Gr. Levninger af Cicero's Villa); her drives megen Havedyrkning. 5,000 Indb.

Frafeo er i Buenos Ayres et Maal paa flydende Varer = 2,400 danske Potter. Jvf. **Stafco**.

Frat, s. Caprat.

Fratriceller kaldes et af Franciscanerordenen fremgaaet Sværmerist og Ketterst Parti. Pave Celestin V tillod nogle italienske Spiritualer af denne Orden at danne et særskilt Samfund, som kaldte sig Pauperes eremitii Domini Celestini, men forfulgte af Franciscanerne bleve disse Celestiner-Fremter allerede ophævede 1302 af Bonifacius VIII. Forbittrede over denne Forholdsregel hengavde Fremterne, som fra nu af bære Navnet F., sig til endnu større Sværmerier. De paastode, at der ikke havde været nogen sand Pave siden Celestins Tid; de breve Forbringere om Fattigheds til den øverste Grænse; som paa mange Maader i Børing med Beghavderne og lærte, at de vare syndefrie, havde den Helligaand og hoerten trængte til Dob eller Sacramenter. De udbredte sig i Italien, paa Sicilien og især i Sydfrankrig og optraadte imod Kirken med mere og mere fjendtlige Paa-stande. Pave Johan XXI opbød Inquisitionen imod dem, og fra 1318 til 1352 bleve de masselvis dømte til Daa eller livsvarigt Fængsel; fra Midten af det 14de Aarh. forsvinde de. Senere Forsfattere have tillagt F. Hændige Lafter, om hvilke de samtidige Kilder dog Intet berette.

Fratta Maggiore, Flekke 1 M. N. for Staden Neapel, har Silkeavl. 6,000 Indb.

Frauenlob er det Tilnavn, med hvilket den tydske Mesterlanger Henrik af Meißen (1268—1318) i Mainz sædvanlig benævnes, enten forme-delt hans Lovsang til Jomfru Maria, eller forbi han bragte Ordet „Frau“ i Døytning af Her-sterinde (Gjenstand for Kjærlighed og ridderligt Galanteri) i Møde. Hans Digte vidne om Gemt og Tankerigdom, men ogsaa om stor Indbildsel og Jagen efter at stille Rørdom til Skue. De ere udgivne af Ettmüller (1843).

Fraunhofer (Joseph), berømt Optiker, blev født i Straubing d. 6te Marts 1787 og døde d. 7de Juni 1826. Han blev først Lærning hos en Speilmager og Glasfliser i München, men Ugschneider blev opmærksom paa ham og an-satte ham 1806 ved det af Reichsbach bestyrede Institut for mathematisk Instrumenter i Mün-chen. 1809 blev F. Mebeiter af det optiske Insti-tut, som Ugschneider og Reichsbach havde opret-tet i Benedictbeuren, og 1818 overtog han alene Bestyrelsen deraf. 1823, da Institutet var flyttet til München, blev han Professor, Medlem af Akademiet og Conservator ved det physiske Ca-binet. I videnskabelig Henseende er F. meest

bekjendt derved, at han var den første, der nøi-agtig bestemte de mørke Linier i det prismatiske Solbillede, der som oftest bære hans Navn, og som gjør det muligt med en høi Grad af Nøiagtighed at bestemme Bøjningen af de for-skjellige Farvestraaler; endvidere har han unber-søgt visse Arter af Interferensphænomener, der gjorde det muligt at bestemme Bøjgebredden for de forskjellige Farvestraaler. Hans første Fortjenester ere imidlertid knyttede til „det Fraunhofer'ske Institut“. Fra dette uovertræf-felige optiske Værksted udgik nemlig Riffertier, som med Hensyn til Godhed langt overgik Alt, hvad man tidligere havde kjendt, og denne Fortrin-lighed skyldtes ene F.'s Uttrættelighed, hvorved det lykkedes ham at tilseebringe feilfriit Glas, og hans Sindrigbed og Omhu haade ved Silb-ning af Glasfæne og ved Prøvelsen af de In-strumenter, som udgik deraf. F. er død, men hans Institut bestaaer endnu, bestyret af Herz, og har vidst at beholde den fremragende Plads, det indtog, medens Siftereren levede.

Fraunhofer'ske Linier ere mørke Linier i det prismatiske Solbillede, som iagttages, naar man foran en Riffert anbringer et Prisme og igien-nem dette Apparat betragter en snever Spalte, hvorigennem Solstraaerne trænge ind paa Pris-met. Allerede Wollaston havde bemærket nogle af disse Linier, men den nøiagtige Bestemmelse skyldes Fraunhofer. Drenster har af saadanne Linier talt over 2,000. Grunden til dem er, at Sollyset mangler visse Arter af Farvestraaler. I det Lyg, som udgaar fra en sædvanlig Flamme, findes ingen saadanne Mangler; men den elek-triske Gnist viser dem tydelig og forskjellige efter de Stoffer, imellem hvilke, og den Luft, igjennem hvilken Gnisten slaaer over.

Fraustadt, Stad i Posen, har Klæde-, Læ-re- og Tøioriesfabriker. 6,000 Indb.

Fraxinus, s. Asktra.

Fredegunde, s. Bransaut. Efter sin Gemal Chilperids Død flygtede hun med sin Søn Chlotar II til Burgundien og regjerede siden i Chlotars Navn indtil sin Død 597.

Fredensborg er Navnet paa et Slot i det nordøstlige Skjælland, Frederiksberg Amt, tæt ved Sørom = Sø, 5 M. N. Ø. for Rjøbenhavn, og paa en derved liggende Flekke med c. 900 Indb. Sidskæonte er oprindelig kun en Sam-ling af Lyfsteber, der efterhaanden ere opstaaede ved Slottet i denne for sin Naturfjænde be-kjendte Egn; senere have Handlende og Haand-værkere nebsat sig her. F. hører til Møminde-rog, men har sin egen Kirke i Slottet. Dette, en Efterligning af franske og italienske Forbilde-er, er opført fra 1720 af Kong Frederik IV (tibliger- laae her en Gaard ved Navn Åstrup), og har faaet sit Navn af den s. A. paa Frederiksberg med Sverrig afluttede Fred. Det benyttedes oprindelig af Hoffet som Sommerresidents, og Entebronning Juliana Marie residerede her flere Aar til sin Død 1796; nu er her indrettet Dvarterer for en Husarscabron. Af Maleri-samlingen er det Bedste efterhaanden flyttet til Galleriet paa Christiansborg. Foran Slottet ligger den ottokantede Slotplads med Fredens Billedestøtte. Paa den anden Side, N. og Ø. for Slottet, strækker den store og smukke Slot- have sig ned mod Sørom = Sø. Denne var op-

rimelig en Slov af Ege- og Bøgetræer; først under Frederik V blev den dragt til sin høieste Elegants og ubdvidt til det betydelige Areal af 150 Edr. Land, som den nu indtager. Først var den anlagt i fransk Stil, og den store, halv-runde Plads foran Slottet, som endnu er besat med enbeel Billebhuggerarbeide (for en Deel af Biedewelt), har vistnok høvt som Pirater Klippe Hæller og Løstræer, rigt beplantede Bede i kunstige Former, indfattede af lave Buxbomhækker. Mod Nord er der en stor Aabning, som dannes af den endnu eksisterende „Kjæppealler“, paa begge Sider besat med Sandsteens-Billebhuggerarbeide og med Udsigt til Ørom-Øs og en Deel af Landet paa den anden Side af denne; 8 Alleer, af flere hundrede Alens Længde, strakte sig i symmetriske Rader ud fra Slotspladsen, og bag disse havde magtige Ege- og Bøgetræer deres store Kroner høit over Alleertræerne; kunstig formede Vasstener, omgivne af Hækker, Statuer o. s. v., Alleer, snart i Kæde snart i Stjerner, og mange andre af de former og Pirater, der vare eiendommelige for det franske Anlæg, indtogte det meste af Pladsen mellem Alleerne. Efter 1780 forfaldt Anlægget, især Smaapartierne imellem Alleerne, og det bestemtes derfor at frembrage Havens oprindelige Slovvegetation, aabne store Pladser deri og ubvide Udsigten til de smukke Landskaber i Havens nærmeste Omgivelse; kun Alleerne stulde bevares og ligeledes den saakaldte „Normandsdal“, en cirkelrund Dal i den vestlige Deel af Haven, i hvilken der paa tre Terrasser er opstillet en Mængde Statuer af Sandsteen (af Billebhugger Grund), som forestille i Legemsstørrelse norske og svenske Vænderfolk i deres Nationaldragter og i Stillingen, som vise deres Beskæftigelse eller Lysheder. Paa den vestre Side af Slottet ligger endnu den for sine mange Billebhuggerarbeider af Marmor saakaldte „Marmorhave“, men dog i en heelt anden Skikkelse end den, man oprindelig havde givet den.

Fredensborg er et af de forhenværende danske Forter paa Guldbysten i Guinea, som siden 1850 tilhøre England.

Fredericia, Kjøbstad og Fæstning i Østerrøed, Veile Amt, Ribe Stift i Jylland, ligger paa en i Lillebelt udsøende Odde (forhen kaldet Værso), 3 $\frac{1}{2}$ M. S. O. for Veile og 3 M. N. O. for Rosbing. Den er anlagt af Kong Frederik III i Begyndelsen af hans Regering, oprindelig under Navnet Frederiksodde, som et Tilflugtssted for Nørrejyllands Indbyggere i Krigstider, da denne Provinds to Gange under hans Faders Regering havde været overvundet af Fjender; og det var Kongens Bestemmelse, at den stulde blive en stor By, hvorfor der tilskodes den betydelige Privilegier og Begunstigelser (Enhver, som nebfatte sig der, fik fri Byggeplads og Jord i Marken, Fritagelse for Statter, Told og Accise i etvis Aaremaal m. M.), til hvile Kong Christian V 1682 stulde adskillige nye, som fri Religionsøvelse for alle Secter, jus asyli for Fallerter og Udenrigs-Mandbrabere o. fl. Det skal endog have været Frederik III's Henstigt at gjøre denne By, paa Grund af dens Velgenhed paa Grændsen af 3 Provinser, til en ny Hovedstad og kongelig Residens, ligesom han ogsaa begyndte paa den ligeoverfor liggende

Striids Odde i Fyen at grunde en mindre besættet By (ligesom Christianshavn ligeoverfor Kjøbenhavn), som efter Dronningens stulde hedde Sophieodde, men denne Plan blev snart opgivet; og Kongens Bestemmelse med F., hvortil Navnet Frederiksodde allerede 1664 forandrede (i Liighed med Christiania, som hans Fader havde anlagt), opnaaedes kun ufuldbommen, da denne By altid har været sparsomt befolket i Forhold til det store indenfor Boldene afflutne Rum, og hele Qvartaler endnu henligge ubegygede. Indbyggernes Antal udgjorde ved sidste Følketælling 1855: 5,579, hvoraf 4,702 Lutheranere, 653 Reformerte, 50 Katholiker, 44 Baptister, 100 Jøder og 30 Mormoner. Byen er meget regelmæssig anlagt med snorlige og tilbeels meget brede Gader (24 foruden Gaden langs Bolden), som flere herandre i rette Vinkler. Det yberste af Odde indtager Castellet. Efter 1849, da mange Bygninger bleve lagte i Afse ved Oprørsarmeens Bombardement, er en stor Mængde nye Huse opført. Af offentlige Bygninger findes 2 lutheriske Kirker (Trinitatis, ogsaa kaldet Dansk Kirke, og Michaels eller Lybsk Kirke), en reformert Kirke, en katholsk Kirke, en Synagoge, Raadhuset, et Hospital, samt flere under Militæretaten henhørende Bygninger. Her er ogsaa et lærdt Institut (Privatstole, som erholdt Tilskud af Staten). Indbyggernes Hovednæringsveie ere Handel og Skibsart, i Forbindelse med temmelig betydelig Agerdyrning, hvoriblandt Tobaksavl, og Industrie. Ved Slutningen af 1858 eiede Byen 25 Færtoer af 280? Comm.-Løst. Af industrielle Anlæg er især at nævne: 3 Tobaksfabrikker, 2 Sulferraffinaderier, 1 Cidrioriefabrik, 1 Klædefabrik, 1 Bomuldsvæveri (som 1858 beskæftigede 100 Arbeidere), 2 Jernstøberier o. s. v. Byen har en Havn, hvis Dybde er 10—12 Fod. Garnisonen bestaaer af 2 Batterier og 2 Linie-Infanteriebatailloner. Ved F. erlagdes indtil 1857 Strømtold af de Skibe, som passerede Lillebelt. Byen staaer i regelmæssig Forbindelse med det svenske Færgested Striib.

Som Fæstning har F. indtil den nyeste Tid ikke høvt ynderlig Betydning. Den ligger i et Terrainafsnit, der i N. beskyles af Veilefjords Munding, i Ø. og S. af Lillebelt og Kolbingfjord. Den vestlige Begrændsning dannes af Randsfjord, som har sit Udsøb ved Holsminde i Veilefjord, af den fra Kolbingfjord indstjørende Sundsbugt samt af en smal og sumpig Dal, hvorigjennem den lille Nebelaa flyder. Afsnittet er stærkt bebygget og gennemflaaret af levende Eegn, imaa Hælle og Skovpartier. Fæstningens nærmeste Omegn er dog aaben og tilbeels overfluelig. Selve Fæstningen, der er anlagt paa en Odde (Stands-Odde), har mod Landstiden i en Bue, der er $\frac{1}{2}$ M. lang, 9 Bastioner samt et Citabel. Kort efter Svenske Anlæggelse blev den i Begyndelsen af den for Danmark saa uheldige svenske Krig tagen af General Wrangel med Storm d. 24de Octbr. 1657. Af Frederik IV blev den i Aarene 1709—10 først sat i ordentlig Forsvarsstand, men senere forfaldt Fæstningsværkerne ganske, lige til den sidste Krig gjorde en Udbebring af samme nødvendigt. F. staae i 1848 det tydske Flag veie paa sine Volde, da Fæstningen dengang ikke

var armeret, og der derfor ikke kunde tænkes paa Mobstaa. Steen Ville bestjød da d. 8de Mai Castellet med Dampskibet „Hella“ og nogle Kanonbaade. 1849 vart f. s. Fæstningsværter udbedrede, og Fæstningen besat. Efter Rigs-troppernes Indmarch og Træfning d. 7de og 8de Mai gif General Rye med sin Brigade mod N. op i Sjælland, forfulgt af Rigsstyrkerne under General Prittowitz, imedens General Willow med Størstebelen af den danske Hær traf sig ind i F. og derfra, med enbeel af Armeen, gif over til Fyen, efterladende Oberst Lunding som Commandant i Fæstningen, der nu blev beleiret af den egentlige Oprørsarmee (Slesvig-holsternerne) under General Bonin. F. blev bombarderet, hvorved Størstebelen af Byen ødelagdes eller dog leed betydelig. Fjenden begyndte at anlægge sine Bærker, der vare temmelig stærke og tildeels pallisaderede i Strøben. Fra Fæstningen foretoges flere Udfald og endelig det sidste og største d. 6te Juli om Morgenen Kl. 1 ombr General Willows Commando. Avantgarden drog under Meza gjennem Kongens Port ud af Fæstningen; Rye, som var kommen dertil tilføes med enbeel af sine Tropper, holdt sig Stranden nærmere. Generalerne Schleppegrell og Moltke fulgte efter, bannende den Træfning. De fjendtlige Forposter kastedes hurtig hen mod Forskandsningerne paa Agumøien, hvorfra ikke blot Geværskud, men Kanonstuds hilsede de fremrykkende danske Batailloner. Det var i Dispositionen til Slaget bestemt, at en Dugaaen af Forskandsningerne i nordvestlig Retning skulde udføres, men dette skete ikke fuldstændig, idet deels den usikre natlige Belysning hindrede i at overflue de fjendtlige Bærkers Udsætning, deels Avantgardens Fløibatailloner, saasnart de fik Die paa Forskandsningerne, henrøene af Kampstil uopholdelig stormede frem mod disse. Kampen blev blodig; de Danske maatte for en kort Tid vige. Men den Træfning rystede imidlertid frem, og Kanoner hjørte op paa høire Fløi. Det gif atter fremad overalt, og Seieren fulgte med; den ene Stands toges efter den anden. Ved denne Leilighed sandt Rye sin Hædersdød. Et Skingreb var alt tidlig foretaget ved Randsfjord af Flotillen; et lignende Skingreb foretoges fra Svan paa Fjendens høire Fløi. De tagne Stander bleve strax demolerede, de fjendtlige Hytteleire afbrændte og det erobrede Skits ført ind i F., medens Fjenden forfulgtes overalt i hele Terrainaffnittet til Elbøhalen, hvor Overgangen befattedes. Da man kun havde 4 Escadroner Cavalerie, medens Fjenden havde 10, kunde Forsøgelsen i det Hele ikke strækkes videre. Dog sendtes over Guldspasset et Detachment frem til Landsbyen Hjert, i N. N. for Kolbing. Resultatet af Slaget var Beleirings Ophævelse, Erobringen af det hele Beleiringskrets, af store Maastr af Krigsforraad og c. 2,500 Geværer samt Tilfangetagelsen af henved 2,000 Mand. Men Seieren havde kostet meget Blod; foruden Rye falbt omtrent 300 Danske, medens 1,600 faaredes. Til Minde om denne glimrende Seier er her 1858 opstillet Bisfens „den tappre Landfolkat“, og 1859 er paa Torvet opreist en Mindesøjte for General Willow.

Frederik I, Konge i Danmark og Norge (1523–33), yngste Søn af Kong Christian I og Dronning Dorothea af Brandenburg, var født d. 3die Septbr. 1471 og betydelig yngre end sine Æstfende (16 Aar yngre end Kong Hans). Denne Fyrste, hvem Fuglesen ikke syntes at have bestemt nogen Throne, er Stamfader til alle følgende danske Konger og til det mægtige Fyrstehuus, der siden 1762 beklæder den russiske Keisertrone. Efter Christian I's Død bevirkede Entefronningen, som særdeles interesserede sig for sin yngste Søn, at den elleveaarige Prinds blev hylbet tilligemed Kong Hans som Hertug af Slesvig og Holsteen (1482), og at Hertugssømmerne bleve deelte, værtimod Bestemmelsen i „Landprivilegierne“ af 1460, at de skulde til evig Tid blive udeelte tilfammen. Ved denne første Deling, som blev foretaget 1490, da Hertugen var bleven myndig, fik F. den gottorppe Deel; dog var han ikke forniet hermed, men fordrøede tillige Halvdelen af Norge samt Lolland, Falster, Møen m. M., hvilke Forbringer imidlertid bleve afviste paa en Rigsdag i Kallundborg (1494). Med sin Broder deeltog han i det uheldige Ditmarfærtog 1500 (s. Art. Ditmarken og Dufens-Dawels-Werk). Med sin Broder søn Kong Christian II laae han i beständig Strid, især efterat Keiseren havde overbraget denne Forlehningsretten over Holsteen; vel blev Striden bilagt ved et Forlig i Borchsholms-Kloster 1522; men i Begyndelsen af det næste Aar oplagde enbeel jydsk Rigsraader Kongen Hulstaf og Trostaf og tilføede Hertug F. Broder sønns Krone, hvilket Tilbud denne med Glæde modtog i Husum, hvorpaa han strax sluttede Forbund med Pøbbelkerne for i dem at finde en Støtte mod den sællede Fjende. Allerede d. 26de Marts 1523 — inden Christian II havde forladt sin Hovedstad — blev F. I hylbet som Danmarks Konge paa Siborg Landstæthing, og udfædte ved denne Leilighed sin Haandfæstning, hvori Abelsens Rettigheder bleve betydelig udvide. Hele Landet underkastede sig ogsaa, med Undtagelse af Rjøbenhavn og Malmø, som tappert forsvarede sig, det første under Henrik Øyø, indtil Aarets Udgang, da alt faa om at faae Udsætning fra den flygtede Konge var forvundet. Den 7de Aug. 1524 blev F. derpaa kronet i Rjøbenhavn af den svenske Erkebiskop Gustav Trollø (som førstvrigt var en Tilhænger af Christian II); paa samme Tid erkjendte ogsaa Norge ham for Konge, efterat det norske Rigsraad havde opsiget Christian II Hulstaf og Trostaf; og ved en Sammentkomst i Malmø mellem F. og Gustaf Bala, der saa Naaneher efter dennes Thronebestigelse var bleven tagen til Konge af de Svenske, sluttedes Forlig og Forbund med det tredie nordiske Rige. En ivrig Tilhænger af Christian II var imidlertid bleven tilbage her i Norden, medens saa mange andre vare dragne i frivillig Landflygtighed med deres Konge, nemlig den berømte Søren Norby (s. d. A.), som med Kærlighed og i nogen Tid ogsaa med Held forsvarede Kongens Sag baade mod de Danske og Svenske, og 1525 opvalte en Opstand af Almuen i Slaane, som Kongen dog samme Aar fik dæmpet ved sin Feltherre, den holsteenske Adelsmand Johan

Kanhan. Uagtet Kongen i sin Gaandfæstning paa det stærkeste havde forpligtet sig til at "beskjærme den hellige romerske Kirke" og "aldrig tilføje nogen Kjætter, Luthers Disciple eller andre, at prædike", men berimod straffe dem paa Liv og Gods, samstemmede han dog i dette Punkt med sin Forgjænger, og Reformationen, til hvilken den første Spire i Danmark allerede var lagt under Christian II, til i den Grad fremgang under denne Konge, at den nye Lære kunde indføres som Statsreligion ved det næste Thronskifte. I Hertugdømmene udbredtes den af Brækten i Hulum, Herman Laak, i Aarene 1522—25; i Kongeriget af Hans Tausen, som Kongen endog udnævnte til sin Capellan, og som fra 1525 under stærkt Tiløb af Befolkningen prædikede Evangeliet i Viborg, hvor han snart fik en dygtig Medhjælper i Jørgen Sabolin, fra 1529 i Nicolai Kirke i Kjøbenhavn; og for Ralmes Borgere prædikede fra 1527 Frands Wormorsbor, Ole Chrysofomus (b. e. Gyldebrand), samt de u lærde, men veltalende Almuesmænd Claus Mortensen Tændebinder og Hans Olsen Spannemager med lignende Held, ligesom der ogsaa i denne By 1529 blev oprettet en evangelisk Skole. Allerede paa Herredagen i Odense i August 1527 bleve de tre vigtige Beskæmmelser satte igjennem, at den lutheriske Lære skulde være lige berettiget med den katolske, at de Geistlige maatte gifte sig, og at Biskopperne skulde søge Stabsfæstelse paa deres Embede hos Kongen, og ikke hos Paven; og paa en følgende Herredag i Kjøbenhavn i Juli 1530 (samtidig med Rigsdagen i Augsburg), paa hvilken de protestantiske Lærere optraadte med Kraft og Djerthed mod Prælaterne, overlevede Laufsen Kongen deres i 43 Artikler affattede Troesbekendelse. Om Christian II's Tog til Norge 1531 og derpaa følgende Fangenskab s. II, S. 189, 2den Sp. F. I nødvog ikke længe Glæden over paa saa begynde en Maade at være bleven fri for sin forhadte Medbeiler: han døde Skjærtorsdag d. 10de April 1533 paa Gottorp, og ligger begravet i Slesvig Domkirke under et prægtigt Marmormonument. Af hans Rigliste skal der være flydt en Mængde Blod, og heri har man villet see et Tegn paa den store Blodsudgydelse, som denne Konges Død skulde have til Følge (s. *Severus Feide*). I sit første Hægtefæll med den brandenborgske Prindsesse Anna, med hvem han var bleven gift 1502, og som døde, inden han besteg Thronen, d. 3die Mai 1514 (begravet i Bordeesholm Kirke), blev han Fader til den følgende Konge Christian III og den ældre Dorothea, der blev gift med den første Hertug af Preussen, Markgreve Albrecht af Brandenburg; hans anden Hægtefælle Dronning Sophie af Pommern, som han ægtede 1518, og som overlevede ham i 35 Aar (død d. 13de Mai 1568, begravet i Slesvig Domkirke), fødte ham 3 Sønner, Hertugerne Hans den Ældre og Adolf af Slesvig og Holsten og Frederik Biskop af Slesvig og Hildesheim, samt 3 Døttre, Elisabeth og den yngre Dorothea, som begge bleve gifte med mecklenborgske Hertuger, og Anna, der døde som Barn.

Frederik II, Konge i Danmark og Norge (1559—88), ældste Søn af Kong Christian III og Dronning Dorothea af Sachsen-Lauenborg,

og Sønnesøn af sidstnævnte Konge, blev født paa Haderslev-Slot d. 1ste Juli 1534, tre Dage før end hans Fader valgtes til Konge af den yndede Adel i Kjø. Kun to Aar gammel blev han valgt til Thronfølger d. 30te Octbr. 1536 paa den mærkelige Rigsdag i Kjøbenhavn, paa hvilken Reformationen indførtes; 1542 blev han hylbet paa de danske Landsting, og 1543 i Oslo. Som Prinds opholdt han sig i de sidste Aar af sin Faders Regjeringstid (fra 1554) paa Malmshuus; ved dennes Død, som indtraf paa Koldinghuus Nytaarsdag 1559, besteg han Thronen. F. II's Regjering begyndte med Undertvingelsen af Vitmarcken (s. d. A., II, S. 507, 1ste Sp.). Derpaa blev han, efter at have underkrevet sin Gaandfæstning d. 12te August, kronet i Frue Kirke d. 20de August f. A. af Biskoppen i Lund Niels Melladius. Den anden Krig, denne Konge førte, fra 1563, var langvarigere, og er bekendt i Historien under Navnet den nordiske Svaarskrig; det var den første i Rækken af de mange og sørgelige Krige, der i de næste halvtredie hundrede Aar vedblev holdt et unaturligt Had imellem de nordiske Broderriger, og som først berøvede Danmark dets østlige Treiedeel og endte med at stille det fra Norge. Allerede mellem de to Sogne Christian III og Gustav Basa havde der i den sidste Tid af deres Regjering hersket et spændt Forhold, og da Fættene F. II og Eric XIV kort efter hinanden havde besleget Nordens Throner, troede de unge Konger sig stærke nok til at afgjøre Striden med Sværdet. Den svenske Konge var utilfreds med, at Danmark vedblev at føre tre Kroner i sit Vaaben, efterat Sverrig var udtraadt af Unionen og blevet et selvstændigt Rige; den danske Konge var forbitret paa sin Nabo, fordi han fortrængte hans Broder Prinds Magnus i hans liflandiske Besiddelser, søgte at drage den østerrigske Handel til Staden Reval, hvoraf han nylig var kommen i Besiddelse, m. m. Tilføjes vare de Danske ikke heldige, uagtet de havde berømte Anførere, "Danmarks Bovehals" Peder Skram, Herluf Trolle og Otto Rud; men Søhellen fra Ørens Feide maatte snart formevelst sin høie Alder nedlægge Anførselen; Herluf Trolle vandt vel en Seier over den svenske Flaade ved Vland (1564), hvor det svenske Admiralfisk "Mataløs" sprang i Luften, men blev det næste Aar ødelagt i et Slag under Pommerns Ryster, og Otto Rud kom i et Slag under Bornholm i svensk Fangenskab (1565); ogsaa blev en stor Deel af Flaaden ødelagt ved en voldsom Storm under Guland, hvorved 7,000 Mennesker omkom (1566). Tillands havde først en Lybster, Greve Günther af Schwarzburg, Anførselen; han erobrede Elsborg, og da den svenske Konge derpaa belejrede Halmstad, kom det til en Trøfning ved Markesø, hvor F. II udmærkede sig ved personligt Mod (1563). Den tydske Feltherre benyttede imidlertid Krigen mere til at forsyne sig selv med Butte (navnlige af Ærne, hvoraf han sendte en stor Mængde til sit Hjem), end til at fæste de danske Vaaben Ære, og han blev derfor afsløst i Anførselen af den 92aarige Rigsmarsk Otto Krumpen, der for 40 Aar siden havde erobret Sverrig for Christian II; men hans høie Alder bragte ham snart til at fratæde. Nu

kom Anførselen til de to berømte Felt herrer Daniel Rantzau og Frants Brockenhuus, og dermed begynder et glimrende Affnit i den danske Krigshistorie. Rantzau vandt d. 20de Octbr. 1566 det store Slag paa Artorna- eller Falkenberg-Heide ved Svarteraa i Halland over en meer end dobbelt saa stor (stibligere har man overdreuet Misforholdet) sjenbtlig Hær — den berømteste Seier tillands i Nordens Historie, hvortil Brockenhuus hidrog Eit som Anfører for Fodfolket; derpaa gjorde de to Helte om Efteraaret 1567 det evig mindesværdige Tog ind i Ost-Gothland (s. Daniel Rantzau); sidst hjempe de ved hinandens Side i Beleiringen for Warberg, under hvøilken de ogsaa ved saa Dages Mellemrum fulgte hinanden i Døden, trusne af sjenbtlige Kugler, kort før Fæstningens Obergivelse i Novbr. 1569. Dette var den sidste Begivenhed i den nordiske Svaarskrig, som skulde have været endt ved en Freds slutning i Koeskilde d. 18de Novbr. 1568; men da Eril XIV ved samme Tid blev støbt fra Tronen af sin Broder Johan III, vilde denne ikke erkende den afsluttede Fred, og Krigen fortlattes saaledes endnu et Aar Aar til Freden i Stettin d. 13de Decbr. 1570, hvorefter de to Konger afstode fra alle Forbringere paa hinandens Lande, og begge indrømmedes Ret til Brug af de tre Kroner i Baabenet; Danmark sit 150,000 Rbl. i Krigsomkostninger. Mærkeligt nok var Lübed, Danmarks gamle Fjende, i denne Krig dets Allierebe. I Begyndelsen af Krigen havde F. II foretaget en ny Udbykning af Hertugdømmerne, idet han 1564 overlod en Trediepart af den kongelige Deel til sin Broder Hans den Yngre (s. d. A.), Stifteren af de talrige sønderborgske Linier; med sin anden Broder Magnus affandt han sig ved at overlade ham de under hans Fader erhvervede Besiddelser hiinsides Østersøen: Næst, Bied m. m. Kongens Farbrødre hensabde i deres Besiddelser i Hertugdømmerne uden at afslægge Lehnshylding lige til 1580, da samme d. 3die Mai med stor Høitidelighed gif for sig i Odense isølge et Aaret iførveien i denne By afflutet Forslig; og da Hans den Ældre endnu samme Aar døde uden Efterkommere, blev hans Part (den haberslevske) deelt imellem Kongen og Hertug Adolf. Eignende Føielighed viste denne Konge mod sin Abel i Hensende til de hyppige Magestifter, som han foretog med den, til stor Skade for sig selv og Kronen og til Udsælgelse for Bondestanden, idet ved dem i Reglen udpiinte Gødsler kom til Kronen, som i Bytte gav velstaaende Selveiergødsler; det meest bekjendte af disse Magestifter var det, hvorved Kongen overlod til Herluf Trolle Skovkloster (Herlufsholm) for Hillersøholm (1560), hvor han opførte Slottet Frederiksborg, der ligesom Slanderborg-Slot var denne Konges Yndlingsopholdssted, og hvortaf de forreste Bygninger endnu staae, medens Christian IV isæbet for Hovedkøien opførte den prægtige tressiebe Hovedbygning (s. Frederiksborg). Forøvrigt viste F. II ligesom sin Fader megen Interesse for Vidensfaberne, ligesom ogsaa flere af Danmarks berømteste Vidensfabemænd, som Tyge Brahe, Anders Sørensen Bedel, Niels Hemmingsen, Henrik Rantzau, levede under denne Konges Regjering. Han stiftede Communitetet til 100

trængende Studeters Underholdning (1569), indrettede en Skole ved Frederiksborg (1568), og da denne senere igjen blev nedlagt, forbi den ikke vilde trives i Hoffets Nærhed (den nuværende stiftedes af hans Efterfølger), ligeledes en Skole i Sorø, isæbet for det gamle Kloster, for 30 abelige og ligesaa mange uadelige Børn (1586). En ny Bibeloversættelse (ligesom Christian III's af 1550 efter Luther) besørgebes efter Kongens Foranstaltning og udkom Aaret efter hans Død. For den lutheriske Orthogorie viste F. II megen Iver; han udstede 25 Troesartikler, som alle fremmede, der vilde nedfætte sig i Rigerne, maatte antage (1569); den ogsaa i Udlandet navnundige Theolog Niels Hemmingsen, der bestyldtes for at helpe til Calvinismen, maatte først tilbagesalde sin Lære om Nabveren, og blev senere endog affat fra sit Lærerebende ved Universitetet (1579). Tog forhindrede Kongen paa den anden Side ved strenge Forbud, endog under Livsstraf, Indførelsen af den af nogle tyske Theologer foresatte „Formula concordia“ (s. Concordieformel), og stal med egen Haand have kastet et Exemplar af denne Bog paa Jorden med de Ord, at han havde „fanget en Djævel, som han vilde opbrænde“ — Hintsøvesenet kom i den bedste Orden under F. II ved den bekjendte Rigshofmester Peder Dres Kloge Bestyrelse; herved stiftedes ikke blot Vidber tilsvæit til at beskrive de store Udgifter, som den syvaarige svenske Krig medførte, men det blev ogsaa gjort muligt for Kongen at anlægge Slotte og Stæder; saaledes, foruden Frederiksborg, Slottet og Fæstningen Kronborg (1574—85), som var af Bigtigste og med Hensyn til Erlæggelsen af Dresundsstøden, og den norske By Frederikstad. Ogsaa for Handelsen viste denne Konge Omsorg, og gav 1561 en ny Øvret. Hamborg, som havde arbeidet sig frem under de svrige Hanseslæders Tilbagegang, og som vilde tvinge de hollænske Stæder ved Elben til at føre deres Korn og andre Varer derhen og sælge dem for hvøilken sombest Priss Naabet fastsatte, næbte han til at afflaae fra denne anmassende Forbring og betale en Bøde af 100,000 Rbl. Paa Tilbagereisen fra sin Broders Bryllup i Sønderborg og et andet fyrstelig Bryllup i Saderølev (s. Febr. 1588) antom Kongen sig til Antvorskov, hvilket Kloster han havde laet ombygge til et smukt Pysstot, og her døde han den 4de April (en Skjærtorsdag, ligesom hans Bedstefader) i. A. F. II var en religiøs Konge; han læste flabig i Bibelen, og paa sin Dødsdag lod han holde Gudstjeneste i sit Værelse og sang selv Psalmene med. Efter Samtidiges Beretning stal den paa hans Tid saa gjengle Umaadelighed i Rybdelsen af stærke Drille have forøret ham Dage. Han ligger begravet i det af Kong Christian I stiftede Hellig-tre-Kongers Capel i Koeskilde Domkirke ved Siden af sin Fader og under et prægtigt Monument i Riigebed ved denne Konges. Uden at man med tilstrækkelig Sikkerhed kan angive Grunden dertil — man har antaget en Ungdomstilsvæitlighed til Rigshofmesteren Eiler Harbenbergs Datter Kirliuz — forlød F. II ugilt lige til 1572, da han ægtebe den 15aarige, for sin udmærkede Forstand bekjendte Prinsesse Sophie af Meclen-

borg, som var en Datter af hans Kæster Elisabeth, og som overlevede sin Ægtefælle i 43 Aar. Hun fødte ham 7 Børn: først Døttrene Elisabeth (1573), som blev gift med Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel, og Anna (1574), gift med den skotske og siden tillige engelske Konge Jakob VI og Stammoder til de ukjendte engelske Stuarter; derpaa Sønerne Christian IV (1577) og Ulrik (1578), Døttrene Augusta (1580), gift med Hertug Johan Adolf af Holsteen-Gottorp, og Hedvig (1581), gift med Kurfyrst Christian II af Sachsen; sidst Prinds Hans (1583).

Frederik III, Konge i Danmark og Norge (1648—70), tredje Søn af Kong Christian IV og Dronning Anna Catharine af Brandenborg, og Sønneson af sibstomtante Konge, blev født d. 18de Marts 1609 og ligesom sin Bestefader paa Haderslev-Slot. Han modtog i sin Ungdom saa videnskabelig en Dannelse som kun saa Fribreder, først i Sors, siden paa Udenlandsrejser i Holland og Frankrig, og maa ansees for den lærdeste Konge, Danmark har haft; ijer var han bekendt for sin theologiske Lærdom. Men F. var ogsaa „Erkebiskop“, inden han blev Konge. Da han nemlig havde en ældre Broder Christian, som var uddalgt til Thronfølger, havde hans Fader saaget denne sin yngre Søn allerede i hans Dreengaar valgt til Cæjubar i Erkebispet Bremen (s. d. A.) og Stiftet Werden, hvilke Stifter efter Reformationen pleiede at tilbeles forskjellige Personer; han var ogsaa ved den næste Vacance allerede 1623 bleven Biskop i Werden og 1634 Erkebiskop i Bremen, men han kom aldrig i rolig Besiddelse af disse Lande, som ved den westphalske Fred 1648 ogsaa bleve overlaabte Sverrig. Imidlertid var der ved hans ældre Broders Aaret iforveien indtrufne Død aabnet F. Udfigter til at bestige den danske Throne, og Christian IV havde sammenkaldt Stænderne til en Rigsdag, der skulde holdes i Kjøbenhavn i April 1648 for at foretage Valget; men den gamle Konge døde forinden, d. 28de Febr., og der indtraadte saaledes et Par Maaneders Interregnum, i hvilket Riget styredes af de 4 hvide Rigsraadsmedlemmer, med den af hvide Konges Sviger søn Corffs Ulfeld som Rigshofmester i Spidsen. Denne var væsentlig Styd i, at den Haandfæstning, som F. foresløjig maatte underskrive d. 8de Mai 1648, efter at være bleven valgt af Stænderne d. 4de Mai, og som han siden paany indskrevede ved Hylsingen d. 6te Juli f. A., blev endnu langt mere opffruet end nogen af hans Forgjængeres; men derfor blev det ogsaa den sidste, og derved berebende Ulfeld kun sit eget og Abelens Fald; thi Væen var nu frammet saa stærkt, at den endelig maatte brydes. Adelen fik ikke alene Ret til selv at vælge Medlemmer af Rigsraadet, men endog Forslagsret til de hvide Rigsmedlemmer; Kongen maatte ikke begynde Krig, slutte Forbund eller gjøre Paalæg, ikke opbyde Høstjeneste eller lade Flaaden ubruste, ja end ikke rejse ud af Landet uden Rigsraadets Samtykke; men meest ydmiggende var dog den sidste af de 55 Artikler, som denne Haandfæstning indeholdt: at, hvis Kongen ikke vilde lade sig fige og raabe af de tilstedeværende Rigsraader, da skulde disse være pligtige til at

sammenkalde deres fraværende Brødre, og vilde Kongen endda ikke lade sig raabe, da skulde den Beslutning, som det samlede Rigsraad tog, staae ved Magt, og dermed skulde han sig „lade røse“. Efter Hylsingen og Haandfæstningens Udfærdigelse fulgte Kongens Krøning i Frue Kirke ved Sjællands Biskop Vespers Brochmand d. 28de Novbr. 1648 og Dronningens den næste Dag. Laget den ringe Magt, der var ham levet, viste F. dog snart, at det var hans alvorlige Bestræbelse at fremme sine Rigers Vel. Da den sidste uheldige Krig, Danmark havde ført i Slutningen af hans Faders Regjering, havde viist, hvor farligt den da saa magtige nederlandske Republik Uvenskab var, blev Ulfeld 1649 sendt til Holland for at mægle et Forbund med denne Magt; Forbundet kom ogsaa istand, og tillige sluttedes en Tractat angaaende Sundtolden (den saakaldte Redemtionstractat, ifølge hvilken Holland istedetfor Sundtold aarlig skulde betale 150,000 Gulden); men denne vakte Misforstaaelse baade i Holland og i Danmark, og blev efter saa Aars Forløb igjen ophævet (ved Rescissions-tractaten 1653). For at forebygge yderligere Delinger af Hertugdømmerne indførtes Arvesuccession efter Førstfødsretten ogsaa i den kongelige Deel af samme (1650); til Rigets Forsvar anlagdes paa Ørnsboen af Nørre- og Sønderjylland Fæstningen Frederiksbø (hvis Navn snart blev forandret til Fredericia) efter en storartet Maalestok, og Postvæsenet ordnedes gjennem hele Riget og over Hamborg til Udlandet, ijer ved den dygtige Poul Klingenberg. I de første 9 Aar af denne Konges Regjering nød Danmark Fred. Men efter Dyrforbringer fra Keiseren, Holland, Brandenborg og Polen til at angribe Sverrig, medens dette Lands krigerste Konge Carl X Gustaf var beskæftiget med Krig i Polen, besluttede det danske Rigsraad paa en Rigsdag i Odense 1657 at erklære Sverrig Krig, i det daarlige Gaab at kunne tilbageerobre de ved Freden i Brømsbro tabte Provinde, uden at betænke, at Riget iforveien var i saa stor Gjæld, at det ikke vilde kunne udholde en Krig, og at dets Forsvarsanstalter, saavel Fæstninger som Hær og Flaade, vare i den maadeligste Forfatning. Hvad Krigens Udsald vilde blive, var derfor let at forudse. Danmarks Forbundsfaeller, som det blot havde været om at gjøre at lede Uveit bort fra dem selv, bragte ingen Hjelp; og den svenske Konge, som paa Efterretningen om Fredsbruddet havde sluttet Stillsand med Polen, stod allerede i Juli 1657 uventet ved Danmarks Grænse. I hans Følge var Ulfeld, der efter sin Tilbagekomst fra Holland ganske havde brudt med det danske Hof og forladt Danmark, og som nu endog optraadte som Forræder mod sit Fædreland. Efter at have udvovet og forskærket sig i Hamborg, oersvømmede Carl Gustaf Hertugdømmerne, hvor han havde en Allieret i sin Svigerfader, den holsteen-gottorpske Hertug Frederik III, som altid havde viist sig Danmark sjenbs; og Rigsmarsken Anders Wibe, der havde begyndt Krigens med at indtage Bremen, maatte lade sig ind i den nylig anlagte Fæstning Frederiksbø, som blev erobret med Storm af Wrangel. Halsøen kom saaledes som et let Bytte i Carl Gustafs Hænder; men endnu

synes han dog langt fra Maalet, eftersom han ingen Flaade havde. Da kom Naturen ham til Hjelp; Frosten lagde en Bro over Velterne, og en sjelden streng Vinter gjorde denne Bro daglig færre. Den 30te Januar 1658 gik den svenske Konge med 3,000 Fodfald, 9,000 Ryttere, Kanoner, Batogne og det øvrige Troop fra Seils i Nordflesvig over Isten til Fyen og besatte hele Den; derfra gik han videre paa Isten til Laasinge, Langeland, Lolland, hvor det velbesatte Rasklov overgav sig uden Modstand, og Kjalster; Alt underkastede sig. Kun een Heltebedrift er at opoive i denne for Danmark lige uheldige og uheldige Krig, nemlig Commandeur Bredals (f. d. A.). Allerede d. 12te Februar kunde Carl Gustaf gaae i Land paa Sjælland ved Borningborg; i mindre end 14 Dage havde han tilbagelagt Veien hertil fra Slesvig over 6 forskjellige Bunde, af hvilke det ene er 3 Mile bredt, og kun med Tabet af et Par Compagnier og hans Bogen, som sank. Det fortraktede Rigsraad sendte strax et Par af sin Vidite til den sjenbilige Konge, der nærmede sig Kjøbenhavn, for at underhandle om Fred. Denne kom derpaa istand i Koeskilde (førelsig afsluttet i Høie-Loftrup) d. 26de Februar 1658: Danmark mistede Slaane, Halland, Bleking, Bohus, Thronbhjems Lehn og Bornholm samt 12 Krigsskibe og 2,000 Ryttere; Hertug Frederik III læstes fra sit Lehnforhold, og Forraaderen Wfeld skulde have sine Gøbser tilbage. En saadan Fred havde Danmark endnu aldrig afsluttet; og dog fortrød den svenske Konge snart, at han havde ladet Leiligheden til ganske at omskorte Danmarks Rige slippe sig ud af Hænderne, og begyndte Krigen igjen. Han indstillede sig i Kiel og landede d. 8de August ved Korsør, hvorfra han rykkede mod Kjøbenhavn, som han d. 11te August begyndte at beleire. Men nu viste det danske Folk sig besjælet af en ganske anden Aand end for saa Maanedes siden. Vi kunne her ikke gjenemgaae Enkelthederne i denne mindeværdige Tid; det er tilstrækkeligt, i Almindelighed at minde om de Kjøbenhavnske Borgeres ubøhlende Mod under hele Beleiringen, hvilke Kongen selv foregik med Exemplet, om de ægte Kongerod, han udtalte, da man raadede ham til at flygte, at han vilde bøde i sin Røde, om Schack, Gylbenwies og Ahlesfelds Bebrister under de gjentagne Udfald fra den beleirede Hovedstad. Nu begyndte endelig ogsaa Danmarks Allierede at tage sig af dets Sag. Vel faldt Kronborg ved de Commanderendes Feigthed i Hændens Hænder; men en hollandsk Flaade under Admiral Opham slog sig i en blodig Træfning d. 29de Octbr. igjennem Sundet og kom ned til Kjøbenhavn, som den forsynede med Fødd og Levnetsmidler, hvilket bidrog ikke lidet til at styrke de Beleiredes Mod og sætte dem istand til at afslaa Stormen, som Carl Gustaf vovede Ratten imellem d. 10de og 11te Febr. 1659. Efter dennes uheldige Udfald trak han sine Tropper længere bort fra Øen, som dog vedblev at være indefuldt og saaledes afslaaen fra Tilførsel af Levnetsmidler endnu i 15 Maaneer lige til Freden. Ogsaa paa andre Stæder kæmpedes der med Tapperhed og Held: Bornholmernes overrumpede den svenske Besætning paa Hammershus og overgave, efter

at have afstaaet det svenske Særrebeemne, igjen deres D til Kong F. (i Decbr. 1658); fra det Thronbhjemste bleve de Svenske ogsaa paa samme Tid fordrevne, og Frederikshalds Borgere afsløge tre Angreb paa deres By, et i hvert af de tre Krigsjaar; Rasklov overgav sig denne Gang først efter 10 Ugers tappert Forsvar (i Juli 1659), og selv det lille Møen gjorde Hjenden stærk Modstand. Keiserlige, polske og brandenburgske Hjælptrupper, som under Ansørjel af „den store Kurfyrste“ i Septbr. 1658 vare rykkede ind i Pommern, rensede efterhaanden Saløsen fra Hjenden, men gik forsørgt frem med stor Bildeh, især Polakkerne. Fra Pommern kom endel af de Allierede over til Fyen, og vandt her under Ansørjel af Gerslein, i Forening med danske Tropper, ansørjel af Feltmarskal Hans Schack, d. 14de Novbr. 1659 en fuldstændig Seier ved Nyborg, hvorpaa de Svenske den næste Dag maatte overgive denne Fæstning og sig selv, hvormed Fyen var vundet tilbage. Efter Nederlaget ved Nyborg vendte Carl Gustaf, fuld af Vismod over sine feilslagne store Planer, tilbage til Sverrig; og da han kort efter døde, sluttede hans Efterfølger Carl XI d. 27de Maa 1660 Fred i Kjøbenhavn, hvorved Danmark kun fik Thronbhjems Lehn og Bornholm tilbage af det ved Koeskildefreden Afstaaede; det fremmede nemlig ikke med Stormarnes Politik, at Danmark atter kom til at eie begge Suubredder.

Denne Krig, hvori Rigsraadet saa ubesindlig havde strøret Danmark, havde til Overflod viist det Stabelige i Adelsvælden, og skulde derfor ogsaa have dens Fald til Følge. Folket var, efter at have opmandet sig, kommet til Besvidsthed om, at det selv var en Magt, og at det var det i Forening med dets Konge, der havde reddet Danmarks Rige fra Undergang. Da derfor Adelen paa den Rigsdag, der kort efter Krigens Tilendbringelse sammentraadte i Kjøbenhavn d. 8de Septbr. 1660 for at udstude Midler til at afhjælpe Landets Nød, selv under visse kritiske Omstændigheder viste sit upatriotiske Sind, brød endelig det Uveir løs, som længe havde truet. Det kongelige Forslag gik ud paa en almindelig Consumtionskat, men Adelen stød sig, som sædvanlig, ind under sin Slattesfrihed og vægrede sig ved nogenformigt Deeltagelse i de offentlige Byrder. I sin billige Gærne herover og over Adelen Overmod begyndte nu Borgerstanden og Gæstligheden, der strax fra Rigsdagens Begyndelse havde sluttet sig nøie sammen, og som lebedes af de dygtige Mænd Borgermester Hans Ransjen og Sjællands Biskop Hans Svane, at gaae løs paa Adelen øvrige Privilegier, og indgik til Kongen med et Andragende, hvori de gjorde Forslag om, at Lehnene skulde bortforpagtes til de Høistbydende uden Penstyn til Stand, og i det Hæle gjennemgribende Forandring i Landets Bestyrelse og Stændernes inbbyrdes Forhold. Adelen var ikke stiftet til at gjøre Modstand; Gøstik Wfeld, der var flygtet fra Sverrig tilbage til Danmark, sad i god Forvaring paa Hammershus, og flere af de talentfuldeste og mest betydnende Adelsmænd, som Hannibal Sehested, Hans Schack, Henrik Bjelle, vare Kongehuset hengivne og sluttede sig til de uprivilegerede

rede Stænder. Kongen selv iagttog under Stændernes Strid en Hög Tilbageholdenhed og traadte ikke offentlig frem som handlende, men vedligeholdte ved sin Kammerstriver Sabel hemmelig Forbindelse med de to Stænder. Maanedsbogen efterat Rigsdagen var kommen sammen, d. 8de Octbr., besluttede omfler disse, efter Ransens og Swanens Forslag, at overdrage Kongen Arveret til Thronen for hele hans mannlige og qvindelige Afkom; og deres bestemte Forsætning (Stadens Bagter fordooblede, Havnen sættedes og Portene lukkedes, for at ikke Adelen skulde reise bort og derved sprænge Rigsdagen, Borgerne fik Ordre at møde bevæbne, naar Stormfloden løb) viste, hvad Enighed og Kraftiaat Sammenhold formaae: efter megen Modstrid og mange store Ord gav den nylig saa mægtige Adel endelig d. 13de Octbr. efter i Arvesagen — dog dens Rettigheder uforættede! Endnu samme Dags Aften blev det overdraget et Udvalg af 20 Medlemmer af Stænderne (4 Rigsraader, 4 andre Adelige, 5 Geistlige og 7 Borgere) at overveie, hvad der videre var at foretage med Hensyn til Kongens Arveret. Udvalget blev snart enigt om den gamle Haandfæstnings Ophævelse, men en levende Strid rejste sig om Formen og Indholdet af den nye Forfæstning, som Kongen skulde udstede; dog sluttedes det Swan, Ransen, Stabshauptmand Thureßen, Schaaf og Bjelle at udvirke den Bestæmning, at det skulde overlades til Kongen selv at forfatte en Neces, som kunde være til Lær for Riget og alle Stænder (14de Octbr.). Efterat derpaa den gamle Haandfæstning var castreret (16de Octbr.), blev Kongen høitidelig hylbet som Arvefæstning paa Slotspladsen i Kjøbenhavn af de tre Stænder d. 18de Octbr., og senere d. 14de Novbr. s. A. af dem, som havde været fraværende ved den første Arveholdning, samt af Reservantanter for Bondestanden. Men istedetfor at udstede en ny Forfæstning eller give en constitutionel Stænderforfatning, som Meningen havde været, udstedte Kongen, efterat Rigsdagen var hæret, under 10de Januar 1661 en Act, som udfendtes over hele Riget, og som enhver adelig Familiefader, enhver geistlig Embedsmand og alle Magistrater og Borgerrepræsentationer (men ingen Bønder) maatte undertegne, isøse hvilken der tilsendtes ham Arveret, Souverainitet og absolut Regjering samt Ret til nærmere at bestemme Regjeringsformen og Arvesølen; et lignende Document gik senere rundt i Norge, paa Island og paa Færøerne. Det var et Statscoup, hvorom Kongen var enig med Revolutionens Ledere; Adelsvælben afskaffes, saaledes af Enevælden, og 188 Aar under 8 Enevældkonger maatte endnu hengaae, inden Folket først i vore Dage skulde komme til sin naturlige Ret. Kongen glemte heller ikke rundelig at belønne de Vænd, som han skulde saa Regt. Statsforvaltningen blev deraf aldeles omordnet: de forskjellige Regjeringsforretninger, som før havde hørt under Rigsraadet, fordeltes imellem Collegier, i hvilke saavel Borgerslige som Adelige fik Sæde, nemlig Statscollegiet, Cancelliet, Statkammercollegiet, Krigscollegiet (Generalitetet) og Admiralitetscollegiet (s. disse Artt.); af Præsidenterne for disse Collegier dannedes et Geheimt=Statsraad, i hvilket

Kongen tog de i de enkelte Collegier forhandlede Sager under Overveieelse og fattede en endelig Bestæmning; Høiesteret oprettedes som Rigests øverste Domstol, med Kongen selv til Præsident; og denne Bestyrelsesmaade holdt sig i det Væsentlige lige til 1848. Den nye Statsforfatning saavel som Successionsordenen blev nyere bestemt ved Kongeloven (s. d. A.) 1665, hvis Tilblivelse fornemmelig skyldes Peder Schumacher (s. Oriffensfeld), og som i hele Souverainitetsperioden var Danmarks Grundlov; og for at bringe de almindelige Love i Overensstemmelse med den forandrede Forfatning udsattes en Commission til at udarbejde en ny Landslov, hvis Frugt, „Danste Lov“, imidlertid først udkom under den følgende Konge. At en Konge, der havde vist den bedste Villie til at fremme sit Lands Vel, medens hans Hænder vare bundne, vilde ubrette ikke liden, efterat Folkets Tillid havde løst dem, er en Selvsølge. Finantsorden blev fornemmelig afsjulpen derved, at Adelen selv sat i Stat ligesom de andre Statsborgere, og at de rige Indtægter af Lehnene, som lidt efter lidt indbrøges og forandredes til Aften, hørerfor som Staten, istedetfor tidligere enkelte Personer, tilgode; hvad Faberen havde indset at være det rette og naturlige Middel i denne Henseende, men forgjæves søgt at sætte igjennem, det lode nu de forandrede Forhold lykkes for Sønnen. Flaaden blev sat i fortræffelig Stand ved Cort Abelaer; der oprettedes en staaende Hær paa 24,000 Mand, meest hørerfor Folk; saavel Kjøbenhavns Fæstningsværker som Landets øvrige Fæstninger blev forbedrede ved en hollandsk Ingenieur, som var kommen til Danmark og blev ablet med Navnet Nyshenssteen (s. d. A.), og Kjøbenhavns Citadel blev anlagt, ligesom ogsaa Føvebøden betydelig udbødet. At Videnskabernes blomstrede under en saa lærd Konge, er ogsaa en Selvsølge; det store kongelige Bibliotek og Kunstakademiet stiftedes, og Universitetsbibliotheket udbødedes. En Svaghed, denne Konge deelte med sin Fæder, var Pysen til at vilde gjøre Guld; den var temmelig kostbar, og den italienske Eventyrer Borri (s. d. A.) forstod godt at benytte sig deraf. Da den sidste Greve af Dibenborg og Delmenhorst, Anton Günther, døde 1667 uden at efterlade sig ægte Livsarvinger, kom disse Kongehusets tydske Stamtavelsfæder i Forbindelse med Danmark; Sønderborg, Nordborg og en Deel af Værs sigte Kongen af den forjælede yngre Linie af Kongehuset. Efter henved 22 Aars mærkelige Regjering (hvoraf noget over 9 Aar som souverain Konge) døde Kong F. III paa Kjøbenhavns Slot d. 9de Febr. 1670 og blev begravet hos sine Fædre i Roeskilde Domkirke. Han udmærkede sig ved Charakterfasthed, Klogskab og Forsigtighed; derimod maa man lægge ham til Last, at han omgav sig for meget med tydske Hjuldinge, ligesom ogsaa den Gaardhed, Regjeringen udbøde mod enkelte Personer (s. Eleonore Christine, Gunde Rosenfrands, Otto Sperling, Kat Kuffe), hvilken især maa tilskrives den store Indflydelse, som Dronningen Sophie Amalie af Brunsvig=Lüneburg udbøvede paa Kongen. I dette sit Vægteaar blev han Fæder til 8 Børn: Christian V, Anna Sophie, som blev gift med Kurfyrst Johan Georg III af

Sachsen, Frederikke Amalie, gift med Hertug Christian Albrecht af Holsteen=Gottorp, Wilhelmine Ernestine, gift med Kurfyrst Carl af Pfalz, Georg, den engelske Dronning Annas Sjettefælde, Ulrike Eleonore, gift med den svenske Konge Carl XI (Moder til den frigriske Carl XII), samt en Søn og en Datter, der bode i en spæd Alder. Med en Hofstenerinde, Margrete Pappen, som af Kong Christian V blev ophøjet til Baronesse af Løvendal, havde Kongen en uægte Søn Ulrik Frederik Gyldenløve, bekendt som Stattholder i Norge.

Frederik IV, Konge i Danmark og Norge (1699—1730), ælste Søn af Kong Christian V og Dronning Charlotte Amalie af Hessen-Kassel, og Sunnesøn af sidstnævnte Konge, blev født d. 11te Octbr. 1671 paa Kjøbenhavns Slot. Han besad høerten Kundskaber efter Dannelsen, og var saaledes i den Henseende ganske det Modstykke af sin Farsfader; men hans naturlige gode Evner og levende Interesse for Statssager i Forbindelse med en kraftig Villie til at sørge for Rigets Optkomst erstattede, hvad hans forsmættede Opdragelse lod saarne. Paa en Rejse, han gjorde som Prinds til Italien, havde han ogsaa fattet Kjærlighed til Kunsten og faaet Sands for det Sjøvæsen, hvilket ikke viste sig uden Betydning under hans Regjering. Ved sin Faders Død d. 25de August 1699 besteg han Thronen og blev tilligemed sin Dronning salvet d. 15de April 1700 i Frederiksborg Slotskirke. Fra Faderens arvede han et spændt Forhold til sin Fætter, den holsteen-gottorpiske Hærtug af samme Navn som han selv, der nylig havde ægtet en Søster til den unge svenske Konge Carl XII og, stolende paa dette vægtige Svogerstabs, gjenopførte sine af Kong Christian V nedrevne Standsber, indgik Forbund med Hannover og trodsede Danmark paa alle Maader. F. IV's Regjering begyndte derfor strax med en Krig. Efter at have sluttet hemmeligt Forbund med en tredie Fætter, Kong August II af Polen, der tillige var Kurfyrste i Sachsen, og med den russiske Czar Peter den Store, lod Kongen, saasnart Foraaret nærmede sig, en Hær rykke ind i den gottorpiske Deel af Hertugdømmerne; de holsteen-gottorpiske Standsber bleve indtagne og slæede, Gottorp besat, og den danske Hær begyndte at beleire Lønning. Men da svenske og hannoveranske Tropper rykkede Hertugen til Hjælp, en forenet svensk, engelsk og hollandsk Flaade lagde sig i Sundet og bombardedede Kjøbenhavn og den danske Flaade, og endelig den 18aarige svenske Konge landede paa Sjælland ved Humlebøl med 12,000 Mand og rykkede frem mod Hovedstaden, nøbtes Kong F., der selv havde begivet sig over til Hæren, til at slutte Fred paa det holsteeniske Slot Travendal (d. 18de August 1700), hvorved Hertugen gjenindfattede i samtlige sine souveraine Rettigheder et paa 260,000 Rdl. i Krigsomkostninger. Da Hæren under denne kortvarige Krig var i Hertugdømmerne og Kongen ligeledes, maatte det indsluttede Kjøbenhavn staa paa sig selv; Entedronningen Charlotte Amalie opmuntrede Borgeme til Trofasthed og Tappeherd, og de viste sig deres Fædre værdige. — I Modsatning til sin Fader, der kun var en Adelskonge, nærmede F. IV den alvorslige Villie at forbedre den dybt sunne

Bondestands Kaar, og udstedte derfor allerede d. 21de Febr. 1702 en Forordning om Ophevelsen af Bornebistabet, som igjennem Aarhundreder havde høilet saa tungt paa Sjællands og de omliggende Lers Landbefolkning. Men desværre opnaaedes kun ufuldkommen det tilsigtede Liemed, thi Aaret iforveien havde Kongen ved Forordn. af 22de Februar 1701 oprettet en ny Landmilitz paa 18,000 Mand og for dens Eftindbeest hele Landet i Lægd samt overdraget Herremændene at udskrive til Solbater, hvem de vilde; istedfor Bornebistabet traadte saaledes Stavnsbaand eller Forspligtelsen til at blive ved Fjædehavnen, der ikke blot kom til at hvile paa hine Lers, hvor Bornebistabet havde hersket, men ogsaa paa Landbefolkningen i Fyen og Sjælland, og 23 Aar senere ved en Forordn. af 8de Febr. 1724 fik en betydelig Udvidelse. Oprettelsen af Landmilitzen var af stor Bigtighed for Landets Forsvar, for hvilket F. IV overhovedet viste megen Omfjorg; Mytteriet forsøgedes til 12 Regimenter, der forbeesttes omkring paa Krongodset, 3 i Sjælland og 9 paa Æerne; for at danne duelige Befalingsmænd for begge Stater oprettedes først et Sæbatalademie (1701) og siden et Landcætalademie (1715); for at silfke Kjøbenhavn og Flaaden for de Færer, for hvilke den nys omtalte Krig havde vist, at de vare ubatte, idet Staten manglede et tilstrækkelig Værn fra Sjøiden, anlagdes Sæbatterierne Tre Kroner og Prøvesteen (1713); Flaaden blev helbt i god Stand, og for altid at have vrede Sæfoll i Beredskab blev „Holmens faste Stak“ betydelig forøget, i hvilken Anledning ogsaa de af Christian IV for samme opførte Nyheder udvidebdes. Men var F. IV Omfjorg for Landets Forsvarsvæsen, saa viste han endnu større Lmhu for Finansvæsenet; han var en streng Huusholder med Statens Midler, og indførte Besparelser, hvor han kunde; dog hvor der var virkelig Trang tilføede, var han gavmiid, og han oprettede saaledes af Overfluddet af Postindtagterne (da Postvæsenet, efter en Tid lang at have været overdraget Private, 1711 atter var overtaget for kongelig Regning) en Pensionering for afgangne Embedsmænd og deres Enker. Desværre fulgte han sin Faders Følspor i at sælge Landets Sønner (20,000 Mand) til fremmed (teiflerlig, engelsk og hollandsk) Krigstjeneste. „Sel indsom herved betydelige Summer i Skatammeret, og de danske Solbater indlagde sig stor Være i den spanske Arvefølgekrig og i Ungarn mod Tyrkerne; men haade Pengene og Hæderne var dyrt kjøbt ved det meget Blod, der blev udgødt i en Fædelandbet uvedkommende Sag.“ Snart fik Kongen ogsaa Leilighed til at bruge sine Stridskræfter herhjemme. 1708 gjorde han en ny Rejse til Italien, og paa Tilbagereisen det næste Aar havde han en Sammentomst med Kongerne August II af Polen og Frederik I af Preussen, hvorved et nyt Forbund, som ogsaa tiltraadtes af den russiske Czar Peter, blev indgaaet med Carl XII, der netop paa samme Tid havde sluttet Nederlaget ved Pultava og var flygtet til Torkiet. Den 28de Octbr. 1709 udstedte Danmark sin Krigserklæring, og d. 12te Novbr. gjorde den danske Hær, ledt af Kongen selv, Landgang i Skaane, hvis Tilbageerobring var de danske

Kongens stabige Tante, ved Fiskerleiet Naa i Nærheden af Helsingborg og besatte denne By, hvorpaa fulgte flere andre besættede Stæders Erobring. Men den store svenske Feltherre Grev Magnus Stenbod fik i Hast samlet en Hær, mest af usøvede Bønder, hvormed han d. 10de Marts 1710 ved Helsingborg vandt en fuldstændig Seier over de Danske, som derved nedtes til at forlade Slaane. Derpaa flyttedes Krigen over til de svenske Besiddelser i Nord-Lubfland, som for Størstedelen erobrede; men Stenbod kom ogsaa herover og slog d. 20de Decbr. 1712 de Danske ved Gadebusk i Næstlenborg, i hvilket Slag Kongen selv var tilstede og opmuntrede sine Tropper til tapper Modstand. Dette Nederlag blev dog netop i sine Følger til Held for Danmark. Stenbod rykkede nemlig, trængt af de Allierede, ind i Holskeen, hvor han plejede sin Krigerære ved at opbrænde den aadne Stab Altona (Januar 1713), og lagde sig ind i Fæstningen Lønning, hvilket havde til Følge, at Kong F. ved Patent af 13de Marts 1713 tog de gottorpste Lande i Besiddelse. Saaledes blev det holskeen-gottorpste Huus straffet for det sjenftilge Forhold, hvori det gennem 4 Generationer havde stillet sig til det Rige og det Kongehuus, hvorfra det var udgaet, og dens Andeel af Slesvig kom i bestandig Forbindelse med den kongelige Deel af Hertugdømmet og det øvrige Danmark som et isølge Krigen Ret lovlig erobret Land. Den 16de Mai 1713 maatte Stenbod overgive sig som Krigsfange med hele sin Hær (11,000 Mand), og da Fæstningen selv d. 7de Febr. 1714 blev opbt til at overgive sig, fik Kongen tilstrækkelige Reoier ihænde paa den Fallshed, som den gottorpste Regjering, der nylig havde sluttet gjen-tagne Forlig med ham i Hamborg og Nendsborg (1711 og 1712), havde viist ved desuagtet at indlade sig i hemmelig Forbindelse med Danmarks Fjender. Tilføjes hertil de Danske i denne Krig („den nordiske Krig“) med stabigt Held under berrumelige Søhælses Anførelse. Commandeur Jøer Hvistfeldt har gjort sit og sit Etid „Dannebrog“ Navn usødeligt ved sin og Etidsmandsfaabets heldtemodige Opoffrelse under en Trefning i Hjegebugt i Begyndelsen af Krigen (d. 4de Decbr. 1710). I Aaret 1715 vandtes tre glimrende Søseire: af Gabel paa Kolbergheide (d. 24de April), af Raben i Pro-nervig ved Wägen (d. 8de August), og endelig af Sebested (d. 24de Septbr.) ligesledes ved Wägen, hvillens V derpaa anden Gang i denne Krig blev besat af de Allierede (d. 16de Novbr.), som ogsaa kort efter erobrede Stralsund (d. 23de Decbr.) og i det næste Foraar (d. 19de April 1716) Wismar, de Svenskes sidste Besiddelse i Lubfland. Næst Berømmelse indlagde sig dog den unge Normand Peder Wessel, der fra Sø-cabet spingede sig op til Viceadmiral i denne Krig og blev ablet under Navnet Tordenhoff (s. d. A.). Helbagelsen af den svenske Trans-portlaade i Svanen Dünakil (d. 8de Juli 1716) og Erobringen af Marstrand og Klippefæstningen Carlsteen (d. 26de Juli 1719) ville til alle Tider mindes blandt de stolteste Bedrifter i den danske Krigshistorie. Imidlertid havde Czar Peter til-ligemed Czarinde Katharina besgt F. IV i Kjø-benhavn (i Sommeren 1716), og en russisk Hær

paa 40,000 Mand kom ogsaa til Sjælland for i Forening med de Danske at gøre Landgang paa Slaane. Men der opkom snart Misfor- staaelse imellem Kongen og Czaren, da man kom efter, at denne havde den Plan at bemægtige sig Kjøbenhavn og Kronborg; Peter maatte drage bort, og ved den Danmark sjenftste Statsmand Baron Görz, der fra holskeen-gottorpst var gaet i svensk Tjeneste, indleedes Underhandlinger om Fred og Forbund mellem ham og Carl XII. Denne Konge havde, efter at have forladt Stral-sund, til hvilsten VV han i en Hast var kommen fra Tyrkiet under dens Beleiring (i Novbr. 1714), da han mærkede, at den ikke kunde holde sig, kastet sig over Norge, der var blottet for Trop-per, og gjort tvende Angreb paa Grændsestaden Frederikshald; første Gang (1716) stak Borgerne selv deres By i Brand, opmuntrede dertil af Brødrene Colbjørnsen, og under den anden Be-leiring (1718) gjorde en Kugle Ende paa den unge Konges eventyrlige Liv. Sjenftlighederne fortsattes endnu i nogen Tid under den sø-gen-de svenske Regjering, indtil Krigen endte ved Freden til Frederiksborg d. 3die Juli 1720, hvorved Danmark foruden 8 Tønder Gulb, som det havde saet ved Salget af de fra Søerrig erobrede Hertugdømmer Bremen og Verden til Hannover, besuden fik 600,000 Rbl. i Krigs-omkostninger, og Søerrig opgav Goldfriheden i Sundet, som det havde høst siden Freden i Brømsfæbro 1645. Krigenes første Binding var imidlertid den oventomtalte Erhvervelse af den hertugelige Deel af Slesvig; Søerrig forpligtede sig til ikke mere at understøtte den forrige got-torpste Hertug, og Frankrig og England, lige-som ogsaa senere Rusland og Østerrig, udstedte Garantier for Danmarks bestandige Besiddelse af Slesvig. Ved Patent af 22de August 1721 blev derpaa Hertugdømmet Slesvig incorporeret i den danske Krones Lande, og d. 4de Septbr. modtog F. IV paa Gottorp Arvebylbing af Stæn-berne efter Kongeloven. Besiddelserne i Hol-steen forsegtes 1726 med Grevskabet Rangau. Under Krigen var Kjøbenhavn bleven haardt hjemløst af Pest (1711), og en voldsom Over-sømmelse havde anrettet store Udeleggeller i Marfsegnene i Hertugdømmene (Juleaet 1717); henimod Slutningen af F. IV's Regjering lagde en frygtelig Ildbrand, der ragede i 4 Dage (20de—23de Octbr. 1728), næsten to Trediedele af Hovedstaden i Aske, beriblandt Universitets-bygningerne og Universitetsbibliotheket med dets kostbare Slatte af sjeldne Haandskrifter. Som F. IV i det Hele interesserede sig for Bonde-standen, saaledes sørgede han i Sørbøleghed for Folkeoplysningen, som indtil hans Tid stod paa et meget lavt Trin her i Landet; han lod op-søre 240 grundmurede Skolebygninger paa Kyst-tergødet (1721), anviste Lærerne faste Indtægter og anordnede en bestemt Underviisningsplan. I Kjøbenhavn stiftede han Waisenhuset til for-ældreløse Børns Opdragelse (1727). For den egentlige Videnskabelighed gjordes derimod Intet under denne Konges Regjering, da han paa Grund af sin forsømte Opdragelse manglede baade videnskabelig Sands og Dannelse. Af Misfionsvæsenet tog han sig med Jøer: Mis-sionscollegiet stiftedes; til de østindiske Besid-delse udsendtes første Gang Missionærer (1706);

ligeledes til de hebenste Lapper i Finmarken, i hvilket øde Land der nu bygges Kirker; og den adle norste Præst Hans Egede gjorde det til sit Livs Opgave at udbrede Evangeliet's Lyd blandt Orsulanids vankundige Hedninger (1721), og blev saaledes tillige Stifter af den nyere Colonisation i disse fjerne Egne, ligesom der ogsaa for Handelen paa samme oprettedes et grønlandsk Compagni (1723). Uagtet denne Konges langvarige Krig, hans mange Indretninger til Statens Gavn og de haarde Landeplager, som rammede Riget under hans Regjering, krævede betydelige Udgifter, saae han sig dog istand til at opføre flere storartede Bygninger, som Cancellie- og Rentelammerbygningen, Slottene Frederiksberg og Fredensborg, og det gamle Residentsslot i Kjøbenhavn fik en høist smuk og smagfuld og Udvidelse, men kun for strax efter hans Død af det følgende pragtfulde Hof at nedbrødes til Grunden og give Plads for det med saa uhyre Beføstninger opførte Christiansborg. I Begyndelsen af F. IV's Regjering indførtes den forbedrede (gregorianiske) Kalender eller den nye Stiiil (s. Marts) i begge Rigerne fra 1ste Marts 1700. Det første danske Theater aabnedes i Kjøbenhavn 1722 (s. Dansk Theater). Paa en Rejse, som F. tilligemed Dronningen foretog i Hertugdømmerne i Sommeren 1730, blev Kongen syg; paa Tilbagereisen døde han paa Odense-Slot Natten efter at have fyldt sit 59de Aar, d. 12te Decbr. 1730, og blev begravet i Roeskjels Domkirke. Som Kronprinds havde han 1695 ægtet Prindsesse Louise af Mecklenborg-Güstrow; hun fødte ham Christian VI, Prindsesse Charlotte Amalie (s. d. A.) og 3 Prindsler, der døde i en spæd Alder; men hendes Uægtsskab var ikke lykkeligt. Medens F. IV indtager Plads blandt Danmarks virksomste, dygtigste og mest huusholderiske Konger, var hans private Liv ikke frit for Pletter; hans stærke Tilbøjelighed til det andet Køn bragte ham til at indgaae mange Forbindelser af den intimeste Art, s. Ex. med Elisabeth Hølene v. Biersch, som blev opfyet til Grevinde og fik Antvorskov Gods (1703—4), Charlotte Helene Schinbel, ligeledes gjort til Grevinde med Grevskabet Frederiksholm (1709—11), og Comtesse Anna Sophie Reventlow, opfyet til Fyrstinde af Slesvig, med hvem Kongen endog i 9 Aar, medens hans første Dronning levede, var hemmelig gift, og som han to Dage efter Dronningens Begravelse (1721) lod sig offentlig vie til og erklærede for Dronning. Kongens tidligere Forbindelse med hans anden Dronning gav Anledning til en Spaltning i den kongelige Familie; hvorfor ogsaa Kong Christian VI strax efter sin Thronbestigelse fjernede de Mænd, der fornemmelig havde nydt hans afsedes Faders og Entedronningens Yndest, og forviste sin Stebmoder til hendes Fædrenegaard Clausholm i Nærheden af Randers, hvor hun døde 1743 (s. Anna Sophie). De Børn, hun havde født, vare døde i de første Børneaar.

Frederik V, Konge i Danmark og Norge (1746—66), ældste Søn af Kong Christian VI og Dronning Sophie Magdalene af Brandenburg-Culmbach, og Sønnesøn af sidstnævnte Konge, blev født d. 31te Marts 1723 paa Kjøbenhavns Slot. Som Kronprinds havde

han 1743 havt Haab om at blive valgt til Thronfølger i Sverrig og saaledes engang i Tiden igjen at forene de tre nordiske Rigers Kroner; men det svenske Folks Zuffe maatte under en uheldig Krig vige for Politikens Fordringer, og Valget faldt paa den holsteengottorpiske Prinds Adolf Frederik. F. besteg Thronen ved sin Faders Død d. 6te August 1746 og blev tilligemed sin Dronning Louise af England salvet d. 4de Septbr. 1747 i Frederiksborg Slotskirke. Det unge Kongepar gjorde sig snart overordentlig elsket. Som ved et Trykflag forsvandt ved Thronstiftet det stode Forhold, der havde trukket Jerntræder om Slottet for at holde Folket i tilsvørgelig Afstand fra Majestæten, og den stumle Strenghed, der fra Kongeborgen havde bredt sig ud over hele Landet; F. V var mild og venlig, munter og livsglad, han talte gjerne saavel med Lave som Høie, og hans Dronning var et Mønster paa Ynde og Elfskønhed. Den danske Slesvigs, der havde været lukket under hele Christian VI's Regjering, blev atter aabnet, og det kongelige Skuepladshus, der blev bygget paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, aabnedes allerede d. 18de Decbr. 1748 (s. Dansk Theater); Bønderne fik atter Lov at ride Sommer i By, og Dannds og Lyftighed, Baller og Concerter gik fra Hof og Stab over Land og By. Men paa den anden Side bryr det ikke forbiges, at Lyftigheden ikke jfveln udbarete, og at Kongen just ikke foregik sine Undersaatter med det bedste Exempel. Forsvrigt havde F. V, ligesom hans Forfædre efter Frederik III, faaet en forsømt Opdragelse; han besteg Thronen uden Kundskaaber og Bøksensdistab med Regjeringsfager, og som Konge viste han, i Modsætning til sin Fader og især til sin Farsfader, kun ringe Selvvirksomhed; men en heldig Stjerne stillede dygtige og retsinde Mænd, som Schulin, J. P. Holstein, D. Zott, J. P. C. Bernstorff, ved denne Konges Side, saa at hans tyveaarige Regjering i det Hele maa kaldes kaade lykkelig og hæderlig. Det spændte Forhold, som havde fundet Sted imellem det danske Kongehus og Adolf Frederik af Holsteengottorp, siden denne Prinds var bleven F. foretrukket ved Thronfølgervalget i Sverrig, hævedes ved en Tractat (1750), ifølge hvilken Adolf Frederik som Sovæbet for den yngre holsteengottorpiske Linie opgav sammes Fordringer paa Slesvig og forpligtede sig til at ombytte den hertugelige Deel af Holsten, naar denne engang tilfaldt hans Linie, med Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. For at bestætte Venfæbet mellem disse Fyrstehuse indlevedes det næste Aar et Giftermaal imellem de femaarige Børn, F. V's ældste Datter og Adolf Frederiks Søn, den senere svenske Konge Gustaf III, hvilket ogsaa kom istand 15 Aar derefter; og efterat Adolf Frederik havde besteg Sverrigs Thron, blev der 1756 sluttet en Forbundstractat med dette Rige til at stille den neutralske Skibsart og Handel under Sovæarskrigen. Desho mere fiendisk var derimod Forholdet til den holsteengottorpiske Hovedlinie, der ikke vilde finde sig i Tabet af Slesvig, og hvis Fiendskab blev saa meget farligere, da Hertug Carl Peter Ulrik var bleven russisk Thronfølger, kort førend hans Brønde blev valgt til Thronfølger i Sverrig (1742). Aldrig faa-

snart havde derfor denne Hertug under Navnet Peter III besægtet den russiske Keisertrone (i Januar 1762), førend han, paa den danske Regjerings Bøgtring ved efter hans Opfordring at tilbagegive Slesvig, lod en stor Hær rykke ind i Neclenborg for at angribe Danmark, og, som han truede, aldeles fordrive det danske Kongehus. Men i Danmark havde man imidlertid indkøbt en Hær paa 70,000 Mand under den dygtige franske General St. Germain; en betydelig Flaade sendtes til Østersøen, og begge de fjendtlige Hære rykkede frem mod hinanden, saa at et Slag var nær forestaaende, da Keiseren ved en Thronrevolution blev afsat og trædt (Juli 1762), og hans Sustru Katharina II, som derpaa besteg Thronen, sluttede Strøg efter Fred. F. V's Regjering var forøvrigt fredelig og navnlig af stor Betydning for Kunst og Videnskab, som gavmildt understøttedes, hvilket særmerkelig stibtes de ovennævnte dygtige Statsmænd, ligesom ogsaa Kongens Yndling Grev A. G. Woltse til Bregentved. Sors Akademie, hvis Gjenoprettelse Christian VI havde forberedt, traadte paany i Virksomhed (1747), især ved Holbergs rige Donationer, og en Mængde udmærkede Lærde, som Kraft, Schønning, Sneedorff, Schytte, D. Gulberg, udbredte herfra Videnskabens Lys over Danmark i forskjellige Retninger. Selskabet for de skønne Videnskabers (Poetie og Talekunst) stiftedes i Kjøbenhavn og det norffe Videnskabernes Selskab i Thronhjem. Mange fremmede, især tyske og franske, Videnskabsmænd bleve indkaldte, hvilket man har lagt denne Regjering til Last, men med Urette; thi den viste megen Eljensjæmhed i Valget, som kun traf dygtige og forfjente Mænd. Saadanne vare Naturforskerne Deber og Kragenstein, Digteren Klopstock, den geistlige Taler Cramer, Pædagogen Bafebow, Historieforfatterne og Statsøkonomerne J. H. Schlegel, Mallet, Roger og Neverbil, hvilken sidste blev Kronprinds Christians Lærer i Frankf og tilligemed Deber erhvervede sig usorglemmelige Fortjenester af deres nye Fædreland ved den Vær, hvormed de arbejdede for den undertrykte Bondestands Beskæ. Efter Bernstorffs Foranstaltning sendtes K. Niebuhr med tre andre Videnskabsmænd og en Maler paa en lærd Rejse til Egypten og Arabien (1761), der medførte vigtige Frugter for Videnskab. Den af Christian VI oprettede Maler- og Tegneskole udvidedes til et Maler-, Billedhugger- og Bygnings-Akademie (1754), til hvis Brug overledes Charlottenborgs Slot, hvor der ogsaa oprettedes et Naturalie- og Huusholdningscabinet efter Forslag af Deber, som anlagde en botanisk Have og begyndte Udgivelsen af Flora Danica. Frederiks Hospital stiftedes og blev rigt udstyret, ligeledes Opfostringshuset. Samtlige F. V's Stiftelser ere ligesaa mange Bidere om den Eljenshedsjæns og den Menneftjærlighed, som vare hans Regjerings bedste Prjdsbæffer. Ogsaa Handel og Skibsart blomstred under denne Konge, baade paa Middelhavet, til hvilken Ende der sluttedes en Række Handelscontracter med Sørsøerlaterne i Afrika og de andre ombøende Magter, og den vestindiske Handel, efterat Compagniet var ophevet og Handelen frigiven (1754), og den østindiske, der var af saa stor Betydning,

at det asiatiske Compagnie reiste sin kongelige Bestyter den smukke Nyterstatue paa Amalienborg, hvortil Grundstenen lagdes ved Jubelfesten for Souveraimtetens Indførelse d. 18de Octbr. 1760. Manufacturer og Fabrikker søgte man at fremelsse paa samme kunstige Maade som under Christian VI, ved store Summers Anvendelse paa fremmede Projectmagere, uafhængtsmæssige Monopoler og Forsbud og tjemfor Alt ved Forsbud mod Indførsel af fremmede Varer; men Forarbejdelsen af Silkestrjmer, hvorpaa man især lagde Vind, og andre fine Manufacturvarer var unaturlig for Danmark, og ethvert Spor af disse Forsøg, som under to Kongers Regjering kostede Landet saa meget, er derfor saagodtjøm ganske forsvundet; kun Søværksfabriken ved Helsingør og Fabrikkanlagene paa Frederiks-værk have haft en blivende Tristens. Indførselsforbudene, der tilsiht indbefattede halbaand hundrede forskjellige Gjenstande, strakte sig endog til Korn, til stor Stabe for Agerdyrningens Fremme i Danmark. For Bondestanden blev der i det Hele Intet gjort fra Regjeringens Side under denne Konge uagtet hans menneftjærlige Bestræbelser i andre Henseender. Stavnshaandbet blev endog strammet haardere ved en ny uheldig Forordning (1764), og Bondestandens allerede isjorveien saa tunge Kaar forværredes endnu betydelig ved Salget af Kronagoderne (over 61,000 Ldr. Hartkorn), hvormed Regjeringen begyndte 1765 for at afsljætte den vjorende Pengeforlegenhed; thi nye Herregaarde oprettedes nu i Mængde, for hvis Skjld mangfoldige Bøndergaarde, ja endog hele Landsbyer bleve neblagte, og Fæstebønderne maatte ombytte Kronens milde Herfald med hjertelise Gudsprangere. Og dog dæmrede den danske Bondestands Morgenrøde under denne Konge: i Generalprocureur G. Stampe havde den en hjerø Talsmand; Grev Woltse fik ved sin store Indflydelse Censuren løstnet for de Skrifter, som behandlede Landønsenet og Statshuusholdningen; og flere æbentenkende Gudsere viste en fjendelig Stræben efter at forbedre deres Bønders Stilling. Blandt hine brø især nævnes Erledromningen Sophie Magdalene, som gav det første Exempel paa Hovrets Afstjæffelse paa det hende tilhørende Hirschholms Amt (1761), og den æble Bernstorff (j. d. A.) med sin Broder søn ved Siden. Men den svageste Side af F. V's Regjering var Finantsbestjæffelsen; efterat Thott i de første 8 Aar havde bragt Statsgjælden ned til een Million, vjorede den fra 1754 Aar for Aar og var ved Kongens Død stegen til 20 Millioner. Hertil hidroge de store Udgifter, som Rustningerne i Anledning af Svvaarskrigen og især Forberedelserne til Krigen mod Rusland medførte, ikke lidet, men ikke mindre Hoffets Udsælfed og Pragt, de kostbare Anlæg, saavel afstjellige mindre vel overlagte, f. Ex. Frederiks- eller MarmorKirken (der alene medtog 850,000 Rbl. Contr. og afbrag blev fuldbendt) i den ny anlagte skjønne Deel af Kjøbenhavn (Frederikstjad), som de mange ovennævnte nyttige og velgjørende Stiftelser, samt den ligesledes mindre vel overlagte Gavmildhed i at understøtte Manufacturer og Fabrikker, hvori den i saa mange andre Henseender hjøt forfjente Bernstorff fornemmelig var Skjld. Ogsaa be-

byrdes Statskassen meget ved Indbølingen af det vestindiske Compagnie, ved Overtagelsen af Hertugen af Pløns Bestikkelser med hans store Gield og Kjøbet af de glücksborgske Godsfer paa Erv. F. V. døde d. 14de Januar 1766 paa Christiansborg, endnu ikke 43 Aar gammel, og blev begravet i Roeskilde Domkirke. Hans tidlige Død fremstjødtes ved Umaalighed og Udsøvelser, der især i Kongens sidste Leveaar tog betydelig Overhaand, uden dog at berøve ham noget af Folkets Kjærlighed. Et Træl, som karakteriserer denne Konge, skal ikke her være uomtalt: da der engang var Tale om en Udgift af hans Particulær-Kasse, sagde han til sine Ministre: „Seg paalægger Dem, mine Benner! aldrig at være bange for at foreslaae mig Udgifter i velgjørende Viemed; det er netop for at have Midler dertil, at jeg sparar mine Penge“; og for sin Person var han ikke ødsel. F. V.'s første Dronning Louise (f. d. A.), en Datter af den engelske Konge Georg II, som han havde ægtet 1743, fødte ham 5 Børn: Kronprinds Christian (1745, døde i en Alder af to Aar), Sophie Magdalene (1746), som blev gift med den svenske Konge Gustav III, Wilhelmine Caroline (1747), gift med Kurfyrst Wilhelm I af Hessen-Kassel, Christian VII (1749) og Louise (1750), gift med Landgrev Carl af Hessen-Kassel, ved hvilket Kyrstepar den udnævnte Thronfølger Prinds Christian til Danmark nedstammer i tredje Led fra F. V. Dronningen døde i Barselseng 1751 og tog det oprigtig sørgende Folks Kjærlighed med sig i Graven. Et halvt Aar derefter ægtebe F. V. Prindsesse Juliane Marie af Brunsvig-Wolfenbüttel, som hun fødte ham en Søn, Arveprinds Ferderik, igjennem hvem den nuværende Linie af Kongehuset nedstammer fra denne Konge.

Ferderik VI, Konge i Danmark (1808—39 og i Norge til 1814), det ældste af Kong Christian VII's og Dronning Caroline Mathildes to Børn, og Sønnens af sidstnævnte Konge, blev født d. 28de Januar 1768 paa Christiansborg. En ublid Skæbne berøvede ham tidlig hans Moder, og man kan ligesom ogsaa hans Fader, og Thronarvingens Barndomsfjed vare langtfra blomstretrede; men den haarde Opdragelse, der blev ham til Deel, har vistnok ikke været uden Indflydelse paa at udvilde den Charakterfasthed, Alvor og Tavelighed, der i Forening med en høi Grad af Ketsindighed og en redelig Stræben efter at fremme sit Folks Vel vare Grundtræk hos denne Konge. Den 14de April 1784 — 10 Dage efter sin Confirmation — overtog den fectenaarige Kronprinds Statens Roer, som hans svagelige Fader ikke selv kunde styre, i sine Hænder, og han holdt det trofast og utrættelig indtil den Stund, da Døden lukkede den alderflegne Konges Zine — i 56 Aar, der vare rigere paa Afsejling end nogen anden Periode i Danmarks Historie. Ved en Befaling af ovennævnte Datum, der var undertegnet af Kongen, Kronprindsen og Statsministrene Schad Kathou og D. Thott, blev det hidtilværende Cabinet ophævet, og af de ældre Ministre bleve kun de to nævnte optagne i det nye Ministerium; de øvrige med Guldberg i Spidsen, der siden Katastrophen 1772 havde været Sjælen i Regjeringen, bleve afstedigede,

men i Naade, da Kronprindsen erklærede, at han vilde glemme, hvad der var fæet, og ikke bar Nag eller Fjendskab til Nogen. I de afstedigede Ministres Sted valgte Kronprindsen til sine Raadgivere F. E. Rosenstrands, General Vilh. Guth, Geheimeraad P. Stampe og den store Statsmand Andreas Peter Bernstorff, der i den første Tid af den guldbergske Periode havde været Udenrigsminister, og som nu blev F.'s trofaste Raadgiver og faderlige Ven, hvis gavnlige Virken strakte sig til alle Grene af Statsstyrelsen, lige til sin Død. Disse 13 Aar (1784—97), der udgjøre det første Stadium af F.'s Regjering, maas kaldes de lykkeligste og hæderligste i Danmarks nyere Historie. Den unge Fyrste viste, at han tidlig var mødnet til Mand. „Han var blandt de første Regenter i Europa, der med Alvor opsatte Lidsalderens Aand og lod sig belære baade af de sjøne Exempler og af de sørgelige Erfaringer. At befrie sine Lande fra de ødelæggende Storme, der rasede i det vestlige Europa, og dog saavidt mulig tilvende dem alle de Fordele, som Lidsalderens Oplysning paaviste, det var den væsentlige Opgave, som han havde sat sig; og han haabede at løse den ved frivillig, men værdig, at fjerne de Misbrug, mod hvilke Oplysning og Frihedens Benner havde reist sig, og fremme det Maa, for hvilket de kæmpebe“. Kronprindsens første Bestræbelser gik ud paa at hæve de Tryk, hvorunder Bondensanden sunkede, og til den Ende gjenoptage de Reformter, som Struensee havde begyndt i denne Retning, men som under den guldbergske Bestyrelse vare bleve aldeles affastede. Og Bondens Stilling var i Aaret 1784 saa sørgelig som mulig. Fra sit fjerde Aar var han stansbunden og var det endnu efter 18 Aars Krigstjeneste. Om han skulde udskrives eller ei, berøvede paa Hertemanden, der ogsaa kunde paatvinge ham, hvad Gaard han vilde, uden foregaende Syn, og igjen jage ham derfra under Paaskud af, at han havde ladet Gaarden forfalde. Soveriet havde ubvilket sig til en sand Trældom: Godseieren havde uindskrænket Raadighed over Fæstebondens Tid og Arbejde, da Soveriet igjen var blevet ubestemt, og Ret til at tilsiæ ham legemlig Zugtelse og straffe ham med „Træhest“, „Gumbehul“, Dalsjern, „den spanske Kappe“ o. s. v. Det er Kronprinds F.'s og hans ædle Raadgiverses ubødelige Fortjeneste af Færelsen, at de have udrevet Kongets talrige Stand af den Underkuelles- og Fornedrelses-Listan, hvori den gjennem Aarhundreder havde tralet, giengivet Bonden hans naturlige Mennekerretigheder og gjort ham til en fri Mand, lige med de andre Statsborgere. De Mand, der foruden Bernstorff trofast stode F. bi med Raad og Daad i denne Sag, vare fornemmelig Grev C. D. F. Reventlov til Christiansløde og Grev Colbjørnsen (f. disse Art.). Begyndelsen til Forbedringerne fæte paa Kronborg og Ferderiksborgs Amter, efterat en Commission under Forsæde af Grev Reventlov var nedsat i dette Viemed endnu samme Aar, da Kronprindsen havde overtaget Statens Styrelse; Soveriet blev ophævet, Tienden forøndret til en Pengeafgift og Gaardene overladede Bønderne som Selv-

eienendom, hvilke Foranstaltninger snart havde almindelig Belsand til Følge paa de nævnte Amter. Derpaa nedfattes d. 25de August 1786 den store Landbo-Commission for at tage under Overveielse, ved hvilke Midler Bondelandens Stilling i det hele kunde forbedres. Efterat der ved denne i de næste Aar var fremkommet flere vigtige Forordninger, hvorved den Billaarlighed, som havde fundet Sted i Forholdet mellem Godseier og Fæster, ophævedes, og begge Rettigheder og Pligter nsie bestemtes, samt de urimelige Forbud imod Korns Indførsel og mod at fodre Døeg paa Stald ophævedes, udkom d. 20de Juni 1788 den evig mindereværdige Forordning om Stavnshaandets Føsnning, som endelig gjorde Bonden til en fri Borger i Staten (s. Stavnshaand). Vel indgave 102 jpbste Godseiere 1790 i Anledning af Kronprindsens Bryllup et saakaldt Tillidsbrev, hvori de androge paa Tilbagelæbelsen af de fleste Forandringer som forværrelse for Fæderlandet og stridende mod dets Forsatning; men Kronprindsen og hans Venner lode sig ikke skræmme; Regjeringen vedblev med sikre og kraftige Skridt at gaar frem paa den Bane, som den havde begyndt; og Frihedsstøtten ubenskrøbelig for Kjøbenhavns Vesterport, hvortil Kronprindsen selv lagde Grundstenen d. 31te Juli 1792, er med Rette bleven kaldt „det skjønneste Mindesmærke, noget Land kan opvise“. Samme Aar, som Stavnshaandet ophævedes, afbrødes den langvarige Fred, Danmark havde nydt, ved en kort Krig. Sverrig havde nemlig angrebet Rusland, med hvilket Rige Danmark stod i Forbund siden Tractaten af 1773; og med sin store Statsmandsdygtighed forbandt Bernstorff Nede-lyghed, som i al sin Færd, jaaledes ogsaa i samvittighedsfuldt at overholde indgaaede Forsiktelser, hvorfor den danske Regjering i denne Periode nød almindelig Agtelse i Europa. En dansk Hær under Anførsel af Landgreve Carl af Hessen (Christian VII's Svoger og Kronprindsens tilkommende Svigerfader) rykkede fra Norge ind i Sverrig (i Septbr. 1788), og Kronprindsen deeltog selv i Felttoget. Stæberne Bobus, Kongels og Benersborg bleve befattede, og Gøttingborg var nærved at overgive sig, da Englands og Preussens truende Mægling gjorde Ende paa denne Krig, der ikke havde været en Raaned, men dog kostet Danmark 7 Mill. Rd. Kort derpaa udbrød den franske Revolution, som snart tændte en almindelig Krigslue over hele Europa. Kun Danmark bevarede under Bernstorffs vise Styrelse af de udenlandske Ansigender en velstaaet Fred, uden at lade sig rolle ved de andre Magters glimrende Tilbud og stærke Dyrforbringelser til at deeltage i Kampen mod den franske Republik, hvilken man fremstillede som Europas almindelig Fjende. Følgen heraf var, at medens Landene herjedes og Elodet stod strømmende, medens Handel, Vind-lyghed og alle fredelige Sysler standsedes paa andre Steder, fremblomstred Danmark til en høi Grad af Belsand og indre Kraft, og Regjeringen fandt Ro og Evne til i betydeligt Omfang at fortætte de sociale Reformere, som den saa hæderlig og heldig havde paabegyndt i de Revolutionskrigene nærmest foregaaende Aar. Forordningen om Stavnshaandets Løsning efter-

fulgtes af flere andre, som havde Agerdyrningens Fremme og Landbosforholdenes hensigtsmæssige Ordning til Formaal; Handelen paa Island blev frigjort for alle Kongens Underaatter (1786) og ligeledes paa Finmarken (1787); Isøerne fik Adgang til Laugene (1788), hvorved det første Skridt stete til deres Ligeberrettigelse med de andre Borgere; Pressen frigjordes for Politimesterens Billaarlighed og de andre guldbergste Indskrænkninger (1790); den affætlige Negerhandel ophævedes ved Frdn. af 16de Marts 1792, inden endnu nogen anden Stat havde tænkt derpaa; Retsvæsenet forbedredes betydelig ved Oprettelsen af Forligscommissioner (Frdn. af 10de Juli 1795) og den fortraffelige Frdn. af 3die Juni 1796 om Rettens vedtærlige og hurtige Pleie; et ganske nyt og friskindt Lødsystem grundlagdes (1797); og endelig foranlede Bernstorff Rivegenfabels Opfør i Hæstugbømmene (1797), skjøndt Forordningen besangaaende først udkom d. 19de Decbr. 1804, syv Aar efter hans Død. At ogsaa Kunst og Videnskaber vare hædrede og bleve understøttede af en saa vis Regjering, ligesom almindelig Oplysning fremmedes, er en Selvsølge. Handelen steg i disse Fredens Aar, da alle de andre Sømagter vare indviklede i Krig, til en Høide og et Omfang, som man ikke tidligere havde kjendt. Danmark beleie i disse Aar Værdshandelen med England og Nordamerika, og Kjøbenhavn havde Handelsløve, hvis Forbindelser omfattede hele den handelnde Verden. Fra Ostindien og China hentede det aarlig Varer for 5 Millioner Rd. Cour., og den vestindiske og nordamerikanske Handel saavel som Fragthandelen paa Middelhavet vare ligeledes særdeles blomstrende. Den sidste blev en kort Tid forstyrret, da Deien af Tripolis tilbød sig Fornærmelser mod de danske Handelskibe; men den hjælte Steen Bille (s. Bille, I S. 555) stæfede igjen Handelen Silkerhæ, da han efter en seierriig Kamp mod en overlegen tripolitanst Flaade tvang Deien til Fred og Agtelse for det danske Flag (1797). Med Sverrig blev der atter (d. 27de Marts 1794) sluttet en væbnet Neutralitet paa Grundlaget „Frit Skib gjør fri Ladning“, ligesom under den nordamerikanske Frihedskrig 1780. Danmark nød imidlertid ikke sin blomstrende Handel og Fredens øvrige Goder uden store Ansægtelser af de krigsvenne Magter, især af det mægtige og overmødige England; og der behøvedes en Bernstorffs hele Statsklogskab, som valte Europas Bevdring (s. Bernstorff [Andreas Peter v.], I S. 513), for at bevare Freden og Væren samtit. Den 21de Juni 1797 var derfor en Sorgens Dag for Danmark, thi da døde Bernstorff, og Folk og Fyrste fik desværre snart at føle, at de havde mistet deres gode Genius. Frdn. af 27de Septbr. 1799, hvorved Trykfriheden igjen blev betydelig indskrænket, fordi den i de sidste Aar af det 18de Aarh. herskende politiske og religiøse Gjæring havde medført adskillige Misbrug af Pressen (sfr. Seiberg [P. A.], Braun [M. C.]) var et sørgeligt Misgreb af Regjeringen, der ikke vilde have fundet Sted, hvis Bernstorff, denne Trykfrihedens varme Ven og utrættelige Talsmand, endnu havde levet. Derimod kan det være tvivlsomt, om selv hans Wiisdom vilde have været istand

til i Rængden at betvinge de fra Ublandet truende Storme. Christian Bernstorff (f. d. A. 1 S. 513), der var sulst efter sin Fader som Udenrigsminister, begyndte snart at lade Handelsflåden coöperere ved Krigsfartier, hvilket hans Fader bestaaende havde modfat sig for ikke at fremkalde fjendtligt Sammenstød med England. Saa- daa blev ubedlede da ikke heller; blandt Andet blev den danske Fregat „Freia“ (Capitain P. Krabbe) overfaldet i Kanalen af en overlegen Magt og efter tapper Modstand opbragt tillige-gemed den Handelsflaade, der seilede under dens Bøveling (d. 25de Juli 1800). Vel blev der en Maaned senere (d. 29de August) sluttet en Convention, ifølge hvilken England tilbage-gav de opbragte Skibe, medens Danmark for-pligtede sig til at opbyrre med Coöperationem, indtil det omtvistede Spørgsmaal var blevet afgjort ved nærmere Underhandling; men hen-imod Slutningen af Aaret indgik den russiske Keiser Paul, som var bleven forbitret paa Eng-land, et nyt væbnet Neutralitetsforbund med Sverrig og Preussen, hvilket ogsaa Danmark uiltraaede (d. 16de Januar 1801), sljndt nsdig og betingelsesvns, da den russiske Opfordring nu kom yderst ubeleilig under de med England nylig knyttede Underhandlinger. Denne Magt havde imidlertid to Dage tidligere gjort Brud paa Freden ved at lægge Veflag paa alle danske Skibe i de engelske Havne og give Befaling til at befætte de danske Der i Vestindien; hvorpaa en stor engelsk Flaade under Anførel af Admiralerne Parker og Nelson gik igjennem Sundet (d. 30te Marts), og en Afdeling af samme under Nelson leverede det mærkelige Slag paa Kjs-benhavns Væd mod den danske Defensionslinie, som ansøret af Commandeur Joh. Df. Fijcher (Sjærtorsdag, d. 2den April), en Kamp, der vel under saa ulige Forhold umulig kunde bringe Danmark Seier, men derimod erbyrvede de danske Søkrigere, som den store fjendtlige Søhelts Vædring, saaledes ubødelig Bærmelse, og vakte den i en langvarig Fred begravede danske Folkeand igjen tillive. Med det blodige Sjærtorsdagslag baade begyndte og endte denne Krig; thi Kampen afbrødes, da den var paa det Hef-tigste, ved en af Nelson foranlediget Vaaben-tilstand, som snart efterfulgtes af en Fredslut-ning; og Danmark havde derpaa endnu i 6 Aar Fred. Dog blev der, da den europæiske Krig havde udbredt sig over Tybskland og nærmet sig vore Grændser (1805), holdt eu betydelig væbnet Magt, for at bølge Grændsen mod de hjempende Mæfter, i Holsteen, hvilket Land efter det tybske Riges endelige Opløsning ved Patent af 9de Septbr. 1806 blev erklæret for en uadskillelig Deel af den danske Stat. Det næste Aar blev endelig Danmark revet hen af den europæiske Krigs Maftrum; og derpaa følge 7 sorgelige Krigsaar, som begyndte med at be-røve Danmark dets Flaade og endte med at fratrive det Norge, ødelagde dets Finantser, standfæde dets Handel og andre Næringskilder, og i det Hele aldeles tilintetgjorde Frugeterne af den Vefstand, som det havde erbyrvedt sig i de sidste to Decennier af forrige Aarhundrede. Da Neutraliteten ikke længere kunde bevares, og den danske Regjering desnaagtet ikke kunde bestemme sig til at tage Parti for eller imod

England, bestulde denne Magt under sin Kamp paa Liv og Død med den franske Keiser at sætte sig i Besiddelse af den danske Flaade og saaledes forekomme sin farlige Modstander, der maaffte tænkte paa det Samme. Englandsærns Røvertog til Sjælland medførte Kjsbenhavns Ødelæggelse ved et frøgteligt Bombardement (2den—5te Septbr. 1807) og Flaadens Ublevering (iftr. Poymann), men udbred tillige den danske Regjering af dens Passivitet, idet den nu indgik et nsie Forbund med Napoleon imod Bolsmanden. England udfædte Krigs-erklæring d. 4de Novbr., 3 Maanedes efterat det havde begyndt sit Hændige Overfald; snart fil Danmark ogsaa Sverrig paa Hallen, hvis Konge Gustaf IV Adolf (den danske Konges Søsterføn) var de Franses svorne Fjende. Et Par Uger efterat Danmark havde erklæret Sver-rig Krig (d. 29de Februar 1808), bøde Kong Christian VII, der igjennem saa lang en Aar-række kun havde været Konge af Navn (d. 13de Marts), og Kronprindsregenten besteg nn Thro-nen. Det ene af de to tiloversblevne danske Prinestibe „Prinds Christians“ (Capt. Jesen) Undergang efter en heltemæssig Kamp under Sjællands Øde (d. 22de Marts 1808), Køl-dinghuus's Brand under Spanierens Ophold, hvile den franske Keiser havde sendt hertil som Hjelpetropper, men som ikke blev benyttede (d. 30te Marts f. A.) og Anhølt Besættelse af Eng-lænderne (d. 18de Mai 1809) ere Epifoder fra Krigens første Aar. Sverrig, mod hvilket Rige Prinds Christian August af Augustenborg i no-gen Tid kjæmpe med Dygtighed og Held paa Norges Grændse (om hans senere Forhold f. Augustenborg, 1 S. 321), sluttede dog snart Fred (i Bønfbing d. 10de Decbr. 1809), efterat det havde faaet en ny Konge; med England maatte Danmark ubholde Krign uden Flaade. Ud-faldet af en saa ulige Kamp kunde derfor ikke være tvivlsomt, sljndt Krign førtes med udyre Anfrengelser og stor Forbitrelse (med Kanon-aaendene førte vore Søofficerer en Guerillafrig mod de fjendtlige Rangskibe, som erbyrvede dem stor Bærmelse), og betydelige Lfere bragtes af Folket for at fæde en ny Flaade. Endnu inden Krign blev erklæret, vare 600 Handelsflibe til en Værdi af 18 Millioner Rd. blevne opbragte af Engländerne, og næsten ligesaa mange blevne tagne i Løbet af Kri-gen. 3 sammes sjette Aar var Pengevænet i den Grad forstyrret, at en Statsbankrot var unngaaelig, da Mæften af de paa dansk Courant lybende Sedler, som Regjeringen under den sjefte stigende Forlegenhed havde udfæd, omflber var naaet op til 142 Millioner; og denne fandt ogsaa Sted til mange Menneskers Ruin ved Oprettelten af Riggsbanken (5te Janu-uar 1813), hviflen 5 Aar senere forandredes til en privat Bank under Navn af National-banken (Decroi af 4de Juli 1818), der fil en af Regjeringen uafhængig Bestyrelse, og som ifæd har bestaaet (f. Bank, 1 S. 397). F. VI havde imidlertid efter den ovennævnte, til fvenst Thron-følger udnævnte augustenborgske Prinds Chris-tian Augusts tidlige Død havt Udfigt til at komme i Betragtning ved det nye Thronfølger-valg (1810), og saaledes igjen forene Nordens tre Kroner paa eet Hoved; men den franske

Marskal Bernabotte, Prinds af Pontecorvo, blev ham foretrukken. Denne nye krigeriske Nabo havde, da den store Kamp mellem Rusland og Frankrig var især med at bryde Ise, en Sammenkomst i Åbo med den russiske Keiser Alexander (August 1812), hvor det blev aftalt, at Sverrig, hvis Venkaf det var denne magtpaaliggende at vinde i den forestaaende Kamp, skulde have Norge til Erstatning for det tabte Finland; og i det næste Aar blev Danmark opfordret til at deltage i Krigen mod Frankrig og afstaae Norge til Sverrig. En saadan Fordring lod Danmark intet Valg: anden Gang kastede det sig i Armene paa Frankrigs Keiser, og denne Gang til en Kamp med hele Europa. Med Aarhundredets store Heros maatte Danmark nu faae eller falde: efterat det store Folkeslag ved Leipzigg havde afgjort Europas Stjebne, veltede den forenet Hær af Rusere, Preussere, Ødsle og Svesnfte, under Anførsel af den svesnfte Kronprinds, sig ind over Danmarks Grænser (Decbr. 1813), og efter en kortvarig hæderlig Kamp i Holsteen og Sydslesvig mod en uhyre Overmagt (Træfning ved Sehested d. 10de Decbr.) sluttedes d. 14de Januar 1814 Freden i Kiel med Sverrig, til hvilket Danmark afstod Norge (af dette Land havde F. VI nylig indlagt sig stor Fortjeneste ved midt under Krigen at fiske Universitetet i Christiania 1811) mod Svesnf-Pommern, og med England, som beholdt Zen Helgoland, men tilbagegav Danmark de andre Erobring (Anholt, de veindiste Lær). Ogsaa med Rusland og Preussen blev der kort efter sluttet Fred, og til det sidste Nige bortvøttede Danmark det næste Aar Svesnf-Pommern for Hertugdømmet Lauenborg og en Sum Penge; hvorpaa F. VI paa Wienercongressen lod dette Land tilligemed Holsteen optage i det der oprettede tydske Forbund (Juli 1815). Efter Kongens Tilbagekomst fra Wien gik hans og Kronningens Kroning, som Rigskuvlighederne havde udlat, for sig i Frederiksberg Slotskirke paa deres Solbrøllupsdag, d. 31te Juli 1815. Regeringen fortsatte saavel under som efter Krigen sine Bestræbelser til Folkets Vel, sjøndt dens Kraft var lammet og den saonebe sin Værnsfor. Man aflaffede al fremmed Overvågning og skabte en dansk Hær af Landets Børn; ved Frdn. af 25de Januar 1805 traadte isebet for de gamle Landsdøthing to Landsoverretter (for Lerne i Kjøbenhavn og for Sjælland i Viborg), ligesom Island allerede havde faaet en Lands-overret 1800; Sæbegaardsseierens Ralsbret til Præstegret, der indskrænkedes til et mindre Antal Privilegerede (1809), ligesom ogsaa Adelsens Forskræddret indskrænkedes (1815); Universitetet og de lærde Stoler fik en egen Direction (1805), og de fiske en forbedret Indbretning (1809); et Dødsstummehinstitutt oprettedes i Kjøbenhavn (1807) og ligeledes et Blindehinstitutt (1811); for Almue-underviisningen sørgedes der ved Oprettelse af Stolelærerseminarier i de forskjellige Provindsfer og ved en Forordning om en forbedret Indbret af Almue- og Borgerkolerne (1814); fremdeles stiftedes i Kjøbenhavn to høiere videnskabelige Anstalter af stor Betydning: den polytekniske Læransstalt (1829) og den militære Høiskole (1830). Endelig imøbetom F. VI i sine sidste

Regeringsaar Tidens fiedste stærkere ubtalle Trang til en Samvirken imellem Regering og Folk, idet han ved Frdn. af 28de Mai 1831 bebudede Indførelsen af raadgivende Provindsfjalstænder baade i Danmark og Hertugdømmerne, som traadte i Virksomhed 1835 (s. Stænderinstitution), hvilken Institution er at betragte som en Anledning og Forberedelse til det af hans anden Efterfølger gennemførte Frihedsvært. Men samtidig med Forordningen om Provindsfjalstændernes Indbretning (15de Mai 1834) fik desværre det danske Land Slesvig og det tydske Land Holsteen en fælleds Regering, fælleds Overappellationsret og afstilligt andet Fælledsstat — et Misgreb af Regeringen, der var af ille liden Betydning med Hensyn til Udviklingen af den følgende „Schleswigholsteinsisme“. Af de Lov, som ved Stændernes Medvirkning fremkom under F. VI's Regering, er især at mærke Communalloven for Kjøbstæderne (24de Decbr. 1837). Den 3die Decbr. 1839 om Morgenen Kl. 8½ døde den gamle Konge paa Amalienborg; endnu den foregaaende Dag havde han virket paa sin vante Bist. Sorgen over Tabet af en fyrste, der i meer end et halvt Aarh. havde deelt Dndt og Godt med sit Folk, der ved sit jevne Væsen og sit hørlige Sind stod Folket nær, og som Enhver af hans Underfaatter vidste, at han kunde stole paa, var dyb og almindelig. Hans Liig blev, som det sig burde, af danske Hænder baaret til Kongegraven i Roeskibe, ligesom denne Konges Minde som den danske Bondestands første Velgjører vil være evig uforglemmeligt for denne Stænd, og hans Hæderstrands uviesnelig. Det taknemmelige Folk opreiste en Mindestøtte for F. VI med Kongens Buste af Marmor paa Stænderborg Slotsbanke, og i de sidste Aar er en Broncestatue af Kongen opstillet paa hans Indbingsopholdsstæde, i Frederiksberg Slotshave. — F. VI's Ungdomsbrud (en Datter af hans Faders Søster) Dronning Marie Sophie Frederikke, med hvem han havde havt Bryllup paa Gottorp d. 31te Juli 1790, overlevede ham i noget over 12 Aar. Deres Ægtefæll blev velsignet med 8 Børn, af hvilke dog kun det tredje, Prindsesse Caroline (født 1793), som er gift med Arveprinds Frederik Ferdinand, og det yngste, Vilhelmine Marie (født 1808), som først var gift med Prinds Frederik Carl Christian (Danmarks nuværende Konge), og siden 1838 med sin Fætter Hertug Carl af Glücksborg, naaede den voksne Alder; de øvrige: 2 Søner, som begge deede Christian, og 4 Døttre, døde i det første Aar, de fleste faa Dage efter Fødselen. Det var i sin Tid en temmelig udbredt Tro, at Kongeparrets ælfste Barn, en Søn, ille var død, men hemmelig skaffet tilfide og ombytlet med et dødt Barn (s. Poulsen [S. G.]).

Frederik VII Carl Christian, Konge i Danmark siden 1848, er en Søn af Kong Christian VIII i hans første Ægtefæll med Prindsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin og født d. 6te Octbr. 1808 paa Amalienborg. I sin Ungdom (1826—28) bereisete Prindsen Tyskland, Schweiz (hvor han opholdt sig over et Aar i Genf), Italien og det sydlige Frankrig, og efter sin Hjemkomst havde han d. 1ste Novbr. 1828 Bryllup med Kong Frederik VI's

nyngste Datter Wilhelmine Marie paa Christiansborg, som nu igjen havde reist sig af sin Afte (fra denne Gemalinde blev han separeret 1837). Senere bereiste han Söland (1834), opholdt sig nogle Aar i Fredericia som Commandeur og Chef for et Infanterie-Regiment, og derpaa i Ödenje, efterat han ved sin Faders Thronbestigelse 1839 havde fulgt denne som Gouverneur over Fyens Stift. Som Kronprinds bereiste han endnu Stotland og Færøerne (1844); ved sin Faders Död d. 20de Januar 1848 besteg han Thronen. F. VII begyndte sin Regjering med at høre alle de Pressesager, som Cancelliet i den sidste Tid havde ophobet for politiske Forseelser; og d. 28de Januar gav et kongeligt Reskript Folket Tilfagn om en friere Forsatning for hele Staten. Men imidlertid var „Schleswig-holsteinismen“ under hans Faders Regjering modnet til en Magt, der stod færdig til at træde op, saasnart Thronstiftet havde fundet Sted; følgerige europæiske Begivenheder, navnlig Februarrevolutionen i Paris, der atter, ligesom i sin Tid Julirevolutionen, rystede hele Europa, skabte til; og allerede 9 Uger efter sin Thronbestigelse saae derfor Kongen sig og sit Folk indvilliget i en Kamp paa Liv og Död mod Forræderi og Oprør, Legn og Underfundighed. Den 18de Marts vare flæsvigle og holsteenske Standerdeputerede samlede i Rendsborg, hvor de bleve enige om at affende en Deputation til Kongen med en Adresse, der blandt Andet skulde fordrø Slesvigs og Holsteens Forening ved en egen Forsatning og Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund. Saasnart Efterretningen herom naaede Kjöbenhavn, holdtes d. 20de Marts et stort Folkemøde i Casino, og den næste Dag begav en uoverskuelig Skare af Kjöbenhavns Borgere sig, med Magistraten i Spidsen, til Christiansborg for at bede Kongen om at afslæbige de fra hans Fader arvede Ministre. Men Kongen havde allerede forekommet dette Luffe, og d. 24de Marts bleve nye ansvarlige Ministre udnævnte, med Grev A. B. Moltke til Begrevent ved som Premierminister og Præsident i Statsraadet og en Minister for hver Regjeringsbranche, hvorved den collegiale Bestyrelsesform, som havde bestaaet i Danmark siden Souveræinitetens Indførelse, afløstes af en ministeriel-departemental; fra denne Dag kan Danmarks frie Forsatning siges at datere sig, skjøndt Loven desangaaende først ublom midt i det næste Aar. Samme Dag gav Kongen den flæsvig-holsteenske Deputation det Svar, at Holsteen skulde som tydsk Forbundsstat erholve sin egen frie Forsatning, men at han hverken havde Ret eller Magt eller Villie til at indlemme Slesvig i det tydske Forbund, hvortil Slesvigs uop-løselige Forbindelse med Danmark skulde styrkes ved en sællebs fri Forsatning. Og den Dag, som grundebe Danmarks Frihed, var ogsaa Oprørets første Dag. Om Natten havde der nemlig bannet sig en provisorisk Regjering for den ny-fabte Stat „Schleswig-Holstein“ i Kiel, hvorpaa Prinds Frederik af Augustenborg (s. Augustenborg, I S. 323), der, under Foregivende af, at Kongen var ufri og i den Kjöbenhavnste Ps-bels Bolb, og at han handble i hans Navn, havde stillet sig i Spidsen for Oprøret, om Morgenen overrumplede Rendsborg med det i

Kiel garnisonerende Jægercorps, medens hans Broder Hertug Christian, Oprørets egentlige Hovedmand (s. I S. 322), var reist til Berlin for at vinde Preusertkongen for samme, hvilket ikke saibt vanføligt, da denne med Glæde greb Leiligheden til at fjerne de siden den nylig skedfunde Blodsudgydelse forhabte Tropper fra sin Hovedstad og tillige gjøre sig populær i Tydskland. Med stor Hurtighed til den nye Krigsminister Artilleriecapitain Tscherning den danske Hær kampfærdig; allerede d. 9de April vandt de til Slesvig affendte Tropper ved Bov den første Seier over Oprørerne, og besatte i de følgende Dage Flensborg og Slesvig. Men imidlertid rystede preussiske og tydske Forbundsropper i Mængde ind i Holsteen under Anførsel af General Wrangel for at understøtte Oprøret. „Det store tydske Fæ-dreland“ var nemlig strax rebe til at hjelpe dette i Haab om at gjøre en lille Erobring, medens de Danske saibt varme Sympathier i hele det øvrige Europa, ikke mindre i Osten end i Vesten, men dog stærkest hos deres nordiske Brødre, af hvilke mange strax ilede dem til Hjælp for at beeltage i Kampen for Sandhed og Ret og for at værne om Nordens ældgamle Grændje. Hvitten Begjætring der greb selve det danske Folk i hine Nationalfølelsens og Sammenholdets skjøne Dage, saa at Enhver var villig til at offre Liv og Gods for Fædrelandets hellige og retfærdige Sag, ville Alle mindes. Første Paaskebagd Morgen, d. 23de April, gjorde Fjenden sit første Angreb paa den danske Hær ved Slesvig, og efter et blodigt Slag under Anførsel af Generalmajor Hedemann maatte denne tilsidt vige for den store Overmagt, den næste Dag trækte sig tilbage til Flensborg (Kamp ved Voerle), og derfra gaae over til Als; hvorpaa hele Hertugdømmet Slesvig blev besat af Fjenden, som endog d. 2den Mai gik op i Jylland, hvor Wrangel udstred en Brandstaf af 4 Millioner Rd. at betale inden Maanedens Ende, og besatte den sydligste Deel af samme. Men inden den fastsatte Frist var ubløben, havde Fjenden allerede d. 25de Mai, vel nærmest som Følge af en i Berlin indbruffen truende russisk Note, igjen trullet sig tilbage over Kongeaen; og efterat den danske Hær havde vundet to glimrende Træfninger i Sundeved, ved Nybel (d. 28de Mai) og ved Dybbel (d. 5te Juni), sluttedes d. 26de August under svensk Mægling en Waabenstiltand i Malms paa 7 Maaneber, ifølge hvilken de opbragte tydske Slæbe skulde frigives, den oprørste Hær blive staaende i Hertugdømmet, og en fælledsregjering af 5 indfødte Mænd, udnævnte af Preussen og Danmark, bestyre samme i den danske Konges Navn. Under denne Waabenstiltand var den troe Befolning i Slesvig ganske priedgiden Oprørerne og Tilstandens yderst sørgelig (sfr. Brøns). Da den var ubløben, begyndte Krigen igjen d. 3die April 1849; efter en heftig Kamp i Gernsødefjord Skærtorsdag d. 5te April gik Piniesløbet „Christian VIII“ og Fregatten „Gefion“ tabte; men den danske Hær var helbig i adskillige Smaatræfninger i det Sundevebske. Fjenden rystede atter op i Jylland og besatte Kolbing, som de Danske efter en blodig Kamp d. 23de April (Marsdagen efter Slaget ved Slesvig) vel til-

bagetoe, men strax efter igjen maatte forlade, hvorpaa Sørens Føvelstyrke efter en Erøsning ved Subst. d. 7de Mai, medens Hjenden rykkede op lige til Aarhus, under Anførelse af Generalmajor Bülow tral sig tilbage til Fredericia, som derpaa i to Maanedes belejring af de slesvig-holsteenske Tropper, ligesom ogsaa den slesvig-holsteenske Styrke, der holdt Sundved besat, belejrede Als, som imidlertid var bleven stærkt befæstet. Belejringen for Fredericia hævedes ved det berymte Udsal og den natlige Bestormelse af de slesvig-holsteenske Stænder d. 6te Juli (s. Fredericia); og allerede d. 10de Juli sluttedes en ny Raabensstilstand tilligemed Fredsprælimerer i Berlin. Denne Raabensstilstand, under hvilken den nordlige Deel af Slesvig skulde holdes besat af neutrale (svenste og norske), og den sydlige af preussiske Tropper, førte efter et Aars diplomatiske Forhandlinger til Fredslutningen i Berlin d. 2den Juli 1860 med Preussen og det tyske Forbund. Men da Insurgenterne ikke bragtes til at underkaste sig derved, at Lybstland udbrog dem sin mægtige Hjelp, paafulgte først efter Freden i Berlin det tredie slesvigiske felttog. En betydelig dansk Hær under Anførelse af Generalmajor Krogh rykkede fra alle Eider ind i Hertugdømmet; og efter det blodige Slag d. 25de Juli ved Landsbyen Isted 1 Mil N. for Slesvig, hvilken Stad strax efter Slaget blev besat, indtog den danske Hær atter sin første Stilling, som den havde havt i Begyndelsen af Krigen før Slaget ved Slesvig, ved Darnvirke. Forgjæves søgte Insurgenterne at forbride den herfra ved Angreb, først paa den venstre Fløi ved Midlunde og Glemfærde (d. 12te Septbr.), og senere paa den høire Fløi ved Frederiksstad, som næsten ganste blev ødelagt ved General Willisens Bombardement (29de Septbr.—4de Octbr.); Seiren ved Isted havde sikkert Danmark Besiddelsen af Slesvig; og da en østerrigsk og preussisk Hær i Januar 1851 lagde sig ind i Holsteen, nødtes endelig Ørserne til at underkaste sig.

Under den treaarige slesvigiske Krig var imidlertid Danmarks Statsforfatning bleven aldeles ombannet. Ministerforandringen i Marts 1848 var Begyndelsen til Indførelsen af en constitutionel Forfatning; og en „Rigsforsamling“, hvortil den større Deel af Medlemmerne valgtes af Folket, sammentraabte d. 23de Octbr. paa Christiansborg for at overveie det af Regjeringen forelagte Udsal til en Grundlov og en Valglov. Denne Forsamling vedtog ligeledes efter Regjeringens Forslag en Lov om Indførelsen af almindelig Børnepagt (udstedt d. 12te Febr. 1849); og d. 5te Juni 1849 sanctionerede Kong F. VII „Danmarks Riges Grundlov“ med de Endringer i Udsal, som Forsamlingen havde vedtaget (s. Grundlov), hvorpaa d. 16de Juni fulgte en Lov angaaende Valgene til den ved samme oprettede Rigsdag. Grundloven var bestemt at skulle gjælde for hele „Danmarks Rige“, altsaa ogsaa for Hertugdømmet Slesvig (med Hensyn til hvis Stilling alt samme Vedkommende i Indledning af den Lov bestemtes at skulle „beroe, indtil Freden var afsluttet“), men er ikke siden bleven udstrakt til denne Deel af Staten. Aaret 1848 er forøvrigt ogsaa mærkeligt af, at Slaveriet i

de vestindiske Colonier blev afføstet (s. Dansk-vestindiske Øer). Regjeringen stiftede imidlertid ofte Medlemmer, men vedblev dog i det Væsentlige at følge samme Politik indtil 1852. Martsministeriet var allerede d. 16de Novbr. 1848 blevet afløst af Novemberministeriet, hvis meest fremtrædende Medlemmer vare Madsvig og Clausen, og flere partielle Ministerforandringer fandt senere Sted, medens Grev A. B. Moltke vedblev at være Præsident. Af Slesvig indlagde Geheimconferentsraad Tillisch sig i disse Aar stor Fortjeneste, først som overordentlig Regjerings-commissair og derpaa som Minister for dette Hertugdømme, ved at staffe den danske Befolkning dens naturlige, men igjennem Aarhundreder forholde Ret til at nyde sit Modersmaal i Kirke, Skole og paa Ting, og ved at indfattede danske eller dansksindede Embedsmænd, ligesom ogsaa Tolbgrændien blev flyttet fra Kongeaen til Eideren. Men 1852 er et Vendepunkt i Regjeringens Politik: ved Paavirkning af Lybstland afværg den da fra den Bane, som den hidtil havde betraaet. Den 27de Januar dannedes et nyt Ministerium, i hvilket to af de 1848 afstedtegede Minister, Greverne C. Moltke og S. Reventlow-Criminil, fik Sæde, den første som Minister for Slesvig og den Anden for Holsteen og Lauenborg; og den næste Dag udstedtes en kongelig Rundtgjærelse om den fremtidige Ordning af Monarchiets Styrelse som Helstat, ifølge hvilken de udenlandske Antiggender, Krigs-væsenet og Finantsvæsenet skulde være fælleds-anliggender for hele Monarchiet, men Justits-væsenet, de indenrigske Antiggender og Kirke- og Underviisningsvæsenet særlige for de enkelte Statsdele; ved samme Lovlighed gjenoprettedes Geheim-Statsraadet, i hvilket Arveprindsen atter fik Sæde. Nu først forløbe de tyske Forbunds-commissaires, der hidtil havde ført Regjeringen i Holsteen, tilligemed de østerrigiske og preussiske Pacificationstropper dette Hertugdømme (d. 18de Febr.). I April 1853 indtraadte endnu et Sted som Minister med to Portefeuller og tillige som Premierminister for Kongeriget. Efter megen Modstand og kun ved gjentagne Rigsdagsopløsninger lykkedes det Ministeriet at faae den i Kongeloven fassatte Arvesølge ophævet og en ny Thronfølge Lov af 31te Juli 1853 (at igjennem, ifølge hvilken Kronen, ibet den, naar den kongelige Mandstamme er uddøet, gaer over til Prinds Christian af Glücksborg („Prinds til Danmark“), kun bliver arvelig i denne Fyrttes mandlige Linie; ligesom ogsaa en Lov om Toldeend for hele Monarchiet (26de Juli f. A.). Om de følgende Begivenheder s. Danmarks Historie (II, S. 409); i Decbr. 1854 gik Ministeriet af; men imod de ansvarlige Minister reiste Rigsretsaction sig dog et heldigt Udsal for dem. Af de mange vigtige Love angaaende Samfundsforsholdenes Ordning, som ere udfærdte siden den frie Forfatnings Indførelse i Danmark, skulle her nævnes efter Tidssfølgen: Lov, hvorved den jorddrottlige Skiftejurisdiction og Overformynderibestyrrelse samt den Godseierne paahvilende Bestyrrelse af Lejdsvæsenet ophævedes (28de April 1850), om Udsættelse af Forskjellen mellem privilegeret og uprivilegeret Hartkorn (20de Juni f. A.), om Aflysning af det Gaarde og Boelssæder paahvilende Høveri og lignende Pligt-

arbejde, samt af det tidligere af Huse og Boger paa Landet betingede Pligtarbejde (Abe Juli f. A.), om Pressens Brug (3die Jan. 1851), Pensionsloven (5te Jan. f. A.), Lov om den jydske Tolddrænges Ophævelse og Consumtions Ophævelse (7de Febr. f. A.), om Postforfærdelse (11te Marts f. A.), om Jagten og Afsløsing af Jagtretten (25de Marts f. A.), om Selveienboms Indførelse paa det Staten tilhørende Bøndergods (8de April f. A.), om Vægtstabs Indgaaelse udenfor de anerkjendte eller mellem Medlemmer af forskellige Troessamfund (18de April f. A.), Coloniallov for de danske vestindiske Besiddelser (26de Marts 1852), Lov om Korntidens Forandring fra Øvelse i Hjørven til faste aarlige Afgifter (14de April f. A.), om fri Handel og Skibs fart paa Island (15de April 1854), Lyndeloven (10de Mai f. A.), Lov om Ophævelse af den kongelige Enehandel paa Hjørerne (21de Marts 1855), om Sogneforskerberfaternes og Amtsrådernes Sammensætning og Valg (22de Marts f. A.), om Løsning af Sognebaandet (4de April f. A.), om Rentefodens Frihedsrelse (6te April f. A.), om Høsterhandel paa Landet (8de Marts 1856), om Bøstyprens af Kjøbenhavn's kommunale Anliggender (4de Marts 1857), Næringsloven (29de Decbr. f. A.), Love om Dvindhens Myndighed og om Dvindhens lige Arveret med Manden (f. D.). Den 14de Marts 1857 sluttedes i Kjøbenhavn en Tractat angaaende Drelundstødens Afsløsing og Ophævelse (jfr. *Maaske* [C. A.]). — Som Prinds havde Kong F. VII først været gift med Prindsesse Wilhelmine Marie af Danmark (f. ovenfor), og derpaa med Prindsesse Caroline Charlotte Mariane af Mecklenborg-Strelitz (1841—46). Den 7de August 1850 lod Kongen sig i Frederiksberg Slotskirke vie i morganatisk Vægtstabs til Louise Christine Lehnsgrevinde Danner.

Frederik, Kong Frederik I's og Dronning Sophie af Pommerns yngste Søn, var født 1529. Ved den Deling af Hertugdømmerne, som hans Halvbroder Kong Christian III 1544 foretog med hans to Søbrødre Hans og Adolf, fik han Intet; men 1551 blev han Biskop af Slesvig og Hildesheim. Han døde ugift d. 27de Octbr. 1556 i Kiel og blev begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik, dansk Arveprinds, Kong Frederik V's og Dronning Juliane Marias eneste Barn, var født d. 11te Octbr. 1753. Ved Tractaterne med Rusland 1767 og 1773 angaaende Magestiftet (j. *Bernstorff*, I S. 511) maatte han opgive Stiftet Lybel, hvis Erhvervelse for ham havde kostet Danmark hvede 400,000 Rd. Struensees Fald b. 17de Jan. 1772 bragte Regjeringen under F.'s fidsbøge Halvbroder Kong Christian VII i hans Moders samt hans tidligere Lærers og daværende Cabinetssecretaars, Doe Sægh Guldbergs, Hænder indtil 1784, og i Forening med denne lærde Statsmand visse Arveprindsen en prisværdig Vær i at opmuntre danske Videnskabsmand og understøtte danske videnskabelige Arbejder. De Mindestøtter, som han lod oprejse i Jægerspris's Have og Lund over forjente danske Mænd og Dvinder, efterat det nævnte Gods 1773 var blevet ham overdraget (s. *Jægerspris*), ere ogsaa Vidner om denne Prinds's fædrelandske Sind. F. døde d. 7de Decbr. 1805

paa Amalienborg og blev begravet i Roeskilde Domkirke. Han havde d. 21de Octbr. 1774 ægteskabet Prindsesse Sophie Frederikke af Mecklenborg-Schwerin (født 1758, død 1794), som fødte Kong Christian VIII (1786), Prindsesse Juliane Sophie (1788, død 1850), der var gift med Prinds Wilhelm af Hessen-Philippsthal-Barchfeld, dansk Generalmajor (død 1834), Louise Charlotte (30te Octbr. 1789), gift 1810 med Landgrev Wilhelm af Hessen-Kassel, dansk General, og Arveprinds Frederik Ferdinand.

Frederik Ferdinand, dansk Arveprinds, commanderende General i 1ste Generalcommando (Sjælland og de mindre Øer), er det yngste af Arveprinds Frederiks Børn og født d. 22de Novbr. 1792 paa Christiansborg. Tilligemed sin Broder søn, vor nuværende Kong, er han den eneste, der er tilbage af Frederik III's mannlige Efterkommere. Den 1ste August 1829 havde han paa Frederiksberg Bryllup med sin Fætter Kong Frederik VI's ældste Datter Caroline (født d. 28de Octbr. 1793).

Frederik II, Hertug af Holsteen-Gottorp, ældste Søn af Hertug Adolf og Christine af Hessen (Sønnesøn af Kong Frederik I), var født d. 21de April 1568 paa Gottorp. Han efterfulgte sin Fader i Regjeringen 1586, men døde allerede d. 15de Juni 1587 og ligger begravet i Slesvig Domkirke.

Frederik III, Hertug af Holsteen-Gottorp, en Søn af Hertug Johan Adolf og den danske Prindsesse Augusta (Christian IV's Søster), og Broder søn af den sidstnævnte Hertug, var født d. 22de Decbr. 1597. Ved sin Faders Død 1616 tiltraadte han Regjeringen over den gottorpke Deel af Hertugdømmerne. Uagtet sit nære Slægtskab med det danske Kongehus begyndte denne Hertug det fjendtlige Forhold til Danmark, som efter ham fortsattes gjennem de 4 følgende Generationer af hans Slægt i hændte halvandet hundrede Aar, i Righed med Striden mellem de sønderjydske Hertuger af Abels Linie og Kongehuset i Middelalderen; og dette var den sørgeligste af de Følger, som Christian III's ufloge Udhykning 1544 (s. II S. 191) medførte for Riget. Under Christian IV's uheldige Deeltagelse i Trediveaarskrigen, da de kejserlige Felt herrer Lütz og Wallenstein 1627 rykkede ind i Hertugdømmerne, aabnede F. sine Fæstninger for Hjenben, og i den svenske Krig 1643, da Torstenson trængte frem paa Halsøen, har han sig ad paa samme Maade. Da derfor Danmark under Kong Frederik III igjen begyndte Krig med Sverrig 1657, bemægtigede man sig forud de holsteenske gottorpke Fæstninger, da man med god Grund formodede, at Hertugen denne tredie Gang ikke vilde vise større Troslab mod Danmark end i de to foregaaende Krige, saa meget mere som den svenske Konge nu var bleven hans Sviger søn. Blandt de haarde Betingelser, paa hvilke Freden sluttedes, var ogsaa den, at den holsteensk-gottorpke Hertug ved et Forlig i Kjøbenhavn d. 2den Mai 1658 fik Souveræinitet over sin Deel af Slesvig for sig og sine Efterkommere eller Istedes fra sit Lehnforhold til Danmark, og tillige erholdt Amtet Schwabslätt. Midt under den saa Naar senere senere igjen begyndte Krig døde F. d. 10de August 1659 i Lønning og blev begravet

i Slesvig Domkirke. Han var gift med Marie Elisabeth, en Datter af Kurfyrst Johan Georg I af Sachsen, som i Æbet af 20 Aar (1630—49) fødte ham 16 Børn, af hvilke de meest bekendte vare: Hedvig Eleonora, som 1654 blev gift med den svenske Konge Carl X Gustaf, Christian Albrecht, som fulgte sin Fader i Regjeringen, og August Frederik, Biskop i Æbet (1666, død 1706).

Frederik IV, Hertug af Holfteen-Gottorp, en Søn af Hertug Christian Albrecht og den danske Prindsesse Frederikke Amalie (Christian V's Søster), og Sønnesøn af den sidstnævnte Hertug, var født d. 18de Octbr. 1671 (han var en Uge yngre end sin kongelige Fætter af samme Navn). Ved sin Faders Død 1694 tiltraadte han Regjeringen. Han arvede sin Faders og sin Farfaders sjenleste Sindelag mod Danmark, sluttede Forbund med Sverrig, ægtede Carl XII's ældste Søster Hedvig Sophie (1698), opførte Fæstninger og indskaffede Svenske til deres Forsvar. Christian V lod Hertugens Slandher beskæde og sløise, og da han efter denne Konges Død opførte dem paany og tillige paa anden Maade trodsede Kong Frederik IV, kom det endelig til en Krig med denne, som endte til Fordel for Hertugen, paa Grund af den krasse Understøttelse, han fik, ved Freden til Travendal 1700 (s. Kong Frederik IV). Derpaa fulgte F. med sin Svoger paa hans Tog i Polen, men falbt allerede d. 19de Juli 1702 i Slaget ved Clisjov, og blev begravet i Slesvig Domkirke. Hans Hustru fødte sin Sønnen Carl Frederik, som fulgte ham i Regjeringen og ved sit Oftermaal med en russisk Prindsesse blev Stifter af det nuregerende russiske Keiserhus.

Frederik Christian, Hertug af Augustenborg (s. b. A.).

Frederik Emil August, Prinds af Augustenborg (s. b. A.).

Frederik I, Konge i Sverrig 1720—51, født i Kassel den 28de April (8de Mai) 1676, var en Søn af Landgreve Carl af Hessen og Maria Amalia af Kurland og, efter sine to ældre Brøders Død, Arveprinds til Hessen. Han gjorde som Frivillig og Adjutant hos Wilhelm af Oranien sit første Forsøg som Kriger under Belæringen af Namur 1695. Senere aflagde han i den spanske Successionskrig, som Chef for et bestift Hjelpecorps i de Allieredes Armee, ved mange Feiligheder Prøve paa Kandsnarværelse og et usforfarbet Mod. Udsigterne til Kongeriget, hvis Dynaæstie var det bestandige Maal for de tydske Fyrsters Egerjerrighed, siden August af Sachsen var bleven Konge i Polen, loffede F., der 1705 havde mistet sin første Gemalinde Lovisa Dorothea af Preussen (Kong Frederik I's Datter), til, efter Carl XII's Flugt til Tyrkiet, at melde sig som Frier hos dennes Søster Ulrika Eleonora af Sverrig. Kongen gav sit Samtykke til Biftermaalet, og Formælingen feiredes 1715. F. blev udnævnt til Generalissimus over den svenske Hær, som han snart vandt ved sin Gavmsidighed og Dærlighed; han førte Commandoen over de til de svenske Ryfvers Forsvar bestemte Tropper, medens Kongen opholdt sig i Tydsland, samt fulgte senere med denne paa Felttoget imod Norge. Efter Carl XII's Død traf F. ufor-

tøvet sine Forholdsregler for at firkte sin Gemalinde Kronen, udbødste Krigsklassens Indhold imellem Hærens indflydelsesrigeste Befalingsmænd og fængslede Gørk, Ulrika Eleonora's farligste Modstander ved holfsteenske Parties Leder. Ulrika Eleonora bestog Kronen med Dpoffrelse af Souverainiteten, men hendes fjæreste Dnste, at faae F. erklæret til Medregent, blev dog ikke opfyldt; han maatte indtil videre lade sig nøie med Titel af „kongelig Hæibed“ og med Betrættelse i Generalissimusposten. Men da det snart blev tydeligt, at F., paa Grund af sin Gemalindes mindstrænkede Kjærlighed, udvæde den samme Magt i Regjeringen, som om han selv havde været Konge, og da Dronningen tillod sig flere egenmægtige Handlinger, mødte allerede det følgende Aar Forslaget om hans Antagelse som Konge ikke længere nogen Hindring, efterat Ulrika Eleonora havde erklæret sig villig til at afstaae fra al Deeltagelse i Regjeringen, og F. paa sin Side havde erklæret sig beredt til at understøtte den Regjeringsform, som skulde forelægges ham af Stænderne. Kongens umiskendelige Jagen efter Popularitet, den bestfiste Ministers Indblanden i Rigets ydre og indre Anfiggender, og endelig et i Bondestanden reist Forslag om Kongemagtens Udvidelse, hvilket befandtes at være udgaet fra det bestfiste Cancellie, foranledigede allerede paa Rigsdagen 1723 en yderligere Indstrænkning i Kongemagten. Fra denne Tid traf F. sig mere og mere tilbage fra Regjeringsforretningerne, som ganske levedes af Raadet og Stænderne under Hattens og Huernes bestandige Partistridigheder. Med desto større Iver overlod F. sig til sin Tilfældighed for Jagt og Dvinde. Den aabenbare Kjærlighedsforstaaelse, hvori han, endnu medens Ulrika Eleonora levede, stod til Hedvig Eleonora Taube, Rigsgravinde af Hessenstein, forarsagede ham mange Ubehageligheder, indtil han ved at stemme for den af Hattene paaftaaede, for Sverrig ulykkelige, Krig med Rusland 1741 af dette Parti udvirkede, at Modstanden mod Grevinden ophørte, og at svensk Grevetærdighed skændedes hendes Børn. Fra 1730 var F. tillige regjerende Landgreve af Hessen-Kassel. F. døde i Stockholm den 25de Marts 1751.

Frederik I (Barbarossa, Rødsfjag), tydsk Keiser 1152—90 af Huset Hohenstaufen, født 1121, var en Søn af Hertug Frederik den Tensiede af Schwaben og Broderisøn af Keiser Konrad III, og fulgte 1147 efter sin Fader som Hertug, 1152 efter sin Onkel som Keiser. Hovedmaalet for hans Regjering var at befæste hans Kongemagt i Italien; i dette Niemed gjorde han forskjellige Tog derhen med afværende Lykke (paa et af dem vdelagde han efter 2 Aars Belæiring Mailand albeles 1162) mod de lombardiske Stæder og Fyrter. Da han 1174 paany drog dertil, forlod hans Waabensælle Henrik Løve ham, hvorfør F. 1176 blev slagen og maatte slutte en sejarlig Waabensællehand paa uforbeclagte Betingelser. Efter sin Hjemkomst stævnedes han Henrik Løve for en Rigsdag, som 1180 fradsømte denne hans Lehn, af hvilke Baiern blev givet til Otto af Wittelsbach, Sachsen til Bernhard af Alkanien (s. forresten Henrik Løve).

Med de lombardiske Stæder sluttede F. et enbelligt Forlig (1183), giftede 1186 sin Søn Henrik (Henrik VI) med Constantia, Arceprindsesse af Apulien og Sicilien, og gjorde derpaa, da Jerusalem 1187 var falden i de Bantroes Hænder, et Korstog imod disse. Han drog med 100,000 Mand igennem Grækenland til Lilleasien og seirede ved Slonium, men dbrudte den 10de Juni 1190 i Floden Kalykadnus ved Seleucia. Den største Deel af Korshæerne adspredte sig nu, Resten førtes af hans Søn Frederik, den tydske Ordens Stifter, til Tyrus, hvor F. blev begravet.

Frederik II, „Hohenstaufener“, tybsk Keiser 1215—50, født 1194, var en Søn af Keiser Henrik VI og Constantia (s. foregaaende Art.), og stod under Pave Innocens III's Formynderskab, indtil han 1209 overtog Regjeringen i sine italienske Arvelande Neapel og Sicilien. Siden opstillede Paven ham som Modkeiser i Tyskland mod Otto IV: han kom 1212 berømt og blev 1215 kronet i Aachen, efter Otto's Død 1218 blev han almindelig erkendt som Keiser. F. optog sin Bedstefaders Pianos i Henseende til den tydske Keisers Overhøjhed over Italien og Paven, men fik derved efterhaanden de samme Modstandere som hiin. Han havde lovet at gjøre et Korstog, men søgte at styde Ophjælpsen af Kæstet fra sig, uagtet han ved at ægte Yolande af Brienne (s. d. A.) havde erhvervet Ret til Kronen i Jerusalem og dermed forøget Anledning til et saadant Foretagende. Paven satte ham da i Ban, og tvang ham derved til at drage til Jerusalem (1228), som han indtog, hvorefter han lod sig krone der og bevirke en for de Christne fordelagtig Waabenstilstand. Efter sin Hjemkomst tilbageerobrede F. snart sine tabte Arvelande og løstes 1230 fra Bantsættelsen. Hans Søn Henrik, som i hans Navn regjerede i Tyskland, gjorde Opstand imod Faderen, som da (1235) efter 15 Aars Fraværelse atter kom til Tyskland, affatte Sønnen og lod ham føre til livsvarigt Fængsel i Apulien, hvorpaa hans 2den Søn Konrad blev valgt til tybsk Konge. Derpaa maatte han atter kjæmpe mod Lombardiet, navnlig Mailand, og blev igjen (1239) sat i Ban af Paven i Anledning af Engjo's (s. d. A.) Ophjælse til Konge af Sardinien. F. erobrede 1241 Ravenna og indfluttede Rom, medens Paven udfkrev et Korstog imod ham. Innocens IV befæstede Bantsættelsen (1244) og opstillede som Modkeiser imod ham først Henrik Raspe af Thüringen, siden Wilhelm af Holland. Træt af den evige Strid og Uro døde F. den 12te Decbr. 1250 i Fiorentino. Han var en højhertet og stærksindig bannet Mand, en Ven af Videnskab og Kunst og en dygtig Regent; men hans Kraft bullede tilsiibt under for hans mange udbortes og indvortes Fjender.

Frederik III, tybsk Keiser 1440—93, født 1415, østerrigsk Hertug (siden 1454 „Erkeherzog“), var en svag og kraftløs Regent, under hvem utallige Fejder forstyrrede Landfreden og Enhver gjorde, hvad han vilde; Keiseren blev endog angreben i Arvelandene af sin egen Broder Albrecht saavel som af Ungarerne (1445 og 1452), og belejredes engang i Hofborgen af Wienerne. F. gil 1452 til Italien og var den sidste tybske Keiser, der blev kronet i Rom; men

i Stridighederne med Bøhmen og Ungarn spillede han en uheldig Rolle, og mod Tyrkernes Udelæggelsestog foretog han Intet med Kraft. Fra 1490 overlod han Regjeringen til sin Søn og Medregent Maximilian, der ægtede Carl den Driftiges Datter Maria og derved erkrvede Nederlandene. F. døde 1493.

Frederik den Smukke, Hertug af Østerrig, født 1286, blev 1308 efter Faderens, Keiser Albrecht I's, Død Regent i Østerrig, og blev 1313 efter Keiser Henrik VII's Død af endel af Kurfyrsterne valgt til tybsk Konge („F. III“) imod sin forrige Ven Ludvig af Baiern. Men i Slaget ved Mühlbosc 1322 blev han fangen af Ludvig og holdt 3 Aar i Fangenskab, hvorpaa begge forligede sig og F. lod sig usie med sine Arvelande. Han døde 1330.

Frederik af Pfalz, som prætoreret tybsk Keiser og Konge i Bøhmen **Frederik V**, jst 1596, gift med den engelske Konge Jakob I's Datter Elisabeth, modtog i Begyndelsen af Trediveaarstrigen (s. d. A.) 1619 den af de insurgerede Bøhmere ham tilbudte Krone, men misfede samme tilligemed sine Arvelande ved Slaget paa „det hvide Bjerg“ ved Prag 1620, skaffede siden (han kaldtes til Spot „Winterkongen“) landsflygtig omkring, og døde i Mainz 1622.

Frederik Wilhelm, Kurfyrste af Brandenburg 1640—88, sædvanlig kaldet „den store Kurfyrste“, født den 6te Febr. 1620 i Berlin, var en Søn af Kurfyrst Georg Wilhelm. Han sluttede 1641 en Waabenstilstand med de Eveneste: ved den vestphalske Fred erholdt Preussen et Stykke af Bagpommern og endel seculariserede Bispedømmer. I Krigen mellem Østerrig og Polen 1655—60 holdt han først med hiint, og betingede sig derved Hertugdømmet Preussens Lehnshøjhed; siden sluttede han sig til Polen, imod at dette indrømmede det Samme, hvilket bekræftedes ved Freden i Oliva (1660). Han tog Deel i flere Krige mod Ludvig XIV, hvorefter han 1675 kom i Krig med Østerrig; i denne seirede han s. A. ved Fejrbellin og erobrede Pommern, men ved Freden i St. Germain maatte han tilbagegive næsten Alt til det af Frankrig underkastede Østerrig. F. var en ualmindelig dygtig, indsigtsfuld og kraftig Regent, som opgjaldt Agerdyrkning og Handel, men især lagde Grunden til Preussens Industri og Fabriksid, dels ved at træffe eller understøtte en Mængde nyttige hertil sigtende Foranstaltninger, dels ved at give flere tusinde fra Frankrig forbrøene Protestanter Tilladelse til at nedsætte sig i hans Lande, hvorefter de medbragte deres Fabriksid, Haandværker og Kunstner. Ogsaa for Skolevæsenet og for Kunsten gjorde han Meget. F. døde den 29de April 1688.

Frederik I, Konge i Preussen 1701—13 (som Kurfyrste i Brandenburg og Hertug i Preussen **Frederik III** 1688—1701), født den 22de Juli 1657 i Königsberg, en Søn af den foregaaende, lignede altsies ikke i store Egenskaber sin Fader, men Virkningerne af dennes fortværfelige Regjering vedbleve endnu under F., og Landets Tilstand under ham var derfor god. F. var glimrefyg og forsængelig, og af hans Stræben gik ud paa at erholde Kongetittlen, hvilken dengang ilkun ved den tybske

Keiserens Anerkjendelse kunde opnaaes. Omfæder lyftedes det ham ved Føste om bestandigt Ben- stab og Visstand, og 1701 kunde han da paa- sætte sig selv Kronen i Königsberg. F. for- enede forskjellige Landstæder (Königsberg og Wa- lengin, Lingen og Roms, Leckenburg, Dued- linsburg, Nordhansen o. M.) med Riget, stiftede Universitetet i Halle og Videnskaberne og Kunsternes Academie i Berlin, samt byggede Charlottenburg. Han døde den 25de Febr. 1713.

Frederik Vilhelm I, Konge i Preussen 1713—40, født d. 2den Aug. 1688, en Søn af den Fore- gaende, var det Mødtes af sin Fader. Han var sparsom og yderst tarvelig og maaholden i Levemaade (sin bedste Slæde fandt han i sit „Lobatscollegium“, Aftenstjerner, hvori Folk af forskjellige Stænder drak Æl og røg en Pipe); streng og stivstudet taalte han ingen Mødtes, og indførte militær Despotisme i alle Forhold (ogsaa i sin Familie, s. den føl- gende Art.; han tvang de Velhavende i Berlin til at bygge smukke Huse o. s. v.), men holdt ferresten alvorlig over Kæmperdiged og Orden. F. arbejdede især paa to Ting: at stætte Preussen en stærk og veløvet Militærmagt, og at sætte det istand til at underholde denne ved en god Finantstforfatning, hvilkens hans egen Tærelighed og oekonomiske Statsbestyrelse til- veibragte. Dog styede han ikke Udgifter til nyttige Foranstaltninger, navnlig til at opbylde de materielle Interesser. Han forbedrede ogsaa Ketspleien, stiftede Almueskoler o. s. v., men for Videnskabelighed og høiere Dannelse havde han ingen Sand. F. var streng religiøs, men ogsaa heri holdt han sig til det Formelle og Mechaniske, og lagde ved hans herved vatte Mød- vedeliged maastee Grundten til sin Søns Re- ligiositet (s. den følgende Art.). Bekjendt er hans Fortjærelighed for store Soldater. Ved Krigen mod Carl XII erhvervede han Forpoms- men indtil Peene. F. døde den 31te Mai 1740. — *Sign. Fjdrker, „Gesh. Fr. Wilhelms I“ (1834—35, 3 Bb.).*

Frederik II, Konge i Preussen 1740—86, kaldet den Store, ogsaa den Ænfte, Søn af den Foregaende, født den 24de Jan. 1712, erholdt især ved sin Mødtes, den engelske Prins- sesse Sophie Dorotheas, Omfæder en omhygge- lig Opdragelse og Underviisning, som tidlig gjorde ham bekjendt især med fransk Litteratur. Faderens aarløse Form- og Militærvæsen kunde han ikke stude sig i, ligesom Faderen ikke kunde lide hans System med Digetekunst og Høitetspil; Spændingen imellem begge førte ofte til ube- hagelige Optrin, og F. beslattede ved Flugt til England at undbrage sig den Tvang, hvorunder han levede. Men Planen opdagedes, F. blev personlig mishandlet af Kongen, og kastet i fængsel i Kåstrin, hvor Lieutenant Ratt, hans Medhjælper ved Planen, blev henrettet for hans Lide under hans Binduer, og F.'s Liv en Tidlang søvdede i Fare, indtil Kongen gav efter for Dronningens og fremmede Fjrfers Fordømmer; dog maatte F. i nogen Tid ar- bejde som simpel Contoirist i Domainskontoret i Kåstrin. Siden udsøvede han sig med Faderen og ægtede efter dennes Duffe 1733 Elisabeth Christine af Anhalt-Bevern, som han fædte be- bandlede med Agtelse, endfjændt hun næsten

altid levede adskilt fra ham. Fra den Tid ind- til sin Thronbestigelse levede han paa det ham af Faderen fjenkede Rheinsberg i en Kreds af Lærde og Kunstnere, stod i Brevvefning med udenlandske Lærde, især Voltaire, og forfattede sine Skrifter „Europæiskes Staatenstystem“, „Anti-Macchiavel“ o. fl.

Strax efter sin Thronbestigelse (den 31te Mai 1740) indførte han væsentlige Forbedringer i Ketspleien, afstedigede endel usvdenbige høie Embedsmænd og tistob Fjrfed i Troesfæder og overhovedet i Tale og Skrift. Trods An- erkjendelsen af Keiser Carl VI's (s. d. A.) prag- matiske Sanction forlangte han af Maria The- reska Afstaaelsen af det Ræde af Schlesien, og beholdt dette Land efter de 2 Schlesiens Krige (s. d. A.) ved Fjrfslutningerne i Dreslau (1742) og i Dresden (1745). De nærmest følgende Aar anvendtes til indre Reforme, Færens Organisation og videnskabelige Arbejdet, blandt hvilke „Mémoires pour servir à l'histoire de Brandenbourg“ (1751) ere de vigtigste. Imid- lertid bandede sig imod F. den store Coalition af Østerrig, Lyblland, Frankrig, Rusland og Sverrig; hans eneste Allierede var England. Men trods denne Overmægt gif F. uden Tab ud af den blodige Svvaarkrig (s. d. A.). Ligesom man i denne har rigt Anledning til at beundre F.'s overordentlige Feltherretalent, hans glimrende Genie, Udholdenhed og person- lige Tapperhed, som gjorde ham til Soldater- nes Afgud, saaledes maa man næsten i endnu høiere Grad forbauses over den bemægtige Dvg- tighed, Indsigt og utrættelige Omhu, hvore- med han i en fast ubegribelig kort Tid opbylde sine ved Krigenes Rædser delagte Lande ved at opbygge Stæder og Landsbyer, betale Fj- vindsjernes ved Fjendens Brandstæninger stiftede Gjæld, indtalde fremmede Colonister o. s. v. Penge til alt dette fl F. ved sin fortærfælsige og sparsomme Statshusholdning, men ogsaa ved Deonomie for sin egen Person (af de til Hoffet o. s. v. anviske 1,200,000 Rbl. brugte han kun de 200,000, Resten bortstjænkede han); en mindre vel anseet Indtægtskilde var det strenge Told- og Accisesystem, som han ind- førte efter fransk Mønster og ved fransk Be- tjente. Herved blev F. istand til fædte mere at fuldblommengjøre Militærvæsenet, og 1770 havde han allerede en kampfærdig og vel udrustet Armee paa 160,000 Mand. Derfor hævdede F. ogsaa Preussen til en Stormagt, der gjorde sin Indstydelse gjældende ved alle Europas An- liggender. 1772 tog han Deel i Polens første Deling, hvorved han erhvervede Polst-Preussen og Storpolen indtil Neze, undtagen Danzig og Thorn. Østerrigs Planer til Erhvervelsen af Baiern modfattede han sig (s. Watera, I, S. 373, 1ste Sp.), og 1785 bragte han Fjrfefor- bundet (s. d. A.) istand. Ved sin Død den 17de Aug. 1786 efterlod han sin Broderisøn og Efterfølger, Frederik Vilhelm II, en Fær paa 200,000 Rbl., en opsamlet Capital af 100 Mill. Rbl. og en med 1325 □ M. forøget Stat, som var hævet ved tilstædende Befolkning (5—6 Mill.), Velstand, Mæringsstid og Dannelse til en af de mest ansete i Europa. Og alt dette udbrættede F. ikke ved Sjelvæns Begjærlighe- gjennem særdeles heldige Omstændigheder, det

fyldtes hans overlegne Talenter og Genie, hans Dygtighed og utrættelige Virksomhed. Han betragtede sig kun som Statens første Tjener, og hans Livs store Lønte var „at tænke, leve og bese som Konge“.

Naar man betragter **F.**, som Menneſte og Privatmand, bliver Billedet uregtelig mindre lyst, ſkjønt Meget og/aa billigtvis bør ſrives paa den irreligiøse og rationaliſtiſke, ufollelige Lidsalbers Regning. Et Hovedtræk hos ham var en eenſidig Forſtandsretning, parret med Foragt for Menneſkene og Miſtro til dem; han manglede Hjerte og Gemyt, ſomme og kjærlige Følelſer vare ham i det Hele fremmede. Heraf kom hans kolde og hidende Satire, hans Deſpotisme og Billaarlighed imod Entelte (mere end Een maatte paa hans Commando gifte ſig, og det morede ham at tilfredsſtille ſine Luner ved Indgriben i private Forhold), hans Lyſt til at brulle (hvilkun bl. A. Voltaire fik at ſøle; Forholdet imellem diſe to Mænd gjør overhovedet værten den Enes eller den Andens Charaktere Være). Religion og iſær Chriſtendom var en Gjenſtand for hans Ringeagt og Spot. Vorgeskanden frahænde han Være og Talenter; tydſk Nationalitet og Litteratur foragtede han, kun den franſke duede i hans Dine, ſelv ſted han derfor paa Franſk og laſte naſten kun Franſk, og til vigtigere Statsmøder ſalste han beſt Franſke. — **F.**'s „Ouvres complètes“ ere udgivne 1790 i 20 Bb. og 1805 i 24 Bb.; en Pragtudgave (1846—53, 24 Bb.) er foranſtaltet af Frederik Vilhelm IV. — Af den store Mængde Skrifter over **F.** nævne vi: Doſyn, „Denkwürdigkeiten meiner Zeit“ (1814—19, 5 Bb.); Kolb, „Das Leben **F.**'s des Einzigen“ (1928, 4 Bb.); Preuß, „Biographie **F.**'s des Großen“ (1832—34, 4 Bb. Text og Actstykker); Angler, „Geſchichte **F.**'s des Großen“ (2det Dpl. 1846).

Frederik Vilhelm II, Konge i Preußen 1786—97, født den 25de Septbr. 1744, var en Søn af Frederik II's Broder August Vilhelm. Udværelſer i hans Ungdom ſkifte ham i nogen Tid ved Ontelens Gunst, hvilkun han fra 1778 gjenvandt uden dog at faae Andel i de offentlige Anliggender. Som Konge vilde han maaſtee det Gode, men manglede Faſthed og Tillid til ſig ſelv, og lod ſig lede af Vindlinge og Maitreſſer. I Begyndelſen indførtes til Alles Glæde en med Lidsalbers ſtemmende Formildſelſe af Frederik II's militære Deſpotisme, men ſiden indſtrænktes Tante- og Skrivefriheden ved Cenſur og Religionsedicter. **F.** gjenindſatte 1787 ſin Svoger Arvefatholderen i Holland (ſ. B. A.) og tog (1791) Deel i den ſørſte Coalition mod Franſkrig, hvilkun han frattraadte ved Freden i Baſel (1796), ſ. Baſel. Iſtedetfor at yde Poſakkerne den dem lovede Underſtøttelſe tog han Deel i Polens 2 Delinger 1793 og 1795, og forſøgte desuden Preußen ved Erhvervelſen af Ansbach og Baireuth. Men Krigen og den ſlette Veſtyrelſe bragte Landet i Armod og Gjeld. **F.** døde den 16de Novbr. 1797.

Frederik Vilhelm III, Konge i Preußen 1797—1840, født den 3die Aug. 1770, en Søn af den Foregaende, begyndte ſin Regjering med at afhjælpe mange under Faberen beſtående Miſbrug, at indføre Sparſomhed og Sædelighed

ved Hoffet og gjøre Retspleien fri og lige for Alle. Den i Freden i Baſel betingede Livbert i Land erholdt Preußen nu ved Freden i Amiens paa andre tydſke Kyrters Beløftning. 1805 havde **F.** iſtude at angribe Franſkrig, hvis Krigen med Øſterrig gif uheldig for dette; efter Slaget ved Auſterlig Lyſtſtede man Napoleon til Seieren. Men 1806 lod Kongen, ſom perſonlig var for Fred, ſig dog af det mægtige og utaalmodige Krigsparti, der underſtøttedes af Dronningen, den meget eſtkede Luise af Wædtenburg, og af den almindelige forblindede Tro paa den preußiſke Hærs Overlegenhed bevirke til en Krig mod Franſkrig, der efter Slagene ved Jena og Auerſtadt, ved Eylau og ved Friedland førte til Freden i Liſſy og Tabet af naſten Galubelen af Landet (1807). Fra den Tid begyndte under Ledelſe af Stein og ſiden Hardenberg (Kongen blandede ſig ingenſinde meget i det Entelte, men arbejdede dog ſelv ſittig og fulgte med i Alt) gjennem heldbringende Reformer i alle Retninger en Reorganisation af den tilbageblevne Deel af Staten, ſom gav denne en ny Kraft (ſ. Preußen's Hiſtorie). 1812 maatte Kongen bede Napoleon om Tilladdeſe til at tage Deel i Toget mod Rusland, men ſaaſnart Ulykken ramte de Franſke, forlod General York (viſnok efter hemmelig Afale med Regjeringen) diſe, og 1813 ſluttede **F.** ſig aabenlyſt til Napoleons Hænder, drog 1814 til Paris og derpaa til Congreſen i Wien, ved hvilkun Preußen naturligtvis fik betydelige Fordele paa Franſkrigs og andre tydſke Kyrters Beløftning. Den ſørige Tid af ſin Regjering havde **F.** Fred og regjerede Landet efter ſin Overbeviſning og Wiſke gjennem ſelvalgte Miniſtre; den under Befrielskrigen tilſagte conſtitutionelle Forfatning gav han ikke ſit Land, men indførte derimod 1823 raabgivende Provinzialſtænder. Den tydſke Toldforening traadte under ham i Rive; for „Unionen“ imellem de to proteſtantſke Kirker viſte han ſin Vær. Forreſten var han i ſin indre og ydre Politit fremt conſervativ og en af den hellige Alliances Støtter; i hans ſidſte Regjeringaar gjorde Striden med den katoliſke Kirke (ſ. Ørde v. Wiſering) den religiøſe, men tillige ſtrengt monarchiſke Konge meget Vryderi. Som Menneſte var **F.** alvorlig og indſluttet i ſig ſelv, ligefrem og jevn, uden høi Begavdeſe, men viſnok en redelig og velmenende Charakter. Efter ſin Dronning's Død 1810 levede han længe ugift, og indgik 1834 et morganatiſt Vægtſkab med Grevinde Auguſte von Harrach, ſom han opfyndte til Fyrſtinde af Liegnitz.

Frederik Vilhelm IV, Konge i Preußen fra 1840, født den 15de Octbr. 1795, Søn af den Foregaende, viſte ſom Kronprinds Jantereſe for Bidentſkab og Kunſt, men ſtod hos det rationaliſtiſke og det liberale Parti neppe uden Grund i Ny for at helde til middelalderlige og gammelkirkelige, halvt papiſtiſke Tænkter. Han er uidentviſt en Mand af ſer Begavdeſe, af et varmt Gemyt og en vis poetiſk, ridderlig Laandretning, langt mere et Føleſens og den ſieblikkelige Stemnings end Forſtands og det prøvende Derveiſelſe Menneſte. Hans offentlige Opdræden har været fuld af de beſynderligſte Modſigelſer, thi det manglede ham

ogaa før hans Sygdom aldeles paa Fasthed og Consequens; men den har næsten altid været eccentric og overspændt, og dette er end mere fremtraadt ved hans Tilbøjelighed til at udbygge sin Stemmning i høitruvende og uoverlagte Taler. En Politik, der ledes af en saadan Mand, maa nødvendig blive usikker, vakkende og tilstødt nærsig. Om hans Regjering i det Hele henviser vi til *Preussens Historie*. Under Revolutionen 1848 viste han sig i høi Grad vakkende: først lod han Tropperne flyde paa Folket, men afbrød derpaa pludselig uden mindste Nødvendighed Røbstanden, gav sig i Folkets Magt og tale, som om Alt var fæstet efter hans Villie o. s. v. De flødvigholsteenske Oprørere understøttede han, imedens han ved Militærmagt dæmpede Bevægelsen i sit eget Land; den ham fra Frankfurt tilbudte tydske Keiserkrone vovede han ikke at modtage, men vebblev dog med den preussiske Politiks vante Tvetydighed at beile til Suprematiet i Tydskland, indtil Schwarzenbergs Fasthed satte den gamle Forbundsforfatnings Genoprettelse igjennem (s. *Tydsklands Historie*). Preussens Forfatning har han mere end en Gang forandret, og i det Hele har han regjeret temmelig vilkaarlig. Hans Liv har 2 Gange været angrebet af Snigmordere (Lighed 1847, Sefeloge 1850). F. har af sit Hættelab med Elisabeth af Waiera ingen Børn. Siden Slutningen af 1857 har hans Helbred og Aands-tilstand været saa svækket, at hans Broder Wilhelm, „Prindsen af Preussen“, i hans Sygdom maatte overtage Regjeringen i hans Sted, i Begyndelsen dog kun med en indskrænket Myndighed og i Kongens Navn, men fra Octbr. 1858, da han trods Dronningens og et mægtigt Parties Modstand blev udnævnt til „Prindsregent“, med selvsønt Myndighed. F. har siden for en Deel opholdt sig i Italien, og er nu (Aug. 1859) vendt tilbage til Berlin.

Frederik Wilhelm, „Prindsregent“ i Preussen, Broder til den Foregaende, s. **Wilhelm**.

Frederik August I, Konge i Sachsen 1806—27, født i Dresden den 23de Decbr. 1750, ældste Søn af Kurfyrst Frederik Christian, fulgte 1763 efter sin Fader og indførte, efterat han selv var bleven myndig og havde tiltraadt Regjeringen (1768), en Orden, Sparomsb og Kæmperbødsfærlighed i Beskyrelsen, som længe havde været ubekjendt i Sachsen. 1806 næbte Preussen ham til Krig mod Frankrig, men detses Seire skaffede ham Aaret efter Kongeværdigheden og Hertugdømmet Warschan. I Aaret 1813 holdt han med Napoleon, blev derfor efter Slaget ved Leipzig Krigsfange og ført først til Berlin, siden til Presburg. Først efterat han havde indvilliget i at aflaae Halsbelen af sit Land til Preussen (s. *Sachsens Historie*), vendte han (7de Juli 1815) tilbage til Dresden. F. døde den 5te Mai 1827.

Frederik August II, Konge i Sachsen 1836—54, født den 18de Mai 1797, Søn af den Foregaendes Broder Maximilian, blev, efterat hans Fader havde frasagt sig Thronfølgen, den 30te Septbr. 1830 af Kong Anton antagen til Medregent og hjælp som saaban til at indføre Forfatningen. Den 6te Juni 1836 besteg han selv Thronen. Revolutionsaarene 1848—49 bragte ogsaa ham mangehaande Vanskeligheder og

Rampe, s. *Sachsens Historie*. F. var en Ven af Videnskaberne, især Naturhistorien, og Kunsten; han var en ivrig Botaniker (han var Forfatter til „Flora Marienbadensis“, udg. af Heibler) og besad en fortrinlig Kobberstiksamling. F. var paa en Rejse i Tyrol, da hans Vogn vakte og han forflog sig saaledes, at han strax efter døde, den 9de Aug. 1854.

Frederik III, den Visse, Kurfyrste i Sachsen 1486—1525, født 1463, stiftede 1502 Universitetet i Wittenberg og spillede en betydelig Rolle i sin Lands Historie, deels ved sin Indflydelse paa Carl Vs Valg til Keiser, deels ved sin store Anseelse i Tydskland overhovedet og hos Keiseren isærbeleshed og ved den Bestyttelse, som han derfor kunde yde Luther og den begyndende Kirkeformation, thi indt han ikke selv beskændte sig til dennes Lære. F. døde 1525.

Frederik Wilhelm, Hertug af Brunsvig, født 1771, traadte i preussisk Tjeneste, blev 1806 tilligemed Blischer fangen ved Lübeck, hvorved 1809 i Bøhmen et Fricorps mod de Franke, blev trængt tilbage af westphaliske Tropper, slog sig igjennem til Nordens og naaede England. 1813 kom han tilbage til Brunsvig og faldt i Slaget ved Quatrebras den 16de Juni 1815.

Frederiksberg er et Slot, beliggende paa en Bakke, i M. B. for Rjøbenhavn ved Veien til Roeskilde. Det er bygget af von Platen i italiensk Stil for Kong Frederik IV, der meget yndede Stedet, og allerede som Kronprinds havde haft en lille Høstgaard her, kaldet „Prinsens Gaard“ (omtrent hvor Indgangen til Haven nu er); først opførtes Hovedbygningen, det Øvrige kom senere til. Paa F. rejserede Kong Christian VI 1731—40, medens han opførte Christiansborg, og Slottet blev senere benyttet som Sommerresidents af de følgende Konger, sbst af Kong Frederik VI. Ved Slottet ligge to smukke Haver: den egentlige Slotshave, ved hvis Indgang er opreist en Broncestatue af sidstnævnte Konge, og Søndermarken, hvilke stærkt besøges af Spasjerende fra Hovedstaden.

— F. Slotshave indtager med Driveriet og Frugt- samt Rjøstønnen Areal af omtrent 96 Eder Land og har fra Begyndelsen af været anlagt i fransk Stil, rigt udsmykket med Springvande og lignende Forskønnelser, men omtrent 1794 paabegyndtes der en Forandring af den i den friere Stil efter en Plan af Slotsforvalter Voigt, og den blev først fuldbendt 1799 ved Hjælp af daværende Slotsgartner ved Haven, P. Petersen. Ligeover Indgangen, en bred Gang med Blomsterpartier paa begge Sider, blev den 10de Septbr. 1858 opreist en Bronze-Statue af Frederik VI, udsjort af Bispen. Den høie Plade omkring Slottet frembyder flere smukke Udsigter. Havens lavere Deel er gjennemskæaret af en 10—40 Alen bred Kanal, der snart skjules af tætte Beplantninger, snart atter træder frem, og hvorover der fører 4 Buebroer; i den findes ogsaa flere Der, af hvilke den „Gineffle“ er den største og forsynet med en Pavillon i gineffisk Stil. Under „Tempebakken“ er der anbragt en Grotte af Kampsteen, hvori man har frembragt en kunstig Rilde. Ligeoverfor den ligger „Rjøpøsen“, hvorpaa der tidligere var et kunstigt Vandfald, drevet ved Hæftekraft. I en tidligere Periode var der et større Fasaneri

ved Haven, hvoraf „Fasangaarden“, der var indrømmet Dehlensslåger og senere F. C. Vressted til Bolig, endnu staaer som Leving. Efter 1848 er Slottet Statsejendom, og de økonomiske Haver ere bortforpagtede; Lyshaven forterer derimod under den offentlige Landskabsgartner.

Efter Slottet har det tilsvendende Sogn Navn af Frederiksborg By (indtil Frederik IV's Tid „Vester-Amager“ eller „Ny-Amager“, „Prindsens Amager“), der efter sin communale Forfatning er en Landsby, men efter sin Bygningsmaade og sine øvrige Forhold mere liig en lille Kjøbstad og næsten at betragte som en Forstad for Kjøbenhavn. Foruden Sognets Kirke, af omtrent Form med et lille Spir, er her en offentlig og flere private Skoler, et Fattig- og Arbejdshus samt den værfste Opdragelsesanstalt for afsvøbte Embedsmænds og Borgere's Døttre. Sognets Folkemængde er i meget stærk Tiltag og udgjorde 1855: 4,342 Indb. (1850: 2,874, 1801: 1172).

Frederiksborg er Navnet paa en Deel af Byen Slesvig (s. Slesvig).

Frederiksborg er et Slot i Sjælland, Frederiksborg Amt, Lyngby-Frederiksborg Herred, 4½ M. N. V. for Kjøbenhavn, bygget paa 3 ved Brøer forbundne Holme i den efter Slottet benævnte Sø. Stedet heed tidligere Hillersødsholm, og tilhørte i Midten af det 16de Aarh. den berømte Søhelt Herluf Trolle, der ved et Magestykke 1660 fik Skovkloster (Herlufsholm) i fædedet for Hillersødsholm af Kong Frederik II, som strax begyndte at opføre Slottet, der har Navn efter ham. De to runde Laarne, som staae i Forbindelse med de forreste Slotshygginger, bære endnu denne Konges Balgspog og Aarstallet 1562. Men den af Frederik II opførte Hovedbygning blev nedreven af hans Efterfølger Christian IV, der var sødt her den 12te April 1577, og i Aarene 1602—20 opbyggede den pragtfulde Borg, som endnu staaer. Kongen synes selv at have været den egentlige Bygmester eller givet Hovedtrækkene til Bygningen og ordineret Arbejdernes Udførelse. Slottet er en smul Frembringelse i en Renaissancesstil, som over Holland kom til Danmark og under Christian IV udviklede selvsøknadig (s. Dansk Kunst). Paa Slottet er en mærkelig Samling af Portraitter af danske og med disse beslægtede fremmede forskjellige Personer samt berømte danske Mænd. Ridderalen og Slotskirken, der findes, hiin søvst, denne nebers, i Hovedbygningens venstre Fløj, udmærke sig ved deres pragtfulde og kostbare Udsmykning, hvori Guld, Sølv, Effenben og de fineste Træsorter spille Hovedrollen; Alterets og Prædikestolens Decoration er saaledes næsten ganste Sølv og Ibenholt. — De danske Konger have hyppig opholdt sig paa dette baade i og for sig og ved sine Omgivelse saa fine Slot, fornemmelig dets to Grundlæggere. Foruden Christian IV ere ogsaa hans Søster Hedvig og 4 af denne Konges Børn, blandt hvilke Eleonore Christine Ulfeld, fødte paa F. Den 11aarige „nordiske Krig“ endte ved en Fredslutning paa dette Slot den 3die Juli 1720. Frederik V holdt her Bryllup med sin anden Dronning Juliane Marie den 8de Juli 1752. I Slotskirken ere

de danske Konger og Dronninger siden Soverainiteten (med Undtagelse af Christian VII) blevne salvede; den sidste Kroningsfest var Kong Christian VIII's og Dronning Caroline Amalie's den 28de Juni 1840. F. er vor nuværende Konges sædvanlige Residens om Vinteren og i Foraarsmaanederne; og Kongens Ophold her har givet Anledning til betydelige Foranstaltninger af Omegnen. Løst op til Slottet ligger Kjøbstaden Hillersø, der ogsaa i daglig Tale sædvanlig kaldes F. — S. Slots Have besaaer af tre Terrasser, som hæve sig over hverandre ligeoverfor Slottet. Over af dem er foroven beplantet med en Palle af Buxdom, og saadanne ere ogsaa anbragte langs med Siderne af Vallerne. To Lindealler føre fra den øverste Terrasse ned imod Søen. I en tidligere Periode bestode Partierne nærmest Slottet af „Trugange“ og Blomstergartnerer, men de første ere nu borttagne og de sidste forandrede. Den gamle Slots Haves Areal udgjorde oprindelig omtrent 15 Tdr. Land, men er senere blevet forøget med den saakaldte „chinesiske Plantage“; ligeledes er den kinesiske Dam „Hestesøen“ indlemmet i Haven. Den saakaldte „Jægerballe“, et Anlæg i engelsk Stil med smalle Udsigter over Frederiksborg Sø og Omegnen, af 8 Tdr. Lands Størrelse, blev 1827 indtaget under Slots Haven. I „Indelukket“, et Lyshavn, der hører til Slots Haven, findes „Kongesøen“, en stor Kampestensblot med et ubrugget Sæde i Midten, som Christian IV har ladet „henlægge der“. Kjøstaden er under Frederik VII betydelig ubødet, ligesom ogsaa Driveriet og Blumisteriet. Skovpartiet omkring „Baldsøen“ er under denne Konges Regjering ligeledes bleven betydelig forstærket.

Frederiksborg Amt udgjør den nordøstlige Deel af Sjælland og omgives af Kjøbenhavns Amt, Fjesejorben, Rattegattet og Åresundet; det indtager et Areal af 24½ □ M. og havde 1855: 78,566 Indbyggere. I Amtets vestlige Deel ligger Hørslevsø og afsondrer Halsøen Horns Herred fra den større østlige Halsø. Overfladen er bakket (de højeste Puncter ere Slangebakkens ved Frederiksborg, c. 250 F., og Maglehøi ved Frederiksbørl, c. 225 F.). Landløbene ere ubetydelige; derimod findes i dette Amt mange Søer, af hvilke de største ere Arre Sø, Estrøm Sø og Fure Sø (s. d. Art.). I Amtets nordlige Deel, navnlig N. for Arre Sø, findes Flyvesandsstrætninger; men Flyvesandet er nu oersalt dæmpet. Amtet har vidstrakte Skove (34,000 Tdr. Land, den største, Grib Skov, langs med Estrøm Sø) og Moser (6,400 Tdr. Land); i flere Sogne drives en betydelig Lærreproduction, navnlig i den sydlige Deel, til Kjøbenhavns Forsyning. Amtet besaaer af Kjøbstæderne Helsingør, Hillersø og Frederiksbund samt af Lyngby-Kronborg, Holbo, Estr., Lyngby-Frederiksborg, Nystykke og Horns Herreder. I geistlig Henseende hører det til Sjællands Stift og indbefatter 3 Provstier; i juridictionel Henseende omfatter det foruden de 3 Kjøbstadsjurisdictioner 6 Landjurisdictioner.

Frederiksdal er en Herregaard (ogsaa kaldet Frederiksdal = Slot) i Sjælland, Kjøbenhavns Amt, Lyngby Sogn, beliggende tæt ved Syd-

iden af Fure-Øs og omgivet af Skov, 2 Mile N. V. for Kjøbenhavn. Gaarden har sit Navn af Kong Frederik III, som her havde et Væstflot, og Eiendommen er et Fideicommiss for den Schulin'ske Familie. Den nuværende, ved sin høje Beliggenhed anseelige Bygning er opført af Geheimmeraad J. Schulin i Midten af forrige Aarhundrede. Til det smukke Sted gjøre Kjøbenhavnerne jevnlig Udflugter.

Frederiksgave er en Herregaard i det vestlige Fyen, 1 M. S. D. for Assens. Den har sin Oprindelse fra den gamle Kongeborg Hagenflod (s. d. A.), og ligger tæt ved det Sted, hvor denne har staaet. Da Kong Frederik III 1667 skjenkede Hagenflod Gaard og Gods til Geheimmeraad Niels Banner, fik det til Grønning om den kongelige Naabe Navnet F. I første Halvdeel af forrige Aarhundrede tilhørte F. Familien Demitz, af hvilken Geheimmeraad og Generalkapitulant Frants Jochum v. Demitz ansøgte det danske Rytteri i Slaget ved Gadebusch 1712; i dets sidste Halvdeel og indtil 1824 de i den danske Handels Historie bekendte Ryberger, Conferentsraad Niels Ryberg, der 1775 opførte den nuværende Hovedbygning i italiensk Stil, og hans Søn Etatsraad J. C. Ryberg. Fra 1824 til 1854 var F. Statssejendom og i Aarene 1841—47 Sommerresidents for den nuværende Konge som Kronprinds, medens han var Gouverneur i Fyen. Gabet er nu afhændet til Bønderne, og Gaarden tilhører Besidderen af Grevskabet Wobellborg.

Frederikshaab er den næstlydige danske Colonie i Grønland (under 62° n. Br.); den havde 1855 en Betsætning af 8 Europæere og 708 Grønlandere og Blandinger.

Frederikshald, en nordt Kjøbstad paa begge Bredder af den i Ibsfjorden udstrømmende Eisebalselv, nær ved Grændsen imellem Norge og Sverrig, har af denne Aarsag megen Handel med begge Riger og udfører en anseelig Mængde Trælask fra de betydelige Slovogne, som findes paa begge Sider af Grændsen. Dette Handelsløb lettes meget ved Eisebalselvens særegne Bestaenighed, da den bestaaer af en Mængde langstrakte Indløb, som ligge i noget nær samme Niveau. Derfor arbeides der nu paa en Kanal og Strømrensning, hvorved de skulle sættes i seilbar Forbindelse indbyrdes. Imidlertid ligge alle disse Søer paa en over 200 F. høi Terrasse, med en saa brat Afstyrtning til Søen, at man endnu ikke har kunnet forsøge paa at udstrække Kanalen lige til Havet. Da F. tillige har en god Havn, er det en forholdsvis velhavende By, som 1855 havde 7,400 Indb. F. fik sit Navn og Kjøbstadsrettigheder 1665, da der paa Stedet i længere Tid havde eksisteret en selvbaanet Handelsplads, kaldet Halben. Byen har hyppig været hjemstødt af sølagende Isebrænde, saa at dens Huse have et nyt Udseende, om end Anlaget ikke er regelmæssigt. Den tæt ved Byen paa en 300 F. høi Klippe anlagte materielle Fæstning Frederikshaab har et Navn, som gjentages i Historien om enhver af Krigene imellem det danske og svenske Monarchie, da dens Beliggenhed naturlig udsatte den for det første Angreb. Mærkelige er især Carl XII's Angreb 1716, da Borgerne selv opbrændte Staden (s. Sølvhønen),

og 1718, da han blev sludt den 11te Decbr. ved et af dens erobrede Udenværker, Slandsen Øylandsøve.

Frederikshavn, befæstet Stab i Finland, ved den finske Bugt, har store Caserner og en Cabettisole samt Handel med Lømmer og Ljære. 4,000 Indb. Ved Fredslutningen her 1809 afflod Sverrig Finland til Rusland.

Frederikshavn, Kjøbstad i Horns Herred, Hjørring Amt, Aalborg Stift i Jylland, ligger ved Kattegattet paa et fladt Terræn, bag hvilket er en høi, tildeels skovklædt Banke, 44 M. N. D. for Hjørring og 8 M. N. D. for Aalborg. Den heed tidligere Fladstrand og er en af Landets yngste Kjøbstæder, idet den først fik Kjøbstadsrettigheder 1818; oprindelig var den et Fiskerleie og talte ved Aarhundredets Begyndelse kun 460 Indb.; ved Folketællingen 1855 havde den 1,467. Sin stærke Opkomst skylder den, ligesom Navnet, sin store, men ikke meget dybe Havn, der blev begyndt at anlægges efter den 1814 endte Krig og fuldbendt 1833; den er bekvæmt mod Storm og Fiskefisk ved murede Kampsteensbæmninger og kan rumme c. 300 Skibe; Indløbet oplyses ved et fast Fyr. Fra det gamle, uanseelige Fladstrand strækker sig nu en lang og smul Gade („Svaneseien“), hvor der reiser sig den ene grundmurede Bygning efter den anden (saaledes Raadhuset og Stolen), mod Syd ned til Havnen; Kirken derimod, som ligger paa den nordlige Side af den gamle By, hvorfra den er afsluttet ved et smukt lille Dykanlag, er i en maadelig Forfatning, men det er paatænkt at opføre en Kirke i den nye Deel af Byen. Bygningernes Antal er c. 200. F.'s Hovednæring er Handel, Skibsfast og Fiskeri, ligesom ogsaa Indtægterne af de Savaarister, som jevnlig ankomme dertil. De vigtigste Udsørfelsartikler til Udlandet ere Kjød og Flest (1857 resp. 184,508 og 112,620 Pbd.). Ved Toldstedet vare f. A. hjemmehørende 41 Fartøier af 661 Emst. Industrien er kun ubetydelig. Syd for Byen ligger Etabellet Fladstrand (anlagt 1712), hvori der ligger en lille Betsætning, og i Mil N. D. for Havnen Resbøuten Deget.

Frederikshavn, s. Castell.

Frederiksholm, s. Christiansø.

Frederik's Hospital, det kongelige, et af Kjøbenhavns første Sygehuse, er stiftet af Kong Frederik V, efter Tilskyndelse af Grev A. G. Moltke til Greventødt, i Aaret 1752, og er holdt efter ham sit Navn. 1756 fik det en kongelig Fundats, og den 1ste April 1757 indlagdes den første Syge. Dets Beliggenhed er i Stadens St. Anne Øster Dvarteer, imellem Bredgade og Amaliegade, temmelig fri og luftig, men derimod paa en noget fugtig og oplydt Grund, der dog ved tidligere Draining er bleven betydelig forbedret. Dets Bygninger danne en Quadrat af en Etages Høide, hvortil slutte sig 4 isolerede Pavilloner, hvilke, saavel som afstillelige Udhuse, ere komne til ved en senere Tilbygning. Sygefluene ere 76 i Tallet med Plads til omtrent 430 Syge, hvilke ere fordeelte i 3 Afdelinger: een for chirurgiske Syge og to for medicinske, af hvilke den ene af de sidste saavel som den chirurgiske Afdeling tillige benyttes til Universitets-Underviisningen

i resp. medicin og Kirurgisk Klinik, og derfor bestyres af Overlæger, der tillige ere Professorer ved Universitetet. Oprindelig var Hospitalet kun oprettet for 300 Syge og bestod, som det heed, ved Kongens egne Midler. Ved betydelige Legater og Tilstud har det senere efterhaanden erhvervet sig et Fond paa noget over 1 Mill. Rdl. Rm., og modtager desuden under forskjellige Navne afstillelige aarlige Tilstud; dets Indtægter vare 1856: 106,294 Rdl. 88 f og Udgifterne 109,992 Rdl. Optagelse tilstedes Syge af begge Køn mellem 7de og 70de Aar, som lide af hidfage og helbredelige Sygdomme (undtagen Frukt, Syphilis og Salenstaf); fri Guur og Pleie tilstedes efter en temmelig rundhaandet Maalestok, Resten af Pladsene belægges med en moderat Betaling. — Hospitalet er underlagt en Direction, hvori tvende Læger skulle have Sæde. Foruden en Inspecteur har det 3 Overlæger, 3 Reservelæger og 8 Candidater, samt en Visitator, en Præst, en Oldfrue, Huusholderesse og Bademeister. De lægevidenskabelige Studerende ved Universitetet have Fællighed til som Volontører at følge og deeltage i Sygepleien. Slagn. D. Bang, „Det kongl. Frederiks Hospital i Rindshavn 1757—1857“.

Frederikshort er et Søbatteri i Hertugdømmet Slesvig, ved Indløbet til Kielensfjord, 1½ Mil R. D. for Kiel. 100 Inbb. Christian IV anlagde her til at beherske Fjordens smalle Indløb den lille Fæstning Christianspris, der i Decbr. 1643 toges ved Storm af de Svenske under Torstenson. Frederik III lod denne Fæstning, der var en Torn i Øiet paa den holsteens-gottorpiske Hertug, løse strax efter sin Thronbestigelse 1648, men fik snart Grund til at fortryde det, og lod den derfor efter Krigen igjen opbygge (1661—63) paa dens nuværende Sted og med det nye Navn. Den 19de Decbr. 1813 capitulerede F. med 250 Mand Besætning til de Svenske. Den er nu atter opgivet som Fæstning.

Frederikshad er en Fjeshad i Hertugdømmet Slesvig ved Trenens Udløb i Eideren, 5 Mile S. V. for Slesvig. Ved Folketællingen 1855 havde den 2,449 Inbb., og omtrent det samme Antal havde den ogsaa i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede. F. er anlagt 1621 af hollandske Arminianere (som, da Dordrechtens Synodens Beslutninger trykede dem haardt, af Hertug Frederik III fik udbrakte Privilegier til at bygge en Fjeshad i hans Lande) og opholdt efter denne Hertug; den er derfor bygget paa hollandsk Vis i en Fjerrant, med lige, brede, af Kanaler gjenneffaarne Gader, der ere beplantede med Træer og forsynede med Fontouge af brændte Sten (Klinkere); 2 Hovedport og 1 mindre, hvilke ere lukkede om Natten og under Substimesten, danne Tilgange, og i Midten er det store, smalle, med en Allee omgivne Torv. Guleens Antal var i 1848: 538. Blandt denne Byes Privilegier var ogsaa, ligesom i Fredericia, fuldbommen Religionsfrihed for alle dens Indvaanere; af Befolkningen 1855 vare 77 Katholiker, 133 Remonstranter (Arminianere), 53 Mennonitter og 302 Jøder. I Byen er ogsaa, foruden en lutherisk, en remonstrantisk, en katholsk og en Mennonit-Kirke samt en Synagoge. De Forhaabninger, der knyt-

tedes til denne Stads Anlæg, ere forsvigt, ligesom ved Fredericia, kun i ringe Grad gaade i Opfyldelse, og den har steds baade med Hensyn til Handel og Industrie været ubetydelig. Der udsortes i Aaret 1857 til Udlandet 3,677 Edr. Kornvarer, 8,046 Edr. Raps, 471,517 Pbd. Olieager, 108 Edr. Smør, 3,802 Pbd. Fisk, 3,250 Stkr. Hornvæg (pr. Dampskib til England), 3,186 Pbd. Huber og Skind, 12,556 Pbd. Uld og 69,710 Pbd. Kreaturbeen. Til Toldstedet var 1858 hjemmehørende 49 Fartøier af 861½ Cmlst. Her drives ikke ubetydeligt Fiskeri af Stør i Eideren og af Lax i Trenen.

F. er bleven mærkelig i Danmarks seneste Krigshistorie ved dens Bombardement og heltemodige Forsvar fra 29de Septbr. til 4de Octbr. 1850. Byen ligger i den Binkel, som Trenesheden banner ved sit Udløb i Eideren. Da den anlagdes, afbæmmedes Trenen og lom saaledes til at danne et Bassin, hvis Vand i 3 Hovedkanaler førtes gennem Byen og ved Eideren danne en Favn. Sluserne kunne benyttes til at lade Trenen oversomme Omegnen langt op forbi Hollingssted. Dette skete 1850 for at forsvare Byen mod Oprørerne. Ved at lade Eideren ind i Trenen havde man givet denne en Hvide af 4 F. over daglig Vand, samt ved Gjenneffaringen af Trenediget, Nord for Chausseen til Seeth, tilvebragt en Oversømmelse langs den indvendige Side af Diget, hvorved tillige Græsternen foran Byens østlige Side og indtil Geestlandet ved Seeth og Drage havde optaget en større Vandmasse. De fortificationsarbejder paa F.'s østlige Front danne tre Forsvarslinier, som dækkede Stillingen mod de tre til F. sørende Defleer: Eiderdiget, Chausseen og Trenediget. Fremrytningen ad disse Defleer var vanskeliggjort ved passve Forhindringer. F. var 1850 besat af Insurgenterne til den 7de Aug., paa hvilken Dag Oberstlieutenant Selgesen med 2 Batailloner og 6 Kanoner forjog Fjenden og besatte F., hvor han derefter blev Commandant. Den 27de Septbr. modtog Selgesen en Melding om, at Fjendens Styrke paa den modsatte Eiderbred syntes forøget. Natten imellem den 28de og 29de Septbr. havde Fjenden demoleret det holsteenske Fæstehuus og aabnet 4 Stedskaar mod F. Kl. 8 om Morgenen aabnedes Ilden derfra. To fjendtlige Dampskibe havde nærmet sig med 2 Kanonbaade m. M., og Infanterie kom frem fra Seeth mod Dampskibet paa Chausseen. Kanonbaadene havde rettet deres Angreb mod et paa Eiderdiget fremskudt Bærk, her blev ødelagt og maatte forlades; det fjendtlige Infanterie formede Mølleværket, men Stormen blev afslaaet, og Fjenden maatte med betydeligt Tab trække sig tilbage. Den 30te foresaldt Intet af Betydning. Om Morgenen den 1ste Octbr. aabnedes Fjenden igjen en bestig Ild, der tiltog om Eftermiddagen og først sagte nebe, da Mørket faldt paa; om Formiddagen forsøgte Fjenden atter forøges en Storm, idet han med Stiger o. besl. lode frem ad Trenediget. I Dagens Løb indtraf en længe ønstet og usædvanlig Forstærkning til F. Om Natten blev Staden beskyttet med gloende Kugler. Den 2den Octbr. ved Daggry bemærkedes atter Dampskibene med 3 Kanonbaade; Fjendens Ild var

paa denne Dag især rettet mod de ved Færgen anbragte Kanoner samt mod Byen. Den 3die Octbr. opbagedes om Morgenen, at Hjemden i Rattens Løb havde nærmet sig den foranstaaende Stilling ved Goosshof indtil 8 à 900 Alen. Den 4de Octbr. spillede samtlige Hjemdens Kanoner alt fra Morgenstunden med en hidtil uhenbt Fæstighed. Staden blev besat med Brandgranater, gloende Kugler og Raketter, og skod snart overalt i Lue. Derpaa begynde Hovedstormen: Angrebet var især rettet mod Mølleværket og Stillingen ved Goosshof. Saafart de sjenbtlige Colonner kom nær nok, aabnede de Danke Ilden, medens Hjemden stormede frem med Stiger, Planer m. M. Det lykkedes ham at plante en Flamme paa Mølleværkets Trykværn, men Besætningen afsøgte Angrebet med Bajonetten. Hjemden gjorde endnu et forsøg paa at trænge ind, men heller ikke dette havde Fremgang. Ogsaa ved Goosshof havde Insurgenterne forjægt forsøgt at storme. Samtidig med disse to Angreb havde Hjemden fremsendt Colonner paa Trenebiget, men ogsaa disse maatte vige. Kampen vedvarede til Kl. 11 om Aftenen paa hele Linien; den egentlige Storm varede 1½ Time. — Besætningen i F. leed under Bombardementet og Stormen et Tab af 63 Døde og 259 Saarede; 31 Personer henryndte til F.'s Besætning blev under Bombardementet dræbt eller øvæbte. Efter Hovedstormen fandtes 75 Insurgenter døde paa Balthuslen, og under samme toges 32 til Fange. Hjemdens Skvæde var 114 Officerer og 7,000 M.; hans Tab var mindst 700 M., hvoraf 38 Officerer. I Byen og dens umiddelbare Nærhed afbrændte 137 Huse, og 285 bleve stærkt beskadigede; men de afbrændte Bygninger ere nu for Støffedelen igjen opbyggede.

Frederikshad, Kjøbstad i Norge ved Olommens Udmunding i Havet, ligger deels paa begge Flodbredder og deels paa den mellemstige Trager. Da de Svenske 1567 havde ødelagt det længere oppe ved Elven beliggende Carpsborg, blev en ny By bygget ved dens Munding, som siden blev forsynet med anseelige Fæstningsværker. Indenfor disse er den ene Deel af Byen bygget meget trangt og indnevent. Saavel denne Deel som dens fjernere Forstæder have ofte været hærjede af Ildbrand. Byen har siden 1839 maattet udholde Concurrence med sin gjenoprettede Nabo By Carpsborg om Udfiskningen af Olommens betydelige Trælaf. Erfaringen synes dog nu at have gøbtgjort, at F. af de tvende har den heldigste Beslignhed, 3,500 Indb.

Frederikshad er en By paa den danske Ø St. Croix i Vestindien, beliggende paa den vestlige Side 3 Mile S. B. for den vigtigste By Christiansted. Den har ingen Havn, men kun en Kæde, og driver en lidlig Handel paa Nordamerika. Hæved 3,000 Indb.

Frederikshund, en af de mindste Kjøbstæder i Danmark, ligger i Sjælland, Frederiksborg Amt, 1½ Mil fra Frederiksborg Fæst, ved Roeskildefjord, 3 Mile S. B. for Hillerød og 5 Mile N. B. for Kjøbenhavn. F. var oprindelig Leleplads for Kjøbstaden Slangerup og ved de Falkenberg; 1665 blev den gjort til Løstæd, og fik 1809, da Slangerup blev ned-

lagt som Kjøbstad, sin egen Byfoged. Den har 3 Gader og c. 50 Bygninger; Indbyggerantallet var 1856: 679. F. har ikke nogen egen Kirke; men Bedøerne søge den tilstøende Landby Udebyndbys Kirke, til hvilket Sogn den hører. Handel og Gaandværksbrift er det væsentligste Erhverv. 1857 udførtes 20,102 Tdr. Kornvare; der indførtes 1,121 Cmfst. og 57,085 Cbf. Trælaf og 52,745 Pd. Jern; Brandevinsproductionen angives til 377,445 Potter. Til Løstædet var f. A. hjemmehørende 6 Smaafartstier af 54½ Cmfst. Noget Nord for Byen fører en Færges over Fjorden, der her kun er 1,200 Al. bred, til Horns Fæst.

Frederikshavn er et Fabrikationssted i Sjælland, Frederiksborg Amt, Strø Fæst, Bendersø Sogn ved Roeskildefjord, 3 Mile N. B. for Hillerød. Byen har c. 700 Indb. F. ligger nedenfor de høje Bakker, der stille Fjorden fra Arre-Ø, ved en Kanal, som fører denne Søes Vand til Fjorden, og hvis Vandkraft benyttes til Værkernes Drift. Kanalen lod Kong Frederik IV grave c. 1716; Fabrikkerne bleve grundlagte i Midten af forrige Karthundrede, og havde sig, efter kort derpaa at være overdraget til Generalmajor J. F. Glasen, ligesom ogsaa det omliggende Gods, hvor han oprettede Hovedgaardens Arvesæl, til betydelig Flor. Efter Glasens Død (1792) blev i Hensigt til en Befæmelse i hans Testament F. med Gods overdraget Landgreve Carl af Hessen (f. Glasens Sidskommis), og denne overlod det igjen 1804 til sin Svigersøn Kronprindsen (Frederik VI), der oprettede en egen Administration for Værket og Godset, hvilken efter Kongens Død (1839) ophævedes, hvorhos F. overgik til Domainerne. Nu ere disse Værker, der bestode i et Jern- og Metallværk, en Maskin- og Lavetfabrik, en Sabel- og Knivfabrik, en Krudtfabrik, et Ballværk o. s. v., deels bortsolgte til Private og deels neblagte; kun Krudtværket er forblevet i Statens Eie og drives under Artilleriets Bestyrelse. Stædet Handel, der endnu drives under Monopol, indskrænker sig til den nærmeste Omegns Forsyning. Den directe Varetilførsel er kun ringe, med Undtagelse af Naamaterialier for Fabrikbristen; 1857 indførtes 1,712,270 Pd. Jern, 10,556 Tdr. Stenul, 121 Cmfst. og 6,306 Cbf. Trælaf. Til Løstædet var hjemmehørende 41 Smaafartstier af 72½ Cmfst.

Frederikshavn, en Søfæstning i Norge, ligger ligesom det dertil hørende Strandfæstningsværk, og efter 1814, da Stædet blev Hovedetablisement for den norske Marine, et Søcabinet Academie m. M., tiltog det i Hølløstet. Men da den ellers ypperlige Havn ansaaes for utilfredsellig for Flaadens Bærg, er nu efterhaanden Forten bleven indrettet til Drilogsbaan og Skibsværk. F. besaer nu væsentlig som bekvem Nødhavn, hvor ogsaa flere Dampstibslinier møde hinanden. 1,200 Indb.

Freløshed var et Retsinstitut, som i vore gamle Love deels anvendtes som Straf, deels som Tvangsmiddel for at bevirke Opfyldelsen af en Dom, og hvis Væsen bestod dert, at den, der var erklæret freløs, hvis han ikke inden

24 Timer havde rømmet Landet, mistede al Rettsbestyrelse for sin Person, saa at han frit kunde dræbes af Enhver. Som Straf fandt F. kun Sted for enkelte grove Forbrydelser, og selv da kunde den Paagjældende ofte friløse sig for Straffen ved at betale en vis Bøde til Kongen (Fredslob), som Dvangsmiddel anvendtes F. derimod i den ældste Tid ganske almindelig paa den, som enten ikke vilde eller ikke kunde betale en ham idømt Bøde enten til Kongen eller til den private Fornærmede. En mildere Art F., den saakaldte *Mancheys* *Ver-tabelle* (der navnlig ikke berettigede til at dræbe den Paagjældende, og i Almindelighed ogsaa kun udfrakte sine Virkninger inden Herredets Grænser), kunde endelig efter den ældre Ret erholdes idømt Enhver, som ikke erlagde en Præstation, han ved Dom var kjendt pligtig til at udrede (altsaa ikke blot for Bøder), og dette var det yderste Middel, en Dombæver bengang havde til sin Raadighed for at fremtvinge Opsyldelsen af den Dom, han havde erhvervet over sin Skyldner.

Fredsdommer er Benævnelser for en vigtig Klasse locale Embedsmænd i England, hvis Oprindelse gaar tilbage til det 14de Aarh. De findes baade paa Landet og i Byerne, og bestilles begge Steder af Regjeringen i ubestemt Antal, paa Landet navnlig blandt de større Landeieromsbesiddere, af hvilke i Almindelighed Enhver, som ønsker det, kan erholde Bevilling til at fungere som F. Der udfordres ingen juridisk Kundskab eller anden speciel Dygtighed for at opnaae denne Stilling, som de bestaae uden noget Beberlag. I Byerne ere F. imidlertid nu tildeels afløste af Lønnede Politieembedsmænd. F.'s Forretninger ere i høi Grad mangfoldige og forskjelligartede, især paa Landet, hvor de 4 Gange om Aaret siesfindende Samlinger af alle Grevskabets F. (de saakaldte *Quarterassions*) danne den egentlige *Communalbestyrelse*, og derhos udgjøre en særdeles vigtig criminal Domsfuld, idet alle de Straffelager, som skulle afgjøres ved Jury, men ikke ere betydelige nok til at bringes ind for Assisierne, paafendes her (i. under Court); endelig ere *Dvartalsbesættelserne* ogsaa *Appelinstanser* i Forhold til de enkelte F. Dises øvrige Virksomhed (som er den samme paa Landet og i Byerne) er nemlig vel deels af administrativ, men dog væsentlig af judicial Natur. F. paafende nemlig summarisk og uden Jury en Mængde ubetydelige Sager, baade civile og criminelle (navnlig saadanne, som vi kalde *Politifager*), og det er ogsaa dem, der i criminelle Sager af større Betydning, paa Opfordring af de private Klager, foretage den foreløbige Underøgelse, bestutte den Mistanktes Arrest eller Frigivelse mod *Caution* o. s. v. — **Fredsdommerinstitutionen** er fra sin egentlige Hjemstavn, England, bleven forplantet til alle de Steder, hvor engelsk Ret har gjort sig gjældende, altsaa navnlig til Nordamerika. Derimod er den Institution af samme Navn, som enkelte Stater paa det europæiske Fastland, og navnlig Frankrig, i den nyere Tid for at efterligne Englands Exempel have indført, i Birkeligheden af en ganske anden Art. De franske F. (hvoraf en findes i hvert Canton) ere almindelige *Statembedsmænd* med

Jurisdiction i ubetydelige civile og criminelle Sager.

Fredsstyrke, s. Søds.

Fredstrup (Petrine Caroline Georgine), Solobandsjerinde ved det kongelige Theater i Kjøbenhavn, er født den 2den April 1827. Alereide i sit 6te Aar blev hun antagen som Elev ved Danbsskolen under Balletmester Bournouvilles Veileeding, ansattes som Danbssjerinde 1843 og blev Solobandsjerinde 1851. F. indtager som Charakterbandsjerinde en meget fremtrædende Plads ved det kongelige danske Theater, ligesom hun ved sit mesterlige Spil i flere af Bournouvilles Balletter har vist sig som en minif dramatisk Kunstnerinde af første Rang.

Fredsvenner kaldes et i den nyere Tid stiftet Selskab af Mænd, som ved Skrift og Tale ved forskjellige Leiligheder, og overhovedet ved at virke paa den offentlige Mening, fremdeles ved Deputationer og Forestillinger til Regenter og Folkerepræsentationer arbejde hen til det ædle Maal, at saae al Krig afløst og fremkalde en evig Fred. I Spidsen for samme staae Døcteren *Elisu Burrit* fra Nordamerika, Englandsbereren *Cobden*, Frankmanden *Ducpetiaux* o. A. Fra 1848 have de i dette Niemed afholdt Møder, *Fredscongreder*, paa forskjellige Steder.

Freeholders (Friordsmænd) eller *Nationalsreformerer*, Landreformerer er et Parti i de forenede Stater i Nordamerika, der forbr r, at der af Statens endnu ikke solgte Land skal tilstaaes Enhver, som kan og vil opbyrre det, et tilstrækkeligt Stykke, men i det Høieste 160 Acres, at Besiddelsen af Jord skal indskrænktes til et bestemt Maximum, og at ingen Grundbesiddelse maa kunne betynges med større Gjæld end dens halve Værdi. Man har herved villet sikre enhver Mand en Eiendom, hvorfra han ikke kan blive fortrængt ved Gjæld eller Speculationer. Desuden kræver F. Stoler med gratis Underviøning, Afløstelse af Banker, Ophøvelse af indirecte Skatter og Bestyrelsestøld m. M. I Staden *NY-York* kaldes man ogsaa F. *Barnburners* (Vadebrændere), fordi Arveskifterne her vægrede sig ved at betale deres Afgifter og stal nogle Voldsbygninger i Brand; denne Vægring stod i Samklang med F.'s Grundsetninger. Endnu videre end F. gaar „*Socialreformerne*“, der have deres fleste Tilhængere blandt de indvandrede Haandværkere og Fabrikarbeidere, især blandt de tydske.

Free town, Hovedstad i den engelske *Frinegers* *colonie* *Sjerra Leone* paa Kysten af Guinea, ligger ved *Sjerra Leone*-Flodens Udløb i Atlanterhavet og er Sædet for *Generalgouverneuren* for de engelske *Stabilsfementer* i *Vest-Afrika*. 16,000 Indb.

Fregat er et let, tremastet Krigsskib med 24—60 Kanoner paa to Dæk og en Besætning af 150—350 Mand. I Batalie tage kun de største F. Deel i Affairen, de mindre holde sig bagved Linien. Naar der seiles i Sjæbrøder eller Flaader, krydse de i Almindelighed foran disse som bedre Seilere, for at observere og rapportere.

Fregatfluglen (*Tachypotes*) er en stor, anseelig fugleslægt af *Strachenes* eller de *Kareføddedes* Familie, udmærket ved sin glimfende sorte eller

mørkebrune Hjerdragt, et temmelig langt, lige og trindt, i Spidsen, som hos Starverne, krogget Næb, uhyre lange, spidse Binger, lang, haleagtig Hale, korte Been med lille Sømmehud, og ved Sælelettets Pneumaticitet. F. beboer de tropiske Høje, hvor man ofte træffer den temmelig langt fra Land, svævende ubevægelig paa sine uhyre Binger høit oppe i Luften, eller beskriverne store Kredse i Luften, speidende efter Bytte; paa Grund af Bingerens Længde og Høddernes Korthed kan den ikke høre sig op fra Vandets Overflade som andre Sømmefugle. F. svømmer og dykker derfor ikke, men fanger Flyvefiske eller afjager Albatrosser, Suler og andre Sømmefugle deres Bytte og griber det, inden det falder i Vandet, eller snapper Fiske fra Vandets Overflade. F. anlægger sin Rede temmelig selvstændig paa ubeboede Øer, og opfører den af Plantedele enten paa Jorden eller ovenpaa lave Buksle.

Fregner er Benævnelser paa en plestformet, guleagtig eller brunlig Farvning af Ansigtets Hud, som paa Grund af Sollyset ofte frembringes i den varme Aarstid hos Følk med en fin Teint. Blødgjørende Badsninger og Beskæftelse imod Sollyset synes at være de bedste Midler derimod.

Freyer (Marquard), Professor i Heidelberg, født 1565 i Augsburg, død 1614, er bekendt som Udgiver af de til Tyfflands Historie vigtige Kildesamlinger: „Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes“ (1600—11, ny Udg. 1717); „Rerum Bohemicarum scriptores aliquot antiqui“ (1802); „Directorium in omnes fere chronologos Romano-Germanici imperii“ (1729).

Freiberg, Stab i Kongeriget Sachsen, har betydelig Bjergværksdrift med dertil hørende Bærfær (Smeltehøtter, et Amalgamværk o. M.). I dens District findes henved 200 Gruber med 4—5,000 Arbeidere; vigtigst ere Sølvgruberne, der have været bearbejdede siden det 12te Aarh. I Staden fabrikeres især Guld- og Sølvtræsker. F. har et gammelt og berømt Bjergværksakademie og er Sædet for Bjergværksautoriteterne i Sachsen. 16,000 Indb.

Freiburg (i Breisgau), Stab i Krebsen Lore-Rhin i Storhertugdømmet Baden, har en herlig Domkirke („F.-Münster“) med et 356 F. høit Taarn og et (1457 stifet) katolsk Universitet; her findes Eichorie-, Tobaks- og Papirfabriker samt Korals- og Granatlibrierie. 17,000 Indb. Ikke langt fra F. ligge Ruinerne af Brezen Zähringen.

Freiburg, Canton i det sydvestlige Schweiz, omgivet af Cantonerne Bern og Neuchâtel samt Neuchâtelssøn, er 26½ □ M. stort med 100,000 Indb. Den sydlige Deel opfyldes af Berneralpernes Sidegrene, det høieste Punct er her Brenleir (7,350 F.); det sænker sig mod N. og bærer for det Meste til Mars Flodbeet, omkring Murtenssøn er endel Stietland. F. gennemstrømmes af Floden Saane (Wistod til Aar) og bespylles af Murten- og Neuchâtelssøn. Landet frembringer omtrent saa meget Korn, som dets aarlige Forbrug udkræver; fra Slovene faaes endel Esommer, men Hovednæringsveien er Dvægaavl (Heste og Hørnvæg ere vigtigst); her tilvirktes en stor Mængde Ost. In-

dustrien er temmelig betydelig. Af Indbyggere ere de fleste Katholiker, hened 13,000 ere Protestanter. De tale for det Meste Fransk (hvilket ogsaa er Regjeringsprog), mod N. Tydsk. Forsætningen er republikansk og demokratisk. — F. har siden 1781 hørt til Schweizforbundet. 1798 blev det en Deel af „den helvætske Republik“, siden under Mediationsacten et af de 19 Cantoner og hørte til de 6 „Bororte“. Efter Revolutionen 1830 fik det en liberalere Forsætning, men det hierarchist-aristokratiske Parti vobste ogsaa siden at hævde sin Overvægt, hvilken det viste i Spørgsmaalene om Klosterne i Aargau, om Jesuiterne og om F.'s Indtrædelse i „Sønderbund“. Omfærd besatte Forbundets Tropper i Novbr. 1847 F. og styrkede hiint Parti og Jesuiterne, hvorpaa den nærværende liberale Forsætning af 1848 indførtes. Nye Opplantforsøg 1850 og 1851 bleve undertrykte, men 1852 foretoges nogle Modificationer i Forsætningen.

Freiburg („im Uechtlande“, hvilket er det gamle Naon paa Canton F.), Hovedstad i Canton F., ligger terrasseformig paa begge de høie Bredder af Floden Saane, hvilke for Bequemmelighedens Skyld ere forøvede ved en 800 F. lang, 150 F. over Floden svævende Stæbebro. Staden er omgivet af stærke Mure og Laarne; paa dens høieste Punct ligger det forhenværende Jesuitercollegium. 9,200 Indb.

Freiesleben (Johan Carl), en af Bergværks- og Hyttebristen, især Sachsens, høit fortjent Mand, blev født i Freiberg den 11te Juni 1774 og betraadte tidlig den mineralogiske Vane. Efter i 1792 at have endt sine Studier ved Bergakademiet i Freiberg, studerede han et Par Aar Retslæren i Leipzig og bereiste derpaa sammen med Humboldt de schweiziske Bjerge og Savoyen. Ved sin Lægebefordring blev han ansat som Bergmester i Marienberg, derpaa i Johannegeorgenstadt, og 1800 udnævntes han til Directeur for de mannselske og thåtrængste Bjergværter, medens han tillige erholdt Beskyttelsen over Sangerhåuser-Bæret. Efter flere Forfremmelser blev han 1838 Berghauptmann eller Chef for Sachsens hele Bjerg- og Hyttevæsen, fra hvilken Post han dog søgte Afsted 1842. Den 20de Marts 1846 døde han i Niederauerbach i Voigtland. Af hans mange Skrifter skal især mærkes: „Geognostische Arbeiten“ (6 Bd.), og „Mag. für die Dryplographie von Sachsen“ (1—12 Hft., 1828—46), som fortsattes efter hans Død.

Freiligrath (Ferdinand), tydsk Digter, født den 17de Juni 1810 i Detmold, var først Kjøbmand, men vendte sig paa Grund af det Misfald, hans Digte vandt, ganske til en litterær Virksomhed og gif til Darmstadt. Kongen af Preussen gav ham 1842 en aarlig Pension, men denne fratogde han sig 1844 og sluttede sig i Düsseldorf til det demokratiske Parti. Herved blev han flere Gange indviklet i politiske Undersøgelser, hvilke han unddrog sig ved Flugt til London (1849), hvor han siden har levet som politisk Flygtning. Naesten alle hans Digte, til hvilke Stoffet for en stor Deel er hentet fra Tysklandene og de tropiske Egne, ere lyriske; de udmærke sig ved stort Herredømme over Sproget, Anstuelighed og livlig

Skilbring, men F. maler med altsor grelle og affstikkende Farver, og Udtrykket er ofte søgt. Hans Digte udkom først samlede 1838, i 12te Dnl. 1851; siden har han skrevet „Das romantische Westphalen“, „Zwischen den Garben“ o. M. Hans politiske Digtninger begynde, med hans „Glaubensbekenntnis“ (1841); derefter fulgte „Ca ira! Sechs Gebichte“ (1846), „Neuere politische und sociale Gebichte“ o. M.

Freinsheim (Johan), tydsk Philolog, født 1608 i Ulm, blev 1642 kaldet fra Strassburg til Upsala som Professor i Statsøkonomie og Bektalenhed, og 1647 af Dronning Christfine udnævnt til Bibliotekar og Historiograph i Upsala. Senere blev han kaldet til Heidelberg, hvor han døde den 30te Aug. 1660. Som Philolog har han fornemmelig gjort sig bekendt ved at fridde latinske Supplementer til Livius og Curtius.

Freire de Carvalho (Francisco), portugisisk Litteratur, født henimod Slutningen af det 18de Aarh., blev 1846 Professor i Litteratur og Bektalenhed ved Nationallyceet i Lissabon, og har især gjort sig fortjent ved to grundrige litterær-historiske Arbejder: „Licoes elementares de poetica nacional“ og „Primeiro Ensaio sobre a historia literaria de Portugal“ (1845), samt ved en fortrinlig Udgave af Enfiaden.

Freisshüh, Frisfittin, er i et tydsk Sagn en Jæger, som ved en Pagt med Djævelen forskaffede sig saakaldte Frisflugler d. e. Flugler, af hvilke 6 useilbarlig traf, men den 7de tilhørte den Ude, som gav den en Retning efter sin Villie. F. Kind henpnyttede dette Sagn til den berømte Opera, som Weber komponerede 1821 (paa Dansk „Jægerbruden“).

Freising, Stad i den bairiske Kreds Obre-Baiern, ved Isar, har en Domkirke og Bryggerier, Brænderier, Tobaksfabriker o. M. 6,000 Indb. F. var tidligere Hovedstad i et efter samme benævnet rigsumiddelbart Bispedømme.

Frej (Frs, Fro), der i Grimmermaal kaldes Njords Søn, er den egentlige Vanegud og ret egentlig en Forgubelse af Naaden og Miltigheden. Han er baade hellig og velsigt og en Perle blandt Æerne. Han raader for Regn og Solstien, for Aarets Grøde samt Folks Velsærd, og han er god at paatalde for Fred og Frugtbarhed og gode Aaringer. Eyr synger om ham:

Frej er den bedste blandt Fyrsterne alle,
Som Purpur mon agle i Asgaard's Sal;
Han gjør ingen Mns eller Moder Fortræd,
Hans Vst er at løse de Løntebundne.

Den milde Vanegud har imidlertid ikke stort Lov for sit Heltemod, skjøndt det, som han elsker, det forsværer han, og siden han i gamle Dage fik Tilnavn af Bøjes glandsulste Banemand, har han sagtens ogsaa gjort Lige for det i Heltesærd. Hvad hans Navn angaaer, betyder det ligefrem Hunsbønde, hvorfor ogsaa Hunsbondens Hustru efter ham bærer Hædersnavnet Frue og hans Datter Jomfru (o: ung Frue). Historisk gaaer han igjen i Frøde, og hvad vi kalde Frødefred, kalde Sventerne derfor ogsaa Frejs Fred (s. Sagnetes). Hans Hest heed Blodshav, hans Stik Skilabner og hans Ærnehjelm Gyldenbørste, som dog Stalva vil gjøre til en rapsovet Galt, hvilken Gylfelegen endog laber trække hans Kærre. Hans Hustru var den dei-

lige Serbe, som han maatte betale med sit gode Sværd, der var saa kunstigt gjort, at det af sig selv løst af Balgen, naar det lugtede Jætteblod. Inden han bortgav dette, har Bøjes Banemand sagtens været kampdygtig nok, men siden har han maaffet tabt en Emule af Kamplysten. — Det var Sættin Gymer, der fik Sværdet for sin Datter Serbe, og Gymer synes jo at falde sammen med Eger. Grundtvigt mener nu, at Egers Hustru, den stuyge Fru Aan, er heelt rimelig Moder til Erolben Grændel, om hvilken Bjovulfsbrøden fortæller os. Hun blev dræbt med sit eget Sværd, der da maatte være F.s Sværd, og vist er det, at, medens intet andet Sværd deede paa hende, skilte dette i en Haandevending Hovedet fra Kroppen, men smeltede da ogsaa indtil Hjaltest i det bede Fjærelod. Fjovlffetsom, faa maa F. haardt savne sit gode Sværd i Ragnarok, hvor han gaaer i Kreds med Surter, men hvor det ligesuldt holder haardt, inden han bukker under.

Freja, den heilige og livsalige Banedise, nævnes os i Gylfelegen som Njords Datter. Hun er det stndbillede Udryk for den agte Uvindelighed, fra hvem al reen og hellig Kjærlighed udspyringer, og til hvem den atter vender tilbage. Til hende kommer, som Dehlsnslåger siger, „hvor trofast Veiler, dertil hvor trofast Mø“. Hendes Borg heed Folkvang („Folkevangen er Frejas Land; til Bords de Bolde hun kænter selv“) men hendes Sal Sesrymer (Storfuen) eller Sesvarne (Drommestolen). For sin Karm spændte hun Bjørnene (Kjæmperne), skjøndt der viseslig gives dem, som have været nøgterne nok til at ville gjøre hendes Forspand til Rette, og paa Valen deelte hun halvt med Seierfæber, hvorfor hun ogsaa kaldes Balfuen og tidt laamer Balfyrierne sin Fjerham. Ogsaa om Digtningen var hun halvt med Odin, og hun turde derfor lettelig være Drages Moder. Aftenstjernen var F.s Stjerne, men hendes Hølsknyk heed Brysing, og det er den magesløse Glands, som omfraaler hendes Ude. Berømt er ogsaa hendes Fjerham, der ligelom Brysing var en Gave af Ivalds Søner, og i hvilken hun med Ledsed gjennemførte Himmelummet, men som hun med Glæde laante Løse, da han skulde gjenfinde Mjølner, som var staalet af Jætteløgen Ærym, medens Thor sov. „Var den af Guld,“ udbød hun med Varme, „jeg gav den dog; var den af Sølv, jeg sparede den ikke.“ men da Løse vendte tilbage med den Bøstik, at Mjølner var kun tilfals for F. selv, og Thor virkelig vilde haat hende afsted til Ærymsheim, da sporede den vrede Frue med Hsihed, faa det gav Gjenlyd i Gudeafaten: „Da er tilgaaen jeg giftesyg, ager jeg med Dig til Totumhjem!“ — Hendes Huusbønde var Odber Instensjon, til hvem hun lod Ærnehjelmene smedde hos Dvergene Dain og Nafbe. Odber gjorde siden en lang Udentlandsreise, over hvilken hun grad sine modige Laarer, som bleve til røden Guld, og hun gjennemreiste mange Lande for at oplyse ham. Siden den Tid kaldes hun den grad-sagte Dife, og Guldet kaldes hendes Tines Regn. Den kaadmundede Løse beffulder hende i sin Smælsang for det værste Fjerri, der sa nævnes, Seid nemlig, hvorved Folk stiftes ved Liv og Sundhed eller dog ved Sands og Sam-

ling; men han har forfættelig overseet, at det gjør ham ingenlunde ved sorte Kunstler, men at det er ved sin egen Esfærighed, at hun i al Ufflygtighed vækker Hjerlighed hos Mand og Kvinde. — Fredagen er F. s Dag, thi den har sit Navn efter hende. Hendes Datter var den bedste Hnos.

Frejus, Stad i det franske Dep. Var, ved Middelhavet, har Handel med Vin og Spidrugter. F. er Romernes Forum Julii, og her findes mange Levninger fra detses Tid. 2,800 Indb. — I den i M. fra F. liggende Gavn Saint Raphael landede Napoleon ved sin Hjemkomst fra Egypten d. 9de Octbr. 1799, og herfra indfibebe han sig til Elba d. 28de April 1814.

Freke og Stier (Sere) ere isølge Edda Navne paa Odins Ulve, og til dem kaster den Hie alt det Kjøb, som kommer paa hans Dord. F. er den samme som Fenrisulven, idetmindste kaldes denne ogsaa F., men det maa ikke oversees, eller det kan dog hermed sammenholdes, at det var Jarl Frekes Datter Unne, som Stovørk bortførte, og med hvem han avlede den berømte Storkobber, hvorpaa Stovørk og Unne inderbrændtes af Frekes vrede Sønner. B.

Frels (isl. frjáls) er et gammelt dansk Ord, som betyder fri, og oprindeligt brugtes om enhver fri Mand i Mødsetning til Trællen; men i Tidens Løb tilseguede Abelen — fra først af paa Grund af dens Skattefrihed — sig ubelukkende dette Prædicat i Mødsetning til Borgers- og Bøndestanden. Frelse var det tilsvarende Substantiv, Frihed.

Frelseas Orden (Ordo salutis) er et Udtryk, hvorved protestantiske Dogmatikere betegne de forskjellige Udviklingsstrin, igjennem hvilke det enkelte menneske bliver deelagtig i den ved Christns erhvervede Naade. Disse Trin eller Grader angives paa forskjellige Naade; i Almindelighed betegnes de som: Kalbelse, Oplysning, Omvendelse, Deltiggjørelse, hvortil nogle Theologer som det sidste og høieste Trin (sæ: det mystiske Samfund med Gud. I det Pietistiske anvendte disse Begreber paa det praktiske Liv, saae de i dem bestemte Grader, som successtot skulde gjennemgaaes i forskjellige, for Bevidstheden fremtrædende, Tidstrum.

Fremlaan er Udlaan til en Anden af en Ting, man selv har laant; Fremlete, Bortleining til en Anden af, hvad man selv har leiet. Det første er altid ulovligt, medmindre det sætter sig paa et specielt Samtykke af den, man har laant Tingen af; om det sidste er tillabeligt eller ei, berøer paa det enkelte Leiesforholds Natur, navnlig paa, om der maa antages fra Ubleiterens Side at være taget særdeles Hensyn til Leietagerens Person.

Fremmede kaldes i juridisk og navnlig folkeretlig Forstand de Personer, som midlertidig opholde sig i en Stat, hvori de ikke høre hjemme. Om de Fremmedes Afgang til og Retshilling i Staten indeholde de forskjellige Landes Lovgivelser tildeels meget forskellige Bestemmelser. De gjæstfrieste Stater ere England og Nordamerika, som i Almindelighed tillægge enhver F. Ret til at opholde sig i Landet og nyde godt af Lovens Beskyttelse, saalænge han ikke selv overtræder dem. Efter den nuværende danske Lovgivning faaer det med nogle ganske enkelte

Undtagelser enhver F., som er forsynet med behørigt Pas, frit for at tage Ophold i Danmark; men ligesom i visse Tilfælde deels efter almindelig folkeretlig Sædvane, deels isølge specielle Tractater, en anden Stat kan fordrø en saadan Person ubleveret, naar han der har begaaet en Forbrydelse, saaledes kan en F. ogsaa i flere Tilfælde udvises af Landet, deels paa Grund af visse Arter forbryderisk Forhold, deels paa Grund af, at han blivder ude af Stand til at ernære sig selv uden endnu at have erhvervet Forsørgelsesret (s. d. A.) i Danmark. Iøvrigt nyder den F. fuldkommen Beskyttelse for sin Person og Eiendom af de danske Love; men de særegne Forrettigheder, som disse tillægge de danske Borgere, nyder han derimod ikke godt af, særend han selv ved at tage fast Bopæl i Danmark har gjort sig til dansk Statsborger. — Fremmedartikler kaldes en af Kong Frederik II 1569 udstedt Forordning, indeholdende 25 Troesartikler, som enhver Fremmed, inden han fik Tilladelse til at nedlætte sig i Danmark eller Norge, skulde antage.

Fremmedloven (Allenbill) kaldtes en Undtagelseslov, som 1793 efter Lord Granville's Forslag blev antagen i det engelske Parlement, og som bemundigede Ministeriet til at negte enhver Fremmed Ophold i England. Denne Lov er siden 1814 blevet betragtet med stor Uvilje af de frimndede Englændere, der ere stolte af, at deres Land kan være og har været alle politiske Flygtingers Asyl, og siden 1820 er den ikke bleven fornyet. Navnet er ogsaa blevet brugt om paatænkte Forsørgslag til at forhindre de politiske Flygtinges Misbrug (ved Oprørs- og Morbplaner) af det dem i England stienkede Fristed, navnlig efter Attentatet 1858 paa Keiser Napoleon III's Liv.

Fremont (John Charles), nordamerikansk Rejsefærd og Statsmand, født d. 21de Jan. 1813 i Savanna, mistede 4 Aar gammel sin Fader (en Franskmand), blev tidlig Lærer i Mathematisk for at kunne underholde sin Familie, lagde sig derpaa efter Civilingeniørvidenskab og blev 1839 udnævnt til Lieutenant, imedens han var fraværende paa en Sreise. Han bortførte og ægtede siden en Datter af en Senator i Missouri, gjorde efter hinanden 5 Rejser til Landet omkring og hiinsides Klippebjergene (navnlig Eguene omkring Saltisen og Californien), hvilke først ved hans Undersegelser bleve bekendte. Paa en af disse Rejser blev F. for Anjurbordination dømt og caseret, og vilde siden ikke modtage det ham af Præsidenten Polk gjorte Tilbud om at ansættes fraag igjen. 1850—52 var F. den første Senator, som den nye Stat Californien sendte til Congressen; 1856 var han det republikanske Parties Candidat til Præsidentværdigheden, men hans aabent erklærede Billie, at hanse Slaveriets Fremfribd i de bibitil frte (ikke slaveholdende) Stater, gjorde, at han valdt igjennem.

Fremy (Edmond), fransk Chemiker, Søn af Charles F., Professor i Chemie i St. Cyr, er født 1814. Han studerede først under Faderen, senere under Pelouze, idet han først blev Præparator under denne ved l'École polytechnique og senere succederede Pelouze og Gay-Lussac 1849 og 1852 ved l'École polytechnique. Collège de

France og Muséum d'histoire naturelle. F. har skrevet en stor Deel Afhandlinger i „Annales de Chimie“ (1835—56). I Forbindelse med Pelouze har han udgivet „Traité de Chimie générale“ (1844, 6 B.). og senere flere Lærebøger i Chemie („Chimie élémentaire“ og „Abrégé de Chimie“).

Frère-Orban (Hubert Joseph Walter), belgisk Advokat og Statsmand, født d. 24de April 1812 af en simpel Familie, vandt tidlig stor Anseelse hos det liberale Parti, og var efter 1830 en af Stifterne af Blade, der skulde understøtte den belgiske Revolutions Sag o. s. v. 1847 blev han Medlem af Deputeretkammeret, og blev strax efter Finantsminister, derpaa Minister for de offentlige Arbejder og 1852 atter Finantsminister, men tog sin Afsted i Anledning af Tolds- og Eftertryksloven. F. var en Ven af Frihandelen, stiftede 1850 den belgiske Bank og har skrevet et vigtigt Bærk „La main-morte et la charité“ (1854—57), som berører et i Belgien meget vigtigt Spørgsmaal med Hensyn til geistlige Stiftelser o. desl. (s. g. Art. Døde Saand). Fra d. 9de Novbr. 1857 har F. atter overtaget Finantsministeriet.

Freret (Nicolas), fransk Stribent, født 1688, død 1749, var Forfatter til en Mængde Skrifter og Afhandlinger over Oldtidens Chronologie, Historie og Geographie samt over den nyere Historie o. M., hvilke ere samlede i hans „Oeuvres complètes“ (1796, 20 B.; ny Samling 1825). Man har før tillagt F. et Par atbeviske Skrifter, som nu ere beviste at være senere forfattede af Andre og udtagne under hans Navn.

Friedrich (Friedrich Theodor), for Liden en af Lybftlands meest udmærkede Pathologer, er født d. 24de Mars 1819 i Aurich. I 1846 begyndte han som Privatdocent at holde Forelæsninger i Göttingen, og skaffede sig meget inart en stor Tilhørsrettedes. 1850 overtog han Bestyrelsen af Poliklinikken og det akademiske Hospital i Kiel, medens han under den Slesvig-holsteenske Oprørskrig besørge en Tjeneste ved Lazarethene i Rendsborg. Siden 1851 er han ord. Professor i Pathologie og Therapie ved Universitetet i Breslau, og leder der den medicinske Klinik. Han er en streng Jagttager af Naturen, og har i sine Skrifter og Foredrag vist sig som en talentfuld Fortolker af Phænomenerne i den syge Organisme, hvis anatomiske Grundlag han med Slæppe frembræver. Han har skrevet en Mængde Afhandlinger i Tidsskrifterne, desuden „Ueber Gallert- und Colloidgeschwülste“ (Gött. 1847); „Ueber die Brighische Nierenkrankheit“ (Brunsv. 1851); endelig „Klinik der Leberkrankheiten“ (hvoraf kun 1ste Deel er udkommen, 1858).

Fréron (Louis Stanislas), fransk Vitteratus og Politiker, født 1765, fortsatte det af sin Fader (Elie Catherine F., 1719—76) stiftede kritiske Blad „Année littéraire“, men sluttede sig ved Revolutionen til Kobespierre, Marat og Egefnedede og udgav „Orateur du peuple“. Han hørte siden, navnlig da han tilligemed Barras var sendt til det sydlige Frankrig for at udføre Conventets Bloddomme, til de voldsomme Terrorister, men brød efter Kobespierre's Fald med disse, blev 1802 af Napoleon (med hvis Søster Pauline han skal have haft en

Ærlighedsforfaelse) sendt som Underprefect til St. Domingo og døde der s. A.

Frescomaleri eller Maleri al fresco (ital.) kaldes man saaledes til Adskillelse fra andre Arter af Maleri (Olies-, Pastel- o. s. v.), efter den Maade, hvorpaa det frembringes. Den Flade, der skal smyktes med Maleri, bliver bedækket med flere Lag fin Puds (Blanding af Kalk og Sand), og medens denne endnu er vaad, paasættes Blandfarver, hvilke indtages af den vaade Kalk, som under Tørringen, ved at forbinde sig med den atmosfæriske Luft, afsætter en Størpe, der danner en Slags bestyrtende Emaille over Farverne. Det er et noget begrænset Antal Farver, der kunne bruges ved F., navnlig ikke vegetabiliske og animaliske Farver, ikke heller de med Kalken beslagtede Mineralfarver, da de forandre sig; Forfarverne ere de bedste. F. egner sig til Decoration af store Muurskaber i Bygninger formeblst sin Varighed, sin skjønne Klarhed og rolige Alvor, men er mindre anvendeligt ubvendig, da Farverne ikke taale vedvarende Sol og Fugtighed; man har søgt at erstatte dette ved Stereochromi (s. d. A. og Art. Glasvand), ved mat Oilemaleri (s. i. Frankrig) og ved et Slags Cementmorfal, som er anvendt i Kjøbenhavn udenpaa Thorvaldsens Museum.

Eggska den ældste Tid har F. været kjendt og anvendt, hvilket sees af de ægyptiske, etruskiske og romerske Levnninger, vi have; at det ogsaa har været almindeligt i Grækenland, kjendt Intet er os efterladt, ved man antænktes fra. De første christelige Malerier paa Muur, i Katakomberne, vare neppe i Fresco; men i Middeltalderen fik F. stor Udbredelse til Decorationen navnlig af Kirker, og blev ubvirket til uopnaet Fuldblommenhed i Italien. I den nyere Tid er F. gjenoptaget i Lybftland, først i München og Berlin, senere ogsaa i Dresden og i St. Et., Frankrig, England og Sverrig. Foruden Decorationen af Thorvaldsens Museums Yderflade, der er behandlet paa en noget anden Maade (s. ovenfor), maae i Danmark af Frescoarbejder nævnes det Andre af samme Museum, men især Decorationen af Universitetets Forhalle ved Constantin Hansen og Decorationsmaler Giller, samt af Christian IV's Capel i Roskilde ved Eddelien. Forsvrigt henvises til Artt. Maleri, de enkelte Landes Kunst m. m.

Fresenius (C. Remigius), tydsk Chemiker, er Professor i Chemie og Physik ved Landsofens-Institutet i Wiesbaden. Han hører til Lybftlands mere ansete og begavede Chemikere, og hans Navn er især blevet kjendt i en vidt Kredse ved hans Lærebøger i analytisk Chemie, der have opnaet en stor Udbredelse.

Fresl er en arabisk Vægt = 10 Mahnds = 26,3 a danske Pund.

Fresnel (Augustin Jean), en af dette Aarhundredes berømteste Fysikere, blev født d. 10de Mai 1788 i Broglie (Dep. Eure) og døde d. 14de Juli 1827 i Nærheden af Paris. Han blev 1804 Elev i den polytechniske Skole og siden Ingenieur ved Bro- og Veivæsenet i forskjellige Departementer; 1823 blev han Medlem af Akademiet og tilfjst Ingenieur-en-chef des Ponts-et-chaussées. Det var næsten ubefulgte Optiken, som beskæftigede F. Th. Young havde

allerede begyndt at fremdrage den af Huyghens først fremsatte Bølge-theorie, som ved Newtons Autoritet var kommen i usfortjent Forglemmelse; men det var først F., som gjenneførte dens Anvendelse og lagde Grund til vor nuværende theoretiske Optik, som i Grunden kun er en Udvidning af F.'s Arbejder. Han forklarede saaledes Interferensphænomenerne, den dobbelte Erubning af Lyset i Krydsallerne, den af Malus opdagede Polarisation; han undersøgte Interferensen imellem polariserede Lystraaler (i Forening med Arago), Bjergkristallens eienbommelige Virkning paa det polariserede Lyd, og opdagede den cirkulære Polarisation, ligesom han ogsaa forklarede de Farver, dobbeltbrydende Legemer vise i polariseret Lyd, og paaviste, at Glas og alle andre gjennemfugtige Legemer ved Tryk og ulygde Opvarming blive dobbeltbrydende. Ogsaa for Praxis har han virket ad videnskabelig Art, idet de nuværende Linsbryr, der i Godhed langt overgaae de tidligere Lampesyr, ere opfundne af ham.

Frend (German Ernst), dansk Billedhugger, Søn af en Cuurmejer fra Uthede ved Bremen, blev født d. 15de Octbr. 1786. I sit 17de Aar blev han sendt til Kjøbenhavn for at lære Emebehaandærket hos sin Morbroder, men søgte sig tillige i Tegning og Graving, indtil han kom til at gaar paa Akademiet (1806), hvor han i Karene 1811—17 vandt de 4 Medaljer og med den fjerde Guldbmedaille, som seboanlig, et Rejsestipendium. Endnu samme Aar (1817) reiste han til Italien, hvor han kom i et venstabeligt Forhold til Thorwaldsen, hvis Bærkæder han fik Oplyn over i dennes Graværelse (1819—20). Da det var overdraget F. hjemmefra at modellere Statuer af de 12 Apostle til Frue Kirke, som var under Bygning, begyndte han strax at gjøre smaa Udstik til disse, og modellerede 1819—20 Sjabbaens i den bestemte Størrelse; samtidig havde han modelleret Ingemanns Buste, der senere blev udført i Marmor. Da Thorwaldsen imidlertid overtog Apostlene, fik F. andre Bestillinger til de Bygninger, der vare under Arbejde, og modellerede i den Anledning en „Mercur“ til Trappen i Christiansborg Slot, hvilken aldrig blev opfattet, og en „Lucas“, der først efter hans Død kom paa sin Plads i Slotskirken. Blandt et ikke ringe Antal fremmede Bestillinger paa den Tid maa nævnes „Sloth“, som giver et Aar at drifke“, der var bestilt af Grev Sommariva, og udført i Marmor, men forblev Kunstnerens Eiendom, indtil den blev kjøbt af Museet for Sculptur og Kunststik i Kjøbenhavn, hvor den nu er opstillet. Da Bygningskommissionen forholdt sig taus angaaende de bedste Sager, concurrerede F. 1822 til en Priis, der i Kjøbenhavn var bleven udfat for et nordisk mythologisk Mønne, og da han vandt denne, lavede han sig med megen Alvor og Iver over Studiet af Nordens Mythologie, og valgte Ragnarok til at udføre i en Frise i Relief, hvoraf han hjemsendte en Tegning, der blev antagen til Udførelse for Slottet (1826—27). Efter en Hjemreise igjennem Tyskland og Frankrig kom han 1828 til Kjøbenhavn, hvor han Aaret efter blev Medlem af Akademiet og Professor ved Modelskolen.

„Thor“ var hans Receptionsarbejde. Forsyrende Omstændigheder hindrede Kunstneren i at fuldføre Ragnaroks-Frisen, hvoraf et Stykke var færdigt allerede i Rom, saa at den ved hans Død var usfulden og først senere er opsat paa sin Plads. Mangfoldige andre Arbejder bekræftede ham imidlertid, om de endog meest vare af ringere Omfang: Buxter af Gåler i Altona, Architecten C. F. Hansens, Biskop Mønter o. fl., Mindestene over Mønter og J. Røller i Frue Kirke og en Rængde Piigtene til Kirkegaarde rundt om i Landet, s. Ex. Dyrmales Gebauers i Aarhus, medens han bestandig i Stort og Smaat hængede for at vække Kunstnernes og rene Smagens, ligesom han ogsaa, trods sine ringe Midler, var en af vore grundigste Samlere af Kunstfager i alle Retninger, og udsøgte en betydelig Indbydelse saavel paa Meubilleurkunsten som ogsaa paa Maler- og Bygningekunsten. Arbejder af F. vare ogsaa de første Kunstværker, der igjen blev udførte i Malm i Danmark efter lang Tids Forsøb, saaledes Springsvandet i Rosenborg Have og „Ovin“, der tilhører Kunstforeningen. Desværre blev han d. 30te Juni 1840, efter et længere Sygdeleie, bortreven fra denne gavnlige Virksomhed. — Hvor høit F. end satte Thorwaldsen, sluttede han sig dog ikke umiddelbart til denne sin Kunst, men viser, ved Siden af Paavirkning af Michel Angelo, et grundigt Bekjendtskab til den græske Billedhuggerkunst, navnlig Vasrelieffet, medens han i det Hele, ved Studium af Kunsten i alle dens Retninger, søgte at flette sig med Fag-eensfærdighed. Hans betydeligste Værk, Ragnaroks-Frisen, er udgivet i Omrids af Kunstforeningen i Kjøbenhavn (tegnat af Diril, med Text af Prof. Døyn, 1857).

Frend (Wilhelm), latinsk Lexicograph, født d. 27de Jan. 1806 i Kempen i Posen, var en Tidlang Lærer ved Ellibethgymnasiet i Gzastlau, og beklædte senere Rectoratet ved Gymnasiet i Hirschberg i Schlesien. Siden 1851 lever han i London, beskæftiget med et større lexicallist Arbejde. Han har gjort sig bekendt ved en „Wörterbuch der lateinischen Sprache“ (4 Bd., 1834—45). Desuden har han skrevet en „Gesamtwörterbuch der lat. Sprache“ (1844), en „Lat.-deutsches und deutsch lat.-griech. Schulwörterbuch“ (1848), samt udgivet Ciceros „Oratio pro Milone“ (1834).

Freyre (Don Manuel), spansk General, født 1765 i Andalusien, udmærkede sig i Uafhængighedskrigen fra 1808, fordrev de Franske fra Granada (1811) og blev efter Erobringen af San Sebastian 1813 Generalleutenant. 1820 gav Ferdinand VII ham det Høvert at dæmpe Oplysningen; han indsluttede Zen Leon fra Landsiden, men maatte indrømme, at Forsætningen af 1812 proclameredes. Paa Grund af et deretter i Staden forefaldet Bøddab blev F. arresteret og først 1823 frigiven. 1833 erklærede han sig for Isabella, blev Generalcapitain i Madrid, Procer o. s. v., og døde 1834.

Freytag (Georg Wilhelm Friedrich), en anseet Orientalist i Tyskland, er født 1788 i Püneck, studerede i Göttingen og blev 1811 Resipient; under Krigen 1815 blev han Feltpræst og gif sig saadan til Paris, hvor han fandt Leilighed til at foretage et længere Ophold, som

han benyttede til Fortsættelse af sine orientalske Studier; 1819 modtog han en Ansættelse som Professor i de orientalske Sprog ved Universitetet i Bonn, og har gjort sig fortjent ved en Række usiagtige og tildeels uundværlige Udgaver af arabiske Forfattere, som „Selecta ex hist. Halepi“ (Paris 1819); „Caab b. Zuhairi carmen in laudem Muhammedis dictum“ (Halle 1823); 3bn Arabshahs arabiske Anthologie „Fachihat el-Cholafa“ (Bonn 1832); det for Rundskaben til den ældre arabiske Poesi vigtige Bærf „Hamass carmina“ i to Bind med lat. Oversættelse (Bonn 1828—52); en Samling af arabiske Ordbrug med Oversættelse og Fortklaring under Titel „Meidami proverbialia Arab.“ (3 Bde., Bonn 1838—43). Desuden styldes ham „Darstellung der arab. Verkunst“ (Bonn 1831) og det efter større arabiske Ordboøger, især Ramus, ubearbejdede „Lexicon Arab. Latinum“ (4 Bde., 1830—37, med et Ubtog i eet Bind, 1837), der endnu bestaaende er et af de almindeligst brugte Hjælpemidler til dette Sprogs Studium. F. udmærker sig overbøvedet isandt tybste Orientalister ved philologisk Værdom og Usiagtighed; som selvstændig Forfatter har han Intet skrevet, der har nogen særdeles videnskabelig Betydning.

Fredtag (Gustav), tybft Digter, født d. 13de Juli 1816 i Kreuzburg i Slesien, optraadte 1839 som Privatdocent i tybft Sprog og Litteratur i Breslau, sluttede 1847 til Preußen, hvor han tilligemed J. Schmidt redigerede „Grenzboten“, og har siden for det Meste opholdt sig i Leipzig. Han er Forfatter til endel dramatiske Arbejder (beriblandt et Pyskspil „Die Journalisten“) m. M., og er i den nyeste Tid bleven berømt ved sin Roman „Soll und Haben“ (1855; oversat paa Dansk under Titlen „Debet og Credit“), en Skildring af Nutidens sociale Forhold især i Industrie- og Handelsverdenen.

Friant (Louis, Greve af), fransk General, født 1758, traadte ved Revolutionens Udbrud ind i Armeen og tog særdeles helbig Deel i alle Felttog under Republikken og Keiserdømmet, saa at han allerede 1808 blev Greve og General-lieutenant. Da han 1814 havde underkrevet Napoleons Krasigselsæct, gjorde Ludvig XVIII ham til Ludvigsriddet og gav ham en Com-mando i Neg. Under de 100 Dage blev han Pair, kæmpe med sin gamle Tapperhed ved Fleurus og Waterloo, blev derfor ved den 2den Restauration udftrøgen af Herrens Lister, og døde d. 29de Juli 1829.

Friaul (ital. Friull; Navnet kommer af den romerske Stad Forum Julii) var forbum et selvstændigt Land under egne Hertuger, som i sin videste Udstrækning indbefattede den venetianske Provinds Udine („venetiansk F.“), de fyrstelige Grevskaber Görz og Gradisca og Districtet Idria i Storhertugdømmet Krain (altsaa Dele af det nordøstlige Italien og det sydøstlige Tydskland) og udgjorde c. 175 □ M. Indbyggere, sædvanlig kaldte Furianer, ere for det Meste Italiener og tale en egen Dialekt. — F. beboedes oprindelig af Karnere og erobredes i det 6te Aarh. af Longobarderne. Under Hertug Gifulf delagde Avarerne 614 Landet. Carl den Store indfattede Grever i F., Solvar oprettede 820 her et Markgrevskab imod Slavernes Indfald. Markgreve Berengar I gjorde sig (888—924) til Konge

i Italien. Siden beledes F. og kom under forskellige Herrer. 1420 maatte det underkaste sig Venedig, med hvilket det 1797 tilfaldt Østerrig; 1805 blev det en Deel af Kongeriget Italien og 1814 af Østerrig. Marksal Duroc blev 1807 af Napoleon opholdt til Fredtag af F.

FrictionsKlinkning kaldes en Indklinkning til Forvanding af en frem- og tilbagegaende enten retliniet eller rundgaende Bevægelse til en rybvis rundgaende i een Retning, naar man dertil betjener sig ikke af Klinkhage paa det vuggende og Klinktænder paa det roterende Organ, men derimod af en Friction, der indtræder ved den ene, men ikke ved den anden Retning af Bevægelsen. F. giver et større Sids-træk og dermed Slid paa Tapperne og Kraftstabs end Landklinkning, egner sig derfor heller ikke godt til Forplantning af større Kræfter, men giver den største Frihed i Reguleringen af den Rotation, der skal finde Sted for hver Bugning. Til F. hører en tilsvarende Spærindbretning med Friction. — **FrictionsKobling** er en Kobling (eller Forbindelsesmaade for to Ager i Flugt, der skulle dreie sig med samme Hastighed), hvorved man betjener sig af Friction, saa at Koblingen kan give efter og den drevne Ager blive staaende, naar Modstanden er for stærk. F. anvendes meest til Bevægelsen af meget tunge Masker, som Kanoner i Bore- og Dreimaskinen eller Svingshjul, for at faane Indgribningerne ved Ind- og Udløsningerne, og da de saaledes tjent til Forplantning af temmelig store Kræfter, anbringes Frictionen gjerne paa en Skive, enten ved en Ring, der kan strues sammen, eller ved at presse Skiven mellem to ringformige Træflader. — **Frictionsruller** anvendes ofte for at give saavel roterende som retliniet bevægede Legemer en lettere Gang. Ofte bruges et større Antal, samlede til en Krands eller en Kætte, der selv ruller med og holdes i Orden ved to Ringe eller Blisfrimler med Gaffler for Rullernes yndere Ender. Ogsaa bruger man faststaaende Ruller eller **Frictionsstiver**, der give en endnu lettere Gang, paa Grund af deres større Radius. Et retliniet bevæget Stykke kan glide ovenpaa to eller flere Ruller eller Stiver; en Ager kan med hver Ende hvile i Fordybningen imellem to eller paa det øverste Punct af een Skive, dog at den i sidste Tilfælde, f. Ex. ved en Gaffel, forhindres fra at forlade sin Plads. **Frictionshjul** ere, ligesom Tandhjul uden Tænder, bestemt til at forplante en rundgaende Bevægelse, ikke ved Indgribning af Tænder paa Overfladen, thi saadanne findes ikke, men ved Frictionen af deres haardt imod hinanden presede Overflader. F. ere gjerne af Træ og uindbriste, bedre dog baanedes af to affortede Regler, der paa det ene F. vende den lille, paa det andet den store Grundflade imod hinanden. F. give en fin Bevægelse, der let kan ind- og udløses, ligesom den tilfæder stor Afværging i Bevægelseshastigheden; men de faae et stærkt Sids-træk paa Agerne og bruges derfor kun til let Maskineri, især saabant, der kun undtagelsesvis er igang, saasom Sækkvinder.

Frictionsphænomenet er Navnet paa et geologisk Særphen, der i den nyere Tid har tilbragt sig megen Opmærksomhed blandt Naturforskerne, og hvis Tilseebærelse først paaviktes

af den svenske Geolog Sefström omtrent ved Aar 1830. Det bestaaer i en Mængde forskelligartede Spor paa Klippegrunden i flere Lande, der vise, at denne har været Stenstand for en meget voldsom Afsluring eller Afslibning; Klipperne vise sig meer eller mindre blanke paa deres Overflade, afrundede og forsynede med Striber og andre Mærker, som med et konstant Strøg over store Strækninger nsiagtig betegne den Retning, hvori den skurende Mæsse er skreden frem. Liden for denne Naturbegivenhed synes i geologisk Forstand ikke at ligge langt tilbage; enkelte Geologer antage den ogsaa for samtidigt med det erraticke Phænomen og bevirket af samme Kraft som dette. Frictionsstriber ere iagttagne i Skandinaviens, russisk Fjotland, paa Alperne, i Afrika, i Nordamerika o. s. St.; de vise sig dog meest udviklede i den første Egn, fornemmelig i Norge, hvor Mærkerne efter Katastrophen optræde i en kolossal Maalestok og under de bejndeligste Forhold, der alle tyde hen paa et umaadeligt mekanisk Tryk. Bevægelsen er i det Hele taget gaaet fra det Indre af Norge udad mod Kystrne, omtrent som de rindende Bænde. Angaaende Aarsagerne er man trods Alt, som er frevet derom, endnu ikke paa det Rene. Agassiz antager, at Mærkerne paa Alperne hidrøre fra Gletscherien, der ved at skride frem og danne sine „Gjerder“ (Moraines) af Klippeblokke, Sand o. s. v. bliver stand til at polere og fure Klippernes Overflade. Sefström og de fleste skandinaviske Geologer benegte en saadan Aarsag for Nordens Befkomme og mene med større Sandhylighed at kunne antage store Mærker af Vulkte, Smaastene, Sand o. s. v., der ere satte i Bevægelse af Vandmasser og have væltet sig udover den nordiske Halv; men det er langtfra, at denne Hypothese tilfredsstillende besvarer Spørgsmaalet, ligesom vi heller ikke kunne indsee, hvorledes en saadan forartede Steenoverflodsmesse kan komme istand; vi kende intet Analogon, ingen lignende pbyffst Aarsag antilbages. Forchhammer feer deri kun et Stjær-gaardsphænomen, der har havt Leilighed til at ptre sig paa en Mængde Steder, som sør Landets Hævning bestyldes af Havet. Vølgeslaget i Forening med opstude Vølflager, der meget ofte under Frysningen omslutte de ved Stranden liggende Stene og slæbe dem med sig, har da efter Forchammers Mening sat Stenene saavel som Grus og Sand i Bevægelse og bevirket haade Striberne, Overfladens Afslibning og Dannelsen af Aasene. Med Hensyn paa Striberens Retning her i Norden og Mærkerens svrige Forhold give de Kort og Plancher, som lejsage Hrvhys „Observations sur les phénomènes d'érosion en Norvège“ (Christiania 1857), en god Oversigt.

Friedleif o: Fredens Leif, er et Navn, som tillægges to eller tre af vor Sagnhistories Konger. Sage kemder kun to saadanne: S. I Htm Mæsse blev berømt af Slaget i Sirvelshavn, hvor han gik i Krebs med fire Svøvinger og nedslæbe dem alle, men havde andre Kampen overskåret Generne i sin venstre Haand ved at vende Sværdet med for stor Hasthed, hvoraf han behødt krogede Fingre hele sin Livstid. Siden indtog han Dublin ved Krigspuds og indførte endelig Julefesten, saa at han fortjente

vel at blive Fader til Frode Fredegod, Frejs Speilbillede. — S. II Fredesøn var en Søn af Frode Fredegod og svede først mærkelige Bedrifter i Zierlebeden, hvorpaa han vendte hjem og tog sin Krone i Arv. Derpaa udsørte han nye Feltegjerninger i Norge og vandt sig her Kongebatteren Frogerde, som søbte ham Sønnen og Eftermanden Frode Gregob. — Følge Sage heed ogsaa en af Kong Ingels Søner S., og samme Navn havde Regner Lodbrog's Søn med Labgerde. Denne sidste S. blev af sin Fader sat til Konge over Norge og Ortnserne. S.

Fridthjofs Saga kaldes et olbnordisk Egn, uvist hvor gammelt, men sandsynligvis nedstrevet mod Enden af det 13de Aarh. Kong Bele regierede over Egnafylki (Egn) og havde to Søner, Helge og Halsban og een Datter ved Navn Ingeborg. Paa den anden Side af Fjorden boede Kongens Ven Thorstein Bifings-søn, hvis Søn F. var den tappreste blandt alle unge Mænd; han kaldtes „den Tappre“. Han blev tilligemed Kongebatteren Ingeborg opfostreret hos Bonden Hilbing. Efter nogen Tid deede haade Kong Bele og hans Ven Thorstein, og Brødrene arvede Riget. F.'s udmærkede Egenstaber opbaade de unge Kongers Skinsyge mod ham, og de negtede ham haanlig deres Søsters Haand. Derefter bragte de Søsteren til det hellige Valbursbaga, hvor Ingen turde tilsiye Menneffer eller Dyr noget Dndt, og Mænd ikke have Samqvem med Qvinder; alligevel besøgte F. sin Mø paa Valbursbaga, thi hendes Kærlighed var ham af større Værd end Valburs Beskab. Til Straf herfor blev det ham af Kongerne paalagt at indtræde Stat af Ortnserne, og da han i den Anledning var bortreist, afbrændte de hans Gaard og gæstede Søsteren med den gamle Kong King af Ringerige. F. vender nu tilbage med Slatten, opbrænder Subetemplet paa Valbursbaga, drager ud paa Bifingetog og kommer endelig efter 3 Aar forslæbt til Kong King, ved hvis Hof han opholdt sig en Vinter. Kort før den gamle Konges Død blev det aabenbart, hvo han var, og da indfattede denne F. som sin Arving til Thronen. Men F. lod sig adelsmøbig nste med at være Rigsforstander i Kongs Søners Mindre-aarighed. Derpaa ægtebe han Ingeborg, selbede i Krigen en af hendes Brødre, gjorde sig den anden underdanig og blev Konge i Egn. Denne Saga er udgivet i Bjørners „Nordiska Kämpadater“ med svensk og latinisk Oversættelse, og af Rafn i „Fornaldarsögur Nordurlanda“ (Kjøbenhavn. 1829). Desuden er den bearbejdet af flere Digtere, deriblandt af den berømte Elias Tegné.

Friedberg, Stad i Prov. Dvre-Hessen i Storherzogtummet Hessen-Darmstadt, har en smul Domkirke og endel Manufacturer. 5,300 Indb. F. var fornum en fri Rigsstad.

Friedeberg, Stad i den preussiske Provinds Brandenburg, har betydelige Klædeindustri. 5,600 Indb.

Friedemann (Friederich Traugott), i sin Tid en af de meest ansæte praktiske Stolemand i Lybfland, født 1793, død 1853, er bleven meest bekendt ved sine „Paräneseu sivr stubirende Yünglinge“ (1824—45, 6 Bb.) og sin „Gradus ad Parassum“ (4de Dpl. 1842).

Friedland, Stad i Bøhmen, har endel Bomulds-, Klæde- og Papirfabriker, men er især mærkelig ved det tæt ved den liggende Bjergslot S. (bygget i det 11te Aarh.), som indeholder et gammelt Aulskammer og Portraiter af Familien Wallenstein. F. var nemlig Hovedstaden i Hertugdømmet S., som engang Albrecht af Wallenstein besad, og som indbefattede 9 Stæder og 57 Landsbyer og Slotte. Disse store Besiddelser ubdeeltes efter Wallensteins Døds til Forskjellige, s. **Sallas**.

Friedland, Stad i Preussen S. O. for Königsberg, er beljendt ved det store Slag d. 14de Juni 1807, i hvilket Napoleon her seirede over Rußerne under Benningfen. 2,500 Indb.

Friedländer (Julius), dansk Genremaler, er født i Kjøbenhavn 1810, og kom til Akademiet 1825, medens han samtidig blev Elev af Prof. J. L. Lund. Efter en Rejse til Frankrig og Italien i Aarene 1842—44 har han opholdt sig i Kjøbenhavn, hvor han endnu lever og arbejder.

Friedrichsdor (dansk Frederiksdor), preussisk Guldmunt, gjælder i Preussen efter Loven 5 preuss. Th. 20 Gr. Da de preussiske F. have en større Guldbehalt og i selve Preussen antages til en safsat Værdi, staae de høiere i Cours end alle andre tydske Staters Fembalerstykker. I Handel antages alle ikke preussiske Pistoler ligesom ogsaa de danske F. og Christiansd'orer for en og samme Værdi.

Friedrichshall, en liden By i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar, har en mineralisk Kilde, fra hvilken faaes det saalatte „Friedrichshaller Bitterwasser“, der indeholder en stor Deel engelsk Salt, Glauberfalt, svovlsuurt Kalk, Chlornatrum og Gips, og bruges som stærkt afførende Lægemiddel.

Frie Kunst (artes liberales, ingenus eller bonæ) kaldte de Gamle de Kunstfæber og Færdigheder, som sømmede sig for en fri Mand, i Modsatning til Slavernes for første Delen mekaniske Værfærdigheder (artes illiberales). I Almindelighed talte man 7 frie Kunst: Grammatik, Arithmetik og Geometri, Musik, Astronomie, Dialektik og Rhetorik.

Fries, s. **Coating**.

Fries (Elias), svensk Botaniker, er født i Femsjö Sogn i Westis Stift i Småland 1794, tog 1814 Magistergraden i Lund og blev samme Aar Docent i Botaniken; 1819 oprettedes en Adjunctpost for ham ved Lunds Universitet, 1824 fik han Titel af Professor, og 1828 blev han Demonstrator botanica; 1834 forlod han Lund og ansattes ved Upsala Universitet som Professor i praktisk Oekonomie, og 1847 blev han sammesteds Professor i Botanik. Det er især ved Behandlingen af de to store Plantegrupper Svampene og Lavarterne, at F. har gjort sig fortjent af Videnskaben og erhvervet sig europæisk Berømmelse. Meget tidlig optraadte han med Bidrag til Kunstfæber herom i sine „Observationes mycologicae“ (Kjøbenhavn. 1815—18), ligesom ogsaa hans „Scleromyces Sueciae exsiccata“ (1818) og „Lichenes Sueciae exsicc.“ (1818—27) høre til hans tidlige Arbejder over de nævnte Plantegrupper. Senere udbiøede han *Dnsfanget*, og udgav saaledes, hvad Svampene angaaer, sit „Systema mycologicum“ i 3 Bind (1821—32),

hvortil senere kom „Epicrisis systematis mycologicae“ (1836—38), hvortil det ved Benyttelsen og Opbyggelsen af flere deels tidligere ikke bemærkede, deels ikke tilstrækkelig vurderede karakteristiske Aendebetegnelser F. at ordne og bestrøve Svampene saaledes, at deres Bestemmelse nu ikke frembyder større Vanskeligheder end de øvrige kryptogame Planter. Med Hensyn til Lavarterne neblagde han sine Erfaringer i „Lichenographia europæa“ (1831), hvortil han detailleret har udsørt de i den samtidige ukomne „Fundamenta lichenologica“ fremfattede Theorier. For dette Arbejde belønnes F. af det kongl. svenske Videnskaberne Akademie med den store linnéiske Guldbælle. Tidlig begyndte F. ogsaa at studere det naturlige Plantesystem, stillede sig i flere mindre Afhandlinger i Opposition til de herskende Ansuelser derom, og udtalte sig mod deres subjective Form og urigtige Udgangspuncter. Hertil sigte hans „Systema orbis vegetabilis“ (1825, 1ste Bd.), der dog kun indeholder de 3 laveste Plantegrupper: Svampene, Lavarterne og Algerne; anvendt paa hele Planteriget er Systemet i Udtaft fremstillet i „Flora scanica“ (1836). En anden Retning i F.'s videnskabelige Virksomhed er hans uafbrudte Stræben efter at oplære mange vandskelige Puncter i den linnéiske Nomenclatur, ligesom ogsaa efter at fremme Kundskaben til den indenlandske og hele nordiske Flora, ved mangfoldige Rejser i Sverrigs indbyrdes saa forskjellige Provinser. Allerede 1814 begyndte han sine „Novitæ floræ Sueciae“, der udfom i Hefter indtil 1823; desuden høre hertil „Flora hallandica“ (1817—18), „Stirpium agri Femsionensis index“, „Flora scanica“, „Novitium floræ Sueciae mantissa“ (3 Bd., 1832—42) og „Summa vegetabilium Scandinaviae“ (1845—49), en hele Scandinavien omfattende Flora; som et Forarbejde og vigtigt Hjælpemiddel til det sidste Værk maa endelig nævnes „Herbarium normale“, en Samling af kritisk bestemte, tørrede Planter, der er udfommen i en Række af Aar. — De hidtil omtalte Arbejder ere alle strengt videnskabelige og affattede paa Latin, men F. har ogsaa arbejdet i den anvendte Botanik, og frevet værdifulde Afhandlinger i Hødersmaalet. Af disse kunne fremhæves: „Om Brand och Rost på Säd“ (1821), „Om Pilplanteringar och deras vigt for Landthushållningen“ (1836), „Anteckningar öfver de i Sverige växande ätliga Svampar“ (1836), og i „Botaniska Utflygter“ (1843—52) har han bidraget til at stæffe Videnskabens Resultater Indgang udenfor den lærde Klasse.

Friesland (eller Briesland), egl. Bestriesland (s. **Frieserne**), Provinds i Kongeriget Keberslandene, omgiben af Nordøen, Ördningen, Drenthe, Over-Nesel og Zuidersøen, er 59 $\frac{1}{2}$ □ M. stor med 269,000 Indb. Det er et fladt og lavt Land, som ved Diger maa beskyttes mod Havet; det indeholder deels frugtbar Marskland (med R. og S.), deels Heber og Lørdemoser, gennemstrøet af Kanaler og indeholder en Mængde fisterige Søer. Dvægavl er Hovednæringsveien, efter den komne Agerdyrkning, Diavl og Fiskeri. Indbyggerne ere for det Meste Reformerte. Hovedstaden er Leeuwarden, den vigtigste Handelsstad er Saringen.

Frieſty (Elaſ af de), ſventſt Rigsbogsmand, født 1737 af en fra Böhmen ſtammende Familie, var under Kong Guſtav III en af Ariſtokratiets dygtigſte men tillige liberale Talsmænd og et af Oppoſitionens Hoveder; han vandt iſer fra 1786 Anſeelse ved at tale for Opphævelſen af Regjeringens Monopol paa Brændeviinsbrænding. Paa Rigsdagen 1789 lod Kongen ſig og andre Medlemmer af Ridderskabet fængſle ſom miſtanke for at have taget Siitpenge af Ruſland, men ved Underſøgelen fandtes intet Spor deraf. Da Guſtav 1792 havde ubnævnt ham til Commandeur af Baſaordenen, frabad ſig denne Gunſtbeviisning, hvorefter han i ſine Standſjællers Klub blev iſtøt op paa deres Arme og hiſtet ſom „Ridderskabet og enhver Adelsmands Farbroder“. Fra den Tid tral ſig tilbage fra det offentlige Liv og døde 1803; hans Slægt uddøde med ham.

Frifindelse af en Tiltalt i en criminel Sag kan efter den danſke Lovgivning være af tre forſkjellige Arter. Foruden den almindelige ſ. for Actors Tiltale, ſom finder Sted, naar den Sigtede ikke er bleven overbevist om nogen Forbrydelse, og der heller ikke er tilveiebragt nogen betydelig Formodning for, at han har begaaet en ſaadan, gives der nemlig ogsaa en ſ. for Actors videre Tiltale (tilbeels ſvarende til Lybſternes ſ. ab Inſtantia), ſom anvendes, naar der er fremkommet vel ikke fuldt Beviis, men dog betydelig Formodning imod den Sigtede, og en ſ. for Jactans Tiltale, ſom bruges, naar det under en Jactislag paatalte Factum af Retten beſindes iſte at høre under offentlig, men under privat Forſøgning.

Frigaarde eller Proprietairgaarde ere et ſæregt Slags Landeindomme paa Bornholm, ſom mede afſkillige Begunſtigeliſer i Henſeende til Etater og andre offentlige Byrder, navnlig Miſtiſen.

Fri Gang, ſ. **ſchappement**.

Frige, Aſabronningen, er Odins Huſtru, og hun ſtaaer i grunden ſom den eneſte Kvinde paa Ahalivets Side; thi Aanden har hun eet Hoved, ſiemed, og alt Andet er enten dens Miſler eller Bihensfigter. Hun var Ultrykſt for den dybe Længſel i Menneſkebarmen efter evig Fred og varig Glæde. Denne Længſel kan imidlertid umulig blive ſaa ſtærk, at hele Tiden lægges ſom et Hjempeoffer paa Evighedsens Altar, medmindre den uopſæelig knytter ſig til ſelve Sebershaabet (Odin), og ſaaledes var Vægteſkabet mellem Gudfaderen og Valdermødern i ſin Orden. Hun var Dvindeſigheben ſom Huſtru, der helſt ſaae, at hendes Huusbonde ikke laſtede ſig i Kamp mod Vætterne, men naar iſte Andet kunde være, og hun ikke kunde tilbageholde ham, gav hun ham lutter gode Værder med paa Veien: „Nu da veſſignet, og ſaa veſlommen! Farvel ſaa længe! Dig Aanden styrke til Thurs at trykke med Langemaal!“ Og hun var Dvindeſigheben ſom Moder, der ſøder ſine Sønner til en brat Død, men haaber med ſine Taarer og deres egen Selvfornegetſe at kunne tilſjøde dem det evige Liv. Der findes iſte en eneſte Rætte, ſom ymter om Splid imellem Odin og Frige, men om hendes Moderſorg henſie vi til Ariſtens Daiter; om hende ſelv hedder det dybt og betilig, at hun kender alle Ting, men hun

tier. Hendes Borg heed Fensal, men kaldtes og Vingolf; af Roſtbarbeber havde hun kun ſin Falteham ſamt Soret (Villevſtoret), ſom Hanna ſendte hende i Bønnegave fra Helhjem, og ſom hun med Børmod bredte over ſin Hjerteſorg og dybe Længſel. Hun hør derfor friſindes for Sages ubefæede Tiltale, at hun ved givne Leilighede ſkulde have ſat Staben over Dyden og Vren. Hendes Mær vare Fylla og Ono.

Frigeſæde, ſ. **ſin**.

Frigeſthue. Ret til at gaac med bedækket Hoved har fra gammel Tid været betragtet ſom Tegn paa Friged, en Hæ eller Hat derfor ſom et Symbol paa denne. I England er den blaa Hæ med hvid Rand og Omſtrifen „Liberty“ et Symbol paa Folkefrigeden. Ved den første franſke Revolution bleve de befriebe Galeiflavens ſpide røde ſuer Revolutionsmændenes, iſer Jakobinerne, Kjenbetegn. — **Frigeſthigen** er en Benævneſe, ſom ſtundom bruges om den nordamerikanſke Uafhængighedſtrig 1773—83, om Spanierne Krig mod Franſkmændene 1808—14, om Lybſtands Kamp mod Napoleon 1813—15, o. ſ. — **Frigeſtæde**. Under Frigeſtædtrigen mod England blev det i Nordamerika Stik at plante ſtore Træer ſom Symboler paa den vøgende Friged. I den franſke Revolution efterlignede man dette; Jakobinerne i Paris plantede det første ſ., andre Stæder efterlignede dem, og de republikanſke Armeer plantede et ſ. i enhver Stab, ſom de betraaete.

Frigerre, **Frigerſtab**, ſ. **Baron**, **Baroni**.

Frigholt kaldes korte Bomme eller cylindriſt dannede Stykker Træ, ſom benyttes fornemmelig ved Hjulbampſtibene, naar de ligge ved Vølvert, for at Hjulkaſterne eller andre fremſpringende Dele ei ſkulle komme til at hænge paa Vølverket.

Fri Jord eller frit Jordegods, ſ. under **Bondejord**.

Friis er en af de berømteſte Adelsſlægter i Danmark. Der har været flere Familier eller Linier af dette Navn, ſom man afſkille ved at benævne dem efter deres Baaben: „de ſorte Friiſer“ eller „Egern-ſ.“ (af 3 ſorte Egern i Baabenet), „Stalstav-Friiſerne“ (med et Skeltavil i blaåt og rødt felt) o. ſ. v. Blandt de katholiſke Biſkopper trafte vi 3 af dette Navn, 1 i Børglum og 2 i Viborg, af hvilte den meeſt beſtjendte er Sorgen ſ., den ſidſte Biſkop i dette Stift for Reformationen. Han havde været Kong Chriſtian II's Secretair og blev paa Dronning Chriſtabeths Forbøn valgt til Biſkop 1520, men var dog 1523 med at opſige Kongen Hjulſtab og Troſtab. Han var en af de Prælater, der optraaede ivrigt mod Reformationen, idet han med Magt vilde forbinde Hans Lauſen fra at prædike dem nye Lære i Viborg, men ſtødte paa kraftig Modſtand hos Borgerne, ſom endog drebe Wiſpens væbnede Svende paa Flugt. Denne Katholicismens ivrige Forſvarer i dens ſidſte Kamp havde forvrigt den Skjebne at blive ſat i Van af Haven 1530. I Auguſt 1536 blev han ſamtidig med de andre Biſkopper paa Chriſtian III's Befaling tagen til Fange udenfor ſit befæſtede Slot Hald, hvorchon han havde trukket ſig tilbage for at være i Sikkerhed i de urolige Tider; men ſtraf efter Reformationens Indførelſe bleve

de sængflede Bisopper igjen løslatte, og han fik ligesom de øvrige anseelige Forlehninger. — Johan Jespersen S. (af de „førte Friiser“) til Borreby (ved Skjelftor) og Hesselager (i Hven), dansk Rigsraad og Cantsler under 3 Konger (Frederik I, Christian III og Frederik II), var en af Danmarks meest forfættede Mænd i det 16de Aarh., lige berømt ved sin Undest for Videnskaberne og som udmærket buelig Statsmand. Han var født d. 20de Febr. 1494, Kal have været en af den berømte Stolemand Morten Borups Disciple, blev i sin Ungdom creeret til Magister i Kjøbenhavn, og hans Kærlighed til Videnskaberne fulgte ham gjennem hele hans Liv. I Forening med sine Brodersønner stiftede han Friisernes betydelige Stipendium for trængende Studerende ved Kjøbenhavns Universitet, og han hidrog væsentlig til Communitetets Stiftelse (s. d. A.). Under sit Ophold i Wittenberg, hvor han stod i venstabelig Forbindelse med Luther og Melancthon, var han bleven vunden for den nye Lære; han var derfor en af de første danske Abelsmænd, der sluttede sig til Reformationen, og hidrog ved sin Anseelse meget til dens Udbredelse og endelige Indførelse i Danmark. Paa sine to ovennævnte Herregaarde opførte han de største Hovedbygninger (Hesselager 1538 og Borreby 1550), som endnu staae. Han døde ugift d. 5te Decbr. 1570 i Høje paa Tilbagerislen fra Nyborg, hvorhen han havde fulgt sin Konge. — Christian S. til Borreby, en Brodersøn af Johan S., var født d. 21de Decbr. 1556. Ogsaa han studerede i sin Ungdom ved fremmede Universiteter og viste megen Undest for Videnskaberne. Efter sin Hjemkomst blev han ofte sendt paa Gesandtskabsrejser baade af Kong Frederik II og senere, og da Christian IV selv overtog Regjeringen 1596, gjorde han ham til sin Cantsler. Sjældt en Ven af Videnskaberne var han en Fjende af Lyge Drabe. I Aaret 1616 fulgte han med Kongen paa hans Rejse til Norge, men blev syg i Oslo og døde paa Tilbagerislen til Danmark d. 29de Juli 1616. — Jesper S. til Ørbeklunde (i Hven), en Brodersøn af Sidnævnte, født d. 20de August 1593, gjorde i sin Ungdom mange Rejser, ikke blot i Europa, men ogsaa i Ægypten, Arabien og Palæstina. Efter at være gaaet i fremmed Krigstjeneste fulgte han med Tilly og de Keiserlige under Krigen mod hans Fædreland 1625, og da han var saa uheldig at blive fangen under Belæringen af Alenburg, vilde han sikkert være bleven henrettet som Landsforræder, hvis det ikke var lykkedes formaaende Venner at dempe Kong Christian IV's retfærdige Vrede. Han blev dog senere frekøbt til dansk Oberst, giftede sig med en Søster til den bekjendte Corfitz Ulfeld, og døde d. 14de April 1643. — Christian S. (af „Statavil-Friiserne“) til Kragerup (ved Skjelle), en Brodersønnesøn af ovennævnte Bisop Jørgen S., var født d. 4de Novbr. 1581. Han var baade vel behandret i Videnskaberne og besad tillige krigerlig Dygtighed; navnlig udmærkede han sig i Kalmærkrigen, og blev derfor 1616 tilligemed 11 andre Abelsmænd slaet til Ridder af „Sværdet“ eller „den væbnede Arm“. 1614 gjorde Christian IV ham til Hofmester hos sin ældste Søn, den ubvalgte Prinds Christian,

og 1616 til sin Cantsler efter den ovennævnte ældre Christian S. Under Kongens Fraværelse i Tvedsland i Tredivaarstrigen forestod han Regjeringen. Ligesom de to foregaaende Cantslere af dette Navn var han en ivrig Besorger af Videnskaberne. Han døde d. 1ste Octbr. 1639. — Hans S. til Kragerup, Klausholm, Lustrup m. m., en Søn af Sidnævnte, var født d. 5te Januar 1625. Efter at have tilbragt 8 af sine Barndomsaar i den lærde sjællandske Bisop Jesper Brochmands Huns, var han i sin Ungdom sefde paa Rejser og opholdt sig baade ved fremmede Universiteter og ved fremmede Høfter, hvor han stod i stor Anseelse; men han var især gjort sig bekjendt ved sit patriotiske og behjertede Forhold i den svenske Krig 1658, da han ikke blot med sin egne Følg tappert forsvarede sit Herresæde Klausholm (s. d. A.), men endog paa egen Beskostning oprettede et Regiment paa 800 Ryttere, for hvilket han selv var Oberst, og hvormed han gjorde Landet vigtige Tjenester. Den Hørringske Stiftelse i Kærpeden af Klausbers, der foruden Bolig og anden Hjelp for flere Høspitalslemmer tillige yder 6 fattige adelige Jomfruer en aarlig Understøttelse og sørger for 3 fattige Drenges Opdragelse, skylder ham sin Tilværelse (Fund. 11te Marts 1697). Han døde d. 14de Decbr. 1697; med hans Brodersøn Oberst Christian S. til Lustrup og Estenel udbøde den berømte Familie 1727. — Mogens S. (af en tredie, fra de to foregaaende forskjellige Familie) til Farskov, Bøller og Møgelhøj, den første Greve af Frisenborg og Friherre af Frisenovold, Geheimeraad, Statmester og Stiftesafalingsmand i Aarhus, var født d. 7de Septbr. 1628, og er især bleven mærkelig ved de store Forbegjber, som han tilkjøbte sig i den nærmeste Tid efter Souverainitetens Indførelse; han var derfor ogsaa blandt de første Grever, som Christian V udnævnte d. 25de Mai 1671, og af nogle af hans Gøbber oprettede det næste Aar det ovennævnte Grevskab og Baroni. Grev S. døde d. 9de Juli 1675 i Kjøbenhavn og blev med stor Pragt begravet i Trinitatis Kirke, hvor hans Gule lod ham oprette et kostbart Monument.

Frisenborg, et Grevskab i Jylland, den første private Besiddelse i Danmark, blev oprettet d. 6te April 1672 for ovennævnte Grev Mogens Friis. Hovedsædet i Grevskabet er Hovedgaarden S., beliggende i Standerborg Amt, Giern Herred, Hammel Sognd; den beed tidligere Jeruit (i ældre Tid stod her en Bondeby af dette Navn), og tilhørte fra 1583 Familien Parberg, men kom 1665 ved Salg til Mogens Friis, efter hvem saavel den som hele Grevskabet fik Navn. Hovedbygningen er opført i Aarene 1698—1709 af hans Søn og Sønnesøn. I 1848, førend Salget af Fæstegøbst begyndte, optog Grevskabet et Areal af 8 □ Mile, beliggende i Biberog, Randers, Aarhus, Standerborg og Veile Amter. Foruden det nyværente Herresæde indbefatter det endnu 7 andre Hovedgaarde: Søbysgaard, Læstergaard, Faurstov, Lyngballegaard, Frisenal, Bøller og Møgelhøj. Til Grevskabet hører et Stotareal af over 10,000 Eder Land; det er 29 Kirker. Da den grevelige Friis's Slægt var uddøet paa Mandstiden med Søsterens Søner

sen Seheimeraad, Generallieutenant, Kammerherre og Slesphantribber Grev Christian F. 1763, tilslaldt det først Dannes to Døtre efter hinanden og derpaa hans Datterdatter Sophie Magdalene v. Gram, Enkebaronesse Krag = Juel = Bind til Juellinge, som igjen afstod **bet til sin ældste Søn**, der kaldte sig Krag = Juel = Bind = Friis, i hvilken Familie det siden er forblevet. Den nuværende Lehnsgreve har 1849 aftraadt Grevskabet til sin eneste Søn og taget sit Ophold paa Boller, som han tilligemed Møgelhøj har forbeholdt sig.

Frisenbold var et Baroni i det nuværende Kanders (tidligere Kals) Amt, som samtidig med Grevskabet Frisenborg blev oprettet for Kongens Friis af hans Hovedgaard Lørup, der ogsaa fra den Tid kaldes F. Baroniet blev dog allerede ophævet efter 11 Aars Forløb, da Kongens Friis's Enke 1683 solgte sit Kong Christian V, der Aaret efter igjen afskændede det til Storcantsleren Grev Conrad Reventlow, i hvilken Familie det forblev indtil 1798, hvorefter Godset er udstykket.

Frimatze d. e. Riimfrostaaneben var i den republikanske franske Kalender Benævnelser paa Liden 21de Novbr. — 20de Decbr.

Frimann (Claus), født i Nordfjord i Norge 1746, tog theologisk Examen 1768 og var siden Bræt i forskjellige Raad, navnlig Sognepræst til Davigen i 43 Aar. 1823 tog han Afled og døde 1829. Som han altid havde virket blandt Bønderne i sin Hødeegn, det nordlige Bergens Stift, kjendte han bedre end nogen Anden deres Characterer og Levemaade, saa at han kunde røre deres Hjerters Strenge. Han skrev en stor Mængde Digte, som ikke alene vare henvendte til Folket, men ogsaa traf dets religiøse Sæmpt og dets naturlige Smag paa en saadan Maade, at de bleve læste og sungne af Almuen. *Welhaven* udgav 1851 et Udvalg af F.'s „Digte“, og *Vonden M. A. Karstot* 1853 et lignende Udvalg af hans „Folkesange“. — *Veder Harboe F.*, Broder til den Foregaaende, født i Sælle Præstegaard i Bergens Stift d. 19de Novbr. 1752, dimitteredes 1769 fra Bergens Skole til Universitetet i Kjøbenhavn, hvor han, uden at lægge sig efter nogen Facultetsvidenskab, især dyrkede de levende Sprog. Efter at have været ansat i forskjellige Embedsstillinger (han var en Tid Legationssecretair i Petersborg og Stockholm), blev han 1795 ansat som Secretair i det udenlandske Departement, og døde d. 21de Septbr. 1839 som Conferentsraad. Aar 22 Aar gammel betraadte han en Digterbane, som han uventet og pludselig forlod allerede i sit 24de Aar, men overraske i den lorte Tid ved nogle poetiske Arbejder, der udmærkede sig saavel ved en Reenhed og Sælfang i Sproget, som ved en Elegance og en sjsøn brist Diction, der, naar man undtager *Emald*, indtil var ukjendt i den danske Poesie. De to bestkænde Digte: „St. Synnevdes Kloster paa Sælle“ (1774) og „Hornellen“ (1775) vakte i sin Tid alle Kjenderes Beundring, men meest Bjalb vakte den bekjendte Romance „Arel Lørdjen og Sjsøn Balsborg“.

Frimatze kaldes den Haandværker, som uden at være optagen i det paagjældende Laug har erhvervet Ret til, Mjndt med betydelige Ind-

skrænkninger, navnlig i Henseende til Benyttelsen af Mebhjælpere, at drive et Laugsbundet Gaandvært. Dette Begreb bortfalder saaledes, naar Laugstvangen nu i Overensstemmelse med den nye Næringslov ophører med Begyndelsen af Aaret 1862.

Frimont (Johan Philip, Greve af), østerrigsk General, født 1756 i Rothringen, emigrerede fra Frankrig 1791 og traadte ind i Condé's Corps og derefter i østerrigsk Tjeneste, hvor han 1812 anførte østerrigste Hjelpetropper imod Rusland og efterhaanden avancerede til Feltmarskallieutenant. 1821 undertrykte han i Spidsen for en østerrigsk Hær Revolutionen og Constitutionen i Neapel, hvorfor Kong Ferdinand gav ham Litten Hvirke af Antrodocco. F. døde d. 26de Decbr. 1831 i Wien af Cholera.

Frimureriet er i sine forskjellige Elementer paa det Næieste forbundet med Menneſtehedens Historie og fremstribende Udbannelse, og man maa i saa Henseende kun stille Formen fra Bæsenet, Stallen fra Hjernen, F.s slyngle Skikkelse fra dets Idee. De saakaldte Loger ere blot den symboliske Form, som F. betjener sig af for at levendegjøre denne hele Verden omfattende Idee. Medens Logernes Indtæring ofte er bleven forandret og kun gradvist er bleven den nuværende, tør det med Rette antages, at F.s Idee er ligesaa gammel som det menneskelige Selskab. Ved at læste et Blit paa Verdenshistorien finde vi alt fra første Begyndelse en bestandig Kamp mellem det Gode og det Slechte, det Høie og det Lavt; vi see allerede i de ældste Eder enkelte af Gud begavede Naturer midt i den raue Masse af fremstaaende med Fjælle af Raib til at belære deres Medmenneſter, at gjøre dem bekjendte med deres ved Naturens Betragtning vundne religiøse Anskueller, at henvende deres Opmærksomhed paa Slaberen af deres Livsørelse, den menneskelige Værdighed og Sjælens Bestemmelse. Til saadanne Enkelte sluttede sig efterhaanden flere og flere, med lige Erang til Dplysning, med lige Sands for det Høiere og Bedre, og der opstod paa denne Maade engere Samsund, som søgte at virke til deres Medmenneſters Dplysning og Moralitet; de bleve Opdragere for deres Følleslag. Saaledes stod i den graae Oldtid Zoroaster paa sin Djergetop og antændte sit hellige Lys som Sindsbillebe paa den alt oplysende Guddom; saaledes samlede Isis's Præster sig om Sarkophagerne i Dybden af Pyramiderne, ved Dødens Billebe erkjendende Pivets Værd, i hemmelig Stillehed ubearbejdende deres Anskueller og meddelende Folket saa Meget deraf, som var det ijenligt og gavnligt; saaledes udbiølede sig Pythagoras's paa religiøs og moralsk Grundvoold hvilende Skole og havde en væsentlig Indflydelse paa den graffe Nations Dannelse; saaledes opstode de eleusinske Myſterier blandt Hellenerne, Esæernes Forbund blandt Isøerne, og flere Foreninger i Oldtiden, der alle havde det Formaal, mere og mere at komme til Erkjendelse af Guddommens Væsen, at pleie det Gode og Sjsønne, ved egen Foreblding at paavirke Andres og paa denne Maade at kibrage til at skabe egen og hele Menneſtehedens sanbe Lyſte. Saaledes see vi fremdeles under Forstogtene de over hele Europa udbredte Ridderordener, der i deres oprindelige Reenhed gjorde sig det

til Pligt at forsvare Sandhed og Ret, at værne om Ukyldigheden og selv at føre en dabelsri Vandel, og blandt hvilke især „Johanniter-Ordenen“ og „Tempelherre-Ordenen“ fortjene at udtømmes. Saaledes gaves der i Middelalderens Afskifte Broderstaber med ædle Formaal, og fra samme Tid skrev sig de saakaldte „Bogge-Collegier“, der fra Syden udbredte sig overalt i Europa og navnlig til England, og kun optog Samtidens særdeles oplyste og agtede Mænd i deres Midte, vel især til Udbannelse af deres respective Kønsslag, men ogsaa med et moralsk Niemed. Iblant alle Følleslag opstod saaledes Associationer og Samfund i Forhold til hver Tid's Forbringer, Dannelses og Retning, og alle optraadte de under Hemmelighedens Slør som Opdragere for Menneffeslægten; alle søgte de at beforsøge det Gode, Sande og Skønne, at bekjempe deres Tids Forbomme og Udenstaber; alle havde de særskilte Former og brugte Symbolernes almentættelige Sprog; alle havde de visse Tegne, hvorpaa de kunde kjende hinanden; alle virkede de, afsluttede fra den store Masse, i stille Ro og med Tausbedens Løfte som den første Lov, overbeviste om, at det ikke er i Verdens larmende Tummel, ikke under ophidsede Videnskabers Storme, at det Gode og det Høie spirer og trives, men i hellig Censur.

Om nu end alle hine Oldtidens og Middelalderens Forbund og Foreninger, efterat den ene havde opløst den anden og den ene optaget endel af den andens Former og Stille, gik tilgrunde, tildeels fordi de, saaledes som de gamle ægyptiske, græske og romerske Mystrier, naaede det politiske eller religiøse Formaal, der var forbundet med deres øvrige Stræben, tildeels fordi den kristelige Religions Lys og den stigende Oplysning gjorde dem unødvendige, og tildeels fordi de, saaledes som Ridderordenerne, udbartede eller geraabede i indbyrdes Tvebragt, saa udbødte bog ikke den Aand, der havde kaldt dem til Værelse. Med nye Nationers Opblomstring bukkede Humanitetens Idee og Tanken om Menneffehedens Forædling seft op paant, fornyet ved og beriget med Fortidens Erfaringer, og at levendegjøre denne Idee er det nuværende F.s store Opgave. Det har saaledes sin Rod i Oldtidens Mystrier, det er atter og atter blevet forandret og modificeret ved Middelalderens Foreninger, ved Ridderordenerne, ved de til forskjellige Tider herskende filosofiske Systemer; det har i Arv modtaget flere Stille og Former, og navnlig har det bibeholdt flere af den ældste og æltre Tids Symbilliker; men sin nuværende Skikkelse har det især modtaget fra Aaret 1717, da man besluttede at udelukke allefomhelst politiske og religiøse Hensyn og, naanset Rang, Stand og Livsstillig, at danne et Fredens Tempel, der skulde være Middelbunctet for alle bedre og mere Dannede, et Middel til Benstaf blandt Personer, der ellers vilde blive hinanden fremmede, og med Valgsproget: almindelig Broderkærlighed. Med denne Organisation udbredte Ordenen sig med en overordentlig Hurtighed over Europa og de andre Verdensdele, og, skjøndt flere Steder miskjendt og forfulgt, har den ikke blot velsigeholdt sig, men udbreder sig med hvert Aar mere og mere, hvilket kun lader sig forklare derved, at F. er dybt begrundet i Menne-

ffets Aand og Hjerte. For Tiden tæller man over 3,000 saakaldte Loger, og alene i Tydskland gives der mere end 22,000 Brødre.

I Danmark blev F. egentlig indført i Aaret 1743 af en Baron Münch, som i Forbindelse med 3 Andre stiftede en Loge i Kjøbenhavn under Navn af St. Martin, der holdtes i den forrige russiske Gesandt Baron Koreffs Bopæl; men to Brødre ved Navn Arbiou og G. Nielsen skilte sig allerede 1744 dervfra og stiftede d. 26de Mai samme Aar en ny Loge under Navn af „Zorobabel“, der d. 25de Octbr. 1745 erholdt sin Constitution fra den engelske Storloge. Begge disse Loger, St. Martin og Zorobabel, forenede sig 1767 (d. 9de Januar) til een Loge: „Zorobabel til Nordstjernen“, der holdt sit Arbejde i det tydske Sprog og indtil d. 18de Novbr. 1778, da Logen: „Friedrich zur gekrönten Hofnung“ oprettedes, fra hvilket Tidspunct Zorobabel arbejdede i det danske Sprog. Ved det saakaldte Zinnenborffke System's Indførelse i det danske F. d. 6te Januar 1855 bleve atter hine to nævnte Loger forenede under Navn af „Zorobabel og Frederik til det kronebe Haab“, der under Kong Frederik VII's øverste Styrelse arbejder saavel i det danske som i det tydske Sprog. Der findes desuden Loger i Altona, Helsingør, Odense og Aalborg, der alle ere nøie forbundne med den kjøbenhavnske Loge. — I Sverrig kom F. paa visse allerede tidligere, men det blev dog først efter 1730 en fast staaende Orden der: 1782 indrettedes Logen „St. Jean Auxiliaire“ og 1789 „Stora svenska Landstegen“. Carl III interesserede sig meget for F. og indrettede for de bedste Grader af samme en svensk Orden, „Carl III's Orden“.

F.s Litteratur er et særdeles interessant og rigt Stof, navnlig for Theologen og Historikeren. Det ældste Document skriver sig fra 926, da paa den engelske Kong Edwins Opfordring en Storloge constituerede sig i York, men det for det nuværende F. vigtigste Document er Andersens saakaldte Constitutionsbog, der udkom i Aaret 1723. Sign: Krause, „Die drei ältesten Kunstkunden der Freimaurerbrüderschaft“ (1810 og 1819); Kloß, „Die F. in ihrer wahren Bedeutung“ (1845), „Gesch. der F. in England, Irland und Schottland“ (1847) og „Gesch. der F. in Frankreich“ (1862—53); „Sartena oder der vollkommene Baumeister“ (6te Dpl. 1851) o. s. l.

At et Samfund med et saa stort og ædelt Formaal, som Menneffehedens Forædling, maatte tiltale Menneffer med Aand og Hjerte, er begripligt, og derfor have mange af de ædleste og mest fremragende Personligheder til alle Tider sluttet sig til det; vi nævne saaledes John Locke, Helvetius, Lalande, Franklin, Washington, Jefferson, Frederik II, Joseph II, Lessing, Herder, Bodmer, Lavater, Göthe, Wieland, Blumauer, Winkler, Reinhold, G. Forster, Oken, Fichte, Heeren, Zichowke, Baggejen, Orsted o. fl. Derimod lukter Ordenen sine Døre for Enhver, der vittelig har gjort sig skyldig i Uædelighed og urene Sæder, for Enhver, som i Ord eller Gjerning har traadt Sandhed og Retfærdighed under Fødder.

Fringilla, s. Stenke.

Friske Haff kaldes det c. 14 □ M. store Indhav (Roer) i Provinshen Prensens E. for

Danzig, som optager Floberne Pregel, Passarge, Rogat og Gamle Weichsel (den østlige Arm af Weichselen). Det har lavt Vand, faaer ved Rindingen „Gai“ i Forbindelse med Ostersen, og afvikles ellers fra dette ved en smal, 9 M. lang Landning („Friseke Aevrang“).

Frise (ital. fregio, lat. Phrygius) kaldes man i Bygningskunsten den Deel af Hjelleværket, som ligger imellem Architrav og Gesims. Det Belte, udflyttet med Fremstillingen i Relief, som blev draget langs ad den øverste Rand af Cellens Muur, kaldtes ogsaa F., ligesom Ordet nu bruges om ethvert med Billedværk smykket Belte, der anbringes, som et Led i Architecturen.

Friseddel kaldes den skriftlige Tillæbelse, som Underofficerer og Menige efter den danske Lovgivning i Reglen skulle have af deres Compagniechef for at kunne indgaae Ægteffab. For Holstens Følk medfører F., efterat den er forsynet med en Paategning af Præsten, samme Virkning som den nu ophævede egentlige Trolovelse.

Friserne (i deres eget Sprog „Frisan“; lat. Frisii, senere Frisones, Frisones), et germanisk Følk, boede, da Romerne under Drusus først traf paa dem, i det nordvestlige Hjørne af Lybfland, og strakte sig siden langs med Nordsjøen fra Flandern indtil op i Sønderjylland. De løsrøede sig fra Romerne allerede 28 e. Chr., blev vel igjen undertvungne af Domitius Corbulo (47), men reiste sig tilligemed Vataberne under Civiis paany (70). Ved Frankernes Fremtrængen udbredte de sig ogsaa over Nerne ved Rhimens, Maas's og Scheldes Mundingter, og Ravnets F. overførtes paa deres gamle Naboer og Stammeføslægtede, Chauerner, imellem Ems og Elben. De beboes imellem Frisii majores og minores, hine B., disse D. for Zuidersøen. Nordf. eller Strandf. boede paa Bestanden af Slesvig og de hølliggende Der; s. Slesvig. De sydvestlige F. blev undertvungne af Frankerne under Pipin af Herstal og Carl Martel; Carl den Store lod 802 deres gamle Høfleret optægne i Lex Frisonum. I den vestlige Deel af F.s Land, B. for Zuidersøen, smeltede Sproget sammen med det frankiske og neberisagiske til det hollandske Sprog, og her opstode fra det 10de og 11te Aarb. arvelige Ørevflaber, Herflaber o. s. v.; i det 13de Aarb. som Landet under Holland. Efterhaanden forandredes Sprogbrønnen saaledes, at Ravnets Vestfriesland eller blot Friesland (s. d. A.) brugtes om Landet mellem Zuidersøen og Lauwersøen, Ostfriesland om det nuværende hannoverske Landbrostie Aurich. F. kom i det 15de Aarb. under det tydske Rige, Carl V lagde dem 1523 til Burgundien (s. d. A.). I Ostfriesland herskede enkelte Svendinger over frie Bønder; efterhaanden forslafte Familien Cirkena sig Landshøihebden, dens Stamme uddøde 1744, og Landet kom under Storhertugdømmet Oldenburg (s. d. A.).

Det nyere friske Sprog er en nedertydsk (plattysk) Dialekt med temmelig væsentlige Eensbommeligheder og 5 forskjellige provindsielle Afvigelser. Det gammelfriske Sprog findes i Retsbøger o. best., som ere opbevarede fra det 13de og 14de Aarb. (s. Ex. „Asegabuch“; „Brodmerbric“; „Emger Dornen“, Fiedt der Klüstringer; sgu. Richtsofen „Friesische Rechtsquellen“,

1840 og Sammes „Altfriesisches Wörterbuch“ 1840).

Friskare kaldes et af Frivillige dannet mindre Corps, som organiserer sig selv og vælger sin egen Fører. Under Revolutionskrigene 1848 og 1849 i Lybfland dannebes flere saadanne, og nogle af disse beeltogte ogsaa i Insurgenternes Krig mod Danmark.

Friskning, Rujernets, s. Verkning.

Friskler (Millaria) er Ravnets paa et Udsflag paa Menneskets Hud, der bestaaer i smaa, klare og hirsjelornstore Blærer, fyldte med en klar Vædse, hvilke ofte dække Legemet i uhyre Mængde. De indtræffe ofte tilligemed en rigelig Svøebaffonbring, ere derfor med Sandhnlighed til antage for denne Vædse, der løster Overhuden i Beiret, og have af denne Grund erholdt Ravnets Sudamina (Svøebfriskler). Man afvikler de røde og de hvide F., eftersom de ere omgivne med en rød Krands eller denne mangler; den indeholte Vædse bliver ofte efter kort Tid noget plumret. De ledsage forstfællige Fiebersygdomme, især med stærk Svøeb, navnlig Typhus, Gigtfeber og Darfsfeber, og synes at faae i Forhold til Hudens Tilstand, mindre berimod til Sygdommens Fæstighed eller Færlighed. Vædsninger og Hudpleie midtne let den medfølgende Røse og bringe dem snart til at falde sammen.

Friskuse eller Goldskuse kaldes ved Bandedhjul Udsøbet for det Vand, der til sine Eider skal løse directe fra Overgraven eller Møllendammen til Undergraven uden at passere Hjølet, det være forbi dette af en eller anden Grund ikke skal benyttes, eller fordi man til en Tid har mere Vand, end Hjølet kan modtage.

Friskvælling kaldes i den nordste Bergværkslov Tillæbelsen til at lade en Grube eller et Skjerp henligge, uden at der drives noget Arbeide der, en vis Tid; den kan meddeles af Districtsbergmesteren, naar det godtgjøres, at væsentlige og utilregnelige Omstændigheder indtil videre ere tilhinder for Driften. Er ingen saadan Hindring tilstede, salder Gruben nemlig ellers i det frie, d. e. Ketten til at drive Arbeider i den tabes af den forrige Eiermand og kan erhøldes af en Anden, naar han iagttaget Lovens Forstrifter besangaende.

Friskiof, s. Friskstot.

Friskloria, s. Keiserkrone.

Friskrappe, s. Krappe.

Frit Stib, frit Gods er Udtrykket for den i den nyere Tid opstillede Grundsaetning i Folkeretten, at den ene af to friggørende Magter ikke har Ret til at bemægtige sig Gods, der tilhører den sjiendtlige Stats Undersaatter, naar det findes indbladet i neutralskibe. Den mobjatte Grundsaetning, som gaer ud paa, at ligesom sjiendtlig privat Eiendom overhøvedet altid betragtes som god Prie i en Krig, saaledes beffattes den heller ikke ved at være ombord i et neutralt Stib (reit Stib, ufeit Gods), var eenstemmig antaget af alle ældre Folkeretslærere og i Praxis fast anerkjendt lige til Midten af det forrige Aarb., idet kun enkelte specielle Tractater gjorde en Undtagelse derfra. Først da begyndte Saetningen „f. S., f. G.“ at finde Forsvarere, som navnlig støttede den paa den Fiction, at et Stib altid maatte betragtes som en Deel af

den Stats Territorium, hvorfra det var ud- røbet, altsaa det neutralt Skib som neutralt Territorium, og efterhaanden gif den nu fra Theorien over til at finde praktisk Anvendelse. I Aaret 1780 blev den proclameret af Rusland under den nordamerikanske Frihedskrig, antaget af alle de andre neutralt Magter, som netop til Forbavet af denne Sætning sluttede sig sam- men i den saakalte bevæbnede Neutralitet, og anerkjendt af de krigsførende Magter selv, kun med Undtagelse af England; selv dette Land optraadte imidlertid under sine daværende be- trængte Forhold ikke med Kraft derimod. I Aaret 1800 under Revolutionskrigene fornyedes den bevæbnede Neutralitet mellem Rusland, Sverrig, Preussen og Danmark; men denne Gang optraadte England, hvis Anmaaselser netop havde fremkaldt det nye Forbund, med stor Styrke derimod, og efter Slaget paa Kjø- benhavns Rked og Keiser Poul's Død fik det ogsaa sin Billie sat igjennem. Rusland opgav ved Freden 1801 det forsvarede Princip, og de andre Magter maatte følge dets Exempel, saa at Sætningen „f. S., u. G.“ nu igjen var faaet fuldkommen fast. Senere har imidlertid Pens- synet til den neutralt Handels Interesse igjen gjort alle Staterne og navnlig ogsaa England selv mere tilbøjelige til at antage det for denne Interesse gunstige Princip, og ved Declara- tionen af 16de April 1856 have nu alle de i Parisercongressen deeltagende Magter udtrykkelig vedkjendt sig Sætningen „f. S., f. G.“ — **Urett** **Skib**, rett Gods eller den Grundsaetning, at en krigsførende Magt ikke maa bemægtige sig det i den fjendtlige Stats Skibe indladede Gods, som tilhører neutralt Staters Underaatter, har altid været baade theoretisk og praktisk aner- kjendt i Følgeretten; den modsatte Sætning (**urett** **Skib**, **urett** **Gods**) har kun Frankrig af og til i det 16de til det 18de Aarh. søgt at gjøre gjel- vende, ligesom den og er bleven opstillet i enkelte specielle Tractater sammen med Sæt- ningen „f. S., f. G.“

Fritte (*Mustela furo*), en kun i tam Tilstand kjendt Fiber-Form, hvid med røde Dine, er maa- ssee blot en Albinoform af Ilderen, der holder sig konstant og formerer sig, eller, hvis den ikke nedflammer fra Ilderen, af en anden nærtstaaende, uddød eller udryddet Art. F. benyttes i Syd- europa til at jage Kaniner og blev i Oldtiden overført fra Berberiet til Spanien for at standse Kaninernes uhyre Forering. I den senere Tid har man med Held anvendt den til Rottejagt.

Fritte. Satten til Glas bringes ikke gjerne kold i Glasbiglerne, men ophebes stærkt paa Herden af en nærliggende Von. Forhen drev man almindelig denne foreløbige Opbejning saa vibt, at Materialerne kemisk indvirkede paa hinanden og dannede en sammenstrøet Masse, F., der alene manglede en fuldkommen Smelt- ning for at danne Glas. Fritteporcelain er en lignende Masse, et Slags Glas med stort Over- flud af Kalk og Leer, der paa Grund af ufuld- kommen Smeltning er temmelig ujævnemsg- tigt; det er flet ikke Porcelain, ligner det noget i Bearbejdningsmaaden og Udseendet, men af- stikker sig derfra ved større Klarhed og ved en blød Glasur. F. er ældre end ægte Porcelain og fortrængt af dette overalt undtagen i England,

hvor man endnu bearbejder en Masse, der faaer imellem ægte Porcelain og F.

Frislar, Stab i Provinshen Hærens- Hæssen i Kurfyrstendømmet Hæssen, har et Urulners- indeløfter og nogle Fabrikker. 3,300 Indb. F. er en meget gammel Stab, som engang med sit Gebeet udgjorde et Bispedømme, der indtil 1802 hørte til Erkebispedømmet Mainz.

Frissh (Claudius Ditlev), dansk Blomster- maler, født i Kiel 1765, studerede Malerkunsten ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn, hvorfra han blev Medlem 1806. Han har malet en Mængde Blomsterstykke, der interessere ved en dygtig Udførelse. Han døde 1843.

Frissh (Carl Friedrich August), tybft Theo- log, født 1801 i Steinbach, død 1848 som Pro- fessor i Theologien i Gießen, har især udmærket sig ved Fortolkning og Kritik af det nye Testa- mente. Blandt Andet har han skrevet Com- mentarer til Matthæus (1826), Marcus (1830) og Romerbrevet (1836—43). — Otto Fridolin F., Theolog, den foregaaendes Broder, født 1812 i Dobrilugk, blev 1837 Professor i Theo- logien i Jülich og senere tillige Oberbibliothekar ved Centralbibliotheket. Han har skrevet: „De Theodori Mopsvestani vita et scriptis“ (1836); „Kurzfassendes exegetisches Handbuch zu den Apo- kryphen des N. T.“ (1851 ff.).

Frissh (Franz Volkmar), tybft Philolog og Kritiker, født d. 26de Jan. 1806 i Steinbach, siden 1828 Professor i Rostock. Hans viden- skabelige Virksomhed var i Begyndelsen fortrinns- vis henvendt paa Lukan, senere paa Kri- stophanes. Foruden Udgaver af Lufians „Alexan- der, Demonax, Gallus etc.“ (1826) og „Dialogi deorum“ (1829) har han forfattet „Quæstiones Lucianæ“ (1826). Af Aristophanes's Comœdier har han udgivet „Thesmophoriazussæ“ (1838) og „Ranæ“ (1845), samt skrevet „Quæstiones Aristophanææ“ (1835).

Fro, f. See.

Frobil (Julius), tybft Demokrat, født 1806, blev 1833 Professor i Mineralogie i Jülich, hørte fra 1838 til den radicale Opposition, ned- lagde 1844 sit Embede og udgav en Mængde demokratisk, paa Tybshland beregnede Skrifter. 1845 fik han til Tybshland og levede indtil 1848 i Dresden. Derpaa var han Præsident for de demokratisk Foreningers Congress i Frank- furt og Medlem af Nationalforsamlingen der, hvorfra han i Octbr. 1848 gif til Wien og nær havde deelt sin Rejsefælde, M. Blum, Stjebne (s. Blum). F. tog siden Deel i Op- standen i Palz og fulgte med Keoningerne af Nationalforamlingen til Stuttgart. Derfra gif han over Schweiz til Nordamerika, hvor han tilligemed Jiz har oprettet en Commissions- skrifter over sin Tids Begivenheder og „System der socialen Politik“ (1847) samt „Amerika, Europa und die politischen Gesichtspunkte der Gegenwart“ (1859).

Frobilsher ell. **Forbilsher** (Sir Martin), engelsk Søfarer, født i Doncaster i York- Shire, seilede 1576 ud fra Deptford for at finde Nordvest- passagen, opdagede flere Der i det nordlige Tyslav og det efter ham benævnedes **Frobilsher- stræde**, som fra Davisstrædet fører mod B. I de to følgende Aar foretog han nye Expeditioner

uden at finde det Guld, hvoraf han paa sin første Rejse havde troet at see flere Spor, og hvorom han hjemme havde opbaat store Forventninger. F. blev 1694 sendt med 10 Skibe for at underkaste Henrik IV i Frankrig, blev faaret ved et Angreb paa **Kysten af Bretagne** og døde kort efter.

Frode er paa en Maade en sagnhistorisk Fortællelse af Sindbilledsprogets Frej (Fros, Fro), hvorfor ogsaa Frejsmythen og Frodesagnet ere sammenvævede og sammenblandede. „Frodesagnet er en folkehistorisk Mytthe fra Asamaasitiden, som i Forening med Tempelmythen om Hading udgjør Odanernes gamle Heltedigt, og Frodesiden er ret egentlig Danmarks Guldbald“. Om Sagen har gjort flere Froder af een eller een af flere, er ligegyldigt (han har maaskee gjort begge Dele); og det er et latterligt Spørgsmaal, hvem der monne være bedst underrettet, enten Saxe, som kjenner ser Froder, eller Jøslønderne, som kun kende fire. Poetisk har den Ret, som har de smukkeste Sagn i den smukkeste Klædning; genealogisk = historisk brister enhver Himmel for den ene som for den anden. — Saxe kjenner: **F. I Saddingson**, med Elnavnet den Savmilde, som først søvede glimrende Veddrifter i Netherleben, dernæst langs Rhinen, og endelig i Besterleben satte Kronen paa sin Helteførd; — **F. II Waarsart**, der blev berømt ved at overvinde den norste Kong Frogner, som kun kunde besejres af den, der tog Støvet op under hans Fødder; — **F. III Feredegod**, om hvem nedenfor; — **F. IV Friblesson**, som fik Elnavnet Eiegod for sin store Savmildehed, og i hvis Tid Starlobber kom til Danmark, men som tilslibt blev inderbrændt af Sagsfongen Sverting; — **F. V Duffson**, som bragte sin Broder Harald og efterstræbte hans Søner Harald og Halden, der imidlertid skuldes af en vis Kegin, til de vare gamle nok til at hevne deres Fader ved at inderbrænde Farbroderne; — og **F. VI Aandson**, som lod sig døbe i England og bad Pave Agapet om Præster til at kristne Danmark, men døbe, før hans Bud kom tilbage fra Rom. — **F. Feredegod** er dog den mærkeligste af dem alle. Efter en Darnom, under hvilken hans Formyndere paa det Skændigste misbrugte Magten, blev han kaldt til Daad af Wondejømmen Etil den Betsalende fra Kenneds i Norge, hvem han gav sin Søster og gjorde til Konge i Sværrig. Han undervang nu sine Naboer vidt og bredt, begyndte i Netherleben, gik derpaa til Rhinstrømmen, glemte heller ikke Netherleben, men endte i Besterleben som baade Briter og Jers Dørvinder. Da erkjendte over 200 Konger ham som Døvertonge og Lehnsherre. Siden levede han i Stillehed og stræbte allevegne at kaste Fjollene Fred og Ro ved gode Love, for at ikke hjemmefødte Riddinger skulde forlange Krigen Ulykker. Derfor kaldte man Frodesfred, hvad der ellers kaldes Frejs Fred, og til et løseligt salende Bewiis paa den Ustraffelighed, han havde indført, lod han Guldsmykker henlægge paa asfar Bei, uden at i lang Tid Nogen vovede at røre dem. Paa Grotteværnen malede Jatteqvindernes Ferje og Menje Gulb og grønne Skove, Fred og Ufshalighed til hele hans Rige, saa det var ret den gyldne Tid, og Guldet blev med Rette kaldt Frodes Meel. Tilslibt var der dog

en Her, som fristede sine Søner til at stjæle Armbaandet, der laae ved Telling. F. drog ud med sine Ljener for at straffe denne Forbrydelse, men Heren forvandlede sig selv til en Gafst og sine Søner til Gaalkalve og gjennemborede den gamle Konge. Svøddingerne balsamerede hans Lig, og i tre Aar førte de det Landet rundt i en kongelig Bærestol, ret ligesom man ogsaa i Upsal valgte Frejs (Hugvefres) Død i tre Aar. Da Liget endelig forraadnede, saa man ikke længer kunde skjule hans Død, begravde man ham ved Bærebro i Sjælland; men med Danmarks Trone betalte man Skjalden Hjarne, som sang det bedste Mindeqvad over Frodesfredens Staber. — For en sigtig og aandløs Betragtning kunde nu vistnok de fire islandste Froder synes at stille sig endel fra de ser danske; men ser man en Smule nætere efter, smelte de dog sammen med disse; den poetiske Opfattelse er den samme, om end Begivenhederne ere en Smule anderledes fordeelte, og Udryttene noget anderledes valgte. — Selv den tybste Udbigtning kjenner den milde „Fruote von Tenemarc“, hvori altsaa den, som belyser det, kan finde et yderligere Bewiis for, at F. ikke er noget tomt Hjernesvind. **B.**

Frogerde (o: Fros, Frejs Gerbe) var en Datter af Kong Amund af Norge. Friblesj Frodeson friede til hende, og hun gav ham gjerne sit Ja, men Faberen sagde Nei, hvorfor Friblesj maatte kæmpe med ham baade tillands og tilbaands og neblagde ham endelig. F. blev nu Friblesjs Brud, og hun blev ved ham Moder til Frode Eiegod. **B.**

Fredhith (Abraham Emmanuel), Schweizisk Digter, født d. 1ste Febr. 1796 i Brugg i Aargau, har siden 1835 været Hjelpeskræft og Lærer i Aarau. Hans to store episke Digte, „Ulrich Zwingli“ (1841) og „Ulrich v. Sitten“ (1845) staae langt tilbage for hans lyriske, af hvilke især hans „Habeln“ (1825) ere fortraffeligste.

Froisfart (Jean), fransk Historiker og Digter, født 1337, død som Kononitus i Chimay, var Forfatter til historiske Værter, „Chroniques“, der behandle de mærkeligste Begivenheder paa hans Tid i Frankrig, England, Spanien o. s. v. De ere vigtige som Rilbeskrifter, men forresten er det ikke Folkets Historie eller en upartisk og alvorlig Fortælling, man finder hos F.; det er en flidig Skildring af de Stores, Riddersnes og Krigernes Debrifter, et interessant men ofte overfladisk Maleri af det 13de Aarh. Hans Krøniker ere udgivne af Buchon (1824—25, 15 Bb.) og i „Pantheon littéraire“ (1836, 3 Bb.). Buchon udgav (1829) ogsaa F.'s Digte.

Frome, Sted i Somersetshire i England, har Klæde-, Silte- og Hatteindustri. 11,000 Indb.

Fronde kaldtes det Parti, som under Ludvig XIV's Mindreaarighed fra 1643 bandede en Opposition mod Hoffet og især Entebromningens Yndling, Cardinal Mazarin, der havde af Magten i Hænder. F. gik egentlig ud fra nogle misfornøiede Store, iblandt hvilke „den store Condé“ og Prinds Conti vare de fornemste, samt fra Parlamentet, der ønskede at øvide sin Myndighed, saa at det fra en høiere Domstol skulde indtage en repræsentativ Foramlings (Rigsstænders) Plads og navnlig erholde Stattebe-

villingsret; men som et Værkstøi brugte de tillige det over den trykende Skattebyrde og Regjeringens Viltsaarligheeder utilfredse Folk og især Borgeme i Hovedstaden. Det kom nu flere Gange til Opstand og Borgerkrig. Hoffet maatte forlade Paris og Mazarin skrems sig en Tidlang, L. Gondé (s. II, S. 287, 2den Sp.) sluttede en Tractat med Spanien. Men tilsidst opkom der Uenighed i Partiet selv; Gondé, som længe fortsatte Modstanden, blev overvunden af Euremie, Paris overgav sig, Mazarin vendte tilbage (1653), og Regjeringen blev endnu mere absolutistisk end før. Sign. St. Aulaire „Histoire de la F.“ — Tilhængerne af Partiet kaldtes *Frondeurs* d. e. Slyngeklædere; F. betyder en Slynge. Radvnet skal komme deraf, at et Parlemensmedlem engang sagde, at Parlemensrets Afsæd, idet det var spagserdygt, naar Hertugen af Orleans viste sig i Forsamlingen, men førte det store Ord, naar han var gaaet bort, lignede Stolebrægens, der morede sig i de tørre Fæstningsgrave med at kaste Stene, og flygtede, naar Politiet kom, men begyndte igen, naar det var borte.

Front eller den forreste Side betegner ved Troppeafdelinger den Side, hvor det første Seled vender hen, naar det indtager sin normale Opstilling foran det andet. At gjøre F. imod Fjenden er altsaa at vende denne Side mod ham, men bruges ogsaa figurlig om at gjøre Modstand. At gjøre F. for en Person er for den enkelte Soldat en Maade, hvorpaa han skal vise Honneur mod visse høitstaende Personer, f. Ex. Medlemmer af Kongehuset, og den befaaer deri, at han bliver staaende med Ansigtet vendt mod den Paagjældende og i denne Stilling afgiver den befalede Hilsen. — *Frontmarch*. Ved denne skal en Troppeafdeling bevæge sig med sammenhængende Front i en Retning, der er lodret paa den hidtil havde Linie, og under Bevægelsen stedse blive parallel med denne Linie; Fjindmanden eller den Mand, til hvem Afdelingen tager Retning, maa da for at bevare denne Retning opfatte den som bestemt af Puncter i Terrænet foran. I Fæstningsbygningkunsten betegner Front ofte den Deel af Værterne, som indeslutes mellem to paa hinanden følgende Capitaler, og ved det bastionerede System altsaa to halve Bastioner med mellemiggende Curtine og forauværende Værter (sfr. isovrigt *Angeschfront*).

Frontinus (Sextus Julius) er en romersk Forfatter fra det 1ste Aarh. e. Chr. Han beskæftede de højeste Statsembeder og optraadte under Vespasian seierlig som Feltherre i Britannien; han udmærkede sig tillige som Taler og Retslærd og døde 105 e. Chr. Hans to Hovedværker ere „Strategemalicon libri IV“, en Samling af korte Fortællinger om snilde Krigsbedrifter, og „De aqueductibus urbis Romæ“, der er af ikke ringe Betydning for Bygningskunstens Historie. Den nyeste Udgave af F. er af Dederich (1855).

Frontispice (fr.) kalder man i Bygningskunsten den gavlformede Forside (eller et gavlformigt Fremspring paa Forsiden) af en Bygning.

Fronto (Marcus Cornelius), Lærer i Belsalenhed under Sabrian, nedstammede fra Ciria i Numidien og døde c. 170 e. Chr. Tidligere havde man kun Fragmenter af hans grammatiske Værk

„De differentiis vocabulorum“, men i den nyere Tid har Angelo Mai i Mailand opdaget flere af hans Værker, navnlig et stort Antal af Breve (1815), af hvilke der i Tydsland udkom en kritisk Udgave ved Niebuhr med Anmærkninger af Büttmann og Oelbrorf (1816). Senere fandt Mai i Vaticanet mere end 100 hidtil ubeskjendte Breve af Frontinus, hvilke han offentliggjorde i en Udgave af F.'s samtlige Værker (1823); denne Udgave er senere bleven optrykt i Tydsland (1832).

Froriep (Friedrich Ludwig v.), en berømt medicinsk Forfatter og Publicist, var født 1779 i Erfurt, docerede i Jena og Halle, hvor han 1806 indrettede en offentlig Fødselsstiftelse, og blev 1808 Prof. i Chirurgie og Fødselslære, og blev 1811 kongl. württembergsk Erløge, 1816 Overmedicinalraad i Weimar, hvor han for egen Regning 1822 overtog „Das Landes-Industrie-Comptoir“. Samme Aar begyndte han *Lidskriftet „Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde“* (50 Bb., Weim. 1822—36), hvilke han senere tilligemed sin Søn fortsatte som „*Neue Notizen etc.*“ (40 Bb., Weim. 1836—45). F. døde d. 28de Juli 1847. Endnu maae nævnes hans: „Darstellung der Physilognomie des Dr. Gall“ (3die Dpl., Weim. 1812); „Theor. Handbuch der Geburtshülfe“ (9de Dpl., Weim. 1832) og „Vorlesungen über vergleichende Anatomie“ (4 Bb., Leipzig, 1809—10). — Hans Søn Robert F. er født i Jena 1804, blev 1833 Professor og Conservator ved det pathol. anatomiske Cabinet i Berlin, traadte 1835 som Medicinalraad ind i Forvaltningen, den han dog 1846 atter forlod for at afløse sin Fader i Bestyrelsen af Industrie-Comptoiret. Han har udgivet flere fortræffelige Kobberværker, f. Ex. „Chirurg. Kupfertafeln“ (Weim. 1828); „Atlas anatomique“ (2det Dpl., Weim. 1852). Af stor Betydning var i sin Tid hans Arbejde: „Ueber die Heilwirkung der Electricität bei Anwendung des magneto-elektr. Apparats“ (Weim. 1843). Hans Faders „Notizen“ fortsætter han, efter Slutningen af deres 100de Bind, som „*Tagesberichte über die Natur- und Heilkunde*“.

Froschdorf (ogsaa **Froschdorff**), Landsby i Østerrig tæt ved den ungarfke Grænse, har et Slot, i hvilket Ørken af Chambord, den ældre bourbonfke Linies Overhoved (sfr. *Verres*), sædvanlig residerer.

Frosinone (det gamle Frusino), Stab i Kirkestaten, har god Vinavl. 7,000 Indb.

FroskatingsLøven kaldes den ene af de 4 gamle norske Provinziallove, nemlig den, som gjaldt for Thronbelagen og de omliggende Districter, der ligesom dette vare underlagte **Froskatinget** (saatalbet af Froska ved Thronhjemssjørd, hvor Thinget holdtes). Lovens Samling og Ordning tilskrives Hakon Abelskeen.

Froskfunder (Pernio) kaldes de begrænsede haarde, røde og stærkt lissende Smaakunder, som undertiden indfinde sig paa Fingere og Tær om Vinteren, ialfald under Indvirkningen af fortat Kulde og Fugtighed. En egen Disposition dertil synes at være tilstede hos visse Mennesser. Naar Høvelsen bliver betydelig, kan huden paa disse Steder let revne, eller beslaabiges ved Tryk f. Ex. af Godtsiet, og

der fremkommer da skygge, urene og langsomt legende Skovfaar. Naar en mildere Aarstid indtraffer, pleie disse Under almindeligvis at tage sig, dog for atter at vende tilbage den næste Vinter. Som Forsigtighedsregler maa anbefales tørt og ilte trykkløse Fodstøtten ingen altsor for og vedholdende Eftersættelse til Uben. Mod Sygdommen anbefales kolde Baderinger og en stor Mængde Slags spirituose Indgubninger.

Frovin paa Bermund Vitens Jarl i Sønderjylland, da Abils saldt ind i Landet, og der stod et stort Slag ved Sleebvig. F. og Abils gik i Toelamp mod hinanden, men F. maatte ligge under. Bermund lønne og Faberens Fortjenester ved at give hans Jarledamme til hans Søner, Kette og Dig, og Datteren gifte han med sin Søn Uffe.

Fructidor, d. e. Frugtaaned, kaldtes i den franske republikanske Kalender 18de Aug.—16de Septbr. Om den 18de F. s. Directoriet.

Frugoni (Carlo Innocenzo), italiensk Lyriker Digter, fød 1692, opholdt sig paa forskjellige Steder, men meest i Parma, hvor han stod i stor Andet ved Hoffet og døde 1768. Han skrev en stor Mængde Sonetter, Canzoner, af hvilke en i Anledning af Spanierens Erobring af Oran gjorde overordentlig Lykke, Zamber o. M.

Frugt (Fructus) kalder man i Botaniken den efter Bestøvningen (s. d. A.) udviklede Frugtknude (s. d. A.) hos Blomsterplanterne. Til Frugten høre altsaa egentlig ikke andre Dele end de, der i Blomsten henhørte til Frugtknuden; men da i mange Planters Blomster Frugtknuden især er samboret med en uafesentlig Deel, Begeret, regnes denne Deel i mange Tilfælde med til Frugten, der da siges at være underafvig, medens de F., hvor dette ikke finder Sted, kaldes oversædige. F. bestaaer af Frøene, o: de efter Bestøvningen udviklede og ombannede Æg, og Frøgjemmet eller Frøhuset, den hvide Deel, der omflutter Frøene; hos 2 Familier, Kaaletræerne og Cycadeerne, er Frøene ikke indesluttede i noget Frøgjemme, hvorfor de kaldes i Nogenføde. F. kan være 1) Enkeltfrugt, naar den er dannet af en enkelt Frugtknude, og vedbliver at være udeelt eller dog kun spalter sig i flere indbyrdes sammenhængende Dele; 2) Spaltefrugt, dannet af en enkelt Frugtknude, men som ved Voksenheden deler sig i flere særegne Smaafrugter; 3) Fleerfolbfrugt hos Blomster med flere opnubelig afviklede Frugtknuder, som hver ved Voksenheden banner en Smaafrugt. Efter Frøgjemmets Beskaffenhed og Frøenes Antal deler man endvidere saavel Enkelt- som Spaltefrugternes og Fleerfolbfrugternes Smaafrugter i Kobber, Bær, Steenfrugter og Kapsler (s. d. Art.). — **Frugtkand** kalder man hele den Samling af Frugter, som udvikle sig af en Blomsterkand (s. d. Blomst), f. Ex. en Maistolde, en Gramogle. Sidde Frugtkandens Frugter saa nær hørerandre, at de vore sammen, opstaaer en Samfrugt, f. Ex. Nørber, Ananas.

Frugtbarhed betegner de organiske Væseners Evne til at forplante Arten; frugtbar er den Kvinde, der er istand til at føde Afkom, usfrugtbar den, hos hvem denne Evne mangler. I de forskjellige Klasser af Planter og Dyreveriget er F. høit forskjellig stor, dog synes den ho-

vedregel at gjælde, at F. staaer i omvendt Forhold til Svangerskabet's Længde, og i lige Forhold til den Sandsynlighed, der er for, at en stor Mængde af Afkommet forinden sin Voksenhed vil gaae tilgrunde. Saaledes findes Frugtbarheden overordentlig stor hos mange lavere Dyr. For Menneffets Vedkommende har man vel Exempler paa paasaldende Grader af F., hvor Kvinder have født endog indtil 9 Børn paa engang, eller et meget stort Antal i saa Gange, men Reglen er dog her Enkeltfødsel, og i Gjennemsnit 3 à 4 Børn i eet Ægtefælskab. Paa 23—30 levende Menneffer regnes en Fødsel aarlig, paa 50 Ægtefælsker kun eet usfrugtbar, ligesom man antager, at en Befolkning under gunstige Forhold kan fordooble sig i 50 Aar. Klima, Beliggenhed, Raceforskjel o. s. v. have sandsynligvis herpaa en ikke ringe Indflydelse. — Særliges frugtbare ere fornemmelig mange æglæggende Fiske, Insecter, nøgne Snegle og Muslinger samt parasitiske Krebsdyr og Orme; de vilde derfor formere sig utrolig, hvis ikke Naturens Gang medførte, at utallige af dem gik til Grunde uden at komme til Udvikling, enten fordi de opædes i Masse af andre lavere Dyr som ganske smaa, eller fordi deres Livsløb er knyttet til saa særegne Betingelser, at kun et forholdsvis ringe Antal er heldigt nok til at bevare sin Egenskaber. Under gunstige Forhold seer man imidlertid ogsaa disse Dyr formere sig særdeles stærkt og optræde i uhyre Antal (Hestesimer, Græshoppevarme o. s. v.), og smaa Sandbasiner f. Ex. kunne i kort Tid fyldes med en utallig Mængde Smaatrebs, Insektier o. s. v., hos hvilke Dyr Frugtbarheden indtræder meget tidlig og ofte. Blant de høiere Dyr høre Høns, Strubie, Svinene og Graverne til de frugtbareste.

Frugtblad, s. Frugtknude. — **Frugtblomst**, **Frugtkand**, s. Blomst.

Frugthuus kaldes et Bærhuus, der er indrettet saaledes, at man deri kan fremstunde Udviklingen og derved Frugtomningen hos de Frugter, der levere os Læsefrugter, som Fersken, Biin, Ananas, Bærer o. s. v.; de kunne enten plantes ud i Jorden inde i Huset eller holbes i Baller, som opstilles deri. De første og bedste F. her i Landet ere i Rosenborg Drivertov.

Frugtfølge, s. Særedrift.

Frugtknude (germen) kaldes hos Planterne den nederste Deel af Stivoeien, der er dannet af eet eller flere sammenvorede Frugtblade. Den kan være enrummet eller fleerummet og bærer indvendig Æggene (s. d. A.) bestænde til Æggesolene. Efter Bestøvningen udvikler F. sig til Frugten.

Frugtkand, s. Frugt.

Frugtkolde kaldes et Maleri, der fremstiller Frugter, almindeligvis afspaltede og sammensillede med Blomster, s. Blomstermaleri.

Frugtsukker er en særegen Art Sukker, der findes i de fleste søde Frugter; man antager, at Frugtsukkeret er forud dannet, og at det er dette, der efterhaanden omdannes til Druesukker. F. har en langt sødere Smag end Druesukker.

Frugtvand (Liquor amni) er den halvklare, vandagtige Bædste, som i forskjellig Mængde

indeholdes i Eggets Amnios-Sæt under bettes Ophold i den svangre Livmoder. Dets Bestemmelse er fornemmelig at staffe Fosteret nogenlunde et Spillerum i Moderen, samt ogsaa, ved at presse Hinderne fremad i den begyndende Fødsel, at forberede de indre Fødselsveie til Fosterets Gjennemgang. Naar denne Pengefigt er opnaaet, briste Hinderne, og F. afgaar, i Almindelighed i een Strøm, hvorefter den egentlige Fødselsact da gaar for sig.

Frugtøine, Blomstersøine, Frugtknopper indelutte den frugtbaanende Blomst. De ere altid tykkere, mere runde og større end Bladsøinene paa det samme Træ, og komme altid tidligere i Vegetation end disse; paa Kjernefrugt-Træer komme de som oftest frem paa ældre Træene, og først i August kan man med Sikkerhed see dem for det kommende Aar. De indsolde ikke blot 10—15 Blomster, men ogsaa en Krands af Blade, som tjene til at staffe Frugten Røring. Paa Steenfrugt-Træerne komme de frem paa kraftige Sommerfud og have altid eet eller to Bladsøine ved Siden.

Frumentius, Ethiopiens Apostel, ledsagebe som Ungling den trykiste Lærde Meropius paa en Opdagelsesrejse; da de landede paa Habesstiniens Kyst, blev Meropius og hans Skibsmandskab dræbt, men F.'s Ungdom vakte Medlidenhed. Han kom i Kyrenæens Tjeneste, vandt hans Tillid, levede efter hans Død hans Efterfølgers Opdragelse og fik stor Indflydelse paa Regjeringen, hvoraf han benyttede sig til Fordeel for Christendommen. Genere (327) henvendte han sig til Athanasius, Biskop i Alexandria, af hvem han blev viet til Missionair og Biskop. Derpaa grundede F. den habesstinske Kirke, som sansynligvis allerede af ham erholdt en Bibeloversættelse.

Frundsberg eller **Fronsborg**, **Freundsberg** (Georg), Herre til Wendelheim, keiserlig Krigshovedsmand, født 1475, tjente med Udmærkelse i Keiser Maximilians og Carl V's Krige mod Schweiz, i Italien o. s. v. (især i Slaget ved Pavia 1525) hvede han væsentlige Tjenester, siden i det schwabiske Forbunds Hær mod Ulrich af Würtemberg og atter i Keiserens mod Frankrig. Hans „Landsknegte“, som han for en Deel selv hvedede og besolbede (hvorefter han kom i Gjæld), vare berømte for deres Tapperhed. F. døde 1524. Han var tilstede, da Luther stod i Begreb med at fremtræde for Regjeringen i Worms 1520 og klappede ham paa Stulberens med de Ord: „Munk, du gaar nu en Gang, som hverken jeg eller nogen anden Krigsansfører vilde vove; men er du rigtig overbevist og sikker i din Sag, saa hjælp dig Gud! Han vil ikke forlade dig“.

Fry (Elisabeth), født 1780 i Norwich, hvor hendes Fader, Dvæleren John Burney, var Godsbesidder, besluttede sig efter en lang indre Kamp 1799 til at antage Dvælerens „Dr“ og mørke Klædning, derefter blev hun Dvælerinde til sin Død. I sit Hjem oprettede hun en Skole for fattige, faders- og moderløse Pige-børn, som hun senere uobviede efter sit Dødsmaal med den londonse Kjøbmand Joseph F. (1810). Ved hendes Besøg i det store Fængsel i Newgate i London 1816 begyndte et nyt Af-snit i hendes Liv; dybt rystet ved Synet af

Fængernes legemlige og aandelige Nød stiftede hun en quindelig Forening, hvis Medlemmer satte sig den Opgave, at besøge Fængslerne og virke til de Fængnes Lindring, Trøst og Forbedring. I 21 Aar virkede F. derefter for Fængerne i England, Skotland, Irland og paa Continentet, dels ved Brevebringinger, dels ved Reiser; hvor hun kom frem, aabnede Fængslerne sig for hende, hun dannede quindelige Fængselssejlsfaber, afgav Beretninger til Dvirgheden og bandede Bei for Forbedringer. Hun udstrakte ligeledes sin Virksomhed til de Deporterede, de Afstinige og Fattige. 1837—43 besøgte hun Fastlandet fem Gange; tre Gange var Franrig, navnlig Paris, Hovedmaalet for hendes Reise; senere besøgte hun ogsaa Belgien, Holland, Schweiz, Tybssland og Danmark, og overalt forstod hun at staffe sine Grundsatninger Indgang. Man kaldte hende Fængslerens Engel. Hun døde i Ramsgate den 12te Octbr. 1845. — Hendes Døttre have udgivet „Memoirs of the life of Elizabeth F.“ (2 Bd., Lond. 1847).

Frydenbahl (Peter Jørgen), dansk Skuespiller, var født den 18de Octbr. 1766 i Rjebenhavn, hvor Faderen var Lærerebsmand. Efter at have tilbragt nogle Aar paa Herredsfogedcontoiret i Roeskilde, opgav han denne Stilling og tog 1784 til Kjøbenhavn for at søge Ansættelse ved det kongelige Theater. Ved F.'s Ankomst til Theatret var det comiffte Rollesag, hvori han senere blev uovertræffelig, besat med flere geniale Kunstnere (Schwarz, Gjelstrup, Kemp o. fl.), og den udmærkede comiff Skuespiller H. C. Knudsen optraadte samtidig med ham. Theaterbestyrelsen bestemte sig for at lade ham udsøre Efferroller, men da han allerede manglede erotifk varme og livlig Diction, fandt hans første Debuter kun en told Modtagelse, og hans Udfigter til en fast Ansættelse vare meget mørke. Først i Aaret 1792 beviste han ved Udsørelsen af Sir Samuel Smith's Rolle i „Indianerne i England“ og Brægers Rolle i „Indtoget“ sin Dygtighed som comiff Skuespiller og Sanger. Paa Grund af Misforståelse og Uenighed med den nye Theaterchef, Ored Ublefeldt, forlode han og Knudsen Theatret 1793, og vendte først 2 Aar efter tilbage, da Kammerherre Hauch havde faaet Ublefeldts Post. Fra nu af hvedede F. sig ved flere høit forfjellige Rollers portræffelige Udsørelse til Kunstner af første Rang og blev, navnlig efter sin mesterlige Udsørelse af Gerone's Rolle i „Skatten“ (1804), Publicums erklærede Yndling. I Aaret 1816 blev han udnævnt til Eleve- og Sceneinstruenteur. Efter en farlig Sygdom 1835 betraadte han atter Scenen i en mindre Rolle (Officeren i „Barfælken“), men Anstrengelsen, som dette havde voidt ham, ledte ham atter paa Sygdeleiet og medførte efter hans Død, den 20de Febr. 1836. Han udsøgte 485 forfjellige Roller paa den danske Scene. Som comiff Charakter-skuespiller var F. en af sin Tids største Kunstnere og staar som et Forbillede, der endnu ikke er overtraffet af nogen dramatif Kunstner i Danmark. Af Naturen havde F. modtaget Alt for at blive til, hvad han blev; et smukt, imponerende Ydre, regelmæssige, ædle Træk og et stærkt, klængsamt Organ, hvilke Naturgaver han i den Grad

havde i sin Magt, at han, hvad Høfning, Mæle og Mine angaar, var istand til at udføre de forskjelligste Charakterer. Uden at besidde nogen ubemærket Syngestemme, havde han udbannet sig til en sjelden comist Sanger, og han vidste ved sit lunefulde Foredrag, og det Epil, hvormed han ledsagede det, at gøre sine Sangnummere til sande Kunstpræstationer. Her-til kom hans originale Opfattelse, hans Smag, Sifferhed og nudtsommelige Lune, der virkede med magist Kraft paa Publicum, men ikke sjelden forlede ham til Overdrivelse. — F. ægtede 1797 Sangerinden *Catharina Bertelsen* f., født *Røker*, Enke efter kongelig Capelmusikus Bertelsen. Hun var født den 30te Novbr. 1760 og debuterede ved det kgl. danske Theater den 1ste Decbr. 1777 som *Marine* i Syngespillet „Støvbyggeren“. Ved sin Stemmes Omfang og Stykke erhvævede hun sig et glimrende Navn som Sangerinde, hvilket hun til en for en Sangerinde betydelig høj Alder var istand til at bevare. Hun spillede sidste Gang i *Marcelline's* Rolle i Syngestykket „Figaros Bryllup“ d. 2den Marts 1831, og døde d. 30te Novbr. f. A.

Frøndfer vædes som smalle Bånd, hvis Ildætraade af Sille, Udgarn, ægte eller nægte Guld- og Sølvspind o. s. l. række langt udenfor paa den ene Side. De simpleste F. vædes dobbelt som et meget bredt Bånd med nogle faa Riedtraade ved hver Eg og mellem dem en bred Plads, hvor Ildætraadene ligge ubundne; naar dette Bånd beles paalangs i Vindten, op-aaer der to F. De tykkere og smukkere F. vædes enkelte, idet Ildætraaden efter en bestemt Regel slaas om en fiv Metaltraad, der gaar gjennem Løben, siden trækkes ud og efterlader Ildætraadens Bugter dobbelte, saa de kunne snoe sig. Ofte blive Bugterne opflaarne og paa fri Haand sammenknyttede i Mønster, forsynede med Dvaer, Røgler o. s. l. F. dannes dog ogsaa i det Smaa ved et Slags Filering paa en saaledet Frøndferbæver, hvor Bugterne dannes om et lille Brædt af passende Brede.

Frøsepunct, Fispunct, Tøepunct, det ene af de faste Puncter paa Thermometermaalestolpen, er den Barmegrab, ved hvilken Båndet bliver til Is ved en Aftjalling eller Isen til Vand ved en Opvarmning. Indeholder Båndet Salte, dannes Isen sig først deri ved en lavere Barmegrab.

Frøstning, s. Smeltning.

Frørel (Anders), svensk Historiker, født 1795 i Hælsjöfogs Pastorat i Dalstland, blev 1818 Student og 1821 Magister philosophiæ ved Universitetet i Upsala, efterat han Aaret forveiden var bleven indviert til Præst. Imidlertid havde han faaet Ansættelse ved en af Underviisningsanstalterne i Stockholm. Denne F.'s Virksomhed som Lærer foranledigede ham til Udgivelsen af „Berättelser ur svenska Historien“ (1823—59, 28 Dels), „Förslag till Enhed og Medborgerlighed i allmänna Undervisningsverken“ (1823), „Svensk Språklära till Skolornas tjänst“ (1824, 10de Dpl. 1852) m. fl. Skrifter. 1828 blev han Rector ved Maria hviere lærde Skole i Stockholm og til 1833 Professorestitlen. For at anstille historiske Underøggelser foretog F. 1834—35 en Rejse til Danmark, Preussen, Polen, Østerrig, Belgien og Holland. De

Samlinger, han havde gjort paa denne Rejse, fornemlig i Archiverne i Kjøbenhavn og Wien, udgav han efter sin Hjemkomst under Titlen „Handlingar rörande Sveriges Historia“ (1836—43, 4 Bd.). Dvænnænte, i et ulønnet og klart Sprog affattede, „Berättelser ur svenska Historien“, der gjengive Lidtrægerne iolig og usiagtig, og som under Arbeidets Fremadskriden have vundet betydelig ved større kritisk Skarphed og grundigere Kildestudium, have gjort F. til den almindeligst læste historiske Forfatter i Sverige og forfattet ham Berømmelse som saadan i Ulandet ved talrige Oversættelser. Et andet Arbeide af F., „Om Aristokraterådmandet i svenska Historien“ (1845—50, 4 Hest.), af polemisk Natur og oprindelig rettet imod Geijer, vakte paa sin Tid megen Opsigt og fremkaldte flere Stridskrifter. F. er Medlem af det svenske Akademi, Dr. theol. og har fra 1835 været Sognepræst i Sunne Pastorat i Carlshads Stift.

Fræse er Navnet paa en fiseformig Fjil, der er bestemt til at gjøre Indsnit i Metal eller til at affile det paa Overfladen. F. ere sjelden over et Par Tommer i Diameter, oftest tynde cylindriske Stiver, men ogsaa med enkelt eller dobbelt leglesformig Rand o. s. l. glashaarde, men inden Hærdningen forsynede med fløde, fræsede eller sjeldnere huggede Tænder, indtil 100 paa Tommen. Urigtig bruges ofte denne Benævnelse om Cirkelsæve (s. d. A.). — **Fræsmaskine** kaldes ikke sjelden en Hjulfræsmaskine, fordi Hovedbænkens Bænk af Fræser er til Indsnævring af Tænder i Hjul; da dette imidlertid ogsaa foretages ved andre Redskaber, bruges Navnet rigtigere om Maskiner, bestemte til at afrette Metalstykker ubendig ved Fræstning, men forøbrigt i det Meste overensstemmende med Hølemaskiner.

Frø, s. Frøi.

Frø. Frøerne eller de haleløse Padder (*Batrachia anura*) danne den ene Hovedafdeling af Padder-klassen. I Noksætning til Halepadderne ubemærkede F. sig ved at have et kort, bredt Legeme, som ikke ved nogen Indsnævring (Hale) er afskilt fra Kroppen, ved at Hudens ligger løst om denne, samt ved at mangle Hale og ved, at Bagbenene ere stærkt forlængede og af en kraftig Bygning, saa at de afgive Springeredskaber. Som oftest ere Bagfødderne tillige forsynede med Svømmehud. Paa Land sidde F. derfor, hvilende paa Forbenene og paa de sammenfoldede Bagben, forsaavidt som de ikke springe; i Vandet berimod svømme de ved at sløbe fra sig med Bagbenene, medens Forbenene ere indtrukne til Kroppen. F. foretrække fugtige og fuggefulde Steder og taale ikke længe at undvære Vand; de leve af Insector, Snegle o. s. v., og for at kunne gribe dem er Tungen ofte fri bagtil, men altid befastet fortil, og kan derfor undertiden smækkes ud af Munden. Landbevæ-ningen er altid meget svag. I Forplantningstiden (om Foraaret, hos nogle Arter tidligere end hos andre) leve F. i fersk Vand; man hører da Hannernes Røvelen, som ofte forstærkes af færgene Lydbæler, som under Røvelingen komme tilsynne paa Siderne af Halsen. Hannen omfatter Hunnen med sine stærke Forlemmer om Førlivet eller om Baglivet, tæt foran Baglemmerne, hjælper den med at udbrøge Eggene

ved Hjælp af sine Bagbeem og udgyder sin Sæd over dem. Nogle Fr. lægge deres Eg i Klumper, andre i lange Snore; de ere omgivne af en fin Svinde og indhyllede i en Gliummaske. Ved Ublækningen ere Ungerne ganste imaa; de have en rund *Strop*, der forstærker sig i en sammentrykt Hale; til Lemmer er der ikke Spor. De leve af spæde Planteblade. Munden er tandløs, men vædnet med Hornhæber, Larmkanalen meget lang og oprullet i en Spiral; lange Gjællebusse, der dog snart forsvinde og erstattes af indre Gjæller, hænge ud fra Siderne af Halsen. Disse halvt fiskeagtige Frøslarver eller Galetubser opnaae en forholdsvis ret anseelig, hos nogle Arter endog meget betydelig Størrelse, inden der foregaaer nogen Forandring med dem; men nu begynde Lemmerne efterhaanden at komme frem, først Baglemmerne, saa Forlemmerne, Halsen svinder ind, Gjællerne forsvinde og Gjællepalken lukkes, Hornhæberne falde af, Tungen og Larmkanalen ombannes, Lænderne og Lungen ubvilke sig; tilsidst forlader den unge Frø Vandet som et springende, lufttaandende, insectædende Dyr, i det Høieste med et lille Rudiment af Halsen endnu tilbage. Fr. ere ubbredte over alle Dele af Jorden, med Undtagelse af Polarlandene, selv i visse Ørter savnes de ikke ganste; hyppigst ere de i de skovrige og fugtige Tropelande. De indbeles i: egentlige Fr., Løv-Fr., Ludsfr. og Pispær. Til de egentlige Fr. høre foruden Slægten Rana [den brune F. (R. temporaria), bruunlig med en mørk Lindingplet, den grønne F. (R. esculenta), grøn med en lys Stribe ned ad ryggen, spises afskillige Steder i Europa, f. Ex. i Frankrig], *Kolke-F.* og *Løg-F.* (f. b. Artt.; see ogsaa Art. *Sødsels-hjælper*).

Frø (Semen) kaldes hos Planterne de ved Bestøvningen ubvilke og ombannede Eg, hvis Beslemmelse er at tjene til Planteartens Vedligeholdelse; de sidde indesluttede i Frøgemmet og ere ved særegne Frøstrænge befæstede til Frøstolene. De væsentligste Dele ere: 1) *Frøskallen*, der er dannet af Eggvinderne; 2) *Rimen*, dannet af en af Kiimblærene efter den befrugtende Indvirkning af Støvsæet (f. *Bestøvning*); dette er den vigtigste Deel af Frøet, da den fremstiller Anlægget til den nye Plante, og bestaaer ogsaa af de samme tre Hoveddele som en fuldkommen Plante, nemlig en Rodspire, en Kiimknop og eet, to, sjældnere flere Kiimblade eller Frøblade (Cotyledoner). 3) *Frøhvinden*, der er dannet af Eggets øvrige Celle-væv, indeholder i sig afleiret de Næringsstoffer, som ere nødvendige for den unge Plante i dens første Livsperiode. Undertiden mangler Frøhvinden, i hvilket Tilfælde Næringsstofferne ere afleirede i selve Rimen, navnlig i de da ofte store og kjøbsfulde Frøblade. Det er ved deres store, megede Frøhvinde, at de forskjellige Kornsorter, Boghveden o. fl. blive saa vigtige som Kulturplanter; hos Vædeplanterne indeholdes Næringsstofferne i de store, kjøbsfulde Frøblade, medens disse hos Kapstet og mange andre Korsblomsstede indeholde en stor Mængde fedt Olie. — **Frøhud** er en Udvikelse af Frøstrængen, hvor denne forener sig med Frøet, og som meer eller mindre omgiver dette; hos Muskatnødden er den meget stor og lappet eller figet

(den saakaldte Muskatblomme). — **Frøuld** kaldes man de ulds- eller fiskeagtige Haar, der hos mange Planter omgive Frøet foruden eller heelt; den dannes af Frøstrængen, der opløses i Haar (f. Ex. hos Pilen, Poplen), og maa ikke forveksles med andre haarformige Dannelser, der kunne belyde Frøskallen ubvendig, som f. Ex. Ulben paa Bomuldsplantens Frø.

Frøblade, f. Frø. — **Frøgemme**, f. *Frugt*. — **Frøhad**, *Frøskal*, *Frøskal* o. f. v., f. *Frø*.

Frøblot, f. *Blot*.

Frøhlik (Johannes Freberik), født i Kjøbenhavn 1806, modtog Underviisning i Violinspil af Schall, blev 1821 Violinist og 1835 (efter en Reise i Udlandet 1829—31) Concertmester i det kongl. Capel, men fik kort efter et apoplectisk Anfald og tog 1844 sin Afsted. F. har komponeret flere store og mindre Instrumentalsager, især Violinconcerte, samt Musikken til endel af Bournonville's Balletter.

Frøhlik (Anine Magdalene), Danserinde ved det kongl. Theater i Kjøbenhavn, født sammesteds den 15de Mars 1762. Ved sin Skjønhed og Ynde og tilbeels ved sit mimiske Talent fortrollede hun sin Tids Publicum i overordentlig Grad; Balletmester Galeotti udbannede og benyttede hendes Talent for sine Compositioner. Hun døde den 6te Novbr. 1784.

Frøhlik (Korenz), dansk Dyr- og Genremaler, født 1820 i Kjøbenhavn, har arbejdet under Kørby, Bispen, og en kort Tid under Cederberg. Fra 1840 opholdt han sig 4 Aar i Tydskland, hvor han arbejdede under Bende-mann, senere 5 Aar i Italien; endelig har han arbejdet i Paris i Coutures Atelier. F.'s første Arbejder interesserede trods enkelte Mangler, men hans Sallen mellem forskellige Skoler synes at vise, at hans Talent ikke har kunnet finde sig saa meget tilrette, at en rigtig Udvikling kunde foregaae. Hans første Arbejder ere de to Malerier i Overappellationsrettens Sal i Hensborg, malede 1854—58.

Frøstole, Kjerne-stole, er den Afdeling af en Plante-stole, hvori de forskjellige Sorter Træer og Buske opkøles af Frø, og hvorfra de udplantes i det 2det Aar efter Udsæden.

Fu er et Kinesisk Målemaal = King eller Lin = 6226 danske \square Alen.

Fuad-Abemmed Pascha, tyrkisk Statsmand, født 1814 i Constantinopel, Søn af den bekjendte Digter Hjet-Effenbi, fik en omhyggelig Opdragelse og studerede først Regervidenskaben, traadte siden ind i Dragomanernes Con-tour og lagde sig efter Diplomatiem. F. blev 1840 Secretair hos den tyrkiske Gesandt i London og 1843 2den Dragoman. Siden udsorte han forskellige diplomatiske Sendelser (til Spanien, Portugal, Frankrig o. f. v.), blev 1848 General-commissair i Donaupræsidentsømmerne, gif 1850 til Petersborg og blev kort efter Indenrigsminister. Ved Begyndelsen af Striden med Rusland tog F., mod hvem især Czarsens Arde var vendt, sin Afsted (1853), bidrog siden ved sin Energie til at bærpe Opstanden i Cyprus og blev 1855 Udenrigsminister, i Septbr. 1857 Præsident for Langimat-Raadet. F. er en ualmindelig danned Tyrk; foruden Digte har han udgivet en tyrkisk Grammatik o. M.

Fucaceæ, **Fucos**, f. *Løngarter*.

Fuchs (Johan Nepomuk), tydsk Chemiker, var født 1777 i Mattenzegg i Baiern. Han studerede først Medicin, senere Chemie og Mineralogie i Wien, Freiberg, Berlin og Paris; 1807 blev han Professor i Chemie ved Universitetet i Landshut, 1823 Medlem af Videnskaberne Akademie i München, og da Landshuter Universitetet 1826 blev forlagt til München, overtog han atter sin tidligere Post som Professor ved dette Universitet. 1835 blev han Overberg- og Salineraab. Han er bød for nogle Aar siden, og hans Nekrolog er udgivet af Dr. Kayser (1856). F. har gjort sig meget fortjent af Videnskaben i mange Retninger; hans Navn har nemlig faaet en stor Udbredelse ved hans Underjægsler over det nu saa meget anvendte Banglas og dets Anvendelighed. Hans samlede Skrifter (40 Bind) er udgivne af „Central-Verwaltungs-Ausschuss des polyt. Vereins für das Königreich Bayern“ (München 1856).

Fuchsa, Planteflag af Natlysfamilien (Onontherææ), er oplaadt efter den tydske Botaniker Leonhard Fuchs, Professor i Tübingen, død 1566. Det er Halvbuske eller Buske, ofte temmelig anseelige, med afvejlende, imøbtatte eller franske, fildede, enkelte Blade, i hvis Bladbjergner sædvanlig de 1-blomstrede Blomsterrisler sidde enkelte eller flere samlede; sjældnere findes en endstillet Blase. Begeret er sambladet med langt Rør og 4-beet Krave, altid farvet, sædvanlig purpurrødt eller rødlighvidt, og bærer 4 kronblade af lignende Farver; Frugten er et mberfædigt, 4-rummet Bær. F.'s Hjem er det varme og tempererede Amerika samt Mex=Zee=land; paa Grund af deres smukke Blomster ere de forskjellige Arter yndede Zierplanter i hele Europa. En nyzeelandsk og flere amerikanske Arter have søde, velsmagende Frugter. Beddet af flere Arter leverer en sort Farve.

Fuchsschweif eller **Fuchsschwanz** kaldes en Saug til Træ med et bredt Blad med eller uden Røg og med et Haaudtag, men uden Saughilling.

Fuder er et tydsk Maal paa flydende Varer, især Biiin (dansk Fod, svensk Foder). Det holder i Rykel 904 danske Potter, i Bremen 900, i Hannover 967, i Hamborg 899, i Preussen 853, i Dresden 837, i Leipzig 942, i Frankfurt 891, i Baden 1558, i Würtemberg i Hell=richsmaas (s. Würtemberg) 1825, i Trübeich=maas 1905.

Fueros (af det lat. forum, s. d. A.) blev i Spanien allerede tidlig den almindelige Betænnelse for Samlinger af Retsforbuden og Love. Saalebes kaldtes allerede den under Vestgothernes Herredømme i Spanien udfædte Lovbog fuero juzgo (forum judicum); men især ere dog Basterne F. blevne bekendte. Ved de gamle for dette Følleslag gjeldende Retsbestemmelser, som for Navarras Bedkommende samlede i Aaret 1286 af Kong Theobald (i den saakaldte „Cartulario del rey Thibaldo“, der siden med nogle Forandringer stadfæstedes af Ferdinand den Katholske, for Discavas Bedkommende i Aaret 1371 (hvislign Samling dog siden forgesedes, og 1526 stadfæstedes af Kong Carl), for Alabas og Guipuzcoas Bedkommende senere, ere nemlig meget betydelige Rettigheder og Friheder sikrede de baskiske Provindser, som

derved ere komne til at indtage en eiendommelig forfatningsmæssig Stilling i det spanske Monarki. De fire Provindser Retsstilling er ikke i alle Henseender ganske eens, men i det Hele er der indbrømt dem alle en egen Forvaltning under tilbeets fælvalgte Drigbeder og under Medvirksomhed af egne Landsforamlinger (i Navarra Cortes, i de andre Provindser Juntaer) samt en selvstændig Communalforvaltning; tilbeets ere de derhos fritagne for Militærtjeneste, for Statsstatter (i hvis Sted navnlig Navarra kun yder en fast aarlig Afgift til Kronen) og Told, idet den spanske Toldgrænse ikke gaar nordensfor dem, men søndenfor dem. Til Forhvar for disse store Friheder, som Regjeringen vilde ophæve, var det, at Basterne i Aaret 1838 grebe til Vaaben, og stillede sig paa Don Carlos's Parti imod Dronning Isabella. Efter 6 Aars Forløb blev deres kjæffe Modstand imidlertid brudt af Espartero, og ved Forliget i Bergara, som i 1839 endte den carlistiske Krig, opnaaede Basterne ikke nogen bestemt Tilfikkning af deres Fueros, som Espartero ogsaa næsten ganske ophævede. Efter hans Fald i Aaret 1843 have de dog nu faaet dem tilbage igjen.

Fuge. Naar to Brædder søde til hinanden med Kanten, saa de danne en bredere Flade, kaldes Forbindelsesstedet en F., og Brædderne siges at være fugebe sammen. Dette sker gjerne efter Indpængning i en Fugeant, der kan tage imod længere Brædder end en Hølebænk, med en Fugeant, en meget lang Slethøl. Staver til Væbberarbejde fuges ligeledes sammen med en Fugeant eller Fugehøl. — Fuger kaldes i Bygningkunsten de smalle Mellemrum mellem Stenene i et Muurværk. En F., der afvikler to Sten, som høre til samme Lag (Stifte), hedder en **Støbtuge**, hvorimod den, der stiller to forskjellige Stifter fra hinanden, benævnes en **Leiefuge**. I Almindelighed udfyldes F. med Mortel, der tillige tjener som Bindemiddel mellem Stenene; kun i det saakaldte større Muurværk bruges enten slet intet Udfyldningsmateriale, eller ialfald kun Leer, Sand, Mors ell. dsl. paa de Stæber, hvor Stenene ikke kunne bringes til at hvile tæt paa hinanden.

Fuge (ital. fuga) er et fleerstemmigt Musikstykke, i hvilket Stemmerne ikke begynde samtidigt, men indtræde efter hverandre saaledes, at de alle begynde med den samme melodiske Sats (Thema eller Subject) i forskjellig Tonehøide (den første Stemme dux eller Fører er i Hovedtonen, hvorpaa den anden Stemme følger med Særet, comes, mest i Dominanten etc.). Det, som enhver Stemme har at foredrage, medens Themaet ligger i en anden Stemme, kaldes **Modthema** eller **Contra Subject**. Naar alle Stemmerne successtot have optaget Themaet, siges dette at være gennemført. En **Dobbelst. F.** kaldes en Fuge, hvori der tilligemed ud indtræder et **Modthema**, som besolber fuldstændig Gyldighed, en F. med 2 eller 3 **Subjecter**, naar i Løbet af samme indføres eet eller to ganske nye Themaer, som i Løbet af Fugen gennemføres afvejlende med det oprindelige. Fugelæren er bygget paa Reglerne for det dobbelte Contrapunct; naar alle Regler strengt overholdes og saa mange contrapunctiske Kunst

som mulig anvendes paa Themaet, medens baade dette og Contraſubjectet bibeholdes uden vilkaarlig Forandring, kaldes det en *ſtræg Fuge* (*fuga ricercata*), i modſat ſkal det en *fri Fuge*.

Fugler (*Friedrich Heinrich*), tyſk Hiſtoriemaler, født 1751 i Heilbronn, gift 1774 til Wien, hvorfra han med keiſerlig Underſtøttelse blev ſendt ſom Penſionair til Rom. 1782 malede han i Neapel 8 Frescobilleder for Dronning Caroline, og 1784 blev han Vicedirecteur og ſenere Directeur ved Maler- og Villedhuggerſkolen i Wien, hvor han døde 1818. 20 Haandtegninger til Klopſtocks „*Meſſias*“ udførte han ſenere i Olie.

Fugger er Navnet paa en fyrſtelig og grevlig Slægt, ſom har Befiddelser i Baiern og Württemberg, og hvis Stamfader var Bæverens *Johannes F.* i Graven ved Augsburg. Hans ældſte Søn, *Johannes F.*, fik ved Giſtermaal 1370 Borgerſtab i Augsburg, forbandt med Boveriet Handel og Hjerghverksdrift og efterlob ved ſin Død 1409 ſine to Sønner, Andreas og Jakob, den paa hiin Tid betydelige Formue 3,000 Gylben. I det 15de Aarh. ſteeg Fuggernes Rigdom og Glæde ſaaledes, at de bl. A. kunde mod Pant i keiſerlige Lehn forſtrække Keiſer Maximilian I 70,000 Gylben og desuden udbetale ham 170,000 Ducater ſom Subſidier til Krigen mod Venedig. De byggede i Augsburg det endnu her beſtaaende „*Buggeret*“, en af 106 ſmaa Huſe beſtaaende Anſtalt, hvor fattige Borgere kunne boe for en lav Hundslei, ſamt andre velgjørende Indretninger. F. blev 1530 af Carl V ophøiet i Greveſtanden; de erhvervede efterhaanden uhyre Rigdomme, ſom de anvendte bl. A. til gæsmild Underſtøttelse af Videnskaber og Kunſter; de indlødte og laa Jeſuiterne til Augsburg, og ſjænkede dem Bygninger og Capitaler. Familien er talrig og beſt i flere Linier.

Fugl (avis). Fuglene udgjøre Hvirveldyr-rækkelens og Dyreriget's 2den ſtorre Hovedklaſſe. Det Charakteriſtiſke for F. er ikke juſt, at de kunne flyve, thi det kunne ogſaa Flagermuſene, men at Forlemmerne ere uddannede til at bære Legemet gennem Luften, Baglemmerne derimod til at ſtøtte og bære det, naar F. ſtaae, ſidde, gaar, løbe, klatre, ſvømme o. ſ. v. F.'s hele Legemsbygning er ſaa at ſige gennemtrængt af dette dobbelte Forhold, men ſaaer derved ogſaa et ſaa karakteriſtiſk Præg, at alle F. ligne hinanden overmaade meget, langt mere end f. Ex. de forſkjellige Pattebdyr eller de forſkjellige Krybdyr; Forſkjellighederne viſe ſig kun i forholdsviis underordnede Eukeltheber, uagtet F. omfatte et ſtorre Antal Arter end nogen af de andre luft-aandende, med Lunger udfyrede hſiere Dyre-klafſer. F.'s Legeme er kort og ſammentrængt; derved opnaaes, at Lyngdepunctet med Lethed kan ſtøttes ſaa vel af For- ſom af Baglemmerne, at diſſe hver for ſig kunne bære Legemet fuldkændig i deres Magt, og at Overgangen fra Flugten, hvorved det bæres af Forlemmerne, til en anden Bevægelsesmaade, hvorved det bæres af Baglemmerne, ſkeer uden Vanſelighed. Det er dækket med Fjer (f. d. A.) og erholder derved ikke alene en ſmul, ſtylbig og afrundet Form, men ogſaa en forholdsviis ſtor Lethed,

da Fjerene have ſaa ringe en Vægtfylde, at de ikke meget forøge Legemets Vægt, medens de i en betydelig Grad forøge dets Omfang; dernæſt afgive Fjerene det Midde, hvorved F. kan virke paa Luften, have ſig op i denne og arbeide ſig gennem den, idet Vingens Svingsfjer danne en meget udbredt Flade, der uden Anſtrengſe, men dog med ſtor Kraft, ved Hjælp af de mægtige Arm- og Brøſtmuſkler kan ſlaaet mod Luften, og Halsens Styrefjer danne det Roer, hvormed F. ſtyrer Flugtens Retning. I F.'s De enbygning ere følgende de mærkelige Forhold: 1) det brede, ſkjoldformede Brøſtbeen med ſin høje Kam, til hvilket de mægtige Vingemuſkler beſte ſig; 2) den ſtarke Forbindſe mellem Brøſtbenet og Forlemmerne ved Hjælp af Krageknæbenet og Næglebenet, hvormed Skulderbladet er ſmalt og uden Kam; 3) at Forlemmerne kun ere uddannede til at bære Svingsfjerene, ſom er beſtæede deels til Underarmen, deels til Haanden, i hvilken kun 3 Fingre ere tilſtede i en meget ufuldkommen Skiftſe; 4) at Ribbenene ere heelt forbenede, men deelte i to Stykker, der ſide ſammen i en bevægelig Vinkel, og af hvilke det ſværſte har en Forlængſe, der holder paa det følgende Ribbeen, hvorved et muligt Tryk fordeles paa den hele Brøſtkaſſe; 5) at Halsbhvirvlerne ere talrige og meget bevægelige, Brøſtbhvirvlerne ſaa og ubevægelig forbundne, Lændbhvirvlerne mangle, Væſtenbhvirvlerne ere talrige, men aldeles ſammenvorne med hinanden og med det brede og flade Væſten; Halebhvirvlerne ere ſaa, den ſidde ſtarkt ſammentrykt, for at give Styrefjerene Fæſte; 6) at Hovedſkallen kun ved een Ledkaude er forbunden med Halsen, hvorfør Hovedet kan dreies langt tilbage, at Wellem- og Underkæben danne et hornklædt, tandløst Næb; at Hjernerſtallens Knoller tidlig vore ſammen til et ubeelt Hele, hvormed Overknæbets og Gauepartiets Forbindſe med den øvrige Hovedſkæl er mere eller mindre bevægelig, hvilket navnlig ſtylbes Indſtylningen af et ſæregt Ledbeen eller Ovadratbeen mellem Næbeledet og Tindingen; og endelig 7) at alle F.'s Knoller ere ſerdeles lette, haarde og glatte og for en Deel fyldte med Luft, ſjældnt i forſjellig Grad, ſerleſt hos de ſtarkt flyvende ſtorre F., mindſt hos de ikke flyvende, hvilken Luft ved Legemets Varme er ſtarkt fortyndet og derved bidrager til at gjøre F. lette. Luften gaar nemlig gennem nogle ſtorre Åbninger paa Lungerne ud i et System af Luſtrum, der omgive Indvoldene og ſaae i Forbindſe med hinanden og med Knollerne ved ſine Åbninger paa diſſe (F. = Legemets Pneumaticitet). F.'s Fødder beſtaaer af Lebet (egentlig Mellemføden) og i Reglen 4 Tær med 2—5 Led, i Almindelighed beklædte med Stjæl og altid endende med Kløer af forſjellig Form. Fødens forſjellige Uddannelse (f. Sø) betinger Levemaaden og har ſtor Betydning for Systematikken. Flyveevnen mangler kun hos Ungerne, forinden Fjerene ere fuldt udviklede, hos enkelte F. i Hælbetiden (f. Vædingen) og hos enkelte F. Former (f. Artt. Struds, Kiet, Dronte, Notornis, Petrugt, Pingvin). Alle F. have et ſtarbt Syn, men en ſvag Lugt, Næſelfuglene end ikke undtagne; Smag beſidde ſandſynligviis kun en-

leste, f. Ex. Væder og Papegøier, da F.'s Lunge er haard og hornagtig, men derimod har Betydning for Stemmens Modulation; Hørelsen svækkes ved, at Dreabningen dækkes af Fjere; kun Ugler og andre Nat-F. gjøre i denne Henseende en Undtagelse. Stemmen dannes i det saakaldte nederste Luftrørshoved, som figger der, hvor Luftrøret forhen deler sig i 2 Grene. Gønen til at synge (f. Sangfugl) bestinges af nogle særegne, saakaldte Sangmuskler paa Luftrørshovedet. F.'s hele Natur er meget livligt; deres Aandbræt er livligt, deres Bevægelse, Fødselsse og Blodomløb hurtige og Legemets Varme forholdsvis meget høi. F. æde derfor meget ofte, og proppe sig tit til høit op i Halsen; mange smaa Sang-F. æde daglig Kere, end de selv veie, og døe efter en halv Dags Sult eller en Dags Løst. F.'s Fødemidler ere yderst forskjellige og kunne hentes saa at sige fra hele den organiske Natur, men ere dog temmelig bestemte for hver enkelt Art; de bestemme igjen Kæbformen, som derfor ogsaa varierer i det Uendelige og benyttes meget i Systematikken. I aandelig Henseende faae F. høit; de fleste F. lade sig tamme, mange endog afrette. I deres Liv fremtræde mangfoldige Træk af Snildhed og Opfindelsesøve, og Væren om Dyrenes Instinct henter mange af sine interessanteste Træk fra Fuglelivet. Rjønnsforskjellen i Henseende til Størrelsen, Fjerenes Fæve, særegne Prædeller o. s. v. kan være mere eller mindre isænsfaldende. De fleste F. leve i Monogamie, og Forbindelsen mellem Ægte-magerne varer ikke sjelden for Livet. Alle F. lægge Æg og ubringe dem selv, naar undtages Sjægen samt nogle andre fremmede Smaa-fugle og Tallegallehønsene, men ikke alle F. bygge en Rede (s. d. A.). Med Hensyn til den Dødn, som de Samle veie Æg og Unger, og med Hensyn til, om disse Dødn vises af begge Kjøn eller blot af det ene, finde flere Forskjelligheder Sted. I nogle Afdelinger af Fugle-læsken komme Ungerne ud af Ægget som nøgne, blinde og hjælpeløse Væsener, som made varmes og mædes (f. Ex. Spurve og Duer), i andre derimod bunnklæbte og istand til i de fleste Henseender at sørge for sig selv (f. Ex. Høns og Væder). Om F.'s Vandringar f. Art. Trættugle. F. kunne inddeles i Rov-, Spurve-, (Sang- og Strige-F.), Klatter-, Due-, Høns-, Struds-, Bæbe- og Svømme-F. Sigu. Art. Ornithologi.

Fugle-Eddertop, f. Eddertop.

Fuglesjæl kaldes Fjelle, paa hvilke Svømme-fugle ruge i usædvanlig stor Mængde. Det er de nordiske Fastlandes og Ægruppers yderste, mod det aabne Hav vendende, brat afklatte, høie og keile Fjelle, hvis lodrette Bagges frempringende Terrasser beboes af tallose Slætter af Alke, Læster, Stormfugle, Maager, Stærver og Suler. Saadanne F. ere af stor Bigtighed for de omkringende Districters Beboere (f. Ex. i Island, Skotland, Færøerne), som for en stor Deel ernære sig af dem og til bestemte Aarstider underlaste dem en regelmæssig Indsamling af Fjer, Æg og Unger, rigtignot med overordentlig Rjønnsfare for Fuglesjængerne.

Fugleræs (Stellaria media) er en urteagtig, cmaarig Plante af Spergelfamilien (Asteraceæ),

med talrige, opstigende eller udstrakte, eensidig haarede Stængler, og hjerteformede Blade, 5-bladet Væger og 5 smaa, hvide Kronblade, 3-10 Støvdragere, Frugten en Kapsel. F. er et meget almindeligt Ukrudt paa løse, især dyrket Jord i hele Landet, og bruges ofte som Føde for Canariefugle, der æde det med Begjærighed.

Fuglekirsebær, Fuglebartræ, vildt, (sødt Kirsebærtræ (Prunus avium), er en i Danmark vilddroende Art af Kirsebærtræ med langagtige, næsten sorte Frugter, af en behagelig sød Smag. Af dets Stene faaer man de haardsjæreste Grundstammer til Jærbæling, men dog kun for de Sorter Kirsebær, hvis Frugter have sød Saft; de med sure Frugter faae vel an derpaa, men Foreningen er ikke varig.

Fuglesonge (Regulus cristatus), Europas mindste Fugl, er kun 3½" lang, olivengrøn med en smul Rød af rødgule Fjer paa Isen samt sortebrune Sving- og Svæfser, nærmest beslagtet med Meiserne, hvilke den ogsaa ligner i Afseer og Lævemaade. F. findes saa høit mod Nord som Raaleflovene, og bygger sin næsten tuglerunde, oventil aabne Rede, der indeholder indtil 10 rødlige Æg, i Spibsen af en Gran eller Fyrregreen. F. lever af Insecter, som den famler paa Træernes Blade og Grene, hvilke den derfor ivrig gennemsejer i alle Retninger. Om Efteraaret forene de sig til Smaaflokke, som under Stabigt Æg gjen-nemstreife Slovene.

Fuglellim, f. Viskstein.

Fuglellim (Nirnaus, Phloptorus, Liotheum) kaldes de smaa, vingeløse, blege Insecter, der opholde sig paa Fuglens Hud og mellem deres Fjer. Uagtet de have megen Lighed med de egentlige Lums, have de dog intet Slægtsskab med disse, som have Sugemund og kun forekomme paa Pattebyr, hvorimod F. have Bide-mund og høre til en Insectgruppe, Peltelufene (Mallophaga), der maafee, uagtet den mangler Binger, naturligt finder sin Plads i Netvingernes Orden. Af disse Peltellus have nogle en enkelt Klo og opholde sig paa Pattebyr (f. Ex. Trichodectes canis paa Hundens, andre Arter paa Dren, Bjørnen, forskjellige Sydamerikanske Pattebyr), andre en dobbelt Klo og opholde sig kun paa Fugle. De suge ikke Blod, men gnave Fjer eller Haar. Svøm-fugleart synes at huse sine særegne Arter af F., og flere Arter huse flere (indtil 6) Arter af F. Fuglens øvrige Subparasiter høre til Lopperne, Lægene, Snyltestuerne og Miberne.

Fuglemell (Ornithogalum) kaldes en Planteslægt af Villernes Familie, Ægværter med grundstillede, lancetformede Blade, Blomsterstanden en Klase eller Stjern, Blomsterdæklet 6-bladet, hvit med grønne Strider, 6 Støvdragere med bindeagtig udvidede Støvtraade, Frugten en 3-rummet Kapsel. Arterne høre hjemme i SydEuropa og paa Cap; i Danmark ere 2 Arter flere Steder forvildede fra ældre Tid. Ægene bragtes tidligere paa forskjellige Maade i Medicinen (radix Ornithogalli).

Fugleperspectiv siges en Tegning at være udført i, naar den fremstiller Landskabet, som det vilde sees fra et meget høit Punct fraat nedad.

Fugletunge er Navnet paa en Fiil, hvis Gjennemsnitsform er dannet af to til hinanden støvende Cirkelbuer, saa den paa begge Sider er tilbannet ligesom de halvrunde File paa den runde Side.

Fugtighed. Luftens Φ grunder sig paa de Vanddamp, den frie Luft altid indeholder; men man kan ikke sige, at Luftens Φ . er desto større, jo mere Damp den indeholder. Ved en vis Varmegrad er Luften kun istand til at indeholde en vis Mængde Vanddamp, men denne Mængde er desto større, jo højere Luftens Varme er. Naar Luften indeholder saa megen Vanddamp, som den er istand til efter sin Varmegrad, siges den at være „mættet“ dermed; men dette indtræffer sjelden, undtagen i nogenlunde stærk Regn. Luften er desto tørrere, jo mere Vanddamp den er istand til at optage, altsaa jo længere den er fra at være mættet; den er desto fugtigere, jo nærmere den er derved. Man vil heraf see, at varm Luft kan indeholde langt mere Vanddamp end kold, og dog være mindre fugtig. Vil man angive Luftens Φ . ved en Talsforreelse, er det ved Forholdet imellem den Mængde Vanddamp, Luften indeholder, og den, som den isølge sin Varmegrad er istand til at indeholde. — Jagtagelser over Luftens Φ . have vist, at den i Reglen er stærk Vorgen og Aften, mindst om Middagen, og i vore Egne er Luften i Reglen mere fugtig om Vinteren end om Sommeren.

Fugtighedsmaalere, Hygrometere, ere Instrumenter, ved hvilke man kan bestemme deels den Mængde Damp, Luften indeholder, deels Luftens Fugtighedsstilstand. De ældre Φ . grunde sig alle paa den Egenskab, mange Legemer have, at indtuge Fugtighed af Luften og derved udvide sig. Dette er f. Ex. Tilfældet med Haar, Fiskebeene, Penneposer, Hør, Blærer og mange andre, og man har benyttet mange af dem til Indretning af Φ .; men det har vist sig, at Udvikelsen ikke staaer i simpelt Forhold til Fugtigheden, og at disse Legemer i Tiden forandre deres Angivelser og altsaa blive upaalidelige. Et sikret men besværligt Middel til at maale Fugtigheden er, at lade en afmaalt Luftmængde strømme langsomt igjennem et Glasrør, som indeholder et vandfugende Legeme, som Chlorcalcium, og da ved Veining bestemme, hvor meget Vand dette har optaget. Det Middel, man nu foretrækker, er at afkjøle Luften saalænge, til noget af den Damp, den indeholder, begynder at fortætte sig (Dugpunctet); jo lavere Dugpunctet ligger under Luftens Varmegrad, desto tørrere er Luften. Herpaa grunder sig Daniells og Regnaulds langt fortrinligere Φ .; men de forbre begge, at der skal anstilles et Forsøg. Langt lettere at bruge og dog temmelig nsiagtig er August's Φ ., som han har kaldt Psychrometer. Det bestaaer af to eens Thermometre, af hvilke det ene har Kuglen omviklet med Mousselin, som ved en Væge, der hænger ned i Glas med Vand, bestandig holdes vaadt. Jo mere tør Luften er, desto hurtigere vil Vandet fordampe fra Mousselinet og fra Thermometret tage en Deel af den Varme, som fordrer til Dampdannelsen (s. Dampdampning), og efter Tabeller kan man da ved en simpel Regning finde Fugtighedsstilstanden.

Führich (Joseph), tydsk Historiemaler, født 1800 i Krakau i Øshmen, uddannede sig i Prag, Wien og Rom, hvor han sluttede sig til den saalbatte romantiske Skole af tydske Malere. Senere har han kastet sig over den middelalderlig-religiøse Stiil; han lever som Professor ved Akademiet i Wien. Φ . har ogsaa sultet i Kobber.

Fritzen er Navnet paa en Slægt, der i det 16de og 17de Aarh. har givet Danmark afstillelige berømte Læger. **Jørgen F.**, født i Kjøbenhavn den 31te Mai 1581, Dr. med. i Basel 1606, var Læge i Kjøbenhavn, og døde 1628. Han foretog efter Kongelig Befaling en botanisk Reise gjennem Sjælland, Fyen, Jylland, Slaane, Halland, Västing, Zland og Gotland, for at samle Ophlysninger om den indenlandske Flora; som Udbytte fra denne Reise har man kun en mager „Index plantarum indigenarum“, der er optagen i Bartholin's „Cista medica hafniensis“. Rottbøll opkaldte efter ham en Planteslægt Fulrenia (af Halvgræsneses Familie). — Endnu mere berømte ere hans Søner. **Georg F.** blev født i Kjøbenhavn den 2de Mai 1614. Han opholdt sig i 15 Aar udenlands ved forskellige Universiteter, hvor han ofte traf sammen og studerede med sin berømte Landsmand og Fætter Thomas Bartholin (s. d. A.). Han synes i det Hele at have været den meest fremragende af Brødrene, men døde tidlig, 1659, efter at have testamenteret sin Bog- og Manuskriptsamling til Akademiet. — **Theodor F.** var født den 1ste Juni 1616, fulgte som oftest med Broderen paa dennes Reiser, blev Dr. med., levede senere alene for Bidentlæberne, og døde 1673, efter at have skænket en stor Pengesum til Universitetet.

Fukien, s. Soken.

Fulaber, s. Seltataer.

Fulda, Stab i Kurpfyrstendømmet Hessen, i Provinshen Φ . ved en Flod af samme Navn (s. nedenfor), har et smukt Slot, en berømt Domkirke med den hellige Bonifacius's Grav, og Uld- og Lærredsmannifacur. 10,000 Indb. — Φ . var foruden Hovebestaben i **Witpsdommet F.**, som var opkaldt af det 744 af Bonifacius stiftede Benedictinerabbede Φ . og blev seculariseret 1803, hvorpaa det blev en Deel først af Nassau, siden efterhaanden af Storfyrstendømmet Frankfurt, af Preussen (1806) og tilsidt af Kurhessen. — **Heden F.** udfpringer paa Rhöngebirge i den hærste Kreis Nehrre Franken og falder efter et Løb af 25 M. i Werra, hvor efter denne kaldes Weser.

Fuldbaaren benævner Physiologen det Foster, som under sit Ophold i den morderlige Organisme har opnaaet den fuldstændige Udvikling, der gjør det skikket til at føre et selvstændigt Liv udenfor Moderen. Saalænge dette endnu ikke er Tilfældet, kaldes derimod Fosteret ufuldbaarent. — Som de vigtigste **Fuldbaaren** bedstgaa kunne nævnes en Længde fra 3 Lin til 3 Fugerne af 18—20“, en Bøgt af 6—7 Pb., Skulderbredde af 4“, Hoftebredde af 3“, fuldstændige Hovebeene, smalle Hovebomme, tykt Hoveghaar, raff Uaabing af Zienlaagene, fremragende Vren, faste, fremstaaende Negle, glat, naturligt farvet Hud, begge Testikler udtædte i Bungen o. s. v.

Fuldblodighed (Plethora. Polyæmia), betegner en saadan Tilstand i Legemet, som charak-

teriserer sig ved en absolut større Mængde af Blod, end man efter Individets Legemskræfte og hele Bestaaenhed skulde formode. I denne Forstand har $\frac{1}{2}$ spillet en stor Rolle i Forandrens pathologiske Begreber, og en stor Mængde sjældige Tilfælde bleve tilskrevne denne Tilstand. Det bliver imidlertid paa **Videnskabens nær-** **verende** Trin usandsynligt, at Legemet virkelig nogenstunde skulde kunne indeholde absolut for meget Blod, og de deraf uledede Phænomener finde alle deres Forklaring paa en naturligare Maade, navnlig ved Paavirkningen af en ulige Fordeling af Legemets Blodmasse til de enkelte Organer, hvorved der opstaaer stærkere Lustrømninger og Ophobninger deraf i disse, hvilket da fremkalder f. Ex. Knylten for Brykset, Hjertesvælg, Svimmel etc.

Fuldmaane er Maanens Udseende (Phase), naar den er Solen modsat og derfor viser sig indt og opløst. Måagtig finder $\frac{1}{2}$ Sted i det Dielsit, da Maanen er i Opposition til Solen, d. e. da dens Længde er 180° forskjellig fra Solens. I Almindelighed har den da tillige nogen Brede (er noget over eller under den Linie, der forbinder Solens og Jordens Centra); men undertiden er Bredden 0 eller kun ringe, og i dette Tilfælde indtræder en Maaneformørkelse (s. d. A.).

Fuldmand kaldes dels den Demyndigelse, en Person, **Fuldmagtig**, Mandatarus, har modtaget af en Anden, Mandanten, til i et vist Retforhold eller en Række af Retforhold at optræde paa denne Sides Vegne, dels det skriftlige Document, som indeholder en saadan Demyndigelse. Ofte bruges dog Benævnelsen **Fuldmagtig** om enhver Person, hvem en Anden har overdraget at udføre visse Forretninger for sig, selv om disse ikke gaar ud paa at repræsentere Principalen i noget Retforhold eller afslutte nogen Retshandel for ham med Trediemænd.

Fuldmyndig, s. **Myndig**.

Fulgurit, s. **Lyner**.

Fulla, s. **Søla**.

Füller (Sarah Margaret), amerikansk Forfatterinde, født 1810, erholdt en mandlig Opdragelse, stred latinse Vers, studerede Philosophie, Historie og Æsthetik og stiftede efter sin Faders Død (1839) en Damesforening i Boston, hvor hun holdt Forelæsninger, der gjorde megen Opsigt. Hun stred fremdeles (fra 1844 i New-York) en Række Artikler over Litteratur og Kamp for Bladet „Tribune“, og fremsatte i sin „Woman in the nineteenth century“ sine skabende overspændte Ideer om Kvindeens Natur og Bestemmelse. 1846 gif hun over England og Frankrig til Rom, hvor hun 1848 ægtede Marchese Ossoli. Da denne af politiske Grunde blev forvist, gif hun tilføjet for at vende tilbage til sit Fædreland, men omkom illigemed sin Mand og sit Barn, ikke langt fra Kysten, i en Storm den 18de Juli 1850.

Fulton (Robert), født i Pennsylvania 1767, kom først i Guldsmedlære, lagde sig senere efter Waterkunst under sin Landsmand West, der boede i London, men kastede sig efter et Par Aars Forløb over Mechanik. Han opholdt sig lang Tid i Paris, hvor han erobrede sig ved et Panorama, men desuden sysslede med allehaande mechanicke Arbejder, blandt hvilke hans

Bekræbelse for Dampens Benyttelse til Søes maae udhøves, fordi de omfjer skaffede ham fortjent Berømmelse. Hans første Forsøg i Frankrig mislykkes; med de paafølgende i England gif det ikke bedre; men efterat han var vendt hjem til Amerika, lykkes Sagen ham 1807 for nogen Anden, hvorfor han ogsaa opnaaede Monopol paa Dampskibsarten paa alle til Staten New-York hørende Floder og Kyster. Dette maatte han paa Grund af Pengesorlegenehed skyllevis stille sig ved, og havde kun Farten paa en ringe Strækning tilbage, da han 1815 havde forglejet. Store Nationalbeslutninger bleve senere udbetalte til hans Børn.

Fulvius er Raonet paa en fra Tusculum nedstammende plebejisk Slægt hos Romerne, der delte sig i flere, med særegne Titlævne (Flaccus, Nobilitor o. A.) betegnede Familier. Blandt de til denne Slægt hørende Personligheder ere de bekendteste: **Quintus S. Flaccus**, Consul paa den 2den puniske Krigs Tid. Hans Sønesøn **Marcus S. Flaccus** foreslog som Consul 125 f. Chr., at de Bundsforvandede skulde have Børgersret. Paa Grund heraf blev han af Senatet sendt til Gallien for at staae Massilierne bi; senere sluttede han sig til C. Gracchus, og blev med sine to Søner dræbt i Partikampene 121. — En Datter af Marcus S. **Bambalio** var **Fulvia**, bekendt ved sit Hæb til Cicero; 46 f. Chr. ægtede hun Triumvirer Antonius; efter den perusinske Krig, til hvilken hun havde givet Impulsen, flygtede hun bort fra Italien og døde 40 f. Chr. i Siphon.

Fumaria (Jordbrøg) er en Planteslægt af Jordbrøgfamilien (Fumariaceæ), enaarige Urter med afværende, dybt deelte Blade, Blomsterne samlede i Klaser, med et 2-bladet Væger, 4-bladet, uregelmæssig Krone, 6 Støvbragere sammenvægede i 2 Bundter, uopspringende, 1-færet Frugt. Arterne høre hjemme i det tempererede Europa samt paa Cap. F. officinalis og F. Vaillantii anvendes tørrede (herba Fumaris) i Medicinen.

Fumarisyre er en Syre, der findes i Jordbrøg (Fumaria offic.), i islaadst Mos og flere andre Steder; ligeledes kan den dannes af **Welslyre** ved en Destruction, idet der da udtræder Nit og Brint af **Welslyrens** Sammenfætning (F. er **Welslyrens** Anhydrid, s. **Anhydrid**). Ved at optage Nit og Brint kan F. atter forandres til **Welslyre**. Den har ingen praktisk Anvendelse.

Fumigation (lat.), Røgning, er en Maade, hvorpaa man undertiden i Lægevidenskabten anvender Lægemidler udvendig paa Legemets Dese, idet den ved Forbrænding deraf udvilles Røg ledes mod disse.

Funchal, besættet Sted paa Sydysten af Zen Madeira, har betydelig Vinhandel; den har ingen Havn, men kun en maabelig Rked. 30,000 Indb.

Function er i Mathematiken en af en anden afhængig, foranderlig Størrelse. At en Størrelse er F. af en anden, betegnes gjerne ved at sætte Bogstavet f foran, som f(x). For flere forskellige Functioner benyttes f, F, ϕ o. f. v., som f(x), F(x), ϕ (x) o. f. v., eller og Mærker, som f, (x), f, (x). Ofte udelades ogsaa Parenthesen, som f, x, f, x.

Fundament (lat.) betyder Grundbois, Grundlag. — F. (i Bygningsvæsenet), s. **Fundering**. — F. kaldes hos Bogtrykkerne den Flade, som Formen hviler paa under Trykningen. F. var ved de ældre Presjer af Steen, eller endog af Træ; nu er det fleste en afsvølet Jernplade. Ved ganske enkelte Constructioner, af Presjer, ligger F. stille, men ved de allerfleste vandrer det under Trykningen uafslæblich frem og tilbage. — **Fundamentalsaas**, s. **Grundbaas**.

Fundats kaldes en enten af Staten eller af en privat Mand givne, men i sidste Tilfælde dog i Almindelighed af Staten sanctioneret Regel for Anvendelsen af en vis Formue i en vis Retning, med andre Ord en Lov for en Stiftelse.

Fundering, Grundlægning, er Anbringelsen af et Fundament eller Grundlag. Ved Opførelsen af enhver større Bygning er F. en af de Ting, der fordrer meest Omhu, da Feil her ved gjerne ere af betydelige Følger og vanstelig senere lade sig afhjælp. Enhver solid Bygningens Fundament søres idetmindste saa dybt ned under Jordoverfladen, som Frostens Virkninger paa Grunden kunne naae. Er Grunden fuldkommen fast, opføres Fundamentmurene umiddelbart paa den; i modsat Fald træffes særegne Foranstaltninger, ved hvilke den sættes istand til at bære dem. blandt disse ere de hyppigst anvendte: at ubvide Fundamentet ved et Underlag af Tømmer (Slyngværk), Steen, Sand, Beton o. s. v., eller at forplante Bygningens Tryk ned til den fastere Grund ved Hjælp af lange Pæle, forsænkede Brønde eller Piller med murede Buer (Zorbuer) imellem, Jerncylindre o. s. v., eller endelig at sammentrykke Grunden ved en fast stampet Brolægning eller forte, nedrammede Pæle. — Skal F. foregaae under Vand, kan man enten indslutte Byggepladen med Fangbæmninger, fæste Vandet ud og holde den tør, saalænge Arbeidet varer, eller fundere i Caissons, d. e. store, vandtætte Kasser, der sænkes ned paa Vunden, men have saa høje Vegge, at de naae op over Vandfladen (s. **Caisson**), eller paa Beton, Steen, Kastner o. s. v., der ligesom nedsenkes gjennem Vandet. Endelig kan man ogsaa ved Arbeider af mindre Udstrækning benytte Dykkerfloken til Fundamentets Anbringelse.

Fünfkirchen, Stad i Ungarn S. B. for Ofen, har en stor Domkirke, Silkevæverier, Garverier, Uld- og Papirfabriker samt levende Handel med Vin, Tobak, Frugt og Sviin. 16,000 Indb.

Fungi, s. **Svampe**. — Fungin benævnes undertiden Skelettet eller Cellesubstantien af Svampe (Fungi), rimeligvis blandt med et quælsstof- og svovholdigt Stof. — Fungus er en Benævnelse, hvormed den patologiske Anatomie paa Grund af deres svampagtige Consistens og Bygning betegner adskillige sygelige Udværter i Legemets Væv. De ere som oftest hurtig vorende, temmelig blodrige og derfor let blødnende, og i Almindelighed af ondartet Natur (Kraft). — **Fungostet** er den svampede Egenstaf ved et Væv, fanges hvad der er i Besiddelse af denne.

Funke (Carl Philip), tydsk Skribent, født 1752, død 1807 som Forskander for Skolelærerseminariet i Dessau, var Forfatter til endeel i

sin Tid og tilbeels endnu meget brugte Stolebøger, saasom „Nenes Realschullerikon“ (1800—5, 5 Bd.); „Naturgeschichte für Kinder“, oversat paa Dansk af F. Kielsen og G. Nielsen.

Funklen, Høstjærnernes, s. **Schnittkation**.

Furca, Bjergaas i Alperne S. for St. Gotthard, ligger paa Grændsen af Cantonerne Uri og Wallis; herfra begynde Berneralperne, og Rhone udspringer her 5,400 F. over Havet. Over dette Bjerg fører Surpasset i en Høide af 7,716 F.

Fure Sø i Sjælland paa Grændsen af Hjøbenavns og Frederiksborg Amt, er næsten $\frac{1}{2}$ M. stor og 2 M. i Omkreds. Den har høie, sandede og tilbeels flodbevorede Bredder og er dyb og fiskerig; den har Tilløb fra den tæt S. for liggende lille Farum Sø, og Aflob gjennem Mølleaen, der løber igjennem Lyngby Sø, driver flere betydelige Fabriker og Møller (Frederiksbøls Vandmølle, Fuglevad Mølle, Brede Klædefabrik og Robberværk, Ørholm og Nymsølle Papirfabriker, Stampemøllen, Raavaddam Isestrømfabrik eller Høleværket, Strandmøllen) og falder i Drejumbet. Ved Søens nordøstlige Side ligger den smukke Hovedgaard Dronninggaard og tæt ved dens sydøstlige Brede Frederiksdal.

Furufrol er et olieagtigt Legeme, der dannes ved Destillation af Alk (Furfur), Meel og flere Legemer med fortyndet Svovlsyre. Det har kun Interesse i theoretisk Henseende. Ved Blanding med Ammoniak opstaaer **Fururam**, og heraf kan atter fremstilles en organisk Base, **Fururin**.

Furur, s. **Cement**.

Furint (Francesco), florentinsk Historiemaler, født 1600 og død 1649, var Franceschini's Elev og malede mange religiøse Billeder, men ogsaa Cabinetstykler med Nympfer og hellige Magdalenen. I sit 40de Aar blev han Geistlig, uden derfor at opføre et maa. Den kongl. Malerisamling i Hjøbenhavn eier et Billede af F.

Furtius (ibligere **Fufius**) var Navnet paa en gammel, fra Tusculum nedstammende patricisk Slægt hos Romerne. Til denne Slægt hørte Camillerne, iblandt hvilke Marius F. Camillus (s. d. A.), Gallernes Besejrer, er den meest bekendte.

Furlong er et engelsk Længdemaal = 20 Yards = 641 danske Fod.

Furrer (Jonas), schweizisk Statsmand, født 1805 i Winterthur, blev Advocat og 1834 Medlem af det store Raad i Zürich, 1839 Præsident for samme, men maatte vige for Contrarevolutionen. Dog kom han 1842 igjen ind i det store Raad og blev 1849 dets Præsident; 1845 blev han Borgemeester og Præsident for den overordentlige Forbundsdag (Tagssamling). I alle disse Stillinger virkede F. for liberale Institutioners Indførelse og Udviiking i Zürich og for den liberale Sag i Schweiz overhovedet. 1847 arbejdede han imod „Sonderbund“ og 1848 for den nye Forbundsforfatning, i hvilken han strax i Begyndelsen og atter 1852 var Præsident.

Furkenberg er Navnet paa 2 forskellige Slægter i Lybfland. 1) Den ene har sit Navn af det mediatiserede **Furkenbomme** F. (88 \square M. med c. 100,000 Indb.) i den sydlige Deel af

Schwaben, som faaer deels under Badens, deels under Würtemberg's, deels endelig under Hohenzollern's (o: Preussens) Landssyshed. Fyrkerne nedstamme fra Grev Henrik af Uraach (død 1284). Medlemmer af denne i flere Linier bedste Familie have næsten stedse bestaaet høie Embeder i leierlig, østerrigt og badensk Tjeneste. 2) Den anden har Sobler i Westphalen og Rhinprovinshen; en Linie af samme kom til Pilsand og Kurland, hvor Wilhelm v. F. var den tydske Ordens Stormester, men her uddøde den 1780. **Frants Egon**, Greve af F., født 1797, har gjort sig bekendt ved sin Kjerlighed til Kunsten (han har været meget virksom for Opbyggelsen af Domkirken i Kolln) og ved den levende Deel, han har taget i Forhandlingerne paa de preussiske Landbage og i Debatterne om Preussens Forfatning.

Fürstenwalde, Stad i den preussiske Provinz Brandenburg, ved Spree, har Bomulds- og Klædemanufacturere. 5.200 Indb.

Fürth, Fabrikstad i den bairerske Kreds Mellemfranken, ved Pegnitz's Udløb i Regnitz, har betydelig Fabrikation af „Milmbergerarer“, Hjorteler- og Dreiervarer, Speile, optiske og pphvsske Instrumenter, Tak, Bogbinderarbejder, Bomuldsstøier, Løbal, Cichore o. M. 17.000 Indb.

Furunkel, s. Stumpens.

Fusel kaldes i Reglen nogle flygtige, olieagtige Etiproducter, der dannes ved Sjæringere saavel af Bimsaften som af Brændevinsmaesten og Sulferstjæften ved Fabrikationen af Viin, Brændeviin, Rom etc. I Viin, Cognac og Rom er F. af en behagelig krydet Lugt og Smag; derimod er den i Brændeviin af en høist ubehagelig Lugt og Smag, hvorfør man baade søger at bortstafte den, afstue, og at dække Smagen af Resten, der maatte blive tilbage, ved Tilfætning af ætheriske Olier, f. Ex. Kommenolite, hvorved man da faaer en Kommen-smag (i Kommenaquavit tilføettes mere Kommen). Hovedbestanddelen af Cognacs F. er Edbilsæther med lidt Znanthæther, af Rommens Smørjyre- og Myresyreæther, af Kornbrændevins Znanthæther og Fuselolite (Amylalkohol), af Kartoffelbrændevins F. er Amylalkohol. Denne sidste er en Alkoholart (s. Alkohol), sammensat paa en lignende Maade som almindelig Viin-alkohol, men med forskjellig Radical. Viinaandens Radical er Ethyl C₂H₅, medens Fuselolien er Amyl C₁₀H₂₁ (s. Amyl). Iles Amylalkoholen, dannes der Balerianisjyre, medens der af almindelig Viinaand dannes Edbilsjyre.

Fusliler er oprindelig Navnet paa de under Ludvig XIV med det nye Steenlaagevær (fusil) bevæbnede Soldater, hvoraf nogle tilbeledes hvert Compagnie. Allerede 1671 oprettedes et med Bøjmeskinten bevæbnet Fusliler-Regiment (Royal fusiliers), der nærmest var bestemt til Døknings-tropper for Artilleriet. Senere har Navnet F. været brugt ifæng med Musfiteer, og nu anvendes det nogle Steder for at betegne lette Tropper (saalede i Preussen, hvor den tredie Bataillon i hvert Linie-Regiment er en til spredt Fægtning bestemt Fusliler-Bataillon), andre Steder for at betegne de Fobfsolater, der hævtes er Grenaderer eller lette Tropper (saalede i Østerrig; ligeledes i Frankrig, hvor

Linie-Regimenterne have 6 F.-Compagnier, 1 Grenader-Compagnie og 1 Voltigeur-Compagnie).

Fusion, Sammenblanding, Sammensmeltning, betegner i det politiske Sprog de Forsøg, der i den nyeste Tid ere gjorte paa at sammenknytte Legitimiteterne og Orleans'erne, saalebes at de Sidste skulde anerkende Henrik V som retmæssig Konge, hvem Grevten af Paris da skulde følge som nærmeste Arving. Disse Bestræbelser have i den orleaniske Familie navnlig fundet en ivrig Tilhænger i Hertugen af Nemours, der har udsonet sig med Grevten af Chambord; af de orleanistiske Statsmænd har især Guizot stærkt sluttet sig til F. Derimod har den afhdde Hertuginde af Orleans albrig villet gaae ind paa denne Plan eller anerkende Henrik V for retmæssig Konge, og har i saa Henseende fundet Understøttelse hos Thiers.

Fuß (Fob) er paa de fleste Steder i Tydskland Grundeenheden for Længdemaalene. Den inddeles oftest i 12 Tommer (Zoll) à 12 Linier. Naar Inddelingen er anderledes, er det angivet i nedenstaaende Fortegnelse. Størrelsen er følgende, udtrykt i danske Fob. Lübed O,_{9,162}. Bremen O,_{9,219}. Hamborg O,_{9,131} (og den rhinlandske = den danske). Hannover O,_{9,307}. Preussen 1. Sachsen O,_{9,022}, og særskilt Dresden O,_{9,028}, og Leipzig O,_{9,001}. Baden (10 Lomm. à 10 Lin.) O,_{9,539}. Würtemberg (ligeledes) O,_{9,128}. Frankfurt O,_{9,068}. Baiern O,_{9,299}. Rhinbaiern 1,_{0,831}. Østerrig 1,_{0,072}. Schweiz (10 Lomm. à 10 Lin.) O,_{9,559}. Antwerpen (11 Lomm. à 11 Lin.) O,_{9,138}. Brüssel (11 Lomm. à 8 Lin.) O,_{8,788}. I Belgien ere isvrigt nu de franske Maal gjeldende. — Vfr. Fod, Fiede o. f. v.

Füssen, Stad i den bairerske Kreds Schwaben, i en romantisk Egn ikke langt fra Grændsen af Tyrol og ved Lech, hvor Weien danner et vigtigt militært Bas, har et gammelt Bjerghot og Kloster m. M. 2.000 Indb. I F. sluttedes den 22de April 1745 Fred imellem Østerrig og Baiern (s. Arefølgtektig, østerrigtig).

Fusli (Johann Kaspar), schweizisk Portraitmaler, er født 1706 i Zürich og døde 1781. Foruden Portraitmaler var han ogsaa Forfatter og udgav „Geschichte der besten Künstler in der Schweiz“ (4 Bb., Zürich 1769–79); „Bezeichnetnis der vornehmsten Kupferstecher“ (1771), en Samling af Windelmanns Breve (1778) og „Mengs, Gedanken über die Schönheit in der Malerei“ (1762). Hans Søn Johann Heinrich F., der blev født i Zürich 1742, var Historiemaler, og tog i sin Kunst navnlig Michel Angelo til Mønstre. Han erhvervede sig et stort Navn i England, hvor han opholdt sig lang Tid af sit Liv, under Navn af Fustel, og hode som Directeur for Malerakademiet i London 1825. Hans kunsthistoriske Arbejder tilligemed en Levensbeskrivelse udgav Knowles (3 Bb., London 1831). — Johann Rudolf F., kaldet den Ungre, Miniaturmaler og Tegner, blev født 1709 i Zürich og døde 1793. Han beskæftigede sig mest med Kunstens Historie, og udgav 1763 første Udgave af sit „Allgemeines Künstlerlexikon“ (2den Udg. 1779, 1 Bb. Fol.), hvortil han havde samlet Materialier i 30 Aar. Hans Søn Hans Heinrich F. blev født 1744 og døde 1832. Han

var kun Dilettant i Kunsten, men var Politiker og Rarer i Fæbrelanbets Historie; han fortsatte Faberens „Kunstlerlexicon“ i 3 Bd. Folio, og 2 særskilte Hefter (1806—24).

Fugtage, Fougage, betyder i Handelsproget enhver Emballage for flydende Varer, saasom Tønde, Faab, Pibe, Drekøbe (Glasflasker undtagen), saavel som ogsaa enhver Emballage for tørre Varer, der ligner de ovennævnte.

Fuffi (ital., Stille) eller Refactie kaldes det Afdrag paa Børgten, som en Sælger af en Vare sundom maa indrømme Kjøberen, naar den Vare, der sælges, indeholder et større Quantum Stille, Urensligheder o. desl. end sædvanlig, f. Ex. ved Korinther, Kaffe o. s. v. En Gøbtgjørelse paa Grund af Varernes slette Kvalitet kaldes ogsaa F.

Fuffiktræ, s. Hættetræ.

Fuffshan, Stab i Provinnsen Kuangtung i China, B. for Canton, har Bomulds-, Silke-, Papir- og Porcelainfabriker. Den skal have 200,000 Indb.

Fuffshensu, Stab i Provinnsen Fokien i China, B. for Silke-, Bomulds- og Porcelainfabriker og levende Handel. I Omegnen findes Blyminer. Den skal have 500,000 Indb.

Futurum (lat.) kaldes i Grammatikken den af Verbets 3 Høvedsformer, der bruges til Betegnelse af den tilkommende Tid. I flere Sprog stelles der imellem et simpelt F. (futurum simplex), der ligefrem betegner en Handling eller Tilstand som tilkommende, og et futurum exactum, ved hvilket Handlingen eller Tilstanden betegnes, som forbigangen med Hensyn til den tilkommende Tid.

Fuur eller **Fuurland** er en Ø i Klimfjorden, der hører til Viborg Amt, Harre Herred. Den ligger i Liv Dredning, N. for Salling, hvorfra den abskilles ved Fuur-Sund, ligesom fra den nordensfor liggende lille Ø Livs ved „Faabneybet“. Den er 1 M. lang fra V. til Ø. og ½ M. bred; 1,000 Indb. Den udgjør et eget Sogn. Kun den søndre Deel er dyrket; i den nordlige Deel findes en Gruppe af høie, lynglæbte Bakker, der ender i skarpe Klinter langs Kysten. Her findes en egen Steenart, den saakaldte røde Fuurboften. Mændenes Høvedsbeskæftigelse er Fiskeri og Søfart, hvorfra Agerdyrkingen for en stor Deel maa besørjes af Ovindeerne.

Fur kaldes et vist Antal Kabelgarn, der holdes samlet, dannende den ene Oreen af en tre- eller færgrenet Fletning.

Fyen, den næststørste danske Ø, abskilles mod V. fra den ypperste Hals ved Lillebelt og mod Ø. fra Sjælland ved Storebelt; den begrænses mod N. af Kattegattet og mod S. af Hjerfosen og Svenbofjord-Sund. Paa Nordfiden flyder Obensefjord sig ind og affjærer i N. Ø. en smal Hals, Hindsholm. Den har sin største Udftrækning fra Knudshoved ved Storebelt til Hindsgavlsoobde ved Lillebelt, 10½ M.; dens Længde fra N. til S. er 9 M. Dens Fladeindhold er 53 □ M.; i Forening med de mange Smaasøer ved Kysterne havde den 1855: 174,542 Indb. F. hører til Kullesteenslerets Formation; dog optræder Kullesteensandet enkeltvis saavel i Banterne mod S. B. som i N. og N. Ø. Næsten overalt frugtbar og vel-

forsynet med Skov, der meest fremtræder i mindre Skovpartier, er F. en af Danmarks smukkeste Provinnsfer. Den nordlige og østlige Deel af Den er et Stetland, og specielt fører en flad og flodløs Strækning mod N. Naam af „Stetten“; derimod hæver Landet sig mod Midten og mod S. og W., og her findes Dens paa Naturfjønbeholdt rigeste Partier. I denne Deel af Den ligger Trebjerg (407 F.) og Killebjerg (353 F.), begge højsprende til en Gruppe af lynglæbte Kullesteensbakter, som man pleier at kalde „de fynske Alper“; noget nordligere, henimod Landets Midte, ligger Daonehøi, Dens højeste Punkt (408 F.) og Dyrrebanen (372 F.); i S. Ø. hæver sig omtrent en M. N. for Svenbofjord-Sund Højbjerg (343 F.), og paa den smalle Lange, der forener det øvrige F. med Halsøen Hindsholm, mellem Obensefjord og Hjertermimbefjord findes de for deres interessante Udskat bekjendte Runede-Bakter, af hvilke Rodnehest er 189 F. høi. De vigtigste Banløb ere Obense-Aa (s. d. A.), Stavis-Aa, der udmunder i Obense-Kanal, Brende-Aa, der falder i Lillebelt, Bidinge-Aa i Nybofjord og Kongshøi-Aa i Storebelt. F. har ingen Indsø af Betydning; den største er Arreskøe-Sø (s. d. A.). Paa Den findes 8 Kjøbstæder: Obense, Hjertermind, Nyborg, Svenbofjord, Faaborg, Kjøns, Middebsart og Vogense. — **Svendstift** bestaar, foruden af F. og de hoesliggende Smaasøer, af Langeland og Laasinge, og indbefatter de to Amter Obense Amt og Svenbofjord Amt. Befolkningen udgjorde ved sidste Folketælling 196,811 Indb. Tidligere havde dette Stift større Omfang, idet baade Lolland og Falster, som siden 1808 udgjøre et eget Stift, og Als og Værø, hvilke Værø nu ligeledes have deres egen Biskop, hørte dertil.

Fyldingsbed, s. Bed.

Følger, ligefrem Ledfagere, vare et Slags overnaturlige Væsener, som ifølge vore Fædres Forestillinger ledsagede ethvert Mennefte og indvirkede til Held eller Uheld paa dets Skjæbne. Under Petregaardskampen (s. Sjætte) kæmpede saaledes Hertogs Følge med utrolig Hænderom for ham, medens han selv syntes at slumre. Da Signe havde stukket Ild i sit Tomfrubur for at indebrænde sig selv og sine Tæner, gik Hagbard med Gløbe til Galgen, thi nu kunde han gaae Balhals Guder „med en Følge som den bedste“. Da Nørk Styngebaand havde drømt, at han saae en Hjort paa Isen og storbig Mar; en gulmanket Leopard kom løbende fra Stoven, men Hjorten stal sine Horn under dens Bø, saa den døde; hvorpaa en Drage kom flyvende, greb Hjorten i sine Kløer og sønderrev den; ba saae den dybsindige Døe strax, at „det Kongers Følger, som kæmpe med hinanden“. Men en Aften fløe som nogle sortklæbte Ovinde ride med Islænderen Thidrand og saarede ham til Døden med deres Baaben, thi det var hans onde F.; Hjønt de strax blev borttagne af nogle hvidklæbte Ovinde, som vare hans gode F. — Troen paa F. forsvandt naturligtvis ikke strax, hvor man i det Ydre tog ved Christendommen. En mandhaftig Ridder, som gjerne tjente Vor Frue, reed engang til Turnering, men hørte undervejs Messer i et af Vor Frues Kløfter. Han vilde

høre alle Messerne, saa Folk vendte alt tilbage fra Turneringen, da han forlod Klofret. Og dog mødte han Mangfoldige, som sagde, at de vare hans Fanger, da han havde gjort saa godt Ribberødt, at han havde vundet hele Dagens Priis. Men han forlod strax, at det var Vor Frues Dyb og Tjeneste Altkammen: at hun havde vundet ham al denne Gæder ved en af sin Søns Engle, medens han selv boede i hendes Tjeneste, o: paa gammelt Nordist: at hans F. havde kjæmpet for ham, som den paa Leire kjæmpede for Øddvar Bjærte. B.

Fylke betegede oprindelig en Afdeling af Eren. Ansøeren for en saadan blev ganske naturlig ogsaa i Fredstid Svøding for den Egn, fra hvilken disse Tropper vare udstreene, og derfor brugtes Ordet om et Landstaa, en Provinds af et større Rige, især i Sverrig, hvis mange Voldfænger stode under Døertongen eller Etollongen i Upsala.

Fylla (Wisslet) er den ene af Friggens Kammerpiger. Hun gaar med slagrende Haar under Guldbaand, hvorfor ogsaa Guldet kaldes hendes Haarbaand, og hun kender alle sin Frues Hemmeligheder. Af Nanna fik hun en Guldring i Gave, da Frigge fik Svøret. B.

Fyr (Pinus) er en Planteflægt af Naaletræernes Familie (Gruppen Abietinæ), Træer med fjælsformige Blade paa Soveblubbene, fra hvis Bladbjørner der fremkommer fortoriede Grene med 2-5 knippefillede, naaleformige Blade, som ved Grunden ere omgivne med en Slede af hindeagtige Stjel. Samrallerne ere grenebe, Samrallerne endestillede, enkeltviis eller 2-3 samlede, Koglerne med træagtige, i Spidsen pladeformig fortykkede Koglestjæl. Arterne høre hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Klimater, og danne her tillige med Arterne af Gran og Lærke træ store Skove, som spille en vigtig Rolle saavel i Naturens som i Menneskenes Huusboldning; kun enkelte Arter findes mellem Bændekrefte som Bjergplanter, og paa den sydlige Halvkugle ere de repræsenterede af andre Slægter. Den almindelige F. (*P. silvestris*) har halvtrinde, røde Naale, 2 sammen i hvert Knippe, og ægformet-kegleformede Kogler. Den er det vigtigste Skovtræ i Skandinavien og Skotland, og gaar derfra mod N. til langt ind i Sibirien; dens nord-sydlige Udbredning er fra Lapland til Sicilien; i Danmark forekommer den nu kun plantet, men har tidligere været vidtvoerende, hvilket de talrige Fyrrelevninger i Lærkemønterne antyde. **Strimantfyr** (*P. Strobus*) have 5 Blade i hvert Knippe og kvasseformede Kogler; den plantes ikke sjelden her i Danmark, men er oprindelig indført fra Nordamerika. **Strætræet** (*P. Cedra*), der udmærker sig ved sine vingelsøse Frøe samt brede og flade Koglestjæl, hører hjemme paa Alperne og Karpatherne. **Winten** (*P. Pineae*), med store, kugleformede Kogler og spiselige Frøe, findes i Middelhavslandene. **Strandfyr** (*P. Pinaster*) fra Sydfrankrig har keglebannede, glinsende Kogler og 2 lange, stive Blade i Knippet.

Fyrren hører ubestridt hjemme i Øststøven og dyrkes her enten ublandet eller blandet med andre Naaletræer og Birk, hvilken sidste Træart dog i Reglen borttages ved de

første Sugninger. Da Fyrren har meget dybt-gaaende Rødder, trives den bedst i let, dybt-grundet Jord, der hverken maa være for tør eller for fugtig; paa stærkt Leerjord lykkes den ikke og endnu mindre paa Mosegrund. Fyrrens aarlige Tilvæxt er først mellem det 30te og 40de Aar, saa at en 40-aarig Ombrist vilde være den fordeleagtigste, naar man alene faae paa Mængden af det producerede Ved. Men da sammes Godhed og ogsaa væsentlig kommer i Betragtning og denne tiltager betydelig med Alderen, foretraktes i Reglen en 80- eller 120-aarig Ombrist, især da Tilvæxtens Afstagen indtil det 20de Aar kun er ringe. Forvængelsen stæer undertiden ved meget lyst stillede Besaaeningshugter, men langt hyppigere ved Culturr; og da den unge Plante tidlig udviker en lang Pælerod, og sølgelig ikke godt lader sig omplante uden i en meget ung Alder, er Saaening enten med hele Kogler eller med renset Frø den meest almindelige Culturmethode. — Koglerne indsamles om Vinteren af de sælsede Træer, og Frøet bringes til at falde ud i sær-egne dertil indrettede Barmestuer, hvor Koglen, ved at underlættes en jevn Varme af 26-30° aabner sig. For at Barmen ikke skal spælte Frøets Spireevne, anbringes Koglerne i de nyeste og bedste Udtagningsanstalter paa en Aft, gennem hvilken det udfaldende Frø strax kan falde ud i et fæstigt Rum under Barmestuen. Til en Tønde reent afsinget Frø, som veier 133 Pd. og indeholder omtrent 9½ Mill. Frø-korn, behøves 48 Tdr. Kogler. Frøet kan uden at tabe meget i Spireevne gjemmes i 3 til 4 Aar, dog giver det friske Frø de kraftigste og bedste Planter. — Fyrren benyttes især til Bjelker, Planker og Skibsmaaser, og gammelt harpirtigt Fyrretræ staaer i Berøghed ikke tilbage for nogen anden Træart. Som Brændsel udmærker det gamle Træ sig ogsaa, idet det omtrent giver samme Varme som Høgebrænde, ja undertiden endog mere. Ungt Træ har derimod en langt ringere Barmevne. Fyrrens Rødstub, som, ved at henstaae nogle Aar efter Træets Fældning, maa skee ved en forstærkt Livsvirkning bliver overordentlig riig paa Harpirt og Kærnen, anvendes til Jærebånding, og giver for hver Cubitfod Træ 1½ til 2½ Potter Tjære. Ved at underlætte Naalene en lignende Behandling som Hør erholdes den saakaldte Skovuld, der lader sig spinde og væve, men især anvendes som Surrogat for Hør.

Fyr kaldes et flaktbrændende Lys, anbragt paa et frempringende Sted af Landet i Nærheden af Søen, for at tjene Sømanden til Le-delse ved Seilabfen. Man har beels faste Fyr, der brænde stadig, beels Blinkfyr, der snart vise deres Lys, snart ikke. Hefstigten med disse forskellige Slags er at sætte Sømanden istand til at stjelne det ene F. fra det andet i Fær-vande, hvor flere findes. — **Vortis** er et Stik med et Fyr paa Toppen af Masten, anbragt paa saadanne Steder, hvor et Fyrtaarn ikke, eller idetmindste kun med stor Bøvær og Besøstning vilde kunne opføres. — **Fyrtaarn** er en høi Bygning i Form af et Taarn, opreist ved en Havn eller paa en Kyst, paa hvis Top der om Dagen vaier Flag og om Natten er anbragt et Fyr for at advare Skibene for farlige

Puncter i Farvandet. Bærmt var i Oldtiden F. ved Alexandria, som efter den lille D. paa hvilken det var opført, kaldtes Pharos, et Navn, som senere blev eensbetydende med Fyrtårn.

Fyrtsball kaldes fra ældegamle Tider den Slette, som paa begge Sider omgiver **Fyrtsaa**, nu almindelig benævnet Upsala=Åa, og strækker sig med en ikke ubetydelig Brede og henved i Milis Længde S. for Upsala. Mange Vinder ere knyttede til F., der laae i Midten af det gamle Svea Rige. Det var paa F., at Rolf Krake udfyede sin Stedfaders, Upsala-Kongen Abils's, Gjerstræbelse, idet han ved at udstrøe de Klenodier, som hans Moder Yrsa havde givet ham, opholdt Abils og hans forsøgende Hær (deraf kaldtes Guldet siden stundom Søden paa F.). Paa F. stod ligeledes det i Sagaerne berømte store Slag i tre Dage, som holdtes imellem Upsalakongen Erik Segersäll og hans Broder Styrbjorn, og som efter Stebet, hvor det stod, blev kaldet **Fyrt-altan**.

Fyrtsforbundet kaldes en Forbindelse, som endel tydske Fyrster (først Sachsen og Hannover) efter Opforring af Frederik II af Preussens indgik (1785) for, som det heed, at opretholde den tydske Rigsforfatning, navnlig Kredsinddelingen, og bevare for alle Rigsstænder deres Lande og Rettigheder, men i Virkeligheden for at forbinde det af Keiser Joseph II paatænkte Magtsliste af Baiern med Pfalz imod Belgien (i Baierns Historie, I, S. 373, 1ste Sp.).

Fyrtsfolerne kaldes de af Kurfyrst Moritz af Sachsen ved Hjælp af indbragne Klostersgøder stiftede lærde Skoler og Pensionsanstalter i Schulpforta (tæt ved Raumburg, i den preussiske Provinds Sachsen), Meissen og Grimma (disse to i Kongeriget Sachsen). De have stedse været bekendte for grundig Pleie af de klassiske Studier.

Fyrsvamp bruges i Chirurgien som et blodstillende Midde, til Forbindinger etc. under Navn af Agaricus chirurgorum; naar det skal benyttes til at fange Fib, præpareres det først ved at gjennestrækkes med en Salpeteropløsning, og derpaa tørres og bakes det.

Fyrstøt kaldes de Apparater, ved Hjælp af hvilke man let søger at forstæffe sig Fib. Staal, Steen og Svamp, hvor Funken, der antænder Svampen, frembringes ved et heftigt Slag af en Flintsteen mod et Stykke Staal eller andet haardt Legeme, er maastee et af de ældst anvendte F., naar man ei betragter de Vilbes Onidning af to Stykker tørt Træ mod hinanden som et F. Brændglas, hvor man samler Solens Straaler i et Brændpunct, benyttes ogsaa som en Art F. Ved det elektriske F. antændte man en Strøm af Drint ved en elektrisk Onist, frembragt ved et Elektrophor; dette afsløstes af **Dobereiners F.** og af de **Gemiste F.** (i. disse Art.). Ved **Compressions-F.** (pneumatisk F.) forstæer man et lille Apparat, hvor Luften i en Cylinder bliver saa stærkt sammenpresset ved et Slag paa et i Cylindren anbragt tætfluttende Stempel, at et Stykke Fyrsvamp, anbragt i en Forbryning i Enden af Stemplet, bliver antændt ved den som en Følge af Sammenpressningen ubvilkelede Varme.

Fyrværker er Navnet for en Underofficersklasse i Artilleriet, og navnlig ved Tøietaten; indtil Midten af forrige Aarhundrede betegnede

Navnet hos os den yngste Officersklasse i Artilleriet. — **Oversværker** er nu den ældste Underofficersklasse i Artilleriet.

Fyrværkeri kalder man Anordningen og Afbrændingen af „Fyrværkeristykker“ paa en bestemt Maade og efter særegne Regler, enten i et militært Liemed (Krigsfyrværkeri) eller som et underholdende Skue (Fyrsværkeri); naar man uden Videre nævner F., forståes derved i Almindelighed Fyrsværkeri. Hovedbestanddelene af et Fyrværkeristykke ere: Papir eller Pap til Hylsteret, samt Krudt, enten i heelt eller pulveriseret Tilstand, Salpeter, Svovl, Kul, Chlorjurt Kali o. M. Af de enkelte Fyrværkeristykker nævnes her: Sværmere, der som en Ibslange fare om i Luften og ende med et Knald; Fontainer, der udsprude forskjelligfarvede Smister og enten bruges enkelte eller samlede til større Decorationer; Raketter (i. d. A.), der med en eiendommelig Kraft stige lige op i en meer eller mindre betydelig Høide og ende med at udfalste enten Sværmere, forskjelligfarvede Stjerner, eller Knald, hvilket Udfaldt benævnes Rakettens „Forsætning“; Tourbillons eller smaa, hurtigt ombreiende Sole, der stige horisontalt op i Luften; omsløbende Stabe eller Smaafole; drivende Hylstere, der befæstes til mindre eller større Sole eller ethvert bevægeligt Fyrværkeristykke, og hvis kraftige Sats og særegne Fabrication foranlediger, at Fyrværkeristykkerne derved sættes i en langsommere eller hurtigere Bevægelse; Illuminationsslys, der bruges enten til at decorere forskjellige omsløbende Stykker, eller anvendes til dermed at danne hele store Decorationer; Lysflugter eller Stjerner, der kun bestaae af et regelret formet Satsstykke og brænde med en klar, hvid eller couleurt Flamme; de bruges enten til Forsætning af Raketter eller paa mange andre Maader; bengalske Flammer, hvis Klarhed er saa stærk, naar de anvendes paa den rigtige Maade, at man endog i Frankrig paa mange Miles Afstand har anvendt dem til Græmemaalning; Kanonslag, eller paa en egen Maade fabrikerede stærke Knald; Frøer, der med Smaaafnald hoppe henad Jorden; Pistiller eller Smaafole og Vindlys, der bruges til Antændelse. — Af sammensatte Fyrværkeristykker fremhæves: architectoniske Fremstillinger, udsorte ved Illuminationsslys; alle Sammensætninger af Straalefib, der efter de Former og Figurer, som derved dannes for Diet, kaldes Stjerner, Glorier, Mosaik, Palmetra, Vandfald o. M.; Blomsterfontainer, der foruden Smister, som sæbbaanlig Straalefib, udfalste forskjelligfarvede smaa Lysflugter; romanske Lys, der med regelrette Mellemrum opkaste couleurede Lysflugter i Luften; Bomber, der, fyldte med Lysflugter eller Sværmere, udfalstes af en Morter til en betydelig Høide og først der springe og udfolde en Riddom af Forsætning; Pots à feu eller Lysbaaser, der af en Slags Morter udfalste en Masse af Sværmere og Lysflugter; alle forskjellige omsløbende Gjul og Sole, der decoreres paa mangfoldige Maader. — Foruden det almindelige Fyrsværkeri nævnes her endnu: Vandfyrværkeri, der afbrændes paa eller svømmende i Vandet; Stuefyrværkeri, som dog mere egner sig

til at bruges i Gaarde og Smaahaver end i Børelser, da Røgen alene i høi Grad generer; og Theaterfyrværkeri, der enten anvendes som Ildregn eller som klare, stærkt lysende, couleurete Flammer til at belyse Tableauer eller Slikt med.

Fyrfyrværkeriet har fra umindelige Tider været meget udbredt, men det er egentlig først efter Aarene 1833—35, da de couleurete Satser bleve opfundne, at denne Kunst har taget et saa betydeligt Opsving; og naar Fyrværkeren har den tilbørlige Smag og Dygtighed, er Grønden for hans Virksomhed og Fremstillingen nu næsten uendelig. Med Hensyn til de couleurete Satser bør det ikke lades ubemærket, at deres Behandling er meget farlig; thi foruden at Hovedbestanddelen heri, det usure Kali, foranlediger, at Satterne under Fabrikationen meget let antændes ved for stærkt Tryk eller Slag, er der mange Farver, som ikke taale at beniges færdige i lang Tid, da de meget ofte, og hertil meget kort efter Sammenblandingen, antændes sig selv. Det er temmelig vist, at de fleste Ulykker, der ere foreskaldne i forskjellige Laboratorier, ere foranledigede ved de couleurete Satser; ligesom det er afgjort, at, jo høiere Farven er i Intensitet, desto lettere selvantændelig har Satten vist sig at være.

Fyt (Johann), flandernsk Maler, var født omkring 1625 i Antwerpen. Han malede især Jagtstykker, Fremstillinger af levende og døde Dyr og Blomster, og udmærkede sig ved Eroslab mod Naturen og en let og dristig Pensel; han har ogsaa raderet nogle Blade. F.'s Dødsaar er ubekendt.

Fæges (lat.), egl. Værme, betegner i Physiologien Kæftene af Lærimholbet, der udtømmes ved Stolgangen (s. Excrementer). — F. benævnes man, især tidligere, i Apothekerne Dunsalt, Stium o. besl., der udskilte sig af Bæsternes og affatte sig paa Vunden eller Siderne af Karrene; nu betyder det simpelthen Urenligheder.

Fæderemagten eller Fæderens Myndighed over sit Barn har hos ethvert Folkelag i det Barndom altid været særdeles betydelig. Intetsteds var den dog større end hos Romerne, hvor Fæderen efter den ældste Ret frit kunde dræbe og sælge sit Barn, hvor Alt, hvad Barnet eger, tilhørte Fæderen, og hvor derhos hele denne Myndighed i Reglen ikke ophørte uden ved Fæderens frivillige Opgivelse deraf (naamlig ved Barnets Emancipation). Ved den senere romerske Lovgivning forsvandt dog for en meget betydelig Deel disse overordentlig strenge Bestemmelser. Hvad den ældste danske Ret angaaer, var F. ogsaa efter den meget stor, spændt langtfra af samme Udstrækning som i Rom og heller ikke af samme Værdighed, idet den kun vedvarede, saalænge som Barnet levede i Fæderens Huus, hvilket det stod det frit for at forlade, saasnart det havde naaet Myndighedsalderen. Fæderen kunde saaledes udsætte sit Barn og under visse Omstændigheder, naamlig for Gæld, ogsaa sælge det. Allerede tidlig bleve imidlertid disse Bestemmelser, især ved Christendommens Indflydelse, formildede, og nu har Fæderens kun tilbage en maaholden Kænselsesret og lignende Midler til at fremtvinge den

lysbige Edbighed hos det umyndige Barn eller straffe det samt en Ret til at træffe Bestemmelser om dets Opdragelse, Livsstilling o. s. v., — Rettigheder, som derhos i det Hele tilkomme Moderen ligesaa vel som Fæderen.

Fægteskunsten lærer den hensigtsmæssige Brug af de blanke Vaaben. Efter Vaabnernes forskjellige Natur fremkomme Støb-fægtningen, Gungingen, Landspillet og Bajonætfægtningen.

Fælding bruges i Chemien som eensbetydende med Dunsfælding, s. Dunsfald.

Fældning kaldes Haar- eller Hjerdragens Umblytning med en ny; de gamle Haar og Hjer falde i Løbet af nogle Uger eller en Maaned efterhaanden ud samtidig med, at nye udvikles af nye Rødder ved Siden af de gamle. Man angiver ofte, at F. hos nogle Pattebyr og Fugle indtræder een, hos andre to Gange om Aaret, men saublytligviis indtræder den hos intet Dyr mere end een Gang. F. fremkalder af en livligere Tilstrømning af Blodet til Hudens og ledsages derfor af en sygelig Tilstand, en Slags mild Feber; vore Hundsdyr ere paa den Tid meget smfandtlige mod Forkølelse og Overanstrengelse, Fuglene søge Genomsed og holde op at æde. Meest angrebne ere de Fugle, hvis Hjerdragt sælbes saa hurtigt, at de i nogen Tid ere ude af Stand til at flyve, forbi de gamle Svingsjer alle ere faldne ud og de nye ikke stude langt nok ud endnu, hvilket er Tilfældet med afskillige Fugle af Vædernes Familie; ellers sælbes Svings- og Styrefjerne Par om Par, og Flyveevnen tabes derfor ikke midlertidig. Den ved F. fremkomne Hjerdragt er altid tættere, flyvigere og friskere end den sæbede og afflidte, og benævnes Efteraarsdragten eller Hjerdragten, fordi den udvikles, forinden Fuglene tiltræde deres Vandringer fra Unglesædet til Vinterquarteren. Den saalatte Foraarsfældning hos visse Fugle bestaaer ikke i en virkelig F., men deri, at Kanterne og Spidserne efterhaanden afslibes, hvorved andre Farver og andre Hjerfæmmer komme frem, og der indtræder da tillige ofte en Opristning og Opsvævning af Hjerene, idet nye Farver komme tilsyn, nye Spidser sættes til; undertiden udvikles der hele nye Hjerpartier, Lopper, Kraver o. s. v., som udmærke Foraars- eller Varringsdragten, idet mindste hos Gannerne. Lagtet disse Forandringer ofte ere meget gjenmeget, foregaae de dog i en overmaade kort Tid. Hos de visse Væder og Kyperne f. Ex. er denne Forskiel mellem Foraars- og Efteraarsdragten meget stor, men hos alle Fugle kan den paavises i større eller mindre Grad. Ogsaa hos Pattebyrdene viser Helten forskjellige Stykke og Farve om Sommeren og om Vinteren (Egernet, visse Hare, Hermelinen). En periodisk F. finder ogsaa Sted af Hjortenes Tæller og af Kypernes Kler. Overhudens Afkastning, dens Afkastning som en Gam hos Krybdyr og Badder og Hudsiftet hos Leddyrene ere analoge Forhold.

Følger eller Hjulfølger ere Træstykker, bestemte til at danne en Hjulkrans og derfor enten hueformig udskarne eller bedre udspaltede af krumtvoret Træ, vel ogsaa spændt krumme i varm Tilstand, efter at være kogte i Vand eller Vandbæmpe. Tandhjul af Træ have en Krands, der er dannet af 2, sjældnere 3 Følgetag, saa

ledes at Støbene af det ene Lag falde midt paa *F.* i det andet.

Fælleds Maal eller Divisor, *f.* *Maal.* — **Fælleds Dividendus**, *f.* *Dividendus.*

Fællig er i de gamle danske Love Bemærkelsen for **Formuefælledsflab**. **Et Saabant *F.*** — der dog ikke strakte sig til alt Gødet, navnlig ikke til arvet Jord og heller ikke til Løssøre, der var arvet efter Fælledsflabets Opstaaen, undtagen i Tilfælde af Arvebed (*f. d. A.*) — fandt efter den ældste danske Ret Sted mellem Forældre og Børn og de øvrige nærmeste Medlemmer af Familien, saalenge de levede sammen, saa at, skjøndt Familiens Hoved vel i det Hele havde ubelukkende Dispositioneret over Formuen, tilhørte denne dog med de nævnte Undtagelser i Birteligheden Alle i Forening, hver med en ligesort Andeel (Hovedlob), som ogsaa i Tilfælde af Fælledsflabets Oplysning (i det Hele eller for en Enkelt Væbkommen) blev ham udlagt som hans Eiendom. I Tidens Løb undergik dette Forhold imidlertid betydelige Forandringer. Først blev **Egtefællen** gjort meddeelsagtig i *F.*; dernæst blev dette ganske ophevet for den øvrige Familjes Væbkommen, saa at **Formuefælledsflabet** mellem **Egtefæller** nu var det eneste, der var tilbage, og dette blev dernæst ved den følgende Lovgivning bestandig udvidet mere og mere (*f. Formuefælledsflab*). Men medens hiint gamle Retsinstitut saaledes iøvrigt forlængt er forsvundet, har en anden overordentlig vigtig Institution, nemlig **Arveretten**, maaffee derfra sin første Oprindelse. **Et *F.*** kunde iøvrigt ogsaa ved villaarlig Overeenskomst stiftes mellem Fremmede, og dette fandt *f. G.* ofte Sted mellem Huusbond og Bryde (*f. Fælligsbrøde*). — I de senere Love bruges Ordet *F.*, forsaavidt det der forekommer, ligeledes i Almindelighed i Betjeningen af **Formuefælledsflab** (være sig et egentligt Sameie eller et blot **Brugsfælledsflab**), men undertiden findes det dog ogsaa endnu længe efter Ophevelsen af **Formuefælledsflabet** mellem Forældre og Børn brugt om det blot factiske Samliv mellem disse.

Færum, en af Norges største Inbser, er 8 Mile lang; men da den ligger omtrent 2,500 *F.* over Havet, komme dens Bredder til at være sig over Korngrændsen. Alligevel udgjør Strækningen beromkring og indtil de svenske Dalerne en Skovstrækning, som især forsyner Nørås Kobberværk med Kul. I disse næsten uæbeoede Bildniser har Egen sit fredebe Hjem. Af *F.* udfstrømmer **Clara=Elv**, som falder i **Vænen** og som forlader denne under Navnet **Gsta=Elv**.

Fæms er en lille, under Holland=Kastets Stift, **Maribo Amt**, Fugles Herred hørende *D.*, der ligger i Indrehavet *N.* for **Lolland**, $\frac{1}{2}$ *M.* *N. O.* for **Feis**, hvorfra den afstilles ved *F.=Sund*. Den er c. $\frac{1}{2}$ *M.* stor og havde 1855: 715 Indb. Den er temmelig bakket og fra *D.* til *S.* gennemskæren af en dyb *Dal*. Den udgjør et eget Sogn, og hører i Jurisdictionel Henseende under **Feis Birt**.

Fændrik (Fanejunker) er egentlig Fanebæreren, men er dernæst ogsaa ofte en Betegnelse for en **Charge**, der enten henregnes til de yngste Officerers eller til de ældste Underofficerers Klasse.

Fængshullet er den Kanal, hvorigennem den antændte **Tænde=Ammunition** forplanter **Ilden** til **Ladningen**. — **Fængsbætte** er Navnet paa den almindelige **Tænde=Ammunition** for **Percussions=Haandstykkevaaben**; den bestaaer af en **Kobberbætte**, der er labelt med **Knaldkrudt**, hvilket har den **Egenskab**, at det ved et bibragt **Slag** udbiiler **Ild *F.***, der anbringes paa **Geværets Piston**, saaar ved **Afstræket** et **Slag** af den nedfaldende **Pane**, og den derved tilvoeibragte **Ild** forplanter gennem **Ildkanalen** i **Pistonen** til **Ladningen** og bevirker saaledes **Stubbets Afsgang** (*efr. Art. **Geværsaad***). — **Fængsrør** er Navnet paa **Tænde=Ammunitionen** til det svære **Styts**. Tidligere brugtes *F.*, der bestode af en lille **Træklop**, fuldt med **Meelkrudt**, samt et **Rør**, som oftest blot et Stykke af en **Sivstængel**, hvilket var fuldt med **Krudtsats**; **Røret** blev stukket ned i **Fængshullet** paa **Kanonen**; ved at tænde **Meelkrudtet** i **Trækloppen** med en **Lunte** eller et **Vindlys**, bragtes **Ilden** til at flaae ned gennem **Røret** og **Fængshullet** til **Krudtladningen** i **Kanonen**. **Frictionsfængsrør**, der nuomstunder bruges saagodtsom ubelukkende, have enten i selve **Røret** eller i et dertil fæstet **Hoved** indlemmet en saalidet **River**, omgivet med en **betonerende Sats**; ved med en til **Riverens** **Die** fæstet **Snor** at trække denne ud, tændes den **betonerende Sats**, som forplanter **Ilden** gennem **Røret** og **Fængshullet** til **Krudtladningen**. I en nyere **Tid** har man undertiden forsynet det svære **Styts** med **Laase** (*f. **Geværsaad***), og isaaald forsynes **Fængsrøret** foroven med en almindelig, kun meget stor **Fængsbætte**, der bringes til at give **Ild** ved **Hævens** eller **Hammerens** **Slag**.

Fængsel anvendes beels i civile **Sager** som **Sikkerheds=** eller **Lvangsmeddel** mod en **Debitor** (**Gjeldsfængsel**, *f. **Arrest***), beels i **criminelle Sager** og der enten for at hindre en **mistankt Persons** **Undvigelse**, **Samqvem** med **Andre** el. **besl.** (**Varerægtsfængsel**, *f. **Arrest***) eller som **Straf**. Af denne sidste **Art *F.*** hænder den danske **Lovgivning** igen forskjellige **Arter**, efterform den **Paagjælden** er undergivet nogen **Indskrænkning** i Henseende til sit **Underhold** eller ei. I første **Tilfælde** kaldes det **Arrest *S.*** — en særegen **Art** heraf, der navnlig anvendes som **Straf** for visse **politiske Forseelser**, er det saakaldte **Statsfængsel** —; i sidste **Tilfælde** stfjernes der igjen imellem *S.* paa **saadanne** **Fængstok** og *S.* paa **Band** og **Brød** (*f. d. A.*). — Om **Ordningen** af **Fængselsvæsenet** i **criminelle Sager** *f.* den følgende **Artikkel**.

Fængselsvæsen. **Staten** indsætter **Personer** i **Fængsler** af en **bobbelt Grund**: beels vil den holde dem i **Varerægt**, beels straffe dem. **Op-gaven** for den førstnævnte **Art Fængsler** er at **sikre** **Staten**, at den, der er **mistankt** eller **anlagt** for en **Forseelse** eller **Forbrydelse**, bliver tilfede, indtil det ved **Dommen** er afgjort, om han skal **straffes** eller ikke. Det gjælder derfor om at træffe **saadanne** **Foranstaltninger**, at der ikke lægges **Hindringer** i **Veien** for, at **Sandheden** kan **afsløres**, men paa den anden **Side** maa **Fangen** ikke lide et **større** **Dube**, end dette **formaal** **noevendigtviis** medfører, da han mulig er **brødsfri**. Af begge disse **Grunde** er det **fornuøent**, at den, der er sat i **Varerægtsfængsel**, henseender i **ensomt** **Fængsel**; thi ved **Samqvem**

med andre Fanger kan Opdagelsen blive modvirket, ligesom han kan demoraliseres, og hertil kommer, at Samlivet med Forbrydere er for den Ulykkelige en moralsk Straf. Varetægtsfængslerne ere i Danmark Communeanstalter, og have navnlig i tidligere Tid (Labet) saare meget tilbaget at snisse, medens der i senere Aar er gjort enbeel Fremstridt til det Bedre. I 1847 er der approberet et Regulativ for Arresthusene. — Naar Staten straffer ved at indkætte den dømtte Forbryder i et Fængsel, har den et dobbelt Formaal: den vil deels afstrække ham ved at lade ham lide et Døds, der afholder fra at begaae nye Overtrædelser, deels forbedre ham ved at fremkalde en Sindsforandring, der kan bringe ham til at modstaae Fristelserne efter hans Løsladelse. Disse Principer ere først efterhaanden blevene lagte til Grund for Indretningen af Straffeanstalterne; i tidligere Tid ansaae man det for Fængslingens Hovedformaal at gjøre den Dømtte uskikelig for Samfundet. Reformerne begyndte i Slutningen af forrige Aarh. og udgik navnlig fra Dødelserne, til hvilke ogsaa Howard (s. b. A.) hørte. Han fremhævede de to Principer, som man bør lægge til Grund for Straffeanstalterne, Adskillelse og Arbejde. Dødelserne indførte i Straffeanstalten i Philadelphia det saakaldte philadelphiske penitentiarysystem eller Fyolerings-System, ifølge hvilket Fangerne blive holdte strengt adskilte fra hverandre, saa at hver Enkelt arbejder om Dagen uret og uørt af de øvrige Fanger i den Celle, i hvilken han tilbringer Natten. I ældre Tid gjennemførtes Systemet saa strengt, at Fanger ikke engang saae Fængslets Embedsmænd, medens det nu er modificeret saaledes, at hans Genomsynhed ubertiden afsnydes ved Besøg af Embedsmændene og Medlemmerne af Fængselsbestyrelserne. Forbøvelene ved dette System ere, at Fanger derved, at al Omgang er ham berøvet, tvinges til at gaar i sig selv, den onde Villie vides, og han udsættes til at søge Trøst i Religionen. Da den ene Fange albrig seer den anden, kunne Fangerne ikke gjentagende hverandre, og den Ragt, som de mere forværrede Forbrydere efter Løsladelsen udvøve over de mindre Forværrede, vil ikke komme til Eksistens. Arbejdet bliver en Nødvendighed for den eensomme Fange, der kun derved kan redde sig mod Genomsynhedens Pinnsler, han vænner sig saaledes efterhaanden til en Arbejdsomhed, som efter hans Løsladelse vil kunne bevare ham mod de Fristelser, som Døvensfloden fremkalder. Man har mod Systemet indvendt, at dets Gjennemførelse koster mere end andre Systemer, hvilket ikke lader sig benegte, men dog her forjæner mindre Bøgt, samt at det virker skadelig paa Fangerens fysiske og mentale Tilstand, hvilket dog ingenlunde har ladet sig godtgjøre. Endelig har man sagt, at det philadelphiske System ikke i Amerika har forhindret Forbrydernes Tilvægt eller formindsket Tilbagefaldene, men tilfredsstillende Oplysninger til Bevist for denne Paastand ere ikke tilveiebragte, og i Sammenligning med de øvrige Systemer synes Erfaringen at tale stærkt for det philadelphiske. Efter det auburnske System ere Fangerne om Natten adskilte, idet Enhver har sin Sovcelle, medens de om Dagen arbejde sammen i Fælleds-

skab under streng Tausheb. Man har her, ligesom under det philadelphiske System, villet forhindre det demoraliserende Samqvem mellem Fangerne; man har ikke villet gjøre det fysisk umuligt for Fangeren at begaae en Overtrædelse, men søgt at vænne ham til at beherske sig selv og arbejde. Naar Arbejdsomheden, saaledes som under det førstnævnte System, kun er en Følge af Straffeanstaltens Construction, vil den, har man sagt, bortfalde, naar Karjagen opbryder. Genomsynheden i Sovcellen vil kunne fremkalde velgjørende Betragtninger uden at have de skadelige Følger, som Genomsynhed Dag og Nat kan medføre. Der kan imod dette System gjøres den væsentlige Indvending, at Tausheben ikke vil lade sig opretholde, Fangerne ville bestandig bestrebe sig for at meddele sig til hverandre, ialfald ved Blif og Tegn, og tænke derover i deres Enkeltcelle. Selv den meget haarde Disciplin, man har gjennemført i Anstalterne, har ingenlunde forhindret dette, medens Mængden af Afstraffelser har virket skadelig i flere Henseender. Hertil kommer, at Vaandet mellem Forbryderne bevares derved, at de stadig see hverandre. Derimod er det ganske vist, at det auburnske System medfører færre Omkostninger end det philadelphiske. Under Klassificatio nssystemet arbejde Fangerne sammen under mere eller mindre Frihed og mere eller mindre streng Tausheb i forskjellige Afdelinger efter deres Straffstyk, Alder o. s. v. Man har erkjendt Umuligheden af at opretholde Tausheben, naar Fangerne skulde arbejde sammen, men man har troet at kunne forebygge de skadelige Følger af Samqvemmet ved at klassificere Fangerne og lade dem arbejde sammen, som faae paa samme moralske Trin. Dyrkningen i Klasseerne anvendes som Belsønning, og Medtættelse som Straf, hvorved Væressjællens ubvilkes; om Natten ere Fangerne indspærrede hver i sin Celle. Klassificatio nsystemet har imidlertid betydelige Bannfælgheber, thi det er langtfra altid Tilfældet, at den, der er idømt den haardeste Straf, er det meest ryggesløse Menneske; Personer, der ere indbømt for mindre Forførelser, kunne ofte være mere demoraliserede. Udbygten til at nyde Belsønning for Lydbighed og Arbejdsomhed ved større Frihed og lettere Arbejde kan vel frembringe en god Fange, men gjør ham ikke moralsk bedre. Endelig kræver Systemet bestandige Forandringer i Fangerens Klassificatio n, men disse lade sig kun udføre i en indskrænket Grad, da Bygningerne kun kunne være beregnede paa et bestemt Antal Klasser med et bestemt Antal Fanger i hver (Ngn. David: Om de nyere Fængselsystemer i „Nyt Statsøkonomisk Archiv“). I Danmark fandtes tidligere tre Slaaverier i Kjøbenhavn, Helsingør og Nyborg, af hvilke de to sidste alt ere neblagte, medens det sidste vil blive neblagt, naar det sjællandske Forbedringshus tages i Brug, samt 4 Lugt- og Forbedringshuse, i Kjøbenhavn, Odense, Viborg og paa Åsen, der være prøvindske Anstalter, endelig et Kapthus, der var forbundet med det førstnævnte Lugthus. 1840 neblatte man en Commissio n til at undersøge, hvilken Indflydelse der burde tillægges de nyere Fængselsystemer ved den foreskrevne Opførelse af nye Straffeanstalter. Resultatet af

dens Arbejder har været, at Straffeanstalterne ere gaaede over til at blive Statsanstalter, samt at Tugthuus- og Forbringshuusfangerne adskilles, faalebes at der bliver et Tugthuus i Horsens og et i Kjøbenhavn, samt et Forbringshuus i Sjælland, og **et i Horsens**. I Forbringshuusene vil det philabelphist System blive gennemført, i Tugthuusene arbejde derimod Fangerne sammen i Afdelinger, men ere adskilte om Natten. Tugthuset paa Møen er nedlagt, og det Samme vil blive Tilfældet med Tugthuset i Obense, hvorimod Straffeanstalten i Viborg antages at ville komme til at optage qvindeelige Fanger. Fra 1849 til 1859 har F. været bestyret af en Oberinspector, den af Udvallingen af det danske F. høit fortjente Conferentsraad David. Under Oberinspectoratet sortere Directeurerne og Inspecteurerne for de enkelte Straffeanstalter.

Fæns er en lille D i Lillebelt mellem Fyen og Slesvig, der hører til Stambuset Hindsøgaard under Midbøllert Landsogn. Den er frugtbar og flodrig. Løt B. for Len ligger den lille Holm F. Kalb.

Færteentra (*Persica vulgaris*) er et bekjendt Frugttre af Steenfrugtfamilien med apherende, lancetbannede, saugtakkede Blade, som udbilles senere end Blomsterne, der have røde Kroner; Frugten er kugleformet, bundehaaret, Stenen forsynet med dybe Huller og uregelmæssige Furer. F. stammer fra Persien og dyrkes almindelig i Europa, men dets sande Hjem er dog vistnok Syd siden af de thibetanske Berge, hvor det findes vidtbrønde; det blev af Grækerne og Romerne bragt til Grækenland og Italien, hvorfra det senere kom til Frankrig, England og Tydskland, hvor man siden, ved at lægge Stene af denne Frugt, har frembragt en Række nye Varieteter. Som hørende hjemme i et varmere Klima træder F. i Danmark et meget beskattet Børested og en omhyggeligere Pleie end de andre Frugtsorter; man maa der dyrke det epalteret til en Bøge, der vender imod Syd, og selv da ville Frugterne af flere af de sidste franske Sorter ikke modnes, uden at de bæstes med Glas. F. ved er meget porøst og marvsuldt, hvorfor det let angribes af Frosten; især lide Blomsterne, der komme tidlig, af uger ublide Foraaroklima og sildige Nattefrost, hvorfor de maae beskyrmedes ved Forhæng. F. vover hurtig og stærkt i god Jord, men bliver i Danmark sjelden over 50 Aar gammel; Bladene ere glatte, lange, noget skarpe tilspidse paa den øverste Ende end ved Bladstilkens, fint takkede eller saugtakkede, glinsende grønne og sidde vinkelvise paa Grenene. Bladstilkene er kort, tyk og strækker sig igjennem Bladet som en temmelig stærk Aare, der har en Fure paa den øverste Side. Dette Træ blomstrer, inden det faaer Blade, og dets smukke Blomster give det et særdeles sjønt Udseende i det tidligste Foraar. I Midten af Frugten, som har en meget kort Stilk, ligger der en tyk, meget haard, brunn eller brunnrødt Sten, der snart er spidst tilspidende, snart mere afrundet, med en stærkt fremflaaende Kant paa den ene Side og en dyb Fure eller Rende paa den anden. Inden i Stenen ligger Kjerner, der er oval, fladt tilspidst i den ene Ende og bækket med en brunnlig Skal. F. formeres 1) ved at lægge dets Kjerner, hvorved

man dog ikke altid faaer den samme Sort igjen, 2) ved Oculation og Copulation paa Blomme eller Færsteskammer; det beskyrmedes om Sommeren og om Foraaret; man kjender nu 52 Sorter Færstener.

Færserne er en Gruppe af Nordøceanet, som hører til det danske Monarchies Bilande. De ligger imellem 61° 24' og 62° 24' n. Br. og imellem 10° og 11° 20' s. L. Afstanden fra det nærmeste Land, Sjetland, er 39 M., fra det nærmeste Punct i Danmark over 130 M. Areal er 23 □ M.; Antallet af Øer og Holme er 22, hvoraf 17 beboede. Nod N. O. ligger Fugls, Øving, Viders, Vords, Kuns og Kalls, som tilfammen udgjøre Norders Præstegjeld; i Midten ligger de tre store Øer Østers, Strøms og Baags og de mindre Kolls, Hests, Kollers og Mjggens; de sydlige Øer ere Sands, Stus, Store Dimon, Lille Dimon (ubeboet) og Subers, S. for hvilken er Sumb's Nalstrøm. Sydlig ligger Klippen Muntan. Øerne ere alle klipper; Forbjergene hæve sig for det meste steilt fra Havet indtil en Høide af 1—2,000 F.; det Øvrige er terrasseformig bannet. Afgangen til flere af Øerne er høit besværlig paa Grund af Kystens Steilhed; paa Dimon maa man endog lade sig huse op fra Baaden. De største Øer ere Slattareind (2,710 F.) paa Østers og Skellingjeld (2,350 F.) paa Strøms. Paa Subers er Steenul; Løv er forøvrigt det vigtigste Brændsel paa Øerne. F. have i høi Grad Klima; Luften er taaget og Veirliget usikkert, Vinteren forholdsvis mild, men Sommeren fugtig og kold. Der er derfor ingen Skov og kun liden Agerdyrkning; Byg saaes vel, især paa Subers, men det modnes ikke hvert Aar; derimod trives Kjølleurter, især Roer og Kartofler, og Græsarten er fortrinlig, hvorfor ogsaa Faareal i Forbindelse med Fiskeri og Fuglejagt er Indbyggernes Hovederwerb. Dets Antal var 1855: 8,651 (1850: 8,137); af de 17 beboede Øer havde de to bedst befolkede, Strøms og Østers, resp. 2,411 og 2,067 Indb.; den flettest befolkede, Store Dimon, kun 20. Øerne udgjøre et Amt, og høre i geistlig Henseende under Sjællands Stift; de indbefatte 7 Præstegjeld med en Provst i Episcopi. Øentlig Underviisning ydes ikke udenfor Thorshavn (s. b. A.) paa Strøms, den eneste By. For dets særlige Anliggender have Øerne en repræsenteret Forsamling, Lagtinget (oprettet 1854); til den danske Rigsdag sende de 2 Medlemmer, 1 til Landstinget og 1 til Folketinget. Handelen, som forhen var et kongeligt Monopol, er freigiven ved Lov af 21de Marts 1855. Udførselen af Øernes Hovedproducter var i 1857: 300 Tdr. Tran, 1,900 Stpb. Lørfisk, 1,400 Stpb. Klippfisk, 73,000 Stkr. Trøster, 130 Stpb. Talg, 250 Tdr. Sild, 100 Tdr. Kjøb. — Siden 1834 regnes efter den i det øvrige Kongerige Danmark lovbestemte Rigsbaler a 6 Mark a 16 Skilling. Før 1834 regnedes efter Gylben a 20 Skind; en Gylben var liig 1 Rdl. 34., s. b. Rigm. og beeltes ogsaa i 5 Mark a 4 Skind a 4 Skilling dansk Courant. — Færingerne ere af norsk Oprindelse og tale en Dialekt af det Oldnordiske; Øerne have ogsaa fra ældgamlet Tid hørt til det norske Rige, og udgjorde i den katolske Tid et eget Bispedømme, som fød

under Erkebispem i Thronbjem. Da Norge 1380 fik Konge sammen med Danmark, som F. derud i den Forbindelse med dette Rige, som siden har bestaaet. — Til F.s ældste Historie er Hovedsagen Færeyinga Saga, hvis islandske Grundtext er udgivet af Rafn, 1833 (med dansk og førstt Oversættelse).

Fæste betyder i den ældste danske Ret at afslutte en Contract eller anden Forening ved Haandslag, hvilket oprindeligt var den almindelige Form, og hvorved Contracten fik en mere bindende Kraft. I den senere Ret har Ordet navnlig holdt sig som Betegnelse for Indgaaelsen af visse Arter Leiecontracter, nemlig Lyendecontracter og et særegt Slags Leie af Bøndersteder, s. **Fæsteforholdet**. Som Substantiv bruges s. navnlig om denne sidste Art Leieforhold.

Fæsteforholdet kaldes i den danske Lovgivning specielt det Retforhold, som finder Sted mellem Eieren af et Bøndersted (være sig en Gaard eller et Huus) og Leieren deraf, naar Leieaalet er indgaaet paa en vis bestemt Maade, nemlig enten saaledes, at ikke blot den første Leier, men efter hans Død ogsaa hans Slægt skal beholde Stedet, over hvilket Eieren altsaa først ved Slægtens Uddøen faaer sin fulde Naadighed igjen (**Arvefæste**), eller ogsaa saaledes at Overdragelsen er fæstet paa Leierens egen og hans eventuelle Enkes Livstid, saalange hun sidder ugift efter ham (**Livsfæste**). Det førstnævnte af disse to Slags Fæsteforhold forekommer kun sjelden, men det sidste besto hyppigere, idet Livsfæste netop er den Maade, hvorpaa Brugsoverdragelsen af Bøndersteder almindeligst finder Sted, og tildeels efter Lovgivningens skal finde Sted. Ligesom nemlig ingen Bøndergaard vilkaarlig maa nedlægges af Eieren, saaledes skal ogsaa enhver Bøndergaard, som hører under en Hovedgaard, og enhver enkelt Bøndergaard, som Eieren ikke selv vil drive, snøvendigtvis overbrages en Anden enten i Arve eller Livsfæste eller i Forpagtning for et Tidrum af mindst 50 Aar; men dette sidste Slags Brugsoverdragelse er ligesaa almindeligst som Arvefæste. Huse derimod kunne i Reglen baade frit nedlægges og overbrages i Leie paa visse Aar; men ogsaa hoad dem angaaer, har dog Lovgiveren paa flere Maader søgt at fremme Overdragelsen i Livsfæste. Hvor Livsfæste saaledes finder Sted, beroer Fastsættelsen af de øvrige Villaa for Leieaalet vel for en stor Deel paa Overenskomst-mellem Eieren (Jordbrodden eller Huusbonden) og Leieren (Fæsteren), men dog ingenlunde ganske. Ligesom Lovgivningen nemlig paa den ene Side i det Høle har givet temmelig nsigtige Bestemmelser om Udstrækningen af den Fæsteren tilkommende Brugret, saaledes har den paa den anden Side ogsaa for en Deel fastsat Grændser for det Bederlag, Huusbonden kan betinge sig. Dette gælder vel ikke om den Sum, Fæsteren i Almindelighed under Naavn af Indfæstning (eller Stedsmaal) erlagger ved Leieaalets Tiltrædelse, og heller ikke om den aarlige Afgift, han under Naavn af Landgilde yder Huusbonden i Penge eller Korn; begge disse Præstationer har nemlig Jordbrodden i det Høle Lov at betinge sig saa høie, han vil. Men foruden disse Øbeller betingede Jordbrodden sig ogsaa tidligere saagottsom altid visse Arbeider

af Fæsteren, navnlig til Dyrrkingen af Hovedgaardens Mark, og hoad dette Arbeide angaaer, er saavel det Omfang, hvori det kan betinges, som den Maade, hvorpaa det skal udføres, i det Høle bestemt ved Lovgivingen; navnlig er Mængden og Bestaffenheden af det Arbeide, som kan forbrødes af en bortfæstet Gaard (det egentlige Høveri), overalt fuldkommen bestemt, og hoad Huusfæsterne angaaer, for hvis Pligtarbeide ingen saadan Bestemmelse hidtil var givet, er det nu ved den nyeste Lovgivning endog aldeles forbudt for Fremtiden at betinge sig Arbeide som Bederlag for Brugsoverdragelsen af noget Huus. Iøvrigt har Lovgiveren ogsaa, deels ved at begunstige frivillige Overenskomster desangaaende, deels ved at give enhver af Parterne Ret til at forbrøde det, søgt at fremme en fuldkommen Afsløsning saavel af Gaardmandshøveriet som af Huusmandenes Pligtarbeide mod et fast aarligt Bederlag af Penge eller Korn, og denne Afsløsning gaar nu ogsaa overalt i Danmark frem med raske Strid. Foruden disse Bestemmelser om Parternes indbyrdes Rettigheder og Pligter indeholde Lovene fremdeles nsigtige Forstrifter om de Betingelser, under hvilke undtagelsesvis enten Huusbonden eller Fæsteren kan være berettiget til at opsigte Forholdet, samt om de Pligtovettrødelser, hvorved den Sidstnævnte kan forbyrde sin Fæstet. Fæsteforholdet stiftes ved en forelselig, mundtlig eller skriftlig, **Fæsteaccord**, og et senere i Høhold dertil af Jordbrodden udstedt Overdragelsesdocument, **Fæstebrev**, hvorhos der, inden Fæsteren tiltræder Besiddelsen af Stedet, skal optages en Synsforretning over det til Dphøning om, i hvilken Stand Fæsteren har modtaget det, og altsaa ogsaa Jordbrodden i sin Tid kan forbrøde det tilbageleveret. — Om den historiske Udvøiling af disse betydelige Indskrænkninger i Eierens Naadighed over Bøndergøbet, navnlig Gaardene, herfter der i flere Seneender megen Tvøil og Uvisshed. At Forbudet imod Bøndergaardens Nøblægning, og det endba oprindeligt kun mod Jordernes Inddragning under Hovedgaarden, først blev givet paa Christian V's Lovs Tid, er vel sikkert nok, men desto mere usikker er Livsfæste-Institutionens Historie. Oprindeligt har Livsfæstet vistnok udviklet sig ganske af sig selv som den efter Tidforholdene meest hensigtsmæssige Form for Brugsoverdragelsen af Bøndersteder, og allerede i Midten af det 16de Aarh. kan dette maaffere endog antages at have været den sædvanlige Maade, hvorpaa saadanne Steder bortleiedes; men noget Lovbud om, at de stulbe bortfæstes paa denne Maade, eristerede i alt Fald ikke for Christian V's Lov, og om denne i Virkeligheden indeholdt en saadan Forstrift, eller om Fæstevangen — saaledes kaldes den Eieren af en Bøndergaard nu paahvilende Forspligtelse til at give den i Livsfæste — ikke egentlig først blev indført ved Fredn. 19de Martz 1790 (og for de enkelte Gaardes Bedkommende endog først i Begyndelsen af dette Aarhundrede), er endog et stort Spørgsmaal. Ogsaa Fastsættelsen af de øvrige Villaa for Overdragelsen var ligesom Ordningen af Retforholdet mellem Jordbrøt og Fæster i det Høle lige til Slutningen af det forrige Aarhundrede overlødt til fri Overenskomst mellem disse selv. Men da

Følgen heraf paa Grund af den bestandig større Magt, som Godseieren navnlig isjølge Statsbaandet og sin Stilling som Fæsternes Dyrighed erholdt over denne, efterhaanden blev, at Fæstereen næsten ganske blev paaigivne til Godseierens Vilkaarlighed, *saar par det*, at Lovgivningen i de sidste Decennier af det 18de Aarh. greb ind for at beskytte ham mod denne, og ved nøiagtige og ufravigelige Forrifter ordnebe det hele Fæsteforhold. Om den egentlige Grund til og rettlige Betydning af de saaledes efterhaanden indførte Indskrænkninger i Eierens Raadighed over Fæstegodset er der ikke mindre Menighed end om Tiden, hvorfra de skrive sig. At der i disse Forrifter skulde indeholdes en Anerkjendelse af, at Fæsterne have en Medeieendomsret til Gaardene, er nu ganske vist en Anskuelse, der ikke kan bestaae den allerbageste Prøve. Mere taler derimod uægtelig for at antage de omspurgte Lovbud for udgaede fra det Princip, at Bondejorden har den særegne Bestemmelse at skulle tjene Bondestanden til forsuden Subsistens; men selv Rigtigheden af denne Mening er, skjøndt der vistnok, navnlig fra de nyere Lovbud, lader sig anføre Afstilligt til Stykke derfor, dog meget tvivlsom. Ligesom nemlig Forbudet mod Bondejords Indbragning under den stattefrie Hovedgaardstakt tydelig nok var fremkaldt af fiskale Hensyn, og de senere Udveksler af dette Forbud til enhver Neblægning af en Bondegaard ved ogsaa lade sig forklare af lignende Hensyn, og altsaa ikke bør antages begrundede i det Diemede, at bevare den saafaldte usrie Jord for Bondestanden, saaledes eksisterer der jo heller ingen Forfrist om, at Bøndergaarde ikke maae bortkastes til Andre end Bønder. Man tør saaledes maastee neppe ublede de stedfindende Indskrænkninger i Eierens Raadighed over Bondejorden og navnlig Gaardene deraf, at disse Eieendommes Bestemmelse skulde være at tjene til Bondestandens Underhold, neppe i den herhen hørende Række af Lovbud finde nogen Anerkjendelse fra Lovgiverens Side af en saadan Bestemmelse for disse Eieendomme og af en dertil svarende Ret for Bondestanden til at nyde godt af dem. Naar Lovgiveren i de sidste 70—80 Aar har anseet det for rigtig at træffe nøiagtige Bestemmelser om Maaden, hvorpaa de mindre Landeieendomme, som han af statsøkonomiske Hensyn har villet bevare, skulle bortleies, har han maastee herved kun været ledet af det samme Hensyn, som ogsaa i mange andre Contractforhold, hvor den ene Part særegne Stilling giver ham en betydelig Overvægt over den anden, har bevæget ham til at gribe ind for at beskytte denne Side mod Undertrykkelse. — Ved de overordentlige Forbedringer, som siden Slutningen af forrige Aarhundrede have fundet Sted med Bondestandens Stilling i det Hele, ikke mindre end ved her specielt omhandlede Forrifter om Fæsteforholdets Ordning, have Fæstebønderne nu forlængst høvet sig fra deres tidligere underkuede og forarmede Tilstand. Men ikkebestimmindre er Fæstevæsenet en under de nuværende Forhold høist uheldig Institution, lige uheldig for Godseier og Fæster, idet Ingen af dem kan drage den fulde Nytte af Eieendommen, over hvilken den ene kun har en indskrænket Eieendomsret, den Anden kun en Leieret; og det

Mislige i Forholdet er endnu forsøgt ved den Spænding, som den seneste Tids Agitation for at fæste Fæsterne deres Gaarde til Selveieendom har fremkaldt mellem dem og Godseierne. En Opløsning af det hele Forhold har derfor allerede længe været almindelig erkendt for ønskelig; og ligesom ogsaa alt tidligere en meget stor Deel baade af Statens og Privates Fæstegods efterhaanden er bleven bortfolgt til Selveieendom, saaledes er der især efter 1848 ad Lovgivningsveien virket betydeligt til Selveieendoms Udbredelse, dels directe ved at paabyde dens Indførelse paa Statens og visse store offentlige Stifterses Godser, dels indirecete ved at rydde Hindringerne afveien for Salg af Fæstegodset paa private Eieendomme, navnlig ogsaa paa Lehn, Stamhus og Fideicommissier. Om imidlertid Fæsteforholdets Mangler i nationaløkonomisk og andre Henseender ere saa overordentlige, at en Opløsning deraf ligesom kan ansees for krævet af Almeenvæltet, og at en saadan Evangsafføsningslov, som der siden den frie Forfatnings Indførelse næsten i hver Session har været indbragt Forslag til i Rigsdagen, og som skulde gaae ud paa at tvinge Eieren til under visse Eventualiteter at sælge sit Fæstegods, derfor kan ansees for berettiget ved Grundlovens Bestemmelse om Statsborgerens Forpligtelse til, at Almeenvæltet fordrer det, at taale Expropriation, dette er vistnok høist tvivlsomt. At Fæstebønderne ikke selv have Ret til at fordrer sig Gaardene overdragne til Selveieendom, eller engang kunne gjøre noget strengt retligt Krav paa, at der tilfikkres deres Stand særegne Fordele ved Fæstevæsenets Aflysning, turde fremgaae af det ovenfor Anførte. — Fæsteforholdet er i den Skikkelse, hvori det efter den foran givne Fremstilling har udviklet sig i Kongeriget Danmark, en for dette eieendommelig Retsinstitution, som ikke engang gienfindes i nogen anden af Monarchiets Landsdele.

Fæstemand er en Person, der gjør sig en Rælingsvei af at fæste Lyendet Ljenesse. I Kjøbenhavn maa Ingen drive denne Forretning uden Bevilling af Dyrigheden. — **Fæstemands** kaldtes Trolovebe.

Fæstengave kaldtes den sædvanlig i Smykker befaaende Foræring, som Trolovebe gave hinanden, navnlig Fæstemanden sin Fæstem, til Lagn paa det givne Højtestabsløste, og som Hustru senere efter Mandens Død var berettiget til, forsaavidt den ikke behøvede at medtages til Creditorenes Gjylbesgjærelse, og derhos ikke overfæd en vis passende Styrrelse, at ubtage af Boet som sin Eieendom, uden at lade den komme til Deling med Mandens Arvinger. Skjøndt Troloveben nu er ophævet, kan en saadan Gave dog endnu finde Sted i Anledning af Forloveben.

Fæstpenge kaldes det Pengebeløb, der ved Afslutningen af en Lyendcontract og som Lagn paa dens Indgaaelse, ofte af Quusbonden gives Lyendet, s. *Arbe*.

Fæstning kaldes et ved permanente Anlæg saaledes til Forsvar indrettet Punct, at en mindre Stykke i længere Tid kan forsvare sig heri mod en større. Navnet f. forudsætter i Almindelighed en større Udstrækning af disse Anlæg, og ofte, at en By er indeluttet bag

dem; ere de kun af mindre Udstrækning, bruges andre Benævnelser, som Fort, Slandte, Citabel. Besættningen i den almindeligste og raafeste Form ved Hjælp af Jord og Tømmer gik snart over til F., bannede af Muurværk af naturlig eller kunstige Stene. Mure omsluttede da det Rum, der skulde bæstkes, og de gjordes høje for at hindre Bestigning og stærke for vanskelig at ødelægges; Taarne tjente til at forsøge deres Fæstbed og til at fæstke Sidesforvar. Ovenpaa Muren kom snart Brytvoern, hvorover Besættningen kunde flyde; bag den undertiden et Slags Bolfgang til Anbringelse af de største Kastemaskiner; foran den anbragtes en Grav som yderligere Hindring. Forsaavidt saadanne F. ikke kom i Hjendens Haand ved Overrumpling eller Forræderi, eller denne ikke var stærk nok til strax at vove en Escaladering og Storm, og man heller ikke ved Blokade vilde bøvise en Udhugning, gik man frem med et regelmæssigt Angreb; men dette var saa lidet ubvilket i Forhold til Fæstningsforvaret, at der hengik Maaneber, der endog flere Aar, inden F. erobredes. Angriberne etablerede sig nemlig først i Leire, der vare forslambede saavel indad mod F., som udadtil; ad dækkede Communicationer rykkede man frem for først at anbringe de store Kastemaskiner (Balister, Naget, Rata-pulver, Arcubalister, Mider), der udsættede Pile og Stene, og senere at placere Muurbrækkeren, der ofte anbragtes paa en udstrakt Jordforpæning, som oplæstedes foran Angrebsfronten til en Hvide lig Fæstningsmurens, ofte derimod først kunde anbringes, efterat Graven tilveels var opfyldt. Dæskhen i Muren bannedes ogsaa undertiden ved et Slags Miner, nemlig underjordiske Gange, der førtes ind under Muren og afsløvedes ved Tømmer samt fyldtes med Træ og brændbare Stoffer, for ved disses senere Afbrænding at stølle Tømmeret og bevirke Gangenes og Murens Omstyrning. Overgangen til den bannede Dæskhe stete i Almindelighed ved Broer, der nebledes fra det mod Muren fremsførte Stormtaarn. Besættningen i F. forvarede sig mod disse Angreb ved Udfald eller ved Contramingange, for at ødelægge Angrebsmaskinerne, der desuden ofte bragtes i Brand ved udfaldet Ild; hyppigt forstøiede Forsætterne ogsaa Murene og Taarne over Angrebsarbejdernes Hvide; undertiden byggedes der nye Mure eller Afsnit bag den bannede Dæskhe.

— Fæstningsbygningsteknikken og Fæstningsstrategien holdt sig hovedsagelig paa det samme Standpunkt, indtil Krudtets Anvendelse bragte en større Forandring i begge; men saalænge Bombarderne endnu i det 14de og 15de Aarh. kun udfødte Steenprojectiler, blev Fæstningsforvaret dog endnu Angrebet overlegent, især da de mindre Ildboanen med Hæd anvendtes mod Stormtaarne og Dækningsmiderne for Angrebsarbejderne. Ved Carl VIII's Fæsttog til Italien i Slutningen af det 15de Aarh. indførtes Jernprojectiler, og disse stødte i Fjandskab hurtig Dæskhe i de fritstaaende Mure og gave Angrebet, der nu ofte kun brugte Dage, hvor der før var brugt Maaneber, en betydelig Overvægt over forvaret; et Forhold, der bevarede i den første Deel af det 16de Aarh. Men herved var ogsaa en Udvikling i Fæstningsbygningsteknikken

bleven fremkaldt, idet de høje og fritstaaende Mure fortrængtes af Jordværker med dybe og brede Grave; disse bestodes ofte med Muur, som dækktes af Glacis og Udenværter, hvilke tillige bidrage til at lette Overgangen til Udfald; og Taarne, der ere blevne til Bastioner, forfæstkes som saadanne et bedre Glacisforvar. Fæstningssystemerne fremtræde her med et noget forskjelligt Præg efter Nationerne; den hollandske Skole repræsenteres af Freytag (1635), der for sit Fædrelands Lave og kun lidt over Bændspeilet havde Terrain byggede Jordværker uden Muur, men med brede, vaade Grave; den franske Skole repræsenteres af Errard de Barle-Duc (1594), de Ville (1628) og Pagan (1645), der angave Grundtrækkene af den senere ved Bauban antagne Besættning. Ved disse Forsættninger gjenvaandt Fæstningsforvaret ved Slutningen af det 16de Aarh. sin Overlegenhed over Angrebet. Beleiringerne bleve igjen ofte langvarige og besværlige; thi Dæskhen i Muren, der dækktes af foranliggende Jordværker, kan først lægges paa nær Hold, og Udenværter samt en rigeligere Forskyning med Skyts forhindre en hurtig Fremrykning. Derfor aabnes nu Løbegrave i større Afstand fra F.; de høje Angrebsbatterier, som man allerede før kun med stort Besvær bannede af Jord, for paa disse at anlægge Batterier i Hvide med F., blive endnu vanskeliggere at bygge ligeoverfor F.s store Antal Skyts. Angriberne nødtes derfor nu til at forsøge Beleiringsartilleriet og derved silfse sig en ved Sapperingsarbejder dækket Fremrykning til Glacisboden; herfra søgte man ved Stormangreb og ofte efter haardnakket Kæmpen at tage den dækkte Bei, bag hvis Kam Batterier anlagedes (d. e. Couronnement af den dækkte Bei), hvorfra en senere Gravovergang kunde beherskes og Dæskhen bannes, forsaavidt man ikke havde valgt at banne den ved Minering. 1688 indførte Bauban (sødt 1688, bød 1707) ved Beleiringen af Philippsburg og 1697 ved Alb Nicocøfthjæbning, der senere fik en endnu mere forbedret Anvendelse, og som gjengav Angrebet paa F. den Overvægt, som det senere har beholdt over forvaret. Sædenfor den langvarige og besværlige directe Beskydning med Fæstningsartilleriet vilde Bauban ved Nicocøfthjæbningen kunne paa stor Afstand ødelægge dette, idet han opstillede sig i Forlængningen af Fæstningslinierne og pløngede sine Skud tæt over Brytvoernscreten ned bag samme, saaledes at Ruglerne strøg hen paalangs af Bolgangen og her tillige virkede ved sine Dypkring. Det paa Fæstningsbolben opstillede Skyts ødelægtes snart ved denne Skydning, og da der derved var vundet en hurtigere Fremrykning, endtes Beleiringen paa kortere Tid. Bauban fremsættede tillige som Fæstningsbyggemeister i flere efter ham benævnte Systemer, der med enkelte Modificationer og Forbedringer af senere Fortificateurer, især Cormontaigne (sødt 1695, bød 1752), have været det væsentlige Grundlag for en Masse senere F., navnlig i Frankrig, medens den af Baubans Samtidige, Coehorn (sødt 1641, bød 1704) oprindelig for Holland bestemte Maneer var mere anseet her og i Tydskland. Paa Grund af den indførte Nicocøfthjæbning maatte man nu søge en Dækning for Fæst-

ningsstyktet, deels ved at bringe en Mængde Tørvoolde (Tørværjer), deels ved at bryde de tidligere, lange Rinnier (saaledes Bousmarb, bød 1807), deels ved at anvende en Masse Casematter (saaledes Montalembert, født 1714, bød 1800). Det 18de Aarh.s Fortificateursers forskellige Fæstningsmanerer; der alle søge at stætte Artilleriet en sikret Opstilling, at vandslettgjøre Breshelagningen og stætte Flankeforvar mod Gravovergangen, kunne imidlertid hovedsagelig samles i 3 Systemer af Enceinter, nemlig: 1) det bastionerede, hvor den omslutende Enceinte i Hjørnerne paa den oprindelige, polygonale Form faaer store, fremspringende Bastioner, fra hvis Flanker Gravforvaret stæer; saaledes Bauban, Coehorn, Cormontaigne, Bousmarb, Carnot (født 1753, bød 1823), hvilken sidste desuden baserer sin Maneer paa idelige Udsald og en ubstrakt Anvendelse af Kaststyts; 2) det tenailerede, hvor den polygonale Form er brudt ved afværende udad- og indadgaende Vinkler, fra hvilke sidste Forvaret stæer af Graoen foran de første (saaledes Montalembert); 3) det polygonale, der beholder de oprindelige Sider og stæffer Forvaret foran Polygonspidserne fra de foran Siderne fremspringende, casematterede Bygninger, Gravcaponnier eller Mezalectrer; saaledes Montalembert, Chasseloup (bød 1835). — Da Angrebet paa F. nu holdt sig i stadig Overlegenhed over Forvaret af samme, og da Napoleons Krige lærte at gaae forbi F. og viste, at de ikke altid med Nødvendighed bevirkede Ophold af en fremrykkende Aermee, skulde man have ventet, at Fredsperioden efter 1815 ikke vilde have bestjættet sig synderlig mere med Fæstningsbygning; men det Mobsatte viste sig her at være Tilfældet, og det var nu især Landsgrænsjerne og Hovedstæderne, der bleve befæstede. Grunden hertil maas vel søges i, at F., der vel havde tabt deres gamle Betydning, at forstætte et absolut langt Ophold i Krigsførselen, dog altid havde bibeholdt den Egenstæb, med færre, personelle Kræfter at kunne stætte et i Forhold til den nyere Krigsmaade langt Ophold tilveie, og at de, især indrettede som forsksandsede Leire, saavel kunde stætte Dækning for en større By bag sig, som blive farlige ved de Operationer, der kunne udgaae fra dem. Der fremtræder derfor saavel Forbedringer af de gamle Enceinter (saaledes Choumaras Forslag 1827, der, foruden at vandslettgjøre Ricochettingen, tillige søger at hindre Breshelagningen fra den bællede Veis Kam ved i Graoen at bringe et Jordglacis som Dækning for Besætningsmuren), som nye Befæstninger, der deels karakteriseres ved en ubstrakt Anvendelse af Casematter og murede Gravcaponnier, deels lægge Hovedforvaret i en Kælle langt fremstude beta chere de Forter, for hvilke en ældre Enceinte da kun tjener som Rebut.

Kræftets Anvendelse stude imidlertid foruden de ovennævnte Forandringer i Fæstningskrigen og Fæstningsbygningkunsten ogsaa bevirke andre. I Slutningen af det 15de Aarh. begyndte man nemlig ogsaa at anvende Krubtet til Miner (Minekrig), deels for ved disse at bortspringe Muren og saaledes at danne Breshen, deels ogsaa for fra de Beleiredes Side at møde Hjemden underjordist (Contraminer). Paa Bauban's

og Coehorn's Tid fik Minekrigen igjen et større Opvoing, og F. fik da de første permanente Mineanlæg, der i Begyndelsen vare Escarpegallerier, men som snart fortrængtes af Contrescarpegallerier, hvorfra det 18de Aarh.s Fortificateurser vilde lade forskellige Net, ofte endog Lag af Net over hinanden, af Winegange gaar ud i Terrainet foran F., for fra disse at bortspringe Beleirernes Arbeider. Fæstningsforvaret vandt herved den Fordeel, at Angrebet ogsaa nødtes til at følge den langsomme, underjordiste Veie; men dette lærte snart at vinde i Kraft ved at anvende overladede Mineovne (Vælibor, født 1698, bød 1761), hvilke F. paa Grund af den bestemt tilmaalte Forsyning med Krudt ikke let kunde bruge, og at vinde i Hurtighed ved at ubelade Forbæmningen, der før kostede en lang Tid. De nyeste Forsøg over Anvendelse af elektrisk Antændelse for Miner synes at antyde Muligheden af et nyt Opvoing i den underjordiste Krig.

Foruden den tidligere nævnte regelmæssige Fæstningskrig (s. Beleirer) med eller uden underjordist Krig, har Fæstnings-Angrebet efter de forskellige Forhold ogsaa antaget andre Former, som: 1) Overrumpling eller volsomt Angreb med mindre godt forvarede F.; 2) det saakaldte aflortede Angreb mod F., hvor Mureværket var udøkket og Breshelagningen derfor lettere selv paa stor Afstand; 3) Vlofade (s. b. A.) og 4) Bombardement (s. b. A.), hvilkens sidste Fremgangsmaade dog maastee har faaet en ligesaa ubstrakt Anvendelse, som den egentlige, regelmæssige Beleirer.

Fæstningsarbeide er en i flere Lande brugelig særegen Art streng Strafarbeide. I Danmark blev denne Straf, som der ogsaa kaldes **Fæstningsnaveti**, indført i Aaret 1739 isædetfor den tidligere Hændsammelse til Arbeide paa Bremerholm; den anvendtes kun paa Randfolk, og udstodes enten i Kjøbenhavn (naovnlig i det saakaldte Stokhus) eller i Kronborg eller Nyborg. I Aaret 1850 er den imidlertid bleven alene opphævet, saa at F. efter den Tid ikke længere ibsammes Nogen, og selv de, som allerede dengang vare indsatte i Stokhuset, skulde nu oversættes til Lughusene. — **Fæstningsarrest** er en Fængselsstraf, der naovnlig anvendes paa Militaire, men dog i enkelte Tilfælde ogsaa er foreskrevet for Civile.

Føderaaadscontract er det Samme som Aftægtscontract, s. Aftæg.

Føderalstæffer kaldes man Tilhængere af et Føderativsystem, en Føderativforstættning, som den er i en Føderundsstat (s. b. A.). F. kaldte man isærdelesbed i den nordamerikanske Uafhængigheds første Tid dem, der ønskede Congressens Myndighed over de enkelte Stater saa stor som mulig, medens deres Mobsændere, „Republikanerne“, ønskede de enkelte Stater mere selvstændige (s. Nordamerikas Historie). I den første franske Revolution kaldte man saaledes Girondisterne og Andre, der søgte at fremkalde en Mobsænd af Provinserne og hele Folket imod det af Hovedstædens Befolkning paa Følleforsamlingen udvæde Tryk, forbi man tillagde dem den Hensigt, at opløse Føderant i en Føderundsstat.

Føderaltheologie kaldes hos de Reformerte den Behandlingsmaade af Theologien; som ud-

viller denne af Begrebet Bagt (Coelus); den blev først anvendt af Coccejus (s. d. A.).

Fødsel er den Virksomhed, hvorved Menneſkets og Pattedyrets Føfter beforders fra ſit Opbold i Moderens Legeme til ſelſtændigt Liv udenfor dette. Det er dens Beſtemmelse at indtræde, naar Føfteret har naaet ſin fulde Udvilling og er blevet ſtillet til at kunne gaae ſin Beſtemmelse imøde udenfor Moderliv. Saaledes er det menneſkelige Føfter fuldbaaret i den 40de Svangerskabsuge, og F. indtræder da ved denne Tid, efter i Pattedyerne. Dens Begyndelse forkyndes ved ſolifagtige, knudebede Smertes i Underlivet og over Lænderne, hvilte ere ledsagede af en trængende Følelse nebad mod Væſtenet. Diſe ſtylbes de begyndende Sammentrækninger af Livmoderens Muskulvæv, hvilte udgaae ovenfra dens Grund og forſætte ſig nebad mod dens Hals. Dennes nedre Aabning, der hidtil var ſluttet, bliver herved eſterhaanden aabnet, de med Frugtvaedten udvulſtede Væggehinder blive preſſede ſom en elatiſt Blære ſom Føfteret ned i denne Aabning, og ſaa herved bliver dennes mechaniſke Udvinding bevirket. Under de tiltagende ſmertelige, paroxyſmatiſke Sammentrækninger (Beer) preſſes beſtændig Livmoderens Indhold ſtærkere ned, Væggehinderne brikte, og Frugtvaedet udvulſmer ſig gjennem den nu noget udboiede Modermund. Herved rykker Føfterets forliggende Deel, ſædvanligſt Hovedet, ned i Væſtenet mod Modermundens, denne udblettet eſterhaanden ganſke, og under tiltagende ſmertelige Beer drives Barnet eſter beſtemte Regler, betingede ved de mechaniſke Rumforhold mellem det og Væſtenets Diametre, ud igjennem Fødselsveiene. Hele denne Act foregaaer lidt eſter lidt, i et Tidrum af flere Timer (6—12), og netop denne Langſomhed er nødvendig, for at den kan endes uden Skade for Moder og Barn; den kan alſaa ikke anſees for helbigt, naar F. endes meget hurtig. Kort Tid eſter BARNETS Fødsel bliver, under langt ringere Smertes, Eſterbyrden (Secundinæ), der beſtaaer af Moderlagen (Placenta) og Væggehinderne, udvulſt, og Livmoderen trækker ſig derpaa eſterhaanden ſammen for at vende tilbage til ſin naturlige Tilſtand.

Indtræder F. før Føfterets Modenhed, kaldes det en **Abort** (Abort, s. d. A.), naar Føfteret endnu ei er ſtillet til at forſætte Livet; derſom dette derimod kan opnaaes, ſkjønt BARNET er for tidlig ſedt, kaldes det en for tidlig F. — **Overtidig F.** (Partus serotinus) er en ſaadan, ſom indtræder ſilvrigere end den 40de Svangerskabsuge. Det er imidlertid kun ſjældent, at dette ſkeer, og den overſkudende Tid er ſtedje kun ringe; paa Grund af Uværeligheden ved nøie at beſtemme Svangerskabets Begyndelse maa man ſtedje være noget miſtrouſom i ſaadanne Tilfælde. Som ſpecielle Arter af F. ſkælner man, eſter den forreſt liggende Føfterdeel: Hoved-, Anfigts-, Nakke-, Sæbe-, Fod- og Stulberfødder; eſter Antallet af ſamtidige Føftre: Enkelts-, Tvilling- og Trillingfødder o. ſ. v.

Fødselshjælp kaldes den kunſtmæssige Underſtøttelse, ſom bliver den fødende Kvinde tilbeel enten af Lægen eller Jordmoderen. I ſnevære Forſtand forſtaaer man derved kun Indbegrebet af de forſkjellige operative Fremgangsmaader,

hvortil Omſtændighederne kunne foranlede Lægen, for at underſtøtte eller befordre en Fødsel. I begge Tilfælde forudſætter F. hos ſin Udøver, Fødselshjælperen, en nøie Kundſkab til den qvindelige Organismes Eienbommelighed, navnlig i hendes Kjønsliv, og iſær til alle Forhold vedkommende Svangerskab, Fødsel og Barſelſeng, en Kundſkab, ſom ſammenfattes under Benævnelsen Fødselsvidenskab (s. d. A.). Kun ved et nøie Bekendſkab til denne er det i det enkelte Tilfælde muligt at beſtemme, hvorledes F. bør ledes, om det bør overlades til Naturen ſelv at fuldføre Fødselsacten, eller om den trænger til Underſtøttelse enten ved Medicamenter eller ved operativ Hjælp (Vending, Extraction, Tangoperation, Perforation, Keiſerſnit o. ſ. v.).

Fødselshjælper (Alytes obatetricans) kaldes en i Sydenropa levende Fros, hvis Udglegning ikke, ſom ellers er Tilfældet, foregaaer i Vandet, men paa Land. Hannen, der holder Hunnen omfattet fra Ryggen af og hjælper den med at trække Væggene ud, ſvømmer med det Samme Væggenorene om ſine Bagben; ved at udfættes for Luften hørdner Sinen til en Kapel om hvert enkelt Væg, i hvilken dette udvulſes til Lærde. Saa længe bliver Hannen med dem i ſit Jordhul; først naar Udfækningen foreſtaaer, gaaer den i Vandet, ſom opløder Væggetapſten, ſaa at Lærerne blive frie.

Fødselslunte (Bygningst.), s. Kæmpelunte.

Fødselsmechaniſmen er Indbegrebet af den regelmæssige Rækkefølge af Bevægelſer, ſom Føfteret under Fødselen er underlaſtet ved ſin Gjennemgang gjennem de qvindelige Fødselsveie, ſom en Følge af det mechaniſke Forhold mellem diſe og Føfterets Form. Det er den nøie og rigtige Forbering af denne, der i dette Aarbundrede har forſkaffet den naturlige (phyſiologiſte) Fødsel ſin rette Anerkjendte.

Fødselsmætter, s. Beer.

Fødselsſtøttelse er en ſaadan Helbredelſes-anſaalt, ſom er beſtemt til at optage og forpleie fødende Kvinder. I Almindelighed er hermed tillige forbundet en Underviſningsanſaalt for Læger og Jordemødre. Den første F. antages at være bleven oprettet i Strasburg 1728; allerede tidligere, s. Ex. i Sverrig (af v. Horn 1697) kendte man Jordemøderſkoler. I Kiøbenhavn blev 1762 indrettet en Afdeling af Frederiks Høſpital til dette Brug, under Ledelſe af Prof. C. J. Berger. Da man imidlertid ſnart gjorde den Erfaring, at baade Høſpital og F. lede ved denne Sammenblanding, anlagde Dronning Juliane Marie 1787 den kongelige Fødselsſtøttelse i Amaliegade, hvis første Deſtyrer var M. Sartorſch. Denne er ſenere undergaaet flere henſigtsvarende Forbedringer, og tør nu anſees for ſærlig fortrinlig indrettet. Der er dermed forbundet en Pleieſtøttelse for Smaa-børn, et Bibliothek og et obſetriciſk Muſeum.

Fødselsvidenskabten (Tocologia) er Indbegrebet af al videnſtabelig grundet Viden om Svangerskab, Fødsel og Barſelſeng, baade under normale og abnorme Forhold, ſamt de derpaa begrunde Regler for dens praktiſte Anvendelſe (Fødselshjælp, s. d. A.). Den maa alſaa hvile paa et nøie Kjendſkab til Phyſiologie og Paſthologie i det Hele. Dens Maal er deels at forebygge farlige Tilfælde hos Moder eller Barn,

deels at raabe Dod derpaa, naar de ere tilstede. Dens Midler ere snart diætiske, snart therapeutiske, snart chirurgiske. — F. s. Historie viser en stor Analogie med Vegetabilienflaben i det Hele. Sandsynlighviis var det reen Sympathie for Kønnet, der hos de ældste Folkeslag bestemte Vinder til at understøtte den Føende, og først omtrent paa Hippokrat's Tid (400 f. Chr.) er der Tale om mandlige Fødselshjelpere. Fra Grækerne førtes Kundskaben herom til Romerne, og alt hos Celsus findes betydelige Bink om den operative Hjelp. I Middealderen samt imidlertid Alt igjen i Førglemmelse, og først 1513 skal den første Jordemøderbog være skreven af Eucharius Rhodion, hvem snart Andre fulgte: Ambrosius Paracelsus, Besalinius, Guillemeau o. s. Meget betegnende er det, at den Fødselshjælper, som paa Ludvig XIV's Befaling understøttede La Vallière ved hendes Redkomst, var en Munk, Élément fra Arles, fra hvilken Tid man egentlig kan regne, at de mandlige Fødselshjelpere først bleve sanctionerede. Anatomien var imidlertid gaaet forud, og paa denne byggedes nu i den sidste Halvdeel af det 17de Aarh. den første videnskabelige F. Et Wendepunct i dens Historie var det, da Johannes Walfyn 1723 opsaandt Tangen og forelagde den for det franske Akademi. I Strasburg blev 1728 oprettet den første Jordemøderhøle, og nu opstode lignende paa mange andre Steder: Frederik II oprettede en i Berlin i en Deel af Charité'en under Medel; i Kjøbenhavn indrettedes først en Afdeling af Frederik's Hospital til Fødselsstifelse 1762, medens den nuværende anlagdes 1787 af Dronning Juliane Marie. — Man kan i det Hele i Henseende til F. sige, at det 18de Aarh. udmærkede sig ved en spidsstubbig Systematiseren, ved en afgjort Lyft til operativ Indgriben og Opfindelsen af en Menge Instrumenter, og endelig ved en fulbenet Technik — og som Repræsentanter for denne Retning kunne nævnes F. D. Ostlander i Göttingen og M. Saxtorph i Kjøbenhavn — medens det har været det 19de Aarh. forbeholdt at rense F. for en stor Menge Overdrivelser og Overfølgigheder, og at flette Naturens Virksomhed til Fødselens Tilendebringelse sin tabte Ret tilbage. Denne Retnings første Talsmand var Boer i Wien (bød 1835), og i dens Tjeneste er der arbeidet af Mænd som Siebold, Busch i Berlin, Chilian i Bonn, P. Dubois i Paris, Nägele i Heidelberg. Den Retning i F. s. Studium, der nu kan siges at være paa Dagsordenen, er den kliniske.

Føhr er en D i Besterhavet, 1 M. fra Slesvigs Besthyt (Dagebøl, hvorfra der er Oversfart), c. 1½ □ M. stor med 5,100 Indb. Dens sydlige Halvdeel har en høi og sandet men dog frugtbar Jordbund; den nordlige er inddiget Marssland; paa Besthyten er Fløvesand. Den udgjør 3 Sogne; den østlige Halvdeel (Niederlandsfær, 1½ Sogn) med Flecken Wyd (s. d. A.) hører til Lønder Amt og Lønder Provsti i Slesvig, medens den vestlige Halvdeel (Besterlandsfær, det andet 1½ Sogn) hører til Ribe Amt og Ribe Stift, og i Forening med den mod S. liggende D Amrum (s. d. A.), som i gamle Dage skal have været landsaft med F., udgjør et eget Dirl. Befolkningen er af fristift Herkomst og eruarer sig af Søfart og Ager-

dyrking; den sidste bejorges for en stor Deel af Fruentimmerne. En vigtig Indtægtskilde er Fuglefangsten i Koier.

Føldvar, Flette i Ungarn ved Donau, har Vinhandel og Dværgmalerer. 11,000 Indb. **Følehole** kaldes Galen hos visse Pattebyr (Aber, Pungbyr, Gnæverindvita), hvor den under Svindsen er nøgen, blød og sølkom; en saadan F. kan bruges baade til at gribe og føle med, ganste som en femte Haand.

Følehorn (Antennæ) kaldes de ledbeede Redskaber, der ere anbragte forrest paa Leddyrenes Legeme samt opadtil (ikke, som Munddelene og Lemmerne, nedadtil) og modtage deres Nerver fra selve Hjernen. Insecter og Insektbeen have et Par F., Krebsbyr i Reglen to, hos Aradniderne mangle de. Deres Størrelse i Forhold til Dyret og deres Bygning ere yderst forskjellige og afgive særdeles gode zoologiske Charakterer, forsaavidt de ikke blot antyde en Kønnsforskjel. Man skjelner mellem traads-, børste-, saug-, lams-, fjer- og kallebaanede F. o. s. v. Hos mange Krebsbyr bele de sig i to eller flere Grene (Esvæber). Hos mange Leddyr indtrindste mangere de som Føleredskaber; isvrigt have Kogle henlagt Lugtesansjen, Andre Hørelsen hos Insecterne til F. Hos adskillige Krebsbyr ligger Dret i de ydre F. s. Fod, hos andre have F. Betydning som Bevægelsesredskaber. Udenfor Leddyrrækten findes Bløde, uleddede, ofte tilbagekræftelige F. hos Sneglene og Dørsteormene. Her findes tillige ofte Føletraade, deels paa Hovebet eller omkring Munden, deels ved Føderne. Omkring Munden have Fiske og saa ofte Føletraade. Polypernes F. benævnes rigtigere Føngarme (s. d. A.).

Følesands (Tactus) er den af Legemets Sandser, ved Hjelp af hvilken det er os givet ved umiddelbar Berørelse af en Gjenstand at danne os en Forestilling om dennes ydre fysiske Egenskaber, navnlig Størrelse, Omfang, Form, Overflade, Haardhed etc. De Organer, ved hvilke denne Sandstning sker, ere Subens Føleworter, i hvilke Legemets Følesæver ende. Jo talrigere disse Føleworter ere paa et Sted af Suben, desto finere er Opfattelsen gennem Følelsen, og dette er fortrinnsviis Tilfældet paa Fingerspidserne, Læberne og Tungen. Er denne Sandst tabt, kaldes det Følesløshed, Følesløshed, Ufølsomhed (Anæsthesia), s. den følg. Art.

Følesløshed (Anæsthesia) betegner den Tilstand af det levende Legeme, hvor det hele eller dets enkelte Dele ere berøvede Følesansen; er det for almindelige Indtryk kaldes det Anæsthesia, derimod Analgesia, naar det er Følelsen for Smerte. F. berøver paa en Lammelse af de Nerver, der lede Indtrykkene fra Legemets Dele til Hjernen, eller af Hjernen som det Organ, der skulde opfatte Indtrykkene. Denne Lammelse skyldes enten Beskædigelser eller Sygdomme i disse Dele. I sidste Tilfælde er F. da som oftest ledjaget af Lammelse i Bevægelsen og Indstrømning (Atrophie), Svindning af de lammede Dele. Kunstlig kan man ogsaa fremkalde F., s. Anæsthotica.

Følevifer. For at iagttage meget smaa Bevægelser benytter man sig af en tilstrækkelig lang F., der paavirket nær ved dens Omdreingspunct, medens Enden viser paa en Græde-

bue. Man har ogsaa dobbelte F., hvor Enden af en første Bøgtstang virker nær Omdretningspunktet af en anden, og denne Ende først viser paa Gradbuen. Det er et uundværligt Redskab ved allehaande Arbejder, der skulle foretages med yderlig Nøagtighed, f. Ex. ved Afbreining af Apter til astronomiske Instrumenter, ved Etsning af store Riffertglas, ved meget fine Maalninger. I visse Tilfælde kan F. dog erstattes af et Følenniiveau, et fint Vaterpas, der angiver den horizontale Stilling af en vertikal svingende Arm, f. Ex. en Bøgtbalance.

Folir (Johan Jakob Rospar), en udmærket Jurist, født d. 3die Mai 1791 i Oberstein i det Rierke, har især gjort sig fortjent ved den Birkomhed, han efter i 1829 at have nebsat sig i Paris, hvor han vebblev at boe til sin Død d. 26de Mai 1853, udsolde for at gjøre Frankrig bekendt med andre Landes Lovgivinger, som han selv var i høi Grad fortrolig med. Han grundlagde i dette Niemed „Revue étrangere de législation et d'économie politique“. Af hans andre Arbejder er det vigtigste „Traité du droit international privé“ (Paris 1842; 2de Opl. 1847).

Folsomme Planter (Plantæ sensitivæ) kaldes man saadanne Planter, hos hvilke der ved en eller anden ydre chemisk eller mekanisk Indvirkning sker en saa pludselig Bevægelse af Bladene, at den tilsyneladende tager sig ud som vilkaarlig. Her til høre navnlig de forskellige Arter af Mimosa, hvis dobbelt sammensatte Blade om Dagen normalt ere udbredte til en Flade, medens Bladstilkene er opadvendt; berører man et Blad eller bliver hele Planten rystet, falde de enkelte Smaa-blade sig parvis sammen, og hele Bladet sænker sig med Spidsen nedad; naar Indvirkningen ophører, antage Deleene igjen efterhaanden deres oprindelige Stilling. Den nærmeste Aarsag til dette paafaldende Phenomen maa aabenbart søges i den Omstændighed, at Vasss saavel af den sællede Bladstilk som af Smaa-bladstilkene ere stærkt opsvulmede og bannede af et søre og et nedre Cellearpart, der ved afvejlende at udbibes eller forfortes kunne hæve eller sænke Bladet. Cellernes større eller mindre Opsvulmen skyldes sandsynligviis en stærkere eller svæ-

gere Tilstrømning af Sæfterne, men hvilken Forbindelse der er mellem Sæftbevægelsen og den ydre Indvirkning, veeb man hidtil ikke. Lignende Bevægelser vise især Bladene hos flere Draktplanter, nogle Vælgplanter og Fuesangeren (f. d. A.).

Føring betyder egentlig et Rum i Skibet, som tidligere temmelig almindelig overlodes Skibsfolkene til egen Nytte og Brug, uden at de svarede Fragt deraf. Nu finder dette imidlertid saagodtsof albrig mere Sted, hvorimod der istedet herfor sundom gives Folkene en Pengegodtgjørelse, som da ogsaa kaldes F., hvilket altsaa i denne Betydning kun er et Til-læg til Gyren. — **F.** (isl. fjórúngur) betyder i specielle Forbud for Island en Vægt = 10 Pbd., saaledes at 8 F. gaar paa 1 Væt (80 Pbd.). I Beregning efter Fjiff (f. d. A.) angive Væt og F. det Værdiforhold, der svarer til Vægtforholdet, idet 1 Væt der ansættes til 8 F., 1 F. til 5 Fjiffe, 1 Fjiff til 4 Pbd., og 1 Væt altsaa til 20 Fjiffe = 80 Pbd.

Førløvspenge er en Afgift af 1 Rigsbaler, som baade i Kongeriget Danmark og i Vilandene svares til Statskassen af al Arv, der føres ud af den Skiftejurisdiction, hvori den er falben.

Førfædsfælsret ell. Primogenitur kaldes den Forret, som, naar et efter Lovgivingen ubeselig Retsgode falder i Arv, almindeligviis tilkommer den Ælteste af de nærmest arveberettigede Personer til at erhverve det. I Henseende til Thronfølgen er saaledes F. nu vel antaget i alle civiliserede Stater, og ogsaa i privatretlige Forhold finder den hyppig Anvendelse, saaledes i Danmark navnlig med Hensyn til Arvesølgen i Lehn, Stamhuse og Fideicommissgoder.

Første Veie (Primæ viæ) er et ældre Udtryk i Lægevidenskab for Larmkanalen, navnlig dens øvre Deel, Maben (Ventriculus), hvorhen Mæringsstofferne først passere.

Første Vertical, s. Vertical.

Føtal (lat.) er hoab der angaaer Fosteret.

Føtaltilstand er den Tilstand, der afhænger af Legemets uubviklede Organer og Væd under Fosterlivet.

Føtus, s. Foster.

G. *)

G er det 7de Bogstav i vort og det latinske, det 3die i det græske Alphabet. — **G** er i Musiken det 5te Lin af den diatoniske Tonefuge.

Gaahense er en Bondeby paa Falster i Nørre-Bibby Sogn, Nørre Herred, med en Færgesgaard, hvorfra er Overfart (1½ M.) til Borningborg i Sjælland.

Gaarbo Gs ligger i den nordligste Deel af Bendskjøl i Jylland (paa Grændsen af Raaberg og Tversted Sogne), 2½ M. i Omkreds. Den er temmelig riig paa Fisk, især Aal, paa nogle Steber saa lavvandet, at man kan vade igennem den, og har Afløb gjennem Knasborg-Aa til Rattegattet (Aalbel-Vugt).

Gaard kaldes i Danmark et større Bondested, hvortil de mindre kaldes Huse, s. under **Bondesteder**. **G.** inddeles igjen efter Størrelsen i Heelgaarde og Halvgaarde; men hvilke Steber der henregnes til den ene og hvilke til den anden af disse to Klasser, er tildeels forskjelligt efter Egnens Skil, og denne Inddeling har heller ikke synderlig Betydning i retlig Henseende. Et særegt Slags **G.** ere ogsaa de saakaldte **Dolkeber** (s. **Dol**). **Gaardmand** kaldes Besidderen (Eieren eller Fæstteren) af en **G.** **Gaardsæde** (garthsætt) c: En, som har Søbe eller boer paa **G.** eller **Gaardsidder** var i den ælste danske Landlovs Betegnelse for en Person, hvem Brugen af en lille Jordlod var overdragen af en Anden, imod at han hjalp til at dyrke dennes større Eiendom. Det var vistnok oprindelig i Reglen Trælle, der kom til at indtage denne Stilling.

Gaardaal, s. **Aal**.

Gaarding er et Løug, som benytttes ombord i et Skib for dermed i Forening med Sivtugene at hale Seilene op til Raanen, naar de skulle hjerpes.

Gaardsretter kaldes de Love, som især i Midelalderen udstedtes i de nordiske Riger for at opretholde god Orden paa Kongernes Gaarde, og som i Tidens Løb ogsaa bleve gjorte gjældende paa Adelenes Borge. Som den ælste danske **G.** kan Knud den Stores Bitherslagsret betragtes. En senere Lov af denne Art tilskrives Erik af Pommern, men er i Virkeligheden vistnok kun en ældre privat Optegnelse af de for disse Forhold gjældende Retsbestemmelser, som maaskee havde faaet Stabsfæstelse af den nævnte Ronge (1403). Iøvrigt gjensindes denne saakaldte Erik af Pommers **G.** saagodt-som uforandret baade i Norge (hvor den antages givet enten af Haakon Haakonson, der regjerede

1217—63, eller af Haakon Magnussen, der regjerede 1299—1319) og i Sverrig (hvor dens første Udstedelse tilskrives Magnus Småt 1319); men hvorledes det er gaaet til med denne dens Udbreddelse i alle de tre nordiske Riger, og i hvilket af dem den oprindelig hører hjemme, vides ikke. Sandsynligst er det dog maaskee, at den fra Norge er kommen til Danmark og herfra igjen af Dronning Margretha indført i Sverrig. I Danmark blev den afløst af Frederik II's **G.** (1562), hvis Indhold dog for en stor Deel er tagen af den, og som vedblev at gjælde til Christian V's Lov. I Norge kaldtes de ældre **G.** **Stedsraaer**; den første af disse tilskrives Olaf den Hellige, den sidste gaves af Magnus Lagabøter, der foretog en Samling og Revision egne Højsaaavel af de herhen hørende Retsbestemmelser som af Norges øvrige Love.

— **G.** kaldtes ogsaa den Ret, som forud tilkom Adelen til at lade de af dens Folk begaaede Forseelser paakende (efter **G.**s Bestemmelser), ikke af de almindelige Domstole, men af en af Gaardens egne Folk sammenfat Ret. En lignende **G.** blev ved Grevernes Privilegier indrømmet dem paa deres Grevskaber; men denne gif dog kun ud paa, at Retten af de ordinære Retsbejente maatte sættes paa deres Gaarde, og er nu bortfalden ved Grundloven.

Gaas (Anser) er en Slægt af Svømmefuglenes Orden og Wendernes Familie; dens Næb er kort og høit, Halsen temmelig lang og Benene anbragte næsten midt under Kroppen; i Størrelse overgaae de Wenderne, men faae tilbøge for Swanerne. De gaae bedre end disse to Naboer og ere mere Landdyr end nogen af dem. De leve selskabelig, opholde sig paa lave, fugtige Marker og æde Græs og ung Sød, hvilken de afskibe med Næbets skarpe Taster. De sømme sjelden og dykke kun som Unger og i Fælbetiden; naar de græsse eller sove, udsætte de vilde Gæs en Dag, der gjør Anfrit, naar der er Fare paafærde. Hunnen ubruger ene Eggene paa Jorden; Han og Hun ere ikke forskjelligt i Henseende til Hjerdragstens Farve. Bild- eller Graagaasen (A. cinereus) er Stamarten til vor tamme **G.** og ruger mange Steber ved Indsøer og Elvar i Skandinaviens, ogsaa i Danmark; det er en Trækfugl, der om Vinteren opholder sig i sydligere Lande. Sædgaasen (A. segetum) tilhører et nordligere Bælte, men tilbringer ogsaa Vinteren i Syd; den gjør stor Slæde paa Kornmarkerne paa de Steber, hvor den ruger, eller som den besøger under

*) Artikler, som man sævner under **G.**, maat søges under **Dj.** eller **Disk.**, **Df.**

fine Banbringer. Blisgaafen (A. albifrons), der beboer Fjeldegnene, Dverrgaafen (A. minutus), Høvre- eller Brangaafen (A. leucopais), Ring- eller Raigaafen (A. torquatus), ere alle Træl-fugle, der om Sommeren ruge høit oppe mod Nord, men om Vinteren søge Syd paa. Gjaasene jages meest i Fælledene, naar de have selvst Svingsjerene og herved mistet Flyveevnen.

Gaas er tilføjet en Prop, bannet af Kæbelgarn og besættet til en Trøprop (Speilet); den anbringes i Mundingen af en Ranon, for at forhindre Regn eller Svand i at bestabige Krubladningen.

Gaafesod (Chenopodium), Planteflagt af Salturternes Familie (Chenopodeæ), Urter eller Halsbuste med apherende, ofte melede Blade, Blomsterne samlede i Kogler til en aarfornig Blomsterstand, med 5-beelt grønt Blomsterbælle, 5 Støvdragere, og en nabbeagtig Frugt, der er fri indenfor det vedblivende Blomsterbælle. Slægten hører hjemme i de tempererede Egne paa begge Halvkugler, og flere af Arterne anvendes, f. Ex. C. ambrosioides, som er vidt-bøgende i Mexiko, men hyppig dyrkes i Høer og forekommer forvildet i Sydeuropa; paa Blomstringstiden samles og tørres Planten til medicinsk Brug. Af C. Quinoa, der dyrkes overalt i det vestlige Sydamerikas Bjergene, bruges de mætholdige Frø som Vogdføde.

Gaafesud (Cutis anserina) benævnes den Tilstand af Menneskets Hud, som, fremkaldt ved Kulbedvirkning eller Sindsaffecter, viser sig med Blegthed, Kulde og en knobbret Fremstaen af Hudens Pupilier.

Gaafurt (Anthemis) er en Planteflagt af Kurblostmernes Familie (Afdel. Senecionideæ) med flade eller halvkugleformede Blomsterkurve, talrige hvide eller gule Straaleblomster med aflang Krave, Stalkrugterne trinde eller fladtrykt 4-lattede med en svag Hindeant issebetfor Knol. G. hører hjemme i det tempererede Europa og Asien. Af A. nobilis (romersk Kamille) i Syd-europa benyttes Blomsterkurvene i Medicinen.

Gabbro (ital.) er en kornet krySTALLINt Bjerg-art, der bestaaer af graa eller violet Labrador og den grønlig, næsten metalglinsende Diassage. Den forekommer som Indlag i ældre krySTALLINTE Dannelser, navnlig i Tydskland og Italien, sjeldnere i Skandinaviens, og anvendes til Ornamenteer, Vaser o. s. v., formevelst dens smukke Farvenuancer og Evne til at kunne antage en smuk Politur.

Gabel (Christoffer), Kong Frederik III's Indsigt og Fortrolige, var af en thuringt Adelsslægt og født 1617. Han kom i Kongens Tjeneste, medens denne var Erkebiskop i Bremen, og efter hans Thronbestigelse blev han Kongens Kammer skriver. Da den svenske Konge Carl Gustav 1658 brød den nylig i Roeskilde sluttede Fred, gjorde G. Riget god Tjeneste ved i Hast at rejse til Nederlendene og staae Hjelp derfra, og ved Souverainitetens Indførelse viste han megen Enlidhed som hemmelig Mellemmand mellem Kongen og Stenderne. Han blev derfor ogsaa forfremmet til Rentemester og 1664 til Statsholder i Kjøbenhavn samt optaget i den danske Adel; han døde 1673. — Hans Sønsøn **Christian Carl G.** har gjort sig berømt ved den store Seier, han som Schoutbynacht (Con-

treadmiraal) vandt d. 24de April 1715 paa Rolsbergheide ved Femern over den svenske Flaade, hvis Anfører Admiral Wachtmeister blev fangen; hele Flaaden, 6 Skibe med over 300 Kanoner og 1,900 Fanger, blev erobret. G. blev til Belønning Viceadmiral og Kammerherre. Senere blev han Stiftamtmand i Ribe og Geheimeraad, og døde i denne Stilling 1748.

Gabelenz (Hans Conon von der), tydsk Sprogforfatter, født i Altenburg d. 13de Octbr. 1807, har siden 1829 beklædt forskellige høie Embedsstillinger i Altenburg, var 1848 Medlem af Forparlamentet og 1850 af Forsamlingen i Erfurt. Allerede i sin Ungdom studerede G. det gineisiske Sprog, og udgav 1833 „Éléments de la grammaire Manchoue“. Siden bestjæftigede han sig især med de finsk-uraiske Sprog, strev „Grundzüge der syriänischen Grammatik“ (1841), en morduinisk Grammatik, en Afhandling over det samojebiske Sprog o. M., samt „Beiträge zur Sprachkunde“ (1852), hvori indeholdes Grammatiker i Dajak, Dakotah- og Kiririsproget. I Forening med Lbbe har han udgivet Ulphilas's Bibeloversættelse med Grammatik og Ordbog (1843—46).

Gabelberger (Franz Xaver), Opfinder af et nyt stenographisk System, der fra Tydskland, behørig mobiliseret, er overført til Danmark, fødtes i München d. 9de Februar 1789, blev ansat i Indenrigsministeriet, men kastede sig med Iver over Hurtigskrivekunsten, og bragte det til, at det af ham udbudte System fandt officiel Anerkjendelse og blev udbredt ved en Mængde Elever. 1831 blev han ansat som første Stenograph i Baiern; han døde d. 4de Jan. 1849. G.'s Hovedskrift, „Lehrgebäude der Stenographie“, udlom efter hans Død (1850).

Gabelstok kaldtes en paa et offentlig Sted opreist Pæl, der tidligere ofte brugtes til en beskæmmende Straf for mindre Forfælsere, navnlig Politiovertrædelser, indt den Skidlige fattes op til Pælen, til hvilken han holdtes fast ved en om Halsen sluttende Jernbøile, og saaledes udsilledes til Spot for de Forbigaaende. Nu anvendes denne Straf ikke længer i Danmark.

Gabinus (Anlus) var Navnet paa en Romer af plebejisk Slægt, der som Folketribun 67 f. Chr. ved et Lovforslag (lex Gabinia) forklæfede Pompejus Overansførselen i Sørøerkrigen. A. 58 blev han ved Triumvirernes Indbydelse valgt til Consul og gif senere som Statsholder til Syrien; da han der gjorde sig flydlig i store Udpresninger, blev han anklaget af Prosvindsbeboerne og saae sig som Følge af denne Anklage nøblaget til at gaae i Landflygtighed. Senere blev han tilbagekaldt af Cesar, der be-troede ham en Commando, i hvilken Function han fandt sin Død i Salonæ 47 f. Chr. paa et Tog gjennem Dalmatien.

Gabler (Georg Andreas), tydsk Philosoph, født 1786 i Altorf, død d. 13de Septbr. 1853, var fra 1835 Hegels Efterfølger ved Universitetet i Berlin og stræbte især at vise Hegeliansismens Overeensstemmelse med den kristelige Dogmatik. Han strev bl. A.: „Lehrbuch der philof. Propädeutik“ (1827); „Die Hegelsche Philosophie“ (1843).

Gablonz, Fabrikstad i Bøhmen ved Neisse, har meget betydelig Fabrikation af Glasvarer

og kunstige Edelstene, Granatfliberier, Bomuldsmanufacturer o. M.; den driver levende Handel med disse Varer. 4,000 Indb.

Gabriel, d. e. Guds Mand, er Navnet paa en af de syv Erkeengle. Han nævnes i det gamle Testamente som den, der af Gud faaer Befaling til at **atvorfylaret Propheeten Daniels** Syner, og i det nye Testamente som den, der bebuder Johannes den Døbers og Jesu Fødsel for Zacharias og Maria. I den rabbiniske og apokryphiske Theologie er Læren om Erkeenglene videre udbannet, og G. nævnes altid iblandt dem. Ogsaa efter de muhammedanske Sagn var G. en af Allah med særdeles Naabe hædret Engel, som forkyndte de guddommelige Aabenbaringer for Muhammed og var ham behjælpelig ved Redstroningen af Koranen.

Gabriel (Andreas), en udmærket Componist og Orgelspiller, født 1520 i Venedig, var fra 1556 indtil sin Død (1586) Organist ved St. Marcuskirskens 2det Orgel. — **Johan G.**, den Forrige Broder søn og Elev, født i Midten af det 16de Aarh., død 1612, var en af sin Tids fortrinligste og berømteste Orgelspillere, og sungerede fra 1584 indtil sin Død som Organist ved St. Marcuskirskens 1ste Orgel.

Gabriel (Catharina), berømt Sangerinde, født 1730 i Rom, død 1796, var en Elev af Garcia og Porpora, og glimrede fra 1747 til 1770 paa flere af Europas første Theatre.

Gacon (François), fransk satirisk Digter, født 1667, død 1725, gjorde sig bekendt ved sin bittere og grove Satire imod nogle af de berømteste Mænd i den Tids Litteratur (som Bosjuet, Fontenelle, J. B. Rousseau), hvorved han imidlertid naaede sit Diemed, at gjøre Opsigt; hans Charakterer var overhovedet ikke synderlig agtverdig. Han skrev bl. A.: „Le poète sans fard“ (1696); „L'Anti-Rousseau“; „L'Homère vengé“ (1715) o. M.

Gad (d. e. Rykke) var en Søn af Patriarchen Jakob og Lea's Tjenestepige Silpa, og Stamfader for en af de israelitiske Stammer, som allerede ved Udgangen af Egypten talte over 45,000 vaabenhygtige Mænd, der dog under Vandringen i Ørkenen formindskedes til 40,000. Ved Kanaans Deling fik G.'s Stamme en Deel af Landet Østen for Jordan, afskilt fra Ammoniternes Land ved Floden Jakob, med den halve Manasse Stamme mod Nord og Rubens Stamme mod Syd. Landet var især rikket til Ovægsavl, men desuagtet vare Gaditernes meget sribbare, da de altid maatte være rustede imod de tilgrændende arabiske Stammer. — G. er ogsaa Navnet paa en hebraisk Propheet, der stod David bi som trofast Raadgiver og tillige gjorde sig fortjent af Tempelmusikkens Organisation. — Endelig betegner G. ogsaa en halvveist Gudsdom, der blev dyrket af Israelliterne mod Slutningen af Erlet. Efter den rabbiniske Tradition er G. identisk med Rykkestjernen Jupiter, men synes isærigt at være identisk med den syriske Gud Bel.

Gadd (Semming), svensk Partigænger, født omtrent 1440 i Østergötland, var Kanonicus i Linköping, da han af Steen Sture sendtes til Rom for at afvende den Danlysning, hvormed denne truedes som en Følge af sin Modstand mod Unionen. Under sit mangeaarige

Ophold i Rom erhvervede den kloge G. sig den største Yndest ved det romerske Hof og selv hos Paverne; Pave Alexander VI udnævnte ham til sin Kammerherre. Omtrent 1499 vendte han tilbage til sit Fædreland, hvor Adelsmændenes Awinbhøge og Uenighed imidlertid havde banet Kong Hans Veien til Thronen; det blev derfor G.'s første Bestræbelse at tilveiebringe en Forening mellem begge Sturerne, Steen og Svante. Ved bisnes Mægling blev G. valgt til Bisshop i Linköping, et Embede, hvorpaa han dog aldrig fik Pavens Bekræftelse, og var nu Sjælen i det mod Unionen sjenbtlige Parti indenfor Raadet. Ved sin Enilighed og Betsalenhed vandt han en Indflydelse, der allerede var stor i de sidste Aar af Steen Stures Regjering, men som blev endnu større, da Svante Sture efter dennes Død (1504) udvalgte til Rigsforstander. 1506 blev G. sat i Ban, og det forhødes ham at forvalte Linköpings Bispesømme, men dette hidrog kun til endnu mere at øjhibe han imod Kong Hans og de Danste; han satte sig i Spidsen for de Tropper, som beleirede Kalmar, og opmuntrede Steen Sture, da han syntes tilbøielig til Fæd, til at fortsætte Kampen. 1510 bragte han et Forbund istand med Lybekerne, og deltog selv med 9 svenske Skibe i den lybste Flaades Krydstog mod de danske Der, paa hvilket han, sin præstelige Værdighed uagtet, brandstattede og plyndrede Klostrene paa Lolland. Efter Svante Stures Død hjalp G. Steen Sture den yngre til at blive Rigsforstander, men saae sig dog kort efter nødt til at aflaae fra Linköpings Bispesømme. Da Christian II 1518 foretog et Tog imod Sverrig og et personligt Møde var blevet berammet imellem ham og Sture, var G. tilligemed Gustav Basa blandt de 6 Gidsler, som Christian II bortførte som Fanger til Danmark. Her holdtes han fangen til 1520, da han fulgte med Christian II paa det nye Tog, som denne efter Stures Fald gjorde til Sverrig. Til sine gamle politiske Bænners Forbannelselse og Harme optraadte han nu for Christian Gyllenskjerna og Stockholms Borgerskab som Christian II's Underhandler og Talsmand; Bevæggrundene til denne hans Omflisten lade sig et med Bestemthed paavise. Med Klosterskapet han fra det over hans Forslag ophidsede Borgerskab, og tilslidt lykkes det ham at overgive Staden til Christian II, som derpaa sendte ham med Tropper til Finland for at indtage de der værende Slotte. Han havde allerede sat sig i Besiddelse af Viborg, Åbo o. M., da han maatte dele Skæbne med saa mange andre svenske Herrer og i en Alder af 80 Aar, som det siges, lægge sit Hoved under Christian II's Ødselsøre. — G. var berømt for Kærdom, men fremfor Alt for sin Betsalenhed. Man har endnu den Tale imod de Danste, som G. holdt for Raadet for at bevæge samme til et Forbund med Lybekerne. Denne Tale fremtaltes Svanings beksenbte „Relutatio Calumniarum etc.“

Gaddi er Navnet paa en florentinsk Malerfamilie, hvoraf den ældste heed **Gaddo G.**, der blev født 1239 og døde 1312. Han var Samtidig og Ven med Andrea Tafi og Cimabue, og udførte foruden en Mængde Malerier tillige betydelige Arbejder i Mosaik. Hans Søn

Zadde S., der blev født omtrent 1300 og levede endnu 1366, var Elev af Giotto, og malede bl. A. en Cycelus Billeber af Maria's Liv i Capellet Baroncelli i St. Croce i Florents, hvilke eksistere endnu. Som Bygmester opførte han et Par Broer og Dæstog i Bygningen af Domkirken i Florents. Hans Søn Angiolo S., hvis Fødselsaar er ukendt, levede endnu 1390, og arbejdede. Hans Hovedbillede er „Sta. Helena, som finder det hellige Kors“ i St. Croce i Florents; bedre bevaret er en Række Fremstillinger af Madonnas Liv i Kirken i Prato (della cintola di Nostra Donna), begge i Fresco. Hans ældre Broder Giovanni S. var ogsaa Maler, men blev meget ung.

Gade (Niels Vilhelm), en af Nutidens meest begavede Componister, er født i Kjøbenhavn den 2de Febr. 1817. Allerede tidlig viste han betydelig Anlæg til Musik, og efter en temmelig overfladist Underviisning i Pianoforte-, Violin- og Guitarspil lykkedes det ham først senere at faae en god Underviisning hos dygtige Musikere, hvorved han snart bragte det saa vidt, at han kunde indtræde i det fgl. Capel som Violinist. Han lagde sig nu med Iver efter Compositionen, hvori A. P. Berggren var hans Lærer, og ubmærkede sig snart saaledes heri, at den i Aaret 1841 af Musikforeningen i Kjøbenhavn udsatte Pris for en Ouverture efter Donnerne Spohr's og Fr. Schneiders Hen-delse blev tildeelt den af ham componerede Ouverture „Efterklang af Oskan“. Denne Udmærkelse henledte først det musikfælsende Publicums Opmærksomhed paa ham, som kort efter af Kong Christian VIII erholdt et anseeligt Reiseskipendium for at udbaanne sit Talent i Udlandet. En Symphonie (Nr. 1 i C-mol), som G. indsendte til Mendelssohn-Bartholdy, blev yderst gunstlig bedømt af denne; saavel Symphonien som den ovennævnte Ouverture blev opførte i Leipzig og vandt overordentlig Bifald, navnlig paa Grund af deres Originalitet og eiendommelige nordiske Colorit, hvorved G.'s Navn snart blev hørt i Lybftland. Efterat G., vel nærmest foranlediget herved, havde tilbragt Vinteren 1843—44 i Leipzig, reiste han i Foraaret 1844 til Italien, vendte i Efteraaret f. A. tilbage til Leipzig, og overtog der Directeurposten ved „Gewandhausconcerterne“, saalange Mendelssohn opholdt sig i Berlin og Frankfurt. I Sommeren 1845 var han atter i sit Hjem, men Vinteren tilbragte han ligeledes i Leipzig, hvor han i Forening med Mendelssohn dirigerede Concertorchestret og tillige blev ansat som Lærer ved Conservatoriet. I Foraaret 1848 tog han fast Ophold i Kjøbenhavn, hvor han 1850 blev Dirigent for Musikforeningens Concerter, 1851 Organist ved Garnisonkirken og 1858 Organist ved Holmens Kirke; imidlertid var han dog 1853 atter i Faldbølen af Eilifsen Dirigent for Gewandhausconcerterne i Leipzig. G. har tillige Titel af Professor og er siden 1852 Ridder af Dannebrog. — Antallet af hans Værker udgjør hidtil henved 40, heriblandt en Opera, „Mariotta“, som 1849 gjentagne Gange opførtes paa det fgl. Theater i Kjøbenhavn, endvidere 6 Symphoner, 3 Ouverturer („Efterklang af Oskan“, „Im Hochland“ og „Concertouverture i G-dur“, „Comala“

(Digt efter Ossian for Soli, Chor og Orchester), „Everslut“, Ballade efter danske Folkesagn for Soli, Chor og Orchester, „Balbur“, en meget omfangsrig Composition for Soli, Chor og Orchester i 3 Afdelinger, hvoraf dog kun den ene, „Balburs Drøm“, er fulden og opført, „Frühlingsphantasie“ for Solo, Chor, Orchester og obligat Claveer, „Frühlingsbotschaft“ for Chor og Orchester; dernæst en Dvintet og en Octet for Strygningstruenter, 2 Sonater for Claveer og Violin, 1 Sonate for Claveer alene, flere mindre Claveerstykker for 2 og 4 Hænder, endel Sange for een og flere Stemmer o. s. v.

Gadebusch, en Stad (med 2,000 Indb.) i Mecklenburg-Schwerin, er bekendt i Historien: den 20de Decbr. 1712 sejrede den svenske General Steenbod her over de Danske (s. Frederik IV), og den 26de Aug. 1813 foresaldt ikke langt fra G. en Træfning imellem de Franske og de Allierede, i hvilken Th. Körner falbt. Ved hans Grav, under et Egetræ, er reist et Mindesmærke for ham.

Gadehus kaldes et Hus, som er opført paa selve det til Landshøvens Gade hørende Areal, og som derfor (ba den Jord, hvorpaa det er bygget, saaledes ikke tilhører Sjets Eier) mangler Jordtilliggende.

Gadolinit er et efter den svenske-finske Naturforsker Gadolin (1760—1852) opfaldt Mineral af sort Farve, en betydelig Vægtfylde, omtrent Feltpathens Haardhed (6,5), og forekommer næsten kun i hjerne Måser. Dens Hovedbestanddele ere Kiseljord, Ytterjord, Zernforilte og Ceriumilte; det er et for Scandinavien eiendommeligt Mineral, men selv der er det sjældent, saa at det hidtil kun er fundet paa nogle faa Steder i Sverrig samt paa Pitterens i Norge.

Gadus, s. Lørf.

Gadta (Martin Michel Charles Gaudin, Hertug af), født den 19de Jan. 1756 i St. Denis, blev 1789 Medlem af Nationalstatammerets Bestyrelse. Napoleon ubnævnte ham efter den 18de Brumaire til Finansminister, 1808 blev han Greve og 1809 Hertug af G. Han stod i Spidsen for Finansministeriet indtil Restaurationen, og blev under de 100 Dage ubnævnt til Pair. Fra 1815 til 1818 sad han i Deputeretammeret; 1820 blev han Gouverneur for den franske Bank, hvilken Post han beklædte indtil 1834. Han døde den 5te Novbr. 1841. F. har skrevet „Mémoires, souvenirs, opinions et écrits de M. G. duc de G.“ (2 Bde., 1826, med et Supplementbind, 1834), der ere af stor Bigtighed for det franske Finansvæsens Historie i Perioden fra 1800 til 1820.

Gadta (lat. Cajeta), befæstet Stad i den neapolitaniske Provinds Terra di Lavoro, ligger paa en Landtunge ved den efter samme benævnedes Bugt af Middelhavet. Staden blev 1799 og 1806 erobret af de Franske; Pave Pius IX opholdt sig her fra den 25de Novbr. 1848 til den 4de Septbr. 1849. G. har 15,000 Indb., men deraf boe de 12,000 i Forstæder langs med Kysten.

Gaffel. Brugen af G. til at spise med var ukendt hos de Gamle og er det endnu for det Meste hos Østerlænderne (i China bruger man smaa Pinde istedetfor G.). G. forekom-

mer først som Tilbør til Kniven i det 12te Aarh., og var endnu i Begyndelsen af det 16de Aarh. meget sjelden i Frankrig og Tydskland; til andre Lande kom Brugten af samme endnu sildigere. Man betragtede den længe som en overflødig Luxusartikel, og dens Indførelse i det franske Kloster "St. Maure" gav Anledning til alvorlige Stridigheder. — Gaffel er paa et Stik en Bom eller Art af Raa, med en gaffelformet Udfjæring (Kloen) i den ene Ende, bestemt til at hvile om Masten og beskæftiget til denne ved Louge, som kaldes Rafften. Gaffelteil er et Seil, som hænger under en G. til Forskiel fra Raaseil eller Stageil, der hænge under en Raa eller et Stag. Gaffelstabe er det Gaffelteil, som findes paa Stormasten.

Gaffelmaal er et Instrument, som ved Stovtaration bruges til Udmaaling af Træstammernes Diameter. Det bestaaer af en i Tommer og Finter indbeelt Stang, forsynet med to under en ret Vinkel udsaaende Arme, af hvilke den ene er fassidende ved Stangens ene Ende, den anden bevægelig frem og tilbage. Ved at bringe Stangen imellem Armene kan man paa Stangen aflæse Diametren.

Gagarin er Navnet paa en fyrstelig Familie i Rusland, der nedstammer fra Kuril og har sit Hovedsæde i Moskau. — **Matthias G.** var under Peter den Store Generalgouverneur i Siberien og tænkte paa at gjøre sig til selvstændig Behersker af dette, men blev fængslet og 1721 hængt i Petersborg. — **Alexander Ivanovitsch G.**, russisk Generallieutenant, udmærkede sig i Krigen ved Kaukasus og blev 1847 Commandant i Kutais. Under Krigen 1854—56 blev han Chef for den 18de Infanteriebrigade og blev 1855 haardt jaaret ved Stormen paa Kars, men vendte, efter at have gjenoprettet sit Hælsred ved et Bad i Tydskland, 1857 som Generalgouverneur tilbage til Kutais. Her fik han det Hæder, at bringe Landskabet Suanetien under Ruslands umiddelbare Herredømme og sende Fyrsten i samme, Constantin Dabektschalian, til Tiflis; men denne overfaldt ham med Dolkeslit i hans Slot, saa at han døde 5 Dage derefter (den 6te Novbr. 1857).

Gagat, Vægul, er en søregen Art sorte, glindsende Kul, der benyttes til Daaser, Knapper (de saaløbte Steenulsknapper) og forskellige Smykkegenstande, men eftergjøres nu ofte ved sort Glas, der let kendes ved den større Haardhed og Vægtsvle.

Gagern (Hans Christoph Ernst, Friherre af), tydsk Statsmand og politisk Skribent, født den 25de Jan. 1765 i Nærheden af Worms, var 1787—1811 i Nassau-Weilburgsk Tjeneste, gik derpaa til Wien og lagde med Hormayr Planen til en ny Opstand i Tyrol, hvorfør han 1813 maatte forlade Østerrig og gik til England; 1814 bestyrede han som Statsminister de oransje Fyrstendømmer, og var siden nederlandsk Gesandt ved Wienercongressen og ved Forbundsbagen. Fra 1820, da han tog sin Afsted, levede han som Privatmand, og døde den 22de Octbr. 1852. Af hans Skrifter nævne vi: „Die Rejstante der Sittengeschichte“ (1835—37, 6 Bb.), forfat. i „Civilisation“ (1847); „Die Nationalgeschichte der Deutschen“ (1825—26); „Mein Antheil an der Politik“ (1823—41, 5 Bb.).

Gagern (Friedrich Balwin, Friherre af), Søn af den Foregaende, født i Weilburg den 24de Octbr. 1794, gik først i østerrigsk og siden i nederlandsk Tjeneste, i hvilken han avancerede til General. Han var 1848 paa en Rejse i Tydskland, da den Hederste Opstand udbrode i Baden. Regjeringen her anmodede ham om at overtage Commandoen imod Hederskrister, hvilket han gjorde i Saab om at kunne forebygge Borgerkrigen. Efter en forgjæves Samtale med Heder traf G. sammen med Kristerne ved Scheideck den 20de April; han gik frem for at formaae dem til at nedlægge Vaabnene, men blev, ibet han igjen vilde bestige sin Bæst for at give Ordre til Angreb, truffen af flere Kugler fra Insurgenterne og døde saa Minuter efter.

Gagern (Heinrich Wilhelm August, Friherre af), Broder til den Foregaende, født den 20de Aug. 1799 i Baireuth, traadte 1815 i Nassauisk Tjeneste og var med ved Waterloo, studerede derpaa Lovkundighed ved flere Universiteter og var en af Stifterne af „die Burschenschaft“. Siden traadte han i Statstjenesten i Preussens-Darmstadt, hørte til det meest afgjorte Oppositionsparti og blev aflediget 1833, hvorpaa han beskæftigede sig med Landvæsenet. Fra 1846 tog han igjen Deel i det liberale Parties politiske Foretagender, stillede sig 1848 i Spidsen for det bedste Kammeres Andragende om Reformen i liberal Retning og blev den 5te Marts Ministerpræsident. I Forparlamentet levede han det moderate Parti, i Frankfurterforsamlingen blev han Præsident, indtil han den 15de Decbr. traadte i Spidsen for „Rigsministeriet“ og nu gjorde sit Program, en tydsk Forbundsstat uden Østerrig men i Forbund med dette, til Centralregjeringens. Hans Stilling blev imidlertid, da han ikke tilfredsstillende noget af de to Hovedpartier, der stode imod hinanden (s. om alt Dette Tydsklands Historie), stadig mislykket, hvorfør han den 21de Marts 1849 begjærede sin Afsted, og kun interimistisk, indtil et nyt Ministeriums Dannelses, forestod Forretningerne. Den 20de Mai traadte han ud af Forsamlingen, og virkede siden i Gøtha og Erfurt for de preussiske Unionsplaner. Efter Slaget ved Isted (1850) gik han til Holsten og traadte som Major ind i Insurgenthæren der. Siden traf han sig tilbage og har fra 1852 levet i Heidelberg.

Gagern (Maximilian, Friherre af), Broder til de Foregaende, født 1810 i Weilburg, studerede i Heidelberg, Utrecht og Göttingen, var 1829—33 i nederlandsk, siden i nassauisk Statstjeneste og var 1848 der Ministerraad. Han var derpaa Medlem af Frankfurterforsamlingen saavel som af Møderne i Gøtha og Erfurt og udførte en mislykket Sendelse til Stedeholderne. Siden har G. kun levet for sin Embedsvirksomhed i Nassau og er gaaet over til Katholicismen.

Gagner (Kars Peter), svensk Geistlig, bekendt som Forfatter af forskellige opbyggelige Skrifter, født 1791 i Carlstad, blev 1841 Præst i Arnika i Carlstads Stift og 1844 Provst for Jösse Provsti. Han har udgivet: „Predikningar och Nattdarsbetraktelser“; „Strödda Beträktelser uti andelliga ämnena för hvarje dag af året“; „Andelliga betraktelser öfver Christen-

domens Hufvudlärar“; „Catechetisk Lærebok“ (som fik 57,000 Subskribenter); „Till Natvardsbarnen“ m. M.

Gadnit er et Mineral, et Slags Spinell, hvorfra den afslører sig ved at indeholde Jern- eller Isebedetfor Magnesia. Den har faaet Navn efter den svenske Chemiker Gadn (1745—1818), og findes især krykalliseret i Talfkifer ved Jalmu, samt i Schiefen og Nordamerika.

Gadns er et indisk Kornmaal, s. **Gære**.

Gall (Jean Baptiste), fransk Hellenist, født i Paris den 4de Juni 1755, blev 1791 Professor i græsk Litteratur ved Collège de France, derpaa Medlem af Institutet og Conservator ved det kongelige Bibliotek og døde den 5te Febr. 1829. Han har gjort sig fortjent ved Udgaver af forskjellige græske Forfattere, navnlig af Homer, Herodot og Xenophon; desuden har han udgivet et Collectivværk, „Le philologue“ (22 Bb., 1814—25) og skrevet en „Géographie d'Hérodote“ (2 Bb., 1828).

Galler af Raifersberg, s. **Gælle**.

Gallhabaud (Jules), fransk Kunsthistoriker og Archaolog, er født i Lille den 29de Aug. 1810 og var først bestemt for Handelen, som han endelig forløb 1839 for at offer sig for Bidskabsfæden. Han har udgivet „Monuments de l'architecture anciens et modernes“ (4 Bb., 4to), udgivet af Didot og sluttet 1849, samt „L'Architecture du Ve au XVIe siècle“ (1849—57), og er Stifter af „Bibliothèque archéologique“.

Gallax, Stad i det franske Dep. Larn, ved Floden Larn, har Vinavl og Vins- og Kornhandel. 8,000 Indb.

Gallard (Gabriel Henri), fransk Historiker og Publicist, født 1726, død 1806, skrev foruden en Mængde mindre Skrifter, Afhandlinger, Fortællinger over fortjente Mænd o. M. følgende større Værker: „Hist. de Marie de Bourgoene, fille de Charles le Téméraire“; „Hist. de François Ier“ (7 Bb.; ny Udg. 1819, 4 Bb.); „Hist. de Charlemagne etc.“ (ny Udg. 1819, 2 Bb.); „Hist. de la rivalité de la France et de l'Angleterre“ (ny Udg. 1809, 6 Bb.); „Hist. de la rivalité de la France et de l'Espagne“ (ny Udg. 1807, 8 Bb.).

Gainsborough, Stad i Lincolnshire i England, har Dvægs- og Hestemarkeber og endel Handel. 8,000 Indb.

Gainsborough (Thomas), berømt engelsk Maler, født i Sunbury i Suffol 1727, døde 1788 i London. Han var Elev af Oravelot, men udviklede sig aldeles selvstændig, deels som fortræffelig Landskabsmaler (han var den første betydelige Kunstner i dette Fag i England), deels som Portraitmaler.

Gaj (Rubevitt), født omtrent 1810 i Kroatien, er en af de Mænd, der have hidraget meget til at vække og styrke Sydsklavernes Nationalitetsfølelse ved at fremme og udvikle den sydslaviske Nationallitteratur; han har i dette Niemed udgivet forskjellige Tidender, stiftet et Bogtrykkeri i Agram o. M. Siden 1848 har G. levet i Stilhed i Agram.

Gajus, en af de berømteste romerske Retslærere, levede i det 2det Aarh. e. Chr., og skrev under Navn af „Institutiones“ en fortræffelig Lærebog i Retsvidenskabens, der danner Grundlaget for den senere af Justinian udfærdigede offi-

cielle Retsbog af samme Navn. Man kjendte tidligere kun forskjellige Brudstykker og senere Samarbejdelse af Gaji Institutioner, men 1816 fandt Niebuhr et fuldstændigt Haandskrift deraf i Verona, hvilket senere er blevet paa det Omhyggeligste undersøgt af flere tydske Retslærere og gjentagne Gange udgivet. Denne Opdagelse var af overordentlig Betydning for den romerske Jurisprudens, især Retshistorien.

Galaz, Stad i Molbau ved Donaus venstre Bred, imellem Sereths og Pruths Munding, er Hovedpladsen for Molbaus Handel og har levende Skibsført, navnlig regelmæssig Dampskibsforbindelse med Wien, Odessa, Constantinopel o. s. v. 40,000 Indb.

Galago (Otolenus), langfodebe Halsbæber med rundt Hoved, kort, spars Snude, store, nøgne Øren, lang, bukket Hale og en tæt Vels, af Størrelse som et Gaern, findes i Afrika fra Cap og Abyssinien til Aneegals Mimossefføve og leve af Insecter og Gummi. Det er Ratsdyr, der om Dagen holde sig skjulte i hule Træer, hvor de ogsaa indrette deres Unger en Rede af Græs; de kunne gjøre lange Spring, men ere i Regelen dorste og langsomme i deres Bevægelser.

Galaklondron, s. **Kotm**.

Galani, af Europæerne sædvanlig kaldet Kabsch'aga, er en Landstrækning i Senegambien langs med Floden Senegal. De høiere Dele ere flodrige, Dalen ved Senegal er overordentlig frugtbar. Her ligge endel Stæder, som brive en levende Handel med Maarerne i Sahara; disse bringe Gummi og Salt, Negerne Guld og Elfenbeen, de Franke indføre europæiske Varer. Indbyggernes Antal angives til 100,000.

Galangarod kaldes Roden af flere Planter af Krydderarternes Familie (Scitamineæ), s. **Er**. af Alpina Galanga og flere Arter af samme Slægt, Kæmpferia Galanga o. fl., alle hjemmehørende i det tropiske Asten. Den har en krydret, noget skarp Smag og Lugt og bruges endel i Medicinen.

Galaktometer er Mællemaal, s. **Mæll**. — **Galaktophora** (gr.), melleddrivende, kaldes saadanne Lægemidler, som antages at befordre Melleaffonbringen.

Galanterivarer er et Navn, der betegner de meest forskjellige Lurusgjenstande af ringe Omfang: uagte Smykker af forgylt Bronze, samt Staal- og Ståbjernsmykketøj, søsirede Strivebords- og Spibordsrequisiter, Paparbejder, Tasseluhre, Lamper og tusinde andre Ting, ved hvilke Nyttens maa anses for Disting, Pynten for Hovedsag. Det er især Frankrig, der leverer en stor Mængde G. i Handelen.

Galanthus, s. **Stingeliet**.

Galapagos eller **Skilpaddestærne** kaldes en Gruppe i det store Ocean, beliggende c. 120 M. fra Sydamerikas Vestkyst paa begge Sider af Linien. Den bestaaer af 10 større og nogle mindre Øer, alle meget vulkaniske; det Indre er bebøttet med Krat og Cactusplanter. Øerne have faaet deres Navn af den store Mængde Skilpadder, som findes her. De udgøre omtrent 110 □ M., ere hoget befolkede og tilhøre Republikken Ecuador, der bruger dem som Deportationssted.

Galatea var en Datter af Nereus og Doris. Hun blev elsket af Polyphem, men foretrak Afis, en Søn af Faunus, for ham. Hverken af Skinjyge knuste Polyphem sin begunstigebede Nebbeiler med et Klippestykke; G., der med Nød og neppe undslap til Havet, forvandlede sin Elsker til en Rilde (sons Acillus). Dette scitiantiske Sagn har Digteren Theocrit behandlet i en af sine Idyller. — I Zoologien er G. benyttet som Slægtsnavn for en Krebsdyrslagt.

Galatien var i Oldtiden Navnet paa en frugtbar Provinds i Lilleasien; den kaldtes ogsaa Gallogræcia eller Beboerri, der vare en Blanding af Grækere og Galleter. Disse sidste nedstammede fra de galliske Stater, som i det 3die Aarh. f. Chr. under Anførte af Brennus vare fødne ind i Grækenland og fra Byzantium vare gaadte over til Asien for at søge sig Boer, hvilke bleve uerklære af Attalus I, Kong af Pergamos. Derindelig var Galaternes Forfatning reent aristokratisk; senere beherskedes Landet af saalatte Tetrarcker, blandt hvilke Dejotarus ved Pompeius's Hjælp opnaaede Kongenavnet. Nogen Tid senere blev G. gjort til romersk Provinds under Navn af G. prima og secunda med Hovedstæderne Ancyra og Pessinus. Tilblid bredte Christendommen sig i G. Apostelen Paulus har skrevet et af sine Breve til Galaternes.

Galba (Servius Sulpicius) var romersk Keiser fra Juni 68 til Jan. 69 e. Chr. Under de foregaaende Keisere, Liberius, Caligula, Claudius og Nero, havde han som Provindsstatholder ubmærket sig ved Tapperhed og Keiserdigbed; efter Nero's Død blev han ved Prætorianernes Understøttelse udraabt til Imperator. Da han ingenlunde svarede til de Forventninger, som disse nærede om ham, og da han opbragte dem imod sig ved Gjerrighed og Haardbed, blev han styrtet af Legionerne, der i hans Sted udraabte Dtho, som hidintil havde været Statsholder i Eustanien, til Keiser. Denne lod G. tilligemed hans Tilhængere nebhugge i Jan. 69 e. Chr.

Galbanum (Galbanum gummi) er en Gummiharpir, der erhøldes af et Træ, Galbanum officinale Don. Der gaar flere Sorter i Handelen (G. in granis, in massis), der deels komme fra Afrika og Æthiopien, deels fra Persien (G. persicum). — G. bruges noget i Medicinen; den er saaledes en Bestanddeel af flere Plaster, som f. Ex. Gummiplaster.

Galbula kaldes en Gruppe af doone, dumme, smuttsfarvede sydameritanske Klattrefugle, med et temmelig langt, noget buet, preeformigt Næb, kortevinger, lang Hale, smaa og svage Fødder, den indre Dagtaa lille eller manglende. Fjerene have ofte en smut grøn Metalsfarve med Guldglands (Jacamar, G. viridis).

Galease var tidligere Navnet paa de største Krigsskibe i Venedig i dens Blomstringsperiode. G. vare 160—170 F. lange, tremastede og med en Besætning af 800—1200 Mand. De havde baade Arer og Seil og Shts paa to Dæ. G. er nu et Koffariskib med to Masten uden Nær, hvoraf den forreste er den største.

Galde (Bilis, Fel) kaldes den grønlig-brune eller gulagtige, slimede, bitter Afsondring, der af Leveren udskilles, for gennem Galdeveiene at

udgødes i Galdetarmen (Duodenum). Disse Veie ere: Galdegangene i Leverøvet, hvilke efterhaanden samle sig til de to Levergange (Ductus hepatici), der forene sig med den fra Galdeblæren (Vesica fellea) kommende Galdeblæregang (Duct. cysticus) til den sælede Galdegang (Duct. choledochus), som udmunder i Tolvfingertarmen (eller Galdetarmen). — G. er alkalisk, og indeholder som Hovedbestanddele nogle Farvestoffer (Chlorophyll?), nogle harpir-lignende Stoffer, Cholesteinin og tvende lobbledede Syrer, Glycocholsyre og Taurocholsyre (Cholsyre og Cholinsyre), f. Glycocholsyre, forbundne med Natron; den er et Product af Levervirkomheden, men det er uvist, om den dannes af Leveren eller kun udskilles af Blodet ved denne. Dens Rolle er en dobbelt, idet dens første Bestemmelse opfyldes, naar Blodet ved dens Afsondring staves af med afstillede overskibige Stoffer, den anden derimod, naar den kommer ud i Larmkanalen, hvor den tager Del i Forstøelsesvirkomheden. — Galdeveien ere faste Concrementer, dannede af Galdens faste Bestanddele, som bundsæbe sig i Galdeveiene, oftest i Galdeblæren, og ved at tilstoppe disse og mekanisk forhindre Passagen af Galden kunne bevirke Tilbageholdelse af Galden (Guldsot) og Betændelse af Galdeveiene ved Passagen gjennem disse, hvilket man benævner Galdeveitvøit. Disse Steen ere hovedsagelig sammensatte af Cholesteinin, blandet med lidt Slium og noget Farvestof (de mørte), f. Glycocholsyre.

Galdeveier (Febria biliosa) kaldes en feberagtig Sygdom, forbunden med hvad man har sammenfattet som galdeagtige Tilfælde, nemlig gulagtig belagt Lunge, bitter Smag, Galdebrætninger, Erythen i Maves- og Leveregnen, gulagtig Subfarve og meget mørte Excrementer. Man har tilskrevet disse Symptomer en forøget Levervirkomhed, hvilken dog i mange Tilfælde ikke synes at være tilstede. Ofte er Sygdommen en latarrhaff Sliumhindebetændelse i Mave eller Larmene, ofte en begyndende Typhus eller organisk Leversygdom.

Galdeberet, f. Bryonia.

Galder (af et gala, syng) kaldtes i den nordiske Oldtid et slags Trolddom med Sange og Runer, der neblebedes fra Odin.

Galeazzo, f. Bisconti.

Galet kaldes et Rosærtst af lignende Form som Galeasen, men kun 130—40 Fod lang, 16—20 Fod bred og med 22—26 Arer, hvor især bestant af 5—6 Mand. Oldtidens Krigsskibe vare for en Deel G.; i det 16de Aarh. indførtes de i Østersøen, men affastedes igjen i det 17de Aarh. Korskarlene kaldtes Galdeflaver; hos Tykerne var det fangne Christne, hos de Christne Forbrydere, som anvendtes der til. Galdeflaffen var en af de haardeste Straffe i Frankrig og andre ved Esen liggende Stæter; sgn. Bagno.

Galejmyrorna kaldes nogle Moser paa Lstbø Mart i Näsinge Sogn i Bohuslæn i Sverrig; deres Navn have de saet efter de Fartøier (2 Galeier, 7 større Baade og 1 Slup), som i Juli 1718 førtes over Land fra Strømstad til Sæga Lången og derfra ligeledes ad Landveien til Jbedsjorden, en Veie paa omtrent 3½ M. Plaznen til denne eventyrlige Transport, som i

Carl XII's egen Narvørelse lebedes af General-quartermester v. Dahlheim, skal have været ublastet af Emanuel Svebendborg. I G. sees endnu Levinger af de Riisebdinger og Broer, som benyttedes til Fartsiernes Transportering.

Galeionn er Navnet paa en **horisontal** Flammeovn, hvori to Rækker Retorter, der rende mod hinanden, blive ophebede ved den samme Ild paa dens Bæi fra Risten til Storstænen. En G. er især anvendelig, hvor en Destillation skal foregaae ved en temmelig, dog ikke overdreven, stærk Hede, saaledes ved Fabricationen af rugende Svovlsyre, af Sledesvand — hvor Retorterne ikke ophebes umiddelbart, men staae i to Rækker Sandlapeller — af Svovlarfenit o. s. v.

Galen er Navnet paa en gammel adelig Slægt i Vestphalen, af hvilken endnu i nyere Tider Flere have beskæftiget sig med Embeder i Preussen. Meest bekendt er **Christoph Bernhard** v. G., som var født 1600 og 1650 blev fyrst-Biskop af Münster. Han tog 1665 Deel i Englands Krig mod Holland, var 1672 forbunden med Ludvig XIV mod dette og kjæmpede 1675 mod Brandenburg, men var strax efter forbunden med Keiseren mod Frankrig og med Danmark og Brandenburg mod Sverrig, hvorved han erhvervede Bremen m. M. Han døde 1678.

Galenus (Claudius), en af Oldtidens berømteste Læger, født 131 e. Chr. i Pergamos, død 200, levede i Pergamos, Aquileia og tilsidst i Rom, hvor han var Keiser Commodus's Læge. Han havde for sin Tid en ualmindelig Indsigt i de forskellige medicinske Videnskabsfag, og blev Slakeren af et medicinsk System, der blev Grundlaget for al medicinsk Anskuelse i flere paafølgende Aarhundreder, ligesom til Paracelsus's Tid. Han skal have forfattet 500 Skrifter, hvoraf endnu findes 181, hvilke bære hans Navn. Den første Udgave af disse udkom i Venedig hos Aldus (5 Bd., 1525), senere atter i Basel (5 Bd., 1538); med latinsk Overtættelse ved Charter (Paris 1679); senere ved Kühn (20 Bd., Leipzig 1821—33).

Galeone kaldtes foruden de store Krigsskibe, som Spanierne og Portugalierne brugte mest til Transport af Tropper til Amerika, og som da bragte dettes Producter tilbage. G. blev senere det almindelige Navn for alle Skibe, der sejlede paa Amerika.

Galeoptilæus, Flagreabe, flyvende Matt, er en højt mærkelig Bættedyrslægt, som det er vanskeligt at henføre til nogen bestemt Orden, da den frembyder Rigebeer baade med Halvaberne, Flagermusene og Insectaberne. Rigtigt opfattes den maaskee som en abnorm Mattform, hvis Udbannelse, navnlig af Lemmerne, fører den over mod Flagermusene. Lemmerne er temmelig lange; og saa Læerne og Fingrene, som hver ende med en kort, sammentrykt, stærk og krum Klo, og hvoraf ingen, som hos Abnerne, kan mobættedes de andre eller er forsynet med en flad Negl. De er temmelig lange. Mellem Kroppen og Lemmerne er der ubstændt en behaaret Flagrehud, der ogsaa forstætter sig mellem Halsen og Armen, paa dennes søre Side, mellem Læerne og Fingrene lige til Klæerne og mellem Bagbenene og Halsen. Hovedet er spidst; Pat-

terne ligge paa Brystet. Hovedskallens Form minder aldeles om Halvaberne, navnlig ved de store, fortilvendte med en (rigtignol ufuldstændig) Bæerring omgivne Diehuler; men Lænsforholdet er meget forskjelligt og aldeles eendommeligt. Rindtænderne ere spidstakke, ligesom hos Insectaberne; Fortænderne i Overmundten ere saugtakke, og der er mellem dem forrest i Mundten et tandløst Mellemrum, medens Fortænderne i Undermundten ere kamformig beakke; de egne sig saaledes særdeles til at gribe Insecter, som tilligemed Frugter udsigge disse Dyrs Føde. De ere af Størrelse (i Henseende til Kroppen) omtrent som en Kat og heboe mørke og tætte Stobe paa de indste Lær (Malakta, Sumbåserne, Philippinerne og Molukterne). De ere Natdyr ligesom Halvaberne; om Dagen henge de paa Grenene ved alle 4 Fødder, med Ryggen nedad. De flatter behændig, men kunne ikke flyve, kun ved Hjælp af deres Flagrehud hale nedad i skraa Retning. Sunnen søder to Længer, som den længe bærer med sig paa Brystet. Farven er rødgraa, brungraa eller marmoreret med sorte Pletter.

Galeotti (Vincenzo Tomafelli), Balletmester ved det kongl. danske Theater, født i Florents den 5te Marts 1733, var en af de fortrinligste Kunstnere i sit Fag, som Europa har kjendt, idet han havede det antikke mimiske Element, det plastiske og dramatiske Princip for Balletten til en Høide og Betydning, hvorved han forædlede dette Slags sceniske Forestillinger til dramatisk Kunst. G. kom til Danmark 1774 og døde som dansk Balletmester 1817. Han har i Alt komponeret 48 alvorlige og comiske Balletter, iblandt hvilke „Macbeth“, „Rigemeernes Feir“, „Amors og Balletmesterens Luner“, „Badstuepigerne og Kjedelskifteren“ vare de, der hyppigst bleve opførte.

Galeus, s. **Maabai**.

Galveps (Cynips) kaldes en Gruppe af Hvepse (areoingede Insecter), nærmest beslægtede med Stik- og Snyltehvepsene, udmærkede ved deres store Bryststykke, ved deres korte og sammentrykte, tilspueladende af faa Led sammensatte Daglig, ved de faa Læver i deres Binger og ved den lange, skjulte, spiralsformig sammenrullede Braad. Med denne anbringe de deres Æg i Blade, Stille, Knopper eller andre Plantebede, som souleme stærkt op paa det stumte Sted, saaledes at der banner sig en Udvært eller Galle af forskjellig Farve, hvori og hvoraf Læven lever; denne er en tyk, hvid Madde, der ligger i en krumstøiet Stilling i en Hulhed inde i Gallen. Dennes form og ydre Beskaffenhed er meget forskjellig efter Plantens og Hvepsens Art. Til de bekendteste Arter høre Rosens G. (C. Rosæ), der frembringer de eendommelige, underinden nævestore, røde og grønne mosagtige Udværter (Vebeugar) paa den vilde Rose, og Egens G. (C. Quercus folii), der frembringer Gallerne paa Egebladene. De ægte Galvæler, der s. Er. anvendes i Blæksfabrikationen, frembringer C. gallæ tinctoriæ paa de unge Grene af Quercus insectoria i SydEuropa og Orienten. S. **Galælie**.

Galhøpigen (ogsaa kaldet **Ymesjæld**) er Norges høieste Fjeldtind, omtrent 8,500 F. høj. Den hæver sig op af den vilde Alpenatur, som

man har kaldet Jotunfjeldene og som ligger imellem Balder, Subbrandsdalen og Bergens Stift.

Galiani (Fernando), italiensk Nationaløkonom, blev født den 2den Decbr. 1728 i Chieti i det Neapolitanst. Som neapolitanst Legationssecretair i Paris stred han sig mest bekendte Bær, „Dialogues sur le commerce des blés“ (London 1770), i hvilket han optraadte mod Physiokraterne. Han har desuden udgivet „Trattato della moneta“ og „Correspondance inédite de G. 1765 à 1783 avec Mad. d'Épinay, le baron d'Holbach, Grimm, Diderot“ (2 Bb., Paris 1818).

Galicien (Galicien), den nordvestligste Deel af Spanien, omgives af Atlanterhavet, Portugal (mod hvilket Minho gjør Grændsen) og de spanske Provinser Balladon, Leon og Asturien, og udgjør omtrent 600 □ M. med henved 2 Mill. Indb. G. er overalt Hjerland og opfyldes af Fortættelsen af de Cantabriske Bjerge (s. d. A.), af hvis Toppe mange i en stor Deel af Aaret ere bedækkede med Sne. Blandt de talrige Floder er Minho den betydeligste. Kysterne ere meget indflaarne, blandt de mange Fjorberge mærkes Cap Ortegal og Cap Finisterre. Klimaet er paa Kysten mildt, i det Indre temmelig skarpt. Bjergene ere flovrige; fljndt Jordbunden er stinig, avles her dog endeel Korn, desuden høves Viin; Kastanierne ere et vigtigt Næringsmiddel. Dvægavlen er betydelig, her holdes en Mængde Hornkvæg, Muulæster og Sviin. Fiskeriet og Stibsarten ere ogsaa anseelige; Industrien indskrænket sig til Væredsfabrikation. Indbyggere, Gallegos, ere kraftige og arbeidsomme Mennesker, af hvilke mange hvert Aar udbandre til andre Egne af Spanien og til Portugal, for, efter som Gaandværkere eller paa anden Maade at have tjent sig en lille Capital, at vende tilbage til deres Fødeegn. — G. blev ved Folkeandringen besat af Vandaler og Svever, var siden en Deel af Gothenes Rige og erobredes 742 af Araberne, som dog kun beherskede en Deel deraf; G. som tilslig under Asturien og efterhaanden under Kongerigerne Leon og Castilien (s. d. A.).

Galottis (Uron, Grison) er en lille Gruppe af sydamerikanske Maarformer, der opholde sig i Arat og jage om Matten Fugle og mindre Pattebør, hvis Blod de udsuge, men ynde ogsaa Honning.

Galilei (Galileo), berømt Naturkyndig, født 1564, død 1642, blev 1610 Professor i Matemattik i Pisa. Svingningerne af en nedhængende Lampe i Domkirken i Pisa bragte ham til at reflectere over Pendulsvingningerne, hvis Love han angav. Ligeledes opbagede han Lovene for Faldbevægelsen, saavel det frie Fald, som Faldet paa et Skraaplan og Kastbevægelsen. G. har vel ikke egentlig opfundet Rikketen, som Nogle have meent; men efter at have hørt en ubestemt Efterretning om, at et saadant Instrument var forfærdiget i Holland, udsandt han selv efter Lovene for Straalebrydningen, hvorledes den maatte sammensættes, og dannede saaledes den saakaldte Galileiske Rikket, som bestaar af en conve Objectivlinse og en concav Ocularlinse (udført i det Mindre kaldes

den Comoebiekikkert.) Med denne opbagede han Ting paa Himlen, som man hidtil ikke havde haft Anelse om. Paa Maanen saae han Bjerger og Dale, overbeviste sig om, at den altid vender samme Side mod Jorden, ja bemærkede endog i de sidste Aar af sit Liv Maanens Librationer. Han opbagede, at Stjernetaaen Krydsen i Krebsen var en Gruppe af en stor Mængde enkelte Firkjerner, som kun formeblst deres indbyrdes Nærhed smeltede sammen for det blotte Øie, og han anede, at det Samme var Tilfældet med Melkeveien. Han opbagede Jupiters 4 Drabanter, som han til Ære for sin Besytter, Storhertug Cosmo II af Toscana, kaldte de Medicæiske Stjerner, bestemte Lovene for deres Bevægelser og foreslog Benyttelsen af deres periodiske Formskifter til Langebestemmelser. Han opbagede ligeledes Planetterne i Solen og Solens Rotation, fandt noget Gienbommeligt ved Saturns Udseende, uden dog at kunne see Ringen, og bemærkede, at Planetterne Mercur og Venus fremviste de samme Phæser, som Maanen, hvilket indeholder et afgjørende Bevis for, at de bevæge sig om Solen og modtage deres Lys fra denne. — G. leed megen Forsølgelse for sit Forsvar af det Copernicaniske System, som Jesuiterne ansaae for Kjetteri. Allerede 1615 maatte han aflægge et Løfte om ikke at forsvare det, og 1633 maatte han i Rom paa sine Knæ afsværge sit Kjetteri, ved hvilken Leilighed han, efter at have reist sig, skal stampende med Foden have sagt: „E pur si muove“ (den bevæger sig dog). Han blev dømt til Inquisitionens Fængsel; men siden blev dog Fængselsstraffen forandret til en Forviiisning til Arcetri ved Florents. Efter sin Død blev han bisat i Kirken Sta. Croce i Florents, hvor 1737 et prægtigt Mindesmærke blev ham sat. Hans Bæster ere udgivne i Mailand (13 Bb., 1808). Hans Levnet er bestrøvet af Libri, „Histoire de la vie et des oeuvres de G. G.“ (Par. 1841).

Galilea var oprindelig Navnet paa et District i den jødiske Stamme Naphtali, men gif senere over til at betegne en heel Provinds i den nordlige Deel af Palæstina. Provinssen G. begrænsedes af Jordan, af Samaria, af Middelhavet og Phinicien, af Syrien og Pilsanon, og beboedes for en stor Deel af Fiskere. Som Christendommens Bugge har dette lille Land almindelig Interesse; det var Hovedstuepladsen for Jesu Virksomhed, og Stæderne Nazareth, Kana, Kapernaum, Nain, Jordans Flod, Liberias's Es, Bjerget Labor nævnes hyppig i den evangeliske Historie. — **Galilæerne**, Indvaanerne i G., havde optaget mange hebenste Bestanddele, og denne Blanding synes at have indvirket formilende paa deres religiøse Grundsetninger, saa at de vare mere modtagelige for de af Jesus forkyndte Sandheder end Indvaanerne i Judæa, som hangte stærkere fast ved den stionede Jøbedom. Blandt Galilæerne valgte Jesus ogsaa sine Disciple. Josefus skilbrer dem som et flittigt, modigt og tappert Folk. Af de sørige Jøder vare de foragtede, deels fordi man ikke ansaae deres jødiske Herkomst for reen og ublandt, deels fordi man antog dem for mindre retroende i Religionsanliggenderne, deels fordi de talte en uren, bred Dialekt. Da Jesus sit sine første Tilhængere

gere i **G.**, bragte de sorte Iøder ogsaa Navn
 gere i **Gallæere** som et Spotnavn om de Christne.
 — Nu hører **G.** til Pajkalitet Damascus i
 Provindsen Syrien (Soriaan).

Galien kaldes den Udbygning, som findes
 forude paa et Skib, deels til Prydfelse, deels til
 Besættelse af Galionsfiguren.

Galiot kaldtes egentlig smaa Galeier paa
 16—20 Aarer, senere middeelfstore Fartøier til
 Krigsbrug; de vare rundgattede og galeaf-
 stallede og førte et let Skibs, Korkarlene vare
 bebovne. **Bombardergalioter** vare Fartøier,
 armerede med en eller to Morterer, for dermed
 at bombardere Søsteder. De vare meget stærkt
 byggede for at modstaae Trykket af Morteren
 under Affyringen.

Gallipot er en særegen Art Fyrretharpir, der
 anvendes endeel i Lechniken (s. **Farvir**).

Gality, Stab i det russiske Gouv. Kostroma,
 har Handel med Bølsværk. 6,000 Indb.

Gallum, s. **Snerre**.

Galtgensteen er ureent, svovlsuurt Zinksilte,
 s. **Zink**.

Galizien, et af den østerrigste Keiserstats
 Kronlande, bestaaer nu af Kongerigerne **G.** og
 Lodomerien tilligemed Hertugdømmene Auschmitz
 og Zator, og grænser mod **N.** og **V.** til Polen
 og Rusland, mod **S.** til Bukovina og Ungarn,
 mod **S.** til Mähren og Schlesien; det udgjør
 1,420 □ **M.** Mod **S.** er Landetbjergfuldt
 og opfyldes af Karpathernes Sidegrene;
 herfra straaer det som en bølgeformig og til-
 fidsk flad Højlette mod **N.**, hvor det gaar over
 i den østropæiske Slette (ved Dniestr har det
 en Høide af 350—500 F.). De vigtigste Flø-
 der ere: Weichsel (som paa en lang Strækning
 bærer Grændsen mod Schlesien og Polen) og
 optager endeel Bislober, af hvilke vi nævne Dials,
 og Bug) og Dniestr, som ligeledes optager
 en Mængde Bislober; Pruth løber herfra ind
 i Bukovina. — **G.** har, da det er lukket mod
S. og aabent mod **N.**, et temmelig kaldt Klima.
 Vinteren er lang og streng, Sommeren kort og
 uden ihderlig Varme (i Lemberg er Aarets
 Middeltemperatur 5°, i Winterens ÷ 3°, i
 Sommerens 13°,; man har her høvt over
 25° Kulde). Jordbunden er fortrinlig skiftet
 til Kornavl, men Agerdyrningen faaer paa et
 lavt Trin; her avles især Byg, Havre, Rug og
 Hvede, desuden dyrkes Tobak, Hør, Hamp,
 Humle o. **M.** Stovene indtage omtrent 300
 □ **M.** og bestaae af Aaale- og Bøttræer. Hjer-
 gene mod **S.** indeholde saa Metaller, men ere
 rige paa andre Mineralier, blandt hvilke Salt,
 hvoraf der især i Bochnia og Bielszka) pro-
 duceres over 1,760,000 Centner, og Steentul
 ere de vigtigste. Her findes en Mængde (over
 30) mineraliske Kilder. — Indbyggernes Antal
 er over 5 Mill., som næsten alle høre til den
 slaviske Stamme. De bestaae af Ruthener (mod
S. Landets oprindelige Beboere, c. 2½ Mill.),
 Polakker (hede Avelen og Befolkningen i de vest-
 lige Provindser, over 2 Mill.), Lypstke (c. 100,000),
 Armeniere, Iøder, Zigeunere o. **A.** Efter Troes-
 bekendelsen høre over 2 Mill. til den romersk-
 katolske, over 2,140,000 til den græsk-katolske,
 23,000 til den lutherske Kirke; Resten er Iøder
 (334,000), ikke-urende Grækere, Reformerte
 o. **A.** Industrien er ubetydelig i **G.**, Håndt

den har begyndt at høre sig (dens Hovedgjen-
 stande ere hidtil Linnedvæveri og Brændevins-
 brænding); Agerdyrning og Dvægaal og mod
S. Dbjergværksdrift ere Hovednæringsveie. Han-
 delen er temmelig levende (i Landet selv drives
 den meest af Iøderne), Håndt Mangel paa
 gode Veie og andre ugunstige Omstændigheder
 endnu trykke den. **G.** har 2 Universiteter, i
 Lemberg og Krafaun; Folkeoplysningen faaer
 endnu tilbage. I administrativ Henseende deles
G. i 2 Districter, Lemberg med et „Statthol-
 deri“ og Krafaun med en „Landdregjerung“.

G. har sit Navn af den gamle Borg og
 Stab Galicz, ligesom Lodomerien af Wladimir.
 Begge disse Hovudstæder eller Hertugdømmer
 stode deels under Magparernes, deels, under
 Navnet Røderusland, under Rusernes Over-
 herredømme. I Løbet af det 11te og 12te Aarh.
 danne de her sig egne Fyrstendømmer, for det
 Meste under de ungarske Kongers eller de rus-
 siske Storfyrters Højhed; foruden disse toge
 ogsaa Kongerne af Polen Deel i de Stridig-
 heber, som herstede mellem Landets Fyrster, og
 disse dets magtige Naboer herstede derfor
 oftere Dele af samme. I Aaret 1108 blev **G.**
 et Kongerige under den ungarske Konge Kolo-
 mans Søn Stephan. Siden leed Landet meget
 ved borgerlige Uroligheder og Krige med Polen,
 Lithauen o. fl., indtil Kong Ludvig den Store
 i Ungarn 1352 affød sine Rettigheder til samme
 til Kasimir af Polen; dog blev Lodomerien en
 Provinds af Lithauen. Saalees blev, med en
 kort Afbrudelse, **G.** en polsk Provinds. Ved
 Polens første Deling (1772) gjorde Maria The-
 resia som Dronning i Ungarn de gamle For-
 bringer paa **G.** gjældende og bemægtigede sig
 baade Galicz og Wladimir. Ved Polens sidste
 Deling (1795) erholdt Østerrig desuden Dele
 af Stor-Polen og Lithauen under Navn af
 Vest-**G.**, medens de østlige Landstrækninger tal-
 tes **Øst-G.** Hiint affød det 1809 til Stor-
 hertugdømmet Warschau, hvoraf 1815 danne-
 des Kongeriget Polen, som beholdt Vest-**G.** Med
G. forenedes 1846 Republikken Krafaun (s. d. **A.**),
 som 1849 fik Titten Storhertugdømme; Bulo-
 vina blev derimod flitt **G.** Navnet Lodo-
 merien bruges siden 1795 ikke mere.

Galizien (Galizien, Galitschän) er Navnet
 paa en gammel fyrstelig Slægt i Rusland, som
 uleeder sin Oprindelse fra en lithauisk Fyrste
 Gebimir, Jagellonerens Stamfader. — Michael
 og Dmitrij **G.** ansøgte i den anden Halvdeel af
 det 16de Aarh. den russiske Czar mod Polak-
 kerne, men kom i Fangenskab, i hvilket efter 38
 Aars Forløb Dmitrij bøde men Michael om-
 siber blev frigiven. — Wasili Wasiliewitsch **G.**
 understøttede den fjerde Demetrius mod Boris
 Gudonow og blev til Delsønning Storlammer-
 herre. Siden (1606) var han med at berøve
 Demetrius Kronen og Livet, og snart efter bidrog
 han til at fyrte hans Efterfølger Schuiskoi.
 Da han derefter var sendt til Polen for at
 melde Prinds Radziskaus hans Valg til Czar,
 blev han der kastet i Fængsel, hvor han 9 Aar
 efter (1619) bøde. — Wasili Wasiliewitsch **G.**,
 „den Store“, fød 1633, virkede under Czar
 Feodor Alexiiewitsch meget for Ruslands Civi-
 lisation, og udøvede efter Feodors Død, da
 Prinsesse Sopie forestod Regjeringen i sine

umyndige Brødres Navn, en mindskrænket Indskydelse. Da Peter den Store sidste Søsteren ved Magten, blev hendes almagtige Indling naturligtvis indvillet i hendes Fald: G. mistede sine Bærbidgheber og Eienomme og forvistes til Jarensk (i Gouv. Vologda), siden til Egnen ved Mezen (i Gouv. Archangel), hvor han døde 1713. — Boris Aleriewitsch G. (1641—1710) var Peter den Stores Lærer, og tral sig siden tilbage i et Kloster. — Dmitrij Michaelowitsch G. var under Peter den Store en anseet Statsmand; efter Peter II's Død blev han, som Dolgoruffernes Slægtning og politiske Forbundne, indvillet i deres Fald (s. Dolgoruff og Anna Swanowna) og endte sit Liv i Fængsel i Schlißelsburg (1738). — Michael G., Brøder til den Foregaaende, Peter den Stores dygtigste Feltherre og troe Vaabenbrøder, erobrede Finland 1714 og døde 1730 som Feltmarskal. — Michael G., Brøder til den Foregaaende, udbaanede sig i England og Holland som Søfficer og døde som Rigets Storamiral 1764. — Alexander Michaelowitsch G., Søn af Feltmarskallen Michael G., født 1718, død 1783, var Feltmarskal under Katharina II og erobrede Chogin fra Tyrkerne, men blev derpaa tilbagefaldt. — Dmitrij G. (1738—1803) var russisk Gesandt i Frankrig og Holland, og beffæstigede sig efter det sidstnævnte Lands Erobring af Frankmændene med naturvidenskabelige Studier. Hans Gemalinde Amalie von Schmettau udmærkede sig ved Dannelsen, men ogsaa ved Hang til Pietisme. I München, hvor hun fødbanlig opholdt sig, samlede hun en Kreds af aandrige Mænd omkring sig, i hvilken Gaeser Goethe, Jacobi, F. Stolberg (i hvis Dvergang til Katholicismen hun havde megen Deel) o. fl. Hun er den „Diotima“, til hvem Hemterhuis under Navnet „Dioklas“ skrev sine „Lettres sur l'athéisme“ (1785). Hun døde 1806; hendes Søn, Dmitrij G., gif efter hendes Opfordring som katolsk Missionær til Nordamerika, hvor han døde 1840. — Dmitrij Wladimirovitsch G. (1772—1844) var fra 1820 Militærgouverneur i Moskau, og inlagde sig store Fortjenester af denne Stad. — Emanuel G., født den 4de Jan. 1804 i Paris, hvor han modtog sin Dannelsen, tog hæderlig Deel i Felttoget mod Tyrkiet (1828—29), men tog formeget sin svage Helbred Afsted, og levede for det Meste i Paris, beffæstiget med litterære Syssler og med Kunsten. Han gjorde flere Rejser, navnlig til Finland, hvorover han 1848 udgav en Beretning, ligesom han gav interessante Bidrag til geographiske Tidsskrifter, oversatte russiske Skrifter paa fransk o. s. v. G. døde den 1ste Febr. 1853.

Gall (Frans Jof.), den berømte Staber af det phrenologiske System, fødtes den 9de Marts 1758 i Tiefenbrunn i Würtemberg. Som Læge praktiserede han i Wien og tildrog sig først Opmærksomheden ved sit Skrift: „Philosoph. medicinische Untersuchungen über Natur und Kunst im kranken und gesunden Zustande des Menschen“ (Wien 1792); i en endnu langt høiere Grad blev dette Tilfælde ved hans Forelæsninger, hvori han fremstillede sin Lære om Hjernestallens ydre Form som Udtryk for de enkelte sjælelige Gæner og Tilbøieligheder,

en Lære, som under Navn af den **Gall'ske Lære** har vundet ikke faa Tilhængere, men ogsaa mange Modstandere. Efterat have taget Ophold i Paris, søgte han at udbrede sin Lære deels ved Forelæsninger, deels ved i Forning med sin Ven Spurzheim at udgive det store Værk „Anatomie et physiologie du système nerveux et général et du cerveau en particulier“ etc. (4 Bde., Paris 1810—20; 2den Udg. 6 Bde., 1822—25, med Atlas paa 100 Kobbertavler). G. døde den 22de Aug. 1828 paa sit Landsted i Montrouge ved Paris. Har end hans Lære ikke funnet bestaae Erfaringens Prøve, er den dog ikke desto mindre et interessant Product af den menneskelige Tænkning, og det kan siges, at G. har større Fortjeneste af Anatomie og Physiologie i og for sig, end af den Maade, hvorpaa han har anvendt dem i sit Systems Lægneste.

Gallaerne ere et stort Følleslag i det østlige Afrika, hvortil ogsaa høre Danakil- og Somali-Stammerne paa Abels og Ajan-Kysten. De staae paa Dvergangen mellem Semiter og Negersfolk. Pigefom Araberne have de langt, lottet Haar og fremstaende, smukke Ansigter, men Farven er meget sort. I det indre Land ere de Hyrder, Hedninger og grufomme Kvædere. Som Erobrere have de bemægtiget sig en stor Deel af Habessinien, hvor de have antaget deels Bislam, deels Christendommen. Paa Kyperne drive de Handel og Søfart. Deres Sprog, hvorover P. Luttschel i München 1844—45 har udgivet Grammatik og Lexikon, ligner ogsaa det arabiske.

Gallats (Jean Pierre), fransk Historieforfatter, født 1756, var en beffig Modstander af Revolutionen og skrev efter Ludvig XVI's Henrettelse „Appel à la postérité sur le jugement du roi“, et Skrift, som bragte Forlæggeren (Weber) paa Skafottet og G. selv i Fængenskab. Efter den 18de Fructidor maatte han gaae i Landflygtighed, kom 2 Aar efter tilbage og rebigerede forskjellige Dagblade. 1820 blev G. Professor i Retalenhed og Philosphie ved det juridiske Facultet i Paris og døde den 26de Octbr. f. A. Blandt G.'s største Værker nævne vi: „Histoire de la révolution du 18me Fructidor“; „Histoire de la révolution du 18me Brumaire et de Bonaparte“; „Histoire de la révolution du 20 mars“; „Histoire de France depuis la mort de Louis XVI jusqu'au traité de paix du nov. 1815“.

Gallat (Louis), belgisk Historiemaler, er født 1810 i Tournay og udbaanede sig deels i Antwerpen, deels i Paris. Han har høvt sine fleste Malerier paa Udstillingerne i Paris, hvor han har vundet mere Bifald end i sit Fødeland. Blandt hans Arbejder maa nævnes: „Job og hans Venner“, som er i Luxembour; „Montaigne besøger Lasco i Fængsel“, tilhørende Kongen af Belgien; „Carl V's Thronfragskelle“ (1841), som er i Brüssel; 3 Malerier for Galeriet i Versailles; „Egmonts og Hoorn's Lig udstillede“, som er kjøbt af Høen Tournay; og endelig „Egmonts sidste Dieblifte“ (1853). G. er Medlem af Akademit for Bidskaber og Høne Kunster i Belgien.

Gallas (Matthias, Greve af), kaiserlig General i Eredivaarstrigen, født 1589 i Trident, tjente først i den spanske Hær og gif derefter i

Keiserens og den katolske Lignes Tjeneste, hvor han først udmærkede sig i Felstogtet mod Christian IV af Danmark og derefter i Italien. Han sejdede ved Nürnberg og Kitzingen imod Gustav Adolph, var en af Hovedpersonerne ved Wallensteins Træb, og erholdt derefter Hertskabet Friedland samt Overcommandoen over Hæren. Han var dog 1637 meget uheldig mod Baner og Wrangel og maatte neblæge Commandoen. Denne sit han atter 1643 imod Torstensson, for hvem han dog maatte trække sig tilbage; han afløstes derpaa i Anførselen af Saxfeld og døde 1647 i Wien. G.'s Mandolinie udbøde i Midten af det 18de Aarh., hvorpaa Grev Clam, der arvede Friedland, antog Navnet Clam-G. — En Efterkommer af ham er den østerrigiske General Clam-G., som i Foraaret 1859 førte sit Armeecorps med stor Hurtighed fra Bohmen til Stalien og der spillede en Rolle i Slagene ved Magenta og Solferino (s. disse Artt.).

Gallatin (Abraham Albert Alphonse), nordamerikansk Statsmand og Skribent, født den 2de Jan. 1761 i Genf, gik 1780 til Nordamerika, og blev efter Freden ansat som Professor i fransk Litteratur ved Harvard-Universitetet; 1793 blev han Senator i Congressen. Under Jefferson blev G. Finanzsecretair, var 1813 med at afslutte Freden med England, blev siden sendt til diplomatiske Forbindelser til England og Frankrig og levede fra 1826 som Privatmand i Ny-York; 1839 blev han Præsident for Nationalbanken og døde den 12te Aug. 1849. G. skrev bl. A. „Memoirs on the north-eastern boundary“ (1843) og „Synopsis on the Indian tribes in North-America“.

Galle, s. Gault.

Gallego er en 17 M. lang Flob i Spanien, som udspringer paa Pyreneerne og falder i Ebro. **Gallego** kaldes i nogle Dele af Spanien en kold Nordvestvind, som til visse Tider af Aaret er hyppig. — **Gallegos**, s. Gallien.

Gallego (Don Juan Micasio), spansk Digter, født 1777 i Zamora, fra 1833 „kongelig Raad“, Medlem af „Generaldirectionen for Studeringerne“ og bestandig Secretair ved det kongelige Academie i Madrid, hører til de meest yndede nyere spanske Digtere. Iblandt hans lyriske Digte fortjenes især at nævnes: „Oda á Buenos Ayres“ (1807); „Elegia al Dos de Mayo“ (1808); „Oda á la influencia del entusiasmo público en las artes“ (1808).

Gallehus er en Landsby i Møgelstønder Birk og Sogn, indenfor Slesvigs Grænse, men hørende til Ribe Amt, under Hertskabet Eschadenborg (beliggende 4 M. S. for Ribe, $\frac{1}{2}$ M. N. V. for Tønder og 1 M. fra Besterbødt), som er bleven mærkelig ved de to store Guldborn (s. d. A.), som der ere fundne.

Gallen, **Sanct**, Canton i det nordøstlige Schweiz, omgivet af Canton Thurgau, Bodensøen, Østerrig (Vorarlberg), Forstend. Vichtenstein, Cantonerne Graubünden, Glarus, Schwyz og Zürich, er $35\frac{1}{2}$ M. stort med 170,000 Indb.; det ligger omkring Canton Appenzel, der ganske indstattes af samme. St. G. er Bjergland, oplyst af Udsøbere fra Centralalpernes nordøstligste Kæder; paa Grændsen af Glarus er en høj Bjergkæde (Scheide, 9,325 F.), paa Grændsen af Graubünden en anden (Kin-

gelspiz, 9,730 F., Calanda, 8,641 F.), mellem Wallenstädterseen og Thur's Flodbad en tredie (Sieben Rühfirten, 7,080 F.); N. for Thur hæver sig den Bjergmasse, som gaar ind i Appenzel (s. d. A.). Den nordlige Deel er bjergformig og har samme Charakter som den øvrige helvætske Østlette (s. Schweiz). De vigtigste Floder ere Thur, som optager Sitter og falder i Rhinen, der danner Cantonets Østgrænse. Foruden Boden- og Wallenstädter's berører St. G. Zürichersøen. Dvægavl er Hovednæringsvei; her avles Korn, men ikke i tilstrækkelig Mængde, Biiin, Frugt, Mais og Kartoffer. I den sydlige Deel ere store Skove. Industrien er betydelig; her findes Rinned- og Bomuldsmanufacturer, Vlegerier og Glasværker. — Forsætningen er republikansk og demokratisk; den største Magt har det store Raad af 150 Medlemmer, der vælges directe af samtlige stemmeberettigede Borgere, den udsøvende Magt har det lille Raad; St. G. sender 8 Medlemmer til Landdagen. Cantonet er først dannet i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved Forening af det gamle Abbedie St. G. og en del andre Districter.

Gallen, **Sanct**, Hovedstad i Cantonet af samme Navn (s. ovenfor), omgivet af Mure, har sin Oprindelse fra det store og mægtige Benedictinerabbedie, som stiftedes her i det 7de Aarh. og ophævedes 1805. Staden har fra samme endnu et Biskopstol med en rig Samling af Haandskrifter. Den er en vigtig Fabrikstad, hvorfra især faaes Mousselin og fine Bomuldstøier. 12,000 Indb.

Gallerie betegner i Bygningskunsten et Værelse, hvis Længde er fler- Gange større end Bredden. Saadanne Værelser tjene ofte til Opstilling af Malerier (Viseb-G.) eller andre Kunstværker; Værelsenes G. er derved bleven overført paa disse Samlinger selv, om de end findes opstillede i flere sammenløbende Localer. — G. betegner ogsaa en Gang, der i en vis Høide over Gulvet strækker sig langs Væggene i en Sal, og specielt derfor i Theatre den øverste Etage af Kunstnerpladsen. Endelig bruges G. undertiden i samme Betydning som Corridor (s. d. A.). — I Befæstningskunsten er G. Navnet for de større Winegange, fra hvilke de mindre Grene („Rameaux“) udbgaar, ligesom ogsaa for de i Almindelighed med Infanteristybeskaar forsynede Gange, der ofte findes anlagte bag Gravens Befæstningsmure. — G. kaldes den Udbygning, som findes paa hver Side agter af et Skib. — G. i Hørgaerter, s. Stoll.

Galletti (Johan Georg August), tydsk Historieforfatter, var Professor ved Gymnasiet i Gotha og hertugelig Hofraad, Historiograph og Geograph, og døde den 16de Marts 1828. Blandt hans talrige Skrifter nævne vi: „Gesch. Ehrlingens“ (6 Bb., 1782—85); „Gesch. Deutschlands“ (10 Bb., en Deel af den i alle udsøgnede „Weltgeschichte“); „Allg. Weltkunde“ (9de Dpl. 1840). Hans historiske og geographiske Lærebøger vare i sin Tid meget udbredte.

Gallicanste Kirke kaldes man den katolske Kirke i det franske Rige for at betegne dens særegne Stilling, navnlig i Forhold til den pavelige Stol, overfor hvilken den historisk og statsretlig har opnaaet en større Selvstændighed

end den katolske Kirke i andre Lande. Denne Selvstændighed er opnaaet trinviis under Ludvig IX (1269), Carl VII (1438) og endelig under Ludvig XIV (1682), da denne Monarch opstiede de saakaldte „Quatuor propositiones eleri Gallicani“ til Riget. Disse Propositioner indeholde følgende fire Grundsætninger: 1) Petrus, hans Efterfølgere, Paverne, og den hele Kirke have ingen Magt i verdslige Ting; Kongerne og Fyrsterne ere heri altsaa ingen kirkelig Magt underordnede; 2) Pavens Magt i kirkelige Anliggender er indskrænket ved Beslutningerne paa Conciliet i Constanz, som bleve stadfæstede af den pavelige Stol og fulgte af den gallicanske Kirke; 3) det gallicanske Riges og den g. R.'s Regler, Skikke og Forsatninger behøve fuldkommen Gyldighed ligeoverfor Paven; 4) endstjøndt der tilkommer Paven en større Indflydelse i Troesfager, og hans Decreter angaa alle Kirker, ere hans Bestemmelser dog ikke uroftlige (irreformables), naar den hele Kirke ikke bifalder dem. Pave Alexander VIII annullerede forgjæves denne Declaration og søgte i en vidtløftig Skrivelse at bibringe den franske Geistlighed en anden Anskuelse af Forholdet; Geistligheden holdt sig til sin Erklæring og derved havde det sit Forblivende. Efterat alle kirkelige Forhold vare omstyrrede under Revolutionen, bragte Napoleon atter Orden tilbage ved Concordatet af 1801, hvilket de strenge Gallicanere dog ikke fandt overeensstemmende med Gallicanismens Grundsætninger; men senere kom han i Strid med Paven, indtil denne 1811 meddeelte de af Keiseren indfattede Biskopper sin Stadfæstelse. Restaurationen medførte en større Tilnærmelse til den pavelige Stol, især ved Concordatet af 1817; dog forbrede Regjeringen 1824 af Forstanderne og Professorerne ved de bispoppelige Seminarier og 1826 af Biskopperne Anerkendelse af og Fastholden ved Propositionerne af 1682. Hertil stiede den konstitutionelle Forsatning af 7de Aug. 1830 Frihed og Ligeberettigelse for de forskellige Confessioner. Ogsaa i den yneste Tid er den gallicanske Kirkes Selvstændighed bleven opretholdt til Trods for Jesuiternes Bestræbelser i modsat Retning.

Gallicisme kalde de Franske en for deres Sprog eiendommelig Bending eller Udtryksmaade, en Talemaade, som ifølge særegen Sprogbrug faaer en anden, mere speciel Mening, end den efter Ordernes ligefremme og almindelige Betydning ellers vilde have. Brugt om andre Sprog forslaaer man ved G. en feilagtig Overførelse til et saadant af en for det franske Sprog eiendommelig Bending, Udtryksmaade o. s. v.

Gallien (Gallia) kaldte Romerne saavel Landet imellem Pyreneerne og Rhinen, Gallernes egentlige Stamland, det nuværende Frankrig (Gallia Transalpina), som ogsaa den nordlige Deel af Italien fra de Cottiske og Graiiske Alper (Gallia Cisalpina). I dette Gebeet boede paa den anden Side af Po (Gallia Transpadana, regnet fra Rom af) Salasjerne med Staden Eporedia (Ivrea), Insubrerne med Staden Mediolanum (Mailand) og Cenomanerne med de gamle Stæder Verona og Mantua. Hiere oppe mod Po havde forskellige liguriske Folke-

slag holdt sig, navnlig Taurinerne i Egnen af det nuværende Turin (Augusta Taurinorum); i den nordlige Alpetjende boede keltiske og rættske Stammer. Paa denne Side af Po (i Gallia Cispadana) boede Bojerne, i det nuværende Parma og Modena, Lingonerne og Sennonerne. Gallernes Invaaderinger, ved hvilke Etruskerne og Umbrierne bleve fortrængte, synes at have fundet Sted i hurtig Rættelsesge; de første var Insubrerne (c. 400 f. Chr.), de sidste de længst mod Syd fremtrængende Sennoner. Efter at have øbelagt den umbriske Stad Melsum og det etruskiske Clusium, og efter fuldstændig at have slaaet Romerne ved Allia (dies Alliensis, 18de Juli 390) indtog de under Anførsel af Brennus Rom paa Capitolium nær. Efter for Tids Forsløb bleve de drevne tilbage af Marcus Furius Camillus, og dennes Søn satte endelig en Grænse for Gallernes Streiftog til det sydlige Italien (349), og flere galliske Stammer, der havde sluttet sig til Romernes Fjender, bleve paa samme Tid besejrede. 225 f. Chr. udbrød en ny Krig, der fortrinnsviis kaldes den galliske, idet Bojerne og Sennonerne gjorde et Indfald i Etrurien, forbi Romerne havde sat sig i Besiddelse af det sennoniske Gebeet; de bleve besejrede i Slaget ved Forbjergtet Selamon og kort derpaa undertvungne. I den anden puniske Krig gil de efter Slaget ved Trebia (218) over til Hannibal; endnu efter Krigen's Tilendbringelse bleve de at gjøre Modstand mod Romerne, indtil de 191 bleve tvungne til fuldstændig Underkastelse; den cispadanske Deel af Landet blev besat med romerske Colonier og fik Ravonet Gallia togata, hvilket Benævnelse efterhaanden ogsaa kom til at gjælde for det transpadanske Gallien. De i det sidstnævnte boende Salasjere bleve paa Grund af deres Røvertog næsten fuldstændig udryddede af August (25 f. Chr.), og en Militarcolonie, Augusta Prætoria, anlagt i deres Gebeet. Efter at være bleven gjort til romersk Provinds, der i Føiening med Liguria og Venetien bestyredes af en Proconsul, blev det cisalpiniske Gallien paa Triumvirernes Tid (43 f. Chr.) fuldstændig regnet til Italien og dets Retsforhold ordnede efter den tildeels endnu foreliggende lex Rubria. Blandt de 11 Regioner, i hvilke August inddeelte Italien, udgjorde det cisalpiniske Gallien den 8de og 11te Region, og udmærkede sig fremfor det øvrige Italien ved blomstrende Industri, Handel og Agerbrug.

I det transalpiniske Gallien, der ved Alperne var skilt fra Italien, havde Phokæerne c. 600 f. Chr. anlagt Massilia (Marseille) ved Kysten af Middelhavet; denne By, der blev Hovedstædet for Handelen og den græske Cultur, traadte tidlig i venstabeligt Forhold til Romerne, hvilke 154 ydede den Stands mod et Angreb af liguriske Folkestammer. Efter Underkastelsen af de keltisk-liguriske Saljere (125), i hvis Land Colonien Aquæ Sextia (Niz) blev anlagt, og af Allobrogerne (121) blev Landet gjort til romersk Provinds under Navn af Provincia Romana (Provence); i Røbstæning til Gallia togata blev det paa Grund af Deboernes lange og vide Beentkæber kaldet Gallia braccata, ogsaa Gallia comata med Hensyn til Indbyg-

germes Stik at lade Haaret vøge. Efter Marcus's Røir over Cimbrerne og Teutonerne forblev Scizerne i deres Besiddelse af Landet.

Fra 58—51 f. Chr. undertryng Julius Cæsar det øvrige transalpinste Gallien, 3: det Land, som mod Syd begrænsedes af **det penniniske Alper**, Provindsen og Pyrenæerne, mod Vest af Oceanet, og som mod Øst ved den øvre Rhindals brede Alpefjæle skiltes fra Rhætien, derpaa ved Rhinen og Bodensjø (lacus Brigantinus) fra Bændelicien og længere henne ved Rhinen indtil dennes Udløb fra Germanerne. Cæsar deelte dette Gebeet i tre ved Sprog og Institutioner forskellige Fjøllegupper. Den sydlige Deel, Aquitanien, mellem Pyrenæerne og Garonne, var beboet af over 20 til Iberernes Stamme hørende Fjølleslag; de to andre Dele beboedes af de egentlige Gallere, der ogsaa kaldtes Keltar, og af de med dem beslagtede Belgere. Begge disse Fjølleslag, der vare deelte i flere Stammer, vare ubmærkede som Krigere baaede til Fjæds og til Hest; Druiderne og Abelen, der stammede fra Høvdingerne, udøvede en stor Indflydelse paa Gallerne.

Det keltiske Gallien strakte sig fra Garonne over Loire (Liger) indtil Seine (Sequana) og Marne (Matrona). Blandt de Fjølleslag, der beboede det, og blandt de der liggende, for en Deel senere anlagte Stæder kunne mærkes; a) mellem Seine og Loire: Veneterne og Unelserne i det nuværende Bretagne og Normandiet, Carnuterne med Byen Genabum, senere civitas Aurelianorum (Orléans), Parisierne med Lutetia (Paris), Senonerne i Egnen af Agendicum (Sens); b) mellem Loire og Garonne: Bituriger-Vibiser med Burdigala (Bordeaux) og Avernernerne i Auvergne med Byen Gergovia (Clermont); c) mod Øst: Segustianerne ved Dvre-Loire med Staden Lugdunum (Lyon), Væbnerne mellem Saone (Aar) og Loire med Bibracte, senere kaldet Augustodunum (Autun), Sequanerne mellem Saone og Jura til op mod Vogeserne med Byen Vesontio (Besançon); endelig Helvetierne ved Aar indtil Rhinen.

Det belgiske Gallien strakte sig fra Seine og Marne til Rhinen; der boede Ambianerne med Staden Samarobriua (Amiens), Belocasserne i Egnen af Rouen (Rotomagus), henimod Høvet Nervierne, Kemernerne med Byen Durocor-torium (Reims), og endelig ved Mosel Trevirerne (Augusta Trevirorum). Imellem Rhinen og Maas boede de af Cæsar ubrydende Eburoner. Af germaniske Herkomst vare maastee Tribokterne, Kemeterne og Bangionerne, som boede ved Rhinen i Nedre-Elsass, mod Nord indtil Tingen.

I Aaret 27 f. Chr. indbeelte August Landet i: a) Aquitania, der indbefattede den Strætning, der laae imellem Pyrenæerne, Loire og Garamerne; b) G. Lugdunensis mellem Loire, Seine, Marne og Saone indtil Lugdunum; c) G. Belgica, til hvilket Sequanerne og Helvetierne hørte. Det af Germanerne beboede District ved Rhinen blev under Liberius inddeelt i to ved Mosel adskilte Dele (Germania superior og inferior); dertil bleve 8 Legioner forlagte, og af deres Reire fremgik senere forskellige Stæder, saasom Argentoratum (Straßburg) og Colonia

Agrippina (Köln). Provindsen blev under Maxen af G. Narbonnensis deelt i 17 Dele.

I de to første Aarhundreder e. Chr. forholdt Gallerne sig i det Hele taget rolige under det romeriske Herredømme, og der ubvillige sig hos dem en høiere Dannelse, ligesom ogsaa Christendommen ubbrede sig blandt dem; men ved Keiser Septimius Severus's Kamp mod Albinus, der udsægtedes i Gallien, begyndte Landets Forsald. Samtidig med, at det var Stuepladsen for indvortes Kampe og Uenighed, hærjedes det ved Indfald af Alemanner og Frankler og trykkes haardt af de romeriske Stattholdere; endelig satte mod Nord Frankerne og mod Øst Alemannerne sig i Besiddelse af det galliske-romeriske Gebeet. Af de barbariske Forder, der i Begyndelsen af det 5te Aarh. overflyttede G., satte kun Burgunderne sig fast ved Dvre-Rhinen, og Vestgotterne, ved hvis Hjælp den romeriske Feltherre Aëtius overvandt Attila, i en Deel af Aquitanien; den sidste Rest af det romeriske Herredømme i G. blev tilintetgjort 486 af Frankeren Chlodoveg, som af G. bandede det frankiske Rige. Vfr. Ballester, „Géographie des Gaules celsalpine et transalpine“ (2 Bd., 1826—28) og Thierry, „Histoire de la Gaule sous l'administration romaine“ (3 Bd., 1828).

Gallienus (Publius Licinius) var romerisk Keiser fra 259, i hvilket Aar hans Fader, Keiser Valerianus, geraabede i persisk Fangenskab, indtil 268 e. Chr.; hans Herredømme var indskrænket til Italien, da Legionerne i Provindserne udraabte deres Ansørrer til Keisere (de saaltalte 30 Tyranneres Tid). I Orienten udnævnte han selv Odenathus til Cæsar og overdrog ham og hans Gemalinde Zenobia Krigen mod Persien; selv kjæmpede han uheldig mod Postumins i Gallien og mod Aureolus i Illyricum. Da han belejrede Sidonæerne, der havde gjort et Indfald i Italien, i Mebiolanum, kaldt han som et Offer for en Sammensværgelse af sine Officerer. Efter ham fulgte Claudius II og Aurelianus.

Gallinaoel, f. Søns.

Gallipoli, befæstet Stad i den neapolitaniske Provinds Terra di Dranto, ligger paa en ved en Vro med Fastlandet forbunden Klippes i Havbugten ved Tarent; den har en Havn og levende Handel med Olie, Vin og Uld. 9,000 Indb.

Gallipoli, Stad i det europæiske Tyrkiet paa den efter samme benævnedes Halv, der hvor den tidligere den ligevævsfor liggende Kyst af Lilleasien banner Strædet ved Dardanellerne, har 2 befæstede Havne, endel Fabriker og Handel. 40,000 Indb. — Fra G. gif Frederik Barbarossa paa sit Korstog over til Asien; det var det første Punct i Europa, hvor Tyrkerne satte sig fast 1356, og her gif i Foraaret 1854 de engelske-franske Tropper iland, da de skulde hjælpe Tyrkiet mod Rusland.

Gallo (Marzio Mastriani, Marquis af), italiensk Statsmand, født i Palermo 1753, spillede som neapolitanisk Gesandt i Wien en vigtig Rolle ved Afslutningen af Freden i Campo Formio, var fra 1802 Gesandt ved den italienske Republik og i Franrig og tog 1806 sin Afsted, da Russerne og Engländerne laubede i Neapel.

Under Joseph Bonaparte og Murat samt efter Revolutionen 1820 var G. Underrigsminister, men tral sig efter Congressen i Raabach tilbage til Privatlivet og døde i Febr. 1833.

Gallon er Grundeenheden for de engelske Nummaal = 4,7028 danske Potter.

Gallus (Lucius Cornelius), en romersk Felt-herre og Digter, en Ven af Virgil og Ovid, havde en Commando i Slaget ved Actium og hampede i Egypten heldig mod Antonius. Da Egypten var blevet erobret, blev G. udnævnt til Statholder i Landet, men blev senere paa Grund af Misligheder i sin Embedsforelse sat under Anklage og affat fra sin Post. Han gjorde Ende paa sit Liv ved Selvmord. Som eposist og epigrammatisk Digter havde G. et stort Navn blandt sine Samtidige; alle hans Digte ere tabte, thi de, der gaar under hans Navn, ere beviistlig uagte. Efter G. har Beder benævnt sit Bær: „Gallus, römische Scenen aus der Zeit Augusts“ (2bet Dpl. 3 Bd., 1858).

Gallus, j. Pøns.

Gallusfure, j. Garvesfure.

Galmet er en i Djergerøksproget almindelig anvendt Betegnelse paa to forskjellige Zinkmalme, der have faaet dette Navn efter det italienske giallo mina (gul Malm), men som nu af Mineralogierne have erholdt særegne Navne, nemlig: **Zinkspat** (kulsuurt Zinkite) og **Stefegalmet** (vandholdig kulsuurt Zinkite). De forekomme kun sjældent i tydelige Krystaller, hyppigere i stængede, korne eller jordagtige Masser med en hvid, gulagtig eller grønlig Farve og træffes paa de samme Localiteter i Kalksteen, Dolomit og paa Maltingange, navnlig i Tydsland, Belgien og England. Dette, i Forbindelse med at de begge anvendes til deraf at tilvirke metallisk Zink, har været Aarsagen til, at man oprindelig antog dem for at være eet og samme Mineral.

Galmider (Phytoptus) kaldes nogle smaa Midter med langstrakt Legeme og 4 korte Been (sandsynligvis Larver til andre Midterformer), som boe i særegne, ved dem fremkaldte sygelige Dannelser paa Bladene af forskjellige Buxte og Løvtræer, hvilke Dannelser ofte ligne smaa Galler.

Galmugg (Coelomyia) kaldes en Slægt af smaa fine Muggformer, hvis Larver leve paa lignende Maade som Galpøpsenes i galleagtige Udværter paa forskjellige Planter, f. Ex. paa Pilene (C. salicina), paa forskjellige Naaletræer, i Rapsens Stulper o. f. v. Til denne Slægt høre ogsaa **Hvedemuggen** (C. tritici) og den saakaldte **hestfiske Flue** (C. destructor), der oftere have aarvirket stor Ødelæggelse paa Hveden i Europa og Nordamerika. Den sidstnævnte Art har sit Navn deraf, at den antages oversført til Nordamerika fra Europa med hestfiske Troppeer under Uafhængighedskrigen; den angriber Hvedestraaet, medens det endnu er ganske ungt, hvorimod Hvedemuggens gule Larver angribe Hvedens Blomst og Frugt. — Galleagtige Udværter fremkalder ogsaa af Bladlus og beslagtede Insecter af Cicadernes Gruppe.

Galmætt, j. Belladonna.

Galoner eller Vorber, svære til Rantning bestemte Maad af compliceret Dævning, fore-

komme af meget forskjellig Bestaffenhed. Gulv- og Sølgaloner, som kunne være enten ægte eller uægte (Leoniste, Pøner Galoner), have gjerne en respective gual eller hvid Kjebe af Silte, Hør eller Bomuld, undertiden med indblandet Lahn eller brokerede Figurer af Lahn, Camiller eller Ebeniller; Iflækten er Gulv- eller Sølvspind. Naar ogsaa Kjeben er Gulv- eller Sølvspind, kaldes de Atlasgaloner; et Mønsteret lige godt at see paa begge Sider, kaldes de Træser. Uld- og Sillegaloner deles i flere Slags, hvoriblandt mærkes Militargaloner, der ere vævede som Træser med Met paa begge Sider, og Bogn- eller Livregaloner, der adskille sig fra alle andre Slags G. ved at være vævede som uopflaaret Fsil enten heelt over eller alene i Mønsteret, hvorfør de ere noppede paa Netten ligesom Brilskeler Tæpper. Smalle og simple G. væves som Vaand (s. b. A.); de smukkere og dyrere Sorter paa Polamentvæven (s. b. A.).

Galt (Sohn), engelsk Skribent, født d. 2den Mai 1779, var først Kjøbmand, men befattede sig siden udelukkende med litterære Syssler, besøgte 1809 Italien og Tyrkiet og udgav som en Frugt af denne Reise sine for Handel og Statistisk vigtige Skrifter: „Voyages and travels in the years 1809—11“ (1812); „Reflections on political and commercial subjects“ (1812); „Letters from the Levant“ (1833). G. var fremdeles Forfatter til Biographier, deriblandt en Autobiographie, og til historiske Romaner („Southennan“; „Stanley Baxton“; „Ringan Gilhaize“ o. fl.), hvori han tog W. Scott til Mønster, men er bleven meest bekendt ved sine humoristiske Fortællinger („The annals of the parish“; „Ayrshire legates“; „Sir Andrew Wylie“; „The provost“; „Lawrie Todd“). G. døde d. 11te April 1839.

Galt (Peder), dansk Viceadmiral, hørte til en gammel dansk Adelslægt. I sin Ungdom studerede han og reiste udenlands; en Tale, han holdt i Ublandet „De nobilitate gentis et mentis“, er udfommen i Herborn i Nassau 1602. I Aarene 1622—24 var han dansk Gesandt i Stockholm. Da den svenske Flaade efter Slaget paa Rolbergheide 1644 var løben ind i Kielersfjord, sit han Ordre til at holde den indespærret, men den undkom om Natten ved hans Forseelse til stor Skade for Danmark, hvorfør ogsaa den gamle Admiral maatte bøde med Livet; den 31te August 1644 blev han henrettet paa Slotspladsen i Kjöbenhavn. Han har forfattet flere latinske Skrifter, deriblandt en dansk Lovhistorie („De jure Danorum“, i Manuscript); „thi han var“ — siger Holberg — „Jurist og ikke mindre Poet, og hvis han havde været lige-aa stor Admiral, havde denne Krig maaskee faaet andet Udfald“.

Galuppi (Balbasaro), ogsaa kaldet Buranello, Operacomponist, født 1703 paa Ven Burana ved Benedig, var en Elev af Lotti, blev Capelmester ved St. Marcuskirken og gik 1766 som Capelmester til St. Petersborg, men vendte efter 2 Aars Forløb tilbage til sin forrige Ansættelse i Benedig, hvor han døde 1785. Han har skrevet hened 50 comisse Operaer.

Galvanofaustil er en Fremgangsmaade, hvorved Chirurgen benytter den ved den constante galvaniske Strøm frembragte Gledning

af den levende Metaltraad til bermed at ætse eller udbrænde de organiske Væv. Det er en Opfindelse, som stodes de senere Aar, og som under visse Omstændigheder frembyder ikke ringe Fordele, navnlig herved, at Traaden kan anbringes iold paa Stedet og derpaa glødes ved at lukke Kjeden, hvilket især kan være hensigtsmæssigt ved Afrensning af Svulster, Etøsning af Fistelgange etc.

Galvani, Luigi (Aloisio), Dr. med., Galvanismens Opbager, født i Bologna d. 9de Septbr. 1737, blev 1762 Docent og 1775 Professor i praktisk Anatomie ved Universitetet i Bologna. 1797 blev han afsat fra sine Embeder, fordi han ikke vilde aflægge Eed til den cisalpinste Republik, men snart igjen indsat. Han døde kort efter, d. 4de Decbr. 1798. Opdagelsen af Galvanismen skriver sig fra d. 6te Novbr. 1780.

Galvanisering, **Galvanisk** Forgyltning, Forgyltning o. s. v., **f. Forgyltning**. — **Galvanisk** Metalstrøning, **f. Strøring**.

Galvanisk Apparat kaldes ethvert Apparat, der er bestemt til at frembringe galvanisk Strømme. Vi behøve blot her at betragte Indretningen af de enkelte Kæder (s. **Galvanisme**), da de sammensatte ligesom kunne dannes deraf. I Begyndelsen af dette Aarh. benyttede man hovedsagligt Kobber og Zink til de g. A., og anbragte en Kobberplade og en Zinkplade tæt ved hinanden i et Glaskar, som indeholdt fortyndet Svovlsyre eller en Opløsning af Koglsalt eller Salmial. Jo bedre Vædsken lebede, desto stærkere blev Strømmen. Volta'son viste, at Strømmen blev stærkere, naar Kobberpladen var høiet omkring Zinkpladen uden dog at berøre den, og Løst lod forførbere et saakaldt Kasseapparat, hvor Kobberpladen var ombannet til en smal, vandtæt Kasse, der indeholdt Vædsken, og hvori Zinkpladen blev hængt ned. Indeholdt Vædsken i Glas, kaldtes Apparatet et Vægerapparat. Disse ældre galvaniske Apparater lede dog af den væsentlige Mangel, at Virkningen var høist ustabil. Ved den elektriske Strøm blev nemlig det i Vædsken indeholdte Vand adskilt i sine Bestanddele (s. **Electrochemie**), Branten udbillede sig paa Kobberpladen, blev tildeels hængende ved den og frembragte en betydelig Hindring for Strømmen (s. **Polarisation**, **galvanisk**); Ilden forenede sig med Zinket, det dannede Zinkilte blev opløst af den tilstedeværende Syre (som oftest Svovlsyre), og Vædsken kom efter kort Tids Forløb til at indeholde et Zinksalt, som blev adskilt af Strømmen, saaledes at der affatte sig metallisk Zink paa Kobberet, hvorved naturligtvis af Virkning standse. Tilfælde var der den Ulempe, at Zinket ligesom blev opløst af den Syre, Vædsken indeholdt, der udbillede Brint, som paa Grund af Tilblandingen havde en utaalelig Stank; for saa meget som muligt at undgaae dette, maatte man bruge en meget tynd Syre, som kun lede daarlig. Var Zinket blevet angrebet henseligt af Syren, bleve de fremmede Metaller, som Bly og Jern, faldende tilbage som en Vels, hvorved Virkningen endnu mere blev svækket. Disse sidste Ulemper undgaaes ved at amalgamere Zinket, det vil sige byppe det i Quicksilb, da det saa, uden at opsløses, kan anbringes i langt stærkere Syre, og Quicksilbet efterhaanden

trækker sig tilbage i Zinket med alle de fremmede Metaller. Ved de nyere, saakaldte constante g. A. ere de to Metaller høert nedsejnkede i en egen Vædske, og de to Vædsker ere adskilte fra hinanden ved en porøs Leercylinder (svagt brændt Leer), igjennem hvis Porer de dog kunne komme i Berøring med hinanden. Det første constante g. A. er Daniells. I en porøs Leercylinder er en amalgameret Zinkcylinder nedsejnkede i en fortyndet Svovlsyre; uden om Leercylinderen befinder sig en Kobberplade nedsejnkede i en Opøsning af Kobbervitriol (svovlsuurt Kobberilte). Ved den elektriske Strøm bliver vel Zinket ilket, men det dannede Svovlsyre Zinkilte hindres ved Leercylinderen fra at komme i Berøring med Kobberet; paa dette vil der af det svovlsure Kobberilte udfældes metallisk Kobber, saa at begge Metallader holde sig uforandrede, og Strømmen i omtrent 24 Timer kan vedblive uforandret, indtil Kobbervitriolen er adskilt eller Vædsken ved Zinket mættet med svovlsuurt Zinkilte. Ved Groves constante g. A. bruges Zink i fortyndet Svovlsyre men Platin i Salpetersyre. Paa Platinet vilde der udbilles Brint; men saasnart den dannes, afiler den Noget af Salpetersyren, saa at Polarisationen forhindres. Bunsens g. A. er kun forskjellig fra Groves herved, at der istedetfor Platin er Kul i Salpetersyre; Principet er ganske det samme, Virkningen noget stærkere og Apparatet langt billigere. Formerne af de g. A. kunne være saa mangfoldige, at vi her ikke kunne gaae ind derpaa, ligesaa lidt som vi skulle omtale alle de mange forskjellige g. A., man har bragt i Forslag; blot med Henyn til Groves og Bunsens Apparater skulle vi tilføie, at man istedetfor Salpetersyre ubrenten til dem anvender en Blanding af Svovlsyre og tvechromsuurt Kali eller af Svovlsyre og Bruunsteen; begge Blandinger gjøre, som meget iltholdige, samme Virkning som Salpetersyren, men lede mindre godt.

Galvanisk Batterie kaldes ethvert sammensat galvanisk Apparat.

Galvanisk Kæde, s. **Galvanisme**.

Galvanisk Kps, s. **Electricit** Kps.

Galvanisme, som ogsaa kaldes Berørings-electricitet, Voltaelectricitet, Dydroelectricitet er Electricitet frembragt paa en egen Maade. Den blev først opdaget 1780 af Galvani, efter hvem den har faaet Navn, idet han fandt, at naar man bragte Nervestammen af et afflaaret Frøben i Berøring med et Metal, Musklernerne i Berøring med et andet, saa kom Frøbenet i Trækninger, saasnart de to Metaller bragtes i Berøring med hinanden. Galvani troede, at Trækningen hidrøtte fra Ublandningen af den i Frøbenet ved Rødsproccsen frembragte og opsamlende Electricitet; men Alexander Volta paaviste snart efter, at Electriciteten, som her kom til at virke, blev frembragt ved de to uligearbede Metaller Berøring. Han gav en Forklaring af Phænomenet, som i det Væsentlige har holdt sig i Anseelse til vore Dage, og hvis Hovedtræk er følgende. Alle faste Legemer, som lede Electriciteten, blive elektriske ved at komme i Berøring med hinanden, naar der blot er nogen Forskiel imellem deres Bestaaenhed; flydende Ledere for Electriciteten frembringe der-

imod ingen Electricitet ved Berøring. Komme to forskjellige Ledere af den første Klasse i Berøring med hinanden, faaer den ene positiv, den anden negativ Electricitet, og ere de isolerede, blive de begge lige stærkt elektriske. Af Lederer man Electriciteten fra den ene Leder, bliver den anden dobbelt saa stærkt elektrisk, som den var før, og i det Hele vil der imellem de to Ledere bestaaende blive den samme elektriske Forskjel. Alle Lederne af første Klasse kunne opstilles i en Række af en saadan Bestaaenhed, at et hvilketkom helst Led i Rækken bliver + elektrisk ved at komme i Berøring med de efterfølgende, - elektrisk ved at komme i Berøring med de foregaaende. En saadan Række er: Zink, Bly, Tin, Jern, Kobber, Sølv, Guld, Platin, Kul. Endvidere viste han, at den elektriske Forskjel imellem to Led i Rækken, f. Ex. Zink og Kobber, er lig Summen af alle de mellem-liggende Forskjelle, hvoraf følger, at den elektriske Tilstand af to Metaller bliver den samme, enten de ere i umiddelbar Berøring med hinanden, eller Berøringen stæer formiddelt andre Metaller, som indskydes imellem dem. Til at paavise denne Berøringselektricitet brugte han den elektriske Condensator (s. d. A.); men da det er et Kæbslab, som fordrer megen Varsomhed ved Brugten, blev den af ham fremsat Lære ikke antagen overalt, før han i Aaret 1800 havde opfundet den Volta'ske Søile (s. d. A.), hvorved G. kunde gøres saa stærk, at den kunde virke paa et sædvanligt fint Elektrotop. Skøndt man nu er istand til at paavise de samme Virkninger af G. som af Ombindingselektriciteten, anvendes den dog meest til at frembringe elektriske Strømme.

Tænder man sig en Passer, hvis ene Been var af Kobber, det andet af Zink, nebbypet med et Spidneren i Vand eller en anden ledende Vædske, vil Berøringen imellem de to forskjellige Metaller give Zinket + Electricitet, Kobberet - Electricitet; men ligesaa snart denne Electricitet bliver frembragt, vil den igjen blive bortlebet af Vædsken, som er i Berøring med begge Metaller, og saasnart den er afstedt, frembringes der ny Electricitet. Den hele Kreds vil da blive gennemløbet af begge Electriciteter, saaledes at den positive gaaer fra Berøringstedet gennem Zink og Vædske til Kobber og tilbage, den negative gaaer i modsat Retning. Det er denne Bevægelsestilstand, man kalder en elektrisk Strøm, og man har vedtaget at angive Strømmens Retning ved den, hvori den + Electricitet bevæger sig, altsaa fra Zink gennem Vædske til Kobber. Skilles de to Metaller ved Berøringstedet og forbindes med en Metaltraad, vil denne blive gennemløbet af den galvaniske Strøm. Et saadant Apparat kaldes en enkelt galvanisk Kæde; men den dannes i Almindelighed af to forskellige Plader, som staae tæt ved Siden af hinanden i Vædsken (fortyndede Syrer eller Saltopløsninger) og udenfor Vædsken ere forbundne med den Leder, som skal gennemstrømmes. So længere de to Plader staae fra hinanden i den elektriske Række, jo nærmere de ere ved hinanden i Vædsken, og jo bedre denne og Lederen lede Electriciteten, desto stærkere bliver Strømmen. Forestiller man sig flere Glas stillede ved Siden af hinanden,

tilbeels fylt med en fortyndet Syre, at der i hvert Glas er anbragt en Zinkplade og en Kobberplade, men Zinkpladen i eet Glas forbundet med Kobberpladen i det ved Siden af o. s. v., saa at de yderste to Plader ere forbundne med Enderne af den Leder, som skal gennemstrømmes, saa vil enhver af de enkelte Kæder frembringe en Strøm, men da alle disse Strømme gaae i samme Retning, kan man paa en saadan Maade frembringe en langt stærkere Strøm end med den enkelte Kæde. Et saadant Apparat kaldes en sammensat galvanisk Kæde. Virkningerne af den galvaniske Strøm ere de samme som af den elektriske Ubladning; den kan frembringe Støb, Barme, Lys, Hæmisse og magnetiske Virkninger.

Galvanoelektricitet er det Samme som Galvanisme.

Galvanographie. Man kan benytte Galvanoplastiken paa flere Maader til at staae sig Kobberplader, hvorfra Astryk kunne tages paa Papir. To af disse Maader, begge kaldte G., blev saamtibig opfundne (1842), den ene af Hoffmann i Kjøbenhavn, den anden af Kobell i München. Begge kunne sig en Matrice, hvorpaa Pladen kan galvanisk udfælses, ved at udføre Figurerne oplyste paa en koldt forsløbet Kobberplade; ved Hoffmanns G., som er beregnet paa Linietegninger, benyttes en Farve af Indolie og Wænnie, der kan flyde paa Ven eller Ribsejer; ved Kobells G. paafører man den af halolevende Ferniser og mineralske Pigmenter tilberedte Farve ved Hjælp af en Penjel udfælskere, jo dybere Tonen skal være, og den udfælsede Plade vil da give et Astryk i Skridtmaaner. Begge Slags G. have Mangler, der have fillt sig iveri for deres ubstrakte praktiske Anvendelse.

Galvanomagnetisme er et uheldigt Navn paa Elektromagnetisme.

Galvanometer kalder man et Instrument, der bruges til at maale den galvaniske Strøm ved det Udslag, den bringer en Magnet til at give. De hyppigst anvendte G. ere Tangensboussoolen, hvor en lille Magnetnaal midt i en Kobberring, som gennemstrømmes af Electriciteten, giver et Udslag, hvis Tangens forholdes sig som Strømmens Styrke; og Sinusboussoolen, som, efterat Naalen har gjort et Udslag, dreies om en lodret Ase, indtil Naalen kommer tilbage til den oprindelige Stillning imod den gennemstrømmede Leder. Navnet hidrører derfra, at Strømmens Styrke staaer i Forhold til Sinus af den Vinkel, Instrumentet er dreiet.

Galvanoplastik eller Afformning i Metal ved galvanisk Udfælsning af Metallet i Formen (Matrice) foretages saagodt som alene med Kobber. Arbeidet er noget langvarigt, da Hensyn til Udfælsningens Sammenhæng forbyder at danne et tykkere Lag end omtrent $\frac{1}{2}$ Linie daglig; men Copien bliver særdeles fin og tra. Den galvaniske Strøm tilveiebringes ubændigen ved en magnetoelektrisk Maskine, i Reglen ved et constant galvanisk Batterie; Udfælsningen foretages gerne i selve Batteriet, sjældnere i et eget Udfælsningskar ved Strømmens Virkning paa en nogenlunde concentreret og neutral Kobbervitriolopløsning. Til Matrice kan man benytte næsten enhver Masse, der ikke er opløselig

i denne Bædste: de fleste Metaller, Træ, Gibs, Bors, Kal, Stearin, Svovl o. fl. Matricer af en Ubleder omgives af en Flyraab og bebæftes med et ledende Pulver, gjerne Svovlpulver, Broncepulver eller Graphit; Metalmatricer maae s. Fr. ved Fædighed, et Iftelag, Graphit eller lod Forsvøning beskyttes mod, at det Udfædte bister sig fast derved. Matricen anbringes paa den positive Pol, og so slabere den er, desto lettere gaar Udfædningen. Frittsaaende Figurer udfædtes derfor gjerne i særskilte Partier, der siden sammenloddets og bæftes over Lødbesugen med udfædte Kobber; dog gaar det ogsaa ved Hjælp af særskilt efter Formens Forgreninger dannebe Blærepøjer og Zinkfrimter. Det galvanoplastisk udfædte Kobber er tungere, haardere og sprødere end andet og derfor langt bedre at arbejde i med Gravstikke o. besl. Det taber disse Egenskaber forholdsvis ved Opvarmning og abeles ved Oslødning; paa samme Tid udbider det sig hjemdelig.

Galvanostop, s. Multiplikator.

Galveston, Hovedstad i den nordamerikanske Fristat Texas, paa en Ø af samme Navn, er Ribbelpunctet for Handels- og Dampskibsforbindelsen mellem Texas og Ny-York. Staden er først anlagt 1837, men blomstrer meget rask op. 7,000 Indb.

Galway, Shire i Provindsen Connaught i det vestlige Irland, omgivet af Shirerne Mayo, Roscommon, Kings County, Lippery og Clare samt af Atlanterhavet, er 115 □ M. stort med henved 300,000 Indb. Kysten er indfaaen med mange Bugter og Havne, og foran den ligger endeel Ler. Landet W. for de store Indsøer Corrib og Mass er for det Meste opslidt af søde men lave (ikke over 2,200 F.) Klipper; den østlige Deel er flad, med frugtbar Markler men ogsaa mange Moser og Morabser. Mod W. ligger Shannon paa Grændsen, igjennem Shiret løber Clare, der falder i Lough Corrib. Indbyggernes leve af Agerdyrning (som dog staaer paa et temmelig laast Trin, hvorfor denne Provinds leed meget under Hungersnøden 1847), Dværgavl og (Kystbefolkningen) af Fiskeri; Industriens indskrænker sig til Fabrikation af Læred. — S., Hovedstaden i Shiret, ved Corribens Udsø i Galwaybugten, har Papirfabriker, Bryggerier, Garverier o. M. samt betydeligt Fiskeri. 24,000 Indb.

Galabier, aleppiske, dannes især ved Stiflet af et Insect (Cynips gallæ tinctoriæ Ratzeb) paa Enden og Siderne af de unge Grene af Quercus insectoria Oliv. og vistnok ogsaa paa andre Arter Teg, hvorved der dannes kugelformige Udværter, der indbeslutte Eggene af Insectet. Disse S. samles da til forskjellige Tid, og efterføm Insectet enten slet ikke er begyndt at udvikle sig, eller det lige har gennemført sit Husker, eller S. er indtrædet, efterat Insectet er sløet bort, faaer man især 3 forskjellige Arter: de sorte, de grønne og de hvide S. — Foruden de aleppiske gaar der ogsaa Smyrna-S. i Handelen, og der hører megen Sagskundskab til at adskille disse fra hinanden. Endvidere gaar der en stor Mængde Varieteter i Handelen, som kun den egenlig Sagkundbige kan forstaae at vurdere. S. indsolpber især Garvespre (s. d. A.), og Mængden heraf varierer endeel,

jels imellem de bedste Arter; der angives saaledes fra c. 26 til over 60 pCt. De anvendes fornemmelig i Farverierne og til Tilberedning af Blæ. De hidsføres fra Tyrkiet og Lilleasien, dog ogsaa fra Dalmatien, Syrien og Calabrien (de sidste ere dog flettere).

Gama (Vasco de), portugisisk Søhest, født i den lille Søstads Sines i Provindsen Alentejo omtrent 1469, blev af den portugisiske Konge Emanuel den Store udsendt for at fortsætte de af B. Diaz o. A. gjorte Opdagelser og finde Søveien til Ostindien. Han seilede d. 8de Juli 1497 med 4 Skibe ud fra Lisabon, naaede Zuleasten til Port Natal paa Afrikas Sydkyst og kom over Mozambique til Melinde og (d. 18de Mai 1498) til Calicut paa Malabarysten, dengang Hovedpladsen for Handelen mellem Afrika, Arabien, Persien og Indien. Her, som paa Afrikas Kyst, viste Muhammedanerne sig fjendtlige mod S., men han vidste dog at indgyde Fyrsten i Landet Agtelse. Ved sin Tilbagekomst til Lisabon i Septbr. 1499 blev G. hædret med store Væresbevisninger, og førte 1502 en ny Flaade paa 20 Skibe til Indien. Paa denne Reise anlagde han Colonier i Mozambique og Sofala, og kom allerede d. 20de Decbr. 1503 med 13 rigt ladede Skibe tilbage til Portugal. Her levede han i flere Aar i Ro, indtil de Uheld, som under den 5te Vicekonge i Indien, Eduard de Menezes, ramte de portugisiske Besiddelser der, bevægede Kong Johan II til at sende S., dengang en Uding, derhen som Vicekong. Han afgik da med 24 Skibe til Indien, og gjenovertog med Hasthed og Kløgskab Portugals Anseelse, men døde midt under den heldige Udførelse af sine Foretagender i Cochin d. 24de Decbr. 1524. Hans Lig blev ført til Portugal og der begravet med stor Høitidelighed. S. var en sigelaa rebelig, retferdig og religiøs som Kjøb og Klog Mand. Beretningen om hans Reiser findes fuldstændigt i Barros's „Asia“; poetisk er Stoffet behandlet af Camoens i hans „Luftade“.

Gamael, en berømt Phariseer paa Christi Tid, Sønsøn af den blandt Isøerne høit ansete Hillel, fød i en saadan Anseelse hos sit Folk, at man kaldte ham „Lovens Herlighed“, og han skal have ført Forsædet i Synedrøet under Keiserne Tiberius, Caligula og Claudius. Han var en mild og human Mand, som ved sit Raad (Ap. Gj. 5. 34—39) forbindrede Synedrøets blodige Indskriven mod Apostlene. I den kristne Kirke aeres han som Apostlen Paulus's Lærer, og en, rigtignok uhyemlet af Beretningerne i Talmud modsagt, kirkelig Traditio omtaler, at han senere lod sig døbe. Han skal have overlevet Jerusalems Ødelæggelse i 18 Aar.

Gamba (Bartolomeo), italiensk Bog- og Kobbertrykker, Boghandler og tilfældig Vicebibliothekar ved St. Marco-Bibliotheket i Venedig, født 1766, død 1841, gjorde sig som Bibliograph bekendt ved forskjellige Skrifter, hvoriblandt ot nævne: „Serie del testi di lingua“; „Serie degli scritti imprezzi nel dialetto veneziano“; „Bibliografia delle novelle italiane in prosa“ o. M.

Gambe (ital. Viola da Gamba) var et tibligere meget udbredt og yndet Strøgeinstrument, af Klighed med en Violoncel, men med mindre

stærk og noget snøvlende men dog ikke ubehagelig Tone. Det brugtes først med 6, senere med 7 harmonisk stemte Strenger. I den sidste Halsdeel af det 18de Aarh. fortrængtes det efterhaanden ganske af Violoncellen. — **G.** er ogsaa et 8 Fods Orgelregister af blød, mild Charakter.

Gambia (af de Indfødte kaldet Wa Deman, ogsaa Foura b. e. Floden), Flod i Senegambien i Vestafrika, udspringer paa Bergmassen Futa Djiallon (hvor ogsaa Niger og Senegals Kildefloder have deres Kilber), løber først mod N. V., derpaa mod S. og falder efter et Løb af 400 M. gennem en 4 M. bred Munding ud i Atlanterhavet. Ved Barraconba træder den ned i det lave Kystland, og den er seilbar i en Strækning af 100 M. fra Mundingen, men Seilafsen besværliggøres ved de mange Der og Rapider. Bredderne ere i de lave Egne bevoxte med yppige Stove. I Regntiden staaer den i umiddelbar Forbindelse med Senegal. Engländerne have langs med **G.** endel Etablissementer, som tilsammen kaldes Estontien eller Gouvernemtet **G.**; det vigtigste er Bathurst (St. Mary-S.) paa en **D** i Floden, Gouverneurens Sæde.

Gambier (Lord James), engelsk Admiral, født d. 13de Octbr. 1756 paa Bahamaserne, hvor hans Fader var Statholder, traadte meget ung ind i Marinen og var allerede 1778 Fregatecapitain; 1799 steg han til Viceadmiral, efter at have udmærket sig i flere Sæslag. 1802 var han Statholder paa Newfoundland; 1807 commanderede han den Flaade, hvormed England udsædte sit Høvertog mod Danmark, hvis Resultat var Kjøbenhavn's Bombardement og Flaadens Vortførelse. **G.** belønnes herfor af Regjeringen med Barontitlen og en aarlig Indtægt paa 2,000 Pbd. Sterling. 1809 ødelagde han ved Den Aix en Deel af den franske Flaade, 1814 stod han i Spidsen for den Commission, der sluttede Freden i Gent med Nordamerika. Han døde d. 19de April 1833.

Gambier (Catechu) er en mørk, indtørret Extract, som erholdes ved Ubløgning af forskellige Planter, navnlig Uncaria Gambir, Acacia Catechu (s. Acacia), Arca Catechu (s. Arca) o. fl. Dog benævnes Extracten af sidstnævnte to Planter, hvilken især kommer fra Bombay og Bengalen, i Almindelighed mere Catechu eller Terra Catechu, medens Productet af Uncaria Gambir mere benævnes **G.**; men der er dog neppe nogen fast Regel i saa Henseende, og alle tre (eller flere) Sorter komme fra Ostindien. Tidligere antoges den for en Jorbart og benævnes derfor endnu stundom Terra Catechu eller Japonica, under hvilket Navn den haves i Apotheket, hvor den dog kun bruges libet, hvoimod Farverne, men dog især Farverne, bruge endel deraf under Navn af **G.**, paa Grund af den deri indeholdte Garvefyre (s. d. A.).

Gamborg var en gammel Kongeborg i det nordøstlige Fyen ved Landsbyen af samme Navn i Bends Herred. Den blev 1357 belejret af de hollsteenske Grever, Geert den Stores Søner, men udfat af Kong Baldemar Aitterdag; i Slaget, som der blev leveret, faldt en af Greverne. Slottet skal ved samme Leilighed være blevet ødelagt. Efter **G.** benævnes den Fjord, der fra Lillebelt flyder sig ind mellem den

langstrakte Halvs Fjensflod og det øvrige Fyen, **Gamborgsørd**.

Gamle Testamente kaldes den Samling af kanoniske, Skrifter, der blandt Isærene æres som Hovedkilde for deres Religion, som Lovbog i Troesfag og i det sædelige Livs Anliggender. En lignende Anseelse nyde disse Skrifter blandt de Christne, dog fra et christeligt nyttestamenteligt Standpunct, saa at kun det i det g. T., som stemmer overens med Christendommens Aand, ansees for bindende. En Samling af Apokrypher findes sædvanlig føiet til det g. T.

Gamma kaldtes det hele af Guido fra Arezzo opfundne Nødsystem efter det græske Bogstav Γ , som betegnede dette Systems Grundtone. Nutildags betegnes i Musikken med **G.** det samme som Tonefuge eller Scala, eller ogsaa de enkelte Blæseinstrumenters Omfang, saasom Fagot-Horngamma etc., hvorved ofte forstaaes Applicaturtæller for disse Instrumenter.

Gammurus, s. Amphipoda.

Gammelholm er den ældste Deel af Orlogsværftet i Kjøbenhavn, anlagt under Christian III, strax efter, at han var kommen i rolig Besiddelse af Bronen, og kaldtes dengang Bremerholm (s. d. A.). Her findes Reberbanen, Smedierne, Mølleværftet, Vaabebyggerpladsen og tvende Bøddinger til Bygning af mindre Skibe; ligeledes findes her Bødtværksted, Seilmagerværksted, Seilbugtøveri og Hovedmagasinet samt Marineministeriets Contoirer. — Den store Tidsspilbe og Belofning, som ere en Følge af, at Værftet er beliggende paa tvende langt bortfjernede Steber, har i mange Aar været sølt og har foranlediget Opstet om en Sammenbragning af begge Afselinger, som nu ifølge Lov af 15de April 1858 skal see, ved succesfuld Opførelse af Bygninger paa Nyholm, for at erstatte tilsvarende paa **G.**, saaledes at man, saasnart et passende Terrain er forladt, vil kunne afstaae dette for at give Plads for Vaaningehuse; den derved fremkomne Realisationssum vil da blive anvendt til at dække Udgifterne ved Sammenbragningen. Selve Oerfflytningen er for nærværende Tid (Novbr. 1859) ei paabegyndt; men Bygninger ere under Arbejde, saaledes at der i næste Aar vil kunne begynde paa Rømnigen af enkelte Magasiner og Værksteder. Den hele Belofning ved de fornævnte Anlæg paa Nyholm er beregnet til 1,687,000 Rdl., som tildeels vilde kunne indvindes ved Salget af Byggegrunde, anslaaede til en Værdi af 1,583,400 Rdl.

Gammelstak svares af Hartkornet efter Matriklen af 1688. Den udgjør nu 6 Rdl. 5 Ml. pr. Td. gammelt Ager og Engs Hartkorn, undertagen paa Vørholm, hvor den beløber sig til 2 Rdl. pr. Tde. Hartkorn.

Gandersheim, Stab (2,500 Indb.) i Hertugdømmet Brunsvig, ved Gande, var forudm et rigt, i det 9de Aarh. stiftet Nonnekloster, hvis Abbedisser med fyrstelig Rang holdt et stort Hof og udøvede Lehnshøjheden over flere omgivende Districter.

Gane (Palatum) er den horizontale Skilleveg mellem Munds- og Næsehulen, dannes af begge Overkæbebeens Ganeafstak og af **Ganedækket** (ossa palatina). Disse sidste Dele danne Grundlaget for den haarde **G.**, hvortil bagtil er heftet

den Blode **G.**, **Ganefillet** (Velum palatinum), en bevægelig, af Gliimhinden og mellemliggende Muskelfundter dannet Plade, der bagtil ender med en fri Rand, paa hvis Midte Drøbelen hænger, og til Siderne herfra gaar ud i **Ganefæerne** (Arcus palatini), som forbindes **G.** med Lungeroben og Svælget. **G.** spiller en væsentlig Rolle baade ved Tygning, Synkning og Talen, og disse ere derfor i meer eller mindre Grad forhindrede, naar **G.** er mangelfuld. Dette finder Sted ved den mædsbde **Ganefalte** (Palatum fissum, Uvævvelg), samt ved erhvervede sygelige Gjennembrudninger.

Gang. Gangen er det naturlige Middel som er givet til at bevæge Legemet fra det ene Sted til det andet. Efter Brædrene **G.** og **E.** Webers Underfølgelser („Der Mechanismus der menschlichen Gehwerkzeuge“, Sættingen 1836) er **G.** at betragte som en vevselvis Falden forover fra det ene Been's Støtrepunct over paa det andet. Menneffet hviler paa det ene Been, balancerende med Laarbeenshovedet mod sin Leddeklade, Legemet hælbes nu og bevæges forover som til et Fald, men i det Samme svinger det andet frie Been som en Pendul fortill og optager Legemet i Faldet, saa at dette nu kommer til at hvile paa dette paa samme Maade som før paa hiint. Den Fod, der løfter sig fra Jorden, berører denne sidst med Tærerne og sætter ligesom lidt af mod denne, hvorved Legemet drives fortill, og saaledes bliver **G.** en Bærlen af denne Virksomhed af begge Been.

Gang er en i Bjergmaassen dannet Sprække eller Røst, der i de fleste Tilfælde er udfyldt med Mineralier, forskellige da **G.**'s Sidesæen, hvis Lag den gennemskjærer under en større eller mindre Vinkel. **G.**'s Dimensioner kunne være overordentlig forskellige, baade i Henseende til Længde og Tykkelse, saa at, imedens nogle kun have en yderst ringe Udstrækning, kunne derimod andre undertiden være flere Mil lange, og, hvad Tykkelsen angaaer, kan den variere fra saa Finer indtil over 100 Fods Mægtighed. Gangspalten er oprindeligt dannet ved Jordskælv, Hævning, Sænkning eller ved en Sammentrækning af Bjergmaassen og først senere udfyldt. — Efter Gangmaassens Bestaafenhed inddeles **G.** i **Sten-** og **Malmgange**, foruden adskillige andre mindre væsentlige Arter. Til de første henregnes saadanne, der heelt igennem bestaae af en virkelig Bjergart, som Granit, Porphyr, Basalt, o. s. v., der fræmeder er opstuet i smeltet Tilstand og da senere ved Afkjøling størknet i Keonen. I Malmgangene kan der beels findes forskellige Malme, som f. Ex. Blyglanb, Kobberkis, Sølvglanb, Følterz, Zinkblende, Svovelskis, saavel som flere begibne Metaller, beels den Malme ledfagende Gangsteen, der fortrinnsvis bestaaer af følgende Mineralier: Kalkspath, Jernspath, Dvarts, Tungstpath og Fluspath, blandede imellem hverandre uden nogen som helst Dræben, eller ogsaa affatte lagvis fra **G.**'s Sider indbefter. Paa Grund af disse **G.**'s Metalrigdom opsiges de med stor Iver, og ved Anlæg af Bjergværker forsøges de dybt ned i Jorden. — Om Raaden, hvorpaa Malmgangene ere blevne fyldte, er der opstillet de meest forskellige Theorier. Nogle have tænkt sig, at Malmen, ligesom Gangmaassen ved Steengangene, ere i

smeltet Tilstand flygte ind i Spalten fra Jordens Indre; Andre have meent, at de ere første derhen i dampformig Tilstand og saa udkrystalliserede ved Afkjølingen, og atter Andre have søgt at forklare Malmenes Forekomst paa **G.** ved, at de have været opløste i Vand, der har fundet Vej hen til Spalten, og ere saa der afsatte ved en Udkrystallisation. Forchhammer har derimod i den nyeste Tid godtgjort ved en Række Forsøg, at Kogsalt ved en høi varme kan udbrage de metalliske Stoffer, der findes i de meest forskellige Steenarter, selv om disse Stoffer kun ere tilstede i en yderst ringe Mængde. Han tænker sig nu, at de i Bjergarterne forbeelte Metalforbindelser ved Barmens Indvirkning først ere blevne concentrerede i Kogsaltet, der oprindeligt maa have været meget udbredt i Jordforpen, og derpaa i opløst Tilstand tillige med Kogsaltet ført hen i Kløften, hvor der da af denne Opløsning er udskillt baade Malm og Gangsteen, dog kun forsaavidt den ber er bleven udfat for Indvirkningen af Kulsyre og Svovelsbrinte, i hvilket Tilfælde Kløften forvandlede til en Malmgang (Ilg. „Oversigt over Bibenst. Selsk. Forhandl. 1853—55“). Denne sidste Forklaring synes at paafe langt bedre end nogen af de tidligere Theorier paa de fleste Malmganges Dannelse.

Gang (Uhrst) er den Tidstørrelse, som Uhrer daglig taber eller vinder, s. Uhrst. — **G.** i Uhre, s. **Chappement**.

Ganganelli var Pave Clemens XIV's (s. d. A.) Familienavn.

Gangben kaldes Venene hos Insecterne, naar de isvrigt ere normalt udbviklede, men have brede Følede, hvis Saaler ere svampede eller tæt haarede og dermed virke som Føltereflæber, s. Ex. hos Grashopper og Træbulte. **Gangfødder** har man kaldt den for Hønsfejglene karakteristiske Fodform med kort, kraftigt Løb, 3 vel udbviklede Fortæer med brede og temmelig flade Negle, men en lille Bagtaa, der er beskæftet ovenover Fortæernes Udgangspunct og kun berører Jorden med Spidten; Benet er fierklædt lige til Hælen. Pattedyrenes Hovfod (s. d. A.) har undertiden ogsaa saet Navn af Gangfod.

Gangdag. De Arbeidsdage, som Bestiberne af Landiendomme kunne have at svare enten til deres Jordbrot eller til det Offentlige, inddeles i Spændt og Gangdage, efter som Arbeidet skal udføres med Hest og Vogn eller uden disse.

Ganges (Sanstr. „Ganga“), den vigtigste Flod i Forindien, opstaaer paa Syd siden af Himalaya ved Foreningen af flere Kildefløder, iblandt hvilke Alacanda-Ganga mod **D.** og Baghira-ti-Ganga mod **B.** ere de vigtigste; disse udfspringe i en Hvide af henved 13,000 F. i en overmaade vild og af Gletschere opstuet Egn, løbe mod **S. V.**, forene sig noget nedenfor og danne **G.** I en Hvide af over 9,000 F. træffer man det første Tempel ved denne; 6,600 F. over Havet gjennembrøder den Himalaya's Fjeldmaesse og træder omfider ved Hurdvar (c. 1,000 F. høit) ned i den først bølgefurmige, siden flade og lave, vandrige og overordentlig frugtbare Laoflette (Hindostan i engere Betydning). Den løber nu først mod **S.**, derpaa mod **S. D.**, mod **D.**, atter mod **S. D.** og begynder omtrent 44 M.

fra den bengaliske Bugt at danne sit Delta (omtrent 50 M. bredt og ligesaa langt fra N. til S.). Af de mange Arme, hvori G. her deler sig, ere 3 de vigtigste: den egentlige G. („Babna“), mod N., forener sig et Par Gange med Bramaputra og danner med den de to østligste Mundinger, Menga og G.; den vestligste Arm, Gught, ved hvilken Calcutta ligger, løber næsten lige mod S.; i Midten løber Puringotta. Den nederste Deel af G.s Delta, de saakaldte Sunderbunds (b. e. de tusinde Flodmundinger), er et sumpigt, ved utallige Kanaler, Flodbarme og Saltjøer afskilt og med tætte Krat, Træ- og Korstove opfyldt Biltidnis af Dyr og Dynd- og Sandbaner, hvor mange vilde Dyr men saa Mennesker opholde sig. G. overflyvmer i Regn-tiden en stor Deel af Landet omkring den. Den indeholder mange Sandbaner, dens Leie danner derfor en Række smaa, ved Grunde og lavere Steder afskilte Søer. Den optager en Mængde store Vistøber, blandt hvilke Djumna (s. b. A.) er den betydeligste; G.s Længde er c. 420 M., dens Flodbebet udgjør 28,000 □ M., langs med den ligge en Mængde store og folke-rige Stæder. — G. er Hinduernes hellige Flod, hvis Vand renser for Synd; derfor findes Tempel o. s. v. langs med den, Tusinder af Pilegrimme valsefarte hvert Aar til disse for at bade sig i Flodens Vand (ved hvilken Leilighed Afsligge blive Krosobilernes Hytte), bede og ofre paa de hellige Stæder; dens Vand for-tesedes som en vigtig Handelsartikel omkring i hele Indien.

Ganges, Stab i det franske Dep. Gerault, har Silkeindustri og Bomuldsspindrier. 4,800 Indb.

Gangesdelphin, s. Delphin.

Ganglie, Nerveknude, benævnes i Anatomien smaa, knudeformede Opsvulninger paa en Nerve eller paa flere Nerves Sammenløbssted, i hvilke de paa forskjellig Maade sig krydsende Nerve- traade ligge mellem endel fine Gæller, som kaldes **Ganglietugter**. G.s Bestemmelse har Phy- siologien endnu ikke ganske ubundet; det synes, som om deres Rolle staaer i Forbindelse med de uvilkaarlige Bevægelser og Virksomheder i Le- gemets Organer og Systemer, til hvis Udførelse en egen med G. stærkt forsynet Deel af Nerve- systemet, **Ganglietystemet** (den sympatiske Nerve), antages særlig medvirkende. — I Chirurgen benævnes undertiden smaa, bevægelige Knuder under Hudens G.

Gangspil er en verticalt staaende, næsten cylindrisk Træstamme, især ombord i Skibe, bestemt til en stor Kraftførgelse. G. bevæges rundt om en vertical Axe ved Hjælp af lange Stænger, „Bindeboomene“. Det benyttes til at løfte svære Vægte med, f. Ex. Ankeret, eller til at varpe med, idet Varpet (det Loug, hvormed Skibet forvales), tages rundt omkring „Stam- men“ paa Spillet. Paa større Skibe findes tvende Spil paa samme Axe, det ene ovenover det andet, eller hvert paa sit Dæl. De vigtigere Dele af G. ere: 1) Stammen, den cylindriske (eller næsten cylindriske) underste Deel. 2) Kop- pen, den cylindriske øverste Deel, af en lidet større Diameter end Underdelen, for at for- hindre Louget, der er vilket om Stammen, i at glide af; i den findes Huller til Anbrin-

gelsen af de horizontalt udstaaende Stænger („Bindeboomene“), hvormed Spillet dries, idet Mandstabet gaer rundt om samme tværende ved Bryttet mod Bommen. 3) Palerne ere langagtige Stykker Jern, bevægelige om en Bolt i den underste Deel af Spillet, som ved deres Vægt falde ned med den ene Ende paa Dættet; smaa i dette andrage Knaster eller Forspininger af Jern forhindre da Spillet i at gaee tilbage, naar Mandstabet holder op at trykke mod Bommen.

Gangren, s. Brand.

Gannil (Charles), fransk Nationaløkonom, blev født i Juli 1760 i Auvergne. Han blev Advocat i Paris og var fra 1815 til 1823 Medlem af Deputeretkammeret. G. har skrevet en Række nationaløkonomiske og finansielle Bøger, af hvilke de mest bekendte ere: „Des systèmes d'économie politique etc.“ (1809, 2det Dpl. 2 Bd., 1821); „Théorie de l'économie politique, fondée sur les faits“ (1815, 2det Dpl. 2 Bd., 1822); „Essai politique sur le revenu public des peuples“ (1806, 2det Dpl., 2 Bd., 1823). Han døde 1836.

Gannet, s. Gule.

Ganoider er en af Agassiz indført Benævne-else for en Afdeling af Fiskeklassen, som i en tidligere Jordperiode var langt hyppigere end nu, da den kun repræsenteres af 2 Slægter af Ferskvandsfiske, Vitiren (Polypterus) og Lepisosteus (s. b. A.). Disse Fiskes mest fremtrædende ydre Eenbommelighed er deres Skalbæklæbning, som bestaaer af forbenede, emailleerede, rufeformige, sammenslæbte, men hinanden forresten kun med Kanterne dækkende Skæl. I visse anatomiske Forhold (f. Ex. Hjertets Bygning, Tilstedeværelsen af en Spiralfold i Tarmkanalen) ligne de Størene og de Dørmundede. Ved Bygningen af deres Skjæller og Finner, ved Bugfinnernes Stilling, ved Svømmeblærens Forbin- delse med Svælget ved en saakaldet Luftgang, slutte de sig derimod til de sørige bugfinnerede Fiske (s. b. A.). I tidligere Jordperioder, fra de beoviste Dæ- neller indtil Juraformationen, vare G. over- ordentlig hyppige, og man finder dem forstenede og med den hele Skjællæbning opbevarede i Steenmassen i stor Mængde i visse Steenlag. De erstattede i hele denne lange Række af Jord- perioder de sørige friggjællede Fiske (Beenfiske), som først begynde at optræde i Juraformationen. Mange af disse ældre G. vare skjælvalede lige- som Støren og Haierne — først med Jurafor- mationen begynder Hælen at nærme sig til eller at antage den hos Fiskene sædvanlige regel- mæssige Vistform — og havde sandlynlignende et blødt Skelet omtrent som Støren, hvilket man har troet at kunne slutte deraf, at der ingen forstenede Skeletdele forefindes inden i dem, selv om Subskellet er bevaret nok saa godt. Disse fossile G., der aabenbart have levet i Havet og tilhøre andre Slægter end de nu- levende Ferskvands-G., ere inddeelte i mange Slægter og afskillige Grupper. Nogle have en kort og høi, andre en langstrakt og smalk Form, nogle en svag, andre en stærk Lænb- bevægning; jærlig ubmærke sig blandt de ælste G. Dipteri derue med dobbelte Ryg- og Gal- finner, og Acanthoderne, ubmærkede ved Skjællæbningens Finhed. Nogle Familier af

føfle Fiske, der ogsaa have glaserede Been-
skæl, men hos hvilke disse hverken ved Form
eller Bølgelighed ere forskjellige fra de sædvanlige
Fiskefjæl (Poloptychiderne og Coelalantchiderne),
henføres ogsaa af Agassiz til G., og det Samme
er endelig ogsaa Tilfældet med **Størnes Fa-**
milie og med nogle i de ældste Jordlag fore-
fundne, mærkbare og meget afvigende beem-
vantsre Fiskefjælgter (Cephalaspiderne, Pterich-
thys, Coccosteus), hvis rette Plads i Systemet
endnu er uvis. Omtager man imidlertid disse
Fiske blandt G., kan man inddele disse i de
rubestjælledede eller ægte G., de randskjæl-
lede G. og Pantiser-G. Paa Grund af Liig-
hed i de anatomiske Forhold har man ogsaa
benævnt Slægten Amia (s. b. A.) til G. At
Agassiz ogsaa henførte Mallerne, de Fastfjæbede
og Raalefiskene til G., er altså urigtigt og
ubegrundet.

Gans (Eduard), en bekendt tysk Jurist, blev
født d. 22de Marts 1798 i Berlin, hvor han
blev Professor 1825, og døde d. 5te Mai 1839.
Han var en af den filosofiske Skoles For-
kjæmpere imod den historiske, og hans Beskræ-
velser gik især ud paa videre at udbanne den
hegeleiske Retsphilosophie (især i hans Skrift:
"Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung",
4 Bde., Stuttgart, 1824—35). Hans Foredrag og
Skrifter røbede en meget livlig Aand, og vare
ofte fulde af bibende Bittigbed.

Gantang er en Begrebet i Batavia paa
Saba = 12,000 danske Pund.

Garnvedes, Jupiters Mundstjert og Ynd-
ling, var en Søn af Eros og Kalirrhoe. Paa
Grund af sin udmærkede Skønhed blev han
optagen i Olympen; efter et senere Sagn blev
han af Jupiters Dn bortført fra Jodaberget.
Han er ofte bleven benyttet som Gjenstand for
kunstnerisk Fremstilling.

Gaz, Stad i det franske Dep.ovre-Alperne,
har Færreds-, Uld- og Silkeindustri samt
Garverier. 11,000 Indb.

Gaz, s. Dekan.

Gazarin er Kræp, forkullet ved Behandling
med stærk Svovlsyre, s. Kræp.

Gizat (Dominique Joseph, Greve af), fransk
Statsmand, født 1758 i Nærheden af Bayonne,
blev, efterat han i Paris havde vundet et Navn
som **Wshetiker**, ved den første franske Revolutionens
Ubrud valgt af Borgerstanden i Bordeaux
til Medlem af Nationalforsamlingen, som i Be-
kendtskab med Mirabeau og sluttede sig siden
til Danton, hvis Efterfølger som Justitsminister
han blev. Mere haag end grusom kom han dog
til at tage Deel i flere af Røvelsmændenes
Handlinger. 1797 var G. Gesandt i Neapel
og blev under Directoiret Medlem af de Samles
Raad. Napoleon udnævnte ham efterhaanden
til Greve, Senator og Medlem af **Wreslegionen**;
ifølgekommande stemte han 1814 for Napoleons
Afsættelse og søgte at indbringe sig hos de nye
Magthavere. Men Erindringerne om hans For-
tid og hans Opræden under de 100 Dage gjorde
dog, at han 1816 blev udstødt af Akademiet (i
hvilket han først 1830 blev igjen optagen). Siden
levende G. i Stillehed i sin Fødeby og døde d.
9de Decbr. 1833.

Grazaglia (Giovita), italiensk Robberskifter,
født 1790 i Pavia, lærte Robberskifterkunsten

hos Anderloni. 1808 reiste han til Mailand
og udbannede sig under Longhiss Vejledning, og
vandt flere Gange Priismedaillen der. Hans
fortrindligste Arbejder ere: "En hellig Familie"
(1817); "Portrait af Carl V"; "Satob og Raebel"
efter Appiani; "Madonna della sedia" efter Ra-
phael. Han blev Professor ved Akademiet i
Florents 1833, men døde allerede 1835.

Gay (Johan), ungarsk Digter, født 1812,
død d. 5te Novbr. 1853, var ansat ved Natio-
nalsbibliotheket i Pesth, og fortsatte endeel Tid-
skrifter o. besl., desuden Dramaer og episke
Digte, men især en Cyclus af historiske Ballader
under Titlen "Arpadok" (2det Opl. 1848). Hans
samlede Digte ere udgivne 1853 i 5 Bde.; et
Udvalg af dem er overat paa Lybft af Kert-
beny (1857).

Garce, Garbs, er et indisk Kornmaat, i
Madras = 35,34, paa Ceylon = 86,55 danske
Lønder.

Garcia (Manuel), bekendt som Sanger, Com-
ponist og Syngelærer, født d. 22de Januar 1775
i Sevilla, gjorde sig først i sit Fødeland be-
kendt som Operasanger og erhvervede sig senere
i Paris, Italien og London et stort Navn baade
som Sanger og Syngelærer. 1824 gik han til
Newyork og Mexico, men da han senere ved et
Køveoverfald i Nærheden af Veracruz havde
mistet sin Formue, vendte han 1828 tilbage til
Europa, og nebsatte sig atter i Paris som Syngel-
ærer. Fra hans Skole udgik en Mængde be-
rømte Sangere og Sangerinder; den berømteste
af dem Alle var hans ældste Datter Marie (s.
Wallbran). Som Componist var G. ikke bety-
delig; han døde d. 10de Juni 1832 i Paris.
— Hans Søn Manuel G., født 1813 i Neapel,
er berømt som en af Nutidens meest udmærkede
Syngelærere; han opholder sig vevelvilt i Paris
eller London. — Pauline Starodot-G., yngre Datter
af Manuel G. den Ældre, viste tidlig
mangesidig Begavelse for Musik, Tegning og
Sprog, udbannede sig til Sangerinde i Paris
og Brüssel, og optraadte, efter en Kunstreise
igjennem Lybftland, for første Gang med glim-
rende Held 1839 i London som Operasanger-
inde. Hun hører endnu til de berømteste Sang-
erinder i den italienske Opera.

Gard, Flod i det sydsørlige Frankrig, op-
staar af 3 Kilder paa Seveernerne og falder efter
et Løb af 8 M. ved Beaucaire i Rhône.

Gard, Departement i det sydsørlige Frankrig,
omgivet af Middelhavet og Depp. Hérault, Avey-
ron, Lozère, Ardèche, Bancluse og Rhône-
munderingerne, er 107 □ M. stort med 417,000 Indb.
Den vestlige og Noget af den nordlige Deel er
oplyst af Seveernerne og deres Sidegrene; den
sydlige Deel er en frugtbar Slette; langs med
Middelhavet er der Saltlaguner eller Sand-
flitter. Rhône (og dens Arm Rhône-mort) danner
Afgrænsningen; i den salte Ardèche, Gard og
Ceze. Landet er rigt paa Mineraler, navnlig
Jern, Stenful, Bly, Antimon, Rarmor og
Gibs; det frembringer noget Korn, men især
Vin; Kastanjetræer afgive et vigtigt Nærings-
middel, Oliventræer og Myrbertræer (for Silke-
avlens Skuld) opvokse meget. Oværgaalen er
betydelig, især ere Faarene af en fortrinlig Race.
Industrien staaer paa et temmelig høit Trin og
gaaer især ud paa Fabrikationen af Silke-, Uld-

og Bomuldsvarer, Papir, Glas, Læder og Brandeviin. — En mærkelig Leoning fra Oldtiden er Pont de S., en Deel af en hjempe-mæssig romersk Bantlebung.

Gardar (isl. Gardar) var en af Islands første Opbagere. Han var, ifølge Sagaen, en Søn af Svafar den Sventle, var født i Sverrig, men eiede Forbegods i Sjælland. Han drog til Syðerne (Hebriderne) for at hente sin Hustruens Fødrenear, men da han seilede igjennem Pentlandsfjorden blev han af Storm drevet tilhavs vesterud. Han kom til Land østenfor Horn, hvor der var en Havn. S. seilede omkring Landet og erfoer da, at det var en stor Ø o. s. v. Han overvintrede paa Den, seilede derpaa tilbage Sverrig, og kaldte Den **Gardarsholm**, det Samme som Island (s. d. A.).

Gardarsholm (Gardarshölm), s. **Gardar**.
Gardasøen, **Lago di Garda** (Romernes Lacus Benacus), er en ved sine skønne Omgivelser og smukke Der berkjendt Indsø paa Syd siden af Alperne i Norditalien, over 7 M. lang og 1—2 M. bred; dens nordligste Ende strækker sig ind i Tyrol. Den er henved 900 ff. dyb, ligger 213 F. over Havet og er meget fiskerig. Dens vigtigste Udsø er Sarca fra N.; igjennem Mincio har den Udsø til Po. Søen har sit Navn efter den i en malerisk Egn paa Øst siden liggende Landby **Garda** (3,000 Indb.).

Garde, **Gardetropper** (af det franke garde, Bagt) kaldes nu ikke blot Fyrsternes Livvagter, men ogsaa de Eliteafdelinger i Hæren, der specielt betragtes som dennes Kjerne, og der som oftest ere henlagte i Garnison i Residensstaden. — Allerede i de ældste Tider havde Herterne Livvagter, der senere bandede Begyndelsen til de staaende Hæere. I den nyere Tid var det især de franke Konger, som formerede Gardetropperne, og under Ludvig XIV var disses Rykteri under Navnet maison du rol et af de mest glimrende og berømte; senere (1776) indfræntedes S., og af dens Rykteri blev kun gardes du corps og gendarmerie tilbage, af dens Fodfolk kun gardes français og Schweizjerne. Ved Kong Frederik I til Preussen ogsaa S., og Kong Frederik Vilhelms I's Gardegrenadeerregiment er berkjendt ved sine høie Føll. Napoleon I gjorde S. til den franke Armees egenlige Kjerne; han oprettede først den saakaldte Consulat-S., der senere formeredes som „den gamle S.“; 1812 var Keiserгарden (med den som en Slags Udbannelsesstøtte tjenende „unge S.“) omt. 56,000 Mand stærk og vistnok dengang Datidens første og dygtigste Hærsafdeling. Efter Restaurationen havde Bourbonerne ogsaa S., men disses afløstes 1830; Napoleon III har gjenindført Keiserгарden efter Mønsteret fra Ruslands Tid. — I Danmark oprettedes et Garderegiment under Frederik III i Aaret 1657 under Navnet „Hans Kongelige Majestæts Liv-Regiment“, og det er denne Afdeling, som siden kom til at hedde „den kongelige Livgarde til Søds“. Denne tog med Udmærkelse Deel i Kampen under Kjøbenhavns Belæring 1658, var blandt de Tropper, som af Frederik IV ubleiedes til Frankrigs Hjender under den spanske Arvefølgekrig, og tog endelig hæderlig Deel i Krigen mod de slesvigholsteenske Oprørere 1848—50. Under Struensee's Regering ophævedes S., men blev strax efter hans

Fald igjen oprettet. — Stogarden til Sest har til forskellige Tider været forenet med Fodgarde og atter afskilt fra samme; 1842 formeredes den som en Escadron.

Garde (**Gardar**, **Gaard**) var Navnet paa det i Grønland oprettede Bispebømme. I Saagaerne omtales en Olaf, Grønlandings-Bispe, der allerede paa Kong Olaf den Helliges Tid blev udsendt til Grønland som Missionær. Denne Grønlands første Bispe blev imidlertid ikke i Bispepostfortegnelserne, der derimod anføre en Erik som den første Bispe 1112 eller 1113; Erik skal imidlertid have forladt Landet omtrent 1121. Da han var borte, foreslog Høvdingen Solke Thoresøn af Brattahlid paa et Thing, at Bønderne paa Grønland skulde bidrage til at faae en Bispepost oprettet hos sig, og derpaa gif man ind. Solkes Søn Einar drog da til Norge og forelagde Kong Sigurd Sagen. Kongen bifaldt Foretagendet og overtalte en dygtig og lærd Klerik ved Navn Arnold til at modtage Bispesædigheden og sendte ham med en anbefalingsstrivelse til Erkebispe Afler i Lund, som indviede ham 1124. Da Arnold kom til Grønland, tog han sit Sæde paa den saakaldte Østerrisid i S. (s. **Grønland**), hvilket fra den Tid af blev Grønlands faste Bispesæde. Ved Oprettelsen af Erkebispesædet i Nidaros blev S. Bispesømme lagt ind under denne nye Kirkeprovinns. Med Besættelsen af S. Bispepost gif det altid noget nordentlig til, da der som oftest fandt et temmelig langt Mellemrum Sted imellem den ene Bispepost Afgang og den næste Tiltrædelse, hvilket var en uundgaaelig Følge af Landets Afstand fra Norge og den uskabte Forbindelse mellem begge; i Tidernes Løb blev denne endog skjeldnere og skjeldnere. Saaledes døde Bispepost Afler af S. 1378, men først 6 Aar efter blev hans Død bekræftet i Norge. 1379 omtales det første Tog af Skællingerne, som Eftimoerne kaldtes, imod de inboendende Normander. For den Gang synes Angrebet ikke at have haft videre Følger, men senere gjenetoges disses Tog oftere og levede endelig til de norffe Indbyggernes Udryddelse. Efter 1418 skal Landet have savnet alt bispepostligt Tilsyn, endhjønt der endnu efter den Tid nævnes Bispepost af S., men disses maae anses for Titulærbispepost, der aldrig have besøgt deres Bispesømme. Den sidste Bispepost af S., der nævnes, er Andreas, som 1466 vicarierede for Bispepost i Pinfjøping i Sverrig. Da Grønland efter halvtredie Aarhundredes Forløb gjenfandt sig, var den norffe Befolkning udbød og Christendommen forsvunden af Landet.

Gardelegen, Stad i den preussiske Provinns Sachsen, har Rindesbæverier, Klædefabrikter og Albruggierer. 6,400 Indb.

Gardierne (islandsk Gardariki) kaldtes hos vore Forfædre det nordvestlige Rusland S. for de store Indsøer Ladoga o. s. v. og især omkring Hovedstaden Novgorod. Her boede i Oldtiden Nordboere (Normanner, Vareger), og disses stode i mangfoldig politisk og commerciel Forbindelse med Norden. Sagn. Artt. Normanner, Vareger (Værringer), Novgorod.

Gardie, de la. Denne Familie, som indtager den tredje Plads blandt de grevelige Familier i det svenske Ribberhuus, nedstammer

fra Frankrig, hvor Stamsfaderen Robert, der stred sig som Herre til de to i Languedoc liggende Gøder, Roussol og la Gardie, levede i Slutningen af det 14de Aarh. Dennes Sønnesøn, Jacques, havde tre Sønner: Anquier, Etienne, Stamsfaderen til den franske i Midten af det 17de Aarh. uddøde Linie, og Pontus. — Pontus de la G., sødt paa Roussol 1520, havde gjort flere Felttog i Piemont og Skotland, da han 1565 med en Fane franske og stotste Soldater ved Barbergs Overgivelse gik over fra de Danske, i hvis Sold han stod, til Svenskerne. Ved Krigshyndighed og Klogskab erhvervede G. sig Kong Eriks Tillid, saa at denne, uagtet Oran Persøns Abarjæl, ei at stole paa en udenlandsk Kæmpe, lod han 1568 tage Tjeneste hos Hertug Johan, for saaledes at faae Kundskab om dennes Forehavender. Han skal have været den, som først foreslog Johan at afsætte Erik, hvortil han bidrog som en af Ansøerne for Hertugernes Tropper. Han blev slaet til Ridder af Kong Johan ved dennes Krøning 1569, blev 1571 Friherre og brugtes dels i diplomatiske Forbindelser som Gesandt til Tydskland, Frankrig, Nederlendene og Italien, dels ved Armeen i Friesland. Hjemkommen fra et Gesandtstaf til Italien sit han 1580 af Kong Johan dennes naturlige Datter, Sophia Gyllenhjelm, til Ægte, og udnævntes i. A. til Feltoberst i Finland og 1582 til Chef for hele den svenske Krigsmagt. Han forjog Russerne fra Finland og Friesland, erobrede Ingermanland og tvang derved Russerne til Raabensfriesland. G. dbruttede d. 5te Novbr. 1585 i Narveden af Keval paa Hjemreisen fra en Fredsunderhandling med Russerne. — Jacob de la G., Søn af den Foregaende, sødt i Keval d. 20de Juni 1583, blev Stamsfader for den grevelige Linie. Da han allerede i en Alder af to Aar var bleven forældreløs, sit han sin Opdragelse ved Morfaderen Kong Johans Hof. Han traadte 17 Aar gammel i Krigstjenesten og gjorde som Oberst sit første Felttog i Friesland 1600—1601, i hvilket han udmærkede sig ved Forsvaret af Fæstningen Bolmar, efter hvis Overgivelse han i fire Aar holdtes tilbage i Polen som Fange. Da han var udværet, gik han til Nederlendene, hvor han uddannede sig i Krigskunsten under Prinds Moriz af Oranien. Med dennes Anbefaling indfandt han sig efter sin Hjemkomst hos Carl IX, der satte ham til Ansøger for de Tropper, som skulde sendes til Rusland for at understøtte Czar Wasilij Schuisloi. Med 4,000 Mand brød han 1609 ind i Rusland og befriede den i Moskau af Polakkerne beleirede Czar, men maatte derpaa med ifkun 400 Mand Svenske og Finner, paa alle Sider omgivet af Fjenden, tiltræde Tilbagetoget til Oranien, efterat Resten af hans Corps, for Storbatalens bestaaende af udenlandskt hvervede Tropper, var gaaet over til Polakkerne, da de ei havde faaet den af Czaaren lovede Sold. Da imidlertid Schuisloi var styrket, bemægtigede G. sig 1611 Rerholm, indtog Nowgorod med Storm og sluttete et Forslig, hvori Russerne forpligtede sig til at anerkende en af Carl IX's Sønner for Storfyrste. Dette Forslig blev dog ikke oplyst paa Grund af Gustav II Abolfs Betæneligheder, og G. maatte paa ny begynde Krigen, som han førte med Selb, indtil Gustav

Abolf 1615 selv overtog Befalingen. G. som imidlertid 1613 var bleven Rigsraad og 1615 Greve, levede derpaa Fredsunderhandlingerne, som han endte 1617 ved Freden i Stolbova, den fordelagtigste Fred, Sverrig nogenstunde har sluttet med Rusland, og hvori den største Deel af de Lande, han og hans Fader havde erobret, bleve afstaaede til Sverrig. Han udnævntes i. A. til Rigsmarsk, leverende tilligemed Gustav Horn Erobringen af Lifland, hvilken Provinds han, som Statholder i Keval og Riga, styrede til 1729, da han overtog den ham som Marsk tilkommende Præsidentskabs i Krigscollegiet. G. sørgede for Troppernes Udrustning under den tydske Krig, og bestyrede efter Gustav Abolfs Død fornemmelig Forretningernes Gang, ved dets Ørenstjerna endnu opholdt sig i Tydskland. Efter Ørenstjernas Hjemkomst anvendte han, langstfra at misunde denne, stede sin egen Indflydelse for at styre Rigs-Cantolerens, tilmed da hans egen Søn efter Christina's Regjeringsstiltraadelse optraadte som Ørenstjerna's Modstander. G. erkendtes for en aaben, tapper og duelig Mand, stundt han ofte af Gustav Abolf blev bestyrt for Magelighed; som en af de rigeste Mænd i Sverrig var han derhos en særdeles god Delonom, hvilket dog ingensinde hindrede ham i at anvende betydelige Pengesummer paa Velgjørenhedsanstalter og Anlæggelsen af Stoter paa sine anseelige Gøder og Forlehninger; han hode d. 12te August 1651. Med sin Ægtefælle, Gustav Abolfs Ungdoms-elskede, Ebba Brahe, havde han 6 Sønner og 8 Døttre; af Sønnerne overlevede fire ham: Magnus Gabriel, Jakob Casimir, Pontus Frederik og Axel Julius. — Magnus Gabriel de la G., sødt d. 15de Octbr. 1622, sit som alle Jakob de la G.'s Sønner en omhyggelig Opdragelse, til hvis Fuldbærelse han 1640 tiltraadte en Reise over Nederlendene til Frankrig, hvor han som Søn af en af de svenske Rigsformyndere blev modtaget af Hoffet paa den meest forekommende Maade. Efter den danske Krigs Udbrud beeltoe han i Felttoget i Staanen under Gustav Horn 1644, men forlor allerede i Østen i. A. Armeen og begav sig til Stockholm, hvor Christina paa samme Tid selv overtog Regjeringen som myndig. I sit behagelige Bøsen, sit smukke Udvortes, sin Kjærlighed til Lærdom, sine gode Kundskaber (stundt han ei var egentlig lærd), sin Bøstalenhed og Lyst til Pragt havde G. just de Egenheder, som udfordredes til at spille en fremragende Rolle ved et Hof som Christina's. Snart blev han ogsaa Dronningens erklærede Yndling og udnævntes allerede i Begyndelsen af det følgende Aar til Oberst ved Garden, blev kort derefter paa Dronningens Anbefaling troløvet med hendes Cousine, Pfalzgrevinde Maria Euphrosyne, og sendtes 1646, for at hans Udnævnelse til Rigsraad kunde retfærdiggjøres, som Ambassadør til Frankrig i Epibisen for et glimrende Gesandtstaf, hvilket medtog en anseelig Deel af de til Harens Fornødenheder bestemte franske Subsidier. Efterat han var vunden for den franske Regjering, overførte han sin egen Tilbøielighed for denne Magts Interesser paa Dronningen og bevirkede derved hendes Uraade imod Ørenstjerna, der efter Sigende af Hændelighed mod Frankrigs Politik

mobarbejde den vestphalske Freds Afslutning og desuden skal have talt imod G.'s Udnævnelse til Rigsraad. Hertil blev denne dog udnævnt 1647, efterat hans Formaling iforveien af Dronningen var bleven fejret med udmærket Pragt kort efter hans Hjemkomst. Overst med Forlehninger, Værdisgeber og Embeder — han blev 1648 General, 1649 General-Gouverneur i Lifland, 1651 Rigsmarskal, 1652 Præsident i Cammercollegiet og Rigsstatemester — var G. i 7 Aar den, til hvem man henvendte sig for at ubvirke Alt, hvad der ad Supplicantveien kunde naaes. Men lidt efter lidt saae han sig tilbage trængt i Dronningens Indstæ til den franske Lege Bourdelot og, da denne 1653 havde forladt Sverrig, af den spanske Gefandt Pimentelli. Da G. for at styrte denne tog sin Tilflugt til Beskyldninger, som han ikke kunde bevise, blev han i A. forviist Hoffet og maatte begyde sig til sine Godser. Efter Carl X's Regjeringsstiltrædelse kom han i Slutningen af det følgende Aar tilbage til Hoffet. Som det synes paa egen Begjering, fik han 1655 Fuldmagt som Kongens Stedfortræder i Ingermanland, Estland og Lifland. Som saadan levede han fra den østlige Side Angrebet paa Polen og Forsvaret imod Rusland, men maatte her bide skarpe Tretteskættelser af Kongen for Forsømmelighed og Vantelmød. Desuagtet blev han 1664, medens han i Oliva underhandlede om Fred med Polen, udnævnt til Rigs-Cantsler og en af Carl XI's Formyndere. Som saadan maatte han i mange Aar saae en afgjørende Indflydelse paa Regjeringsanliggendernes Gang. Et vaut til at være sparsommelig med sine egne Midler, vilde han ligesaa lidt være det med Statens. Dennes Pengetrang forsøgedes ved en unyttig Krig med Bremen (1665). Dette gav hans politiske Modstandere foreset Styrke, og formindskede i betydelig Grad hans Indflydelse paa Regjeringen. Ved Carl XI's Regjeringsstiltrædelse steg for en Tid atter G.'s Anseelse, som han søgte at befæste, idet han ved Danneelsen af et Cabinetsraad vænnede Kongen til at forbigaae Raadet; det var ligeledes ham, som først fremtom med Planerne om Enevælden. Men G. fortrængtes efterhaanden ved det af ham selv bannede „Sovelammerraad“ af Kongens Tillid. 1676 fik og modtog G. det Hverv at lede Forsvaret af de vestlige Provindser, men han indfandt sig seent ved Grænsen og blev, da han endelig var antommen, i A. slagen ved Udevalla. Paa Grund af Kongens Misforstaaelse traf han sig da tilbage til sine Godser, indtil han 1680 atter kaldtes til Virksomhed som Rigsdrost og Præsident i Svea-Hofret. Ved Reductionen blev han bragt til Armød, og trøttet af de dermed følgende Processer og Udmyggelser, tog han 1685 Afsted fra sine Embeder og døde d. 26de Octbr. 1686. Fra 1654 var han Cantsler for Upsala Universitet og viste mod dette en stor Omhu og Samvildighed. Hans Indflydelse under Formynderregjeringen 1664—68 bevirkede Oprettelsen af Antiquitets-Collegiet, Stiftelsen af Lunds Universitet o. M., og han erhvervede sig overhovedet Navn af Sverrigs første Mæcenas. — Sunnen, Gustaf Adolf de la G., født d. 10de Decbr. 1647, havde udført flere diplomatiske Hverv, da han 1672 blev

Rigsraad, brugtes ofte af Carl XI i juridiske og kammerale Sager og blev 1692 ansat som Præsident i det pommerse Reductions-Collegium, en Bestilling, som han udførte med en Dydighed og Upartiskhed, som skaffede ham baade Kongens Bisfald og den pommerse Adels Agtelse; han døde barnløs d. 5te Marts 1695. — Jatsch Castmir de la G., født d. 3die Febr. 1629, opnaaede som Broder til en af Dronning Christinas Unblinge og efter 1652 gift med en anden, den smukke Ebba Sparre, en særdeles hurtig Befordring, idet han allerede i en Alder af 24 Aar var Generalmajor og Rigsraad. Efter Carl Gustafs Regjeringsstiltrædelse deeltog han med Udmærkelse i dennes Felttog i Polen og Danmark, hvor han 1658 forfremmedes til General, var ved Fredericias Erobring en af de første, som besteeg Voldene, og førte paa Toget over Belterne den venstre Flaa af Infanteriet. Han blev ansat som Gouverneur paa Hven i A., hvor han søgte at gjøre sin Forsætning saa lidet trøllende som muligt; han faldt d. 7de Octbr. ved Belseringen af Rjenshavn, under hvilken Commandoen over Infanteriet var ham antroet. — Pontus Fredrik de la G., født d. 4de Octbr. 1630, var Generalmajor og Commandant i Walsing, da han 1666 blev Rigsraad; han blev 1679 Præsident i Dorpatz-Hofret og døde d. 9de Octbr. 1693, efterladende sig to for deres Færdom bemsnte Døttre, Maria og Johanna Eleonora, af hvilke den første har udgivet „Ändlige betraktelser“ og flere Digte. — Axel Julius de la G., født 1637, deeltog i Felttogene under Carl X og Carl XI, blev 1674 Rigsraad og Feltmarskal-Lieutenant samt 1687 General-Gouverneur i Estland, i hvilket Embede han holdt et vaagent Nie med Rusland; 1705 tog han sin Afsted og døde d. 17de Mai 1710. — En af hans Søner, Magnus Julius de la G., født d. 14de April 1668, tjente i den spanske Successionskrig ved den franske Armer, hvis Bagage han rebede i Slaget ved Malplaquet, deeltog senere i Carl XII's Felttog, udnævntes af Ulrika Eleonora til Rigsraad og Præsident i Cammer-Collegiet og døde iem Oberst-Marskal d. 18de April 1741. — Hans Datter Eva de la G., født 1724, død 1786, gift med Cancellie-Præsidenten Ored Clas Estblad, var bekendt af sin Færdom, hvorfor hun ogsaa 1748 udnævntes til Medlem af Videnskaberne Academie. — Hendes Broder søn Jatsch Gustaf de la G., født d. 16de Juni 1768, udnævntes 1792 til Capitain-Lieutenant ved Pribranterne, brugtes senere i flere diplomatiske Sendelser og var 1799—1801 Minister i Wien. Paa Rigsdagen 1810 var han en af dem, som ivrigt arbejdede for Hoffets Plan at fjerne Printsen af Basa Thronfølgen, og sendtes 1813 som Minister til Spanien, hvorfra han 1815 vendte tilbage. Siden fik han Generals Værdighed, blev en af Rigets Herrer og Oberst-Marskal, uden dog at overtage nogen anden egentlig Embedsforretning end den som Lovgæver i Bestyrelsen for Rigets offentlige Anliggender, hvilken Post han beklædte fra 1819, lige til denne Andretning opførte 1840. For de communale Anliggender lagde han megen Virksomhed for Dagen og bidrog til Oprettelsen af flere velgjørende Anstalter. Som en Ven af

Litteraturen oprettede han paa sit Gods Løbersø og anseelig Bibliothek og en særdeles rig Manuscriptsamling, som senere af hans Arvinger blev fienket til Universitetsbibliotheket i Lund. Af denne Samling ere paa hans Befølning Udtog gjorte af Wieselgren under Titlen: „De la Gardiasa Archivet“ (20 Bd., 1831—43). Han døde d. 26de April 1842.

Gardiner (Stephan), Biskop af Winchester og Englands Cantstier, født 1483 i St. Edmundsbury i Strestabet Suffolk, blev Secretair hos Cardinal Wolsey og i denne Egenstabs Medlem af den Commission, som Henrik VIII sendte til Rom for at underhandle med Paven om sin Ektismiese fra Katharina af Aragonien. Paa Grund af sin Iver i denne Sag blev G. derpaa 1529 Medlem af det kongelige Statsraad og Biskop af Winchester. Uagtet han derefter offentlig forsvarede det kongelige Suprematie i firtelige Anliggender, vedblev han dog hemmelig at være en ivrig Modstander af Reformationen og af dens Belyndere og Befordrere i England, især af Cranmer. Da Henrik VIII mærkede dette, udstødte han ham igjen af Statsraadet, og under Eduard VI blev han endog kastet i Fængsel. Under Dronning Maria blev han frigiven, atter indsat i sit Bispesæde, ophjætt til Rigets Cantstier, og søgte nu ved voldsomme Forsølgelser at firkke Papisemens Seier over Protestantismen. Han døde i Octbr. 1555.

Garding, den mindste af Hertugdømmet Slesvigs 13 Kjøbstæder, ligger i Landstabet Eidersted, 1½ M. S. for Tønning. 1855 havde den 1,580 Indb. (1803: 985). Byens Hovednæring er Handel med Korn, Uld og Dvæg, som befordres ved en Kanal, der er gravet 1612, til Ratingfiel ved Eideren.

Gargano (Monte G.), s. Capitanata.

Gargansma, s. Gurgelvand.

Gariibaldi (Giuseppe), italiensk Patriot og Partigjænger, født d. 4de Juli 1807 i Nizza, begyndte sin Løbsbane som Officer i den sardiniske Marine. Compromitteret ved Deeltagelse i en Sammensværgelse mod Carl Albert maatte han 1834 flygte til Frankrig, hvorfra han gik til Lunis og tog Tjeneste der som Officer paa Kønens Flaade. Kort Tid efter begav han sig til Sydamerika og blev Ansøger for den lille Flaade, hvorefter Republikken Uruguay kæmpede mod Buenos Ayres. Kjed af denne Stilling lod han sig ansætte i Landmagten, kæmpe i Spidsen for et for det Næste beredent Guerillacorp paa 3,000 Md. og udmærkede sig allerede her ved den Energie og Birkfomhed, der stede ham karakteriseret ham (engang udspeidede han Hjendens Leir forklædt som Badstestone, o. s. v.). Gaanart Revolutionen var ubrudt i Italien 1848, lode han hjem til sit Fædreland. Som Republikaner og gammel Modstander af Carl Albert ansøede G. ligesaa meget at fyrte denne som at udjage Østerrigerne af Italien; dog tog han ingen Deel i de Intriguer, som fremkaldte Uorden i Armeen o. s. v., men hvervede en Legion af Friskarere og førte med dem Krigen paa egen Haand. Efter Carl Alberts Nederlag flygtede han til Schweiz, men kom dog snart tilbage og blev Medlem af Deputeretkamret, hvor han fyrte til den radicale Opposition. Regjeringen saae derfor gjerne, at G. 1849 gik

med en klare Frivillige til Rom, hvor han i Spidsen for de romerske Tropper tilbageslog den franske Marskal Dubinois første Angreb paa Staden (s. Kirkestaten) og derved allerede dengang vandt hele Italiens Beundring. Hans Hustru, Leonta, deelte Kampens Farer og Besværigheder med ham. Han maatte imidlertid naturligvis vige for Overmagten, og gik med hende 3,000 Md. til St. Marino (31te Juli 1849), hvor han blev nødt til at afstebige sine Tropper, og naaede efter mange Farer omsider til Genua (hans Kone var paa denne Flugt død som Følge af en Nedkomst under slige Omstændigheder). Han begav sig derefter til Nordamerika, hvor han var Ljefestøber og Rjebmand, derpaa til Californien, hvor han grov Gulv, gik som Capitain paa et peruviansk Skib 1852 til China og kom derfra til Fern, hvor han blev Chef for Republikens Tropper. I Aaret 1854 kom han til Genua og blev Fører for et Dampskib. Ved Begyndelsen af Krigen (1859) mellem Frankrig og Sardinien paa den ene Side og Østerrig paa den anden oprettede G. atter en lille Hær (c. 6,500 Md.) af Alpejægere og andre Frivillige i det Nordlige af Lombardiet, og førte med denne „den lille Krig“ mod Østerrigerne med sin gamle Tapperhed og Snilbhed og i det Hele med Held. Den 23de Mai gik han over Grænshen, undgik Kamp i aaben Mark men trængte over Varese frem til Como, som han bemagtigede sig, og Lecco. G.'s Mod, Naadsnærværelse, Klogskab og Dristighed have skaffet de fleste af hans kjælte Foretagender et heldigt Udfald, hans Rjsfomhed, Uegennyttighed og strenge Retfærdighed gjøre ham elsket af hans Folk, og ingen Grusomhed eller uforsøden Voldsomhed pletter hans militære Virksomhed. For Tiden (November 1859) er G. Ansøger for de Tropper, som de mellemtilienste Stater, navnlig de imod Paven insurgerede nordlige Dele af Kirkestaten, have ubrustet for at forsvare sig imod et muligt Forsøg paa at gjenoprette de legitime Fyrsters Herredsømme.

Gariety, s. Dranje.

Gariigliano (de Gamles Liris), Fjod i Italien, udbringer paa Apenninerne og falder efter 8 M.s Løb i Bugten ved Gaeta.

Gartizim er Navnet paa den hvieste Fjeldspids i Ephyraims Bjerge i Palæstina; det hæver sig som en steil Klippevæg af omtrent 800 F.s Høide fra Sighems Dal, hvis Sydgrænse det banner, medens Ebal af omtrent samme Høide staaer ligeoverfor imod Nord; imellem begge disse Bjerge ligger Staden Sighem, nu Nabulus, i den omtrent 1,600 F. brede Dal. Da Isberne under Joesva havde holdt deres Indtog i det forjættede Land, blev paa G. Betsignelsen udtalt over Folket, saa længe det holdt fast ved Herrens Bud, men fra Ebal lød Forbudsord over Overtræderne. I Tiden efter Eriet byggede Samaritanerne paa G. et Tempel og indrettede der en særskilt Cultus, hvorefter Ektismisfen fra Isberne fuldenbtes. Tempel blev opbygget af Manasse og sbelagt 129 f. Chr. af Johannes Hyrcanus, men Hjerget selv blev ogsaa senere som „det velsagne“ af Samaritanerne anseet for helligt.

Gartobber kaldes Robberet i den Tilstand, hvori det almindelig forekommer i Handelen;

bet er endnu ikke aldeles fæstet til teknisk Brug og maa derfor først underlæstes en Omsmelting (Sammergaring); men da Ballebærerne eller andre Fabrikker, hvori det skal benyttes, helst ønske at udføre denne Proces selv, leveres det fra Smeltehugterne i Reglen kun som G. ; s. forøvrigt Kobber.

Garn er i den nordiske Mythologie Navnet paa en Hund, det første Uhyre, som var bunden foran Snipahulen, men slipper løs til Ragnarok og kæmper mod Tyr; de blive hinandens Døse.

Garnoud, s. Corpus.

Garn betyder egentlig det oprindelige Product af Spindingen af de forskjellige Træulstoffer. Man har saaledes Bomuldsgarn, Uldgarn, Hørgarn o. fl., der skulle tvindes til Traad eller væves til Tøier; Kabelgarn, der skal slaas til Reebflagerarbejde; derimod ikke Sillegarn, fordi Silken strengt taget ikke spindes, men kun oppåses. Fra denne Terminologie gjøres imidlertid flere Afvigelser: den spundne Flokfløse er saaledes et G. , men kaldes ikke saa; man kalder undertiden Hørgarnet Traad, saasom i Benøvelsen Traadklammerbug; endelig kalder man visse tvindne Producter G. , saaledes Sygarn, Kullergarn, Jerngarn, Navnegarn. Kabelgarnet spindes næsten altid paa fri Haand; Afspinningen af det Længde og Fiinhed beroer saaledes aldeles paa Dvælle. Man forlanger s. G. , at der af hver Dvælle skal spindes et jævnt G. af Banens Længde og regner 20 saadanne til en Kulle, 20 Kuller til et Fæd. Ved andre G. , haandspundne eller maskinspundne, ubmaales et vist Antal Omgange paa en Paspe (Knælhaspe), og Fiinheden bestemmes ved Vægten af dem, hvad enten Numerne ere lodbestemte eller beroende paa Stedets Stik og Brug. Som oftest betegner Numeret det Antal Fæd o. best., der gaaer paa et Pund, et Kilogram o. best., og man betjener sig ifaaftald til at lette Vejningen af Garnvægte, paa hvilke man blot behøver at lægge et Fæd, idet en Skydevægt (som paa en Vismer) eller en Viser umiddelbart angiver Numeret. Høist umtagelsesvigt angiver Numeret Garnets Tykkelse eller den Plads, et enkelt Fæd indtager i en Garnsorteremaskine, naar det trykkes med en vis Vægt. En Garnstav er en Tabel, der angiver de Numere, der svare til de forskjellige Vægte af et enkelt Fæd. Et Garnodynamometer er et Rebsflak, der, nsiagtigere end det kan see ved et Nyl med Haanden, angiver Styrken af G. , der atter beroer paa Materialets Styrke, Tavernes Længde og Snoningsgraden; det kan beroe paa Bristningen af Garnet ved at bste en Fjer, løste et Antal Lobber eller svinge en betyngtet Arm ud fra den nedhængende Stilling. En Garnvinde er en Paspe (s. d. A.) uden Knæl, bestemt til at lægge et Fæd paa, medens det f. G. vindes i et Nøgle. Garnpresser ere gjerne Vægtstang- eller Struepresser, bestemte til haardt at sammenpresse f. G. 5 eller 10 P. Garn til en fast og regelmæssig Pakke, hvori det med Lethed kan forsendes.

Garnerey (Ambroise Louis), fransk Marinemaler og Søn af en Maler, født den 19de Febr. 1783, optraadte 1817 med „Ludvig XVIII og Hertuginde af Orleans ombord i Nachten

Le Royal Souverain“. Senere har han udstillet „Fisletorvet i London“, „Udsigt over Brest og dens Havn“, Søslag, Udsigter, Fisserbesjæftigelse m. M. 1830 udstillede han Slaget ved Navarino, malet paa Stebet. G. er en af Frankrigs dygtigste Marinemalere, som fortaaler at beherske de store Masser, som han sætter i Bevægelse; hertil kommer en omhyggelig Udførelse og kraftig Farvebehandling. Han har ogsaa skullet i Aquatinta nogle af sine Malerier under Titlen „Vues des ports et côtes etc.“ (Paris 1815—32).

Garnier (Abolp), født den 27de Marts 1801, Professor i Philosophie i Paris, har ved sine Forelæsninger haft en væsentlig Indflydelse paa Philosophiens Studium i Frankrig i den nyeste Tid, og er Forfatter til „Précis de psychologie“ (1830); „Traité de morale sociale“ (1850); „Traité des facultés de l'ame“ (1852) o. M. Han har endoven bestrøget en Udgave af Descartes's Værker og arbejder nu paa en „Histoire de morale“.

Garnier (Clement Joseph), født den 3die Octbr. 1813, hører til den meest liberale Side af de franske Statsøkonomer, og har, foruden en Mængde Artikler i Blade og Tidsskrifter, skrevet: „Éléments de l'économie politique“ (1846); „Richard Cobden, les ligueurs et la ligue“ (1846); „Annuaire de l'économie politique et de la statistique 1844—55“ (i Forbindelse med Guillaumia); „Éléments de finances“ o. M.

Garnier (Jean Jacques), fransk Historiograph, født 1729, død 1806, skrev bl. A. Frankrigs Historie fra Ludvig XI til Carl IX som en Deel af Bells's og Bellart's store „Histoire de France“. Han er ogsaa Forfatter til „L'homme de lettres“ (1764), „De l'éducation civile“ (1765) o. M.

Garnier (Robert), fransk Tragødigter, født 1584, død 1690, Statsmand under Henrik IV, var en af dem, der ved at efterligne de antike, især græske Mønstre fortrængte de gamle Proferier og Farcer fra Scenen. De mest berømte blandt hans Tragødieer ere „Bradamante“ og „Antigone“.

Garnier-Pagés (Etienne Joseph Louis), fransk Republikaner under Juliregierungen, født i Marsaille den 27de Decbr. 1801, tog iøvrigt Deel i Julirevolutionen og blev 1831 Medlem af Deputeretkammeret, hvor han udmærkede sig som demokratisk Taler og var en af den radicale Oppositions fornemste Førere. Han udbestred med 40 andre Deputerede en Protest mod Infemmilieu-Politikken, og blev som Medlem af Selskabet „Aide-tot“ anslaget for Deeltagelse i den republikanske Opstand den 28de Juli 1832, men blev efter Veilejningstilstandens Ophævelse frikendt. Han talte siden stedse for en Valgreform ved Udvælgelse af den politiske Stemmereg, og udbestredte 1841 Andragendet om en Indskrænkning i Statsembedsmænds Valgbarhed til Folkerepresentationen. G. døde den 27de Juni 1841. — Louis Antoine G. o. P., Broder til den foregaaende, født i Marsaille 1805, var Mægler i Paris, tog Deel i Julirevolutionen og var, som Broderen, Republikaner, men besatte sig i Deputeretkammeret mindre med almindelige politiske Spørgsmaal end med stats-

økonomiske og finansielle Anliggender (Jernbaner, Algeres Colonisation o. s. v.). Ved Reformantletterne 1847 (s. Frankrigs Historie) spillede han en Hovedrolle, vandt ved en Banke i Montpellier Bisfald ved at falde Kæbelsperiodes blodige Forhølsregler, „Befalingsløb, Hændervendigheder, som maatte fresse Fædrelandet“, og var en af de saa Deputerede, som trods Ministeriets Forbud besluttede at indfinde sig ved Banketten i Paris i Febr. 1848. Herved var han bleven saa populær, at hans Navn blev udtalt mellem dem, som efter Februarrevolutionen skulde danne den provisoriske Regjering; han blev først Afsire i Paris og afløste den Sie Marcs Goudchaux som Finantsminister. I denne væsentlige Stilling, da Penge og Credit manglede og en Statsbankerot stod for Døren, maatte G. foreslaae eller antage adskillige finansielle Forhølsregler (s. Fr. Tillegsskatten af 45 Centimer), som bidroge til at gjøre Republikken upopulær hos Mængden. Dog blev han valgt til den konstituerende Forsamling og, efter at have aflagt et Regnskab for sin Forvaltning, der vandt Alles Bisfald, blev han Medlem af „den udøvende Commission“, der efter Opstanden i Juni (1848) gav Plads for Cavaignacs Dictatur. Til den lovgivende Forsamling blev G. ikke valgt, og siden har han levet som Privatmand.

Garnison betegner den faste, militære Besætning paa et eller andet Sted, og saa ofte selve det Sted, hvor Tropper fast ere henlagte. G. til en belejret Fæstning saeer en Størrelse, der bestemmes ved Fæstningens Udstrækning og de sandsynlige Angrebsførter; dens Sammenfætning af de forskellige Waabenarter afhænger af Forvarerplanens Bestaaenise; i Almindelighed vil der i samme kun være lidet Cavalerie. G. saaar, navnlig med Hensyn til Dagstjenesten, under en for Alle fælles Chef, Commandanten, der i Fredstid er en ældre, pensioneret Officer. — **Garnisonsskirer** benævnes den militære Læge, hvem Røgetilfaldet med et Steds Garnison paahviler. — **Garnisonshospital** er et Sygehus, bestemt til Optagelse og Behandling af en Garnisons Syge. I Kjøbenhavn findes et saabant i Rigensgade, som er opført 1817 og har Plads til 500 Syge, hvoraf der aarlig optages mellem 3 og 4,000. Desuden findes Garnisonshospitaler i Fredericia, Rendsborg og Altona.

Garnitur kalder man undertiden visse Dele af en Gjenstand, der vel behøves til dens Fuldstændelse, men dog maa anses for Biting, ligesom de gjerne ere af et andet Materiale: saaledes Punt paa Rævningsstykker eller paa Ketter, Beslaget paa Søværer, der ofte er af Messing, og navnlig tjener til at forbinde Løbet med Slaflet. G. kalder man ligeledes en substaendig Suite (Besætning) af sammenhørende enkelte Gjenstande, saaledes et G. af Glas.

Garnis er et russisk Rorumaal = 3,000 danske Potter.

Garofalo (Benvenuto), s. Titto.

Garonne, Flod i det sydvestlige Frankrig, udspringer paa den spanske Side af Pyreneerne i Val d'Arnan og træder ved St. Déat ind paa fransk Øvedet, løber mod N. O. indtil Toulouse, hvorpaa den flyder mod N. V. forbi Bor-

deaux, optager Dordogne og kaldes saa Garonne, hvorpaa den falder i Atlanterhavet. Dens Længde er henved 100 M., Flodbedet over 1,500 □ M.; den optager fra h. S. Tarn, Lot; Dordogne o. fl., fra v. S. Gers. G. er seilbar fra Toulouse, men Løbet frembyder mange Vansteligheeder, som have foranlediget betydelige og kostbare Arbejder; fra Toulouse til Costet gaar langs med Floden en Kanal, der saaar i Forbindelse med Sydanalen.

Garonne, Dvre., Dep. i det sydvestlige Frankrig, omgivet af Spanien samt Dep. Dvre-Pyreneerne, Gers, Tarn-Garonne, Tarn, Aude og Arriège, er 114 □ M. stort med 482,000 Indb. Den sydlige Deel er opfyldt af Pyreneerne, fra hvilke Landet straaer mod N., overalt opfyldt af lavete Bjerge eller Bakker og Dale. Bjergene ere rige paa Metaller, især Jern; desuden findes Kobber, Zink, Bly, Antimon og Stenful. Her avles meget Korn og Viin. Dvægavlen og Industrien ere ligeledes betydelige, den sidste gaar fornemmelig ud paa Metallernes Bearbejdelse, Bomulds- og Linnedfabrikation og Straafætning. Hovedstaden er Toulouse.

Garofillo er en spansk Benævnelse for en Art af Halskygdom, som skal være meget farlig paa Grund af de indtrædende Dvælningsstilfælde. Det er sandsynligt, at det er en Halsbetændelse, mulig af ondartet Natur, som maafler har en egen epidemisk eller endemisk Forekomst og Præg paa visse Steder i Syden.

Garrick (David), berømt engelsk Skuespiller, født i Herefordshire den 20de Febr. 1716, betraaede Scenen første Gang under et antaget Navn (Lybball) med stort Held i Ipswich 1741, og som efter 1 Aars Omflakken med et reisende Skuespillereskab til London. Uagtet alle sine Anstrengelser kunde han ikke opnaae Ansettelse ved noget af de større Theatre, men maatte optræde paa et af de mindre (Goodmans-fields), hvor han som Richard III første Gang fremstillede sig for Londons Publicum og ved sin Debut valte en overordentlig Opfigt. Aaret efter modtog han Engagement i Dublin, men vendte snart tilbage til London, og blev efter sin Tilbagekomst ansat ved Coventgarden-Theater, hvor han forblev til 1747, da han i Forbindelse med Lacy hjøbte Drury-Lane-Theater. Indtil 1776 virkede han her som artistisk Bestyrer og første Skuespiller og iværksatte, ved Gjenoptagelsen af Shakespeares Stykker og ved at samle og danne et fortrinligt Personale, Skuespillets og Skuespilskunstens Gjenfødselse i England. Efter 35 Aars hæderlig Virksomhed tral han sig tilbage og døde den 20de Jan. 1779 paa sit Landsted ved London. Han blev bisat ved Foden af sin Digter Shakespeares Monument i Westminster-Abbedie. — G. var en af de største dramatiske Kunstnere, som have levet, og hans Shakespeareske Roller som Macbeth, Hamlet, Richard III, Lear, foruden en Mængde Charakterroller i Lyttspillet og Comoebien vare alle sande Mesterværker i dramatisk Kunst. Han besad, med en lille Figur, et Par talende Line og en velsklingende Stemme, et saa mærkvarligt Ferredsumme over sit Legeme og Ansigt, at han var istand til at fremstille de meest forskellige Charakterer. G. stred 27 Skuespil, af hvilke flere endnu blive opførte med

Bisfalb, og som alle findes samlede i Supplementbindene til Bells „British Theatre“ (1786) samt i en særskilt Udgave (3 Bd., 1798). I Aaret 1749 ægtede han Eva Maria Weigel, kaldet Violetti, født 1724 i Wien, hvor hun var en udmærket *vog nybet Danjerinde*; 1744 modtog hun Engagement ved den store Opera i London. Hun overlevede G. og døde som Enke den 16de Octbr. 1822 i London, næsten 100 Aar gammel.

Gärtner (Carl Christian), født 1712, død 1791 som Professor ved Carolinum (et Gymnasium) i Brunsvig, var en middelmaadig Digter men en dygtig og smagsfuld Kritiker, og gjorde sig bekendt i den tydske Litteraturhistorie som Redacteur af „Bremische Beiträge“ (1745—48), der vare Organet for de yngre Digtere (Schlegel, Pagedorn, Sellert, Klopstock o. fl.), som tidligere havde sluttet sig til Gottsched, men nu søgte sig fra denne (s. *Tydske Litteratur*).

Gärtner (Frederik), tydske Bygmester, født 1792 i Coblenz, blev 1820 Professor i Architecturen i München, hvor han opbyggede Sforthor og byggede Ludvigs-Kirken i byzantinisk Stil, senere smykket med Malerier af Cornelius, Wittelsbacher-Palais og flere andre Bygninger. 1840 fuldenbte han det kongelige Palais i Athen, der var opført efter hans Plan, og Restaurationen af Domkirken i Bamberg stodes ligeledes ham. Han døde 1847 som „Oberbaurath“ og Director ved Akademiet i München, der stoder hans Virksomhed afstiklige nyttige Reformere.

Garve (Christian), tydske Skribent, født den 7de Jan. 1742 i Breslau, blev 1769 efter Sellert Professor i Philosophie i Leipzig, men vendte formeldst svageligt Hjelbred 1772 tilbage til sin Høbestad, hvor han beskæftigede sig med litterære Arbejder og døde den 1ste Jan. 1798. Hans Skrifter („Über Gesellschaft und Einsamkeit“, 1797—1800; „Berichte über verschiedene Gegenstände aus der Moral, Pitteratur und dem gesellschaftlichen Leben“, 1792—1802“, 5 Bb.) udmærke sig ved klar og let Fremstilling; meest bekendt er G. bleven ved sin paa Frederik II's Opfordring udserte Oversættelse (m. R.) af Cicero's Skrift om Digtterne.

Garvebart benævnes sædvanlig de Arter Bark, der benyttes i Garverierne paa Grund af deres Indhold af Garvesyre. Sædvanligst benyttes Egebart, dog kan man ogsaa bruge Ellebart, Pilebart, Fyrrebart, men disse indeholde meget mindre Garvestof og ere altsaa ogsaa af mindre Værdi for Garverne.

Garvesyrer (Garvestof) kaldes en egen Klasse svage Syrer, der findes i forskellige Plantebele og udmærke sig ved en stærkt sammenknæpene Smag, ved at udvælde Lim, Væggehvide, Proteinlegemer, mange Metallsalte af Oplosninger og ved at danne mørke (blaaorte, grønlig) Bundfald med Jerntheiltesalte. Den almindelige G. er Egegarvesyre, der findes i Egebarken, Galæbler o. dsl. og banner sorte-blaa Bundfald med Jerntheiltesalte (Blæk), medens der i Chinabark, Catechu, Gumtræ o. s. v. findes Chinagarvesyre, Catechugarvesyre, Moringagarvesyre o. s. v., der vel giver mørke, men anderledes farvede Bundfald med Jerntheiltesalte (grønagtige). Ved en søregen Gje-

ring (ligesom ogsaa ved Behandling f. Ex. med Syrer) omdannes G. i Almindelighed ved Staaud til Gallusyrer, der sædvanlig kunne krystallisere, medens G. ikke krystallisere, og som vel farve Jerntheiltesaltene mørke, men ikke fælde Lim, Væggehvide o. s. v. Samtidig med Dannelsen af Gallusyrer dannes da gerne saakaldet Garvestofesteret, der synes at være en Blanding af forskellige Stoffer, navnlig Egegarvesyre eller Gallusyrer, mener man næsten altid Egegarvesyre eller Egegallusyrer. Oppebes G. eller Gallusyrer, dannes de saakaldte Brandgallusyrer eller Pyrogallusyrer, men af disse kender man kun Egegallusyrers Pyrogallusyrer tilstrækkelig vsiagtig; denne anvendes meget af Photographerne. Blandes disse Syrer, men især Pyrogallusyrer, med de stærke Vstf som Kali, Natron eller ogsaa Kalk, da decomponeeres de meget let til brune Forbindelser under Absorption af Ilt (s. Eudiometer og Chamæleon vegetabilis). — I Thee, Kaffe, Sumal og mange andre Planter findes ligeledes Garvesyrer indeholdt. S. *Garvning*.

Garvning har til Hensigt ved passende Behandling og Tilsetninger af forskellige Stoffer at gjøre Skindene bedre stikke til at kunne modstaae Atmosfærens og Vandets Indvirkning, uden at berøve dem den nødvendige Vsielighed. G. kan udføres paa mange Maader og ved meget forskellige Midler. Udføres den især ved Anvendelse af garvestoffolbige Stoffer (som Garvebart, Gambier etc.), kaldes den „Rød“ eller Barkgarvning; anvendes derimod Leerjordfalte som Hovedmiddel, kaldes den „Hvidgarvning“, „Alungarvning“, „Fælberegning“; anvendes især Fædtstoffer, kaldes den „Semsgarvning“. Under G. falder da tillige som særegne Fabrikationer Tilberedning af Corbian, Maroquin, Saffian, Pergament o. s. v. For at gjøre de raare Huder mere modtagelige for Indvirkningen af de garvestoffolbige Substanser, underkastes de sædvanlig først forskellig Behandling, alt efter de Forbringere, man stiller til det Læder, hvortil de skulle fabrikere (Underlæder eller Saalesæder, Overlæder o. s. v.). I det Væsentlige bestaar denne Behandling i: 1) Udvlødning (forbunden med en Balsning og Afstråning paa Kjødfiben); 2) Afhaaring, bevirket enten ved en Dampning (med eller uden Balsning og Staaud i Vand) eller ved Behandling med Kalk, Afte o. s. v. eller ved en „Svedning“ (Huderne kastes i en Bunk, hvorved her efterhaanden indtræder en Ophegning, en Art Gjæring, og Haarene løsnes) og derpaa følgende Afstråning med en Rniv o. s. v.; dernæst 3) en Veitsning, Svældning, idet de afhaarede og rensede Huder behandles med en Blanding af Klib, Hvgkfraa, Surrbeig etc. og Vand, i hvilken Blanding der da ved Gjæring dannes Mellesyre, Eddisyre etc., eller ogsaa behandles de med en meget fortyndt Svovlsyre (1 Deel Syre til 1,000—1,500 Dele Vand). Endelig bringes Huderne i en 4) „Farve“, det vil sige en ganske tynd Oplosning af et garvestoffolbigt Legeme, og heri foregaaer da en indledende Garvning. Først efter disse Behandlinger bringes Huderne i Gruber lagvis med Garvebart, hvor de da, efterat Gruberne ere overpumpede

med Vand, henligge i længere Tid (som man dog søger at forkort ved allehaande Midler), indtil de ere fuldkommen giennemgaaede, "gare", det vil sige, indtil alt det i Suben indeholdte Linn o. f. v. er traadt fuldstændig i Forbindelse med Gæsfværen af det anvendte **Gædemateriale** (Egebart, Elebarf, Knopper, Dvididiv, Gambier o. f. v.). Senere tørres og bearbejdes Huderne yderligere til forskjelligt Brug. Til Overlader modificeres disse Fremgangsmaader endeel, ligesom ogsaa til det saakaldte Kuslæder, der udmærker sig ved sin Styrke, eiendommelige Lugt o. f. v. Saffian, Cordian, Maroquin tilberedes paa lignende Maader, men dog med større Modificationer, og Skindene farves da gjerne senere og glittes ved Anvendelse af Vasser, hvorefter Skindene faae den større Glans. Ved Hvidgarvningen ere baade Forarbejderne og selve Garvningen væsentlig forskjellig fra ovennævnte Fremgangsmaade, ligesom der her ogsaa anvendes finere Skind; Garvningen foregaaer her ved en Blanding af Kogsalt og Alum, hvorefter de tørres og strækkes; de finere Skind (til Handsker) blive senere behandlede med en Blanding af Svøbemeel og Eggeblomme, for at gjøre dem blødere og stærkere. Ved Semsгарvningen foregaaer G. ved at gjennemtrænge Skindene med Tran, efterat de ere afhaarede og isvæbde. De gjøre derpaa noget ved at kastes i en Dumle, renses nu fra det overflødig Fedt og "strækkes" ved en reent mekanisk Behandling. Disse Skind taale ikke saa godt Bærbets Paavirkning som de barfarvde Skind, men kunne dog taale at vabstes, og kaldes derfor skundom "Vabfeskind". Ved Tilberedning af Pergament foregaaer egentlig ingen Garvning (af Lammes- og Faarefskind) fra alle fremmede Dele, og navnlig anvendes en Art Silbning med Pimpsteen. Chagrin skulde egentlig tilberedes paa en noget lignende Maade som Pergament af Haffkind, men tilberedes ogsaa af svære Heste-, Hæsel- eller Kameelhuder, idet man da ved Kunst søger at give disse Huder en Art eiendommelige, rue "Korn" paa Overfladen.

Gaz, Stad i Pommern ved Ober, har enbeel Uld-, Bomulds-, Strømpe- og Handskefabriker. 4,300 Indb.

Gas, Gasarter, er Benævnelser, som først benyttedes af van Helmont (1577—1644) til at betegne forskjellige Luftarter, hvilke han dog antog kun vare forskjellige Modificationer af den atmosfæriske Luft. Cavendish (1731—1812) viste først, at Kulsvyre og Vrint vare særegne Luftarter, og herefter benyttedes da Ultrastene Gas og Gasarter i deres Almindelighed som Fællebsnavne for Luft og Luftarter. Allerede 1664 havde Clayton opdaget, at man ved at ophebe Steenkul kunde erholde en "Gas", som kunde benyttes til Belysning, men dette fik dog først praktisk Betydning, efterat Lord Dundonald 1786 og Murdoch 1792 anstillede praktiske Forsøg i det Større og 1798 bragte det til at belyse et stort Fabrik (Boulton & Watts) dermed og 1812 at faae det anvendt til Gasbelysning i London. Man benævnte da almindelig denne af Steenkulene vundne brændbare Luftart for G., og dette

Ravn har vebliceholdt sig som mere specielt betegnende den brændbare Luftblanding, man benytter til Belysning (Belysningsgas), og som i Hovebtagen er forskjelligte Kulbrinterarter (s. Gasbelysning). I ubvillet Forband er altfaa G. og især Gasarter synonymt med Luftarter, luftformige Legemer, i mere indskrænket Betydning betegnes herved Belysningsgasfen (Kulbrinte). S. Luftformige Legemer.

Gasbelysning er af temmelig ny Oprindelse. Fra 1792 til 1796 gjorde Engländeren Murdoch Forsøg dermed; 1798 indførtes den i Batts og Boultons mekaniske Etablisement, 1812 belystes London, 1815 Paris med Gas. Flammen af et Talglys, Voryls, en Dielampe er ogsaa brændende Gas, ubvillet af den Talg o. f. v., som Vægen har indfugnet; men ved at ubvulle Gasfen særskilt har man den Fordeel at kunne benytte flere Materialier. Denne Gas bestaaer i forskjelligte Forhold, hvorpaa Gasfens Værdi især beroer, af forskjelligte Kulbrinter, den lette Kulbrinteluft (den stelysende "Sumpgas"), den tunge Kulbrinteluft (den "oliebænnende Gas", der er for forbar til at bruges ublandet og let of) samt Dampene af forskjellige draabeflydende, men flygtige Kulbrinter. I Praxis ubvilles Gasfen overveieende hyppigt af Steenkul, helst de kostbare, større Skiferkul (Cannelkul eller Parrotkul), der give flette Cooks men ubmærket Gas, eller dog Blandinger af disse og federe Kul. Ophedningen stæer i Retorter af Leer eller Støbejern, c. 7 F. lange, 1 F. vide, runde, ovale eller flade Kør, der anbringes f. Ex. 5 i hver Døn og, naar de gløde, fylbes fra den ene Ende, som kan aabnes og lukkes, efter 5—8 Timers Forsøg ubdømmes for Cooks, der tilbeles benyttes umiddelbart under Retorterne, og atter fylbes med Steenkul. Gasfen afstiles gjerne først i en Condensator (s. d. A.), befries yderligere for Lære i en "Strubber", en stor Jerncylinder fylbt med større eller vaaede Stene, og renses for allehaande stabelige, luftformige Indblandinger ved i en Kalftræser at passere vaaab, isættet Kalk i Sag paa Mos. Naar man bruger Leerretorter, trækker man gjerne Gasfen ud af dem ved en Exhaustor (s. d. A.), og briver den dermed gjennem de forskjellige Afstjlings- og Rensapparatet ind i Beholderen. Andre Gasarter kunne ubvære Kalftræseren. Oliegas, der er stærkere lysende end Steenkulgas, ubvilles af mindre, med Cooks o. deel. flybte Retorter, idet Tran eller smeltet Fedt langsomt flyder ind i dem; Harpiggas, der paa samme Maade ubvilles af smeltet eller i Gastjære opløst Harpiz, er om trent som Kulgas. Sellignes Gas, der vakte Oplygt for endeel Aar siden, men ikke som i Brug, bestaaer af en Blanding af Brintluft og Kulsteluft, som den faaes ved at lede Vanddampene over glødende Kul, men gjort lysende ved at lede den gjennem en Retort, hvori der ubvilles Gas af Stiferosie (fra Defillation af bituminøs Mergelstifer). Sellignes Gas er god og billig, men meget giftig. Enhver Art Gas opalames i store Beholdere af Jernblik, cylindriske Kar, der vende Vunden opad og faae med den nedadvendte Rand i Vand; igjennem et Kør fra Renseren ledes Gasfen ind under Beholderen, der stiger og spulter, efter-

som den er fuld til; gjennem et andet Rør ledes den bort. Hovedrørene ere af Støbejern; de mindre Ledninger ere trulne Jernrør. Afslukningen stæer i det Store ved en Vandspærring, ligesom en lille Gasbeholder med en kortere diametral Skilleveg mellem Til- og Afledningsrøret, i det Smaa ved Hænder. Den forbrugte Gasmenge maales ved at lede Gasen gjennem en Gasmaaler (Gasuhr), en Tromle, der er indsluttet i et Hylster, nedhængt halvt i Vand og saaledes deelt i 4 Rum, at den maa dreie sig, for at Gasen kan passere igjennem den, og ved Antallet af Omdreiningerne angiver Gasmengden. Trykket, hvormed Gasen udstømmer, er af største Bigtighed; for at holde det nogenlunde eens, benyttet man vide Rør, men forskjellige Omstændigheder, navnlig Antallet af tændte Flamme i Rørløbet, give dog Anledning til Forandringer i Trykket og Trang til en Gasregulator, der kunde holde Trykket altid eens, en Opgave, der, hidtil uden synderligt Held, er forsøgt løst paa forskjellige Maader. For at kunne transportere Gas, har man sammenpresket det med f. Ex. 30 Atmosfærers Tryk i Foden paa Lamper; det er ikke godt muligt at faae Gasen, der under Udstømningen efterhaanden taber sit Tryk, til at brænde jævnt; desuden afsætter der sig under Sammentrykningen enbeel af den dampformige Kulbrinte i fast eller flydende Tilstand. — Gasbrændere, s. Brændere. — Gasmeter kalder man undertiden Gasmaaleren. Ofteft forsøger man dog derved Gasbeholdere for Velysningsgas eller andre Lustarter.

Gascoigne er det gamle Navn paa et Landskab i det sydlige Frankrig, til hvilket hørte de nuværende Depp. Landes, Dore-Pyrenerne, Gers og Noget af Dvre-Garonne, Larn-Garonne og Lot-Garonne. Det fik sit Navn af Baskerne (Vascones; Gvasconia), dets ælste Beboere, som i det 6te Aarh., fortrængte af Westgotherne fra deres Bopæle paa Syd siden af Pyrenerne og nebstatte sig i Districtet Novempopulonia mellem biske, Garonne og Atlanterhavet. De maatte 602 underkaste sig Frankerne; 714 aflastede de under deres Hertug Gudo, tillige Hertug af Aquitanien, Aaget, men blev efter 768 undertvungne af Pipin den Lille og Carl den Store, som gav dem egne Hertuger i Welf I og hans Efterfølgere. Da denne Slægt uddøde 1039, kom G. efter flere Stridigheder under Guyenne, med hvilket det blev en Deel af Frankrig (s. Guyenne). — Gascoignerne have bevaret meget Tiendommeligt i Sprog og Sæder; de ere tappre og kloge, men forsængelige og tilbøielige til, trods deres Lands Armød, at tale meget om deres Gødsler og Herligheder, hvorfor en Gasconnade bruges til at betegne et ufsabeligt og godmodigt Praleri.

Gasfel (E. C., Mistres), engelsk Forfatterinde, født omkring 1822, gift med en Præst af Unitariernes Sect, har i de senere Aar gjort enbeel Lykke ved sine Romaner, der i en sædelig og religiøs Aand stræbe at gjengive Livet, som det er, og mere lægge an paa at skildre og analysere Forhold og Stemninger end paa at vække Interesse ved Opfindelse af en indviklet Intrigue. De meest bekendte, som tildeels ere oversatte paa Dansk, ere: „Mary Burton“ (1848);

„The Moorland cottage“ (1850); „Ruth“ (1852); „Cranford“ (1853); „North and South“ (1855).

Gasparin (Abrian Etienne Pierre, Greve af), fransk Agronom og Statsmand, født den 29de Juni 1783, maatte 1806 formedelst et Saar opgave sin Plads som Cavaliergeneral under Murat og bestjæftigede sig siden med Naturvidenskabene og Landvæsenet, især Hundsdyrenes Behandling og Forædling, hvorover han har skrevet Enbeel. Fra 1830 traadte G. i Statens Tjeneste, var efterhaanden Præfekt i flere Departementer og udmærkede sig ved sin Frasthed og Conduite under den store Opstand i Lyon 1833. I Ministeriet Molé var han 1836—37 Indenrigsminister, 1839—40 Agerdyrknings- og Handelsminister. Hans Søn, Agener Etienne de G., født 1810, har gjort sig bekendt ved den Iver, med hvilken han i Deputeretkammeret og i Skrifter har antaget sig Protestanternes og overbøvedet den religiøse Tolerances og Reiserbigheds Sag.

Gasparider, en uafhængig arabisk Kongeslægt, grundlagde et Rige i Syrien paa Grændsen af Hebias og herskede her hened 400 Aar før Muhammed; de stammede oprindeligt fra Jemen af Stammen Ad, men udvandrede herfra paa Grund af den i den ælste arabiske Historie bekendte Overfømmelse ved Frem og nedfattede sig ved Ørnen Gaspar i Begyndelsen af det 3die Aarh. e. Chr.; efter dette Sted førte de Navnet G. Da enbeel af deres Konger have havt Navnet Gareth, henævnes de af latinske og græske Forfattere i Almindelighed Aretas. Efter i det 4de Aarh. e. Chr. at have antaget den kristelige Religion, understøttede Gaspariderne ofte Reiserne af Konstantinodel imod Perlerne; den sidste Konge, Giabalab, havde antaget den muhammedanske Religion, men gif over til Christendommen paa Grund af en Hornærmelse, Kalifen Umar havde tilføjet ham. Efter de Christnes Nederlag i Slægt ved Jarmut 634 underkastede Gaspariderne sig 637 e. Chr. Chalifatet.

Gasfendi (Petrus), egl. Pierre Gasfend, fransk Fysiker, Mathematiker og Philosoph, født 1592, død 1655 som Professor i Mathematik ved Collège royal de France i Paris, sluttede sig i sin Philosophie nær til Epikur, ved hvis Lærefæstninger han meente lettest at kunne bringe sine naturvidenskabelige Kundskaber i Overensstemmelse (hans Tilhængere, Gasfendistene, stode navnlig ligeoverfor Cartesierne). G.'s Hovedværk er „De vita, moribus et doctrina Epicuri“, en fuldstændig Udbvisning af Epikurs System; hans „Institutio astronomica“ giver et godt Billede af Astronomiens daværende Tilstand, og hans „Tychonis Braheii Copernici etc. vitæ“ indeholder Astronomiens Historie.

Gasner (Johan Joseph), bekendt som Djevlebesværger, født 1727 i Brang i Tyrol, blev 1758 Præst i Klösterle i Bispedsømmet Chur, hvor han efter en 15-aarig stille Virksomhed optraadte som Djevlebesværger, først for sig selv, da han leed af en stærk Hovedpine, som han tilfældig Djevlelens Virksomhed, og derefter, da det lykkedes, ogsaa for Andre. Hans Besværmelse udbrødte sig snart, og han blev kaldet til forskjellige Steder for at udføre sine miraculøse

Helbredelser, indtil Keiser Joseph II befalede ham at afholde sig fra alle Djevlebesværgelser (1776). Forfættelsen af Regensburg Hænkelse ham derefter det indbringende Decanat Bonn-dorf, hvor han døde 1779.

Gastrin („Wiltbad“ S.), **Landöby** i det størstgæstige Kronland Salzburg, har berømte mineraliske Kilder. Vandet indeholder lidt Natron-salte og en ringe Deel Jern og har en Tem-peratur af 29°. Deels paa Grund heraf, deels maatte formeelst Stedets høie Beliggenhed (3,225 F.), mere end paa Grund af Vandets spæge mineraliske Tilblanding, nyder dette Bades-sted en stor Anseelse, navnlig hos Personer, hvis Nervøsystem er meget aflappet, eller som ved Udværelser ere blevne medtagne paa Sjæl og Legeme.

Gasteropoda, s. **Snegle**. — **Gasterosteus**, s. **Sundrethel**.

Gaston de Foix, s. **Foix**.

Gaston d'Orléans, s. **Orléans**.

Gastralgie, Mavesmerter, er en nervøus Smerte i Underlivet, især dets øvre Deel (Maveegn), der forekommer formelig hos Irritable og Nervøse; undertiden berøder den dog ogsaa paa organiske Mave sygdomme (Saar eller Kræft i Maven).

Gastrisk er hvad der angaar Maven. — **Gastrisk**, sygelige Tilfælde, der tyde paa en Tilværelse af Maven og dens Virksomhed (ilde Smag, Qualme, Brækning, Appetitløshed, Dødsb, be-lagt Tunge etc.). — **Gastrisk** er en Feber, der er ledsaget af gastriske Tilfælde, ofte en katar-rhalsk Feber, undertiden en Forskrækkelse for Lypus.

Gastritis er Betændelse i Maven (Ventriculus), oftest fremfaldt ved skarpe eller ætsende Stoffers Indbringelse i Maven, s. Fr. ved Forgiftning med Syrer; ogsaa undertiden af katarrhalsk Natur.

Gastrose, Giennembrudning, Brudning af Maven (Ventriculus), fremkaldt i Almindelighed ved omgribende Saar heri; den er absolut dødelig, dersom Maven ei forinden er bleven berørt til nærliggende Organer og Udbredelsen af dens Indhold i Underlivshulen saaledes for-hindres. — **Gastrocele** (Mavebrød) er en Sygdom, hvorved Maven har forladt sit Leie i Under-livet og begivet sig gjennem en unaturlig Åb-ning ud deraf, enten udenfor Underlivsvæggen, eller op i Brystet, ned igjennem Bugringen o. s. v.

— **Gastrocnemius** er det anatomiske Navn paa den stærke Muskel, der hos Mennesket ho-vedsagelig banner Læggenes Kunding, og hvis Beskæmmelse er, ved Hjælp af Achillescenen at løfte Hele i Veiret. — **Gastroenteritis**, Be-tændelse i Mave og Tarms sammen, er i Al-mindelighed en katarrhalsk Slimhindebetæn-delse, som især spiller en stor Rolle i Smaa-børns Sygdomme. — **Gastroelcoth**, Saar i Maven (Ventriculus), betegner i Almindelighed især det spontane, perforerende Mavesaar. — **Gastroptisie**, en eller anden sygelig Tilstand i Maven, organisk eller functionel. — **Gastro-ræptisie** kaldes den kunstnæssige Sammensyning af Mavens Sinder, naar disse ere blevne be-skadigede ved uønskede Læsioner. — **Gastro-ræptisie**, Maveblødning, styldes Saar eller Degene-rationer i Maven og yttres sig ved Blodbrækning (s. d. A.). — **Gastro-ræptisie**, Maveblød, betyder en stærk Slimaffondbning i Maven, som giver sig til-

kjende ved Opbrækning af Saabant. — **Gastro-mie**, Bugsnit, Mavesnit, er den chirurgiske Opera-tion, hvorved Underlivet aabnes for at udføre et eller andet vigtigt Lægeformaal; saaledes ved Keiserfættel for at utbage Fosteret af Møderstiv, ved Anlæggelse af en kunstig Endetarmsaab-ning, ved Brooperationer o. s. v. I mere ind-strænket Forskab kaldes man kun den Opera-tion S., hvorved selve Maven (Ventriculus) kunstnæssig aabnes, hvilket da som oftest skeer for at indbringe Fødemidler i denne, naar Legemets Ernæring ad anden Veie er bleven umulig, s. Fr. ved Tilslutning af Spiserret. Disse Operationer ere i det Hele i høi Grad livsfarlige.

Gatafogen var en Lunds, ved hvilken det lyk-ledes Albrecht af Mecklenburg at overrumple begge Kongerne, Magnus Eriksson og hans Søn Haakon, den 4de Mars 1365. Den skal have ligget i Upland imellem Enkoping og Nyquarn i Lillinge Sogn. Efter en heftig Kamp maatte Kong Haakon rømme Marken, men Kong Mag-nus derimod blev tagen til Fange og sit først 6 Aar derefter sin Frihed mod Fralggelsen af Sverrigs Krone.

Gateshead, Stad i Durham-Shire i Eng-land, ved Tyne ligeoverfor Newcastle, har Jernværker, Smedier, Glas- og Teglværker m. M.; i Omegnen brydes Kalksten, og Kul-miner findes der. 26,000 Indb.

Gastfærlig benævnes de Kertler, som hos forskellige Dyr (Bivererne, Maarene, Svanerne, Løsbillerne) aabne sig i eller i Nærheden af Larvaabningen og offtendest stærkt lugtende, skarpe eller ved andre Giendommeligheder ud-mærkede Dødsfer.

Gatshina, Stad i det russiske Gouv. Peto-ersborg, har et prægtigt keiserligt Lykflot med herlige Savaanler. 7,000 Indb.

Gatterer (Johan Christopher), tydsk Histo-riker, født 1727, død 1799 som Professor i Göttingen, neblagde Udbyttet af sine hele Hi-storien omfattende Studier i talrige Skrifter, af hvilke vi nævne følgende: „Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange“ (1785—87, 5 Bb.); „Handbuch der Genealogie und Heraldik“ (1761—72); „Abriss der Chronologie“ (1775); „All-g. hist. Bibliothek“ (1767—71, 16 Bb.); „Histo-risches Journal“ (1772—81, 16 Bb.).

Gatti (Bernardino), kaldet **il Cosaro**, var en Maler fra Cremona, hvis Fødselsaar er ubekendt, men som døde 1575. Han hørte til Correggio's Elever og udmærkede sig ved Skøn-hed i Farven og Figurernes Kunding; hans Madonnaer og Børn ere fulde af Uhyld og Ynde. Han var en meget productiv Kunstner, der endnu malede i sit 80de Aar, og med ven-stre Haand, da den høire var bleven lam.

Gau (Frantz Christian), Arkitekt, født i Rost 1790, kom 1809 til Paris, hvor han ud-bannede sig under Debrét og Lebas. 1817 be-nyndte han en Reise til Italien, Sicilien, Orienten og Arabien for at studere de efterladte Minde marker, navnlig i Ægypten og Arabien; Resultatet af sine Reiser neblagde han i Læg-ninger, der bleve udgivne i et stort Værk paa fransk, „Antiquités de la Nubie“, med Text af Letronne (Paris 1821—28) og samtidig i en tydsk Udgave med Text af Niebuhr (Stuttg. 1821—28).

Merende tidligere havde han udgivet en Fortsættelse af *Magois's* „Les ruines de Pompéi“ (1813). **G.**, der ogsaa har udført mange Arbejder i Frankrig som Bygmester, fik 1825 Indfødsret og Erektionens Kors, og døde i Paris den 31te Decbr. 1853.

Gau kaldtes hos de Tybste i den ældste Tid en Afdeling af Landet i Henseende til Krigs- og Retsvæsen, en fri Forening af flere Communer eller Landdistricter. I Epibsen for en saadan stod en Greve, **Saugraf**, der i Krigen ansøgte det Mandskab, som Gau'en sendte til det sællede Hærtog, og i Freden tilligemed de ved Siden af ham staaende „Schöffen“ (d. e. blandt og af alle de frie Beboere valgte Rædninger) plejede Retten. I den ældste Tid valgtes Saugraeven af Folket iblandt de ypperste Beboere af Gau'en; fra Carl den Stores Tid blev det en af Keiseren indsat Embedsmand. Fra det 12te Aarh., da Grevskaberne, hvoraf eet eller flere udgjorde en **G.**, efterhaanden bleve arvelige, opførte en **G.** at være en politisk Inddeling, og kun i enkelte Landsdeles Navne er et Munde derom blevet tilbage.

Gauhos kaldes de Landbeboere i de sydamerikanske Stater ved La Platafoden og dens Bifloder, som ere Blandinger af Europæere og Indianere, og leve som halvvilde og raae Naturmennesker af Døggavl og Jagt, næsten altid til Fod; det er haardføre, urolige og rovgjerrige Folk.

Gaudy (Franz Bernhard Heinrich Wilhelm, Friherre af), tybst Digter, født 1800 i Frankfurt a. d. O., død 1840 i Berlin, stred, foruden andre Arbejder, Noveller (deriblandt „Benetianiske Novellen“, 1838), „Kaiserlieder“ (1833) og „Lieder und Romanzen“ (1837).

Gauermann (Jacob), tybst Landkassamaler, Tegner og Kobberstikker, født 1772 i Ofingen ved Stuttgart, lærte først ved Akademiet i Stuttgart, men blev 1778 sendt til Wien for at udbanne sig mere. Hans Aquareltegninger fra Alperne udgjøre det største Antal af hans Værker. — **Friedrich G.**, hans Søn, født 1807 i Wiesbaden ved Gießenstein i Østerrig, er ligeledes en talentfuld Landkassamaler, der hyppigt valgte østerrigske Egne til Gjenstand for sin Fremstilling.

Gaufering, f. **fredning**.

Gaugamela var en Stad i Asyrien, 12 à 15 M. fra Arbela. Paa Sletterne ved **G.** og Arbela leverede Alexander den Store i Octbr. 331 f. Chr. det afgjørende Slag, i hvilket Perserkongen Darius Robomannus blev besejret og tvunget til at tage Flugten, paa hvilken han lort efter sandt sin Død.

Gauus, beliggende i Beils Sogn, Hammer Herred, Præsts Amt i Sjælland, var et Nonnekloster, hvis Orden ikke vides, stiftet 1400 af Dronning Margrete, som forskyttede Nonnerne hertil fra Gladsbøe i Skane, hvor Fru Ida Snallenberg et Par Aar tidligere havde stiftet et Nonnekloster. Dronningen tilbyttede sig nemlig fra Fru Ida Gladsbøe med andet Gods, og foretog 1400 Klosterjomfruernes Omflytning. **G.**, som nu blev indrettet til et Kloster, kaldes egentlig **Gabus**, d. e. en **D** beliggende i Gabet af Navaaen, hvor denne ved Karrebøksmunde flyder ud i Havet. Dette Sted havde fra gam-

mel Tid tilhørt Skovkloster, men i hiint Aar tilbyttede Dronningen og Kong Erik sig det mod andet Gods, for der at bygge et „Kloster“. Klosteret blev indviet til den hellige Agnete; det blev ikke, som de fleste andre Nonneklostre, bestyret af en Prior i Forbindelse med Priorinden, men af en af Kongen bestiftet Forstander eller Provisor, som formodentlig har havt det i Forlehnning mod at besørge Nonnerens Underholdning. Efter Reformationen blev det paa samme Villaa forlehnnet til Adskillige, indtil Kong Frederik II magtfuldte det til Hans Johanfen Lindenov 1584. Efter en Tidlang at have tilhørt Familierne Lindenov og Løllø som **G.** 1681 atter ved Magtfuldte til Knud Thott til Knudstrup, hvis Slægt uddøde paa Mandstiden med den fortjente Statsminister Oves Otto Thott 1785. Han havde i sit Testamente bestemt, at der af hans Gøbser, Gams, Stranbeegaard og Linderdovld, skulde oprettes et Stamhus for hans Norbroders Sønnesøn, Kammerherre Volger Keedy, der antog Navnet Keedy-Thott, og demnes Søn, den nuværende Lehnbesidder, fik den 2de Octbr. 1805 Stamhuset oplyst til **Baronet G.** Den nuværende Hovedbygning er ikke fra den katolske Tid, men opført 1755 af ovennævnte Statsminister Otto Thott. Et stort Capel i den ene Flak skal være den gamle Klosterkirke.

Gauyp (Ernst Theodor), Germanist, født den 31te Mai 1796, fra 1821 Professor ved Universitetet i Breslau, udgav adskillige af de bedste Folkeslags ædle Love („Lex Frisionum“, 1832; „Das alte Gesetz der Thüringer“, 1834; „Recht und Verfassung der alten Sachsen“, 1837; „Lex Francorum-Chamavorum“, 1855), leverede andre lovhistoriske Arbejder, begyndte paa en Samling af „Stabtrætte des Mittelalters“ (1851 f.) og stred bl. A. „Ueber die germanischen Aufstellungen in den Provinzen des weströmischen Reichs“ (1847). **G.** døde den 10te Juni 1859.

Gaur eller **Gawal** ere forfjellige Benaevnelse paa en i de indiske Bjergfløe levende vill Dyrform, om hvis Forfjellighed som Art fra den almindelige Dyr man ikke endnu er enig. Den er sortebrun eller brun af Farve, naaer en betydelig Størrelse og lever selskabelig i Flokke paa 10—30, som ansøres af et Par stærke Tyre, under hvis Ansørelse de Mergen og Aften forlade Krattet i ordnet Råd for at begive sig til Græssangene. Ligesaa forsigtig som de søge at undgaae en Fare, ligesaa tappert og voldsomt angribe de Jægere, naar Kampen ikke kan undgaaes.

Gaus (Carl Friedrich), en af den nyere Tids fortrinligste Mathematikere, født 1777, opfandt 1795 de mindste Quadraters Metode til Beregningen af de uopdagede smaa Planeters Bane. Den Fremgangsmaade, han brugte, bragte ham siden i System i „Theoria motus corporum coelestium“ (1809). Hertil hører tillige hans „Theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxia“ (1823). — Af Oevdæften har han ligeledes store Fortjenester. Han fortsatte den danske Gradmaaling fra Altona til Göttingen, og opfandt ved denne Leilighed et særegent Instrument, Heliotrop eller Heliostop, bestemt til at give Signaler i stor Afstand

med en forhen udfendt Slarphed. Det bestaaer af en Combination af to Speile, hvorved Solstraalene reflecteres hen til det Sted, hvor Jagttageren befinder sig. Fra 1831 kastede han sig over Underforskjellen af Jordmagnetismens Syrte og Bestaffenhed; byggede paa Hanssens Jagttagelser forbrede han i flere Henseender dennes Theorie, og viste, at de daglige Forstyrrelser i Magnetismens Gang indtraede naesten paa samme Maade og til samme Tid paa Steder, der ere langt fjernede fra hinanden. Herhen hører „Atlas des Erdmagnetismus von G. und Weber“ (1840). Ogsaa med den rene Mathematik besjæftigede han sig og udgav allerede 1801 „Disquisitiones arithmeticae“. G. døde den 23de Febr. 1855.

Gauka kaldes et Fjeld i Telemarken, 6,000 F. høit. Det er blandt Rejsende mere bekendt end de flere høiere norske Fjelde, da det er det høieste i den Egn, og fordi det lettere kan bestige. Det er en meget besøgt Route for Tourister fra Christiania over Drammen og Kongsbjerg til Tin-Sjø, Gauka og Njulan-Fjøs samt tilbage med de telemarkiske Dampbaade over Eiken. Man seer paa denne Rundtour uden fundertlig Væbner nogle af Norges frugtbareste Dale og meest storartede Alpeformer.

Gaukaud Stadsbyggesyl er det eneste for Statens Regning byggede Stadsbyggesyl i Norge, hvortil der af Stortinget 1848 og 1851 bevilgedes de fornødne Midler. Bygget, som blev taget i Brug den 1ste Octbr. 1855, er anlagt i en Afstand af henved $\frac{1}{2}$ M. fra Christiania paa en smul Skraaning og med en deilig Udsigt over den største Deel af Christianiabalen og det Andre af Christianiafjorden. Det er bygget af Arkitekt Schirmer i Overensstemmelse med den af Regen Major, som af denne Sag har været Fortjeneste, i Forbindelse med Professor Vesten udfastede Plan, og har med Inventarium kostet omtrent 220,000 Rdl. Det er beregnet at rumme 262 Syge, nemlig 131 Mænd og ligesaa mange Qvinder. Bygningerne ere velindrettede, forsynede med alle de Indretninger, som Nutidens Hygieine og Psykiatri fordrer af en saadan Anstalt, og omgivne af Have og Parkanlæg. Derhos er, især for at flaffe de Syge gavnlig Syselfættelse, af Stortinget i 1857 bevilget mellem 30 og 40,000 Rdl. til Indkjøb af Jord, saa at Aplet nu eier omtrent 250 Tdr. Land, foruden en ikke ubetydelig Skovskatning. Efter flereaarig Virksomhed er Aplet nu (1859) naesten fuldt belagt.

Gautbert (Gosbrecht), en Brodersøn af Erkebiskop Ebbo af Reims, Sverriks første Biskop, blev af Ansgarins 835 sendt til Sverrig for at forrette det begyndte Omvendelsesværk; han blev ogsaa modtagen med stor Ære og megen Velvilie i Birka af Kong Björn, men snart udrød af Oprør, i hvilket Nithard, en af G.'s Følglagere, blev myrdet, og han selv saabelsom de øvrige kristne Præster bleve uddrevne af Landet. G. døde omtrent 860.

Gauthey (Emiland Marie), fransk Mathematiker og Civilingenieur, blev født i Chalons-sur-Saône 1732. Han var først Professor i Mathematik ved l'école des ponts-et-chaussées i et Par Aar; men senere blev der overdraget ham Udførelsen af flere storartede Bygnings-

værker, der alle bære Vidnesbyrd om hans sjældne Indsigt og Dygtighed, og blandt hvilke det betydeligste er Charolois-Kanalen eller Canal du centre, der forbinder Saône med Loire og er en af Frankrigs vigtigste Kanaler. Dette Arbejde, der udførtes i Aarene 1783—91, har han bestrevet i et særegt Skrift („Mémoire sur les canaux de navigation et particulièrement sur le canal du centre“), der dog, ligesom hans større, navnkundige Værk: „Traité sur la construction des ponts“, først blev udgivet efter hans Død af hans Søstersøn Navier (1809). G. døde 1806 som inspecteur-général des ponts-et-chaussées.

Gautier (Chéophtle), fransk Digter og æsthetisk Kritiker, født den 31te Aug. 1811 i Tarbes, var først Maler, men besjæftigede sig siden udelukkende med Litteraturen og søgte, ligesom B. Hugo, at overføre sin første Kunsts varme og grelle Colorit paa Poesien. „Der hersker i alle hans Værker en Kjærlighed for den ydre Skjønhed, en Formens Cultus, som gjør ham til en Hebung fra Perikles's Tidssalder midt i Parisersamfundet; Kunsten er for ham en Art Religion“. Charakterer skildrer han ikke, derimod tegner han med smaalig Naaetigthed Gjenstandenes og især da Legemets ydre Former, og taber sig i en afgubit Beundring for sammes Skjønhed, det eneste han agter og sætter Pris paa; i yppige og slumom Sceneafbringer giver han denne sin Hyldest af Dienskyften praktisk Anvendelse. Hans Sprog er dristigt og glimrende, men ogsaa broget og phantastisk. G. gav først i „La France littéraire“ Charakteristiker (aanbringe, men upaalidelige) af franske Forfattere fra det 16de og 17de Aarh.; siden har han skrevet Digte og Kritiker for forskellige Tidsskrifter o. N., men hans meest karakteristiske Værker ere hans Romaner („Jeunes Frances, romans-goguenards“, 1833, „Mademoiselle de Maupin“, 1835, o. fl.).

Gavanni, s. Chevaller.

Gavazzi (Alessandro), italiensk Geistlig, født 1809 i Bologna, traadte ind i Barnabiterordenen og erhvervede sig siden som Professor i Rhetorik i Neapel ved sin Selstændighed et anseet Navn i hele Italien. Da Pius IX 1846 besteg Pavestolen, fandt den af ham forkyndte liberale Politik en ivrig Tilhænger i G. Efterretningen om den lombardiske Revolution (1848) traf ham i Rom; han helligede sig fra nu af ganske Italiens Sag, holdt begejstrende Taler til Folket og opplantede den trefarvede Fane. Paven, som dengang endnu vilde eller maatte følge den nationale Bevægelse, udnævnte ham til Feltprovst („Generalcapellan“) for den romerske Hær af 16,000 M., som drog Norditalien til Hjælp mod Østerrig. I Beneid vilde G. at opslamme Folket til de største Ofere: Damer reve deres Ørenringe og Armbaand af, Giffløner bortgave deres Sølvhaareale for at skjenke dem til Krigskassen. Imlidertid foregik et Dmsslag i Pavens Politik, og den romerske Legion blev kaldt hjem. G. fortsatte da sin agitatoriske Virksomhed i Florents og, da ogsaa her en Reaction indtraadte, i Genua, gjenoprettede derpaa Roligheden i Bologna, men blev paa Ministeren Rossi's Befaling fængslet. Folket i Biterbo befriede ham, hvor-

paa den republikanske Regjering efter Paven's Flugt udnævnte ham til Feltprovst for hele Armeen. Efter Roms Indtagelse af de Franstse (1849) erholdt G. et Pas af Marskal Dubinot og begav sig til England, hvor han i Forelæsninger og Skrifter arbejdede imod den katholske Kirkes Misbrug og Paven's verdslige Berømmelse. Han har i samme Viemod besøgt Skotland og Nordamerika.

Gavial (*Gavialis gangeticus*) er en i Sangsfloren levende, ved sine overordentlig lange og tynde Klæber udmærket Krokodilform af anseelig Størrelse (7 Fod); den lever især af Fiske. Bliede andre opfindelige Krokodilarter (s. *Crocodyllus Schlegelii* fra Borneo) nærme sig til G. i Hensende til Snudens Form, og det samme er Tilfældet med afstillede udbøde Krokodilformer (s. *Krokodil*).

Gavl kaldes i Byggningsvæsenet dels hele den Muur, der afslutter en Bygning ved hver af dens Endes, dels specielt kun det øverste, sædvanligviis trefantede, Parti af samme, der udfylder Rummet mellem Tagfladerne. — **Gavtag**, s. **Fag**.

Gavotte, en forældet, nu ikke mere brugelig Selskabsdans af munter Charakter, er oplagt efter de saakalte Gavots (franske Bjergfolk). Musikken hertil udgjorde tidligere ligesom Menuetten en Deel af de saakalte „Suiter“ (s. *b. A.*), uden at man dog bandt sig fast til dens danskemæssige Rhythmus.

Gay (John), engelsk Digter, født 1688, død 1732, skrev Satirer, Skuespil og endeeil lyriske Digte, men gjorde især Lykke ved sine Fabler og ved sin „Beggars opera“, en Art Vandeville. Hans Digte udkom samlede under Titlen „Poetical works“ (1797 og 1806), hans dramatiske Værker 1760.

Gay (Sophie), fransk Forfatterinde, født 1776 (hendes Familienavn var Lavolette), optraadte først i „Journal de Paris“ som Forbæreriinde for Rab. de Staël's „Delphine“, og skrev siden Romaner, saasom: „Laura d'Estell“, 1808; „Léonie de Montbrouse“, 1813; „Anatole“ (hvori Helten og Estifren er dødsdømte) o. m. fl., samt Skuespil. Hun døde d. 5te Mars 1852. — **Delphine G.**, den Foregaendes Datter, født 1805 i Aachen, vandt allerede i sit 17de Aar en af Akademiet's Præmier, ledfagede siden sin Moder til Schweiz og Italien og blev 1827 i Rom optagen i Academia Tiberina. Hun giftede sig 1831 med Emile Girardin, hvorfor hun ogsaa ofte kaldes Rab. Girardin, og døde d. 30te Juni 1855. Hun skrev Artikler for Feuilletonen i „La Presse“, hvilké hun siden samlede i „Lettres Parisiennes“, og forfattede endeeil gode Romaner, Digte, som udkom samlede („Poésies complètes“) 1842, og Skuespil.

Gay-Lussac (Louis Joseph), berømt Chemiker og Fysiker, blev født i St. Léonard d. 6te Decbr. 1778. Han studerede ved den polytechniske Skole og École des ponts-et-chaussées, blev 1802 Repetent og 1809 Professor i Chemie ved den polytechniske Skole og tillige 1808—32 Professor i Fysik ved Sorbonnen og senere Professor i almindelig Chemie ved Jardin des plantes. Paa samme Tid var han Medlem af forskjellige Comitèer. Efter 1830 blev han flere Gange Deputeret, og 1839 blev han Pair

og Medlem af Akademiet. Han døde i Paris d. 9de Mai 1850. — G.'s Fortjenester af Viden-skaben ere saa mangfoldige, at vi her kun kunne give en Igs Oversigt derover. Enban som Cleo i den polytechniske Skole udsøgte han for Berthollet's kemiske Arbejder, som vakte denne Chemikers Beundring. Ved senere kemiske Arbejder, blandt hvilké en Mængde ere udsøgte i Forening med Lhenard (blisde ville blive nærmere omtalte i denne Artikel), har han udsøgt en stor Indflydelse paa Chemien og bragt denne Videnskab et mægtigt Skridt fremad. Af de dybflyste Arbejder ville vi udhæve følgende: Beretning om en Luftart, udsøgt i Forening med Biot d. 24de Aug. 1804, og om en anden, udsøgt af G. alene d. 16de Septbr. f. A. Paa denne sidste naaede han en Hvide af 21,800 F., en Hvide, hvortil intet Menneske dengang havde naaet, og som siden kun een Gang, og det neppe nok, er bleven overtrædet. I Forening med Humboldt anstillede han Jagtagelser over Magnetnaalens Felbing og Jordmagnetismens Styrke i Frankrig, Schweiz, Italien og Lybfland, og med den samme Forsøg over den Forsgelse, Luftarternes Barmegrad liber ved Sammentrækning, samt over Jorddampningen. Alene under søgte han Luftarternes Udbielse ved Barmen, Bægtfyllen af forskjellige Dampé, Luftarternes Barmefylde, Bægtfernes Kogepunct og den Kulde, som frembringes ved Luftarternes Udbielse. Til hans vigtige Arbejder hører hans „Unberretning til Anbringelse af Lyskædere“. Heller ikke maas det forbigaaes, at han fra 1816 først i Forening med Arago og senere med flere Andre udgav „Annales de chimie et de physique“.

Gaya, Stad og meget besøgt Balsafsted i Provinsen Bengalen i Forindien, har et stort Tempel for Vishnu og Silke- og Bomulds-manufacturer. 34,000 Indb.

Gayal, s. **Gaur**.

Gayarré (Charles Arthur), nordamerikansk Forfatter, født i Louisiana d. 3die Jan. 1805 af en fransk Familie, har skrevet paa fransk „Histoire de Louisiane“, som indeholder mange interessante Oplysninger, paa Engelsk „History of the Spanish domination in Louisiana“, en politisk Roman („School for politics“), Skuespil og endeeil Fylveftrifere. G. har bidraget meget til Dannelsen af det politiske Parti „Know-nothing“ i Louisiana, men blev 1852 udelukket af sammes Generalforsamling i Philadelphia paa Grund af hans Modstand mod Partiets intolerante Forslag mod Katholikerne.

Gaza (arab. Ghazze), befæstet Stad i Palestina, 1 M. fra Havet, har Bomulds- og Silke-manufacturer. 10,000 Indb.

Gaze. Klare Fjæer kunne vel frembringes ved almindelig tilstødet Bævning, kun at Traadene, saavel i Kæde som i Flaar, holdes langt fra hinanden; men jo aabnere Bøven skal være, desto lettere vil Kæde Traadene forskubbe, og man tyer derfor ofte til Gazevævningen, der væsenssæntlig afviger fra al anden Bævning derved, at de tilshneladende enkelte Kjedetraade ere dobbelte, og mellem hvert Indstøb alle smaae vegerlige en Omgang tilshøre og en tilshvæfere, som af de to Traade, hvoraf en Kjedetraad er sammensat, den ene (Stykttraaden) steds vil ligge paa Retten, den anden (Polstraaden) steds paa

Brængen af **G.** Disse Stængninger gjøre en forskydning af Flættens umulig, af Kjeben vanskelig ved Frictionen paa Flaaktraadene. **G.** vares ved forskjellige Indretninger, der dog gjerne have fælleds de saakaldte halve Slaster (Perlstøp), hvor alle Føllebens Traade gaar igjennem Zinene paa halve Stykker, der snøes sig om Stykkjebens Traade. Naar Gazevævningen veler med almindelig Vævning, saa at Stipl- og Polstraadene gaar f. Ex. som i Lærred, faar man tætte Figurer paa klar Grund, og dette bruges meget til Silketøier, Baand o. s. fl. Sillegaze kaldes gjerne Flor.

Gazet, arabisk Ord for det i de fleste europæiske Sprog paa samme Maade benævnte Dyr (s. nedenfor), betyder ogsaa en Art mindre Kjørighedsbjerge, der dog ikke maae indeholde flere end 17 eller 18 Vers, og færre end 5. Denne Art Digte forekommer i Mængde i det arabiske, persiske og tyrkiske Sprog; en Digter i denne Poetie kaldes *Gazzal*.

Gazelle kaldes en Antilope-Art (A. Dorcas) af Kaabrets Størrelse, udmærket ved sin smæltre jærnlige Bygning, tynde Been og Hals og store smalle Vane. Fæden er brunn. Den lever solitært i Nordafrikas og Arabiens Østener, er meget hurtig og fly, men laaber sig let tømme og er da et meget elskværdigt og muntert Huusdyr. Benævnelsen ovesføres ofte mere ubestemt paa andre Antilope-Arter (s. Antilope).

Gazi, almindeligst Tilnavn for arabiske, persiske og tyrkiske Kyrister, der ved Erobring have udbredt Islams Grænser, er oprindeligt et arabisk Ord med Betydning „Erobrer“.

Ge, Forbundsbinde, s. *Gaa*.

Gebauer (Christian David), dansk Dyrmaler, blev født d. 14de Octbr. 1777 i Renzals i Schlesien, hvor Faberens havde Anfættelse ved den herrnhutiske Menighed, men da denne styttedes til Christiansfeldt, medens Sønnen endnu var lille Barn, blev han sat i Skole der, og fik en usædvanlig god, næsten lærd Opdragelse, som end ikke var bestemt til Studeringerne, tildeels fordi en bestandig tiltagende Dødsbed gjorde ham uskikket dertil. Allerede i Christiansfeldt havde han tegnet og malet lidt, men 1800 sendtes han til Kjøbenhavn for at gaar paa Kunstakademiet, hvor han fik Forenget til Lærer; dog tog ogsaa Aabildgaard sig meget af ham, og i Grev D. Reventlow fandt han en Beskytter, der aldrig svigte ham. Hans første Udenlandsreise var til Lybfland 1813, midt under Krigsurosligheberne, der blev Anledning til mange Veentry og mange morsomme Tegninger. Da han 1814 efter sin Hjemkomst ubilligede et stort Dyrmaleri, end han den usædvanlige Værd, at det tilbedes ham at blise Medlem paa dette Arbejde, der saaledes improviso blev hans Receptionsstykke. Reddsiet af et melankolsk Gemt og af den Sorg, som Tabet af Kone og treunde allerede vorne Børn medførte, var han dog bestandig en sittig Arbejder, og det Lune, der udmærkede ham i daglig Omgang og som igjen i hans Billeber, kunde Sygdom og Kummer ikke forjage. Han reiste senere flere Gange udenlands; sidste Gang i Aarene 1825—27, da han blev meget syg i Wien; men sjøndt han kom sig, forblev hans Sundhed nedbrudt, og snart efter sin Hjemkomst tral han sig tilbage

til Aarhus, hvor han døde d. 18te Septbr. 1831, efter et Par Aar isorveien at være bleven udnævnt til Professor. **G.** var en meget productiv Kunstner, der i en Mængde Cabinetstykker har efterladt sig smukke Vidnesbyrd om sit rigge Talent, sin lunefulde Opfatning af Naturen og sin ubvilke Dydgtighed. Trods en vis graalig Tone i Coloriten, er hans Farve fin og behagelig og hans Tegning næsten altid fuld af Smag og Liv. **G.** har ogsaa raderet adskillige Blade, hvoraf et Par Samlinger ere udgivne af Kunstforeningen i Kjøbenhavn.

Gebet er en af de tidligste Alchemister, man troer at kjende. Han skal have været en Araber, men sødt i Mesopotamien (efter Andre en Græker, der var gaaet over til Islam) i det 8de Aarh., men der herfter saa megen Usikkerhed, at Andre endog henføre ham til det 9de Aarh. Alchemister. Han har skrevet Endeel, der giver ret interessante Oplysninger om Chemiens Standpunct paa den Tid, og forsaavidt har han nogen Udydning for Chemiens Historie; s. *Chemie*.

Gebet, det arabiske Navn for den Art Regning, vi benævne Algebra, betyder egentlig Forandring af et Værdital til et heelt Tal; s. *Algebra*.

Gebjort (tydsk) er en Afgift eller Kjendelse, som i mange Tilfælde i Anledning af en eller anden Embedshandlings Foretagelse (Retternes Hørdelse, Tinglæsningen af et Document, Udsædelsen af en Bevilling, Meddelelsen af Borgerskab eller Næringsbeviis o. s. v.) skal erlægges enten til den paagjældende Embedsmand selv eller til det Offentlige.

Georginius, s. *Landdræbe*.

Gede, s. *Spinat*.

Gedakt (eg. gedekt) er Navnet paa en Læbil-Ørgelstemme, hvis Fiber ere dækkede o: vindtæt tilslukkede med et Laag. **G.** er et Fløiteværk paa 16, 8 eller 4 F.

Gedalka, en Yde af fornem Slægt, blev af Nebuladnezar indsat til Statholder i Judæa over de Jøder, som bleve tilbage i Landet efter Jerusalems Udelæggelse. Hans Statholderskab varede dog kun to Maanedere. En Slægtning af det jødiske Kongehuus, Smael, stillede sig i Spidsen for en Sammensværgelse og myrbede **G.** under et Gjæstebud, som denne gav for de Sammensvorne. Mordet fandt Sted i Mizpa, en Stad i Nærheden af Jerusalem, som **G.** havde valgt til sin Residens, og Narfagen beret til maa rimeligviis søges i en fanatisk Nationalfølelse, som ikke kunde finde sig i den gode Forsaaelse, der herfæde imellem **G.** og Chaldaerne. Af Frygt for Chaldaernes Hævn flugtede Resten af Jøderne efter Mordet til Ægypten, saa at Jødefolkets Landflygtighed nu blev fuldstændig.

Gedeblad (Lonicera) kaldes oprette eller slyngende Buske (af Familien Caprifoliaceæ) med modsatte, sidbende eller fiske, ofte sammenvogede Blade, Blomsterne flere samlede i Bladhjørnerne, med et oversædigt, 5-tandet Væger, en sambladet uregelmæssig Krone, 5 Støvdragere og en 2—3-rummet Værfrugt. Slægten hører naonlig hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede Egne, sparsommere i det tropiske Asien og Amerika. Flere Arter indeholde et skarpt, bittert Stof og en æterisk Olie i Blom-

ferne, hvorfor de, navnlig tilbligere, anvendes i Medicinen. Mange Arter dyrkes i Haveerne, til Beskæftning af Lyshuse o. s. v. I Danmark vore viibt L. Periclymenum og L. Xylostium; af de udenlandske, som hyppigst dyrkes, maae nævnes L. Caprifolium og L. tatarica. — **Gedebladfamilien**, s. Caprifoliaceae.

Gedefod kaldes en Meisel til Træ, hvis Eg er baaned af to retliniede Blige, der høde sammen under en ret eller næsten en ret Vinkel; den bruges meget af Billedhjørere som Stillejern, tilslæbet indvendig eller udvendig fra, fjeldnere af Sneedere eller Lømrere som Stemmjern, tilslæbet indvendig fra.

Gedehams, s. Døvs.

Geden kaldes en Stjerne af første Størrelse i Stjernebilledet Kudsken. Den betegnes oftere med det latinske Navn Capella (s. d. A.).

Gedestjæg, s. Tragopogon.

Gedigen. Herved fortaaes den elementære Tilstand, hvori man i Naturen træffer adskillige Metaller, Antimon, Arsenik og Svovl, uden at de have indgaaet nogen kemisk Forbindelse med andre Stoffer; dog maa man paa den anden Side ikke tænke sig dem absolut rene. Gulv og Platin forekomme kun i gebigen Tilstand; af andre Metaller, der findes gebigne, maae endnu nævnes Sølv, Kobber, Nisfeld og Bismuth, som dog foruden i gebigen Tilstand ogsaa forekomme i kemiske Forbindelser.

Gedike (Friedrich), tydsk Pædagog, født d. 15de Jan. 1755 i Mark Brandenburg, var fra 1779 Gymnasialdirector i Berlin, fra 1787 Skoleraad, og døde d. 2den Mai 1803. Han erhvervede sig saavel ved sin praktiske Virksomhed som ved sine Skolefrister mange Fortjenester af det lærde Skolevesen, og var forfatter til endeel i sin Tid meget brugte Skolebøger, navnlig til de første efter en rigtigere Plan udarbejdede Chrestomathier.

Geed (Capra hircus). Den tamme G. eller Sundgeuden hører ligesom Faaret, med hvilket det er nær beslægtet, til de fædehornede Drøvtyggere; den afviger fra Faaret ved Skjæget, ved de stærkt sammentrykte, fortil skarptantebe, temmelig oprette, bagtil buede Horn, der hos Hannen (Bullen) ere betydelig større end hos Hunnen (Geben). Dog gives der ogsaa fulde G. og Dulle. Haarbeklædningen er lang og grov, Farven hvid, sort, graa eller broget. G. er langt mere munter, modig og stridbar end Faaret; den holdes især i bjergige Egne, men dog ogsaa i Slettelandene; hvor den ikke glemmer sin Tilslægtelighed til at bestige alt Høit og Steilt; det er især for Melkens Skyld, at den holdes. Til dens berømteste Varieteter høre Angora-G. og Kachemir-G. I Danmark holdes den kun sjældent og enkeltvis, men i de fleste andre europæiske Lande ere Gedestofte et almindeligt Syn. Sandhyalidivis nedstammer G. fra Bezoar-G. (s. d. A.). Andre vilde G. Arter beboe Centralasiens Høiland, Gæbesfinen, Arabien (C. valle og C. boden), et lille Parti af de amerikaniske Klippebjergene (C. montana) og de sydeuropæiske Bjerge, formelig Alperne og Pyrenæerne (s. Steensbæk og Semse).

Geefs (Wilhelm), belgisk Billedhugger, født i Antwerpen 1806, har levet i Brüssel siden

1830, og udmærker sig ved Adel og Størhed i de af ham udsætte Monumenter, medens han besidder Fjinhed og Inderlighed i sine mindre Arbejder. Blandt hans Værker maa nævnes: Statue af „Rubbens“ i Antwerpen, „Francesca da Rimini“ og „Le lion amoureux“. Hans Kone, Fanny G., er Portrait- og Genremalerinde, og hans yngre Broder, Joseph G., født 1808, er ligeledes Billedhugger, og reiste 1836 til Rom med Stipendium af Akademiet i Antwerpen, efterat han havde vundet Prisen i Sculpturen. En endnu yngre Broder, Wovs G., født 1816, der var en meget lovende Kunstner, døde allerede 1841 i Paris.

Geel (Safob), nederlandsk Humanist, født 1789 i Amsterdam, har siden 1833 været Overbibliothekar og Honorarprofessor i Leyden. Blandt hans philologisk-kritiske Arbejder maae fornemlig nævnes Udgaverne af Theokrit med Scholier (1820), af „Excerpta Vaticana“ af Polybios (1829), af Dio Chrysostomos's „Olympicus“ (1840), af Euripides's „Phoenissæ“ (1846); fremdeles „Historia sophistarum Græcorum“ (1823). Hans „Catalogus codicum manuscriptorum“ (1852) har vundet stor Auerkjendelse.

Geel ell. **Gheel**, Stad i den belgiske Provinds Antwerpen, har Brændeviinsbrænderier og Fabrikation af Klæde, Læder og Voplys. Fra gammel Tid have Beboerne i G. i deres Huse modtaget sindsvage Personer i Pleie, og læledes ere her 7—800 af disse Ulykkelige med stort Held overgivne til den private Omfjerg. 10,000 Indb.

Geelmuyden (Christian Thomas Hegge), født i Trondhjem 1816, blev 1836 Lieutenant i den norske Marine. Han har især indlagt sig Fortjenester som Lærer ved Skolabel- og Institutet og som Bestyrer af den tekniske Skole paa Horten. G. har udgivet forskellige Lærebøger for Sømand, af hvilke „Lærebog i Navigationen“ (2 Bd.) har oplevet 4 Uplag. I 1857—58 var han Stortingsmand.

Geer, de (Louis), af en meget gammel brantisk Familie, som regner sine Ahner lige fra det 12te Aarh., blev født i Lüttich d. 17de Novbr. 1587, og fulgte 9 Aar gammel med sin Fader, der som Protestant flygtede med sin Familie for Katholikernes Forsjælgelse til Holland, hvor G., da han var kommen til moden Alder, nedsatte sig som Handlende i Amsterdam. Deels ved sin Handel og deels ved at forstrække Kronen med Laan havde G. længe faaet i Forbindelse med Sverrig, da han af Gustav Adolf blev indbyden til at flytte dertil. Løffet ved den Angivelse af Randets Metalrigdom, som han havde faaet af en Landsmand, forpagtede han omtrent 1620 gennem denne fibsmænte Fjinhængs og senere Dannemora Ternværk. Han begyndte ved G.'s Driftighed et nyt Tidspunkt for den svenske Bjergværksdrift. Paa Fjinhæng anlagedes det første store Kanonstøberi i Sverrig; i Norrtjøping anlagedes et Messingværk; ved Arbejdere, der vare indkaldte fra Lüttich, indførtes belgisk Smedearbejde, det saakaldte „Wallonsmidet“. Dannemoraerjernet bragtes ved en ny Bearbejdsmaade til en saadan Fuldkommenhed, at det for Staaforbødingen er blevet det bedste i Verden; og Rujernsblæsningen breves op til en Høide, hvorom man før ikke

hadde gjort sig noget Begreb. G., som 1627 var bleven svensk Medborger, lod sig 1641 naturalisere som svensk Adelsmand, for at han, da Regjeringen havde besluttet at sælge Kronsgobterne, kunde faae Eiendomsret til de tidligere af ham forpagtede Gødser, **hvilke bemægt oversendes ham som Afdrag paa de til Kronen gjorte Skæftud.** Under Krigen med Danmark lod G. paa sin Regning i Holland udrukke en Flaade paa 21–30 Skibe, som i Forening med den svenske Orlogsskade d. 13de Octbr. 1644 vandt et Sæslag mellem Laaland og Femern og derved væsentlig bidrog til den for Sverrig fordelagtige Fred i Brønnsjöbro. G., som var bosat i Holland og kun af og til besøgte sit nye Fædreland, døde i Amsterdam d. 19de Juli 1652. G. havde 16 Søn, hvoriblandt Louis G. den yngre og Jean. Den sidste blev ved to af sine Sønnesønner Stamsfader til de endnu i Sverrig og Finland levende adelige Grene af Familien, og ved en Ereble, Rigsraaden Friherre Otto Wilhelm de G., til den friherrelige, senere i russisk-turkisk Grevestand opstode og 1855 paa Sværdsiden uddøde Green til Lervik. — Charles de G. (en Søn af Louis de G. den yngre), Landshøvding, død 1730, stiftede Østta Fideicommiss, der er et af de første i Sverrig, til Forbeel for sin yngre Broder Jean Jacques de G.'s tredje Søn, den som udmærket Entomolog og Fabrikkerer bekendte Hofmarskal, Friherre Charles de G. (født 1720), Stamsfader til den triherrelige og grevelige Green til Østta (s. den 10de Art.). Tvende af denne Friherre Charles de G.'s Brødre, Louis til Finspång og Jean Jacques til Knyphusen, blev Stamsfædre, den sidste til en i Nederlandene levende Green af Familien, den første til Friherrerne de G. af Finspång. Af sidstnævnte Green har Friherre Louis Gerhard de G., en Sønnesøn af Louis de G. af Finspång, født d. 18de Juli 1818, fra 1858 været Justitsminister og en af Rigets Herrer; han har i de tidlige Aar af sin Embedsbane under Kæret L. D. G. gjort sig bekendt som Forfatter til Novellerne „Hjertklappingen på Dalrik“ (1841), „S. H. T.“ (1843) til samt den historiske Roman „Carl XII's Page“.

Geer, de (Charles), berømt svensk Entomolog, Baron, Hofmarskal, Medlem af det svenske Akademi, født 1720, død 1778, var Forfatter til „Mémoires pour servir à l'histoire des Insectes“ (7 Bb. 4to, Stockholm, 1752–78), et Bærk, der for sin Tid nyder en lignende Berømmelse som Kæmurs og kan betragtes som en Fortættelse af dette.

Geert den Store eller Gerhard IV, Greve af Holsteen („den lille Greve“), hørte til den rensborgske Linie af det schauenburgske Hus, og var en Søn af Greve Henrik I, som døde 1304. Fra den yderligste Armod, i hvilken et Par Jagthunde vare hans eneste Eiendom, mens han, som en anden fattig Klerk (han var nemlig bleven opdragen til den geistlige Stand), maatte leve i Rendsborg paa et Kornløst, svang han sig ved Klogskab, Mod, Udholdenhed, og ved ikke at styre noget Middel for at opnaae sine Niemed, op til en Betydning og Magt, som ingen anden holsteensk Greve før eller efter ham. Alerebe Kong Erik Menved maatte 1317 pantfætte Sien til ham og den anden holsteensk

Greve Johan paa 3 Aar for en Hjælp, de havde ydet ham; men især benyttede G. sig af Danmarks sørgelige Tilstand under denne Konges Broder og Efterfølger Christoffer II's Regjering. Han begyndte 1325 Krig med denne Konge i Anledning af Formynderskabet for G.'s Søstersøn, den unge Hertug Baldemar V af Sønderjylland, tilstøede ham et stort Næverlag paa Hestehjerter ved Gottorp, og bevirkede det næste Aar, at Baldemar af det oprørske Adelsparti blev udnævnt til Konge i Danmark, og han selv til Regent i hans Mindreaarighed, ved hvilken Leilighed han tillige fik Sønderjylland i Forlehnning. Da Christoffer II igjen var kommen tilbage til sit Rige, sluttede G. d. 25de Februar 1330 et Forslig med ham i Ribe, ifølge hvilket han tilbagegav Baldemar Sønderjylland mod at erholde Sien som arveligt Lehn og det Resten af Næverjæld som Pant; men Krigen begyndte snart igjen, da han var kommen i Strid med sin Fætter Greve Johan den Milde, som blev underkastet af sin Halbroder Kong Christoffer, over hvem G. vandt en stor Seier paa Lohede ved Slesvig d. 30de Novbr. 1331. I denne usle Konges sidste Levnaar vare de holsteenske Grever Danmarks egentlige Herrer, og de vedbleve at være det i 7 Aar efter hans Død, i hvilket Tidrum Landet ingen Konge havde. I Begyndelsen af Aaret 1340 sluttede G. i Lybel en Forening med Hertug Baldemar, som han overlod Næverjæld mod Sønderjylland; men nu reiste Iyberne en almindelig Opstand, hvorfor Greven med en stor Hær rykkede ind i Landet, fjændte og brændte overalt, og lagde sig med 4,000 Mand ind i Randers. Da besluttede Ridder Niels Ebbesen (s. d. A.) at befrie sit Fædreland, overfaldt om Natten til d. 1ste April 1340 Greven og brødte ham tillige med hans Capellan og hans Kammerjunker, Hans Wittinghof. Greve G. var gift med en Datterdatter af Kong Erik Slipping, Sophie af Werle. — Hans Sønnesøn Gerhard VI, Greve af Holsteen, blev 1386 af Kong Oluf og Dronning Margrete paa et Danehof i Nyborg forlejet med Hertugdømmet Sønderjylland, som de holsteenske Grever i længere Tid factifc havde været i Besiddelse af, og dermed begynder den ulykkelige Forbindelse imellem den algamle danske Provinds og det tyske Landskab, der længe havde været forberedt ved Striden imellem det danske Kongehus's tvende Linier, og som gaar igjen i vore Dage. Denne Greve G. omlom paa et Tog mod Dittmarskerne, som han vilde undervinge, d. 5te August 1404, og hans Enke Elisabeth af Brunsvig søgte først Tilflugt hos Dronning Margrete, men kom snart i en Strid med Dronningen, der ubvilke sig til den langvarige Krig, i Begyndelsen af hvilken Margrete døde paa en Reise, som hun foretog for at bilægge Striden. — Gerhard den Stridsbare, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, var en Dattersøn af sidstnævnte Kyrkefar og den yngste af den oldenburgske Greve Diderik den Lykkelige's tre Sønner, af hvilke den danske Konge Christian I var den ældste. For at komme i Besiddelse af Holsteen maatte denne tilfredsstille sine Brødre Moritz og G., der vare ligesaa berettigede til Arven, ved at udbetale hver af dem 40,000 rhinisk Gylden. Moritz, der var

indtraadt i den geistlige Stand, bøde tiblig; G., som Kongen 1454 havde overladt sin Andeel af Grevskaberne og endog 1466 indsat til Statthalder i Slesvig og Holsteen, laae i bestandig Strid med sin Broder. Efter en høit urolig Regjering neblagde han endelig samme, og bøde d. 22de Febr. 1500 i Franckrig paa en Rejse til Spanien. Han er Stamfader til de følgende Grever af Oldenborg og Delmenhorst (Grev Christoffer, efter hvem „Grevens Fejde“ benævnes, var hans Sønnesøn), som uddøde med Anton Günther 1667.

Geest kaldes man det ældre, høiere Land, mod hvilket Marsten sætter sig, og som altsaa ligesom banner en Vold med fremspringende Bastioner omkring denne indad faldende til. Ved Foden af G. ligger der ofte Klittjæder, fra hvilke man ser ned over den frodige Marst. Ude i Marsten hæve sig underinden enkelte Øer af faabanne ældre Dannelser, Geestaae (s. Gr. Garding og Stapelholm Geestaae). Paa disse eller paa Bastionerne eller paa Klittjæden ligge de fleste Marstbyer (Lating, Meldorf og Semmingstedt, Warferdon).

Geffroy, fransk Stuespiller ved Théâtre français, født 1806, var først Contoirist hos en Sagsfører. Hans Lyft til Theatret og Vægtstøb med en Datter af Mad. Dupuis, en af de fortrinligere Stuespillerinder ved Théâtre français, gjorde, at han opgav sin tidligere Stilling og debuterede 1829 paa Théâtre français, hvor han for Liden er en af de bedste Stuespillere. Hans Rolleslag er Tragoedien og den høiere Comœdie, og hans Fremstillinger af historiske Personer som Frants I, Richelieu og Voltaire, hans Don Juan, Lartusse o. fl. N. nævnes som Mesterværter. G. er tillige en fortrinlig Maler, og flere af hans Malerier have gjort overordentlig Opfigt; et af disse („Foyer des artistes de la Comédie-Française“, som findes ophængt i Theatrets Foyer) skaffede ham 1841 Guldmædailen.

Gefion, en Afsyne i den nordiske Mythologie, er Hs, og hende tjene de, der bøde som Møer. — En Kvinde af Afslagt ved Havn G. (begynder „den yngre Edda“) fik af Sverrigs Konge Gylfe saa stort et Stykke Jord, som fire Oger i eet Døgn kunde opløse. Hun tog da fra Istunheim fire Oger, som hun havde født ved en Fætte, og spændte dem for Plov. Den gif saa dybt, at Landet reves løs, og Ojerne drog det vestpaa ud i Havet. G. kaldte Den Selund (Sjælland). Der, hvor Landet var pløiet bort, opstod en Sø (Mælaren), hvis Bugter derfor svare til Sjællands fremspringende Puncter. Snorre Sturlesøns „Ynglingasaga“, der laeder Udin sende G. fra Udins (Densje) i Kyen, for at opsjø Land, siger, at hun blev gift med Skjold, Udins Søn, med hvem hun boede i Leire. I dette Sagn om G., der pløier Sjælland ud af Sverrig, har man meent at finde en mythisk Fremstilling af Naturrevolutionen.

Gefse, den ældste Stab i Norrland, ved Gafvelaens (eller Gefseaaens) Udløb i den bottenfste Bugt, fik sine første Privilegier af Eric af Pommern. 1636 mistede G. den Stapelret, som Steen Sture den Ældre allerede 1491 havde givet Byen; men efterat den 1673 igjen

af Carl XI havde faaet sin tidligere Stapelfrihed, have dens Handel og Skibsart været i næsten uafbrudt Tiltagende. Nu faaer den blaabt Sverrigs Kjøbstæder som stibbygginge paa første, som søfarende paa anden og som handelnde paa tredie Plads. 1851—55 byggedes paa Statens Værf 24 Fartsier paa 4,624 Tom. — Løstere Dværgtiggheb; selv havde den i Aaret 1856, foruden mange Fisserbaade, 87 Fartsier, hvoraf 78 søre paa udenrigste Stæder, de fleste til England og Finland, men ligesaa mange paa Fragtfart til Vest- og Ostindien. De fornemste Udsørselsartikler ere: Trævarer, Stangjern og Jsentramvarer. 3 Aarene 1848—50 udfiskedes 24,331 Lytter Bræder, 59,670 Stpb. Stangjern og 2,197 Stpb. Jsentramvarer, hvoraf til udenrigste Stæder 16,696 Stpb. Stangjern og 1,716 Stpb. Jsentramvarer; de fornemste Indførselsartikler ere: Salt, Lobak, Kaffe, Biiin og Kornvarer. De vigtigste industrielle Anlæg vare 1856: 1 mekanisk Bomulsspinderi, 1 Jajencefabrik, 2 kemisk-tekniske Fabrikker, 1 mekanisk Værfst med Støberi, 2 Kæbslagerier, 1 Seilbudsfabrik og 2 Løbaksfabrikker. 1858 havde Byen 10,576 Indb. (1805 kun 5,930). Her er 1 Filialbank, Sparebank, 1 Lehnslageret, 1 Baisenhuss o. M. Stadens fornemste Bygninger ere Slotet **Gefseborg**, opført til Dølig for Landshøvdingen i **Gefseborg Lehn**. Dette Lehn, som indbefatter Provinsherne Gestrifland og Helsingland (s. b. Artt.), inddeelte i 3 Fogderier og ligesaa mange Herreder, indbefatter 3 Stæder: G., Söderhamn og Hudiksvall, og har et Kladeindhold af noget over 344 □ M. med (1856) 126,368 Indb.

Gefsebrider kaldes i nogle Armeer en Underbefalingsmand, der banner en Klasse mellem Underofficieren og den Menige; han er derfor fritagen for en Deel af den Jænetise, der paahviler den Menige, og bruges ofte, hvor Underofficerer mangle, som Saaban. Men Kanonet G. bruges beudnen ofte for at betegne Føret af et mindre Commando, som s. Gr. en fra en Vagt udenfor Patrouille eller Afstøning.

Geheimarchivet. Det kongelige Geheimarchiv i Kjøbenhavn er det kongelige Rums Archiv (Archivum Regium) og tillige det almindelige Rigsarchiv for ældre Sager (indtil 1750), altsaa Gjemmesedet for vor Histories ældste og vigtigste diplomatiste Kilder.

I. **G. s. Diskarie**. Det Drevsammer, der i den ældste Tid nærmest kunde betragtes som Kongens og Rigtets almindelige Archiv, maatte efter Sagens Natur være paa det Steb, hvor Kongen fortrinnsvis opholdt sig. Der fandtes saaledes et kongeligt Archiv (Arca Regia) i Roeskilde og paa Borbringborg Slot; noget senere ogsaa „Rigtens Drevsel“ (Trésor) paa Kallundborg Slot i et Laarn, kaldet Folen. Men ved Siden af dette havde man især i Provinsherne en stor Vængde lokale Drevsamre. Disse Local-Archiver blede efterhaanden mere eller mindre sdelagte eller afplittede, medens Kongens Archiver paa Borbringborg og Kallundborg, om de end kunde have lidt store Tab, s. Gr. i Eric af Pommerns og Christian II's Tid, alligevel for en stor Deel endnu vare bevarede, da man tænkte alsoorligere paa at samle Rigtets vigtigste Drevsaber.

Dette skete vel egentlig først i Reformatio-
 nens Tidssalder, da et Rigsarchiv blev samlet
 paa Kjøbenhavn's Slot, hvor en "Svævning",
 sundom, "Sølvammeret", paa Kong Frederik I's
 Tid (1524) nævnes som blets Opbevaringssted.
 Dog bleve de ældre Archiver **ingenlunde** paa
 engang bragte dertil, toertimod besloede de under
 velkommenne Lehnsmænds eller Slotsferrers
 Tilfyn endnu længe ved Siden af Archivet i
 Kjøbenhavn, ikke alene det Borbingborgske og
 Kallundborgske, men ogsaa andre. Saaleeds
 har man endnu Registranter fra flere mindre
 Archiver, s. Ex. i Ribe, paa Sclanderborg, Silke-
 borg, Dronningborg, Aalser, Gøsenel, St. Hans
 Kloster i Viborg, Mariagerkloster, Aalborghuus,
 Dueholm, Nkloster, Bøstervig, Børglum, Sø-
 derborg Slot paa Als, St. Knuds Kloster i
 Odense, Maribokloster paa Folland, Roeskilde
 Capitel og St. Agnes's Kloster, Lundegaard i
 Slaane o. fl. Smidertid synes dog Kongens
 Archiv paa Slottet indtil i Begyndelsen af det
 17de Aarh. at være saaledes været, at det overgik
 alle de øvrige i Rigdom og Betydning, og til-
 sød Historieforfærerne vigtige Acter til Rigets
 ældre Historie. Samtidig bandede sig ligeledes
 Archiver ved Kongens Cancellier, det danske og
 det tyske. Rigs-Sofmesteren og Cantiklerne
 havde Overtilliynt derved, og saavel Pritfelds
 som Niels Krags historiske Arbejder vidne om,
 at Archivet eller Archiverne i Kjøbenhavn alle-
 rede vare anseelige.

Efter Souverainitetens Indførelse tænkte aller-
 først Kong Frederik III paa at bringe bedre Orden
 i de samlede Archiv-Raster paa Slottet. Han
 overdrog 1664 dette Arbejde til sin Secretair
 Christoffer Lindenov, til Peter Schumacher og
 Frederik Wolff, der ogsaa udarbejdede eller om-
 skrede den første almindelige Registrant over
 samme. Saaleeds opstod egentlig det nuværende
 kongelige Archiv, Archivum Regium, eller
 Geheim-Archivet paa Kjøbenhavn's Slot i
 samme Bygning eller Hæsi som det ligeledes af
 Kong Frederik III grundlagte kongelige Biblio-
 thek. Peter Schumacher (Griffenfeldt) var
 1663 bleven dets første Archivar, og Kongen
 selv var hans umiddelbare Forefatte, der meget
 interesserede sig baade for sit Archiv og for sit
 Bibliothek. Men da Schumacher som Griffen-
 feltt under Kong Christian V hurtig blev ind-
 bragt i alle Regeringsanliggender, maatte
 han rimeligvis lade Omsoagen for Archivet
 varetage nærmest af sin Secretair Frederik
 Wolff, og efter hans Fald blev denne 1676
 selv Geheimarchivar. Efter Wolffs Død blev
 Thomas Bartholin Gs egentlige Bestyrer
 1684, dog kun med Titlen "Archiv-Secretair".
 Til sin Amannensis antog han paa samme Tid
 Islanderne Arne Magnussen. Bartholins Død
 i Slutningen af Aaret 1690 maatte ansees for
 et kort Tab ogsaa for Archivet, og i en Periode
 af 7 Aar (1690—97) havde det nu hverken Ge-
 heimarchivar eller Secretair. Formodentlig
 i denne Tid blev G. flyttet fra Slottet til
 Rosenborg, hvor det fik Plads i en fugtig
 Svælvning ved Jorden eller i Kjelberne og hen-
 stød i Riser og Raster uden Orden og Tilfyn,
 indtil Arne Magnussen ved Geheimeraad
 Roth's Anbefaling i Begyndelsen af Aaret 1697

blev udnævnt til Gs Bestyrer, ligesom Bar-
 tholin, under Titlen af "Archiv-Secretair".

En væsentlig Forandring indtraadte, da den
 unge Frederik Rostgaard efter en niaarig
 Udenlandsreise kom tilbage og ved sin Velynder
 Storcantsler Grev Reventlows Indbydelse d.
 9de Marts 1700 blev udnævnt til Geheim-
 Archivarius. Professor Arne Magnussen blev
 samtidig confirmeret i sin Stilling som Archiv-
 Secretair. Rostgaard ubvilkede strax megen
 Virksomhed for at ordne Archivet paa Rosen-
 borg. Men betydelige Hindringer traadte i
 Veien. Arne Magnussen blev allerede 1702
 sendt til Island som Medlem af Matricul-
 Commissionen og var med korte Mellemrum
 borte i 11 Aar, Rostgaard selv blev inddraget
 i andre vidtsfættige Sager, og Locallet paa Ro-
 senborg var st. Endelig lykkedes det Rostgaard
 at faae opført en egen Bygning til G. paa
 Pladsen mellem Cancellie-Bygningen, Løngan-
 gen og det kongelige Bibliothek, og da denne
 Bygning, det nuværende Geheim-Archiv,
 var færdig, bestemte Kong Frederik IV d. 2den
 Januar 1720, at den, der bestod af 3 hvælvede
 Etager, den ene over den anden, skulde være
 G. alene forbeholdt. I April Maaned 1720
 blev G. flyttet fra Rosenborg til sin egen nye
 Bygning, og Rostgaard med Arne Magnussen
 arbejdede paa at bringe det i god Orden. Men
 den førstnævnte maatte ofte dele sine Kræfter
 til flere Sider, og omsider berøvede Misundelse
 over hans hurtige Stigen og vel ogsaa Mis-
 greb fra hans egen Side ham alle hans Em-
 beder (1725).

G. bestyredes derpaa atter i nogle Aar af en
 Archiv-Secretair, først Arne Magnussen, efter
 hans Død (1730) af den forsenværende Pagehof-
 mester Chr. Ludv. Harboe, som samme Aar
 afløstes af den berømte Hans Gram, der 1731
 i Aulebning af den foresaaende Kroning ud-
 nævntes til Geheimarchivar. Hans Gram
 var Geheimarchivarius i 17 Aar, og samtidig
 Professor ved Universitetet, kongl. Historiograph
 og Overbibliothekar ved det kongelige Bibliothek.
 G. modtog i hans Tid en meget betydelig Til-
 væxt deels ved de store Samlinger, som Ge-
 heimeraad Breitenau i Kongens Ejensete havde
 anlagt, deels ved de gottorppe Archiver, baade
 ved det saakaldte "gemeinschaftlige" og det her-
 tugelig gottorppe, hvilke Eichel Rohman i meer
 end 5 Aar paa Stebet ordnede, registrerede og
 sendte til Kjøbenhavn, deels endelig ved Ulrich
 Petersens Samlinger, der bleve kjøbt af Kon-
 gen. Med Gram begynder ogsaa egentlig den
 stadige videnskabelige Brug af Archivet; han
 skrev selv en Registrant, og han lagde den første
 Grund til det store Diplomatarium, som er
 fortsat af alle hans Efterfølgere indtil vore Dage.
 Ved hans Død, d. 19de Febr. 1748, blev Ja-
 kob Langebek, der havde været hans Archiv-
 Secretair, Geheimarchivar og arbejdede ganske
 efter Grams Forbillede, nærmest for den danske
 Histories Rikder. G. erholdt 1748 og 1749 en
 fjerde Svælvning, den næstfættende i Can-
 celliebygningen. Diplomatariet blev fortsat, en
 Samling af Monumenter, tegne af Søren
 Abildgaard, blev anlagt, og anseelige Verker udgik
 fra Langebeks Haand. Langebek døde d. 16de Aug.

1775. Gerhard Schønning, hidtil Prof. i Historie ved Sørø Akademi, blev derpaa Geheimarchivar, og erholdt i det følgende Aar en Medhjælper i Jens Jakob Weber som „Registrator“, den første med denne Embedstitel i G. I Schønningens Tid erhvervede G. to vigtige Samlinger, der væsentlig flyttedes den lærde Benyttelse af Archivet selv, først Langebøls efterladte Haandskrifter, som bleve kjøbt af Kongen, og dernæst Klevenfeldts vidtstøttede Samlinger til den danske Adels-historie. Schønning døde allerede d. 18de Juli 1780. Hans Eftermand Stule Thorkelinius frasagde sig Embedet efter et Par Aaanebers Forsøb.

Chr. F. Bøss var derefter Geheimarchivarius og tillige Archivar i det tydske Cancellie i lidt over 10 Aar og havde som Medarbejdere Registrator Weber og Fuldmægtig, Stubios. Thorkelin, der et Par Aar senere (1783) erholdt Titel af Professor. Bøss arbejdede ikke saaledes som hans berømte Forgængere i Pitteraturen ved lærde Skrifter, men han var en overordentlig flittig Samler og strev herhos personlig en betydelig Registrant over en af G.s Afsendinger. Han sørgede G. med Afhælligt, men paa den anden Side begyndte under ham den uheldige Afgivelse af Archivets Sager til det kongelige Bibliothek. Bøss døde d. 11te Januar 1791. Grim Johnsen Thorkelin var derefter Geheimarchivarius i 38 Aar, og stræbte med en vis Consequents at samle Alt, hvad der efter hans Mening hørte til et Geheime Huus- og Stats-Archiv i strengere Forstand, og derimod at afvikle derfra, hvad han ikke syntes hørte dertil. G. modtog saaledes 1793 og 1798 endel Sager fra Christiansborg Slot, 1802 en Samling af Christian IV's Breve af Admiral Løvensrøn, 1811 fra Cancelliet de gamle skaanske Registre og Tegnelser, Griffensfeldtske Sager o. M., men mistede derimod, dels med Thorkelins Samtykke, dels endog paa hans Forslag, vigtige Samlinger. I Aaret 1792 overlod han det gottorppe og glücksborgske Archiv til det tydske Cancellie, Langebøls Arbejder og Samlinger m. M. til det kongelige Bibliothek o. s. v. Det lykkedes at bevare Archivet under Slotsbranden 1794 ved Flytninger til Gammelholm og under Bombardementet 1807 ved Flytning til Helliggeistes Kirke. Archiobygningen selv blev under Aildebrandene 1794 og 1795 reddet; men enkelte Forandringer vare foregaaede der-ved. Saaledes havde det tydske Cancellie tilligemed det gottorppe og glücksborgske Archiv 1792 tillige faaet det Locale, hvori dette bevarede, altsaa det Meste af G.s øverste Hvalving. Med Hensyn til selve Archiv-Arbejderne var Thorkelin vistnok personlig virksom, og han dels ordnede, dels afstrev eller omskrev, dels registrerede mange Samlinger; dog han var ikke altid helbig eller usiagtig, og der fattedes ham længe, ikke ganske uden egen Skyld, den fornødne Understøttelse. Men 1823 blev Professor Finn Magnusen givet Thorkelin til Medhjælper. Dette var en stor Lydning for Archivarbejdet, selv efterat Magnusen ogsaa 1826 havde maattet overtage Copii Forretningerne. Thorkelin døde et Par Aar derefter d. 4de Marts 1829. Finn Magnusen blev derpaa Geheimarchivarius d. 10de April 1829,

og erholdt 1830 en udmærket Medarbejder i N. M. Petersen som Registrator og dertil som Copist Pölanderen Halbor Einarson, der i Aaret 1835 blev afløst af Hans Knudsen. G., der saaledes havde et bueligt Personale, blev efterhaanden forøget med meer eller mindre vigtige Samlinger, saafom 1830 de Wallingste Collectanea, 1832 de gamle Registre og Tegnelser over alle Lande indtil 1571, 1834 de Mændemste Archivallier, 1840 en Deel af Kong Frederik VI's efterladte Papirer, 1842 gamle Sager fra Aalborg Bispearchiv, m. m. Magnusen indførte en strengere Orden, holdt først fuldstændige Journaler over Expeditionerne og deelte Forretningerne paa en passende Maade, saaledes at han overlod Detailarbejde og Strivearbejde til sine Medarbejdere. Registrator Petersen udarbejdede sjønne Registranter over et Par Samlinger, og da han 1845 blev afløst af Knudsen som Registrator, denne atter af Kall Rasmussen, der længe forud havde arbejdet som Bolontair i Archivet, som Copist, havde Magnusen endnu buelige Mand ved sin Side. Derved øvedes tilstog nu meer og meer den videnskabelige Benyttelse af G., og de politiske Forhold levede til en forøget Benyttelse af samme. Men det kunde ikke undgaaes, at Archivets egne Arbejder maatte lide derunder, og at Localet, hvorfra den nederste Hvalving til Venstre igjen 1842 maatte afgives til Cancellie-Archivet, og som i det Hele længe var forømt, trængte til væsentlige Udvidelser og Forandringer, da Magnusen døde d. 2de Decbr. 1847.

II. Rutiden. Det kongelige G. blev ogsaa paavirket af de store Forandringer, som fort efter foregik i vort Fædreland. Efterat nemlig den nuværende Geheimarchivarius E. F. Wegener, hidtil Prof. i Historie og Statsfil ved Sørø Akademi, d. 11te Marts 1848 var saldt til Magnusens Efterfølger, blev denne Skiftelse, der siben sin Oprettelse havde faaet nærmest i Forbindelse med Cantsleren eller Cancelliet, nu efter Ministerial-Forbaltningens Organisation underlagt Ministeriet for Rirke- og Underviisningsvæsenet d. 22de Juli 1848, kun at den Deel deraf, der i strengere Forstand er at ansee for det kongelige Huus-Archiv, forblev som hidtil umiddelbart under G.s Maj. Kongen. Rirke- og Underviisnings-Ministeriet lod sig det strax være magtpaaliggende, ved en Udvidelse og Forbedring af Localet og ved Understøttelse for de Videnskabsmænd, der arbejdede i Archivet, at lette og fremme dets videnskabelige Benyttelse uden alfor store Ofre af Archivets egne indre Arbejder. G. fik saaledes den Deel af den øverste Hvalving tilbage, som det tydske Cancellie længe havde benyttet, desuden et Par mindre Hvalvinger, der havde tilhørt Rentekammerarchivet, et ubojet Contoir, en anseelig Indgang og sammelig Inventarium; paa samme Tid blev der sørgt for de nødvendige Embedsmænd og Medarbejdere i Archivets Tjeneste, hvortil nu ved det stedse tiltagende Besøg af Landsmænd og Fremmede, der søgte Oplysninger, udbredtes sørgede Kræfter. Nu begyndte ogsaa en overordentlig omfattende Forsøgelse af G.s Samlinger. Dertil efterlevede nemlig først Kong Christian VIII's efterladte Papirer og en Deel af Kong Frederik VI's, som

havde været forenet med disse, Alt som henhørende til det geheime kongelige Huus-Archiv; dernæst de vigtige Cancellie-Registre og Tegnesker fra 1572 til 1660, hvoraf de ældre allerede vare i G.; og endelig blev det efter Forslag af Kirke- og Undervisningsministeriet afgjort, at samtlige Ministerial-Archiver skulde afleveres alle deres ældre Sager omtrent indtil Aaret 1750 til det kongelige G., der saaledes kunde blive, hvad det syntes bestemt til, tillige et virkeligt almindeligt Rigsarchiv for den ældre Tid. Disse vidtløftige Afleveringer foregik i de følgende Aar: Marineministeriets 1850, Udenrigsministeriets samt en Deel af Indenrigsministeriets 1851, Justitsministeriets 1851 og 1854, krigsministeriets (endog til Aaret 1763) i Løbet af 1853—56 og det sledivigste Ministerium (dog kun til Aaret 1730) til samme Tid, hvorved da G. fik det gottorpste og glücksborgste Archiv tilbage. Dogaa det nye saakaldte historisk-genealogiske Archiv blev indlemmet i G., og Danstels Selskabs Samlinger fulgte dermed. Dertil kom endnu andre Forsøgelse, navnlig fra Kongen selv, fra Enkedronning Mariæ Sterobø, fra enkelte Communer, navnlig Viborg By, og fra mangfoldige private Mænd, blandt hvilke især den Gudestte Donation bør nævnes. Skjøndt nu ogsaa G. paa Grund af særlige Omstændigheder afgav Afskilligt til Norge isølge Conventionen af 13de Septbr. 1851, viste det sig dog, hvad man da havde forudsæet, at det vilde savne Plads til at modtage og ordentlig bevare den store Masse af Archivalier, selv efterat det 1853 havde faaet den i sin Tid til Cancelliet affaaede nederste Hvelving tilbage. Afleveringerne kunde derfor ikke alle fuldendes efter Planen; den fra Indenrigsministeriets Archiv maatte foreløbig staae, og en Commission, der tilbeels i denne Anledning blev nedsat, foreslog 1857 en yderligere Local-Udvidelse, hvorom det dog endnu ikke er kommet til Afgjorelse. — De i Archivet daglig udførte Arbejder vedkomme enten Archivets egen Tjeneste, eller Regjeringens eller Videnskaberens. For de første begyndte 1848 et nyt System. Da den store Mængde af tilbeels ligeartede Samlinger, hvoraf Archivet var opkøbt, havde hver sin Registrant, og det efter denne Methode var og stede vilde blive vanffeligere at oversæe, hvad der fandtes, indskrænkede man sig til blot kortelig at supplere de ældre, tilbeels meget ufuldsomne Registranter, og begyndte derimod Grundlaget for en heel ny Registratur paa løse Blade, der i sin Tid kunde ordnes og samles til et Hele; og dette overmaade vidtløftige Arbejde har siden uafbrudt beskæftiget G.s faste Embedsmænd og Stipendiarer; det store haandskrivne Diplomatarium er derhos blevet ordnet, indbundet og stadig fortsat. Arbejderne i Regjeringens Tjeneste ere tilligtede i hei Grad, og næsten daglig forebriks der fra det ene eller det andet Regjerings-Departement, den ene eller den anden offentlig Autoritet, Oplysninger eller Meddelelser, der stundom foranledige vidtløftige Underøggelser. Arbejderne i Videnskabens, navnlig Historiens, Tjeneste ere ligeledes betydelig forøgede med Archivaliernes Mængde og det steds sigende Antal af beels Landsmænd, beels Fremmede, der søge historiske Oplysninger samt veiledes til

Archivaliernes Benyttelse; aarlig udgives desuden en Samling af utrykte Actstykker til Fædrelandets Historie i G.s trykte „Aarsberetninger“. — Archiv-Contoirtet er hele Aaret igjennem uden nogen almindelig Ferie aabent hver Sognedag fra Kl. 10—2.

En udsørlig Beretning om G. i dets nuværende Skikkelse og saa meget forandrede Virksomhed findes i G.s nysnævnte „Aarsberetninger“, hvoraf 8 Qvarthefter ere udsomne. Den høitansæete Værde, der har anmeldt dette Værk (Werlauff) og selv usie kjenbte det forhenværende G., siger om det nuværende: „Enhver, der langt tilbage i Tiden har besøgt Archivet, vil nu ikke finde sig tilrette i det for en stor Deel nye Locale, eller i den bristige velordnede Virksomhed gjentfende de ældre Arbeidsformer.“

Geheimstatsraadet oprettedes efter Struensees Raad ved Frdn. 18de Febr. 1772 for at træde istedetfor det tidligere fra Souverainitetens Indførelse bestaaende, men af Struensee ophævede Geheimeconseil, fra hvilket det dog havde en væsentlig forskjellig Indretning; thi medens det sidstnævnte bestod af Præsidenterne for de forskjellige Regjeringscollegier, blev G. sammensat af Mænd, som stode udenfor disse, og det gjordes netop til Regel, at intet Medlem af dette Raad tillige maatte være Præsident for noget Collegium. Betydningen af G. var den, at de i Collegierne behandlede Sager skulde foredrages Kongen i Overværelse af det, og hans Resolution udsærdiges igjennem det. G., af hvis Virksomhed dog efterhaanden en stor Deel var gaaet over til Cabinettet (s. b. A.), blev ved Kongerigets Grundlov af 5te Juni 1849 afløst af et af samtlige Ministre under Premierministerens Forsæde sammensat Statsraad, hvilket alle Lovforslag og vigtigere Regjeringsforanstaltninger skulde forelægges; men ved Rumbjørgelsen af 28de Januar 1852 blev G. oprettet igjen for Monarchiets fælles Anliggendes Vedkommende, og ved Forsfatningsloven af 2den October 1855 er dets Virksomhed nu ogsaa udstrakt til de enkelte Landsbeels særlige Anliggender, saa at Kongerigets Statsraad atter er ophævet. Det bestaaer nu af samtlige Ministre under Kongens Forsæde, ligesom ogsaa Thronfølgeren, naar han er myndig, og den eller de af øvrige kongelige Prindsler, som Kongen dertil maatte kalde, tage Sæde derti; og det er safsat, at alle Love og vigtigere Regjeringsforanstaltninger skulde behandles der.

Geenna (hebr.), b. e. Simons Sønners Dal, var Navnet paa en yndig og frugbar Dal S. B. og S. for Jerusalem, som paa den Tid, da Isøerne hengave sig til Molochsdyrkelsen, var Stuepladsen for de affyellige Menneskeoffringer, der anstilledes til denne Afguds Væ. Stedet blev derfor senere en Øjenstand for Afsky, og de fra Babylon tilbageværende Isøder bragte Raabster og al Slags Ureenlighed dertil for der at brændes. Denne Benyttelse af Stedet tilligemed den Tid, der saaledes kom til at ulme her, gav Anledning til, at G. blandt Isøerne fik Betydning af Helvede, i hvilken Betydning det forekommer i det nye Testamente.

Geibel (Emanuel), tydsk Digter, født b. 18de Octbr. 1815 i Lybek, sunderede fra 1835 i Bonn

Theologie og Philologie, men beskæftigede sig fornemmelig med æsthetiske Arbejder, erholdt tidlig af Kongen af Preussen en aarlig Understøttelse, og har siden 1852 været Professor i Æsthetik ved Universitetet i München. G. hører til Tidens politiske Digttere, men han udmærker sig ved en besindig Liberalisme, som ikke blindt uden følger Tidsaandens urolige Bevægelser; hans Digte have en blød og religiøs, tildeels pietistisk Charakter (men lide undertiden af nogen Brede) samt en reen og smuk Form, og han er overhovedet en af de bedste nyere Digttere i Tyskland. Blandt hans Værker, som alle ere oplagte mange Gange, nævne vi: „Gedichte“ (1840); „Zeitsimmen“ (1841); „Spanische Volkslieder und Romangen“ (1843); „Juniusslieder“ (1848); af de dramatiske Arbejder ere „König Roderich“ (1844) og „Brunhild, eine Tragoedie aus der Niebelungen Sage“ (1857) de mærkeligste.

Geijer (Carl Gustaf), berømt svensk Historieforfatter, hører til en paa Gustaf Adolfs Tid fra Österrig til Överrig indvandrede Familie, hvis Medlemmer i flere Generationer have været Jernværkseiere i Vermland. G. var sødt paa Hans Aders Jernværk d. 12te Jan. 1783, og nød først i Hjemmet privat Underviisning tilligemed Betæling i Musik, en Kunst, som han omsatte med stor Forskærlighed; derpaa gennemgik han Gymnasiet i Carlshad, og blev i en Alder af 16 Aar indstreden som Student ved Upsala Universitet. Et mindre fordeelagtigt Bivnesbyrd om den Naade, hvorpaa han anvendte sin Tid, bevogede ham 1803 til første Gang at optræde som Forfatter med et „Aremanns öfver Rigsforståndaren Sten Sturs den ældre“, for hvilket han fik det svenske Akademies store Priisbelsønning. Efterat han 1806 havde opnaaet den filosofiske Grad, fastede han sig mere udelukkende over de filosofiske Studier. 1810 udnævntes han, efter at være kommen hjem fra England, hvor han havde opholdt sig noget over et Aar, til Docent i Historie ved Universitetet i Upsala, hvorefter han, for at finde end mere Leilighed til historiske Forskninger, lod sig ansætte ved Rigsarchivet i Stockholm. I Forening med nogle Venner, der ligesom han ivrede for en paa ree national Grund staaende Bibeleskablighed, stiftede han det saakaldte „Göthiska förbundet“, i hvis Tidsskrift „Iduna“ han levede endeel prosaiske Afhandlinger og flere Digte. Disse sidste, der udmærkede sig ved Simpelt, manbig Alvor og fremfor Alt ved en varm Følelse for Fædrelandet, vandt snart almindelig Opmærksomhed og vare, skjøndt saa i Antal, tilstrækkelige til at staae G. en fremragende Plads blandt Överrigs Digttere. Paa samme Tid udgav han „Försök til Psalmer“ (1812), af hvilke flere ere bleve optagne i den svenske Psalmebog. Men hans poetiske Forfattervirksomhed blev snart afbrudt, da han 1815 fik det Hæder, at holde historiske Forelæsninger, og samme Aar udnævntes han til extraordinær Adjunct samt 1817 til Professor i Historie. For at komme til Kræfter efter en Sygdom, som han havde paadraget sig under Udarbejdelsen af „Svea Rikes Hälder“ (1825), af hvilket Værk dog kun udkom en eneste Deel (hvori han levede en om en sjelden Forening af Talent og

Granskning vibnende Undersøgelse) af Rikerne til det svenske Folks Sagnhistorie, foretog han 1825 en Reise igjennem Danmark og en Deel af Tyskland. I sine „Minnen“ (1834) nedskrev han Indtrykkene fra denne Reise, ligesom dem fra sin tidligere Ungdom og fra Opholdet i England. I Aarene 1832 og 1836 udgav G. „Svenska Folkets Historia“. Af dette Værk, som giver et klart Overblik over Folkets Sæder, Samfundsordenens organiske Udvikling og de politiske Begivenheder, fik han heller ikke fulde end mere end 3 Dele, som omfattede Tiden indtil Slutningen af Christinas Regjering; senere levede han dog i „Kort teckning öfver Sveriges tillstånd under tiden från Carl XII's död till Gustaf III's anträde af regeringen“ (1838) en Skildring af den saakaldte Frihedstid og dens Partier. Ved sine Forelæsninger (af hvilke de sidste, der ere trykte under Titlen: „Om vår tids inre samhällsforhållande, i synnerhet med afseende på Fäderneslandet“ 1845, indvirkte ham i en Polemik med Fryxell) udsøvede han en overordentlig Indflydelse paa den fuderende Ungdom, som ogsaa flere Gange lagde sin Hænder for ham for Dagen, isærbeleshed da han, efter at være tiltalt for nogle i Skriftet „Thorild, tillika en filosofisk eller ophilosophisk Bekännelse“ (1820) fremfattede Ansættelse, der ansaaes for stridende imod Troesserbommene, var bleven frikendt af Jurgen. Svogrelighed mødte G. til at tage sin Afsked 1846; for at fortsætte Udarbejdelsen af det svenske Folks Historie flyttede han siden til Stockholm, hvor han boede allerede det følgende Aar, d. 23de April 1847. I hans „Samlade Skrifter“ (1849—56, 12 Bb.) udgaves hans ovennævnte Arbejder tilligemed flere mindre og en Række Afhandlinger af pædagogisk, filosofisk og poetisk Indhold, som tidligere havde været indtrykkede i forskellige Tidsskrifter, fornemmelig i det af ham selv redigerede „Litteraturbladet“ (1838—39), som paa sin Tid vakte uhyre Opmærksomhed; de deri udtalte liberale Ansættelser stode dog i Strid med dem, som G. tidligere havde foresøgt, især paa Rigsdagen 1828, da han, ligesom senere 1840, var Repræsentant for Upsala Universitet. Særskilt ere (1856) hans „Foreläsningar öfver menniskans historia“, hvori han nedlagde Resultaterne af sine historisk-philosophiske Granskninger, bleve udgivne af Ribbina, overeensstemmende med Optegnelser efter G.'s erxmporterede Foredrag. Ligesom disse Forelæsninger er der blandt G.'s samlede Skrifter ei optaget den Skildring af Gustaf III's Historie, som han havde efterladt i „Gustaf III's efterlemnade papper“ (1843—44, 3 Bb.), hvis Rebetation var bleven ham overdragen. G. besørgede desuden tilligemed Afjelins Udgivelsen af „Svenska Folkvisor“ (1814—16, 3 Bb.) og, sammen med Fant og Schröder, „Scriptores rerum Suecicarum mediæ ævi“. G. var tillige Componist; han har tilligemed A. F. Finbblad udgivet „Musik för sång och pianoforte“ (1824), og de folkelige Melodier, som han selv satte til flere af sine Sange, have hidraet meget til den Popularitet, som disse have vundet blandt hans Landsmænd.

Geiler af Keisersberg (Johan), en ved Aand og Fromhed udmerket tysk Folkeprædi-

lant, født 1445 i Schaffhausen, blev opbragen i Rigsskaden Kaisersberg, hvoraf han fik sit Tilnavn, og virkede som Præst ved Domkirken i Straßburg fra 1478 til sin Død 1510. Han hørte til sin Tids lærdeste og originalste Mænd. I sine Prædikener rejsede han kraftig den herskende Usædelighed og Geistlighedens Uvuelighed og Uværdsighed. Han lagde ikke altid en bibelsk Text til Grund, men prædikede ogsaa ofte over gode theologiske Bøger; i en Prædikensamling, ved hvilken han har opnaaet den største Berømmelse, tog han endog sine Læxer af Sebastian Brandts „Martensschiff“. Hans Skrifter høre nu for en stor Deel til de typographiske Sjælsheeder.

Geilnau er en af sine mineraliske Riber bekendt Landsby i Nassau. Vandet indeholder endel Alkalisalte, lidt Jern og en ikke ringe Deel Kulsyre, som bevirker, at det mousserer; det anvendes derfor, endnu oftere kunstig fabrikeret end forsendt, omtrent som de sædvanlige Sodavande.

Geinik (Hans Bruno), Geognost, er født 1814, blev 1850 til Professor i Mineralogie og Geologie ved den polytekniske Skole i Dresden og 1857 til Directeur for det kongl. mineralogiske Museum. Han har især undersøgt de geologiske Forhold i Sachsen og bekræftet den derværende Overgangs-, Kridt- og Braunkulformation.

Geira er et portugisisk Slademaal = 14863 danske \square Alen = 1,0118 Tønder Land.

Geirflug, s. *aur*.

Geirrod, en „hundeflog“ Jætte i den nordiske Mythologie, tvang Løse til at løse Thor uden Hammer eller Styrbælte til sin Gaard. Thor fik imidlertid paa Hænsreisen et Styrbælte, et Par Jernhandsker og en Stav af Jætteqvinden Grid, Vidar den Lauses Nøder, overvandt alle Farer og endte Qventyret (der fortælles i „den yngre Edda“) med at dræbe G.

Geisa er Navnet paa flere Konger i Ungarn. — G. I (972–97) lod sig især af sin Gemalinde Carolita, Anføreren Gyula's Datter, bevæge til at befordre Christendommens Indførelse blandt Magyarerne og til at hente Missionærer fra Tydsland. — Under G. II (1141–61) indvandrede (uvisst, hvorfor og hvorledes) flere tusinde Flandrer og Tydske under Navnet „Sachser“ til Ungarn og fik (1143) Tilladelse til at nedlægge sig paa de kongelige Godsfer i Biin- og Bjergegne, især i Siebenbürgen og i Zipser-Comitatet.

Geiser (isl. Geysir) betyder paa Island en heftig oplogende eller periodisk udbrydende, varm Rilde, men bruges specielt om den berømtede togende Rilde i Nærheden af Gaarden Haukadal i det sydvestlige Island, omt. 3 M. N. O. for Stalholt og 7 M. for Geisa. Før Jordbælvet d. 14de og 16de August 1784, det første, som nogensteds har hjemstøt Island, sandtes kun 3 togende Rilder i G's Nærhed, men ved dette Reeg Rildernes Antal til 35, hvoraf mange siden ere forsvundne. Disse Rilder ere alle ubetydelige i Sammenligning med den store G. og dens Kæbe, Strokkur (=: Kjernen), ogsaa kaldet „den nye G.“ G. har affrejet store Mængder af Riffelstener, hvorved der i Eibernes Løb er opstaaet en kraterformig Forbygning paa Toppen

af en 7–10° højdende Riffelinterlegle. Naar man nærmer sig G. i dens rolige Tilstand, ligner den en stor Rundbold, fra hvis Midte der opstiger en betydelig Mængde Damp. Kommer man op paa denne Rundbold, ser man et rummeligt Bassin, 150 F. i Omkreds, tildeels fyldt med krystallart togende Vand i en sagte boblende Bevægelse. I Midten af Bassinet er der en rund Bæbe, i Form af en Tragt, 80 F. dyb. Næderst er Tragten omtrent 8, noget fra Bunden 18, og øverst ved Randen omt. 57 F. i Gjennemsnit: Den indvendige Side er hvid paa Overfladen og bestaaer af en fiskeartet Skorpe, der er bleven glat ved det togende Vand bestandige Stykker. De smaa Udbrud findes Sted for det Meste hver Dag med regelmæssige Mellemrum af 80–90 Minuter; de store venter man efter lydelige Eksplosioner under Jorden, liig Kanonstød, ved hvilke Rildens Rundbold hæver og ligesom løstes i Veiret. Til samme Tid begynder Vandet at luge, Bassinet fyldes til Randen, hele Rilde-Terrainet indfyldes i Røg, og med Gæt sprænges Vandbeholdningen i Veiret, hvorved en Vandstøile dannes, der ofte kan naae 100 F. i Høiden og 50 F. i Omfang. Hele Atmosfæren fyldes med de udstyrtende Røgstykker, der bølge og rulle nefenfra opad, den ene ovenpaa den anden, medens de stige i Veiret, og til samme Tid brister Vandet til en slumrende Damp fra den togende Støile, og breder sig ud igjennem Røgen i alle Retninger. Meget af Vandet forsvinder saaledes i Dampen, men den største Mængde falder dog til Jorden i tvære Styrtninger, og løber derpaa igjennem en træagtig Jordbund, hvorved det forstøener alle de i Nærheden værende Planter, som det kommer i Berøring med. Udbruddet varer gjerne i 10 Minuter. Geiserudbruddet forklares nu paa følgende Maade. Paa Grund af Trykket af den hele ovenpaa hvilende Vandmasse er Vandet i Dybden af Køret ikke istand til at komme i Røg, uagtet dets Varmegrad er over Vandets Kogepunct ved almindeligt Lufttryk. Komme imidlertid disse saaledes ophebede Vandmasser ved en pludselig Virkning fra neden høiere op i Køret og derved under et ringere Tryk, forvandles de støbliffelig til Damp, og denne Damp slynger nu den hele ovenover hvilende Vandstøile høit op i Luften, hvorved det dybere stående Vand, der befries fra den største Deel af det paahvilende Tryk, ligeledes pludselig gaar over i Dampform. Det ubstøede Vand falder tildeels igjen ned i Bassinet og altsaa i Køret, men da det ved Eksplosionen er blevet stærkt afhjælet, forhindrer det tilfaldt derved, saavel som ved sit Tryk, en yderligere Dampdannelse, hvorfor Udbruddet ophører, indtil Varmen er bleven stor nok til, at Dampbannelsen igjen kan begynde.

Geiserik (ell. Geiserik; Navnet skal betyde „Landets første“, Bandalernes Konge 427–477, deelte først Herredømmet over det vandalfiske Rige i Spanien med sin Broder Gunderik, men blev efter dennes Død Tcheherer. Indbuden af den romerske Stattholder i Afrika, Bonifacius, som saaledes vilde hevne sig paa Goffet for en lidt Tilfældighed, gik G. 429 med 80,000 Bandaler (berislandt dog kun 80,000 Krigere) over til Nordafrika, erobrede den hele romerske Pro-

vinds ber og gjorde Carthago til Hovedstad. I det der sidste vandalske Rige. Denne Erobring foregik under grueltale Zbeleggesler: Stæder og Landsbyer, Paladser og Klostre jevnedes med Jorden, Menneker myrkedes i Tusindvis, og fornemmelig Geistlige (som Arianer forfulgte G. med bittert Had de Orthodoye), Fornemme og Qvinde mishandlede. Da siden (455) Petronius Maximus havde gjort sig til Keiser og tungen Valentinian III's Enke Eudoria til at ægte sig, skal hun have indladt G. imod Maximus; en saadan Indbydelse behøvede dog G. ikke, thi han havde allerede længe været lystet efter Roms Slatte. Han kom da (455) med sin Flaade, ved hvilken han foruden Afrika beherskede Middelhavet og dets Der, og drog uden Mødsel ind i Rom. Ifølge et Paven givet Løfte afholdt han sig vel fra Mord og Brand, men udplyndrede Staden i 14 Dage saaledes, at umaadelige Kunststatter, næsten alt Guld og Sølv, endog fra Paladser og Tempel, samt en stor Mængde fornemme Romere og Romerinder bortførtes til Afrika (det Skib, paa hvilket de af Titus bortførte Tempellar fra Jerusalem befandt sig, gik tilgrunde undervejs); en lignende Skjebne traf Capua, Neapel og flere andre Stæder. Da G. ogsaa siden vedblev at plyndre Italiens Kyster, indgik Romerne Forbund med andre Barbarer imod ham, men G. vikle ved Tapperhed og Klogskab flede at gaae seirrig ud af Kampen. Han døde 477. G. betragtede sig, ligesom Attila, som en af Gud udvalgt Svøbe for Menneskeheden: da han engang seilede ud af Carthago's Havn til et Krigstog, og Styrmanden spurgte ham, hvorefter de gik, svarede han: „imod dem, som Guds Brede forfølger“.

Geismar (Theodor, Barou af), født i Westphalen d. 12te Mai 1783, tog som Cadet i østerrigsk Tjeneste Deel i Felttoget 1799 i Italien, gik derpaa i russisk Tjeneste, var 1805 med Tropperne i Neapel og gik 1806 til Moldau og Balachiet imod Tyrkerne. 1813 kæmpede han med et Streifcorps i Sachsen mod de Franse og hidrog ved sin Raffhed meget til Seiren ved Kulm. I Krigen 1828 mod Tyrkerne saavel som mod Polakkerne udmærkede G. sig ligeledes ved Tapperhed, men blev slagen af Strzynycki d. 31te Marts 1831; han tog sin Afsked 1839 og døde i Petersborg d. 10de Mai 1848.

Geistlig Jurisdiction kaldes den af de kirkelige Forligeder udøvende Jurisdiction. Den indskrænkedes sig oprindelig til Soldgistskjendelser, der indhentes hos Bisopperne, og til Ret til at afgjøre reent kirkelige Anliggender, men udvidedes efterhaanden saaledes, at den omfattede alle Forhold, der paa en eller anden Maade stode i Forbindelse med Religion og Kirke, f. Ex. Testamenter, og alle Stridigheder, ikke blot imellem Geistlige indbyrdes, men ogsaa imellem Geistlige og Læglige. Fra det 15de Aarh. begyndte man at forbedre den verbale Retspleie; derved blev den g. J., som havde givet Anledning til mange Slags Misbrug, atter trængt tilbage inden naturliger Grændser, og ved de reformatoriske Bevægelser i det 16de Aarh. blev den mere og mere reduceret til det egentlige kirkelige Obeet, dog i en højere Grad i den protestantiske end i den katolske Kirke.

Geistlighed, s. Klerus.

Geitker kaldes en Gruppe af Egler, der tilhøre det hebe og varmt tempererte Jordbælte og udmærke sig ved et hæsligt og eienbommeligt Udseende. Deres Legemsform er i Almindelighed nedtrykt, deres Hale og Lemmer korte, deres Skjælbeskedning meer eller mindre vortagtig. Fra Jordleguanerne, blandt hvilke deres nærmeste Slægtninge maae søges, afvige de især ved, at Linene ligesom hos Slangerne ikke have bevægelige Laag, men et fast gennemfigtigt Dække, og ved at Tærerne ere forsynede med Hestepuder eller Kæller af Hestebåde, ved hvis Hjælp de kunne løbe hurtig opad Bæge, hen under Løfter o. s. v. Foraauidt som Kløer ere tilfæde, ere de korte, krumme og skarpe og kunne træktes tilbage ligesom Rattenes. Deres Færoer ere graalige eller brunlige og bidrage især til at gjøre deres Ydre mere tiltrækkende. Det er lystre Dyr, der opholde sig i Kjeldere, mørke Kroge og hule Træer og især om Aftenen ere i Bevægelse for at jage efter Eddertopper o. dsl. Det er en almindelig Ero, hvor de findes, at de paa en Maade skulle være giftige, d. v. s., at en mellem Taablade afsondret Bædste skulde frembringe Udslæt paa Hudens og forgifte f. Ex. den Mad, hen over hvilken de have løbet. Da de ofte tage Ophold i Skibe for at jage efter de sig der opholdende Leddyr, ere afskillige Arter bleone førte vidt omkring og forekomme nu i langtfra hinanden liggende Egne; ogsaa i Syd-europa findes nogle Arter. Navnet G. skulle de have af deres Stemme. De fleste Arter tilhøre Slægterne Hemidactylus og Platydactylus.

Gela, en rhodisk-kretensisk Colonie paa den sydlige Kyst af Sicilien ved en Flod af samme Navn, blev anlagt c. 690 f. Chr. Fra den anlagdes nogen Tid efter Agrigent. Under Tyrannerne Kleander og Hippokrates opnaar G. Herredømmet over det Meste af Sicilien: Gelon, Hippokrates's Efterfølger, erobrede ogsaa Syrakus, men fra den Tid af geraabede G. i Forsalv.

Gelasius er Navnet paa flere Paver og Bistopper. G. I, 492—96, gjorde Apostelen Petrus's Primat gjældende, og gjorde Paastand paa Ketten til at føre Tilsyn med Rettroendeb og Kirke-disciplin. For Betsommelsen af de theologiske Videnskabers Tilstand i hin Tid er især hans „Decretum de liberis recipiendis et non recipiendis“ blevet mærktoerdigt; han paastod heri, at det ikke var Synodalbeslutninger, men Kreslerens Ord: Du er Petrus o. s. v., der gav Romerkirken Forrang for de andre Kirker. — G. II, 118—19, heed tidligere Johan af Gaeta; han maatte stride mod den af Keiser Henric IV valgte Mødpave Gregor VIII og vandrede omkring som Flygtning. Han døde i Clugny. — Bispof G. af Cyzicus skrev i den anden Halvdeel af det 5te Aarh. den niceaniske Synodes Historie, et Værk, der dog er fuldt af Misfærelser.

Gelatina, s. Gele.

Geldern, Provinds i Kongeriget Holland, omgiven af Zuyder's, Overijsel, Rhinprovincen, Limburg, Nord-Brabant, Syd-Holland og Utrecht, udgjør 92 □ M. med 400,000 Indb. Det Meste af G. er en jevn og flad Slette med i det Hele frugtbar Jordbund; Noget deraf er Marskland, Noget Heide og Rose; mod R.

er Landet mere bølgeformigt. S. vandes af Rhinen og Raas med deres Flodarme og af mange Kanaler. Agerdyrking og Dvøgabøl ere Hovednæringsveie, ved Kysterne drives stærkt Fiskeri. — S. heed forbum et Hertugdomme, opskaaet af to i de ripuariske Frankers Land oprettede Grevskaber, S. og Jütphen; det hørte siden til den burgundiske Arv, som 1543 forænedes med Nederlændene. Ved disses Opstand blev Nedre-S. en Deel af Generalkaterne (Solsland), Øvre-S. kom 1713 under Preussen og er nu en Deel af den preussiske Rhinprovinds, i hvilken ligger Fabrikstaden S. med 4,000 Indb.

Gélee (Gelatina) er en færegen Cohærensform, hvorunder enkelte Legemer under visse Forhold optræde. S. dannes hyppig ved Hensland og Afhjæling af meget concentrerede Opløsninger af Legemer, der ikke kunne krystallisere, hvorved disse da udskille sig i Forbindelse med enbeel Vand i Form af en meget tyk, stiv, halv glemnæmføgt Sliim; saaledes f. Ex. „gelatinæret“ en varm Opløsning af Eim ved Afhjæling, og al den S., der erhøides af Huusblas, Hjortetæl, Klæskløv, dansk Huusblas, Kalvefant o. l. v., er ikke Andet end en saadan stivnet Eimopløsning. S. kan ogsaa opstaae paa anden Maade; saaledes dannes f. Ex. Frugtgeleer (som stiv Ridsaft, Stikkelsbærgélee o. l. v.) ved en bestemt kemisk Forbindelse af Sukker med nogle i disse Frugter indeholdte Stoffer: Pectin, Pectinlyre, f. Pectin. Af denne Grund maae slige Frugtsæfter, der skulle danne S., altid være friskt udpreste, naar de koges med Sukkeret, thi hensees de f. Ex. en Dag over, udelægges Pectinet ved en indtrædende Gjæring, og Sæften gelatinæret da ikke efter Kogning med Sukkeret. Ved Ræstføj og paa flere andre Maader foruden de nævnte søger man hyppig i Huusboldningen at tilberede geleagtige Næringsmidler og Delicatesesager. Kiselhyre og flere Stoffer kunne undertiden og under visse Forhold udskilles i geleagtig Form. Ved Opvarmning, hvorved Sædet samtidigt gaaer bort, miste de gjerne denne Form og blive pulverformige eller faste Legemer.

Gélede (Clande), kaldet *Lorrain*, blev født paa Slottet Champagne ved Loul 1600. I sin Barndom ansaaes han for dum og uduelig, og henvendte det Resten af sin Ungdom som Ljener og Kof, tildeels i Rom, inden hans Talent brød frem, for i kort Tid at gjøre ham til Datidens første Maler og en af Verdens første Landskabsmalere. Skjøndt han opholdt sig baade i Kothringen og i Tydskland, tilbragte han dog den største Deel af sit Liv i Rom, hvor han ogsaa døde 1678 eller 1682. Hans Malerier, der ere tilstede i stort Antal og spæde i en Menge af Europas forskjellige Gallerier, ere troe Billeber efter Naturen, hyppig bestaae af den op- eller nedgaaende Sol, harmoniske og sjoone i Linierne, uovertræffelige i Coloritens Varme, i Tonernes Fimhed og Lysets Virkning. Han tegnede sine Skizzer efter lette Compositioner, hvilke han samlede i en Bog, som han kaldte „Liber veritatis“. Originalen tilhører Hertugen af Devonshire, men alle Blade ere statue i maniere noirs af Carlom (f. d. A.) og udgivne. S. har ligeledes raderet lidt over 40 større og mindre Blade,

der ere udsorte med en let og aandsfuld Raal, men ere vanfælige at overkomme i gode Aftryk; de ere daterede 1630—63.

Gelimer, Bandalernes sidste Konge (530—34), kom paa Thronen ved at stæde fra samme sin Slægtning Bilerik, som han siden lod dræbe. Dette gav den græske Keiser Theodosius den Store Anledning til at betrage S.; Bilsar overmandt og fangede ham, hvorpaa han blev ført i Triumph til Konstantinopel. Keiseren gav ham siden Gobter i Galatien, hvor han døde. S. gav under sin Regjering flere Exempler paa Bandalernes almindelige Grusomhed, men i Krigen viste han hverken Mod eller Dygtighed.

Gellert (Christian Fjærgtegott), tydsk Digter og Moralphilosoph, født i Sagnichen i Saachsen d. 4de Juli 1715, død som Professor i Philosophien i Leipzig d. 13de Decbr. 1769, var længe og indtil de nyeste Tider en af Tydsklands meest læste og yndede Digtere, men dette maa mere forlares af den Agtelse og Kjærlighed, som hans rene og ærverdige, milde og æble Personlighed indbød, end af hans Værkers virkelige Værd. Han hørte i det Bæsentlige til Gotsheds Skole; hans Digte udmærkte sig ved den sødeste Aand, der gaaer igjennem samme, og ved den correcte Form, men de mangle Varme og Begeistring, de ere mere en belærende, versificeret Prosa end sand Poesie. Meest bemærte ere hans Fabler; hans Dramaer ere spidsborgerlige og kjedelige, hans engang meget læste Roman „Die schwedische Gräfinn“ er tør og trivial, og hans geistlige Sange, som man engang gjorde til Kirkesange, have med enkelte Undtagelser den samme belærende og formnende, men kolde Charakter. S.'s „Sammtille Schriften“ ere sidst udgivne i Leipzig 1853 ff.

Gellius (Aulus) er en romersk Forfatter fra det 2det Aarh. e. Chr. Om hans Fødsel og Dødsaar er intet Nærmere bekendt. For at drive philosophiske Studier begav han sig til Athenen, hvor han tilbragte en længere Tid i Omgang med de berrømteste Philosopher og Videnskabsmænd. Frugten af sine Studier har han neblagt i et Værk under Titlen „Noctium Atticarum libri XX“, af hvilke kun den 8de Bog er gaaet tabt. Dette Værk, der indeholder en righoldig Samling Excerpter af mange, tildeels tabte Skrifter, er af stor Betydning, da S. overalt viser sig som en sandhedskjærlig Mand, der benytter sine Kilder med Samvittighedsfuldhed. Den nyeste kritiske Udgave er af M. Herz (2 Bd., 1853).

Gellivare er et i Luleå Lappmark beliggende Bjerg, nærvæd Pina-Elvens Udsøb, som er mærkverdigt ved, at det er det største hidtil kjendte Jernmalmeie i Berden. Paa en Lengde af 16,000 F., 3—10,000 F.s Brede og c. 2,000 F.s Høide bestaaer det saagodt som ubelukkende af en meget righoldig Jernmalm (Magnetiærsten), hvoraf der i 1857 blev brudt 3,200 Stpd. til Ubsmelting.

Gelnhausen, Fabrikstad i Provindsen Hannau i Kurhessen, ved Ringzig, var forbum en anseelig Høgsfad, og har afskillige interessante Levninger fra sin Glandsperiode i Middelaertæren. 4,000 Indb.

Gelon, Tyran i Gela, bemægtigede sig 484 f. Chr. Regjeringen i Syracus, hvorfra han udvidede sit Herredømme over den største Deel af Sicilien. I Persekrigen udflog han sig for at komme Grækerne til Hjælp mod Xerxes; mod Carthaginienserne, der forsøgte at underkaste sig Sicilien, optraadte han seierlig; samme Dag, som Grækerne slog Xerxes ved Salamis 480, vandt G. ved Himera en fuldstændig Seier over Carthaginienserne. Som Herfter gjorde han sig elsket ved sin Mildhed og Wijsdom; da han frivillig vilde frastge sig Regjeringen, blev han eenstemmig udraabt til Konge af Syracus, og efter sin Død 477 blev han dyrket som Heros og en Statue opreist til hans Ære. Hans Broder Piero fulgte ham i Regjeringen.

Geltung Bugt dannes af Æsterøsen paa Slesvigs Nidsyt, imellem Birtkaste og Havens paa Nordtiden af Landstabet Angel. Fra Æstiden af Bugten strækker sig et nu inddiget og for en stor Deel ubtøret Koer.

Gemara (et rabbinsk Ord, der betyder „Fuldstændelse“ eller „Supplement“) kaldes en udsørlig Forklaring til den Deel af Talmud, der har Navnet Mishna o: den anden Lov. Talmud bestaaer nemlig af disse to Dele, Mishna og G., af hvilke den sidste er den senest tilføiede og afskaffet deels i Liberias deels i Babylon; den inddeles derfor i den Palæstinensiske (Jerusalemfke) og den Babyloniske. Den første henføres i Almindelighed til R. Jochanan, der levede i det 3die Aarh., men den er uden Tvivl først opstaaet imellem 370–80, den anden siges at være begyndt af R. Ashi, som levede ved Aar 427 i Sora i Babylonien, og fuldendt af R. Jose, Forstanderen for den jødiske Skole i Pumpedita i Begyndelsen af det 6te Aarh.; dog synes mange Afhandlinger langt senere tilføiede. Der findes ikke til hver Bog af Mishna en G., ibet en saadan ofte savnes enten i den Jerusalemfke eller den Babyloniske og undertiden i begge. Det er alene G., der banner Forskjellen imellem den Jerusalemfke og den Babyloniske Talmud; den første er meget lidt i Brug iblandt vore Tøder og kun bekjendt ved to sjældne Udgaver: den Bombergfke, trykt i Venedig i Begyndelsen af det 16de Aarh. og den Krakaufke fra Aar 1609; af den Babyloniske haves endeel Udgaver, af hvilke den ældste trykkes Dan. Bomberg (Venedig 1520), 12 Bb. i Fol. (s. Talmud).

Gemblour, Fjelle i den belgiske Provinds Namur, har Knivsabrikker. 2,600 Indb. Her var forumet et berømt Benedictinerabbie med et rigt Bibliotek, fra hvilket Siegebært af G. s. Krønike udgik. Ved G. seirede Spanierne under Juan d'Autria 1578 over Nederlænderne.

Gemlin er det latinske Navn paa Stjernebilledet Tvillingerne i Dyrerettsen, s. Tvillingerne.

Gemma, Vædelstenen, er en Stjerne af 2den Størrelse i Stjernebilledet Kronen (s. d. A.).

Gemme (lat.) er egentlig Betegnelsen for enhver Vædelsten, men pleier at bruges særskilt om den, hvort der er gravet et Præg, helst en kunstnerisk Fremstilling; sgn. *Gambe, Intaglio, Scarabeus*.

Gemona, Fjelle i det østerrigste Itallen ikke langt fra Udine, har Expeditionshandel. 6,500 Indb.

Gemsen (Capra Rupicapra) henføres ofte urigtig til Antiloperne, men er en virkelig Gæd med meget smaa, glatte og trinde, tæt ved hinanden stillede Horn, som dog væsentlig have samme Form og Bøgning som hos Gæderne; den har ogsaa Gædernes eienbommelige stramme Lugt, men mangler Skjaget. Pælsen er temmelig tæt og tyk, mørkebrun, om Sommeren mere græsbrun, med en sort Linie ned ad Ryggen. Der findes G. i Alperne, Pyrenæerne, Karpatberne, Abruzzerne og Kaukasus, beboende selskabelig det ovenover Trægrænsen liggende egentlige Alpebelte i den evige Snees og Vætskernes umiddelbare Nærhed. G. s. Skyhed og Hurtighed og den overordentlige Sikkerhed, hvormed den springer tuers over 10 Alen brede Ågrunde, fra den ene Fjeldtinde til den anden, gjør Gæmsjagten saa besværlig og farlig, men tillige saa tiltrækkende for Schweizerne og Tyrolerne. Eigesom Murmelbyrene udfille G., naar de græsse, en Skilsvagt, paa hvis Signal (en pibende Lyd) hele Selskabet griber Flugten.

Genealogie (gr.) er den Videnskab, som lærer os at kende og bilselbig (i Stamtræer, genealogiske Tabeller) fremstillen Slægternes Oprindelse, Forsættelse i umiddelbar Generationsfølge og Slægtskabsforbindelser. Den er en Hjælpevidenskab til Historien, men staaer ikke saa afluttet som Herabiten, Numismatikken, Chronologien o. s. v. Igeoverfor denne, tværtimod omfatter den Historiens Grundstof og udgjør egentlig en Deel af denne, thi Historien forudsætter allerede Slægters og Familiers Tilværelse. G. har derfor baade videnskabelig og praktisk Betydning for Historikerne, men ofte endnu mere i personlig og retlig Henseende s. Gr. ved Spørgsmaal om Arv, om Adkomst til et nyde Godt af Stiftelser o. besl. — De ældste G. hos Grækerne vare Theogonier (om Subernes Afkom); førstvrigt lagde de østerlandfke Fokk steds mere Vægt derpaa, og hos Isberne vare egne Skrivere ansatte, som besørge genealogiske Fortællinger over Slægterne. Den i flere Stater hestende strenge Adskillelse imellem Adelige og Uædelige o. s. v., og imellem de forskillige Folkestammer indfor det samme Lands Grænser, medførte paa flere Steder Nødvendigheden af genealogiske Optegnelser, og i Middelasderen vidroge Turnerierne (paa Grund af de Egenstaber i Henseende til Fødsel og Familie, som en Ridder maatte have for at erhøide Åbgang til samme) til disses Udbannelse. Da oplom ogsaa en genealogisk Litteratur, og det 15de Aarh. var især rigt paa saadanne Skrifter. Men da historisk Kritik ganske manglede, saa bragte man for at smigre de Store en Mængde Fabler ind i G., og serte mangen adelig Slægts Hertomst tilbage til meget fjerne Tider, endog til Æneas, Achilles o. besl. (Ingen gjorde det med større Fræthed end Münzer i sin „Anfang, Ursprung und Herkommen des Turniers in Teutischer Nation“, 1527), naaget ingen europæisk Slægt kan med Sikkerhed føre sine Åhner længere tilbage end til det 11te Aarh. (Familienavnene ere opstaaede langt senere). Først Reined (i Begyndelsen af det 16de Aarh.) bragte en mere videnskabelig Behandling ind i G.; Rittershausen (død 1670) og Spener (død 1730) grundede G. paa Actstykker og kristelige Beviser og forbaandt dem med

Heraldiken. Den af dem betraa'dte Bane forfulgte bl. A. Hübner i sine (dog hvoertens paa-lidelige eller fuldstændige) „Genealogiske Ta-beller“ (4 Bd., 1725—33, nyt Dpl. 1737—66), til hvilke Fenz stode „Erläuterungen“ (1756) og Dronning Marie Sophie Frederike af Dan-mark „Supplementafeln“ (6 Lief. 1822—24). Andre Bærere ere: Satterer „Stammfafen zur Belgischefichte“ (1790); L. A. Gehhardt „Genea-logiske Gefchichte der erbligen Reichsfände Teutichlands“ (1776—85); C. W. Koch „Tables généalogiques“ (1782); Fefage (Grev Las Cafes) „Atlas historique généalogique“ etc. (1803—4 og 1826); det store, oprindelig af franffe Bene-dictinermunke anlagte men fiden omarbejdede og til et langt større Omfang udvidede Værk „L'art de vérifier les dates“ etc. (1820—38); J. P. ff. Königseldt „Genealogifke Tabeller over Dan-marks, Norges og Sverriges Kongefamilier“ (1839), „over europæifke Fyrftehufe“ (til Sole-brug, 1837), „over den oldenborgffe Stamme“ (1840); J. C. F. Feningid „Stamtavler og Ge-nealogier“ over en stor Mængde Familier.

Genelli (Bonaventura), tydfk Legner og Ma-ler, er en Søn af Janus G., der var født 1771 i Kjøbenhavn, men uddannede fig i Tyffland til Maler, og er felf født 1803 i Berlin, hvor Faderen var hans førffe Lærer. 1820—32 op-holdt han fig i Italien, hvorfra han vendte til-bage for at overtage et Frescomaleri for en Privatmand i Leipzig. Genere har han bofat fig i München. Hans Compositioner rofes me-get, men hans Udførelfe er ifte altid lige om-byggelig.

General er den høiefte Officeersgrad i Land-armeen; denne har imidlertid til de forffjellige Tider og i de forffjellige Lande haft flere Klaffer; i Danmark ere disfe: **Generalmajor**, **General-lieutenant** og **G.** Général en chef er en activ Hers øverffecommanderende General; dennes øvrige G. benævnes ogsaa efter deres Comman-doer: **Divifionsgeneral**, **Brigadegeneral** o. f. v. — **Commanderende G.** er enten eensbetydende med général en chef eller med Chef for en Ge-neralcommando.

Generaladjutant, f. **Adjutant** og **Stab.**

Generalauditeur, f. **Auditeur.**

Generalbas er oprindelig en Bæffemme, over hvis Roder Harmoniegangen i et Musik-ftulle er angiven ved Tal og andre Tegn (Signa-turer). Dernæft betyder G. Indbegrebet af de Regler, efter hvilke en faadan Bæffemme be-stjffres, og Kunften at kunne spille de derpaa betegnede Accorder paa Orgel eller Claveer.

Generalhiring er Navnet paa den høiefte Charge i den norffe Armees Legecorps.

Generalcommando. Til Lettelfe for Beflyt-reffen af Armeens Commandovæfen og for Hærens Mobilifering inddeles et Land ofte i fførre eller mindre G. = **Districter**, i hvilke en „com-manderende General“ fører Commando over ffamtlige Tropper, Fæftninger, Standsher, Vatte-rier og militaire Etablifsementer. Den danffe Stat er nu inddeelt i 3 G., nemlig den ffte for Sjælland og Herne, den 2den for Nørrejylland og ffyen samt Slesvig, den 3die for Holften og Lauenborg.

Generalkiffal kaldes i Danmark den Embeds-mand, fom har at paatalde Statsforbrydelser.

Det er altid en Høiefteretsadvocat, fom udnæv-nes til denne Post. S. ivoerigt under **Staal.**

Generalforpagtere. Allerede 1546 begyndte man i Frankrig at kortforpagte enkelte Stats-indkomfter, og denne Institution vedligeholdt fig lige til Revolutionen trods de Misbrug, der vare forbundne med den. I Aaret 1728 fore-enebde Regjeringen ffere enkelte Forpagtninger til en Generalforpagtning (ferme générale), fom blev hortaauctioneret hvoert ffette Aar. Ved Re-volutionens Udbrud var der 44 G. i Frankrig, der dannede et Slags Finantscollegium, fom deelte fig i 11 Deputationer. G. vare paa Grund af den Haardhed og Voldsomhed, hvormed de indbrøve Slatterne, Gjenffand for et almindeligt Haab, og de maatte fom Følge heraf næften alle bøde med Livet under Revolutionen, der affaffede Generalforpagtningerne. Ogfaa i andre Lande har man bortforpagtet enkelte indirecte Slatter eller Regaler, men nu findes der næften ingen Forpagtninger mere. Den Forbeel, fom pnaaes ved Bortforpagtning af indirecte Slatter, at Staten faaer en ffiffer Indtægt, opveies ifte ved Manglerne. Slatterne blive dobbelt trykkende, naar de tilfalde Pri-vate, og ingen EffergiVELSE kan finde Sted; den store Formue, der kræves for at paa-tage fig en faadan Forpagtning, foranfælder, at Concurrenccn kun kan være ringe, faa at Staten taber betydelig ved at overlade Stat-ternes Udbytte til Forpagterne.

Generalitet (egentlig Generalcommissariats-collegium) heeb det Collegium, fom indtil 1848 forvaltede Danmarks Landffrigsvæfen.

Generalitetslande kaldtes forhen (fra 1648) nogle Landfftrækninger i Nederlanbene (i Gelbern, Limburg, Brabant og Flandern), fom ifte hørte til nogen af de 7 forenebde Provindsfer, men fode umiddelbart under Generalffatterne (f. d. A.) og havde en egen Forfatning. Generalgouverneur i dem var altid Arveffatholderen. De kom ved Revolutionen under Frankrig og blev 1814 en Deel af Holland.

Generalcontrolløur benævnedes under den gamle franffe Regjering før Revolutionen den Statsminister, til hvorn alle kongelige Ind-komfter blev afgivne.

Generalmarsch er et for en Armees Afbe-linger fællebs Signal til Udrykning eller Sam-ling i en overordentlig Anledning; dette Signal gives ved Tromme, Signalfhorn eller Trompet. Saaffnart G. lyder, ffiller Solbaten ffraz fuldt-ruffet paa Alarmplafsen.

Generalnævner. Naar Brøder ffulle adberes eller subtraheres, kan dette ifte ffee, faalænge de have forffjellig Nævner. De maae derfor for-vandles faaledes, at de faae ffamme Nævner. Den, fom dertil ffal være ffikket, maae være et Multiplum af alle de givne Nævner eller en ffælleds Dividend for disfe. Denne kaldes G.

Generalprocureur kaldes i Danmark Kro-nens juridiffe Confulent. Betydningen af dette Embede er dog meget formindffet ffiden 1848, da det nu ifte længer i Reglen paaiviler G. at gjøre Forfflag og Ubfæft til Lov, hviffet tidligere var den vigtigffe Deel af hans Virk-somhed. Ordet G. har efter det Anførte en ganffe anden Betydning i Danmark end i Frank-rig, hvor procureur général er Benævnelffen paa

den ved enhver Appelret ansatte offentlige Anklager.

Generalquartiermester, } s. **Stab.**

Generalkab,

Generalkaberne, i Frankrig *Etats généraux* (s. b. A.), kaldtes i den forhenværende nederlandske Republik (de syv forenede Provinser) Forsamlingen af de Deputerede fra de enkelte Provinser, som bestjefte sig med de sællede Anliggender (s. Fr. Krig og Fred), imedens Provinzialstaterne (o: Provinzialstænderne) med næsten souverain Myndighed forestode hver sin Provinss indre Bestyrelse. S. dannede fra 1598 en vedvarende Forsamling, der bestod af omtrent 60 Medlemmer, som valgtes paa Livstid eller paa Aaremaal (efter enhver Provinss Godtbefindende); hver Provinss havde 1 Stemme. Forsamlingen residerede i Haag og havde Souverainetetsmyndighed over hele Republikken; Arveskaldholderen betragtedes som dens første Medlem; dens Titul var „Ihre Hojdomsgæde“. I det nuværende Kongerige syer Folkerepresentationen endnu Navnet G. (s. Holland) og tituleres „Ihre Højhedsgæde“.

General-Superintendent, s. **Superintendent.**

Generalvicar (vicarius, officialis generalis) kaldes i den katolske Kirke den af Biskoppen antagne Medhjælper, der repræsenterer Biskoppens Person og staaer i Spidsen for den ham underlagte Jurisdiction.

Generatio æquivoca, s. **Ætviddannelse.**

Generation betegner deels Slægtsfølgen fra Førelse til Dørn, Børnebørn o. s. v. (nedadstigende eller opadstigende G.), deels Summen af de samtidige levende menneskelige Individier (o: den samtidige Slægt), i hvilken Henseende en G. antages at strække sig over omtrent 30 Aar, deels endelig betegner G. i Physiologien Slægtsforplantelsen, Avling. (s. b. A.).

Generationsvervel kaldte den danske Naturforsker Prof. J. Steenstrup 1842 det Forhold, at der hos adskillige lavere Dyr findes to addeles forskellige Forplantningsformer, der ere knyttede til forskellige med hinanden væsende Generationer, saaledes at den ene Generation forplanter sig paa normal Maade ved Æg og Sæd og altsaa bestaaer af Hanner og Hunner, medens den anden dermed afværende forplanter sig ved Kiim, smaa af Celler sammensatte Legemer, der for at udvilde et Foster ikke behøve nogen Befrugtning; denne Generation bestaaer altsaa ikke af virkelige Hanner, tæller heller ingen Hanner, men kun kjønsløse, kiimavende Individier, saafaldt Amner. Under tiden indfyldes ikke een men flere Generationer mellem de kjønede, ja det kan maaskee endog saa undertiden afhænge af tilfældige Omstændigheder, hvor mange Wellem- eller Amme-generationer der optræde mellem to, i Hanner og Hunner deelte, fuldtomme Generationer. Denne alternerende Forplantningsmaade er det for G. egentlig Væsenlige. En i Grunden mindre væsentlig Omstændighed, men som ofte falder let i Sinene og nærmest gav Anledning til Opdagelsen af disse mærkelige Forhold, er, at de alternerende Generationer ofte (men ikke altid) frembyde en forskjellig Bygning, Udseende og Levemaade. Da det isaafald i Reglen er Amme-generationerne, der staae tilbage i legemlig Ud-

vikling, har dette undertiden givet Anledning til den urigtige Opfattelse, at Amnerne vare et Slags Larver. Allerede Chamisso havde opfattet Forholdet fuldtommen rigtig, naar han s. Fr. om Salperne sagde, „at ethvert Individ lignede sin Bestemoder og sit Barnebarn, men var forskjelligt fra sin Moder og sin Datter“. — Formeringen ved Kiim kan ogsaa optræde som Knopbygning og som Deling; naar Knopperne ikke løsne sig fra Stambrødet (Gammel-Ammen), dannes derved Colonier eller sammensatte Organismer, ligesom hos Planterne, hos hvilke der findes et ganske lignende Skifte af den kjønsløse Formering (ved Knopper) og den kjønsløse (ved Æsøet og Æggene) Sted; S. kan derfor siges at være et for Planteriget eienbommeligt, paa afstillelige af de lavere Dyr ligesom nedartet eller overført Forhold. De Dyrgrupper, i hvilke dette Forhold især er udviklet, ere Goplerne, Koralldyrene, Bryozoerne, Infusionsdyrene, de lavere Orme, især dog de parasitiske (Bændelorme og endoparasitiske Itter), ogsaa enkelte høiere Ormeformer, endelig Mablinsene, Salperne og Spunngene. Blandt de Forfattere, der have behandlet Læren om G., kunne nævnes: Loven, Sars, Rudart, Carné, v. Beneden, Quatrefages, Gegenbaur, Reichert og fl. A. Nogle Forfattere bruge istedetfor G. Navnene: Digene, Metagene, eller Parthenogene, hvilket sidste Ord dog igjen har faaet en anden Betydning.

Generiske eller generelle kaldes de Ting, der (som i Almindelighed Penge, Korn o. dsl.) i Retshorholdene kun komme i Betragtning efter deres Bestaaenhed og Mængde, ikke (som naar det er et bestemt Huus eller en bestemt Hest, hvorom en Retshandel er bleven afsluttet) efter deres individuelle Egenskaber. Da det for den, som f. Fr. har lovet at levere en Anden et vist Quantum Korn af en vis Art, ikke bliver en Umulighed at opfylde denne Forpligtelse, om endog det bestemte Parti Korn, han havde tænkt at levere den Anden, forgaar for ham, idet der dog altid vil være andet Korn af samme Slags for ham at faae (hvilket udtrykkes ved den latinske Sætning *genera non perouant*), saa opphører heller ikke hans Forpligtelse ved en saadan Begivenhed, hvorimod den, der f. Fr. har solgt en Anden en vis bestemt Hest, betries fra sin Forpligtelse, naar denne Hest inden Salgets endelige Fuldbordelse omtommer ved ulykkelig Hændelse.

Genesareth er det bibelske Navn for et frugtbart Landstrøg i Nedreasilien i Naphthalim Stamme og for en Stad i dette District. — G. S. eller Liberias S. i Galilæa, omtrent 2 M. bred, 4 M. lang og flere hundrede Fod under Midelhavets Overflade, med ferst og klart Vand, afgav paa Christi Tid Erhverv for en Mængde Fiskere, blandt hvilke han valgte sine første Disciple. De forhen folkerige og frugtbare Kystrer ere ved Jordskjælv og menneskelig Vanbalisme forvandlede til Ruiner og til Lumleplads for røveriske Bedminhorder.

Geneflex er det græske Navn paa første Rossehog.

Genette, s. **Desmedyr.**

Genga (Girolamo), italiensk Maler, Billedhugger og Arkitekt, født i Urbino 1476, død

1551, blev af Faberen bestemt til at være Bøver, men foretrak at blive Kunstner, og gik i lære hos Signorelli og Perugino. Han omtales som en dygtig Kunstner, hvad enten han arbejdede selvstændig eller sammen med Andre, navnlig rofens hans prægtige Bygninger; men han var tillige en theoretisk danned Mand, der freo om Kunst. Hans Søn Bartolomeo, født 1518, Elev af Vasari og Ammanati, udmærkede sig i alle tre Retninger ligesom Faberen, og gjorde sig navnlig bekendt som Krigsingenieur. Derfor søttede Genua og Vshmen at benytte hans Talent, men Hertugen af Urbino vilde ikke give Slip paa ham, indtil det endelig lykkedes Johanniterne at faae ham til Malta for at befæste Ven, hvor han døde 1558.

Genf (fr. Genève), det sydvestligste Canton i Schweiz, omgivet af Waadt, Genfersøen, Sardinien og Frankrig, udgjør lidt over 4 □ M. med 65,000 Indb. Det er et hølsformigt, af Rhône, Arve o. fl. Floder gennemstrømmet Landskab, af Naturen lidet frugtbart men omhyggelig dyrket. Befolkningens vigtigste Næringsveje ere Industrie (her fabrikkeres især Ulre, Juveleervarer, Søvever, Instrumenter, Kaine, Silke- og Bomuldsvarer m. M.) og Handel. Af Indbyggere ere omtrent 30,000 Katholiker, Resten Reformeerte; de tale Fransk. Statsforfatningen er republikansk og demokratisk: den lovgivende Magt er hos et Repræsentantskab af 176 Medlemmer, der vælges for 2 Aar, den udøvende hos et Statsraad af 13 for 6 Aar valgte Medlemmer. Staden G. er Hovedstaden, foruden den findes her Carouge og flere andre.

Canton G. hørte paa Casars Tid til Allobrogernes Land og siden til det romerske Gallien. Ved Folkevandringen kom det i det 5te Aarh. under Burgunderne, derpaa under Ostgotterne, siden (fra 536) under Frankerne, og blev henved Enden af det 9de Aarh. en Deel af det nye burgundiske Rige (s. Burgund). Imidlertid havde det faaet arvelige Grever, og Staden G. var bleven Sædet for en Biskop. Greverne mobbatte sig Lore-Burgunds Forning med det tydske Rige (1032), men maatte tilslut underkaste sig. Keiserne overdroge deres Lehnshøjhed til Biskopperne; imellem disse og Greverne herskede i Aarhundreder idelig Strid. I det 12te Aarh. bemaegtigede Greverne af Savoyen sig en Deel af „Grevskabet Genevois“, som det dengang heed; dette kom i det 13de Aarh. under Familien Villars, og da denne Familie uddøde 1401, tilfaldt Landet isølge en affattit Tractat Hertugerne af Savoyen, der gjerne overlode det som en Apanage til yngre Prindere af deres Hus, imedens Staden G. havde sine Uafhængighed under sin Biskop, hvilken Keiser Sigismund bekræftede. Borgernes vordende Bestand satte Staden G. istand til at skaffe sig sechse større Friheder, og Greverne af Savoyen understøttede dem undertiden med Biskoppen, men gjorde sig ogsaa for en Tid til Herrer over Staden. I Begyndelsen af det 16de Aarh. indgik Staden et Forbund med Stæderne Freiburg og Bern. Da G. fra 1533 med Iver sluttede sig til Reformationen, satte Biskoppen Staden i Van, men følger heraf var, at den erklærede sig ganske fri. Det la-

tholste Freiburg havde vel i samme Aalebning oplagt G. Forbundet, men 1558 fornyede Bern det først kun paa 25 Aar sluttede Forbund for bestandig, og 1584 tiltraabte Zürich samme, saa at G. fra den Tid betragtedes som hørende til Schweizerforbundet (det var et af de „zugewanderten Orte“). Calvin, som 1541 var bleven kaldet til G., hidrog væsentlig til at paatryste Befolkningen et Præg af streng Sædelighed, religiøs Iver og Alvor samt Interesse for Videnskaberne. Savoyen gjorde 1602 et mislykket Forsøg paa at bemaegtige sig Staden; 1659 faldt Grevskabet Genevois tilbage til den saavoxiske Hovedlinie, af hvilken en Sidelinie hidtil havde besiddet det. Forfatningen i G. var dengang demokratisk, et „stort Raad“ og et „lidet Raad“ forestod Republikken og maatte afslæge Regnskab til det af det hele Borgerkab dannede Conseil général. Denne Forfatning udarbejdede imidlertid til et oligarkisk Familiesherredømme, hvilket i det 18de Aarh. fremtraadte idelige Rivninger mellem Aristokraterne eller Patricierne og de øvrige Borgere. Under den franske Revolution herskede (1794—96) fuldstændigt Anarchie, 1798 blev G. som et eget Departement forenet med Frankrig. 1815 blev G. det 22de Canton i Schweiz, den gamle Forfatning blev efter flere Uroligheder og Omvæltninger 1863 (s. Sags) forandret til den nuværende demokratiske.

Genf (fr. Genève, ital. Geneva), Hovedstad i Canton G., ligger i en flod Egn ved Rhône's Udløb af Genfersøen, og deles ved Rhône i 3 ved 5 Broer forbundne Dele; de gamle Fæstningsværter ere siden 1849 nedbrøne. Af Bygningerne mærkes Petri- eller Kathedraalkirken og Raadhuset; historisk mærkelige ere det Hus, i hvilket Rousseau blev født, og det, hvori Calvin boede. G. er Hovedsædet for Cantoneis Industrie og Handel (s. foregaaende Art.); over 3,000 Mennesker ere beskæftigede med Uhrfabrikationen (aarlig over 10,000 Ulre). Her findes en Handelsret og 2 Baner. G. har et 1368 stiftet, og 1538 ved Calvin og Beza fornyet Universitet, som eier et fortrinligt Bibliothek og en stor Haandbriksamling; desuden findes her en Mængde andre videnstabelige Indretninger saavelsom Velgjørenhedsanstalter. Blant de mange berømte Mænd, som ere fødte her, nævne vi: Le Fort (Peter den Stores Yndling), J. J. Rousseau, J. Necker, Sismondi og Decandolle. 32,000 Indb. — Om G.'s Historie s. under Canton G.

Genfersøen (Lac Leman, Lac de Genève), en 1,154 F. over Havet liggende Indsø i det sydvestlige Schweiz, omgivet af Cantonerne Genf, Waadt og Wallis samt af Savoyen, er omtrent 16 □ M. stor (9½ M. lang og i Gjennemsnit 1½ M. bred). Dens største Dybde er 900 F.; den fryser sjelden til, er meget flerrig og gjennemstrømmes af Rhône. Den er berømt for sine skønne Omgivelser (navnlig udmærket Nordafden sig derved), og en meget levende Dampskibsart finder Sted paa samme.

Genfercorps er eensbetydende med Ingenieurcorps, men forældet.

Genier (lat.) vare efter Romernes Forestilling Skytsaanber, der, knyttede til Mennesker eller Stæder, ledsgede disse fra den første

Fremkomst lige indtil Enden; man ærede dem med Dyrer paa Høstelsbøge og i Høstens Tid; Jupiter selv gjaldt for Mandenes Genius, Jumo for Qvindernes. Af Kunstnerne fremstillede Personalgenerne som en togslæbt Stikfelse med tilhølet **Hoved**, og **et Dverflobighedshorn** i Haanden, Localgenerne som oftest i Slangeffikelse. — **Geniographie**, Læren om Stytsaanderne.

Genista (Vise) er en Planteflægt af de erteblomstrede Vælleplanters Familie, hvis Arter høre hjemme i den tempererede Deel af Europa. Det er Buske, ofte med Tørne, med enkelte eller 3-toblede Blade, og de gule Blomster sidende enkeltvis eller samlede til endestillede eller sfæriske Klaser. Af *G. tinctoria* (Farve-G.) benyttes de urteagtige Dele til Tilberedelsen af en gul Farve.

Genital, hvad der angaar Kjønsorganerne (Genitalia) eller vises Virksomhed.

Genitiv er Navnet paa den Casus, ved hvilken et Sammenhængsforhold mellem to Substantiver eller substantivisk brugte Ord udtrykkes. Efter dette Sammenhængsforholds forskjellige Natur deler Genitiven sig i forskjellige Underafdelinger, saasom Giendoms-genitiven, den objective G., den partitive G., Artens G. o. fl.

Genius (lat.), Stytsaand; i Fieertallet Genier (s. d. A.). Dervæst bruges det om en Person eller Sags aandelige Giendommelighed eller Charakter.

Genlis (Stéphanie Felicité, født Ducrest, Marquise af Saint-Aubin, Grevinde af), fransk Forfatterinde, født den 25de Jan. 1746, erholdt en temmelig forsømt og frivol Opdragelse, men udviklede tidlig en mærkelig Lyft til at høre med Alt og vide Alt, dyrkede Musik, spillede Comedie, studerede Medicin, gik paa Jagt, skrev Bøger o. s. v. I sit 17de Aar ægtede hun Grev G., Marquis af Sillery, som siden henvendtes med Girondisterne, men forresten spillede en underordnet Rolle i hendes Liv. Ved alt dette gjorde hun Opstæt og blev Opdragerinde for Hertugen af Chartres's, siden Orleans's (Egalité's) Børn, fik ved sine Forbindelser med dette Huus nogen politisk Betydning og maatte for sin Sikkerheds Skyld flere Gange forlade Frankrig; hun levede da deels i Belgien, deels i Nærheden af Zürich, deels i Altona. Da Bonaparte var bleven Consul, vendte hun tilbage til Paris, og udgav fra den Tid en stor Mængde Bøger over alle Slags Emner, især Romane, i hvilke hun med en mærkelig Indsigt ofte bearbejdede Begivenheder (ogaa Kærlighedshistorier) af sit eget Liv (i „Leçons d'une gouvernante“ meddeles hun sine Jagttageelser i Familien Orleans). Af hendes Bæster, som udgjøre herved 90 Bind, ere Romanerne „Madame de La Vallière“ og „Mademoiselle de Clermont“ blandt de meest læste; hendes „Mémoires inédits sur le 18me siècle etc.“ indeholder en lang Anprisning af hendes Skønhed, Talenter og den Lykke, hun allevegne gjorde. Forresten skrev hun over Opdragelsen, Religionen o. s. v., i den sidste Tid især kristne og polemiske Arbejder. Mad. G. døde den 31te Decbr. 1830.

Genadius (Georg), Søn af en Præst i Epirus, blev af sine Forældre betroet til en

Unkel, der forestod et Kloster i Bularest. Her erholdt G. Underviisning af den dygtige Lærer Lambros Photabius, studerede med stor Flid i Leipzig og tiltraadte 1804 i Bularest den pædagogiske Virksomhed, som han blev tro indtil sin Død. Han underviste for det Meste i Bularest, en kort Tid ogsaa i Odessa, og lagde Planer til at oprette en stor Lærestift i Epirus for derved at bidrage til sit Folks aandelige Sjælsbøelse, da den græske Opstand udbrød. I denne tog han ivrig Deel, først som Medlem af Hætareet, siden som Kriger, men vendte snarest mulig tilbage til sin Lærervirksomhed, som han udøvede paa flere Der. Capo d'Istria satte ham i Spidsen for „Centralstolen“, som siden under Navn af Gynnasium flyttedes til Athen; han vedblev at virke ved denne, endog efterat han var bleven Professor i Litteraturhistorie ved Universitetet sammesteds. Han forestod en Tidlang det geistlige Seminarium, og saalees styrede næsten hele den nærværende Generation af Embedsmænd og overhovedet Mænd af høiere Dannelse i Grækenland ham deres Underviisning. G. døde af Cholera den 25de Novbr. 1855. G. har udgivet afstfellige græske Klassikere og skrevet et udførligt pædagogisk Værk („Encyclopædie“).

Genoveva (Geneviève), den Hellige, Paris's Sktshelgeninde, født 424 i Nanterre ved Paris, blev af Biskop Germain af Auxerre bevæget til at aflægge Løfte om bestandig Kyndighed; hun hengav sig da til strenge aetistiske Øvelser og fik snart Bistoner. Da Hunnerne under Attila's Anfærsel paa den Tid truede Paris, trøstede hun de ængstede Indvaanere med den Forsikring, at deres Kio ikke vilde blive forstyrret, naar de blot vare ivrige i at bede. Attila blev slaaet ved Chalons (451), men Livens Overtro tilstrev G.'s undergørende Kraft denne Begivenhed, og hendes Ny for Hellighed udbrede sig daglig videre, ligesom hendes Omsorg for de Høstliden under en Hungerensød vakte Følelses Kærlighed. Hun døde 500 eller 512. Hendes Mindebog er den 3die Jan. — En anden Helgeninde af dette Navn, Hertuginde G. af Brabant, Pfalzgreve Siegfrieds Gemalinde, levede i den første Halvdeel af det 8de Aarh. I sin Gemals Fraværelse blev hun af hans Huushovmester Solo bestyldt for Vægtstabsbrud og dømt fra Livet, men, frigiven af den Tjener, der skulde fuldbyrde Dømmen, levede hun i 6 Aar i en Kløst af Ardennerne og ernærede sig af Urter, indtil hendes Gemal, som havde anerkjendt hendes Ulflydighed, traf hende engang, medens han var paa Jagt, og førte hende tilbage igjen. Disse Træl banne Støffet for en meget udbreddt Folkefog, der udmærker sig ved forbringsløs Naturlighed. Støffet er ogsaa poetisk behandlet af Tiedt og andre Digtere.

Genremaleri, af det franske Ord genre, der i Kunsten deels betyder Stil, deels Sag, al derpaa over til i Malerkunsten at betegne Alt, hvad der ikke er Historiemaleri eller Landskab, men er senere bleven den sædvanlige Betegnelse for mindre Fremstillinger af det daglige Liv. Cabinetsstukker. Dog lægges nu mindre Bøgt paa Størrelsen, ligesom i det Føle ingen Grænse kan drages imellem, hvor Genremaleriet opbryder og Historiemaleriet begynder; til at betegne Dver-

gangen bruges undertiden **Benævnelser** **skotte** **Gens**. I Oldtiden var dette, ligesom de fleste andre Fag i Kunsten, ogsaa kjendt og dyrket baade i Grækenland og Italien, Hjsndt et Par Bøgmalerier i Pompeji ere de eneste Spor, som ere tilbage og maaskee **kunne** **benævnes** **jaaledes**. Efter Kunstens Gjenfødselse i Midaldren blev især Nederlendene Sædet for en blomstrende Skole af Genremalere, hvoriblandt Teniers den yngre, Ofstade, Rembrandt, Terburg og Dow kunne nævnes som de fortrinligste. I den nyere Tid dyrkes G. overalt i Europa, og de fleste Lande have betydelige Navne at opvise: i England Wilkie og Leslie, i Tydskland Hübner og Meyerheim, i Frankrig Delamare og Lesore, i Norge Gude (s. forøvrigt de særskilte Landes Kunst). I Danmark har en stor Deel af Ederbergs Elever, Marstrand, Bendz, Rischler o. fl., endvidere Sonne, Schleiøner, Moenich, erhvervet sig Navn som Genremalere, mens de fleste Kunstnere i andre Fag undertiden forsøge sig i Genren. Blandt de yngre Kunstnere maane nævnes Vermehren, Dalsgaard, Erner, Bloch, Dorph o. fl. Dette Fag, Genren, hvilef vel rettere burde kaldes Fremstilling af det daglige Liv, har ogsaa sine Dyrkere blandt Billedduggerne, og allerede fra den græske Oldtid findes flere saadanne Arbejder Drogen, som viller en Torn af Foden). I den nyere Tid have flere betydeligere Billedduggere, meest i Staturer og Grupper, frembragt Scener af det daglige Liv; den danske Billedduggerskole har ogsaa Kunstnere at nævne, der skole Genren deres Navn, saaledes Chr. Freund, Peters, Saaby.

Gendarmen (gens d'armes, fr.) kaldtes oprindelig i Frankrig alle Bevæbnede. Da Carl VII 1445 oprettede 15 adelige Ordonnanscompagnier, hvert paa 100 Lanbier à 6 Ryttere, var der i hver saadan Lanbje en Sværtspanndret, som fortrinsoviis kaldtes homme d'armes, mens de øvrige 5 kaldtes gens d'armes; Indbegrebet af dem alle kaldtes Gens d'armes. Da dette havedes 1660, blev Navnet G. tilbage for en Escadron af de kongelige Huustropper. I Tydskland kaldtes ogsaa Elite-Cavaliereregimenter G. Under Revolutionen ophævedes det franske Gendarmarie, og Navnet gik 1791 over til et nærmest til Gadepolitie bestemt Corps, hvilket senere — og saaledes er det nu i Frankrig — ogsaa blev brugt til Opretholdelse af Disciplinen i Hæren. I Tydskland indførtes ogsaa G. til Politietjeneste. — I Danmark baves et hollænskt Grænse-Gendarmarie, der assikurerer ved Tolbopsynet ved Landgrænnsen, og et flædbvigt Gendarmarie, der gjør Tjeneste som bevådnert Politie.

Genseric, s. **Geseric**.

Gensonn (Armand), fransk Statsmand, født 1758 i Bordeaux, var Advocat der, indtil Revolutionen 1789 førte ham ind i Politiken. Som Medlem af Nationalforsamlingen hørte han til Girondisterner og tog Deel i disses politiske Foretagender, s. **Girondisterner**; han hærrettedes med dem den 31te Octbr. 1793.

Gent (fr. Gand), Fabrikslad i den belgiske Provins Flandern, ved Scheldts og Lys's Sammenløb, beles ved en Mængde feikare Kanaler i 26 Smaaser, som ere forbundne ved 315 Droer. G. er Sædet for en Bisop, har

55 Kirker (deriblandt Kirken St. Savon med Malerier af Van Eyck) og 21 Kloster, et stort Raadhuus, et gammelt Slot, Ruinerne af „Prinzenhof“ (hvor Carl V blev født) o. M. Den har et Universitet og flere Undervisningsanstalter, Museer o. s. v., betydelige Uds- og Bomuldsmanufacturer, Knipslings-, Lærreds-, Løbal og Sæbefabrikker, Garoerier, Sukker-raffinaderier, Hæve- og især Blomstercultur. 120,000 Indb. — G. omtales allerede i det 6te Aarh.; omtrent 868 byggede Grev Balbain I der en Borg imod Normannerne. Under Greverne af Flandern naaede Staden fra det 11te Aarh. en betydelig Magt og stor Rigdom (paa Kong Carl VI's Tid stal G. have funnet stille 80,000 Bevåbnede i Marken), men dens Borgere viste sig ogsaa ofte trodsige og rebelske mod deres Landsherrer (Greverne af Flandern, Hertugerne af Burgundien o. s. v.). Under Keiser Carl V forjogte de Abelen, indsatte en egen Regjering og vægrede sig ved at betale Stat, men lede ogsaa derfor en haard Engtelse af Carl, der ilede til fra Spanien (1540). G. deelte forresten Stjebne med det øvrige Flandern (s. d. A.); den erobredes af de Franse 1678, 1708 og 1745. Ludvig XVIII opholdt sig her i „de 100 Dage“; den 24de Decbr. 1814 sluttedes her Fred mellem England og Nordamerika, hvorved Alt blev som før. — **Genter** Vaccinationen kaldtes en 1576 afluttet Forbindelse mellem de nordlige og sydlige Provindser af Nederlandene til fælleds. Forsvar imod det spanske Boldsheerredomme.

Gentianen (Bitterbladsfamilien) er en Plante-familie af de heelfronede Tostrålebedes Orden, som indbefatter urteagtige eller buskagtige, ofte slyngende Planter med ubeelte og modsatte eller trefleblede og afspænde Blade, med anseelige, regelmæssige, oftest 4—5-beelte Blomster, et tilsvarende Antal Støvdragere besættede paa Kronrøret, en enkelt Støvvei og en 2-skappet Kapselstrugt. Arterne ere udbredte over hele Jorden, men ere forholdsmaessig byppigere i Alperregionerne og de nordlige Egne, og mange dyrkes paa Grund af deres smukke Blomster i Haverne. De indholde ofte et eiendommeligt, bittert Stof, der gjør dem anvendelige i Medicinen. — **Gentianrod**, s. **Gentian**.

Gentleman (beslægtet med det franske gentil-homme) betegner i England Enhver, der staaer imellem den høiere Adel og de arbejdende Klasser, altsaa Alle, der kunne gjøre Forbring paa Dannelselse og en uafhængig Stilling, Føll af hæderlig Charakter og dannet Opførelse. — **Gentry** betegner i England den lavere Adel i Modsetning til den egentlige Nobility, ogsaa overhovedet alle Gentleman.

Gens (Friedrich von), tydsk Publicist, født i Breslau 1764, var først en Tilhænger af den franske Revolution, men blev, efter at have (1792) overfjet Burke's Betragtninger over denne, en Modstander af samme og vandt stor Anseelse ved sine Skrifter (bl. A. en Afhandling over Englands Finanster og en Opfordring til Frederik Wilhelm III af Preussen til at forebygge og bekjempe Revolutionen ved Bevigelste af Pressefrihed o. besl.). Han traabte 1802 i østerrigsk Tjeneste, fortsatte 1806 Preussens og 1809 og 1813 Østerrigs Manifest mod Rø-

poleon. Ved Congressen i Wien og ved flere senere diplomatiske Forhandlinger førte han som første Secretair Protokollen; den russiske Keiser optog ham i Adelsstanden. G. døde den 9de Juli 1832. Han var en Politiker af den romantiske Skole ¹⁾ af en ideal Aandretning og fuld af høitlydende Tanker men ogsaa af sophistiske Mobsætninger, tillige hengiven til en yppig Livsnydelse; i sin hvide Alder stod han i et inderligt Venstabsforhold til den unge Fanny Esfler. Hans „Auserwählte Schriften“ ere efter hans Død udgivne af Weid (1841), hans „Schriften“, 1835—40 (5 Bd.); hans „Briefwechsel mit A. Müller“ udkom 1857.

Genoa (ital. Genova, fr. Gènes), Hovedstad i det til Kongeriget Sardinien hørende Hertugdømme G. (s. nedenfor), ligger ved Middelhavet, som her danner Bugten ved G., dels paa Straaningen og dels ved Foden af de Heider, som halmaaneformig omgive Bugten, og kaldes „La superba“ paa Grund af sin skønne Velsiggenhed og af de prægtige Bygninger, den indeholder (Kathedralkirken Annunziata, det forrige Dogepalads, Børsen o. fl.); dog ere de fleste Gader krumme og snevre. G. er paa Landfoden omgivet af dobbelte Fæstningsværter; den har Skibværfter og Dokke, en ved store Mølo'er befyttet og med et fyrtårn forsynet Havn (en Deel deraf er en Frihavn), et Universitet med et stort Bibliotek o. M. Industri er meget betydelig og beskæftiger sig især med Fabrikationen af Fløiel og andre Silkevarer, Bomuldstøier, Juvelerarbejder, optiske og musikaliske Instrumenter, Papir, kunstige Blomster, Tapeter, Rosenolie, Macaroni, Sæbe og Guldfejer. Handelen med disse Fabrikvarer og Sydfrugter er betydelig. G. har en Bank, Georgsbanken, stiftet 1407, som stedse har spillet en betydelig Rolle paa Pengemarkedet. 120,000 Indb.

Hertugdømmet, forhen Republikken G., nu en Deel af Kongeriget Sardinien, 110 □ M. med 550,000 Indb., ligger langs med Bugten ved G., omgivet af Piemont, Lombardiet, Nizza, Lucca og Toscana. Det er et bjergfuldt, af Apenninerne gennemstrøget, men frugtbart Land, som frembringer Sydfrugter, Vini, Silke, Olie, Marmor, Alabast og Salt.

G.'s Historie. Staden G. var til flere Aarhundreder f. Chr.; Landet heed Liguria efter dets ældste Beboere, Ligurerne, som bleve underbørgede af Romerne imellem den 1ste og den 2den puniske Krig. Efter det romerske Riges Fald kom G. efterhaanden under Herulerne, Visigotherne, Longobarberne og Frankernes Herredømme; herpaa bleve de tydske Keisere dets Lehnsherrer, og Markgreverne af Este herskede ofte i dets Navn. Skændt G. ofte havde maattet lide ved Arabernes Overfald, kom det sig dog snart igjen, gjorde sig, ligesom andre Stæder i Norditalien, uafhængig af Keiseren og blev en aristokratisk Republik med „Consuler“, som valgtes paa 2—3 Aar til at regjere Landet. Med Pisa kom G. i en blodig Strid, som varede i henved 200 Aar (indtil 1290) og endte med, at Pisas Æmagt svedlagdes og G. beholdt Corsica og Elba. Med Korsstøtterne begyndte en ny Skide til Velstand og Magt for Genuerne. De understøttede

Korsfarerne med deres Skibe ved Erobringen af det hellige Land, og skaffede sig herved vigtige Handelsforbete, idet de sluttede Tractater daade med de Christne og med de Bantroe, ved hvilke de bl. A. betingede sig Besiddelsen af visse Handelspladser og Stæder under egne Forrigheder og Love. Paa samme Tid udbredte de deres Magt paa Italiens Fastland, og 1174 hørte Monterrat, Monaco, Nizza, Marseille og hele Kysten af Provence under G.; Corsica kom 1284 under dets Myndighed. G. hjalp 1261 Grækerne at gjere Ende paa det latinske Keiserdømme (s. Byzantinske Keiserdømme) og fik til Løn deraf Forstaden Salata, Lerre Scio, Tenedos og Noget af Cypren. Herfra udbredte de deres Herredømme over det sorte Hav og bemægtigede sig Staden Caffa eller Feodosia paa Krim, hvilken nu blev Hovedpladsen for deres Handel med Asien. Imidlertid havde G. ført langvarige Krige (1250—1381) med Venedig, dets Medbeilelse i Herredømmet over Middelhavet og Gabelen paa Levanten; begges Udmattelse førte til Freden i Turin 1381. Nu dalede imidlertid G.'s Stjerne. Tyrkerne forjog dem fra Salata og Pera, erobrede deres Besiddelser (Caffa 1475) og forstyrrede deres Handel, og Uddagelserne af Sevden til Osthindien samt af Amerika gave Bevendshandelen en ny Retning. I G. selv herskede der uophørlige borgerlige Stridigheder, dels imellem Aristokraterne indbyrdes (Guelser og Gibelliner), dels imellem dem og Borgeme. Dmsider (1339) var en Doge bleven valgt paa Røstid, men han kunde ikke styre Partierne. Følgen heraf var, at Genuerne, for at faae Ro, flere Gange gave sig under en fremmed Herster (Johan Visconti af Mailand 1353—61; Carl VI af Frankrig 1396—1409; Greven af Monterrat 1409—12; Hertug Philip Maria af Mailand 1421—36; Frankrig 1458—64; Mailand 1464—1528), som de dog hver Gang igjen snart forløbe eller fordrove. Under Krigen mellem Frants I og Carl V stod G. snart under fransk, snart under spansk (tydsk) Herredømme, indtil Andreas Doria (s. d. A.) 1528 befriede sit Fædreland fra det fremmede Ag og gaaet en aristokratisk Forfatning, som, efter at have overkaaet Fiesco's Sammensværgelse, bestod indtil Republikens Ende. Avelen var deelt i den gamle (28 Slægter, deriblandt Grimaldi, Fiesco, Doria og Spinola) og den nye (437 Slægter). I Aaret 1684 maatte Dogen (Imperiali Lescaro) og 4 Raadsherrer begive sig til Versailles og gjøre den overmødige Ludvig XIV Afbiqt for en ubetydelig Fornærmelse. Corsica, som stedse havde været misforuømt med at faae under G., gjorde 1730 Opstand og blev 1768 afstaaet til Frankrig. Under den østerrigske Arvefølgekrig tog G. Parti imod Østerrig, som erobrede Staden 1746; men Aaret efter fordrove Genuerne den østerrigske Besætning. Ved den franske Revolutionens Udbrud søgte G. at bevare sin Neutralitet, men dette kunde ikke vare længe. Napoleon ombannede det 1797 til den „sigtige Republik“ med en Forsætning omtrent som den franske Republik; 2 Aar efter var Staden besat af de Franske under Masséna, og ubholdt en lang Beleiring, inden den overgav sig til Østerrigerne. Efter flere Forandringer i Landet

Forfatning blev det ved et Decret af 4de Juni 1805 indlemmet i Frankrig og deelt i 3 Departementer; Banken ophævedes og dens Gjeld indførtes i den store franske Gjeldsbog. 1814 besatte Engländerne Staden og proclamerede den gamle Forfatnings **Gjenoprettelse; men** Wienerkongressen forenede det som et „Fertugdømme“ under Kongeriget Sardinien. Under dette har Staden G. næsten altid været et Hovedstede for den liberale Bevægelse og Oppositionen imod Regjeringen; den tog saaledes Deel i Revolutionen 1821, og i Marts 1849 fordrev man her Besatningen og oprettede en provisorisk Regjering, men Staden blev allerede den 4de April bragt til Lydighed ved General della Marmora. — Sgn. Serra, „Storia della Liguria“ (1834); Canele, „Storia civile, commerciale e literaria del Genova!“ (1844—51, 6 Bd.); Hermann, „Geschichte von G.“ (1832).

Bagt og Maal i G. ere de nye franske, ligesom i Kongeriget Sardinien's Fastland. De ældre Maal ere forbudne.

Geocentrikk kaldes et Himmeligemes Sted, jersaauidt det tænkes betragtet fra Jordens Centrum, i Modsatning enten til det apparente Sted, seet fra et Sted paa Jordens Overflade, eller det heliocentriste, seet fra Solens Centrum.

Geoder er en i Geognosten anvendt Betegnelse for saabanne Maaser, der ere affatte i større Placerum i Bjergarterne. G. ere som oftest bulte i Midten, og da gjerne indvendig besatte med Druser af Krystaller eller smaa Stalaktiter. Nær tuanne de forskjellige Varieteter af Quarts findes heri affatte med smukt vandrede Farver, beovred saabanne G. blide stiftede til at anvendes til forskjellige Smykker og Kunstgjenstande.

Geodækie (gr.) er den Videnskab, som handler om Landmaaling, især den saakaldte høiere eller **geographisk**, s. Landmaaling.

Geoffrin (Marie Therese), født 1699 i Paris, blev tidlig Enke efter en rig Borger, og stiftede sig siden et Navn i og udenfor Frankrig ved den Samvildighed og Velmodighed, hvormed hun understøttede Trængende overhovedet, og navnlig Lærde, Kunstnere og fremstræbende Talerer, for hvilke hendes Huus blev en Samlingsplads. Da ogsaa Stan. Poniatovskij havde besøgt hendes Huus, reiste hun, da han var bleven Konge i Polen, paa hans indskænbig Indbydelse til Warschau og blev allevegne modtaget med stor Opmærksomhed og Stabs. Hun døde 1777 og betænkte i sit Testamente især sine Venner Encyclopædisterne, hvis Mindestrifter over hende ere samlede i „Eloges de mad. G.“ (1812).

Geoffroy (Julien Louis), fransk Kritiker, født 1743 i Rennes, blev Professor i Rhetorik ved en lærd Skole, redigerede 1776—92 Tidsskriftet „Année littéraire“ og beskæmpede heri, ligesom sin Forgjænger Fréron, det 18de Aarh.'s Philosophi og dens Forkyndere paa den heftigste Maade. Snart søiede Revolutionens Udbrud politisk Had til de litterære Fjendeliger; som Redacteur af „L'ami du roi“ paatog G. med Andre sig at forsvare det gamle Monarchie, hvilket de dog maastee snarere stabebe ved deres alfor store royalistiske Vær. G. maatte derfor flygte til Andanet, som efter den 18de Bru-

maire tilbage, blev nu en af Napoleons Lovprisere, og overtog Redactionen af Feuilletonen i „Journal de l'empire“, den senere „Journal des Débats“. Hans Kritik, der især beskæftigede sig med de dramatiske Værker, var ligeledes der fornemmelig rettet mod det 18de Aarh.'s Koryphæer, navnlig Rousseau og Voltaire. Ogjaa mod Andre var den meget ofte uretfærdig og eensidig, men vakte stor Interesse ved sin djærve Tone og ved de politiske Sentyndinger, hvormed han vidste at krydre den. G. døde den 26de Jan. 1814.

Geoffroy St. Hilaire (Etienne), berømt fransk Naturforsker, Medlem af Akademiet, født 1773 i Etampes, blev 1793 Professor i Zoologien ved Jardin des plantes, 1809 ved det medicinske Facultet i Paris, deltog 1798 i den ægyptiske Expedition og bragte fortrinlige zoologiske Samlinger tilbage til Paris fra Egypten. G. har skrevet mange smukke og værdifulde Monographier (i „Magasin encyclopédique“, „Annales du Muséum“, „Mémoires du Muséum“, „Description de l'Egypte“ o. s. v.) og beskæftiget sig med Hæb med Studiet af Misfostre og Konfrositeter; den ideale naturphilosophiske Stræben, der gik igennem hans zoologiske og anatomiske Skrifter, og som bl. A. fremtræder i „Philosophie anatomique“ (2 Bd., Paris 1818—22), „Sur le principe de l'unité de composition organique“, men som vistnok heller ikke sjelden ledte ham for vidt, stiftede ham en ivrig Modstander i Cuvier. — Hans Søn **Hilbre G. St. F.**, født 1806, ligeledes Professor ved Jardin des plantes og Medlem af Akademiet, er i flere Retninger traadt i sin Faders Fodspor og har især beskæftiget sig med Pattedyrenes Naturhistorie samt arbeidet for fremmede Dyrs Acclimatization. Til hans seneste Skrifter hører hans „Histoire naturelle générale des regnes organiques, principalement étudiée chez l'homme et les animaux“.

Geogenie (gr.), s. Geognose.

Geognose (gr.) er Vidensabten om Jordklodens Natur, saaledes som den nu er, i Modsatning til Geogenie, der afhandler Jordklodens oprindelige Dannelse og succesfulde Udsvikling. Begge ere Underafdelinger af Geologien (s. d. A.); men da det er vanskeligt at drage en skarp Grænse imellem dem, tagtages ikke altid Forskjellen mellem disse Benævnelser, saa at navnlig meget ofte Geognose og Geologie bruges istæng. Som selvstændig Videnskab i Modsatning til Drypagnose (Aren om de enkelte Mineraller) blev Geognosten først fremfat af Werner i Aaret 1786.

Geographie (gr.) eller Jordbeskrivelse er den Videnskab, der lærer os at kjende vor Jord som et med en eienbommelig Organisation udrustet og til Bolig for Mennesker bestemt Verdenslegeme. Da vi om det Indre af samme kun vide meget lidet (og dette hører til en anden Videnskab, Geologien), saa er det især Bestaffenheden og Tilstanden af Jordens Overflade, som G. beskæftiger sig med. Efter de 3 forskellige Synspuncter, fra hvilke Jorden kan betragtes, pleier man at adskille den mathematisk, den fysisk og den politisk G. Den mathematisk G. betragter Jorden som et Verdenslegeme, en Deel af Sol-

systemet, en Planet; den falder derfor for en Deel sammen med Astronomien og er en Green af Kosmographien eller Verdenslæren. Den **physiske G.** betragter Jorden som et selvstændigt og individuelt Heelt, et Naturlegeme med bestemte, eendommelige **Former, Bestaffenheder og Frembringelser (Mineralier, Planter, Dyr).** Efter de forskellige **Gjenstande, hvormed den beskæftiger sig,** optræder den **physiske G.** i forskellige **Underafdelinger,** der ogsaa, naar de betragtes selvstændige, kunne fremstilles som **Hjælpevidenskaber** for den almindelige **G.:** **Droge- og Pharmacie** eller **Læren om Bjergene;** **Hydrographie** eller **Læren om Vandet** paa Landjorden; **Oceanographie** eller **Læren om Verdenshavet,** i og for sig og i Forhold til Landjorden, o. s. **Lager** man Hensyn til **Naturfrembringelsernes Fordeling** paa Jordklodens forskellige Dele, har man de **specielle Videnskaber:** **Mineralie-, Plante- og Dyrgeographie.** **Hjælpevidenskaber** for den **physiske G.** ere fremdeles **Geologie og Geognosie** (s. disse Artt.), hele **Naturhistorien** i videste Omfang (**Zoologie, Botanik, Mineralogie,** og **Naturlæren** (af denne specielt **Meteorologien** eller **Læren om Luftspændene, Klimatologie** eller **Læren om Atmosfærens Bestaffenhed** paa de enkelte Steder af Jordkloden). Den **politiske G.** betragter Jorden som **Bolig** for **Mennesker** og indbæler den efter **Stater** eller efter **Folkeslag,** beskriver de af **Menneskene stiftede Stater, Stæder, Samfundsindeeltninger** o. s. v., afhaandler **Menneskenes Tilstand, Levemaade, Sprog, Religion** o. s. v. Det følger heraf, at den laaner en **Mængde Forudsætninger og Oplysninger** fra den **physiske G.;** som **Grene** af samme eller **Hjælpevidenskaber** for den (alt eftersom man bruger Ordet **G.** i videre eller snævrere Betydning) kan nævnes: **Statistik, Ethnologie, Topographie** o. s. v. I historisk Henseende adskiller man den gamle, **Middelalderens** og den **nyere G.,** hvorefter man forhaaler den **politiske G.** efter de i de nævnte **Tidsrum** gjeldende **Jubdelinger, Folkeslagenes Bopæle** o. s. v. Efter de **Personers** forskellige **Tarv,** som skulle løse **G.,** adskiller man **Handels-, Militær-, G.** o. s. v. — Et vigtigt **Hjælpemiddel** for **G.** ere de **tegnende Fremstillinger** af **Jordklodens Dele,** der fremstille disse i formindstet **Maalestok** for **Diet** og **derved** yde den **gjennem** det **beskrivende Ord** **givne Skildring** en **fast uundværlig Understøttelse;** **Læren om Landkort (Kartographie), Globes, Kællefs** o. **besl.** er derfor ogsaa en **Hjælpevidenskab** for **G.**

Geographiens Historie staar i den næste Forbindelse med de **geographiske Opbagers Historie.** Man kan inddele samme i 5 **Tidsrum.** Iste **Tidsrum,** indtil **Alexander** den **Store 334 f. Chr.** **Jubierne** og **Egypterne** kjendte ikke meget **Mere** end **beres eget Land.** **Phoenicierne** besøgte **Middelhavets Kyster** og seilede **gjennem Gibraltarstrædet** til **Britannien** (beres **Omsejling** af **Afrika** ifølge den **egyptiske Konge Necho's** **Foranstaltning** forblev uden videre **Følger**); fra dem **modtog** rimeligvis **Søderne** det **Veste** af **beres geographiske Kundskaber** om **Landene** ved **Middelhavet** og **mod D. ind i Asien.** **Grækernes** **Kundskab** om **fremmede Lande** var

efter **Homers** **indskrænket** til **beres eget Land, Lilleasien** og **Egypten;** **hvad** der **laae B. for Grækenland** var **indblylet** i **fabelagtigt Mørke.** **Jorden** **tenkte** de **homeriske Grækere** **sig** som en **rund Skive,** **omhydt** af **den store** **Flod Okeanos,** **langs** med **hvilken** **boede** **Hyperboræerne** **paa** den **anden Side** af **de rødhævede** **Bjerge** (**forvirrede** **Forestillinger** om **Alperne** og **Pyrenæerne**); **over** **Jorden** **hvælvede** **sig** **Himlen** som en **fast Bue,** **over** **hvilken** **hævede** **sig** **Løypen** af **Bjerget Olympus,** **Gubernes** **Bolig.** **Mod D. boede** **Kimmerierne,** og **der** **kom** **maa** **til** **de** **Dødes** **Bolig.** **Efterhaanden** **udvidedes** **Grækernes** **Kundskaber** om **Landene** ved **Middelhavet** ved **Anlæggelse** af **Colonier,** **især** ved **det** **sorte** **Hav** og i **Italien.** **Thales** (c. 650 f. Chr.) lærte, at **Jorden** var en **Kugle,** og hans **Discipel Anaximander** skal have forfattet **det første Landkort.** I **Herodot's** **historiske Værk** have vi **det første** **systematiske** og **for** **den Tids** **Biden** **fuldstændige** **geographiske** **Skrit.** **Ved** **egne** **Rejser** og **ved** **omhyggelig** **Indsamling** af **Efterretninger** fra **Andre** blev **ham** **istand** **til** **at** **beskrive** **Perrien** og **Mere** af **det** **væstlige** **Asien,** **Egypten** og **Nordafrika,** **Landene** **omkring** **det** **sorte** **Hav** (navnlig **Ebracien** og **Ethiøpien,** d. e. **Eyrkiet** og **Rusland**); **han** **kjendte** **det** **sydlige** **Spanien** og **Italien,** **men** **længere** **mod N.** var **det** **Meste** **for** **ham** **indblylet** i **Laae.** **Grækernes** **Pytheas** fra **Marseille** **om** (c. 340) **til** **Britannien** og **Thule** (**Norden**), **men** **af** **hans** **Skrit** **derom** **ere** **kun** **Brudstykker** **tilbage.** **Aristoteles** **leverer** i **sine** **physiske** **Skritter** **mange** **værdifulde** **Bidrag** til **rigtigere** **geographiske** **Begreber.** — **I** **det** **Tidsrum** **fra** **Alexander** **den** **Store** **til** **Muhammed,** **334 f. Chr. — 622 e. Chr.** **Ved** **Macedonernes** **Erobringer** i **Asien** og **Afrika** **udvidedes** **Kundskaben** **til** **disse** **to** **Verdensdele** **betydelig,** og **Romernes** **Verdensherredømme** **aabnede** **Veien** **til** **for** **den** **ubekjendte** **Landstrækninger** **især** i **Europa** (**Britannien,** **Island** o. s. v.). **Efter** **Aristoteles** i **sine** **physiske** **Skritter** **havde** **fremfat** **mange** **rigtige** **geographiske** **Bemærkninger,** **leverede** **Eratosthenes** (250 f. Chr.) **den** **første** **videnskabelige** **Behandling** af **G.** (især **den** **matematisk**); **ham** **fulgte** **Hipparchos, Strabo** (bød 25 e. Chr.), **forfatter** af **det** **første** **geographiske** **Værk,** **især** **tilbage** **fra** **Indien,** **hvilket** **er** **Sonekliden** **til** **vor** **Kundskab** **om** **dennes** **geographiske** **Biden,** **Romeren** **Pomponius Mela** (45 e. Chr.), **Grækeren** **Ptolemæos** (160 e. Chr.), **hvis** **Værk** **længe** **forblev** en **Autoritet** (som **Araberne,** **især** **endog** **Columbus** **væsentlig** **byggede** **paa).** **For** **ver** af **Romernes** **geographiske** **Opdagelser** og **Skrittegninger** **har** **man** **i** **de** **saakaldte** **lunararia** (**Marshrøtter, Stæbfortegnelser, Rejse- og Postkort**), **iblandt** **hvilke** **Tabula Peutingeriana** (s. d. A.) **er** **den** **vigtigste.** **Ved** **Folkevandringen** **lærte** **Deboerne** af **Sydeuropa** **at** **kjende** **endel** **nye** **Folkeslag,** **og** **disse** **medbragte** **til** **beres** **nye** **Bopæle** **nogen** **Kundskab** **om** **de** **af** **dem** **for** **besatte** **fiernere** **Land;** **men** **det** **tiltagende** **Barbarie** **og** **den** **almindelige** **Forvirring** **maatte** **dog** **ogsaa** **i** **denne** **Bidenskab** **bevirke** **en** **Tilbagegang.** **Den** **egyptiske** **Munk** **Rosmas** **Indoplenistes** **stred** **omtrent** **550** **en** **Geographie,** **hvori** **han** **opponerer** **mod** **Ptolemæos's** **System** **som** **stridende** **mod** **den** **hellige** **Skrit;** **Jorden**

er efter ham en flad Jirrlant (ikke en Kugle), omfjeld af Havet, paa den anden Side af hvilef var et andet, af en hoi Muur omgivet Fastland, hvor fordom Parabijet laae (lignende Forskjillingere ere herstende hos en stor Deel af Kirkefadrene og andre ældre kristelige Skribenter). Armenieren Moses af Chorene strev (c. 460) om det indre Asien; Alanen Jornandes (c. 550) medbealte i sit Skrift „De rebus Geticis“ Oplysninger om det østlige og nordlige Europa. — **3de Tidrum**, fra Muhammed til Columbus (622—1492). Araberne bidroge ved deres Erobring i alle 3 Verdensdele (s. Kalkatet) og ved deres rige geographiske Litteratur meget til G.'s Udvikling. De behandlede G. meest i Forbindelse med Astronomie og Mathematik, beskrev meget nsie de af dem selv beherstede Lande, og udførligere Afrika, Vest- og Sydasten, men havde om det Øvrige enten unuflændige Efterretninger eller Fabler (af hvilke „Eufind og een Nat“ give Prøver). Herom s. Art. Arabisk Litteratur, I, S. 231—33, og Mehren i „Annaler for nordisk Olddyndighed“ for 1857. Blandt de Christne var det først Missionærerne (Bonifacius eller Winfried, Ansgar o. fl.), som besøgte og beskrev det nordlige og østlige Europa; Rundsflaben om disse uvidede fremdeles ved Normannernes Stog og Erobring. Nordboerne foretog og ogsaa fredsige Udfugter, især Pilgrimstog, hvorved de lærte at kjende især Italien og Nærland, og Handelsreiser, som førte dem til Rusland o. fl. St. Oter eller Ottar seilede c. 870 til Bjarmeland (det nordligste Rusland), Sverrig og Danmark; hans og Ulfstiens (en anden Nordboes) Reisebeskrivelse opbevaredes af den engelske Konge Alfred den Store i hans Oversættelse af Drosfin. Island opdagedes 861 af norske Visinger (s. Island); derfra kom man c. 982 til Grønland (s. b. A.) og c. 1000 til „Vinland“ eller en Strækning af Nordamerika (hvorum Rundsflaben dog c. 100 Aar efter tabtes). Af end større verdenshistorisk Betydning blev Portugisernes Opdagelser langs med Africas Vestkyst, hvilkende i dette Tidrum opdagede og undersøgte indtil Sydspidsen; herom s. Art. Afrika. **Pencil Navigator**, Viz o. fl. Om det Indre af Asien erholdt man nsiere Rundsflab ved J. Carpini (en Franciscanermunk, som c. 1246 beskrev Tartarernes og Mongolernes Levemaade), B. Ruibroed eller Rubruquis (en Franciscanermunk fra Brabant, som den franske Konge Ludvig IX 1268 sendte til Mongolernes Khan, hvem Nyttet havde gjort til en Christen) og især Venetianeren Marco Polo (som 1275—95 opholdt sig i det indre Asien, og hvis Reisebeskrivelse endnu har Værd). **Compassets** Opfindelse ved Flavio Gioja c. 1300 gav Sereiserne en hidtil ukjendt Beilething. Skrifter over G. har man fra den Tid især af Italiener og Tydskere; af Kortene er M. Behaim's (s. b. A.) store Globus meest mærkelig. — **4de Tidrum** fra Amerika's Opdagelse til Begyndelsen af de store vidensfabelige Reiser, 1492—1760. Opdagelsen af Amerika (1492) og af Svoeien til Ostindien (1498) aabnede en ny og nyere Maal for Opdagelser og gav G. en ny Skikkelse. Om Forsættelsen af Opdagelserne i begge Verdensdele s. Art.

Amerika (I, S. 150) og Afrika (I, S. 64) samt de der nævnte Mænd (foruden disse lan endnu eftersees Artt. Anson, Bougainville, Lounesfort, Drake, Dampier o. fl.). Hollænderne Peter Nuyp og Abel Tasman undersøgte i det 17de Aarh. en Deel af Australien, Bering og Omsien bereiste Siberien o. s. v., Engländerne Pococke Vestasten. Den geographiske Litteratur tiltog naturligtvis ved det vorende Stof og den forsøge vidensfabelige Udvikling overhovedet. Den mathematisk G. erholdt en ny Skikkelse ved N. Kopernicus, gjentagne Gradmaalinger og Bestemmelser af Længde og Brede gave Midler til Berigtigelse af mange ældre Feil; af stor Vigtighed herfor blev Newton's Undersøgelser og Skrifter. For den dybsfke G. var den italienske Grede Marfigli's Skrift „Histoires physique de la mer“ af Vigtighed; men Grundten til denne Vidensfabel sagtes dog af Fransmanden Buache (s. b. A.). Den almindelige G. behandlede af Ortel („Thesaurus geographicus“, 1596), Cluver, Büsching o. fl.; den herstende Forskjærlighed for de klassiske Studier gjorde, at den gamle G. fandt forholdsvis mange Bearbejdere (Cluver, Cellarius, Hübnér, Spanheim, b'Anville o. fl.). Korttegningen gjorde i dette Tidrum store Fremfribt, i hvilken Henseende vi nævne Fransmanden Deslisle (1700), hvis „Atlas géographique“ hans Discipel Buache udgave (1789), fremdeles Homanus (fra 1702), b'Anville (1787—80). — **5te Tidrum**, indtil de nyeste Tider. Opdagelsesreiserne i dette kunne henseses til 4 Klasser: a) Verdensomfeilingerne, hvorom maa eftersees Artt. Cook, La Perouse, Entrecasteur, Bigh, Vancouver, Krusenstern, Rogebue, Dumont d'Urville, Bille o. fl. b) Opdagelserne i Afrika, s. b. A. og Schwanburg, „Die Reisen in Centralafrika von Mungo Park bis auf Barth und Bogel“ (1858). c) Nordpolopredictionerne, s. Nordpolariædene. d) Andre Dele af Jordkloden bereiste Pallas (Rusland), Niebuhr (Arabien), Mackenzie (Nordamerika), Humboldt (Amerika og Asien), Flinders (Ny-Holland), Klaproth (Kaukasus); i de nyeste Tider Schlagintweit (Sindien), Hue og Gabet (Vst-Asien), Burmeister (Sydamerika), P. Semenov (Centralasten), J. Stuart og Gregory (Australien). De vigtigste af disse Reiser ere eller blive optagne i forskjellige „Biblioteker“, „Samlinger“ eller „Magasiner“ af Reisebeskrivelser (ogsaa paa Dansk habes ældre saadanne). Den geographiske Litteratur er nu vorget til et uhyre Omfang. Blandt de ældre Forfattere af Skrifter over G. i Almindelighed fortjene Meusel, Fabri og Hassel mest at nævnes; siden fulgte Stein, Canonic, Malte Brun, Balbi o. fl. Men en ny Behandling af G. indførtes først ved E. Ritter, Staberens af den comparative (sammenlignende) G., som ikke indskrænker sig til at samle, opstille og flidre Enkeltsbeerne, men paaviser deres Ligbeder eller Uligbeder, deres indre Sammenhæng, Forbindelse og gjensidige Paavirkning, og herved gjer det geographiske Stof til Gjenstand for en Reflektion og en vidensfabelig Erkjendelse (s. Ritter). Den af ham betraaede Bane fulgte mere eller mindre heldig Rougemont, Roon, Meinide, Merlefer, Schouw o. fl. Af overordentlig Betydning for G. vare

A. Humboldts Undersøggelser og Skrifter. Af større Værker, som behandle hele G., ere, næst efter Ritter's væsentligste „Erdbunde“, følgende de vigtigste: Malte Bruun, „Précis de la géogr. universelle“ (1824—28, 8 Bd.); „Uollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung“, af Gaspari, Haspel, Cannabich, Ontemuths og Ufert (1819—31, 28 Bd.); Berghaus, „Allg. Länder- und Völkertunde“ (1837—44, 6 Bd. (for en stor Deel en overskaffet Compilation); Moon, „Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde“ (2bet Dpl. 1837—43, 3 Bd.); Stein, „Handbuch der G. und Statistik“, neu bearb. von Wappäus (1850 ff., endnu ikke fuldbendt); Alben, „Handbuch der Erdbunde“ (1859, hittil 1 Bd.). For den fysikste G. er Humboldts „Kosmos“ et Hovedværk. Over den gamle G. have Fiedler, Forhiger, Ufert, Kiepert, Boberich o. fl. leveret værdifulde Arbejder. Fortrinlige Kort have af Weiland, Stieler, Richard, Kiepert, Sibow o. fl.; vigtigt er Berghaus's „Physikalischer Atlas“. — Blandt de geographiske Tidsskrifter, som meddele Underretninger om Opdagelser, Reiser, nye Skrifter, kort o. s. v., faae Petermanns „Mittheilungen aus J. Peter's geographischer Anstalt“ uden tvivl høiest. Næst efter dem fortjene at nævnes: „Zeitschrift für allg. Erdbunde“ (ved Neumann); „Annales des voyages“ (ved Malte Bruun og hans Søn) og „Nouvelles Ann. d. voyages etc. par Viv. de St. Martin“ samt „Bulletin de la société de géographie“; „Das Ausland“. — Vigtige ere fremdeles Beretningerne fra de mange geographiske Selskaber, af hvilke det første stiftedes 1819 i Paris ved Malte Bruun og Barbis' du Bocage, men blandt hvilke intet virker i saa stort Omfang som det 1830 i London aabnede „Royal geographical society of London“. — Af geographiske Ordbøger nævne vi: Ritter, „Geogr. statist. Lex.“; „Gazetteer of the world or Dictionary of geographical knowledge“ (1857, 7 Bd.); Bouillet, „Dictionnaire universel d'hist. et de géogr.“ (ny Udg. 1857). — Slang. Læbde, „Die Geschichte der Erdbunde“ (1840); J. E. Riety, „Grundrissen af G. och geographiska upptäckternas Historia“ (1842); Wuttke, „Ueber Erdbunde und Karten des Mittelalters“ (1853); W. Hoffmann, „Encyclopädie der Erd-, Völker- und Staatenkunde“ (1855 ff.); Ritter, „Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie“.

Geographisk Miil er et i det nordlige Europa meget benyttet Naturmaal, nemlig $\frac{1}{5}$ af en Grad i Storcircelbue paa Jordens Overflade. Da imidlertid Jorden ikke er en rigtig Kugle, kan den nøiere Bestemmelse stee paa flere Maader. I Almindelighed fortaaes herved $\frac{1}{5}$ af en Equatorgrad eller 23643 danske Fod = 0,99511 danske Miil. Dog fortaaes det ogsaa undertiden om $\frac{1}{5}$ af en Middelméridiangrad (de actuelle Meridiangrader ere af forskjellig Størrelse) og da enten efter bennes Gjennemsnitsværdi = 23604 danske Fod, eller efter den Bestemmelse, hvorfra det franske Maalsystem er gaaet ud (nemlig at Meridianquadranten igjennem Paris, fra Nordpolen til Equator, er 10,000,000 Metres) = 7407 $\frac{1}{2}$ franske Metres = 23601 danske Fod.

Geologien (gr.) affandler vor Jordklodes Tilbliven og de Forandringer, den har været underkastet baade i tidligere og senere Perioder; men for tilfredsstillende at kunne løse denne Dugave er det nødvendigt, at den støtter sig til Resultaterne, der ere vundne i de andre Naturvidenskaber. Uden Fysik, Chemie og Mineralogie vilde man ikke kunne danne sig nogen sikker Forestilling om de enkelte Hjørternes Udvikelse og senere Omdannelse, og uden at tage Zoologien og Botaniken med paa Raad, vilde Geologen ikke være istand til at bestemme Udviklingen af de enkelte Hjørtemasser efter de deri fundne Levninger af Forordens Dyr og Planter. G. er saaledes paa det Nøieste knyttet til de Fremstribt, der gjøres saa at sige i samtlige Grene af Naturvidenskaberne, og af den Grund kunde den først seent fremtræde som en selvstændig Videnskab.

Allerede langt tilbage i Tiden kan der eftervises enkelte Spor af, at man har henvendt sin Opmærksomhed paa geologiske Forhold, navnlig synes de ægyptiske Præster at have bestræffet sig med Betragtningen af Jordens Dannelse, levede dertil ved at iagttage de Forandringer i Jordoverfladen, som frembragtes ved Nilens aarlige Overflommelse, og disse af dem fremsatte Anstuelser om Jordlagenes Tilbliven ved Havets Indvirkning oversættedes derpaa til Grækerne ved Thales fra Milet (7de Aarh. f. Chr.). De i Italien og Grækenland temmelig hyppige vulcaniske Phænomener vare den nærmeste Aarsag til, at Zeno opstillede en modsat Theorie om, at Jordens Urtro var Jiben, hvorfra alt Andet var dannet, og at Landet var skabt af Havets Skjød ved underjordiske, vulcaniske Kræfter, en Hypothese, der senere blev udvirket fuldstændigere af Strabo (sebt 66 f. Chr.). Disse Theorier bleve dog langtfra paaagtede af senere Lærde, som de havde forjætt, men have itte ringe Interesse derved, at vi saaledes allerede i Oldtiden see den første Spire til de i den næste Tid første Stridigheder om, hvorvidt Jordens Dannelse stiftes Havets eller, Jibens Indvirkning. Aristoteles er derimod et Fremdel paa, hvor forvirrede Begreber andre af Oldtidens Philosopher havde om disse Spørgsmaal, idet han tænkte sig Jordkloden som et med Organisation forsynet, levende Væsen. — Hos Romerne dyrkedes denne Videnskab saagodt som slet ikke.

Først i det 16de Aarh. begyndte Mænd som Leonardo da Vinci (1452—1519), Fracastoro (1483—1553), Agricola (1490—1556) og Ralischy (1515—89) nøiere at studere Hjørternes, men det var dog egentlig først Dansternen Nicolaus Steno (1638—87, Læge i Italien), der bestemte paaviste, at en stor Deel af Jordstørrpen var dannet af parallelle over hinanden liggende Lag, aflagte af Vandet, og hvorfra nogle indeholdt Forsteninger; han godtgjorde endvidere, at disse Lag udtrykte visse Perioder, og fortælle iblandt Andet Maaden, hvorpaa man kunde tænke sig Malmgangene dannede. Stedets for at man nu burde have anerkjendt disse Resultaters Værd og fulgt den Vej, Steno var slaaet ind paa ved sine Undersøggelser, blev han snart glemt, og hans Efterfølgere tabte sig i en Rængde

geologiske Hypotheser, der mere vare baserede paa indholdsløse Speculationer end paa omhyggelig anstillede Jagttagelser. — Den store praktiske Betydning, det har ved en regelret Hjergerørtsbrist, næst at hende de forskellige Hjergerørts Feiringsforhold, **bevirkede, at man** i den sidste Halvdel af det 18de Aarh. med Jær begyndte at undersøge og beskrive de vigtigere Hjergerørtsformer i Europa, hvorved Grundvolden lagdes til den kort derpaa følgende hurtige Udvikling af den egentlige videnskabelige G., og den Første, der atter optog den af Agricola og Steno fulgte Methode, var Svenskeren L'Ange (1712—72), der efterfulgtes paa denne Vej af sin Landsmand Bergmann (1735—84), af Lehmann (død 1767) og Füchsel (1722—73) i Tydskland, af Pallas (1741—1811) i Rusland, af Dolomieu (1750—1801) i Frantrig, Gausfure (1740—99) i Schweiz, o. s. A. Men Ingen af dem har havt saa megen Betydning for denne Videnskab som Werner (1750—1817), der er den Første, som fra Rathedret har foredraget G. i et fuldstændig videnskabeligt System, der ubmærkede sig ligesaa meget ved Klarhed som ved bestemte Definitioner, hvilket man tidligere i høi Grad havde savnet. Han gik deri ud fra den Hovedbetragtning, at alle Hjergerørtsarter ere affatte af Havet lagvis i flere paa hinanden følgende Perioder, og opstillede 1796 følgende 5 Formationer: Urformationen, Overgangsformationen, Fløtsformationen, det iopskyllede Land og vulcaniske Hjergerørts (s. disse Arter.), men uden at han vilde tilkæde den vulcaniske Hjergerørts nogen mere almindelig Betydning i Jordklodens Dannelsestehistorie. Dette fremkaldte med Hensyn til Basaltens Tilbliven en levende Strid imellem Werner og Voigt (1752—1821), idet den Sidste med Rette paastod, at Basalten var et vulcanisk Product. Deres Tilhængere benævnedes derfor Neptunist og Vulcanist. Smidlerid havde Skotlanderen Hutton i Aaret 1788 fremst at med Werners neptunistiske Ideer aldeles uforenelig Lære, isølge hvilken ikke blot Basalten, men ogsaa ældre krystalliniske Hjergerørtsarter, som Graniten, Porphyrrerne o. s. l. maatte ansees for lavalignende Dannelser. Først senere hen værbigedes denne sidste Lære den fortjente Anerkjendelse, og dens Tilhængere bleve kaldte Plutonister til Afskillelse fra Vulcanisterne.

Efter Werners Død (1817) indsaare dog selv hans ivrigste og meest ansete Forhænger, som A. v. Humboldt, Leop. v. Buch, d'Arbuisson de Voisins og Jameson, at den eensidige neptunistiske Opfattelse var uholdbar; de begyndte derfor lidt efter lidt at anerkjende den plutoniske Læres Berettigelse ved Siden af den neptunistiske, og man dannede nu endog en ny Afdeling af saakaldte metamorphiske Hjergerørts, hvortil man hertegnede saadanne, der oprindeligt vare neptunistiske, men ombarnevede ved plutoniske Kræfter. Af alle Werners Disciple er L. v. Buch (1777—1853) den, der ved sine omhyggelige geologiske Undersøgelser af en stor Deel af Europa har bidraget meest til at give G. dens nærværende Form og Udvikling; iblandt hans mange videnskabelige Fortjænelser bær særlig udmærket, at han har paavist de forskellige Bevægelser, leveret fortrinlige Monogra-

phier af flere vigtige, nu udsdte Dyrformer og forfulgt Organismernes trinvis Udvikling igjennem de forskellige Jordperioder.

Det i dette Aarhundrede saaledes tilveiebragte geologiske System er nu senere blevet udvidet og berigtiget i en Mængde Enteltheder af Nutidens dygtigste Geologer, hvoraf det her maatte være nok at nævne nogle faa af de betydningsfuldere Mænd, der have udvidet vore Kundskaber om enkelte Landes G., eller bragt Klarhed i vigtigere Afsnit af Videnskaben. Cuvier og Brongniart have saaledes bearbejdet de tertiære Dannelser i Omegnen af Paris; Humboldt har undersøgt Amerika og Asien i geognostisk Henseende, men navnlig de amerikanske Vulcaner; Buckland Guleforseningerne; Elie de Beaumont har fremst sine Theorier om Hjergerørtsernes relative Aldersbestemmelse og Bevægning; Lyell har med stor Consequens forfulgt den Paastand, at de mechaniske og kemiske Kræfter, der nu forandre vor Jordklodes ydre og indre Beskaffenhed, ere de samme, som have været virksomme i alle Perioder; Murchison har leveret fortrinlige Arbejder over de fluristiske Dannelser; Agassiz har studeret Gletscherne og deres tidligere Udbredelse; Sturber har undersøgt Alperne; Ehrenberg har paavist Infusoriernes Betydning for visse Lags Tilbliven; Darwin har undersøgt Korallbannelserne i Sydhavet, o. s. v. For Nordens Beskaffenhed have vi Forhammer at takke for Kjendskabet til Danmarks geognostiske Forhold, Keilhan og Kjærulfs have bearbejdet Norges, ligesom Pfingster og Erdmann Sverrigs Geognose. — Forseningerne værdige Berner ikke synderlig Opmærksomhed, hvorimod Engländeren William Smith allerede 1790 efterviste deres Betydning ved Bestemmelsen af Lagenes Chronologie og de forskellige Jordperioders klimatiske Forskelligheder, og senere have foruden Cuvier og Agassiz, Lamard, d'Orbigny, Ronind, Owen, Bronn, Barrande, Göppert o. m. A. gjort sig særdeles fortjente af Forseningslæren (Palæontologien).

— Ved Siden af en Mængde grundige geologiske Undersøgelser, som de forskellige Landes Regjeringer for nærværende Tid lade foretage ikke blot i Europa, men baade i Nordamerika og Ostindien, er desuden Opmærksomheden ganske særdeles sættet paa Løsningen af afskillige Problemer, som f. Ex. de krystalliniske Skiferes Dannelse o. s. l. a., hvortil især Bischoff, Haubinger og Forhammer have leveret værbifulde Bidrag. Geologiens store Betydning som Videnskab er nu almindelig anerkjendt, og naar hertil lægges den praktiske Vigtighed for Hjergerørtsmanden, Agerbrugeren og Teknikeren, er det ikke at undres over, at den, skjøndt saa ung i Rækken af de øvrige Videnskaber, dog kan rose sig af saa overordentlige Fremfribt, navnlig i dette Aarhundrede. Som nogle af de vigtigere nyere Værker, der afhandle den almindelige Geologie, kan anføres: „Elementary Geology by Lyell“ (1855); „Raumann, Lehrbuch der Geognose“ (1858), og af populære Fremstillinger: „Cotta's geologiske Billeder“ (oversat af Fogd, 1859).

Geometrie (gr.), egentlig Jordmaaling eller Landmaaling, er den Deel af Mathematiken, som behandler Størrelserne i Rummet (s. **Rum-**

Størrelser). Med Hensyn til Størrelsernes egen Beskaffenhed deles den i *Plangeometrie*, som handler om Størrelser i eet Plan, og *Stereometrie*, som handler om Legemer, krumme Flader, samt Planers og Liniers Stilling imod hinanden i Rummet. Den elementære eller lavere *G.* indbefatter af Plangeometrien kun den rette Linie og Cirkelen, af Stereometrien foruden rette Linier og Planer kun de 3 runde Legemer, Cylinderen, Keglen og Kuglen og deres Overflader, fordi disse have deres Oprindelse fra Cirkelen. Den høiere *G.* omhandler de øvrige krumme Linier og Flader, blandt hvilke Keglesnittene og de deraf dannede Flader spille en vigtig Rolle. I den lavere *G.* er den syntetiske Methode den fremherskende, i den høiere den analytiske (s. under *Analyse*), hvorefter den sidste ofte kaldes *analytisk G.* — Den beskrivende eller *descriptive G.* lærer, ved geometrisk Construction i et Plan at finde Størrelser, som ikke ere beliggende i eet Plan. Den er især uddannet af Monge i Slutningen af forrige Aarhundrede. — *Praktisk G.* er Geometriens Anvendelse paa Livet, og især den lavere, oekonomiske eller topographiske Landmaaling (s. *Landmaaling*). Det er denne, der har givet Videnskaben sit Navn og sin første Oprindelse. Af de Gamle have især Grækerne udmærket sig i denne Videnskab. Euklides, Archimedes, Apollonius fra Perga, Pappus o. A. have efterladt sig Skrifter, som vi endnu have. Desuden er der Mange, hvis Skrifter ere tabte. Blandt Araberne i Middelalderen udmærkede sig Alhazan og Occidenten Burchard og Regiomontanus. Til den nyere Tid høre Kepler, Descartes, Fermat, Pascal, Huyghens, Wallis og Barrow, og efter Opdagelsen af det Uendeliges Analyse ved Leibnitz og Newton disse to Mænd selv, samt Bernoullierne, Mac-Laurin, Euler o. Fl. Den analytiske *G.* er især udbiølet af Monge, Lagrange og Carnot, den syntetiske af Gergonne, Voucelot og Steiner.

Geometrisk Forhold, s. *Forhold*.

Geometrisk Maalestok, s. *Maalestok*.

Geometrisk Progression er en Række af Tal, af hvilke to paa hinanden følgende altid give samme Quotient, saasom 7, 14, 28, 56 o. s. v. eller i Almindelighed a, ax, ax^2, ax^3, \dots . Summen af en saadan eller $a + ax + ax^2 + \dots + ax^{n-1}$ (hvor n er Ledenes Antal) er $\frac{x^n - 1}{x - 1}$. Dersom x er < 1 , kan n være uendelig og Summen dog endelig; den bliver nemlig $\frac{a}{1 - x}$. *Ex.* $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \dots$ i det Uendelige er $= 2$. — I en *g. P.* danne hvilket som helst 3 successive Led en sammenhængende geometrisk Proportion, *s. Ex.* $ax^2 : ax^3 = ax^3 : ax^4$.

Geometrisk Proportion er den Sætning, som udsiger Lighed imellem to geometriske Forhold, *s. Ex.* $a : b = c : d$ eller, som det ogsaa skrives, $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ (s. *Forhold*). De 4 Størrelser kaldes Led og respective 1ste, 2det, 3die og 4de Led. Det 1ste og 4de Led kaldes Yderledene, det 2det og 3die Mellemlidene.

Productet af Yderledene er = Productet af Mellemlidene, ad = bc. Derved kan eet af Ledene i en Proportion beregnes, naar de 3 andre ere givne, *s. Ex.* $a = \frac{bc}{d}$. Det 4de Led kaldes fjerde Proportional til 1ste, 2det og 3die Led, d til a, b og c ; $d = \frac{bc}{a}$ (Regula detri). — En sammenhængende *g. P.* er en saadan, i hvilken Mellemlidene ere lige store, *s. Ex.* $a : b = b : d$. Her kaldes d tredje Proportionalssætning til a og b og er $= \frac{b^2}{a}$; b kaldes Mellemproportional-

størrelse imellem a og d og er $= \sqrt{ad}$. Udbertiden forbindes ogsaa flere end 2 Forhold med Lighedstegnet, *s. Ex.* $a : b = c : d = e : f = g : h \dots$. Ligeledes kan man skrive $a : c = e : g \dots = b : d = f : h \dots$, hvorved tilfjendgives, at de eensstaende Tal have samme Forhold, *s. Ex.* $c : g = d : h$.

Geometrisk Sted. Naar en geometrisk Op-gave gaar ud paa at finde Beliggenheden af et Punct, der opfylder visse Betingelser, kan det ofte være Tilfældet, at der vel gives uendelig mange saadanne Puncter, men at disse alle ere beliggende i en eller anden Linie eller Flade, saa at Angivelsen af denne bliver Op-gavens fuldstændige Opøsning. En saadan Linie eller Flade kaldes et *g. S.* Skal det *s. Ex.* tegnes en retvinklet Trekant i et givet Plan paa en given Hypotenusse, da er det geometriske Sted for Loppuncterne af alle disse Trekanter en Cirkel, hvis Centrum er Middel-punctet af Hypotenusen, og hvis Radius er dens Halvdel. Et Planet ikke givet, bliver Stedet en Kugle med samme Centrum og Radius.

Georg, dansk Prinds, en Søn af Kong Frederik III og Dronning Sophie Amalie, var født den 21de April 1653 paa Kjøbenhavn's Slot. Han var opalbt efter sin Morfader Hertug Georg af Brunsøvig-Lüneborg, men kaldes ogsaa Jørgen (saaledes oftere i Documenter af hans Fader). 3 Aarene 1669—70 rejste han udenlands og besøgte ogsaa det engelske Hof; 1683 kom han atter over til London for at holde Brudlop med Prindsesse Anna, en Datter af Hertugen af York (den senere Kong Jacob II), og forblev derpaa i England. Efter sin Svigerindes og Svogers, Dronning Maries og Kong Wilhelm III's, Thronbestigelse blev han Hertug af Cumberland, og da hans Egteskælle selv havde besteg Tronen 1702, Storamiral af England og Generalissimus over al Dronningens Krigsmagt baade tillands og tilvands. Han døde den 8de Novbr. 1708 i Kensington og ligger begravet i Westminster-Abbediet. Af de mange (13, 17 eller 19) tildeels dødsødtede Børn, som Dronningen ved ham blev Moder til, opnaaede kun Wilhelm, Hertug af Gloucester (født 1689, død 1700), en Alder af 11 Aar.

Georg, den Hellige, jærvanlig kaldet Ridder Georg eller Ridder Jørgen, var isølge Sagnet en kappadocisk Prinds, som dræbte Lindormen, der vilde sluge Prindsesse Naja, og senere under Keiser Diocletian leed Martyrdsden ved Nikomedien. Paa Korstogenes Tid blev dette Sagn bekendt i Vesterlandene og udbyttet om

Anfelmændenes Besærelse, og Korsfarerne, især under Richard Løvehjerte, vandt Mod og Tillid ved Tanken om, at St. Georg stred personlig for dem. Nationalconciliet i Orford opstode hans Mindebag (den 13de April) til en almindelig Festsdag for hele England; under hans Bestyrelse indstiftedes Hospitaalsordenen 1330. Han æredes oglaa som det hele Ridderskabs Skjoldbægers og afbildes selv harniskklædt. Man tilskrev hans Vildebe vidunderlige Kræfter, og det blev af Storfyrsterne af Moskau, og senere af de russiske Keisere, optaget i deres Baabenfjølde. Ridder G. er oglaa Genua's Skjoldbæger. — Den hellige G.'s Ridderorden stiftedes af Keiser Frederik III omtrent 1468 og havde sit Sæde i Wühlsbädt i Rænthen. Ridderne forpligtede sig til Lydigbed, til Rydsbed og til at forsvare Rigsgrænserne imod Tyrkerne. Den opførte 1598. Derimod bestaaer endnu den hellige G.'s Orden i 1) Baiern, hvor den skal være opkommen paa Korstogenes Tid; den er knyttet til Besiddelse af 16 adelige Agher, Ordensforret forestiller Jomfru Maria staaende paa en Maane i Skyer; 2) i Rusland, stiftet 1796 af Keiserinde Katharina II for Militære, og 3) i Hannover, stiftet 1839 af Kong Ernst August for Militære og Civile.

Georg I (Ludvig), Konge i England 1714—27 og Kurfyrste i Hannover 1698—1727, fød den 28de Mai 1660, var en Søn af Ernst August af Lüneburg, siden Kurfyrste i Hannover, og Sophie af Pfalz (Datterdatter af Jakob I i England). Han ægtede 1682 Sophie Dorothea, Datter af den sidste Hertug i Celle, hvis Land derved (1705) faldt til Hannover. Dette Ægteskab var høit ulykkelig; G. bestyrdte sin Gemalinde for Utrofskab og holdt hende fra 1694 i bestandig Forviisning. G. blev 1711 talbet til den engelske Throne efter Dronning Anna isølge den Parlementsact, som indbrænte Successionsretten til de protestantiske Medlemmer af Kongeflægten. Om hans Regjering ser s. *Englands Historie* (II, S. 676). G. fandt egentlig aldrig Behag i England, selv Sproget lærte han først seent og ufuldkommen; hans Interesse var hos hans tydske Lande, og derved bestemtes for en Deel hans uboortes Politik, navnlig hans Deeltagelse i Forbindelserne med Carl XII og siden med Alberoni, hvorved han erhvervede Bremen og Verden for Hannover. Regjeringen i England overlod han for det Meste til Ministrene, som derfor søiede ham i de ydre Anliggender. G. var kold og haard, gav endel Anstød ved sit Maitressesværen, men var forresten klog, ubholdende og sparsom. Han døde i Osabrüdt den 22de Juni 1727.

Georg II (August), Konge i England og Kurfyrste i Hannover 1727—60, fød den 30te Octbr. 1683, Søn af den Foregaende, stod længe i et uvenligt Forhold til sin Fader paa Grund af den Haardbed, hvormed denne behandlede hans Moder (s. *Georg I*). Han var mindre begavet og mindre udbannet som Statsmand end Faderen, men var forsigtig, retslaffen og velvillig. Dog hestede endel Svagbeder ved hans Charakter: han holdt af Qvinder, men især af Penge, og hans pedantiske Dagtagelse af Etiquetten, Lyft til at holde Revuer o. desl. minde om hans Oprindelse fra et libet tydsk

Hof. Han var forresten personlig tapper; han ubmærkede sig allerede som Prinds 1708 under Marlborough, og da England tog Deel i den østerrigske Arvefølgekrig, seiede han selv ved Dettingen over de Franste (1743). Om hans Regjering i England s. dets Historie (II, S. 676); den bestemtes forresten mest ved hans to berrømte Ministre Walpole og Cbatam. G. var, som sin Fader, i Sjeretet lun tydsk Fyrste, og det var mere som saadan han tog Deel i de europæiske Anliggender; men den Frygt, som de jacobitiske Planer og Opstande indgjæde Parlamentet, bevirkede, at Ministrene og Alle, som ønskede Huset Hannovers Forbliven paa Thronen, temmelig beredvillig gil ind paa hans Politik. I Hannover stiftede han Universitetet i Göttingen. G. døde pludselig i Kensington den 25de Octbr. 1760. Med sin Dronning Caroline Bilhelmine af Ansbach, der havde stor Magt over ham, havde han 5 Sønner og 5 Døttre. Af hine mærke vi Prinsfen af Wales, Frederik Ludvig, fød 1707, som levede i Strid med Faderen og døde før denne (1751), og Hertug Wilhelm August af Cumberland (s. d. A.); af Døttrene blev Anna gift med Wilhelm IV af Oranien, Lovisa med Frederik V af Danmark.

Georg III (Bilhelm Frederik), Konge i England og Kurfyrste (fra 1815 Konge) i Hannover 1760—1820, fød den 24de Mai 1738, var en Søn af Prinsfen af Wales Frederik Ludvig (s. *Georg II*) og Prinsdese Auguste af Sachsen-Gotha. Han var den første Konge af det hannoveranske Hums, der var fød i England selv, og dette skaffede ham strax det engelske Folks Sympathie, hvilken han oglaa i det Hele bevarede. Han blev formevelst den Spænding, hvori hans Fader stod til Hofset, opdragen siert fra dette; hans Moder indgjæd ham strenge religiøse Grundsætninger, og hendes Indflydelse maa for en stor Deel den næsten puritanske Strenghed tilskrives, som siden hestede ved hans Hof. G. besad mange gode Egenstaber som Privatmand: men hans Underviisning blev forsmst, hans hele Synskreds blev ved de snevre Omgivelser, hvori han levede, indstrænket, imedens paa den anden Side Moderens fra de smaa souveraine Fyrstehoffer i Tydsland medbragte høie Tanker om Kongemagten nærede den i G.'s Charakter liggende Haardnakkethed og Tilbæielighed til at tage en større og mere indgribende personlig Deel i Statsanliggenderne, end der kunde forenes med en sand constitutionel Forsatning eller ialfald med den engelske, som den i de senere Tider havde udvillet sig (hun foreholdt ham steds den Afhængighed, hvori Georg II stod ligeoverfor sine Ministre, og gjentog for ham: „vær Konge“). Kort efter sin Regjeringstiltrædelse gjorde han sin tidligere Hofmester, Lord Bute, til Premierminister, hvorved Krigen med Frankrig og Spanien endtes (1763). Om G.'s svrige Regjering s. *Englands Historie*, II, S. 676. Den trylende Skattebyrde, som de langvarige Krige fremkaldte, tilligemed andre Aarsager, foranledigede Misforneise og Uroligheder ved flere Leiligheder; i London fandt saadanne Sted i Anledning af nogle Katholikernes tilstaaede Friebeder (s. *Gordon*), og i Irland udbrod 1798 en

farlig Opstand af Katholikerne under Wolf Tone og Rapper Landy, efter hvis Undertrykkelse Unionen imellem Irland og Storbritannien kom istand, saa at de fik fælleds Parlament o. s. v. Allerede 1765 viste sig hos G. Spor af Mandssforvirring, og disse Sygdomsanfald gjentog sig oftere og stærkere, indtil han 1810 henfaldt i en Tilstand af stadig Sindssvagbed, og Prindsen af Wales den 10de Jan. 1811 blev erklæret for „Regent“. G. bøde, næsten blind, i Windsor den 29de Jan. 1820. Hans Levemaade var tarvelig og jevn (han nød næsten kun Grønager, derfor spiste han sædvanlig gauffe ene), af Fornøielse holdt han kun af Jagten; hans Udsværgt var streng og i sin ydre Fremtræden ofte smaalig. G. havde med sin Gemalinde Sophie Charlotte af Mecklenburg-Strelitz 9 Sønner (heriblandt: Georg, siden „Georg IV“; Wilhelm, siden „Wilhelm IV“; Edoard, Hertug af Kent, Dronning Victoria's Fader; Ernst August, siden Konge i Hannover) og 6 Døttre.

Georg IV (Frederik August), Konge i England og Hannover 1820—30, Søn af den Foregaaende, født den 12te Aug. 1762, besad fortrinlige Anlæb og erholdt en grundig Underviisning i klassiske Studier, fremmede Sprog o. dsl., men man forsømte at meddele ham netop de Kundskaber, der vare ham meest fornødne som vordeende Regent, og man nægte ham næsten alle Fornøielse, hvorfør han, efter at være bleven myndig (1781), med saa meget større Ubundenhed søgte at holde sig skadeløs. Oppositionens Hovedmænd, som Fox, Burke, Erskine o. fl. bleve nu Prindsens Omgangsvenner; han traadte ud i Livet som en fuldbendt Gentleman, gav glimrende Fester, som Sheridan oplivede ved sin Munterhed og Mand, og som snart sedde mere antog en yppig og frivol Charakter. Efterhaanden som G. ved umaadelig Delselbed, Spil og Udsvævelser i Misforhold til sin Familie og i stor Gjæld, som Parlamentet flere Gange maatte betale (det bestemtes hertil især ved Oppositionsmedlemmernes, Prindsens Benner, Indskydelse, thi Kongen og Ministrene vare for det Meste herimod). Foruden andre Kjærligheds historier havde G. en Forbindelse med en katolsk Enté, Mrs. Fitz-Herbert, som han hemmelig ægte. Dette Giftermaal blev imidlertid af Kongen og Nationen betragtet som ugjeldigt, da en engelsk Prinds isølge en under Georg III vebtagen Lov før sit 25de Aar ikke kunde gifte sig uden Kongens Samtykke. Det blev derfor heller ikke nogen Hindring for den ægtefæbelige Forbindelse, hvorefter Kongefamilien haabede at afbrage Prindsen fra hans Forvildelser og føre ham tilbage til et søbeligere og værdigere Liv. Men dette Ægtefæl begyndte og endte med Skandale: Prindsen skal paa sin Dyrslupsaften have været saa beruset, at han blev liggende paa Gulvet foran en Kamin og sov der hele Natten; han behandlede siden sedde sin Gemalinde med Uædselighed og Uvillie, Hændt Kongen, Georg III, antog sig hende, og han søgte ved en forargelig Process (1821) at blive skilt fra hende, s. Caroline II, S. 82). Denne Prindsens uærdige Opsættelse havde berøst ham Nationens Agtelse og Tillid, og det var derfor kun under levende

Mobstand, at han 1811 blev „Regent“ i Faderens Sygdom; herom, og om G.'s Regeringsforetagender overhovedet, s. Englands og Hannover's Historie (i Drunsvig regjerede han som Formyndet for Hertug Carl 1815—23). Ivertimod Whigpartiets Forventninger beholdt han Torierne i Ministeriet. Seiren over Frantrig og Napoleon (havde denne ret kjænt den Mand, til hvem han i sit besjendte Brev 1815 henvendte sig, vilde han ubetvivel have sparet sig dette Stridt) gjorde G. og Regeringen overhovedet noget mere populær i England end hidtil; men Seiersglæden gav snart Blads for en mobsat Stemning, og da G. 1817 førte til Parlamentets Aabning, blev han overfalden af en rasende Foklemasse (Hjændt det var urimeligt at give ham nogen Sydb for den herstende Nød). 1821 blev han kronet og i samme Aar bøde Dronning Caroline (s. d. A.); fra 1822 viste han sig sjelden offentlig, men levede i en snever Kreds af Fortrolige, bestaelligt især med sine Bygningsarbeider (han opførte bl. A. Slotet i Brighton). Hans Hælbred var svækket ved hans Ungdoms Udsvævelser, han bøde den 26de Juni 1830. Hans eneste Datter Charlotte, født 1796, død 1817, blev 1816 gift med Leopold af Sachsen-Coburg, nu Konge i Belgien.

Georg V (Frederik Alexander Carl Ernst August), Konge i Hannover, eneste Søn af Kong Ernst August og Prindsesse Frederike af Mecklenburg-Strelitz, født den 27de Mai 1819 i England, kom 1837 med sine Forældre til Tyskland. Allerede i hans Barndom uovilede sig hos ham en Densvagbed, som efterhaanden gjorde ham saagodtsom blind (en af den berømte Dienlage Dieffenbach 1840 foretagen Operation gjorde Dndet næsten endnu værre). Da det Spørgsmaal var reist, om han med saadan Svagbed kunde overtage Regeringen, afgjorde Ernst August dette bekræftende, og bestemte ved et Patent af 3die Juli 1841, at ethvert Actstykke, som i sin Tid maatte blive foreslagt den tilkommende Konge til Underkrift, skulde forelægges ham i 12 Personers Overværelse og underskrives paa hans Begne af denne Commissions Secretair. G. foreskød allerede 1843 i sin Faders Fraværelse Regeringen, og tiltraadte samme efter Faberens Død den 18de Novbr. 1851. Om hans Regering og om Forvillingerne angaaende Landets Forfatning m. W. s. Hannover; dette er for Liden Aristokratiets og Junkerpartiets forjættede Land, og G.'s Regering har i Forbundsdagen sedde først an i Striden mod Danmark. G. interessert sig meget for Musik og har komponeret Abfkilligt. Han har med sin Gemalinde, Marie af Sachsen-Altenburg, en Søn (Ernst August, født den 21de Septbr. 1845) og 2 Døttre.

Georg, Hertug af Clarence, s. Clarence.

Georg, Czeruv, s. Czeruv.

Georg, Caboudal, s. Caboudal.

Georg, Sand, s. Sand.

Georgdor er en Guldmynt i Hannover af Fjinhed 21 Karat 8 Green, saaledes udmyntet, at 1 skinnl Marl stint Gulb udbringer 33,762 Georgdorer eller af Bærbi = 7 Rdl. 47 s dansk Rm.

Georges (Carl Ernst) er en anseet tybsk Levitograph, født den 26de Decbr. 1806 i Gotba,

siden 1846 Overlærer ved Gymnasiet sammefæres. Allerede som Discipel begyndte han at arbejde i den latinske Lexicographie og medvirkede ved det 7de Dplag af Schellers „Lateinisch-deutsches Handwörterbuch“. Efter at have bearbejdet 8de og 9de Dpl. af dette Værk, lod han det 10de Dpl. (2 Bb., 1848) udgaae som et fuldkommen nyt bearbejdet Værk under sit eget Navn. Hans „Deutsch-lateinischs Handwörterbuch“ (2 Bb., 1845) er et aldeles selvstændigt Arbejde. Det Samme gjælder om hans „Lecturans der classischen Latinität“ (1854).

Georges Wehmer (Marguerite), fransk Stuepillerinde, betraaede allerede i sit 15de Aar Stuepillerinden i Amiens, og gjorde 2 Aar efter paa Théâtre français overordentlig Lykke i tragiske Roller, hvortil hendes Skønhed og majesticke Udvoories (hun var især i Dronningens rolle fortrinlig) bidrog ligesaa meget som hendes kunstfrigtige og correcte Spil, ved hvilket dog Agle favnede Liv og Varme. Hun forlod siden Paris og spillede i Wien, Petersborg og 1812 i Dresden. Siden gif hun atter til Théâtre français, derefter til Porte St. Martin, og har siden som Directrice for et Selskab reist i Sydfraancrig, Tubbftland og Rusland.

Georgetown er Rabnet paa flere Stæder i Nordamerika og i engelske Colonier. 1) **G.**, Stad i Districtet Columbia i de forenede nordamerikaniske Stater, ved Potomac, har betydelig Handel, Skibs fart og Jisseri (**G.** er et Hovedmarked for Handelen med Silb). 8,400 Indb. 2) **G.**, Hovedstad i det britiske Guyana, ved Demerara, har en god Havn og Handel. 24,000 Indb. 3) **G.**, Stad paa Prindsen af Wales's D, har en god Havn og betydelig Handel. 20,000 Indb.

Georgia, en af de 13 oprindelige Fristater i den nordamerikaniske Union, omgives af Tennessee, Nord- og Sydcarolina, Atlanterhavet, Florida og Alabama, er c. 2,800 □ M. stort med 910,000 Indb. Den nordlige og nordvestlige Deel heraf er Bjergland; det Vorige er Lavland, langs med Havet meest frugtbar Markjord eller sumptige Strækninger; i en Afstand af c. 15 M. fra Havet ligger flere Stove af Veg, Fyr, Ceber og Cypress, mod S. V. er Jordbunden sandig, i Midten lav og frugtbar. Hovedfloderne ere Savannah mod W., Apalachicola (opstaaet af Flint og Chattahoochee) og Coconee. Klimaet er i Lavlandet meget varmt, i Bjergene tempereret. Landet frembringer fortrinlig Bomuld, desuden Riis, Tobak, Indigo, Batater, fremdeles Korn, Kartofler og Bølgfrugter. Her findes en Mængde Vildt, i floderne og ved Kysten Fisk, i Sumpdistricterne lever en Mængde Klapperslang, Alligatorer, Firteen, Storpioner o. s. v. Bjerglandet indeholder Guld, noget Sølvs, Kobber, 3 nye, nyttige Stenarter o. M. Industrien har i de senere Aar hævet sig endel, Handelen forbedres ved de selvsæe Floder og ved Fernbaner. Regeringsformen er demokratisk: en Gouverneur, valgt paa 2 Aar, forestaar Administrationen, den lovgivende Magt er hos et Senat paa 47 Medlemmer og et Repræsentanthuus paa 130 Medlemmer, alle valgte ved directe Valg for hver Samling. **G.** sender 8 Medlemmer til Congressens Repræsentanthuus. Den vigtigste

og ældste Stad er Savannah, Regeringens Sæde er Milledgeville ved Coconeefloden.

Georgikon (gr.) kaldes et Værbigt, i hvilket Landvæsenet bejnges, f. Ex. Virgils bejngende Digt af dette Navn.

Georgien, af Russerne kaldet Grusien, af Perierne Gurbtsistan, af de Indsøede Iberia (af det gamle Iberia), er et Landstak i den russiske Provinds Transkaukasien (s. Kaukasien) paa Syd siden af Kaukasus, i den store Indsøntning, som gjenneemstrømmes af Floden Kur og dens Bifloder (hvoraf Landet har faaet sit Navn, og ved hvilken dets gamle Hovedstad, Tiflis, ligger); det omgives af Schirvan, Armenien og det sorte Hav, og indbefatter Districterne Imirethi, Mingrelien, Gurien, Kartthli (eller **G.** i engere Betydning), Kacheti, Abchazie o. fl. **G.** er i det Hele Bjergland, men med mange frugtbare Dale og Sletter. Klimaet er sundt og behageligt. Landet frembringer Riis, Korn, Tobak, Hør, Bomuld, Frugt o. M., men dets Dyrtning er meget ufuldkommen. De vigtigste Hundsdyr ere Faar (tildeels med Fedthaler) og Ceber. Af Metaller findes kun Zink, Silke- og Viablen er ikke ubetydelig. Indbyggerne i **G.**, c. 800,000, ere Georgiers, som af Russerne kaldes Grusier og selv kalde sig Kartthli, Kardnel, et Høll, af hvilket Mingreljerne, Tmeretierne, Suaneterne, Gurierne og Razerne ere Underafdelinger. Næsten i samme Grad som deres nordlige Naboer, Tsjerkesserne, have de altid været berømte for Skønhed baade hos Mand og Kvinde. Alligevel ere ingen af disse kantske Stammer af reen indoeuropæisk (japetisk) Herkomst; thi deres Sprog er væsentlig mongolske. Heller ikke tillægge de Rejsende hele Befolkningen denne Ppris for Skønhed, men væsentlig deres Adelslægter; thi deres Samfundstilstand er meget aristokratisk, med flere Bafaltrin fra Fyrsterne indtil Slaverne.

G. faaer først ved Alexander den Store, som underkastede sig Landet, en Plads i Historien. Det løstred sig snart fra de fremmedes Herredømme, og fik egne Regenter af georgisk eller armenisk Herkomst, af hvilke BARNABAAS (247—215 f. Chr.) var den første, som antog Titlen „Mephe“ (Konge). Fra 265 til 574 e. Chr. regjerede Konger af persisk Slægt. I Begyndelsen af det 4de Aarh. blev Christendommen indført ved Geistlige, som Keiser Constantin den Store isølge Kongens Anmodning sendte til **G.** Dermed kom dette i nye Forbindelse (som skundom blev et Afhængighedsforhold) med de byzantiniske Keisere, med hvilke det ofte kæmpede mod Sassaniderne og siden Araberne, som til forskjellige Tider bemægtigede sig det lavere Land og indsatte en Statholder i Tiflis, imens de georgiske Konger holdt sig i Bjergene. Disse Konger hørte til Suramidernes Dynastie (574—787; de kaldtes saaledes efter en Isde Guram, der foregav at nedstamme fra Kong David og Bathseba). Efter dette fulgte Regenter af Familien Bagration (s. d. A.) indtil Rigets Deling 1424. Men under disse var Landet først underkastet de arabiske Kalifers Overherredømme, siden, fra det 9de Aarh., Perjernes, enkelte Gange de byzantiniske Keiseres og endelig til visse Tider de selvskuftiske Tyrkers, som bragte Mange til at antage Muhammedanismen; endelig blev

det behersket af Mongolerne, som under Dschingiskan og hans Søner samt siden under Timur erobrede Landet og anrettede store Ødelæggelser (Timur ødelagde alle Kirkerne i G. med Undtagelse af een, paa hvis Muur tilfældigviis Muhammed var afsibet sidende paa en Løve). Efter Timurs Fald (1402) gjorde Kong Georg VII sig igjen uafhængig. Hans Efterfølger Alexander I deelte Riget 1424 imellem sine 3 Søner i Rigerne Zmirethi (mod V.), Karthli og Kachethi mod S.; disse Stater deeltes atter, saa at der engang var 26 Fyrster i G. Zmirethi, som ofte var afhængig af Tyrkerne, deeltes saaledes i det egentlige Zmirethi, Mingrelien, Gurien o. fl. Smaastater. Det egentlige Zmirethi løser sig ved Russernes Hjælp 1774 fra det tyrkiske Herredømme; Salomo II gav sig under russisk Skyld, men blev 1810 afsat, hvorpaa Landet blev en russisk Provinds. Fyrsten af Mingrelien blev ligeledes 1803 en Basal af Rusland, og Gurien, som for det Meste var en Basalstat af Zmirethi, deelte Stjebne med dette. Af de to østlige Stater kom Karthli 1762 under Kachethi; begge vare ofte afhængige af Perserne, og naar Georgierne søgte at befrie sig herfra ved Forbund med Rusland (allerebe med Feodor Ivanovitsh sluttedes et saadant 1785), havde dette ødelæggende Indfald af Perserne til Følge. Dette bevægede tilsidst Kong Georg XI (efter Andre Georg XIII) til at bede den russiske Keiser Paul om Hjælp og at aftræde sit Land til ham (1799). Efter Georgs Død 1800 blev derpaa G. ved et Manifest af Keiser Alexander (1802) erklæret for en russisk Provinds, Georgs Søn David blev russisk Generallicutenant o. s. v., Fyrsterne og Adelen optoges i den russiske Adelsstand (sagn. Wagratiou).

Georgijewff er en stærkt besøgt Stad i den russiske Provinds Stawropol eller Eis-Kaulastien (s. Kaulasten). 3,500 Indb.

Georgine (Dahlia) er en bekendt Planteflægt af Kurvblomsternes Familie (Afdel. Asteroidæ) med en enkelt Kreds af tungeformede, gølge eller hunklønne, forskelligfarvede Randblomster, gule, rørførmede, højsænde Skiveblomster, aflange, sammentrykte, i Spidsen 2-tandede Stalkfrugter uden Fnoel. Kurvbløttet baaues yderst af omtrent 5 Blade i en enkelt Kreds, inderst af 13—23 ofte sammenvoiede, i 2 Kreds. Den almindelige G. (D. variabilis) hører hjemme i Mexico og indførtes først 1790 af Cervantes til Europa, hvor dens anseelige Former og smukke Farver snart gjorde den til en af de meest yndede Haveplanter. Den formeres ved Rodkropper og dyrtes i en Mængde forskjellige Aarter i Hønsende til Blomsternes Farve og Størrelse.

Geotrupes, s. Skarnbasse.

Gepard, ogsaa kaldet Jagt-Leopard (Cynalurus), en Slægt af katteagtige Rovdyr, som afsøge fra de egentlige Katte derov, at Løverne ere korte og butte og ikke kunne trækkes fuldstændig tilbage. Farvetegningen bestaaer i mørke Pletter paa gul Dumb. C. guttata findes i det egentlige Afrika, G. for Ørtenerne, C. jubata i Indien. Af Naturel ere de blibere end de egentlige Katte, lade sig tæmme og afrette til Jagt.

Gepiderne heeb paa Føllevandringens Tid et germanisk, med Gotterne beslagtet Føll, som først boede N. for Pannonien ved Weichsel. De maatte underkaste sig Attila, men løstre sig efter dennes Død og bemægtigede sig Landet omkring Theiss indtil Donau og paa den anden Side af denne Flod indtil Gau og Drau. Her kom de i Krig med de ligeledes i Ungarn indtrængte Longobarber, hvis Konge Alboin i Forbindelse med Avarerne 556 gjorde Ende paa deres Rige; efter den Tid gik G. op i Longobarberne og Avarerne, og deres Navn forsvinder af Historien.

Geyppert (Carl Eduard), tydsk Philolog og Kritiker, født 1811 i Stettin, har skrevet over den antike Metrik og „Über den Ursprung der homerischen Gedichte“ (1840); siden har han især besjæftiget sig med Studiet af det græske Drama og Theaterøsen (han udgav 1843 „Die altgriechische Bühne“) samt med kritiske Udgaver af Plautus og Terent.

Gera, Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet Neuf-Schleiz, ligger i et efter samme benævnt Herfskab tæt ved den hvide Elster. Den har betydelige Garverier, Øriggerier, Ull-, Bomulds- og Sillemanufacturer og driver levende Handel. 13,500 Indb.

Gerambs (Ferdinand, Baron af), født 1770 i Ungarn, kjæmpe i østerrigst (1805) og siden i spansk Tjeneste mod de Franse, gik derpaa til England, leed Skibbrud paa Slesvigs Bekjendst og blev isølge Napoleons Reclamation anholdt i Sufum (1812), hvorpaa han var i fransk Fangenskab indtil 1814. Under dette var hans Sind blevet vendt til religiøse Betragtninger; han traadte 1817 ind i Ordenen La Trappe, hvis Generalprocureur han siden blev. 1831 gjorde han en Rejse til Jerusalem, 1837 til Rom, hvor han under sit andet Ophold døde den 15de Marts 1848. Man har af ham bl. A.: „Pölerinago a Jerusalem etc. en 1831—33“ og „Voyage de la Trappe a Rome“ (1838).

Görands, de, s. Degörands.

Geranium (Storkeneb) er en urteagtig eller sjeldnere buskagtig Plante af Familien Geraniaceæ, med leddede Stængler, oftest modsatte, haanddeelte Blade, og Blomsterne enkeltviis eller flere samlede i en Skjærm, med 5-bladet Væger og Krone, 10 Støvdragere med meer eller mindre sammenvoiede Støvtraade i 2 Kreds, af hvilke de i den ydre Kreds uventiden ere gølge, 5 Frugtknuder omkring en midtsillet Frugtknol og 5 sammenvorne Grifler. Frugten er en 5-belig Spaltefrugt med 1-frøede, indvendig oftest glatte Hindefrugter. Slægten er udbredt i alle tempererede Klimater; i Danmark findes 12 Arter.

Gerard (Walthasar), født 1558 i Burgund, en sanataisk Katholik, satte den Bestuuing af brøde Prinds Wilhelm af Oranien, Nederlændernes og Protestantismens Støtte imod Spanierne. Han begav sig da til Delft, hvor Prindsen opholdt sig, hylkede, for at vinde uindbret Abgang til ham, det bestigste Fod imod Katholikkerne, og brødie Prindsen ved et Pistolskud den 10de Juli 1684. Hans Forsøg paa at flygte mislykkedes; han tilstod strax, at han i 6 Aar havde næret Morbplanen, til hvis Udførelse et Par katholiske Geistlige havde op-

mmtret ham. Faa Dage efter blev han henrettet under gruelige Piiisler.

Gérard (François Pascal, Baron), fransk Historie- og Portraitmaler, blev født den 11te Mars 1770 i Rom af fransk Forældre, men blev opbragen i Paris, hvor han kom i Karens Dødsdag fandtes han hængende i Jernkængerne for en Afsløberende til Seimen. G. stred, foruden Doversættelser, abfkillige Skuespil og Operaer, Noveller („Les filles du feu“; „Les Illuminés ou les précurseurs du socialisme“ o. fl.) samt „Voyage en Orient“ o. M.

Gérard (Maurice Etienne, Greve af), fransk Marskal og Pair, født den 4de April 1773 i Dep. Meuse, traadte 1791 ind i „Nordarmeen“, ledede Bernadotte paa Felttogene ved Rhinen og Italien, blev paa Balpladsen ved Anstærlig ubøvede til Commandeur af Vreslegionen og udmærkede sig ligeledes i alle Napoleons følgende Felttog; navnlig viste han 1814 en sjelden utrættelig og indbil det Sidste udholdende Tapperhed og Birkfomhed. Efter Napoleons Thronafsigelse erholdt G. det vanlige Hæver, at føre Garnisonen tilbage fra Hamborg, berester Generalinspektionen over den 5te Militærdivision og Commandoen over Leiren ved Belfort. Under de 100 Dage sluttede G. sig fra til Napoleon og fik Anstærlig over Morslarmeen, men blev den 18de Juni 1815, da han førte sit Corps hen til Waterloo, saaret og maatte begive sig til Tours. Ved den anden Restauration blev han forviist, kom 1817 tilbage, og blev 1821 og 1827 Medlem af Deputeretkammeret. I Julirevolutionen 1830 tog G. virksom Deel og overtog efter samme Krigsministeriet, hvilken Post han dog snart nedlagde, efterat han af Ludvig Philip var bleven ophøiet til Marskal og (1832) Pair. Han ansøgte derpaa (1832) det mod Antwerpen (s. b. A.) assende franske Væbningcorps, blev 1834 atter Krigsminister, 1835 Vreslegionens Storkansler, 1835 Chef for Nationalgarden i Seine-Departementet, men nedlagde formedelst Svagelighed sine Embeder 1842 og døde den 17de April 1852.

Gérard de Nerval (Gérard Labrunie, sædvanlig kalbet), fransk Litteratur, født i Paris den 21de Mai 1808, begyndte sin litterære Løbsbane med nogle „Odes nationales“, oversatte endel tydske Digte (bl. A. Goethe's „Faust“) paa fransk, og forsøgte sine Kræfter som dramatisk Digter. Efter en Rejse til Italien kom han tilbage til Paris og overtog Redactionen af den dramatiske Artikel i Feuilletonen i „La Presse“, medens han tillige traadte i en sm forbindelse med en ung Skuespillerinde Jenny Colon. Sorgen over hendes Død bred ham til at søge sin Trøst i Rejser (til Italien, Holland, Åsterlandene o. s. v.) og tilbeels i Udsvævelser. Efter sin Hjemkomst overtog han

1849 atter sin Feuilleton, men befandt sig ofte i en lidende, exalteret eller tungsinbig Sindstemning, som tilsidt ubartede til Vanvid og omsider førte ham til Selvmord. Om Morgenen den 29de Jan. 1855 (Dagen efter Jenny Colons Dødsdag) fandtes han hængende i Jernkængerne for en Afsløberende til Seimen. G. stred, foruden Doversættelser, abfkillige Skuespil og Operaer, Noveller („Les filles du feu“; „Les Illuminés ou les précurseurs du socialisme“ o. fl.) samt „Voyage en Orient“ o. M.

Gerbert, s. Sylvester II, Pave.

Gerbe er i den nordiske Mythologie en fager Jættemø, der henrev Freir, da han engang havde sat sig i Odins Øisøle Glibstjalf, hvorfra han overskuede hele Verden, og saae hen til Jotunheim. Freir sender sin Tjener Estirner med sit Sværd affied til Jætteverdenen. Denne søger først at vinde G. ved kostelige Gaver, men truer hende, da dette er forgjæves, med Sværdet, og griber tilsidt, da heller ikke dette hjælper, til rædsomme Forbandelser og Besværgelser, for hvilke Jættemøsen endelig falder tilsiis, saa hun lover den længselssule Freir sin Kærlighed. Denne Mytke, som findes i et smukt Digt i „den ældre Edda“, er ligeledes fortalt i „den yngre Edda“, hvor Freirs Kærlighed til Jættepigens fremstilles som en Straf for „det store Dvermød“, at han havde sat sig i Odins hellige Sæde, og der siges, at det i Ragnarok, hvor Freir strider med Surt og falder, bliver hans Døde, at han savner det gode Sværd, som han gav Estirner.

Gerhard af Holsteen, s. Gert.

Gerhard (Eduard), tydsk Archæolog, født den 29de Noobr. 1795 i Posen, blev Professor ved Gymnasiet sammesteds, men gik 1819 og 1822 til Italien, hvor han var Medarbejder i Platner's „Beschreibung der Stadt Rom“, og hjalp 1828 med til at stifte „Istituto di corrispondenza archeologica“ i Rom. Efter sin Hjemkomst blev han Archæolog ved Museet i Berlin, Professor ved Universitetet og Medlem af Akademi, og har siden udgivet betydelige archæologiske Samles og Billebøger, som: „Antike Bildwerke“ (1827—44); „Auserlesene griechische Vasenbilder“ (1839—47; fortsat under Titten „Vasenbilder griechischen Alltagslebens“, 1852); „Etruskische Spiegel“ (1839—45); „Berlins antike Bildwerke“ (1834) og „Neuerworbene antike Bildwerke“ (1836—40). Desuden har G. leveret en stor Mængde Artiller og Bidrag til forskjellige Tidsskrifter.

Gerhard (Sohan), berømt lutherisk Theolog, født i Queblinsburg 1582, studerede en Tidlang Medicin, men helligede sig senere efter et Ungdomsløste til Theologien og blev allerede i sit 24de Aar Superintendent i Hildsburg, hvorfra han 1615 blev kaldet til Professor i Theologien i Jena, hvis Universitet han bragte i stor Anseelse. G. døde den 20de Aug. 1637. Hans vigtigste theologiske Skrifter hedder „Loca theologiae communes“.

Gerhard Groot (Gerhardus Magnus), s. Brodere af det sælske Liv.

Gerhardt (Paul), tydsk Psalmebidger, født 1606 i Gräfenbainichen i Kurachsen, blev 1657 Dialon i Berlin, men da den store Kurfyrste tog de Reformerte i Beskyttelse imod Luthera-

nerne, neblagde han dette Embede 1666 og modtog 1669 en Ansættelse som Archidiacon i Lübben, hvor han døde 1676. Hans herlige Psalmer betegne den tydske kirkelejes Poesies højeste og fjønnefte Udviokningspunkt; en samlet Udgave af dem blev ikke foranfalet af ham selv, men derimod beferget af Musikdirecteu-ren ved hans Sognekirke i Berlin, Componi-sten J. G. Ebeling; de ere for en stor Deel optagne i de nyere tydske Psalmebøger, men undertiden i forvansket Skikkelse. Den oprin-delige Text er altid bleven frembragen i Wacker-nagels Udgaver (Stuttg. 1843, 1849 og 1855).

Ericaulf (Jean Louis Eshodore André), fransk Maler, født 1790 i Ronen, Elev af Carl Bernet og senere af Guérin i Paris, ubmærkede sig som Slagmaler, men beffægtede sig navnlig med Fremstillingen af Hefte; sin største Berømmelse skulder han sit i 1819 udfillede store Maleri „Scene fra Fregatten Medusa's Skibbrud“, almindelig beffænt under Navnet „Le radeau de la Méduse“, en gribende Skil- dring af nogle Skibbrudnes Lidelser og et Vil-lede, der har kunsthistorisk Betydning ved at bi-drage til at give Stødet til Davids kolde Ma- zæer. G. døde allerede 1824.

Ericat (tydsk Geriæt) betegner i Bygnings- væsenet det Samme som Chambranle (s. d. A.).
Eringius (Israël), svensk Geistlig, født 1749 i Sødermanland, døde 1811 som Præst og Probst i Runtuna i Strengnæs Stift. G. arbejdede med Iver for en Forbedring af den svenske Psalmesang og udgav „Andelig sangor öfver vår Svenska Psalmboks förnämsta Läro- stycken“ (1798) og „Tankar om Kirko-sång jemte tillämpning härpå till den nya Upsala Prof-Psalmboken“ (1793).

Erlach (Ernst Ludvig von), preussisk Stats- mand, født den 7de Marts 1795 i Berlin, tog Deel i Befrielseskrigen 1813-15, traabte derpaa ind i Justitsvæsenet og er nu Præsident for Oberappellationsretten i Magdeburg. Efter Revolutionen 1848 hjalp han til at stifte „Neue Preussische Zeitung“ og har siden som Medlem af Forsamlingen i Erfurt og af de preussiske Kamre været en af de vigtigste Fjører for det ribberstabelige, reactionaire Parti i politisk og kirkelig Henseende („Kreuzzeitungs“-Partiet). Hans ældste Broder Leopold G., Generallicente- nant og Generaladjutant fra 1849, af samme politiske Retning som Broderen, hørte til Kong Frederik Vilhelm IV's fortroligste Umgivelses- ser.

Erlach (Georg Daniel), dansk Generalmajor, født den 31te Aug. 1798 i Eternsørde, blev Officer 1815, var ved Dyrstrets Udbrud 1848 ansat som Major ved en Bataillon, tog hæder- lig Deel i Felttogene 1848-50, navnlig i Sla- gene ved Fredericia (hvor G.'s Bataillon var i Avantgarden og havde 101 Døde og Saarede) og Sled, og befattede den 8de Febr. 1850 med 2 Batailloner Rendsborg Kronværk, da det over- leveredes af Forbundsstropperne. I Juni f. A. blev G. Commandant i Angel, der holdtes besat af 2 Batailloner; 1854 fik han Commandoen over 1ste Infanteriebrigade (i Sjælland) og ub- nævntes 1856 til Generalmajor.

Erliche (Etienne Constantin, Baron af), belgisk Statsmand, født 1785 i Storhertug- dømmet Luxemburg, blev først Advocat og siden

Assessor i Doerretten i Uttrich, hvor han af Oppositionspartiet blev valgt til Medlem af Generalstaterne (Stænderforsamlingen) i Haag. Efter Revolutionen 1830 blev G. Medlem af Forsatningscommissionen og af Congressen, hvis Præsident han var, da Surlet de Choffier blev valgt til Regent. Han stemte for Huset af Oranien's Udelukkelse fra Thronen, som til Paris for at tilbyde Hertugen af Nemours denne, og stod siden i Spidsen for den Deputation, som gik til London for at tilbyde Prinds Leopold Kongeværdigheden. G. blev 1833 Præsident for Casationsretten, men vedblev dog som et af Hovederne for det liberalte Parti at tage Deel i Politiken (navnlig 1847 og 1852). I denne Aand er hans forresten fortjenstlige „Histoire du royaume des Pays-bas“ (1842) skre- ven. Man har desuden af G. andre historiske Skrifter, f. Ex. „Histoire de Liéges“ (1843) og „Etudes sur Saluste et les principaux écrivains de l'antiquité“ (1847).

Germain en Laye, Saint, Stab i det franske Dep. Seine-Dise ved Seine's venstre Bred, har et prægtigt Slot, hvor de fleste franske Konger ofte have opholdt sig, og om- kring samme en stor, med Mur og omguden Dyr- have. St. G. har Bomulds-, Shawls-, Fjæver- og Løderfabriker og store Markeder med Soim. 13,000 Indb. — Staben har sin Oprindelse fra et i det 11te Aarh. stiftet Kloster. Der slut- tedes 1570 en Fred mellem Katholikerne og Huguenotterne, som herved fik ubvidet Religiønsfrihed og 4 Sifferbeholdninger m. M., og 1679 en Fred mellem Frankrig og Kurfyrsten af Brandenburg, som erholdt et ubetydeligt Stykke Land i Pommern.

Germanerne ere en af den japetiske, indoeuropæiske Slægts Hovedafdelinger (s. Indledning). Deres Indvandring til Europa eller deres nationale Udviokning af den fælledes Grundstamme maa være foregaaet før Menneskenes Erindring. Den ældste Historie finder dem boende, hvor de nu leve, A. for de romaniske Fjølleslag, E. for Kelterne (som nu ere romaniserede i Frank- rig) og B. for Slavonerne og Finnerne. De indtage nu for Liden det Reste af Lydlands, Schweiz, Nederlænderne, Skandinaviern, de britiske Der og Nordamerika, tilligemed spredte Colonier over den hele Jordklode. De var i de ældste Tider, ligesom nu, deelte i en Række Stammer med forskjellige Sprogarter (s. Sprog). Disse synes da, som nu, at have bannet Over- gange fra Syd til Nord. I Lydlands syd- lige Bjergegne boede der overtydske, høimæ- lte Stammer, som ubmærkede sig ved de beaard- nede Sprogformer, der minde om de slavoniske; saa- danne vare de gamle Sprog: Nothogotisk, Ale- mannisk og Franskisk, og saadanne ere endnu Dia- lekterne i Østerrig, Schweiz, Baiern, Schwaben, samt det deraf udgaaende Sprodtysk. Nordrig, og med henblik Indsydelse af Sildet, boet Sachserne og Friserne, hvorfra nedstamme det plattyske Fjøllesprog og det hollandske Vogt- sprog (der er omtrent det samme som det flamsk). Af disse nedertydske, men endnu mere og væ- sentlig af de skandinaviske, Sprogarter ubvilede sig i England først det angelsachsiske Sprog og nu siden det engelske. Denne sidste Nationali- tets Dannelse i den flidigste Tid ved en Sam-

menesmætning af de tre vestligste Stammer i Europa, Kelterne, Romanerne og S., er en af Ethnologiens lærerigste Kendsgjerninger, ligesom den ogsaa er den fleknehangreste Folkeskæmmelse. Nord for de overtyste og nedertuste Folkeslag boe de flambinavisse, ogsaa deelte, baade før og nu, i flere Stammer og Dialekter, men som have de meest paafalvende indbyrdes Ligheder. — Derksom vi ordne de germaniske Folkeslag efter de Bogprog, som nu bruges, saa anvendes: 1) Det dansk-norske Bogprog, i Danmark og Norge, af henved 3 Mill. 2) Det svenske Sprog, i Sverrig og tildeels i Finland, af c. 4 Mill. 3) Det høitvistske Bogprog i det Meste af Tydskland og Schweiz, i det danske Monarchie indtil Slien, hos en Deel af Beboerne i de ellers af slaviske o. a. Folk besatte Dele af Østerrig og Rusland, Preussen, indelig i Noget af Nordamerika. De Tydsktalendes Antal bliver da over 40 Mill. 5) Engelsk, i det britiske Rige og i dets mange Colonier samt i de forenede Stater i Nordamerika, af c. 60 Mill. 6) Jølandsk (forbum Oldnordisk).

Germania, s. *Durskenskaff*, *Arminia*.

Germanicus (Cæsar) var en Søn af Nero Claudius Drusus og Antonia, født 15 f. Chr., bemærket baade ved sin adle Charakter og litterære Dannelse og ved sin Dygtighed som Kæmper. Han blev adopteret af Tiberius og sejlagede A. 7 e. Chr. denne paa Felttog mod Sannonierne og Dalmatierne; A. 13 overtog han Commandoen over 8 Legioner ved Rhinen, hvorefter han foretog forskjellige helbige Felttog mod germaniske Stammer og trængte ind i det Indre af Germanien. Tiberius, der blev misundelig over S.'s helbige Fremgang, kaldte ham tilbage og sendte ham til Orienten for at ordne Forholdene der; men allerede A. 19 døde han i Epidaurne ved Antiochia, sandsynligvis som Følge af en Forgiftelse. Tiberius lod hans Gemalinde Agrippina og hans to Sønner dræbe; kun den tredje Søn, Caligula, blev flaaet; af de tre Døtre, der overlevede ham, blev Agrippina, niog Roberen, beskyttet ved sit ubværende Levnet. H. G.'s Skrifter er der kun opbevaret nogle Bearbejdelser af græske Digte; fuldstændigt ere de i Forening med Phædrus udgivne af Drelli (1831).

Germanien (Germania) kaldte Romerne det for det Meste af germaniske Folkeslag beboede Land, som begrænsedes mod V. af Rhinen, mod S. af Donau, mod N. af Weichsel, mod N. af Østersøen, Danmark og Nordøen, altsaa i Hovedsagen det nuværende Tydskland. Det var paa den Tid et ved store Slove bedækket Land (Silva Hercynia) var et fælleds Navn for de fløorige mellemtydske Bjerge) med koldt og urenligt Klima; foruden Bibt fandtes Elsbjør, Uroer, Bjørne og Ulve i Mængde. Indbyggere dyrkede Korn (Byg, Havre, Hirse) og Dyr, Romerne indførte Vin- og Frugttræplanter; af Hundbjør fandtes Hornvæg, Heste og Svini. De minerale Rilder i Rhinegane benyttes af Romerne, Saltfloderne allerede før bistes Tid, fra Østersøens Kyster hentedes Rav. S. var før Cæsars Tid i Oldtiden næsten aldeles ukendt. Grækerne havde kun ufuldstændige Forestillinger om Landet, og indbefat-

tede Beboerne under „Hyperbøererne“ og derefter „Kimmerierne“, siden slog man dem sammen med Kelterne; Romerne regnede dem længe til Gallerne, indtil de navnlig ved Cimbrernes og Teutonernes Indfald havde lært at adskille dem. Først Cæsar bruger Navnet Germaner om alle N. for Rhinen boende Folk, men i Landet selv har saadan Fælledsbekendelse neppe været brugt (derimod forekom siden Svever, Alemanner, Markomanner som fælleds Navne for store Dele af Landets Befolkning; og det er da der ved blevet brugt ogsaa om de slaviske Folk mod N. og N., skjøndt de vare forskellige fra Germanerne. Af de germaniske Folk paa Cæsars og den nærmest følgende Tid vare følgende de vigtigste: ved Nederrhin indtil Ems: Sigambrienerne (ved Rynr), Ubierner (omkring Røin), Landtyernerne og Usipierne (fra Rynr indtil Øsel), Bructererne (imellem Lippe og Ems); fremdeles Hermundurerne (mellem Werra og Elben), Ratterne (i Øesen), Bataverne (ved Rhinens og Maas's Udløb); fra Hargen til Elben: Cherusserne, Angrivarierne, Longobarderne; ved Øvre-Rhin og Main Markomannerne, Rarisserne; ved Mellemdonau Quaderne; mod N. O. Burgundionerne og Gøtherne; ved Østersøen Gerulernerne, Rugierne o. fl.; ved Nordøens Kyfter Friiserne og Chaulererne; paa den vestre Rhinbred (i Germania minor) Kauraterne, Remeterne og Trevirererne.

Disse Folk havde gangen allerede faste Bøfger, en ordnet, om end simpel, borgerlig Forsatning, brede Agerdyrking og Døagavl o. s. v. Stæder fandtes ikke, men Landsbyer. Græsgangene og Slovene benyttes for det Meste i Fælledsskab; derimod blev det Stykke Land, som aarlig af hver Commune bestemtes til Dyrkning, i Reglen forbeholdt paa de frie Mænd i Forhold til deres forskellige Stilling. Befolkningen bestod af Frie og Usfrie. Den Frie var enten „fuldstændig fri“, naar han besad et Allodium (s. b. A.) og allerede var erklæret vaabenbyggig, eller „ikke fuldstændig fri“, naar disse to Betingelser ikke vare opfyldte, eller naar han frivillig gav sig i en anden Allodbestidders Tjeneste eller Følge, hvorved han undertiden af denne fik et Lehn (Feudum, Feod) men ogsaa blev dennes Vasal („Hrigger“, „Getreuer“, „Dienstmann“). De Usfrie havde ingen personlige Rettigheder, de vare Ting, der hørte til Eiendommen, altsaa Livegne; de vare fra først af Krigsfanger eller erhvervede ved Røb. Enhver Eienomsbestidder (Allodialherre) var den lovlige Forskander for Familien og Huset og haad dertil hørte (Børn, Søskende, Vasaller, Livegne o. s. v.); som saadan havde han Ret til at fordrø Tydighed af dem og Forpligtelse til at beskytte dem. Foreningen af flere frie Eienomsbestidder med Familie o. s. v. dannede en Commune, Landsby, hvis fælleds Anliggender samtlige Familiefædre afgjorde i Forsamlingen, hvor enhver af dem havde lige Ret. Flere Communer dannede en Gau (s. b. A.), af hvilke igjen flere dannede en større eller mindre Folkesforbundselse. Forsatningen var saaledes fuldstændig demokratisk; den lovgivende og ubværende Magt var hos Folkeforsamlingen, i hvilken enhver fri Mand havde lige Stemme og Ret, og som til bestemte Tider (ofteft om Hatten ved Ny-

maane) holdtes under Lebsle af et folkeligt Overhoved („Greve“ ell. desl.). Der fandtes vel tidlig en Adel („Ebelinge“), hvis Fortrin beroede paa berømt Ferkonst eller overveienbe Rigdom og Anseelse, og af hvilken som oftest Greverne, Krigsansfærrerne (Hertugerne) og Overpræsterne toges, men den havde ingen personlige eller politiske Forrettinger. Konger synes der ikke at have været hos alle germaniske Folk, og de havde kun en indskrænket, meest paa deres personlige Indflydelse beroende Magt; egentlige Konger med bømmande og militær Myndighed ophom først senere hos Germanerne ved deres Erobringstog. — I visse Forbindelse med disse politiske Indretninger stod den hele Militærforsatning. Hele Folket bandede Hæren, Enhver var forpligtet til at bære Vaaben, men alle Bestemmelser om Hærens Strjfe, Udrustning og Anvendelse (altsaa ethvert Krigstog) bestemtes af Folketsforsamlingen. — Lovene beroede især paa Vedtægt; nye Bestemmelser kunde gives af Folketsforsamlingen. Retspleien udvædes, forsaavidt den angik Sager imellem frie eller imellem en Fri og en Ufri, altsaa indenfor Privatrettens Grændser, af Greverne i Forbindelse med „die Schöffen“; Forbrydelser mod det hele Samfund paabømtes af Folketsforsamlingen. I Mangel af tilstrækkelige Beviser brugtes Eed, Lovfæmp og Gudsdom (i. d. A.) eller Ordal. De almindelige Straffe vare Fængsels (Manebod) eller Døden; corporelle Straffe (Prygl, Fængsel o. desl.) brugtes ikke. — De i G. boende Folleslags Religion synes fra først af at have været en Kosmogonie og Naturdyrkelse, Guderne vise sig nærmest som Ordner af den tilligeme dem af et Chaos udgangne Verden. Guderne vare for en Deel de samme som i Scandinavien. Næsten over hele G. dyrkedes Wotan (Odin), hvis Gemalinde og Søster var Freia eller Fria (Frigga); soruden ham nævnes Iiu eller Iiu (Tyr), Fro (Frei) og Thunar eller Donar (Thor) o. fl. Lavere overnaturlige Væsener vare Elfer, Dverge, Kæmper (Risser eller Jætter). Guderne dyrkedes ved Bøn, Sang og Offering (ved enkelte Leiligheder ogsaa af Mennester). Guds-tjenesten holdtes paa hellige Steder (Bjerge eller Lunde); Tæmpler og Gudebilleder havde først senere. Sandfigeri drevs meget, navnlig i Forbindelse med Offeringerne, og det især af Fruentimmer (Wolæer). En egen Præstestand eksisterede ikke, enhver Hunsfader forestod de hellige Handlinger i sit Huns. — De gamle Germaners Privatliv har Præget af patriarchalst Simpelsed og Sædelighed. Familien bandede et visse forenet Samfund, hvis enealbtige Overhoved Familiefaderen var. Agtefæder stiftedes sildig; Medgift kendtes i den ælbste Tid ikke, tværtimod maatte Brudgommen afslibe Faderen Datteren, som nu skulde tilhøre ham, og endba give hende en Morgengave. Giftermaal mellem frie og Ufrie var utilædeligt. Agtefædet holdtes helligt, Dwinerne behandlede med Agtelse og Opmærksomhed, skjndt de vare retlig umyndige. Alt have mange Børn ansaaes for en Lykke. Klædningen og Bøhavet var simpelt; Alt hvad bertil uforsvædes, frembragtes ved Hunsstid. Byg- og Havrebrød, Rjød og Mellemad vare de sædvanlige Spiser, man drak Al og Mjød. Mark- og Hunsarbeidet besværedes af de Liv-

egne og Fruentimmerne. Naar Forelsbrene havde naaet det 60de Aar, erholdt den ælbste Søn Faderens Myndighed over dem og hele Familien; ved Aar deelte han ligelig med Brødrene. Af Kunstner dyrkede de gamle Germaner kun Digtelkunsten. Tiendommeligt for deres Sange var bl. A. Rimet; de forplantedes mundtlig. Runestriften brugtes kun til Indskrifter eller kortere Meddelelser.

Romerne lærte først at kende G., da Cæsar 58 f. Chr. tilbagebredt Ariovist, som med endel svebiste Stammer var salden ind i Gallien. Cæsar gjorde siden 2 Tog over Rhinen ind i G., men uden at sætte sig fast der eller overhovedet udrette Synderligt; dog blev Rhinen nu G.s Grændse og Lille-G. gik op i den nærmeste Provinds Gallien. Under August begyndte hans Stedsøn Drusus, efter Syddonalandenes Undervingelse, sine Tog imod Germanerne (12—9 f. Chr.). Han lod en flaaede seile ned ad Rhinen og forbanat ved den af ham anlagte Drususkanal (nu Hsel) denne flod med Søen Flevis (hvoraf siden Jydsøen opstod) og seilede gennem denne ud i Nordøsten til Ems og opad denne flod; ved dette Tog kom Romerne i nærmere Forbindelse med Bataverne, Frierne og Chaukterne. Paa det næste Tog trængte han gennem Uspiernes og Sigambrenes Land ind i Cheruskernes; i det 3die Aar herjede han Katternes Land og anlagde 50 Casteller ved Rhinen, i det 4de drog han atter mod Katterne samt mod Markomanerne (ved Main og Medar) og mod Cheruskerne indtil Elben. Der skal en Wola have opfordret ham til at vende om, da han snart flod ved sine Bedrifters og Dages Maal; paa Hjemveien, strax efterat han var gaaet over Saale, styrte hans Bøst med ham, saa at han 30 Dage efter døde (9 f. Chr.). Liberius fortsatte Erobringen af det nordvestlige Lybfland fra Rhinen til Weser. Markomanerne drog under Markob mod D. til Bøhmen, hvor de stiftede et magtigt Rige, som blev en Hindring for Romernes videre Erobringsplaner. Da siden den romerske Statholder Dvintilius Varus vilde indføre den egentlige Provindsforsatning hos Germanerne, der hidtil vare bleve behandlede som Bundsforvandre, og berøve dem deres gamle Indretninger, Retsfprog og Friheder, saa forbanat Cheruskernes Anfører Arminius og Germaner sig med Hovederne for andre Folleslag (Bructererne, Marjerne, Katterne o. fl.) og tilintetgjorde Varus's Legioner i Slaget i Teutoburgerfloden (9 eft. Chr.), f. German. Herved tabtes Romernes Erobringer i G., og Rhinen blev atter Grændsen. Vel gjorde Germanicus (14—17) tre felttog bndt ind i G., men Hensigten (i ethvert Tilfælde Resultatet) var mere at herne Romernes Nederlag, tugte Germanerne og afstræffe dem fra Erobringstog mod det romerske Rige (hvorpaa disse dog ligesaa lidet tænkte), end at hæbde Besiddelsen af Landet. Siden blev Stridigheder mellem Germanerne selv (saaledes mellem German og Markob) det virk-somste Middel til at gjøre dem mindre frygtelige for Rom. Under Marcus Aurelius faldt Katterne o. A. ind i Rhætien, og i den frygtelige Markomanerkrig (166—180) angreb næsten alle Donauflovene det romerske Rige og trængte

frém til Aquileja. Reiseren bred dem vel efter mange og blodige Slag tilbage over Donau, og hans Efterfølger tilskjødte sig Freden for Guld; men Beien til Italien havde Germanerne dermed betraabt. Fra nu af begyndte de germaniske Folks Strømning mod **S.** og **V.**, som omfjerd blev til den store Folkvandring, og ved hvilken bl. A. det store frankiske Monarchie dannedes. Herom henvises til Artt. Folkvandringen (med hvilken maa jevnføres de Artt., der behandle de enkelte Folk som Alaner, Burgunder, Franker, Gotther, Longobarder, Vandaler o. s. v.) samt **Epistlanb.**

Germaniske Sprog, s. Artt. **Germanerne**, **Dansk Sprog**, **Epist Sprog** o. s. v.

Germanisme kaldes en for det tydske Sprog eenbommelig Udtryksmaade, Ordstilling eller Ordforbindelse, isærdelesed naar den seilagtig overføres i et fremmed Sprog. — Germanisk kaldes nu en Tærd, hvis Fagstadium er tydske Sprog og Archæologie.

Germanhavn, Stad i den nordamerikanske Fristat Pennsylvanien, har endeel Handel. 8,000 Indb.

Germanal (Spiremaaned) kaldtes i den republikanske franske Kalender Tiden fra d. 21de Marts til d. 20de April.

Germaniske Folkeretter. Da de germaniske Stammer efter den store Folkvandringens Opfyrd omfjerd vare komne til Ro i deres nye Døpale, flere deres gamle Retsaadvaner efterhaanden samlede og optegnede paa Latin, i Almindelighed dog kun ved privat Foranstaltning. De vigtigste af de paa denne Maade tilkomne Retsbøger, som i Rofættning til Romerretten og de franske Kongers Forordninger (Capitularierne) kaldtes leges barbarorum (Barbarernes Love), og hvis væsentligste Indhold var i Straffebestemmelser, ere følgende: 1) Frankernes Love, nemlig deels de saliske Frankers, lex Salica (s. **Saliske Lov**), efter Rogles Mening første Gang nedskreven allerede i det 5te Aarh., efter Andres først i det 7de, deels de ripuariske Frankers, l. Ripuariorum, efter den almindelige Mening fra den austrafriske Kong Theodoriks Tid (511—34), efter Rogle dog et Aarhundrede yngre. 2) Burgundernes Lov, l. Burgundionum, ogsaa kaldet l. Gundobaldi eller loi Gombettes efter Kong Gundobald, af hvem den i Almindelighed antages given endnu før Aar 501; men en Deel af den skriver sig dog i Virkeligheden maaftes først fra hans Efterfølger Sigismund. Dette Retsb. er isvrigt en formelig, af Kongen udstedt Lovbog, og paa dens Indhold har Romerretten ikke været uden Indvirkning. 3) Besigothernes Lov, l. Visigothorum, optegnet under Kong Eurich i Slutningen af det 5te Aarh., men, efterat Besigotherne vare traengte tilbage til Spanien, aldeles omdannet, idet Folkets gamle Retsadvaner da bleve sammenmelte med Romerretten til en ny Rets, Grundlaget for Spaniens hele senere Retsforfatning. Denne nye Rets blev i Midten af det 7de Aarh. optegnet i en Lovbog, den saakaldte forum judicum, som i det 13de Aarh. overfattes paa Spansk under Navn af fuero juzgo. 4) Longobardernes Love, l. Longobardorum, hvis ældste Bestanddeel er edictum Rotharis (643), som under de følgende saavel longobardiske som frankiske og tydske Kon-

ger og Keisere fik betydelige Tillæg, og gjaldt som en Lov for hele Kongeriget Italien; i Begyndelsen af det 12te Aarh. samlede det hele under Navn af Lombardia eller liber legis Longob., og blev glosseret (forklaret) ved Universitetet i Bologna tilligemed Romerretten. 5) Alemanernes Lov, l. Alamannorum, samtidig med den ripuariske. 6) Bairernes, l. Baluvariorum, optegnet mellem 622 og 638 og meget liig den foregaaende. 7) Frisernes, l. Frisionum, formodentlig samlet 802. 8) Saxernes, l. Saxorum, fra samme Tid. 9) Lex Anglorum et Werinorum h. e. Thuringorum, ligeledes fra Begyndelsen af det 9de Aarh. — Om de angelsachsiske Love s. **Angelsaxerne** og **Engelsk Rets.**

Gerner (Genril), Biskop i Siborg, var født d. 9de Decbr. 1629 i Kjøbenhavn af Rofft Herkomsf. Han er dog mindre bekendt som Biskop, end han er bleven som Præst i Birkerød i Sjælland, da han i Marts 1659 tilligemed Ole Steenvinkel og Hans Rosgaard (sfr. disse Artt.) lagde en Plan til at tilbagetagte Kronborg fra de Svenske. Men Planen opbagedes; G. blev fængslet, grusomt mishandlet paa Pinebanen og dømt til Døden; hans Genrettelse var bestemt til d. 19de August, og alle Tilberedelser vare gjorte; han havde taget Afshed med sin Familie og skrevet en Tale, som han vilde holde paa Rettefæstet. Da Kong Frederik III imidlertid truede den svenske Konge med at vilde behandle en fornuet svensk Fange, som han just havde i sin Magt, paa samme Maade, blev G., saa Timer før end Executionen skulde gaae for sig, fri for Dødsstraf; dog maatte han endnu henseidde 18 Uger med tunge Lænker om Hænder og Fødder paa Helsingborgs Slot, og fik først ved Freden i Mai 1660 sin Frihed efter 43 Ugers Fangerstaf. Fra den Tid var han endnu i 33 Aar Præst i Birkerød; først i en langt fremrykket Alder blev han 1693 udnævnt til Biskop over Siborg Stift. I denne Stilling døde han d. 13de Mai 1700 af et Stykke Kjøb, han fik i Halsen; og som ikke kunde optages; da den forsvirigt friske Dbing mærkede, at Døden nærmede sig, lagde han sig selv i sin Liigliste. G. optraadte ogsaa som Digter og besang blandt Andet Christian V's Krigsbedrifter; men hans saakaldte „Ilias“ og „Ulysses“ (1681, Fol.) have hverken tjent til at forberlige Kongen eller Bistoppen. — Genril G., født den 4de Juni 1742, død d. 27de Decbr. 1787, en Sønnesøns Søn af den foregaaende, erholdt 1767 Keiserstipendium for at uddanne sig i Skibsbyggeriet. Han besøgte England og Frankrig og udnævntes 1772 til Fabrikmester ved Holmen, hvilken Post han med stor Versømmelse beklædte indtil sin Død. Et stort Beviis paa hans Starpsindighed og Tænksonhed er det Pompeværk, som konstrueredes af ham, og som endnu benyttes ved den gamle Dof paa Christianshavn. Før G.'s Tid benyttedes almindelige Pomper, drevene ved 500 Mand i 3 Døgn, men G. indrettede et Mølleværk til med 8 Heste at udrette det samme Arbejde i 1 Døgn ved Hjælp af et System af saakaldte Rjettingspomper; s. **Dof**. Til Ære for G. lode Statens Officerer slaae en Medaille med hans Brysfbillede og Archimedes' visende paa en Skibsbygning med Indskrift: „Vor Archimedes til Ære“.

Gerona, befæstet Stad i den spanske Provinds Catalonien, ikke langt fra Middelhavet, har en pragtlig Kathedralkirke og mange Klostre, et Universitet og endel Bomulds-, Jern- og Staalfabriker samt store Dvaegmærker.

Gerontes (gr.) d. s. de Gamle, kaldtes alle-rede i den heroiske Tid hos Grækerne de Ældste eller Fornemste i Folket, som under Forsæde af Kongen raadfløge om og ordnede Statens Anliggender. Senere betegnedes med dette Navn i de doriske Stater, fornemlig Sparta, de Gamles Raad, det saakaldte Gerusia, der bestod af 28, eller naar de to Konger, der førte Forsædet, regnedes med, af 30 Medlemmer. De valgtes paa Livstid og havde i Forening med Kongerne og Ephorerne den højeste Magt i Staten.

Gerritson (Jón) blev først af Kong Erik af Pommern imod Capittelts Viste gjort til Erkebiskop i Upsala, hvor han gjorde sig saa forhaabt ved Udsævelser og Udskielser, at Svenskerne fordrev ham fra Bispesædet. Kong Erik gjorde ham da til Biskop i Skalholt paa Island. Her gif det ham ikke bedre, thi de islandiske Høvdinge Teitur Gunnløgsson og Thorsvard Loftsson lode ham (1443) binde i en Sæl og drukne i Brúaraaen i det sydøstlige Island.

Gers er den perfiske Aften = Søg eller Arschin. Den har 4 forskjellige Størrelser, s. Søg eller Perken.

Gers, Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Dvre-Pyrenerne og falder ikke langt fra byen Agen i Garonne. Det efter samme benævnedes Departement G. omgives af Dep. Lot-Garonne, Landes, Nedre-Pyrenerne, Dvre-Pyrenerne, Dvre-Garonne og Tarn-Garonne, og er 114 □ M. stort med 308,000 Indb. Det er et Bjergland, der opfyldes af Pyrenerens lave Sidegrene; det gjennevrammes af Abour, Gers, Save o. fl. Floder. Agerdyrningen slaar tilbage; her avles Hvede og en middelmaadig Vijn. Industriens Frembringelser ere Læder, Fayence, Glas, Bomuldsstier o. M. Hovedstaden er Auch.

Gersdorf (Jochum) til Lundsbyholm, den sidste danske Rigshofmester, var født d. 11te Novbr. 1611 af en fremmed (man antager burgundisk) Adelslægt, som med hans Farfader var kommen ind i Danmark. Paa unge Adelsmands Vis reiste han udenlands paa sine Studiers Begne. Efterat han ved sin hjemkomst var bleven Hofmarskal og Rigsraad, opnaaede han efter Ulfelds Flugt 1651 den ovennævnte højeste Værdighed i Riget, og blev efter Cantsleren Christian Thomesen Sæfskeds Død 1657 Patron for Kjøbenhavns Universitet. Han stal have tilskyndet til den uhyggelige svenske Krig, der begyndte samme Aar. Da Carl Gustaf rykkede imod Kjøbenhavn, blev Rigshofmesteren tillige med Rigsraad Christen Skeel sendt ham imøde som Fredscommissairer, og den første udbryd, da han i Koeskilde maatte understribede de haarde Fredsvillaaer, i Heros Ord: „Gid jeg ikke kunde skrive!“ Under Kjøbenhavns paafølgende Beleiring kæmpede G. modig i Spidlen for Studenterne. Efter Souverainitetens Indførelse blev han Rigsdrost (den Æneste, som beklædte denne Værdighed i Souverainitetsperioden) og Præsæs i Statscollegiet, men døde allerede d. 19de April 1661.

Gerson, egentlig Jean Charlier, men efter sin Fødsel kaldet G., berømt gallicansk Theolog, født 1363 i G. ved Rheims, blev 1395 Cantler ved Universitetet i Paris, hvor han virkede med Iver for en Reformation af Kirken; hertil figt hans Skrifter: „De unitate ecclesiastica“; „De auctoritate papæ ab ecclesia“; „De modis uniendi ac reformandi ecclesiam in concilio generali“. Som Medlem af Concilierne i Pisa og Konstanz gif hans Bestræbelser ud paa at bevæge Paven til at underordne sig bisk. Desuagtet fremte han imod Huf og dennes Forbring paa, at Lægfolk stulde nyde Rabberet i begge Skikkelser. Han døde d. 12te Juli 1429 i Lyon. Hans Iver for den praktiske Religionsrets Fremme og for Udbredelse af Bibelskudiet skaffede ham Tilnavnet Doctor christianissimus. Den fuldstændigste Udgave af hans Skrifter er besørget af Elies Dupin (5 Foliobd., 1706).

Gersfæder (Friedrich), tydsk Rejsende og Romanforfatter, født d. 16de Mai 1816 i Hamborg, var først Handelslærling, men besluttede, tidlig vant til et mere bevæget Liv, at forlæge sin Lykke i Udlandet, lærte derfor først Landvænset og gif 1837 til America. Her vandrede han omkring under de forskjellige Beskæftigelser (Nøden drev ham til at ernære sig efterhaanden som Vædros, Landmand, Guldbjæver, Brændehugger, Kjøbmand, Gjøfsgiver o. m.; en Tidlang førte han et eventyrligt Liv som Jæger i Urfløvene) og vendte 1843 tilbage til Tyskland, hvor han snart fandt Leilighed til at skaffe sig en uafhængig Stilling ved litterære Arbejder. Han har nemlig siden i Form af Romaner leveret en Række livlige og interessante Skildringer af de af ham gjennevandrede Landes og deres Beboeres Tilstand og Giendommeligheder. Paa hans fortrinlige „Streif- und Jagdzüge durch die Vereinigten Staaten Nordamerikas“ (1844) fulgte: „Die Regulatoren in Arkansas“ (1846); „Die Flusspiraten des Mississippi“ (1848); „Mississippibilder“ (1847); „Amerikanische Wald- und Strombilder“ (1849) o. M. Fra Paris 1849 til Juni 1852 gjorde G. en ny Reise omkring Jorden, paa hvilken han besøgte Rio Janeiro, Buenos Ayres og flere Stæder i Sydamerika, Californien, Australien og Java. Udbyttet af denne var Skrifterne: „Reisen“ (1852—54); „Aus zwei Welten“ (1854); „Lachiti“ (1854); „Die beiden Sträflinge, ein australischer Roman“ (1857).

Gersfenberg (Heinrich Wilhelm von), tydsk Diger og Kritiker, født i Tønder d. 3die Jan. 1737, stod først i dansk Krigstjeneste, blev siden dansk Resident i Lybel og 1785—1812 Meddirecteur af Lottobanket i Altona; han døde d. 1ste Novbr. 1823. Foruden endel andre Digte strev han: „Gebicht eines Stalben“ (1766), hvori han indflettede den nordiske Mythologie, og (1768) Tragedien „Ugolino“ (s. Oberstedes), i hvilken Udtrykkets Bombast lappes med Subholdets Overmaal af Kæbster.

Gersner (Franz Anton von), tydsk Civilingenieur, blev født i Prag 1795 og var en Søn af Mechanikeren Franz Joseph v. G. (der døde 1832). Han overtog efter sin Fader Udførelsen af dennes Project, Foreningen af Moskva og Donau ved en Jernbane, men maatte standse Arbejdet, efterat den første Saldeel var

fuldbendt, da Actiecapitalen allerede herved var bleven udtømt. Paa flere Reiser i England høfede han rige Erfaringer i sit Fag, hvilke han neblagde i en Udgave af Faderens „Handbuch der Mechanik“, som han besjergede (Prag 1831—34). Senere anlagde han Jernbanen fra Petersborg til Jarstloi-Selo, den første i Rusland, og begav sig derpaa for sine videre Studiers Skyld til Nordamerika, hvor han døde i N.York 1840. Han har efterladt sig værdifulde Skrifter om Jernbanevæsenet, blandt hvilke det største, „Die innere Communicationen der vereinigten Staaten von Nordamerika“, blev udgivet efter hans Død (1842—43).

Gertner (Sohan Wilhelm), udsøende dansk Maler, der har faaet Navn især ved sine Portraiter, er født d. 10de Mai 1818 i Rjøbenhavn og kom allerede i sit 18de Aar til at gaae paa Akademiet, hvor han 1837 vandt de værdige Sølvmedailler. 1842 fik G. Udfillingsmedaillen, 1850 blev han Medlem af Akademiet (hans Receptionsskylt var Ederbergs Portrait); 1858 fik han Titel af Professor.

Gervinus (Georg Gottfried), tydsk Litteraturhistoriker, Kritiker og Archaolog, født d. 20de Mai 1805 i Darmstadt, var først anbragt ved Handelen, men studerede siden i Heidelberg og blev 1836 ansat som Professor i Historie og Litteratur i Göttingen. Han var en af de 7 Professore, som protesterede (1837) imod Forsamlingens Ophævelse (s. **Carl August**), blev derfor afsat og gik til Darmstadt og siden til Heidelberg, hvor han 1844 blev „Honorarprofessor“. Fra den Tid tog han som Tilhænger af Bevægelsespartiet Del i Politiken, udtalte sig 1847 skarpt imod den preussiske Forsamling og stiftede „Deutsche Zeitung“. 1848 blev G. „Beratungsmann“ for Fristæderne og Medlem af Nationalforsamlingen, men traadte snart ud af denne og søgte Trøst i æsthetiske og litterære Studier. Han skrev da sin „Schakpeare“ (1849—50, 2det Dpl. 1852) og sin „Einleitung in die Geschichte des 19ten Jahrh.“ (1858), som indvirkede ham i en Proces, i hvilken han dog blev frikendt. Blandt hans ældre videnskabelige Arbejder nævne vi: „Geschichte der Angelsachsen“ (1830); „Geschichte der poetischen Nationallitteratur der Deutschen“ (1835—38, 3 Bd.); 4de Dpl. under Titlen „Geschichte der deutschen Dichtung“, 1853—54, 5 Bd.); „Grundzüge der Historik“ (1837). G. har ogsaa forfattet et episk Digt, „Gubrun“.

Geryon, Geryones eller Geryonens, var efter Sagnet en Rjæmpe med tre Hoveder, en Søn af Chrysaor og Kalirrhoe. Han var Konge i Spanien eller paa de baleariske Øer, hvor han havde talrige Hjørde; da disse vare bleve væde af Hercules, forfulgte G. denne og blev dræbt i en Kamp ved Floden Antemas. — En anden G. havde et Draabel i Nærheden af Ribben Apenns ved Babna, hvilket ofte blev raadspurgt (endnu af Libernus).

Gesammte Hand (Tydsk) betyder i Lehnsvæsenet Lehnsvællingsskab, det at flere paa een Gang ere belejmede med det samme Lehn, af hvilket dog kun Een virkelig har Nydelsen.

Gesandt kaldes en Person, som af en Stat sendes til en anden for i hins Navn at underhandle med denne om offentlige Anliggender,

hvad enten det nu kun er en forbigaaende Mission, der saaledes overdrages ham, eller han tager stadigt Ophold i den fremmede Stat for vedblivende at varetage sit Lands Interesser her. Dette sidste Slags staaende Gesandtskaber kom først i almindelig Brug fra Ludvig XIV's Tid, og har siden udviklet sig saaledes, at man efter en paa Wienercongressen og Congressen i Aachen (1818) staaet Bedtægt nu stælner mellem 4 forskjellige Klasser af G. Den første Klasse udgjøre Ambassadeurerne, som kun de Stater, hvilke der efter det europæiske Folkeceremoniel tilkommer kongelige Væresbevisninger, modtage fra hinanden indbyrdes, og som repræsentere selve deres Souverains Person, hvorfor der ogsaa i flere Henseender tillægges dem Ret til de samme Udmærkelser som denne selv; til dette Slags G. henhøres ogsaa Paven's Legater og Nuntier. Til den anden og tredje Klasse, der begge afstille sig fra den første herved, at de ikke saaledes som denne repræsentere selve Souverainens Person, men derimod ikke i nogen væsentlig Henseende ere forskjellige fra hinanden indbyrdes, henhøre Envoyés, Ministros plénipotentiaires (besuldmægtigede Ministre), simple Ministre og Ministerresidenter. Den fjerde og ringeste Klasse af G. endelig dannes af dem, der ikke saaledes som alle de foregaaende ere accrediterede af den ene Stats Souverain hos den anden Stats, men kun af det ene Lands Udenrigsminister hos det andet Lands, de saakaldte Chargés d'affaires. G.'s Birkomhed begynder med Overrættelsen af hans Creditiv (s. d. A.), og ophører, naar dette taber sin Gyldighed (ved den Tids Udløb, hvorpaa det er stilet, ved den Souverains Død eller Fratrædelse, som har afsendt G., eller dens Død, hos hvem han er accrediteret, samt endelig ved væsentlige Forandringer i den Stats Regeringsform, hvorfra han er afsendt), samt ved hans Tilbagelæbelse (rappel), bortvisning eller Død. G. nyde foruden de særegne Væresbevisninger ogsaa betydelige materielle Forrettigheder i den Stat, hvortil de ere sendte, navnlig juridisk Hellighed (med deraf følgende særegen Beskyttelse mod Angreb og Fornærmelser) samt Exterritorialitet (s. d. A.) baade for sig selv, Følge og Gods, fri Religionsøvelse og Frihed for Slatter og Afgifter. De endnu langt videre gaaende Rettigheder, som i tidligere Tider deels virkelig ere bleve indrømmede G., deels paaafaaede for dem (hvilket skundom har givet Anledning til flere Rivninger mellem Staterne), anerkendes nu i det Hele ikke længer (s. f. Ex. under **Skuldet**). — Retten til at afsende og modtage G. (den saakaldte active og passive Gesandtskaberet) tilkommer alle souveraine Stater og kun disse.

Gesand er et Korrumaal i Frankfurt = 1,000 danske Potter.

Geswornen kaldes i Norge en af de i hørt af de tre Districter, hvori Landet i Bjergværlig Henseende er inddeelt, ansatte Embedsmænd, der paa Statens Vegne have at paasee og sørge for Bjergværløvens Overholdelse.

Gesenius (Friedrich Heinrich Wilhelm), berømt som Orientalist og lingvialist-critisk Forskeller af det gamle Testamente, var født i Nordhausen d. 3die Febr. 1785. Efter at have været Lærer en kort Tid ved Pædagogiet i Helmstedt,

Girona, befæstet Stad i den spanske Provinds Catalonien, ikke langt fra Middelhavet; har en pragtig Kathedralkirke og mange Klostre, et Universitet og endel Bomulds-, Jern- og Staalfabriker samt store Dvægmarler.

Geronter (gr. γέρων, d. e. de Gamle, kaldtes alle- rede i den heroiske Tid hos Grækerne de Ældste eller Fornemste i Folket, som under Forsæde af Kongen raadsløge om og ordnede Statens An- siggender. Senere betegnedes med dette Navn i de doriske Stater, fornemlig Sparta, de Gamles Raad, det saakaldte Gerusia, der bestod af 28, eller naar de to Konger, der førte For- sædet, regnedes med, af 30 Medlemmer. De valgtes paa Livstid og havde i Forening med Kongerne og Ephorerne den højeste Magt i Staten.

Gerritson (Gón) blev først af Kong Erik af Pommern imod Capitlets Vælle gjort til Erke- biskop i Upsala, hvor han gjorde sig saa for- hadt ved Udsvævelser og Udfæjlsler, at Epen- sterne fordrev ham fra Bispestolen. Kong Erik gjorde ham da til Biskop i Skalholt paa Is- land. Her gil det ham ikke bedre, thi de is- landfle Høvdinge Leitur Gunnungsson og Thor- vard Loftsson lode ham (1443) binde i en Sæl og bruske i Svuraanen i det sydlige Island.

Gers er den persiske Aalen = Gux eller Arschin. Den har 4 forskjellige Størrelser, s. Gux eller Perken.

Gers, Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Dvæ-Pyreneerne og falder ikke langt fra Vien Agou i Garonne. Det efter samme benævnedes Departement G. omgives af Dep. Lot-Garonne, Landes, Nedre-Pyreneerne, Dvæ-Pyreneerne, Dvæ-Garonne og Larn-Garonne, og er 114 1/2 M. stort med 308,000 Indb. Det er et Bjergland, der opfyldes af Pyreneernes lave Sidebægre; det gennemstrømmes af Abour, Gers, Save o. fl. Floder. Agerdyrkingen staaer til- bage; her avles Hvede og en middelmaadig Viin. Industriens Frembringelser ere Læder, Fayence, Glas, Bomuldsstier o. M. Hovedstaden er Auch.

Gersdorf (Gochum) til Lunbyholm, den sidste danske Rigshofmester, var født d. 11te Novbr. 1611 af en fremmed (man antager bur- gundisk) Adelslægt, som med hans Farfader var kommen ind i Danmark. Paa unge Adels- mænds Viis reiste han udenlands paa sine Studiers Vegne. Efterat han ved sin Hjemkomst var bleven Hofmarskal og Rigsraad, opnaaede han efter Ulfelds Fingst 1651 den ovennævnte højeste Værdighed i Riget, og blev efter Cants- leren Christian Thomesen Scheffes Død 1657 Patron for Kjøbenhavns Universitet. Han skal have tilskyudet til den uheldige svenske Krig, der begyndte samme Aar. Da Carl Gustav rykkede imod Kjøbenhavn, blev Rigshofmesteren tillige- med Rigsraad Christen Skeel sendt ham imøde som Fredscommissairer, og den første ubrød, da han i Koeskilde maatte underskrive de haarde Fredsvillaaer, i Xeros Ord: „Gid jeg ikke kunde skrive!“ Under Kjøbenhavns paaafgigende Belei- ring kæmpede G. modig i Spidsen for Stu- denterne. Efter Souverainitetens Indførelse blev han Rigsdroft (den Gæst, som belægte denne Værdighed i Souverainitetsperioden) og Præsæs i Statscollegiet, men døde allerede d. 19de April 1661.

Gerson, egentlig Jean Chartier, men efter sin Fødsel kaldet G., bevant gallicansk Theolog, født 1363 i G. ved Rheims, blev 1395 Cantler ved Universitetet i Paris, hvor han virkede med Iver for en Reformation af Kirken; hertil sigte hans Skrifter: „De unitate ecclesiastica“; „De austerbilitate papæ ab ecclesia“; „De modis uniendi ac reformandi ecclesiam in concilio generali“. Som Medlem af Concilierne i Pisa og Constanz gil hans Beskræbvelser ud paa at bevæge Paven til at underordne sig disse. Des- uagtet stemte han imod Hus og dennes For- bring paa, at Lagfolk skulde nyde Radderens i begge Skikkelser. Han døde d. 12te Juli 1429 i Lyon. Hans Iver for den praktiske Religio- sities Fremme og for Udbredelse af Bibelskudiet skaffede ham Titulænet Doctor christianissimus. Den fuldstændigste Udgave af hans Skrifter er besørget af Elies Dupin (5 Foliohb., 1706).

Gersdåfer (Friedrich), tybft Rejsebe og Re- manforfatter, født d. 16de Mai 1816 i Ham- borg, var først Handelslærling, men bestaaede, tidlig vant til et mere bevæget Liv, at for- søge sin Lykke i Ublandet, lærte derfor først Landvæ- senet og gil 1837 til America. Her vandrede han omkring under de forskjellige Beskæftigelse (Næden drev ham til at ernære sig efterhaanden som Matros, Landmand, Gulvmed, Brænde- hugger, Kjøbmand, Gæstgiver o. m.; en Tid- lang førte han et eventyrligt Liv som Jæger i Urskovene) og vendte 1843 tilbage til Tyskland, hvor han snart fandt Leilighed til at stasse sig en uafhængig Stilling ved litterære Arbejder. Han har nemlig siden i Form af Romaner le- veret en Række livlige og interessante Skilbri- nger af de af ham gjennemvandrede Landes og deres Beboeres Tilstande og Eiendommeligheder. Paa hans fortrinlige „Streif- und Jagdytze durch die Vereinigten Staaten Nordamerikas“ (1844) fulgte: „Die Regulatoren in Artanias“ (1846); „Die Flusspiraten des Mississippi“ (1848); „Mississippibilder“ (1847); „Amerikanische Wald- und Strombilder“ (1849) o. M. Fra Martz 1849 til Juni 1852 gjorde G. en ny Reise omkring Jorden, paa hvilken han besøgte Rio Janeiro, Buenos Ayres og flere Stæder i Sydamerika, Californien, Australien og Java. Udbyttet af denne var Skrifterne: „Reisen“ (1852-54); „Aus zwei Welten“ (1854); „T- hiti“ (1854); „Die beiden Stråfinge, ein australischer Roman“ (1857).

Gerskenberg (Heinrich Wilhelm von), tybft Digter og Kritiker, født i Lunden d. 3die Jan. 1737, stod først i dansk Krigstjeneste, blev siden dansk Resident i Lybel og 1785-1812 Ad- directeur af Postvæsenet i Altona; han døde d. 1ste Novbr. 1823. Foruden endel andre Digte skrev han: „Gebicht eines Stalden“ (1766), hvori han indflettede den nordiske Mythologie, og (1768) Tragedien „Ugolino“ (s. **Scherer**), i hvilken Udbrøkkets Bombast kappes med Ind- holdets Overmaat af Ræbster.

Gersner (Franz Anton von), tybft Civil- ingénieur, blev født i Prag 1795 og var en Søn af Mechanikeren Franz Joseph v. G. (der døde 1832). Han overtog efter sin Fader Ud- sørelsen af dennes Project, Foreningen af Mol- dau og Donau ved en Jernbane, men maatte standse Arbeidet, efterat den første Halvdeel var

fulbendt, da Actiecapitalen allerede derved var bleven udtømt. Paa flere Rejser i England besøgte han rige Erfaringer i sit Fag, hvilke han nedlagde i en Udgave af Faberens „Handbuch der Mechanik“, som han besjergede (Prag 1831—34). Senere anlagde han Jernbanen fra Petersborg til Jaroslai-Selo, den første i Rusland, og begav sig derpaa for sine videre Studiers Skyld til Nordamerika, hvor han døde i Ny-York 1840. Han har efterladt sig værdifulde Skrifter om Jernbanevæsenet, blandt hvilke det største, „Die innern Communicationen der vereinigten Staaten von Nordamerika“, blev udgivet efter hans Død (1842—43).

Gertner (Johan Wilhelm), nulevende dansk Maler, der har faaet Navn især ved sine Portraiter, er født d. 10de Mai 1818 i Rjebenhavn og kom allerede i sit 13de Aar til at gaa paa Akademiet, hvor han 1837 vandt de toende Sølvmedailler. 1843 fik G. Udstillingsmedaillen, 1850 blev han Medlem af Akademiet (hans Receptionsstykke var Edersbergs Portrait); 1858 fik han Titel af Professor.

Georgians (Georg Gottfried), tydsk Litteraturhistoriker, Kritiker og Aræolog, født d. 20de Mai 1805 i Darmstadt, var først anbragt ved Handelen, men studerede siden i Heidelberg og blev 1836 ansat som Professor i Historie og Litteratur i Göttingen. Han var en af de 7 Professore, som protesterede (1837) imod Forsamlingens Ophævelse (s. Ernst August), blev derfor affat og gik til Darmstadt og siden til Heidelberg, hvor han 1844 blev „Honorarprofessor“. Fra den Tid tog han som Tilhænger af Bøvegesesspartiet Deel i Politiken, udtalte sig 1847 skarpt imod den præmisste Forsætning og afstjede „Deutsche Zeitung“. 1848 blev G. „Vertrauensmann“ for Fristaderne og Medlem af Nationalforsamlingen, men traadte snart ud af denne og søgte Erst i æstetiske og litterære Studier. Han skrev da sin „Shakespeare“ (1849—50, 2det Dpl. 1852) og sin „Einleitung in die Geschichte des 19ten Jahrh.“ (1853), som indvirkede ham i en Proces, i hvilken han dog blev frikendt. Blandt hans andre videnskabelige Arbejder nævne vi: „Geschichte der Nationallitteratur der Deutschen“ (1835—38, 3 Bb.; 4de Dpl. under Titlen „Geschichte der deutschen Dichtung“, 1853—54, 5 Bb.); „Grundzüge der Historik“ (1837). G. har ogsaa forfattet et episk Digt, „Gubrum“.

Geryon, Geryones eller Geryoneus, var efter Sagnet en Kjempe med tre Hoveder, en Søn af Chrysaor og Kalirhoë. Han var Konge i Spanien eller paa de baleariske Øer, hvor han havde fatrige Hjørde; da disse vare blevne røvede af Hercules, forfulgte G. denne og blev dræbt i en Kamp ved Floden Antemas. — En anden G. havde et Drakel i Nærheden af Riben Aporns ved Padua, hvilket ofte blev raadspurgt (adum af Liberius).

Gesammte Hand (Tydsk) betyder i Lehnsvæsenet Lehnsskældsskab, det at flere paa een Gang ere belehede med det samme Lehn, af hvilket dog kun Een virkelig har Nybelsen.

Gesandt kaldes en Person, der af en Stat sendes til en anden for i dets Navn at underhandle med denne om offentlige Anliggender,

hvad enten det nu kun er en forbigaaende Mission, der saaledes overdrages ham, eller han tager stadig Ophold i den fremmede Stat for vedblivende at varetage sit Lands Interesser her. Dette sidste Slags staaende Gesandtskaber kom først i almindelig Brug fra Ludvig XIV's Tid, og har siden udviklet sig saaledes, at man efter en paa Wienercongreßens og Congreßens i Aachen (1818) fastsættede Bestægt nu skelner mellem 4 forskjellige Klasser af G. Den første Klasse udgjøre Ambassadeurerne, som kun de Stater, hvilke der efter det europæiske Folkecremoniel tillommer langelige Væresbeviisninger, modtage fra hinanden indbyrdes, og som repræsentere selve deres Souverains Person, hvorfor der ogsaa i flere Henseender tillægges dem Ret til de samme Udmærkelser som denne selv; til dette Slags G. henføres ogsaa Pavens Legater og Nuntier. Til den anden og tredje Klasse, der begge adskille sig fra den første derved, at de ikke saaledes som denne repræsentere selve Souverainens Person, men derimod ikke i nogen væsentlig Henseende ere forskellige fra hinanden indbyrdes, henføres Envoyés, Ministres plénipotentiaires (besuldmægtigede Ministre), simple Ministre og Ministerresidenter. Den fjerde og ringeste Klasse af G. endelig dannes af dem, der ikke saaledes som alle de foregaaende ere accrediterede af den ene Stats Souverain hos den anden Stats, men kun af det ene Lands Ubenrigsminister hos det andet Lands, de saakaldte Chargés d'affaires. G.'s Virksomhed begynder med Overrættelsen af hans Creditiv (s. b. A.), og oplyser, naar dette taber sin Gyldighed (ved den Tids Udløb, hvorpaa det er fileet, ved den Souverains Død eller Fratrædelse, som har afsendt G., eller dens Død, hos hvem han er accrediteret, samt endelig ved væsentlige Forandringer i den Stats Regeringsform, hvorfra han er afsendt), samt ved hans Tilbagetalelse (rappel), Bortviisning eller Død. G. nyde foruden de særegne Væresbeviisninger ogsaa betydelige materielle Forrettigheder i den Stat, hvortil de ere sendte, navnlig juridisk Hellighed (med deraf følgende særegen Beskyttelse mod Angreb og Fornærmelser) samt Exterritorialitet (s. b. A.) baade for sig selv, Følge og Gods, fri Religionsøvelse og Frihed for Statter og Afgifter. De endnu langt videre gaaende Rettigheder, som i tidligere Tider deels virkelig ere blevne indrømmede G., deels paastaandede for dem (hvoilket sundom har givet Anledning til flere Rivninger mellem Staterne), anerkjendes nu i det Hele ikke længer (s. f. Er. under Asylret). — Retten til at afsende og modtage G. (den saakaldte active og passive Gesandtskabsret) tillommer alle souveraine Stater og kun disse.

Gesheid er et Korntaal i Frankfurt = 1,222, danske Potter.

Geslismærker kaldes i Norge en af de i høret af de tre Districter, hvori Landet i bjergværtslig Henseende er inddelt, ansatte Embedsmænd, der paa Statens Begne have at paasee og sørge for Bjergværtslovens Overholdelse.

Gesenius (Friedrich Heinrich Wilhelm), berømt som Orientalist og lingvistisk-kritisk Forskeller af det gamle Testamente, var født i Nordhausen d. 3die Febr. 1785. Efter at have været Lærer en kort Tid ved Pædagogiet i Helmstedt,

blev han 1806 Rejent i Göttingen og 1809 Professor i den gamle Litteratur ved Gymnasiet i Heiligenstadt; herfra kaldtes han allerede det følgende Aar til Halle og udnævntes til ordentlig Professor 1811, i hvilken Egenkab han udvillende en fortrinlig Virksomhed til sin Død d. 23de Octbr. 1842. I den hebraiske Lexikographie og Grammatik har han fremkaldt en ny Epøche for de semitiske Sprogstudier, og iblandt hans Arbejder, der endnu bestandig benyttes, fortjene især at nævnes: „Hebr. und Chalb. Handwörterbuch über das alte Testament“ (2 Bb., Leipz. 1810—12, 4de Udg. 1834; lat. Dverf. 2 Udg. 1846); „Hebr. Elementarbuch“ (2 Bb.), bestaaende af den hebr. Grammatik (Halle 1813; 18de Dpl., bearbejdet af E. Köbiger, Leipz. 1857) og hebr. Læsebog (Halle 1814, 8de Dpl. ved Heiligsteht 1851); „Kritische Geschichte der hebr. Sprache und Schrift“ (Leipz. 1815, 2det Dpl. 1827); „De pentateuchi Samaritani origine, indole et auctoritate“ (Halle 1815); „Grammat. = krit. Lehrgebäude der hebr. Sprache“ (2 Bb., Leipz. 1817), et Hovedværk for Studiet af det hebraiske Sprogs Grammatik; „Uebersetzung des Propheten Jesaias mit einem philolog.-kritischen und histor. Comment.“ (3 Bb., Leipz. 1820—21; 2det Dpl. 1829); „Thesaurus philologico-criticus linguae Hebraicae et Chaldaicae vet. Testamenti“ (Bb. 1—3 fasc. I; 2det Dpl., Leipz. 1829—42), det vigtigste indtil Nutiden eksisterende Værk for den hebr. Lexikographie, hvilket aftrykkes ved G.'s Død og er fuldført for de sidste Bogstaver af E. Köbiger.

Gesent kaldes i Norge det dybeste Sted i en Grube.

Geskms talder man i Bygningskunsten det arkitektoniske Led, hvormed en Flade afsluttes. Oprindelig var G. kun Overgangen fra Husets Muur til Taget, senere udvikledes dens Form mere. G. er det øverste Led i de græske Tempelers Dækkværk (Architrav, Friese) og varieres efter Støtteordnerne (j. *Støtte*).

Gesner (Conrad), født 1516 i Zürich, død sammesteds 1565 som Professor i Philosophien, sit for Densbning i Naturhistoriens Gjenfælsesfærd, naagtet hans Værker egentlig kun ere Samleværker, hvori han bragte i alphabetisk Orden, hvad han foresandt hos Aristoteles, Plinius, Pliniedet, Platon o. s. v., og hvortil han saa søiede, hvad han selv var istand til at meddele, beriblandt talrige Afhæbninger i Trænit, deels originale, deels Copier („Historia animalium“, 5 Bb., 1550—87; „Icones“ dertil 1553, „Opera botanica“, udg. af Schmeidel, 2 Bb., 1753). G. var en Polyhistor, der ogsaa har gjort sig fortjent af Sprogvidenskabens, Litteraturhistoriens, frevet om Legemidler o. s. v.

Gesner (Johan Matthias), tydsk Humanist, født d. 9de April 1691 i Roth ved Nürnberg, død d. 4de August 1761 som Bibliothekar i Göttingen, har ved Siden af Udgivelsen af flere gamle gamle Klassikere frevet „Prima linea isagoges in eruditionem universam“ (ny Udg. i 2 Bb. 1784), ved hvilket Værk han forberede et encyclopædift Studium af Videnskabernes, og „Novus linguae et eruditionis Romanae thesaurus“ (4 Bb., 1749), hvorved han indlagde sig betydelige Fortjenester af den latinske Lexikographie. Hans „Opuscula“ (8 Bb., 1743—45)

og „Thesaurus epistolarum Gesneri“ (udg. af Klog 1768) vidne om udbredte Kundskaber.

Gesneraceæ er en tropist Plantefamilie, der hører til de Masteflomsfremdes Afdeling af de heilkronebe Lofrøslabedebe Orden, og navnlig adskiller sig fra de beslagtede Familier ved en halvundersæbig eller fri Frugtkaube med en undersæbig Skive og ved Frugten, der er en 1-rummet Kapsel med vægfillede Frøstole eller et Vær. Flere af dem ere paa Grund af deres smukke Blomster yndede Drivhøusplanter.

Gesta Romanorum („Romernes Væbrifter“) eller Historiæ morallsatsæ hejber en i Midelalderen (men uvist, naar, hvor og af hvem) forankaltet Samling af Legender og Fortællinger, oprindelig vistnok bestemte til at læses af Munk og maaffte for en stor Deel forfattede af saabaane til Tidforbrud; de benyttedes ogsaa af Prædikanter som en Kilde, hvorfra de kunde tage Exempler og oplysende Bemærkninger, der passede for vidende Tilhøreres Læse. Fortællingerne vare tagne af den romerske Keiserhistorie med en al Tidstregning og Historie spottende Indblanding af Sagn og Personer fra ældre og nyere Tid; nogle af dem vare Munkehistorier, andre Ridderromaner, enkelte give Scener af det daglige Liv og ligne altsaa de franske Fabliaux. Til dem alle søies en religiøs eller moraliserende Betragtning. Sproget i dem er jævnt og barnligt; de læses meget indtil det 16de Aarh. og blede overfattede i flere fremmede Sprog. Græske, som overfattede biskop G. R. (1842), antager en Munk Climachus, der døde 1227, for Forfatter eller Compilator af disse Fortællinger.

Gestation = Svangerskab (j. d. *A.*).

Gestlæn hej en Slette, sandsynligvis der, hvor nu Gistegården eller Gisløser ligger, i Hvarfs Sogn, Staraborg Lehn i Vestergrønlænd. Ved G. stod d. 17de Juli 1210 det Slag, hvori Kong Everters den unge, understøttet af en dansk Krigshær, efter en haardnakket Kamp mistede Krone og Liv i Kampen mod Erik Knutson.

Geftrifeland er et af de sydligste Landstæber i Norrland i Sverrig, og grændser mod N. til Helsingland, mod V. til Dalarna, mod E. til Bestmanland og Upland, mod V. til den Bottenske Bugt. Landstæbet, der omtrent falder sammen med den Dal, hvori Storlæsen ligger, har en Udstrækning af henved 80 □ M. med omtrent 44,400 Indb. Overfladen er i den østlige Deel temmelig flad; den vestlige derimod er mere ujævn og har flere høje Bjerge. Blandt Fløderne er foruden Dalelven, der berører Provinshens nordlige Grændse, Geselek, gjennem hvilken Storlæsen har sit Udløb i Havet, den betydeligste. Jordbunden bestaar omkring Fløderne for en stor Deel af temmelig frugtbar Leer, men længere opad imod Høderne af grovere Sandjord, hvorhos Moserne sædvanlig have til Underlag Steen og grovt Sand. Landstæbet er fornemmelig i de nordlige og vestlige Dele rigt paa store Støve, som optage omtrent 3 af hele fladeindholdet. Af Metaller findes der Blyglænds og Zernerts, den sidste i ei ubetydelig Mængde; 1848—50 brødes i Gjenemsnit aarlig 30,630 Stph. Zernerts. Hovednæringsveiene ere Skovbrug og Agerdyrking. G., der udgjør eet Fogderi og eet Herred, har kun en eneste By, Gesele; det hører

i administrativt Henseende til Geseborg Lehu og i gejstlig til Upsala Erkebispdomme.

Gefler (Albrecht), kaldet **G. von Bruned**, ved Landfogden i Uri, som spiller en Hovedrolle i Sagnet om W. Tell (s. d. A.).

Gefner (Salomon), tydsk Digter og Maler, født d. 1ste April 1730 i Zürich, død d. 2den Martz 1787; var en af de „Naturdigtere“, som efterlignede det Beemobigt-Sværmende i Klopstocks Poesie og derved for en Tid vandt Berømmelse endog i Udlandet. Hans „Bjyllen“, „Daphnis“ og hans i harmonisk Prosa skrevne „Der Tod Abels“ indeholde smukke Skildringer i et vakklingende Sprog, men mangle Natur og Dybde. Som Landstabsmaler havde han større Fortjeneste end som Digter.

Geter kaldtes i Oldtiden et i Thracien mellem Balkan og Donau (altsaa i det nuværende Bulgarien) boende Folk, som ofte kom i Strid med Romerne og først bleve betvungne af Trajan, der lagde deres Land til Dacien. Deres Lovgiver var Zamolxis (s. d. A.).

Gethemane var et Landstod med en Havn, beliggende i Nærheden af Dniebjerget ved Jerusalem. G. var oftere Maalet for Jesu Vandring, og her forraabtes han af Judas og fængsledes af Isørnes Udførelse. Navnet betyder jaubjunktivis Dilepse. Man paaviser endnu i vore Dage i Nærheden af den første Bro over Kebrons Bæk paa Beien fra Stephansporten til Dniebjerget en firkantet Inbhugning med nogle gamle Dietræer som Skriftens G. Men lignende Inbhugninger findes i Nærheden, og Traditionen har intet fast Støttepunct.

Gom, s. **Reislerod**.

Genser var et Partinavn først for en 1566 af den nederlandske Adel sigtet Forbindelse („Compromis“), ved hvilken man forpligtede sig til, ikke at foretage Noget imod Gud, Staten og Kirken men ikke at taale Inquisitionen, siden overhovedet for Netherlænderne i deres Kamp mod Spanien. Da de Forbundne d. 5te April 1566, over 300 i Tallet, drog til Stattholderinden Margareta af Parmas Palads i Brüssel for at overlevere hende en Petition imod Inquisitionen, og da nogle Hoffolk i den Anledning ytrede Frygt, sagde et Medlem af Statsraadet (Barlaimont): „Været dog ikke bange for disse Liggere“ (gueux). Ved et kort efter afholdt Gæstebud optog man dette Spotnavn som en Partibenævnelse og prægede siden en Skuemynt, paa hvis ene Side saaes Kongens Brystbillede med Omkrift „En tout daddes au roy“ („i Alt Kongen troe“), paa den anden en Høse som Liggerrumtenes med de Ord „Jusqu'à porter la besace“ („indtil at bære Liggerposen“).

Gevær bruges meest som en almindelig Betegnelse for de forskjellige Slags Gaandildvaaben med lang Ribe og Skæfte med Kolbe (s. Gaandildvaaben), men ogsaa i Sammensætningen Sidegevær, som betegnende de blanke Sidevaaben (s. **Blanke Vaaben**).

Geværlaas. Fæst ligesaa længe som man har betjent sig af Gaandildvaaben, d. e. omtrent siden Midten af det 15de Aarh., har man benyttet mere eller mindre finbrige Mechanismer ved disse Vaaben til at bevirkte Fængkrudtets og derved Krudtladningens Antændelse. Luntelaasen,

den ældste og simpleste af disse, bestaaer i en simpel Bægtflangsforbindelse, der ved et Tryk paa Aftrækkeren bringer Hanen, hvori en brændende Lunte er befæstet, til at nærme sig Fængkrudtet paa Panden. Den benyttedes ved Infanteriets Vaaben til hemimod Slutningen af det 17de Aarh., hvorimod man tidlig saavel ved Jagt- som ved Ryttervaaben brugte den 1517 i Nürnberg opfundne Fjallaas eller tydske Laas; ved denne bevirktes Fængkrudtets Antændelse ved de Gnister, som fremkomme ved Gnibningen mellem et i en Hane fastspændt Stykke Svoolfsis og den risfede Rand af et libet Straalhjul, der ved en Slagfjer tvinges til at løbe rundt, naar denne Fjer, efter først at være spændt ved Hjælp af en særegen Nøgle, slipper løs ved Fingerens Tryk paa Aftrækkeren. Fjullaasen er en meget sammensat Mechanisme, idet dens Indretning beroer paa Begrebsvirkningen af fem Fjere, hvortil endnu kommer en sjette, naar Laasen skal være forsynet med en Stopper, der hindrer den i at gaae af i Utdie. Den var derfor strøbelig og upaalidelig. Noget, hvorpaa man stundom søgte at raade Bod ved jevnfides med den at anbringe en Luntelaas til at bruge i Rødsfald. **Snaphanselaasen** skriver sig ligesom Fjullaasen fra det 16de Aarh., og er at betragte som den ældste Form af Stenslaasen. Antændingen bevirktes derved, at en i en Hane faststruet Flintesten ved Kraften af en Slagfjer bringes til at slaae Gnister mod et Fyrstaal, der er anbragt over Fængspannen; idet Hænen trækkes tilbage, og Slagfjeren derved spændes, springer der en Lap frem fra Laasbliffet, som hindrer Hænen i at slaae ned; ved Aftrækket trækkes denne Lap tilbage, og Hænen tårner da med Flintestenen mod Fyrstaalet, som holdes imod Stødet ved en særegen Fjer, for at Sammenstødet kan blive kraftigt nok til at fremfalde en tilstrækkelig Mængde Gnister. Af Snaphanselaasen gives der forskjellige Modificationer, af hvilke den spanske og den hollandske Laas ere de vigtigste; den første af disse holdt sig i Brug i Spanien og Portugal endnu i dette Aarh. og findes endnu stundom paa orientalske Vaaben. 3 andre Laas fortrængtes den heelt ved den franske **Mintelaas** eller Batterilaasen, opfundet omtrent 1640 i Frankrig. 3 denne er Slagfjeren anbragt indvendig i Laasen og virker paa „Rødden“, som sidder paa samme Arel som Hænen, hvilken Arel dreier sig deels i et Hul i „Laasbliffet“, deels i et tilsvarende Hul i et særegt lille Stykke, som kaldes „Stubbelen“. Paa Rødden er anbragt een eller flere Gatter, „Roerne“, hvori en liben Bægtflang „Stangen“ ved „Stangfjeren“ tvinges til at gribe ind, naar Hænen spændes ved at trækkes tilbage. Fyrstaalet er anbragt lodret paa „Pandskæffen“, der danner et Laag over Panden og fastholdes ved en særegen Fjer. Naar man trykker Laasen af, trækkes Stangen ud af Roen; den spændte Slagfjer bliver derved fri og dreier Rødden med Hænen fremæfter; Flintestenen tårner mod Fyrstaalet, slaaer Gnister mod dette og slaaer med det samme Pandskæffen over trods Pandskæffens Modstand, saa at Gnisterne kunne falde i Fængkrudtet. En Modifikation af denne franske Flintelaas er den saakaldte engelske eller tydske Laas, som er kjendelig paa, at alle Laase-

delene ligge indenfor Laaseblikket. Batterilaasen fortrængte i næsten hele Europa faa vel Lunte- som Hjul- og Snaphanelaasene baade ved Fyrus- og ved Krigsbaaben. I Aaret 1807 fandt Eng- lænderen Forsyth paa at anvende Knalbsfatser til Gøverers Antændelse; den nu almindelige Form af Percussionslaasen er imidlertid ikke ældre end 1820. Ved denne er Panden, Pambættelen og dennes Fjer bortfaste, og i deres Sted er der paa Piben anbragt en lille, gjennemboret Staal- segle, „Pistonen“, hvis Kanal forneden udmunder i Pøbet, der hvor Labningen ligger; foroven modtager den en Fængslette af Kobber, hvori findes et ringe Quantum af Sats, fornemmelig bestaaende af Knalbskviksølv, der betonerer og antænder Krudtladningen, naar den rammes af Slaget af den til en Hammer ombannede Hane. Særligt er Percussionslaasen overensstemmende med Batterilaasen; en nyere Modification er den bagliggende Laas, i hvilken Stangfjæren er ubeladt, idet den ene Green af Slagfjæren for- retter dens Ljensette; denne Laas har saaledes kun en eneste Fjer. Percussionslaasen vandt hurtig Indgang ved Jagtbaabene; men først efter 1840 (i Danmark 1846) blev den almin- delig anvendt ved Militærgøverer. Som et aldeles eiebommeligt Slags Percussionslaas kan man betragte den ved den preussiske Baglade- riffel (s. Paand- og Svæbbaaben), det saakaldte „Zünd- nadelgewehr“, anvendte. Knalbsfatser er her an- bragt mellem Kuglen og Krudtladningen og bringes til at betonere ved en lang Staalmaal, der af en sammentrykt Spiralfjær drives bagfra frem gjennem Patronen og Krudtet ind i Knalbs- fatseren. — En Indretning, som allerede siden Slutningen af det 16de Aarh. har været i Brug ved Jagtbaaben, men sjelden ved Krigs- baaben, er den saakaldte Sneller. Den bestaaer i en forfjællig konstrueret Mechanisme ved Af- trækkeren, der bevirker, at den mindste Vers- ring sætter en Fjer i Virksomhed, som besørger det egentlige Aftryk af Laasen; dette foregaar derfor med stor Hurtighed, og uden at Fingerens Tryk bringer Gøværet ud af Sigtet, hvilket let kan hændes, naar Laasen ikke har denne Me- chanisme, og Fingeren derfor ved Aftrækket skal overvinde en vis Modstand. Af Snellere findes forskjellige Konstruktioner, af hvilke Raalesnel- leren, Jagtsnellere og den franske Sneller ere de vigtigste. Laase, svarende til G., have været forsøgte ved Kanoner, fornemmelig Skibskanoner; nuomstunder ere Kanonlaasene som oftest ind- rettede saaledes, at en Hammer alene ved Af- trækkets Kraft bringer en Fængslette til at de- tonere.

Geyer, Stab i Kongeriget Sachsen S. D. for Zwidauf, har Daand- og Knipplingsmanufac- turer. I Nærheden er et stort Arsenik-, Vitriol- og Svovlsøerl. 4,000 Indb.

Gezelius (Johan), født af Bønderforældre d. 3de Febr. 1615 i Bestmanland paa Nyterholbet Gøjala, hvorefter han antog sit Navn, studerede først i Upsala og siden i Dorpat, hvor han 1641 blev Professor i Græsk og i æstherlandste Sprog. I Dorpat udgav han sin „Grammatica Græca“ (1647, 16de Udg. 1813), som i mere end halvaarhundrede holdt sig i de svenske og finske Skoler. 1649 forflyttedes han, som

Præst i Elebbi i Dalarna, til Sverrig, men udnævntes 1660 til Superintendent i Ålga og vendte da tilbage til Finsland, hvor han lod besørge en ny luttiff Katedismus og kraftig bekjæmpede de Uødere, som under den fore- gaende Krig havde indsejnet sig i de kirkelige Forhold. 1664 blev G. udnævnt til Biskop i Åbo, og arbejdede nu med usfortøvet Nibhærdighed paa Hølleundervisningens Fremme og paa Alt, hvad der henhørte til Finslands aandelige Cultur. Ved ham fik den stusse Menighed og Skolevæsenet en fast Form og modtog den Ordning, som næsten er bibeholdt indtil vor Tid; ved sine „Perbreves Commissioner“ (1673) gav han et Slags pro- visorisk Kirkeforord for Finsland, og ved sin „Methodus Informandi“ (1688) en Skoleanordning. Han skrev ligeledes selv paa Finsl en større og mindre Katedismus, som endnu bruges i det nordlige Finsland, samt udgav et nyt Udgav af Psalmebogen paa Finsl. Fra 1670 begyndte han, med Iver understøttet af Sønnen, Udar- bejdelsen af en ny svensk Overføttelse af Bibelen, men naaede ikke at fuldende dette vigtige Ar- bejde; han døde nemlig d. 20de Jan. 1690. — Sønnen Johan G. den yngre, født d. 6te Septbr. 1647, blev 1681 Superintendent i Narva, hvor han ordnede den kirkelige Bestyrelse; 1690 blev han Biskop i Åbo efter Faberen, hvis Bibel- overføttelse han efter dennes Død fuldendte; selv udgav han det nye Testamente (1711—13); men først efter hans Død, som indtraf d. 18de April 1718, udkom det gamle Testamente (1724—28). — En Erbetid af dette Navn, **Geary G.**, født 1736, død 1789 som Sognepræst i Pills- kyrla i Merile samt Høfprædikan, har gjort sig bekyndt som Udgiver af „Biographiskt Lexikon öfver namnkunnige och lärde Svenske Män“ (1778—80, 3 Bd., med et Supplement 1787).

Ghasna (oglva **Ghasat**, Ghisni eller Ghis- neh), Stab i Afghaniistan S. for Kabul, ved den store Karawanvei fra Persien til Indien, var engang under Ghasnevidernes Herredømme en af de meest blomstrende Stæder i Asien, hvorom endnu talrige Mindesmærker vidne. 10,000 Indb. Staden blev 1838 erobret af Engländerne.

Ghasneviderne, det første muhammedanske Dynastie, som herskede i Indien, fik deres Navn af Staden Ghasna (s. ovenfor), hvor Aly Le- kin, en Tyrk, gjorde sig uafhængig af Sam- niderne og regjerede indtil sin Død 976. Hans Svigersøn og Efterfølger Sebel-Lekin, død 997, udbrødte sit Herredømme videre og betragtes som Dynastiets egentlige Stifter. Den mæg- tigste og berømteste af G. var Sebel-Lekin's anden Søn Rahmud (997—1090), der udbredte Muhammeds Lære og sit Herredømme over store af de omliggende Lande, mod W. indtil Sines- ges, og overvandt Kongen af Persien. Siden svækkedes Riget ved Thronstridigheder og indt- Uroligheder samt ved Krige med Ghuriderne og Seltsjukterne. Under Bahram-Schah (1120—52), en Ven af Videnskaberne, erobredes Ghasna af Ghuriderne. Hans Søn Rhostru-Schah (1152—60) gjorde Labore til sit Riges Hoved- stad og tilbageerobrede Ghasna; under hans Søn Rhostru-Melik erobrede Ghuriden Schairah-ed-din hele Afghaniistan, gif derpaa over Indus og

erobrede ved Forræderi Lahore, hvorefter Rhosna-Relik blev fangen og dræbt. G.'s Rige oplystes hermed i forskjellige Dele.

Ghatesbjergene kaldes to Bjergkjæder paa hver sin Side af Halvøen Delan (s. d. A.) i Ferindien. De vestlige **G.** begynde ved Cam-
baybugten, **G.** for Expti, og gaae vestra mod **G.**, adskilte fra Havet ved den 1—5 M. brede Malabaryst, mod hvilken de falde steilt af, indtil 11° n. Br., hvor de afbrødes ved en dyb Indsenkning (Gop), der gaaer tværs over Halvøen. De vestlige **G.** ere steile og skovrige, og kun faa Passer føre over dem; deres Høide er ikke over 6,000 F. N. for diin Indsenkning fæde de sammen med de østlige **G.** (hvorved Delans høieste Bjergmasse, Nilgerri (8,600 F.), dannes. De østlige **G.** gaae herfra som en lav (kun et Par Steder lidt over 4,000 F.) og sammenhængende, af dybe Fjeldbæle afbrudt, Bjergkjæde mod N. indtil omtrent 17° n. Br., adskilte fra Havet ved den indtil 30 M. brede Koromandelst. Bjergene **G.** for Indsenknin-gen Gop kaldes af Mogle de „syblige **G.**“, men dette Navn er dog ikke almindelig brugt.

Ghe eller **Go** er et chineeskt Kornmaal = 0,113, danske Potter.

Gherardesca er Navnet paa en adelig Familie i Toscana, som i det 13de Aarh. holdt med Ghibellinerne (To af Familien besteg Elefanten sammen med Konrabin af Hohenstaufen), hvorefter de kom i Strid med Viscontierne, der hørte til Guelferne. En af dem, Ugolino **G.**, er bleven berømt ved sit tragiske Endeligt. Det lyktes ham ved Forsiklelse og Klogskab at bemægtige sig Herresædet i Pisa; men da han regjerede med Haardhed og Grusomhed, blev han d. 1ste Juli 1288 ved en Folkeopstand tagen tilfange af Guelferne og overgivet til Erkebiskoppen Roger Ubalini; denne lod ham tillige med 2 af hans Sønner og 2 Sønnesønner indslutte i Laarnt i Gualandi (siden kaldet Torre di fame, Hingertaarnt), hvor han lod dem omkomme af Hunger. Denne skæftelige Begivenhed har Dante først skildret i en Episke af sin „Divina commedia“; siden har den tydske Digter Gertsenberg benyttet Stoffet.

Gherri er et Længdemaal i Bengalen = 2,113, danske Tommer.

Ghetto (ital.) kaldes i de større italienske og Nierlandske Stæder det Dværtet, hvori Jøderne boe, og som de ikke maae forlade efter Aftenens Frembrud.

Ghibelliner var i Middelalderen fra det 12te Aarh. Partinavnet for Keiserens (den verdslige Magts) Tilhængere i Tyskland og Italien, i Modsetning til Guelferne eller Bølskerne, Paven (den kirkelige Magts) Tilhængere. Begge Navne udsledes man sædvanlig af Feltraadet. „Die Waiblingen“ og „Die Welf“ som bragtes, det første af Keiser Konrad III's Hær, det sidste af hans Modstander, de bairerske Hertuger Henric den Stoltes og Welf IV's Tropper (Waiblingen eller Sieblingen var Navnet paa en Højenhauserne tilhørende Borg i Schwaben). I Begyndelsen betegnedes disse to Navne saaledes kun Højenhausernes og Bairernes Parti i diin mere personlige Strid; siden, da Guelferne søgte Styrke ved Forbindelse med Baverne og Aulen, fik de en mere udbødet Betydning (Ita-

lienerne indførte Formerne Guelfi og Ghibellini isædetfor Welfer og Waiblinger).

Ghiberti (Lorenzo) italiensk Billeddugger, født 1381 i Florents, lærte først Guldsmedhaandværket hos sin Stedfader Bartoluccio, men bemte sig i sit 24de Aar for Billedduggerkunsten, da han paatog sig at forserbige det andet Par Broncebøer til Baptisteriet i Florents, skjøndt det gjaldt om at maale sig med Andrea Pisano, der havde udført de ældre. I April 1424 var han færdig med disse Døre, hvor han i 28 Feldter havde fremsillet de vigtigste Gmner af det nye Testamente samt de fire Evangelister og fire Kirkefædre; men trods deres Fortjeneste faaede de tilbage for Pisanos. Samtidig med at han udførte flere betydelige Arbejder baade som Guldsmed og som Billeddugger, fik han 1424 Beskilling paa det tredje og mellemste Par Broncebøer til samme Kirke (det 2det fra hans Haand), hvilke ere de berømteste. Her udførte han i 10 Feldter det gamle Testaments vigtigste Begivenheder, omgivne af enkeltfaaende Figurer og Hoveder af Mænd og Qvinder, der forbinde sig med Værelsefferne til et rigt Hele. Først 1447 var han færdig med dette sit Mesterværk, der trods Compositionernes maleriske Charakter er et af den nyere Tids Hovedværker i Plastik. Blandt hans øvrige Arbejder maa nævnes Statuen af den hellige Mathæus i Or-fau-Michæle og den hellige Zenobius's Særløphag i Domkirken; han skrev ogsaa en Kunsthistorie, som Desari har benyttet. **G.** døde 1455. De sidstnævnte Broncebøer ere stukne i Kobber af Feodor Ivanowitsch og findes i Gidsassøbning i Kunstmuseet i Kjøbenhavn.

Ghifa (Ghyla) er Navnet paa en albanesisk Fyrstefæst, som fra Midten af det 17de Aarh. har havt Indsødet i Molbau og Balachiet og siden har stienet disse Fyrstendømmer flere Høspobarer (den første af disse, Georg **G.**, fik denne Værdighed ved sin Landsmands, Storvejren Mehemet Kuprii's, Indflydelse). I den nyere Tid ere søgende **G.** blevene bestjendte. Alexander **G.**, født 1795, blev 1834 Høspodar i Balachiet, hvor han sluttede sig til den liberale og nationale Sag (han hidrog selv til Stiftelsen af Partiet „det unge Rumaniens“), men snart maatte kæmpe baade med de Rødicale og med det gamle Aristokratparti, Bojærerne; og denne Kamp var den velvillige men svage Fyrste ikke voren. Da han tog sin Tilflugt til Rusland, erholdt dette en Anledning til at blande sig i Fyrstendømmets Anliggender; den Energie, med hvilken **G.** optraadte imod den insurrectionel Bevægelse, i hvilken den russiske Consul i Galacz havde taget Deel, gjorde, at Rusland 1842 forlangte og erholdt af Porten hans Afsættelse. Han begav sig da til Wien og døde d. 19de Juli 1855 i Frangensbad. — Gregor **G.**, født i Botofchani i Molbau d. 25de Aug. 1807, bestjendte forskjellige høie Poster i sit Fødreland og hørte siden til det liberale og antirusiske Parti. For at have en Modvægt imod Ruslands Indflydelse udnævnte Porten ham derfor 1849 til Høspodar i Molbau. Saasnart han 1851 var bleven fri for de russiske Occupationstropper, begyndte **G.** en Række gavnlige Reforme, men disse bleve afbrudte ved Rusernes Indmarch 1858. Da **G.** ikke

vilde ubetinget underkaste sig bløse Befalinger, maatte han efter Portens Dasse forlade Landet, men vendte tilbage dertil efter de russiske Troppers Vortmarsch. Da han siden erklærede sig for Fyrstendømmernes Union, tom han i et spædt Forhold til Peterig og Lyriket, hvorfør han 1856 (han var 1849 valgt paa 7 Aar) ikke erholdt sin Værdighed forlænget. Han begav sig da til Frankrig, hvor han levede i Nærheden af Melun, indtil han i Juli 1857, mismodig over sine Hænders fortsatte Angreb paa hans Bestyrelse, endte sit Liv ved et Pistollud. Hans Sønner boe endnu i Moldau. — *Seiene S., s. Dora d'Alra.*

Shirlandajo (Domenico Vigorbi), kaldet saaledes efter Faberen Corradi, en florentinsk Maler, var født 1449 og døde omtrent 1498. Blandt hans mange Arbejder ere de fortrinligste: den hellige Franciscus's Historie, malet 1485 al fresco i Capellet Sasseti i Santa Trinita i Florents, hvor navnlig det Billede, der forestiller Helgenens Død, er bærmt; Decorationen al fresco i Choret Santa Maria Novella, ogsaa i Florents, forestillende i 7 og 7 Billeder Maria's og Johannes Døberens Historie, og endelig Vagernes Tilbedelse, et Staffellbillede i Pittetørnshospitalet i Florents. Hans to Brødre Benedetto og Davidd vare ligeledes Malere og Elever af ham, ligesom ogsaa Michelangelo Buonaroti.

Shiff er Navnet paa en Kunstnerfamilie i Italien, der navnlig udmærkede sig som Kobberstikkere, og i denne Kunst slutter sig til Marc-Antonio. S. føre Elnavnet Mantuano. Stevanni Battista S., Familiens Hoved, født 1515, var baade Maler, Billedbugger og Architect, foruden Kobberstikker, men det var især som Dvgmester og Kobberstikker, at han fik Navn. Hans Blade vidnede om hans Lærer Marc-Antonio i det Hele taget, men i mange Enkeltsteder om „Mesteren med Lærningen“. Hans Dødsaar er ubekendt. *Giorgio S.*, født 1520, Maler og Kobberstikker, Elev af Giulio Pippi, skal Meget efter Raphael og Michelangelo i en lignende Stikmaner som Marc-Antonio's. Han arbejdede endnu 1578. *Adamo S.*, rimeligviis en Søn af Gianbattista, arbejdede mellem 1566—70, og signer i sine Kobberstik Giorgio, som han dog ikke naaede. *Diana S.*, en Søster til den Foregaaende, maastee født 1536, lærte vistnok Kobberstikkerkunsten af Giorgio S. men bannede sig siden efter Agostino Carracci. Hendes Tegning er svag, men Stillet stærkt og kraftigt. Hun var gift med Architecten Francesco da Volterra.

Shurgauts d. e. Hjergherster kaldes nogle Hjerster i Provinshen Orisa i det britiske Forstadien, hvilke ere stoffdydige til Engleberne, men selv forestaae de civile Anliggender i deres Fyrstendømmer.

Shurien eller **Gurien** er en Deel af Landstabet Amirethi i Georgien (s. d. A.).

SI. er en Abbraviatur, der anvendes meget i Medicinen for at betegne Ordet Gummi.

Sianelli (Peter Leonard), en af Danmarks dygtigste Medailleurer, blev født i Rjshenhavn 1761, uddannedes ved Kunstakademiet til Billedbugger og fik 1784 den mindre Sølvmedaille. Derefter foretog han en Rejse til Italien, hvor han navnlig opholdt sig længe i Rom, og blev

efter Hjemkomsten Medlem af Akademiet 1798; han døde 1806. Blandt hans Arbejder maan nævnes Kunstakademiets store Sølvmedaille, en Skuepenge i Anledning af Negerhandelens Ophevelse 1792, og Suttericommissionens Præmie-medaille, S.'s sidste Arbejde.

Sianibelli eller **Siambelli** (Federigo), berømt Ingenieur, født i Mantua omtrent 1530, tilbød først Philip II i Spanien sin Tjeneste og gik, da han her ikke fandt den sønskede Modtagelse, til England, hvor Dronning Elizabeth 1585 sendte ham til denoeng af Spanierne under Alexander Farnese belejrede Antwerpen. Her byggede S. de berømte Brandere, som skulde ødelægge de Karer (en Drog s. f. v.) hvormed Spanierne søgte at spærre al Tilførsel paa Schelde. Efter Antwerpens Fald gik han til England, hvor han bestæfede Greenwich og flere Puncter imod den spanske Armada; da denne 1588 viste sig i Kanalen, sendte S. 8 Brandere mod den, med hvilke han paa Høiden af Dünkirken anrettede Forvirring og Strål blandt de spanske Skibe, af hvilke mange blev ødelagte eller erobrede. S. døde, usik naar, i London.

Siannone (Pietro), italiensk Scribent, født i den neapolitanke Provinshen Capitanata 1676, paadrog sig ved sin „Storia civile del regno di Napoli“ (1723, 4 Bd.; 1823, 13 Bd.) de heftigste Forsøgelses fra det romerske Hof og Geistlighedens Side, og flygtede 1723 fra Neapel til Wien, hvor han ved mægtige Belynderes Indflydelse erholdt et aarlig Pension. Her ogsaa her blev han gjort mistænkelig som En, der var affalden fra den sande Tro; han maatte 1734 gaar til Venedig og derfra, for at komme i Sifferhed, til Genf. Herfra blev han ved en Forræder (Joseph Guastaldi, Kammerherre hos Kongen i Sardinien) loffet ind over Savoyens Grænse, hvor han strax blev grebet og ført til Citabellet i Turin. I dette holdtes han i Fængsel til sin Død 1748. S. var Forfatter til endel især historiske Skrifter; efter hans Død udkom „Opere postume“ (1760).

Siarno er et Olieaam paa Den Sardinien = 17,000 danske Potter.

Siarr eller **Kiarr** (det samme Ord som Kasser), Bantro, kalde Muhammedanerne Enhver, der ikke har deres religiøse Tro.

Sibbon (Edward), berømt engelsk Historie-skriver, født d. 27de April 1737 i Putney i Surrey-Shire, blev ved Rædningen af katolske Skrifter gjort saa vakkende i sin protestantiske Tro, at han 1758 erklærede sig for Katholik; vel vendte han siden efter nogle Aars Ophold i Lausanne tilbage til den bistoppelige Kirke, men Følgen af denne Vællen blev Scepticisme og religiøs Indifferentisme. I sin Ungdom havde S. ingen Interesser uden Studeringer; en kort Afbrudelse i disse indtraadte, da han 1758, paa en Tid, da man i England frygtede for et Indfald fra Frankrig, blev Capitain i Militsen. Da Freden var sluttet 1763, begav han sig til Paris og til Italien, hvor han i Rom (efter hans egen Angivelse d. 15de Octbr. 1764, medens han en Aften sad blandt Capitiets Ruiner) fattede Ideen til det store historiske Værk, som har gjort ham uadødelig („History of the decline and fall of the Roman

empire", 6 Bd. 4to). Efter sin Hjemkomst i Aaret 1770 anvendte han endnu over 5 Aar til at forberede Udgivelsen af dette, hvis 1ste Bind udkom 1776 (det indbefattede Roms Historie indtil Konstantin den Store). De Mand, han nærmest maatte betragte som sine Rivaler, Gume, Robertson, Ferguson, overste ham med Roes; men fra andre Sider modte Skriften en stærk og ikke ugrundet Modstand. G.'s Stilling til Christendommen var det 18de Aarh.s overholdet, ja hans Kulde hid næsten over til Fæstighed imod den: han, der med saa varme Farver skildrede Antonineres Regjering, havde ingen Sympathie for de kristne Martyrere; den engelske Læres Tilhængere og Fortvønder forekom han næsten som Rebeller imod den af ham levrpriste romerske Keiserforfatning, han forberedte derfor Trobarnes skaaenløse Tapperhed og Statsmandens overlegne Politit, medens han ikke har ret Vie for Christendommens stillede forældende og rensende Indflydelse paa folkene, tværtimod hemmelig angriber samme. Hans Fortælling og Fremstilling af Begivenhederne er mesterlig, om end Skildringerne noget mangle dramatisk Liv. Under et Ophold i Paris (1778) stod G. i venskabelig Forbindelse med Necker (hvis Gemalinde havde været hans Ungdoms Elskede); 1775 til 1782 var han Medlem af Underhuset og indtog en Plads i Norths Museum. Derefter opholdt han sig fra 1783 i Lansanne, hvor han fuldenkte sit store Værk, gik 1793 til England og boede i London d. 16de Jan. 1794. Hans oveni omtalte Hovedværk, som er oversat i flere europæiske Sprog, sluttedes først 1788; desuden skrev G. flere mindre Arbejder, og efter hans Død udgav Lord Chesfield af hans efterladte Papirer „Miscellaneous works" (3 Bde., 1796—1815), hvoraf det Næste indholder G.'s Autobiographie („Memoirs of his life etc.").

Gibbon (Hylobates) kaldes en med Drangulangen og Chimpanse' en nærbeslægtet Afslag, der ligesom de nævnte hører til de antropomorfe (menneskelignende) Aber med lange Arme, korte Bagben, ingen Hale, rundt Hoved, slagt Ansigt og ingen Kjæbposer. Arterne ere langere, Feltten tættere, Bygningen mere spinkel og Størrelsen mindre end hos de ovennævnte Slovmænd. G.-Arterne bebøe Ostindien og det østindiske Archipel, f. Ex. Siamang (H. syndactylus) med Strubepose og sammenvorne Zben og Zbie Bagtaa, H. lar, Unglo'en (H. variogalus), Da'en (H. leuciscus).

Gibeon var paa den Tid, da Israelliterne under Josua toge Kanaan i Besiddelse, en af de betydeligste Stæder i Landet og stod i Epidisen for en republikansk Forbundsstat, som bestod af fire Byer. Da de seirende Israelliter nærmede sig, tilfæne Gibeoniterne sig ved List et forbund med dem og reddede sig saaledes fra Undergang. Da Listen opbagedes, lod Josua vel forbundet staae ved Magt, men bestemte Gibeoniterne til som Brændbaggere og Vandbærere at gjøre slabit Israelliteneste ved Nationalhelligdommen. G. var beliggende i den Del af Kanaan, der blev tilbeelt Benjamins Stamme; den laae, som Navnet (b. e. Hsi) antyder, paa en Høi 24 M. N. V. for Jerusalem, hvor nu Landsbyen El Djib ligger, i en smul,

frugtbar og bebygget Egn. — Forfjellig fra G. er Gibeon, en anden Stad i Benjamins Stamme, som var Kong Sauls Høje- og Residensstad.

Gibraltar (egl. Djebel al Tarik, s. d. A.) er et 1400 F. høit Fjorbjerg paa den sydligste Epidse af den spanske Provinds Andalusien, forbundet med Fastlandet ved en lav og smal, c. 1 M. lang Landtange imellem Algeirasbugten og Middelhavet. Fjorberget er 14,000 F. langt og 4,500 F. bredt. Det er mod N. og S. aldeles utilgjængeligt, mod E. og V. stejlt, og sænket sig kun mod S. terrasseformigt; da Kunsten er kommen denne Klippens naturlige Befæstethed til Hjælp ved Anlæggelsen af en Mængde overordentlig stærke, tilbeels i Klippens ubugne Fæstningsværker, som ere besatte med over 800 (et Antal, som let kan forøges til 2,000) Stykker svært Skjts, er G. beredt gjort til en overmaade stærk Fæstning, et Hovedpunkt for Englands Magt i Middelhavet. G. er en Kalksteensklippe med mange naturlige Hulre; den mangler Kilder, og man maa hjaelp sig ved at opsamlte Regnvaandet i Cisterner. Klimaet er meget varmt, afbillige tropiske Væxter groe her, og G. er det eneste Sted i Europa, hvor Aber opholde sig (i Klippehulerne). — Paa den vestlige Side af Klippen ligger Staden G. med 20,000 Indb. (Garnisonen paa 4,000 Indb. iberegnet). Staden staaer ganste under de militære Autoriteter og holdes selvst i Besættingsstilling, Portene lukkes for Enhver ved Solens Nedgang, og Ingen maa efter Kl. 12 om Natten gaae paa Stadens eneste Gade. G. har en god Havn (Frisban) og en Kæb.

G. heeb i Oldtiden Gaelp og dannebe tilligemed Abyla ved Ceuta paa den afrikanske Kyst de saaløbte Herculesstæter. Araberne erobrede den i Begyndelsen af det 8de Aarh. (s. Djebel al Tarik) og anlagde her et Fort, som i over 600 Aar blev i deres Besiddelse; Ferdinand IV af Castilien erobrede det vel 1303, men hans Søn Alfons XI mistede det igjen 1333, da det kom under Kongen af Granada. Genrif IV af Castilien erobrede atter G. 1462 ved den tappe Don Guzman, Hertug af Medina Sidonia, og fra den Tid blev det spansk Besiddelse. Carl V lod de gamle mauriske Fæstningsværker udvide ved den berømte Ingenieur Spedek fra Straßburg. Under den spanske Kreefsgegrig erobrede Engländerne 1704 den svagt besatte og slet forsvarede Fæstning, og forsvarede den siden mod gjentagne Angreb af Spanierne (sær 1727) og af disse i Forbindelse med Frankmandene (1782), da den tappe Elliot først lod de af de Alliere byggede svømmende Batterier, paa hvilke de havde bygget store Forhaabninger, i Brand. Siden er G. forblevet i Englands Besiddelse.

Mynt i G. Myntenheden er den spanske Dollars eller Cobs, der deles i 12 Reales à 16 Cuartos, saaledes udmyntet, at 1 finst Mark fiint Sølvs udbringer 9½ Dollars eller af Værdi 1 Rdl. 86,10 f dansk Rm.

Gibbs er et Mineral, der bestaaer af vandholdig svovlsuur Kalk, og som forekommer beels i vandklare, gule eller rødlige prismatiske Krytaller, beels i traabede, kornebe eller jorbdagtige Varieteter. Den rene kornebe og tætte G. kaldes Alabast (s. d. A.). Krytallerne ud-

mærte sig ved deres blaaede Brud og de dermed parallelle Gladers Perlemøderglads, hvorimod de andre Glader have Glasglads. Haardheden er meget ringe (1_s—2_o), saa at den kan ridtes med Naglen, hvorved den let skielnes fra Kalkstien, i Forbindelse, med at den ikke som denne bruser ved Paagyhning af en Syre. G. er en meget udbredt Bjergart og en stadig Lejfager af Steensaltet, hvorfor den ogsaa hyppig træffes i Eriassgruppen. Her i Danmark findes G. i større Mængde kun ved Segeberg, hvor der aarlig brydes 6—7,000 Ebr. — Den bruges fortrinsviis som brændt G., s. **Gibsbrænding**. — **Gibs** benyttes ofte med Hæld som Gjødning for Røvær, Erter og andre Planter af samme Familie, navnlig paa tørre, skjøre, muldrige og gjødningstræftige Jorner; der udlæses 4—8 Ctn. pr. E. Lb. I Danmark har Virkingen af Gibsen dog kun undtagelsesviis været kjendelig, og skjønt dette Gjødningemiddel i Udlandet, navnlig i Eypflaad, har været almindelig kjendt allerede siden Midten af forrige Aarhundrede, havees dog endnu ingenlunde paalidelig Kundskab om Detingelserne for dets Virkning.

Gibsbrænding gaar ud paa at berøve den naturlige Gibs de omtrent 21 Procent Vand, den indeholder, for at gjøre den skiftet til Støvning (s. **Vildestøvning**). Denne Brænding bør for hver enkelt Deel af Gibsen foregaae saa nær som mulig ved 107°, ialfsald mellem 96° og 140°, da en lavere Temperatur er utilstrækkelig og en højere beforder Gibsens Sammensætning til et dødt Pulver, der ikke igjen kan indtuge Vand, altsaa heller ikke skøbes. Den allerfinessede Gibs af Alabastaffald sælges undertiden som et ubrændt Pulver, som man selv brænder under Omrøring i en Metallskjebel over aaben Ild, indtil Bevægelsen ved Vandets Indvoigen ophører. Ellers pleier man i det Mindre at lade den raare Gibs i Stykker af en Balmøds Størrelse og brænde den i en Bagerovn. I det Større bruger man særegne Gibsovne, der ligne Kalk- og Teglvovne, men have flere Feil. Der bannes saaledes Svovlcalcium ved den ophebede Gibs's umiddelbare Berøring med Brændselet eller Røgen; det værste er dog, at Ophebingen ikke kan være sigelig nok, især da Gibsen fornedet maa være i store Stykker; Noget bliver derfor dødtbrændt, Andet for svagt brændt. G. ved ophebet Luft eller overhebede Vanddampere er foreslaaet, men ikke anvendt i det Store. Gibs, der allerede eengang har været brændt og skøbt, bliver ved Ombrænding meget lettere (forloren Gibs).

Gibsen (John), engelsk Villedsvuger, er født 1790 i Guffyn ved Cornwall i Northwales. Han ubannede sig i London og rejste 1820 til Rom, nærmest for at studere under Canova, men bosatte sig siden der. Blandt hans ældre Arbejder ere en „Psyche, baaren af Zephyrer“, „Mars og Amor“ og en „Nymphe, som binder sin Sændal“ at nævne; blandt hans senere: en Statue af Dronningen, modelleret i London 1845 til Slottet i Windsor, og en Statue af Robert Peel for Westminster-Abbedie.

Gibson (Thomas Milner), engelsk Statsmand, født 1807, ægtede 1832 en Datter af Sir Thomas Cullum og blev 1837 Medlem af Underhuset, men neblagde 1839 sit Mandat, da

han, der hidtil havde hørt til de Conservative, dog sølte sin Samvittighed besværet ved at stille med disse stemme mod Kornlovene. Han hørte efter den Tid til de meest populære Tællere i Foreningen mod disse (Anti-Cornlaw-league), men kom først 1841 atter ind i Parlamentet, hvor han med Cobden, Bright o. A. har kjæmpet for Frihandel o. s. v. I Lord Rusfels Ministerium blev han 1846 Handelsminister, men fratraadte denne Post 1848, fordi hans Colleger ikke vilde følge ham saa langt, som han ønskede. Siden hørte han i Underhuset til den radicale Oppositions Førere, men blev ikke gjenvalgt 1857. G. har nu (Novbr. 1859) atter Sæde i Underhuset og er Handelsminister i det af Palmerston i Juni 1859 dannede Cabinet.

Gibsbøining, s. **Vildestøvning**.

Gichtel, s. **Masov**.

Gichtel (Johan Georg), en Mystiker, blev født 1638 i Regensburg, i hvilken By han 1664 nedfattede sig som Advocat. Paavirket af Jakob Böhmes Skrifter, af hvilke han foranstaltede den første fuldstændige Udgave (Amsterdam 1682), bestræbte han sig for ved et æstetisk og bekvæmligt Levent at henfynke i Guddommen. „Gud i sig“ ægtede han højere end Gud i den hellige Skrift. Paa Grund af sit Sværmeri blev han forsviit fra sin Fødeby 1665. To Aar efter drog han til Hollaad, hvor han døde den 21de Jan. 1710. Hans Tilhængere, Gichtellæerne eller de saakaldte Englebrødre, meente, ligesom deres Mester, at kunne naae en aldeles usyndig Tilstand og blive Englens lige ved Afholbelse fra Vægtstak og al jordisk Lyst, ved Arbejde, ved naafabelig at nedslaae sig i Contemplation og ved andre jesuvalge Midler. Som Præster paa Melchisibels Gudsmeente de at kunne udsukke Guds Brede imod Slabningen og vinde Sjæle for Gud ved Bøn og angstfuld Kamp; og i dette Kalb skulde de ikke bestaae som en Sect, men de alene skulde daane den afsprede, usynlige, almindelige Kirke. Dette Parti fandt nogen Udbredelse i Amsterdam, Leiden og paa flere Steder i Nordtydskland og er endnu ikke aldeles forsvundet. En Samling af G.'s Skrifter udkom i Leyden 1722 (7 Bd., det 7de Bd. indeholder hans Levnetsbeskrivelse). — Sgn. Reinbed, „Nachricht von G.'s Lebenslauf und Lehren“ (Berl. 1732).

Gidson, en israelittisk Helt paa Dommernes Tid, af Manasse Stamme, sbelagde Saals Alter, hvorefter han sit Høbersnavnet Jerobaal, og befriede Israeltierne fra Mediamiternes Herredømme. Efter Seiren tilhød det taknemmelige Foll ham Kongeværdigheden, men han afslod den; derefter var han Dommert i Israel i 40 Aar. Han døde i Opfra og efterlod 70 Sønner, om hvis tragiske Skiebne der er berettet i Dommernes Bog 9.

Gie kaldes de sværeste Tullier, som benyttes paa Skibe, og som mindst ere femskaarne. Tulliesbæren eller, som den her kaldes, **Giesbæren** (det Loug, i hvilket man bærer) kommer først fra den midterste Skibe i den ene Blot, stedsfor, som ved Tullien, fra den yderste Skibe i den ene Blot.

Siebichenstein kaldes en Klippe tæt ved Staden Halle i den preussiske Provinds Sach-

jen, paa hvilken sees Ruiner af en gammel Borg, fra hvilken efter Sagnet Markgreve Ludvig II af Ehrlingen, som her holdtes fangen af Keiser Henrik IV, skal have reddet sig ved et bristigt Spring ud i den dybt nedenfor flydende Saale. Heraf skalde han da have faaet Navnet „Ludvig Springer“ (maaskee kom dette dog kun ved en Misforstaaelse af Navnet Ludovicius Salicis, Salierens).

Gien, Stab i det franske Dep. Loiret, ved Loire, har Handel med Uld, Korn, Salt, Bium og Safran, 6,000 Indb.

Gierfall, s. Fall.

Gieseler (Johan Carl Ludvig), berømt kirkehistorisk Forfatter, sødt den 8de Marts 1792 i Petershagen ved Minden, blev 1819 Professor ved Universitetet i Bonn og 1831 Professor i Theologien ved Universitetet i Göttingen, hvor han døde den 8de Juli 1854. Hans betydeligste Skrifter ere: „Historisk-kritischer Versuch über die Entstehung und die frühesten Schicksale der schriftlichen Evangelien“ (1818); „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ (1824—56). Texten til det sidstnævnte Bærl er forholdsvis korrekteret, men i Anmærkningerne findes et med stor Omhyggelighed og Sagkundskab samlet Udvalg af de betydningsfulde Steder i Kirkeskrifterne, saa at man deri seer enhver Udsalber fremstille sig selv igjennem sine betydeligste Forfattere.

Gießen, Stab i Provinshen Dvæ-Hessen i Storfyrstendømmet Hessen-Darmstadt, ved Wiesels Udsig i Rahn, har et 1607 stiftet Universitet samt Tobaksfabriker. N. 10,000 Indb.

Gifford (William), engelsk Digter og Publicist, sødt i Ashburton i Devonshire 1757, mistede tidlig sine Forældre, blev først Skibsbred og derpaa Stomagerlærling, men benyttede i begge disse Stillinger enhver Leilighed til at læse og lære, kom omsider til at studere og gjorde fortværlige Fremstrid. Han udgav 1794 en Satire, „The Baviad“, en Efterligning af Persius, imod et dengang oprettet poetisk Selskab „della Crusca“, og siden en anden, „The Mæviad“, imod den da herskende Smag i den dramatiske Poesi; selv forfattede han mindre lyriske Digte og redigerede 1797—98 Tidsskriftet „The Anti-Jacobin“, hvori Pitt's mod den franske Revolution rettede Politikal forvaredes. Dette opførte snart, men nogle Aar efter (1809) optraadte et andet Tidsskrift i samme Aand, „Quarterly Review“, som G. indtil 1824 redigerede med stort Talent og hævede til et indflydelsesrigt Organ for den offentlige Mening hos en Del af Nationen. Ved Siden af denne publicistiske Virksomhed havde G. gjort et grundigt Studium af de ældre engelske Dramatikere og 1806 udgivet *Mastings's*, 1816 *Den Johnson's Bærl*. G. døde den 31te Decbr. 1826.

Gift (Venenum) kaldes man ethvert Stof, som i Berørelse med det levende menneskelige eller dyriske Legeme eller dets Dele er istand til saaledes at indvirke paa disse, at Sundheden derved bliver forstyrret, og Sygdom eller Død kunne indtræde. I Almindelighed forbindes tillige dermed Begrebet af, at G. kun besværes at være tillæde i en meget ringe Mængde for at fremkalde sin skadelige Indvirkning, og dog er dette naturligvis meget relativt forskjelligt for de forskjellige Stoffer. I det Hele lader

G. sig ikke bestemt bestemme, da Begrebet ei er ubledet af nogen bestemt Stofferne iboende Egenskab, men kun af deres for Legemet skadelige Indvirkning, der dog aldrig er absolut, da de fleste Gifte under passende Omstændigheder tillige kunne anvendes som meget nyttige Lægemidler. Efter deres forskjellige Oprindelse adskiller man de mineralste, vegetabilste og dyriske Gifte; efter den Vej, hvorigjennem Legemet paavirkes, dem, der optages gjennem Huden og Slimhinderne, og dem, der optages gjennem de indre Væv; endelig efter deres Indvirkningsmaade: de corrosive (o: irriterende, ætsende, s. Ex. concentrerede Syrer, Alkalier, Metalforbindelser etc.), de narcotiske (som bedøve Perceptivemet, især Plantestoffer, Opium, Blaaafsyre etc.), de skarpe narcotiske (der forene begge de foregaaendes Egenskaber, s. Ex. Cicut, Aconit, Digitalis etc.), og endelig de septiske (der virke paa Blodblandingen, s. Ex. skadelige Lustarter, Slangegift etc.). Det lader sig imidlertid ikke gjøre, fuldkomment at bringe alle disse Stoffer ind under saadanne Kategorier, da hver G. har sin bestemte eendommelige Virkning. Om de selv fremkaldte Tilfælde s. Forgiftning, — om disse Behandling s. Møggift.

Giftige maae de Dyr kaldes, der besidde Kjerter, som afsondre en Vædske, der, indbragt i andre Dyrs Legemer, frembringer mere eller mindre ødelæggende Virkninger, selv om den ikke hos Mennesket fremkalder Døden. Slige Giftkjerter besidde Giftlangerne, hos hvilke de ligge paa hver Side af Baghovedet og ved en Udsørgsølgang faae i Forbindelse med Giftstanden; Edderkopperne, hvis Gift gjennem Rindballernes krumme Klo ledes ind i Offerets Legeme; Stolopenerne, Stolpionerne, hos hvilke sidde det sidste Haleled forretter samme Tjeneste; de med Giftbraad forsynede Former af Aarevingernes Orden o. s. v. Hos adskillige lavere Dyr (Aktinier, Sopper o. s. v.) findes der i Huden en Mængde saaledes Arbejdsører, der sandsynligvis indeholde en Gift, som lammer og dræber Smaadyr, og af disse Arter frembringer en brændende Svie, naar man rører ved dem; bemægtet ere adskillige Aktinier spise-lige. Ogsaa den af visse Lurser og Salamandre afsondrede Hudslium skal være giftig for andre Smaadyr (saa. ogsaa Gælle). Som giftige i den Betydning, at Rydelsen af dem hos Mennesket fremkalder Ildbeholdende eller endog Døden, nævnes visse Gifte og Snegle, s. Ex. Søharen. Undertiden ubovilles der en egen Gift i Muslinger og Skiers, men Betingelserne for dens Dannelse hændes endnu ikke.

Giftmeel kaldes undertiden hvid Arsenik (Arsenikspjelling, Rottetrub) i raa Tilstand, saaledes som den opafalles i Giftthytterne, hvor Producterne af Ristningen af Ertsen ledes ind i store, murede Rum, for at G. kan aflaatte sig. I Blaaafarveværkerne kan G. bruges, som det er, ellers maa det renses ved Sublimering.

Gifflanger kaldes de Slangar, der ere forsynede med Giftkjerter og Gifttand; sidstnævnte er en forrest i hver Side af Overlæbebenet siddende lang, krum, spids og hult Tand, der, naar Gabet spiles op og Overlæbebenet brydes, saaledes at Giftstanden vender fremad, kan lede Giften ind i Saaret; Giften træder

nemlig ind i en Nabning ved Grunden af Landen og ud iagennem en fin Spalte i dens Spids, og den flyder ud, naar Tindingmustlerne under Døerløbets Dreining trykke paa Gifstjerten. Ved Siden af Gifstanden, men skulte i Landtsødet, sidde en eller flere mindre, ufuldstændig udviklede Reseretænder, der ville træde i Virksomhed, naar Gifstanden falder ud eller gaar tabt ved Brugten. Ved at brække Gifstænderne ud hersøder man altsaa Slangen kun for en kort Tid sit frygtelige Vaaben, som daade tjener den til at bemægtige sig sit Bytte, der ubaander efter saa Diebliffes Forsøg, til at befordre dettes Dødsning, og som et Bærg imod Menneffer og Dyr, som kun saa, s. Ex. Slangefalke og Pindsvin, ustraffet kunne trodse. Slangegiften udøver kun sin Virkning, naar den kommer directe over i Blodet; indbragt i Fordøielsekanalen gjør den ingen Skade, forudsat at man ikke har Saar indvendig paa denne. De større Gifstingers Bid er næsten absolut dødeligt, naar ikke særdeles heldige Omstændigheder træde til; de Småbidte i Tropelandene kjende dog eller give sig ud for at kjende forskjellige Midler mod Slangebid, navnlig anvende de forskjellige Urter. At den dræbte Slanges Legeme eller Fædt i denne Henseende skal have nogen Betydning, er naturligtvis en Døvret. Det anbefales at ubbrænde, ætse eller udfjære Saaret, at ombinde den faarede Deel med et stramt Baaud, løsne det lidt, atter framme det o. s. v.; med hver Løsning indtræder en Karorsme af Kræmper, men paa denne Maade fordeles Virkningen og opløses ligesom i en Række mindre Lidsælde, hvorved det bliver Organismen muligt at overvinde dem. G. ere forholdsvis lidt talrige i de kolde og middelvarme Egne af Jorden, men tiltage stærkt mod Equator. Alle G. føde, saavidt man hidtil veed, levende Unger. De kunne inddeles i: *Sugorme* og *Giftnoge*.

Giftnoge kaldes de Gifstinger, som med et snøgeagtigt Udsende, et smalt Hoved og en langstrakt Kropp, forbinde en svagere Udvikling af Gifstjerten og Gifstænderne end Sugormene. De ere derfor mindre farlige end disse, naar de ikke overgaae dem betydelig i Størrelse; de springe ikke løs paa deres Bytte, men indhente det i Løb og bide det med det Samme, at de gribe og sluger det. Hertil høre Drilleslangerne, Koralslangerne og Savslingerne. **Gifstjude**, s. Gløsta.

Giganter (gr.) er hos Homer Navnet paa en Slægt af Kræmper i det yderste Besten; ligesom Cycloperne og Hæaalterne vare de beslagtede med Guberne. Deres Konge var Eurymedon, som ved en Forsøelse mod Guberne nedslæbte Forbøvelse over sig selv og hele sit Føll. Hos Hesiodos ere de Sønner af Oaa. Hos de senere Digtere sammenblænde de ofte med Titanerne, og ligesom man havde en Titanomachie, saaledes udbaanede der sig ogsaa efterhaanden en Gigantomachie, i hvilken Giganternes Kamp mod Zeus og de olympiske Guder fremstillede. De kjempemæssige Giganter, der fremstillede med Dragehalet isfædet for Fødder, med lange Saar og Hæg og med høslige Ansigter, angreb Himmelen og søgte at forme den ved Hjælp af opstabilede Træer og

nyhre Klippeblokke; men Zeus og de olympiske Guder, understøttede af Herakles, slog deres Angreb tilbage. Scenen for denne Kamp var de phlegæriske Marker, der snart henlægges til den yderste Besten, snart til Arkadien eller Campanien eller Trespalten, men sefse til vulcanist Egne. Af G. nævnes følgende med Navn: Althoneus og Borphyrion (disse to udmærkede sig særlig i Giganternes Kamp), Agrios, Epialtes, Pallas, Enkelabos, Rhytos, Lhoon, Hippolytos, Polybotes og Eurypos. Mange af disse tænkte man sig liggende under Vulcaner.

Gigli (Girolamo), italiensk Digter og Pitteratus, født 1660 i Siena, heed egentlig Nenci, men kaldtes G. efter sin Adoptivfader. Paa vandt meget Bifald ved sine lyriske og dramatiske Digte, men paadrog sig mange Uvenskaber og Fortræbeligheder ved sine bidende Satirer. G. døde i Rom 1722.

Gigt er en Sygdom, som er overordentlig hyppig i de kolde og tempererede Klimater, men hvis Hyppighed dog ogsaa paa den anden Side overdrives meget, idet denne af Løgsfoll antages for Aarsagen til mangehaande lidelser af forskjellig Natur. G. synes især at fremkalbes ved alle saadanne Indvirkninger, som virke hæmmende paa Dødens naturlige Virksomhed; herved opstaaer en sygelig Tilstand i Legemet, der sandsynligtvis allerførst har sit Sæde i Blodet, men som navnlig viser sig ved Smerter, der hovedsagelig have deres Sæde i Legemets fibrøse Væv (Muskler, Sener, Seneffeder, Leddekapsler o. s. v.). I Almindelighed optræder G. som en acut Sygdom, med Smerter og Svulst i forskjellige af Leddene og Fæber (Rheumatismus acutus, **Gigtfeber**); den vender hyppig tilbage, da ofte uden Fæber, medens Leddene efterhaanden blive mere og mere svulmede og større, o: den kroniske G. — Noget forskjellige Arter af Gigt ere: den egentlige Rheumatisme, der fortrinnsvis angriber de større Led og pleier at stilles Kulde og Anstrengelse, medens Arthritis i Almindelighed angriber de smaa Led (som Pabagra, Chiragra etc.), og gjerne stilles Blevønet og Nagelighed. Denne affætter de bekjendte **Gigttauder** (af urinsure Salte) omkring Leddene paa Fingre og Tær.

Gigtfejbe er en Kjebe, der, sammenfat af afvejlende Led af Kobbers- og Zinktraad, er istand til under gunstige Betingelser at fremkalde en galvanisk Strøm, paa Grund af hvilken man har tilraadet dens Anvendelse paa Legemets Overflade mod Gigtmerter, Nerve smerter o. desl. Ved Hjælp af forskjellige indstriske Midler er det lykkedes nogle Opfindere (Goldberger, Pulvermacher o. A.) at flette deres resp. Kjeber en overordentlig stor Udbrøelse og Popularitet; det nye og Uforfærlige i Sagen har formaadet at blænde det store Publicum, der mere feer paa hospitalende Annoncer og Bibnesbyrd i Aviserne, end tænker over Uansynligheden af, at saadanne Midler, som almindelig loves, skulle kunne helbrede alle Sygdomme. Afstillede af de mindre sammenfatte af disse Kjeber ere endog ganske ude af Stand til at fremkalde en galvanisk Strøm; andre have vistnok denne Egenskab endog i en ikke ringe Grad, men deres erfaringsmæssig helbreedende Kraft ligger dog indenfor meget snævre Grænser.

Sihon (Sjöhön), s. **Amu**.

Sihon, Stad i det spanske Landsskab Asturien, paa en Halvø ved det atlantiske Hav, har en god Havn, Stenfabrikation, Fiskeri og Handel med Landets Producter. S. er befolknet med 16,000 Indb.

Gilbert (William), Fioløge hos Dronning Elisabeth af England, blev født i Colchester 1540 og døde d. 30te Novbr. 1608 i London. Hans berømteste Værk: „De magnetæ“, som udkom i London 1600, danner Grundlaget for vore Kunstfæber til Magnetsismen og navnlig findes heri Begyndelsen til Læren om Jordmagnetsismen.

Gilbert (Henry), engelsk Chemiker, er født den 1ste Aug. 1817 i Hull af Forældrene Joseph Gilbert (Professor og Geistlig, Forfatter af flere theologiske Skrifter) og Anna G., som endnu lever og tidligere har skrevet Endel sammen med sin Søster under Navnet Ann & Jane Taylor. G. begyndte sine Studier i Glasgow, beskæftigede sig her, som ogsaa senere, især med Studiet af Chemie, og arbejdede under Prof. Th. Thomson; senere fortsatte han sine Studier over Chemie ved Universitetet i London under Graham, Anthony Ford Thomson o. s. l., og blev efter at have arbejdet i Amr under Liebig i Giesßen, Assistent hos A. E. Thomson. G. sygtede derpaa med praktisk Chemie, navnlig Trykningen af Calcio etc. ved nogle Fabrikker i Nærheden af Manchester. Men 1843 forlod han dette for at forene sig med J. D. Lawes og lod sammen med denne overordentlig store og vigtige Forsøg anstille, navnlig i agricultur-kemisk Henseende; Resultaterne af mange af disse ere i de senere Aar offentliggjorte i England, dog især under Lawes's Navn. Disse med Dygtighed og i stor Maaleskol anstillede directe Forsøg have alle altid bekræftet forskjellige andre Chemikers (mere forudsatte) Hypotheser og givet Anledning til flere Stridskrifter, hvor paa tydelig (modsat) Side især v. Liebig er optraadt med Jær.

Gilbert (Nicolas Joseph Laurent), fransk Digter, født 1751 i Lothringen, skrev Romaner, lyriske Digte o. M., men blev især bekendt ved sine satiriske Skrifter imod den Tids Philosophie og navnlig imod Encyclopædikerne. G. døde i Paris (fremkaldt ved et Fald med Støsten) den 12te Novbr. 1780. Hans „Oeuvres complètes“ ere udgivne flere Gange.

Gilber kaldes Foreninger eller Brøderfæber i Middelalderen, der bleve indgaaede i et eller andet Niemed, enten geistligt eller verdsligt. Oprindelig synes de at være oprettede til gjenfærdig Beskyttelse i hine Lovløse Tider, men bemæle senere bleve sig ogsaa andre Hensyn, som fælles Søster (derfor Præfæte-G., Fjølmands-G., Haandværks-G. o. s. v.) og fælskabelige Hjælper. De vare meget udbredte i Norden, fornemmelig i Danmark, hjsuudt vi træffe dem tidligere i andre Lande, navnlig i England. De første danske Fjølbrøder havde talrige saadanne Foreninger (i Ribe nævnes saaledes 11), der talte de rigeste og meest anseete Borgere blandt deres Medlemmer. De kaldtes ogsaa Kallenter; Medlemmerne kaldtes Gildebrødre eller Kalentbrødre; de havde deres egne, ved Vedtægterne Love (Gildestræker) og vare forplig-

tede til at komme hverandre til Hjælp i Nød og Ulykker, som Sygdom, Stibbrud, Jildebrand. Stridigheder imellem Gildebrøderne afgjordes ved Gildets egen Domstol, og naar en Gildebrøder anklagedes udenfor Gildet, skulde de svrige staae ham bi med Ved og Bidnesbyrd, ligesom ogsaa, naar En af Brøderne var bleven dræbt af en Fremmed, hevne hans Død. Hvor lidet Magt eller Rang besyttede med Gildebrøderens Blodhevn, sees af, at endog en dansk Konge (Niels) faldt som Offer for samme. Som næsten alle Indretninger i Middelalderen havde G. et geistligt Præg; de vare indvieede til en eller anden Helgen, hvis Navn de bare; i Danmark vare de anseeligste indvieede til Kong Knud den Hellige, Landets ældste Helgen. Efterhaanden som Statens Love og Indretninger vandt større Fasthed, bleve disse private Foreninger, der havde bidraget saa meget til Borgerstanden's Opkomst og Rjølbrøderens Udvikling, tildeels overflødig, og efter Reformationens Indførelse tabte de deres Betydning, medens den nyere Tids forskelligartede Associationer, som Laug, Clubber o. s. v., kunne betragtes som Fortættelse af Middelalderens G. Et Hovedværk om G. er B. E. Wilas „Das Gildewesen im Mittelalter“ (Halle 1831), et af det Igl. danske Videnskabernes Selskab kronet Priisstrift.

Gilbing, s. **Contract**. — **Gilbung**, s. **Contract**.

Gilead eller **Galaad** var Navnet paa den Deel af Palæstina, som laae N. for Jordan og ved Landets Indtagelse under Josua tilfaldt Rubens, Gads og den halve Manasse Stamme. I snevorerne Forstaaed betegnede G. Bjergene paa begge Sider af Floden Jabbok; disse Bjergerne udmærkede sig ved frugtbar Græsgrange og ved Rigdom paa aromatisk Urter, der anvendtes til Tilberedelsen af kostbare Salver.

Gill er et lille engelsk Maaal paa flydende Væder = 0,1479 danske Potter.

Gillberg (Jakob Axel), Miniaturmaler, født i Westmanland 1769, død i Stockholm 1845, var Elev af Miniaturmaler Høyer i Kjøbenhavn, og udbannede sig siden mere for sin Kunst ved et hjsuaarigt Ophold i Holland, Frankrig og England. Foruden Miniaturer har han ogsaa malet Carl XII til Hest og Carl Johan med Gemalinde, hele Figurer, efter Gærbær. Hans Faber Jakob G., født 1724, død 1793, var Gravemur.

Gilles, Saint, 1) Stad i det franske Dep. Gard, har betydelig Giinhandel og Brænderier. 6,000 Indb. 2) Flekke i den belgiske Provinns Ost-Flandern, har Lærerevæveri, Droggerier og Garverier. 4,000 Indb.

Gillies (John), engelsk Historieforfatter, født i Angus-Sjire i Skotland 1747, blev 1794 kongelig Historiograph og døde den 15de Febr. 1836. Hans Hovedværk er „History of ancient Greece and its colonies“ (1786, 4 Bb.; 6te Opl. 1820), et for den Tid fortjenstligt Værk, hvori han behandledes ikke blot alle græske Staters politiske Historie, men ogsaa Hjellets Cultur og Litteraturhistorie; en Fortættelse deraf var „History of the world from the reign of Alexander to that of Augustus“ (1807—10, 2 Bb.). I sin „View of the reign of Frederick II of Prussia“ (1789) drøg han en Parallel mellem

Frederik II og Philip af Mæcedonien. Hans Broder søn Paul G. har skrevet endel Romaner og Digte.

Gilling er den runde Sunshed, som Skibets Form bærer agterude under Agterspejlet; heri er Hullet, hvorigjennem Rorskammen gaar op.

Gillis (James), nordamerikansk Rejsende og Astronom, født den 6te Septbr. 1811 i Georgetown (tæt ved Washington), traabte 1827 som Escadet i Marinens Tjeneste, besøgte derpaa Universitetet i Charlottesville og siden i Paris for at udbanne sig i Mathematikk og Astronomie og blev 1836 ansat ved „Depot'et for Kort og Instrumenter“. Da omfær Oprettelsen af et Observatorium („Naval observatory“) i Washington var bleven sat igjennem, besøgte G. i denne Anledning flere Observatorier og optiske Værksteder i Europa, og foretog 1843 Optræksen af Observatoriet. Fra 1849 til 1852 opholdt G. sig som Chef for en videnskabelig astronomisk Expedition i Chili; Resultaterne deraf, hvoriblandt en ubjerglig statistisk og geographisk Beskrivelse af Chili, ere neblagte i det store, endnu ikke fulde Bærl, som udgaves paa Congressens Beslutning: „The U. S. naval astronomical expedition to the southern hemisphere during the years 1849—52“.

Gillray (James), engelsk Caricaturtegner, født 1750 i London, død 1815, var af jødiskt Herkomst, og erhvervede sig et stort Navn i sit Fag. Gjenstand for hans Caricaturer vare især Franskmændene, navnlig Napoleon, og de høre til det Bedste, der i England er leveret i denne Retning.

Gilly (David), tydsk Bygmester og „Geh. Oberbaunrat“ i Berlin, var født 1748 i Byen Schwedt i den preussiske Provinds Brandenburg og døde 1808. Han har navnlig gjort sig fortjent ved sine Skrifter, blandt hvilke især bør nævnes: „Handbuch der Landbaukunst (2 Bde., 1798; paant bearbejdet og udgivet af F. Kriest i 2 Dele, 1831, hvortil er sat en 3die Deel i to Afdelinger af D. G. Frieberici, nyt Dpl. Halle 1836); og „Prakt. Anweisung zur Wasserbaukunst“ (udgivet i Forening med S. A. Eytelwein, 1802—8).

Gilman (Caroline), født Howard, (Mistress), nordamerikansk Forfatterinde, født i Boston den 8de Octbr. 1794, har udgivet endel Digte („Verses of a Lifetime“; „Tales and Ballads“; „Ruth Raymond“ o. M.) samt profaiske Fortællinger (navnlig for Børn), der udmærkte sig ved et varmt og poetisk Sprog.

Gilolo (Dionisio) eller Palmahera, en af de molukkiske Der S. D. for Aften, c. 600 □ M. stor, har samme Form som Celebes, idet den bestaaer af 4 fra en fælles Midte udgaende Halvøer, alle hjergete (de to nordligste ere opspilte af høje og skovbevandede Bjerge). Beboerne ere Malayer og i det Andre Papua's, der regeres af Kystter, som staae under Hollændernes Høiher. Producenterne ere Krydrier, Sago, Kolosnødder, spiselige Svaledeber, Perler og Guldrøv.

Gil Polo (Gaspar), spansk Digter, født i Valencia i den første Halvdeel af det 16de Aarh., død i Barcelona 1591, skrev syriske Digte („Almas“), hvori han efterlignede de pro-

vengastte Digtere, og Romanen „Diana enamorada“, en Fortættelse af Montemayor's „Diana“.

Gil Vicente, portugisisk Dramatiker, født omtrent 1770, studerede først Lovkundighed, men lagde sig siden efter Poesien og vandt 1502 meget Bisfald ved et til en Høffest forfattet „Gyrdespil“ i det spanske Sprog. Siden (1502—37) forfattede G. flere Autos og andre Stykker, men især nationale Farcer, ved hvilke han lagde Grunden til det portugisiske Folletheatret, og som opførtes ved større Aars- og Høffester, deels af G. og hans Datter Paula (for vare Freuentimmerrollerne blevene spillede af Mandfolk), deels af Høffol og Prindser (Kongen selv optraadte undertiden i dem). G. døde 1557. Hans Bærler bleve udgivne af hans Søn Luis G. (1562), fuldstændigere af Barreto Feio og Monteiro (1834).

Gil y Zarate (Don Antonio), spansk dramatisk Digter, er født den 1ste Decbr. 1793 i Escorial, hvor hans Forældre, Stuespiller, spillede Comedie for Høffet. G. blev opbragten i Frankrig, og har (med en kort Afbrudelse 1823—25, da han af politiske Grunde blev forvist til Cadix) fra 1829 været ansat i Indværgsministeriet; han har nu Titlen af „kongelig Secretair“, er desuden Professor i Litteratur ved Lycet, Medlem af Akademiet o. s. v. G. hørte i Begyndelsen til den strenge klassiske Skole, og i denne Stil er endnu hans meget yndede Tragedie „Doña Blanca de Borbon“ (1835) o. M. skreven; siden gik han derimod afgjort over til den nye romantiske Retning i den spanske Poesie. For de bedste af hans mange Dramaer anses „Guzman el bueno“ og „Carlos II el hechizado“, i hvilket sidste han først og mest glimrende selv optraadte som Romanatiker. G. har ogsaa udgivet en „Manual de literatura“ (2bet Dpl. 1851).

Gimignano (Vincenzo da Sans), kaldet saaledes efter sin Fødsby, italiensk Maler, hvis Fødsels- og Dødsaar ere ubekjendte, var Elev af Raphael og hans Medhjælper ved Decorationen af Logerne i Vaticanen. Da Rom plyndredes 1527 af Carl V's Tropper, flygtede han til sin Hjemstavn, hvor han ikke længe efter skal være død. Han var en dygtig Kunstner i sin Tegning og besad en meget smul Colorit.

Gimignano (Giulio da), født i Pistoja 1611, død 1681, var Elev først af Ponsina, senere af Verettini, og gjorde sig bekendt som Frescomaler og Robbertmaler. — **Indværet G.**, hans Søn og Elev, erhvervede sig ligeledes et Navn baade ved Fresco- og Stæffelbilleder. Han blev født i Rom 1644 og døde 1697.

Gimle er i den nordiske Mythologie en Solg i Himlen, den skønneste af alle, mere straalende end Solen, tækket med Gulb, som gaar ufskudt ud af Undergangen i Ragnarok og derefter skal beboes af gode og retfærdige Mænd.

Gin er en Begtstørrelse i China = Gatt, som Handelsvægt = 1,2196. — som Sels- og Guldvægt = 1,2027 danske Handelspund.

Gingham eller **Ginggang** var oprindeligt et tæt ostindisk Stof af Bomuld og Vax, med hvit med smalle Striber eller smaa Lærner i Blaaf eller Rødt; nu har man en Rængde

signende tykke, franste og engleste Stoffer af Bomuld eller Silke alene, af begge blandede eller af Bomuld og Linne.

Ginguené (Pierre Louis), fransk Litteraturhistoriker, født den 25de April 1748 i Rennes, hørte i Revolutionstiden til de Moderate og admærkede sig ved sin beständige Frihedskærlighed og sin retskafne Charakter. Efter Kobes-pierres Fald 1794 blev han ansat i Indenrigsministeriet og Directeur for det offentlige Undervisningsvæsen, gif 1798 som Gesandt til Sardinien og blev kort efter Medlem af Tribunalet, men maatte allerede 1802 udtræde af samme. Han døde den 16de Novbr. 1816. G.'s Hovedværk er hans „Histoire littéraire d'Italie“ (1—8de Bd. 1811—19; 9de Bd. ved Calpi 1820); desuden skrev han til sin Adspreselse Fabler o. M. Af stor Interesse er hans „Lettres sur les confessions de J. J. Rousseau“ (1791).

Ginnungagab er i den nordiske Mythologie det uhyre Svælg, der fandtes mellem de to Berdner: Niflheim (Taageverdenen) i Nord og Muspelheim (Ildverdenen) i Syd, som vare, før Jorden blev til. Her foregaaer Tilblivelsesprocessen, der begynder med Grimthursernes Stamfader, Ymer.

Gioberti (Vincenzo), italiensk Gæstlig og Philosoph, født den 2te April 1801 i Turin, traabte tidlig ind i den geistlige Stand og var indtil 1833 Kong Carl Alberts Capellan. Paa Grund af Deeltagelse i Datidens politiske Bevægelser blev han landsforvist og levede 1834—47 i Brüssel og Paris, hvor han bl. A. udgav sit Værk „Il primato civile e morale dell'Italiani“ (1843), hvis Grundbæse var Gjenoprettelsen af Italiens Magt og Storhed ved Hjælp af Pævedømmet. I Skriftet „Il Gesuita moderno“ (8 Bd., 1847) skildrer han Jesuiternes forderkelige Indflydelse. Hans Skrifter gjorde et saa magtigt Indtryk i Italien, at han ved sin Tilbagekomst til Sardinien 1848 blev modtaget med Begeistring og snart fandt sig i Epitelen for Oppositionspartiet; derefter indtog han en kort Tid Forsædet i det af ham bandede demokratiske Ministerium. Det nye Ministerium Pinelli sendte G. til Paris for at udnævnte Understøttelse af Frankrig imod Østerrigerne. Han blev nu i frivillig Landsflygtighed i Paris, hvor han døde den 26de Decbr. 1852. Hans Lig blev ført til Turin.

Giocando (Giovanni Fra), italiensk Lærd og Arkitekt, rimeligvis født 1433 i Verona, var Muul, men det er uafgjort, til hvilken Orden han har hørt; han var en mærkelig Personlighed, med magtigit Aandsgaver i alle Retninger, og en af sin Tids første Lærde, den berømte Philolog Scaligers Læremester. I Anledning af et nyt Fund af Plinius den Yngres Brev udgav han disse paany, og ligeledes Vitruvius, Cæsar o. fl.; han samlede ogsaa en Mængde Indskrifter fra Oldtiden, hvilke han 1492 præsenterede Lorenzo af Medicis. Som Arkitekt kaldtes han under Ludvig XII til Paris, hvor han byggede Pont de Notre-Dame (1500—7). 1506 vendte han tilbage til Italien og udsørte betydelige Arbejder for Venedig; men da han siden søgte sig fornærmet, modtog han en Indbydelse til Rom, hvor han efter Bramantes

Død 1514 tilligemed Sangallo og Raphael bestyrede Bygningen af Peterskirken. Det sidste Arbejde af ham, som omtales, er den svære Bro i Verona, der blev færdig 1521. Hans Dødsaar var efter Nogle 1519, efter Andre 1530. **Giocoso**, musikalsk Foredragsbetegnelse: legende, spøgfuldt.

Giordano (Luca), Historiemaler, født i Neapel 1632, død sammesteds 1705, begyndte sin Kunstnerbane under Faderens Ledning, hvis Gjerrighed tvang ham til den Hurtighed i at arbejde, der skaffede ham Tilmænet Fa presto (vær hurtig), men kom senere i Lære hos Spagnoletto og Veretini, hvis Indflydelse man sporer tiltrøds for den Hærdighed, han erhvervede sig i at eftergigøre andre Kunstneres Mæner indtil Skuffelse. Riiig Phantasi, Lethed i at tegne og Tone til at give sine Billeder en smul og kraftfuld, om end ikke altid naturfand Colorit satte ham istand til at frembringe en uhyre Mængde af Billeder, uden at blive intertstgende eller faldt, Hjøndt han tilhører en teen, forðærvet Tid for Kunsten. Hvor meget end hans Flygtighed stædede hans Arbejder i Almindelighed, findes dog haade i Italien og i Spanien, hvor han opholdt sig 13 Aar fra 1690, flere Billeder, der vise, hvad hans store Talent var istand til at udrette. Naesten alle Gallerier besidde Billeder af G., nogle i stort Antal, og mange af de berømteste Kobberstikkere have stukket efter ham. Ogsaa den kongl. Malerisamling i Kjøbenhavn besidder fire større Billeder af denne Kunstner.

Giorgione, hvis egentlige Navn var **Georgio Barbarelli da Castelfranco**, Maler af den venetianske Skole, blev født 1478, og døde allerede 1511. Tilligemed Tizian var han Elev af Giovanni Bellini, men forlod sin Lærers svage Mæner. G. udmærker sig ved sin hælle Behandlingsmaade og Hjønne Colorit; men han var betydeligere ved sin glimrende Tegning end ved sit Compositionsstalent, hvorfor ogsaa, endvden hans store Malerier al fresco paa Mialto-broen, om hvilke Vasari siger, at Ingen har forstaaet deres Indhold, hans fleste Billeder ere Portraiter og Malerier med enkelte Figurer.

Giornata (Dagværk) er et Plasmemaal i Piemont (nu aflasket) = 9647 danse □ Aen = 5,612 Skjepper Land. Jfr. Tagewert.

Giotto di Bondone, Maler, men tillige Arkitekt og Billedhugger af den ældre florentinske Skole, blev født 1276 i Omegnen af Florents, og døde i Florents 1336. Han var Elev af Cimabue. Hans store Samtidige, Dante og Boccaccio, ansaae ham for at have naaet Kunstens Højdepunct, saa at Ingen vilde kunne overtræffe ham. Uden at dette just er Tilfældet, betegner G. imidlertid ikke blot i kunsthistorisk Henseende et magtigit Trin fremad mod Liv og Frihed, men hans Arbejder, hvor de ere conserverede, vise ham som en rigtigegabet Aand og et kunstnerisk Talent, der maa vinde Dpmærksomhed til enhver Tid. I St. Croce i Florents, i Amisi og Padua findes de bedst bevarede Frescobilleder af G.; enkelte Staffelliger a Tempera ere spredte i forskjellige Samlinger.

Giraffen (Camelopardalis Giraffa) hører til Drøvtyggenes Gruppe, hvor den maa stilles

nærmest ved Hjortene, men dog som et temmelig afvigende Medlem af denne Familie. G. er 8—9 Aen høi fra Hovedet til Hovene, derimod er Længden fra Bringen til Salen kun 7 Fod. Den har nemlig forholdsvis en meget kort Krop, men hvi Been og en overordentlig lang og tynd Hals. Ryggen er fraa at Kroppen er betydelig høiere over Skulderen end over Lænden. Hovedet er temmelig langt og smalt, Læberne meget bevægelige, og paa Panden har baade Hannen og Hunnen 2 korte, haarløbte, ubeelte Udvæxter, der ikke sælbes saaledes som Hjortenes „Tatter“, som analoge med hvilke de ellers maae betragtes. Længs ud ad Halsryggen har G. en kort, siv Manle. Den beboer hele Afrita med Undtagelse af det egentlige Drænbelt i Nordafrika og findes i smaa Flokke især i de med Træer tyndt bevoxne stabe Strækninger, for hvilke den er som skabt af Naturen, da den trods sin lange Hals ikke kan naae at græsse paa Jorden, uden enten med stort Besvær at knæle eller at spærre Forbenene langt ud fra hinanden, hvorimod den ved Hjælp af sine bevægelige Læber og ubstrækelige Gribetunge kan aflukke Træernes Løv. Hær ynder G. visse Acacier („G. = Tornen“). G.'s Gang er Pasgang og dens Løb et plumpt Galop i lange Spring, der tager sig saa meget mærkeligere ud, som den for at fremstjænde Farten idelig stiftetvis læster den lange Hals frem og tilbage. G.'s Farve er hvidlig med store, brune Pletter. G. jages tilhest og efterstræbes desuden af de store Robdyr.

Girardin er Navnet paa en grevelig Familie fra Champagne, blandt hvis Medlemmer vi mælte følgende: **Nens Louis de G.**, født 1735 i Paris, var i Syvaarskrigen Oberst og levede siden paa sit Landsted Ermenouville, hvor S. N. Roussseau en Tidlang opholdt sig hos ham, og hvor G. døde 1808. — **Écote Stanislas Xavier de G.**, Søn af den Foregaaende, født 1768 i Lunéville, blev bekendt med Joseph Bonaparte og fulgte ham 1806 til Neapel og 1808 til Spanien, hvor han som Brigadegeneral tog Del i de første Felttog. Under Restaurationen hørte han som Medlem af Deputeretkammeret til de Liberale, og døde 1827. — **Écote Stanislas de G.**, Søn af den Foregaaende, født den 24de Juli 1803, var i Deputeretkammeret en af Guizots ivrigste Modstandere, understøttede efter Februarrevolutionen L. Napoleons Politik og blev den 2den Decbr. 1851 udnævnt til Senator. — **Alexandre de G.**, fransk General, født 1776, død i Paris den 5te Aug. 1855, se den følgende Art.

Girardin (Emile), fransk Publicist, født om trent 1802 i Schweiz, en uægte Søn af General Alexandre de G. (s. ovenfor) og en Mad. Dupuy, førte længe det fingrede Navn De Lamotte, erhvoldt sin Dannelse i Paris og blev 1823 ansat i Generalinspecteuren over de kongelige Museer, Vicomten af Senones's Cabinet. Tre Aar efter udgav han anonymt sin Roman „Emile“, 1828 blev han „Inspecteur over de Høiøse Kunstner“ i Indenrigsministeriet. Med den ham eiendommelige Birkhombed og næsten ferberagtig Erang til nye Foretagender stiftede han efterhaanden Tidsskrifterne „Voleur“, „Mode“ 1831 „Journal des connaissances utiles“ og

1832 „Musée des familles“; han tog fremdeles Del i en Mængde Speculationer og industrielle Foretagender, og stiftede 1836 „Presse“ som et Organ for en conservativ Politikk, men fornemmelig som et Godtjæbsblad, hvormed han vilde skabe en fordeelagtig Entreprise. Det saaledes at anvende Pressen til et blot industrielt Foretagende paadrog ham sig mangehaandte Angreb og sit den uheldige Duel med A. Carrel (s. d. A.), som kostede denne Livet. Efterat han 1834 var kommen ind i Deputeretkammeret, støttede han i de første Aar Regjeringen, og laa Ministeriet Guizot, men da der under Regjeringens Auspicier stiftedes et andet stort Godtjæbsblad, forbi man ikke ubetinget støttede paa „Presse“'s Distand, blev han en af dennes Modstandere og nedlagde i Juni 1847 sit Mandat. Under Februarrevolutionen trængte G. den 24de om Formiddagen ind i Tuilerierne, stibrede Ludvig Philip Sagernes virkelige Stilling og opfordrede ham til at fraa sig Thronen til fordel for sin Sønnesøn, idet han tillige leverede Kongen til Underkrist en allerede særbig Proclamation af Jaabandt Indhold, hvilken han „for at spare Tid under saa paatrængende Omstændigheder“ forud havde ladet trykke. Efter Monarchiets Fald blev G. ikke Medlem af den konstituerende Forsamling, men kom siden ind i den lovgivende. Han var en Modstander af Cavaignac, der efter Sammenkomsten havde holdt ham arresteret i 10 Dage, og talte først aabent for Napoleons Valg, hvorefter han siden, da denne var bleven Præsident, bekæmpede ham. G. havde allerede tidligere med stor Interesse studeret de socialistiske Theorier; nu sluttede han sig tilfjølende til Socialismen og de Radicale. Efter Statscompet den 2den Decbr. 1851 blev han forvist fra Frankrig og opholdt sig i Brüssel, men fik paa Grund af sin gamle Forbindelse med L. Napoleon i Febr. 1852 Tilladelse til at komme tilbage, hvor han atter overtog Redactionen af „Presse“, den han først har opgivet 1856. G. ægtebe 1828 den som forfatterinde og for sin Mand og Elskerbighed bestjende Delphine Gay (s. d. A.); efter hendes Død 1855 har han 1856 giftet sig med en Fruen Tiefenbach, Datter af en Postmester i Wien, som Hertugen af Nassau har ophværet til Grevinde. G. har ved Siden af sin journalistiske Birkhombed udgivet en stor Mængde Flyvekrifter og Piccer over Dagens Begivenheder og politiske Spørgsmaal; nogle af dem ere samlede i: „les Cinqante et deux“ (11 B. i 18mo); „Études politiques“; „Questions administratives et financières“, o. fl.

Girardin, Saint-Marc, s. Saint-Marc.

Girardon (François), fransk Billedehugger, født 1630 i Troyes, vendte efter en Rejse til Rom tilbage til Frankrig og gif til Paris, hvor han arbejdede hos Brødrene Augier. Senere kom Lebrun til at udvøse altfor megen Indflydelse paa ham, saa at han endog arbejdede efter denne Malers Tegninger; han modellerede med Lethed, men behandlede Marmoret med mindre Held. Monumentet over Richelieu i Sorbonnekirken, efter Lebruns Tegning, er smukt udført af G.; men hans bemsættede Arbejde er den store Rytterstatue i Plads af Ludvig XIV, som stod paa Vendômepladsen indtil Revolutionen.

G. blev Medlem af Akademiet 1657, Cantler 1695 og døde 1715 som Directeur.

Girgenti, Ubibidens Agrigentum (gr. *Ἀργεντα*), Stad paa Sicilien ikke langt fra Sydnien, hvor dens Kun for smaa Skibe sigtlaugelige Havn er, har mange Kirker og Klostre, Ruinerne af Agrigentum ligge $\frac{1}{2}$ M. fra den nævrende Stad. 18,000 Indb.

Giro, s. Bank.

Girodet de Triozon (Anne Louis G. de Ronsto), fransk Historiemaler, Elev af David, fød i Montargis 1767, død i Paris 1824, fik Tilnavnet Triozon efter en Væge af dette Navn, som adopterede ham. Han hørte til den ældre Kreds af Elever, der stod David nærmest, men hans første betydelige Væbde, „Enhymion“, viser ham allerede som en selvstændig Kunstner. Hans næste Væbde, „Hippokrates, der aflaaer Perfernes Gaver“, oglaa malet i Rom, gjorde samme Opfigt; men hermed synes hans Talent at have culmineret, thi hans senere Arbejder overgaae ikke disse, navnlig er „Ostian“ et sjægt Arbejde. Hans „Wiens Indtagelse“, „Dyrret i Kairo“ og „Atala“, maaftee hans bedste, ere imidlertid værdifulde Kunstværker.

Gironde kaldes den nederste Deel af Floden Garonne (s. d. A.), efterat den har optaget Dordogne. G.'s Bød er omtrent 10 M. langt, Seiladsen paa den vanskeliggjøres meget ved Sandbanter.

Gironde, Dep. i det sydvæstlige Frankrig, kaldet saaledes efter Floden G., omgives af Atlanterhavet og Depp. Nedre-Charente, Dordogne, Lot-Garonne og Landes, og er 177 □ M. stort med 640,000 Indb. Landet er mod V. bjelgeformigt og meget frugtbar, det Dvrigte er fladt og henimod Havet høder, besøgede med Kung eller beplante med Kaaletræer (Sgu. Art. Landes). Længs Kysten ligger et Væle af Klitter og indensfor dem Kystfjæ. I G. dyrkes meget Korn (Hvede og Kung), men Hovedfrembringelsen er Vin („Vordeaurvine“); Dvæg-æveln, især Faareæveln, er temmelig anseelig, ligeledes Havlen. Her findes store Stove af Teg og Kaaletræer. Industrien er meest i Vinablens og Skovdriftens Tjeneste (her findes i G. en overmaade stor Mængde Bødler). Handelsen drives næsten ene med Bordeaux.

Girondeerne heed under den første franffe Revolution et Parti af unge og velfstande Ideasitter i den „lovgivende Forsamling“ (fra Octbr. 1791), fordi de meest fremragende Medlemmer af samme vare fra Dep. Gironde. G. vilde kun forsaauidt finde sig i det constitutionelle Monarchie, som det antog reent demokratifse Former og kom under deres egen Ledelse, hvorved det skulde danne Overgangen til Republikken, den de drømte sig i Dannelsens og Dydens Kongerlands. Deres formeste Høvere vare Bergniaud og Condorcet; andre Hovedmænd vare Guadet, Genfonné, Grangeuve, Ducos, Roland o. fl. De spittede sig i Begyndelsen paa Jacobinernes Club, hvor Robespierre angav Tonen. De satte Lovene imod Emigranterne og imod de Geistlige, der ikke vilde bescværgte Forsatningen, igjennem, samt dreve paa Krigs-erklæring mod Ublandet, og hidroge væsentlig til Kongemagtens Svækkelse, selv efterat et Mi-

nisterium af deres Midte var blevet valgt i Marts 1792 (iblandt dettes Medlemmer vare Roland og Dumouriez). Afstedigelsen af dette førte til Urolighederne den 20de Juni, og G. arbejdede fra nu af ligefrem paa Republikken. For Opstanden den 10de Aug., som førte til Kongefamiliens Fangenskab og Monarchiets Fald, vare de ikke ganske fremmede; de kom derefter formelt til Roret, thi Conventets Præsident (Béthion) og vigtigste Embedsmænd (Bergniaud, Condorcet, Brisot) hørte til dem, og de vare i Besiddelse af Majoriteten i Forsamlingen, hvor de bannede den tidligere høire Side, medens Centrum i det Hele var tilbøieligt til at stemme med dem fremfor med „Højeret“ (den venstre Side, de Radicale). Men dette havde sin Støtte i Paris's Befolkning og Communaeraad (Municipalitet), og disse havde i Virkeligheden al Magt i Hænder, da de med Bold og Stræf besværgede Conventet og gjennem dette Frankrig. G.'s Hølbning blev herved voksende; de vovede ikke at kæmpe for Kongens Liv, stemte endog for det Rette for hans Død, men søgte dog at redde ham ved en Appel til Føllet. Da G. omsider, nu da deres Maal, Republikken, var naaet, vilde hvede Nationalforsamlingens Uafhængighed imod det vorende Anarchie og den revolutionære Fanatisme, som Jacobinerne repræsenterede, maatte dette føre til en Kamp paa Liv og Død mellem begge Partier, hvis Udfald dog ikke kunde være lyubertilg tvivlsomt. Jacobinernes Plan at myrde G. den 10de Marts kom ikke til Udførelse; men da G. satte igjennem, at en Underføggelse besangaaende skulde anstilles, da de anlagde Marat og lode Hébert fængsle, saa ophidsede Marat, Collot d'Herbois o. A. den bevæbnede Pøbel til Opstand, og den 2den Juni drog en Høb af 5,000 Mand med Kanoner og Spyd, under Anførel af Henriot, mod Tuilerierne, hvor Conventet var forsamlet. Henriot lod Kanonerne rette mod Forsamlingen, da den vilde begive sig bort, og nu blev der paa Couthon's Andragende stemt over de 22 girondistifse Deputeredes og nogle af deres Tilhængeres Anklagelse og Fængsling, hvilken trods deres Protest paafulgte. Nogle flygtede til Provinjerne, men flere af dem anholdtes, andre dræbte sig selv (s. Barbaroux, Guadet, Louvet o. fl.). Den 31te Octbr. henrettedes 21 G., andre havde senere samme Skjebne. Sgu. Lamartine, „Histoire des Girondins“ (1847, 8 Bb.).

Girs (Argibus ell. Eggert), svensk Historiker, fød omtrent 1580 i Södermanland, blev 1627 ansat ved Rigsarchivet med Befaling til, af Rigsacterne at udarbejde Kongerne af Basahufets Historie. De Rønister, han isølge heraf forfattede, indleveredes efter hans Død til Rigsarchivet, hvor de forvaredes i lang Tid uden at blive trykte. Efterat de imidlertid vare blevne tilførlig gjennemsete, udgaves efter 40 Aars Forløb paa engang „Konung Gustaf I's och Konung Erich XIV's Chronikor“ (1670); men først Stierman udgav „Konung Johan III's Chronika“, hvortil han, da G. havde forbigaaet Religionsskriffighederne, søiede L. Raimunds „Historia Liturgica“. G. stred ligeledes som Phtønstning ved Ribberhusets Opretteelse en Afhandlung „De vera nobilitate“ (Om den sande

Abel, 1627); han blev tilskiftet Kjøsesfor i Svea-Hofret 1635 og døde 1639.

Gislason (Kourar), født paa Island 1811, Professor i isdnordisk Litteratur ved Kjøbenhavns Universitet, har udmærket sig ved grammatikafstte og lexicographiske Arbejder, saasom et etymologisk Arbejde, „Um frumparta izlenzkrar tungu i fornöld“, og en dansk-islandsk Ordbog. Han er Hovedmedarbejder i det af Englænderen Richard Cleasby udarbejdede islandsk-engliske Lexikon, der forventes udgivet i Odense.

Gislæsen (Henricette Jac. Mart., født Bibe), født i Bergen 1809, var først gift med Expeditionssecretair Gludstad (død 1831), senere med Biskop G. Hun døde paa Tromsø 1859. Ifær i de 23 Aar, hun levede som Enke, udgav hun flere Smaa skrifter, lige udmærkede formedelst den varme, kristelige Aand og den fine, kvindelige Ynde, hvoraf de ere gjennemtrængte. De udkom under et Forfatterindenaavn, taget fra det første af dem: „En Moders veiledende Ord til sin Datter“ (Abe Dpl. 1857; oversat paa Tydsk og Engelsk). Fremdeles „Julegave for barnlige Sind“ (1845); „Sneblomster“ (2det Dpl. 1857); „Den kvindelige Virksomhed for Missionen“ (1853; oversat paa Tydsk). Hun har desuden frevet adskillige Digte i Tidsskrifter og oversat flere religiøse Tidsskrifter, især af Heremin.

Gislæsen (Knud), norsk Biskop, født i Hjertdal den 29de Decbr. 1801, var i sin Ungdom Omgangsskolelærer i sin Fødebygd, tilsvagte derefter nogen Tid paa Seminariet i Hvideøid og begyndte, da han var 20 Aar gammel, paa egen Haand at studere. 1826 blev han privat bimitteret, og 1830 underkastede han sig den theologiske Embedsexamen. 1833 blev han ansat som første Lærer ved Seminariet i Affer; for at gjøre sig bekendt med Skolelærerseminariernes Indretning, foretog han 1849—50 paa egen Bekostning en pædagogisk Rejse til Danmark, Slesvig og Holsten. Han var Medlem af den lgl. Commission, der blev nedsat for at revidere Udfaslet til Lov for Almue-skolevæsenet, og afgav som saadant et dissenterende Botum. 1855 blev han udnævnt til Biskop i Tromsø Stift. Han har udgivet en „Lærebog i den kristelige Religion“ (1841), en Bibelhistorie o. M.

Gisselsheld er et adeligt Frøstentloster i Sjælland, Sors Amt, Ringsted Herred, Braaby Sogn. I en tidligere Periode tilhørte denne Herregård forskjellige kendte Adelsmænd, saaledes i det 16de Aarh. Henrik Øyde og Rigs-hofmesteren Peder Dye, som opførte den nuværende Hovedbygning 1547, og i det 17de Aarh. den rige Kai Lyffe, ved hvis Fald G. kom til Kronen, der dog snart afskændte det ved et Ragskifte. Efter at have tilhørt Kong Christian V's Yndling Overkammerjunkker Ad. Lev. Knuth, blev G. af dennes Arvinger 1699 solgt til bemeldte Konges nægte Søn Grev Chr. Gyldenløve, som ved testamentariske Bestemmelser, udsædte i Dresden den 19de Septbr. 1701 og Verona den 18de Septbr. 1702, oprettede Gaard og Gods til et Kloster for 16 banste Jomfruer af Adel. For Klosteret gjelber nu Reglement af 30te Septbr. 1851, som fastsætter et Antal af 30 Klosterpladser (10 med Fødsning paa 400 Rdl., 10 med 300 Rdl. og 10 med 200 Rdl. aarlig). Fundators altske

Descendent, Besidderen af Grevskabet Samss, er stedse Overdirecteur for Stiftelsen. Haven ved G., der omslutter to smaa Jodsøer, hører til de smukkeste i Danmark.

Gissur Carl (Thorvaldsen), Søn af Hovdingen Thorvald Gissurson, femte Mand i den nedstigende Linie fra Island's første Biskop Islev Gissurson, hørte saaledes til Gaardslægten. Han var født 1209 paa sin Faders Gaard Bruna i det nuværende Arnæs Syssel under Island's Sønder-Amt. Han lagde meget tidlig en ikke ringe Aandsmønstre for Dagen, og besatte sig, efter de Liders Skik og Brug, allerede i sin Barndom med Kosstudiet, thi ifkun 12 Aar gammel førte han en Sag paa Althinget 1221. G. var endnu meget ung, da han ægtede Ingeborg, Snorre Sturlesons Datter (omtrent 1224), hvilket Ægteskab blev hævet efter 6 Aars Forløb. Paa den Tid var Borgerkrigen udbrudt i Island; Sturlunge-Slægten havde Overhaanden, og entelte af dens Medlemmer, navnlig Sturla Sigvatsen, udsvæve de største Boldsomheder. Denne herfælske Mand frugtede G.'s Indflydelse, tog ham tilfange og lod ham tilsværge sig Trosskab og Lydigbed. Løftet blev imidlertid ikke holdt. I Slaget paa Dnyggslad i Slagafjorden (1238) slægt havde den gamle Sigvart og Sønnen Sturla, og G. gik af med Seiren. Medens Borgerkrigen varede i Island, påsøede den norske Konge Haakon Haakonson paa at underkaste sig dette Land, og benyttede snildt de islandiske Hovdingers Uenighed. Saaledes havde Kong Haakon modtaget Løfte af Snorre Sturlesen, at han skulde bringe Island uden Sværbeslag under Kongens Herredømme. Deraf blev imidlertid Intet, og nu overdrog Kongen til sin Ven og Frænde G. Thorvaldsen, enten at bringe Snorre i Kongens Magt eller at rydde ham af Veien. Dette paatog G. sig, og Snorre blev overfalden og dræbt paa sin Gaard Kestholt 1241. Herefter steg vel G.'s Magt og Anseelse, dog havde han endnu magtige Modstandere da besjæmp, og 1253 blev han af Sturla Sigvatsens Sviger søn, Gnyoll Thorsteinson, overfalden paa sin Gaard Fingumyri; Gaarden blev brændt, hans Husfru tilligemed deres 3 Sønner omkom, men selv slap han derfra med Livet. Han hevne sig, rejste udenlands, blev af Kong Haakon Haakonson oplyst til Jarl, og erholdt den høieste Værdighed over Island, som han tildeels bragte over nordt Øsied. Med Slutningen af sit Liv gik han i det af hans Fader og Farbroder stiftede Bedes-Kloster, og endte der sine stormfulde Dage 1266.

Gittfaden var en Villedbugger og Bygmester fra Radebamon, hvis Levetid falder ved Aarene 540—510 f. Chr.; han var samtig med Rallon fra Aegina, i Skælskøbstab med hvem han sersfærdigede nogle Trefødder i Malm, der gjorde begge berømte. Der tillægges ham ogsaa Andeel i Athenetemplet i Sparta, Chalkioekos, saaledes kaldet formedelst dets mange Sculpturer i Malm.

Gittfin, Stab i Bøhmen, var engang Hovedstaden i Hertugdømmet Frieblaud og har et af Wallenstein bygget Slot. 4,200 Indb.

Gitterbro er en Bro, der bæres af Gitterværts-Dragerer, d. e. Bægge sammensatte af to eller flere Rækker straaftaaende Planter eller flade Smedbejerns-Stænger, der krydse hinanden. I alle Krydsningspuncterne ere Ribberne aagledede sammen, og faa vel foroven som forneden holdes de mellem et Par paalangs løbende Bjæller (Længer) eller, hvis Gitterværket er af Jern, mellem stiftformige Jernfiner. Disse Bægge, der kunne ligge frit paa en forholdsvis betydelig Strækning, bære Brobanen og udgjøre som oftest tillige dens Kælværk. De hvile i Almindelighed paa murede Piller, der ikke behøve nogen meget stor Lystelse, da Broens hvide Overbygning er vandret og altsaa intet Sidetryk udøver paa dem. Dette i forbindelse med de ofte betydelige Spændvidder bidrager væsentlig til at give G. det lette og bristige Udseende, der karakteriserer den. Dannes Bæggen af Bjæller, men efter en lignende Construction som G., fremstaae de saakaldte Fagværksbroer, der ligesom hine have deres Hjem i det paa Tømmer rige Nordamerika, hvor navnlig Ingenieurerne Town, Long og Howe have leveret fortrinlige Brokonstruktører af de nævnte Slags. Af Jern byggedes derimod de første G. i England, og da disse særdeles egne sig til Jernbanebroer, have de hurtig vandet Udbredelse ogsaa i andre Lande.

Gingliano, Stad i Neapel, 1½ M. fra Staden Neapel, har et smukt Slot, 5,000 Indb.

Ginlay, s. *Synlay*.

Giulio Romano, s. *Giulio*.

Giunti ell. **Giunta**, i Spanien Junta ell. Junta (ogaa Junta) er Navnet paa en i sin Tid meget berømt Bogtrykkerfamilie, der nedstammede fra Florents og henimod Slutningen af det 15de Aarh. optraadte som Bogtrykkere og Boghandlere i Venedig og Florents, siden i Lyon, i Burgos, Salamanca og Madrid. Deres Udgaver navnlig af Klassikerne vare berømte for topografisk Sjænsked og Correcthed, og mange af dem havde tillige, formeelst Benyttelsen af gode Haandskrifter, kritisk Værd. Fra Slutningen af det 16de Aarh. forsvinder Navnet i Italien, fra det 17de i Spanien.

Girgeno, Stad i Valachiet paa Donan's vestre Bred ligeoverfor Fæstningen Ruffschul, var tidligere stærkt befæstet og tjente navnlig 1854 Russerne til Udgangspunct ved Angreb paa Flodens modsatte Bred. G. har levende Handel paa Donan. 10,000 Indb.

Giusti (Giuseppe), italiensk Digter, født i Nærheden af Pistoja 1809, førte af Længselighed og formeelst sit svage Helbred et aldeles rensomt Liv, kun tilgængelig for enkelte Venner. I sine satiriske Digte angreb han med mangib Alvor faavel de bureaukratiske Overgreb som det unge Italiens Udskeielser. G. døde den 31te Marts 1850 i Florents; en fuldstændig Samling af hans „Versi“ udkom 1852, men blev strax forbuden og for en Deel tilintetgjort ved Regjeringen.

Giustiniani heed en adelig italiensk Slægt, som besto af flere Grene og bestaede hvide Embeder i Venedig og Genua (hvor flere G. vare Doger), i Neapel og paa Corsica. En G. tog som Anfører for gennemske Hjælpetropper tappert Deel i Constantinopels Forsvar 1453,

men flygtede dog tilsidt under Stormen fra Keiser Constantins Side. En Marskalk G. lod i Begyndelsen af det 17de Aarh. et prægtigt Palads opføre i Rom paa Ruinerne af Nero's Bade; Billedgalleriet fra samme blev 1815 kjøbt for Museet i Berlin.

Give op er tilføjet det Samme som at bjerge et Seil eller at hale det op under Kaen.

Givet, befæstet Stad i det franske Dep. Ardennen, har endeel Handel og Fabrikation af Linn, Blanter, Blegghvidt o. M. samt Jernfabrierer. 5,000 Indb.

Givors, Stad i det franske Dep. Rhône ved Floden Rhône, har Glasværker og Silkesarverier samt Handel med Stenkul. 9,000 Indb.

Givry, Stad i det franske Dep. Saône-Loire, har Fabrikation af Bøllearbejde (Omegnen har betydelig Viinavl) og af Seilbug. 3,000 Indb.

Givstouge ere de Louge, som ere bragte i den nederste Side af Seilet ved hver Vinkelspids (Stjærbarm) og senere gaae igjennem en Blot ved Midten af Kaen og derfra ned til Dækket, hvor Kraften anvendes.

Gizel, s. *Dille*.

Gjallarbroen er i den nordiske Mythologie en Bro, der fører over Floden Gjæl paa Veien til Hel. Den er belagt med straalende Gulv og bevogtes af Røen Nodguder.

Gjallarhorn, s. *Heimdall*.

Gjedde (Esox), Fiskeflægt henhørende til de bugfannede Fiskefinnefiske med Lufgang, udmærker sig ved sin langstrakte, smækkede Legemsform, sin brede, ubrutne, med talrige Kartetænder og stærke Kæbtænder væbnede Mund og ved Rygsinnens Stilling langt tilbage, over Satsinnen, tæt ved Sælsinnen. Den alm. G. (E. lucius) naaer en Længde af 2-3 Alen og flere Lis-punds Vægt; den forekommer i den største Deel af Europa, ja endog i brat Vand, s. *Æ.* i de jyske Fjorde og i Østersøen. Det er en graabig, rovbegjerlig, uselskabelig Fisk, der i Reglen ligger skjult og lurar paa sit Bytte, men ogsaa kan forfølge det med Vilens Hurtighed. Dens Føde bestaaer især i andre Ferskvandsfiske. Dens Legetid er om Foraaret. Andre Arter findes i Nordamerika.

Gjedde (Doe) til Tommerup, den sidste danske Rigsadmiral, hørte til en gammel Adelsflægt, der talte ansete Medlemmer baade i Danmark og Sverrig, og var født d. 17de Decbr. 1594. Han er især bekendt som Anfører for den Flaade, som Christian IV sendte til Ostindien, og ved Kjøbet af Trankebar, som han paa dette Tog (1618-22) bragte ifaand. 1645 blev han Rigsraad og Rigsadmiral, og styrede som saadan tilligemed de tre andre høje Rigsmedlemmænd Riget i det korte Interregnum, som fulgte efter Christian IV's Død, inden Frederik III blev valgt til Konge (28de Febr.—4de Mai 1648). I den svenske Krig var han saa uheldig, at blive fangen i Slaane tilligemed nogle andre danske Herrer 1658, og blev først løsladt ved Freden 1660. Kort efter døde han, to Maaneder efter Regjeringsforandringen, d. 19de Decbr. 1660.

Gjedsør var en Kongsgaard, beliggende paa den Landtunge, hvori Kallster ender sig mod Syd (Gjedsby Sogn). Her døde Kong Frederik II's Svigermoder og Kaster Hertuginde Elisabeth af Mecklenburg d. 14de Octbr. 1586,

paa Tilbagereisen fra et Besøg, som hun havde aflagt hos sin Familie. Endnu findes S. for Gjeddesby Spor af et betydeligt Borgstæd. Efter S. har Dens Sydspilde Navn af Gjeddesbø; her er Gjeddes Fyr.

Gjeldsbrev er et Document, hvorefter en Person erkjender at skyde en Anden en Sum Penge eller et Dvautum andre, ligesom Penge løn efter Art betegnede, Gjensande (altsaa ikke individuelle Ting). — **Gjeldscommittionen** er en Afdeling af Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, som paaskender de Sager, hvis Værdi ikke naaer 100 Rbl. — **Gjeldsfængsel**, s. Fængsel.

Gjelskrup (Abam Gottlob), dansk Stuepissler, var født i Kjøbenhavn d. 11te Octbr. 1753. Han var først i Malerlære, men gik til det kongelige Theater og debuterede der d. 10de Octbr. 1777 som Henrii i „Henrii og Bernille“. Ved fortsat Studium udviklede han sit ualmindelige Talent og blev en af de mesterligste Fremstillerne, Holberg har havt. Som comiss Characterstuepissler var han tillige individuelt-humoristisk, men hans rige Lune førte ham aldrig ud over den rette Grændse, og hans fine og rigtige Takt holdt ham ligesaa langt fra toungen Correcthed som fra Buffoesien og imagløse Plathed. Som enkelte af hans Mesterroller nævnes f. Ex. *Arø*, *Studenstrup*, *Jeppo o. fl. A.* Hans ualmindelige Talent som Maler, hvormed hans overordentlige Færdighed i at mastere sit Ansiget og sin Person stod i Forbindelse, fulgte ham endog som udvænde Kunstner indtil hans Alderdomsdage. Mibt i sin fulde Kraft d. 1ste Decbr. 1803 forlod han Theatret, efter sigende af grundet Misforstaaelse med den daværende Theaterchef, og lagde sig fra nu af ganske efter Landstabsmaleriet, som han blev til stor teknisk Fuldkommenhed. Han døde d. 10de Febr. 1830. S. var gift med Stuepisslerinde Fr. *Worell*, der var født i Kjøbenhavn d. 3die Marts 1755. Hun var i tidligere Aar yndet i Syngestykker og siden anerkjendt som en fortrinlig Stuepisslerinde i Soubretternes, Bernillernes og andre comisse Roller. Den 1ste Marts 1792 spillede hun sidste Gang og døde 1799.

Gjenbringelse, s. *Apokatastasi*.

Gjedsdøtre, s. *Anabaptister*.

Gjensfølelse kaldes i den kristelige Dogmatik det Bendeppunct, hvorefter et Menneskes tidligere Udvikling afbrydes og en ny hellig Livsudvikling tager sin Begyndelse. Fra den recent objective Side begynder S. allerede med Daaben; fra den subjective Side bliver S. først da afsluttet, naar Daabsnaaden træder i Kraft som den personlige S.

Gjentlang eller Resonans. I Kirker og andre store Rum mærker man let, naar man taler med stærk Stemme, at Lyden læstes tilbage fra Væggene, at den tilbagefaste Lyd blandes med den oprindelige og forstærker den. Denne tilbagefaste Lyd er det, man kalder S. Et Rummet meget stort, vil S. fra de fjernere Vægge komme hændelig senere end fra de nærmere, og derved kan S. komme til at være meget længere end den oprindelige Lyd, især da Lyden kan blive tilbagefastet flere Gange efter hinanden. I Rum, hvor S. er stærk og langvarig, er det vanskeligst at forstaae Tale, især naar den Talendes Stemme er stærk og klangfuld. S. dæmpes meget ved

tykke Tapeter, og mange Kirker og Taleværelser vilde vinde betydelig, naar saadanne bleve anbragte.

Gjentyd eller Echo kaldes den tilbagefaste Lyd, naar den tilbagefaste Lyd er saa langt borte, at der gaar en hændelig Tid imellem den oprindelige og den tilbagefaste Lyd. Lyden gjennemløber Luften ved almindelige Sommer-varme med en Hastighed af omtrent 1,100 F. i Secundet. Taler man altsaa henimod en Væg, som befinder sig i en Afstand af 110 F., vil Lyden bruge $\frac{1}{10}$ Secund for at gaar hen til Væggen, $\frac{1}{10}$ Secund for at komme tilbage og vil altsaa høres igen $\frac{1}{5}$ Secund, efterat den blev frembragt. Ved almindelig Tale udtales omtrent 5 Stavelser i hvert Secund, og under de angivne Forhold vil altsaa S. af den foregaaende Stavelse høres paa samme Tid, som den efterfølgende Stavelse udtales; standser man med Talem, vil man høre S. af den sidste Stavelse særskilt. For Væggen dobbelt saa langt borte, vilde det være $\frac{2}{5}$ Secund, inden S. blev hørt, og man vilde da høre S. af de to sidste Stavelser o. s. v. Paa mange Steder tilbagefastes Lyden fra flere Gjensande, og man faaer da en flerdobbel S. Et Dverfladen af det tilbagefaste Legeme ujevnt, f. Ex. en Vælle eller en Stourand, bliver S. gjort utydelig. Tilføjes har man villet bemærke S. fra Sphære.

Gjentyd (Consonants) betegner i Symptom-læren et Phænomen, der iagttages ved Hjelp af Hørelsen paa den Syges Dyrst, og bestaaer i, at Lyden af dennes Stemme naaer forstærket eller forandret til den Lyttendes Øre. Dette er ikke Tilfældet i sund Tilstand, derimod tyder det paa en Fortættelse af det paagjældende Lungparti (Betændelse, Fortætning, Tuberkler etc.).

Gjennemcomponeret er en Sang eller et Digt, som fra Begyndelsen til Enden igjennem samtlige Vers eller Stropher ubgjør et eneste sammenhængende, afrundet Musikstykke, saaledes at hvert Vers faaer sin egen, til sammes Indhold hørende Melodie, iføderfor at alle Vers synges paa samme Melodie.

Gjennemgang. De to saakaldte nederste Planeter, Mercurius og Venus, hvis Baner falde indenfor Jordens, maae undertiden komme imellem Solen og Jorden, hvorefter i Rikerten en sort Plet sees at bevæge sig over Solens Stive. Dette Phænomen kaldes deres S. gjennem Solen (d. e. Gang foran Solen) og er af megen Bigtighed til at bestemme Conjunctionens Dæbilit og derved fuldkommengjøre disse Planeters Theorie. Desuden er Venus's S. det nsigtigste Middel, man finder, til at bestemme Solens Parallaxe og derved dens Afstand fra Jorden, hvilken er den vigtigste Taalstørrelse i hele Astronomien, da den fremtræder som den naturlige Eenhed for alle andre Afstande, undtagen Maanens fra Jorden. Venus's S. viser sig forfjellig og har navnlig en forfjellig Varighed paa de forfjellige Steder af Jorden, og det er denne Forskiel, der leder til at finde Solens Parallaxe. Derfor maa Phænomenet observeres paa saa mange langt fra hinanden liggende Steder, som muligt. Ved den sidste S. 1769 bleve derfor Astronomer adsendte af mange Regjeringer til de forfjelligste Steder af Jorden. Paa Danmarks Begne stete Observa-

tionen af Maximilian Hell fra Wien i Barbs-
huus. Resultatet af alle Observationerne var
8^{1/2}, hvorved Solens Afstand blev 24047
Jordrabier eller 20,359,000 danske Mile. I de
nyeste Tider har man ved Gjenfindelsen af Hells
Originalbagbog rettet den til 8^{1/2}, hvorved
ved Afstanden bliver 24065 Jordrabier =
20,375,000 Mile. Uffærligheden er 0^{1/2},⁰²⁷ eller
104 Jordrabier = 88000 Mile. — De sidste
G. af Venus vare d. 7de Decbr. 1631, 4de
Decbr. 1639, 6te Juni 1761 og 3die Juni 1769.
De følgende ville indtræde d. 9de Decbr. 1874,
6te Decbr. 1882, 8de Juni 2004, 6te Juni 2012
og 11te Decbr. 2117. — Mercuris sidste G.
sandt Sted d. 8de Mai 1845 og 9de Novbr.
1848. De øvrige i dette Aarhundrede ville
indtræde d. 12te Novbr. 1861, 5te Novbr. 1868,
6te Mai 1878, 8de Novbr. 1881, 10de Mai
1891 og 10de Novbr. 1894.

Gjennemgubning, Luftarternes, eller Diffu-
sion. Ere to Luftarter afslitte fra hinanden
ved en porøs Mellemvæg, f. Ex. en tør Gids-
prop, som ikke indvirker paa nogen af dem, ville
de langsomt blande sig med hinanden, og denne
Blanding kaldes G. Det er mærkeligt nok, at
den Hæftighed, med hvilken G. stæer, retter sig
ejter Luftartens Vægtfylde og staaer i omvendt
Forhold til Qvadraten deraf, saa at Vrint-
luften, hvis Vægtfylde er 16 Gange mindre
end Iltens, gennemgubdes 4 Gange saa hurtig.
G. vedbliver altid, indtil der paa begge Sider
af Mellemvæggen er eens Luftblanding. Har
Mellemvæggen forskjellig Indbyrtning paa de to
Luftarter, forandres Forholdet imellem Gjen-
nemgubningshæftighederne. Naar saaledes en
Hinde af Sæbevand afskiller Kulstyre og Vrint-
luft, vil den førstnævnte trænge hurtigst igjen-
nem, skjøndt den har en 22 Gange større Vægt-
fylde. Vanddampene trænge hurtigere igjennem
en Flære end Wiinaandensdampene, men igjennem
en Caoutchukhinde trænge disse derimod hur-
tigere end hine.

Gjennemgubning kaldes den Udløsning, som
med visse Mellemrum (tidligere hvert 20de, i
den nyere Tid hvert 10de eller endog hvert 6te
Aar) foretages i Stovene for at give Træerne
den fornødne Plads og derved befordre og frem-
skynde Tilvæksten. Ved G. borttages i Reglen
kun de under trykte Træer o: saadanne, som
er overfyldte af de omkringlaaende og der-
for have begyndt at henstygne. Forsvrigt af-
hænger det af flere Omstændigheder, navnlig
Træarten og Vorestedets Bestaffenhed, om man
ved G. kan tage Meget eller Lidet.

Gjennemliggen (Decubitus) bestaaer i Be-
tændelse og Saarbaanelse af de Væddede, der
beholdes de meest fremstaaende Puncter af de
Legemsdele, hvorpaa man sædvanligst hviler
(Krybet, Lænden, Hofterne, Skulderne og Hæl-
lene), fremkaldt ved det Tryk, som udsæes der-
paa ved et vedholdende eensformigt Leie. De
saaledes betændte Dele have en Tilbøielighed
til Kolbrand, hvorved hele Stykker af Hudens
og de underliggende Væv kunne bortløse, endog
lige til Benet, hvilket baaer en meget smer-
telig og farlig Complication under mange Egg-
domme. Man undgaer bedst G. ved Krælaars
Nabrabier, Reenlighed og Glæthed af Senge-
lagnerne, samt ved at stille et blødt garvet Dyre-

skind eller en med Luft fyldt Caoutchukpube
under det truede Sted. Vandfengen (Arnott's
hydrostatifke Seng) er fortrinlig i saadanne Til-
fælde. Hos Læggfolk nyder det ligeledes stor
Tiltro, at stille et Kar, fyldt med friskt Vand,
ind under den Sygges Seng. Saa snart der
begynder at vise sig Rødmæ af Hudens paa de
ovenfor nævnte Steder, maae de bades med
Blyvand, eller overtrækkes med et Lag af Col-
lodium (ene eller blandet med Olie eller Gly-
cerin); er der alt Saar, dækkes de med milde
Salver, Orsdomslag o. s. v.

Gjennemvægning kalder man en ved meget
tynde Mynter undertiden indtræffende Feil, der
bestaaer i, at Præget fra den ene Side, eller
ialfsald dets Omrids, kommer tilsynne paa den
modsatte Side, hvor det træffer paa den blaafe
Grund.

Gjennemvætskiltværet er i Forfælsproget Mid-
delsførelsen af et Træs eller en heel Bevor-
nings aarlige Tilværet gjennem et givet Tids-
rum. Den findes paa sædvanlig Maade ved at
addere de aarlige Tilværetter og dividere den
ubkomne Sum med Aarenes Antal. Skjøndt
Størrelsen af den aarlige Tilværet kan variere
betydelig, efter som Aarene ere gunstige eller
ugunstige for Tilvæksten, udbjerner denne Uliig-
hed sig dog i Reglen gjennem et længere Tids-
rum, saa at samme Træarts G. i samme Alder
og under de samme ydre Naturforhold steds vil
blive omtrent den samme. Kunsthob om Træs-
arternes G. er derfor af Bigtighed, hvor det
gjelder om at afgjøre, hvor stort et Udbytte
man i Fremtiden tør vente sig af en given
Stovstrækning.

Gjennemføgningsret, f. frit Sted, frit Gods.

Gjennemføgning, f. Calquering.

Gjennerbugt er en Havnbugt paa Vestsiden af

Slesvig, imellem Aabenraa og Haderslevfjord.

Gjenpart, er en Afskrift af et Document, f.

Copye.

Gjentofte er en Kirkeby i Sjælland, der
har en vænlig Velgigneth ved den efter Byen
benævnte S. 1 M. N. for Kjøbenhavn. Byen
har et Hospital. I det stærkt befolkede (1865:
3,291 Indb., i 1801 kun 1,962) og paa smukke
Stovpartier rige Sogn ligger ogsaa Jægers-
borg og Drbrup med talrige Lyfftebeer, Fiskerleiet
Stovshoved, endvidere Lyfflottene Charlotten-
lund og Bernstorff.

Gjerdesmutter (Sylvia Troglodytes) er en
af vore mindste Fugle og henhører til Sang-
ernes Gruppe; den er af en mere underfølsig
Bygning end de andre Arter, har et tyndt,
næsten lige Næb, korte, lidt nedhængende Ving-
er og kort opstaaende Hale og er brun med
mørkere Overlinier; det er en yderst lidelig lille
Fugl, der hopper fra Dvift til Dvift og smutter
gjennem Buske, Hegn o. s. v. Den bliver her
Vinteren over og sees da især i Nærheden af
Vand eller i Søer. G. lever af Insecter og
bygger en fast og temmelig kunstig, kuglerund
Rede, med en Aabning paa den ene Side, af
Mos, ubklædt indvendig med Hjer eller Uld,
og anbragt i en Busk eller i et Hul i et Træ.

Gjerrildbugt baaer en ret god Ankerplads
paa Vestsiden af Nørrejylland, N. for Grenaa.

Gjæfretten kaldes en Afdeling af Hof-
 og Stadsretten i Kjøbenhavn, som under Jagt-

tagelsen af en særegen, hurtig Procesmaade paa Jænder faabanne Sager, som, navnlig forbi en af Parterne er Gjest o: ikke har sit Hjem under Byens Jurisdiction, snæves snarlig tilendebragte. Udenfor Kjøbenhavn findes ingen særegne Ketter *WIK. Sige Sagers II. Gjesters-fagers*) Behandling, men de paa Jænder af de almindelige Domssole med Sagtagelse af i det væsentlige den samme processuelle Fremgangsmaade som ved G. i Kjøbenhavn.

Gjæfteri. I ældre Tider havde de nordiske Konger ikke nogen fast Residents, og deres Indtægter bestode for en stor Deel, som en Følge af den Tids indskrænkede Pengemaade, i Naturalpræstationer. Saa vel af denne Grund, som for at holde Ketterterping og affige Domme i de forskjellige Provindejer, ligesom ogsaa af andre Aarsager, drog Kongerne idelig med deres Hof omkring i Landet, og havde da, som en Kættighed, frit Underhold paa de Steder, hvor de kom frem. Forpligtelsen til at modtage og beværte Kongen (ude „Dob“, „Ratholb“) paa hvilede i Danmark fornemmelig Lehnsmændene og Kjøbstæderne, men ogsaa Bønderne. Stedet, hvor Kongen tog Natteleie og Holbet skulde ydes, var sædvanlig en af de mange i Rigets forskjellige Provindejer afbrødre Kongsgaarde, en Kjøbstad eller en Præstegaard. Da Kongerne ofte førte et Følge af flere hundrede Personer med sig, var dette G. en betydelig Byrde for Befolkningen, og da det tillige var forbundet med endel Uleilighed, var det, navnlig i en senere Periode, ikke saa sjældent, at man søgte at undgaae det ved at træffe Accord med Kongen om en bestemt aarlig Betaling istedetfor. Ogsaa Besorgerne af Kongen og hans Følge paa Reiserne („Wgter“) paa laae saavel Kjøbstæderne som Bønderne. I Forbindelse med Kongernes G. staaer en lignende Byrde for Underfaatterne, nemlig Indquarteringen af Hoffinderne, som Kongen ofte sendte ud omkring i Landet for paa denne Maade at tilveiebringe deres Underholdning, eller de saakaldte „Borgeleier“.

Gjæsthuset (Gießhaus), en Bygning paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn ved Siden af det kongl. Theatre, hvor nu „den militære Høstfælle“ har sit Locale, sit Navn deraf, at det oprindelig var Landetatens Kanonstøberi. Da Frederiksborgs Fabrikker senere fik Leverancen af Kanoner til Armeen, forblev G. dog til Disposition som Støberi, og „Astatisk Compagnie“ iob 1768 Frederik V's Rytterskulptur, der nu findes reist midt paa Pladsen mellem Amalienborgs 4 Palæer, stode her. 1785 blev den oprindelige eenetages Bygning forandret til toetages og indrettet til „militair Club“ for Garnisonens Officerer; „Artillerie-Cadet-Institutet“ havde allerede da Localer i G., hvile det bebojst indtil 1830, da det opløstes, og da Frederik VI skænkede G. med tilhørende Bygninger og Grunde til den samme Aar oprettede militaire Høstfælle. Denne har nu sine Undervisningslocaler og Tjenstboliger her; desuden ere enkelte Dele af Bygningerne overladte Garnisons-Bibliotheket og Theatre til Brug.

Gjorde er Navnet paa forskjellige Slags tykke, brede Baand, der skulle kunne udholde et betydeligt Træk og derfor maae være overmaade stærke,

navnlig væbebe af en stærk Fjæde. De simple G., der bruges til Grimer, til Seler for Drægere og til at udspænde Fjerene i Natrasjer o. s. v. imellem, forfærdiges af Ræbslagere paa en meget simpel, smal Bæb, hvor en flad Træknib træder istedetfor Læden og Witten. Vedens disse G. ere lærredsvæbebe, gjerne med Blaa-garns Iflæt, have finere G. Iflæt, sjældnere Fjæde, af Bomuld, Kamuld eller endog Sild, ligesom de ere mere compliceret væbebe, ofte dog kippret og saaledes, at Iflættens Ifuler Kæden, eller omvendt Kæden Ifuler Iflættens.

Gjude, Konge Gyd for Rhinen, gift med den troldhyndige Grimhild, gjæstedes af Sigmund Fafnersbane. Hans stærke og smukke Hæra kaldtes Gjukanger (eller Rikanger) og spille en stor Rolle i de herlige heroiske Digte i „den ældre Edda“. Sagnene om dem fortælles ligeledes i „den yngre Edda“, „Volsungasaga“, „Niebelungenslied“ o. s. v.

Gjæl. En tykst Laas faaer ofte en Lås holder, der falder i af sig selv, naar Laasen er oplukket; naar man vil have den til at smælt i, maa man trykke paa eller trække i en saakaldet G., der ubløjer Tilholberen.

Gjællefod (Branchipus), s. Bladsøbde.

Gjællehulen dannes hos Fiske af Hovedets bageste Sidelæse og dækket af Gjelælaaget, der bestaaer af 3 Væenplader og nebatist fortsaet af en Finde, Gjælleshuden, der støttes af Gjelshudstræerne (radll branchlostegi), der udbringe fra Lungebenet; i G. sidde Gjælterne, befestede til Gjælshuene, der ligeledes staae i Forbindelse med Lungebenet. Nabningen mellem Gjælælaaget og Stulberhuen, hvorigjennem Vandet træder ud af G., kaldes Gjælshultra; hos Drufffiskene er der flere G. og flere Gjælshultra. Hos Bløddyrerne ligger G. mellem Kroppen og Rappen, hos Skoldtrebene paa hver Side af Kroppen under Skjolbet. Gjelshude taltes Gjællessens enkelte Bestanddele, naar de, hvad ofte er Tilfældet, nogenlunde have Form af et Blad. Gjælserer ere de Blodlar, som føre Blodet til Gjælterne og danne disse Haarkarnet, saavel som de, der føre Blodet tilbage igjen (Gjællevener og Gjællearterier).

Gjællen er det for de fleste Vanddyr karakteristiske Vandbrætsrebflad, der ikke, som Lungen, er beregnet paa at optage Luft i sig, men derimod med sin udvendige Flade kommer i Berøring med Vandet, hvori Dyret opbolder sig; Blodet, som altid er tilfede i rigelig Mængde i G., kan da gennem dennes tynde og bløde Hudvægge træde i Berøring med den i Vandet optagne atmosfæriske Luft. For at lette denne Berøring har G. gjerne en meget flintbælt Form (buxet, fjerformig, lamformig, sammensat af talrige Træler o. s. v.), for at frembyde saa stor en Overflade som muligt; og enten beoages G. meget livlig, saalænge Dyret lever, eller her er paa anden Maade sørget for, at Vandet omkring G. stadig kan fornyes, s. Tr. ved en gjennem Gjælleshulen gaende Vandstrøm eller ved de G. beklæbende Finnehaar. Hos rødblobige Dyr er G. rød af Blodet. Særlig forskjellige er G.s Antal og Sted, hos nogle i særegen Gjælshultra, hos andre frit udenpaa Kroppen, eller G. er

bestede til Lemmerne o. s. v. Ogsaa enkelte Landdyr have G. (f. Ex. Bantebidere, Landkrabber), ligesom omvendt visse Landdyr have Langer (f. Ex. Hestboandsnegle); men i Regelen bse de gjællede Dyr i Luften efter kortere eller længere Tid, forbi G. tørre ind og flabe sammen og Kredslobet berøvet sandses; mange lavere Landdyr savne isvrigt G. og aande blot med Huden.

Gjælleorme bruges i dobbelt Betydning, dels om de Orme (Annelider), som have Gjæller, dels om de paa Fiske og andre Havdyrs Gjæller levende Orme (Sgler og Fjter) og ormlignende Kredsdyr (Pernæer), hvilke sidste rigtigere benævnes G.-Krebs.

Gjælleormen kaldes den større Hovedafdeling af Sneglene, som aande ved Gjæller, og som for størstedelen leve i Havet. De kunne i det hele henføres til 2 Grupper: de nøgne G. (Nudibranchia, Gymnobranchia), hvis Gjæller ere anbragte symmetrisk, enten som en dobbelt Række nedad ryggen eller som en Krauds omkring Kroppen eller omkring Sattet, og de skalbete G., hvis Gjæller ere anbragte i en Hule under Rappens og Skallens ydre Deel. De skalbete G. ere langt talrigere end de nøgne (f. Snegl).

Gjæring benævnes med et fælleds Navn en Række Ombannelser, der kunne foregaae i de organiske Legemer, og som bevirkes i et Legeme (Gjæringsstoffet) ved Tilstedeværelse og Paavirkning af et andet (Gjæringsvækkeren), uden at dette sidstnævnte selv indtræder i de nydannede Forbindelser, men det dog ombannes saaledes, at det ikke yderligere kan frembringe G. (heri ligger Forskjellen paa Contact og G., f. Katalyse). Som Betingelser for, at en G. kan finde Sted, maa nævnes, foruden Tilstedeværelse af Gjæringsstof og Gjæringsvækker, en vis Fugtighed, en vis Temperatur (sædvanlig 15—30°, aldrig under 0° eller over 100°) og atmosfærisk Luft, idetmindste til G. er indbleet. Mangler en af disse Betingelser, foregaaer ingen G., og herpaa berøer det ba, at man f. Ex. tørrer Fisk og Urter, henløger Fødemidler hermetisk (o: bortskaffer den atmosfæriske Luft), røger Kjøb (hvoreved Gjæringsvækkeren forsværes i en mindre virksom Form), og opbevarer f. Ex. Kjøb saa koldt som muligt. Al Forraadnelse er nemlig en G., og den kaldes kun Forraadnelse i daglig Tale, naar der ved G. ubivillig ildselugtende, sædvanlig ivooldsolbige Producter. Hvoille Producter der fremkommer, er ikke alene afhængigt af Gjæringsstoffet, men tillige af Gjæringsvækkeren; saaledes giver Sulten ved Gjer (almindelig Bryggergjær) Binaand og Kulsyre, men bruges Ost som Gjæringsvækker, bannes der Smørsyre. Mange ubmærkede Chemikere have med mere og mindre held studeret G., uden at det dog endnu fuldstændig er lykkedes ubstømme de at forklare disse Phenomener; i mange Tilfælde (f. Ex. ved Binaandsgjæringen og Eddiegjæringen) synes det bevist, at Gjæringsvækkeren er en sig ubvikkende og forplantende Plante, Celle, f. Binaand. — Som Exempel paa forskellige G. ville vi blot nævne, foruden Binaand-, Eddibe- og Smørsyregjæringen, der alt ere omtalte: Gallusfyregjæringen f. Gærvesyre, Mellesyregjæringen f.

Wess, Forraadnelsesgjæring, Bittermandelsotegjæring f. Amygdaalin, o. m. fl.

Gjøbning er et Fælledsnavn for alle de Stoffer, som man anvender til Næring for Planterne, hvor Jorden ikke selv indeholder et tilstrækkelig rigeligt Forraad heraf, hvad enten dette af Naturen har manglet i Jorden, eller den af de dyrkede Planter efterhaanden er bleven berøvet det. Den sædvanlige G. er Staldgjøbning eller Gjøbningens Udsummeler i Forbindelse med Palmstrøelse. Skjøndt denne G. er forholdsvis meget omfangsrig, da $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ af dens Masse er Vand, maa den dog anses for Normalgjøbningen, forbi den indeholder alle de Stoffer, hvoraf Planterne bestaae, i opløselig Tilstand, og tillige Under sin Opløsning i Jorden tjener til at gjøre Bestanddele af denne tilgjængelige for Planterne. Staldgjøbning er imidlertid ingen eensartet Masse, da dens Oualitet afhænger ikke alene af de forskellige Fodringsmidler, der gives Kreaturerne, men ogsaa af Dyrenes Art, Alder og Fodringsstand, og af hvorlænge og hvorledes G. er bleven opbevaret, indtil den bringes i Jorden. G. vil i samme Grad være god, som den hidrører fra velnærede Kreaturer, ubbringes og spredes i nogenlunde frisk Tilstand paa Marken, og under Opbevaringen har været holdt jevnt fugtig uden at være ubdøst af gjenmestende Vand. Dette naaes ubdøst fuldstændigt, hvor G. bliver liggende og sammentrampes i Stalden af de løsgaaende Kreaturer, indtil den søres paa Marken; men Erfaring viser ogsaa, at G. uden væsentligt Tab kan opbevares i flere Maanedes paa en velindrettet Rødding under aaben Himmel. Da endel Planter, der ere forsynede med brede og talrige Blade, kunne betragtes som berigende for det dyrkede Jordlag (Majjorden), idet de indsuge det vigtige Næringsmiddel, Ammoniak, fra Luften og ved deres dybtgaaende Rødder forsøge Forraadet af forskellige Mineralbestanddele i Jorden, er det en vigtig Regel i Agerbruget at lade saabanne Planter afveerle med de mere tørrende Kornfjter; og paa magre Jorder, der i en vis Mærkede kun kunne afgive saa Afgrøder, benytter man saabanne Søbarter som Voghvede, Spergel, Lupiner, Bønner o. s. v. umiddelbart til G. for en Kornafgrøde, idet man nepstøier Afgrøden før Møbningen, altsaa uden først at benytte den til Foder for Kreaturerne. Denne G. kaldes derfor ogsaa Orngjøbning. — Et virksomere Midde til at bringe Jorden visse faste Bestanddele, som den maatte mangle, er Mineralgjøbningen, hvortil høre Kalk, Gibs o. s. v. og den for os vigtigste, Mergelen (f. d. A.). I et velordnet Jordbrug tilberedes desuden en Vandingsgjøbning (f. Gømpost), som bestaaer af al Slags Opveining, Afkast i Gjøbholdningen, der ikke finder anden Anvendelse, Afte, Sod o. s. v. Men da Ubhyttet af Jorden faaer i visse Forbindelse til den Mængde af Næringsstoffer, man kan bibringe den, vil Landmanden endnu ofte med Fordeel kunne anvende et Tilskud af G. ud over det, som Afsbruget selv kan afgive; og efterat man ved Hjælp af Agerdyrkingschemien er kommen til Kundskab om, hvoille Grundstoffer Planterne som oftest savne i tilstrækkelig rigeligt Forraad, er det i den sidste Snees Aar,

efter 1840, blevet en vigtig Ojenstand for Underføggelse, hvorledes disse bestf og billigst tilveiebringes. Der faaer herefter et ikke ringe Antal Gjødningsmidler til Landmandens Raadighed, som kunne sammenfattes under Navnet Paudensgjødnings; hertil høre, foruden endeel kunstige Gjødningsproducter: Guano og Chilisalpeter, der ere de vigtigste Kilder til forbsieligt Dvelstof. Veengjøning eller Been i let opløselig Tilstand, der tilbagegiver Jorden den phosphorsure Kalk, som den stadig berøves i Lande, der udsære Korn og Meieriproducter. Paa Grund af deres Kostbarhed og som oftest eensidige Egenstaber kræver Benyttelsen af de i Handelen forekommende Gjødningsarter megen Ohsjomsomhed fra Landmandens Side, og han maa ved Salget blandt disse undersøge, ved hvilke Gjødningsarter han billigst erholder netop de Gjødningsstoffer, han troer at behøve, og ikke lade sig vildelede af den overfladiske Betragtning, hvilket Gjødningsproduct der erhøles i størst Mængde for en vis Pengesum. Handelsgjødnningen er et Middel til at høve Agerbruget til en Industrie, der aabner en viid Mark for Anvendelse jaavel af Kunststaber som af Capitaler.

Gjødningsbænk (Mistbænk) er Benævnelser paa et Slags ganste lave Drivkasser, som Gartnerne benytte til Drivning af Kistlenøerter og Blomster. Der tilveiebringes Varme i dem ved Hjælp af Fesegjødnning eller Blade, som lægges lagvis til en Høide af et Par Alen, og hvorpaa Rammer med tilhørende Binduer anbringes.

Gjoe, s. *Soye*.

Gjøgelomster, s. *Orohidæer*.

Gjøgen (*Cuculus canorus*) hører til Klatterfuglene (s. b. A.), blandt hvilke den ubmærker sig ved sit tynde, noget buede, brosfelagtige Næb samt derved, at Ydertaalen er en Bendetaa. Den har desuden temmelig lange Vinger og Hale samt en let og hurtig Flugt. Døentil er G. graablaa eller rødbraun (især er dette sidste Tilfældet med Hunnen), nedenunder hviblig med mørke Bølgelinier paaovers. G. er en Træfugl, der kun opholder sig i Norden fra først i Mai til Slutningen af August; dens „Kukul“ standser „ved Spudet af den første Høst“ (midt i Juli), da Parringstiden er forbi. Den lever af lodne Sommerfuglelarver (s. Ex. *Euprepla Carya*), af hvis Haar dens Næve ofte er ganste lodden indvendig. Det mærkeligste Træk i G.s Naturhistorie er dog dens Forplantning. G. ruger nemlig ikke selv sine Æg, men anbringer dem (med Næbet slædes der) i fremmede Smaafugles (Svølvers, Piplarteres, Gjerdesmutters, Bispjerters) Rede, eet i hvert. I Forhold til G.s Stærrelse ere Æggene meget smaa, og man vil ogsaa have gjort den Jagtagelse, at G.s Æg i Farve ligne den Fugls, i hvis Rede de lægges. Til denne Fugl overlader G. nu aldeles Æggene Ubrugning og Ungernes Opfostring. Gjøgeungen overgaaer snart sine Pleieskiftende i Stærrelse og Styrke og flubber dem en for en ud af Reden, medens Pleieforsældrene arbeide sig næsten (stundom maafee virkelig) tilbøde for at tilfredsstille deres store Pleiebarns Graadighed; de maae vedblive at mæde dem med Insecter, selv efterat den har forladt Reden, som snart bliver den for snever. Undertiden hjælper en tredie Fugl, stundom af

en ganste anden Art, dem med at mæde den. Grunden til, at G. ikke selv ruger sine Æg, søger man deri, at den kun lægger et Æg hver Uge omtrent, og at Rugningen derfor ikke kan afbente Æglægningens Slutning, samt deri, at G. ifølge sin Høeds eiebommelige Natur ikke vel kunde faae Tid til at rugge. Den trænger til megen Føde, den har derfor en meget umfangrig Næve, der kun leevner lidet Plads til Æggestokkene, og deraf er det atter følger, at Æggene kun ere smaa og sølge langsomt efter hinanden. Dette eiebommelige Fosterforhold findes forresten ogsaa hos enkelte fremmede Fugle, deels af andre Familier, deels af selve Gjøgefamilien, men langstfra hos alle Medlemmer af denne. — Til Fablerne hører naturligtvis, „at G. om Efteraaret skulle forvandles til en Spurvehøg“, en Døertro, hvortil disse Fugles Lighed i Farve og Flugt vel har givet Anledning. — Blandt de fremmede Former af Gjøgefamilien kan nævnes Panninggjøgen i Sydamerika (C. indicator), som lever af de vitde Biers Panning og ved sit Ægri forraader dem for Mennesker og Kobdyr; *Sørgjøgen* (*Dromococcyx*) i Brasilien med tynde Been og korte Løer samt *America* sammesteds.

Gjøgerotte, s. *Kotte*.

Gjøgepøst, s. *Cicade*.

Gjøl er en Ø i Rindsfjorden, der hører til Hjörting Amt, Sveto Herred, og med tilligende Smaaholme udgjør et eget Sogn. Den ligger 1½ M. N. S. for Aalborg og er ved flade Grunde forbunden med Bendshøvel. Jorberne høine sig i Mibten og mod S. og er her meget sandede; ned mod Fjorden bestaae de af Eng og Rjør. Indbyggernes Antal var 1355: 715.

Gjörwell (Carl Christophersson), svensk Stribent, født i Landskrona d. 10de Febr. 1731, fik sin atademiske Dannelse ved Universitetene i Åbo, Lund og Greifswalde. I Årene 1750—51 gjorde han en Reise gjennem Danmark, Holland og Frankrig, paa hvilken han gjorde sig fortrolig med disse Landes Litteratur. 1755 indtraadte han som extraordinar Amanuensis ved det kongelige Bibliothek i Stockholm; men naagte de uimodsigelig store Fortjenester, han indlagde sig af dette, fik han dog albrig anden Befordring ved dette end til Amanuensis med Titel af Bibliothekar. G. var den egentlige Grundlægger af det litterære Journalvæsen i Sverrig ved de Tidsskrifter, han næsten i et halvt Aarhundrede vedblev at udgive under forskjellige Titler, saasom: „Svenska Mercurius“ (1745—61, 1763—65), „Kongl. Bibliothekets Tidningar om lärda Saker“ (1767—68), „Tidningar om lärda Saker“ (1768—69), „Svenska Magazine“ (1766—67), „Almänna Tidningar“ (1770—62, 1790), „Samlaren“ (1773—78), „Uppfostrings-Sällskapets Tidningar“ (1781—86) m. fl. Ved at henlede Opmærksomheden paa andre Landes sijnne Litteratur var han den første, som søgte at sætte en Dæmning for den dengang fremherkende franske Smag, Rjendt denne hans Bestræbelse kun havde lidet Fremgang. I sine Tidsskrifter indførte han ved Siden af litterære og historiske Noticer og mindre kritiske Afhandlinger en Mængde historiske Actstykker; ogsaa Samlinger af mere eller

mindre udelukkende historisk Indhold har han udgivet, saasom: „Svenska Bibliotheket“ (1757—61, 5 Bd.), „Nya Svenska Bibliotheket“ (1762—63, 2 Bd.), „Svenska Anekdoter“ (1768—69, 4 Bd.), „Handlingar i Svenska Historien“ (1770), „Collectio Gjørwelliana“ (2 Dpl., 1781, 1795), „Svenska Archiverna“ (1790—93, 2 Bd.) m. fl. En Deel af sine ringe Indtægter anvendte G. til at forlægge fortjenstfulde videnskabelige Arbejder og Lærebøger, og hans utrættelige Bestræbelser for at stifte Forlagsomkostningerne tilveie maa den svenske Litteratur for en stor Deel takke for saadanne Bærter som Lagerbrings Skrifter, Warmholz „Bibliotheca Sulo-Gothica“ m. fl. G. tog 1795 Afsted fra det kongelige Bibliothek med en meget ringe Pension og bode i Stockholm d. 2de Aug. 1811.

Gjornell (Carl Christoph), Søn af den foregaaende, svensk Architect, født 1766, død 1837, uddannede sig under Despréss og paa Keiser. Han blev Stads-Architekt og Professor i Stockholm, og byggede Garnisonshospitalet i Stockholm og Dronningens Pavillon paa Haga.

Flag er et Nationsflag af meget ringe Dimensioner, hejset paa Enden af en Stage paa Donglprødet, naar Skibet ligger tilankers. Deresom Nationsflaget, saaledes som f. Ex. det engelske eller svenske og norske Flag, ved et couleurt Kors er deelt i 4 Felter og den øverste af disse nærmest Stangen er af en anden Tegning end de øvrige, benyttes dette Felt som G.

Glaci er ved Fæstningsværker en foran Graben anbragt flad Jordstraaing, der dækker den nederste Deel af det bagved liggende Værks Escarpe mod directe Bestyding paa længere Afstand, og som lidt efter lidt taber sig i det foranværende, naturlige Terrain. Ved Fæstninger er G. som oftest en Fortfættelse af den bedste Bræis Bryppværn. Da Fjenden maa etablere sine Angrebsværker paa G., lader man dette ofte flyde med Steen eller beplante med Træer, for at Stenene eller Rødderne skulle uansteliggjøre ham hans Forarbejder; Beplantningerne, der ved et Angrebs Nærmedse ombygges, forlaffe desuden derved Fæstningen Løsmateriale, hvorfor den altid har stor Brug. — Et omvendt G. er en foran Graben anbragt flad Straaing, der stiger i Retning fra samme.

Gladiatører (lat.) kaldtes de Fægtere, der hos Romerne optraadte ved de forskjellige offentlige Kampege. Disse Kampege hørte i Republikens sidste Tid og i Keiserperioden til de af Folket meest yndede Forskjælligheder. G. og Dyrkampene, der vare forbundne med disse Lege, varede ofte mere end en Uge. G. vare i Reglen Elaver eller Krigsfanger; de bleve underholdte og oplærte i særegne, dertil indrettede Anstalter; Dvylsmændene over disse Etablissementer (Lanistæ) gjorde det til en særegen Næringsvei at fjerne og ubleie saadanne Fægtere. Under de indvortes Uroligheder i Republikens sidste Tid spillede G. ofte en væsentlig Rolle, idet Partisjætere (f. Ex. Clodius) hævdede hele Bænder, for dermed at kunne byde deres Modstandere Epibsen. Ogsaa frie Mænd fulgte sig under Tiden til Ranistæne. G. kæmpede først med knæppe Bænder; ved Kampene med skarpe Bæ-

den kæmpedes der paa Liv og Død. De Haardtfaarede reddedes undertiden fra Døden ved Keiserens eller Folkets Billie. Seierherrene fik Belønninger; længe prøvede Veteraner bleve fritagne for videre Tjeneste og fik ved Afstedden som et Slags Hæderstegn en kort Kappier (rudls). Fægterlampene bære et af Kunstnerne hyppigt benyttet Motto.

Gladiolus er en Planteflægt af Sværblomsternes Familie (Iridæ) med underjordiske Røgtubler, hærformede Blade, Blomsterne i et ensfaldigt Ar, ofte nikkende, med 6-deelt, løbebannet Blomstebælle, 3 Støvdragere, en underskjædig, 3-rummet Frugtstube og 3 kronbladslignende Ar. Slægten optraeder især med mangfoldige Arter paa Cap, og enkeltviis i Syd-europa; flere af dem dyrkes som Hirdplanter.

Gladsbøhm hedder i den nordiske Mythologie Stedet, hvor Alfader i Livens Begyndelse (efter „den yngre Edda“) byggede et stort og herligt fraalende Tempelhus med Høiside for sig selv og Søder for de andre Aser. Der staaer Balhal.

Gladsone (William Smart), engelsk Statsmand, født d. 29de Decbr. 1809 i Liverpool, traadte 1832 ind i Parlamentet (det første efter Valgformen), og sluttede sig der til Peel, i hvis Ministerium han 1834 blev Statskammerlord og siden Understatssecretair for Colonierne. I April 1835 traadte G. af tilligemed sine Colleger, hørte fra nu af til Oppositionen og bekæmpede ivrig Lord Melbourne's Politik. Da Peel 1841 igjen kom i Spidsen for Regjeringen, blev G. Vicepræsident og siden Præsident for Handelskammeret. I Anledning af Spørgsmaalet om Bevilling af Pengemidler for en katolsk Underbistningsanstalt i Irland nedlagde G. 1845 sin Post, men blev i Decbr. f. A. Statssecretair for Colonierne, og understøttede i Parlamentet og i Præsens Peels Frihandelspolitik; med ham fratraadte han ogsaa 1846. Aaret efter blev han af Universitetet i Oxford valgt til brets Repræsentant i Underhuset. 1850 gjorde G. en Rejse til Italien, og fra denne skriver sig hans bekjendte Brev til Lord Aberdeen om de politiske Forskjælligheder i Neapel, hvilket bibrog til at fremkalde et diplomatisk Brud mellem denne Stat og England. Som Modstander af Bestyttelsesystemet afslod G. at træde ind i det 1852 af Derby bannede Toryministerium, men blev derimod i Decbr. f. A. som Statskammerlord Medlem af Aberdens Coalitionsministerium, samt efter dets Fald af Palmerstons Ministerium 1855—58; nu (Novbr. 1859) er han atter Statskammerlord i det af Palmerston bannede Whigministerium. G. har især tidligere beskæftiget sig meget med de kirkelige Anliggender, i hvilke han er optraadt temmelig intolerant især imod Katholicismen.

Glagol betyde i det gammelslaviske Sprog „Tale“, „Ord“ (glagolati, at tale). Heraf kommer; formodentlig Navnet paa det glagolitiske Alfabeta, en gammelslaviske Bogstavskrift, som har endel Lighed med det af Cyril opfundne slaviske Alfabeta (f. d. A.), og som endnu bruges af Præsterne hos de slaviske Fjoll i Kroatien og Dalmatien. Dets Oprindelse, ældste Brug og Forhold til Cyrills Alfabeta er endnu indhyllet i dybt Mørke. Nogle have givet det en

meget høi Stbe og labet det neblamme fra Sotherne eller Oeterne; Andre (især Dobrowsky) have erklæret det for et frontt Betrag, en af Præsterne i det 13de Aarh. ubunden kunstig Fordreielse af det cyrilliske Alphabet, ved hvilken man havde søgt at omgaae Favernes Forbud imod Brugten af **det slaviske Sprog** og **slaviske Bøger** ved Gudstjenesten. Uholdbarheden af den sidste Paastand er imidlertid beviist ved Kopitar, som i Aaret 1830 i Grev Klog's Bibliothek i Tyrol fandt et Haandskrift med glagolitiske Bogstaver, der hidrøste fra Midten af det 11te Aarh. (udgivet 1836 under Titlen „Glagolitza Clozianus“), imens det ælste glagolitiske Haandskrift, man før kjendte, var en Psalmebog fra Aaret 1220. I Aaret 1483 udkom et glagolitisk Misale uden Angivelse af Trykstedet, og dette er det ælste trykte Værk i det gammel-slaviske Kirkesprog. I Rom findes endnu et glagolitisk Bogtrykkeri; man har forresten kun religiøse Bøger i dette Alphabet, som i den ældre Periode ligne Runer og gotiske Bogstaver, i den yngre har større Lighed med Cyrills Skrift.

Glamorgan-Shire i det engelske Kyften- domme Wales, ved Drifstokkanalen, omgivet af af denne og Shirene Monmouth, Brecknock og Caermarthen, er 40 □ M. stort med 232,000 Indb. Kysten er, med Undtagelse af den omkring Swansea-Bugten, steil og klippesul; Landet er især mod N. meget hjeragt, mod S. findes endeel frugtbar Eletter. S. er overordentlig rigt paa Stenul og Jern. Hovednæringsveiene ere Hjerqværksdrift, Agerdyrkning og især Dvægaavl (der udværes en Mængde Smør og Ost) og Fabrikation af Bomuldstøier. Hovedstaden er Cardiff, den vigtigste Søhavn er Swansea.

Glandel, s. Aertel.

Glandsantiller ere Santiller, forfærbigebe af udplattet Gulv eller Sølvtraad (Lahn). — **Glandsærrød** er temmelig fint, løst vævet og forskjellig farvet Lærred, som er stærkt appreteret og glattet paa Maskine. — **Glandsfabrikning**, s. Pølering.

Glandsfen benyttes i Mineralogien som et væsentligt Kjenndemærke til at skjelne imellem de forskjellige Mineraler, og man har til dette Niemed opffillet følgende Hovedarter: Metallglands, Diamantglands, Glasglands, Perlemøberglands og Silleglands.

Glandsstift (Lampiris guttatus) kaldes en i de nordiske Hæde, sandlynlignende paa dybt Vand levende, sjelden og anseelig stift af Mafrelsfamilie, omtrent 3' lang og 16" høi, ubmærket ved sit høie, sammentrykte, skiveformige og sølvglindsende Legeme, prydet med hvide Pletter og med røde Finner, som forlænge sig i lange Spidser. Det er kun sjældent, at den bliver fangen, enten i Garn eller opfattet paa Stranden efter en Storm; dog er den nogle Gange fangen ved de danske Kyster. Dens Kjøb skal ligne Lagens, og den antages at leve af Blæksprutter. Ved den norske Kyst er den bekjendt under Navnet „Lagestørje“.

Glandskobolt er et af Svovlkobolt og Arsenikobolt sammensat Mineral, der krykalliserer i Terningen, Oktaedret og Pentagonalbodefaedret, men kan ogsaa forekomme i dets Tilstand. Farven er rødlig sølvhvid med stærk Metal-

glands; Haardheden er 5,; Bøgtstylden 6,3. G., der er sjældnere end Speiskobolten, findes i Snenus og Glimmerstoffer i Schlesien, ved Stutterub i Norge, ved Lunaberg, Riddarhytten o. fl. St. i Sverrig. Den anvendes til forskjellige Farvepræparater, nemlig Smelte, Ejdel og Safflor (s. Blaafarværet).

Glandsful, s. Antkræft.

Glaroola, s. Sumpstale.

Glarmerarbeide bestaaer især i Tilbanning og Indfatning af Rubeglas. Tilbanningen bestaaer som oftest i en Luffjæring med en Diamantstift, umbtaffeløvis i en Afbrætning fra Kanten i Smaastykker ved et Staalrethskab med en Hat i (Krislejermet), eller i en Afspængning med et opbejdet Jern eller glødende Sprengul. Ved Tilbanning af Glas kan i vanskelige Tilfælde Terpentinoile anvendes med stor Fordeel, idet Glas uforklarligtvis kan files, børes o. l. v. med Staalrethskaber, saalænge de holdes fugtede med denne Olie. Indfatningen skeer som oftest i Træsprosser med Stifter, hvorefter Fugterne tættes med en Rit af Kinolie eller Kinoliefjernis og Kridt. Paa Kirkevinduer bruges endnu Bly, der trækkes af Form omtrent som et langkraft H, saa det til begge Sider kan omsfatte Kanten af en Rubde. Det tilstjæres, sammensloddet og heftes ved paalobbede Blystæner til tynde, runde Jernstænger, der skulle give Binduet den Stivhed, som Blysprosserne mangle. Paa lignende Maade samles Glasmalerier og couleurde Røfetter f. Ex. til Glarmerstærkilder.

Glarus, Canton i det østlige Schweiz, omgivet af Cantonerne St. Gallen, Graubünden, Uri og Schweiz, er lidt over 13 □ M. stort med 33,000 Indb. (c. 4,500 Katholiker, Resten Protestanter). En Deel af Midten af G. indtages af Dalen ved Floden Linth, som falder i Wallenfåterstjen, der mod N. berører G.; Resten er opffaldt af høie Alpekjæder med Gletschere, som stille det fra de omliggende Egn: mod S. ligger Dibbi (11,000 F.), mod V. Scherhorn (10,000 F.) og Glärnisch (9,000 F.). Dvægaavl er Indbyggernes Hovednæringsvei; her fabrikeres ogsaa endeel Bomuldstøier, Silkestøier og Papir. Forsætningen er aldeles demokratisk: i den lovgivende Forsamling, som skal sammensættes regelmæssig 1 Gang aarlig, har enhver Borger over 18 Aar Ret til at stemme over de af Landraadet (117 Medlemmer) forelagte Forslag. Den udvænde Magt har et Raad af 45 Medlemmer og en „Standescommissjon“ af 9 Medlemmer med en „Landammann“ i Spidjen. — Hovedstaden i Cantonet er Glarus, ved Linth, med Bomuldsmanufacturer og 4,200 Indb.

G. hørte i den ælste Tid snart til Schwaben, vandt sin Uafhængighed ved Seirene ved Røfels 1352 og 1388, hvorpaa det indtraadte i Schweizforbundet. Stridigheder imellem den Katholiske og den protestantiske Befolkning foranledigede en Tilgang en Afvikelse mellem begge: 1836 antog Protestanterne en Forsætning, som Katholikerne maatte finde sig i, 1842 blev den noget modificeret til sin nærværende Skikkelse.

Glas er Sammensmeltninger af Kiselvare Salte i amorph Tilstand. Kalk- og Natronsalte kunne ikke bruges alene, da de ere opføselige, derfor tilføies Kalk, som giver Haardhed og Glands,

eller Bly; mange andre Bestanddele ere tilføiede Ureentligheder, saaledes Kul (af Sod) eller Jern, der farve G. og til hvidt G. fordrer tilføiede Tilfætninger (Afførningsmidler) som Mennie, Brunsten, Salspeter. Satten pulveriseres, blandes, opbejdes og smeltes derpaa i Flammeoven i store Digler af ildfast Leer. Hvor man spyr med Stenful, maa man for at holde Søben borte bruge Iullede Digler, hvori Satten vanskeliggere smelter; derfor bruger man i England mest det letsmeltelige Blyglas. Melteglas faaes ved Tilfætning af Beenafte eller Tinlute, farvede Glasarter ved Tilfætning af forskellige Metalilte. Ved Smeltningen, hvorved man ofte, stolende paa Røstsprens Kraft til i stærk Hede at udbræde endog stærke Sprer, af Delonomie bruger Kali- og Natron-Chlorid eller svovlsure Salte, samler sig det, der ikke er angrebet af Røstspren (Sandet), ovenpaa Diglen som Glasgale, der til nogenlunde gode Glasarter stummes af. Efterat G. er jævnt smeltet og tyndskudende, bliver det indertiden stødt ud, i Reglen affjødes det noget for at blive seigt nok til at blæses. G. til optisk Brug omrøres omhyggelig for at blive frit for Bølger (s. d. N.). Formningen af Puntglas er omtalt under Flasker. Rubeglas dannes som en uhyre stor Mirturflasse uden Bund, idet en stor udbæst Kugle sprænges og klippes op og derpaa svinges, indtil den bliver cylindrisk; siden sprænges Kuglen af, Cylindren sprænges op paalangs og udfoles i en egen Øn paa en Plade. Dette Slags Rubeglas kaldes Balleglas til Forskjel fra Naaneglas, der efter Opblisningen trilles, indtil det bliver en stor Skive; en uoelonomisk Form, som derfor er forladt. G. til smaa, simple Speile formes som Rubeglas; til store støbes det paa uhyre store, tykke Metalplader imellem to Plader af G.s oprindelige Tykkelse, idet en tung Balle trilles henad Pladerne. For ikke at blive altfor stærkt, maa alt G. meget langsomt affjødes i en Røstleov; holdes det altfor længe i halvvarm Tilstand, saa bliver det afglasjet (s. d. N.), og tilføiede faaer man Réaumur's Porcelain. Dette kan ogsaa af Bannare see i Diglen. — **Glasraster** eller **Glasraster** er meget fint og letsmelteligt Glas, farvet stærkt især med Metalilte, navnlig som en Efterlikning af Bedestene; saaledes gunst med Antimon eller Svovl, grønt med Kobberveiste, rødt med Kobberforilte eller Guldpurpur, som giver det kostbare Rubinglas, Aenturpurglas, hvori isomme utallige smaa krystallinske Kobberblade, med Kobberilte og metalisk Jern. — **Glasmosaik** er Mosaik, samlet af Glasplaster i alle mulige Farver som smaa ved Lampen udtrukne Træade, i Stykker saa lange, som Mosaiken skal være tyk. — **Glasperler** gives mest af tynde Rør, der hugges i korte Stykker omtrent som Haffelse; disse glødes, omgivne af Kul- eller Leerpulver, for at Kanterne kunne runde sig. Større Perler dannes ved, at en udtrukket Glasstang vikles om en Jerntraad. — **Glasnitning** deler sig især i Slibning af Krystalglas, optiske Glas og Speile. Krystalglas kan enten være det haarde og stærke, blyfrie bohymiske Glas, eller det letsmeltelige, stærkt lysbrudende Flintglas, hvis Blyholdighed gjør det tyndskudende, saa at det kan støbes temmelig skarpt og blødt og derfor lettere slibes. Dertil bruger

man først Jernstiver med skarpt Sand og Vand, siden smaa haarde Sandstene med Vand, Træstiver med Pimpsteen og tilføiede med Tinaste eller Poleerrødt. Støbt („presjet“) Krystalglas er mindre stærkt og seer mindre godt ud, naar det ikke er efterselet. Optiske Glas ere efter deres Bestemmelse blyfrie eller blyholdige. De slibes i Staaer af Træ eller bedre Metal, saaledes at man selv har en conve og en concav Staal svarende til hinanden til gjenfjendig Correction. Staaerne bories gjerne rask rundt i en Slibemølle. Speile slibes to imod hinanden, saaledes at det ene er med Gibs fastgjort paa et Bord, det andet kan danne Bunden af en Kasse; man bruger efter hinanden groot Sand, fint Sand, Smærgel og polerer dem derpaa enkeltvis ved en silbelagt Træslade med Tinaste eller Poleerrødt og Vand. Derefter ere de færdige til Brug som Ruder i Fugsvinduer eller til Foliering, d. e. Belægning med Tinsfolie, der udbrædes paa et Bord, og bekalles med et tykt Lag Dvilsølv; Speilet stybes ind over Dvilsølvet og presses derpaa med Bøgte eller Struer, saa at Dvilsølvet presses ud og folien bliver tilbage paa Underfladen af Glasstet. — **Glasraar** ere lange Glasdraaber, tykke og runde i den ene Ende, tynde i den anden, som de fremkomme ved at lase en Draabe smeltet Glas i Vand. De taale et temmelig haarbt Slag paa den tykke Ende, men falde hen til Støv med et Knald, naar den spidse Ende bræktes af, en følge af Spændingen, det opstaaer ved den pludselige Afkjøling.

Glas er i Vaden et Maal paa flydende Varer = 0,15 danste Potter.

Glasrødt er en forældet Benævneelse for Mineraleet Svovlsands.

Glasgow, Ståd i Lanark-Shire i Skotland, ved Clyde, bestaar af to Dele, af hvilke den S. for Clyde liggende egentlig er en stor Forsaab til det egentlige G. N. for samme, og har mange udmærkede Bygninger (Kathedralkirken, Børsen o. fl.), et Universitet med Bibliothek o. s. v. og flere fortrinlige Undervisningsanstalter. Sin største Betydning har G. dog som Fabrikståd. Den har de største Bomuldsmanufacturer i Skotland og overmaade store Skibsbyggerier og Maskinfabrikker; fremdeles leverer Industrien Jern, Staal- og Glasvarer, Brændevin, Öl, Papir o. N. Til denne Fabrikvirksomhed knytter sig en meget betydelig Handel. G. havde 1857 en Handelsaafaae af 11 Skibe af 109,500 Com. = Last. Drægtigbed (1820 kun 85 Skibe af 39 Com. = Last.); Udførselens Værdi var i samme Aar c. 46 Mill. Rbl. G. faaer ved Clyde i Forbindelse med Atlanterhavet og ved Clyde- eller G.-kanalen samt Floden Forth med Nordspen. De største Skibe kunne dog ikke gaae lige til Stadens Quaer, men maae løse ved Port-G. ½ M. fra G. 360,000 Indb.

Glasraar falder man hærdet Staal, hvis Haarhed ikke er dæmpet ved Ansbrning. File, Raspe, Poleerrødt og de af Jern forfærdigede Sager, der ved Indfætning have faaet en Staalhinde udenpaa, holdes saaledes g., medens de fleste andre Staaelsager anløses mere eller mindre.

Glasmaleri udføres med Emailfarver, i Svovelsagen klare eller uigjennemsigtige Glasflusser (s. Glas), der pulveriseres, udbrives fint med

Terpentinolie og efter Malingen indbrændes i en egen Dvn. Glasfædet, der maales, hør være det strengsmeltelige, bønsmiste Kryсталglas (s. Glas), for at det ikke skal blive blødt i Muffelen. Ved Malingen udenpaa Glaslar, hvor Maleriet skal betragtes ved reflecteret Lyg, svarer G. til andet Emailmaleri; man kan benytte vigenemfistige Farver, og Maleriet tager sig neppe saa godt ud som paa vigenemfistig Grund, s. Gr. paa Porcelain. Ved Malingen paa Rubeglas kan man alene anvende gjennemfistige Emailfarver eller Pigmenter, der i Barmen afgive deres Farve til Glasfædet ved en Commentation og selv efter Indbrændingen vidstes bort. Schatteringen og Illumineringen anbringes hver paa sin Side af Glasfædet; Begrændningen af Ruberne retter sig efter Tegningens Contourer, og de samles ved ret smalt Bly. Schatteringen frembringes under-tiden i lagvis farvede Glas (overfangede Glas) ved at slibe mere eller mindre dybt ind i det farvede Lag.

Glasnevin, et Agerdyrningsinstitut, beliggende c. 1/2 M. N. O. for Dublin, er 1844 oprettet af Regjeringen og 10 Aar senere indrettet efter alle det engelske Agerbrugs store Forbringere til en Mindestgaard. Stolen nummer 70—100 unge Irlændere, og som Elever optages kun de bedste og dygtigste fra de mindre Agerdyrnings-skoler i en Alder af 17 Aar; de erholde her fri Kost, Logis og Underviisning i de almindelige Skolekundefter, Agerdyrningesfagene og i det praktiske Agerbrug. Den sædvanlige Læretid er 2 Aar. Underviisningen gives om Aftener, da Avlingen, med et Areal af 180 Acres (132 Ebr. Land), ubelukkende drives ved Elevernes Hjælp, og de saaledes om Dagen ere beskæftigede i Gaard og Mark. Til Institutet høre en Have og Planteskole, hvor Eleverne ogsaa nyde Underviisning.

Glaspapir, s. Sillepapir.

Glasfugl (Ophisaurus ventralis) kaldes en i Nordamerika levende Kingale, der ligesom vor Staalorm har et slangeagtigt Legeme og en lang Hale, der let knækker over i mange Stykker; den bliver 1 Alen lang og mangler aldeles Lemmer.

Glasværmer (Sesia) kaldes en Slægt af Aftensværmerens Familie. Det er ret anseelige Sommerfugle med tyk, haaret Krop, kraftig Snabel og teenbarnebe, temmelig stærke Følehorn samt med klare, spidse Binger, der næsten aldeles savne Skjel; de flyve mere om Dagen end de ægte Aftensværmere. Larverne leve i Gulv, som de gnave inden i Plantestængler, og spinde sig en Cocoon, hvori de tilbringe Puppelivet. Larverne af S. apiformis og asiliformis, hvilke Arthenævnelser have Hensyn til den mærkelige Tilgæbe med aarvævinge og tovingede Insecter (Dier og Fluer), som de klare Binger og det løbne Legeme, Farverne o. s. v. give G., leve i Poppelstammer.

Glasur kaldes den tynde, glasagtige Hinde, hvormed de fleste Leerverer bedæktes. De simple Leerverer taale kun en lav Varmegrad, behøve derfor en letsmeltelig G., i Reglen Blyglas, indtagelsesvis Sandglas; den bringes paa de raae Varer som tørt Pulver eller ubrørt i Vand og indbrændes paa samme Tid, som Varerne brændes. Steentøi glaseres med strengsmelte-

ligere Substantier, saasom Lava, Slagger fra Vernone, oftest dog ved Salt, der lasses ind i Dvonen og i Dampform virke paa de heftig glødende Varer. Francke saarer atter en letsmeltelig G., der bringes paa de allerede brændte Varer og befastes ved en ny, svagere Brand. Porcelain er vel ogsaa "forgløbet", men til Indbrændingen af G. behøves den heftigste Hede.

Glasbrenner (Adolf), tybft humoristisk og satirisk Skribent, født den 27de Marts 1810 i Berlin, var først anbragt i Handelsbureauet, men fulgte siden sin afgjorte Lyft til litterær Syssler og udgav under Navnet "Adolf Brennglas" de bekjendte satiriske Fester "Berlin wie es ist und trinkt" (1832—50), hvori han med Lune og Bib fik brede Rivet i sin Fødestad og gav træffende Pentydninger til Dagens Spørgsmaal i de politiske og sociale Anliggender. Af samme eller lignende Art ere andre Skrifter af G., s. Gr.: "Leben und Treiben der vornehmen Welt" (1834); "Derliner Volksleben" (1848); "Verbotene Lieder" (1843) o. fl. G. styttede 1841 til Neu-Strelitz. I Aaret 1848 viste G. som Hører for det demokratiske Parti i Mecklenburg-Strelitz meget Raadepoh, men blev dog 1850 forvist derfra og har siden levet i Hamborg. Han har fremdeles udgivet "Komische Volkskalender" (1846—52); "Komische Taschen und eine Nacht" (1852) o. M.

Glasstøffe, s. Koffe.

Glas, stærkt befaftet Sted i den preussiske Provinds Schlesien, paa begge Sider af Floden Neisse, har levende Handel og endel Industri. 9,000 Indb. G. var forbum Hovedstad i Ørøstaten G. (29 □ M., 150,000 Indb.).

Glauber, født 1604 i Franken, død 1668 i Amsterdam, indlagde sig endeel Fortjeneste af Chemien. Efter ham er Glauberstalt, hvorlignende Natron (s. Natron), benævnt.

Glaucha (eller Glaucha), Sted i Kongeriget Sachsen, ved Floden Zwickauer Mulde, har betydelige Fabriker, som levere Uds- og Bomuldsvarer, Papir, Læder- og Metalvarer; her findes Jernstøberier, Droggerier, Farverier o. M. 10,000 Indb.

Glaucos kaldes en smul og mærkelig, ved sin heilige blaue Farve ubmærket, nogen Snegleform, der træffes frit svømmende ude i det aabne Atlanterhav. Fra hver Side af den smækkte Krop udgaar der 3 korte og brede Arme, som hver igjen bære et Knippe af legtebarnebe forlængere; disse haandbarnebe Finer antages at staae baade i Bevægelses og Aandedrættets Tjeneste. Det er Roubin, der leve af andre Faldbyr.

Glaucos (gr.) er Navnet paa en med Blindehed forbunden Sygdom i Diet, der antages at have sit Sæde i det bagre Vienssegment og de dette omgivende Hinder, og pleier at fremkalde en grønlig opal Forbunkling i Diet. Den er gjerne kronisk forløbende og sjelden helbreffelig.

Glaucos (gr.) er den mineralfte Benæv-nelse for de grønne Korn, der findes i Grøn-sandet (s. b. A.), og er et vandholdigt Silicat af Jernilte og Kali, nærbeflægtet med Mineraleet Grønjord.

Glaucos var Navnet paa en Fisser fra Antihedon i Boetien; han byggede Skibet Argo og fulgte paa Argonautertoget med som Styrmænd;

under en Fægtning styrkede han sig i Havet og æredes senere som en Guddom. Efter et andet Eagn var G. en sandsigende Fagud; han nævnes endog som Apollo's Lærer i Spaadomskunst; hans fremstilles som en Dindig med stribt Haar og med en krum, med Fiffesjæl besat Hale. — G. heed fremdeles Vellerophons Fader; ved en Liigbegjængelse blev han sendt ved af sine egne Hætte, der vare blevne Hæ; i Sagnet levede han som Hæstestrømmeren (Tararippos). — G., en Søn af Hippolochos, Sønnesøn af Vellerophon, fød som Ansører for Pythæne Trojanerne bi i deres Kamp mod Grækerne. — G., en Søn af Minos og Pasiphaæ, kaldt som Barm i et Honningfad, i hvilket han gvaletes, men kaldtes atter tilbage af Snaamanden Polybos.

Gleigh (George Robert), engelsk Strikent, født den 20de April 1796 i Strirling i Skotland, gif 1812 i Krigstjeneste, tog Deel i Felttoget i Spanien, i Slaget ved Waterloo og i Krigen mod Nordamerika (1814), hvor han blev hæret ved Indtagelsen af Washington. Derefter vendte han tilbage til sine theologiske Studier, blev 1822 Præst i Ash i Kent-Shire og siden i London, 1844 første Feltpræst i den engelske Armee og 1846 Overinspektor ved Militærskolerne. G.'s Skrifter ere af en ligesaa forskjellig Natur, som de Livsbillinger, hvori han har været. Af de theologiske nævne vi hans „History of the Bible“ og „Guide of the Lord's Supper“; af de historiske: „The campaigns of the British army at Washington and New Orleans“; „History of the British India“; „Lives of the British military commanders“; „Family history of England“ (et populært Skrift). Fremdeles har G. forfattet Reiseskildringer („Germany visited“ o. fl.) og endel Noveller, af hvilke de ere de bedste, hvori han skildrer Scener af sit eget militære Liv (især „The Subalterne“; „The Chelsea pensioners“ og „Chelsea hospital and its traditions“; „Stories of Waterloo“ o. fl.).

Gleim (Johan Wilhelm Ludvig), sædvanlig kaldet **Bater G.**“, tybisk Digter, født den 2den April 1719 i Grimsleben ved Halberstadt, blev, efter at have været i forskjellige andre Livsbillinger, 1747 Domherre i Halberstadt, hvor han døde den 18de Febr. 1803. G. var Hovedet for den Digtertræds, som sædvanlig kaldes den „Halle-Halberstadtse“ eller „Anatronsiterne“, fordi deres poetiske Virksomhed især gik ud paa Selvsats, Kjærligheds- og Drillelange. Af denne Art ere G.'s fleste Arbejder, isaa og temmelig profaiske Oder; ifkun hans „Kriegslieder“, som han har lagt en pressiff Grenader i Munden, høre sig til en mere begrænsede Tone. Han har forresten skrevet Fabler, Romaner o. M.

Gleiwitz, Etad i den preussiske Provinds Schlesien, har Jernstøberier, Glasværker, Klædefabrikker o. M. 9,500 Indb.

Gleinstup eller **Norre-Kloster** var et Munkelaster af Benedictinerordenen, beliggende i Gleinstup Sogn i Norre-Galb Herred, et Par Mile N. for Randers, som blev stiftet, uvisst naar, ialfsal før 1261, af Evedn Voe og hans Fru Inge Lyhnt eller Lyhnt. Omtrænt 100 Aar før Reformationen, da Mariagerkloster blev stift-

et imellem 1400 og 1420, var G. Kloster i Forfald, og dets Gode blev efterhaanden henlagt under den nye Stiftelse, hvormod det er vanskeligt at bestemme, naar Klosteret aldeles blev ophævet. Det Næste, som nu er tilbage af dette Kloster, er Kirken, der forbum kaldtes de hellige tre Mariers Kirke. Den Eng, hvor Klosteret har staaet, vides nordenfor Byen.

Glentan (Milvus regalis) hører til Dagrosvuglenes Gruppe og Ornenes Familie og udmærker sig ved sine forholdsviis korte og svage Klæder, sine lange, spidsevinger og sin lange, kløstede Hale. Den har en særdeles let og hurtig Flugt, kan svæve i Luften næsten uden at røre vingerne og bestriver da store Kredse høit oppe i Luften; derimod beskæder G. ikke de andre Korfugles Styrke og Mod, angriber kun Fugleunger, smaa Pattebyr, Krybdyr, Orme eller lader sig endog nste med Kæbber. G. er en Træfugl, hvis Dyphold f. Ex. i Skaaene angives at vare fra Maris til September. Fæden er rødbrun, Hovedet lysere. Sin Rede bygger den i høite Trætoppe.

Gletscher bruges undertiden om de høite, med evig Is og Sneede beklædede Bjergtoppe i Alperne, men i snevære Betjening betegner det derimod kun de Jismasser, der fra disse sneede beklædede Toppe flyde sig ned gjennem Dalene og Kløfterne. Deres Oprindelse flyde Gletscherne de løse, korneede Sneemasser (Firnsneen) i den evige Sneeregion, som glide ned ad Skraeningerne, sammenpreskes i Dalene, bindes sammen og endelig gaace over til en særegen, kornet Jismasse, Gletscherisen, der nu ved sin egen eienbommelige, halot flydende Tilstand, understøttet af Tykket af de efterfølgende nye Masser, langsomt skrider ned gjennem Alperne indtil dybt under Sneegrænsen, hvor den stærke Sommervarme sætter en Grænse for dens videre Fremrykkel. Efter Aarstiden og Sommerens Bestaafenhed rykker den nederste Ende af G. snart frem, snart tilbage, snart holder den sin Plads usforandret. Fra Dalens Bæge styrte ofte Steens og Gruusmasser ned paa den og danne langs begge dens Sider de saakaldte Sidemoræner; foran sig flyder den en Bol af Steen og Gruus, en Endemoræne. Gamle Moræner inde i den helvetiske Høislette, og løse Blokke fra de høite Alpedale, der nu findes spredte over denne, er endogsaa beklædede den mod Alperne vendte Jurafiste indtil en Høide af 2,000 F., vidne om en tidligere langt større Udstrækning af de alpinste Jismasser. De største Gletschere have nu kun en Længde af c. 2 Mile med en Tykkelse af 800 Fod (Unteraargletscheren i Bernerobersland). Fra den nederste Ende af Gletschere strømmer ofte en Elv frem gjennem en Jisport, hvis Indre udmærker sig ved en pragtfuld blaa Farve, der ogsaa viser sig i de talrige dybe Spalter, af hvilke Hven er gjennemløst. Fra disse Spalter blæser ofte en iiskold Vind, Gletschervinden; paa G.'s Overflade findes de saakaldte Gletscherborde, store Steenblokke paa en Fod af Is, og dybe Gletscherhuller, fyldte med Vand og med en lille Sten eller noget Gruus paa Bunden. Naar en G. under sin Fremrykkel et brat Affald, opknaer et Gletscherfald, en Jislabtne, der ofte kan anrette store Udelæggelser. — I Norge

kalder man G. Jisbra, paa Island Jotel, i Granbitten Wad, i Tyrrol Firn, i Salzburg og Rärnten Käse, i de italienske Alper Bebreto, i Savoyen og Dauphiné Glacier.

Gladin, s. Plantetilm.

Gliderkyring, s. Skyning.

Gliedermann, s. Mannequin.

Glimmer er et meget ubbredt Mineral, der forekommer djerdt, indsprængt eller krystalliseret, dog sjelden i fuldstændige Krystaller; det lader sig let spalte i tynde, mere eller mindre gien-nemsligtige Blade med en metalglinsende Perle-moberglands (heraf Navnet „Kattegulb“) og kun ringe Haardhed = 2,5. G. er et kiseluurt Dobbeltsalt af meget forskjellig Sammensætning og udgjør en vigtig Bestanddeel i flere Hørg-arter, navnlig Granit, Onex og Glimmer-sfifer. Den storbladede G. anvendes til Ruber (Marienglas) paa Grund af dens Gjennemslagtighed og Elasticitet. — Glimmersteer er en paa Glimmerblade meget rrig Lecart af forskjellig Farve, der forekommer her i Danmark i Bruun-talsformationen og benyttes i Barde-Eggen til Fabricationen af Iydepotter. — Glimmerstoffer er en af Glimmer og Dvarts bestaaende Hørgart, hvis stiftige Brud hidrører fra Glimmerbladernes parallelle Beliggenhed. Dvartsen er i Almin-delighed tilstede i mindre Mængde, og Granat er en meget hyppig Indblanding i G. Den hører til de ældste metamorphiske Dannelser, er meget udbredt og indeholder vigtige Malme, især Kobbermalm, der deels forekomme ind-sprængte i Massen, deels paa Gange i G. — I Sverrig benyttes de uidsatte Varieteter af G., bekjendte under Navn af Stalsteen, til Opvarning og Udforsing af Masovneses Smel-terum.

Glinka (Geodor Nikolajewicz), russisk Stri-bent, født 1788 i Gours. Smolensk, blev 1803 Officer og gjorde Felttogene 1812—14 med, men traadte siden i Civil tjeneste. Han hører til de bedste militære Forfattere i Rusland (han har skrevet over Felttogene 1805—6 og 1812—15, over Lille-Polens Befrielse o. M.), og har gjort sig bekjendt som Digter, deels ved egne Værker, deels ved Oversættelse af Pla-merne, Jobs Bog og Propheterne. — Sergej Nikolajewicz G., Broder til den Foregaaende, født 1774, tog 1799 sin Afsted som Major og har siden udgivet historiske Skrifter for Ung-dommen, Skuespil o. M. — Michæl G., født 1804, beslaget med de to Foregaaende, bekjendt Componist og kejserlig russisk Hofcapelmester, døde i Berlin den 15de Febr. 1857.

Glinka (Michæl), litthauisk Fyrste i det 16de Aarh., var den polske Konge Alexander Jagello's Yndling, men blev hos Alexanders Eftersølger Sigismund gjort mistænkelig som den, der traagtede efter at gjøre sig til uaf-hængig Behersker af Litthauen. G. gil derpaa over til den russiske Czar Wasili Iwanowitsch og erobrede Smolensk for ham. Men da han, misfornøiet med Czaren, igjen vilde udsone sig med Polakkerne, blev han kastet i Fængsel, hvor han tilsidt blev blindet og døde 1534. Hans tragiske Stjebne er bleven behandlet af flere Digtere.

Glissolato, musslaff Foredragsbeteegnelse, betyder flydende, let, uden fremtrædende Acces-sation.

Glitning er en Operation, der gaar ud paa at meddele Stripapir, Tapeter, Spille-kort, Løjer o. fl. Glads ved at gnide dem med haarde, blanke Legemer. Denne Glads bliver især stærkt og varig, naar Stoffet er ap-preteret med Kliffer. Ofte betjener man sig af en Glittesteen, helst af Flint, anbragt i den ne-berste Ende af en Stang, der kan trækkes frem og tilbage over Gjenstanden, medens den øverste presjer stærkt mod en elastisk Bjelle ved Løjet o. besl. Istedesfor Stenen bruges ogsaa en lille, blank Glittevalse. Massere gaar Arbeid i Glittemaskiner, omtrent som Kalandre (s. d. A.). Boghinderne glitte Søger paa alle Sider, navnlig paa Ryggen, med en Glitteval, et blankt Staal, der bruges i opvarmet Tilstand og stilles paa et langt Stak, som ligger paa Stuberne, for at den kan køres med Kraft.

Glittaal, s. Poteraal.

Globulin, et Proteinlegeme, er en Bestand-deel af Blodlegemernes indre Masse. G. har man neppe nogeninde kunnet fremstille i ren Tilstand, dets Eksistens betragtes derfor af Mange som problematisk. (s. Art. Blodredt og Pematrin).

Globulus hystericus er et nervøst Symptom, der ofte forekommer hos hysteriske Dva-der, og viser sig, som om en Kugle eller Klump fra Hjertekulen steg opad og blev siddende i Halsen. Det kan undertiden være et meget ubehageligt og besværligt Tilfælde, som endog kan hindre Synkningen og genere Aandedrættet, men iøvrigt alseles ikke har nogen farlig Cha-rakter. Det synes at fremkomme ved en rødv-mist, kramptagig Sammentrækning af Spiie-rørets Muscellag.

Globus (lat.) betyder en Kugle, og brages navnlig om de Kugler, paa hvilke man pleier at anbringe Afbildninger af Jorden og Him-len tilligemed de Cirkler, som benyttes til at bestemme Stjernernes Beliggenhed, altsaa paa en Jordglobe Equator og Meridianerne, paa en Himmeglobe Equator og Declinationscirklerne, Ekliptika og undertiden tillige Bredecirklerne. Desuden pleie Bendecirklerne og Polarcirklerne samt de øvrige Paralleler at affattes paa hege (de her nævnte Ord findes forklarede hver paa sit Sted). Naar Ekliptika findes paa Jord-globen — som i Almindelighed er Tilfældet, — da er det urigtigt og kun forvildende, efterdi denne Cirkels Skæringspuncter med den terre-striske Equator forandre sig hvert Dieblil i Døgnet. — Da Jorden nærmer sig saa meget til en Kugle (s. Jorden), kan Afbildningen paa en Globe være næsten ganske tro, skjøndt ned-vendigviis i en ringe Maalest, hoortmod dette ikke kan være Tilfældet med noget Kort, hvil-ken Projectionsmaade man end vælger, da en Kugleflade eller en Deel af samme albrig kan udfoldes i et Plan. — Derimod er en Him-meglobe naturligviis ikke egentlig nogen Af-bildning af Himlen, men angiver de Steder, hvor Synslinierne fra vort Nie til Stjernerne træffer Overfladen af en indbildt Kugle, som man tænker sig omgivende Jorden. Ved Et

mytelsen af en Himmeglobe maa man derfor tænke sig dens Overflade betragtet indenfra, fra Englens Centrum. Tillige pleie de Billeber derpaa at afbildes, hvortil man fra gamle Tider har tænkt sig Stjernerne henførte. Paa en Himmeglobe kunne naturligvis kun Stjernerne angives, hvis Steber ere næsten uforanderlige, men ikke Sol, Maane og Planeter, som stædig forandre deres Plads paa Himlen.

Glodner eller **Großglodner** er en over 12,000 F. høi Bjergmasse blandt de noriske Alper, paa Grænsen mellem Tyrol, Kärnten og Dore-Nferrig.

Glogau eller **Großglogau**, Stad og vigtig Fæstning i Sleslen, paa den vestre Bred af Oder, har Klæde-, Bomulds-, Lærreds-, Tølbaks- og Laksfabriker samt levende Handel. 16,000 Indb. G. var forhen Hovedstaden i Hertendømmet G., hvis Fyrster udbøde i det 15de Aarh.

Glomeris, s. Tuffadvein.

Glommen er Skandinaviens største Flod, da den har en Længde af 80 g. M. og et meget stort Flodbebet, som bestaaer af tvende Hovedafdelinger, nemlig det østlige, som gjennemstrømmes af den egentlige G. og indbefatter Nferbaleu, Solor og Dbaleu, samt det vestlige, som gjennemstrømmes af (Subbrands-) Laagen, Njseu og Vormen. Dette sidste indbefatter Norges frugtbareste Kornlandskaber: Subbrandsdalen, Hedemarken og Toten. Det østlige Dalsere udmærker sig især ved sine store Stove af Gran og Fyr. Ingen af disse Hovedarme have et saa høit Fald eller saa stridt Løb, som enten Norges andre store Elve eller G.s egne Aflober. G. udpringer nemlig af Aursun-Gjød ved Kræaa, som ligger 2,300 F. høit og (Subbrands-) Laagen af Løseværks Vand, som er 2,000 F. høit. Begge disse Floder løbe siden imod S., adskilte nordligt ved en høi Fjeldstrætning, hvortil Rundane bære, længere ned ved Stebensøede Aaser. Deres Fald er afvigende. (Subbrands-) Laagen danner i sit Løb en Række Indsøer, blandt hvilke Løsa og den store Njseu. Den egentlige G. danner ingen Udvidelse, som faaer Raavn af Indsøe, endstjøndt den indeholder mellemlange Strætninger af stilleflydende Vand. Ved Byen Kongsvinger ligger G. endnu 455 F. over Havpeilet. Geologerne antage, at den i en ikke meget fjern Jordperiode har sendt sit Vand imod S. til Venern og til Kattegat. Nu er det kun under meget høi Vandstand, at endeel Vand flyder denne Vej. Selve Floden løser i en ret Vinkel imod V., optager Vormen og falder derpaa i Njeren 330 F. over Havet. Denne Indsøes Udløb indføres af den trange Norkfos. Njeren danner derfor store Oversvømmelser, som nu skulle forebygges ved at udminere Norkfosjen bredere. Ved Byen Sarbsborg gjør G. sit sidste Fald paa 70 F. Dens store Løb derfra til Færverisfald er seilbart. Den har i Forveien deelt sig i flere Arme, som omflytne Tuns og Kolfos. Man har nu opgivet Planerne til at kanalisere G.; herimod bygges en Jernbane fra Christiania til Kongsvinger langs dens Flodleie.

Gloria, s. Dorologie.

Glossalgia = Smerte i Tungen. — **Glossitis** = Betændelse i Tungen. — **Glossoplegia**

= Tungelambed. — **Glossospasmus** = Tungekrampe.

Glossata, s. Sommerfugl.

Glossæ (gr.) kaldes Forklaringen af et ubekjendt eller dunkelt, især forældet Ord (**Glossæm**); **Glossator** er Forklareren af et saadant Ord, og **Glossarium** en alfabetafisk Samling af slige Forklaringer (saaledes kaldes derfor ogsaa en forklarende Ordbog, især til en enkelt Forfatter).

Glossæter kaldtes isærbelethed de Forklarinder, som de Romerretslærde i Italien, navnlig i Bologna (hvilte netop heraf sit Venæonelsen **Glossatorer**) i det 12te og 13de Aarh. meddeelte under deres Forelæsninger over de romerske Lovsamlinger, og som opnaaede en saa stor Anseelse, at man næsten lagde mere Vægt paa dem end paa Texten selv. Den første Glossator var Irmerius (1120); hans og hans Efterfølgers Commentarer bleve samlede og bearbejdede af Accursius (1220—60) i et stort Vært, der saaledes indeholder Kjernen af alle Glossatorernes Lærdom.

Glossolalie (gr.), Talen i fremmede Sprog eller Talen med Tunger, anvendes især om det Under, der, efter Beretningen i Ap. G., vederfores Apostlene paa den første Pintjeseft, da de efter den Helligaands Udgydelse pludselig begyndte at tale i fremmede Tungemaal. I den seneste Tid have Irvingianerne paasaat, at G., d. v. s. et lignende Under, som det paa den første Pintjeseft, har viist sig iblandt dem.

Glossophaga kaldes en sydamerikansk Flagermuusslægt af Bladnæsernes Gruppe, især udmærket ved den lange, spidse Snude og ved den ormformige, rue, udstrækkelige Tunge, der tjener til at slukke og suges Blod. Det er smaa Flagermuus, der kun spænde 8—10" fra den ene Vingespids til den anden.

Glossis kaldes i Anatomien Stemmeribsen, den af Stemmebaandene i Luftsørehovedet dannede Spalte, hvor Stemmen frembringes.

Gloucester, Shire i England, omgivet af Shirene Worcester, Warwick, Oxford, Wilts, Somerset, Monmouth og Hereford, indtager et Flaadeindhold af 59 □ M. med 460,000 Indb. Den østlige Deel heraf er høiløseformig, opstybt af de lave Bjerge „Cotswold Hills“; i Midten er den frugtbare Dal ved Severn; mod V. er et halvt Stovdistrikt. G. er rigt paa Mineralier, navnlig Kul, Jern, Kalk, Gips, nyttige Steenarter o. M. Dalen ved Severn frembringer Korn (Væbe, Bøg) og Kobrugter, Stovdistriktet indeholder ogsaa store Frugthaver. Dvægavlen er betydelig, her produceres en Mængde Smør, Ost og Uld. Industrien er af stort Omfang og gaar især ud paa Fabrikation af Klæde, Fjst, Strømper, Linned- og Metalvarer. — G., Hovedstad i G.-Shire, ved Severn, en meget gammel Stad, har en Raethdralliske og Fabrikation af Linned, Sæbe og Skenram. 30,000 Indb.

G. havde tidligere Titel af et Hertugdømme; iblandt dem, der have ført Titlen Greve eller Hertug af G., ere følgende de mærkeligste: Robert, Greve af G., en vægte Søn af Kong Henrik I, hængede 1139 for sin Halv søster Mathilde imod Stephan af Blois, som han slog og fangede ved Lincoln 1141; han døde

kalder man G. Jisbræ, paa Island Jösel, i Granbunden Wab, i Tyrol Firm, i Salzburg og Kärnten Räs, i de italienske Alper Bedretto, i Savoyen og Dauphiné Glacier.

Gladin, s. *Plantefilm*.

Gliberfyring, s. *Styring*.

Glibermann, s. *Mannequin*.

Glimmer er et meget udbredt Mineral, der forekommer hjerot, indsprængt eller krystalliseret, dog sjelden i fuldstændige Krystaller; det lader sig let spalte i tynde, mere eller mindre gjenemsigtige Blade med en metalglindende Perlemoberglans (deraf Navnet „Rattegulb“) og kun ringe Haardhed = 2,½. G. er et kiselhuurt Dobbeltstalt af meget forskellig Sammensætning og udgjør en vigtig Bestanddeel i flere Bjergarter, navnlig Granit, Sæus og Glimmerfliser. Den storbladede G. anvendes til Ruber (Marnglas) paa Grund af dens Gjenemsigtighed og Elasticitet. — *Glimmersteer* er en paa Glimmerblade meget rig Leeraat af forskellig Farve, der forekommer her i Danmark i Brunnkalkformationen og benyttes i Barde-Eggen til Fabricationen af Hydepotter. — *Glimmerstøtter* er en af Glimmer og Dvarts besaaende Bjergart, hvis stiftige Brud hidrører fra Glimmerbladernes parallelle Beliggenhed. Dvartsen er i Almindelighed tilstede i mindre Mængde, og Granat er en meget hyppig Indblanding i G. Den hører til de ældste metamorphiske Dannelser, er meget udbredt og indeholder vigtige Malme, især Kobbermaln, der deels forekomme indsprængte i Massen, deels paa Gange i G. — I Sverige benyttes de idfaste Varieteter af G., kendte under Navn af Stalsteen, til Opmyring og Udføring af Masooneses Smelterum.

Glinka (Feodor Nikolajewicz), russisk Strikent, født 1788 i Goro. Smolensk, blev 1803 Officør og gjorde Felttogene 1812—14 med, men traadte siden i Civil tjeneste. Han hører til de bedste militære Forfattere i Rusland (han har skrevet over Felttogene 1805—6 og 1812—15, over Lille-Polens Befrielse o. M.), og har gjort sig be kendt som Digter, deels ved egne Værker, deels ved Oversættelse af Psalmene, Jobs Bog og Propheterne. — *Sergei Nikolajewicz G.*, Broder til den Foregaende, født 1774, tog 1799 sin Afsted som Major og har siden udgivet historiske Skrifter for Ungdommen, *Stuespil o. M.* — *Michaël G.*, født 1804, beskæftiget med de to Foregaende, be kendt Componist og keiserlig russisk Hofcapelmester, døde i Berlin den 15de Febr. 1857.

Glinka (Michaël), litthauisk Høfste i det 16de Aarh., var den polske Konge Alexander Jagello's Yndling, men blev hos Alexanders Efterfølger Sigismund gjort mistænkelig som den, der traagede efter at gjøre sig til uafhængig Behersker af Litthauen. G. gik derpaa over til den russiske Czar Wassillj Iwanowitsch og erobrede Smolensk for ham. Men da han, misfornøiet med Czaren, igjen vilde udsøne sig med Polakkerne, blev han kastet i Fængsel, hvor han til sidst blev blindet og døde 1534. Hans tragiske Stedne er bleven behandlet af flere Digtere.

Glossato, musiklaff Foredragets betegnelse, betyder flydende, let, uden fremtrædende Accentuation.

Glitning er en Operation, der gaaer ud paa at meddele Strøvpapir, Tapeter, Spillekort, Tøier o. fl. Glans ved at gnide dem med haarde, blanke Legemer. Denne Glans bliver især stærk og varig, naar Stoffet er অপ্ৰেতער med Klister. Ofte betjener man sig af en *Glittesten*, helst af Flint, anbragt i den uøderste Ende af en Stang, der kan trækkes frem og tilbage over Gjenstanden, medens den øverste presser stærkt mod en elastisk Bjelle ved Føtten o. desl. Istedesfor Stenen bruges ogsaa en lille, blank *Glittvalse*. Klister gaaer Arbeidet i *Glittmaskiner*, omtrent som Kalandre (s. d. A.). Bogbinderne glitte Bøger paa alle Sider, navnlig paa Ryggen, med en *Glittstok*, et blankt Staal, der bruges i opvarmet Tilstand og fikkes paa et langt Stak, som ligger paa Stulderen, for at den kan føres med Kraft.

Glittteal, s. *Polseraal*.

Globulin, et Proteinlegeme, er en Bestanddeel af Blodlegemernes indre Masse. G. har man neppe nogenstede kunnet fremstille i reem Tilstand, dets Eksistens betragtes derfor af Mange som problematisk. (s. Art. *Blodrød* og *Sematin*).

Globulus hystericus er et nervøst Symptom, der ofte forekommer hos hysteriske Kvinder, og viser sig, som om en Kugle eller Klump fra Hjertekulen steg opad og blev sidende i Halsen. Det kan undertiden være et meget ubehageligt og besværligt Tilfælde, som endog kan hindre Synkningen og genere Andebrættet, men isørigt aldeles ikke har nogen farlig Charakter. Det synes at fremkomme ved en rothmisk, krampagtig Sammentrækning af Spjærrørets Muskellag.

Globus (lat.) betyder en Kugle, og bruges navnlig om de Kugler, paa hvilke man pleier at anbringe Afbildninger af Jorden og Himlen tiligeneb de Cirkler, som benyttes til at bestemme Stebernes Beliggenhed, altsaa paa en Jordglobus Equator og Meridianerne, paa en Himmelsglobus Equator og Declinationscirklerne, Elliptika og undertiden tillige Prebecirklerne. Desuden pleie Venbecirklerne og Polarcirklerne samt de øvrige Paralleler at affættes paa begge (de her nævnte Ord findes forklarede hver paa sit Sted). Naar Elliptika findes paa Jordgloben — som i Almindelighed er Tilfældet —, da er det urigtigt og kun forvirrende, efterdi denne Cirkels Skæringspuncter med den terrestriske Equator forandre sig hvert Dieblid i Døgnen. — Da Jorden nærmer sig saa meget til en Kugle (s. *Jorden*), kan Afbildningen paa en Globe være næsten ganske tro, skøndt uøvendigtvis i en ringe Maalestok, hvorimod dette ikke kan være Tilfældet med noget Kort, hvilken Projectionsmåade man end vælger, da en Kugleflade eller en Deel af samme aldrig kan udfølbes i et Plan. — Derimod er en Himmelsglobus naturligvis ikke egentlig nogen Afbildning af Himlen, men angiver de Steder, hvor Synslinierne fra vort Die til Stjerne træffer Overfladen af en indbildt Kugle, som man tænker sig omgivende Jorden. Ved de

mittelen af en Himmelslobe maa man derfor tænke sig dens Overflade betragtet indenfra, fra Anglens Centrum. Tillige pleie de Billeder deraa at afbildes, hvortil man fra gamle Tider har tænkt sig Stjernerne henførte. Paa en Himmelslobe kunne naturligvis kun Fjrti-sterne angives, hvis Steder ere næsten usor-berlige, men ikke Sol, Maane og Planeter, jern stadig forandre deres Plads paa Himlen.

Glodner eller **Grosglodner** er en over 12,000 F. høi Bjergmasse blandt de noriske Alper, paa Grænsen mellem Tyrol, Kärnten og Tyrol-Steirrig.

Glogan eller **Grosglogan**, Stad og vigtig Fæstning i Schlesien, paa den vestre Bred af Oder, har Klæde-, Bomulds-, Lærreds-, Lods- og Laksfabriker samt levende Handel. 16,000 Indb. **G.** var forhen Hovedstaden i Hertugdømmet **G.**, hvis Fyrster uddøde i det 12de Aarh.

Glomeris, s. Lufthavnen.

Glommen er Skandinaviens største Flod, da den har en Længde af 80 g. M. og et meget stort Flodgebet, som bestaar af toende Hoved-ædleringer, nemlig det østlige, som gennem-strømmes af den egentlige **G.** og indbefatter Ederalen, Solår og Odalen, samt det vestlige, som gennemstrømmes af (Gubbrands-) Raagen, Rjøfen og Vornen. Dette sidste indbefatter Norges frugtbareste Kornlandskaber: Gubbrands-dalen, Hebemarken og Loten. Det østlige Dal-tere udmærker sig især ved sine store Søve af Gran og Fyr. Ingen af disse Hovedarme bare et saa høit Fald eller saa stridt Løb, som enten Norges andre store Elve eller **G.s** egne Bifloder. **G.** udspringer nemlig af Aurfuu-Sjø ved Kræas, som ligger 2,300 F. høit og (Gub-brands-) Raagen af Læsjeværks Vand, som er 2,000 F. høit. Begge disse Floder løbe siden med **G.** adskillte nordligst af en høi Fjeld-kræning, hvortil Rundane høre, længere ned ved Levberøgebe Aaser. Deres Fald er afvigende. (Gubbrands-) Raagen danner i sit Løb en Række Indsøer, blandt hvilke Rosna og den store Rjøfen. Den egentlige **G.** danner ingen Udbidelse, som faaer Navn af Indsø, endfyndt den indeholder milelange Stræklinger af stillestående Vand. Ved Byen Kongsvinger ligger **G.** endnu 455 F. over Havspeilet. Geologerne antage, at den i en ikke meget siern Jordperiode har sendt sit Vand imod **S.** til Benern og til Kattegat. Nu er det tun under meget høi Vandstand, at enbeel Vand skyder denne Wei. Selve Floben bærer i en ret Vinkel imod **S.**, optager Vornen og falter derpaa i Njeren 330 F. over Havet. Denne Indsøes Udløb indsnævers af den trange Morkfoss. Njeren danner derfor store Overfløm-melser, som nu skulle forebygges ved at ud-minere Morkfossens bredder. Ved Byen Sarps-berg går **G.** sit sidste Fald paa 70 F. Dens forte Løb herfra til Frederiksfald er seilbart. Den har i Forveien deelt sig i flere Arme, som omflange Tunø og Morkfoss. Man har nu op-givet Planerne til at kanalisere **G.**; derimod bygges en Jernbane fra Christiania til Kongsv-inger langs dens Flodleie.

Gloria, s. Dorothea.

Glossalgie = Smerte i Tungen. — **Glos-sitia** = Betændelse i Tungen. — **Glossoplegie**

= Tungslemphed. — **Glossopannus** = Tunge-trampe.

Glossata, s. Sommerfugl.

Glosse (gr.) kaldes Forklaringen af et ube-kjendt eller dunkelt, især forældet Ord (**Glos-sem**); **Glossator** er Forklareren af et saadant Ord, og **Glossarium** en alphabetisk Samling af slige Forklaringer (saaledes kaldes derfor ogsaa en forklarende Ordbog, især til en enkelt Forfatter).

Glosser kaldtes isærbelethed de Forklarin-ber, som de Romerretslærde i Italien, navnlig i Bologna (hvilke netop heraf fik Benævnelsen **Glossatorer**) i det 12te og 13de Aarh. medbeleste under deres Forelæsninger over de romerske Lovsamlinger, og som opnaaede en saa stor An-seelse, at man næsten lagde mere Vægt paa dem end paa Texten selv. Den første **Glos-sator** var Irnerius (1120); hans og hans Ef-terfølgeres Commentarer bleve samlede og be-arbejdede af Accursius (1220—60) i et stort Værk, der saaledes indeholder Kjernen af alle **Glossatorernes** Lærdom.

Glossolalie (gr.), Talen i fremmede Sprog eller Talen med Tunger, anvendes især om det Under, der, efter Beretningen i Ap. Gj., veberføres Apostlene paa den første Pintsfest, da de efter den Helligaands Udgydelse plud-selig begyndte at tale i fremmede Tunge-maal. I den seneste Tid have Irvingia-nerne paastaet, at **G.**, d. v. s. et lignende Under, som det paa den første Pintsfest, har viist sig iblandt dem.

Glossophaga kaldes en sydamerikansk Fla-germuusflægt af Bladnæernes Gruppe, især udmærket ved den lange, spidse Snude og ved den ormsformige, rue, udstrækkelige Tunge, der tjener til at stille og sugge Blod. Det er smaa Flagermuus, der kun spænde 8—10" fra den ene Vingespids til den anden.

Glotitis kaldes i Anatomien Stemmeribsen, den af Stemmebaandene i Luftrørshovedet dan-nede Spalte, hvor Stemmen frembringes.

Gloucester, Shire i England, omgivet af Shirerne Worcester, Warwick, Oxford, Wilts, Somerset, Monmouth og Hereford, indtager et Fladeindhold af 59 □ M. med 460,000 Indb. Den østlige Deel heraf er bølgeformig, opfyldt af de lave Hjerger "Cotswold Hills"; i Mid-ten er den frugtbare Dal ved Severn; mod **S.** er et bakket Skovdistrict. **G.** er rigt paa Mi-neralier, navnlig Kul, Jern, Kalk, Gips, nys-tige Steenarter o. M. Dalen ved Severn frembringer Korn (Hvede, Byg) og Koldfrugter, Skovdistrictet indeholder ogsaa store Frugthaver. Dvæggavlen er betydelig, her produceres en Mængde Smør, Ost og Uld. Industrien er af stort Omfang og gaaer især ud paa Fabrika-tion af Klæde, Filt, Strømper, Pinned- og Metalvarer. — **G.**, Hovedstad i **G.**-Shire, ved Severn, en meget gammel Stad, har en Ka-theedralkirke og Fabrikation af Linned, Sæbe og Isefram. 30,000 Indb.

G. havde tidligere Titel af et Hertugdømme; iblandt dem, der have ført Titlen **Greve** eller **Fertug** af **G.**, ere følgende de mærkeligste: Robert, Greve af **G.**, en uægte Søn af Kong Henrik I, kæmpede 1139 for sin Halvbrøder Mathilde imod Stephan af Blois, som han slog og fangede ved Lincoln 1141; han døde

1146. — **Othbert de Clare**, Greve af **G.**, hævpede med **Simon af Montfort**, Greve af Leicester, mod **Henric III** i Slaget ved Lewes (1264), men gik siden over til det kongelige Parti og fulgte med Kronprindsen til Palæstina. — **Samphrey**, Hertug af **G.**, Søn af **Henric IV**, blev efter sin Broder **Henric V's** Død 1422 Formyndere (under Navn af Protector) for dennes Søn **Henric VI** i England (Sgn. Vedtord). Ved sin Formægling med **Jacqueline** af Holland 1425 kom **G.** i Strid med Hertugen af Burgund, hvilket bibrog til at drage denne fra Englands Parti over paa Frankrigs. I England selv fik han en Modstander i den herskelige Cardinal af Winchester, som bevirkede Kongens Giftermaal med **Margrete** af Anjou. Forledet af hende og hendes Yndling, Greven af Suffolk, lod Kongen **G.** anlægge for Østforræderi og fængsle (1447); nogle Dage efter fandtes han død i Fængslet. — **Richard**, Greve af **G.**, s. **Richard III**. — **William Fearn**, Hertug af **G.**, født 1743, død 1807, var en Broder til **Georg III**. — **William Frederick**, Hertug af **G.**, Søn af den Foregaende, født 1776, erholdt ved sit Giftermaal med **Georg III's** Datter **Marie** (1816) Prædicat af „kongelig Højhed“, men døde uden Børn 1834.

Glover (**Richard**), engelsk Digter, født i London 1712, forbandt med sin Virksomhed som Ridsmand litterære Studier og gjorde stor Lykke ved sit i sig selv temmelig middelmaadige episke Digt „Leonidas“ (meest forbi den herskende Stemning imod Regjeringen og **Walpole's** fremdelige Politik syntes at finde et Udtryk for sine egne Følelser i denne Skildring af Grækerne's Kamp mod asiatisk Despotisme); hans senere poetiske Værker („The Athenaid“, et episk Digt i 30 Sange, en Ballade, nogle Tragedier o. M.) hævede sig heller ikke over det Middelmaadige. **G.** stred ogsaa „London, on the progress of commerce“ (1739). Han døde den 25de Novbr. 1785.

Gloxinia er en Plantefægt af Gesneraceernes Familie fra det tropiske Amerika med underjordiske, flereaarige Knolde, tykke, modsatte, tætte Blade, og anseelige, violette, hvide eller gulgrønne, ofte mørkplettede Blomster. Flere Arter dyrkes i Drivhuuse.

Gluck (**Christoph Willibald**), en af de berømteste Operacomponister, født den 2den Juli 1714 (efter Andre 1700) i Dorepals, studerede først Musik i Prag og fra 1738 under **Martini** i Mailand, og bragte sine første Operaer „Artaxerxes“ og „Demetrios“ til Dorepals, den første i Mailand, den anden i Venedig. 1745 begav han sig til London, gik derfra til Rissenhavn og tilbage til Italien og derfra til Wien, efter allerede at have komponeret 40 Operaer, alle i den da herskende italienske Smag. Allerede længe havde han i Tankerne bestjættet sig med Planen til en fuldstændig Reform i den dramatiske Musik, hvorved han navnlig satte sig til Formaal at befrie den fra alle de intetsigende Forjuringer og Kousader, hvormed den efter Tidens Mode var overløstet, og berimod gøre den til et sandt, karakteristisk Udtryk for Tænkningen, saaledes at Tænkning og Musik smeltede sammen til et eneste organisk Hele. Det er **G.'s** store Fortjeneste og sikrer ham for

selv hans Betydning, at han var den Første, som erkendte og gjennemførte dette Princip, hvorved han har høvet Operaen til et virkelig, højere Kunstværk. I Florentineren **Manieri di Calzabigi** fandt han en Digter, som var istand til at gaae ind paa hans Ideer og leverede ham passende og værdige Tænkninger. Operaen „Orpheus og Eurydice“ (opført første Gang 1764 i Wien) er for en stor Deel komponeret efter dette Princip, som dog først i „Alceste“ (1768) blev fuldstændig gjennemført. Begge disse Operaer vandt Bisald, uden at man dog endnu tilfulde formaadede at fatte og forstaae **G.'s** Idee. Det var først i Frankrig, at denne skulde komme til fuld Anerkjendelse. Hans „Sphigienia i Ansis“ (opført første Gang i Paris 1774) gjorde en uhyre Lykke, ligeledes hans senere Operaer „Armida“, „Sphigienia i Tauris“ etc. Bedøftet med Hæder vendte han 1787 tilbage til Wien, hvor han døde pludselig den 15de Novbr. s. A. — Sgn. **Schmid**, **Chr. W. Gluck**, dessen Leben und tonkünstlerisches Wirken“ (Leipz. 1854).

Glück (**Christian Friedrich**), tydsk Reklærter, der har gjort sig meget fortjent ved sine Forskninger i Romerretten, var født den 1ste Jan. 1775 i Halle og døde den 20de Jan. 1831 som Senior for det juridiske Facultet i Erlangen.

Glücksborg eller **Lyfsborg** er et Slot og en Flekke i Landshøbet Angel i Hertugdømmet Slesvig, 1½ M. N. D. for Flensborg, tæt ved Flensborg = Hjørn, i Flensborg Amt, Munsterbrary Herred. I Middelalderen laae her et Kloster, **Ky** (**Kü**, **Ku**, rus regia), af Cistercienserordenen, som var flyttet hertil fra Guldbolm i Nærheden af Slesvig 1209. Kongemorderen **Arnfast** (s. d. A.) var Abbed i dette Kloster. Da Hertug **Hans** den Yngre 1582 var bleven Eier af **Ky**-Kloster, lod han de gamle Klosterbygninger nedbrude, og lagde samme Aar Grundten til **G.**-Slot, hvor han ogsaa døde 1622. Slottet ligger i en lille Indsø i en romantisk Egn, omgivet af Etæ og Bant; det er en massiv Bygning, 100 Fod i Højdant indvendig, med 4 ottekantede Hjørnetårne og et Spir midt paa Taget. I Slottet er en Kirke, der ogsaa benyttes af Byen, og det hertugelige Begravelsescapel. Fra 1622 til 1779 var **G.** Residentens for Hertugerne af Slesvig-Holsten-Glücksborg, og blev derpaa efter den sidste Hertugs Død beboet af hans Ent og hendes anden Ægtefælle, en Hertug af Brunsvig-Bevern. Efter dennes Død stiftede Kong **Frederik VI** 1825 Slottet til sin Sæger, Hertugen af Slesvig-Holsten-Beck, med Titel af Hertug af **G.**, hvorefter det tjente til Hellig for hans Familie. I de senere Aar pleier Kong **Frederik VII** at tilbringe Efteraarstidene paa **G.** Den tilsløbende Flekke, der oprindelig dannedes af Fosbetjente, er efterhaanden vort og talte 1855: 767 Indb.

Glücksstadt er en Stad i Hertugdømmet Holsten ved **Altona's** højre Bred, 6 M. N. S. for **Altona**, hvormed den er forbunden ved en Sibeegreen af den holsteenske Jernbane. Den ligger i den frugtbare Krumpe Mark, er anlagt i Aarene 1617–20 af **Christian IV**, og var en Fæstning indtil 1815. Som saadan blev den forgyvedes beleiret af de Keiserlige 1627 og 1628.

og modfød ligeledes Torstensons Angreb 1643; derimod blev den d. 4de Jan. 1814 efter 3 Aars Belæring overgivet til de Allerede. Indbyggernes Antal var 1855: 6,145. G. er Sædet for de højste Overticasterier: Overretten, Overconsistoriet og Landretten har et Tugt- og Straffearbejdsuus og en lærd Skole. Stadens Magistrat bestaaer af en Stadspræsident eller „lærd og dirigerende Borgemeister“ og 4 Raadmænd, hvoraf den ene tillige er Stadssecretair; desuden har Byen en Batefkont, tillige Byfoged og Politinspecteur, og et Deputeretcollegium (Borgerrepræsentantskab) af 12 Medlemmer. Besøftningens Hovederhverv er Saandværk, Handel, Skibsart og Fiskeri. Haven er sikker og rummelig og tilgængelig for Skibe indtil 20 Fods Dybgaende. Til Lohstæbet vare i 1857 hjemmehørende 107 Fartøier af 919 Smst. De vigtigste Udsørsels-gjenstande ere Korn, Brød, Bryn og Meel, Kaps, Oliefager, Rjød, Huber og Kreaturbeen; den betydeligste Udsørselsartikel er Sukker (1857: 3,887,338 Pd., foruden 427,627 Pd. Sirup).

Glumaceæ (Skællblomstrebe) er i de naturlige Plantesystemer Navnet paa den Afdeling af de Entfroladebe, hvis Blomster ere omgivne af 1-2 skjelagte Dækblade (Aner). Dertil høre Græsarterne og Halograsarterne.

Bluten, s. *Stim*, *Plantestim*.

Glyocria, s. *Sodgræs*.

Glycerin, s. *Olieødt*.

Glycocholsyre, s. *Sæde*. Af denne saavel som af Lauracholsyre kan man fremstille forskjellige Ombannelsesproducter, idet disse to Syrer kunne betragtes som koblede Forbindelser af en Syre, Cholsyre (eller stundom ogsaa kaldt Choleinsyre) med respective Glycochol eller Taurin, minus Vand. Af den heraf tilberedte Cholsyre kan atter fremstilles en Række Ombannelsesproducter, som Choleinsyre (hvilket Navn ogsaa undertiden betyder det Samme som Cholsyre), Choleibinsyre, Dølsfin Fellsinsyre, men disse have kun Interesse i videnskabelig Henseende.

Glycoell, s. *Stimmutter*.

Glycyrrhiza, s. *Lacritisplante*. — *Glycyrrhiza*, s. *Lacritis*.

Glykon, Billedehugger fra Athen, hvis Levetid ikke lader sig bestemme nærmere, blev berømt ved sin efter en Original af Polypos dannede kolossale Hercules, bekendt under Navnet „den jærneste“ (s. *Færnese*). Da den blev funden, manglede Venene, hvorfor Billedehuggeren Guglielmo della Porta forfærdigede nye, der vare saa heldige, at Michel Angelo, da de rigtige senere fandtes, raadede til at beholde den moderne Kunstners Arbejde. Imidlertid staaer dog Helten nu paa sine egne Been.

Glypographte kaldes man undertiden Fremstillingen af oplyste Typer, Bignetter o. s. l. til Brug i Bogtrykkerpressen, forsaavidt det sker ved Hjælp af Galvanoplastik (s. d. A.).

Glyptothel (gr.) er oprindelig Navnet paa Opbevaringsstedet for en Samling af faarne Steen, Glypther, hvilket nu kaldes Dattlykthel. I den nyere Tid er i München Ordet G. omtaget som Benværelse paa det berørende Museum af antike Billedehuggerværker.

Glyfen (*Gadus minutus*) er en lille, 8-10" lang, nordist Lørseart.

Glændning, s. *Polertag*.

Glæser (Franz Josef), født den 19de April 1798 i Ober-Georgenthal i Bøhmen, til først Undervisning i Composition af Violinisten Fr. Schubert og Morlachi, og kom 1814 til Musikconservatoriet i Prag, hvor han især udbanede sig under Fr. Dionys Weber. 1818 blev han Vicecapelmester ved Leopoldskådertheatret i Wien og 1827 Capelmester ved Theatret an der Wien, hvorfra han 1830 kom til Berlin som Capelmester ved Kønighådertheatret. 1842 blev han af Kong Christian VIII kaldet til Kjøbenhavn, hvor han 1843 blev fast ansat som Capelmester ved det Kongl. Theater og 1845 udnævntes til Hofcapelmester, hvilken Stilling han endnu beklæder. Allerede før den G. kom til Kjøbenhavn, havde han ved flere Operaer, hvoriblandt „Ornens Rede“ er mest bekendt, forfattet sig et anseet Navn som Componist; siden har han endnu komponeret Operaerne „Bryllupet ved Comosen“ (1849) og „Køffen“ (1853), samt flere Kælligheidscompositioner (Cantater over Thorvaldsen og Christian VIII, en Festouverture o. s. v.).

Glætteløbe, s. *Stitmung*.

Glødning. Dybeber man et Legeme stærkere og stærkere, vil det ved en vis Varmegrad begynde at lye i Mørke eller at gløde. Ved den svageste G. udsender Legemet kun røde Straalere, men ved stærkere kommer der bestandig flere og flere Arter af Farvestraaler til, indtil den stærkeste Hvidglødning, da Legemet udsender alle Arter af Farvestraaler. Saavidt vides begynder G. for alle Legemer ved den samme Varmegrad. Pouillet har fundet, at G. begynder ved 420°, er lyserød ved 800° og blændende hvid ved 1200°.

Glødvor. Luforgyldte Sager (s. *Forgyldning*) trænge ofte til en forpøjet Farve, der meddeles dem ved G. Dette kan s. Ex. bestaae af Bor, Alun, Kobberafte og rød Bolus; det gribes paa det opvarmede Stykke, som ophebes, indtil G. er bortbrændt, og derpaa styles, krabes med Krædsbræste og tørres.

Smelin er Navnet paa en tydsk Familie, som igjennem en Række af Generationer har skænket Verden udmærkede Naturforskere, navnlig Chemikere og Botanikere. — I kemisk Retning maa først nævnes Johan Georg S. (den ældre), født 1674, død som Apoteker i Tillingen 1728; han var en dygtig Chemiker for den Tid. — Johan Georg S., Søn af den Foregaaende, født 1709 i Tillingen, studerede i Tillingen, reiste 1727 til St. Petersborg, hvor han 1731 blev Professor i Chemie og Naturhistorie, og ledsagede 1733-43 den videnskabelige Expedition, som den russiske Regjering lod foretage i Siberien. Efter en Rejse til Hjemmet 1747 tog han sin Afsted og blev derefter Professor i Botanik og Chemie i Tillingen, hvor han døde 1755. Hans „Flora Sibirica“ (udgivet tilbeels efter hans Død af S. G. Smelin 1747-69) og hans „Rejse durch Siberien“ ere hans Hovedværker. — Kristian Petrus S., Broder til den Foregaaende, født i Tillingen 1721, blev efter sin Broders Død Professor i Botanik og Chemie sammesteds og døde

1768. Af hans forskjellige botaniske og medicinske Skrifter kan fremhæves „Olia botanica“ (1760). — **Johan Friedrich G.**, Søn af den Føregaaende, født i Ulbingen 1748, død 1804 som Professor i Medicin og Chemie i Göttingen, var en af det forrige Aarh.'s altsidigste og frugtbareste Naturforskere (i **Alt-udgjøre**) hans Bærter over Naturhistorie, Medicin og Ethnographie 30 Bd.). G. er dog især bekendt ved den nye Udgave af Linné's „Systema naturæ“, som han besørge (den saakaldte 13de Udgave af Linné). Det er en kritisk og fløjsløs, uden Sagtundskab behandlet Compilation, hvori G. selv har den mindste Deel, da han for Størstedelen lod den sammenstave af Andre, men den var længe Zoologernes gjængse Haandbog, og har derfor en ikke ringe litterær-historisk Betydning i Zoologien. — **Samuel Gottlieb G.**, født 1743 i Ulbingen, blev 1767 kaldet som Professor til Alademiet i St. Petersborg, hvor han det følgende Aar paa kejserlig Befaling lebsagede Pallas paa en naturhistorisk Rejse gennem Rusland; han døde paa Tilbagereisen 1774. Hans vigtigste Skrifter ere „Historia furorum“ og „Reise durch Rusland“ (1774). — **Christian Gottlob G.**, født 1792 i Ulbingen, Elev af Berzelius og en af Tysklands meest udmærkede Chemikere, er Professor i Chemie og Pharmacie i Ulbingen. — **Leopold G.**, Søn af Johan Friedrich G., født i Göttingen den 2den Aug. 1788, studerede i Göttingen og Ulbingen og blev 1813 Docent i Chemie og Feibelberg, hvilket Embede han beklædte indtil 1851. Han har frevet endeel værdifulde Lærebøger og Afhandlinger og har overhovedet stor Fortjeneste af Videnskaben; han døde den 13de April 1853.

Gmünd eller **Schwäbisch-G.**, Stad i Sartzkneben i Würtemberg, ved Reims, har Bomuldsmanufacturer og Fabrikker for Bijouterie og korte Varer. 7,000 Indb.

Gnaphallum, s. **Sviggedsblomst**.

Gnavere (Chelomys) kaldes en mærkelig, paa Madagaskar levende, i de europæiske Museer meget sjelden Dyreform, som af Nogle henregnes til Aberne (nærmest Halvaberne), af Andre til Gnaverne (nærmest til Egernerne), men som vel rigtigst opfattes som en Halvabeform, hvis Landforhold (ligesom Bombattens blandt Pungbyrene) er udbannet i Analogie med Gnavernes. Det er et lille, natligt, insectædne Dyr med blød Pels, rundt Hoved, store Øren og store, fortilvendte Vine samt en stor, buftet Hale; Lemmerne og Fødderne kunne bedst sammenlignes med Egernernes. Tærne ere lange og tynde, Kløerne trumme; Bagfødderne ere virkelige Hænder med mobsfættelig Lommel med flad Negl. Landforholdet er ganske som hos Gnaverne med Undtagelse af, at Fortænderne, ligesom hos Bombatten, ere omgivne med Emaille paa alle Sider. Hovedskallens Form slutter sig derimod ganske til Halvabernes, navnlig ere Die- og Tindingehulen adskillte ved en fuldstændig Beenring. Først for nylig har man faaet de længe sønede Dphlyninger om dens Leveemaade, som forklare dens afvigende, gnaveragtige Landforhold; den lever nemlig især af Insectlarver, som opholde sig inden i Bød. Med sin lange og tynde Mellemfinger

banke den paa Træet og lægger saa Træt til for af Lyden at bedømme, om der er en Larve deri eller ikke; hvis der er nogen, gnaver den Beddet igjennem med sine Gnavertænder og haler Larven ud med sin lange, tynde Finger.

Gnavere (Gires) kaldes en meget arrtig og meget naturlig Afdeling af Pattedyr, som især udmærke sig ved deres Landforhold og ved den eiebommelige Maade, hvorpaa de afgnave deres Føde. G. ere alle smaa Dyr, kun enkelte overgaae f. Ex. vor Fære i Størrelse. De have i Almindelighed et rundt Hoved med temmelig store Vine og Øren, lange Børster paa Snuden, en blød og fyldig Gaarfløining og lave Been; navnlig have de korte Forlemmer, da ikke meget Mere end Poterne rager frem af Kroppen; derimod ere Bagpoterne gjerne noget længere, hvorfor de fleste G. ogsaa have en hoppende Gang. G. ere overordentlig frugtbare, yngle stærkt og ofte, og faae dered stor Betydning i Naturen, som afgivende Føde for Rovpattedyr, Rovfugle og Slanger, men blive paa den anden Side ogsaa, naar disse deres naturlige Fjender mangle, ofte yderst besværlige for Menneskene. Der findes mærkelige Exempler paa Yttringer af Instinctet i denne Orden, f. Ex. i Rebebygning (Bæveren, Bæverrotten, Egernet, Havremmen), Selskabsdrift (Murmeldyr) og Vandreløst (Lemæn). Gu stor Mængde af dem ere gravende Dyr og Natdyr: de leve alle af Planteføde (Korn, Kart, Rødder, Græs o. s. v.), de fleste endog kun af Planteføde; adskillige samle sig Forraad til Brug om Vinteren. Ordenens Hovedfjender mærlige er Landforholdene; de have nemlig seroven og neden i Munden 2 forholdsvis meget store, trumme Fortænder, hvis Embede er straaet afstøben ved Brugen, saa at de ende med en starp Kant, dannet af Emailen (ofte rød, som kun beklæber Fortænderne paa deres yderste Flade. Naar de gnave, bevæges Fortænderne i Undermunden saaledes, at de snart gribe ind foran, snart bagved dem i Overmunden; Føden afraspes derved i smaa Splinter og Tænderne holdes bestandig skarpe. For at de tillige kunne beholde den fornødne Længde, ere Fortænderne aabne i Koden og vedblive derfor at voge, saalænge Dyret lever. Hjernerne mangle, ja der er endogaa et langt Mellemrum mellem Fortænderne og Kindtænderne. Disse ere bestemte til at male Føden endnu finere, og ere derfor altid brede, tafsammentillede, hos nogle knudebre, hos andre foldebe eller sammensatte, saaledes at Emailstriberne løse paatvers, lodret paa Underhæbens Bevægelse, der er paalange; ogsaa Kindtænderne ere ofte aabne i Koden eller luffes først meget seent og ufuldstændig; deres Antal kan variere fra 2 til 5 eller 6 i hver Hævedeel, det almindeligste er 3 eller 4. Der forekommer G. i alle Egne af Jorden, selv i Polarlandene; deres indbyrdes Lighed er saa stor, at Systematikerne er forbundne med usmindelige Vanskeligheder. Ifølge den nyeste og bedste Inddeling kunne de 4 store Grupper: 1) Egerner; Gruppen (Selurini), omfattende Egern og Murmeldyr; 2) Musenes Gruppe (Murini), Mus og Rottter, Stubemus, Lemninger, Bævere, den nordamerikanske Bæverrotte, Ham-

flere, Hasselmus, Gravemus (Blindmus), Springmus og Springharer; 3) Pigrotternes Gruppe, for Støtstebelen hjemmehørende i Sydamerika, omfattende Pigrotterne, den sydamerikanske Bæverrotte, Gnaverpindsvinene, de sydamerikanske Gravemus, Havremusene, Cavierne, Biscachaen, Pampasharen, Agutierne, Kakerne og Flobsvinet; samt 4) Haregruppen (Harene og Vibevarerne).

Gnaverpindsviin kaldes en Familie af store Gnavere, ubmærkede ved deres eendommelige Belskning af store, fivte Piggte istedenfor Haar. De tilhøre de varmere Egne af Jorden og deles i 2 Grupper: Hulsepindsvinene (Hystrix) i Afrika, Sydasten og Sydøuroopa, her leve paa Jorden og søge Skjul i Huler, som de selv grave, eller i naturlige Klippehuler; de have en temmelig plump Bygning, en kort Hale og brede og korte Kløer samt meget lange og tynde Piggte. Træpindsvinene (Cercolabes) i det tropiske Amerika opholde sig derimod paa Træerne og ere ubmærket stiffe til at klavre paa disse; de leve af Blade, Frugter og Træbark og ere kun i Bevægelse Morgens og Aften. For at gjøre dem stiffe til at klavre ere Kløerne lange og krumme, Fodskaalerne brede og vortebe og Bagsidderne driebede indad; Halen er en lang, i Spidten nøgen Snohale. De forte og fivte Piggte yde disse sløve og langsomme Dyr et godt Forsvarsmiddel, da de let gaae af og blive fiddene i de angribende Rovdyrs Poter og Gab. Rejsende Naturforskere have herfor ofte truffet Rovdyr, som paa denne Maade have maadt deres Død, og Indianerne troe, at de formaae at afflyde deres Piggte ligesom Hile paa deres Fjender. — En afvigende, fortalet form (Erethizon) af Træpindsvinenes Gruppe beboer Nordamerikas Slove.

Gnavermuldvaryr, s. Gravemus.

Gnaverpungdyr, s.ombat.

Gneis, s. Gneus.

Gneisenau (August, Grev Neidhardt af), preussisk Generalfeltmarskal, heed egentlig Neidhardt, men fik ved sin Oplyselse i Grevestanden Titen G. efter et Familiegods. Han var født d. 28de Decbr. 1760 i Schilda i (Preussisk-) Sachsen, blev 1783 Officer i den preussiske Hær, forvarede 1807 Fæstningen Colberg indtil Fjenden i Tilfald, hidrog 1813 meget til Seiren ved Ragbach og den heldige Erøsning ved Wöckern og blev efter Kampene ved Brienne og Paris 1814 udnævnt til Grev. Da Østliden var slagen ved Pigny, lebede G. med et rigtigt Blid Tilbøgetotet hen i Nærheden af Englandsernes Stilling og vidste at skjule dette for de Franste; herved afgjordes egentlig Udfaldet af Slaget ved Waterloo. 1825 blev han Generalfeltmarskal, 1831 commanderede han det preussiske Armeecorps, som opstillebes paa Grændsen, da Krigen mellem Polakkerne og Rusland truede samme, men bøde s. A. d. 24de August.

Gnesen, Stad i den preussiske Provinds Posen, har en prægtig Kathedralkirke, et theologisk Seminarium, Klæde- og Lærredsfabrikation samt betydelige Dvæge- og Fæstmarksleber. 8.000 Indb. G. ansees for den ældste Stad i Polen. Her kronedes forudm de polske Konger, og Erkebiskoppen af G. (nu i Posen) var Rigets Primas.

Gneus, eller som den ogsaa kaldes **Gneis**, er en af fæsteste Bjergmenen anvendt Benævneelse, der indføres i Videnstaben af Werner, for dermed at betegne en bestemt Bjergart, bestaaende af Quarz, Felspath og Glimmer, altsaa indeholdende de samme Bestanddele som Graniten, hvorfra den kun adskiller sig ved, at Glimmeren deri forekommer i parallelle Lag eller Blade. Om dens Dannelse har der været anført meget afvigende Ansuelser, idet man til de forskjellige Læber har henfat den snart blandt de neptunistiske, snart blandt plutoniske eller blandt metamorphiske Bjergarter, uden at man endnu kan siges at være fuldkommen paa det Rene med, hvad der er det Rette. G. hører til de ældste kjendte Dannelser, den saakaldte „Urformation“, og har en stor Udbredelse, navnlig paa den skandinaviske Halv- og Bornholm, ligesom den ogsaa træffes hyppig i den øvrige Deel af Danmark som Kullesteen.

Gnidningselektricitet er den Elektricitet, som fremkommer, naar man gnider to Legemer imod hinanden, s. Elektricitet. De to Legemer blive altid modsat elektriske, naar de blot ere lidt forskellige. Man har med Hensyn paa G. forsøgt at opstille alle Legemer i en saadan Række, at et hvilketvilstomt Led, gnedet med et efterfølgende, blev positivt, med et foregaaende negativt; men saa mange Bionskændigheder have Indflydelse, at man ikke sikker ved, om Rækken virkelig kan dannes. Ved Opvarmning faae Legemerne Tilføielighed til at blive negativ elektriske.

Gnidningsmodstand eller Friction er den Hindring mod Bevægelsen, som fremkommer, naar Overfladerne af to Legemer skulle bevæge sig imod hinanden. Ujevnehederne i de to Flader ville da gribe ind i hinanden, og der behøves en vis Kraft for igjen at løste dem ud fra hinanden. Ruller den ene Flade hen ad den anden, er G. kun meget lille, er Bevægelsen derimod glidende, bliver den kjendelig, og man maa ved Brugten af de forskjellige Maskiner tage Hensyn til dens Indflydelse. Forsøg, som ere anstillede af Coulomb, Morin o. A., have vist, at den glidende G. staaer i ligefremt Forhold til det Tryk, de to Overflader udøve imod hinanden, at den er forskjellig efter Overfladernes Beskaffenhed, men at den hverken berøer paa Overfladens Størrelse eller paa Bevægelsens Retsfæthed. Ere Overfladerne i hvilende Berøring med hinanden, ville Ujevnehederne til en Tid gribe dybere og dybere ind i hinanden, og der vil da forværes desto større Kraft for at frembringe Bevægelsen, jo længere Berøringen har varet. Ved Bødfernes og Lufstarternes Bevægelse i Rør eller Kanaler gjør sig en lignende G. gjældende, hvorved Kraft gaar tabt for Bevægelsen. Man vilde dog seile meget, hvis man betragtede G. som Noget, man maatte snike borte. Uden G. vilde alle vævede og fildede Stoffer falde fra hinanden, intet Søm, ingen Skrue vilde holde, intet Legeme kunde staae uden paa en ganske vandret Flade o. s. v., saa at G. er aldeles uundværlig for os.

Ved G. foraarfaages et Tab af Arbeide; men ved Gnidning frembringes Varme, og Forsøg anstillede af Colbing, Soule o. A. have vist, at den Varme, Gnidningen frembringer, netop

vilde være tilstrækkelig til at frembringe ligesaa stort Arbejde som det, der er tabt ved \odot . \int Virkeligheden tabes altsaa Intet.

Onidus, s. **Antos**.

Onist, elektrisk. Nærmer man en elektrisk Leber, som faaer i Forbindelse med Jorden, til et elektrisk Legeme, vil der, naar Afstanden bliver saa lille, at Luftens Modstand imod Electricitetens Gjenmægning ikke længer kan holde den tilbage paa Leberne, sees en Onist imellem dem, den e . \odot . Paa samme Tid hører man et lille Smæld. \odot s Længde bliver desto større, jo stærkere Legemet er elektriseret, dens Lyd bliver desto klarere, jo større Mængde af Electricitet, man har samlet deri. Store og stærkt elektriserede Lebere kunne derfor give lange og stærkt lysende \odot ; Smældet bliver da ogsaa stærkt. Ved en sædvanlig lille Electricermaskine bliver \odot sjældent mere end 2—3 Tommer lange, ved de største Maskiner omtrent 1 Alen. Leber man \odot slaae over imellem to blanke Røgler, den ene af Gulv, den anden af Sølv, seer man, ved senere at undersøge dem, at der paa Gulvfluglen findes Sølvpuncter, paa Sølvfluglen Gulvpuncter, og \odot har altsaa været lebsaget af en Doversen af de Metaller, imellem hvilke den fremkommer. Om det er en Fordampning eller blot en Nedbrivning og Osløning, som finder Sted, vides ikke. Korte \odot følge omtrent den lige Bei, men de lange \odot gaar i et Zig-zag, der minder om Lynet, og forgrene sig hen imod den negativ elektriske Side. Anbringer man en lille Metallugle eller en Spids paa en kraftig Electricermaskine og sætter denne i Gang i et mørkt Bærelse, seer man en stadig lysende Kofst paa Kuglen og hører en knitrende eller slagende Lyd. Er Kuglen positiv elektrisk, bestaaer Kofsten af lange Grene med utallige fine Forgreninger; er den negativ elektrisk, bestaaer den blot ligesom af korte parallelle Paar, medens der paa Kuglens Overflade viser sig mange smaa, lysende Prikker. Ijyggem et luftfortyndt Rum kan man frembringe meget lange \odot . En Maskine, som kun kan give \odot paa 2 Tommers Længde igjennem Luften, kan igjennem et lufttomt Rum give dem 3—4 Fod lange; men de lyse svagt, og Straalerne ere meget bredere end i Luften. Man kan slet ikke afgjøre, til hvilken Side \odot gaar. Forsøg af Wheatstone have nemlig vist, at selv den længste \odot ikke varer nogen Milliondel af et Secund, og der kan altsaa slet ikke være Tale om at følge den med Diet. Med Hensyn paa de stadig lysende Kofste har samme Pffysiker vist, at de bestaae af en Mængde Explosioner, der følge meget hurtigt efter hinanden, men hør for sig ikke have kjendelig Varighed. Leber man en Mængde \odot slaae igjennem en indespærret Luftmasse, kan man paavise, at denne opvarmes. Lyden, som lebsager \odot , hidrører rimeligviis derfra, at Luften langs \odot s Bei opvarmes pludselig og stærkt og atter hurtigt afkjøles.

Onome (gr.) kaldes et forfattet Tankesprog, en som oftest i metrisk Form affattet Sententis, indeholdende en eller anden almindelig Reflexion eller speciel moralsk Belæring. Den ældre græske Elegie tog hos nogle Digtere en afgjort Retning mod \odot ; navnlig maae fremhæves Solon, Theognis og Simonides; foruden det elegiske

Bersemaal benyttedes af Rogle (s. **Er**. Pfydlibes) ogsaa Hexametret. De bedste Samlinger af disse \odot (Onomologier) ere af Brund (1784, paany udg. af Schaefer 1817) og Drelli (2 Bd., 1819—21). De latinske \odot , blandt hvilke fornemlig Dionysius Gato's „Disticha“ mærkes, ere udgivne af Kremser (1809).

Onomer kaldtes en Klasse af Elementaraander (s. **f. A.**), som antoges at boe i Jorden og bevogte dens Skatte (Bjergtroldre, Bjergnisser); de brillede Menneskene, men tilspiede dem ikke egentligt Ondt, uden naar de vare fornærmede af dem.

Onomon var en simpel Indretning, hvorved man i ældre Tider bestemte Solens Høide over Horizonten. Den bestod af en vertical Stol, hvis Skygge faldt paa et horisontalt Plan. Af Forholdet imellem Stokkens og Skyggens Længde ulededes let Solens Høide (den første, divideret med den anden, er den trigonometriske Tangens af Høiden). — Naar der med en \odot er forbunden en Middagslinie, tjener den til at bestemme saud Middag. Denne bruges lettest ved fra Stokkens Fodpunct som Centrum at trække en Kirtelbue og mærke de to Puncter, hvor Skyggen overstrøjer den. Væen imellem disse halveres, og den rette Linie imellem dette Halveringspunct og Stokkens Fodpunct er Middagslinien. \odot benyttedes til at bestemme Elliptikas Høibning; thi bestemtes Solens Middags-høide hver Dag Aaret igjennem, da var Elliptikas Høibning den halve Forskiel imellem den største og mindste af disse Middags-høider. Større Nøagtighed erhøides ved at lade Sollyset falde igjennem et lidet Hul i en Plade paa en høj Muur eller i et Kirtelvindue og opsange dette i et horisontalt Plan, saasom Stokkens Gulv. Istedetfor Stokkens Høide træder da det omtalte Huls perpendicularære Afstand fra det Plan, i hvilket Solstraaen opsanges. Naar Solen faaer meget lavt, kan Billedet opsattes paa en vertical Væg, hvilket blot medfører en liden Forandring i Beregningen. Det forsøker sig, at den Nøagtighed, der kan erhøides ved en \odot , ikke kan taale Sammenligning med den, som vor Tids Instrumenter give, og den benyttes derfor nu kun som en Curiositet.

Onofis (gr.) betegner allerede hos Grækerne og Jøderne en høiere, videnskabelig begrundet, religiøs Erkjendelse. I blandt de Christne udbannede der sig en kirtelig og en ikke-kirtelig \odot ; den første søgte at eftervise det, hvorpaa Kirtelæren og Troen vare grundede; den anden var en almindelig Religionsphilosophie, der betragtede Christendommen som et Udviklingsstrin i Religionen og i det Hele tilstræbte en Forening af østerlandiske og græske Philosophemer. De gnostiske Systemer udvikledes paa mange forskjellige Maader, men de almindelige Grundtanter vare følgende: Der er en evig, for sig selv bestaaende, sjult Gud, og udenfor Gud er der en evig, formløs Materie (Syle); Forbindelsen mellem begge bringes tilveie ved aandelige, fra Gud udgaende Bøfener (Æoner), blandt hvilke ogsaa Verdensskaberen, Demourgen, befinder sig; det ved Stabellen i Materien optagne og sængslede Gubdommelige bliver forstet ved den personlige Aabenbarrelse af et gubdommeligt Bøfen (Logos). Tilhængerne af \odot eller

Gnostikerne forbrede i Almindelighed en streng Afske og fuldstændig Foragt for Verden, men nogle Partier meente dog ved Tilseeløshed at give denne Verdensforagt tilfjende og saaledes at hæve sig over Materien og Verdensloven. De mangfoldige gnostiske Systemer henføres i Almindelighed til to Hovedgrupper, efterform den helleniske Philosophie, især Platonismen, eller Parisismen og Dualismen er fremherskende i dem. Med denne Inddeling falder ogsaa Fordelingen af deres Hovedrepræsentanter i ægyptiske og syriske Gnostikere næsten sammen. Dog ere de gnostiske Formers gjensidige Værsningspunkter og Sammensmeltinger saa mangfoldige, deres fortatte Omdannelse og Udbandelse saa flydende, at en snarp Inddeling ikke laaber sig gjennemføre. Gnosticismens Blomstringsåld var den første Halvdeel af det 2det Aarh., især Hadrians Tidaaider. Denne ifsketkelige G. blev bestridt og forfulgt af Kirken som en vilkaarlig Forskytning af det historiske Givne. Dog finder man gnostiske Partier endnu i det 5te Aarh. — Sml. Nænder: „Genetiske Entwicklung der vornehmsten gnostischen Systeme“ (Berlin 1818).

Gnu (Crotalopas) kaldes en i Sydafrika levende Ogerform, der hører til den Afdeling af Ogergruppen, som banner Ovgangen til Antiloperne. Den har Antiloperens lette Legemsbygning og Fodform samt deres hurtige Løb; dens Hale, Hoved og næsten besselagte Horn forholde sig derimod som hos Ogerne. En Række af fivde Haar langs udad Halsryggen minder endelig om Hestene, hvis Hale G. ogsaa har. Ogsaa under Halsen og Brystet og paa Smulden findes lange, fivde og korte Haar. Farven er sortebrun. G. er overordentlig hurtig og flygter, saasnart dens fine Lugt og Syn have underrettet den om Faren, men er dog tillige et vildt og modigt Dyr, der ofte slutter Kreds og byder Angriberen en sluttet Front af stærke Fænder og spidse Horn, og saaret angriber den sin Fjende med Klæveri. To Arter kendes: C. gnu og C. taurina.

Goa kaldes efter Hovedstaden (s. nedenfor) et portugisisk Gouvernement paa Vestkysten af Indien, c. 220 □ M. med 400,000 Indb. Paa en Ø i Floden Mandava's Munding ligger Staden G., forhen (fra 1559) Hovedstaden i alle Portugisernes Besiddelser i Asien; den er nu ubetydelig og har kun 4,000 Indb., men dens prægtige Kirker og Palæser, som rigtig nok forfalde stærkt, vidne om dens forbums Glænde. Nu er Vila nova de G. (Ny-G.) Hovedstaden og Bicekongens Sæde; den er noget befaftet og har en god Havn. 20,000 Indb. — G.'s Maal og Vægt. Længdemaalet er det portugisiske. For Korn er 1 Canby à 20 Mahnds à 24 Mebidas = 498 $\frac{1}{2}$ franske Litres = 3 $\frac{3}{4}$ danske Tønder. Vægten er den portugisiske. 1 Bahar ere $\frac{1}{2}$ portugisiske Dvintales = 411 $\frac{1}{2}$ danske Pund.

Gobat (Samuel), protestantisk Biskop i Jerusalem, født 1799 i Crémone, en Landsby i Canton Bern, traadte efter et forvildet Ungdomsliv 1821 ind i Missionsanstalten i Basel, hvorfra han efter 2 $\frac{1}{2}$ Aars Forsløb blev sendt til Paris, for at lære Arabisk, og derefter til London, hvor han lagde sig efter Amharisk og

Æthiopiisk. 1826 tiltraadte han, understøttet af det engelske Missionssekskab, en Rejse til Habesminien, i hvilket Land han var den første protestantiske Missionær. Han maatte dog formentlig Borgerkrigene i Habesminien forblive i Kairo indtil 1830. Udmattet af Sygdom vendte han 1832 tilbage til Europa, opholdt sig under bestandig Sygdom 1835—36 atter i Habesminien og derpaa i nogle Aar i Schweiz, hvorfra han af Missionssekskabet blev sendt til Malta for at have Tilsyn med Overføttelserne af det nye Testamente paa Arabisk og andre orientalske Sprog. Her levede han til 1846; da blev den af Preussen og England i Forening 1841 oprettede Biskopstol i Jerusalem, som omfatter Palæstina, det øvrige Syrien, Chabæa, Ægypten og Habesminien, ledig. Valget af den nye Biskop, som denne Gang tilfom den preussiske Kægjering, faldt paa G. 3 Juli Maaned blev han orbneret af Erkebiskoppen af Canterbury, og i December f. A. holdt han sit Indtog i Jerusalem. I den nye Biskopskab har G. gjort sig særdeles fortjent af Missionen og Folkeoplysningen. Han har oprettet de første kristelige Skoler i Jerusalem og Nazareth og ansat arabiske Lærere og Bibelforelædere rundt omkring i Landet. Tillige har han vidst ved sin elskværdige Personlighed at gjøre sig yndet hos de stridende Nationer og Confessioner i Jerusalem.

Gobelins berømte Tapeter (hos Italienerne kaldtes de „Arazzi“) ere deels Basreliefs-tapeter, der væves horisontalt, deels Hanteslissetapeter, der væves vertikalt. De sidste ere de meest bekyndte ligesom de fuldkomneste; det er snarere Broderede end vævede Copier af berømte Maleres Bærter, og Hovedværdigheden ligger i Pariserfabrikens andetseds uopnaaede Dygtighed i at træffe bestemte Farvemaaner. Paa Kjeben er af en Kunstner udført en Contourtegning; Originalen er opstillet ved Siden; i en Kasse ligger paa numererede Spoler den fra Farveriet leverede uldne Fåat, der stilles ind paa fri Haand og trykkes ned med en lille Haandlam. Bøvet forbindes deels ved en stærk Hampstæt, der vevsinds med den uldne og skult af denne føres ind i Kjeben, deels ved Syning paa Brangen. Basreliefs-tapeterne frembringes i et Slags Bæv paa en Maade, der nærmer sig mere til almindelig Vævning, dog saaledes, at ogsaa her Farvernes Balg og Begrændsning ere et Frihaandsarbejde. — G.'s Bæveriet er meget gammelt og har efterhånden udbillet sig, navnlig i Frankrig under Henrik IV. 3 Aaret 1630 henflyttedes det til „Maison Gobelin“, hvor det endnu er, og som har Naavn efter en paa Frans 1's Tid levende Farver og Fabrikant. Christian IV oprettede et Tapetvæveri i Kjøge, hvis Producter blandt andet kunne sees i Palæet i Ralleboderne i Kjøbenhavn; det synes at være Basreliefs-tapeter. Ogsaa paa Kronborg og paa Rosenborg findes G. af dansk Fabrikat.

Gobt, s. Anst.

Goblo, s. Grundling.

Gobius, s. Rattling.

Goblet d'Alviella (Albert Joseph, Greve af), belgisk General og Statsmand, født d. 26de Mai 1790 i Tournay, blev 1811 fransk Ingenieur-

officer, traabte efter Napoleons Fald i nederlandsk Tjeneste og har i en lang Aarrække været Generalinspektor over Fæstnings- og Genie-veesen i Belgien. Han har desuden 2 Gange (1832 og 1843—45) været Udenrigsminister og 1837—39 Gesandt ved det portugisiske Hof.

Goth, Stad i den preussiske Rhinprovinz, har Klæde- og Bomuldsfabriker. 4,200 Indb.

Götting (Leopold Friedrich Günther von), tysk Digter, født 1743, død 1828, hørte for en Deel til den gøttingske Digterfæde (Gainsbun) og skrev satiriske Digte, men blev meest bekendt ved sine poetiske Epistler, der udmærke sig ved en sund og naturlig Følelse.

Gobaver, Floed i Forbinden, udspringer paa de vestlige Ghatesbjergene, løber (med ringe Dybde) mod S. D. gennem Delan og gjenembryder de østlige Ghates, hvorpaa den bliver næsten 1 M. bred og ved sit Udløb i den bengalske Bugt bærer et Delta, hvis Kanaler ved Floetid ere feilbare.

Gode (godi) benævnedes Districtshovdingerne paa Island i Republikens Tid. Oprindelig var G. i den hedenfse Tid et Slags religiøs Embedsmand, Præsten ved det obnordiske Tempel, der forestod Offringerne til Guderne, havde Opsyn over Gudshuset og modtog Omegnens Bidrag til dette; Godeværdigheden benævnedes Godeord, en Præstinde kaldes Godeie. Senere blev G. tillige Beredede verdenslige Hovding og Ihænderhaver af Lovgivningsmagten. Districtets øvrige fribaarne Mænd bleve da hans Thingmænd; han var deres Leder og Ordfører, og erhvervede saaledes den Art af Myndighed, som de Gamle betegnede ved Ordet „Formandskab“ (Mannafordrád); s. **Thing**.

Gode Gjærninger kaldes i Theologien saadanne Handlinger, i hvilke Troen aabenbarer sig. Den katolske Kirke overvurderer de g. G. Betydning (opera operata), idet den betragter dem som nødvendige til Salighed. I Overensstemmelse med Apostelen Paulus lærte Luther derimod, at Troen alene gjør salig, og at g. G. ikke kunne erhverve Mennesket nogen Fortjeneste overfor Gud, hvorimod han betragtede dem som nødvendige Følger af den sande og levende Tro. De Meningsforskjelligheder, som i dette Punct have viist sig iblandt Protestanterne, og som ofte ere udartebe til bittere Stridigheder, have altid beroet paa en gjensidig Misforstaaelse af Modpartens Anskuelse, der forbreedes ved at stilles paa Spidsen.

Gode Saabs Fjorbjerg, det, kaldes Sydvestpuncten af Afrika, Sydenden af den Halvø, der begrænses af Indersøen Bai mod V. (34° 23' s. Br., 36° 8' s. L.).

Goderich (Gord), s. **Nipon**.

Godfred var Konge i Jylland, sørend de danske Riger forenedes. Han førte Krig med Carl den Store og truede med at angribe Keiseren i hans Residentskab Aachen, men hindredes i at udføre sine Planer, da han blev myrdet af en af sine Hoffvænde 810. G. opførte en Befæstning til Værn for Danmarks Sydgrænse, kaldet Rorvike eller Rorvirk (s. d. A.).

Godhavn er en af de danske Colonier (den kaldes „Løgen“ G.) i Grønlands nordre Inspectorat, 69° 14' n. Br., paa Den Disko; den

havde 1855 en Befolkning af 18 Europæere og 291 Grønlandere og Blandinger. Sigu. **Groenland**.

Godo (Don Manuel de), Hertug af Alcudia, sørbønt kaldet **Fredsløseren**, født i Badajoz d. 12te Mai 1767, kom, efter at have opbt en omhyggelig Opdragelse, som en ung Adelsmand, fattig men af et indtagende Udvoortes og Bølen, 1784 til Madrid og traabte der ind i den kongelige Livgarde. En Kammerfrue indførte ham hos Dronningen, hvis Yndling (og Elsker) han snart blev, og Carl IV blev saa indtegen af ham, at han siden stede nærede den mest uindskrænkede Pengivenhed og Lids til ham. G. steg nu pludselig fra den ene Gæstgæst til den anden; han blev efterhaanden Generaladjutant, Generallieutenant, Hertug, Grand af Iste Klasse (1795), Premierminister, og overvældedes med Ordener og Godser. G. viste under denne hurtige Stigen et ikke almindeligt Talent til at sætte sig ind i Statsagerne, dem han i det Hele levede med Smidhed, og i hvilke han stræbte at indføre Reformen, hvis Nytte han med sin sunde Forstand indsaa; men hans uhyre Lykke vakte den gamle Adels Forbitrelse; sine Fjenders Antal forsøge han ved Pragtløse og Hvemod, Geistligheden havde ham som en Modstander af den og Inquisitionen, og folket afstøede ham fra den Tid af, da han bevirkede Spaniens Alliance med Frankrig. 1797 ægtede han Maria Theresia af Bourbon, en i morganaftig Gæstgæst født Datter af Kongens Onkel Don Luis. G. neblagde vel 1798 Ministeriet og blev Generalcapitain, men kom snart til Magten igjen. I Aaret 1801 ansøgte G. den spanske Expedition mod Portugal, som Frankrig og Spanien havde erklæret Krig formedelt dets Forbindelse med England; men Freden blev snart sluttet i Badajoz, idet Portugal afstod Olivenka. Kongen vedblev at opbyde G., og denne blev 1804 Generalisimus over Land- og Sømagten. 1807 var det paatænt at dele Portugal mellem Frankrig og Spanien og give G. den sydlige Deel som et souveraint Forstendomme. Din de følgende Begivenheder i Spanien s. **Carl IV**. Da Hæftet vilde forlede Madrid for at begive sig til Cadix (hvorfra man i Nødsfald kunde flygte til Mexico), udbrød en Opstand Ratten mellem d. 17de og 18de Marts 1808. G., som skulde sig paa et Kornloft, blev opbaget og under Mængdens Mishandlinger slæbt bort derfra til Slotet i Villa Viciosa, hvor Prindsen af Asturias (Ferdinand VII), hans bitterste Fjende, lovede sig selv og hans øvrige Modstandere at holde streng Ret over ham. Men Murat rykkede nu ind med en fransk Hær og forlangte G. udleveret, hvorpaa han kom til Bayonne. Efter Begivenhederne der (s. **Carl IV**) fulgte G. med Kongens og Dronningens Familie og levede med disse sine Beljørerere indtil deres Død deels i Frantzig, deels i Rom, hvor Paven gav ham Lilla Kyrste af Positano. Hans Besiddelser og Godser i Spanien gik tabte. Hans Gemalinde døde 1828; efter hendes Død erklærede han Dona Josefa Tubo, en fransk Officers Datter, med hvem han havde været hemmelig gift, sørend han ægtede hiin, for sin Gæstgæst. Efter Julirevolutionen flyttede han til Paris, hvor Ludvig Philip tilfod ham en Pension af 5,000

francs. 1847 erholdt G. Tillæbelse til at sende tilbage til Spanien, og de fleste af hans Litter og Besiddelser bleve ham tilbagegivne; han forblev imidlertid i Paris og døde der d. 7de Octbr. 1851. Hans „Mémoires du prince Prince-de-la-Paix“ etc. udkom 1836, 38 i 4 Bde.

Guds (Bøndergods) kaldes specielt Samlingen af de under en Hovedgaard hørende Bøndersteder, og herfra er Ordet igjen gaaet over til ofte at bruges om selve Hovedgaarden med tilhørende Bøndersteder.

Godset paa en Kanon angiver Lykkeløsen af Metallet over det bedste Punkt paa sammes Bagstykke; eftersom denne Lykkeløse er liig, første eller mindre end Caliberet, siges Kanonen at være indgods, overgods eller undergods.

Godthaab er den ælste danske Colonie i Grønland, grundet af Hans Egede 1721. Den ligger i det søndre Inspectorat paa en i Davisstræbet udflydende Falds under 64° n. Br., og havde 1855 en Befolkning af 33 Europæere og 836 Grønlandere og Blandinger. Ved Inspectoratet, som har sit Sæde i G., er nylig oprettet et Bogtrykkeri, hvorfra der udgives grønlandste Folkekrifter. Elgn. Grønland.

Godtraadsfamilien, s. Alismaceæ.

Godsnov, s. Ondonov.

Godsvægt er i Handelen et Afdrag i Varenes Vægt, som Sælgeren indrømmer Kjøberen, og som varierer efter Usancerne paa de forskjellige Handelspladser.

Godwin (Greve), født Henrich Slutningen af det 10de Aarh., fød i sinis hos Knud den Store, som udnævnte ham til Greve af Kent og Sussex, og efter hvis Død han blev Greve af Wessex. Kort efter kom Prinds Alfred, Søn af Ethelred og Emma, til England og blev dræbt der, for hvilket Nord Mistanke salbt paa G. Efter Haralds Død 1042 hidtog G. til at sætte Alfreds Broder, Edvard Beskjæneren, paa Thronen, og denne ægtebe G.'s Datter Edgitha. Men Edvard havde og frugtede G., og denne, som Hoved for den indvædte Adel, fød sjenktlig ligeoverfor de normanniske Adelsmænd, der vare fulgte med Kongen til England og nærede hans Fjendskab for Alt, hvad der hørte til Normandiet. G. blev omsider forviist og begyndte nu Krig imod Kongen; snart kom det dog til Underhandlinger mellem dem, og G. blev igjen indsat i alle sine Værdigheder og Lehn, men døde et Aar efter (1064). Han fulgtes af sin Søn Harald Godwinson (s. d. A.).

Godwin (William), engelsk Stribent, født 1756 i Cambridge-Shire, var først Præst, men opgav denne Stilling 1782, da han fra en streng protestantisk Ansuelse var gaaet over til en ubestemt og dunkel Deisme. Han sluttede da til London og levede af sin litterære Virksomhed (hvorfor han ogsaa ofte maatte skrive mere af Træng end ifølge et indre Kalb), indtil han i sin Alderdom under Ministeriet Grey fik en Anstættelse. Disse triste Livsforhold udviklede hos G. en mørk Stemmning, som fik Indflydelse paa hans Skrifter; han fordsømte den hele nærværende Samsfundsorden, ogsaa Ægtekabet og enhver Statsform, den han dog bestrægtede som et nødvendigt Onde, og hensejldt til socialistiske Utopier. Han gjorde først Opfigt

ved sin „Inquiry concerning political justice and its influence on morals and happiness“ (1793), hvori han ligesaa meget befred den blinde Beundring for den franske Revolution som den conservative Politik. Sine Ideer fremsatte G. desuden i Romanerne „The adventures of Caleb Williams“ (1794), „Saint Léon“ og „Fleetwood“ (1805), „Mandeville“ (1817) o. fl. Af hans øvrige Skrifter nævne vi: „Treatise on population“ (1820), rettet imod Malthus's Lærdomme; „History of common wealth of England“ (1824—28); „Lives of the Necromancers“ (1834). G. døde i London d. 7de April 1836. Han var først gift med Mary Wollstonecroft (født 1759, død 1797), der ogsaa blev bekendt som Forfatterinde, navnlig af Skrifter over Qvindens Emancipation („Vindication of the rights of woman“), og siden opholdt sig i Paris, hvor hun fød i Forbindelse med Girondisterne og strev Romaner m. M.

Goës, Stad i den hollandske Provinds Zeeland paa Den Zuid-Beveland, har Lærredsvæverier, Stibsbyggerier og Søfart. 6,000 Indb.

Goës (Damiao de), portugisisk Diplomat og Historiker, født 1501, blev brugt til diplomatisk Sendelser i Flandern, Polen, Danmark og Øverrig, men mistede siden ifølge en Dom af Inquisitionen sit Embede og sine Eiendomme og døde i et Kloster. Foruden andre Skrifter (bl. A. over Wolffens Theorie) strev han Kong Emanuels og Prinds João's (Johans) Krøniker.

Goës (Hugo van der), stamderst Maler, Eleve af van Esp, levede i sidste Halvdeel af det 15de Aarh. i Antwerpen, hvor han siges at være født (efter Andre i Brugge), og i Gent, hvor han har arbejdet mest. I Jakobskirken i Gent var en Altertavle, der rostes meget; i Brugge er en Altertavle med Korsstøtten, der har været overmalet, men igjen er renset, og i Florents er en Christi Fødsel, der viser hans fine, subtile Udførelse, ved Siden af god Tegning og talende Udtryk i Figurerne. Sorg over hans Kones Død skal have foranlediget ham til at gaae i Kloster, hvor han døde.

Goëz (Joseph Franz), Friherre, tydsk Maler, født 1764 i Dermanstadt i Siebenbürgen, studerede Malerkunsten ved Siden af sin Embedsfilling, men opgav senere Statens Tjeneste for Kunsten. Han malede mest i Gouache og var helbig i Opfattelsen af Portraiter og Scener af Landlivet. Han døde d. 16de Septbr. 1815.

Gog og Magog kaldes i Joh. Abens. 20, 8 de Folkeslag fra Jordens fire Hjørner, som ved Slutningen af det tusendaarige Rige skulle forsamlе sig imod den hellige Stad. Navnene og Begivenheden ere laante fra Proppheten Ezechiel (38, 39 Cap.), hvor Gog, Magogs Fjende, i Epiibsen for sine Undergaafter, til hvilke hele Slæder af andre Nationer slutte sig, gjør et røverisk Indfald i det gjenoprettede Israhel, hvorved han selv gaaer tilgrunde. Proppheten benytter altsaa Gog og hans Rige Magog mod det fjerne og dunkle Norden til at fremstille Verdensriiget, Indbegrebet af den Magt, der i de sidste Tider skal staae som sjenktlig imod Herrens Rige. Derimod har man ikke ved disse Navne at tænke paa et bestemt historisk Føll. — G. og M. kaldes ogsaa to kjæmpemæssige Steenfigurer, som rimeligvis hidrøre

fra Romernes Tid og ere opstillede i Guildhall-Salen i City i London.

Gohier (Louis Jérôme), født 1746, var først Advocat, blev 1791 Medlem af den lovgivende Forsamling, 1793 en kort Tid Justitsminister og 1799 Medlem af Directoret, men tral sig snart tilbage. Under Napoleon var han Gesandt i Holland; han døde d. 29de Mai 1830. G.'s Mémoires (1824, 2 Vb.) ere af Interesse især for d. 18de Brumaire's Historie.

Goldapp, Stad i Ostpreussen, har Garverier og Dvæghandel. 4,000 Indb.

Goldast (Melchior, kaldet von Heimingsfeld), tydsk Historiker, født 1576, død 1635 som Cantsler for Universitetet i Gießen, gjorde sig fortjent ved de historiske Samleværker: „Scriptores rerum Suevicarum“ (1605); „Scriptores rerum Alemannicarum“ (1606); „Constitutionum Imperialium collectio“ (1607).

Goldberg, Stad i den preussiske Provinds Schlesien, har Klædefabrikker, Ulbspinderier og Strømpeværker. 8,000 Indb.

Goldenmarkt eller **Zalathna**, Stad i Siebenbürgen i Districtet Carlsberg, har Gulds- og Sølvværker og er sædet for flere Diergøvelsautoriteter. 6,000 Indb.

Goldfug (Georg August), en bygtig tydsk Zoolog, blev født 1782 i Nærheden af Vaircutz og døde 1848 som Professor i Zoologie og Mineralogie ved Universitetet i Bonn. G.'s vigtigste Skrifter ere: „Ueber die Entwicklungslufen des Thierreichs“ (Münchberg 1816), „Handbuch d. Zoologie“ (1820), „Grundriß d. Zoologie“ (1826), „Naturhist. Atlas“ (23 Hft., 1824—44), og fremfor Alt „Abbildungen und Beschreibungen der Petrefacten Deutschlands“ (1827—44, 8 Hft. i Folio).

Goldingen, Stad i Gouv. Kurland i Rusland, ved Windau, har Bryggerier, Brænderier og nogen Handel. 10,000 Indb.

Goldoni (Carlo), italiensk Uppfildigter, født 1707 i Venedig, forfattede allerede i sit 8de Aar en Comœdie, studerede derpaa Lovkundighed, men opgav Studeringerne og blev efter et temmelig forvildet Liv Skuespiller, indtil han 1736 tral sig tilbage til Venedig og siden udgav en stor Mængde Skuespil af alle Arter. Hans Hovedfortieneste bestaaer i, at han, ved Molieres ført paa en rigtigere Vej, banede en Nobsætning til de især af C. Gozzi forfægtede Farlekinader og Maffespil, der før og siden vare i Gunst hos Folket, og indførte Charakterstykker, i hvilke han viste sig som en fortrinlig Mennekeskænder og sin Jagttager af sit Follis og sin Tids Sæder. G. døde i Paris d. 8de Jan. 1798. Hans samlede Værker udkom i Lucca (1809, 28 Vb.).

Goldschmidt (Meyer), født d. 26de Octbr. 1819 i Bordingborg af jødiske Forældre, blev 1836 Student, beskæftigede sig saa med litterære Svøler og skrev Digte og Noveller. For at faae disse trykte begyndte han i Octbr. 1837 fra Kjøbenhavn Udgivelsen af et Ugeblad, der var bestemt for hans Fædeegn, „Kæstved Ugeblad eller Præsts Amts Tidende“, som afløstes af „Sjællandsposten eller Kæstveds- og Kallundborg-Ugeblad“ (til Decbr. 1839). En lunefulds Artikel af ham om de smaa Kjøbstæders Fortræffelighed gjorde megen Lykke, og blev maaffee Anledning til, at hans Talent i denne Retning brød sig en større Bane. Han sluttede sig nemlig sam-

men med nogle andre unge Menneker (blandt hvilke den senere som Roman- og dramatisk Forfatter kendte Poul Chievit) og skiftede i Octbr. 1840 det vittige satiriske, illustrerede, kjøbenhavnste Ugeblad „Corfaren“, der snart vakte megen Opsigt. Da Regjeringen begyndte at forfølge det, tral de andre Deeltagere sig tilbage, og G. forestod det nu alene. I Sommeren 1843 deeltog han i Studentertoget til Upsala, efter sin Hjemkomst derfra maatte han vandre i Fængsel for Artikler i „Corfaren“. Næste Efteraar gjorde han en Rejse til Paris. Aaret efter (1845) udgav han den interessante Fortælling „En Isøde“, der oversattes paa Engelsk og Tydsk, og næste Aar et Bind mindre „Fortællinger“ (blandt hvilke den vakkre „Min Dannels Tømmerplads“). Han opgav nu (Efteraaret 1846), utilfredsstillet ved sin satiriske Journalvirksomhed, „Corfaren“, som dengang stod paa sit Høieste, og reiste, breven af en ideal Stræben, til Østerrig, Italien og Schweiz. Næste Efteraar kom han tilbage og begyndte Maanedstidsskriftet (senere Ugekriftet) „Nord og Syd“. I det kendte Casinospøde d. 11te Marts 1848 optraadte han med de nationale og liberale Bannersrørere, mod hvem han ligeledes gjorde Front i „Nord og Syd“, hvilket efterhaanden skaffede ham megen Upopularitet og gjorde ham til Gjenstand for mange bitre Angreb. I Sommeren 1849 reiste han til Norge og næste Sommer til Berlin og Paris. 1851 sluttede han sig for en kort Tid til „Grundlovsforeningen“ og skrev for den blandt Andet en Adresse til Kongen om en fremtidig Hælfstat med statsborgerlig Frihed. Siden har G. gjort forskellige Rejser i Fædrelandet og i Udlandet, især til England. 1857 udkom hans store, aandsfulde Roman „Hjemløs“ (begyndt 1853 i „Nord og Syd“), som oversattes paa Tydsk og Engelsk. Et Udvalg af hans Artikler i „Corfaren“ og „Nord og Syd“ begyndtes 1859 under Titelen „Blandede Skrifter“.

Goldlust, s. Frisur.

Goldsmith (Olivier), engelsk Skribent og Digter, født d. 10de Novbr. 1728 i Pallas eller Pallace i Longford=Shire i Irland, førte et meget verplende og eventyrligt Liv. Hans geniale og poetiske Natur kunde ikke finde sig i Høerbagelivets og en fast Stillingens Dvaag; sorgløs for Fremtiden og velvillig deelte han med Andre, naar han havde Noget, han led derfor ofte Mangel og maatte i en stor Deel af sit Liv strive for at leve og dog kjæmpe med Mangel, indtil omsider hans Talent fandt Aerkendelse og han blev en anseet og af de Regytlige søgt Mand. Han var derfor i forskjellige Livsstillinger (Lærer, Læge o. M.), opholdt sig i Holland, Frankrig o. fl. St., og døde d. 4te April 1774 i London. G.'s Digte udmærkte sig ved Ynde, Følelse og Dybde; i alle sine Skrifter lægger han for Dagen en stærk Jagttagelyst; evne, Aenbed i Gemyttet og dybfundne Kundskab om det menneskelige Hjerte, hvilke Egenskaber i Forening med den naturlige og simple men dog skønne og inderlige Fremstilling have erhvervet ham en fortjent Udsælgelighed. Hans Mesterværk er ubetvøit den fortræffelige „Landsbypræsten i Wakefield“ („Vicar of W.“), hvori han har gjengivet Meget af sit eget Liv og

Glemts Erfaringer. I sin „Verdensborger“ („The citizen of the world“), en Samling af Breve, som han lader en Chinese skrive til sit Hjem, over hvad han havde iagttaget i England, giver han en lunefuld og ironisk Stilbring af sin Lids Sæder og Forhold; fremdeles fremkommer han „Roman history“. Af historiske Skrifter har han leveret „History of England“ og „Hist. of Greece“, men disse Bærler faa lang Tidsbage for hin. Af hans Digte ere „The traveller“ („den Rejsende“, Jagttagelser fra hans egne Rejser) og „The deserted village“ de bedste, af Lysspillene ere „The stoops to conquer“ meest bekendte.

Galesco (Nicolas), rumansk Statsmand, født 1810 i Balaschet, maatte paa Grund af politiske Uroligheder 1821 med sine Slegtinge udbandre til Siebenbürgen, og blev siden opbragen i Schweiz, hvorfra han 1829 kom tilbage til sit Fædreland. Her blev han 1839 Oberst og Adjutant hos Hospodaren M. Ghila samt Politipræfekt og Udenrigsminister, siden Indenrigsminister, men tog sin Afsked 1847. Aaret efter, da den nye Constitution (i Juni) var bleven proclameret, var han atter Indenrigsminister og blev Medlem af det efter Hospodarens Afgang oprettede Statholderstab. Kort efter, da Rusland havde besat Balaschet, blev G. som et af det nationale og antirusiske Parties Hoveder, først bort under militær Besøgning, men udsat til Frankrig, hvor han stod i Episcops for den rumanske Emigration, og har efter sin hjemkomst (i Juli 1857) været blandt Forhæmperne for Forstændsummers Union. Af hans Brødre har Stefan G., født 1809, fulgt ham i næsten alle de ovennævnte værende Livsforhold.

Galetta eller **Goeleta** hedder en 12 M. lang Kanal i Tunis, som forbindes Saltsøen El-Bahira med Bugten ved Tunis.

Golf betegner saavel en mindre som en større Søbugt; i Amerika forstaaer man derved dog fortrinvis den mexicanske Søbugt, hvorfra ogsaa den derfra udgaende varme Vandstrøm specielt benævnes Golfstrømmen. — G. er ogsaa Navn paa et særegt Boldspil hos Stotterne.

Golfstrømmen begynder mellem Lortingsbanerne ved Floridas Sydspids og Nordvestkysten af Cuba omtrent under den 24de Bredegrad, gennemløber derpaa Floridastrædet, træder mellem Maternillobanerne og Cap Canaveran ud i Atlanterhavet, har derpaa først en nordlig, saa en nordøstlig og tilslut en østlig Retning, indtil den taber sig i Egnen om Coroo og Flores, to af Azorerne. I Strædet har den en Hastighed af 1 M. i Timen, senere kun $\frac{1}{2}$ M., ved Azorerne 2—3 M. i Døgnet; den er en varm Strøm og en Overfladestrøm, der hviler paa et Underlag af koldt Vand; paa Siderne af den findes Modstrømme. Om Sommeren, naar Søen opvarmer den nordlige Deel af Atlanterhavet stærkere, kunne dettes varmere og lettere Vand ikke modstaae Trykket af den stærke Strøm, og den svinger derfor Nord paa, saa at dens Nordgrænse kommer til at ligge under den 45—46de Bredegrad; om Vinteren presse de kolde, nordlige Vand mod den som en Mur, den svinger derfor Syd paa, og Nordgrænsten ligger nu under den 40—41de Bredegrad. En saa

mægtig Strøm maa udøve en betydelig Indflydelse paa sine nærmeste Omgivelser. Den forårsager betydelig Varmen af den Luft, der slaar over den, men frembringer derved ogsaa voldsomme Forskyrrelser i Atmosfærens Ligevægt og er derfor det nordlige Atlanterhavets Uveirsskaber. Dens Løb er betegnet ved frygtelige Vindveivinde, som naae Azorerne, ubetriben endogsaa det vestligste Europa, ja det er, som om den traal Stormen til sig med demonisk Kraft. Det vilde neppe være rigtigt at sige, at den bryder sig mod Europas Kyst, thi kun faa Gange har man iagttaget en usædvanlig høj Varme i den biscayske Søbugt og ved Portugals Kyst, som man har tilskrevet en Green af den; men middelebart vibrager den sigesult til at give Europas Vestkyst de milde Vintre, der tillade Søl og Korn at trives ved Altesfjord, Kirsebærtraet at vore i Egnen om Thronhjem og Myrten, Laureen og Drangen at staae paa frit Land i Cornwall, der aabne alle Europas Vesthavne indtil Nordcap hele Aaret rundt og holde Havets store Vismasser fjernt fra Europas Kyster. — G. er en Green af de store Søstrømme, der gennemføre Verdenshavene, og har sin Oprindelse fra en Vestræbelse efter at gjenoprette den Ligevægt i Vandene, der er bleven forstyrret ved Sørrens Umbreining, Ebbe og Flob og Vandets ulige Varme og Saltmængde under Æquator og under Polerne; men dens ubrækket høje Varme, store Hastighed og Retning ere delvis betingede af de fysiske Forhold i dens Hjem og Omgivelser.

Golgotha eller **Holgotha**, d. e. Hovedpandested, var Navnet paa Jødernes Kættersked, hvor Jesus blev korsfæstet; det laae paa en Øi tæt udenfor Jerusalem ved den nordvestlige Side, og i Nærheden heraf var den Høje, i hvilken Herrens Lig blev bifaldt i en ny Grav. Nogle Forfattere berette, at Keiserinde Helena, Constantin den Stores Moder, paa en vidunderlig Maade opbagede dette Sted, efterat det i de foregaaende Forskyrrelsens Tider var gaaet i Glemme, og at hun her byggede en Kirke i det 4de Aarh.; denne blev ødelagt i Begyndelsen af det 7de Aarh. ved Persernes Indfald, men gjenopført af de jersulemske Patriarker endnu under Persernes Herredømme. Kirken blev senere flere Gange ødelagt, men altid atter opbygget. Det nuværende G. med tilhørende Kirkebygning, som uden Tvivl er det samme Sted, paa hvilket der blev bygget i Constantins Tid, ligger indenfor Stabens Ringmur; det er imidlertid sandsynligt, at det ikke er det samme Sted, paa hvilket Jesus blev korsfæstet. I de katolske Lande kaldes Forhøyringer og Capeller, hvor et Kors bliver opreist som Maal for Balsarterne i Fastetiden, Calvariebjerg d. e. Hovedpandested.

Golkath var Navnet paa en Ræmpe fra Gath i Philistæa, som længe paa en haanlig Maade udfordrede Israeltarnes Hær og omsider blev dræbt i en Iveløst ved et Skyngelast af den unge, modige Davib. Denne Begivenhed er udførlig berettet i 1 Sam. 17.

Golius (Jafob), berømt hollandsk Orientalist, var født i Haag 1596 og begyndte under Erpenius Studiet af det arabiske Sprog. I Aaret 1622 ledsagede han det hollandske Gesandtskab til Marokko og gennemreiste fra 1625—29 Syrien og

Eyrkiet; ved sin Tilbagekomst blev han Professor i det arabiske Sprog og Mathematisk i Leiden, hvor han døde d. 28de Septbr. 1667. Iblant hans Arbejder er det vigtigste: „Lexicon Arabico-Latinum“ (1653), der er benyttet af Freytag i hans „Lexicon Arabicum“; **CN**

Golfonda kaldes saavel Staten Hyderabad („Nizams Stat“) i Forindien (paa Delan, omkring Kistna og Godavery), som en i samme liggende Hjerghæstning og Kælle, der forbum var Hovedstad i et mægtigt Rige og endnu har prægtige Mausoleer.

Goly (Bogumilow), polsk Stribent, født 1801 i Warschau, beskæftigede sig 1817—22 med Landvæsenet og sine Gødgers Bestyrelse, men bosatte sig siden i Thorn og levede for litterære Syssler, hvilke han havde begyndt meget tidlig. Han er Forfatter til endel i Form og Indhold originale Skrifter, saasom: „Deutsche Entartung in der lichtfreundlichen und modernen Lebensart“ (1847); „Ein Kleinstädtler in Agypten“ (1853); „Der Mensch und die Leute“ (1858) o. A.

Golthus (Hendrick), hollandsk Kobberstikker af stor Betydning, blev født 1558 og døde i Harlem 1617. I Composition og Tegning er han svag, og ikke engang altid tro mod de Originaler, hvorefter han skal, men han var en af de største Mestere i Brugen af Graafstikken. Det var ved denne Udvikling af Techniken, hvor Arbeidets Regelmæssighed fordrvede saa megen Svæls, at det optog en Mand's hele Kraft, at G. havebe Kobberstikkeriet til selvstændig Kunst. Antallet af G.'s Blade beløber sig til over 300.

Gomarus (Frants), reformert Theolog, født 1563 i Brilgge i Flandern, fuldbendte sine Studier paa det gjenoprettede reformerte Universitet i Heidelberg og blev 1594 Professor i Theologien i Leiden, hvor han snart blev indviklet i dogmatiske Stridigheder med sin Collega Jakob Arminius og efter dennes Død (1609) med hans Tilhængere, s. Arminianer. G. døde 1641. Hans Tilhængere kaldes i Mod sætning til Arminianerne Gomarister eller Contraremonstranter.

Gomera er en af de Canariske Øer (s. d. A.). **Gomes** (Joao Bantiste), portugisisk Digter, optraadte i Begyndelsen af dette Aarh. med sin „Inez de Castro“ (ell. „Nova Castro“) som den, der løst sig fra den gammelladiske, franste Smag og mere fulgte Folkeaanbden; han frembragte dog ikke Meget, da han døde i en ung Alder.

Gomez, s. Drake.

Gomm (Sir William Maynard), engelsk General, født 1780, traadte 1794 i Krigstjenesten, var 1807 med paa Toget imod Høbenhavn og 1810—19 Oberstlieutenant i Wellingtons Generalkab; efter Slaget ved Waterloo erholdt han Bathordenen. G. blev 1845 Gouverneur paa Den Isle de France (Maurice), 1851 fulgte han efter Ch. Napier som Overgeneral over den engelsk-ostindiske Armee, i hvilken Egenkab han navnlig førte den sidste Krig med Birmanerne, som endtes 1853 med Erobringen af Pegu.

Gomorrha var en af de 5 Stæder i den fjærrne og frugtbare Siddims Dal, som gik tilgrunde ved den frygtelige Udelæggelse, der

omtales i 1 Moseb. 18—19, og hvis Plads nu indtages af den ublige Deel af det døde Sær.

Gomphora (af Amaranthfamilien) ere Urter eller Buske, navnlig fra det tropiske America, med mobfattede Blade, Blomsterne smaa, samlede i Hoveder eller Ax, med et 5-beelt Blomsterdækk, 5 sammenvorne Støvdragere og en 1-fret. Hindebragt. G. globosa dyrkes i forskjellige Farvevarieteter som Zierplante.

Gonalgie (gr.) betyder Smerte i Knæet: **Gonagra** er Digt i Knæet.

Gondar, Hovedstad i Riget Amhara i Abyssinien og engang Hovedstad i hele Abessinien, er nu i Forsald, men har dog endnu betydelig Handel. 15,000 (engang 45,000) Indb.

Gondrecourt (Henri Ange Aristide de), fransk Romanforfatter, født 1811 paa Guadesoupe, blev opdragen i Frantrig, gik tidlig i Krigstjeneste og blev 1855 Oberstlieutenant ved de africanske Jægere. Han udgav 1844 sin første Roman, „Les derniers Kerven“ (en Episebe af Borgerrigene i England imellem den hvide og den røde Kofe), og har siden skrevet en stor Mængde Romaner og Noveller („Les pechés mignons“, 1847; „Mémoires d'un vieux garçon“, 1855—56; „La vieille fille“, 1857 o. fl.).

Gonsalvatore (Bannercræere) kaldtes i Riddelsalderen i flere italienske Republiker det adelige Overhoved for samme; en G. bestod denne sin Værespost sædvanlig kun i 2 Maaned og kunde først efter 6 Aar gjenvalges. — **Pavestolens G.** var en særegen Titel for Hertugerne af Parma.

Gonds kaldes en Folkstamme i Forindien, som udgjør Hovedbefolkningen i **Gondwana** eller Gondwara, en lang men smal Landstrækning imellem Floderne Godavery og Ganges (ved Patna og Benares). De have en ariskofransk Forsætning under Rajaer og have et eget Sprog (**Gondspooget**).

Gongora y Argote (Louis de), spansk Digter, født 1661 i Cordova, var oprindelig Jurist, blev siden Geistlig og døde 1627 i Cordera. G. digtede Sange og Romancer i den gamle folkelige Stil, iblant hvilke de burlesk-satiriske vare de bedste. For at frembringe noget Nyt, opfandt han en ny Stil, som han kaldte „estilo culto“ (den dannebe Stil) og søgte at indføre den i den alvorslige Poesie: ved et kunstigt og iagt, efter de gamle Klassiker paa en høist tungen Maade dannet Sprog, ved dunkle og forunderlige Talefigurer og Hyperboler bannede han en smagløs, pedantisk og imod al almindelig Tale sribende Udtryksmaade, som blev endnu mere forvovret ved den Udhøfsheds, hvormed han udtraadte og indblande sine mange mytologiske Kundskaber. Af denne Art ere hans „Poliomo“, „Soldades“ og „Piramo e Tisbe“. Men Tidens flette Smag bewirfede, at G. netop herved gjorde Epoche og blev Stifter af en ny Skole, „Cultoristos“ eller **Gongeriter**, som efterlignede deres Mester og skrev vidtløstige Commentarer og Glosser til hans Værker (disse ere fuldkændigt udgivne af Gonzalez de Florez y Cordoba, 1633).

Goniometer (gr.), Vinkelmaaler, er et Instrument, der benyttes til Maaing af Kuglernes Kantvinkler. Det ældste er Caran

geant's G., der har megen Liigheb med en Transporteur, fornyet med en i Centrum anbragt Lineal, og benyttet endnu undertiden til foreløbige Maalinger saabesom ved større Krydstaller, hvorpaa der findes en nstagtig ubvillet Kant. Til mindre Krydstaller, med Ipeilende og plane Sideskaber foretrækkes Wollastons Refræctions-G., hvis Indretning berøer paa, at man lader en eller anden Gjenstand affpeile sig paa den ene Flade, dreier derpaa Krydstallen om Kanten saalænge, indtil den samme Gjenstand bliver synlig paa den høsliggende Flade, og aflæser derpaa det Antal Grader, Krydstallen er bleven dreiet. — **Gonometrie** (gr.), Vinkelmåaling, er egentlig Læren om de circulære Functioner, disses Afhængighed af Vinkelen eller Buen og deres indbyrdes Relationer, altsaa den indledende Deel af Trigonometrien, men bruges oftest i samme Betydning som Trigonometrie.

Gonorrhoe, s. Drøppest.

Gonsalvo de Cordova (Hernandez), ogsaa kaldet Aguilar og med Tilnavnet El Gran Capitano (den store Feltherre), berømt spansk Krigshelt, født 1453 i Montilla ved Cordova, udmærkede sig i Ferdinand den Katholskes Krige, navnlig mod Maurerne i Granada, og blev derpaa af Kongen sendt til Neapel for at hjælpe Kong Ferdinand der imod de Franste under Carl VIII; efter disses Fordrivelse fra Italien erholdt G. Titlen Hertug af San-Angelo og kom 1498 tilbage til Spanien. Da lert efter det franste og spanske Hof havde forænet sig om at erobre Neapel, landede G. (1500) paa Sicilien; da det snart kom til Uenighed og Brevene til Krig mellem de Forbundne, erobrede G. efter flere Seire Neapel (1503) og tog det i Besiddelse for Spanien. Han blev vel udnævnt til Vicekong i Neapel, men beholdt ikke længe denne Post, og tral sig, da den utaknemlige Ferdinand behandlede ham med Uegyhedsighed, tilbage til sine Gøfser, hvor han døde den 2den Decbr. 1515.

Gonzaga heed en gammel italiensk Fyrstestægt, hvis Oprindelse udfædes fra de ældste Aider (Hugo, en Sønnesøn af Keiser Lothar I, nævnes som dens Stamfader; i Flekken G. ved Mantua er dens Stamslot). Ludovico G. I overvandt efter lang Kamp Familien Bonacorsi, som tilligemed Passerinerne stedse havde været G.'s Rivaler, og fordrev den fra Mantua, hvorpaa han med Titlen af „Capitano“ blev denne Stads Behersker. Af hans Sønner fulgte **Gualdo** ham som Capitano i Mantua; den yngre, **Petrino** eller **Petrino G.**, blev Stamfater for Greverne af Novellara, som uddøde 1728. Efter Guido regjerede **Ludovico II** (1369—82), **Francesco II** (1382—1407), **Giovanni Francesco** (1407—44), som af Keiser Sigismund 1433 blev udnævnt til Markgreve af Mantua; **Ludovico III** (1444—78), som af sine helbige Tog mod de Bantroe fik Tilnavnet „Lyrken“; **Federico I** (1478—84), hvis Brødre **Giovanni Francesco** og **Adolfo** blev Stamfædre for de to Sidelinier, Hertugerne af Sabionetta og Castiglione, hvis Besiddelser Keiseren inddrog 1692; **Francesco II** (1484—1519), der som de italienske Staters Feltherre 1495 slog de Franste ved Taro; **Federico II** (1519—40), som

af Keiser Carl V 1530 blev ophøiet til Hertug af Mantua og 1535 til Markgreve af Montferrat, medens hans Broder **Fernando** blev Stamfader for Hertugerne af Guastalla, der uddøde 1746. Efter **Federico** fulgte hans 2 Sønner **Francesco III** (1540—50) og **Stiguelmo** (1550—87), efter den sidste hans Søn **Vincenzo I** (1587—1611), der udmærkede sig imod Tyrkerne. Efter denne regjerede hans 3 Sønner **Francesco IV** (1611—12), **Fernando** (1612—26) og **Vincenzo II** (1626—27). Da den regjerende Linie uddøde med denne, var Hertug Carl af Nevers (en Søn af **Federico II**'s tredje Søn **Ludovico**) den nærmest berettigede Arving til Hertugdsømmet og understøttedes af Franrig, Bøhnen og Paven; men **Ferdinand II** af Guastalla og **Carl Emanuel** af Savoyen fremkom ogsaa med Forbringere, og den sidste blev i den nu opstaaende Krig understøttet af Østerrig og Spanien. Imidlertid beholdt Carl ved **Freden** i Chierasco 1631 Mantua og Montferrat som Hertug **Carl I.** Hans Søn **Carl II** var død samme Aar, derfor fulgte 1637 hans Sønnesøn **Carl III** efter ham, og efter denne 1665 hans Søn **Carl IV.** Da denne i den spanske Arvefølgetrig tog Frantrigs Parti, blev han af Keiseren erklæret i Rigets Act, og Østerrig bemøgtigede sig Mantua, Savoyen og Montferrat. Carl døde 1708 uden Børn. — En Efterkommer af en Sidelinier, **Alessandro G.**, Fyrste af Castiglione og Hertug af Solferino, født 1799, traadte 1812 i franst, 1816 i russisk Tjeneste, 1836 kæmpede han for Don Carlos i Spanien. Han har 1846 ved en Protest mod Østerrig søgt at hævde sin Families Forbringere paa Mantua.

Goodall (Frederik), engelsk Maler, født den 17de Septbr. 1822 i London, blev oplært i Kunsten af sin som Kobberskifter bekendte Fader, og vandt allerede i sit 14de Aar en Præmiedaille. Han har erhvervet sig Navn ved en Række Genrebilleder, meest af det engelske og franste Folkeliv, der snart have en alvorligere Charakter, som „Riget af en Minearbejder, fundet ved Stinet af Jaller“, og „Den udmattede Soldat“, snart en muntere, som „Landsbyfejden“, „Le møt de cognac“ o. fl.

Goodrich (Samuel Griswold), nordamerikansk Stribent, født den 19de Aug. 1793 i Staten Connecticut, Boghandler i Hartford, har især gjort sig bekendt under Pseudonymet **Peter Parley** som Forfatter af endeel fortrinlige Ungdoms- og Børnestrifter („Keiser“, „Eventyr“ o. s. v.), der i America og Europa gjorde stor Lykke og, oversatte i de fleste fremmede Sprog (ogsaa paa Dansk), fandt en overordentlig Uffætning (Navnet **P. Parley** findes derfor siden paa adskillige Bøger, til hvilke G. ikke er Forfatter). G. var en Tidlang nordamerikansk Consul i Paris. Han har desuden udgivet endeel geographiske og historiske Skrifter (saasom: „History of all nations“, „National geography“); Digte, „Fireside education“ (1838), „Recollections of a life-time“ (1856), o. W.

Gopelus, s. Amkøber.

Gopler, Meduser, Vandmand, norsk Manæter, kaldes en af de laveste, til Straaledyrene hørende Dyreflæser. Der maa skelnes imellem egentlige G. eller Skive-G. og Ribbe-G.

Slive = *G.* (*Acalephæ discophoræ*) have et kredsrundt, Klokkebannet, hos nogle mere høit hvalvet, hos andre mere fladt Legeme, der er geleeagtigt, vandklart og saa vandholdigt, at det ved Indtørring kun efterlader en tynd Hinde. *G.* kunne sammentrække og udvide dette Klokkeformige Legeme, saa at det i et Dieblis er mere hvalvet, i et andet mere fladt, og bevæge sig derved afsted i Vandet. Fra Midten af Klokkens Underflade hænger Mavens ned, og dennes Nabning, Munden, er i Almindelighed omgivet med 4 eller flere mere eller mindre stærkt forgrenede Arme, der tjene til at omfatte og udsuge det grebne Bytte og føre det ind i Mavens, hvor dets egentlige Fordøjelse gaar for sig; de uforløselige Dele (Fiskeknoller, Krebsfalter o. s. v.) lader *G.* igjen gaar bort igjennem Munden. Fra Mavens udbringer Kanaler (Straalekarer), der løbe langs hen ad Klokkens Underflade og i dennes Rand i Almindelighed ere forbundne ved et Ringlar; hos nogle ere de simple, hos andre forgrenede, hos nogle 4, hos andre 8, 16, 32 o. s. v. Fra Klokkens Rand nehænge lange Randtraade, der kunne forlortes og forlænges i høi Grad og ligesom Fangarmene omkring Munden ere stærkt befattede med saarlidte Nalbeblærer, d. v. s. smaa Blærer, der indeholde en lang, sammenrullet Tand, der pludselig kan stydes ud og da sanblyndigvis virker stikkende, maastee tillige overskrende en eller anden giftig Vædske i det grebne Dyrs Legeme. Det er ialfald dem, der frembringe den stærke Svie, som udmærker visse større Arter af *G.*, f. Ex. *Cyanea capillata*. I Randen af Sliven (Kloffen) sees, ligeledes i regelmæssigt Antal, flere eller færre farvede Legemer, sanblyndigvis Sandjerebflæber, maastee haabe for Synet og for Hørselsen. Forplantningskredsløberne ligge enten i særegne Huler under Kloffen eller langs med Straalekarrene, eller ned ad Mavens. *G.* tilhøre Havet, især Oceanet. Blandt de i de nordiske Have almindelige og større Former kunne nævnes „den alm. Sandmand“ eller „Dregoplen“ (*Medusa s. Aurelia aurita*) og den ved sine lange Fangtraade udmærkede, en brændende Svite fremkaldende „Brændevable“ (*Cyanea capillata*); blandt de i de varmere Have levende Former Slægten *Rhizostoma*, udmærket ved, at Munden er lukket, hvorfor Føden optages af de mængtge Fangarme alene. Disse større Arter fremkomme ved Tørbefaling af en saarlidte „Amme“, et polypagtigt, saftlidende Væsen, der atter stylder et Gopleæg sin Oprindelse. De mindre *G.*, Oceanierne, der i det Hele have en mindre compliceret Bygning, fremkomme derimod ved Knopafbyrdning af saarlidte Goplepolypper (Hydroider), smaa, mosagtige Colonier af Polypdyr, der sidde fæstede til Stene, Staller, Tang o. s. v. i Havet og ligeledes nedstamme fra Goplernes Æg. Man har opstillet mange Slægter af disse Goplepolypper, f. Ex. *Kallepolyper*, *Kloffeolypper* (*Coryne*, *Campanularia*, *Sertularia* o. s. v.), men har nu erkjendt, at de kun ere at betragte som de kjønsløse Mellemgenerationer, der indskydes mellem de forskjellige Smaagoplearteres kjønne Kuld; dog er der ogsaa Former af Goplepolypper, hvis Medusekuld ikke river sig løs, og andre, hvor det ikke hæver sig over Polypstandpunktet (Sgn. Art.

Hydra, Blæregopler og Dreggopleter). — Ribbe-*G.* (*Actenophoræ*) eller Beroiderne ere geleeagtige og vandklare, ligesom Slive-*G.*, og have et lignende Straalekarstystem, ogsaa enkelte Fangtraade o. s. v.; men deres Form er symmetrisk (ikke straalebannet), afslang som en Agurt eller regelmæssig fliget eller baandsformig (Bennsbeltet, *Cestum Veneris*), og Bevægelsen afstedkommes ikke ved Legemets Sammentrækning, men ved regelmæssig ordnede Rækker af frubsebe Blade, der danne 8 Ribber langs benad Dyret. I systematisk Henseende have Ribbe-*G.* neppe noget med Slive-*G.* at gjøre, og de opammes heller ikke af Goplepolypper, saaledes som disse.

Göppingen, Stad i Donautrefsen i Württemberg, har Mineralbade, Fabriker og Handel. 5,400 Indb.

Gocaler, d. e. Bjergbeboere, kaldes de Havviffe Beboere af Karpatherne, kraftige og raske Mennefter (Nogle af dem kaldes ogsaa *Gulaler*), fra hvilke dog ogsaa mange Røverbander ere udgaaede.

Gordianus var Navnet paa tre romerske Keisere. **Marus Antonius S. I.**, af en fornem Slægt, udmærket ved sin Dannelse, blev, efterat have beslektet flere høie Embeder, tilfilsit Proconsul i Afrika; som 80-aarig Olding blev han 238 tilligemed sin Søn **Marus Antonius S. II** udbragt til Keiser og anerkjendt som saadan. Men da *G. II* var salben i Kampen mod Stattholderen i Mauritianten, *Capellianus*, brøbe *G. I* sig selv, efter at have regjeret kun sidet over en Maaned. Hans Sønnefsn **Marus Antonius S. III** blev paa Follets Forlangende søst Cesar filliet ved Siden af de to med **Maximinus** valgte Keisere **Pupienus** og **Balbinus**; efterat de alle tre vare salbene som Dfere for Militærevolutioner, blev *G. III* af Pretorianerne udbragt til Imperator. Han hæmpede heldig mod Perferne, der havde gjort et Indfald i Syrien; men da **Philippus Arab** havde vidst at vække Utilfredshed mod *G.* iblandt Soldaterne, blev han dræbt, hvorefter **Philipp** selv blev Keiser.

Gordium, senere **Julisopolis**, en Stad i Galatien, havde faaet Navn efter den phrygiske Landmand **Gordius**, der ved et belyst Draktskar blev Konge i Phrygien. Draklet havde nemlig betegnet den som Konge, der først paa en Bogn møbte den fra Draklet hjemvendende Gesandt. Dette indtraf med **Gordius**; han indboiede i den efter ham opkaldte Stad et Tempel for Zeus og opstillede i dette him Bogn; paa Bognstangen knyttede han en saakunstig Knude, at Draklet lovede den, der kunde løse denne Knude, Herredømmet over Berden. Som bekendt sønderlyngede **Alexander den Store** paa sit Felttog imod Perfen med sit Sværd denne saarlidte gordiske Knude. Derefter kaldes en ulsellig Opgave eller et indviklet Anliggende en gordisk Knude, og at sønderlyngge den gordiske Knude siges i Betydningen af, med Magt at bringe et saadant Anliggende til Afgjørelse.

Gordius er det systematiske Navn for nogle lange, tynde, traachfime Rundorme, som træffes i Vand og fugtig Jord, men som Unger leve i

forskjellige Insecter, af hvilke de senere bore sig ud.

Gorcowitsy (Carl, Ridder af), østerrigsk General, født 1778 i Galizien, tog hæderlig Deel i alle Felttogene 1792—1815 og blev 1846 Cavaliergeneral og Commandant i Mantua. Denne Fæstning, som i de senere Aar var bleven forløst, og som havde en Svag, af italienske Batailloner bestaaende Garnison, vidste G. 1848 ved usædvanlig Energie og Færdighed at bevare for Østerrig saavel mod Stadens beboende Befolkning, der forlangte Troppernes Afmarsch o. s. v., som mod de toscanske og sardiniske Tropper, der indesluttede Fæstningen. Slaget ved Cusfizza reddede denne. Siden var G. Militargouverneur i Venedig og en kort Tid i Limuz; han døde den 22de Mars 1858.

Gordon er Navnet paa en gammel Skotte Slagt, som kom med Wilhelm Erobreren til England. Da Hovedstaden 1402 uddøde med Adam G., gif Navnet over paa dennes Svigersøn Alexander Seton, fra hvem de senere Hertuger af G. og Marquis'er af Huntley nedstamme, medens Greverne af Aberdeen udsleedes deres Herkomst fra en Sidsgreen, for hvis Stiftelse **Patrick G.** (død 1445) gjaldt. Greverne af Huntley udmærkede sig deels ved deres Magt og Rigdom, deels ved deres Iver for Katholicismen og for Huset Stuart. **George G.**, den 4de Grev Huntley, blev 1546 Cantler i Skotland og arbejdede ivrig imod Protestantismen. Hans Forhænder, at bemægtige sig Maria Stuart's Person og gifte hende med sin Søn, slog feil, han blev paa Murray's Befaling fængslet og brædt 1562. Hans Sønnesøn, **George G.**, Marquis af Huntley, forenede sig 1584 med nogle andre Store til Protestantismens Udryddelse, men blev overvunden og forsvist; da han 1596 var vendt tilbage, skiftede han Tro og døde 1636. Siden kæmpede flere G. for Carl I og Jakob II samt toge Deel i de jacobitiske Opstande 1715 og 1745. — **Patrick G.**, født 1635, gif til Rusland og indførte i Czar Alexei's og Peter den Stores Tjeneste europæisk Taktik og andre Reformter, tog som Dørgeneral vigtig Deel i Kampen mod Prindsesse Sophia og Strelskerne 1689, førte 1696 Kampen mod Tjærerne og døde 1699 som Gouverneur i Moskva. — **Alexander G.**, hans Broder og Svigersøn, tjente i Begyndelsen i Frankrig, derpaa i Rusland, var 8 Aar i svensk Fængsel og kom derpaa tilbage til sit Fædreland, hvor han døde 1752. — **Lord George G.**, født den 19de Decbr. 1750, Søn af den 3die Hertug af G. (Cosmo), var tidligere Søofficer, optraadte derpaa i Parlamentet heftig imod den der foreslaaede Tolerancebill til Fordeel for Katholikkerne, og bragte den 2den Juni 1780 i Spidsen for en ophibet Pøbelhob en Petition om sammes Ophævelse frem for Parlamentet. Da den blev afvisst, udelagde Pøbelen den 4de Juni flere af Katholikernes Capeller og Voliger, stak den 6te og 7de flere offentlige og nogle private Bygninger i Brand og befriede Fangerne i Stadens Fængsler. Da denne farlige Opstand var kæmpet den 8de Juni, blev G. fængslet, men friskendt. Efterat han 1786 for meddelst Injurier var bleven excommuniceret af Erkebistoppen af Canterbury og dømt, gif han

1786 til Frankrig, hvorfra han formædelt et Standskrift mod Marie Antoinette maatte flygte til Holland, hvor han skal være gaaet over til den jødiske Religion. Han kom siden tilbage til England, blev fængslet og døde i Newgate den 1ste Decbr. 1793. Den mannlige Linie uddøde 1836 med **Georg**, Hertug af G. (født 1770); Titlen Marquis af Huntley og Greve af Enzie gif over paa **George G.**, Greve af Aboyne (født 1761). — **Str Robert G.**, berømt engelsk Diplomat, Broder til Grev Aberdeen, født 1791, var efterhaanden ansat ved Gesandtskaberne i Persien, Haag og Wien, og var ligeledes efterhaanden Gesandt i Rio Janeiro, Constantinopel og Wien (1841), hvorfra han blev tilbageladst 1845 og døde den 8de Octbr. 1847.

Gore (Katharine Grace, født **Francis**), eygelsk Forfatterinde, født 1799 i Nottinghamshire, har fra 1822 udgivet en Række Noveller og Romaner, af hvilke de sociale og især de fashionable (s. II, S. 662, 1ste Sp.) indtage den første Plads („Memoirs of a peeress“, 1837; „My uncle the earl“, 1839; „The ambassadors wife“, 1842, Skildring af den russiske Adel; „The modern chivalry“, 1844; „Sketches of english character“, 1856 o. m. fl.); blandt Charakterromanerne nævne vi „Misses Armytage“, blandt de historiske „The Queen of Denmark“ (1846). Biforlees har Mrs. G. skrevet Dramaer („The bond“, 1823, var det første), forskjellige Fortællinger og Skildringer af Tilstande og Personer, et smagfuldt lille Bært over Blomsterdyrkning („The book of roses“, 1838), og arbejder for Tiden paa „Memoirs of the present century“. Hun har efter sin første Mand G.'s Død ægtet (1853) Lord Edward Byron.

Gorde, D ved Vestkysten af Afrika, tæt S. for det grønne Fjbjerg, hører til de franse Besiddelser i Senegambien. Det er en Baskalippe, hvis Overflade næsten ganske indtages af Staden G., som er befæstet og har en Befolkning af 3,000 Indb. (foruden Garnisonen). Staden driver livlig Handel med Gumm, Palmesolte, Elfenben og Huder. G. blev 1677 besat af Hollænderne og fort efter affaaet til Frankrig. **Gorge** (fr.) betyder ved Fæstningsværker Struben eller den bageste Deel af disse.

Görgei (Arthur), en af Hovedmændene for den ungarke Revolution, født den 5te Febr. 1818 i Toporcj i Comitaten Zips i Læresungarn, traadte 1837 ind i den adelige ungarke Livgarde og 1842 som Oberstlieutenant ind i et Husarregiment, men forlod Militærstanden 1845, lagde sig i den tekniske Skole i Prag efter Chemie o. dsl. og bestyrede siden et Gods i sin Fødeegn. De politiske Bevægelser i sit Fædreland fulgte G. med Opmærksomhed; han blev efter Revolutionens Udbrud Honved's Capitain, fort efter Major, gif derpaa som Oberst til Moga's Hær ved Leitha og organiserede Landstormen efter at være udnævnt til General. Hans militære Løsbane var en mærkelig Blanding af Held og Uheld, Virksomhed og Træghed, Dygtighed og Uduelighed; men under alle Forhold viste G. den samme Selvraadighed og Utilføielighed til at underordne sin Villie under Andres, den samme Egoisme og Upaalidelighed

i Charakter. Han vidste at indgyde Solbaterne ligesaa megen Tillid til ham selv som Mistillid til de Generaler (Perczel, Moga), under hvilke han i Begyndelsen stod, og hvis Plads han snart indtog; men efter flere helbige Foretagender udstedte han den mærkelige Proclamation i Waizen (den 2den Jan. 1849), hvori han erklærede sig for det østerrigste Monarchie og for den af Ferdinand V sanctionerede ungarske Forsatning. Da han herved valte Mistanke, gav Kosuth, som allerede angrebe at have oplyst G., den polske General Dembinski Overcommandoen. G., forbitret herover, betænkte sig længe, om han vilde aflyde; han besluttede sig omsider dertil, men bekjendtgjorde i en Dagsbefaling Sagen paa en saadan Maade, at han derved oppildede Hæren imod Overgeneralen. Dennes Foretagender modarbejdede han siden ved Ulydighed og ved selvsaaig at følge sine egne Planer; mod Dembinski's Efterfølger handlede han ligesaa, og G. fik nu Commandoen. Han havde i Begyndelsen glimrende Held og indtog Ofen og Komorn, men spillede siden Tiden ved unyttige Marscher istedetfor at gaae løs paa Wien for Russernes Ankomst. For at knytte G. fastere til Revolutionen gjorde Kosuth ham til Feltmarskal og Krigsminister. Imidlertid trængte den russiske Armee ind i Ungarn; trods Kosuth's Ordre gif G. nu ikke imod denne, og da Kosuth affatte G. og gav Marskars Commandoen, nægtede Hæren at aflyde, og Kosuth maatte anden Gang give efter for G. Denne maatte nu dog, efter at have tabt Slaget ved Komorn den 11te Juli 1849, udføre den tilbligere af Kosuth forlangte tilbagegaaende Bevægelse til Theis; men efter nogle glimrende Træfninger traf G. sig tilbage til Fæstningen Arab ved Marosch, imedens de under Bem og Dembinski ved Lemeswar staaende Corpser, som forgydes havde ventet paa, at Hovedstyrken under G. skulde forene sig med dem, blev aldeles slagne, hvorpaa Ledningerne af samme kom til Arab. Her nedlagde Kosuth sin Myndighed, idet han erklærede, at Nationen kun kunde reddes derved, at Magten concentreredes i den øverste Militærcommando's Hænder (han vidste ubentvivt, at G. allerminst nu vilde aflyde ham), og G. blev Dictator med uindskrænket Myndighed. Kort efter udstedte G. en Proclamation, hvori han antvode sit Forsæt at overgive sig, dog kun til Russerne; og saa Dage efter foregik Capitulationen i Bilagos, hvilkens Ungarerne kaldte et nedrigt Forræderi, og som rigtignok synes at have været enten dette eller en Følge af uforsklarlig Svagheb. Den 13de Aug. straffede den ungariske Hær, 23,000 Md. med 130 Kanoner, uden nogen Betingelse Søvær: en Deel af de fornemste Officerer blev stubte eller hængte, og en haard Straffedom gif over det ulykkelige Land. G. selv blev amnestret og har siden levet i Klagenfurt, beffæstiget med videnskabelige Syssler. I sit Skrift „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848—49“ (1851) har han søgt at retfærdiggjøre sig, og taler i en yderst nedsettende og spottende Tone om sine Vaabenbrødre, om den ungariske Hær og især om Landstormen, om Kosuth

o. s. v. Men han synes ligesaa lidet at have fralagt sig Bestyrelsen for Ulydighed og Forræderi som at have motiveret f. G. den uforsonde Grufomhed, hvormed han lod støde den unge Grev Zichy, der sandtes i Besiddelse af Proclamationer fra Keiseren.

Gorgias fra Leontini var en Discipel af Empedokles, bekjendt som Sopyist og Rhetor. I Aaret 427 f. Chr. kom han som Gesandt fra sin Fødeby til Athenen for at erholde Bistand mod Syrakus. I Athenen vakte han stor Opsigt ved sin Beltalenhed, og levede siden i forskjellige Egne af Grækenland, fornemlig i Thessalien, hvor han vaandt baade Betsømmelse og Penge ved sine Taler og ved at undervise Ungdommen. Han overlevede Sokrates og døde i en Alder af 109 Aar. Som Philosoph sluttede han sig til Eleaternes Lære; som Resultat af sine Undersøgelser opstillede han de tre Sætninger: 1) at Intet er; 2) at, om ogsaa Noget er, kan det dog ikke erkjendes; 3) at, om ogsaa Noget er, kan det erkjendes, lader det sig dog ikke meddele. Denne negative Lære overførte han ogsaa paa Beltalenheden, der ved ham udbarnedes i reen dialektisk Retning til en Kunst, der, uden at tage Hensyn til en Sags Realitet, kun stillede sig det som Opgave at overtale. Af Beltalenhedens formelle Udbannelse havde han store Fortjenester; han var den første, der i Grækenland optraadte som Lærer i Beltalenhed. Hans Taler bevægede sig i kunstige, rhytmiske Former og vrimlede af allehaande rhetoriske Figurer, som Antitheter, Jofoler o. desl. Som Ungdommens Lærer tog han intet Hensyn til Dyden, der ikke havde nogen Realitet for ham, men han søgte udelukkende at udbanne det kunstmæssige Foredrag saavel i Samtale som i fortalende Tale; hans Methode var i høj Grad uvidenskabelig og bestod væsentlig i Reddelser af saadanne rhetoriske Kunstgreb og Beninger, som hyppigst kunde finde Anvendelse. De under G.'s Navn opbevarede Taler „Encomium Helenæ“ og „Apologia Palamedis“ ere nægte.

Gorgo, Gorgoner. Homer omtaler kun Gorgo's Hoved, et skrækindjagende Bilde fra Hades, der var anbragt paa Zeus's Bæge. Hos Hesiodos nævnes der tre Gorgoner, Styx, Euryle og den dødelige Medusa, Døtre af Phorkys og Keto. De boe ved Jordens dørste Grændse mod Vest i Nærheden af Hesperiderne; de vare frygtelige, bevingede Bæser med forstenede Blik, med Slangehaar og omgjordede med Slanger. Senere blev de, især Medusa, af Kunstnerne fremstillede som skønne Jomfruer. Med Medusa anlede Poseidon Christen og Pegasos, som sprang frem, da Perseus i. b. A.) afhuggede hendes Hoved. Sanhynaliavis er Gorgonerne at opfatte som Repreteranter for den skrækindjagende Side ved Athene, hvilkens selv undertiden kaldes Gorgo. Efter til Gorgonerne er Græerne, Personificationer af Alderdommen. Hesiodos nævner to, Pephredo og Enyo; de vare Jomfruer med skønne Kinder, men graahaarede fra Fødselen af; senere tilføies endnu en tredje, Deino. Hos Wächter fremstilles de i Svaneffikkelse; de vare eet fælleds Zie og een fælleds Tand; de boe

paa de gorgoniske Marker, hverken bestinnde af Solen eller af Maanen, i Narheden af Gorgonerne, hvis Bogterinder de vare.

Gorgonia, s. Gornforat.

Gorilla kaldes en for nogle Aar siden i Guinea opdaget Abeit, der ligesom **Drang-Utangen** og **Schimpanzeen** høre til de meest menneskelignende Abeit. Den er imidlertid meget større end de nævnte to Abeit, nemlig 5' høi og berøver, og da den tilmed har en overerdentlig kraftig Bygning og paa Grund af sine lave Bagbeen har langt betydeligere Dimensioner i sine andre Ledgæmde end Mennesket, er den et meget farligt Dyr; at dræbe en voksen G. kan er derfor i dens Fødeleand ligesaa stor en Bedrift som at fælde en Elefant. G. er jert af Farve og har et særdeles hæsligt Bygning med lav Pande og stærkt fremtrædende Underansigt samt lange Hjørnetænder. Mærkelig nok synes Carthagenienseren Hanno at have truffet G. paa sin berømte Seilads Vest em Afrika; man antager idetmindste, at de „Stovmennesker“, som hans Folk fangede og dræbte, og som bleve udstoppede og vare opstillede i et Tempel i Carthago lige til denne Stads Undergang, vare G. = Abeit. G. bygger sig Lebytter i Stoven ligesom **Drang-Utangen**. **Gorkum** (eller **Gorinchem**), berømmet Stab i den nederlandske Provinns Syd-Holland, ved Ring's Indløb i Merwe, har Handel med Korn, Smør og Ost. 9,000 Indb.

Gortitz, berømmet Stab i Dvre-Kaufitz i den preussiske Provinns Schlesien, ved Neisse, har Klæde-, Uld-, Bomulds- og Ijndedmanufaktur, Biergær og stærk Handel med Korn, Uld og Lerred. 23,000 Indb.

Gorm den Gamle, Stiftens af Kongeriget Danmark som et samlet Rige, var en Søn af Keiserkongen Hardeknud. Efter sine Førfædre arvede han de østbanske Lande Sjælland og Flaane, og ved Krig udbærvang han c. 880 Jylland, saa at han ved Overgangen fra 9de til 10de Aarh. beherskede hele Danmark. G.'s Regering indtraf paa en Tid, da Christendommen havde begyndt at vinde Indgang i Norden; han var en ivrig Fødnig og forfulgte de Christne, hvorover han kom i Krig med den tidste Konge Henrik Fuglesanger, som gjorde et Indfald i Danmark og tvang ham til at tillade Christendommens Fortyndelse. G. døde i en meget høi Alder (Sagaerne sige, at han var Konge „i 100 Vintre“) c. 940, som der fortælles, ved Efterretningen om hans østede Søn Knud Danaast's Død, som hans Dronning, den berømte Typpre Danebod, meddeelte ham paa en forblømet Maade, da han havde sat Dødsstraf for den, der bragte ham saadant Nyheds. Det æltsamle Kongepar, fra hvilket alle følgende danske Konger nedstamme, ligger begravet i to Høie ved Landsbyen Jellinge. Efter Indskriften paa den ene Jellingesteen maatte man dog antage, at G. har overlevet sin Dronning.

Gorostija (Don Manuel Eduardo de), mexicansk Diplomat og dramatisk Digter, født i Veracruz den 13de Novbr. 1790, kom 1815 til Madrid, maatte som liberal 1823 forlade Spanien og udsørte siden ved forskellige europæiske Høffer diplomatisk Gæver for Republikken Mexico,

hvor han blev Statsraad og bl. A. forestod Theatret. G. anvendte sin Fritid til at forfatte endeel gode Lyfispil.

Görres (Jakob Joseph von), tydsk Stribent og Publicist, født den 25de Jan. 1776 i Coblenz, fulgte med levende Interesse den franste Revolutionens og siden Krigsbegejstningernes Gang, var en Tidlang Lærer ved Gymnasiet i Coblenz, var Medlem af „Zugendbund“ og udgav for at vække Tydskernes Nationalsølelse fra 1814 Bladet „Der Rheinische Mercur“, som 1816 blev forbudet. I Anledning af sit Skrift „Deutschland und die Revolution“ (1820), hvori han stærkt angreb den preussiske Regering, maatte han flygte til Frankrig og Schweiz. Fra 1824 kostede G. sig over religiøse Studier. 1827 blev han Professor i Litteraturhistorie i München, og fra nu af stillede den forrige Modstander af Kirken og den moderne Stat sig paa det ultralatholiske og conservative Partiers Side (blandt hans senere Skrifter nævne vi „Die christliche Mythik“, 1836—42; „Athanasius“, 1838; „Die Wallfarth nach Trient“, 1845). G. var i Alt en Romantiker; hans Opfattelse af Forholdene var ofte ensidig og uklar, hans Pen levedes mere af Phantasten og Følelsen end af den prøvende Forstand, men han var en aandrigh og høist eiendommelig Forfatter. Han beskæftigede sig ogsaa med Studiet af Historien og af Mittelalderens Poesie. — **Guido G.**, Søn af den Foregaaende, født 1805, død 1852, gjorde sig berømmet som Digter.

Gortschakow er Navnet paa en adelig russisk Familie, som gjennem den hellige Michael af Tschernigow (der 1246 blev dræbt i Mongolstyrken Batu's Telt, fordi han ikke ved Indtrædelsen i samme vilde bise Kne for Afguberne) nedstammer fra Kirik og Vladimir den Store. **Peter G.**, Boimod af Smolensk, forsvarede 1609—11 denne Stab tappert mod Sigismund III af Polen. — **Dmitrij G.**, født 1756, gjorde sig berømmet som Digter (poetiske Spsler vare dengang i Mode hos de russiske Store), stred Sattirer, Epistler og Oder, og døde 1824. — **Alexander G.**, født 1764, en Søn af Ivan G. og Suwarow's Søster, tjente under denne sin Onkel imod Tyrkerne og Polakkerne, udmærkede sig ved Stormen paa Praga og blev 1798 Generallieutenant. Efterat han havde tjent med Udmærkelse i Krigen mod Frankrig, blev han 1812 Krigsminister, siden General over Infanteriet og Medlem af Rigsraadet; han døde 1825. — **Andreas G.**, Broder til den Foregaaende, udmærkede sig ligeledes i Krigen 1812—14, blev General over Infanteriet, men traal sig 1828 tilbage og døde i en høi Alder 1855 i Moskva. — I den nyeste Tid have 2 Brødre G., Søner af den ovennævnte Dmitrij G., udmærket sig. **Peter G.**, født omtrent 1790, tjente i Krigen 1812—14, derpaa fra 1820 ved Kaukasus og anførte i Krigen mod Tyrkiet 1828 den Infanteriedivision. Han gik med en Colonne over Balkan, sprængte et tyrkisk Corps og var med at understøtte Preliminærerne til Freden i Adrianopol. I den polske Krig tog han sin siden activ Deel; 1839 blev han Generalgouverneur over det vestlige Sibirien, men tog 1851 sin Afled. Da Kampen med Bestmagterne udbrød 1854, tilfød G.

Gjaren paany sin Tjeneste, og traabte i Epidemien for det 6te Armeecorps paa Krim. Her udmærkede han sig i Slagene ved Alma og Inkerman ved personlig Tapperhed; men det viste sig, at den gamle Mand manglede Kæft-
 heid og Kjenbtab til den nyere Krigskunst, og det var ham maaskee ogsaa trykkelde at staae under sin yngre Broder Michael. Han begjærede derfor sin Afsted; hans Tjenester paakjendte Keiseren ved forskjellige Udsættelser. Paa en Rejse til Paris traf han 1856 sammen med sine gamle Vokstandere Bosquet og Canrobert. — **Krijas Michael G.**, Broder til den Foregaende, født 1795, kjæmpede som ung Artillerieofficer med de Franse (1812—14), levede som Artilleriegeneral 1829 Beleiringerne af Schumla og Silistria og blev derfor Keiserens Generaladjutant. I den polske Krig 1831 udmærkede G. som Chef for Artilleriet sig bestaanbig ved personligt Mod og raskes Virksomhed: han blev faaret i Slaget ved Grochow, hidrog ved sin Energie til Seiren ved Ostrolenta, raadede til Stormen paa Warschau og havde væsentlig Andeel i det heldige Udfald af samme. Fra denne Tid stod G. i stor Anseelse, og Pastewitsch betegnede ham udtrykkelig for Keiseren som sin vordebende Eftersølger. I den lange Fredsperiode, som nu fulgte, blev G. Chef for Generalkabten, desuden General over Artilleriet, Militærgouverneur i Warschau og Medlem af Bestyrelsesraadet for Polen. I Felttoget i Ungarn 1849 spillede han mere en raadgivende end en activ Rolle. 1852 repræsenterede han den russiske Armee ved Wellingtons Begravelse og blev af Dronningen og det engelske Aristokratie modtagen med Udmærkelse; snart skulde Forholdene forandre sig. Da Krigen med Tyrkiet og Bestmagterne udbrød, erholdt G. (1853) Commandoen over den Armee, der besatte Donaupræstensommerne; men han viste nu aldeles ift den raste Driftighed og Energie, som man havde ventet af ham. Pastewitsch afløste ham en kort Tid, men da Krigen i det Hele tog en ugunstig Vending og Beleiringen for Silistria maatte ophæves (23de Juni 1854), neblagde den gamle Pastewitsch Commandoen, som G. atter overtog. Efter Slaget ved Alma sendte han Mentischilow (stjndt han længe havde faaet paa en spændt Fod med denne) Forstærkning til Krim, og frelste derved Sebastopol for det Første. Fra Tamer før sin Død havde Keiser Nicolaus udnævnt G. til Dverggeneral paa Krim. I denne Stilling viste G. en urokelig Kølighed og Fasthed, forbunden med en Udholdenhed og et personligt Mod, der bragte ham til at gjøre Fjenden enhver Føddreb Land sribig, men ogsaa et vist Vhlegma og Mangel paa Foretagelsesaanb, der næsten altid indskrænkede ham til det Defensive; s. forøvrigt herom Art. Krim. Efter Sebastopols Fald førte han sin Hær over paa den anden Side af Bugten og foruroligede fra Stadens nordre Deel Geierherrerne i den Ibslige; derefter frelste han ved et mekterligt Tilbagetog og ved den imponerende Stilling, som han, omgiben af fjendtlige Stridskræfter, vidste at hævede, den russiske Hær, holdt Fjenden i tilstrækkelig Afstand og gjorde det dermed muligt for sin Keiser at slutte en taalelig Fred (1856). Alexander II erkjendte disse hans Fortjenester i en hjertelig

Skrivelse. Som Stattholder i Polen, hvilst Embede G. tiltraadte efter Pastewitsch's Dø, har han gjort sig agtet ved Restfassenhed, Aabenhed og Iver for at afflasse Misbrug i Bestyrelsen. G. hører forresten til det gammel-russiske Parti og er imod alle Reformere; han er en ibrig Dyrker af Musiken. — **Krijas Alexander G.**, født 1798, Fætter til de to Foregaende, var i nogen Tid fordiist til sine Gøbjer i det Indre formebest en Ode, hvori han levede udtalte sin Sympathie for Græclernes Opstand mod Tyrkiet, var siden ansat ved Gesandtskaberne i Florents og Wien og blev 1841 Gesandt i Stuttgart, hvor han indledede Kæmpens Formaling med den russiske Printsesse Olga. Under Begivenhederne 1848—49 udbødde G. en ikke ringe, om end skult, Indflydelse paa de tydske Føffer og blev 1850 russisk Gesandt ved den gjenoprettede Forbundsog. 1854 blev han sendt som overordentlig Gesandt til Wien og spillede der en Hovedrolle ved de langvarige diplomatistiske Forhandlinger, som omfider førte til Freden i Paris 1856 og beredte endte den orientalske Krig. Efter Keiserkeiser's Afgang blev han Udenrigsminister i Rusland.

Görz (genannt von Schlig) er Navnet paa en friherrelig og siden grevelig tydsk Familie, som nedstammer fra Rærntzen og 1726 erholdt Grevetitlen „von Schlig“. Den mærkeligste af Familien var Georg Heinrich G., som var Geheimeraad og Hofmarskal hos Hertug Christian August i Holsteen, da Carl XII ved sin Hjemkomst fra Tyrkiet (1714) lærte at kjende ham, overtalte ham til at gaae i svensk Tjeneste og overdrog ham Bestyrelsen af Finantsvæsenet og efterhaanden af alle Statsanliggenderne, da Carl selv kun tænkte paa Krigen. For at flette Penge skabte G. en stor Mængde Kobbermynt og Sedler, hvorefter han virkelig tilveiebragte de fornødne Midler til Krigens traftige Førelse, men uaaetelig fremtalde en stor Myntforvirring i Sverrig. I Politiken gik hans Plan ud paa at flette Sverrigs Fred med Rusland selv med de Dpostretter, som dette vilde fordrø, i hvilke Niemed Kongressen paa Aland aabnedes, men derimod vinde Erstatning for Sverrig paa dets andre Fjenders og Raboers, navnlig Danmarks, Besøftning. Carl XII's Død forstyrrede alle G's snilde Beregninger. Carl's Søster Ulrica Eleonora, som fulgte ham i Regjeringen, saavel som den svenske Rigsraad, der nu fik sin gamle Myndighed tilbage, havde G. Denne blev fangstet; Processen imod ham blev ført paa en høist uregelmæssig og partist Maade, han blev dømt som Statsforbryder for utro Pengesvæltning o. s. v. og henrettet den 12de Mars 1719 i Stockholm. Efter hans Død blev hans Regnskabers Rigtighed og overhovedet hans Ustyrlighed godtgjort.

Görz, tidligere en Kreds i Kongeriget Illyrien, udgjør efter det østerrigske Monarchies nye Forfatning (siden 1849) tilligemed Grabrica og Istrien et selvstændigt Kronland under Titlen Det fyrstelige Grevskab G. og Grabrica med Markgrevskaftet Istrien, i hvilke G. og Grabrica udgjøre en Kreds (50 □ M. med bevaet 200,000 Indb.), Istrien en anden. Landet hørte i de ældste Tider til Illyricum, i det 11te Aarh. havde Greverne af Tyrol det i ar.

velig Besiddelse, 1500 bragte Keiser Maximilian det ind under Østerrig, fra hvilket det kun 1809—14 var afskilt. — Staden G. ved Sfonzo har endel Fabrikker og Handel. 12,000 Indb.

Göfchel (Carl Friedrich), tydsk Philosoph og Theolog, født den 7de Octbr. 1784 i Rangen-salta, beklædte flere høie Statsembeder, var 1845—48 Præsident for Konfistoriet i Provindsen Sachsen og har fra 1849, efter at have faaet sin Afsked, levet i Berlin. I sin Forsattervirksomhed har G., en ivrig Forsvarer af conservative og strengt kirkelige Grundfætninger, ifær sat sig det som Maal at vise, at Hegels System og Goethes Anskuelse ikke stride imod den ortodokse protestantiske Christendom. Iblandt hans mange Skrifter nævne vi: „Hegel und seine Zeit, mit Rücksicht auf Goethe“ (1832); „Von den Weisheit für die Unsterblichkeit der Seele im Lichte der speculativen Philosophie“ (1835); „Beiträge zur speculativen Philosophie“ (1838); „Über die Bedeutung der lutherischen Kirche etc.“ (1849); „Der Dualismus evangelischer Kirchenverfassung“ (1852).

Gofen var en frugtbar Provinds i Ægypten, som paa Josephs Foranstaltning blev anvist hans Fader Jakob og hans Brødre til Lybholsted, da de indvandrede fra Kanaan.

Göslar er en Bjergflad i Kongeriget Hannover (Landhospitet Hilbesheim), paa Nordvestsiden af Harzen ved Gose og ved Foden af Rammelsberg. G. har betydelige Jerngruber og nogen Industrie, der staaer i Forbindelse med Bjergværksdriften i Omegnen. 8,000 Indb. G. var forbum en fri Rigsflad, og i ældre Tid (ifær i det 11te Aarh.) holdtes her flere Rigsdage.

Gosport, befæstet Stad i Hampshire i England, paa den vestlige Side af Indløbet til Portsmouth og ligeoverfor denne Stad, har flere Skibsværfter, Magaziner og Værksteder for Orlogsskibene. 24,000 Indb.

Gossec (François Joseph), fransk Componist, født den 17de Jan. 1733 i Bergnies i Sennegau, blev 1751 Orkesferdirigent i Paris under Kanaan. Han komponerede flere Operaer, sistede 1770 den saakaldte concert des amateurs, kom i Spidsen for concert spirituel, blev Forstander for den af Preuten oprettede Sangskole og var under Revolutionen Directeur for Nationalgardens Musik. Som saadan gjorde han sig hørsomt ved at komponere Hymner „til Forsvaret“ og „til det høieste Bøiens Væ“. Da Conservatoriet i Paris stiftedes 1795, blev han tilfældig Medgul og Chærubini Directeur for denne Anstalt. Han døde i Passy ved Paris den 17de Febr. 1829.

Gosfelman (Carl August), født i Østlad den 15de Juni 1800, blev 1816 Student og gjorde saa sin første Søreise, hvorpaa han for videre at udbaanne sig til Støtjenesten traadte ind paa Carløbergs Krigsakademie og blev 1819 Underlieutenant ved Flaaden. Han havde alle-rede gjort flere Reiser tilsses, da han som Capitain paa et Handelsfærtski fik Leilighed til at besøge Amerika; denne Reise har han med poetisk Opmættelse af Natur- og Føllesivskildret i „Resa i Columben åren 1825, 1826“ (i 2 Dele, 1828); „Resa mellan Södra och Norra Amerika“ (1833); „Resa i Norra Amerika“ (1835, 2 Dele). Han udserte senere flere Bæver som Commandant

paa Orlogsskibe, fik Befaling at besøge Sydamerika (1836—39) og skrev derover sine „Bref från en vandrande Sjöman“ (1839), der ere fulde af livlige Erøel og en frisk, livsglad Bæv-betrægtning. Efter sin Hjemkomst blev G. 1840 Capitainlieutenant og Chef for Dampskibet „Lejonet“; han døde i Nyköpning den 4de April 1843.

Gossypium, s. Bomuldsplante.

Gosmann (Friederike), tydsk Stuepillerinde, er født i Würzburg den 23de Marts 1838. Efter at have begyndt sin kunstneriske Uddannelse i München, debuterede hun paa Hoftheatret sammesteds med Held, og modtog 1857 Engagement ved Hoftheatret i Wien, hvor hun for Diebskistet er en af de fortrinligste og mest yndede Stuepillerinder. Den Naturlighed og eienbommelige Kavatet, hvormed hun udfører sine Roller, har i Forbindelse med hendes indtagende Personlighed erhvervet hende en stor Popularitet i Lybfland.

Gosner (Johannes), tydsk Geistlig, født 1773 i en Landsby i Nærheden af Augsburg af katolske Forældre, modtog Ansættelse som katolsk Præst, men gik kort efter (1798) over til den evangeliske Bævdenelse, blev derfor afsat fra sit Embede og forvist fra Baiern. Efter et længere Ophold i Rusland og flere tydsk Stæder blev han ansat som Præst ved Bævshjemets Kirken i Berlin. Her oprettede han 1836 en egen Missionskole, fra hvilken en Mængde Missionærer udsendes til Nordamerika, Australien, Ostindien, Java og Molukkerne; efterhaanden bleve dog Nyholland og Ostindien Missionens Hovedpuncter. G. døde den 30te Marts 1868.

Got (Edmond), fransk Stuepiller, er født i Figuerolles den 1ste Octbr. 1823. Efter at have forladt den fluberende Bæi, meldte han sig ved Conservatoriet og debuterede som Elev af Probst den 14de Juli 1844 paa Théâtre Français. Ved sit frie, naturlige Spil og udtømmelige Lune vandt han strax Publicum, og opnaaede kort efter Engagement og 1850 Udnævnelse til Sociétaire. G. er en af Théâtre Français's genialeste Stuepillerere og kan ved de mange originale og mesterlige Figurer, som han i Lykspillet har skabt og udført med den største Omhu i Detail og Nuancer, hævde sin Plads ved Siden af Frankrigs nulevende største dramatiske Kunstnere.

Gotha, Stad i Hertugdømmet Sachsen-Coburg-Gotha, har et Slot med Bibliothek, Museum, Mynicabinet o. M., betydelig Industrie (ifær Porcelain-, Læred-, Klæde-, Tobak- og Sulfersfabrikker) og Handel (naaonlig med Væger og Landfort. 16,000 Indb.

Gothaer (Gothaner, Gothaparti) har man siden 1849 benævnt den Fraction af den tydsk Nationalforsamling (Frankfurterparlamentet), hvis formeste Ordfører var H. v. Gagern, og som vilde, at Lybfland skulde være en Forbundsstat med Preussen i Spidsen og med parlamentariske Former, samt at de enkelte Stater skulde have en Constitution efter engelsk Mønster. Navnet kommer deraf, at Mænd af dette Parti, efter Nationalforsamlingens Opløsning, den 28de Juni 1849 holdt en Forsamling i Gotha, hvori de besluttede at understøtte det preussiske Unionsproject og Valgene til Forsamlingen i Erfurt.

Nu betegner man ved G. i Almindelighed dem, der som Tilhængere af constitutionelle Former og liberale Grundsatninger attraae for Tydskland en føderativ Forfatning med parlamentariske Former og den udsøvede Magt lagt i Preussens Hænder.

Goethe (Johan Wolfgang), berømt tydsk Digter, blev født d. 28de August 1749 i Frankfurt a. M., hvor hans Fader var „keiserlig Raad“ og levede i behagelige ydre Livsforhold, der tilode ham at følge sin Smag for Kunst og Litteratur, saa at han tidlig udsøvede en dannende Indflydelse paa den høit begavede Søn. En anden Oplyselse hentede denne fra sin Fødestads æroverdige historiske Minder og gamle Bygninger; som Dreeng lærte han at tale fransk, og et fransk Theater i Frankfurt vakte hans Interesse for dramatisk Kunst og Poesie. Men end stærkere drog den nationale Digtekunst, for hvilken den Klopstocks „Messias“ en ny Periode var begyndt, ham til sig, og allerede i Hjemmet kjendte han med smaa poetiske Forsøg. G. gik derefter til Leipzig for at studere Lovkundighed, men de juridiske og filosofiske Forelæsninger der tilfredsstillte ham kun lidet; han beskæftigede sig derimod med Studiet af Litteratur og Æsthetik (han hørte Gotthe, som naturligvis ikke kunde tilfredsstille ham, Ernesti og Gellert) samt af Kunsten (hvori Defer udsøvede Indflydelse paa ham, ligesom Besøget af Dresdens Kunstskatte vakte og styrkede hans Sans for det). I Leipzig begyndte allerede G., hvad der stede siden var ham eiendommeligt og gav hans Bærter et særegt Præg af Sandhed, at lade det, der bevægede hans Sind og hjalp hans Taalser, træde frem i et Digt; han forfattede i denne Tid Lykspillene „Die Laune des Verliehten“ og „Die Mitschulbigen“, hvori han skarpt skildrer Manglerne ved den Tids Samfundsforhold. En Sygdom bevægede G. 1768 til at vende tilbage til Hjemmet, hvor han saldt paa at beskæftige sig med allehaande mystiske og alchemistiske Studier, engang drømte om at stifte en ny, paa Nyplatonismen grundet Religion o. s. v. Da han derpaa efter Faderens Døds var gaaet til Strasburg for at fuldende sine juridiske Studier, beskæftigede han sig især med Chemie og Anatomie, men paavirkede paa samme Tid stærkt den gothiske Bygningskunsts Mesterværker, af Omgangen med Herder og af Kjærlighedsforholdet til Frederike Brion (fra Selenheim, død 1813). Efterhaanden foregik nu en heel Forandring i hans æsthetiske Anskuelser; han vendte sig fra den franske, klassiske Smag til Shaftespeare, Rousseau, Hans Sags og overhovedet Folkebidgtingen. Ved at erklære alle sneverhøjerte og conventionelle Former Krig blev G. revent ind i Tidens Bevægelse, den saakaldte „Sturm- und Drangperiode“ (s. Tydsk Litteratur), men han forstod at undgaa dens Overdrivelser og Udfælsler. Allerede nu aabenbarede sig hos G. de Egenskaber, der i Forbindelse med saa meget Andet gjorde ham til en af Verdens største Digtere: Følelsens Sandhed, Barm og Dybde forenet med Sjælens Indre Ro, Bevægelsens Kraft og ved Siden af Besindighed og Klarhed; den vidunderlige Gave til at fordybe sig ganske i den poetiske Gjenstand, paa samme Tid som han optog

denne i sit Indre, og den derved fremkaldte Forening af fuldstændig Objectivitet og energisk Subjectivitet; en inderlig og levende Sans for Naturen; Taalens Klarhed og Sambed, Følelsens Styrke og Inderlighed knyttet til Følelsens Stjæthed og plastiske Fuldenhed, hvilket kun kunde frembringes ved det fuldstændigste Herredømme over Stof og Sprog. G.'s Digt ere levende Billeder af, hvad der er foregaaet i Digterens eget Indre, af hans egne Livserfaringer og Anskuelser, hans eget Hjertes Historie, og de kunne derfor kun betragtes i Forbindelse med Digterens eget Livs Historie; men Videnskabernes urolige Hast, Følelsernes mørke Sjæring, der forgjæves hjemper efter et Udbrud, en forlængst forvundne med deres Dissonantier, man aner deres tidligere Tilbedevarelse, men ser og nyder kun den Ro og Harmonie, som er fulgt paa dem. Efter at være bleven Dr. juris (1771) gik G. hjem og derfra til Beslag, knyttede i denne Tid Forbindelser med Klingler, Merd, Jacobi, Lavater o. fl., og skrev Artikler i „Frankfurter gelehrte Anzeigen“. G. drog først Tysklands Vind paa sig ved sit første store Ungdomsarbejde, „Göz von Berlichingen“ (1773), et fortræffeligt, levende Billede af det 16de Aarh.s Tilstand; det er forfattet af G. i Shaftespeare's Aand, men med fulkommen Selvstændighed og Bevarelse af den tydske Ribbers og det tydske Folkelivs Eiendommelighed (Frederik II, Tilbederen af det Franske, kaldte det rigtignol „une imitation détestable de ces mauvaises pièces anglaises“). Et Aar efter udgav G. „Die Leiden des jungen Werther“. Han skildrede heri en herskende aandelig Sygdom paa hiin Tid, af hvilken han selv havde lidt (ved Forellskelse i en gift Kone) uden dog at lade sig overvælde af den: en hygelig Sentimentalitet, der ytrede sig i en Nedsættelse af Menneskets sædelige, tilbedels og saa pphjættede Kræfter, en smertelig Passivitet, der lod sig rive hid og bid af alle Slags Følelser og Stemninger, i hvilke den satte det egentlige Liv og Livets Bærd, en Blødd, der stede henstød i Taarer, en Pirrelighed, der sølte sig faaret ved enhver Berørelse med den virkelige Verden, hvis Forhold og Indretninger den betragtede som Producter af en Prosa, der burde holdes udenfor den Drammeverden, i hvilken den vilde leve. Digterens tegne hert, hvad han tilbedels selv havde gennemgaaet, og derfor er Skildringen saa mesterlig og færdig; dog, da han ikke opløste Dissonantier, men lod Romanens Felt (som egl. var C. S. Jerusalem) uden at helbredes for Sygdommen gaae tilgrunde i samme og ende med et Selvmord, saa misforstod Samtiden Digtet og opfattede det som et Forsvar for Sentimentaliteten, ja endog for Selvmord; og hiin sentimentale Stemning, „Wertherfeber“, fik en foreg, virkelig farlig Udbredelse over Europa, indtil den søgende Tids store Begivenheder og Omvæltninger bragte et rigtignol volbsomt Legemiddel imod Feleriet. Ved Siden af disse to Bærter trøde G.'s øvrige Ungdomsarbejder i Skyggen: „Clavigo“ er en mat Gjenklang af G.'s „Stella“ af Werther; lettere Arbejder fra hiin Tid ere de satiriske Smaadigte „Pater Brey“, „Satyros“, „Der Jahrmarkt zu Plundersweilern“, hans Satire imod Bærter, der vilde modern-

lere Christendommen, og hans „Götter, Helten und Wieland“, hvori han spotter beaas Vedandling af Udtiden; af større Betydning ere endel fortræffelige mindre lyriske Digte.

Et Vendepunct i G.'s Liv indtraf, da Arbejdsrinde af Sachsen-Weimar, Carl August, som paa en Rejse havde gjort hans Bekendtskab, 1775 tiltraadte Regjeringen og strax efter indbød ham til sit Hof. G., som kort før tidligere med Brødrene Stolberg havde gjort en Rejse i Schweiz, fulgte denne Indbydelse og tog Opsæl i Weimar, hvor han beklædte forfjellige Embeder, bl. A. var han Theaterdirecteur; han blev 1779 Geheimeraad, 1782 Kammerpræsident og optoges i Adelsstanden. I 10 Aar bevogede G. sig nu i Hof- og Forretningstilværet, og i den Tid fremgik intet større Arbejde fra hans Pen. Dog var dette Tidrum ikke ufugtbar for hans Udvikling: G. var intet Svømmeneste, ingen Strikent af Profession, det var ham en Trængsel at faae midt i det virkelige Liv og fra en praktisk Virksomhed at hente Stof og Kraft til nye Frembringelser; og Dmgangen med bannede og ædle Mænd og Dvinder virkede foræblende og oplivende paa hans Sind. Dog sølte G. omjæder, at han maatte rise sig løb desfra, og hans Hus stob til Italien, under hvis syblige Himmel og paa hvis klassiske Jordbund med dens herlige Kunstværter og antike Minder han ret friske modnes som Digter og Kunstfænder. Han opholdt sig der 1786—88. Frugterne af denne Rejse vare: „Zphigenia“ (hvortil Ublafet tidligere var gjort i Prosa), et Digt, hvori G. stræbte at gjengive den antike grandiose Simuldelhed i Handling, Sprog og Personernes opvæiede Ro, men berimod som tydeligt og moderne Digter lob en Følelsens Inderlighed, som Udtiden ikke kendte, gennemstrømme Digtet; „Laslo“ (oprindelig ligeledes ublasket i Prosa), der ligeledes lider af Mangel paa Handling, men udmærker sig ved sine og gennemsligtige Charaktertegninger; „Egmont“, Skildring af en phantastisk, bræmmede Sjæls Kamp mod Tidens virkelige Forhold, i hvilken der dog synes at være endel Uligeartethed og Mangel paa consequent Gjennemførelse (den inuulfeste Figur deri er „Klärchen“, som stuldes af Digteren selv oplevet Forhold). Efter sin hjemkomst udgav G. 1790 et Fragment af Digtet „Faust“, som han allerede havde begyndt 1773 og som fulgte ham hele hans Liv igjennem, fremdeles sine „Römiske Elegier“ og „Venetianiske Epigramme“, som han skrev, medens de i Italien modtagne Indtryk endnu vare friske.

Den nu udbrydende franske Revolution tilstalte ikke G., hvem isølge hans hele Livsanskuelse og Stilling Meget i dens Zbeer og Færd maatte forekomme at være Productet af en proaisk og berhos brutal Aand, der mere førte til voldsomme Dmævtninger end til en sand Udvikling af Menneskeslægten; af denne hans ugunstige Stemning imod Tidensbegivenhederne fremgik de dramatiske Arbejder „Der Würgergeneral“, „Die Aufregenten“, „Unterhaltung en deutscher Ausgewanderten“, „Der Großophta“, den metriste Bearbejdelse af Keiseres Friedrich o. M. Paa denne Tid opstob den nærmere Forbindelse mellem G. og Schiller, til hvis „Mufenalmanach“ og „Die Joren“ G. leverede endel Bidrag. En Frugt

af deres Samarbejden vare de saakaldte „Xenien“, hvori de optraadte skarpt imod det Middelmæssige i Litteraturen (og stundom ogsaa imod det Bedre). G. studerede imidlertid flittig Optik og Farvelære, skrev Afkilligt om Kunsten (bl. A. „Die Propplänen“) og tog virksom Deel i Theatrets Bestyrelse. Hans næste større Værk var Romanen „Wilhelm Meisters Lehrjahre“ (1796), som allerede var begyndt 1777. G. skildrer heri de Erfaringer og Kampe med Verden, en vordende Kunstner maa gennemgaae, inden han naaer Maalet, og giver derved med det Samme et Billede af Tidens sociale Tilstande; men Digtet lider af mange Uliigheder, og Slutningen svarer ikke til Anlaget og Begyndelsen, hvortil Aarsagen ligger deels i den lange Tid, der hengik med dets Fuldbæjdelse, og de bered nødvendigtvis fremtalte Forandringer i Forhold og Stemninger, deels deri, at G. herom forhandlede flere Gange med Schiller og derved afvoeg fra sin Eendommelighed, ikke at meddele Nogen Noget om sine Arbejder, saalange han følede dermed, fordi Andres Bemærkninger indvirke forstyrrende paa ham. Kort efter udgav G. „Herrman und Dorothea“, et episk Digt i Hexameter, hvori et huusligt og borgerligt Liv fra Nutiden skildres saaledes, at dog Baggrunden bannes af betydelige verdenshistoriske Begivenheder. I et Drama, „Die natrlige Tochter“, hvortil Stoffet var taget af en Prindsesse Conti's Memoirer (s. Conti, II S. 303, 2den Sp.), søgte han at fremstille de for den franske Revolution til Grund liggende Zbeer, men dette hører blandt G.'s svagere Arbejder. — I Aaret 1806 ægte de G. en Jomfru Sulpius, med hvem han allerede længe havde levet i Forbindelse og avlet en Søn.

De haarde Slag, der ramte Zybstand 1806—9, og Hertuginde Amalie's Død forstemte G. og bevogede ham 1809 til at søge Frigtjælf for regelmæssig Deeltagelse i Statsstjensken; ogsaa fra Theatrets Bestyrelse traadte han tilbage (s. Aabro). Han studerede nu ivrig Farvelæren og Kunsthistorien, skrev sin Afhandling om Windelmann og fuldbente den første Deel af sin „Faust“ (1807), dette herlige Digt, i hvilket han har lagt sin hele Universaltet for Dagen; han har deri skildret „Menneskenaturens fra det mørkeste Dyb opstigende og indtil Erkjendelsens, Magtens og Njdelens høieste Linde fremtrængende Begjærlighed, der tilsidt bereder sig sin egen Undergang“ (s. Faust). Noget senere udgav han Romanen „Die Wahlverwandtschaften“ (1809), der ligesom Werther skildrer en sjællig Sygdom hos den moderne Menneskehed, den at betragte Underkastelsen under Pligten som en Sygdom og den ubetingede Hengivelse til Følelsen som den sunde og normale Tilstand. Den sæbelige Retning af dette Værk er bleven badlet af Mangel, og Dommene om det i det Fæle ere meget afvigende; men i ethvert Tilfælde er det i Henseende til Form og kunstnerisk Behandling et Mesterværk. I endnu højere Grad fremtræde disse Egenskaber i G.'s beundringsværdige Selvbiographie „Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit“ (1811—22). Til samme Tidrum høre Beskrivelsen af Felttoget i Frankrig 1792, de italienske Reiser, Carnevalet i Rom o. M. Han fortsatte ivrig sine pypfiske Studier,

og overhovedet fik i G.'s sidste Periode den videnskabelige Retning Overvægt over den poetiske: hiin gik ud paa Undersøgelser over Gjenstande af Optik og Farvelære, Mineralogie, Geognose og Botanik, Physiologie, Anatomie og Astronomie, som vare i høj Grad aandrige og vækkende, om end det positive Udbytte af samme ikke i Tidens Længde kunde tilfredsstille. I G.'s poetiske Arbejder fra denne Tid sporer man en Tilbagevendelse til den allegoriserende og mystiske Retning, som var ham eiendommelig i hans Ungdom. Iblandt dem nævne vi den 2den Deel af „Faust“ (1825—31), som dog i det Hele faaer langt under den 1ste; „Wilhelm Meisters Wanderjahre“ (1821—29), en Fortsættelse af „W. Meisters Lehrjahre“; „Westfälischer Diwan“, hvori han paa en sjelden mestersklig Maade behandler Orientens poetiske Phantasielevender i tydf Færd. G. var 1815 bleven udnævnt til første Statsminister; efter Hertug Carl Augusts Død 1828 udbrog han sig ganske fra Statsanliggenderne og levede i et behageligt Dium afsejende i Jena, Weimar og Dornburg, indtil han døde i Weimar d. 22de Marts 1832. Hans Lig blev begravet i den fyrstelige Begravelse; Frankfurt a. M. har sat ham et Minde i en af Schwantaler udlæstet og af Stiglmeyer skulpt. Statue.

G. hørte til de faa Dødelige, som Forsynet havde skjenket fast alle sine forløste Gøder, og som derfor lige til det sidste førte en glimrende og lykkelig Tilværelse. Hans Charakter er bleven endel forskjellig bedømt, idet Mange have forelåst ham Mangel paa kristelig Tro, Forsængelighed og især Egoisme (som han uægtelig synes at have lagt for Dagen ogsaa i sine mange Kjærlighedsforbindelser). Iblandt G.'s Modstandere maae Nicolai Kegehue, W. Menzel og Börne, tildeels ogsaa Gervinus nævnes; af hans Beundrere have derimod Nogle atter betraadt en falsk Dei ved (som Niemer) at nebsætte Schiller i Sammenligning med ham, eller ved (som Dünker) imaalig at efterspore ethvert Smaatræk, eller ved (som Göschel) at lægge deres eget System ind i G. En Hovedsag til Kundskab om G.'s Personlighed ere hans omfattende og forskjellige Gange udgivne Brevvekslinger, navnlig med Schiller, Jelter, Klopstock, Schulz, Jacobi, Keuhard, Knebel og „Mit einem Kinde“ (s. Armin, Bettina), hans Breve til Lavater, Merz, Grevinde A. Stolberg, Fru von Stein o. fl. Iblandt de mange af Samtidige leverede Bidrag til G.'s Charakteristik nævne vi: Edermann's „Gespräche mit G.“ (1836); Fall „G. aus persönl. Umgang dargestellt“ (1832); F. von Müller „G. in seiner ethischen Eigenthümlichkeit“ (1832); Herbers efterleste Papirer. Biographien af G. forfattede Döring (1828 og 1840), Viehoff (1847—49), Schäfer (1851), Engländeren Lewes o. fl. En Masse Skrifter behandle G.'s poetiske Virksomhed overhovedet (deriblandt Rosenkranz „G. und seine Werke“, 1847, og Schütz „G.'s Philosophie“, 1825—26) eller enkelte af hans Værker (især over „Faust“ er der skrevet Mæget). Overhovedet udgjøre Skrifterne over G. en heel Litteratur, hvorover man har Fortegneller i Lancijolle „Uebersicht der deutschen National-Litteratur im 18ten und 19ten Jahrh. mit be-

sonderer Rücksicht auf G.“ (1846) og i „Die Goetelitteratur in Deutschland von 1773 bis 1851“ (1852). Man har flere Udgaver af G.'s samlede Værker, navnlig en i 60 Bd. 1727—42 og i 2 Bd. Fol. 1836—37.

G.'s eneste Søn, Julius August Walfher von G., født 1791, var sachsen-weimar'sk Kammerherre og Geheimerkammerraad, og døde 1830 paa en Reise til Rom. Han efterlod 1 Datter og 2 Sønner, af hvilke Walfher Wolfgang von G. lever i Weimar som Componist, Wolfgang Maximilian von G. er optraadt i Litteraturen som Jurist, Philosoph og Digter, og er (siden 1852) ansat ved det preussiske Gesandtskab i Rom.

Gothenborg, Gothland, s. Österg, Sitatand.

Goether forekomme under forskjellige Navneformer hos de græske og latinske Historikere som tydfste Følleslag, der snart under deres Indfald i det romerske Rige kom til at spille den første Rolle i dets Skiebne. Deres oprindelige Bøfliger sættes deels i Donaubalen samt øst for den i Syd-Rusland, deels nordlig ved Østersøens Kyster. Ligeledes forekomme hos Nordens ældste Forfattere Følleslag, som kaldes Gotar, Gautar og Sotar, ligesom endnu Gotlændinger, Øster og Tyder ere levende Former af disse samme Ord, der betegne Stammer og Provinser i det tydfske Överrig og i Danmark. Den simpleste Maade til at forklare dette paa er nu vistnok at antage, at alle disse Følleslag med de beslægtede Navne ere eet Føll, som enten samtidig har boet over en stor Deel af Tydfland og Skandinaviens og altsaa været et af de meest udbredte, eller ogsaa har vandret fra det ene Opholdssted til det andet. Formedelt den sidste Forudsætning har man faaet ud de eenslyrligste Tog. G. skulle være indvandrede til Norden fra Osten, fra Norden skulle de være vandrede tilbage gjennem Tydfland til Syd-Rusland og Donaubalen, hvor Romerne bleve kjendte med dem; herfra ere de da atter trængte frem til Italien og Spanien. Men Antagelsen, at alle G. vare eet Føll, skrider ganske imod de sikreste Vidnebyrd, hentede fra Sprog-Sammenligninger. Donau-G.'s West- og Ost-G.'s Sprog, saaledes som vi kjende det af Ulphilas's Bibel, er en tydf Sprogart, men faaer meget fjernt fra de skandinaviske. Heller ikke er der ringeste Rimelighed for, at i en barbarisk Tid nogen Art Uensformighed i Sprog eller Lænde i Statsamfund kan have udbredt sig over saa store Strækninger. I Barbariets Tid finder man alle Følleslag opløste i smaa Stammer med utallige Dialekter. Rimeligere er det derfor at forklare Navnet herhen, at det var en fælleds Benævnelse paa germaniske Følleslag, som Naboerne indsaae vare beslægtede, endhøndt de hverken talte samme Sprogart eller adløbe een Konge. Saaledes kaldte Romerne og endnu Engländerne de tydfste Føll Germaner, senere, ligesom endnu Franktændene, Allemanner, men Rusjerne og Tyrkerne kalde dem Njemter. Betydningen af Navnet G. understøtter denne Forflaring, da Sotnar, saavelsom Gautar ogsaa paa Island bruges om Krigere. Ganske paa samme Maade er det i vore Dage med alle de store barbariske Følleslag, saasom Araber, Tyrker o. s. v. Naboerne

talte om dem som eet stort Følk under et berrømt Navn; for dem selv er dette neppe kjendtt uden som udenlandsk, Følket hender sig selv kun som Stamme. Heraf følger da, at man er uberettiget til at slutte, at noget Følkeslag i Norden, fordi det benævnes **G. i Skulde haven** mere Tilghed med de sydlige **G.**, de egentlige Tyskere, og mindre Tilghed med de egentlige Standinaver, som man ogsaa har kaldet Norræner, nordlige Følk. Thi alle disse Standinaviens og Lybslands Stammer ere beslagtede med hinanden i umærkelige Dvergange. Imellem dem, som hør sydligt, Dvergtyskerne, og dem, som hør nordligt, Normændene, er der en betydelig Forskjel, men der findes ingen skarp Grænse imellem to nærmeste Naboer. De fleste Hovedafdelinger eksistere egentlig ikke for Følkenes Vedkommende, kun for Striktsprogene og imellem Staterne (s. **Germaner**).

Gøtternes Historie. **G.** forekomme først i Historien (s. ovenfor) boende i Landene **R.** og **S.** for det sorte Hav, hvorfra de efter 237 e. Chr. idelig trængte over Dniestr ind i Dacien og besejra over Donau ind i Mæsen og Thracien; Keiser Decius saldt i Kampen mod dem 251, og Gallus kjøbte Freden af dem. Paa samme Tid, 247—60, gjorde de i Forening med andre (germaniske og sarmatiske) Følkeslag ødelæggende Tog til Lilleasien og Grækenland, plyndrede flere Stæder ved Bosphoros og hærjede 269 Rhodos og Kreta, Thracien og Mæcedonien, hvorfra dog Keiser Claudius II drev dem tilbage efter Seiren ved Kaisius (Nissa) i Mæsin. Aurelian drev dem ved en ny Seier tilbage over Donau. Constantin den Store sluttede Fred med dem, og fra nu af stode de en Tilblang i de vidtløftige Landstrækninger mellem Tysk og Don som et Slags Formuur for Romerriget imod andre Barbarer. Christendommen havde imidlertid udbredt sig iblandt dem, og allerede paa Conciliet i Nicæa 325 var en gotthisk Biskop med til at underskrive den athanasianske Troesbekjendelse; thi G. hørte dengang til den orthodoxe Kirke. Men Arianismen fandt snart Indgang hos dem, i Begyndelsen især ved deres Biskop Uphilas, hvis Bibeloversættelse blev et vigtigt Middel til Christendommens Udbredelse, og Keiser Valens skaffede samme for en Tid Overvægt hos G. Fra c. 369 deltes G. i **Vestgøtther** (Wistgotther) eller **Terminger** mellem Tysk, Donau og Dniestr, og **Østgøtther** (Austrogotther) eller **Greutinger** imellem Dniestr og Donau. De Sidstes Konge Ermanrich, af Helteslægten Amalernes (s. d. A.), herskede ogsaa over Vestgøttherne (foruden andre germaniske Følkeslag, som Alaner, Rogolaner, Fervler o. fl.), som dog under hans Høstid havde en egen Konge, Athanarich. Nu (372) vakte de Sunnernes ødelæggende Sværme ind over Europa; den gamle Ermanrich, som dengang laac sig, dræbte sig selv, og Østgøttherne bleve deels underbøvnede af Sunnerne og optagne iblandt dem, deels trængte mod **S.** Af Vestgøttherne gik de Stammer, der vare forblevne Hebninger, under Athanarich til Karpatherne og satte sig fast i hine Egn; de, der mere helbredte til Christendommen erholdt, under deres Anfører („Hertug“) Friebigern, af den romerske Keiser Valens Tilladelse

til at gaae over Donau og nebsatte sig i Thracien, imod at de forpligtede sig til Krigstjeneste for Keiseren og til at antage den arianske-Christelige Besejndelse. Antallet af deres vaabendygtige Mænd var dengang 200,000. Da imidlertid den romerske Stattholder behandlede G. troløst og uretfærdig, grebe de til Vaaben (disse skulde de have ublevet, men gjorde det ikke), hærjede vidt og bredt og seirede ved Adrianopol (378) over Keiser Valens, som selv omkom. Theodosius den Store satte ved floge Forholdsregler en Grænse for deres Udelæggelser; Friebigern døde, og andre Stridigheder udbrode iblandt G., indtil Athanarich igjen forenede dem. Efter hans Død sluttede G. (382) en Overeenskomst, isølge hvilken G. skulde være Romernes „Forbundne“ under egne Love og Overføveder (ikke Konger), men stille Tropper for Keiseren, imod at denne lønede dem. Fra nu af hørte de gotthiske Fyrster til det romerske Riges Store. Efter Theodosius's Død aabnede Rufinus, Rigsforstander for den unyndige Arkadius, for at svække sin Nebbeiser Stilicho, Formynder for Honorius, Pænsene til Grækenland for de over Solbens Ubeblivelse misforniede Vestgøtther, som nu under deres Konge Alarich I hærjede Mæcedonien og Grækenland, derpaa (efter 400) gjorde flere Angreb paa Italien og omfird (410) erobrede Rom; Alarich (s. d. A.) døde kort efter. Hans Svoger og Efterfølger Ataulph (410—415) førte Vestgøttherne til Sydfrankrig og Nordspanten, s. Ataulph. Dennes Efterfølger Ballia (415—19) forbandt sig med den romerske Keiser Honorius, og tilbagerobrede for ham en stor Deel af Spanien ved Undertryngelse og tildeels Udryddelse af de tidligere der indtrængte germaniske Følk (Alaner og Vandaler); Sveverne tral sig tilbage til Galliciens Hjerge, hvormod Honorius overlod Vestgøttherne Navarra og Kastalonien samt den sydlige Deel af Gallien (imellem Garonne og Havet, det saakaldte Septimania), hvor Toulouse blev det vestgotthiske Riges Hovedstad. Fra nu af afhørte Vestgøtternes Vandring og Erobring, de lagde sig efter Fredens Ønsker og erhvervede snart en ikke ringe Dannels. Ballia's Efterfølger Theodorich I (420—51) havde endel Stridigheder med Romerne, men kæmpede dog med Aetius ved Châlons sur Marne imod Attila, hvor han omkom. Thorismund I (451—52) udvibede Riget mod **R.**, Theodorich II (452—67) overnaad Sveverne og fratog Romerne endel af deres Besiddelser i Spanien. Eurich (467—84) udstrakte Riget indtil Loire og Rhone, erobrede Kyfflandet indtil Italien og valgte Arelate (Arles) til sin Residens. Alarich II (484—507) saldt i et Slag mod Chlodevig (s. Alarich II), som erobrede det Veste af Vestgøtternes Besiddelser i Gallien. Med hans Søn Amalrich udbøde 531 Valternes Slagt. Leovigild (569—86) overnaad Væstere (Wasternerne) i Biscaya og Navarra, undertrykte Tilhængerne af den katolske Lære og lod endog sin Søn Hermangild som Tilhænger af samme henrette. Under hans Efterfølger, navnlig Sinnen Recared, indførtes derimod den katolske Lære hos Vestgøttherne, og Geistlighedens Magt tiltog. Recared's suint (649—72) fuldenste Optegnelsen af Lovene; Lovbogen Forum judicum (Lex Wis-

gothorum) blev i det 13de Aarh. oversat paa Spansk under Navnet Fuero juzgo og danner endnu Grundlaget for den spanske Lovgivning. Efter Kong Vitiza's Død (710) blev Roderich valgt til Konge med Forbigaaelse af Vitiza's Søner; disse forbandt sig da med deres Onkel Dypas, Erkebiskop af Sevilla, og Greg Julian, og indtalte Araberne fra Afrika. Musa, den ommajabiste Kalif Balid's Stattholder i Nordafrika, sendte nu Feltsherren Tarif over til Spanien; denne seirede 711 i Slaget ved Xeres de la Frontera over Roderich, som selv faldt. Musa kom derefter selv til Spanien, og Vestgothernes Rige var saaledes styrket; kun i de nordlige Bjergegne (Asturien) vedligeholdte Pelayo deres Herredømme, hvoraf siden nye kristelige Stater opstode (s. Spaniens Historie). Vestgotherne slutte dog under Arabernes Herredømme beholde deres Tiendomme og Religion. — Sagn. Afskaf, „Geschichte der Westgothen“ (1827).

Østgotherne havde efter Attila's Død og Hunnerrigets Opløsning boet i Pannonien (Befrugning) og under de 3 Brødre Theodemir, Widemir og Balamir hæjnpet helbig deels imod andre barbariske Følk (Gepider, Turcilinger o. fl.), deels imod de græske Keisere. Ved Fredslutningen med Keiser Leo I 464 maatte Theodemir love at sende sin Søn Theodorich som Gidsel til Constantinopel, og dette blev for den begavede Yngling en Leilighed til at lære at kjende og skaffe græff Dannelse og Kunst. Efter sin Faders Død (475) blev Theodorich af G. valgt til deres Hertug, og Keiseren, Zeno, søgte at vinde ham ved Gaver og Vresfættler. For imidlertid at blive fri for saa besværlige Raabøer og tillige hevne sig paa Oboacer, der havde omskrytet det vestromerske Rige, opfordrede Zeno Theodorich til at nedstejle sig i Italien, og tilbød at afstaae ham sin Højhedsøret derover. G., som desuden ikke vare tilfredse med deres koldere og efter Humerne Dypbold tilbede endnu sde Land, gik med Glæde ind derpaa, og 489 drog det hele østgothiske Følk (deriblandt 200,000 vaabenbøgtige Mænd) mod Italien, stormede Oboacers Leir ved Aquileja, erobrede Italien og tvang Oboacer til at indslutte sig i Ravenna, hvor han efter 3 Aars Beleiring maatte overgive sig og blev dræbt. Theodorich oprettede nu sit store østgothiske Rige, som indbefattede Italien og Sicilien, Gransbåndten, Østerrig med Steyermark og Tyrol, Baiern, Dalmatien og Befrugning og efter 507 endog Provence. Han havde en Hær af over 100,000 Mand og 1,000 Krigsskibe; han agtede romersk Dannelse og søgte at bestytte begge Nationaliteter, den gotthiske og den romerske. Forresten s. Theodorich den Store. Efter hans Død (526) regjerede hans Datter Amalafuintha for sin umyndige Søn Athalarich, men valte Misfornøielse ved at begunstige romerske Sæder og Dannelse. Da Sønnen døde (534), ægtede hun, for at have en Støtte, sin Fætter Theodat, men denne lod hende tort efter myrde, hvorved den græske Keiser Justinian fik Leilighed til at blande sig i Italiens Anliggender. Han erklærede Østgothernes Krig „for at hevne Amalafuintha's Død“, og sendte Belisar imod dem, som imidlertid havde aflagt og dræbt den feige Theodat og gjort den tappe Bitt-

ges til deres Konge. Denne blev (540) fangen af Belisar (s. d. A.), og den af G. i Lore-Italien efter ham valgte Totilas blev af Belisar fordreven fra Rom og siden Slagen af Narces ved Agagna i Apulien; Totilas selv blev saaret og døde strax efter. Ogsaa hans Efterfølger Tejas blev efter en frygtelig Kamp i Nærheden af Besuv overrummet og faldt; hermed var Østgothernes Rige tilende (556), og Følkene selv forsvandt, idet det deels udrubbedes, deels tabte sig iblandt andre Nationer.

Gøthers Konge (de) er en Deel af de danske Kongers Titel, som de have tilfølees med de svenske Konger, og som hidrører fra Gotlands (Gullands) Erobring af Valdemar Atterdag i Aaret 1361.

Gotthisk kaldes en især paa Titelblade anvendt Skriftart, svarende omtrent til det, man i Kalligraphien kalder Fraktur.

Gotthisk Bygningskunst, s. Bygningskunst.

Gotthiske Sprog, det, var en tybft Sprogart, men forresten kjende vi det kun af de Levninger, vi have tilbage i Alphilas's Bibeloversættelse, og i nogle Fragmenter af en Fortøllning af Johannes's Evangelium (udgivet af Mahmann, 1834), af en opbevaret gotthisk Leender og Understrifterne paa nogle Documenter. Sproglæren er behandlet bl. A. i J. Grimm's „Deutsche Grammatik“.

Gøtter (Friedrich Wilhelm), tybft Digter, født 1746 i Gøtza, levede i Weklar sammen med Goethe, Jerusalem o. A. og blev 1771 Geheimsekretair i Gøtza, hvor han døde 1798. G. havde i Fortjærlighed for den franske Smag og i Omhu for en jørlig Form samt i Lure og en vis gemytlig Epitruæisme endel Riided med Wieland; han skrev lyriske Digte, Epigramer og især dramatiske Arbejder.

Gøttesthaubund, s. Gransbåndten.

Gottfred af Bouillon, Hertug af Netre-Lothringen, ældste Søn af Grev Eustache II af Boulogne og Ida, Søster til Hertug Gottfried den Stjægede af Nedre-Lothringen, arvede 1076 dette Hertugdømme efter sin Onkel, udmærkede sig ved flere Leiligheder i Keiser Henrik IV's Hære mod bennes Fjender og fik derfor Hertugdømmet Bouillon (s. d. A.) samt et fra Grevskabet Ardenne løstøret Herfskab. Da Pave Urban II opfordrede de Christne til at udbride det hellige Land af de Pantroes Hænder, var den fromme, tappe og ridderlige G. en af de Første, som med oprigtig Iver og varm Fjælle greb denne Idee, og var rede til at ofre for samme sit Liv og sine jordiske Gøder (han stjente en stor Deel af sine Tiendomme til gubeligt Brug o. s. v.). G. traf sammen med de øvrige Korsfætre (hvoriblandt vare hans Brødre Gustaph og Baldwin) ved Constantinopel, gik derfra over til Asien og holdt trofast ud, indtil Korsfæretes betydelig sammenfæltede Hær naaede Jerusalem (som Toget s. Korstog og de Artt., høert der er henwiit). Efter denne Stabs Erobring overdrog man G. Fyrsteværdigheden i den kristne Stat, som nu oprettedes her, men G. aflyg Rongetiilen („han vilde ikke bære en Kongekrone der, hvor Frelseren havde baaret en Lønekronen“) og lod sig blot kalde „Hertug og Forsvarer af den hellige Grav“. Sultanen af

Ægypten, der drog imod de Christne med en langt overlegen Stridsmagt, slog han paa Sletterne ved Afalon (1099) og bragte derved næsten hele Palæstina under de Christnes Herredømme, hvilket nu bekræftedes ligesaa meget ved G.'s Kæmpeherdighed, Bistdom og gode Indretninger som ved Baabenmagt. Men bestoværrer bortredes den ædle Helt i sin kraftigste Alder ved en Sygdom, som det wante Klima og de store Anstrengelser paadrøge ham; han døde den 18de Juni 1100.

Gottfred af Strasbourg, en høitdybt Digter af borgerlig Herkomst, forfattede i Begyndelsen af det 13de Aarh. et (20,000 Vers stort) Digt, „Tristan und Isolde“ (over et oprindelig britisk Sagn, som allerede var behandlet af en Anden efter en fransk Original), hvori han fortvæffelig skildrede den jordiske Elfskabs glæbende og Alt henrivende Vælde. Digtet, som G. ikke fik fuldebt, blev siden forsat af Ulrich von Lürbeim (c. 1240) og Heinrich von Freiberg (c. 1310). Han har ogsaa af G. nogle trykte Digte. „Tristan“ er udgivet af F. S. van der Hagen (1823), Gröote (1821) og Wasmann (1843); den er overført paa nyere Tydsk af Kurz (1844).

Gottfard, Sanct, 1) en stor Bjergmasse i Schweizjerlerne paa Grændsen af Cantonerne Uri og Teslin, indtager et Rum af 5 □ M., indbefatter flere indtil 10,000 F. høie Bjerge (deriblandt Furca) og indeholder Rhinens, Rhodens og Teslins Riber. Fra den udgaae Bjergstrøg i alle Retninger. 2) Fjelle i Ungarn, ved Raab; her fejrede Østerrigerne under Monteculi den 1ste Aug. 1664 over Tyrkerne.

Göttingen, Stad i Landdrostiet Hildesheim i Kongeriget Hannover, ved Floden Leine og ved Foden af Hainberg (heraf „Hainbund“), har nogen Industrie, men erholder væsentlig sin Bemiddling ved det herværende berømte Universitet („Georgia Augusta“, stiftet 1734 af Kong Georg II), til hvilket hører et Bibliothek paa 370,000 B. og 5,000 Haandskrifter. 12,000 Indb. — Göttinger Dichterbund, s. Hainbund.

Gottland, den største af de til Sverrig hørende Øer, ligger 12 M. fra Sverrigs Vestkyst, 8 M. fra Island, i den dybeste Deel af Østersøen. Den har en Størrelse af 56 □ M. og omtræet 47,000 Indb. Den har steile Kyster (høiere mod V. end mod Ø.) og bestaaer af et Ralksteenslag, der hviler paa et Underlag af Sandsteen, som kun paa den sydligste Spids træder frem for Dagen. I Almindelighed er Overfladen jevn, dog forekommer der nogle i høide ubetydelige (indtil 250 F.) Aaser, ligesom nogle isolerede Ralksteensbjerge, blandt hvilke Thorsborg og Hoberg ere de mærkeligste. Egentlige Søer og Floder forekomme ikke; de eneste Vandløb, som findes, ere Sump, Moser og Bække. Moserne, der tilfølgemed Sumpene indtage $\frac{1}{4}$ af Øens hele Overflade, og hvis Bund bestaaer af dyrtelig Dyrskind, udtørres ligesom Bækkene om Sommeren. Klimaet er mildt, og dette i Forening med Bestaaenheten af Jordmonnet, der bestaaer af Muld og Sand blandet med Ralkgræs, frembringer en yppig, efter sin Natur mere sydlandst end nordisk Vegetation. Den har, naaget en især i den senere Tid ødelæggende Slobhugst, rige Skove, og dens Fyrre-

skove ere ved deres Savntømmer de ypperligste i Norden. Hovednæringsveiene ere Slobhugst, Agerdyrning, Faareavl og Kalkbrud; blandt Bijaandteringerne ere de vigtigste Fiskeri, Steenbuggeri, Handel og Søfart, for hvilken sidste Øen har en Mængde gode Havne, hvoriblandt Slettehamn er den bedste i Østersøen. — G. regnedes fra ældgamle Tider til Sverrig, hvorfor den ogsaa, efterat Christendommen var bleven besat paa Øen, i geistlig Henseende underkastede sig Biskoppen i Linköping. Den betalte aarlig Stot til den svenske Konge, og var i Krigstid forpligtet til at erlægge Krigsstot, men havde sin egen Landslov (den ældste af Sverrigs Landstabslove i den Stillelse, hvori de nu foresindes), sin egen Stabsret og Særet, samt var næsten fuldbommen uafhængig af Sverrig. G. havde i Middelelseren en blomstrende Handel, hvis Middepunkt var Hansestaden Wisby (s. d. A.); omfider lykkedes det Magnus Lade-laaas at bringe den i et nærmere og fastere Forhold til Moberlandet, da han var bleven kaldet til Voldgiftsmand i Stridighederne mellem Landboerne og Wisby's mægtige Borgerskab. 1361 drog Kong Waldemar Atterdag, efterat han havde sat sig i Besiddelse af Skaane, over til G., erobrede Øen samt indtog og uhyndrede Wisby, der fra den Tid aldrig gjenvaandt sin tidligere Rigdom og Magt. Göttingingerne fordreve vistnok for en Tid de Danste, men disse satte sig snart atter i Besiddelse af Øen, som efter Bestemmelserne i Forliget til Møholm (1365) skulde tilhøre Danmark. 1392 tog Fetaltebrødrene i Kong Albrechts Navn Øen i Besiddelse, og havde her et fortræffelig Tilhold paa deres Røvetog; men 1398 bleve de fordrøve af de preussiske Ordensriddere, til hvem Kong Albrechts Søn, Hertug Erik af Mecklenburg, pantsatte Øen. Den indløstes 1408 fra Riberne af Dronning Margrethe, som dog ikke tilbagegav den til Sverrig. Carl Knutsøns og Gustaf I's Forlig paa at tilbagevinde G. til Sverrig mislykkedes, forbi de svenske Befalingsmænd lode sig narre ved Underhandlingerne, og først 1645, ved Freden i Brömsebro, forenedes G. atter med Sverrig. G. blev vel 1676 indtaget af de Danste under Tuel, men tilbagegaves ved Freden 1679. Russerne, som allerede een Gang (1720) havde gjort et mislykket Landingsforsøg, gik iland 1808 og besatte Øen, men maatte efter en Maanedes Forløb capitulere, da Admiral Gedenstrøm landede med en svensk Flotille. G. med omliggende Øer, af hvilke de største ere Faars og Gottsa Sands (hvor omtræet 1 □ M. stor) udgjør et eget Stift (Wisby) og et eget Lehn, Götlands Lehn, inddeelt i 2 Fogderier og 20 Herreder med kun en eneste By, Wisby. Siden 1811 har dette Lehn en særskilt Nationalbevøbning, der er organiseret paa en anden Maade end Landbevøbnet paa Sverrigs Fastland, og bestaaer af alt det vaabenføre Mandskab mellem 17 og 40 Aar med et eget Officercorps.

Götting (Carl Wilhelm), tydsk Philolog og Oldtidsforsker, født 1793 i Jena, blev 1832 Professor i Philologien i Jena og har siden 1852 været Professor ved Universitetet i Greifswalde. Blandt hans Værker nævne vi: en Ud-

gave af Aristoteles's „Politica“ (1824) og af Herodotus (1831, ny Udg. 1843); „Lehre vom Accent der griechischen Sprache“ (1835); „Geschichte der römischen Staatsverfassung“ (1840).

Gottorp er et gammelt Slot i Hertugdømmet Slesvig, beliggende i **Slien** inderste Dig paa en lille Ø ved Byen Slesvig, og ved Demningen forbundet med Fjalllandet. Det var oprindelig Sædet for de slesvigiske Biskopper, men blev Hertugerne af Sønderjyllands Residentis, efter at være kommet ved Magtskifte 1268 til Hertug Erik, som lod det stærkt befæste. Hans Søn Hertug Baldekar lod Slottet nedbryde 1288 for at bruge Materialerne til det samme Aar afbrændte Slesvigs Befæstning, men opbyggede det igjen 1295. Denne Hertugs Sønnesøn af samme Navn pantsatte Slottet til den bekjendte Grev Geert af Holsteen. 1492 afbrændte Slottet næsten ganske, men blev snart gjenopbygget, og i Begyndelsen af det næste Aarh. lod Hertug Frederik, senere Kong Frederik I, der jevnlig opholdt sig paa S. og døde her 1533, foretage betydelige Forbedringer jaavel ved Slotsbygningerne som ved Fæstningsværkerne, ligesom ogsaa hans Efterfølger Kong Christian III. i Decr. 1564 (Ratten efterat Hertug Adolf her havde fejret sit Bryllup) afbrændte Slottets Nord- og Østsi, men de bleve gjenopførte 1668 af italienske Bygmestere; og S. var derefter Residentis for denne Hertug og hans Efterkommere, de mærkelige holsteen-gottorpiske Hertuger, og Udgangspunctet for de sidste af bisles sfendtlige Machinationer mod Danmark indtil 1713, da Kong Frederik IV erobrede de holsteen-gottorpiske Lande, hvorpaa Residentien forflyttedes til Kiel. Den 4de Septbr. 1721 mødte Kongen paa S. Arvehyldning af de slesvigiske Stænder. I den nyere Tid har S. været Sædet for Statholderen i Hertugdømmerne, for den ved Frdn. af 15de Mai 1834 oprettede slesvig-holsteenste Regjering og for den slesvigiske Overret indtil 1848. Slottet bestaaer af 4 ulige store Fløje, der indslutte en 180 F. lang og 80 F. bred Gaardsplads; i den nordlige Fløje ere Kirken og Widdersalen. Det er nu indrettet til Caserne. — **Gottorp** Amt bestaaer af Herrederne Sles og Fyding, Struktup, Sætrup og Morkær, Arns og Treja med Bollingsted Fogderi, Krop og Meggerdorf; det stæber mod N. til Slien, mod S. til Treten og mod S. til Sorgen, indtager et Areal af 16 □ M. med c. 35,000 Indb., og har fælleds Amtmand (der boer i Slesvig) med Hatten Amt og Landstabet Stapelsholm.

Gottsched (Johan Christoph), tydsk Litteratur, født 1700, død 1766 som Professor i Philosophie og Digtelkunst ved Universitetet i Leipzig, var en Mand af skarpt Forstand, men af en profaisk Natur og blottet for Phantaste og egentlig digterisk Sæds. Han havde i sin Tid stor Fortjeneste af den tydsk Litteratur ved, især gjennem sine Tidsskrifter, at virke for Robersmaalets Brug navnlig i lærde Anliggendes Behandling, ved en grundig Behandling af Sprogets Grammatik, ved sine Lærebøger i Rhetorik og Poesie, ved litterær-historiske Arbejder (heriblandt „Nöthiger Vorrath zur Geschichte der deutschen dramatischen Dichtkunst von 1450 an“) og ved Reformer i det daværende

Theatervæsen, idet han omsider fik fjernet fra Stuepladen de herkende raue Farcer og Gæstespil og med dem „Hanswurff“en, hvormed han oversatte gode franske Sørgeespil og Dramaer og gjorde den franske Klassicitets Regler samt den af disse krævede Regelmæssighed og Orden i Dramaet gjelbende ogsaa i Tydskland. Men herved sørgtes han efterhaanden over til en anden Berklighed, den at sætte Poesiens Bøsen i en kunstret Form og i en Overholdelse af Reglerne for Digtelkunsten, og at betragte Forstanden og Slien som de rette Riber, hvorefter et Digtværk skulde udspringe. Hermed opstod Striden imellem ham og Bodmer, imellem „Sachserne“ og „Schweizerne“ (i Bodmer og Tydsk Litteratur), hvori han dog tilsidt lae under; den Opklæbte og det dicatoriske Magtsprog, hvormed S., der engang havde været et Drakel for sine Landsmænd i litterære Sager, affærdigede sine Modstandere, gjorde kun hans Nederlag endnu føleligere. S.'s egne Digtvære maare og profaiske.

Gh, i. Berklighen.

Gouachemaleri (fr.), af det italienske guazzo, fugtigbeld, Vandfarve, males med Vandfarver, blandede med Gummi eller Vitum, der paasættes faaledes, at de dække Grunden, medens de i Aquarelmalerier ere transparente. Man maler paa Pergament, Elfenbein og Papir. Siga. Aquarel.

Gouda (hollandsk Ter = Goude), Stad i den nederlandske Provinds Syd-Holland, ved Somme, har store Leerpibefabriker og Teglværderier; mærkelig er St. Johannes Kirken med fortrinlige Glasmalerier. 16,000 Indb.

Goudchaux (Widjel), fransk Bankier og Statsmand, født i Paris 1797, hører til en Familie af rige israelitiske Rysbmænd i Elsaf. Ved sin Faders Død kom han i Epshen for et stort Bankerhus, og hørte under Restaurationen til Oppositionen. Med Ludvig Philips Regjering stod han i Begyndelsen i usie Forbindelse, men bekjæmpede den siden, navnlig i „National“. Efter Februarrevolutionen 1848 udnævnte den provisoriske Regjering S. til Finansminister, men han søgte sig snart for svag ligeoverfor de socialistiske Bevægelser, og fratraadte allerede den 6te Mars. Cavaignac kaldte ham efter Opstanden i Juni atter til Finansministeriet; han stræbte forjæves at tilveiebringe Ligevægt imellem Statens Indtægter og Udgifter og fratraadte sin Post i Decbr. f. A. Som Medlem af den constituerende Forsamling tog han ser det Meste kun Deel i finantsele Anliggendes Behandling, hvori han var en bestigt Modstander af Fouil; efter den 2den Decbr. 1851 bar han for det Meste holdt sig fjern fra Politiken.

Goudmel (Claude), fransk Komponist, født 1520 i Franche-Comté, var en Elev af Josquin. Han skal have været Palestrinas Lærer, og komponerede næsten ubekjendte for Kirken; hans Compositioner ere imidlertid for Storkirkelens gaade tabte, med Unbtagelse af nogle Choralmelodier, som endnu bruges i den protestantiske Kirke. Som Protestant blev S. dræbt i Lyon i Bartholomæusnatten (24de Aug. 1572).

Gough (Hugh, Baron og Biscount), engelsk General, født den 24de Novbr. 1779 paa Boobstown i Limerick-Shire (i Irland), traadte tidlig

ind i Hæren og udmærkede sig paa Cap og i Beshindien, derpaa i Spanien under Wellington og Napier. Efter 25 Aars Hvile fik han Anførselen over et Corps i den engelske Expedition mod China. Her erobrede han 1841 Hongkong og besatte den Tschusan, **derpaa Tschinghai** og Kingpo; 1842 slog han Chineseerne aldeles ved Tseki, forcerede Indløbet til den gule Flod, besatte Schanghai og stormede Tschinkiangsu; Fredslutningen standtede ham, da han vilde gaare løs paa Nanking. For disse Værker blev udmærket G. med Parlementets Taktsigelse, Generallieutenants Rang, Baronetitlen og Bathordenens Storfors. Derfra gik G. til Ostindien som Overgeneral over Compagniets Hær, og rejste først over Mahattrerne, der havde gjort Opstand, hvorpaa han begyndte den farligere Kamp mod Shilerne. I det første Felttog imod disse (1845—46) erobrede han Vandet indtil Suilehsh; i det andet (1848—49) leed han store Tab, hvorefter Regjeringen kaldte ham tilbage og udnævnte Ch. Napier til hans Efterfølger, men før dennes Ankomst havde den gamle G. aldeles slaaet Shilerne ved Suetate den 21de Febr. 1849 og erobrede hele Bengalskab. Da han kom hjem, blev han udnævnt til Baron. I Dødsbrevet hører G. til det liberale Parti.

Gangh (John), nordamerikansk Maadeholdenhedsprædikan, født 1817 i Kent-Shire i England (hans Fader var en gammel Soldat, Moderen holdt Skole), gik i sit 12de Aar til Nordamerika med en Udvandrer, som havde lovet at sørge for ham. Han blev derefter sat i Bogbinderlere, gikste sig og fik en Søn, men benfaldt til Dril, saa at han sløvedes paa Sjæl og Legeme og nedfaldt i den dybeste Elendighed; hans Kone og Barn døde af Mangel. En Morgen tumlede han ind paa Kirkegaarden i Newburyport og lagde sig paa en Grav med det Forsæt, at drille sig ihjel. Men han forhindredes heri, da han kom til at fjære sig stærkt i Løberne med den medbragte Flaeste, og blev derved ædru og alvorlig. Da han kom ind i Byen, holdt just En der en Tale i en Maadeholdelsesforening. G. blev pludselig greben deraf, afsvor al Dril, og begyndte nu at rejse omkring og prædike imod den Løst, til hvilken han selv havde været hengiven. Hans naturlige Bøstalenhed og den gribende Aabenhjertighed, hvormed han paaviste sit eget Exempel og fremlagde sine egne strækelige Erfaringer for Verden til Advarsel for Andre, gjorde en overordentlig Virkning, og G. blev snart en berymt Mand, hvis Ankomst til en Stad ofte blev fejret som en stor og glædelig Begivenhed. G. gikste sig igjen 1843 og besøgte 1854 England, hvor han dog ikke vakte saa stor Entusiasme som i Amerika. Han eier nu en liden Gaard ved Boston i Amerika, hvor han boer.

Goujon (Jean), den første betydeligere franske Billedhugger, født i Paris i Begyndelsen af det 16de Aarh., blev dræbt i Bartholomæusnatten (24de Aug. 1572). Han studerede mere den samtidige florentinske Billedhuggerkole end Antikerne, uden dog at være blot Efterligner. Især rofede hans kvindelige Figurer for Ynde og Elegance. Blant hans mange Arbejder opbevares la Galerie d'Angoulême bl. A. „Diana“, en Mar-

morgruppe, hvor Diana af Poitiers er portrætteret i Kubinden.

Goulards Vand er det Samme som Blyvand, s. Bly.

Gourdon, Stad i det franske Dep. Lot, har Uld-, Bomulds- og Seildugfabriker og Vindhandel. 5,500 Indb.

Gourgaud (Gaspard, Baron af), fransk General, født den 14de Septbr. 1783 i Versailles, traadte 1802 ind i Armeen og udmærkede sig 1805 ved Wien og Austerlitz, 1806 ved Jena og 1808 ved Saragossa. Efter Felttoget i Rusland 1812 oplyste Napoleon G. til Baron og optog ham blandt sine Ordonnansofficerer, hvorefter han beständig var i Keiserens Nærhed. Dog fulgte han ikke med Napoleon til Elba, men sluttede sig derimod til ham under de 100 Dage og fulgte ham i hans Fangenskab paa St. Helena, hvorfra han 3 Aar efter formeblift en Sygdom gik til England; i Anledning af sin „Récit de la campagne de 1815“ (Paris 1818) fik han nemlig først 1821 Tilladelse til at komme til Frankrig. Her udgav han i Forening med Grev Montholon „Mémoires de Napoléon à Sainte Hélène“ (1826, 8 Bd.), og skrev „Napoléon et la grande armée en Russie“ (1825), en stærk Kritik af Segur's Værk. Efter Julirevolutionen traadte G. igjen i Tjeneste og blev Chef for Artilleriet i Paris og Versailles, 1835 Generallieutenant og attachéet ved Kongens Person; 1848 blev han Oberst for den første Legion af Paris's Nationalgarde. Under Ludvig Philip var G. Medlem af Pairskammeret, under Republikken af den lovgivende Forsamling. Han døde den 26de Juli 1852.

Gower (John), engelsk Digter, født 1823 i Sittenham i Norfolkshire, død omtrent 1408, var en Mand af store Runksaber, og skrev en moralist-phantastisk Eftirding af det menneskelige Hjerte i 8 forskellige Sprog og ligesaa mange Afbelevinger, nemlig: „Speculum mediantis“ i franske Vers, en Efterligning af „Le roman de la rose“ og Anpreisning af Hættekabet; „Vox clamantis“ i latinske Vers, hvori Opstanden under Richard II fortaltes; „Confessio amantis“ i engelske Vers. De to første ere tabte; det sidste er en vidtspændt Samling af naturvidenskabelige, metafysiske og moraliske Betragtninger, oplyste ved udvalgte Smaahistorier fra Middelalderens almindelige Rilbeskrifter for disse, navnlig af „Gesta Romanorum“ (s. d. A.). Alt dette er knyttet til hinanden ved en phantastisk Traad, hvorefter en Forefattet skrifter for en Venuskraft, „Genius“, og af ham erholdes Billed og Træk. Et Hovedaffinit i dette Digt er Fortællingen om Apollonius af Tyros (s. d. A.). — Til samme Familie hørte Sir John G., Prinds Edoards Værnerfører i Slaget ved Lewesbury 1471, der blev fangen med Prindsen og henrettet. En af dennes Efterkommere, Sir Thomas G., blev 1620 Baronet. Dennes Sønnesøn Sir William G. kaldte sig efter en Onkel, som han arvede, Leweson G.; han ægtede Lady Jane Granville, Datter af Greven af Bath, hvorpaa hans Søn John G. 1703 blev oplyst til Baron G. af Sittenham og døde 1709. Dennes Søn John G. ægtede Hertugen af Kingston's Datter og blev 1742

Storfejlsbevarer; han opstod 1746 til Viscount Trentham og Greve G. og døde 1754. Hans ældste Søn Granville, født 1721, belæbte flere Statembeder, erholdt 1786 Titlen Marquis af Stafford og døde den 26de Octbr. 1803. Af hans Ægtefæll med Hertugin af Bridgewater's Søster fødtes hans Søn og Efterfølger George Granville (s. Sutterland), af hans andet Ægtefæll med Greve Galloway's Datter den yngre Søn, Greve Granville (s. d. A.).

Goya y Lucientes (Francisco), spansk Maler af den nyere Skole, blev født 1746 i Aragonien og var Elev af Josef Lujan Martinez. Han har malet baade i Olie og al fresco i Saragoſa og Madrid, og viste sig ved sine ilfulde Compositioner og udtryksfulde Figurer som en dygtig Kunstner. 1799 udnævntes han til Hofmaler, og døde den 16de April 1828 i Bordeaux. Han har ogsaa leveret endeel smukt og aandfuldt raderede Blade, som ere Sjældenheder.

Goyaz, Provinds i det indre Braslien, omgivet af Provindserne Para, Mato Grosso, San Paulo, Minas Geraes, Piauhj og Maranhao, er omtrent 14,000 □ M. stor med kun c. 180,000 Indb. (meest Indianere). Endeel Bjergkæder gennemstrøge Landet; Hovedfloderne ere mod N. Tocantin, der optager Araguaya, mod S. Parana, der dannes ved Foreningen af Paranahyba og Rio Grande. I den største Deel af Provindsen er Jordbunden frugtbar, men det Meste deraf er Skovstrækninger eller mennesketomme Etkener. Bjergene indeholde Metaller (dog ere de ældre Guldmener for det Meste ubtante), og i Floderne findes Diamanter. Hovedstaden er Villaboa eller Ciudad de G. (8,000 Indb.).

Goyen (Jan van), hollandsk Landskabsmaler, blev født 1596 i Leyden, og arbejdede endnu 1664. Hans Billeder udmærke sig ved Stubium af Naturen og en let Fingel. Den ijl. Malerisamling paa Christiansborg besidder to Landskaber af denne Kunstner, det ene malet som Baggrund for to Portraiffigurer af Kejser. Han har raderet nogle faa, sjældent forekomende Blade.

Gozlan (Léon), fransk Romanforfatter og Digter, født 1806 i Marseille, maatte, da hans Faber, en riig Skibsreder, pludselig tabte sin Formue, forlade Stolen og gif 18 Aar gammel til Algier og Senegal (1824), hvor han uden synberligt Held drev Handelsforretninger. Efter at være vendt tilbage fortsatte han Studierne og kom 1828 til Paris, medbringende et Hundt Smaadigte. Indtil han fandt en Forlægger, var han, for at kunne leve, Commiss hos en Boghandler, som berpaa til at skrive for endeel Blade og optraadte omsider med Noveller og Romaner, hvoraf han siden har leveret en stor Mængde (berislaadt „Les Méandres“, en Samling af 12 Noveller; „Le plus beau réve d'un millionnaire“; „La comédie et les comédiens“, 6 Noveller; „Histoire de cent trente femmes“; „Les aventures du prince de Galles“; „Trots francs pour un diadème“). G. har ogsaa forfattet Dramaer og Digte.

Gozzi (Gasparo, Greve af), italiensk Litteratur, født 1713 i Venedig, levede i trange Raar og maatte skrive for at erpøvede det Nødsnødvendige for sin talrige Familie. Hans Noveller

og Stuepæl gjorde ikke stor Lykke, men derimod vandt de af ham udgivne Tidsskrifter, især „Gazzetta Venezia“, ved deres mangeslbigde og interessante Indhold stort Bifald. Omsider erholdt han 1774 en aarlig Understøttelse og det Høvre, at udstaa en ny Plan for de lærde Skoler samt for Universitetet i Padua, hvor han siden opholdt sig. Paa døde 1786. Blant hans kritiske Arbejder nævne vi „Giudizio degli antichi poeti sopra la moderna censura di Dante etc.“ (1758). — **Carlo G.**, Broder til den Foregaende, født 1722 i Venedig, død den 4de April 1806, gjorde i sin Ungdom Krigstjeneste i Dalmatien, søgte siden at bringe sin Families forfættede Formuesomstændigheder i Orden og beskæftigede sig derhos med litterære Gjenslaende. Paa den Tid fødtes en heftig Strid mellem de to dramatiske Digtere Chiari og Goldoni (s. d. Art.) og deres Tilhængere; G. stillede sig imod dem begge og imod den da herskende franske Smag, forbandt sig derfor nøie med et af Sacchi dirigeret Stuepællerskabs og skrev for dette Tragedie, Stykker, som forene opstodde og alvorlige Afnit med lystige og burleske Dptra, i hvilke han gav sit uudsammelige Humor og Vid frit Spilrum: Stoffet er taget af Fabler og Fæepflorier. G.'s Stuepæl ere fortrinlige i Opfindelse og Anordning af Situationen, men staae tilbage i Charakteerfildringen; de have dog gjort mindre Lykke i Italien selv end i Udlandet (et Udvalg af dem er overfattet paa Dansk af Meising: „G.'s dramatiske Genrer“, 1821; „Italienske Maffecomœdier“, 1825).

Gozzo, 1) tyrkisk Ø i Middelhavet S. S. for Candia, c. 1 □ M. stor, beboes af nogle hundrede Grækere; 2) britisk Ø i Middelhavet tæt ved Malta, 1½ □ M. stor med 16,000 Indb., frembringer Korn, Dvæg og Bomuld og har mærkelige Levninger fra Oldtiden (bl. A. „cycloppiste Mure“).

Gozzoli (Benozzo), berømt Maler af den florentinske Skole, Elev af Fra Giottanni da Fiesole, blev efter al Rimelighed født 1424. Han var en Kunstner med riig Phantastik, et klart og poetisk Blik for Livet og Naturen, med en smuk og livlig Colorit, og har malet Meget baade al fresco og paa Staffelic. Hans berømteste Arbejder ere: Malerierne i Palazzo Riccardi i Florents, „de hellige tre Kongers Tog til Betlehem“ og i Campo Santo (Kirkegaardens) i Pisa, „22 Fremstillinger af det gamle Testamente“, begyndte 1469. Hans Birkombed strækker sig fra år 1447 indtil 1485, da han sidste Gang omtales i Anledning af det sidste nævnte Arbejdes Fuldførelse, saa at hans Levn maa have fundet Sted snart efter.

Gråberg de Hemsö (Jakob), født paa Grånarfoe i Hemsö Sogn paa Gottland, fik en omhyggelig Opdragelse af sin Faber, der bestemte ham for Svæsenet. Han havde allerede paa et Handelsstib gjort Rejser til England og Landene ved Middelhavet, da han 1793 tog Ljeneske paa den engelske Flaade, men maatte 1795 forlade samme paa Grund af en Dvel. Han nedfattede sig da i Genua, hvor han gjorde Ljeneske deels ved et større Handelsbuss deels ved det derværende svenske Consulat. Imidlertid fik han Leilighed til at rejse i Italien, det

lybtlige Lybfland og Ungarn, og gjorde sig bekendt som Forfatter ved Arbejder af historisk og statistisk Indhold. 1811 blev han svensk Vice-Consul i Genua, og 1815 Consulatssecretair i Tanger, hvilket sidste Embede han 1822 pludselig maatte forlade paa Grund af en mellem ham og Sultanen af Marokko opkommen Misforstaaelse. Han udnævntes 1823 til Consul i Tripolis, men blev, da han, efter den svenske Regjerings Anftuelse uden at være nødt dertil, havde bevilget Deien en Fredstat, entlediget med Pension (1828). G. sluttede senere over til Toscana, udnævntes til toscanf Kammerherre og bode i Florents d. 29de Novbr. 1847. Blandt hans mange i flere forskellige Sprog forsatte Skrifter mærkes: „Saggio istorico sugli Scaldi o antichi poeti Scandinavi“ (1811), „Théorie de la Statistique“ (1821), „La Scandinavie vengée“ (1822), hvori han søger at bevise, at allerede paa Folkevandrings Tid en virkelig Civilisation foresandtes i det nordlige Europa. Af særdeles Interesse ere hans „Notizia intorno alla famosa opera istorica d'Ibnkaldan“ (1834) og „Specchio geografico e statistico dell'Impero di Maracco“ (1834). En Mængde mindre Afhandlinger af ham findes indførte i forskellige lærde Samfundsskrifter. G. var Redacteur af mere end 60 faabanne Samfund, og ved sine udfrakte Forbindelser havde han forskaffet sig en righoldig Samling af Mønter, Gemmer og antike Sager, samt et udvalgt Bibliotek, hvori alene Haandskrifterne, var stærke Dele arabiske, beløb sig til over 400.

Graabrødre var et almindeligt Navn for Franciscanermunkene i Danmark.

Grågaas (iel. Grågås) kaldes den paa Island i de sidste 150 Aar af Republikens Tid gjældende Lov. Indtil 1118 havde man paa Island ikke skrevne Love, men den hele gjældende Ret forplantedes mundtlig fra Mand til Mand (s. *urfsjatur*). G. blev efter Aare den frosnes Bineskyrd nedfærdet i Aaret 1117—18 paa Høvdingen Hafliði Mafsons Gaard Breidabosflad i Hunebandshøvel, efter Foredrag og Raadslagning af Lovfogemanden Bergthor Rafnsson og andre vise Mænd, som dertil bleve valgte. Derefter blev Loven oplæst og vedtagen paa Althinget 1118, og blev ved at være den gjældende Lov, indtil Kongedømmet afløste Republikken 1262, da den afløstes først af Hælonarbol (1265) og kort efter af Jonsbogen (1281). — Af den islandske G. har man 2 Udgaver, nemlig den Arnamagnæanske, med latinsk Oversættelse (Kbhvn. 1829, 4to); og den af det Nordiske Litteratursamfund ved Bihl. Finzen bestyrede Udgave (1853), der ogsaa er bleven overlat paa Dansk.

Græh (Wilhelm August), dansk Søofficer og Løjtnant, født i Kjøbenhavn d. 24de Octbr. 1793, traadte 1813 som Lieutenant ind i den danske Marine, i hvilken han avancerede til Capitain (1840), optog 1823—24 en Deel af Grønlands Bestyrelse og opholdt sig 1828—31 i Grønland for at undersøge dette Lands Lyst (om disse G.'s Undersøgelser s. *Grønland*). G. blev 1831 Medlem af den administrerende Direction for den grønlandske og færøiske Handel, udtraadte 1841 af Sædet og blev 1850 efter Afsøgning entlediget fra sit ovennævnte Embede.

Græbe, s. *Græbe*.

Grælar, s. *Lar*. **Græ-Raage**, **Trof**, **Græ**, **Sanger** o. s. v., s. *Raage*, *Trof* o. s. v.

Græsten (fortyfflet „Gravensteen“) er en Fjelle i Hertugdømmet Slesvig, Nabemaa Amt, Lundtoft Herred, ved en efter samme benævnt lille Vig af Nybøl-Nær; 450 Indb. Ved Fjellen ligger i en herlig Omgivelse det smukke Slot af samme Navn, der er bygget af en Aleseldt og fra 1725 med sit betydelige Gods tilhørte Hertugerne af Augustenborg, men siden 1852 er kroneieendom. Slotscafellet benyttes af Fjellens Beboere.

Græ-Sæl, s. *Sæl*.

Græat i **Græat**, s. *Gamaen*.

Grævaste er en Bjergart, der bestaar af kantede eller afrundede Korn af forskellige Steenarter (Quartz, Leerstener, Kalkstener, Granit, Porphyrt o. s. v.), der ere sammenkittede ved et quartz- eller leerholdende Bindemiddel til en ofte meget fast Steen. G. forekommer i meer eller mindre mægtige Lag sammen med Leerstener, Sandsten og Kalksten i Obergangsformationen i Bohmen, Sargen og Rhingene; men da Detegnelsen G. er noget usikker, har man udenfor Lybfland affattet den, og foretrækker nu specielle Navne for hver enkelt Art G. — **Grævaste** Gruppen er eensbetydende med Obergangsformationen (s. d. A.).

Grævart, s. *Særen*.

Græbe (Christian Dietrich), tydsk dramatisk Digter, født d. 14de Decbr. 1801 i Detmold, var Regimentsauditeur i sin Fødeby, men opgav denne Stilling og bestjættede sig i Düsseldorf med litterære Arbejder; han flyttede siden med nebrubt Hælsed til Detmold og bode der d. 12te Septbr. 1836. Den Iro og gjærende Bevægelse, som gjorde en tidslig Ende paa hans Liv, herfter ogsaa i hans Digte, i hvilke der findes geniale Træt og originale Tanker men tillige Mangel paa Følelse og kunstnerisk Reenhed. De vigtigste af hans Dramaer ere: „Don Juan und Faust“ (1829), „Friedrich Barbarossa“ (1830), „Hannibal“ (1835), „Die Hermannschlacht“ (1838).

Grædow, Stad i Storbretugdømmet Mecklenburg-Schwerin, har Tobakspindier, Klædefabrikker og Olieværker. 5,000 Indb.

Grædowski er Navnet paa flere abelige Familier i Polen. **Amroskus G.**, født 1782, indtil 1837 Boghandler i Krakan, anvendte en stor Deel af sit Liv paa at samle, beskrive og udgive ældre Skrifter og andre Mindesmærker, som ophyste Polens ældre Historie, Litteratur, Cultur og borgerlige Forhold; disse hans Værker ere en yderst vigtig Kilde for Kundskab om Polens Oldtid. **Mikael G.**, som lever i Volhynien, er bekendt som Kritiker og Romanforfatter (han skrev ogsaa under Navnet Edoard Larja) og har i „Pamiętniki domowe“ („Husmemoirer“) leveret interessante Oplysninger om Polakernes huuslige Forhold i gamle Dage.

Græchus (Tiberius og Caius Sempronius) vare Søner af Tiberius Sempronius G., der med stor Hæder havde kæmpet i Spanien, og Cornelia, en Datter af den ældre Scipio Africanus. Den ældste af Brødrene, Tiberius, tjente 146 f. Chr. under sin Svoger, den yngre Scipio, i Afrika; 137 afsluttede han i Consulen

Mancinus's Navn en Overeenskomst med Numantinerne paa saadanne Vilkaar, at Senatet vøgrede sig ved at befæste den; 133 blev han Folltribun. Forholdene i Romerstaten havde paa hiin Tid udvirket sig paa en sørgelig Maade. Efterat Stridighederne mellem Patricierne og Plebeierne vare oplyste herod, at den politiske Regerettigelse mellem begge var anerkendt, havde efterhaanden Senatets Indflydelse udvidet sig i en betydelig Grad, og de fornemme Familier havde vidst at sætte sig i Besiddelse af de indflydelsesrige og indbringende Statsembeder. Ved at skjæle de mindre Landeindomme, og ved paa forskjellig Maade at tilegne sig den største Deel af Statsjorberne, vare de komne i Besiddelse af store Gødsler, som de dyrkede ved Slaver, medens de fra deres Giennemkomne forbrøene og forgjælede Landbeboere skallede om uden Huus og Hjem. Som Følge heraf samlede der sig efterhaanden i Rom en talrig Hovel, der, bestidelsesløs som den var, havde Alt at haabe og Intet at tabe ved indre Uroligheder og Omveltninger i Staten. Alereede tidligere havde indsigtsfulde Statsmænd søgt at raade Vob paa dette Misforhold. G. gjorde nu i Forening med nogle Mænd, der deelte hans politiske Anskuelse, det Forslag, at den siciniske Agerlov (forefslaaet 376, gjennemført 367), der allerede for længe siden var gaaet i Gjængælsse, skulde træde i Kraft med nogle Modificationer. Følge denne Lov skulde det for Fremtiden ikke være nogen Borger tilladt at besidde mere end 500 Jugera (260 Tdr. Land) af Statsjorberne eller at græsse meer end 100 Stykker stort og 500 Stykker smaat Dvæg paa Statens Fælleder. Loven vakte en heftig Opposition af Adelspartiet, der ved Bistand af Tribunen M. Octavius søgte at hindre Lovens Stabsættelse; men efterat Octavius paa et, uagtelig forfatningsstridigt, Forslag, af G. var bleven affat fra sit Embede, gik Loven igjennem. Efter Udøbet af sin Embedstid søgte G. at blive gjenvalgt som Tribun for det følgende Aar. Ved Valget kom det til Haandgribeligheder mellem de to Partier. Da brog Pontifer Scipio Nafica, en anset og riig Aristokrat, ledsaget af en stor Deel Senatorer, op paa Capitolium, hvor G.'s Tilhængere vare samlede; mange af disse flygtede, de øvrige tilligemed G. selv bleve dræbte, og G.'s Lig den følgende Nat kastet i Tiberen. — **Caius Sempronius G.**, Broder til den Forrige, 9 Aar yngre end denne, overtraf Broderen i Aandsgeaver og Bektalenhed, men stod tilbage for ham i Maadehold og Besindighed. Som Duæstor paa Sicilien vandt han Folkets Gunst, og 123 f. Chr. blev han valgt til Folltribun, hvorpaa han paany optog sin Broders Lovforslag. Da han endelig foreslog at skjenke de italiske Bundsforvandre Stemmeret, traadte Senatet op mod ham med Kraft og søgte at vinde Italienerne ved at tilbyde dem andre Fordele. Dette indvirkede hemmende paa G.'s Planer; da han, efter at have været Tribun i 2 Aar, ikke blev gjenvalgt 121, stillede en af de nye Tribuner det Forslag, at alle G.'s Love skulde sættes ud af Kraft. Afstemningen herover skulde stude Sted paa Capitolium, men blev ikke ført til Ende. Efterat den næste Dag Senatet og Ridderstanden vare blevene opfordrede til at vædne

sig, begav G. sig til Adventinerhjerget, og tral sig tilbage til Furinas hellige Lumb, hvor han, for ikke at falde i Hænderne paa sine Fjender, lod sig dræbe af en Slave.

Grad er i Geometrien en vis Deel af Cirkelens Omkreds. Enhver Cirkelperipherie deles nemlig i 360 G., 1 G. igjen i 60 Minuter og 1 Minut i 60 Secunder. 3 ældre Tider har man ogsaa inddeelt Secunden i 60 Tertier; men nu bruger man altid i det Sted Brøl af Secunder. Legnene ere $0^{\circ} \prime \prime$; f. Ex. 57 G. 17 Minuter 44, Secunder skrives $57^{\circ} 17' 44''$. (Tertier betegnedes $'''$). Da Grabinddelingen benyttes for enhver Cirkel uden Hensyn til Radius, er den aldeles intet Maal paa Buens Længde (med mindre Radius tillige er given), men alene paa dens Forskøl til hele Peripherien. Da derimod Buen er proportional med Centervinkelen, benyttes Grabinddelingen tillige for Vinkler, idet en Vinkel er ligesaa mange Grader som den Due, hvorfor den er Centervinkel, og da Vinkelens Størrelse er uafhængig af Bønenes Længde, er Vinkelen fuldstændig bestemt alene ved sit Gradeantal. En ret Vinkel er altsaa 90° ; en huul Vinkel er $< 180^{\circ}$, en oplyst $> 180^{\circ}$. 3 Slutningen af forrige Aarhundrede indførte de Franste en anden Inddeling af Cirkelen i 400° (hvorved man gik ud fra Quadranten eller den rette Vinkel, som blev 100°), hvorhos 1 G. var 100 Minuter, 1 Minut 100 Secunder. Der gives fuldstændige trigonometriske Tavler, beregnede efter denne Inddeling, og den er endel bequemere end den ældre, men har dog ikke kunnet trænge igjennem. Ordene Længdegrad, Breddegrad o. s. v. betyde Grader af de Cirkler, paa hvilke Længden og Bredten maales. Andre Betædelinger af Ordet G. ere bekendte, som Barmegrad, Fugtighegsgrad o. s. v. — 3 Læren om Ligninger siges en Ligning med een Ubejendt at være af den G., som bestemmes ved den højeste Potens, hvori den ubejendte Størrelse forekommer (efterat Ligningen er bragt til den Form, at begge dens Sider ere hele og rationale Udtryk); f. Ex. $ax^4 + bx + c = 0$ er af 4de G. Er der flere Ubejendte, bestemmes G. ved det højeste Antal af ubejendte Factorer; f. Ex. $a + bx + cx^2 = 0$ er af 3die G.

Grad er et Udtryk, som bruges til at angive Nærheden i Slægtkab, idet man med dette Ord betegner enhver enkelt af de Fødsler, gjennem hvilke to Personer ere beslegtede med hinanden. Saalebes siges Sønnen at være beslegtet med Faderen i første G., Sønnesønnen med Bedstefaderen i anden G. o. s. v. **Gradual** kaldes Arvemaaden, naar den er indrettet saalebes, at den eller (forfaavidt flere ere lige nære) de den Afhøds i Grad nærmeste Slægtninge, og kun de, kaldes til Arv efter ham; men denne Arvemaade er ikke i noget Land fuldstændig gjennemført, er og navnlig aldeles forkastet i den danske Lovgivning, som har antaget det ganske modsatte Linealprincip, s. under Rtat.

Grad. Ved mange Leiligheder kan der ved Ombygning danne sig en finn Eg paa Metal: en saadan kaldes G. Ved Slidning af bløde Værktøier sætter sig let en G., der maa frøves af. Ved Gravstiftens Arbejde i Rødderplade oplaster den en lille G. paa begge Sider, som

man straber bort o. s. v. **G.** kalde Sneklere en underflaaren Not eller Kende, især tværs paa Træet; en tilsvarende Riste, der altfaa i Ojensnemnit er dannet som et Paralleltrapez, hvis brede Basis er yderst, kaldes en **Gradliste**. Saa-danne bruges meget for at forhindre Rastning i. **Gr.** ved simple Vørde og Tegnebrætter. **Gradsangen** har et bredt Blad, kun 7 Tommer langt, anbragt saaledes paa et Træhaandtag, at man dermed kan sauge tværs over en Træflade, f. **Gr.** for at danne en **Grad**. **Gradsøvlen** bruges derimod til at hvøle Gradlisten med; den er en Simshøl (s. **Sovl**) med kraatliggende Saal med Anslag og (til Gradlister tværs paa Træet) med en lille Kniv til at fjære det tilstøbende Træ rent af.

Grad eller Grad (tybst) er i Bygningsvæsenet deels en nogenlunde almindelig Benævnelse for Skæringslinien mellem to Glader, naar den viser sig som en fremspringende Kant; deels betegner det isærdeleshed den kraatstøbende Væg; som dannes af to Tagflader, der møde hinanden i en ubad-gaende Vinkel (s. **Gr.** Skæringslinien mellem en Balm- og en Hovedtagflade), ligesom det derunder anbragte Spær kaldes et **Gradsvær**. Endelig bærer ogsaa den krumme Linie, i hvilken to Hvelvinger fjære hinanden, specielt Ravn af **G.** eller **Gradsue**.

Gradering. For at det kan betale sig at indtage en Saltsole, maa den have en vis Styrke, og den svagere Sole maa derfor, naar den overhovedet skal benyttes, inden den kommer i Vandet, styrkes (**graderes**) paa en billigere Maade. Der gives flere Slags **G.**: Isgradering ved at lade enbeel af Vandet fryse bort, Solgradering o. s. l.; men den eneste nu brugelige **G.** er Torn-graderingen, hvor Solen pompes op til store flade Kasser, hvorfra den kan tappes i Straaler ned over meget store, fritsaaende Bøge, byggede af Faldhiner af Slaentorn. Efter Veirets Beskaffenhed tappes der hurtigere eller langsommere eller sandses endog ganske med **G.** Efter nogle Aars Forløb maa Tornen ombyttes med nye, fordi de ere altfor belembrede med Tornsten, hovedsagelig Gibs, der kan tjene som Gjødning. En svag Sole maa graderes flere Gange.

Gradmaalning betyder Indbegrebet af de Operationer, som ere fornødne for at udfinde Størrelsen af en Meridiangrad paa Jordens Overflade og derved bestemme Jordens Størrelse og ved flere Maalinger tillige dens Figur. Man vælger to Puncter, der ligge saa nær som muligt under samme Meridian. Dvistes Brede bestemmes med yderste Skarpbed, hvorved tillige høves beres Bredeforskjel. Dernæst søges deres Afstand i retlinet Maal, hvilket stær, ikke ved at maale den hele Linie, men kun en passende Basis, af hvilken man da ved trigonometriske Operationer kan aflede hele Liniens Længde. Endelig reduceres ved Beregning denne Linie til Meridianen og til Havets Overflade. Ofteft vælges en Bue paa flere Grader; men Resultatet udtrykkes ved at angive den deraf følgende Størrelse af 1 Grad. Angaaende det Nærmere ved Fremgangsmaaden, s. under **Kandmaalning**. — Forsøgt i denne Retning gjordes allerede af Eratothenes (250 f. **Chr.**) og Kalifen Almamun (827 e. **Chr.**). Men den første nsigtigere

Maaling stete af Picard 1670, som maalte Graden mellem Paris og Amiens. Denne Linie fortsattes af Cassini og Lahire baade mod Syd og Nord, og da den sydlige Maaling gav en større Gradlængde end den nordlige, tværtimod Theorien, foranstaltede den franske Regjering 1735—36, for at afgjøre dette Spørgsmaal, en dobbelt Maaling, den ene i Peru af Bouguer og Combamine, den anden i Lapland af Maupertuis, Clairant o. fl. Herved stadfæstedes Theorien paa det fuldstændigste, idet den nordlige Maaling gav en betydelig større Gradlængde end den sydlige. En meget omfattende **G.** var den, som de franske foretog i Slutningen af det 18de Aarh. fra Dunquerque til Barcelona og derfra senere fortsat til den baleariske Ø Formentera, nærmest for at bestemme den franske **Metre**, forestaaet af Delambre, Mechain, Biot og Arago. Desuden ere Maalinger foretagne i det sydlige Afrika 1750 af Lacaille, i Pensylvanien 1764 af Mason og Dixon, i Ostindien af Lambton 1802, i det nordlige Sverrig af Swanberg 1801—3, i Rusland og Finland af Struve, i Holsteen af Schumacher, i Hannover af Gauß o. s. v. Derved er fundet, at en Meridiangrad er i Peru ($1^{\circ} 31'$ sydlig Brede) 56734 franske Toiser, i Indien (nordlig Brede $16^{\circ} 8'$) 56773, i Frantrig ($44^{\circ} 51'$) 57013, i Danmark ($54^{\circ} 8'$) 57093, i Sverrig ($66^{\circ} 20'$) 57196. Størrelsen er altfaa voksende mod Nord, hvilket viser, at Meridianerne ikke ere Cirkler men Ellipser, s. **Sorden**. — Til næiere Bestemmelse af Jordens Figur og Størrelse høre ogsaa Maalinger af Parallelgrader, som ogsaa ere forsøgte, f. **Gr.** af Cassini og Méadri i Paris's Parallel 1733—34 og af Cassini de Thury og Lacaille, ligeledes i Frantrig 1740. Men disse ere forbundne med større Usikkerhed, navnlig ved at bestemme begge Steders Længdeforskjel, hvilket maaffee i Fremtiden vil sættes ved de elektriske Telegrapher.

Graduale kaldes i den katolske Messie en lille Deel af en Psalmie eller et andet libet Skriftstykke, som synges imellem Epistelen og Evangeliet. Tidligere kaldtes denne Sang simpelthen Antiphonarium eller Responsorium, fordi den blev foredraget deels af Forsangerne, deels af det responderende Chor. Det nuværende speciellere Naon hidrører derfra, at den synges, medens Diafonen eller Præsten befinder sig paa Trinene (gradus) til Altret.

Gradus ad Parnassum (lat.), Trin til Parnas, kalder man en latinsk Ordbog til Brug for Stolebisciple ved Dveller i at forfatte latinske Vers. En saadan indbefatter Ordene i alfabetaisk Orden med Angivelse af enhver Stavelses Dvanttiet og med Tilføielse af passende Tillægsord, af beflagtede Ord o. s. v. Først udgav Jesuiten Aler en saadan (1702); siden ere fuldstændigere Arbejder leverede af Sintenis (1816) og Friedemann og Conrad (1842, ny Udg. af Koch 1859).

Gräfe (Carl Ferdinand v.), berømt Chirurg, født d. 8de Mars 1787 i Marsthan, blev 1807 Livlæge hos Hertug Alexius af Anhalt-Bernburg i Ballenstedt, anlagde i Selskaben Wabestebet Alexishad og blev 1811 Professor i Chirurgie og Directeur for den kliniske Anstalt i Berlin; i 1813—15 havde han Ledningen af Lazareth-

væsent i Krigen, efter hvis Afslutning han blev Generalfabsløge og Meddirecteur af det medicinske-chirurgiske Akademi. Han døde pludselig d. 4de Juli 1840 i Hannover. Han var en dygtig Chirurg og Operateur, og skal ogsaa have bragt den kliniske Undervisning ind paa en forbedret Vej. Han har skrevet: „Ankieltaste, eine Beitrag zur rationellen Cur und Erkenntnis der Gefäßaneidhungen“ (Leipz. 1808); „Normen für die Ablösung großer Sclenmaßen“ (Berl. 1812); „Rhinoplastik“ (Berl. 1818). — Hans Søn Alexander v. G., Professor og klinisk Lærer ved Zienklinikken paa Charité'en i Berlin, er en af Europas meest udmærkede Zienklæger, lige berømt for sit skarpe diagnostiske Blik, sine geniale Ideer og sit klare og tiltalende Foredrag, der alt i afstillelig Aar har lokket en Mængde Fremmede til hans private Klinik. Siden 1850 har han været Udgiver af „Archiv für Ophthalmologie“ (Berlin).

Gräfe (Heinrich), tydsk Pædagog, født 1802, blev 1825 Rector for Stadtskolen i Vena og siden extraordinær Professor ved Universitetet der. G. indførte endeel med Tidens Aand stemmende Forandringer ved denne Skole, navnlig sigtende til at gjøre Skolerne uafhængige af Kirken. Han gik 1841 i samme Egenkab til Kassel, hvor han fik en afgjørende Indflydelse paa Skolevæsenet i hele Hessen. Fra 1849 tog han ivrig Deel i Politiken og hørte i Stenbergs forsamlingen til den demokratisk Fraction. Med Hasenpflugs Indtrædelse i Ministeriet ophørte G.'s Indflydelse; han blev i Anledning af sit Skrift „Der Verfassungskamp in Kurhessen“ anklaget og dømt til 3 Aars Fængningsstraf. Han mislykkes derved sit Embede og gik til Schweiz, hvor han oprettede en Skole. Hans vigtigste Skrift er „Allgemeine Pädagogik“ (1845).

Grass (Anton), Portrætmaler, født 1736 i Wintertur i Schweiz, var Elev af sin Landsmand Schellenberg, men reiste 1756 til Augsburg, hvor han levede, indtil han 1766 blev kaldet som Hofmaler til Dresden, hvor han døde 1813. Hans store Antal af Portrætter og Familienstykker udmærkede sig ved Tegning, Colorit og karakteristisk Opfattelse, dog ere hans Mand-portrætter de bedste. — Hans Søn Carl Anton G., født 1774 i Dresden, død d. 9de Marts 1832, har gjort sig bekendt som Landskabsmaler.

Grass (Eberhard Gottlieb), tydsk Sprogforster, født 1780 i Eibing, blev 1824 Professor ved Universitetet i Königsberg, men levede fra 1830 i Berlin, hvor han døde 1841. G. har store Fortjenester af det eldste tydske Sprogs Studium, deels ved Udgivelsen af flere Levninger fra Litteraturens Oldtid, deels og især ved sin „Allgemeines deutsches Sprachbuch“ (1834—44, 6 Bb. og 1 Bb. Register af Raschmann).

Grassito, s. **Grassotto**.

Grassmann (Hans), svensk Theolog, født 1748, studerede deels i Upsala og Halle, deels i England. Efter sin Hjemkomst prædilede han for Gustaf III paa Gripsholm og vandt derved Kongens Indest i den Grad, at han 1777 blev udnævnt til Hofprædikanant og 1779 til Præst i sin Fødeby Frukuna. 1800 blev han Dompropst i Strengnæs og døde 1828. G. har

udgivet flere Prædikener og theologiske Afhandlinger.

Grassholm (Anders Abraham), født i Sundsvall d. 10de Januar 1790, studerede i Upsala, hvor han 1819 blev extraordinær Amanuensis ved Biblioteket og 1820 Docent i Historie. Han var senere Rector først ved Krigsakademiet paa Carlberg, derpaa ved Gymnasiet i Hernebo och blev 1835 Sognepræst i Ulmed. G. optrædte først som lyrisk Digter i den nyere Skoles poetiske Kalender, og har desuden under Titel af „Skaldeforsök“ (1826—32; 2 Hefter) og „Sånger från Norrland“ (1841) udgivet lyriske Digte, som i Almindelighed (og navnlig hans Naturbeskrivelser) have vundet Bifald.

Graham er Navnet paa en stoff Slægt, som allerede i det 12te Aarh. besad flere Landeindomme omkring Dumbarton og Stirling. Sir John G., en tro Ven af Wallace, faldt i Slaget ved Falkirk 1298. Sir David G. af Montrose blev fangen tilligemed Kong David Bruce ved Durham 1346. Patrick G. var Medlem af Regentstabet under den stoffte Jakob II's Rindreaarighed, blev 1445 ophjæet til Lord og døde 1465. Hans Søn søn William Lord G. erholdt 1505 Titlen Greve af Montrose, og var Stamfader til den berømte James G., Marquis af Montrose (s. d. A.). John G. af Claverhouse, født 1650, tjente først med Udmærkelse under Condé og siden under Carl II mod Skotterne o. s. v. Jakob II ophjæede ham til Viscount Dundee; efter Jakobs Flugt samlede G. i Skotlandene en Hær for at gjenindsætte ham, og slog Kongens (Wilhelm III's) Tropper 1689 ved Killcrankie, men blev dydelig saaret der. Thomas G. Lord Lynedoch, født 1750, en fortrinlig General, ophjæede 1814 som Lord Lynedoch af Balgowan (en Sidelinie) til Peer og døde 1843. — Blandt G.'erne af Finerne er og Netherby uævne vi: Sir Richard G. til G. født 1648, under Carl II. Gesandt i Frankrig og under Jakob II Statssecretair, blev længe holdt fangen under Wilhelm III, men bennsatet omsider og døde 1695. Peersværdisgheden ophørte 1739, men Gosserne gik over til Greverne af Netherby, som 1782 fik Baronettitlen. Sir James Robert George G. til Netherby, født i Juni 1792, traadte 1820 ind i Parlamentet, sluttede sig der til Oppositionen og forlangte Reformer i Kornlovene (han stred „Corn and currency“, 1827) og i de irske Katholikers fortrykte Stilling. Da Greve Grey 1830 dannede et Whigministerium, indtraadte G. i samme som første Admiraltetslerd, og erhvervede sig i denne Stilling mange Fortjenester; han bidrog ogsaa væsentlig til at forberede og forsvare Valgreformen, men udtraadte tilligemed Lord Stanley 1834. Siden skilte G. sig fra Whiggerne og erklærede sig imod Valgrettens Udvidelse o. s. v.; men 1841 blev han Indenrigsminister i det af Sir R. Peel dannede Ministerium, hvori han nu, toertimes sine sidst ytrede Ansættelser, talte for et liberalt Handelsystem og Kornlovenes Ophævelse. 1844 blev han anklaget for at have ladet aabne Breve fra Brodrene Gambiera (s. d. A.) til Mazzini og meddeelt den neapolitaniske Regjering Indholdet, hvilkelt han for det Næste kun forsvarede ved at henvisse til sine Forgjængeres Exempel (!). G.

afgik med Peel 1846, traadte 1852 som første Admiraltetsord ind i det af Aberdeen bandede Coalitionministerium, og kaldt med samme 1855. Siden har han hørt til Oppositionen, især imod Whiggernes udenlandske Politik. Som Taler er G. klar og skarpsindig, men kold og usikkert til at vinde Tilhørerne; som Administrator anses han for overmaade dygtig.

Graham (Thomas), født i Glasgow i Decbr. 1806, var fra 1830—37 Professor i Chemie i Glasgow, senere ved University-College i London, hvor han nu er Directeur for den kongl. Mont. G. har foretaget en Mængde meget værdifulde Arbejder, som til alle Ender ville sikre ham et Navn blandt dette Aarhundredes første Chemikere.

Graham'sk Gang kaldes den almindelige Form af Svilegang (s. **Schwammgang**) for Pendlulære; den afvikler sig fra den almindelige Atergang især derved, at Aterfæstene virke mod Stigehulstændernes radiale Side, ikke som ellers med den straae Side.

Graham (Lucile Alexia), berømt dansk Dandsferinde, er født i Kjøbenhavn d. 30te Juni 1819, bandede sig under Solodandser Lærers Vejledning og blev optaget i det kongelige Theaters Dandseskole. Hun betraadte som Børn første Gang Scenen i Balletten „Voda“ og ubvilkede meget hurtigt sine fortrinlige Anlæg. Hendes egentlige Debut som mimisk Kunstnerinde var som Orsette i Balletten „Fauk“, et Parti, hvori hun vandt meget Bisald. I Aaret 1836 blev hun ansat som kongelig Dandsferinde og Aaret efter udnævnt til Solodandserinde. I Sommeren 1838 reiste hun til Paris, hvor hun optraadte paa den store Opera flere Gange med meget Bisald og navnlig i Balletten „Søngjængersten“ blev modtagen med stor Begejstring. Hendes saftige Ansættelse i Kjøbenhavn hindrede hende imidlertid i at modtage noget Engagement, og hun vendte tilbage til Danmark, hvor hun ved sin Gjenoptræden modtoges med stor Jubel. Paa Grund af Forholdene søgte og fik hun 1839 sin Afsked fra det danske Theater, og modtog strax det hende tilbude Engagement i Paris. L. G. var rigelig udstyret af Naturen til at blive den berømte Kunstnerinde, som hun blev, og stod, hvad Støle og Apslomb angaar, fuldkomment ved Siden af Taglioni og F. Elser. Saavel i Paris, som i London, Mailand, Petersborg og i Tydskland har hun seiret store Triumpher og henrevet Publicum ved sin sikkre, lette, gracieuse og decente Dands og sin sjælsfulde Mimik. Hendes Udførelse af Folkebandse som Caehueha, El Jaleo de Xeres o. fl., var Koget af det mest fuldenbte, som i denne Retning nogenstude er præsteret. Efterat have truffet sig tilbage fra Scenen lever hun for Tiden i Leipzig, gift med Tenorfangeren Young, og har der overtaget Bestyrelsen af Balletvæsenet ved Theatret.

Grain (Gran) er i den engelske Handelsvægt (Avoirdupois) = $\frac{7}{8}$ Scruple = 0,0072 danskke Gran; i Troopvægten, som tillige er Medicinalvægt, = $\frac{1}{16}$ Scruple eller $\frac{1}{16}$ Pennyweight = 0,0055 danskke Gran. I Belgien er G. = 1 danskke Gran. I den gamle franske Poids de table (Marseille) var den 0,01700, i Poids de marc

(Paris), som tillige var Medicinalvægt = 0,0150 danskke Gran. Jof. Gran.

Grains (Sæd) er det billige, men incorrecte Navn, hvorunder Silkeormæg gaar i Handelen. Skjøndt Silkeavlerne vistnok pleie selv at forsyne sig med G., gjælder det dog ikke alle, og paa den anden Side gives der Egne, der fortrinnsvis lasse sig paa at producere G. Disse bør helst indkjøbes paa Steder, hvor Klimaet tillader at opdrætte Ormene i det frie, forbi Ungelen derved faaer større Livskraft.

Grail, den hellige (fortøret af saing réal, af det latinske sanguis realis; eller af det gammelfranske gréal, provençalsk grazal, middelalderl. lat. gradalis), Slaalen med Christi Blod, spillede en vigtig Rolle i Middelalderens Poesie, nemlig i den Green af de til den britiske Sagnkreds hørende episke Digte, som fremstillede Ribdervæsenet fra dets religiøse, kristelige Side (s. **gn. Artus**). Det var efter Sagnet en underfuld, af en eneste Velssteen bannet Slaal, som Christus selv skulde have brugt ved Naderens Indstiftelse, og i hvilken Siden Joseph af Arimathea oplambede Frelserens Blod; han bragte derpaa G. til Britannien, men Englene førte den bort fra Jorden, indtil der fandtes en Slaal, der var værdig til at opbevare denne kostelige Reliquie. En saadan fandtes omfiden. Paa det fabelagtige Bjerg Montsalga (Mons salvatoris, Frelserens Bjerg) i Spanien stiftede Titulret et Tempel til Opbevarelsen af G. Her svævede Slaalen, omgivet af en vidunderlig Glænde, frit i Luften; Beskuelsen af den gav, foruden et Overmaal af jordiske Goder, evig Ungdom, uovervindelig Styrke i Kampen, himmelsk Glæde og Forudsættelse af den evige Sælgelighed; men de, der søgte den, fandt den ikke (Armsribdernes Søgen efter samme gav Stof til Digtenes Titulret, Perceval og Lohengrin). En Skare af Tempelvogtere („Templeisen“, „templistes“) vogtede Helligdommen og holdt alle profane og urene Personers Dine fra samme. Omfiden blev Tempel og den hellige G. af Engle flyttede til Tyskland, til „Præst Johans“ Land. Dette Sagn blev især behandlet af den franske Digter Chretien de Troyes i den 12te Aarh. i Romanen „Perceval“ og af den tydske Wolfram von Eschenbach.

Grall, **Grallatoros**, s. **Bødefugle**.

Gram er et anseeligt Herresæde med tilhørende adeligt Gods i Hertugdømmet Slesvig, Faderslev Amt, Gram Sogn, 2 $\frac{1}{2}$ Mil N. for Ribe. I Middelalderen var det et fast Slot, som skal være bygget 1314, og som tilligemed Møgelstønder blev givet Ribber Erland Kalf i Forlehnung af de holstenske Grever 1359, efterat han var gaaet over til dem med Ribberhus, hvormed han var forlehnet af Kong Valdemar Atterdag; men det næste Aar gif han igjen over til Kongen med alle tre Slotte, hvilket foranledigede Valdemar til det bekjendte Udbud: „Kalf er en god Ko; isfor gif han bort som en Kalf; nu er han kommen igjen som en Ko med to Kalve“. G. hører nu tilligemed det tilhørende og dermed forenede Gods Nybøl til Stamhuset Siesegaard i Sors Amt, og tilhører den grevelige Familie Brodenhus-Schad.

Gram (Hans), en af Danmarks berømteste Lærde, var født d. 28de Decbr. 1685 i Bjergby

Præstegaard i Bendshøvel. Han var især en admærket Philolog og Historieforsker, om hvem det med Rette er bemærket, at „vor kritiske Historie seer i ham sin Fader“. G. blev dimitteret til Universitetet af sin Fader 1703, og forbausede strax Professorerne ved sine Kundskaber, navnlig i Græst. 1714 blev han selv Professor i Græst, og erhvervede sig ved sin fortfætte aandrige Flid saadanne Indsigter i dette Sprog og i de dertil hørende Oldsager, at han naaet europæisk Berømmelse. Men det er dog især ved sine historiske Studier og ypperlige Skrifter i denne Retning, at han opnaaede sin Navntundighed og Hjemmet. 1730 blev han kongl. Historiograph og Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek, det næste Aar Geheimearchivar, og af de rige Kilder, hvortil disse Stillingen gave ham Adgang, søgte han med utrættet Haand. „Allevegne opsøgte han nye Kilder, sammenhøbt dem med de ældre, drøftede med hidtil ukjendte Særphendigheder det vundne Udbytte, berigtigede Lufinder af indsnegne Feil, som havde forplantet sig fra Haand til Haand, lyste ældre Trivsel og gav den tidligere udfundne Sandhed nyt Lys og ny Styrelse. I fortræffelige Afhandlinger glennemgik han en stor Mængde Enkeltheder i vor Historie og fastede derved et Lys over den hele“. Disse Afhandlinger findes fornemmelig i det Kjøbenhavnste (Videnkabernes) Selskabs Skrifter, hvilket Selskab var stiftet efter G.'s Forslag 1742. Han udgav ogsaa forskjellige ældre historiske Arbejder (Kraags „Christian III's“, Slanges „Christian IV's Historie“), og forsynede Meursius's Danmarks Historie med fortræffelige Anmerkninger. Ved sin virksomme Deeltagelse i Reformerne ved Universitetet og det lærde Stolevæsen under Christian VI indlagde han sig ligeledes store Fortjenester. G. døde i de nævnte Stillingen som Etatsraad d. 19de Febr. 1748.

Gram (Frederik Lerkel Julius), dansk Retslær, født d. 26de August 1816 paa Grevskabet Knautenborg, hvor hans Fader var Godsforvalter, blev Rector i Retsvidenskabene ved Kjøbenhavns Universitet 1847 og Professor 1849. Han har skrevet: „Den private Retsret efter dansk Lovgivning“ (Kbhvn. 1851) og „Den danske Formueret I“ (Lingsretten; Kbhvn. 1855, 2det Dpl. 1858).

Graminæer, s. Græsarter.

Grammatik kaldes den Videnskab, der i et paa rigtige sproglige Principer grundet System udvikler et Sprogs Organisme. Hvert Sprog har sin egen G.; den almindelige G. har til Opgave at udvikle de til Grund for Sprogene overhovedet liggende Principer; den sammenslænde G. søger ved Sammenstilling af forskellige Sprog og ved en derpaa grundet Undersøgelse af Sprogens Overensstemmelse og Forskjelligheder at bestemme de forskellige Sprogs indbyrdes Slægtskabsforhold.

Gramme (paa Dansk og Tydsk oftest stavet Gram) er Grundeenheden for den nye franske Vægt. Det er Vægten af en Kubik-Centimeter desfilieret Vand ved en Temperatur af smeltende Sne. Efterhaanden er flere Landes Vægt henførte til denne, s. Frankrig. Saaledes er det danske Handelspund = 500 Gram, og Medicinalpundet = 375 Gram. 1 Gram er altsaa =

0,228 danske Dvintin eller Drachmer = 15,11 Gram Medicinalvægt.

Grammont eller **Geersbergen**, Stad i den belgiske Provinds Westflandern, har endel Fabrikker, Brænderier og Bryggerier og betydelig Lærredshandel. 9,000 Indb.

Gramplandbjergene, s. England (II, S. 670, 1 Sp.).

Gran (Abies) er en vigtig Planteslæggt af Naaletræernes Familie, høie, ranke Træer med naaleformede, enkeltstående, vedblivende Blade, ubedeelte Panakler, hvis Støvblomster hver dannes af en Støvbrager med en kort Støvtraad, et stort, sfæformet Knapbaand og 2 Knaprum. Koglerne med jevne, læderagtige, i Spidten tyndere Kogleffjel. **Rødgran** (*A. excelsa*) som har 4-tandede, lysspisbede, heelt grønne Naale og hængende Kogler med vedblivende, i Spidten gnabet-tandede Skjel, bærer store Støve i Nord- og Mellemuropa; i Danmark plantes den almindelig i Støve og Plantager, men er ikke oprindelig indenlandst (s. nedenfor). **Vedgran** (*A. pectinata*), som har fladtrakte, i Spidten 2-fløvede, mørkegrønne Naale med 2 hvide Stri-ber paa Undersiden og oprette Kogler med af-faldende, butte Skjel, hører hjemme i Mellem- og SydEuropa; i Danmark plantes den ligesom den foregaaende, men sjældnere. En meget lignende nordamerikansk Art, *A. balsamea*, leverer det saakaldte Canadabalsam.

Kødgranen er ubesluffende et Høiforstrø og hører til de Træarter, der fortrinnsviis dannes rene Bevogninger; dog forekommer den ogsaa blandet med Vedgran, Lærk og Bøg. En forynges enten ved naturlig Besaaening eller ved Plantning, navnlig Bussplantning, en ved Kødgran nydet Plantemaade, ved hvilken flere med Rødbærne sammenslittede 3—5-aarige Planter plantes under Tet som en enkelt Plante i 5—6 Fods indbyrdes Afstand. Bussplanterne tiltrækkes ved tæt Udfod af Græsset i Planteskoler. I det Frie lykkes Saeningen mindre godt, idet de unge Planter, som i Begyndelsen vore langsomt og ikke stode tynderlig dybt gaende Rødbær, ere meget ubjatte baade for Kuldens og Varmens skadelige Indvirkninger, ligesom de ogsaa let kunne ødelægges ved en for lært Vært af Græsset eller andet Ukrud. Kødgranen trives bedst i let Sandjord, og da dens Rødder især udbrede sig til Oversiden, behøver Jorden ikke at være dybgrundet. I seed og frugtbar Jord voxer den vel i Begyndelsen frodig, men angribes senere let af Rødderne. Tilvæksten tiltager indtil det 40de Aar og holder sig siden temmelig uforandret indtil det 120de. Koglerne indsamles om Vinteren, og Frøet indtages paa samme Maade som Hørefrøet (s. II, S. 229). Til 1 Tønde afsøget Frø, som veier omtrent 124 Pd. og indeholder henved 7,200,000 Frø-korn, behøves 32 Tønder Kogler. Frøet kan holde sig i 3—4 Aar, dog giver friskt Frø de bedste og kraftigste Planter. De i sluttede Bevogninger opvoxede Græsflammer ranke form og ringe Aftagen i Tykkelse opefter gøre dem, naar tillige sees hen til Træets ringe Bøgholde og store Spændighed, til et brugbart og hyppig anvendt Bygningsmateriale, som lun i Barighed staaer noget tilbage for Hørefrøet. Af Kødgranen vindees Harpiz ved at borttage Barken i

Strimler paa 4—5 Fods Længde og 2—3 Tommers Brede paa de ældre Stammer i Mandshøide. Harpizzen, som udslyder af disse Aabninger, stoner i Berøring med Luften og kan senere affkræbes og samles. Af 1 Lønde Land 100-aarig Rødgranstov kan aarlig vindes 50—100 Pbd. raa Harpiz; men da Træet taber meget i Gøvhed ved denne Behandling, vindes Harpizzen kun af saabanne Stammer, der ikke ere tjenlige eller ialfsald ikke kunne finde Affæining til Gaavnbrug. Rødgranen leverer kun et temmelig middelmaadigt Brændsel; dets Brændeværdi forholder sig til Bøgebrændets som 70 til 100.

Gran er i Juvelvægten $\frac{1}{4}$ Karat, omtrent = 0,03 franske Gram. Ligeledes i Prøbeevægten (s. disse Artt.). I Medicinalvægten er det i det nordlige Europa = $\frac{1}{10}$ Skrupel = $\frac{1}{10}$ Drachme. Det danske G. er $\frac{1}{10}$ Dointin = $\frac{1}{10}$, eller 0,0651012 franske Gram, altsaa 1 Gram = 15,24 G. Andre Stæder er Størrelsen følgende, udtrykt ved det danske G. som Længde: Norge 0,5525, Sverrig 0,5525, Rusland 0,555, Syde 0,5525, Hannover, Oldenburg, Brunsvig, Bremen, Hamborg og Baiern 0,500. Sachsen og Frankfurt 0,3254, Würtemberg 0,337, Østerrig 1,200, Baden, Schweiz og Holland 1, Tyrkiet 0,7713, Grækenland (= 155 Gram) 0,522. Paa de to sidste Stæder er forholdet til de østerrige Længder forskjelligt fra ovennævnte. — Vsf. isvrigt Art. *Grana*, *Grains*, *Grains*.

Gran, 1) Flod i Ungarn, udspringer paa en af Karpathernes Sidegrene, løber mod S. V. og falder efter et Løb af 24 M. i Donau ved Staden G. 2) Stad i Ungarn ved Floden G.s Udløb i Donau, er Sædet for en Erkebistop, som er Ungarns Primas. 13,000 Indb.

Granada eller *Sveer-Andalusien* heed en af de gamle spanske Provinser, omtrent 450 □ M. med 1,250,000 Indb., omgivet af Andalusien (Nebre-Andalusien), Murcia og Middelhavet. Det er den høieste Deel af Spaniens Krigsland, opfyldt af Sjerra Nevada, Alpajaras o. s. v. (s. Spanien); Bjergenes Afsald og Kystlandet indeholde Højsne Dale med varmt Klima og syd europæisk Vegetation. G. bestaaer nu af de 3 Provinser: Granada, Almeria og Malaga.

Granada, Stad i Spanien i den efter samme benævnte Provinz (s. ovenfor), ligger paa en smal Høistlette (c. 2,400 F. over Havet) og har for det Meste krumme og snev Gader, men flere smalle Pladser og udmærkede Bygninger, deriblandt Kathedralkirken med en prægtig Kuppel og Ferdinand den Katholikes, Isabella's, Philip 1's og hans Gemalindes, Gonsalvo af Cordova's o. H.s. Ornamenter, samt den mærkelige gamle mauriske Borg Alhambra (s. b. A.). G. er Sædet for en Erkebistop og har et Universitet. Dens Sillemanufacturere have nu tabt sig. 67,000 Indb. — G. blev anlagt af Maurerne i det 10de Aarh. og harte først til Kongeriget Cordova, men blev 1235 Hovedstaden i et eget Kongerige, som faldt ved de Christnes Erobring af Staden 1492. Staden skal dengang have haft 400,000 Indb.

Real og Bøgt i G. ere fra 1859 lovmæssig de nye franske, s. Spanien. De ældre ere som

de castiliske (s. Castilien) med følgende Udbtægter: For Korn er 1 Fanega = 54, franske Litres = 3,145 danske Shepper, Inddeling som i Castilien. For slydende Væder er 1 Arroba eller Cantara = 16,2 Litres = 16,000 danske Potter og deles i 38 Cuartillos.

Granat, Granatfarvstf, s. *Proiectil*. — Granatkanon, s. *Gaubits*.

Granat, et Mineral, der krystalliserer i det sphaerodriske (regelrette) System, navnlig i Rhombedobelaedret (Granatoedret), og bestaaer af Kiselhyre, Leerjord, Zerkulle, Kalk og flere Baser i meget vælgende Mængdeforhold. Dens Haardhed er 6,5—7,5, altsaa omtrent lig Dvartsens, hvorfor den henregnes til *Stenene* og faaer efter Farven forskjellige Navne. Almandin eller ædel G. er en meget almindelig rød, gennemsigtig G. med et blaat eller brunnligt Skær; Pyrop (Karfunkel), den mørke hyacintrøde, faaes fra Bøhmen; Grosular, den grønslige, findes i Sibirien; Hessonit (Kaneelsteen), den rødgule fra Ceylon; Colophonit, den gulbrune som oftest ikke krystalliserede Varietæt, findes ved Arendal; Melanit, den sorte, og desuden forekommer der en hvid G. i Tsellemarten i Norge; men af dem alle er det egentlig kun de meget gennemsigtige og smukt farvede Varieteter af Almandin, Pyrop og Hessonit, der siges for at bruges som Smykkesten. G. hører til de hyppigst forekommende Mineralier og findes især indblandet i Glimmer-, Hornblende-, Chlorit- og Talkstoffer, saavel som i mange andre Bjergarter. Hvor den almindelige G. forekommer i stor Mængde, bruges den som Tilfætning ved Jernudsmeltningen.

Granattræ (Punica Granatum) er et med Myrternes Familie beslagtet Træ, med Tornegrene, modsatte, krandslillede eller knippeformede Blade, Blomsterne 2—5 samlede med overskædigt og vedblivende, farvet, 5—7 deelt Væger, 5—7 Kronblade og talrige Støvdragere. Frugtknuden er undersejdig og udmærket sig ved at være dannet af en nederste Kreds af 3 Rum med vægslillede Frøstole og en over dem stillet 5—9 rummet Kreds med Frøstolene i Undervindlerne. Frugten (*Granatæble*) er kuglebannet, med løberagtig-træagtig Frøjemme og talrige, faste Frøe i hvert af frugtens Rum. G.s Hjem er Nordafrika, hvorfra det ved Dykning er udbredt over alle varme tempererede Verdensdele; Frugterne ere en yndet Spise, navnlig paa Grund af den i deres kjødfulde Frøskal indeholdte syrlige Saft, og desuden anvendes mange af Plantens Dele i Medicinen, saaledes Blomsterne, Frugtknuden og Rodens Bark.

Granberg (Peer Adolf), sødt i Østeborg 1770, en af Sverrigs flittigste Forfattere i den første Tredeleel af indværende Aarhundrede, betraaede vel for en Tid Embedsbanen, men forlod den snart og indtraaede som Interessent i et Bogtrykkeri, som han dog efter nogle Aars Forløb atter solgte, og levede siden som Pitteratus uden nogen anden Ansettelse end som Secretair ved Landbrugsacademiet, hvoraf han var Medlem; han døde i Stockholm d. 5te Februar 1841. G. forsøgte sig, men med libet Held, som lyrisk Digter, og stred ligeledes en Mængde Dramaer, af hvilke et Par i sin Tid

gjorde Lykke; mere bekendt er han dog bleven ved sine historiske og statistiske Skrifter. De meest bekendte af hans Værter ere: „Dramatiska Skrifter“ (1811), „Skaldestycken“ (1813), „Nyare Dramatiska Skrifter“ (1837), „Kalmars Unionens Historia“ (1807—11, 3 Bb.), „Historisk tafla af s. d. Konging Gustaf IV Adolfs sednaste Regeringsår“ (1810—11, 3 Bb.), „Skandinaviens Historia under Konungarna af Folkunga Åtten“ (1819, 2 Bb.), „Om Sveriges Penningeväsen, Hushållssystem etc.“ (1840).

Grand (Jens eller Johan), Erkebiskop, nedstammede fra Skjalm Hvides Æt, og var en Søster søn af den roekstikste Bisop Peder Bang og Søsterdatter søn af Erkebiskop Jakob Erlandsen. Han modtog en standsmæssig Opdragelse, blev Doctor juris og Domprovest i Roekstilde. Derpaa blev han 1289 ved Bælg af Capittlet i Lund kaldet til Erkebiskop, endtskjønt imod den unge Kong Erik Menveds Ønske, da mange af Erik Slippings Mordere vare i Slægtsskab med den nye Erkebiskop. Hans Bælg blev dog anerkjendt, efterat han ved Eed havde fralagt sig al Deelagtighed i Kongemordet og lovet Kongen aldrig at ville spille under Dække med eller tage sig af Kongemorderne. Derpaa rejste han til Rom, hvor han blev indviet og fik Pallium af Pave Nikolaus IV. Allerede 1290 kom han i Strid med Erik Menved, da han vøgrede sig ved at yde Lehnstjeneste imod Norge og fornye Bannet imod Kongemorderne, hvem han endog tillod at anlægge en befæstet Borg, Himehals, i Halland. 3 Foraaret 1291 lod han paa et Concilium i Roekstilde Beile-Constitutionen fornøye. Da besluttede Kongen at sikkre sig hans Person; Kongens Broder, Hertug Christopher, lofste ham under forsiit Venstrib til at sølge med sig, for at blive ubsonet med Kongen, men undervejs blev han lagt i Lenker og som Statsfange bragt til Søborg Slot i Sjælland (1294). Her behandlede man ham med stor Haardhed; i 36 Uger maatte han opholde sig i et mørkt, koldt og stinende, underjordisk fangehul, og var saaledes belæstet med svære Jernlenker, at han næsten ikke kunde bevæge sig. Derefter flyttedes han vel til et noget menneffeliger Opholdssted, men Lenkerne maatte han beholde. Et Forliig, som Kongen imidlertid tilbød ham, var af den Bestaffenhed, at han ikke vilde gaee ind derpaa. Da lyffedes det ham ved Hjælp af en Kol paa Slottet at undkomme i December 1295. Han flygtede først til Bornholm og begav sig derfra det følgende Aar til Pave Bonifacius VIII i Rom, hvor der nu førtes en vidtloftig Proces imellem Erkebiskoppen og Kongen; den endte med, at Paven (1298) døømte den Sidste til at betale Erkebiskoppen og hans Kirke 49,000 Mark Sølv i Erstatning. G. tog derpaa Ophold i Lybel, medens den pavelige Nuntius, Farnus, drog til Danmark og 1299 belagde Riget med Interdict, da Kongen ikke kunde betale den idømte Sum. 1302 blev G. af Pave Bonifacius VIII befiikket til Erkebiskop i Riga, men han vilde ikke modtage dette Stift, og rejste 1303 til Paris, hvor han opholdt sig til 1307, da han af Paven blev udnævnt til Erkebiskop i Bremen. Ogsaa i dette Stift havde han ibelige Stridigheder, som maatte afgjøres i Rom. Han døde d. 30te Mai

1326 i Avignon, hvor han vilde besøge Paven, og blev begravet i Mariestiftens sammebeds.

Grandes (Grandes) kaldtes i Capilien fra det 13de Aarh. de Fornemste af den høie Adel, deels Kongefuets Slægtninge, deels de ved mange og berømte Ahrer og ved Rigdom paa store Godser meest udmærkede Mænd blandt Ricos hombres (o: de rige Føll, Mænd, hvis Forfædre vare blevene belehede med store Godser, og som derved stode over Hibalgos og Cabaleros o: Ridderne). De havde forskjellige og betydelige politiske Forrettigheder (de vare stattsfrie, kunde kun i visse bestemte Tilfælde miide deres Lehn, behøvede uden en speciel Befaling af Kongen ikke at fremstille sig for nogen Domsstol o. s. v., men stulde derimod i Krigstilfælde stille et vist Antal Bevæbne), og nøde endel personlige Udmærkelser (de havde fri Adgang til Paladset og Kongens Gemakker, turde i Kongens Nærværelse og paa hans Befaling beholde Batten paa o. s. v.). G.s politiske Magt knækkedes under Carl V og ved Cardinal Ximenes; siden danne de kun en Hofadel, det var endog sjældent, at en G. valgtes til en høi og vigtig Embedsstilling (meest til Vicelonger i de nordamerikaniske Provindjer). Joseph Napoleon at stille Granbejgen (G.s Værdighed), men Ferdinand VII indførte den igjen som en Hofadel med høi Rang. Der er 3 Klæder af G., kjendt for sigjellen imellem dem libet paaagtes.

Grandjunctioncanal kaldes en Kanal, 22 M. lang, som forbinder Rhemsen med de nordligere Kanaler i England.

Grandson eller **Grandsee**, en liden Etad (1,300 Indb.) i Canton Waadt i Schweiz, v.d. Neuchâtel søen, er bekendt ved Schweizernes Seier over Carl den Driftige 1476.

Grandtruncanal kaldes en Kanal i England, 25 M. lang, som forbinder Trent med Severn.

Grandville, Etad i det franste Dep. La Manche, paa en Halv ved Kanalen, har vigtig Stens- og Rabliaufangst og betydeligt Stikbyggeri. 11,000 Indb.

Grandville (Jean Ignace Fildore **Grand**, kaldet), fransk Tegner og Lithograph, født 1763 i Nancy, døde 1847 i Paris. Hans berømte Arbejder ere: „Les métamorphoses du jour“, udkommen 1828; „Les animaux parlants“: prestiff-satiriske Tegninger i Forening med Decamps og Daumier, og Illustrationer til en Mængde Pragtværker.

Granet (François Marin), fransk Arkitekturmaler eller peintre d'intérieur, født 1774 i Ay og død 1849, kom som ung Mand til Paris og blev Elev af David. Han valgte meget snart den Ketting i Kunsten, der stoffede ham stor europæisk Berømmelse, og som han kun sjelden afveeg fra. Stort Kendskab til Perspektivets Lov, forenet med smukke Farver, og et aabent Blik for det Poetiske i Lydvirkningen satte ham isand til at frembringe en uendelig Række af Arkitekturbilleder, Bygningers Indre, Kjelberhvælvinger o. s. v., hvis Virkning hyppig underfiiktedes af en underordnet Handling eller af Grupper, der danne de en helbig Staffage til Billedet. Mange af sine betydeligere Arbejder nøstes han til at gjentage indtil 12 Gange, og de betaltes med umaabelige Priser. Den samme ædle Simpelted,

der ndmærker hans Billede, vedblev ogsaa at ndmærke hans Personlighed indtil hans Død.

Granier (Adolphe), sædvanlig kaldet **G. de Casagnac**, fransk Skribent, født 1806 i Casagnac i Dep. Gers, gik 1832 til Paris og sluttede sig med stor Iver til Romantikerne, navnlig E. Hugo. Han arbejdede først for „Journal des Débats“, siden for „Presse“, og vdede ved sine Artikler Ministeriet Molé saa vigtig Bistand, at han erholdt et Sæde i Statsraadet. Under Ministeriet Thiers gik han til Befindien for at lade sig vælge til Deputeret for Colonierne, men hans Foraar for Slaveriet beredede ham en saadan Modtagelse der, at han maatte stonde sig at vende tilbage til Frankrig. Her arbejdede han for „Globe“ og stiftede efter dette Blads Dphør 1845 det ultraministerielle Blad „Epoque“ (sng. **G. Strarbin**), hvis bestige Angreb paa den øvrige Presse bragte ham ind i mange Stridigheder. Under Februarrevolutionen 1848 var G. i Rom, hvor den var sendt af Guisot; siden strev han imod Republikken. Han blev 1852 og 1857 valgt til Medlem af det lovgivende Corps, og var fra 1851 været en ligesaa ivrig Tilhænger af Napoleons Regjering som før af Ludvig Philipps, thi han skriver for Enhver, der har Magten. Ved Siden af sin journalistiske Virksomhed har G. ndgivet endeel historiske Værker, saasom: „Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises“ (1837); „Hist. des classes nobles et des classes anobles“ (1840); „Hist. des causes de la révolution française“ (1850); „Hist. du Directoire“ (1851—52); „Hist. de la chute de Louis Philippe, de la révolution de février“ etc. (1857); desuden en Roman o. M.

Granit var Navnet paa en lille Flok i den nordvestlige Deel af Lilleasien; der tilkæmpede Alexander den Store sig sin første Seier over Perserne i Mai 334 f. Chr.

Granit er en meget udbredt plutonisk Bjergart, der har faaet Navn af granum (lat.), Korn, paa Grund af sin kornet-krystallinske Bygning. Den er sammensat af Feldspath, Quartz og Glimmer, og Farven er afhængig af Feldspathen, saa at G., ligesom denne, i Almindelighed er rød eller graa. Naar der i storkornet Feldspath er ndstilt Skartrakte og indbyrdes parallelle Quartzkrystaller, kaldes den **Striktgranit** (Pegmatit), fordi Quartzen paa Stenenes Brudflade da fremtræder i Figurer, der have megen Lighed med hebraisk Skrift. I Reglen er G. albrig stift; men undertiden kan den dog nærme sig dertil og kaldes da **G.-Onens**, fordi den saa banner Overgangen til den egentlige Onens. G. forekommer saagodtform over hele Jordkloben i ældre Formationer, især i Urformationen, og fremtræder snart i enkelte Bjergkupper og Bjergrygge, inært udbredt over store Strækninger af mange Obvadratmiles Størrelse, ofte opstigende til betydelige Høider i vilde, maleriske Bjergpartier. Paa den skandinaviske Halvø og Bornholm ere baade G. og G.-Onens meget almindelige, hvormod de i det øvrige Danmark kun findes som Brudstykker i Form af Kullersteen. Dens Anvendelse til Mindesmærker, som Bygningens og Beimateriale er bekendt nok. Wappsternes Obelisker og Tempel, Waterloo-Bron i London, Pontneuf i Paris, den 1,500

Centner tunge Staal udenfor Museet i Berlin, Carl XIV Johans Sarkophag o. m. a. ere forsfærdigede af denne ligesaa smukke som vortige Bjergart.

Grano (Gran) er en siden italiensk og spansk Bøgteenhed, der i Almindelighed hører baade til Medicinalbøgten og den almindelige Bøgt. Forholder til de høiere Enheder er ikke overalt det samme. Størrelsen er følgende, udtrykt i danske Medicinalgran (s. **Gran**): Rom 0,7533; Bologna 0,7237; Toscana 0,7546; Neapel 0,8354; Sicilien 0,8463; Venedig, i den svære Bøgt 0,7950, i den lette 0,8033. Kongeriget Sardinien (for Medicinalene) 0,8197. Lombardiet (ligeledes) 1,1200 (= det østerrigste); Mailand (alene i Handelen) 0,7262; Mantua (ligeledes) 1,3801. Aragonien (s. **Saragosa**) 0,7778; Castilien 0,7668; Katalonien, i Handelen 0,8311, i Medicinen 0,6683; Valencia (alene i Handelen) 0,7889. I Medicinen bruges det castiliske Gran i hele Spanien, undtagen i Aragonien. Buenos Aires 0,7358. Jsf. **Gran**.

Grano er en Kobbermønt, der i Neapel er 100 Ducati di Regno eller = 1,44 sk dansk Rigsm., og i Mexico 1/2 spansk Piafter eller = 1,00 sk dansk Rigsm.

Granulation (lat.) betegner i Pathologien forskellige Dannelser af en fintkornet Form og Overflade. Man taler saaledes om Tubertelgranulationer, hvor disse have afsejret sig i Lungerne i Form af spredte Grøn; men isærdesleshed forsaages ved G. de fine, af nydannet Bindeweve og Blodlar bestaaende Kjøborter, som dække en suppurerende Saarflade og give den sit røde, støielsagtige Ubeende. Disse G. ere de nødvendige Delingeller for Saarets Heling; undertiden skyde de saa stærkt frem, at de staae over Saarets Niveau, og kaldes da lurrerende G. („hødt Kjøb“), hvilke kun tyde paa en livlig Helingsproces.

Granulering eller Korning er et Arbejde, der ofte foretages ved Metaller eller deres Legeringer, enten for at stasse dem en stor Overflade, der letter kemiske Indvirkninger, eller som et Sønderdelingsmiddel. Tin, der skal bruges til Hvidsot (til Fortinning af Naalemagerarbejde) granuleres ved i smeltet Tilstand at rystes i en indvendig med Kridt bestrøet Kræbøse. De mere fremjættelige Metaller (s. Ex. Slaglob) granuleres ved at belses i en rund Straale i Vand enten stillestaaende eller stærkt bevæget, s. Ex. med et Ris.

Grant (James), engelsk Romanforfatter, født d. 1ste August 1822 i Edinburgh, gik med sin Fader, en Infanteriecapitain, til Canada, modtog en ganske militær Opdragelse og traadte selv for en kort Tid i Tjenesten. Han har vundet et agtet Navn ved en Række af især militære Romaner („The Highlanders in Spain“, 1846; „Walter Fenton“, 1850; „Bothwell“, 1851; „Jane Seton“, 1853 o. fl.), i hvilke han har skildret deels Solbaterlivet i Almindelighed, deels interessante Episoder af Felttog og Begivenheder, hvori hans Landsmænd (navnlig de skotte Høilændere) havde taget Deel. De ndmærke sig ilet blot ved en flydende Stil og en heldig anlagt Intrigue i Romanen, men ogsaa ved den grundige Sagskundskab, de røbe. G.

har ogsaa udgivet endeel videnskabelige Bærter over sit Fædrelands Historie og Oldsager.

Granvella (Anton Perenot, Cardinal af), spansk Statsmand, født d. 20de August 1517 i Ormans i Burgund, var allerede i sit 24de Aar Biskop i Arras, og gifte sig som saadan med sin Faber, Nicolas Perenot G., der var Cantsler hos Carl V, til Nidsdagene i Worms og Regensburg, bivaandede siden Kirkeforsamlingen i Trident og blev 1550 Statsraad og Nidsseglbevarer; 1552 sluttede han Forliget i Passau. Efter Carl V's Thronfrøsigelse udnævnte Philip II G. til Minister hos Margretha af Parma, hvem han havde givet Statshøiværdsigheden i Nederlandene. G. var en Mand af Talent, Betsalenhed og Forretningsdygtighed; men, uden sand Størhed og Dybde i Charakteren, satte han sin første Pligt i ubetinget Hengivenhed under sin Herres Villie og gjorde sig til dennes lydige Redskab. Da Kongen egenmægtig oprettede 14 nye Bispesæder i Nederlandene, hvori man anede en Begyndelse til at indføre Inquisitionen, og da G. af Paven udnævntes til Cardinal og Storingvistor, hvorved han kunde sætte sig ud over alle i Raadet vedtagne Retsformer, blev Gjæringen blandt Folket saa stærk, at G. selv bad Kongen om at lade ham tilbage (1554). Han udnævntes nu til Erkebiskop i Mecheln, blev derpaa brugt i endeel diplomatisk Sendelser og endelig 1575 Præsident for det hvieste Raad. Siden levede han Underhaandlingerne angaaende Portugals Forening med Spanien og Infantinden Katharina's Forbindelse med Hertug Philip af Savoyen. G. døde d. 21de Septbr. 1586.

Granville (Leveson Gower, Greve af), engelsk Diplomat, født 1773, yngste Søn af Marquien af Stafford (s. Gower), traadte allerede 1800 ind i Finantsministeriet, men afgik 1802 med Pitt og var siden i en lang Aarvælt briterisk Gesandt i Petersborg, Haag og Paris. Han blev 1833 ophøjet til Baron Leveson og Greve G. og døde 1846. — **Granville George Leveson Gower**, Greve af G., født d. 11te Mai 1815, var 1839—41 Understatssecretair i Udenrigsministeriet, 1848 Vicepræsident for Handelskammeret, og stod 1851 i Spidsen for Commissionen for den store Udstilling. Fra d. 24de Decbr. 1851 var G. Palmerstons Efterfølger som Udenrigsminister, men maatte allerede d. 22de Febr. 1852 vige for Torriero, indtil han i Slutningen af samme Aar traadte som Præsident for Geheimeraadet ind i Lord Aberdeens Coalitionministerium; hiin Post ombyttede han 1854 med Cantslerøvrigheden for Lancaster, men sit den igjen i Febr. 1855 og beklæder samme embede (Decbr. 1859).

Gras (i Fleertallet Groes) er det portugisiske Navn paa et Gran. Det er sældebs for Handels- og Medicinalvægten = 0,1400 danske Gran.

Grasbit, s. Styant.

Grasbitdigler, s. Styantdigler.

Graslig, Stab i Øshnen, der Fabrication af Bomuldstøjer og musikalske Instrumenter. 5,000 Indb.

Graske, Stab i det franske Dep. Var, er bestemt ved sine Parfumerier og Conditorvarer. 12,000 Indb.

Grasse (Johan Georg Theodor), tydsk Biograph og Litteraturhistoriker, født den 31te Jan. 1814 i Grimma, blev 1843 Kongen af Sachsens Privatbibliothekar og 1848 Inspector ved det kongelige Myntcabinet i Dresden. G.'s Hovedværk er hans store „Lehrbuch einer allgemeinen Litteraturgeschichte“ (1737—54, 8 D.), hvoraf han har leveret et Udto og „Handbuch der allg. Litteraturgeschichte“ (1844—50, 4 Bb.). Foruden andre Skrifter („Bibliotheca magica“, „Bibl. psychologica“ o. fl.) har G. leveret en „Handbuch der alten Numismatik“ (1852 f.), en Oversættelse af „Gesta Romanorum“ o. R.

Grassl (Joseph), tydsk Portraitmaler, født 1756 i Ubine i Friaul, levede en Tid i Warschau, indtil han 1799 blev ansat som Professor ved Akademiet i Dresden, hvor han døde 1838. Han kappedes med sin Samtidige Graf, hvem han overtraf i Dameportraiter, medens denne var behjælpelig i at træffe Mænd.

Grathede eller **Grathede** er en Fede i Torning Sogn, Lynggaard Herred, Viborg Amt i Jylland, et Par Mile S. for Viborg, hvor den 23de Octbr. 1157 det sidste afgjørende Slag kæmpedes mellem de to danske Konger Baldeemar Knudsen og Svend Ericksen, som paa Flugten blev dræbt i Grathemose, og som efter Stedet, hvor Slaget holdtes, i Historien er bleven benævnet Svend Grathe. Dette Slag gjorde Ende paa en tiaarig Borgerkrig og aabnede den mest glimrende Periode i Danmarks Historie. Den dræbte Konge jordedes paa Stedet, og et lidet Capel (Grathe- eller Graa-Capel) blev opreist der, men Liget førtes senere til Viborg.

Gratianus (Franciscus) var en Benedictinermunk, som blev født i Chiusi i Toscana og i Midten af det 12te Aarh. i Bologna foranstaltede en ordnet og videnskabelig bearbejdet Samling af de ældre kirkeleilige Forfattere. Dette Værk, som i Begyndelsen førte Titlen af „Concordantia discordantium canonum“, blev stærkt benyttet ved Universiteterne, naaede snart en Lovdags Anseelse og blev senere under Navn af Decretum Gratiani optaget som første Deel i Corpus juris canonici. G.'s Fødsels- og Dødsaar ere ukjendte.

Gratiola (Raadesurt) kaldes flereaarige Sumpplanter af de Mastelblomsfædes Familie med modsatte, rundtallede eller taubede Blade, Blomsterne enlige i Bladbjergene med et 5-blevt Beger, 2-læbet Krone, 4 tomægtige Støvtrægere, af hvilke de 2 længere ere gule, og en 2-rummet Kapsel. Arterne høre hjemme i Mellemuropa, Nordamerika og Sydholland. G. officinalis (lancetbladet R.) er meget giftig og finder Anvendelse i Medicinen.

Grattan (Thomas Colley), irsk Romanforfatter, født 1796 i Dublin, havde bestemt sig til Militærstanden og var i Begreb med at gaae til Amerika for at tage Tjeneste under Bolivar, da han paa en Rejse paa Fastlandet i Bordeaux lærte at kende en Miss O'Donnell og ægtede hende, hvorpaa han opgav hiin Plan. I Paris sluttede han Bekendtskab med C. Delavigne, Béranger og Lamartine, siden med Froing og Moore, kom i Forbindelse med Tidskrifterne „New Monthly Magazine“, „Edinburgh Review“ o. fl., og gjorde megen Lykke ved sine

Artiller i samme, isærlig ved en Samling af Noveller under Titlen „Highways and byways“ (1827, 8 Bd.). G. opholdt sig siden (indtil 1830) i Brüssel; paa Anbefaling af Kong Leopold af Belgien, hvem G. havde været væsentlig Tjenester ved at tale hans Sag i den belgiske Presse, blev han 1839 sendt som englisk Consul til Boston i Nordamerika; 1854 fik han Lov til at afstaae denne Function til sin Søn. Af G.'s Romaner, som tildeels ere oversatte paa Dansk, nævne vi: „The helms of Bruges“; „Jaqueline of Holland“; „Traits of travel“; „History of the Netherlands“.

Græg eller **Græg**, Stad i det østerrigste Hertugdømme Steiermark, paa begge Sider af Floden Mur, har 23 Kirker, hvoriblandt den gamle gotiske Domkirke, et Universitet, Fabrication af Klæde, Kattun, Jern- og Staalvarer og levende Handel. 60,000 Indb.

Græubünden eller **Græubünden** (fr. Pays des grisons, ital. Grigioni), det østligste Canton i Schweiz, omgivet af Cantonerne Glarus, St. Gallen, Uri og Teszin samt Lichtenstein og Lombardiet, er 140 □ M. stort med 95,000 Indb. G. er heelt omgivet og oplyst af Alperne, af hvilke en Hovedkæde gaar paa den vestlige og nordlige Grænse (i den liggende Bjergene Crispalt, 10,000 F., Ebbi, 11,000 F., o. fl.), en anden gaar mod N. O. imellem Rhin og Inn. Det kan deles i 5 Hoveddale: i den første løber „Ginterrhein“, i den anden „Bor-derrhein“, den tredje er Engadin (s. d. A.), i den fjerde løber Albula, den femte, med Staden Wogensfeld, er Prettigau ved Nordgrænsen. Hovedfloderne ere Rhinen, som her dannes af sine 3 Kildearme, Vorder-, Mittel- og Ginterrhein, og Inn i G.'s østlige Deel. — Klimaet i G. er meget forskjelligt efter Høiden, tildeels ogsaa efter Dalenes Beliggenhed; i nogle af dem kan der neppe groe Byg og Havre, andre have et italiensk Klima. Mange af Bjergene hæve sig over Sneelinien, og mange Gletschere findes her. Mineraltiget yder Marmor, Jern, Bly o. M., men der produceres kun lidt deraf. Hovednæringsveien er Dværgavl, Alpegræsangene yde Dvæget et fortrinligt Foder. Kornavlten kan ikke være betydelig i et Fjergland som G., her dyrkes noget Rug, Byg, Havre, i de varmere Dale Mais; Frugtavlten er paa nogle Steder af Bigtighed. Industrien er indskrænket til nogen Hønskib, Handel til Transit- og Expeditionshandel. — Af Udbyg-gerne ere omtrent de to Tredelede af germanisk Stamme med tydsk Sprog, Resten af romanst; disse tale et romanst Sprog i 2 Hoveddialek-ter, Latinst og Churveysst; Italiensst tales S. for San Bernardino. Omtrent 51,000 af Indb. ere Reformerte, Resten Katholiker. — Forfatning- en er republikansk og demokratisk: et „stort Raad“, bestaaende af 65 Medlemmer, har den lovgivende Magt, Forslag til Lovene gjøres af et „Stadenskommission“; den udøvende Magt har en „Regjering“ med temmelig ubefræet Myndighed. Men de enkelte Districter og Communer have, igjennem deres Communalraad, en stor Selvstændighed (ved Landets naturlige Beskaffenhed ere de enkelte Dele meget adskilte fra hinanden, endnu mere end i de andre Cantoner).

G. (Hsi-Rætien) blev først efter haarde Kampen undertrykket af Romerne fort efter Christi Fødsel. Eiden var det en Deel af Carl den Stores Monarchie og kom ved Forliget i Verdun 843 under Tydsland, navnlig de schwabiske Hertuger. En talrig Adel havde det Meste af Landet inde, og mellem den bersteede blodige Fejder. Dette bidrog til Stiftelsen af de 3 Forbund: der øbere eller der graue Bund, der Chur- eller Gotteshausbund og der Zehngerichtenbund, og 1498 optoges G. i det helvetiske Forbund. I Begyndelsen af det 16de Aarh. blev en Deel af Betslin, Chiavenna og Bormio forenet med G. Under Tredeaarstrigen herskede ogsaa i G. blodige Uroligheder, fremkaldte ved Hædet imellem Katholiker og Protestanter. Under den franske Revolution bealte G. Stjebne med det øvrige Schweiz (s. dets Historie) og blev en Deel af den helvetiske Republik. Da denne opløstes, gav G. sig 1814 en ny Forfatning, som forandrede noget 1820 og 1850 modificeredes til sin nærværende Skikkelse.

Græudng, Stad i den preussiske Provinds (Vest-)Prensen, ved Weichsel, har endel Handel med Korn og Dvæg. 11,000 Indb. Lidt N. for Staden ligger den stærke Fæstning G., anlagt 1770—76 af Frederik II.

Græun (Carl Heinrich), tydsk Componist, født 1701 i Wahrenbrück i Sachsen, uddannede sig i Muzik fra 1713 i Dresden. 1725 blev han ansat som Tenorist og Vicecapelmester i Bruns- vig, 1735 som Kammerfanger hos Kronprindsen af Preussen i Rheinsberg og 1740 som Capelmester hos Frederik II. Efter at han i denne Egenkab i Italien havde engageret et Operaselskab for at begrunde en italiensk Opera i Berlin, var han indtil sin Død (den 8de Aug. 1759) uafbrudt beskæftiget med Opera- og Kirkecompositioner. Hans berømteste Værk er Passionsoratoriet „Jesu Død“, som endnu høert har i Paastengen opføres i Berlin.

Græd, den fællige, s. Fællige.

Græd kalder man i Fæstningsværker den kunstige Forbygning foran et Brytsværn, som i Almindelighed har afgivet Jorden til dets Dannelsen, og som danner en passiv Forhindring for Vestigelsen af samme; ved Fæstninger er Græden som oftest vaad eller — hvis den er tør — forsynet med kunstig besleedte, steile Bægge (Escarpe og Contrescarpe). Da Græden ikke kan beskydes fra det bagved samme liggende Brytsværn, tilveiebringes sammens Forbær fra flankerende Værker eller fra Caponierer (Græd-caponierer) og Kafematter. — **Grædvar** (ogsaa kaldet Tenaille) er et i Fæstningsgræden foran Courtinen beliggende, lavt Værk.

Grævad (Anas Tadorna) kaldes en stor og smul Andart, udmærket ved sine livlige Farver (hvidt, sort, brunrødt samt grønt Ringespeil), i hvilken Henseende Sunnen ikke giver Sunnen meget efter; den ruger ikke som de fleste andre Vnder paa aaben Mark, men graver sig en Gule ind i en Sandbrink under Grønsøret, eller benytter et huult Træ eller stundom et gammelt Ræve- eller Grævlingsbo. Den opholder sig altid i Nærheden af Hædet. Paa visse Steder, s. Ex. paa Sylt, har man for

dens Skjld kunstige, i Strandklinerne anlagte Guler, der undertaastes en regelmæssig Indblysning.

Grave (Immanuel Christian), blev født 1739 og boede 1820 som Sognepræst i Sønde og Provst i Telemarken. **v. Hans li. Nationale Fortællinger** for den norske Bondestand" ere en sand Folkebog, som oftere har været oplagt.

Grave (ital.) betegner i Musikken et meget langsomt, alvorligt og høitideligt Tempo.

Gravefod eller **Gravepotte** kaldes Potten hos Pattebyrene, naar den er særdeles kort, bred og kraftig og udfyret med brede, skarpeklævede Klæver; en saadan Fod afgiver et ubmærket Gravederflab, der med Lethed skovler Jorden til Siden. Er G. bestemt til at opdræbe haard Jord, ere Klæverne mere trumme og skarpe i Spidsen. En karakteristisk G. besidder Muldvarpen. Landt Insecterne besidder f. Ex. Jordtrebsen et Analogon dertil.

Gravelles (tydsk Gravelingen, flamsk Gravelingh), befaftet Stab i det franske Dep. Nord, ved Kanalen, har en ret god Havn, endeel Handel med Viin, Brændevin, Salt og Væg (som udføres til England) samt betydeligt Fiskeri. 6,000 Indb. G. er bekendt ved Egmonts Seir over de Franske 1558; den kom ved Pyrenæerfreden 1659 under Frankrig.

Grävell (Maximilian Carl Friedrich Wilhelm), tydsk Stribent og Politiker, født 1781 i Dagommern, blev 1805 juridisk Embedsmand i Preussen. I Frihedskrigen gjorde han Tjeneste som Adjutant ved Landværnet og blev 1816 Justitiarius i Merseburg, men kom i Conflict med Regjeringen, blev suspenderet og erholdt omfribet sin Afsted (herom har han givet Beretning i forskjellige Skrifter), hvorpaa han privatserede som Landmand. I Aaret 1848 blev han valgt til Medlem af Forsamlingen i Frankfurt og hørte der til høire Side, men udmærkede sig ved den Uafhængighed, hvormed han søgte at holde sig udenfor Partierne. Han forudsagde Revolutionens uheldige Udfald og betegnede uden Skaansel Aaragerne dertil. Efter Rigsministeriets Afgang i Mai 1849 blev G. sat i Spidsen for det sidste af Rigsforstanderen (Erkeherzog Johan) dannede Ministerium, men opgav snart dette afsmægtige Forsøg og trak sig tilbage tilligemed hiin; siden har han levet som Privatmand i Frankfurt a. M. G. er Forfatter til endeel juridiske Skrifter, saasom: „Commentar zu den Creditgesetzen des preussischen Staates“ (1818—20, 4 Bd.); „Praktischer Commentar zur allgemeinen Gerichtsordnung für die preussischen Staaten“ (1825—31, 6 Bd.); „Die Grundsteuer und deren Kataster“ (1821—22).

Gravende Dyr findes fornemmelig blandt Pattebyrene, hvor Muldvarp, Spidsmus, forskellige Gnavere, f. Ex. Nartmus, Hamster, Murreldyr, Blindmus, Bombatten blandt Pungbyrene, Væltebyrene o. s. v. afgive Exempler derpaa. Ethvert Dyr, der graver Guler i Jorden eller graver i Jorden for at erhverve sig sin Føde, kan kaldes gravende; men specielt bruges Udtrykket om dem, der i den Grad ere gravende, at de kun sjældnere komme op ovenfor Jorden, men i Reglen opholde sig i deres underjordiske Guler og Gange, hvilket f. Ex. er Tilfældet med Muldvarpen og Blindmusen.

Slige Dyr have altid en sammentrængt, slumpbygning, en kort Hals, korte Lemmer, særdeles kraftige Forlemmer med Gravefødder, en kort eller slet ingen Hale og smaa Pine, der undertiden endog ere dækkede af Huden, saa at Dværet er ganske blinde; Dreaabningen er ogsaa meget lille og Tredruppen reduceret til det mindst mulige. — Der er ogsaa enkelte Fugle, som ruge i Guler (f. Ex. Rivien, Huleuglen, visse Vænder og Lunden) og forsaavidt kunne fortjene Navn af gravende, hvortil ogsaa enkelte Krybdyr og Padder ere særlig tilfede (f. Ex. Landstilkpadder, visse Frøer og Lubser). Andre Krybdyr og Padder føre en underjordisk levende Levemaade, uden at besidde særegne Redskaber til at grave med (Ormesgler, Ormeslanger, Ormepadder), og paa lignende Maade leve mange Fiske, Muslinger, Orme, Sopsler o. s. v. nedgravede i Havbundens Sand. Det meest karakteristiske Exempel paa et gravende Insect er Jordtrebsen; der gives ogsaa Krettdyr med meget udprægede Gravefødder.

Gravenhage, f. Vaag.

Gravering kaldes ethvert Arbejde med Gravstikken, undertiden, skønt urigtig, ogsaa Indslibning af Navne og Baaben i ædle Stene, samt Dannelsen af Kobber- og andre Plader til Aftryk, selv uden Gravstikke. Graveringen gaar netop ofte ud paa at tilbaane saadanne Plader ved Gravstikken enten som en fuldstændig Eftergaaen af en raderet Plade, som en Correctur ved Tilføjning af manglende Linier, eller ret oprindelig Skitning især af Tal og Bogstaver (Skrifttilføjning). Xylograferne bearbejde ogsaa i Reglen Endetra med Gravstikken og denne saaledes et oplyst Præg, ligesom de Graveurter, der levere Staalskempeler med ret eller omvendt Præg til Mærkning af Metalsager, til Contrapunktler o. fl. Denne Stempeltilføjning nærmer sig til andre frie Arbejder med Gravstikken paa Medaljestempler, støbte Kunstfager, der skulle ciferes o. fl. Gravstikken er næsten altid rømbeformig og tilslæben paastraa efter den lange Diagonal, høiere eller lavere, lige ned til den kvadratformige; dog forekomme undtagelsesvis ogsaa en Mængde andre Former. Den føres ved et Tryk med Haanden, og faaer derfor gjerne et Skaft med et fladt Hoved.

Gravesande (Wilhelm Jakob van), hollandsk Philosoph og Mathematiker, født 1688 i Fergogenbusch, død 1742, optraaede som Philofoer især mod Spinoza's og Hobbes's fatalistiske Lærdomme. Hans vigtigste Skrifter ere: „Physices elementa mathematica experimentis confirmata“ (1720) og „Philosophiæ Newtonianæ institutiones“ (1723).

Gravesend, Stab i Kent-Shire i England, ved Themsen, er at betragte som Overpunktet af Londons Havn. Den har meget betydelige Søbåde, og om Søndagen gjør en Mængde Menneffer fra London Udfarter hertil med Dampffugle. Fra Omegnen føres en stor Del Hævefrugter til London. 17,000 Indb.

Gravitation, f. Tyngde.

Gray, Stab i det franske Dep. Dore-Saône, har Garverier, mange Møller og Handel med Korn og Meel, Viin og Frugt. 7,200 Indb.

Gray (Jane), f. Grey.

Gray (Dr. John Edward), berømt engelsk Zoolog, Bestyrer af British Museums zoologiske Afdeling, er Forfatter til en Mængde zoologiske Skrifter og Afhandlinger i Tidsskrifter („Transactions of the zoological Society“, „Annals of natural history“ o. fl.), som navnlig have til formaal at indføre nye Arter og Slægter i Videnskaben. Overalt i Pateddyrenes, Krybdyrenes, Bløddyrenes, Straaleddyrenes o. s. v. Naturhistorie finder man derfor paa G.'s Navn, men desværre svarer hans Omhyggelighed ingenlunde til hans Frugtbarhed som Forfatter.

Gray (Thomas), en af Englands fortrinligste lyriske Digtere i det 18de Aarh., født 1716 i London, død 1771 som Professor i de mere Sprog og Historie i Cambridge, skrev Dramer og Oder fulde af varm Følelse og i smukke, regelmæssige Vers; men hans bedste Arbejde er hans „Elegie paa en Landsbykirkegaard“ („Elegy written in a country churchyard“).

Grajoso (ital.) er en musklastet Foredragsbetegnelse: yndesult, let.

Great Eastern hedder Englands og verdens største Dampskib, som under den berømte Ingenieur J. R. Brunels Ledelse begyndtes 1854 og fuldendtes i Novbr. 1857; det heed først „Leviathan“ og er bestemt til Farten til Australien (kun et Skib af saa uhyre Dimensioner kan selv medtage det fornødne Kulforraad og derved udgaae de med Indtagelse af Kul underveis forbundne altfor store Omkostninger). Det er i Almindelighed bestrevet under Art. Dampskib (II, S. 386). Den 3die Novbr. 1857 skulde det løbe af Stabelen, men formodentlig forskjellige Uheld mislykkedes flere Forsøg, og først den 2den Jan. 1858 svømmede G. paa Themsen. Det blev derpaa udrustet og forsynet med Maskiner o. s. v., og var heel færdigt den 7de Septbr. 1859. Ubejlingerne af Skibet var forbunden med stor Sænselighed, men gik dog heldig af. Da Skibet var i Kanalen, indtraf det Uheld, at en af Reblerne sprang, men Skibets overordentlige Styrke vilde netop herved, da Explosionen vel kunde ødelægge Kabytter o. s. v., men ikke gjøre Skibet selv videre Skade. Det siges nu at skulle først gjøre en Prøvefart til Nordamerika; Liden maa vise, om det ganske vil svare til de store Forventninger, hvorefter den sig (Decbr. 1859) atter er reist Eviol. Dets Skaber, Brunel, oplevede netop at see det færdigt, han døde den 15de Septbr. 1859.

Great Salt Lake City (eng.), **Store-Saltsø**, Hovedstaden i Mormonernes Stat (s. d. A.) i det vestlige Nordamerika, ligger 22 M. E. for Saltøen ved Floden Jordan. Den har en stor Udstrækning, brede og lige Gader med læge og simple Huse. 8,000 Indb. (Mormonerne selv angive Tallet noget høiere).

Greely (Vorce), nordamerikansk Publicist, født i Amherst i Ny-Yampshire den 3die Febr. 1811, sit 1821 i Ny-York Arbejde ved et Bogtrykkeri og søgte ved ubholdende Fiid at erstatte Manglerne ved sin Ungdomsbannelse. Han aabnede et eget Bogtrykkeri og begyndte 1834 at udgive et Blad „New-Yorker“, som trods mange gode Egenskaber 7 Aar, efter maatte af decumiere Genlyd gaar ind. Uden at tabe

Mobet herved, begyndte G. 1841 et nyt Blad, „Tribune“, som efterhaanden er blevet et af de indflydelsesrigeste og meest udbredte Organer for den offentlige Mening i Amerika; en stor Deel deraf fyldes med levende Artikler af G.'s egen Haand over høist forskellige Tæmmer, strebene med Aand og Originalitet, fjendt G. deri stærkt viser sig som Polemiker og Autodidakt. Af „Tribune“ uddeles nu daglig 30,000 Expl., og desuden gives 2 Gange ugentlig et Udtag af Indholdet i 15,000 Expl. og 1 Gang ugentlig et andet i 120,000 Expl.; disse Udtag have en uhyre Udbredelse. G. besøgte 1851 Europa; 1848 blev han Medlem af Congressen, men traadte snart ud af samme.

Green (tydsk Grün) er i Probeerovægten (s. d. A.) $\frac{1}{2}$ Karat eller $\frac{1}{3}$ Loh. — **Grønsten** er i den hadeste Handelsvægt $\frac{1}{4}$ Gran = $\frac{1}{16}$ dansk Dvintin.

Green (ramus). De færreste Planter have en enkelt, ugrønet Stængel; som oftest udvilde de i Bladhjørnerne antatte Knopper sig til Grøne med meer eller mindre forlængede Ledstykler, der bære Blade eller Blomster; da de i Grønenes Bladhjørner danne Knopper atter kunne frembringe Grøne, ville de forskellige Planter saaledes blive sammensatte af flere Sæt Grøne, hvilke man i Forhold til Hovedstængelen eller Hovedbæren betegner som primære, secundære, tertiære o. s. v. Arer. G.'s Bestaaenhed og Forhold ere karakteristiske for hver Planteart; af særegne, mere afvigende Former forstjener at anføres: Udbøbere (stolones) eller Ranker (sarmenta), o: Grøne, der udgaae fra de nederste Bladhjørner paa Hovedstængelen og forlænge sig vandret hen under eller over Jorden, samt oftest ere rodfæende ved Leddene; de fra disse udgaaende secundære, oprette G. blive da, naar Forbindelsen med Hovedstængelen bortvisner, til selvstændige Planter (s. Gr. Jordbær). Bladgrøne (phyllocladia) ere bladlignende Grøne, der dog let erkjendes som saadanne ved deres Stilling i Hjørnerne af de i saa Tilfælde oftest smaa, skjælførmige Blade og ved at de bære Blomsterstilene (s. Gr. Ruscus, Xylophylla). Grøntorne eller Vedtørne (spinæ) ere G., der meer eller mindre fuldstændig ere ombannede til spidse Tørne, som ofte atter faae Sidegrene af samme Form, saaledes Slaaen, Hvidtjørn, det vilde Veblætra o. s. v.

Greenock, Stad i Kent=Shire i Skotland, ved Mundingen af Clyde, har en rummelig Havn, store Dokker og Skibsværfter og meget levende Handel; desuden findes her betydelige Sulfurraffinaderier, Jernstøberier og Maskinfabrikker. 44,000 Indb.

Greenwich, Stad i Kent=Shire i England, paa den høire Bred af Themsen, 1 M. N. for London, har et stort Hospital for 3,000 invalide Sønmand, stiftet af Wilhelm III, forbundet med Skoler for Børn af Esfolk, og et 1675 opført Observatorium, igjennem hvilket Engleberne drage den første Meridian. 40,000 Indb.

Gregersson (Biogar), Søn af Ridder Öbran Johansson, født 1817, død 1838, var Erkebiskop i Upsala og skal have skrevet St. Britas og Botvids Legender.

Grégoire (Henri, Grebe), Biskop af Blois, født den 4de Decbr. 1750 i Omegnen af Lun-

ville, hvor hans Faber var en simpel Landsmand, havde Jesuiterne at talle for sin første Uddannelse. Han fortsatte sine Studier som Præst i Embernesnit og vandt ved sit Skrift „Forsøg angaaende Isøernes dybske, moralske og borgerlige **Gjenfælselse**“ (1788) men saadan Anseelse, at han det følgende Aar af Geistlighedens sendtes som Deputeret til den konstituerende Forsamling. Her sluttede han sig strax til Revolutionsmændene, foreslog, at Kongen skulde pensioneres, var den første, som afslagde Eed paa Constitutionen o. s. v. Paa Grund af de mange Eedsbægringer og Biskoppernes deraf følgende Forbrudelse, blev det meget let for de revolutionære Geistlige at erholde en Bisppehol, saa meget mere, som disse nu bleve befattede ved Folkets Valg. Man tilstod paa eensgang 8. to Bisppehammer, Blois og Mans; han valgte Blois. Som Medlem af Nationalconventet virkede han med Iver for den offentlige Underviisning, og i Rædselsperioden modsatte han sig Udelæggelsen af Kurfens Minde marker og Afklasselsen af Christendommen; midt under det store Frafald blandt den romersk-katholske Kirkes Geistlige og Lægmennd vedblev han ganske aabenlyst, ogsaa i sin Dragt, at være sin Kirke hengiven og virkede utrættelig for Gjenoprettelsen af den kristelige Cultus. Under hans Præsidium foretoges de første Forsøg paa at reorganisere Kirken (1797—1801). Da Bonaparte havde sluttet Concordatet med Pius VII, blev G. opfordret til at nedlægge sit Bisppeembede; han afslod ogsaa, men forsvarede dog Kæmpe siggeheden i sit Valg. Bonaparte betænkte vel G. med en Senatorplads og en Grevetitel, men kunde alligevel ikke vinde den gamle, seige Republikaner for sine Planer; dertilmod benyttede denne enhver Leilighed til at modarbejde Selvherferen, og 1814 hørte han til de første i Senatet, som stemte for Napoleons Afstættelse. Fra den Tid levede han i Stillehed uden at befatte sig med offentlige Anliggender, beskæftiget med Studier og med Forvaret for sine Anstuelser af Kirkevesenet. G. døde den 28de Mai 1831. — Blandt hans Skrifter ere: „Histoire des sectes religieuses“ (2det Dpl., 5 Bb., Par. 1828); „Histoire du mariage des pretres en France“ (Par. 1826); „Essai historique sur les libertes de l'église gallicane“ (Par. 1818). Hans Memoirer ere udgivne af Carnot (Par. 1839).

Gregor er Navnet paa 16 Paver. G. I (s. nedenfor) eller den Store, regjerede fra 590 til 604. — G. II (715—31) havde sat sig det Maal at hævede den romerske Stols Selvstændighed overfor verdslige og kirkelige Hjender. Ved sin Anseelse understøttede han Winfrieds Virksomhed i Tydskland; i Billebstriden tog han med Iver Parti for Billebbyrteisen, og blev herfor kanoniseret af Kirken. Hans Mindebag er den 13de Febr. — G. III (731—41) gik i sin Virksomhed i samme Retning som Forgjængeren i Embedet og Navnet. — G. IV (827—44) søgte at mægle imellem Lubvig den Fremme og hans Sønner, medens Lothar iflig misbrugte Pavens Anseelse. Han udnævnte Angarius til den apostoliske Stols Legat for Norden og oprettede Bisppevæmmet Hamborg. — G. V (936—99), en Fætter til Keiser Otto III,

var kun 24 Aar gammel og fuld af reformatoriske og hierarchiske Planer, da den romerske Klerus paa Keiserens Befaling valgte ham til Pave. Men neppe var Keiseren, hvem han kronede, dragen bort fra Rom, isændre de romerske Mobil gjorde Oprør og udnævnte Isøhan XVI til Pabpave. Dog blev han paam indsat af Keiseren med Magt, men døde pludselig allerede den 18de Febr. 999, som man mener, af Gift. — G. VI (1044—46) hjede den apostoliske Stol af Benedict IX og rejserede haabandet Aar med Bissdom; da blev han affat af Synoden i Sutri (1046). Keiser Henrik III tog ham med til Tydskland, hvor han døde i Røn 1048. — G. VII (s. nedenfor) regjerede 1073—85. — G. (VIII) blev 1118 Pabpave og holdt sig imod Paschalis II, men blev affat af Calixt II og slædt fra et Fængsel til et andet, indtil han døde 1125. — G. VIII blev udnævnt til Pave den 21de Octbr. 1187, men døde allerede den 17de Decbr. i. A. efterat han havde forberedt et Korstog. — G. IX var allerede en bedaget Olding, da han 1227 blev opstøjet paa den pavelige Stol, og dog ubvilkeble han en usædvanlig Handlskraft og Billiesstyrke, hvilket især Keiser Frederik II maatte føle. Han lod fem Bøger Decretaler, som bære hans Navn, ordne og offentliggjort, kanonisere Stifterne af Dominicaner- og Franciscanerordenen og døde 1241, næsten 100 Aar gammel. — G. X (1271—76) søgte paa det andet Concilium i Lyon 1274 forgjæves at bringe en Union med den græske Kirke og et Korstog tilveje. — G. XI (1370—78) virkede ligeledes uden Held for en Union med Grækerne og imod Tyrkerne. Han forlod Avignon og holdt den 27de Jan. 1377 sit Indtog i Rom. — G. XII, schismatisk Pave ligeoverfor Benedict XIII i Avignon, blev ubvalgt 1406 og affat 1409 af Conciliet i Pisa; han døde 1417 som Cardinalbiskop af Porto og Legat for Mark Ancona. — G. XIII (1572—85) fejrede Pabpavetruget i Paris med Processioner og Stuepenge, oprettede 22 Jesuitercollegier og havde sin Dyrmsksomhed henvendt paa Hedningemissionen i Indien og Japan. Forbringningen af den julianske Calendar, paa hvilken Concilierne i Constan. Basel og Trident og flere Paver forgjæves havde arbejdet, bragte han lykkelig istand (derfor den gregorianske Calendar). Da han ikke vilde dække sine overordentlige Udgifter ved ulovlige Indtægter, kom det pavelige Finantsvæsen i Uorden, og Kirkestaten blev plaget af Svæver og Banditer. Han døde 83 Aar gammel. — G. XIV regjerede fra 1590 til 1591. — G. XV (1621—23) gennemførte sejrrig Contrareformationen i Østmen, Østerrig og Ungarn, ligesom Katholicismens Restauration ogsaa gjorde overrassende Fremstribt i Frankrig, Nederlandene og ved det engelske Hof. Ved Stiftelsen af Congregatio de propaganda fide gav han Missionen udenfor Europa et Middepunct af uberegnelig Styrke og Indflydelse. — G. XVI (s. nedenfor) regjerede fra 1831—46.

Gregor I eller den Store, den fjerde af Kirkens store Lærere (Doctor ecclesie), en af de indflydelsesrigeste Paver, regjerede fra 590—604. Han blev født i Rom omtrent 540 og nedstammede fra en berømt Senatorfamilie. 40

Kar gammel neblagde han sit Præstørembede og anvendte sin store Formue til at udstyre 6 Klostre paa Sicilien; selv traadte han ind i et 7de, som han stiftede i Rom, i sin Faders Palads. Med megen Modstræben modtog han 590 den pavelige Værdsigthed, men da han havde overtaget Embedet, ubvilkede han en uafbrudt og udstrakt Virksomhed, ved hvilken han ikke alene væsentlig forbedrede Tilstanden i det romerske Diocæs, men ogsaa havde den romerske Stols Anfæelse til en hidtil ukjent Side, fuldførte Undertrykkelsen af de Kjetterier, der forspirede Kirkens Enhed, forberedte Foreningen af samtlige vesterlandske Kirker under Pæders Stol, erobrede heelt nye Obeder for Kirken og foreskrev denne den Bane, som det senere fulgte i Halvøelen af et Aartusinde. Kort efter sin Opførelse skrev han Bogen „De cura pastoralis“, og han stræbte selv alvorlig efter at følge de Forskrifter, som deri ere givne for en Sjælsyrdes rette Forhold. Han vedblev at prædike, banlyste al Lurus og anvendte sine Indtægter til Forbeel for de fattige, Syge og Frangne. Den Iver, med hvilken han tog sig af Munkesværmens Udvikling, skaffede ham Titlen „Munkenes Fader“, ligesom han, paa Grund af den Udvikling, han gav Gudstjenesten i Tidens ceremonielle Retning, blev kaldt „Ceremoniernes Fader“. Han stiftede en Sanger-skole for Kirkesangen (den gregorianiske Sang), udbaanede Høitidelighedsfølelsen af Naderen til et hemmelighedsfuldt, mægtigt Messoffer, udviklede Væren om Skjærnsiden og befordrede Selgen- og Keltigvedværelsen. Med Uholsheds og Kraft bestræbte han sig for at bevæge den byzantiniske Patriarch Johannes Fæsteren til at neblægge den antagne Titel Episcopus universalis; han har formodentlig forudsæet og frygtet de Forbring, der kunde knyttes til denne Titel, og for at give sine Formaninger Eftertryk og foregaae Byzantineren med sit Exempel, kaldte han sig selv Servus servorum Dei (d. e. Guds Tjeneres Tjener). Han kjæmpede for Hebenkæbets Ubrøddelse i England blandt Angelsakserne, i Frankrig og paa Sardinien. Han døde den 12te Marts 604. Paa Grund af sine Fortjenester af Kirken blev han optagen blandt de Hellige, og hans Minde-dag (12te Marts) fejres med stor Høitidelighed, endog saa af Grækerne. — G's Skrifter ere af stor Værdighed, idet de give vigtige Oplysninger baade om hans mærkelige Personlighed og om hans Tidsalder. Den bedste Udgave er besørget af Benedictinerne (1705, 4 Høitobind).

Gregor VII heed tidligere Hildebrand, var Søn af en Lømmersmand og fødte omtrent 1020, efter nogle Beretninger i Saona, efter andre i Rom; i sidstnævnte By modtog han sin Opdragelse, blev tiblig Munk og fulgte som Capellan Gregor VI til Köln. Efter dennes Død blev han Munk i Clugny. Pave Leo IX tog ham med til Rom, fuldenbte hans Udbaanelse og gjorde ham til Subdiakon og Cardinal, og som saadan svæde han en stor Indflydelse paa Kirkestyrelsen under Paverne Victor II, Mikolaus II og Alexander II. Naanlig tilintetgjøre han den romerske Abels og det tybste Høfs Indflydelse paa Pavevalgene. Da han selv blev valgt til Pave (den 22de April

1073), spurgte han ikke, om den tybste Keiser bifaldt Valget, og fra den Tid laae Pavevalget ubelukkende i Cardinalernes Hænder. De ledende Principer for G's Virksomhed som Pave kunne sammensættes i tre Sætninger: Kirkens Enhed og Renshed ved Paven og under Paven; Kirkens og de kirkelige Anliggendes fuldkomne Uafhængighed af hvilkenhvilsten verbøslig Magts Indflydelse; af verbøslig Magts og alle verbøslige Anliggendes Underordnelse under Kirken og dens Hoved, Paven. For at gjennefsøre disse Grundbetinginger bestræbte han sig for at tilintetgjøre Præstegestefabet ved at fornve de gamle Celibatslove og ved at gribe dertil svarende energiske Forholdsregler; derfor hjempebe han for Kirkens ubelukkende Ret til at investere Biskopper og Abbeder og forsvød paa en Synode 1075 de Geistlige at modtage hvilkenhvilsten kirkelig Embede af Rægmands Haand; derfor gjorde han alt Muligt for at opafste sig til Dommer og Bølgiftsmand over den tybste Keiser Henric IV. Det er navnlig hans langvarige og forbittede Kamp med denne, der have opnaaet historisk Naanlundighed. 1076 talbte han Keiseren til Rom, for at fordre Regnskab af ham. Keiseren besvarede denne Forbring med et Decret, som han lod underftrive af de tybste Biskopper, i hvilken han erklærede Paven for affat; Paven svarede med en Banstraaelse. Virkningen heraf var meget uforbeelagtig for Henric IV; han sandt sig bevøget til at udnygge sig, gjorde Død fra den 25de til den 28de Jan. 1077 i Bjergfæstningen Canossa, hvor Paven opholdt sig, og blev derefter løst af Bannet. Men G. erkjendte snart, at det ikke var alvorlig meent med Forsonjingen, og satte derfor Keiseren paany i Ban 1080; denne udnævnte derpaa en Modpave og drag 1081 mod Rom, indtog dog først 1084 Staben, medens Paven ved Hjelp af Robert Guiscard flygtede til Salerno. Her døde G. VII den 25de Mai 1085. G. var en mægtig Aand; hans Planer bleve vel først gjennefserte efter hans Død, men de fremtalbte en heel ny Retning i Vesterlandenes Historie, og deres Virkning er endnu ikke ophørt. Traditionen har udmykket hans Liv med mange Undergjerninger, og han blev kanoniseret 1606 af Pave Paul V. — Sign. Voigt, „Hilbdebrand als Papst G. VII und sein Zeitalter“ (2det Dpl., 2 Bb., 1846).

Gregor XVI heed oprindelig Bartolomeo Alberto Capellari, var fødte den 18de Septbr. 1765 i Belluno i det Venetianiske, traadte 18 Kar gammel under Naan af Mauro ind i Camaldolensersordenen, blev 1823 udvalgt til sin Ordens General, 1826 til Cardinal og strax derefter til Præfekt for Propagandaen. Efter Pius VIII's Død besteg han den ledige Pavestol (2den Febr. 1831); ved Naanet G. forhyndte han for Berden, at han agtede at føre en strengt kirkelig Paveregering. I Virkeligheden vare ogsaa Kirkens almindelige Anliggender i den Grad af overveidende Værdighed for ham, at han forsmætte de verbøslige, og Røden i Kirkestaten steg under hans femtenaarige Regimente ved Uagtksomhed og Uorden til en utaalelig Side. Ingen anden Pave har stiftet saa mange Biskopper og apostoliske Vicariater i alle Verdensdele. Han fornvebe Forbudene imod Bibel-

sekskaberne og Bibelens Udbredelse. Med Portugal og Spanien stod han længe paa spændt Fod, da han understøttede Prætendentene Don Miguel og Don Carlos, men endnu før hans Død vendte begge Lande tilbage til den gamle Lydighed. I Tydskland begyndte man at ansette hermefaanstede Lærere og træffe Forholdsregler til at lette Stiftelsen af blandede Eget-skaber (s. Døste og Damin), men Regjeringerne maatte give efter i begge Stridspunkter. Kun i Rusland havde de pavelige Forholdsregler et modat Resultat af det tilsligede; efterat en Synode 1839 havde udtalt Keuneringen af de uerode Grætere i Rusland, og som Folge deraf 1600 Geistlige og nogle Millioner Leegsfolk paa eengang vare blevne gjenforenede med den russiske Kirke, maatte G. lade sig nøie med fors-gioes Klager. Endnu i sit sidste Leveaar fors-gte G. sin personlige Indflydelse, da Keiser Nikolaus i December 1845 besøgte Vaven i Rom, men Udfaldet svarede ikke til hans Paab. Et halvt Aar efter døde Vaven den 1ste Juni 1846.

Gregor (Thaumaturgos), egentlig Theo-doros, født i Neocæsarea i Pontus, blev 231 omvendt til Christendommen, var derefter i flere Aar sammen med Origenes, hvem han i sit hele Liv ærede som sin Lærer, og blev 244 Biskop i sin Fødeby, hvor der dengang kun fandtes 17 Christne, medens der ved hans Død (270) kun fandtes 17 Bødnere. Paa Grund af de Undergjæringer, han udsørie, erholdt han Titulonet „Thaumaturgos“ (Undergjører). Hans Levnet, navnlig hans Underes er beskrevet af Gregor af Nyssa. Hans Værker ere udgivne G. af Bossius (Mainz 1604).

Gregor (Illuminator), født omtrent 257, lagde Grunden til den christne Kirke i Armenien og blev 302 indviet til Patriarch for denne; han virkede tillige som kirselig Skribent. Mod Slutningen af sit Liv overgav han sit Embede til sin Søn, trak sig tilbage til en Bjerghule og viste sig tilsidst ikke offentlig. Hans Død blev derfor længe ubekendt; da man omsider fandt hans Lig, blev det begravet i Staden Thorbaunum.

Gregor af Nazianz, en græsk Kirkefader, født omtrent 330 i eller ved Nazianz i Kapa-docien, studerede i Athen, levede derefter med sin Ven Basilus i Trkenen, blev 371 Biskop af Sastma, drog senere til Constantinopel, hvor han stred imod Arianerne for Christi Guddom, hvorfør han fik Titulonet „Theologen“, og blev 381 ophøiet til Patriarch i Constantinopel. Dette Embede nedlagde han dog kort efter og trak sig tilbage først til Nazianz, hvor han endnu be-skjæftigede sig med kirselige Anliggender, der-efter til landlig Ensomhed, hvor han levede for personlige Interesser, venstfabelige Forbin-delser og Mindet om sine Livsbegivenheder, som han opfristede i Digte. Han døde 390. G. var en søet Tænker og veltalende Forfatter; hans Følelse var reen og levende, hans Sprog blomstrende og billebrigt. Hans Taler, Digte og Breve ere samlede i den af Benedictinerne foranstaltede Udgave (1778—1840). — Sign. Ullmann, „G. von Nazianz der Theologe“ (1826).

Gregor af Nyssa, en græsk Kirkefader, Bro-der til Basilus, født omtrent 330 i Nyssa i Kappadocien, blev 372 Biskop i sin Fødeby,

kæmpe for den nicæanske Lære og døde 394. I sine Skrifter viser han et aandeligt Slægtskab med Origenes. — Sign. Rupp, „G.'s, des Biskops von Nyssa, Leben und Meinungen“ (Leipz. 1834).

Gregor af Tours, fransk Historieforfatter, født omtrent 540 i Auvergne, blev 573 indviet til Biskop i Tours, hvor han døde 594. Han forsvarede Kirkens Interesser imod de franske Herfere Chilperich og Fredegunde, og har som Forfatter navnlig gjort sig bekendt ved sin „Frankernes Historie“ i 10 Bøger, der er en Hovedkilde til Galliens Historie i det 6te Aar. Værket begynder med en Udsigt over Verdens-historien og gaar til den hellige Martin af Tours's Død. Desuden bestres han mange Martyrers og galliske Geistliges Levnet. Sign. Esbell G. v. Tours und seine Zeit (1839).

Gregor, græsk Patriarch i Constantinopel, født 1789, levede først paa Bjergtet Athos og siden som Cneboer, blev derpaa Erkebiskop i Smyrna og 1795 Patriarch i Constantinopel. I Karene 1798 og 1806 blev han forviist til Athos, for at han kunde være stifter for Foret-skabens Væbel, der ansaae ham for en hemmelig Ven af Russerne og Frankmændene. Ved Begyndelsen af den græske Revolution blev G. tvungen til at sætte Deeltagerne i samme i Kirkens Ban; men herved ubgik han ikke den Skjebne, som Tyrkernes løselse og raae Des-potisme berede ham. Paa 1ste Paafstedag (den 22de April 1821) blev han, idet han traadte ud af Kirken, greben og hængt paa sammes Port tilligemed 3 Biskopper og 8 andre Geistlige. Hans Legeme blev 2 Dage efter kastet i Havet, men siden opstog og begravet i Odesa. — G. gjorde sig fortjent af Grækernes Dannelselse ved Stiftelse af Skoler og Udbredelse af nyttige Bøger; han forfattede en udgræff Ordbo og o. M.

Gregorianere kaldes undertiden Brødrene af det sælske Liv (s. d. A.).

Gregorianer Kalender, s. Kalender.

Gregory (William), født 1803 i Edinburgh, død 1868, var Professor i Chemie i Glasgow, i Aberdeen og fra 1844 i Edinburgh. Han har arbejdet endbel for Videnskaben og bl. A. fre-tvet nogle Lærebøger.

Greiffenhagen, Stad i Pommern ved Reglig, har Klædefabrikler og Garverier. 6,000 Indb.

Greiffenberg, Stad i Pommern, ved Rega, har Klæde- og Lærredsfabrikler. 5,500 Indb.

Greiffswald, Stad i Pommern, ved Rik, som i M. fra Staden falder i Østersøen, hvor G.'s Davn er, har et 1456 stiftet Universitet, med hvilket Landbohøjskolen paa Elbona faaar i Forbindelse. 14,000 Indb.

Greine er det hollandske Navn paa et Medicinalgran. Det er = det danske.

Greismølle er en betydelig Klædefabrik i en delig Egn lidt N. for den spdske Kjøbstad Beile.

Greiz, Hovedstad i det efter samme benæv-nede Kyrtensamme Kenge-G. (s. Kenge), ved den høide Øster, har et fyrstelig Slot og betydelige Uld- og Bomuldsmanufacturer. 7,000 Indb.

Gremiale (lat.) kaldes det Klæde, som den katolske Biskop lægger over Skjdet, naar han under Gudstjenesten sidder i Bispesolen.

Grenaa er en Kjøbstad i Nørre Herred, Randers Amt i Jylland. Gren-Åa, som har givet Byen Navn, og som danner Udsøbet til Kattegattet fra Indsøen Kolindsjund, løber tæt S. for Byen, og ved dens Munding i M. L. for samme ligger Sønnen, hvortil fører en chausseret Vej. G. har c. 200 Hønginger og talte 1855: 1,379 Indb. (1801 kun 760); Byens Jordtilfældige udgjør 878 Tdr. Land. Dens offentlige Hønginger ere Kirken, beliggende paa Torvet, Raadhuset, et Par Fattighuse, Skolen og Toldboden. Det eneste industrielle Anlæg af nogen Betydning er et Dampbrænderi; derimod har Handelen i de senere Aar taget betydeligt Opving; af Kornvarer udførtes 1857: 52,051 Tdr. Ved Toldstedet var 1858 hjemmehørende 9 Smaafartøier af 62 $\frac{1}{2}$ Tons. I Byens Omegn findes flere Kalkbrud, Tegls- og Kalkbrænderier. — G. er en gammel By. I ældre Tider have Afsøbet, som da heed Diurs-Åa, og Kolindsjund været seilbare for større Skibe, og flere Søstrænginger ere i Middelaalderen her foretagne imellem Nordens Konger eller Kronpræntender; saaledes slog den norske Konge Harald Haardraabe her den danske Konge Svend Estriløns Flaade 1060; Svend Gratpe lagde 1157 efter Mordet paa sin Modkonge Knud Ragnusson ind i Diurs-Åa med sin Flaade, som her blev slaat af Valdemar, og 1165 løb den norske Høvding Erling Skalle ind i Aaen, overfaldt en Deel af den jyske Flaade og udplyndrede den høstliggende Kjøbstad.

Grenada, en af de smaa Antiller i Vestindien, 7 □ M. stor med omtrent 30,000 Indb. (de omliggende Smaasøer iberegne), tilhører England. Den erbjergfuld og af vulcanisk Natur, men i det Høje frugtbart; Bjergene indebolde endel varme Kilder. Dens Hovedprodukter ere Cokenille, Sukker og Rom. Hovedstaden er Georgetown. — Imellem G. og St. Vincent ligger Grenadinerne eller Grenadillerne for det Næste klippesulde og svagt befolkede Smaasøer.

Grenaderer var oprindelig en Solsbat, der var bestemt til at kaste Haandgranater; enkelte iaadanne saandtes ved hvert Compagnie. Senere, da Haandgranaternes Brug gik over til Artilleriet, samlede Grenadererne i Compagnier eller større Afdelinger, der bleve en Slags Elite-tropper.

Grenadiltræ. Under dette Navn indbesattes, som det synes. Bedet af forskellige paa Madagaskar, i Ostindien o. fl. St. vorende Træer. Det er tungt, lydere eller mørkere brunt og meget haardt; det allerhaardeste kaldes undertiden Jerntræ, men er dog ikke ene om dette Navn. Det bruges meest af Kunstbreiere.

Grenland (eller Ørøenland, undertiden Ørøenland) kaldtes i Oldtiden den Egn i den sydvestlige Deel af Aggershuus Stift i Norge, som ligger S. D. for Telemarken omkring Indsøen Nordfj, i det nuværende Telemarkens og Bamble Fjogderi. G.'s Indbyggere, **Grenaa** (eller Grenir) gave hele Fylket Navn; Grenaa'iske indbesatte deruden det egentlige G. ogsaa Telemarken, Bamble, Nummedal o. M., saa at det var det Samme som Skiens Sysjel.

Grenna, en Landstads i Smaalands i Sverrig, har en særdeles yndig Beliggenhed ved Væterns østlige Side; dens vigtigste Hæringsveie ere Ager- og Havedyrning. 1,070 Indb. — G. blev anlagt 1652 i Grevskabet Bistingsborg District af Rigsræden Pehr Brahe og fik af denne sine Privilegier samme Aar, hvilke bleve stadfæstede 1693 af Carl XI, efterat Grevskabet var blevet indbraget under Kronen.

Grenoble, stærkt befestet Stads i det franske Dep. Isère, ved Floden Isère i en af høje Alper omgivne Dal, har et Akademi (s. d. A.) og flere videnskabelige Anstalter samt betydelig Fabrikation af Stundhandværk, Jærred, Klæde, Staalvarer, Riqueurer og kemiske Præparater. 32,000 Indb. — G. er en meget gammel Stads, paa Cæsars Tid i Allobroernes Besiddelse; Keiser Gratian førte en romersk Colonie hertil, hvorfor den siden kaldtes Gratianopolis.

Grenville er Navnet paa en engelsk Adelslægt, som allerede under Henrik I havde Besiddelse i Buckinghamshire, men først i det 18de Aarh. ved Richard G.'s (død 1724) Gifttermaal med en Søster til Richard Temple, Viscount Cobham, kom til større Rigdom og Anseelse, da hun arvede Broderens Titel og Godser. — George G., født 1712, kom fra Georg III's Thronbestigelse til at spille en vigtig politisk Rolle, blev 1763 efter Lord Bute Hovedet for Ministeriet og havde en Hovedandeel i Stempelacten, som blev den første Anledning til de nordamerikanske Coloniers Frastad, neblagde 1765 sit Embede og døde 1770. Hans ældste Søn Georg G. arvede efter sin Onkel Titlen "Grev af Temple", blev 1754 Marquis af Buckingham, 1782 og 1787 Lordlieutenant i Irland, fik efter sin Svogerfader 1787 Titlen Grev af Nugent og døde 1813. Om hans ældste Søn Richard G. og dennes Søn Richard G. o. s. v., s. Buckingham (I, S. 782—83), om den yngre Georg G. s. Nugent.

— Thomas G., yngre Søn af den førstnævnte Georg G., født den 31te Decbr. 1756, blev efter flere diplomatiske Sendelser Præsident for det indiske Raad og kort efter første Admiralitetslord, men traadte 1807 ud af sin Embedsvirksomhed, 1818 ogsaa af Parlamentet og levede siden for Videnskaberne indtil sin Død den 17de Decbr. 1846. Sit kostbare Bibliothek paa 20,000 Bind skenkede han til det britiske Museum. — William Windham, Lord G., Broder til den Foregaaende, født den 25de Decbr. 1759, blev 1790 Statssecretair for det Indre, 1791 Udenrigsminister, og var som saadan en uforsonlig Fjende af den franske Revolution og en Hovedoplydsmand til Englands imod samme hændelige Politikk. Han traadte 1801 med Pitt ud af Ministeriet og kom først 1806, da han mere havde nærmet sig Whiggene, ind i det saakaldte Coalitionsministerium, som dog opløstes 1807. G. døde barnløs 1834.

Gresham (Sir Thomas), engelsk Kjøbmand, født 1519 i London, ydede Regjeringen vigtige Tjenester ved Pengeoperationer og erholdt af Dronning Elisabeth Titlen "Kongelig Kjøbmand", samt opstiebes 1559 til Ridder. Han byggede fra 1566 Børsen i London og stiftede et videnskabeligt Collegium, hvis Sæde 1768 forlagdes til Børsen. G. døde 1579.

Gresset (Jean Baptiste Louis de), fransk Digter, født 1709 i Amiens, skrev i sit 24de Aar det berømte burleske Epos „Vert-Vert“ (en Papegøies Dvylsee), forøgede sin Berømmelse ved de satiriske Digte „Le carême impromptu“, „La Chartreuse“, „Le lutrin“, og det fortællende „Eptire a ma soeur sur ma convalescence“, hvorpaa han gik til Paris, blev 1748 Medlem af Akademit og stiftede 1750 et Akademi i Amiens. G. blev siden alet og døde 1777.

Gretna - Green er en Landsby i Dumfries-Shire i Skotland, nær ved den engelske Grænse. Da den ældre kanoniske Ret, efter hvilken enhver Vgteskabskløring af 2 Personer fore i en Geislig, en Freløbsommer, Notar ell. best. betragtes som tilstrækkelig til at begrunde et gyldigt Vgteskab, der vel kunde paabrage Vedkommende Straf, men ikke opbeværes, blev afstøffet i England men vedblev at gjælde i Skotland, benyttede Adskillige fra England sig heraf til at afslutte Vgteskaber for Freløbsommeren i G., som tilfølgende (indtil 1827) var en Grovmejd; hvoraf den Mening opkom, at Smeden i G. havde et eget Privilegium til Afslutning af Vgteskaber imod Forebrenes Billie. I den nyere Tid er Landsforviisning fassat som Straf for slige hemmelige Vgteskaber, men de ere dog derved ikke ganske ophørte.

Gretzy (André Ernest Nobesse), bekendt fransk Componist, født den 11te Febr. 1741 i Lüttich, udbannede sig i Rom under Casali og vandt ved sine talrige Compositioner meget Bisfald i Paris. Under Revolutionen mistede han sin Formue, men blev siden Medlem af Institutet, Professor og Meddirecteur af Conservatoriet. Blandt hans Operaer, hvoraf „Richard Evøehjerte“ og „Zemire og Azor“ ere de bekendteste, blivde flere endnu stadig givne paa Opéra comique i Paris. G. døde den 24de Septbr. 1813 paa Rousseau's Eremitage i Ermenonville. I hans Høvedy Lüttich opreistes ham 1842 en Statue.

Gretsch (Nikolai), russisk Stribent, født den 3die Aug. 1787 i Petersborg, blev, efter at have bllaabt forskjellige Væremøder, hvillte hans Helvædsstilstand tvang ham til at opgive, og efter at have reist endel, 1830 ophøjet til Statsraad og ansat i Indenrigsministeriet, hvis Journal han stiftede. Som Forfatter har han deels virket gennem Tidsskrifterne „Fædrelandets Søn“ (1812—18) og den „Nordiske Vi“ (fra 1825) o. fl.), deels skrevet en ubeslilig russisk Grammatik, en russisk Sproglære, Bidrag til russiske Militær- og Conversationsskrifta o. M., deels endelig bestreuet sine Keiser.

Grenze (Jean Baptiste), fransk Genremaler, født 1726 i Tonneins og død 1806 i Paris, malede meest ynige, narværende Billeder med megen Aand og Friiheid, men gjentager sig undertiden i sine Høveder, ligesom hans Jirrligheid stundom gik over til Maneer. G. var meest yndet som Portraitmaler; hans Genrebilleder ere i stort Antal fulne af Fikpart og Masfard. Moskites Gallerie i Kjøbenhavn besidder to Drysbilleder af denne Kunstner.

Grede (tydsk „Graff“) kommer formodentlig af det gammeltydske gesarjan, gesera, angelsachsisk gesera, en Stalbroder, Ledfager (hvorfor det giengæves med det latinske comes, hvoraf

Comte), og betegne de i Oldtiden en af Føllet valgt Forskander for en „Gau“ (Gangraf), siden (efter Carl den Store) en af Kongen udnævnt Embedsmand, der forvaltede en „Gau“ og repræsenterede Kongen (s. Gau, Carl den Store). Disse Grevens Magt vorede med Kongernes; de havde undertiden deres Stedfortrædere (Vicarius, hvoraf Viguler, siden Vicecomes, hvoraf vicomte, viscount). Litten G. forenedes ogsaa med andre Embeder; Stalbgreven (comes stabull, hvoraf connétable og constable) blev siden til en „Marfalk“. Pfaalbgreven (comes Palatii, egil. Paladsbgreven) forestod den øverste kongelige Ret; Marfalkbgrevene forsvarede Grænselønderne; Cembregrevene controullerede de faste Ørver; Borggreverne forestode en kongelig Borg med dens District. Da Lehnene bleve arvelige og Forfærnes Magt ubviliede sig mere, takte Betydningen af G. som en Embedsmand sig, og Ordet betegne de en vis Klasse af Adelen. I Danmark indførtes 1671 G. som en Deel af den høiere Adel (s. Adel og Christian V).

Grevens Feide er Navnet paa en toaaria, blodig Borgerkrig i Danmark, som udbrød under det Interregnum, der paafolgte efter Kong Frederik 1's Død. Da denne Konges Efterfølger ikke var bleven valgt i hans levende Live, og den kort efter hans Død sammentraadte Herredag i Kjøbenhavn ikke kunde blive enig om at vælge Kongens ældste Søn Hertug Christian, men afsatte Kongevalget til det næste Aar, begyndte Borgerne og Almuen at hervende deres Vine paa den forrige, da paa Sønderborg Elet fængslede Konge Christian II, som under bele sin Regjering kraftig havde taget sig af de ringere Stænder og derfor var ligesaa afholdt og sænnet af dem, som han var hadet og frygtet af Adel og Geisligheid. Danmark var netop paa denne Tid kommet i Strid med Lybel, og den samme Magt, som for 11 Aar siden havde hjulpet til Kongens Fald, rakte nu Haanden til hans Gjenopreislning. De Mænd, som da stode i Spidjen for den lille Borgerstat, Jørgen Balslenweber og Marcus Meyer, indgik en Forbindelse med Borgermesterne i Kjøbenhavn og Malmø, Ambrosius Boghinder og Jørgen Sed eller Mynter (s. disse Art.), hvillken havde til Hensigt at befrie den fangne Konge og sætte ham igjen paa Thronen. Det danske Rigsraad sluttede en Union med Hertugdømmerne og tillige et Forbund med den svenske Konge Gustav Bafa. Lybelstene valgte til deres Anfører Grev Christophør af Dlenborg (s. b. A.), en Slægtning af det danske Kongehus, efter hvem Krigen har faaet Navn. Denne gjerde først med sine Landsknegte et Indfald i Holsten (i Mai 1534), men vendte sig snart mod Danmark, landede om Aftenen den 22de Juni ved Skovshøved paa Sjælland, overfømmede i Hast denne N. Fyen og Slaane, hvor Malmø's Borgere med Borgermesteren Jørgen Rod i Spidjen havde overrumplet Malmø-Slot, og lod sig i de erobrede Provinfjer hylde paa den fangne Konges Begne, medens Borgere og Bønder overalt reiste sig mod den forhadte Adel og den ene Herregaard efter den anden gik op i Luer. Nu tilveiebragte den fælles Rød og Fare Enighed imellem Adelen og Prælaterne. Den 4de Juli 1534 valgte først de

judske Herrer og Bisopper Hertug Christian (s. Christian III) til Konge i Ryge ved Slesderborg, og fem Dage senere som den sjeneste Adel i Hallske Kirke ved Odense til samme Beslutning. Folkepartiet udbredte imidlertid sine Raaben ogsaa til Jylland; herom H. Clement (Stipper), II, S. 245 og Bønderig, I, S. 660. Med Lybel havde Christian III imidlertid sluttet Fred for Hertugdømmerne den 18de Novbr. I de skandinaviske Provinser Slaane, Halland og Bleking fik Christian derved Hjelp af sin Svoger Kong Gustav Basa, og her som allevegne kaldt Adelen strax til ham, saasnart den nogenledes faae sig sikret; den 13de Jan. 1535 vandt de langelige danske og svenske Tropper et Hovedslag ved Helsingborg, hvor Marcus Meyer blev fangen. Den 13de Mai s. A. antog Adelen i det sjenestjældste Norge paa en Forsamling i Oslo Christian III til Konge; men det Nordenstjældste, hvor den thronstjældste Erkebiskop Oluf Engelbrechtien søgte at haandhæve den fangne Konges Sag, underkastede sig først efter Erkebispens Afgift 1537. Efter at have tilveiebragt Kongslyb i Jylland, gif Johan Ranzau over til Fyen, der mere end nogen anden af de danske Provinser havde maattet føle Krigenes Omverlinger, og som han efter en afgjærende Seir ved Ornebjerg (s. d. A.) den 11te Juni 1535 ganske bragte til Lybighed. Paa samme Tid vandt „Danmarks Hovedsag“ Peder Stram en Seir tilføjes under Bornholm over den hollandske Flaade (den 9de Juni) og indtog Tranebjerg og Korsør, hvorpaa han, efter at have bragt Smaasgerne til Underkastelse og renset farvandet, overførte de langelige Tropper fra Nyborg til Korsør, og indsluttede Risenhavns fra Søsten, medens den langelige Fær angreb den fra Landsiden (den 24de Juli). Efterhaanden kaldt Nykøbing paa Falster, Alsholm paa Lolland, Barberg By, Landstrøne, Slottet Krogen ved Helsingør (11te Jan. 1536), Kallundborg By og Slot i Kongens Hænder, saa at Alt, hvad Grevens endnu havde i sin Bøls, var Malmø, Barberg Slot og Rigets Hovedstad. Snart blev han ogsaa forladt af den Magt, som havde taget ham i sin Tjeneste; thi den 14de Febr. 1536 sluttede Lybel, hvor Bullenweert og hans Parti imidlertid vare styrkede, Fred i Hamborg med Christian, som Staden anerkjendte for Konge i Danmark og Norge; dens Handelsrettigheder bleve bekræftede, og Bornholm skulde den fremdeles beholde i 50 Aar. Vel søgte nu Keiser Carl V at sætte Christian III's Svigersøn Palsalgrev Frederik paa den danske Throne, og flere Udrustninger bleve gjorte i dette Niemed, men ved et Indfald, som Christian III lod gjøre i Grønningen, forhindredes Palsalgrevens forhaandede Tog mod Danmark. Den 7de April overgav Malmø sig; den 27de Mai maatte Marcus Meyer opgive Barberg Slot; men Risenhavns holdt sig endnu et Par Maaneder under Grev Christoffer og Hertug Albrecht af Mecklenburg, som Grevens havde maattet antage til Medansører; og overgav sig først, da Hungersnøden var stegen til det Høieste, efter et heelt Aars Belæiring, den 29de Juli 1536. Hermed var det blodige Drama afsluttet, der havde truet Adelsherredømmet i Danmark med Undergang, men som

endte med at gjøre denne Stand enevældig, da G. F., ibet den bandede Beien for Reformationen, medførte den katolske Præstevældes Fald. Et Hovedværk om denne Krig er C. Paludan-Müllers „Grevens Feide“ (2 Dels, Kbhvn. 1853—54).

Grev (til Chillingham og Howick) er Navnet paa en gammel Familie fra Northumberland i England, hvis første kendte Medlem, Sir John G., levede 1372. Af denne Familie nævne vi: Charles G., født 1729, udmærkede sig som Adjutant hos Prinds Ferdinand af Brunsvig i Syvaarskrigen, siden i Amerika, blev 1794 Oviscommanderende i Vestindien, 1801 Lord G. af Howick, 1806 Viscount og Grev G. og døde 1807. — Charles G., Lord Howick, født den 13de Marts 1764, ældste Søn af den Foregaaende, traadte 1786 ind i Parlamentet, hvor han sluttede sig til Whiggenes og navnlig til Fox, især efterat denne havde afsluttet sig fra Burke. I Aaret 1806 traadte G. som første Admiralskabsråd ind i Ministeriet og blev kort efter Udenrigsminister, men maatte allerede 1807, da hans Forslag om Katholikernes Emancipation mødte heftig Modstand, udtræde; tillige mistede han sin Plads i Underhuset ved Dettets Opløsning. Ved Faderens Død kom han derimod som Peer ind i Overhuset og var her i en lang Aarrække en af Fjernerne for den liberale Opposition imod Toriesne og mod Krigen med Frankrig, for Katholikernes Emancipation o. s. v. Omfiser blev G. 1830 som Statskammercantsler stillet i Spidsen for et liberalt Ministerium og satte 1832 Reformbilen samt Slaveriets Ophævelse imod Erstatning igennem. Men da det liberale Parties Forbringere gif videre, end de gamle Whiggers Grundsatninger tillode, til hvulde G. stadigt befjendte sig, saa traadte G. 1834 af. Han søgte siden (1836) forgjæves at danne et Middeparti og døde den 17de Juli 1845. — George G., 3die Grev af G., tidligere Lord Howick, født den 28de Decbr. 1802, ældste Søn af den Foregaaende, traadte 1829 ind i Underhuset, hvor han i det Hele fulgte sin Faders Politik, og blev under dennes Ministerium Understatssecretair for Colonierne, men opgav denne Post 1833, da han var uenig med Faderen angaaende Slaveriets Ophævelse. Siden (1835—39) var G. Krigssecretair, 1846—53 Colonieminister; hans Bestyrelse her var dog Gjenstand for mange haarde Angreb, især med Hensyn til den ulykkelige Krig mod Kafferne (G. udgav siden et Forvar under Titlen „Colonial policy of Lord Russells administration“). I Aaret 1855 afflog G. et Tilbud om Krigsministerposten og ubtalte sig stærkt mod Englands Deeltagelse i den orientalske Krig, som han kaldte uretfærdig og usøvenlig. — Sir George G., født den 11te Mai 1799 i Gibraltar, traadte 1832 ind i Underhuset, hvor han, sølgende sin Families Traditioner, hørte til det liberale Parti; han har derfor under alle Whigministerierne beklædt forskellige Embeder (1834 var han Understatssecretair for Colonierne, 1839 Advocat general, 1841 en kort Tid Cantsler for Hertugdømmet Lancaster, 1846—52 Indenrigsminister, 1854 Colonieminister). — Sir John G., født omtrent 1780, traadte 1798 i Krigstjeneste og kæmpede

hæderlig i Spanien, ved Waterloo og tilslidt i Ostindien under Sir Gough. Her seirede han 1843 ved Punniar over Mahattrerne og udmærkede sig som Anfører for en Infanterie-division i forskellige Slag, blev 1849 General-lieutenant og 1850 Hæstecommanderende for Tropperne i Præsidentskabet Bombay. Paa Grund af Sygdom (Slagtildfælde) gik G. 1852 til Europa, blev 1855 udenfor Reglen udnævnt til General og døde den 19de Febr. 1856. — Sir George G., født omtrent 1810, blev 1846 Gouverneur paa Ny-Zeeland og 1854 i Caplandet. Man har af ham et Skrift om Opdagelsesreiser i Australien 1837—39 og et andet over Australiens Myther (Polynesian mythology“).

Grey er Navnet paa en berømt adelig Slægt i England, der skal nedstamme fra en Norman Kollo, og som med Bilselm Erobreren kom til England. John G., Lord Ferrers de Groby, faldt 1460 i Slaget ved St. Albans, hvorpaa hans Enke Elisabeth Woodville giftede sig med Kong Edvard IV og blev Moder til Edvard V og Elisabeth, Henrik VII's Gemalinde. Af hendes 2 Sønner af første Hægteskab blev den ældste, Thomas G., 1471 opøst til Greve af Huntingdon og 1475 til Marquis af Dorset, og døde 1501. Hans Sønnesøn, Henry G., 3de Marquis af Dorset, ægtebe Frances Brandon, hvis Forældre vare Hertugen af Suffolk og Maria Tudor, Enke efter Ludvig XII i Frankrig og Datter af Henrik VII, og blev 1551 efter sin Svigerfaders Død udnævnt til Hertug af Suffolk. Hans Datter var den ughættelige Jane G., i hvis Skjebne han blev indviklet, s. nedenfor. Slægten forplantedes ved hans Broder John G. 3 Borgerkjenner under Carl I stod Familien G. paa Parlementsets Side. — En anden Linie var Lorberne G. de Wilton, som udhdsde med Thomas G., der var indviklet i Malegites Sammenhængelse og endte sit Liv i Tower 1614. Familienavnet og Grevetitlen G. er 1833 gaaet over til Thomas Philip Robinson, Lord Grantam, født 1781, som 1834—35 var første Admiralitetslord, 1841—44 Biscelonge i Irland, og nu er Lordlieutenant i Bedfordshire. G. er bekendt som en udmærket Kunstfjender.

Grey (Jane), Dronning i England, født 1537, Datterdattersdatter af Kong Henrik VII (s. ovenfor), blev efter Foranskaffning af den ærgjerrige Hertug af Northumberland, Dudley, i Edvard VI's Testamente indsat til Dronning, hvorefter Dudley lod den beskædede Jane G., som selv kun ønskede at leve i Stillhed og sygte med Vidensfaberne (hun læste hele Bibelen i Grundsprøgene) krone i London den 10de Juli 1553 og giftede hende med sin Søn Guilford (s. Dudley). Men Maria's, den lovmæssige Thronarvings, Parti seirede, og Jane G. neblagde gjerne den hende næsten paansøgte Kongedørbighed, men blev fængslet tilligemed sin Gemal og Faber samt Dudley. Denne blev først henrettet, Faberen blev frigiven; men da han tog Deel i en Sammenhængelse mod Maria, afgjordes derved hans og hans uskyldige Datters Skjebne; rolig og gudbenigven endte hun tilligemed sin høit elskede Gemal sit unge Liv paa Skafottet den 12te Febr. 1554, og 5 Dage efter havde hendes Faber samme Skjebne.

Grif, s. Gudsstugt.

Grif (Pæber) var en tapper dansk Escapitain, hvis Navn er næst knyttet til det endnu mere berømte Navn Torbenstjold. Under denne Helt beeltog han i alle de mindere værdige Affairer i „den nordiske Krig“, hvori Torbenstjold spillede Hovedrollen, og udmærkede sig ved samme eventyrlige Mod og Smidbhed. Under Angrebet paa Strømstad 1717 blev hans højre Arm krum af en Kanonkugle. Senere tjente han 3 Aar i Rusland; han døde i en høj Alder paa sin Gaard Snoggsby ved Fredericia 1757.

Grifeauval (Jean Baptiste Baquette), fransk Artillerie-General, født 1715 i Amiens, indtraadte 1732 i Artilleriet, blev 1752 Capitain i Mineurcorpslet, 1757 Oberstlieutenant, traadte 1758 som Artillerie-General i østerrigt Tjeneste og levede Artillerie-Arbejderne saavel ved Angrebet paa som Forsvaret af flere Fæstninger. Efter Hubertsburger-Freden traadte han imidlertid tilbage i fransk Tjeneste, hvor han 1776 blev Generalinspecteur for Artilleriet og senere for det store Arsenal. Han døde 1789. Krigsvitenskaben skylder G. en Mængde Fremstrid, navnlig med Hensyn til Artilleriemateriellet og Minekrigen.

Grifogehoff, russisk Diplomat og Digtet, født omtrent 1794 i Moskva, var ansat i Udenrigsministeriet, da ughættelige Dampknibgheber nødte ham til at begive sig til Georgien. Her skrev han et Skuespil („En danned Mand's Eibesser“), som indeholdt en bibende Satire over Tilstanden i Rusland og derfor først blev trukket og opført efter Forfatterens Død. I 1828 blev G. russisk Gesandt ved det persiske Hof, og den 12te Febr. 1829 myrkedes han ved et Fødelopstøb i Teheran.

Grifsbach (Johan Jakob), Ereget og bibelisk Kritiker, født den 4de Jan. 1745 i Båghad i Storhertugdømmet Hessen, døde den 24de Marts 1812 som Geheime-Riksråd og Professor i Theologien i Jena. Han udgav bl. A.: „Synopsis evangeliorum“ (2 Bd., Halle 1774—75); „Novum testamentum Græce“ (2 Bd., 1775—77); „Commentarius criticus in textum N. T.“ (2 Bd., 1798—1811).

Griffel (stylus) kalder man i Botaniken den sædvanligvis mellem Frugtstuden og Træt værende smallere Deel af Støvveien; om dens Betydning ved Befrøningen s. d. A.

Griffenfeld (Pæber, oprindeligt Schumacher), Danmarks berømteste Statsmand, var født den 24de Aug. 1635 i Kjøbenhavn af borgerlige Forældre; hans Faber Joachim Schumacher var Binnhandler og boede paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde; hans Moder hed Marie Mogjfeld. Da han tidlig rødede store Anlæg, blev han sat i Kjøbenhavns offentlige Skole, og gjorde her i kort Tid saa overordentlig Fremgang, at han kun var 12 Aar gammel, da han blev Student. Efter sin Faders Død kom han i Huset hos Sjællands Biskep Peder Brochmann (der var gift med hans Søskendebarn), og lagde her Grunden til sin mærkbare Lylle — og Ughætt. I Biskoppens Hus blev nemlig Frederik III, der, selv lærd mere end nogen anden dansk Konge, holdt Videnskabsmand i Være, opmærksom-paa den med Genet og Kunsthæber saa sjelden udbrudte Ungling,

og lod ham reise udenlands, hvorpaa han, efter først at have taget theologisk Examen og holdt Dimisprædikten, i 6 Aar besøgte de berømteste Universiteter i Tybtsland, Holland, England, Frankrig og Italien, og ved Siden af de forskellige Videnskaber med særlig Flid lagde sig efter Statskunsten. Han kom tilbage paa den Tid, da Statsforandringen foregik (1660), og som Secretair hos Geheimeraad Folger Bind var han saa heldig at løse et vigtigt Stats-spørgsmaal paa en for Kongen tilfredsstillende Maade, hvorefter Frederik III gjorde ham til Cancellisecretair og gav ham Dyring baade over Geheimarchivet og det nyelig stiftede kongelige Bibliothek, ja endog overdrog ham at udarbejde Rigets nye Grundlov, Kongeloven (s. d. A.); snart efter blev han udnævnt til første Cancellie- og Cabinetssecretair. Under Christian V streg Schumacher hurtig — tvertimod den øendte Konges Afbeslutning til sin Søn: „Gjør en stor Raad af ham, men gjør det langsomt:“ — fra den ene Verdighed til den anden. Allerede 1671 blev han ophøjet i Adelsstanden med Navnet G. og Geheimeraad, og var blandt de første 19 Ridder af Dannebrog; den 26de Novbr. 1673 blev han udnævnt til Storantsler, Ridder af Elefanten og Greve med Grevskab i Norge (ved Lønsberg), og det næste Aar blev han efter Cantoler Keeg's Død første Ræsesor (Suffragarius) i Høiesteret og Patron for Kjøbenhavn's Universitet. Efterat G.'s unge Hustru Katharina Nansen, en Sønebatter af den berømte Hans Nansen (s. d. A.), var død i sin første Barndom (1672), havde det kun beroet paa ham selv at blive en augustenborgsk Prindsesses Gemal; men han afflog dette glimrende Parti, og skaffede sig derved mægtige Fjender i Høvedet for en kristelig Brud, i hvilken Omstændighed maastee Hovedgrunden er at søge til hans følgende Ulykke. Christian V's Tilid til sin første Minister var i hans første 5—6 Regeringsaar uindskrænket; G. blev brugt i et svært Ansiggende af Vigtighed, og hans Fortjenester af Fædrelandet vare store, da det i Virkeligheden var ham, som med uindskrænket Fæde holdt Regeringens Uammer i den villielse Konges Sted. Ogsaa Udlandet anerkjendte hans Storhed: Keiser Leopold I ophøjede 1674 den danske Wiinhandlerør til tybts Rigsgreve, og den franske Konge Ludvig XIV, der godt forstod at bedømme Statsmænd, erkjendte den danske Storantsler for en af Verdens største Ministre. Men i samme Forhold, som G.'s hedsne Statsmandsdygtighed blev anerkjendt, saavel ube som hjemme, voksede ogsaa hans Fjenders Antal og deres Hab. Til det tybtske Hoftryk, hvormed Christian V omgav sig, til Høfn, Knuth, Arenstorff o. s. v., sluttede sig den omtalte Prindsesses Fader, Hertug Ernst Günther af Augustenborg, og hendes Slegtinger, Hertug Johan Adolf af Flön, Christian V's Halbroder Ulf. Fred. Gyldenløve, hvis stabelige Indflydelse paa Kongen G. søgte at modarbejde, Grev Ahlefeldt og Enkedronningen, med hvem G. i den senere Tid var kommen paa en spændt Fod. Anledningen til hans Fald blev den skaanske Krig; herom s. Christian V (II, S. 195, 2den Sp.). Den 11te Mars 1676 blev G. aldeles uventet fængslet i

Kongens Forbærelse og bragt til Castell, hvorhos en Commission nedattes for at dømme ham. Han anklagedes for utallige Forbrudelser, ligesaa Salg af Præstelad indtil Høiforbræderi. Klagepuncterne, som fremsattes af en berygtet tybtsk Advocat Otto Mauritius, vare for Storstedelen enten ubevieslige eller aabenbart falske, og flere af de Handlinger, man vilde ublægge som Forbrudelser, udgjorde netop G.'s største Fortjenester som Statsmand; men aldeles brødesfri var han vel heller ikke. Dommen blev fældet den 26de Mai og løb paa, at han som Høiforbræder skulde miste Tre, Liv og Gods; men tre af Dommerne (Christian Steel, Folger Bind og Rasmus Binding) vilde ikke understrive en saa uretfærdig Dom, og en fjerde (Peder Laesson), der først efter lang Kamp havde ladet sig bevæge til at stemme for den, sølte bitter Samvittighedsqualer paa sit Yderste. Saaledes faldt den vise Statsstyrer som et Offer for en svag og uveløstændig Konges Luner og for hans usle Omgivelsers Hab. Den 6te Juni 1676 besteg han Skafottet, og Sørdet var allerede høvet, da Generaladjutant Schad traadte frem og raabte: „Pardon i Kongens Navn“; G. var „benaabet“ med evigt Fængsel — en Raabe, som han ansaae for haardere end Straffen. Efter at have siddet 4 Aar i Castell blev han ført til Munkholm ved Thronbøhm, hvor han endnu sad fængslet i 19 Aar, og først fik sin Frihed 1698. Det følgende Aar døde han i Thronbøhm, den 11te Mars 1699, saa Maaneder før Kongen. Hans eneste Barn, Charlotte Amalie G., var gift med Baron Fred. Krag til Steensballegaard ved Dorrens, Geheimeraad og Stattholder i Norge, og hans Pige kom derfor til at hvile i deres Familiebegraevelse i Wer Kirke. Ijyggem hende nedlaammer saavel den grevelige Familie Krag-Zuel-Wind-Friis til Grevskabet Fritzenborg og Baroniet Ujellinge som Baronerne Krag-Zuel-Wind-Arenfeldt til Stamhusene Søbygaard og Steensballegaard fra G.

Grignon, en fransk Domaine, der ligger Par Weil Vest for Versailles, er berømt af sin Anvendelse som keiserlig Agerdyknings-skole, den ældste og for Liden den første i Frankrig. Den er oprettet 1828. Stolen har c. 70 Elever, som betale 750 Fr. (270 Rbl.) hver for Kost, Logis og Undervisning. Skolens Curfus er beregnet paa 3 Aar. Til Stolen hører et smukt, om ikke rigt Museum, Samling af pbyssiske og tekniske Redskaber, Bibliothek, botanisk Have m. m. Eleverne have tillige Fædighed til at søge Arbejderne paa Avlsgaarden, der bestaaer af 325 Tdr. Ld. foruden Eng og Skov.

Grillparzer (Franz), tybtsk dramatisk Digter, født d. 15de Jan. 1790 i Wien, var ansat i det keiserlige Hofkammer, da han 1816 lagde Grunden til sin poetiske Berømmelse ved Tra-goebien „Die Ahnfrau“, en uhyggelig og sentimental „Skeibstragoebie“, fuld af Pathos og Røvelsbilleber, som gjorde stor Lykke i Tybtsland. Han blev da 1819 Keiserindens Privatsecretair og 1832 Archivdirektor i Hofkammeret. I G.'s senere Arbejder („Sappho“, 1819; „Das goldene Blies“, 1822; „König Dittorars Glück und Ende“, 1825; „Der Traum ein Leben“,

1840, o. fl.) er det lyriske Element ligeledes stærkt fremtrædende. G. skrev ogsaa et Lyfispil („Ved dem, der sligt“), men dertil passer hans hele Natur ikke; han har udgivet enkelte lyriske Digte (han skal have forfattet mange flere), som udmærkede sig ved dybt og stærkt Følelse og et smukt Sprog.

Grimaldi er Navnet paa en gammel adelig Slægt i Genua, som tilligemed Fieschi'erne hørte til Guelfernes Parti og besad store Lænderdomme i Frankrig og Italien, navnlig Kystendømmet Monaco (den sidste Fyrste her af denne Slægt, Antonio G., døde 1731, efter han fulgte hans Svigerfater Jacques Francois Leonard de Goyon-Matignon, som antog G.'s Navn og Baaben). Af Familien G. udmærkede flere sig som Æstete i fransk og genuessk Krigstid; Giacomo G. var Philip IV's Admiral; Giovanni G. sejrede 1431 over den venetianiske Admiral Trevisani paa Po; Domenico G. udmærkede sig i Slaget ved Lepanto 1571 og døde 1592 som Cardinalbispep. Serenimo G., født 1597, blev Cardinal og Erkebiskop af Aix, hvor han døde 1685. — Andre G. udmærkede sig i Videnskab og Kunst: Giacomo G. ordnede Peterskirkenes Archiv i Rom og forklarede de under Paul V fundne Indskrifter. Giovanni Francesco G., født 1606 i Bologna (derfor kaldet „il Bolognese“), død i Rom 1680, var berømt som Maler, Arkitekt og Robberstiller. Francesco Marco G. (1613—63), Jesuit, var en bygtig Mathematiker og Fysiker. Francesco G., født 1738, Jesuit, forfattede bukoliske og dramatiske Digte. Constantino G., født i Neapel 1667, død 1750, skrev imod Benedictinerne i Anledning af deres Angreb paa Descartes. Francesco Antonio G., død 1784, skrev historiske Værker over Neapel og dets Forfatning. Familiens Mandstamme uddøde med Luigi della Pietra (død i Genua 1834).

Grimm (Friedrich Melchior, Baron), født 1723 i Regensburg, kom efter fuldbendte Studier til Paris, hvor han gjorde mange udmærkede Personers Bekendtskab og blev Secretair hos Hertugen af Orleans; 1776 blev han Baron og gottsk Minister i Frankrig. Ved Revolutionens Udbrud forlod han dette, blev af Katharina II 1795 udnævnt til Statsraad og blevs Minister i Hamborg. G. døde i Gotha 1707. Hans „Correspondance littéraire“ (16 Bd.) er af Bigtighed for Frankrigs Pitteraturhistorie i Aarene 1753—90.

Grimm (Jakob Ludvig), berømt tydsk Sprogforsker, født d. 4de Jan. 1785 i Hanau, studerede Rettsvidenskab og blev, efter at have besiddet forskellige Embeder, 1830 Professor og Bibliothekar i Göttingen, men blev 1837 afsat tilligemed 6 andre Professorer i Anledning af Protesten mod Forfatningens Ophævelse (s. Ernst August). Efter at have levet nogle Aar i Stilhed i Kassel, modtog han 1841 et Kalde til Berlin, hvor han siden som Medlem af Akademiet holdt Forelæsninger. G. har først grundlagt den historiske og videnskabelige Behandling af det tydske Sprogs Grammatik, og har overmaade store Fortjenester af Studiet af Tydskslands Oldsager, ældre Pitteratur, Kulturtilstand og Folkeliv. Hans Hovedværker ere: „Deutsche Grammatik“ (fra 1819, 4 Bd., endnu ikke fuldbendt);

„Deutsche Rechtsalterthümer“ (1828); „Deutsche Mythologie“ (1835); „Geschichte der deutschen Sprache“ (1843); de i Forbindelse med hans Broder Wilhelm udarbejdede „Deutsches Wörterbuch“ (begyndt 1852) og Samling af „Kinder- und Hausmärchen“ (oversat paa Dansk af S. J. Lindencrone). Blandt den store Mængde ældre Skrifter, som G. har udgivet, nævne vi: „Deutsche Weisthümer“ (1840—42, 3 Bd.); „Silva de romances viejos“ (1818); „Andreas und Elena“ (1840); „Reinhart Fuchs“ (1834). I forskjellige Tidsskrifter har G. desuden leveret en Mængde fortræffelige Afhandlinger (deriblandt „Ueber den Ursprung der Sprache“, 1852).

Grimm (Ludvig Emil), Maler og Kobberstiller, Broder til den Foregaaende, født 1790 i Hanau, som 1808 til München, hvor han uddannede sig under Sefs, og har siden 1832 været Professor ved Malerakademiet i Kassel. Han forsøgte sig kun kort Tid med Gravstik, men har navnlig gjort sig bekendt ved sine talrige Abtegninger af Portraithoveder, Landskaber, Dyr o. s. v.; han har tillige erhvervet sig Navn som Portraitmaler.

Grimm (Wilhelm Carl), udmærket Germanist, Broder til de to Foregaaende, født d. 2de Febr. 1786 i Hanau, død d. 17de Decbr. 1859, gik 1830 med sin Broder Jakob til Göttingen, afstibegjebt med ham og tog 1841 med ham til Berlin, hvor han til sin Død levede. Han har arbejdet sammen med Broderen men specielt besjæftiget sig med Middelalderens Poesie, og har leveret fortrinlige Udgaver af en Mængde ældre Digte, saasom: „Grave Ruobolf“ (1828 og 1844); „Hilkebrandslieb“ (1830); „Freidant“ (1834); „Koenigarten“ (1836); „Konrab af Bärzburg“ (1841 o. m. fl.); i Forbindelse med sin Broder (s. ovenfor) udgav han bl. A. „Alteutsche Wälder“ (1813—16), „Deutsche Sagen“ (1816—18) og „Frische Elfenmärchen“ (1826). Dertil kommer en Mængde Underføgesser og Artikler af stort videnskabeligt Værd i forskellige Tidsskrifter, navnlig i Berliner-Akademiets Afhandlinger.

Grimma, Stad i Kongeriget Sachsen, S. L. for Leipzig, ved Mulde, har en berømt lærd Skole (Forskestole, s. d. A.) og endel Fabrika. 6,000 Indb. I Omegnen er det forhenværende Kloster Nimbchen, i hvilket Katharina Bern (siden Luthers Hustru) levede som Nonne.

Grimmelshausen (Christoffel von), født omkring 1625 i Gehlhausen, død 1676 som Præfeged i Næmchen i Baden, var Forfatter (s. for man antager Andre) til den bekendte Folkebog, Romanen „Simplicissimus“, en ved poetisk Frihed, derved Trohjertighed og naive Vititighed udmærket Fortælling af en Vandredens Liv og Dænbeller under Trediveaarskrigen, hvori han tillige har leveret et tro og sandt Billede af den Tids Sæder, Tankemaade og Tilstand. Den originale Udgave er fra 1699; næsten alle senere indholdte fremmede Tilfætninger, de nyeste og bedste ere af Wolff (1843) og Hellard (1852). I sine andre Romaner er G. feulstig og smagløs, ligesom ikke uden Bid og sand Livsphilosophie.

Grimmel er et henved 7,000 ff. høit Fjers; i Bernerallperne paa Grændsen af Cantonerne Bern og Wallis, over hvilket et Pas (c. 6,000 ff. høit) fører fra Zvre-Saslibalen til Rhododalen.

Grimsfald er en Kjøbstad i Christiansands Stift, Nedenæs og Naabygdelagets Amt, som 1.100 Indb. og nogen Trælshandel samt har Skibbyggeri. I N. ligger Frolands Færveer.

Grind eller **Grindbeval** (Delphinus globiceps), en anseelig, 10 Alen lang, butsnudet, nordist Delphin-Art, fort med en hvid, hjertesformig Plet under Halsen, der fortsætter sig bagtil under Bugen som en Stribe og med 9—11 stærke teglebannede Tænder i hver Kjæbedeel, har sit Navn deraf, at den altid indfinder sig i Flokke (før grind) paa flere hundrede indtil tusinde Stykker. G.s Selskabelighed er saa stor, at de i Reglen alle søges ad og dele Skjebne med hinanden, naar det lykkes at drive nogle af dem ind paa Land. Den viser sig ved alle nordiske Kyster, men i størst Mængde og stærkt indfinder G. sig ved Færserne, for hvis Behov Grindfangsten derfor er af den yderste Betydning. Den indtræffer i Julimaaned, især i Laage (Grindetaage), da G. gaar nærmere til Land i taaget Veir. Man regner, at Flokken tæller 10 Gange saa mange Stykker, som der sees Kugfinner over Bandet. Saa snart G. opdaages af Fiskerbaadene ude paa Søen, hejses der strax Signal, Fiskerbaadene slutte sig sammen til en Kreds for at hindre den i at gaae til Søes, der gaar med utrolig Hurtighed Dub til alle Bygder med Raabet „Grindabo“, og enhver Mand iler til Baadene med Kniv og Spyd. Under Støi og Raab drives G. nu ind paa en flad Kyst, op paa hvilken de, drevne af Angsten og deres Forsølgeres Harpuner, fare ned en saadan Voldsomhed, at de næsten blive liggende paa det Tørre; man styrter nu ud af Baadene, haler dem i Land ved at slaae Jerntrage i Blæsegattet eller overskærer Nalken med de lange Svalknive. Naar Slagteriet er forbi, deles Fangsten; den Vaad, der opbagde G., faaer forlofts den første Sval. Grindbejlet er en væsentlig Deel af Færingens Føde, og desuden søges der Tran af Spøkket; men Fangsten er udklær, i nogle Aar meget rigelig, i andre slaaer den aldeles feil. (Om Grindfangst s. Fugby i „Lidsskrift for Naturvidenskab“, IV; Freminger i „Nyt Archiv for Søvesen“, 2den Række Nr. 1). G. skal især leve af Blæksprutter.

Grindelwald er en 3.000 F. høit liggende Landsby (med c. 3.500 Indb.) i den efter samme benævnte Grindelwaal-Dal (c. 4 M. lang og ½ M. bred) imellem Berner Oberland; Dalen er omgivet af høie Bjerge med Gletschere og Sneemarker og besøges aarlig af en stor Mængde Kællende.

Grinderblev i Salling, Viborg Amt i Jylland, et Kloster for regelsbundne Kænner af St. Augustins Orden, der endnu en Herregaard, som bærer sit gamle Navn G. Kloster og ligger ½ M. fra Hvalpsund i Rindsfjorden. Stifteren og Stiftelsestiden ere ubekjendte, men bets Orden synes at vise, at det maa være temmelig gammelt; det omtales første Gang 1176. 1531 meddeelte Kong Frederik I Hans Bogvift Stadsfæstelse paa Klosteret, hvormed han var bleven forekøbt af Biskop Sorgen Friis. Under Frederik II blev det afhændet fra Kronen. Herregaardens nuværende Bygning er ikke det gamle

Kloster, men den er fra ny opbygget af Familien Lykke, i hvis Eie den en lang Tid har været. Den ved Herregaarden liggende Kirke er derimod den gamle, til St. Veber indviede Klosterkirke.

Grindsted-Aa, s. Væde.

Grip (Bo Jonsson), saaledes benævnt af senere Forfattere, den rigeste Mand, som nogenstunde har lebet i Sværrig, var af fornem Ærb og havde sandsynligviis arvet en betydelig Formue. Under Stridighederne mellem Kong Magnus Smel og hans Søn Erik begyndte han at deeltage i de offentlige Anliggender og skal have været en af dem, som den første forviste 1362 formebestt deres Opsættighed. Han var ogsaa den første, som traadte i Forbindelse med de mellemborgste Hertuger, og kjendte han kun var Væbner, var han dog allerede i de første Aar af Kong Albrechts Regjering den fornemste af hans Tilhængere. I Aaret 1369 fik han Bestalling som Kongens „vældige embedsmand“, og blev 1375 Drost. Denne Værdighed, hvormed den høieste Dommerret var forbunden, hindrede ham dog ikke i at beholde de lavere Dommerembeder, han forud havde, ikke heller i at modtage nye. Disse Ansættelser bleve en riig Kilde til Forøgelsen af hans Formue, som han ved alle mulige Midler søgte at gjøre større. Med egen Haand myrbede han 1381 for Høialteret i Graabroderklosters Kirke i Stockholm Middelmanden Carl Niklison Færla, med hvem han var kommen i Uenighed, og tilegnede sig siden af hans Eiendoms. Ved Kongens bestandige Pengeforlegenhed fik han lidt efter lidt Leilighed til at sætte sig i Besiddelse af de fleste af Rigets Slotte og Lehn. Tilslibt havde han hele Finland inde, en stor Deel af Væstermandland og Bergslagen og Dalarna, hele den Sværrig dengang tilhørende Deel af Norrland samt desuden betydelige Dele af Södermandland, Vstergötland, Vstergötland og Småland. I disse Lehn udvode Bo Jonsson alle Høiheitsrettigheder, saa at Kongen Intet havde med dem at bestille. For at forhindre Adspittelsen af disse Besiddelser udvalgte han ved sin Død 10 af Rigets mægtigste Mænd til Formyndere for Arvingerne. Kong Albrechts Forsøg paa at faae Lehnene i sine Hænder, ved at faae Formynderskabet overskyttet paa sig, kostede ham Sværrigs Krone. Men hvad der ei lykkedes for Albrecht, det lykkedes desto bedre for Margrete, saa at Bo Jonssons Søn, Knut Bøsson, tilslibt (1399) af alle Faderens Lehn og Pantegoder kun besad Ståkeholms Lehn. Bo Jonssons Familie uddøde 1440 paa Mandssiden med hans Sønnesøn, Nigraad Bo Knutsson, men dennes Søstersøn, Nigraad Bo Nilsson til Binäs (af Hammerstad-Ætten) arvede de endnu betydelige Stamgoder, samt blev Stamfader til den Familie, der er bleven kaldet de yngre Griper. Denne Slægt blev af Erik XIV opkjøbt i Friherrestanden, men uddøde allerede 1592 med Nigraaden og Feltobersten Maurits Birgersson G. til Binäs.

Gripher (gr., ordret „Net“) kaldte de gamle Grækere saadanne Gaaber og Charakter, som de ved Driffelagene forelagde hinanden; den, som løste en saadan Gaabe, blev bekræftet, hvormod den, der ikke kunde løse en ham forelagt G., til Straf maatte briske Saltvand.

Grippe, Ia, Influenza, er det populære Navn for en ofte epidemisk snotrædende katarrhaffl Sygdom, der sædvanlig ledsages af Fieber og Riddelse af Slimhinderne, især i Lungerne.

Gripsholm er et kongeligt Lysslot i Södermanland i Sverrig, paa et Kæs i Nälaren, tæt ved Byen Mariestad. Sit Navn skal G. have faaet efter Drossen Bo Jons-son Grip, der antages at have opbygget den ældre Slotsbygning, som under Engelbretts Folkeopstand udelagdes af den daværende danske Kjøge, Hartvig Kløj. Kong Gustav I, som ved Reduktionen var kommen i Besiddelse af Godset, lod det nyværende Slot opbygge 1537. Dette blev yderligere udvidet og forstærket af Gustav III, og indeholder nu et rigt, for en Deel kronologisk ordnet Portraitgalleri, et mærkeligt Kustammer og flere andre Samlinger. G. har ofte været brugt som Forvaringssted for flere betydelige Statsfanger: her holdtes Johan III tilligemed sin Gemalinde fangen 1563-68, i hvilken Tid Sønnen Sigismund blev født; her tilbragte senere Erik XIV en Deel af sin Fængselstid 1571-73; ligeledes holdtes Gustav IV Adolf nogen Tid 1809 i Bevogtning her, inden han førtes til Lybfland.

Griesebach (August Heinrich Rudolph), tysk Naturforsker og Rejsende, født 1814 i Hannover, siden 1847 Professor i Botanik i Göttingen, har foretaget omfattende videnskabelige Rejser, og udgivet adskillige Skrifter, saaledes „Spicilegium floræ Rumelicae“ (1843-45); „Die geographische Verbreitung der Hieracien“ (1852); „Lehrbuch der systematischen Botanik“ (1854).

Griesebich heed Feltinden i en, oprindelig uidentificeret italiensk, Folkehed fra Mittelalderen, hvori fortælles om en Kulsoterpige, som Markgreve Walthar af Saluzzo tog til Gemalinde og derpaa stillede paa de haarbæste Prøver, hvilke hun alle seierriig bestod. Stoffet findes allerede behandlet i Boccaccio's Decameron som Novelle. Petrarca oversatte denne paa Latin 1373; i det 15de Aarh. var den allerede udbredt i Lybfland, under Titlen „Markgraf Walthar“; den behandles senere dramatisk, bl. A. af Hans Sachs og i den nyeste Tid af Fr. Palm.

Grisolle (A.), en anseet Læge i Paris, født omtrent 1805, har i flere Aar været Hospitalsoverlæge. Hans medicinske Klinik følges af Elever og Videnskabsmænd med den største Interesse, ligesom ogsaa hans Skrifter have staaet ham et agtet Navn; blandt disse nævnes: „Traité pratique de la pneumonie aux diff. âges etc.“ (Paris 1841) og „Traité élém. et pratique de pathol. int.“ (Paris 1855).

Griwennil er en Sølvmynt i Rusland af Guldind 13 Lod 16 Green, den er = 10 Koppek eller 12½ sk dansk Rigsm.

Groat er Navnet paa den engelske Fourpence = 4 Pence = 14,28 sk dansk Rigsm.

Grodno, Gouvernement i Rusland, tidligere en Deel af Litthauen, omgivet af Polen og Soubov. Wilna, Minsk og Volhynien, er 694 □ M. stort med 800,000 Indb. (for det Veste Katholiker). Det er en temmelig vandriig, højt og her pumpig og flodrig Slette med frugtbart Agerland og gode Øræsgange; Rug, Hør, Hamp og Dvæg ere Hovedafbringelserne. Hovedstaden er Niemen. **Staden G.**, ved Niemen,

har endeel Klæde-, Bomulds- og Sillemann-facturer og levende Handel. 20,000 Indb.

Grolman (Carl Ludvig Wilhelm von), en berømt Jurist og Statsmand, var født d. 23de Juli 1775 i Gießen, hvor han 1798 blev Professor. I Aaret 1819 blev han Medlem af Storfyrstendømmets Højsens Ministerium, som hvis Præsident han døde d. 14de Febr. 1829. Hans Hovedværker ere „Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft“ (Gießen 1798, 4de Udg. 1826), i hvilket Skrift han opstillede den saakaldte Præventionsitheorie, og „Theorie des gerichtlichen Verfahrens in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten“ (Gießen 1800, 4de Udg. 1820).

Groningen, den nordøstlige Provinds i Kongeriget Nederlandene, omgivet af Nordisen, Hannover, Drenthe og Friesland, er 41 □ M. stor med henvend 200,000 Indb. (meest Refereerte). Den nordlige Deel af G. er et frugtbar, af Kanaler og Grøfter gennemskåret Markland; den sydlige Deel er ligeledes Slette, men indeholder mange Fæder, Sumpe og Mejer, hvorfra faaes en Mængde Lærø. Dvægaal er Hovednæringsveien, næst efter den Slibesart og Fiskeri. — **Staden G.**, ved Hunse og Aa, er ved Kanaler forbunden med Dollart og Zuyderzisen; den er befæstet, har en smuk Kathedralkirke, et Universitet, endeel Fabrikker og levende Handel. 36,000 Indb.

Gronov (Johan Friedrich), en anseet Oldtidsforsker, født d. 8de Septbr. 1611 i Hamborg, døde d. 28de Decbr. 1671 som Professor i Historie og Betalendehed i Leyden. Han har gjort sig fortjent ved Udgaver af Livius, Statius, Justinus, Tacitus, Orellius, Phædrus, Seneca, Calpurnius, Plinius, Plautus o. fl., samt ved sine „Observationes“ (ny Udg. af Frotscher 1831. — **Jacob G.**, Søn af den Forrige, født d. 20de Octbr. 1645, død d. 21de Octbr. 1716 som Geograph ved Universitetet i Leyden, har udgivet Herodot, Cicero, Ammianus Marcellinus samt en anseet „Thesaurus antiquitatum Græcarum“ (13 Bd., 1697-1702). — **Abraham G.**, den Forriges ældste Søn, født i Leyden 1694, død d. 17de Aug. 1775 som Universitetsbibliothekar sammesteds, har erhvervet sig et Navn som Philolog ved Udgaver af Justinus, Pomponius Mela og Tacitus. — **Lorenz Herber G.**, Broder søn af den Foregaaende, Zoolog, født 1730, død 1777 som Raadsherre i Leyden, var Forfatter til 2 vigtige zoologiske Værker: „Museum ichthyologicum“ (1 Bd. 8el. Leyd. 1754-56), og „Zoophylacium Gronovianum“ (1 Bd. 8el., 1765-81).

Groot (Gerhard) eller Gerhardus magnus, f. Brodter af det fælles Liv.

Gros (Antoine Jean, Baron af), fransk Historiemaler, født 1771 i Paris, hørte til den ældre Skole af Davids Elever. 1790 rejste han til Rom og 1799 udfjærede han sit første Kalleri „Napoleon ved Arcole“, der strax skaffede ham fortjent Berømmelse; siden bidrog de historiske Materier „De Pestilence i Jaffa“ (1804), „Slaget ved Austerlitz“ (1806), „Slaget ved Wltau“ (1808), „Napoleon, da han staaer for Milano“ o. fl., meget til at hæve hans Navn. Ogsaa efter Restaurationen udførte han betydelige Arbejder for Carl X. Af monumentale Arbejder har han udført Materierne i Ruplaen

i Pantheon og paa Loftet i den 5te Sal i Carl X's Museum i Louvre. G. var et mægtigt, glimrende Talent, der sit umaabelig Indflydelse paa Kunsten ved at føre den fra den klassiske Tid til lige ind i Nutiden og det virkelige Liv, og knyttede Begejstringen over Fædrelandets Storhed til sin Pensels dristige og tiltalende Frembringelser. Den 27de Juni 1835 gjorde han ved Selvmord Tæde paa sit Liv.

Gros (Jean Baptiste Louis, Baron af), fransk Diplomat, født d. 8de Febr. 1783 i Evry sur Seine, traadte i Statens Tjeneste under Restaurationen, blev 1829 Baron og bekæmte siden diplomatiste Poster i Mexico, Bogota og under de langvarige Stridigheder mellem Uruguay og Buenos-Ayres, i hvilke han udøvede stor Indflydelse. Han var 1850 fransk Gesandt i Grækenland, forestod 1854—56 Underhandlingerne angaaende Bestemmelsen af Grændsen mellem Frankrig og Spanien og blev 1857 sendt som overordentlig befuldmægtiget Gesandt til China. Om hans Virksomhed her i China (II, S. 169); fra China gik G. til Japan og bragte i Octbr. 1858 en Handelstractat med dette Rige istand. G. er Medlem af Senatet.

Gros (Pierre le), fransk Billedhugger, født i Paris 1666, fik allerede i sit 20de Aar den store Guldbælle, hvorpaa han gik til Rom, hvor han udførte flere Arbejder, bl. A. Vasrelieffet Rudvig af Gonzagas Forfærelse i Collegio Romano og Statuen den hellige Dominicus til Peterskirken. Efter at have fulendt det sidste Arbejde gik han tilbage til Paris, hvor han udførte en Mængde Arbejder til Pavens i Versailles. Han tilhører ligesaa meget Italien, hvor siden Berninis Tid teknisk Dygtighed gjaldt mere end Sæmpelhed og Natur. G. døde i Rom 1719.

Gros hedde tætte, lærredsvævede Stoffer, hvor Fæde og Fjæst bestaae af stæddobbelte Silkestraae, saa at de faae et fornet eller, hvis man velser med tykke og tynde Traae, et ribbet Udsende. Man har saaledes G. de Naples, de Tours, de Berlin o. s. v. G. d'Isapan har Kamulds, G. des Indes Bomulds Fjæst.

Gros er i Danmark og Lybfland et Antal af 12 Dufin eller 144 Stykker. I Frankrig var det et Løb af den ældre Bøgt = 72 Grains, i Marieille (Poinds de table) = 0,8159, i Paris (Poinds de marc) = 0,790, i Poinds usuelle (i Frankrig) = 1 Ouintin.

Grosfel var indtil 1ste Novbr. 1858 = $\frac{3}{5}$ ældre østerrigsk Gylben eller = 1,11 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm.

Groschen er en Sølvmynt i Lybfland, som i Mecklenburg er $\frac{1}{2}$ Thaler = 5,70 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm., i Hannover efter 1857, i Preussen efter 1826 og i Sachsen efter 1841 er = $\frac{3}{8}$ Thaler = 4,22 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm. Denne G. benævnes Neugroschen eller Silbergroschen til Forskjel fra den ældre, Gutzegroschen, som i Hannover før 1857, i Preussen før 1826 var = $\frac{1}{4}$ Thaler = 5,20 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm. og i Sachsen før 1841 var = $\frac{1}{4}$ gml. Thaler = 5,33 $\frac{1}{2}$ danske Rigsm.

Grossavari, s. Savari.

Grossherren, Landsby i den preussiske Provinds Brandenburg, er bleven historisk mærkelig ved Slaget d. 23de August 1813, i hvilket de

Allierede under Kronprindsen af Sverrig (Bernadotte) sejrede over de Franske under Dubinot.

Grosphenain, Stad i Kongeriget Sachsen, N. V. for Dresden, har Klædefabrikker og Landturykkerier. 8,000 Indb.

Grossfo er en romersk Sølvmynt = 5 Bajocchi = 9,11 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm.

Grossfo er et Løb af det nye lombardiske (franske) Bøgtssystem (ikke i Brug). Det er = 1 Tefagram = 2,780 danske Ouintin.

Groswardeln (ung. Nagy Varad, slav. Welki-Waradin), Stad i Ungarn S. D. for Pesth ved Floden Sebes-Körös, er beskæftet, har en prægtig Domkirke, mange Underviisningsanstalter, Silkevæverier, Pottemagerier o. M. 21,000 Indb.

Grot er en Sølvmynt i Bremen = $\frac{1}{4}$ Thaler = 1,99 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm.

Grote (George), engelsk Historiker, født 1794 af en tydsk Familie, anvendte af den Fritid, han havde som Commis i sin Faders Banquierforretning, til at studere den klassiske Oldtid, Historie og Nationaløkonomie, kom 1832 ind i Parlamentet og hjæmpe de berøgtede for Indførelsen af Kuglæstæmning ved Valgmandlingerne. Han neblagde da sit Mandat og beskæftigede sig efter den Tid med litterære Syssler, hvis fornemste Udbytte var hans berømte „History of Greece“ (8 Bd.), et ved Lærdom og skarpsindig Kritik udmærket Arbejde, som har gjort Epoche i den græske Oldtids Studium.

Grotensend (Georg Friedrich), tydsk Philolog og Solemand, født d. 9de Juni 1775 i Münden, var fra 1821 Director for Lycet i Hannover og døde d. 15de Decbr. 1853. G. erhvervede sig et agtet Navn først ved sine 1802 begyndte heldige Forsøg i Dechiffreeringen af Kileindskriftene i Persepolis, Babylon og Ninive (først i Heereens „Zben“, siden i forskjellige Afhandlinger og mindre Skrifter), dernæst ved sine Skrifter over det gamle Italiens Sprog, Kultur og Geographie (hertil høre: „Rudimenta linguæ Umbriae“, 1835—38, 8 S.; „Rudimenta linguæ Oscae“, 1838; „Zur Geogr. und Gesch. von Altitalien“, 1840—42, 2 B.), og endelig ved sin „Lateinische Grammatik“ (1817, 4de Udg. 1824). — Friedrich August G., Broderens af den foregaaende, født 1798, Gymnasialdirector og Professor i Göttingen, hvor han døde d. 25de Febr. 1836, var forfatter til „Materialien lateinischer Stilübungen“, med „Commentar“, og til „Ausführliche lateinische Grammatik“ (1829—32).

Grottefester forevædes hyppig med Arabesker, men maae imidlertid sondres derfra, da disse, ogsaa kaldte Morester (efter Maurener), kun ere Slynngninger af Løb og Blomster, forbundne med arkitektoniske Former og Linier, saaledes som de foretom hos de Gamle og især hos Araberne, medens i G. tillige Dyr og Mennecker ere afbildede i Slynngningerne. Navnet have de faaet, fordi Romerne hyppig benyttede denne Decoration i deres Grotter. Da Kunstnerens Lune havde fuldkomment Spillerum i disse Fremstillinger, er Navnet derved gaaet over til at betyde det Ubundne, det Lunefulde, det Søslomme, og dernæst det Snurrige og Comiske; i den sidste Betydning forevædes Udtrykket tidt med det Buleste.

Groth (Klaus), plattydsk Digter, er født d. 24de April 1819 i Heide i Dittmarcken, hvor

hans Fader eiede en Veirmølle. I sin Barn-
dom maatte han hjælpe Faderen ved dennes
Bedrift, i sit 15de Aar blev han Skriver hos
Stebets Sognefoged, ved Benyttelse af hvois
Bibliothek han blev bekendt med Litteraturen
og kom til **Besiddelse som (st. Kalb) som Digter.**
Efter sin indstændige Regjering blev han da
optagen i Seminariet i Tønder, hvor han lærte
nyere Sprog samt Latin og noget Græsk. Efter
en kort Tid at have været Lærer i en Pige-
skole opgav G. denne Stilling for at kunne
udblande sig ved Selbstudium. Da han var nogen-
lunde kommen sig af en farlig Sygdom, opholdt
han sig deels paa Femern, deels i Bonn hos
Benner, som hans Digte havde forskaffet ham,
og blev paa det sidste Sted udnævnt til Pres-
doctor ved Universitetet. Han har nu bosat sig
i Kiel og siden 1858 været Docent der, lige-
som der i Slutningen af samme Aar blev ham
af Regjeringen tilstaaet en Digterpension af
400 Rbl. aarlig. G.'s første Værk var „Duid-
horn, Volksleben in plattdeutscher Mundart“
(1852; det 2die Dpl., 1854, er forsynet med en
Indledning om det plattyske Sprog og et
Glossarium af Prof. F. Müllenhof, det 3te,
1855, indeholder en høitidsfuld Oversættelse og en
Stilbrønde af Dittmarfen ved Müllenhof). Frem-
deles har G. udgivet „Berteln, plattdeutsche
Ergählungen“ (1ste Bd. 1855; 2det Bd. 1858),
og endel mindre lyriske Digte, maastee hans
Mestværker. G. er Slaver af en plattysk
Poesie (s. Plattysk). Hans Digte ere et natur-
ligt, levende Billede af det Folks Individualitet,
høt vilket de ere fremstaaede, fordi de ere øste
umiddelbart af Follets eget Liv; de udmærte sig
ligejaa meget ved Naturalighed og gemytlig Ro
som ved ukunstlet Børighed og Anstand, Dybde
og Inderlighed; der gaar igjennem dem en
sædelig og gubfrygtig Aand ved Siden af Humor
og godmodigt Lune, og G. er lige fortræffelig i
at skildre Charakterer og i at fremstille Natur-
scener. G. har ogsaa udgivet nogle høitidsfulde
Digte, men disse have ikke vundet stort Bifald.

Grotius, egl. de Groot (Hugo), hollandsk
Lærd og Statsmand, født d. 10de April 1583
i Delft, var, da han fyldte sit 15de Aar, Dr. juris
og blev 1603 „Raadspensionar“ i Rotterdam;
han havde dengang allerede gjort sig bekendt
ved latinske Digte, Udgaver af Klassikere og
theologiske Afhandlinger. I de religiøse og
(da Prinds Morits tog Deel i dem, fordi
han saaledes kunde styrte sine Mobbstandere under
Ekin af at have stridt for Kirken) politiske Stri-
gheder, som dengang hjemstogte Holland, tog
G. Arminianernes og Olden Barnevelbs Parti
(s. Arminius) og blev 1619 fængslet og dømt til
livsvarigt Fængsel paa Slottet Løwenstein. Ved
sin Hustrues List undslap han (hun havde faaet
Lov til at sende ham Bøger, og da disse skulde
ombyttes med en ny Sendning, lagde G. sig
selv i deres Sted i Kæsten). Han kom nu til
Frankrig, hvor Ludvig XIII gav ham en Pen-
sion, men denne fratog Richelieu ham igjen
1631. Han opholdt sig da 2 Aar i Hamborg
og traadte 1634 i den svenske Dronning Chri-
stina's Tjeneste, blev Statsraad og var i flere
Aar svensk Gesandt ved det franske Hof. Der
maatte han kæmpe mod mangehaande Anfæg-
telser af sine Mobbstandere, der angreb ham som

ikke oprigtig Protestant og hedsbende til Katho-
licismen, hvorved man gjorde ham mistant
endog i Sverrig, samt imod Richelieu's rænke-
fulde Politikk, der søgte at bringe ham til at
forraabe Sverrigs Interesser for Frankrigs.
Han forlangte og erhøldt da sin Afsted og gik
ombord paa et Skib til Lybel. Han leed meget
underveis af Storm, gik iøj iland og døde i
Rostod d. 28de Aug. 1645. G. var ikke blot
en dygtig Statsmand men en lærd og flarp-
sindig Historiker (han skrev bl. A. „Annales et
historia de rebus Belgicis“, 1657), Theolog
(„Annotationes In Nov. Test.“, 1641—46; „De
veritate religionis Christianæ“, 1662) og Retts-
philosoph („De jure belli et pacis“, 1625, hvori
hele den nyere europæiske Følgeret er grundlagt;
af hans latinske Digte („Poëmata“, 1617) nævne
vi „Mare liberum“, hvori han forsvarede Hol-
lændernes frie Seilads paa Ostindien. Desuden
har G. forfattet en stor Mængde andre histo-
riske, philologiske, juridiske og theologiske Strifter.

Grondy (Emanuel, Marquis af), fransk Mar-
stal og Pair, født d. 23de Octbr. 1766 i Paris,
var ved Revolutionens Udbrud Capitain i den
kongelige Livgarde, traadte derpaa ind i Cava-
leriet og tog fra nu af med Høder Deel i
samtlige den franske Armees Felttog, forlangte
1813, paa Grund af en Misforstaaelse mellem
Napoleon og ham, sin Afsted, men tilfødd strax
efter Slaget ved Leipzig atter sin Tjeneste og
commanderede hele Cavaleriet under Kampen i
Frankrig mod de Allierede. Ved Restaurationen
blev G. forviist, men fik kort efter Lov til at
vende tilbage. Under de 100 Dage Sluttede han
sig strax til Napoleon og fik efter Slaget ved
Ligny Ordre til, med 34,000 Md., at forfølge
Preusserne under Blücher og fremfor Alt for-
hindre denne i at komme Wellington til Hjælp.
medens Napoleon angreb den sidste. Dette af-
førte imidlertid G. kun slet; han angreb det
svage Corps, som Blücher havde ladet tilbage
ved Wabre under General Thielemann, men
lod Preussernes Hovedstyrke ubindret drage til
Waterloo, saa at han uventotiv derved blev
Styld i Slagets Tab. Da G. erfarede Napeo-
leons Thronfragelse, udraabte han Napoleon II
til Keiser og marscherede med 45,000 Md. mod
Paris, men opgav snart dette forjedes Forsøg;
og gik til Amerika, hvorfra han 1819 vendte
tilbage. Efter Julirevolutionen blev G. Mar-
stal og Pair; han døde i St. Etienne paa
Hjemreisen fra Italien d. 29de Mai 1847.

Grond eller Mahni er et Flademaal i Ru-
bras = 566 danste □ Alen.

Grove (William Robert), en af de mest
ansete nulevende Fysikere, er født d. 11te Juli
1811 i Swansea. Han var Advokat (Barrister-
at-law), da han om trent 1839 begyndte at be-
stjæftige sig med fysiske Studier; 1840 blev han
Medlem af Royal Society og var fra 1841—46
Professor i Fysikk ved London-Institution. Hans
Undersøgelser have navnlig havt Galvanismen til
Gjenstand; foruden forskjellige Undersøgelser om
den elektriske Strøms kemiske Virkning skulde
ham Opfindelsen af det efter ham benævnte
galvaniske Apparat ved Platin og Zink (1839-
40) og det saakaldte Galvanisbatterie (1845), s. Galvani-
sation, galvanisk.

Grovfil, *f. St.* — Grovmasling kaldes Malingen af Sæb, naar den gaer ud paa at levte usigtet Meel (Grovmeel) og man altsaa maa søge ved ruc Maleflader at skaffe ikke blot Kjernen men ogsaa Skiben ret findeelt. —

Grovbinding, *f. S.* **Bomuldspindeste**, *Spinding*.

Grubbe var en dansk Adelslægt, der i meer end 200 Aar eiede Herregaarden Lystrup i Bræstø Amt og uddøde 1721. **Eiter G.** var Rigs-cantstøler under Kong Frederik II fra 1571 til sin Død 1585. **Peder G.** var Lehnsmænd paa Bergenhus og blev for sin Uretfærdighed og sine Udsjællser afsat under Christian IV's Op-hold i Bergen 1604. To Damer af denne Fam-ilie, begge gift med Kongesønner, ere ufor-deelagtig bekjendte, nemlig **Regte G.** (en Datter af Jørgen G. til Beddhygaard og gift med Hans Ulrik Gyldenløve), der i sin Entesland forsøgte paa at lade Grevinde Farsberg forgjøre, og der-for 1678 blev forvist paa Livstid til Bornholm, hvor hun skal være død 1689; og **Marte G.** (en Datter af Erik G. til Tjele), der først var gift med Mr. Fred. Gyldenløve og siden med Justitsraad Palle Dyre til Sindinggaard, men blev skilt fra begge sine Mænd for sit ubvø- vende Levnet, og efter at have været gift med „en gemeen Matros“ i Fjergstedet Borrehuset paa Falster døde her i Uselighed 1718.

Grubbeqværn, *Pilqværn* eller *Stalqværn* kaldes en Dværn alene bestemt til Afstaling af Sæden ved at rive Skiben af; *f. S.* **Grøn**.

Grubber, *f. Guldvæter*.

Grube. Gruber, Gruberum kaldes med et sælsds Navn alle de forskjelligformede For- dybninger (eller „Udrymninger“) i Jordforpen, som opstaae derved, at Bjergmanden søger efter og ubdovner Metaller, Erter eller andre nyttige Mineraler, og „afdygger“ deres Leiesteder; Ordet „G.“ betegner gjerne hele Samlingen af de til et enkelt saadant Foretagende sammenhørende Rum, udbertiben bruges det ogsaa blot eens- betydende med „Stakt“. De Rum („Drifter“), som dannes ved Borttagelsen af selve disse Mineralmasser, benævnes overhovedet Afdyg- ningsdrifter. Men foruden disse maa Bjerg- manden ogsaa anlægge Forsøgsdrifter, ved hvilke han har til Hensigt at skaffe sig Oplys- ninger om nye Leiesteders Tilværelse og Dri- veværdighed, eller paa Forhaand undersøge dem, som allerede ere under Afbygning. Ofte kan han dog ikke klare sig med Afbygningsdrifterne alene; der ubfordres mangengang tillige Hjælpe- drifter for at muliggjøre eller lette Arbeidet og fiktte det's Bebliben; saadanne foretages *f. T.* for at lette Transporten ind og ud af hne, for at bortskaffe Vand, bevirke en bedre Entverling, afgive Plads til Maskinerne o. *f. v.* Entelte af de ved den egentlige Afbygning op- staaende Gruberum kunne være høist uregel- mæssige, da de ofte maae rette sig efter Leie- stedets Forhold; men naar disse undtages, kunne de fleste andre med Hensyn til Form og Retning henseses til en af to Hovedklasser, nemlig Gruberum i Form af Stakter og af Orter. En Stakt (Schacht) er en Drift, hvis Langbeage enten er lodret eller dog nærmer sig til at være det; det horisontale Gjennemsnit er i Almindelighed langagtig sirlantet eller ogsaa rundt, saaledes som ved flere Steenkulværker;

Kabningen oventil kaldes Hængebænk, det dy- beste Punkt Gesenk. En Stakt kan enten dan- nes ved selve Afbygningen eller drives alene som Forsøgsarbejde og Hjælpedrift; det sidste er Tilfældet ved de allerfleste Steenfulgruber, da man som oftest maa arbejde sig dybt ned igjen- nem unyttige Bjergmasser, før man træffer de kulsførende Lag. Dimensionerne af en Statts Gjennemsnit ere meget forskellige og afhængige af mange Omstændigheder, Dybden snart ringe snart meget betydelig; ved Kongeberg, paa Harz, ved Freiberg o. *f. St.* gives der saaledes G., hvis Gesenk ligger indtil 2,000 Fod og endnu mere under Jordenfladen; i Böhmen naeer en G. endog en Dybde af 3,550 Fod. En Ort kaldes en Drift, der i en meer eller mindre horisontal Retning føres frem gjennem Fjeldet, omtrent som en overhøvelset Gang; som oftest beghynder den estedes i en Stakt; den inderste Endevæg, hvor Arbeidet foregaer, kaldes Skram. Til Orterne maae ogsaa henseses de saaltdte Stoller, der kun foraaovdt ere forskellige fra hne, som de med den ene Ende føre helt ud til „Dagen“ o. *e.* til Fjeldets Overflade. Me- dens en Ort væsentlig drives paa Forsøg eller som Afbygningsdrift, tjener en Stoll hoved- sagelig som Hjælpedrift; idet man nemlig ved en saadan Staller sig en lettere Communication mellem en G.s dybere Puncter og „Dagen“, und- gaer man den besværlige Transport o. *f. v.* ned og op gjennem hele Stakten, der ofte kan have sin Dagaabning høit oppe paa Fjeldet. For bedst at svare til Hensigten, maa den selv- sølgelig begynde (ansættes) saa lavt nebe paa Fjeldets Straaning, som Omstændighederne for- resten tillade det, og føres frem i en saavdt mulig lige og horisontal Retning; da den imid- lertid som oftest tillige tjener til Afløb for Grube- vandet (der saaledes kun behøver at høves op i Stollens Hvide), er det klart, at et lidet Fald udad er nødvendig. Stollernes Længde er ofte betydelig. Blandt de betydeligste og væsentligste Stollarbejder i Standinavien ere et endnu usfuld- ført ved Nøraas og det nylig paabegyndte ved Foldsals Bærk; den paa førstnævnte Sted endnu under Arbejde værende „Christians-Stoll“ bliver saaledes henved 1 Miil lang. Et Par Steder i Sydskand har man Stoller af endnu større Længde. Mange af de ved Afbygningen op- staaede Gruberum ere, som ansfort, høist uregel- mæssige og ofte af uhyre Udstrækninger, ligesom de Afbygningsmaader, Bjergmanden anvender for lidt efter lidt at arbejde sig frem gjennem Bjergmasserne, ere meget forskellige, da deels locale Forhold deels andre Omstændigheder maae medføre store Forskninger heri; vi kunne imidlertid ikke her nærmere beskrive disse eller anføre deres mange tekniske Navne. Det Værktøi, eller de Midler, hvoraf han betjener sig under sit Arbejde, er naturligvis ogsaa afpasset efter Forholdene; i løsere Bjergarter, ved Ubdovningen af Steenkul, Steensalt, Gips o. *f. v.* benyttes i Almindelighed Graves- og Sprængeredskaber uden Krudtets Hjælp, men ved fastere Bjerg- arter maa der anvendes Minering. Paa nogle faa Steder, hvor Brænde er billigt, benyttes ogsaa „Forsætning“, bestaaende dert, at Stenen brændes skjø, hvorefter den let løsnes; denne Maade bruges dog kun paa Puncter, hvor man

gaaer frem gjennem uholdigt Bjerg. Kun sjælden er Hørgarten saa fast, at de alle disse tomme Rum omgivende Vægge kunne forblive staaende uden Understøttelse; alleroftest maa man ved betydelige Forbygninger af Tømmer, Sten eller Jern silke sig mod Indstyrtinger, og har her mangengang med store Vanskeligheder at stampe. Hyppig lægge ogsaa Anfamlinger af Vand, der gjennem Midler i Bjerg eller paa anden Maade baner sig Vej til Arbejdsstederne, Hindringer veien for Bjergmandens Bedrift; fra disse maa han da i Reglen ved svære Pompeværker befrie („Lentse“) G. Endelig har han i den daarlige Luft nok en Fjende at befri sig fra; ved saa mange Menneskers Ophold i dybe og trange Rum, ved de til Velysning nødvendige Fakler, Lys eller Lamper og ved Minerungen bliver nemlig Luftenes Alt snart forbrukt, og til Gjengjæld ubvilkes kun en Mængde af saabanne Luftarter, som virke skadelig og ikke kunne underholde Aandedrættet. Rigelaa let som det skundom er for ham at staffe sig den nødvendige stadige Tilførsel af frisk Luft, ibet han, ved paa hensigtsmæssig Maade at forbinde forskjellige Gruberum med hinanden, alene benytter sig af den snart ude, snart inde kolde eller varme Lufts Beskræbelse efter at komme i Rigevægt, ligesaa vanskelig og compliceret bliver i mange Tilfælde en saaban „Veirværling“, selv om han dertil benytter sig af kunstige Midler (Opvarmning, Røgfang, lugende eller klesende Apparater o. fl.). Hvorledes der endnu af og til, trods alle Forsigtighedsregler (s. f. *Gr. Sikkerhedslamper*) ved den i Steenkulgruber sig ubvilkende Kulbrinte, afstedkommes de rødfomte Ulykker, læse vi besværlig altfor ofte. Hvad Transporten eller „Forbringning“ af Isebrudt Bjerg, Græs, Material m. M. angaaer, saa foregaaer den paa forskjellig Maade. I temmelig horizontale Drifter „fordres“ der paa kortere Strætninger i Almindelighed i Trillebøsser og paa længere i to- eller firehjulede Vogne, der tildeels gaae paa en dertil indrettet Bane; i Stoller bruges gjerne større Vogne, der bevæge sig paa en sulshændig Jernvei. I Stakter stæer „Forbringning“ i Reglen i „Lønder“ (oftest med nogenlunde elliptisk Gjenemsnit), som ved Louge søres op og ned, enten fritsvævende i Stakten eller paa en egen Bane; fra mindre Dyb „fordres“ kun ved Haand- eller Hestkraft, ved store Dybder benyttes derimod stærke Maskiner, der ere saaledes indrettede, at Bevægelsens Retning kan forandres (Heubehjul, Turbiner, Vandsoile- og Dampmaskiner). — Med Henyn til Waaben, hvorpaa Bjergmanden kommer („farer“) ind i og ud af Gruberumene, da er naturligvis denne ogsaa meget forskjellig. Gaae disse med Væg Straaning ud til „Dagen“ (s. *Gr. paa Kjøraas* og tildeels i *Fahlun*), eller faae de i Forbindelse med samme ved en Stoll, da er „Faringen“ simpel, og ved stærkere Straaninger hjælper man sig med Trappetrin. I de steile (sejre) Stakter er derimod „Faringen“ vanskelige, anstrengende og sjæde forbunden med større eller mindre Fare. Deels foretages den i saa fald ved Hjælp af Stiger, deels „farer“ man i Lønder eller hestes ned (s. *Gr. i Danemora* og mange Steenkulgruber). Paa flere Steder, hvor G. have naaet et betydeligt Dyb,

har man i de sidste Aar anlagt saatalde „Faremaskiner“, hvis Princip bestaaer deri, at to Rætter af Stænger, forsynede med Haandgreb og Kobtrin, bevæge sig afvekslende op og ned ved Siden af hinanden, saa at man kan gaae over fra den ene til den anden, hvilket imidlertid fordrer stor Øvelse og Forsigtighed. — Smukke billedlige Fremstillinger af det eendommelige Liv, som Bjergmanden fører dybt nede i Jordens Skjød, af et Liv, som vel oftest er misfommelig, og hvor Lemslækkelse eller Død hvert Øieblik kan blive hans Lod, men som dog har sine store, imponerende Fremtøinger, og som han omfatter med inderlig Kjærlighed, har Prof. Feuchler givet i „Album für Freunde des Bergbaues“ (Freiberg 1855, 14 Blade), og „Die Bergknappen in ihrem Berufs- und Familienleben“ (Dresden 1847, 48 Blade).

Grubehoved (Bothriocephalus) kaldes en Afdeling af Vædelormene, som mangler den for Lemierne karakteristiske Snabel og Krogtraants og isbedetfor virkelige Sugestaalet blot har 3—4 Forbygninger eller Gruber paa Hovedet (s. *Bældersm.*)

Grubeluft, s. *Kulbrinte*.

Grubehagen kaldes et nu til det hannoverske Landbrostie Silbesheim hørende Fyrkedomme (13 □ M. med 88,000 Indb.), efter hvilket en Linie af Huset Brunsvig-Wolfenbüttel fra 1286 førte Navn, og som 1705 ved Arv tilfaldt det hannoverske Huus (s. *gn. Artt. Brunsvig og Hannover*).

Gruber (Johan Gottfred), tydsk Lærd og Skribent, født 1774 i Raumburg, død d. 7de Aug. 1851 som Professor i Philosophie i Halle, var Forfatter til endel filosofiske, æsthetiske og philologiske Skrifter („Ueber die Bestimmung des Menschen“, 1800; „Gesch. des menschlichen Geschlechts“, 1806; „Synonymil der deutschen Sprache“, 1826—30, 6 Bd.), men er meest kjendt som Redugiver af „Allg. Encyclopædie der Wissenschaften und Künste“ (i. *Gr.*).

Grumbach (Wilhelm von), en frankisk Adelsmand, født 1503, er bleven bekendt ved de af ham opvakte Fejder, der vare ligesom de sidste Optrin af Røverrettens Tider i Tydskland. G. havde tjent blandt Albrecht af Brandenburg-Kulmbachs Tropper og med dem udsødt Feldsømberder bl. A. mod Bisoppen af Würzburg og blev derfor erklæret i Rigets Agt. Han søgte med Magt at faae sine Gøbser tilbage, og ved et Overfald af hans Føll blev Bisoppen krædt. Efter at have staltet nogen Tid omkring i Tydskland, samlede han en Tropp paa 1,200 Mand, overfaldt 1563 Staden Würzburg og tvang den til en Capitulation, efter hvilken Alt skulde være glemt og Amnesti for ham udbvilkes af den nye Bisop hos Keiseren. Alle tilfreds hermed gif G. videre i sine Planer, vilde knække de større fyrstlige Overbøhed over de mindre, o. s. v. Ved forskjellige safle Forestillinger fik han den lettroende Hertug Johan Frederik af Gotha til at forbinde sig med ham, og nu traf den fornyede Aghtserklæring ogsaa denne. Staden Gotha maatte efter en haard Beleiring overgive sig 1567; Hertugen blev bragt til Wien og til Spot ført omkring i Gaderne med en Pørtagst af Straa paa Hovedet, hvorefter han blev holdt i Iisvargit Fængsel; G. blev 4 Dage efter (d.

17de April 1567) tilligemed Cantseren Brüd
levende parteret.

Grün, Anastasius, s. Auerberg.
Grünberg, Stad i den preussiske Provinds
Schlesien, har Klæde- og Champagnefabrikation
samt i Omegnen Viinaal. 11.000 Indb.

Grund (Johan Gottfred), Billedbugger, født
1733 i Meisen, arbejdede i Kjøbenhavn hos
Billedbugger Pønel 1757—61, og nævnes her,
fordi han har forfærdiget de 55 Statuer, der
ere opstillede i Normandsbølen i Fredensborg
Slotsbøve, og hvoaf han 1773 har udgivet
lobberskufne Afbildninger med Forklaring (s.
Fredensborg).

Grundarfjord er en Handelsplads i det vest-
lige Island.

Grundbas eller **Fundamentalbas**, ogsaa
Grundstemme, betyder hele Rækken af Grund-
toner til alle de Accorder, som fremkomme i et
Tonestykke, hvad enten disse Grundtoner ligge
i Basen, eller i en af de andre Stemmer,
eller vel endog ere ganske ubelabte.

Grundeiendom. Denne Art Eiendom har
været Ojenstand for heftige Angreb, idet man
er gaaet ud fra, at Jorden af Naturen var
overladt til alle Mennesker, uden at nogen Enkelt
kunde gjøre Fordring paa en bestemt Deel af
den som sin Eiendom. Eiendomsretten over
Jorden er imidlertid begrundet i det Arbejde,
som er anvendt paa den; ved de Anstregelser, som
Mennesket anvender paa at gjøre den skiftet til
at frembringe de Producter, det attraaer, gaaer
den over fra at blive Jogens Eiendom til en
bestemt Persons Eiendom. Det Indviid eller
den Slægt, der saaledes har opdyrket Jorden,
er ofte bleven forbreven fra sin Eiendom, og
den nuværende Besidders Eiendomsret har der-
for sin Oprindelse fra en Uurpation, som Eiden
var legitimet, men i saa Henseende banner G.
ingen Modstrætning til de andre Arter af Eien-
domsret. G. s. Retten er en nødvendig Betin-
gelse for Tilveiebringelse af et betydeligt Ud-
byr; Landmanden vil ikke anvende sit Arbejde
og sine Capitaler paa en Jord, hvis Besiddelse
kan blive frataget ham, først naar han opret-
boltes i sin Eiendom, er han istand til at lægge
Planer for sin Eiendoms Drift, der strække sig
ud over det enkelte Aar. Eiendomsretten over
Jorden blev tidlig anerkjendt og spillede i Middel-
alderen en betydelig Rolle end nu, da Agerdyr-
kning var den væsentligste Kilde til Velstand, idet
Indbyrde og Handel dengang indtog en mere
underordnet Plads. Man lagde en Mængde
Indskrænkninger paa G., der navnlig havde til
Hensigt at bevare den i de enkelte Familier, og
som fremtraadte under forskjellige Former i de
enkelte Lande og paa en noget forskellig Maade
hos Gobeierne og Bønderne. Da Pengene
dengang i Omsetningen langtsaa havde den
Betydning som nu, og der tillige manglede en
bevægelig Arbejderklasse, bleve Afgifterne af den
Jord, som de større Besiddere gave i Brug til
de mindre, fastsatte til Naturalpræstationer, dels
af Producter (Tiende, Landgilde) dels af Ar-
bejde (Soveri), medens der ved Siden heraf til
Fordel for Gobeierne paalagdes Bønderne en
Mængde Indskrænkninger i Benyttelsen af Jor-
den. Nutiden gaaer i den modsatte Retning,
og Aar for Aar ere flere af de gamle Indskræn-

ninger faldne, skøndt der endnu er mange Spor
tilbage af de tidligere Forhold. De paa Eien-
dommene hvilende Indskrænkninger samt de fleste
af Naturalpræstationerne ere bleve afløste eller
have faaet en mindre besværlig Form, men
endnu eksisterer der Lehn, Stamhuse, Indskræn-
ninger med Hensyn til Sammenlægning og Ud-
stykning, tvungen Ubleie af Jord paa ubestemt
Tid o. s. v.

Grundflade er i Geometrien en Flade af et
Polyeber, hvorpaa Legemet betragtes som hvil-
ende. Ved et Prisme og en Cylinder betragtes
de to parallelle Flader som Grundflader, og deres
Afstand kaldes Høiden. Ved en Pyramide eller
Kegle er det den Flade, som er modsat Top-
punctet. Perpendicularen fra Toppunctet paa
Grundfladen er Høiden.

Grundforbedring kaldes i Agerbruget enhver
Forbedring, der antages at have en varig Ind-
flydelse paa Jordens physiske Beskaffenhed. Her-
til høre Planering, Undergrundspløining, Merg-
ling, Bøndestøvel, Bøndingsanlæg, Indvign-
ning, Indhegning o. s. v. Skøndt saadanne Ar-
bejder ligesaavel som Anvendelsen af Gjøbning
have til Hensigt at sætte Jorden istand til at afgive
rigere Afarøder og i mange Tilfælde selv virke
gjøbende (s. Engvanding, Mergling), ere de dog at
betragte som grundforbedrende, naar de tjene til
at fjerne de ugunstige eller frembringe gunstigere
være Betingelser for Plantevæksten.

Grundhaar. Paa Dyrenes Legeme findes
2 Slags Haar: Stikkelhaar, der ere glatte, tykke
og stribe, og mellem dem G., der ere finere, blødere
og krøllede eller endog krusede. Paa det for-
æblede Haar er Ulben ublandede G.; paa det
uforæblede er den mere eller mindre blandet
med Stikkelhaar; paa Svinet og mange andre
Dyr seer man ikke meget til G., skøndt de
endnu findes skjulte mellem Stikkelhaarene og
kunne bruges til Spinning af flet Garn (Svineto).

Grundslæt, s. Hvirfslæt.

Grundling (Gobio) kaldes nogle smaa, i
Mellemuropas Søer og Floder forekommende
5—8" lange Fiske af Karpefamilien med et
smækkert Legeme, lille Mund med Skjægtraabe
og kort Ryg- og Gattanne. G. er en selvfæ-
lig, munter, seilsvigt Fisk, der holder sig nær-
ved Bunden og lever af alle Slags smaa
Vanddyr.

Grundlinie kaldes i en ligenet Trekant
den tredje Side, som er forskellig fra de to
lige store. Benævnelser grunder sig paa, at
man naturligt tænker sig denne i horisontal
Stilling og Trekantens Plan derpaa hvilende
verticalt. Ogsaa i en hvillensombestemt Trekant
kan enhver af Siderne betragtes som G.; den
modstaaende Vinkelspids kaldes da Toppun-
ctet, og Perpendicularen fra Toppunctet paa
Grundlinien kaldes Høiden. I et Parallelo-
gram er Grundlinien ligeledes en vilkaarlig
valgt Side, og Høiden er den samme Afstand fra
den modstaaende Side. — Ved den geographiske
Landmaaling opmaales en vilkaarlig valgt Linie
af betydelig Længde (1 eller ½ Meil) med største
Omhyggelighed. Denne kaldes G., og af denne
blive alle Linier paa Kortet afhængige, idet man
forresten kun maaler Vinklerne i det Net af
Trekanter, hvori hele Landstrækningen er inddeelt.

Grundlov kaldes den Lov, som indeholder Statens Forfatning, og som der i Almindelighed er tillagt en større Urofluelighed end andre Love, idet der til dens Forandring udkræves Sagttagelsen af flere og mere betyngende Forvalteter. Dette gjælder (saaledes) navnlig i Danmark, ligesom tidligere med Hensyn til Kongeloven, saaledes nu baade om Fælledsforfatningsloven og om den specielt saakaldte G., hvorved man forstaaer den under 5te Juni 1849 udstedte, ved Overeenskomst mellem Kongen og den 1848 i Kongeriget sammentraabte Rigsforsamling tilblivende Forfatningslov, der oprindeligt var bestemt til at gjælde for baade Kongeriget og Slesvig (det saakaldte Danmarks Rige), men factist aldrig fik Gyldighed i denne sidste Landsdeel, og nu fra d. 2den Octbr. 1855 (da Fælledsforfatningen traadte i Kraft) har været indskrænket til kun at gjælde for Kongerigets særlige Anliggender.

Grundmuur er en Muur, der heelt iagttages er opført af Steen (i Møbstatning f. Ex. til Bindingsværk, der er en Forbindelse af Tømmer og Steen). Naar en Bygning's Hovedmuur ere opførte af G., kaldes den grundmuret, om den end har indre Skillevægge af Bindingsværk. — G. betegner ogsaa det Samme som Fundamentmuur, d. e. en Muur, der danner Grundvoften for en Bygning.

Grundplan i Bygningsvæsenet er det Samme som Grundtegning, s. Grundrids.

Grundredskaber, Grundskatter, s. Forkomme.

Grundrettigheder („Grundrechte des deutschen Volks“) kaldte man 1848 de Rettigheder og Friheder for Statsborgerne, som man vilde have fastsatte og indførte i alle tydske Stater, og med hvilke den tydske Rationalsamling i Frankfurt beskæftigede sig, førend den stred til Udsættelse af den egentlige Forfatning; og angik især Pressfrihed, Foreningsret, politisk Ligeberettigelse for alle Stænder, Jagtret, Ophævelse af Høveri o. dsl. De bleve vedtagne af Forsamlingen, bekendtgjorte som Rigslov og anerkendte, tildeels praktisk udførte, i endel af de mindre tydske Stater, men ophævedes igjen ved en Forbundsbeslutning af 23de Aug. 1851.

Grundrids kaldes i rene Almindelighed Tegningen af en Gjenstand i dens Hovedtræk, eller i oversøret Betydning Fremstillingen af det Væsentligste i en Bidskab. I Bygningskunsten betegner G. (ell. Grundtegning) af en Gjenstand, f. Ex. af en Bygning eller en enkelt Deel af samme, af et Fæstningsværk e. dsl., Tegningen af et horisontalt Snit, som man har tænkt sig lagt igjennem den i en vis Høide, og som altsaa ikke alene viser dens Omrids, men ogsaa Arrangementet eller Forholdene i det Indre.

Grundstat. Da Formuen i Middelsalderen væsentlig beroede paa Grundeiendom, maatte man ved Indførelsen af regelmæssige Statter naturlig ledes hen til at lægge disse paa Grundeiendomme, og Statterne paa disse have derfor under forskellige Navne indbragt den betydeligste Deel af Statsindtægterne, Møndt Forholdet i saa Henseende har været meget forskjelligt i de enkelte Lande. Da Skatteobjectet ved en G. træder tydelig frem og ikke kan skjules eller føres bort, maatte man saa meget

mere være opfordret til at beskaffe Grundeiendommene. Beskaffningen kan foregaae enten saaledes, at man lægger Statten paa Rent-Udbytet, hvilket er uretfærdigt og ubensigtsmæssigt, eller paa Netto=Indtægten, saaledes at man i Reglen ikke tager Hensyn til, om Eiendommen giver et større eller mindre Udbytte paa Grund af Eierens større eller mindre Dygtighed, men ved Burderingen kun tager i Betragtning, hvilket Udbytte Eiendommen kan give, naar den drives saaledes, som det i Almindelighed er Skik og Brug i Landet. Forsaavidt de sørgte Arter af Indkomster ikke ere beskattede, er det uretfærdigt at paalægge G. eller at forhøje den, naar ikke en tilsvarende Forhøielse finder Sted for de sørgte Ørene af Indkomsten, da man derved confiskerer en Deel af den Capitalværdi, som Eiendommen har for Besidderen. Ved Kjøb og Salg bliver der nemlig taget Hensyn til Statten, og Kjøbepriisen bliver formindsket med det Vælsb, som Statten udgjør capitaliseret. Man har flere Steder gjort G. uforanderlig, saaledes at den høiere Indtægt, som Grundeiendommene efterhaanden give, ikke bliver beskattet, samt gjort den afstøielig ligesom privatrettlige Byrder (s. ogsaa *Matrifus*), idet man er gaet ud fra, at der vil blive amøndt større Arbejde og Capital paa Jorden, naar det er fastsat, at dens forsøge Værdi ikke skal rammes med en Skatteforhøielse.

Grundætning (Axiom) er i Mathematiken en Sætning, som er indlysende ved sig selv uden Beviis, f. Ex. at enhver Størrelse er lig alle sine Dele tilfæmmentagne.

Grundtallet for et Logarithmesystem er det Tal, ved hvis Potensophøielse man tænker sig alle Tal frembragte, idet Logarithmen er Potenserponenten. Er Grundtallet g , et hvilket som helst Tal t og dets Logaritme l , da er $t = g^l$. G. maa være positivt og > 1 . Der er kun to Logarithmesystemer brugelige, de naturlige Logarithmer, hvis Grundtal er et irrationalt Tal, som med 7 Decimaler er $= 2,7182818$, og betegnes med Vognstavet e , og de sædvanlige eller briggitte Logarithmer, hvis Grundtal er 10.

Grundtart. I Aaret 1682 blev der lagt en G. paa Gaarde, Huse og Grunde i Kjøbstæderne, efter som de laae beleilig til Røring og Brug. Hver Grund blev anfat til visse Portioner, som kaldes Skillinger eller Valere, og naar et Pengesløb skal repareres paa en By, deles det i saa mange Dele, som Byen har Portioner, hvorefter Enhver da udreder Afgift efter sit Antal af Portioner. Flere af Byerne have efterhaanden erholdt nye G., saaledes Kjøbenhavn i 1812. 1857 bleve ogsaa Kjøbenhavns udenbys Grunde anfatte til G.

Grundtegning, s. Grundrids.

Grundtone eller Hovedtone kaldes den Tone, hvis diatoniske Tonestige er den herskende i et Stykke, og hvis Uretning, trods alle muligvis forekommende Afvigelser i andre Toner, i de fleste Tilfælde begynder, men i hvert Tilfælde slutter Stykket. Dernæst betyder G. den oprindelig dybeste Tone i en Accord, paa hvilken hele Accorden er bygget. Ved alle Omfætninger af Accorden vedbliver G. at være den samme, saa at den ikke tillige behøver at være Bastone, men kan ligge i enhver Stemme.

Grundtvig (Nikolai Frederik Severin) er dt i Ubbv Præstegaard ved Borningborg den 26 Septbr. 1783. Baade Faderen, Farfaderen i Diefaderen vare Præster; gjennem Moderen al han nedstamme fra Abfalons berømte Slægt. sit 9de Aar sendtes han fra det smilende Hjøllandsk over til en af Jyllands stille, alvrlige Fædegne P. for Beile, for at opbrages i en Præst. Her læste han bl. A. Hvitsfeldts rønne og Holbergs Bærter. Efter at have bragt 6 Aar paa Heden, sattes han i Aarhus Latinskole. Den første Vinter var han der Aften Forelæser i et lille Stomagerkursus i Huset, hvor han boede, og blev derved kjendt med de gamle danske Almuebøger og oiseventyr. Gjennem Suhms Bog „Om Odin og den hedenste Gudelære“ vales hans Jurese for den nordiske Mythologie, og han bespndte allerede nu at stride Vers. Efter 2 Aars Skolegang blev han (1800) Student og ar kort efter Diensvidne til Slaget paa Rissbavns Rked. Efter 3 Aars Studium tog an 1803 theologisk Embedsexamen. Paa denne id hørte han sin Fætter Hencil Steffens's Forezæninger over Naturphilosophie og Goethe's Joesie (i Vintrene 1802—4). Uagtet disse idvrlde Foredrag, især de over Goethe, de eneste forelæninger han havde kunnet udholde at øre, virkede stærkt paa ham, ligesom paa Døhlschlåger og mange flere af den Tids opvltte Ungdom, forargede de ham beg tillige aa mange Maader, da han endnu hang ved en ældre Tids Anskuelse, som Steffens saa enialt besjæmpe. En Ven af ham, Bornolmeren Skougaard, gjorde ham bekendt med Bedels Doversættelse af Sazo, Clausens af Snorre, Sandvigs af Edda o. M., og han læste ig nu over det islandsk Sprog og dets rige gamle Litteratur. 1805 blev han Poeslærer paa Rangeland, hvor han i en delig Natur og landlig Ro med stærkt bevaget, mod det hvieite stræbende Sind studerede Schafspeare, Goethe, Schiller, Fichte, Schelling, Steffens s. fl. og fremfor Alt henrykkes af Døhlschlågers opgaande Digteris, især af „Bauunders Saga“. Det var hans Livs gjærende Baartid. Han optraadte nu ogsaa selv som forfatter med nogle Afhandlinger i Rahbels „Minerva“ for 1806 og 1807 „om Sangene i Edda“, „om Aalæren“, „om Bidenstæbelighed og dens Fremme, især med Henpaa paa Fæbrelænder“ o. s. v., der udmærkede sig ved glvende, tungsinbig Begeistring, originale Lanter og et kraftigt Sprog, men desuagtet ikke gjorde ynderlig Virkning. Et mærkeligt Arbejde, halvt i Prosa og halvt paa Vers, „Mæsteraballet i Danmark“ (1808), foranlediget ved Mæsteraballet efter den store nationale Ulykke i 1807, gik, ligesom dets evnævnte Forgjængere, temmelig sporløst forbi. Samme Aar, G. udgav dette Digt, vendte han tilbage til Rjøbenhavn, oar Lærer i Historie i en Skole og boede paa Vallendorfs Collegium, hvor han sluttede Venstabs med Hersleb (senere theologisk Professor i Christiania) og F. E. Sibbern, gjennem hvieite han blev bekendt med Normændene Trefkov og Everbrup og Brødrene Krsted. Samme Aar udfom ligeledes den aandsfulde lille „Nordens Mythologie eller Udsigt over Eddalæren“,

og de to følgende Aar (1810—11) det geniale, epist-dramatiske Digterværk „Optrin af Kæmpelevets Undergang i Nord“. Det religiøse Element traadte imidlertid mere og mere i Forgrunden hos G., og 1810 holdt han sin Dimisprædiken „Hvi er Herrens Ord forfunden af hans Huus?“, i Anledning af hvilken han indskaldtes for Consistorium og sit en Trettesættelse. Hans Aand var nu kommen i en saadan Gjøring, at han i Decbr. f. A. med nedbrudt Nervesystem maatte tye ud i Landsbypræstegaarden til sin gamle Fader, hos hvem han med Nød og neppe, ved Bisfop Valles Hjelp, 1811 blev personel Capellan. Næste Aar udgav G. „Kort Begreb af Verdens Krønike“, et eieudommeligt Arbejde, som vakte stor Opsigt og hos Mange Forargelse paa Grund af de usædvanlige Domme, han, med Bibelen til Rettesnor, sædede over Personer og Begivenheder. En af hans Venner, C. Malsbø, angreb ham offentlig, og S. E. Krsted optraadte ligeledes imod ham. Efter Faderens Død (1813) vendte han tilbage til Rjøbenhavn, hvor han førte et Slags Eremitliv imellem Bøger og nogle faa Venner, iblandt hvieite var B. S. Ingemann. I Januar 1814, da de allierede Hære trængte frem til Kongeaen, optraadte han 3 Aftener paa Chlesens Collegium og henrev ved begejstrede Taler den studerende Ungdom til at tilbyde Frederik VI sin Tjeneste med Gaand og Mumb. Han søgte forgieves Præstestald og kunde knap faae Lod til at besfige nogen af Rjøbenhavns Præbikstole. Imidlertid udbiølede han en overordentlig Forfattervirksomhed og udgav bl. A. „En liden Bibelkrønike“, „Koeskibe Niim“ med dertil hørende „Koeskibe Saga“, „Kvædinger eller Smaaqvad“ (en Samling af hans hist og her spredte Digte), „Bibelske Prædikener“ og Likhristet „Dannevirke“. Han kom i en Feide med J. L. Heiberg i Anledning af dennes Angreb paa Ingemann, og tog, uagtet sin Beundring for Døhlschlåger, Døggens Parti, da denne næsten stod alene i den bekjendte Strid mellem disse to Digtere. Endvidere udfom med kongelig Understøttelse (som han behøved, til han blev Præst ved Bartou) hans karakteristiske Fordanskring af Sazo og Snorre (1818—22). G. havde siden 1815 lagt sig efter Angelskaffis (i nogen Tid i Forening med Raft), og 1820 udfom hans frie Doversættelse af det ogsaa for den danske Sagnhistorie betydningsfulde Heltebegt „Bjovulfs Drapa“. Omfider blev G. 1821, uden Anføgning, kaldet til Præst i Præst; men allerede Aaret efter kom han, isølge eget Dnske, igjen tilbage til Rjøbenhavn som Capellan ved Frelserens Kirke paa Christianshavn. I Aaret 1825 skrev han „Kirkens Gjenmøle“ mod S. N. Clausens bekjendte Værk om Katholicismen og Protestantismen; herom s. Clausen (S. N.). Under den heraf opstaaede Injurieproces, der ved Dverretten (han vilde ikke appellere til Høieskeret) endte med, at han idømtes en Mulct og Censur (som først hævdedes 1838), neblagde han sit Embede og levede nu atter som Privatmand. I Forening med sin senere Modstander Kudebach udgav han „Theologisk Maanedskrift“, endvidere samlede han et Udvalg af sine Prædikener under Titlen „Christelige Prædi-

fener" og skrev „Ærøniserim til Børnelærdom". 1829—31 foretog han med kongelig Understøttelse, nærmest for sine angelskaffiste Studiers Skyld, aarlig en Reise til England, hvor han gav Stødet til fornyet Opmærksomhed for dette Lands gamle angelskaffiste Litteratur. 1832 fik han Tilladelse til at prædike i Frederiks Kirke paa Christianshavn, hvor han saa i 7 Aar hver Søndag holdt Aftenangelskaffiser. Samme Aar udkom hans store „Nordens Mythologie eller Sinbilledsprog, historisk-poetisk ubvisket og opløst", i hvilket han neblagde sin eiendommelige Opfattelse af de nordiske Myther, og som endog vakte Opmærksomhed i Ulandet. Aaret efter begyndte han sin vidtløstige „Haandbog i Verdenshistorien" (der kun er naaet indtil Ugangen af det 17de Aarh.). 1837—41 udgav han „Sangværk til den danske Kirke", en talrig og værdifuld Samling religiøse Sange, hvoriblandt mange vakkere Bearbejdelser af fremmede og ældre danske Digte. 1838 udkom i Christiania „Nordiske Smaadigte" (en Samling ældre Poesier), og samme Aar holdt han høit livlige Forelæsninger over den nyere Tids Historie. 1839 blev han endelig Præst ved Bartow Hospital. Aaret efter udgav han det angelskaffiste Digt „Phoenixflugten", med Forordning. I Sommeren 1843 gjorde han sin fjerde Reise til England for at lære dette Lands religiøse Bevægelser nærmere at kjende paa Stedet selv, og den følgende Vinter holdt han Forelæsninger, som senere udkom under Titlen „Bragetnal om græske og nordiske Myther og Oldsagn". I de herefter følgende Aar indtraaede Forhold og Begivenheder i vort Fædreland, som stærkt bevægede G.'s endnu friske og ungdomsvarme Sjæl. Det hører med til hans Livsanskuelse, at et Folk kun da kan hævde sin rette Plads og føre et sundt Liv, naar det bevarer sin Eenbommelighed og ubviller sig paa den derved betingede Maade. Hermed staaer i Forbindelse ikke blot hans varme Fædrelandsælskighed, men ogsaa hans ubelukkende Danskhed og Nordiskhed, hans Uvillie ikke blot mod Tybsheden, men ogsaa imod Latinen og den hele ad denne Vej indførte, efter hans Mening unaturlige og Folkelivet forquællende lærde Dannelse. I Modsetning til denne har han virket for en „folkelig Skole", hvor en reen national Dannelse skulde tilfuges. Hans Bestræbelser for at faae Sors Madamti ombannet til en „dansk Høiskole" lykkedes ikke; derimod har han i Tale og Skrift virket overmaade Meget for Oprettelse af Bøndehøiskoler, og i Aaret 1855 blev han ved Hjælp af et ved hans Benner i Danmark og Norge stiftet Legat sat istand til at hvide Eendommen Marielyst i Nærheden af Kjøbenhavn og den sidste en Folkehøiskole i sin Aand. Med endnu større Iver maatte G. naturligvis slutte sig til den Kamp, som i de samme Aar førtes for Bevarelsen af dansk Sprog og Folkelighed i Hertugdømmet Slesvig (paa Stamningsbanken Isb 1844 hans veltalende Ord til Nordflesvigerne); og under denne blev Tanken om Nordens folkelige Eenhed og Befrættelsen for at befæste det naturlige Baaend imellem de 3 Broderfolk end mere stærk og levende ogsaa hos G. (han tog 1851 Deel i Studentertoget til Christiania). Da Dyrret 1848

udbrød i Hertugdømmene, opflammede kraftige Sange fra den gamle Digter Danmarks Smerter til Kamp for Fædrelandet. G. har ogsaa siden som Folkethingmand taget levende Deel i Tidens politiske Bevægelser; i Rigsdagen har han sædvanlig hørt til Oppositionen og for det Meste stemt med den demokratiske Fraction af Thinget. Imidlertid har det ikke kunnet være Andet, end at hans ildfulde, phantastiske og følelsesrige Natur i denne hans Virksomhed — ligesom i hans Skrifter — ubentiden har gjort ham eenfaldig og ubillig imod dem, der dømme anderledes.

Dette G.'s lange, bevægede og riigholbige Liv, hvoraf det her kun har været muligt at give et kort Omrids, har været af overmaade stor Betydning for Samtiden og Eftertiden. Men den største og variagte Indflydelse har G. dog uøvet paa det religiøse og kirkelige Liv i Danmark. I sine Studenterdage blev G. vel ogsaa hvenren af Datidens rationalistiske Anskuelse, men hans dybe, poetiske Naturlig fandt ikke længe Livsnæring i dens Tørhed, og „som hans Hjerte alt i hans Barndom glødede, naar han læste om Luther, og han snæbde sig voren for at være Halle's Daabenbrager i den nye Kamp for Christendommen", saaledes lom han, efter at være bleven theologisk Candidat og under et anstrengt Studium i landlig Ro (s. ovenfor), men ogsaa under stærke aandelige Sværginger, til en dyb Livsanskuelse af Mennekestaturen og Mennekelivet og til en hjertelig Ellegnesse af Christendommens Sandheder. Forsøningens Hemmelighed blev for ham det egentlige Midtpunct i al Religion. Denne Opfattelse bragte ham tillige til at erkjende det Dybe i de hebenfle, navnlig i de nordiske Gudeaagn, og til at anerkjende Sacramenterne som Midtpunctet i den kirkelige Gudstjeneste. Han fremhævede derfor alt i sine tidlige Skrifter Daabens og Naboerens Betydning som det livsløbende og livsnærende Naabemiddel. I sin Dimissprædiken neblagde han med en grebet Sjæls hele Ild og Kraft, ubtalt i et glødende og malmfuldt Sprog, en Protest i Christendommens Navn mod hele Tidssalderens og Præstestandens rationalistiske Retning. Gjennem G.'s senere Prædikener Isb altid Kirken frelsende Evangelium i hele sin Fuld og Styrke for at drage og loske Hjertene til det, men det Isb ogsaa deri en klar og usforbeholden Dom over Tidens Bantrø, som i selvtilfreds Svømmede foragtede Guds Naabes Evangelium. Mange spottede over ham og ansaae ham for en Sværmer og Fanatiker, selv Mange af dem, som dog beekte hans theologiske Anskuelse, kunde deels ikke følge ham i alle hans Paastande, deels ikke billige den Sensynsløshed, hvormed han bekjæmpede sine Modstandere og udtalte sine Domme. Men en uberegnelig befrugtende og levendegjørende Indflydelse er dog udgaaet fra hans Skrifter og Prædikener over hele den danske Kirke, og G. har, hvorledes hans litterære og kirkelige Virksomhed end bedømmes, dog bidraget mere end nogen Anden til at fremkalde hele den nyere kirkelige Udvikling i Danmark. Flere af G.'s Paastande (s. Ex. 25), som han i sin Strid mod Clausen (1825) udtalte og siden har fastholdt, at den apostoliske Troesbekjendelse som

Herrens levende og mundtlige Ord er den kristelige Kirkes usforanderlige og urokkelige Grundbold og flere af hans Bestræbelser (s. Ex. for at bevirke en fuldkommen dogmatisk og liturgisk Fribid for Folkekirkens Præst) maae vistnok anses deels for reent subjective, deels for upraktiske; men paa den anden Side har han som den lutherste Læres ivrige Forhjemper, som genial (om end eenfaldig) Historieforfatter, som Nutidens største Psalmedigter og som Fædrelandets hengivne Søn erhvervet sig et udsædligt Navn. — Omkring G. som Messeren har der dannet sig et tætsluttet kirkeligt Parti, efter ham benævnet det grundtvigske, hvis væsentlige Mærketegn er Antagelse af den af G. fremsatte Lære om Traditionen, ifølge hvilken Troesbelydelsen (s. Apostolisk Symbolum), Sacramentordene og Faberdoor tilsammen ere Ord af Herrens Mund, der ved en mundtlig Overlevering usforandrede ere bleevne opbevarede i Kirken og banne dennes væsentlige Grundbold og Kjendetegn, og som derfor sammensættes under Benævnelser det levende Ord, i Møde-sætning til det skrevne Ord i Bibelen. (*)

Grüneisen (Carl), Overhofrættant, Overconsistorialraad og Feltprovst i Stuttgart, født den 17de Jan. 1802 sammesteds, har gjort sig fortjent ved theologiske, poetiske og artistiske Skrifter. Hans „Lieder“ (Stuttg. 1823) høre aldeles til den schwabiske Skole; nogle af disse Sange, som have hentet deres Stof fra den württembergiske Historie, ere hurtig bleevne Folkesange. Han har ogsaa udgivet endeel kunsthistoriske Skrifter.

Gruner (Wilhelm Heinrich Ludvig), Kobberskilder, født den 24de Febr. 1801 i Dresden, var Decorationsmaler, senere han greb Gravstikket, og har, efter at have opholdt sig i Italien 1825—32 og udbannet sig under Longhi og Anderloni, gjort sig bekendt ved en Række gode Blade, blandt hvilke maa nævnes „en Spanier af Velasquez“, hans første Blad, en Række Kobberstik efter italienske Mestere, stukket under hans andet Ophold i Italien fra 1837, og endelig et Par Pragtværker, udgivne i England 1842 og 1847.

Grunert (Johan August), født 1797, Professor i Mathematik i Greifswalde, har gjort sig bekendt ved talrige mathematiske Skrifter. Siden 1841 har han udgivet „Archiv für Mathematik und Physik“.

Grünwald (Matthias), Maler og Træffærter, der skal være født i Aschaffenburg, var Diktors Samtidige og Medarbejder, og hører saaledes det 15de Aarh. til. Hans smukkeste Arbejder finder man i Aschaffenburg og Mainz; i Kalmars findes et fortræffeligt Billede, en Altertavle med Christi Korsfættelse. De uflkre Kunstgæver have foraaftsaget megen Forværging, saa at Andres Arbejder ere tillagte ham, og omvendt.

Grünler (Christian Hregott), Portrait- og Landskabsmaler, født 1797 i Zeulenroda i det Reussiske, udbannede sig fra 1819 ved Mademiet i Dresden og blev udnævnt til Professor af Storbortugen af Weimar. Han har malet Thorvaldsens Portrait.

Grüne (Carl Ludvig, Greve af), østerrigsk General, født den 25de Aug. 1808 i Wien, er nu Hovedet for en gammel Familie, der be-

fibber talrige Eiendomme i Nassau, Nederlandsene og Herrig. Han traadte 1828 ind i et af hans Fæder commanderet Uflanregiment, blev 1838 Major og 1848 Kammerherre hos den unge Keiser Frants Joseph, hvis Gunst han stedse har besiddet i høi Grad; 1850 blev han Feltmarskallieutenant, Keiserens første Generaladjutant og Directeur for Krigscontocillet. G., der anlees for Aristokratiets og Militærvæsenets fornemste Støtte hos Keiseren, som selv helder meget til denne Retning, lebsagede Keiseren paa Felttoget i Italien 1859 og udsævede en stor Indflydelse paa ham, men er i Octbr. 1859 bleven entlebiget eller dog fjernet fra Postet.

Gruppe er i de tegnende Kunster Betegnelsen for Sammenstillingen af flere Gjenstande, Dyr eller Personer, af daaue et for Diet behageligt Hæle. Kunsttheoriene opstille mange snurrige Regler for Grupperingen, der dog ikke gjælde længere, end Kunstnerens Dæ vil.

Gruppe (Otto Friedrich), født den 15de April 1804 i Danzig, har siden 1844 været Professor i Philosophien i Berlin og har især bundet Navn som Kunstkritiker. Imod Hegel skrev han „Antäus“ (1831) og „Wendepunct der Philosophie im 19ten Jahrhundert“ (1834); desuden har han skrevet: „Über die Fragmente des Archytas“ u. s. w. (1841); „Die kosmischen Systeme der Griechen“ (1851); „Ariadne, die tragische Kunst der Griechen“ u. s. w. (1834); „Die romische Elegie“ (1843) o. M. Af hans Digte ere de fleste episke.

Grus, s. Frane.

Gruter (Janus), hollandsk Humanist, født den 3die Decbr. 1560 i Antwerpen, var i nogen Tid Professor i Wittenberg, fra 1602 Bibliothekar i Heidelberg, og døde den 20de Septbr. 1627. Han har gjort sig fortjent af de latinske Klassikers Kritik samt ved sine „Inscriptiones antiquæ“ (2 Bb., 1603; paany udg. af Gubins, Grævius og Burmann i 4 Bb., 1707); ogsaa med den latinske Epigraphik har han beskæftiget sig. Endelig fortjener ogsaa at nævnes et Samlerværk „Lampas sive fax artium liberalium“ (7 Bb., 1602; 4 Bb. 1737—51).

Grutting, s. Straecnting.

Gryllus, s. Græshoppe. — **Gryllotalpa**, s. Jordkrebs.

Gryllus (gr., betyder et Sviin) var oprindelig Navnet paa et satirisk Maleri af den græske Maler Antipholos, men er gaaet over til at betyde et Carriaturbillede af et Dyr, enten paa skaarne Stene eller i Maleri.

Gryn. Under dette Navn indbefattes temmelig forskellige Producter, idet nogle ere afstakede, hele eller nogenlunde hele Korn, andre overlippede Korn med eller uden Stal paa. Risen mister i en aaben holdt Dværn uden Bildning let den høre løse Stal, men for at fjerne en indre setg, gaul Stube maa man stampe den, oplandet med endel Riisfæller, der deels ved deres Kudeh tjene til at rive Hinden af, deels ved deres Elasticitet forjindre, at for mange G. slaas det itu. Disse befries siden ved Sigtning og Blæsing for det pulveriserede Affald, og renses ydermere ved Børstning og Snidning med Lammeskud. Byg afslalles ofte paa en Grubbeqværn; denne har kun een rastt omloebende Sandsteen, der virker med sin ruc

Kant, idet Kornene lasses frem og tilbage mellem denne og et Rivejernsbliff, der i kort Afstand omgiver det med Skarpeden indad. Byggen behandles her portionsvis flere Gange; første Gang faaer man halvskalet, næste Gang heelfskallet Stalgods (Bankebgg) derpaa i en finere Dværn Perlegrøn. Affaldet, der bliver tilbage bedre, drives ud igjennem Sullerne i Rivejernsbliffet (Kippen). Andre G. faaer man ved en Brøkgværn, der overlipper Kornene; Byggrøn af Stalgods. **Grynmeel** eller Dystmeel ere de altsor fiindeelte Partier af Hjernen, der fjernes ved Sigtning. Boghvedens ydre Skaf fjernes ligesaa let som Risens, naar Kornene ere tørrede; derpaa brækkes den, men for at faae Kullegrøn skal den fine indre Hinde fjernes ved Fugtning og Blæsning. Havregryn behandles paa lignende Maade, men opbeholdes tilsidst stærkt. Hvedegryn (Semoule) faaes ogsaa ved en lignende Behandling, kun at der ikke er nogen ydre Skaf, og at Hinden (Alidet) fjernes ved Sigtning og Blæsning uden Fugtning.

Grynteoge, 1. Aar.

Gryphius (Andreas), egl. Greif, tydsk Digter, fød den 2den Octbr. 1616 i Großglogau i Schlesen, blev ved Trebueaarstrigen nødt til at forlade sit Fædreland, reiste i Italien, Frankrig og Holland, kom 1647 hjem og døde som Syndicus i Kypstendommets Slogau den 16de Juli 1684. Mangehaande offentlige og private Gjenordbigheder hidroge til at indgive ham den mørke og tungsinbige Stemning, som afpræger sig i hans lyriste Digte (hvorefter han banner en Mobsætning til sin Samtidige Flemming), blandt hvilke hans „Kirchhofgedanken“ er meest bekendt. Hans Tilbøielighed til greske Skilbringer, Svulst og rhetorisk Overdrivelse især i det Kæmpelske viser sig endnu stærkere i hans Tragedier, hvori man dog finder en Stræben efter Orden, Sammenhæng og Charaktertegnning (man har endog faabt ham det tydske Drama's Faber) ved Siden af mange Udøerter (han brugte i Tragedierne de antike Chor, men paa en meget uheldig Maade). Af større Værd vare G.'s Lysspil, især „Das verliebte Gespenst“ og de vittige Folscomœdier „Peter Squenz“ og „Horribilicribrifax“.

Græer, 1. Sprog.

Græciske kaldes en i et andet Sprog benyttet Bending, der er formet efter det græske Sprogs Eiendommelighed. **Græcitet**, det græske Sprogs Eiendommelighed; **Græctoman**, vidt-dreven Tilbøielighed til at efterligne Grækerne.

Grækenland. Herved kunne vi i Henseende til de geographiske Forhold og den naturlige Beskaffenhed behandle det gamle og det nye G. under Et, da det sidste er en Deel af hiint; i statistisk og historisk Henseende maae begge naturligvis adskilles.

1. Det gamle G. eller Hellas i videre Forstand strakte sig som en stor Halv S. for Macedonien og Ægypten ud i Middelhavet; det havde en Længde af 55 M., Bredden afsejledes fra 10 til 30 M. Mod V. begrænsedes det af det ioniske, mod D. af det ægæiske Hav. Næsten overalt var det gjennemsaaret af høie, feile og fjoorige Kalksteensbjergmasser med høist afsejledende Former og afbrakte mellem-liggende Dale og Flodletter. Landet deler sig

naturlig i tre Hovedafdelinger, det græske Fastland, Peloponnes og de forskjellige Øgrupper. Den førstnævnte Deel, Hellas i iewerre Forstand, gjennemflæres efter Længden af en i Begyndelsen sammenhængende Bjergstrækning, der mod N. hænger sammen med Schartzag, Knudepunktet for de binariske Alper og Balkan (Hæmus), og som ved sin Indtrædelse i Hellas antager Navnet Pindos, nu Mezzoo. Denne Bjergkæde sænker sig imod Syd og opløser sig der i flere isolerede Bjerggrupper; den hænger ved Landtangen ved Korinth kun ved en smal Bjergryg sammen med de peloponnesiske Bjerge (s. nedenfor). De nordligste Sidsgræne af Pindos ere mod N. de lambuniske Bjerge, hvortil længst mod N. hører Olympus nu „Racha“, 6,000 F.), og mod Vest de keraniske Bjerge, som ende i Forbjergtet Atroracania. Næsten lige i Midten af Landet udsender Pindos mod N. Bjergkæden Othrys (4,000 F.), som banner en Landtunge mellem den maliske og pagasæiske Bugt (her er Bjergtet Pelion, nu Petras), nu Bugterne ved Zeiton og ved Sele, og derpaa i nordlig Retning langsmed Kysten strækker sig henimod Olympus og det ligeoverfor dette liggende Ossa (nu Kiklao), hvorefter det bannes et stort, af Floben Peneus (nu Salambria) gjennemstrømmet Dalbækket (Tempe). Ligeoverfor Othrys Hæder paa den vestlige Side af Pindos det ioniske Hav sig dybt ind i Landet i Bugten ved Ambrakia (den nuværende Bugt ved Arta). Længere sydlig banner Pindos mod N. Bjergmasserne Deta (nu Kumavle og Parnassos (nu Platara, c. 7,000 F.) med Pelikon (nu Jagura, c. 5,400 F.), af hvilke den første i Forening med Othrys indslutter Dalen ved Floben Sperchios, den sidste i Forening med Deta banner Dalen ved Kephissos (Mavronero), som løber ud i Søen Kopais (nu Topolja). S. D. for denne Dal forene begge Bjergkæder sig igjen, gaar over i Rithæron (ell. Elatia) og Parnes og ende mod S. D. i Forbjergtet Sunium, Sydspidsen af Attika (det nuværende Cap Colonna). Det hele continentale Grækenland deler sig efter de naturlige Forhold i følgende Landskaber: Thessalien, mellem de lambuniske Bjerge, Pindos og Othrys; Epiros, mod Vest, mellem de keraniske Bjerge, Pindos og den ambrakiske Bugt; endelig det egentlige Hellas (nu Livadien) med Landskaberne Akarnanien, Boetien, Doris, de tre Lokri, Pholis, Pæotien, Megaris og Attika, Syd for Thessalien og Epiros. — Den anden Hoveddeel af G., Halvøen Peloponnes (nu Morea), er i Midten et Bjergplateau af c. 2,000 Fods Høide med enkelte høie Bjergmasser (mod N. Kyllene, over 7,000 F. sydligere Taygete, c. 7,000 F.), ved hvilke det bannes de naturlige Inddelinger af Landet: Kyllanlandet Akhaja mod N. V., Slettelandet Elis paa Vestkysten, de bjergrige Halvøer Peloponnesien og Lakonien mod S., Argolis mod W.; i Midten Hellanbet Arabien. — Den tredje Hoveddeel af G. udgjør Derne: i umiddelbar Nærhed af Fastlandet ligger mod V. de ioniske Der, mod S. Kyther (nu Cerigo) mod D. Cydra, Megina og Salamis samt Eubøa; i længere Afstand Kreta (nu Candia) samt Derne i Archipelagus, Cycladerne og Ege-

berne. Det gamle G.'s Fladeindhold efter ovenangivne Grændser kan beregnes til 2,250] M., af hvilke c. 1,400 falder paa Fastlandet. Dets Kystomfang var meget stort, da Havet jærer sig i en stor Mængde tilveels meget nye Bugter ind i Landet; de betydeligste af isle ere: mod V. Bugterne ved Arta, Bug- nene ved Korinth (eller Petras eller Lepanto), ed Navarino og ved Monon; mod S. Bug- rne ved Koron (den messeniste) og ved Kolo- nthia (den iakoniske Bugt); mod N. Bugterne ed Nauplia eller Argolis, ved Engia (eller Egina), ved Solo og ved Zeitun. Imellem Megropont (Gubda) og Fastlandet er Strødet Iripos eller Egribos. Landet banner en Mængde Fjorhjerger, af hvilke de mærkeligste re: Cap Punta (det gamle Actium) mod W., Rhion paa Morea og Antirrhion ved Indløbet il Lepantobugten, Cap Matapan (Tanaron) og iap Malea paa Sydspiden af Morea, Sunium Sydspidsen af Attika).

G.'s hydrographiske Forhold ere af meget mberordnet Betydning. Blandt Floberne ere v betydeligste: Peneus, Sperchios, Acheloos og kophios paa Fastlandet, samt Euratos og Al- yhos paa Peloponnes. Ingen af disse Flo- rer ere seilbare. Klimaet er meget forskjelligt ijer Landets Beliggenhed og Side; i Almin- delighed er det saare mildt (Athenens Middelt- emperatur er c. 13° eller som i vor Sommer). Lavlandet og Dalene i det sydlige Peloponnes hve et fuldstændig sybligt Klima; i de høiere liggende Egne siger Kulden om Vinteren ikke jelden til en betydelig Høide. Vinteren bestaaer i Lavlandet kun i en Regntid, Frost er meget jelden. I den egentlige Sommerid, Juni, Juli og August, falder der i Reglen ikke en Draabe Regn, saa at Alt henviser og de fleste Flober udtyrres; Stimen er da mærkelsaa og Luften iberfi klar og tør. G.'s Planter- og Dyrever- den frembyder lidet Eiendommeligt, j. nedenfor nder Kongeriget G.

Selve Beliggenheden havde bestemt G. til at vore Foreningspunktet for Vdens og Bestens Cultur. Dette Kalb, forbundet med Landets skarpt udbrægede geographiske Charakter, maatte udsendigtvis øve en stærk Indflydelse paa den græske Nations hele Udvillingsgang. Gjennem alle Perioder af dette eiendommelige og rigt begavede Folks Historie fremtræder som Grund- træk i Folkets karakteren en ubuilet Sands for Subjektivitet, en fremtrædende Tendens til at gjøre Personligheden gjelbende, en sfin Opfat- telseevne i Forbindelse med skarpsindig Dømmes- kraft, en flabende Phantastie ved Siden af en stærkt udbræget Sands for Formssjæbnd. Lan- dets naturlige Forhold mchførte naturlig en flarp Souvring imellem de forskjellige Stammer og Stater samt en fremtrædende Tilviellighed til at færdes paa Søen. I den ældste, saa- kaldte heroiske Tid finde vi baade i offentlige og private Forhold en patriarchalst Tilstand; i Epikken for Staterne hode Konger, som i For- ening med Folkets Vidske lebede de offentlige Anliggender og førte Overbefalingen i Krigen; Familielivet, i hvilket Qvinderne indtog en betydningsfuld Plads, hoidede paa Pietetsfor- forholdet. Mellem Herre og Slaver bestod der et patriarchalst Forhold; Giestfriheden udvodes

i videste Omfang. I Mobsætning hertil træder i den senere historiske Tid Familielivet stærkt i Skygge for det offentlige Liv; hermed følger en fuldstændig Forandring i Qvinders Stilling, medens Borgernes Forhold til Staten organi- seres bestemtere i de forskjellige Retninger. De forskjellige Statsformer ubvulle sig i den største Mængdsalbigbed og i de fineste Nuancer, lige fra det mest afgjorte Oligarchie til det tilslelteste Demokrati. Ved Siden af en høi Grad af Forsinelse beværede der sig i nogle Stater gjen- nem en Kælle af Aarhundreder en vis Sæder- nes Simplicitet; saaledes spillede f. Ex. i Ar- labien Hyrdelivet, i Thessalien Agerdyrking en Hovedrolle. Den mest fremtrædende Plads i det helleniske Kulturliv indtog Athenen, der ved Sammenløb af mange forskjellige Omstæn- digheder i Forbindelse med Beboernes rige Be- gavelse og Vdens for Handel og Søfart gun- stige Beliggenhed havede sig til at vore den græske Culturs Hovedstad. — Smln.: Mannert, „Geographie des nrdbrliden Griechenslands“, des Peloponnes und der Inseln des Archipelagus“ (1822); Kruse, „Hellas“ (2 Bd., 1825—27); Bachsmuth, „Hellenische Alterthumskunde“ (2 Bd. i 4 Afd., 2det Dpl. 1843—46).

II. Det nuværende Kongerige Grekensland ud- gjør den sydlige Deel af det ovenfor beskrevne gamle G., nemlig Fastlandet S. for en Linie mellem Bugterne ved Arta og ved Solo (afktaa det egentlige Hellas og den syblige Deel af Thessalien), Salsen Morea (Peloponnes) og en Deel af Verne i Archipelagus (nemlig Megropont eller Gubda, de fleste af Qvaderne og nogle af Sporaderne). Fladeindholdet er 892 □ M., hvoraf Hellas (eller Nord-G.) ud- gjør 865 □ M., Morea (eller S.-G.) 897 □ M., Verne 130 □ M.

Om Floberne, Havbugterne, den naturlige Bessaffenhed og Klimaet er talt ovenfor. Fro- bucterne ere i Almindelighed de samme som i de øvrige hydrographiske Lande ved Middels- havet. Der findes Siin, Sydfrugter, Oliven, Morbrætrær, Bomuld, Lobat, Korinthør o. M.; men kun en ringe Deel af Landet er dyrket, hvorfor Kornavlren (mest af Vede og Mais) i dette frugtbare Land ikke er tilstrækkelig til Lan- dets Forbrug. Aarfagerne hertil ligge deels i Befolkningens Charakter, deels i de høie Na- turalafgifter og Grundflatter, der hvile paa Eiendommene, deels deri, at en saa stor Deel af disse eies af Kirker og Kloster, deels endelig i Qvægaablens Overvægt. Den sidste bestaaer især af Faare- og Gøedavl; Si- og Silkeavlren ere heller ikke ubetydelige; foruden almindeligt Hornqvæg haves Østler. Hergøvsbriiften er meget ringe, og af Metaller har man kun fæn- det Lidet; derimod findes fortrinlig Marmor paa flere Steder (især paa Den Paros). — Indbyggernes Antal kan nu antages at vore 1,050,000, af hvilke omtrent 700,000 ere Græ- lere (M.-Græklere), v: de med Slaver o. A. stærkt blandede Efterkommere af de gamle Hellener, f. Græker, 240,000 Arnauter (f. Albanen), som boe især i den østlige Deel af Nord-G., i den nordlige Deel af Morea og paa Verne Hydra og Spezia; Resten ere nogle Balacher, Armeniere, Jøder og Fremmede (især Tybster). Sproget er det ny-græske (f. d. A.). Med

Undtagelse af 250,000 Romersk-katholiske og nogle faa Protestanter, Jøder og Muhammedanere høre alle Indbyggerne til den græsk-katholske Kirke, i Episcopen for hvilken staaer den geistlige Synode i Athen, som bestaaer af 5 Medlemmer, der bekræftes af Kongen som Kirkebestyrelsens Overhoved. Geistlighedens Antal er meget stort (der findes 20 Metropoliters, 2 Erkebiskopper, 19 Biskopper og over 3,000 Præster, Munkenes Antal skal være c. 1,600), og den staaer i stor Anseelse hos Folket. — Oplysningen staaer hos det egentlige Folk meget tilbage; der findes et Universitet (i Athen), et geistligt Seminarium, en polyteknisk Skole og 7 Gymnasier o. m. besl., men Folkeskoler gives ikke nær i tilstrækkelig Antal, og de, der findes, besøges kun lidet, saa at en Mængde Børn opvoxe uden Undervisning. Dog gaar i denne Henseende Alt fremad (under Tyrkernes Herredømme gaves der slet ingen offentlig Undervisningsanstalter for den kristne Befolkning; ved Kong Otto's Regeringsstiltrædelse var Disciplinens Antal i samtlige Landets Skoler 11,000, i Aaret 1856 var det c. 60,000). Der findes 30—40 Bogtrykkerier i G. — Industrien er i G. meget ringe, og indskrænket sig næsten til de almindelige Haandværker, thi Følgerne af det trykkende Aag, hvorunder Grækerne i Aarhundreder levede, ville først seent forsvinde; dog er der paa flere Steder gjort en Begyndelse til nogen Fabrikvirksomhed. Handelen er paa Grund af Landets ringe Production og indskrænkede Forbrug samt de mangelfulde Communicationsveie ikke betydelig. Derimod er Skibsarten, der især gaar ud paa Fragtsart, meget betydelig. G. havde 1857 en Handelsflaade af 4,439 Skibe med 162,000 Emst.'s Dragtighe. Grækerne ere fortrinlige Søfolk. — I Henseende til Statsforfatningen er G. et arveligt, constitutionelt Monarchie. Kongen maa bestaae sig til Statsreligionen, den græsk-katholske; han har de i constitutionelle Monarchier almindelige Rettigheder og regjerer gennem ansvarelige Ministre. Den lovgivende Magt deles han med Nationalforsamlingen, som bestaaer af et Senat (*gerousia*), hvis Medlemmer (mindst 27) vælges af Kongen paa Livstid, og i hvilket de kongelige Prindsder fra deres 8de Aar have Sæde, og et Deputeretkammer (*volgi*), hvis Medlemmer (mindst 80) vælges for 3 Aar af og iblandt alle Grækere, der ere over 30 Aar gamle. Kamrene samles hvert Aar. I administrativ Henseende er Landet deelt i 10 Nomarchier (Præfecturer), disse i 49 Eparchier (Gantoner) og 266 Demer (Communer). — Landmagnaten udgjør omtrent 10,000 M^d foruden Folketællingen og Landstormen; Smagten af 27 Skibe (de største ere 2 Corvetter) med 137 Kanoner. — Finantserne vare hidtil i stor Uorden, og Udgifterne overstege Indtægterne; dog synes i de seneste Aar ogsaa heri en Fremgang til det Bævre at finde Sted. For Aaret 1859 beregnedes Indtægt og Udgift til noget over 21 Mill. Drachmer (i. nedenfor). Statsgjelden er omtrent 112 Mill. Drachmer. — Om Regeriget G. sgn. Cammerer, „Hist. statist. topogr. Beschreibung des Königreichs G.“ (1834); Brandis, „Mittheilungen über G.“ (1842); Ros, „Wanderungen in G.“ (1851);

Jemenits, „Voyage dans le royaume de Grèce“ (1854); Deulé, „Études sur le Péloponnèse“ (1855).

III. G.'s Historie. A. Første Tidrum, fra den ældste Tid indtil det romerske Herredømme. Allerede i den mythiske eller heroiske Tidalder var G. beboet af Folk af indogermansk Stamme, der drevede Agerdyrning og Dvægsal; disse Folkeslag sammensattedes af de senere under Navnet Pelasger. En beslægtet Stamme, der udmærkede sig ved frigtet Mød og ved en livlig, ledbælgelig Aand, og som havde sit oprindelige Sæde i Phokis og Egeen omkring Farnassos og efter Sømmen af deres mythiske Stammehøvding Deukalion søgte Navnet Hellener, udbredte sig under Navn af Dorer, Joner, Achæer og Eoler, hvilke Navne de skulle have tiltaget sig efter Deukalions Søner og Sønnesønner, først over Thesalien og Phthiotis og derpaa over de øvrige Landstaber i Nordgrækenland. Medens Eolere besatte nogle Landstaber i Thesalien, Mædonien og Epiros, og medens Korinther og enkelte Dele af Peloponnes bleve helleniserede, satte Jonerne sig fast i Attika, paa Nordkysten af Peloponnes, samt i Næstgrækenland i Boiotien, Phokis, Tholien, Marnanien, Euboa og Kephallonia. Da Jonerne siden af Dorerne bleve fortrengte fra det græske Fastland, søgte de sig nye Boliger paa Besiddelse af Eilænder. Achæerne udsatte sig først i Kalonien og Argolis, men da de maatte vige for Dorerne, satte de sig fast i det bævarende Jonien, der efter dem fik Navnet Achæa. Dorerne var under Anførsel af Heraklidernes bragte ud fra det saakaldte doriske Tetrapolis og havde paa Peloponnes grundlagt et nyt Herredømme, der strakte sig over Kalonien, Messenien, den første Deel af Argolis og senere over Korinth. Samtidig med disses Vandring synes forskjellige orientalske Folkeslag, fornemmelig Phoniciere, i ringere Grad Ægypterne, at have søgt en vis Indflydelse paa Grækenlands Udvikling, dels ved Colonier, dels ved Handelskomplexer. Sin Afslutning fandt denne saakaldte heroiske Tidalder i den trojaniske Krig, omtrent 1200 f. Chr. en i Mytten indhyllet Begivenhed, i hvilken Høllens af de forskjellige helleniske Stammer Rationaliseer ligestve for andre Folkeslag (Barbarer) fremtræder paa en slaende Maade. Fra den trojaniske Krig til Perserkrigen. Den Periode af den græske Historie, som følger efter den mythiske og heroiske Tid, og som omfatter Tidrummet fra 1200 til omtrent 500 f. Chr., udvøvede en afgjørende Indflydelse paa Udviklingen af det græske Stats- og Folkeliv. Tre Hovedbegivenheder betegne Udviklingsgangen i denne Periode, nemlig de ovenfor omtalte doriske Vandringer (c. 1100 f. Chr.), den græske Culturs Udbrædelse saavel mod Ost som mod Vest ved Hjælp af Colonier, og de republikanske Statsformers Fremkomst og Udvikling. Istedfor den heroiske Tidalder's Kongedømme traadte dels aristokratiske, dels demokratiske Forfatninger, der i utrolige Udvikling ubartede til Digarchier eller til Oligokratier, undertiden ogsaa temporært opstod af et Eneherredømme (Tyranni). I de doriske Stater var i Almindelighed det aristokratiske, i

de ioniske Stater det demokratistiske Princip fremherskende.

Itte lang Tid efter de doriske Vandringere begyndte Sparta at vinde en overveiende Indflydelse paa Peloponnes; navnlig var dette Tilfælde, efterat denne Stat ved **Thurys** (707 f. Chr.) havde modtaget en saft politisk Organisation. Denne Stats ydre Historie i denne Periode indeholder en lang Række af Beretninger om Græbsestridigheder med Nabostater, navnlig med Messenien, der efter langvarig Kamp maatte bise sig under Sparta's Overherredømme; først henimod Slutningen af denne Periode kom Sparta i Berøring med Stater udenfor Peloponnes.

I det nordlige G. havde Athenen paa samme Tid ad en anden Vej høvet sig til en anseelig Magt og Indflydelse. Efterat det paa en demokratisk Grundvold hvilende Kongeredsømme i denne Stat havde naaet sin Ende med Krobus's Død (1068 f. Chr.), udspandt der sig en Række af bestige Kampe mellem Aristokratiet og Demokratiet, hvilke selv ikke Drakons strenge Lovgivning formaade at dæmpe. Først ved Solon (694 f. Chr.) modtog Athenen en med aristokratisk Elementer stærkt blandet demokratisk Forfatning. Alligevel hørte de indre Stridigheder ikke op; næsten i 80 Aar kjæmpe de to magtige Slægter Akmaoniderne og Pissistratiderne om den høieste Magt i Staten, indtil endelig de sidnævnte gik af med Seiren; derefter herskede Pissistratus og hans Sønner i henved 50 Aar som Eneherstere. Med Sparta, der allerede dengang begyndte at optræde som Athenens Medbeiser, udbrød der Stridigheder, som dog for en Tid bleve stillede i Vero ved Udbruddet af Perserkrigen, ved hvilken Grækenlands Politik fik en heel ny Retning.

Fra Perserkrigen til Slutningen af den peloponnesiske Krig. Med Perserkrigen begynder G.'s Glandsperiode. Anledning til denne Krig gav den Understøttelse, som Athenen og Eretria havde ydet de græske Stæder i Lilleasien, dengang de havde søgt at løsrive sig fra Persernes Overherredømme. Perserkongen Darius sendte en nyhre stor Hær mod Athenerne, men den blev totalt slagen af disse under Anførsel af Miltiades i Slaget ved Marathon (490). En anden Hær, som Darius's Efterfølger Xerxes sendte til Europa, tilvang sig vel med nyhre Tab Afgang til Grækenland gjennem det af den heltemodige spartanske Konge Leonidas forsvarede Pas ved Thermopyla, men blev kort efter besejret af den forenede græske Styrke ved Salamis (480); denne Seier spjaldtes navnlig Athenienseren Themistokles. Næste Aar seirede den spartanske Konge Pausanias ved Platae, samme Dag som den persiske Flaade blev tilintetgjort i Slaget ved Mylae. Følgen af disse Seire var de astatistiske Grækeres Uafhængighed af Perserne. Efter Krigen's Tilendbringelse sluttede den største Deel af de græske Stater sig sammen i et Forbund under Athenens Ledelse, hvorved denne Stat grundlagde sit Hegemonie i G. Men netop denne Athenens vovende Magt maatte tilsidst føre til et Brud med Sparta; selv Perikles's overlegne Statsmandsbegjærlighed kunde kun afsætte, ikke afværge Katastrophen. Imidlertid var Athenen, for-

nemlig under Perikles's 40-aarige Ledelse, bleven Grækenlands rigeste og magtigste Stat; det var ikke blot i politisk Henseende, at denne Stat indtog en fremragende Stilling, ogsaa med Hensyn til Kunst og Videnskab var denne Tid Athenens blomstrende Periode. I Aaret 431 udbrød den peloponnesiske Krig. Athenens Styrke svækkedes paa Smagten, Sparta's paa Landmagten. Strag i Begyndelsen af Krigen bøde Perikles (429), og fra den Tid begyndte Krigen at tage en for Athenen ugunstig Vending. En Række af beels udbygte, beels fremfusende og egenlyntige Demagoger (Kleon, Nikias, Alkibiades) traadte i Spidsen for Staten, og overalt savnedes Perikles's overlegne Dygtighed. Krigen endte med Athenens fuldstændige Udmygelse; ved Megos Potamos (405) blev den athenienske Hær og Flaade totalt slagen af Spartaner, og Athenen mistede sit Hegemonie. Den demokratistiske Forfatning blev ophævet, og en oligarkisk Regjering af 30 Mand indsat. Hegemoniet i G. gik nu over til Sparta.

Fra den peloponnesiske Krig's Slutning til Slaget ved Charonea. Allerede efter 8 Maanedes Forslø blev de Trebivets terroristiske Regjering styrtet af Khrasybulos og Demokratiet gjenoprettet. I Slutningen af det 5te og Begyndelsen af det 4de Aarh. kjæmpe Sparta med Helb i Lilleasien mod Perserne, der tilsidst for at undgaae den truenede Fare ved Befrikkelse bragte et Forbund af flere græske Stater, fornemlig Boiotien, Korinth og Argos, istand med Sparta. Athenen benyttede de gunstige Forhold til at slabe sig et nyt Hegemonie, der dog opløste sig allerede 355, da de Bundsforvandede reiste sig mod Athenens trykkelige Herredømme. Ved Antalkidasfreden (387) kom Grækerne i Lilleasien paany under persisk Herredømme. Kampene i Grækenland brøde imidlertid snart ud paany; en kort Tid havde Theben sig under Epaminondas's og Pelopidas's Ledelse til en fremragende Plads (Slagene ved Leuktra 371 og Mantinea 362). Men ved de lange indre Kampe var de græske Staters Kraft svækket; den smilbe macedoniske Konge Philip benyttede Leiligheden, og efter langvarige Kampe gjorde Slaget ved Charonea Ende paa Grækenlands Selvstændighed (338).

G. under macedonisk Herredømme. I denne 5te Periode (338—146) var G.'s Skiebne usie knyttet til Mæcedonien. Efter Philips Død (336) overtog Alexander den Store Herredømmet og førte sin Hær mod Perserne, hvis Magt han fuldstændig styrkede. Efter Alexanders Død blev G. draget ind i Stridighederne mellem hans Efterfølgere; en kort Tid (fra 318) havde Athenen sig paany under Demetrios Phaleros til nogen Anseelse, men Alt begyndte dog med stærke Skridt at gaee en almindelig Oplosning imøde. For en Tid vandt Grækerens Bestræbelser for at hæbde deres Frihed et Støttepunkt i det adæisse Forbund (280), der naagede sin største Betydning under Aratos (251—13), og i det ætokiske Forbund. Men det varede ikke længe, inden det første af disse geraabede i Strid ikke alene med det sidste, men ogsaa med Sparta, der under Kleomenes havde høvet sig til ny Anseelse. Aratos forbandt sig med Mæcedonerne under Antigonens Dofon,

hvorpaa G. paany ved Slaget ved Sellasia (222) kom under Macedoniens Herredømme. Nu fulgte en Række af blodige indre Kampe. Achæerne sluttede sig paany til Philip af Macedonien, medens Diolerne 221 indgik Forbund med Romerne. Vel valde de i Begyndelsen Seiren mellem det macedoniske og det romerske Parti; Achæerne, under Anførsel af Philopoemen, seirede endog over Lacedæmonierne ved Mantinea, og vandt derved for en Tid en overveiende Indflydelse paa Peloponnes; men 198 rykkede den romerske Feltherre Quinctius Flamininus ind i G. og fik de Romernes Overvægt. Efter Slaget ved Kynoskephala 197 blev de græske Stater erklærede for frie. Romerne benyttede med Snilbhed Uenigheden mellem de enkelte Stater og befæstede efterhaanden sejre mere og mere deres Herredømme i G. 190 maatte det ætoliske Forbund underkaste sig; 148 blev det achæiske Forbund saagottsom opløst. Det sidste Forsøg, som Resten af det achæiske Forbund gjorde paa at hæve Friheden mod Romerne, blev tilintetgjort ved Metellus's Seir 147; Aaret efter blev Korinth erobret af Mummus, og dermed var den græske Frihed uigenkaldelig tabt.

B. **Andet Tidrum**, fra Begyndelsen af det romerske Herredømme til det byzantinske Riges Undergang. I denne Periode er G.'s Skjebne næst knyttet til Rom. Efter Metellus's og Mummus's Seire blev Landet behandlet som romersk Provinds; og naaget G. modtog mange Gunstbeviisninger og flere Stæder vedbleve at blomstre, tabte G. efterhaanden, navnlig i Keiserperioden, sejre mere og mere i Dyrkning. Videnskaber og Kunstner henlygnede fuldstændig under den romerske Indflydelse, og hele Livet antog en anden Skikkelse. Ligesom det i Tiden før Christi Fødsel havde været Kampene med Mithridat og de romerske Borgerkrige, der ødelagde Landet, saaledes var det i det 3de kristelige Aarh. barbariske Folkelag, der bragte Nød og Trængsel over G. Gotterne viste sig første Gang 267; siden (395) kom de igjen under Alarich, som herjede i nogle Aar over G. (Achaia). Slaviske Folkelag trængte 540 frem indtil Landtungen ved Korinth, 578 fulgte andre Stæder efter, dog uden at sætte sig fast i det Sydlige af Landet. Dette skete først i det 8de Aarh., da der bandede sig slaviske Communer paa Landet ved Siden af de græske eller romaniske i Stæderne, og begge Befolkninger blandedes efterhaanden sammen. Araberne gjorde fra 867 flere Indfald, men blevse tilbagedrevne, derimod trængte i det 10de Aarh. Bulgarer (s. d. A.) ind og besatte en Deel af Landet. Endnu mere leed G. ved Normannernes Erobringstog. Robert Guiscard fik 1080 for nogen Tid et fyrstendømme i Dyrrhachium, og Roger af Sicilien gjorde 1146 et Tog til G., som dengang hørte til de rigeste Dele af det byzantinske Rige. Da Frankerne 1204 havde erobret Constantinopel og oprettet det latinske Keiserdømme, gjorde Bonifacius af Montferrat sig til Konge i Thessalonika og foretog herfra Erobringstog indtil Peloponnes, og fort Eid efter fikste Wilhelm af Champlite i Spidsen for en ny frankisk (vesteuropæisk) Hær et fyrstendømme i

det nordvestlige Peloponnes, som blev indrettet efter en europæisk Lehnstats Mønster og siden blev arveligt i Gottfred af Billeharbounus Familie. Desuden besod et Hertugdømme i Athen under Familierne Laroch og siden Brienne, medens der paa Zerne oprettedes mindre Stater af venetianske Nobili (den mægtigste var den af Mario Sanudo paa Naxos fikste). Med Undtagelse af disse Dele var hele G. ved Begyndelsen af det 14de Aarh. under forenet med det græske Keiserdømme. Da dette ved Constantinopels Erobring var faldet fuldstændig i Tyrkernes Bold, formaade de græske Stater heller ikke længe at modstaae disse, som 1456 erobrede Athen efter tapper Modstand og 1460 hele Morea med Undtagelse af enkelte Puncter, som Venetianerne endnu i nogen Tid holdt besatte.

C. **Tredie Tidrum**. G. under Tyrkernes Herredømme indtil Uafhængighedskampens Ende. I de første Aarh. af dette leed G. i materiel Henseende ikke meget, skjøndt Trældommen under et barbarisk og i religiøs Henseende fanatisk Folk ikke kunde Andet end vitte sin demoraliserende Indflydelse. Tyrkerne lode dette som andre af dem ubertungne Folk beholde dets egen Communalforfatning, og Zerne vare endog faktisk uafhængige, de betalte kun en Tribut, naar Capudan Pascha viste sig med Flaaden. Bærrer blev Tilstanden, da G. blev Gjenstand for Krige mellem Tyrkerne og Venetianerne. Disse havde 1687—90 tilbageerobret Morea, men mistede det igjen 1715, og nu blev G. fuldstændig en tyrkisk Provinds, inddeelt i Paschaliker, som stode under Statthalderen af Rumelien; en stor Deel af Zerne var allerede overgivet som Lehn eller Indtægtsstæde til tyrkiske Embedsmænd. Fra nu af blev Bestyrrelsen høist trylsmag paa Grund af det tyrkiske Riges indre Afsag og Demoralisation. Embedsmændenes Forvaltning var despotisk og vilkaarlig, næsten al Grundbeindom kom efterhaanden i Tyrkernes Hænder. Dog vedligeholdt den græske Nationalitet sig ved Folkets religiøse og kirkelige Færdigheder og ved den communale Frihed, og Grækerne gjorde sig ved deres Snilbhed og Driftighed, deres større Dannelse og Sprogkundskab uundværlige for deres Beherskere, hvis Handel og Skibsart var næsten ganste i deres Hænder; Aqn. Arri. Amatører og Samaritæ. Fra det 18de Aarh.'s Slutning blev under Medvirkning af rige Handelsmænd gjort Meget for Udbredelse af høiere Dannelse blandt Grækerne. Russerne begyndte fra den Tid at gjøre deres Beskyttelse for deres Troesforvandre i G. gjeldende, men det russiske Hofs Politisk benyttede ogsaa samme til at vække en Ønskan i Morea (1770), hvor Orlov landsatte Tropper; disse maatte dog forlade Landet, og Tyrkerne hævdede sig grusomt. De Forbøle, som Freden i Kutschuk Rainardschi (1774) skulde have fikret G. (Annættelse, Religionsfrihed, Fjltningssfrihed), formaade Porten længe ikke engang at skaffe dem imod de vilde Albanesere, som før havde bekjæmpet Grækerne og nu negtede Sultanaens Lydighed. Sulioterne og Chimarioterne revede sig løs fra Paschaen af Janina. Freden i Jassy 1792 bestemte for Grækerne fri Skibsart under russisk Flag. Nu bandede Hæteriet (Fordindelsen til Grækerne politiske Øjensbedelse) sig

men det^s Stifter Rhigas henrettedes 1798 i Belgrad. Ali Pascha undertvang eller udrydte Eulioterne (1804) og unberlastede sig Albanien samt en Deel af G. Fra 1814 udviklede sig i G. det nye Hæterie, deels paa Grund af de rigtignok ugrundede Forhaabninger, man byggede paa Wienercongressen, deels fordi det tyrkiske Raag blev ved den stigende Dannelse og Velstand steds mere utaaelsigt for Grækerne. Ved Hospodaren i Valachiet Suzo's Død (1820) kom Sjæringen usformodet til Udbrud i Donaufyrstendømmerne; men dette fik et ubeligigt Udslag, deels fordi Sagen ikke var tilstrækkelig forberedt, deels formeðst Uenighed imellem Anførerne, af hvilke Alex. Ypsilanti og Georgakis havde den græste Sag i Almindelighed, Theodor Bladimireffo kun Valachiets for Lie. Rusland nægtebe Opstanden sin Understøttelse, Bojærerne vare imod den, og Insurgenterne maatte efter nogle tabte Træfninger bølge under (1821); sgn. Artt. Ypsilanti og Bladimireffo.

3 April 1821 var Opstanden ogsaa udbrudt paa Morea, især befordret og ledet af Germanos, Erkebiskop i Patras. I Begyndelsen gik Alt heldigt: Theodor Kolostroni og Pietro Mauromichaëlis seirede i flere Træfninger, og i Kalamata bandede sig den 9de April en Art Nationalforsamling og provisoirisk Regjering under Navn af Meseniens Senat. Derne, med Understøttelse af Chios, erklærede sig for Opstanden, og en stor Deel af Hellas fulgte dette Exempel. En Sammensvørgelse i Konstantinopel, hvis Hensigt var at bræbe Sultanen, fikke Sig paa Flaaden o. f. v., opdagedes, hvorpaa fulgte grusomme Myrderier (man antager, at herved 30,000 Grækere rundt om i Riget dræbtes af den tyrkiske Pøbel). Denimod Enden af Aaret gik det tilbage med Grækernes Sag, deels ved deres egen Uenighed, deels ved Stormagternes Ugunst, da de betragtede Grækernes Opstand som en Frugt af Tidens almindelige revolutionære Aarid. I Begyndelsen af Aaret 1822 offentliggjordes en meget friskindt men upraktisk Grundlov, „den organiske Lov fra Epidaurus“, som stet ikke traadte i Kraft; Militærpartiets Ledere, navnlig Kolostroni, Ypsilanti og Ohysseus, saae i idelig Strid med Primaterne, hvis Hovedmænd vare P. Mauromichaëlis og Maurotoratos. Kolostroni kæmpebe helbig paa Morea, Ohysseus i det østlige G., og Borgen i Athen erobredes 1822. Men Eulioterne vare stædte i Nød, Mæcedonien gik tabt og Misolunghi udstod 1822 og 1823 haarde Beleieringer. Kun Sømagten viste sig steds den tyrkiske overlegen (s. Miaulis) og hevnede Chios's Dbeleggelse (s. b. A.) ved at tilintetgjøre en stor Deel af den tyrkiske Flaade ved Tenedos (18de—19de Juni 1822). I Slutningen af Aaret 1823 udbrød formelig Borgerkrig imellem Partierne i G. Cabinetterne i Europa vilde alveles ikke taee sig af G. (Congressen i Verona afsatte de græske Udsendinge), men den offentlige Mening vedblev at høre sig mere og mere energisk for detts Sag og unberstøttebe den ved Penge og Frivillige (Philhellener). I Februar 1824 afsluttedes i London et græsk Laan paa 800,000 Pd. Sterl. — Men nu truedes det uløselige Laand af en ny og farlig Fjende. Ibrahim

Pascha, den ægyptiske Vicekonges Søn, var af Porten bleven udnævnt til Pascha af Morea, og gik nu mod G. med en betydelig Flaade og 20,000 Md. ægyptiske Tropper. Bel lykkes det Miaulis at drive ham tilbage til Cælia; men Aaret efter (1825) landede han ved Modon, erobrede det Reste af Morea og hærjede det paa det Stræffeligte. 3 April 1826 faldt Misolunghi efter et langt og heltemodigt Forsvar i Ibrahim's og Kefschi Pascha's Hænder; den sidste undertvang Øst-G. og tog Athen med Storm. G. syntes fortabt, Ibrahim sendte hele Skibsladninger af Fanger bort i Trældom og tænkte paa at gjøre Morea til en Ørten, som han siden kunde besolte med Egyptere. Dog opgav man i G. midt under denne Glendighed ikke Nøbet. Landets Opøsning ved Tvebragt søgte man at forebygge ved at udnævne Englænderne Lord Cochrane til Oberadmiral og Sir R. Church til Dvergeneral, Grev Capodistria blev Regent for 7 Aar (1827). Nu kom imidlertid nogen Hjælp fra en anden Kant. Kampens Langvarighed og den offentlige Menings Tryk nødte Stormagterne til ikke længere at forblive stedsloste Tilskuere ved dette Christenslagteri, og for at ikke Rusland eensidig skulde optræde som G.'s Skytsaad, sluttede England den 4de April 1827 en Dverenskomst med hin Stat, isølge hvilken G. skulde nyde Religions- og Handelsfrihed og staae under en indfødt Kyrste, der skulde vare Porten Tribut som detts Pasal; Frankrig tiltraadte siden samme. Da Porten afsolte af Indblanding i dens indre Anliggender, ubtalte man (6te Juli) i en ny Dverenskomst G.'s Uafhængighed, og gav de tre Magters Ribdelshavsflaader Ordre til at forhindre nye Troppers Tilførsel fra Egypten. Ved uberegnede Omstændigheder foranledigedes herved Søslaget ved Navarino (s. b. A. og Sødrættingen) den 20de Octbr. 1827, i hvilket den tyrkisk-ægyptiske Flaade blev øbleagt. Nu fik Grækerne nyt Nød og vaant nogle Fordele, og ved Capodistria (s. b. A.) bragtes (fra 1828) nogen Orden i de indre Anliggender. 3 Aug. 1828 landede den franske General Mission med 14,000 Md. i Morea og tvang Egypterne til at drage bort; Morea og Verne bleve den 16de Novbr. stillede under de tre „Søtsmagters“ Garantie, og den 6. 23de Juli 1829 aabnede Nationalforsamling i Argos betragtede Præsidentens Myndighed. Conferensprotocollen i London af 3die Febr. 1830 erklærede G., dog med meget snævre Grændser, for en uafhængig Stat, hvilket Porten den 21de April samtykkede i, og Thronen tilbødes Prinds Leopold af Sachsen-Coburg. Han afslag imidlertid denne, da Grændserne mod N. vare afstunne faalebes, at han havde maattet overgive til Tyrkiet Landbøle, som allerede factisk vare indlemmede i G. Ved Julirevolutionen trængtes nu G.'s Sag i Baggrunden; indvortes Uroligheder udbrøde atter, og Miaulis oprændte hellere Flaaden (13de Aug. 1831) end at overgive den til Præsidenten og dermed, som han meente, til Rusland. Tilslidt blev Capodistria myrdet, og en Borgerkrig udbrød, i hvilken Augustin Capodistria, og Kolettis stode imod hinanden. Omfider gjorde et nyt Kongevalg Ende herpaa (1832).

D. Hvede Lidrum, Kongeriget G. Ved en Overeenskomst af de tre Styktsmagter blev Prinds Otto af Baiern udnævnt til Konge; indtil han blev myndig, skulde Landet bestyres af et Regentskab, bestaaende af Grek Armansperg, General Heibegger og Statsraad v. Maurer; og saa Abel havde Sæde heri. Den 30te Jan. 1833 ankom Kong Otto med 3,500 Mb. bairerske Tropper til G., hvor nu snart Ordren blev gjenoprettet, om end Partierne vedblev at bestaae. Den 1ste Juni 1835 overtog Kongen selv Regjeringen, hvis Sæde Athen blev; i Decbr. 1837 indfattes et nationalt Ministerium Pographos, der efterhaanden bortsendte de bairerske Tropper og de fleste tydske Embedsmænd. Regjeringen havde at kæmpe med mange Banke-ligheder, især formedelst Finantsnøden, Partistridighederne og Folkets Ulyst til en ordnet og rolig Samfundsorden samt Stormagternes ofte hinanden modsatte og beskjæmpende Forbringinger. Da disse imidlertid i Septbr. 1843 alle havde udtalt sig stærkt imod Regjeringen, udbrød en Opstand i Athen, ledet af Kalergis og Matryjannis, som tvang Kongen til at efterkomme nogle af Magternes Forbringinger ved at indsatte et nyt Ministerium, affledige de fremmede Embedsmænd og give en Constitution efter fransk og belgisk Manier, hvilken Kongen bejvor den 20de Mars 1844. Efter det russifindede Ministerium Metazas fulgte i April et engelskfindet Ministerium Maurofordatos, som havde at kæmpe mod Opstande af Palikarernes Hovindere og imod uophørlige Angreb af euhoer Art; i Hovedstaden selv udbrød en Tumult, som kun dæmpedes ved Kongens personlige Indstriden (16de Aug.). Derefter fulgte et af det franske og det russiske Parti blandedt Ministerium Kollittis-Metazas, hvilken sidste udtraadte i Aug. Kollittis havde at kæmpe med Palikarerne og med den engelske Indflydelse, som sandt et stærkt Udtryk i Gesandtens Yvon's Noter. Per-til kom Stridigheder med den tyrkiske Gesandt Musurus, hvilke førte til Afrydelse af de diplomatisk Forhandlinger med Porten. Kollittis døde 1847; hans Efterfølger Tavellas sluttede ved Ruslands Mægling et Forlig med Porten. Dette Ministerium maatte 1848 vige især for Englands Ugunst. I Mæret 1850 maatte G. døde en haard Ødmuggelse, da den engelske Regjering i Anledning af et i sig selv ubetydeligt Pengetab, som engelske Underaatter paa-stode at have tabt ved en af den græske Regjering trufne Foranstaltning (en Angivelse, hvis Rigtighed bestredes af Mange i England selv), lod bets Havne blokere og bets Skibe opbringe, indtil G. vveg for den Efterrettes plumpe og voldomme Fremfærd. Landets Tilstand vedblev i det Væsentlige at være den samme: Finantsnød, Partistridigheder, Uorden og Lovløshed hindrede bets Opløst; Ministrene veglede ofte, Kongen synes velvillig men svag; hans Gemalinde, en Prindsesse af Oldenburg, antages at udvøe stor Indflydelse paa ham. I Mæret 1854 vakte Ruslands Kamp med Tyrkiet en levende Begejstring hos Grækerne for deres Troesskæller mod R., og faaet om at gjenoprette et større græsk Rige ved Tyrkernes Forjæggelse eller Undervingelse vattes paany, hvorfor Tusinder af græske Underaatter strømmede

til og over den tyrkiske Grændse for at vække Oprør der; Regjeringen var neppe gaunfte fremmed herfor, den gjorde ibetmindste Intet for at forhindre det. Da gjorde Bestmagterne, Ruslands Gjender, en brat Ende herpaa: engelsk-franske Krigsskibe landfattede Tropper ved Hovedstaden, og Kongen maatte den 26de Mai antage et nyt Ministerium med Maurofordatos i Spidsen. Dette maatte i Octbr. 1855 efter flere Personalforanbringinger fratæde i Anledning af en personlig Strid imellem Kongen og Krigsministeren, Kalergis; i det nye Ministerium blev Bulgariis Præsident. Siden har G. høst Ro, om ikke for indre Uordener, saa for større Omvæltninger.

Fig.: R. D. Müller, „Gesch. hellenischer Stämme und Städte“ (1820–24, 3 Bd.); ny Udg. ved Schneidewin 1844; Zinkeisen, „Gesch. G.“ (1832–40, 4 Bd.); Droysen, „Gesch. des Hellenismus“ (1836–44, 2 Bd.); Grote, „History of Greece“ (1851, 8 Bd.); Fallmerayer, „Gesch. der Halbinsel Morea während des Mittelalters“ (1830–36, 2 Bd.); Bouqueville, „Histoire de la régénération de la Grèce, (1740–1824“ (1824, 4 Bd.); R. Rizois, „Histoire moderne de la Grèce“ (1828); A. Suvo, „Histoire de la révolution grecque“ (1829); Gordon, „History of the Greek revolution“ (1832).

Maal og Vægt i G. Ved en Lov af 28de Septbr. 1836 er det franske Maal- og Vægt-system indført i G., med Bibehold af de ældre Benævnelser, som, for at adskille den nye Betydning fra den gamle, have faaet Tilleggsordet „kongelig“. — 1. Længdemaal. Den kongelige Pisi er = 1 Meter = 3,106200 danske Fod. Den deles i 10 Palmes (Decimeter) à 10 Lommer (Centimeter) à 10 Linier (Millimeter). 1 kongelig Stabion (Kilometer) er 1000 Pisi. 1 græsk Milil (Myriameter) er 10 kongelige Stabier = 1,322,2 danske Mile. — 2. Flademaal. 1 kongelig Stremma er = 1 Deiare = 2533 danske □ Alen (1 dansk Skjeppe Land er 1750 □ Alen). — 3. Rummaal. 1 Litre er, som den franske, = 1,033068 danske Potter og deles i 10 Kotsli (Decilitres) à 10 Mystra (Centilitres) à 10 Kubus (Millilitres). Ved Korn-maalet er 1 kongelig Silo = 100 Fitres = 5,7304 danske Skjeppe. — 4. Vægt. 1 kongelig Drachm er = 1 Gram. Den deles i 10 Dholer (Decigram) à 10 Gran (Centigram). 1 Mine er 1500 Drachmer = 1½ Kilogram = 3 danske Pund. 1 Talent er 100 Miner = 300 danske Pund. Denne Vægt gælder for alle Gjenstande. — De ældre græske Maal, som endnu hyppig forekomme, være følgende: Længdemaal. Den lille Pisi eller Endasch (op-rindelig den constantinopolitanste for Sille) var 287,326 Pariser Linier = 2,055 danske Fod. Den store Pisi for Linned og Uld var 296,888 Pariser Linier = 2,132 danske Fod. Landmaal-ernes Pisi var 332,472 Pariser Linier = 2,399 danske Fod. Den gamle Stabion var 184,111 kongelige Pisi eller Meter = 587 danske Fod. — Flademaal. Den gamle Stremma var 3025 smaee □ Pisi = 3223 danske □ Alen. — Rummaal. 1 Silo var 33,110 Fitres = 34,32 danske Potter eller 1,01 Skjeppe. — Gædvægten var dobbelt. a) Den venetianske vare Vægt (Peso grosso) for Korintner s. f. v. 1

Pund (Sibra) var 477 Gram = 0,54 danske Pund. 1 Millar (Migliaso) var 1000 Sibre eller 954 danske Pund. — b) Olevægten for Sille o. s. v. 1 Ola, Oda eller Stadera var 1280 Gram = 2,28 danske Pund. Den beledes i 400 Drachmer. 1 Kantar var 44 Oler, 1 Pinaki 9 Oler. — For Sølvs og Gulds brugtes ogsaa før den franske Vægt. Medicinalvægten var den bairiske.

Münt i G. Mynteneheden er siden 1833 Drachmen, der beles i 100 Lepta, saaledes udmyntet, at 1 sølvst Mark fint Sølv udbringer 58,133 Drachmer, hør af Sørdi = 30,00 f dansk Rm. Af Guldmünter findes der Mynter paa 40 og 20 Drachmer (21 Karat 7½ Green) af Sørdi resp. 12 Rdl. 87 f og 6 Rdl. 44 f. 3 Sølv findes Mynter paa 5, 1, ½ og ¼ Drachme af Hønsed 14 Fod 17½ Green. 3 Kobber findes Mynter paa 10, 5 og 2 Lepta samt 1 Lepton.

Græter. Det er ved Sprogammenligninger noksom godtgjort, at det ældste græske Sprog har havt saa stor Liighed med de gamle italiiske Sprog, hvoraf siden det latinske udviklede sig, at man har været enig i at høre dem til een Sprogklasse, ihvorvel man har været uenig om Navnet, da Nogle have kaldet den thracisk (Kass), Andre pelasgisk, og atter Andre med det simpere Navn græco-latinsk eller blot romansk. Man vilste ogsaa, at til denne Klasse hørte alle Italiens gamle Folkeslag, undtagen Gallier, Ligurier og Etrusker i Nord og nogle semitiske (pœnieniske og karthagiske) Kolonier paa Verne. Paa den græske Halvø antages det ogsaa, at Tracer, Macedoner, Epiroter og Akhyrer vare beslagtede med de egentlige G., sjældst Græben af dette Slægtsskab ikke kan kjendes. Det albanesiske (Skipetarske) Sprog, som endnu lever, og som vistelig nedhæmmer fra disse nordgræske Lungemaal, ligner særdeles meget Græsk, endstjænt det ogsaa i meget afviger stærkere derfra end det Latinske. Det er ogsaa vist, at de fleste af Lilleasiens gamle Folkeslag, navnlig Phrygerne og Befræskens Beboere, vare beslagtede med G. paa samme Vis som Tracerne. Sprogammenligningen har godtgjort, at denne Stamme er beslagtet, endstjænt i fjernere Grad, med de andre Europas store Stammer: Kelterne, Germanerne og Slavonerne. Tilligemed Perserne og Hinduerne (Arierne) udgjøre de da de fem Hovedafdelinger af den store indoeuropæiske (japetiske) Sprogæt.

Denne Synsmaade afgjør Intet med Hensyn til det Sted, hvorfra enten den hele Sprogæt (Race) er udgaaet eller den enkelte Klasse. Dette Spørgsmaal ligger udenfor Historien, fordi det er ældre end den. De ældste Forsatterses Levetid er saa uendelig yngre end Nationaliteternes Tilblivelse, at deres Vidnesbyrd om Indvandring ikke kunne anses for virkelige Sagn, men alene for Hypothese. Heller ikke indstøder denne Theorie nogen Benægtelse af, at J. jo i den ældste Tid vare blandede med Semiter o. fl. ved Colonisation og Erøbring. Naadan Blanding, især paa Verne, Krete, Kypros, ogsaa i Athen, Theben og Peloponnes, r foregaaet i de ældste som i de nyeste Tider, idet at forvansket Nationaliteten til Ukenndelighed.

Saaledes maa ogsaa Fallmerayers Paastand om, at Nygræterne ikke nedstamme fra de gamle G. men fra slavoniske Stammer, som er indvandrede under de byzantinske Keisere, opfattes. Nygræterne ere mere ægte G. i Sprog og Sæder end Normanderne ere Islændinger (Old-Norrøner). Man kan derfor vide med Sikkerhed, at det gamle Følk i Hellas ikke er blevet udryddet, men kun blandet med indvandrede mere trigeriske Forder, hvilke som oftest især bestode af Mænd og altsaa kun vare istand til at danne en blandet Slægt med de Indsøbtes Qvinde.

Græsarter (Graminæ) ere en Familie af de eenfrøbladede Planter's Række, oftest lave, urteagtige Planter eller sjældnere (i de tropiske Lande) træagtige, 1-2-aarige eller fleraarige med en underjordisk, ofte krypende Rodstok, fra hvilken Bladene og Straene udgaae; den overjordiske Stængel er et ubeelt, sjældnere grenet, leddet og oftest mellem Leddene hult Straa; kun nogle større Former, som Rajsen og Sukkerrøret, ere indvendig spidte med en saftig Marv. Bladene udgaae aperlende fra Leddene, have en lang, fortill spaltet Slebe, ofte med en søregen Slebe hinde (ligula) foroven, og altid ubeelte, heelrandede, meest linieformede Bladplader. Blomsterstanden er sammenfat (Ax, Klasse eller Top); dens mindste Forgreninger, de saakaldte Smaaax (apicula) omgives ved Grunden af almindelig 2 Underavner (glumæ), de enkelte Blomster af 1-2 Underavner (palæ) og indenfor disse 2-3 (ofte manglende) Blomsterkjael (loducula). Støvdragerne ere almindelig 3, sjældnere 6, 2 eller 1, Frugtstriben 1-rummet med 2 hjerformede Ar: Frugten en Nød med et hindeagtigt, til Frøet saftvoget Frøgjæmme; hos mange Græsarter ere disse Frugter tæt indslattede eller sammenvorne med Underavnerne, hos andre frie; det Indre af Frøet optages for første Delen af den melholdige Frøhvite. Græsarterne danne en af de største og for Menneffene vigtigste Familier, og ere med over 3,000 Arter udbredte over hele Jorden. Deels danne de forskellige Kornsorter i de fleste Lande Hovedgjenstanden for Agerdyrningen (Kug, Svebe, Havre, Maas, Hris, Hirse), deels danne de selvstændigt vorende Græsarter, navnlig i de tempererede Lande, den væsentligste Bestanddeel af Vegetationen paa Enge og Markter, og udgjøre saaledes Grundlaget for Dørgaflen, deels levere de forskellige andre nyttige Stoffer (Sukkerør, Bambusrør o. s. v.).

Græsdyr, s. Vjørn.

Græshopperne (Grylli) udgjøre en af de hjemmeløbende og flindvingede Insecters vigtigste Familier, der især kan karakteriseres ved, at Bagbenene ere udbannede til lange og kraftige Springbeen med tykke Laar, som underbenen have en Fure til at optage de lange, bagpaa tandede Skinneebe, hvorfør G. ikke alene kunne bevæge sig flyvende som andre Insecter, men ogsaa springende. Alle G. leve af Planterøde og ere meget graabige Planterøbere, og da de tilmed i det Fæle ere Dyr af anseelig Størrelse og kunne optræde i uhyre Flokke, gribe de ofte paa en ødelæggende Maade

ind i Plantelivet i de varme Jordstreg og udbredte Fungersnød, hvor de komme frem, da de opæde de byrlede Planter indtil sidste Stump, medens Dyrgerne af de døde G. forpuste Lufsten og forsigte Vandene. G. nævnes derfor med Rette blandt *Orientens* og *Arikas* Landesplager; at de stegte eller ristede og stødte G. skulle afgive et behageligt og af mange halvbarbariske Nationer meget yndet Fødemiddel, opveier naturligvis ikke den Skade, som de gjøre. G. have et langagtigt, lobret firkantet Døved, lange Følehorn, kraftige Munddele, navnlig haarde og stærke Rindtænder, et stort Forbryst, et tykt Dagliv, lange og smalle Forvinger og brede, elastiske Bagvinger, ligesom hine med et meget tæt Aarenet, men derhos med en saadan straaelformig Forbelling af Hovedribberne, at de under Voilen foldes vifteformig sammen under Forvingerne. Der gives dog ikke faa G.-Former, der selv som fuldt udviklede Insecter mangle Bagvingerne og altsaa ikke kunne flyve. Farvetegningen er ofte ret livlig, Grundfarven grøn, brunn, graalig, efter de Umgivelses (Mar, Hebe, Slo), hvorunder G. leve. Eiendommeligt for G. er ogsaa den svingende Musik, som Hannerne frembringe, og som ved sine Mobilisationer i Bygningen af bet til dens Frembringelse bestemte Redskab modificeres saaledes hos de forskjellige Arter, at hver har sin karakteristiske Lyd. G. lægge som oftest deres Æg i Sorben; Ungerne (Larverne) gjennemgaae ikke nogen Forandring og søre ganske samme Levemaade som de voksne G., med Undtagelse af, at de mangle Bingerne, der først begynde at komme tilsyne paa det sidste Larvestadium, hos de saarlidte Rympher. G. deles i Faarehullinger, hvortil ogsaa Jordkrebse hører, ægte G. eller Slo-G. (Locusta) og Høstkræfter eller Markt-G. (Acridium). Locusterne have ligesom Faarehullingerne meget lange Følehorn, Hannerne ere udfyldte med en lang, fabelbænet Læggebraad og Hannerne med et Lydredskab („Speiler“), der er anbragt i Forvingerne og bestaaer i en eiendommelig Udvikling og Anordning af Ribberne, saaledes at der deels dannes tannde Lister, som stryges mod hinanden, naar Forvingerne gubes over hinanden, deels tyndhuede Partier, omgivne af fastere Ringe og virkende som et Slags Sangbund. De livlige Farver og Hestepuderne under de brede Fodled antyde, at de leve paa og af Planter. Bingerne ligge under Voilen tagformig. L. verruculvora, 1½ lang, grøn med brune Pletter, benyttes hist og her af Almuen til at afskibe Bortre. Acridierne afsige fra de ægte G. ved kortere Følehorn, længere Dagliv, ved ikke at besidde nogen egentlig Læggebraad og ved at mangle det før omtalte Speil i Bingerne: Hannerne frembringe deres Lyd ved at gnide de tornde Bagbeem mod Bingerens stærke Røngribber. Den berpægte 2" lange Vaandre-G. (A. migratorium), under hvilket Navn Reises beskrivelserne bog ikke forlæse nogen bestemt enkelt Art, der ofte har udstrakt sine belæggende Streiftog til Syd- og Mellemuropa, f. Ex. 1748 lige til Holland og England, hører til denne Slægt.

Græst Bygnings- og Billedduggerkunst, f. Bygnings- og Billedduggerkunst.

Græst Jid skal være opfundet et halvt Aarhundrede e. Chr. og udmærke sig ved at kunne brænde under Vand, eller i hvert Fald ikke let at kunne slukkes ved Vand. Det har, saavidt man veed, været en Art Fyrværkerisats med Beeg, i hvilken Forbrændingen (ligesom ved „Blaals“, bengalsk Jid o. s. v.) foregik ved Anvendelsen af en stor Deel Salpeter, der ogsaa behørig Jit til Indledning og Bedlighedsbelle af Forbrændingen. G. J. skal dernæst ogsaa være anvendt til, afbrændt i Aar, at brise Stene ud af biske, og har saaledes været en Art Forgjænger for Krudtet og maaskee givet Anledning til Opfindelsen af dette.

Græste Keiserdømme, f. Byzantiske Rige.
Græste Kirke, den, eller den orthodoxe-kyrkoliste eller den østerlandske Kirke, kaldes det ene af de tre store kirkelige Samsfund, i hvilke den christne Kirke har deelt sig. Ligesom den romerske Kirke stiller Forfatningen og den evangeliske Læren, saaledes stiller den østerlandske Kirke Cultus'en som et overordentligt Moment i Forgrunden. Til denne Kirke høre Grækerne og endee af Slaverne i Grækenland, Rusland, det osmanniske Rige, Østerrig, Italien, paa de ioniske Øer og Malta, fremdeles flere Stammer i det asiatiske Tyrki og Ægypten. Afvikelsen fra den vesterlandske Kirke var tildeels forarsaget af politiske og folkelige Grunde, men fornemmelig blev den hidført ved de romerske og constantinopolitanske Biskoppers hierarkiske Skinsyge. I Billedstridighederne (726—842) aabenbarede sig Grækernes dybt rosfæstede Gang til religiøs Symbolik, og endelstid Occidenten ingenlunde var enig med det billethjendste Parti, kunde den dog heller ikke følge alle hine vilde Bevægelser. Da Islamismen opstod, da det persiske Rige, Ægypten, Nordafrika bleve erobrede af Araberne, da det byzantiske Rige mistede flere Provinde, og Patriarkaterne i Alexandria, Antiochien og Jerusalem for en Tid bleve ophevede, var det nærmest den østlige Halvdeel af Christenheden, der truedes ved disse Tab. Den græste Kirke fik derved sin særegne Historie, sine særegne Farer og Beskrivelser, og Forbindelsen med Vesterlandet blev end mere vanskeliggjort ved Keiserens vilkaarlige og despotiske Herredømme ogsaa i de kirkelige Anliggender. Under Constantinus's Patriarkat hidførte Biskoppernes Skinsyge den offentlige Ublæelse af Krudtet og Skilsmisken; den 24de Juli 1054 opløste og fremlagde de pavelige Gesandter i Sophienkirken Ercommunicationsbullen. Snart hørte det væsentlig med til den græste Orthodoxie at forlade den latinske Lære og Skik i visse Punkter, medens man stadfæstede den i Chalcedon vedtagne Grundsætning, efter hvilken Patriarkaterne i Rom og Constantinopel vare hinanden lideordne i Rang og Værdighed. Fra græsk Side dablede man Romerne, fordi de lærte, at den Helligaand udgik ogsaa fra Sønnen, fordi de forbød Præstegæstebudet, fordi de fastede om Løverbagen, og fordi de brugte usuret Brød i Nadveren. Efter Constantinopels Erobring ved Tyrkerne lykkedes det den romerske Kirke at

inde nogle Menigheder i Italien, Ungarn, Galicien, Polen og Lithauen for en Forening med den Betingselse, at Præsterne Hægtstabs og Benyttelsen af det syvende Brød i Nadveren blev dem tilladte, hvortil de gif ind paa den romerske lære om Treenigheden og Sjæresilden. Disse med Rom forenede græske Christne kaldes *Unede Grækere*. Mæglingsforløb imellem den vængelske og græske Kirke 1558 og 1576—81, resulterte af Patriarkerne Joseph og Jeremias og Theologerne i Wittenberg og Tübingen, øste ikke til noget Resultat.

Den græske Kirkes vigtigste symboliske Skrift er „Den katolske og apostoliske østerlandske Kirkes ordbogede Troesbekendelse“ (*Ορθόδοξος κολογια*), forfattet 1642 af Petrus Mogilas, Metropolit i Kiew, tiltraadt 1643 af Patriarken Konstantinopel og ophjætt til Symbol af Synoden i Jerusalem 1672. Den græske Kirke anerkender ved Siden af Bibelen ogsaa Traditionen som en kilde for Troen; ved Traditionen forstaaer den Indbegrebet af de mundtlige apostoliske Lærdomme, som ere blevne fastsættede af de græske Kirkesædere og de 8 første Concilier; thi ogsaa det 8de Concilium (879—81) anerkendes for økumenisk. Kirkeforfatningen var fra gammel Tid af aristokratisk og reservantativ; herved blev det muligt at omgive Patriarken med en fast Synode, hvilket først andt Sted i Konstantinopel under tyrkisk Overherskab. Den lavere Geistlighed, der naaer ned til Hypodiakonon, Lectoren, Cantoren og Kirurgen, nærmer sig til Lægstanden og er berettiget, a forpligtet til Hægtstabs, men kun een Gang; hi mod det andet Hægtstabs herfter der en iugntig Stemning, og det fjerde Hægtstabs er adog Lægfolk forbudt. Den hiære Klerus yder stor Anseelse, hvilket end mere var Tilfellet i den Tid, da den havde enbeel af den vorgerlige Retspleies Forvaltning under sig. Fortegnelsen over de geistlige Embedsmænd, blandt hvilke Forretningerne ere forbeholdt, er værmaade lang og vidtlyst. Dog er en stor Deel af disse Embeder i den nyere Tid gaaet nd eller eristurer endnu kun af Naavn. I Culusus findes Meget, som tyder hen paa Oldtiden, jaalebes den tre Gange gjentagne Reddyppele af Baptismandens helle Legeme ved Daanden, hvormed tillige Confirmationen (Christma) kaer i Forbindelse, jaalebes de Vedendes Bøining imod Osten, og Lertun i Formularerne og Psalmene. Klokker ere sjeldne, og Orgelet findes slet ikke, og det er mærkeligt, at den gammel-græske Forbom imod Bragen af musikaliske Instrumenter ved Substienesten har kunnet vedvare indtil Nutiden. De græske Kirker og Capeller have Lighed med de gamle Templer, og Ligheden høyer endnu herved, at det Hæmelighedsfulde ikke stæer for Mængdens Vind, men Forhønet aabner og lukker sig betydningssfuldt. Menigheden forholder sig Lighed paa en eiendommelig Maade; den er afstiftet efter Klan og bivaaner Substienesten kaende; de liturgiske Formularer og bibelske Lectorer afvrides kun af Chorfang; Præbilenen træder endnu mere i Baggrunden end i den romerske Kirke. Derimod har Ritus og især Messen, efter Basilicus's og Chryostomus's Formularer, naaet den høieste Grad af liturgisk Højhed.

Den Maade, paa hvilken Præsten affikter Styrker af det syvende Brød, Stillingen af hans Højre, naar han udtaler Besiguelen, Korsbetegnens Maade, Lyfenes Opstættelse, den Form, efter hvilken Røgelsestærret skal vinges, Alt, er fastsat og bestemt med dogmatisk Nøjagtighed. Den græske Cultus er paa mangfoldig Maade sammenslyngt med den romerske, men afviger da igjen meget stærkt i andre Puncter; thi ved Nadveren bæres Elementerne omkring uden egentlig Elevation og Tilbedelse af Hostien, Consecrationen finder ikke Sted i Menighedens Nærværelse, Nadveren nydes i begge Skikkelser, og det Tilværelse af det besiguelde Brød uddelles (i. Euclogie). Ikke blot de Døende, men ogsaa de Syge salves med den hellige Olie. Der fastes egentlig to Gange, om Onsdagen og om Fredagen; desuden gives der fire store Faster, 40 Dage før Paaske, fra Pinte til den 29de Juni, fra den 1ste til den 15de Aug. (Subsmodersfaste) og fra den 15de Novbr. til Juul. Substienestens almindelige Charakter er beslagtet med den romerske, og tjener ligesom denne til Støtte for Overtro og jødisk Lovretferdighed. Vel hende Grækerne hverken Afhad eller Sjælemester i romersk Forstand, og de forlæste Sjæresilden og Undragelsen af Rasken; men Billed- og Reliquieværdsel, liturgisk Pomp og strenge Fastebud forsøre dem i lige Grad til en ydre Heligsindst.

Det græske Kirkesomme deler sig i tre Grene: den ene er i Tyrkiet, den anden i Rusland, den tredje i det befriede Grækenland. Paa tyrkisk Gebeet findes den største kirkelige Isolation og traditionelle Censformighed; i Rusland fremtræder Kirken i nye Forbindelse med Staten og med den slaviske Folkseindommeligheid; i Grækenland stræber et nyt nationalt Kirkeslib at gjøre sig gjældende paany. — Den græske Kirke i Tyrkiet har 4 Patriarker: i Konstantinopel, Alexandria, Antiochien og Jerusalem. Diocetet Konstantinopel omfatter det europæiske Tyrkie, Lilleasien og Nerne og indeholder mere end 80 Metropoliskæder; til Antiochien høyer derimod kun 13, til Jerusalem 8, og Patriarken af Alexandria har kun Bisopper af Lybien under sig. Rusland har 4 Metropoliter: i Petersborg, Kiew, Kasan og Tobolsk. Patriarkværdsigheden, som fra 1589 bestod i Moskva, blev affastet 1702 af Peter den Store, og i dens Sted traadte „den hellige dirigerende Synode“, et Collegium af Bisopper og værdslige Raader, som for Tiden har sit Sæde i Petersborg (i. iøvrigt Rusiske Kirke). I Kongeriget Grækenland leder den hellige Synode de kirkelige Anliggender. Den bestaar af 5 Bisopper, som vælges af samtlige Bisopper og stabsfæstet af Kongen.

Særskilte Afdelinger af den østerlandske Kirke danne: den armenske, den koptiske i Egypten og den habeshtiske eller æthiopiske Kirke. Til Secterne høyer: Nestorianerne i Mesopotamien, de saakaldte Thomashristne i Indien, Monophysitterne eller Salobitterne i Mesopotamien, Maronitterne eller Monothelitterne paa Libanon. Den russiske Kirke har flere Secter, som stræbe at udelukke de Forandringer, der efterhaanden stæer; desuden findes der mange Slags Sværmere. — Sigu. Wenger, „Beiträge zur Kennt-

nig des gegenwärtigen Geistes und Zustandes der griechischen Kirche in Griechenland und der Türkei" (Berl. 1839); Schmidt, "Kritische Geschichte der neugriechischen und russischen Kirche" (Mainz 1840); Wiggers, "Kirchliche Statistik" (Hamb. og Gøtha 1842). bttool.com.cn

Græsk Litteratur. Første Periode, fra de ældste Tider til henved Midten af det 6te Aarh. f. Chr. Hos Grækerne, som hos de fleste andre Folkelag, stod Poesien fra først af i et nært Forhold til Gubernes Dyrkelse; Hymner og andre Sange til Gubernes Priis vare Poesiens første Gjenstande. Men det varede ikke længe, inden Digtekunsten begyndte at brede sig ud over et videre Obeet; de fatrige Kampe, deels mellem de forskjellige græske Stammer indbyrdes, deels med barbariske Folkelag, ydede et rigt Stof for Poesien. Saaledes uddannede sig det heroviste Epos, hvis Hovedrepræsentant er Homer, den græske Poesies Fader. Efter Homer bearbejdedes den episke Sagnetreds i hele sin Udstrækning af en Række Digtere, der tilføjede at lætte deres Digte i Forbindelse med Slæden og Odysseen, jaalebes at derved en sammenhængende Cyclus naanedes (deraf Navnet cycliske Digtere). En anden Retning af den episke Poesie uddannede sig noget senere paa Grækenlands Fastland (det heroviste Epos's Hjemstavn var Lilleasien og Æne); Hovedrepræsentanten for denne deels didaktiske, deels genealogiserende Retning var Hesiodos. Efterhaanden som den politiske Tilstand i Grækenland forandrede sig og republikanske Regjeringsformer begyndte at træde istedetfor de monarkiske, begyndte ogsaa Poesien at bryde sig nye Baner; jo flere Leiligheder der efterhaanden frembrød sig for det enkelte Individ til at gøre sin Subjectivitet gjældende i det politiske Liv, desto større blev ogsaa paa Poesiens Obeet Trangen til individuel Udtaalelse. Overgangen fra den episke til den lyriske Poesie stede gjennem Elegien i en Række af Nuancer (den heroiske, politiske, gnomiske og erotiske Elegie); af de mange Digtere, der udmærkede sig i denne Retning (Kallinos, Tyrtaos, Solon, Theognis, Mimnermos) haves kun Fragmenter. Om trent samtidig med dette Fremstrib i Poesien uddannedes en ny Digteform, det iambiske Digt (Archilochos, Hipponax). Igennem disse Overgangsled uddannede sig den egentlig lyriske Poesie, der spaltede sig i to Hovedretninger, den æoliske, der var beregnet paa at foredrages af en enkelt Person, og den doriske, hvis Digte bleve foredragne af et Chor. Af de til denne Periode hørende Digtere af den første Retning vare de betydeligste Alkæos og Digterinden Sappho; til den sidste Retning hørte Alkman, Arion og Stesichoros.

Anden Periode, fra omtrent 550 til 300 f. Chr. I denne Periode findes der kun faa Spor af episk Digting, hvorimod Lyriken i begge dens Retninger byrdes med Iver. Athenen havde sig efterhaanden til at være den græske Litteraturs Hovedsæde; her uddannede sig i denne Periode Poesiens trede Hovedart, Dramaet, i begge sine Hovedretninger, Tragedie og Comœdie. Det æoliske Melos udbredte sig i denne Periode udenfor den æoliske Stamme, uden dog derved at forandre sin Cha-

rakter eller Forebragsmaade; den meest fremherskende Digter i denne Genre er Joneren Anakreon (550—500). Det doriske Melos naaede sit Hødepunct i Pinax (522—422). Fra de Fæster, der fejredes til Ære for Dionysos, tog Dramaet sin Udgang, saavel Tragedien som Comœdien; begge Arter vare allerede fra Begyndelsen af strengt afskilte og udelebede deres Oprindelse fra forskjellige dionysiske Fæstfeste. Nærmest til Tragedien sluttede sig det saakaldte Satyrspil. Som den første tragiske Digter nævnes Thespis (c. 550); gjennem en Række af mindre betydelige Digtere ubvilede nu Tragedien sig, indtil den naaede sit Hødepunct i de tre store Tragikere, Æschylos (525—456), Sophokles (495—406) og Euripides (480—407). Den attiske, saakaldte gamle Comœdie var helt igjennem politisk og forudsatte som nødvendig Betingelse en fri republikansk Forfatning, der tilstøede, at Alt, haade Forhold og Personer, blev gjort til Gjenstand for den comiske Digtters skarpe Satire. Den eneste Digter, af hvem vi have fuldstændig opbevarede Comœdier, er Aristophanes (427—388); ved Siden af ham nævner Oldtiden med Hvi Børsmælle Comikterne Kratinos, Krates og Eupolis. — Et uberegneligt Fremstrib gjorde Litteraturen i denne Periode derved, at Prosaen i sine forskjellige Retninger begyndte at blive Gjenstand for laamæssig ny Bearbejdelse. Begyndelsen hertil stede hos Jonerne, hvis Philosopher ikke bemtydede den metriske Form til at udtale Resultaterne af deres Granskninger, der for Størstedelen havde til Gjenstand Universets Natur og Væsen (den pythiske Skole); den første af disse var Pythagoras; efter ham fulgte Anaximander, Anaximenes, Heraclit, Anaxagoras o. fl. En overordentlig stor Indflydelse paa det prosaiske Forebrags Uddannelse havde Sophisternes (Protagoras, Gorgias, Hippias). Ved Sokrates og hans Disciple, formelig Plato, bragtes Philosophien ind paa en ny Bane (Dialektiken og Ethiken). Efter en Række af kunstløse Forsøg paa prosaisk Fremstilling af historiske Begivenheder (Logographerne) fremtraadte Herobot, Historiens Fader (484); videre uddannedes Historiefortællingen af Xenophon og fremfor alle af Thukydides; ogsaa Theopompos og Ephoros fortjene at nævnes. Beldalsheden, der havde en saa naturlig Støtte i Athenens Forfatning og Debatterne i Folketsforsamlingen, naaede i denne Periode, tildeels paavirket af Sophisternes, sit Hødepunct gjennem en Række af udmærkede Talere: Antiphon, Isias, Isokrates, Æschines og fremfor alle Demosthenes. Som Slutningen i denne den græske Litteraturs rigeste og fuldigste Periode fremtræder Aristoteles, en Mand af overlegne Aands-gaver, der med sine Studier omfattede Videnskabsens forskjellige Retninger; haad Grækerne indtil hans Tid havde frembragt i Naturhistorie, Fysik og Mathematik, i Sprogvidenskab, Rhetorik og Logik, i Kunst og Poesie, i Statslære, Historie og Philosophie, var Aristoteles hjemme i og omfattede det med sit videnskabelige Bredde.

Tredie Periode, fra omtrent 300 f. Chr. Efterat den græske Litteratur i den første Periode havde naaet sit Hødepunct, begyndte den i denne Periode at dale. De Alexandria, efterat Athenen havde mistet sin

emrægende politiske Betydning, var bleven
 litteraturens og Videnskabernes Hovedsæde, be-
 rones den første Deel af denne Periode som
 test den alexandriniske Tid. Det var en Pe-
 ode, der mere udmærkede sig ved en lærd
 arbejdelse af den tidligere **Lids Litteratur**.
 itte, end ved selvsandt Production. Astro-
 nomie og Mathematisk, der allerede tidligere
 re bleve berige med mange Opdagelser,
 mt Fagkunsten, der i den forrige Periode af
 ipokratets var bleven gjort til Gjenstand for
 densabelig Behandling, modtogte nu en videre
 ednættelse i Skolerne i Alexandria, Rhodos
 Pergamos og Eufid, Archimedes, Crato-
 zenes og Hipparchos; i Naturvidenskaberne
 mættede Aristoteles's Discipel Theophrast sig.
 Philosophien arbejdedes der videre i de forskjel-
 ge Skoler (den stoiske, akademiske, peripatetiske,
 siturættiske), der for størstedelen allerede havde
 gnydt at ubvilke sig i den forrige Periode.
 e grammatiske Studier behandledes med For-
 ærlighed. I Historieforviningen fremkomte
 exanders vidunderlige Bedrifter en omfangs-
 ig Productivitet, men af underordnet Verdi.
 lant de Historieforviningere, der senere længe
 de i Perioden, maa fremhæves Polybios i
 idten af det 2det Aarh. f. Chr., der var Sla-
 æren af den pragmatisk Historieforvining, og
 utarch (paa Trajans Tid), den sidste græste
 itoriker af fremrægende Betydning. Poesien
 illede ikke nogen fremtrædende Rolle i denne
 eriode; som nye Arter fremtræder i Begyn-
 elsen af Perioden den saakaldte nyere Comœdie
 Membran, Philémon o. A. og Idyllen (Theos-
 it, Bion og Moschos). Allerede før Christi
 øvel afhørte den græste Litteratur at være
 lojandig; i Rom fandt den et nyt Hjem, hvor
 interessen for den vedvarede saavel under de vest-
 æmste Keisere som senere under Byzantinerne
 ge indtil Konstantinopels Fald. Angaaende de
 ættede fremtrædende Litteraturretninger og Per-
 æmligheder sgn. de forskjellige enkelte Artt. i dette
 erikon samt: Bernhardt's "Grundriss der griech.
 itteratur" (2 Bb., 1836—45); Müll. "Geschichte
 er griech. Litteratur" (2 Bb., 1849—50); Mure
 Critical history of the language and literature
 f ancient Greece" (3 Bb., 1850); R. D. Müller
 Geschichte der griech. Litteratur bis auf das
 italiter Alexanders" (2 Bb., 1841).

Græft Maleri, Græft Musik, s. Malerkunst,
Musik.

Græste Mynter, s. Mynter.

Græste Oldsager, s. Antiquiteter kalder man
 e forskjellige til Kunstens, Videnskabens eller
 et daglige Livs Gæbet henhørende Cultur-
 remningelser, der ere komne til os fra den
 ættede Tid. I en anden Forstand betegnes
 eb Navnet græste Oldsager den Deel af
 idtsvidenskabens, som fremstiller de gamle
 rætterses Culturtilstande med Hensyn til Stats-
 rganisationen og det daglige Liv. Man fjælnet
 erfor saadantlig mellem offentlige og private
 itiquiteter. Den Deel af Oldsagerne, som
 pættelidt beskæftiger sig med de opbevarede Kunst-
 ærter, kaldes Archæologie. Blandt de Mænd,
 er have arbejdet paa at bringe de græste An-
 itiquiteter i videnskabeligt System, maa frem-
 ættes blandt de Ældre Græft, Heron og

fremfor alle Binkelmann; i den nyere Tid
 Welter, R. D. Müller, Panofka, Gerhard, Over-
 bed og vor Landsmand Brøndsted. Svad de
 Kæster af græft Kunst angaaer, som ere naæde
 til vor Tid, ere de bevægelige, samlede i forskjel-
 lige Kunstmuseer, adspredte over hele den civili-
 serede Verden, de ubevægelige (Tempelruiner
 og lign.) findes over hele G. og de Lande, som
 have været berørte af den græste Cultur. Til
 disse høre fornemmelig Egypten, Cyrene, Lille-
 asten, Nordhysten af det sorte Hav, Nedre-
 Italien og Sicilien. Ogaa i den øvrige Deel
 af Italien, navnlig i Rom, findes der en stor
 Skat af græste Oldsager. Der findes ogsaa de
 vigtigste Museer (navnlig i Rom, Neapel og
 Florents, men desuden i næsten alle større
 Stæder); foruden disse findes der vigtige Museer
 i London (British Museum), i Paris, Dresden,
 Wien, Berlin og München. De bedste Haands-
 bøger i den græste Archæologie ere af R. D.
 Müller (3die Opl. ved Welter 1848) og Overbed
 (1853). De politiske og private Antiquiteter ere
 fremstillede af R. F. Hermann i "Lehrbuch der
 griechischen Antiquitäten" (3 Bb., 1841—52).

Græft Sprog. Om det gamle græste Sprogs
 Plads i den almindelige Sproginddeling er alle-
 rede talt i Art. Græster. Den ældste Stillelse,
 i hvilken vi kjende samme ættede, er den, i
 hvilken vi finde det episke Sprog (den episke
 Dialekt) hos Homer og med nogen Modificasjon
 hos Hesiodos. Fra denne fældes Rod udgik
 siden 4 græste Dialekter (vi tale her dog kun
 om dem, vi kjende gennem Litteraturen): den
 æoliske og den doriske, hvilke bevarede Mækt
 af Oldsprogets Eendommelighed og mindre Ud-
 bandede Former, den ioniske, som sluttede sig
 nærmest til den episke, og den attiske, som fra
 Grækenlands blomstrende Tid formedelt Athe-
 nens politiske og aandelige Overvægt langt over-
 straaede de andre. I den æoliske Dialekt strede
 bl. A. Alkæos og Sappho, men tilhørte kun den
 ældre Tid; i den doriske Pindar, Theokrit, Bion
 og Moschos samt Tragikerne i deres Chorange; i
 den ioniske Herodot og Hippokratet; i den attiske
 Athenens berømte Tragikere, Tælere og Philo-
 sopher, og den hele senere græste Litteratur hørte
 til samme, men den tabte efterhaanden Veget
 af sin Keenhed, trods Atticisernes Bestræbelser
 for at vedligeholde denne (s. Atticisme). Spro-
 get blandedes under Romernes Herredømme og
 ved Berørelsen med Barbarer med mange frem-
 mede Bestanddele (s. f. Ex. Pællættisk) og var
 i det byzantiniske Riges sidste Aarhundreder meget
 forværet; tilsidt blev det et dødt Sprog eller
 gik over i det Nygræste (s. b. A.).

Græstar (Cucurbita) ere eenaarige, urteagtige
 Planter af Agurkfamilien med klattrende Stæng-
 ler, afvejlende, hele eller 3-flappede Blade,
 Blomsterne enkeltvis, enkjønne, med 5-deelt
 Bøger og 5-deelte, gule Kroner, Hanblomsterne
 med 5 Støvdragere, Hunblomsterne med en
 underkjædig, 3-brummet Frugtstude, Frugten
 et meer eller mindre kugleformet, mangefrøet
 Bær. Arterne høre hjemme i det tempererede
 og tropiske Asten, men ere ved Dyrkning vidt
 udbredte. Alm. G. (C. Pepo) dyrkes ikke sjelden
 i Danmark, og Frøene anvendes i Medicinen.
 Frugterne af C. Lagonaria, som have en fast,

trægtig Yberhub, benyttet under Navn af „Calebaser“ til forskjellige Slags Huusgeraad i de varme Lande.

Græslærred, f. Chineest Græs.

Græsmuttet (Sylvia Curruca) hører til Sangernes Slægt og **oppholder sig i tæt Krat**, hvor den ogsaa bygger sit Bo. Det er en lille ofsvengraa, nebenunder hvid, fintbygget Fugl med aflegraat Hoved og en mørkere Stribe gjennem Djet og Tindingen. Paa Grund af sine eiebommelige Toner, der ligne et Huls Klappren, har den ogsaa faaet Navn af „Molleen“.

Græsrød, f. Dult.

Græsrødvjerd, Engländernes Loam, mindre correct Markjord, er et i Gartneriet hyppig forekommende Udtryk, da det er Naonet paa en Jordart, der benyttes til de fleste Potteplanter. Den tages fra gamle Græstevolde og lignende Pladser, der længe have ligget i Græs, danner et Lag af forskjellig Tykkelse under Grønsværen, og bestaar af forraadnede Rødder af Græs og andre Planter.

Grævling (Johan Georg), egentlig Græse, født d. 29de Jan. 1632, død d. 11te Jan. 1703 som Professor i Historie i Utrecht, havde i sin Tid et europæisk Navn som Philolog og Kritiker. Foruden forskjellige Udgaver af græske og romerske Forfattere har han udgivet „The-saurus antiquitatum Romanarum“ (12 Bd., 1694—99) og en senere af Burmann fuldenbt „Thesaurus antiquitatum et historiarum Italicae“ (45 Bd., 1704—25).

Grævlingen (Meles Taxus) er et Rovdyr af Maarfamilien, udmærket ved sin plumpe Bygning, sine lave Been med stærke Gravelsøer paa Forpoterne, sin spidse Snude og korte Hale. Legemet er bedækket med stive, børsteagtige Haar, oventil hvidgraa med en sort Stribe henad Kinderne, men sort underneben og paa Fødderne. Den store Knaustand bagest i Overhuden og den tudebrede Bestafjensbet af Røvtanden i Underhuden ere karakteristiske for G. og antyde, at den for en Deel lever af Planterføde. Foruden af Smaa pattedyr, Fugle, Insecter, Krøer o. s. v. lever G. nemlig ogsaa af saftige Rødder, Olden, Bog o. s. v. G. graver sig dybe Hulter med flere Udgange og ligger om Vinteren i en let Dvale, sammenrullet, med Snuden mellem Dagbenene, i den inderste med Løv og Græs udforede Deel af Hulene. G. er et natligt Dyr, der om Dagen holder sig stille i sin Hule, den er forsigtig og temmelig langsom, men forsværet sig tappert, naar den angribes. Sit Tilhold har den især i kaltet Terræin, og den fjerner sig aldrig langt fra sit Bo. Naar den om Efteraaret gaar i Hi, er den seeb som et Sviin; i Hiet søder Hunnen sine 3—5 blinde Unger. Bed at udrydde Insecter er G. et nyttigt Dyr. Man fanger den i Fælber eller graver den nd af sit Bo. Røven skal ofte fordrive den ved at anbringe sin Spildning i Boet for saa selv at benytte det. I Nordamerika repræsenteres G. af en anden Art, Meles labradorius. Ogsaa i Indien, paa Hersene mellem Fors- og Bagindien, og paa Java i betydelig Hvide over Havet findes der G. men af en anden Slægt, Mydaus, f. Gr. Telebuen (M. molleops), brun, med en hvid Stribe midt nedad Ryggen, paa Java.

Grøde-Kal, f. Kal.

Grøgaard (Hans Jakob), født 1764, blev 1786 personel Capellan og døde 1836 som Brækt til Bergens Mykiske. I 1814 var han Medlem af Rigsgjortsamlingen paa Eidsvold. Han var meget yndet som geistlig Taler og har udgivet flere Prædicationer. Hvar var han en ivrig Skolemand, og hans yderst populære „Lærebog for Børn“ havde 1848 oplevet 13de Udgave.

Grønafylke, Grønland, f. Grønland.

Grøndal (Benedikt Jonsson), født 1762, død 1825, var en af de første islandiske trykte Digtere i nyere Tid. Hans Digte ere udgivne af hans Svigerføn Dr. S. Egilsson (Sidse 1833).

Grønford er et grønlit bjert Mineral af ringe Haardhed, der indeholder Kiselstyre i Forbindelse med afskillige Baser og Vand. Den findes paa mange Steder i basaltiske Randsstene, bl. A. ogsaa paa Island og Færøerne.

Grønland, et Danmark tilhørende Nordpoliarland, er en stor D eller en Samling af Der N. D. for Nordamerikas Fastland, begrænset mod N. af Ishavet (hvor langt det her strækker sig, veed man ikke), mod D. og S. af Ishavet og Atlanterhavet, mod V. af Baffinsbugt, Eddspidsen, Cap Farewell, ligger under 59° 48' n. Br. (altaa islyligere end Christiania og Petersborg); Nordgrændsen for de danske Colonier (Upernivik) er 72° 48' n. Br., man kender nogenlunde Bestyften endnu indtil Smiths Sund (c. 76°), Vestlysten strækker sig idetmindste indtil 73° n. Br. Efter dette kan man anslaae Flaadeindholdet af hele G. til 20—30,000 □ M.

I Vestlysten er meget lidet bekendt, da den for det Meste er belejret af den Is, som i Form af uhyre Ismarker kommer fra de nordligste Dele af Havet og brudt i Flager af forskjellig Størrelse, under Navn af „Storisen“ gaar langs med denne Kyst og omkring Eddspidsen, hvorfra den af Strømmen føres mod N. langs med Bestyften og der ofte leirer sig i en Brede af 10—20 M., hvorpaa den fre omtrent 64° n. Br. (den gaar sjelden længere mod N.) af Strømmen føres mod S. over til Amerikas Kyst indtil Newfoundland. Det er især disse uhyre Ismasser, der gjøre G.s Klima saa barskt. Vestlysten er overalt alde utilgjengelig og, forsaavidt Taler er om Flaadeophold, næsten ubeboet (sagn. nedenfor).

Bestyften er den eneste Deel af Landet, som vi kende noget nærmere, og den mænt man i Almindelighed, naar man taler om G. Paa denne omt 200 M. lange Strækning (se ovenfor) maa man vel afstille Yderlandet og Inlandet: hiint er den lange med Havet liggende, ved hødt (10—20 M.) indtrængende Bugter (den største er Distobugten, saaledes kaldet efter Den Disso) i en Række af Halsøer udstyklet Kyst tilligemed de mange foran samme liggende større eller mindre Der; dette er den indre, stejle med Is beklæbte og ganste de Fastlandsmasse. Begge skulle vi nu betragte hver for sig.

A. Yderlandet begrænses mod S. af Baffinsbugten, mod D. af Inlandsisens Rand, som kun paa enkelte Steder naaer lige til Havet. Yderlandets Brede afværler fra 3 til 30 M. (den største Brede har det mellem 66° og 69° n. Br.); dets Flaadeindhold anslaaes til 1,600 □ M.

et er næsten overalt fluffesult, og Bredeme ere steile; paa mange Steder findes lige i Havet Toppe af 3—5,000 F. S. Øside (ved menafsjorden naae de en Øside af 5—6,000 F.), Hvilletter af 2—3,000 F. med bratte Sider og Havet ere hyppige. Det synes at være mest mod S. og at sænke sig mod det Indre, thi dette igjen hæver sig ved Inlandsisens egndelse. Naar man fra det aabne Hav nærer sig S., har man med ringe Forskjelligheder uralt det samme Syn (thi, som det af det øgende nærmere vil sees, er der siden Forsjøl paa Nord- og Sydgrønland): først vise sig høie, nøgne, sorte Bjerge, ragende op over en ind, is- og sneeflædt Flade (Kystens Høilands-), medens de lavere Dele, „Lunderlandet“, de sig under Horizonten; naar man kommer nærmere, bukker dette op, men er for det Meste øgent og fladt, thi den iskolde Taage og vind fra Passathugten tilstøder kun libet lauteleie i sin Nærhed. Først naar man kommer længere bort fra denne og ind i Fjordene, hvor Klipperne give Ly mod Søvinden og Taarn, bliver Bunden mere grøn, og jo bydere an kommer ind, desto rigere (efter grønlandske orhold) bliver Plantevæxten (s. nedenfor). Denne er imidlertid indskrænket til Dalene og lavere Klippestrænder; høiere oppe forsvinder den naturligvis. Sneelinen findes overalt i omtrent i samme Øside, nemlig 2,000 F. ed Omend under 70° n. Br. er den dog 500 F.). Sneemaasjerne over denne Øside (Inlandsisens) fremvise i det Hele de samme fænomener som de paa Alperne: ogsaa fra strække sig Gletschere ned i Dalene og Kyst- og give smaa Gfoder Næring samt flyde i hift og her heelt ned til Havet (fig. B). andre Gfoder have deres Oprindelse fra Riiber i smaa Indsøer, af hvilke der findes mange. Havet dens geognostiske Bestaendelse angaaer, er en Urformation af Gneis og Granit omherfende over den største Deel af Landet; i den sætter sig en Sandsteen med Kulleier; i et Nordlige banner en Trappformation (en lavastig Bælle, der har beskæft uhyre Strækning) betydelige Plateauer; mod S. findes en Sandsteen, og endelig komme hertil Alluvialbannelserne, Leer- og Sandlagene.

B. Indlandet kaldes den fuldkommen øde og tilgængelige Sidsken i S. S. Indre. Dets land omgiver i en bugtet Linie Øverlandet mod N., ibet den snart gaar lige ned til Havet, snart trækker sig tilbage til Fjordenes indre, sundom endog endnu længere og efter- over mellem disse og sig Dale, i hvilke dens Gletschere nedfende stride Smaaafoder. Det er i abstrakt, eensformig Sismart, der seer ud som et Hav i Bølgegang, som om en uhyre, andet oversvømmende og beskæftende Vand- laske var siddet til Jis. Kærnest ved Øver- landet rage endnu paa nogle Steder steile jergatoppe, fra hvilke Sneen er bortsmeltet, som af samme som Ler af et Hav; Sismarten er her vel omtrent 2,000 F. høi, og hæver sig langsomt mod S. indtil en Øside af 3—4,000 F., hvorfra man overseer dens Overflade i en meget or Afstand mod S. og ikke opdager nogen afrydelse af samme, men kun seer en jevn Sidsken uden Plante- og Dyreliv. Dette det

indre S. S. Iisbælle har en mærkelig eiendom- melig Bevægelse, en Tendens til at afgive Noget af sin aarlige gjennem Regn og Sneee vundne Til- væxt ved at flyde sin Rand frem mod S. over Øverlandet og ud i Havet. Iden synes at trænge sig henimod de samme Forbybninger og at søge de samme Afsl, som den i flydende Tilstand vilke have valgt, og som da vilke have heddet Flodbegeter og Flodmunbinger. En saadan Forbybning, der er opslbt af Jis med en tallet og uejen, af utallige Revner gjennem- staaren Overflade, og hvorigennem Inlands- isen flyder sig ud til Havet, har man kaldt en Jisstrøm; den udmunder altid i en Fjord, hvor dens Rand, der ofte er af en uhyre Tyk- telse (over 1,000 F.), afrydes („Jisblinden talver“) ogsaa derved, at Vandet i Fjorden løfter den yderste Deel op, saa at der dannes Jis- bjerge (s. d. A.). De Fjorde, hvor disse saa- ledes opstaae og hvorfra de af Strømmen og Bunden føres ud i det aabne Hav, kaldes Jis- fjorde; af saadanne regner man i Nordgrøn- land 28 (af hvilke dog de 5 udføre Nere end alle de andre), i Sydgrønland kun 4, som endda ere ubetydelige i Sammenligning med hine. Da Indlandet mod N. er langt større af Ud- strækning end mod S., saa er det efter den her (efter Mint o. A.) fremstillede Opfattelse af „Jis- strømmene“ ogsaa naturligt, at hele denne Jis- banelse især foregaar i Nordgrønland som det langt største Opvand. Paa andre Steder, hvor Indlandets Rand kommer til en brat Stræt mod Havet eller Fjordene, banner den ikke Jis- bjerge, men mindre Stykker falde der fra samme ned i Fjordene og danne mindre „Kalvst“. Hvor Inlandsisens flyder til Øverlandets Dale og der banner Gletschere (Søleier), smelte disse forneden i samme Forhold, som de vore foroven ved det aarlige Nedslag, og staae derfor i det Hele stadig paa samme Punct.

II. S. S. Klima er et uflabigt og barst Polar- klima; det er Landets Beliggenhed i Nær- heden af Polarhavet og de det omleirende Jis- masser (s. ovenfor), som gjøre samme saa af- vige fra andre Landes under samme Brede. Varmen aftager mod N., dog mindre i Som- mermaanederne end i de andre Aarstider. Føl- gende Tabel oplyser dette:

Vinter Sommer Middelt.			
Julianehaab	60° ₄₂ n. Br.	÷ 5° ₄₂	7° ₃₈ 0° ₇₄
Godthaab	64° ₀₈	÷ 7° ₄₈	6° ₄₂ ÷ 1° ₃₃
Jakobsbaav	69° ₁₂	÷ 12° ₁₁	4° ₀₃ ÷ 4° ₁₈
Upernivik	72° ₄₈	÷ 17° ₁₀	2° ₀₈ ÷ 8° ₃₀

I Nordgrønland er en Kulde, paa 20—30° hyppig, især i Januar og Februar. Foruden Bredden have ogsaa Stedernes Omgivelser (større eller mindre Afstand fra Havet og Iden, Klipper, som give Ly o. s. v.) Indflydelse paa Klimaet. De koldeste Vinde komme fra N., de varmeste fra S. (fra Atlanterhavet). Sydgrønland har et varmere men ogsaa (især formeblst Drivisen) et uflabigere og fugtigere Klima end Nord- grønland; hift er derfor om Vinteren Jislaget ingenlunde altid stadigt eller jevnt nok til at kunne passeres med Hundeslæder, og Commu-

nicationen er derved samt ved Drivisen langt mere hindret end i Nordgrønland. I en Deel af Aaret (ved Godhavn i 6 Uger, ved Upernivik i 11½ Uge) sees Solen stet ikke over Horizonten; men til Gjengjæld er der en endnu længere Tid, i hvilken den altid er over Horizonten, og selv i hiin, den bestandige Nat, frembringer den formedelst sin Kæthed under Horizonten dog noget Dagslys, saa at man ved klar Luft og godt Veir altid har 2—3 Timer lyst nok til at færdes i det frie og f. Ex. kan læse den fineste Skrift. Vinden i G., især mod N., er i det Hele tør; dette bevirker, at de Indsøbtes Huse af Steen og Græstørn kunne holde Fugtigheden ude, at Colonisternes Trøstue kunne staa saalange, uden at Træet raabner, at Fødemidler kunne opbevares længe o. s. v.

Under et Klima som G. kan et Land ikke producere Meget til Dyrs og Menneskers Underholdning. Jordbunden er i Nordgrønland i en Dybde af 8—12 Tommer altid frossen, og overalt beskaer den meest af guld Klippe. Længst ude paa Nerne beskaer Planteværten næsten kun af Labrador, Moser og Halvgræsser; længere inde ogsaa af Græs og smaaflukkede Planter, hvis Grøne afgive det saalatte „Vingbrænde“ og ved deres Hensmuldren danne et Slags Løv; de vigtigste ere Bidire, Dvergbirke, Valle-, Blaabær- og Krællebærplanter (som for Grønlanderne ere et almindeligt Næringsmiddel). Endnu længere inde, i beskjittede Dale, voge „Træer“, Arkt og Piil, ogsaa El og Enebærtræ, men de fryde for det Meste henad Jorden og danne kun paa saa Steder tynde Stammer (den højeste Stamme i G. er 5 F.). Korn kan naturligvis ikke modnes i G.; af Høstvarter kan ved stor Omhu dyrkes Kær, Rædbiler, Raal, Hørvel, Syrer o. fl., ved Julianehaab ogsaa Kartofler (kun et Par Skjæpper aarlig). Som Brændsel benyttes Pilen og Birken, fremdeles den Skorpe af Planterødder, som hyppig beklæder Klippegrunden, og som i G. kaldes „Løv“, endelig Drivtømmer, som Havet yder i Dverfsigdighe især mod S., og imod N. Kul. De fleste Grønlandernes Huse opvarmes imidlertid ved Tranlamper. Af Sunde have de Indsøbte kun Hundene, som de i Nordgrønland bruge til Slædeførelse; i Sydgrønland have Colonisterne foruden lidt Fjertræ nogle Geber, Faar og en 30—40 Kær, men Underholdningen af disse Binteren over er ofte forbunden med Banffelighed, da Græsset kun paa saa Steder er rigeligt nok til, foruden Hørbuget om Sommeren, at afgive Hø til Vinteren. Kendsdyret er den vigtigste Gjenstand for Jagten paa Landet, og for dens Skyld gjøre Grønlanderne lange Reiser til de affides Egne, hvor Dyrene ere hyppigst (i Reglen drives den om Sommeren). Skindet af Dyrene bruges til Klæder, og Kjødet er et yndet Fødemiddel (i nogle Aar er der fældet over 10,000 Kendsdyr). Fremdeles jages Harer, Ræve, Bjørne, og af Fuglene (især Edderfugle) har man Eg og Duun. Men Grønlandernes Underholdning og Landets økonomiske Betydning herved dog især paa Havet og den i samme levende rige Drevverden; det er Fangsten af Sælhunde (i hele G. 90—100,000 Stykker aarlig), Qualer (især Hvidfisk og Narhval) og alle Slags Fisk, især Haier, Lør,

Selleklydere, Læg (i Floberne), der er næsten Grønlanderne og afgiver Gjenstandene for Handelsen. — Paa Mineralier er G. ikke rigt. I Nordgrønland findes i Træformationen kun Leier af nogenlunde gode Steenful; fremdeles findes Dlyant eller Graphit, Malm og Bitterl. Bygges- og Kalksteen, Beegsteen (den bløde Steenart, hvoraf Kogelær o. besl. forarbejdes), Krosin o. M.; til Metallur er der kun fundet naar Spor (lidt Sølv). Det er ikke sandsynligt, at G. indeholder rige Mineralrikke, hvorom ser nogle Aar siden opstod en Forventning, der foranledigede private Foretagender uden tilvarende Udbytte; og selv om de fandtes, lægges Mangelen paa Brændsel, Arbeidskraft og Communicationsmidler maalkke uoverfælgelige Hindringer i veien for en fordeelig Bjergværksdrift i G.

III. Befolkningen i G., hvis Antal er omkring 10,000, beskaer af Indsøbte, Europæer (240, næsten alle Danke) og Blandinger af begge, hvillse i Levemaade ere rene Grønlandere. De Indsøbte ere Eskimoer (s. d. A.), et for en Deel nomadiserende Væger- og Fiskerfolk (i ovenfor), ubholdende med legemlig Søen og Ribesler, godmodige men raae, letfædige og sorgløse Naturmennesker, hengivne til Viebillens Indsøbtes, derfor Fjender af europæisk Trængsel. De boe i Steen- og Jordhytter (aldrig i Nærheden af Havet), om Sommeren i Stakstelte, og klæde sig i Dyrefuld (især af Sælhunde og Kendsdyr). De Indsøbte ere nu næsten alle Christne, om end ikke alle evne det gamle Hedenstabs ganste er forsvundet; der findes 11 af Regjeringen lønede Præster („Missionærer“) foruden de herrnhutiske Missionærer (13), fremdeles over 100 Katecheter eller Indsøbte, som dannes til at være deres Landsmænds Lærere. Næsten alle Grønlandere kunne nu læse, og mange af dem kunne skrive. Der er ansat 3 Læger i G. Slatter og Afgifter kendes ikke. Sidan 1774 har Handelen været bremet som Monopol for Statens Regning, og dette er uidentvis en Besjæring, ja en Nødvendighed for G. Handelen giver et ikke ubetydeligt aarlig Overskud. Der udføres fra G. en Del af Udbyttet af de Indsøbtes Jagt og Fiskeri (især Tran), indføres Levnedsmidler, Colonialvarer (som Grønlanderne have megen Pris paa), Jentram, Løser, Fangerebflader, Krudt og H. o. besl. Ved hver Colonie er ansat en „Pæter“ og en „Assistent“, desuden findes der for det Meste en Raadsmænd, en Tømmersmand, en Høfder og undertiden en Smed. I Administrations Henseende er G. deelt i 13 Districter og i „de nordre“ og „de søndre Inspectorat“ (Grønland er 67½ n. Br.), som hvert foreskæes af en Inspecter; Overbestyrelsen er hos en Afdeeling af Finansministeriet. — Det nordre Inspectorat beskaer af Districterne: Upernivik, Cmesel, Aitenbent, Jakobshavn, Christianshaab, Carlsminde og Godhavn; det søndre af Holstenborg, Søkkertoppen, Godthaab, Fiskersted, Freberikshaab og Julianehaab.

IV. G. s Historie. I Begyndelsen af det 18te Aarh. blev en Isølander Sunbjørn ved en Stens forslaaet mod B. og hjembragte til sin Fædrelands Efterretninger om et stort ubekjendt Land det Senere (c. 182) opspøgte Erik den Røde Landet

og bosatte sig med en Mængde islanbte Colonister paa samme (s. *Erst den Nøde*); herfra opbagedes siden Vestkysten af Nordamerika, som man kaldte *Hiinland* (s. b. A.). Islanderne bosatte sig na efterhaanden i stigende Antal omkring forskjellige Fjorde i den sydlige Deel af G. S. Vestkyst paa to Hovedstrækninger, som de kaldte *Vester- og Østerbygden* (at denae ikke laae paa Vestkysten, kan nu ansees for afgjort). Ved den norske Konge Olaf Trygvessons Omjorsg udbreedes Christendommen ogsaa hertil, og G. lagdes 1084 under Bremens Erkebispedømme. Fra 1126 var der en Biskop i Garde (s. b. A.). Vesterbygden siges at have haadt 100 Landsbyer og 4 Kirkefogne, Østerbygden 190 Landsbyer, 12 Kirkefogne, et Bispesæde og 2 Klostre. I det 13de Aarh. misede G. ligesom Island sin politiske Selskænbighed; det blev, ved Paven og Geistlighedens Medvirkning, underlagt de norske Konger og blev derved siden, ligesom Norge, forenet med Danmark. Men forinden havde en særgelig Stjebne rammet Colonien. Den forte Død anrettede fra 1349 store Udelæggelser i Norge, saa at man der ikke kunde tænke paa G.; Colonisterne her bleve overladte til sig selv og lede Mangel paa Alt, saa at de vare ube af Stand til at værgje sig imod den skismisse Befolkning, „*Skrellingerne*“, som første Gang 1379 vides at være fødte sammen med Nordboerne. Seilafsen paa G. opførte (hertil hidrog et under Dronning Margrethe udkøbt Forbud mod G. S. Væjsling af andre end kongelige Stjbe); Colonisterne udbødte efterhaanden af Sult og Elendighed eller dræbtes af Skismoenne (først i Vesterbygden, den fra Island fjernere Deel), men de adbrøbte og uafslæbndige Efterretninger, man herom har fra hin Tid, oplyse ikke, naar eller hvorledes dette er skeet (det er rimeligt, at de sidste Skandinaver i G. ere udbødte i det 16de Aarh.). Først under Frederik II udsendtes Hogens Petersen for at finde G., men han kom ikke hertil. Engländeren John Davis kom 1585 ind i det efter ham benævnte Stræbe og besøgte Vestkysten af G., hvor han ingen skandinaviske Beboere fandt. Christian IV lod Landet bejsele af Godeff Lindenos, Jens Munk o. fl., og et grønlandsk Handelscompagnie stiftedes 1686; Engländerne og Hollænderne begyndte ogsaa at drive Handel med Grønlanderne. En regelmæssig Handelsforbindelse begyndte først, efterat den ædle Hans Egede 1721 havde opfjret sig til Christendommens Udbredelse blandt Grønlanderne. I de nærmest følgende Aar begyndtes en meget storartet Colonisationsplan med en foraar Administration, Militærstyrke o. M., man recruterede den europæiske Befolkning ved mandlige og quindelige Forbydere, som man udtog dertil, o. f. v., men Christian VI opgav disse urimelige Planer og var nær ved ganske at opgive G., hvilket dog Egedes Uholdenbed afsendte (s. *Egede*). Kort efter anrettede Bjernelopperne store Udelæggelser i G., og Regjeringens Forsøg paa at overdrage Handelen til en privat monopoliseret Entreprenør førte heller ikke til bette Resultater; disse opnaeendes først siden, efterat Regjeringen 1774 havde selv overtaget Handelen og Alt efterhaanden ordnedes paa en bette Maade. Zumbiertib havde man gjort flere

Forsøg paa at finde G. S. Vestkyst, hvor man urigtig antog, at „*Østerbygden*“ havde ligget: 1751—53 havde Handelsbetjenten Peder Olsen Ballø befaret den indtil 61° n. Br. og havde tillige undersøgt Julianehaabs Distriet. Drafker trængte den danske Søofficer Graab 1828—31 i en grønlandsk Robaad frem paa Vestkysten indtil 65° n. Br. og paaviste, hvad senere Undersøggelser have bekræftet, at Vestkysten ikke har været besat af Skandinaver, men at „*Østerbygden*“ maa søges i Julianehaabs Distriet paa Vestsiden, hvor en Mængde Ruiner endnu vidue om en Bebyggelse i fjerne Tider.

V. Hovedstjerne til Kunststaa om G. ere, foruden ældre Skrifter: *Rint* „*De danske Handelsdistricter i Nordgrønland*“ (2 Bb., 1828) og 1856) og Sammes „*Grønland geographisk og statistisk bekrævet*“ (1857); Graabs „*Undersøggelsesreise til Vestkysten af Grønland i Aarene 1828—31*“, hvor ogsaa de tidligere Opdagelsesreiser ere omtalte; „*Grønlands historiske Mindesmærker*, ubg. af det kongelige nordiske Oldskriftselskab“ (3 Bb., 1833—45), som indeholder ældre historiske Beretninger (Sagaer o. dsl.), Actstykker, geographiske Optegnelser over alle til G. foretagne Reiser i ældre og nyere Tid, m. M.

Grønland (L.), dansk Blomstermaler, lever i Paris; han har i de senere Aar sendt Frugt- og Blomstestykker til Udsillingen i Kjøbenhavn, og er udenlandsk Medlem af Akademiet.

Grønlandsbval, s. *Stetsag*.

Grønland kaldes visse Lag, henhørende til Kridformationen, der bestaae af Gruus, Sand, Sandsteen og Kalksteen, og som i England og Frantrig findes under, hvorimod de i Danmark kun ere hændte over Skrivekridet. G. har faaet Navn af et i disse Lag ofte indblandet grønligt Mineral, Glaukonit, og Grønfanblagene have faaet en særlig Betydning ved deres Vandrigdom, hvorfor man ved de ætteste Brøndbøinger (s. b. A.) som oftest søgte at naae ned til G., tilmed da Landet derfra i Reglen er meget veent, fordi det er blevet filtreret igjennem Lag af stor Mægtighed. I Danmark er det hændt paa Vestsiden af Bornholm samt i et Belte, der strækker sig fra Omegnen af Rjøge i nordvestlig Retning op i Døsherre, og begge Stæder er det her, ligesom andesteds, karakteriseret ved sin Vandrigdom. De ætteste Brønde, der ere bored i Nærheden af Kjøbenhavn for at fæste Hovedstaden tilstrækkelig Vand, forsynes fra dette Lag. I Nordamerika har man med overordentlig Virkning anvendt G. til Jærforbedring, hvilket vistnok nærmest skyldes Glaukonitens Ralt.

Grønsteen er en mørkegrøn, fornet, krykallinst Bjergart, der er en Blanding af en Feldspath-art med Hornblende eller Augit, og bragtes tidligere i Geognosten som en almindelig Væsnævnelse for Diorit, Gabbro, Diabas, Aphanit og flere andre platoniske Bjergarter. Nu anvendes denne Beteegnelse kun, naar ovennævnte Blandinger ere saa fintkornede eller tætte, at de enkelte Bestanddele sande Natur ikke lader sig udfinde. Alle G. udmærke sig ved deres Seighed og Haardhed, og da dette Materiale steds har været let tilgjængeligt i Danmark blandt Kullestenene, benyttes det meget i Oldtiden til Steensøer og Steenhammere.

Grønfund er et smalt Sund i Danmark imellem Røen og Falster. I S. blev den sønderlypste Hertug Valdemar 1V's Flaade slaaet af den kongelige danske 1295.

Guacharo (*Stenatornis caripensis*), ogsaa kaldet "Festflugt", er en Natravnform, der forekommer i uhyre Mængde i Klippehuler i Caribæalen i Sydamerika. Det er især Ungerne, som indsamles for at vinde en velsmagende Olie af dem.

Guaco (*Micania Guaco*) er en med Eupatorium (Hjortetrost) nærbeflegtet Plante af de Kurublomstredes Familie; den voger ved Magbalenesfloben i Columbien, og en Extract deraf anses for et virksomt Middele mod de giftige Slanges Bitt.

Guadalajara, 1) Stad i en efter samme benævnet Provinds i Ny-Castilien i Spanien, ved Genares, N. O. for Madrid, har en kongelig Klæbefabrik og et prægtigt Slot, tilhørende Hertugen af Infantado. 6,000 Indb.

2) Stad i Staten Jalisco i Mexico, er smukt bygget og har en Mængde Kirker og Klostre, et Universitet og Porcelains- og Læderfabriker. 70,000 Indb.

Guadalquivir (arab. Wadi-al-Kibir, den store Flod), Rømernes Bætis, Flod i Spanien, udspringer i Provindsen Jaen N. for Cazoria, løber mod S. S. gjennem Andalusien og falder efter et Løb af 60 M. ved San Lucar i Atlanterhavet.

Guadarama, Sierra, kaldes en Række af Bjergmasser, som strækker sig i Spanien fra N. O. til S. S. imellem Dyero og Tajo og fortsættets i Sierra Estrella i Portugal. De blive intill 8,000 F. høje.

Guadeloupe, en af de smaa Antiller i Vestindien, tilhører Frankrig. Den er 30 □ M. stor med 130,000 Indb., og deles ved en smal Havarm i 2 Dele, nemlig Grande-Terre eller det egentlige G. mod S., som er bjergfuld og stovrig, og Basse-Terre mod N., som er lav, flad og flodløs. G. er af vulcaust Natur, Sorstjelsvold er hyppige. Hovedproductet er Sukker, desuden dyrkes Maniol, Bomuld, Kaffe, Tobak o. M. Hovedstaden er Basse-Terre. — G. opbaages af Columbus 1493 og coloniseredes af de Franste 1635; den har flere Gange siden været i Andres, navnlig i Engländernes, Hænder, men er hver Gang ved Fredslutningen bleven givet tilbage til Frankrig.

Guadet (Marguerite Elie), fransk Statsmand, født d. 20de Juli 1758 i St. Emilion (ille langt fra Bordeaux), var Advokat, greb med Begjæring Revolutionens Sag og blev som Deputeret fra Bordeaux et af Hovederne for Girondistene, hvis politiske Virksomhed og Stjebne han deelte (s. Strømbidterne). Da han tilligemed sine Colleger var bleven anlagt d. 31te Mai 1793, flygtede han til de vestlige Departementer, søgte der forgyedes at vælle en Opstand, blev d. 15de Juni 1794 greben i sin Fæstby og Dagen efter guillotineret i Bordeaux tilligemed næsten hele sin Familie.

Guadiana, Rømernes Anas (deraf arab. Wadi-Ana), Flod i Spanien, udspringer paa Sierra Alcaz i Provindsen Ciudad Real, flyder paa en Strætning af 3 M. under Jorden og løber imod S. igennem Ny-Castilien og Estremadura forbi Badajoz, hvor den breier imod S. og

løber deels paa Grændsen af Portugal, deels igjennem den portugisfle Provinds Alentejo; tilsidt flyder den mod S. S. D. og falder efter et Løb af 130 M. i Atlanterhavet.

Guajakharpyr er en Harpyr, der kommer fra Vestindien, især Jamaica, St. Thomas, St. Domingo, og erholdes af et der vogerude Træ Guajacum officinale. Det besidder en ret behagelig Lugt og bruges noget i Medicinen, saavel som selve det raspede Træ, navnlig imod Gromff Sigt, bystraffte Eggdomme og Skindhindeslidelser, og til teknisk Brug (s. Pottenselt). Ved Udlogning af Træet med Bimsand og senere Frabampning af denne tilbereder man en kunstig G., der ligeledes anvendes endel i Apothekene.

Guajabatræ (*Psidium*) ere Træer eller Bæst af Myrtternes Familie. De meest bekjendte Arter ere P. pomiferum og pyriferum, begge hjemmehørende i Vestindien, men ved Dyrkning overførte til Ostindien og flere Tropelænde; de have modsatte, heelrandede Blade, hvide Blomster og grønne eller gule, prijselige Bærfrugter. Røden, Barken og Frugterne anvendes i Medicinen.

Guano, f. Lama.

Guanahant kaldtes af de Indfødt den af Bahamaserne, som var det første Punkt af America, Columbus opbaagede (d. 12de Octbr. 1492), og som han kaldte San Salvador.

Guanaruto, en af de mindste af de mericantse Forbundsstater, er c. 590 □ M. stor med 715,000 Indb. Den er en Deel af de mericantse Plateau, bjergfuld men frugbar. Den største Flod er Rio Grande, der falder i Øen Chapala. Her dyrkes megen Hvede, men Bjergvartsbristen er Hovednæringsveie, Soldatmerne give et meget rigt Udbytte. — Hovedstaden G. eller Santa Fe de G. ligger 7,400 F. over Havet i et meget rigt Minebistric, paa en Bjergsraaening, hvorfor Gaderne ere meget stejle. Staden mangler Vand. 50,000 Indb.

Guandernerne vare det folk, som beboede de canariske Der, da Spanierne og Portugiserne begyndte at besætte dem. De vare af samme Sprog og Ordbrudelse som Berberne (Kablierne) i Nordafrika. Endnu findes i Klippehuler Pamier af disse Urboere, indhyllede i Faarskind. Efterat G. i bet 15de Aarh. vare undertvungen og omvændte til Christendommen, antog de det spanske Sprog og blandedes med Erobrerne, saaledes at alle Indbyggere nu anses for Spanier.

Guantin er et kvælstofholdigt Stof, der findes i Guano, i Excrementerne af Eddertapper o. l. St. Det har neppe som Stof nogen særlig Interesse.

Guano er et naturligt Product, dannet af Svalgtes Excrementer, blandes med Fjer og andre Levninger, som findes afseiret ofte i meget betydelige Lag paa ensomme Klippehuler i de varme Lænde, navnlig i de reguløse Gær. Den bedste G. findes paa Kysten af det sydlige Peru, især paa de nærliggende Chincha-Læ (3 af omtrent 300 Mennesker, meest Indianer, beboede planteløse Klippeser, som beskaffes af et fra i til 100 F. tykt Lag G.), fordi der her falder liben eller ingen Regn, og G. er netop herfra for første Gang bragt til Europa 1804 af den berømte Naturforsker Alex. v. Humboldt, som lod den kemisk undersøge og gjorde op-

vekkom paa, at den fra ældgammel Tid har været anvendt i stor Udstrækning i Peru til Gjødningsmiddel. Den er dog først i en langt silbigere ibleven indført til Europa i første Maaske. Den egner sig mere end nogen anden Gødningsmiddel til at benyttes som selvstændigt Gødningsmiddel (s. Gjødningsmiddel) og er tilmed en meget concentreret Gødningsmiddel, da den i Reglen kun behøver $\frac{1}{2}$ Engligt, $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ Ammoniak, $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ saltsalte Salte og $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ phosphorsur Kalk (Søbeholdningen i Veengjødningsmiddel). G. maa derfor benyttes med megen Forsigtighed og før Blandingen blandes med 2—3 Gange sin Vægt i Jord, for desto fuldstændigere at kunne fordeles i Jorden, da den ellers kan „brænde“ de gode Planterødder, naar den bringes i umiddelbar Berøring med dem. Sædvanlig benyttes 4 Centner paa 1 Td. Land. Der gives flere Sorter. G. end den pueruanske, saaledes have engsanderne i de sidste Aar hentet G. fra Soria-Moria i Verne ved den arabiske Kyst, en de flere Sorter faaer dog tilbage for de fleste kendte, da de stamme fra mindre gule Jordstrøg og have tabt en del af deres opløselige, ammoniakaliske og alkaliske Salte, de mæst udbredte Sorter faaer saaledes en blot Betydning som Veengjødningsmiddel. Selv de G. kan derfor være af meget forskellig Effektivitet, og denne kan i mange Tilfælde kun forringes betydelig ved forsætlig Forsuring, for hvilke G. fremfor noget andet Gødningsmiddel har været udfat.

Gnardin (af det ital. guardare d. e. give) kaldes Forskanderen eller Pater superior i franciscanerklostrene, idet Franciscanerne af dannede kaldte sig selv Minoriter og forsagde den høitranvende Titel Abbed. Ogsaa nogle andre Klostre kaldtes G., som et underordnet løseremede. — I England betegner G. den, i en Vacance forvalter den geistlige Jurisdiction i et Diocæs. I Portugal betegner G. Marine-Underofficerer, i Tyrkiet en Slavesvendemand.

Gnardin er Navnet paa den Embedsmand, der skal probere og certificere Reinheden af de alle Metaller, sgn. *Probierer*.

Gnardin (Giovanni Battista), italiensk Digter, dt 1537 i Ferrara, stød i forskellige italienske Princes Tjeneste og døde 1612 i Venedig. Landt hans Bærler er det mæst kendte „Il pastor fido“, som er oversat i de fleste europæiske Sprog.

Gnardin er et til Hertugdømmet Modena hørende lille Land (c. 6 □ M. med 51,000 Indb.), i det Middelsøen tilhørende Cremona, siden 1810, og 1839 som Grevskab blev givet til Hertugen af Neapel Ferdinand I af Gøngaga. Iden blev G. ophøjet til et Hertugdømme. Maria Theresia indbrød det som et mailandskab, 1748 blev det overladt til Hertugen af Parma. Fra 1796 var det en Del af den franske Republik; 1805 gav Napoleon det til Søster Prinsesse (s. Gøngaga); ved Wienerkongressen fik Napoleons Gemalinde Marie Luise det tillegnede Parma og Piacenza, men 1844 eo det affaaet til Modena.

Gnardin (Guatemala), den nordvestligste Stat i Centralamerika, omgives af Mexico og Guatemalas mod denne Stat ere omvandede,

britisk Honduras, det caribiske Hav, Republiken Honduras, San Salvador og det store Ocean, og er henved 3,000 □ M. stor. Om den naturlige Beskaffenhed, Klima og Producter s. Centralamerika. Folkemængden angives nu til over 900,000 (tidligere ikke nær saa højt), af hvilke over Halvdelen ere Indianere (deels Christne og afhengige, deels Hedninger og uafhængige), Resten Europæere, Creoler og Blandinger. Religionen er den katolske. Statsforfatningen er republikansk; efter Constitutionen af 19de Octbr. 1851 skal Staten bestyres af en Præsident, der vælges paa 4 Aar af Generalforsamlingen, som bestaaer af en lovgivende Forsamling paa 59 folkevalgte Medlemmer og Erkebiskoppen samt Medlemmerne af Høiesteret og Storaadet. Den nuværende Præsident, Carrera (s. b. A.), er 1854 udnævnt til Præsident for Firdelt. G.s Statsindtægter udgjorde 1852 over 2 Mill. Rbl., Udgifterne vare noget større. Den staaende Hær er 1,000 Md., men hertil kommer et „patriotisk Corps“ og en Militz, tilsammen 5,000 Mand.

Om G.s ældre Historie s. Centralamerika. Da Forbindelsen mellem de øvrige mellemamerikanske Stater factisk var ophævet 1839 og Adskillelsen paany var udtalt 1847, herstede i lang Tid inden Uroligheder (s. Carrera) og Stidigheder med Nabo-staterne, indtil Carrera kom i Spidsen for Republiken og denne 1851 erhvoldt sin nuværende Forfatning.

Guatemala (La Nueva eller Ny-G.), Hovedstaden i Republiken G. (s. ovenfor), henved 5,000 f. over Havet, er en regelmæssig bygget Stad med en pragtfuld Kathedralkirke og flere Paladser men ellers luttet enetages Huse (af Hensyn til de hyppige Jordstjæle). Den har et Universitet, en del Fabriker og Manufacturer og nogen Handel. 60,000 Indb. — Staden har allerede 4 Gange mistet Sted isige Naturbegivenheder, som have ødelagt den. Pedro de Alvarado, Landets Erobrer, anlagde 1524 en Stad G.; denne blev d. 11te Septbr. 1541 ødelagt ved et Jordstjæle og ved uhyre Vandmasser, som „Volcano de Agua“ udsledte. Dmtrent 1 M. derfra byggedes da en Stad, som nu kaldes G. la Antigua (Samme-G.), og som, efter mange Gange at være bleven hjemløst af Jordstjæle, omfird 1773 blev opslugt af Jorden, der aabnede sig (hvorefter 5,000 Familier omkom). Derefter byggedes det nuværende G., men desuden anlagde de tilbageblevne Indbyggere et nyt G. la Antigua, og 1776 anlagde Andre et andet G. la Nueva.

Guayana, **Guayaquil**, s. Guayana, **Guayaquil**. **Guazzo** (ital.) er det samme som det franske **Guazone** (s. b. A.).

Guben, Stad i den preussiske Provinds Brandenburg, ved Neisse, har Klæde-, Tobaks- og Læderfabrikation samt en del Handel og Stidsort paa Floden. 13,000 Indb.

Gubitz (Friedrich Wilhelm), født d. 27de Febr. 1786 i Leipzig, siden 1805 Professor i Erbskræverkunsten ved Kunstakademiet i Berlin, har udgivet forskellige Tidsskrifter, Dramaer o. M., men er især kendt ved sin „Deutsche Volkskalender“ (aarlig siden 1835).

Gubitz betegner det hieske afsluttede Bæsen som Gjenstand for religiøs Tilbedelse. I G.,

som er det til Grund liggende i alle Ting, som er Grundkraften i alle Væsen, er den fuldkomne Bæren og Selvstændighed, saavel som det fuldkomne Liv og den fuldkomne Aandelighed. Paa Grund af sin Aandelighed kan G. ikke iagttages eller fremstilles ad fanelig Veie, men kan kun opfattes gennem Lænen og Følelsen. Alle fra den fanelige Verden laante Forestillinger ere kun Billeber, som tilnærmelsesvis skulle udtrykke og anskueliggjøre Sandheden. Den fuldkomne guddommelige Bæren er allestedsnærværende, evig og salig, og den fuldkomne guddommelige Leven er almægtig, alviis og helig. Det guddommelige Liv i høieste Magt, Wiisdom og Gødhed, som paa saa mange Maader aabenbarer sig i Naturen, foranledigede Menneffene til at tilbede en Mængde høiere guddommelige Væsen (Polytheisme). En dybere Forståelse over den guddommelige Bæren lede til Erkendelsen af dens Eenhed og Selvstændighed og førte derved til Monoteisme. Monoteismen fremstiller sig som Pantheisme, naar man tænker sig den ene Gud som virkelig tilstede og virksom i Universets uendelige Mangfoldighed, men tillige begrebet af dette Universum, saa at G. kun er i Naturen, men ikke over Naturen; Atheismen opfatter derimod ikke Gud som en Alhed, men som en Eenhed, der selvstændig besaaer høit oplyst over alle Phenomener, men tillige væsentlig ytrer sin Virksomhed i Universets Uendelighed. Af Beviserne for G.s Tilværelse refererer det ontologiske sig til den guddommelige Bæren: det betragter Begrebet virkelig Tilværelse som nødvendig medhørende til Begrebet Fuldkommenhed; det fuldkomne Bæren kan altsaa ikke tænkes, uden tillige at tænkes at være til. Det kosmologiske, det physiotheologiske og det moraliske Bevis refererer sig til den guddommelige Leven: det første slutter fra den tilværende Verden tilbage til en til Grund liggende, fladerig Magt; det andet slutter fra Naturens Bestaaen, dens Orden og Hensigtsmæssighed til en høieste ordnende og styrende Wiisdom, og det sidste slutter fra den i Menneftet neblagte Moralens Hellighed til den fadelige Lovgivers Hellighed. Det historiske Bevis gaar ud fra den hos alle Folkeslag selvfindende Guds-tilbedelse; Aabenbaringsbeviset grunder sig paa Forudsætningen om en overordentlig guddommelig Selvforkyndelse, som er bleven Menneffene til Deel. Tilber for GudsErkendelsen ere: Naturen i dens Uendelighed, Lømskeds og Hensigtsmæssighed; Menneffeslægten's Historie med den Raadig fremstribende Udvikling til høiere Dannelse og ædlere Sæder; og Menneffeaanden i dens inderste Væsen og hemmelighedsfulde Leven. Den helige Skrift fremstiller os G. efter hans overordentlige Selvaabenbaring.

Gudbrandsdalen, et Landstykke i Norge, som egentlig udgjør et Fogderi af Christians Amt. Den bestaar af Præstegjældene Faaberg, Gausdal, Vær, Ringebu, Søndre- og Nordre-Fron, Waage, Løse og Lom. De fleste ligge i (Gudbrands-) Laagens Soveedal, der strækker sig i en jevn Straaning og næsten eensformig Brede fra Nisjen op til det Baa, som fører over til Romsdal og til Vestfjorden, hvor Løseværts Band paa 1,930 F. S. Side har Udsigt til to mod-

vendte Høje, gennem Kauma og Glommen. Gausdal, Waage og Lom ligge dog i Sideale, som dannes af Bisfoder, de sidste af Otta. Der findes mange flere Løse, men kun saa gennemstrømme beboede Dale, da Fjeldet paa begge Sider hæver sig til Nordens høieste Alper, i S. Jotunfjeldene, i D. Rumbane, i N. Døvr. Dalhunden har en meget tæt Bebyggelse, da Distriktet i 1855 talte 48,062 Indb. Dets Næringsveie ere en meget lsmende Agerdyrning, thi G. har yderst varme Sommer. Des Vinter er ogsaa meget folk; altsaa er Klimat mere continentalt end de fleste andre norske Landstæder. Kornavlingen gaar ogsaa her meget høit op tilfjelds. I Løse fryser Kornet dog oftere, men giver skundom rigt Græs. Her er G. indmærket ved sin Dværgavl. Det Fjeldbrøgsange og Søtre i de store Demarter paa begge Sider ere de meest ubstrakte. G. er ogsaa bekendt for sine Dvægracer (især Fæ) og sine Fædevarer. Fjeldene ere ogsaa det for Jagten paa Rendsdyr og Fuglevildt rigste Strøg i Norge. Stodbristen er derimod i G. af mindre Betydning end i de fleste andre Egne af Christiania Stift. Folket i G., Dolerne, ansees for at have bevaret Meget af de oprindelige Sæder og tillige at være oplyst, retfærdigt og venligt. Versmt er Redningerne af et stort Corps Lettropper 1612 i Paslet Kringslen, da det, under Anførelse af en Sinclair, plyndrede markherede gennem Dalen til Sverrig; Dalens Væbne afsætte denne Bedrift uden Bistand af egentlige Soldater eller Officerer.

Gudd eller **Udd** er et arabisk Maal paa flydende Bæren = 7,033 danske Potter.

Gude (Gans), norsk Landstabsmaler, er født d. 13de Marts 1825 i Christiania. Redens han forberede sig til Studierne, vaagede Lyften til Malerkunsten, saa at han 1841 gik til Dikselbors, hvor han var Prof. Schirners Bolehjælper. Han har frembragt en Mængde fortrinlige Bæder, fornemmelig over sit Fæderlands Naturscener; bekendte ere især de Billeber, hvormed han har smykt Oscarshol ved Christiania. Hans Betydning som Kunstner er bleven erkjendt ved Uddelingen af Guldmedailler fra Verdens-Udstillingen i Paris og fra Akademiet i Berlin. G. er Professor ved Kunstakademiet i Dikselbors og Medlem af flere andre Akademier.

Gudena, Danmarks længste Bandløb, udspringer ved Landshygen Høvel i Veile Amt i Jylland, løber først under Navn af Stougaardssaa (efter en tætved liggende Herregaard) mod N. O. og derpaa under Navn af Breddabssaa mod N. S., gjennem de for deres Naturskjønheder kendte, med Slove og sammenhængende Søer bestaede Strælinger imellem Slandersborg og Silkeborg, hvor den faaer Tilløb fra Ros-Sø og frastrømmer igjennem Gudena-Sø, Birk-Sø, Juul-Sø, Borre-Sø, Bra-Sø forbi Silkeborg ind i Lang-Sø, hvorfra den igjen flyder mod N. O. og falder nedensfor Randers ud i Randers-Fjord. Dens Længde er 19 M. Med Untagelse af de nævnte Slovstrælinger er dens Bredder forbetmeste flade Enge, paa nogle Steder Profet. Fra Silkeborg til Randers er den gjort saalbar for Promme, og fra sidstnævnte Stad til dens Udsigt for Færter indtil 8 Fods Dybgaende.

Den optager en Mængde mindre Aar, af hvilke de betydeligste ere fra venstre Side Alling-Aa, Lange-Aa og Nørre-Mølleaa, der kommer fra Halv-Sø ved Viborg, og fra højre Side Gjerraa og Lille-Aa.

Gudhem, i Sognet af samme Navn i Vestergettsland, et Nonnekloster af Cisterciensordenen, skal efter Sagnet være anlagt af Gyda, den danske Konge Svend Estridsens fraklittede Gemalinde. Om dets Alder veed man dog med Visshed kun, at det fandtes allerede paa Knut Eriksons Tid, som skienede det flere Forbedringer. Ligeledes fik det betydelige Gienbomme af Erik Ropes Enke Katharina Sunesdatter, der endte sine Dage som Nonne i dette Kloster. Ved Reformationen, da Klostergoderne indbroges, fik Nonnerne vel Tilladelse til at blive tilbage, men de afbrødte sig snart, da Klosterbygningerne 1629 vare afbrændte ved Branden. En Deel af Klostergoderne, med hvilke Dronning Christina forlehede Familien Cruus som et Friherreskab, men som igjen ved Reductionen hjemfaldt til Kronen, udgjør nu Embedsgaard for Majoren ved Beskogens Regiment. Nær ved den nuværende Sognekirke sees endnu Leaninger af det tidligere Kloster.

Gudin (Theodore), Marinemaler, født 1802 i Paris, udbaanede sig først hos Girodet-Triogon, men gik snart sin egen Vej, og erhvervede sig Navn ved sine Eftykker. Fra 1822 har han udfikket en stor Mængde Billeder, Ufsigter ved Havne, Søsteder og Kyster, foruden egentlige Eftykker, først Aquareller, senere Oliebilleder. „Columbus's Redning“, „Algers Kæde“, „Udsigt til Fævre“, „Neapels Havn“ ere heromte Billeder; til det historiske Museum i Versailles har han siden i 1838—48 leveret mere end 80 Billeder, forefikkende Søslag i ældre og nyere Tid.

Gudmenneske, s. Jesus Kristus.

Gudmundsson (Dade), boede som en riig og anset Mand paa Gaarden Snødsdal i Dale Eysel i Svalands Bestamt paa den Tid, da Reformationen blev indført i Island. Han var gift med en Søster af den evangeliske Biskop i Skalholt, Martein Einarson, og da den katolske Biskop paa Holum, Jon Arason havde taaget Biskop Martein tilfange samt endel af Dades Gods i Besiddelse og lyst Han over denne, rullede Dade (som ogsaa 1549 havde faaet Besiddelse af Kong Christian III til at bemægtige sig den katolske Biskop) sig, tog Jon Arason tilligemed hans 2 Søner, Paugmand Ase og Præsten Hjern, tilfange, og bragte dem alle til Skalholt, hvor de bleve henrettede (s. Arason [Jon]). Ti Aar efter døde G. (1563).

Gudonow, Boris, s. Demetrius.

Gudrun, i Sagnene en Datter af Kong Gjule (s. d. A.) og gift med Sigurd Fofnersbane, er Pestinden i et efter hende benævnet gammeltydsk Folkepos, som hører til den friske Sagnetids og i sin nuværende Skikkelse synes at frive sig fra Midten af det 13de Aarh. Skuepladsen for Begivenhederne ere Havet og Verne i Nordsøen. Det er udgivet af Bollmer og (med Overførselse) af Blinnies.

Gudsbespottelse, s. Blasphemie.

Gudsdom er en Prøve eller et Bevismiddel, ved hvilket en Kjendsgjerning eller en Rettighed

fastsættes under Guddommens Medvirkning. I vanskelige Tilfælde, hvor de sædvanlige Bevismidler (Tienvidner, kristelige Documenter, Edberslæggelse o. s. v.) enten manglede eller viste sig utilstrækkelige, hvor man holdt det for umuligt, at Sandheden kunde udfindes af en menneskelig Dommer, der greb man til det sidste Middel, man udfordrede Guds egen Dom. Denne Betragtningssaaede foranledigede Nedsættelsen af Institutioner, ved hvilke man mente at kunne vente en Kundgjørelse af Gud. Enkelte Spor af saadanne Afgjørelser findes hos Israelliterne og Grækerne; et selvstændigt System findes hos Inderne og Germanerne. Kirken, som søgte at indskrænke den vidt udbredte Tveklamp, stabsede ældre og indførte nye G. eller Ordakter, som skulde træde istedetfor denne, men bestræbte sig ogsaa allerede tidlig for atter at afflasse dem. De vigtigste af disse G. ere: 1) Den retslige Tveklamp, der endog blev anvendt til Afgjørelsen af Retspørgsmaal; paa denne Maade lod f. Ex. Otto I et omtvistet Spørgsmaal i Arveretten afgjøre, og Alphons af Castilien raadsørgte den, om den ældre spanske Liturgie var at foretrække for den romerske. De stridende Parter kjæmpe enten i egen Person eller ved Stedfortrædere, navnlig kunde Syge og Geistlige altid stille Stedfortrædere. Den, der bulte under i Kampen, gjaldt for overbevist om at have lret. Staten og Kirken bestræbte sig allerede tidlig for at erstatte Tveklampen ved andre Ordakter. 2) Løbsafsnit. Denne Afgjørelsesmaade benyttedes endnu af Ørdræmenigheden. 3) Kjevelgredet: den Anklagede maatte med blottet Arm optage en eller anden Gjenstand af en Kjevel, som var fyldt med togende Vand. 4) Jidprøven: den Anklagede maatte med blottede Hænder høre et Stykke glødende Jern, eller stille Haanden i en glødende Handske, eller i Skjorte (undertiden endog af Bøj) gaar igjennem Ilden. Endnu 1498 blev Hieronymus Savonarola dømt til Jidprøven, og endnu 1563 omtales dens Anvendelse i Dittmarfen. 5) Vandprøven blev især anvendt i Hæxeprocesserne, som varede til ind i det 18de Aarh. Den Anklagede blev fastgjort ved et Tong og kastet i Vandet; naar han sank, ansaaes det for et tegn paa Uskyldighed, men svømmede han ovenpaa, var hans Ørde beviist. 6) Korsprøven: den Anklagede maatte med korsviss udfraatte Arme fremfige Palmes eller Ønner uden at blive træt; naar flere vare anklagede, gjaldt den, hvis Arme først sank ned, for den Skyldige. 7) Rigbaareprøven: den mistænkte Morder blev ført til et Riig og maatte herse det; dersom det blødt eller bevægede sig, ansaaes den Anklagede for overbevist. — G. fuldkjendtes i Reglen under Kirkens Medvirkning. De Geistlige forberedte ved Fasten og Beben dem, der skulde underlæste sig Prøven, og den foregik, saavidt mulig, i Kirken. Ved Tveklampens bestemte Kampommerne Udsalbet, men ellers var det Geistligheden, som afgav Kjendelse om Prøvens Udsald, og det er neppe tvivlsomt, at de Geistlige herved sattes ifland til selv at bestemme Dommen. Ved Kjevelgredet f. Ex. udtaltes Afgjørelsen ikke strax, men Haanden blev indbunden, forseglet og først tre Dage efter blev der igjen aabnet for den, og Dommen affagt.

baade stussende og lagende Mibler sode til Geistlighedens Raadighed. Sigan. Philips: „Ueber die Orbalien“ (München 1847).

Gudsforægter, Atheist, s. Atheisme.

Gudsfred (Pax dei, treuga dei) kaldes den i Middelalderen af Kirken udbroiede Fredstiftand, ifølge hvilken Anvendelsen af enhver Art Vold var forbuden. Den tydfle Ret berettigede i Almindelighed den Krænlde til at slutte en Overenskomst med Voldsmanden om en Bøde (compositio) eller tage sig selv til Rette (sacra, feide). Staten søgte allerede tidlig at indskrænke disse Feider, ved at foreskrive visse Former for dem, ved f. Ex. at byde, at Freden skulde opsiges tre Dage før Angrebet ved et Feidebrev, ved at undtage visse Personer og Sager, saasom Geistlige, Barfælloner, Syge, Pilegrime o. s. v. Kirken bestræbte sig for at komme Staten til Hjælp i dette Niemed, og var navnlig betænkt paa at henvise Feidevæsenet indensfor snævrere Grændser; og da de Stores Feider i Begyndelsen af det 11te Aarh. grede mere og mere om sig, besluttede Biskopperne i Aquitanien at gjøre en Ende paa dette Uvæsen 1084. Til dem sluttede sig strax Biskopperne i Sydfrankrig og Burgund og i andre Lande paa Synoderne i Narbonne 1084, Troyes 1093, Clermont 1095, Rouen 1096, Nordhausen 1105, Rheims 1136, Lateranet 1139 og 1179. Den oprindelige Bestemmelse, at der fra Onsdag Aften til Mandag Morgen, under Straf af Bannlysning, ikke maatte finde nogen Feide Sted, udbroedes snart til Eiden fra 1ste Advent til Epiphaniestien, fra Onsdagen før Aste-Onsdag til Slutningen af Paaskeugen, fra Synbogen før Christi-Himmelfartsdag til Slutningen af Pinteugen og til de forskjellige Hvitidsdage og de dertil hørende Vigilier. Dgaa paa de Dage, da Feide var tilladt, skulde Geistlige, Munk, Pilegrime, Ridsmand, Landmand, naar de gik fra og til deres Ager, saavel som de Dyr, med hvilke de pliede og bragte Sæden paa Marken, være fredlyse. G. blev ringet ind, og den, som overtraadte den, blev sat i Ban. Efter Landfredens almindelige Indførelse behøvedes der ikke længere nogen særegen G., og den tabte derved senere sin Betydning.

Gudsfer, Gudsfer Pap. s. Papir.

Gudstjeneste og **Gudsdyrkelse**, de to Bestanddele af den religiøse Kultus, ere forskellige fra hinanden deri, at hiin betegner Udøvelsen af ydre religiøse Skikke, denne den indre Andagt, dog i Forbindelse med ubvortes Ceremonier. Ved de gudstjenstlige Ceremonier tilsigtes at vække Andagten, at udbrøde religiøs Erkjendelse, at vække fromme Følelser, at ansjøre til et virksomt, gudhengivent Liv. I Overensstemmelse hermed beoeger de Christnes Gudstjeneste sig i tre Former: Ordets Forlyndelse (Prædiken), Tilbedelse og hellige Handlinger (Sacramenter). Det Samfund, som har forenet sig til christelig Gudstjenestes Udøvelse, kaldes Kirke, ligesaa kaldes det Sted, paa hvilket Gudstjenesten udøves. Gudstjenesten kaldes offentlig, naar den udøves af en Menighed paa et for Alle tilgængeligt Sted; Privat- eller Husegudstjeneste kaldes den derimod, naar den finder Sted i et privat Huse.

Guds, en Landsby ved Chausseen fra Kolbing til Snoghøi-Fredericia, er bleven mærkelig ved Krigsbegivenhederne i Mai 1849. Efter Angrebet paa Kolbing d. 23de April tral General Willow sig tilbage mod Fredericia indtil Eltang-Biig og Bistrap, medens General Rye beordredes til at indtage en Stilling bag Dalen ved Almunde paa Veien til Veile. Den 3die Mai foretog Insurgenterne under den preussiske Oberst Jastrøms Commando en Recognoscering paa begge de danske Stillinger. Ved G.-Paslet kom det til en kort men skarpt Fegtning, idet en snævr Colonne under Major La Cour netop rykkede frem mod Paslet. Fjenden veeg, de Danske besatte Paslet. Da Rigstropperne d. 7de Mai rykkede ind i Kørrejsland, gik Insurgentdivisionen mod G., Snoghøi og Fredericia, og her udbillede sig snart en levende Kamp paa den hele danske Forsopplinie fra Kolbingfiord over Eltang og Almunde til Dons Mølle. Fegtningen, der var begyndt Kl. 8 om Morgenen, varede til Kl. 5 om Aftenen, da den danske Hær i god Orden veeg for den meget betydelige Overmagt. Rye havde d. 7de og 8de Mai 6 Døde, 52 Saarede og 47 Sæneede, medens Willow d. 7de havde 8 Døde, 133 Saarede og 23 Sæneede. Fra Søen deeltog nogle Kanonbaade en kort Tid i Fegtningen ved G.

Guebr (Gabr), et persisk Ord, der betyder Ildtilbeder eller Mager, er i det Tyrfiske gaar over til Formen Ciaur og sammenblandet med det arabiske, omtrent ligelydende Ord Kafir; det har den almindelige Bemærkelse „Bantra“.

Guelser eller **Belfer** (hiint den italienske, denne den tydfle Form) var Navnet paa en i Italien og Lydsland i Middelalderen udbredt og mægtig Slægt, som i Kampen mellem den verbøslige og geistlige Magt for det Veste holdt med hiin og derfor betegnedes Favernes Tilhængere i Mofætning til Keiserens (s. Gibelliner). Forreften j. Belfer.

Guerande, Stab i det franske Dep. Vendre-Loire, nær ved Atlanterhavet (dens Havn er en tilshadet), har Lerredøværeri, Uld- og Bomuldsfænderi og levende Handel med Landets Producter. 8,500 Indb.

Guericino (Giovanni Francesco Barbieri), bolognesisk Maler, kaldet G. fordi han fødte, blev født i Cento 1590 og døde i Bologna 1666. Han er den betydeligste Kunstner af den bolognesiske Malerskole og bannede sig først efter Caracci, senere efterligede han, med mindre Felt, Guido Reni. Foruden Frescobillebet i Palazzo Ludovici, har han malet en stor Mængde Altertabler og mindre Staffellibele, hvoraf de størtrinligste findes i Pinakoteket i Bologna. G. har raderet et Par Blade.

Guericke (Heinrich Ernst Ferdinand), luthersk Theolog, født d. 25de Febr. 1803 i Bettin, blev 1829 Professor i Halle, erklærede sig 1833 for Gammellutheranerne i Schlefien, og blev derfor 1835 affat fra sit Embede, men atter indfaldt 1840, efterat han i tre Aar havde virket som Præst for den gammel-lutherske Menighed i Halle. Han har bl. A. frevet: „Einleitung ins Neue Testament“ (1843); „Handbuch der Kirchengeschichte“ (7de Upl. 1849); „Allg. christl. Symbolik“ (1839); „Lehrbuch der christl. Archäologie“

1847). Med Dr. Rubelbach udgiver han „Zeitschrift für die lutherische Theologie“.

Gueride (Otto v.), blev født i Magdeburg d. 20de Novbr. 1602, studerede Retsvidenskaben i Leipzig, Helmstädt og Siena, og Mathematikkens Lærebøger, gjorde derpaa Rejser til Frankrig og England og blev 1627 Raadsherre, 1646 Borgemeister i sin Fødested. I denne Stilling forblev han til 1681, da han tog sin Afsked, med Undtagelse af Karene 1631—36, da han efter Magdeburgs Overlæggelse ved Tilly gjorde Tjeneste som Overingenieur hos de Svenske. Han døde d. 11te Mai 1686 i Hamborg, men hans Liig blev senere bragt til Magdeburg. G. har opfundet Luftpumpen (1650) og viste offentlig sine væsentlige Forsøg med den og de magdeburgske afflugter ved Rigsdagen i Regensburg 1654; en Manuscriptet, hvori disse Forsøg bestreves, er alt færdigt 1633. Han har fremdeles opfundet Manometeret (1661) og den første, rigtige og meget ufuldkomne, Elektriseringsmaskine.

Guerilla (sp., af guerra) kaldes oprindelig i Spanien en af Landmænd og Hyrder imensaat bevæbnet Skare, som ved hjenbtlige nedfald eller borgerlige Uroligheder gøre „den lille Krig“ (deraf Navnet) paa egen Haand.

Guerin (François Etienne), fransk Zoolog, er Entomolog, Udgiver af „Magasin“ og Revue de Zoologie“, Forfatter til mange specielle Afhandlinger om Krebsdyr og Insecter, Udgiver af „Iconographie du règne animal“, er i den senere Tid især studeret Silkesommerglens Eggdomme og Pleie og søgt at acclimatisere fremmede Bombyx-Arter i Frankrig.

Guerin (Jean Baptiste Paulin), Historiograf, født i London 1783, har gjort sig bekendt ved en Mængde Compositioner og Portraiter, foriblandt maa nævnes: „Rain efter Nordet i Abel“ i Luxembourg (1812), „Christi Liig i Madonnas Skjød“ (1817), Portrait af Ludvig XVIII (1819), af Carl X (1827). G. døde d. 19de Jan. 1855.

Guerin (Pierre Narcisse, Baron), Historiograf, født i Paris d. 13de Mai 1774, var lev af Regnault, og gjorde 1799 stor Opfigt ved sit Maleri „Marcus Sergius, som vender tilbage fra sin Landsforvildning, og finder sin aalter grædende over Moberens Død“, et billede, der blev fortolket med Henyn til Dagens Situation. Hans „Phædra“, „Orpheus“, „Andromache“ og „Oprøret i Cairo“ ere hans overbærter; han dannebe berømte Elever i ericault, Delaroché, Delacroix og Schæffer. G. blev G. Directeur for Malerskolen i om, hvor han døde d. 16de Juli 1833.

Guersey, en af de til England hørende rmandsøer i Kanalen, c. 4 □ M. stor og 34,000 Indb., har for det Meste Reile og; det Andre danner et frugtbart og skjunt indflad med gode Græsgange. Dvægaavl, ksebsart og Fiskeri ere Hovednæringsveie.

Guerazzi (Francesco Domenico), italiensk revolutionssmand, født 1805 (efter Andre før 1800) i Piborno, var Advocat og Forfatter af igte samt historiske Romaner, i hvilke hans revolutionære Tendenter affpillede sig, og stuttede sig ivrig til den ved Pave Pius IX's Reamer fremkaldte liberale Bevægelse i Italien. eholdt for oprørte Agitationer blev han d.

10de Mai 1848 fængslet og ført til et Fort paa Ven Uba, men den vorende Bevægelse i Toscana skaffede ham Friheden (d. 17de Febr.), og kort efter blev han Medlem af det nye Ministerium (s. Toscanas Historie). Da Storherzugen havde forladt Landet, blev G. Medlem af den provisoriske Regjering og siden Dictator. I denne Stilling forhindrede han Toscanas Forening med den romerske Republik og siden med Garbinien (maafste af Stinasge mod Mazzini og de andre Revolutionære). Da Storherzogens Rynidighed var bleven genoprettet i April 1849, blev G. holdt i strengt Fængsel, indtil han 1853 blev forviist for Livstid tilligemed 3 af sine Stalbrødre. Han begav sig da til Corsica, hvor han har fortsat sin litterære Virksomhed.

Gueselin (Bertrand du), Greve af Longueville, Connétable af Frankrig, født 1314 i Narheben af Rennes, øvede sig fra Ungdommen i Baaben, og tjente med Udmærkelse i Krigen imod Englelnderne under de franske Konger Johan den Gode og Carl V, som 1364 efter Slaget ved Cocherel udnævnte ham til Greve af Longueville. Herpaa understøttede han Henrik af Trastamara imod Peter den Grusomme af Castilien (som tilslut sig i Kampen), og befriede ved denne Leilighed Frankrig fra de under Navn af „Camaraderies“ bekjendte Skarer af lovløse Leietropper. Herfra kaldte Carl ham tilbage, da han behøvede ham i Krigen mod Englelnderne; G. blev nu Connétable og kæmpebe med sin gamle Tapperhed og Selb (s. Carl V), indtil sin Død (d. 3die Juli 1380). Hans Liig blev bifat mellem de kongelige Liig.

Guevara y Dumas (Luis Velez de), født 1574, død 1646, skrev religiøse Dramaer o. M., men er især bleven bekjendt ved sin phantastiske og satiriske Roman „El Diablo cojuelo“, som Franskmændens Lesage bearbejdede og udgav under sit Navn med Titlen „Le diable boiteux“.

Guiglielmi (Pietro), italiensk Componist, født 1727 i Carrara, har komponeret et betydeligt Antal saavel heroiske som comiske Operer samt Kirkecompositioner. Efter at have opholdt sig længe i Wien, Madrid og London, blev han 1793 ansat som Capelmester ved St. Peterskirken i Rom, hvor han døde d. 19de Novbr. 1804. Ogsaa hans Søn Pietro Carlo G. har gjort sig bekjendt som Componist.

Gühr (Carl Wilhelm Ferdinand), Componist og Virtuoss paa Pianoforte og Violin, blev født d. 30te Octbr. 1787 i Mülltich i Schlesien. Han abbannebe sig i sin Kunst i Breslau, blev 1813 ansat som Musikdirecteur ved Hoftheatret i Casel og 1821 som Director for Operaen i Frankfurt a. M., hvor han døde d. 23de Juli 1848. Blandt hans Compositioner maa især mærkes en Opera „Desalinden“.

Guibourt (Nicolas Jean Baptiste Gaston), Apotheker og Professor ved l'École de Pharmacie i Paris, født 1790, har gjort sig meget fortjent ved sine Undersøgelser over forskellige Droguer og har skrevet en stor Deel Afhandlinger o. f. v. i pharmaceutisk og pharmalognoskisk Retning. Han var Redudgiver og er siden 1837 Hovedudgiver af „Journal de chimie médicale“.

Guicciardini (Francesco), italiensk Historiograf, født 1482 i Florents, blev 1505 Pro-

fæst for Lovhændighed, belæste flere høie Stats-embeder under den pavelige Regering og bode i Florents 1540. Hans Hovedværk, „istoria d'Italia“ i 17 Bøger, omfattende Tidrummet 1490—1535, udmærker sig ved Fuldstændighed, Upartiskhed og Nysigtighed, men Fortællingen afbrydes alfor ofte ved Taler o. d. l., er for bred og langtrukken og opholder sig for meget ved Smaating. Det blev fortsat af Adriani i „istoria de' suoi tempi“ (Varene 1536—74).

Guido (fr. Beiviser) er i nogle Armeer Navnet paa Personer, hønhørende til særegne Escadroner eller Corps, der ere bestemte til Ordonnantstjeneste, til Reconogsering og Fyring af Colonner. I Danmark er G. nu en til Tjeneste ved Generalstaben ansat Underofficer, der rangerer med Armeens ældste Underofficers-klaase. G. bruges i Fredstid navnlig til topographiske Arbejder.

Guido af Arezzo, hvem vi skyde Oprindelsen til vort nuværende Notestystem, er født i Slutningen af det 10de eller Begyndelsen af det 11te Aarh. Han var fra 1023 til 1036 Benedictinermunk i Klosteret Pomposa ved Ferrara, hvorfra han fordroves ved de andre Munkes Misundelse over hans glimrende Held som Lærer i Sang; han fandt imidlertid et Tilflugtssted til Fortsættelsen af sine Studier hos Biskop Theobald af Arezzo. Ogsaa Pave Johan XIX, som lod ham komme til Rom, overtrædede sig snart om den praktiske Nytte og Fortræffeligheden af hans nye System, ved hvilket han betjente sig af Linier til Notefskrift, saaledes som vi endnu bruge dem. Man tillægger ham endnu en Mængde andre Opfindelser eller Forbedringer i Musiksystemet, men en stor Deel af dem maa tilskrives hans Elever, som byggede videre paa den af ham lagte Grund. Hans Dødsaar er ubekendt, men det er rimeligt, at han er død i Klosteret Pomposa, hvortil han atter vendte tilbage. Hans samtlige Skrifter ere optagne i Gerberts „Scriptores ecclesiastici de musica sacra“.

Guido (ell. Veit) af **Lusignan** af en fransk Adels-slægt fra Poitou, ægte Søn af, Entes-Markgrevinde af Montferrat, en Datter af Kong Amalrich i Jerusalem, og blev 1182 Rigsforstander for sin blinde Sooger Balduin IV og efter sin Stedsøn Balduin V's Død Konge i Jerusalem. Da han ikke kunde holde sig her, afstod han sin Ret til Riget til Kong Richard Løvehjerte af England imod af denne at erholde Cypern, som han dog først maatte afløse Tempelherrerne. Her stiftede G. saaledes et nyt kristeligt Rige, som ved hans Død 1194 gik over til hans Broder Amalrich (s. Cypern). En anden G. af Lusignan af samme Slægt blev 1243 Konge i Lille-Armenien (s. d. A.).

Guido Reni, s. Reni.

Guienne (eller Guyenne), forhenværende Provinds i det sydvestlige Frankrig, indbefattede den nuværende Depp. Gironde, Dordogne, Lot-Garonne, Lot og Aveyron. I den ældste Tid var G. en Deel af Aquitanien; Vestgotherne bemægtigede sig 511 en Deel deraf, Vasterne besatte 668 den Deel, som efter dem blev kaldet Gascongne; siden hærjede Araberne Landet, indtil Carl Martel 731 fordrev dem for sig. Fra det 9de Aarh. fik Landet Navnet G. og egne

Bertuger. Dødes Mandolinie udbøde 1150 med Vilhelm IV, hvis Datter Eleonora arvede hans Lande og bragte disse som Medgift først til Ludvig VII af Frankrig, siden, da hun var bleven skilt fra ham, til sin anden Gemal, Henrik II af England. G. tilhørte saaledes de engleste Konger som franske Røgnsmænd, indtil Carl VII erobrede det (1451) og for sig selv forenede det med Frankrig.

Guignes (Jof. de), helsejndt fransk Orientalist, født i Pontoise 1721, studerede de orientalske Sprog under Fourmont, og blev 1745 ansat som orientalsk Lekt ved Kongens Bibliothek i Paris; 1753 valgtes han til Medlem af Akademit og ansattes 1769 ved Museet i Louvre; denne Ansættelse tabte han ved Revolutionen og bode i Fattigdom i Paris 1800. G. lagde sig især efter Studiet af det chineiske Sprog og er Forfatter af flere hertil hørende Afhandlinger i „Not. et extr. de la bibl. royale“ og i „Journal des savants“. Hans vigtigste Værk er „Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares Occidentaux“ (4 Bd., 1756—58), hvortil en stor Mængde til hans Tid endnu ubekendte orientalske Hilseskrifter er benyttet. Hans Søn **Christien Louis Jof. de G.**, født i Paris 1759, beskæftigede sig ogsaa endel med Studiet af det chineiske, og 1784 som Gesandt til China og ledtogede 1794 det hollandske Gesandtskab til Peking, hvorfra han 1801 vendte tilbage til Frankrig; her udgav han sit Værk: „Voyage à Pekin, Manille et l'isle de France“ (3 Bd., 1809 med Atlas), og paa Napoleons Befaling det af Missionairen Basilius de Glemona udarbejdede „Dictionnaire chinois, français et latin“ (1813), hvortil Klappertoth har leveret et Tillæg (1819).

Guilbert, den Hellige, Stiftet af **Guilbertinerordenen**, blev født i England 1083, studerede i Paris og vendte derfra tilbage til sit Fædeland, hvor han stiftede et Kloster, nærmest for sig ubemidlede Piger, som havde besluttet i Kærlighed at tjene Gud. Klausuren var her saa streng, at Nonnerne end ikke maatte komme i Berøring med deres Tjenestpiger, men erholdt de af disse tilladte Levetønmidler igjennem et Bindue. Da der snart opstod lignende Klostre paa andre Steder, søjede G. Chorherre-Stiftelser til Rommes Klostre, og ved Siden heraf fremskafte Hattighuse, Sygehuse og lignende velbædige Anstalter. G. bode 1189, 106 Aar gl., og blev kanoniseret 1202. Paa Reformationens Tid havde Ordenen i det Hele 21 Klostre og 11 Dobbeltklostre med Nonner og Chorherre, dog med saa streng Afsondring, at endog Naderen blev rakt Nonnerne igjennem et Bindue, og at den vædte Nonne ikke blev seet af Chorherren, som rakte hende den sidste Olie.

Guilfovar kaldes en Vasalstat i Øindien i Provinshen Guzerate i Præsidentskabet Bombay; den kaldes ogsaa Baroda efter Hovedstaden af dette Raavn.

Guilleminot (Armand Charles, Greve af fransk General, født d. 2den Mai 1744 i Paderkirken, kæmpede først 1790 for de brabantiske Insurgenter mod Østerrig, kjente derpaa i den franske Hær under Dumouriez og blev ved dennes Forsald fængslet, men flygtede til Moreau, der ansatte ham i sin Generalstab. G. blev 1806

Isiobtant hos Napoleon, tog Deel i bennes krig og holdt 1814 ud hos Keiseren til det sidste. Under de 100 Dage var han General-adjutant for de Tropper, som Hertugen af Berry ude førte mod Keiseren; efter Slaget ved Waterloo maatte han overtage samme Post i væren ved Paris og i Davoust's Navn slutte kapitulationen med de Allierede. I Aaret 1823 ibrag G. i en lignende Stilling under Kongen af Angoulême væsentlig til det spanske krigs helbige Udsalg, og blev derefter Pair. Kort efter udnævnt til Gesandt i Konstantinopel under Julirevolutionen søgte han at opbyde Forbund mod Rusland, blev derfor tilbagekaldt og døde d. 14de Marts 1840 i Baden-Baden.

Guldøring kalder man Graveringen af fremte Linier ved mekaniske Hjælpemidler, der ligger på saadan Røiagtighed, som er umulig ved Frihåndsarbejde, og uden hvilken det tilgængelige Resultat ikke kan opnåes. G. kan gaaes paa Forzjunge af Metalarbejder, f. Ex. Uhrværk, Daaler, umiddelbart eller ved Afspørgning af guldøringede Stempler, eller paa Danse af forzjunge Linier til Afstrykning, f. Ex. Derskaber af Kattuntrykplader, Staalplader til Lancoskaber, og i sidste Tilfælde kan Hensigten være at uanfælgelige Efterligningen af Bærdspirer. De vigtigste hertil anvendte Redskaber er særlig omalt. Ofte ere de modificerede reisebænk med Ovalværk og Passværk, til G. Plader helst stillede med Spindelen vertikalt, saa at Pladen vender opad; til Verbpapirer riger man dog mere Carreemaffine og Relieffaffine. Ved Gravering paa en cylindrisk eller kugleformet Overflade foretages imidlertid Modificationer i Maskinernes Indretning. Ved G. særlig i Staalplader arbejder man alene i en saden behøvede Afstregning og forbyder siden inierne ved Afstregning; til sin G. maa man sig af en Diamantstift.

Gullatinerne, det under den første franske Revolution indførte og endnu i Frankrig og andre Lande brugelige Guldøringesredskab (bestaaende af et guldøringet Stillebædd, mellem hvilket et skarpt Jern ved sin egen Lyngde glider ned og afstjærer den paa et Bredt fastbundne Bæddes Hoved), har sit Navn af Lægen Joseph Guillemin (født 1738, død 1814), som fandt samme for at gjøre Henrettelserne hurtigere og sikrere og gjøre deres umiddelbare Besejelse ved Mennekehænder usorøst.

Guinaraes, Stad i den portugisiske Provins Minho, ved Atlanterhavet, har nogle Abriter. 6,000 Indb.

Guinea er en Regningsmynt i England = 1 Shilling = 9 Ad. 35 h dansk Rigsm. Som mynt er den nu meget sjælden, den er af en Fjænt af 22 Karat og saaledes udmyntet, at 1 løst Karat fint Guld udbragte 1,414 G.

Guinea kaldes sædvanlig den Deel af Vestafrika, som strækker sig fra Cap Berga (10½° Br.) mod S. O. og S. indtil Cap Negro 5½° f. B.) omkring den store Bugt Guinea (af hvilken Bugterne ved Benin og Biafra ere Dele, og i hvilken ligger de 4 guineiske Øer, nemlig, St. Thomas, Prindsens og Fernandø bel Øe, f. disse Art.). Det deles sæd-

vanlig i Øvre-guinea, der i Almindelighed fortrinnsvis kaldes G., og Nedre-guinea, som ofte benævnes Congo. A) Øvre-guinea eller blot G., mellem Cap Berga og Cap Lopez (½° f. Br.), har ved Cap Sierra Leone, hvor det indre Bjergland træder helt ud til Havet, en høj og steil Kyst; ellers ligger langs med Havet et lavt og fladt, deels sandigt, deels og for det Meste sumptigt Kystland med overmaade højt og usundt Klima og det tropiske Afrika's almindelige Producenter. Indenfor dette hører G. sig i frugtbare, velvandede og skovrige Terrasserlandsaber med tempereret Klima og vuggig Plantevæxt. Det indre Bjergland, som er Sydbaffaldet af Kongbjergene, og som tilligemed Senegambien udgjør det vestafrikanske eller Sudans Høiland (f. Afrika, I S. 60), er os temmelig ukendt; Øiden er neppe betydelig. Indbyggene ere for det Meste raare og heftige Regere, som have stiftet betydelige Stater, og og hist og her findes Stæder (Abbeokuta, Kumbassi o. fl.) med 20—50,000 Mennefter; foruden dem boe her Fellataher eller Fulaher o. A. Forresten maa eftersees Artt. Affante, Benin, Dabomes, Freetown, Liberia o. fl. Saa længe Slavehandelen dreves ubindret, var Handelen paa G. af stor Betydning; Gjenstandene for samme vare Slaver og Guldsp. Siden fandt den ned til en Ubetydelighed, men har nu atter hævet sig ved Udførselen af Palmeeolie. Fra gammel Tid har man indbeelt Kyststrækningen i følgende Dele (fra B. til N.), som tildeels have Navne efter de fra dem førte Producter: 1) Sjerra Leone-Kysten, fra Cap Berga til Cap Mesurada; her er Frinigercolomien Sjerra Leone med Staden Freetown (f. d. A.). 2) Peber-Kysten indtil Cap Palmas (Palmeborbjerg); her have Nordamerikanerne anlagt Frinigercolomien Liberia. 3) Tand- eller Efenbeens-Kysten indtil Cabo de tres Puntas (de tre Spidseres Bjerg). 4) Guld-Kysten indtil Rio Volta's Munding. Her have Engländerne endeeft Forter, blandt hvilke Cap Coast Castle (f. d. A.) er det stærke, og til hvilke ogsaa høre de forrige danske Forter Christiansborg, Fribensborg o. s. v.; fremdeles have Hollænderne her Fortet Elmina. 5) Slave-Kysten indtil Floben Formosa (en af Nigerens Udsø); her have Engländerne Forterne William og Prindsenssteen. 6) Benin-Kysten, som indbefatter Nigerens flade og sumptige Delta (ubertibend bruges dette Navn i saa vidt Betydning, at det tillige omfatter Slavekysten); den stder mod S. O. til Ambosernes Høiland, det nordvestlige Hjørne af det sydlige afrikanske Høiland (f. Afrika, I S. 60), som her træder ud til Havet og tæt til Nigerens (Dorra's) nedre Løb. Denne Deel af Kysten, fra Biafrabugten til Cap Lopez, har intet bestemt Navn. — B) Nedre-guinea, fra Cap Lopez til Cap Negro, kaldes ofte Congo, skjøndt dette Navn egentlig kun betegner en Deel deraf. Det er i det Hele af samme Betskaffenhed som Øvre-G.: et fladt, 15—20 M. bredt, sandigt eller sumptigt og usundt Kystland, der paa terrasserformigt Høiland med store Skove og vuggig Plantevæxt, som fører til det indre Sydafrika's Plateau (f. I, S. 61). Beboerne ere ogsaa her Regere; Portugiserne have Ferredømmet over det Meste af Landet. Forresten

Grønland er et smalt Sund i Danmark imellem Nøen og Falster. I S. blev den sønderjydske Hertug Baldemar IV's Flaade af den kongelige danske 1295.

Guacharo (*Stearnornis caripensis*), ogsaa kaldet "Sebjugl", er en Natravnform, der forekommer i ubyre Mængde i Klippehuler i Caribbealen i Sydamerika. Det er især Ungerne, som indsamles for at vinde en velsmagende Olie af dem.

Guaco (*Micania Guaco*) er en med Eupatorium (Hjortetrost) nærbeslægtet Plante af de Kurvblomsredes Familie; den voger ved Magdalenestoben i Columbien, og en Extract deraf anses for et virksomt Midde mod de giftige Slanges Bid.

Guadalajara, 1) Stad i en efter samme benevnet Provinds i Ny-Castilien i Spanien, ved Benares, N. O. for Madrid, har en kongelig Klædefabrik og et prægtigt Slot, tilhørende Hertugen af Infantado. 6,000 Indb. 2) Stad i Staten Salisco i Mexico, er smukt bygget og har en Mængde Kirker og Klostre, et Universitet og Portelæns- og Læderfabriker. 70,000 Indb.

Guadalquivir (arab. Wadi-al-Kibir, den store Flod), Kjemernes Bæsis, Flod i Spanien, udspringer i Provindsen Jaen N. for Cadix, løber mod S. V. gennem Andalusien og falder efter et Løb af 60 M. ved San Lucar i Atlanterhavet.

Guadarama, Sierra, kaldes en Række af Bjergmasser, som strækker sig i Spanien fra N. O. til S. V. imellem Dyero og Lajo og fortættes i Sierra Estrella i Portugal. De blive indtil 3,000 F. høje.

Guadeloupe, en af de smaa Antiller i Vestindien, tilhører Frankrig. Den er 30 □ M. stor med 130,000 Indb., og deles ved en smal Havarm i 2 Dele, nemlig Grande-Terre eller det egentlige G. mod V., som er bjergfuld og flodrig, og Basse-Terre mod N., som er lav, flad og flodløs. G. er af vulkansk Natur, Jordstøv er hyppige. Hovedproductet er Sukker, desuden dyrkes Maniol, Bomuld, Kaffe, Tobak o. M. Hovedstaden er Basse-Terre. — G. opvagedes af Columbus 1493 og coloniseredes af de franske 1635; den har flere Gange siden været i Andres, navnlig i Engländernes, Hænder, men er hver Gang ved Fredslutningen bleven givet tilbage til Frankrig.

Guadet (Marguerite Elie), fransk Statsmand, født d. 20de Juli 1758 i St. Emilion (ille langt fra Bordeaux), var Advocat, greb med Begjæring Revolutionens Sag og blev som Deputeret fra Bordeaux et af Hovederne for Girondierne, hvis politiske Virksomhed og Skjebne han deelte (s. Girondierne). Da han tilligemed sine Colleger var bleven anlagt d. 31te Mai 1793, flygtede han til de vestlige Departementer, søgte der forgjæves at vække en Opstand, blev d. 15de Juni 1794 greben i sin Fødsby og Dagen efter guillotineret i Bordeaux tilligemed næsten hele sin Familie.

Guadiana, Kjemernes Anas (deraf arab. Wad-Ana), Flod i Spanien, udspringer paa Sierra Alcares i Provindsen Ciudad Real, flyder paa en Strækning af 3 M. under Jorden og løber imod V. igjennem Ny-Castilien og Estremadura forbi Badajoz, hvor den dreier imod S. og

løber deels paa Grændsen af Portugal, deels igjennem den portugisiske Provinds Alentejo; tilfjeldt flyder den mod S. E. O. og falder efter et Løb af 130 M. i Atlanterhavet.

Guajakharpy er en Harpy, der kommer fra Vestindien, især Jamaica, St. Thomas, St. Domingo, og erholdes af et der vorende Træ Guajacum officinale. Det besidder en ret behagelig Lugt og bruges noget i Medicinen, saavel som selve det raspede Træ, navnlig imod Chronisk Sigt, dystrofaft Eggdomme og Stiumyndeligheder, og til teknisk Brug (s. Pøkkensott). Ved Udloquing af Træet med Viinaand og senere Fradampning af denne tilbereder man en kunstig G., der ligeledes anvendes endel i Apothekerne.

Guajavatræ (Psidium) ere Træer eller Buske af Myrtens Familie. De meest bekjendte Arter ere P. pomiferum og pyriferum, begge hjemmehørende i Vestindien, men ved Dyrkning overførte til Ostindien og flere Tropelande; de bæres modsatte, heelrandede Blade, hvide Blomster og grønne eller gule, spiselige Bærfrugter. Røden, Barken og Frugterne anvendes i Medicinen.

Guano, s. Lama.

Guanaiani kaldtes af de Indfødtne af Bahamaserne, som var det første Punct af America, Columbus opvagede (d. 12te Decbr. 1492), og som han kaldte San Salvador.

Guaynabo, en af de mindste af de mexicanske Forbundsstater, er c. 560 □ M. stor med 715,000 Indb. Den er en Deel af det mexicanske Plateau, bjergfuld men frugtbar. Den største Flod er Rio Grande, der falder i Søen Chapala. Der dyrkes megen Hvede, men Bjerghvedestribsten er Hovednæringsvei, Selvminderne give et meget rigt Udbytte. — Hovedstaden G. eller Santa Fe de G. ligger 7,400 F. over Havet i et meget rigt Mineidistrikt, paa en Bjergsraaning, hvorfor Gaderne ere meget stejle. Staden mangler Vand. 50,000 Indb.

Guanyerne vare det Folk, som beboede de canariske Øer, da Spanierne og Portugiserne begyndte at besætte dem. De vare af samme Sprog og Oprindelse som Berberne (Kablerne) i Nordafrika. Endnu findes i Klippehuler Numier af disse Urbeboere, indhyllede i Faarskind. Efterat G. i det 15de Aarh. vare undertvungne og omvendte til Christendommen, antog de det spanske Sprog og blandedes med Erobrerne, saaledes at alle Indbyggere nu anses for Spanier.

Guantin er et kvælstoffolrigt Stof, der findes i Guano, i Excrementerne af Eddertopper o. fl. St. Det har neppe som Stof nogen væsentlig Interesse.

Guano er et naturligt Product, dannet af Søfugles Excrementer, blandede med Fjer og andre Lemninger, som findes afskret ofte i meget betydelige Lag paa eenfommene Klippehøjer i de varme Lande, navnlig i de regnløse Egne. Den bedste G. findes paa Kysten af det sydlige Peru, især paa de nærliggende Chincha-Øer (3 af omtrent 300 Mennesker, meest Indianere, beboede planteløse Klippeøer, som bedæktes af et fra $\frac{1}{2}$ til 100 F. tykt Lag G.), forbi der her falder liben eller ingen Regn, og G. er netop herfra for første Gang bragt til Europa 1804 af den berømte Naturforsker Alex. v. Humboldt, som lod den kemisk undersøge og gjorde op-

merksom paa, at den fra ældgammel Tid har været anvendt i stor Udstrækning i Peru til Gjøbning. Den er dog først i en langt sildigere Tid bleven indført til Europa i større Mængder. G. egner sig mere end nogen anden Handels-gjøbning til at benyttes som **selvskændigt Gjøb-**ningsmiddel (s. **Gjøbning**) og er tilmed en meget concentreret Gjøbning, da den i Reglen kun indeholder $\frac{1}{2}$ Fugtigbed, $\frac{1}{2}$ Ammoniak, $\frac{1}{2}$ alkaliske Salte og $\frac{1}{2}$ phosphorsur Kalk (Soddebestanddelen i **Veengjøbning**). G. maa derfor benyttes med megen Forsigtighed og før Udsaaingen blandes med 2—3 Gange sin Vægt tør Jord, for desto fuldstændigere at kunne forbedres i Jorden, da den ellers kan „brænde“ de spæde Planterødder, naar den bringes i umiddelbar Berøring med dem. Sædvanlig benyttes 2—4 Centner paa 1 Td. Land. Der gives flere Sorter G. end den pæruanfle, saaledes have Engländerne i de sidste Aar hentet G. fra Rooria-Moria-Derne ved den arabiske Kyst, men de nyere Sorter staae dog tilbage for de tidligere beskendte, da de stamme fra mindre regnløse Jordstrøg og have tabt en del af deres let opløselige, ammoniakalkale og alkaliske Salte, og de meest udbaafte Sorter faae saaledes næsten blot Betydning som **Veengjøbning**. Selv om G. kan derfor være af meget forskjellig Beskaffenhed, og denne kan i mange Tilfælde endnu forringes betydelig ved forskjellige Forskallinger, for hvilke G. fremfor noget andet Gjøbningsmiddel har været ubst.

Guardian (af det ital. guardaro d. e. give Agt) kaldes Forskanderen eller Pater superior i franciscanerflostrerne, idet Franciscanerne af **Pyrmagde** kaldte sig selv Minoriter og frasagde sig den høitruvende Titel Abbed. Ogsaa i nogle andre flostre fandtes G., som et underordnet Klosterembede. — I England betegner G. den, der i en Bacance forvalter den gejstlige Jurisdiction i et Dioces. I Portugal betegner G. en Marine-Underofficer, i Tyrkiet en Slaveskandsmand.

Guardien er Navnet paa den Embedsmand, der skal probere og konstatere Reinheden af de ble Metaller, sgu. **Probering**.

Guarint (Giovanni Battista), italiensk Digter, d. 1537 i Ferrara, skod i forskjellige italienske fyrsters Tjeneste og døde 1612 i Benevig. Naant hans Bærker er det mest bekjendte „Il pastor fido“, som er oversat i de fleste europæiske Sprog.

Guastalla er et til Hertugdømmet Modena hørende lille Land (c. 6 □ M. med 51,000 Indb.), m i Middeldalderen tilhørte Cremona, siden Mailand, og 1539 som Grevskab blev givet til icelongen af Neapel Ferdinand I af Gonzaga. Iden blev G. ophøiet til et Hertugdømme. Maria Theresia indtog det som et mailandsk län, 1748 blev det overladt til Hertugen af arma. Fra 1796 var det en Del af den sienste Republik; 1805 gav Napoleon det til i Søster Pauline (s. **Bozeste**); ved Wienerkongressen fik Napoleons Gemalinde Marie Louise tilligemed Parma og Piacenza, men 1844 ev det affaaet til Modena.

Guatemala (Guatemala), den nordvestligste stat i Centralamerika, omgives af Mexico brandstjerne mod denne Stat ere omtvistede),

britisk Honduras, det caraimske Hav, Republikken Honduras, San Salvador og det store Ocean, og er hændt 3,000 □ M. stor. Om den naturlige Beskaffenhed, Klima og Producter s. **Centralamerika**. Folkemængden angives nu til over 900,000 (tidligere ikke nær saa høit), af hvilke over Halvdelen ere Indianere (deels Christne og afdøgnige, deels Hedninger og uafhængige), Resten Europæere, Creoler og Span-dinger. Religionen er den katolske. Statsforfatningen er republikansk; efter Constitutionen af 19de Octbr. 1851 skal Staten bestyres af en Præsident, der vælges paa 4 Aar af Generalforsamlingen, som bestaaer af en lovgivende Forsamling paa 59 folkesvalgte Medlemmer og Erkebiskopen samt Medlemmerne af Højesteret og Skole-raadet. Den nuværende Præsident, Carrera (s. d. A.), er 1854 udnævnt til Præsident for Livstid. G.s Statsindtægt udgjorde 1852 over 2 Mill. Rdl., Udgifterne vare noget større. Den staaende Hær er 1,000 M., men hertil kommer et „patriotisk Corps“ og en Militis, tilsammen 5,000 Mand.

Om G.s ældre Historie s. **Centralamerika**. Da Forbindelsen mellem de østige mellemamerikanske Stater factist var ophævet 1839 og Afvikelsen paany var ubtalt 1847, herskede i lang Tid indre Uroligheder (s. **Carrera**) og Stidigheder med Nabo-staterne, indtil Carrera kom i Epiden for Republikken og denne 1851 erholdt sin nuværende Forfatning.

Guatemala (la Nueva eller Ny-G.), Hovedstaden i Republikken G. (s. **ovevfor**), henved 5,000 F. over Havet, er en regelmæssig bygget Stad med en pragtfuld Kathedralkirke og flere Paladser men ellers ligger enetages Huse (af Hensyn til de hyppige Jordstjælv). Den har et Universitet, en del Fabriker og Manufacturer og nogen Handel. 60,000 Indb. — Staden har allerede 4 Gange stiftet Sted isølge Naturbegivenheder, som have ødelagt den. Pedro de Alvarez, Landets Erobrer, anlagde 1524 en Stad G.; denne blev d. 11te Septbr. 1541 ødelagt ved et Jordstjælv og ved uhyre Vandmasser, som „Vulcano de Agua“ udslede. Om trent 1 M. derfra anlagdes da en Stad, som nu kaldes G. la Antigua (**Sammel-G.**), og som, efter mange Gange at være bleven hjem-søgt af Jordstjælv, omfider 1773 blev opløst af Jorden, der aabnede sig (hvoreved 5,000 Familier omkom). Derefter byggedes det nuværende G., men desuden anlagde de tilbageblevne Indbyggere et nyt G. la Antigua, og 1776 anlagde Andre et andet G. la Nueva.

Guayana, **Guayanaul**, s. **Guayana**, **Guayanaul**. **Guazzo** (ital.) er det Samme som det franske **Gouache** (s. d. A.).

Guben, Stad i den preussiske Provinde Brandenborg, ved Rieise, har Læbe-, Tobaks- og Læderfabrikation samt en del Handel og Stids-fart paa Floden. 13,000 Indb.

Gubitz (Friedrich Wilhelm), født d. 27de Febr. 1786 i Leipzig, siden 1805 Professor i Erzs-fjærerkunsten ved Kunstakademiet i Berlin, har udgivet forskellige Tidsskrifter, Dramaer o. M., men er især bekjendt ved sin „Deutsche Volks-kalender“ (aarlig siden 1835).

Gud betegner det høieste afsluttede Væsen som Gjenstand for religiøs Tilbedelse. I G.

som er bet til Grund liggende i alle Ting, som er Grundkraften i alle Væsen, er den fuldkomneste Væren og Selvfærdighed, saavel som det fuldkomneste Liv og den fuldkomneste Aandelighed. Paa Grund af sin Aandelighed kan G. ikke iagttages eller fremstilles af sanselig Bet, men kan kun opfattes gennem Tanke og Følelsen. Alle fra den sanselige Verden laante Forestillinger ere kun Billeder, som tilnærmelsesvis skulle udtrykke og anskueliggjøre Sandheden. Den fuldkomne guddommelige Væren er allestedsnærværende, evig og salig, og den fuldkomne guddommelige Leven er almægtig, alvis og hellig. Det guddommelige Liv i høieste Magt, Visdom og Gødbed, som paa saa mange Maader aabenbarer sig i Naturen, foranledigede Menneffene til at tilbede en Mængde høiere guddommelige Væsen (Polytheisme). En dybere Forstning over den guddommelige Væren lede til Erkendelsen af dens Eenhed og Selvfærdighed og førte derved til Monoteisme. Monoteismen fremstiller sig som Pantheisme, naar man tænker sig den ene Gud som virkelig tilstede og virksom i Universets uendelige Mangfoldighed, men tillige begrænset af dette Universum, saa at G. kun er i Naturen, men ikke over Naturen; Theismen opfatter derimod ikke Gud sommen som en Alhed, men som en Eenhed, der selvstændig beskaer høit oplyst over alle Phenomener, men tillige væsentlig ytrer sin Virksomhed i Universets Uendelighed. Af Besigtigelse for G.s Tilværelse refererer det ontologiske sig til den guddommelige Væren: det betragter Begrebet virkelig Tilværelse som nødvendigt medhørende til Begrebet Fuldkomnethed; det fuldkomneste Væsen kan altsaa ikke tænkes, uden tillige at tænkes at være til. Det kosmologiske, det psykologiske og det moraliske Devis refererer sig til den guddommelige Leven: det første slutter fra den tilværende Verden tilbage til en til Grund liggende, fladerig Magt; det andet slutter fra Naturens Bestaenhed, dens Orden og Hensigtsmæssighed til en høieste ordnende og styrende Villies Visdom, og det sidste slutter fra den i Mennesket neblagte Moralos Hellighed til den sæbelige Lovgivers Hellighed. Det historiske Devis gaar ud fra den hos alle Folkeslag stedfindende Guds-tilbedelse; Aabenbaringsbeviset grunder sig paa Forudsætningen om en overordentlig guddommelig Selvforkyndelse, som er bleven Menneffene til Deel. Tilber for Underkjendelsen ere: Naturen i dens Uendelighed, Lovmæssighed og Hensigtsmæssighed; Menneffeslagets Historie med den stadig fremstribende Udvikling til høiere Darnesse og æblere Sæder; og Menneffeaanden i dens inderste Bæsen og hemmelighedsfulde Leven. Den hellige Skrift fremstiller os G. efter hans overordentlige Selvaabenbaring.

Gudbrandsdalen, et Landstak i Norge, som egentlig udgjør et Fogderi af Christians Amt. Den bestaar af Præstegjældene Faaberg, Gausdal, Vær, Ringebu, Søndre- og Nordre-Fron, Saage, Løse og Lom. De fleste ligge i (Gudbrands-) Laagens Hoveddal, der strækker sig i en jevn Strømning og næsten eensformig Brede fra Nisjen op til det Pas, som fører over til Romsdal og til Vestfjorden, hvor Løseværds Vand paa 1,980 F. Høide har Udløb til to mod-

vendte Fæve, gennem Rauma og Glommen. Gausdal, Saage og Lom ligge dog i Sidedale, som dannes af Bisfoder, de sidste af Otta. Der findes mange flere Lørelve, men kun saa gjennemstrømmende beboede Dale, da Fjeldet paa begge Sider hæver sig til Nordens høieste Alper, i S. Totunfjeldene, i N. Rindane, i N. Døve. Dalbunden har en meget tæt Bebyggelse, da Districtet i 1855 talte 48,062 Indb. Deres Næringsveie ere en meget lønende Agerdyrning, thi G. har yderst varme Sommer. Den Vinter er ogsaa meget kold; altsaa er Klimat mere continentalt end de fleste andre nordre Landstakers. Kornavlingen gaar ogsaa her meget høit op tilfjelds. I Løse fryser Kornet dog oftere, men giver stundom rigt Græs. Her er G. ubrækket ved sin Dvægsal. Den Fjeldgræssange og Sætre i de store Ødematter paa begge Sider ere de meest ubrækkte. G. er ogsaa velkjendt for sine Dvægracer (her Fæse) og sine Fævevarer. Fjeldene ere ogsaa det for Jagten paa Rendsdyr og Fuglevildt rigeste Strøg i Norge. Stodbristen er derimod i G. af mindre Betydning end i de fleste andre Egne af Christiania Stift. Folket i G., især de Østere, anses for at have bevaret Meget af de oprindelige Sæder og tillige at være oplyst, retfærdigt og venligt. Derom er Redningerne af et Skotsk Corps Lettrupper 1612 i Paslet Kringsen, da det, under Anførelse af en Sinclair, plyndrede markereede gennem Dalen til Østerrig; Dalens Bønder udførte denne Bedrift uden Vidsand af egentlige Soldater eller Officerer.

Guddi eller **Cuddi** er et arabisk Maal paa flydende Vaer = 7,833 danske Potter.

Gude (Gans), norsk Landstaksmaler, er født d. 13de Marts 1825 i Christiania. Redens han forberede sig til Studeringerne, vaagne de Østen til Malerkunsten, saa at han 1841 gik til Dittelsdorf, hvor han nød Prof. Schirners Beilebning. Han har frembragt en Mængde fortrinlige Værter, fornemmelig over sit Fæderlands Naturscener; kendte ere især de Billeder, hvormed han har smykket Oscarshal ved Christiania. Hans Belybning som Kunstner er bleven erkjendt ved Tilbedelsen af Guldbmedailler fra Verdens-Udstillingen i Paris og fra Akademiet i Berlin. G. er Professor ved Kunstakademiet i Dittelsdorf og Medlem af flere andre Akademier.

Gudena, Danmarks længste Landstak, udspringer ved Landshygen Havn i Bølle Amt i Jylland, løber først under Navn af Stougaardstak (efter en tætved liggende Herregaard) mod N. O. og derpaa under Navn af Breddabakke mod N. V., gennem de for deres Naturffjensheder kendte, med Skove og sammenhængende Søer bestaede Strækninger imellem Skanderborg og Silkeborg, hvor den faaer Tilløb fra Mos-Øs og stræmer igennem Gudena-Øs, Vind-Øs, Svul-Øs, Borre-Øs, Pra-Øs forbi Silkeborg ind i Lang-Øs, hvorfra den igjen flyder mod N. O. og falder nedensfor Randers ud i Randers-Fjord. Dens Længde er 19 M. Med Ubtaigelse af de nævnte Stovstrækninger ere dens Bredder for detmeste flade Enge, paa nogle Steder Mojer. Fra Silkeborg til Randers er den gjort selvsat for Framme, og fra sidstnævnte Stad til dens Udløb for Kartzer indtil 8 Fods Dybgaende.

Den optager en Mængde mindre Aær, af hvilke de betydeligste ere fra venstre Side Alling-Aa, Lange-Aa og Nørre-Mølleaa, der kommer fra Hals-Sø ved Viborg, og fra høire Side Gjern-Aa og Lille-Aa.

Gudhem, i Sognet af samme Navn i Vester-gøtland, et Nonnekloster af Cisterciensordenen, skal efter Sagnet være anlagt af Gyda, den danske Konge Svend Estridsens fræmmeste Gemalinde. Om dets Alder veed man dog med Visshed kun, at det fandtes allerede paa Knud Eriksons Tid, som stienkede det flere Forbedringer. Ligeledes fik det betydelige Eiendomme af Erik Røspes Enke Katharina Sunesdatter, der endte sine Dage som Nonne i dette Kloster. Ved Reformationen, da Klostergøtterne indtoges, fik Nonnerne ved Tilladelse til at blive tilbage, men de afsprede sig snart, da Klosterbygningerne 1629 vare afbrændte ved Baaeid. En Deel af Klostergøtterne, med hvilke Dronning Christina forlehnede Familien Erums som et Friherrestab, men som igjen ved Reductionen hjemfaldt til Kronen, udgjør nu Embedsgaard for Majoren ved Vestgøta-Regiment. Nær ved den nuværende Sognelirke sees endnu Levninger af det tidligere Kloster.

Gubin (Théodore), Marinemaler, født 1802 i Paris, ubannede sig først hos Girardet-Triozon, men gik snart sin egen Vej, og erhvervede sig Navn ved sine Søjstyer. Fra 1822 har han udstillet en stor Mængde Billeder, Udsigter ved Havne, Søstæder og Kyster, foruden egentlige Søjstyer, først Aquareller, senere Oliebilleder. „Columbus's Rejning“, „Algers Kæbe“, „Udsigt til Havre“, „Neapels Havn“ ere berømte Billeder; til det historiske Museum i Versailles har han siden i 1838—43 leveret mere end 80 Billeder, forestillende Søslag i ældre og nyere Tider.

Gudmenneste, s. Jesus Kristus.

Gudmundson (Dabe), boede som en riig og anseet Mand paa Gaarden Snokdal i Dale Eysjel i Islands Bestamt paa den Tid, da Reformationen blev indført i Island. Han var gift med en Søster af den evangeliske Biskop i Stalholt, Martein Einarson, og da den katolske Biskop paa Holum, Jon Arason havde taaget Biskop Martein tilfange samt endeel af Dabes Gods i Besiddelse og lyst Ban over denne, rullede Dabe (som ogsaa 1549 havde faaet Besættelse af Kong Christian III til at bemægtige sig den katolske Biskop) sig, tog Jon Arason tilligemed hans 2 Sønner, Laugmand Are og Brøsten Bjørn, tilfange, og bragte dem alle til Stalholt, hvor de bleve henrettede (s. Arason [Jon]). Xi Aar efter døde G. (1563).

Gudonow, Boris, s. Demetrius.

Gudrun, i Sagnene en Datter af Kong Gjule (s. d. A.) og gift med Sigurd Fosnersdame, der Helstinden i et efter hende benævnt gammelydsk Folkepos, som hører til den friske Sagnetreds og i sin nuværende Skikkelse synes at skrive sig fra Midten af det 13de Aarh. Skuepladsen for Begivenhederne ere Paven og Nerne i Nordfjorden. Det er udgivet af Bollmer og (med Oversættelse) af Plönnies.

Gudsbesjøttelse, s. Blasphemie.

Gudsdom er en Prøve eller et Beviismiddel, ved hvilket en Kjendsgjerning eller en Rettighed

fastsattes under Gudsdommens Medvirking. I vanstellige Tilfælde, hvor de sædvanlige Beviismidler (Tienvidner, skriftlige Documenter, Gudsafkæggelse o. s. v.) enten mangiede eller viste sig utilstrækkelige, hvor man holdt det for umuligt, at Sandheden kunde udfindes af en menneskelig Dommer, der greb man til det sidste Mittel, man udfordrede Guds egen Dom. Denne Betragtningsmaade foranledigede Indførelsen af Institutioner, ved hvilke man meente at kunne vente en Kundgjørelse af Gud. Enkelte Spor af saadanne Afgjørelser findes hos Israelliterne og Grækerne; et fuldstændigt System findes hos Inderne og Germanerne. Kirken, som søgte at indskrænke den vidt udbredte Tvekamp, skabte ældre og indførte nye G. eller Ordakter, som skulde træde istedetfor denne, men bestræbte sig ogsaa allerede tidlig for atter at afstaa dem. De vigtigste af disse G. ere: 1) Den retslige Tvekamp, der endog blev anvendt til Afgjørelsen af Retspørgsmaal; paa denne Maade lod f. Ex. Ditto I et omvistet Spørgsmaal i Arveretten afgjøre, og Alphons af Castilien raads-purgte den, om den ældre spanske Liturgie var at foretrække for den romerske. De skrivende Parter kæmpede enten i egen Person eller ved Stedfortrædere, navnlig kunde Syge og Geistlige altid stille Stedfortrædere. Den, der bulte under i Kampen, gjaldt for overbevist om at have Uret. Staten og Kirken bestræbte sig allerede tidlig for at erstatte Tvekampen ved andre Ordakter. 2) Lobkastning. Denne Afgjørelsesmaade benyttedes endnu af Præbremenigheden. 3) Kjedelgrebet: den Anklagede maatte med blottet Arm optage en eller anden Gjenstand af en Kjedel, som var fuld med kogende Vand. 4) Udprøven: den Anklagede maatte med blottede Hænder bære et Stykke glødende Jern, eller stille Haanden i en glødende Handst, eller i Skjorte (undertiden endog af Bø) gaae igjennem Jden. Endnu 1498 blev Hieronymus Savonarola dømt til Udprøven, og endnu 1563 omtales dens Anvendelse i Ditmarsken. 5) Vandprøven blev især anvendt i Preprocceserne, som varede til ind i det 18de Aarh. Den Anklagede blev fastgjort ved et Loug og kastet i Vandet; naar han sank, ansaaes det for et Tegn paa Uskyldighed, men forsummede han ovenpaa, var hans Prøve beviist. 6) Korsprøven: den Anklagede maatte med bevist uskyldig Arm fremfise Psalmer eller Bønner uden at blive træt; naar flere vare anklagede, gjaldt den, hvis Arm først sank ned, for den Skyldige. 7) Kjedelprøven: den mistænkte Morder blev ført til et Fug og maatte berøre det; berøst det blødte eller bevægede sig, ansaaes den Anklagede for overbevist. — G. fuldbyrdes i Kæglen under Kirkens Medvirking. De Geistlige forberede ved Fasten og Beden dem, der skulde underkaste sig Prøven, og den foresig, saavidt mulig, i Kirken. Ved Tvekampen besøgte Kampdommerne Udsagnet, men ellers var det Geistligheden, som afsag Kjendelse om Prøvens Udfald, og det er neppe tvivlsomt, at de Geistlige herved fattede Hånd til selv at bestemme Dommen. Ved Kjedelgrebet f. Ex. udtaltes Afgjørelsen ikke strax, men Haanden blev indbunden, forseglet og først tre Dage efter blev der igjen aabnet for den, og Dommen udsagt.

baade stussende og lægende Mibler stode til Geistlighedens Raadbyghed. Sigen. Philips: „Ueber die Orbalien“ (München 1847).

Gudsforægter, Atheist, s. Atheisme.

Gudsfred (Pax dei, treuga dei) kaldes den i Middelalderen af Kirken ubvirkede Fredstilstand, ifølge hvilken Anvædelsen af enhver Art Vold var forbuden. Den tydske Ret berettigede i Almindelighed den Krænke til at slutte en Overenskomst med Voldsmanden om en Bøde (compositio) eller tage sig selv til Rette (saida, feide). Staten søgte allerede tidlig at indskrænke disse Feider, ved at foreskrive visse Former for dem, ved f. Ex. at byde, at Freden skulde opsiges tre Dage før Angrebet ved et Feidebrev, ved at undtage visse Personer og Sager, saasom Geistlige, Barfælloner, Syge, Pilegrime o. s. v. Kirken bestræbte sig for at komme Staten til Hjælp i dette Niemed, og var navnlig betænkt paa at henvise Feideagenet indensfor suveræne Grændser; og da de Stores Feider i Begyndelsen af det 11te Aarh. grebe mere og mere om sig, besluttede Biskopperne i Aquitanien at gøre en Ende paa dette Uvæsen 1084. Til dem sluttede sig strax Biskopperne i Sydfrankrig og Burgund og i andre Lande paa Synoderne i Narbonne 1064, Troyes 1093, Clermont 1095, Rouen 1096, Nordhansen 1105, Rheims 1186, Lateranet 1139 og 1179. Den oprindelige Bestemmelse, at der fra Onsdag Aften til Mandag Morgen, under Straf af Bannlysning, ikke maatte finde nogen Feide Sted, ubvirkedes snart til Eiden fra 1ste Advent til Epiphaniestien, fra Søndagen før Aste-Onsdag til Slutningen af Paaskeugen, fra Søndagen før Christi-Himmelfartsdag til Slutningen af Puntjengen og til de forskjellige Svitidsdage og de dertil hørende Vigilier. Ogsaa paa de Dage, da Feide var tilladt, skulde Geistlige, Munke, Pilegrime, Ridsmand, Landmand, naar de gik fra og til deres Ager, saavel som de Dyr, med hvilke de pliede og bragte Sæden paa Marken, være fredlyste. G. blev ringet ind, og den, som overtraadte den, blev sat i Ban. Efter Landfredens almindelige Indførelse behøvedes der ikke længere nogen særegen G., og den tabte derved senere sin Betydning.

Gudstj. Gudstjeneste, s. Guds.

Gudstjeneste og **Gudsdyrkelse**, de to Bestanddele af den religiøse Kultas, ere forskellige fra hinanden deri, at hiin betegner Udøvelsen af ydre religiøse Skikke, denne den indre Andagt, dog i Forbindelse med indvortes Ceremonier. Ved de gudstjenstlige Ceremonier tilsigtes at vække Andagten, at udbrede religiøs Erkjendelse, at vække fromme Følelser, at ansprege til et virksomt, gudhengivent Liv. I Overensstemmelse hermed beoager de Christnes Gudstjeneste sig i tre Former: Ordets Forlydelse (Prædiken), Tilbedelse og hellige Handlinger (Sacramenter). Det Samfund, som har forenet sig til christelig Gudstjenestes Udøvelse, kaldes Kirke, ligesaa kaldes det Sted, paa hvilket Gudstjenesten udøves. Gudstjenesten kaldes offentlig, naar den udøves af en Menighed paa et for Alle tilgængeligt Sted; Privat- eller Hushushudstjeneste kaldes den derimod, naar den finder Sted i et privat Hush.

Guds, en Landsby ved Chausseen fra Kolbing til Snoghsø-Fredericia, er bleven mærkelig ved Krigsbegivenhederne i Mai 1849. Efter Angrebet paa Kolbing d. 23de April tral General Willow sig tilbage mod Fredericia indtil Eltang-Bliig og Vilstrup, medens General Rye beordredes til at indtage en Stilling bag Dalen ved Almunde paa Veien til Seile. Den 23de Mai foretog Insurgenterne under den preussiske Oberst Jastrøms Commando en Recognoscering paa begge de danske Stillinger. Ved G.-Paslet kom det til en kort men skarpt Fegtning, idet en stor Colonne under Major La Cour netop rykkede frem mod Paslet. Fjenden veeg, de Danske besatte Paslet. Da Rigstrøpperne d. 7de Mai rykkede ind i Nørresjælland, gik Insurgenthæren mod G., Snoghsø og Fredericia, og der ubvirkede sig snart en levende Kamp paa den hele danske Forpostlinie fra Kolbingfiord over Eltang og Almunde til Dons Mølle. Fegtningen, der var begyndt Kl. 8 om Morgenen, varede til Kl. 5 om Aftenen, da den danske Hær i god Orden veeg for den meget betydelige Overmagt. Rye havde d. 7de og 8de Mai 6 Døde, 52 Saarede og 47 Sænebe, medens Willow d. 7de havde 8 Døde, 133 Saarede og 23 Sænebe. Fra Essen deeltog nogle Kanonbaade en kort Tid i Fegtningen ved G.

Guebr (Gabr), et persisk Ord, der betyder Ildtilbeder eller Mager, er i det Tyrkiske gaaet over til Formen Giour og sammenblandet med det arabiske, omtrent ligelydende Ord Kafir; det har den almindelige Bemærkelse „Bantro“.

Guelser eller **Welfer** (hiint den italienske, denne den tydske Form) var Navnet paa en i Italien og Tydskland i Middelalderen udbredt og mægtig Slægt, som i Kampen mellem den verdslige og geistlige Magt for det Røste holdt med hiin og derfor betegnedes Pavernes Tilhængere i Modfætning til Keiserens (s. Schismatiker). Forretten f. Welfer.

Guerande, Sted i det franske Dep. Nordre-Loire, nær ved Atlanterhavet (dets Savon er nu tilsandet), har Lerredsvæveri, Uld- og Bomuldsspinderi og levende Handel med Landets Producter. 8,500 Indb.

Guericino (Giovanni Francesco Barbieri), bolognesisk Maler, kaldet G. fordi han fødte, blev født i Cento 1590 og døde i Bologna 1666. Han er den betydeligste Kunstner af den bolognesiske Malerskole og bannede sig først efter Caracci, senere efterligede han, med mindre Held, Guido Reni. Foruden Frescobilledet i Palazzo Ludovici, har han malet en stor Mængde Altartavler og mindre Staaftilleder, hvoraf de fortrinligste findes i Pinakotheket i Bologna. G. har raderet et Par Blade.

Guerike (Geinrich Ernst Ferdinand), luthersk Theolog, født d. 25de Febr. 1803 i Bettin. blev 1829 Professor i Halle, erklærede sig 1833 for Gammel-lutheranerne i Schlesien, og blev derfor 1835 affat fra sit Embede, men atter indset 1840, efterat han i tre Aar havde virket som Præst for den gammel-lutherske Menighed i Halle. Han har bl. A. fredeet: „Einleitung ins Neue Testament“ (1843); „Handbuch der Kirchengeschichte“ (7de Upl. 1849); „Allg. christl. Symbolik“ (1839); „Lehrbuch der christl. Archæologie“

(1847). Med Dr. Kubesbach udgiver han „Zeitschrift für die lutherische Theologie“.

Gueride (Otto v.), blev født i Magdeburg d. 20de Novbr. 1602, studerede Retsvidenskabene i Leipzig, Helmstädt og Jena, og Mathematik i Leyden, gjorde derpaa Rejser til Frankrig og England og blev 1627 Raadsforret, 1646 Borge-mester i sin Fødeby. I denne Stilling forblev han til 1681, da han tog sin Afsted, med Undtagelse af Karene 1631—36, da han efter Magdeburgs Udeløggelse ved Tilly gjorde Tjeneste som Overingenieur hos de Svenske. Han døde d. 11te Mai 1686 i Hamborg, men hans Liig blev senere bragt til Magdeburg. G. har opfundet Luftpumpen (1650) og viste offentlig sine berømte Forsøg med den og de magdeburgske Faldflugter ved Rigsdagen i Regensburg 1654; men Manuscriptet, hvori disse Forsøg beskrevs, var alt særbjort 1633. Han har fremdeles opfundet Manometeret (1661) og den første, rigtig-nol meget ufuldkomne, Elektriseremaskine.

Guerilla (sp., af guerra Krig) kaldes oprindelig i Spanien en af Landmænd og Syrder sammensat bevæbnet Skare, som ved fiendtlige Indfald eller borgerlige Uroligheder føre „den lille Krig“ (deraf Navnet) paa egen Haand.

Guerin (François Etienne), fransk Zoolog, især Entomolog, Udgiver af „Magasin“ og „Revue de Zoologie“, Forfatter til mange specielle Afhandlinger om Krebsdyr og Insecter, Udgiver af „Iconographie du regne animal“, har i den senere Tid især studeret Sillesommer-fuglens Eggdomme og Pleie og søgt at acclimatisere fremmede Bombyx-Arter i Frankrig.

Guerin (Jean Baptiste Paulin), Historiemaler, født i Loulon 1783, har gjort sig bekendt ved en Mængde Compositioner og Portraiter, hvoriblandt maa nævnes: „Rain efter Nørdet paa Abel“ i Luxembour (1812), „Christi Liig paa Madonna's Skød“ (1817), Portrait af Ludvig XVIII (1819), af Carl X (1827). G. døde d. 19de Jan. 1855.

Gudin (Pierre Narcisse, Baron), Historiemaler, født i Paris d. 13de Mai 1774, var Elev af Regnauld, og gjorde 1799 stor Opfygt med sit Maleri „Marcus Sergius, som vender tilbage fra sin Landsforvisning, og finder sin Datter grædende over Noverens Død“, et Billede, der blev fortolket med Hensyn til Datidens Situation. Hans „Phædra“, „Orpheus“, „Andromache“ og „Oprøret i Cairo“ ere hans Hovedværker; han bannede berømte Elever i Caricaut, Delaroche, Delacroix og Schæffer. 1821 blev G. Directeur for Malerisolen i Rom, hvor han døde d. 16de Juli 1833.

Guernsey, en af de til England hørende normandiske Lær i Kanalen, c. 4 □ M. stor med 34,000 Indb., har for det Meste skille Afsæt; det Indre dannes et frugtbart og skønt Landskab med gode Græsange. Dvægaavl, Skibsart og Fiskeri ere Hovednæringsveie.

Guerazzi (Francesco Domenico), italiensk Revolutionsmand, født 1805 (efter Andre før 1800) i Livorno, var Advocat og Forfatter af Digte samt historiske Romaner, i hvilke hans revolutionære Tendenter afspejlede sig, og sluttede sig ivrig til den ved Pave Pius IX's Resolutter fremkaldte liberale Bevægelse i Italien. Bestyrdt for oprørske Agitationer blev han d.

10de Mai 1848 fængslet og ført til et Fort paa Ven Etba, men den vokende Bevægelse i Toscana skaffede ham Friheden (d. 17de Febr.), og fort efter blev han Medlem af det nye Ministerium (s. Toscanas Historie). Da Storberetningen havde forladt Landet, blev G. Medlem af den provisoriske Regjering og siden Dictator. I denne Stilling forhindrede han Toscanas Forening med den romerske Republik og siden med Sardinien (maafste af Skinsyge mod Mazzini og de andre Revolutionære). Da Storberetningens Myndighed var bleven gjenoprettet i April 1849, blev G. holdt i strengt Fængsel, indtil han 1853 blev forvist for Livstid tilslig-med 3 af sine Stalbrødre. Han begav sig da til Corsica, hvor han har fortsat sin litterære Virksomhed.

Guesclin (Bertrand du), Greve af Longueville, Connétable af Frankrig, født 1314 i Nærheden af Rennes, søede sig fra Ungdommen i Baaben, og tjente med Udmærkelse i Krigen imod Engländerne under de franske Konger Johan den Gode og Carl V, som 1364 efter Slaget ved Cocherel udnævnte ham til Greve af Longueville. Derpaa understøttede han Henrik af Craismara imod Peter den Grusomme af Castilien (som tilsidt saldt i Kampen), og befriede ved denne Leilighed Frankrig fra de under Navn af „Camaraderies“ bekjendte Skarer af løvsle Leietropper. Derfra kaldte Carl ham tilbage, da han behøvede ham i Krigen mod Engländerne; G. blev nu Connétable og kæmpede med sin gamle Tapperhed og Held (s. Carl V), indtil sin Død (d. 3die Juli 1380). Hans Liig blev vist mellem de kongelige Liig.

Guevara y Dumas (Luis Belez de), født 1574, død 1646, skrev religiøse Dramaer o. M., men er især bleven bekendt ved sin phantastiske og satiriske Roman „El Diablo cojuelo“, som Franskmændenes Lesage bearbejdede og udgav under sit Navn med Titlen „Le diable boiteux“.

Guiglielmi (Pietro), italiensk Componist, født 1727 i Carrara, har komponeret et betydeligt Antal saavel herofte som comisse Operaer samt Kirkecompositioner. Efter at have opholdt sig længe i Wien, Madrid og London, blev han 1793 ansat som Capelmester ved St. Peterskirken i Rom, hvor han døde d. 19de Novbr. 1804. Ogsaa hans Søn Pietro Carlo G. har gjort sig bekendt som Componist.

Gühr (Carl Wilhelm Ferdinand), Componist og Virtuos paa Pianofole og Violin, blev født d. 30te Octbr. 1787 i Militjå i Schlesien. Han uddannede sig i sin Kunst i Breslau, blev 1813 ansat som Musikdirecteur ved Hoftheatret i Gassel og 1821 som Directeur for Operaen i Frankfurt a. M., hvor han døde d. 23de Juli 1848. Blandt hans Compositioner maa især mærkes en Opera „Bestalinden“.

Guibourt (Nicolas Jean Baptiste Gaston), Apotheker og Professor ved l'Ecole de Pharmacie i Paris, født 1790, har gjort sig meget fortjent ved sine Undersøgelser over forskellige Droger og har skrevet en stor Deel Afhandlinger o. s. v. i pharmaceutisk og pharmacognostisk Retning. Han var Medudgiver og er siden 1837 Hovedudgiver af „Journal de chimie médicale“.

Guicciardini (Francesco), italiensk Historie-skriver, født 1482 i Florens, blev 1505 Pro-

fessor i Lovkundighed, beskæftede flere høje Stats-embeder under den pavelige Regering og døde i Florents 1540. Hans Hovedværk, „istoria d'Italia“ i 17 Bøger, omfattende Tidsrummet 1490—1535, udmærker sig ved Fuldstændighed, Upartisthed og Nysgættighed, men Fortællingen afbrydes altfor ofte ved Taler o. best., er for bred og langtrukken og opholder sig for meget ved Smaating. Det blev fortat af Adriani i „istoria de' suol tempi“ (Aarene 1536—74).

Guide (fr. Veiviser) er i nogle Armeer Radvnet paa Personer, henhørende til særegne Escadroner eller Corps, der ere bestemte til Ordonnants-tjeneste, til Recognosering og Føring af Colonner. I Danmark er G. nu en til Tjeneste ved Generalskaben ansat Underofficer, der rangerer med Armeens ælste Underofficer-klasser. G. bruges i Fredstid navnlig til topographiske Arbejder.

Guido af Arezzo, hvem vi slykde Oprindelsen til vort nuværende Noteshystem, er født i Slutningen af det 10de eller Begyndelsen af det 11te Aarh. Han var fra 1023 til 1036 Benedictinermunk i Klosteret Pomposa ved Ferrara, hvorfra han fortreves ved de andre Munkes Misundelse over hans glimrende Held som Lærer i Sang; han fandt imidlertid et Tilflugsted til Fortættelsen af sine Studier hos Biskop Theobald af Arezzo. Ogsaa Pape Johan XIX, som lod ham komme til Rom, overtog ham sig snart om den praktiske Nytte og Fortræffeligheden af hans nye System, ved hvilket han betjente sig af Linier til Notestrift, saaledes som vi endnu bruge dem. Man tillægger ham endnu en Mængde andre Opfindelser eller Forbedringer i Musiksystemet, men en stor Deel af dem maa tilskrives hans Elever, som byggede videre paa den af ham lagte Grund. Hans Dødsaar er ubekendt, men det er rimeligt, at han er død i Klosteret Pomposa, hvortil han atter vendte tilbage. Hans samtlige Skrifter ere optagne i Gerberts „Scriptores ecclesiastici de musica sacra“.

Guido (ell. Veit) af **Lusignan** af en fransk Abels-slægt fra Poitou, ægte Sisyllæ, Enke-Mariegreveinde af Montferrat, en Datter af Kong Amalrich i Jerusalem, og blev 1182 Rigsforstander for sin blinde Svoger Balduin IV og efter sin Stedsøn Balduin V's Død Konge i Jerusalem. Da han ikke kunde holde sig her, afflod han sin Ret til Riget til Kong Richard Løvehjerte af England imod af denne at erholde Cypern, som han dog først maatte afstøbe Tempelherreerne. Her stiftede G. saaledes et nyt kristeligt Rige, som ved hans Død 1194 gik over til hans Broder Amalrich (s. Cypern). En anden G. af Lusignan af samme Slægt blev 1343 Konge i Lille-Armenien (s. d. A.).

Guido Kent, s. Kent.

Guienne (eller Guyenne), forhenværende Provinds i det sydvestlige Frankrig, indbefattede de nuværende Depp. Gironda, Dordogne, Lot-Garonne, Lot og Aveyron. I den ælste Tid var G. en Deel af Aquitanien; Beskøttede bemægtigede sig 511 en Deel deraf, Baskerne besatte 668 den Deel, som efter dem blev kaldt Gasconie; siden herjede Araberne Landet, indtil Carl Martel 731 fordrov dem for sidste. Fra det 9de Aarh. fik Landet Navnet G. og egne

Vertuger. Dødses Mandsklinie uddøde 1150 med Wilhelm IV, hvis Datter Eleonora arvede hans Lande og bragte disse som Medgift først til Ludvig VII af Frankrig, siden, da hun var bleven skilt fra ham, til sin anden Gemal, Henrik II af England. G. tilføjte saaledes de engelske Konger som franske Lehnsmænd, indtil Carl VII erobrede det (1451) og for stedse forenede det med Frankrig.

Guignes (Jos. de), bekjendt fransk Orientalist, født i Pontoise 1721, studerede de orientalske Sprog under Fourmont, og blev 1745 ansat som orientalsk Lekt ved Kongens Bibliotek i Paris; 1753 valgtes han til Medlem af Akademiet og ansattes 1769 ved Museet i Pouvre; denne Ansættelse tabte han ved Revolutionen og døde i Fattigdom i Paris 1800. G. lagde sig især efter Studiet af det kinesiske Sprog og er Forfatter af flere hertil hørende Afhandlinger i „Not. et extr. de la bibl. royale.“ og i „Journal des savants“. Hans vigtigste Værk er „Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares occidentaux“ (4 Bd., 1756—58), hvortil en stor Mængde til hans Tid endnu lidet beskjennte orientalske Afhandlinger er benyttet. Hans Søn **Christien Louis Jos. de G.**, født i Paris 1759, beskæftigede sig ogsaa endeel med Studiet af det Kinesiske, gik 1784 som Gesandt til China og lestage 1794 det hollandske Gesandtskab til Peking, hvorfra han 1801 vendte tilbage til Frankrig; her udgav han sit Værk: „Voyage à Peking, Manille et l'Isle de France“ (3 Bd., 1809 med Atlas), og paa Napoleons Befaling det af Missionairen Basilius de Clemona udarbejdede „Dictionnaire chinois, français et latin“ (1813), hvortil Klapproth har leveret et Tillæg (1819).

Guilbert, den Hellige, Stifter af **Guilbertinerordenen**, blev født i England 1083, studerede i Paris og vendte derfra tilbage til sit Fødeland, hvor han stiftede et Kloster, nærmest for syv ubemidlede Piger, som havde besluttet i Kyphed at tjene Gud. Clausuren var her saa streng, at Nonnerne end ikke maatte komme i Berøring med deres Tjenestepiger, men erholdt de af disse tilladte Brevnetsmidler igjennem et Bindue. Da der snart opstod lignende Klostre paa andre Steder, søjede G. Chorherre-Stiftelser til Nonneklostrene, og ved Siden heraf fremstode fattighuse, Sygehuse og lignende velværdige Anstalter. G. døde 1189, 106 Aar gl., og blev kanoniseret 1202. Paa Reformationens Tid havde Ordenen i det Hele 21 Klostre og 11 Dobbeltklostre med Nonner og Chorherreer, dog med saa streng Afsondring, at endog Naderen blev rakt Nonnerne igjennem et Bindue, og at den deede Nonne ikke blev seet af Chorherren, som rakte hende den sidste Olie.

Guikowar kaldes en Vasalstat i Ostindien, i Provinshen Guzerate i Præsidentskabet Bombay; den kaldes ogsaa Baroda efter Hovedstaden af dette Raan.

Guilleminot (Armand Charles, Greve af), fransk General, født d. 2den Mai 1744 i Lunfingen, kjæmpede først 1790 for de brabantiske Insurgenter mod Østerrig, tjente derpaa i den franske Hær under Dumouriez og blev ved dennes Frafald fængslet, men flygtede til Moreau, der ansatte ham i sin Generalskab. G. blev 1806

Fløadmirant hos Napoleon, tog Deel i dennes Fælttog og holdt 1814 ud hos Keiseren til det Sidste. Under de 100 Dage var han Generalstabschef for de Troppe, som Hertugen af Berry skulde føre mod Keiseren; efter Slaget ved Waterloo maatte han overtage samme Post i Hæren ved Paris og i Davouffs Ravn slutte Capitulationen med de Allierede. 3 Aaret 1823 tibrog S. i en lignende Stilling under Færtningen af Augoulême væsentlig til det spanske Fælttogs heldige Udfald, og blev derefter Pair. Kort efter udnævnt til Gesandt i Constantinopel virkede S. kraftig for Grækenlands Uafhængighed. Efter Julirevolutionen søgte han at ophjælpe Porten mod Rusland, blev derfor tilbagekaldt og døde d. 14de Marts 1840 i Baden-Baden.

Guilfohering kaldes man Graveringen af bestemte Linier ved mekaniske Hjælpemidler, der tilføje en saadan Røisagtighed, som er umulig ved Frihaandsarbejde, og uden hvilken det tilføjede Resultat ikke kan opnaaes. S. kan gaae ud paa Forjuring af Metalarbejder, f. Ex. Uhr-løsebunde, Daaser, umiddelbart eller ved Afprøgning af guilfoherede Stemples, eller paa Dannelsen af fordybte Linier til Aftrykning, f. Ex. Oversiden af Rattuntrykvalser, Staalplader til Bancoscedler, og i sidste Tilfælde kan Hensigten være at vandsælgiggøre Efterligningen af Bærdpapirer. De vigtigste hertil anvendte Redskaber ere særlig omtalte. Ofte ere de modificerede Dreiebænk med Ovalværk og Pæsværk, til S. af Plader helst stillede med Spindelen vertikalt, saa at Pladen vender opad; til Bærdpapirer bruger man dog mere Carreemaffine og Mellemaffine. Ved Gravering paa en cylindrisk eller høvelbet Overflade forebreds imidlertid Modificationer i Maskinernes Indretning. Ved S. navnlig i Staalplader arbejder man alene i en Pladen bedækkende Westegrand og forbyder siden Linierne ved Westning; til sin S. maa man betjene sig af en Diamantstift.

Guilfohtinen, det under den første franske Revolution indførte og endnu i Frankrig og flere Lande brugelige Halsbælingsredskab (bestaaende af et galgeformigt Stiklås, mellem hvilket et skarpt Jern ved sin egen Lyngde glider ned og afstjærrer den paa et Dret fastbundne Dvæms Hoved), har sit Navn af Røgen Josephs Iguaee **Guilfohtin** (født 1788, død 1814), som opfandt samme for at gjøre Penrettelserne hurtigere og sikkrere og gjøre deres umiddelbare Udførelse ved Klemmebaand uformøden.

Guimaraes, Stad i den portugisiske Provinds Minho, ved Atlanterhavet, har nogle Fabrikker. 6,000 Indb.

Guinea er en Regningsmynt i England = 21 Skilling = 9 Dbl. 35 $\frac{1}{2}$ dansk Rigsm. Som gangbar Mynt er den nu meget sjelden, den var af en Fjætted af 22 Karat og saaledes udmøntet, at 1 løsnit Mark fint Guld udbragte 30 $\frac{1}{2}$ S.

Guinea kaldes sædvanlig den Deel af Vestafrika, som strækker sig fra Cap Berga (10 $\frac{1}{2}$ ° n. Br.) mod S. O. og S. indtil Cap Negro (15 $\frac{1}{2}$ ° f. B.) omkring den store Bugt **Guineabugten** (af hvilken Bugterne ved Benin og Biafra ere Dele, og i hvilken ligge de 4 **guineiske Øer**, Annobon, St. Thomas, Prindsens og Fernandø bel Po, f. disse Art.). Det deles sæd-

vanlig i **Dvreguinea**, der i Almindelighed fortrinnsvis kaldes S., og **Nedreguinea**, som ofte benævnes Congo. A) **Dvreguinea** eller blot S., mellem Cap Berga og Cap Lopez (4° f. Br.), har ved Cap Sierra Leone, hvor det indre Bjergland træder heelt ud til Havet, en høi og steil Kyst; ellers ligger langs med Havet et lavt og fladt, deels sanbigt, deels og for det Meste sumptigt Kystland med overmaade herbt og ufrugtbar og det tropiske Afrika's almindelige Producter. Indenfor dette høyer S. sig i frugtbar, velvandede og flodrige Terrasselandstæder med tempereret Klima og yppig Plantevæxt. Det indre Bjergland, som er Sydafalbet af Kongbjergene, og som tilligemed Senegambien udgjør det vestafrikanste eller Subans Øiland (f. Afrika, I S. 60), er os temmelig ukendt; Øiden er neppe betydelig. Indbyggene ere for det Meste raae og hedenske Negere, som have stiftet betydelige Stater, og og hist og her findes Stæder (Abbeoutata, Kummassé o. fl.) med 20—50,000 Mennefter; foruden dem bøe her Fellataher eller Fulaher o. A. Forresten maa eftersees Art. **Afsantæ**, **Benin**, **Dahome**, **Arretawa**, **Liberia** o. fl. Saa længe Slavehandelen drevs uhindret, var Handelen paa S. af stor Betydning; Gjenstandene for samme vare Slaver og Guldstøv. Siden sank den ned til en Ubetydelighed, men har nu atter høvet sig ved Udførselen af Palmeolie. Fra gammel Tid har man indbeelt Kyststrækningen i følgende Dele (fra B. til N.), som tildeels have Navne efter de fra dem før udførte Producter: 1) **Sierra Leone**-Kysten, fra Cap Berga til Cap Mesuraba; her er Fringercolonien Sierra Leone med Staden Freetown (f. d. A.). 2) **Peber**-Kysten indtil Cap Palmas (Palmeforbjerg); her have Nordamerikanerne anlagt Fringercolonien Liberia. 3) **Land**- eller **Elsende**-Kysten indtil Cabo de tres Puntas (de tre Spidser Forbjerg). 4) **Guld**-Kysten indtil Rio Volta's Munding. Her have Engländerne endeel Forter, blandt hvilke Cap Coast Castle (f. d. A.) er det største, og til hvilke oglaa høre de forrige danske Forter Christiansborg, Fredensborg o. s. v.; fremdeles have Hollænderne her Fortet Elmina. 5) **Slave**-Kysten indtil Floden Formosa (en af Nigerens Udløb); her have Engländerne Forterne William og Prindsensøsten. 6) **Benin**-Kysten, som indbefatter Nigerens flade og sumptige Delta (undertiden bruges dette Navn i saa vidt Betydning, at det tillige omfatter Slavekysten); den strækker sig S. O. til Amboernes Øiland, det nordvestlige Hjørne af det sydlige afrikanste Øiland (f. Afrika, I S. 60), som her træder ud til Havet og tæt til Nigerens (Dvorra's) nedre Løb. Denne Deel af Kysten, fra Biafrabugten til Cap Lopez, har intet bestemt Navn. — B) **Nedreguinea**, fra Cap Lopez til Cap Negro, kaldes ofte Congo, skøndt dette Navn egentlig kun betegner en Deel deraf. Det er i det Hele af samme Vækselsart som Dvreguinea: et fladt, 15—20 M. bredt, sanbigt eller sumptigt og ufrugt Kystland, derpaa terrasselignende Øiland med store Sløve og yppig Plantevæxt, som fører til det indre Sydafrika's Plateau (f. I, S. 61). Beboerne ere oglaa her Negere; Portugiserne have Herredømmet over det Meste af Landet. Forresten

maae eftersees de Artt., hvori de enkelte Dese nærmere beskrives, nemlig Angola, Benguela, Caongo, Congo og Loango.

Guineaorm, s. Traadorm. — **Guineaovita**, s. Cavia.

Guingamp, Stad i det franske Dep. Côtes du Nord, har Lærredsvæverier og Særoerier. 6,000 Indb.

Guipuzcoa, en af de baskiske Provindser i Nordspanien, omgivet af Biscaya, Frankrig, Alaba og Havet, er 29 □ M. stor med 142,000 Indb. Det gennemstrøges af de asturiske Bjerge med store Skove og fortræffelige Græsange samt Rigdom paa Mineralier; det er overhovedet af samme Beskaffenhed som Biscaya, hvis Historie ogsaa i det Væsentlige falder sammen med G.s. Hovedstaden er San Sebastian.

Guiseard (Robert), Hertug af Apulien og Calabrien, Søn af Lancelot af Hauteville, fød omtrent 1015, forlob efter sine to ældre Brødres Eksempl det fedrene Guis i Normandiet for at slaffe sig Besiddelser i Nedreitalien. Han bemægtigede sig her efter Brødrenes Død Apulien og erobrede Calabrien, hvorpaa Paven forlethede ham med begge disse Lande samt med Alt, hvad han desuden havde frataget Saracenerne og Grækerne. G. indstøtte ogsaa her Normannernes strenge Herredomme og tilintetgjorde den indfødte Abels Selvstændighed. Siden (fra 1060) erobrede han i Forbindelse med sin yngre Broder Roger Sicilien fra Saracenerne, overlod Roger denne i som Lehn, og beherskede saaledes umiddelbart eller middelebart baade Neapel og Sicilien. Ved et Indfald i Benevent kom han i Strid med Pave Gregor VII, som satte ham i Van. Han vendte nu sit Blik mod det saage byzantinske Rige, i hvis Anliggender han ved sin Datters Giftermaal med den græske Prinds Konstantin Ducas fik Leilighed til at blande sig. Han trængte feierlig frem i Epirus, men gik tilbage for at hjælpe Gregor VII, der af Keiser Henrik IV holdtes indsluttet i Engelsborg, og førte ham i Sikkerhed til Salerno. Derpaa laede han sig efter flere Seierindvinger til at gaee mod Constantinopel, da Døden overraskede ham paa Den Cephalonia (1085).

Guisehard (Carl Gottlieb), bekendt under det ham af Frederik II af Preussen givne Navn Dominicus Scilius, var fød 1724 i Magdeburg, og indtraadte i den preussiske Armee; han opererede i Felttogene 1759—60 som Major saaledes med sin frivillige Bataillon, at Kongen tilbedste ham et Regiment og beordrede ham til at oprette 7 andre frivillige Batailloner. Efter Freden 1763 opløstes vel disse, men G. forblev ansat hos Kongen, og døde 1775 i Berlin som Oberst. I sine Skrifter har han for en Deel bekæmpet Folarb.

Guise var Navnet paa en berømt hertugelig Slægt i Frankrig, som spillede en Hovedrolle i de politiske og religiøse Bevægelser i dette Land i det 16de Aarh. Den var en Sidegren af Huset Lothringen (og nedslaaede saaledes fra Carolingerne), da Claude, yngre Søn af Hertug René II af Lothringen, nedsatte sig i Frankrig, hvor Frans I 1527 opkøbte hans Grevskab G. til et Hertugdømme. Claude, en berømt Kriger, døde 1550, og efterlod ved sin Gemalinde An-

toinette af Bourbon 5 Døttre, iblandt hvilke Maria, gift med Kong Jakob V af Skotland, blev Moder til Maria Stuart, og 6 Sønner: Frants (s. nedenfor); Carl, Cardinal og Erkebiskop af Rheims, sædvanlig kaldet Cardinalen af Lothringen (den ældre), fød 1525, død 1574, spillede en vigtig Rolle som Minister under Frants II og Carl IX; Ludvig, sædvanlig kaldet Cardinalen af G., døde 1578; de 3 yngre Brødre, Claude, Hertug af Aumale, Straßburg, Maltheseridder og Chef for Galeerne, og René, Marquis af Elbeuf, udmærkede sig som tappre Krigere. Brødrene G., især de to ældre, stode i Spidsen for Katholikerne og søgte at gjøre sig gjældende som Troens og Thronens Forsvarere men tillige at forsøge deres egen Indflydelse, der tilsidt blev Kongerne selv farlig, da Guiseierne som Hoveder for den katholske Ligue ofte vare mægtigere end hine (s. Carl IX, Henrik III). De kæmpede saaledes i Borgerkrigene mod Bourbonerne og Protestanterne og havde en Hoveddeel i Forsølgelserne mod disse. Frants af G. efterlod ved sin Død (1563) 3 Sønner: Henrik I, Hertug af G. (s. nedenfor), Ludvig, Cardinal af Lothringen, hvilke begge bleve myrdede 1568, og Carl, Hertug af Mayenne, Ligens sidste Anfører, som omsider forlignede sig med den seirende Henrik IV, blev Gouverneur i Burgund og døde 1611. Af Henrik I's Sønner arvede Carl Faberens Værdighed og døde laudsdyrket i Rom (1640); dennes Søn Henrik II af Lothringen, Hertug af G., fød 1614, var Erkebiskop i Rheims, men blev assat af Richelieu og gik i Krigstjeneste, tog derpaa Deel i en Sammensværgelse mod Richelieu og mistede atter sine Gøder og Værdigheder, men fik dem tilbage 1644 efter Richelieus Død. For at gjøre de Rettigheder gjældende, som Huset Anjou, fra hvilket han nedslaaede, havde til Neapel, tog han her 1647 Deel i en Opstand imod Spanierne, men blev fangen af disse og søgte ogsaa siden forgieves at bemægtige sig dette Land. Han døde 1664 og indsatte til sin Arving sin Brodersøn Ludvig Joseph, Hertug af Joyeuse. Med dennes mindreakrige Søn Frants Joseph udsøede (1675) den lige Linie af Huset G., og Familien Condé arvede Besiddelserne.

Guise (Frants af Lothringen, Hertug af, fød 1519, kaldet „Le Balafre, den Røde“, en tappre Kriger og ærgjerrig Statsmand (s. ovenfor), forsvarede 1562 Metz imod Carl V og fratog som „Generallieutenant over alle de kongelige Tropper“ 1568 Engländerne Calais. Under den saage Kong Frants II tilfere han og hans Broder, Cardinalen af Lothringen, sig hele Magten, forfulgte Protestanterne grusomt og Henrettelser og Confiskation af deres Eiendomme. og undertrykte den imod dem rettede Sammensværgelse i Amboise. Under Carl IX forbandt de sig med Connetablen Montmorency og Marskal St. André til et „Triumvirat“, som foretom selv Entæronningen Katharina af Medicis, Regentinden, saa farligt, at hun nærmeste sig Rodpartiet og 1562 tilstod Protestanterne et Tolerancebict. Kort efter udbrød imidlertid Origen paany; Protestanterne bleve slagte ved Dreux (d. 19de Decbr. 1562), og G. belejrede Orleans, Protestanternes Baadenplads; men her

lev han d. 18de Febr. 1568 myrket af en protestantisk Abelsmand. Kort efter sluttedes reden i Amboise (Marts 1568).

Guise (Henrik I af Lothringen, Hertug af), sidste Søn af den foregaaende, født 1550, tog 169 Deel i Slaget ved **Sarnac**, og bragte 1576 under Henrik III „den hellige Ligue“ i stand og Protestanterne, hvilken Kongen selv tilsaadte, for at han, og ikke G., skulde blive dens oved. Da Kongens Broder, Hertugen af Anjou, var død 1584 og Henrik af Navarra (Henrik IV) var den nærmeste Thronarving, gik G. ere ligefrem 186 paa sit Maal, at ubeløste Henrik og med Tiden selv komme paa Thronen ved de fanatistiske Katholikers Hjælp (disse vare emslig forbittede over Kongens Ubeskæmthed og Basten imellem begge Partier). Da Kongen rede maattet løse ikke mere at taale den protestantiske Religion, udbrød en ny Religions- og Borgerkrig, „de 3 Henrikers Krig“, i hvilken Henrik af Navarra vel seirede ved Coutras 1587, men G. slog de tydfte Tropper, som ude komme Protestanterne til Hjælp. Den tydfste Ligue forbandt sig nu med „de Sertens ligue“ i Paris, hvor Alt kom i Gjæring; Kongen forsvød G. at komme til Hovedstaden, men d. trofede Besælingen, og da Kongen lod 4,000 Schmeizere rykke ind, oprettede Borgerne Bastader. Medens nu Entledningen under-andlede med G., flygtede Kongen til Chartres; ten han maatte snart forslige sig med Ligen og ve at udrydde Protestanterne samt gjøre G. l Connétable. Kort efter indbød han G. til Stænderforsamlingen i Blois, og lod ham her ræbe i Forgæmattet d. 28de Decbr. 1588; dagen efter blev Cardinalen af Lothringen stult. l. var en talentfuld, modig og aandrigh Mand, ten ærgjerrig, haard og samvittighedsløs.

Guitar er et Strenginstrument, der stner uden, og som egner sig fortrinlig til Accom-agnement af Sang, og især bruges meget i Spanien og Italien. Dens 6 Strenges stemme E, A, d, g, h, \bar{o} , og spilles ved at rives med ingrene. Man har forskjellige Aarter af G., doraf en i Form af en Lyre kaldes Lyreguitar, i anden med en Art Claviatur kaldes Forteliano eller Tangentguitar. G. egner sig ikke l fremtrædende selvstændig Virksomhed, nageter er gives ikke saa besjendte Virtuoser paa G. de berømteste Guitaristoler ere af Doisy, Giuliani, Lehmann, Sor o. A.

Gutzot (François Pierre Guilleme), fransk irident og Statsmand, født d. 4de Octbr. 1787 Nismes, Søn af en protestantisk Advocat, som lev guillotineret 1794, fraderede i Gent og kom 1806 til Paris, hvor han en kort Tid var Hums-erer og bl. A. udgav sin „Nouveau Dictionnaire es synonymes de la langue française“ og „Vlos es poètes français du siècle de Louis XIV“; mtidig holdt han i Sorbonne Forelæsninger er den nyere Historie. Ved Restaurationen lev han Generalsecretair i Indenrigsministeriet g Censor, og fulgte med Kongen til Gent; iter den anden Restauration fik han atter hiin post i Indenrigs- og siden i Justitsministeriet g blev derpaa Statsraad. I denne Tid skrev h. bl. A. „Du gouvernement représentatif et e l'état actuel de la France“ (1816) og „Essai ur l'histoire et sur l'état actuel de l'instruc-

tion politique“. Under Decazes blev han Generaldirecteur for Communal- og Departementalsforvaltningen (1819), men mistede sine Embeder efter Decazes's Fald, traadte nu over i Oppositionens Rækker og skrev bl. A. „Histoire des origines du gouvernement représentatif“, „Des conspirations et de la police politique“ o. M. Hans Forelæsninger over den nyere Historie bleve 1824 forbudte, og han maatte nu en Tidlang skrive for at leve. I Forbindelse med Andre udgav han „Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France“ (31 Bb., 1823—35) og „Collection des mémoires relatifs à l'histoire de la révolution de l'Angleterre“ (26 Bb.), forestod Udgivelsen af „Encyclopédie progressive“ og af „Revue française“ og skrev sin „Histoire de la révolution de l'Angleterre“ (5te Opl. 1845). I Aaret 1827 blev han Medlem og siden Præsident for Selskabet „Aide-toi“ etc.; han fik nu Lov til at begynde sine Forelæsninger igjen, og Udbyttet heraf var hans „Histoire de la civilisation en France“ (6 Bb., 5te Opl. 1845) og „Histoire générale de la civilisation en Europe“ (5te Opl. 1845). Nu (1829) traadte han atter i Statens Tjeneste og 1830 ind i Deputeretkammeret. Han forfattede i Jult d. A. de Deputeredes Protest imod Justitsordnningerne, blev derpaa under Ludvig Philip provisorisk Underordningsminister, og var Aug.—Novbr. Indenrigsminister. Derefter var han d. 11te Octbr. 1832—22 Febr. 1836 og 6te Septbr. 1836—15de April 1837 Underordningsminister; 1840 blev han Gesandt i London, d. 28de Octbr. s. A. Udenrigsminister, og stod siden (om end Andre havde Navn af Ministerpræsident, indtil han 1847 fik ogfaa dette) factisk i Spidsen for Regjeringen, hvis Leder han var forsaavidt man ikke rigtigere vil sige, at Kongen, Ludvig Philip, var dette, men G. var det villige og dygtige Rebskab for Kongens personlige Villie). Hans Politik karakteriseredes i de ydre Anliggender ved Bevarelse af Freden for enhver Pris, i de indre ved Modstand imod enhver politisk Reform, Foragt for Oppositionen og den offentlige Menings Uttringer i Pressen, Eiggjældighed for Systemets Upopularitet, og Beberfelse af Kamrene gennem en talrig og afhængig men i dem stærkt repræsenteret Embedsstand og ved alle de Midler, som Administrationen i den Henseende har i sin Magt. Dette System førte til Monarchiets og G.'s Fald; han flygtede 1848 til England, hvor han atter begyndte sin Forfatter- virksomhed ved Udgivelse af historiske og politiske Flyveskrifter, Afhandlinger o. M. For den imod ham reiste Anklage blev han frikendt, vendte tilbage til Paris og har siden levet der uden at slutte sig til den nærværende Regjering, hvorimod han har virket meget for Justionen (s. d. A.). Efter den nordamerikanske Regjering's Anmodning skrev G.: „Vie, correspondance et écrits de Washington“ (1839—40); hans vigtigste senere Værker ere „Histoire de la république d'Angleterre et de Cromwell“ (1854) og især „Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps“ (1858, 4 Bb.).

Gulathingsløg var et af de fire Lagbømmer (s. d. A.), hvori Norge i Middelalderen var inddeelt. Det indbefattede de nuværende Landskaber, Sundmøre, Nordre og Søndre-Bergen-

Gulds Amtet, Stavanger Amt (Nogaland), Lister og Mandals samt Nedenæs og Raabygdelagets Amtet (Agder), endelig de østlandske Hjelddygder Hallingdal og Valdres. Det fælleds Thing holdtes paa Gulen ved Sognefjordens Munding. — **Gulatlatingstøven** var den ene af de 4 gamle norfke Provinshaller, som gjaldt for Gulatlatingsslg. **Guld** er et æbelt Metal, udmerket ved sin overordentlige Glans og Sj nhed; det har en gul Farve, en ringe H rdsbhed (2,2), Vegttylben er 19, og paa Grund af dets ringe kemiske Tiltr kingskraft til andre Grundstoffer forekommer det kun i gebigen Tilstand, s bvanligviis blandet med S lv eller lidt Kobber og Jern. Det krystalliserer i regelrette Otk edre, men findes langt hyppigere i Traade, tynde Blade og afrundede Stykker deels paa sit oprindelige Leie paa Gangene i  ldre Formationer sammen med Kvarts eller Svovlfkis, eller ogsaa indspr ngt i selve Bjergmassen, deels findes G. paa sekund rt Leie i Flidsand og Isjere Forb lag, dannebe ved de f sere Bjergarters S nderknusning og Forvittring. Ungarn, Ural, Mexico, Peru, Chili, Braslien, Californien og Ny-Holland ere Lande, der ere bekjendte for deres Guldrigdom. I flere af Floderne i det Indre af Afrika, i China, paa Java, Borneo, saavelsom ogsaa i Lybland og andre Lande er Sandet guldbolbigt, men paa nogle Steder i en saa ringe Grad, at Udbyttet ikke kan d kke Arbejdsomkostningerne. G. vindes efter den forskjelligte M de, hvorpaa det forekommer i Naturen, enten ved B dfkning (s. S lvb dfkning), ved Amalgamation eller ved Udsmeltning med Hg. Til Sammenligning anføres her Guldproduktionen 1800 og 1853, udtrykt i Pund:

	1800	1853
Rusland	1,440	64,000
Russerrig	3,400	5,700
Det sørge Europa	100	100
Sydasien	10,000	25,000
Afrika	660	4,000
Australien	210,000
Sydamerika og Mexico.	38,400	34,000
Californien	252,000
De forenede Stater	2,200
ialt ...	54,000	597,000

G. er meget str kbart og kan udhamres til ganske tynde Plader (Bladguld). I Pulverform er det brunt, men udhamret som Bladguld har det en gjennemsluende gr n Farve (ved gjennemgaaende Lys). Det smelter noget vanskeliggere end Kobber. Til Smeltfager o. s. v., hvortil det is r egner sig paa Grund af sin Uimobtgelighed for Paavirkingen af fremmede Stoffer, blandes det n sten altid med S lv, Kobber eller med begge Metaller (dette kaldes hvid, r d eller blandet Karatering). En saadan Legerings H lbigbhed bestemmes ved Probering og udtrykkes ved Karat. G. kan tr de i Forbindelse med Alt i to Forhold, men disse Forbindelser afslides overordentlig let og have kun Interesse for Bidentfabrikanen; med Svovl og Chlor kan G. ligeledes indgaae Forbindelser,

der dog ligeledes let (s. Et. ved Dyrvarning) afslides. Chlorguldet kan faaes ved Oplosning af G. i Kongevand, men ved Afdampning til T rheb og Opvedning kan Chloret atter fersjages, og G. bliver da metallisk tilbage. Af en sli Oplosning af G. kan dette afslides i Pulverform ved Tilf tning af Ferrumtrial, Svovlsyrling o. s. l., der da virker reducerende paa Oplosningen og udskiller G. som et brunt Pulver. S ttes Ammonial til en Guldoplosning, bundsfalbes en Forbindelse af Galbte med Ammonial, det saakaldte **Kvassguld**, der er en overordentlig farlig eksploberende Forbindelse, om hvis Sammens tning Chemikerne dog langtfra endnu ere enige. Bundsfalbes en fortvundet Guldoplosning med en Blanding af et Tin-, For- og Sveitfelsalt faaes en m rkefarvet Forbindelse **Kassit Guldopur**, der anvendes til en smuk lysr d Farve til Porcelain- og Glasmaleriet, men om hvis Sammens tning Chemikerne heller ikke vide noget Sikker.

Guldalderen kaldes i Gr kernes og Romernes saavelsom i andre Folfeflags Oldnag en mytisk Fortid, i hvilken Memestene levede i paradissk Ustydbigbhed, S dernes Reenbed og Simpelsbed, ubekjendte med Laster saavelsom med Strid, R d og Mangel, men ogsaa med Civilisationens Forfinesser af Livet, imedens Natura af sig selv frembragte Alt i s rste Doversbighed, og selv Dyrene levede i Fred med hverandre. Romerne satte G. under Saturns Herredomme, og Digterne betegnebe Menneskehedens gravide Ford rvelse ved en S lv-, en Kobber- og en Jernalder. — Ogsaa den nordiske Mythologie har en Guldalder. I Tidens Begyndelse (beder det) m dtes Aferne paa Jbasletten midt i Borges Aagaard, tsunrede h ie Tempel for Sover og Gubinder, anlagde G ser, imeddebe L nger og andre M bflader og forarbejdede K stbarheder. De legede med Tavl, vare glade og havde Doversbighed af Guld. G. s. Pyffe og Glade varebe, indtil tre m gtige Thurssem r kom fra J tunheim, det s rste Drab i Verden sandt Strid, og Kamplivet begynder. Efter Ragnarok gjensf des G. Jorden slyder sig, hellig gr n, op af Havet, hvori den var sunken, med Ager, der vore ubesaede, alt Ondt er forsvundet, og Aferne som atter m des paa Jbasletten, finde i Gr sbe de underfulde gyldne Tawler, der eiede i Tidens Morgen.

Guldalen og **Orkedalen** gjennemstr mmede af de jernsides Iskende Elve Gula og Urfia, som gaae i nordvestlig Retning fra H jsfjeldet til Thronbhjemsfjorden og ere omtrent 15 M. lange hver. Disse Dale h re derfor til de h rte, man finder paa Norges smalle Vestkyst. Alligevel ere ogsaa disse langt vilbere og trangere fjeldrenner end nogen af de s nnefjeldske Dale. G. og L. havde 1855: 33,534 Indb. De gjennemfl eres af de trende sliktige Beie imellem Thronbhjems og Christiania Stifter, nemlig G. af Aaraas-Beien og D. tildeels af Dalsnes-Beien. Den s rste er nu meget forbedret og tillige forbunden med Herjedalen.

Guldbaske (*Cetonia aurata*) er en ved sit metalgr nne, glinsende Hufskellet og sin korte, brede, noget flade Legemsform udmerket Form af Stenb skernes Familie; Larven ligner en Dibenborrelarve og oppholder sig i Myretur.

et fuldkomne Insect derimod lever paa Blomster. Man har igjen i den seneste Tid anbefalet d. som et Middele mod Wandfluel. I det daglige Liv forveksles den ikke sjelden med Spanfluen.

Guldberg (Dne), dansk Statsmand og Lærd, ar sødt d. 1ste Septbr. 1731 i Horsens af en orgerlig Familie: hans Fader Jørgen Sægh ar Kjøbmand og siden Bødemand; hans Moder, vis Familienavn han antog, heed Helene Dorothea Døesbatter G. Han blev Student fra Horsens Skole 1749, blev 1761 ansat som Professor eloquentiæ ved Sorø-Academie, hvilken Post han dog kun beslehte i 3 Aar, da han 1764 blev Arveprinds Frederiks Læser, hvorved an lagde Grunden til sin politiske Lærebane. 1770 blev han Statsraad, 1772 Cabinetssecretair hos Arveprindsen; kort efter var han Hovederjonen i den Forbindelse, der styrkede Struenseerens (s. d. A.) og Medlem af den Commission, som smte ham. I de følgende 12 Aar (1772—84) ar G., som Enkedronning Juliane Mariæ fortrolige, Sjælen i Statsstyrelsen, hvorfor han ogsaa pleier at kalde denne Periode af en sindehøje Konge Christian VII's Regjering en guldbergske Periode. 1773 blev han Gemeincabinetsecretair hos Kongen samt ablet under Navnet Sægh-G., 1776 Statssecretair, 1779 Ridder af Dannebrog, 1780 Geheimeraad, adelig i Begyndelsen af Aaret 1784 Statsminister, men kort efter var hans Rolle som Statsmand ubspillet. Tilligemed G. havde J. Hott, Schad Rathlou, General Eichstädt og Grev F. E. Schimmelmann vigtig Andeel i Regjeringen. De fleste af Struensees Indtægtninger bleve affastvede, saavel de gode som de ette. Geheimereconseilet gienoprettedes under navn af Geheimestatsraadet og under Præsidium i Arveprinds Frederik. Finantseffektiviteten blev iter splittet, og uaiget rige Indtægter tilstede Statskassen i en blomstrende Handelsperiode, var Regjeringen stavig i Pengeforleendeh, hvorfor den greb til den Udvei at gjøre en private Bank tværtimod dens Octroi til en uvelig. Statsgjælden, som under Struensee ar bragt ned til 16 Millioner, steg i dette Åndrum til 29 Mill., og Seddelgjælden fra 5 i 16 Mill. A. P. Bernstorff (s. d. A.), der som denrigsminister i Aarene 1773—80 var det uldbergste Ministeriums største Prydelse, fuldbrødede 1773 Maagesittet med Rusland, hvorved Danmark kom i Besiddelse af hele Polisen og siden til Strid med den nævnte Magt tilopredes, og sluttede 1780 den væbnede Neutralitet mellem Danmark, Sverrig og Rusland. svrigt udmærkede det guldbergste Ministerium g paa en hæderlig Maade ved sin Kjerlighed g Omhu for Alt, hvad der var Dansk, for sproget, Litteraturen og Videnskaberne, der var ia meget mere fortjenstlig paa Grund af den lingeagt, som de foregaaende Magthavere havde isst det danske Sprog og den danske Nationalitet. I. var dansk og Videnskabsmand med Liv og sjæl, og lappedes med Enkedronningen og Arveprindsen i at opmuntre danske Videnskabsmænd g understøtte danske videnskabelige Arbejder. Universitetet modtog afskillige Forbedringer, søndt ikke i det Omfang eller efter de frindebe Ansuelfer, som Gunnerus's Forslag

havde indeholdt; ogsaa de lærde Stoler fik en forbedret Indretning ved en Forordning af 1775, hvis største Fortjeneste var den Omhu, der vistest for Modersmaalet, som hidtil havde været utildelig tilstedet i disse Stoler. Men det vigtigste Mindesmærke om den fædrelandsk And, der bejlede dette Ministerium, var Forordningen om Indfødsretten (s. d. A.) 1776. Derimod er den guldbergske Bestyrelse med Rette bleven dabelt for den Vang, som Præsen atter blev unbergiven, idet et Reskr. af 20de Octbr. 1773 forhød i Uviserne at indføre Noget, som angik Regjeringen eller almindelige Foranstaltninger, og Politimesteren fik Magt til at straffe Overtræderne med Pengebøder eller Bænd og Brøds Straf, uden at Appel til Domstolene kunde finde Sted (ogsaa mod større Skrifter udsvædes en høi Grad af Billaarlighed, idet Regjeringen ofte greb umiddelbart ind ved Cabinetsordrer og forhindrede nyttige Værker fra at udkomme); ligesom for de Ansuelfer, som denne Regjering, ogsaa i Mønstning til den foregaaende, gjorde gjældende med Hensyn til Bøndestanden, da det var G.'s Mening, at Bøndens Sag ikke kunde affasttes, „uden at Danmark maatte ryste og bave i sine Grundvolde“. Landvæsenscommissionen ophævedes derfor strax efter Struensees Fald, og dens virksomste Medlem Deber afftedigedes i Unaade; den velgjørende Høverforordning, som var udkommen under det struenseiske Ministerium, blev ogsaa ophævet, og Høveriet ved Frdn. af 12te August 1773 atter gjort ubestemt „efter enhver Egn gammel Skik og Brug“, og Bøndestændens Tryk forsøgedes tillige ved det bestandig tiltagende Antal af Herregaarde, som opkom ved det fortsatte Salg af Kronogobterne, saa at dens Kaar i dette „Herremændenes Tidrum“ vare saa sørgelige som nogenstinde. Dog udkom, efterat Grev J. G. Mollik (s. d. A.) var bleven Præsident for Rentekammeret, den for Agerdyrkingen vigtige Frdn. af 23de April 1781 om fælledes flabets Ophævelse. Den 14de April 1784, da Kronprinds Frederik overtog Statens Styrelse, bleve G. samt de øvrige Miniistre paa to nær afftedigede (s. Frederik VI), hvorpaa han d. 29de Mai s. A. blev udnævnt til Stifamtsmand i Aarhus. I denne Stilling beelte han Tiden imellem Embedsforretninger og videnskabelige Studier, navnlig Teologie, hvori han, ligesom ogsaa i Historie, har udgivet Skrifter, der for deres Tid ikke vare uden Betydning. 1802 tog han sin Afsted og kjøbte Herregaarden Halb ved Viborg, hvor han i 6 Aar førte et stille men dog virksomt Liv som Landmand og som Lærd til sin Død d. 8de Februar 1808. Han ligger begravet paa Kirkegaarden ved den af Kongemordet beslehte Landsby Fjnderup.

Guldberg (Frederik Sægh-), Søn af den foregaaende, sødt 1771 i Kjøbenhavn, privat dimitteret 1790, viede Starbedelen af sit lange Liv til Undervisning i Dansk (blandt andet som Læser ved den kongelige militære Høiskole) og døde 1852, over 81 Aar gammel i Kjøbenhavn. Foruden sproglige (s. Gr. „Daunersprogets Rettskrivning og Tonelæng“ i forskjellige Oplag), dramatiske og andre Arbejder har han skrevet talrige Digte („Samlede Digte“ 1803, „Den store Stab“ 1818, „Digte over bibelske Emner“ 1823, „No-

ser og Torne" 1829, "Psalmobia" 1835, "Villerier" 1836 o. f. v.), meest idyllist-elegiske, satiriske og bidaktist-reflexerende, hvoraf mange — lige som hans Oversættelser af de romerske Digtere Tibul, Terentis, Plautus o. f. v. — have ikke ringe Værd. Lagtet han endog overlevede Dødsens-
 schläger, hører han dog i sin Aandsretning og Poesie til den sør-oechlen-schlägerste Periode.

Guldbiller eller **Guldhøns** (Chrysomela) kaldes en Familie af smaa Biller med et kort, ofte næsten halvflugelbannet Legeme og smukke Metalsfarver. Larverne ere færbenede, leve af Planteblade og opholde sig ofte i et af deres egne Excrementer dannet Kør, som de slæbe om med sig, og i hvilket de tilbringe Puppeliv. Afsligge Arter af G. gjøre temmelig megen Skade paa forskjellige Planter, f. Ex. Viinstokken. Almindelig er Poppel-G. (C. populi), blaa med rødbrunne Dørbinger. Ogsaa Jordloppen (f. d. A.) hører til denne Familie.

Guldborgland er et Baroni i den nordøstlige Deel af Volland, som blev oprettet d. 17de Septbr. 1784 for Kammerherre Baron Paul Abraham Lehn, og for Liden eies af hans Datterdatter Baronesse Rosenst-Lehn. Det indbefatter to Hovedgaarde: Durebygaard, Lehnbesidderens Sæde, og Berriggaard, begge i Nærheden af Sørløbing.

Guldborg-Sund er et langt og smalt Sund, der adskiller de danske Der Volland og Falster. Det har Navn af Færgestedet Guldborg paa den nordøstlige Side af Volland.

Guldfasan, f. **Fasan**.

Guldfisken (Cyprinus auratus) er en Karpe-Art, der oprindeligt har hjemme i China i Provinsen Tschekiang og holdes meget hyppigt i China i Bassiner og Kanaler for sin Skønheds Skyld og paa Grund af de mangfoldige Variationer, som Culturen der har frembragt. Den har saaledes snart en pragtfuld rød og guldguldfisende Farve, snart er den hvid, grøn, har store sorte Pletter, eiendommelige Ribbannelser af Finnerne o. f. v. De prægtigste findes i Keiserens Have i Peking. Ogsaa i Europa kan den betragtes som acclimatiseret og holdes i Damme eller endog i Glasrummer i Stuerne.

Guldguld, f. **Guld**.

Guldhareld var en dansk Prinds, en Søn af Knud Danaast og en Brodersøn af Kong Harald Blaatand. Under denne Konges Regering kom han tilbage til Danmark fra sine Røgt, paa hvilke han havde samlet sig de store Rigdomme, hvoraf han har faaet Navn, og forbrede en Deel af Riget. Den norske Halon Jarl, der paa den Tid opholdt sig i Danmark, raadede Kongen til at tilfredsstille sin Brodersøn ved at overlade ham Norge og til den Ende lade sin Skatteløng i dette Land Harald Graafselv rybde af Veien. Denne blev ogsaa loffet ned til Danmark, oversaldet og dræbt af G. ved Hals i Indløbet af Fiimfjorden, men G. blev selv fangen og hængt af Halon Jarl. Disse Begivenheder forefaldt omtrent 965.

Guldhorn Kloster. Paa en Øst tæt udenfor Slesvig ligger St. Mikkel's Kirke, ved hvilken der foruden var et Kloster af Cluniacenserordenen, hvis Munkte mod Slutningen af det 12de Aarh. førte et saa forargeligt Levnet, at det blev bestemt, at Klostret skulde henlægges

til et andet Sted og en strengere Regel indføres. Det nye Kloster, hvortil Biskop Baldermar lob de første Munkte komme fra Ekrom, ved hvilken Leilighed Cluniacenserne Regel blev ombyttet med Cistercienserne, blev anlagt 1192 paa en Ø, Guldhorn Islet, 1 M. N. for Slesvig i Nybel Sogn S. for Langejs. Men de forte Munkte, som fra St. Mikkel's Kloster havde begivet sig til G., forlode dette igjen og tyede til deres gamle Sted, og paaførte nu de hvide Munkte i G. aabenbar Fejde, plynðrede og pryglede dem. 18 Aar efter drog Cisterciensermunkene igjen bort herfra og opstog sig en ny Bopæl i Nye 1209 eller 1210 (f. **Nye Kloster**).

Guldhorn. Den vestflesvigste Landsby Gallehus (f. d. A.) i Nærheden af Tønder er blev mærkelig ved Fundet af to berømte G. Det første blev fundet den 20de Juli 1639 af en Kniple pige ved Navn Kirsiine Svendsdatter, det andet næsten 100 Aar senere, den 18de April 1734, af en Bonde Jersch Laufen, som saa Skridt fra det Sted, hvor det første Horn var blevet fundet. Dette bestod af en sammenhængende, af en temmelig tyk Guldblade dannet indre Deel, som var aldeles glat, dog med en ved Nabningen foroven anbragt Randindsætning, og var ubunden bestemt med 13 brede Ringe, hvilke vare af det fineste Guld, hvorimod selve Hornet var lidt blødt med ringere Metal; de 6 nederste af disse Ringe vare fastlodde paa Hornet; de 7 bredere derimod vare løse og kunde flydes over hverandre. Hornets Længde var 2 Fod og 9 Tommer; Bagten var 6 Fd. og 13 Lob. Paa de syv større Ringe vare mange saakommene Dyr- og Rennemestfigurer anbragt, som havde været fæstede enkeltvis og siden paa-
 lodde. Det sidst fundne G. var ikke ganske fuldstændigt, idet dets nederste Ende var afskåret og gaet tabt; alligevel veiede det 30 Lob mere end det første, nemlig 7 Fd. og 11 Lob, og dets Metalsværdi vilde efter de nuværende Forhold udgjøre omtrent 4,000 Rdlr. Ogsaa paa det var Ringenes Guld finere end det indre Horns; Formen var den samme, men her vare de syv Ringe, af hvilke 5 vare bevarede, fastlodde paa det indre glatte Horn, og paa samme var der anbragt lignende Figurer. Foruden ved sin større Bøgt ubmærkede dette Horn sig ogsaa fremfor det første ved en under dets øverste Rand anbragt Rudeindskrift, hvilken saavel som Afslibningerne er bleven udbyttet paa høit forskjellige Maader. De to Horn have rimeligvis været Drillehorn, afsknyttede ved Ofersgilder i et hedens Tempel, som har staaet paa den Plads, hvor de fandtes; Indskriften synes at hense på dem til den sidste Halvdeel af det 5te Aarh. — Begge G. opbevaredes i det kongl. Kunstskammer i Kjøbenhavn som nogle af de mærkeligste, over hele Europa berømte, Levninger fra den nordiske Heidenold, indtil de gik imellem 4de og 5te Mai 1802 blev stjaalne af en Guldsmed Niels Heidenreich, som ved sidste Nøgler havde staaet sig Abgang til dem, og strax omsmelte. Forbrøderen, der først opbagedes efter et Aars Forsøg, blev ifølge gl. Resolution indsat i Kjøbenhavn's Lughus paa Livstid, men fik tilsidt 1840 sin Frihed, og døde 1844 som Lem paa Alm. Hospital i et

meget høi Alder. G. have fremkaldt en Masse Skrifter lige fra de første Læber efter Kundene til den allernyeste Tid, af hvilke her kun skal nævnes Biskop P. E. Müllers af Bidentfaber-nes Selskab franske Priisstrift „Antiquarisk Undersøgelse over de ved Gallehuns fundne Guldhveps“ (Lbhv. 1806, 4to); de ere senest afbil-ede i „Atlas for nordist Oldtyndighed“ (1857).

Guldhveps (Chrysis) kaldes en Slægt af Sultehvepsenes Gruppe, udmærket ved sine smukke (blaae, grønne, røde) Metalsfarver og Metalglans samt ved Pubstelletets Saardhed og ved sin Evne til at rulle sig sammen til en Kugle. Herved ere G. saa temmelig beskyttede imod de Hvepsarters Stik, i hvis opslæmte Forraad de lægge deres Æg, hvorfor hine Hvepse føre en forbitret Krig med G., naar de opgaa dem i Nærheden af deres Bo.

Guldbjævn, s. *Quina*.

Guldbjævn (Argentina eller Acantholepis Silus) kaldes en i Nordens levende, temmelig jævn, indtil 2' lang, ved sit langstrakte, kantede, af flere tornede Stjæl dækkede, guldgule Legeme og sit nøgne Hoved udmærket Fisk af Læge-familien. I frisk Tilstand har den samme ubehagelige Aurlugt som Smelten. Den lever paa meget kort Dyd (80 til 100 Favn). Strømsfloden, der findes i Christiamiafjorden, bærer ogsaa til denne Slægt.

Guldmagere, s. *Alchemie*.

Guldmulvvarp (Chrysochloris) kaldes en for Afrika karakteristisk Slægt af Mulvvarp-familien, udmærket ved, at Dækhaarene besidde en mere eller mindre stærkt metalagtig Glans. G. mangle besuden Hale og have kun 4 Forkløer, af hvilke en især er meget stor og stærkt udviklet og kan optage to af de andre i sin Huulhed underneben. Foden er derfor ikke bred som hos den egentlige Mulvvarp, men vel skiltet til at trække op i de afrigante Steppers haarde Jordbund. Flere Arter ere bekendte fra forskellige Egne af Sydafrika.

Guldmuus (Aphrodite) kaldes en Slægt af de i Havet levende Borsteorme, udmærket ved sin korte og brede Legemsform, ved at Ryggen og dens Stjæl dækkes af et tæt Fjild af fine Haar og ved Fødderernes stærke Udsvikling og prægtige metalliske Farver og Glans. G. søges meget af Lorsten, hvis Gub undertiden kan være aldeles besat med dens guldglimsende Borster og Pigge; den kaldes da Guldtorff.

Guld- og Sølvvægt, s. *Mætt*.

Guldpuvur er et Bundsalb, der opstaaer ved Blandingen af Chlorguld- og Chlorstinsopløsninger og bruges til at farve Glas purpurrodt (Rubinglas), saavel som til Emailfarve, s. *Guld*.

Guldbregm, s. *Cytisus*.

Guldslagning, **Guldslagerhud**, s. *Blodguld*.

Guldsmebe (Libellula, norsk „Dienstfliser“) kaldes en af de vigtigste Familier af de netvingede Insecters Gruppe; det er i det Hele Insecter af en anseelig Størrelse, hvis Legemes tre Affnit ere skarpt adskilte, og hvis Bagtrac enten er lang og smækket eller forholdsvis bred og nedtrykt. De have 4 lange og smalle Binger, For- og Bagvinger næsten fuldkommen eens, med et overordentlig tæt og fint Narenet. Diener ere store, Følehornene yderst korte, Far-

verne ofte ret livlige og glimsende, Flugten hurtig og kraftig. De stærke Rindbatter og Kjæber dæktes fortil og bagtil af den brede, pladeformige Dør- og Underlæbe. G. leve af Insecter, som de gribe i Flugten. De gennemgaae ikke nogen egentlig Forandring, men Larverne leve dog i Vandet, hvor de flattere om paa Vandplanterne og efterstræbe Vandinsecterne; de have en mere kort og sammentrængt Vygning end de fuldkomne Insecter, aande ved Tracheegjaller, som enten ere bladformige, saa i Tallet og anbragte i en Gruppe som en Biste i Dværs Bagende (hos Vandnympherne, Agrion), eller meget smaa og talrige og anbragte inden i Endetarmen (hos Slægterne Libellula og Achna). Dværet optager da flistevis Vandet i Tarmen og spøder det atter ud, hvorved Næbningen tilslukkes med nogle spidse Klapper, og denne Udfødsning finder undertiden Sted med en saadan Kraft, at Læren selv herved drives frem i Vandet. Munddelene frembyde ogsaa den Særegenhed, at Underlæben er ombannet til en fremstribelig Lang (Palperne afgive da det egentlige Griberebskab), der kan sølbes sammen under Hovedet, men ogsaa pludselig stypes frem og gribe Smaaabyr i nogen Afstand. Paa det sidste Leveestadium eller som Nympher forholde G. sig i alle Henseender ligesom Larverne, med Undtagelse af at de tilkomende Binger nu ere antydede som 4 smaa Vingefuteraler paa Dværs Fug. Kommer endelig Tiden for den sidste Forandring, kryber Nymphen op paa et Siv eller en anden Gjenstand, der hæver sig op af Vandet, gennembryster Nymfepuden, der bliver siddeende, arbejder sig ud af den og skyer bort. G. opholde sig derfor i Reglen i Nærheden af Vandet, og for at anbringe deres Æg krybe de ofte et Stykke ned ad Vandplanterne under Vandets Overflade. Af G. kunne ubrødes: Vandnympherne (Agrion), fine, smækket og tynde, holde under Høilen Bingerne lodret, Ryg mod Ryg, s. *Gr. A. virgo*; de anseelige Achna-Arter (s. *Gr. A. grandis*), med lang, slank Bagtrac, blot des- imod i Høilen Bingerne stivt udstrakte til Siden ligesom Libellula-Arterne (s. *Gr. L. quadrimaculata, depressa*), med bred, flad Bagtrac.

Guldspind. Til Saloner, Frønsjer, Brocade og Perlesstikkerarbejde bruges endel G. og Sølvspind, bannet ved at overspinde en Silketraad med Lahn, d. e. udspattet Guld- eller Sølvtraad. Man betegner sig dertil af Spindemøller, hvori 8—20 Træde samtidig overspindes herved, at en Spole med Lahn roterer omkring hver Silketraad, idet den skrider frem. Undertiden overspindes ogsaa Bomulds- eller Hørtraade; ligeledes benyttes ikke blot agte, men ogsaa vægte Lahn.

Guldtraad, s. *Metaltraad*.

Guldbadstning kaldes den Operation, hvorved man udfiller Guldet af det guldholdige Sand herved, at dette anbringes paa et Straaplan eller i et Trug, hvorfra da en bevægelig Sandmasse bortstylder de ikke guldholdige Partikler, medens Guldet lades tilbage paa Grund af dets store Bagtylde. Guldbadstnerne i Ural, Californien og paa Ny-Holland levere ikke mindre end omtrent 28 Procent af Guldbuddet paa hele Jorden.

Gule Hav, f. Poangvat.

Gulerod (*Daucus*) er en Planteflagt af Hjermplanternes Familie, oftest toaarige Urter, med dobbelt-fjersnitbeelte Blade, et mangebladet Storskov med fjersnitbeelte Blade og et Smaa-skov med hele eller 3-beelte Blade, Blomsterne hvide, rødlig eller gule, de midterste i Hjermmen ofte mørkerøde og gølge; Frugternes Sove- og Viribber tæt beklædt med Pigge. — Almindelig **G.** (*D. Carota*) er vildtvoksende i Europa og har en kjøbsulb, hvid Pølerod, der ved Dyrkning bliver mere ubivisset og brand-guul. Den vilde Gulerod er upiselig, den dyrkede et almindeligt og velsmagende Næringsmiddel. — *Succus dauci inpiissatus*, Gulerod-saft, tilberedes som Lægemedel ved at udtrække Gulerødder med Vand, udpresse og inddampe Saften til Consistens af en tyk Sirup.

Gulistan (egl. Rosenhaven) er Navnet paa en Samling moraliske Fortællinger i Poesie og Prosa af den berømte persiske Digter Nuzlihed-Din Saadi fra Shiraz i det 13de Aarh. Efterat det første Gang var oversat af G. Gen-tius paa Latin under Titel „*Rosarium politicum*“ (*Amstel. 1651*), og dernæst af A. Olearius paa Tydsk i „*Collegierte und vermehrte Reise-beschreibung*“ (*Hamb. 1696*), havde Sjengiveller af dette Værk i næsten alle europæiske Sprog; blandt saabanne vilde vi her blot anføre den franske ved Semelet („*Gulistan ou la parterre des fleurs*“ (*Paris 1834*) og E. Desfremery, „*Le Gulistan*“ (*Paris 1858*), den engelske ved Gladwin (*Calcutta 1801*) og Eastwick (*London*), og den tydske ved Ph. Wolff (*Stuttg. 1841*) og Graf (*1846*). Blandt de talrige Udgaver er Semelets lithographerede (*Par. 1828*) en af de almindeligste (Hgn. A. Saadi).

Gullberg var forbum en Fæstning i Vester-gøtland paa en Bjergside ved Målbalsaaens Udløb i Götalev. Efter Niimkræmten skal den være anlagt paa Kong Birgers Tid (omtrent 1304), for at hindre Hertugerne Eriks og Balsdemars Indfald fra Norge, og da være kaldt *Gullbrandshus*. Fæstningen istandsattes og udvidedes 1609 af Carl IX. I Aaret 1611, den 27de Febr., prøvede Kong Christian IV af Danmark at indtage G. med Storm; men den forsvarede med Tapperhed af Commandanten, Märten Krafon, og, da han var bleven saaret, af hans ligesaa snilde som kække Justru, Emerentia Pauli, saa at Kongen maatte drage bort med betydeligt Tab. Men da Christian det følgende Aar kom igjen, overgaves Fæstningen af en anden Commandant, uden at et eneste Stub løsnedes. G.'s Mure vare da forfaldne, hvorfor 1643 Jordvolde blev opstaaede; 1687 blev Fæstningen østet paa Befaling af Carl XI, som paa samme Sted lod opføre den nuværende Stands „Göta-Lejon“.

Gulo, f. Zerr.

Gumbinnen, Stad i den østlige Deel af den preussiske Provinds Preussen, ved Pissa, har Klædefabrikker, Garverier og Handel med Korn og Uld. 7,000 Indb.

Gumlere (*Bruta*, *Edontata*) kaldes den høft eiendommelige og fra de andre Pattebyr meget afvigende Orden, som omfatter Dovenbyrene, Bøllebyrene, Pindsvinet, Myreslugerne, Skjælbyrene og de ubdøde Rjæmpedyr

(Megatharier), f. disse Artt. De skulde beres Navn beres afvigende Landforhold; nogle af dem mangle nemlig albeles Tænder (Myreslugere, Skjælbyr), og de fleste af de andre have kun Kindtænder, og selv om nogle tillige have Hjørnetænder i Overmunden (Dovenbyr) eller endog enkelte Fortænder (visse Bøllebyr), saa mangle de dog altid Tænder i den forreste Deel af Munden, saavel foroven som forneden, og Tænderne ere alle eens, smaa og af en simpel Form og Bvning. De sidde aldrig tæt, men ere altid afslitte ved Mellemrum, have ingen Beklædning af Email (eller rettere denne er meget ubetydelig, indskrænket til Spidsen af den unge Tand og gaar tydelig tabt), stiftes ikke, men voge stadig, alt som de slides, da de træ aabne i Roden. Deres Antal er i Reglen ikke stort, og ere de tilfælde i større Antal, ere de desto mindre. Da Tænderne i Over- og Underkæben staae fraat for hinanden, slides de ved Brugen fraat til fra begge Sider, i Form af et Tag. — De fleste G. tilhøre Sydamerika, kun Jordsvinet og Skjælbyrene beboe Afrika og Asien. I tidligere Jordperioder spillede denne Orden en betydeligere Rolle end nu.

Gummering. Tyndt Laft stives gjerne ved at bestryges paa Brangen med en Opløsning af Gummi, hvid Lim eller Klister; det er imidlertid ubpændt i en Klamme, hvorefter bevæges et Fyrstak med Tønder. Naand gummernes ligeledes, men tørres uden Ild.

Gummi er den udslydte og indtørrede Saft af forskellige Træer. Gummiene ere kvalstefrie Legemer, der ere letopsløselige i Vand, hvorved der dannes en tyk, seig Slim, nopselig i Biinaand (til Afskillelse fra Plantestium, Harpiz og Gummiharpiz, f. disse Artt.). Træ gives forskellige Arter af G., af hvilke arabisk G. (*Gummi mimosæ*, *G. turticum*) i det fæle taget maa betragtes som den reneste G.-Art. Den kommer af forskellige Træer, *Acacia vera*, *arabica*, *gummifera Willd.*, der voge i Lilleasien, det nordlige Afrika, Arabien o. fl. St.; den anvendes meget saavel i Medicinen, som i opløst Tilstand til Klister, til at sive Lø, Papirer m. M. med. Der gaar forskellige Sorter og af forskellige Reenhed i Handelen; *Senegal-G.* er saaledes f. Ex. en Art arabisk G.; den skal udelukkende hidrøre fra de sidstnævnte Planter. — *Bloome-G.*, *Kirsebar-G.*, *Tragant-G.* o. fl. ere ikke rene Gummiarter, men Blandinger af en G. med mere eller mindre Plante-stium. De anvendes næsten til samme Brug som arabisk G.

Gummi elastico, f. Caoutchouc.

Gummigut (*gummi gutta*) er en Gummi-harpiz, der erholdes af visse Planter (f. nedre-for), idet der af de afbrudte Blade og unge Grene udslyder en guul Mellesaft, som indtørret leverer G. Der gaar forskellige Sorter i Handelen; den bedste er den flammeste; den ceylonste skal forekomme sjældnere, den amerikanske betragtes som den flætteste Sort. G. bruges deels som en Art Bandfarve, idet den opløses i Vand til en guul, stærktfarvende Slim, deels i Medicinen, hvor den anvendes som et meget stærkt afførende Middel (*Drastica*); den virker saa stærkt, at den næsten maa betragtes som en Gift. — **Gummigutfamilien** (*Clasacae*)

er en navnlig i det tropiske Aften og Amerika hjemmehørende Familie af de fritronbladede Løvsbladedes Orden, toaarige Planter med modsatte, ofte 4-lantede, ledbede Grene, korsviis stillede, enkelte, hekrandede, løderagtige Blade, Blomsterne oftest toekjønne, regelmæssige med 2—10-bladet Dager og Krone, talrige frie eller noget sammenvornede Støvdragere, en enkelt Støvvei, Frugten en Kapsel, Bær eller Steenfrugt. Familien er især vigtig ved den meest gule Mellesaft, den indeholder, Gummitgummi, f. ovenfor. Andre Arter (Mammea, Garcinia) indeholde nærende og kjølede Bestanddele i Frugterne, hvorved disse blive spiselige.

Gummiharpixer ere en særegen Art Legemer, hvoraf der gives overmaade mange, og hvoraf en stor Deel finder Anvendelse i Apotheket. — De vindes i Almindelighed ved at saare forskellige Træer og lade dem udslybte Saft indtørre. Paa samme Maade vindes imidlertid ogsaa saavel Gummierne som Harpixerne, men Gummierne ere opsløselige i Vand, Harpixerne ere opsløselige i Viinaand; af Gummiharpixerne er Noget opsløseligt i Vand og Noget i Viinaand, saaledes at de kunne betragtes som Blandinger af Gummi og Harpix. Hyppig indeholde de tillige noget Plantestilm eller æggehvideagtige Stoffer. Som Exempler paa G. kunne nævnes Dyvelsbræk, Gummitgummi, Ammoniakgummi, Balsanum o. fl.

Gummitat, f. **Gedat**.

Gummi mimosæ er det Samme som arabisk Gummi, f. Gummi.

Gummitøster er Navnet paa Løser, der ere gjorte vandtætte ved Caoutchouk i Opløsning eller som tynde Plader enten paa den ene Side eller imellem de to Lag, hvoraf Tøstet bestaar.

Gumpesod, f. **Lavpesodter**.

Gunga er et Rummaal i Afskin paa Sumatra = 138 danske Potter.

Gunda er Navnet paa en Regningsmynt i Calcutta = 100 Comp. Rupie = 0,051 f. dansk Rm.

Gunderode (Caroline von), tydsk Digterinde, født 1780 i Carlshufe, levede som Stiftsdame i Rhinegnene, indtil hun 1806 af overspenbt og lygelig Egen efter det Ideal, som hun ikke fandt her paa Jorden, eller maaffee paa Grund af en ufuldstændig hemmelig Kjærlighed til en gift Mand (man siger, fr. Creuzer i Heibelberg) endte sit Liv ved Selvmord. Under Navnet Lian udgav hun „Gedichte und Phantasien“ o. M., og nylig har F. G. S. udgivet endel Digte af hende. Sign. Annin (Vettina).

Gundwana, f. **Sunds**.

Gunnild Kongensdatter, den norske Konge Erik Blodørs Dronning, var en Datter af Askur Tøse paa Falogaland. Ved sit onde Sind udsøvede hun en fabelig Indflydelse saavel paa sin Mand som paa sine Søner (8 i Tallet), af hvilke Harald Graafeldt og 4 andre blev Konger i Norge efter Halon Aelsteens søstres Fald (f. forøvrigt **Erik Blodør**). Efter et Bagn, som er ophævet i nogle Rilbeskrifter, blev G. tort efter Harald Graafeldts Død under Vigtelæbetilbud soltet ned til Danmark af Harald Blaatand efter Aftale med Halon Jarl og druknet i en Mose; og et qvindeligt Liig, som 1835 fandtes i en Mose ved Haraldsfær i Nærheden af den tydste By Beile, og som er

hensat i Beile Kirke, er blevet antaget for hendes, men uden tilstrækkelig Grund. Sandlynlige er det, at hun er død paa Drusørne, hvorhen hun efter Snorre's Beretning havde begivet sig, efterat Halon Jarl var kommen til Magten i Norge.

Gunnild, en dansk Prindsesse, Datter af Knud den Store og Dronning Emma, blev den 29de Juni 1036 i Rimwegen gift med den tydske Konge Henrik (senere Keiser Henrik III). Hun døde i en ung Alder i Lore-Italien den 18de Juli 1038. Af Tydskerne kaldes hun Kuntgunde, hvilket Navn hun fik ved Salvingen.

Gunnlog Ormetunge (isl. Gunnlaug Orms-tunga), født omtrent 988, var en af de bekendte islandske Skjalde, der reiste fra det ene nordiske Hof til det andet, og versamede Samtidens Konger og Helte i Drapaer og Qvab. G. opholdt sig saaledes haade ved Jarlen Erik Haraldssøns Hov i Norge og hos den svenske Konge Olof Eriksson. Han saldt i Evetamp omtrent 1008.

Gunnollus, f. **Tangspræl**.

Gunner, Biskop, født 1151, blev 1216 udvalgt til Abbed i Dom-Kloster og 1222 til Biskop i Viborg. Han udmærkede sig ved Nidhærhed, Lærdom og Lærelighed, prædike selv flittig og prøvede meget usie de tiltredende Præster. I sit Hus havde han indrettet en Art Skole, i hvilken mange unge Adelsmænd, som senere blev hvide Prælater, nåde deres Undervisning, og han fandt en Glæde i at disputere med de saakaldte Pariser-Klerke (b. e. dem, der havde studeret i Paris) ved deres Hjemkomst. Hos Kong Baldegar II stod han i særdeles Yndest og blev af denne 1229 sendt til Portugal, for at anholde om den portugisiske Prindsesse Eleonora for den unge Kong Baldegar. Ved Rigsdagsforhandlingerne i Borlingsborg (1240) angaaende den tydske Lov fulgte Kongen i Almindelighed Biskop G.'s Betænkninger, som saaledes fik stor Indflydelse paa den det følgende Aar udsedte Lov. G. døde den 25de Aug. 1251 i Amslibkloster, 100 Aar gammel, og blev begravet i Viborg Domkirke.

Gunnerus (Johan Ernst), Biskop i Thronhjelm, var født den 26de Febr. 1718 i Christiania. Allerede som Discipel i sin Fødebyes Skole viste han overordentlige Naturgaver og ualmindelig Fikb, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavn's Universitet 1737 gjorde han Opsigt ved sin jeftne, navnlig philologiske Lærdom. 1742 reiste han udenlands og opholdt sig i en Række af Aar ved Universiteterne i Halle og Jena, hvor han studerede Theologie, Philosophie, Mathematik, Physik, Jurisprudens, og holdt Forelæsninger over disse Videnskabers. Efter sin Hjemkomst 1755 blev han Provst ved Communitetet, og læste som Biskoppens Vicarius over Theologie, besuden ogsaa over Mathematik og Philosophie. 1758 blev han kaldet til Biskop i Thronhjelm, i hvilken Stilling han ivrig arbejdede for Videnskabeligheds Opkomst i Norge og fik stiftet det Igl. norske Videnskabernes Selskab i Thronhjelm. Paa sine mange og vidtløftige Vistatsrejser gjorde han vigtige Opdagelser i Naturhistorien, han skrev „Flora norvegica“, 1766—76, og mangfoldige, meest god-

logiste Afhandlinger i de kjøbenhavnske, thron- hjemse og stockholmske Videnskabsers Selskabs Skrifter. En ny Betydning syntes han at skulle vinde for Videnskaben, da Struensee kaldte ham ned til Kjøbenhavn for at uarbejde en Plan til Universitetets Omordning. **G.** indgav ogaa et fortraffeligt Forslag dertil og tilslige et Udlast til Oprettelsen af et norsk Universitet; men begge Dele lagdes til Side efter Struensees snart paafølgende Fald. Kort efter døde **G.**, den 25de Septbr. 1773, i Christianslund paa en Vistatsreise.

Gunnlaugsøn (Bjørn), født 1788 i det nordlige Island, har i en Række af Aar været Adjunct og Overlærer ved Besættelses og Reiskavali Latincole, har udmærket sig ved sine mathematisk og Kortarbejder, navnlig det i 4 Blade udgivne nye Kort over Island, hvortil Forarbejderne fornemmelig skyldes **G.**'s Dygtighed og Udholdenhed.

Güns (ung. Röhög), Stad i Ungarn (i Distriktet Dedenburg), ved en Flod af samme Navn, har Klædefabrikker samt Vin- og Frugtav. 7,000 Indb.

Günter, Greve af Schwarzburg, født 1804, udmærkede sig bl. A. i Keiser Ludvig af Baierns Tjeneste og blev efter dennes Død af nogle af Kurfyrsterne valgt til tybft Keiser imod Carl IV (1849). Da **G.** beredte sig til Kamp imod denne, blev han plubelig fyg (man troer, af Gift), frasagde sig Kronen imod en Sum af 20,000 Mark og døde 2 Dage efter (1849). — **G.** af **G.**, dansk General, f. Frederik II.

Günter (Anton), filosofisk og theologisk Forfatter, født 1785 i Pindenau i Böhmen, studerede Philosophie og Theologie, og har i den senere Tid opholdt sig i Wien. I sine Skrifter fører han en lærd Kamp imod Hegel og Herbart og gjør sig fortjent ved at pleie Philosophien paa katolsk Grund, men den katolske Kirke har 1857 forbudt hans Skrifter og opført dem i Fortegnelsen over forbudte Bøger. Han har bl. A. skrevet: „Vorhule zur speculativen Theologie“ (1822); „Eils- und Nordlichter am Horizonte speculativen Theologie“ (1832).

Günter (Johan Christian), tybft Digter, født 1695 i Striegau i Schlesien, hengav sig tidlig til Udvævelser og Drik og døde i Elendighed 1728. I hans Digte (Dor og Sange, Satirer og Epistler) finder man ved Siden af Sang til det Gemene ofte en byt Følelse og overhovedet et sandt Digtergenie samt et adelt og vorrbigt Sprog, hville Egenstaber satte ham ikke lidet over Fleertallet af hans Samtidige.

Gurlitt (Johannes Gottfred), født den 18de Mars 1754 i Halle, død den 14de Juni 1827 som Director ved Johanneum og Professor i de orientalske Sprog ved det akademiske Gymnasium i Hamborg, har gjort sig fortjent i forskellige Retninger. Blandt hans Skrifter bør fremhæves: „Über die Gemmenkunde“ (1798); „Über Mosait“ (1798); „Verfuch über die Bühenkunde“ (1800); hans samlede „Schulchriften“ (1 Bd., 1801; 2 Bd., udg. af Corn. Müller, 1829).

Gurlitt (Louis), Broderføn af Ovennævnte, tybft Landskabsmaler, født i Altona den 8de Mars 1812, havde til Lærer sin Fader og Gensler i Hamborg, siden Venizzen. Fra 1832

foretog han Reiser i de tre nordste Riger og gjorde især Opste paa Udskillingen i Kjøbenhavn ved et norsk Landskab; 1837 reiste han til München og Italien, men leber nu i Wien, hvor han har giftet sig for tredje Gang med Franz Lewald (1847). Den tgl. Malerisamling i Kjøbenhavn sier Willeber af **G.**; han blev 1840 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn.

Gurwitsk (Adam, Greve af), polsk Emigrant, født omtrent 1800 i Nærheden af Kalisch, udberebte ved tybste Universiteter og tog 1820 Del i demagogiske Foretagender, var ved den polske Opstand 1830 en virksom Taler i Clubberne og gik efter Polens Fald til Paris. Her blev han Medlem af den polske Nationalcomitee og var siden med at stifte det demokratisk Selskab, men brød snart med dette og blev efterhaanden en Forsøger af Abolitionismen og det russiske Herredomme, hvorved han bandede sig Bei til at komme til Rusland som Publicist. Han opnaaede imidlertid kun en uunderbnet Stilling der og gik 1845 derfra og tilfiste til Nordamerika. **G.** har udgivet adskillige Skrifter om Rusland og Polen i den nyeste Tid.

Gurre var i Middeldaleren et lille Slot i en flon Egn i det nordøstlige Sjælland (Frederiksborg Amt, Lijeb Sogn) ved en flonbekrandet Sø (**G.** - Sø). Dets Navn faaer i nsie Forbindelse med det i den danske Rongehistorie berømte Navn Valdemar Atterdag. Til ligemed Vordingborg var **G.** denne Ronges hæreste Dyboldsted; her endte han 1375 sit virksomme Liv, og Sagnene om Rongens Elskede Lovelille og om hans Spøggelsejagt i Nordjysklands Stove knytte sig til dette Sted. Siden første Halvdel af det 16de Aarh. forfalt det aldeles; man har meent, at det er blevet ødelagt i Grevens Fejde. I dette Aarh. er Grunden bleven udgravet, hvorved man har faaet et Begreb om Støttets Omruds: en indre firkantet Laarngbygning, omgivet af en Ringmur med 4 mindre Hjørnetårne.

Gurthuer kaldes i Bygningshvæst en svær Buer, der anbringes i større Hvalsinger for at forstærke disse paa enkelte Steder. De gøres i Almindelighed dobbelt saa tykke som de tilsvarende Hvalsinger.

Gurwal kaldes en lille Stat (c. 200 □ A. med 200,000 Indb.) i Ostindien paa Eybiden af Himalaya, N. for Nepal, som under Englands Hsighed regjeres af egne Fyrster.

Guss, et orientalt Maal, f. **Guz**.

Gustaf I, en Søn af Rigsraaden Erik Johanson Wasa til Nybyholm og Cecilia Måndatter (af Ela), blev født paa Pindholm i Upsland, efter den sædvanlige Angivelse 1496, men sandsynligere 1496, den 12de Mai. Ved Skolen i Upsala havde han faaet Undervisning i boglige Kunster, inden han 1514 optoges ved sin Frænde Rigsforstanderen Steen Stures Hof, hvor han gierne, siges der, skal have lyttet til Hemming Gabs Lærdomme, der ved heller ikke bleve uden Indflydelse paa hans fremtidige Liv. Sin første Baadendaab imod de Danske udførte **G.** 1517 ved Dufvends, og i Slaget ved Brännåfryla det følgende Aar førte han det svenske Hovedbanner. Ved de Underhandlinger, som kort derefter indleedes, ubleveredes han tilligemed andre svenske Herrer som Gidsler til

Christian II, der lod dem føre til Danmark. B. overgaves her i Forvaring til en fjern Slægtning, Erik Grifsson Banner paa Rals, men skaffede sig ved Rygtet om Christians nye Anstninger mod Sverrig Leilighed til at flygte til Lybeck. Dog først ved følgende Aars Hundedagen komme over til Sverrig, hvor han steg i Land den 31te Mai paa Steens nær ved Kalmar. Efter forjæves Forsøg paa at formaae Smaalands og Estergothlands Almue til at aaribe til Vaaden, kom han til sin Fædrenegaard Naisnäs kort før det stockholmske Blodbad, men slogte ved Underretning herom til Dalarne, af hvis Indbyggere han haabede Bistand for sig og Fædrelandet. I Bondeskaber arbejdede han nu for Dagløn, men blev forfulgt og mere end een Gang gjenfjendt, og kun med den yderste Fare reddedes han fra sine Forsølgere ved nogle faa Personers Medlidenhed og Trofasthed. Ved Rättviks Kirke og siden ved Mora opjorde han Almuen til at rejse sig, men da denne tvøvede, besluttede han at forlade Fædrelandet og var allerede kommen nær til Grændsen, da han i Lima Sogn indpentes af Udsendinge fra Dalskarlene, som nu, ved Rygtet om det stockholmske Blodbad og om nye af Christian II paabudte Skatter, salte ham tilbage og kort efter føre ham Trosfald som Sverrigs Herre og Hovedsmand. Efterat G., som imidlertid havde bevæget Vestriflads Almue til at forene sig med Dalarnes, nogenlunde havde bragt Orden i sine ubisciplinerede Slaver, brød han op mod Syd. Han slog de fjendtlige Tropper ved Vesterås, bemægtigede sig denne By tilligemed Upsala og rykkede derefter frem imod Stockholm. Efterat Opskanden var bleven almindelig og mange Adelsmænd havde sluttet sig til samme, sammenkalbte han en Herredag i Basstena, hvor 70 Mænd af Adelen og mange af de andre Stænder i Östha Rige den 24de Aug. 1521 føore ham Tro og Lydighed som „Rigsforstander“, da han vægrede sig ved at modtage den ham tilbudte Krone. Inden næste Aars Forløb vare ikke blot alle Fæstninger i det indre Sverrig, men endogsaa Blesing og Bohuslehn indtagne; men da han ingen Haaube havde og kun svagt understøttedes af Lybberne, som paa haarde Betingelser havde forpligtet sig til at levere Dragskibe og andre Krigsfornødenheder, kunde han først i den sidste Halvdeel af 1523 blive Herre over de to Hovedfæstninger Stockholm og Kalmar, ligesom over Finland; Søren Norby vedblev dog endnu fra Gothland at forurolige de svenske Kyster og Handelen i Östergøten. Før at gjøre Ende herpaa, foretog G. 1524 en Expedition mod Norby; men Hansigten med dette Foretagende, til hvis Udførelse G. havde seet sig tvungen til at udfribe en haard Skat, forseleedes ved Forræderi, og G. maatte med Skarme i den ved Lybels Røgling affluttede „Malmös Recces“ overlade Gothland og besuden Blesing til Danmark. Inden Stockholm endnu havde overgivet sig, var G. I paa Rigsdagen i Strengnäs den 7de Juni 1523 bleven kaaret til Sverrigs Konge. Han tvøvede i Begyndelsen med at modtage dette Valg, og denne Tvøven retfærdiggjordes tilfulde ved Sverrigs daværende Tilstand. Riget havde nemlig ved Befrielseskrigen paadraget sig en

anseelig Gjæld til Lybel, som indtil bennes Betaling havde betinget sig ubestemt Ret til al Handel i Riget; de aarlige Indtægter dækkede kun en Tredeedel af Udgifterne; Almuen, der stedse var smfindtig for nye Skatter, var ved de næsten hundrebaarige Fejder forarmet, mens Landets rebe Fenge og Trebiedelen af bets Forder vare i Geistlighedens Hænder. Under saadanne Forhold besluttede G. at knuse Hierarchiet, en Beslutning, ved hvis Gjennemførelse han understøttedes af Protestantismen, der netop var naaet til Sverrig. Paa Rigsdagen i Vesterås 1527 maatte tilsidst Prælaterne, da Kongen, fortørnet over deres Ojenstridighed, rruede med at neblægge Regjeringen, beqvemme sig til at undertegne den saakalbte „Vesterås Recces och ordnantia“, hvori besluttedes, at Kongen havde Ret til at besætte alle geistlige Embeder, raabe over Kirernes og Klostrernes Eiendom og bestemme Prælaternes Indtægter; Adelen fik Ret til at tilbagetage alle af dens Forsædere siden Carl Knutssons Tid til Kirken skænkede Godser, og „Guds rene Ord og Evangelium skulde foredrages i alle Kirker og Skoler“. Endnu bibeholdtes dog de katholicke Kirkeskifte, og først paa Rigsdagen i Drebros 1529 afflaffedes en Mængde af disse, hvorhos andre vel erklæredes for tilladelige, men ligegyldige. Alt dette lod sig dog ikke gennemføre uden alvorlig Modstand, og flere Gange viste der sig oprørske Bevægelser, fornemmelig fremkalbte ved det misfornøiede Præstefald. To Gange havde G. I selv maattet drage til Dalarne for at bringe Dalskarlene til Lydighed; i Vestergrötsland havde nogle Adelige søgt at bringe et Oprør istand, hvilket dog strandede paa Vestgötaalmuens Trosfald; og da 1531 en Beslutning var bleven fattet om, at Kirernes Klokker skulde bruges til at betale Lybbernes et endnu afsjorte Forbringere, satte Dalskarlene sig med Magt imod deres Udløvering. Samtidig bemægtigede sig Christian II at tilbagevinde sine forrige Riger, hvilket dog mislykkedes. For at afvende denne fælledes Fare sluttede G. I et Forbund med sin Svoger Christian III. Lybberne, der vare forbittede over begge Kongernes Forsøg paa at frigjøre Nordens Handel fra Hanseslædernes trykkende Enevælde, gjorde i den saakalbte „Grevens Fejde“ et sidste Forsøg paa at hævde denne. Under denne Krig stod G. I sin Svoger ærlig bi haabe med Fenge og Mandfald, og Lybberne maatte efter to Aars Forløb beqvemme sig til en Fred, hvorved de tabte deres tidligere Handelsprivilegier i Sverrig. Kort derefter opstod farlige Uroligheder i Smaaland (s. Døde). Dette var det sidste Oprør, G. I havde at bekæmpe, og med Undtagelse af en toaarig Krig med Rusland (1555—57), der bestod i gjensidige Plyndringer paa de svenske Kyster, nød Sverrig i Resten af hans Regjeringstid Ro baade for indre og ydre Hændelser. Denne Ro, til hvis Betryggelse for Fremtiden Kronen erklæredes ærbelig i G. I's Familie paa Rigsdagen i Drebros 1540 (hvoilen Beslutning af Stænderne yderligere bekræftedes ved „Arvesorenningen“ i Vesterås 1544), anvendte Kongen til Forbedring af Landets indre Tilstand. Paa de mange Godser, der ved Reforamationen vare tilfaldne Kronen, oprettedes saa-

kalbte Afsøgaaer, ved hvilke et Antal Ryttere og Solbater skulde underholde. Mange Forsholdsregler toges til Handelens, Næringsveienes og Kjøbstædernes Opkomst. Allerede 1526 var en Handelstractat afsluttet med flere Stater o. s. v.; 1536 udsærbegedes de første i Sverrig beskendte Laugsartikler; endvidere blev det forbudt Alnnen at sælge sine Producter til Udlandet eller andetsteds hen end til Stæberne, en Bestemmelse, der blev en af Hovedbaarsagerne til Oprøret i Småland. Ved en almindelig Told- og Acciseanordning bleve Toldafgifterne for første Gang bestemte efter faste Grundsaetninger. Under Tilsyn af Stidsbyggmestere, der vare indskalbte fra Benedig, stables en Flaade, som kunde maale sig med de fleste andre Magters paa den Tid. Ligeledes viste G. Undervisningsvoesenet en bestyttende Omsorg. — G. I var en alvorlig og streng Herre, forsigtig i alle sine Foretagender, arbeidsom og sparsommelig med de offentlige sager med sine egne Midler. Han var alvorlig i sin Gudsdygt, og i det hunselige Liv vare hans Sæder pietretie; dog holdt han et muntert Hof, hvor Dands og Strengseleg hørte til Dagens Orden. Sine Børn søgte han at opdrage i Tugt og Ære samt i indbyrdes Enighed; dog voldte de tvende ældste Sønner og Datteren Cecilia ham i de sidste Aar mange Besværligheder. Da han sølte sit Endeligste nærmere sig, sammenkalbte han 1559 Rigets Stænder, lod sit Testamente oplæse for dem, hvilket de betræfede, og tog dernæst en sværende Afsked fra dem. Noget over et Aar efter denne Rigsdag døde G. I i Stockholm den 29de Septbr. 1560 og blev begravet i Upsala Domkirke. G. I var 3 Gange gift: med Katharina af Sachsen-Lauenburg, med Margaretha Lejonhufvend og med Katharina Stenbock. Hans sidste Vgteskab var barnløst; i det første havde han kun Sønnen Erik (Erik XIV), i det andet derimod 10 Børn, blandt hvilke 2 Sønner (Carl IX og Johan III) bleve Konger og Magnus Hertug af Ostergöthland.

Gustaf II Adolf, den Store, en Søn af Hertug Carl af Södermanland (den senere Kong Carl IX), med hans anden Gemalinde Christina af Holsteen, blev født paa Stockholm Slot den 9de Decbr. 1594. Han var udrustet med store Naturgaver og fik derhos en til hans Bestemmelse sværende Opdragelse; tidlig fulgte han med sin Fader paa dennes Reiser omkring i Landet og i Felten og overværede i en Alder af 10 Aar Raadets Forhandlinger. Født og opbragen i en urolig Tid viste han tidlig Lyft til Krigsvoesenet, og førte ved Christiaanopels Indtagelse sin første Commando. Endnu ikke myndig ved Faderens Død 1611 antog han Kongenavnet og tiltraabte Regjeringen, efterat hans Søstendebarn Hertug Johan af Ostergöthland havde afsaaet sin nærmere Æt, og efterat den af hans Fader forordnede Regjering havde frasagt sig Formynderskabet paa Rigsdagen i Norrtjøbing i Decbr. f. A. Riget var i Krig med alle sine Naboer og afsluttet ved de til Kongehusets yngre Sønner forlehnede Hertugdømmer. For Diebliffet havde Sverrig Baabensifland med Polen, men med Rusland fortsattes Striden ved Finlands Grændser, og de Danste vare trængte langt ind i Landet; fra

Kalmar gjorde de Plyndringstog imod Smaaland, og i Vester göthland indtog Kong Christian IV 1612 Elfsborg og Gullberg. Krigen endtes det følgende Aar ved Freden i Luarod, ifølge hvilken alle Erobringer paa begge Sider gaves tilbage, dog imod at Sverrig som Løsesum for Elfsborg inden 6 Aar skulde erlægge en Sum af 100,000 Rdl. Efter denne uforbeholdelige men nødvendige Fred vendte G. II sig først imod Russerne, som ved Freden i Stolboba den 27de Febr. 1617 maatte afstaae Karkholm og Ingermanland, og saaledes for et Aarhundrede bleve ubelukkede fra Ostseens. Med Polen sluttedes flere Gange Baabensifland, som gavede Kongen og Cantsleren Axel Oxenstierna Keilighed til mere uforstyrret at hellige sig Rigets indre Anliggender. Krigshærens Ordning paa en ny Maade, idet Forpligtelsen til at underholde og underholde samme blev en paa Forbeidommen hvilende og efter Landstaberne inddeelt Stykbigbed, var under de foregaaende Krige begyndt og fortsattes under den sidste, skjøndt Udstrivningerne vedbleve. Der oprettedes 5 høie Collegier: Hofretten, Cancelliet, Rentekammeret, Krigsraadet og Admiraltitet, i Epibsen for hvilke stode Droffen, Cantsleren, Statmestere, Marsken og Rigsadmiralen. For Undervisningsvoesenets Fremme udrettedes der Mere end under nogen anden Regjering indtil de seneste Tider. Gymnasier oprettedes, Universitetet i Dorpat anlagdes, og til Upsala-Universitetet skjænlkede Kongen 1624 over 300 Gaarde af sine egne Arvegodser. Ketspleien fik den Form, den senere har haft, en Kettergangsforordning udsærbegedes, og Hofretter indrettedes. Næringsveie, Handel og Søfart opmuntredes, forskjellige Fabriker anlagdes, et særskilt "Bergsamt" (senere kaldet Bergs-Collegiet) indrettedes, en almindelig Laugslov udsærbegedes, ligeledes en Søfarts- og Handelslov, flere Handelscompagnier stiftedes, og endelig anlagdes eller priviligeredes 16 Kjøbstæder. G. II sammenkalbte ofte sit Rigel Stænder for at raadslaae med dem haade om ydre og indre Anliggender. De af Stænderne til Krigen bevilgede Skatter bleve ved Omkæmbigbederne idetmindste for en Deel permanent; men for at bestreide Udgifterne til Krigen var man nødt til at gribe til andre ekstraordinære Hjælpebidler, som Laan, Pantfættelse og Sælg af Krongodser. — Krigen med Polen var imidlertid stæbvis bleven fortsat. Riga blev indtaget 1621, Erobringen af Lifland og Curland stiftedes ved Slaget ved Wallhof 1626, og ligeledes førte G. II sine seierlige Baaben imod Lithauen. Men i Sommeren 1626 skyttede Kongen Krigen over til Ost-Preussen, for ved Ostseehavnenes Indtagelse at tvinge Polakkerne til Fred og paa samme Tid være Lybsland nærmere. Protestanterne i dette Land, hvis politiske og aandelige Frihed svævede i Fare, havde flere Gange henvendt sig til G. II med Anmodning om Bistand. Derecessstemmede med den allerede af hans Fader nærede Plan, at gjøre Sverrig til Hovedet for en stor protestantisk Magt i Europa, havde G. II ogsaa længe søstet at kunne optræde imod Keiser Ferdinand mere og mere om sig gribende og Troesfriheden samt Europas Ligevægt og Nor-

dens Uafhængighed truende Overmagt (Keiseren havde desuden handlet fjendtilig mod G. II ved at sende Polatterne Understøttelse). Endelig saar Polen sig 1629 nødt til en seeraarig Baabenstilstand, og det følgende Aar gif G. II, efterat han havde udvirket Stændernes Samtykke til dette Foretagende, i Spidsen for en Armee af omtrent 15,000 Md. over til Lybssland. I Løbet af tvende Aar knuste han i Slaget ved Breitenfeld (ved Leipzig) Riguens Magt, befriede de haardt betrængte Protestanter i Mainz og Rhineguene, og var trængt dybt ned i Baiern, da han, som en Følge af Walensfjens Indfald i Sachsen, gik tilbage for at beskytte dette Land, og sadt seirende ved Lützen den 16de Novbr. 1632 (det Nærmere om alt dette s. Tredivaarskrigen). Svad G. II havde villet, naaede han vel ei at udføre, men hos det svenske Folk vakte han Bevidstheden om dets egne Kræfter, og for Lybssland, ja maastee for Europa, reddede han Tænkfriheden. Lagtet han var Protestantsismen af Sjæl og Hjerterenginen, beskyttede han dog Katholikerne imod Protestanternes Sjengjældeslyst. I sin Hær holdt han Orden og Mandstugt, straffede med ubsielig Strenghehed enhver Soldatsgjerning, og dog var han af sine Soldater elsket med inderlig Hengivenhed. G. II havde med sin Gemalinde Maria Eleonora af Brandenburg en eneste Datter, Christina (s. d. A.); med en hollandsk Kjøbmandsdatter havde han, før sit Ægteskab, en naturlig Søn, Gustaf Gustafsson, som blev Stamfader for den grevelige Familie Wasaberg (s. d. A.).

Gustav III, Kong Adolf Frederiks og Lovisa Ulrika's ældste Søn, blev født den 24de Jan. 1746. Klogskab, Ærgjerrighed, Fædrelandsfjærlighed, en raskts Iver for Virksomhed og en usædvanlig Evne til at indtage vare Egensaber, som tidlig røbede sig hos G. Men disse lovende Anlæg fik ved Opdragelsen og Livs-omstændighederne allerede fra Begyndelsen en slem Retning. Hans første Omjorg, da han ved Faderens Død 1771 besteg Tronen, var atter at bringe Kongemagten, som efter Carl XII's Død var nebjunten til en blot Skygge, tilbage til dens forrige Betydning. Understøttet af den almindelige og dybt robsæfede Misfor-nsielse med den bestaaende Regjering og Magt-haverens Egennytte og Besiiktelighed, lykkedes det ham uden Blodsudgydelse at gennemføre Revolutionen den 19de Aug. 1772 (s. Hist.). I den nye Regjeringsform, han to Dage derefter foreslog Stænderne, og som antoges af dem, overdroges den udsvendte Magt, undtagen Ret til at begynde Krig, til Kongen alene, den lovgivende Magt til ham og Stænderne alene, Retspleien til Raadet. Kongens Maadeholdenhed i at lade sig nste med en indskrænket Magt, skjøndt han havde kunnet tilvende sig en hvilsensomhelst, hans Medladenhed og Mildded skaffede ham snart Folkets Tillid og Kjærlighed, og disse Følelser lykkedes det ham at vedligeholde i sin Regjerings første Aar. Paa denne Tid afflaffedes Torturen, Tryk-friheden udbøiedes, Pengesæfnet ordnedes, Handelscompagnier stiftedes eller fornyedes m. M. Men det gode Forhold imellem Konge og Folk

blev snart brudt, og ligesaa rolige som de første Regjeringsaar havde været, ligesaa stormfulde bleve de senere. Skjøndt G. III for sin egen Person ikke var øsøl, saonebe han dog alt Begreb om Sparommelighed, og han elskede ydre Glæds; til Keiser, Theatre, Fjønne Kunstner og Hoffester ofrede han store Summer. Dertil kom de Omkostninger, han havde anvendt paa Flaadens nye Indretning. For at bestride disse Udgifter gjorde han Brandeviinsbrandingen, som han ved sin Regjerings Begyndelse havde forbudt, til et Monopol for Kronen, en Foranstaltning, som vakte almindelig Misfornsielse. De ved Revolutionen undertrykte men ei kvalte Partier unlode ikke at vedligeholde denne Misfornsielse, som gav sig Luft i en for Kongen uventet Opposition paa Rigsdagen 1786, som derfor pludselig ophævedes. De krigerse Planer, G. III længe havde næret, kom nu til Mødenhed, men isædetfor at de tidligere havde været rettede imod Danmark, vendtes de imod Rusland. Krigen, der var beregnet paa Overrumpling, udbrød 1788, men Angrebsplanen forseiledes derved, at Støffebelen af Officererne, under Paastud af, at Kongen ei havde Ret til at begynde en Angrebskrig, ved en formelig Overenskomst (Anjalasorbundet) vøgrede sig ved at hjerne og paa egen Haand inlebede Underhandlinger. Imidlertid salbt Ruslands Allierede, de Danske, ind i Sverrig, besatte Udevalla og Kongel og truede Gøttheborg. Med Klogskab vidste G. at drage Forbeel af dette Angreb, som gjorde ham stiler paa Nationens Understøttelse, og saaledes reddede ham ud af den vanskelige Stilling, hvori Anjalasorbundet havde bragt ham. Han styndte sig over fra Finland og satte sig selv i Spidsen for Forsvaret, efterat han havde bevæget Dalkarlene til at marsjere ud alle tilhøbe. Da nu Englands Trupper havde nådt Danmark til at op-høre med Krigen, sammenfaldte G. en Rigsdag i Begyndelsen af det følgende Aar. Efterat han ved Løfter om udbiidede Privilegier for den uadelige Stand og ved Fængsling af de meest fremragende Oppositionsmænd i Ribberstabet havde søgt at stiltre sig Stænderne, lykkedes det ham at tvinge dem til at paatage sig en høiere Bessatning og uden videre at antage en ny Regjeringsform, „Forenings- og Sitzer-hedsacten“, i hvilken der indrømmedes Kongens uindskrænket Ret til at sørge for Rigets Ansiggender paa den Maade, som han fandt bedst. Efter Rigsdagens Slutning fortsattes Krigen endnu halvandet Aar. I denne leed den svenske Flaade betydelige Tab i Svenskfund (1789) og Viborg Bugt (1790), men disse Uheld opviedes ved Seiren tillands ved Balkiala og den glimrende Seir tilføes i Svenskfund, hvillse førte til Freden i Bereli den 24de Aug. 1790, hvorved Alt blev som før Krigen. Nye Krigsplaner fandt snart Indgang hos G. III. Personligt Venstak for det franske Kongehus og vel tillige Skærf for de revolutionære Ideers Omfnggriben vakte hos ham Tanken om at danne en Coalition imod Frankrig; han gjorde i det Niemede en Reise til Lybssland, men Finantsernes Tilstand tvang ham til, inden han begyndte Foretagendet, at sammenfatte Stænderne. Paa Rigsdagen i Geste samtykkede Stænder-

derne i at overtage Rigets Gjæld, men de Midler, G. havde betjent sig af for at sætte dette igjennem, hidroge ydermere til at ophjbsbe de Adelige, hvoraf Nogle sammensvore sig for at dræbe Kongen. Paa en Lperamasterade, hvor G. mødte, uagtet han var bleven advarret, blev han af En af de Sammensvorne (Ankarström) saaret ved et Pistolstød, som 13 Dage derefter medførte Døden, den 29de Marts 1792. Om ingen svensk Konges Bærb som Regent og Menneſte ere ſaa modſatte Domme blevne ſældede, ſom over G. III. Deri ſtemme dog Alle overeens, at han har udvøet en ſtor Indflydelse paa at vælke Nationens Smag for Kunſt og ſkjønne Videnskaber. Han indrettede eller fornyede Videnskabernes og det ſvenske Akademi, Muſik- og Maler-Akademiet. Han byggede et ſtort Operahuus, opmuntrede en national Læterliteratur og ſamlende omkring ſig Digtere og Kunſtinere. Selv var han Taler og Dramaturg ſom ingen af hans ſvenske Samtidige; hans Taler (for Størstedelen politiſke), hans Dramæer, Breve o. M. bleve efter hans Død udgivne under Titel „Konung Gustaf III's Skrif-ter“ (1806—12, 6 Bb.). G. III blev 1766 for-mælet med Sophia Magdalena af Danmark, ved hvem han blev Fader til 2 Sønner, Gustav Adolf (ſ. nedenfor) og Carl Gustav, Storforſte af Finland, der begge i en ſpæd Alder. — Et intereſſant Bidrag til Kundſkab om G. III ere de Papirer, ſom han ſelv overgav til Univerſitetet i Uppsala med den Beſtemmelse, at de ſkulde aadnes 50 Aar efter hans Død. Da de 1842 aadnedes, fandtes de at indeholde Breve til og fra Kongen, hiſtoriske og politiſke Afhandlinger af ſamme, endeel diplomatiſke Noter, Inſtruzer, Forſlag o. deſl. Ordningen af diſe Guſtafske Papirer blev overbragen til Geijer, ſom 1843 udgav dem under Titlen „Konung G. III's eſterlemands papper“.

Gustav IV Adolf var født i Stockholm den 1ſte Novbr. 1778 og alſaa endnu mindreaarig ved Guſtav III's Død, hvorfor Regjeringen i Begyndelſen førtes af Hertug Carl (ſ. Carl XIII), der blev ledet af ſin Yndling Baron Reuterholm. G. overtog ſelv Regjeringen 1796 og formalede ſig allerede det følgende Aar med Frederike Dorothea Wiſhelmine af Baden, eſterat et i hans Mindreaarighed aftalt Giſtermaal med Prindsſeſſe Alexandra af Ruſland var gaaet overſtyr ved Kongens beſtemte Bægring ved at tilſtaae hende fri Religionſvælle. G. befad flere gode Egenſkaber; han paſſede Forretningerne med Stadighed, Orden og Reſervighed og ſøgte i Begyndelſen at ophjbsbe Landets oekonomiſke Forfatning. Men hans Faſtſhed ud-artebe ſidt efter ſidt til Egenſindighed, hans Reſervighed til ſold Fæleſſeſhed og hans Ordensſands til ſmaaſig Opmærksomhed paa Former. Med overbrevne Begreber om ſin Myndighed og Kongemagtens Ufeilbarhed forbandt han en panift Stræf for alle friere Anſtuelſer, hvilken bevægede ham til at indfrænte Trykſfriheden og at gjøre flere Forſøg paa at forhindre Tænk- og Talefrihed. Herved ophjbsfedeſes Censurterne; Finanſernes Tilſtand, den ved Krigen imellem Frankrig og England fremtalte Standsning i Handelen og en indtruſſen Miſværet hidroge berpøs til at nedtrykke Stem-

ningen. Kongens Opførelſe ved Kroningen i Norrköping 1800, hvor Rigsgjældsbeklædernes Reaſifikation og en ny Beſtattning ſattes igjennem, vakte Uvillie hos Adelen, ſaa at Nogle fraſagte ſig Adelsſtæbet. For at beſtytte Handelen afsluttedes 1801 et Forbund med Danmark, Ruſland og Preußen, hvilket havde til Følge, at England lagde Beſlag paa 200 ſvenſke Handelsſkibe. Deſuagtet blev Sverrig ved Englands Angreb paa Danmark en uvirſom Tilſtuer, og eſter Keiſer Pauls Død afsluttedes en Tractat med England og Ruſland. 3 Aaret 1803 foretog G. en Reiſe til Baden, ſom havde en uhyllig Indflydelse paa hans egen Hjerne og paa Sverrigs nærmefte Fremtid. Da nemlig Napoleon lod Hertugen af Enghien fængſle i Baden, medens G. opholdt ſig der, valte dette hos G. en dyb Uvillie, ſom ſtrag gav ſig Luſt i en offentlig miſbilligende Udtaleſe af denne Handlung, og ſom forpriedes til den beſtigtiſke Forbittrelſe imod Napoleon ved ſtarpe Udfald mod G., ſom „Moniteur“ indeholdt. Han negtede at anerkende Napoleon ſom Keiſer af Frankrig og fluttede ſig 1805 til den ruſiſk-englifke Coalition. Med en Gaardnalkethed uden Lige ei blot afſlog han de eſter Freden i Tiſtſt gjorte Fædſtillub, men opſagde endog en af den ſvenſke Commandant i Pommern afsluttet Stiſtand. Som en Følge heraf blev Pommern indtaget af de franſke og Sverrig indvillet i Krig med Ruſland og Danmark. Da nemlig G. negtede at antage Continentalſyſtemet, ſaldt Ruſjerne uden Krigerklæring ind i Finland, og ſort eſter udbſtiede Danmark en Krigerklæring. Den ſvenſke Anfører i Finland, Feltmarſkal Klingſpor, fulgte med Samvittighedsfuldhed Inſtruzen om ei at indlæb ſig i Slag, førend han var vis paa Seiren. I den koldeſte Vinter traf derfor Hæren ſig tilbage for den i Begyndelſen lidet overlegne Fjende, intil Seiren ved Siſtjock under Ablercreutz foranlebigede dens Fremrykſten. Na ſort iſforæiden var Sveaborg ſalben ved Cræſtedts Forræberi, og den ruſiſke Armee til betydelige Forſtærkninger, hvorfor de ſvenſke Tropper, ſkjandt under hæderlige Kampe, anden Gang maatte trække ſig tilbage og eſter Reberlaget ved Oravais rømme hele Finland. Under Kampen her gjordes ingen eller utiſtærlig Forſøg paa at undſætte Hæren; det talrige Landeværn blev vel ſammenſaldt, men hertea behærig brugt eller bevæbnet, og giſ i maſtæris tilgrunde af Mangel, Kulde og deraf opſtaaede Sygdomme. En Uſeling af den ruſiſke Fæd truede fra Åland Hovedſtaden, medens en dærlig Armee ſtod ved Sverrigs veſtligge Grænde. Miſfornielſen med Kongen, der naaget denat Landets farlige Stilling vøgrede ſig ved at ſammenſalde Stænderne eller lytte til Fredsforſlag, var ijer levende hos den ved den norſke Grænde ſammentrukne ſvenſke Armee, og da nu Rigets eller G.'s Fald tyntes munt gaeligt, brød en Deel af den veſtligge Armee op under Ablerſparre (ſ. b. A.) forre at anæte Kongen. G. var dog, inden denne naatte til Stockholm, allerede den 13de Marts 1809 bleven fængſlet af Ablercreutz, der ſaaledes erredtom Kongens Plan at forlade Hovedſtaden med Danlens rede Beholdning, og Regjeringen over-

bragen til Hertug Carl. G. førtes først til Trestningholm, derpaa til Gripsholm, endelig til Carlscrona. Ved en Abdication søgte han at bevare Kronen for sin Søn, men dette Forsøg kom nu for sild, og de 3 Maj samme Aar sammentraadte Stænder erklærede saavel ham selv som hans Pilsarvinger, sødte og ikke sødte, for altid at have fortabt Sverrigs Krone. Til Underholdning for ham og hans Familie tilføedes en aarlig Pension paa 100,000 Rbl., iftedfor hvilken dog senere en vis Sum een Gang for alle blev udbetalt. G. blev i Slutningen af 1809 ført over til Lybssland, hvor han skilte sig fra sin Familie, og derefter uden noget bestemt Opholdssted levede snart her snart der under Navnet Greve af Gottorp; senere antog han Navnet Oberst Gustafsson og lod sig 1818 optage som Borger i Basel, men blev ved at reise deels i Lybssland, deels i Schweiz, hvor han døde den 7de Febr. 1837 i St. Gallen. G. har selv i „Mémorial du colonel Gustafsson“ (1829) og „La Journée du 13 Mars 1809“ (1835) efterladt skriftlige Bidrag til sin Historie. G. blev 1811 lobligh stift fra sin Gemalinde (der døde i Kaufanne den 25de Septbr. 1826, 45 Aar gammel), med hvem han havde 3 Døttre og en Søn, som naaede en voksen Alder. Af Døttrene blev Sophia Bibelmæne forættet med Storhertug Leopold af Baden, Cæcilia (død 1844) med Storhertug August af Oldenburg. Sønnen Gustaf, født den 9de Novbr. 1799, fører fra 1819 Titelen Prinds af Sasa og er Feltmarskallieutenant i østerrigsk Tjeneste; han har med sin fraskilte Gemalinde, Prindsesse Lovisa af Baden, en eneste Datter, Carolina, der siden 1853 er forættet med Krouprindsen af Sachsen.

Gustafsfjæld, s. Pentagium.

Gustav-Aboloph-Stiftelse kaldes en Forening til Understøttelse af trængende, adspredte protestantiske Menigheder, som blev grundlagt i Anledning af den 200-aarige Mindesjættid den 6te Novbr. 1832, Gustav Abolophs Dødsdag. Dr. Großmann i Leipzig satte først denne Tanke, og der dannede sig to Hovedcomitèer, i Leipzig og Dresden, og Foreningens Statuter blev skabsfædte af den sachsiske Regjering 1834. Foreningen fandt megen Deeltagelse, navnlig i Everrig, hvor Carl XIV Johan foranstaltede en Kirke og Gunscollect over hele Landet til Fordel for denne. Dog kunde den kun disponere over ringe Capitaler og var forholdsvis udelejlend, indtil Dr. Carl Zimmermann, Hofprædikanth i Darmstadt, den 31te Octbr. 1841, uden at hende den allerede bestaaende Stiftelse, udsendte et „Opraab til den protestantiske Verden“ om at danne en „Forening til Understøttelse for trængende protestantiske Menigheder“. Dette Opraab fremkaldte stor Deeltagelse rundt omkring i Lybssland og Schweiz. Paa en Forsamling i Leipzig den 16de Septbr. 1842 blev en Forening tilveiebragt imellem de to allerede færdige Selskaber i Leipzig og Dresden og det nye, som var isærd med at danne sig, og man antog Navnet „Gustav-Aboloph-Stiftelsens evangeliske Forening“. Paa et nyt Hovedmøde i Frankfurt a. M. den 21de og 22de Septbr. 1843 blev nye Statuter vedtagne. Hvert tredie Aar finder et Hovedmøde Sted, hvor Gang i

en anden Egn i Lybssland. I Baiern blev det 1844 ved en lgl. Resolution Stiftelsen forbudt at stifte Foreninger; de betrængte Troesbrødre i Baiern blev endog truede med strenge Straffe, dersom de modtog nogen Understøttelse fra G.-A.-S. Disse Bestemmelser ere dog atter ophævede 1849. — G.-A.-St. har i de senere Aar indfoldet en rrig Virksomhed, understøttende mange nødlidende Menigheder i og udenfor Lybssland, bygget flere nye Kirker, virket for det kirkelige Livs Fremme og i det Hele kraftig oplivet og befordret den evangeliske Kirkes Samfundsbævidstbed. Foreningens Hovedorgan er „Der Darmstädter Bote“.

Gustrow, Stab i Mecklenburg = Schwerin, har en gotisk Domkirke og levende Handel med Korn og Uld. 10,200 Indb.

Gutegroschen, s. Groschen.

Gutenberg (Johan), sædvanlig kaldet Henne Gensfleisch von Sulzloch (Sorgenloch), Bogtrykkerkunstens Opfinder, var født omtrent 1400 i Mainz (efter Andre 1412 i Kutenberg i Böhmen, hvorhen hans Forældre skulde være flyttede fra Mainz). Fra c. 1434 opholdt han sig i Straßburg og forblev her idetmindste indtil 1445, hvorpaa han efter Nogle skal have opholdt sig 1445—50 i Holland hos Lorenz Coster, efter Andre studerede 1445—48 i Prag. 3 Octbr. 1448 finde vi ham igjen i Mainz, hvor han 1450 foretog sig med den rige Borger Johan Faust til Indretningen af et Bogtrykkeri, hvilken Forbindelse ophævedes 1455; herom s. **Bogtrykkeri**. Efterat G. 1465 var traadt i Kurfyrstens Tjeneste, afstod han Bogtrykkeriet til sin Slægtning og Lærning H. Bechtermünze; han døde i Slutningen af Aaret 1467 eller i Begyndelsen af 1468 og blev begravet i Minoriterklosteret i Mainz. Saavel af hans Levnet som af Bogtrykkerkunstens første Historie er Meget indhyllet i Mørke og uvis. Sigu. Schamb, „Die Geschichte des Erfinders der Buchdruckerkunst“ (1830—31, 3 Bd.); Schmidt, „Nouveaux détails sur la vie de G.“ (1841); Winaridz, „G. né a Kutenberg en Bohême“ (1847).

Gutfeld (Frederik Carl), dansk Geistlig, født den 9de Octbr. 1761 i Bestoft i Lærningelehn under Ribe Stift, blev 1790 Sognepræst for Hirschholm Menighed; efterat han endnu havde været Sognepræst i Korsør og Slotspræst til Fredensborg, blev han 1811 Sognepræst ved Holmens Menighed i Kjøbenhavn og Provst for Holmens Menighed. Han døde den 9de Jan. 1823. — G. var en ualmindelig begavet Mand, vittig og aandrigh, og mange af hans Taler vidne om et glimrende Talent; men da han hyldede Tidens rationalistiske Retning, indholdt de tillige ibeliggende Udsal mod Kirkens Lærdomme som slabelige Fordomme. Han har udgivet endel Prædicationer, Leilighedstaler og poetiske Skrifter.

Gutorm Sigurdson var et fireaarigt Barn, som i den første Halvdeel af Aaret 1204 blev kaldet til Norges Konge. Han udraabtes dertil i Bergen af Birkelæernerne, da han var en Sønneson af Kong Everre, og døde samme Aar i August i Thronbjæm. Hans Omgivelser havde Mistanke om, at han var forgiftet. Google

Guts-Muths (Johan Christoph Friedrich), tydsk Pædagog, født den 9de Aug. 1759 i Duedlinburg, overtog ved den af Salzmann stiftede Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal Leibeslæreren af Legemsøvelserne, og hidtog ved dette Exempel og ved sine **Strifter** om denne Gjenstand (navnlige „Gymnastik für die Jugend“, 1793, 3die Udg. ved Klumpp 1845) mere end nogen Anden til, at Opmærksomheden henvendtes paa Gymnastikens Vigtighed i Skolen og for Ungdommen overhovedet. Ogsaa for en hensigtsmæssigere Behandling af den geographiske Undervisning virkede G.; han skrev bl. A. „Handbuch der Geographie für Lehrer“ (1810; 4de Udg. 1826). G. døde den 21de Mai 1839.

Gugkow (Carl Ferdinand), tydsk Digter, født den 17de Marts 1811 i Berlin, studerede efterhaanden Theologie og Philosophie, Pøstyn-digt og Statsøkonomie, men betraadte tiblig Forfatterbanen og opholdt sig, steds bestjæftiget med litterære Arbejder, afvejlende i Berlin, Leipzig og Hamborg. Fra 1833 var han Medarbejder ved det af W. Menzel udgivne „Morgenblatt“, men kom i Uenighed med denne, og gik til Frankfurt a. M., hvor han 1835 udgav sin Roman „Wally“ (omtalt i „Vergangene Tage“, 1852). De i samme indeholdte Angreb paa Christendommen og Anstød imod Sædeligheden (som forefætt i sig selv ikke vare værre, end de findes i adskillige andre Forfatters **Strifter**) gav W. Menzel Anledning til en voldsom Anklage imod det hele „unge Tydskland“ (s. Tydsk Litteratur) og navnlig G., hvoraf fulgte en Indskriben af det tydske Forbund; G. blev dømt til 3 Maaneders Fængsel, hans **Strifter** bleve forbudne i Preussen, o. s. v. Siden optraadte G. ogsaa som Journalist og flyttede 1838 til Hamborg; fra 1842 levede han derpaa atter i Frankfurt, var 1847–48 Dramaturg ved Hofteatret i Dresden, spillede 1848 en Rolle blandt Demokraterne i Berlin og har siden levet i Dresden. G. besidder et ikke ringe Talent og stor Virksomhed som Forfatter; men han mangler ubetvivelst saavel grundigt Studium og alvorlig Gjennemtænkning af Stoffet som Gemtittets Dybde og sædelige Reenhed, hans Romaner indeholde i en ofte suulsig og ucorrect Stiil meget Ufsandsynligt, Unaturligt og sundt Smagløst, og ved hans Dramaer, som have skaffet ham langtførste Popularitet end hine, er det især Anlæg og en stor Færdighed i at gjøre Effect, der have vundet dem Bisald. Af hans ældre **Strifter** nævne vi, foruden en Mængde Journalartikler: „Maha Guru, Gesch. eines Gottes“ (1833), en Dalai-Lama's Historie; „Goethe im Wendepunct zweier Jahrhunderte“ (1836), hvori han optræder som Goethe's Apologet; „Blafedow und seine Söhne“ (1838), tilveels en Satire imod Philanthropernes Opdragelsessystem („Blafedow“; Børne's Leben“ (1840); „Soiréen“ (1835); „Öffentliche Charaktere“ (1835); blandt hans Dramaer: „Richard Savage“ (1839); „Jopf und Schwert“; „Paktul“, og især „Uriel Acosta“ (1846), hvori Helten er en af reitrende Jæder forfulgt oplyst Mosait, medens G. i Virkeligheeden priser „Oplysningens“ Kamp mod Kirken. En ny Bane betraadte G. med sin politiske Roman „Die Ritter vom Geiste“ (1850–52, 9 Bd.), i hvilken den For-

stemthed, Forsirring og brømmende Higen efter noget ubekemt Bæbre affpeiler sig, som efter den bedrøvelige Ende paa Revolutionerne 1848 bemægtigede sig mange Gemytter i Tydskland. Et ikke ringe Bisald nyder hans populære Ugeskrift „Unterhaltungen am häuslichen Herd“. Nu udgiver han Romanen „Der Zauberer von Rom“ (Gibtil 3 Bd.).

Gutta percha, maaffee et urigtigt Navn for Gutta tuban, er den fra Rødderne af Isanandra gutta Hook af sig selv udslybte Mellesaft, som derpaa er hærdnet under Jorden. Ligeledes kan den vindes ved Indsnit i Stammen og Opfamling af den udslybte Mellesaft. G. ligner i mange af sine Forhold Caoutchouc, men afstilles let herfra ved den Egenkab, at den allerede ved togende Blands Barne bliver hvid, at den med stor Letthed kan formes; ved almindelig Temperatur er den derimod temmelig haard. Den har i de senere Aar faaet megen og meget vigtige Anvendelser, f. Ex. til Beklædning og Isolering af Telegraphtraade, til Stofsaaler, Dreivremme o. s. v.; men er for Deel af de Gjenstande, man hyppig i daglig Tale betegner som G.-Sager, ere i Virkeligheeden af vulcaniseret Caoutchouc (s. d. A.). — **Guttaperchatæ**, s. Isanandra.

Gullar (Carl), Missionær, født den 9de Juli 1803 i Wyrich i Pommern, blev 1821 optagen i den Jäniteste Missionsanstalt i Perlia, hvorfra han 1823 blev sendt til det hollandske Missionssejlskab i Rotterdam. Han bestemtes til Missionær paa Sumatra og seilede 1826 til Batavia, hvor han fandt Leilighed til at gjøre sig bekendt med det chinesiske Sprog. Da han havde opnaaet tilstrækkelig Færdighed heri, besluttede han at anvende sine Kræfter i den chinesiske Missions Tjeneste. 1828 drog han med Tomlin til Siam, hvor de i Dankele ubvilke en kraftig Virksomhed. Nogle Aar efter nebsatte G. sig i Macao; her sluttede han sig først til Morrison, derefter til Madhurk, og 1835 blev han udnævnt til første Løst hos den britiske Overtillingsautoritet i China. Herred hængedes han vel i sit Missionsværk; dog virkede han ogsaa senere med Held, især under den engelsk-chinesiske Krig. For at fremme Missionens Sag foretog han 1849 og følgende Aar en Rundreise i Europa. 3 Jan. 1851 vendte han tilbage til Hongkong, og døde i Victoria den 9de Aug. f. A. G. forfattede talrige chinesiske Tractater og Underviisnings**Strifter**; han oversatte Bibelen paa Chinesisk og stiftede med Morrison et Selskab til nyttige Rundflaets Udbredelse; han udgav ogsaa et Chinesisk Tidsskrift. For at udbrede Christendommen i China ved indsøtte Missionærer, stiftede han 1844 den chinesiske Forening. Blandt hans betydningsfulde **Strifter** om China maa nævnes: „China opened“ (2 Bd., London 1838); „Geschichte des chinesischen Reichs“ (udg. af Neumann, Stuttgart. 1849); „The life of Tao-kuang“ (Lond. 1851).

Gullar (Anthoxanthum) ere een- eller sterc-aarige, aromatisk lugtende Græsarter, der vaxt hjemme i det tempererede Europa og desfra er udbredte til Nordamerika. Bladene ere fæst med aflang Stedehinde, Smaaærene samlede til en sammentrængt, asformig Top. København

o. (A. odoratum) er almindelig i Danmark paa Græsmarker, Eng og i Stove.

Gnulbrænding, s. Afbrænding.

Gnul Feber (Febris flava) er en i de tropiske Lande almindelig, oftest epidemisk herskende Sygdom, der nærmest er **vatvirkende** til den typhøse Feber, men under hvilken det synes, som om Leverens Virksomhed især beledsaget er forstyrret. Det er en meget farlig og brændende Sygdom, der fortrinsviis angriber de indvandrede Europæere, hvilke kun ved stor Forsigtighed i Beskædning, Diet o. s. v. nogenlunde formaae at beskytte sig derimod.

Gnulføt (leterus) er et Sygdomssymptom, som skyldes en Forspirtelse i Leverens eller Galdeveienes naturlige Virksomhed, enten saaledes at Galdeaffondringen hindres, eller dens Afsondring ikke stæer frit i Lærmen. Herved optages Galdens Bestanddele i abnorm Mængde i Blødet, hvis vandagtige Dele derved blive gultfarvede og meddele denne Farve til de fleste af Legemets Bæv og Bæskfer. Ravnlig bliver dette synligt paa Huden, paa Diets Gensind og den stærkt mørkebrune eller gullagtige Urin. Excrementerne berimod blive paa Grund af Mangel paa Galde i Lærmanalen lyse og lerede. G. er altsaa et Symptom, som kan skyldes mange forskellige sygelige Tilstande, og maa behandles forskjellig i Forhold til disses Natur.

Gnulspurven (Emberiza citrinella) hører til Berlingslægten; den er gul eller gullagtig med olivengrønne Pletter og Striber og en rødbrun Dverggump. Det Gule er især stærkt paa Bugen og paa Hovedet hos Hannen. G. er Stanbfugl eller i det Høieste Streiffugl, da den blot flytter fra Stoven ud paa Markerne om Efteraaret og søger tilbage til Stovene igjen om Foraaret. Om Vinteren sees den paa Beiene, i Landssbyerne o. s. v. sammen med Graaspurven og Kornlærken, og tilbølg om Foraaret lyder dens Sang fra et eenligt Træ eller en høi Busk. Dens Rede er i en lav Busk eller under en saadan paa Jorden; den lever af Frø, især Korn, om Sommeren tillige af Insecter.

Guyana (spansk Guayana, portug. Guiana) kaldes i videre Betydning den Deel af det nordøstlige Sydamerika, som begrænses af Orinoco, Rio Negro, Casiquari, Amazonfloden og Atlanterhavet, og hvis Kladeindhold fillert er over 30,000 □ M. (af Nogle anslaaes det til 60,000 □ M.). Det Indre af dette store Land er for det Meste ganstke ubejendigt; det indbefatter deels høit Bjergland, de høie (over 8,000 F.), flede og flodrige Parime- eller Guyana-Bjerge, som i flere Ræder strække sig fra V. til O., deels (imellem disse) flade Savanner, som i den tørre Aarstid ere fladebe og nøgne, i Regntiden bedækkes med et pygigt Græs- og Blomstertepp. Ryklandet, 10—15 M. bredt, er lavt (høist 150 F.) og fladt og fortsættes ud i Havet ved bevægelige Sand- og Dvandsasser, saa at Grænserne mellem Land og Vand ofte er vanskelig at bestemme og større Skibe ikke kunne komme til Kysten. Det er næsten overalt vandrigt og yderst frugtbart med en overordentlig pygig og mangfoldig Plantevæxt,

men ogsaa fuldt af Sumpe, Morasser og stille- staaende Bænde, bannede ved de tropiske Regn- sky og Flodernes Overflommelser; det er bedækket med tætte Stove og Buskaber, og mere end paa noget andet Sted i de tropiske Gne vrimler det her af Slanger, Tubser, Fjirben, Myrer, Moskitøer og andre stikkende, Mennester og Dyr plagende Insecter. I et Land med saa fugtig Jordbund og under en tropisk Hede, som med en sjelden Censformighed hele Aaret igjennem holder sig paa en næsten usforandret maanedlig Middelttemperatur af 20°, maa Klimaet nødvendig være meget usundt; det er egentlig kun Negerne, som kunne udholde det, for Europæerne er det næsten altid flabeligt (især gjælder dette om den franke Deel). I Høilandet er derimod Luften bedre og sundere. Producterne ere de i det tropiske Amerika almindelige; de vigtigste ere Kaffe og Suller, men Landets Usundhed lægger Dyrkningen og overhovedet Colonierne's Oplømsf store Hindringer i veien.

Af G. i videre Betydning hører den nordvestlige Deel til Republikken Venezuela og udgjør for det Meste Provindsen Anguistura, den sydlige, imellem Oyapot og Amazonfloden, hører til Brasilien og er et vde, mennesketomt Land af betydelig Udstrækning; det Indre er bebøet af uafhængige Indianere, næsten alle Caraiber. Resten er Kystlandet eller G. i indskrænket Betydning, som Europæerne have taget i Besiddelse. Det er deelt imellem Engländerne, Hollænderne og Frankmændene, og kan uden tvivl anslaaes til 7—8,000 □ M. (Grænsferne mod V. ere meget ubestemte; store Strækninger ere ganstke ubejendte, og af dem er Besiddelsen kun nominel).

Det britiske G. (erhvervet 1814) imellem Orinoco's Munding og Floden Corentin, udgjør et af Districterne Berbice, Demerara og Essequibo bestaaende engelsk Governement, c. 4,700 □ M. med 140,000 Indb. (deraf 12,000 Europæere, Resten Neger og blandede Folk). Hovedstaden er Georgetown. — Hollandsk G. eller Surinam (erhvervet 1667), imellem Corentin og Maroni, anslaaes til 2,800 □ M. med 60,000 Indb. Hovedstaden er Paramaribo. Af hele Landet ere kun 32 □ M. opdyrkede, de 7 deraf have Europæerne stet ikke besøgt. — Fransk G. (eller Cayenne) mellem Maroni og Oyapot, omtrent 500 □ M. med 22,000 Indb. (neppe 2 □ M. ere opdyrkede), udmærker sig fremfor det øvrige G. ved Klimaets overordentlige Usundhed, hvorfor Colonien trods Negeringens Anstrengelser albrig har kunnet vinde nogen Oplømsf. Uagtet Befolkningen stadig forsøges ved Tilførsel af Forviste (thi Cayenne er baade tidligere, under den første franske Revolution, og nu under Napoleon bleven brugt som Deportationssted, i de senere Aar ikke blot for politiske Forbrydere men ogsaa for andre), aftager den dog (i de første Aaaneber af Aaret 1857 vare af 6,900 Deporterede, som siden 1851 vare blevne førte dertil, kun 3,500 litte).

G. opdagedes af Columbus 1498, men Spanierne befattede det ikke. Den første Rejsende, som undersøgte Kysten, var Engländeren Rausent Kenmis (1598), men nogle Aar tidligere fandt Raleigh franske Eventyrere i det Indre.

I Begyndelsen af det 17de Aarh. kom flere franske Colonister til Landet, og omtrent 1630 anlagdes Colonien Cavenne, men den først fra Colberts Tid kom iveiret.

Guyaquil (spant Guavaquil), Stad i Republiken Guaybor i Sydamerika S. V. for Madagaskar ved Floden S. S. Udløb i det stille Hav, har en af 3 Forter forsvaret Haan og endeel Handel. Gaderne ere ubrolagte og overflommets slundom af Floden. 20,000 Indb.

Guyon (Jeanne Marie Bouviere de la Mothe-G.), en af de betydeligste Mystiker, blev født 1648 i Montargis i Orleans. Hendes rige, adelige Forældre lode hende fra Barn af opdrage i et Kloster, og herved erholdt hun for bestandig en alvorlig og streng religiøs Retning. Da hun var 12 Aar gammel, hengav hun sig til alle Slags asketiske Øvelser; hun pidste sig blodig, var næsten daglig et Veste med Jernpigge, fastede og vaagede, blandede sin Mad med Malurt, dryppede brændende Sal paa sin Haand o. s. v. Disse asketiske Øvelser fortsatte hun ogsaa, efterat hun, 16 Aar gammel, i Ungdoms- og Skjønheds Følge, imod sin Tilbøielighed var bleven gift med den 22 Aar ældre, sygelige, meget fornemme og rige Hr. de Guyon. Men 1668 oplevede hun en pludselig Omvendelse, idet hun af en from Franciscanermunk blev henviist fra det indvortes Gjærningsvæsen til det indre Liv i Guds stedse nærværende Kjærlighed og til den tause indvortes Bøn uden Ord. I Mystikken fandt hun nu den Hvile, hun saa længe forjæves havde søgt. I sit 28de Aar blev hun Enke. Efter sin Skriftefæder Bertots Død 1681 blev hun greben af en urolig Drift til at missionere og vandte i flere Aar omkring i Sazonen og Piemont. Siden udvædes den betydeligste Indflydelse paa hende af hendes nye Sjælsfæjer Lacombe; hun havde Visioner, isøve hvilde hun kaldte sig hans aandelige Moder; hun benævnedes hendes Forening „en uopløselig Enhed, i hvilken hun ikke længere kunde adskille ham fra Gud selv.“ I denne sværmeriske Stemning søgte Madame G. sig uimodstaaelig dreven til, som Guds villieløse Redskab, at virke som Forfatterinde. Hun skrev saaledes 1683 det skjønne, oplysende og poetiske Værk „Les torrents“, i hvilket hun tilbrer sine aandelige Erfaringer under Billedet af Bække, Floder og Bjergstrømme, som tilsidst udgyde og tage sig i Havet, i Gud. Paa samme Tid skrev hun „Om Sjælens Renselse efter Løden“, hvori hun tvder de Forbøntes Dvaler paa reent aandelig Maade. 1684 forfattede hun i samme næsten ubevidste Stemning først en mystisk Forklaring af Høilangen og Johannes's Aabenbaring, derefter en almindelig allegorisk-mystisk Bibelforklaring. Med Slutningen af sin Omvæntning opsøgte hun Pater Lacombe i Verceili, af ham blev hun leblaget til Paris 1686. Det følgende Aar begyndte man i Frankrig at forfølge Dvietismens Tilhengere. Madame G. blev 1688 indspærret i et Kloster i Paris, men blev Aaret efter frigiven ved Mad. de Maintenons Vellekomst. Nu levede hun nogle Aar i Paris, hvi hæbret af Hoffet og af den fromme mystiske Kreds, hun havde samlet om sig; til denne hørte ogsaa Fénelon. Men Bøstuet blev hendes

Mobstænder, og Forfølgelserne brøde 1688 paand: hun blev 1695 nødt til at tilbagekalde 30 greitistiske Sætninger som vildledende, med Slutningen af Aaret blev hun atter fængslet og iert frigiven efter 7 Aars Fange. Stab. Resten af sit Liv henlevede hun stille og rolig i Formisnina i Blois, hvor hun døde 1717. Fra 1713 til 1722 udbom hendes samlede Skrifter i Amsterdam i 39 Bind, udgivne af hendes Søster Pater Poiret. Den Kreds, der ved hende var bleven draget over til den mystiske Dvietisme, vedligeholdte sig ogsaa efter hendes Død. Sagn „La vie de Mad. de la Mothe-Guyon, écrite par elle-même“ (3 Bd., Köln 1719).

Guz eller **Guis** er et orientalsk Røngemaal af følgende Størrelse, utvortil i danske Aen. — Bengalen = 1 engelsk Yard = 1,1097. Bombay = $\frac{3}{4}$ Yard = 1,0925. Arabien = 1,0112. I Persien har det 4 forskellige Størrelser. G. Schah = 1,2188; G. Mofetar = 1,2201; G. i Tauris = 1,7204; G. i Teheran = 1,0995. — Paa Cypern er det et Bimmaal = 0,6737 danske Potter.

Guzerate eller **Guzarate**, Provinds i den vestlige Deel af det engelske Hindien, bestaar deels af en i det Indre bjergsuld og i det Felt velvandet Halv imellem Bugterne ved Kuis og Cambay, deels af en meget frugtbar og vel befolklet, af Floderne Nerubudda, Tapti o. fl. gjennemstrømmet Kyststrækning \square . for Cambaybugten. Det er over 1800 \square M. stort med 6 Mill. Indb., for det Meste Hinduer. Klima og Producter ere som i Indien overhovedet de vigtigste ere Bomuld, Sukker, Indigo og Løbet. G. hører deels til Guilowars Stat, deels til Præsidentskabet Bombay, deels beherskes det af indfødte Smaafyrster. De betydeligste Stæder ere Surate, Ahmedabad og Baroda.

Gwalior, en Mabrattat („Scindia's Stat“) i Hindien (deels i Hindostan, deels i Decan), bestaar af flere adskillte Landstæder, som udgjøre 1,560 \square M. med $\frac{3}{4}$ Mill. Indb. De vestlige Dele opfydes af Bindhyabjergene og høre til Nerubudda's og Tapti's Flodgebet, de nordlige ere Land og høre til Ganges's Gebeet. Klima og Producter ere som i Indien overhovedet. Indbyggere ere deels bramanske Hinduer, deels Mabratter, Rasputer, Dschatter o. fl. Landet regieres af en Fyrste, „Scindia“ under engelsk Hsihed (s. Mabratterne). — I Staden G. reholderer Førsten. 30,000 Indb. Løt ved ligger en meget stærk Klippefæstning af samme Naan.

Gyda, s. Jutta.

Gyge er i den nordiske Mythologie det gamle Naan paa en Jætteqvind.

Gyges var efter et stort Sagn en ledig Hvide, der stod i Gunst hos den ledige Kænge Kanbaules. Engang fandt han i en Hule en Ring, der besad den Egenffab, at gjøre Enberr. der bar den. usynlig; ved Hjælp af denne Ring tilvæbte han sig Dronningens Gunst og besteg Thronen efterat have myrdet Kanbaules. At besidde G.'s Ring siges som Ordssprog en Menneffer, der ad skjulte og underfundige Veie eller ogsaa ved Lykens Begunstigelse vide at opnaae Alt.

Gylden er en Sølvmønt af følgende Værdi i de forskellige Lande:

	1 Mark siint S.	Tiinhed	Varbi i d. R. M.
	= G.	Pod Gr.	K $\frac{1}{2}$
Paiern	24 $\frac{1}{2}$	14 7 $\frac{1}{2}$	4 8 $\frac{1}{2}$
Frankfurt a. M. ...	24 $\frac{1}{2}$	14 7 $\frac{1}{2}$	4 8 $\frac{1}{2}$
Holland	24 $\frac{1}{2}$	15 2 $\frac{1}{2}$	4 7 $\frac{1}{2}$
Lombardiet) for 1858	20	14 7 $\frac{1}{2}$	5 8 $\frac{1}{2}$
Østerrig) est. 1858	21	14 7 $\frac{1}{2}$	5 4 $\frac{1}{2}$

Gylden Aare = Hæmorrhoidalnummer (s. d. A.).

Gyldenbal (Søren), Søn af en Skolelærer i Jylland, født d. 15de April 1742, stiftede 1772 den efter ham benævnte Boghandel i Kjøbenhavn, der som den første danske Forlags- og boghandel af nogen Betydning fik en stor Indflydelse paa det danske Bogaalen. G. Andrede og kjendte Litteraturens Forhold med Henrind til Tidssalderens Smag og Publicums Lære, og forstod at forbinde talentfulde, dygtige og uendede Forfatteres billige Fordeel med egen Binding". Fra hans Forlag udgik Balle, Pahlholms, D. Guldbergs, Fleischers, Kothes, Schweskes, Sneedorfs o. fl. Skrifter foruden mange andre Bøger, som uden ham neppe nogenstunde vilde være blevne til, endog Bøger af stort Omfang (s. Ex. Fleischers Naturhistorie paa 26 Bd.); thi G. var ikke bange for at have en Capital paa et litterært Foretagende, som han anfaar for nyttigt. G. døde 1802. Den af ham stiftede Gyldenbalste Boghandel gik 1809 over til hans Sviger søn J. Reichmann (s. d. A.), der troilig og consequent arbejdede i G.'s Aand. Ligeom G. holdt denne sig iker til den solide og alvorlige Litteratur og til den originale langt mere end til Overfættelser. Smedens Forlagshandelen var Hovedgjensstanden for hans Birkthede, ubvidede han ogsaa Commissions- og Sortimentshandelen. Forven havde man i Danmark næsten kun gjennem tydske Boghandlere erholdt Bøger fra Udlandet; Reichmann bød først heri en ny Bane ved at sætte sig i umiddelbar Forbindelse ikke blot med Tydskland men ogsaa med England og Frankrig. Sortimentshandelen gik 1846 og Forlagshandelen 1850 over til „den Gyldenbalste Boghandlings“ nuværende Besidder, F. Hegel, som siden 1832 havde arbejdet under Reichmann. — J. Aarene 1846—50 eiebes Forlagshandelen af Reichmann under Firma: „J. Reichmanns (forhen Gyldenbals) Forlag“.

Gyldenlak (Cheiranthus) ere toaarige eller flerkaarige, ofte busklagte Planter af de Korsblomstredes Familie, med aflange eller lancetbannede Blade, store, ofte vellugtende, forfjelligfarvede Blomster, samlede til en aflang Klase. De høre hjemme i Sydeuropa, Nordamerika og paa de canariske Lr. Den atm. G. (Ch. Cheiri) er en af de meest udbredte Hæve- og Stueplanter i hele Europa.

Gyldenløve er et fælleds Navn for flere nægte Børn af forskjellige danske Konger af den oldenborgske Stamme. Christian IV havde med 3 Friller 5 Børn af dette Navn, hvoraf 8 Sønner: Christian Ulrik G., der var født d. 3die Febr. 1611 (Dagen efterat hans Dronning havde født Prinds Ulrik), 1633 blev sendt som Gesandt

til Frankrig, men siden gik i svensk Tjeneste og blev i Trediveaarstrigen d. 16de Octbr. 1640 i Epibsen for et Corps, han havde hvervet, overfaldet ved Neustadt i det Rønlste af hollandske Dragoner og fludt; Hans Ulrik G., født d. 10de Marts 1615 paa Kronborg, død d. 8te Januar 1645 sammesteds som Lehnsmænd paa dette Slot og Frederiksberg; og den meest bekjendte, Ulrik Christian G. til Ulriksholm i Fyen (hans Moder Bibeke Kruse, tidligere Kammerjomfru hos Fru Kristine Munt, var Kongens sidste Frille i 19 Aar og overlevede ham kun saa lger), der var født d. 7de April 1630 paa Ibsstrup (nu Sagersborg). Han var den for sin Tapperhed, men tillige for sit taalesløse Levnet bekjendte Generallieutenant G., der under Kjøbenhavns Beleiring af de Sconske vandt almindelig Beundring hos Borgerne for sit raske Forhold; han døde midt under Beleiringen d. 11te Decbr. 1658 i en ganske ung Alder, og kom til at hvile i Frue Kirke. — Frederik III havde med en Holtenerinde Margrete Pappen (senere ophøiet til Baronesse af Løvendal) Sønnen Ulrik Frederik G., Greve af Laurvig og Jarlsberg, Herre til Kals, dansk General-Feltmarskal, Geheimeraad og Stattholder i Norge. Han var født d. 4de Juni 1638 og lignede sin nysomtalte Farbroder i Tapperhed, men ogsaa i Udhvævelse, i hvilken Henseende han havde en stadelig Indflydelse paa sin Farsbroder, den svage Konge Christian V, som meget yndede ham. G. deeltog i det Complot, som storste Griffenseld, men udmærkede sig meget i den Flaanske Krig. Han var ved Krigens Begyndelse bleven sendt op til Norge som Stattholder, hvilken Post han beklædte i 25 Aar (1675—1700); herfra gjorde han Indfald i Sverrig, erobrede Sæmteland og havde stor Fremgang i Halland og Bohus, hvor han indtog Marstrand med Klippefæstningen Carlsteen (d. 23de Juli 1677), som man havde anseet for uindtagelig. Efter Christian Vs Død tog han Afsted fra alle sine Embeder, folgte 1700 sit Slot i Kjøbenhavn til Entebroddingen, efter hvem det har faaet Navn (s. Charlottenborg Slot), og døde d. 17de April 1704 i Hamborg (han er begravet i Frue Kirke i Kjøbenhavn). Han var først gift med Marie Grubbe (s. Grubbe), og blev efter Skilsmisgen fra hende i sit andet Ægteskab Stamsfader til Greverne af Dannehoff-Laurvig, ligesom ogsaa Greverne af Dannehoff-Løvendal nedstammede fra denne G. ved en nægte Søn af ham (s. Dannehoff). — Christian V havde med Sophie Amalie Moth Grevind af Samsø 2 Sønner og 3 Døttre. Den ælste af Sønerne, Christian G., Greve af Samsø, Friherre til Lindenborg, dansk Feltmarskalklieutenant og Geheimeraad, var født d. 28de Febr. 1674. Han tiltragte Mere af sit forre Liv i Udlandet end i Hjemmet, og har gjort sig bekjendt ved den samme Tapperhed, der udmærkede hans ældre Navner og passer til Navnet. Kun 9 Aar gammel blev han sendt paa Rejse, og opholdt sig i en Række af Aar i Holland, Italien, Frankrig og Belgien, hvor han deeltog i det franske Felttog i Epibsen for et Regiment og var med ved Ramurs Beleiring og i Slaget ved Stenkerke. Efter gjentagne Rejse til Norge i militære Anliggender

blev han 1701 sat i Spidsen for de Hjelpe-tropper, som hans Halbroder Kong Frederik IV overlod Keiseren i den spanske Successionskrig, og udmærkede sig under Felttoget i Italien. Under et kort Ophold i Danmark blev han paa Reisen angreben af **Kopperne i Odense** og døde her d. 16de Juli 1708 (han er begravet i Frue Kirke i Kjøbenhavn). Af sine Standskæller har han gjort sig fortjent ved at stifte Selskabet adelige Frøstentloster. Han var først gift med sin Færbroders, den sibstantalte Grev G.'s, Datter, Charlotte Amalie Dannehoff, og havde med hende en Datter Frederike Louise, der blev gift med Hertug Christian August af Augustenborg og Stammoder til de følgende Hertuger; i sit andet Ægtekab blev han Stamsfarer til Greverne af Dannehoff-Samsø (s. Dannehoff); den i vor Marines Historie berømte Grev Frederik D.-Samsø var hans yngste Søn. Hans Broder Ulrik Christian G., Grev af Samsø, Friherre til Marselisborg, dansk General-Admiral, Geheimeraad og Overkammerherre, var født 1678. Denne G. udmærkede sig ligesaa meget tilføje i den nordiske Krig, som den ældre Broder havde udmærket sig tillands i udenlandsk Tjeneste. I Affairen i Kjøgebugt d. 4de Octbr. 1710, der har gjort Hvitfeldts Ravn udsædeligt, havde han Anførselen, og d. 28de Septbr. 1712 sødelagde han under Kygen den svenske Transportflaade, som Steenbock havde medbragt. For Flaaden sørgede han ved fløge Foranstaltninger, og hidrød væsentlig til, at den yngre Øskelt Lørdenskjolds Debrister fandt en saa glimrende Anerkjendelse hos Regjeringen. Han døde d. 8de Decbr. 1719 i Kjøbenhavn; hans Ægtekab med Charlotte Amalie Krabbe var barnløs. — Endnu havde Frederik IV med sin frille Grevinde Elisabeth Helene v. Bieerød en Søn Frederik G., men som døde i en spød Alder (født 1704, død 1706) og tilligemed sin Moder, der døde i Barselseng med ham, ligger begravet i Frelsers Kirke paa Christianshavn. Af senere danske Kongers vægte Børn har Ingen været tillagt Navnet G.

Gylbenmund (Die), ogsaa kaldet **Dans Chryso-stomus**, født i Benschøsel, var en af Reformationsens første og ivrigste Forfædere i Danmark. 1537 blev han fra sit Embede som Lærer ved Gymnasiet i Malmø kaldet som Professor til Kjøbenhavns Universitet. Han forskod vel at vinde sine Collegers Venkab, men var forhadet af Studenterne, hvorfor han med Glæde 1547 tog imod en Kalbelse til Bispeholten i Børglum. Han døde i Novbr. 1553.

Gylbenriis (Solidago) ere urteagtige Planter af Kuroblomsternes Familie med afvæglende helesrandede eller tandede Blade, smaa Blomsterkurve, der ere samlede til enkelte eller sammensatte Klaser; Randblomsterne ere smaa, tungeformede, og fide i en enkelt Kræbs, Stiveblomsterne rørformede, Stalkfrugterne trinde med en enranbet, haarformet Fnol. Arterne ere især talrige i Nordamerika, sjældnere i Europa og Asien. **Umindelig G.** (s. virga aurea) er bildtvogende i de fleste Egne af Danmark, og anvendes som urindrivende Midde i Medicinen. **S. canadensis** fra Nordamerika dyrkes temmelig hyppigt i Haver.

Gylbenstjernen er et Grevskab i det nordlige Nyen, oprettet d. 8de April 1720 af enebel Godser, som vare kjøbt af en fransk Emigrant Johan Henrik Gugetan, Rigs-skriver af Døyd, der paa sin Flugt for at undgaae Ludvig XIV's despotiske Fremfærd mod den Tids Føngemænd med sine store Rigdomme var kommen til Danmark. Det eies nu af Familien Bernstorff, Efterkommere af den berømte danske Statsminister A. P. Bernstorff, der igjennem flere qvindelige Generationer nedstamme fra den første Besidder, og det indbefatter 7 Godser. Hovedsædet i Grevskabet, af samme Navn som dette, tidligere kaldet Enggaard, blandt hvis ældre Eiere var den for sin Færdom og udførelse af Ejerne berømte Baron Oluf Rosenkrands, ligger tæt ved Rategattet i Wiil D. for Bogenie.

Gylbenstjerne var en rig og mægtig og tillige vidt udbredt dansk Adelslægt. **And** Henrik G. til Jvernæs (nu Webellsborg) og Enggaard (nu Gylbenstjernen), Lehnsmænd paa Aagaard, dansk Rigsraad og Ridder, var en af Kong Christian 5. af Baierns Hoffinder og nær ved efter denne Konges Død 1448 at blive Danmarks Konge, da den unge Enkedronning Dorothea havde kastet sine Vane paa ham og ønske ham til Ægtefælle; men de danske Adelsmænd vilde nemlig faae under En af deres Ege og valgte den oldenborgske Grev Christian, som saa Enkedronningen maatte finde sig i at ægte. Denne G. døde 1467 og er begravet i St. Hans Kirke i Odense. — Hans Sønnesøn, der ogsaa heed **And Henrik G.**, er bekendt som den sidste katolske Biskop i Odense, hvilket Embede han tiltraadte, da Jens Andersens Velsenal resignerede 1529, men endnu mere bekendt i den politiske Historie ved sit træbste Forhold mod Kong Christian II (s. d. A.), mod hvem han var sendt op med en Flaade til Norge 1532. Han var derfor meer end nogen Anden under Grevens Fribe Gjenstand for Folkepartiets Had; hans Bispegaard blev i Juli 1534 beskadet fra St. Albani Kirkeetaarn og indtaget, men Eiet reddede han ved Flugten. Da det kongelige Parti det næste Aar gik af med Seiren, som han vel igjen i Besiddelse af sit Stift, men kun for eet Aar; efter Krigens Tilendbringelse 1536 blev han ligesom de andre Biskopper fængslet, medens Reformationsværlet blev sat igjennem, hvorpaa de igjen fik deres Frihed. Allerede som katolsk Biskop havde han vist Lunkenhed for Katholicismen og udgivet den første danske Doversættelse af Luthers Katechismus, besværet ved Jørgen Sabolin; siden gik han endog over til den lutheriske Kirke, giftede sig og efterlod sig Børn, som forplantede Slægten. Han vedblev at være Medlem af Rigsraadet og fik betydelige Forlehninger, deriblandt **Beskrivig-Kloster** i Ldb, hvor han døde d. 8de Decbr. 1560 (begravet i Aarhus Domkirke). — **Rogens G.** er bleven bekendt som Slotsberre paa Åkershus ved sit fløge Forhold, da Christian II 1531 søgte at bemægtige sig Norge, idet han holdt ham op med Underhånlinger, og senere som Slotsberre paa Malmøhus, da Malmø Borgere i Begjærligheden af Grevens Fribe (Maj 1534) med dets Borgemeester Jørgen Rod i Spidsen bemægtigede sig Slottet, efter at have lokket G. med paa

Raadhuset, hvor de imidlertid holdt ham i Forvaring. — Peter G. til Thim (i Ringkjøbing Amt) var Rigsmarsskild under Kong Frederik II og Christian IV's Mindreaarigbed (1576—93); han døde d. 25de Febr. 1594. — Om den svenske Green af Familien se Gyllensterna.

Gylbenstolpe (eller Gyllenstolpe) er Navnet paa en svensk Slægt, som nedstammer fra en Bonde i Angermanland. **Michael Olofsson G.**, født 1609, studerede ved tyske og hollandske Universiteter, og blev Rector ved Skolen i Berid, hvorefter han førte Tilnavnet Vexlonius, og blev siden Professor i Politikk og Historie, senere tillige i Lovhvidighed ved Universitetet i Åbo, hvor han døde 1670. Blant hans mange Skrifter nævne vi „Politica praecepta“ og „Epitoma descriptionis Sueciae“. — **Nils G.**, født 1658, var en buelig og anset Embedsmand (sær Diplomat) under Carl XI og blev under Carl XII Cancelliepræsident. Han døde 1709.

Gylbenvand er en Art krydret Brændeviin eller Visker, der især tidligere brugtes endel. Navnet har det, fordi der sømmes (maa Stykker Bladgulb (ægte) om deri. Det skal nu især fabriceres i Danzig.

Gylbne Kulle, den, kaldes isærbeleshed den af Keiser Carl IV paa Rigsdagen i Nürnberg 1356 krævede og vedtagne tyske Rigsgrundlov, som i 30 Capitler indeholdt Bestemmelser om Rurskytterne og deres Forrettigheder, om Keiservalget og Keiserkroningen, om Mynt- og Lovvæsen, om Landbefreden, Stædernes politiske Stilling o. s. v. Den var indtil det tyske Riges Opøs en af de vigtigste Forsatningslove. Originalen opbevares i Frankfurt a. M.

Gylbne Lal, s. *Retons Cycius*.

Gylbne Blies, s. *Blies*.

Gylfe var en vis Konge i Oldtiden, som herlede i Sverrig. Aernes Bælde fylgte ham med en saadan Dembring, at han drog afsted til Åsgaard for at lære dem niere at kjende. Da han kom ind i Borgene, blev han en Hal vaer, tækket med gylbne Skjolde, der var saa svi, at han knap kunde see over den. Det var Balhaf. Han saae en Mand i Hallens Dør, som legede med Sværd saaledes, at han havde syv paa engang i Luften. Denne førte ham ind i Hallen, hvor der var mange Værelser og mange Menneker, hvoraf nogle legede, andre drak, og atter andre hampede. Han saae saa for Høisæderne, hvori Borgens Herrer sidde, og udspejger dem om, hvad han vil vide. Da han har saet fuld Befste, hører han stærke Døn omkring sig, og da han ser sig om, saae han ude paa stad Mark og siner høerlen Hal eller Borg. Han drager saa hjem til sit Rige og fortæller, hvad han har set og hørt, og disse Lidender gik siden fra Mand til Mand. Denne Fortælling, hvormed „den yngre Edda“ begynder, banner en aandsfuld Klamme om dens Fremstilling af den nordiske Mythologie. — G. gjesfes ogsaa af Gæstion og Hjenker hende Land (s. under *Gæstion*).

Gyllenbourg (Thomastine Christine), Datter af Dispaacher og Stadsmaegler Vungen, født i Novbr. 1773 i Kjøbenhavn, ægtebe i Mai 1790 — hun halvlyttende Aar gammel — Translateur Peter Andreas Heiberg, den bestjende drama-

tiske Digter og satiriske Forfatter, hvem hun i Decbr. næste Aar fødte Sønnen Johan Ludvig Heiberg. Literat P. A. Heiberg i Decbr. 1799 var bleven landsforviist for Overtrædelse af Presselovgivningen, ægtebe hun i Decbr. 1801 den svenske Baron Ehrenboør, der havde taget Deel i Sammensvørgelsen med Kong Gustaf III og efter Katastrophen paa Maffaraden i Marts 1792 landsforviist var tæet til Danmark, hvor han efter sin Moder kaldte sig Gyllenbourg. 1815 blev hun Enke efter ham. Da Sønnen J. L. Heiberg i Aaret 1831 ægtebe Skuespillerinden Johanne Louise Pøtges, tog hun i hans Huus, hvor hun, efter 2 Aars Ophold, døde i Juli 1856, næsten 83 Aar gammel. Hun var 53 Aar, da hun første Gang optraadte i Litteraturen anonymt i Sønnens aandsfulde Ugeblad „Kjøbenhavnns flyvende Post“ (1ste Aarg. 1827) med „et Brev, som Enghver bedes at læse“, hvorefter der udkom sig „Claras Skriftemaal“ og flere andre Smaastrykker, hvilket Alt samlede i Udgaverne af hendes Skrifter under Tittlen „Familien Kolonius“. I næste Aargang af Bladet kom „den magiste Nøgle“ og „en Hverdagshistorie“. Hverdagshistorien fulgtes senere af mange andre Noveller, og Forf. til en Hverdagshistorie, hvis Anonymitet først hævedes ved hendes Død, blev snart et af de meest yndede Navne i den nyere danske Litteratur. Nøgle Skuespil (deels opførte, deels uopførte) tronebes derimod ikke med samme Held. Forfatterens Skrifter, hvoraf mange ere overførte paa Svensk, Tysk og Fransk, udkom samlede 1849—51, udgivne af J. L. Heiberg.

Gyllenberg er Navnet paa en adelig svensk Slægt, som skal nedstamme fra Simon Wolimhaus, der 1624 var kommen til Sverrig og tilfidsi var Apotheker i Upsala, og hvis to Sønner, Jacob og Anders, stiftede de to grevelige Slægter G. og Lejonstædt. **Jakob G.**, født 1648, abledes 1680 under Navnet G. Han var 1681 Actor imod Formynderregeringen og spillede siden en betydelig Rolle ved Krangobernes Reduktion og Kongemagtens Udvikelse (han var Landmarskalk ved Rigsdagen 1693, da Enevælden formelig sanctioneredes). Han blev 1695 Greve og kongelig Raad og døde 1701. — **Carl G.**, Søn af den Foregaaende, født 1679, lagde tidlig saa store diplomatiske Talenter for Dagen, at han blev sendt til London først som Legationssecretair, siden som Gesandt. I Anledning af Gørg's Planer mod den daværende engelske Regering blev G. fængslet men noget efter frigiven og sendt tilbage til Sverrig. Han blev 1720 Rigscanciller, var Horns Vobstander og Hertugen af Holsteens Tilhænger. Siden blev G. Hovedet for „Partepartiet“ og Horns Efterfølger som Cancelliepræsident, hvorpaa han satte Krigen imod Rusland 1742—43 igjennem. Da Dalekarlene i Anledning af denne gjorde Opsland, havde G., hvis Liv de forredte, Mød nok til at træde frem for dem og tilstode dem, hvilket bevirkede, at de ham truenbe Gæverpiber sendedes. G. sørgede med priedværdig Iver for Handel, Industrie og Videnstabelighed (han var Forfatter til flere politiske og æstetiske Skrifter). Han døde 1746. **Johan G.**, født 1682, død 1752, var Carl XII's Stalbroder i alle hans Krige, var russisk Krigsfange 1709—19 og blev 1739

Rigsraad. **Penning Adelf G.**, født 1713, blev brukt til forskjellige diplomatiske Sendelser, blev 1747 titulær og 1756 virkelig Hofcanceller, hvilket Embede han neblagde 1761, og døde 1775. — **Gustav Fredrik G.**, Søn af Rigsraaden Johan G. (s. ovenfor), født 1731 døde 1808, hestfæstige sig næsten udelukkende med Litteraturen og poetiske Syssler; han var en Ven af Creutz, med hvem han for en Deel arbejdede sammen. Foruden de i „Vitterhetsarbeten af Creutz och C.“ og i „Sednare Vitterhetsarbeten af G.“ udgivne trykte Digte mærke vi blandt hans Arbejder „Tåget öfver Bält“, et Hestedigt i 12 Sange (1785), det første svenske Epos i antik Form, nærmest dannet efter Voltaires „Henriade“, og „Forsök om Skaldekonsten“ (1798), et Læredigt i 4 Sange.

Gyldenhjelm er et Navn, som flere naturlige Børn af svenske Prindrer have baaret. Meest bekendt er **Carl Carlsson G.**, Søn af Hertug Carl (senere Kong Carl IX) og en Præstebatter Katharina Nielsbatter, født 1574, stod i 2 Aar i fransk Tjeneste under Henrik IV, tog siden hæderlig Deel i sin Faders Krige mod Polen og forsvarede tilligemed Jakob de la Gardie Fæstningen Wolmer tappert imod den polske Hær, men maatte tilsidt capitulere og tilbragte derpaa 12 Aar i et haardt Fangenskab. Først efter Carl IX's Død fik han sin Frihed, blev 1617 Rigsraad og s. A. Generalgouverneur over Norda og Ivanogorob; 1620 blev han Rigsadmiral og 1637 en af Formynderne for den unge Dronning Christina. Han døde 1650. G. strev under sit Fangenskab „Schola captivitatis“, en Oversættelse af Davids Psalmer o. M.

Gyldenkjærna er Navnet paa en berømt svensk Adelsfægt, der ligesom den danske Green Gyldenstjerne (s. d. A.) neblammer fra Erik Langbeen paa Aagaard i Jylland; dennes Efterkommer i 8de Led, Erik Eriksson den Eldre, som til Sverrig, blev Rigsraad, ægtede Carl Knutsons Datter og døde 1477. Hans Søn, Erik Eriksson den Yngre, som 1502 blev ihjelslaaen af Almuen, fordi han havde overgivet Elfsborg til de Danste, havde 2 Sønner, gjensnem hvilke Slægten deelte sig i to Linier, den ældre (til Fogelsvil) og den yngre (til Wins-torp). — Af den ældre Linie mærke vi: 1) **Christina G.**, født c. 1494, en Datter af Rigsraaden Nils Eriksson til Fogelsvil (Søn af Erik Eriksson den Eldre, s. ovenf.), blev 1512 gift med Rigsforstærkeren Steen Sture den Yngre. Da denne var død efter Slaget ved Bogelund, besluttede hans Hælle Enke at forsvare Stockholm mod de Danste og lod Borgerne aflægge et høitideligt Løfte om at forsvare sig til sidste Mand. Tilsidt, da der viste sig Legn til Forsværdet, maatte hun dog capitulere, men kun mod Løfte om, at Stockholms Privilegier skulde bekræftes, ingen Bolshomhed udsædes mod Kongen og hun selv beholde sine Lehn. Ved det Stockholmske Blodbad sængledes hun og truedes med Døden, men beholdt dog Livet og førtes til Danmark, hvor hun blev sat i Fængsel først i Blaataarn, derefter paa Rallundborg Slot. Siden vendte hun tilbage til Sverrig, hvor hun, bl. A. ved et hende af Søren Norby gjort Ugtefaststilbud, blev en Gjenstand for Kong Gustavs Mistanke. For at afvende denne, lod

hun Kongen vælge hende en Mand, og giftede sig saaledes 1527 med Johan Thuresson Kæc. Christina døde 1559. — 2) **Nils Östranck G.**, født 1526, den første, som i Sverrig antog Navnet G., blev 1555 under Gustaf I Rigsraad, under Erik XIV Ridder og Cancellær og under Johan III 1569 Friherre til Lundholm i Småland, siden Stattholder i Stockholm, derpaa i Kalmar, og Nigöbrost. Han døde 1602. — 3) **Johan G.**, den Foregaendes Søn, anførte 1598, Kong Sigismunds Hær imod Sverrig. — 4) **Johan Östranck G.**, født 1635, udmærkede sig 1677 i Krigen mod de Danste (han erobrede Christianopol og tog en talrigere dansk Besætzning tilfange), blev 1666 Hofcanceller, 1668 Landmarskal og Rigsraad. I Rigsraadet var G. de la Gardie's heftigste Modstander og arbejdede stedse for Kongens Indbrægtelse, for Sparomhed og Fredens Bevarelse. Hans Virksomhed og Energie i Forening med hans Gave til at rette sig efter Kongens Lyster og Tilsieligheder skaffede G. en aldeles overveende Indflydelse hos denne, og fra ham udgik egentlig Planerne til de foretagne, som især gjorde Carl XI's Regering mærkelig, Retsundersøgelsen mod Formynderregeringen, Kongens Indbrægtelse („Reductionen“) og den nye Inddeling af Sverrig. Det eneste Middel til disse Planers Udførelse var i hans Time Eruevelsen, som skulde gjenoprettes ved Nigöbagen 1680; men forinden døde han d. 12te Juli s. A. G. var en Mand af heftige Lidenskaber og uforsonlig imod politiske Modstandere samt frastøbende i sit Bæsen; med Undtagelse af Kongen havde han næsten ingen Fortrolige eller Venner men desto flere Uvenner, som tilagde mange af hans Handlinger stette og urimelige Bevæggrunde. — 5) **Nils Carlsson G.**, født 1648, død 1720, feltmarskal og kongelig Raad, modsatte sig Steenbocks vidtudsatte Planer (at føre Krigen over til Tjffland o. f. v.). — 6) **Sören Nilsson G.** den Yngre, født 1723, blev 1769 Rigsraad og 1781 Rigmarskal, men tog sin Afsted 1788 og døde 1799. Med ham udsædes denne Linie. — Af den yngre Linie nævne vi: **Christoffer G.**, født 1647, død 1705, udmærkede sig ved Tapperhed i Krigen og ved Iver for at fremme Carl XI's Planer; han var gift med den næst Cousine, Pfalzgrevinde Katharina, med deres Søn Carl Adolf G. udsædes Mandslinien i 1733. **Christoffers Broder Carl G.**, født 1649, død 1723, var Enkedronning Hedevig Eleonora's Yndling og steg til de høieste Embeder.

Gyldenkolpe, s. **Sjudentolpe**.

Gylte, s. **Læstak**.

Gymnasium kaldtes hos Grækerne et Sted, hvor Ungdommen nogen (παιδεία) blev alle Slags Legemsøvelser (Gymnastik); senere blev ogsaa det Kandelige bragt med ind under dets Dvefser, idet Philosopher, Rhetorer og Lærere i andre Videnskaber meddeelte Undervisning i Gymnasierne. Enhver græsk Stad havde et eller flere G., Athenen havde 5; det var aabne, planerede og indhegnede Pladser med Afdelinger for de forskellige Dvefser, beplantede med frugtfulde Træer. Senere udbøiede de sig til hele Complexer af Bygninger med Solsengange, Bæde, Paaklædningsværelser o. f. v. Forstærkeren for et saadant G. kaldtes **Gymnastark**, det var en rig

Borger, der efter Tour overtog dette som et Væres-
hæver; Underlærerne havde forskellige Værelser
efter de forskjellige Værelser, som Værelser,
træder, Gymnaster, Kystarcher. G. kaldtes i den
senere Tid Palæstra, fordi Athleterne der søvede
sig i Brydning, Nævelkamp o. desl.; men fra
først af vare begge forskjellige, og Palæstra be-
tegnede en Deel af G., et for Brydere, Næve-
lshjæmper og Pankratister bestemte Locale.

Gymnastik (gr.) betegner Legemets kunst-
mæssige Udbanelse. Den spillede hos Græ-
kerne en vigtig Rolle (s. Gymnastium), og man
afskilte 3 Arter: den krigerske, der var be-
regnet paa Udbanelse til Angreb og Forsvar
(Løben til Fods, tilfodt og tilvoogns, Spring-
ning, Brydning o. s. v.); den diætiske, der
havde Udviklingen af de physiske Kræfter og
Sundhedens Bevarelse til Formaal (foruden
nogle af de ovenfor nævnte Værelser endnu
Dance, Boldspil, Bæde o. s. v.), og den athle-
tiske, som omfattede Alt, hvad en Athlet behø-
vede for at tilslæppe sig Kampprisen i de
offentlige Lege. Hos Romer forekomme allerede
gymnastiske Bæddelampe i Bæddeløb, Springen,
Kæsten med Vikos og med Landse, Brydning og
Nævelkamp (hertil kom Værelshjæmper og Bæddel-
hjørter). De samme Værelser dreves siden hos
Grækerne, enkelte af dem i en noget forandret,
for det Meste mere kunstig og sammenfat Skik-
kelse; saaledes sammensmeltedes i den senere Tid
Brydningen og Nævelkampen til en Kampart,
som kaldtes Pankraton („Heelkræfter“).

G. som den Kunst, ved regelmæssige Legems-
øvelser at befordre Legemets Smidighed, Styrke
og Sundhed, er, med ganske faa Undtagelser, i
helt Middeldalderen og indtil den nyere Tid
bleven meget forsmået; i vore Tider, men
endnu langt fra overalt, har man erkjendt dens
Betydning og Berettigelse som en Deel af Ung-
dommens Dannelse. I Tydskland dreves Phi-
lanthroperne paa samme, og G. („das Turnen“)
fandt Indgang i mange Skoler. Men hist og
her forandret man (især i Aarene efter 1815)
med disse Værelser Tanker og Hensigter, som
Intet havde med Sagen selv at gøre, og de
bleve derfor Regjeringerne mistænkelige som
Fostere af og Pleieanstalter for revolutionære
Inder, hvorfor disse „Turnübungen“ deels ikke
bleve understøttede, deels ligesom forsbødes af
Regjeringerne. I Danmark antog Frederik VI
sig Sagen med megen Iver, og G. er nu ind-
ført som en foreskrevet Værelse i alle Landets
offentlige og private Undervisningsanstalter;
Tillynet med samme føres af en Gymnastikdirec-
tor. Af stor Betydning i denne Henseende er
det kongelige gymnastiske Institut, en for begge
Militæretater fælles Centralskole for den gym-
nastiske Udbanelse. Den første Grund til samme
lagdes ved en privat Anstalt, som Fr. Nædtegall
oprettede 1799, og som 1804 blev til et kon-
geligt Institut, hvis Hensigt isølge de nu
gjældende Bestemmelser er at danne de egentlige
Gymnastiklærere (der som saadanne tillige lede
Værelserne i Voltigering, Hugning, Fegting,
Dajonæfegning og Spinning) ved de militære
Afbelinger. Det modtager desuden yngre Under-
officerer til Udbanelse i mindre Curfus, og de
til begge Militæretater afgaaende Officerer gjen-
næmgaae ligeledes et Curfus ved samme.

For omtrent 30 Aar siden satte en svensk
Festlærer Ring den Idee at indføre en me-
thodisk Anvendelse af G. hos sine Lands-
mænd; hertil knyttede sig snart den Tanke,
at benytte dette Mittel i lægevidenskabelige
Tiemed til Helbredelsen af forhaandenværende
Sygdomme, og saaledes fremstod den saakaldte
medicinske eller svenske G. Efter nogen
Modstand fulkedes det Ring at beselede Lægernes
Opmærksomhed paa denne Methode, som han
havde bragt fuldstændig i System, Regjeringen
understøttede ham til Drettelsen af en gymnastisk
Helbredelsesanstalt, og Methoden fandt ogsaa
andensteds, navnlig i Tydskland Tilhængere, ja
endogsaa Overbrødere. Den medicinske G. be-
staar af active og passive Bevægelser af Legemets
Dele; hine udføres af den Gymnastiserende
selv, ialtsald ved Hjælp af forskjellige
Apparater, under Læerens (Gymnastlærers)
Beilebning og Commando; disse derimod be-
staae i Bevægelser, som Læeren eller hans Med-
hjælpere (Gymnastlærer) foretage med den Gym-
nastiserendes Lemmer, med eller uden Modstand
af denne derimod (Strygning, Bøining, Kruk-
ning, Strækning, Bantning, m. m.). I Begyn-
delsen indskrænkede man sig til at anvende Me-
thoden ved Sygdomme, som bestod i formindsket
Muskelkraft, i Svælfelser og lign.; snart gik man
over til at forsøge den i forskjellige Ernærings-
sygdomme, navnlig hidrørende fra Fordøielens,
og der er senere neppes nogen Sygdomsklasse
hvori man ikke, naturligvis ofte med stor Uret,
har troet at kunne anvende dette Mittel, hvis
Værd under visse indskrænkede Betingelser vel
paa den anden Side maa ansees for utvivlsom.
Man kan i Almindelighed sige, at G.s Virkning
pleier at vise sig ved en Tilvæxt i Muskelmasse
og Kraft, Afstagen af Fedt, samt en Udvikling
af Legemets faste Grundlag, Skelettet, hvorhos
der tillige bevirkes en Regulation af de natu-
rlige Functioner, Kredsløb og Nerved, hvorfor
Virningen ei sjelden viser sig ved at berolige,
skaffe Nattev søn, ligesom det tør ansees for
sikkert, at Methoden er stillet til at styrke Billien
og ubvilke Charakteren.

Gymnotrus, s. Saandfr.

Gymnobranohil, de nøgne Gjallesnegle, s.
Snegl.

Gymnosophister d. e. nøgne Bise, kaldtes
hos Grækerne de gamle indiske Bise, der levede
som Eneboere, kun bare faa Klæder og helligede
sig til stille Betragtninger og strenge æstetiske
Værelser.

Gymnosperma, s. Rogentvæde.

Gymnodia, s. Barry.

Gynandria (Hunbo) er Navnet paa den 20de
Klasse i det sinneiste Plantesystem, som er kjen-
delig derved, at Støvdragterne ere sammenbøvede
med Støvveien til eet Legeme. Exempler her-
paa ere navnlig Gjøgeurterne.

Gynanthrop er Navnet paa et hermaphro-
ditisk Misfoster, hos hvem de ydre Kjendemerker
meest hentyde paa det kvindelige Kjø.

Gynger (Gunger), s. Sængesæl.

Gynæcologie er Læren om Kvindens sunde
og syge Liv, om de isølge hendes særegne Or-
ganisation og Bestemmelser for hende eiendom-
melige physiologiske Virksomheder, og om alle
de sygelige Tilstande, som hun isølge heraf kan

være ubfat for, samt endelig disses Forebyggelsesmaader og Behandling.

Gypætus, s. Lammegrib.

Gypogoranus, s. Slangefalk.

Gyrinus, s. Svoter.

Gyrowex (Abalbert), **Componist** og **Virtuos** paa Pianoforte og Violin, var født d. 19de Febr. 1763 i Budweis i Bøhmen. I Prag, hvor han studede studere Jura, helligede han sig ganske til Musikken; siden gik han til Wien, hvor Mozart tog sig meget af ham, og hvor flere af hans Symphonier gjorde stor Lykke. Ogsaa i Italien og England fandt han megen Anseelse, og efter et længere Ophold i Brüksel og Paris blev han 1804 Capelmester ved Hofoperatheatret i Wien, hvor han døde 1850, efter at være bleven pensioneret. Hans talrige Compositioner bestaae af Operaer, Balletter, Kirkecompositioner, Symphonier og andre Instrumentalværker af forskellige Arter.

Gyulay (Frants, Greve af Maros-Nemeth og Nagaska), sterrigk Feltmarskal, født i Pesth d. 1ste Septbr. 1798, er en Søn af Ignaz G., som 1806 blev Ban af Kroatien, Dalmatien og Slavonien, siden udmærkede sig i Krigene mod Frankrig, 1830 blev Præsident for Hofkriigsraadet og døde 1831. Frants G. avancerede ved Hofsets Gunst meget tidlig i Militæretaten, blev 1846 Feltmarskallieutenant og 1847 Oberstkommanderende i Kystdistricterne. Under Revolutionen 1848—49 indlagde han sig stor Fortjeneste ved at bevare Marinen for Æsterrig, hælde de sienttlige Krigsskibe borte og understøtte Radecky's Operationer med Landmagten. Fra Juni 1849 til Midten af 1850 var G. Krigsminister og begyndte Omorganisationen af den sterrigke Armee; derefter blev han Feltmarskallieutenant og Chef for et Armeecorps i Italien samt Gouverneur i Mailand, hvor han optraadte med ullog militær Strengbed. Efter Radecky's Afgang (1857) blev han Distrikommanderende i Italien. Da Krigene med Frankrig og Serbien udbrød (1859), fik G. Overkommandoen og gik i Begyndelsen rask offensivt fremad. Men snart viste det sig, at G. ikke var sin Opgave voksen; ved sin Langsomhed og Tøven gav han Franktmandene Tid til at komme Sardinierne til Hjælp, siden lod han sig overraske og vildlede af Napoleons dristige og snilde Manøvrer; Følgen heraf var Nederlaget ved Magenta og Tabet af Lombardiet. G. erholdt da d. 17de Juni sin Afsked og hjemmede siden tappert i Spidsen for sit Regiment.

Gyvel (*Sarothamnus vulgaris*) er en busagtig Vælleplante, med oprette, rirkformede, fivte, fantebe Grene, 3-foblede eller paa de yngre Grene enkelte Blade, gule Blomster, som sidde 1—2 sammen i Bladakslerne, aflange, fladttrykte, randhaarede Væller. Den er vildtvoren overalt i Europa paa Valler og Lyngheber og bidrager ofte til at give Egnen et karakteristisk Udseende. Flere Arter af samme Slægt vore vildt i Sydeuropa.

Gæa, lat. Tellus σ : Jorden eller Jordguden, var en Datter af Chaos; først blev hun Moder til Uranos (Himlen) og Pontos (Havet) og til Døtterne, senere ægtede hun sin første-fødte Søn, Uranos, ved hvem hun blev Moder til de hundrebarmede Kæmper (Gefatonsheirerne

eller Centimanerne), til Cycloperne og endelig til Titanerne. Den yngste af disse Sidstnævnte, Kronos (lat. Saturnus), bethroniserede sin Faber Uranos. Omvendt S. senere blev trængt noget tilbage af de senere Guder, vedblev hun dog at staae i stor Anseelse, navnlig dyrkede hun som den Subinde, der formaadede at forudsige det Tilkommet; Hædylos fremhæber udtrykkelig, at det berømte Orakel i Delphi oprindelig havde været G.s, og at det fra hende var gaet over til hendes Datter Themis; efter denne fulgte en anden af G.s Døttre, Phoebæ, der blev Moder til Leto (Latona), til hvis Søn, Apollo, Oraklet endelig gik over.

Gædda eller **Gjedde** (Gude Arelsson), svensk Geistlig, havde studeret i Wittenberg og var i Begyndelsen af det 16de Aarh. Præst i Dvile og den første protestantisk-sindede Provst i Bohus Lehn. For at bestytte sig imod sine papistisk-sindede Tilhørere førte han Pistoler og et stort Slagsværd ved Sædelknappen, naar han færbedes imellem Kirkerne. Han nød stor Anseelse og modtog som blind Olding Besøg af Kong Jakob VI af Skotland, da denne reiste igjennem Bohus Lehn.

Gædel (Traug Friedemann), Chemiker, blev født 1794 i Thüringen og døde 1851 som Prof. i Chemie i Dorpat. Han har skrevet Endel. Hans Hovedværk er „Handbuch der pharmaceutischen Chemie“ (1840) og „Pharmaceut. Waarenkunde“ (1827—34).

Gæner (Wil. Thaddæus von), tydsk Retslær og Publicist, var født den 18de Decr. 1764 i Bamberg, ved hvis Universitet han 1792 blev juridisk Professor. I Aaret 1799 blev han herfra kaldet til Universitetet i Ingolstadt, tilligemed hvistet han 1800 forflyttedes til Landshut. 1812 blev han udmænt til Director for Appellationsretten i Harktedsen; det næste Aar blev han optagen i Adelsstanden, 1817 Geheimeraad og derefter Statsraad. Endelig overtog han Lærestolen i den philosophiske Rettsvidenskab ved det nye Universitet i München, og døde i denne Stad d. 18de April 1837. Som Criminalist traadte han i stærk Modstandning til Feuerbach, navnlig i Anledning af denes Udlat til en ny Strafellovsbog for Baiern. G.'s Hovedværk er: „Handbuch des gemeinen Processes“ (4 Bb., 1804—5). Hans vigtigste andre Arbejder ere: „Auserlesene Rechtsfälle“ (4 Bb., 1801—5), „Deutsches Staatsrecht“ (1804) og „Archiv für die Gesetzgebung und Reform des juristischen Studiums“ (4 Bb., 1808—14).

Gæpel kaldes egentlig en ved Haand- eller Hæstkraft bevæget Hævningsskuffe, som benyttes til at bringe Gids o. s. v. op af en Grube; den bestaaer da af en vertical Stof, som ovenil er forsynet med en saakaldet Kuro, hvorefter Touget vikler sig, og nedentil med en lang horizontal Arm, hvorpaa Kraften virker. Anbruges Ordet imidlertid (især i Lybsland) ogsaa om enhver ved Bjergværksbristen benyttet stærk Opfordringsmaskine (s. Fordring); man har saaledes Vandhjul-, Vandhøile-, Turbine- og Dampspiler, hvoraf dog de første efter deres væsentligste Bestanddeel som oftest benævnes „Vendehjul“. Ved de øvrige er naturligtvis

og saa en saadan Mechanisme nødvendig, at Devegøffens Retning kan forandres.

Gøppert (Seim. Kob.), tydsk Botaniker, født 1800 i Schlesien, siden 1831 Professor ved Universitetet i Breslau, har udgivet talrige pharmacentiske, kemiske, medicinske og botaniske Skrifter, af hvilke sidste navnlig hans Bearbejdelser af Forvordenes Planter ere af Bigtighed; blandt disse kunne fremhæves: „Die fossilen Farnkräuter“ (1896); „Die Gattungen der fossilen Pflanzen, verglichen mit denen der Jetztzeit“ (1841—42); „Ueber die Entfaltung der Steinohlenlager aus Pflanzen“ (1848), en Besvarelse af et af Videnskabsakademiets Selskab i Haarlem udsat Prisopgømaal; „Monographie der fossilen Coniferen“ (1850).

Göran Persson, s. Persson.

Göran Persson (Sohn), svensk Udgraabster, født 1712 i Barmeland af Bondesørlære, blev 1740 Student, 1755 Præsident i sin Fødeby Skerberg og bode der 1769. Hans antiquariske Skrifter vidne om hans store Flid men indeholde en Mængde ukritiske Hypotheter. Vi nævne isandt dem: „De Yverborne Atlingars eller Sviogöars och Normannens Edda“ (1746); „Is Atlinga, det är de forna Göters etc. Bokstäver och Salighetslärå“ (1747); „De Yverborna Atlingars etc. Patriarkaliska Lära“ (1750).

Göra er Rønnet paa det allerimplekteste conlemt Kamulbøgarn, der tidligere brugtes til Canevasbroberier og til Udblomster, men nu er fortrængt af Zephyrgarn, Termagarn o. fl.

Göthaeld, Flod i det vestlige Överrig, egentlig Udløbet af den store Sø Venern (den kan altsaa betragtes som en Fortættelse af Glaraelden), dannet en Mængde Fald (heriblandt Rånnumsfaldet, som omgaaes ved „Carls Örn“ og „Örnens Sluser“, og Trollhättasfaldet, hvor den har et Fald af 120 F., som omgaaes ved Trollhättakanalen, s. **Trollhättan**) og falder ved Göteborg i Kattegat. Ved Staden Kongelf deler Floden sig i 2 Arme, som omslutte Den Hisingen; den fortere af disse, Nordre-Elf, falder ud i Elvefjord, den længere i Risöfjord. S. en Mængde er 11 M.

Götha-Kanal kaldes med et fælleds Navn den Vandforbindelse, som gaar igjennem Överrig fra S. B. til N. O. og ved Hjælp af Göthaelv og Motafstrømmen samt en Række Indløb, af hvilke de betydeligste ere Botten, Widen, Bettern, Voren, Kogen, Åsplånga o. fl., forbinde Kattegattet med Nærseren. Længden af de sprængte og gravede Kanaler er i Alt omtrent 12 M.; hele Vandveiens Længde er 54 M. Kanalen har en Dybde af 12 F. og en Brede i Bundens af c. 56 F.; den har henved 60 Sluser, over dem føre over 30 Broer. Fra Nærseren til Kanalens høieste Punkt, Søen Widen, siger man c. 350 F., og gaar indtil Venern c. 200 F. ned. — Allerede Biskop Brast foreslog 1516 en Vandforbindelse mellem Venern og Nærseren, og Gustaf I tænkte paa at forbinde Bettern og Venern. Carl IX begyndte med Carls-Örn (s. **Göthaelv**), og Svebengord henlebede Carl XII's Tanter paa disse Kanalanslag, men først 1742 optoges Planen atter, skjøndt Trollhättakanalen først siden fuldenbdes (s. **Trollhättan**). S. skyldes egentlig Valzar v. Platens Iver og Udholdenhed; 1810 vedtoges en Plan for samme,

den vestlige Linie fuldenbdes 1822, den østlige 1832. Omkostningerne ved det hele Arbejde angives til 9,142,231 Rbl. svensk Banco (c. 7 Mill. Rbl.).

Götha-Nige eller **Göthaland**, det gotthiske Nige, kaldes den sydlige Deel af Överrig, som indbefatter Landstaberne Væres- og Västergötland, Småland, Västing, Slaane, Halland, Bohuslän, Dalaland og Barmeland samt Verne Land og Gotland. Det udgjør c. 2,000 □ M. med 2,160,000 Indb. (i Mæret 1856).

Göthe (Erit Gustaf), Billedhugger og Professor ved „Fria Konsternes Academi“, født i Stockholm 1779, død sammesteds 1838, var Elev af Kunstakademiet og af Despræs. Han reiste flere Aar i Frankrig og Italien, og blev ved Hjemkomsten kongl. Hof-Billedhugger; blandt hans Arbejder maa nævnes Carl XIII's Statue i Stockholm.

Göteborg (Gothenborg), befættet Stab i Västergötland i Överrig ved Göthaelven, 1 M. fra dens Udløb i Kattegat, er regelmæssig bygget og har en Mængde smukke Bygninger; den gjenneffæres af Kanaler, over hvilke 19 Broer føre. S. er i Henseende til Handel og Industri den anden Stab i Överrig (Totalværdien af dens Indførsel var i Mæret 1856 over 12 Mill. Rbl., men af Udførselen kun 4½ Mill. Rbl., Handelsflaaden bestod i samme Aar af 149 Skibe af 19,150 C. Rts Drægtighed; de vigtigste industrielle Anlæg ere Sulferraffinaderier, et Porterbruggeri, en Seilbøugs- og en Massinsfabrik). 30,000 Indb. (foruden c. 9,000 i 2 Forstæder). — S. anlagdes 1607 paa Den Hisingen, udelagdes 5 Aar efter af de Danske og flyttedes af Gustaf II til sit nuværende Sted; den fik sine Privilegier 1621 og befolkedes fra først af for en stor Deel af Udlændinger, især Hollændere. — **Göteborgs-Lehn**, den vestligste Provinds i Överrig, bestaar af det gamle Bohuslän. I administrativ Henseende er Lehnnet inddeelt i 5 Fogderier og 20 Herreder; i geistlig Henseende udgjør det **Göteborgs Stift** med 4 Prostier og 34 Pastorater.

Göthiska Forbundet. Imedens „Phosphorierne“, der sluttede sig til den nye tydske romantiske Skole, kæmpede mod den hidtil i Överrig herskende franske Smags Tilhængere, stiftedes 1811, især ved Friherre Jakob Adlerbeth, en Forening, S. F., hvis Niemed var at gjenoplyse Minderne fra Överrigs store Fortid og derved nære og styrke Fædelandskærligheden. Til samme hørte Geijer, Tegner, Afzelius, Ring og en Mængde andre Digtere, Skribenter og Kunstnere, saa at det udvædede en stor Indflydelse paa de skønne Videnskaber og Kunstens Udvikling i Överrig og navnlig paa den Retning, Digtekunsten tog (en Kreds af Digtere kaldtes efter samme den gotthiske Skole). Selskabet udgav et Tidsskrift „Iduna, en Skrift for den nordiska fornålderns älskare“ (1811—24, 10 H.). Dets Virksomhed tabte sig efterhaanden, dog opløste det sig først formelig efter Adlerbeths Død, da det (1845) i det 11te og sidste Hefte af Iduna udgav en kort Skildring af sin Stiftelse og Virksomhed.

Götrif, s. **Svedred**.

Gøye (frives ogsaa **Gise** og **Gøe**) er Navnet paa en gammel og berømt dansk Adelsfamilie, af

hvillen følgende ere de mærkeligste. **Henrik G.** til Gislefeldt var den mod sin Konge trosfaste Gæst, der saa tappert forsvarede Kjøbenhavn og Malmø i oer 8 Maaneder, efterat Christian II havde forladt sine Riger, og først overgav disse Stæder, da alt **Haab om Undsætning** var forsvundet, d. 6te Januar 1524. Han forlod derpaa Danmark og døde i Lybel 1533. — **Hans Broder Rogens G.** til Krenkerup (nu Gardensberg paa Holland), dansk Rigsghofmester under Kongerne Frederik I og Christian III, var den første danske Adelsmand, der sluttede sig til den lutheriske Lære; han var en af de Vorigste i at fordrive Munkens fra deres Klostre, hvorefter Papiisterne ogsaa kaldte ham „Ejævelens Drabant og Tjener“. Da Biskopperne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533 havde sat igjennem, at Hans Lausen stulde forvises fra Sjællands og Slaanes Stifter, udvirkede G. ved sin mægtige Indflydelse hos den roekstidste Biskop Joachim Rønnow, at han fik Tilladelse til at forblive i Kjøbenhavn. Han forlod Herredagen, misfornøjet med, at der Intet blev af Kongevalget; det næste Aar var det fornemmelig ham, der bragte Christian III's Bælg af den tydste Adels i Rye istand, og han stod derpaa i stor Anseelse hos denne Konge lige til sin Død, d. 5te April 1544. Af hans 17 Børn er det meest bekendte Birgitte G., der først havde været forlovet med ovennævnte Joachim Rønnow som

Kammerjunker, inden han blev Biskop, men senere blev gift med den berømte Søhelt Herluf Trolle; om dette ædle Gætepar er Herlufsholm (s. d. A.) igjennem 3 Aarhundreder et talende Minde. — **Otto G.** til Lurebysaart (født 1604, død 1642), en Sønnesøns Søn af ovennævnte Henrik G., var gift med den lærde Birgitte Thott (s. d. A.); ogsaa hans Søster **Anna G.** (født 1609, død ugift d. 9de Januar 1681) indtager en fremragende Plads blandt den Tid's ikke saa lærde Dvinder; hun grundede det bekendte Bibliothek i Odense, som hun testamenterede til sin Broderbatters Datter Karen Brabe, efter hvem det bærer Navn (sfr. I, S. 545 og 708). — Deres Brodersøn **Marcus Salden G.** til Bragesborg og Svibkilde i Fyen, Geheimeraad (født d. 21de Novbr. 1635), er bekendt for sin Statskøgt og Lærdom, som han tidlig havde erhvervet sig paa Udenlandsreisen. I Aarene 1663—84 havde han jevnlig Leilighed til at vise sin sjældne diplomatiske Dygtighed i forskellige Gesandtsskaber. 1684 blev han Geheimeraad i Conseilet og 1695 Overhofmester ved Ridder-Akademiet i Kjøbenhavn, som Christian V havde oprettet. Han døde d. 28de April 1698 (begravet i Herlufsholms Kirke) og var den sidste Mand af Slægten. — En Dame af denne Familie, **Sybil G.**, blev dømt fra Livet og henrettet d. 7de Decbr. 1635, fordi hun havde født et Barn i Dølgemaal.

S.

S er i dort Alphabeth det 8de Bogstav. S er i Musikken det 7de Trin af den diatoniske Tonefølge.

Saa, s. Sai. — Saabrand, Saamar, s. Sildehai. — Saastjærting, s. Sæval. — Saatorst, s. Sørhai. — Saastor, s. Stor.

Saast (August Christian Wilhelm), dansk Stuepiller ved det kongelige Theater i Kjøbenhavn, var født d. 23de Decbr. 1788. Da den dramatiske Stole blev indrettet paa Hoftheatret, optoges han blandt dens Elever og optraadte første Gang for Publicum d. 15de Mai 1806 som Paf i „Parlestin Patriot“. 1810 blev han ansat som kongelig Stuepiller. Hans sjælbne Correcthed, Tænkfomhed og Flib i Forbindelse med en sjælsfuld Varme og betydelig Grad af Humor gjorde ham til en overordentlig dygtig og almindelig afholdt Stuepiller. Iblandt hans mangfoldige mesterslig udførte Roller maa især nævnes: Hamund i „Sagbarth og Signe“, Macduff i „Macbeth“, hans holbergste Figurer, derislandt „Peer Degn“, o. fl. A. S. døde d. 18de Januar 1821.

Saag (egl. S. Stravenhage, fr. La Haye), Hove- og Residensstad i Kongeriget Nederlendene, ligger i Provinshen Sydholland $\frac{1}{2}$ M. fra Nordhøen, er regelmæssig bygget og indeholder mange smukke saavel offentlige som private Bygninger. Den har en fortrinlig Malerisamling, et kongeligt Bibliotek o. M. Industrien og Håndelen ere ikke betydelige. N. for Staden er en smuk Lyfflov („der Bosch“) med et kongeligt Lyffslot, (Hans im Busch). 80,000 Indb.

Saakon (ell. Saksen) den Gode, var Harald Saarfagers yngste Søn. Da han blev opfostreret i England af Kong Adalstein (Athelstane), antog han her Christendommen og i det Hele meget af Angelsaksernes mere fremskredne Cultur. Hans Lænaavn Adalsteinsøster, er derfor betydningsfuldt. Ved Nyttet om sin Broder Kong Erlil Blodgæs (s. d. A.) Grufomheder, drog han over til Norge, hvor især Sigurd Lade-Jarl fik ham antagen til Konge og Erlil fordreden. Men ved Balget i Thronhjem gjengav han ogsaa Bønderne deres Obel, eller gav Slip paa sin Faders Ervingeret og hans Lehnssystem. Dog lod han Sigurd Jarl beholde Trandelagen og sine Døtre og Brodersønner Oplandene og Dilen. Hans umiddelbare Styrelse strakte sig altsaa kun over en ringe Deel af Norge, men den udmærkede sig ved Gøddhed og Retfærdighed, der gjorde hans Navn elsket og uforglemmeligt. Han forbandt de vestlandske Egne, som han be-

herstebe, under Gulathinget (s. d. A.) ligesom de nordlige under Frostathinget og gav Lovbøger for begge. Disse vare uidentvøit, som sædvanlig, i Hovebsagen Samlinger af Føllets gamle Vedtægter. Men S. tænkte ogsaa paa at sjenke det den æbleste Gave, Christendommen. Dog her møbte han en saa stærk Modstand af Bønderne og af Jarlen Sigurd, at han maatte afstaae fra sit Forsæt. Hans sidste Aar optoges af Kampe imod Erlil Blodgæs Søner, som underkøsttedes af den danske Harald Blaatand, og i Slaget ved Fitje paa Stord, en D Syd for Bergen, blev han høvelig saaret 961. S. var af Samtiden elsket og af Efterlægten hædret som en af Norrlandenes æbleste Konger. Han modtog ogsaa det sijneste Beviis derpaa, idet Jemtland og Herjedalen underkøsttede sig den gode Konge.

Saakon, kaldet Lade-Jarl af sin Gaard Lade ved Thronhjem, kom til stor Magt i Norge ved de under Harald Graafeld fortalte Begivenheder i Aaret 970. Hans Forhold til Kongen af Danmark var siden uskadt. Først underkøsttede han sin Lehnsherre, da denne blev angreben af den tydske Keiser Otto II, men han brød sit Løfte om at antage Christendommen, og snart kom de i en saadan Uensighed, at de plyndrede hinandens Lande. Omfjer ophjebte Danlongen Jomsøikingerne til at angribe Norge. Disse vilde Krigerne bleve imidlertid slagne af S. i Slaget i Hjørungavaag paa Sønsmør. Denne Seier gjorde efterhaanden S. overmødig, han gav sin Dølyst Løien, og da Olaf Trygvesson 995 fra England kom til Norge, erkjendtes han strax af Bønderne for Konge, og S. myrdes af sin Træl Karl. — Hans Sønnesøn, S. den Gode, blev af sin Fader Erlil Jarl (s. d. A.) indsat til Rigshjver, da denne maatte gaee over til England. Men strax efter blev den søttenaarige Yngling fangen af en ny Thronpretendent, siden Kong Olaf den Hellige, i Sauesund. Han fik Tilløbelse til at gaee over til England, da han havde aflagt det Løfte aldrig mere at stride imod Olaf. Men da denne havde gjort sig forhad, kom S. alligevel i Knud den Stores Følge over til Norge og lod sig udnævne af ham til Jarl i Landet. Denne Verdighed havde han neppe et Aarstid, før han af Knud kaldtes til England. Paa denne Reise bøde han 1030, som den Sidste af Lade-Jarlernes Mandsskamme.

Saakon II (Magnusson), Harald Gaardraabes Sønnesøn, blev 1033 ved Olaf Kyres

Død erff n. t. som Konge i Thronhjem, medens hans Fætter, Magnus Borsod, udraabtes i Bilen (søndensjels). S. eftertrag Dønderne nogle haarde Lyngder og opbragte derved end mere Magnus. Men da det tegne til Krig imellem dem, døde S. 1095, kun 25 Aar gammel.

Haakon (Sigurdsøn Herdebred), en Sønnesøn af Harald Gille, blev, efter sin Faders og sin Farbroder Eisteins Død, i en Alder af 10 Aar tagen til Konge af deres Parti, som nu kjæmpede imod den sidste gjenlevende af de tre Konge-Brødre, Inge. Det lykledes omsider hans vilde Trøp at overvinde og dræbe Inge i Oslo. Men Inges Mand valgte derpaa den unge Magnus Erlingsøn til Konge. Dennes Fader, Erling Skaffe, overvaandt og dræbte allerede det følgende Aar 1162 S., da han var 15 Aar gammel.

Haakon III (Sverresøn) erkjendtes af Birkebenerne som Konge efter sin Faders Død 1202. Den bøndede Sverre havde raadet ham til at forlige sig med Geistligheden. De forbrevene Biskopper gik strax ind paa S.'s Tilbud, vendte tilbage og hævdede det over Riget lyfte Interdict. Da S. ogsaa viste Kraft i sine Kampe imod Bagler-Partiet, og var vennetæl imod Føllet, blev han tilsluttet almindelig erkjendt for Norges Konge. Han var ogsaa en for sin Tid meget bannet Mand, og hidrog saaledes ligesaa meget som hans Faders Kriegerdygtighed til at skaffe det Sverreste Hums's mere end tvivlsomme Kongerettigheder Hollevilliens Stempel. Men pibstelig døde denne gode Konge 1204, 30 Aar gammel.

Haakon IV (Haakonson) var en nægte Søn af den Foregaaende og fødte efter sin Faders Død. Han blev imidlertid erkjendt af Kong Inge II som Kongesøn og opfostreret ved hans Hof. Efter dennes Død (1219) blev han, skjøndt kun 13 Aar gammel, af Birkebenerne udvalgt til Konge. Kort efter lykledes det Birkebenerne at faae et Forlig ifstand med Baglerne, hvis Konge Philip nylig var død, saa at S. ogsaa blev erkjendt paa Islandet. Alligevel blusede Borgerrrigen snart op paany. Nogle Bagler vare misfornøiede, fordi de ikke fik gode Gaver og Embeder nok. De dannede da nye Partier, Eliunger og Ribbanger, som bleve saa mægtige, at Kong S. atter søgte at vinde dem ved Forlig med deres Partisvobing, Junfer Knut. Men især var der endeel Birkebenere, som foretrak Kong Inges Broder Skule til Konge for S. Denne søgte ogsaa at vinde Skule paa alle Maader. Han ægtede hans Datter Margrete; den med Kongen forsonede Ribbing-Svobing Knut fik en anden af Skules Døttre og blev altsaa Kongens Svoger; S. gav Skule Bestyrelsen af Ervdelagen, og tilstod det selvne Hertugnaam. Men sorgjaevs: Skule tiltog sig tilslutt Kongenavn i Thronhjem og begyndte Krig; hans Parti blev kaldet Barbalger. Men han blev slagen af S. ved Oslo og siden dræbt i Thronhjem 1240. Hermed endte de mere end hundredaarige Borgerrrige, som havde raaset siden Harald Gilles Erkendelse som Kongesøn. S. tilkommer deraf en meget stor Fortjeneste og Gæder, thi hans mildere Sind og lemfældigere Omgang med sine Modstandere var det Eneste, som kunde berolige

et Folk, der var forvildet ved de skændigste Grusomheder. Som en efter den Tids Raade dannet, ja lærd Mand var ogsaa S. vel flittet til at vinde Menneffer. Han uød ogsaa den store Gæder, at, da Island havde været hjemløst i flere Slægtstiger af Borgerrrige, som tilslutt gik over i reen Lovløshed, valgte Islandingerne, som det eneste Hjælpemiddel, at underkaste sig den norske Konges Styrelse (1262). S. havde med stor Klogskab vidst at vinde Dens mægtige Svobinger, saa at de foretrak at erholde trøge Embeder af den norske Konge, fremfor at vde en republikansk Styrrer-Magt, som næsten altid endte med Snigmord. Alerede Karet før havde Grønland underkastet sig. Mindre virksomt eller heldigt var S. i at hævede Norges Kettigheder i Finnmarken, hvor de kræntes ved Plyndringer og Indgreb af Russer og deres Forbudsne Karelerne. Uagtet Russerne nu vare søkkede ved Tartarernes (Mongolernes) Erobringer, vandt dog Norge ved S.'s Grændsettractat med dem ikke nogen større Stærked for sine Erhverveller i Finnmarken. Tilslutt gjorde Kongen et Krigstog imod Skotland i Aulebring af Dødsfald paa de Norge tilsværende Skotte Der. Paa dette Tog døde S. 1263, 59 Aar gammel.

Haakon V (Magnusson), Magnus Lagahesters Søn, blev Konge i Norge ved sin Broders, Erik Magnussons, Død i Karet 1299. Han sluttede snart den langvarige Fejde, som hans Broder havde ført med Danmark. Men dette skaffede ikke Riget Fred, da Kongen indlot sig i en Række Forbandlinger, Fejder og Intriquer med den svenske Kong Birger og hans Brødre, mellem hvilke der herskede heftige Stridigheder (s. Birger). Da S. var den sidste af den norske Konges Mandesfamme, blev hans eneste ægte Datter, Ingeborg, Gjenstand for det ivrige, ofte til Krig udbartende Frieri baade af Naboløngens Birger, for hans Søn Magnus, og af denne Konges Broder, den skjønnede og ridderlige men ærgerrige Hertug Erik. Efterat den norske Konge forunderlig havde valket imellem dem begge og taalt grove Voldsomheder af dem, lod han omsider sin Datter ægte Erik. De fik snart en Søn Magnus, som da blev Norges Thronarving. Da Erik fort efter af sin Broder blev myrdet paa Nafkøping Elst, vakte denne Ubaad saadan Forbittrelse, at Kong Birger blev forlægt fra Sverrig og det lille Barn Magnus (siden kaldet Smek) blev erkjendt for Konge i Sverrig. S. døde allerede i Karet 1319, 49 Aar gammel, hvorefter denne Dattersøn blev hans Eftermand. Ved disse Begivenheder fik Norge og Sverrig første Gang een Konge. S. var en for sin Tid bannet Mand, som regjerede med stor Myndighed og stræbte at forsøge sin Kongemagt ved at bringe Embedsstanden i større Afhængighed. Han afskaffede derfor de mere aristokratistiske Jarls- og Kæntermands-Benævnelser og indbrøg nogle af de til dem skændigste Gøder. Han søgte ogsaa at gribe ind i det Handelsvæbde, som Hanskebænds overlegne Dygtighed og Industri nu havde erhvervet sig paa de mindre fremstredte Nordboeres Besøftning. Men paa en Tid, da Statsøconomien ikke eksisterede af Raab, og da der herskede den fuldstændigste Uvished hos Statsstyrerne om Handelenes Grundfætninger, kunde

H.'s Lovde heller ikke Andet end lede til et modsat Resultat af det tilsigtede. De idelige Kjøvelerier med de til Bergen indvandrede tybste Kjøbmænd (Wintersidderne) og Haandværkere (Suterne, Stomagerne) levede kun til, at de i Aarhundreder vedligeholdte sig som en fremmed Rasse i Landet, uden at Normændenes egen Handel og Bestand gik fremad. Under sine Stridigheder med det svenske og danske Hof undlod Kongen at optræde med Kraft i Finnmarken, som hjemstogtes af Russeres og Karelers Anfald. Man hører kun, at Galogalanbs norste Indbyggere plagedes med Afgifter til Udrustning af Skibe, hvormed de selv skulde forføre Landet.

Haakon VI, Magnus (Smets) anden Søn, var født 1340. Misformøielisen med hans Faders elenbige Regjering antog i Norge Formen af et Udsæ om at faae Foreningen med Sverrig opløst. Det lykkedes Norges Stormænd, 11 Rigsraader, i Aaret 1348 at erholde Faderens Samtykke til, at den traarige H. udnævntes til Norges Konge. Kort efter udtvarees den ælste Søn, Eril, til Konge i Sverrig, hvilket end mere formelig stadfæstedes i det følgende Aar. Intil H. blev myndig (1355), havde Norges særskilte Bestyrelse en overveienbe Deel i Regjeringen, endskjøndt den fremdeles lebedes af Kong Magnus. Den bitre Uenighed mellem Magnus og hans Søn Eril endte, da denne pludselig døde (1359) og næsten strax efter hans Dronning og 2 Børn, men kun for at gjøre Folkets Uvillie imod Magnus endnu større, hjer sømbedst hans langvarige Intriguer med Valdemar Atterdag i Danmark. Da disse 1360 lebede til, at Valdemar bemægtigede sig Slaane, Gottland og Vland, blev Forbittrelsen saa stor i Sverrig, at H., for at redde Riget for sin Slægt, maatte fængsle sin Fader, hvorpaa han udtvarees til svenskt Konge. Men snart vare Fader og Søn atter Bønnen og tillige forligte med Valdemar, med hvem der var ført en Art Krig. Det Giftermaal, hvormed det svenske Rigsraad for H. havde indgaaet Tractat med Elisabeth af Holsteen, blev trolost afbrudt, og H. 1363 pludselig gift med Valdemars elleveaarige Datter, den berømte Margrete. Da Kongerne nu ogsaa tillode sig Voldsomheder imod det svenske Rigsraad, udtvarede dette Albrecht af Mecklenburg til Sverrigs Konge. Ved Hjælp af tybste Reitropper og Hanseskerbernes betydelige Svmagt slog denne søst Kong H. 1365 og fangede hans Fader, og forurroligede saaledes Norges Rikter, at H. først 1371 kunde forsøge at befrie sin Fader ved et Indfald i Sverrig. Det lykkedes ham dog kun imod en Sum Løsepenge af 12,000 Mark Sølv og Løste om at fravige sig sine Rettigheder til Sverrigs Rige. Den vde Magnus drufnede 1374, 58 Aar gammel. Da Kong Valdemar døde 1375, fik hans Datter Margrete sin og H.'s Søn Olaf i det følgende Aar valgt til hans Eftermand. I Aaret 1380 døde nu ogsaa H. 40 Aar gammel. Hans Samtidige roste ham for hans vde Charakter, og denne viste han vistnok ogsaa imod sin Fader. Men de store Uheld, som rammede ham, maa dog væsentlig have været Følger af hans Mangel paa Røgsfab og Dygtighed. Den sorte Død, Digerdøden, lige-

som flere andre Ulfker, Hungerdød o. s. v. hjemstogte Landene under H.'s og hans Faders Regjering.

Haandvare kaldes de kortere og lettere Aarer i et Fartoi, bestemte til at betjenes med een Haand, saaledes at en Mand kan bruge to Aarer paa engang, een paa hver Side.

Haanden (Manus), den yderste Deel af Legemets forreste Yderlemmer, er ved sin fuldkomment henfigtmæssige Bygning og Indretning skiftet til de mangfoldige og forskjelligartede Brug, som Mennesket veed at gjøre deraf. Den er sammensat af 27 Knokler, hvoraf 8 i tvende Rækker ligge anordnede ved Forbindelsen med Underarmen og danne **Paandrosen** (Carpus); til disse føde 5 lange Knokler, Mellempaandknoklerne (Metacarpus), paa hvis Ende hver af de 5 Fingre sidde, Lommefingeren kun bestaaende af 2, men hver af de 4 andre Fingre (Pegefingeren, Langfingeren, Ringfingeren og Lillefingeren) af 3 Led (Phalanges). Paa Rygskaben af det yderste Led sidder paa hver Finger en Negl. Ved en sludrig Anordning af den store Mængde Sener, der fra Armens Muffler begive sig ned til Haandens Dele, er denne i Besiddelse af en Bevægelighed, som intet andet Lem paa Legemet, ligesom ogsaa dens rigelige Forsyning af Følenerver gjør den til det egentlige Organ for den finere Følesans. — Rygskaben eller Strækkesiden af H. kaldes **Paandryggen**, den modsatte **Paandkaben** eller **Sulphaanden**.

Haandfæstning kaldtes det skriftlige Løfte, som næsten enhver dansk Konge fra Christoffer II (1320) indtil Souverainitetens Indførelse maatte afgive ved sin Thronbestigelse om i sin Regjering at iagttage visse Regler. Disse H. bleve bestandig meer og meer indskrænkelige for Kongerne, saa at der tilslut knap leenedes dem en Skygge af Magt, medens Rigets virkelige Styrelse aldeles blev lagt i Hænderne paa Aelnen og Geistligheden eller efter Reformationens Indførelse paa den førstnævnte Staa alene.

Haandglas er Glasfløker, bestaaende af et eller flere ved Bly sammensatte Glasstykker, som Gartnerne benytte til at sætte over unge Planter, strax efterat de ere satte i Jorden.

Haandgranat, s. Projectil.

Haandlob kaldes det lettere Blylob, som benyttes til Lodhøining af en enkelt Mand, staaende i Røstet eller paa et andet fremragende Sted af et Skib. Det hives ved at svinge det et Par Gange over Hovedet i den bertil anbragte Lodline, indtil det har faaet Fastighed nok til at kastes rast forefter, og det vil da, ved at søge Bund ved Vinen, angive Vanddybden. Det benyttes kun, naar Skibets Fart er ringe og Vanddybden ei er for stor, da man ellers ikke kan faae det til at naae Bundens. Dets Vægt er fra 4—12 P.

Haandniveau er et lille Niveaerinstrument, der kun egner sig til flygtige Niveaerements, da det ikke er beregnet paa nogen fast Opstilling, men kun paa at holdes i Haanden, medens Sigterne tages. Vøirigt kan det være indrettet paa forskjellig Maade. I Reglen bestaaer det af en kort toarmet Vægtstang, som er vøiragtig afbalanceret, saa at den altid stiller sig horisontalt, og over hvis to Endepuncter der slætes.

Haandspaalæggelse er en religiøs Skik, som allerede var i Brug hos Isberne. I den Moselibog befales det ved Præsternes Indvielse at lægge Hænderne paa Hovedet af en Offerkalv og to Offerordere. Da Josua blev Isbepollsets Fører, overdrog Moses ham dette Embede under S. I det nye Testamente velsignede og helbrede Jesus paa denne Maade. Ogsaa den kristelige Cultus benytter sig ofte af denne Skik. S. hørte i den ældste Kirke med til Ceremonierne ved Katekumenernes Indvielse; den er endnu en af de forberedende Ceremonier ved Daaben. Den finder Sted ved Confirmationen og Præstordinationen og betragtes i den katolske Kirke, navnlig ved den sibsmønte Hædling, som det synlige Tegne, der konstituerer Sacramentet. S. er et Symbol paa Kirkens Onste om, at den Helligaand vil udgyde sig over den, for hvem der bedes. Efter sin Form bestaaer den kirkelige S. heri, at den Gæstlige lægger enten begge Hænder eller den højre Haand alene paa dens Hoved, til Bedste for hvem den religiøse Act foretages, eller i, at man strækker Hænderne ud imod dennes Hoved; hiint kaldes Chirotestie, dette Chirotonie. I den katolske Kirke lægger Præsten ogsaa under Messen Haanden paa Messeskræbet, hvilket er en Efterligning af Isbernes Skik at lægge Haanden paa Offerbyret.

Haandpant, s. Pant.

Haandpenge, s. Arsb.

Haandskrift kaldes i Retsproget et med en Person's Navn underskrevet Document, som indeholder en Erkjendelse af et ham forbindende Forhold, s. Ex. et Gjelbsbrev, en Transport eller en Quittering. Saaledes at have den Paagjældendes egen skriftlige Tilskaaelse medfører efter den danske Lovgivning betydelige Fordele, navnlig med Hensyn til Beviset, idet den, imod hvem der fremlægges et med hans Navn undertegnat Document, ikke ved en blot Benægtelse af Underskriftens Gyldighed kan slippe for at efterleve det, men er pligtig at fralægge sig Underskriften med sin Sed. Derimod er det Fortrin, som efter den hiint gældende Lovgivning i Concurstilsælde tillkom Forbringer, der stættede sig paa S., fremfor mundtlig Gjelb, nu (ved den nye Fallitlov af 30te Decbr. 1858) ophævet for Fremtiden.

Haandskrifter, s. Manuscripter.

Haandfydevaaben inddeles efter deres Form og Størrelse i Geværer eller Flinter, Carabiner og Pistoler, efter Bestemmelsen i Jagt- eller Luftsvaaben og Krigsvaaben. Geværer har en lang Pibe, og dets Skæfte har en flad Kolbe, der under Sigtet støttes mod Skulderen. Carabinen stilles kun derved fra Geværer, at den har en kortere Pibe, og at den er forsynet med en Ring eller en særegen saakaldet Stang for at kunne medføres nogenlunde bekvemt tilfod. Pistolen er det korteste Slags Skydevaaben; ved Sigtet holdes den ikke mod Skulderen, men frit i Haanden; den har derfor ingen Kolbe, men et krumt Greb paa Enden af Skæftet. Jagtvaabnene udmærke sig gjerne fremfor Krigsvaabnene ved deres lettere og elegantere Bygning og Forjtring, hvorhos de ikke selv have en kunstigere og mere sammensat Indretning, end det vilde være raadeligt at give et

Baaben, som den menige Soldat ihænde, og som maa være beregnet mindst til en vis Grad, at kunne udfyldt som Rebsart uden derfor at være lig. Thovret S. bestaaer af Pibe, Skjæftet og Beslaget eller Garnituret, er et af Jern smedbet Rør, der begynder med en Skruer, Svandskræner, i den af hvilken der er anbragt et Hul til Fængsullet, hvorigennem Piben ind i Laasen anbragte Pande eller Piben ind til den i Røret eller Løbet indbefindende Labning; ovenpaa Piben er der anbragt midler, nemlig et Korn og et Siger eller mindre kunstig Indretning, hvilket ved Sigtet at give Baabnet den rette Størrelse. Løbet er enten heelt eller delvis Baabnet kaldes da glatløbet, eller der i Bøge indfaaret regelmæssige, som de forrige Karer, saakaldte Riffelgange (s. isvort nedenfor); Baabnet kaldes da Ihvorsel man ikke længere ubefindelige kugleformige Projectiler (s. b. A.), og disse rimeligvis snart ville gaae heelt ud, har man dog vedblevet at betegne Løbet eller Caliber ved dets Størrelse. Den tegner, hvor stort et Antal af Kugler, der hver har et Evermaal liig Løbets, der kan for at give et Punds Vægt; 16-lb saaledes den Flint, hvis Pibe har et vendigt Evermaal saa stort, at den kun ber passer i Mundingen, veier 2 Lb. er ved Ringe eller ved Stifter og Skæfter til Skjæftet, der deels tjener til at holde de svrige Dele, deels til at give Baabnet Form, som er bekvemest ved Laderingen og Brugten; fortil har Skjæftet en Rende til Laderstøtten, med hvilken den Munding og Projectilet først tilhænger i den ved Kytteriets Skydevaaben føres til den stoffen hængende løst ved en Rem eller en Bandoleret; ved Bagenden af Piben har Skjæftet et Indsnit, hvori den paa Laasestillet kaldes Laas (s. Geværer) er befæstet som oftest i to Skrue. Som foran bemærket, har Flint og Carabinens Skæfte en flad Kolbe, Piben derimod et Haandfang eller Greb; imidlertid kan der dog til dette befæstes en løst ved Hjælp af hvilken den kan holdes i Skulderen ligesom en Carabin. Garnituret udgøres af en Deel Beslag af Messing eller Jern, bestemt deels til at holde Piben i Laasen fast til Skjæftet, deels til at bestemme den imod Overlast; dertil høre Kappen, der holder Enden af Kolben eller Grebet, samt bølgen eller Bøilekassen, der beskytter Kytteren o. s. v.

Et Jernvaaben, bestemt til at bruges betjenes af Enkelmand, kendes man i Litteratur som Kasteflydret, Skyngen og Vaanbuen, de simple Vaaben holdt sig i Brug hele Tiden alderen igennem ved Siden af den paa Krogens Tid eller svæ Tid fortunden oplos Armbryst (s. Bue). Endnu en Tidlang er man her i Europa i den første Halvdel det 14de Aarh. var begyndt at anvende Kugler i Krigen, bestemt Ildvaabnene sig paa et ufuldkomment Udviklingsstrin, at der ikke kan finde nogen Udskillelse Sted mellem Haandfy-

det Skjts. Først ved Midten af det 15de
 Aarh. kan man paa Ildvaaben, der med Be-
 skyld kunne henregnes til Haandvaabnene; det
 er denne Lid, at man begyndte at betjene
 sig paa. Bøsser, Hæskete i Era og af den Stør-
 relse at een Mand formaarbejdede at haandtere dem.
 De første under Carl den Driftiges Krige mod
 Tyrkerne (1476—77) forekomme disse nyere
 og betydeligt Antal paa de Sidstes Side. —
 Disse Haandildvaaben bestode af en Pibe,
 lavet af Jern, sjældnere støbt af Bronze, hvilken
 var fastet til et raat forarbejdet Træhæfte;
 den ladedes med fornet Krudt og en Bly-
 kugle; ved Fængsullet var en Pande, der fyldtes
 med Røstkrudt; fra først af paataendtes dette
 ved en Punte, som Skytten holdt i Haanden;
 senere opkom tidlig Puntelaasen, der ved Afstrækket
 af Puntegløden til Fængspannen (angaarnde
 den og andre Laasformer see *Seerulaas*).
 Disse Puntegløder vare i hin Lid svære og ubandelige
 og brugtes meest til Forvoaret af Fæstninger
 og Stillinge; ofte var der under den for-
 nævnte Deel af Bøssen anbragt en Klo eller Hage,
 som kom til at holdes imod en Muur eller en
 anden Gul for at afskabe Lidbagetsbet ved
 den; rimeligt nok hidrører herfra Navnene
 Hæger, Døbelthager, halve Hager og
 halve Bøsser, der forekomme saa hyppig som
 og gælder for de forskjellige Slags Bøsser, af
 hvilke dog neppe de mindre Arter have været
 kjendte med slige Hager. I Aaret 1498 skal
 det allerede have brugt Rifler, hvis Løb ind-
 bygget vare forsynede med Riffelgange paalangs;
 den vandt herved, at man i slige Bøsser kunde
 bruge Kugler, der gik trangt i Løbet, istedetfor
 at til almindelige, glattebode Bøsser maatte
 bruge Kugler med Spillerum. I Aaret 1498 skal
 det være det, at man omtrent 1520 fandt paa at
 bruge Riffelgangene en skræmmerig Snoning, der
 gav fremmede Stubbilsker; siden den
 tid have Kugleriffler med snoede og Hagsriffler
 af lige Riffelgange været meget brugte som
 Ildvaaben. Ved saadanne findes tibt den
 17 i Nürnberg opfundne tybke eller Hjul-
 løb, der giver en sikker Paatænding, men er
 umenfat og derfor strøbelig, af hvilken Grund
 det aldrig har vundet Indgang ved Infanterie-
 vaabnene; derimod brugtes den tibt ved
 Infanteriets Pistoler, der antages at være
 samme i Brug ved Midten af det 16de Aarh.,
 som ved Carabinen, hvilket Vaaben fandt
 Indgang under Trediveaarstrigen. Ved alle
 Arter af S. brugtes sludom allerede i det
 16de Aarh. den saakaldte Snaphanellaas, der
 er den ældste, mindre fuldkomne Form af
 den senere saa almindelige Steenlaas. — Den
 saakaldte halve Hage, der var let nok til at
 betjene paa fri Haand, var det første Ild-
 vaaben, af hvilket Fodfolket Skytter be-
 kjente sig; allerede Carl V skal imidlertid ved
 det spanske Infanterie have indført Musketten
 i en Bøsse af større (omtr. 8-10diget) Caliber
 og derfor saa tung, at Skytten under Sigtet
 maatte lade Førenden af Bøssen hvile paa en
 Kroppe eller Gaffel, som man førte med sig i
 Haanden. Efter den nederlandste Frihedskrig
 indførtes Musketten jevnledes med den halve
 Hage eller Kæret, som den ogsaa kaldtes, ved
 alle Armeer; i Løbet af Trediveaarstrigen ud-

jevnedes Forskjellen mellem de toende Arter af
 Vaaben, saa at Infanteriet henad Slutningen
 af det 17de Aarh. kun benyttede eet Slags
 Skydevaaben, nemlig i Reglen en Puntemuffet,
 der var let nok, til at man kunde sigte med den
 uden Hjælp af Anlægsgaffel. Gustav Adolf havde
 forsøgt at ombytte Puntelaasen med Snaphanella-
 laasen; dog holdt den første sig i Brug ved Infan-
 terievaabnene, indtil den henimod Slutningen af
 Aarhundrebet fortrængtes af den omtrent 1640
 opfundne franske Puntelaas eller Batteriellaas, der
 snart blev den eneste anvendte saavel til Krigs-
 som Jagtbrug. Efter Konges Angivelse skal
 man allerede 1640, efter Andres først 1670
 have fundet paa at indrette Muffetten til stift-
 vands at tjene som Støds- og som Skydevaaben
 ved Opstøbelsen af Bajonetten, oprindelig en
 kort Støbflinge, besættet til et Træstak, der
 ved Brugen blev stukket ind i Vibens Munding;
 et stort Fremskridt var Opløsningen af den nu
 almindelige Døbelbajonet, der med et Hylster
 omslutter Mundingen af Piben, og som gjør
 Sværet stillet til samtidig at bruges som
 Fjernvaaben og som blankt Vaaben. Omtrent
 fra Aaret 1700 lige til den nyeste Tid har
 Bajonetstinten spillet Hovedrollen i Infanteriets
 Bevæbning; en ikke uafenslig Forbedring mod-
 tog den ved Indførelsen af Sernladsstøffen, som
 1730 blev bragt i Brug ved den preussiske Felt-
 herre, Leopold af Anhalt-Deslau, som nu mulig-
 gjorde en tidligere ukjendt Regelmæssighed og
 Nødtagighed i Skydningen. — Kugleriffler havde
 hidtil kun fundet en indskrænket Anvendelse i
 Krigen; den amerikanske Frihedskrig bragte den
 i noget hyppigere Brug, uagtet den havde den
 for Soldaten væsentlige Ulempe, at dens Lad-
 ning var tidsspillende og besværlig. Først efterat
 Revolutionens og Keiserdømmets Krige havde
 givet Maalet for den en saa stor Betydning,
 begyndte man for Alvor at arbejde henimod en
 yderligere Udvidning af S. Det første Skridt
 i denne Retning var Indførelsen af Percussions-
 laasen, opfundet 1807 men først indført ved
 Soldatervaabnene omtrent 1840. I endnu mere
 indgribende Betydning var dog Indførelsen af
 Spidskuglerifflerne. For at undgaae den besværlige
 Ladning af Kugleriffler har man søgt at
 indrette denne til at lade bagfra; ved Bag-
 laderiffler kan man bruge Kugler, der have et
 lidt større Tværmaal end Løbet; ved Stubbet
 presses da Kuglen ind i dette, hvis Riffelgange det
 herved tvinges til at følge. Ved Bagladeriffler
 indvendes sædvanlig, at de ere for sam-
 menfatte og af den Grund strøbelige. Det er
 derfor kun i enkelte Lande, nemlig i Norge, ved
 den svenske Flaade og i Preussen, at de ere
 indførte; i almindelig Land er en Deel af In-
 fanteriet bevæbnet med det efter Laasmechanikeren
 benævnte „Zündnadelgewehr“ (Naaleriffel);
 i Frankrig har man en kort Lid benyttet Bols-
 riffler og i Danmark Nattercarabiner til at lade
 bagfra, hvilke Vaaben man dog igjen har for-
 ladet for at gaae over til et ganske andet System
 af riffede Vaaben, indrettede som sædvanlig til
 at lade fra Mundingen. En fransk Infanterie-
 officer delvogne fandt 1828 paa at lade
 Riffler med en Kugle, der er lille nok til at
 gaae villig ned i Løbet, og som, naar den har
 naaet Kanten af det saakaldte Kammer, hvori

Haandspaalæggelse er en religiøs Skik, som allerede var i Brug hos Isøerne. I Iben Mosesbog befales det ved Præsternes Indvielse at lægge Hænderne paa Hovedet af en Offerkalv og to Offeræddere. Da Josva blev Jødesolkets Fører, overdrog Moses ham dette Embede under G. I det nye Testamente velsignede og helbrejede Jesus paa denne Maade. Ogsaa den kristelige Cultus benytter sig ofte af denne Skik. G. hørte i den ældste Kirke med til Ceremonierne ved Katechumenernes Indvielse; den er endnu en af de forberedende Ceremonier ved Daaben. Den finder Sted ved Confirmationen og Præstordinationen og betragtes i den katolske Kirke, navnlig ved den sidstnævnte Handling, som det synlige Tegn, der configurerer Sacramentet. G. er et Symbol paa Kirkens Fæste om, at den Helligaand vil udgyde sig over den, for hvem der bedes. Efter sin Form beskæftes den kirkelige G. deri, at den Geistlige lægger enten begge Hænder eller den højre Haand alene paa dens Hoved, til Bedste for hvem den religiøse Act foretages, eller i, at han strækker Hænderne ud imod dennes Hoved; hiint kaldes Epitroteste, dette Epitrotonie. I den katolske Kirke lægger Præsten ogsaa under Messen Haanden paa Messesofter, hvilket er en Efterligning af Isøernes Skik at lægge Haanden paa Offerdyret.

Haandpant, s. Pant.

Haandpænge, s. Armb.

Haandskrift kaldes i Retsproget et med en Person's Navn understrevet Document, som indeholder en Erklærelse af et ham forbindende Forhold, s. Ex. et Gjeldebrev, en Transport eller en Quittering. Saaledes at have den Paagjældendes egen skriftlige Tilskaaelse medfører efter den danske Lovgivning betydelige Fordele, navnlig med Hensyn til Besidst, idet den, imod hvem der fremlægges et med hans Navn undertegnet Document, ikke ved en blot Benægtelse af Underskriftens Gyldighed kan slippe for at efterleve det, men er pligtig at fralægge sig Underskriften med sin Ved. Derimod er det Fortrin, som efter den hidtil gjældende Lovgivning i Concursskæde tilkom Fordringer, der støttede sig paa G., fremfor mundtlig Gjæld, nu (ved den nye Fallitlov af 30te Decbr. 1858) opdøvet for Fremtiden.

Haandskrifter, s. Manuscripter.

Haandskivebaaben inddeles efter deres Form og Størrelse i Geværer eller Flinter, Carabiner og Pistoler, efter Bestemmelsen i Jagt- eller Krigsbaaben og Krigsbaaben. Geværer har en lang Pibe, og dets Slæfte har en snab Kolbe, der under Siget støttes mod Skulderen. Carabinen stilles kun derved fra Geværer, at den har en kortere Pibe, og at den er forsynet med en Ring eller en særegen saakaldet Stang for at kunne medføres nogenlunde bekvemt tilfæst. Pistolen er det korteste Slags Skivebaaben; ved Siget holdes den ikke mod Skulderen, men frit i Haanden; den har derfor ingen Kolbe, men et krunt Greb paa Enden af Slæftet. Jagtbaabnene udmærke sig gjerne fremfor Krigsbaabnene ved deres lettere og elegantere Bygning og Forziring, hvorhos de ikke sjelden have en kunstigere og mere sammenfat Indretning, end det vilde være raadeligt at give et

Baaben, som den menige Soldat skal have ihænde, og som maa være beregnet paa, idetmindste til en vis Grad, at kunne taale ilde og uskaansom Mefart uden derfor at blive ubrugelig. Ethvert G. beskæftes af Piben, Laafen, Skjæftet og Beslaget eller Garnituren. Piben er et af Jern smedbet Rør, der bagtil er lukket med en Stræue, Svandsstræuen, i Rørbenet af hvilken der er anbragt et Hul i Piben, Fænghullet, hvorigennem Iben fra den ved Laafen anbragte Pande eller Piston forplantes til den i Røret eller Røbet indsluttede Krudtladning; ovenpaa Piben er der anbragt Sigtemidler, nemlig et Korn og et Piseer af mæ eller mindre kunstig Indretning, hvilke tjene til ved Sigtet at give Baabnet den rette Stilling mod Maalet. Røbet er enten beelt cylindrisk, og Baabnet kaldes da glatløbet, eller der er i dets Bøge indskåret regelmæssige, som oftest træformige Furer, saakaldte Riffelgange eller Stræ (s. iøvrigt nedenfor); Baabnet kaldes da en Riffel. Jyvoerdal man ikke længere ubesluttede bruger kugleformige Projectiler (s. b. A.), og ihoerdet disse rimeligvis snart vilde gaee heelt af Brug, har man dog vedblevet at betegne Røbet's Bidde eller Caliber ved dets Lødighe'd. Denne betegner, hvor stort et Antal af Kugler, af hvilke hver har et Ivermaal lig Røbet's, der behøves for at give et Punds Bøgt; 16-Løbig er saaledes den Flint, hvis Pibe har et indvendigt Ivermaal saa stort, at den Blykugle, der passer i Mundingen, veier 2 Løb. Piben er ved Ringe eller ved Stifter og Rener fæstet til Skjæftet, der deels tjener til at sammenholde de øvrige Dele, deels til at give Baabnet den Form, som er bekvemmet ved Haandteringen og Brugen; fortil har Skjæftet en lang Rende til Ladestokken, med hvilken Krudtladningen og Projectilet føres tilbrunds i Røbet; kun ved Mutteriets Skivebaaben føres tidt Lade-stokken hængende løst ved en Rem eller ved Vandsoeret; ved Bagenden af Piben har Skjæftet et Indstift, hvori den paa Laasbliffet samlede Laas (s. Geværlaas) er befæstet som oftest med to Stræuer. Som foran bemærket, har Flintens og Carabinens Skjæfte en snab Kolbe, Pistolens derimod et Haandfang eller Greb; ubertiden kan der dog til dette befæstes en løse Kolbe, ved Hjælp af hvilken den kan holdes mod Skulderen ligesom en Carabin. Garnituren udgøres af en Deel Beslag af Messing eller Jern, bestemte deels til at holde Piben og Laafen fast til Skjæftet, deels til at bestynte dette imod Dørslæst; dertil høre Rappen, der beklæder Enden af Kolben eller Grebet, Haandhøilen eller Bøilekassen, der bestynter Afstrækeren o. s. v.

Af Jernbaaben, bestemte til at bruges og betegnes af Enkeltmand, hændte man i Oldtiden ifflun Ræfespjddet, Slungen og Haandsbønen, hvilke simple Baaben holdt sig i Brug hele Middelalderen igjennem ved Siden af den paa Ræstogenes Tid eller sære Tid forinden opløste Armbrøst (s. Bue). Endnu en Tilgang skænt man her i Europa i den første Halvdeel af det 14de Aarh. var begyndt at anvende skudtet i Krigen, besandt Jlybaabnene sig paa et saa usfuldkomment Uboilingsstærin, at der ikke kunde finde nogen Afskillelse Sted mellem Haandskive

og grovt Skjts. Først ved Midten af det 16de Aarh. søder man paa Ildbaaben, der med Beskæmthed kunne henregnes til Haandbaaene; det var ved denne Tid, at man begyndte at betjene sig af Bøsser, skjæbte i Træ og af den Stærrelse, at en Mand formaagde at haandtere dem. Allerede under Carl den Driftiges Krige mod Schweizerne (1476—77) forekomme disse nyere H. i betydeligt Antal paa de Sidstes Side. — De ældste Haandildbaaben bestode af en Pibe, smedet af Jern, sjældnere støbt af Bronze, hvilken var sættet til et raat forarbejdet Træstykke; Løbet ladedes med kornet Krudt og en Vlykugle; ved Fængslet var en Pande, der fyldtes med Meelkrudt; fra først af paatændtes dette med en Lunte, som Skytten holdt i Haanden; dog opkom tidlig Luntelaasen, der ved Afstrækket bragte Luntegløden til Fængspannen (angaende denne og andre Laasformer see *Seværlaas*). Bøsserne vare i hiin Tid tvære og uhandelige og brugtes meest til Forbæret af Fæstninger og faste Stillinge; ofte var der under den forreste Deel af Bøssen anbragt en Klo eller Hage, bestemt til at holdes imod en Muur eller en særegen Bul for at afsæde Løbgeffødet ved Studdet; rimeligt nok hidrører herfra Navnene Hager, Døbbelthager, halve Hager og Hagebøsser, der forekomme saa hyppig som Betænelser for de forskjellige Slags Bøsser, af hvilke dog neppe de mindre Arter have været forsynede med slige Hager. I Aaret 1498 skal man allerede have brugt Rifler, hvis Løb indvendig vare forsynede med Rifselange paalangs; man vandt derved, at man i slige Bøsser kunde bruge Kugler, der gik trangt i Løbet, istedetfor at man til almindelige, glattsødede Geværer maatte bruge Kugler med Spillerum; et yderligere Fremskridt var det, at man omtrent 1520 fandt paa at give Rifselangene en skrueformig Snoning, der i bvi Grad fremmede Stubbiligheden; siden den Tid have Kugleristær med snoede og Hagtriffler med lige Rifselange været meget brugte som Jagtbaaben. Ved saadanne findes tidt den 1517 i Nürnberg opfundne tydske eller Hjul-laas, der giver en sikker Paatænding, men er sammenfat og derfor skrøbelig, af hvilken Grund den aldrig har vundet Indgang ved Infanteriets Baaben; derimod brugtes den tidt ved Artilleriets Pistoler, der antages at være komne i Brug ved Midten af det 16de Aarh., og ved Carabinen, hvilket Baaben fandt Indgang under Tredivaarstrigen. Ved alle Arter af H. brugtes stundom allerede i det 16de Aarh. den saakaldte Snaphanellaas, der er den ældste, mindre fuldnomne Form af den senere saa almindelige Steenlaas. — Den saakaldte halve Hage, der var let nok til at betjenes paa fri Haand, var det første Ildbaabaaben, af hvilket Fobfollens Skytter bestjente sig; allerede Carl V skal imidlertid ved det spanske Infanterie have indført Musketterne: en Bøsse af støre (omtr. 8-tødig) Caliber og derfor saa tung, at Skytten under Sigtet maatte lade Forenden af Bøssen hvile paa en Kyst eller Gaffel, som han førte med sig i Haanden. Efter den nederlandste Frihedskrig indførtes Musketterne jevnfides med den halve Hage eller Nøret, som den ogsaa kaldtes, ved alle Armeer; i Løbet af Tredivaarstrigen ud-

jevnedes Forfjellen mellem de tvende Arter af Baaben, saa at Infanteriet henad Slutningen af det 17de Aarh. kun benyttede eet Slags Stykbaaben, nemlig i Reglen en Luntemusket, der var let nok, til at man kunde sigte med den uden Hjelp af Anlagsgaffel. Gustav Adolf havde forsøgt at ombytte Luntelaasen med Snaphanellaas; dog holdt den første sig i Brug ved Infanteriebaabene, indtil den henimod Slutningen af Aarhundrebet fortrængtes af den omtrent 1640 opfundne franste Flintelaas eller Batteriellaas, der snart blev den eneste anvendte saavel til Krigs- som Jagtbrug. Efter Rogles Angivelse skal man allerede 1640, efter Andres først 1670 have fundet paa at indrette Musketter til Skiftevis at tjene som Stads- og som Stykbaaben ved Opfindelsen af Bajonetten, oprindeligt en kort Støbblinge, bestemt til et Trækstak, der ved Strøgen blev stukket ind i Pibens Munding; et stort Fremskridt var Opfindelsen af den nu almindelige Døbbelbajonet, der med et Hyster omslutter Mundingen af Piben, og som gjør Geværer skiftet til samtids at bruges som Fjernbaaben og som blankt Baaben. Omtrent fra Aaret 1700 lige til den nyeste Tid har Bajonetstinten spillet Hovedrollen i Infanteriets Bevæbning; en ikke væsentlig Forbedring modtog den ved Indførelsen af Jernladedestoffen, som 1730 blev bragt i Brug ved den preussiske Felt- herre, Leopold af Anhalt-Deslau, og som mulig- gjorde en tidligere ujenbt Regelmæssighed og Nøjagtighed i Skydningen. — Kugleristen havde hidtil kun fundet en indskrænket Anvendelse i Krigen; den amerikanske Frihedskrig bragte den i noget hyppigere Brug, uagtet den havde den for Solbaten væsentlige Ulempe, at dens Ladning var tidsspillende og besværlig. Først efterat Revolutionens og Keiserdømmets Krige havde givet Trænleurfagningen en saa stor Betydning, begyndte man for Alvor at arbejde henimod en yderligere Udvikling af H. Det første Skridt i denne Retning var Indførelsen af Percussions- laasen, opfundet 1807 men først indført ved Solbaterbaabene omtrent 1840. Af endnu mere indgribende Betydning var dog Indførelsen af Spidskugleristærne. For at undgaae den besværlige Ladning af Kugleristen har man søgt at indrette denne til at lade bagfra; ved Bag- laderifler kan man bruge Kugler, der have et lidt større Lørdmaal end Løbet; ved Skuddet presses da Kuglen ind i dette, hvis Rifselange det derved tvinges til at følge. Mod Bagladegeværerne indvendes sædvanlig, at de ere for sammenfatte og af den Grund skrøbelige. Det er derfor kun i enkelte Lande, nemlig i Norge, ved den svenske Flaade og i Preussen, at de ere indførte; i sidstnevnte Land er en Deel af Infanteriet bevæbnet med det efter Laasemechanismen benævnte „Zündnadelgewehr“ (Maaleriffler); i Frankrig har man en kort Tid benyttet Bold- rifler og i Danmark Nyttocarabiner til at lade bagfra, hvilke Baaben man dog igjen har forsøgt for at gaae over til et ganske andet System af riflede Baaben, indrettede som sædvanlig til at lade fra Mundingen. En fransk Infanterie- officer Delvigne fandt 1828 paa at lade Riflen med en Kugle, der er lille nok til at gaae villig ned i Løbet, og som, naar den har naaet Randen af det saakaldte Kammer, hvori

Kruttlabningen rummes, ved et Par Slag med Ladestoffen hantes flad eller "forceres", saaledes at Blyet klemmes ind i Kiffelgangene, hvis Snoring Kuglen under Udfarten da maa følge. Det lykkes ad denne Vel Desvigne at fremstille den efter ham benævnte Kiffel, der lades omtrent med samme Lethed som et glatløbet Gevær og skyder ligesaa sikkert som en Kugleriffel. Thouvenins Lapriffel er en Forbedring af Desvignes Opfindelse, idet den i Bunden af Løbet istedetfor en Indsnoring eller et Kammer har en fremstaaende Lap, udenom hvilken Krudtet leirer sig, og som tjener til Støtte for Kuglen under Forceringen. Af endnu større Vigtighed var det først af Desvigne fremfattede, dernæst af den franske Jægerofficer Minié gjentagne Forslag at ombytte det hidtil brugte, kugleformige Projectil med et cylindroconisk. Den saakaldte Spidskugle er fortill spidsbueformig, bagtil cylindrisk og gjerne forsynet med een eller flere Kiler rundt om den cylindriske Deel. Lapriffen med Spidskuglen vandt, efterat den 1846 var indført i den franske Armee, hurtig Indgang over hele Europa, i Danmark 1848. Imidlertid har man senere været betænkt paa nye Forbedringer af Spidskugleriffen; i Miniériffen forceres Kuglen ikke ved Slag med Ladestoffen, men derved at Krudtgassen med Bobljomhed trænger ind i en Forpning i Bagenden af Projectilet, hvilket derved ubdvider sig til Siderne i Antændelsesrøret, inden det har faaet Tid til at bevæge sig fremfæst i Løbet. Noget Figende opnaaes ved Willinsons Kiffel derved, at Projectilets bageste Deel er stærkt indflaaret med dybe Kiler, som ved Skuddet klemmes sammen, saa at Blyet presses ind i Løbets Kiffelgange. De tre ovennævnte er de vigtigste Former af moderne Spidskugleriffen, der med en Mængde af Detaillforsjelligheder ere indførte i de forskjellige Armeer; den engelske Enfeldriffel saavel som Lancastriffen f. Ex. ere ikke Andet end Modificationer af Miniériffen. I Norge, Sverrig og Preussen har man indført Spidskugler til Bagladegeværerne. Een Ting have alle de moderne Spidskugleriffen tilfælles, den nemlig, at de i Henseende til virksom Skudvidde saavel som Skudfikkerhed faae meget høit daade over det glatløbede Gevær og over den gamle Kugleriffel, hvilken sidste de tillige langt overgaae i Henseende til Raddingens Hurtighed og Bequemmelighed. Hvor store Fremskridt S. saaledes end have gjort i Løbet af de sidste 30 Aar, tør man dog neppe antage den saaledes begyndte Udvikling for heelt afsluttet og tilendbragt. Et nyt Skydevaaben, som maaffet er bestemt til i Fremtiden at komme til at spille en større Rolle, er den saakaldte Revolver. Allerede langt tilbage i Tiden har man tænkt paa at indrette Geværer til at gjøre flere Skud itraal uden at lades paany; den almindelige Dobbeltstint med tvende Viber, anbragte jevnstibes, er den simpleste Løsning af denne Opgave. Af en mere sammensat Bestaaffenhed er Revolveren, der foresindes tidlig, som i Slutningen af det 16de Aarh.; senere er den gjentagne Gange bleven bragt paany i Forslag, blandt Andet i Danmark 1845 af Procurator Rasmussen og endnu senere i Amerika af Oberst Colt, der har oprettet en

stor Fabrik for Tilvirkningen af dette Slags Vaaben. Revolveren er et Bagladevaaben med en enkelt Vibe, der er bragt i Forbindelse med en Metalcylinder, paa hvis ene Endeflæde der i en Kreds er anbragt et Antal Huller, hvoraf hvert optager en Kruttlabning og en Kugle; ved at dreie Cylinderen om dens Ase bringer man disse Huller, eent for eet, hen for Bagenden af Løbet, igjennem hvilket Kuglen udfydes; derved bliver det muligt i meget kort Tid at affyre saa mange Skud, som Cylinderen indeholder, sædvanlig 6-10. Revolveren lider af de for alle Bagladevaaben fælles Ulemper, nemlig en compliceret Indretning samt en betragtelig Stræbelighed og en overbreven Røstbarhed; derfor har den hidtil kun fundet Indgang som Krigsvaaben i Nordamerika samt i den engelske og den franske Marine. — I Danmark er Lapriffen af Nobel 1848 at ansee for Infanteriets Hovedvaaben, og den Tid ligger vel ikke meget fjern, da de glatløbede Geværer af ældre Modeller, som endnu ere i Brug, ville være heelt affastede eller ialtfald forandrede til Kiffen. Cavaleriet er udrustet med Lapriffel-Carabiner eller med glatløbede Carabiner og Pistoler, alle af Nobel 1848; af samme Aars Construction have endelig en hvær Soldat-Lapriffel, alene bestemt til at bruges fra faste Batterier og Fæstningsbolde.

Haandtegning er Benævnelser for originale Tegninger af Kunstnere i alle Fag af de tegnende Kunstner; de ere almindeligviis indført med et eller andet Slags Kridt, med Blyant eller Pen; dog henregner man almindeligviis Tusch og Sepiategninger ligesom ogsaa Farvede Billeder blandt S., skjndt de udføres med Pensel. S. af store Mestere ere af betydeligt Værd og meget eftertragtede, men en grundig Bedømmelse af disses Værdighed er i høi Grad vanskelig. Europas største Byer besidde værdifulde Samlinger af S., og Kjøbenhavn har, som en Afdeling af Kobberstiksamlingen, en Række af megen Interesse, navnlig i Henseende til dansk Kunst.

Haandteen, det simpleste Redskab til Hørræns Spindning, kendtes allerede i Oldtiden og bruges endnu, f. Ex. i Italien. Det er en lille Spindel med en tung Stive; paa Spindelens opvilles Garnet, og Skiven holder den i Svang under Spindningen. Hørræns bæres paa en i Bøltet befæstet Stang.

Haar kaldes man de traadformige Dannelser paa Menneskets og Dyrrets Hud, der henhøre til bennes Overhuddannelse (i Analogie med Overhud og Negle). Den Deel af Haaret, der voger udenfor Huden, kaldes **Haarkrøstet**, hvilket med sin **Haarrod** er befæstet i en liden Indkrængning i Huden, **Haarvægslen**, paa hvis Bund findes en liden, meget aarertig Fremstaaende, **Haarkrøsten**, fra hvilken Haaret voger frem ved en bestandig Formerelse af de der danne de Celler. I Begyndelsen er Haaret herude lidt tykkere, lagagtigt i Form, men efterom det voger ud, bliver det tørttere, og faaer da Haarets almindelige Tykkelse og Form, der dog kan være meget forskjellig. Hos Mennesket er det saaledes snart rundt i Gjennemsnittet (stærkt Haar), snart ovalt (bløgende og trælende Haar), snart trekantet (kruset Haar). Bygningen er

ikke saa lidet compliceret: yderst kaldes Haaret af et Lag Døerhudsceller, indenfor disse findes et cylindrisk Lag af Fibrer, og inderst Marvlaget, der bestaaer af meer eller mindre forstørrede Celler. Haarets meest fremtrædende physiske Egenskaber er en høj Grad af **Stivlighed** og **Elasticitet**, ligesom det ogsaa er meget hygroskopisk. Dets Farve er høist forskjellig, fra meget blonder, gjennem røde og brune til ganste sorte Nuanceringer, der væsentlig følge med den individuelle og Race=Coloriten. Næsten hele Legemets Overflade besidder en Haarbeekning — Haandfladen og Fodfaalen dog undtagne —, men dennes Natur og Udbredningsmaade er paa de forskjellige Steder af Legemet høist forskjellig; stærkest udvikles de paa Hovedet som Hovedhaar, over Diet som Zienbryn, i Arelbulen, paa Kjønsdelene og hos Manden som Skæg i Ansigtet. Man har i den senere Tid bemærket, at det ikke er tilfældigt, i hvilken Retning Haarene ligger paa Legemet, men at dette følger bestemte Love, hvilke neppe ere uden Sammenhæng med den øvrige Legemsbestaaelse. Herpaa tyder bl. A. det bestemte Forhold, der findes at være hos Malletoen mellem Dannelsen af Speilet (Haarenes Afleiringsform paa Bagtroppen) og dens Mellegioningseone (de Guenonffe Mærker). — Tal af Haarene stcer i Almindelighed i en mere fremrykket Alder, men ogsaa tydeligt før denne Tid. Dette beror da enten paa en almindelig Legemsstærkelse (s. Gr. Blegst, Reconvalescents efter svære Sygdomme o. l. v.), hvorved Haarlimens Ernæring lider, og hvor det som oftest er muligt ved en rigtig anvendt Almeenbehandling at bringe Haaret til atter at flyde frem; eller ogsaa beror Affaldet paa en local Sygdom i Hud, i Haarækkelen eller Rimen, af forskjellig Natur, hvilken det i det enkelte Tilfælde ofte kan være vanskelig nok at bestemme, og hvorimod de passende Midler derfor maae vælges med en vis Sjønsomhed. Det er indlysende, at de af Parvumourerne forhaandlede Midler herimod ikke kunne benyttes isærlig. En af de hyppigste Sygdomme, der foranlediger Haartabet, er en mikroskopisk Snyltesvamp i Haarbælgen, der endog kan være heelt op i Haarets Slætt, og bringer dette til at falde af. Denne Snyltesvamp kan man tilintetgjøre med syrlige eller spiritusøse Badsninger. — Egesom Haarene med Alderen blive hvide, saaledes kan dette ogsaa ske ved stærke Smidbølser, hvad man endog har anført Exempler paa at være stcet i en overordentlig kort Tid (?). Affarvningen bestaaer i, at Haarets midterste Lag taber sit sædvanlige Farvestof og bliver farveløst, samt tillige i Almindelighed meget tørt og sprødt i sin Substant. Haarets ydre Fugtighed og Smidighed vedligeholdes ved de i Haarbælgen liggende Fedtstoffer.

Haararbeide, s. Retning.

Haararbeid benyttes i Mineralogien som et vigtigt Kjenndemærke til at skjelne mellem de forskjellige Mineralier. Nochs har danner en Haarbeidsskala af følgende Mineralier: 1) Talc, 2) Gips, 3) Kalkspath, 4) Flusspath, 5) Apatit, 6) Feldspath, 7) Dvarts, 8) Topas, 9) Corund, 10) Diamant, og ved Bestemmelsen af et Legemes Haarbhed gaar man ud fra, at det, der

ribser et andet, er haardere end dette. Har et Mineral samme S. som Kalkspath, sættes den = 3,0, og naar som s. Gr. Beryllens S. angives som 7,0, antydes derved, at den ribser Dvarts, men ribses selv af Topas og at dens S. er beliggende midt imellem de nævnte Mineralier. Dog kan et Minerals S. ikke altid angives aldeles bestemt, iblandt Andet i det Tilfælde, hvor den er forskjellig paa de forskjellige Krystallader, eller afhængig af Strøgets Retning.

Haardug er 1) forskjellige aabent vævede og tildeels for at holde Orden paa Traadene stærkt appretterede Løser af Ramul, Hørgarn o. fl. og bestemte til Flueslade, til grovere Sigtning o. fl.; 2) allehaande af Hestehaar vævede Stoffer, hvad enten de bruges til Sigter, Erinosliner (s. b. A.) eller Meubelbetræk. Haarene sorteres efter Længden, Farven og tildeels efter Fjinheden; de vaskes og farves ubertiben. I Sigtebug ere baade Røde og Iblat Haar, ellers Iblatten alene, og den maa indbringes ved en eienbommelig Skytte, da den ikke, som anden Iblat, kan opspoles.

Haarrør, Capillarlar, kaldes i Anatomien de fineste, mere end haartynde Dele af Legemets Karstystem, som tjene til at forbinde Pulsaarernes fineste Enden med de begyndende fine Blodaaerer, og saaledes gennem et riigt Maskenet af fine Aarer (**Haarræret**) føre Blodet fra hinc til disse gjennem ender af Legemets Dele. S. ere i Almindelighed saa tynde, at de kun kunne iagttages med det bevæbnede Øie, og dog udgjøre Summen af det i samtlige S. i Legemet indeholdte Blod den overveiende Mængde af Legemets Beholdning deraf.

Haarrør kaldes egentlig meget snevre Rør isærbeleshed af Glas; ubertiben benævner man ogsaa saaledes Rør, der blot ere snevre nok til, at Haarrørsvirningen deri kan vise sig.

Haarrørsvirning, Capillaritet, er et sællede Navn for de Forandringer, som foregaae ved Bædflernes Ligevægt, naar disse befinde sig i snevre Rum. Virningen viser sig tydeligst i Haarrør og kan ogsaa bebst undersøges i saadanne; derfra Navnet. Sænter man et Haarrør i en Bædste, kan eet af to Tilfælde indtræffe, at Haarrøret enten befugtes af Bædflsen eller ikke. I første Tilfælde have Bædstedelens Behængning ved Røret Overvægt over deres Sammenhængskraft, i sidste Tilfælde finder det Modsatte Sted. Befugtes Røret af Bædflsen, ville dets Sider vægge drage den op til sig og bringe den til at staae høiere indvendig end udenfor, og den Høide, hvortil Bædflsen stiger, er i samme Forhold større, som Rørets Overmaal er mindre. Befugtes Røret ikke af Bædflsen, ville de lavere liggende Bædstedele trække den nedad i Røret; den vil da staae lavere indvendig end udenfor, og det desto lavere, jo snevrere Haarrøret er. Exempler paa det første Forhold gives ved Glasrør, som sættes ned i Vand, Biinaand eller Ether; et Exempel paa det sidste ved Glasrør, som sættes ned i Dvitsløb. Imellem to parallelle Plader eller i hvilken som helst andre snevre Rum forholde Bædflerne sig paa samme Maade. Sænter man et fast Legeme ned i en udstrakt Bædstemasse, viser S. sig allerede langs dets Omtreks, idet Bæd-

sten, naar den besugter Legemet, trækker sig op i Nærheden af det, saa at Overfladen bliver indbøvelset; besugter den ikke Legemet, trækker den sig derimod nedad omkring det, og Overfladen bliver da udhøvelset. Snevre Hår kunne vel høre Bøddlerne til betydelige Sider, men aldrig bringe dem til at løbe over, da Håret holder dem tilbage med ligesaa stor Kraft som den, hvormed det løfter dem. ϕ . bevirker undertiden tilsyneladende Tiltræktninger og Frastøbninger imellem Legemer, som flyde paa en Bøddle. Bringes man to Legemer til at flyde paa en Bøddle, som ikke besugter noget af dem eller besugter dem begge, ville de paa Grund af Bøddlens forandrede Overflade nærme sig til hinanden og altsaa synes at tiltrække hinanden; besugter Bøddlen det ene, men ikke det andet, ville de sjerne sig fra hinanden. Derfor seer man Legemer, som flyde paa Vand, at trække sig hen til Karrets Sider og til hinanden indbyrdes; ere derimod nogle af dem fedtede, saa at de ikke besugtes, ville disse sjerne sig fra de andre og fra Karret. Paa ϕ . berøer det, at Trælpapir, Sulfer, Svamp og andre porøse Legemer suges Bøddler op i sig; at Løster kunne gjøres vandtætte derved, at Trøsterne, hvoraf de bestaae, gjøres fedtede, saa at de ikke besugtes af Vand.

Saarpatier kaldes de tyndeste Spatier, der i Bogtrykkerierne bruges beels til at afstille de enkelte Bogflader i saafaldet spærret Skrift, beels ved Udslutning af Linier.

Saas er Navnet paa en Familie af Kobberskifter, hvis Hjemhavn Nürnberg var, hvorfra Jonas ϕ . i Midten af det 18de Aarh. indvandrede til Danmark. Blandt hans Sønner har især Johan Jacob Georg ϕ ., født 1753, død 1817, Betydning i den danske Kunsthistorie. Han var Elev af den ældre Preisler, og vandt 1776 den store Guldbedaile, blev 1783 Medlem af Akademiet og 1810 Professor. Hans Broder Meno ϕ . gik allerede 1776 til Berlin, hvor han døde 1833 som en anseet og agtet Kunstner. En tredje Broder, Peter ϕ ., var ogsaa Kobberskifter.

Saase (Heinrich Gottlob Friedrich Christian), en anseet tydsk Philolog, er født den 4de Jan. 1808 i Magdeburg. 1834 blev han ansat som Adjunct i Schulpforta, men allerede Aaret efter blev han suspenderet fra sit Embede paa Grund af Deeltagelse i burschenschaftlige Forbindelser. Efterat være vendt hjem fra en større videnskabelig Reise blev han 1840 ansat som Professor ved Universitetet i Breslau. Blandt hans videnskabelige Arbejder maa fremhæves: Udgaver af Xenophons Skrift „De republica Lacædæmoniorum“ (1833), af Thukydides (1840), af Belleius Paterculus samt af Seneca's Værker (Bd. 1—4, 1852—53). Til Erich's og Gruber's Encyclopædie har han leveret Artillerne „Philologie“ og „Phrygien“; endelig har han skrevet Anmærkningerne til Keisigs „Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft“ (1839).

Sabatut, en af de saafaldte 12 smaa Prospheter i Jabeland, levede under Kong Josafim omtrent 600 Aar f. Chr. og skiltes i sine Prosphetter Chalbaærnes vilde Order, som dengang først gjorde Indfald i Juba Rige, forkynder

deres Fald og Haabet om den jødiske Nations Gjenoprettelse.

Sabbes er den mindste Bøgteenhed i den ægyptiske Guld-, Sølv- og Medicinalvægt = $0,01072$ fransk Gram = $0,1947$ dansk Gram.

Habeas-Corpus-Acten (af det latinske habeas corpus, ϕ : hav dit Legeme, underforstået: frit) kaldes en under Carl II i England 1679 udstedt Lov, der ansees for det ælteste Bæm for Borgernes personlige Frihed. Efter denne Lov, som dog i saa Henseende ikke indførte noget ganske Nyt, men kun forbedrede og fastsætteliggjorde den ældre Rets Regler, kan nemlig Enbær, der er fængslet eller holdes under nogetformet Slags Tvang af en Anden, strax henvende sig til en hvilken som helst af Westminsterdommerne, som da, uden Hensyn til om det er i Rettens Sessjonstid eller ei, har til den offentlige Autoritet eller Private, som har fængslet den Paagjældende, eller paa anden Maade udøver Tvang imod ham, at udstede en saafaldet writ of habeas corpus, ϕ : en Vejaling om strax at stille den Paagjældende for Retten (nemlig for den Dommer, som har udstedt Vejalingen), for at denne kan undersøge Fængslingsens eller Tvangens Lovlighed og efter Omstændighederne skaffe den eller frigive den Paagjældende med eller uden Caution. ϕ . er oftere under stærke politiske Bevægelser med Parlamentets Samtykke bleven suspenderet, f. Ex. 1793, 1794 og 1817; derved befries dog ingenlunde de paagjældende Embedsmænd for Ansvar i Henseende til de ulovlige Arrestationer, de under Suspensionstiden maatte foretage, men sædvanlig udstedes bagefter en saafaldet Indemnitetsbill, som nedslaaer alle Søgsmaal i den Anledning.

Sabened (Antoine Francois), fransk Musikker, født den 1ste Juni 1781 i Mezières, blev ansat som anden Solospiller ved den store Opera i Paris, og rykkede efterhaanden op til Capelmester og Directeur for samme; endvidere blev han Generalinspektør for Stubiernes i Musikconservatoriet. Han formaaede Rossini til at komme til Paris, men meest berømt har han gjort sig som Stifter af Conservatorierne i Paris, som under hans Anførsel opnaaede en selvstændig Kundtbed, navnlig i Fordraget af klassiske Compositioner; i denne Stilting er hans Hovedfortjeneste den, at have skaffet Beethovens Næstværter Indgang i Frankrig. Han døde den 8de Febr. 1849.

Sabesfinien eller **Sabesch** (mindre rigtig Abyssinien) kaldes det sydlige af Nilsandens beliggende i den østlige Deel af Afrika omtrent mellem $8^{\circ} 30'$ og $15^{\circ} 40'$ n. Br. og strækkende sig fra det røde Hav til c. 52° ø. L. (Grænserne ere meget ubestemte). Det omgives af Rubien, det røde Hav, Nordosfan, Sennaar og andre kun lidet bekjendte Stættninger af det indre Afrika. Fladeindholdet kan anslaaes til 15,000 \square M. Raonet ϕ . betyder paa Arabisk Blanding; de oprindelige Bøbere kaldte Landet Nedra Agasjin, ϕ : de Fries Land, ogsaa Etyhiopien.

ϕ . er et Øiland og kun med \mathcal{D} . hører et Lavland, Ruffstrækningen ved det røde Hav, hertil. Det viser sig for det Meste som en Række af vidtstrakte, grædige men koolste

Øffilletter, hvis Ribbelshvide er 6—7,000 F., men af hvilke f. Ex. Samen ligger over 9,000 F. høit. Paa alle disse hæve sig igjen utallige isolerede Fjeldmasser i høit velende Former, snart som Søiler og Pyramider, snart som halvforaldne Mure, snart (som **uhyre Kupler**) eller Regler, ubertidene spidse som Rikletaaerne; mange af disse „Amba's“ have lodrette Klippefjæder og kunne kun paa enkelte Steder besiges ad Trapper eller Stiger, hvorfors de i Krigen tjene som naturlige Fæstninger. Desuden ligger der paa Øffiletterne større, men som det synes usammenhængende, Bjergkræfter, af hvilke mange hæve sig over Sneelinien; for det høieste Bjerg i S. anses Abba Jared (14,100 F.), efter Andre Ras-Buabit (18,800 F.). Øffiletternes Overflade er bølgeførmig; ofte er den sønderrennen ved Kløfter eller dybe Dale med lodrette Fjeldvægge, i hvilke floderne løbe (Eslage) flyder saaledes i en Afgrund af 2,000 F.'s Dybde. Den østligste Deel af Øsilandet er Plateau'et Tigre, hvortil Samen hører; derfra jænker Landet sig mod S. V. til Amhara, den vulkaniske Øffilette omkring Indsøen Tzana (s. d. A.) eller Dembea; S. for demne ligger det høie Godscham, derpaa de lavere Egne Schoa, Enarea og Kafa, hvormed vor Kundskab om disse Egne ophører. S. falder brat af til alle Sider, navnlig viser det sig som en steil Klippeborg, naar det sees fra den lave og gauffe flade, vand- og planteløse Kyststrækning ved det røde Hav, Samhara, der mangler Havne og Ankerpladser og har en meget heed og tør Luft; den er kun 3—4 M. bred. Kun faa og besværlige Passer føre op til Øsilandet, og selv i dettes Indre er Communicationen ofte vanskelig. Mod N. og, saavidt vi vide, mod V. (rimeligvis ogsaa mod S.) omgives Øsilandet af en lav, fumpig, med tætte Urffove bevækket og af utallige Elephanter, Kobdyr og Slangar opfuldt men af faa Mennesker beboet Strækning af Lavland, som kaldes Kolla (Kuala), d. e. hedt land. I den største Deel af S. befinder Jordbrønden af Sandsteen, men store Strækninger af samme, navnlig i Omegnen af Søen Tzana (i hvis Nærhed findes en Rængde varme Kilder), ere af vulkanisk Bestaafning. — S. har mange store Floder, som have et meget bugtet, ofte spiralførmigt Løb, og fra Bjergene bane en Rængde Bække og mindre Floder sig Bøi tildeels gennem dybe Kløfter, i den tørre Aars tid hentsørende og næsten forsvindende, i Regntiden brusen frem som vilde Bjergstrømme. De vigtigste Floder ere: Abai, rimeligvis det søre Løb af Bahr el Azel eller den blaae Flod, Nilens østlige Hovedarm (s. disse Artt.); Esalage (s. d. A.), der løber mod N. V. og rimeligvis som „Atbara“ i Nubien falder i Nilen; Anasch i det sydlige S., som falder i en stor Indsø (Abhebbad); Godschab, som udspringer under 7° 20' n. Br., slynger sig i en Bue omkring Landkøbet Kafa og upaatvibelig er enten det søre Løb af Bahr el Abiad (den hvide Flod, Nilens vestlige Hovedarm) eller en Biflod til samme; endelig Mareb, der udspringer under 15° 10' n. Br., 57° 12' s. L. og falder i Esalage. Mandt S.'s mange Indsøer er Tzana (s. d. A.) den største. — S.'s Klima er forskjelligt efter Landets Øide.

Mange af Bjergene hæve sig over Sneelinien; de høieste Plateauer have Alpeluft og Alpevegetation, de lavere have et Klima som Spanien eller Italien; i Kollaen og Samhara er tropisk Varme, og i de snevære Flobdale bliver Geden næsten kølende. Hele Landet har tropisk Regnfføl, men Regntiden indtræffer ofte allevegne paa samme Tid. S.'s Producter ere, efter Landets forskjellige Bestaafning og Klima, meget mangfoldige, men allevegne er Plante- og Dyreverdenen overmaade riig. Kollaen indeholder tætte Skove af Baobab, Ibenhølt, Gummitræer, Bananer, Palmer og mange andre Træer, her voge Kaffeetræet, Sukkerrør, Bomuldsstræet og Indigopianten; i Durraen er Brødborn; en Rængde Elephanter, Rhinocerosser, Bøsser, Slangar, Insecter o. s. v. have hjemme her. Paa Øffiletterne mangler i Almindelighed Skov, men Bjergfloderne især mod S. have Kaaetræer (navnlig Cedere), vilde Oliventræer, Euphorbier o. s. v.; her voge syd-europæiske Culturplanter (man har Vin, Sydfrugter, Fersken o. desl.), ogsaa Dabbeler, prægtige Blomster (som Roser, Kellifer o. desl.), Korn og fortrinlig Græs. De almindelige europæiske Hveddyr findes her (dog sjelden Sviin; i Samhara Kameler), en Rængde vilde Dyr, som Vilsvin, Antiloper, Gazeller og Giraffer, de almindelige afrikanske Kobdyr (især Schaaler og Øvæner), i Indsøerne Flobheste (i nogle ogsaa Krolodiler), talrige Fugle (ogsaa store Korfugle, i de sandige Egne Strubber), af Insecter navnlig Høffrækker. Langs med det røde Havs Kyster findes mange Koraller. Af Mineralier havees Guld, Jern, Steenful, Svovl, Salt o. M.

Indbyggernes, hvis Antal meget usikkert anslaaes til 2—3 Mill. (det er aftaget overordentlig ved de evige Krige, Menneskehandelen og af og til Hungerens), bestaar af: 1) de egentlige Habesfiniere, som for det Meste have brun Hudsfarve (hos Nogle meget lys, hos Andre sort) og ligne mere Araberne end Negerne (de have Nogen fælleds med begge). De deles i 3 ved Udsende og Syng adskilte Stammer: 2) Agoverne, maaffte de oprindelige Beboere; de ere ligesom Habesfinierne Christne. 3) Gallærne (s. d. A.), som ved Erobring have bemægtiget sig det Meste af S. 4) Schanfalærne (Schangallaerne), de vilde Beboere af Kolla, der habes, frugtes og forfselges som vilde Dyr af de egentlige Habesfiniere. 5) Songærne mod S. staae nu under Gallærne. — S., Oldtidens Ethiopien, udgjorde tidligere en stor Stat, hvis Regent kaldtes den store Negus; i Middelalderen herskede „Keiserne“ i S. sunderom over Dele af Arabien, og i Europa fortaltes Meget om den mægtige kristelige Konge „Præst Johan“. I de 3 sidste Aarhundreder have Gallærne bemægtiget sig Landet med Undtagelse af Niget Tigre (en „Negus“ lever endnu som en Skyggeløng i Gondar). S. er deelt i flere Stater, men i de fleste hersker Anarchie, idelige Borgerkrige og Omvæltninger; Stattholderne gjøre hyppig Opstand mod Fyrsterne, der sædvanlig føre Liden Ras, o: Spise, Hoved; i nogle Gallastater hersker et Slags republikansk Forfatning. De betydeligste Riger ere Tigre, Amhara, Schoa, Enarea

og Danakil. — Den meest udbredte Religion er den kristelige, som først forkyndtes her 325 af Frumentius (s. d. A.); den førte til den orientalske Kirke og fulgte den ægyptiske, ogsaa paa dennes monophysitiske Afsig, fra Midten af det 5te Aarh. I en meget ureen Skikkelse vedligeholdt saaledes den habesinske Kirke sig ned gennem Mittelalderen, aldeles fremmed for den øvrige Kirkes Udvikling og aldeles glemt af denne, indtil den ved Slutningen af det 15de Aarh. blev ligesom paany opbaget af de portugisiske Søfarere. Snart indfandt en Mængde Jesuiter sig, for i dette vanlindige Christenfolk at vinde Profelyter for den romerske Kirke; en kort Tid vare de i Anseelse, en Jesuit blev endog Abbuna (d. e. Erkebiskop; Ordet betyder „vor Fader“), og den habesinske Kirke underlagdes Rom. Men efter mange Stridigheder blev Jesuiterne atter forjagne 1642, og fra nu af bleve alle fremmede Missionærer holdte ude, indtil i den nyeste Tid atter saavel katolske som protestantiske Missionærer have søgt at skaffe sig Indgang; blandt de sidste fortjene fornemmelig Gobat, Henberg og Krapf at fremhæves. Den kristne Lære er her blandet med Hebenstøb og allehaande Tilfæmtinger, Religionens Bæsen sættes næsten ene i tomme Ceremonier. I nogle Dele af Landet er Islam herskende, og i de øvrige boe Muhammedanerne iblandt de Christne. Hedninger ere kun nogle faa Gallaammer.

Slgn. Ludolf, „Historia Ethiopica“ (1681); Bruce, „Travels etc.“ (1768—73); Salt, „Voyage to H.“ (1811); Rißpel, „Reise in S.“ (1835—40); de Harris, „Highlands of Ethiopia“ (1844); Johnston, „Travels etc.“ (1844); Pesebore, „Voyage dans l'Abyssinie“ (1848—51); Ferret og Galignier, „Voyage en Abyssinie“ (1846—51).

Habil (lat.) betyder buelig; **Habilitter** sig betyder specielt at godtigjøre sin Duellighed til et akademisk Læreembede ved en offentlig Disputation. — **Habilitter**, Duellighed, kaldes i Retspr. Indbegrebet af de Egenheder, som udfordres hos en Person, for at han skal kunne beklæde en offentlig Stilling, s. Ex. som Dommer, eller udføre en Handling med retlig Gyldighed og Virkning, s. Ex. afgive et Vidnesbyrd, oprette et Testament e. besl. Mangelen af nogen af de efter ethvert enkelt Forholds Natur nødvendige Egenheder kaldes **Indabilitter**, og denne kan efter Omstændighederne være af en dobbelt Art, nemlig enten almindelig, naar det er en saadan, som overhovedet gjør den Paagjældende usiftet til at optræde paa den omspurgte Maade, eller specielt, naar den tilseendeberende Mangel kun er tilhinder for hans Optræden i et enkelt bestemt foreliggende Tilfælde. Saaledes er den Person, der er domfældt for en vanærende Forbrydelse, overhovedet ikke habil til i nogen Sag at fungere som Dommer eller afgive Forklaring som Vidne; den derimod, som er nær beslagtet med en af Sagens Parter, er specielt inhabil til at være Dommer eller Vidne.

Habilitus (lat.) betyder Udfænde, Indbegrebet af samtlige en Gjenstands ydre ansuelige Egenheder, hvorved man bliver istand til at danne sig en Mening om den i det Hele. I Pathologien lægges der ikke sjelden endel Bøgt paa den

Syges S., forsaavidt ved dette kan være medbestemmende ved Sygdommens Erkjendelse.

Habsburg, en gammel Borg paa et Bjerg ved Floden Aar, i Canton Argau i Schweiz, er den østerrigske Keiserfamilies Stamslot. Som Stamfader for den efter dette Slot benævnedes Slægt **Habsburg** betragtes Ethilo I, Dering af Elßaf i det 7de Aarh., men dens Genealogie kendes med Sikkerhed først fra det 10de Aarh. Den deelte sig i flere Linier, blandt hvilke vare Greberne af Kauffenburg og Kyburg, og forsgede efterhaanden betydelig sine Besiddelser især i Schweiz. Husets Glands begyndte dog egentlig med Rudolf I, der 1273 blev valgt til tybth Keiser og benyttede denne sin høie Stilling til at bringe store Rigslehn, navnlig de Ottolar II af Bøhmen franske Hertugdømmer Østerrig, Steiermark, Kärnten og Krain, til sin Familie ved at forlehne sine Sønner med samme. Ved hans Søn Albrecht I tabtes en Del af Familiens Besiddelser i Schweiz ved Schweizerforbundets Oprettelse 1308 (s. Schweiz), og efterhaanden mistede Familien Alt i Schweiz (de sidste Besiddelser afstodes 1802). Slægten herstede nu i Østerrig (s. Østerrigs Østerrig) og beklæbte fra 1437 den tybste Keisertrone. Keiserne af det habsburgske Hus vare: Albrecht II 1437—39; Frederik II 1439—93; Maximilian I 1493—1519; Carl V 1519—56; Ferdinand I 1556—64; Maximilian II 1564—76; Rudolf II 1576—1612; Mathias 1612—19; Ferdinand II 1619—37; Ferdinand III 1637—57; Leopold I 1657—1705; Josef I 1705—11; Carl VI 1711—40, med hvem den mandlige Linie uddøde i Tybtsland. Den var dengang allerede uddød i Spanien, hvilket Rige ved Philip den Smattes Giftermaal med Ferdinand den Katholskes og Isabella's Datter Johanne var kommet til det habsburgske Hus og af dette havde havt Regenterne: Carl I (i Tybtsland) V 1516—56; Philip II 1556—98; Philip III 1598—1621; Philip IV 1621—65; Carl II 1665—1700. I Tybtsland fulgte nu Carl VI's Datter Maria Theresia, som ved sit Giftermaal med Frants af Lothringen (Keiser Frants I) fikte Huset Habsburg-Lothringen, til hvilket de følgende Keisere i Tybtsland og Østerrig (Frants I 1745—65; Josef II 1765 (i Østerrig først 1780)—90; Leopold II 1790—92; Frants II 1792—1835; Ferdinand I 1835—48; Frants Josef) samt tildeels Regenterne i Toscana, Parma og Modena (s. disse Art.) have hørt; i Spanien fulgte Huset Bourbon.

Hadert (Jacob Philip), tybth Landskabsmaler, født i Prenzlau den 15de Septbr. 1737, begav sig 1762 paa en Kunstrejse gennem Tybtsland og Frankrig til Italien, tilligemed sin Broder Johan (1744—73), der ogsaa var Landskabsmaler. I Italien malede han 1772 to berømte Billeder for Keiserinde Katharina II af Rusland, forestillende Søslaget ved Tschesme, og blev ansat som Hofmaler hos Kongen af Neapel. Revolutionskrigene drev ham til Florents, hvor han døde den 28de April 1807.

Hadert (Jan) eller Sackaart, hollandsk Landskabsmaler, født 1635 i Amsterdam, sluttede sig til den Kælle betydelige Landskabsmalere, der blev begyndt af Both, Svanefeld o. fl. Han

effede Schweiz's Natur, hvorfra Motiverne til hans fleste Billeder ere tagne, og i Schweiz døde han i den anden Halvdeel af det 17de Aarh. Han har raderet 6 Blade med Landskaber. D's Malerier ere sjeldne og i Høi Pris, dog er Mottes Gallerie i den kongelige Malerisamling i Kjøbenhavn 2 anseelige Billeder af ham.

Havsländer (Friedrich Wilhelm), tydsk Digter, født den 1ste Novbr. 1816 i Burttschied ved Aachen, var først anbragt ved Handelen, derpaa Soldat, optraadte som Forfatter med „Bilder aus dem Soldatenleben im Frieden“ (1841), hvorpaa han ledigede en Baron Laubenheim til Osterlandene, og stred derefter „Daguerrotypen aus dem Orient“ og en Samling af østerlandske Eventyr under Titlen „Pilgerzug nach Mekka“ (1847). Han ledigede siden som Secretair Kronprinsens af Würtemberg paa flere Reiser, gik 1849 til Italien, hvor han i Kædery's Følge gjorde Feltoget i Italien med, og var siden tilfede ved Occupationen af Baden. Herved opstod hans „Soldatenleben im Kriege“ (1849—50). Siden har han udgivet „Handel und Wandel“ (1850), „Namenslose Geschichte“ (1851), maastee hans bedste Værk, „Europäisches Sklavenleben“ (1854 ff.) o. M., og saa nogle Lyfpiere. H. hører til de bedste nyere Romanforfattere i Tydskland, og har endel Liigbed med Ch. Dickens; hans Eftildringer af Sædernes og de sociale Tilstande ere ofte fortrinlige, og gjennem hans Arbejder gaar en varm Høielse og sødelig Ålvor.

Haddington, Shire i det sydsørlige Skotland (sædvanlig kaldet East Lothian), omgivet af Firth of Forth, Nordøens og Shirene Berwick og Ebinurgh, er 13 □ M. stort med 38,000 Indb. Det er et bølgeformigt og frugtbart Kornland, hvor der avles fortrinlig Hvede, Bønner og Havre; Dvægavlen er ogsaa betydelig. **Bevohstaden** H. har 5,000 Indb.

Haddj er den arabiske Benævneelse for den Pilgrimreise til Mekka, som det paaliggende enhver Muhammedaner at foretage idetmindste een gang i hans Liv, idet Muhammed Kor. Sur. III 8. 91 giver dette Bud. I den 12te Maaned foretages disse Reiser, og det hellige Tempel i Mekka, hvis første Grundlæggelse tilskrives Adam og Abraham, besøges med endel forskjellige Ceremonier. Til disse hører: at kysse „den sorte Steen“, der er indfattet i en af Raabaens Pilder, at gaae omkring Templet 7 Gange (tawaf), at besøge Abrahams Plads (Maqam Ibrahim, saaledes kaldet, fordi det antages at være det Sted, hvor Abraham forhindrede af Engelen Gabriel i at offre sin Søn Ismael), og den store Oftring i Dalen Mina, hvormed Pilgrimene slutte den Helligheds Tilstand, „ihram“, hvori de ere indtraadte ved at naae den hellige Byes Omegn. Sædvanlig besøges derpaa Templet i Medinah med Propyets Grav. — De første Qalifer foretog selv den hellige Reise til Mekka indtil Harun-ar-Raschid, der sidste Gang besøgte Mekka 790; efter Qalifatets Opbør have de forskjellige Sultaner undertiden med overordentlig Pragt begivet sig til Mekka, og hvert Aar sendes med Pilgrimskaravanen fra Constantinopel et helligt Klæde for at bedække Raabaens Lag.

Hadeland, der bestaaer af Grans og Jævnagers Præstegjælde, danner tilligemed Lands Præstegjæld et Fogderi af Christians Amt i Norge. De ligge alle ved Randsfjordens Vandbystem. Det er et District, begrænset af lavere Aaer, bestaaende med de rigeste Støve af Gran og Fyr. Dalbunden er frugtbar, saa at Egnen i det Hele er velbaarnde. Folketallet er 23,000 Indb. Middealderens Hada-Fylke indbefattede desuden Totens, Ringeriges og Bussleruds Fogderi.

Hadeln kaldes et Landskab i det hannoverske Landdrostie Stede, ved Elbens Munding, 6 □ M. stort med 210,000 Indb. Det har Korn- og Dvægavl og en egen Forfatning.

Haderslev, den tredje største By i Hertugdømmet Slesvig, har en smuk Belligenhed ved det Underste af den efter samme benævnte Fjord, i en af Bakker omgivende Dal mellem Fjorden mod N. og den ½ lange S.-Dam mod S., fra hvilken et Åfløb gaar søndenom Byen til Fjorden. Ved Folketællingen 1855 havde den 7,477 Indb. Mod N. S. slutter H. sig til Gammel-S., der egentlig er et Landsbyfoged. H. har 2 Kirker (Marietårnen, den iustfeste Kirke i Hertugdømmet efter Slesvig Domkirke, og St. Severins Kirke i Gammel-S.), en af Hertug Hans den Ældre 1567 stiftet lærd Skole (siden 1850 dansk Underviisningsprog, 1859: 157 Disciple, 1846 kun 41) og et Hospital, beliggende S. for Aaen. Byen faaer under Amtmanden for H. Amt som Dverovrighed; forøvrigt bestaaer Magistraten af en Borgermester og 3 Raadmed; Deputeretcollegium (Borgerrepræsentantskab) af 16 Medlemmer. Befolkningens Hovederhverv er Handel, Skibsart, Industrie og Agerbrug. De vigtigste Udførselsgenstande ere Korn, Skind og Huder samt Kreaturbeen; Stadens Handelsstaade bestod 1857 af 75 Fartstier af 1350 Emfl. De betydeligste industrielle Anlæg ere 3 Jernstøberier og Maskinfabrikker, 1 Sulterraffinaderi, 1 Speilfabrik, et Saltaffinaderi og flere Lohalsfabrikker; tidligere har ogsaa Skibsbyggeriet været bredt temmelig kraftigt, men i de senere Aar har Handelskrisen medført en Standsning deri. — H. er en gammel By, som i Borgerkrigen mellem Eric Bloppenning og Abel blev brændt af den første 1247; allerede da havde den baade et Sortebrødre- og et Graabrødre-kloster, og 1292 fik den sin Stadsret af Hertug Valdemar IV. Dens Bestand tog stærkt til i det 15de og 16de Aarh., men i det 17de slydtes Havnen med Rudder, og Staden leed ogsaa meget i de Krige, som da hjemsegte Haløens. Tæt ved Gammel-S. laae Slottet Haderslev-haus paa en Høi, „Bjghobed“; det nævnes allerede i første Halvdeel af det 14de Aarh.; den 1ste Septbr. 1448 udstedte den første odenseborgste Konge her sin Haandfæstning, og hans Sønnesøns Søn Kong Frederik II fødtes her 1534. Da H. ved Hertugdømmernes Deling 1544 tilfaldt Hertug Hans den Ældre, tog han sin Residens paa dette Slot, men lod det nedbryde 1557 og opførte i dets Sted et nyt Slot, som efter ham kaldtes Hansborg (sædvanlig benævnet Haderslevhuus ligesom det gamle Slot), N. for H., og hvor han derpaa residerede til sin Død 1580. Ogsaa paa dette Slot opholdt de danske Konger sig ofte; her fødtes Kong Frederik II's yngste Søn Hans

1583, og Christian IV havde her 1597 Bryllup med Anna Katharine af Brandenburg, der ogsaa her fødte sin tredje Søn Kong Frederik III 1609. Det afbrændte i den svenske Krig 1644. S. vedblev at gaae tilbage i det 18de og Begyndelsen af dette Aarh. (1769 var Indbyggerantallet 3,141, og 1803 var det sunket ned til 2,686); men efter 1830, da Havnen blev renset og en ny Skibsbro anlagt, vandrede dette i Forening med de senere paafølgende gunstige Aar meget til at hæve Byens Bestand, som nu er i skadig Tiltagen, da Arbejderne ved Havnen senere ere forfattede efter en større Maalestok og betydelige Opnudbringsarbejder foretagne, for at Skibe af 10 Fods Dybgaaende kunne komme heelt op til Byen. — **Haderblev** Hjør indflytter sig fra Østersøen i en Længde af 2 M. og er meget smal ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ M. bred); den er meget grundet, men i de senere Aar ved Opnudbring forbyttet. — **Haderblev Amt** indtager hele den nordlige Deel af Hertugdømmet Slesvig, med Undtagelse af Enclaven omkring Ribe, der hører til Ribe Amt; det deles i S. Amtseramt og S. Amtseramt, hvert med en Amtsforsvalter og en Hundsfoged. Det indbefatter i juridictionel Henseende 5 Herredsfogeder: S., Lystrup, Gram, Øyving og Rangstrup, Frøs og Kalslumb Herreder, og i geistlig Henseende S. og Lærings-Lehn Provostier (det sidste hører under Ribe Stift). Amtets Areal udgjør c. 38 □ M. med c. 62,000 Indb.

Hades var efter den græske Mythologie en Søn af Kronos og Rhea, altsaa Broder til Zeus. Han herskede i Underverdenen, der var falden i hans Lod, da Kronos's Søner efter Seiren over Titanerne deelte Verden imellem sig. Han i Forening med sin Gemalinde Persephone (Proserpina), en Datter af Demeter, fører Herredømmet over Skyggene i Underverdenen, og passer med ubønhørlig Strengthed paa, at ingen af dem vender tilbage til Oververdenen. I det daglige Liv, ligesom ogsaa i Myfterierne, benævnedes hans sødvaanligviis Pluto. Af Kunstnerne fremstillebes S. med mørke Træl og ned i Panden hængende Haar. Han er iført et vidt Bevandt og bærer i sin Haand Nøglerne til Underverdenen; ved hans Side findes som oftest Hund Cerberus afbildet. — S. kaldes ogsaa selve Underverdenen.

Haderi er det arabiske Navn for en Stadsbeboer, idet man som Mudsætning kalder Orkenbeboerne „Bedewi“ og Agerdyrkerne „Fellah“.

Hadj **Chalfa** Mustafa ben Abdallah, ogsaa kaldet Katib-Tchelebi, var først Secretair og Finansminister hos Sultan Amurath IV, men efter at have i 10 Aar deltaget i forskjellige Krigstog under denne fyrste, hengav han sig fra Aaret 1635 ubelukkende til Videnskaberne og erhvervede sig et berømt Navn som Encyclopædist og Polyhistor. Som offentlig Lærer i Constantinopel holdt han Forelæsninger over Medicin, Pysik, Mathematik, Astronomi og Historie; for den almindelige Videnskab har han især gjort sig fortjent ved i et Værk at samle og ordne en meget stor Mængde Titler paa arabiske, persiske og tyrkiske Sager, henhørende til alle mulige Videnskaber, samt give biographiske og litteraturhistoriske Oplysninger om

veblommende Forfattere. Dette Arbejde, bekendt under Titlen: „Oplysning over Meninger om Navne paa Bøger og Videnskabssag“, er en af de vigtigste Riber til den arabiske, persiske og tyrkiske Litteraturhistorie, og er udgivet med latinse Doversættelse af Guss. Flügel under Titel „Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum a Mustafa-ben Abdallah Katib Tchelebi et nomine Haji Chalifa celebrato compositione. Lipsiæ 1835—56. T. I—VII“. Desuden er han Forfatter af flere historiske og geographiske Værker. **Hadj** **Chalfa** oversatte desuden paa Tyrkisk „Mercators Atlas minor“. Navnet **Hadj**, o: Pilegrimen, tiltog han sig efter at have foretaget den hellige Reise til Mekka, og **Chalfa**, en Sammentræning af **Chalifa**, betyder „Regnskabsfører“; han døde 1658 i Constantinopel. **Hadramaut** er Navnet paa den sydlige Deel af den arabiske Halvø, som ligger N. for Jemen og grænses til det indiske Hav.

Hadrian er Navnet paa 6 Paver. S. I (772—95) kaldte Carl den Store til Italien og modtog af ham Stabsfælle paa Pipins Gæde, til hvilken Carl endog søiede Ancona og Benevent. — S. II (867—72) levede, sørend han besteg Pavestolen, i Vgteskab. Hans voldsomme Indgriben i de bestaaende Stats- og Kirkeforhold fremlede den almindelige Retsfølelse. — S. III (884—85) levede under de Partitampe, i hvilke de italienske Stormænd betragtede Pavebømmet alene som et Redskab for det herskende politiske Parti. — S. IV (1154—59), af Fødsel Engländer, heeb egenlig Nikolaus Breatspæare, blev af Pave Eugenius III sendt som Cardinal-Regat til Norge, for at undersøge de herværende kirkelige Forhold og ubee et passende Sted til Sæde for en norsk Erkebiskop; hertil udsaae han 1152 Byen Thronbjem, hvor han indsatte den bitilværende Biskop i Stavanger, Johannes, til Norges første Erkebiskop. 1154 blev han valgt til Pave. Med ham begynder Pavebømmets forbitrede Kamp mod Hohenstaunerne, efterat han kun i en kort Tid havde staaet i et fredeligere Forhold til Frederik I (Barbarossa). Han toang det romerske Senat til at udelevere Arnold af Preicia. — S. V var Pave fra den 12te Juni til den 18de Aug. 1276. — S. VI (1522—23), Søn af en Haandværker i Utrecht, var tidligere Keiser Carl V's Lærer, udmærkede sig ved Kunddom i den scholastiske Theologie og den kanoniske Ret, saavelsom ved en alvorlig, streng moralisk Charakter. Endssjendt han iorede imod Luther, gav han dog Røste om en Kirkeforretning; han er derfor bleven mere dabet af Romerne end af Protestanterne. Ved hans Død smuldede hans Hjenber hans Læges Dør med en Krands, hvorunder de satte den Indskrift: „For Fæderlandets Besirer“.

Hadrianus (Publius Aelius) fødtes i Rom 76 e. Chr. af en æbel Slægt, der nedstammede fra Spanierne; han var en Slægtning af Keiser Trajan og blev efter sin Faders Død overdraget under dennes Opdrag. I sin Ungdom beskæftigede han sig ivrig med Videnskaberne og traadte tidlig i Statens Tjeneste. Først tjente han i Røsten, hvorfra han overtraadte Trajan Hørens Hønsninger til hans Thronbestigelse. Senere ægte han en Slægtning af

Reisere og vidste snart at gjøre sig uundværlig for denne. Han ledte sig paa Felttoget mod Decabalus (101—6), erholdt derpaa Statsholderskabet over Bannoniæ og udmærkede sig i den Strid, at Erazjan besluttede at adoptere ham og udnævnte ham til sin Efterfølger. Ved Erazjans Død 117 besøgte H. Chronen. Strax efter sin Chronbesigtigelse opgav han sin Førgjængers partihiste Erobring, da de truede med at indvikle Riget i nye Kampe. Han tog sig med Iver af Statsforvaltningen og søvede en streng Retfærdighed; Senatet viste ham megen Agtelse og raadsførte sig med det i alle vigtige Anliggender; mod Folket var han gavmild. Rom forfjæmte ham ved Opsættelsen af Biblioteker og flere Pragtbygninger. Ved at bygge et Jupiterstempel paa den Plads, hvor det gamle salomoniske Tempel havde staaet, vakte han Isøernes Forbittrelse, som gav sig Luft i en Opstand, der kostede over en halv Million Isøer Livet. I Føbet af sin i det Hele taget fredelige Regjering gennemreiste han Rigets Provinser, for en Deel til Fods, og overtogede sig personlig om Sagerens Tilstand. Da han selv ingen Børn havde, adopterede han L. Commodus Verus; efter dennes Død bestemte han Antoninus (Pius) til sin Efterfølger under den Betingelse, at han skulde adoptere Verus's Søn L. Verus og Marcus Aurelius. H. døde 138.

Hællweg (Albert), dansk Kobberstikker i Midten og Slutningen af det 17de Aarh., var rimeligvis dansk af Fødsel, og blev af den hertil indfaldte tyske Kobberstikker Simon de Pass, hvis Dødsaar maa falde omtrent 1650, hvor-efter H. i hans Sted blev sculptor roglus. Hans talrige Blade, der ere af høist forskjelligt Bærd, bestaae meest i Portraiter, hvoriblandt Kongerne Christian IV og Frederik III, under hvis Regjeringer han levede, og deres Familie, hyppig komme for. Den sidste Dato for noget Blad af H. er 1672, saa at hans Død maa falde ved den Tid.

Haff er Benævnelsen paa de Laguner, der ligge langs den sydlige Side af Østersøen, parallelt med Havet og som ere forbundne med dette ved en smal Indseiling, men forsvigt afskilt fra det ved smalle Sand- eller Klittrækker (Nehrungen). Erods denne Forbindelse have de først Band paa Grund af de store Flober, de optage, og den Mangel paa Ebbe og Flob, som hersker i Østersøen. Bore Beflytninger ere analoge Dannelser, men have salt Vand.

Hafis Ghems-ed-din Muhammed, en af de berømteste persiske Digtere, er født i Begyndelsen af det 14de Aarh. i Byen Schiraz, og opnaaede under Dynastiet Mosaffer som justit eller myslisk Digter stor Anseelse. Hans Digte, der bestaae af Kaside, o: længere elegiske eller panegyriske Digte, og Gazeler, o: Dier, besyngne Binn og Hærlighed; idet han desuden synes at hjerne sig fra enhver positiv Religionsanknævelse, vægrede man sig efter hans Død 1389 ved at tilskaae ham en ordentlig Begravelse, og Læsningen af hans Digte blev forbudt. Imidlertid søgte man at forklare dem paa en myslisk og allegorisk Maade, idet en saastf Terminologie antoges at skulle en dybere aandelig Opsættelse, og fort efter hans Død bleve de samlede til et Diwan, o: Digt-

samling, og udgivne med Commentar. Et saadant Diwan er udgivet i Calcutta 1791 og 1828, i Constantinopel 1840 og i Kairo med tyrkisk Commentar af Subi (3 Bd., 1834); det sidste Bælt er igjen udgivet af Brodhaus („Die Lieder des Hafis Pers. mit dem Commentar des Subi“, 1856—57). B. Gammerns Oversættelse af Hafis (2 Bd., Læbungen 1812—15) giver ved en stor Usiagtighebd og Smagløshed kun en meget ufaldkommen Førestilling om Originalen, skjøndt dog Goethe har maattet benytte sig heraf i hans „Froben eines westfälischen Diwans“; en helbig og smul Efterligning af H.'s Dier findes i et Afsnit af A. v. Platens Digtamling under Titel „Nachbildung aus dem Diwane Hafis'ens“; desuden har Daumer udgivet et Bind Digte (1ste Saml. 1846, 2den Saml. 1851), der føre H.'s Navn, idet denne betragtes som Typus for den Bise, der hengiver sig til sanselig Livsnødsfæ.

Hage, et kongeligt Lyfflot i Øverrig strax N. for Stockholm, er berømt for sine smukke Omgivelser og afsejende Udsigter. Gustav III, som gjerne opholdt sig paa dette Sted, hvor-efter han paa sine Udenlandsrejser bar Navnet Greve af H., lod det nuværende Slot opføre (1786—89) og de omliggende Parter anlægge i engelsk Smag med Kanaler og Slynngange. Han lod ligeledes lægge Grunden til en mere storartet Slotsbygning, men dette Arbeide afbrødes under Krigen med Rusland og er siden aldrig bleven fuldbendt.

Hagar, Abrahams ægyptiske Tjenestepige, Møder til hans ældste Søn Ismael, blev senere fordreven af Sara, Abrahams retmæssige Hustru. Hun flygtede med sin Søn til den sydlige Deel af Palæstina. Ismael blev Stamfader til mange arabiske Stammer, og H. æres af Muhammedanerne som de ismaelitiske Arabers Stammemoder.

Hagarpresse er Navnet paa en Knæpresse, der nu er den almindeligste Bogtrykker-Haandpresse.

Hagbard er en berømt nordisk Sagnhelt, hvis tragiske Hærligheds-historie med Signe fortelles af Saxo og Follsvisen. Saxo antager dette Olsagn — et af de navnkundigste i Norden — for historisk, og angiver endog Stedet, hvor Begivenheden skal have tilbraget sig, nemlig Sigari oppidum, rimeligvis Landsbyen Sigersted ved Ringsted i Sjælland. Mange andre Steder (især i Øverrig og Norge) gjøre dog ogsaa Forbring paa at have været Stuepladsen for denne romantiske Historie. Som bekendt har Dehlsensfølger behandlede dette poetiske Stof i en Tragødie.

Hage (Johannes Dam), udmærket dansk Poesikist, var født den 3die April 1800 i Stege, hvor hans Fader var Rådmand. Fra Rådskole og Kathedralskole gik han over til Roeskilde Kathedralskole, hvorfra han 1817 blev dimittet til Kjøbenhavns Universitet, tog 1824 theologisk og 1830 filosofisk Embedsexamen, blev 1827 ansat som Adjunct og 1830 Overlærer ved Roeskilde Kathedralskole, tog sin Afsked paa Grund af Svagelighed 1836, og døde den 16de Septbr. 1837. H.'s journalistiske Opdræben falder sammen med Friebeholdets Opvaagnen i Danmark siden 1830, og hans rige Kæmpe-

fulde i Forbindelse med en høi Grad af Begavelse, varm Følelse for Fædreland og populær Veltalende gjorde ham fortrinlig skikket til Forkjæmper for Pressens Frihed, i hvilken Retning S., som han var den Første i Danmark, saaledes, ogsaa staaer uovertruffen. Han skrev i „Kjøbenhavnsposten“ og „Fædrelandet“, af hvilket sidste Blad han overtog Redactionen 1836; en politisk Artikel af 1836 („Overføgt over Europas Historie i Aaret 1835“) paadrog ham en Pengebøde og Censur. Ege- som blandt S.'s Bladartikler den om „Nepotismen“ fornemmelig gjorde Opsigt hjemme, saaledes henvendte hans tydske Skrift „Brøndsted og Willouisen“ (1829), hvori han bestemte afviste Bestyrelsen mod den Første for Plagiat, Opmærksomheden paa den unge danske Videnskabsmand i Ubladet. Hans Formue og Bibliothek tilsaat ifølge hans Testament Nykjøbing Kathebrakstole. — De to ogsaa i det politiske Liv kendte Mand, Consal og Grosserer Arved S. og By- og Herredsfoged Pøtter S., ere hans yngre Brødre.

Hage er et trumstøjet Stykke Jern, som benyttes til at gribe om Et eller Andet. — **Hagebøst** er en Bøst, som istedetfor Hoved i den ene Ende er forsynet med Hage. — **Hagetap**, ogsaa Kropstap, kaldes en Jerntap i en Træævel, naar Anglen er ombøjet, enten enkelt (L-formig) eller dobbelt (T-formig). S. maa indbringes fra Siden og besæses ved et indfældet Træstykke og Jernringe. — **Hagetoug** er et Stykke Toug med en Hage i den ene Ende, og benyttes ved mange Reiligheder, naar man skal løste Gjenstande op af Læsten i et Skib.

Hagebøsse, s. Haandfydevaaben.

Hagedorn (Friedrich von), tybsk Digter, født den 23de April 1708 i Hamborg, var Secretair sammesteds hos et Selskab af engelske Kjøbmænd („English court“) og døde der den 28de Octbr. 1754. Hans Digte, blandt hvilke Selskabslangene og de poetiske Fortællinger staae overst, ubmærkede sig ved en blid Aand, gemtlig Tone og en reen og smuk Form, hvorfor han kaldtes „Oratiernes Digter“ (Anacreon og Horats havde indvirket meget paa ham).

Hagelstram (Otto Julius), svensk Forfatter og Kortteqner, er født i Finland 1785. I en Alder af 16 Aar blev han ansat ved Armeens Flaade, med hvilken han deeltog i Krigen 1808—9, blev 1810 udnævnt til Capitain i „Sjömatningscorpset“, alet 1818 og fik efter dette Corps's Ophævelse Titel af Oberst. I sin Tjenestetid udarbejdede han en Mængde Kort over den skandinaviske Halvø deels i militær, deels i statistisk Henseende, hvoriblandt et geographisk-militær-statistisk Kort over Sverrig og Norge (1819) er blevet udgivet. Senere har han i Striden om Finle- og Sjøhergaards-aaedens Fortrin ved Skrifterne „Om Sveriges Skårgårds- og Hafsforvar“ (1840, 2 Dele) og „Faktiska Upplýsingar och Tankar om Sveriges Skårgårdsflotta och Hafsforvar“ (1844) indtalt sig til Fordeel for Sjøhergaardsflaaden; og senere i Brøndstedsøpørgsmaalet ved sine „Faktiska Upplýsingar angående Sveriges och Danmarks olika sätt at draga allmän och enskild vinst af sin landthushållning“ (1853), stærkt

indtalt sig imod den saakaldte Brænding til Sundsbehov.

Hagen (Jan van), hollandsk Landkabsmaler i Midten af det 17de Aarh., om hvis Levnet saagodt som Intet er opbevaret, hører til den berømte Kreds af Landkabsmalere, der tæller Navne som Ruissdal, Everdingen, Hobbema, Both o. m. fl. Den Igl. Malerisamling besidder fire store Billeder af denne sjelden forekommende Kunstner, hvoraf de toende ere Arbejder af stort kunstnerisk Værd.

Hagen (Ernst August), tybsk Stridens, født den 12te April 1797, har siden 1831 været Professor i Kunst- og Litteraturhistorie ved Universitetet i sin Fødeby Königsberg. Endaa som Student udgav han (1820) et romantisk Digt „Ottfried und Eifena“ og siden en Samling Digte. Meest bekendt er han ved sine „Kunstlergeschichten“, en i længere Række af udførelserende Romaner og Noveller.

Hagen (Friedrich Heinrich von der), fortjent Germanist, født den 19de Febr. 1780 i Schweidberg i Ufermark, blev 1821 Professor i tybsk Sprog og Litteratur i Berlin, hvor han allerede tidligere havde indført den gammeltydske Philologie i Universitetsstudiernes Række. Han virkede sit hele Liv igjennem for Udvikelsen og Fortolkningen af ældre tydske Skrifter; de vigtigste af hans mange Arbejder i denne Retning ere Udgaverne af „Nibelungenlied“ (1820), „Die Minnesinger“ (1838, 3 Bde.), „Nordische Heldenromane“ (1814—28, 5 Bde.), „Gottfried von Strasburg's Werke“ (1823, 2 Bde.), „Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs des Frommen“ (1854), „Das Heldenbuch“ (1855). Tilligemed Biskop udgav han „Grundriß der Geschichte der deutschen Poesie“, tilligemed Habicht og Schall „Tausend und eine Nacht“ (15 Bde., 1825), og alene „Tausend und ein Tag“ (11 Bde., 1826—32). Til sine „Minnesinger“ (seie han 1856 Fortsættelsen „Bilderaal altdeutscher Dichter“). S. døde den 11te Juli 1856.

Hagenau (fr. Haguenau), Stab i det franske Dep. Reverein (indtil 1848 en tybsk Kjøbstad i Elsaf), er omgivet af gamle Fæstningsværter, og har Baand- og Bomuldsmanufacturer, Knapskerier og Diemsler. 12,000 Indb.

Hagenbach (Carl Rudolph), lærd Theolog, født den 4de Mai 1801 i Bafel, har siden 1838 været Professor i Theologie ved Universitetet i Bafel. Blandt hans Skrifter ere: „Encyclopædie und Methodologie der theologischen Wissenschaften“ (1838 og flere Gange senere); „Vorlesungen über Wesen und Geschichte der Reformation“ (6 Bde., 1834—43); „Kirchengeschichte des 18. und 19. Jahrh.“ (1848—49); „Lehrbuch der Dogmengeschichte“ (2 Bde., 1840—41 og oftere siden).

Hagenstov var en gammel Kongeborg i det vestlige Fyen i Nærheden af Assens, der fortommer første Gang 1251; saa Aar derefter, 1259, blev den benyttet som Statsfængsel for Erkebiskop Jakob Erlausen. I det 14de Aarh. var den i Holskenernes Haand; efter 1386 at være indløst af Dronning Margrete var Sæderpaa Sædet for en kongelig Lehnsmænd, saalænge det var Kronens Eiendom (med Undtagelse af det ene Aar i Oveens Feide 1534—35.

na det var i Bybækkernes Hænder), indtil 1667, da Frederik III skjenkede det til Geheimeraad Niels Banner, hvorefter det fik Navnet Frederiksgave (s. d. A.).

Hagerup (Henrik Steffens), født 1806 i Rallundborg, blev 1824 *Secondlieutenant* i den norske Marine. Han var i 7 Aar ansat ved Opmaalingen af Nordlands Kyster og tilligemed Major A. Sibe Udgifter af de derpaa grundede Søfort. Som Lærer ved Søstædets Institut udgav han to Lærebøger i Sø-Artilleriet. I Aarene 1848, 1851 og 1854 var han Medlem af Stortinget, hvor han nød megen Anseelse. Fra 1856 var han Statsraad for Marinedepartementet, Generaladjutant for Marinen og Contre-admiral indtil sin Død 1859.

Haggai, en hebraisk Prophet, optraadte i Darius Hystaspis's andet Regeringsaar (520 i. Chr.), da Nødsøst og Elendighed efterhaanden havde grebet den fra Etillet tilbagevendte Colonie; ved sine Prophetier vakte han paany den jaunte Iver for Tempelets Gjenopbyggelse. Esaias gjør ham til Medlem af den saakaldte store Synagoge.

Hagiograph (gr.) betyder en religiøs Forfatter, Legendeskriver. — **Hagiographa**, hellige Skrifter, kaldes den tredje Deel af den gammeltestamentlige Kanon, som omfatter Psalmerne, Ordsprogene, Jobs Bog, Høisangen, Ruth, Begrævelsesbøgen, Prædikerens, Ethers Bog, Daniel, Esra Bog, Nehemia's Bog og Krønikesnes Bøger.

Hagl kalder man Jostumper, der undertiden falde ned af Luften og som oftest ere temmelig smaa, men undertiden, navnlig i de varme Lande, kunne naae en Vægt af 12—14 Lb. Under søger man de neefaldne H. nærmere, viser det sig, at de smaa i Almindelighed ere kugleformede, som oftest behækkede udbvendig med Smaaktystaller; derimod ere de store altid kantede og have i Reglen Form som en Pyramide med afrundet Grundflade. De see nd som Brudstykker af et større kugleformigt H., hvor Pyramidens Spids har været i Kuglens Centrum. Haglene bestaae som oftest af Lag af afvejlende Klar og uigjennemsigtig Iis; i Midtpunctet finder man undertiden et Sneestryk, undertiden et Støvgran. Haglbyggerne indtræffe hyppigst i For sommeren, de have som oftest kun en meget kort Varighed, og en enkelt Haglbygge strækker sig sjelden vidt; meget hyppig leblages de af Lyn og Torden. Om Maaden, hvorpaa H. dannes, har man fremfat mange Gissninger, men endnu er Sagen ingenlunde bragt paa det Rene. Den rimeligste Formodning er fremfat af Drsted. Skykomper og Vandhoser udslynge som oftest H. til alle Sider, og ved dem, der bestaae i en hvirvelnde Bevægelse af Luften, kan man nogenlunde forstaae, hvorledes de dannes, idet en Regndraabe snart af hvirveln kan føres op i de høiere, kolde Luftlag og der fryse, snart ned i de lavere, hvor den fortætter Vanddampe, som aflætte sig paa den, og dette kan gjentages mange Gange. Drsted gjorde opmærksom paa dette Forhold og fremstille den Formodning, at Haglbyggerne altid dannes ved Luftvirlvler, der ikke udbvendigvis behøve at staae lodret, som Skykomperne, men meget godt kunne ligge vand-

rette i de høiere Luftlag. Saa meget er vist, at Haglstøven altid er i en heftig Bevægelse, og at ingen af de andre Forklaringer, man har foreslaaet, har kunnet angive, hvorledes Jostumperne kunne faae Tid til at opnaae en saa betydelig Vægt, før de falde ned.

Hagl (Skydehagl) skødes uden Form; det er Draaber af Vly, udslibte gjennem et Dørslag og styrtede, inden de naae det Vand, hvori de optages. Støbning fra en betydelig Høide, en stærk Luftstrøm opad eller et meget høit Lag Dlie e. besl. paa Vandet give ret runde Hagl, der yderligere ruller i en Løbde med Vlyant og sorteres efter Størrelsen.

Ha-Ha (fr.) betegner enhver Smidning, som pludselig afbryder en Vel. Hærbødsbød betegner Gartnerne med dette Ord en Begrænsning af en Have, som er tilveiebragt ved en bred og dyb Græft, paa Bunden af hvilken der til større Sikkerhed kan være anbragt spanske Ryttere eller et andet Stakit.

Hahn (August), lærd Theolog, en af Hovedrepresentanterne for den nyere Supranaturalisme i Tyskland, født den 27de Marts 1792, blev 1826 theologisk Professor i Leipzig og 1844 Generalsuperintendent i Schlesien. Han har skrevet: „De rationalism, qui dicunt, vera indolo etc.“ (1827); „Offene Erklæring an die evangelische Kirche zunächst in Sachsen und Preußen“ (1827); „Lehrbuch des christl. Glaubens“ (1828); „Das Bekenntniß der evang. Kirche und die ordinatorische Verpflichtung ihrer Diener“ (1847); „Das Bekenntniß der evang. Kirche in seinem Verhältniße zu dem der römischen und griechischen“ (1853).

Hahn (Carl August), bekendt Germanist, født den 14de Juni 1807 i Heidelberg, blev 1848 Professor i tydsk Litteratur og Sprog i denne sin Fødestad, 1850 i Prag og 1851 i Wien, og døde af Brystsyge den 20de Febr. 1857. H. lagde sig især efter den grammatikalske Side af det tydske Sprogstudium og sluttede sig fornærmelig til Grimm og Lachmann; hans Hovedværker i denne Retning ere: „Mittelhochdeutsche grammatik“ (1842—47); „Neuhochdeutsche grammatik“ (1848); „Althochdeutsche grammatik“ (1852). Desuden udgav han mange ældre Værker, som „Der jüngere Litteral“, „Das alte Passional“, „Echte Lieber von den Ribeslungen nach Lachmanns critik“ o. M.

Hahn (Vincent Joachim) til Seefang og Hjortespjæng, dansk Geheimeraad, Overjægermester og Elephantridder, var født i Medlenburg den 22de Decbr. 1632, og indtager en fremragende Plads blandt Kong Christian V's tydske Hndlinge, der havde stor Indflydelse paa den svage Konge, efterat det var lykkedes dem at styrte Griffenfeld. Han døde den 25de Jan. 1680 og blev begravet i et eget Familiecapel i Roeskilde Domkirke. Hans Datter Sophie Amalie H. var gift med Storcantieren Grev Conrad Reventlow og Moder til Frederik IV's anden Dronning Anna Sophie.

Håmel (Ernst Julius), tydsk Billedhugger, født i Dresden 1810, uddannede sig først der under Rietschel, senere under Schwanthaler. Blandt hans Arbejder udmærke sig Beetovens Statue i Bonn, afløret den 12te Aug. 1845, Carl IV's Statue i Prag og Componisten Be-

bers i Dresden. 1848 blev han Medlem af Akademiet og Professor i Dresden.

Sahnemann (Samuel Christian Frederik) var den skarpsindige og bristige Opfinder og Grundlægger af den homøopatistiske Helsebellestlære (s. Homøopati). Født den 10de April 1755 i Weissen, studerede han Lægevidenskabten først i Leipzig og siden i Wien, blev promoveret i Erlangen 1779, og praktiserede derpaa i Dessau, senere i Gommern ved Magdeburg. Her skal den første Tvivl være opstaaet hos ham om den gamle Røgekunsts Berettigelse, hvorfor han oplyste at praktisere og flyttede til Leipzig, for ganske at hengive sig til videnskabelige Studier. Under Overlæstelsen af Cullen's „Materia medica“ (1790) blev han foranlediget til at tænke over Chinaens feberfældende Virkning, den han formode og troede ved Forsøg paa sig selv at have gøbtgjort berøede paa Midlets Evne til at fremkalde en med Feberen analog Tilstand. Derved fik han den første Idee til sin nye Helsebellestlæres Grundprincip, at stilla smulldus, d. e. Sygdommene helbredes med de Midler, der fremkalde en dem lignende Virkning. For at undgaae en stabelig Medicamentvirkning, der indfinder sig ved Siden af hiin, gav han sine Midler i hvide mindre Dosis, og som saaledes til de særdeles fortyndede (infinitesimal) Indgifter. Han begyndte nu altsaa atter at praktisere, men da han selv vilde bispensere sin Medicin, geraade han i Strid med Apothekerne, og blev forjaget fra Sted til Sted. 1796 beskændigjorde han første Gang sine Ansættelser i Pufelands Journal tilligemed nogle indvundne Erfaringer, hvilket strax gav Anledning til en Polemik, i hvilken han oftere deeltog med stor Energie og Skarpsindighed. 1806 udgav han sit første større Værk: „Fragmenta de viribus medicamentorum positivis sive in sano corpore observatis“ og 1810 sin „Organon der rationellen Heilkunde“ (Dresden, 5te Dpl. 1833), i hvilken han med stor Skarphed angreb den giengle Medicin, og for første Gang gav sin Lære Navnet Homøopati. Fra 1811—21 praktiserede han i Leipzig, hvor han havde et overordenligt Tilsløb, udgav der sin „Keine Arzneimittellehre“ (6 Bb.; 3die Dpl. 2 Bb. 1830—33), og begyndte nu at danne en orientlig Skole af Tilhængere. Disse overlod han fra nu af for første Gange den begyndte Strid, den de ofte til H.'s Misforstaaelse førte paa en ubesluttende Maade, og i hvilken hans Lære et sjelden blev compromitteret ved gjennem sine Consequenter at drives til det Afurde. Selv tral han sig 1821 tilbage til Røthen, hvor han 1828 udgav sine „Chronische Krankheiten“ (5 Bb., 2det Dpl. Dresden 1835—39). 1834 drog han til Paris, hvor han skaffede sin Lære en betydelig Udbredelse. Han døde den 2den Juli 1843. Hans Kone, en ung, fransk Dame, Melanie d'Hervilly, fortsatte efter ham hans Praxis, i hvilken hun var bleven indviet af ham. — H.'s Lære har med en beundringsværdig Hurtighed ubredt sig over næsten hele den civiliserede Verden, og der er vel neppe nogen videnskabelig Forsvibelse, som i den Henseende kan maale sig med den. Af hans lægevidenskabelige Tilhængere blev 1851 opreist en af Steinhauser forfærdiget Statue af ham i Leipzig. — For-

uden de alt nævnte vigtigere Værker har han bl. A. skrevet „Apotheker - Lexikon“ (2 Bb., Leipzig 1798—99).

Sahnemanns **Blutprobe** er en Bæftte, man tidligere anvendte for at prøve Blin, som deri indeholdtes Bly. Den tilvirkedes oprindelig ved at gløde Svovl og Nærskaller i en luftig Digel (hvorefter der dannes Svovlcalcium) og opløse denne Masse i Blinnsyre og Vand. Herved dannes en stor Mængde Svovlbrinte, der opløses i Vandet og bevirker, at indeholdt Bly udskilles af Blinen med en sort Farve. Der maa være et Overflud af Blinnsyre tilføjet, for at forhindre Fælbningen af Jern, der ellers let kunde foretages med Bly. Rutilbagt, da der vist saagobstom albrig forekommer forfalskning af Blin med Bly (som Blyfalter), er denne Bæftte saa at sige aldeles gaet af Brug, og man bør i hvert Fald hellere anvende en Opløsning af Svovlbrinte i reent Vand, da den indeholdte Kalk let kan give Anledning til Feiltagelser.

Sahn-Sahn (3da o. s. v., Øretinde af, tybst Digterinde, født den 22de Juni 1806 i Medelsburg - Schwerin, var en Datter af en Grev Carl Friedrich von S., som gjorde Felttogene 1813—15 med og siden som Director for Stuepillerfæstlæser førte et omvandelende Liv. Hun ægtede 1826 en Grev S.-S., men blev allerede 1829 skilt fra ham, og søgte siden Trøst i vidtløftige Reiser og i Poesien, hvortil hun er i Besiddelse af meget Talent, hvilket dog mangler Dybde og ikke er kommet til nogen rigtig Udvikling. Hun skrev først lyriske Digte, siden vendte hun sig især til den sociale Roman, i hvilket Fag hun har været meget productiv (hendes Romaner ere samlede under den fælles Titel „Aus der Gesellschaft“, 21 Bb., 1844 og 1851). En Satire over disse Romaner er „Diogenes“ (1847), for hvis Forfatterinde Johann Lewald gjelber. Hendes Reisebeskrivelser bære de samme Fortrin (et smukt Sprog, livlige og pikante Skildringer af Sætteligheder) og Mangler (Svagbed i Plan og Opstavelse) som hendes Romaner. Øretinde S. gik 1850 over til Katholicismen og blev i den Anledning „San-Babylon nach Jerusalem“ (1851) og „Ein Stimm aus Jerusalem“ (1856). I Aaret 1852 gik hun som Novice i et Kloster i Angers; siden har hun for en Deel opholdt sig i Berlin eller Dresden.

Sagt, et indist Maal, s. Sæts.

Saidinger (Wilhelm) er født den 5te Febr. 1795 i Wien, hvor hans Fader Carl S. (1756—97) var Bjergraad og ligesom Sønnen en anseet Mineralog og Geolog. Efterat S. havde uddannet sig under Mohs, bereiste en stor Deel af Europa i 1822—26, blev han 1840 udnævnt til Sectionsråd i Bjergrværksministeriet og 1849 til Directeur for den da nyoprettede geologiske Rigsanstalt. Han foretog Udforsknin af et geognostisk Kort over det østerrigiske Romarke (1847), har udgivet „Handbuch der bestimmende Mineralogie“ (1845) og forfattet en Mængde grundbige mineralogiske Monographter, der findes spredte baade i engelske og tybske Journaler. Desuden har han leveret værdifulde Arbejder henseende til den kemiske Geologie, navnlig over Pseudomorphoser.

Haierne (Squal) høre tilligemed **Kollerne** til de sværmunde Fiskes Orden; det er i Regelen fiske med en anseelig Størrelse, fra et Par Alen indtil over 30 Alens Længde, med et angkraft, smækkert Legeme, der bagtil ender med opadstiet, fladt Hale. Munden ligger paa Hovedets Underside som en lige eller buet Tverpalte, og tæt foran den ligger Kæleborene. Mellem Hovedet og Brykfinnerne ligger paa hver Side 3, hos enkelte 6 eller 7 verticale Stællepalter. Af finner have de foruden Halefinnen 1 eller 2 Rygfinner, 1 eller ingen Sælfinne, Brykfinner og Bugfinner, hvilke sidste have deres Plads langt tilbage og ere ubdannede forskjellig hos Han og Hun for at kunne tjene til at fasholde Punnene under Parringen. Alle Finnerne ere dufinner uden virkelige Finnestaaler. Huden er tæt bedækket med smaa Beentrunder eller Beentorne, der i Regelen ere rettede bagud, saaledes at Huden er glat at føle paa, naar man aader Fingeren gaar fortra bagtil, men ru den modsatte Veie. Lænderne sidde blot paa Kjaernerne, men i flere Slægter indensfor hinanden, aaleses at de ere mindre ubvilde, jo længere ude i Munden de have deres Plads; disse indre Landbrækkers Bestemmelse er nemlig at afløse de ydre, efterhaanden som disse slides op eller alde ud. 3 Almindelighed ere de trelantebe, ammentrykte og skarpe, ofte fint takkede i Kanten, undertiden deelte i 3 eller 5 skarpe Spidser; heller ikke ere de altid af samme Form i egge Kjaeder. Kun den yderste Landbrækte bruges, og naar Kjaerne bevæges imod hinanden, irke de som frugtelig Sæge. Den eneste Slægt, hvor Lænderne have en ganske anden Form, nemlig som flumpe Knuder, er den australske Slægt *Cestracion*; i tidligere Jordperiode vare de med hundrede Lænder forsynede Haiformer retmød hyppigere. Med Henyn til Haiernes Art. **Seer** s. Art. **Sværmande**. S. ere raadige, hurtige, selfabelige Dyr, der deels pholde sig i det aabne Hav langt fra Kysten, deels nær ved Kysterne, men da hun paa dybt Vand. Som Kvindstykke og aadslædende Dyr ville de en meget stor Rolle i Havets Dyreliv. Blandt de nordiske former kunne nævnes: *Rhodæterne*, *Blaahaien*, *Sulbhaien*, *Pigaien*, *Sorthaien*, *Havhalen* og *Brugænen* (s. disse Artt.), af hvilke flere Arter have økonomisk Betydning og fanges for at tage Tran af deres store og fede Lever. Der er glaa adskillige Arter af Hai'er eller **Saaer**, om de kaldes paa mange Steder, i vore nordiske Have, og nogle af dem høre til de største, er hændes, s. *Er*. Brugden og *Havhalen*, men næses dog ikke for farlige. De berygtede *Memestædere* i de tropiske Have, der stoffes med Skibene, eftertraarre de *Badenæ* o. s. v., ere til Slægten *Caracharias*, admærket ved sit ore Gab og sin fortrinlige Landbesætning. S. og s. Art. **Sammerhal**.

Haimonshornene kaldes i et Sagn fra den arolingiske Sagnetreds 4 Sønner af en Øved *Haimon* (Nyman) af Dordogne, blandt hvilke der *Reinald* af Montauban var berrmt. Sagnet, som behandlede den mere verdslige Side af Carl den Stores Historie, hans Kamp med Jafallerne, synes oprindelig at have tilhørt itantrig, og blev først (før 1200) bearbejdet af

Snon de *Billeneuve* i „*Regnault de Montauban*“. Siden behandlede det paa *Prosa* i en fransk Folkebog; den tyske Folkebog og et tydt Digt om samme *Reinald* synes at være oversatte efter en nederlandsk Bearbejdelse. Tiedt har behandlet Sagnet i *Peter Lebrechts* „*Volsmärchen*“.

Hainan, en Ø i det chineeske Hav, skilt fra *Chinas* Fastland ved det 2 *M.* brede *Satanastræde*, hører til *Brobindens* Canton og anslaaes til et Flaadeindhold af 1,000 \square *M.* Den gjenneomsjæres i sin hele Længde af en meget flodrig *Hjergflæde*, af hvilken flere *Loppe* have sig over *Eneelinien*; herfra faaes *Zens* vigtigste *Product*, *Bygnings-* og *Sevantsommer*. *Mod N. V.* og *S. D.* findes *Stetteland*, og her dyrtes *Ris*, *Sukker*, *Tobat*, *Bomuld*, *Indigo* o. *M.* Befolkningen anslaaes til over 1 *Mill.*; de ligne *Chineserne* i *Udseende* og *Sæder*, men have et eget *Sprog*; i det *Indre* boe *uafhængige* *Indfødte*. *Hovedstaden* *Hiungtscheufu* paa *Nord-* *siden* skal have 200,000 *Indb.*

Hainbund, s. **Østtingen** og **Tydske Litteratur**.

Hainburg (eller *Haimburg*), *Stad* i *Østerrig* ved *Donau* og nær ved den *ungarske* *Grense*, er omgiven af gamle *Fæstningsværter* og har endeel interessante *Levninger* fra *Oldtiden* (et *Kaadhvns* med et *romersk* *Alter*; *Romertaar-* *net*; *Ruiner* af den i *Nibelungenlied* nævnte *Borg Heimbruc*, „*Grensbefæstning* mod *Hun-* *uerlandet*“, o. *M.*). Her er en stor *teflerlig* *Tobakfabrik*. 4,100 *Indb.*

Hainichen, *Stad* i *Kongeriget* *Sachsen* *S. D.* for *Leipzig*, har *fabrikation* af *Klæde*, *Flonel* og *Lærred*, *Varerier* og *Blegierier*. 6,200 *Indb.*

Hai-Rotte (*Rhinobatus*) kaldes en i de varmere Have levende *Rotte*slægt, hvis *Legemsform* nærmer sig mere til *Haiernes* end de andre *Rottes*. *Legemet* er vel *rudiformigt*, men meget *smallere* end hos de ægte *Rottes*, da *Bryk-* *finnerne* ere mindre *ubvilde*; derimod er *Halen* igjen mere *ubvillet* og *Halefinnen* større end *svaantlig*.

Halti (eller *Halti*), ogsaa kaldet *San Domingo* eller *Hispantola* (s. *Kille-Spanien*), den *flumeste* og *frugtbarste* og næst efter *Cuba* den største af de *vestindiske* *Øer*, adskilles ved *Mona-Passagen* mod *V.* fra *Portorico* og ved *Windward-Passagen* mod *V.* fra *Cuba*. Den har en Længde af 85 *M.*, en *vejlende* *Brede* af 5—30 *M.*, og har med de smaa til samme hørende *Øer* (*Tortuga*, *Gonave* o. *fl.*) et *Flaade-* *indhold* af 1,385 \square *M.* Paa *Vestsiden* strække til lange *Haløer* sig ud mod *Cuba* og *Jamaica*; imellem begge ligger den store *Gonavebugt*. Den er *bjergfuld*; *Hovedfjeden*, *Cibaobjergene* (*rimeeligvis* c. 7,000 *F. høje*), strækker sig fra *D.* til *N.*, men imellem og ved *Siden* af *Hjergene* findes ikke saa *Stetter*. *Tropiske* *Urfloere* beboelle *Hjergsiderne* i det *Indre*, *Dalene* og *Stetterne* *prange* i den *hyppigste* *Frugtbarhed*; *Klimaet* er *tropisk* (*Middel-* *temp.* 20½°) og *luftt*, da *Heden* *skælnes* ved *Svinden*. S. var indtil dette *Århundredes* *Begyndelse* berrmt for sine *Plantager*, hvor der dyrkedes alle *vestindiske* *Culturvæxter* og avledes *Kaffe*, *Sukker*, *Bomuld*, *Indigo*, *Cacao*, *Tobat* o. *M.*; desuden habes *Beste*, *Horn-* *qvæg*, *fortrinlige* *Træsorter* o. *besl.* Nu er ved *borgerlige* *Uroligheder* og *Befolkningens*

Labbed, Raahed og Sorgløshed Landets Dyr-
ning gaet overordentlig tilbage, og en stor Deel
deraf er et Vidtids uden ordentlige Huse, dyr-
lede Markter og Kjøreveie. Derfor er Produ-
tionen og Bestanden afstagen i næsten utrolig
Grad: i Aaret 1791 udførtes fra H. 163 Mill.
Pb. Suller, nu maa der indføres Suller, og
Dens hele Udførsel havde dengang en Værdi
af c. 70 Mill. Rbl., nu kun 9—10 Mill. In-
dustrie kendes næsten ikke, Handelen drives
meest med fremmede Skibe. Befolkningen, som
kan anslaaes til henved 1 Million, bekræfter for
det Meste af Regere (500,000) og Mulatter
(430,000); de Hvides Antal er 20—30,000.
Den katolske Religion er herskende, men mange
af Regerne ere endnu (om end hemmelig) hen-
gionne til en raa og affællig Fetiichisme, Dyr-
telsen af „Bobu“ (en stor, grøn Slange, som
gjemmes i en Trækasse og har sin Hopperste-
præst og -præstinde), og forener denne paa en
forunderlig Maade med den katolske Kirkes
Skikke (den sidste Keiser, Souloouque, var selv
Hopperstepræst for denne Bobu-Sect).

3 politisk Henseende er Den nu deelt i to
Republikker: 1) Haiti, den vestlige Deel, indtil den
nueste Tid et Keiserdømme (s. nedenfor), er 518
□ M. stor med 730,000 Indb. (meest Negere).
Dens Forfatning er neppe endnu ordnet; Stats-
indtægterne angives til henved 1½ Mill., Ud-
gifterne til 2 Mill., Statsgælden til 12 Mill.
Rbl. Hæren angives til 20,000 M., Flaaden
til 8 Skibe, men begge ere i en ussel Forfat-
ning. Den første Stad er Port au Prince, som
Hovedstad betragtes H. eller Onarico, ogsaa
kalder Cap Haiti (tidligere „Cap
Francois“ eller „Le Cap“). 2) Rep. Domingo eller
Dominica, den østlige Deel, er 860 □ M. stor
med henved 230,000 Indb., for det Meste
Mulatter og Europæere. Regeringsformen er
nogenlunde ordnet; i Episcopen for Staten staaer
en paa 3 Aar valgt Præsident. Statsudgifterne
ere c. 400,000 Rbl., Krigsmagten angives til
4,000 M. og 4 Krigsskibe.

$\text{H.}'s$ Historie. H. opbyggedes den 3die Decbr.
1492 af Columbus, som gav den Navnet Si-
panola og anlagde den første spanske Colonie
her (s. Columbus). Den var dengang beboet af
henved 1 Mill. Indianere, uidentvold Caraiber,
som stode under 5 Kaster; ved Spaniernes
Grusomhed og de haarde Arbejder, som paa-
lagdes dem, var de Indsødtes Antal allerede
1568 i den Grad formindsket, at man maatte
indsføre Negere for at drive Vinerne og Plan-
tagerne. Der anlagdes flere Stæder, bl. a.
San Domingo, efter hvilken Den ogsaa fik
Navn. Husbudierne satte sig fast paa Den og
foranledigede Anlæggelsen af franske Colonier i
den vestlige Deel, som 1697 blev afhaaet til
Frankrig. Denne franske Deel ubvilkede sig til
en høi Grad af Bestand, og H. var i det 18de
Aarh. den mest blomstrende D. i Vestindien;
men i sin talrige Regers og Mulatbefolkning
havde den ogsaa farlige Elementer, som kom til
Udbrud, da den franske Revolution ved Erklæ-
ring af Mennefferettighederne og Alles Lighed
bragte sit Gjæringsstof ogsaa til denne fjerne
Vestindie. De rige Plantere paa H. traagtede
efter Uafhængighed af Norderlandet, den simple
Klasse af de Hvide holdt derimod fast ved bettes

Regjering imod hiint Aristokratie. Som et 3die
Parti kom nu de frie Farvede til, hvem den
hvide Befolkning ingenlunde var villig til at
indrømme de lige politiske Rettigheder, som den
franske Nationalforsamling ved et Decret af
15de Mai 1790 havde indrømmet dem. Da
Negerne forlangte den samme Lighed og høi-
pige Opstande udbrød iblandt dem, tog Re-
geringen hiint Decret tilbage; men nu forenede
Mulatterne sig med dem, og tilsidt maatte man
tilstaae begge Parter Borgerret. Nu saandt den
ene Ildorden og Plyndring efter den anden Sted:
fra Frantrig sendtes Tropper til H. , men en
almindelig Opstand af alle Farvede førte den
11te Aug. 1791 til gruelige Udelæggelser og Mar-
rier paa de Hvide, og Hovedstaden Cap Fran-
cois faldt den 23de Juni 1793 i Indfanger-
nes Magt. Imod Engländerne og Spanierne,
som angreb Colonien, skæmpede dog de Hvide
i Forening med de Farvede, og 1795 afstod
Spanien ogsaa sin Deel af Den til Frankrig.
Den Regeren Louis saint Overture, som
1794 var udnævnt til fransk Overgeneral paa
 H. og 1797 i Forbindelse med Rigau havde
fordrevet Engländerne, erklærede Den uafhængig
og gav den d. 9de Mai 1801 en egen Forfat-
ning. Imod ham udsendtes (1801) General Le
Clerc med 25,000 M.; Louis saint blev fængslet
og ført til Frantrig, men Opstanden udbrød
paany under Desalines, og i Novbr. 1803
maatte Rochambeau med Resten af de franske
Tropper forlade H. Desalines gjorde sig nu
først til Præsident, siden (1804) til Keiser
under Navn af Jakob I, og gav Aaret efter Sta-
ten en Forfatning, men blev 1806 dræbt ifølge
en af Regeren H. Christoph og Mulatten
Petion ledet Opstand. Disse trede nu om
Herredømmet, og tilsidt blev Den deelt i 3
Dele: Spanien tog 1808 sin Deel igjen i Be-
siddelse; i den forrige franske Deel stiftede Pe-
tion med H. en Mulatrepublik (hvor han førte
en mild og upartisk Regjering, søgte at befordre
Selskaben ogsaa blandt Negerne, og 1816
gav Republikken en Forfatning med en livs-
varig Præsident og 2 Kamre), mod H. stiftede
Christoph under Navn af Henrik I et Regers-
kongerige, hvor han regjerede despotisk. Petion
døde 1818 og efterfulgtes af Boyer, som efter
Christophs Død 1820, og da den spanske Deel
1821 havde løstrevet sig fra Norderlandet og
1822 forenet sig med den franske, regjerede som
Præsident over hele Den. (Om alt dette s.
Art. Christoph, Desalines og Boyer). Repu-
blikken H. blev nu anerkjendt af alle Regjerin-
ger og tilsidt af Frantrig imod Forpligtelse at
erlægge en Sum af 150 Mill. Francs., hvilken i
de følgende Aar blev høit trykkende. Boyer
maatte omstder 1843 forlade Landet, hvorpaa
den forrige spanske Deel, i hvilken de af Re-
gerne undertrykte Hvide og Farvede udgjorde
Befolkningens Fleertal, danne sig til en egen
Republik San Domingo under Pedro Santana,
imebens Rep. Haiti erholdt General Gerard
Riviére til Præsident. Denne angreb San-
tana, men blev aldeles slagen, hvorpaa der
opstod fuldstændigt Anarchie. Riviére flygtede
til Jamaica; hans Efterfølger, Regeren Guér-
rier, døde 1845 saa Dage efter sin Udvæ-
nelse. Derpaa fulgte den grusomme Piérré,

m Svoger til Christoph, som blev afsat 1846; hans Efterfølger, den maadeholne og forstaaende Neger Riché, døde den 27de Febr. 1847. Dennes Efterfølger Soulouque (s. d. A.), en na Neger (Tilhænger af Bobu=Secien), antrædte den 16de April 1848 et afstykket Blokkadeforsæt, men vil snart vende tilbage med fornyet Herlighed (s. Art. Druses).

Haffrugter kaldes de Culturplanter, der saaes eller plantes i Rader, saa at de mellemliggende Jordstrimler kunne holdes rene og skjærvede, hvorved Planteværten betydelig begunstiges. Denne Dyrtningsmaade vinder stadig i Udbredelse, navnlig til Foderurter, som Korfgrøtter, Mais, Hestebønner o. s. v., og begunstiges ved dertil indrettede hensigtsmæssige Redskaber (s. Gødsel). Da Erfaring har vist, at selv Kornsorter under visse Forhold med Fordeel behandles som Haffrugter, kunne Haffrugter imidlertid ikke siges at udgjøre en bestemt Klasse af Culturplanterne.

Hafftrumt eller Cymbal (fr. tympanon, ital. salterio tedesco) er et endnu kun blandt Almuen paa enkelte Steder i Lydsland brugeligt Instrument af Jern som en langagtig, firantet, med Staaltraadstrengede bespændt Kasse. Det spilles ved, at Strengene slaaes med smaa Trastave, som ere omvundne med Klæde, Filt eller Læder. — S. kaldes ogsaa det øverste Stykke horisontalt liggende Tømmer paa et Skib agterude.

Hafflurt (Richard), engelsk Geograph, født 1553 i Epton, blev Professor i Kosmographie i Oxford og udgav en stor Samling af Reiseskildringer under Titlen „The principal navigations, voyages and discoveries of English nation“ og „Selection of curious voyages“ etc., hvorfor han belønnes med et indbringende geistligt Embede. S. døde 1616.

Hafnarhol (eller Jernsibe) kaldes den maafee under Kong Haakon Haakonsen i det væsentlige udarbejdede, men først under Magnus Lagabøter i Aaret 1265 til Island oversendte nye Lovbog for Island. Hensigten med denne Lov, der i alt væsentligt var overensstemmende med de to norske Love, Frostatings- og Gulatingsloven, var den, da Island nu var bleven forenet med Norge, ogsaa at bringe det under norsk Lovgivning; men netop derfor mødte S. ogsaa en stærk Modstand fra Islændernes Side, og først 1271—72 lykkedes det at faae den endelig vedtagen af dem isædetfor deres ældre Lov, Graagaafen. Allerede 1281 blev den imidlertid afløst af en ny Lovbog, Fostebogen.

Hal, Stad i den belgiske Provinds Sydv. Brabant, har en smuk Kirke med et „undergigsende“ Mariabillede, samt Bryggerier, Sæbes- og Papiirfabriker. 8,000 Indb.

Halberstadt, Stad i den preussiske Provinds Sachsen, har 10 Kirker (deriblandt en Domkirke med smukke Glasmalerier og 32 Altare) og Fabrikation af uldne Væver, Sandstø, Læder, Sæbe, Læder og Børlæs. 21,000 Indb. S. var forhen Hovedstaden i et 814 stiftet rigssumiddelbart Bispesømme, der seculariseredes 1648 og lagdes til Brandenburg.

Halbgram = $\frac{1}{2}$ Gram = 0,50 dansk Ovin-tin er et Led af den nye Handelsvægt, som fra 1858 er indført i Hannover og flere tilstødende Lande, s. Hamborg.

Hajzinger (Amalie, født Morstadt), kaldet **Reumann-S.**, berømt tybisk Skuespillerinde, er født 1800 i Karlsruhe, hvor hun 1815 debuterede som Sangerinde og kort efter blev enjageret for Operaen ved Hofteatret. Hun vandt imidlertid snart en større Betydning Skuespillet og anfaaes for en af de meest ulednede Fremstillere i det høiere Lydspil. Paa sine mange Kunstrejser i Tyskland, til London, Paris og Petersborg høstede hun overordentligt Bifald. S. har to Gange været gift: første Gang 1816 med Skuespiller Reumann, der ved sin Død 1823 efterlod hende o Døtre, Louise, født 1817, og Abolphine, født 819 (død 1844), der begge under deres Moders Vejledning betraadte Scenen med Held; 321 ægtede hun Sangeren og Musikeren Anton S.

Hakem Hamrallah, fathemidist Kalif i Egypten fra 996—1021, betragtes af Druserne som en Gudd Aabenbarelse paa Jorden, ifjendt han var bekendt som en af de grusomste og vantroste Tyranner, der have hersket i Orienten. Et vel indrettet Spionsystem satte ham i Kundskab om de ubetydeligste Begivenheder, og udrædte Meningen om hans Alvidenhed; til foruopsætte lod han Kairo stikke i Brand og dven plyndre af sine Soldater, ved Biisler vandt han Jøder og Christne til at afsværge deres Religion og overlod dem kort efter at

antage deres forrige Religion o. s. v. Da hans egen Familie ikke mere troede sig sikker, fik en af hans Søstre ham ryddet af Veien, og Druserne paastaae, at han pludselig er forsvunden fra Jorden for at prøve sine Ubdølgtes Trodskab, men vil snart vende tilbage med fornyet Herlighed (s. Art. Druses).

Haffrugter kaldes de Culturplanter, der saaes eller plantes i Rader, saa at de mellemliggende Jordstrimler kunne holdes rene og skjærvede, hvorved Planteværten betydelig begunstiges. Denne Dyrtningsmaade vinder stadig i Udbredelse, navnlig til Foderurter, som Korfgrøtter, Mais, Hestebønner o. s. v., og begunstiges ved dertil indrettede hensigtsmæssige Redskaber (s. Gødsel). Da Erfaring har vist, at selv Kornsorter under visse Forhold med Fordeel behandles som Haffrugter, kunne Haffrugter imidlertid ikke siges at udgjøre en bestemt Klasse af Culturplanterne.

Hafftrumt eller Cymbal (fr. tympanon, ital. salterio tedesco) er et endnu kun blandt Almuen paa enkelte Steder i Tyskland brugeligt Instrument af Jern som en langagtig, firantet, med Staaltraadstrengede bespændt Kasse. Det spilles ved, at Strengene slaaes med smaa Trastave, som ere omvundne med Klæde, Filt eller Læder. — S. kaldes ogsaa det øverste Stykke horisontalt liggende Tømmer paa et Skib agterude.

Hafflurt (Richard), engelsk Geograph, født 1553 i Epton, blev Professor i Kosmographie i Oxford og udgav en stor Samling af Reiseskildringer under Titlen „The principal navigations, voyages and discoveries of English nation“ og „Selection of curious voyages“ etc., hvorfor han belønnes med et indbringende geistligt Embede. S. døde 1616.

Hafnarhol (eller Jernsibe) kaldes den maafee under Kong Haakon Haakonsen i det væsentlige udarbejdede, men først under Magnus Lagabøter i Aaret 1265 til Island oversendte nye Lovbog for Island. Hensigten med denne Lov, der i alt væsentligt var overensstemmende med de to norske Love, Frostatings- og Gulatingsloven, var den, da Island nu var bleven forenet med Norge, ogsaa at bringe det under norsk Lovgivning; men netop derfor mødte S. ogsaa en stærk Modstand fra Islændernes Side, og først 1271—72 lykkedes det at faae den endelig vedtagen af dem isædetfor deres ældre Lov, Graagaafen. Allerede 1281 blev den imidlertid afløst af en ny Lovbog, Fostebogen.

Hal, Stad i den belgiske Provinds Sydv. Brabant, har en smuk Kirke med et „undergigsende“ Mariabillede, samt Bryggerier, Sæbes- og Papiirfabriker. 8,000 Indb.

Halberstadt, Stad i den preussiske Provinds Sachsen, har 10 Kirker (deriblandt en Domkirke med smukke Glasmalerier og 32 Altare) og Fabrikation af uldne Væver, Sandstø, Læder, Sæbe, Læder og Børlæs. 21,000 Indb. S. var forhen Hovedstaden i et 814 stiftet rigssumiddelbart Bispesømme, der seculariseredes 1648 og lagdes til Brandenburg.

Halbgram = $\frac{1}{2}$ Gram = 0,50 dansk Ovin-tin er et Led af den nye Handelsvægt, som fra 1858 er indført i Hannover og flere tilstødende Lande, s. Hamborg.

Hald. Den nuværende Herregaard H. ligger paa Vestfiden af den langstrakte, af hvide Lyngbækker omgivne H. = S., omtrent 1 M. S. V. for Viborg, paa en mod Ssen nedstraaende Banke. Navnet naaer op i den danske Sagnhistorie, og **paavet; Næs i Ssen findes** endnu Spor af et gammelt Voldsted, hvor det ældgamle, i Kjempevisen beklungne H. skal have staaet. Paa en anden i Ssen fremspringende Ddbse ligger Voldstedet og Ruinerne af den i en senere Periode befjendte stærke Borg, der i det 14de Aarh. tilhørte den magtige Ridder Niels Bugge (s. d. A.), som under sin Strid med Kong Valdemar Atterdag her udbolst en Beleiring. Efter hans Død blev Borgen solgt til Kongen; men 1393 stjælede Tronning Margrete H. Slot og Gods til Viborg Bispestol, hvorefter det jevnlig tjente til Residens for de katolske Biskopper. Den sidste af disse, Jørgen Friis (s. d. A.), fornyede og forsøgte de gamle Fæstningsværker under sin Strid med Viborgs Borgere, men blev her tagen til Fange 1536, hvorpaa H. ved Reformationen tilfaldt Kronen og blev Sædet for en kongelig Lehnsmænd. Efter Souverænitetens Indførelse blev Slottet afhændet til to hollandske Jøder Samuel og Joseph de Lima. Den næste Eier, Generalmajor Gregers Daa, nedrev det gamle forsaldne Slot og byggede et nyt Vaaningshuus, der var temmelig uanseeligt, men hvorved han lod indbrette et prægtigt Haveanlæg. Den nuværende Bygning er opført af den befjendte Geheimeraad Dve Hegg-Gulberg, der eiede H. fra 1802 til sin Død 1808. I Aaret 1844—52 tilhørte Gaarden Statskassen, men er nu igjen Privatleieendom.

Haldaniter er Navnet paa en baptistisk Sect i Skotland, stiftet i Slutningen af det 18de Aarh. af Brødrene Haldane; den udmerker sig, som de øvrige baptistiske Secter, ved stor Eieghyldighed for Lære og Læremetode og ved stor Energie i det praktiske Liv.

Haldenwang (Christian), tydsk Kobberskifter i Landstabskabet, født d. 14de Mai 1770 og død d. 27de Juni 1831, uddannede sig hos Medel i Basel, men har især søgt at efterligne Woollet. Han har ogsaa stiftet meget i Aquatintmaaler. Hans bedste Arbejder ere „Aarsstjerne“ efter El. Corrain og „et Banfsald“ efter Ruissdael.

Hale (Sir Matthew), engelsk Retslærd, født 1609, beklæbte fra 1652 flere høiere Justitsembeder, var ogsaa en Lidlang Parlemamentsmedlem, og døde 1676 som Dommer i Kings Bench. Han er Forfatter af flere tildeels endnu brugelige Værker over den engelske Ret, navnlig: „History and analysis of the common law of England“ (4 Bde., Lond. 1713), „Original institution, power and jurisdiction of parliament“ (Lond. 1707).

Hale (Sara Josepha Buell, Mistress), amerikansk Stribentinde, født omtrent 1790 i Newport, begyndte efter sin Mand, David H.'s Død (1812) en litterær Virksomhed for at underholde sine Børn, og har siden 1828 staaet i Epidisen for et Tidsskrift. Hun har udgivet Digte og Romane, Samlinger af engelske og nordamerikanske Poesier, biographiske Skildringer („Sketches of American character“), navnlig af historisk berømte Damer i det vidtsfjete Værel-

„Woman's Record“, hvori hun med mere Maadehold end flere af hendes Landsmændinder fremfatter sine reformatoriske Læer angaaende Kvindens Stilling og Rettigheder.

Hale kaldes hos Hvirvelbyrene den Fortættelse af Legemet, som ligger bagved Nagnblen og Baglemmerne. Den kan være saa kraftig udviklet, at den danner en umiddelbar Fortættelse af Kroppen, som hos Fiske, Svaler og Sjæltyr, men den kan ogsaa være meget svagere og smalkere, og den kan være saa lang, at den overgaaer det øvrige Legeme flere Gange i Længde, eller, hos andre Former, være reduceret til et ubetydeligt Vedhæng eller endog skjult indenfor Huden. Egentlig halesløst er intet Hvirvelbyr; der vil altid findes nogle usfuldstemte Halehvirvler bagved Vækkenhvirvlerne, men man kalder de Dyr halesløse, hos hvilke Halen ikke træder frem ubdendigt. Naar den er vel udviklet, har den altid Betydning for Bevægelsen, enten som Svømmerebflab eller som understøttende Klattringen eller Springet; den er de særlig uddannede til Støttehale, Svømmehale, Snohale o. s. v. Hos Pattebyrene faar Halen sin eieudommelige Uddannelse gjennem dens Musklers og Knoklers særlige Udvikling, hos Fiske er især ved Halefinsens Form, hos Fuglene ved Halefjerene. — Hos Leddyrene kan Bagtroppens bagste Affinit, forsaavidt et isædbant er tilfjede, og forsaavidt det i sin Uddannelse er forskjelligt fra det forreste, betegnes især H., s. Ex. hos Krebbyr og Storpioner; hos de første staaer det i Bevægelsens Tjeneste og kører i Reglen smaa Fjodder, og hos dem begge indbeholder det en Deel af Tarmen, der ikke som hos Hvirvelbyrene aadner sig ved Halens Grund, men i dens Epible.

Haleb. s. Aleppo.

Haleblærorm, s. Blærorm. — **Halekitt.** s. Kite.

Halem (Gerhard Anton von), tydsk Himeriker og Digter, født 1752 i Oldenburg, død 1819 som Dirigent for Regjeringen i Götting, seer „Gesch. des Herz. Oldenburg“, „Biographie Peters des Großen“ o. M.

Halen (Don Juan Pan, Greve af Peralcampos), spansk General, født af en belgisk Familie d. 16de Febr. 1790 paa Den Leen, og som Escadet Deel i Slaget ved Trafalgar og var en kort Tid Ordnantsofficer hos Joseph Bonaparte, men gik snart over til den spanske Sæ. I Aaret 1815 var han to Gange arresteret for medbest Deeltagelse i en Sammensværgelse med Ferdinand VII, tjente derpaa i den russiske Hæ ved Kaulaus og siden i den konstitutionelle Regjerings Armee i Spanien, og gik derefter til Hannover og Nordamerika. Ved den belgiske Ophands Ulbrud 1830 blev han Chef for de belgiske Tropper, men opgav denne Stilling paa Grund af heftige Stridigheder med v. Potter og levede som Privatmand i Brüssel, gik derpaa (1836) til Spanien og kjæmpede længe mod Carlisterne, blev Generalcaptain i Catalonien og endte ved et skæffelig Bombardement af Spanien i Barcelona (1842). Epartero's Hald (1843) drog ogsaa Pan H.'s, hans tre Tilhængere, efter sig; han levede siden i England, indtil han 1854, da Epartero atter kom til Magten, gik

tilbage til Spanien, dog uden at beståde nogen offentlig Skilling.

Halepadderne (*Batrachia caudata*) udgjøre Fadderens (*Batrachiernes*) anden store Orden (s. *Vadde*), omfattende Salamandrenes eller Lalepadderens og Fiskepadderens Familier. Deres søllede Kjendemerker ere den langstakke, eglebannede eller ormedannede, men aldrig korte eller brede Legemsform, og at For- og Baglemmerne ere omtrent lige store, forsaavidt som de ere tilstede alle 4. Forvandlingshistorien frembes egentlig blot for Halepadderens Vedkommende, og denne er heri forskjellig fra de egne Padders, at Larverne længe beholde de store ydre Skallebuste, og at deres Forlemmer komme frem fremad Baglemmerne; s. *Øglevadde* og *Fiskevadde*. Ordenen er udbredt over det nordlige middelvarme Zorbelt og er især talrig i Nordamerika, men findes i det hede Bælte.

Hales (Alexander af), Scholastiker, s. *Alexander*.
Haletudse kaldes Fyernes og Tubernes Larver, saalænge de endnu ere forsynede med en stor Svømmehale (s. *Strø*).

Halbou (Jacques Frenental), fransk Componist, født i Paris d. 27de Mai 1799, af jødisk Oprindelse, vandt 1819 Prisen i Composition ved Conservatoriet, og fortsatte derpaa sine musikalske Studier i Rom under Vaini. Efter sin Tilbagekomst til Paris bragte han efterhaanden flere Operaer til Opførelse, hvoriblandt navnlig „Guido & Ginevra“ og „Tønden“, hans berømteste og i hver Henseende betydeligste Værk, vandt meget Bifald. Ogsaa „Stormen“ efter Shakespeare, komponeret 1850 for London, gjorde stor Lykke, tildeels paa Grund af dens pragtfulde Udsværelse; endnu maa blandt hans Operaer nævnes „Ludovic“, hvoraf S. har komponeret den største Deel (Begyndelsen er af Herold). Ligesom S. hører til Nutidens berømteste Opera-componister, saaledes er ogsaa hans vbre Skilling meget glimrende: han har siden 1827 været Professor ved Conservatoriet, endvidere Sangdireक्टर ved den store Opera, Vice-præsident for Akademit, Officer af Æreslegionen og var tidligere Medlem af Nationalforsamlingen.

Halspenny er en engelsk Kobbermynt, der er = 1 Penny = 1/4 s dansk Rigsm.

Hallocoorus, s. *Græsel*. — **Hallotia**, s. *Coorn*. — **Haliætus**, s. *Ørn*.

Halliburton (Thomas Chandler), nordamerikansk Stribent, født i Nyffotland omtrent 1792, Advocat i Halifax, udgav under Titlen „The eloekmaker, or sayings and doings of Samuel Slick of Slickville“ (1837—40, 3 Bde.) en Samling af Breve, der indholdt en fortrinlig Skildring af hans Landmænds Sæder og Charakterer igjennem en omreisende Kjøbmænds Dagtegnelser. Efter at have besøgt England skildrede han de høiere og lavere Klassers Sæder og Tilstande der i „The attaché, or Sam. Slick in England“ (1843). S. skrev derpaa bl. A. et historisk Værk, „The English in America“ (1851), over de første engelske Colonier i Nordamerika, i hvilket han optræder stærkt imod disses demokratte og puritaniske Læstemaade. Siden er han i „Sam. Slicks traits of America humour“ (1852) vendt tilbage til det Gamle, han tidligere med saa stort Held havde behandlet.

Halicz er en gammel Borg og Stad ved Dniestr i Galizien, som har faaet sit Navn af S. 3,700 Indb.

Halientifa (gr.) kaldte Grækerne et bidaktiff Digt, hvis Gjenstand var Fiskefangst. Et af de bekendteste af saadanne Digte var forfattet af Oppianos, der levede under Keiser Caracalla.

Halifax, 1) Fabrikstad i den vestlige Deel af York-shire i England, har betydelige Uld-, Bomulds- og Sillemanufactur og levende Handel. 34,000 Indb. 2) Hovedstad i den engelske Provinds Nyffotland i Nordamerika, ved en Bugt af Atlanterhavet, som dannes af de største og bedste Havne i Verden, er Midelpunctet for Englands Handel med Nordamerika (der udføres især Fisk, Tømmer, Meel, Dvæg, Tran og Peltsværl) og dets vigtigste Orlogshavn i Amerika. Her findes Søarsenalen, Skibs værfter o. N. 35,000 Indb.

Halifax (Charles Montague, Greve af), engelsk Statsmand og Diger, født 1661, virkede som Parlamentsmedlem for Vilhelm III's Thronestigelse, blev 1698 første Statlakammercommissair, 1700 Peer under Navn af Baron S., virkede 1706 meget for Englands og Skotlands Forening og overbragte 1714 efter Dronning Anna's Død Georg I den Parlementsact, som kaldte Huset Hannover til Englands Throne. Georg I ophøjede ham til Greve af S., men da han blev stiftet i sin Forventning om at blive første Statlakammerlord, gik han over til Oppositionen (Lorrierne). S. døde 1715.

Halikarnassos var i Oldtiden Hoved- og Residensstaden i Karien i Lilleasien; den var Historieforfatteren Herodots Fødested og var berømt paa Grund af det pragtfulde Grammonument (Mausoleum), som Dronning Artemista der havde laabet opføre til Minde om sin Gemal Mausolos. Ved Flekken Bodru eller Budron findes endnu Ruiner af denne By.

Halil Pascha, tyrkisk Statsmand og Admiral, født i Circassien og i sin Ungdom Slave, kom 1808 til Constantinopel og steg ved sin Landmand Khosrev Pascha's Hjælp hurtig fra det ene Embede til det andet. 1828 commanderede han under Khosrev mod Russerne; 1830 blev han sendt til Petersborg for at ubvirke en Redfættelse af den Sum, som Tyrkiet maatte erlægge i Krigsomskostninger, hvilket ogsaa lykkedes ham. Ved sin Hjemkomst blev han Kapudan Pascha og derpaa Chef for Artilleriet; siden mæglede han Fred mellem Vorten og Ægypten, hvorefter Sultanen lønede ham med sin ældste Datters Haand og Titlen Seraskier. Efter saa Maanedes blev S. styrket og forvoist til Niša i Bulgarien, men Aaret efter blev han tilbagekaldt og udnævnt til Handelsminister. Efter Sultan Mahmud II's Død (1839) blev han atter Seraskier og Kapudan Pascha, kaldt i Unaade og blev forvoist til Trebisond, men kaldtes atter tilbage og blev 1843 for 3die Gang Kapudan Pascha. Han maatte igjen vige for sine Fjender, blev Gouverneur i Smyrna, siden for Verne i Archipelagus, kom igjen til Constantinopel og blev 4de Gang Kapudan Pascha, hvilken Post han beståede under Krigen med Rusland (1854—56).

Haltet (Hugh), hannoversk General, født d. 30te Aug. 1784 i Ebinburgh, traadte 1803 ind

i den „tybste Legion“, som dannedes i England, tog som Major under Catcart 1805 Deel i Expeditionen til Elben og 1807 mod Kjøbenhavn, tjente siden i Spanien og Holland, kommanderede 1813 en hannoverst Brigade i Medlenburg og var som Oberst med i Slaget ved Waterloo. S. blev 1834 Generallieutenant og ansatte 1848 en Deel af Rigstrupperne mod Danmark, hvor han bl. A. tog Deel i Træfningen ved Dybbøl d. 5te Juni. Efter Felttogets Slutning blev han Inspecteur over det hannoverske Infanterie.

Hallber er et Navn, Bergelius foreslog for en Deel organiske Forbindelser, der ere dannede ved og indeholde Syrer, medens Forbindelserne selv ikke ere jure, ligesom deres indeholdte Syrer ikke kunne paavises deri ved de sædvanlige Reagentier (som ved Salte), forinden Legemet er destrueret. Saaledes ere f. Ex. de sammensatte Ethersarter (Ethersyreæther o. s. v.), Syde-bomulb, de neutrale Fedtskoffer o. s. v. efter Bergelius's Mening S.

Hall, 1) Stad i Tyröl ved Inn, har vigtige Saliner, 5,000 Indb. 2) **Schwäbisch-H.**, Stad i Yarkrebjen i Kongeriget Würtemberg, ved Kocher, har et betydeligt Saltværk og endel Fabrikker. 7,200 Indb.

Hall (Anna Maria, født Fielding), engelsk Forfatterinde, født omtrent 1805 i Wexfordshire i Irland, kom 15 Aar gammel med sin Moder til England og ægtede i London Skribenten Samuel Carter S. (født 1800). Hun har skrevet sig en agtet Plads i Litteraturen ved sine Skildringer af irske Tilstande og Følelser („Sketches of Irish character“, 1829; „Lights and shadows of Irish life“, 1838; „Ireland, its scenery and character“, som hun skrev i Forening med sin Mand, 1841), mere end ved sine historiske Romaner („The buccaneer“, „The outlaw“, „The Uncle Horace“, „The white boys“, „Midsummer Eve“ o. s. l.). Fra 1852 har hun redigeret Sharpe's „London Magazine“, 1856 udgav hun „Popular tales and sketches“. Hendes Mand har stiftet det første egentlige Kunstblad i England og er meget yndet af den fornemme Verden.

Hall (Vasil, „Capitain“), engelsk Søfarende og Rejsende, født 1788, traadte 1802 ind i Marinen, levsagede Admiral S. Hood paa en Expedition til Java og (1816) Lord Amherst til China, Korea og Pienkieu-Verne, hvorefter han udgav „Account of a voyage of discovery to the west-coast of Corea and the Great Loochoo Island“ (1818). Som Flaadecapitain af første Klasse besøgte han siden Sydamerikas Kyster og udgav derefter „Extracts from a journal written on the coasts of China, Peru and Mexico in 1820—22“ (1824). Det af S. 1839 efter en Reise i Nordamerika udgivne Skrift „Travels in North-America“ fremstalte megen Nøbsgjælse. Af hans „Fragments of voyages and travels“ udkom 9 Bind. S. blev sinds- svag og døde i en Daareanstalt i Septbr. 1844.

Hall (Carl Christian), dansk Lovkyndig og Statsmand, en Tidlang Minister og Conseils-præsident, er en Søn af Oberstlieutenant ved det borgerlige Infanterie og Bøstikmester M. Chr. S. og født d. 25de Febr. 1812 paa Christianshavn. Fra Borgerdybskolen paa Christianshavn

blev han 1829 bimitteret til Kjøbenhavns Universitet, tog juridisk Embedsexamen 1833, tiltraadte det følgende Aar en Udenlandsrejse og tilbragte halvandet Aar i Tydskland, Schweiz, Italien, Frankrig og England, blev efter sin Hjemkomst Volontair i det danske Cancelli, 1837 Auditeur, disputerede 1840 for den juridiske Licentiatgrad, blev 1844 Overauditeur og 1847 tillige extra-ordinair Docent i Rømerretten ved Universitetet. Siden den frie Statsforms Indførelse i Danmark 1848 har S. stadig indtaget en meget betydelig Plads i Folkerepræsentationen, først som Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49 og siden som Folketingsmand, hvortil han ved alle hidtil afholdne Valg er bleven valgt af Kjøbenhavns Amts 1ste Valgtreds, ligesom ogsaa siden 1856 som af Folketingsdet valgt Medlem af Rigsraadet. 1851 fik han Titel af Professor og blev samme Aar conf. General-Auditeur for Land- og Staden, fra hvilken Post han d. 15de April 1854 blev afskediget af det Ørsted'ske Ministerium. Ved dets Fald blev S. d. 12te Decbr. f. A. udnævnt til Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet i Kongeriget, hvorhos han tillige 1856 i nogle Maanedes var midlertidig Minister for Hørtags-dømmet i Slesvig og blev udnævnt til Forskander for Verulsholm; d. 13de Mai 1857 blev han tillige Conseilspræsident, og i Juli 1858 interimistisk Udenrigsminister, hvilst Ministerium han d. 6te Mai 1859 definitivt overtog, hvorhos han afsag Portefeuillen som Cultusminister. Aar d. 22de Novbr. f. A., midt under Forskandblagerne med det tybste Forbund angaaende Holsteens Stilling i Tseestaten, indgave S. og samtlige Ministre, af hvilke de meest fremtrædende vare Monrad, Krieger og Feuger, paa Grund af Conflict med Hoffet, deres Dimission, hvorpaa de d. 2den Decbr. erholdt deres Afsked. Det aftraadte Ministerium medtog det Vidnesbyrd, som blev udtalt i en Adresse af 58 af de meest anseete Folkerepræsentanter, at det havde „virket til den constitutionelle Friheds Bevarelse og Udvikling og Oprietholelsen af den danske Kronens og den danske Nationalitets Ret under vanskelige Tilstande med Udholthed og Trofasthed“, at „gavnligke Reformere i Lovgivningen og en oplyst og friskindbet Forvaltning havde betegnet dets Styrelse“, ligesom ogsaa det danske Folks dybe Vælgælelse over at se „Mænd, hvis personlige Afkomster gjorde dem værdige til at staa i Spidsen for et ærctreffolkt, i et kritisk Døieligt afstræbe fra de offentlige Antagenders Ledelse“.

Hall (Joseph), sædvanlig kaldet Bisshop S. eller den kristne Seneca, født 1574 i Aßbode-la-Zouch i Leicestershire, blev 1618 Biskop i Norwich, men mistede denne Værdighed, da han protesterede imod Gylbigheden af de Love, Parlamentet havde givet under hans og flere Biskoppers Fraværelse, og blev derved Gjenstand for Forsølgelser. S. døde 1656. Han var berømt som Taler og har foruden Biskopskæder udgivet Satirer („Virgildemiarum liber“), Drece, et historisk Værk o. M. Hans Skrifter ere udgivne af Pratt (1810, 10 Bd.).

Hall (Robert), engelsk Theolog, født 1764, død 1831 i Bristol som Præst for en Bættis-

menighed, frev bl. A.: „Christianity consistent with a love of freedom“ (1791); „Apology for the freedom of the press“ (1793); „Modern infidelity considered with respect to its influence on society“ (1799); „The sentiments proper to the present crisis“ (1803). **Hans samlede Skrifter** tilligemed hans Biographie ere udgivne af D. Gregory (6 Bd., nyl. Dpl. 1846).

Hallager (Georg Frederik), norsk Retslærd, er født i Kjøbenhavn d. 30te Marts 1816, og kom 1827 til Bergen, fra hvis Skole han 1838 dimitteredes til Universitetet, hvor han 1837 tog juridisk Examen. Efter dernæst i nogen Tid at have arbejdet hos en Hæisteretsadvocat blev han 1841 Lector og 1847 Professor i Retsvidenskabene i Christiania. Foruden adskillige Afhandlinger har han skrevet: „Den norske Obligationsret“, hvoraf to Dptag hidtil ere udsolgte (det første 1844 i 3 Bd., det andet 1847 i 4 Bd.), og et tredje netop nu er paabegyndt.

Hallam (Henry), engelsk Historikforfatter, født 1777 i Wimbisfor, studerede Lovkundskab, men blev ved sin Forbindelse med Lord Holland, Landsdomme, Brougham, Russell o. A. hændt til Politiken, uden dog at tage activ Del i denne, og hørte til Whigpartiet. Fra 1805 var han Redarbejder ved „Edinburgh Review“, i hvilken han frev mange kritiske og litterærhistoriske Artikler. Siden modificerede H. sine politiske Anskuelser og udtalte sig 1831 endog imod Reformbillen; dog vedblev han at staa i uenskeligt Forhold til de liberale og var hyppig Gæst hos Dronningen. H.'s Hovedværker vare: „View of the state of Europe during the middle ages“ (1818, ny Udg. 1855), hvortil han 1848 føjede „Supplemental notes“; „The constitutional history of England“ (1827, 8de Udg. 1855) og „Introduction to the literature of Europe during the 15th, 16th and 17th centuries“ (1837—39, 4de Udg. 1848). De udmærkede sig ved grændig Undersøggelse, upartisk Dom og et elegant Sprog, og Forfatteren viser sig overalt som i fortrinlig Grad Herre over Stoffet. H. døde d. 21de Jan. 1859.

Halland, en af Sverrigs vestlige Kystprovinser med et Areal af 80 □ M. og en Folke-mængde af omtrent 110,000 Mennesker, grændser mod V. til Kattegat, mod N. til Væstergøthland, mod S. til Væstergøthland og Småland og mod E. til Slaane. Landstabet, der kun lidt efter lidt bliver hviere henimod Grændserne af Småland og Væstergøthland, er i Almindelighed fladt og lavtliggende, og flændt den saakaldte **Hallandsk** ved Sydgrændsen naaer en Side af hændt 560 svenske Fod, er dog kun den nordligste Deel af Landet hjerghuld og floubevoget. Sanddrag findes i Mængde, blandt hvilke, foruden Søen Rygnaren, som for en Deel ligger i Væstergøthland, de betydeligste ere Bille-, Åras-, Risfa- og Laga-Aaen. Jordmonnet bestaaer for Størstebelen af Gruns eller leer-blandet Sandjord, paa store Strækninger bevoget med Fyng o. d., og kun ved Vandløbene er den mere frugtbar. Agerbrug, Dvægavl, Gaandarbejde og Fiskeri ere de vigtigste Næringsveie for H.s borvelle, arbejdsomme og vindstibelige Indvaanere. H. hører under Gøttheborgs Bispestol, men udgjør i administrativt Henseende et eget Lehn, H.s. eller Palmstabslehn, som inddeles i

3 Fogderier og 8 Herreder og har Byerne: Galmstad, Loholm, Hallenberg, Barberg og Kongsbada. — H. stod fra de hebenste Læber under Danmark, men blev affaaet ved Freden i Brunsbro for en Tid af 60 Aar til Sverrig, med hvilket Rige det for bestandig forenedes ved Freden i Kjøbenhavn (1660).

Halle, Stad i den preussiske Provinds Sachsen, ved Saale, bestaaer af den egentlige Stad med 5 Forstæder og de to forhen selvstændige Byer Glaucha og Neumarkt. Blandt Bygningerne ere Mariakirken, Domkirken, Raadhuset og Universitetet de mærkeligste; fremdeles de store „Frankeske Stiftelser“ (forhen kaldte det „Halleste Waisenhuus“), s. Frank. H. har et 1688 stiftet Universitet (som 1806 blev opløst af Napoleon, men siden fik en betydelig Udvidelse ved dets Forening med det ophævede Universitet i Wittenberg), og et af de ældste og betydeligste Saltværker i Tybtsland (Arbejderne i samme, de saakaldte **Hallerer**, udmærkede sig ved en egen Dialekt, eiendommelig Klædebragt og sørgene Fester og Skikke, ligesom de fra gammel Tid have visse Privilegier; de udgjorde forbum en egen, strengt afluttet Kaste, der var saa talrig, at de 1545 kunde stille over 600 Mand; nu er deres Antal kun hændt 200, og de blande sig efterhaanden med den øvrige Befolking). H. har endee Fabriker, som levere ulbne Varer, Papir, Tapeter, Læder og Metalvare. 38,000 Indb. — H. omtales først 806 som en Borg, „Halla“, og som 965 under Erkebispdommet Magdeburg. Den leed meget under Tredivaarskrigen og kom 1648 under Brandenburg; 1806—13 hørte den til Kongeriget Westphalen.

Halleby-Aa, den næststørste Aa i Sjælland, udspringer under Navn af Kamosen-Aa i den nordlige Deel af Sørs Amt, løber mod V. tilbeels paa Grændsen af Sørs og Høstet Amter, gjenuem Kamosen og Tiis-Øs, og falder i Storebelt.

Hallein, Stad i det østerrigske Hertugdømme Salzburg, ved Salzach, har et betydeligt Saltværk. 4,000 Indb.

Hallelnah (hebr. d. e. Løver Herren) er et i de hebraiske Psalmter hyppig forekommende Udbrag, som paa Grund af sin kraftige Klang blev bibeholdt i Bibelsøversættelserne i den oprindelige Form og optaget i den ældste kristelige Gudstjeneste. I den vesterlandste Kirke udelod man det senere i Fastetiden og optog det ba igjen i Paasketiden som Udtryk for den overstrømmende Glæde; i den østerrandske Kirke har man ikke gjort denne Forskiel. Isærue kalde den 118de til den 117de Psalme det store H., fordi bisse, som fortrinnsviis synges ved Pasfah- og Lovsalsfesterne, prise Guds Beljærninger imod Isbefolket.

Hallenberg (Jonas), svensk Historikforfatter, Numismatiker og Philolog, født i Småland 1768 af Bondesforældre, blev som Docent i Historie ved Upsala Universitet ansat ved Rigsarkivet og ved det kongelige Bibliothek i Stockholm, udmærkedes 1784 til Righshistoriograph, 1803 til Gardo-des-Médailles, fik 1809 Titel af Concelleraad og døde 1834. Blandt hans Skrifter udmærkede sig især „Svea Rikes Historia under Konung Gustaf Adolf“ (1790—96, 6 Bd.), der er af Bigtighed for Sverrigs Historie i Begyn-

bessen af det 17de Aarh. og vidner om omfattende Undersøgelser, men som ikke er fuldenbt længere end til Aar 1626.

Galler (Albrecht von), født d. 16de Octbr. 1708 i Bern, studerede Lægevidenskab i Leyden, og blev 1736 Professor i Medicin, Anatomie, Chirurgie og Botanik i Göttingen. Hans store Slæpfindighed og Dygtighed som Undersøger have været af uslatterligt Værd for Anatomiens og Physiologiens Udvikling, hvorom hans talrige efterladte Skrifter noksom vidne. 1750 blev han udnævnt til Præsident for det efter hans Plan oprettede „Societät der Wissenschaften“, hvilken Værdighed var den eneste, han bibeholdt, da han 1753 traf sig tilbage til sin Fødeby, hvor han næsten ubelukkende beskæftigede sig med offentlige Anliggender og bøde d. 12te Decbr. 1777. Blandt hans physiologiske Værker nævne vi: „Prima linea physiologiae“ (1747) samt „Elementa physiologiae corporis humani“ (1757). Efter ham benævnes den **Galler'ske** Irritabilitetslære, der paaviser en visse levende, organiske Væv (Musklerne) eienbommelig iboende Gøne til at lade sig paavirke og sættes i Virksomhed. Som Digter hidrog S. ved sin værdige Alvor og sit herrefulde Sprog overmaade meget til at give den tybste Poesie den høiere og ædlere Retning, som den tog fra Midten af det 18de Aarh., og gjorde egentlig Begyndelsen til den nye Tid. S. hørte først til Lohensteins Skole, men vendte sig siden til engelske Manstre og til Naturens Studium. Hans største poetiske Værl er „Die Alpen“, som gjorde megen Opmgt ved Idernes Driftighed og Sprogets Riv.

Galler (Carl Ludwig von), Broder søn af den Foregaaende, født d. 1ste Aug. 1768 i Bern, blev 1795 Secretair hos Raadet i Bern, traadte 1800, forebren ved Revolutionen, i østerrigsk Tjeneste og kom 1806 tilbage til Bern som Professor i Historie; 1814 blev han tillige Medlem af det store og det lille Raad i Bern. S. fattede den Tanke, at bekjempe de revolutionære Ideer ved aandelige Maaden, men i sit Værl „Restauration der Staatswissenschaft“ (1816—24, 6 Bd.) opfordte han ikke de derved vakte Forventninger. Han skrev fremdeles „Die Freimaurerei etc.“ (1840), „Gesch. der kirchlichen Revolution des Cantons Bern“ (1854) o. M. S. gik over til Katholicismen og maatte nedlægge sine Embeder, hvorpaa han fik en Ansættelse i Paris. Efter Julrevolutionen levede han i Solothorn, hvor han hørte til det ultramontane Partis Føveder, og bøde d. 20de Mai 1854.

Gallej (Edmund), engelsk Mathematiker, Astronom og Naturforsker, blev født 1656 og bøde 1742. I 1676 blev han af Regjeringen sendt til St. Helena for at iagttage Stjernerne paa den sydlige Hemisphære, og udgav efter sin Tilbagekomst „Catalogus stellarum australlium“ (Lond. 1679). I Aarene 1698—1700 gjorde S. paa et dertil udnævnt Skib Jagttogter over Magnetmaalens Misvilsninger; 1708 blev han Professor i Astronomien i Oxford og 1720 kongelig Astronom i Greenwich. Her bearbejdede han Maanens Theorie, navnlig med det Viemed, at kunne anvende den til Kængbestemmelse tilføes. Han var den Første, der gjorde opmærksom paa, at Venus's Gjennem-

gang igjennem Solen kunde afgive et fortrinligt Midde til nsiagtigere at bestemme Solens Parallaxe, hvorfors ogsaa de to næst paafølgende Gjennemgange, i 1761 og 1769, bleve observerede med Omhu paa de forffjelligste Steder af Jorden. Den næste Gjennemgang efter 1769 finder først Sted 1874, derpaa 1882, derefter 2004 og 2012). Paa en videnskabelig Rejse til Frankrig og Italien observerede han 1682 den Komet, som bærer hans Navn. Han anerkjendte dens Bidentitet med dem, der viste sig i Aarene 1230, 1305, 1380 og 1456 og beregnede deraf dens Omløbstid til omtrent 76 Aar, samt forudsigte dens Gjenkomst 1758, hvilken ogsaa indtraf, saavel som 1835. Han beregnede i det Hele Banerne for 24 Kometer, for hvilke der imellem 1837 og 1698 forelaa nsiagtigere Observationer.

Galliger kaldes de uindbigebe Der, der ligg mellem Slesvigs Bestykt og den ydre Dræfte ude paa Baderne. De ere Levninger af Marstlande, som i tidligere Tider ere bleve obelaa ved Stormfloder, og kunne kun frelles fra fuldkommen Tilintetgjørelse ved at indbrages i et større Indbigningsystem, da de ere for smaa, til at det kan betale sig at indbige hver enkelt for sig. Ved Stormfloden 1825 bleve de meget haardt medtagne. Undertiden er der et heelt Sogn paa en S. (Høge), undertiden kun en Gneboerfamilie (Süberog). Noget egentligt Agerbrug finder ikke Sted, men Deborne ernære sig ved Faareavl og Fiskeri og bse paa Værter o: Høie, som ere opstaaede paa den lave D, og til hvilke de trække sig tilbage som til et Slags Fæstninger, naar Vandet oversvømmer Dem. Her avle de ogsaa endel Groufager. Vandmangelen er ofte følelig, da man ubelukkende er henvist til Denyttelsen af Regnvand, som opsamles i Cisterner.

Galling (Honoratus), født 1819, blev 1847 personel Capellan, senere Præst for Ternbanes Arbejderne og Ubending til Afholdslagens (Kogterbedens) Udbredelse blandt Folket, siden 1855 Garnisonspræst paa Forten. Under sit Ophold i Christiania udfødede han en ganske udmærketlig Virksomhed ikke blot som Forfatter af en Mængde Andagtsbøger og gudelige Skrifter, der nøde en eksempeløs Udbredelse (især „Christelig Søndagsblad“ og „For Fattig og Rig“, 8 Aarg.), men tillige ved sin popniatre Raad at optræde blandt Folket og tiltale det. 1850 stiftede han Enerhøngens Samfund, for hvilket han fik bygget et Foramlingshus, hvori jevnlig holdtes Foredrag, der meget besøgtes af Arbejdsklassen og danne en Røddægt til den paa samme Tid virkende politiske og tildeels fritænkeriske Arbejderagitation.

Gallingdal, et Fogderi i Norge, Bussens Amt, bestaaer af Sol, Ræs og Aal Præstegjælde, alle beliggende i Dale, som gjennemstrømmes af Gallingelven, der falder i Dramøelven. Det er en høt Fjeldbygd, hvis Dalbund har ringe Ustrækning. Derimod bekvæmte de store Stræktninger af Fjeldmarker meget Døeræolen, hvilken derfor var et meget anseelig. S. har 15,000 Indb.

Halliwel (James Oswald), engelsk Litteraturskriver, født d. 21de Juni 1820 i Glesfa, har udgivet en Mængde Samlinger af ældre og

nyere Forfatteres Værker og selv forfattet mange kritiske og litterarhistoriske Skrifter. Si nævne heriblandt: „Shaksperialana“ (1841) og „Life of Shakspeare“ (1845), men især den siden 1852 udkommende Pragtudgave af denne Digter; „Early history of freemasonry in England“; „Dictionary of archaic and provincial words“; „Nursery rhymes of England“; „The Thornton romances“; „Popular rhymes and nursery tales“; „Descriptive notices of popular English histories“.

Hallman (Carl Israel), svensk Comoedieforfatter, født 1732, døde 1800 i sin Fødeby Stockholm, hvor han var ansat som Embedsmand i Hjergeråtskollegiet. Hans Comoedier, der ere vittige og livlige Skildringer af den slemste Folkecharakter, ere, med Undtagelse af den yngste af dem alle, den smukke Vandeville „Tillfallet gör Jafvån“ (1788), samtlige Bureletter og for en stor Deel Parodier paa samtidige Dramaer. „H.'s Samlade Skrifter“ ere udgivne sidste Gang (1853, 2 Bb.) i „Svenska Vitterheten“.

Halloren, die, s. Halle.

Hallucinationer, Sandhedsbedrag, kaldes de ved en jeilagtig Sandbning frembragte forleerte Opfattelser af Gjenstandenes ydre Forhold, eller endog Sandbninger, uden at den tilsvarende Gjenstand er tilstede; saaledes Syns- H. ligesaa stumpel Funken for Vinene til de saakaldte Synser, Hørelses-, Lugts-, Smags-, og Følelses- H. af forskjellig Art og Intensitet. De tyde i Almindelighed paa en Lidelse i Innervationen, hvad enten denne har sit Sæde i selve Sandhedsorganet, i detses Nerveapparat, eller i Centraldelen (Hjerne og Hjgmarv).

Hallwyl, Slot i Canton Aargau i Schweiz, Stamslædet for den gamle grevelige Slægt, som har Navn derefter, ligger ved **Hallwylersøen**, igjennem hvilken Aa flyder.

Halm (Friedrich), Pseudonym for E. F. J. von Münch-Wellinghausen (s. d. A.).

Halmaturus, s. Kængurus.

Halmstad, en Stæpels- og i det svenske Land- skab Halland ved Nissa-æuens Udsøb, har en god Haven; dens vigtigste Næringskilber ere Lægefiskeri og Handel, hvilken sidste mest bestaaer i Udsørsel af Trævarer. H., som tidligere var befæstet, nævnes ofte (1435, 1450, 1484) under Kalmarmunionen som Væbsted for de nordiske Rigers Udsendinge, og var dengang, ligesom senere, ofte udsat for fjendtlige Angreb af de Svenske paa Engelbrechts og Erik XIV's Tider, af de Danste 1696, da Carl XI ved H. vandt sin første Seier over dem. 3,100 Indb.

Halogaland i Norge indbefattede i Middelelderen det nuværende Nordlands Amt samt Senjen og Troms's Fogderi i Finmarken. Det er den nordligste Deel af Norge, som var bebogget af Normænd, fjndt vistnok, ligesom tildeels endnu, blandede med Lapper.

Halogene Stoffer, Saltamere, er en De- nonerelse, man bruger i Chemien for endel Stoffer (Chlor, Brom, Iod, Fluor, Cyan og Kobalt), som directe kunne træde i Forbindelse med Metallerne og med disse danne en særegen Art Salte (Haloidsalte). Disse Stoffer danne nemlig med Brint Syrer (Brintsyrer), og naar disse Syrer træde i Forbindelse med Alkalier (Metalkilber), vil Syrens Brint forene sig med

Basens Ilt til Vand, medens det halogene Stof træder i Forbindelse med Metallet; s. Ex. Chlorbrintejuurt Natriumilte (Natron) er det Samme som Vand + Chlornatrium (Kogsalt), der saaledes er et Haloidsalt; s. Salt og Brintsyrer.

Haloidsalte, s. Halogene Stoffer og Salte.

Hals, en stæklignende Landsby i Jylland, Aalborg Amt, Kjær Herred. H. Sogn, ved Tiimfjordens nordlige Bred, tæt ved dens Indløb fra Rattegattet og 3 M. N. for Aalborg, har omtrent 1,000 Indb., hvis Hovederhverv er Søfart og Fiskeri. Her er Tolbcontrol og Løbsstation, og Byen har flere Kjøbmand og Haandsværkere. N. for Byen ligger H. Stæbse, der har den Bestemmelse, tilligemed et Batteri paa Syd siden af Fjornduningen, at bølge Indløbet. Ved H. blev den norske Konge Harald Graafselv slagen af Gulbharald (s. d. A.) c. 965.

Hals (Franciscus), hollandsk Portraitmaler, født i Mecheln 1584, død 1666, var Elev af van Mandern, og istnu overtruffen i sit Fag af Jan van Dyck. Trods sin Lyft til Sviit var han dog en frugtbar Kunstner, hvis Arbejder ere meget søgte. Af hans Døder Ditt H., ligeledes Maler og Elev af Probenboed, død 1656, besidder den kongelige Malerisamling i Kjøbenhavn et Billede.

Hals (Collum) kaldes den smalle Legems- deel, som forbinder Hovedet med Kroppen, endvidere paa enkelte Knokler det tyndere Forbin- delsesstykke mellem Ledhovedet og Knoklens Legeme. Hos Menneftet dannes Halsens faste Grundlag af de 7 Halskyrveler, hvis Forbin- delse med Hovedet og indbyrdes tillader en temmelig betydelig Bevægelighed. Omkring disse grupperer sig paa H. en stor Mængde vig- tige Dele, saafom Svælget og Spiserret, Luftrøret, endeel store Blodkar og Nerver samt endelig afbillige Muskler. — At brække Halsen er et Udtryk for en voldsom Dødsmaade, der meget sjelden skyldes et Brud af Halsens Knokler, men i Almindelighed en Forskybning af Huden imod Iste Halskyrvel, hvorved hiins fremstaaende Lap trykkes ind i Hjgmarven.

Halsen paa et Seil er det Stykke Loug, som haler den nederste Deel af Underseilet, Stags- eller Gaffelseilet fremad, ligesom det Loug, der haler det agterefter benævnes **Hjndet**. — **Halsarmen** er den Vinkel af den underste Deel af Seilet, som viser forefter.

Hals og Haand kaldtes den Myndighed, som den danske Adel fra Stumningen af Middelalderen udsøede paa sine Højer i Henseende til de der af dens Bønder og Tjenere begaaede Forbrydelsers Forsøgning, og som bestod dert, at Sædegaardseieren (Forbrodten eller Hunsbonden) selv besørge disse Forbrydelsers paa- talte og de assagte Domme eregvere. Med denne Myndighed var derhos tillige forbunden den saakaldte Sigt- og Sagesaldbret eller Hunsbondens Ret til at oppebøre de Bøder og andre Formueprestationer, hvori Straffene i tidligere Tider for det Meste bestode, eller dog en Deel af dem. H. og S.-Retten, som 1524 var ind- rømmet det fædligste Ribderislab, eroverede Adelen i Kongeriget først ved Christian III's Haandfæstning (1536); Sigt- og Sagesalbs- Retten gaar derimod meget længer tilbage, og har sin første Oprindelse allerede fra Bybste

Pov. Efter Souverainitetens Indførelse bleve begge disse Rettigheder fremdeles tilstaaede de adelige og privilegerede Sæbgaardsseiere. Men efterhaanden som paa den ene Side Statens Omsorg for den criminelle Retspleie bestandig blev større og mere indgribende, og paa den anden Side Straffesystemet forandredes, saaledes at Formuestraffene bleve sjældnere, og de Byder o. best., som bibeholdtes, faagodt som altsid tillagdes offentlige Institutur, tabte disse Rettigheder steds mere og meer af deres Betydning, og vare tilsidst suundne ind til en reent Ubetydelighed, der langt mere var en Byrde end en Fordeel for de Paagjeldende, da de omfletter heelt ophævedes ved Grundlovens § 97.

Halsbaandshistorien (eller Halsbaandsprocesen), s. Kamotte (Grevinde).

Halsblodaare (*Vena jugularis*) kaldes den store Blodaare, der fører det venøse Blod fra Hovedet ned til Brystets øvre Gynlaare, og hvis sælde's Stamme ligger paa hver Side af Halsen.

Halsbrunde (*Pyroais*) kaldes en brændende Fornemmelse i Svælget. Ofte skyldes den en begyndende Betændelse paa dette Sted, men endnu oftere er den et Symptom paa en forstyrret Maveforbøielse og kan herefter være forstyrelig mobiliseret, snart saar, snart harst, snart bløt vandagtig. Under tiden er den et reent nervest Symptom, der slutter sig til hysteriske Fædsler.

Halskannet, s. Bugkannet.

Halsjern var et Midde, der tidligere ofte anvendtes til en bestemmende Straf for mindre Forfeelsler, navnlig Politiovertrædelser, og som bestod i en Jernbøle, der lagdes om den Styrbiges Hals, og hvorved den fastholdtes paa et offentligt Sted til Spot for de Forbigaaende.

Halsleie, **Halsstav**, s. Rodeie.

Halsnalkloster er et Kloster for Barfodmunkne af Augustinernes Orden paa Sunnhørdaaland i Bergens Stift, oprettet før 1180.

Halspine, **Undt i Halsen** (*Angina*), kaldes i Lægevidenskabens enhver betændelsesagtig Fædsel i Svælget. Udtrykket omfatter saaledes en stor Mængde forskellige Sygdomme paa dette Sted, dog forstaaer man hyppigst derved den simple katarrhalste Betændelse af Svælgets Slimhinde og Mandblæne, der er en Følge af Forskjælelse. Dens væsentligste Phænomen er en smertelig Hævelse under Nedsvælgningen af Maden, hvilken endog kan blive ganske umulig. I saadanne Tilfælde seer man da Svælgets Sidedele meget svulme og røde. — Vil man ved S. betegne Sygdomme i Svælget af anden Natur, pleier man at veftsie et opløsende Tillægsord, saaledes Skrophuløs, syphilitisk &c. s. v. Ondbattet S. er forbundet med Koldbrand eller med Udsvædning af salste Hinder paa Svælgets Slimhinde, oftest ledsaget af en typhøs Fæder.

Halske Kloster, det nuværende Baronie Suelinge paa Lolland, var først et Priorat og siden et Abbedie, formodentlig af Benedictinernes Orden; man veed ikke, naar det blev stiftet, og dets Historie er i det Hele temmelig ubekjendt. Efter Reformationen blev det en kongelig Forskøning, der 1558 overdroges til Claus Wittelsb. 1660 blev det tilligemed flere Stykker af Lolland og Falster ublagt til Rodebing for

Dronning Sophie Amalie. Kongen bortbyttede det 1721 til Kammerjunker Jens Suel, og ved denne Leilighed blev det erigeret til et Baroni og kaldet Suelinge. Den gamle Klosterbygning staaer ikke længere. Klosters Kirke, som nu er Sognekirke for S. Menighed, er stor og anseelig, bygget af bugne Kampstene; den indslutter Gaarden Suelinge fra den nordre Side.

Haltia, s. Forbløppe.

Halvaber (*Lemures*) kaldes den mere afvigende og til Insecterene sig noget nærmende Afdeling af Aberne, til hvilke Makiene, Doenaberne, Galagoerne og Tarsierne (s. disse A.) høre. Det er smaa, natlige Aber med spidst Hoved og haarklædt Ansigt; deres Lemmer og Hænder forholde sig i det Væsentlige ligesom hos de ægte Aber. Landforholdene ere forsaavidt forskjellige, som de forreste Kindtænder ere mere spidse og de bageste mere spidstaubrede end hos hine, som Følge af at de ikke alene leve af Frugter, men ogsaa af Insecter, Fugleæg og Smaabyr overhovedet; til at gribe disse er ogsaa Fortænderne indrettede, da de ikke som hos de ægte Aber ere brede, men smaa, de i Overkæben adskilte ved et Mellemrum, hvori Underkæbens næsten vandrette Fortænder gribe ind, hvorved Fortænderne komme til at virke mod hinanden som en Tang. I Deenbygningen afvige de fra Aberne ved, at Diehulerne ere adskilte fra hinanden ved den brede Paude, og ved, at de bagtil kun ved en Benring, ikke ved en fuldstændig Skilleveg, ere adskilte fra Lindgehulerne. S. forekomme især paa Madagaskar, enkelte Arter dog ogsaa i selve Afrika, i Indien og paa de indiske Oer. Foruden de ovenfor nævnte Slegter kunne ogsaa Flagraber og Gnaberaber (s. disse A.) henføres til denne Orden.

Halvøed, en bærant nordist Helgen, æret især i sit Fødeland Norge, antages at have været en Søn af Olaf den Hellige og at have lidt Martyrdsøden i Aaret 1058. Til hans Ære blev Domkirken i Oslo kaldt St. H. s Kirke, og paa dens Høialter opbevaredes hans Been i et kostbart Skrin. Senere bleve ogsaa flere Kirker indviede til St. H. Hans Minde dag var den 15de Mai, og denne Dag er endnu under Navn af Halvøedsmeesse en Marked dag for Almuen i Bohuslæn, Dalaland og Barmeland.

Halvdamaft kaldes undertiden sjuaamsmættet Pinnedamaft, som nærmer sig til Dreil.

Halvgeviert, s. Fesgeviert.

Halvgræsarter (*Cyperaceæ*) ere næst Græsarterne den største Familie af de eensfrøbladede Planter, og de fremme ogsaa overens med dem i de fleste væsentligere Henseender. De forholde, hvori de, foruden ved en forskjellig Habitus, afvige fra dem, ere: Straaet er rundt eller trekantet og i hele sin Længde fyldt med Marer, Bladene ere vendte til 3 Sider og have en ubeelt Slebeedel, de enkelte Blomster ere sædvanlig kun omgivne af et enkelt Dækstiel (Pala) og ofte forsynede med et trusselformet eller af frie Dørster dannet Blomsterbælle; Frugten er en Rød med et tørt, til Frøet ikke fastroget Freggieme. Ligesom Græsarterne ere de selvsæbelig vorende Planter, der med omtrent 2,800

Arter ere udbredte over alle Verdensdele, men de findes fortrinnsvis paa sumpige Steder og danne væsentlig Vegetationen i Sumpe, ved Flod- og Søbredder, sjældnere ved Strandlanterne. Formedelst beres saftløse, røde og ofte stikkende Blade og Straa ere, de lette og flade-lige Foderurter, kun enkelte blive nyttige ved deres meelholdige, knolkeformige Rodstol. Exempler ere: Stargræs, Kjøruld, Koglegr, Fladgr, Sumpstriaa o. s. v.

Halvhaardsføre Planter kalde Gartnerne alle de træ- og urteagtige Væxter, der i Sommer-tiden kunne ubplantes paa Friland i Danmark, men maae tages op om Efteraaret og overvintres paa et Sted, hvor de ere sikrede imod Frost; haardsføre derimod dem, der kunne udholde Vin-teren paa Friland uden eller med en ringe Dækning.

Halvhøllønder, s. Høllønder, Halsstok.

Halvvangarn kaldes undertiden det især til Ericot bestemte Garn af Uld paa 4-6 Tom-mers Længde, der vel kertes og ikke kømmes, men fiden behandles omtrent som læmnet Uld, for at Productet kan blive saa glat, saa lidt loddent som muligt (Kasmagergarn).

Halvklæde eller Demidrap kaldes ofte de tynde, lette Uldstøjer, der ere vævede af fint Garn, isst vælledede men appreterede med søregen Omhu. De bruges til Dameklæder, lette Som-merdragter o. dsl.

Halvkugle, Hemisphære, er Halvbølen af en Kugle, opslaaet ved at gjennemskjære den med et Plan igjennem Centrum, hvis Skæringslinie med Overfladen bliver en Storcirkel. I det Jorden betragtes som en Kugle, hvortil den i Birkeligheden nærmer sig meget, beles den af enhver Storcirkel i to Halvkugler. Navnlig tales om den nordlige og sydlige H. eller Hemisphære, som adskilles ved Æquator, samt om den østlige og vestlige H., som adskilles ved den Meridian, som gaar igjennem Ferro, 20° Vest for Paris. Den østlige H. indbefatter den saafaldte gamle Verden, Europa, Asien og Afrika, samt en Deel af Australien, den vestlige den nye Verden eller Amerika, samt det Øvrige af Australien. — Ogsaa paa Himlen tales om den nordlige og sydlige Hemisphære eller den nordlige og sydlige Himmel. Som Grændse imellem disse betragtes enten Æquator eller endnu oftere Dyrekredsen eller rettere Ekliptika.

Halvkugler, Magdeburgske, er et af Otto v. Guericke opfundet Apparat, ved Hjelpe af hvilket Atmosfærens Tryk kan vises paa en iisensalende Maade. Det bestaaer af to H., hvis Rande passe lufttæt til hinanden, saa at man, naar de ere satte sammen, kan pumpe Luften ud af dem. Medens det var ganske let at fikle dem fra hinanden førend Udpumpningen, vil der efter denne dertil behøves en Kraft af omtrent 14 Pund for hver Kvadrattomme af Overfladens. Haabde H. en Alens Diameter, vilde Overfladens være 452 Kvadrattommer og for at trække dem fra hinanden vilde der behøves en Kraft af 14 Gange 452 eller 6,328 Pund.

Halvmaane, s. Maanen. — H. betragtes almindelig som det tyrkiske Riges Vaaben, men er egentlig dets Symbol. Efter Slaget ved Abukir (1798) sendte Sultan Selim III dette

Symbol, dannet af Brillanter, som en Gæves-gave til Nelson, og da denne derfor kaldte sig „Ridder af H.“, stiftede den derved smigrede Sultan d. 8de Octbr. 1801 **Halvmaaneordenen**, som kun gives til Ikke-Muslammene, der have gjort sig fortjente af Riget. Ordenstegnet er et rundt, rødemailletteret Skjold med en H. — S. (Demisune) er ved Fæstninger et Udværk foran Courtinegraven, det bestaaer af 2 Facer, har ofte Planter og indeni en Reduite med Grav foran.

Halvmetaller, s. Metallider.

Halvkvadrat, s. Kvadrat.

Halvskjumbus (Corymbus) kaldes i Botaniken en saadan klaseformig Blomsterstand, hvor de enkelte Blomsterstilkke udgaar i forskjellige Høide fra den fælledes forlængede Blomsterris, men de svære Blomsterstilkke bestandig ere kortere end de andre, hvorved alle Blomsterne komme til at sidde omtrent i samme Plan, og det Hele saaledes faaer Lighed med en Skjerm.

Halvstykke, s. Stykke.

Halvstok eller **Halvstok** kaldes i Papir-fabrikkerne Kludene i halvmaalet Tilstand, som de komme fra Halvhøllønderen med altsor lange og grove Trævler til at kunne formes, inden de i Hølløllønderen ere malede til Høllstok. H. bliver ofte underkastet en Blegning med luftformig Chlor.

Halvtæg, s. Tæg.

Halvtinter er i Malerkunsten Benævnelser for de Farver, hvorved Overgangen dannes fra Stukke til Lys; paa deres rette Forhold beroer for størstedelen Coloritens Harmonie og Skjønhed.

Halvtredsindstyvtes Udvalg, de, kaldtes 1848 en Commission af 50 Mænd i Lybfland, som Forparlamentet valgte, for at de, indtil den tybste Nationalforsamling traabte sammen, skulde sætte sig i Forbindelse med Forbundslogen og overhovedet varetage det tybste Folks Interesser. S. Lybflands Historie.

Halvvingebættede (Hemiptera) kaldes Insec-ter, hvis Forvinger ikke ere fuldstændige Dælvinger, men kun ere halvt læderagtige eller halvt hornagtige. Hos Linné indbefattede Ordenen Hemiptera Slægterne Blatta (Kællerkat), Mantis (Ræler), Gryllus (Græshopper o. s. v.), Fulgora (Lys-cicader), Cicada, Notonecta, Nepa, Cimex, alle 3 henhørende til Tægernes, Aphid, Chermes, Coccus (Bladlus, Skjoldlus) samt Thrips (Blæresed). Nu er Udtrykket H. noget forældet, men naar det bruges, pleier man dermed at betegne Tægernes Gruppe, til hvis Rende-egn det hører, at Forvingerne ere deelte i 2 Stykker ved en Skraalinde, af hvilke det inderste har Charakteren af en Dælvinge, medens det yderste er hinbeagtigt; eller man indbefatter der- under tillige Cicader, Bladlus o. s. v., skjøndt mindre rigtig, da det angivne Forhold ved Forvingerne ikke passer paa dem; i saafald er H. eensbetydende med Næbmunde (Rhynchota).

Halvs er en Deel af et større Land (Hastland eller D), der springer frem i Havet og altsaa paa 3 Sider er omgivet af dette. Er H. meget smal i Forhold til Længden, kaldes den ogsaa en Tung. De fleste større Halvs'er løbe spidst ud i sydlig Retning (Sclandinavien, Italien, Afrika, Sydamerika); som Uudtagelser kunne

ansføres foruden nogle polare Galyser: den jydste S., Pillecasten, Labrador og Aljasta.

Galymeter er et Apparat, Fuchs har angivet for at bestemme Vædets Værdi ved Hjælp af Kogfald, hvoraf der opløses mindre i V, jo righoldigere dette er paa Vinnaand, Sulfur og Extractivstof; s. St.

Gam, befæstet Sted i det franske Dep. Somme, ligger ved Floden Somme. 3,000 Indb. Læd ved Byen findes det 1470 byggede stærke Slot, som oftere har været benyttet til Statsfængsel: 1831—36 for Carl X's sidste Ministre, 1840—46 for L. Napoleon (den nuværende franske Keiser) efter Attentatet i Boulogne, endelig en kort Tid efter Statscoup'et d. 2den Decbr. 1851 for endeeel Generaler (Changarnier, Lamoricière, Debeau, Cavaignac o. Fl.) og Statsmænd, imod hvis Modstand Napoleon meente at maatte slukke sig for det Første.

Gam, Landsby i Essex=Shire i England, 1 M. N. O. for London, har Fabrikker, Møller og Gambelshaver. 18,000 Indb.

Gamaban, Sted i Persien, S. V. for Teheran, bygget paa Ruinerne af det gamle Ekbatana, har Silke- og Bomuldsmanufacturer og store Garverier. 30,000 Indb.

Gamadhani (Abu-el-Fahh Ahmed), arabisk Forfatter, s. Arabisk Litteratur, I, S. 234, 2 Sp.

Gamadryader, s. Dryader.

Gamah, befæstet Sted i Syrien, ved Afi (Dromas), har Silke- og Uldmanufacturer og endeeel Handel. 40,000 Indb.

Gaman, den persiske Konge Xasverus's Yndling, vilde overtale sin Herre til at udrydde alle Jøderne i Riget, men blev styrket af Esfer og hendes Onkel Marbodai, hvem S. havde villet lade henge. S. blev derpaa fængt i den samme Galge, som han havde ladet oprette for Marbodai. — **Gamanstet**, s. Purinstet.

Gamar er en norff By i en delig Egn paa Nysjens Nordside. Den var i Middelalderen et Bispesæde (siden styttet til Oslo). Af Domskirken staa endnu smukke Ruiner tilbage. Men da Byen 1667 blev brændt, fik den først 1848 paany Røsthabrettigheder. Den oplømsirede nu staa hurtig, at den har 1,000 Indb. En Jernbane derfra til Elverum ved Glommen er under Bygning.

Gamann (Johan Georg), tydsk Skribent, født 1730 i Königsberg, var i mange forskjellige Livsstillinger (Student, Huuslærer, Handelsreisende, Contoirist, Toldbedsmand, Palkhuusforvalter o. M.), men levede tilsidt i Düskeldorf og Münster i Ungang med Jacobi og Fyrstinde Galizin og døde 1778. S. var en aandrigt og dyd Lænder, men yndedes og forstobes ikke ret af Mængden blandt sine Samtidige, fordi hans dybe religiøse Gemyt kjæmpede mod Tidens rationalistiske Kæmting og vilde hørbe saavel Fjælsken som Aabenbaringen den dem tilkomende Betydning; han gjaldt i Manges Dine for en Mystiker og Svermer. Han fandt Elementerne til den høieste Digting i det gamle Testamente og meente, at en ny Poetie ikkun kunde begrundes ved at vende tilbage til Fjælens Barndomstid med dens Simpleshed og enfoldige Ero. S. virkede ikke libet paa Herder, og paaftsunedes af Mænd som Goethe, Jacobi, Jean Paul o. A.

Gamasa (eg. Tapperhed) er Navnet paa en Samling af de ældste arabiske Digte, der efter Indholdet er ordnede i 10 Bøger som Krigssange, Elegier, gnomiske Digte, Spottidige, Kjærlighedsdigte o. s. v. af den i det 9de Aarh. levende Digter Abu-Zemmam. S. Arabisk Litteratur I, S. 229.

Gambach, Landsby med en Slotruin i Rhinbaieren, er bleven berømt ved Fjølseffekten d. 27de Mai 1832, til hvilken henved 30,000 Mennesker fra forskjellige Egne af Tydskland (især fra Rhinegnene), og laa endeeel Frankmænd og Polakker, indfaadt sig efter Opfordring af Journalistene Wirth og Siebenpfeiffer. Det skulde være en tydsk „Droberfest“ for „Fædrelandets Gjenbælsel“; man oplantede den fortrødgule tydsk Rigshane, Taler i demokratisk Aand holdtes, og tilsidt udbragtes et Hurra for „Tydsklands foreneede Fristater og det dermed forbundne republikaniserede Europa“. Imod disse republikanske og revolutionære Demonstrationer indleedes strenge Underjægsler, men de fleste af Deeltagerne reddede sig ved Flugten.

Hamborg, en af de tydste Fristæder, den største Handelstid i Tydskland og en af de betydeligste i Verden, ligger paa Elbens høire Bred, 15 M. fra Nordhjen. Elven optager i S. de to smaa Floder Bille og Alster, som udefor Staden danner det store Bassin „Aufsenalster“ og i samme et mindre, „Binnenalster“; desuden gennemstrømmes S. af en Mængde Kanaler (Flooten), Flodarme af Alster og Elben, der som Communicationsveie ere overmaade vigtige i en Handelstid som S. og tillige danne større og mindre Havne. Over disse Kanaler føre henved 60 Broer. S. bestaaer af Alstastad (mod W.) og Neustad (mod E.) samt Forstæderne St. Georg (mod N. O.) og St. Pauli („Hamborgerberg“), hvilken sidste hoder op til Altona og er berømt som den store Mængdes Forlystelsessæde. De gamle Festningsværker omkring S. ere forvandlede til smukke Anlæg og Spadsergange. En Deel af S. er endnu stet bygget med snevre og krumme Gader og gammelmægtig Tuse; men den store Albebrand 5—8de Mai 1842, som fortorrede 4,219 Bygninger, tilveiebragte en total Forandring i det Lørlige, og denne Deel af Staden er bleven gjenopbygget meget smukt, tilveels med en Pragt, hvis Ege man neppe finder andensteds (de meest glimrende Dele er Alster- og Neuer-Ball, Jungfernstieg og overhovedet Bygningerne omkring Binnenalster). Blandt de offentlige Bygninger mærke vi: Mikaeliskirken med et 403 (efter Andre 458) F. høit Taarnt; Johanneum, som indeholder en lærd Skole og en Realskole; Bøsten med den store Sal „Børsenhalles“. S. besidder en Mængde Underviisnings- og Belsjrensbedsanstalter, som ere udfyredede med stor Liberalitet. S. er Sammenfjølspunctet for 3 Jernbaner, fra Flensborg (Kiel, Rendsborg o. s. v.), Berlin (med Sibearme til Østersjen) og fra Weser- og Rhinegnene, og Dampfistlinien sætte den i Forbinbelse med Stæderne ved Elben og dens Floder, med England, Holland, Frankrig og Nordamerika. Handelen er af et overordentligt Omfang og er i stadigt Tiltag, den drives fornemmelig med Storbritannien. Bærdien af

Inbførselen (særlig Colonialvarer, Kaa-
stoffer, navnlig Bomuld og Uld) og Ubførselen
(tydske og andre Fabrikvarer og Landproducter,
endeel af de indførte Varer) var 1840 resp. 118
og 70 Mill. Rbl., 1855 var den resp. 352 og
338 Mill. I Aaret 1856 var den (indgaaende
Stribes Antal 5,201, de udgaaende 5,175 (heraf
resp. 4,659 og 4,635 fra europæiske Haane).
S.'s egen Handelsflaade er kun henved 500
Skibe. En betydelig Rolle i S.'s Skibsfart
spiller Udvandringen fra Europa; i Aaret 1856
afgik 25,739 Personer fra S. som Udvandrere,
deraf 20,000 til Nordamerika. Af stor Betyd-
ning er Asserancevesenet (navnlig Ssasseran-
cencen, hvis Vælsk i Aaret 1851 var henved 250
Mill. Rbl.) og Bankens Virksomhed; S. er et
Hovedpunct for Pengeomsætninger og Betalinger
mellem Handelen i Nordeuropa og den
øvrige Verden. — I Sammenligning med
Handelen og Skibsfarten er S.'s Industrie ikke
af væsentlig Betydning; vigtigste ere Skibsbyg-
gerierne, Sulferraffinaderne, Tobaksfabrikerne
og Bryggerierne. 160,000 Indb.

S. er Hovedstad i Fristaten S., som foruden
Staden indbefatter et District af 6 □ M., naar
dertil regnes det Halve af Amtet Bergeborf (c.
2 □ M.), som S. er i Fælledstads med Lybde,
og hvoorf en Deel er de saakaldte Bierlande,
en Strækning af vppige Høvedemarker og Enge
samt fortrinlige Gaver med udyre Jordbær-
plantaager og en Mængde Frugttræer. Foruden
disse bestaaer Districtet af et Gæstland, et
Markland (tilbeels Lær i Elben) og Amtet
Rigebüttel; det har en Befolkning af henved
50,000 Menneſter, saa at hele Fristaten har om-
trent 210,000 Indb., som næsten alle befynde
sig til den lutherſke Religion (her findes om-
trent 10,000 Jøder). Regeringsformen er
republikansk; Magten er for Tiden (s. nedenfor)
deelt imellem et „Senat“, bestaaende af 15 paa
Fristid valgte Mænd, som af deres Midte vælge
2 Borgemeſtere paa 1 Aar, og „Borgerſtadet“,
som tæller 192 Medlemmer, der af sin Midte
vælger et „Borgerudvalg“, som i visse Tilfælde
træder sammen med Senaten. — Statsind-
tægterne udgjorde 1856 omtrent 3,850,000
Rbl., Udgifterne vare næsten ligesaa store;
Statsgælden var 1855 noget over 43 Mill.
Rbl. — S.'s Contingent til Forbundsøeren er
c. 2,000 Rbl.; Borgermilitæret udgjør omtrent
10,000 Mh. S. hører ikke med til den tydske
Løbforening.

Efter en Forreſten temmelig usikker Angivelse
skal Carl den Store have lagt Grunden til S.
ved Udførselen af en Borg og en Kirke; Stedet
var først bebøet af Fiskere og blomſtrede tidlig
op trods Udslæggelse af Slaver og Norman-
ner. Anſøger blev 831 Biskop og siden Erke-
biskop i S., men da Staden var bleven ødelagt
af de Danſke, flyttedes Erkebiskopet til Bre-
men. Fra det 12te Aarh. stod S. under de
hollænske Grevers Højhed, 1215 gav Keiser Otto
IV den en fri Rigsſtads Rettigheder. Den stod
under de danſke Konger Knud VI og Valdemar II,
men efter dennes Fangenskab og Heberlaget ved
Bornhøved ophørte factisk Danmarks Lehnshøj-
hed over Staden, ſjældt den til visse Lieder
maatte lybde de danſke Konger (sidste Gang
ſete dette under Christian IV 1603), og mellem

disse og S. herſtede derfor idelige Stridigheder
(navnlig under Christian IV). S., som nu re-
gjeredes af et Udvalg af Borgerne, blev et vigtig
Medlem af Hanſeforbundet; 1394 kjøbte
den Rigsbüttel, fra 1500 opſtod Neustadt især
ved flygtede Hollændere. Reformationen ind-
førtes 1529, dog blev Domkirken, med hvo
dertil hørte, indtil 1802 i Biskopsstuen Bre-
mens Besiddelse. I Staden herſtede ofte indre
Stridigheder. Dens Befland leed et haardt
Knæ under Krigen 1806 og da den 1810 blev
indlemmet i det franſke Rige, men især da den
1813 raſt havde ſluttet sig til de Allieredes
Parti og kort efter blev beſat af et franſk Corps
under Davouſt, som holdt sig her indtil den
31te Mai 1814. Under den haarde Beſeiring
blev, da Mangel paa Levnedsmidler opſtod, en-
deel af Indbyggernes udbiſte af Staden, som
Davouſt desuden paalagde haarde Contributio-
ner (S. ſal 1806—14 have tabt henved 100
Mill. Rbl.). Siden hørte S.'s Handel sig
overordentlig. Den store Brand 1842 medførte
vel Forſkjønnelsen af en Deel af Staden (s.
ovenfor), men forøgede ogsaa Statsgælden og
Finantsnøden ſamt dermed hos den store Maſſe
af Borgerſtadet Attraaen efter Forfatningens
Modification i mere demokratisk Retning. Disse
Lønner kom naturligviis ret til Orde i Aaret
1848. I Marts nedſattes en „Reformdeputa-
tion“, i Decbr. en „conſtituerende Forſamling“
af 148 Medlemmer, som i Juli 1849 fuldendte
et Forfatningsudkast, der imidlertid fandt Mod-
ſtaad hos Senaten og de hidtilværende borger-
lige Autoriteter. Det demokratiffe og revolu-
tionære Parti, ophjstet af ſlesvigholſteſte Sym-
pathier og vant til Tælleløshed, begik den 13de
Aug. 1849, da de preuſſiſke Tropper efter Vaar-
benſtilstanden med Danmark drog igennem Sta-
den, Exceſſer (Fornærmelse og næſten Angreb
paa Tropperne), som foranledigede, at Staden
erholdt en preuſſiſk Beſætning. Under dennes
Beſtyttelse blev en Lov om (imod) Preſſe- og
Forſamlingsfriheden udſtedt, den conſtituerende
Forſamling ophævet og en Commiſſion af 9
Mænd (5 af Borgerſtadet, 4 af Senaten) indſat
i dens Sted. Det af denne forſattede Udkast
fandt Modſtaad hos de borgerlige Collegier ſamt
hos Forbundsdagen (27de April 1852), og Spørgs-
maalet om S.'s Forſætning er endnu Gjenſtaad
for Forhandlinger. — Sgn. Geſch. „S.'s topo-
graphiſche u. ſ. w. Beſchreibung“ (1810—11);
Bärman, „S.'s Chronik“ (1822); Gallois,
„Geſch. der Stadt S.“ (1853).

Maal og Vægt i S. 1. Længdemaal. 1 Fuf
à 12 Zoll à 8 Dele er 127,_{0,3} Parifer Linier
= 0,_{9,1307} danſke Fod. Omfanget af Maſter
beſtemmes i Palme; 1 Palme = $\frac{1}{3}$ Fuf =
3,₆₅₂ danſke Tommer. Af Landmaale benyttes
den rhinlandſke Fod, som er = den danſke
og preuſſiſke. Den deles i 12 Tommer à 10
Linier. — 1 Klafter eller Faden er 6 Fuf; 1
Marſkrutte er 14; 1 Geſkrutte 16 Fuf. 1
rhinlandſk Rode er derimod 12 rhinlandſke eller
danſke Fod. — Den hamborgſke Alen eller ſaa-
kaldte kurze Elle er 2 Fuf = 0,_{9,1} danſk Alen.
Men desuden benyttes en ſaakaldt Brabant
Alen, som har forſkjellig Længde i de forſkjellige
tydske Stæder. I S. er den 306,₃ Par. Linier
= 1,₁₀₁ danſk Alen. — 1 Witt er = den

danste Mül. — 2. Flademaal. 1 Morgen er 117600 □ Fug = 26844 danste □ Alen eller 1,97 Ldr. Land. — 3. Mmaal. a) Kornmaal. 1 Faß er = den preussiske Scheffel = 54,991,8 franske Litres = 56,889 (eller 56½) danste Potter eller **v. 3. libt. Oleppern**. b) Faß beles i 2 Himpten à 4 Spint à 4 große Maass à 2 kleine Maass. 1 Kast er 60 Faß = 23,7 danste Lønder. — 1 Wispel er 10 Scheffel; for Hvede, Rug og Erter er 1 Scheffel = 2, 1 Wispel = 20 Faß = 7,001 danste Lønder; for Byg og Havre berimod er 1 Scheffel = 3, 1 Wispel = 30 Faß = 11,882 danste Lønder. 1 Stod Byg er 1½ Kast = 90 Faß eller 35½ danste Lønder. — b) For Viin og andre flydende Varer. 1 Viertel har 2 Stübchen à 2 Kannen à 2 Quartier à 2 Dessel og er 7,245 franske Litres = 7,994 danste Potter. Altsaa er 1 Dessel næsten ½ Pot dansk. 1 Eimer er 4 Viertel; 1 Anker er 5 Viertel. 1 Dhm er 4 Anker eller 5 Eimer. 1 Drøbst er 1½ Dhm eller 6 Anker; 1 Fuber er 6 Dhm. — For franske Vine er 1 Faß eller Tonneau = 4 Drøbst = 1 Fuber; 1 Tierce = 1 Dhm. — For Öl er den største Tønne (Biertonne) = 48 Stübchen = 180 danste Potter; den mindre (Schmaltonne) er 32 Stübchen = 120 danste Potter; 1 Tonne Ebbile er 30 Stübchen = 112 Potter; 1 Tonne Tran = 32 Stübchen = 120 Potter. — 4. Vægt. Følge en Voerrensømsf af 7de Noobr. 1856 er fra 1ste Juli 1858 i Hannover, Brunsvig, Oldenburg, Schaumburg-Pippe, Bremen og Hamborg følgende fællede Vægtsystem indført. 1 Pfund er ½ fransk Kilogram, altsaa = det danste, preussiske, badenske og den tydske Tølsforenings. Det beles i 10 Reusoth à 10 Dvint à 10 Halgramm. 1 Centner er 100 Pund. — 1 Unge Medicinalvægt er = 6 Dvint = 30 Gram. (Den nye danste Unge er 31½ Gram). Den beles i 8 Drachmer à 3 Scrupler à 20 Gran. Derimod er det særffilte Medicinalpund afflasket. — Det forrige Pfund var 484,000 Gram = 0,009 danste Pund. Det belestes i 32 Loth à 4 Oventchen à 4 Penninggewichte. 1 Centner var 112 Pfund. 1 Schiffspund var 20 Liespfund à 14 Pfund = 280 Pfund = 271,000 danste Pund. 1 Stein var enten 10 eller 20 eller 22 Pfund; 1 Commercylast 6000 Pfund. — For Gulv og Sølv gielder endnu som før den kønste Mark, som i Hamborg er 233,800,000 franske Gram.

Mynt i P. Myntenbeben er en Mark, der beles i 16 Schillingen à 12 Penning, saaledes udmyntet, at 35 Mark udgjøre 1 kønst Mark fint Sølv, altsaa af Værdi = 3 Mk. 2½ danst Km. Af Mynter findes her i Gulv: enkelte og dobbelte Ducater, af Fjinhed 23 Karat 6 Green, saaledes udmyntede, at 1 kønst Mark fint Gulv udbringer 68,425,000 enkelte Ducater af Værdi c. 4 Rd. 28 ½ danst Km. 3 Sølv: Mynter paa 2, 1, ½ og ¼ Mark, og som Stillemynt, Mynter paa 1 Schilling, ½ Schilling (Sechslinge) og ¼ Schilling (Dreilinge). Foruden den ovenstaaende Courantberegning anvendes meget hyppig, navnlig ved Coursnoteringer og Angivelse af Prisen paa de fleste Varer i de større Handelsforretninger, den saaltalte Bancoberegning, hvorefter 1 kønst Mark fint Sølv isølge Lov af 15de Aug. 1846 regnes =

27½ Mark Banco, hvorved 1 Mark Banco bliver = 4 Mark danst Km. og 1 Schilling Banco = 4 ½ danst Km. Prøgede Mynter efter Bancoberegningen findes ei, idet den kun benyttes som Beregningstørrelser.

Hamborgergarn er et Slags meget fint Kamgarn (s. d. A.).

Sameltn (Herbinand Alphonse), fransk Admiral, født den 2den Septbr. 1796, deltog allerede som 14-aarig Dreng i Frankrigs Krige mod England; 1813 blev han Lieutenant og udmærkede sig 1827 ved utrættelig Iver i Kampen mod de algeriske Sørøvere, som da foruroligede Handelen paa Middelhavet. Som Fregatcapitain var han paa en Expedition til Sydhavet; hjemkommen fra denne hæmpele han (1830) atter for Algier. S. blev 1836 Linieskibscapitain, 1842 Contreadmiral, 1853 Chef for den franske Middelhavscadrec; den 17de Octbr. s. A. påsejrede han med denne og den engelske Flaade Darbanellerne, den 14de Noobr. ankom han til Vosporsøerne og den 3die Jan. 1854 løb han ind i det sorte Hav. De Garnisonen i Odesa lide havde respecteret Parlamentaristflaget, og S. tilføiede dem den engelske Admiral Dundas denne Dy med dens Marine-Etablissementer bombardere den 12te April 1854. Da Expeditionen til Krim var bleven bestemt, levede han Frankmandenes Udskibning og Landgang den 14de Septbr. 1854, og udbeskiftede siden med Flaaden Angrebet mod Sebastopol. Den 2den Decbr. s. A. blev han imidlertid kaldt tilbage til Frankrig, hvorved hans Commando gik over til Admiral Brat; S. blev s. A. Admiral, og efter Ducos's Død blev han i April 1855 Marineminister.

Samela, Stad i det hannoverffe Landdrohie Hannover (i det forrige Fyrstendomme Kalenberg), ved Samel's Udloß i Weser, har Carrerier, Tobaks- og Lichoriesfabriker. 6,800 Indb. S. var indtil 1806 en Fæstning, sgu. *Castellan IV* (II, S. 193, 1ste Sp.).

Samillar. Blandt flere berømte Carthaginensere af dette Navn er især S. med Tilnavnet Barcas (Synet), Hannibals Fader, kendt. I den 1ste puniske Krig blev han 27 sendt til Sicilien for at forvare den Deel af Den, som endnu var i Carthaginensernes Magt. Han satte sig fast ved Bjerget Eryx i Nærheden af det nuværende Palermo og hjæmpele der i 6 Aar heldig mod Romerne; fra den nærliggende Havn hærgele han med sine Skibe Italiens Kyster og bannede en Krigsvant Hær. Efter Romernes Sæjser ved de agatiffe Or maatte S. paa Grund af Fjendslutningen rømme Sicilien. Efter hans Tilbagekomst til Carthago udbrød der en voldsom Opstand af Licetropjerne, som det først i Aaret 237 lykkedes S. at dæmpe. Han gik derpaa til Spanien, for ved Erobringen af dette paa adle Metaller og fridbare Land rigt Land at kasse sit Fædreland Erstatning for Tabet af Sicilien og der ved sætte det Istand til paany at optage Kampen med Rom. I 9 Aar (237-28) undervang han næsten hele Spanien, men fandt tilsidst sin Død i Kampen mod Bettonerne, en Follsestamme i Egnen omkring Madrid.

Samilton, 1) Stad i Lavarl-Hyre i Skotland, ved Avon's Udloß i Clyde, har Bonvalds-

veverier og Musselinsbroderier. 10,000 Indb. 2) Stab i den engelske Provinds Canada i Nordamerika, ved Ontariofloden, er først anlagt 1813, men har allerede over 16,000 Indb.

Hamilton er Navnet paa en stofft Adels-slægt, der skal nedstamme fra en engelsk Adelsmand, som flygtede til Skotland. Her nævnes i det 13de Aarh. en Walter H., fra hvis to Sønner Hertugerne af H. og Greverne af Sabdington nedstamme. James H. blev 1445 Lord H. og stofft Peer og døde 1460. Hans Søn James H., død 1479, ægtede Kong Jakob III's Søster Maria og bragte derved Grevskabet Arran til sit Huus, men kom i blodige Fejder med den mægtige Familie Douglas. Hans Søn James H., fra 1503 Greve af Arran, tog under Jakob V's Mindreaarighed Deel i Regeringen og døde 1530. Dennes Søn James H. blev 1549 af den franske Konge Henric II udnævnt til Hertug af Châtelherault, efterat han allerede 1542 af det skotske Parlament var bleven erklæret for Maria Stuarts præsumtive Kronarving og Regent under hendes Mindreaarighed, hvilken Post han dog neblagde 1554. Under Dronningens Stridigheder med hendes Halbroder Murray var Familien H. paa hendes Parti, hvorfor den efter hendes Flugt til England maatte udfaae haarde Forsølgelser. Disse bevirkede, at James H. af Bothwellhaugh 1570 myrdede Regenten Murray. Ogsaa Hertugen af Châtelherault traadte, opbragt over sin Broders, Erkebiskop af St. Andrews's, Senrettske, igen i Spidsen for sit Parti, slog Regenten Lennox og døde 1575. Hans ældste Søn, James H., blev som Protestant forfulgt af Guiserner og døde afstribt; hans Huus blev af den unge Konge Jakob VI erklæret fribløst, dets Eiendomme confiskeredes, og hans Brødre Claude og John maatte flygte til England. Claude blev Stamfader til Marquis'erne af Abercorn (Lord Claude H., født 1813, var under Republiket Derby den kongelige Hoffats Stammer). John (død 1604) blev 1599 Marquis, hans Søn James blev 1609 efter sin Onkels Død ogsaa Greve af Arran og 1619 Greve af Cambridge; han døde 1625. Dennes ældste Søn James H., født 1606, tilførte i Tredve-aarskrigen Gustav Adolf et af ham selv hvervet engelsk Hjelpecorps, men gik snart hjem, blev 1643 af Carl I ophystet til Hertug af H. og henrettedes kort efter Kongen den 9de Marts 1649. Efter ham fulgte hans ældste Broder William H., der fra 1633 allerede havde været Greve af Lanark og Statssecretair i Skotland; han havde først været paa Parlemantets Parti, men traadte efter Kongens Senrettske i Spidsen for den Part, der kæmpede for Carl II. Her blev han fangen i Slaget ved Worcester den 3die Septbr. 1651 og døde saa Dage efter af sine Saar. Da Mandslinien var uddød med ham, overførte Carl II Familiens Titler og Verdbigheder til William Douglas, Greve af Selkirk, der var gift med en Datter af den første Hertug af H. og nu antog Navnet H. Dennes ældste Søn, James H., blev 1711 engelsk Peer med Titlen Hertug af Brandon og solbt i en Trefamp 1712. En af hans Brødre blev Greve af Selkirk, en anden Greve af Orkney; en Brodersøn af ham var Diplomaten

og Oldgranbsteren Sir William H. (s. nedenfor). James George, 7de Hertug af H., blev 1761 efter den sidste Hertug af Douglas's Død Marquis af Douglas og Greve af Angus. Da baade han og hans Brøder Douglas døde barnløse, gik Titlerne og Verdbighederne 1799 over paa deres Farbroder Archibald H. Dennes Søn Alexander, 10de Hertug af H., født den 5te Octbr. 1767, var fra 1806 til Freden i Tilsigt Gesandt i Petersborg og døde den 18de Aug. 1852. Hans Søn William Alexander Anthony Archibald, 11te Hertug af H., født den 13de Febr. 1811, gift med en Prindsesse af Baden, hører til det conservative Parti i Overhuset.

Hamilton (Alexander), nordamerikansk Statsmand, født af en stofft Familie den 11te Jan. 1757 paa den vestindiske O Newis, kom som Handelslerling tidlig til Ny-York, traadte ved Opstandens Udbrud ind i den amerikanske Hær og vandt Washingtons Tillid, saa at han blev hans Adjutant og betroede Raadgiver; ved Fredslutningen (1783) var han avanceret til Oberst. Han lagde sig nu efter Retsvidenskab og blev Sagsfører. Som Medlem af den lovgivende Forsamling havde H. væsentlig Andeel i Udlaget til den nye Statsgrundlag; efterat Forfatningen var traadt i Kraft og Regeringen oprettet, blev han Statsammersecretair, en paa den Tid formedelt Finantsnøden meget besværlig Post. Som Hoved for Føderalisterne blev han forfulgt af Demokraterne og neblagde derfor sit Embede 1795. Da der 1798 var Udsigt til en Krig med Frankrig, blev H. udnævnt til Rættskommanderende og 1799 efter Washingtons Død til Overgeneral over Republikens Arme, indtil Striden var afbrudt. Fra den Tid levede H. mest for sin Sagsførervirksomhed, indtil han saldt i en ved politiske Meningsforskjelligheder foranlediget Duel med Burr den 12te Juli 1804.

Hamilton (Anthony, Greve af), fransk Strikent, født 1646 i Irland, hørte til en Sidegreen af den stofft Familie H. (s. ovenfor). Han var under Jakob II Chef for et Infanterieregiment, fulgte Jakob efter dennes Afstøttelse til Frankrig og døde der 1720. Hans Fortællinger udmærkede sig ved Vid og Lune, han var en Mester i den især paa hin Tid anbriste Kunst, at behandle i sig selv ubetydelige Gjenstande med saa megen Aand, Smag og let Ynde — vistnok ogsaa med Frivolitet —, at de vinde Interesse og more. De besto af hans Bæfter vare „Contes de féerie“ (Efterligninger af Tusind og een Nat) og „Mémoires de Grammont“.

Hamilton (Lady Emma), født etsteds i Chester-shire omtrent 1761, nægte Datter af en Tjenestepige, blev i sit 13de Aar Barnepige i Harwordon, derpaa Koffepige og siden Kammerpige i London. Her blev „Emma Harse“ bekendt med Capitain (siden Admiral) W. Payne, hvis Maitresse hun var, indtil han overlod hende til Ribber Featherstonhaugh, med hvem hun levede nogen Tid, indtil han jog hende bort. Hun var nu gemeen Stjæge i London, Model for en Maler, Assistentinde ved Fremstillinger af naturlige Vildede o. d. l., indtil Ch. Greville af Familien Warwick blev indtagen af hende, beholdt hende hos sig og avlede 3 Børn

med hende. Imod Betaling af sin Gjæld overlod han hende 1789 til sin Onkel Sir William S., Gesandt i Neapel (s. nedenfor), som 1791 giftede sig med hende i London og efter sin Tilbagekomst til Neapel forestillede hende for Dronning Caroline Marie, hvis Fortrolige hun snart blev. Ved hende bevirkedes 1793 Alliancen mellem Neapel og England, og ved hende fik det engelske Hof Underretning om den spanske Kong Carl IV's sjenbtlige Hensigter imod England, da han i sine Breve til sin Broder, Kong Ferdinand I i Neapel, ikke havde lagt Skjul paa samme. Paa denne Tid commanderede Nelson den engelske Flaade i Middelhavet, og ogsaa han blev fortruyet af Laby S. Han blev snart hendes erklærede Elsker, førte hende og hendes Mand overalt omkring med sig og lod sig navnlig ved Laby S.'s Overtalelser, ifølge Dronningens Instrux, bevæge til at bryde den med det liberale Parti afsluttede Capitulation og overlade dets Tilhængere til Russ's Forsølgelser. Hun fulgte 1800 med Nelson til England og fødte der en Datter, som Nelson erkjendte for sin. Efter sin Mand's Død flyttede Laby S. til et Nelson tilhørende Landgods. Efter Nelsons Død 1805 hengav hun sig atter til Udføvelser, havde tilfids kun en liden Venstent at leve af og døde den 11te Jan. 1815 i et Hus paa Landet ved Calais.

Hamilton (Henning Ludvig Hugo) af den svenske grevelige Familie S., født 1814, gjorde sig, medens han endnu var Capitain ved det topographiske Corps og Secretair i Krigsvidenskabsakademiet, bekendt som Forfatter af „Tanker rörande Millitär-undervisningen“ og „Bibliothek för krigshistoria och krigskonst“, af hvilket sidste Skrift han var Medredacteur. S. blev senere Chef for Kronprindsens (den nuværende Konges) Stab, udnævntes 1852 til Landshövding i Närkegotland, var Præsident i Riksdagen paa Rigsdagene 1848, 1853 og 1856, hvor han erhvervede sig sin Stands særdeles Tillid, og har siden 1858 været Statsraad og Chef for Kirkedepartementet.

Hamilton (James), Opfinder af den hamiltonske Undervisningsmethode, født 1775 i London, gik 1798 til Hamborg og lærte der af en Fransmand, Angely, Lybist paa den Raabe, som han siden selv bragte i System. Da det gik Helt med hans Handel, begav han sig 1815 til Nordamerika og underviste der i Sprog i New-York, Philadelphia o. fl. St. med stort Bifald. 1823 gik han tilbage til England, hvor han snart fik over 600 Elever; han døde i Dublin 1831. — S.'s Methode bestaaer i en mekanisk, blot paa Intommelsen og en ubevist Eftergjørelse bygget Tilgængelse af Sprogstoffet (Orb, Phraser og Sætninger) gjennem en ordret Oversættelse fra dette i Modersmaalet; naar dette er fæstet i tilfærelig Grad (og efter S.'s Forsikring behøvedes dertil kun 10—12 Undervisningstimer), bliver Eleven efterhaanden gjort bekendt med Reglerne for Ordens Former og Forbindelser, og naar han saaledes er bleven fortrolig med Grammatikken, lærer han at oversætte paa lignende Raabe fra Moderssproget til det fremmede Sprog og tilfids at udtrykke sine egne Tanker i dette. Til Grund for Methodens ligesom den Tanke, at det fremmede Sprog skal

læres i Hovedsagen ligesom Modersmaalet af Barnet af den reent empiriske Efterlignings-Beit. I dette Niemede benyttede S. en Løs med Interlinearoversættelse, som i Ordens Stilling og ydre Former sluttede sig saa nær som muligt til den fremmede Text, naaet at derved fremkom en ofte næsten usforfaelig og meningsløs, i ethvert Tilfælde sprogtidbig Cæsættelse, gjennem hvilken netop det fremmede Sprog's Eendommelighed skulde kunne igjennem og derved indprente sig i Elevens Hulomelse. S. valgte, upassende nok, gjerne Johannes's Evangelium til denne første Læsning, siden gik han over til latinske, franske o. i. v. Skrifter, som han lod trykke med Interlinearversion. Methodens har fundet Tilhængere i alle Lande (i Danmark har især Prof. Maribo anvendt den, med noglen Modification, i et Par engelske Lærebøger), men ogsaa Modstandere. For voksne Mennesker, der kun ønske at erhverve sig en praktisk Færdighed i et Sprog, kan den maafee have sine Fortrin; til en fortrin, rational Sprogundervisning kan den ikke bruges med sand Nytte, og selv for den første Udbervisning af Børn giver den neppe større Udbytte, end der af anden Beit kan naaes, imedens den let fører til en tankeløs og mekanisk Utaalæren. Men den har paa den anden Side bær sin Betydning ved at føre Udbervisningen, selv der, hvor dens egentlige System ikke anvendes, tilbage til en mere naturlig og praktisk fremgangsmåde.

Hamilton (Sir William), engelsk Diploma og Udgravnings, født 1730, var 1764—1800 Gesandt i Neapel, s. den næstforegaaende Art. S. tog under sit Ophold i Neapel virkelige Deel i Udgravningerne i Pompeji og Herculanium; han døde i London den 6te April 1806. En Deel af sine Kunstskatte mistede S. ved Hjemreisen til England ved Skibbrud. Han skrev bl. A.: „Observations on mount Vesuvius“ (1772) og „Campi Phlegraei“ (1776—79).

Hamilton (Sir William), skotsk Philolog, født den 8de Marts 1788 i Glasgow af en Eidelinie af den ovenfor nævnte Familie S. studerede Rettsvidenskab og blev 1813 Avocat, men praktiserede ikke som saadan, tværtimod lagde han sig efter historiske og især efter philosophiske Studier. Han blev 1821 Professor i Edinburgh i Historie, 1836 i Logik og Metafysik. S. har skrevet endel philosophiske Afhandlinger i „Edinburgh Review“, i hvilke han især behandler Logikken, og som siden er ugitte under Tittlen „Discussions on philosophy etc.“ (1832), og har udgivet Reids (1846) samt Stewart's (1854) værker, til hvilke Tvende han i sine philosophiske Anførelser nærmest sluttet sig. S. døde den 6te Mai 1856.

Hamilton (William Richard), engelsk Diploma og Arkæolog, født 1747, ledede 1799 som Secretair Lord Elgin til Constantinopel, blev herfra sendt til Egypten og fik derved Leilighed til at hjembringe den berømte Steen fra Rosette til Britisk Museum i England. Da han 1803 skulde bringe Sculpturerne fra Parthenon sammesteds hen, strandede Skibet ved Den Cerigo, men S. flaskede Dykkere til Dybet, og det lykkedes at bringe Statuerne op af Dybet. Udbyttet af en ny Reise til Egypten

ejendtgjorte han i „Egyptian Monuments“ (1809). **H.** var 1822–25 Gesandt i Neapel og døde den 11te Juli 1859.

Hamlet, Amleth, nævnes af Saxo Grammaticus i hans Danmarks Krønike, 8die Bog, som en Søn af den ydste Underkonges Svendel og erelongen Roriks Datter Geruthe. Da Farroberer Fenge havde smigrydet sin Broder svendel, for at bemægtige sig hans Rige, og gjet hans Enke, anstillede **H.** sig som afndig og forbedede under denne forfillede Vand sin Devn. Fenge, der satte Mistante, gte forgyedes at rive Maffen af **H.**, og sendte am tilfildt til England, for der at lade ham yde af Deien. Her opnaaede **H.**, hvad han ilde, vandt den engelske Konges Venfkap og mbte Aaret efter tilbage til Danmark, hvor m med egen Haand neblagde sin Faders Rorder og derpaa blev Konge. Han faldt i et ilag mod Leirekongen Biglet, der var fornæret over, at **H.** paa egen Haand havde antaget ongenavnet; hans Gravhøi paavistes længe i yland paa en Mark, der bar Navn efter ham, ebens et andet Sagn viser den i Sjælland d Helsingør i Marienlyst Have. — Den Bemmelse, der er trykt til Navnet **H.**, stiles nidertid Shalespeare's Behandling af det hos ypo meddeelte Stof. Den første, der havde andlet det, var Frankmanden Belleforest, der gaa en tragisk Novelle, som blev overfat paa ngelst under Navn af „The historie of Hamlet“; efter dette forfattede Thomas Ryd et isergespil, som allerede 1589 opførtes paa den igelfte Suesplads og i Forening med ovenvunte Novelle uden Tvivl har givet Shalespeare Anledning til hans „Hamlet“ (herom Shalespeare). I blandt Andre har Goethe i Wilhelm Meister“ paa en ligesaa smul som mial Maade givet et Slags kritisk Behandng af **H.** Ogsaa Dehlensfløyer har behandlet stoffet i en Tragedie, „Amleth“.

Hamn, Stab i den preussiske Provinds Westfalen, har Lerredsmannufactur og Vlegierier. 000 Indb.

Hammarström (Lorenzo), af en svensk adelig amilie (Stamfaderen Peder Michelson blev let af Carl IX og deeltog senere med Taprded i Ralmartrigen), blev født 1787 og bøde 27 som Amanuensis ved det kongelige Bibliotet i Stockholm med Titel af Bibliothekar. begyndte allerede i en Alder af 17 Aar sin orfattervirksomhed og sluttede sig snart til den je Skole, i hvis Tidskrifter han i en Mængde iniste og polemiske Afhandlinger optraaede som n meest usfortrønde og forbittede Kjemper lod den franske Smag og dens Tilhengere. an udgav derhos mange Skrifter indensfor efens, Historiens, Litterær-Historiens, Phiplophiens og Philologiens Omraade. Hans vrenska Vitterheten“ (Det af Sonden ombeide Dplag 1833) er et vigtigt Bidrag til Hjerne Videnskabers Historie i Sverrig.

Hammer (Hans Jørgen), Premierlieutenant, levende dansk Genremaler, født i Kjøbenhavn 29de Decbr. 1815, vandt Kunstakademiets to slømedailler 1842–43, og har siden 1845 udlet Vilhaber, der nærmest viser ham som slutade sig til den Ederbergfiske Skole. Det med n neuhausenske Præmie følgende Stipendium

(1847) benyttede han, formeddelt sin Deeltagelse i den flensvige Krig, først 1856–59 til en Reise til Italien. Broderen William **H.**, Blomstermaler, født d. 31te Juli 1821, begyndte at udstille 1850 og fik den neuhausenske Præmie 1853, hvorpaa han reiste udenlands 1853–55.

Hammer. Dette for næsten alle Gaandværttere unndværslige Værtstø forekommer i utalige Former efter dets færegne Bestemmelse, fra en Vægt af omtrent 1 Eod til 8 Pund, naar de skulle føres med een Gaand (Gaandh., Smedeh.); til c. 30 Pund, naar de skulle føres med begge Hænder (Tilslag., Muffertter); til 10,000 Pund og derover, naar de skulle føres med Elementarkraft (s. Dampf., Vandh.). De mindste **H.** (s. Gr. Nitteh.) ere heelt af Staal, større undertiden af Træ eller Horn, oftest dog af Smedejern forfaalet paa Banen; de allerstørste af Støbejern med fastkilet Bane af forfaalet Smedejern. Navnet Bane bruges dog kun, naar den virkende Flade er nogenlunde bred; de fleste **H.** have paa den ene, hielbnere begge Enden en Ven d. e. linieformig Bane, der kan fide paalangs eller paatørs. Steenhuggerh., der virker med en Eg, er igrunnen en Dyr. — **Hammerkøl** er et Jernbobbeliste, der dannes ved Luftens Virkning paa gløende Jern og Springer af ved Smedningen. — **Hammerkøl** er et Balleværk med Stampere, der ligesom Vandh. ledes ved et Slast, som dreier sig om den ene Ende.

Hammer eller **Halm** kaldes i Bogningsvæsenet en Bjelle, der forener Hoveberne af en Række nebrammede Pøle.

Hammerfisk, Kjøfslad i Finmarken i Norge. Den har 1,100 Indb., som drive livlig Handel især med Russer, hvilke søge didhen fra det hvide Hav. Borgerne udruste ogaa Fartsvier til at fange Hvalroster og Sælhundede ved Spitsbergen og andre arktiske Der.

Hammerhat (Sphyræ) kaldes en Slægt af Haiernes Familie, hos hvilken Hovedet paa hver Side er trukket ud i en bred, flad Forslængelse, som danner en ret Vinkel med Kroppens Axe. Dinene fide heelt ube i Hjærterne af denne Forslængelse. Arterne findes i Midelhavet og i de varmere Hæve.

Hammerich (Martin Johannes), født d. 4de Decbr. 1811 i Kjøbenhavn, tog 1833 theologisk Embedsexamen, hvorefter han bereiste Danmark og Norge. 1836 disputerede han for Magistergraden „om Ragnaroksmytten og dens Betydning i den oldnordiske Religion“ (den første Disputats, der ved Kjøbenhavns Universitet er freden paa Moberismaalet). Derefter reiste han udenlands, 1836–37 til Lybfland, Holland og England (i Bonn og Drford studerede han Sanskrit) og 1838–39 til Frankrig, Schweiz, Italien og Grækenland. Fra 1841–44 var han konstitueret som Docent i Sanskrit. I Slutningen af Aaret 1842 overtog han Vestyrelsen af Borgerdydsskolen paa Christianshavn, ved hvilken han var Lærer. 1845 berigede han den danske Litteratur med en ypperlig Overtættelse af det herlige indiske Suespil af Kalfbasas „Sakuntala“ (2den Udg. 1858). Som Stenberdeputeret og Rigsbogsmand i den grundlovgivende Forsamling har han taget Deel i Danmarks nyere politiske Udøifling. Han har hæmpet

varmt for Modersmaalet („Om de fremmede Ord i vort Modersmaal“, I 1848, II 1850) og virket ivrig for Skolevæsenet „Om det mundtlige Foredrag“, 1841; „Om de lærde Skolers Reform“, 1844; „Om Realkolens Væsen“, 1845; „Om den rette Grundighed i Anledning af den store Trængsel af Læresag i de lærde Skoler“, 1847; „Om det høiere Skolevæsen i Sverrig“, 1848; „Bidrag til Forhandlingerne om Landeshøjskolen“, 1850; „Om Underviisningen i Modersmaalet“, 1850 etc.). 1856 udgav han (i Forening med G. Rode), „Thomas Kingo's aandelige Sjunge-Ghor“, og 1859 leverede han „Emvalds Levnet“. For den skandinaviske Idee har G. virket bl. A. som Redaktør og Medarbejder af „Nordisk Universitets Tidsskrift“ og ved Udgivelsen af „Svenske Læsestykker“ (1859).

Hammerich (Peter Frederik Abolgh), Broder til den foregaaende, født i Kjøbenhavn d. 9de Aug. 1809, tog 1830 theologisk Embedsexamen, disputerede 1834 for Magistergraden, reiste derpaa (1834—35) udenlands og blev 1839 Sognepræst i Jylland, fra hvilket Embede han dog alt nogle Aar efter, paa Grund af Svagelighed, søgte Entledigelse. Da hans Helbred gjenvandede, blev han 1845 Capellan ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn og holdt som Privatdocent Forelæsninger over Danmarks Historie, Kirkehistorie o. s. v. I Krigsaarene 1848—50 fungerede han som Fjeldpræst; 1854 valgtes han til Folketingsmand. Efterat have opgivet sit Præstembede, anstattes han 1859 som theologisk Professor. Som Theolog hører han til den grundtvigske Retning. Han var Formand for Koenigs-Lædens Psalme-committee og de skandinaviske Kirkesøder. Foruden forskellige Prædikener og Skrifter over forskellige Spørgsmaal har G. udgivet livlige Skildringer af den danske Historie („Danmark i Baldemarernes Tid“, 1847—48; „Danmark under de nordiske Rigers Forening“, 1849—54; „Danmark under Abelsvælden“, 1854 etc.; „Den slesvigske Trearskrig“, 1852 ff.). Han har ligeledes forstegt sig som Digter („Feltetsange“, 1841; „Gustav Abolgh i Lydsland“; „Billede af Thorvaldens Kunstnerliv“, 1844; o. fl.).

Hammermøllen, s. Sællebet.

Hammer-Purgstall (Joseph), berømt Orientalist, født d. 9de Juli 1774 i Grätz, uddannede sig i de østerlandske Sprog ved det orientalske Akademi i Wien, kom 1799 til Konstantinopel, hvorfra han i Consulatsanliggender sendtes til Ægypten, og vendte 1802 tilbage til Wien, gik J. A. som Legationssecretair til Konstantinopel og 1806 som Consularagent til Molbau. Siden 1807 opholdt han sig i Wien, udnævntes 1811 til Hofdragoman ved Gesh. Cancelliet og 1817 til leierlig Hofraad; efter ved Arv 1835 at være kommen i Besiddelse af de Grevinde Purgstall tilhørende Gødser, opstoddes han i Friherreskanden med Rønnet G.-P. Lagtet de fleste af G.'s Arbejder lide af betydelig Usiagelighed, og enkelte, som en Deel Oversættelser af arabiske og persiske Forfattere, ere ubrugelige, har han vistnok i høi Grad befordret Videnskaben ved at give Andre Leilighed til at gjøre et fligtigt Bekjendtskab med de 3 orientalske Hovedsprog Litteratur, den arabiske, persiske og tyrkiske; han har nemlig først givet Grund-

laget for en Litteraturhistorie i disse Sprog i de 3 Bæfter: „Geschichte der schönen Redekunst Persiens“ (1818), „Gesch. der osman. Dichtkunst“ (4 Bde., 1836—38) og „Gesch. der arab. Litteratur“, hvoraf 7 Bind udkom for Forfatterens Død (det naaer om trent til Kalfates Undergang 1258). Et vigtigt Arbejde er ogsaa hans „Geschichte des osman. Reichs“ (10 Bd., 1827—34, 2det Opl. 1835—36). I blandt andre ret brugbare historiske Bæfter fortjene desuden at nævnes: „Des osman. Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung“ (2 Bde., 1816); „Konstantinopel und der Hospizium“ (2 Bd., 1821); „Geschichte des Kaschafins“ (1818); „Smålbesaal moslemischer Herrscher“ (6 Bde., 1837—39); „Gesch. der goldenen Horde in Kiptschak“ (1840); „Gesch. der Tschane“ (1843). I blandt hans Oversættelser og Udgaver af orientalske Forfattere høre følgende til de bedre: „Det Lejrgebiid über den Sultanus von Mahmud Schahbiseri: Rosenstør des Geheimnisses“ (1839); „Oul und Bulbul“ oversat fra Tyrkisk (1834); „Diwan des Hafiz“, oversat fra det Persiske (1813); „Motenebbi, der grøiste Arab. Dichter“ (1823); „Balkis Digte, oversatte fra Tyrkisk“ (1825); „Ibn al Faridhs Taijet oder das hohe Lied der Araber“ (1854); „Wassafs Geschichte der Mogolen, Pers. und Deutsch“ (1856). Til hans i høi Grad fortjenstlige Foretagender hører endelig Begrundelsen af det fra Aarene 1810—19 udkomne Tidsskrift „Fundgruben des Orients.“ G. døde d. 24de Novbr. 1856. Det bedste Ekit over hans videnskabelige Virksomhed er af Genl. Schottmann „Joseph v. G.-P.“.

Hammerhøus er Rønnet paa et berømt Slot, hvoraf der endnu findes forartebe Ruiner, der liggende paa Nordøstspidsen af Bornholm paa en steil Klippe ved Østersøen tæt ved Fjortjæret Hammeren, i Nøder Sogn. Det tilhøre i Middelalderen, da Bornholm stod under Kønigs Erkebispe, disse magtige Prælater, der rimeligviis ogsaa have anlagt den stærke Borg for at sikre sig Dens Besiddelse, men som under dens Stridigheder med Kongerne oftere i bispes Hænder (erobret af Erik Skjolding 1265, af Erik Menved 1319, af Christophør II 1325). 1322 blev den svenske Bispe Jens Andersen Billednal holdt fængslet paa G. af Kong Christian II, men befriet af Lybellerne, som i August i A. toge Slottet med Storm. I den svenske Krig, da Bornholm ved Koenigsbefreder var affaadt til Sverrig, nødte Bornholmerne d. 9de Decbr. 1658 den svenske Besætning paa G. til at overgive sig. Kort efter (Juli 1660—Decbr. 1661) hjente Slottet som Statsfængsel for Kønigs Ulfeld og hans Hustru. Fra den Tid af, at Christian 5. Fæstning blev anlagt, forfaldt G.: en Deel af Slottet blev nedrevet, og Bagtøjningen i Rønne blev 1743 opført af Steen fra G. En Ufildning hos Thura 1754 viirer det allerede fuldkommen som Ruin, overalt træsvet sit Tag.

Gamp (*Cannabis sativa*), en bekjendt Culturplante, hører til Reibefamilien; den er reuansig med opret Stængel, de nedre Blade møblatte, de øvre afspærkede, 5—7-loblede, rne, Pleme-sterne tvoe, Hantblomsterne i Klaser med et 5-bladet Blomsterdække og 5 Støvdragere, Hantblomsterne med et sambladet, paa den ene Side

paltet Blomsterbælle, der er vedblivende omkring den nødagtige Frugt. Hunplanterne ere tørre og mørkere end Hanplanterne. Den har it hjem i Mellemasien, men dyrkes nu overalt Europa paa Grund af de i Stænglen indvoldte stærke Vastrevler, **der forarbeides til Læreb og Løugværk**; Frugterne (Hampefrø) ere en fedt olie, der navnlig benyttes til at rænde, og de anvendes desuden i Medicinen amt til Fuglefrø.

Hampeberedning, s. Forberedning.

Hampeærred kaldes deels heelt af Hampeærn, deels af Hampefrø og Hørgarns Flæt. Den kan være overmaade stærkt, men ikke meget lunt og blødt.

Hamptshire, ogsaa **Southampton-Shire**, er et Shire i det sydlige England, omgivet af Shirerne Dorset, Wilt, Berk, Surrey og Sussex samt mod S. af Kanalen, 77 □ M. med 410,000 Indb. Foruden flere mindre Derærer den Bight hertil. Kysten er mod V. af, og der findes endel Saliner, mod S. hies landet er fladt eller bølgeformigt Ager- og England, af Naturen ikke overordentlig frugtbar men er omhyggelig Drift meget forbedret. Dvægsler (sær Faare- og Svine-) og Kornavl ere Hovedæringssveie, Klimaatet er særdeles mildt og begæeligt. Hovedstaden er Winchester, den største Stad er Portsmouth. — **S.**, **New**, s. **New-Hampshire**.

Hamptoncourt, Landsby i det engelske Shire Middlesex, ved Themsen, med 4,000 Indb., er kjendt ved det af Cardinal Wolsey under Henrik VIII byggede og siden til denne hans ongelige Herre forærede prægtige Slot **S.** Palace, hvor Elisabeth anlagde den første botaniske Have i England, og hvor siden flere Konger have opholdt sig. Slotet indeholder ogsaa en rig Malerisamling.

Hamre kaldes man de enkelte Erin, hvorved de fersigste Fjælde efterhaanden have sig træskeformig fra Kysten op mod det omtrent 1,000 F. høje Indre.

Hamreken (*Cricetus frumentarius*) hører til Musenes Familie, men er større end nogen af vore Røtter (10" lang); den var en plump, tyk krop, en kort Hale; et tykt Hoved, ikke meget store Øren, Næseposser, der strække sig langt hen under Halsen lige til Skulderen og en tæt, toget grov, langhaaret Pels. Farven er rødbrun ovenpå, sort under Bugen, rustgul paa Siderne, altsaa mere broget end sædvanlig hos Snaverne; der gives dog ogsaa mørkere, næsten sorte, og lysere, næsten graae Varieteter. Den udbreder sig fra Rhinen til Ob og fra det nordlige Tydskland og Alperne til Kaukasus og udnærker sig i flere Henseender ved sin Levemaade; den graver saaledes et temmelig kunstigt Bo, bestaaende af et 3—6 F. dybt ubforet Hovedammer med en lodret Indgang og en straaelgang og staaende i Forbindelse ved Gange med flere Forraaendskamre. Han og Hun have hver sit Bo, og saafnart Ungerne ere halvvoorne, grave de ogsaa hver sin. Ligesom Muldvarpen graver den sine Gange vidt omkring til alle Sider; dens Vinterforraad bestaar af Korn, Røtter, Moer o. s. v., som den slæber hjem i sine Næseposser. Naar de tage stærkt Overjaand, gjøre den derfor megen Skade, og man

pleier derfor at grave dem ud eller at fange dem paa anden Maade; deres Stind kan bruges til Pelsværk. Det er muntre og livlige Dyr, som sætte sig tappert til Robberge, naar de angribes. Mager de udyre Vinterforraad, som de samle, skulle de dog sove Vintersøvn i den koldeste Tid af Vinteren. Andre meget mindre Arter beboe Sibirien, men N. for Eksterksen eller S. for Rhinen findes Slagten ikke.

Hamza Isfahan, arabisk Historieforfatter fra det 10de Aarh., født i Isfahan, er Forfatter til Annaler over den muhammedanske Historie, hvilke ere udgivne af S. Gottwaldt („Hamzas Isfahanensis annalium libri X“, T. I—II, Lipsitz 1844).

Hanau, Stad i den efter samme benævnedes Provinds i Kurfyrstendømmet Hessen, ved Kinzig's Udløb i Main, har Fabrication af Læder, Håndsker, Juvelerwaare, Spillekort, Papir o. M. 18,000 Indb. Ved S. fejrede Napoleon d. 30te Decbr. 1813 over de Allierede (det sidste Slag, han leverede indenfor Tydsklands Grændser).

S. er Hovedstaden i Provinshen S. (27 □ M. med 28,000 Indb.), som i det 12te Aarh. blev et Grevskab og 1429 anerkendtes som Rigsgrevskab. Siden deektes det i 2 Linier, hvis Besiddelser 1736 tilfaldt deels Hessen-Kassel, deels Hessen-Darmstadt. 1785 blev S. ganske forenet med Hessen-Kassel og 1813 ophøjet til et Fyrstendømme; 1807—14 hørte det til Fyrst Primas's Besiddelser (Storhert. Frankfurt), men kom efter Napoleons Fald tilbage til Kurhessen.

Hånd (Haand, Haandbred) er et engelsk Længdemaal = 3,112 danske Tommer. I Bengalen er det 2,112 Tommer.

Hånd (Ferb. Gottlieb), tydsk Philolog, født d. 15de Febr. 1786 i Planen, blev 1817 Professor i Jena og døde d. 14de Martz 1851. Hans philologiske Hovedværk er „Tursellinus, seu de particulis Latinis commentarii“ (4 Bd., 1829—45). Stor Anseelse har ogsaa hans „Lehrbuch des lateinischen Stils“ (2det Opl. 1839) og „Praktisches Handbuch für Uebungen im lateinischen Stil“ (2det Opl. 1851) vundet. Om grundige musikaliske Kundskaber vidner hans „Ästhetik der Kunst“ (2 Bd., 1837—41). Fra 1842—48 stod han som Forretningsserer og Redacteur i Epidsen for „Neue Jenaische Allgemeine Literaturzeitung“.

Händel (Georg Friedrich), en af alle Tidens gentleste og berømteste Componister, var født i Halle d. 24de Febr. 1685, og viste allerede som Barn ualmindelige Anlæg for Musik. Fra 1692 til 1699 nød han Underviisning af Zachan i Halle og derpaa en kort Tid af Artificio i Berlin, hvorpaa han blev Medlem af og siden Directeur for Operaorchesteret i Hamborg. Siden gik han til Italien, hvor han komponerede Operaer for Florents, Rom og Venedig, og gjorde stor Opfigt som Claveer- og Orgelspiller. 1710 blev han Capelmester hos Kurfyrsten af Hannover, men reiste samme Aar til London, hvor hans Opera „Rinaldo“, som han komponerede i 14 Dage, gjorde ubørt Lykke. Efter et Aars Ophold i London reiste han tilbage til Hannover, hvorfra han 1712 atter drog til London, som siden blev hans stabige Opholdssted. 1720 blev han Directeur for det under Navnet „Royal academy of music“ nyoprettede Opera-

theater paa Haymarket i London, hvilken Stilling han imidlertid paa Grund af vedvarende Cabaler og Intriguer imod ham blev fjeb af og derfor opgav. Efterat hans Dratorium „Alexandrefesten“, som opførtes paa Covent-garden-theatret, havde fundet megen Ansejensbelle, lagde han sig nu med Iver efter at componere Dratorier. Efter at have skrevet flere mindre betydelige Værker i denne Retning, aabnede han med sin „Messias“ (1741) Kaffen af sine berømteste og ubødelige Værker, blandt hvilke „Samson“ (1742), „Judas Maccabæus“ (1746), „Josva“ (1747) o. fl. Dog bleve disse Værker først modtagne med stor Kulde, og først efterat „Messias“ i Dublin var blevet optaget med sand Begeistring, trængte de efterhaanden Igenem i England. Hans sidste Dratorium „Jephtha“ komponerede han 1751, efter at have mistet Synet som Følge af den sorte Stær. Endnu 8 Dage før sin Død, der indtraf d. 13de April 1759, lebede han Opførelsen af et af sine Dratorier. Foruden de ovennævnte Dratorier har han endnu komponeret omtrent 20 andre Dratorier og større Cantater. Som Opera-componist var H. mindre betydelig, og hans Operaer høvede sig, med Undtagelse af enkelte Arier og Chor, ikke synderlig over de fleste samtidige Componisters. Som Dratorie-componist derimod faaer H. vistnok overst blandt alle Componister; vel faaer han i Henseende til contrapunktisk Kunst tilbage for S. Bach, men i Henseende til Udtrykkets Kraft og Majestet, og den oplysende, simple og ædle Storhed, som navnlig karakteriserer Arierne og Chorene i hans Dratorier, kommer Ingen ham nær. Overst i denne Henseende faaer ubetinget hans „Messias“, som Herber træffende har kaldt „en christelig Epopoe i Toner“. Ingen Nation holder i den Grad H. i Ære som den engelske, der endnu bestandig opfører hans Dratorier paa de store Musikfester. Et pragtfuldt Marmormonument smykket hans Grav i „Westminster abbey“. Den engelske Pragtudgave af hans samlede Værker udgjør 36 Foliobind. Hans Fødeby Halle har d. 13de April 1859, 100 Aarsdagen efter hans Død, reist ham et værdigt Monument.

Håndel-Skøj (Johanne Henriette Rosine), tybtt mimisk Kunstnerinde, født 1770 i Döbela i Sachsen, blev, efter at have optraadt med Held paa flere tydske Theatre, ansat 1796 ved Berliner-Theatret. Efterat være skilt fra sin 2den Mand, ægtede hun Dr. Händel og drog 1806 med ham til Stettin, hvorfra hun efter hans Død satig og trængende tog til sine Svigerforeldre i Halle. Her ægtede hun K. J. Schütz, Professor og dramatisk Forfatter, med hvem hun foretog Kunstrejser, paa hvilke hun viste sit store dekoratoriske og mimisk-plastiske Talent. Med nogle Sjæfesteroller i Leipzig sluttede hun sin Kunstnerbane 1820 og døde 1849 i Pöslin efter at være skilt fra sin 4de Mand.

Håndel kaldes i Almindelighed den Væstjæftigelse, hvorved de forskellige Verdensbegnes Frembringelser og Menneskenes Productioner ombyttes med hinanden; særlig forstaaer man derved den Udveksling, der finder Sted imellem Producenter og Consumenter. H.s ualmindelige Betydning ligger her i, at den tilfører Enhver, hvad han bruger og ikke selv kan pro-

ducere. Man tænke sig et Sted, hvis Beboere ikke kjende H., saa at man der kun har, hvad Enhver umiddelbart frembringer ved sine Hænder Arbejde, og man vil da forstaae H.s Nytte ved Tilvebringelsen af Livets mindre Fornødenheder. Man behøver blot at see sig om i enhver Huusholdning for at finde en Mængde Meubler, Redskaber, Klædningsstykker og Levnetsmidler, som ikke vilde kunne høves der, uden at H. havde skaffet dem tilveie. Ibet Kjøbmanden fører saadanne Gjenstande til det Sted, hvor de skulde bruges, forsøger han deres Værdi og skaffer andre Mennesker Fortjeneste. Mahagonitræet, der vøges paa Bredderne af Esjequibo, er ikke til Nytte for Mennesket; sælget og raat tilhugget har det allerede givet nogle Arbeidere Næring, og Alt, hvad der siden foregaaer med Træet, dets Transport ned ad Floden, dets Afstibning i den nærmeste Savn, dets Transport over Haven, dets Losning o. s. v. og Arbeidene Fortjeneste; i sin enlige Form som Huusmænd har Træet saaledes givet mange Mennesker Fortjeneste, og dog er det langt billigere, end om Gieren af Meublet selv skulde anslaae sig det fra første Haand.

I hvilken usie Forbindelse Culturens Fremskridt faaer med H.s Udvikling lærer Historien. De handelsdrivende Folk blive med høert Aarhundrede talrigere. I Oldtiden forjente kun saa Nationer, som Phoenicierne, Carthagerne og Grækerne, at kaldes handelsdrivende; i Middelalderen kjende vi derimod Maurere og Araker, Tybskere, Hollændere, Portugisere, Spaniere, Frankmænd, Danse, Korste og Svenske, og i vor Tid ere de Nationer, der ikke høre til de handelsdrivende, undtagelser. Af H.s Historie lader sig fuldstændig paavise den velgjørende Indflydelse, som den har udøvet. Vi give nedenfor en kort Skizze af H.s historiske Gang og henvis forøvrigt til Skrifter som Heeren, Zeeu über die Politik, den Berkehr und Handel der alten Welt“, Fischer, „Geschichte des deutlichen Handels“, Büsch, „Sämmtliche Schriften über Handlung“, Gülich, „Geschichtliche Darstellung des Handels“, Preitshöhe, „Grundriß der Handelsgeschichte“, Nobat, „Systematisches Lehrbuch der Handelswissenschaft“, Mc. Culloch, „Dictionary of Commerce“.

Phoenicierne vare de første Handelsmænd, og fra dem forplante de H. sig først til Lybierne af Pileasten og Grækenland, hvorfra man sit Kjøb skab til det sydlige Frankrig og anlagde Marseille; men Tyrus forblev dog længe den første Handelsplads. Romerne havde kun ringe Takent for eller Tilslægtighed til H., men desto mere var dette Tilfældet med Egypterne. Siden begyndte de italienske Stæder at høre sig nogle Aarhundreder efter Christi Fødsel, og en levende Karavanhandel drevs over Aleppo og Bagdad til den persiske Havbugt. I det 8de Aarh. var den første Handel i Hænderne paa Venetianerne, Maurerne i Spanien, Frankmændene og Engländerne. Nu kom Hamborg frem som Handelsstad, i Aaret 879 var Gent en betydelig Handelsstad. I det 11te Aarh. lebede Genua, Pisa, Venedig og Amalfi den sydlige europæiske, Sydel, Hamborg, Bremen og Dortrecht den nordlige. Korstogene i det 12te Aarh. forsøgte

etydelig Søhandelen, og ved Østersøens Ryfter egyndte Hansforbundet at danne sig.

Det 13de Aarh. frembragte nye Handelsforbindelser og nye Handelsartikler. Venedig udbød sine Forbindelser, Magdeburg blev den første Handelsplads i det indre Tyskland. England gav fremmede Rjsbmænd store Handelsigheder og aflattede Tractater med Fløandern, Portugal, Venedig, Holland og Spanien. Ved begyndelsen af det 15de Aarh. gik Genua tilbage, medens Venedig hævdede sig. Portugiserne gjorde Opdagelser paa Afrikas Vestkyst, og England begyndte at handle paa Marokko. Hansernes H. formindstedes, efterdem store fremmede nationer fik Afgang til Hærøen. Opdagelsen 1487 af det gode Haabs Forbjerg og 1492 af merika frembragte store Forbringere i H., men først her i det 16de Aarh. begyndte man ved Alvor at benytte de nye Opdagelser for H. I det 17de Aarh. tabte Hansfløderne sig mod England og Holland, navnlig med Hensyn til den ostindiske H. Den i 1651 udfærdigede Navigationssact bestemte for en Tid de europæiske Handelsforhold. Frankrigs Industrie og meget ved Protestanternes Forbrivelse; Tysklands mistede en stor Deel af sin forrige H. ved trediveaarstrigen, og Italiens H. formindstedes, ligesom Skibsfarten trak sig bort fra Middelhavet til Bøien omkring det gode Haabs Forbjerg. Det 18de Aarh. gav H. en ny Stikelse ved Nordamerikanernes Uafhængighedskrig, Revolutionen i Frankrig, Spaniens og Hollands tilbagegang. Først Freden i 1815 bragte nyt liv i den europæiske H., som efterhaanden atog en heel ny Form ved Indførelsen af erubarer, Dampskibe og elektriske Telegrafer. Udværelsen af det ostindiske Compagnies Monopol, Afskaffelsen af den hvide Kornlovs og af Navigationssacten og Formindstelsen af Indførselstolden har givet England den højeste handelsudvikling.

Handelsbalance kaldes man forskjellen mellem Værdien af et Lands Udførsel og dets Indførsel. I et tidligere nationaløkonomisk System, det saakaldte Mercantil-System, opstillede man som Grundsetning, at et Folk samlede Rigdom, naar Pengeværdien af dets Vareudførsel overtraeg dets Indførsel, og dette kaldte man en usstig H., hvorved Nationalformuen blev øget. Men siden man bedre har lært at oprette Handelens Natur, taler man ikke mere om den gunstige eller ugunstige H. i den Forstand, da den aendrer, at en Sammenligning af Indførsels- og Udførselsstikterne ikke er tilstrækkelig til at bømme, hvorvidt et Land har handlet med bløndet med Gevinst eller Tab. Tølsstikterne i denne Henseende vilbløende; de indføres i Reglen ikke Angivelse af de contante eng, der ere omfattede, heller ikke af de toldfrie jensfænde, og gaar desuden ved Udførselen af arbejderne i Reglen ud fra forskjellige Principer, aledes at der ved Indførselen sædvanlig opføres Indførselsprisen uden Tillæg af Transport- og Udførselsprisen og Gevinst, ved Udførselen sædvanlig Salgsprisen.

Handelsberettigelse. Handelen er i Danmark i Almindelighed ikke noget frit Erhverv. Reglen udfordres der for at kunne drive Handel i Rjsbønhavn og Rjsbfløderne Borger-

skab og paa Landet Næringsberettigelse. Dertil udfordres efter Lov af 29de Decbr. 1857: at den Paagjældende er fuldbødig, at hans Bo ikke er under Skiftebehandling som fallit, at han ikke er dømt paa Væren eller til offentlig Arbejde, eller under Tiltale for en Forbrydelse, der kan medføre saadant, at han har Indførsel eller har høst saft Opbøld i Danmark i 5 Aar, samt at han i de Byer, hvor der findes Borgervæbning, Politie eller Brandcorps, har opfyldt Forstrifterne i vedkommende Reglement. Enten og med dem i Klasse satte Fruentimmer saavel som myndige, ugiftige Vinder have lige Afgang med Mændene til Næringsdrift, og Enten kan uden Næringsberettigelse fortsætte Mandens Næringsvei, indtil hun indgaar nyt Ægteskab. Borgerklub eller Næringsberettigelse meddeles enten paa Groshandel, paa Rjsbmandshandel eller paa Detailhandel. Expedition og Skibsrederi ere frie Næringer. Forhandling og Opkjøb af Landvæsenproducter tillødes enhver Rjsbflødder og Landboer uden visse nærmere Betingelser (see Forordn. 23de April 1845). Ved Landvæsenproducter forstaaes her alle Naturalproducter af Landbrug, Kreaturhold og Havebrug, selv om de have modtaget Forbring, naar denne ikke ligger udenfor Grændserne af Husstik og Landbostik, saafremt Smør, Ost, Gjer, Mel, saltet og røget Rjsb, Fjæs, Fiske, Støveffector og Løv, Kalk, Tagsteen, Muursteen og almindeligt Pottemagerarbejde. Mel og Fiske, Æg, Kartofler, Grøntfænger, indenlandsk Frugt og Sand er det Enhver tillødt at udsælge. Særlikt Borgerklub eller Næringsberettigelse kan i Rjsbfløderne meddeles paa Vinhandel, Lømmehandel, Materialisthandel, Høsterhandel, Brøndevisshandel, Marfchandiserhandel, Handel med gamle Vøger og gammelt Jern, Handel med Kløbe, Been, Glas- og Porcelainsfaar, gammelt Tongvært, Løderaffald og lignende ubrugelige Genstande. Paa Handel med Brød, Traad og Garn, Lys og Sebe, Legetøi og Lager og lignende Genstande meddeles eget Borgerklub uden Bevilling. Paa Landet meddeles særlikt Næringsberettigelse paa Høsterhandel, Brøndevisshandel, Marfchandiserhandel og Handel med Kløbe, Been o. s. v. — Groshandel, Rjsbmandshandel og Detailhandel efter Næringsberettigelse tilstedes ikke nærmere ved Kongeriget eller Slesvigs Rjsbfløder end i en Afstand af 1½ Mil. — Handelen paa China og Ostindien var tidligere et Monopol, men blev frigiven ved Plac. 22de Marts 1844. Handelen paa Bestindien blev frigiven 1754. Ifølge Plac. 17de Novbr. 1815 kunne fremmede europæiske Skibe handle paa St. Thomas og St. Jean mod en ringe Forsgelse i Tølsafgifterne. Ved Forordn. 6te Juni 1833, cfr. Lov 30te Juni 1850, ere forskjellige Indskrænkninger i Handelen paa St. Croix bortfaldne. Handelen paa Grønland føres endnu for kongelig Regning, men Kløbe- og Svaffstfangsten i Høbet ved Grønland er fri for ganske Udførselsaatter. Ved Lov 15de April 1854 er det tillødt saavel indenlandsk som fremmede Skibe at besøge og handle paa samtlige Handelsfløder paa Island mod forinden at løse det saakaldte islandske Spas, jfr. Rundgj. 4de Decbr. 1854. Handelen paa Færøerne er ved Lov 21de Marts

1855 frigtven for Indlændinge og Udlændinge under visse Betingelser. — Udlændinge, som istun tage temporairt Ophold i Danmark, kunne under visse nærmere Betingelser faae Ret til at rejse om i Landet og afflutte Handler, cfr. Forordn. 8de Juni 1839. ibtool.com.cn

Handelsbøger. Ved Forordn. 1ste Juni 1832 er det paalagt de fleste danske Handlenbe (nemlig saavel Grossererne som Interessenterne i Handelslaugene, Kjøbmænd i Provindsferne, Bøgelere, Boghandlere, Apothekere, Handelscommissionsnairer og Andre, hvis Handel maa sættes over Hølernes), at være forsynede med en Journal og en Løvebog, der begge skulle være autoriserede (i Kjøbstæderne af Magistraten), og hvis første og sidste Art skal være stemplet Papir af A. N. Nr. 7. Om disse Bestemmelser ogsaa skulle gjælde paa Landet, er ikke omhandlet i Lov af 29de Decbr. 1857, men det synes at maatte antages. Andre S. kunne paa Forlangende ogsaa autoriseres af Øriggheden, og kun de Bøger, der ere indrettede oereensstemmende med de anførte Forrifter og ere ordenlig førte, nyde i Tilfælde af Søgemaal en særegen Bewisskraft. Overtrædelse af Bestemmelsen om Førelsen af ordenlig indrettede Bøger straffes med Bøder, og Bedkommene tilpligtes under en daglig Vuilst at anfatte sig dem. Opbages det under en Fallit, at Fallenten har gjort sig skyldig i grove Uordener ved Førelsen af sine Bøger, straffes han med simpelt Fængsel fra 1 til 6 Maaneder; har han forfalsket Bøgerne, er Straffen som for Væbrageri.

Handelsconsulater ere Embedsmænd, som en Regering ansætter paa udenlandske Handelspladser for at beskytte sine Underaatter og deres Handel. Er Consulens Virkeheds for, kaldes han Generalconsul, ellers Consul og paa mindre Pladser Viceconsul eller Consularagent.

Handelsstaade. Det danske Monarchies S. bestod ved Ulgangen af Aaret 1858 af 5,563 Skibe med en Lastdragtighed af 123,637 $\frac{1}{2}$ Commercelæster, hvoraf Kongeriget havde 2,733 Skibe med 71,440 Cmlstr., Hertugdømmet Slesvig 1,546 Skibe med 30,468 $\frac{1}{2}$ Cmlstr., Hertugdømmet Holsteen 1,284 Skibe med 21,729 $\frac{1}{2}$ Cmlstr. Til S. er der ogsaa henregnet de private Dampskibe, hvoraf der fandtes i Kongeriget 35 med en Drægtighed af 1,755 Cmlstr. og 2,516 Hestes Kraft, i Hertugdømmet Slesvig 12 med en Drægtighed af 334 $\frac{1}{2}$ Cmlstr. og 486 Hestes Kraft, i Hertugdømmet Holsteen 1 med 67 Cmlstrs. Drægtighed og 50 Hestes Kraft. Af samtlige Skibe vare 707 over 50 Cmlstr. brægtige, 1,288 mellem 16 og 50 Cmlstr., 3,568 15 Cmlstr. og derunder, saa at Procentforholdet var for større Skibe 13 pCt., middelstørre 23 pCt. og smaa Skibe 64 pCt. En Oversigt over Antallet og Lastdragtigheden af de i Kongeriget hjemmehørende Handelskibe viser en betydelig Tiltag i dette Aarhundrede; der fandtes i 1800: 696 Skibe paa 10 Cmlstr. og derover med en Drægtighed af 34,766 Cmlstr., i 1833 1,645 Skibe med 33,103 Læsters Drægtighed. Det er dog først fra Aarene 1847 og 1848, at Drægtigheden naaer over 40,000 Lstr., og at Fremfribudet bliver mærkelig. Vi anføre de enkelte Aars Opgivelser for disse Aar; der fandtes i

1848	2,000	Skibe med	42,974	Cmlstrs.	Drægt.
1849	2,005	"	43,624	"	"
1850	2,018	"	45,559	"	"
1851	2,088	"	49,082	"	"
1852	2,103	"	51,457	"	"
1853	2,185	"	51,837	"	"
1854	2,428	"	57,635	"	"
1855	2,522	"	61,738	"	"
1856	2,651	"	65,909	"	"
1857	2,683	"	69,327 $\frac{1}{2}$	"	"
1858	2,733	"	71,440	"	"

Man vil heraf see, at Skibsbyggeriet og Skibskjøbet have været i stadigt Tiltag i denne Aarrelle; den har ogsaa fuldkommen holdt Skridt med den Forsøgelse, der samtidig er flet i Landets Omsetning, saa at en stor Deel af Flaaden har maattet søge Væksftigelse i den udenlandske Fragtvar.

Handelsfrihed. Ethvert Land har visse Arter af Birkfombed, til hvilke det særlig eger sig, enten paa Grund af sin naturlige Væksftighed og Velggenhed, eller paa Grund af Befolkningens Charakter og Udvikling, eller paa Grund af Capitalforhold. Naar de enkelte Lande hovedsagelig Væksftigede sig med de Ræringsgrene, hvortil de ere bedst skikede, og hvis Producter lade sig tilveiebringe med de færreste Omkostninger, medens de derimod for disse Producter tilbytte sig andre Landes Producter, som i disse ere frembragte med færre Omkostninger, end de sørnævnte Lande ere istand til, vil Udbyttet blive langt rigere og kræve forholdsvis ringere Capital og mindre Arbeidskraft, end hvis hvert enkelt Land vilde søge i sig selv og ved sig selv at frembringe alle de Producter, det trængte til. Naar man ved Hjælp af Beskyttelsessystemet (s. d. A.) har skabt Productionsgræne i et Land, som ikke egne sig for dette, har man kun opnaaet at lede Capital og Arbeidskraft bort fra den naturlige Anvendelse over til en kunstig, og man skaber dermed Landets Udvikling. Det følger imidlertid af sig selv, at man ikke, naar man engang har fulgt Beskyttelsessystemet, hovedkulds bør kaste sig ind i Frihandelsystemet, da det er Staten selv, der ved sit Beskyttelsessystem har bragt de Private til at sætte deres Capitaler i de Industriebrancher, som kun Beskyttelsessystemet har bragt til at trives. Overgangen bør skee lidt efter lidt ved Nedsættelse i Toldsatserne. I den nyere Tid har England brudt med Beskyttelsessystemet ved Affkæffelsen af den trukkene Kornetold, af Navigationsacten og en Mængde Toldsatser, medens endel andre Satter bleve nedsatte. Og saa i Danmark er der flet nogle, om end temmelig smaa, Skridt henimod Frihandelsystemet i Løbet af det sidste Decennium.

Handelsinteressentfaber ere Foreninger af to eller flere Personer for at drive Handelsforretninger. Ved anonyme Interessentfaber forstaaer man saadanne, hvor der ved Sammenstrib tilveiebringes Midler, hvormed der virkes, saaledes at kun disse Midler bester for Selskabets Forpligtelser, hvormod de enkelte Medlemmer med deres Person eller øvrige Formue ere fritagne for enhver Forpligtelse. Ansværligt er derimod Interessentfaber, naar Medlemmerne personlig indestaae for dets Forpligtelser. Anonyme Interessentfaber ere Acties-

sejlskaber, ved hvilke ofte store Foretagender, der vilde have overtaget en enkelt Mand's Kræfter, ere bleevne udførte.

Handelstamre ere Foreninger af de større Kjøbmænd paa en Plads, hvis Formaal er at raadslaae om de forskjellige **Gjenstande**, der kunne tjene til at fremme Handelen. De bestaae i England, Frankrig, Tydskland, Belgien, Sardinien og flere Stater. En lignende Institution findes i Kjøbenhavn i Grosserer-societetets Comité, som ifølge Anordn. 23de April 1817 skal „iagttage de Pligter, der paaligge de Societetet, samt afgive de Betænkninger, Erklæringer og Respona, som Collegierne, Lovhøjbederne eller Domstolene maatte forbre eller dem private Personer maatte forlange i dem vedkommende Retssager“.

Handelstrifer ere først fremtraadte, siden Verdenshandelen udbredtes ved transatlantiske Koloniers Anlæggelse, og ere siden komne igjen næsten regelmæssige Perioder. Den første f. om. Histories Krieger, viste sig i Holland, da der i Aarene 1634—38 opstod et Liebhabereri for Tulpaner, som udbartede til en Mantie. Foretagenderne afsluttedes om Leveringen af Tulpanrødder, og Tusinder af Gulden betalt for Tulpaner, som hverken Kjøberne eller Sælgeren havde seet; Folk realiserede deres Gienkomme til Spotpriser for at kjøbe Tulpaner; en eneste Stad omfattede der i Løbet af et Par Aar for over 10 Millioner Gulden. Men 1637 indtraf et pludseligt Omsving; Tilliden oprandt, Contracter bleve brudte og Udpantninger stete i enhver hollandsk By. Mange Aar til hen, inden Landet reiste sig efter dette Slag. Endnu stærkere i sin Opræden og langt alvorligere i sine Følger var den finantstrif, der udbrød i Frankrig i Aarene 1715—20 som en følge af Løvs Operationer. Landets Finantier vare forstyrrede ved Ludvig XIV's Krige og Udsættelse, og under det paafølgende Regentstads blev John Law derfor modtagen med aabne Arme, da han ved sine Finantoperationer lovede at hæve Undet. Han stiftede først en Privatbank, hvorved han foresatte sig at forsøge Pengecirculationen, at standse Ager, at besørge Nytttransporten imellem Paris og Provindserne og give Ublændinge Leilighed til med Sikkerhed at anlægge deres Penge. Han oprettede derpaa et stort Handelscompagnie, som fulde tilrive sig hele Forbindelsen med de oversise Lande, Louisiana, Canada, Indien, China, Afrika etc., og for at give disse Foretagender Opbyning, indførte han Børsspillet, hvorved Agerne breves op til en urimelig Værdi. Han overtog ogsaa Forpagtningen af Statsindtægterne, sit Myntregalt overdroget til sit Selskab for 9 Aar, og holdt alt dette i Gang ved en ittagende Udfærdelse af Actier og Banknoter. Men pludselig vales Publicum, forfærdet over den store Mængde Papirsværdier, og Falbet begyndte. Selskabets og Bankens Activer vare kun en Ubetrylghed imod de udestaaende Forsigtigheder i Form af Actier og Noter, og Tabet kaldt paa disses Hændere. — Samtidig med Løvs Operationer i Frankrig indtraadte der en lignende Speculationsperiode i England, den saakaldte Sydhavns-Svindel. Et Selskab var blevet oprettet til at drive Handel paa

Sydhavet, dets Actier bleve Gjenstand for Speculation, og Exempel blev fulgt af andre Selskaber, saa at Landet oversvømmedes af Actier, der vel en kort Tid bragte Enkelte Gavn, men siden, da det viste sig, hvor flek Foretagenderne vare baserede, desto flere Tab. I Hamborg opstod den første Handelstrif i 1763, fremkaldt ved den ved Syvaarskrigen stete Udbidelse af Speculationer, hvortil som Regeltransaktioner, der udbartede til Regeltrykkeri. Mange Huse standbode, og Tabet var stort. Speculationen greb 1799 igjen om sig, Børspriserne og Discouten naaede en højt Side. Men Tilførslen af Varer viste sig at være for stor, Afsetningen standbode, og Handelshusene begyndte at falde. I det Hele var det flek Fallitter for en Sum af 36 Mill. R. Do. — I England havde man 1815 en Krisis som en Eftervirkning af de Ofre, Krigen havde krævet. Det engelske Marked var blevet oversvulmet med Industriefrembringelser, som ikke fandt den forenede Afsetning paa Fastlandet, og store Arbejdsstandsninger bleve Følgen. De forenede nordamerikanske Fristater have indtil den nyeste Tid haft deres største Kriser i Aarene 1814, 1837 og 1839.

Men den mærkeligste af alle hidtil kjendte Kriser er dog den i Slutningen af 1857. Den begyndte i Nordamerika og fandt der et vidtstrakt Terrain i de mangfoldige Foretagender med Jerbaner og Kanalanelæg, Jordopdyrking o. s. v., som vare satte i Gang ved næsten værdiløse Obligationer. Derfra forplantede den sig til England, hvor der navnlig i Glasgow, Liverpool og London fandt store Huse, og flere Banker maatte standse. Frankrig forblev temmelig uberørt af disse Bevægelser, men i Tydskland stete talrige Standbninger, og navnlig gav Hamborg det første Exempel paa Udmæggelse, saa meget større, som et usædvanligt Held i de foregaaende Aars Operationer havde fremkaldt en overdreven Tro paa Pladsens commercielle Magt. Den Stræk, som da greb hele Hamborgs Børs, overgik vistnok alle andre Stæders og var i sin Uderlighed et Tegns paa den store Usoliditet, der fandtes i Handelen. Overrig og Norge ramtes ogsaa haardt, og i de sidste Dage af November kom Krisen til Kjøbenhavn. Det var første Gang, at en større Krisis her var bleven følt, og den fremkaldte en naturlig Bevægelse blandt Alle. Ulykken lod sig ikke standse, da de sidste Aars overspændte Forretninger havde bragt den for Deel Uvindhed i alle Handelseforhold, og mange Huse faldede.

En saa omfattende Krisis maa oversees i Sammenheng med den foregaaende Tids Historie. Man har i England villet søge Aarsagen i en Mangel ved Lovgivningen for Bankerne, i Tydskland i den tiltagende Guldproduktion, men en saadan enkelt Factor er ikke tilstrækkelig til at forklare Sagen. I Aaret 1848 begyndte de store Opbyggelser af Guld i Californien, og i samme Aar udbrød Revolutionerne i Europa. I de forenede nordamerikanske Stater vakte hine derimod en feberagtig Foretagelsestift, ogsaa Forbindelsen med Europa tiltog, og Englands Handel med Fristaterne steg i de første tre Aar over 100 pCt.; i Europa vare derimod Handel og Industrie bleven lam-

mede ved de politiske Uroligheder, og mange Capitaler blev anlagte i amerikanske Papirer. Napoleons Statscoup den 2den Decbr. 1851 gjenoprettede ikke strax Lilliden, men dog begyndte der i Frankrig en eiendommelig Virksomhed med **Fonds og Actier**, der underkastes af det Pariser Crédit mobiliser-Selskab. Bestmagternes Krig med Rusland bragte vel nogen Forstyrrelse, men man troede sig med, at det var lykkelig, hvad man talte at localisere Krigen; under denne optog Frankrig og Østerrig de saakaldte Nationalaan, der tilhyneladende skaffedes tilvæde ved disponible Capitaler, men i Virkeligheden toges fra de Midler, der af Landmænd, Arbeidsmanden og smaa Capitalister anvendtes til Agerdyrkning og industriel Drift. Endnu medens Krigen varede, begyndte man i Tyskland at oprette Creditanstalter efter samme Mønster som Crédit mobilier i Paris, hvorved der kun gaves nye Midler til Værspil, og neppe var Friben slutet, før Alle med vilb Hast lastede sig over fornøiede Speculationer efter en langt større Maalestok end hidtil. Den forsøgte Guldbroduction har ikke haat en umiddelbar Indvirkning paa Krisens Opstaaen i Europa; naar man har villet forklare Stigningen i Priserne ved Forsøgelsen af Guldet, saa er der ikke taget tilstrækkelig Hensyn til, at der ved det større Obantum Gulb opstod en større Efterspørgsel. Desuden spille Sølv og Gulb ikke nogen stor Rolle i en gros Handelen; de Summer, der repræsenteres ved Bæxler, som bestandig fornyes, oversfige efter en moderat Beregning Værdien af alle tilstedeværende ædle Metaller. Crediten har i forskellige Former inbtaget den Plads, som tidligere Metallengene besad, og i den ubstrakte Bæxelhandel og Handel med offentlige og private Obligationer og Actier inbtage Metallerne kun en underordnet Plads. Naar man vil gaae nærmere ind paa Handelskrisens Udvikling, maa man undersøge, hvordan den indre Tilstand var paa de vigtigste Handelspladser; det er denne Tilstand, der i Forening med de ovenfor nævnte ydre Begivenheder (Oprettelsen af Creditanstalter, der kun fremmede Speculationen, Krig, Risvært i enkelte Lande og tildeels den forsøgte Gulbmængde), vil forklare Muligheden af, at den paa en enkelt Plads opstaaede Mistillid saaledes kunde forplante sig til alle Lande. Men Forrettingsverdenen er mere tilbøjelig til at skyde Skylden paa de ydre Forhold, der dog kun hve en secundær Betydning, istedetfor at undersøge de moraliske Aarsager: Kortsynethed og overdreven Jagt efter Gewinn.

Handelsmarine, s. Handelskade.

Handelspolitikk. Ved H. forstaaer man de Grundsætninger, som en Regjering følger i Handelsanliggender saavel i det Indre som imod Ublandet.

Handelsplanter kaldes de Værter, der dyrkes, ikke fordi de tjene til Næring for Mennesker og Dyr, men for at tilfredsstille forskellige andre Fornødenheder; dertil høre alle de, der benyttes til Fabrication af Olie, af Farvestoffer, Bævestof, Lægemidler, Krydderier, til Brug i Fabrikker o. s. v.

Handelsstole. Den første Handelsstole stiftedes i Aaret 1767 i Hamborg af Prof. J. G. Büsch, og lignende Institutter findes nu i de fleste større Byer. I Kjøbenhavn findes 2 Handelsakademier, Grønners og Langkiers, der begge oprettedes i Aaret 1844.

Handelstractater er Overenskomster, hvorved forskellige Stater gjensidig regulere deres Handels- og Skibsforhold. De angaar Rettigheder og Pligter ved Indførsel og Udførsel, Toldafgifter, den ene Stats Kjøbmænds Rettigheder i den anden Stats Gebeet, Consulatsvæsen, Neutralitetsret, Underfølgelsesret o. s. v., hvorved enhver Stat søger at tilvæde sine Underaatter samme Behandling som de meest begunstigede Nationers.

Handelsret, s. Ret.

Handelsfacaner kunne i Handelsretten være ligesaa bindende som den strenge Lov, navnlig naar Kjøbmændene paa et Sted i længere Tid have fulgt en der opstaaet Handelscoutume. Ofte ere de imidlertid ikke fast vedtagne og tilslæbe afvigende Fortolkninger.

Handelsvidenskab er Læren om Handel og omsatter Læren om Penge, Renter, Credit, Bæxler, Andvisninger, Statspapirer, Afsecurancer, Banter, Handelsret, Varehandel, Bogføring, Correspondence, Handelsgeographie, Handels-historie o. M.

Handster forvædges af Stind, præpareret paa forskellig Maade (Glacé-H., Badske-H., Pels-H.), endviere af Ericot af Silke, Bomuld og Uld; de groveste Uld-H. kaldes ofte Banter. Man gjør Forskjel paa Finger-H. med et Hylster for hver Finger, Hals-H. eller Tær-H., hvor Fingrene ere frie med Uubagelse af den halve Tommelfinger, Bæxbanter, hvor de fire Fingre have et fælles Hylster, og Løtommebanter, det er Bæxbanter med to Tommelfingrehylster, for at man kan slide Banterne lige stærkt paa begge Sider.

Hane. Saavel Stophaner, der anbringes, hvorformhelt man vil kunne lukke et Rør, som Taphaner ved Ubløbsaabninger udføres i naturlige Former, af hvilke den almindeligste ved smaa og middelstore H. især af Bronze er en daatværs glennemboret, i et Hylster indslæbet, lidt tilspidset „Nagle“, der egentlig burde være saa meget større end Rørets indværende Maal, at Gjennemboringen kunde svare dertil. Imidlertid bruges ogsaa Struehaner (af Tin), hvor en Korprop strues ned ved Enden af en Ubløbstud; Bentilhaner, der lukkes ved et leglesformigt Bentil; Skydehaner, hvor en Plade skydes frem for Enden af et Ubløbsrør, foruden en Mængde Former, der beroe paa Væmpelens af det vulcaniserede Caoutchouc.

Hanebjelle kaldes den Bjelle i et Tag, der omtrent i dets halve Høide forener hder to til samme Høg hørende Spar. Alle disse Bjeller danne tilfammen Hanebjelleslaget. Et Taget meget høit, anbringes endnu en eller flere Bjeller imellem den første H., der da lægges lavere, og Lægmønningen. Til Afvikelse mellem dem saae de nedre ubertiden Navn af Rehbjeller, og kun den øverste af H.; men begge disse Benævnelser bruges dog som oftest iflæng.

Hanefod er tilføjet et Stykke Long, som er befestet til Midten af et andet Stykke Long, hvis Under er fæstede til det Sted, hvort der skal hales. En H. kan have to eller flere Ørene og benyttes, naar Trækket skal fordeles over en større Flade isættedes for at virke i et enkelt Punct; saaledes ere alle Buglinerne paa Seilene og enkelte Gaardinger befestede ved H. til Seilet.

Hanefam (Celosia) ere urteagtige Planter af Amarantfamilien, oprette, glatte, med jafvordende Blade og mange smaa Blomster samlede til en afrormig Blomsterstand; Blomsterne ere tvækhønedede, have et 5-bladet Blomsterdække, 5 Støvdragere og en enkelt Støvbe. Deres Hjem er det tropiske Afrika, Aften og Amerika. C. cristata dyrkes under mangfoldige Form- og Farvevarieteter i Haveerne.

Hanel (Salob) eller Hanbl, med Tilnavnet Gallus, Komponist, var født i Krain 1550. Han blev Forfatter for Bisdommen af Osmilg's Capel, og siden Keiserlig Capelmester i Wien, og døde den 4de Juli 1591. Han er især bekendt som Kirkecomponist, og flere af hans Værker kunne endog sættes ved Siden af Palestrina's.

Hanetrin kaldes den Feil ved Høsten, at den løfter det ene eller begge Dagbeet høit i Veiret med en eiendommelig smapnede Bevægelse.

Hanskrængl (Frank), en af Tybflands bedste Litographier, født i Maris 1804 i Wapernrain i det bairerske Øsiland, kom 1816 til München, hvor han uddannede sig under Sennesfelder, samtidig med at han gik paa Akademiet 1819—25. H. har været en meget flittig Kunstner, men har siden 1844 trukket sig tilbage i Privatlivet.

Hanka (Wenzeslaus), böhmsk Sproglaerd, døde den 10de Juni 1791, var i Forening med in Ben Dobrowsky virket overordentlig for Læst og navnlig böhmsk Sprogstudium og Litteratur ved egne Skrifter („Prawopis cesky“, 1817, o. fl.) og Digte, ved Udgaver af ældre böhmske Værker (blandt andre „Starobyla sklanian“, 1817; Heltedigtet „Igor“, 1821, o. fl.), ved en böhmsk (1822) og en polsk (1839) Grammatik. H. især blev han berømt ved Opdagelsen af det saakaldte Køniginhofers Haandskrift (s. I, 34, 1ste Sp.), hvis Ræthed dog nylig atter er bleven draget i Tvivl, navnlig af R. Wüninger. H. har været med at stifte det böhmske Nationalmuseum i Prag, ved hvilket han er Bibliothekar, og har udrøttet særdeles Meget for at fremme og udbille samt nærne til hinders de forskellige Ørene af slavisk Sprog og Litteratur. I Aarene 1848—49 bidrog han ved en rolige og faste Holdning meget til at bevare ham antvættede nationale Slatte imod Østrøerkrigens Færr.

Hannibal, en af Oldtidens berømteste Feltførere, var en Søn af Carthaginienserne Hamilcar; han blev født 247 f. Chr. Som en mirrig Dreng lod hans Fader ham sværge Romerne et evigt Fjendskab, hvorpaa han tog ham med til Spanien. Efter nogle blev han fra en Tid af i Spanien, hvor han lærte Krigsnyttigheden under sin Faders og sin Svogers Hasdrubals Vejledning; efter Andre vendte han tilbage til Afrika og kom først 224 paany til Spanien, hvor han efter Hasdrubals Død over-

tog Øvercommandoen. Han undervang det østlige Spanien lige til Ebro, hvorpaa han for at udfordre Romerne angreb og indtog det med disse i Forbindelse faaende Sagunt. Romerne fordrøede H.'s Ublevering; da den blev negtet, udbrød den 2den puniske Krig. Med en Hær paa 100,000 M. drog H. over Pyrenæerne og gennem det sydlige Gallien, hvorpaa han i 15 Dage steg over Alperne. Med sin allerede stærkt sammensmeltede Hær slog han Romerne ved Floden Ticinus og ved Trebia, og i det næste Aar, efterat være trængt ned i Etrurien, i det afgjørende Slag ved Trasymenerisen. Herfra fortsatte han sin Seiersmarsch og blev, efterat han 216 havde bibragt Romerne et uhyre Nederlag ved Cannæ, Herre over den største Deel af Sydtalien. Det vilde have været ude med Rom, hvis H. efter denne Seier var gaaet ret energisk tilværks; men ved sin Hænselmødighed forsømte han det gunstige Dødsfald og gav Romerne Liv til at udruste nye Hære. Dygtige Feltførere, som Fabius Maximus og Marcellus, bragte atter Romernes Sager paa Fode, og efter nogle Aars Fortsætelse maatte H., der ingen Forstærkninger fik fra Hjemmet, rømme Italien. Krigens Skueplads blev nu forlagt til Afrika, hvor H. tabte det afgjørende Slag ved Zama (202), der gjorde Ende paa Krig. H. maatte senere gaae i Landflygtighed (195) og tog sin Tilflugt til den syriske Konge Antiochus, hvem han øggede til Krig imod Romerne. Da disse seirede og fordrøede H.'s Ublevering, flygtede han til Kong Prusias i Bithynien; og saa denne fik han indvilket i en Krig med Romerne; men da Prusias stod i Begreb med at ublevere H., dræbte denne sig selv ved Gift (188).

Hanno, en carthaginienssk Suffet omtrent 560 f. Chr., anlagde paa en Keise langsmed Kysten af det nuværende Marokko 6 Colonier; efter sin Tilbageløst opbragte han i Kronos's Tempel en Taule, der indeholdt en Beretning om disse Foretagender. En groff Oversættelse af denne Beretning blev under Raonet „Periplus“ (Omsejling) første Gang udgivet af Senlelius sammen med Arrian (1554), siden af Kline (1829) og Hirsch (1832); den findes ogsaa i 1ste Bind af „Geographi Graeci minores“, udgivet af Hudson (1698) og Gail (1826). — En anden Carthaginienser af samme Navn tabte i den 1ste puniske Krig Øslaget ved de ægatiske Der (242), hvorefter han i Carthago leed Hungerdøden. — H. den 2toere, en Fjende af Hamilcar, Hasdrubal og Hannibal, stod i Spidsen for det Første, der i den 2den puniske Krig raadede til Fred med Romerne; efter Slaget ved Zama (202) foreskød han det Gesandtskab, der blev sendt for at underhandle med Romerne om Fredslutningen. — H., en Broder søn af Hannibal, udmærkede sig som Anfører i Krig i Nedre-Italien efter 215.

Hannover (Abolp), født i Kjøbenhavn den 24de Novbr. 1814, vandt som Student 1837 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af dets Priisopgave: „Exponatur structura gangliorum systematis nervosi etc.“, studerede siden, især i Berlin og Paris, Anatomie og Physiologie, og erholdt 1840 en Besønning af det kongl. medicinske Selskab for Besvarelsen af dets Opgave: „Ovillæ Resultater over Physiolo-

gien opstille af de senere mikroskopiske Undersøgelser af Diet?". Han har siden 1850 været Visitation ved Hospitallerne og praktiseret i Rigs-henhavn, samt i flere Semestre doceret privatim ved Universitetet i Anatomie og oftere fortaget videnskabelige Rejser i Ublandet, hvor hans Fortjenester paa flere Maader have fundet Anerkjendelse. S. har den utvilsomme Fortjeneste at være den Første, der hertilands ret har drevet den mikroskopiske Undersøgelse i Lægevidenskabens Tjeneste; han er en dygtig Anatom og en udmærket Fysiolog. S. har allerede været en meget frugtbar Forfatter, navnlig i anatomisk og fysiologisk Retning; blandt hans Skrifter nævne vi: „Mikroskopiske Undersøgelser af Nervesystemet“ (1843); „Den pathologiske Anatomies Svar paa Spørgsmaalet: hvad er Cancer?“ (1843); „Om Mikroskopets Bygning og dets Brug“ (1847); „Bidrag til Diets Anatomie, Fysiologie og Pathologie“ (1850); „Om Menstruationens Betydning“ (1851); „Om Epithelioma“ (1852); „Grundrids af det menneskelige Legemes Fysiologie“, bearbejdet paa Dansk efter G. Valentin (1857); „Statistiske Undersøgelser af lægevidenskabeligt Indhold“ (1857), foruden en stor Mængde Afhandlinger i danske og fremmede Tidsskrifter.

Hannover, Kongerige i det nordvestlige Tyskland, bestaaer af to Hoveddele foruden nogle Smaaeparceller, der baaue Enclaver i Nabolandene. Den nordlige Deel omgives mod N. af Nordseen, Elben, der stiller den fra Holsteen, Hamborg og Lauenburg, Mecklenburg og Brandenburg, mod W. af den preussiske Provinde Sachsen samt af Brunsvig, mod S. af Brunsvig, Lippe, Waldeck, Kurhessen, Lippe Schaumburg og den preussiske Provinde Westphalen, mod W. af Holland; men da den indslutter i sig Storhertugdømmet Oldenburg og Fristaten Bremen, deles den ved disse atter i en østlig og en vestlig Afdeling, som forbindes ved en næppe 2 M. bred Landstrimmel. Den sydlige Deel, som indbefatter Fyrstendømmerne Grubenhagen og Göttingen m. M., stilles ved Brunsvig fra hin og omgives af dette samt af de preussiske Provinde Brandenburg, Sachsen og Westphalen, endelig af Kurhessen. Af Enclaverne er intet af betydelig Udstrækning; derimod ligger indenfor S.'s Grænser foruden Oldenburg og Bremen et til Brunsvig hørende Amt Thebinghausen (mellem Bremen og Verden), det hamburgske Amt Nisebittel og nogle mindre Parceller. Endeel Der langs med Nordseen høre til S. Flabeholbet er 698 □ M. — I Henseende til den naturlige Befkafsenhed hører den nordlige Deel til den nord-europæiske Slette, og er for det Meste sandigt Giesland, der paa store Strækninger gaar over til usfrugtbare Heber (deriblandt den store Lüneburgheide), og paa andre danner vidtstrettede Lærve-møser, men som ved Floderne og Havet bliver til meget frugtbar Marskland (c. 60 □ M.). Den sydlige Deel er Bjergland og opstiles af Dele af Harzen, Weserbjergene og Teuto-burgerwald. Hovedfloderne ere Elben (til hvilken løber Ilmenau, Esse, Oke o. s. l.), Weser (som i sit nedre Løb er Grændseflod mod Oldenburg, og blandt hvis Bifloder Aller — med Oker og Leine —, Aue og Hunte ere de vigtigste),

ems (som optager Hase) og Bichte, som løber ind i Holland. Blandt Indsøerne ere Steinhudermeer og Dummersee de betydeligste. S. har, især i Provindeisen Ostfriesland, en Mængde Kanaler. — Landets Producter rette sig efter den naturlige Befkafsenhed. I Marklegeme vokser Korn, især Hvede, i Gieslandet fornemmelig Rug, Havre og Boghvede. Fremdeles dyrkes Kartofler, Haverter (som i nogle Egne ere en Handelsartikel), Hør og Lobat. I Bjergene og i en Deel af Slettelandet ere Stenene (meest af Maaletræer) betydelige. Bestanden staaer paa et høit Trin især i Ostfriesland og Lüneburg, Hornogædet er fortrinlig i Marklegeme, paa Heberne er Fraars- og Biolen af Bigtighed. Mineralier faaes fra Harzen, navnlig Sølv (isfe Magnet), Jern, Bly, Kobber, Svovl, Alun, Vitriol, Selenit, Sulfat, Kalk, Gips, Marmor, Møllesteen o. M.; i Lavlandet er Lørden vigtig. — Indbyggernes, hvis Antal er omtrent 1,850,000, bestaaer sig, med Undtagelse af c. 96,000 Reformerte, 218,000 Katholiker (især i Hildesheim og Osnabrück) og c. 12,000 Jøder, til den lutheriske Kirke. Undervisningsvæsenet staaer paa et høit Trin, her findes 3,600 Folkeskoler (Soletoang finer Sted), 16 lærde Stoler (Gymnasier), en polyteknisk Skole, en Mængde Reals- og Specialskoler, 1 Universitet (i Göttingen). De vigtigste Næringsveie ere Agerdyrking, Dvaagel og Hjerogædsdrift. Industrien er i enkelte Retninger temmelig anseelig; særskilt staaer Spinderiet og Linnedvævet, dernæst Garneriene, Tobaksfabrikerne, Teglværkerne, Pottemagerierne og Skibbyggerierne. Hoveden er meest Expeditionshandel; siden 1854 hører S. til den tyske Toldforening. Skibsfarten er betydelig; i Aaret 1858 udgjorde S.'s Handelsflaade 720 Skibe. — Statsforfatning. S. er et Monarkie med aristokratisk konstitutionelt Monarkie. Kongen er myndig i sit 18de Aar. Han deler den lovgivende Myndighed med Stændesforamlingen, som bestaaer af 2 Kamre. Det første Kammer dannes af kongelige Prinsler, Standsherrener (de mediatiserede Fyrster), for Elben 5 i Tallet, nogle hvide Embedsmænd og Geistlige, som for det Meste vælges af Kongen, de Majoratsbesiddere, som Kongen har givet en Virksomme, og 35 af Ridderskabet valgte Medlemmer. Det andet Kammer bestaaer af 90 Deputerede (deriblandt 33 for forskellige Stæder og Fiefter, 41 for Grundeierne i de øvrige Stæder og Fiefter, den lærte Adel og Bondestanden). Valgene foregaae indirekte; en Alder af 25 Aar og en Census af mindst 400 Rbl. veen Indtægt af Grundeigendom eller det Dobbelte af Embedsindtægt er gjennemgaaende Betingelser for Valgbarhed. Valgperioden er 6 Aar, Kamrene indlædes hvert 2det Aar. Desuden bestaae endnu i Provindeallandbauge, som samles hvert 3de Aar. I administrativ Henseende er S. deelt i 1 Landdrostier (Hannover, Hildesheim, Lüneburg, Stade, Osnabrück, Aurich) og de Bergamtmannschaft Klausthal). Statsindtægterne kunne, beregnede paa den i den danske Sædvanlig Budgetter vedtagne Maade, anslaaes til Nægt over 16 Mill. Rbl.; Statsudgifterne er omtrent 61 Mill. Rbl. Krigsmagten udgjør paa

Krigsfol omtrent 27,000 Mbd.; deraf ere 15,230 Mbd. tilligemed 4,351 Mbd. Reserver Forbundscontingent. Kongen af S. har som Medlem af det tydske Forbund 1 Stemme i den engere forsamling og 4 i Plenum. — S. har 3 Ridderorden: Guelser-, St. Georges- og (for mindre Fortjenester) Vilhelmsordenen. Landets Baaben er en springende Delt.

Maal og Vægt i S. 1. **Længdemaal.** 1 Fuls i 12 Zoll a 12 Linien er 129,¹⁰⁰⁰ Pariser Linier = 0,⁹²⁰⁷ danske Fod. 1 Elle er = 2 Fuls, 1 Klafter = 6 Fuls, 1 Ruthe = 16 Fuls. Det er denne, der lægges til Grund for Decimalinddelingen, idet den deles, ikke i Fod og Tommer, men i Behtenruthen og Hundertelruthen. — 3 Fjergbøsenet har 1 Lachter 8 Spann a 10 Lachterzoll og er 851,⁰⁰¹ Pariser Linier = 6,¹¹⁷ danske Fod. — 1 Meile er 5400 Fuls = 23639 danske Fod eller 0,⁹⁹ danske Mile. 1 Grad af Equator indeholder 15,⁰⁰³ saabane Mile. — 2. **Stabemaal.** 1 Morgen er 120 □ Ruthen = 6652 □ Alen eller 0,¹⁷ Tønder Land. — 3. **Rummmaal.** a) Kornm.a.l. 1 Last er 16 Malter a 6 Himten a 4 Mejen eller Spint a 4 Sedstzehlent Mählentöpfe eller Hoop). 1 Himten er 1½ Tuffuf = 31,¹⁵¹⁷ franste Pites = 1,⁷⁹¹³ danske Ellepper. — b) Maal paa flyvende Barer. 1 Fuder er 4 Orhst eller 6 Ohm. 1 Ohm er 4 Anter a 10 Stülchen a 2 Kanlen a 2 Quartier a 2 Msel a 2 Ort. 1 Stülchen er ½ af Kornhimten = 4,⁰³⁰³ danske Poter. — 4. **Vægt.** Ifølge Overenskomsten af 7de Novbr. 1856 er fra 1ste Juli 1858 i S. og flere tilstøbende Lande indført en saaledes Vægt med Decimalinddeling, s. Hamborg. — Det oprige Pund var = det forrige preussiske, nemlig 467,⁷¹¹ franste Gram = 0,⁹²⁵ danske Pund. Det beledes i 32 Loth a 4 Dventgen a 4 Dertzen. 1 Centner var 100 Pfund = 934 danske Pund. 1 Tonne var 2000, 1 Last 4000 Pfund. — For Gulb og Sølv gjelber endnu, som er, den løsnste Vægt, som her er 233,⁵⁵⁵ Gram og beles for Sølv i 16 Loth a 18 Grän, for Gulb i 24 Karat a 12 Grän.

Münt i S. Ifølge Lov af 30de Juni 1857 er Myntensheden 1 Thaler a 30 Groschen a 10 Pfeninge, saaledes umyntet, at 1 tydsk Myntpund (= det danske Handelpund) fint Sølv ubbringer 30 Thaler, eller af Verbi = 1 Rbl. 1 M. 14,⁶ s. dansk Rm. Af Mynter findes der i Gulb: Hele og halve Kroner af Ftinshed 1 Karat 7½ Green, saaledes umyntede, at 1 tydsk Myntpund ubbringer 50 hele Kroner af Verbi c. 12 Rbl. 19 s. 3 Sølv: Mynter paa 2 og 1 Thaler, af Ftinshed 14 Lob 7½ Green, samt paa ½ og ¼ Thaler, af Ftinshed 8 Lob ½ Green. 3 Kobber: Enkelte og dobbelte Pfeninge. For 1857 reguebes her ifølge Lov af 1ste Juni 1854 efter Thaler a 24 Gutesprochen a 12 Pfeninge, saaledes umyntet, at 1 løsnst Mark fint Sølv ubbragte 14 Thaler af Verbi = 1 Rbl. 1 M. 14,⁶ s. dansk Rm. Af Mynter i Gulb habbes (hvillse tilbeeds endnu re i Brug): enkelte, dobbelte og halve Ernst August's'orer eller Vilhelms's'orer, af Ftinshed 1 Karat 6 Green, saaledes umyntede, at 1 løsnst Mark fint Sølv ubbragte 39,³³⁰ hele Ernst August's'orer af Verbi = 7 Rbl. 1 M.

10 s. dansk Rm. Georg's'orer, af Ftinshed 21 Karat 8 Green, saaledes umyntet, at 1 løsnst Mark fint Sølv ubbragte 38,⁷⁰⁰ Georg's'orer af Verbi 7 Rbl. 2 M. 15 s. dansk Rm.

S. s. Historie. Det nuværende Kongerige S. hørte til Hertugdømmet Sachsen, som Huset Welf en Tidlang besad, indtil Henrik Løse mistede det 1180; siden (1194) fik han dog sine Arvelande, Brunsvig og Lüneburg tilbage, og hertil hørte det Reste af S. Stifter af Linien Brunsvig-Lüneburg, hvorfra den kongelige hannoverste Linie nedstammer, var Wilhelm den Yngre (1535–92), som 1569 beledes med sin aldre Broder Henrik, der stiftede Huset Brunsvig-Wolfenbüttel (herom s. Brunsvigs Historie, I, S. 765). Wilhelm rejsedes i Celle. Hans 7 Sønner enedes om, at kun den Ældste af dem skulde regjere og kun Een af dem gifte sig. Saaledes regjerede efter hvoandre Brødrene Ernst I (død 1611), Christian (død 1633), August (død 1636), Frederik (død 1648). Under disse Fyrster, som i Tredivaarstrigen vaskede imellem begge Partier, vare deres Besiddelser efterhaanden bleve forsøgede med Hoya, Diepholz, Grubenhagen, Münden, Calenberg, Göttingen og Harburg. Af Brødrene havde kun den tapre og statsflogge Georg (født 1582, død 1641) giffet sig; han foranledigede ved sit Testament Delingen i Finiere Celle og S. eller Calenberg. Det første fik Christian Lubwig (født 1622, død 1665), det sidste Georg Wilhelm (født 1624). Efter Christian Lubwigs Død traadte en 3die Broder, Johan Frederik, i hans Sted. Denne byttede med Georg Wilhelm saaledes, at denne fik Celle, hvor han døde 1705 og efterlob en Datter, Sophie Dorothea; Johan Frederik døde uden Arvinger, hvorpaa hans yngste Broder Ernst August, Biskop af Osnabrück, 1680 indførte Fyrsteshøvelretten i S., 1692 blev Kurfyrste og døde 1698. Hans Søn Georg Lubwig, født 1660, besteg 1714 som Georg I Englands Throne og erhvervede 1715 Hertugdømmene Bremen og Verden. Forresten see om ham og hans 3 Efterfølgere Artt. Georg I, II, III og IV. Syvaarskrigen, i hvilken S. understøttede Preussen, førte mange Trængsler over Landet, men siden have de det sig til en blomstrende Tilstand. I Begyndelsen af det 19de Aarh. blev ogsaa S. berørt af Krigens Storme. Preussere besatte 1801 Landet, men da Frankrig 1803 paany var kommen i Krig med England, lod Napoleon ogsaa S. besætte; en Convention, som den franste Marskal Mortier havde afluttet med General Wallmoden og Hertugen af Cambridge, og som tillod de hannoverste Tropper at trække sig tilbage over Elben, blev forkastet baade af Frankrig og af England, og Hannoveranerne maatte uedlægge Baabnene, men gif for det Reste til England og lode sig optage i den „tydske Legion“. I Aaret 1806 modtog Preussen af Napoleon S. i Bytte mod Ansbach og Baireuth m. M., men Sagen kom ikke til Udførelse, da Krigen imellem Preussen og Frankrig ubbrød forinden; 1807 blev det beels lagt til Kongeriget Westphalen, beels bestyret af en fransk Generalgouverneur, og 1810 endelig for en Deel inlemmet i det franste Rige. Ved Wienercongresen gjenoprettedes S. og fik sit nuværende Omfang;

Hertugen af Cambridge blev 1816 Generalstatthalder, og Landet fik 1819 en Forfatning med 2 Kamre og 3 Provinziallandtage. Efter Georg IV fulgte 1830 Wilhelm IV. Eftervirkningerne af den franske Revolution 1830 fremtrådte i Jan. 1831 Uroligheder i Osterode og Göttingen, som ved hurtig undertrykkedes men dog bevirkede en Gjæring, ifølge hvilken Ministeren Grev Münster afledigedes og Generalstatthalderen blev „Vicekong“ med ubdvidet Myndighed. Et Udlast til en ny Grundlov blev 1833 antaget og af Kongen bekræftet, dog med nogle Modificationer. Da Hertugen af Cumberland, Ernst August, 1837 besteg Tronen, erklærede han denne Forfatning for ugyltig og gjenindførte Forfatningen af 1819, men gav Udset til en ny, om hvilken der skulde forhandles med Stænderne; 7 Professorer i Göttingen, som havde neblagt en Protest herimod, fik deres Afsted. Der begyndte nu en langvarig Strid, som spjessatte Regjeringen og Kamrene, den tybste Forbundsdag og Presse samt flere juridiske Faculteter, hvis Betænkning indbentedes, men som 1840 endte med Antagelsen af det af Regjeringen fremlagte Forfatningsudkast. Mæret 1848 fremtrådte ogsaa i S. Bevægelse, men det her i Marts indsatte nye Ministerium, til hvilket bl. A. Ståve og Deninger hørte, viste imod samme større Fasthed og Mod end de fleste andre tybste Regjeringer, og den nye Forfatning af 5te Septbr. 1848 kunde for den Tid endnu betragtes som moderat, endfjænt den rige Adel herved mistede næsten sin hele, forhen aldeles overveidende politiske Magt. Ligeoverfor Frankfurterforamlingens fastholdt man Overenskomstens Standpunkt; da 55 Deputerede havde erklæret sig for Antagelsen af Rigsforfatningen, opløste Kongen Kamrene. I Mai 1849 tiltraadte Kongen Erløngeforbundet (s. Sydlands Historie), dog med et Forbehold, til hvilket han i Octbr. kunde støtte sin Tilbagetræden fra samme. I Octbr. 1850 fik S. et nyt Ministerium, for hvilket Mündshausen stob i Spidsen; dette søgte at mægle imellem det liberale og radicale og det ribderstabelige Parti, og sluttede den 7de Septbr. 1851 en Overenskomst med Preussen angaaende Skatteforeningens („Steuerverein's“) Tilslutning til Toldforeningen. Hos den nu gjenoprettede Forbundsdag neblagde da Ribderstabet en Besværing, og Forbundet erkjendte denne gyldig. Kort efter døde Ernst August (18de Novbr. 1851); hans Søn Georg V indsatte Ministeriet Schele, som forgjæves søgte at sætte de attraaede Forandringer i Forfatningen af 1848 igjennem: Ribderstabet vilde Intet eftergive af sin Fordring paa Gjenoprettelse af dens gamle privilegerede Stilling i Folkerepresentationen og af Provinziallandtagenes Uafhængighed ligeoverfor Stænderforamlingen, og dette vilde de befaaende, efter liberale Grundfætninger sammensatte Kamre, støtte paa den offentlige Mening, ikke indrømme; de forfattede derfor Regjeringens Forslag, skjøndt denne søgte at gaee en Middelvei, for derved at undgaee Forbundets Indblanding til Gunst for Ribderstabet. Da nu Ribderstabet Parti gjennem Ministeriet Lütken i Novbr. 1853 selv kom til Roret, kunde Udfaldet af den lange Forfatningsstrid ikke blive

tvivlsomt. I sit Svar paa Forbundets Røst angaaende Ribderstabet's Besværing erklærede den hannoverske Regjering i Novbr. 1854 disse for grundede, og den 12te April (1855) besluttede Forbundsdagen, at Forfatningen af 1848 var ugyltig, og opfordrede Regjeringen til at gjenindføre Provinziallandtagene i deres gamle Rettigheder og gjenoprette det første Kammer i dens gamle Skikkelse. For den herved opstaaede Gjæring i Landet veeg Ministeriet Lütken (30te Juli 1855), men efterfulgtes af et endnu mere reactionært med Grev Kriemanssegge i Spidsen. Dette octroerede derefter den nærværende forfatning; imod gjenfribdige Embedsmænd o. l. v. gik man frem med Strengthed, og endel liberale Bestemmelser i forskjellige Retninger opbevædes vilkaarlig. Dog viste Folkstemningen sig ved Valgene til det 2det Kammer, som alle faldt ud i liberal Retning. Forresten s. Georg V. — Slgn. Kobbe, „Abriss einer Geschichte des Königreichs S. und des Herzogthums Braunschweig“ (1823); „Güne, „Gesch. des Königreichs S.“ (1824—30); Hagemann, „Gesch. der Lande Braunschweig und Lüneburg“ (1837—38).

Hannover, Hoved- og Residensstad i Kongeriget S., ved Floden Leine, har endel Støtte og andre anseelige Bygninger, en Rængde Underviisningsanstalter og flere Samlinger for Videnskab og Kunst (deriblandt et kongeligt Bibliothek, en Maleri- og Antiksamling, et naturhistorisk Museum o. M.), Fabrication af Gulds- og Sølvvævstøt, Lødal, Vordug, Spillekort o. M. og levende Handel. 46,000 Indb. — S. nævnes allerede 1168, indtraadte 1481 i Hansforbundet og har 1636—1714 samt nu siden 1837 været Residensstad.

Hans, Konge i Danmark (1481—1513) og Norge (fra 1483), og i Sverrig, hvor han kaldes Johan II, i Karene 1497—1501, var Kong Christian I's og Dronning Dorothea af Brandenburg's tredje Søn og sødt den 2den Febr. 1455 i Kalborg. Da det første odenseborgske Kongepar to ældste Børn, som de havde givet de gamle nordiske Navne Oluf og Knud, vare døde i en spæd Alder, var S. fra Fødselen af den, der stod Kronen nærmest; han var opkaldt efter sin Morfader Markgreve Johan Apshymisen, og efter ham har hver af de følgende 4 Konger havt en Søn af dette Navn, men som alle ere døde som Prinsber eller Hertuger, saa at han er den Æneste, der afbrøder Christianernes og Frederikernes lange Kongerædt i den odenseborgske Stamme. Skjøndt han allerede i sine Børneaar var bleven valgt til sin Faders Eftersølgjer i alle tre Riger, tiltraadte han dog ved beuneds Død 1481 kun i Danmark Regjeringen uden Modsigelse; i Norge, hvor den svenske Rigsforständer Eron Sture ved Hjælp af Erkebiskop Gaute i Steenbjudem havde skaffet sig et Parti, blev han først efter et Par Aars Underhandlinger erkjendt for Konge paa et Møde i Galsnæs, hvor han den 1ste Febr. 1483 udstedte sin Paandsfætning; han blev derefter kronet i Kjøbenhavn Paaafedag den 18de Mai af Erkebiskop Johan Brostorp og i Trondheim den 20de Juli. Samme Aar blev S. ogsaa paa en Foramling i Kalmar den 7de Septbr. erkjendt for Konge i Sverrig, men først efter endnu 14 Aars Forsøg og ved Baa-

mmagt kom han i Besiddelse af dette Rige, i Steen Sture ikke vilde give Pladsen som Rigsforstander. Hertugssommerne 1490 og 1491 søgte Entledningen at forlaffe sin yngre Søn Frederik, og Kongen maatte herude sig i en Deling (1490), hvorved han selv fik den sejebergste Deel og hans Broder den størstest (sfr. Frederik I). Da hans Moder, der bestandig havde fraaetet Krig med Sverige, var død 1495, og Steen Sture paa samme Tid havde lagt sig ud med endel af den svenske Del, besluttede S. at benytte sig af Leiligheden i at gjøre sine Forbringere paa Sverrig gjeldene, og rykkede i Sommeren 1497 med en stor Hær ind i Landet. Han trængte frem lige i Stockholm, hvor Rigsforstanderen indsluttede sig, slog en Hær af Dalekarle paa 30,000 Mand, som rykkede frem til Unshætning, ved Næderö den 23de Septbr., og fraa derefter Rigsforstanderen selv, der gjorde et Udfald fra Næderö. Kort derpaa blev Sture nødt til at overgive Staden, og Foreningen mellem de to nordiske Riger traadte nu paany i Kraft 10 Aar efter dens Stiftelse; Sture neblagde Rigsforstanderskabet, og S. blev den 26de Novbr. 1497 kronet i St. Nicolai Kirke i Stockholm som Sverrigs Konge, fik ogsaa sin Søn Christian valgt til sin Efterfølger, og søgte ved Leilighed at fremkalde en venligere Stemning mod Danmark. I Februar 1500 gjorde S. i ørening med sin Broder Hertug Frederik det selvige Forsøg paa at underbynde Dittmarsken (s. b. A. og Dufens-Dawels-Beskr.). Følgen af et store Næderlag var, at der det næste Aar iste sig Oprør baade i Sverrig og Norge. I de nævnte Land stod Knud Alfson (s. b. A.) i Spibsen for Opstanden, og Prinds Christian selv 1502 sendt berop for at dæmpe den; vel blev Knud ryddet af Beien, men Oprøret fornyedes af Herluf Hyldbefal, der dog 1508 blev igen til Fange, hvorpaa Bøddelstrængen maatte se de Gjenstridige. I Sverrig reiste Steen Sture sig atter og greb Rigsforstanderskabet, og Oprøret udbredte sig med saadan Kraft, at Kongen snart kun havde Slottene i Ralsmar og Stockholm tilbage, hvilket tilfode fornyedes hele Vinteren 1501—2 med udmærket Mod og Standsfasthed af hans Dronning Christine (s. b. A.). Det døde Steen Sture i Decbr. 1503, men Svante Sture valgtes efter ham til Rigsforstander, og en høitbegabet Geistlig, Biskop Jenning Gad, nærede den fiendtlige Stemning hos det svenske Folk. Paa et Møde i Ralsmar i Sommeren 1505 slutte alle tre Rigers Raad sæde Dom i Striden; det svenske Rigsraad udeblev, men det danske og norske svante Svante Sture og hans Medforbundne om Majestætsforbrydere, og den tydske Keiser Maximilian I sandt for godt at afstaae denne Dom og erklære dem i Rigtets Aagt, ligesom ogsaa Pave Julius II udeblev et Vandred mod Jenning Gad. Men heraf toge de svenske Retter ingen Stabe, og Keiserens Dom var aa lidet respecteret i selve Tydskland, at Lybel og flere Hansesæder endog toge Parti med de norske Svenske. Et Forlig, der var sluttet med disse Stæderne i Nykøbing paa Falster 1507, blev snart brudt; efter at have erklæret Danmark Krig, gjorde Rybællerne 1510 Angreb paa

Rangeland og Møen, men sandt begge Stæder en saadan Modtagelse, at de maatte søge Tilbage til deres Stæde, plyndrede derpaa Bornholm, Slaane og Bleking, og landsatte Tropper paa Kolland, hvor de udblyndrede Rastkow, men snart igjen bleve forbrøene. Paa samme Tid blev den tappre svenske Anfører Ruge Johansen slaaet af Tyge Krabbe i Skantzullet i Slaane, og i Jan. 1511 gjorde Prinds Christian et Udfald i Best-Gothland, som han underkastede sig. I Sommeren samme Aar angreb en dansk Flaade under Anførsel af Jens Holgersen Ulfstand flere af Hansesæderne og anrettede stor Ødeleggelse; den samme Svælt vandt ogsaa en Seier over den lybske Flaade under Bornholm. Da nu Kræmterne indfaldt, at denne Krig kun var til Skade for dem selv, sluttede de Fred i Malms den 23de April 1512; ved samme Leilighed blev der ogsaa sluttet en Raabenfikkelse med de Svenske, som dog vare saa langt fra at ville underkaste sig, at de tværtimod i Juli s. A. tog sig en ny Rigsforstander i Steen Sture den yngre, en Søn af Svante Sture, der imidlertid var død. Kong S. overlevede ikke lange disse Begivenheder; paa en Rejse fra Ribe til Aalborg kort efter Nytaar faldt han ved at ride over Larntjørn med sin Hest i Vandet og paaog sig herved en Sygdom, som endte hans Liv, efterat han var ankommen til sin Fødeby, den 20de Febr. 1513. Efter Saguet skal Kongen vare død i en Gaard paa Aalborgs Gammeltove; men efter Kronikerne døde han paa Aalborghus. Man er enig i at rose Kong S. for hans danske Sind, hans ligefremme, jevne Væsen og hans rettsindige Tænkemaade. Som Prinds havde han 1478 ægtet Christiane af Sachsen, der fødte ham 5 Børn: Christian II (1481), to Sønner, der døde tidlig, Elisabeth (s. b. A.) og Franciscus (1497, død 1511). Det fromme Kongepar, der fortrinlig yndede Franciscaner- eller Graabrødreordenen, hvorfors de ogsaa stiftede flere Klostre af denne Orden og opslabte deres yngste Søn efter dens Stifter, havde bestemt Graabrødreordenen i Odense til Huilested for sig selv og deres Familie; ved denne Kirkes Nedbrydelse bleve de kongelige Liig 1805 henflyttede til St. Knuds Kirke sammesteds.

Hans, dansk Prinds, Kong Christian II's og Dronning Elisabeths ældste Barn, var født den 21de Febr. 1518 i Rjshavn. Kun 5 Aar gammel maatte han forlade sit Fædreland, da hans Forældre 1523 drog i Landsflygtighed. Han døde i Regensburg den 11te Aug. 1532 — saa Dage, efterat hans Faders Forsøg paa igjen at komme i Besiddelse af sine Riger var endt med hans Indespærrelse paa Sønderborg Slot — og ligger begravet i St. Petri Kirke i Gent ved sin Moders Side.

Hans den Eldre, Hertug af Slesvig og Holsten, var Kong Frederik I's ældste Søn i hans andet Ægteskab med Dronning Sophie af Pommern og født 1521. Paa Ferrebagen i Rjshavn i Anledning af Kongevalget efter hans Faders Død 1533 snstede Bissopperne denne unge Prinds til Konge, fordi de haabede at kunne bevare ham for Papismen. Ved Delingen af Hertugssommerne, som Christian III 1544 foretog med sine to Halvbrødre, fik S. den ha-

berslebske Deel, og 1559 deeltog han med sin Broder Adolf og sin Broderhjon Kong Frederik II i Ditmarskens (s. d. A.) Erobring og Deeling. Han hode ugift den 2den Octbr. 1580 paa Hansborg, som han havde opbygget istædet for det gamle Haberslebenshus, og ligger begravet i Slesvig Domkirke.

Hans den Yngre, Hertug af Slesvig og Holsteen, var Kong Christian II's og Dronning Dorothea af Sachsen-Lauenburgs yngste Søn (Broderhjon af Hans den Ældre) og fødte den 25de Marts 1545 paa Kolbinghuus. 1564 foretog Kong Frederik II en Deeling af Hertugdømmerne med denne sin Broder, som derved fik Sønderborg, Nordborg, Plön m. M. Efter Hans den Ældres Død fik han sine Besiddelser forøgede med Klostrerne Reinfeld i Holsteen og Nube (Glücksborg) i Slesvig 1582; den 9de Octbr. 1622 hode han paa det af ham opbyggede Glücksborg Slot, og blev begravet i Sønderborg Slotskirke. Han blev i to Ægteskaber, med Elisabeth af Brunsvig-Grubenhagen (fødte 1568, død 1586) og Agnes Hebbvig af Anhalt, Enke efter den sachsiske Kurfyrste August (fødte 1573, død 1616), Fader til 23 Børn (11 Sønner og 12 Døttre), og er Stamsfader til de talrige Sønderborgske Sidelinier af det danske Kongehus, der efterhaanden alle ere uddøde, med Undtagelse af den augustenborgske og den (yngre) Glücksborgske Linie.

Hans, dansk Prinds, Kong Frederik II's og Dronning Sophie af Mecklenburgs yngste Børn, var fødte den 26de Juli 1583 paa Slottet Hansborg (Haberslebenshus). Han blev 1601 forlovet med den russiske Prindsesse Drenio eller Anina, en Datter af Czar Boris Godunow, og gav i Anledning af dette glimrende Parti Afkald paa Andeel i Hertugdømmerne, da det var hans Broder Kong Christian IV magtpaaliggende at undgaae uheldigere Gjentagelser af disse flabelige Udsvælgninger. Den næste Sommer reiste Prindsen til Rusland, hvor han blev modtagen med store Æresbevisninger, men døde allerede den 28de Octbr. 1602 i Moskva uden at have seet sin Brud. Hans Lig blev senere ført til Danmark og henfat i den kongelige Familiegravelse i Roskilde Domkirke. Han er den sidste af Ravnet S. i den danske Kongefamilie.

Hans Bogbinder eller **Hans Regenheim** var en anseet Borger (Raadmand og senere Borgermester) i Kjøbenhavn, rimeligvis af tybtsk Herkomst, der boede i Hsibrotstræde og er bleven bekendt af, at Kong Christian II i sine Børndomsaar var betroet til hans og hans Hustru Virgittes Opdragelse. Han var Fader til Ambrosius B. (s. d. A.) og den yngre „Mester“ (d. e. Magister) Hans B., der udmærkede sig ved sin opoffrende Virksomhed igennem en lang Aarække for den uheldige Konge, med hvem han 1523 var fulgt ud af Riget, og som 1552 blev indkaldt til Rusland af Czar Ivan Basiljevitch II for at anlægge det første Bogtrykkeri i Moskva; Navnet B. synes saaledes at have været et Slægtnavn. Det er rimeligt, at Christian II's Opdragelse i et borgerligt Huus har bidraget til at vække den virksomme Interesse hos ham for Borgerstanden, som udgjorde en af denne Konges Fortjenester.

Hans Radsen, Præs. i Svanninge i Fyen, er bleven berømt ved at have væsentlig medvirket til de Danstes afgjørende Seier ved Ørnebjerg under Grevens Fejde 1535. Han var bleven fangen og pinte af Lybsterne, som havde lukket ham inde i et Skab i den Stue, hvor deres Ansfrere, Greven af Hoya og Erkebiskop Gustav Trolle, aftalte Planen til et Angreb paa den danske Leir. Om Natten sank han Leilighed til at løsne sine Strikter, kom ned til Stranden, hvor han fandt en Baad og fik sat i en Humlestige, arbejdede sig dermed over til Horne, og lode nu halvsnøgen og forpint, som han var, til Leiren, hvor han benvedte sig til Erik Krummebilde, og saaledes abvaredes Befalingsmændene itide. De to sjenblige Ansfrere, som han havde afsluret Hemmeligheden, fik begge deres Banesaar i Slaget.

Hans Wittelsen, Borgermester i Malmø, var en af Kong Christian II's troe Tilhængere, som fulgte ham i hans Landflygtighed 1523, men er meest bekendt som Forfatter af den første danske Bibeloversættelse (det Nye Testamente), trykt i Leipzig 1524 (sfr. Bibeloversættelser, I, S. 586 2den Sp.); dog var han ikke ene om Arbejdet. Han døde i Hæderens Tid i Gelbern 1532.

Hansag kaldes en 8 □ M. stor Sump i Ungarn S. for Neussledersjen, som hvis Festsættelse den kan betragtes.

Hansborg, s. Haberslev.

Hanse (eller Hansa) kaldtes i Middelalderen overhovedet en Handelsforening i en Stad. Saabanne Handelsforeninger, som havde deres Rod i Kjøbmandenes Gilder (s. d. A.), opstode af Trangen til at udvide og sikre Handelen med Ublandet, og i dette Niemed forøgede Kjøbmænd i forskjellige Stæder sig angaaende Handelen paa visse Lande; i Spidsen for Foreningen stod i enhver større Stad en „Hanslegeme“ (Olbemand). I Midten af det 13de Aarhundrede den i Tydskland herskende Ustikkerhed de forskellige mindre Hanzer til at forbinde sig nærmere for at overholde Landefreden og beskytte deres Handel, og saaledes opstod i Nordtydskland den store S., Hansforbundet eller **Hansforbunden**. Allerede 1240 forenede Hamborg og Lybek sig ved en saaban Overeenskomst, her til sluttede sig Bremen og Brunsvig m. A., og 1260 holdtes det første Møde i Lybek, som var Forbundets Hoved, hvor de regelmæssige Samlinger (sædvanlig hvert 3die Aar) holdtes og Forbundsarkivet gjemtes. Efterhaanden sluttede flere Stæder i Landene ved Rhinen, Renssen og Østersjen samt i det indre Nordtydskland sig til S., saa at Antallet engang var 80. De deeltog i 4 Klasser eller Dvarterer, hvoraf hvert havde en Dvarteer- eller Hovedstad: Lybek var Dvarteerskab for de vendiske og nordtyske Stæder, Røn for de rhinske, westphalske og nederlandske, Brunsvig for de sachsiske og brandenburgske, Danzig for de preussiske og litauiske. — S. Forbundet havde i Begyndelsen ikke noget politisk Niemed: næsten alle Stæderne vare uafhængige en eller anden Kæmpeherre og gjorde ikke Fordring paa Rigsuimiddelbarhed (S. blev ligesaa lidt nogenstunde formelig anerkendt som oplyst af Keiseren og Riget) eller paa Uaf-

engighed af deres Landsfyrster, om end Stridigheder med disse ikke kunde undgaaes og ikke elden medførte en forenet Oprøden af andre Stæder til velkommende Stads Understøttelse. Det var Handelen og Landfreden i dennes interesse, de vilde opretholde; i dette (Næst) renebe de sig om fælles Beskæmmelser anseende Handel, Skibsfart, Mynt o. s. v., sluttede fælles Ovreenskomster med fremmede fyrster, jevnede Stridigheder imellem sig indbyrdes og straffede Uorden. En Krigsmagt i hverve eller leiede Tropper holdt dengang æften enhver Stad i Lydsfjand; de havde altid allerede deri Midler til Forsvar, og naart de behøvedes, skabtes ved almindelige Bidrag i fælles Krigsmagt (dette dog først i den senere Tid). Efterhaanden skaffede S. sig Handelsprivilegier navnlig i de 3 nordiske Riger, i Rusland og England, oprettede Handelsconcerter i Moskoo, Bergen, London, Brügge o. s. St., og tiltræde sig, begunstige ved hyppige Borgerkrige og Regeringernes Uflogskaber Afgaet i de 3 nordiske Riger, omfattet æften af Handel i Norden; til Bestyttelse af sine Enevælde underholdt de, navnlig Lybel, i betydelig St. og Rindom Landmagt. De nu herved i mangfoldige Confecter med de danske og svenske Konger og førte ofte blodige rige med disse; s. især Waldemar Atterdag; rensede Feide; Christian II o. s. St. Efterhaanden som de nordiske Riger kom til større Raft og Velstand og Kongerne her brugte deres Røide og besættede Raft til at frigøre deres Røidsaatter fra S.'s trykkende Handelsprivilegier, udtørredes Riden til S.'s Rindom og lagt, thi den frie Handels Concurrence kunde ikke bære; og hertil kom endnu, at den ved flere Opdagelser fra Begyndelsen af det 16de Aarh. fremkaldte Forandring i Verdenshandels Gang, og Fortugisernes, derefter Hollændernes og Englændernes Opløst som Handelsløst formindebede deres Betydning i denne ansende. Endelig kunde deres politiske Stilling ikke forenes med Fyrsternes udbibede Raft; den efter denne Tid indtrædende større Generalisering af Bestyrelsen. Den sidste „Hansering“ holdtes 1630 i Lybel, og kun Hamborg, Lybel og Bremen forbandt sig paant (under den forenede Danzig sig med disse, uden dog regnes til S.). Sign. Sartorius, „Urfundl. Beskæftede des Ursprungs der deutichen S.“ 802—8), fortjalt af Lappenberg (1830).

Hansemann (David Justus Ludwig), preussisk Statsmand og Publicist, født den 12te Juli 1790 paa Elbsen Finkenwerder ved Hamborg, satte sig 1817 som Udbandler i Aachen og herved sig der en anseelig Formue. Han lev her Medlem af Handelsretten og Handelsmret og virkede for afslutlige almeennyttige indretninger samt for Ternbanevesenet, over silket, saavel som over andre statsøkonomiske og handelspolitiske Spørgsmaal, han udgav enest. Skrifter. Fra 1844 opgav han sin Handelsforretning for ganske at opoffre sig for den sentlige Virksomhed. Han blev 1845 valgt i Medlem af Provinziallanddagen i Rhinproviden og hørte 1847 paa den forenede Landsdag til de betydningsfuldste Oppositionsmedlemmer. I Slutningen af Marts 1848 blev

han Finansminister og daunede den 25de Juni et eget Cabinet, som dog allerede i Septbr. maatte træde af, hvorefter S. blev Directeur for de preussiske Banker. I det tydste Spørgsmaal var han baade imod Frankfurterforfatningen og imod Trelongeforbundet, og nedlagde sine Anstuelser derom i forskellige Skrifter. Ministeriet Manteuffel underkøttede han i det 1ste Kammer, men gif siden over til Oppositionen; 1851 opgav han sin Stilling som Bankdirecteur og foresaer nu en Creditforening for Haandværkere og Smaahandlere („Discontogesellschaft“) i Berlin.

Hansdag, St., i. Johannes den Døder.

Hanselaer (Peter van), belgisk Maler, født i Gent 1786, er Elev af van Hussels, men reiste senere til Paris og studerede under Louis David. Derefter fuldenbe han sin Udbannelse i Italien, og har nu i en lang Aarrække deels som Portraitmaler, deels ved historiske Billeber og Altertaavler, erhvervet sig fortjent Anseelse.

Hansen (Carl Christian Konstantin), dansk Historie- og Genremaler, født i Rom den 3die Novbr. 1804, hvor Faderen, Portraitmaler Hans S., dengang opholdt sig, var først bestemt til Architect og søgte at udbanne sig der til, deels paa Akademiet, deels hos Prof. Schick; men da han havde større Lyft til Malerkunsten, opgav han Architecturen, vandt Akademiets Sølvmedaille 1826 og 1829, og lærte at male hos sin Fader, men lod sig snart paavirke af Eckersberg, der netop dengang var i sin fulde Kraft. Derved førtes han til at male Mener af det daglige Liv, medens Historiemaleriet, som han egentlig snstede at udbanne sig for, maatte hvile, og tillige Portraiter, endog i ikke ringe Antal. Langt om længe opnaede han (1835) en Reiseunderstøttelse, og ilede nu til Rom, hvor han forblev i 9 Aar og malede italienske Genres- og Architecturbilleber. Herfra hjemsendte han bl. A. sit smukke Maleri „Forelæseren paa Neapels Molo“, som nu findes i det kongl. Gallerie. Ved Hjemkomsten 1844 begyndte han strax Decorationen af Universitetets Forhal, hvortil Ublast og Skizzer allerede vare udsjerte i Italien, og var i Forening med Hilker bestjættet dermed 10 Aar, hvori der kun levedes ham Tid til mindre Arbeider ved Siden af hiint, deriblandt enkelte Portraiter af Betydning (Vindesbøll og Collin i Thorvaldsens Museum); Decorationen er beskrevet af ham selv i „Nordisk Universitets Tidsskrift“ 1857. Hans sidste større Arbeide er „Egirs Silde“ efter Beskrivelsen i den „ældre Edda“, fuldenbt 1857. Ved den provisoriske Ombygning af det kongl. Theater i Rjøbenhavn 1855 deeltog han med Blomstermaler Jensen i Decorationen af Tilstuerpladsen.

Hansen (Christian Frederik), dansk Bygmester, født i Rjøbenhavn den 29de Febr. 1766, begyndte alt i sit 10de Aar at gaee paa Kunstakademiet, og fik dees til Sølvmedaille 1772 og 1774 og den store Guldbaille 1779; samtidig lærte han Tømrer- og Murerprofessionen. Han var nybet af sin Lærer Caraborsff, der hjalp ham til at blive ansat som Conducteur 1780, hvorefter han „af Naade“ fik et Stipendium til at reise til Italien for, hvor han opholdt sig 2½ Aar. Ved Hjemkomsten ansattes

han som Landbygmester i Solsteen, efter først at være bleven Medlem af Akademiet 1788. I Altona levede han mest af privat Virksomhed, da Embedet kun var lille, men efter Harsdorffs Død kaldtes han til Kjøbenhavn 1801 for at opføre de nedbrændte offentlige Bygninger, navnlig Raadhuset og Christiansborg Slot. Arbejdet begyndtes 1803 under Eilshj af en Commission. Imidlertid udnævntes han 1808 til Bygningsdirecteur og Etatsraad og blev fungerende Professor ved Akademiet. Medens Arbejdet af de to førstnævnte Bygninger skred langsomt frem, blev det ogsaa overdraget S. at bygge Frue Kirke allerede 1808, men Arbejdet begyndte først 1811; Kongen lagde Grundstenen til Alteret ved Reformationssfesten 1817, men først 1829 indviedes Kirken. Raadhuset, hans smukkeste Bygning, var taget i Brug 1816; om Slotet s. Christiansborg. Blandt S.'s øvrige Bygninger maa nævnes Metropolitanskolen, særdig 1816, og Hirschholm Kirke, indviet 1823. S. var opdraget med Troen paa græsk-romersk Architektur som eneste Norm for en Højn Bygningskunst, og søgte i alle sine Bygninger at virkeliggjøre disse Ideer, med mindre eller større Held, efterstom Bygningens Bestemmelse eller andre Omstændigheder, i Stilfælde af Commissioner, for smaa Pengeanviisninger o. besl., lagde flere eller færre Hindringer i Veien, men dog aldrig med den fuldkomne fine Følelse for Liniernes Skønhed, som er nødvendig ved en Efterligning af Antiken. S. døde som Conferentsraad den 10de Juli 1845.

Hansen (Christian Frederik), dansk General, født i Helsingør den 29de Novbr. 1788, blev 1801 Student og 1807 juridisk Candidat, traadte 1809 ind i Armeen og var avanceret til Capitain, da han 1822 som Divisionsadjutant gik over til Generaladjutantstaben. I Aaret 1825 sendtes S. i Anledning af det Wilsonske Laans Afslutning til London, 1828 gik han til det franske Expeditions-corps paa Morea; 1831 blev han paa Grund af sine ualmindelige og mangefaldige Kundskaber valgt til Undervisningsdirecteur for den militære Højskole, 1842 blev han Oberst og i samme Aar 2den Militærdeputeret i Generalrigscommissariatscollegiet. Under Krigen mod de Slesvig-Holsteenske Oprørere var S. Commandant paa Als, deeltog i Træfningerne i Sundebød den 28de Mai og 5te Juni 1848 og var Chef for den paa Als staaende Styrke, indtil han i Novbr. s. A. blev Rigsminister, hvillan Post han beklædte under Resten af Krigen indtil Aug. 1851. I Begyndelsen af 1852 traadte S. atter som Rigsminister ind i det Ørstedste Ministerium, afgik i Decbr. 1854 med dette, blev tiltalt men fritkendt tilligemed sine Colleger (s. Danmarks Historie) og har siden levet som Privatmand.

Hansen (Frans Johannes), født den 4de Septbr. 1810 i Kjøbenhavn, død som Cancellist den 14de Mars 1852, leverede alt som Discipel i Metropolitanskolen anonyme Vidtrag til et Ugefrift, Faberen udgav. Han fremtraadte som Dyrker, Epiker og Dramatiker og skrev humoristiske Noveller. Fem Aar efter hans Død udgav F. L. Riebenberg et Udbalg af hans Arbejder i 2 Bind under Titlen „Poetiske Skrifter“. Ogsaa for Musikken havde han mere end

almindeligt Talent, og Aaret efter hans Død udkom et Par Hefter musikalske Compositioner af ham.

Hansen (Hans Christian), dansk Bygmester og Professor ved Akademiet, født i Kjøbenhavn den 20de April 1803, uddannede sig deels paa Kunstakademiet, deels under Prof. Petrich, indtil han, efter 1829 at have opnaaet den store Guldbenaille, to Aar senere fik et Rejsestipendium. Efter en Rejse gennem Italien og Sicilien ankom han til Athen, hvor han efter nogen Tids Forsøb traadte i Regeringens Tjeneste, og blandt mange andre offentlige og private Bygninger opførte Universitetet i Athen. Samtidig deeltog han i Rebeelsen af Udgravningerne af antike Bygninger, og udgav Tegninger af det nylig fundne Nile-Tempel paa Akropolis. 1851 kaldtes han til Triest for at bygge et stort Marinearsenal, men forlod dette Arbejde inden dets Fuldbendelse, da han 1857 kaldtes til Danmark for at overtage Bygningsinspectoratet.

Hansen (Hans Mathison), siden 1832 Organist ved Domkirken i Roskilde, er født den 6te Febr. 1807 i Sønder-Hulvei ved Hønsborg. S. er en udmærket begavet og gedigen Orgelspiller, der tillige har leveret flere værdifulde Kirkecompositioner, saavel for Orgel som for Sang.

Hansen (Heinrich), dansk nulevende Architecturmand, født i Sønderø den 23de Novbr. 1821, kom som Malersvend til Kjøbenhavn 1842 for at uddanne sig til Kunstner, og har siden 1849, da han begyndte at deeltage i Udførelserne, vundet mere og mere Betydning i sit Fag. Efter en Udenlandsrejse 1850—52 paa Akademiets Stipendium, hvis Studier bane affødte flere smukke Arbejder, har han i de senere Aar beskæftiget sig med Fremstillingen af afbillige pragtfulde Værelser i Christian IV's Bygninger (Rosenborg, Frederiksborg), for en stor Deel efter kongelig Bestilling.

Hansen (Jens Andersen), dansk Publicist og Rigsdagmand, født i Odense den 7de Jan. 1806, kom næste Aar til Rudkjøbing, hvor han lærte Stomagerhaandværket hos sin Fader og blev Svend 1824. I Aaret 1834 blev han Organist og Stabsmusikant i Rudkjøbing. Aaret efter forger og Stomagermester sammesteds, men flyttede 1838 til Slagelse og 1841 til Fredericia. Fra Aaret 1842 udgav han „Almuevennen“, opgav derpaa Haandværket og flyttede 1842 til Kjøbenhavn, hvor han 1844 blev Medlem af Hippodromsøernes og 1851 af „Søndevenerstelskabets“ Bestyrelse, Medlem og Medbestyrer af den „danske Haandværkerforening“ o. M. Det af ham redigerede demokratiske Blad „Almuevennen“ (en Udlæg „Folkebladet“) forenedes 1856 med „Rorgespøsten“, hvis Redacteur S. er. Fra 1848 var S. været Medlem af den grundlovgivende Forsamling og af Folketinget, hvor han hører til yderste Venstre og er en dygtig og begavet Fortkæmper for demokratiske Ideer og radicale Grundfættninger.

Hansen (Jens Olaus), Conferentsraad, en af de mest fortjente danske Retssyndige, født d. 22de Febr. 1795 paa Viesgaard, hvor hans Fader var Forpagter, blev 1827 Assessor i Landsobersamt Hof- og Stabretten og det

raste Kar tillige Docent ved Universitetet, men raadte igjen ind (som Committet) i Rentesammet. 1832 blev han Medlem af Universitetsdirectionen, hvis indflydelsesrige Medlem an i flere Aar var, og gil ved sammes Opveelse i 1848 over til at blive Departementschef under det, da oprettede Ministerium for Uddannelses- og Undervisningsvaesenet. I denne stilling forblev han (idet han dog 1851—58 var constitueret som Domaineinspecteur) indtil 1853, da han tog sin Afsked paa Grund af en Svagelighed, som det naeste Aar, d. 14de Aug. 1854, gjorde Ende paa hans Liv. H. var Forfatter til to fortjenstfulge processuelle Værker, nemlig: „Systematisk Fremstilling af det danske Rettevaesen“ (3die Udg. 1837) og „Bidrag til en dansk Civilproces“ (1ste Bd. 1837—39).

Hansen (Maurits Christoph), født 1794 paa Rodum, blev 1816 Lærer ved Landcadet-Corpsen, var fra 1820—26 Lærer i Thronbarnet og fra 1826 til sin Død (1842) Bestyrer af Kongens Middelskole. Allerede 1816 udgav han i Digtsamling og 1819 „Othar af Bretagne“, i Ribderentyr. Det aabnede den Klasse af Noveller og Fortællinger, som ere samlede og ordnede af hans Ven Conrad Schwach i 8 Bind (1855—58). Hans ligesaa talrige Digte eriblandt „Salon Athesian“, historisk Drama i 5 Handlinger findes endnu kun omprædte i Udskrift. H.'s poetiske Arbejder udmærke sig le ved et let, klart Sprog og vidne om en almindelig riig Opfindelse. Novellerne ere utvilsomt Skildringer af det norske Folkeliv. Hans Lærervirksomhed var saa rigelig udslyret ed Arbejdsstimer og saa libet lønnet med Indmønst, at han alene havde en af Dagens Kaldesler trættest Aand at offre Muserne. Den vorerdentlige Productivitet, som disse Billaar tung ham, viste sig ogsaa i Udgivelsen af en længe Solecvæger og Læsebøger. Blandt de oplevede hans større og mindre Grammatiker i Modersmaalet en stor Mængde Oplag i udlom i mange Bearbejdselser.

Hansen (Peter Andreas), en fortjent Astrom, født 1796 i Lønder i Hertugdømmet Schleswig. I 1821 blev han Assistent ved den steenske Gradmaaling og ved Observatoriet i Itona under Schumacher. I 1825 blev han irector for Observatoriet i Seeberg ved Gotha, ilsen Post han endnu selvleder. Han har udvet Afhandlinger og selvstændige Skrifter over onomistiske Gjenstande.

Hansen (Theophilus Edward), Broder til Chr., Bygmester i keis.-lgl. østerrigsk Løse, født i Kjøbenhavn d. 18de Juli 1813, Elev af Prof. Selskj og sin Broder. Efter have faaet den mindre Guldbmedaille 1835 d Kunstakademiet i Kjøbenhavn, reiste han enlands saa Aar efter, og tog Ophold i Grønland, hvor han bl. A. byggede Observatoriet i Iken. I de senere Aar har han levet i Wien, or han deeltog med L. Förster i Udgivelsen „Allg. Bauzeitung“, og i Bygningen af det 55 fuldenbte store Arsenal.

Hanseskæder, s. Sønske.

Hanssteen (Christoph), Professor i Astronomie i Christiania, er født sammesteds d. 26de ptbr. 1784. Han blev 1802 dimitteret fra ristiania Rathesdralsstole til Kjøbenhavns Uni-

versitet, hvor han først bestemte sig for det juridiske Studium, men fandt det ille stemmende med sin Smag. 1806 blev han Lærer i Mathematil ved Latinstolen i Frederiksborg. Det danske Videnskabselskab udsatte 1812 en Priissopgave om Jordmagnetismen. H.'s Besvarelse heraf vandt Prisen og var den nærmeste Anledning til, at han udnævntes til Lectur i den anvendte Mathematil og navnlig i Astronomie ved det nyoprettede Universitet i Christiania, hvorpaa han begav sig i Juli 1814. I Norge maatte han begynde sin Virksomhed under høist uheldige Billaar, da den unge Stat var bløttet for de fleste videnskabelige Hjælpemidler, og hans Kræfter desuden maatte tages i Beslag til Arbejder, som laae Videnskabslen fjernere. Sin astronomiske Virksomhed begyndte han i sin egen Bolig med en laant Speilferstant og et Penduluhr. I Aaret 1816 opførtes et ottekantet Trækstuur, som blev Norges første Observatorium. Efterhaanden som baade Landets Kræfter og Tilliden til H. voksede, forsøgedes Instruementernes Antal, og 1833 fuldenbtes det smulle og ret vel udstyrede Observatorium, hvor H. nu selv har Bolig. Norges geographiske Opmaaling beskryedes af H. først i Forbindelse med Aubert, siden af ham ene, saa at Norge nu besidder fuldstændige Søkort over sine Kyster lige fra Sveinesund til den russiske Grænse, og Opmaalingen af det Indre forfættedes bestaandig. Om Reguleringen af de norske Maal og Vægt, som Rete efter H.'s Forslag og Beregninger, s. Norges Maal og Vægt. Det var dog fornemmelig Undersøgelser om Jordmagnetismen, der udsj gjorde H.'s væsentligste Livsopgave fra 1807 til 1832. Før den Tid vare Kundskaberne herom meget indskrænkede. Man havde et Kort over Declinationen eller Misvillningen for Aaret 1700, men kun i det atlantiske Hav, og et andet mindre fuldstømmet for 1770. For Inclinationen (d. e. den Vinkel, som en om sit Lyngdepunct i vertical Retning bevæggelig og derpaa magnetiseret Jernstang banner med Horizonten) havde et endnu usfuldstømmere Kort over det atlantiske og indiske Hav, og Intensitetens kendte man kun paa enkelte Puncter af Jorden, saa man netop vidste, at den var forskjellig (Intensitetens maales ved det Antal Svingninger, Inclinationsnaalen gjør i en given Tid, naar den bringes ud af Rigevægtsstillingen). I det ovennævnte Priisskrift levede H. Declinationskort for 10 forskjellige Aar imellem 1600 og 1800, samt et Inclinationskort for 1780, i hvilket Diemed han havde gennemgaaet alle til den Tid kendte Rejsebeskrivelser fra Americas Opdagelse, samt alle de haandskrevne Skibsjournaler, som fandtes i det asiatiske Compagnies Archiv. Afhandlingen blev dog ille dengang trykt, men udlom først 1819 ved offentlig Understøttelse i en noget ubdvidt Form paa Tydsk under Titlen: „Untersuchungen über den Magnetismus der Erde“. Med Hensyn til Intensiteten var Jagttagefærmes Antal endnu meget for ringe. For at erholde flere og paalideligere Jagttagefærmes satte H. sig i Forbindelse med forskjellige Rejseende, ligesom han ogsaa selv foretog sig mange Rejser, og fremmede Naturforskeres Jagttagefærmes kendtes til H., som til et almindeligt Contour for magnetiske Jagt-

tagelser. I Aaret 1826 leverede S. i „Magasin for Naturvidenskaberne“ det første Kort over Intensiteten, hvilket strakte sig fra 20° sydlig til 80° n. Br. og fra 100° vestlig til 50° s. L., omfattede altsaa den største Deel af Amerika, Europa og Afrika. 1821 opbagede han Intensitetens daglige Forandringer. Men fra Sibirien, hvor netop Intensiteten har et Maximum, saanedes næsten alle Jagttagelser, og da det ikke var at vente, at disse paa anden Maade kunde erholdes, foretog han selv med offentlig Understøttelse en Rejse i Sibirien fra 1828—30, ledsaget af den norske Marinelicutenant Due og for en Deel af den unge Dr. Erman fra Berlin, hvilken Reise gjorde Hjemreisen tilføjes fra Drott. Gaalebes saae S. sig isaa til at levere det første Underafkort over Intensiteten („Magasin for Naturvidenskaberne“ 1832 og Schumachers „Astronomische Nachrichten“ s. A.). Da Gauss imidlertid i afsluttige Retninger havde foretaget Jordmagnetismens Theorie og 1833 foreslog en ny Construction af magnetiske Observatorier, rejste S. 1839 til Gauss i Göttingen og foreskaffede derefter et lignende bygget i Christiania paa det astronomiske Observatoriums Grund. S. har ogsaa skrevet en Lærebog i Plangeometrien (1835) og en meget værdifuld Lærebog i Mechanik (2 Bde., 1836—38). I det af ham i Forbindelse med flere Lærde 1823 begyndte „Magasin for Naturvidenskaberne“ findes mange af hans Afhandlinger, og i norsk Folkelænder afsluttige populære Artikler. I samme findes ogsaa hans sibiriske Rejse i Brudstykker (1849—56), som siden ere udtomne paa Tydsk og Fransk, med et Tilleg af S. (1854).

Hansholm kaldes den nordvestlige Deel af Jylland, i Lixifled Amt (Sognene Rør, Hansled og Birs), som i ældre Tider har udgjort en D. Den tidligere Hovbund er nu en tildeels ophjortet Hærforretning af betydeligt Omfang. Ved Byen Hansled tæt ved Nordvestspidsen (Rosbøge) er S. Fyr (Blindfyrt, Lysovide 6 Mill) og Rebningsstation.

Hans Børst er en gammel grotesk-comisk, tydsk Theaterskuespiller, hvoraf der allerede findes Spor i Mytteriernes og Fabelatonspille, men som først fra det 17de Aarh. fik en fast og conventional Skikkelse. S. B. var et Quolibet af Skelmeri, Naragtighed, Uensolbigbed, Ironi, Plumpehed, Dovenstaa, Graadigbed, kort sagt den personificerede tydske Folkelivlighed i sit fulde Dærmod. Ifølge den Eidsommeligbed, som er fælles for de fleste Lande, at Pubesmageren i det gamle Folkebrama benaendes efter Folkets Yndlingsspise, fik han i Tydskland Navnet S. B., ligesom han i Holland kaldtes „Videlhering“, i Frankrig „Jean Potage“, i Italien „Signor Macaroni“, i England „Jack Pudding“ s. l. v., Hsødt han som hørt Barn hørt Sted havde flere Navne. Han optraadte i Reglen som Pubesmager eller Dajads, der uden at agte Handling eller Personer blot havde at forlyste Publicum med sit improviserede Spil. Undertiden optraadte han ogsaa som Courtisan i et Slags comisk Ridderdragt, eller som Hørde, Hofmand ell. besl. Hans reglementerede Dragt, der i Tilsmittet havde noget Matrosagtigt ved sig og rimeligheds var den hollandske Videlsbering-Dragt, bestod i Ansestoe med Spænder,

lange, vide, gule Beenklæder med tallede, haae eller grønne, Striber nedad, aaben høitv. Tøie, haa eller grøn Vest, Læderrem om Livet forsynet med Spænde eller Hjelbe, graa Hat og Briz. Først fra det 18de Aarh.s Begyndelse blev S. B.'s Charakter, der hidtil havde tilhørt det raue Folkebrama, kunstnerisk behandlet og fremstillet af flere talentfulde dramatiske Kunstnere. S. B. var i det tydske Theaters Barndom den dramatiske Interesses Grundpille, men tabte ved mere og mere at udbarte i Plumpehed og Kaahed af Interesse, efterhaanden som den dramatiske Kunst stred frem. Ved Gøttsch og Keubers forønde Beskrøvelser banlystes han endelig fra Scenen, ihjorvel forfællige med ham beslagte Theaterfigurer senere ere dukkede op, f. Ex. Rasperle, Sepperl, Pippel o. l. a. I den nyeste Tid har Kapmund, Raupen o. l. atter optaget denne Figur i deres Stykker.

Hapalo, f. Særnabe.

Haraforaerne (s. Aften I, S. 291) eller Af-foraerne, Negrito, Negrillo eller Papua, en Raame paa Folkeslag paa Philippinerne, Molukkerne og de store Ør. for Australien (Ny Guinea o. l. v.), hvillte af flere Geographer kaldes Melanesien. Disse Folkeslag, der alle ere smagte, med kruset Haar og særdeles barbariske Sæder, hore paa de første Øgrupper som i det Indre af Landet, medens Kytherne ere bestaa af mere civiliserede Malayer. Paa Melanesiens Øer, hvortil ogsaa hore Ny Hebriderne (Rascollu) og Ny-Caledonia, udgjøre de sorte Stammer hele Befolkningen. De første Rejsende antog, at der var en stor og oprindelig Forskjel imellem S. og Malayerne. De sidste skulde da være et ganske fremmed indvandret Folk, hvortil de første vare Urbeboerne. Nøiere Undersøgelser have dog vist, at alle disse sorte Stammer, som man har lært at kjende, tale enten reent Malayisk, saasom Dapafferne paa Bornes, eller dog et Sprog blandet med Malayisk. Dette stemmer ikke med den ansøte Mening om disse Stammers Grundforskjelligbed. Det er derimod muligt, eller sandsynligere, at Malayerne og S. kun ere eet Folk, af hvillte de første ved Handel og Cultur (Klæder og Juse) ere blevene hvide, de sidste ere forblevene paa Blidhedens Standpunkt eller ere stredne tilbage formebest Udviklingsfase fra Malayerne Sibe. Nogle S. Stammer ere ogsaa blevene Slaver, som holdes i en frygtelig Undertrykkelse. Dette Forhold finder ligeledes Sted paa de af Øyhyens Øgrupper, som kaldes Polynesian, hvor der er endnu mindre Grund til at antage en oprindelig Stamme-forskjæl imellem Indbyggerne. Alligevel er Forskjellen imellem Abelen og Slaverne i Udvænt meget stor ogsaa paa de polynesiske Øer saasom Hawaii, Tahiti.

Harald Slaatan, Konge i Danmark (c. 840—87), var en Søn af Stifteren af det danske Rige, Gorm den Gamle, og Dronning Thyre Danneb. Sin Ungdom tilbragte han tilligemed sin ældre Broder Knud Danaak paa Vikingetog; da denne var omkommen paa et af dem, besteg S. ved Faderens Død Tronen. Hans Regjering er mærkelig ved Konges Underkastelse og Christendommens Befæstelse i Danmark. S. understøttede sin Fostersøn, den norske Kongesøn Harald Graafeld, imod Gaatn

Isleensfosstre og satte ham efter denne Konges jald paa Norges Throne. Men saa var derter lod han sig, i Anledning af sin Brodersøn hulfharalds (s. d. A.) Fordringer, af den norske jarl Haakon, der havde taget sin Tilflugt til am, forlede til at lomme Harald Graafeldt ned i Danmark, hvor han sædledes af Gulbharald, er igjen blev ombragt af Haakon Jarl (c. 965); vorpaa S. seilede op til Norge med en stor Flaade, underlagde sig Landet og indsatte Haakon jarl og en norsk Prinds Harald Grønne til legenter over sin Høiher. Med de tydske Kristdigheder. Kongen havde af sin Kristne Koder arvet et forsonligt Sindelag mod Christendommen, og allerede i hans første Regjerings-tid stiftedes ved den brenniste Erkebiskop Adal-zigs Bestræbelser de tre første Bispedømmer i Danmark, i Sleevig, Ribe og Aarhus (948); men de tydske Keiseres Anmasselser i de til Høiland nærmest grændsende Kristne Lande, gesom ogsaa det Tilhold, de oprørte Sædser-rodinger fandt i Danmark, medførte et hændt-gt Forhold. Endelig rystede Otto II ind i Danmark (c. 975), stal Jib paa Dannevirke og al være trængt op lige til Rimmfjorden; S. maatte slutte Forlig og lod sig ved denne Leilighed ogsaa tilligemed sin Dronning Sunbild i sin Søn Svend. Fra den Tid var Christen-ommen den begunstige Religion i Danmark, en dette valte en Reaction af det hedenske arti med den mægtige tyske Høvding Pal-stote i Spibsen, hos hvem Kongesønnen Svend ir bleven opfostreret. Svend krævede Skibe og oll til Vikingetog, angreb dermed sin Fader i sit Høvreland, og lod sig ubraabe til Konge. Denne unaturlige Krig mellem Fader og Søn, eret af to tilhænden medfattede Partiers Re-ziionshad, salbt den gamle Konge for Palna-les Pilestøb Allehelgendsdag d. 1ste Novbr., ndsynligvis Kar 986 eller 987. Stebet, hvor n sidste Træfning stod, angives forskjellig bornholm, Jøsefjorden, Slaane, Helgenæs i ølland); efter Nogle stal S. være bragt saaret i Benen og død der. Hans Liig blev ført i Koeskibe og begravet der i Hellig- Trefol-gheds Kirke, som han selv havde laadet bygge; er Sagnet stal det være indmuret i en af Ærne i den senere issebeffer samme opførte teenkirke (Domkirken). I Rildestrifterne fore-ame 3 Ravne paa Dronninger, som denne unge stal have haft: Thora (paa en Runesteen Sønder-Bløfning, Slanbergs Amt, nævnes Iosa, Datter af Mistivi", som „Harald den øde Gormsøns Kone“), Sunbild og Grithe, atter af en svensk Konge. Hans Børn vare: ing, der blev sendt til Northumberland, hvor n en fort Tid var Konge, men derpaa blev at og drøbt c. 950; Haakon, som gjorde obringer i Samland (Preussen), hvor der sa grundedes en dansk Coloni, men døde før deren; Svend Tveflæg, Thyre (s. disse Art.) Sunbild, gift med Grev Faling i England. Harald Harefod, Konge i England, var en n af Knud den Store i hans første Rægte-6 med Alfisa. Han blev af sin Fader indfat Underkonger over en Deel af Skotland, og er hans Død 1085 af Engländerne tagen til unge uaglet alle Enkebrønnen Emmas Be-

stræbelser for at stalle sin egen Søn Hareknud saabel Englands som Danmarks Throne. Just som Hareknud gjorde et Tog til England, døde S. meget beleilig for ham d. 17de Mars 1040 i Orford.

Harald Heta, Konge i Danmark (1076—80), var en vægte Søn af Svend Estridsøn og den ælste af denne Konges Søner ved hans Død. Ved sin Svigerfaders, den mægtige Jarl Asbjørns, Indflydelse blev han ved Konge-valget foretrukken for sin yngre, dygtigere Broder Knud, som den afdøde Konge havde udsæet til sin Efterfølger. S.'s korte Regjering er mærkelig i een Henseende: ved den Forandring, som foregik i Retspleien. Han aflastede nemlig Jernbyrd og Lovkamp som Beviis for Retten og tillod den Anklage at frie sig ved Eed, som bekræftedes ved Nedeedsmand, en Bestem-melse, som vandt meget Bifald hos Folket. Iøvrigt synes S. at have været en mild, men tillige svag Regent, og derfor at have faaet sit Tilnaavn, som betyder en blød Steen. Han døde d. 17de April 1080 og blev begravet i Dalby i Slaane. Hans Dronning Margrete, en Datter af ovennævnte Asbjørn Jarl, er forøvrigt ubekendt.

Harald Hilteland, en af Nordens gamle Konger, var en Søn af Leirekongen Keril og Ivar Bisfadmes Datter Aud. Hans Fader kom af Dage ved Ivars Træffhed, hvorpaa hans Moder flygtede med ham til Garderige. Efterat hans Morfader var omkommen, fulgte S. ham i Regjeringen, og blev en bærmt og mægtig Konge (i sidste Halvdel af 7de og første Halv-deel af 8de Karh.). Da han var bleven gam-mel, gjorde hans Satobroder søn Sigurd King, som han havde indsat til Underkonger i Sverrig, Oprør imod ham, og det kom til det mærkelige Slag paa Braavallabede, hvor S. salbt.

Harald Ressa var den ælste af den danske Konge Eric Tiegobbs 4 Søner og vægte sødt. Da denne Konge begav sig paa sin Pilegrims-reise til det hellige Land 1103, satte han S. tilligemed Erkebiskop Affer til at styre Riget i sin Fraværelse. S. var af en urolig og voldsom Charakter, og har rimeligvis deraf faaet sit Tilnaavn, der betyder Spyd. Han blev derfor ogsaa forbigaaet ved Kongevalget, da Efterret-ningen om hans Faders Død var kommen til Danmark (1104), og man valgte den afdøde Konges Broder Niels. Under denne svage Konges Regjering forstyrredes Landfreden ved en blodig Tvist imellem de to urolige Brødre S. og Eric (Emun); kun den tredie Broder Knud Lavard formaade nogenlunde at holde dem i Løkke. Denne æble Fyrstes Nord for-bandt vel de uenige Brødre til fælleds Høvn, men Enigheden varede ikke længe, og S. sluttede sig til sin Broders Nordere. I Slaget ved Fobvig (1134) reddede han Livet ved Flugten; men da Eric derpaa var kommen i Besiddelse af Riget, lod han ham halskugge i Øyen „Scy-pyng“ eller „Scyptory“ (nu Skibet ved Veile i Jylland) 1135; hans Liig blev af Sogne-follene begravet i en Krog af Kirkegaarden. S. var gift med den norske Konge Magnus Bar-fods Datter Ragnbild. Af hans 12 Søner, der nævnes i Rildestrifterne, salbt en i Slaget ved Fobvig, de 10 bleve ombragte af den gru-

lomme Farbroder (ifr. *Carl Ewan*), men den tolvte, Oluf, undslap.

Harald Klaf, Konge i Nylund, er mærkelig som den første kristne Konge i Norden. Under sine Krige med den bestående jydte Konge Godfreds Sønner tog han sin Tilflugt til Keiser Lubvig den Fromme, og lod sig 826 under sit Ophold ved Keiserens Hof (i Ingelheim ved Mainz) bøde tilligemed sin Familie og sit Følge. Daaben foregik med største Høitidelighed og Pragt; Keiseren, Keiserinden og deres ælteste Søn stode selv faddere til de fremmede Gæster, som de stenede kostbare Forærringer, og H. erkjendte Keiseren for sin Lehnsherre. Men den vigtigste Følge af Kongens Daab var, at han ledages hjem af Benedictinermunken Ansgar, som lagde Grundvolden til den kristelige Kirke i Norden.

Harald Stræng (b. e. den Magre) var en dansk Kronprætendent, der antages for en Søn af Oluf og en Sønnesøn af Harald Kefja (s. d. A.). Han optraadte efter Kong Baldemar den Stores Død i Spidsen for den skaafte Almue mod den nye Konge Knud VI (1182), og fik Understøttelse fra Sverrig; men de skaafte Herremænd jog Svenderne fra hvoerandre ved Lummeaa, hvorpaa H. flygtede til Sverrig og bøde der 1183.

Harald Svendsøn, Konge i Danmark, var en Søn af Kong Svend Vestflæg og Sønnesøn af Harald Blaaland. Han blev af sin Fader indsat til Regent i Danmark, da han gjorde sit sidste Tog til England 1013, og besteg Thronen ved Svends Død 1014, men bøde allerede 1018 eller 1019.

Harald I (Haarfagre), Stifteren af Norges Rige, var en Søn af Halfdan Svarte, som allerede ved anseelige Erobringinger havde forberedt hans Bærl. Halfdan, som fra sin Fader, der nedstammede fra den svenske Inglinga-Værl, havde arvet en Deel af Landthabet Bøhsold (Harlsbergs og Laurviks Amt) tilkæmpede sig nemlig et Rige, som omtrent bestod af Landthaberne omkring Njeseu, Randsfjorden og mellem Christianiafjord og Langsundsfjord. Ved Eidsva-Tinget forbandt han dem endvidere til en fastere Eenhed, hvis ikke denne Forbindelse af de oplandste Fyller maa antages at være ældre. Hans Overherredømme var ogsaa erkjendt i to vestlandske Provinster, Sogu og en Deel af Agder. Denne magtige Kriger drufne i Randsfjorden ved at høre ned i den svage Baariss, da hans Søn G. kun var 10 Aar gammel, rimeligvis i Aaret 860. De uylig ubertoungne Fylkes-Høvdinge begyndte nu strax at overfalde det unge Riges unge Arving. Men denne havde en Formynder i sin Morbroder, kaldet Hertug Gutorm, som viste sig at være sine Fjenders Mester baade i Krigslykke i aabne Feltslag og i de lumste Overfald og Indbrændinger, hvori den Eids Krigskunst tilberes bestod. Under disse Kampe ubidbedes snart Riget over det Meste af Christiania Stift, og den unge G. hærbedes til sin Eids fuldenbte Krigshøvding. Han indjuede ogsaa en Værgjerlighed, som ikke hvilede, inden han til sit ælstandste Rige havde lagt alle de vestenstelske Kystegne, eller med andre Ord forenet Norge til eet Kongerige. Det Sagn, at han fuldsørte

denne Vædrift for at vinde en Fylkeskonges stolte Datter, som nogle kalde Gyda, Andre Ragna, der ikke vilde ægte nogen ringere Mand end hele Norges Herfer, og at den unge G. i den Anledning lovede ikke at hjemme sit Haar, frend han havde vundet denne Seier, samt at han derefter fik Navnet Haarfagre — hører vel til de digteriske Forherligelser af Rigtets og Kongeslægtenes Ophab. Sikkerere er det maattet, at Erobringen skal være bleven fulbragt i 10 eller 12 Aar, altsaa førend endnu Kongen opnaade Nutidens Ryndighedsalder. De Mibler, hvoreb dette blev muligt, synes ikke alene at have bestaaet i hiin krigerste Raffhed og disse overrumplende Angreb, men ogsaa i en Lehnsganisation, som vandt Aristokratiet for den nye monarkhiste Indretning. Harald, hebber det, berøvede Svenderne deres Odel og satte over Fyllerne, istedetfor de gamle Smaakonger, Jarler og under dem Herfer, hviste, fjendst Haralds Mænd og Underfaatter, dog sit større Indkomster og Magt over Folket end de gamle Høvdinge. Da han først optraadte i Thronbelagen, fik han en saaban Hjælper i Haalon Griotgarðson, som han gjorde til sin mægtigste Jarl. I Thronhjem udruftede han en Flaade, hvormed han efterhaanden underlagde sig Bergens og Christianlands Stifts Kystlandskaber. Dgtaa her viste det sig, at der var en Mængde mægtige Mænd, især Ragnvald, siden Mære-Jarl, som vare misforniede med Smaakongerens grufomme Feider og foretral at erhverde nye Forlehnninger ved at lutte sig til G. imod dem. Omfider samlede de lyblige Høvdinge en Flaade, som i det store Slag i Hafursfjord ved Stavanger blev overvunden 872. Overherredømmet var nu erkjendt. Man hører siden kun om de Misforniedes Ubvandring til Island, Færøerne, Sætteland og Detsnerne, samt Vikingetog til de britiske Værl, og endelig til Frankrig. Jarl er Kolf, den unge Jarlesøn fra Mære's, Erobring af Normandien, en vigtig Begivenhed. Men G. udstrakte ogsaa sit Herredømme til de skotte Læ og indfattede Jarler der. Under G.'s sidste Leveaar begyndte hans mange (man siger 20) Sønner at forurolige Riget ved nye Boldfomheder og Overfald. Han havde udnævnt dem til Underlanger i de Egne, hvor deres Mødre, Kongens Husfruer eller Friller, havde deres tilbedes mægtige Slægt. Men de vare ligesaa uenige indbyrdes som med Kongens Jarler. G. søgte at redde Rigtets Eenhed ved at vælge sin Søn Erik (s. *Carl Svendsen*) til Overlunge og overlod ham Magten i Aaret 930. Tre Aar efter bøde han, 83 Aar gammel.

Harald II (Graafeld), Erik Svendes Søn, blev Konge 961 efter Haalon den Gode i de Dele af Norge, som denne havde besiddet. Men i dette Rige herskede G. kun fælleds med flere af sine Brødre; den danske Kong Harald Blaaland ubvode ogsaa et vist Overherredømme. Alligevel stræbte Brødrerne og især deres onde Moder Gunhild at ubvide deres Magt ved de samme stærke Overfald paa Underlungerne, som deres Fader, og det naaget de udgave sig for Christine. Efterat de havde dræbt Sigurd Rade-Jarl og forjaget dennes Søn Haalon, drog han til Danmark til Harald Blaaland. De denne nogle Aar efter af sin Broderføn, Guld-

Harald, affordredes en Deel af Danmarks Rige, sfaandbragte Haakon Jarl et dobbelt Forraad. Den norffe Kong S. loffedes til Danmark, hvor han blev overfalden og dræbt ved Hals i Nimsfjorden af Guld-Harald. Denne fik derpaa samme Stjebne af Haakon Jarl, som i Forening med den danske Konge drog til Norge. De underlagde sig det saaledes, at Haakon blev Fankongens Jarl for Gula og Frostathingelagen (omtrent det Vesten- og Nordensjælfste), hvorimod Harald selv beholdt Biken og Opplandene (Vstlandet) deels umiddelbart, deels oerlod det til andre Underkonger og Jarler. Disse Begivenheder indtraf rimeligviis 965, indfjendt Sagaernes Beretninger om Aaret ere mofsigende (Ngn. Harald Blaatand).

Harald III (Haardraabe) var en Søn af Harald Haarfagres Villing Sigurd Svr, en oplandst Underkonge, som boede paa Ringerie. Allerede 15 Aar gammel fjaempe han i sin Halbroder Olaf den Helliges Hær i Slaget ved Stiklestad 1030. Efter dette Næderlag maatte han forlade Norge og gik nu Igennem Rusland til Konstantinopel, hvor han tog Tjeneste under Keiserens Leietropper, Børingerne, men underbolbt ogsaa Forbindelser med de russiske Storforfær. Efter, ved 12 Aars eventyrlige Krigsfærd, at have erhvervet sig store Rigdomme, om han til Norge i Slutningen af sin Brodersøn Magnums den Godes Regjering. Ved at erbinde sig med dennes Fjende, den danske Konge Svend Estridsen, tvang han Magnum til at tage sig til Nædregent i Norge; Landet fulde ikke deles, men begge fulde deeltage i Sværsen. Dette lebede naturligviis snart til stor Uenighed, hvis Overgang til Borgerkrig neppe vilde være hindret, dersom ikke Magnum ar bød 1047. Uagtet han paa sin Dødsfeng overgav til Svend sine Forbringer paa Danmarks Throne, bevleed dog S. Krigen. Men en bestod væsentlig i Flyndringer. Den første, urolige S. forskod nemlig ikke at erobre; an mangtede ialtsald den Felttætte-Egenskab, at gjøre sig effekt i sin egen Hær og sit eget land. Hans Gjerrighed og Strengbed foranbigebe tværtimod oftere Ulybighed, og flere af ans Mænd gik over til Svends Parti. Endnu større Had indlagde han sig ved lumfelig at wurde den hveroe Helt Ginar Thambesfælver a hans Søn, de mægtigste og populæreste Mænd i Throndelagen. De Oprør, som derbed demtaltes, fuede han ofte med Mord og Brand. Derved bibrog han vistnok til at avbide Kongeragten; dennes Rettigheder haandhævede han glaa imod Gæstliggheden. Uagtet vissefelig under delige Ledingsstog Næringsveiene ikke kunde lomstre, er dog Staden Dølos Anlag og Fremridt, som hører til denne Konges Regjering. Til Slutning lod han sig af den engelske Kong Harald Godwinsons Broder, den onde Toft, vrlede til et Tog imod denne Angelsachernes bste Konge. Ved Stanford Bro, nær York, de de Norffe et Næderlag, og S. faldt 1066.

Harald IV (Gille). I Slutningen af Kong Sigurd Jorsfalsfarers Regjering, ba denne unge allerede havde vist Tegn til Sindssvaghebed g hans eneste Søn Magnum havde vaft Ugunst ed sine Laster og sit haarde Sind, antom fra rland denne unge Mand S., som udgav sig

for at være en vægte Søn af Kong Magnus Barfod og altsaa Kongens Broder. Kong Sigurd tillod ham at bevise denne sin Paastand ved Jernbyrd og erkjendte ham siden for Broder, efterat han ved Eed havde lovet ikke at gjøre Paastand paa Kronen. Men saasnart Kongen 1130 var død, brød S. dette Løfte og lod sig udraabe til Konge. Den virkelige Kongesøn Magnus maatte indgaae et Forlig om at bele Rigstyrelsen med ham. Thi naget S. neppe kunde tale norff og ikke havde nogen Konger udmærkende Egenfkaab, var dog Magnus saa libet yndet, at de fleste ved Hofset foretrak den gavmilde og letfæindige S. Efter tre Aars Uvænsfkaab kom det til Krig imellem Nædlongerne. Magnus forjog S. til Danmark, men ved Bistand af Eril Emun vendte han tilbage, overrumplede og fangede den sorgløse Magnus i Bergen og lod ham, blindet og paa det Nædrigste lemlæstet, sette i Kloster 1135. S. nød nu sin fjaendige Lykke under Drik og Udsvævelser, indtil han 1136 blev myrdet af Sigurd Stemmebegn, der ogsaa udgav sig for at være Magnums Barfods Søn. Under S.'s flammelige Regjering blev Konghella ødelagt af vendiske Sværsere. Med disse Uffæligheder begyndte de Borgerkrige, som i hundrede Aar ødelagde Norge, fordi Folket og Kongefamilien havde antaget de urimeligste Regler for Rigets Thronfølge.

Haraldsborg blev opført 1104 af Harald Ressa ved Jøsefjorden tæt D. for St. Jbs Kirke ved Roestilde som en Næverborg, hvorfra han under Striden med sin Broder plyndrede det omliggende Land. Den synes senere at have tjent de danske Konger til Residents under deres sædvanlige Ophold i Roestilde i Niddelalderen; 1445 gav Christopher af Baiern sin Dronning Dorothea S. i Morgengave. I Begyndelsen af Svends Feide (Juni 1534) blev Slottet, høormed Roestilde Bispestol ba var forlebet, opbrændt af Lybællerne.

Haraldsked eller **Harrested** er en Landbødy i Ringsted Herred i Sjælland, 1 M. N. for Ringsted. Her var en Kongsgaard, hvor Eril Jarl, Høvding over Falster, og hans Hustru Cecilie, Kong Knud den Helliges Datter, boede. Hertug Knud Lavard, der tilbragte Julefesten 1130 hos sin Frænke, traf her sammen med sin Fætter Magnus Nielsøn. Denne, der var opfyldt af Misundelse og Had mod Knud, vilde først lade ham indbrænde, men da han kom for silde til denne Niddingsbaad, loffede han ham ud til den Samtale i Centrum i den nærliggende Stov, hvor han tilligemed Henrik Staelar og flere Bevæbnede overfaldt den umistænksomme og værgeløse Første og myrdede ham d. 7de Jan. 1131. Paa Stedet, hvor Knud blev dræbt, udsvalbede efter Sagnet en Rilde, som besad lægende Kraft. Stoven, som derestet kaldtes "Lavardskov", er for længe siden forsvunden, men Grindringen om Mordet har det locale Sagn vedligeholdt ved at betegne den saalabte "Sværtelibe" i det nordvestlige Hjørne af S. Mark som den forbum berømte hellige Rilde.

Harburg (eller **Haarburg**), Stad i det hanoverske Landdroffste Pflanzburg, ved Elben ligeoverfor Hamborg, har Fabrikation af Læder, Tobak, Seilbug og Færred, samt Expeditions-handel. 9,000 Indb.

Hardanger, s. *Nordland*.
Hardary er et Milemaal i Bengalen = *Coss* = 2,000 engelske Fods = 5,827 danske Fod.

Hardknud er Navnet paa to danske Konger i den ældre Tid, som man pleier at tælle med blandt Kongerne af *Navnet Knud som I og III*. Navnet udtæles i selve Tilbeskrifterne af *Harthe* eller *Hard* Sysfel i Jylland, hvor den ældre *H.* var født. Denne, en Søn af Sigurd Snogsie og Fader til Gorm den Gamle, var Konge over de danske Der (Leirefonge) i det 9de Aarh. — Den yngre *H.*, en Sunnesøns Sunnesøns Søn af den ældre, Søn af Knud den Store og Dronning Emma, blev Konge i Danmark ved sin Faders Død 1035, hvorimod hans ældre Halvbroder Harald Harefod bemægtigede sig England. *H.* tænkte først paa at tilbagerobre Norge og begyndte derfor en Krig med Magnus den Gode; men da Hærene vare ryfledede frem imod hinanden ved *Githaelven*, mæglede *H.* og *Snogsie* et Forlig imellem de to unge Konger, ifølge hvilket den længstlevende skulde arve den Andens Rige, hvis deene bøde sønneløs (1036). Derpaa rustede han sig til et Tog mod England, men da han kom derover, var hans Broder imidlertid død (1040), hvorpaa han igjen, for sidste Gang, forenede England med Danmark, men kun for to Aar; thi den 8de Juni 1042 bøde han pludselig under en Bryllupsfest i Lambeth ved London; han blev begravet hos sin Fader i St. Peters Klosterkirke i Winchester. Med *H.* uddøde den gamle danske Kongestamme paa Mandssiden.

Hardenberg var en Adelslægt i Danmark, af hvilken den Mærkeligste var *Nier Erik* *H.* til *Mattrup* (i Slænderborg Amt), der, efter at have havt forskjellige Forlejelinger (saaledes *Gul-land* i Aarene 1544—51), blev 1554 Lehnsmænd paa *Malmshuus* og tillige *Prinds Frederiks* (senere Kong *Frederik II's*) Hofmester, i hvilken Egenstaa han forestod *Prindsens* Hofholdning paa det nævnte Slot. Ved Kongens Kroning 1559 blev han *Rigshofmester*; 1562 gil han i *Spidsen* for et Gesandtskab til *Rusland*, men synes ved denne Leilighed at have paabraget sig Kongens Misfornøielse, hvorpaa han fra den Tid af erholdt gjentagne Besøjer, indtil han 1565 endog fik sin *Afsted* baade som *Rigshofmester* og *Rigsraad*, hvorefter han samme Aar skal være død. Hans Datter *Kirstine* nævner et bunskelt Sagn som Gjenstand for Kongens Tilbøielighed i hans Ungdom. *Rigshofmesterens* Søn, den rige *Rigsraad Erik H.* til *Mattrup* og *Slottsbo* (i *Fyen*), var den sidste Mand af Slægten; han bøde 1604.

Hardenberg-Reventlow er et Grevskab i den østlige Deel af *Holland*, som blev oprettet d. 13de Decbr. 1815 for *Christ. Henr. Aug. Grev H. v. R.*, og for Tiden eies af hans Datter, der i tredje Ægteskab er gift med en Italiener *Almaforte*, som er optagen i den danske Grevstaaud under Navnet *Almaforte-v. R.* Det udgjør 2,094 Edr. Hartorn af alle Slags, og indbefatter *Gobierne H., Christiansdal, Nielstrup, Rosenlund, Nørregaard* og *Sæbyholm*; *Slottsarealet* beløber sig til 2,800 Edr. Land. *H.*, *Grevskabets* Hovedstæde, heed lige til ind i dette Aarh. *Krenkerup*, og tilhørte fra Dronning *Margretes* Tid igennem et Par Aarhundreder

Familien Gøye, deriblandt den bekendte *Rigshofmester Rogens Gøye*. Efter at have været i *Familierne Vrahes, Rosenkrands's* og *Stiels* Besiddelse kom det ved *Sistermaal* til *Grev Christ. Ditt. Reventlow*, en Broder til *Dronning Anna Sophie*, som af *Krenkerup, Rosenlund* og *Nørregaard* 1731 oprettede et *Stammhuus*. Hans Sunnesøns Datter blev gift med den preussiske Minister *Fyrst Carl Aug. Hardenberg* (s. nedenfor), og deres Søn fik af de tre nysnævnte og tre af ham selv tilkjøbte *Hollandske* Godser oprettet *Grevskabet H.* er i sit Ydre maaffet det prægtigste *Fæststæde* i *Danmark*. Det er opført af *Mog. Gøye*, men senere noget forandret af *Halle Rosenkrands*, og senere af *Grev H. v. R.*, der ogsaa gav det sit nuværende Navn; dog er *Gaardens* gotiske *Structur* tilbeholds vedligeholdt, og *Ombygningen* med *Smag* lempet efter den oprindelige *Bygningsmaade*. Den hvide *Bygning* i 3 *Flois* er forsynet med 3 *Taarne* med *Kuppelspir*.

Hardenberg er Navnet paa en meget gammel sachssk Adelslægt, som er udbredt i *Hannover, Sachsen, Pommern, Mecklenborg* og *Wairer*. — *Carl August, Fyrst* af *H.*, preussisk *Staatmand*, født d. 31te Mai 1750 i det *Hannoverske*, blev 1787 *Præsident* for det brundsigste *Kammercollegium* og traadte 1791 i preussisk *Tjeneste* som *Minister* og *Beskytter* af *Wartegenslæbæne* *Ansach* og *Wairer*. 3 Aaret 1795 sluttede han *Freden* i *Rafel* med *Frankrig*, 1797 blev han *Cabinetminister* i *Berlin*, fratraadte 1805, blev 1807 *Udenrigsminister*, men traadte efter *Freden* i *Lissit* tilbage, indtil han 1810 blev *Storcomptroller*; 1817 blev han *Præsident* for *Statsraadet* og bøde i *Genaa* d. 26de Novbr. 1822. — *Friedrich, Friherre* af *H.*, som *Digter* bekendt under Navnet *Rovalis*, født d. 2den Mai 1772, levede fra 1795 for det *Reste* i *Welfensfeld* som *Director* for *Salinen* og bøde allerede d. 25de Marts 1801. *H.* var en af *Hovedrepræsentanterne* for den romantiske *Digter* skole, uden dog at tage Deel i dens *Stridigheder*. Han var en høit begavet *Digter*, men henfaldt til et mytisk, følelsesfuldt *Sværmeri*, som yttre sig saavel i hans lyriske Digte („*Bergmannslied*“; „*Weinlied*“; „*Muunen an die Raad*“ o. fl.) som i hans usfuldendte *Roman* „*Geistlich von Osterdingen*“, i hvilken han altsor meget hengiver sig til *Udøvelsen* af *Theorier* og til *abstracte Refleksioner*. Hans „*Samlende Skri-ter*“ ere udgivne af *L. Tied* og *F. Schlegel*.

Harderwijk, Stad i den hollandske *Proviand* *Geltern* ved *Zuidersjen*, har en god *Havn* og driver endel *Handel* og *Fiskeri*. Den havde 1648—1811 et *Universitet*. 5,700 Indb.

Hardinge (*Henry, Viscount*), engelsk *General* og *Statsmand*, født d. 30te Octbr. 1785, Søn af en *Præs.*, tog med *Udmærkelse* Deel i *Krigen* i *Spanien* 1808—14, blev 1815 *Oberst*, ægtede 1821 en *Søster* til *Castlereagh* og blev 1823 *Krigssecretair* under *Wellington* og 1830 *Oversecretair* for *Irland*, 1841 *Krigsminister*. *Strat* han 1844 var bleven *Generalgouverneur* i *Orientalien*, endte han *Krigen* mod *Seiterner* i *Pandischab* helbig og sluttede *Freden* i *Lahore* (1846), ifølge hvilken han blev ophøjet til *Viscount H.* af *Lahore*. Efter at være vendt tilbage til *England* (1848) traadte han ind i *Dødsstet*

og blev Chef for hele Artilleriet, efter Bellingtons Død (1852) Doergeneral for den hele britiske Armee. Denne Post nedlagde han formiddelt Svægelighed isølge et Fald med Hesten i Juli 1856 og døde d. 24de Septbr. f. A.

Hærdouin (Jean), fransk **Videnkabsmand**, født 1646 i Duintper, indtraadte 1666 i Jesuiterordenen og drev ved Siden af Theologien især delesed philologiske, historiske og numismatiske Studier. Ved sine paradocse Paastaaender vakte han meget Anstød hos sine Samtidige og blev indviklet i mangfoldige Stridigheder. Saaledes paastod han f. Ex. i sin „Chronologia ex nummis antiquis reatituta“ (1677) og i „Prolegomena ad censuram veterum scriptorum“, at alle antike Mynter vare af nyere Oprindelse, og at de fleste Klassikere vare forfattede og underfubte af Munk i det 13de Aarh. Isvrigt havde han Fortjeneste som Udgiver af Klassiske Skrifter, navnlig Plinius, og 1715 udgav han „Conciliorum collectio regia maxima“, der omfatter alle Kirkeforsamlinger fra Aar 34 til 1714, og indeholder mere end 20 Concilier, hvis Historie ikke tidligere var offentliggjort. I sine betragte alle Kirkeforsamlinger før Tridentinerforsamlingen som ikke stedsfundne, og paa Spørgsmaal et om, hvorfor han da havde fremet deres Historie, svarede han: „Det ved kun Gud og jeg“. Han forfattede isvrigt en stor Mængde Skrifter, som tildeels først udkom efter hans Død, tildeels ere opbevarede som Manuskripter i Bibliothekerne. F. døde i Paris d. 3die Septbr. 1729, 83 Aar gammel.

Hærdt kaldes en indtil 2,070 F. høi Bjergmasse i Rhinbaiern, der kun betragtes som den nordlige Fortsættelse af Vogeserne.

Hærs, f. Hærslægten.

Hærum, et arabisk Ord med Betydning „en forbragt Ting“, udtrykker i Almindelighed en Helligdom, som det ikke er tilladt at betrede. Det bruges saaledes om de to hellige Templer i Mekka og Medina, fordi de ikke tør besøges af andre Folk end Muhammedanere; desuden i Almindelighed om det Sted, hvor de muhammedanske Qvinde opholde sig, idet Besøg hos disse kun er tilladt Manden og den nærmeste Slægtning.

Hærumus, Chinchilla (Eriomys), kaldes en lille Gruppe af Snavere med blød, graalig Pels og lang bukket Hale, der beboe Andeshjergenes Pafletter og meget ligne Kaninerne i Dygning, Udseende og Bevægelser. De eftertrædes meget for Sindhets Skuld. Til samme Familie hører **Stasaca** (Lagostomus), der beboer Buenos Ayres's Stepper, hvor den lever seilfabelig og undergraver Jorden, saa at Hestene ofte synke i.

Hærskaar (Ladlum leporinum) er Navnet paa en Midtsammelse af Overleeden, der næsten icke er medfødt, høit skjeden erhvervet ved ydre Bestagelse. Den bestaaer i en Spaltning af ydre Læbe enten paa den ene eller paa begge Sider af Midtlinien, meer eller mindre høit op mod Næsen, hvorved Munden kun usfuldstændigt kan lukkes og Tænen bliver forhindret, som glaa ofte Patningen hos Bærnet. Naar det er nogenlunde betydelig Grad tilstede, er det som oftest forbundet med Spaltning af Ganen (Ulbedelg). F. lader sig temmelig godt helbrede

ved Operation, hvilken lykkes saa meget desto bedre, jo tidligere den bliver gjort paa Bærnet.

Hærslægten (Lepus) indtager en temmelig isoleret Plads blandt Snaverne. Hovedstalten har i flere Henseender en afvigende Form og Dygning, og foruden de sædvanlige Fortænder have de 2 smaa Vitænder bagved dem i Overmundens; Kindtænderne er 3, sølbede paatørs, men da Underleeden er meget smal og dens 2 Tandkræfter derfor stillede tættere ved hinanden end Overmundens, bevæges Hærens Underlede alleveel under Tygningen fra Side til Side, og ikke som de andre Snaveres forfra bagtil. I det Nyere er F. temmelig store Snavere med lange Dagbeer, lange Dren, kort Hale og Høstet Overlede. F. opholde sig høit i Skov og i aaben Mark, men grave ingen Hul og Nætte ikke; til Skoven søge de især om Vinteren. Det ere frugtomme, hurtige Dyr, der efterstræbes meget af Røddyr og Røvfugle; den Stabe, som de anrette i Haver og ved at afgræve Marken af unge Træer, er ikke ubetydelig. Man jager dem derfor med Støvere eller Mynder, søger dem paa Sporene, fanger dem i Felde s. f. v.; ned ad Valle indhentes de lettest af Hundene. Haarene anvendes af Hattemagerne. Paa mange Steder spiser Almuen ikke F., paa andre Steder affjæres Sunden omhyggelig, for at ikke svangre Qvinde skulle forse sig derpaa og søde Børn med Hærskaar. F. 6 Høde bestaaer af alle Slags Græs, men Naalen er dog dens Udblingsføde; den yngler 3—4 Gange om Aaret. I Sager sproget kaldes Hannen Ramler og Hunnen Søtter; at den parrer sig, kaldes at den „ramler“, at den søder, at den „sætter“. Pigesom de fleste andre Snavere ere de mere Natdyr end Dagdyr; Ungerne lade sig temme, men tabe aldrig rigtig deres Styhed. — Slægten er vidt udbredt og riig paa Arter; der findes F. ligesaa Nordpolarlandene til Cap, Japan, Java og Brasilien. Her i Norden findes **Snavaren** (L. timidus), graa haade Sommer og Vinter med Sort paa Drespisberne og Galen, udbredt over en stor Deel af Europa og til Kaukasus og Ural, findes i Danmark, men ikke i Sverrig, ikke engang i Slaane; der findes derimod **Moharen** (L. canescens), graabruun om Sommeren og blaagraa om Vinteren; den er udbredt fra Slaane til Semteland. **Hæsbaren** (L. borealis), graabruun om Sommeren og hvid om Vinteren, tiltager i Høypighed jo længere mod Nord, alt som Moharen tager af, og er i det nordlige Norge og Sverrig den eneste Art. Det er dog endnu uvist, hvorledes disse 2 skandinaviske Arter forholde sig til den i Sibirien, i Skotland, paa Alperne s. f. v. forekommende **svandestige** F. eller **Svidbaren** (L. variabilis), der ogsaa bliver hvid om Vinteren, eller til den altid hvide eller hvidgraue **Polarbær** eller **Snevare** (L. glacialis) i Grønland, Spitsbergen og det polare Amerika. Nogle antage, at alle disse Former kun tilhøre en Art, der altsaa skulde beboe Polarlandene og de tilgrændsende kolde Strætninger samt Alperregionen under sybligere Brede. Nordamerika synes især at være rigt paa Hærsarter. Til Hærslægten hører endnu **Kantuen** og til Hærsfamilien **Svidbærene** (s. d. A.).

Hæresie (Lagophthalmos) er Rabnet paa en Sygdom, der bestaaer i en delvis Mangel eller Sammenkrumning af et Dielaagene, saa at disse ikke ganske kunne naae sammen, og den Syge maa sove med halbaadne Øine. Denne Tilstand er en Følge af foregaende Sygdomme, kan ofte være skadelig for Diet selv, og laaber sig hæve eller ialtsald lindre ved en Operation.

Harfleur, By i det franske Dep. Nedre-Seine, var forhen en anseelig og beskæftiget Stab ved Seine, men har nu tabt sig, efterat Flodbredden har trukket sig omtrent $\frac{1}{2}$ M. tilbage fra Staden, og siden Havre er kommen iveiret. 1,400 Indb.

Hargraves (Edmond Hammond), Opbager af Australiens Gulbrigdom, født omtrent 1816 i Gosport i England, reiste i 3 Aar paa et Koffardestik og bosatte sig 1834 som Landmand i Australien. Han lagde paa sine Reiser til det Indre Mærke til en stor Lighed imellem Jordbundens Bøffasthed der og her, han havde seet i Californien, og kom til den Overbeviisning, at Australien maatte indeholde Guld. I Aaret 1851 opbagede han ogsaa dette i og ved Floden Macquarie, og meddelte Regjeringen sin Opdagelse, hvorpaa Gulvgravningen begyndte og i den første Tid frembragte her den samme feberagtige Bevægelse og Fordvirring som i Californien. S. blev udnævnt til Commissair for Statens Territorier („crown lands“) og fik det Hørv, at anstille yderligere Undersøggelser i Sydaustralien. Efter at have udført dette, nedlagde han sin Post (1852) og vendte tilbage til Privatlivet; hans Uegennyttighed og Retfærdighed fandt mangfoldig og offentlig Anerkjendelse. S. gik 1854 tilbage til England, hvor han har udgivet „Australia and its gold fields“.

Hargraves (James) var en fattig Bøver i Standhill ved Blackburn (Rancashire); omtrent samtidig med Artwright (s. d. A.) opfandt han en Bomuldspindemaskine, som han opfandt efter sin Datter Jenny, og som endnu benævnes saaledes. Om hans Levet vides meget lidt. Opfindelsen skriver sig omtrent fra 1764; 1768 blev hans Hus forment og hans Maskiner ødelagte af Byens, hvorefter han flyttede til Nottingham, uden dog at undgaae en ny Sammenrottelse 1779. I Nottingham vedblev han endel Aar at gjøre Spindemaskiner i Compagnie med Th. James. S. døde imidlertid i Fattigdom; Nogle ville mene, at han døde 84 Aar gammel paa et Arbejdshus 1808, efterat Apoplexi havde hindret ham i at arbejde siden 1790.

Härtig (Wilhelm), tydsk Romanforfatter, der stred under Navnet Wilibald Alexis, født 1798 i Breslau, var juridisk Embedsmand, men opgav denne Stilling for at søge alene med litterær Virksomhed og har siden levet i Berlin. Efter nogle poetiske Forsøg gjorde han sig bekendt ogsaa udenfor sit Fædreland ved sine Romaner „Walladmor“ og „Schloß Avalon“, som han udgav under B. Scotts Navn (en ualmindelig dristig Mytification!). Siden udgav han nogle fortrinlige Noveller, i Forbindelse med Forster „Berliner Conversationsblatt“ og fra 1890 „Der Freimüthige“. Hans bedste Arbejder ere hans historiske Romaner („Cabanis“, „Der Roland von Berlin“, „Der falsche Waldeemar“;

„Die Hosen des Herrn von Bredow“; „Aube ist die erste Bürgerpflicht“; „Hegrim“ o. l.), som alle skilbre Partier af Brandenburgs Historie og tildeels ere skrevne i Kronikstil. Til den nyere Tid hører hans „Haus Dufferweg“ og „Jubel Nächte“; „Der neue Pitaval“ er en Samling af Criminalhistorier.

Hartet (Abu Muhammed), født 1064, er en af Arabernes herskeste Forfattere, idet han udbillede den saakaldte „Maqamat“ o: Novellelitteratur til en høi Grad af Fuldkomnethed. Han efterlod 50 Maqamer, hvori er nedlagt et af de vigtigste Bidrag til Studiet af det arabiske Sprog; S. har nemlig heri samlet en Række sjelden forekommende Ord, Ordspog, Talemaader, og indstøttet dem paa en smagfuld Maade i de i dette Bælk forekommende Samtaler. Forresten s. Arabisk Litteratur, I, S. 234, 2 Sp. S. (et Tilnavn, der betyder „Silsehænderen“) er desuden Forfatter af flere Afhandlinger om det arabiske Sprog, af hvilke Prøver er meddelte af de Sacy i „Anth. grammatic.“. S. døde i Bagra 1121.

Harlethin (Arlecchino), en af Hovedmaskerne i Italienernes Maskecomodie, Comedia dell'arte, har efter Nogle sin Oprindelse fra Romernes Atellaner, hvor en lignende skaarnde Charaktermaske (Sannio) fandtes, menens Andre ansee det for rimeligt, at denne Figur er opstaaet i Midelalderens Carnevalsfigurer og Maskeoptog og er en Personification af den italienske Folkehumor. Ligesom S. Dragt, saaledes ere hans Gestus og Charakter Italienernes Gienbom. Han er iført en Dragt af lutter treklædte, brogede Lapper, der slutter tæt til Kroppen, graa Hiltstak å la bergamasque, farvede Stoe eller Halvstøvler, bærer sort Maske og er forsynet med en Træbril, der navnlig i Balletterne har Tryllekraft. Hans Charakter, saaledes som han fremtræder i Italien, er en absolut Chamæleon. I de ældre Lieder o: før omtrent Aar 1560 er han, hvad han i de sidste Lieder atter er bleven, en med sjelden legemlig Behændighed begavet Karl, listig, overgiven, underdigen inbtil Platbeder, og en Mejer i Intrigue. Mærkelig foraadrer han i det 16de Aarh. sin Grundcharakter og bliver omtrent det Samme som den senere Tids „Pierrot“, en ivrig og virksom men feig, forsulten, uvidende og dum Tjener, der af Egenytte nedlader sig til de største Debragerier. Ligesom S. s Character er Kronen for det italienske Theater, saaledes er Kunstcomodien ved sin Improvisering den sande Prøvesteen for en ægte S. Den italienske S. taler altid den bergamasciske Dialekt og leder Intriguen i Stykket under de forskjellige Fortskæbninger, ved hvilke han imidlertid altid bærer den samme Dragt. Iblantid de mange skaarnde Theaterfigurer, hvis Oprindelse skaar i nøie Forbindelse med S., maa nævnes: Frankmandernes „Crispin“, Hollændernes „Pidselring“, Tydkernes „Hans Wurk“ o. l. v. For Tiden har S. intet Sted større Betydning end i England i de saakaldte Christmas-pantomimes (s. Engel Theater). I Tydskland blev han ved Gottsched og Neuber's forenede reformatoriske Bestræbelser banlyst på Scenen 1737. Iblantid de mange lige upaaidelige Derivationer af Ordet, er Forklaringen af S. som et Spotte-

navn for Charles Quint (Carl V), opstaaet under den franke Keiser Frants I's Regjering, den mærkeligste.

Harlekin er Navnet paa en almindelig Natommerfugl af Maalerens Gruppe (Geometra grossulariata), hvis Larve lever paa Stillemaer og ofte aldeles afgnaver disses Blade. Larven er hvid og gul med sorte Pletter, og de samme Farver har ogsaa Sommerfuglen. Da Larven pletter at overvintre i det affaldne Løv under Buskene, er det bedste Middele mod dem at borttage dette.

Harlem, Stad i den neberlandske Provinds Nordholland, har en botanisk Have, betydelig Havedyrkning (berømte ere især dens Hyacinther og Tulpaner), Bleggerier og Manufacturer, samt levende Handel med Blomster og Lærred. Paa Torvet er et Monument for L. Coster. 28,000 Indb. — Den forhen ved Staden liggende Inds **Harlemmerhavet**, som opstod i det 16de Aarh. ved Havets Gjennembrud, er nu udsættet.

Harlem (Cornelis van), Maler, s. Cornelis. **Harles** (Gottlieb Christoph), tydsk Philolog, født d. 21de Juni 1740, blev 1770 ord. Professor i Philosphie i Erlangen, 1776 Overbibliothekar og Scholarch ved Gymnasiet, og døde d. 2den Novbr. 1815. Blandt hans Arbejder maa fremhæves den 4de Udgave af Fabricius's „Bibliotheca Græca“ (12 Bb., 1790—1809; „Index“, 1838); fremdeles „Introductio in historiam linguæ Græcæ“ (2 Bb. 1778; 2det Epl. 1792—95); „Introductio in notitiam literaturæ Romanæ“ (1781), samt „Supplementa ad breviorum notitiam literaturæ Romanæ“ (3 Bb., 1799—1817).

Harles (Gottlieb Christoph Adolph), lutherisk Theolog, født d. 21de Novbr. 1806 i Mühlberg, blev 1850 Dødsoppræbilant, Geheim-Sekræter og Viceconsistorialpræsident i Dresden og 1852 Præsident for det protestantiske Consistorium i München. Han har bl. A. skrevet: „Commentar über den Brief an die Ephezer“ (1834); „Theologische Encyclopædie und Methodologie vom Standpunkte der protestantischen Kirche“ (1837); „Die christliche Ethik“ (1842). S. er Udgiver af „Zeitschrift für Protestantismus und Kirche“. Hans i Leipzig og Dresden holdte Prædikener er udfomne samlede under Titel af „Sonntagsweihe“ (5 Bb., 1848—51).

Harlingen, Stad i den hollandske Provinds Friesland, ved Zuiderzæn, er ved Kanaler forvunden med Frænder, Grønningen o. fl. Stæder, har Stibbyggerier, Teglbænderier og Fabrikation af Seidug, Papiir og Olie samt endel Pantel. 9,000 Indb.

Harmodios og **Arifkogiton** var Navnet paa o athenienske Unglinge, som paa Grund af n privat Fornærmelse sammenhvore sig for at ræbe Biskrateridene. Under Panathæærfejsten i 4 f. Chr. overfaldt og bræbte de Hipparchos, men S. blev nebhugget af Bagten og A. sangen og henrettet af Phippas, efterat han paa Pincænen havde angivet Tyrannens Bemær som Redvidere i Sammensværgelsen. Omendkjændt Biskrateridernes Herredømme først saldt 4 Aar mere, bleve dog S. og A. af Efterverdenen etragtede som dem, der havde gjennoprettet Frie-den. Deres Efterkommere bleve hædrede ved Jespiøining i Prystanæum; selv bleve de næsten

betragtede som Heroer, der opreistes Billedstøtter til Være for dem, og Mindet om dem forherligedes af Digterne, især i de saakalte Stolier (Dorblange).

Harmonia eller **Hermione**, en Datter af Ares og Aphroditæ, blev formalet med Radmos, Thebens Stifter; ved Brylluppet vare alle Guder og Gubinder tilstede. Ved denne Leilighed fik hun som Gave af sin Brudgom et af Hephæstos forfærdiget uslykbringende Halsbaand, der frembragte Afstidighed og foranlebigede Mord og Drab i Besidderens Familie. — S. er een af de smaa Planeter mellem Mars og Jupiter, opdaget d. 31te Marts 1866 af Goldschmidt i Paris, den 40de efter den Orden, hvori de ere opdagede. Dens Middellastand fra Jorden er 2,27 Jordbaneradier eller 46 Millioner danske Mile. Omløbstiden er 1247 Dage eller 3 Aar 5 Maanedre. Ellipsens Excentricitet er 0,049 og Baneplanets Inclination mod Elliptika 4° 16'.

Harmonica er et Musikinstrument, som bestaaer af en Jernage, paa hvilken ere besættede halvbugleformede Glas af forskjellig Størrelse; Tonen, som er yderst blød og behagelig men svag, frembringes ved, at disse gnedes med vaade Fingerspidser; Omfanget er fra c til f. Instrumentet er ikke, som det almindelig antages, opfundet af Franklin, men væsentlig forbedret af ham (1763); den egentlige Opfinder var en Irlænder ved Navn Puckeridge (c. 1740). — Vægentlig betegnes nu med Navnet S. en heel Deel forskjellige Musikinstrumenter, der næsten alle kun ere af ringe Betydning, og Intet have tilfælleds med den egentlige S.

Harmonichord er et af Fr. Kaufmann opfundet Strenginstrument i Form af et opretstaaende Flygel med harmonicaagtig Tone.

Harmonie (gr.) betyder Forbindelsen af flere samtidige klingende Toner til et Hele, overensstemmende med Wellangens Lov. — **Harmoniken** eller **Harmonistæren** er den Videnskab, som systematisk fremstiller og udbiller Reglerne herfor, og som altsaa forudsætter Læren om Tonerne, Intervalsallerne og Tonarterne (almindelig Musiklære). Lideligere indskrænkede man sig blot til Anvendelsen af Consonanter, medens Brugen af Dissonanter med deres velgjørende Oplosning til hine er af langt yngre Oprindelse. — I snevrere Betydning kalder man Musik blot for Blæseinstrumenter, s. Ex. Militærmusik, **Harmoniemusik**. — **Harmonere** er at passe sammen, stemme sammen, klinge godt sammen, staae i god Forstaaelse sammen. **Harmonisk** er hvad der klinger godt sammen. **Harmonisere** er at bringe i Overensstemmelse, i Samklang, at sætte Harmonier til en Melodie.

Harmonisk Proportion er en saadan Forbindelse imellem 4 Størrelser, a, b, c, d, at Differensen imellem de to første forholder sig til Differensen imellem de to sidste, som den første til den sidste, (a—b) : (c—d) = a : d. Er c = b, kaldes det en sammenhængende h. P., som (a—b) : (b—d) = a : d. — En contra-harmonisk P. er en saadan, hvor Differensen imellem de to første forholder sig til Differensen imellem de to sidste, som den sidste til den første, (a—b) : (c—d) = d : a. Ogsaa denne kaldes sammenhængende, naar de to midterste ere lige store, som (a—b) : (b—d) = d : a.

Harmoniker eller Harmoniter, ogsaa Kap-pister, kaldes nogle Secterere, som vilde leve i fuldkommen Harmonie, d. v. s. i fuldkommen Enighed og Lighed. Sectens Stifter var en württembergsk Vonde Georg Kapp, født 1770, som troede sig benaadet med gudbommelige In-spirationer, vilde gjenoprette den apostoliske Menighedsforfatning og indføre Tiendomsfel-lesskab. Regjeringen i Württemberg mobstafte sig imidlertid Udførelsen af hans sværmeriske Planer; han drog derfor (1803) med sine Til-hængere til Nordamerika, nebstafte sig ved Pitts-burg og stiftede her en Colonie, der blev kaldt „*Harmonie*“. Efter nogle Aars Forsøg stiftede han 1811 ved Ohio en ny Colonie „*Economy*“, der snart blev S.'s Hovedsæde. Her levede han længe uforstyrret som sine Undergivnes Patriarch, Oppføringskraft og verdslige Overhoved med mind-strækkeligt Herredømme over de Enkelte, saa at endog Egtefælses Indgaaelse var betinget af hans Samtykke. Selv beskryede han Forenin-gens sællede Formue. Kapp døde d. 7de Aug. 1847; hans Colonie vedligeholdte sig, dog uden at vinde større Udbredelse. Sigu. J. Bagener: „*Gesichte der Harmoniegesellschaft*“ (1833).

Harmonium (gr.) er et Mineral, hønhørende til Zeolithernes Gruppe og, foruden de sædvan-lige Bestanddele af Silicium, Kalk og Vand, indeholder det enten Kalk eller Baryt. Det sidste Slags findes iblandt andre Steder ogsaa paa Malingsangene i Kongebæ. S. krykalli-ferer i forskormige Løvlingskrydaller, hvorfor den paa Tydsk benævnes „*Kreuzstein*“.

Harms (Clans), født d. 2de Mai 1778 i Fahrstedt i Syddithmarcken, hvor hans Fader var Møller, besluttede i sit 19de Aar at be-gynde at studere, tog 1802 theologisk Embeds-examen, og blev 1806 valgt til Diaconus i Lunden i Norddithmarcken. Hans kraftige Tale og mægtige Personlighed tildrog ham snart almindelig Opmærksomhed, der end mere for-øgedes ved Udgivelsen af hans Pøstiller (1808 og 1811). 1816 blev S. valgt til Archidiaconus ved St. Nicolai Kirke i Kiel, hvor han af Universitetets Medlemmer blev modtaget deels med Begeistring, deels med heftig Modstand; og efterhaanden, som hans orthodoxe, lutherst-confessionelle Retning traadte mere og mere tydeligt frem, vøgedes Modstanden, der naaede sit Høidepunkt i Aulebuing af Reformation-jubilæumet 1817. S. var kommen til den Overbeviisning, at Liden var langt fjernet fra den reformatoriske Troes Grundlag. Han ud-gav derfor Luthers 95 Theses og leblagede dem med 95 nye Theses imod al Slags „*Irr- und Wirrwisken*“ i den lutherst Kirke (den 9de Jeed: „*I Henseende til Troen er Fornusten vor Lids Bæde, i Henseende til Gjærningen er Samvittigheden bet*“; den 21de: „*Synbsfor-labellens kostede dog Penge i det 16de Aarh.: i det 19de har man den gratis, thi man opvarter sig selv dermed*“). Imod disse Theses opstod der en heftig Strid, i hvilken Rationalisterne lode sig henrive til den yderste Grad af Bitter-hed imod S., men Kampen blev ikke uden Frugt for det kirkelige Livs Gjenopvækkelse. S.'s confessionelle Standpunkt udbrygede sig bestandig klarere i hans Prædikener, saaledes i „*Christologiske Prædikener*“ (1820). Efter dem

fulgte den nye Binter- (1824) og Sommerpøst (1827), Prædikener over Naboeren (1822), over Passionen (1838), den lutherst Kirkes Reli-gionshaandlinger (1839), de tre christelige Troes-artikler (1830, 1833, 1834), Fæderoor (1833), Bjerpprædikenen (1841), Johannes's Nabes-ning (1844), den augsburgst Confession (1847), Trostprædikener (1852) og mange enkelte og Leilighedsprædikener. Som Prædikan og Men-neske vandt S. sig mere Aertkjendelse i sin Menighed, og naagte han modtog flere Kalde-er til Ubladet (saaledes til Bisop for den lutherst Kirke i Rusland), foretral han dog at blive i den hjemlige Birketreds, i hvilken Føgholdet til Universitetet lærerne ogsaa efterhaanden blev bedre. Han udøvede en betydningsfuld Indflydelse paa enkelte Studerende af alle Faculteter, men især paa de unge Theologer, som Mandag Aften plejede at forsamle sig i hans Huus. Af disse Sammenkomster fremgik S.'s „*Pastoraltheologie*“ i Taler til theologiske Studerende (1830—34). 1841 blev han udnævnt til Overconfessorialraad. De politiske Storme, der begyndte 1848, forær-sagede ham dyb Smerte og foranledigede den næsten blinde, men allers kraftige Udving til at nedlægge sine Embeder 1849, men ogsaa efter denne Tid virkede han som Forsfatter. S. døde d. 1ste Febr. 1855.

Harpsiff, s. Musiking.

Harpsiff kaldes ved Trætoeren og Jacquard-toeren det hele System af Løse i Hovedsaar-ophængte Syller, der træder isædetfor af Skaf-terne ved en simplere Bæd. For at holde Orden paa S., fører man Syllerne gennem Færst-rødet, som har ligeaa mange smaa Faller i flere Rader bag hinanden.

Harpe, et Strenginstrument, som skrives sig fra den fjerneste Aldtid, var i de ælste Tider bespændt med Dyrefaar isædetfor med Streng, og brugtes hos Isøerne saarellem i Christendommens første Tider ved Gudstjenesten. Den saafaldte italtenke eller Sydharpa med 2 ved en dobbelt Resonantsbund afslakte Ræster Streng, er nu næsten ganske gaaet af Brug. Almindeligere er Dobbel- eller Davidsharpa i Triangelform med Tarmstreng og een Resonantsbund; da dette Instrument imidlertid frem-byder den Ubegjæmelighed, at det maa fremmes heelt om, hvergang det skal bruges i en anden Tonart, og at de udenfor Tonarten liggende chromatiske Toner kun kunne frembringes ved under Spillet at omskemme de enkelte Streng, har man opfundet Pedalharpen, som nu næsten ubelukkende bruges, og hvorved man sættes istand til ved et Tryk med Foden at stemme S. stiebiffelig i hvilken som helst Tonart. En Mængde andre Forbebringere har S. efterhaanden erholdt, navnlig ved Crard i Paris (S. à double mouvement). De for S. bestemte Musikpøst skrives ligeom for Pianoforte paa to Systemer i C- og F-Moglen.

Harpe eller **Stangharpe** bestaar af et i en Kamme anbragt, fraat fultil Staaltraadsstrib, hvormed Stov, Utrudsfrs og de mindre Klemmer renses fra Kornet. Det fortrænges i den senere Tid hyppig af virksomere, men mere sammen-satte Klemmasfinner, der afgive Kornet vel raaket selv uden foregaaende Rastning.

Harper's Ferry, en Flekke i den nordameri-
 anske Fristat Virginien, ligger ved Floden Po-
 tomac og Baltimore Ohio-Jernbanen. 3,000
 indb. Stedet er i den nyeste Tid blevet be-
 kendt ved følgende Begivenhed. Under de Uro-
 gheder, som herstede i Kansas imellem (Slaves-
 ret og Abolitionisterne, og som hyppig ud-
 tede til Mord og Plyndring, blev en gammel
 olonist Brown, der udmærkede sig ved den
 ver, hvormed han talte imod Slaveriet, over-
 liden af Slavepartiet, som ødelagde hans Hjem-
 m og myrdede to af hans Sønner. Fra dette
 iehilf levende Brown kun for at hævne sig;
 m organiserede Fricorps'er, hvormed han hør-
 tede og befriede en Mængde Neger-slaver o. s. v.
 a Borgerkrigen opførte i Kansas, flyttede
 rown under Navn af Smith til Virginien og
 opagtede en Gaard i Nærheden af S. Ved
 jelp af Abolitionisterne i Norden skaffede han
 ; store Forraab af Vaaben, men brød sig ikke
 n at samle Manstaf, da han ventede, at Ne-
 rne i Høbetal vilde slutte sig til den paa-
 nte Opstand, hvorefter han vilde opføre
 laveriet og forandre Forfatningen. Han be-
 ndte da denne i Octbr. 1859 med 16 Hvide,
 riblandt 2 af hans Sønner, og 5 Negerer,
 r i Begyndelsen heldig, men maatte, da Ne-
 rne ikke fulgte hans Opfordring, opgive sin
 lau at trænge ind til Plantagerne i det Indre;
 ter en ubetydelig Gabelamp indsluttede han sig
 i Likhuset og maatte her efter en fortvilet
 amp overgive sig tilligemed 4 Andre; Resten,
 riblandt hans 2 Sønner, vare salbne. 3
 an. 1860 bleve Brown saabellom hans Med-
 nger hængte. Foretagendet mislykkedes saa-
 des ganske; men den paniske Stræk, det vakte
 andt Slavestaterne (under Presens var hele
 rgintien paa Krigsfod, de urimelige Rygter
 bredtes og saudi Tiltro i de sydlige Stater,
 ; man lavede sig der til en Kamp paa Liv og
 dd), beviste, hvor stor Frygten og Faren ved
 laveriet er, imedens han efter sin Død be-
 agtes af Slaveriets Modstandere som Martyr
 r en hellig Sag. Herved har Striden om
 ste Spørgsmaal faaet ny Væring, og Affairen
 S. vil ubetviveligt bidrage ikke lidet til at bringe
 vslutningen mellem de sydlige og nordlige
 tater til en Krisis, der vistnok tidligere eller
 digere vil true Unionens Eksistens.

Harpeflutte (Harpa) kaldes en de varme Hav-
 hørende Slægt af de med Krængemund (Sna-
 e) udfyredte, af Rod og Kæbber levende Hav-
 egle, af anseelig Størrelse, med en stor, smul-
 bbet, buget Skæl med lille Top og stor Run-
 ung med et Udsnit for Kæberret; Dyret har
 i meget stor Fod, men faaer Raag.

Harpekrang (Hemil), Kamil i Roeskibe,
 r Læge hos Kong Erik Bloupenning og bøde
 M. Han har frettet en Lægebog (udgiden,
 ter et Haandskrift, af E. Rolboch 1826), som
 faaer af to Urtebøger, en Steenbog og en
 øgebog og er et af de ældste danske Spørg-
 indesmærker, om den end neppe umiddelbart
 ummer fra S. selv.

Harpir (Resina) er Navnet paa en i Vand
 opløselig Klasse Legemer, som i Almindelighed
 aas ved Indsigt i forskellige Træer, hvorved
 lidet efter lidt flyder ud, men sædvanlig
 andet med en ætherisk Olie, som da, naar

Blandingen bliver siddende paa Træet, deels
 fordamper, deels ilter sig og bliver herved selv
 i Reglen til en S. Saadan Blanding af en
 ætherisk Olie og S. benævnes i Almindelighed
 en Balsam (s. d. A.). Fra Gummi og Plante-
 sliim, som have lignende Oprindelse (men af
 andre Træer), adskille S. sig ved at være uoplø-
 selige i Vand, de bolne heller ikke ud med Vand
 som Plantesliim, men ere opløselige i Vita-
 aand, hvilket Gummi og Plantesliim ikke ere.
 Gummiharpirerne kunne betragtes som Bland-
 dinger af Gummivarer og Harpirarter, men
 sædvanlig indeholde dog ogsaa nogle agge-
 hvideagtige Legemer o. s. v. deri. S. ere at be-
 trachte som svage Syrer og kunne saaledes træde
 sammen med Basen til fastliggende Forbindelser
 (Resinater); herpaa berøer S. S. Anvendelse til
 visse Arter Sæbe (Harpirsæber), hvor S. bringes
 i Forbindelse sædvanligst med Natron, s. Sæbe.
 Foruden i Vitaand kunne S. opløses i ætheriske
 og tildeels i fede Olier; ved Opvarming smelte
 de og stivne da ved Afkøling til en glasagtig
 Masse, ved en stærkere Opvarming brænde de
 med lodende Flamme eller, naar Luften er ube-
 holdt, bestrueres de, og der dannes endel flyg-
 tige Kulbrinte-forbindelser, hvorfor S. anvendes
 til Fabrikation af Glas. S. indeholde ikke
 Oksidstof, og kun nogle faa kunne bringes til at
 krystallisere. De fleste naturlige S. ere Bland-
 dinger af flere i Gemist fænsende noget for-
 skjellige Harpirarter, disse seger man at betegne
 ved at tilføie de græske Bøggaver, og man har
 saaledes α og β -S. o. s. v. Naar man i
 daglig Tale nævner S., mener man sædvanlig
 Fyrre-S., Colophon, Gallipot, men der gives
 ogsaa heraf i Handelen noget forskjellige Arter,
 efter de Træer hvoraf, og den Maade hvor-
 paa de ere vundne og behandlede. Forsvigt
 gives der et meget stort Antal forskjellige S.
 efter de forskjellige Planter, som levere dem,
 saaledes s. Ex. Copalbaharpir, Copalharpir o. s.
 Grandharpirer er visse S., som dannes ved den
 tørre Destillation af organiske Legemer, og saa-
 ledes indeholdes de bl. A. i ikke ringe Mængde
 i Tjære. Noget S. ere visse fossile Substanter,
 som især forekomme i Tørve- og Bruunkul-
 lagene, og som ligne S. af vore uvundne
 Planter saa meget, at man ikke betvivler, at de
 hidrøre fra en tidligere, undergaaet Plante-
 vegetation.

Harporates, i de hieroglyphiske Indskrifter
 kaldet Har-pe-chret o: Barnet Horus, var en
 Søn af Osiris og Isis, efter Grækerne Opsat-
 telse den tause Gud; hos Egypterne var det
 egentlig kun et Tilnavn for den unge Horus,
 navnlig i hans Betydning som opgaaende Sol.
 Han afbildedes som et søgent Barn i siddende
 Stilling, der holder Fingeren paa Munden.

Harporation (Valerius), en græsk Rhetor
 og Grammatiker fra Alexandrien, levede sands-
 synligviis i den sidste Halvdeel af det 4de Aarh.
 e. Chr. Si have af ham et „Lexicon decem
 oratorum Græcorum“, der deels indeholder
 historiske Efterretninger om mere eller mindre
 bekendte Personer og Begivenheder, som om-
 tales hos de attiske Talerer, deels Oplysninger
 om de hos disse forekommende Rettsudtryk, som
 ere ubearbejdede med Benyttelse af mange nu
 tabte Kilder. Desuden indeholder hans Værk

Bidrag til den attilste Beltaalenheds og overhovedet den græske Litteraturs Historie.

Harpyierne vare i den græske Mythologie Sinbilleder paa den brulende Stormvind. Hos Homer, der hverken fuldstændig angiver deres Antal eller deres Navne (han nævner kun een, Podarge), er det hurtige Gubinder, der sagdes at bortrøve de Menneſter, som vare sporløst forsvundne. Hefiodos nævner dem som bevingede, Hønløſſede Gubinder, Døttre af Thaumas og Elektra, ved Navn Aello og Dypete. Senere forsøgte man deres Antal og fremskillede dem som bevingede Uhyrer, halvt Jomfruer, halvt Fugle. De fremtræde navnlig i Argonautersagnet som den blinde Seer Phineus's Plageaander, der bortrøve og tilføle hans Føde, indtil Argonauterne Jetes og Kalais, de bevingede Sønner af Boreas, forbrød og dræbte dem, eller efter Andre forfulgte dem til de tropiske Der, hvor de edelig forpligtede sig til at lade Phineus i Ro. Her lader Virgil Æneas træffe sammen med dem. Efter Argonautersagnet's Opfattelse ere de ikke Personificationer af Stormvinden, men af den altfortærende, smudsige Hænger.

Harran, By i Mesopotamien og den samme, der hos Romerne kaldes Cartha (beskændt ved Cæsar's Nederlag 53 f. Chr.), var Hovedstaden for en hedensk Slægt, der rimelig stob i Forbindelse med de stjernekyndende Chaldeer, og som i det 9de Aarh. af Frygt for Forsølgelser antog det falske Navn Zabier. Formodentlig sin Fortjærlighed for Hedenstabet fører S. derfor hos Kirkefædrene Navnet „Sedningestaden“.

Harrested, s. Haraldsted.

Harring (Harro Paul), beskændt Skribent og Eventyrer, født d. 28de Aug. 1798 i Hønsdorf ved Hujum, var først ansat i Foidvæsenet, lagde sig derpaa i Kjøbenhavn og Dresden efter Malerkunsten og siden efter Digtekunsten („Blüten der Jugendjahre“ og „Dichtungen“, 1821), gik derpaa til Østerrig, atter til Kjøbenhavn, derfra som Vilhellen til Grækenland, saa til Rom og Warschau, derfra (1830) til Eydland, og udgav „Wonghar Yarr, Fahrten eines Friesen“, 1828, samt „Der Pole“ og „Memoiren über Polen“ (1831). Udvist fra Sachsen og Baiern gik han til Strasburg og derpaa til Schweiz, hvorfra han blev sendt til England og begav sig til Helgoland, blev forviist, forbt han derfra udbredte sine Frihedsfange i Eydland, opholdt sig nogen Tid paa Den Jersey, var atter paa Helgoland, derefter i Norge, Frankrig, England, Brasilien og Nordamerika. Dette S.'s eventyrlige Liv er en Afspjelling af hans indre Uro og bestaanbige Kamp med Forholdene; han har udgivet endeel Digte og Romaner af middelmaadigt Værd.

Harrington (James), engelsk Skribent, født 1611 i Upton i Northamptonshire, var Republikaner men viste sig dog trofast imod Carl I, som han holdt med Selskab i Fængsel og ledsgagede til Skafottet, var siden mistænkt hos Cromwell, blev under Carl II holdt fængslet fra 1661, men siden frigiven, og døde 1677 i London. S.'s vigtigste Værd var „Oceana“, en politisk Roman i Plato's Republik Smag.

Hartsburg, Stad i den nordamerikanſke Fristat Pennsylvanien, ved Susquehanna, har Zernisberier, Pottemagerier o. M. 9,000 Indb.

Harrison (William Henry), amerikansk Statsmand, født d. 9de Febr. 1773 i Staten Virgini-en, kjæmpede 1792 og 1811 mod Indianerne og 1813—14 mod Engulanberne; imidlertid kæmte han været Gouverneur i den nye Stat Indiana samt Medlem af Congressen. 1814 traadte s. tilbage i Privatlivet og maatte for at underholde sin Familie modtage en Post som Straar ved en af Underretterne i Ohio. Dog blev han atter 1816 Medlem af Repræsentanternes Hus og 1824 af Senaten; 1828 gik han som overordentlig Gesandt til Columbia. Allerede 1836 havde Whigpartiet søgt at faae ham valgt til de forenede Staters Præsident, men det lykkedes først 1840; han døde imidlertid en Maaned efter sin Embedsrettrædelse d. 4de April 1841.

Harshörfer (Casper Frederik), dansk Bygmester, født i Kjøbenhavn 1735, besøgte Kunstakademiet fra dets Stitstelse (1754) og vandt 1756 Akademiets store Guldbedaalle, da den for Den Gang udbeesttes. Aaret efter fik han Styrerbium og reiste til Paris, hvor han studerede under dygtige Lærere som Couſtour, J. F. Lebel og Soufflot, uden slavisst at efterligne dem. I Sommeren 1762 begav han sig til Rom, hvor hans selvstændige Studier af Altsidens Kunst, først i Hjælp af den romerske, senere de gunſtigere Glempebilder frembød sig, med en stærre Begeistring af den græske havde en overordentlig gunſtig Indbydelse paa hans Charakter som Kunstner. Omtrint 1763 vendte han hjem, som en sjelden dannet og udbillet Kunstner, der kun behøvede gunſtig Leilighed for at udfolde et rigt Talent. Men det var intet betydeligt som frembød sig, og al den Stand han blev Medlem af Akademiet og Aaret efter 1766 Professor og tilfiral sig Dyrkerfomhed ved sine skjønne Tegninger, var hans betydeligste Beskilling det Gravcappel i Roestiske, som først i noget forandret Stikelse, blev færdigt længe efter hans Død, Hændt han allerede 1778 kunde udstille sine Tegninger og en Nobel deraf. Foruden dette hans Hovedværk var det Vorige mest mindre Arbeider, Ombygninger (Karle-Capel 1767, Theatrets Udvidelse 1773—74), Reperet m. M. Inden 1778 var dog ogsaa Heruleklogen i Rosenborg Gave færdig. Imidlertid ubdannede S. sig ved fortsatte selvstændige Studier, sae da da Aldvaaberne 1794 og 95 aabnede uligst til Arbeide, var han en Kunstner, hvis indre Aand stob i det rette Forhold til de Organers Bærbighed, der nu maatte fremstille sig. Men kun i nogle meget smulle Privatbygninger og i Colonnaden ved Amalienborg fik han betegnede den Bet, hans Talent var laaet ind paa, da Dehn bortrev ham i Mai 1799. Hans sidste Arbeide at opbygge Marmorkirken efter en forandret Plan blev kun sat paa Vaapret; Kvinden saeer endnu.

Harshörfer (Georg Philips), tysk Digter, født 1607 i Nürnberg, død som Raadsrætt sammesteds 1658, var Medlem af det i Nürnberg oprettede poetiske „Gyrdeselskab ved Peanin“, og skrev en Mængde Digte, navnlig Studier, i sin Tids fortrukne og declamatoriske Maad, der søgte ved Ordernes Bombast og Klingklang at erstatte Mangel paa Sand og Poese; fremblev under Titlen „Der poetische Trichter“ en Andvisting til i 6 Timer at blive Digter, Kærligbetrevelser o. M.

Hartford, Hovedstad i den nordamerikanske Ristat Connecticut, ved Floden Connecticut, er nuft bygget, har endel høiere Underviisningsanstalter og mange milde Stiftelser (navnlig et Vosphummeinstitut), betydelig Fabrication af ærbarre, Studebaaen o. dsl., samt levende Handel. 20,000 Indb.

Hartkorn. Ved Ansættelsen af Vøndernes Afgifter i Fordebsgerne beregnede man de forskjellige Afgifter eller saakaldte Landgilde = Spæses i Forhold til den meest gjængse Kornart i Robinserne, Rug eller Byg (haardt Korn), og man sagde da, at Vønden stod for saa mange Sæder S., som Vørdien af alle hans Afgifter Sammentagne udgjorde i Tønder Korn af det første Slags. Efter Enevoldsregjeringens Indreise blev der gjort Extracter af Adelens og ærnes Fordebsger, hvorpaa Matrikulen af 1664, den saakaldte Landgildematricul, blev rindlagt. Denne ophævedes 1688, da den nye Matricul indførtes, undtagen for Bornholm. aa den afstærkede Matricul berøser det saakaldte gamle S., efter hvilken Gammelstat hværet et nye S., der ligger til Grund for alle andre Afgifter, blev paalagt ved den nyeste Matricul, r indførtes 1844 for hele Landet, undtagen r Bornholm, hvor en ny Matricul først blev jort gjelbende 1848.

Hartlepool, Stæd i Durham-Shtre i England, har en god Havn, flere Døller og levende Handel. 10,000 Indb.

Hartmann von der Aue, en af de bedste tidlige Digtere fra Ribdelalderen, født omrnt 1170, var en schwabisk Ridder, som saandagligvis tog Deel i Korstoget 1197 og døde 220. I sine Digte, der allerede af Samtidige ftes for deres lette og smukke Sprog, bemlede han deels et Par af Artusfagnene Eric, "Swein", begge ere nu overførte paa Httbss), deels have de en religiøs og moralsk indents (saalebes den lille poetiske Fortælling Der arme Heinrich").

Hartmann (Carl Johan), svensk Botaniker og rge, født 1790 i Gesele, var først beskemt til saandværestanden, men da han viste en ubeingelig Lyft til Studeringerne, blev han sat en mindre Stole i Gesele, kom derfra i sit 8de Aar paa Gesele Gymnasium, som han gennemgik i 3 Aar, og gif derpaa som Student i Upsala. Allerede i Gesele havde han paa sin Haand ivrig lagt sig efter Botaniken, illet Studium han fortsatte i Upsala ved siden af Medicinen; da han var uden nogen uderstøttelse, nødsagedes han til i en Kasse ar at være Hunslerer, indtil han 1820 kunde ge Examen i Medicin, hvorefter han som caktiferende Læge opholdt sig forskjellige Steder, nest i Gesele; han døde i Stockholm 1849. oruden en Mængde mindre botaniske Afhaandlinger og nogle medicinske Skrifter maa navnlig fremhæves hans „Handbok i Skandnaviens Flora“, der første Gang udkom 1820, le Dpl. efter Forsfatterens Død 1849.

Hartmann (Johan), en begavet Componist, m 1764 til Kjøbenhavn, hvor han blev ansat m Capelmester og døde 1791. Hans berømteste ærker ere Operaen „Valburgs Død“, et Klassisk, i Lind's Aand komponeret Bærl, og Syngestykket Fisterne“ af Swald, hvoraf Sangen „Song Chri-

fian stod ved hien Mast“ i egentlig Forstand er bleven dansk Køllesang. — Hans Søn August Wilhelm S., født i Kjøbenhavn d. 6te Novbr. 1775, var ogsaa en dygtig Musiker og døde d. 15de Novbr. 1860 som Cantor ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn. — Johan Peter Emil S., Søn af den Foregaaende, født i Kjøbenhavn d. 14de Mai 1805, viste allerede som Dreng Lyft og Anlæg til Musik, hvori hans Fader selv uddannede ham; men en kort Tid havde han desuden Underviisning i Violinspil af Capelmusikus Boigt. Han lagde sig med Iver efter Orgelspil, og gjorde allerede i sin tidlige Ungdom, navnlig opmuntret af Bøysle, flere Forsøg i Compositionen. Han blev 1821 Student og 1828 juridisk Candidat, men var allerede tidlige bleven ansat som Organist ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn. 1825 komponerede han Cantaten „Orglets Priis“ og en Concertouverture i D mol. Da Musikconservatoriet i Kjøbenhavn oprettedes 1827, blev S. ansat som Lærer ved samme, og forblev i denne Stilling, indtil det ophævedes 1840. Han var imidlertid 1828 bleven ansat som Secretair ved den børgelige Indrullingscommission, hvilken Post han endnu beklæder; siden Bøysle's Død 1842 har han tillige været Organist ved Frue Kirke. Hans første Opera, „Ravnen“, kom 1832 til Dypførelse, den næste, „Corfærerne“, 1835. S. var en af den Kjøbenhavnske Musikforenings Stiftere 1836, og har senere uafbrudt været Medlem af dennes Bestyrelse. Paa sine forskjellige Reiser i Udlandet kom han i Forbindelse med mange af Udlandets første Musikere og Musikhandlere, paa hvis Forlag han har udgivet en ikke ringe Deel af sine Compositioner o. l. v. S. hører ubetinget til de produktiveste og meest begavede nordiske Componister. Vel er han ikke upaavirket af andre store Mestere, navnlig Spøhr, men er dog som Componist i det Hele gaet sin egen Vej og har ubvilket sig selvstændig, uden at banne sig efter et bestemt Mønster. Foruden de ovenfor nævnte Arbejder har han komponeret Musik til flere af Dehlenschlägers Tragoedier, samt til andre dramatiske Arbejder (Dehlenschlägers „Fisterne“, Heiberg's „Syvoverdag“ o. l.), endvidere den yndige Opera „Eiden Kirken“ af Andersen, deruæft Musik til forskjellige Balletter o. m. M.

Hartmann (Moriz), tybtsk Digter, født 1821 i Bøhmen, studerede i Prag og Wien og paadrog sig ved en Samling af lyriske og episke Digte („Reich und Schwert“, 1845) Forsøggeller af den østerrigske Regjering, paa hvilke Revolutionen 1848 gjorde Ende. Han blev nu Medlem af Frankfurterforsamlingen, hvor han hørte til den yderste Venstre (han var med Frøbel og Blum i Wien i Octbr. 1849, men kom i rette Tid bort derfra; i sin „Reimchronik des Pfaffen Mauriceus“ spottede han Parlemetets Ubestemtbed og politiske Svagbed). Siden har han reist endel og for det Meste opholdt sig i Paris. S. har bl. A. skrevet Digte, en Roman „Der Krieg um den Wald“ o. M.

Hartensbush (Juan Eugenio), spansk Dramatiker, født d. 6te Septbr. 1806 i Madrid, maatte indtil 1836 drive sin Faders, en tybtsk Suedlers, Saandværk, men havde tillige studeret. S. har overført endel Skuespil fra fransk og

Italiensk, forfattet endeel meget gode Dramaer og Digte samt gjort sig fortjent ved Udgivelse af flere ældre Forfatters (naavelig Calberons) Værker. S. er anfat ved det kongelige Bibliothek og har siden 1852 været Præsident i Theater-raadet.

Sarnu med Tilnavn al **Masjid** (den Retferdige), arabisk Kallif, den 6te af Abbasidernes Hovs, fulgte 786 efter sin Fader Mehdit og regjerede sit uhyre Rige med Glæde og fortjent Anseelse. Han havde sin Hovedstad Bagdad til Bædens pragtfuldeste og herligste Stad paa den Tid, forføjnede den ved herlige Bygninger, samlede der Lærde og Kunstnere, oprettede Skoler især for Medicin, Mathematik, Astronomie og Chemie, lod græske Forfatters Skrifter, navnlig Aristoteles's, oversætte paa Arabisk og hidrøg saaledes til at bevare Oldtidens videnskabelige Mesterværker. S. var derfor høit æret og effekt af sit Fjoll, og Sagene om ham leve endnu bl. A. i „Ænsind og een Nat“. Med Carl den Store stod han i venskabelig Forbindelse, han sendte 2 Gange Gesandter til Carl og forærede ham et Bånddyr. S. boede 809 i Tus paa et Tog til Khorasan. S. var gavmild, menneskekærlig og tolerant, bestyttede de kristne Pilegrimme o. s. v. Sign. Art. **Varasidernes**.

Parasities (i Sing. Parasiter) kaldtes hos Romerne de oprindelig fra Etrurien stammende Udvædere af **Parasitica**: s. Tegndælgere, der toge Barster af Offerdyrenes Indvolde, af Lørden og Lynild eller andre betydningsfulde Phænomener (Prodigier). De vare i Rom anerkjendte af Staten; endnu under Keiserne, blandt hvilke Claudius særlig begunstige dem og constituerede dem til et fornemligt Præfektecollegium, gjorde de Chaldeernes Astrologie gjældende. Først senere bleve de ndrøbbede af Honorius ved en Lov (419), der var rettet mod alle Sandfigere (Mathematiker).

Parus kaldes en Deel af Bjerglandet i Berberiet, en østlig Fortsættelse af Atlas mellem Tripolis og Syzjan.

Parve er et vigtigt Redskab i Agerbruget, der, hvor forskjellig det end kan være bygget, i ethvert Tilfælde er saaledes konstrueret, at de forskjellige Rader Lænder, hvormed det er forsynet, supplere hvarandre, saa at hele Overfladen fuldstændig paavirktes af S., og dens Birtning forøges tilmed ved den rystende Bevægelse, som S. faaer ved at trækkes rasl gjennem Jorden. S. er saaledes for Marken, hvad Riven er for Haven, og tjener deels til at bringe Jordklumperne til Overfladen og der staaelse dem samt samle Græsrødderne af Jorden, hvortil navnlig den „norste Kullebaroe“ ndmærker sig, deels til at bringe Sæden i den fornødne Dybde i Jorden og jevne Overfladen, hvortil de lettere Sorter benyttes. Indførelsen af den „svenske S.“ (s. **Castigator**) har i de senere Aar i høt Grad lettet Foraarsarbejderne ved at erstatte Pløiningen, hvor denne har været tilbøielig ubført om Efteraaret. Efter S.s Construction eller Anvendelse træder den en Hæftkraft af 1, 2, 3 eller 4 Heste.

Parvey (William), en berømt engelsk Læge, født 1578, blev 1615 Professor i Anatomie i London, 1630 Carl I's Livlæge, og døde 1658.

Hvad der især giver S. Betydning i **Sidenstuen**, er hans udført vigtige Opdagelse af **Blodets** Løbet, hvilken han neblagde i sit Skrift: „De motu cordis et sanguinis“ (1623). Dette gjorde en uhyre Opsigt og valte, stor Strid, i hvilken Tiden dog snart viste, at han havde Ret. Da Samme var Tilfældet, da han i Forplantelseslæren ndtalte den Sætning „Omnia animalia ex ovo“, hvorefter han bestemt optraadte mod den hidtil antagne **Generatio æquivoca**. Dette gav Anledning til Skriftet: „De generatione animalium“ (1650). Hans „Opera omnia“ er udgivne 1766.

Parvitz, Søstad i Esler-Spire i England, har en beskedet Havn, et Orlogsværft, Skibsbyggeri og nogle Fabrikker. 6,000 Indb.

Parzen, en isoleret Bjergmasse i det vestlige Lybfland imellem Floderne **Reine** og **Saal**, er omtrent 16 M. lang og 5 M. bred og indtager et Fladeindhold af over 87 □ M., hvoraf 18½ saibe paa Brandvig, 12½ paa Hannover, 9 paa Preussen og 2 paa Anhalt-Desfa. S. indeholder store Støve af Løvtræer (i de lavere Egne) og især **Kaaltræer**; den er meget rig paa **Mineralier** og yder **Sølv**, **Jern**, **Sten**, **Kobber**, **Zink**, **Arfenil**, **Marmor**, **Alabast**, **Granit**, **Kildesalt** o. M. Dens høieste Punkt er **Broden** (3,500 f.); en Rængde **Smalfloder** løbe fra S. til Elben eller **Weseren**.

Paschisch er det arabiske Navn for indisk **Hamp** (cannabis indica), hvoraf **Orientalerne** tilberede en stærk berusende **Drick**; et saaledes beruset **Menneske** kaldes **Paschisch** og særme-dentlig ubledes heraf det franske „**Assassin**“, et Ord, der stammer fra Korstogenes Tid og gælder orientalske **Nøvere**, som opbydsede ved denne **Drick** vare istand til at udøve enhver **Skændels**baad (s. **Masafiner**).

Pasdrubal var et hos **Cartaginenserne** meget almindeligt Navn, som flere af deres berømte Felt herrer have ført, blandt Andre S., en **Ervinger** af **Hamilas** **Barbas**, som udbuede **Cartaginenserne**s **Ragt** i **Spanien** og **21** blev myrdet af en **Gallier**. — S., en **Brøder** til **Hannibal**, der under dennes **Felttog** i **Italien** blev tilbage som **Overstkommanderende** i **Spanien**, drog senere **Brøderen** til **Udsleming**; men inden han kunde forene sig med dem, blev han **flaaet** af **Romerne** ved **Sena** (**Cinagaglio**) ved **Floden** **Metaurus** i **Umbrien** og **salbt** selv i **Slaget**. — S., **Stigos** **Søn**, der **Anfører** for de **cartaginensiske** **Tropper** i **Spanien** og **Afrika**; ved at give sin med **Mastusia** forlovede **Datter** **Sophronisbe** til **Supper**, foranledigede han, at **Mastusia** gik over til **Romerne**. Efterat have **dukket** under for **Scipios** **Angreb** drøbte han sig selv ved **Gist**. — S. **ndmærkede** sig i den **8de** **puniske** **Krig**, i hvilken han **tappert** forsvarede **Cartago** mod **Romerne**; han **boede** som **Krigsfange** i **Italien**.

Hase (Carl August), lærde evangelsk Theolog, født d. 25de Aug. 1800 i **Steinbach** i **Sachsen**, blev 1829 Professor i **Philosophie** i **Leipzig** og samme Aar **theologisk** Professor i **Jena**; han er en **Modstander** saavel af den moderne **Empir** **naturalisme** som af den **vulgære** **Rationalisme**. Blandt hans Skrifter nævnes: „**Evangelisk** **Dogmatik**“ (1825, 4de Opl. 1850); „**Gnos**“ (3 Bd., 1826—28); „**Die** **Leipziger** **Disputation**“

(1827); „Hattorus rodvivas“ (1827, 7de Dpl. 860); „Leben Jesu“ (1829); „Theologische Streitschriften“ (3 Hft., 1834—37); „Kirchengeschichte“ (1834, 6te Dpl. 1848); „Die evangelische Kirche des Deutschen Reichs“, (1848).

Hæse er en lille Flod i Hannover, som udmønder paa Leutoburgerwald og falder i Ems. Hæse (Carl Bened.), tydsk Philosoph, født d. 1te Mai 1780 i Salsza ved Rammburg, begav sig 1801 til Paris, hvor han 1812 blev Lærer og Dronning Hortenses Sønnen (Napoleonouis og Louis Napoleon), 1815 Professor i orientalske Sprog ved Ecole speciale, senere professor ved denne Anstalt, 1824 Medlem af Academie des inscriptions, 1830 Medlem af lehrerseeraadet ved den polytekniske Skole. Presidenten Louis Napoleon udnævnte ham 349 til Commandeur af Æreslegionen. H. er leberet talrige og udmærkede Vidbrag til iibskrifter og Samleværter; han har udgivet ydus's Skrifter „De magistratibus Romanorum“ (1812) og „De ostentis“ (1822), Rægesom ogsaa Leo Diaconus (1819); i den nye Udgave af Stephannus's „Thesaurus“ tog han stor Del. Paa Uboivlingen af de humanistiske Studier i Frankrig har H. udøvet en meget betydelig Indflydelse. — Heinrich S., en lætter til den Foregaende, født d. 18de Jan. 789 i Altenburg, blev 1820 Inspector ved minik- og Myntcabinettet, 1836 Oberinspector ved Anticabinettet og det Wengsk's Museum i Dresden, og bode sammesteds d. 9de Novbr. 1842. De vigtigste af hans Værker ere: „Palæologus“ (1837) og „Verzeichniß der Antikensammlung zu Dresden“ (4de Dpl. 1836).

Hæser (Charlotte Henriette), berømt Sangerinde, født d. 24de Jan. 1784 i Leipzig, blev 303 ansat ved den italienske Opera i Dresden, og gjorde sig senere i Italien saa berømt, at man kaldte hende „la divina Tedesca“ (den abdommelige Lybste). Efter at have agtet Advocaten Vera i Rom (1813) forlod hun Theatret. Ogsaa hendes 3 Børde Frederik S. (født 1775, d. 1801), Aug. Fred. S. (født 1779, d. 1844) og Christian Wth. S. (født 1781) have gjort sig bekendte som dygtige Musikere. Den Sidste's lætter, Mathilde S., født 1815 i Stuttgart, er udmærket Sangerinde, der 1834 blev ansat som første Sangerinde ved Hofteatret i Gotha. Hæser (Heinrich), født d. 15de Decbr. 1811 i Rom, blev 1839 overord. Professor i Medicin i Jena, og kaldtes 1849 til Greifswalde. Hans ovedtag ere Pathologie, Materia medica, og er Medicinens Historie, hvorom han har reet meget værdifulde Arbejder: „Historisch-ethol. Untersuch. als Beitrage zur Geschichte r Volkskrankheiten“ (2 Bb., 1839—41); „Lehrbuch d. Geschichte der Medicin und der Volkskrankheiten“ (1845, 2det Dpl. 1858).

Hæle er en Ridsflad paa Vestfiden af Bornholm, beliggende paa et fladt Terræn ved Wierum. Ved Holstetallingen 1855 havde den 1,002 abd. Dens offentlige Bygninger ere Kirken, aadbyttet, Almueskolen og et fattig- og Arbeidsburs. Indbyggernes Erhverv er Handel og kun ringe, Haandværk, Fiskeri og Agerug. Ved Løbsstedet var 1867 hjemmestyende Emaafartøier af 41 Emsl. Havnen har en dybde af 7 Fod.

Hæll er en af Aar glennemstrømmet og for sine Naturskjønheder berømt Dal (5 R. lang og 3—4 R. bred) i Canton Bern i Schweiz; Indbyggerne skulle være af nordisk Oprindelse.

Hæmonæere, s. Mæmonæere.

Hæse. Deels for at tømme de Spindler eller Spoler, paa hvilke Garnet er opviklet under Spindingen, deels for at male Garnets Længde og derved underjøre dets Styrke, undertiden ogsaa for at bringe det i en til Bygning, Blegning, Farvning eller Indpakning beqvem Form, bliver det opviklet paa en S., der afvikler sig fra en Garvinde deels ved at have en ved Lov eller Vedtægt bestemt Omvælt, deels ved et Tælleapparat (Kuelhæse), der giver Lyd, naar man har et bestemt Antal Omgange. Ved Haandspindingen bruges S. til eet Garn, i Maskinspinderierne til 20 à 50 Garn, undertiden forte ved Maskinstraf.

Hæsan Naja Hæsa, s. Naja.

Hæse (Carl Edward), født i Dresden den 25de Juni 1810, blev 1839 Professor i Medicin i Leipzig, gif 1844 som medicinsk Directeur for Cantonalhospitalet og Professor i den medicinske Klinik og Pathologie til Altrich, hvorfra han 1862 kaldtes til ord. Professor i de samme Fag i Helldberg. Han er en af Lyblands dygtigste Kliniskere, har skrevet Endel af de videnskabelige Tidsskrifter, og desuden „Anatomische Beschreibung der Krankheiten der Circulations- und Respirationsorgane“ (Leipzig 1841), ligesom han ogsaa har behandlet Assittet om Nerve-systemets Bygdomme i den af R. Birchow redigerede „Handbuch der spec. Pathologie und Therapie“, hvoraf det danner 4de Bindes 1ste Hft. (1856).

Hæse (Johan Adolf), tydsk Componist, født den 25de Marts 1699 i Bergedorf ved Hamborg, gif, efter at have været virksom ved flere Theatre i Lybland baade som Sanger og Componist, til Italien, hvor han fuldenbte sine musikalske Studier under Porpora og Scarlatti i Neapel. 1727 blev han ansat som Capelmester i Benebig, hvor han lærte den berømte Sangerinde Faustina Bordoni at kende, der siden blev hans Hustru. Efter forskellige Rejser i Italien og England tog han 1740 fast Ophold i Dresden, hvor han var bleven ansat som Overcapelmester, blev 1763 pensioneret, og bode den 28de Decbr. 1783 i Benebig. Han var en særdeles frugtbar Componist: alene Antallet af hans Operaer udgjør over 100, desuden har han komponeret et stort Antal Værker for Kirke- og Kammermusik. — Hans ovenomtalte Hustru Faustina Bordoni, født 1700 i Benebig, optraadte her allerede i sit 16de Aar som Sangerinde, og fik snart europæisk Berømmelse. Hendes Dødsaar er ubekjendt.

Hæffel (Corylus) kaldes Træer eller Buske af Slaalbarernes Familie, som især høre hjemme i det nordlige tempererede Europa og Amerika. Bladene ere afværgende, enkelte, mere eller mindre tandede og stivhaarede, Blomsterne eens, Hanblomsterne sidde i Kæster og bestaae hver af et ubeelt Kalleffil og 8 Støvdragere, der ere befæstede paa Midten af de 2-sfigede Biffel, Hunblomsterne danne et Hoved med 1—2 Blomster, som ere omgivne af et ved Grunden sambladet Svøb; de enkelte

Blomster bestaae af en 2-rummet Frugtknude, der er sammenvoret med Blomsterdæklet og bærer 2 lange, røde Ar, som rage frem fra Epibsen af de Knopstjæl, der ved Grunden omgive Hunblomsterstanden. Frugten er en Nød med et haardt, træagtigt Frøglæmme, og er omgivet af det grønne, foroven uregelmæssig fligede Svøb (Safen). Almindelig S. (C. Avellana) eller Nøddetræ forekommer hyppig her i Landet i Kræftlove og plantes desuden overalt ved levende Segn og i haver for de spiselige Frugters Skyld. Lambertsnødden (C. tubulosa), som hører hjemme i Sydøuroopa, plantes ligeledes hyppig i Danmark. De forskellige Arter af S. indeholde alle i Frøene en vesmagende, fedt. Olie, den saalatte Nøddesolie. — S. formeres enten ved Saening eller ved Afslagning. Det Sidste er almindeligst, da de raflere vopende Afslagere ere mindre udfatte for at ødelægges af Ultrud og andre skadelige Indvirkninger end de i Begyndelsen meget langsomt vopende Frøplanter. S. dyrkes baade i Lav- og i Mellemstov (hær med Teg som Dverstovstræ), og holdes sædvanlig i 5-, 10-, 15- eller 20-aarig Omdrift. De unge, slanke Stud anvendes til Løndebeaad, Tælleflæppe og lignende, Rodtræet til Dreiearbejde, Rullene i Rindfabrikationen. 1 Lønde Sæstelsnødder indeholder mellem 108,000 og 112,000 Stykker.

Sæstel (Johan Georg Heinrich), tydsk Geograph og Statistiker, født 1770 i Wolfenbüttel, død 1829 i Weimar, hvor han var beskæftiget ved „Industrieomptoir“'et, tog Deel i Redactionen af Ersch's og Grubers „Allg. Encyclopædie“, men er især bekendt ved sin „Lehrbuch der Statistk“ (1812) og sine Bidrag til „Bollk. Lehrbuch der neuesten Erdbeschreibung“ (1819 ff.).

Sæstlæggen (Gustaf Erik), svensk Maler, født 1781 i Stockholm, død 1827, var Elev af Maler-Akademiet og af Hilleström, men uddannede sig især paa en tiaarig Rejse i Tyskland og Italien. Han roses som en ganske dygtig Historiemaler, hvis Birkomhed udvøede Indflydelse paa den svenske Kunst.

Sæstlemus (Myoxus) kaldes en Slægt af smaa, musagtige Gnabere, der i Levemaade ligne Egernerne endel, klætte i Træerne, bygge Rede i disse o. s. v.halen er ogsaa mere buftet, omtrent som Egerneres. Da de ligge i Vinterdiale, bane de ogsaa faaet Ravn af „Syvsovere“. I Europa forekomme 4 Arter: M. querolans (nitela), dryas, gills og avellanarius eller muscaudinus. Den eneste af disse Arter, som findes i Norden, er den fidsmænte, og den tilkommer derfor Navnet S. vel egentlig. Den ligner Huusmuseu i Størrelse og Slabning, men har kortere Øren, en stærkere behaaret Hale og en rødgul, underneben hvidagtig Pels. Den har enten sin Rede i et hult Træ eller bygger en fugelrund Rede i en Sæstelsnødder ikke langt fra Jorden. Vinteren tilbringes i et Vinterleie i en sovende Tilstand under en Trærod eller en Duff; alligevel samler den et Forraad til Brug om Foraaret. Ligesom Egernet lever den hær af Nødder, Bog, Ulben o. s. v., og den kan ligesom andre Gnabere sidde paa Bagbenene og holde Føden mellem Forbenene. Om Dagen ligger den sammenrullet og sover, om Aftenen er den derimod i

Bevægelse; den er let at tamme og holde i Fangenskab, men sover ogsaa Vintersovn under dette Forhold. S. findes i det sydlige Sverrig, uden just at være almindelig; i Danmark er den ikke bleven seet i længere Tid, hvorved dog er at mærke, at man just ikke let bliver den væer, da den er meget sty og holder sig saa skjult som mulig.

Sæstselorm (Colonella lævis eller austriaca) kaldes en i Danmark sjelden, men over en stor Deel af Europa udbredt, og i Sydøuroopa hyppigere Snogearart af brunlig Farve og let fienkelig fra den almindelige Snog ved, at Skjellene ere glatte, og ved, at den mangler Snogens gule Rallepletter; ogsaa sober den levende Læger. Den er temmelig tilbøielig til at klætte, og hør den findes, kan man derfor træffe dens Samhengende i Sæstelsbustene. Den findes baade i Sverrig og Norge, i Danmark er den funden i Omegnen af Vordingborg; ogsaa i England er den først opdaget for nylig.

Sæstelt, Stad i den belgiske Provinds Limburg, har Geneverbrennerier, Bryggerier, Garverier og Knipslingsfabriker. 9,000 Indb.

Sæstetrag (Jean Henri), fransk Chemiker, født i Paris 1766, død 1827, var fra 1794—1814 Professor i Fysikk ved l'École polytechnique. Under Revolutionen var han Medlem af Jacobinerclubben. Han har skrevet bl. A. om Behandling af Jernmineralierne og om Brænding af Kalksteen.

Sæstæmping (Hans Daniel Ludvig Friedrich), hursessk Minister, født 1793 i Hanau, blev 1817 ansat ved Regjeringen i Kassel, 1821 Læsesfor i Overretten, 1832 Ministerialraad og Medlem af Ministeriet, og blev kort efter Justits- og Indenrigsminister. S. var en udmærket dygtig Forretningsmand, men absolutistisk og reaktionær; han laa derfor i idelig Strid med Kamrene og Pressen, som anlagde ham for villaarlige Embedsaffættelser, Undertrykkelse af Communalfriheden, Udstedelse af Privilegier o. s. v. S. maatte vige 1837, blev ansat i Hofenzollern-Sigmaringen og siden i Luxemburg, men gik 1840 til Preussen og blev 1841 Medlem af Overtribunalet i Berlin, siden Præsident for Overretten i Greifswalde. I Begyndelsen af Aaret 1850 kaldte Kurfyrsten ham tilbage til Hessen og satte ham i Epibsen for Ministeriet, paa samme Tid som man i Greifswalde anlagde en forargelig Proces imod ham formedelt Misligheder i en Regnskabsbog (som dog kun angik en Formseil, og i hvilken han tilfældt blev frikendt), og den preussiske Regjering, som stod i et meget spændt Forhold til den hessiske, lod et Stilsbrev udsæde efter S., den hessiske Premierminister l. S. førte nu. under ibelig Kamp med Stænderne, men stætt ved Tidsforholdene og Kurfyrstens bespøttede Tilbøieligheder, atter et reaktionært og villaarligt, men uretlig dygtigt og kraftigt Regjement, under hvilket han var Øjenstand for megen Forbitrelse og mange Angreb (en uag Greve, uægte Søn af Kurfyrsten, pryglede S. paa offentlig Gade og blev derfor sat i en Daaranstalt). Dog maatte han tilfældt (1855) vige, ikke saa meget for Folkets og Kamrenes faste Modstand, som fordi Kurfyrsten i et Hær Sæger vendte imod ham selv Grundsaetningen

om den absolutte Fyrstevillie og Eneraadighed. Siden har han levet som Privatmand.

Hafslær (Jufus Karl), bekendt Rejsende og Naturforsker, født 1811 i Kassel, studerede Botanik, og fik 1836 Leilighed til at rejse til Java, hvor han snart erhvoldte en forelselig Anstættelse ved den botaniske Have i Suintenzorg. Omfjorger for denne, saavel som talrige Reiser og Expeditioner i det Indre af Landet, beffjæftigede ham til 1846, da han vendte tilbage til Europa. Her blev han nødt til at paatage sig Secretariatet for Handelskammeret i Düsseldorf og at vende sig til Stribentvirksomheden, men 1852 fik han atter paa gunstige Betingelser Anstættelse i hollandsk Ejenskab og afreiste herefter til Ostindien. Af hans Arbejder nævnes: „Plantæ javanicæ rariores“ (1847); „Australien og dens Colonier“ (1849); „Plantæ Junguhulianæ“ (1851—52).

Hafse (Peder Horrebom), født i Hare paa Sjælland, hvor Faberen var Præs. d. 1ste Jan. 1765, og Undervisning i Hjemmet, læste i sine haa Fritimer Digterværter, især Gwaal, Klopstock, Young og Milton, og begyndte alt som Dreng at skrive Vers. 1781 kom han til Kjøbenhavn og blev Mæret efter Student. Allerede næste Aar maatte han imidlertid tage hjem igjen til sin svogelige Faber, for at staae ham bi. Efter dennes Døstie studerede han nu Theologie og prædicatede ikke sjelden, medens Fritiden viedes Poesien. Ved Faberens Død (1785) opgav han Theologien og blev Mæret efter Hunslevær i Frederiksborg. Efter at have udgivet en Digtsamling, tog han 1791 atter til Kjøbenhavn, hvor han levede i smaa Raar af at overkætte og læse Correctur. Hans poetiske Arbejder flæfede ham imidlertid mægtige Belyndere (blandt Andre Hertungen af Augustenborg og Greverne Bernstorff), og ved deres Hjælp blev han 1798 Vold- og Conjunctions-Inspecteur i Midelfart. Agtet som Embedsmand og afholdt i Omgangslivet for sin beskedne og godmodige Mænterhed, døde han d. 2de Jan. 1831 i Svanborg, hvorhen han var bleven forflyttet. Som Forsfatter stod han i sin Tid i stor Hæder; hans alvorlige Digte læstes med varm Deeltagelse, og hans Selskabslange høstes næsten ved enhver festlig Sammentomst. Siden ere de glemte. Et Udvalg af hans Digte udgaves, med en forfattet biographisk Skizze, 1835 af J. S. Smidth.

Hafsen, Hæfke i det hannoverske Landdroehie Hannover, er bleven mærkelig ved Slaget den 26de Juli 1757 imellem den franske og den engelske (hannoverske) Hær, isølge hvovillet Hertugen af Cumberland ved Conventionen i Klosteret Seven den 2de Septbr. f. A. maatte afstige den største Deel af sine Tropper og overlade Frankmandene Hannover og Kassel.

Hastighed. Man tillægger et Legeme desto større *H.*, jo længere Tid det gjennemløber i en vis Tid, eller jo kortere Tid det bruger for at gjennemløbe en vis Vej. Naar Bevægelsen er jevn, det vil sige, det bevægede Legeme bliver ved at gjennemløbe lige lange Veie i lige store Tider, angives *H.'s* Størrelse ved den Vej, Legemet gjennemløber i en Tidseenhed, *t.* *Ex.* et Secund. Saadanne Bevægelser forekomme imidlertid kun pverst sjelden i Naturen, da enhver Kraft, som virker paa det bevægede

Legeme under Bevægelsen, det være sig underkøttende eller hindrende denne, vil bevirke en stadig Forandring af *H.* fra det ene Dieblit til det andet. *H.'s* Størrelse i et vist Dieblit kan da angives som den Vej, Legemet vilde gjennemløbe i en Tidseenhed, hvis det vedblev at bevæge sig saa længe med den *H.*, det har i det betragtede Dieblit. Tænker man sig den gjennemløbne Vej som en Function af den Tid, Bevægelsen har været, er *H.* liig den første Differentialcoefficient af denne Function.

Hastings, en gammel Eskad i Søstærskjire i England, ligger ved Kanalen og har meget besøgte Søbade. *H.* hører til Cinque Ports (s. d. A.); i Nærheden af den stod Slaget den 14de Octbr. 1066, i hvovillet Wilhelm Erobreren overvandt sin Nebbeiler Harald og gjorde sig til Herre over England.

Hastings er Navnet paa en normannisk Biskop i det 9de Aarh., som i Episkopen for en Flaade og Hær af sine vildmande trængte pindrende og ødelæggende op ad Seine og Loire i Forbindelse med en anden Hæubing, Bjørn Jernside, derefter hærjede Spaniens og Portugals Kyster (c. 850) og saa gik til Italien og Sydfrankrig, men omfjor 868 lod sig døde og af Carl den Stalbede modtog Hertugdommet Chartres. Herskaaal han (eller en anden *H.*) siden have begivet sig til det sydlige England, hvor han anlagde Staden *H.* og kæmpede mod Alfred den Store. Fra den Tid tier Sagnet om ham.

Hastings (Francis Rawdon, Marquis af), engelsk Statsmand, født den 7de Decbr. 1754, tjente i Krigen mod Amerikanerne og som 1782 som Oberst tilbage til England, hvor han efterhaanden arvede Titlerne Greve af Huntingdon og af Moire samt Marquis af *H.* Som Ven af Prindsen af Wales, den senere Georg IV, tilveiebragte han 1806 dennes Udføring med Faberen, hvorfor Georg efter at være bleven „Regent“ gjorde ham til Generalgouverneur i Ostindien (1812). Her overvandt han bl. A. Maharathyrsten Scindia og Bjerghollene i Nepaul, blev efter sin Hjemkomst 1824 udnævnt til Gouverneur af Malta og døde den 28de Novbr. 1826.

Hastings (Warren), engelsk Statsmand, født den 6te Decbr. 1732, Søn af en Geistlig i Worcester-skjire, fik 1749 en Anstættelse i et Regjeringscontoir i Ostindien, blev 1761 Regjeringsraad i Bengalen og siden i Madras, 1771 Gouverneur i Bengalen og 1777 Generalgouverneur i Ostindien. *H.* var et udmærket bygtigt men haardhjertet Hæbskab for Compagniets daværende Politit, som gif ud paa for enhver Pris, med Hæ eller med Uret men dog under milde og lovlige Former, at sørge dets Magt og især dets Indtægter. Den Modstand, han fandt hos de andre Medlemmer af Raadet, især Francis (s. d. A.), og de mod ham af de Indsødte reiste Klager vidste han smilt at overvinde, saa at Compagniet under de ved Krigen med Frankrig opstaaede Farer skyndte sig at forlænge hans Embedetid. For at bestirde Udgifterne, især til Krigen mod Hyder Ali og Frankmandene, tillod *H.* sig haarde Pengesudpresninger af de indsødte Fyrster, navnlig Fyrsten af Aud, hvis Roder ved Misabandfuger blev tvungen til at udlævere endel af sine

Statte. Rlagerne over S's Billaarligheder naaede imidlertid til Europa, men han blev først hjemlaabt 1785. Han efterlod Provintserne ublugede og Sjelden overordentlig forsøgt, men ogsaa Indtægterne forsøgte, Englands Hjender maatte og Nodstanden imod det tilintetgjort. Efter hans Hjemkomst reiste Børle, For o. A. Anklager imod ham for Undertrykkelser og Udpressninger. Retten fristendte ham, men dømte ham til at betale Sagens Omkostninger, hvorfor Compagniet gav ham nogenlunde Erstatning ved en aarlig Pension paa 4,000 Rb. St. og et stort Paan. Hans Formue var dog ødelagt. Siden levede han i Stilhed (men raadspurgtes ofte i offentlige Sager) og døde den 22de Septbr. 1818.

Sath, Sath, Cubit eller **Covit** er et ostindisk Længdemaal = $\frac{1}{2}$ engelsk Yard = 1,1567 danske Fod.

Satte og **Suer** (Hattar och Mösser) kaldes i Sverrig de to Partier, som i den saakaldte Frihedstid (Frederik af Hessen, Adolf Frederik) kæmpede om og tilstevits havde Overvægten i Regjeringen. Sattene, som udgjorde Bevægelsespartiet, fulgte i den indre Regjering det mercantile System, søgte paa enhver Maade at give Handelen og Fabrikerne Liv, befordrede Videnkaberne og sluttede sig i den ydre Polititil til Frankrig, men bleve af denne Magt løskede til at begynde Krig med Rusland og Preussen, hvilken Krig udsømte Sverrigs Finanser og tilintetgjorde Partiets Indflydelse hos Nationen. Guernes, det conservative Partiet, System erklærede derimod at ville have for Die Agerbrugets Fremme fremfor Fabrikketnes, Sparomkostelig, Orden i Pengesæfnet og Hjenbstat imod Frankrig. De ved Parisfredighederne foraaarjede Forandringer i Regjeringsgrundloftatningerne og Partimandenes Egenytte og Bestikkelighed vatte tilslut hos Folket en Noddbelighed imod det hele Partivæsen, hvorved det blev Gustav III muligt at sætte en Grænse for deres Indflydelse ved Revolutionen 1772. Venænelserne S. og M. vebblev alligevel endnu længe, og Mindet om deres tidligere Indflydelse øggede de mere betydelige Medlemmer til en Nodstand imod Gustav III, som opbyllede denne til de voldsomme Forholdsregler, der tilslut løskede ham Livet.

Sattefilt, s. **Filt**. Sakerede Satte ere uldne Filtetatte, beaklede med Copallal. Silketatte ere i Reglen af tyndt Særebæars Filt, stivebe med Sællatopløsning og beaklede ved Hjelp af en klæbende Fernis med Satteløvs, langhaaret Silkeslyds, der for Elasticitetens Skyld adskjæres paafttraa af Stykket, spes sammen og beaktes paa Underlaget med et varmt Presserjern, medens Sattene sidde paa Formen. Tilslut giver man Sattene Glans ved en stærk Børstning.

Satstoffer. Den store Nyttte, som man i Føkningskrigen havde af Mortererne (s. d. A.), levede i Sntningen af det 17de Aarh. paa den Tanke, ogsaa at spre dem med i Felten. I Frankrig brugte man i Begyndelsen hertil de der alminnelige Lappemorterer, men gif dog over til, ligesom i andre Lande, at befsene sig af Sængemorterer eller, som de efterhaanden kom til at hebde, Saubitser til i Felten at afslunge Gra-

nater eller smaa Bomber (s. Projectil) med Hjenden. Saubitserne anbragtes i Lavetter ligesom Kanonerne, og vare altsaa oprindelig at betragte som et Slags fjærende Morterer. Ligesom disse havde de et Løb af isten en Arms Længde, for at en Mand med Begvemmelighed kunde sætte Granaten tilbunds og med Haanden give den den rigtige Stilling; bagtil indsværedes Løbet til et cylindrist eller tagtformigt Kammer, hvori Fængsullet ndmmede, og i hvilket Krudtlabningen anbragtes bag Granaten. Saubitserne egnede sig i denne Stille ret vel til, ligesom Mortererne, at udlaske det Projectiler i høje og krumme Baner; til det imod, som det i Krigen ofte er søfkelig, at udfbske dem i nogenlunde flade Baner med Tropper o. s. v. vare de mindre vel fillere, deels fordi de vare saa lette, at de ved nogenlunde store Labninger vilde sønderflaae det egne Lavetter, deels fordi de paa Grund af den ringe Længde af Løbet ikke kunde flade fillere; det var med Hensyn hertil, at man i Rusland i forrige Aarhundrede indførte de efter en væsentlig Forjoring benævnte Genhjørningen, som ikke vare Andet end Saubitser, hvis Løb havde en saa stor Længde, at Granaterne ikke kunde søres tilbunds med Haanden, men, søfede til en kort Træcylinder, Speilet, for at beholde den rette Stilling i Løbet, indførtes i dette med en Svætt (s. d. A.). Efter 1815 indførtes lignende lange S. i de fleste europæiske Artillerier, og de af den franske General Paixhans i Forslag bragte Bombekanoner, som nu ere indførte i alle Stater, ere ikke Andet end lange S. af meget stort Kaliber. De gamle korte S. ere til Feltbrug endnu kun bibeholde i nogle tydske Stater, navnlig Sverrig og Preussen. I Danmark, Norge og Sverrig har man indført de saakaldte Granatkanoner, der ere lange S. med et heelt cylindrist Løb uden noget Kammer i Bunden; de have samme ydre og indre Form som de alminnelige Kanoner (s. d. A.), kun have de en mindre Metalsværlighed i Forhold til Løbets Dørmaal. Her i Danmark anstafes der siden 1834 hvoertan lange eller korte S., men kun Granatkanoner, alle søfede af Jern; der haves fem forskjellige Slags, benævnte efter Bøgen af den Jernkugle, som passer i Rindingen, nemlig 12 Pbd. og 24 Pbd., bestemte til Feltbrug, lette 84 Pbd. til Brug ved Angreb og Forsvar af Fæstninger, samt tvære 84 Pbd. og 168 Pbd., bestemte til Røfobatteriernes Besætning. Paa Flaaden bruges 60 Pbd. Granatkanoner.

Sathhold (Christian Gottlieb), tvd. Rettslærd, var søbt den 4de Novbr. 1766 i Dresden og døde den 14de Marts 1824 som Professor i den søfste Ret ved Univerfitetet i Leipzig og Domherre i Merseburg. Han har især erkbrevet sig Fortjenester af Romerretten, navnlig ved sine „Institutionum historicarum juris Romani lineamenta“ (1805; 2det Opl. 1825) og sin „Manuale Basilicorum“ (1819), og af den søfste Ret, i hvilken han har skrevet en Lærebog (1820; 2det Opl. 1845).

Sath (Johannes Carsten), dansk Digter, er søbt den 12te Mai 1790 i Frederiksberg i Norge. Faberen, dengang Amtmand i Smølesøen, var søbt i Hjøbenhavn, Roberta en

Rismandsbatter fra Frederikshalv. Fæstrebde Aar gammel kom Drengen til Bergen, hvor Faderen var bleven Stiftamtmand. Da han var 8 Aar gammel, blev han sat i Huset hos en Præst c. 10 Aar fra Bergen ved Hardangerfjord. Her tilbragte han sine **Barnomsaar**, i en romantisk Egn nærved Egen mellem høje Bjerge og store Skove. 11 Aar gammel mistede han sin Moder; Aaret efter (1803) kom han til Kjøbenhavn, da Faderen var bleven Stiftamtmand i Sjælland. Det eensomme Liv i den vilde Natur ved Hardangerfjorden afsløstes nu af 5 Aars Skolegang i Hovedstaden. Han begyndte allerede nu at skrive Vers. Da Kriegen med England udbrød 1807, traadte Skolebarnet fra øverste Klasse ind iblandt Livlægerne, efter først forjættedes at have søgt at naa Afgang til Studenterens Kælder, og belev og i de bestjendte Udsalv i Clausens Have; Aaret efter blev han Student. Han skulde nu studere Retsvidenskab, men droges af N. Trefschow Professor i Philosophien) og S. C. Wulff til Philosophien og Naturvidenskab. Han henvendte mægtig af Dehlenschlägers, Tiedes og Kavalis's Værker, og ikke mindre af Schepere, Goethe og Schiller, ligesom ogsaa Schellings geniale Philosophie greb ham stærkt. Enkelte Digte af ham fra denne Sjæringstid trykkes (tildeels anonymt) i *Maanedskriften "Athene"* 1814 ff., tilligemed forskjellige Afskrifter. 815 fiftede han personlig Bekendtskab med Dehlenschläger, til hvem han inderlig sluttede sig, og hvis Parti han med Varme tog under Striden med Baggesen. 1816 udgav han to romantiske Digte *"Contrasterne"* og Aaret efter et lyrisk Drama *"Rosaura"*, Værker, der vel øvede Talent, men tillige Mangel paa Mægenhed. Da han havde sendt det sidstnævnte Arbejde ud i Verden, ansaae han sig ikke for ledet til Digter og laste sig af alle Kræfter ved Naturvidenskabene, efter, med Faderens Tilladelse, at have brudt afgjærende med det ridiske Studium. 1820 underkastede han sig Regeringskonferencen og disputerede Aaret efter i Doctorgraden. I Foraaret samme Aar tiltraadte han med offentlig Understøttelse en Udenlandsreise. Han reiste først langs Rhinen, dernæst til Paris, hvor han boede et heelt Aar, og til det sydlige Frankrig og derpaa tilføjes til Itæla, hvor der udviklede sig en forgyldt Eggdom hans ene Deen. Siden gik S. over Genua til Neapel, for at bruge Badene paa Den Fjæla. Det naturvidenskabelige Studium, som han i begyndelsen af Reisen havde drevet meget ivrig, andede, og han overfaldtes ofte af den mest Emsigthed. Hans Ungdomsleerlighed, øfsten, greb han imidlertid nu igjen, og den immelleste Muse lyste ham ofte op over den unge Virkelighed. Det romantiske Eventyr *"Hamadryaden"* og Sørgespillet *"Dajazet"* blev allerede skrevne paa denne Tid. Den ulykkelige Deenssygdom endte med en Amputation lidt venst for Ankelen. Det var hans Bestemmelse, at vende tilbage til Danmark; han havde givet en naturhistorisk Afhandling paa Itæla og tænkte paa at opslaae sin Bolig for stændig i Neapel. I Rom, hvor han opholdt sig et Aar, skrev han sin geniale Tragedie *"Terentius"* og Dramaet *"Gregorius VII."* Ven-

nerne i Hjemmet havde imidlertid bragt ham til at forandre sit Forjæt, at vende sit Fæderland Nyggen. Paa Livbageriet opholdt han sig nogle Maaneder i Tydskland, især i München og Dresden (i hvilken sidste By han fiftede Bekendtskab med Tiedt, der i høi Grad sølte sig tiltalt af de ovennævnte, af Forfatteren selv paa Tydsk overfattet, Digterværker, især af *"Hamadryaden"*) og ankom endelig, efter 6 Aars Fraværelse, i Sommeren 1827 til Danmark, hvor han strax blev ansat som Lector i Naturvidenskabene ved Sørs Academie. S.'s Digterværker blev Ojenstand for en skarp og eensidig Kritik af Thorsten og C. Molbech i *"Maanedskrift for Litteratur"*. Mod J. E. Heibergs kritiske Virksomhed skrev han Satiren *"Den babyloniske Taarnbygning i Wignature, et Forsøg i den Kristophaniske Comodie"* (1830), og var nu Ojenstand for skaanfælsøe Angreb i *"Kjøbenhavns flyvende Post"* og *"Gjengangere"* af S. Herz. Dehlenschläger forsvarede vel sin trosfaste Ven, men Publicum lod sig besuagtet af Mangler i Formen forsøgte til at oversee de dybere liggende Fortrin hos den alvorlige Digter. I Tragedien *"Carl V's Død"* (1831) og *"Maastrichts Besæring"* (1832) havde han sin Dyrksomhed mere henvendt paa den harmoniske Hælfed end tidligere, da han eensidigere lagde Vind paa Charaktertegningen. 1834 begyndte han med *"Wilhelm Zabern"* (en Skildring fra Christian II's Tid), der udkom anonymt, sine i mange Henseender værdifulde Romaner; *"Guldmageren"* udkom 1836, *"En polsk Familie"* (Skildringer fra Polesens Dødskamp) 1839, *"Slottet ved Rhinen"* eller de forskellige Standpuncter (der fremstiller Livsalsberens eensidige Tendenser) 1845. Samtidig fortsatte han sin dramatiske Virksomhed; Tragedien *"Event Graethe eller Kongemødet i Koeskilde"* opførtes saaledes 1841, uden dog at gjøre Lykke paa Theatret, medens den, paa Schepere's Besøftning, lovpristes af S.'s gamle Modstander J. E. Heiberg. 1842 udgav han sine *"Lyriske Digte"* (Den meget forøgede Udgave 1854). I Slutningsdigtet *"Bekendelsen"* skildrer han træffende og smukt sin Digterindividualitet, der, medens Vaaren og Sommeren fjenkte andre Sangere deres fraalende Saver, henvistes til den dunkle Egn i Skyggen af den sildige Søst, hvorfor Range vendte sig bort fra hans Sang og Folket ikke i tætte Klynger lyttede til hans Harpe, der aldrig befrændtes af Blomster. 1846 forflyttedes han fra Sørs til Kiel som Professor i nordisk Sprog, Oldtidsvidenskab og Litteratur; *"Die nordische Mythentehre"* (1847) var en Frugt af hans Virksomhed der. Da det slesvigholsteenske Dyrer udbrød 1848, drog S. til Kjøbenhavn, hvor han holdt stærkt besøgte Forelæsninger paa Universitetet over den islandske Sagalitteratur, især Njala, og udgav Studiet *"Saga om Thorvald Vidsfrø eller den Vidberейne"* (1849). I dette sidste Aar opførtes paa det kongelige Theater det dramatiske Eventyr *"Søstrene paa Rimehullen"*, der i et andelsfuldt Billede gripende skildrer Havesygen og derigennem enhver blot udbordtes Stræben. Næste Aar opførtes Tragedien *"Mark Stig"*. 1851, Aaret efter Dehlenschlägers Død, udnævntes S. til den

Eftermand som Professor i Æsthetik ved Kjøbenhavn's Universitet. Hans Ophold i Godebsheden med dens fortreffelige Theater var ikke uden Indflydelse paa ham, og hans senere dramatiske Værker bære i en meget højere Grad end de tidligere. Spor af Bestræbelser for at afpasse dem efter Scenens Forbringer. Flere af dem, f. Ex. Skuepillet „Tren tabt og vundet“ (1851) og Dramaet „Tycho Brahes Ungdom“ (1852), gjorde derfor ogsaa megen Lykke. Han fortsatte ligeledes sin Virksomhed som Romanforfatter, og „Robert Fulton“ udkom 1853. I „Afs handlinger og æsthetiske Betragtninger“ (1855) samlede han de vigtigste af sine tidligere reflecterende Arbejder (heriblandt de ovennævnte Forelæsninger over Sagalitteraturen). 1856 deltog han i Studentertogtet til Upsala, og var senere i nogen Tid Theaterdirecteur. Hans sidste Skuepil er „Kongens Yndling“ (1858), hans sidste Roman „Charles de la Hussière“ (1859).

Hauenschild (Richard Georg Spiller von), som tydsk Diger bekendt under Navnet Max Waldau, født i Breslau den 24de Marts 1822, studerede Lovdygtighed og Kameralvidenskab, men især Historie, Philisophie og Æsthetik samt Landvæsen, og foretog vidtløftige Rejser. Han skrev Digte („Blätter im Winde“ 1848; „Cançonen“, 1849; „Corobula“, 1851; „Rahab“, 1855), Romaner („Nach der Natur“, 1850; „Aus der Junkerwelt“, 1850; „Aimery der Jongleur“, en historisk Roman, o. fl.), i hvilke det reflecterende og raisonnerende Element spiller en uforholdsmæssig stor Rolle. S. døde den 20de Jan. 1856.

Hauß (Wilhelm), tydsk Forfatter, født den 29de Novbr. 1802 i Stuttgart, optraadte først som Skribent med „Märchenalmanach“ anf d. J. 1826“ og skrev derpaa „Mittheilungen aus den Memoiren des Satan“ (1827); i sin „Der Mann im Monde“ (1827), som han udgav under Claudens Navn, spottede han dennes Maaer. Senere udgav S. en Roman „Eichentstein“ samt endeel mindre Fortællinger og Noveller. S. døde den 18de Septbr. 1827.

Hauge (Hans Nielsen), Søn af en Gaardmand, blev født paa Gaarden S. i Lune Sogn i Norge den 3die April 1771. I Aaret 1795 fremtraadte han som Bodsprædikanst og, som han i sine Skrifter berettede, som en af Gud indvietet Propheet, der af Aanden drevs til at fortynde Guds Ord. Han vandrede omkring i næsten hele Norge; flere Gange var han ogsaa i Danmark: i Aaret 1800 besøgte han Kjøbenhavn, men det var især Sjælland, som var Ojenstaa for hans Missioner. Omfilder nebsatte han sig som Kjøbmand i Bergen, men 1804 blev han, efter gjentagne Klager af Gæstligheden, fængslet i Christiania, og hans Skrifter bleve lagte under Beslag. Nu sad han fangen i 10 Aar, medens hans vidtløftige Sag behandledes; omfilder blev han ved Overcriminalretsdom af 23de Decbr. 1814 fritkjendt for videre Tiltale, men idømt en Mulct af 1,000 Rdl. og Sagens Omkostninger. Det paa hans Skrifter lagte Beslag blev hevet ved Igl. Resolution 1816. S. forsatte sig nu paa sin Eiendom Bredtvedt i Aker, hvor han døde den 29de Marts 1824. S's Lære havde kun lidet Eiendommeligt og fra det evangelisk-lutheriske Lærebegreb Afvigende. Der var

to Stykker, som han især fremhævede i Nedsættning til sin Lids rationalistiske Mening, nemlig Troen paa Guds Naabe i Kristus og det indvortes Menneskes Fornødsel paa Grund af Troen. Han henviste med stor Alvor til Verdens Ende som nærførelsaende. Den græslige Stand som saadan ansaae han for unødvendig, og han fordrede for Euhver af sine Tilhængere Ret til geistlig Virksomhed, naar Guds Aand dertil tilstøndede og duelliggjorde ham. — Han havde store Fortjenester af det christelige Lids Gjenopvækkelse i Norge. Hans Tilhængere, *Pangianerne*, henregne sig vel til Statskirken, men danne dog et eget Parti, hvis Medlemmer findes spredte over hele Norge. S. har udgivet en Mængde opbyggelige Skrifter samt „Beskrivelse over S. N. S.'s Reiser“ o. i. v.

Haupt (Moriz), bekendt Humanist og Philolog, født den 27de Juli 1808 i Bittau, disputerede i Leipzig 1837 og erholdt 1843 det ord. Professorat i tydsk Sprog og Litteratur. Efter at han 1850 var bleven afsat fra sit Embede, blev han 1858 kaldet til Berlin (som Ludmanns Efterfølger. Af hans Skrifter henhøre til den klassiske Philologie Udgaver af Ovids „Hænetica“ (i Forbindelse med Gratians og Remesianus's „Cynoggetica“, 1838), af Horats (1851) og af Catull, Tibull og Propertis (1853).

Haupt- und Staatsactionen, s. **Deß Theater**.

Hauptmann (Moriz), udmærket Musiker, født den 13de Octbr. 1792 i Dresden, udbandede sig under Spøhr i Sotha til Biolinpiker, blev derpaa ansat i Dresdenercapellet, privatiserede siden i Prag og Wien, og blev 1822, efter at have opholdt sig nogle Aar i Rusland som Musikkærer, ansat ved Capellet i Kassel. 1842 blev han Cantor og Musikdirectem ved Thomaskirken i Leipzig, hvor han tillige til Anfattelse som Lærer i Contrapunct ved Conservatoriet; begge Stillinger beklæder han endnu. Hans Compositioner bestaae af flere fortrinlige Kirkecompositioner, talrige Sange for en eller flere Stemmer, samt Værker for Orkester og Kammermusik. Som Theoretiker indtager S. en meget høj Rang; han har udgivet flere meget fortjenstfulde theoretiske Skrifter over Musik.

Haufer (Elias David), dansk Bygmester, fød i Kjøbenhavn som Generalmajor, tidligere Brigade og Chef for Fortificationssetaten. Han er bekendt som Bygmesteren af det æltre Christiansborg imellem 1738 og 39.

Haufer (Kaspar), det bekendte gaadefulde Hittelbarn, blev den 26de Mai 1828 traftet i Nürnberg, isert en Bondebrønds Dragt og medbringende et til en vedværende Ritmester afretseret Ordre, betegnet „von der Bayerischen Grenz“, daß Orde ist umbenannt 1828“; i Brevet st. at Forfatteren af samme var en fattig Tsalter med mange Børn, at Barnet den 7de Octbr. 1812 var af sin ukendte Moder blevet løst foran hans Dør, at han hemmelig havde braget og overbragt det, og at S. nu ønskede at blive Cavalierisk. I en til Brevet søiet Seddel stod endvidere, at Drengen var født den 30te Mai 1812, heed Kaspar, og at hans Moder, som forhen havde faaet blandt Chevaralierens i det 6te Regiment i Nürnberg, var død. S. havde i Begyndelsen en usikker Gang, viste sig

berst ubehjælpelig og ubekendt med de almindeligste forekommende Gjenstande og Forhold i et daglige Liv. Hans Tale indskrænkede sig til nogle faa Udtryk i gammelbairisk Dialect, erimod kunde han skrive sit Navn med fast og flæk Haand. Andre Næringsmidler end Brød og Vand vilde han i Begyndelsen ikke nyde, og et varede længe, inden han blev vænnet til imindelig Kost. Hans gaadefulde Fremtræden av Anledning til de meest overspændte Nygter. Magistraten i Nürnberg og flere Privatpersoner aterserebde sig for ham, han blev sat i Huset os en Professor Daumer (en Mand, som dog, fter hans senere Optræden og navnlig hans utidsskriftelige Skrifter at dømme, var lidet flittet i dette Hver) for at dannes; hans Fremstrid kundskab og Udvikling bleve dog meget ringe. Efterhaanden gjorde han afskillige Angivelser om sit tidligere Liv, der dog ikke altid stemte, naart at han fra sin Barndom kun havde havt Skjorte og Beenklæder paa og havde levet i et nøkkt Hul under Jorden, ikke faaet anden Næring end Brød og Vand, som var bleven givet am, medens han sov, af en Mand, han albrig havde seet, men som, sænd han forlob sit jængsel, havde lært ham at skrive og at gaate, naart derimod, at han som Barn havde levet i et stort, pragtfuldt Slot o. s. v. Disse Angivelser gæve Anledning til en Rængde Foræobninger, Undersøggelser og Nygter om H.'s herkomst; det Gaadefulde og Uhyggelige i Sagen fremtalte Meninger om, at H. var Offeret or en Arvesig eller en Frugt af en forbuden Kjærlighed eller endog den virkelige Thronræng til Storchtugdsømmet Baden, den af Buggen Hjaalne Søn af Napoleons Adoptivatter, Storchertuginde Stephanie o. desl. Disse formodninger saant Bestyrrelse ved Fræter, der gntes at true H.'s Liv: den 17de Octbr. 1829 blev han funden blodig i Ansigtet af et Saar, om efter hans Egenbe en Mand med sort hoved havde bidragt ham. Fra den Tid blev han sat under omhyggelig Bevogtning; den rige ngelske Lord Stanhope fattede den meest levende Interesse for ham, adopterede ham og sendte ham til Ansbach for videre at uddannes. Denne Lord Stanhope's Deeltagelse for H. tabte sig dog senere ganske, ja vendte sig til Algegnbidighed og Uvillie, idet han efterhaanden kom til en ganske anden Mening og ansaae ham for en Bedrager. H. arbeidede i Ansbach i et Conoir, indtil hans Død atter henvendte Opmærksomheden paa ham. Den 14de Decbr. 1833 blev H. efter sit Udggende af en fremmed indbudt til et Møde i Slotshaven under Foregivende af Mebdelfer fra Lord Stanhope; der-ra vendte han tilbage med et dybt Stikkaar i ven venstre Side, af hvilket han døde den 17de Decbr. Sign. Danmer, „Mittheilungen über d. H.“ (1832) og Feuerbach, „R. H., Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben“. Den almindelige Mening om H. har indtil den nyeste Tid været den af Feuerbach i hiint Skrift udalte, sændt flere ansaae ham for en slet og et Bedrager (og af Feuerbachs efter hans Død udgivne Papirer sees det, at han selv i væsentlige Puncter var kommen til en anden Mening end den af ham offentlig fremsatte). Wishey i denne Sag vil man vel ingenfinde erholde, men

den sandsynligste Løsning af Gaaden er uden tvivl den, som den berømte danske Pshyolog Dr. Eschricht har fremsat i sine „Folkelige Foredrag“ (1856). Derefter maa H.'s ufuldbomne Sjæls- og Legemsudbannelse betragtes som de sædvanlige Kjendetegn paa Zbionisme, og den simpleste Forklaring er, at han var et Barn eller Pleiebarn af en fattig Bonde, som vilde paa den bedste Maade stille sig af med den aands- og legemsfuge Dreng. Men istedetfor at H. i Nürnberg havde trængt til at finde fornuftige Fokst, der vilde være ham i Forældres Sted og opdrage ham for den lave Plads i Samfundet, hvortil Naturen havde bestemt ham, saalt han uheldigvis i Hænderne paa exalterede Menneffer og Enthusiastter, som absolut vilde gjøre ham til noget Overordentligt, til Helten i en Roman, og som bered efterhaanden førte den vildebede Stæffel ind paa den Ibdigtelses og Løgnens Bane, paa hvilken han tilsidst blev en Bedrager og en særbig Stuepiller i selv-gjorte Forsøggelsers og Lidelers Drama; han fremtalte da selv sin Død ved at bibringe sig et Saar, hvorved det er uvist, om han vilde bræbe sig selv eller kun vække Interesse ved de foregibne Angreb paa hans Liv. Selv i Lydstland har Eschrichts Opfattelse af Sagen fundet meget Medhold; Andre derimod og navnlig Daumer (i sine „Entthållungen über R. H.“), ere optraadte herimod.

Hansa kaldes et Land i Afrika (12—13° n. Br., 23—29° s. L.) N. O. for Nigers (Quorra's) mellemste Løb indtil henimod Sen Efad. Det er jevnt, frugtbar og tildeels sum-pigt Lavland med meget heft og for Fremmede usundt Klima. Befolkningen bestaaer af de egentlige Hansanere og Fellataerne; de ere alle Muhammedanere og drive Agerdyrking, Industrie og Handel. H. faaer nu, med Undtagelse af et Par uafhængige Smaa-stater, under Fellataerne; Hovedstaden er Salatu, en vigtig Handelsstad er Kano.

Hanske (fr.), Statspapirernes Stigen, mod-sættes Paiske. Hansker er en Person, som speculerer i Papirernes Stigen.

Hanser (Ludwig), tydsk Historiker, født den 26de Octbr. 1818, er nu Professor i Heidelbergl; han var 1848 Medlem af det 2det Kammer i Baden og 1850 af Forsamlingen i Erfurt. H. har bl. A. skrevet: „Die Sage von Tell“ (1840) og „Schleswig-Holstein, Deutsch-land und Dänemark“ (1846); hans Hovedværk er „Gesch. Deutschlands vom Tode Friedrichs II bis 1815“ (1854—57).

Hautbois, s. Sobott.

Hautelidske Lapeter, s. Sobellus.

Hautpoul (Alphonse Henri, Greve af), fransk General, født den 8de Jan. 1789 i Versailles, tjente med Udmærkelse under Felttogene i Preussen, Polen (1807) og Spanien (1808—12), hvor han blev saaret og fangen. Efter de 100 Dage blev han Oberst, tog Deel i Felttoget 1823 og blev under Infirregjeringen sat ud af Activitet indtil 1834, da han efterhaanden blev Chef for den 11te Militærdivision, Generallieutenant og Generalinspæcteur over Infanteriet i Algier. Efter Revolutionen 1848 traadte han atter tilbage, men blev 1849 Medlem af den lovgivende Forsamling og derpaa Krigsminister, indtil han

paa Grand af Stridigheder med Changanier 1850 gik som Generalgouverneur til Algier. Efter at være tilbagefaldt derfra blev han efter Statscoupet den 2den Decbr. 1851 Senator og Senatets Storrædsmand.

Sautrelief, s. Relfief.

Sauy (Rens Just), fransk Mineralog, er født den 28de Febr. 1743 i Saint Just i Picardie, hvor hans Fader var Bøvder. Han blev opdragen til den geistlige Stand, men, efter at være kommen til Paris, begynte han der at lægge sig først efter Botanik, senere efter Mineralogie. Det er især Kryсталlograffen, hvoraf han fortrinnsvis har gjort sig fortjent, og hans Arbejde over, hvorledes eet og samme Legemes forskjellige Kryсталformer opstaae, samt disses Tilbageførelse til een Grundform, bevirke, at han 1783 udnævntes til Medlem af Akademiet. Efter at have beskæftiget sig med forskellige Lægeposter blev han 1802 af Napoleon udnævnt til Professor i Mineralogien ved Muséum d'histoire naturelle, men opgav under Restaurationen denne sin Stilling og trak sig tilbage til sin Fødeby, hvor han døde den 3die Juni 1822. De af ham udgivne Hovedværker ere: „Essai d'une théorie sur la structure des cristaux“ (1784); „Traité de minéralogie“ (1821–22) og „Traité de cristallographie“ (1822). — Sauy er et efter ham opkaldt Mineral af lyseblaa Farve og Haardheden 6; det forekommer i vulcaniske Bjergarter ved Vesuv, Albanerberget og Rhinen, og benyttes undertiden til Smykkegenstande.

Sav. Den store Vandmasse, der som et sammenhengende Hele opfylder de store Indsænkninger i Jordkorpens og næsten $\frac{1}{2}$ af Jordens Overflade, kaldes man med et almindeligt Udtryk Havet, Verdenshavet eller Oceanet. De sidste tre hundredde Aars maritime Opdagelser have omhyrdet den tidligere Anskuelse, at de enkelte Haves dannebe affluttede, luftløse Bækkener, og først tilfulde godtgjort Havets Betydning som den store Verdensvei. Benævnelserne paa de enkelte Dele af Verdenshavet ere derfor conventionelle og Grændjerne vilkaarlige; man antager fem Hovedafdelinger: Atlanterhavet, Sydhavet, det indiske Hav og det nordlige og sydlige Polarhav. Tilsammen udgjøre de efter de nyeste Beregninger 6,798,000 \square M., men denne Angivelse bliver altid usikker, saalænge man ikke kender Egene hiinsides den 80de Grad n. og s. Br. Store Bugter af disse Haves benævnes ogsaa ofte Hav (Middelhav, Fastlandhav, Bæstehav), ja selv store Indbaaede (caspiske Hav), men dette Sidsste er forfælsket. Verdenshavets Dybde er vistnok meget forskjellig, dets Bund har Bjerge og Dale, Dyblænde og Øslande, ligesom Fastlandet, men det synes, at dets Middeldybde langt overgaaer dets Middelside, selv om vi vilde indbrømme Upaalideligheden af alle Maalinger paa over en Miils Dybde (den angives over to Miil eller næsten det Dobbelte af Mount Everest's Høide), og at den uben stor Fare for Overbrivelse kan ansettes til c. 10,000'. Ind mod Land til siger Havbunden ofte terrasserformig og pludselig, saa at Fastlandet med sine ubensfor liggende Ler viser sig som de høieste Puncter og Partier af en underlig Øislette. Paa den anden Side have Indhave undertiden en Dybde, der maaler sig med Ver-

denshavets (Middelhavet over 12,000' i den østlige Deel). — Havbunden er salt, det vil sige, det indeholder opsigt et Antal Salte, der give det dets særegne Smag. Skjøndt de omhyggelige Analyser, der ere foretagne i senere Tider, isærlig flere og flere Stoffer i Havbunden (aa allerede 26 af de 60 Grundstoffer), udgjøre dog Chloratrium og Chloramium Hovedmassen (skjøndt hiint atter den langt overveieende Deel) og give Vandet dets bitterste Smag. Salmængden og Forholdet imellem de enkelte Stoffer ere ikke de samme i hele Verdenshavet. I Almindelighed kunne vi sige, at Salmængden aftager fra Equator og fra det aabne Verdenshav mod Polerne, Kysterne og Indhavene. Hvil er den c. $\frac{3}{4}$ pCt., her synker den til 1 pCt.; den stærke Fordampning i Tropenhavene paa den ene Side og den store Tilførsel af fersk Vand fra Fastlandene og Polarlandenes Isemasser paa den anden Side maatte denne Forskel tilskrives. I Forhold hertil aftager Bøgholden, der i det aabne Hav er c. 1,020. Paa Grand af særegne Forhold er Middelhavets Salmængde større end Verdenshavets (c. 4 pCt.). Havet Havbundenes Varmer angaver, da er den langt eensformigere end Fastlandets, thi saavel de daglige som de aarlige Varmeroesværginger Spillerum er langt mindre end paa Landjorden. Havbundenes større Varmesjæbde, dets Jævntrængelighed for Varmestraalerne, Fordampningen og den derved bundne Varmer, endelig de enkelte Vanddeles Forskjæbdelighed, der tillader de kolde og tungere af dem at synke ned og give Plads for de varmere og lettere, alt dette virker sammen for at tillige at frembringe den eensformighed i de over Havet hvilende Luftlag, der har en stor Indflydelse paa Vædnes og det tilgrændsende Fastlands Klima. Havbundenes Middelsvarmer er i Almindelighed noget højere end Luftens i Sydgyde paa samme Sted (i Danmark omtrent $\frac{1}{2}^{\circ}$) og aftager forøvrigt jævnt mod Polerne som mod Havbunden, saa at man i Polarhavene har iagttaget $\div 2^{\circ}$ Mibdel. (Havbunden fryser først ved $\div 2,0^{\circ}$), i 6,000 Dybde i Tropenhavene $+ 3^{\circ}$, medens Overfladen har næsten 25° . — Naar Havbunden er reent, har det ved klart Veir og større Dybde snart en etendommelig grønlig Farve, som vi kalde søgrøn, snart en blaa Farve, der nærmer sig Ultramarin. Hiin er hyppigere i Nærheden af Kysterne, denne i det aabne Verdenshav. Den egentlige Grund til disse Farver er ikke tilfulde oplyst, men saavel Himlens som Havbundenes Beskaffenhed udøve en betydelig Indflydelse paa den. De særegne Farver, som Dele af Havet undertiden vise, hidrører fra naturlige mikroscopiske eller yderst smaa Dyr og Planter, der give det en rød, violet, gulblaa eller hvidlig Farve. Ogsaa Havets Dyben hidrører fra større og mindre Dyr. — Den før omtalte Forskel i Varmer og Salmængde forårsager Havets Tigevægt og frembringer Strømmene, Havstrømme, der deels bevæge sig fra Equator mod Polerne, deels fra disse mod hiin (s. Strøm). Til disse Bevægelser slutte sig den ved Havene frembragte Bølgegang, Ebbe og Flod (s. Ebbe), hidrørende fra Maanens og Solens Tiltrækning og endelig de ved Jordens Dreining frembragte Equatorialstrømme. De

aalebes bevægede Hav udøver en Indflydelse paa Kyfterne, som er af stor Betydning. Ikke blot nedbrøder det disse og fortvæler det løse Materialer, men det opbygger ogsaa, hvad det har nedbrudt, i nye Former og paa nye Steder (Havskoldammer, *Marf*). Havet glemmer et rigt og mangfoldigt Dyreliv, men en meget eensformig Planterøst; sjældent afstulende Verdensdele er det blevet et Bånd mellem dem, en Bærer af Culturen fra Sted til Sted.

Havaal, *J. Natl.*

Havamaal (*Hávamál*) er et berømt Digt i den ældre Edda af overveitende ethisk-gnomistisk Indhold, der betjfer de gamle Nordboeres Lænelmaade og Sæder.

Havanna (egl. *San Christobal de la S.*), æltt befaet Hovedstad paa Nordfiden af den ranske *Cuba*, har snevre og smudsige Gader, men de store Forstæder ere smukke og regelmæssige. *S.* har en overmaade stor og foræffelig Havn (over 1,000 store Skibe kunne gge lige ind til Kaierne) og en meget betydelig Handel (i Aaret 1852 udførtes Bærer p. c. 50 Mill., indførtes for 60 Mill. *Nbl.*, Staden har $\frac{1}{2}$ af hele *Cuba's* Omsætning); her ndes desuden et Universitet, en prægtig Ræjestrakirke, hvor *Columbus's* Begravelse er. *M.* 200,000 Indb.

Havari. Ved Havari forstaaer man almindelig en Stabe, som et Skib med Ladning og Tilbehør lider paa en Rejse, samt de Omskostinger, som haves for at bevare disse Gjenstande. Man indbeler *S.* i almindeligt *S.* eller *ros-S.* og enkelt eller particulært *S.* *ros-S.* opstaaer ved de Udlæg, som forsættelig jeres, de Offre, som frivilligt bringes, den Skade, som med Overlæg lides for at gaae tilf, Fragt eller Ladning, som ere ubefatte for jens Farer. Til particulært *S.* henregnes hver Stabe og ethvert Tab, som ikke tjener i det sællede Bedste. Ved *ros-S.* maae alle iere af Ladningen og Skibets Røedere bidrage i at baste Tabet, fordi dette forudsættes at vere steet med den Hensigt at redde det Seled. Ved particulært *S.* maa berimod enhver Eier ere sit Tab. Belysningen af Forskjellen mellem particulært og almindeligt *S.*, efterstom et fremgaaer af Sagens Natur og de vigtigste Relationers Love og Skille, er af Bigtighed, rdi Røedere og Røjmand, hvilken Nation de ibog tilhøre, ikke kunne undgaae at underkaste sig de lovlige Forstrifter i det Land, hvortil res Skib er ankommet, og altsaa have at besle deres forholdsmlæssige Bidrag efter den der bfindende Dpjørelse. (See herom: *W. Besæde*, „System des See-Assurance- und Vobereis-Befens“, 1852; paa Dansk bearbejdet af *R. Græner* under Titel: „*S-S*-Assurance, avari og Bohmeri“).

Havdadler er det ved Middelhavets Kyster brugte Raab for en i Ralksteensklipperne boende oreumsling (*Pholas dactylus*); Stenene knuses, Muslingerne udtages for at sælges som Føde.

Havdyrene staae i Mangfoldighed og Tæthed ikke tilbage for Landjordens og overgaae denne Henseende langt de ferste Banded (*S. Havlandsdyr*); berimod kan man vel i Almindelighed sige, at de staae tilbage for Landdyrene Fuldkommerhed, efterstom der i de høiere Dyre-

klasser kun er faa Havdyr, i de lavere staae eller ingen Landdyr. Af Pattedyrene ere kun Svaelerne, Sælerne, Havodderne og tildeels Søløerne *S.* Af Fuglene en stor Deel af Sømmefuglene, af Krybdyrene kun Havslanger og Havskilpadder, berimod den største Deel af Fiskene og af Bløddyrene samt næsten alle Straaledyr, en stor Mængde Orme, de fleste Krebbsdyr, men kun en enkelt Insectslægt (*Havtagerne*). Der maa blandt *S.* atter stielnes imellem dem, der beboe Havets Kyster, af hvad Beskaffenhed disse nu end ere, og dem, der beboe det aabne Hav og danne den pelagiske Fauna (*S. Pelagiske Dyre*). Efter Havbundens forskellige Beskaffenhed, efter Dybden og efter den geographiske Længde og Brede er Havfaunaen forskjellig, o: sammensat af forskellige Arter; man har derfor inddeelt Havets Kyster i forskellige geographiske Riger eller Provindier og hvert Rige igjen i forskellige Dybdebelter (*bathymetriske Regioner*); vel er der i de senere Aar samlet meget Materiale til denne Green af den zoologiske Geographie, men neppe nok endnu, til at det her vil vere rigtigt at give en Overfigt over Havdyrenes Udbredningsforhold. Det vil vere nok, eksempelvis at anføre, at der er en hsinordist (arktisk) Fauna, som gaaer mod *S.* til Lofoten og til *Maine* omtrent; staa kommer den boreale eller nordeuropæiske, som omfatter *Scandinaviens* og *Storbritanniens* samt *Nordis* sørige Kyster; i Kanalen blandes den med den sydeuropæiske eller middelhavst, der tæjen paa *Afrikas* Bestfist afløses af den guineiske, som efterfølges af den capst, medens *Afrikas* Lstlyst, det røde Hav, alle *Afrens* Sydtyster, det indistiske Drige o. s. v. høre til den store indistiske zoogeographiske Provinds o. s. v. Der de nordistiske Kyster vil man igjen kunne stielne *Strandbeltet*, *Laminariernes* Bette fra *Havbrønet* til 10 à 15 Favne, det endnu rigere „*Corallinbette*“ til 50 Favne, men derfra med aftagende Rigtom paa *Dyreliv*-indtil 100 Favne, og derfra det paa *Dyr* forholdsvis fattige, men med høit eienbommelige *Dyreformer* udfyrdede *Dybvarsdsbette* eller „*Stræernes* *Region*“ (o: de træagtige *Roralbyr*) fra 100 til 2 à 300 Favnes Dybde. Under denne Dybde synes *Dyrelivet* egentlig at høre op, og da kun en liden Deel af Havbunden er mindre end 300 Favne fra Overfladen, vilbe Havets *Dyreliv* vere indskrænket til et snevert Kystbette, hvis der ikke tillige gaves et pelagist, om end mindre rigt, *Dyreliv*. Staa *Havdyr* ere planteædende, de fleste *Havdyr*, som altsaa leve af hinanden. Uagtet *Dyrelivet* utvilsomt er rigere i de varme end i de kolde Have, er det dog selv i de allerkoldeste meget rigt i Forhold til Landjorden under samme Bredegrad, saavel paa Arter, som især paa *Individer* i den Grad, at netop de største *Havdyr* der have deres Hjem og det ofte i meget store Stater. Berimod aftager Havets *Dyreliv* meget stærkt, naar dets Salmængde formindstet, og *Mærtsens* *Dyr* ere derfor kun staa i Forhold til *Kattgattets*, der igjen staae tilbage for *Nordis*; paa samme Maade forholder *J. Gr.* det forte Hav sig til *Middelhavet*.

Have. Efter den ældre Sprogbrug betegner dette Ord et især til Græsqaug indbegnet Stykke Jord (det islandstke *Hagi*, det svenske *Hage*

[bageret]); efter den nyere derimod en indbeg-
net Plads ved Huset eller Gaarden, som be-
nyttes til Dyrkning af Frugttræer, Kjøkkenurter
eller Blomster. Efter den forskjellige Benyttelse
inddeles man haver i 1) oekonomiske, som atter
kunne være enten a) Røstehaver (Urte-
haver, Urtegaarde) eller b) Frugthaver, og
hertil maa ogsaa henregnes c) Humlehaver,
det indbegnede Jordstykke, der benyttes til Dyr-
kning af Humle, d) Zierhaver, som atter deles
i a) „blanbede Blomstehaver“, hvori
der dyrkes en større Mængde forskjellige Zier-
planter, β) „Blumstehaver“, som tjene til
Dyrkning af Blumstiblomster, og c) „Lytt-
haver“ eller „Spaderehaver“, som ad-
skille sig fra Blomstehaver ved deres større Ud-
strækning og som følge deraf ved en forskjellig
Deplantning og en større Afveerling, ibet der i
dem er benyttet en Rangsolbighed af Træer og
Buske, Båndpartier, Græsplæner, venlige Sidde-
pladser og større og mindre Grupper med Blom-
ster til at give dem Skønhed og Afveerling; 3)
botaniske haver, som tjene til at fremme
Studiet af Botanik; 4) Apothekehaver,
hvori der dyrkes Planterarter, der benyttes som
Lægemidler. Ordet Landskab have benyttes
undertiden, men ikke med Ret til at betegne
vidtstrakte, forskjønnede Landpladser, hvor Mar-
ker og Enger vegle med Søer, Støve og Bæn-
ker, s. Ex. Jægersborg Dyrehave. Dyrehave
kaldes en indbegnet Deel af en Stov, hvori
der opeltes forskjellige Dyr, som Hjorte o. s. v.

En anden Jæddeling af haver er: 1) For-
aars haver, som ere anlagte saaledes, at de
gælder den første Tilfredsstillelse i Marts—Mai,
hvorfor der er tilveiebragt den størst mulige
Mængde af tidlig blomstrende Planter i dem;
2) Sommerhaver, som vise deres første
Skønhed i Juni—August; 3) Efteraars-
haver, som i September og October skulle
glæde de Besøgende ikke blot ved en Masse af
Efteraarsblomster, men ogsaa ved det prægtige
Farvepil, Løvet paa mange Træer og Buske
haver paa denne Aarstid, og ved de smukke Frug-
ter, andre bævre; 4) Vinterhaver, til hvis
Deplantning der især benyttes Træer og Buske,
som have stedsgrønt Løv, eller hvis Grene og
Stammer have smukke, levende Farver. Men
med dette Navn betegner man dog ogsaa i den
senere Tid Værkhuuse af meget store Dimen-
sioner, hvis udstrakte Areal tillader en Efter-
signing af Frilands-Lyshaver.

Havelkunst, den skønne, betegner den Virk-
sommelighed, som bestaaer i at anlægge og vedlig-
holde Zier- og Lytt-haver; den er nærbestaaet
med Landskabsmaleri og Arkitektur, skjøndt
nærmest med det første, hvad den moderne Have
angaar. Den er en Gæren af det samlede
Haveløsen og kan ikke bestaa uden Gartneri,
thi Træer, Buske o. s. v., der ere Anlæggart-
nerens Farver, maa han tage bestra, og den,
der beskæftiger sig med at udføre Haveløsen, maa
være Gartner, om end ikke af Fag, fordi han
ellers ikke kan anvende Stoffet af Mangel paa
Kjendskab til Planter og de praktiske Arbeider.
Ofte tages Haveløsen eensbetydende med det
mere omfattende Udtryk Havedyrkning (Gartneri).

Haveløseens (Havedyrkningens og Havel-
kunstens) Historie lader sig ikke med Bestemthed

forsølge udover Romerperioden. Hesperidernes
og Kalypsoes haver ere kun Myther. Af Odyss-
seen kan man dog see, at Grækerne alt til den
Tid havde regelmæssigt anlagte Frugthaver.
Om Grækerne Haveløsen vide vi kun Lidet.
Med Udtagelse af nogle eneltte afbrødre Be-
retninger have vi kun Beskrivelse af to græske
haver, nemlig Triden Porphyrus og den offent-
lige Have i Athen. Først fra Romerperioden
have vi bestemtere Efterretninger om Udtidens
haver. Den første, som omtales i den romerske
Historie, er den, der tilhørte Tarquinus Su-
perbus (534 f. Chr.). Lucullus havde en prægt-
fuld Park ved Bajæ og har Fortjenesten af at
have bragt Kirsebær-, Fersken- og Aprisotræer
fra Orienten.

Den ubeførligste Beskrivelse af en Have og
Lund med en romersk Villa har Plinius den
Yngre givet os i Skildringen af sine egne to
Villae Laurentium og Lucum, og den viser,
at de for endel lignede dem, den hollandske og den
franske Haveløsen senere have frembragt; Blom-
sterfesterne besto, at Blomsterliebhaberiet efter-
haanden tiltog i den Grad, at det udbredte, og
man ansaa det for nødvendigt at begrænse det
ved Love. Man søgte alt da at fremstaaede
Blomsternes, især Rosernes, ligesom forskjellige
Kjøkkenvæxterers Udbylning ved Kunst. Da Ro-
meriget forfalt, gik det ogsaa ifraa med Havel-
dyrkingen i Italien, og først i det 13de Aarh.
begyndte den at blomstre frem igjen. Alerede
Boccaccio omtaler Parkanlæg, og under Medie-
cerne steg Smagen for smukke haver atter
betydelig. I Rutiden staaer Haveløsenet ikke
høit i Italien. I Frankrig har Haveløsen
tre Glandsperioder at opvise, under Carl den
Store (8de Aarh.), Ludvig XIV (17de Aarh.)
og fra Napoleon 1's Tid indtil vore Dage; den
første virkede især for det nyttige Gartneri og
besfordrede Anlæg af Binherje og Frugthaver,
den anden stilledes pragtfulde Anlæg, og i den
trede søgte man at vække Interesse hos Be-
folkningen for Haveløsenet. I Begyndelsen af
det 17de Aarh. bestode de franske haver kun af
faa Træer og Blomster, nogle Græsplæner og
Båndbæstner og viduede i det Hele kun en
ringe Smag; det var først under Ludvig XIV,
at Venotie fik indført en Forbedring. Han an-
lagde Haverne ved Versailles, der kostede 200
Mll. Frances, og mange andre i og udenfor
Frankrig; den Stuil, han fulgte ved alle disse,
var den saakaldte franske eller regelmæssige,
hvis Særkjender ere lange Aleeer af tungt
staaende Træer, staaende flader iftebestor de rigt
forjædre italienske Parterrer, en Overflødig
af Springvande, Buer, Laarne og Statuer.
Bane og Jordom gjorde i lang Tid denne
Stuil til den ene anerkjendte i Frankrig, men
fra 1762 begyndte den den friere eller engeiske
Stuil at finde Jædgang der.

Frugttærdyrkingen har lige siden Quintenses
Tid staaet paa et høit Trin i Frankrig, og
Kjøkkenvæxter brives ogsaa der til en høj Grad
af Fuldkommenhed og i stort Omfang; for
Blomster er der stort Liebhaberiet, og det maa-
delige Forbrug af disse foranlediger Dyrk-
ningen af flere Sorter i fast utrolig Mængde, især
ved Paris. I Lyblland varede det længe,
inden Haveløsen ret udviklede sig, hvorefter

Allerede Carl den Store skal have havt prægtige haver ved Ingelheim og Aachen, og Betænkningen om Albertus Magnus's Have tyder paa, at man allerede dengang kendte Bærtuse. Fra Maximilian I's Tid fremstod der ikke saa store haver ved de kejserlige Slotte, de første i Børgers haver, siger Hirschfeldt i 1777, ere kun en Efterligging af den franske Stil; men en bedre Smag har nu vidst at gjøre sig gjældende, og den engelske Stil er den fremherskende i de fleste nyere Anlæg. Blumisteriet staaer for Eiden meget høit i Tydskland, og mange af de fineste Zierplanter, hvormed vi smykke vore Bærtuse og Blomsterbede, ere Producter af disse Gartneres Fliid og Dygtighed. Ikke blot Jyrsterne anvende betydelige Summer paa Gartneri, det Samme er Tilfældet med Range af de høiere Stænder, rige Fabriksiere o. s. v.; sandt de lavere Stænder er Saausen for Blomster dog ikke saa almindelig som i England og Frankrig. Det oekonomiske Gartneri vides i flere Egne af Tydskland efter en meget stor Raakstof og til en høj Grad af Fuldkommenhed, og de fleste Kjøstuevæxter spille i de disse haver en vigtigere Rolle end i andre Lande, som følge af, at man der sætter saa neaen Priis paa alle Slags Grøntspiser.

I Holland blev alt i Midtaldertiden Dyrtingen af nyttige Væxter, især Kjøstuearter, nyet med Omhu, og Interesses for Blomster vaaenede i det 12te Aarh. Den botaniske Have Leyden var en af de første i Europa, og allerede fra Midten af det 17de Aarh. havde hver Provinds sin; i Begyndelsen af samme Aarh. mtales for første Gang fulde Blomster, fra nu af begynde der en ny Æra i Gartneriet, og Planter bleve til en betydelig Handelsartikel i Holland. Dyrtingen af Hyacinter og andre Ægvæxter tog da sin Begyndelse og begunstiges af Jordbund og Klima. Den udtvædede enere til en virkelig „Florimanie“, da man for i enkelt Tulipanlæg, Sidskib, betalte 4,200 Gulden. Nu hører man vel ikke mere om Blumister, der kunne tilbringe en Dag med at vandre en Anemons Skjønhed eller en Hyacint's Størrelse, men Havestenset, navnlig Dyrtingen af Ægvæxter og Frugttræer, er dog vedblevet at være en vigtig Industriegne i Holland. Om Belgien gjælder det Samme som om Holland; i Gent, Brüssel og Antwerpen indes der meget forarbejdede Handelsgartnerier, om aarlig forsende mange Stiksladninger af Potteplanter og Træer til de andre Lande i Europa, ja til Amerika. England er vistnok net Land i Europa, hvor Havestenset er bragt til størst Fuldkommenhed og mest almindelig, men det var dog først i Slutningen af det 17de Aarh., at den begynde at have sig her. Den franske Stil vedblev ogsaa der at være den herskende, indtil Maleren William Kent ved Anlaget af de herlige Parter paa Epsomhouse, Clermont, Esher og Rousham 1725—30) fremkaldte en ny Retning i Anlægs-gartneriet, hvis Princip var Landskabsmaleriet, og som senere blev ret udbildet af Gartner Drown (1750).

De første haver i Danmark stodes vistnok Kunsten; tidligere episterede der kun Raahaver.

Abbed Wilhelm, som Absalon kaldte til Danmark i Aaret 1160, har indført Salat og forskellige andre Kjøstuevæxter tilligemed Fers og Bødvæxte af Zierplanter og Frugttræer; historiske Beretninger vise tydelig, at der har været haver, og det endog af stor Udstrækning, ved alle Klostre. Pilegrimme, der vendte hjem fra Jerusalem og Rom, bragte nye Væxter med, og snart sit ogsaa Slottene og de Adeliges Borge deres haver, saa at der i det 13de Aarh. omtales Havestue og Abildgaarde. I det 14de Aarh. nævnes Humlegaarde, Humehaver o. s. v.; hvorvidt de til samme Tid omtalte Biingaarde, ja Biinhjerger, have været beplantede med Blomstokke, er vel tvivlsomt; mulig har det været Frugthaver, der leverede Most. Under Kong Hans, altsaa i Begyndelsen af det 16de Aarh., var her i Landet dog en virkelig Biingaard, hvoraf Biingaardsstræde i Kjøbenhavn har faaet sit Navn. Et kraftigt Midde til at fremme Havestenset her i Landet anvendte Christian II, idet han indbødte endel Hollændere og gav dem Jord paa Amager. Interesses for Havestenset tiltog ikke ubetydelig under de paafølgende Regenter, især hos Adelen; hos Landalmuen viste der sig derimod kun ringe Sande derfor, hvorfor der ogsaa af flere Konger, som Christian IV og Christian V, blev befaleet, at Bønderne skulde plante et bestemt Antal Træer hvert Aar. Men disse Lovbud bleve kun lidt overholdte; det var kun paa enkelte Steder, at Sanden vakkedes hos Befolkningen, navnlig i det sydlige Sjælland, fornemmelig ved Prinds Jørgens Bestræbelser i Slutningen af det 17de Aarh., samt paa Als, hvor det var den ved Slotshaven anlagte vespshafte Gartner Peter Bøhtmann og hans Søn J. P. Bøhtmann, der ved Anlæg af en stor og fortrinlig Frugttræplanteskole og ved Raad og Beiebnng vakte hos Dens Beboere den Interesse for Frugttræavl, som endnu vedligeholder sig der.

Efterat der saaledes især fra 1780 ved kongelige og private Frugttræplanteskoler var bevirket, at unge Frugttræer med Lethed kunde erholdes over hele Landet, henvendte man Opmærksomheden paa andre Egne af Havestensetningen, og det var især det kongelige Landhuusholdningselskab, der tog sig af Sagen ved at afsætte Præmier, udgive henfigtsmæssige Hæftbøger, anlægge en Planteskole o. s. v. Dette Selskabs Bestræbelser for at vakte Sande for Havestenset hos Landbostanden, i Forening med de Foranstaltninger, som i samme Hensigt bleve truffet af det kongelige Rentekammer, af Directionen for det classenske Fideicommiss og mange private Godseiere bleve vel ikke ganske uden Frugter, men kunde dog ikke vakte nogen almindelig Interesse for Havestenset rundt om i Landet. Udbannelse af dygtige Gartner søgte man at bevirke ved i Aaret 1811 at oprette en Examen for Gartner. 1833 blev denne Examen adskilt i to Grader, en for Gartner og en for Kunstgartnere, en Forandring, som atter blev høret 1849. Havestensets Udvikling her i Landet gik dog meget langsomt fremad, og for at vakte mere almindelig Sande derfor, stiftede endel ivrige Blomstere med Oberst v'Drigny i Spidsen 1830 et Selskab til Havestensetningens Fremme, der

benyttede de ringe Kræfter, det havde, paa den hængselsmæssige Maade, og senere, da det sit en Giendomsøve, udbøede Jirplanter, Frugttræer, Frø o. s. v. Men det var dog først under Christian VIII, at Hævederøvet tog et betydelig Opsving her i Landet; hans Interesse for Sagen skyldes det, at der blev gjort Begyndelse med at anlægge en Træplantning i Søndermarken, at der blev gjort Uibygninger og anlagt Veie i de flønneste Dele af Jægersborg Dyrehave, at Fredensborg Slotshave blev ombygget i engelsk Stil, og at Rosenborg Driverihave blev saa udvidet og forbedret, at den kunde fylles ved Siden af de bedste Haver i Umlandet. Som Følge af Regjeringsforandringen 1848 ere alle Driverihaver ved Slottene, med Undtagelse af Rosenborgs og Frederiksbergs, nu bortforpagtede til Handelsgartnere, hvorimod Parkhaverne ved Frederiksberg, Rosenborg og Fredensborg vedligeholdes af Staten under Tilsyn af en Landskabsgartner.

Hævedderopperne (Pycnogonida) kaldes en lille Gruppe af træge, langbenede Leddyr, om hvis Hensættelse til Eddertoppernes eller til Krebsenes Klasse man ikke er enig. Deres Legeme bestaaer af 7 i Almindelighed tynde og dybt indsnærede Ringe, af hvilke den første af nogle betragtes som Hovedet, af Andre som Snabelen; den anden bærer et firbobbelt Dæ og et eller flere Par Lemmer, nemlig et Par stærke Kæbesætare (Mandibler), et Par traabformige Palper og et Par lignende, men mindre ubvillige Dele, paa hvilke Pæggene sidde faste hos Hunnerne, hvorfor de gjerne kaldes „Pæggetraadene“; men af disse 3 Par Lemmer kan eet eller flere Par mangle hos de forskjellige Slægter; dog mangle „Pæggetraadene“ aldrig hos Hunnerne. De 4 følgende Led bære hver sit Par i Reglen meget forlængede og tynde Lemmer; det syvende og sidste banner en Antydning til et Bagliv. I den indre Bygning bemærke S. sig især ved, at Forbøstelseskanalen sender en Green ud i hver af Lemmerne næsten lige til deres Spidse. Og saa deres Forvandling er ret mærkelig, da de efter Udfæstningen af Pæggene ere tykke, ulevbede og kun udhvævede med 2 Par korte Lemmer.

Hævel, Flob i Fydsland, udspringer i Mecklenburg-Strelitz, løber ind i den preussiske Provinds Brandenburg, hvor den ved Potsdam og Brandenburg banner flere Indsøer, optager Spree og falder ved Staden Havelberg (3,200 Indb.) i Elben.

Havelock (Sir Henry), engelsk General, født d. 5te April 1795 i Nærheden af Sunderland, hederede Lovlyndighed, men traadte, da hans Fader, en Skibschæder, havde mistet sin Formue, 1815 ind i Armeen, gik 1823 til Ostindien og udmærkede sig der allerede i den første Virmanerkrig (som han bestred i „History of the Ava campaigns“), men blev dog først 1838 Capitain. Han havde imidlertid ruberet de østindiske Sprog, især det persiske. S. gjorde derpaa felttoget mod Afghanerne med og udmærkede sig ved Erobringen af Ghazna og Kabul, siden ved Forsvaret af Dschellalabad, hvorefter han blev Major og Ridder af Bathordenen. 1843 hjempejde han under Gough mod Sikhernes og blev Oberstlieutenant; i den anden Krig mod de samme tog han ikke Deel, da han 1849 var

reist til England for at gjenvinde sin Helbred. Allerede 1851 var han igjen i Bombay, og blev Oberst og Generalquartiermeister for de kongelige Tropper i Ostindien. Under Krigen mod Perserne anførte S. en Division. Ved Opstandens Udbrud indfødte han sig i April 1857 til Calcutta, leed Skibbrud ved Ceylon, naaede paa et Dampskib til Calcutta og overtog i Allahabad Commandoen over det til Udsættelse af Cantonpore bestemte Corps. Han slog Rena Sahib d. 22de Juni og udsatte Cantonpore, hvor han forenede sig med General Outram; derpaa slog han atter Hjenden flere Gange og naaede Ludnow d. 25de Septbr. Da det var umuligt at fæste Fruentimmerne og Børnene, som besat sig ved Garnisonen der, og til hvis Redning Toget var foretaget, bort, maatte han her i flere Uger udholde uophørlige, blodige Angreb af den langt overlegne Hjende, indtil Overgeneralen Campbell kunde komme ham til Udsættelse. Faa Dage efter døde dog den tapre Veteran af Følgerne af de overovertes Anstregelser og Savn (d. 25de Novbr. 1857). Dagen efter at Dronningen havde udnævnt ham til General og Baronet og Parlamentet bevilget ham en Pension paa 1,000 P. St.

Hæveramp (Siebert), hollandsk Philolog, født 1688 i Utrecht, død 1742 som Professor i Leyden, udmærkede sig som Numismatiker, f. Ex. i „Thesaurus Morellianus“ (2 Bd., 1734; fortsat af Westling, 3 Bd. 1752), og „Numosphyllacium reginæ Christianæ“ (Kjøbenhavn, 1742), men især beledes ved Commentarer over mange klassiske Forfattere, som Lucrets (2 Bd., 1725), Josephus (2 Bd., 1726), Eutropius (1729), Drogian (1738), Gallast (2 Bd. 1749).

Hævander kaldtes i Grækerens Mythologi de Gubdomme, hvis Hjem og Opholdssted Hævet var. Angaaende disse s. Art. *Dæmon*, *Æreus*, *Æreus*, *Æreus* o. A.

Hævtalen eller **Hæstfærdingen** (Scymnus microcephalus, borealis, glacialis), en 2½ lang nordlig Hai af graa Farve, er almindelig her ved Grønland, Island, Færøerne, men forekommer ogsaa i Kattegattet. Den opholder sig dog mest simetivis i det aabne Hav og raa dybt Vand nærværende Vandet; det er et overordentlig graabigt Dyr, i hvis Næse man kan finde Søhundene og mange store Fiske og Søsnakke, ja den angriber endog Hvalerne og river dem store Stykker Spøt ud af Kroppen. Næsten af et Halvt lotter den langt, den samler sig om de harpunerede Hvaler for at tage Del i Byttet og spæder sine fangne Artsfæller; færdig for Reueffekt er den dog neppe. Det er et dørst og lævt, seiglivet Dyr, der seer og føler slet, men skal have en fin Ørefleje og en udmærket Lugt. Ved Grønland kaldes S. i Almindelighed paa meget dybt Vand fra Hven af, ved Island og Færøerne med store Paade hver Lever giver 1 Lunde Tran (saalaldet Fæltvetran).

Hævat, s. *Soud*.

Hævmand, s. a) Chimara b) = *Comus* c) = *Uddimms* (s. d. A.).

Hævmand og **Hævræer** ere Skikkelser, brov med Folketroen har besøket Hævet, og som oftere optræde i Høstviser og Føllesagn. Der tillægges dem Rundsab om tilkomende Ting: en Hæv-

ne skal saaledes — ifølge en gammel Folkevisse — have spaaet Dronning Dagmar, og en anden ifølge et Folkesagn — forudsagt Christian IV's død. Havstruene ere deiligte, men ende foruden i en Fiskebale. Havmandene søge at lokke Kænneflene til sig, som ved *Milbræs* i *Bliken* m. „Agnete og Havmanden“.

Havn er en Arm af Havet eller et andet større Vand, som løber ind i Land, hvor Skibe mne ligge sikke mod Vind og S. Under den forstaaer man derved kun den inderste Deel af en større H., som er forsynet med Luaiter eller Voldværter, bestemte til Anlæg for Skibe. H. benævnes *Strigshavn*, naar Fæstningsværter bestyrtte Indseilingen, og *Kostadshavn*, naar ette e. e. er Tilfældet. *Ebbe-* og *Flod-H.* er iadanne, hvor Vandbydden til regelmæssige Åder stiger og falder. — *Havnekapitan* kaldes a Embedsmænd, som sørge for, at Skibene ukte paa rette Sted i Havnen, at de ikke ligge veien for andre, at Fortsætninger, Ringe og kele o. s. v. ere i forbyrdsig Stand, og som i et Hele taget paaseer, at Havneordningerne oides efterrettelig.

Havneværning eller, som den ogsaa navnlig nder større Forhold kaldes, *Mole* (s. d. A.), etegner i sin Almindelighed enhver Dæmning, om er anlagt ved en Havn, for at dælle den ad Vølgerne og saaledes gjøre den til et sikkert Dyphedssted for Skibene. Ved de egentlige H., forstaaes imidlertid især dem, der indeslutte Havneindløbet. Disse kaldes ogsaa *Jetées* og indes fortrinnsviis anvendte der, hvor der er etydelig *Ebbe* og *Flod*, og Havnen ved en ang, stad Strætning er adskillt fra *Ebbestien*, som det f. G. hyppig er Tilfældet paa Frankrigs Kordkyst. Dæmningerne stræffe sig da ud til rene Ryst og tjene til at bestyrtte Havneindløbet. Paa dem foregaaer ogsaa Skibenes Ind- og Ud- ading. Deres indbyrdes Afstand eller, med andre Ord, Havneindløbets *Bredde* gjøres almindeligvis saa stor, at ibetmindste to Skibe beqvemt mne passere hinanden for fulde Seil; men paa en anden Side maa der ved Bestemmelsen af Bredden tages tilbørligt Hensyn til, at Udskylningen af Havneindløbet, der foretages ved Blutningen af *Ebbetiden* fra sørgene *Skylle-* asfluer, og er nødvendig for at vedligeholde dets Dybde, kan virke med tilstrækkelig kraft, hvilket ved en meget stor *Bredde* vanskeligt er. H. S. Tyltelse betinges, foruden af den *Mobrand*, den skal kunne yde imod Vølgerne, ogsaa af den *Bredde*, den maa have foroven, for at der kan anbringes de nødvendige *Steen* m. M. til *Antertougernes* Befæstelse og desuden være Plads til de Arbeider, der her stadig skulle foregaae, naar Skibene føres ind og ud af Havnen. Iversk nder H. i en bredere Deel, *Hovedet*, hvor der

Reglen anbringes et *Havnesyr* eller *Signal-* apparat til Redelse for Skibene og ofte tillige i Batteri til Forsvar for Havnen. Denne Deel, der er meest ubfat for Vølgeslaget, og paa hvilken man dog midt under Stormen altid iftert maa kunne udføre de ved Skibenes Ind- ading nødvendige *Manoeuvrer*, er derfor stær- ere og høiere end den øvrige Dæmning, hvis *Dørflade* forresten paa hele Længden hæder sig lere *Fod* over høieste *Vandrand* og gjerne iberligere er beskyttet mod de høieste *Vølger*

ved et lille *Drykshorn* ud mod Havet, saa at man til enhver Tid kan særdes paa den. Hvor *Vandbydden* ikke er stor, ere H. ofte opførte i hele deres Høide af *hydraulisk Muurværk*, u- vendig bestaet med *Brudsteen*. Ved store *Dyb-* der ere de derimod gjerne indtil laveste *Vand-* rand funderede paa store ubfaste *Steen*, kun- sig bandede *Bløkke* (*Betonbløkke*) eller *Sænk-* stykker, og først herfra opmurede af regelmæssigt *Muurværk*. Man har dog ogsaa dannet dem af *Lømmer* (*Lømmerjetées*), og de bestaae da af flere *Rækker* nedrammede *Væle*, ovenpaa hvilke er sat et *Var stærke*, ved afstivede *Lømmer-* vægge, der, hvis Dæmningen skal være heelt lukket, ere bestaede med *Planter* og spildte med *Jord* eller *Steen*. Om de end i Almindelighed bibeholdes aabne, ere de dog i tilstrækkelig *Grad* istand til at bryde *Vølgerne*. Undertiden for- bindes *Steen-* og *Lømmerconstrictionen* saa- ledes med hinanden, at den massive *Jetée* paa enkelte *Puncter* afbrydes af aabne *Lømmerjetées*. Disse sidste tjene da til at tilintetgjøre de *Vøl-* ger, der ere komne ind i *Havneindløbet* og ellers, ved at tilbageskaffes fra den ene *Dæm-* ning til den anden, vilde fortsætte sig ind i *Havnen*.

Havnefford (*Hafnarfjörð*) er en Handels- plads i Nærheden af *Reykjavik* i det sydlige *Island*.

Havneffordit er et paa *Island* forekommende *Mineral*, der danner en *Hovedbestanddeel* af visse ældre *Lavabannelser*. Den har saet *Ravn* efter *Havnefford*, hvor den forekommer tydeligst ubvillet, og er en *Kalk-Oligoclas* (*Felspath*). H. er ogsaa funden ved *Uplaja* og *Dannemora*.

Havodder (*Enhydris marina*) er en *Knobbe-* slagst af *Maarfamilien* og *Obdergruppen*, der kan betragtes som dannende til en vis *Grad* *Dver-* gangen mellem *Obberne* og *Sølerne*. Den bliver 3—4 F. lang, har en tæt og blød *Pels* af mørkebrunn eller sort *Farve*, med isprængte hvide *Haarpuber*, som undertiden tage saa meget *Dørhaand*, at *Dyret* bliver sølsfarvet. *Hovedet* er kort og tykt med *stump*, usgen *Snude*, store *Dine*, smaa *Dren*, kort *Hals*, trind *Krop*, kort tyk *Hale*, *Lærerne* korte, forbundne med en tyk *Sømmehud*, *Røerne* korte, *Dagsbødderne* rettede bagud. H. var fornum meget almindelig i den nordlige Deel af det stille *Hav*, hvor den fore- kom baade ved den *ameritanke* og ved den *asiatisk* *Kyst* (*Kamtschatka*, *Alcuterne* o. s. v.), men den er bleven saa stærkt efterstræbt for sit *Skinds* *Skuld*, at den nu er temmelig sjælden.

Havre, Le (H. de Grace), befæstet *Nordst* i det franske *Le Nedre-Seine*, paa *Nordstiden* af *Seine's* *Udløb* i *Kanalen*, er en af *Frankrigs* vigtigste *Handelssteder*, som især ved *Dampskibs-* fart faaer i *Forbindingse* med en *Mangde* større *Handelspladser* ved *Middelhavet* og *Atlant-* havet (fra dens store og fortrinlige *Havn* udgik i *Året* 1854 over 2,000 *Skibe* til udenrigse og over 3,300 til indenrigske *Stæder*; *Staden* eiede i f. A. 363 *Seilskibe* og 23 *Dampskibe*). H. har desuden en betydelig *Induftrie*; her fabrikeres *Dampmaskiner*, *Jern-* og *Staalvarer*, *Fayence*, *Papir*, *Sæbe*, *chemisk* *Præparater*, *Kniplinger* o. M.; af *Bigtighed* ere *Dryggerierne*, *Brandierne* og *Skibbyggeriet*. 65,000 *Indb.*

Savre (*Avena*) er en Planteflægt af Græsarternes Familie med en tospornig Blomsterstand, hvis Smaaer ere flerblostmstrebe med lutter tvæksønnede Blomster; Yderavnerne, der heelt indeslutte Blomsterne, ere bugformig hvælvede, den nedre Yderavne er paa Ryggen trind med en tolsøvet eller tandet Spids og en knæstet Stal fra Ryggen; Frugten er i Spidsen efter overalt haaret og fri ikke tilsooren til Yderavnerne). De vildtvogende Arter af *S.* ere især talrige i de tempererede Egne af den nordlige Halokugle, kun saa forekomme i de tropiske Lande. Den hyppigst dyrkede Art er den almindelige *S.* (*A. sativa*), som har en afsigig Top; den hører tilligemed Bygget til de længst mod Nord gaadene Kornsorter i Europa, men bruges kun i de nordligste Lande, nemlig i det nordlige Norge og Sverrig samt endel af Sibirien og Stotland, som Brødplante; sydligere dyrkes den meest som Hestefoder.

S. er en vigtig Søbart i de nordlige Lande, da den lykkes paa næsten alle Slags selv lidet dyrkede Jorder, og vedbliver, maastee længere end nogen anden Søbart, at give Udbytte paa magre eller udpiinte Jorder. Den er imidlertid ingenlunde ussønlig mod god Behandling og giver paa velrenset og velbehaandlet Jord 15—25 Tr. pr. Td. Pd. Der saaes sædvanlig c. 1½ Td. pr. Td. Pd., da Planten vel stöder Sideskud, hvor den har Plads, men disse give i Reglen svagere Straa og mindre senere end Hovedstammen. *S.* er tjenlig til at meies, naar Straact bliver guult under Toppen, selv om den nedre Deel af Straact er grøn. Havrehalmen bruges gjerne til Kreatursfoder, og Kjernen anses for dobbelt saa nærrende som godt Hs efter lige Vægt, saa at ½ Skp. *S.* mindst vil erstatte 1 Pd. Hs. I Stotland, hvor *S.* hidtil har været det vigtigste Høbekorn, idet det bruges deels som Brød og deels som Græs, besaaes omtrent Halvdelen af den dyrkede Jord med *S.* Der gives 7 forskjellige Arter *S.*, hvoraf dog kun almindelig *S.* med sine forskjellige Afsorter har en større Udbredelse (s. ovenfor); en Afsort af denne, fort *S.*, dyrkes almindelig i Hebeegnene. Af andre Arter nævnes Sværdhavre eller eenfjædig *S.* (*A. orientalis*) med eenfjædig Top, der er meget tjenlig derude, at Toppen vender til een Side, den dyrkes i det østlige Europa; den skal være tykstalet og vandskelig for Hesten at tygge, tilmed lidet meelholdig, og Kjernen falder let af paa Marken. Nogen *S.* (*A. nuda*) og kort *S.* (*A. brevis*) ere Arter med en flede mere indfrænket Udbredelse, hvoraf hiin tidligere har været dyrket i England, og denne i Bergegne i Frankrig og England.

Savrsildpadder, s. Skildpadder.
Savslanger (*Hydrophis*) kaldes en lille Gruppe af Siffingse, som ubelukkede opholde sig i Havet eller Flodmundingernes dybde Strøvand; ved deres Legemsform ere de vel skillede til at røde gjennem Dypdet og til at svømme, derimod kunne de slet ikke komme frem paa Landjorden og bde snart efter at være optagne af Havet. Deres Hoved er meget lille, deres Forkrop tynd og smækker, men bagtil bliver Kroppen flede mere høi og sammentrykt, og den ender med en kort, sammentrykt, aareformig Svømmehal. S. S. Skjal ere i Reglen smaa, deres Bug-

stinner som oftest ikke meget større end de øvrige Skjal, og Faren bestaaer gjerne af graablæ og graagule Ringe, der skifte med hinanden; den store og tykke Pelamys bicolor er dog fort med guul Bug. De skulle leve af Fiske, Krebster og andre smaa Havdyr; i Lille Ver skal man kunne træffe dem stimeviis langt fra Land og see dem af og til i det Hovedet til Overfladen for at indaande Luft gjennem Næseborerne; det berettes ogsaa, at naar de under Forbjudelsen flyde dorste om paa Vandfladen, sluger Haiene dem. Om hvorvidt de ere farlige for Mennesker, lyde Angivelserne forskjellig; Nogle forsikre at have taget dem i Hænderne uden Ulempe, Andre anføre Exempler paa, at Høll ere døde af deres Bid. *S.* ere indfrænket til det indviis og lille Hav og opnaae kun en forholdsvis ubetydelig Strelse. Slgn. *Søfange*.

Savstol kaldes de Volde af Sten, Græs eller Sand, der langs Strandbredden er etastede af Vølgerne ved Storm eller Hvide over den sædvanlige Vandlinie. Ofte træffes flere saabanne *S.* affatte terrasserformig over hinanden, hvarende til Vølgeslaget Stykke til forskjelligge Tider; men naar *S.* træffes i en saa stor Hvide over den nuværende Strandbred, at Vølgeslaget ikke længere vilde kunne dannes lignende, maa Landet være hævet efter dens Dannelse. Paa de britiske Ver har man iagttaget *S.*, som ere hævede til meget betydelige Høder; i Danmark dog ikke til større Høder end 20 Fod. Fordhammer har bemærket vist ældre *S.*s ulige Hødebelliggenhed i Danmark til en senere Bestemmelse af, hvilke Dele af Landet, der have været underkastede en Hævning i den yngste Jordperiode (s. Hævning).

Savstakke, s. Bredstak.
Savtæge (*Halobates*) er en i det aabne Hav, langt fra Land levende Insectflægt, nær beslægtet med Damtæge; s. Tæge.

Savorn, s. Orn.
Savnen er Kabinet paa 3 danske Kunstner. Salomon von *S.*, Maler og Billedhugger, kom indreisende til Norge paa Christian IV's Tid, men er mindre betydelig end Søren Lambert von *S.*, født i Bergen 1630. Han havde Talent for Bygningarkitekturen, og reiste udenlands paa Christian IV's Bestoening. I Aarene 1682—96 byggede han den smukke Bor Frelsers Kirke ved Christianshavn, og bde samme Aar, Bygningen fuldenst. Hans Broder Niels von *S.* var Portraitmaler og døde som Slotsforvalter paa Frederiksborg.

Sawkins (Sir John), engelsk Søfaren, født 1520 i Plymouth, indførte Slavehandelen, som før den Tid kun Spanierne havde drevet, ogsaa i England (1562) og gjorde i dette Land med flere Farter fra Afrika til Vestindien. Paa en af dem mistede han sine Skibe og Rigdomme, men ved sin Hjemkomst blev han af Dronning Elisabeth udnævnt til „Søvaasens Statthalder“ (1588) til Chef for den imod den spanske Armada udsendte Flaade. I Aaret 1595 paatog han sig med sin Ven F. Drake en stor Expedition til Vestindien for at angribe de spanske Besiddelser der; Toget mislykkes, og *S.* døde af Værgelse derover d. 21de Novbr. 1595.

Sawthorne (Mathaniel), nordamerikansk Skribent, født 1809 i Salem i Massachusetts, blev

846 ansat ved Tolboeruset i Boston, blev 1852 i sin Ven, Præsidenten Pierce, udnævnt til konsul i Liverpool. H. har gjort sig bekendt ed endel Fortællinger, Noveller og Romaner, er, som næsten alle hans Landsmænds, lide af iblaflig Brede og Mangel paa Begripenhedens vilige og raske Fremstriden, men som dog have biftillige gode Egenheder. Vi nævne blandt em: „Mosses gaar en old manse“; „Twicetold ales“; „The scarlet letter“: „The house of he seven gables“ (1851); „The Blithedale romance“ (1852).

Haydn (Joseph), en af de berømteste Componister, var født d. 31te Mars 1732 i Rohrau Østerrig, tæt ved den ungariske Graenise, af utige Forældre. Alt i sin tibligste Varnndom ifte han Anleg til Musik, og erholdt allerede sit 7de Aar den første Musikunderviisning af Holeræreren i den nærliggende lille By Hainburg. 8 Aar gl. lom han til Wien som Chorsreng ved St. Stephanskirken, hvor han forlev indtil sit 16de Aar, da han fik sin Afsted aa Grund af, at han ved Mutationen misfede n smukke Sopranstemme; han havde imidlertid ittig fortsat sine musikalske Studier, uden dog ndnu at have nydt egentlig Underviisning i ompositionslæren. Da hans Forældre ikke are istand til at yde ham nogenstomhelst Understøttelse, maatte han mæssommelig ernære sig eels ved at give Underviisning, deels ved at ille med i Orkestre paa offentlige Steder. Imidlertid komponerede han flittig og udbauede sig ved Studiet af de store Meesters Værter, navnlig Jh. C. Bach's Sonater. Den crømte Porpora antog ham til Accompanaør i sine Syngtimer, og H. var saa heldig, ligte at blise ansat som Organist ved Carmeterkirken i Forstaden Leopoldstadt, medens han ed sine Compositioner stedse gjorde sig meer og meer berømt. Den kunstfænde fyrst Esterajz engagerede ham som Capelmester for sit muscapel, i hvilken Stilling H. forblev i 30 ar, og komponerede den første Deel af sine symphonier og Dvartetter. Han opholdt sig denne Tid stadig i fyrstens Residentens Eftendadt i Ungarn, med Undtagelse af 2—3 Aaader aarlig, som tilbragtes i Wien. Efter fyrstens Død 1790 reiste H. til London, hvor an stred sine berømteste Symphonier og Dvartetter. Efter flere Aars Ophold her vendte an tilbage til Wien, hvor han, endnu ungdomsift paa Sjæl og Legeme, komponerede sine to etvobelige Værker, Dratorierne „Etabellen“ (1797) og „Aarstiderne“ (1801), der have flirket an udsvbelig Berømmelse. Almindelig æret og gter, døde han i Wien d. 31te Mai 1809. H. rører til de frugtbareste Componister, og Anillet af hans Værker er i alle Retninger forauende stort: foruden flere Operaer, der dog lbrig ret have fundet Anerkjendelse, de ovenævnte store Dratorier, talrige Meester, Cantater og andre Kirkecompositioner, har man af am ikke mindre end 118 Symphonier, 88 Dvartetter for Strøgeinstrumenter, en stor Rængde Sonater for Claveer, o. s. v. Udummelig i at opfinde Motiver, vidste han stedse i gjennemføre og bearbejde dem saaledes, at e altid ligesom fremfode igien i en ny Skilse, og han kan i Sandhed siges at have be-

grundet en ny Epoche i Instrumentalmusiken. Igjennem alle hans Værker gaær der det samme livsglade, muntre, barnlig-fromme Gemyt, som udgjorde Hovedtrækket i hans Charakter, og som undtagelsesviis anlaaer han dybere, alvorligere Streng. Sagn. Griefinger: „Biographische Notizen über H.“ (1823).

Haydn (Michael), Broder til den Forrige, var født d. 14de September 1737 i Rohrau. Efter at have udbannet sig i Wien, blev han 1768 Musikdirecteur hos Biskoppen af Großwardein i Ungarn, og siden Capelmester i Salzburg, 1801 tog han til Wien, hvor han bragte flere større Kirkecompositioner til Opførelse, og vendte derpaa tilbage til Salzburg, hvor han døde d. 10de August 1806. Som Kirkecomponist indtager han 'en høi Rang, og hans Meester, Cantater, o. s. v. flirke ham et ærefuldt Minde.

Haydn (Benjamin Robert), engelsk Bistormaler, født 1786 i Plymouth, lom i sit 18de Aar til London, hvor han snart traadte i et nært Venstabsforhold til den kostte Maler Wilkie. Hans første bibeliske Stykker flaffede ham Anseelse som Kunstner, navnlig hans „Moses for Pharao“; men hans Formuesomstændigheder forbleve smaa, og Sorg for det daglige Ildomme var vist den fornemste Aarsag til hans Selvmord d. 22de Juli 1846.

Hayez (Franco), italiensk Maler, født i Benevedig 1791, studerede først der, senere under Pelagi i Rom. Hans historiske Billeder, hvoriblandt maæe nævnes „Laokoons Død“ og „Maria Stuarts Død“, have vundet Bisald ved Opfindelsens Rigdom, rigtig Legning og en fljen Farve.

Haynau (Julius Jakob), østerrigsk General, en i morganaatisk Egteskab født Søn af Kurfyrst Wilhelm I i Hessen, født d. 14de Octbr. 1786 i Kassel, blev 1801 Lieutenant i østerrigsk Tjeneste og som 1844 som feltmarskallientant til Græg, 1847 til Lemesvar; ved forskjellige Leiligheder havde han Strid med sine Foresatte. Da Revolutionen og Krigen udbrød i Italien 1848, fik han af sin gamle Belynder Kædegh Ansættelse der som Commandant i Verona. Ved sin Conduite og Raffhed bidrog han herfra, da han paa egen Haand affendte en Brigade til Hærens Understøttelse, meget til Seiren ved Custozza, forestok siden Beleiringen af Veshiera og overtog om Efteraaret Benevedigs Blokering; over Ferrara tog han en streng Deon for nogle imod østerrigste Soldater udsvede Bolbomsheber. Da Krigen paany udbrød i Foraaret 1849, tog han Brescia, hvor en ny Opstand var udbrudt, med Storm og gif frem med frøgtelig Strengheb. Fra Wiens Beleiring talbtes H. i Mai til Ungarn, hvor han som felttsimester fik Overcommandoen (s. Ungarns Historie). Da Krigen var endt, gif en haard og grusom Strafledom over Landet, og Deeltagerne i Opstanden henrettedes i Mæsse; hvor for en Deel af Stylden for den blodige Strengheb, hvorved man soer frem, der skal tillægges H., er det vistnok ikke muligt med Sikkerheb at afgjøre, men i ethvert Tilfælde var han Regjeringens villige Redskab heri, og der foreligger intet Beviis for, at han gjorde Noget for at flaffe Lovens haarde Dub en mildere og menneskeligere Anvendelse. Derefter erholdt H. en Art dictatorisk Magt, men

kom snart i Conflict med den ministerielle Autoritet og blev i Juli 1850 tilbagekaldt, hvorpaa han privatiserede i Græg. Under et Ophold i London (1850) og Bristol (1852) gav den opgivende Stemning hos Befolkningen imod „Ungarns Bøddel“ sig Luft i Bødsomheber og Forhaanelser, i Paris maatte Politiet beskytte ham mod lignende Demonstrationer. — G.'s Brødre beslaae hvide Poster i den hessiske Armees.

Hæzebroud, Stab i det franske Dep. Nord, har Fabrication af Læred og Garn samt endeel Handel. 8,000 Indb.

Hæzelius (Johan August), født i Stockholm 1797, Lærer ved Militærskolen paa Marieberg, Oberst og siden 1856 Chef for det topographiske Corps, er paa det krigsvidenskabelige, det pædagogiske og det politiske Omraade en af Sverrigs nuværende meest fremtrædende Forsfattere. Som Redacteur i flere Aar af „Svenska Tidningen“ optraadte han med Iver imod Slandrabladene og viste sig som en af Regjeringens ivrigste Forsvarere imod Oppositionen. Han har udgivet: „Larobok i Befästningskonsten“ (1836), „Föreläsningar öfver Krigskonsten“ (1839, 1ste Bd.), „Om läroverksfrågarna“ (1846) m. fl.

Hællitt (William), engelsk Publicist, Pitteratns og Kritiker, født 1778, død 1830, udgav bl. A. „The eloquence of the British senate“ (1808); „English Grammar“ (1810); „Round table“; „Characters of Shakspeare's plays“; „Lectures on the British poets“. G. hidrog ved Forelæsninger og Skrifter til at gjenoplive Studiet af de ældre engelske Digtere især fra Elisabeths Tid, han var original og skarpsindig om end ofte inconsequent i sin Dom.

Hæd (Sir Francis Bond), engelsk Stribent og Politiker, født 1793, steg i Hæren til Major og blev 1835 Gouverneur i Canada, hvor han ved sine apostatiske og extreme Forholdsregler hidrog væsentlig til en blødig Optrands Udbrud; han blev 1838 tilbagekaldt, men var Aaret isforveien dog bleven ophjæst til Baronet. G. er Forsfatter til endeel Rejsebeskrivelser og til „The emigrant“ (1846), en Skildring af Livet i Canada, samt „A sagot of French sticks“ (1852), hvori han stærkt looprifer E. Napoleon m. W.

Hæhnel (Friedrich), tydsk Digter henhørende til „det unge Tydskland“, født d. 18de Marts 1813 i Wesselsburen i Ditmarsken, blev efter en tarvelig Ungdomsbannelse Skriver hos Sognefogden i sin Fødeby, kom 1835 til Hamborg for at forberede sig til Studeringerne, besøgte derpaa Universiteterne i Heidelberg og München, erholdt 1842 af den danske Regjering et Stipendium til Rejser i Frankrig og Italien og tog 1846 sit Ophold i Wien. Foruden nogle lyriske Digte har G. udgivet endeel Dramaer, i hvilke han vistnok lægger endeel Talent og poetisk Begavelse for Dagen, navnlig i at skildre stærke Fiktionstyper og frembringe dramatiske Situationer; men de lide i høj Grad af Overpændthed og Unaturlighed, det Gruelige og Overdrevne er sammendrynet i dem paa en saa usandsynlig, kunstig og imod den naturlige Følelse og den sunde Forstand sribende Maade, at det ofte trætter og sløver Læseren og sludom gjør en halv comissk Virkning. Hans poetiske Sprog er sammentrængt, epigrammatisk og ofte næsten nforstaaeligt, i Prosa er det fuldt af Pathos og

ilde anbragt Østidelighed. G. er „Repræsentanten for det originale Kraftdrama“. Hans Stykker ere kun sjelden komne paa Stuepladen, men have alligevel til sin Tid vaet en overordentlig Ofsigt.

Hæbe (hos Romerne Joventas), Ungdommens Gudinde, var en Datter af Zeus og Here og gift med Heracles. Ved Gudernes Raalide til Olympen skænker hun Nektar for dem. I Athenen fandtes der Altare sælleds for hende og Hercules; hun fremstilles sædvanlig som en ung, blomstrende Kvinde med en Driftestaal i Haanden. — G. er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget d. 1ste Juli 1847 af Gende i Drifsen, den 6te efter den Ordea, hvori de ere opbage. Dens Middellængde fra Solen er 2,13 Forbanerarter eller 49 Milioner danske Mile. Omlobstiden er 1380 Dage eller 3 Aar 9 Maaned. Eccentriciteten er 0,201, Banens Inclination 14° 47'.

Hæbel (Johan Peter), tydsk Føllestrubent, fød d. 11te Mai 1760 i Basel, blev 1808 Director for Byceet i Carlsruhe, 1819 Prælæt og død d. 22de Septbr. 1826. Hans Digte, navnlig „Allemannische Gedichte“ (1803), affattede i den schvabische Føllebialekt, indeholde smukke og sanbe Skildringer af Naturen og Raabalmens Sæder og Levemaade. Men endnu højere saa hans profaiske Skrifter („Der rheinländische Hausfreund“, 1808—11; „Die biblischen Geisichter“, 1822, o. fl.), som i Lune, dyb og varm Følelse, jevn og dog livlig Fremstilling ere sanbe Reiser for populære Fortællinger og ere fellebøger, der yndes af Dannebe og Udannede i en stor Deel af dem ere oversatte paa Dansk.

Hæbert (Antoine Auguste Ernest), fransk Maler, født d. 3die Novbr. 1817 i Grenoble, kom til Paris 1835 og studerede under David fra Angers; senere understøttede Delarocbe ham med Raad og Veiledning. 1839 udstillede han sin første Maleri: „Læsto i Fængsel“, hvilket blev kjøbt til Muset i Grenoble. G.'s betydeligste Arbeide er „La Mal' Aria“, udstillet 1850, et italiensk Genrebillede, der hævede ham Anticelle som en selvstændig Kunstner og dygtig Colorist.

Hæbert (Jacques René), fransk Revolutionærmænd, født 1755 i Alençon, kom meget ung til Paris, hvor han begjæ et Par Bedragerier og neblant i dyb Armod, gjorde sig derpaa bekendt ved revolutionære Flyvekrifter og redigerte Bladet „Père Duchesne“ (hvis Navn gik over paa ham selv), som i cynisk Raahed og helisk Fanatisme endog stod over Marats „L'ami du peuple“. Han hidrog væsentlig til Revolutionens d. 10de Aug. og i Septbr., blev derpaa Reblen af Communalraadet, spillede en hovedrolle ved alle de anarhiske Føllebevægelser og de Moderates, især Girondisternes, Forsølgelsefølsom ved Farcen med „Fornuftgubindens“ Dyrkelse; affæsligst viste han sig ved Marie Antoinettes Process (fra ham udgik den infame Beskyldning imod hende for Blodskam med hendes egen Sø). Omfider besluttede Robespierre og Danton hans Fald; han blev anklaget for saa tilbligere Bedragerier, som Planer med Genventet o. s. v., og henrettedes d. 22de Mars 1794 under de samme Haanskrig og Spottet af Bøblen, som han saa ofte havde fremstillet imod dem, der førtes til Slastotet.

Hebraisk Sprog, Skrift og Litteratur. Det hebraiske Sprog hører til den saatalde semitiske Sprogslamme (s. b. A.), der strakte sig over Forsien, dog med Undtagelse af en stor Deel af Lilleasien, indtil Cypriot og Egris samt over en Deel af Nordafrika, og indtager ved sin Litteraturens Udsæde en vigtig Plads, idet det frembyder de samme Giendommeligheder som de øvrige til denne Sprogslamme hørende Sprog: oprindelig Robbanelse ved to Radicaler, der danne een Stavelse og siden ere forgede med en tredie; Mangel paa ved Sammensætning at kunne danne nye Ord, og Vocalens underordnede Betydning i Robbanelsen. Med Hensyn til Rigdom og Skjønhed faaer det Hebraiske i Ribten mellem det sublimtende og rige arabiske Sprog og de fattige og platte aramæiske Dialekter. Den oprindelige Betegnelse for Vocaler har været ved de to lyge Bogstaver *w* og *j* at udtrykke *u* og *i*, hvorimod „a“ oprindelig ikke har været betegnet; siden da Sproget henimod Christi Fødsel blev et dødt Sprog, iagttog man de finere Nuancer i Vocalernes Udtale tilligemed Ordernes Tone, og herved opstod imellem det 3die—8de Aarh. e. Chr. det noget kunstige Accentystem, der grunder sig paa Majora o: „Doverleveringen“ og omfatter paa engang baade Vocalisation, Interpunctionation, Tone og musikaliske Tegn, idet man oplæste Biblerne i Synagogerne med en vis Cantilation. Accentuationen beles i den prosaiske og poetiske, hvilken sidste er noget forskjellig og fulgt i de 3 Bøger Hjob, Psalmerne og Ordsprogene. Efter Bibelen indvandrede Tharach og Abraham fra Chaldea til Canaan omtrent 2000 f. Chr. og traf allerede et beslegtet Folk i Canaans Jubbbyggere, hvoraf Phœnicierne udgjorde en stor Deel; ved en Vanding af Abrahamidernes Sprog med det kanaanitisk fremstod det Hebraiske, et Navn, der blev det givet formedelt dets Oprindelse, egentlig Sproget hinders fra o: fra Cypriot. Bogstavskriften, hvis Oprindelse tilhører et semitisk Folk, er sandsynligvis udviklet i Egypten af en hieroglyphisk Oprindelse og herfra ved Phœnicierne bragt til Grækerne, hvorfra den er videre udbredt i Europa. Det hebraiske Alphabet tæller nemlig 22 Bogstaver, hvis Navne ones at være laante fra den ægyptiske Billebskrift, idet Bogstavet skalde udtrykke Begyndelseslyden af det fra det Egyptiske overfattede Navn; og der denne Anskuelse om Alphabetets Oprindelse ikke hæbet over enhver Tvivl, idet Andre ntage den hebraiske Skrift udviklet af den babiloniske Kileskrift. Den ælste Form af de ebraiske Bogstaver finde vi i den phœniciske Skrift og den Samaritaniske; efter Erilets Tid ntage Hebræerne den mere regelmæssige Skrift, i talde Ktab merabba o: Quadratskrift eller ubertiden asyriske Skrift, sjændt den ældre oldt sig temmelig længe, endnu paa Maltacernes Tid som Indskrift paa Mynter o. lign., ant hos Samaritanerne. Den hebraiske Skrift raer som de fleste semitiske fra Svære til ensfære. Da det hebraiske Sprog ved det omste Accentystem og en eensartet Redaction af ibelens Skrifter er behandlet aldeles paa samme laade, gives kun ringe Keilighed til at efterore dets gradvise Udvikling og Dialektforskjelgheder. Det Aramæiske synes at have holdt

sig som Taleprog blandt Folket paa Landet, og Spor heraf fremtræde ofte som Tegn paa en hoi Alder i enkelte Skrifter, f. Ex. i Deborahs Sang; men da det tillige bliver almindeligt efter Exilet, maas man være vaersom med alene herefter at bestemme et Skrifts Udsæde. Som i Litteraturen kunne vi imidlertid ogsaa i Sprogets Udvikling skelne 3 væsentlige Perioder: den ælste indtil Kongemagtens Tid; den mellemste, der er Sprogets Guldsalder, fra Kongemagtens Indsværelse indtil Jnda Rige Undergang 588; og den tredie, Forsaldsperioden, da det efterbaanden efter Tilbagekomsten under Cyrus blandedes med det nordlige Aramæiske eller Syriske og henimod Christi Tid udsæde. Det Hebraiske holdt sig ved bestandig senere som Skriftsprog, omtrent lig Latin ved Siden af de romanste Sprog, men øphørte dog at bruges i Talem. Dets fornemste Udvikling efter Kanons Afslutning finde vi i Talmud. Senere tager det sin Bestemthed, og i Skrifter benytted snart det Hebraiske, apasfattet efter Bibelens Talebrug, snart det Chaldeiske, indtil i det 10de Aarh., fra Saabias til Raimonides, det Arabiske blev ogsaa for Jøberne det lærde Sprog. Da disse senere lede under den muhammedanske Intolerance og flygtede til den kristelige Deel af Spanien, opstod en ny hebraisk Overfættelseslitteratur, idet de paa Arabisk skrevne Bæker overfattedes paa Hebraisk, hvorved en Mængde arabiske Ord optoges i dette Sprog, og det endnu for Dieblikket blandt Jøberne brugte lærde Skriftsprog eller det Rabbinisk-philosophiske udvikledes.

Det hebraiske Sprogs videnskabelige Behandling kan beles i 4 Affnit: 1) det traditionelle Studium af Sproget fra den Tid, da det øphørte at være Taleprog, indtil de første jødiske Grammatikere; 2) den jødiske Philologiske Periode fra det 10de—16de Aarh.; 3) de første kristelige Studier fra det 16de—18de Aarh.; 4) den nyere Tid, der sætte sig til sammenlignende Sprogstudier. Efter Maltacernes Tid fil det græste Sprog bestandig mere og mere Overgaard, og de hellenistiske Jøber i Alexandria satte deres Overfættelse, den saatalde Septuaginta, i sebetfor Bibelens Text, naaget denne Overfættelse meget stærkt røber den paa Christi Tid herfænde Ulynbighed i Sproget. Ibandt Kirkebrevene udmærkede Hieronymus sig ved en grundig Kundskab til det Hebraiske, hvorimod den lærde Origines kun havde ringe Fortrin i denne Retning for sin Samtid. Dmtrent fra det 6te Aarh. begyndte Fastsættelsen af Vocaler til den bibelste Text at udvikle sig paa et traditionelt Grundlag, idet man ved den hebraiske Accentuation tildeels efterlignede den syriske Punctionation; i Begyndelsen var dog Systemet langt simplere end det nærværende, der først udbannedes fere Aarhundreder senere. Først fra det 10de Aarh. henvendte jødiske Lærde deres Opmærksomhed paa det hebraiske Sprogs Behandling, efterlignende hert Kræberne, der med første Omhu havde fastsat deres Sprogs Grammatik. Den første hebraiske Grammatiker var Gaon Saabjab el Fayumi (bød 942), der tillige udmærkede sig som Overfætter. Det var især i Bæken, i Spanien og Afrika, at jødiske Lærde gæve sig af med grammatikalste og lexikalste Studier af

det hebraiske Sprog. Inder Salling fra Fag i det 11te Aarh. beskrev de saage Rabicalers Naar og lagde herved en Grund til Grammatikkens Behandling, der blev bragt til endnu større Fuldkommenhed ved R. Jona b. Ganach eller, som han kaldes paa Arabisk, Abu-l-Walid Jbn Ganach fra Cordoba i Begyndelsen af det 12te Aarh. Et grammatisk Arbejde af denne Forfatter er udgivet under Titlen „Sopher hariqmah“ af Goldberger (1856). Da Forfatterne fra denne Periode som oftest sammenligne det Hebraiske med det Arabiske, ere de af temmelig stor Vigtighed for os og overgaae deres senere Efterfølgere. En ny Periode begynder ved D. Kimchi fra Narbonne, hvis „Mischol“, skreven omtrent 1200, ansaaes i Middelalderen for den vigtigste Ritte til hebraisk Sprogstudium, og hvoefra de senere indførte grammatiske Kunster ere hentede. Først henimod det 16de Aarh. fortrængtes dette Arbejde ved Elias Levita (død 1549), en Jøde fra Deprenth, der blev Lærer for endeel kristne Grammatikere. Efterat i hele dette Tidrum kun meget faa Christne havde givet sig af med Studiet af den hebraiske Grammatik, begyndte med Reformationen som for alle Videnskaber saaledes ogsaa for dette Studium et nyt Opvoing, og vi see Reformatorerne i Tyskland tilsløbe sig Underviisning i Hebraisk af jødiske Lærde. Reuchlin grundlagde i 3 Bøger „De rudimentis linguæ hebr.“ (1506), den hebraiske Grammatik til Brug for Christne, og efter endeel andre Forsøg i lignende Retninger fortrængte Duxtorphernes Arbejder alle foregaaende („Thesaurus grammaticæ ling. sanctæ“, 1609). I dette Bærl herfter dog en fuldkommen rabbinisk Behandling, og man holdt sig ganske nøie til den majoretiske Overlevering. Allerede E. Levita havde reist Tvivl imod Vocalisationen af det gamle Testamente og efter Forsøg af Johan Forster i hans „Dictionar. hebr. novum“ (1652), fremstod L. Cappel (1624) med Duxtorph og hans Skoles overdrevne Verbsdiged for Maloraen. Lignende Arbejder i samme Retning af de to franske Lærde Masclef (1716) og Houbigant (1732) have mindre Betydning, hvorimod Katholiken Rich. Simon havde grundlagt først i Frankrig det gamle Testaments Eregese og Kritik. I Begyndelsen af det 17de Aarh. begyndte man at anvende Studier af de andre semitiske Sprog, der allerede havde berømte Kjendere som Erpenius, Pococque, Golius i det Arabiske, Assemant, Amira, L. de Dieu i det Syriske, Lindolph i det Æthiopiiske og blandt Arbejder, hvor Hebraisk behandles i de saaledte harmoniske Grammatiker, fortjene at nævnes L. de Dieu „Grammatica linguæ orient.“ (1628), S. S. Sottinger (1649); Polyglottbilerne som den af Walton, og Castellus „Lexicon heptaglott.“ hidroge desuden meget til denne Retnings videre Udviisning. Den hollandske Skole, der søgte at forene Studiet af de orientalske Sprog med de klassiske, havde sin berømteste Repræsentant i Alb. Schultens (død 1750), „Institutio ad fundamenta linguæ hebr.“, og hans Discipel Schroeder (død 1798), der dog begge ved en for vidt drevet Sammenligning søgte at forbinde det Hebraiske med det Arabiske. Denne hollandske Skole havde imidlertid den

store Fortjeneste, først at have behandle det hebraiske Sprog uden noget som helst theologisk Betydning fra den recent videnskabelige Side, og Tyskland blev det Land, hvor dette Studium bragtes til en høi Grad af Fuldkommenhed. En Række af Lærde som Michaelis, Eichern, Vater, Zahn de Wette, Wiener have ved deres Arbejder fremmet den hebraiske Grammatikkens Behandling, indtil i den nyeste Tid Gesenius (f. d. A. ved i „Lehrgeb. der hebr. Sprache“ usigtigt at samle og beskrive alle Sprogets Phænomenener, og Ewald ved en kritisk rational Behandling have aeri Epoche i denne Videnskab. I Danmark har den afbøde J. C. Vinberg efterlignet Gesenius's Behandling af den hebraiske Grammatik („Lehr. Gramm.“, Kbhvn. 1828). En nyere Skole i Tyskland, der synes at ville baane en Næretsætning til Ewald og falder sig historisk analytisk, er ibetmindste efter Navn begrundet af J. Fürst og Deligich; dog er det Nye, saavidt den frembyder Noget, øst af rabbiniske Riber („Jesurun s. Isagoge in gramm. et lexicographiam contra Gesenium et Ewaldum“).

I den hebraiske Lexicographie gav Reuchlin den første Prøve i sine „Rudim. hebr. lit.“, og iblandt hans Efterfølgere fortjene at nævnes Duxtorph, der fulgte Rabbinernes Fødder, Castellus, der blev berømt ved sit „Heptaglotton“ (1669), Ch. Wolf, der bearbejdede Partiklerne i en speciel Ordbog „Concordantiarum partium. Ebr.—chald. V. T.“ (1679). J. Gesenius har skrevet „Lexicon et comment. sem. hebraicæ“ (1669), hvis Bærb forringedes ved at være paavirket af dogmatiske Anskueller; senere Udgaver med Forbedringer blev besjergede af J. C. Schults (1777, 93, 96). Et Arbejde af større Betydning skrev Simonis „Lexicon manuale hebr. et chald.“ (1752), idet han søgte at fastsætte Grundbetydningen af hvert Ord og at samle alle i Bibelen forekommende Former. En senere Bearbejdelse skuldes Wiener (1828). Epochegjørende i den hebraiske Lexicographie ere endelig Gesenius's Arbejder, vis mindre Bærl, „Lexicon man. ling. hebr.“; og større, „Thesaurus ling. hebr.“, udmærkede sig ved en passende Sammenligning med de øvrige semitiske Sprog og fuldstændig Angivelse af de forskjellige Former (f. Gesenius og Sammes Bærl „Geschichte der hebr. Sprache“, 1815).

Den hebraiske Litteratur, der med Henfand til Ælde kun kan sammenlignes med den indre, ægyptiske og ætjerske, saavidt ellers de to første ere bekjendte, udmærker sig ved sit religiøse Grundlag, hvoraf de to andre monoteistiske Religioner have uddiret sig, den kristelige og den muhammedanske. De Bøger, der paa Grund af deres eendommelige Indhold ere os bekræftede og samlede under Navn af det gamle Testamente, kunne alle betragtes som forskjellige Udviisninger af een religiøs Bæe og omfattede følgende Hoveddele: Loven, de historiske Bøger, de prophetiske-poetiske og de philesofiske. Ibet en Litteratur først kan fremstaa, naar Folket har høvet sig til en vis Grad af Selvfændighed, er den Mening, hvortil den bibelske Kritik i Almindelighed boldter sig, meget sandsynlig, at Begyndelsen til den hebraiske Litteratur først skriver sig fra Davids eller Salomons Tid; i en Række af bærret

00 Har indtil den maffabærfte Tidsalder har enne da udvirket sig. Umiddelbart kunne enkelte ffaat, som lyrifke Digte, hiforifke Brudfyfker . befl. allerede tidlig have været ftriftlig op- coarede, f. Ex. de moifaiffe Bnd, der uden- nial have været indbygne paa Steentavler. Ifter Fremftillingen af den moifaiffe Bogivning Pentateuhen følger en næften uafbrudt og ummenhængende Hiftorie om det jødifke Foll- a Udgangen af Egypten og Erobringen af aanaan indtil den nye Stats Gjenoprettelfe ter Erilet. Fremftillingen i diife Bøger, der m de 5 Mofebøger hviler paa en Samling og marbeidelfe af ældre Brudfyfker, er en theo- atiff-religiøff Pragmatifme, en Følge af det diiffe Follfs Regleringsform, idet alle Begi- mbeber henføres til Gud fom Follkets Lov- mer, Leder og Styret. De enkelte hiforifke Bøger lade fig henføre til følgende Hoved- nupper. Efter de 4 Mofebøger, høortill uden- nial flutter fig Iofua Bog, og fom efter imelighebd ere undergaaede en fiftbe Bearbe- iffe ved Tilffoining af Deuteronomium, følger n flere Samling, der behandler Iffraels Hi- orie fra Dommernes Tid til Erilet og om- tter Dommernes Bog med Rutb, 2 Samuels- øger, 2 Kongernes Bøger. Den indbefatter, n den foregaaende, endeel ældre Brudfyfker og forrifke Optegnelfer, der have modtaget den ifte Bearbeidelfe af en rimelig i den fiftbe id af Erilet levende Forfatter. Endelig have den fiftbe Gruppe af hiforifke Bøger, der ven Loviol, fom de foregaaende, har oprindelig maet et Bele, med den Opgave at fiftbre det je Jerufalems Hiftorie og den paany indførte empeltjenefte; den omfatter 2 Krønifkernes B- r, Efra og Nehemia Bog; idet den i Korthe ntaler den ældfte Hiftorie indtil David (I R. -X), fortfætties Jerufalems Hiftorie under D- b og de følgende Konger (I R. XI—II R. XXVI), og den flutter med det nye Jerufalems iftorie i de to under Efra og Nehemia Navn fteudte Bøger. Ibet Forfatteren i den mel- mffe Deel ofte benytter Iden Samuels Bog de 2 Kongernes Bøger, har han dog andre ifter, der maertibend navngives, til fin Kaa- ghed, hvorded han ofte leverer os vigtige forrifke Bidrag, vi faarne i de foregaaende øger. Denne fiftbe Bearbeider og Udgive- nes at have været Levit og at have levet i egyptend af det græffe Herredømme, maaffte b Alexander den Stores Dnd. Den fiftbe af hiforifke Bøger er Eifers Bog, hvis For- tter, uden Totol yngre end Efra og Ne- mia, maaffte i Begyndelfen af det græffe erredømme, paa en aldeles fri og kunfneriff laade fiftbder Purimffefkens Oprindelfe. — En ndommelig Litteratur have vi i den prophe- ifte. De ældre Propbeter, der ved Aandens middeibare Kraft og indberlige Forening med ud fremtraadte fom Fortyndere af den mo- ifte Lov og Aabenbarere af den herved betin- de Fremtid, fom Samuel, Elia og Elifha, de, indtil Joel, ifte efterladt os Skriffter; de rtede paa deres Samtid ved de af dem holdte aler, hvor Kraft og Begeiftring erffatte de enffig Uarbeidelfe. Senere blev det adminif- ligt, at en Propbet, enten for at godtgjøre

Sandheden af fine Udfagn eller ved ogfaa for at give fin Samtid en Udflgt over fin hele Virkfomhebd, uarbeidede og ftriftlig efterlob fine Taler. Som den ældfte Propbet, hvis Skrift er os bevareret, have vi at nævne Joel fra det 9de Aarh.; efter ham fkreu Amos (800) i et fimpelt men kraftigt Sprog; dernæft Hofea (770), en af de dybfindigfte af alle Propbeter. Den fornemfte Rang af alle indtager Iffajaa (759—700), der udbider fit Seerdblik til de Iffraael nærmefl omgivende fremmede Follfflag; hans Samtidige er den lettere forffaaelige Micha. Ved Iffajafs har Kritikken allerede forlængft med en høi Grad af Sandfynlighed betragtet en Deel af de under hans Navn udgivne Drakler fom tvivffomme; fandsfynlig ere nemlig abffil- lige senere under Erilet ffrevne Drakler, navn- lig den fiftbe Deel (Kap. XL—LXVI), henførte til ham fom den berømtefte Propbet i Iffraael, og vi have da en lignende Samling af forffellige Brudfyfker i dette under Iffajafs Navn ud- givne Bærl, fom efter det foregaaende er Til- fældet med de hiforifke Bøger. Som Juda Rige nærmer fig fin Opløffning, og navnlig efter Manaffes ødelæggende Reglering, aftager den ældre Propbeticff oprindelige Kraft, og de os overleverede propbeticff Skriffter indbeholde enten hyppige Efterligninger af ældre Mønfere eller ere med en vis Flib og Kunff udarbeidede Bærker. Til denne Tids Propbeter hører Jephania, en ældre Samtidig af Jeremia, hvis Sprog bærer Præg af den ved Rigets Opløffning foraarffagede Slæppelfe; den fort efter Jephania i Begyndelfen af det 7de Aarh. fremtraedende Habakuk er den fiftbe Propbet, der forener ædel Kraft og Selvfændighed. I Propbeteren Nahum, der fandsfynlig har ffrevet i Begyndelfen af det 7de Aarh. (680—25), have vi et Exempel paa, hvordedes den propbeticff Synffredes indffræntede fig alene til et frem- med Rige Nimive, hvis foreffaaende Undergang ffildres fom en Herrens Straf og Gjøngelfe. Fra Erilets Tid indtil det perfiffe Herredømme have vi endelig Ezechiel, der mere vifer os en eienbommelig og i vilffe Henseender lærd Stri- bentvirkfomhebd, end træder i de ældre Prophe- ters Fodffpor; hans Stiil røber en ffærk Til- bagegang i Sprogetff Keenhebd og er beuden overffblt med Billeber. Han hørte til de med Kong Jojachin Vortfforte, og ffrev fine Drakler i Mesopotamien ved floden Chaborff Bredder. Om trent fra samme Tid have vi af Dababia et lille Drakel over Edom, hvori fornemmelig et ældre propbeticff Udfagn er benyttet. I det nye Jerufalem under Perfernes Herredømme ffreve endelig Haggai og Zacharia deres Prop- hetier om et nyt og herligff Jerufalem, hvori Templet igjen ffalbe have fig med fornvet Glands; den Sidfftes Skriffter ere i Begyndelfen fulde af en Raffte forffellige Difffoner, men den fiftbe Deel antages i Almindelighed af den k- riftiffe Egegefe fom tilffværende en langf tidligere Tidsalder. Maleachi er endelig den fiftbe Propbet, maaffte et 50 Aar senere end Haggai; i hans Skrift, der mere bærer Præget af en Underoffifning end et Drakel, ivrer han mod Præfternes Gævelfyge og giver fædelige For- ftrifter med Hensyn til Judgaaelfen af Egeffefab.

Om det under Navn af Jonas Bog efterladte Skrift er forfattet af den II Kong. B. XIV B. 25 omtalte Prophet Jona, en Samtidig af Amos, eller blot er at betragte som et i den seneste Periode af hebraisk Litteratur med sjelden Kunst fremstillet Sagn, hvori Herrens Kjærlighed og Naade stilles som den sanne Frelses Grund, maa her lades uafgjort; med Hensyn til Propheten Daniel, der er den sidste Bog i Kanon, hører nu i Bibelen næsten en Mening, at vi her have en i Form af Prophetie skreven Apokalypse, der henføres til en ældre hos Ezechiel XIV B. 20 og XXVIII B. 3 omtalt Prophet, Daniel. De 4 Beredninger, hvis Undergang her stilles, ere formodentlig det asyriske, chaldeiske, medisk-persiske og græske, og det Lidende beskrives med større og større Ksiagtighed, jo mere den nærmer sig Forfatteren, henvises til den messianiske Tid som Forløsning fra den Alt overvældende Udelæggelse: Anthiochos Epiphanes. Bogen antages i Almindelighed forfattet 167—66 f. Chr. — Den hebraiske Poesie har sandsynlig den samme Alder som Prosaen, idet vi i de historiske Bøger have enkelte af de ældste Sange, som Exod. XV og Domernes B. V, der uden Tvivl begge ere digtede umiddelbart efter den besjængte Begivenhed; desuden omtales Digtsamlingen som „den Frommes Bog“ (II Sam. I, B. 18) og Bogen „om Herrens Krige“ (Num. XXI B. 14), der ere tabte for os. Uagtet enkelte Spor af forskellige Digterarters Udvikling vel forekomme i den hebraiske Poesie, er dog den hyrskede den langt overvejende og udmærker sig ved Følelsernes Underlighed og Dybde. Med David opnaar den sin højeste Flor, og i den efter hans Navn benævnte Samling have vi Digte lige til Eriets Tid; foruden David nævnes som Digtere i Bibelen Asaph, Korah, Heman og Etban, desuden Salomon og Moses, den sidste som Forfatter til den 90de Psalm. Den hebraiske Poesies Form har hverken Metrum eller Kiim, men alene en Art Tante-rhythmus, idet de forskellige Ruanceringer af samme Tante indeholdes i de 2 eller 3 Led af et Vers (3: Parallellismus membrorum). Desuden forekommer, især ved længere Digte, en temmelig tydelig Stropheinddeling, idet undertiden hver Strophe ender med et Refrain; i en senere Periode, hvor Poesien var i Aftagende, opstod de saakaldte alphabetiske Psalmer, idet Begyndelsesbogenslaverne af de enkelte Vers eller Halvers retter sig efter den alphabetiske Orden. Jeremias Begrædelsesbog, et elegant Digt over Jerusalems Udelæggelse, afgiver et Exempel paa denne Form. — En mere verdslig Poesie, der rimelig har en fremmed Oprindelse ved Hebræernes Forbindelse med tilgrændsende Følk under Kong Salomo, stude vi i den gnomiske eller Ordsprogs Litteraturen, der er et Udtryk for praktisk Levevisdom. Den under Salomos Navn udgivne Samling bestaar af flere fra forskellige Tid stammende Afsnit, der ere samlede under et fælleds Navn; en Ordsprogsdigter, der benævnes Agur Sages Søn, hører uden Tvivl til Juda Riges sidste Periode. — Hebræernes stærkt fremtrædende Subjectivitet har ikke laadet, som hos Inderne, Dramaet komme til nogen tydelig Udvikling; imidlertid have

vi i den os bevarede Deel af Litteraturen et Par Exempler herpaa, nemlig Psalms og Jobs Bog. Begge Bæret er ^{af Hebræerne} Frugter af Hebræernes Forbindelse med andre, der mede Nationer under Salomo; det første, der angives forfattet af Kong Salomo og det sidste kan være meget yngre, stilles her som et af det flabets ethiske Charakter og den betydelige Frisfæller overvindende Kjærlighed; det andet derimod, hvis Affattelsestid efter indre Kritikers i Almindelighed antages mellem den 8de og 7de Aarh., har til Opgave at løse den Rødsge, der kan opstaae ved Betragtningen af Wissholdet mellem den guddommelige Retfærdighed og de enkelte menneskelige Forhold. Denne Bog frembyder et eienbommeligt Begreb i sin første Udvikling, „Wisdommen“, der i den rimelige ved det 7de Aarh. tilstøiede Indledning til Ordsprogen, er personificeret og har givet Anledning til den i den alexandriniske Tid opstaaede Pogoslære. En videre Udvikling af den pyrisophistiske Litteratur, hvor dog den poesiske Form er aldeles forsvunden, have vi i den, sandsynlig under den sidste Deel af det persiske Herredømme, forfattede Prædikerens Bog eller Koseleth, egentlig den Prædikende: den prædikende Visdom. Idet vi i disse den jødiske Litteraturs sidste Tider finde den blandt Forfatterne mere og mere almindelige Skik at anvende fremmede store Navne, for ligesom deribet at omgive Bæret med Diktens Glans, taler Forfatteren sig i Begyndelsen af Bæret Salomo, Davids Søn. Godeindholdet i dette Bæret er at vi de menneskelige Forholds Ringede og Forjættelighed, samt opmuntre til at søge Tilfredsstillende i en gudberigende Livsnydelse; en Opmaning, der først kan synes velbegrunder, naar vi tænke paa den udbredte Tilstand, i Isærne efter mange Stuffer fandt sig i under Slutningen af det persiske Herredømme. En senere Efterligning af „Koseleth“, og den sidste Udtræk af en trods græsk Indflydelse bevaret Sands for national Litteratur, have vi endelig i den Ordsprogsamling, der er os bevaret under Navn af Jesu=Siraqs Sønns Bog. Den hebraiske Original, der rimelig stammer fra det 3die Aarh. men er tabt for os, blev overført af Forfatterens Sønnesøn, som omtrent 133 f. Chr. kom til Egypten og her ubarbejdede en næsten udelert eller i alt fald meget bogstavtro Oversættelse. Idet vi komme til en Tid, hvor den eller hebraiske Litteratur er endt og enten afsløst af Bæret, streve i det græske Sprog (de saakaldte Sellenister eller Apokrypherne), eller kun bestaar i Commentarer og Efterligninger af den eller (den saakaldte jødiske eller rabbiniske) Litteratur, henvises til disse Artikler.

En stor Mængde ergetiske Bæret og bænne, som høre til Indbenedsvidenskab til det gamle Testamente, indeholde Vidnes til den hebraiske Litteraturshistorie, der egentlig først blev grundlagt af Epinoja i hans „Tractatus theologico-politicus“ (1670) og det fort efter udfomne Bæret af Rich. Simon „Histoire critique du vieux testament“ (1678). Den hebraiske Poesie er behandlet af Michaelis, Powth, Herder og i den nyeste Tid af E. Meier („Geschichte der poet. Rational-Litteratur der Hebr.“, 1856);

beduden har Ewald i sine exegetiske Skrifter og i „Geschichte des Volks Israels“, givet korte Udflyt til den hebraiske Litteraturhistorie.

Hebriderne eller Syderverne kaldes en lang Række af henved 300 høje, klippesulde og trærløse Øer langs med Slottlands Kyst; deres Flaadeindhold er omtrent 160 \square M.; de 86 af Øerne, som ere beboede, have en Befolkning af 115,000 Indb., for det Meste Katholikere. Dvægsavl, Fiskeri, Fuglefangst og Skibs fart ere Hovednæringsveiene. Øerne kunne deles i 3 Grupper, af hvilke den sydligste hører til Argyle-Shire, de to andre til Ross- og Inverness-Shire. Af hin ere Scotland, Jølad, Mull, Jura, Staffa de vigtigste Øer, til den mellemste Gruppe hører Skye, den største af S., til den nordligste Syd- og Nord-Usk, Lewis o. fl.

Hebron, en oldgammel Stad i Palæstina i Juda Stamme, heeb tidligere Kiriat-Årba og er beliggende 4 $\frac{1}{2}$ M. fra Jerusalem. Abraham og Patriarkerne opholdt sig i den omliggende Egn ved Mamra Lund, og Staden var en Tid Kong Davids Residens, men er nu en ringe Øy, beboet dels af Tyrker, dels af Jøder. Den paa Abrahams foregivne Begravelsesplads af Helena, Keiser Konstantins Moder, opbyggede Kirke er forvandlet til en Moske, til hvis Indre Afgangen er Søder og Kristne formeent.

Hebræere (Ebræere) er Navnet paa det Føll, der nedstammede fra Abraham, som omtrent 2000 Aar f. Chr. fra hin Side (øder) Euphrat indvandrede i Kanaan (Palæstina) og af Gud modtog Forjættelsen om den tilkommende Besiddelse af dette Land, hvilken Forjættelse gik i Av til hans Søn Izaak og dennes Søn Jakob. Da en Hungerens indtraf, drog Jakob (Israël) med 70 Børn og Børnebørn fra Kanaan til Egypten; i 430 Aar opholdt S. sig nu i Provindsen Gosen og vorede i denne Tid til et talrigt Føll, der af Moses blev ført tilbage til dets oprindelige Hjem, efterat det i 40 Aar havde vandret gjennem Ørener og Hjæmpet ned de tilgrændende Føllsflag. Disse Kampe lykte Føllslets sunkte Aand, og den strenge Uogtning bragte Orden og Gudsdygtig tilbage de urolige Gemytter. Under Josva Anførelse traadte S. atter det forjættede Land, som efter Jakobs Sønner blev inddelt i 12 Stammer; i ette Tal medregnes dog ikke Levi og Joseph: Josephs Sted traadte hans to, af Jakob adopterede, Sønner, Ephraim og Manasse, og Levi Stamme, som Præstestamme, erholdt intet særligt Land, men derimod Tiende af Markens rugter, og til Øpholdessteder anvistes den 48 Byer, der vare spredte omkring i de 12 Stammers Gebeter. Agerdyrning blev Grundlaget i den hebraiske Samfundsorden. Regjeringsformen var theokratisk, og Magten udøvedes af pperstepræsten og Præsterne, hvis Værdighed var arvelig i Aarons Familie. I Tiden mellem Josva og Samuel anførtes Føll et dogte, naar det gjaldt at afryde et tryllende immed Herredømme, og de faaltalte Domere, hvorfør denne Tid ogsaa benævnes Domernes Periode. Indre Fejder og fremmede Irges fremkaldte imidlertid hos Føll et Ønsket i at erholde en kongelig Herster. Under de ste Konger (Saul, David og Salomo) fal-

der Føllslets Glandsperiode. Efter Salomos Død delte Riget sig i to Stater: Juda og Israël. Juda Rige dannedes af den mægtige Juda Stamme i Forening med Benjamins; her fandtes Hovedstaden Jerusalem med Templet, der var Centralpunktet for Følls hele Guds-tjeneste. De øvrige 10 Stammer dannede Israels Rige. Denne Adskillelse søllede Følls politiske Magt. Indre Fejder og mægtige Nabors Angreb medførte efterhaanden Udeløggelsen. Først faldt Israels Rige for den asyriske Konge Salmanasars Krigshære 722 f. Chr., og Indvaanerne blev bortførte i asyriske Fangenskab, efterat 19 Konger af forskellige Slægter havde regjeret i længere og kortere Tid. Juda Rige havde 20 Konger af Davids Hæt og holdt sig indtil 588 f. Chr., da Nebuzadnezar indtog Jerusalem og bortførte den største Deel af Indvaanerne til Babilon. Fra dette babiloniske Fangenskab, et Gtil, som varede 70 Aar, flk S., som nu i Almindelighed kaldtes Jøder, Tilbælle til at vende tilbage af Perseerkongen Cyrus, og Templet og Jerusalem's Mure reiste sig paany. Paa sit Seierstog gjennem Asien indtog Alexander den Store ogsaa Palæstina, men behandlede, i Modsigning til de tidligere Erobrere, Føll med Milde. Efter hans Død blev Palæstina længe et Tvists Oble mellem de to af hans Erobringer nyopstaaede Riger Egypten og Syrien, indtil endelig Syrien beholdt Overhaand. Men ved Grusomhed, ved Banhelligelse af Jødernes Helligdomme og ved Intoleranse imod deres Religion gjorde den syriske Herster Antiochos Epiphane sig saa forhad, at Føll et reiste sig under Præsten Mattathias og i fortsatte Kampe under hans Efterkommere, Makkabæerne, tilkæmpe sig Uafhængighed. Den i sin Begyndelse saa kraftige makkabæiske Slægt ubartede imidlertid snart, og 63 f. Chr. indtog Pompejus Jerusalem og gjorde en Ende paa Makkabæernes Uafhængighed. Ved Romernes Indfaldelse blev det makkabæiske Dynastie senere fortrængt af en fremmed, ibumæisk, Hersterlæg. Herodes den Store blev af det romerske Senat erklæret for Judæas Konge. Efter hans Død blev hans Rige deelt imellem hans Sønner Archelaus, Antipas og Philip, men Archelaus blev allerede efter 10 Aars Forløb affat fra Herredømmet, og hans Lande — Judæa, Samaria og Idumæa — bleve bestyrede som Bestanddele af den romerske Provinds Syrien ved Procuratorer eller Statholdere. Enden disse var Pontius Pilatus, under hvis staarige Bestyrelse (27—37 e. Chr.) Christ offentlige Liv, Virksomhed og Død falder. Efter Philips Død havde hans Gebeet (Batanea, Trachonitis, Ararnitis) en lignende Stjæbne. Først Herodes Agrippa I, Herodes den Stores Sønesøn, erholdt atter samme og snart derpaa ogsaa Antipas's Andeel (Galilæa og Peræa); endelig stente Keiser Claudius ham endnu Judæa og Samaria (41), men kort efter døde han (44 e. Chr.). Nu blev Judæa atter romersk Provinds og bestyret af Procuratorer, blandt hvilke Felix og Festus. Ved Haardhed og Senlyndighed gjorde disse det romerske Herredømme bestandig mere forhad. Dette gjelder dog navnlig om Gessius Florus, som med Grusomhed forenede umættelig Haveslyge og fandt enhver Ud-

plyndring af sine Undergionne tillædelig. Tilfaldt tabte Folket Laalmodigheden; der udbrød et aabenlyst Oprør, som ikke kunde standses ved Kong Arippa II's Bestræbelser. Nu drog Cestius Gallus fra Syrien med en stor Hær mod Jerusalem, som han beleirede, men kort efter tral han sig tilbage og leed et stort Nederlag. Seiren gjorde Oprørerne modige, og der blev organiseret et planmæssigt Forsvar for det hele Land, hvorved Josephus, der har bestrevet denne Krig, erholdt Overbefalingen over Galilæa. Cestius forlangte Hjælp fra Rom, og Nero sendte Vespasian imod Isøerne med en stor Hær, der endnu blev forstærket ved de Ægyptere, som hans Søn Titus medbragte (67 e. Chr.). Først umbestafte Galilæa sig, ved hvilken Leilighed Josephus saldt i Romernes Hænder, derpaa lidt efter lidt ogsaa hele Judæa. Imidlertid var der i Jerusalem, medens Beleiringen truede, udbrudt indre Uroligheder, og Partierne rasede saa frygtelig imod hinanden, at Vespasian troede at kunne vente, indtil Isøerne havde oprevet hinanden inbyrdes. Keiserværdigheden kaldte ham imidlertid til Rom; han overdrog da til sin Søn Titus at erobre Jerusalem og umbestogte Isøerne. Med romerske Legioner og fremmede Hjelpetropper drog denne mod Jerusalem, og, efterat han snart havde stormet den første og den anden Muur, opfordrede han Isøerne til Overgivelse, men forsværes. Beleiringen varede ved, medens Partierne i det Indre kæmpe mod hinanden, og Hungerensuden steg til en saa høi Grad, at en Vindse slagtede og fortærede sit eget Varn. Endelig blev Sorgen Antonia indtagen, derpaa ogsaa Templet, som imod Titus's Billie blev brændt. Oprørerne holdt sig endnu i den svære Deel af Staden, men ikke længe. Angst og Forførelse greb dem, saa de forlode deres faste Stilling og søgte at undkomme paa en eller anden Maade eller at skjule sig i Hjørghulerne. Nu frembrød Indtagelsen af hele Staden ikke længer nogen Banfællighed. Under Beleiringen omkom efter Josephus's Beretning 1,100,000, og 97,000 bleve gjort til Fanger. Da der ikke var Mere at myrde og røve, befalede Titus at ødelægge Staden fra Grunden af (70 e. Chr.); derpaa holdt han i Rom med Vespasian Triumph over Judæa. Indvænerne solgtes som Slaver, saa længe Noget vilde købe dem. Dermed ophørte S. at eristere som et Folk.

Hedingeren er en Stab i det nu til Preussens hørende Forstændomme Hohenzollern. 3,700 Indb. Ved Staden ligger den preussiske Kongefamilies Stamborg Hohenzollern.

Heder (Friedrich Carl Franz), badensk Revolutionsmand, født d. 28de Septbr. 1811, blev 1838 Overretsadvocat i Mannheim og 1842 Medlem af det 2de Kammer, hvor han hørte til yderste Venstre og snart fra Opposition mod Regjeringen gik over til republikanske Planer. I Aaret 1845 blev han tilligemed Iphlein udviist fra Preussen; fra 1847 stod han i Spidsen for Demokraterne i Baden. I Foraaret 1848 var S. Hovedmand for den første Dpfand i Baden (s. dette Lands Historie), flygtede derpaa til Schweiz og gik, da Nationalforsamlingen i Frankfurt havde forslaget hans Valg til samme, til Amerika. Den provisoriske Regjering kaldte

ham 1849 tilbage til Baden, men den var for længt styrtet, da han kom til Europa; han vendte da tilbage til Amerika og lever nu som Forpagter i Belleville i Staten Illinois. Dens Forsøg paa at spille en Rolle som politisk Taler i Nordamerika have haat et maadeligt Udfald.

Hedeker (Johan Gustav Moritz), født d. 26de Decbr. 1797 i Hamborg, virkede der som en meget søgt Advocat og tog som Publicist i Blade (navnlig i den af ham redigerede politiske Artikel af „Hamburger Nachrichten“) og forskjellige Skrifter Deel i de politiske Bevægelser i Tyskland før 1848 og i dette Aar i Forhandlingerne om Hamborgs Forsatning. S. var derpaa Medlem af Forparlamentet og Frankfurtforsamlingen, blev Justitsminister i det første Rigsgjemsministerium og var nær i Høst bleven Offer for et Føbeløp i Anledning af Malmseroaaenstilskaanden. Han gik derpaa som Gesandt til Turin og Neapel og arbejdede for det „stortydske“ Parti. I April 1849 tog han igjen fat paa sin Sagsførervirksomhed i Hamborg, hvis Gesandt i Wien han 1853 blev.

Hecuba (gr. Hekabe), den trojanske Konge Priamos's anden Gemalinde, Moder til Hector og Paris, blev efter Trojas Erobring bortført af Grækerne som Slavinde. Da hun paa den tyrkiske Kyst havde blindet Polynestor, der havde dræbt hendes yngste Søn Polydorus, blev hun forvandet til en Hund og hørte sig i Havet. Euripides skildrer hende i den efter hende benævnte Tragedie som en ædel Kvind, en dygtig Hustru og en hærlig Moder, hvem Skæbnen har paalagt de haardeste Tilfælle.

Hedborn (Samuel Johan), svensk Psalmist og Digter, født 1783, Søn af en Soldat, som først i en Alder af 23 Aar til Universitetet, blev 1809 ordineret til Præst og gjorde senere Tjeneste dels som Præst dels som Colektor i Stockholm, indtil han 1820 blev udnævnt til Sognepræst i Åsteryd i Eriksjöping Stift, hvor han boede d. 26de Decbr. 1849. Under sit Ophold i Upsala tilvandt han sig Opmærksomhed ved flere i „Phosphoros“, „Poetisk Calendar“ og andre periodiske Skrifter indrykkede Psalmer (1812—12), af hvilke nogle ere optagne i den svenske Psalmesang, og udgav desuden under Titlen „Minns og Poesi“ (1838), tilligemed en Samling af sine poetiske Skrifter, en Skildring af sin egen Ungdom. Efter hans Død udgav sigede Aiterborn et Dplag af hans „Samlade Skrifter“ (1853, 2 Bd.).

Hede kaldes store, vidtuddredte, tørre, sande og uskriftbare Landstrækninger, der især ere bevogete med Lyngplanter, blandt hvilke Hedelyngen her i Europa er aldeles overvældende. Den betydeligste Hedefrøning i Europa er den, der strækker sig fra Bendysøen gennem den jydsk Falvs, Hannover, Oldenburg og Westphalen ind i Nederlænderne og det nordlige Belgien. I Danmark kan man stielne mellem Hedeplanten med kraftig Lyngvegetation og Levinger af store Stove, Hedeplætten, der nu især opdyrkes, og Hedeplætten, Høstetterne, med en fattig Lyngvæxt og en ringe Cultur og uden Stov. Ved Siden af Hedelyngen optræder Kveling, Ulvsted, Øyvel og Visle, i Hedeomraerne Salogræs, Røstlyng og Pors. For den fattige Befolkning paa S.

re faare- og Blaal vigtige, den sidste dog kun det i Danmark. De sydafrikanke (capste) S. ere en langt rigere Blomstertor, de nyhollandske re især bevede med dveragtige Gummitræer, rotaceer og Epacrider. Trods deres Censurighed mangle S. ikke en Værgene (alorlig) i Hensæthed, der stemmer Sindet til stille Betragtninger og begejstrer Digteren til rørende Sange; vedbakterne med deres Skovpartier og herlige Indsøer høre paa nogle Steder endog paa til de jønneste Egne i Danmark.

Hedeblegu kaldes nogle smaa Vandblegne, er undertiden i stor Mængde bryde frem paa Jorden, under Indsydelse af Sommervarmen, er naar dertil kommer usforholdsmaessig varm aalkaening. De sees hyppigst hos Børn, sidde de paa en noget rød irriteret Hud, kunne lise ideel, og endog være ledsagede af Feber, men inde let, naar man unddrager Barnet de Aarsger, der have forarsaget dem.

Hedebg, s. Slesvig.

Hedelyng, s. Ryn.

Hedemann (Hans Christopher Georg Frederik), 1st Generallieutenant, født i Flensborg d. 7de Juli 1792, blev Officer 1808, Bataillonscommandeur 1842 og udnævntes, Stjendt den 24de Marts 1848 ved rigens Udbrud til Commandeur for den active Arme. S. førte Armeen frem d. 6te April ved Bov, rullede derpaa frem til Dannevirke, kæmpe tappert d. 23de April ved Slesvig og tog først seent for Overmagten, førte derpaa Armeen over Flensborg tilbage til Als. Efter Kampene d. 28de Mai og d. 5te Juni i det hændede gif S., ved Efterretningen om den beldige Affaire ved Hoppbrun, med Armeens vedhævede først til Nordflodvig og senere til en sydlige Deel af Sylland. Den 22de Juli 1848 afgav S. Overcommandoen til General rogh, og udnævntes til Præsæs i den „raadende Comitee“ og Commandant i Citadellet i Frederikshaavn. En Dienstgjærdom nedsagede S. i 1855 at søge Afsted af Armeen og beseede ham Aaret efter ganske Synet. S. døde d. 31te Mai 1859.

Hedemarkens Amt i Norge indbefatter de m Fogderier: Hedemarken, Solør, Vinger og Balen, nordre og søndre Nierbalen. Hedemarkens Fogderi indbefatter den østlige Vred af Njosen, samt Aasthøden mellem denne Indsø og Glommen. Det er et af Norges frugtbareste og til Kornavl bedst tilfede Landstaber. For dergavlen er derimod ikke søget i Forhold til. Skovene ere saa haardt medtagne, at ingen Udsætelse længere kan finde Sted. Heller se er der nogen Jernværksdrift. Derimod er der afskillige større Industrielæge, især af dem, m faae i Forbindelse med Kornavlen, nemlig rdam flere Brændevinsbrænderier, som nu er en Deel ere afstøtte af Bryggerier; og laa egsværter. Endstjændt Njosen ligger 400 F. over Havet, og allsaa de fladeste Enger endu eget høiere, er dog Sommervarmen betydelig, en tillige Kulden om Vinteren. Folkemængden 36,000 Mennefter.

Hedemora, en Landstads paa en Valle ved den Håfran i Dalarna, skriver en temmelig vrende Handel, og den aarslig her afholdte Almesse, hvor store Sernsforretninger af-

gjøres, er et af de betydeligste Markeder i Sverrig. Som den ælste By i Dalarna nævnes S. allerede i den første Salsdeel af det 15de Aarh., og det var her, Gustav I samlede Dalarnelene for at vøe dem i Baabensfærd, inden han drog ud med dem for at tilintetgjøre Kalmarunionen. 1,100 Indb.

Hedenborg (Johan), svensk Naturforsker og Ethnograph, en Soldatersøn fra Nstergårdslund, født 1778, blev 1812 Student i Upsala og 1822 Doctor medicinae, efterat han 1820—21 havde gjort en Reise igjennem Danmark, Ppbkand og Frankrig. I Stockholm anlagde han det følgende Aar den første Indretning til Tilberedelse af kunstige Bænde. S. gif 1825 til Constantinopel som Læge ved det hervedende svenske Gesandtskab, og har siden tilbragt sin meste Tid i Orienten, deels i længere Tid hos sidende paa Rhodos, deels paa Reiser i Lille-Asien, Syrien, Arabien og Ægypten. Tid efter anden har han sendt kostbare Samlinger af Naturalier m. M. hjem til Sverrig; men en ny, særdeles righoldig Samling af Naturalier og Antiquiteter tilligemed sine Optegnelser og sin værbifuldeste Tiendom mistede han i Sommeren 1859 paa Dverfarten fra Ægypten til Rhodos ved Dampskibet „Silistrias“ Undergang. Han har foruden Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter udgivet „Turkiska Nationens seder o. s. v.“ (1839—42), samt „Resa i Ægypten og det indre Afrika“ (1843, 1ste Bd.).

Hodora, s. Bedbende.

Hedevig, den Hellige, Datter af Markgreve Berthold af Meran, blev født 1174 og i sit 12te Aar formælet med Hertug Henrik af Schlefen. Da hun havde født 6 Børn, afslagde hun, tilligemed sin Gemal, Kyndhedsloste, og fra denne Tid af hengav hun sig til de strengeste asketiske Øvelser; hun bevogede sin Gemal til at oprette og rigt dotere Cistercienserklosteret i Trebnitz. I dette Kloster bøde hun d. 15de Octbr. 1243. Til hendes Grav i Klosterkirken foretages der endnu talrige Balsfarter.

Hedlinger (Johan Carl), Stempelfærer, født d. 20de Marts 1691 i Canton Schwyz, tilbragte Aarene 1726—28 i Rom og reiste 1735 til St. Petersburg, hvor han fik Reiserinde Annas Portrait i en Medaille. Allerede 1718 var han udnævnt til kongl. svensk Medailleur, men kaldtes ikkebestomindre til Europas forskjellige Lande, naar en betydelig Medaille skulde fæstes, og faaledes ogsaa til Danmark 1736, hvor han fik Medailen i Anledning af Drøtlogsflaadens Forsæelse, medens han allerede 1731 havde faaet en Medaille til Kongens Krøning og 1732 Medailen til „L'union parfaite“. For sin Sundheds Skyld levede han 1739—44 i Schweiz, hvortil han efter sin Entlebigelse vendte tilbage og bøde der d. 14de Marts 1771. S. er en af den nyere Tids betydeligste Kunstnere i Stempelfærerkunsten, hvis Smag og Dygtighed flere Fremstridte hylde, der have forberedt denne Kunsts nuværende høie Standpunkt, navnlig i Frankrig.

Hedninger eller Bantroe var, efter Bibelens og den græske Kirkes Sprogbrug, indtil ind i Middealderen en Benævnelse, der omfattede alle Ille- og Ille-Christne, ogsaa Muhammedanerne. Nu forstaaer man derved dem,

som hverken bekjende sig til Christendommen, Jødedommen eller Muhammedanismen.

Hedningechristne kaldes de Christne, der før deres Omvendelse vare Hedninger, for at skjelne dem fra de Christne, der før deres Omvendelse vare Jøder, hvilke benævnes Jødехristne.

Hedshas, s. Arabien I, S. 228, 2den Sp.

Hedvig af Holsteen, s. Diderot den Ruffiske. **Heederen** (Georges, Baron af), fransk Diplommat, født 1813 i Elsass, Søn af en Godseier b'Antes, traadte 1830 i russisk Tjeneste og blev Capitain ved Cavallegarden. Her blev han adopteret af den hollandske Gesandt, Baron H., og ægtede en Søster til den russiske Digter, Grev Pusckin. Da han havde brødt denne i en Duel, maatte han flygte til Frankrig, hvor han først levede som Privatmand og fra 1848 blev Medlem af Nationalforsamlingen. I Aaret 1852 gav L. Napoleon ham en overordentlig Senbælle til den russiske Keiser i Wien, og i s. A. blev han Senator.

Heelgiæstert kaldes i Bogtrykkerierne en Spatle, der er ligesaa tyk som bred, altsaa omtrent som Typen til m. men uden Præg. **Heelgiæstert** er kun halv saa tyk. — **Heelholænder**, s. Hollænder. — **Heelstok**, **Heelstøi** kaldes undertiden det til Papirfabrikationen tjenlige færdige Stof af maledede Klude o. fl. til Forskiel fra Halvstøf.

Heem (Johan David de), en af Nederlændenes berømteste Malere, født 1600 i Utrecht, lærte Malerkunsten af sin Fader, der ligesom Sønnen var Blomstermaler. Hans Blomster og Frugter udmærke sig ved en Sandhed og Friskhed, der bragte hans Billeder i umaadelig Priis, især da han malede forholdsviis faa. H. døde i Antwerpen 1674. Ogsaa hans Søn Corneilt de H., født 1630, var en betydelig Kunstner i samme Fag.

Heemskerk (Jakob van), hollandsk Sømand, født i Amsterdamm ved Ribten af det 16de Aarh., gjorde (efter 1596) to forgjæves Forsøg paa at finde en kortere Søvei til Ostindien Norden om Europa og Asien, og maatte begge Gange overvintre paa Novaja Semlja under Savn og Eidseser, i hvilke han viste en overordentlig Standsfastighed og Udboldenhed. Siden gjorde H. flere Reiser til Indien. Da han 1607 var sendt som Viceadmiral imod en langt stærkere spansk Flaade under Davila, faldt han tilligemed denne sin Modstander i Slaget i Nærheden af Gibraltar.

Heemskerk (Martin van), hollandsk Maler, født i Heemskerk i Nærheden af Harlem 1498, var Søn af en Bonde ved Navn B. van Been. Hans egentlige Lærer var Schoreel i Delft, men han uddannede sig senere paa egen Haand i Italien, hvorfra han kom hjem med nye Principer. Han nød megen Anseelse som Kunstner, baade medens han mere sluttede sig til den ældre nederlandsk, og efter sin Hjemkomst fra Italien, da han aabnede Øren for en ny Kunstretning, og dannede mange Elever. H. døde 1574.

Heeren (Arnold Hermann Ludwig), tysk Historieforfatter, født d. 25de Octbr. 1760 i Arberggen ved Bremen, blev 1801 Professor i Historie i Göttingen og døde sammesteds d. 7de Mars 1842. Han var Forsætter til endel grundige og aandfulde Skrifter, af hvilke vi

naavne: „Ideen über Politik, Handel und Völker der alten Welt“ (1793—96); „Gesch. der Staaten des Alterthums“ (1799); „Gesch. des europäischen Staatensystems“ (1809); „Gesch. des Studiums der klassischen Litt.“ (1797—1802).

Heffer (August Wilhelm), en bekjendt tysk Jurist, født d. 30te April 1796 i Schweinig ved Qargau, blev 1833 Professor i Rechtsvidenskab i Berlin. Han har indlagt sig Fortjænter baade af Processen, Criminalretten, Folketretten og Romeretten, og hans vigtigste Værker ere: „System des römischen und deutschen Criminalprocesses“ (Wonn 1825, 2det Dpl. 1843); „Lehrbuch des gemeinen deutschen Criminalrechts“ (Halle 1833, 5te Dpl. 1854); „Das europäische Völkerrecht“ (Berlin 1841, 2det Dpl. 1848); endelig har han ogsaa leveret en Udgave af Gajus (1830).

Hefsting af Bøger fleer paa forskjellig Maade ved de fælske Art, eftersom disse skulle samles mere eller mindre solide. Undertiden ses man med at sauge Halter toers over Rygsfaalen og bringe lidt Liim eller Gummi heri; almindeligst bliver, med en Hefstenaar omtrent som en Stoppe-naal, en Hefstenaar syet igjennem Arterne og disse saaledes fæstede til en Række Seilgarn (Bindene), der ere lobret udbændte noget fra hinanden i en Ramme (Hefstelaaden). Denne Syening udføres solidest ved Bøger, der skulle indbindes. Ved Folianter bruges ofte Pergamentsfrimter ihedestfor Seilgarns Bind.

Segel (Georg Wilhelm Frederik), født i Stuttgart d. 27de August 1770, gik i sit 18de Aar til Universitetet i Tübingen for at studere Theologie. I sine Studereaar blev han overstraalet af den noget yngre Schelling, og traadte med sit første mindre Skrift: „Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie“ (1801) som en Forhænder af Schellings Mening, hvorefter han da ogsaa forenede sig med Schelling til Udgivelsen af „Das kritische Journal der Philosophie“. 1806 blev H. Professor i Jena, og fuldendte „umod Jena's Slagets Kanontorden“ sit første store og selvstændige Hovedværk: „Phänomenologie des Geistes“. Som Rector ved Gymnasiet i Nürnberg stred H., der langsomt bragte sine Værker til Modenhed, i 1812—16 sin Logik, og udgav 1817, som filosofisk Professor i Heidelberg, sin „Encyclopædie der philosophischen Wissenschaften“, en Fremstilling af sit System i det Heelhed. I Berlin, hvortil han blev kaldt 1818, vandt H. sin egentlige Berømmelse; her var det han samlede sig en Kreds af begejstrede Tilhørere og dannede en virksom Skole; her var det, han navnlig ved den Anerkjendelse, som han vandt hos den preussiske Cultusminister Altenstein, bragte sin Philosophie til at gjælde som en Statsphilosophie. I sin 1821 udgivne Meta-philosophie anerkjender H. den mere Lids constitutionelle Grundforbringer: Følgesyndens, Preskript, Offenslighed i Retsspleen, Tedsforneretter og det communale Lids relative Selvstændighed. I Berlin holdt H. Forelæsninger over næsten alle Grene af Philosophie; hans Disciple og Benner have efter hans Død — han døde d. 14de Novbr. 1831 — udgivet disse Forelæsninger. H.'s samlede Skrifter og Forelæsninger, hvis Udgivelse begyndte 1832.

re: 1) Mindre Afhandlinger; 2) Phænomenologie; 3—5) Logik; 6—7) Encyclopædie; 8) Rettsfilosofie; 9) Philosophiens Historie; 16—17) Mandede Skrifter; hans Liv er beskrevet af Rosenkranz (1844). — H. er udgaaet baade fra sichte og fra Schelling; hans Methode er sikkert, forsaavidt den er dialektisk; hans Standpunkt er schellingisk, forsaavidt han fastholder det absolute. Men naagst han har combineret Sichte og Schelling, har han dog forarbejdet det fra begge overleverede paa en saa eiendommelig Maade, at han er fuldstændig original. I sin Phænomenologie har H. i følgende Ord udtrykt sin Afsigt: „det Absolute er i en schelling'ske Philosophie ligesom salbet fra smilten; det er kun Matten, i hvilken alle Ratter er graae; dets Udførelse til System er som rengangsmaaden af en Maler, der paa sin laette kun havde to Farver, Rødt og Grønt, en første Farve til Anstrøgning af en Flade, naar der forredes et historisk Maleri, den anden, naar der forredes et Landskab“. Ifødet er den umiddelbare Maade, hvorpaa Schelling nærmer sig til det Absolute, nemlig ved intellektuel afvælgelse, vil H. paavise en planmæssig og iøvrigt Udvikling af det Absolutes Væsen; ledesfor at opsatte det Absolute blot ved at strahere fra endelig Forskjel og ubelulle det relative, vil H. en Udvikling af Forskjelbestemmelser, der viser, at det Absolute ved at opsatte det Relative faaer et uendelig rigt Indhold. Ifødetfor med Schelling at blive staaende i den Sættens og Ophædens af de i det Absolute værende Grundmønstreninger i den almindeligste Form, saasom Mønstreningen af Tænk og Ibeet, vil H. en alsidig dialektisk Udvikling, der lader Mønstreningernes Mangfoldighed udtræde i relative Former, for at opnae Ibeens absolute Enhed. Imod den schelling'ske Schematisering gjør H. i sin Indledning i Phænomenologien følgende karakteristiske Bemerking: „Naar den naturphilosophiske Formalisme f. Ex. lærer, at Forstanden er Electricitet, eller Dyret Dvælstof, da maa den Udvikling sig selv fuld af Beundring herover og see en ib Genialitet heri. Men Kædet ved en saadan Viddom er ligesaa hurtig lært, som let at udvæ; dets Sjentagelse bliver ligesaa utaalelig, som Sjentagelsen af en Læssenspillerkunst. Denne Methode, at paaklæbe alt Himmelsk og Jordisk, le naturlige og aandelige Former, det Par bestemmelser af det almindelige Schema, bringer niverjet til at ligne en Urtebod, i hvilken der nær en Række luffede Rar med paafestede tiquetter“. Ibet H., hvad Udviklingsmaaden (Methoden) angaar, fører ud over Schelling, atter han sig i en vis Forstand til Sichte, som Thesisk, Antithesisk og Synthesisk havde søgt debucere al Væren. Men medens Sichte's objective Idealisme berøver Tingene deres talstik ved at forvandle dem til Strancker og bestemmelser i, ved og for Jeget, lader H.'s objective Idealisme berimod de eksisterende Ting elde som tilværende Begreber, og gjør det ornuftige til eet med det i Sandhed Virkelige. „Philosophiens Resultat“, siger H., „er anken, der fatter sig selv, og derved tillige niverjet, og forvandler det til en Intelligensværen. At hæve al Væren til Viden er Phi-

losophieringens Opgave og Formaal, dette Naal er naaet, naar Anden lykkelig er bleven magtig til ud af sig selv at frembringe enhver Gjenstand, den hele objective Væren“. Endstjændt disse Uttringer vistnok forraade en Overpændthed, fra hvilken den hegel'ske Speculation ingenlunde kan frikendes, saa maa det dog ubtrykkelig fremhæves, at herved ingenlunde tillægges den blot menneskelige Tanke en mystisk Evne enten til at skabe virkelige Ting eller til i Visioner og Aabenbaringer at anstue Tilværelsens Mysterier, men derimod en Evne til ad Videns og Videnskabens Veie at trænge ind i Tingenes Væsen og i Aulviretliggighedsens Ibeet erkjende den absolute Sandhed. Indbellingen af det hegel'ske System er i sine Grundtræk følgende: 1) Logikens Videnskab. Den hegel'ske Logik er en videnskabelig Udvikling af de rene Fornuftbegreber, af de Begreber, der i lige Grad tilhøre Tænken og Væren, de Former, i hvilke det Ibeale og det Reale baade afstille sig og falde sammen. „Logiken er“, siger H. i et billedligt Uttryk, „Fremstillingen af Gud, som han er i sit evige Væsen før Stabelsen af Væren og af en endelig Aand. I denne Henseende er den vistnok et Snyggernes Rige; men disse Snygger ere paa den anden Side de rene, for al sandelig Materiatuer betredte Væsenheder, i hvis Diamant-Net hele Universets Bygning er indfattet.“ 2) Naturphilosophie. Den hiesste logiske Bestemmelse af det Absolute er Ibeet. Ibeens umiddelbare Eksistens kalde vi Liv: alt Levende er i sig Formaal, tilværende Ibeet. Den absolute, indholdsrige, sidste Ibeet er altsaa til: den for sig selv udvortes Ibeet, Ibeet i Form af Andeværen (Anderssjeen), er Naturen. Ibet Philosophie satter sig den Opgave, at udforske den i Naturen skjulte Intelligens, maa den ikke glemme, at saadanne Bestemmelser som Udvoortesværen, Væren udvortes hinanden overhovedet udgjøre Naturens Væsen, at Naturproducterne endnu ikke svare til Begrebet, men fremmylbre i ubunden tilfælses Tilfældighed. „Naturen er en bacchantisk Gud, der ikke tøiler, ikke fatter sig selv“. Paa Grund af Naturens Afsmagt i at fastholde Begrebsbestemmelserne tvinges Naturphilosophien paa ethvert Punct til ligesom at capitulere imellem de concrete individuelle Dannelsers Væren og den speculative Ibees Regulativ. Naturphilosophien, der begynder med Naturens første umiddelbare Afsmeformer, de i dens udvortes Væren abstracte Momenter: Rum og Materie, har til sit Endemaal Andens Gjenembrud i Form af fornuftig, selvbevidst Individualitet, Mennesket. At paavise de mellem begge Overpuncter falvende Overgangslede, trinvist at forsøge Naturens flede hebigere Forsøg paa at hæmpe sig op til Mennesket, til Selvbevidsthed — er den Opgave, Naturphilosophien har at løse. 3) Aandsphilosophie. a) Den subjective Aand. Stammende fra Naturen, fra hvis Udvoorteshed den hæmper sig op til Selvstandighed, er den Mennesket iboende Fornuft fra Begynnelsen af Sjel eller Naturaand, og som saadan Gjenstand for Anthropologien i snevrere Forstand; Jegets, Selvbevidsthedens trinvise Udvikling er Gjenstand for Andens Phænomenologie. Den fornuftige Selvbevidsthed kom-

mer, idet den under sine Bestræbelser for at bearbejde og tilegne sig Omverdensens Gjenstande og paatrykke dem Zegets Stempel, i mangefaldig Conflict med andre menneskelige Selvbevidstheder. Af den saaledes opkomne Krig af Alle med Alle (bellum omnium contra omnes) fremgaar Fæledebevidstheden ved Udfinden af den sande Midte mellem Herredømme og Lybighed. Den fornuftige Selvbevidstet er, idet den under Forholdet til Andet forholder sig til sig selv og i Alt er hos sig selv, virkelig fri, og som den frie, sig frigrørende Aand Gjenstand for Pneumatologien. Under sin Udbilling til praktisk Aand gennemløber den theoretiske Aand Anskuelsens og Forestillingens Trin; Villien udbanner sig paa sin Side igjennem Drift, Attraa, Tilbøjelighed, og vorder en fri Villie. b) Den objective Aand. Den frie Villies Tilværelse er den objective Aand, Ret og Stat. I Ret, Sæder og Stat træder den Frihed og Fornuft, der er Villiens Indhold, ud i Tilværelse. Alle Naturbestemmelser og Drifter vende nu tilbage, sædeliggjorte som ethiske Instituter, som Retsformer og Pligter (Kjandskriften som Ægtefælskab og Familie, Gevndkriften som lovbestemt Straf o. s. v.). Staterne og de enkelte Folkeaaender ere i deres Culturbewagelse som Floder, der udmunde i Verdenshistoriens Strøm. De enkelte Folkeaaenders Kamp, Seier og Fald, Verdensaaendens Overgang fra eet Folk til et andet, er Verdenshistoriens Indhold. Saaledes staae Folkeaaenderne om den absolutte Aands Throne, som Fuldbjørere af denne Aands Villie, som Vidner om og Prydsel for dens Ferlighed. c) Den absolutte Aand. a) Æsthetik. Den absolutte Aand er umiddelbart for den sandfælige Anskuelse tilstede som det Skønne eller som Kunst. Det Skønne er Idens Gjennemskinnen gjennem et sandfæligt Medium (Steen, Farve, Tone, bunden Tale), Idens Virkelighed i Form af begrænset Phænomen. Poetien banner Kunstens Overgang til Religionen. ß) Religionsphilosophie. I Kunsten var Iden nærværende for Anskuelsen; i Religionen er den det personlig for Forestillingen. Alle Religioner søge en Enhed af det Guddommelige og det Menneskelige, men til positivt Forsoning af Gud og Verden bringer Aanden det først i den aabenbarede eller kristelige Religion, idet denne i Christi Person anskuer Gudmennesket, den virkelige Enhed af det Guddommelige og det Menneskelige, og opfatter Gud som den af sig udtrædende og fra denne Udtræden evig i sig selv tilbagevendende Aand b. e. som treenig Gud. γ) Den absolutte Biden. Den aabenbarede Religions aambige Indhold er det Samme som den speculative Philosophies Indhold, kun at det i Religionen fremstilles paa Forestillingens Maade i Form af en Historie, i Philosophien derimod paa Tænkningens Maade i Begrebets Form. Opleses de religiøse Forestillinger i den rene Videns Former, have vi Standpunctet for den sig selv som al Samhed vidende, det hele naturlige og aandige Universum i sig objectiverende Tanke, hvis Udbilling netop er Philosophiens System, „en sluttet Kreds af Kredse“.

Hegelund (Peder Jensen), født 1542 i Ribe, hvor Faderen var Borgmester, kom 1561 til

ligemed sin jevnaldrende Stofekammerat A. S. Bedel, efter i 3 Aar at være bleven bragt som Hører af sin Rector, Psalmebigteren Hans Thomæsen, til Universitetet i Kjøbenhavn, hvor han var i Huset hos den berømte Theolog Niels Hemmingsen. Han reiste derefter udenlands og studerede et Par Aar i Leipzig, vendte derpaa tilbage til Kjøbenhavn, men kun for atter at drage ud i 3 Aar, som Sovmester for sin Belynder N. Hemmingsens Søn. I Wittenberg, hvortil Reisen gik, blev han 1568 Magister. Aar efter blev han Rector i sin Fødeby, 1580 Rector i Theologien og Sognepræst til Vester-Bevæd, 1588 Sognepræst til Domkirken og Probst og 1595 Biskop. Han døde 1614. Foruden adskillige andre Arbejder, deriblandt Psalmer, som han deels forfattede, deels oversatte, bearbejdede han som Rector — foranlediget ved Tidsaalværens Skik, at lade Disciplene opføre Stuepæl — et latinisk Drama af en tydsk Rector om Susanna paa danske Rim og knyttede dertil et stort Mellemspil, hvori Dagsdæffelsen (Calannia) optræder takende. Uagtet enkelte helbige, ier fattige, Partier, er dette Arbejde i det hele taget smagløst og af en trættende Bidsøstighed, saa at det nærmest kun har litteraturhistorisk og sproglig Interesse. Nogle andre Stuepæl, ligeledes over bibelske Emner, der tillægges ham, ere gaaede tabte. Der findes endeel gamle, Hermesulde Ordspog i hans Skrifter.

Hegemonte (gr.). I de enkelte græske Staters Forhold til hinanden betegner S. en enkelt Stats Overtagelse over de andre og den dermed forbundne Ledelse af Forbundsansliggerne (lat. principatus). Naturalgiovis var dette Forhold ikke overalt det samme, idet det modificerede saavel ved de forskellige særskilte Forbundsbestemmelser som ved den levende Stats Forre eller mindre Magt; som almindelige Træt lader sig imidlertid følgende angive. De enkelte Stater var politisk uafhængige. Angaaende Krig og Fred paa Forbunds Begne var den afgjorte Stemme hos Forbundsraadet, i hvilket alle enkelte Stater havde lige Stemmeret. Den levende Stat danne derimod Middepunctet i de saaledes Raadslagninger, havde Ansvar for i Krig, indkrævede Pengebidragene og bestemte, hvor stor en Odotabel af de fastsatte Contingenter der skulde rykke i Marken, samt sendte Overtbefalingsmænd til Contingenterne. For en særdeles mægtig Stat stod i Sydøsten for et saadant Forbund (Symmachie), antog ofte Forholdet efterhaanden en heel anden Charakter, idet de mindre mægtige Medlemmer af Forbundet tabte deres Selvstændighed og bleve den levende Stats statslige Vasaller. Dette var navnlig Tilfældet med det Symmachie, der efter Hersekrigen danne sig under Athenens Ledelse.

Hegewisch (Dietrich Hermann), tydsk Historiker, født 1740, død 1812 som Professor i Kiel, var Forfatter til Fortællelsen af Christiani's „Geschichte der Herzogth. Schleswig und Holstein“ (3die og 4de Bd.) og Krev bl. A.: „Gesch. Carl's des Großen“ (1772); „Gesch. der fränkischen Monarchie“ o. M.

Hegiraah (b. e. Flugt) kaldes Udgangspunctet for Arabernes Tidregning, da Muhammet udgik Koreisjitterens Forsiggelse ved sin Flugt fra Mecca til Medinah. Hans Ankomst til

Rebinah, der ligger i en Afstand af 10 à 11 Dagsreiser fra Mecca, sandt Steb d. 8de i Raanedens Rebi I = d. 20de Septbr. 622, efter Andre d. 19de Juni 622; da man under Kaifens Omar blev enig om at regne Aarene efter d., antog man, at det 1ste Aar skulde begynde med den 1ste Moharram, der er den første Raaned i det arabiske Aar. S. S. Begyndelse mæses derfor i Almindelighed at være d. 16de eller 16de Juli 622, thi end man ikke er gaaet sig om Dagen. Sign. „Essai sur l'hist. des r. avant l'Islamisme“, T. III p. 17—18.

Hegler, paa hvilede Laverne af den ved Rødning o. fl. (s. **Borseredning**) fra Stænglerne beriede Hør og Hamp deels skulle rebes, deels palkes, bestaae af en Mængde meget slanke og sidske Staaanaale, der ere regelmæssig ordnede aa et Brædt, saaledes at de faaee lobret med Spidserne opad i flere Rader ved Siden af inanden. Hørrn (eller Hampen) hegles bundtvis fra Midten ud imod Enden ved at slaaes ned Spidserne og trækkes lempelig ud, hvorved de kortere og mindre Laver (Blaar) blive bdeende i S. Man har flere Slaags Heglestafiner, der dog alle give mere Blaar end daandbeglinsen; ved nogle sidske Lænderne paa Indredsen af Balsar, ved andre paa Kemme den Ende, atter ved andre paa Lister, der beages et Stykke lige med og derpaa trækkes ud i Hørrn. Ved dem alle hegles de hængende vordubter samtidig fra begge Sider.

Højlosh er et Kængdemaal i Ventusen paa Sumatra = 1 engelsk Fard = 2,114 danske Fod.

Heiberg (Christen), født i Bergen 1799, blev 822 medicinsk Candibat. Paa sin derefter rettagne Udenlandsreise studerede han især Hirurgie og Wienlygdomme med saadant Held, at han siden har virket og underviist som Norde dueligste Operateur og i det Hele som udværlert praktisk Læge. Fra 1826 har han nemlig været Læge ved Rigshospitalets chirurgiske Afdeling i Christiania og siden 1828 Lector og Professor ved Universitetet. Foruden sin Doctordisputats „De Coremorphoel“ har han skrevet tre medicinske Afhandlinger i Tidsskrifter. — **Johan Heiberg**, sødt til den Foregaaende, dt 1805, virkede som anatomisk Professor ved niversitetet. Efter 1858 har han som Generalchirurg for Armeen bidraget væsentlig til orbebringere i det militære Lægevæsen. Han dgav i 4 Aar „Ugeskrift for Medicin og Pharmacie“.

Heiberg (Peter Andreas), født den 16de Novbr. 758 i Bordingborg, ved hvis lærde Stole Faben, en Normand, var Rector, dimitteredes 1774 a Bordingborg Stole og tog 1777 den nye indre philologiske Embedsørgemen. 1782 gif han i Bergen, hvor han havde en Farbroder, som var lofter. Her opoffrede han sig i nogen Tid til andelen, den næste Dei til at gjøre Lykke i ergen. Hans naturlige Utillsielighed til denne ushillig forsøgedes imidlertid, da han opgebe, at Forretningerne just ikke dreves efter frengeste moralske Grundsætninger (see „Tre ar i Bergen, autobiographisk Episode“ af P. A. Drammen 1829). Efter tre Aars Forløb tog n tilbage til Kjøbenhavn, hvor han 1788 anttes som Tradslateur og to Aar efter ægtebe n senere saa berømte Forfatterinde til „En

Overdagshistorie“ (s. **Gyldenbourg** [Thomastine Christine]). Han udgav det satiriske Arbeide „Rigsbalersejens Hændelser“, og bragte endeel Syngestykker og Comoebier paa Scenen. Disse sidske, der i sin Tid gjorde stor Lykke og heller ikke ere uden Fortjeneste, udgaves 1806—19 af hans Ven K. L. Rahbel under Titelen „Samlebe Stuepil“. Allerede tidligere havde Forfatteren selv foranfalett en Udgave, hvoraf der var udkommet to Bind og det første Heste af tredie Bind. Denne gamle Udgave, som nu er en Sjældenhed, har det Fortrin fremfor den nyere, at den indeholder alle Fortalerne til de forskellige Stuepil, og disse Fortaler ere lidt meget pikante. Som demokratisk Forfatter af Viser, Flyvebrevstifter og Smaaafhandlinger bragte hans skarpe Pen ham oftere i Conflict med Autoriteterne, og Enden derpaa blev, at han i Decbr. 1799 landsforvistes for Overtrædelse af Presse-lovgivningen. Næste Aars Februar forlod han saa sit Fjæland, hvor han efterlod sin unge Husfru og sin otteaarige, senere saa berømte Søn, Johan Ludvig H., for albrig mere at gjenfede det, og reiste til Paris. Her var han i lang Tid ansat under Napoleon i det udenlandske Departement som Tradslateur og fulgte flere Udenrigsministre, blandt Andre den naunkundige Talleyrand, om i Europa paa deres diplomatiske Missioner. 1830 udgav han „Erindringer om min politiske, selskabelige og litterære Aandel i Franckrig, Rhapodie“, og døde efter en flereaarig Blindhed og Altherdomsfagbed den 30te April 1841, næsten 83 Aar gammel.

Heiberg (Johan Ludvig), født i Kjøbenhavn den 14de Decbr. 1791, er en Søn af den Foregaaende. I hans Forældrens Huus samledes de fleste af den Tids litterære Celebriteter og de franske republikanske Diplomater, saa at Sønnen alt fra Fødselen af var henvist under vakkende og dannende Omgivelser. Da Faberen i Febr. 1800 landsforvist maatte forlade Danmark, kom H., efter Faberens Dnste, ud til dennes Ven Knud Lyne Rahbel paa Ballehuset, ligesom det fædrene Hjem, ja i en endnu høiere Grad Samlingsstedet for Alt, hvad der dengang kunde gjøre Forbring paa Land. Rahbel og hans Husfru havde imidlertid ikke usædberlig Talent for Pædagogik, og Drengen kom derfor efter et Par Aars Forløb fra dem og sattes i Huset hos en Møster, gift med en Dispacheur Jürgenjen, hos hvem han ligeledes var et Par Aar. Han vendte derpaa tilbage til Moderen, som i Decbr. 1801, efterat Egteskabet med hendes landsforviste Mand var blevet opløst, havde ægtet den ligeledes landsforviste svenske Baron Ehrensvärd, der levede i Danmark under Navnet Gyldenbourg. S. omgaves nu atter af Datidens meest udmærkede Mænd, som Dehlenssläger, Weyse, H. E. Drsted og H. O. Sowiit, og besforuden af svenske Adelige, der hyppig gjæfede deres Landsmænd. Allerede dengang forsøgte han sine poetiske Kræfter i barnlige hobergsste, tildeels rimede Stuepil, som han selv for et Marionettæater, han havde faaet til Foræring. Efter at have nybt en omhyggelig privat Underviitning (bl. A. af H. E. Drsted i Mathematik), tog han 1809 Examen artium og Aaret efter anden Examen. I Efteraaret 1811 gjorde han sin første Uden-

landsreise, idet han med en svensk adelig Familie, som havde opholdt sig længere Tid i Kjöbenhavn, tog til Stockholm, hvor han under et Hjerdingaars Ophold bevogede sig i de fornemste Kredse. Efter sin Hjemkomst studerede han et Par Aar Medicin, tildeels praktisk paa Frederiks Hospital, men spøjede dog især med Æsthetik og Poesie, specielt med den italienske og spanske. Han indskræft hos den som tydfst Forfatterinde bekendte Conferensraadinde Frederikke Bruun, hvis Hus var et Foreningspunkt for indenlandske og udenlandske Notabiliteter; her gjorde han Daggegens Bekjendtskab. Paa denne Tid skrev han „Tycho Brahes Spaadom“, et idyllisk Drama med Sange og Romaner, hvoraf Afstykket gik over i den 1819 opførte Dmarbeidelse. Paa Grundlag af Moliers bekendte Comedie uarbejdede han derefter sit tildeels verificerede og rimede Stuepild „Don Juan“ for det oenomtalle Marionetteater, og endvidere det eieendommelige romantiske Drama „Pottemager Walter“, hvilsto til sidst nævnte Bærker han i Slutningen af 1813 udgav under Titlen „Marionetteater“. 1815 bød hans Stedfader, og Moderen førte nu et eenfont og stille Liv, men besøgtes dog ofte af Daggegens, hvis hyppige og heftige æsthetiske Disputer med den unge Digter i høi Grad bidroge til at vække hans Reflexion. Den bitre Kamp, som Daggegens førte med Dehlenschläger, holdt H. sig udenfor. I Slutningen af 1815 skrev han Comedien „Julespøg og Nytaarsstier“, som udkom næste Aars Juul. Den var fremkaldt og paavirket af Dehlenschlägers geniale Ungdomsarbejde „St. Hansaften-spil“, og H. kaldte den derfor „en Fortsættelse“ af dette. Den skarpe Polemik mod Ungemann i dette Digterværk indvirkede ham i en Feide med dennes Ven N. F. S. Grundtvig, hvori H. skrev sin spøjefulde „Ny A.-B.-C.-Bog i en Times Underviisning til Bære, Nytte og Forsnielse for den unge Grundtvig, et pædagogisk Forsøg, 1817“. I det nævnte Aar udgav han beskrevet det romantiske Drama „Driftig vovet, halv er vundet“, et Studie efter Calderon, der røbede et usædvanligt Ferredomme over det danske Sprog, og det usfuldendte skønne mythologiske Stuepild „Hyge“, der behandler det berømte antike Suet i en for største Deelen romantisk Form. Samme Aar disputerede han, efter forudgangen Magisterconferents, for den philosophiske Doctorgrad „de pœssos dramaticæ generis hispanico et præsertim de Calderone de la Barca, principis dramaturgam“. — H. gik i sit 27de Aar, uden endnu at have valgt sig en Livsbane. Hans mangefarbige Aand havde forlængst sig paa de forskjellige Gæbeter, og han vidste ikke, om han vilde være Poet eller Æsthetiker, Læge eller Naturforsker, Landmaaler eller Diplomat. Af alle disse Dilemma'er udvæedte H. ved et kongeligt Stipendium, der satte ham istand til at gjøre en Udenlandsreise, som han, efter at have samlet sine hidtil afspredte lyriske Digte, tiltraadte i Foraaret 1819. Rejsen var, med Undtagelse af et kort Besøg i London, indskrænket til et tre Aars Ophold i Paris, hvor han boede hos Faberen. H. saae sig her omgivet af Landsmænd, for det Meste Videnskabsmænd og Kunstnere, der plejede at opslaae deres

Dollig i Huset, hvor Faberen havde boet i en lang Aarrække. Til de Danske, med hvem han unge H. omgikkes i Paris, hørte H. S. a. Schmidten, til hvem han flattede sig nærmet, og endvidere C. Haug, C. Rosch, B. Hjert, H. F. J. Estrup, S. N. Clausen o. fl. Han beelag i de interessante Selskaber, den senere Kong Christian VIII og Gemalinde, som dengang vare i Paris, holdt, og som hyppig til den berømte, ligeledes landsforviste Malthe Conrad Bruun, hvem Alex. Humboldt ikke sjelden gjeftede. Mellem de Franste, hvis Bekjendtskab han gjorde ved sin Fader, maas fremfor Alle udhæves den bekendte Bisfop Brognoire, hvis Hus var en Samlingsplads for litterære og politiske Notabiliteter. Ikke mindre end hans Omgangskreds var ogsaa hans Interesse, ligesom i Hjemmet, mangefarbig. Han beelag saaledes stittig Jardin des plantes og Forelesninger over Naturhistorien (som han fra Barn af havde spøjet med) og var ligeledes en hyppig Gæst i Theatrene, ligesom han ogsaa omhyggelig studerede den franste dramatiske Litteratur. Han lagde sig endvidere efter Musik, tog Underviisning paa Suitar og gav sig endog ligesom i sin Tid Holberg — til at informere i Musik. En i en paristisk Musikhandel udgivne Composition af ham bærer Vidne om dette musikalske Intermezzo. En kort Tid arbejdede han endvidere for Dagbladet „Le Constitutionnel“, som han navnlig levede Artikler efter de spanske Aviser. Stuepillet „Mina“ var det eneste poetiske Arbejde, som kom til Verden under hans Ophold i Paris. Hans Venner i Hjemmet havde imidlertid virket for ham, og 1822 blev han Professor i dansk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Kiel. Denne Stilling, hvori han var i 4 Aar, behagde ham dog ikke. Fra det ubudne Liv i Paris saae han sig pludselig henat i en lille tydfst Universitets- og Handelsstad, hvor hans Nationalitet og Embedsvirksomhed oveniud var det vare videre uendte. Hans Moder, som tog til ham, mildnede dog ved sin hjertlige og omhyggelige Omgang den noget trykkende Situation. Han udgav her „Formenlehre der dærmiske Spræde“ (Altona 1823), ligesom ogsaa „Nordiske Mythologie, aus der Edda und Dehlenschlägers mythischen Dichtungen dargestellt“, der udkom i Slesvig 1827, fremkaldtes ved hans heroveraa Forelesninger. Studier og personlige Forhold bragte paa denne Tid et nyt og vigtigt Moment ind i hans aandelige Liv. Han kom atter til at beskæftige sig med Philosophien (som han alt fra yngre Aar til forskjellige Tider havde viet sin Opmærksomhed), og Professoren i denne Videnskab i Kiel, Berger, anpriste Begel og laante ham dennes Encyclopædie. Han begyndte nu at studere dette concentrerede Edeema over Systemet, men maatte for Diebliffet lade sig nøie med paa enbeel Steder at skimte ad Redesjærne, uden at kunne tilegne sig det i det Hele. Paa en Reise til Berlin 1824 kom han til at endog Studiet i Diligencen ved Conducteurs Sids. Under et to Maaneders Ophold i Preussens Hovedstad forbybede han sig Hegels Bærker og søgte Beilebning hos den store Philosophs Disciple, især Sand, og end ham selv, til hvem han var anbealet af Berger. Imidlertid opgik der dog først et Par

ham paa Tilbagereisen i Hamborg, hvor han opholdt sig i sex Uger, uafslædt sygeselskab med et trænge ind i de tiltrængte Myrterier. Han ad — fortæller han selv — paa sit Værelse i Hertshuset, grønlænde over Hegel, medens han paa samme Tid lyttede til hvidbilledig Kløftesang fra en Kirke, da han pludselig paa en Raade, som han aldrig hørten før eller siden, ar oplevet, blev greben af et momentant indvortes Syn, der opklarede den hidtil skjulte Brundtanke for ham. Han anseer dette for-ænderlige Moment noget nær for den vigtigste Epøse i sit Liv, da det gav ham en Ro, Sikkerhed og Selstbevidsthed, som han aldrig til-ærn havde kjendt. Den første litterære Frugt af denne nye Aandsretning var et Indlæg i de ed en psykologisk Undersøgelse af den ovenfor ævnte Løge F. G. Howitz i Kjøbenhavn frem-ævidte deterministiske Stridigheder, Afhandlingen Om den menneskelige Frihed" (Kiel 1824), det ærste Skrift, der indførte de Hegelske Ideer i en dansk Litteratur. Efter disse strenge Stu-ærier søgte han atter Hvile i Poesien, og hans æsielige Aand vendte sig fra Hegel til Baude-ævillen. Han havde havt riig Leilighed til at ære sig bekendt med denne yndede moderne digtari i dens Hjem, Paris, og havde senere i æmborg seet den forplantet til Lybfland. Han æluttede nu ogsaa at akklimatisere den i Dan-æmark. Den burleske Farce „Kong Salomon og ærgen Hattemager", hvormed han i Vinteren 25 (et Aarhundrede efter de holbergske Co-ævedier) brød den nye comiske Vane, modtoges æd umaadeligt Vifald. Aaret efter entleddiges æd i sølge Ansøgning fra sit Lectorat i Kiel og ælog sin Bolig i Kjøbenhavn. Han herigebe æ (1826) Scenen med de fortræffelige Baude-æviller „Aprilsnarrene eller Intriguen i Skolen" æ „Recensenten og Dyrer". Da der reiste sig æpposition imod denne nye comiske Poesie, ærgerde han for disse sit rige Luners yngste ærn med en aandsfuld dramaturgisk Under-ægelse „Om Baudevillen som dramatisk Digt-æ" og om dens Betydning paa den danske ænueplads", der udkom i det sidstævnte Aar. æret efter opførtes Operetten „Et Eventyr i æsenborghave" (med Musik af Weyse) og den ærkelige Baudeville „De Uadskillige", og æmme Aar begyndte S. sit navnkundige litte-ærerne Ugeblad „Kjøbenhavns flyvende Post", der æd en vidtspændt og interessant Kritik af S. ælv over Deblensklægers Tragedie „Berin-ærne i Viskagaard" fremlæbte en Fortættelse æden Baggesenske Feide. 1828 (i Slutningen ævillet Aar „Kjøbenhavns flyvende Post" fore-ævig Raadbe) opførtes det nationale roman-æske Stuepæl „Elverhøi" med Ruhlans herlige ænsul og hjælpedes med et overordentlig Vifald. æret efter opførtes det romantiske Intrigue-æstispæl „Prindsesse Isabella eller tre Aftener æ Hoffer", der er stærkt paavirket af det spanske ærama. Det gjorde ikke lynderlig Lykke og gav ædigerens Modstandere Anledning til heftige ængreb. Samme Aar (1829) ansattes han som ængelig Theaterdigter og Oversætter. 1830 æyndte han igjen „Kjøbenhavns flyvende Post" æm imidlertid kun fortsattes til Aarets Slut-æning og ubrøntes til Docent i Logik, æsthetik æ dansk Litteratur ved den nyoprettede konge-

lige militære Høistole (hvilket Embede han fore-æstod indtil Vinteren 1836, da det indbrages). æruger af denne sidstævnte Ansættelse ere bl. æ en schematisk „Udsigt over den danske Litteratur" (1831) og „Rettraad ved Forelæseringerne over æPhilosophiens Historie eller den speculative æLogik ved den lgl. mil. Høistole" (1831—32). æ 3 Aaret 1831 ægtede han den ikke fuldt 19-æaarige Stuepællerinde Johanne Louise Pætges, æder som hans Husfru vandt sig et endnu større æNavn som Kunstnerinde, end hun alt iforeveien æ havde. Samtidig med den filosofiske Virk-æsonhed, som hans Stilling ved Høistolen førte æham tilbage til (foruden det ovenævnte æAr-æbejde i denne Retning udgav han 1833 „Om æPhilosophiens Betydning for den nuværende æLiv"), vedblev han sin Virksomhed for Theatret æsom Baudevilleforfatter („Riisge Svunskors" æop-æførtes saaledes 1831 og „De Danske i Paris" 1833) og Oversætter. 1834 begyndte han atter æ„Kjøbenhavns flyvende Post" i saaledte „In-æterimssblade" (der fortsattes til Slutningen af 1837). Alt tidligere var Bladet streift ind æpaa det politiske Gæbet, og Indførelsen af de æraadgivende Provinsskaffænder og det derved æfremlæbte Liv foranledigede nu S. til at drage æden indenlandske Politik (meest i confærativ æAand) ind i dets Virkefæds. Med den skønne æEventyr-æComœdie „Alferne", hvori et ideelt æIndhold (paa Grundlag af et Eventyr af Tieck) ær fremfæillet i geniale Contrast, betraadte S. 1835 atter en ny Vane. Aaret efter opførtes æden fortræffelige Baudeville „Rei". 1837 ægyndte S. „Perrens Journal for den specula-ætive Ideer", som imidlertid alt opførte Aaret æfter. En ny Eventyr-æComœdie „Fata Mor-ægana", der gik over Scenen 1838, gjorde ikke æLykke, da det filosofiske Grundlag gjorde sig æaltfor stærkt gælbende paa Poesiens æloftning. 1839 fritoges han for sin forpligtelse som æOversætter ved Theatret, hvormod han kny-ætedes til Directionen, bl. æ. som Deeltager i æCensuren over de dramatiske ærbejder. 1840 æp-æførtes den fortrinlige romantiske æComœdie „Sv-æsoverdagen" og Baudevilles æMonologen „Emilies æHjertebanken". Stor ænsigt vakte de ikke blot æaf Navn „Nye Digte", der udkom 1841 og æi høi Grad (ikke overalt lige meget til æavn for ædem) vare paavirkede af Digerens filosofiske æStudier. Deres Hovedbestanddele ere den apo-ækalypstiske æComœdie „En Sjæl efter æDøden" og æden skønne æRomance „Ævklus" „De Nygiste". æAaret efter begyndte han „Intelligentsblade" æ(som fortsattes til 1844). 1847 æpraadte han æmed det interessante æstispæl „Balgerda", æder æopførtes anonymt. æ Det sidstævnte og de to æpaafølgende æar udgav han æarbogen „Urania", æder alt ved sit æavn vidnede om Digerens æInteresse for og Sysslen med æAstronomien. 1849 blev han æTheaterdirecteur, hvillen æPost æhan beklæbte til 1856, da han æbrøvæntes ætil æTheatercensur. 1833—43 udgav han sine „æSam-ælede æStrifter" (æstuepæl, æDigte og æFortællinger æsamt æprosaiske ærbejder) og 1848—49 æsamlede æog ærbede han paa ny sine „æPoetiske æStrifter". æSeiberg (Johanne Luise, født æPætges, æfru), ælgl. ædansk æstuepællerinde, ær født den 22de æNovbr. 1812 i æKjøbenhavn. æ I sit 8de æar blev hun optagen æblandt æEleverne ved det lgl. æTheaters æDandsæ-

Rolle og optraadte 1824 og 1825 i Solopartier i nogle af Solobanjer Larcher komponerede Entreeer. 1824 fulgte hun Larcher paa en Kunstrejse, som han gjorde i Selfaab med Dandjerinden M. Krejmer, og udsøgte med Bisfaldbeskyttere for hende komponerede Solopartier. Den 14de Mai 1823 var hun første Gang optraadt i det reciterende Skuespil som Giovanni i „Correggio“ og spillede senere til 1826 endeel ubetydelige Børneroller. I Begyndelsen af 1826 lagde hun allerede et ualmindeligt Talent for Dagen i et Declamationsnummer „Lob der Kleinen“ af Castelli og endnu mere som Erine i P. Møllers Dialog „Gans og Erine“, der blev givet den 8de Febr. s. A. ved en Aftenunderholdning paa Hoftheatret. Dette gav J. L. Heiberg Impulsen til Raudevillen „Aprilsnarrene“, i hvilken den kun lidt over 13 Aar gamle Gieb som Erine var (den første betydeligere Rolle, hun udsøgte) henrev Publicum. 1827 og de paafølgende Aar spillede hun med overordentligt Bisfalb de for hendes Alder fremvandede Dvergansruller i „Eventyret i Rosenborghave“, Caroline i „De Uadskillige“ o. fl. a., endvidere „Preciosa“, Agnete i „Elverhøi“ og endnu samme Aar (1828) Julie i „Romeo og Julie“. Efter saaledes i en forholdsvis meget kort Tid at have afslagt tilstrækkelige Vidnesbyrd om et ualmindeligt og omfangsrigt dramatisk Talent, blev hun 1829 udnævnt til kongelig Skuespillerinde. Aaret efter afgav hun et glimrende Devis for sit Genies tidlige Modenhed og Styrke ved sin mesterlige Udførelse af Genella i „Den Stumme i Portici“. 1831 blev hun gift med Professor J. L. Heiberg, der allerede havde bidraget saa Meget til hendes dramatiske Talents hurtige Udvikling, og med hvem hun senere (1836 og 1839) med offentlig Understøttelse foretog, Reiser til Tyskland og Frankrig.

I de 235 forskjellige Roller, som Fru H. har udsøgt paa den danske Scene, har Publicum hørt rigelig Leilighed til at beundre hendes skabende Genius og hendes Mesterflaas i saagodt som alle Rollesag. Fra de mangfoldige unge Pigeroller, hvori hun ved den fine Forskand og Smag, det sprubende Liv, den letteste Humor, effoerbigste Dvergtvænde og med det barnlige Sinde hele Driftigheden henrev Publicum, og til hendes alvorlige og gripende Fremstillinger i Dramaet og Tragoedien, der vare Producter af det omhyggeligste Studium og den grundigste Tænkning, alle udsøgte med psykologisk Sandhed og ægte kunstnerisk Kraft og Sighed (Dina 1842, Parthenia 1843, Kong René's Datter 1845, Mimou 1848 o. fl. a.) — har hun hørt et mægtigt og mangfoldigt Repertoire. Det Skønne har altid været det Ideale, som hun ved sine Bevægelers Ynde, sit Lids aandrige Liv, sin Stemmes melodiske Klang, med sit i mindste Detail correcte Spil og plaskende Fremstilling stræbte efter, og som hun, efterkom Eiden dannede og forædlende havde fuldkommet hendes Udvikling, har vidst at gengive. Hvor rigt og mangfoldigt hendes Talent er, saa kan der dog neppe være Tvivl om, at det er i Conversationsstykket, at det har vidst sig i sin første Glands, der, hvor det især kommer an paa Repliken, Betoningen og de

pludselige Dvergange fra en Følelse til en anden, her staaer hun som uovertræffelig og uerstattelig. Ligeledes Fru H. er den genialeste Kunstnerinde, den danske Scene har frembragt, saaledes har neppe nogen dansk Kunstnerinde modtaget flere eller stærkere Deviser paa Publicums Begejstring end hun. Det er umiskjendeligt, at Fru H. ved sit Genie har virket opvækkende paa den danske Kunstflaas, som paa sin Tids dramatiske Færdigheder, der stulpe hende en stor Deel af det Bisfalb, hvormed flere af deres Værter ere bleve optagne. Mibi i sin Glands forlod hun 1837 den Scene, hvis Brydelse hun i saa lang en Aarrække havde været, men hvor Forholdene efterhaanden vare bleve saabane, at hun følte Umuligheden af med Lyst og Ro at udsøge sin Virksomhed: Efterat hine Forhold havde forandret sig, lykkedes det den nye Theaterbestyrelse atter at vinde Fru H. for Scenen, hvor hun den 5te Octbr. 1839 som Lady Teagle i „Dagtalesens Skole“ blev modtaget med en overordentlig Begejstring, og hvor hun kort efter, ved sin geniale Fremstilling af Lady Macbeths Rolle, søiede et nyt Blad til sin Kunstnerkranse.

Heide er en stor Flekke i Hertugdømmet Slesvig, Landstabet Norddittmarcken. Det er en anseelig og velbygget By med 20 Gader og c. 840 Huse; ved Folketællingen 1856 havde den 6,120 Indb. Den store, med Findetræ omgivne firkantede Markedsplads udgjør her ved 6 Eder Land; ved sammes sydøstlige Side ligger Kirken. Flekken er opløst ved Gas, der her tilvirkes af Lør. H. er Sædet for Landfogden, som er den første Dvergtvænde person i Landstabet, Landskriveren (kongelig Dvergtvænde betjent) og forskjellige andre af Landstabets Embedsmænd. Byens særlige Antilgender består af en „Kirkspeilsbog“ (Sognefoged), der tiligemed 2 Landsfuldmægtige, 4 Deputerede og 17 Forstandere danner Flekketsforstandercollegiet. Befolkningens Hovederhverv er Agerdyrning og Dvergtvænde, Gaardvaer og Handel med Dvergtvænder. Af større industrielle Anlæg findes her et Sulferraffinaderie, 2 Olieværker, 5 Tobak- og Cigarfabriker og 2 Cigaretfabriker. — H. har upaatvilelig saaget sit Navn af Dvergtvænde paa en Heide. Den var før Landets Udværgelse Hovedpunktet i hele Dittmarcken og Forsamlingsstedet for den lille Republik 48 Regenter („Dvergtvænder“). Her leveredes ogsaa det afgørende Slag, som gjorde Ende paa Dittmarckens Frihed, den 13de Juni 1569 s. Dittmarcken. Byens Dvergtvænde er i den senere Tid forshjænet meget ved Plantninger.

Heidegger (Carl Wilhelm), kaldet Friherre af Heide, bairisk General, født 1788 i Østthringen, tjente 1805—13 i den bairiske Hær, tog 1826—29 som Oberklientenant Deel i den store Dvergtvænde krig, levede derefter i Bayern som Privatmand og beskæftigede sig med Malerkunsten (et Maleri af ham findes i Thorvaldsens Museum). Efter Prinds Otto's Valg til Konge i Grækenland gik H. derhen som Generalmajor og Medlem af Regentflaas, vendte 1835 tilbage til München, blev 1844 Friherre og 1850 ansat som Referent i Krigsministeriet.

Heiberg, Stad i Kreislen Nedre Rhin i Storhertugdømmet Baden, ligger ved Neckars venstre Bred i en meget skøn Egn; ligesom der

Staden faae Ruinerne af det gamle Residens-
ot, som blev stærkt medtaget af Franskmæn-
ene 1589 og ødelagt ved Lynild 1764 (i Kjel-
eren glemmes endnu det ubyre „S. Biinsab“,
nr nummer 283,000 Pfaster). S. har et be-
smt, 1986 stiftet Universitet, med et Biblio-
tel (den første Deel af det gamle, rige Biblio-
tel blev 1622 af den bairiske Hertug Maximian
bortført som Krigsbytte og sendt til Rom,
vor det som Bibliotheca Palatina udgjør en
Deel af Vaticanerbibliotheket) samt nogle andre
identifabelige Anstalter og Samlinger. S. har
gsaa Fabrikation af Lobaal, Voplys, Læder
R. 15,000 Indb. — **Heidelbergste Katedra-**
als, den, er Navnet paa en i den reformerte
irke hnt anseet Værs- og Besjendelsesbog,
er blev forfattet paa Befaling af Kurpræs
Frederik III af Pfalz af Theologerne Dr. Kaspar
Mevianus og Dr. J. Ursinus, og som efter-
aanben blev indført som Lærebog i Skolerne
flere Lande. Den udmærker sig ved theologisk
vgtighed, kristelig varme og forjonnende Vil-
ed. Calvins Prædestinationslære er omgaaet,
3 hans Naderlære fremstillet i den muligste
Alnermelse til det lutherste Dogme. Den
ubolste Messe betegnes derimod i de senere
ldgaver som forsmst Afguder.

Heidelberg (Carl Alexander), Arkitekt, Søn
Victor Peter S., Billedhugger, Maler og
arkitekt, blev født den 2den Febr. 1788 i
Stuttgart, hvor han gjorde sine første kunst-
studer under Faberens Ledelse. Gaabel
dygtige Restaurationer af gamle Bygnings-
rindesmærker, som ogsaa ved selvstændige Byg-
inger og talrige Skrifter om Kunsten, har S.
hvervet sig Navn og Fortjeneste af Mittel-
derens Kunst, som især har beffæstiget ham.

Heidrel, s. **Servor**.

Heidvaloven, s. **Edsvaalen**.

Heidvaler (Haidvaler) kaldtes oprindelig i
ngarn, hvad der hos Grækerne kaldes Eleph-
t, Følk, som, drøve af en vidt Uafhængigheds-
st, gste til Hjerst- og Slovegne og der første
Køvelit. Fyrst Bocslat besmmede i Begyn-
elsen af det 17de Aarh. deres Bistand ved at
ve dem Abelsrettigheder og et eget District
betidernes Land, c. 18 □ M. i det nord-
ge Ungarn, hvis Beboere, næsten lutter Ma-
parer, indtil de nyeste Tider havde en egen
orfattning og vare næsten uafhængige af Re-
geringen. — Siden gif Navnet S. ogsaa over
ia letbevændede ungarste Solbater samt paa
arbeidsmændenes Reitsbetjente og Magnaternes
rabanter, og ved de tybste Hoffer efterarbe-
de an disse ved at give Kaleier S.'s Navn og
beels Dragt.

Heidbrunn, Stad i Nedarkrebsen i Konge-
get Württemberg ved Neckar, har levende In-
strie og Handel. Her findes de tybste Rids-
res Ordenshus, nu en Caserne, i hvilket
renstjerne 1633 stattede en Overenskomst
et endeel tybste Fyrster (s. **Ardeveardret**; en),
i det Taarn, hvori Odh v. Berklighingen sad
ngen (1529), 15,000 Indb.

Heidbrunn, s. **Ardeveardret**.

Heiligenhafen er en Fjæstads paa den nord-
lige Side af Holsten ved Åstersgen. Den
vde ved Fjæstetalingen 1856; 2,273 Indb.
den har 9 Gader; dens Huse ere for Stærste-

belen smaa og uanfælige. Magistraten bestaaer
af en Borgermester, der tillige er Stabssecretair,
og 3 Raadmænd; Deputeretscollegiet (Borger-
repræsentantskabet) af 9 Medlemmer. Byen har
en gammel Kirke, bygget i gotisk Stil, og en
1840 opført Evangsarbeidsanstalt. Befolknin-
gen ernærer sig især ved Søfart, Handel og
Haandværk; ogsaa drives der endeel Kifferi,
især af Eilb. 1857 udførtes til Udlandet 20,789
Edr. Hvebe og 10,633 Edr. Raps. Ved Fjæst-
stedet var der 1859 hjemmehørende 54 Fartstøer
af 1,127 Emst. — S. er et gammelt Havnested
(det nævnes allerede i første Faldbeel af det
13de Aarh.), hvortil man tidligere kunde komme
nærmere med store Skibe end nu; men Kong
Erik af Pommern lod Seilbyttet til Byens
indre Haven tilstoppe. Byen leed meget ved
Krigene i det 17de Aarh. Havnens nuværende
Dybde er 8 F., og den er beffættet mod Søen
ved Steenmøler. Fra S. er Overfart til Orst
paa Femern (1 M.) og Palefart til Nykøbe paa
Lolland.

Heiligenstadt, Stad i den preussiske Pro-
vinds Sachsen, har Uldspinderi og Bomulds-
fabrikation. 5,800 Indb.

Heilsberg, Stad i Ostpreussen ved Aller,
har Klæde- og Rindesmanufaktur. 5,000 Indb.

Heim (François Joseph), frantsk Historie-
maler, født i Belfort 1787, kom allerede 1808
til Paris, og blev Elev af Vincent. 1807 fik
han Akademiets første Priismedaille for „Lhe-
sens, der besjærer Minotaurus“, besøgte senere
Rom, blev 1831 Professor ved Akademiet i
Paris, og 1855 Officier i Værestlegionen. I
Luxembourg findes af ham „En Scene af Je-
rusalems Fortrydelse“.

Heimdæl er i den nordiske Mythologie en stor
og hellig As, der kaldes den høide As (i et
Digt i „den ældre Edda“ kaldes han dog forud-
bende som andre Baner og regnes altsaa til
Banerne). Han er født af ni Mødre, der ere
Søstre. Hans Lænder ere af Guld. Hans
Hest hedder Galdror. Han seer saavel Nat som
Dag hundrede Mile vidt, behøver mindre Søvn
end en Fngl og hører Græset vore paa Jorden
og Ulben paa Faarent. Han er Gubernes
Bogter. Hans Bolig er Himmelbjergene ved
Bifrost ved Himlens Ende, hvor han vogter
Droen for Hjergriserne. Han har en Luur, som
hedder Gjallarhorn, der høres over Alverden.
Hans Sværd hedder Sværd.

Heimdringla er den oprindelige Benævnelse
paa Snorre Sturlassons norske Kongesagaer fra
Dnin til Kong Everre. Bærkets Lert blev
første Gang udgiven af Feringstål, Stockholm
1697, 1—2 Bb. med svensk og latinsk Over-
sættelse. Dernæst udkom den med dansk og lat-
tinsk Oversættelse af Rjosenhaavn 1777—83; denne
Udgave beffærges af G. Schønning, S. Thor-
lacius, S. Thoralacius og Berlauff i 6 Bnd
Folio. Senere beffærgede Rast en Udgave i 8vo
(s. **Sturlasson Snorre**).

Heine (Heinrich), tybft Digter, født den 12te
Decbr. 1799 (Angivelsen af den 1ste Jan. 1800
som hans Fødselsdag er ubestvst urrigtig) i
Düsseldorf af en jøisk Familie, blev 1816
ansat i sin Onkels, den rige Bankier Salomon
H.'s, Contoir i Hamborg, men passede ikke til
denne Stilling og blev ved Onkelsens Under-

støttelse sat isand til at studere Retsvidensskaben i Bonn, Göttingen og Berlin; han befsigtigede sig dog fornemmelig og tilslut udelukkende med Litteratur, Philosophie og Æsthetik. I Aaret 1825 lod han sig bøde, men Christen var og blev han aldrig, tværtimod var Uvillien og Spøteriet imod Christendommen næsten det Eneste, hvori han var consequent. Derefter levede han afvexlende i Berlin, München og for det Veste i Hamborg, indtil han (efter Julirevolutionen) 1831 begav sig til Paris, hvor han siden levede; i de sidste 7 Aar af hans Liv fængslede en Rysmarvstøring ham til et Smertensleie, og der synes han at være vendt tilbage til Troen paa en Gud eller idetmindste til Trang til en saadan (men da en Ven 2 Timer før hans Død spurgte ham, hvorledes han stod sig med Gud, svarede han: „Gud vil tilgive mig, det er hans Forretning“; han kunde saaledes endnu i dette Dieblis ikke lade Feiligheden til at sige en Pittighed være ubenyttet). — D. var den første og ypperste af det unge Tydslands Digtere og var utvilsomt en af den nyere Lids meest begavede. Han har megen Liighed med Byron; i hans Lyriske Veed han at berøre Hjertets inderste Strenge, han synes selv greben af de sunneste og inderligste, reneste og ædle Følelser og veed at give disse det yndigste, varmeste og letteste Udtryk, men et Dieblis efter fremtalder han de mest skjærende Dissonanter ved laad og hjertelyst Spot over Alt (ogsaa sin egen Følelse) og ved grove Ansæt mod Sædeligheden; som han netop har høvet Læseren op med sig i Poesiens og Idens rene Himmel, trækker han ham pludselig ned med sig i Frivolitetens, stundom Gemeenhedens Smuds. I D.'s Værker afspræger sig hans Sjæls evige Uro og Kamp mellem stridende Elementer, han er snart veevobig og barnlig, snart fuld af cynisk Spot med alt Stort og Helligt; nu vederqvæges Hjertet af de delige Ord, hvori han fortaaler at ubslge Menneskets dybeste Følelser, nu saarer han det ved den kolde Ironie, hvormed han lidt efter gjør disse latterlige; men man maa bemdre hans rige Phantaste, hans skarpe Forstand og sprublende Bib selv der, hvor man hverken kan elske eller agte ham. — D.'s første „Gebichte“ (1822) og nogle andre Arbeider fandt ikke stor Anerkjendelse, men desto større Opsigt valte hans „Reisebilder“ (1826—27, 2 Bb., hvortil 1830—31 kom endnu 2 Bb.), og ikke mindre hans andet Hovedværk „Das Buch der Lieber“ (1827; 10de Dpl. 1852). Foruden disse nævne vi: „Beiträge zur Geschichte der neueren schönen Litteratur in Deutschland“ (1833); „Der Salon“ (1835—40); „Die romantische Schule“ (1836); „Neue Gebichte“ (1844); „Ein Wintermärchen“ (1844); „Atta Troll“ (1847); „Romanzero“ (1851). Heineccius (Johan Gottlieb), født den 11te Septbr. 1681 i Eisenberg, død den 18de Aug. 1741 som Professor i Retsvidensskaben i Halle, var en af sin Lids meest ansete Romerretslærde, ligesom han ogsaa udmærkede sig ved sit dybe Kjenndskab til de gamle Sprog og Oldtiden overhovedet. Blandt hans Værker mærkes især: „Antiquitatum sua Romanum Illustrantium syntagma“ (Halle 1718, udg. af Haubold i Leipzig 1822), „Elementa juris civilis so-

cundum ordinem Institutionum“ (Amst. 1725, udg. af Wiener i Leipzig. 1815) o. fl. — Hans Søn Johan Christian Gottlieb S., født 1718 i Halle, en Tidlang Professor ved Liberalakademiet i Ptegnitz, død 1791 i Sagan, har navnlig gjort sig fortjent ved Udgivelsen af flere af sin Faders Skrifter, f. Ex. „Elementa juris civilis“ (1743), „Antiquitates Germaniae juridantium patriae Illustrantes“ (2 Bb., 1772).

Heincken (Carl Heinrich), født 1706 i Dødt, var en stor Kunstlæster og lod paa egen Bekjæmpning udfore og udgive „Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la galerie de Dresde“. Hans vigtigste Skrifter ere „Kochrichten von Künstlern und Kunstfachen“ og hans kun indtil D fuldbendte Lexikon over Kobberskiftene. S. bøde 1790 i Kausitz.

Heinesen (Magnus), en raff Smand, var en Præsteføn fra Færøerne. Han udmærkede sig baade hjemme og i fremmed Lænest, og da Nordhavet, navnlig Færøernes og Islands Skrifter, idelig foruroligedes af Svøvere, blev han af Kong Frederik II sendt op for at holde Særlydelse. Dette Svøve varetog han saaledes, at der tilslut neppe var en Svøve der i disse Færøer, og under Jagten paa dem vakte han ikke mindre Smidhed end Mob. Han under Formynderregjeringen i Christian IV's Mindeaariged blev han anslaget af sine Rivalere og af uretfærdige eller overlede Dømmere dømt til Døden, som han med største Liighed gik imøde (1589). Nogle Aar derefter blev imidlertid hans Sag nsiere undersøgt, og det viste sig da, at han var uskyldig, hvorpaa hans Liig blev optaget og hæderlig begravet. „Endnu lever hans Navn og Daad i de mange folkelige Sagn og Sange paa den sjerne Læmp, som fostrede ham“.

Heinssius (Daniel), Philosoph og Kritiker, født 1580 i Gent, blev 1605 Professor i Statist og Historie i Leyden, derpaa Custos ved Universitetsbibliotheket og Universitetets Secretar; kongelig Raad og Rigsbibliograph, og døde 25de Febr. 1655. Af hans Værker ere de betydeligste Udgaverne af Hesiodos, Horats, Virgil, Ovid, Terentius, Seneca og Marimus Terentius. — Hans Søn Nicolai S., født den 29de Juli 1620, foretog mange videnskabelige Reiser, levede en Tidlang som nederlandsk Resident i Stockholm og bøde i Haag den 7de Decbr. 1681. Han har gjort sig fortjent ved kritiske Bearbejdelser af flere romerske Digtere, især Virgil, Ovid, Claudius, Silius Italicus og Valerius Flaccus.

Heinssius (Otta Friedrich Theodor), en Sprogforfæter, født 1770 i Berlin, blev 1811 Professor ved et Gymnasium sammesteds og bøde den 19de Mai 1849. Blandt hans mange Skrifter over tydsk Sprog og Litteratur nævne vi: „Deutsche Sprachlehre“ (1798; 4te Dpl. 1835); „Geschichte der deutschen Litteratur“ (1810; 5te Dpl. 1832); „Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache“ (1818; 2te Dpl.).

Heins (Wilhelm Heinrich), Dr. phil., født i Berlin i Novbr. 1817, var først Privatdocent i Berlin og blev derpaa Professor (extraord. 1851. ord. 1856) i Chemie ved Universitetet i Halle. Han hører til Tydslands dygtigste og mest ansete Chemikere; han har foretaget en stor

deel Arbejder faaet i den uorganiske som i en organiske Chemie og udgiver sammen med diebel fra 1848 „Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften etc.“ (2 Bd. aarlig).

Heire (Bromus) ere Græsarter med brede blade og en topformig Blomsterstand. Smaaene ere store og meer eller mindre bredt uaciformede, de nedre Underarner forsynede med en oftest lang Staf, der er besættet med den 2-klevede Spidse. De ere udbredte over alle Verdensdele, men navnlig hyppige i en nordlige Halvkugles tempererede Egne, hvor de ofte blive et besværligt Ukrud mellem Sæden, *T.* den almindelige *H.* (*B. secalinus*) mellem Winterjæden. *B.* purgans i Nordamerika og *B. atharticus* i Chilit indeholde begge i Frøene et lægt, giftigt Stof, der virker purgerende.

Heire (*Ardea*) er en Slægt af Babeluglenes familie, udmærket ved anseelig Størrelse, hvide Ben, lang Hals, langt, spibst, stærkt, sammenspyt (Snibbannet) Næb, lange Læer, Dagtaaen ibdende i Svide med de andre og vel udviklet, alle udflyrede med lange, spidse og krumme Læer. Flere Arter besidde en nebhængende Kalketop eller andre Fjerprydelser. De leve af sisse, Frøer, alle Slags Smaaer, ja tage endog smaa Pattedyr og opholde sig ved Søer eller flodbevandede Flovbedder. Fiske-*H.* (*A. inerea*), hvib med aflagraa Næg og sort Kalketop, vor største Art, *H.* *drummen* (*A. stellaris*), Natflugt, med bløde, løse, af Gulbrunt og Sort tegnede Fjer og lange Halsfjer, begge træfflige her i Norden; *Dverg-H.* (*A. minuta*) . *J.* *H.* *drummens* eienbommelige hule Lyd søes meest om Natten og Aftenen om Foraret; baade den og andre Heirearter indtage røge underlige Stillinge, naar de faae stille, julte i Sviet, med sammentrunket Hals og læbet lige i Beiret, eller strækt Kroppen og Halsen saa høit som mulig i Beiret, hvorved de komme til at ligne en spids Pæl eller Stub og let undgaae Opmærksomheden. *H.* *drummen* ruger i Sivene, og dens Linger forlade Reden strax efter Udklækningen; Fiske-*H.* ruger rimod fellsabelig, i hundredevis, i gamle Støve, i Næder, der ligne Storkeeder, og mæde liggerne der, indtil de ere fuldt udviklede. Til *H.* Familien høre fremmede Storlene, Steerortene, Ibis-Arterne og Cancroma (*J.* *d.* *A.*).

Heise (Peter), dansk Componist, er født i Kjøbenhavn den 11te Febr. 1830. Efter at være levet Student 1847 helligede han sig ganske i Musikken, hvis Theorie han studerede først i Jøbenhavn under Bergreen og derpaa i Wien 1852—53 i Leipzig under Hauptmann. Fra 1853—57 var han Dirigent for Studentersangforeningen, og fik i Julen 1857 sin nuværende Anstættelse i Sørs som Musiklærer ved Akademiet og Organist ved Kirken. De af *H.* givne Compositioner bestaae, foruden enkelte ianofortestykker, meest af talrige Fester Sange i en eller flere Stemmer med Pianofortecompanement. De have fundet megen Udbredelse og Gnsk. Af hans første Compositioner ere offentlig opførte: Dverture til Marsch til for Orkestret, samt en Psalmef af Davids i Soli, Chor og Orkestret.

Heister (Lorenz), en berømt tydsk Chirurg, er født i Frankfurt a. M. 1683, og døde 1768

som Professor i Chirurgie i Helmstedt. Det var egentlig *H.*, der hvedede Chirurgien dens Begrundelse paa det strenge anatomiske Grundlag. Af hans Værker fremhæves: „Die Chirurgie“; „De cataracta, glaucomate et Amaurosi“; „Med. chirurg. und anatom. Wahrnehmungen“; „Compendium medicinae practicae“; „Anatom. chirurg. Lexikon“.

Hetabe, *J.* *Secuba*.

Hetate, en senere mytisk Gubinde hos Grækerne, nævnes af Hesiodos som en Datter af Titanen Peres og Aferia; hun bringer Besidelse og afvender Ulykke. Senere fremtræder hun i Forbindelse med Persophone som en uafhørdig, rædsefuld Gubind, i Besidelse af alle Himlens, Jordens og Havets magiste Kræfter. I de eleufiniske og labiriske Mystier i Samothracien og paa Lemnos spillede hun en fremragende Rolle, og hendes Dyrkelse udbredte sig over hele Grækenland; man bragte hende Offer foran Hølene, paa de Steber, hvor Follesforamlingerne holdtes, ved Korsveie o. lign. Som underjordisk Gubinde fremstilles hun i en gruppvækkende Skikkelse, med Slangehoder, Slanger i Haarene, Faller og Sværd i Hænderne, ledsaget af langhaarede Hunde. Da man senere mere og mere begyndte at tilskrive Maanen en magist Indflydelse, identificeredes hun ogsaa med denne. Paa Grund af denne Fieersidighed er hendes Mytiske meget forgrenet og gaaer i forskellige Retninger, saa at der er mange forskellige Beretninger i Omstøb om hendes Herkomst og om den fra hende udgaaende Genealogie; ogsaa de billedlige Fremstillinger af hende ere høit forskellige.

Hetatombe (*gr.*) kaldtes hos Grækerne et Offer paa 100 Dyr, dernæst overhøvedet ethvert stort og høitideligt Offer.

Hetatæus fra Milet, græsk Logograph, født omtrent 550 f. Chr., overlevede i ethvert Tilfælde sin Fødsels Ubergang 496. Han levede Logographernes Historiefortælling, der hidtil kun havde bestaaet i et Slags Omfortælling af Digterne til poetisk Prosa, ind paa en ny Dæne, idet han deels begyndte at anvende Kritik, hvilken dog væsentlig kun bestod i en pragmatisk Udflydning af enkelte Mytiske, deels ved mange Reiser gjorde sig bekendt med andre Staters Historie. Han kaldes derfor ofte den første Historiefortæller. Han stred i reen ionisk Dialekt, simpelt og prunkløst. Brudstykkerne af hans Skrifter ere samlede af Græzger i „Historiarum Graecorum fragmenta“ (1806) og Müller (1841) og særskilt udgivne af Klausen („Aecata: Miles fragmenta“, 1831).

Hella, en paa Island under 64° n. B. og omtrent 20 W. Ø. for Reykjavik men kun 7 W. fra den nærmeste Kyst beliggende, viksom Vulcan af 4,964 F. S. Hvide, udmærker sig fremfor andre islandske Vulcaner ved sine forholdsviis hyppige Udbrud. I Løbet af 7—800 Aar har den havt 18 Udbrud, hvilket giver 2—3 Udbrud i hvert Aarhundrede, men med meget forskellige Mellemrum mellem hvert (fra 6 til 79 Aar; det første bekendte Udbrud fandt Sted i Aaret 1104, det sidste i 1845; til de voldsomste høre Udbruddene i 1300, 1636, 1693, og 1766). Det fornemste Minde, som *H.* S. sidste Udbrud har efterladt sig, er den nye Lavastrøm hraun, der

har sit Udspring fra Vulcanens sydvæstligste Top, og strækker sig i vestlig Retning omtrent $1\frac{1}{2}$ M.; dens største Brede er omtrent $\frac{3}{4}$ M., og den behæfter et Areal af noget over $\frac{1}{4}$ □ M. Dens Søide eller Udfæle udgjør paa sine Steber kun 50 F., men naaer, som oftest 100, paa mange Steber endog til 150 F. og derover. I Forskold til Høiden ere dog selv denne Vulcanens Udbrud sjældne, sammenlignede med de sydvestpøisfe Vulcaners, ligesom de heller ikke kunne maale sig med disse i Fæstighed. S. har efterhaanden høvet sig terræssformig over en Spalte, hvis Retning omtrent er N. 65° V., og bestaar nu af en Række af 5 Kratere, hvis Rande bære hinanden. Fra det sydvestligste af disse ere Lavamasjerne brudte frem, hvis Strømme derfra have udbredt sig over Berget's Strøaning; de gamle Lavastømme og Aflemasjerne ligge i nordvestlig Retning over mod Ræscholt. Betragtet i Retning af Spalten, som fra Selsund, seer S. ud som en spids Kegle, lodret paa Spalten derimod som en 3 Mile lang Røg, hvis Omrids tydelig gjengiver de forskellige Kratere og deres Forbindelseslinier. Dens hele Omgivelse er en Ørten, over dens Top hænger næsten altid en kaabesformig Taagemasse. Den mangler ethvert Spor af et Hævningkratere, saaledes som Besuv besidder det i Monte Somma. Imellem Udbrubene, naar S. er afsløjet, pleier Sneen at samle sig omkring dens Top og noget nebad dens Sider, den ligner da en mørk Skikkelse med hvid Kappe eller Raabe paa Skuldbrene; deraf det islandste Ravn S., der betyder en Kappe eller Hætte. S. er første Gang besegen af Olaffen og Povelsen Ratten til d. 20de Juni 1750. — Angaaende S. høves fra ældre og nyere Læber en stor Deel Efterretninger og Beskrivelser, hvoriblandt især fortjener at mærkes: „S. og dens sidste Udbrud b. 2den Septbr. 1845“, en Monographie af J. C. Schyde (Kbhvn. 1847), samt Sartorius von Waltershausen's Afhandlinger.

Feltare er et Flademaal i Frankrig = 100 Ares = 25380 danske □ Alen = 14,000 Skjæper Land.

Feltill betegner en saadan Tilstand hos en Syg, hvor under udtærende Sygdomme, i Almindelighed ledsagede af Fieber, Kræfter og Puls vinde bort, og Afmagring og Hensvinden finde Sted. De Sygdomme, der betegne S., ere især saadanne, som medføre store Tab af Legemets Væsker, f. Ex. betydelige Suppurationer, store Udveidninger; men S. kan ogsaa foranlediges ved overdreven Anvendelse af Legemets og Aandens Kræfter. Blandt de helte Ssymptomer er i Almindelighed Fieberen, Rattesvøden og Diarrhøen de meest fremtrædende, dernæst ogsaa den flygtige Rødvne i Kinderne, hvile hver for sig pleie at benævnes helte S. Dette Udtryk anvendes ogsaa om den Syge, der frembyder disse Ssymptomer.

Feltogramme (Feltogram) er en fransk Vægtæenhed = 100 Grammes (Gram), uslægtig = $\frac{1}{4}$ dansk Pund eller 6½ Rod.

Feltolitre er et fransk Målemaal = 100 Litres = 108,000 danske Potter.

Feltmetre er et fransk Længdemaal = 100 Metres = 318,000 danske Fod.

Feltar, den tapreste Helt i Trojanernes Hær, var en Søn af Kong Priamos og Helæ, gift med Andromache, med hvem han havde Sønnen Astyanax, efter Andre ogsaa Laodamas og Amphinoos. Da han i Kampen mod Grækerne havde sælbt Achilles's Ben Patroklus, udsønde Achilles sig med Agamemnon, deltog paa ny i Kampen og høvede sin Dens Død ved at dræbe S. S., hvis Legeme af Priamos blev løstkjøbt for store Løspenge, aredes senere som en Heros, og hans Been bleve bragte til Theben. S. er en af de æbleste Helte i Iliaden, og hans Afsted med Andromache udgjør en af de smønneste Epiloger i dette Digt.

Fel er i den nordiske Mythologie en Datter af Lole og Fættepinden Angerbode. Af fader læste de hende ned i Nifheim og gav hende Magt over 9 Verdener — Dopholdsted for dem, som sendtes til hende o: de, der døde af Svogden eller Alderdom. Hun eier der store Voliger, hendes Gaarde ere overvætted hvide og Gitterne store. Hendes Lærstel hedder slugende Aigvind, hendes Vægtæppe truende Sorg, hendes Fod Hvinger, hendes Rind Sult, hendes Seng Sogeleie, hendes Træl og Trælqvinde Ganglat. Hun er halv blaaført, halv med menneskelig Substans, indende og grum at see til.

Felcologie (gr.), Læren om Saar; **Felcoma** = Saar; **Felcosis**, Forborkning, Saardannelse.

Felder, befæstet Sted i den nederlandste Provinds Noordholland, ved Marsdiep ligger over for Texel og ved Begyndelsen af den nordhollandste Kanal, har en ypperlig Havn, Garverier og Dryggerier. 3,200 Indb. Ved S. gjorde Engländerne 1799 en uheldig Landgang imod de Franse.

Feldning eller Inclination eller **Feldningsvinkel** er i Geometrien den Vinkel, som to Planer danne med hinanden eller en ret Linie med et Plan (f. Inclination). **Elliptisk S.** (f. Elliptika) er den Vinkel af 23½°, som Elliptika danne med Equator.

Feldning, Inclination, Magnetnaalen. Læner man sig en Magnetnaal opbrængt saaledes, at den kan breie sig frit omkring sit Lyngdepunct, vil den indtage en bestemt Stilling imod Jorden. Den Vinkel, en saadan Magnetnaal danne med et vandret Plan, kalder man dens S. Paa de nordlige Dele af Jorden er det Nordenden af Magnetnaalen, paa de sydlige Sydenden, der peger nebad. Paa to Steder af Jorden, Magnetpolerne, det ene beliggende i Boothia felix i Nordamerika, det andet i det sydlige Jisshav Syd for Antarklandet, saaler Feldningsnaalen ganske lodret, men det rundt omkring Jorden i Nærheden af dens Equator kan drages en Linie, den magnetiske Equator, igjennem alle de Steder, hvor en saadan Magnetnaal stiller sig vandret, hvor S. er 0. Den magnetiske Equator overføres Jorden's Equator i to Puncter, det ene tæt vestlig for Afrika, det andet sydlig for Veringsstrædet; i den gamle Verden ligger den nordlig, i den nye sydlig for Equator. Fra den magnetiske Equator voger S. paa begge Sider henimod de magnetiske Poler; i Njebenhavn er den omtrent 69° 28'. S. er ligvæde forandring umberastet som Declinationen, det en daglig periodisk Forandring, der findes at

slge en meget indviklet Lov, deels en langsom foranbring i Aarhundreder, paa Grund af vilken H. i den Tid, man har kjendt den, belandig er aftagen, deels uregelmæssige Forandringer, som staae i Forbindelse med Nordlys.

Helena, en Datter af Leba og den spartanske Konge Lyndareos, eller efter et andet Sagn af Zeus, der i en Swanes Skikkelse havde høvt Jomgang med Leba, prises af Digterne som Ildidens Skjønneste. Dvinde. Allerede som ti- arig Pige skal hun være bleven bortført af Hefens. Hendes Fader havde ladet de Helte, som beilede til hende, sværge, at de, i Tilfælde af en Fornærmelse, vilde yde hendes tilkomende Gemal Bistand. Da H. nu var bleven bortført af Paris, saaledes paa Menelaos's Opdring Grækenlands ypperste Helte for at føre ende tilbage; saaledes opfyldt den trojanste Rig. Sagnene om H.'s senere Skiebne, hvilke oppig bleve behandlet af Tragikerne, ere aften udmønstelige. Efter den almindeligste Ingivelse ægte hun efter Paris's Død dennes broder Deiphobos, og efter Trojas Erobring endte hun med Menelaos tilbage til Sparta. Indre lade hende flygte til Ægypten og have indet sin Død paa Rhodos.

Helena er Navnet paa 3 katolske Helgeninder, en ene af rnsiff, den anden af svensk Herkomst, en tredje var Keiser Konstantin den Stores Moder. Den sidste af disse var født omtrent 74. Hun blev forskudt af Konstantin Chlorus, ien da hendes Søn besteg Keiserthronen, steg glaa hun til den højeste Ærdighed og virkede mange Henseender formidende paa Sønnens bemyt. Hun er især berømt ved sin Balsfart i det hellige Land, omtrent 325, hvor hun i et Under skal have fundet Christi Grav og ggebe en Kirke (s. Hellige Grav). Efter at have rladt det hellige Land bøde hun 327. Hendes kindebag er d. 18de Aug. — Den svenske Helgenide P. skal have været en Datter af den svenske yste Guttorp. Som Enke førte hun et gud- ygtigt, fromt og kyndt Levnet, gjorde en Balsfart i det forjættede Land for at besøge den hellige rav, og byggede efter sin Hjemkomst Kirken i Hedewig, hvor hun blev begravet. Ved hendes ig sandt flere Underværker Sted; derfor blev in, efter Befaling af Pave Alexander III, kan- seret 1169. Senere skulle nogle svenske Munkve sjaalet hendes Lig og bragt det til Sjæl- nd, for at gjøre Mirakler dermed og saaledes hverde sig Binding. Paa det Sted ved Lirke i Frederiksberg Amt, hvor hun blev be- avet, udsprang der en Rilde, der blev be- ronet efter hende og til de seneste Tider har aet i Hj for sine helbrede Kræfter.

Helena, Sanct, en Ø i Atlanterhavet, c. 50 M. fra Africas og c. 400 M. fra Ameritas yst, under 15° 55' s. Br. og 11° 51' s. L. henved 3 □ M. stor og bestaaer af en indtil 500 F. høi Basaltklippe, hvis Kyster i vilde, —1200 F. høie Klipper høve sig steilt op fra abet og gjennembrudes af snevre Dale. I sje er Jordbunden meget frugtbar, og saavel n hede som den tempererede Jones Planter ives fortræffelig her; Klimaet er varmt men ndt, Regn er hyppig. Indbyggene, c. 7,000, staae af Europæere (c. 3,000), Negere, Rus- tter og Chinese. Den besjages meget af Skibe,

der fra Ostindien og China vende tilbage til Europa (man regner 900 aarlig). Den eneste Stab er Jamestown; hemind Østisen ligger Gaarden Longwood, bekjendt ved Napoleons Opbold der 1816—21. — St. H. blev opbaget af Portugiserne 1502, senere besat af Hollænderne og af disse 1773 afsaaet til det engelsk- ostindiske Compagnie, fra hvilket den 1833 git over til Kronen.

Helene af Orleans (Louise Elisabeth, født Hertuginde af Mecklenburg-Schwerin), født d. 24de Jan. 1814 i Lubwigslust, Datter af Stor- hertug Frederik Ludvig, blev d. 30te Mai 1837 gift med den franske Konge Ludvig Philips ældste Søn, Hertugen af Orleans, og levede med ham i et lykkelig Ægteskab, afholdt og agtet af Alle for sine sjeldne Aands og Hjertes Egenheder (hun udbgit af Deeltagelse i Politik). Efter sin Mandes Død 1840 (s. Orleans) levede hun endnu mere stille end før, kun for sine Sørens Opdragelse, indtil Revolutionen 1848 paalagde hende den Moderpligt, at søge at bevare Thronen for sin ældste Søn. Efter Ludvig Philips Throntra- sigelse begav hun sig med sine imaa Sømmen til de Deputeredes Kammer; men Forjætt paa at stasse Regentstabet Aertjenelse mislykkedes under Diebliffets vilde Forvirring, da Forjam- lingen beherffedes af indbrængende bevæbnede Masser og „Republikken“ var den store Mængdes Løsen; Hertuginde blev bragt med Nøie ud af Salen, blev fikt fra sine Søren (der først efter mange Farer kunde bringes til hende) og naaede med megen Besvær til Invalidernes Hotel. Om- sider kom hun over Grændsen og tog sin Døvel i Eisenach, hvorfra hun gjorde flere Reiser til England. Paa en af disse bøde hun i Rich- mond d. 18de Mai 1858.

Helene Rilde, s. Helena.

Heloniam, s. Alant.

Helens, en Søn af Priamos og Helabe, udmærkede sig i lige Grad som Kriger og Sandfæder. Da han var bleven fangen af Græ- kerne (efter en anden Beretning git han frivillig over til dem), spaaede han dem, at Troja kun kunde indtages ved Bistand af Neoptolemos og Philoketes. Senere drog han med Neoptolemos til Epirus, hvor han efter dennes Død erholdt en Deel af Landet og ægtede Andromache, Sektors Enke, der ved Trojas Erobring var bleven Neop- tolemos's Slavinde.

Helens, Saint, Stad i Lancashire i Eng- land, har Glasværter, Pottemagerier, Jern- Roberier, Bryggerier og Garberier. 15,000 Indb.

Helgafells Kloster var et paa Island omtrent 1180 oprettet Kloster af Augustinernes Orden.

Helge, s. Rolf Krake.

Helgeaa er en Åa i det nordøstlige Slaane, Christianstad Lehn, der udmunder i Østersøen igjennem Sjøvilen nedenfor Christianstad. Her levedes 1027 det mærkelige Sølslag, hvori den danske Konge Knud den Store ved Ulf Jarls Hjælp seirde over de forenede Konger Olaf den Hellige af Norge og Knud Jarob af Sverrig.

Helgeland er et Fogderi i Norge i Nordlands Amt. Det bestaaer, ligesom hele Landets Vest- lyst, af snevre Dale og Fjorde, som gaar brat ned fra Høifjeldet, her Kjølen. Udenfor ligger den fisterige Sjøgaard af utallige Lær og Klipper. H. har ille saa gaanske ringe Agerbrug

og Dvægavl, da nogle Dale, som Bessen og Rauen, have frugtbar Jord og høi Sommerbarne. S. har 36,000 Indb.

Helgen og Helgenbyrdsfeste. Den apostoliske Sprogbrug, at kalde den kristne Menigheds Medlemmer *Hellige* (*ἀγιοι*), *bedlighedsfulde* sig til Irenæus's og Tertullians Læder; men ved den tiltagende Jubblanling af verbøslige Bestanddele i det kristelige Liv stete der efterhaanden en Overgang til at indskrænke denne Benævnelse til saadanne Kristne, som ved levende Tro, exemplarisk Vandel og stædhaftig Besjævnelse i Liv og Død syntes at have en fortrinlig Ret til samme, og Mindet om disse Helliges Dyder, navnlig om deres Martyrdsb, bearedes i de kristelige Menigheder. Alere i den anden Halvdeel af det 2det Aarh. høitidelighedsfulde gaafte almindelig Martyrernes Dødsdage som deres Højtidsdage i hviere Betydning paa det Sted, hvor deres Lig vare begravede; deres Besjævnelses- og Eidelsheds historie blev foredraget, og man betogt i Radoeren som et Vidnesbyrd om det nasværdige Samfund i Herren imellem Medlemmerne af den sribende og den triumpherende Kirke, ibet den saalatte oblatio pro delinquentis ogsaa havde Hensyn til de Hellige og Martyrerne. Ved Siden af Mindebagene for de enkelte Martyrer oplom der allerede i det 4de Aarh. i den ssterlandste Kirke en almindelig Fests for alle Hellige og Martyrer; i Vesterlandene blev denne Fests først indført i det 7de Aarh. (s. *Udselsdage*). — Saa reen og værdig denne Eyslen med de store Vænderes Minde ogsaa var i Begyndelsen, saa ubarbede den dog snart. Man tvivlede ikke paa, at de, der efter de største Kirkelæreres Forsikring usde den høieste Salighed i Guds Bestielse, jo ved deres Med- og Forsøn maatte vare vægtige Beskyttere (patroni) for de af ydre eller indre Nød betrængte Troende; derfor maatte de ogsaa fortjene at paalabes og æres. Man lærte navnlig, at de Hellige ikke blot fremkom med Forsønner for Synderens Forlabelse; deres Forsønner vare ogsaa virksomme imod legemlig Nød. Man henbar Syge til de over deres Grave byggede Kirker og Capeller, for saaledes at bevirke Helbredelse; man bar Reliquier og andre Erindringsstegn om de Hellige hos sig som Amuleter og priske deres Virkning. Saaledes opstode da ogsaa særskilte Shtshelgene for enkelte Stænder, Stæder, Lande, Kirker, Kloster o. s. v., imod bestemte Ondt og Farer. Helgenbyrdsfests blev senere under Billedskriben kirkelig fastsat i den ssterlandste Kirke ved det 2det nicænske Concilium (787). Dengang indtog den nordlige Deel af den vesterlandste Kirke en værdig Holdning, ibet Synoderne i Frankfart (794) og Paris (825) fælnede mellem den tilladte Betragning og den utiladte Tilbedelse af Billeder og S. Derimod paatog den vesterlandste Bidskrib sig nu at understøtte den tilbedeværende Helgenbyrdsfeste med Grund, som for en stor Deel endnu gjelde i den romerske Kirke. Som Fundament for den romerske Kirkelære om S. betragtes det 9de Led i den apostoliske Troesbekendelse, der udfiger, at der gives et Samfund af Hellige; Hellige i videre Forstand kaldes nu alle Troende, men de Troende falde i 3 Klasser: 1) de Troende paa Jorden, 2) Sjæ-

lene i Skærskiben, 3) de fuldkommen Retterbiggjorte og Helligede, der usde Saligheden i Himlen, eller de Hellige i fortrinlig Forstand. De Salige i Himlen æres og paalabes af de øvrige Troende, og disse understøttes ved hins Forsønner. Da det i Længden syntes usigt at overlade til det kristelige Folk at bestemme, hvem der horte til den nævnte 3die Klasse eller vare egentlige S., overtog den romerske Kirke (d. v. s. Paven) omsider i det 10de Aarh. selv at afgjøre dette. Den herhenhørende Prøvelse kaldes man Kanonisationsproces; den derpaa følgende Erklæring, at den formentede Helliged virkelig er tilfede, kaldes Kanonisation. Reformationen forstøvede Helgenbyrdsfests og Helgenpaalabelsen, uden dermed at vilde opføre den fromme Huskommelse. — Helgenlegender er allerede tidlig blevne samlede og ordnede efter den kristne Kalender. Man beskber endnu gamle Calendarier og Martyrologier fra det 8de Aarh. I Orienten er den meest yndede Samling „Vita Sanctorum“ (12te Aarh.), i Occidenten „Legenda aurea“ (13de Aarh.). Det vigtigste senere Værk er Dollanbisternes „Acta Sanctorum“, der er vorget op til over 50 Bind og endnu fortsættes. Af Nicolaus Hevaberns Haves en dansk „Martyrologia Sanctorum“, en Forklaring paa de aarlige Calendar, som man bruger i Christendommen“ o. s. v. (Kbhvn. 1634).

Helgenlorie kaldes den Straalekrands, med hvilken Malere og Billedbuggere omgive de hellige Personers Hoveder, undertiden ogsaa deres hele Legeme; i første Tilfælde kaldes S. ogsaa undertiden Nimbus, i sidste Aureola. Alere i Hebenstabet finder man Guberne, Heroer, de romerske Keisere o. s. v. fremstillede med en Straalekrands. I den kristelige Didsit anvendes den kun ved Fremstillingen af Personerne i Treenheden, og Gud Fader har da i Regelen en Nimbus i Form af en Erekrant, for Christus er den rund med et indtegnat Kors. Den Helligaand som Due omslydes i Almindelighed af S. En lignende Omfatning finder man ogsaa i alle Miniaturalerier, naar Guds Navnverelse og Virksomhed kun betegnes ved en Haand, der rækker ud af Skyerne. Senere oplyste denne Indskrænkning, og S. gif over til alle hellige Personer, Engle, Propheete, Apostle o. s. v. I de ælste Billeder viser S. sig som en gylden, kredsrund Plade. I den senere Kunst pletter man at anbringe Nimbus'en som en gjennefigtig, horisontal eller sraatliggende Skive over de Helliges Hoveder.

Helgenes er en Halv i det østlige Island, Randers Amt, imellem Vegtrup- og Ebeltoft-Vig, der ved en smal Lange hænger sammen med Nols Land. Den udgaa S. Sogn. Terrænet er meget bakket, og „Ekkemandsbjerg“, der tjener til Sømærke, hæver sig 317 F. over Havet. S. har ofte havt Betydning i Danmarks Krige. I Kong Harald Blaatands sidste Regjeringsstid, da han laae i Strid med sin Søn Svend Tveftæg, blev han her overfaldet af denne og slaet paa Flugt, og efter Svends Beretning var det ogsaa efter en Kamp med Sønnen her, at den gamle Konge blev slagt af Palmatole. 1044 lededes igen ved S. et heftigt Søslag, hvori Magnus den Gode dros Svend Estridsøn paa Flugt. Senere skal Konge-

morderen Marff Stig have eiet **H.** og her høyt it af sine faste Puncter (jvfr. **Dræstmærk**).

Helgesen (Hans), Frederikshavs fjerde Forvarer, født 1793 i Norge, blev Officer 1812 og deeltog ligesom Schleppegrell og Rye i Felttoget mod Sverrig. Da **Norge** var bleedet afnaaet til Sverrig, gik **H.** til Danmark, tjente det højsteenske Infanterieregiment, begav sig til Belgien og søgtebe under Blücher mod Napoleon. Han tog Afsked 1818 og opholdt sig længere Tid i Frankrig, kom siden tilbage til Danmark, og forpagtede, da han var en stor Jagtelffer, et Jagtdistrikt ved Frederikshav. Kjendtskabet til denne Egn kom ham senere som Kommandant i 1850 til god Nytte. **H.** traabte 1848 som Major atter ind i Armeen og fik 1849 Commandoen over Ste Bataillon efter den ved Kolbing salbne Major Schinbel. Med den reeltog han i Slaget ved Fredericia; kort efter blev han Oberstlieutenant, besatte d. 7de Aug. 1850 Frederikshav og udnævntes til Commandant sammesteds. Her vandt **H.** uoisneftge Laurbar ved Stadens hestemobige Forbar, og hans Fortjenester erkendtes udenfor som indenfor Danmarks Grændser; s. **Frederikshav**. **H.** blev efter Fredens Commandant først i Slesvig og dernaa i Hensborg, hvor han døde d. 28de Febr. 1858.

Helgoland (i Oldtiden „Forjetes Land“), er en lille **D** i Nordsten, omtrent lige langt c. 6 **M.**) fra Eiderens, Elbens og Wesers Rindinger. Dens Hvideindhold er neppe $\frac{1}{2}$ **M.**, og den bestaar af en c. 200 **F.** høi Klippe af en Hjør, rød Sandsteen og et fladt forland („das Unterland“). Den er stærkt udsat for Havets Strømninger, der efterhaanden aue bortskaaet betydelige Strækninger af den Fortiden langt større **D.** Indbygggerne, c. 500, ere af friskiff Herkomst, og have i Sprog og Sæder bevaret deres Stammes Charakter; de udmærke sig som gode Søfolk, der foruemeellig tjene som Kobler til de nærmeste Kyster, og ernære sig forøvrigt af Fiskeri samt den Indtægt, som de om Sommeren godt besøgte Bøbade medføre. Størstedelen af Befolkningen lever paa Klippen. Ved Den er et Fyr, der i forbindelse med dens Side gjør den kjendelig flere Miles Afstand. — **H.** hørte tidligere til Hertugdømmet Slesvig, men blev 1807 besat af Engländerne, som beholdt den ved Freden i Kiel 1814. De have bestaet den ved flere Batterier og holdt en Garnison, men forøvrigt ar Den beholdt sin gamle selvstændige Foratning.

Heliland (Heiland) kaldte A. Scheller det f ham (1830—40) udgivne gammelskiffte Digt ra det 9de Aarh., som i aliterende Vers foræller Christ Histories efter de 4 Evangeliers orenebe Beretninger og derfor kaldes den gamle schiffte Evangelieharmonie. Det er t af de fortræffeligste gamle Folkebidte, man har.

Hellanthomas, s. **Solste**. — **Hellanthus**, s. **Solste**. — **Helichrysum**, s. **Sviggedsblomst**.

Hellkon, nu Zagora eller Zagori, et enkeltgaende Bjerg i det vestlige Noetien imellem Bøen Kopais og den forinshifte Bugt, nævnes f de gamle Digttere som Musjernes hellige Sæde. Jaa dets Top var der en til Apollo og Musjerne indviet Lund og et Tempel; i Nærheden indtes Riberne Aganippe og Hippotrene.

Heliocentrist kaldes et Himmellegemes Sted, forsaavidt det tænkes seet fra Solens Centrum, i Modsatning til det geocentriste Sted, seet fra Jordens Centrum. Naar Planeterne betragtes geocentrist (eller og fra Jordens Overflade), er deres Bevægelse uregelmæssig, — i det Helle rigtignot fra **B.** mod **D.** Himlen rundt, men undertiden stillestaaende (Stationer), ja endog tilbagegaende, fra **D.** mod **B.** (Retrogradationer). Betragtes de derimod heliocentrist, er deres Bevægelse regelmæssig og altid i samme Retning, fra **B.** mod **D.**. — En Planetens **B.** Bredde er den Vinkel, som en Linie fra Solens til Planetens Centrum danner med Ekliptikas Plan eller med sin egen Projection i samme. Planetens **B.** Længde er den Vinkel, som denne Projection danner med den rette Linie, der fra Solen løber ud imod Nulpunct af Bæderen. Da dette Punct tænkes uendelig langt borte (eller paa Overfladen af en uendelig stor Kugle), er denne Linie parallel med den, der fra Jorden løber ud imod samme Punct.

Heliodoros, en græff Eroiter fra Emesa i Syrien, levede henimod Enden af det 4de og Begyndelsen af det 5te Aarh. e. Chr. Han var Christen og blev Bisop i Triffa i Læbesalien, men blev senere afsat. I sin Ungdom skrev han en Roman „Aethiopica“ (udg. af Mitscherlich i „Scriptores erotici Græcl“, 2 Bb., 1792—93, og af Korais 2 Bb., 1804; overs. paa Tydsk af Götting 1822 og Jacobs, 3 Bb. 1837), der ved sin sæbelige Tendents udmærker sig fremfor de andre Bærter af samme Art.

Heliogabalus, romersk Keiser, heed egentlig Varius Avitus Bassianus og var nær beslægtet med Caracalla. Efter dennes Død forlob hans Familie paa Macrinus's Befaling Antiochien og begav sig til Emesa, hvor Bassianus blev valgt til Solgudens Præst. Da hans Riigheb med den af Soldaterne høit elskede Caracalla samt hans Skjønhed i Forbindelse med rigelige Beskikkelser vandt Soldaterne, udgav hans Bedstemoder ham for en Søn af Caracalla og lod den syttenaarige Yngling udraabe til Keiser under Navn af M. Aurelius Antoninus (218 e. Chr.). Efter at have besieirt Macrinus tilbragte han den første Tid af sin Regjering i Nitomebien og gik derpaa til Rom; her bestæftigede han sig, med Tilfsbesættelse af alle Regjeringsforretninger, fortrinnsviis med at indføre Solgudens Dyrtelse og med at bygge Tempel for denne Guddom. Han viste sig i høieste Grad udsvævende og vellystig; tilfsdt adopterede han sin Fætter, den ædle Alexander Severus, men blev, da han angrebde dette, dræbt af Soldaterne (222).

Heliometer, s. **Objectivmstrrometer**.

Heliometer (gr., Solmaaler) kaldes et astronomisk Instrument, der bruges til at maale Solens tilspynelabeske Diametre, men ogsaa kan bruges til at maale Afstanden imellem to Stjerner, som ere nær ved hinanden. Det bestaar som oftest af en Riffert, hvis Objectivglas er deelt i to Halvpartier, som ved sine Skruer kunne forskydes for hinanden. Ligg Objectivets Dele i deres oprindelige Stilling mod hinanden, gjør **H.** Tjeneste som en sædvanlig Riffert; men forskydes de hver til sin Side, vilte Ojenslændene vise sig dobbelte i **H.**, da hver Deel af

Objectivet frembringer sit Billede. Betragter man nu Solen, kan man gøre Forskybningen af Objectivdelene saa stor, at de to Solbilleder netop bærer hinanden, og af Forskybningens Størrelse, der kan aflæses paa en Maalestol, lader Soldiameteren sig betegne [1.com.cn](http://www.1.com.cn)

Heliopolis, s. Baalber.

Helios, hos Romerne Sol, Solguden, var en Søn af Titanen Hyperion og Theia. Han havde sin Bolig i et Palads hinsides Roldis; derfra hjørte han hver Morgen paa den med fire Heste (Pyrois, Coos, Athon og Phlegon) forspændte Soloogn over Himmelhvælvingen, hvorpaa han efter fuldbendt Dagsfart blev ført tilbage paa et bevinget, gyldent Fartoi. Han kaldtes ogsaa Titan, Hyperion m. m. Hans Kultus, der senere sammensmeltede med Apollon (Phobus's) Dyrkelse, var meget udbredt, navnlig paa Rhodus, paa hvis Mynter man finder hans Hoved afbildet. — **Pestlader** kaldtes Helios's 7 Sønner, der stode i stort Ry som udmærkede i Astronomie og Skibsfart. S. kaldtes ogsaa Helios's Døttre, Søstre til Phaeton, hvis Død de begrav, indtil de bleve forvandlede til Vøpser.

Heliostop (gr.) er Navnet paa et Instrument, som kan frembringe et stort Billede af Solen paa en hvib Skjerm, ligesom et Camera obscura. Enhver astronomisk Rikter kan bruges som S., naar den blot trækkes noget længere ud, end det fleer for at see i den paa almindelig Maade. S. afgiver et beqvemt Middel til at vise Solpletterne, men egner sig ikke til nøstigtige Jagtagelser af dem.

Heliostat (gr.) er et Instrument, som hyppig bruges ved optiske Forsøg. Det bestaaer af et Speil, som dreies saaledes enten ved Haanden eller ved et Uhrværl, at de derfra tilbagekastede Straaler bestandig beholde samme Retning, uagtet Solens Stillning paa Himlen forandres.

Heliothermometer (gr.) bruges til at maale den Straalevarme, Solen tilsender os. I et udbendig sværetet Metastar, som er fylbt med Vand, anbringes et fintmærkende Thermometer. Af Vandets Opvarmning kan da Solstraaernes Virkning bestømmes.

Heliotrop (Heliotropium) er en Plantestagt af de Amlabedes Familie, som findes udbredt med en Mangfoldighed af Arter overalt i de tropiske og subtropiske Lande. Paa Grund af de smukke, blaae eller hvibe Blomsterkroner og disses aromatiske Vælgugt ere flere Arter, især *H. peruvianum* med forskellige Varieteter, almindelig udbede Potteplanter.

Heliotrop (gr.) er et i Egypten og Tartariet forekommende Mineral, der er en Varietæt af Chalcobonen, har en grøn Farve med røde, gule eller hvibe Pletter og bruges som Smykkesten. Den benævnes ogsaa undertiden, men urigtig, "Blodjaspis".

Heliotrop (gr.) er et af Gauss opfundet Instrument, ved Hjælp af hvilket man kan give synlige Signaler til fjerne Steder. Det er en Rikter, som rettes henimod det Sted, som skal modtage Signalet, men foran den ere to paa hinanden lodrette Speile anbragte saaledes, at de kunne dreies i forskellige Retninger. Stilles de saaledes, at man i Rikteren ser et Speilbillede af Solen i det mindre Speil, vilde Solstraaerne fra det større Speil tilbagekastes

henimod det Sted, Rikteren er rettet paa. Staaer S. høit nok, kan Signalet sees i 10 Miles Afstand. Det bruges ved trigonometriske Maalinger til at sigte efter.

Hells, s. Sægt.

Hellantios, en græsk Bogography fra Mytlene, levede omtrent 450 f. Chr. Han blev Atlas's Historie og Efterretninger om Landene udenfor Grækenland, samt andre Skrifter, hvis Brudstykker ere samlede og forklarede af Etung (2den Udg. 1826) og Miller i „Historieorum Græcorum fragmenta" (1841).

Hellas, Hellenernes Stamland, var oprindelig Navnet paa en Øy, senere paa en Landstrækning i Thessalien. Efterhaanden som den helleniske Stamme trængte frem mod Syd, blev Navnet S. Benævnelser for det egentlige Grækenland (det nuværende Iivabien); senere udbredtes denne Benævnelse til at gjælde ogsaa for Peloponnes og Verne samt Colonierne. Jofr. Art. Grækenland.

Helle var en Datter af Athamas og Nephele, Søster til Phryxos. Tvungen til at flygte fra sin Stebmoder Inos Hab, blev hun baaren over Land og Hav af en Vædder med gyldent Skind; men paa Flugten styrkede hun ned og bratnede i det Hav, som efter hende fik Navnet **Hellespont**.

Hellebard er en af Middelalderens Stridsvæb, der paa en lang Stang saavel bærer Tyms som Pilens Spids. Vaabenmeddens Forjingskunst har varieret dens Form paa mange Maader, og den bæres nu kun til Pryd ved høitidelige Leiligheder af **Hellebarderer**.

Hellebet, ogsaa kaldet **Hammermsken** eller den **Schimmelmannste Geværfabrik**, ligger i Sjælland, Frederiksborg Amt, Lyngø-Kronborg Herred, Likhø Sogn, i N. N. V. for Helsingør, ved Drejningst. Fabriken, der er anlagt under Kong Frederik V, tilhører det Schimmelmannste Fideicommiss, og forsyner den danske Armee med Geværer.

Hellebørn, s. Røserod.

Helleflint (Hælleslinta) er en i Skandinavien og Skotland forekommende tæt Bjergart, der indeholder de samme Bestanddele som Granit og Gneis, kun ikke tydelig udtrykslisterede som i disse. Nogle af de vigtigste Jernmalmeleier i Sverrig, som ved Dannemora, paa Uts, o. s. v., forekomme i denne Bjergart.

Helleflynder (Hippoglossus maximus) er en stor, aflang, glat, flinkjælet Flynder, der kan naae en Længde af 3—5 Alen og en Vægt af 10—36 Pnd. Den lever i de nordiske Hæer, ogsaa i Kattegattet, paa temmelig stort Dyb (indtil 60, ja indtil flere hundrede Fathne), men gaar i Letteden op paa lavere Vand; det er en graabig Rovfisk, der fortærer Hummer, Krabber, Svalde, Steenlugere o. s. v. Seks falder den som Bytte for Sølvhund, Nisbjørn o. s. v. Dens Kjøb anses paa nogle Steder for bedre end nogen anden Flynderarts, men ringeagtet paa andre. Navnet er af norsk Oprindelse og skal komme deraf, at den helst holder sig til de „hällir" o: Steder paa Dybet, hvor Ferskvandsfliber bryde frem. Ved Grønland forekommer foruden den endnu en mindre Art, *H. pinguis*, i Almindelighed 10—12, sjældnere 20 Pnd. Mange Steder ved de nordiske Ryster er „Helleflisteriet" af første Vigtighed for Be-

’orkningen, f. Ex. ved Orsøland og det nord-
lige Norge.

Hellenere kaldtes en af Hovedstammerne
i Nordt Grækenlands Urbeboere; Navnet ned-
ledes fra Hellen, en Søn af Deukalion eller
Zeus og Pyrrha eller Dorippe, Konge i The-
salien. Senere spaltede S. sig i forskjellige
Stammer, Helonerne, Dorerne, Ionerne og
Achaerne, saaledes benævnedes efter Helligens
Sønner og Sønnesønner, Teolos, Doros, Ion
og Achaos. Disse Stammer satte sig efter-
aaenden i Besiddelse af hele Grækenland i Tid-
rummet mellem 1500 og 1200 f. Chr. Derved
levet tilsidt S. Hæledsbenaevnelse for hele Græ-
kenlands Befolkning.

Hellenister kaldes overhovedet de lærde Kjen-
nere af den græske Oldtid, fornemmelig af det
ræffe Sprog og Litteratur. Specielt forstaaes
ed Hellenister de omtrent 600 f. Chr. i stor
Rængde i Ægypten indvandrede Jøder, som
er nationaliserede sig, antog græsk Sprog og
Philosophie og begrundede en ny Epøche af
ræst jødisk Dannelses, der efter sin fremherskende
Egenskaber fik Navn af den hellenistiske. Den
etvælgste af disse jødisk-hellenistiske Philo-
sopher var Philo. Et vigtigt Mindesmærke om
e alexandriniske Jødens litterære Fæid er den
ræffe Overføttelse af det gamle Testamente
Septuaginta. Ofte forskodes ved S. de blandt
Brækerne levende Jøder, og hellenistisk bet af
em talte græske Sprog, der mere eller mindre
ar lempet og assaget efter den hebraiske Ud-
ryksmaade. — **Hellenisme**, s. Græcisme.

Heller (Joseph), Kunsthistoriker og Kunst-
smiler, født d. 22de Septbr. 1798 i Bamberg,
ar først Kjøbmand, men hengav sig siden aldeles
il Studiet af Kunsthistorien, navnlig Frankens.
Da han var uafhængig, foretog han flere viden-
abelige Reiser, men levede forøvrigt som Pri-
atmand i Bamberg, hvor han døde d. 4de Juni
849. Blandt hans Skrifter maa nævnes:
„Geschichte der Holzschneidekunst“ (1822); „Das
eben Albrecht Dürers“ (2bet Bb., 1ste og 3die
rangle endnu, 1827—31); „Monogrammen-
rison“ (1831); „Handbuch für Kupferstich-
smiler“ (1848—50).

Heller (Robert), tybisk Skribent, født d. 24de
dovbr. 1813 i Sachsen, udgav forskjellige Tid-
rister samt nogle Noveller og Romaner („Prinz
on Oranien“, „Fl. Meyer“ o. fl.), var 1848
ym Referent og Publicist i Frankfurt a. M.
g redigerer nu Feuilletonen i „Hamburger
Zachrichten“.

Heller (Stephen), en af Nutidens meest be-
avede Pianofortecomponister, er født d. 15de
Mai 1815 i Pesth i Ungarn. Allerede tidlig
jorde han sig bekjendt som Virtuos og Com-
ponist, og kom 1840 til Paris, hvor han siden
adig har opholdt sig. S. S Compositioner,
er ubelukkende bestaae af Pianofortestykker, for
et Meste af ringe Omfang (deriblandt flere
jester fortrinlige Etuder), have en afgjort lyrisk
’arakter; med en sjelden Fæinhed og Elegance
’rhaarer han i en indskrænket Form at gjengive
a Tanke, som, om den end ikke altid er byg
g gebaltfuld, dog stæbe er nobel og fuld af
’ælfelse. Hans Værker ere ogsaa mere beregnede
aa et udtrykfuldt, fint nuanceret Foredrag,
nd paa Oravour og teknisk Færdighed.

Heller er en tybisk Kobbermynt, der i Frank-
furt a. M. er = $\frac{1}{2}$ Kreuzer = $\frac{1}{10}$ f dansk Rigsm.,
i Würtemberg = $\frac{1}{2}$ Kreuzer = $\frac{1}{10}$ f dansk Rigsm.,
og i Østerrig for 1ste Novbr. 1858 var = $\frac{1}{2}$
Kreuzer = 0,11 f dansk Rigsm.

Helligewicht er i Leipzig en lille Vægt-
eenhed = $\frac{1}{2}$ Oventschen = 0,1112, danske Oventin.
Helligspont, nu Strædet ved Dardanellerne,
s. Helle.

Helligius (Abraham), født 1723, var Ca-
pitain og Commandant over den i Christianstad
liggende Garnison, da han, for at understøtte
Gustav III’s Planer til en Regjeringsforandring,
tilligemed Toll d. 12te August 1772 opsgade
Stænderne Trostak og Lydigheid. For denne
sin Medvirking fik han, efterat Revolutionen
lykkelig var bleven fuldendt, rigelige Beviser paa
Kongens Taknemstighed; han blev f. A. ablet med
Navnet Gustafskjæld, udnævnt til Oberst og
var Generallieutenant, da han døde 1792.

Hellig Aand, Guds Aand eller Herrens
Aand, betegner i Bibelen Guds tænkende og
villende, formende og slabende Kraft. I Sta-
belsens Begyndelse svævede Guds Aand over
Bændene; i den forchristelige Mennekesverden, i
Jøbedommen og Bedenslabet, var det formebedst
Guds Aand, at den gudbommelige Logos saae
sin hellige Sæd i Sjælene og talte igjennem
Propheterne. I Tiden efter Exilet fremstilles
denne Aand, under Navn af Bisdommen, som
personificeret Væsen, navnlig i Bisdommens
Bog. Som Guds Aand i den første Stabelfes
Begyndelse svævede over Bændene, saaledes er
det ved den samme Aands Virksomhed i den
menneskelige Natur, at den synlige Mennekes-
natur kunde blive modtagelig for den anden,
den nye Stabelfe. I det nye Testamente er
den S. A. det Alt gjennemtrængende og levende-
gjørende Princip i Guds Rige; thi dettes
Grundkarakter bestaaer i Aandelighed og Sel-
lighed. Den viser sig 1) som slabende Kraft
ved Jesu Fødsel saavel som ved Gjenfødselen til
Guds Rige, ved Begyndelsen af det nye, høiere,
til Gud indbiede Liv hos alle dem, der i Jesus
erkjende Messias; 2) som formende Kraft ved
Dannelsen af det inderlige christelige Samsund
og det gudstjenstlige Samsundsiv i Kirken.
Christendommens Aandelighed træder især be-
leshed klart for Dagen ved Jesu Skiksmisse fra
sine Disciple, da han undbrager dem sin per-
sonlige Nærværelse, for at aabendare dem Aand-
dens Rige, da han lover dem den S. A. som
Talsmand og Trøster ved deres Virksomhed for
Guds Rige. Men Guds Riges Aandelighed er
en hellig Aandelighed; thi dette Riges høieste
og sidste Endemaal er Sjælens evige Frelse.
Hellighedens Aand er som Sandhedens Aand
Principet for Frelsens Aand af Frelsen, og som
Helliggjørelsens Aand virker den et i Kærlighed
helliget Levnet. Vigtige historiske Momenter i
det nye Testamente ere: Jesu Daab, hvor den
S. A. fremstilles som stigende ned i Skikkelse af
en Due; dernæst den S. A. S Udgjælde ved
Pintsesten i Jerusalem, den christne Kirkes
Stiftelsesfest. Derved maae som betydnings-
fulde Momenter fremhæves: 1) Den S. A. virker
ikke en stieblikkelig Gredethed eller Skæfale, den
ndøver en i Stilhed slabig virkende Kraft og
hellig Begeistring; 2) den er en Gave, som ikke

alene bliver enkelte Udovalgte, men alle Troende til Deel. — Indtil Athanasius vare Anstuelserne om Aandens Væsen og Forhold til Faderen og Sønnen ubestemte. Da udtaltes Væsenseenheden af de tre Personer i Guddommen og deres lige Værdighed. **Macedonius, Biskop af Constantinopel**, og hans Tilhængere, som erklærede sig derimod, kaldtes Pneumatomachiter d. e. Aandsbekjæmpere. Kirkeforsamlingen i Constantinopel 381 fastsatte, at Aanden skulde æres ligesom Faderen og Sønnen. Tillige blev det her udtalt, at Aanden udgaaer fra Faderen. Efter Augustins Exempel tilstodde Synoden i Toledo 589: „og fra Sønnen“ (alloque). Denne Tilfættning blev senere et Stridspunct imellem den græske og romerske Kirke; endnu for nærværende Tid lærer den græske Kirke, at Aanden udgaaer fra Faderen alene. Den evangeliske Kirke fulgte den romerske Kirkeleser i dette Stykke.

Helligaandsordenen bestaaer, under forskjellige Nuancer, navnlig i Frankrig og Italien, hvor den har fundet en ikke ubetydelig Udbreddelse under Navn af „Hospitaliter og Hospitaliterinder af den Helligaand“. Herhvid hører den S., der blev stiftet for Hospitaliterribdere af Guido af Montpelier (1178) efter Augustins Regel. Den udbredte sig i Frankrig og Italien og blev stadfæstet af Innocens III 1198. Samme Pave overlod 1204 Ordenen Hospitalet til Saxsa (Hospitale in Saxia) i Rom. Ordensbrødrene deelte sig nu i Hospitaliterribdere med simple og i regelbundne Chorherre med høitidelige Løfter; Ordenens Forstander tog som Stormester sin Resident i hiint Hospital. Dens Baader er et dobbelt Spilvorsk i sort Feltd; ovenover dette svæver den Helligaand i en blaa Sky i gyldent Feltd. Der holdtes særegne Personer til at samle Almisse for Hospitalet i visse dem aaviste Districter. I Danmark var denne Orden meget udbredt. Dens Klostre kaldtes i Almindelighed Helligaandehospitaler eller Helliggeistes-huse (domus spiritus sancti), blev anlagte rundt omkring i Røstbæderne og tjente iftedesfor almindelige Hospitaler og vare Tilflugtssteder for Syge og fattige, for hvis Pleie og Ophold Brødrene skulde drage Omfæng. Klostrenes Indretning er isvrigt kun lidet bestjend. Brødrene af denne Orden blev i Danmark ogsaa kaldte **Duebrødre**. Med dette Broderskab forenedes de 1254 opkomne „Hospitaliter og Hospitaliterinder af den Helligaand i Frankrig“. Ordenen undergik forskjellige Omstiftelser, indtil Pave Clemens XI forraadblede Brødrene til regelbundne Chorherre; i denne Form bestaaer den endnu. Hospitaliterinderne bære en hvid Klædning, kaldes derfor „hvide Søstre“, ere mere udbredte end de regelbundne Chorherre, og besjæftige sig især med Fattig- og Sygepleie og med unge Pigers Opdragelse og Underviisning. Ordenen har desuden flere mindre betydelige Forgjængerer.

Helligaandsøerne, s. No. Gebriderne.

Hellige Alliance, den, kaldte man det Forbund af Regenter, som Keiser Alexander I af Russland, Keiser Frants II af Østerrig og Kong Wilhelm III af Preussen d. 26de Septbr. 1815 sluttede i Paris, og hvori de erklærede at ville regjere deres Folk i Kærlighed, Ketsfærdighed og Fred og yde hinanden broderlig Bistand i Evangelists Aand. Ibeem hertil udgik fra Alex-

ander, hvis religiøse Gemyt gjennemtrængtes af Erkjendelsen af, at kun en høiere Haand havde styret den vældige fælledige Fiende, og derfor grebes af Tanken om at gjøre Ende paa Verdens Lidelser ved en paa kristelig Aand grundet Forening af Fyrsterne. De fleste Stater tiltraadte samme, dog ikke England, Nordamerika, Frankrig (først 1818 optoges det deri) og Paven. Fra først af laae neppe nogen Tanke om Undertrykkelse af politisk Frihed hos Nationerne til Grund for denne Forening, tværimod var Hæftigten dengang udenbivl imut og æbel; men i Tidens Løb kom den viselig til at tjene som Støttepunct for Interventionspolitikken og for en Mobarbeiden af constitutionelle Bestræbelser. I Paris kom dens Idee ikke nogenstunde til fuld Gylbighed; fra 1830 kan den betragtes som ogsaa af Navn opgivne, om end dens Grundlæggninger vedbleve at sælges af de absoluttistiske Regjeringer, hvor der var Feilighed dertil.

Helligbet er en Aa, der udspringer D. for Chausseen mellem Flensborg og Slesvig, passerer denne ved S. Kro, løber forbi Engbro og Ballingsbæd og falder ved Solbro i Erenefloben. Ved S. sandt D. 24de Juli 1850 et alvorlig Sammenstød Sted mellem den kongelige danske Armee og Oprørsphæren, der stod ved Stæd med stærke Forposter i Stenderup Skov. Tidlig om Morgenen var den danske Hær brudt op, følgende deels Chausseen deels Landveien gjennem Angel. Ved Süderhøls-Kro fil General Mollte Efterretning om, at Fjenden var i Stenderup Skov, og beslattede da at rense Skoven, hvorfor han Kl. 10 rullede fremad med S. Fjenden maatte vige, og de Danske udfillede Kl. 1 Forposter langs Bænbæbet. Men det varede neppe en Time før Fjenden, betydelig forstærket, rullede frem til Frontangreb paa den nys indtagne Forpoststilling, medens han samtidg søgte at omgaae venstre Fløi, der commanderedes af Oberst Friminger, medens Oberst Tkestrup ansøgte høire Fløi ved Ropholt og S. Venstre Fløi maatte først vige og derpaa hke Stillingen langs Bænbæbet forlades; men nogle Batailloner sendtes hastig frem til Understøttelse, og nu gik det atter fremad. Efter især ved S. Kro at have havt en haard Kamp, indtog de Danske atter Kl. 6—7 deres Forpoststilling ved Bænbæbet. Ved denne Feilighed toges 100 Injurgenter til Fange.

Helligbrødre eller Overtrædelse af de om Helligdagernes behørige Fællighedsbælle giøne Forstrifter straffes nu i Almindelighed med Døder. Den nuværende danske Lovgivning gaaer isvrigt ikke, saaleedes som den ældre, ud paa at fremtvinge en positiv Helligholdelse af de kirselige Fæstbage, navnlig ved under Straf at paabede Kirkegæng o. deil., men forbyder kun saadanne Handlinger, som kunne hindre Helligdagernes rette kristelige Anvendelse.

Helligdag, s. Fæstbage.

Hellige Familie, den, kaldes man i Runnen Fremstillingen af Kristusbarnet med sine Forældre. I den ældre Tid saaes kun Madonna med Barnet, men hertil sluttede sig efterhaanden Joseph, og Anna, Marias Moder, Johannet Døberen som Barn og hans Moder Elisabeth.

Hellige Grav kaldes man fortrinnsvis det Sted næred Jerusalem, hvor Jesus blev be-

graven. Det var i en Artegaard (Joh. 19, 40) Nærheden af Golgatha, og Graven var indmuret i en Klippe (Matth. 27, 60). I Christendommens første Aarhundreder omtales dette Sted ikke videre; først Eusebians og de følgende Kirkehistorikere berette, at ugnubelige Menneſker, for at overgive den Jerslens Hule, af hvilken Kristus var opstaaet fra de Døde, til Mørke og forglemmelse, havde belagt Stedet med et tykt Lag Jord og tillige opreist et Tempel for Venus her, for at afsolde de Christne fra at vise Ære og for Stedet eller idetmindste tvinge dem til iltyneløbende at tilbede hedenske Guder. Keiserinde Helena, Constantin den Stores Moder, om længselstuldt higede efter at gjenfinde den h. G. og Korset, skal længe have søgt forgæves, indtil hun ved en guddommelig Indsigelse fandt Stedet, lod grave efter, og endelig i n dyb Hule eller Cisterne, som man antog for en Deel af den gamle Stadsgrav, fandt de tre Døds, blandt hvilke det ægte ubændes ved, at n dødsfug Rone helbredes ved dets Berøelse. Ifølge denne Opdagelse skal hun da efter sin Søns Befaling have ladet opføre en prægtig Kirke over Stedet; Kirken blev juldørt under den jersalemske Biskop Makarius's Ledelse 386. Den hele Helligdom, som kaldtes „Herrens Tempel“, „Martyrium“ eller „Basilika“, bestod af to Templer, det egentlige over Graven, som kaldtes *Avatradis* (Opstandelsen) og Kirken *W. Verfor*, over Stedet, hvor Korset blev fundet, samt fra hiint ved en fri Plads med tre Søjlesgaller. I Tidens Løb blev Tempelbygningen flere Gange ødelagt, først af Perserne, senere af Tyrkerne, men altid blev den atter opført. Da Muhammedanerne efter Jersalems Erobring ødelagde Banneligheder ivoien for Balsarterne til den h. G., opstod i Christendheden det Ønske at omme i uforstyrret Besiddelse af Graven og Jersusalem, og dette Ønske foranledigede Kors- ogene. Senere ordnedes Balsarterne til den h. G. mere og mere, endstjændt Tyrkerne endnu indtil den seneste Tid kræve en Afgift for Besiddelsen af Kirken. Kun den sidste Dag før Paaske er Afdagen fri. Den 12te Octbr. 1808 udbrød en Ild, der ødelagde den store Kuppel Gravkirken med dens Søjler og Piller. Gjenopførelsen besørgees af Grækerne paa egen Beskostning og efter deres Smag; herved opaaede de mange Forrettigheder fremfor de øvrige kristelige Troesbeholdere. Alerebe i Octbr. 1810 var den nye Bygning, som dog i det Helt og Store har bevaret den tidligere Kirkes Stikelse, juldørt. Kirken bestodes i Hælledeſtab af de forskjellige Troespattier; endstjændt hvert Parti har sine bestemte Timer til Afjerselen af Processioner og Andagtsøvelser, omme de dog ikke sjældent i Conflict med hinanden. — Endstjændt er indartet til tomt Ceremonieøsen. Dette viser sig i den meeft rafsøende Stikelse paa Paaskeſteften, den h. G.'s egentlige Fæst; paa denne indarte Latinerne iltledlige Fremstillinger af Christi Lidelseshistorie il smagløst Mafferabespil, og Grækernes Ceremonie med den hellige Ild er et Gjøglert, der hun er beregnet paa det enfoldigste Publicum. Fæsten begynder ved Midnatstid før Paaske. Efterat Lamperne i hele Kirken ere sluffed, begibe den græske og armeniske Patriarch sig til

den h. G.; imidlertid knæler Folket og beber om, at den hellige Ild maa tænde Lamperne. Saaſnart dette er fæet, kommer den græske Patriarch frem med et Bundt brændende Kjerter, og det kommer nu an paa, først, eller dog saa snart som muligt, at tænde sit Lys ved disse. — Hvoordt den h. G.'s Kirke er bygget paa Christi virkelige Gravsted, er megen Tvivl underkastet; det er sandsynligt, at den nærværende Kirke staaer paa samme Sted, paa hvilket der blev bygget i Constantins Tid, men allerebe dengang vare de oprindelige Localiteter under de flere Omvæltninger gaaede i Glemme. Det er en betænkkelig Umstændighed, at den h. G. efter den bibelske Beretning laae udenfor Staden, medens den nærværende Gravkirke ligger midt i Jersusalem. — Fra den Tid, da Kjøglerne til den h. G.'s Kirke overleedes til Keiser Carl den Store, betragtedes Kongen af Frankrig som sammes Beskytter. Denne Høderksplads hørtebe de Franſke i Korsstogens Tid, og gjennem de følgende Aarhundreder gjaldt Frankrig som de katholske Interesses Støtte i det hellige Land. Men da den græske Kirke fra det 9de Aarh. aldeles havde stilt sig fra den romerske, opstod Strid om Besiddelsen af de „hellige Steder“. De svage byzantinske Keisere kunde dog ikke sætte deres Prætektioner igjennem; de tom først ret til Betydning, da Rusland var blevet en Stormagt og stræbte at hævde sin Kirkes Suprematie ogsaa i det hellige Land, hvilket det som Tyrkiets overmægtige Hæds kunde gjøre med en fast uimodstaaelig Vægt. Heraf tog Frankrig 1861 Anledning til at gjøre den latinske Kirkes gamle Rettigheder gjældende hos Forten, og denne Strid var en af Anledningerne til den orientalske Krig 1853—56 (s. d. A.).

Hellige Land, det, s. *Palæstina*.
Hellige tre Konger kaldes i Legendens de øst-landske Bise, der, levede af Stjernerne, kom til Jesus i Betlehem og, som de første Tilbedere iblandt Hedningerne, ofrede ham Guld, Miral og Myrrha (Matth. 2, 1—12). I Evangeliet berettes Intet om deres Antal eller kongelige Værdighed; dette tilhører Sagnet. Den 6te Jan. hviidbeholdes som deres Fæstdag (s. *Epiphaniæst*). Beda Venerabilis er den første, der nævner dem: Caspar, Melchior og Balthazar. Petrus Comestor, der oplevede Opdagelsen af deres Lig (1162) i St. Eustorgiuskirke i Mailand — da Keiser Frederik I erobrede Staden, skjendte han dem til Erkebiskop Raynald af Köln, hvor de blev hviidbeholdt begravne og endnu ere at see — kalder dem Apellus, Amernus og Damascus; Andre meente, at de høre hedbet: Magalath, Galgalath og Saracin; atter Andre: Atoz, Sator og Peratoras. I Afværelighed antog man dog de af Beda opgivne Navne, og disse menes ogsaa, naar den katholske Præst endnu paa G. t. L.s Dag besøger Familieme i sin Menighed og med Kridt skriver 3 Kors med de 3 Bogstaver C. M. B. og Kars-tallet paa Døren, hvilket, i Forbindelse med Besprængelse med Viesand, af Folket ansees for et ufeilbart Beskyttelsesmiddel imod alle Farer. Til den søllelige Hviidbeholdelse af G. t. L.s Dag hører ogsaa de saakaldte Stjernefangeres Optog. I Middelalderen, da man søgte at give Alt en dramatisk Form, laae ogsaa Frem-

Ållingen af de h. t. R. med Stjernen nær. Kollerne gaves af 3 Personer, der klæbte sig i en eventyrlig Dragt, og forsynede med en lysende Skjorte, der bæres foran af Hovedmanden, drog fra Huus til Huus under Aflyngelsen af pås-sende Sange. **Siben** udtalte disse Fremstillelser ofte til høit anstødelige Narrestreger. — Denne Skit er poetisk behandlet i Slutningen af J. E. Heibergs Julepøg og Kjøtaarsløst; ligeledes af Gøtthe i Digtet: „Die heiligen drei Könige mit ihrem Stern“.

Helmers (Jan Frederik), hollandsk Digter, født 1767 i Amsterdam, død 1813, blev mest bekendt ved sine to større Digte „Sokrates“ og „Holland“.

Helmersen (Gregor von), russisk Naturforsker, er Generalmajor ved Bjergingenieur-Corpsset og siden 1837 ansat som Professor i Geologien ved Bjerginstituttet i St. Petersborg. Han er født d. 2de Septbr. 1803 i Duderhof ved Dorpat, studerede først Retsvidenskabene, men lagde sig senere alene efter Naturvidenskabene, især Mineralogie og Geologie, og fra 1833 har han jævnlig bereist og geognostisk undersøgt ikke blot en stor Deel af det russiske Rige, men ogsaa den skandinaviske Halvø. I 1843 blev H. Medlem af Videnskaberne Akademi i St. Petersborg, i hvis Skrifter findes flere Afhandlinger af ham, vedrørende de geognostiske Forhold i Ural, Altai, Estland, Balhaiplateaue, Steenkulformationen i Eula og Kaluga o. s. v. Til hans tidligere Arbejder høre Beretningerne om hans bengang foretagne Reiser, meddelte i de af ham i Forening med Baer udgivne: „Beiträge zur Kenntniss des russischen Reichs“ (5, 6 og 14 Bd.).

Helmfeldt (Simon), svensk Feltherre, født 1617, død 1677, blev Grundlægger, inden han 1646 blev adlet for de Fortjenester, han havde indlagt sig i Tredivaarskrigen og i Krigen imod de Danske, efter hvis Slutning han blev Oberst over alt Sverrigs Artillerie. Under Carl X's Krig med Rusland og Polen forsvarede han, som Gouverneur i Riga, Byen med Held baade imod Russer og Polakker, skjønt den manglede tilstrækkelig Proviant og Besætning, og derhos hærjedes af Pest. Han beklæbte senere General-gouverneurposten i Ingermanland og Finland, udnævntes imidlertid til Feltmarskal, blev 1673 Rigsraad og Karet for Friherre; 1676 fik han Commandoen over Armeen i det sydlige Sverrig og ledede Ordningen af Tropperne i Slaget ved Palmstad, Lund og ligeledes ved Landskrona, men faldt strax i Begyndelsen af sidste-nævnte Slag, truffen af en Kugle, just som han satte sig i Spidsen for et Angreb imod de Danske.

Helmholtz (Hermann Ludwig Ferdinand), Dr. med., en af Nutidens dygtigste Fysikere og Fysiologer, født den 31te Aug. 1821 i Potsdam, var Militærlæge og derpaa Assistent ved det anatomiske Museum i Berlin, indtil han 1849 blev Professor i Fysiologien ved Universitetet i Königsberg, hvorfra han senere er gaaet til Bonn og 1858 til Heidelberg. Hans Arbejder vidne alle om en selsben Slarpsindig-hed og Omhu. De gaae deels ud paa physio-logiske Gjenstande (hertil høre hans Opfindelse af Dielectricitet, hans Undersøgelser om Nærs Tone til at afspejle sig efter forskellige Afstande, Op-

findelsen af Telectroscopet o. s.), deels ere de reent fysiske (Undersøgelser over Forbindelsen imellem forskellige Naturkræfter, over blaaede Farver o. N.).

Helminth bruges deels som speciel Benæv-nelse for Svindorme og Indvoldsorme, deels som almindelig Benævnelser for alle Orme s. d. N.), og Helminthologie, Helmintholog i de tilsvarende Betydninger som Læren om H. og den i denne Lære særlig Kynbige.

Helminthochortos (Ormemos) er en Alge, som nu kun bruges meget lidet som Lægemid-del; den faaes især fra Kysterne af Corsica og brugtes en Tid meget imod Hjertesygdom.

Helmold, tybisk Historieforfatter i det 12te Aarh., var Landsbypræst i Egnen ved Pøbel, og for-satte de „Chronicon Slavorum“, som gik fra Carl den Stores Tid til 1170 og siden blev fortsat af Arnold indtil 1209 (det findes i Pertz's „Monumenta Germaniæ historica“).

Helmont (Johann Baptiste van), født 1577 i Brüssel, død 1644 i Bilsborde, Dr. med., an-berede i Bøven Medicin og Chirurgie og be-cererede heri, men forlod derpaa Medicinen for at studere Chemie, hvorved han dog atter først tilbage til Medicinen. Efter at have staaet om i Europa i en halv Snees Aar, bosatte han sig som Læge i Bilsborde, nær ved Brüssel, men var her hovedsagelig beskæftiget med de-miske Undersøgelser og kabbalistiske og mystiske Studier, roste sig af at have udfundet Midler til Livets Forlængelse o. s. v. Han tillæbe sig temmelig meget til Paracelsus, men overgik dog denne i flere Retninger, og hans Afhand-linger ere skrevne med en for den Tid stor Klarhed (sng. Art. Chemie). — Hans Søn Franz Marcus Baron v. S., Alchemist og Theo-soph, har udgivet nogle af Faderens Skrifter.

Helmstedt, Stab i Brunsvig, har nogle Eidorie- og Tobaksfabriker og havde 1575-1809 et Universitet, 7,000 Indb.

Heloise, s. Abtark.

Heloter (gr.) kaldtes oprindeligt Beboerne af Staden Helos i Sparta, som omtrent 700 f. Kr. bleve undervunnne og gjorde til Fivogne af Spartanerne. Deres Efterkommere udgjorde Sparta's Slaveskand. De vare Statsens, ikke de enkelte Herrers Eiendom. De dyrkede Mar-terne imod at svare en vis Afgift in natura, beskæftigede sig med Haandværker og Kunst og gjorde i Krigen Tjeneste som Bøddere, idet et vist Antal H. fulgte med hver enkelt Spar-tansk Borger. Deres trykkelige Stilling bragte dem ofte til at gjøre Oprør, og mere end een-gang bragte de den spartanske Stat i stor Fare. Da man frygtede for, at de skulde formere sig alfor stærkt, satte man undertiden en Deel af dem i Frihed eller rybdede dem afsceien, deels i Stilbeh, deels paa en voldsom Raade ved de saalaldte Helotjagter.

Helsingborg, en ælbgammel Stab paa Sla-nes vestlige Kyst ligeoverfor Helsingør, var for-dum besættel og synes, at slutte efter de sør-stjellige politiske Forhændlinger, som fandt Sted her i det 13de og 14de Aarh., i ældre Tider at have været en anseelig By. Dens Bestaan-see i det 17de Aarh. et betydeligt Knael i Kri-gen mellem Sverrig og Danmark; særdeles udelæggende for dens Handel vare Krigsaarene

676—79, i hvilke S. var Udgangspunktet for en danske Armees Operationer i Slaane og naatte ubholde Desejlinger og haard Medfart i begge Partierne, som tilstevens bemægtigede sig den. Efter Freden sløides Forsningsværkerne; dog blev Hovedtaarnet den saakaldte Kärnan", for sin faste og Styrk skaaende om Søværlet. Skjøndt nu ubesætted, var den og ligeledes under Frederik IV's Felttog i Slaane Samlingsstedet for den danske Armees, indtil denne atter maatte indstibe sig, efterat en her var bleuet slaaget af Steenbod den Ode Marts 1710. I nærværende Aarhundrede er Byens Handel tilstagen betydelig, saa at Tolboppebørselen, som 1807 kun naaede til 1,500 Rbl., i de senere Aar har holdt sig imtrent ved 80,000 Rbl. Bco. De vigtigste Udsælselsgjenstande ere Kornvarer, hvoraf der i Aaret 1855 udsælsedes 58,760 Ebr. 4,500 Innb. i Aaret 1800 kun henved 2,000).

Helsingfors, stærkt besøgt Sted i det nordligste Stormyrstendomme Finland, paa en Halvø ved den firkante Bugt, har en fortrinlig Haan, om mod Siden er beskyttet ved Skibpæstningen Sveaborg. S. er Finlands Hovedstad, har et Universitet med Bibliotek o. s. v., endeel Fabriker og Handel. 15,000 Innb.

Helsingland, et Landskab i Norrland i Sverige ved Bøstykten af den bostyrte Bugt, har en Udstrækning af henved 270 □ M. og omrent 77,000 Innb. Det bestaaer af Dalstrækningen omkring Husneelvens nedre Løb samt af den Indsænkning, som dannes af de saakaldte „Dell-vattner“, og grændser mod N. til Medelpad, mod S. til Herjedalen og Dalarna amt mod S. til Geftrikland. Landet er i Almindelighed bjergigt, og flere langstrakte, jordvedskede og skovbevogtede Bjergrygge gennemtrøge Landskabet lige ud til Havet. Dværgavl, Fjærbærdning og Sagt udsjøire Hovednæringsveiene, og en stor Deel af Aaret ere Helsingerne beskæftigede med paa lange Rejser selv at afsætte deres Produkter, blandt hvilke deres vævede Linned er særdeles bekendt. Landskabet inddeles i 2 Fogderier, har 2 Byer (Landskapsall og Søderhamn), banner tilligemed Geftrikland Beskæftigede Lehn og hører under Upsala Erkebispesol. S. havde i ældre Tider med det øvrige Norrland en fælleds Lov, „Holsingsagen“, som ligeledes gjaldt for det nordlige Finland, hvis svenske Nybyggere nedstammede fra Norrland.

Helsingør er en Kjøbstad paa Nordkysten af Sjælland, i Frederiksborg Amt. Lynges-Kronborg Herred, beliggende paa en i Drejundet, hvor det er smallest, udslydende Odde, hvis østligste Spids indtages af det besøgte Slot Kronborg (s. d. A.), 5 M. (ad Søveien, ad Landveien 6 M.) N. for Kjøbenhavn, hvormed den faaer i daglig Dampskibsforbindelse. Mod S. omgives Byen af høie Bakker. S. er den rene eller sjerde største By i Kongeriget Danmark (lige stor med Aalborg); den har 25 Gader paa to nær meget snevne og tæt bebyggede) og 660 Gaarde og Huse, og havde ved Folkeællingen 1855: 9,097 Innb. (1801: 5,282). Byen har 2 Sognelirker (St. Olai og St. Marie Kirke, den sidste i Katolicismens Tider Sortebrødrelosts Kirke), et smukt Raadhus,

opført i Aarene 1854—55, og af milde Stifter et Hospital for 64 gamle Borgere og Borgerefter (de to Fjætte af det gamle Sortebrødreloster), Drejunds og S.'s Sygehospital samt et Fattighus for 74 Lemmer, hvormed er forbundet en Arbejdsanstalt; den er ogsaa det tævede liggende Marienlyst (s. d. A.). Nagistraten bestaaer af en Borgemeester, tillige Auctionsbirecteur, 2 kongelige Raadmænd, hvoraf den ene tillige er By- og Raadskueskriver, og 2 borgerlige Raadmænd; Borgerepræsentationen af 18 Repræsentanter; Byen har desuden en Byfoged og Politimester. Her var indtil 1839 en lærd Stole, i hvis Sted er traadt en privat videnskabelig Realskole. Hovederhvervet er Handel og Skibsfart; tidligere gav Klareringen her af Drejundstolsten det helsingørke Færgelaug en riig Indtægtskilde ved at sætte de forbiisende Skibes Førere iland og ombord. Haanen tilhører Staten og vil nu modtage en betydelig Udvidelse. Antallet af de her hjemmehørende Fartsier var ved Udgangen af 1858: 124 af 2,259 Cmlst.'s Drægtighed. De betydeligste industrielle Etablissementer i Byen og dens nærmeste Omegn ere: 3 Dampmøller, 15 Bagerier, et Dampbrænderi og 6 andre Brændrier, 3 Mølbrøggerier, 11 Legbærker, et Glasværk, 4 Garverier, et Saltrastfabrikeri, en Raffinæfabrik, et Jernstøberi, et Bomuldsværkeri, et Udsjænderi med Bæveri, Farveri og Trykkeri; her ere 2 Skibsvarter (c. 75 Arbejdere) og 2 Daadbyggerier. Ved Overfarten fra S. til Helsingør finder Hovedforbindelsen Sted imellem Danmark og Sverrig. — S. omtales tidligere i Middelalderen, og hvis det, hvad man i Almindelighed paa Grund af Navneligheden antager, er Jølenbernes „Saleyr“, hvor i gamle Tider det besøgte Marked i hele Norden holdtes (nogle Nyeere antage, at Saleyr er Kjøbenhavn), naaer Stedet op lige til Harald Blaatands Tid. 1288 blev S. afbrændt af den nordste Konge Erik Præstehaber, ved hvilken Leilighed Indbyggerne flygtede ind paa Flynderborg, det sidste besøgte Sted, der omtales ved S. Ogtaa i Krigen med Danstæderne i det 14de Aarh. blev Byen gjentagne Gange flyndret og afbrændt. 1425 fik S. Kjøbstadsrettighed af Kong Erik af Pommern. Fra denne Konges Tid skriver sig ogsaa det besøgte Slot Krogen (s. d. A.) eller Drektrog, i hvis Sted senere Kronborg blev bygget. Af Klostre havde S. 4: et Sortebrødre- og et Graabrødre-kloster, et St. Anna Konnelloster og et Carmeliterkloster, indvieth Somfru Marie. Det 16de Aarh. bragte mange Ulykker over Byen: foruden at den ødelagdes ved Ildsvaabe 1500, blev den 1522 flyndret og afbrændt af Pibellærerne, indtagen i Grevens Feide 1535 og hjemstøgt af Pest 1536 og 1583, i hvilket sidste Aar ikke mindre end 1200 Menneſter døde. Samme Ulykke rammede S. 1711, da de Dødes Antal skal have været henved 2,000. Iffedestomidre var S. i stadig Fremblomstren, fornemmelig ved Drejundstolsten, lige til 1857, da Afsløningen af samme medførte For Forsyrrrelse i Stedets Forhold, saa at det endog er blevet nødvendigt for Staten at komme den betrængte By til Hjælp. Dog vil upaatvivelig den nu bestattede Udvidelse af Haanen i Forbindelse

med virksom Benyttelse af den yderst forbeel-agtige Belliggenhed ved en af de stærkest besjærede Sveide aabne Byen nye Erhvervsfilber og snart lade den forvinde det lidte Støb.

Helt (Bartholomæus van der), en af den hollandske Stoles allerbetjelligste Malere, blev født 1613 i Haarlem og levede i Amsterdam, hvor han ogsaa døde 1670. Hans Portraiter og store Billeder med legemsstore Figurer, „Skottegildet i Amsterdam“ og „Aflutningen af Vaadensfilstanden 1689“, udmærke sig ved en høj Grad af Naturfandhed, Liv i Bevægelserne og Ansigtterne, Kraft i Fremstillingen. Den kongelige Materisamling i Kjøbenhavn besidder to gode Portraiter, og Wolffes Samling sammensæts et udmærket smukt, mindre Genrebillede af denne Kunstner.

Helted (Eduard Mæzappa), dansk Komponist, født i Kjøbenhavn den 8de Decbr. 1816, lærte Violinspil af Schall og Wegschall og Composition af Krossing, og blev 1838 ansat i det kongelige Capel. Han har deels alene, deels i Forening med Andre komponeret Musikken til Bournonville's Balletter „Loreabørene“, „Napoli“, „Kirsten Piil“, „Gamle Kinder“, „Fyge“ og „Blomsterfesten i Gengano“. Desuden er et Heste Sange af ham udløbet i Trykken. — **East S.**, Broder til den Foregaende, født i Kjøbenhavn den 4de Jan. 1813, blev 1837 ansat som Fløitenist i det kongl. Capel, og opholdt sig fra 1840—42 i Ublandet, hvor han i Paris studerede Sangkunsten under M. Garcia. Efter sin Hjemkomst har han ved Siden af sin Ansættelse i det kongl. Capel især været virksom som Sungenlærer og blandt Andet udbannet flere af det kongl. Theaters Sangere og Sangerinder. Af hans Compositioner ere trykte: en Dvartet for Pianoforte og Strugetræinstrumenter, 1 Heste tydste og 2 Hester danske Sange; desuden ere opførte i Musikforeningens Concerter: Idyllisk Symphonie (F-dur) for Orkester, og „Eiden Kirsten“, Digt af Heiberg, for Solo, Chor og Orkester.

Helt (Corregonus lavaretus), en 2' lang, skjælliget, søgslindsende Lægeffisk med mørk Høg og sorte finner samt en kort, but Snude; det er en Ferskvandsffisk, som aldrig søger ud i det egentlige Hav, i det Høieste ud i Fjordene, og er udbredt over største Deelen af Europa. Den sævnes paa de danske Øer, men er ikke sjelden paa den danske Kyst og afgiver et yndet Fødemiddel.

Heltedigt, s. **Østt. Poete**.

Heltvaderus (Nicolans), født den 27de Decbr. 1664 i Landsbyen Hellevad (i Nærheden af Aabenraa), efter hvilken han kaldte sig H., blev 1690 efter sin Faders Præst i Hellevad. Hans Forhærlighed for Astrologien tilligemed hans historiske Forskninger skaffede ham mange Belyndere, og Hertug Johan Adolph gav ham Løfte om at befribe Omkostningerne ved Trykningen af hans flestgjælle Forstævnelse, men en Hofmand, som var bleven vens paa ham, bevirke hans Afstættelse fra Præstembedet. Han drog nu til Svendborg, hvor han levede kummerslig af Naade og Varmhjertighed. 1616 blev han ved sine Benneres Mellemkomst kaldt til Kjøbenhavn, hvor han vel ogsaa levede uden geistlig Ansættelse, men som saataldt Calonda-

riographus Regius nød en aarlig Pension. Han beffæstigede sig med litterære Arbejder til sin Død 1634, og har efterladt en Mængde bøde trykte og utrykte theologiske, astrologiske og historiske Skrifter.

Heltvede betegner det Sted, hvor de onde Menneskers Sjæle lide Straf, i Modfætning til Paradis, Stedet, hvor de Gode belønnes. H. kaldtes af Jøderne Gehenna (Se-Hinnom) efter en Dal ved Jerusalem, i hvilken man tidligere havde ofret Børn til Moloch; Grækerne kaldte Underverdenen Hades og bealte den i Tartarus og Elysium. I Christendommen fik H. Himlen til Modfætning. Augustin tænkte sig H. i Midtpunctet af Jorden; her bleve de Fordømte, efter Kirkefædrenes Rære, plagede af en brændende, men ikke lysende Ild. Origenes haabede ved de Dødes, ja endog Satans enbellige Forbedring, men Dogmet om Heltvedstraffenes Evighed blev efterhaanden almindelig Kirkelære. Som et forgyldende Mellemled fremtræder Læren om Skærpsiden, der udbaadnes til Kirkelære i den romersk-katholiske Kirke. Den protestantiske Kirkelære fastholder Heltvedstraffenes Evighed, men forlaster Skærpsiden. Af nyere Theologer antages Heltvedstraffenes Evighed, forsaavidt Forbedring ikke indtræder. — Jesu Redfærd til Heltvede (Descensus ad inferos), der, ifølge den apostoliske Troesbetsensbelses anden Artikel, behører til den almindelige Kirkelære og nærmere oplyses ved 1 Pet. 8, 19, betegner Jesu Redfærd til Underverdenen i Tiden imellem hans Død og Opstaaelse for at forkynde Evangeliet for de fromme Afsøde og forkynde Satan og de Dantroe deres Straf. Den paa Reformationstiden gjenvakte gamle Strid, om Jesu nedsteeg til Underverdenen med Legeme og Sjæl eller med Sjælen alene, blev af Luther afsjænt til Fordeel for den første Anskuelse. Samme Resultat er opstillet i Concordebiformen, som dog tillige formaner til at undsige videre gaende Efterforskninger om denne Troeshemmelighed.

Heltvedesild (Herpes zoster, Zona), er en af en smertelig brændende Fornemmelse ledsaget Hudsygdom, der bestaaer af fine Vandblærer (Herpes), og udbreder sig over Legemets Omkreds som et Belte, der dog næsten aldrig naaer ud over Legemets ene Halvdeel. Den kan være temmelig besværlig, men er ikke langvarig og ikke farlig.

Heltvedesmaskine kaldes et med Kræft, Damp og Brandfager udrustet Fartøj, som man lader føre ned mod Broer eller Havnne, for at det ved Sammenstødet kan explodere og bevirke Antaaelse. — H. har ogsaa været brugt om flere af den nyere Tids paa en foræret Ubeslæggelse beregnede Nordapparater, saaledes om de mod Consul Napoleon Bonaparte i Aaret 1800 og mod Lubvig Philip i Aaret 1835 rettede Drabsmaskiner.

Heltvedstær (Lapis infernalis) er (smættet og i tynde Stænger udsøbt) salpetersauret Selsølte, s. **Sølv**.

Heltetterne (Heivott) var Røvdnet paa et keltisk Fjell i det nuværende Schweiz. De fremtræde for første Gang i Historien ved Cimbrernes og Teutonernes Tog, da Tigurinerne, en af deres Stammer, i Forening med disse barbariske Fjelleslag befjærede den romerske Consul

icius Caspius 107 f. Chr. Paa Cæsars Tid var S's Land deelt i 4 Dele og strakte sig fra Venesjens (Lacus Lomanus) til Bodensjøens acus Venetus eller Brigantinus); derfra indtil St. Gotthard grændse, det til Rhodien. aa Tilfjendelse af en af deres Hovdinge, rgetorik, forløbe de deres af 12 Stæder og 10 Landsbyer bestaaende Sebeet og søgte nye oliger i Gallien; men efter at være besejrede Julius Cæsar ved Vibracte (Autun i Burgund) 58 f. Chr., bleve de tvungne til at vende tilbage til deres Hjemstavn og hørte fra den id af til det romerske Gallien. 400 e. Chr. btoge Alemannerne den første Deel af deres md, og 436 gif den sydvestlige Deel ved Jura er til Burgunderne.

Helvetisk Republik, f. S. S. S.
Helvetius (Claude Adrien), fransk Philosoph, dt 1715 i Paris, blev i sit 23de Aar General-epagter, men neblagde denne Post paa Grund de Ubehageligheder, den voldte ham, og levede en for det Meste i Stillehed paa et Gods ind- i sin Døb (1771); han gjorde 1764 en Reise i England og Tydskland, hvor Frederik II odtog ham med Udmærkelse: S. gjorde Eggen- itten og Tilfredstillelsen af den sandfælle- ist til Princip for Moralen. Selvfærligheden efter ham Tæftængen for alle vore aande- je Birkomheder, og da al Selvfærligheden Grunden gaaer ud paa sandfælig Lyst, saa er træben efter denne ogsaa Ribben til hine- ligt er, hvad der bringer sand Behagelighed i Fordeel, forbudet er, hvad der bevirker det blotatte. Dette System fremsatte S. i sit ært „De l'esprit“ (1758), det er videre udført bånd efter hans Døb udgivne „De l'homme c.“ (1772). S's Charakter var forresten tværbig, han var godmodig og velvillig.

Helvig, dansk Dronning, var en Datter af erug Erik (II) af Sønderjylland og den hol- enste Greve Geerts Søster Agnes, og en øster til den danske Interimskonge Valdemar. a Valdemar Aftterdag ved Greve Geerts Mord a kommen i Besiddelse af sine Fædres Throne, r en af hans første Regjeringshandlinger at ite hans Modstanders Søster, der bragte ham i betydelig Medgift, som han brugte til at bløse Rigets afsplittede Provindejer; Bryllup- t fandt Sted paa Sønderborg-Slot i Juni 140. Men ligesom dette Bæstefab blot blev dgaat af politiske Denlyn, faaledes var det e heller lykkelig. Kongen skal have havt sin rønning mistænkt for utilkælig Forbindelse eb En af hans Hoffinder, Fogedward Lovmand- a, og holdt hende endog fængslet paa Søborg- lot i hendes sidste 20 Aar. Hun døde rt før Kongen (c. 1374), hvem hun havde dt 2 Sønner og 4 Døttre (hendes yngste orn var Nordens store Dronning Margrete), blev begravet i Eskom-Kloster.

Helvoetfluis, befæstet Stab i den neder- abste Provinde Sydholand, har en godhavn i Aled samt Skibsværfter, 3,200 Indb.

Helmeg (Hans Friedrich), født i Bordesholm Holsten den 10de Juni 1816, blev Student tiel 1833, studerede først Lovdybighed samme- ds, derefter Theologie i Erlangen, overtog 46 Forstænderposten ved Folkehøjskolen i Nøb- ng, besiftedes 1843 til Feltpræst, 1850 til

Dialonus og 1856 til Hovedpræst ved Gru- e-Kirke i Saderslev. Han har oversat flere af det gamle og det nye Testaments Skrifter i den af Kallar udgivne Bibeloversættelse. Han har endvidere offentliggjort nogle Prædikefam- lingen, forskellige andre litterære Arbejder og det store Værk „Spaadommene eller Gud i Historien“, hvoraf 2 Bøger ere afslomne. S. hører, ligesom Broderen, i firkellige Sager i det Hele til den grundtvigste Retning. — Ludvig Nicolaus S., Broder til den Fore- gaaende, født i Odense den 26de April 1818, blev theologisk Kandidat 1840, disputerede 1855 for den philofophiske Doctorgrad og udnævntes 1857 til Capellan ved St. Knuds Kirke i Odense samt Præst ved Hospitalet og Prædikan- ved Lughuset sammesteds. S. har navnlig gjort sig bekendt ved Skriftet „Den danske Kirkes Historie efter Reformationen“ (2 D., 1851—55). I Forening med C. J. Brandt har han ud- givet „Den danske Psalmebog“.

Hemans (Felicia Dorothea, født Brown), engeft Digtende, født 1794, død 1833, strev lyriske Digte, som i en smul og tiltalende form udtrykte en reen og inderlig Følelse og have en vis romantisk, veemodig Tone; øverst staae ubetvivel hendes religiøse Sange („Songs of the affections“; „Scenes and hymnes of life“; „Hymns on the works of nature“; „Hymns for childhood“).

Hermafrodit, f. Kættelindbed. — Herme- robius, f. Forstæ.

Hemidactylus, f. Sætt. — Hemiptera, f. Halvvingedækkede.

Hemispære, f. Halvkugle.

Hemitropie (gr.) er en eiendommelig Art af Tvillingdannelse ved Krystallerne, saa at de faae et Ufveende, som om de vare opstaaede berved, at den enkelte Krystal først var deelt i to Halvdele med et Dverfmit, der altid staaer i nøie Forbindelse med Krystalformen, og at der- paa den ene Halvdeel var bleven dreiet 180° omkring en paa Gjenemfjæringsfladen lodret Axe. Iblant Kalkspathens Tvillingkrystaller træffes hyppigt faadanne S.

Hemling, nederlandsk Maler, f. Hemling.

Hemmelig Skrift, f. Skrift.

Hemmelige Retter kaldes man de i det 14de og 15de Aarh. i Tydskland opkomne **Hemgerichte** (Hemgerichte) eller „Freigerichte“. Disse vare egentlig Levninger af den gamle, ved Carl den Store ophævede eller forandrede Retsforfatning (f. Gau; Germania, III, S. 308, Sp. 1). Imed- dens i det øvrige Tydskland alle Beboerne un- dertastedes de efterhaanden oprettede Hof- og Stadsretter, vedbleve i de Landstæder, i hvilke Fyrsternes Øjehed og Magt langommere ubvil- lede sig, de frie Beboere at staae under en egen Dommer, „Freigraf“, der betragtedes som en keiserlig Embedsmand („Femgerichte“ vilde ikke gjælde for Landsherrrens men kun for Kei- serens Domstole). Dette var især Tilfældet i Westfalen, da Keiseren ved dettes Afvikelse fra det øvrige Sachsen havde overdraget den bertugelige Bærdighed der til Erkebiskoppen i Köln, og denne betragtedes derfor som hine Reters Overhoved. Navnet f. udlæder man af det gammeltydske „Fahm“, o: det Dverfte, Hoved, eller „Fem“, o: Straf; man kalder dem

ogsaa westphalke Rætter, fordi de havde hjemme der (paa „rød Jord“, som man — uvist hvorfor — kaldte det). Da nu i det 14de Aarh. Ulfsterheden og Forvirringen i Tydskland blev saa stor, at i mangfoldige Eidsæde Klageren ikke kunde finde Ret eller Beskyttelse hos de almindelige Domstole, og da Forbydere af alle Arter ustraffet gik i Svang, saa blev disse Fehmgerichte efterhaanden til overordentlige Domstole, som med en vistnok selvtagen Myndighed grebe ind under den almindelige Lovløshed og bleve en Straf for Voldsomhed og Forbrydere, imedens deres strenge Retfærdighed skaffede dem Agtelse hos den borgerlige Ordens Venner og den paa gamle, vedtagne Former beroende Høitidelighed, hvormed de gik frem, forsøgte Fretfrygten for dem. De virkede derfor upaatvilelig i Begyndelsen i det Fæle gaanlig til Ordens Opretholdelse og som et Bærn imod Tidens Voldsomhed, Tilbødhed og Usædelighed. Men efterhaanden som de, tilbeels begunstige af Keiserne, fra Westphalen udbredte sig over det svrige Tydskland og Medlemmernes Antal steg (det skal engang have været c. 100,000), blev det umuligt at forbynde Uværbiges Optagelse blandt Dommerne og at forebygge Misbrug, ved hvilke de bleve et Redskab for Uretfærdighed og personligt Fjendskab. Udvælsen af en saadan Jurisdiction kunde da heller ikke forenes med en ordnet Regjeringsmyndighed, og Erangen til sliq extraordinær Rættengang maatte forsvinde, da Landsherrerernes Domstole bleve bedre indrettede og Landefred og borgerlig Orden gjenoprettedes. Fyrsterne og Landstænderne indgave derfor i det 15de Aarh. Klager over de h. R., og stiftede tilsidst Foreninger imod dem, saa at de efterhaanden opførte uden ubrøskelig at ophæves; den sidste „Fehmgericht“ holdtes 1568 ved Celle.

Indretningen af de h. R. var følgende. Medlemmerne kaldtes „Wissende“ (Videnbe); de maatte være af ærlig, kristelig Herkomst (Geistlige, Jøder og Ufrige optoges ikke) og af ubeskmitet Vandel samt ved Optagelsen aflægge Eed paa at ville angive Forbrydere, som de kom til Kundskab om, og som henhørte for de h. R. (dette var navnlig Hereri, Rietteri, Boldtægt, Lyveri, Røveri og Mord). Af hine valgtes Dommerne, de Freischüssen; Forsædet ved disses Møder („Freidinge“) havde en „Freigraf“. Møderne holdtes i Begyndelsen om Dagen under aaben Himmel paa gamle Thingsteder, dog i Stilhed (deraf Navnet „Stilgerichte“); siden, enten for at skille Retten mod Bold eller for at forsøge det Frygtelige ved samme, holdtes de om Natten paa affides Steder og Alle havde Ansigtterne beklædede. „Frigreven“ i et Landskab sod under en „Stolsherre“, ofte Landsherreren selv, alle Stolherreerne under Keiseren; denne var nemlig næsten altid selv en „Wissender“, og naar dette ikke var Tilfældet, traadte Erkebiskoppen af Köln i hans Sted. — Angvælsen af en uvødet Forbrydelse maatte beediges af en „Freischüsse“. Den Anklagede indfænedes ved en paa hans Dør besat Eeddel eller ved 3 stærke Slag paa denne til at møde inden en vis Frist (ofte 6 Uger og 3 Dage); i bestemte Rætter og paa bestemte Steder ventedes han af nogle „Wissenden“, som førte

ham til Retsstedet. Hvis han ikke frifændtes af Retten, fulgte Straffen (Pengebøde, Landsforvisning, Døden) strax paa; Dødsstraffen udvøedes ved Doll eller Strikke. Møde han ikke dømdes han; lod Dommen paa Dødsstraf, var enhver „Wissende“ forpligtet til, med Bihand af to Andre at bræbe ham med Dollen eller hænge ham i et Træ, selv om det var hans nærmeste Slægtning eller Ven; en Doll, mærket S. S. G. G., d. e.: Stod, Steirn, Graß, Grein, blev stukken i et Træ eller lagt ved Siden af den Dræbte. Naar 3 „Freischüssen“ grebe En i en Handling, der forjente Dødsstraf, vare de berettigede til at bræbe ham uden foregaaende Domm. — Sagn. Wigand, „Die Fehmgerichte Westphalens“ (1825).

Hemming, sinst Prælat, født 1290 i Pålunge i Upland, blev 1340 Bistop i Åbo; da han tvæde imod Magnus Smøks syndige Leonet, lod denne ham kaste i Fængsel 1342, men frigav ham atter, da Paven truede hele Landet med Interdict. S. døde 1367. Paa Grund af sit fromme Leonet blev han anset for en af den finste Kirkes Helgener, nagtet han aldrig blev kanoniseret.

Hemming var en Konge i Jylland, der fulgte efter den krigerste Konge Gohfred 810, og i Foraaret 811 endte den Krig, som denne havde begyndt med Keiser Carl den Store, ved en mærkelige Fred, der sluttedes paa Eibæren, hvorefter Eibæren bestemtes til Grænse mellem Danmark og Tydskland.

Hemmingen (Niels) eller Nicolans Hemmingius, en af de navnkundigste danske Theologer, var en Bøndebarn fra Lolland, født den 12te Mai 1513. Efter i mange Aar at have besøgt forskjellige Skoler, rejste han 1537 til Wittenberg, hvor han levede i trange Aar; men han vandt Melancthon's Indsk, og led sit Liv igjennem bevarede han en usvælet Færdighed for denne sin Lærer. Efter sin Herkomst blev han 1543 ansat som Professor i Græsk ved Kjøbenhavns Universitet, det følgende Aar som Professor i Hebraisk og 1547 tillige som Sognepræst ved Helliggeistes Kirke. Imidlertid holdt han private religiøse Foredrag over Psalmerne og forskjellige bibelske Bøger. Aar 1567 blev han Doctor i Theologien og dermed tillige theologisk Professor. Ved den mangeaarige Forberedelse havde han imidlertid skrevet sine fremragende Stilling, saa at de Studerende skoldedes til hans Forelesninger. Kjøbenhavns Universitet kom til at indtage en anseet Plads imellem de evangeliske Universiteter. 1572 blev S. Universitetets Vicecanciller, men 1579 blev han affat fra sine Embeder paa Grund af en Anklage, som Kong Frederik II's Svoger, Kurfyrst August af Sachsen, havde rettet imod ham for Kryptocalvinisme i Læren om Adværen. Han skil derpaa et Kanonikat ved Domkirken i Koeskilde, hvilket han beholdt i A. til sin Død, den 23de Mai 1600. I sine sidste Leveaar var han blind. — S. viste sig i sin theologiske Retning som en trofast Discipel af Melancthon; ligesom denne holdt han paa Engighed i det Væsentlige og fandt ingen Tilfredstillelse i den overhaandtagende theologiske Polemik. — S. udgavde en udfraat litterær Birkhomhed. Hans Skrifter ere af method-

giff, almindelig philosophiff, dogmatiff, exegetiff og praktiff Indhold. De ere skrevne paa denbe, elegant Latin, og bære overalt Spor en Aand, der er bekendt med den klassiske Literatur. Blandt hans praktiffe Bøcker indgives den første Raads af „Pastor (1562)“ og giver Forskrifter for Præstens Reveniis og andemaade. Blandt hans dogmatiffe Skrifter er Hovedværket „Syntagma Institutionum christianarum“ (Kbhvn. 1574; Genf 1578); „I var først heri, at han temmelig utvetydig kjendte sig den calviniste Nadverlære, medens i dog allerede i „Catechismi quæstiones“ (560) besjæmper Ubiquitetslæren som ubiessl. I exegetiffe Skrifter har han forfattet en stor længe, faalebes Commentarer til nogle Psalmer, til de smaa Propheete og til Brevene i det nye Testamente. Et Slags Supplement til: Ibsvæbte høves i hans „Postil eller Foraning af Søn- og Festsdagens Evangelier, rovet til Brug for Evangelietis Ljenerne“ (1561).

Hemmingstedt er en Landsby i Hertugdømmet Holstæen, Landskabet Syd-Ditmarfen, ved hauseen mellem Heide og Melbørf (midt mellem begge), bekendt af den danske og hollænstse Hærs Reberlag den 17de Febr. 1500. Duseud - Dæweld - Werff).

Hems, s. Gemesa.

Hemsko, s. Dremse. — **Hembel**, s. Schapment.

Hemkerhuis (Liberius), en anseet hollændff philolog, født den 9de Jan. 1685 i Ordingen, døde den 7de April 1766 som Professor i græff sprog og Pitteratur i Leyden. Han er Stiftener af en særegen hollændff-philologiff Skole, a hvilken Rhunten og Ballenaer ere udgaaede. Hans Hovedværker ere Udgaver af Pollux's Onomasticon (2 Bd., 1706); af udvalgte Dialoger af Lufian (1708 og 1732) og af Ariophanes's „Plutus“ (1744; forset Udgave af Hæfer 1811). Et fortrinligt Billede af hans in og Birkfømhed giver Rhunfin's „Elogium emsterhuall“ (1768 og 1789).

Hendel (Herbinaud Frederik) født i Aalborg den 7de April 1793, blev Officer 1813 og Stob i Dyrstret's Udbrud 1848 som Capitain ved i i Hovedstaden værende Bataillon, med hvilken han drog i Felten og hæderlig beftog i elsttoget 1848; mod Slutningen af s. A. blev i Bataillonscommandeur og førte sin Afdeling Ihen ved Ulberup, ligesom senere i Sunde- b. Men især indlagde H. sig Fortjeneste, da in efter General Schleggeregals Fald i Dvrestoff, ved sit rolige Mod og sin Bestemthed in fører for Hovedreserven, skænsede Hjæms Fremrykning og væsentlig hidrog til, at i ved Angrebet paa Stoll overræstede Afdelin- r: atter kom i Orden. Ved denne Leilighed lbagerobede H. 2 Kanoner og tog et stort antal Fanger. Dglæa ved Frederikstads glim- nde forfvar udmærkede han sig. 3 Mai 1852 lev H. Commandeur for den i Gluckstadt væ- nde Bataillon, og kom i Septbr. s. A. med n Afdeling til Kjøbenhavn, hvor han døde n Oberstlieutenant den 25de Juli 1855.

Hendeflyslæder (gr.) er Navnet paa elleve- avelles, trovæst-baldyffte Bers, der efter den ræste Digter Phalaæos ogsaa kaldes Phalæ- ifte Bers. Søs Romerne bleve de især be-

nyttede af Catull og Martial til mindre poe- tiffe Stykker.

Hendiadys, egentl. Hendiadys (gr.), o: eet Begreb udtrykt ved to, er Navnet paa en hos de Gamle hyppig anvendt Talefigur, ved hvil- len to Substantiver forbindes for at frembringe den samme Betegnelse, som det almindelige Udtryk giver ved at sœie et Subjectiv til et Substantiv.

Hengest, s. Angefascherne (I, S. 181, 1ste Sp.).

Hengstenberg (Ernst Wilhelm), født den 20de Octbr. 1802, blev 1828 Professor i Theologie ved Universitetet i Berlin og er især bekendt som dogmatiff kirkelig Stridsmand ved den af ham siden 1827 udgivne „Evangelische Kirchen- zeitung“. Blandt hans Skrifter ere: „Christo- logie des Alten Testaments“ (3 Bd., 1829—35); „Beiträge zur Einleitung ins Alte Testament“ (3 Bd., 1831—39); „Commentar über die Psalmen“ (4 Bd., 1842—45); „Commentar über die Offenbarung Johannis“ (2 Bd., 1850—51).

Henke (Adolph Christian Heinrich), født 1775 i Brunsvig, død 1843 som Professor i Physio- logie o. s. v. i Erlangen, er især bekendt ved sin „Handbuch der allgem. und spec. Pathologie“ (3 Bd., 1806—8); „Lehrbuch der gerichtl. Medicin“ (1812; 12te Opl. 1851); „Darstellung und Kritik der Lehre von den Krisen“ (1806); „Abhandl. aus der Gebiete der gerichtl. Medicin“ (2det Opl., 4 Bd., 1822—24); endelig hans „Zeitschrift für die Staatsarzneikunde“ (1821 ff.), hvilken efter ham fortsattes af Sie- benhaar og Siebert, og siden 1850 af Behrens.

Henke (Geurich Philip Conrad), protestantiff Theolog, født 1752 i Sehlen i Brunsvig, død 1809 som Vicepræsident for Constistoriet samme- steds, lagde Grundten til sin litterære Værs- melle ved sin Kirkehistorie (6 Bd., 1788—1804, fortsat af Vater: 7—8 Bd., 1818—20). Blandt hans øvrige Skrifter maae nævnes: „Magazin für die Religionsphilosophie, Exegese und Kir- chengeschichte“ (12 Bd., 1793—1804); „Archiv für die neueste Kirchengeschichte“ (6 Bd., 1794—99).

Henle (S.), Physiolog og Anatom, født den 9de Juli 1809 i Fürth, blev 1852 Pro- fessor i Anatomie og Directeur for den ana- tomiffe Anstalt i Göttingen, tilhører den saa- kaldte physiologiffe eller rationelle Retning i Pathologien, og har udmærket sig ved sin aandrige Kritik af tidligere Theorier og Metoder. Af hans Skrifter nævne vi: „Handbuch der rationellen Pathologie“ (2 Bd., 1846—52); „Pa- thologische Untersuchungen“ (1840); „Handbuch der allg. Anatomie“ (1841).

Heunenberg heed fordam et forfælig Oved- stab i Thüringen, som havde Navn efter en Borg ved Weiningen, og hvis Stamsfader Peppo levede i det 11te Aarh. Ovedslabet kom i det 16de Aarh. under det Ernestinffe Huns i Sach- sen og blev siden udstøffet imellem forskjellige Stater; Dele deraf høre nu til Kurhøsten, Preussen og de sachsffe Hertugdømmer.

Heunegan, et nu imellem Frankrig og Bel- gien deelt Landskab, eiedes allerede i det 9de Aarh. af en mægtig Ovedslægt, som ogsaa besad Hert. Nedre-Lothringen og Ovedff. Rhæn, og som hvis Stamsfader nævnes Carl den Sto- res Svigerføn, Geselbert af Manuarinen. Ved Aro kom H. henimod Slutningen af det 10de

Narh. under Greverne af Flandern, blev siden en Deel af Burgundien, saldt med dette 1477 til Juset Fabsburg og blev ved Carl V's Abdication spansk Besiddelse, men den sydlige Deel af S. blev 1559 afhaaet til Frankrig og udgjør nu en Deel af Dep. Nord. Det øvrige Landskab har siden 1815 udgjort den belgiske Provinds S., som omgives af Belg. og Østflandern, Brabant, Namur og Frankrig. Det indtager et Flaadeindhold af 67 □ M. med 770,000 Indb., har en højeformig Overflade, mod S. endog lave Obegrene af Ardennerne, men er, især mod N., i det Hele meget frugtbar Land. Her dyrkes Korn, Hør og Hamp, Humle o. M.; Døegavlens er meget betydelig. Landet er meget rigt paa Steenkul og Jern. Industrien er overmaade levende, den leverer Jernvare, Glas, Speile, Porcelain og Fayence, Uld, Bomulds- og Pinnearbejder, Knipplinger, Papir o. M. Hovedstaden er Mons (Gergen).

Hennings (Wilhelm) var født 1716 i Oldstadt, og stod først her i Lære hos en Amtskirurg. Senere studerede han Chirurgie og Medicin i Kjøbenhavn, reiste udenlands, og blev 1759 Professor i Anatomie og Chirurgie ved Universitetet i Kjøbenhavn, 1760 General-directeur for disse Fag. S. døde 1794.

Hened, Methusalem's Faber, blev efter 1ste Moses 5, 24 paa Grund af sit gudfrugtige Levnet i en Alder af 365 Aar levende borttagen fra Jorden (sln. Hebr. 11, 5). Han forherliges af de jødiske og arabiske Sagn, mindre dog paa Grund af sin Fromhed end paa Grund af sine Kundskaber, idet han prises som Ophinder af Bogstavskriften, Regnekunsten og Astronomien og som Forfatter af flere Skrifter, især en prophetisk Bog, som, oversat fra Græsk paa Æthiopisk, er bleven bevaret og 1773 af Bruce bragt til Europa. Det laaber sig ikke afgjøre, om disse Sagn sætte sig til noget Historisk eller kun hidrøre fra Rabnet, der betyder „den Indviede“, men det er vist, at Bogen, som fører hans Navn, hidrører fra den christelige Tidsalder.

Henoiffon kaldes et af Keiser Zeno I 482 udstedt Edict, som havde til Hensigt at gjøre Ende paa de i den Tid i den christne Kirke herskende Stridigheder i Læren om Christi Person, de monophysittiske Stridigheder. Edictet anbefalede aldeles at undvige de omtvistede Udtryk; det havde tilfølge, at den romerske Biskop ophevede Kirkesamfundet med den østerlandske Kirke. Schismaet varede i 35 Aar; da blev S. oppehøvet af Keiser Justinian I, og Kirkesamfundet gjenoprettet 519.

Henriette, 1) (Marie), Datter af Kong Henrik IV i Frankrig, født 1609, blev 1625 gift med Carl I i England. Som fransk og katolsk Prindsesse var hun ikke vel anset i England, og da de borgerlige Uroligheder toge til, ansaaes hun for at ville forlede sin Gemal til at begynde den katolske Lære og oprette Absolutismen. Da den kongelige Familie forlod London, flygtede hun til Holland, hvor hun hvervede Tropper, gjorde med disse et uheldigt Tog til England og søgte efter sin Tilbagekomst til Frankrig 1644 forgyves at bevæge andre Hvyer til at antage sig Carls Sag. Efter dennes Henrettelse levede hun i Fattigdom, vilde

under Sønnen Carl II ikke vende tilbage, men tog Ophold i et Kloster i Frankrig og døde 1669. 2) S. (Anna), Datter af den Foregaaende, født 1644 i Greter, blev 1661 gift med Hertug Philip af Orleans, som var ligegyldig for hende, hvorimod hendes Svoger, Ludvig XIV, desu mere hylkede hende og tillige beundrede hende som politisk Medskab (s. Ex. til at afbrage Broderen Carl II i England fra Trippelalliancen og knyttede ham til Ludvig). Kort efter sin Hjemkomst fra den i dette Niemed til England foretagne Rejse døde hun (1670).

Henrik, den sidste Hertug i Sønderjylland af Kong Abels Slægt, var en Søn af den Hertug Baldeemar (V), der en kort Tid havde været Konge i Danmark. Han beeltog i den store Forbindelse med Kong Baldeemar Atterdag 1368, og døde barnløs 1375. Med S. uddøde den ældre Linie af Svend Estrifsons Kongsamme, kun et Par Aaaneber før den ogsaa uddøde paa Mandssiden i den yngre Linie med ovennævnte Konge, hvorved Sønderjyllands Hensforening med det danske Rige forsvindes. S's Enke Kunigunde er blandt de kongelige Personer, der ligge begravne i Sørs Kirke.

Henrik II den Jernhaarde („ferreus“, „der Eiserne“), Greve af Holsteen, var en Søn af Grev Geert den Store, ved hvis Død 1340 han tiltraadte Regeringen tilligemed sine Brødre Nicolaus og Johan. Hans Tapperhed var forskaffet ham hans Titlen. Brøderne havde idelige Stridigheder med den danske Konge Baldeemar Atterdag. S. beeltog ogsaa i Krigen imellem den franske Konge Philip VI og den engelske Konge Edward III, og hidrog væsentlig til Engländernes Seier ved Crecy 1346. Han døde 1381. — **Henrik IV**, Greve af Holsteen, en Søn af Grev Gerhard VI og Sønnens af Grev S. II, var født 1397, og tiltraadte Regeringen efter sin Faber 1404 tilligemed sine yngre Brødre Adolph VIII og Gerhard VII. De tre Brødre førte en langvarig Krig om Hertugdømmet Sønderjylland med Kong Erik af Sømmern, i hvilken S. faldt, da han stormede Helsingborg, Ratten imellem den 28de og 29de Mai 1427. Han døde ugift; Arsmærkerne rose ham for hans mange fortrinlige Egenskaber.

Henrik Skateler (d. e. den Halte), en dansk Prinds, var en Søn af Svend og Sønnens af Kong Svend Estrifson. Han er bekendt for sin slette Charakter, der ogsaa bragte ham til at beeltage i Mordet paa sin Fætter Knud 2de 1131. I den derved opkomne Borgerkrig faldt han i Slaget ved Fobvig den 4de Juni 1134. Hans Hustru Ingerid, en svensk Prindsesse, var berygtet for sit usædelige Levnet; hun løb endog engang bort fra sin Mand med sin Elsker. Efter S's Død blev hun gift med den norske Konge Harald Gille og havde endnu to andre Mænd; hun søgte mange Børn i de forskjellige Egteskaber og besuden en nægte Søn. I hendes første Egteskab med S. naaede 4 Sønner, blandt hvilke Magnus Henriksen, der dræbte den svenske Konge Erik den Fjellige, og den i Kjøpenhavnske Saa meget omtalte Darius (s. d. A.) ere de mest bekendte.

Henrik af Schwerin, s. Baldeemar II.
Henrik I, kaldet Fuglefænger (der Jættler, Bogler), tybft Keiser 919—86, den første af

et sachsigte Huus, født 876, var en Søn af Otto „der Erlauchte“, Hertug af Sachsen, efter hvem han fulgte 912. Han havde allerede som bruds kjæmpet seierriig mod Slaverne, og naatte som Hertug stride med Kong Konrad I i en Del af sin År. Paa Forslag af denne i ædelmøbigt Hvilstand blev H. valgt til ans Eftersøger, hvilket Dubstaf stal have truffet om paa Fuglejagt (deraf hans Navn). H. antd eller undertoog de Fyrster, som ikke ilde erkjende hans Balg, forenede Lothringen igjen med Tyskland, og udvirkede 924 en Baaenslitsstand med Magyarerne, som fra Ungarn oretoge øbelæggende Streiftog dybt ind i Lanet. Denne Mellemtid benyttede han fortræffelig til at anlægge Borge og befæste Stæder, woraf der især i det nordlige Tyskland fandtes meget faa, for derved at vinde Bolværter mod Magyarenes Angreb; tillige søvde han ind Kriger til Strid mod Fjender som disse og stæbte sig et stærkt Rytteri. Imidlertid kjæmpe han heldig imod de slaviske Fjoll, navnlig Døvelerne, og erobrede deres Hovedplads Brunnsborg (s. Brandenburg). Da nu Magyarerne 933 atter faldt ind, slog H. dem albeled ved Merseburg. Kæret efter havde H. Strid med den yamste Konge Gorm den Gamle. H. døde i Memleben ved Unstrut 936 og blev begravet i Duedlinburg. Med sin 2den Gemalinde havde han 3 Sønner, af hvilke Otto (I) blev hans Eftersøger, og 2 Døttre.

Henrik II, „den Hellige“, tydfst Keiser (1002—24), den sidste af det sachsigte Huus, født 972, en Søn af H. den Trætthjære i Baiern og en Samlesøn af H. I, arvede 995 Hertugdømmet Baiern, men maatte baade før og efter sit Balg til Keiser føre langvarige Stridigheder med flere af de andre Store, deriblandt sin Broder Bruno. H. var en rebelig og from Mand, som begunstigebe Grissligheben, berigebe kirker og Kloster ved Gødser o. desl. og stiftede Bispesømmet Bamberg. I Tyskland havde han Strid med den polske Kong Boleslaw om Bøhmen og Schlesien, som kom under tydfst Lehnshøjhed, og med Rudolf III af Burgund (s. d. A.) sluttede han 1016 en formelig Tractat om dette Lands Forening med Tyskland efter Rudolfs Død. Til Italien gjorde H. 3 Tog (1004; 1013, da han blev kronet til Keiser; 1022, da han hjalp Paven mod Grækerne og stillede Normannerne mod disse), men hans Herredømme der var ofte ansøgt og havde siden Eifterhed og Varighed. H. døde 1024.

Henrik III, tydfst Keiser 1089—56, den anden af det frankiske Huus, født 1017, en Søn af Keiser Konrad II, blev 1020 bestemt til tydfst Konge, erhøldt 1027 Hertugd. Brunsvig og 1028 Hertugd. Schwaben. H. var ikke blot en overmaabe høi, men ogsaa en ualmindelig kraftig og virksom Mand, som strengt holdt over sin Myndighed ligesoverfor Vasallerne, behøbt nogle af Hertugdømmerne for sig selv og gav de øvrige deels til sine Slægtninge, deels til mindre mægtige Fyrster, af hvilke han ikke havde Reget at frygte. Han kjæmpebe 1039—41 seierriig mod Bøhmen, blæmde sig fra 1042 med Feld i Ungarns Antiggender og indsatte der først Kong Peter, siden (1047) Andreas, der maatte hylde ham som sin Lehnsherre, og be-

mægtigebe sig Lothringen. Ogsaa i Italien hævede H. sit Herredømme, og Normannerne i Nedreitalien erkjendte hans Lehnshøjhed; han gjorde Ende paa de forargelige Stridigheder, som herskede i Rom, hvor 3 Paver paa een Gang erklærede hinanden i Van, assatte disse og indsatte i deres Sted Clemens II (forhen Smitzer, Biskop i Bamberg). H. døde 1056 og blev begravet i Speier.

Henrik IV, tydfst Keiser 1056—1106, Søn af den foregaaende, født 1050, blev 1054 valgt til tydfst Konge og fulgte 1056 efter sin Fader under sin forskandede Moder Agnes's Formynderskab. De Store, hvis Trods hendes Mand med Kraft havde høiet, søgte hun at vinde ved forskjellige Indrømmelser, navnlig befattede hun igjen nogle af de store Hertugdømmer, men valte derved Andres Misundelse. Disse forenede sig for at unndrage Prinsfen fra Modereens Indskydelse, og den Hoge men bersefyge og samvittighedsløse Erkebiskop Hanno af Rölln lofkede Drengen efter et Gjøstænd ombord paa et Skib paa Rhinen og bortførte ham til Rölln, hvorpaa han udvirkede en Beslutning af Fyrsterne, at den Biskop, i hvis Stift den unge Keiser befandt sig, skulde besørge Regjeringen, og herskede saaledes i H.'s Navn. Men under en Reise, som Hanno foretog til Rom, fik Erkebiskop Adalbert af Bremen den unge Konge i sin Magt, og søgte at vinde denne ved, i Modstætning til den strenge Udbragelse, som Hanno havde givet ham, at lade hans Leidenstaber og Lyfter frit Spillerum. Han lod H. erklære mynbig 1065. H. ophøbt sig nu stadig paa Harzburg ved Goslar, og tryktede Sachserne ved svære Afgifter og Hæder til det yppige Hofliv der, hvorved en Dpfand fremtaltes, i hvilken H. blev gjort til Fange og Adalbert maatte flygte. Heretter fik Hanno atter den største Indskydelse og foranlebigbe Kongens Giftermaal med Bertha, Datter af Markgreve Otto af Sachsen; dette forandrebe imidlertid Intet i H.'s udyvende og tselse Levet. Dette i Forbindelse med Krænkelser af Fyrsterenes og Follenes Rettigheder fremkalte indre Stridigheder, i hvilke H. var ret heldig imod Hertugerne i Baiern, Kärnthen og Schwaben, men af Sachserne blev tvungen til en haard Freb i Goslar (1074); Kæret efter seirebe han dog igjen over dem ved Unstrut og høvede sig haardt. Sachserne høvede sig nu til den mægtige Pave Gregor VII, hvis Forgjænger allerede havde høbt Strid med H. angaaende Investituren (s. d. A.). Gregor greb gjerne denne Leilighed til at ydmuge den verdslige Magt under Pavestolen, og støttedes heri af de gjensstridige tydfst Fyrster. Han satte da H. i Van, fra hvilken denne først løstes efter Dymgelsen i Canossa (s. d. A. og Gregor VII). Med Hjelp af Stæderne kjæmpebe H. nu 1078—80 imod Nøblongen Rudolf af Schwaben, blev paany sat i Van, gik 1081 mod Rom, som han indtog 1084, og lod sig krone af Nøblongen Clemens III. Derpaa maatte han igjen stride med Nøblongerne Herman af Luxemburg og Eckbert af Meissen og gjorde 1090 et heldigt Tog til Italien; men hans Søn Konrad, som allerede var valgt til tydfst Konge, gjorde Dpfand, tilshyndet af Grevinde Mathilde i Lo-

scana. Dog besirkede S. Konrads Afsættelse 1096, hvorpaa hans anden Søn Henrik valgtes. Men ogsaa denne satte sig op imod Faderen, der atter var lyst i Ban, fangede ham og tvang ham til at frasige sig Kronen. Dog udbtom S. til Rütich og et Slag foretog imellem Fader og Søn, da den dybt nebbiede S. døde i Rütich den 7de Aug. 1106. Hans Liig blev bisat der, men maatte, fordi han var bød i Ban, igjen opgraves, førtes derpaa til Speier, blev atter opgravet og hensat i en uindviet Sædebygning ved Kirken, indtil det 5 Aar efter fandt No ved Bisættelse der.

Henrik V, tybft Keiser 1106—25, Søn af den Foregaende, født 1081, kom ligesom sin Fader i Strid med Paven angaaende Investituren. Efter forgæves at have forsøgt at faae Pave Paschalis II til at komme til Tyskland, drog S. 1110 med en Hær til Italien, indtog Rom, da Paven vægrede sig ved at trone ham, holdt denne tilligemed endel Cardinaler fangen og dæmpe med Strengbed en i Rom udrubt Opstand. Paven gav da efter og kronede S., som nu gif tilbage til Tyskland, hvor han maatte kæmpe med endel gjenstridige Fyrster og Stæder. Med Paven begyndte Striden atter 1111, og S. blev paany sat i Ban. I Aaret 1116 gjorde han et nyt Tog til Italien for at tage den 1115 afdøde Markgrævinde Mathilde's Godser i Besiddelse. Omfider forligebe han sig med sine tybste Modstandere i Tribur (1119) og Wirtzburg (1121), og med Pave Callistus II sluttede han Concordatet i Worms 1122, ved hvilket begge Parter gave noget efter men Paven dog i Hovedsagen fik sin Villie sat igjennem. S., den sidste Keiser af det frantiske Huns, døde 1125 og blev begravet i Speier.

Henrik VI, tybft Keiser 1190—97, Søn af Hohenstauferen Keiser Frederik I, født 1165, blev 1169 kronet til tybft Konge, levede i sin Ungdom i Italien og fra 1188 som Rigsforstander (under Faberens Fraværelse og indtil hans Død 1190) i Tyskland. Fra Striden med Henrik Løve vendte han sig 1191 til Italien for at tage sin Gemalinde Konstantia's Arvelande i Nebreitalien og Sicilien i Besiddelse. Her havde Folket imidlertid valgt Tancred til Konge; S. indtog en Deel af Landet, men en Pest medtog hans Hær saaledes, at han maatte gaae tilbage, og hans Gemalinde blev endog fangen. I Tyskland gjorde han Ende paa Stridighederne med Henrik Løve, skaffede sig paa en uværdig Maade Pengemidler til et nyt italiensk Tog ved at afpresse den engelske Konge Richard Løvehjerte (s. d. A.) uhyre Løsepenge, og drog derefter atter til Italien, hvor han uden synnerlig Modstand indtog Neapel og Salerno og efter et indgaaet Forlig holdt sin Indtog i Palermo. Imod det normanniske Kongehuus og dets Tilhængere gif han frem med Haardhed, thi S. forenede med sin Faders Raffhed og Energie ingenlunde densnes Velmødighed og Ansigtretted, han var haard, grusom, egenlyttig og samvittighedsløs i Valget af sine Midler. S. havde derefter Planer til Erobringen af Graeculand, og tænkte i Tyskland paa at gjøre Keiserværdigheden arvelig, imod at Lehene ligeledes bleve det, og at Neapel og Sicilien indlemmedes i Riget;

denne Plan frandrede dog især paa de sachske Fyrsters Modstand. S. døde (af Gift eller efter at have nybt en altfor told Drik) i Messina 1197.

Henrik VII, tybft Keiser 1308—13, født som Greve af Luxemburg 1262, holdt strax efter sit Valg en Rigsdag i Speier, paa hvilken første Gang Udfendinge fra de tybste Stæder mødte. Han erklærede her Keiser Albrechts Morderere frelse, forviste den urolige Eberhard af Wærttemberg og gjenoprettede Landfreden; sin Søn Johan forlehnede han med Böhmen. Da Sagerne i Tyskland saaledes vare ordnede, kunde heller ikke S. modfaae Friselsen til at gjenleve Keiserværdigheden dens gamle Glænde ved at gjenoprette dens Lehnssøjshed over Italien. Subuden og en Tidlang understøttet af det ghibellinske Parti drog han derhen og lod sig trone først i Mailand, derpaa i Rom (Novbr. 1312), og var i Begreb med at undertrøste den Modstand, der nu reiste sig paa forskjellige Stæder, da han pludselig døde i Buonconvento den 24de Aug. 1313 (at han skulde være bleven forgiven i en Post, er et ugrundet Sagn).

Henrik I, Konge i England 1100—85, Søn af Wilhelm Erobreren, havde ved Faberens Død maattet lade sig nøie med en Søn Penge, medens hans Broder Wilhelm (II) fik England og Robert Normanbiet; men efter Wilhelms Død bemægtigede han sig England, fangede Robert og lod Vinene udrukke paa ham. For at sikre sig Thronen maatte han ved et nyt Frihedsbrev, det saarlafte Magna charta, tilfæaa Abelen og Geistligheden betydelige Rettigheder og Begunnigelser; i Investiturstriden maatte han i Hovedsagen give efter, forresten holdt han med Strengbed Orden i Riget. Da hans eneste Søn var druknet paa Oerfarten fra Frankrig, giftede han sin Datter Matilde, Enke efter den tybste Keiser Henrik V, med Grev Gottfred af Plantagenet, som ved hende blev Fader til Henrik II. S. døde 1135.

Henrik II, Konge i England 1154—89, Dattersøn af Henrik I (s. ovenfor), født 1133 i Normanbiet, arvede først Anjou og Maine, imedens hans Fætter Stephan af Blois fordrøede og efter nogle Stridigheder behøldt den engelske Krone. Ved sit Giftmaal med Eleonore af Poitou forseggede S. sine frantse Besiddelser med Guienne o. A., og ved Stephens Død 1154 blev han Konge i England. Her tilveiebragte han Landfred, holdt Abelen i Lønne, forbedrede Retspleien og regjerede i det Hele fortreffelig. Han bragte Wales og Irland (1171—72) under Englands Højhed (s. disse Art.). S.'s Regjering foruroligedes meget ved Stridigheder med Paven og Geistligheden (herom s. Deel) samt med hans Søner, som hans vd. hans hyppige Utrofskab forbittrede Gemalinde ophidsede imod ham; han maatte derfor i sine sidste Aar kæmpe mod Opstande, som valtes af Sønerne og af afbillige Store. Da Sønnen Richard 1186 reiste sig imod S. og han erfarede, at ogsaa Johan, hans yngste og hærfeste Søn, havde Deel deri, døde han af Kummer, forbandende sine Søner og sin egen Høvelsetime, 1189.

Henrik III, Konge i England 1216—72, Søn af Kong Johan uden Land, født 1206, fød under Greven af Pembroke's Formynderskab, indtil han 1223 blev erklæret myndig. S. var

og og lunefuld og lod sig flede lede af Yndunge, som misbrugte hans Gunst til Villaaerger og Pengeudpresninger. Den almindelige Misforstaaelse brød omsider ud i en Opstand af de Store og Geistligheden, og den lunefulde men ergjerrige Greve af Leicester, Simon af Montfort, stillede sig i Spidsen for samme; han overvandt og fangede Kongen i Slaget ved Lewes (1264) og bemægtigede sig Regjeringen, idet han lod alle sine Forholdsregler straffe ved Parlamentet, til hvilket nu første Gang Borgerstandens Deputerede, Underhuset, kaldtes. Men H.'s Søn, den tappre Edoard den Kong Edoard I), udslyp ved List af angenslabet, samlede en Hær og seirede ved Besham, hvor Leicester selv faldt (1265). Derter kom H. atter til Regjeringen og førte den Ro til sin Død 1272.

Henrik IV, Konge i England 1399—1413, Søn af Edoard III's tredje Søn Hertug Johan Lancaster, udmærkede sig tidlig i Krigen, vnlige paa et Korstog mod Litthauerne, men d. 1398 forvift af Kong Richard II. Da man nu vilde berøve ham hans Fædrenarv, nede H. i det nordlige England og fik strax et Tilløb af Misforstaaelse, fangede Richard ved List og lod ham dræbe (1399), hvorefter uet Lancaster med H. kom paa Thronen. H. ble deels ved Eftergivnehed mod Underhuset, els ved Strengbed at holde sig imod de mange orog, der gjordes paa at fratrive ham den uperede Thronen. Han kæmpede heldig mod Skotland og gjorde sig yndet hos Geistligheden b at forsøge Wilclifterne og andre Kjettere. an døde 1413.

Henrik V, Konge i England 1413—22, Søn den Foregaaende, tilbragte sin Ungdom i hvævelser og Uvirksomhed, men blev som et idet Mennekte, saasnart han var kommen paa Thronen, og var en af de dygtigste Konger, ngland har havt. Han var en høit begavet land, fyrig, tapper, driftig og af et indtagende asen. Sin meste Regjerings tid tilbragte han ed heldige Krige mod Frankrig, i hvilke han irede ved Agincourt (1415), forbandt sig med ertugen af Burgund, erobrede Normandiet og b Forliget i Troyes (1420) fik Løfte om Carl VI's atters Haand og Thronfølgen i Frankrig. Dog ldt den franske Dauphin (Carl VII) sig i en vel af Landet, og paa et nyt Tog imod ham de H. (1422). Sign. hermed Art. Carl VI, rgund, Armagnac o. fl.

Henrik VI, Konge i England fra 1422, Søn den Foregaaende, var ved Faberens Død m 9 Aaender gammel, hvorfor Regentkabet Frankrig og England overdroges til hans arbrødre, Hertugerne af Bedford og Gloucester, m forresten vare indbyrdes meget uenige. I rantrik tabtes efterhaanden alle de gjorte robninger, s. Carl VII. I England lod Konn sig beherske af sin Gemalinde og hendes mblinge, især Greven af Suffolk og siden Hertgen af Somerset, og disse styrkede Hertugen i Gloucester, som blev anlagt for Majestætsrørbrydelse og en Morgen funden død i Kængslet. I den almindelige Misforstaaelse med Litthanden nyttede Hertug Richard af York, som nedstammede fra Edoard III's 4de Søn, sig til at vækste i Opstand; herom og om H.'s senere Skjebne

s. Edoard IV. H. døde 1471 i Tower, rime-ligvis myrdet af Richard af Gloucester.

Henrik VII, Konge i England 1485—1509 (den første af Huset Tudor), født 1456, var en Søn af Edmund Tudor, Greve af Richmond, og Margarettha af Beaufort, som hørte til Huset Lancaster. Da hele dette Huus udryddedes under Edoard IV, var H. den eneste, der undkom ved Flugt til Bretagne. Under Englændernes almindelige Misforstaaelse med Tyrannen Richard III, Edoard IV's Broder og Efterfølger, henvendte Alles Bliffe sig paa H., og ved hans Forlovelse med Edoard IV's Datter Elisabeth vandtes ogsaa Huset Yorks Tilhængere for ham. H., som ikke var sikker i Bretagne, flygtede da til Frankrig, fik Understøttelse her, gjorde Landgang i Syd-Wales og seirede ved Bosworth over Richard, som faldt i Slaget (1485). Hermed ophørte Borgerkrigene imellem de „to Roser“ (Husene York og Lancaster), som i over 30 Aar havde udræbt saa megen Blodsudgydelse og Forstyrrelse i England. H. regjerede med Kraft og Strengbed; han udviede Kongemagten uden dog at træde Stændernes væsentlige Rettigheder nær, han begunstige Borgerstanden, fremmede Selveiendom, søgte at indskrænke Hovneriet og andre Feudalbyrder, og beforsøgte Handel og Skibsart; sit Skatkammer berigede han ved svære Pengebøder og Konfiskationer, hvor der gaves Leilighed dertil, thi Pengebegjærlighed var en Hovedfeil hos ham. Alt dette i Forbindelse med hans Ligeagtyldighed imod hans Gemalinde og den Ugunst, han viste det Yorkske Huus's Tilhængere, fremkaldte flere Opstande imod ham. H. holdt den unge Greve Edoard af Warwick (Søn af den under Edoard IV nævne H.) i Kængsel; for denne udgav en Bagerisøn, Lambert Simnel, sig, men blev fangen og gjort til Rjæstendreg ved Hestet. Siden udgav Perkin Warbeck, Søn af en dødt Bøde eller maaste en vægte Søn af Edoard IV, sig for Hertug Richard af York (1492), og blev H. meget farlig, da han lignede Edoard IV overordentlig og vidste Væddet om en Mængde Ting fra dennes Hof. Han blev dog tilslut fangen og henrettet (1499) tilligemed den unge Greve Warwick. H. døde 1509; hans Søn Henrik blev hans Efterfølger; hans Datter Margarettha ægtede Jakob IV af Skotland, og fra hende ublede de Stuarterne deres Afkomst til den engelske Thronen; den yngre, Marie, var Væddemoder til Johanne Grey.

Henrik VIII, Konge i England 1509—47, Søn af den Foregaaende, født 1491, besad Klogskab og Lærdom (især theologisk) og en energisk Charakter, men denne udarte hos ham til Despotie; samvittighedsløs, grusom og i høi Grad egoistisk, derhos hovmodig, ussel og velslytlig, blev han i geistlige og verbøslige Sager en lunefuld Tyrant, under hvis skumle Regjering Svælsken var i stadig Virksomhed. Hans Omste, at blive af med sin første Gemalinde Katharina af Aragonien, Ferdinand den Katholikes Datter, foranledigede et Brud med Paven og Englands Løsrivelse fra den katolske Kirke, s. **Episkopalkirke**. Herved faldt ogsaa Wolsey, hidtil hans almægtige Minister, som havde modsat sig Ekstremismen fra Katharina, i Unaade; Kongen ægtede Anna Boleyn (1532),

og Th. Cranmer blev Kongens Fortrolige og Erkebiskop i Canterbury. Om Folkets Billie spurgtes saa lidet ved denne Leilighed som ved andre; Parlamentet bekræftede Alt, hvad S. vilde, og mod de Store gif denne frem med blodig Strengthed. S. Troesvager, Ailende, han sig selv i Havens Sted, idet han erklærede sig for Kirkens Overhoved, krævede af verbøslige og geistlige Embedsmænd ved den saakaldte „Supremateed“ Anerkjendelse heraf, og straffede med Døden enhver Modsigelse eller afsigende Mening i denne Retning. En Mængde rige geistlige Stiftelser indbrødes, men det Veste adspiltedes atter ved Udsælsed og Krig. Efter Anna Boleyn, som henrettedes 1536, ægtede S. Johanna Seymour, som døde 1537, derpaa Anna af Cleve, som han forstjød strax efter Brylluppet (1540), saa Uger efter Katharina Howard, som paa Grund af Utrofskab henrettedes (1542), endelig Katharina Parr, som nær havde fristet samme Skæbne. — S. tog Deel i Forbindelsen med Frankrig 1512 og seirede ved Guinegate (1512) samt siden i Krigen mellem Frants I og Carl V, med hvilken sidste han var forbunden i den sidste Krig, der førtes imellem dem; men der udrettedes intet Spønderligt i samme. Som Frankrigs Allierede gjorde Jakob IV af Skotland et Indfald 1513, men blev slagen og salbt i Slaget ved Flouden s. A. S. døde 1546; med Katharina af Aragonien havde han Datteren Maria, med Anna Boleyn Elisabeth, med Johanna Seymour Sønnen Edward (VI), som han ved sit Testamente bestemte til Thronfølger.

Henric I, Konge i Frankrig 1031—60, Søn af Robert I af Fuset Capet, født omtrent 1011, var en svag Regent, for en stor Deel en passiv Tilskuer ved de Stores uoplyrlige Fejder og gjentagne Opstande, i hvilke berimod Hertug Robert af Normandie var Kronens troe Støtte. Omfiser raadedes noget Død herpaa ved Indførelsen af Gudsfreden (s. d. A.) eller Treuga del. S. døde 1060.

Henric II, Konge i Frankrig 1154—59, Søn af Frants II, født 1118, havde 1133 giftet sig med Katharina af Medici, men lod sig næsten ganske lede af sin Maitresse Diana af Poitiers, der allerede havde været hans Faders Elskerinde. S. begunstige Guiserner, for hvilke hans Fader paa sin Døds seng havde advaret ham, og kaldte Connetablen af Montmorency tilbage, som især stræbte at udvide Kongemagten ligesoverfor Stænderne. S. fulgte i Alt sin Faders Politik, at forsøge Protektanterne i Frankrig, men understøttede dem i Tydsland for derved at bekæmpe det habsburgske Hus. I en Krig med England erobredes Boulogne, fra Keiseren tog han Fæstningerne Metz, Loul og Verdun og beholdt dem i Stillsstanden 1157. Da Krigen med Hertug og Spanien paany udbrød Aaret efter, gjorde S. et mislykket Tog til Neapel, og Montmorency blev slagen af Spanierne ved St. Quentin; berimod erobrede Frants Guise Calais (1158) og Thionville, men da de franske vare blevene slagne af Egmont ved Gravelingen, sluttedes Freden i Chateau Cambressis (1159), hvorved Frankrig beholdt det Erobrede; S.'s Datter Elisabeth blev gift med Philip II. Ved den glimrende Turnering, hvormed S. høitidelig-

holdt denne Formæling, blev han af Graf Montgomery, hvem han havde befalet at bryde en Laabse med sig, usforvarende stulten i Lier og døde 10 Dage efter (1159). S. efterlod 5 Sønner, af hvilke de 3, Frants (II), Carl (II) og Henric (III) fulgte ham paa Thronen, og 4 Døtre, blandt hvilke vare Elisabeth (s. ovenfor) og Margarethe, Henric IV's Gemalinde.

Henric III, Konge i Frankrig 1574—89, Søn af Henric II og Katharina af Medici, født 1551, var ikke uden gode Anlæg, men blev tidlig for-dærvet i sin Moders Stole og blev en velsig og samvittigebøds, derhos ødsel, ustadig og lunefulds Mand; Udsævelser og glimrende Hof-fester afværlede hos ham med hyppigste Bøds-ødsel, Regjeringen overlod han for det Veste til sin Moder. S. havde under sin Broder Carl IX kæmpet mod Protektanterne, modtog de Balget som Konge i Polen (1578) og blev Aaret efter kronet i Krakau, men forlod ved Efterretningen om Carl IX's Død hemmelig Polen for at tage den franske Thron i Besid-delse. Under Religions- og Borgertrogen ber (s. Huguenotter) var han vel som fanatisk Ka-tholik Protektanternes Fjende, men forligede sig dog af og til med dem, naar Krigen imod dem gif uheldig, eller især naar Guiserner og de af dem fiftede Figurs Magt syntes ham altfor fartig; og efterat han havde labet Guiserner myrde i Blois (1588; herom s. Guise, Henric), kastede han sig i Armene paa Protektanterne og forbandt sig med Henric af Navarra (S. IV), hvorpaa han blev sat i Van af Paven. Begge Henricer beleirede nu Paris, men her blev S. dødelig saaret af J. Clement (s. d. A.) og døde 2 Dage efter, d. 2den Aug. 1589. Med ham uddøde Fuset Balois.

Henric IV, Konge i Frankrig 1589—1610, Søn af Anton af Bourbon og Johanne d'Albret, født 1553, blev hos sin Morfader, Kong Henric af Navarra og Bearn, opdragen i ridderlige Færdigheder og undervist af protestantiske Lærere. Hans Fader opgav Protektanternes Sag, gif over til Katholicismen og døde 1562; men Moderen stillede S. i Spidsen for Huguenotterne. Dog lod hun sig ved Forlaget om et Giftermaal imellem S. og Margaretha af Blois, Kong Carl IX's Søster, løfte til Hoffet, hvor hun døde d. 9de Juni 1572; S. blev efter Bartholomæusnatten (s. d. A.) holdt som Fange ved Hoffet og maatte besøge Meden o. s. v. for at frelse livet. 3 Febr. 1576 undveeg han og stillede sig atter i Spidsen for Huguenotterne. Ved Hertugen af Alencens, Kongens Broders, Død (1584) blev S. den nærmeste Arving til Frankrigs Thronen. S. seirede ved Contras 1587, forenede sig med Kongen efter Guisernes Død 1588 (s. Henric III) og blev efter dennes Død 1589 af sit Parti udvraabt til Konge, imedens Ligen og Katholikerne med Hertugen af Mayenne, en Bror Guise, i Spidsen udvraabte den gamle Cardinal Carl af Bourbon som Carl X. S. seirede over Mayenne ved Dieppe (1589) og Jory (1590) og fornyede flere Gange Beleiringen af Paris, men maatte hver Gang vende sig derfra imod Angreb af Katholikerne og deres Allierede, Spanierne under Alba, som fra Nederlandene lom Staden til Hjelp. Omfiser indsaac S.

han som Protestant albrig vilde komme i sig Besiddelse af den franke Trone; han gik i 1598 over til Katholicismen, og nu understøttede den største Del af Landet sig, han blev onet, og Paris aabnede sine Porte for ham 2de Marts 1594). Krigen med Spanien endtes ved Freden i Verdun. Huguenotterne tog S. at herolige ved det Kantiske Edict (s. A.). Fra den Tid regjerede S. for det Næste Fred; understøttet af sin vise Minister Sully arbejdede han med utrættelig Iver og Held paa indføre en Mængde Reformers, hævde Landets Velstand, oprettede Landfred, borgerlig Orden og Sikkerhed, afbetalte en stor Deel af Statsgælden, imedens han dog eftergav Statter, s. v. Fra sin første Gemalinde Margarethe i Balois havde han ladet sig fiske og ægtet Maria af Medici; men han havde en Mængde Hænder og med dem nogle uagte Børn, ans Pædagogik heri var den eneste Plej paa at aandrige, tappr, milde og højherte S.'s lers saa elstverdige Charakter. Med Hærens af Savoyen havde S. nogle ubetydelige Stridigheder; i nogen Forbindelse hermed stod hrons Sammenstørelse (s. Biron). Mod Stutningen af sin Regjering bestæftede S. g med en vidtstgig Plan til en Art europæisk republik eller Statsforbund. Europa skulde des i 15 ligestore Stater, en Centralregjering vedholde indbyrdes Fred imellem disse s. i. v., s for at dette kunde iværksettes, maatte Østerrig omgives. Mibt under Forberedelserne hertil lev S., da han en Dag hjorte hen til Sully s hans Bogn blev standset i en snever Gade id tilfældige Forhindringer, myrdet af en fatist Katholik, Francis Ravallac, d. 14de Mai 610. Blandt hans 3 ægte Sønner vare Ludvig (XIII) og Gaston af Orleans de mærkeligste; landt Døttrene Elisabeth, gift med Philip IV i Spanien, og Henriette (s. d. A.).

Henrik V, (prætoreret) Konge i Frankrig, lde Legitimisternes Hertugen af Berry's Søn, Chambois (Henri o. s. v.). Efter ham kaldes ns Tilhængere stundom Henriquinister.

Henrik I, Keiser paa Haiti, s. Kristoff.

Henrik Løve, Hertug i Sachsen og Baiern, bi 1129, var en Søn af Henrik den Stolte, m efter sin Svigerfader Keiser Lothar af Sachs Død havde gjort sig Daab om Keiserværgigheden og nu ikke vilde hvide Konrad III, dorfor denne fratog ham hans Lehn og gav atern til Otto af Wittelsbach, Sachsen til Strødt der Rær. Henrik fandt dog Understøtse hos Sachsen, og da Konrad drog imod m, døde Henrik 1139, sændet det kom til amp. Hans Søn S., formebedt sin Tapperhed den kalbet „Løven“, var dengang kun 10 Aar ummel; hans Mober forsvarede Sachsen for m, og i Baiern hævdede hans Farbroder Welf ns Rettigheder; S. fik dog dette Hertugdømme rst ved et Forlig med Keiseren Frederik I 154). Han var saaledes den mægtigste Første Tybskand, hvis Besiddelser strakte sig fra sterisen og Nordisen til det abriatise Hav; g var Sachsen hans Hovedland, Baiern lod m beskrye ved Otto af Wittelsbach. S. understøttede nu Frederik paa et Tog til Rom og rydbbede eller undertvang Slaverne i Medlenurg og Pommern. Med Geistligheden i sine

Land havde han en Strid angaaende Investituren, og herover forenede endel geistlige og verdslige Førster, der vare flinsge paa hans store Magt, sig imod ham ved et Forbund (1166), hvilket han efter et Par heilige Krigsforetagender fik opløst. Da han 1172 var dragen til det hellige Land og der sagdes død, bemægtigede Keiseren sig endel Borge i Sachsen. Dette tilligemed andre Omstændighederne forandrede det tibliger venskabelige Forhold imellem dem. Da Frederik 1174 var dragen til Italien og opfordrede S. til, som Rigsførste, at stille sine Tropper til Keiserens Hær, vøgrede S. sig trods Keiserens indstændige Bønner, hvorfor Frederik efter Nederlaget ved Legnano (1176) og sin Hjemkomst til Tybskland indstøttede ham for Rigsbagen og, da han ikke mødte, erklærede ham at have forbrabt sine Lehn (1180), af hvilke Otto af Wittelsbach fik Baiern, Bernhard af Assanien Sachsen og Erkebiskoppen af Köln Westfalen. Dog holdt S. sig længe i sine Arvelande (Brunsvig og Luneburg), indtil hans Mober saidt over ham og Keiseren nærmede sig med en stor Hær. Da maatte han flygte til sin Svigerfader Kong Henrik II i England. Herfra kom han flere Gange tilbage for at forsvare sine Arvelande, kæmpede med afvejlende Lykke mod sine Hænder, og sluttede 1190 et Forlig, som dog atter blev brudt; først 1194 blev en varig Fred tilveiebragt. S. døde 1195. Hans Søn Henrik den Smalle fulgte ham i Arvelandene; den 2den Søn Otto blev tybsk Keiser (Otto IV). Slgn. Bøttiger „S. der Löwe“ (1819).

Henrik Sofareren (Navigator), portugisisk Prinds, Søn af Kong Johan I, født 1394, udmærkede sig allerede 1415 ved Erobringen af Ceuta og valgte efter sin Faders Død Staden Sagres i Algarve til sin Bopæl, hvorfra han levede deels Krigsforetagenderne mod Maurerne, deels Opdagelsesrejserne til Afrikas Kyster. Han understøttede og dyrkede Videnskaberne, især Mathematik, Astronomie og Sømandsvidenskab; i Sagres oprettede han et Observatorium og en Navigationskole. Han udrustede fra 1433 Skibe, som efterhaanden opbagede og undersøgte Afrikas Vestkyst forbi det grønne Forbjerg (som opbagedes 1446) indtil Sjerra Leone-Kysten i Guinea samt Aporene. S. døde 1463.

Henriot (François), fransk Revolutionensmand, født 1761 i Nanterre ved Paris af fattige Forældre, levede længe i stor Trang og blev Toldebetjent i Paris. Da Pøbelen d. 12te Juli 1789 ødelagde Accisebommen, forlod han sin Post, var en Tid søngslet for Tyveri, og spilede siden en Hovedrolle blandt de lønede Uroflister ved Opstanden, navnlig d. 10de August 1792, og blandt Septembemorderne. Til Beslønning blev han Sectionschef i Nationalgarden og stod d. 31te Mai i Spidsen for de bevæbnede Pøbelmasser, som forlangte Girondisernes Udløsering; d. 2den Juni fortsatte han i Spidsen for 80,000 M. Angrebet paa Nationalforsamlingen, som ved de frælleste Soldatbander blev tvungen til at lade Girondiserne sætte under Tilfale og fængsle. Derefter blev S. Ansøer for Nationalgarden i Paris og var i denne Stilling Robespierres troe Hænder og Medhjælper ved de massedagte Henrettelser, hvor-

hos han selv opmuntrede til end større Blodsudgydelse. Omfiser kaldt S. med Kobest Pierre; da hans Forsøg paa at befrie denne og sprænge Conventet mislykkedes (de nærmere Omstændigheder s. under Kobest Pierre), flygtede han til Raadhuset, hvor en af hans Stalbrødre, Coffinhal, greb den drukne og forvundne S. og fæstede ham ud af Binduet. Faldet berøvede ham dog ikke Livet; han blev funden halvdød i et Stuur og Dagen efter henrettet (d. 28de Juli 1794).

Henriquel-Dupont (Louis Pierre Henriquel talbet), fransk Kobberstikker, født i Paris 1797, var først bekendt til Maler og havde Guérin til Lærer. Efter 3 Aars Forsøg gik han over til Kobberstikkerkunsten og modtog sin første Vejledning af Berwic. Hans første udstillede Arbejde var et Portræt i hel Figur efter van Dyck, hvorefter han henvendte sin Opmærksomhed paa de samtidsrige berømte franske Kunstnere, og leverede en Mængde Blade efter Delaroche, Serpent, Gerard, Ingres og Scheffer. Hans Dødsbælt er de tre store Blade efter l'hémicycle à l'école des beaux arts (s. **Frank Rant**) af Delaroche, som blev færdig 1853 efter 10 Aars Arbejde. Ved den store Udstilling i Paris 1855 erholdt S. den store Priismedaille.

Henriquiniquier, s. **Henrik V** (Frankrig).

Henfel (Hanny), Felix Wendelsohn-Bartholdy's Søster, født d. 14de Novbr. 1805 i Hamborg, var i alle Henseender, specielt i musikalsk, særdeles rigt begavet; hun gjorde alle musikalske Studier sammen med sin Brøder, og vebblev ogsaa efter sit Giftermaal med Historiemaleren Wilhelm S. (s. nedenfor), fortrinsovis at beskæftige sig med Musik. Flere af hendes Compositioner (Claveerstykker, Sange etc.) ere udkomne under hendes Brøders Navn. Hun døde d. 14de Mai 1847. — S. (Wilhelm), Historiemaler, født i Trebbin d. 6te Juli 1794, udbannede sig i Berlin, og gik derpaa 1823 som Pensionair til Italien; fra sin Hjemkomst 1828 har han ved en Række Billeder givet Prøve paa sit Talent for Historiemaleriet.

Henfelt (Abolph), udmærket Claveervirtuos og Componist for sit Instrument, er født d. 12te Mai 1814 i Schwabach. Efter at have erholdt sin første kunstneriske Dannelse i München, udbannede han sig videre paa Kong Ludvig af Baiern's Befølgning under Hummel i Weimar; efter endnu at have studeret 2 Aar i Wien, gjorde han flere Kunstrejser og blev i St. Petersborg Keiserindens Kammervirtuos; han har siden stadigt levet i Rusland. Som Virtuos udmærker han sig ikke alene ved en fuldenbendt teknisk Færdighed, men navnlig ved et sjelden følelsesfuldt, poetisk Foredrag. Hans Værker bestaae af Concerter for Claveer med Orkester, endvidere Etuder, Nocturner og andre større og mindre Claveerstykker.

Hepar betyder Leveren. **Hepatalgie** = Leversmerter. **Hepatitis** er et Udtryk, hvormed den patologiske Anatomie betegner den Tilstand af den betændte Lunge, hvori denne ligner Leversvævet, nærmest paa Grund af Overfyldning af Blod og Betændelsesergudat og Mangel paa Luft i Lungeblærene. **Hepatitis** er hvad der angaar Leveren, altsaa er h. Substans = en saadan, der tyder paa en Leversvævelse, oftest gualagtig. — **Hepar sulphuris**, Svovlsøber, er en Forbindelse

af Svovl og Kalium (s. d. A.). **Hepar** betyder overhovedet ofte i Chemien og Pharmacia Svovlsforbindelser, s. **E. H. sulphuris calcarius**, H. antimonialis, eller Svovlsforbindelser af Calcium, Antimon o. s. v.

Hepatica, s. **Abelklover**.

Hepaticus, s. **Leversvævel**.

Hepatitis (lat.), et Mineral, er en Lungesygdom, der er gjennemtrængt af bituminøse Stoffer og forekommer i Alunskiferen ved Andrarum i Slaane og paa Gange ved Kongeberg.

Hephaestion var en fornem Macedonier fra Pella; han var Alexander den Stores Yndling og uadskillige Levsfæger; da han var død i Ebatana, lod Alexander ofre til ham som til en Heros eller Halvgud. — S. heeb ogsaa en græsk Grammatiker fra Alexandrien i det 2de Aarh. e. Chr., af hvem vi have en værdifuld Haandbog („Enchiridion“) i Metriken, udg. af Gaisford (1810, ny Udg. 1832).

Hephæstus, s. **Vulcan**.

Septimor (gr.), var i den græske Musik Septimen: den 7de af en Octavs opadstigende Toner; ogsaa betegnedes hermed Rækken af diatoniske Toner, saavel som en Lyre med 7 Streng.

Septarchie (gr., d. e. Syvherredømme), s. **Angelstaterne** I S. 181, 1ste Sp.

Heracleum, s. **Hjortetue**.

Heracles (d. Herculesstaden) var Navnet paa flere Byer i Oldtiden. Af først politisk Betæning var S. i Bithynien ved det sorte Hav, derfor kaldet Pontica, af hvilken der endnu er Ruiner tilbage. Den var anlagt af Megareenserne eller Mileserne, bestod en Tidlang under aristokratisk Forfatning, blev derpaa regjeret af enkelte Magthavere (Tyranner) og kom endelig under romersk Herredømme. Desforuden maarkes S. i Lucanien i Nedre-Italien, Maleren Peris's Fødested; S. i Bithynien i Thessalien i Nærheden af Thermopylae; S. (Sintica) i Macedonien, nu Melanis ved Strymon.

Heracles, s. **Hercules**.

Heraklides kaldtes Hercules's Sønner og Efterkommere, navnlig de af disse, som udsættede af Dorerne, gjorde deres Ret til Peloponnes gjeldende og 80 Aar efter Trojs Erobring foretog et Tog til denne Halv. De erobrede den største Deel af denne og delte den mellem deres Ansørere. Sagnene om dette Tog indeholde mange Modsigelser; det historiske Siktet i dem er, at Befolkningsforholdene i Grækenland efter Trojs Fald bleve Gjenstand for en fuldstændig Omvæltning, og at en Bædring af Dorerne til Peloponnes virkelig var fundet Sted.

Heraklides, en græsk Philosoph og Historikskriver fra Heraclea i Pontus, hvorfra han har Navnet Ponticus, levede omtrent 328 f. Chr. og skrev flere historiske Værker, hvis Fragmenter Miller har udgivet i: „Historiarum Græcorum fragmenta“ (1841). — Blandt de græske Læger af dette Navn er isærbelethed S. fra Arcad at fremhæve som en af de meest udmærkede Læger af den empiriske Skole; han har betydelige For-tjenester af Læren om Lægemidlerne som ogsaa af Chirurgien og Læren om Zientfygdomme, og han var den Første, der benyttede de saakaldte kosmetiske Midler.

Heraklitos, grætt Philosoph, født i Ephesos, leve omtrent 500 f. Chr. og neblagde sine Indsættelser i et Skrift „Om Naturen“, hvoraf de Brudstøkker ere tilbage, men som var bevidt for sin Dukkelse. I Modstætning til Platons Bæren eller Ideen lærte han en Jordens som det Gæstet; her havde Realitet; iter ham ere alle Ting i en evig Strømning, a usafbrudt Bevægelse, som foregaaer ifølge en i Skæbnen bestemt Nødvendighed. Den blivende Kraft i denne evige Forandring og Værling emstilles anstuelst ved Iden, som for H. er et Midde, hvoraf Bevægelsens Kraft betjener sig for at frembringe Tingene, og disses Mangdelighed forklarar H. ved Tidens Hæmmelse og reioise Udslutning. I Sagnet er H. den grænde, ligesom Demokrit den leende Philosophie.

Herakliten, Herolbernes Videnskab, beskæfger sig med Familievæabnernes Oprindelse, Udinnelse og Historie. Reglerne for H. vare opndelig Herolbernes og deres Disciples, Perseinternes. Etendom, der bleve mundtlig oververede fra Mester til Lærling og bevaredes m en Laugsheemmelighed. Som en Videnskab boilte H. sig først i Frankrig; man har et aandskrift derover fra Philip Augusts Tid. Mandt H.'s senere Bearbejdede nævne vi: M. libert de Barennes („*Rei armorum*“, 1635) ; C. F. Menestrier; P. J. Spener („*Opus eraldicum*“, 1680—90), Gatterer („*Abriss der*“, 1763) og Dernb („*Hauptstücke der Wappensiffenschaft*“, 1841—49).

Herat, Stab i et lille efter samme benævnet vrlensomme i Afghanistan, henved 3,000 F. er Havet, er stærkt besættet og har en i militær j mercantil Henseende vigtig Velggenhed ved n eneste Nabning i Bjergfjeden Paropamisus, j hvilken en Arme fra R. S. kan trænge frem ob Indien. H. har derfor nogen Handel og ogle Fabrikker. Den er forresten for det Mesteabyrinth af invere og smudsige Gader. Indagernes Antal angives af Nogle til 100,000, en er neppe over 50,000. — H. som i Midten det 7de Aarh. tilligemed det sørige Persien j Khorasana under Kaliferne, var derpaa Restnts for Sultanerne af Ghur, og blev 1381 obret af Timur, under hvis Efterkommere itaden og Landet hævde sig. I Begyndelsen det 16de Aarh. erobredes H. af Turkomarne, siden underkastedes det Persien og i det 18de arb. Afghanerne. I Aarene 1835 og 1838 orde Perserne flere Angreb derpaa, i det sidste arb belejrede og for en Deel oelagde de H., en Englands Trusser dreve dem tilbage. Vel obrede de atter Staden 1856, men et engell orps, som blev landsat paa den persiffe Bugts st, tvang Perserne ved Freden i Paris (1857) at rømme Landet. Forresten gjør ogsaa Hyn i Kabul Forbring paa Lehnsheden over H.

Heraul, Kysskib i det sydlige Frankrig, udringer paa Cevennerne i Dep. Gard og falder ter et Løb af 18 M. nedfor Agde i Middelv. Det efter samme benævnedte Departement omgives af Depp. Gard, Aveyron, Larn og ude og udgjør 124 □ M. med 400,000 Indb. et sænker sig gradvitt fra Cevennerne mod R. b til Middelhavet, langs med hvilket der ligger Række Saltlaguner, som stilles fra Havet b en smal Landstimmel med en snever Nab-

ning. Bjergene levde Jern, Bly, Steenkul, Marmor og andre Steenarter, her findes endeel mineralste Kilder. Viin er Landbrugets Hovedfrembringelse; Korn, Eyfrugter, Krap o. M. Industrien yder Silke- og uldne Væver, Parfumerier, Sæbe, Liqueurer, Gemisfe Præparater o. M.; Væbnerne beskæftige sig ogsaa med Salttilberedning og Værsffteri.

Herauld de Sedelles (Jean Marie), Medlem af det franste Nationalconvent, født 1760 i Paris af en adelig og riig Familie, blev ved Hoffets Begunstigelse allerede i sit 21de Aar Advocat ved „Chatelet“ og siden ved Parleamentet i Paris. Ved Revolutionens Begyndelse sluttede han sig med Frygtighed til samme, tog Deel i Bastillens Erobring, blev af Staden Paris valgt til Medlem af den lovgivende Forsamling og siden af Conventet, hvor han i det Hele sluttede sig til Danton. Da Henriot d. 2den Juni belejrede Conventet, var H. detses Præsident og viste hengang for Fasthed imod hiin. Som Medlem af Vælfærdscomiteen tog han Deel i dennes terroristiske Forholdsregler; da han siden, ligesom Danton, vilde gaee mildere frem og vende tilbage til en lovlige Fremgangsmaade, blev han af Robespierre og dennes Conforter anlagt for Forræderi o. s. v. og henrettet tilligemed Danton d. 5te April 1794.

Herbarium (Herbarium vivum) falder man en Samling af tørrede Planter, som opbevares til Brug ved Studiet af Botaniken, hvortil Materiale ofte ikke kan tilsebringendes paa anden Maade. Naar Indsamlingen og Udsætningen af Planterne er fæet med Forsigtighed, og disse opbevares paa en omhyggelig Maade, vil en saadan Samling kunne holde sig meget længe, ofte i flere Aarhundreder.

Herbart (Johan Friedrich), tydsk Philosoph, født d. 4de Mai 1776 i Oldenburg, var 1805—8 og 1833—41 Professor i Philosophie i Göttingen, 1808—33 i Königsberg, og bøde i Göttingen d. 14de Aug. 1841. Blandt hans philosophiske Skrifter nævne vi: „Allg. praktische Philosophie“ (1808); „Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie“ (1813); „Psychologie als Wissenschaft neu gegründet aus Erfahrung, Metaphysik und Mathematik“ (1824); „Allg. Metaphysik“ n. f. w. (1828); „Encyclopædie der Philosophie“ (1831). Hans „Sämmtliche Werke“ udgav Hartenstein (1842—43, 12 Bd.). — H.'s Philosophie gjør ikke, som de fleste andre Systemer, en Fornuftide til sit Princip, men søger, ligesom den kantiske, sin Opgave i den kritiske Undersøgelse og Bearbejdelse af den subjective Erfaring. Grundlag og Udgangspunkt for Herbartiens Begyndelse er den tvivlende Overveelse af Tingene, den erfaringsmæssige Videnskab. Men Lærlingen skal løsrive sig fra Erfaringen, Herbartiens Begyndelse er den tvivlende Overveelse eller Skepsis. Den stærkede Lærling, den logiske Analyse, finder i Erfaringsbegreberne (f. Ex. Rum, Tid, Borden, Bevægelse o. s. v.) Modstæller, hinanden nægtende Skærben; Speculationen gaer derfor ud paa at omarbejde Erfaringsbegreberne, at fæste Modstællerne ud af dem, og Metaphysikken bliver efter H. Videnskab om Erfaringens Begriplighed. Den sanbe Bæren er en absolut Bæren, der som saadan ubelukker af Relativitet; forsaavidt der tillægges

bette Bærende Noget, tilkommer der dette Realitet. En Tings Bæsen kan ikke ligge i de enkelte giøne Egenstaber eller i deres Eenhed, den ligger i deres Forbindelse til et Hele, og de til Grund for Tingen med dens Hændetegn liggende „Reale“ maae vi betragte som en Complex af mange enkelte „Substanser“ eller „Romaner“ (s. d. N.). Til Metaphysiken slutter Psykologien sig. Sjælen som Monas, som absolut Bærende, er enkelt, evig, uforkrænkelig. Hvad der foregaaer i Sjælen, er ikke Andet end Selvsopholdelse; hvad den sædvanlige Psykologie betegner med Følelse, Tænkning, Forestilling o. s. v., betegner ikke Tilstande hos det indre reale Bæsen selv men kun yderlige Forhold til andre „Reale“, hvilke Forholds Sum er Bevidstheden. Forestillingernes Bevægelse kan beregnes efter Mechanikens og Mathematikkens Regler. Den praktiske Philosophie, Sæbelæren, grunder sig hos S. paa æsthetiske Domme.

Herbelot Barthélemy d', fransk Orientalist, født i Paris 1625, studerede de orientalske Sprog i Rom og Florents, og blev siden Professor ved Collège de France i det Sydlige. Hans vigtigste Værk er en Art encyclopædiisk Lexikon, udgivet under Titel: „Bibliothèque orientale ed. par Galland“ (1697, 4 Bd.; 1777—82). S. døde d. 8de Decbr. 1695.

Herberstein (Sigismund, Friherre af), russisk Diplomat og Finansminister, født 1486 i Krain, død 1566, udgav „Rerum Moscoviticarum commentarii“, et for Ruslands ældre Historie meget vigtigt Værk.

Herculano de Carvalho (Alexandro), portugisisk Publicist og Digter, født 1796 i Guimaraens, blev opdragen i Paris, sluttede sig efter sin Hjemkomst til det liberale Parti i sit Fædreland, skrev for charitistiske Blade og redigerede „Panorama“, især den litterære Deel deraf. Efter flere mindre Digte udgav han 1826 „A voz do propheta“ (Prophetens Stemme), en Art poetisk Vision, i hvilket han med mørke Farver skildrer sit dengang af Borgertlige Inderretvne og af Absolutisterne beherskede Fædrelands Fremtid, og som gjorde stor Opsigt. Hans andet Digt „A harpa do crenate“ (den Kroendes Harpe, 1802) hører ganske til de franske Romantikkens Skole (C. kaldes Portugals Victor Hugo); derafter fulgte en Roman „Curich, Gøtternes Præst“. C.'s Hovedværk er dog hans „Historia de Portugal“ (1845—52, 4 Bd.).

Herculanum, egl. Herculaneum, var i Oldtiden en af Campaniens betydligste Stæder; den laa ved Kysten mellem Neapel og Pompeji, var anlagt af Ofterne, men blev senere for største Deelen beboet af Grækere. Under Titus's Regjering blev den 79 e. Chr. tillige med de nærliggende Stæder Pompeji og Stabia tilsintetgjort ved et Udbrud af Vesuv og saa dybt begravet i Aske (68—100 Fod), at man senere ikke kendte dens Sted, paa hvilket længere hen Portici og en Deel af Resina blev bygget. Tilbligere Eftergravninger (s. Ex. 1689) vare allerede gaae godt som glemte, da man 1720 ved Udgravningen af en Brønd traf paa 3 Stættuer. Dog blev Udgravningen først fortsat 1738, og 1750 fandt man Pompeji og Stabia. Virksommere og planmæssigere blev Udgravningen breven 1806—15 og derpaa, efter at have hvilket

i nogen Tid, paany optagen 1828. Foruden Levningerne af Bygninger, der i S. dog ikke ere af den Betydning som i Pompeji, har man i S. fundet mange skønne Bøgmalerier, talrige Stættuer og et stort Antal af Papyrusstættuer. Af disse sidste ere de, som have ladet sig opriske og ere befundne at være læselige, aftrykte i „Volumina Herculaneana“ (udg. af Rossi i 5 Bd., 1793—1827). Afbildninger af de smukke Mindesmærker findes i „Antiquités d'H.“ (12 Bd., 1780—1803) af David og af Peraristi (6 Bd., 1804—6); fremdeles hos Roux og Bouchet: „S. og Pompeji“.

Hercules (gr. Heracles, efter sin Bedstefader Alceus ogaa kaldet Alcides), var en Søn af Zeus og Alkmene, Amphitryons Gemalinde; han var den heroiske Tids Helteideal, beskæftiget for sin uhyre Styrke. Aldrig før havde Her været saa stinsyg paa sin Gemal, som dengang; endnu før sin Fødsel blev S. forfulgt af hende, og da Zeus havde svoret, at den, som blev født den Dag, da Alkmenses Nedkomst foretog, skulde herske over alle Andre af sin Slægt, viste Her at mage det saaledes, at Alkmenses Nedkomst blev forhalet saalange, at Ethenels's Gemalinde kom hende i Forhøbet og fødte Eurystheus. Allerede i Buggen afsagde S. Beviser for sin guddommelige Herkomst, idet han med sine Hænder kvalte to Slanger, som Here havde udsendt for at dræbe ham. Indtil sit 18de Aar vogtede han Amphitryons Hjord, og i denne Tid salder den Scene, som Sophisten Probulos har fremstillet, at nemlig S. paa en Kordvei mødte Velsstens og Dydens Gudinder; begge søgte at vinde ham, og S. valgte den sidste til sin bestandige Livselsfægerinde.

Først beviste S. sin Kraft ved at neblægge en Løve, der ved Kithæron hørjede Kong Thestios's Hjord; derpaa betriede han Theben fra en Tribut, som skulde udredes til Orhomonierna, hvilke nu bleve tvungne til selv at udrede Tribut til Theben. De forskjellige eventyrlige Hæder, som Eurystheus, opgyet af Here, bad ham at udføre, paatog han sig, da det delphiske Orakel lovede ham Udsøbelighed, hvis han udførte dem med Held. Efterat have omdandet sig af en til Banvid grændsende Tungstindighed, til hvilken han var hensalben som Følge af sit Forhold til den foragtelige Eurystheus, bestod han helvis disse Eventyr, S.'s saaalbte 12 Arbejder; de vare følgende: 1) han neblagde den nemæiske Løve, der var usaarlig, idet han knækkede Halen paa Dyret, hvorpaa han traf dens uigjæmtrængelige Slind af; dette benyttede han senere som Harnis; 2) han dræbte den lernæiske Slange; 3) han fangede Artemis's rasphobede Hind og 4) det erymanthiske Bilsboit, der hørjede Egea omkring Bjergtet Erymanthos; 5) han rensede paa een Dag den elstige Konge Augias's Stalde, i hvilke der i lang Tid havde staaet 5,000 Oxer, idet han ledede Floberne Alphen og Praens igjennem dem; 6) han dræbte Stymphaliderna, nogle uhyre Korfugle; 7) han fangede dem ved sin Skønhed og Styrke udmærkede tretensfste Løve; 8) han bragte den thraciske Konge Diomedes's menneskeædende Heste til Eurystheus; 9) han hentede Amazondronningen Hippolytes Belte til Eurystheus's Datter Admete; 10) han fangede Kampen Geryons Oxer; 11) han hentede de

ylbne Væbter fra Hesperidernes Have, og 12) han rste Hundes Cerberus op fra Underverdenen. Medens H. under Udsejlen af disse Ar-eider gennemstreife Verden, udførte han lange andre mindre Bedrifter (Parerga); saaledes deeltog han f. Ex. i Kampen mod Cæon, vranererne og i Argonautertoget, opreiste de saaledes Herculesstøtter, befriede Prometheus, er var fassmedet til Caucasus, og førte Theseus tilbage for sin Underverdenen. For at udfone Drab, han havde begaaet paa Iphitos, folgte an sig paa Draklets Befaling i 3 Aar som slave til den lybiske Dronning Omphale (H. ed Spinderollen); efter Ubløbet af denne Tjefestid udførte han endnu mange andre herom-ligge Bedrifter og ægte den endelig Deimeira, i Datter af Kong Demus. Hun blev den skyldige Anledning til hans Død, idet hun, ygtende for sin Gemals Utroffab, sendte ham en løbning, som Centauren Nessos havde fienket end, og som efter demas Ublagn havde Kraft i at bevare den Mandes Klarffghed, som hun fiede; da H. havde iført sig denne Kløbning, raarfagede den ham faa ubeliggende Smertes, at an lod opføre et Baal paa Hjerget Deira og øbrøndte sig selv. Paa en Sky blev han ført ø til Himlen, hvor han, efter at have udfonet g med Here, ægte de Hebe.

Allerede de Gamle antog flere Heroer af rste Raan; man nævnde en ægyptiff, en indiff, i tryiff og en thebanff H. Andre have forffagt i symboliff Forffklarung af Herculesmythen. Til Ere for H. feiredes der Fester, ved hvilke han de bejunngen som Heros. Saaledes opfode de alalide Peraffler, Digte af fførre Dmfang, de Gjenffand var H.'s Liv og Bedrifter. De ramatiffle Diggere udfmykkede hans Liv med ange, tildeffis comiffle Tilfføniættung. Høppiffve H. og hans Bedrifter benyttede som Gjen-ende for Maler- og Villedhøggerkunfften. Hans aaben vare Lovchuden, Rollen og Wien.

Hercules er et stort Stjernebillede paa den rrligge Himmel, imellem Lyren og Kronen, en fførre end begge. I Begyndelfen af Juni det i Syd ved Ribnat, i en Høide af 50—80 rader over Horizonten. Bedre sees det i Vest, Ribten af August ved Ribnat, af September L. 10, af October Kl. 8 o. f. v., i en Høide af —50 Grader. Billedet faaer paa Høvedet ler vender Venene med Verdenspølen.

Herculesbilden (Scarabæus hercules) er en r, $4\frac{1}{2}$ lang, fydameriffantf Lorbiffart, fortie-mun med graagrønne Bingedelfer med brune letter; Forbrøffket er hos Hannen forlænget til langt forffillet rettet, nedadrummet Horn og øvedet til et lignende, der vender den mod-ffe Veif, og saaledes, at disse to Horn kunne røre hinanden med Epiffberne.

Hercules's Støtter faldte man i Dffidenden i Forffjerger ved Gibraltarftrædet, Calpe og bila (nu Gibrata og Genta), hvilke man be-ægte som Verdens yderffe Grændfer, og om vilde man antog, at de vare opreiffte af Hercules u et af hans Log.

Hercyniffle Skov (Hercynia silva) var et ffeds Raan, hvormed Romerne, ligesom det nuu høppiff ffeer af frantffe Geogragher, be-ægnede de forffjellige Bjergmasser, som stræffe i fra Rhinen til de ffiliffge Karpather, og som

vi pleie at kalde de mellemfføffe Bjerge, imedens nogle Stribenter forffrindøiff brugte Raonet H. om en enkket, fførre eller mindre Deel af samme.

Herb er et metallurgiff Udtryk, som bruges i ffere Betydninger. H. eller Herdown kaldes saaledes et ganffe aabent eller paa en eller ffere Sider med lave Mure, Jernplader o. f. v. om-givet Iffffhed af fiffkantet eller cirkelformigt Gjenemffnit, og som benytttes ved enkelte me-tallurgiffle Operationer, fornemmeliff hvor det kommer an paa at rense eller deelloiff befrie et Metal fra fremmede Iffffblandinger ved disses fiffning, f. Ex. ved Kobberets Saring og Ku-jernets Omdannelfe til Stangjern, hvilke Pro-cesser dog ogfaa kunne udføres i andre Slags Døne. — H. betegner ogfaa den høpffte Deel af en Slaktovn, hvor Befiffningen kommer i ffydenbe Tilffand, alffaa Smelterrummet. — Endeliff bruger man Døbet H. om den plane eller høagt fordybde Bund i en ffammeovn, det ilffaffe Underlag, hvorpaa de Røffer an-bringes, der ffulle udfettes for ffidens Ind-virkning.

Herder (Johan Gottfiffred von), hørsomt høpff Stribent, født d. 25de Aug. 1744 i Møhrungen i Pffpreuffen, var fføff Striber i en Præffs Huns, ffuderede 1762 Chirurgie, men vendte ffig fra denne til Theologien, paa virffedes meget af Hamann og erhøldt ved demas Anbefaling en Anfættelfe som Lærer og Præff i Riga (1764), hvor han ffuart vandt et Raan ved ffu Belæ-tenhed og ffine Striber. Dette Embede neblagde H. 1769, reiffte til Sydøen og gjorde under et Dphold i Strassburg Goethes Bekjendiffab, til hvem han ffiden ffod i et inderliffgt Forffhold, indtil der i de ffenere Aar (naaiffe forff H. ffølte ffig øverfføiet af Goethe og Schiller, som han ffær ilff kunde ffide) indtraafede Kulde imellem dem. H. gif 1771 til Bildeburg som Hofpræff og 1776, ilfføgte et ved Goethes Mæg-ling foranffebiget Raad, i samme Gjenffab og tillige som Generalfuperintendent til Weimar, hvor han 1801 blev Præffident for Dverconfiffforiet og fført efter af Kurfffften af Baiern øpffiefedes i Adelfffanden. H. døde i Weimar d. 18de Decbr. 1803. — H. har den fføre Fortie-neffe og litterærhifforiffte Betydning, at han ved ffine Striber banede Veien for det Dpffving og den høiere Retning, som den høpffte Pøetie og Litteratur i Slutningen af det 18de Aarf. tog, og som culminerede i Schiller og Goethe. H.'s Førgjængere vare Pøffing og Windelmann; H. modarbejdede Tidens eenffiffige Bemødring og Smag for det Kløffiffte, ffær i de gjennem de latinffe Kunffbigtere nedarbejdede Former, og fføiede til de høidtil benyttede Elementer øndm ffolle-ffiffets og den øriffiffelige Verdensanfuffelfes. Med den ham eienømmelige Gave til at fætte ffig ind i forffiffellige Nationers og Tidalsberes ffolle-ffiff, aabnede han ffine Landsmænds Zine for de homeriffle Diggtes Bøffen og Natur, ffiden be-handelfe han paa en lignende Maade de ærliffe bebræiffte Digte („Vom Geiffe der hebræiffchen Pøeffe“), Dffians Digte og efterhænden ffere ffolleffange (f. Ex. de ffpanffe om Tid) og høv-ede dem høeres pøetiffke Plads og Betydning („Von deuffcher Art und Kunff“; „Stimmen der Vølfker in Liedern“); ligeledes bearbejdede han den græffe Anthologie, Horats's Døer,

endeel Legendes o. M. Derimod var *H.*, med al sin aabne Sans og varme Vær for Poesien, selv kun en middelmådig Digter. Foruden med Poesie, Kunst og Litteratur i Almindelighed beskæftigede *H.* sig især med Philosophie og Theologie. Uden *Just* at *hylde Tidens Løide* og fæde Rationalisme (dertil var han et for varmt og slønde Gemyt) var han dog langtfra at have tilegnet sig Ero paa en Forlissning og Gjenfødselse; han opfattede Christendommen ikke som en særegen guddommelig Aabenbaring, men som et fælleds Aro for hele Mennekesheben, som et Element i det, der for ham stod som Idealet, Maalet og Endepunctet for Mennekeslægten, og som han betegnede ved Ordet „Humanitet“, en ved Kjærlighed, Oplysning og harmonisk Dannelse fremtraadt renere og forædlet Tilstand. I sine filosofiske Skrifter har han ikke opstillet noget System men neblagt en Mængde dybsindige og aandrige Betragtninger over Mennekesne og Verden; hans (ufuldenbte) Hovedværk er „Ideen om Philosophie der Geschichte der Menschheit“ (1784—91, 4 Bd.), hvori han søgte at vise, hvorledes Begivenhedernes Række viste hen til hiint Maal („Humaniteten“). *H.'s* *Søn* *Emil Gottfried von H.* har 1850 udgivet „*H.'s* *Lebensbild*“ (6 Bd.).

Here, i. Juno.

Hereford, Shire i det vestlige England, omgivet af Shirerne Shrop, Worcester, Gloucester, Monmouth, Brecknoh og Radnor, indtager et Areal af 32 □ M. med 116,000 Indb. Det er et bølgeformigt Land med enkelte større Stetter; her avles Korn, Frukt, Humle o. M., Dvægaavlen er betydelig, Industrien faaer derimod tilbage. — *H.*, Hovedstad i *H.* Shire, har en gammel og anseelig Kathedraalkirke og endeel Handfæfabriker. 13,000 Indb.

Herford (eller Hervorden), Stad i den preussiske Provinds Westphalen, har Bomuldsfabriker, Tobaksfabriker og Handel med Kærreb. 10,000 Indb.

Herholdt (Johan Daniel), var født d. 10de Juli 1767 i Aabenraa, tom 1783 til Kjøbenhavn for at studere Chirurgie, og tog her Examen først 1785 ved det anatomisk chirurgiske Amphitheater, senere (1789) ved det chirurgiske Akademi. Tidlig blev han ansat i Sætatens Tjeneste og tillige som Reserverchirurg ved Akademiet, vandt 1793 Universitetets Guldmedaille, tog 1802 den medicinske Doctorgrad, og blev 1805 Professor ekstraord. i Medicinen ved Kjøbenhavns Universitet. 1808 blev han Stabsmedicus i Sætatens, 1808 Medlem af det kgl. Sundhedscollegium, 1824—25 Overmedicus ved det kgl. Frederiks Hospital, 1826 Etatsraad, og døde d. 18de Febr. 1836. *H.* var en temmelig frugtbar Forfatter; han udgav: „Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark“ (1 Bds. 1 Hefte, 1823); „Samlinger til den danske Medicinalhistorie“, som han udgav i Forbindelse med *F. B. Mansa* (1ste Bd., 1833—35); desuden skrev han en stor Mængde videnskabelige Afhandlinger, deels særskilt, deels i forskjellige Tidsskrifter og Samlinger.

Herholdt (Johan Daniel), Broder søn af den foregaaende, dansk Bygmester, født i Kjøbenhavn d. 13de Mars 1818, uddannede sig deels paa Akademiet, deels praktisk i Læremærere,

og foretog derpaa, efter allerede at have fundet Anvendelse for sit Talent forinden, i Aarene 1852—54 en Reise igjennem Tyskland, Frankrig, England og Italien. Hans betydeligste Arbejde er Kjøbenhavns Universitetsbibliotheks nye Bygning, der vil være færdig ved Udgangen af 1861.

Hertsau, Flekke i Canton Appenzell i Schweiz, ved Glatt, har Bomuldsmanufacturer og Serverier. 8,400 Indb.

Hertskall eller **Hertskall**, Flekke i den belgiske Provinds Lüttich, har Jern- og Staaflabriker og i Nærheden betydelige Steenkulsgruber. 8,000 Indb. Det ved Staden laae den anstraffte Major Domus Pipin den Lyfkes (B. af S.) Stamborg, der saaledes blev Carolingernes Familienbesiddelse, hvorfor Carl den Store efter opholdt sig paa samme. Nu er der kun faa Spor tilbage af samme.

Hertvad Kloster, et mægtigt Kloster af Cistercienserordenen, laae 4 M. N. for Helsingborg. Stifteren var Erkebiskop Estil, som 1144 lod hente de første Munk fra Cîteaux og Clairvaux. Kloret blev først indviet af Estil 1150, som da tillige gav mere Gode dertil og fornyede Bygningen. Det var helliget Somtra Maria. Ved Reformationen blev det ikke frag seculariseret. Siden, da det var indbraget under Kronen, blev det forlejet til Adelige. Klorets Bibliothek blev 1641 af Christian IV Hænet til Universitetsbibliotheket. Da *H.* tidligere med Provinshen var kommet under Sverrig, lod Carl XI den store gamle Bygning af hvide Steen nedrive og en ny opføre, som siden har været Høpal for Obersten for det norskeaanste Cavalerieregiment. Til Gaarden høre endau herlige Landeieomme. Af Kloret sees kun enkelte Ruiner og Riggstene.

Hertvedalen, det vildeste af Sverrigs Landstaber, befaaer af den temmelig smalle Talstrækning omkring Ljusneelvs søre Løb, og omgives mod N., O. og S. af høie Bjerggragte, blandt hvilke Gjulfjeldet (5,507 F.), Antefjeld, Bännsjøgusten og Svandufst (5,412 F.) ere de betydeligste; det grænser mod N. til Jemtland, mod O. til Norge, mod S. til Dalarna og mod V. til Helsingland. Paa et Fladeindhold af 180 □ M. har det kun omtrent 6,700 Indb. Klimaet er paa Grund af Beliggenheden meget strengt; som en Følge deraf og af Landets bjergige Bestaaenbed og den Mængde Sumpe og Moser, hvoraf det er opfyldt, er Kornavlange og ikke tilstrækkelig til Indbyggernes Forbrug. Dvægbristen, hvortil vidtadstrakte Gresgange give udmærket Kvalitet, er derimod Hovednæringsveien. Landstabet har ingen Stad, det udgjør et Fogderi under Jemtlands Lehn, og hører under Hernslands Bispeskol. *H.* skal efter Sagnet være betyget ved Juvandrerne fra Norge (den første Nybygger skal have heddet Hertjulf, og af Kong Hallsban Svarte være jagt i Landshyttighed) og hørte under dette Rige, indtil det 1645 affødes til Sverrig.

Herlighed er i det danske Lovsprog Betegnelsen for et faabant Overordnetheshold eller en af en Anden beiddet fast Eiendom, som under mange forskjellige Former fremtraeder i Landboretten. Underinden kaldes saaledes Jordbrotrens Ret over Fæstebet *H.* men det Fæhold, der almindelig betegnes med dette Navn

er dog Overieendomsretten over et Bondested, med Hensyn til hvilket Eiendomsretten er deelt (s. Eiendomsret). Hertigedømmet kaldes Besidderen af de under Begrebet S. indbefattede Rettigheder.

Herlofsjohn (Georg Carl) **tybft Romanforfatter**, født d. 7de Septbr. 1802 i Prag af jødiske Forældre, redegjærede i Leipzig fra 1830—48 det belætristiske Tidsskrift „Der Romet“, og har forfattet en stor Mængde Romaner og Fortællinger, som ere fremne med en vis Lethed og Routine, men mangle Dybde og sand Poesie. S. udgav ogsaa lyriske Digte („Buch der Lieder“); han døde d. 10de Decbr. 1849.

Herlufsholm, beliggende i Sjælland, Sorø Amt, Nster-Flakkebjerg Herred, i M. N. for Kjøbstaden Næstved, ved Suus-Åa, omgivet af flaaene Skove, er det gamle Skovkloster. Dette, et af de betydeligste Benedictinerkloster i Danmark, var oprindeligt stiftet i Næstved 1136 af Abder Peder Bobissin og hans Slægtninge, og indvied til St. Peder; men da Klosteret afbrændte tredie Paaasten d. 26de April 1261, flyttede Munkene ud i den nærliggende Skov, og opførte der en ny Bolig, som efter sin Beliggenhed fik det ansførte Navn. Disse Klosterbygninger ere endnu bevarede; den ene af de 4 flaae optager Kirken. Ved Reformationens Indførelse 1536 blev Klosteret indbraget under Kronen og forlehneth til den forhenværende Biskop i Aarhus, Ove Wille, som døde her 1556. Dog oebblev Klosteret at være Bolig for de endnu levende Munkte, men da disse vare uddøde, opkøbtedes det ganske som geistlig Stiftelse, og dets fuldkomne Ophør kan man regne fra 1560, da Kong Frederik II mageskiftede det bort til Admiral Herluf Elløse (s. d. A.) for dennes to Gaarde Hillersøsholm og Græsebeegaard. Denne rde Mand og hans værdige Hustru Birgitte Søve oprettede ved Fund. af 23de Mai 1565 saa Dage førend Herluf stiftede Gang gik ud med den danske Flaade den berømte Skole, vis Navn minder om dens Stifter. S. lærde Skole og Opdragelsesanstalt (hvis Locale imidlertid ikke er i Klosterbygningen, men i en nyere Bygning) med dertil hørende Gods (c. 1,210 Tdr. Hartorn) har sin særegne Betydelse, uden Forbindelse med det øvrige lærde Undervisningsvæsen (for Undervisningen selv jsele dog de for dette givne Forstrifter ogsaa or S.), ved en af Kongen beskiftet Forstander, der forterer umiddelbart under Geheimtatsraadet. Skolens Frequenter er i den senere Tid betydelig tilstagen (1859: 105 Elever).

Hermanbad, „Brodertab“, kaldtes i Spanien de formelig organiserede Forbindelser, som Stæderne i Castilien og siden i Aragonien i Midten af det 14de og 15de Aarh. stiftede til Landstedens Opretholdelse imod Adelsens Ansaelselser og overhovedet imod Forskyrrelser af den offentlige Sikkerhed. Stæderne understøttedes heri af Kongerne (s. Ferdinand den Kæmpe), som i disse Foreninger saae et Midbel til at knække den overmødige Lehnshabers Magt. Stæderne holdt, ligesom den tybste Santa, en trigmagt og ubrævnte Dommere i Rigets forskjellige Egne, for hvilke da Rellighedsforlytterne stredes og straffedes. Overlen Rang ller Stand beskyttede imod S., som omtrent

1486 fik Litten „den hellige S.“. Siden, da Kongemagten var bleven saa stærk, at den ikke behøvede og derfor ikke ønskede disse Foreninger, sank S. ned til et blot Sendarmerie, som vaagede over Veienes Sikkerhed udenfor Stæderne.

Hermann, hos romerske Skribenter Arminius, en Søh af Cæsarernes Fyrste Sigimer, var født 10 f. Chr. I hans Ungdomstid vare Romerne trængte bytt ind i Tydskland, havde anlagt Militærøide og safte Pladser her, og en Mængde unge Germanere traadte i romersk Krigstjeneste; saaledes ogsaa S. Da han kom tilbage derafra med udbudet Kundskab om romersk Krigs- og Statskunst, var Quintilius Varus Stattholder i Germanien og søgte at behandle dette som en romersk Provinds (s. Germanien, III, S. 308, 2den Sp.); herved fremkaldtes en Forbindelse mellem forskellige germaniske Folkeslag, hvis Sjæl S. var, og i Slaget i Teutoburgerstoven (mellem Lippe's og Ems's Kilber) blev den romerske Hær aldeles tilintetgjort (9 e. Chr.); Varus faldt, de fangne Romere bleve ofrede til Guderne eller pinte til Døde. Germanerne forfulgte imidlertid ikke deres Seier, og Romerne lode sig i nogen Tid nse med at sikre Rngingrændsen, indtil Germanicus fra 14 e. Chr. gjorde betydelige og tildeels fælelige Felttog mod Germanerne og S. (s. Germanicus). Smidlertid havde S. bortført og ægtet Segestes's, en anden, mod Romerne mere venstabelig findet Cheruskernes, Datter Tihusnelba, som derved i Krig med ham og belejrede ham. Men Germanicus undfattede denne, tog Tihusnelba fangen og førte hende i Triumph til Rom. En følgende Træfning var uafgjort. I Aaret 16 tabte S. vel et Slag (ved Weser) imod Germanicus, men hans Mod var derved ikke knækket, og den mistænkelige Tiber kaldte Germanicus tilbage (17). Nu kom S. i Strid og tilskift Krig med Marob, Markomannernes Fyrste, indtil Tiberius mæglede en Fred imellem dem. Da Marob var forbrenden fra sit Fædreland og havde maattet søge Tilflugt i Romernes Land (s. Marob), blev ogsaa S. et Offer for Partistridigheder og for sine Landsmænds Mistanke om, at han stræbte efter Genvælden; efter at have kæmpet med afsvejlende Lykke imod sine Hjembers Angreb, faldt han ved sine Slægtninges og Andres Forræberi (21 e. Chr.). Sagn. Roth „S. und Marob“ (1817).

Hermann (Carl Heinrich), tybft Historiemaler, født 1802 i Dresden, hvor han gjorde sine første Studier, blev siden en af Cornelius's mange Elever, og deeltog i Udførelsen af hans mange Arbejder i München. Fra 1844 af har han beskæftiget sig med Udførelsen af Schinkels Ublast i Museet i Berlin.

Hermann (Carl Friedrich), en anseet Udbtidsforsker, født d. 4de Aug. 1804 i Frankfurt a. M., blev 1842 Professor i Göttingen. Han forenede i sine Studier Philologiens realistiske og grammatiske Side og fremmede i flere Retninger Videnskabens Udvikling. Blandt hans Skrifter ere de vigtigste: „Geschichte und System der platonischen Philosophie“ (1 Bd., 1839) og „Lehrbuch der griechischen Antiquitäten“ (3 Bd., 1841—52). S. døde d. 31te Decbr 1856.

Hermann (Johan Gottfried Jakob), en af de berømteste tybste Philologer, er født d. 28de

Novbr. 1772 i Leipzig, disputerede sammesteds 1794, blev 1798 overordentlig Professor i Philosophie, overtog 1803 det 1ste Professorat i Bektalenhed, med hvilket 1809 Professoratet i Poesie blev forbundet. I denne Stilling virkede han som høit anseet akademisk Læse til sin Død d. 31te Decbr. 1848. Paa flere Gebeter af den laafliste Oldtidvidenskab har han indlagt sig store Fortjenester. For Metriken brød han en ny Bane ved sin „Handbuch der Metrik“ (1798), „Elemente doctrinae metricae“ (1816) og „Epitome doctrinae metricae“ (2det Dpl. 1844). Ved sit Vært „De emendanda ratione Graecae grammaticae“ (1801) og ved sine Anmærkninger og Excursioner til Bigers „De Graecae dictionis idiotismis“ (Ade Dpl. 1834) grundlagde han en ny rationel Behandling af den græske Grammatik. Den i disse Skrifter udviklede Starphed og Bestemtbed fremtræder ogsaa i hans mangfoldige Udgaver af græske Forfattere, blandt hvilke de vigtigste ere Fuldenbelsen af Erfurts Udgave af Sophokles, Udgaver af næsten alle Euripides's Tragødiere, af Aristophanes's „Stør“ (2den Udg. 1830), af „Orphica“ (1805), af de homeriske Hymner (1806). Hertil komme Udgaver af Plautus's „Trinummus“ (1800) og „Bacchides“ (1845). Først efter hans Død besørjede Haupt Offentliggjørelsen af hans Bearbejdelser af Eufolikerne Dion og Moschos (1849) og af Hesychos (2 Bde., 1852). Hans talrige mindre Skrifter, Programmer o. s. v. findes samlede i hans „Opuscula“ (7 Bde., 1827—30). Jvfr. Jahrg. „Gottfr. H. Eine Gedächtnisrede“ (1849).

Hermannstadt (ung. Nagy-Szeben), Hovedstad i det størstgigste Kronland Siebenbürgen, har endel Fabriker, som levere Klæde, Læder, uldne Lepper, Hornlamme o. M. 17,000 Indb.

Hermaphroditus, en Søn af Hermes og Aphrodite, blev opdragen af Nympherne paa Idabjerget; da Ribenympfen Salmakis i Karien havde forelsket sig i ham, men hendes Kjerlighed forblev ubesvaret, antraahte hun Guderne om Hjelpe til maatte være forbunden med den Elskede; Guderne hørte hendes Bøn, og Begges Legemer bleve forenede til en Dobbeltstakning (halv Mand, halv Kvinde). Sagnet er af senere (romersk) Oprindelse og staaer vel snarere i Forbindelse med forskjellige dualistiske Phænomener i de orientalske Naturreligioner, end med de af og til forekommende Former med et Aphroditetue.

Hermaphroditblomst eller Løvtjansblomst er en Blomst, der haade har Støvdragere og Støvei.

Hermaphroditisme kaldes den Tilstand, hvor haade mandlige og kvindelige Kjønsorganer samtidig ere tilstede hos samme Individ. Dette finder Sted hos de fleste Planter og hos visse lavere Dyr. Derimod beskaarer det, man hos Mennekstet kalder H. ikke i en saadan Sammenblanding af begge Kjøn; virkelige **Hermaphroditter**, Løvtuller, forekomme ikke, men man forstaaer herved Individer, hos hvem saadanne medfødte Dannelsesfeil af Kjønsorganerne ere tilstede, at enkelte af de Attributer der istsige Individets virkelige Kjøn tilkom bedste, ere erstatte af Former, der mere synes at tilhøre et andet Kjøn, medens i Virkeligheden de

væsentlige indre Kjønsdele (Eggestof eller Testikler) ere tilstede og karakterisere Individets virkelige Kjøn. Tidligere tilfæres man uden Grund H. en langt større Udbredelse i Dyrriget end den i Virkeligheden har; nyere Undersøgelser have vist, at mange Dyr ere særskjænnede, som man tidligere ansaae for H. De vigtigste Dyrformer, som endnu ansæes for H., ere følgende: nogle Hav-Aborreformer (Serranus) i Ribdelshædet, endel Snegle og Muslinger, Sødyrre (Salper og Soppunge), Bryozoerne, Cirripedierne (med visse Undtagelser), Regnormene, Iglerne, de fleste Fkter, Bændelormene og en Del af Fladormene. Blant H. maatte der da atter skielnes mellem dem, der befrugte sig selv, og dem, der befrugte hinanden, ere gjenfaldig Han og Hun for hinanden, hvilket man i Reglen tænker sig saaledes, at de stiftes til at overtage disse Bestillinge: det Individ, som den ene Gang befrugter, bliver næste Gang befrugtet o. s. v. Imidlertid mangler det ikke paa Naturforskere, som aldeles betvivle den hele Lære om H. See Steenstrup's Skrift: „Undersøgelser over Hermaphroditismens Tilværelse i Naturen“ (1845).

Hermas, en af de saakaldte apostoliske Fædre, nævnes som forfatter til en Bog, kaldet „Hynden“ (Pastor), der i den gamle Kirke stod i stor Anseelse og nu kun er opbevaret i en latinisk Overtættelse. Paa Grund af Indholdet tilskrives den i Almindelighed en senere Tid.

Hermathene er Navnet paa en Billedkunst af Athene (Attener), som forneden ender i en Ferme; efter Andre en Billedkunst, paa hvilken Hermes's og Athenes Hoveder ere forenede ligesom paa Jannshovederne, eller hvor begge disse Gudsdommes Træl ere sammensmeltede i et Physiognomie.

Hermstadt (Sigismund Friebrich), fød 1760 i Erfurt, var først Administrator for Hofapoteket i Berlin, senere Hofapoteker (1797). 1791 blev han Professor i Chemie og Pharmacie ved Collegium medic.-chirurg. og fra 1819 Professor i Technologie ved Universitetet i Berlin, ligesom Lærer i Chemie ved Bergvædtsinstituttet og fra 1820 tillige ved den almindelige Krigsskole. Han døde i Berlin 1833. — H. har skrevet endel saavel i pharmaceutisk som i teknologisk og reen kemisk Retning, og var en meget dygtig Chemiker. Han var den første, der i Tyskland sluttede sig til og søgte at udbrede Lavoisiers Theorier og Ansætser.

Hermelin, s. Sæter.

Hermelin (Dlof), svensk Diplomat, fød 1658, havde været juridisk Professor i Bernau, da han som kongelig Secretair og Historiograph 1700 kaldtes til at gjøre Tjeneste ved Krigscancelleret. I Aaret 1701 blev han adlet, udnævntes 1706 til Cancellieraad, anvendtes saadig i diplomatisk Hverv, blandt andre ved Afslutning af Freden i Alt-Ranfadt 1706, og slutte med Hæren i Slaget ved Pultava, hvor han blev tagen tilfange. Om hans senere Skiebne findes ingen sikre Efterretninger; dog fortælles det, at Læse Peter, forbitret over de af ham forfattede politiske Skrifter, lod ham indespærre i et Kloster i Astrachan, hvor han skal have levet endnu 1712. Hans yngre Søn, Wigraad, eridter Carl H., var Faber til den ved sine mange pa-

riofte Foretagender af Sverrig høist fortjente friherre Samuel Oufas S., der var født den 2de April 1744, og ganske ung traadte i Tjeneste ved Hørgaardscollegiet og 1781 blev Assessor heri. Det følgende Aar tiltraadte han en langvarig Rejse til Lybland, Nordamerika og England. Sin her vundne Erfaring bragte han til at indføre Forbedringer i det søenle Hørgaardsvæsen, til Udsidelse af Kundskab om Jædelandet, og til Industriens Fremme i dets ordligste, dengang kun lidet paaagtede Dele. Han foretog selv, eller lod paa sin Belofning andre foretage, geographiske og geographiske Uaersøgelser i Sverrigs forskjellige Provindser og ud over disse udløste og udgav Kort („Geografiska chartor öfver Sverige“, 1797—1807; 8 Blade i 4 Afdelinger), hidtil de fuldstændigste over Sverrigs Provindser. I Norottin grundlagde eller gjenoprettede han flere skoler, anlagde over 130 Colonier, lod utiljængelige Sumppe udrydde og Bæde paa flere Aales Langde anlægge. Men flere uheldige Misandigheder tvang ham til at afstaae fra isle Foretagender og sdelagde han i oekonomisk Henseende, saa at han til Fuldbendelse af endnu ei afsluttede Kortværk maatte anbrage aa Andres Understøttelse. Ligeledes udmærkede S. sig som Rigsdagsmand ved Frisindethed og Patriotisme. 1815 tog han sin Afled fra et Embede i Hørgaardscollegiet og døde den 2de Mars 1821. Blandt hans Skrifter forener at udhøves „Forsök till en mineralistoria öfver Lappmarken och Westerbottn“ ved Tabeller o. s. v. (1804).

Sermentitien (gr.) er den Bidskab, der udfylder Grundfætningerne for at udfinde Indholdet af og Antegangen i et Skrift. Den mindelige S. opfylder Grundfætningerne for angiver Hjælpebillederne til Forklaringen af et Skrift overhovedet; den særskilte, t. Er. den ibestte S., tager kun Hensyn til et enkelt Skrift eller til en enkelt Kreds af Skrifter.

Hermes (gr.) kaldtes i Oldtiden Brusbilleder den Arme, som fornedet løb ud i firkanterde Hiler eller Sphiler. De havde faaet Navn efter Hermes, hvilken Belasgerne fremstillede uden vander og Fødder; de repræsenterede Billedhuggerkunstens Barndomsaalder, da de ældste Gudebilleder isle bestode i Andet end en Sphile med i Hoved.

Hermes er det græske Navn for Mercur (s. A.). — **S. Trismegistos** (den 3 Gange Største) er det græske Navn for den ægyptiske Gud Thot eller Theut, der betragtedes som Fader for Al, og den menneskelige Aand overhovedet skaber og frembringer, hvem derfor Opfindelsen af bogstavskrift, alle Videnskaber — navnlig Astroomie, Arithmetik, Geometrie, Lægekunst —, i Lovgivning, Religion o. s. v. tillægges. Hærelsesbed tilskrives ham altsaa de hellige Bøger i religiøs-philosophisk og almindelig vidensabeligt Indhold, som Grækerne kaldte de hermetiske Skrifter. I Ny-Platonismens Tider vilde disse igjen en vigtig Rolle, og Navnet udførtes næsten paa den hele Litteratur, i vilken Ægypternes Bidskaber og religiøse Mytisker opbevaredes; disse stalle ved Overværing vore blevne forplantede gjennem en lakke visse Mænd, som kaldtes den hermetiske

Skole. Endel af hine Skrifter ere endnu til, deels skrevne paa Græsk, deels i latinsk Oversættelse, for det Meste af maadelig Dybskæthed og stammende fra den apolloniske Philosophies senere Tider; de ere samlede af Patricius i „Nova de universis philosophia“ (1593); s. ogsaa Fabricius's „Bibl. Gr.“, I. S. beholdt, som Repræsentant for Magie, Theosophie, Alchymie o. s. v. ogsaa hos senere Sværmere af forskellig Art for Afsæelse, en Hermetisk betyder derfor en Magiker, Guldmager o. dsl.; hermetisk Medicin var Anvendelse af hemmelige, magiske Lægemidler (s. Paracelsus). Fordi man tilskrev S. den Kunst, ved magiske Segl at gjøre Gjemmesteder o. dsl. utilgængelige, siges hermetisk tilkædet = saaledes lukket, at Luften isle kan trænge ind. — Hermetisk Opbevaring s. Er. af Fødemidler foregaaer, idet de Sager, som skulle conferveres, indsluttes i aldeles lufttætte Kar, fra hvilke man da saavidt mulig bortkaster al atmosfærisk Luft. Hensigten hermed er at forhindre Gjæring fra at indtræde, idet ingen Gjæring kan indtræde uden Tilstedeværelse af atmosfærisk Luft (idetmindste i Gjæringens Begyndelse), og Forraadnelse og Bederoning af Fødemidler saa at sige altid er eller hidrører fra en indtrædende Gjæring. Bortkastelsen af den atmosfærisk Luft sker paa forskjellig Maade, s. Er. enten directe ved en Luftpumpe eller ved Opvarmning af Karrene, efterat de ere tillukket, hvorved Atmosfærens Ist i Reglen vil afsorbere af vedkommende Fødemiddel, eller ved Opvarmning og Røgning af Fødemidlet i vedkommende Kar, som paa en lille Aabning nær maa være tillukket; den indeholdte Luft udbrives da ved de bortgaaende Damppe fra de indsluttede Sager, hvorpaa Aabningen strax og hurtig tillukkes, medens Røgningen endnu finder Sted.

Hermes (Georg), katolsk Theolog, født den 22de April 1775 i Dreyerwalde, en Landsby i Westphalen, blev 1820 Professor i Bonn, hvor han døde den 26de Mai 1831, efterat han 1825 af Pave Leo XII var bleven udnævnt til Domherre ved Metropolitankirken i Köln. Han søgte i sin „Einleitung in die christl.-katholische Theologie“ (1819; 2det Dpl. 1831) at paavise det Uholdbare og Uchristelige i Kants og Hegels philosophiske Systemer. Men isle bestomindre foretom den philosophiske Behandling, som S. selv underkastede Dogmatiken, hans Colleger Windischmann og Jarde og senere fornemmelig Erkebiskoppen af Köln, Droste zu Vischering, saa anstøvelig, at de ved deres Klager udvirkede et paveligt Breve af 26de Septbr. 1835, der forbandt S.'s Skrifter og dermed tillige hans philosophiske System, Hermetismen, som „særende bort fra den kongelige Wei, som den hele Tradition og de hellige Fædre have anlagt i Udvikling og Saandbhøvelse af Troesaaubeherne, som indeholdende falske, dumdriftige, besnærende Lærdomme, der lede til Skepticisme og Indifferentisme og grænde til Ajetteri“. To af Repræsentanterne for denne Skole, Professorerne Brann og Ewenich, foretog i denne Anledning en forjævet Rejse. De bleve affatte fra deres Embeder 1844. Pius IX stadfæstede den 25de Juli 1847 i en Skrivelse til Erkebiskop Johan v. Geisels af Köln Gregor XVI's Dom over de herme-

flankte Skrifter i dens hele Udstrækning. — Eign. Eser, „Ueber H.'s Leben und Lehre“ (Köln 1832).

Hermefianax fra Kolophon var en elegant Digter paa Alexander den Stores Tid. Af hans i 3 Bøger indbeholdte elegiske Værk, der efter hans Eftede havde Titelen „Leontion“, og som hørte til den erotiske Elegie, er der opbevaret omtrent 100 Vers. Dette Brudstykke, der frembyder betydelige Sansfuldheder baade med Hensyn til Indhold og Sprog, indeholder i en løst sammenknyttende Form forskellige Kjerlighedshistorier om Digtere og Philosopher, som kun kunne gjøre ringe Krav paa historisk Troværdighed. Ligesom de andre alexandriniske Digtere stiller H. et stort Apparat af mythologisk og historisk Lærdom tilstue; i den digteriske Opfindelse og i Sprogets Behandling viser han Routine.

Hermefianisme, s. **Hermes** (Georg).

Hermetisk, s. **Hermes Trismegistos**.

Hermias, med Tilnavnet Philosophen, kristelig Apologet omtrent 200 e. Chr., har forfattet et endnu opbevaret Skrift, betitlet „Spot over de hebenfse Philosopher“. Det er en apologetisk-polemisk Afhandling, dediceret til Forsfatterens Venner, der indeholder Adbarrelser imod de hebenfse Philosophers Bildefæstelse, hvis forskellige, hinanden modsigende Meninger eftervises.

Hermidat (Eman. St.), s. **Epistel** (B. A.).

Hermione, Menelaos's og Helena's eneste Datter, blev under den trojaniske Krig lovet til Achilles's Søn Neoptolemos (Pyrrhos) efter Euripides til Drestes, der ogsaa fik hende tilægt. Efter et andet Sagn blev hun formaelet med Diomedes.

Hermob, den hurtige, er i den nordiske Mythologie Dvins Svend. Han rider paa Sleipner gjennem dybe og mørke Dale til Hel for at faae Valder tilbage (s. **Valder**).

Hermogenes fra Tarios i Cilicien, en af de meest ansete græske Rhetorer, levede omtrent 160 e. Chr. Han har især gjort sig bekendt ved et Værk om Rhetoriken i 5 Bøger (udg. af Walz i „Rhetores Græci“), som i lang Tid blev benyttet som Læbetaal, og som derfor ofte er bleven kommenteret.

Hermundurterne kaldtes et germanisk Fjoll i Nærheden af Weseren og Elben, Naboer til Ratterne, Cherusserne og Markomanerne; oprindelig vare de indbefattede under den administrative Benævnelser Soverer. Aar 19 e. Chr. Kæmpebe de jeierig mod Gothenes Gatalba, styrkede (50) det imellem Marsch og Gran stiftede lille svebiske Rige, kæmpebe senere med Ratterne og omtales tilfids iblandt de Fjollstammer, som i den markomanniske Krig strede mod Marcus Aurelius.

Hermupolis, Stad paa Østfloden af den græske N. Syra, Grækenlands vigtigste Handelsstad, har en stor og stikker Haan, men aarlig besøges af 5–6,000 Skibe, og betydelige Skibsbyggerier. 35,000 Indb.

Hernusand, en Stabsstad med (1855) 3,108 Indb., ligger paa Herns, som bannes af Angermannæls strax indenfor dens Udsøb i den bottenfse Bugt. Byen, som 1587 fik sine Privilegier, har en ypperlig Havn samt to Skibs-

værfter og driver en lidlig Søfart; den har en høiere Elementar-Undervisningsanstalt og en Navigationskole. H. er Hovedstaden i Væsternorrlands Læhn og er Sædet for Biskoppen i H. Stift, som med Underballe af Felsingland og Gestriland omfatter hele Norrland og Lapsland og inddeles i 74 Pastorater og 157 Sogne.

Hero var Navnet paa en af Venus's Præinder i Sestos paa den thraciske Kyst, bekendt ved sin Kjerlighed til Leander fra det ligesoverfor Sestos liggende Abydos. Da der stillede sig Hindringer veien for deres Forbindelse, sømmede Leander hver Nat over Hellespont for at see sin Eftede. Engang ved Vintertid, da der reiste sig en voldsom Storm, søigtede Kræfterne ham; Bølgerne lafede hans Liig op paa Kysten ved Foden af det Taarn, i hvilket H. ventede ham; da hun saae hans Liig, styrkede hun sig ned fra Taarnet for at bse med ham. H.'s og Leanders Eventyr er besungen af den græske Digter Musæus, og Schiller har bearbejdet det samme Emne i en Ballade.

Hero fra Alexandrien levede omtrent 215 f. Chr.; han var en af Odbidens fortrinligste Mathematikere og Mechanikere. Af hans Skrifter ere flere deels aldeles tabte, deels kun opbevarede i Brudstykker; fuldstændig have vi hans Værk „om Forsærbigelsen af Automater“ (udg. af Balbi, 1601). — En anden H., der levede ved 620 e. Chr., stred „Definitiones arithmetice“ (udg. af Hasenbalg 1826).

Herodes er Navnet paa flere jødiske Konger af ibumæisk Hertkomst. Den første af disse, sædvanlig kaldet den Store, en Søn af Antipater, fød i Asalon, udmærkede sig som Statsholder i Galilæa, erholdt ogsaa Bestyrelsen af Samaria og Cesæreien, seirede ved Hjælp af Romerne over Statsholderen i Judæa, Antigonus, og blev af Antonius udnævnt til Konge af Judæa. Han var statsklog, tappet og eefte Kunstner, men han var tillige mistænkelig og grusom endog indenfor sin egen Familielede: hans anden Hustru Mariamne, af Massabæernes Slægt, og deres to Sønner Aristobul og Alexander henrettedes paa hans Befaling som Offer for hans Eftinse og Mistænkelighed. Han forstod at vinde Keiser Augustus's Gunst; under denne Keiser forsøgedes hans Gebeet endog med Trachonitis, Auranitis og Batanea. Under hans Regjering blev Jesus Kristus fød. Han døde i sin Regjerings 37te Aar, 70 Aar gammel, nogle Aar efter Christi Fødsel. — Som Herfter i Judæa efterfulgtes han af sin Søn S. Archelaus, der senere paa Grund af uværdige Grusomheder af Keiser Augustus blev forvist til Vienne i Gallien. — Hans anden Søn, S. Antipas, Tetrarch i Galilæa, blev 42 e. Chr. af Caligula forvist til Lyon. Han havde ægtet sin Broders Hustru Herodias; paa hendes Anstiftelse lod han Johannes den Døber halshugge. Efter ham have Herodianerne, et mere politisk end religiøst Parti, faaet Raan. — En tredje Søn, S. Philippos, døde efter en fredelig Regjering som Tetrarch i Trachonitis e. s. v. 34 e. Chr. — S. Agrippa I, en Sønnesøn af H. den Store, levede længe i Rom, men blev omfder paa Grund af Gjæld nsdt til forlade Staben; efter at være vendt tilbage igen, blev han Statsfange under Keiser Tiberius.

ialigula og Claudius overlode ham den jødiske Stat med Kongetitel. Under ham blev Apostelen Jakob den Ældre henrettet i Jerusalem. Hans Søn P. Agrippa II var Isbernes sidste Konge og den Sidste af sin Slægt. Ved Jerusalem's Erobring stod han paa Romernes Side; han døde 95 e. Chr.

Herodes (Tiberius Claudius) med Tilnavnet *litticus*, var sødt i Marathon i Begyndelsen af et 2det Aarh. e. Chr. Allerede tidlig lagde an sig med Held efter Studiet af Belskæne; under Lucius Verus og Marcus Antoninus erklæbte han flere Statsembeder, men tral sig mere tilbage til sit Hjem, hvor han tilbragte i roligt, videnskabeligt Liv. Han døde 180. sine uaaendelige Rigdomme anvendte han til elskjærede Formaal, men fortrinsoviis dog til Opførelsen af storartede Bygningsværker, blandt vilde de berømteste ere et hans Hustru Regilla elliget Odeum i Athenen og det saakaldte *Troium*, et vidtloftigt, med skønne Tempel og i familiegravmæle smykket Paveanlæg ved Rom. Hans Talent som Taler skaffede ham Tilnavnet *Hellenernes Lunge* og „*Beltalenhedens Konge*“; ien den Tale „om Staten“, som vi endnu have f ham (den findes i 5te Bb. af *Velfers*, „*Oratores Uici*“), ligner inavere et sophistisk *Soleararbeide*.

Herodian, Historieforfatter, sandsynligvis en brøder af Fødsel, levede omtrent 170—240 Chr. Han opholdt sig for Styrkebeholden i Rom og forfattede paa Græsk en romersk *Rei-* *thistorie*, der omfatter Begivenhederne fra *Domitianus* til *Commodus* III, udg. af *Jrmitisk* 5 Bb., 1789—1805), *Wolff* (1792) og *Veder* (1826); oversat paa Tydsk af *Oviander* (2 Bb., 330). — *Titus* P., en Søn af *Apollonios* Deloslos, havede sig under *Marcus Aurelius* i stor Anseelse i Rom og forfattede mange rammatiske og profobiske Skrifter, af hvilke 3 re udgavne af *Lehrs* (1848), andre findes trykte „*Anecdota Græca*“ af *Velfer*, *Cramer*, *Bil-* *lison* og *Wachmann*.

Herodias var en Datter af *Herodes* den Sto- *es* og *Mattabæerinden* *Mariamnes* Søn *Ari-* *obul*. Efter *Hekkeraderens* *Billie* formalede en sig med hans Søn *Herodes Philippos*. frugten af dette Ægteskab var *Salome*, *Dau-* *drinden*. Ved et Besøg, som *Herodes Antipas* aa en Reise til Rom gjorde hos *Herodes Phi-* *ppus*, optændtes han af Kjerlighed til H. og ortførte hende med hendes Samtykke, da hun retrat en Fyrste for en Privatmand. Sam- *big* forstjød *Antipas* sin første Hustru, og vrede nu i det ulovlige Ægteskab med H., der as *Johannes* den Døber Anledning til streng *adel*. Da *Antipas* blev forviist, fulgte H. am i Landflygtigheden.

Herodot er Navnet paa Grækerens ældste g navnkundigste Historieforfatter: han er med *id* Ket bleven kaldt *Historiens* *Fader*. Om ans Livsforhold er kun Lidet bekendt. Efter t eget Udsagn er han sødt i *Salikarnassos*, en *Øst* i *Karien* vel omtrent 484 f. Chr. Han *ed* stammede fra en anset Familie; en af hans *Slægtninge* var den epistie Digter *Panypolis*. *llerede* i den tidlige Ungdom synes H. at *ave* foretaget vidtloftige Reiser, der efterhaan- *en* ubvidede sig til at omfatte den største Deel f den dengang bekendte Verden. En særegen

Dymerkendhed skænkede han *Ægypten*; han *besøgte* *Tyrus* og *Sidon*, *Babylon* og *Susa* *samt* *Kykladene* ved det sorte Hav. Endnu *før* 456 var han vendt tilbage til Grækenland, *hvor* han begyndte Udarbejdelsen af sit historiske *Værk*. 444 begav han sig til *Æthurii* i *Italien*, *for* ogsaa at stasse sig en nærmere Kundskab om *dette* Land og om *Sicilien*. Han døde der, *uvisk* i hvilket Aar. H's *Værk*, der af de alexan- *driniske* *Grammatikere* er bleven inddeelt i 9 *Bøger*, af hvilke hver enkelt bærer Navn efter *en* *Muse*, er det ældste betydningsfulde *Phæ-* *nomen* paa *Historie*skrivningens *Gebed*, som vi *skende*. *Logograpphen* er i det bleven hævet til *egentlig* *Historie*, idet den simple *Opregnelse* af *mundtlig* overleverede *Sagn* er bleven afløst af *en* *historisk*, *kunstnerisk* *udbannet* *Fremstilling*. *Paade* *Gjenstand* og *Indhold* gjøre det til et *sandt* *Meisterværk*. Det har nemlig nærmest til *Hensigt* at fremstille Grækerens *seierrige* *Kamp* *imod* den *persiske* *Overmagt*; denne *Op*gave er *Værkets* *egentlige* *Grundthjerne*, om hvilken der *da* *grupperer* sig en *Mange* *Digresjoner* og *Episoder*, i hvilke *Forfatteren* har optaget *Alt*, *hvad* han paa sine *Reiser* havde iagttaget an- *gaaende* de *forffjellige* *Landes* *Historie*, *Forhold* og *Tilstande*. Der ligger saaledes til *Grund* *for* *Værket* en *indre* *Enhed*, hvilken man paa *en* *Maade* kan betegne som *epist*, og som *min-* *der* om den *Lid*, da det ubundne *profaiske* *Foredrag* ubviliede sig af den *epistie* *Udvalfs-* *maade*. Ved *Siden* heraf fremtræder en be- *stemt* *religios* *Anskuelse*, der ligeledes kan siges at *være* *ligesom* *Værkets* *Grundthjerne*, og hvor- *ved* H. adskiller sig fra alle de senere græske *Historie*forvtere. Denne *Anskuelse* fremtræder *som* *Troen* paa en *udenfor* *Naturen* og *Mens-* *neffene* *liggende* *guddommelig* *Verdens* *styrkelse*, *der* *anviser* *hvert* *Individ* den *bestemte* *Grænse*, *som* *det* *ille* kan overstride uden at *paadrage* sig *Gubernes* *Brede*. *Værket*, der er skrevet i den *ioniske* *Dialekt*, omfatter et *Tidsrum* af 320 *Aar*, fra *Kong* *Hyges* *Lid* til *Slaget* *ved* *Mylale* 479 f. Chr.; *Verfetrigenes* *Historie* er *behandlet* *udbørligt*. Man har *undertiden* *dra-* *get* H's *Trovarndighed* i *Lid*; men med *For-* *sæt* har han sikkert albrig villet stusse. *Mange* *Beretninger*, hvis *Paalidelighed* man *før* har *betvivlet*, ere *blevne* *skadsfæede* ved *nyere* *Rei-* *sendes* *Underføgelser*. Blandt de *talrige* *Ud-* *gaver* kunne fremhæves: *Schweighäuser* (6 Bb., 1806); *Bähr* (4 Bb., 1830—35); *Haandbuge* *af* *Veder* (1845) og *Kröger* (1855). *Oversat* *paa* *Tydsk* *af* *Lange* (2den *Udg.*, 2 Bb., 1830).

Herøer (Sing. *Herø*) kaldes hos *Romer* *Kongerne* og *Hyrsterne* *samt* *bisnes* *Sønner*, *der* *næst* *overhovedet* *alle* *ved* *legemlig* *Styrke*, *Mob*, *Forstand* og *Erfarung* *udmærkede* *Kjæm-* *per* i den ældste *Lid*. *Senere* *betegnede* *man* *med* *dette* *Navn* *dem*, der *vare* *af* *halv* *gud-* *dommelig*, *halv* *menneffelig* *Slægt*, og *som* *paa* *Grund* *af* *deres* *Fortjenester* *noede* *guddomme-* *lige* *Udresbeviisninger* *efter* *Døden*. — *Herøisk* *kaldes* *dei*, der *tilhører* *eller* *minder* *om* *et* *Folks*, *fortrindsoviis* *det* *græske* *Folks*, *kræftige* *Seltetid*; *deraf* *betyder* *det* *heltemodig*, *høihjertet*. — *Herøisme*, *Heltemod*, *høihjertet* *Sind*.

Herøide er *Benævnelssen* paa et *Brevform* *affattet* *lyrisk*-*elegisk* *Digt*, der *fingeres* *at* *være*

skrevet af en eller anden ved sine Forhold og Tilfældigheder mærkelig Personlighed. Opfinder af denne specielle Retning i Poesien er Voib; i den nyere Tid er navnlig den i tragisk Rand holdte Heroide af Pope, „Heloise til Abailard“ (oversat paa Tydsk af Bürger), blevne berømt.

Herold (Louis Joseph Ferdinand), fransk Componist, født den 28de Jan. 1791 i Paris, uddannede sig under Adam til Pianofortespiller, og under Gatel og Mehul til Componist, fortsatte sine Studier i Italien, og gjorde sig efter sin Tilbagekomst til Paris bekendt ved en lang Række Operaer, hvoraf flere, saasom „Zampa“, „Lekampen“ o. s. v., ogsaa ere blevne berømte i Udlandet. Han døde den 18de Jan. 1833.

Herolder vare hos Græterne (*ἡρώδης*) i den heroiske Tid en høit agtet Stand af fribaarne Mænd, der stode Kongerne bi ved Ofsringer, ved at sammenkalde og ordne Folkeforsamlinger, forrette Pubstaber, forkynde Krig og Fred o. desl.; siden stode de ikke i synderlig Anseelse og bleve blotte Udraabere af Varer o. desl. Hos Romerne vare de offentlige *Q.* (*præcones*) et Slags Rettsbetjente og Sub, der gjorde Tjeneste ved Folke- og Senatsforsamlinger, ved offentlige Lege og Skuepil; de private brugtes imod Betaling ved Auctioner, Rigbegjænger o. desl. — I Middeltalderen og Riddertiden ubgjorde *Q.* en egen anset Stand, mest af fattige Adelige, ved Hversternes Hoff; de dannebe et Laug, i hvilket man optoges med stor Høitidelighed (en „Baabens-tonge“ erholdt sit Embede ved en kirkelig Fæst og Krøning), og i hvilket Heroldsvædenslæben lærtes og meddeltes som en kun for de Indviede tilgængelig Lære. Denne (Herolden, s. b. A.) omsatte den næste Kunstslab om den høiere og lavere Adel, dennes Baaben, Rettigheder og Besiddelser, samt om de enkelte Statter (deres Aalner, Titler o. s. v.). *Q.* forestode alle offentlige Festsigheder; isærbelethed fulde de ved Turneringerne som Voldgiftsmænd bestemme Kampernes Berettigelse til at optræde som saadanne, undersøge deres Baaben og afgjøre opkomne Stridigheder. De udrættede Ahnetavler, udfastede og forbedrede adelige Baaben og udsprogtes i Spørgsmaal om Slægternes Rangfølge, om Væresager, Fortællelse af Riddertæren o. desl. I Krigen brugtes de som Parlementairer og Gesandter.

Q. vare deelte i 3 Klasser: Baabenslanger, Herolder og Hørsbanter (*Poursuivants*) eller Lærtinge. Som Legn paa deres Værdighed bære de en Baabenshøle og paa Bryst og Høg den Høstes Insignier, som de tjente, desuden en Stab. Med Riddervæbnets og Turneringernes Forsald tabte ogsaa *Q.*'s Anseelse sig, og hvad deraf endnu har vedligeholdt sig (thi ogsaa nu bruges ved enkelte høitidelige Festsigheder *Q.*), er kun en Stytte af den tidligere Glænde.

Heronsflugten er en Flaske, igjennem hvis Prop et Rør, som foroven ender i et Straalerør, gaar lufttæt ned til Bunden. Er Flasken selv fyldt med Vand, og man sætter den under Klokken af en Luftpompe og fortrynder Luften, vil den Luft, som er inde i Flasken, ved sin Ubvirkkraft drive Bandet ud igjennem Straalerøret og danne et Springvand. Anbringes *Q.* i Luften, og man da fortætter Luften i Flasken,

vil det Samme skee. — **Herons Vandspring** er en Heronsflugt, fra hvis øverste Deel et Rør gaar ned til en lavere liggende Rørsbeholder, hvori Luften sammentrykkes ved Vand, som gydes i et Rør, der gaar opad fra den øverste Beholders nederste Deel.

Herophilos levede under Alexander den Store og skal en lang Tid have opholdt sig i Alexandria. Efter Erastrotas var han den Første, der studerede Menneskets Anatomie; han opstillede en Pulsstøre, og stillede Erfaringen imod sin Tids Dogmatisme. Af hans Skrifter haves, paa en endnu utrykt Commentar over Hippokratets Aphorismer nær, kun Fragmenter tilbage **Herod.** s. Herod.

Herostatos var en Ephesier, som af Uttra efter at see sit Navn bragt til Efterverden skal Tid paa det verdensberømte Artemistempel i Ephesos (356 f. Chr.). Han blev straffet med Døden; men en af de ioniske Stæder fattet Beslutning, at fortie hans Navn, førte ikke til noget Resultat, og endnu den Dag idag bruges almindelig Udtrykket „en herostatiske Berømmelse“. I den samme Nat, i hvilken *Q.* vøede sin Ubaad, blev Alexander den Store født; derfra skrev sig den Ero i Oldtiden, at Artemis havde været ude af Stand til at beskytte sit Tempel, forbi hun som Lucina havde maattet være tilstede ved Alexanders Fødsel.

Herp (Gerrit van), flandernsk Maler, hvis Fødsels- og Dødsaar ulffert angives til 1630 og 1680, malede deels Selvfabstykter i Rubens's Måneer, deels Scener af lignende Natur, som dem, hvori hans Samtidige, D. Teniers, bemærkede sig. Molttes Malerisamling i Kjøbenhavn besidder et smukt Arbejde af ham.

Herpes er Navnet paa en Art af de Hudsygdomme, der karakterisere sig ved Dannelsen af Vandblegner. Heraf findes flere forskellige Former, blandt hvilke nævnes: *H. labialis*, som er de Blegner, der under Febre pleie at bryde frem paa Læberne, *H. zoster* (s. *Setsvæddis*) og *H. circinnatus*, der nærmest er, hvad man i daglig Tale kalder Ringorm. — **Herpetik**, hvad der angaaer *Q.*, brugtes tidligere om en antaget egen Sygdomstilstand i Legemets Vandingsforhold, hvis Udtryk var Udslag af *Q.* paa huden.

Herpestos, s. Desmertat.

Herpetologie er Læren om Krybdyrene.

Herpog, Herfugl (Upupa epops) er en Strigefugl, udmærket ved sit lange, tynde, noget buede, ved Røben brede, i Spidsen sammentrykte Røb. ved den store Hjertam eller Top paa Hovedet, som den efter Behag kan reise eller lægge ned, med sorte Been og med en temmelig lang Hale. Af Farve er *Q.* lys graarød, Halsen, Høgen og Vingestærerne sorte med hvide Baaud. Den ruger i hule Træer paa et Underlag af Klidsqviste og Røskarn, og op søger Insecter i Jorden, især i fugtig Jord, i Høopstædernes Gjødnings, i Myretuer o. s. v. med sit dertil vel klippede Røb. *Q.* er en Træfugl; af Stær reise er den omtrent som en Solst.

Herred er en aldgammel nordisk Benævnelse for et under et fælleds Thing forenet District. Navnet kommer af det gammel-nordiske hearr (Hær), o: en Samling af 100; det betyder saaledes oprindelig en Forening af hundrede

Familier, og svarer ganske til den germaniske og angelsachsiske Landsinddeling „*Hundred*“, hvilken ogsaa forekommer hos Svearne. Herredsbindingen er uden Tvivl den ælste af alle Districtsinddelinger i Danmark, og den har ogsaa holdt sig her (baade i Kongeriget og i Slesvig) lige til nu, og ikke blot bevaret sin Betydning i verbølig Henseende — idet Herrederne endnu bestandig ere de almindelige Lænderetskræfte paa Landet —, men i Livens Løb ogsaa faaet Betydning som geistlig Inddeling; dog falder den geistlige Herredsbinding ikke nu saerlig overalt sammen med den verbølige. Ogsaa Overrig er for Stærkedelen inddeelt i *H.*, hvorimod denne Inddeling i Norge ikke længer har nogen Betydning som verbølig Jurisdictioninddeling. — Herredstogtes kaldes i Danmark den i et *H.* ansatte Dommer og Vorighed, Herredstøver den Retsbetjent, som udsøger Skriverforretningerne i et *H.*; Herredsting kaldes Herredets Domstol.

Herreløstre kaldes i Danmark de med Jordegodter begavede Kløstre i Modsatning til Tiggermunkenes og Hospitalsklostrene. *H.* vare af stort Omfang og fast og stærkt opførte.

Herrera (Francesco), kaldet den Gamle (el Viejo), berømt spansk Maler, født 1576 i Sevilla, udmærkede sig i Tegning og Colorit, og idet han frigjorde sig fra den ældre Tids snævre Rameer, forstaaede hans talrige Billeder ham et stort Navn. Ogsaa som Billedhugger og Malmarbejder, og som Architect udmærkede han sig, og levede i Madrid 1656. Hans yngste Søn **Francisco H.** (el Moro, den Yngre), født i Sevilla 1622, død 1685, Genremaler og Architect, malede sig med saadant Held, at han kaldtes *Il Spagnuolo degli pesci*; han malede meget for Philip IV i Madrid. Hans ælste Brøder (el Rubio, den Røde), Genremaler, døde ung. — Endnu ere tvende andre spanske Kunstnere af samme Navn kendte, nemlig Alfonso de H., født 1579 i Segovia, og Sebastiano H., født 1619 i Madrid, begge Malere.

Herrera (Hernando de), spansk Digter, født i Sevilla i Begyndelsen af det 16de Aarh., var Geistlig, men dette hindrede ham ikke i at skrive en Rængde erotiske Digte („*Obras en verso*“), tildeels af erotisk Indhold, som staaede ham hos hans Landsmænd Tilmænt „*Divino*“ (den Subdommelige). *H.* var ogsaa Forfatter til historiske Skrifter, saasom „*Relacion de la guerra de Chipre*“ (1572); „*Vida y muerte de Tomas Moro*“ (1592), o. fl.

Herrera y Tordesillas (Antonio), spansk Historiefriber, født 1559, blev under Philip II den første Historiograph for begge Indrierne og Castilien, siden Statssecretair, og døde 1625. Blandt hans mange historiske Værker nævne vi: „*Historia general de los hechos de los Castellanos en las islas y tierra firme del Mar oceano*“ (1601—15; fortsat af G. de Barcia, 1728—30), hans Hovedværk; „*Historia del mundo en el reynado del rey D. Phelipe II*“ (1601—12); „*Commentarios de los hechos de los Españoles, Franceses y Veneçianos en Italia*“ (1624); „*Historia de Portugal*“ (1591).

Herreros (Breton), s. Breton.

Herrnhut, Glesle i Øvre-Lausitz, anlagt 1722, har Fabrication af Lærred, Tøber, lakerede Sa-

ger o. M. 1,100 Indb. Forreften s. Brodermenigheden.

Herschel (Friedrich Wilhelm), en af den nyere Tids største og virksomste Astronomer, født i Hannover 1738, døde i Slough 1822. Af sin Fader, som var Musikler, blev ogsaa han opbragen til Musikten, blev i sit 14de Aar Oberst ved et Regiment, senere Organist i Halifax og 1766 Musikldirecteur i Bath. Men ved Siden heraf benyttede han ender ledige Time til at studere Astronomie og Mathematik. Han havde ikke Raad til at skaffe sig en Kikkert, men det lykkedes ham 1774 selv at forfærdige sig en Reflector af 5 Fod, hvormed han kunde observere Saturnus Ring og Jupiters Drabanter. Fra denne Tid forfærdigede han bestandig større Kikletter, altid Spejtteleskoper, og nogle af en hidtil ukendt Størrelse, og med disse Instrumenter gjorde han den ene Opdagelse efter den anden. Han udgav 1780 en Beregning over Maanebjergenes Høide, og 1781 opbagede han den første nye Planet, hvilken han til Ære for Kong Georg III kaldte *Georgium sidus* (den Georgiske Stjerne). Andre have kaldt den Herschel, men Navnet Uranus er blevet det almindelige. Herefter blev han af Kongen sat i en sorgfri Stilling og bosatte sig i Slough ved Windsor, hvor han 1783 indrettede det berømt Kjømpeteleskop paa en Længde af 40 F. og en Aabning af 4½ F. Han opbagede 6 Drabanter om Uranus, hvoraf dog kun de 2 (Titania og Oberon) have kunnet gjenfindes; de 4 andres Tilværelse begynder man at drage i Tvivl. Ved Saturn opbagede han ligeledes 2 Drabanter (Mimas og Enceladus), foruden de 5 tidligere opbagede. Desuden bestemte han dens Rotationstid og Aens Stilling i Rummet (s. Saturnus). Da Solen antog han, at det ikke var dens eget Legeme, der udsendte Lys og Varme, men phosphoriske Stykker (en Photosphære), som stode i dens Atmosfære. Men isærbeledes observerede han Stjernegrupper og Stjernetaager, og fandt, at mange saadanne indeholdt over 50,000 Stjerner. Han opbagede Tilværelsen af Dobbelstjerner, d. e. 2 (undertiden 3 eller flere) sammenhørende Stjerner, som bestrive Baner om hinanden, og bestemte Banerne for mange af dem. Hans fæste Arbejder findes i „*Philosophical transactions*“ og andre engelske Tidsskrifter. Et af hans sidste Skrifter var „*On the places of 145 new double stars*“ (1821). — En tro Medhjælper var hans Arbejder var hans Søster **Caroline H.**, født 1750, død 1848 i Hannover, hvortil hun efter Broderens Død var vendt tilbage. Hun opbagede selv flere Kometer og udgav en „*Catalogue of stars*“ (London 1798).

Herschel (Sir John Frederik William, Baronet), den Foregaendes eneste Søn, født 1792 i Slough, hengav sig siden 1816 til Jagttagelse af Dobbelstjerner og overgav 1823 det kongelige Selskab i London et Katalog over 380 nye saadanne. 1827 paafulgte et andet over 295 og 1828 et tredje over 384 Dobbelstjerner. 3 Februar 1834 gjorde han paa egen Besøftning en Rejse til det gode Haabs Fjorbjerg, hvor han indtil Mai 1838 gennemgik hele den sydlige Himmel, og gjorde desuden det Forslag, at der paa visse bestemte Dage skulde anstilles

samtidige meteorologiske Jagtagelser paa forskjellige Steder. 1838 blev han ved Dronning Victoria's Kroning udnævnt til Baronet og 1850 til Directeur for det kongelige Myntvæsen (Master of the mint). Blandt hans Skrifter udhæves følgende: „On the theory of the light“; „A preliminary discourse on the study of natural philosophy“, som er en Deel af „Lardners encyclopædia“. „Outlines of astronomy“ (1849), en fortrinlig populær Fremstilling af Astronomien. Resultaterne af sin Rejse til Cap har han beskrevet i „Results of astronomical observations, made at the Cape of good hope“ (1847).

Herfent (Louis), fransk Maler, født i Paris den 10de Marts 1777, er Elev af Regnault, og har malet saavel historiske Billeder som Genremalerier. Ludvig XVI udbedelede Hjælp til Folket, og „Gustav Bajas's Thronfragselsse“ ere hans betydeligste Arbejder, især sidnævnte, der tilhørte Hertugen af Orleans, men nu er brændt; det er stukket af den berømte franske Kobberstikker Henriques-Dupont. S. har ogsaa malet enbeel Portraiter.

Hersfeld (eller Hirschfeld), Stab i den kurfyrstelige Provinns Fulda, ved Floden Fulda, har Fabrication af Klæde og uldne Varer. 7,500 Indb. Staden har sin Oprindelse fra et 769 stiftet rigt Benedictinerabbey, som siden blev seculariseret og gjort til et Fyrstendømme, der 1648 tilfaldt Hessen-Kassel.

Herskal, s. Herkall.

Hersleb (Peder), Biskop, en Præstesøn fra Norge, blev født den 25de Marts 1689 i Støb i Thronbhjems Stift. Da han var 14 Aar gammel, blev han fra Thronbhjems Stole 1708 dimitteret til Risenhavns Universitet, hvor han i 4 Aar fuldenbte alle sine Examina. 1714 blev han beskikket til Feltpræst, 1719 til Slotspræst i Frederiksberg; han indgav herfra et Forslag om Indretning af en Bondeskole i Aunerfognet Herlev, hvilket i den Grad vandt Frederik IV's Bifald, at det gav Støbet til Oprættelsen af 240 Landsbyskoler paa det kongl. Ryttergods. 1725 blev S. Hofpræbikant, 1727 Meddirecteur for det af ham indviede nye kongl. Baisenhuss. Samme Dag som Christian VI besteg Thronen, udnævnte han S. til Biskop over Christiania Stift. I denne nye Stilling gjorde han sig fortjent ved sin Virksomhed for Kathe-drastrølsens, Hospitalets og andre Stiftelsers Forbedring. Her arbejdede han tillige for flere kirkerestimatoriske Planer, f. Ex. for en forandret Form af Skriftemaal og Absolution. Rigeledes bekæmpede han Exorcismen ved Daaben. 1737 forflyttedes han til Sjællands Bispes-tol. Det følgende Aar blev han udnævnt til Medlem af General-Akte-Inspections-Collegiet; her var han næsten altid uenig med sine Colleger, og da Collegiet ved Christian VI's Død mistede sin Støtte, gav S. sin Harmø Lyst i en Skrivelse til Frederik V, hvori han uden Skamfæl forbønte de Mænd, der ikke behagede ham. Da han blev gammel og svagelig, ud-virfede han, at hans Svigersøn, Ludvig Harboe, Biskop i Thronbhjem, 1748 blev ham abjureret som Medhjælper med Løfte om Succession. Han døde den 4de April 1767. — S. var en ualmindelig begavet og virksom Mænd; om hans Bestaaenhed berettes, at man aldrig havde seet

eller hørt hans Ege. Med disse fremragende Egenstaber forenede han en Myndighed, der ikke godt kunde finde sig i Modstand, og hvor hans Planer, der altid havde en god Hensigt, ikke leetelig lode sig gennemføre, var han altid tilrede med Raad om Livsforanstaltninger, Forbedringshums og Tugthusarbejde. — En Samling af hans Prædikener udkom (1759) efter hans Død.

Hersleb (Evend Borchmann), født paa Nord-herts i Allshoug paa Helgeland den 7de Marts 1784, blev dimitteret fra Thronbhjem Stole 1802, tog 1807 theologisk Embedsgerman ved Risenhavns Universitet med Udmærkelse og blev s. A. ansat ved det kongl. Bibliotek sam-mesteds. 1808 udnævntes han til Lærer og senere til Adjunct i Religion og Anthropologie ved Metropolitanstolen. 1813 blev han Lector og det følgende Aar Professor i Theologia ved Universitetet i Christiania. Han døde i Christiania den 12te Septbr. 1836. S. er især bleven bekendt ved Udgivelsen af forskjellige Skolebøger, der have fundet vidt Udbredelse og tildeels endnu benyttes i Stolerne. Dette gjel-der fornemmelig om „Lærebog i Bibelfhistorien, udarbejdet især med Hensyn til de høiere Reli-gionsklasser i de lærde Stoler“ (1812), og „Kort Udsigt over Bibelfhistorien“ (1813).

Hertford, Shire i England, omgivet af Shi-rerne Middlesex, Buckingham, Bedford, Cam-bridge og Essex, indtager et Areal af 31 □ M. med 170,000 Indb. Det er en bølgeomrind, i det Hele meget frugtbar og velbyrtet Slehte, i hvilken Kornavlens Aaer paa et høit Træ; Aaerene i S. levere en fortrinlig Uld. — Hert-ford, Hovedstaden i Shire't, ved Floden Lea, har Handel med Korn o. M. 7,000 Indb.

Hertsa. Under dette Navn har man meent, at Thorben, før Ahaserens Indførelse, dyrkedes i Hertshabalen i Nærheden af det gamle Konge-sæde Leire, ikke langt fra Koeskilde. Denne Mening grunder sig paa den romerske Historie-skriver Tacitus (i Slutningen af det 1ste Aar-h. Chr.), der i sit bekendte Skrift om Germania beretter, at visse germaniske Folk dyrkede Hert-thum, id est terram matrem. „I en stor og hellig Skov paa en af Decanets Væ“, fortæller han, „findes hendes Bogn, hvorpaa hun hviler ud. Mænds hun drager om, herfler der Fred, og Gledesfeire fejres; naar hun er vakt tilbage til sit Tempel, vaskes hun, tilligemed Bognen og dens Tilbehør, i en Sø af Trælle, som derpaa sluges af Bølgerner“. Andre henfør dette til Femern, atter Andet til Rügen, hvor den hellige Sø endnu vises.

Hertogenbosch eller Bosch (tydsk Herzogen-busch, fransk Bois-la-Duc), stærkt befalet Stab i den nederlandske Provinns Nordbrabant, ved Sammensløbet af Fioderne Dommel og Aa, har 15 Kirker (deriblandt den store og smalle Johannestirke), og Fabrikker, som levere Lærred, Vaand, Traad, Lepper, muskalkasse Instrumen-ter o. M. 21,000 Indb.

Hertug (tydsk Herzog, fr. duc, lat. dux) kaldtes hos de germaniske Folkeslag oprindelig en Anfører i Krigen („Hærherre“), siden især belededes en arvelig eller folkevalgt Fyrste i en af de større Folkstammer, mellem hvilke Landet var deelt. Carl den Store ophævede

for det Meste Hertugdørigheeden som særlig for den keiserlige Myndighed, men under hans Efterfølgere opkom den igjen. Siden vare Hertugerne keiserlige Stattholdere og Lehnsmænd i de større Provinder, men flere Keisere maatte sikkre sig mod deres Vælde ved at befætte Posterne med deres egne Slægtninge (stundom lode de dem ogsaa ganske ubefatte) eller ved at indsatte Pfalgrave, som ikke stode under Hertugerne. Paa Henrik IV's Tid bestod i Tydskland de 6 store Hertugdømmer Sachsen, Franken, Baiern, Schwaben, Øvre- og Nedrelothringen; siden gavede Keiserne de større Grebefamilier Hertugtittelen. I Frankrig vare Guienne, Gasconne, Normandie, Bretagne og Burgund de største Hertugdømmer, de inddroges lidt efter lidt under Kronen. Efterhaanden opløstes de ældre store Hertugdømmer i Tydskland, og S. blev Titel for de høiere Adelige (i Adel) eller de mindre Fyrstehuse.

Hers (Henrik) er født den 25de Aug. 1798 i Kjøbenhavn af velhavende jødiske Forældre. Faderen mistede han alt i sin tidlige Barndom, ved Bombardementet 1807 gif Familiens Eiendom tilgrunde, og 1814 døde Moderen, hvorpaa Sønnen, der gif i Metropolitanskolen, kom i Huset hos Grosserer Nathanson, med hvilke Bøne han var nær befættede. I S.'s Forældres Hjem herskede en ualmindelig Interesse for Kunst og Bibelskab; senere saandt han i Nathansons Hus et Samlingssted for Litteraturens og Kunstens Celebriteter, og allerede i sin Opvæxt blev han fortrolig med de bedste danske Digteres Værker. 1817 dimitteredes han til Universitetet og gav sig nu til at studere Jura, men Musæerne bragte ham ikke sjelden i Conflict med dette Studium. Endelig fik han dog 1825 Embedsbegæren overtaadt, og kunde nu med større Frihed hengive sig til Videnskabelig og Poetisk. 1826 besvarede han den æsthetiske Oppgave: „Historisk og philosophisk at udvikle, hvorledes Nationerne have virket paa deres Digtere og disse igjen paa deres Nationer“, og vandt Guldbedaillen. Aaret efter debiterede han anonymt som Dramatiker med et localt Lykspil i 5 Acter, „Herr Burghardt og hans Familie“, der røbede omhyggelige Folkeskole Studier, og et Forsøg i den hertugdømske Ar forveien af J. L. Heiberg indførte nye Kunstform Baubewillien, „Kærlighed og Politik“. Disse fulgtes af Lykspillet „Fjottegaden“ (1828) og Baubewillien „Arvingerne“ (1829). 1830 brød han en ny Bane i vor Litteratur med Lykspillet i rimebe Vers „Amors Geniestreger“, der udmærkede sig ved sin ualmindelig smukke, poetiske Form og gjorde stor Lykke. Samme Aar udkom „Gjengangerbreve eller poetiske Epistler fra Parabis“, der, under den stre Ar forveien af de Dagsens Flag, som J. L. Heibergs Allerebe, aandfuldt kæmpede for Eenheden af Idee og Form i et Digterværk, og vakte en overordentlig Opsigt, der forstøvedes ved Anonymiteten. Aaret efter opførtes Lykspillet „Emma eller den hemmelige Fortøvelse“. 1832 udkom han „Anonym Nyaarsgave“, der bl. A. indeholdt et nyt Lykspil paa rimebe Vers „En Dag paa Den Afs“ samt det didaktiske Digt „Naturen og Kunsten“ (1ste Afd.) og „Fire poetiske Epistler fra Knud Sjællandsfar“, hvilke sidste to Arbejder slutte

sig til „Gjengangerbrevene“. Samme Aar hævdede S. sin Anonymitet, som han hidtil strengt havde overholdt. I Sommeren 1833 tiltraadte han, efter at have udgivet „Foraarets Nyaarsgave“ (hvori bl. A. Den Afs. af „Naturen og Kunsten“), en Udenlandsreise, hvorfra han vendte tilbage næste Efteraar. 1835 opførtes „Den eneste Feil“, Lykspil i rimebe Vers, der opførtes i den Aaret efter udgivne Nyaarsgave „Kærligheds Veie“. Det sidstnævnte Aar (1836) opførtes „Sporelassen“, et af de bedste nyere danske Lykspil, og Baubewillien „Debatten i Positivvennen“. Aaret efter bragte S. den romantiske Tragedie „Ovend Dyrings Hus“ paa Scenen og seirde ved dette geniale Digterværk en af sine største Triumpfer. En ny Baubewillie, „Flugten til Sprog“ (1837) og et historisk Drama, „Valdemar Aterdag“ (1839), gjorde derimod ikke Lykke paa Scenen. I det sidstnævnte Aar udkom Novellen „Stemninger og Tilstande“, der gjorde Front mod det liberale Parties Eenfaldighed og, ikke mindst derved, vakte stor Opsigt. 1840 udkom „Lyriske og dramatiske Digte“, 1ste Deel (2den Deel 1844). Aaret efter opførtes det romantiske Skuespil „Evannehammen“ og 1845 „Kong Rens's Datter“, lyrisk Drama i 1 Act, der henrev Publikum og bragte S.'s Navn vidt om i Ulandet. 1849 forsøgte han sig i Digtet „Lyrisk“ i Behandlingen af et olbnordisk Stoff og udgav den polemiske Comedie „Quærende Aar“ anonymt. Af hans senere talrige dramatiske Arbejder fremhæves Skuespillet „Kanon“ (1848), det romantiske Lykspil „Tonietta“ (1849), Skuespillene „De Deporterede“ (1853) og „Et Offer“ og Lykspillet „Den Vagte“ (1854). 1858—59 udgav han „Ugentlige Blade“, hvori bl. A. Fortællingen „Johannes Jønsen“. — 1850 begyndte han at samle sine „Digte fra forskjellige Perioder“, der især udmærkede sig ved Fjellens Underlighed og Formfuldhed, og 1858 sine „Dramatiske Værker, ældre og nye“, der indtage en betydelig Plads i den nyere danske dramatiske Litteratur.

Hers (Jens Michael) blev født 1766 i en Landsby ved Bordingborg; Faderen var kongelig Skovriber; Moderen (f. Bøse [B. E.]) vandt et Navn som Digterinde, især ved Psalmer og „Gorm den Gamle“, et heroisk Skuespil (hvoraf Romanen „Kols's Skatteløng, feig og væd“, med Omgæbdet „Men Diggo har reddet sin Konge“, har holdt sig til vore Dage). Paa Statssecretair Guldbergs Forsøn kom han ved Faderens Død 1775 med Understøttelse af Arveprinds Frederik i Helsingfors latinste Skole, blev 1787 theologisk Candidat og 1791 Sognepræst i Jylland, hvorfra han senere forflyttedes til Sjælland. 1817 blev han Doctor theologus og to Aar efter Biskop i Ribe Stift. Han døde 1825. S. er især bekendt som Forfatter af et stort episk Digt „Det befriede Israel“ (1804), der belønnes af Selkhat for de skønne Bibelskaber. Det behandler Isøernes Udfrielse af Egypten i correcte Hexametre, men er mere rhetorisk end poetisk, og har aldrig fundet mange Lesere.

Gerulæ, et germanisk Foll, som først synes at have boet ved Aftenen under Navnet Svar-doner, omtales siden først som boende ved det

sorte Hav og som Gøthernes Forbundne eller Undergionne; de maatte med Ostgøtherne følge Hunnerne paa deres Krigstog og deeltog efter Attila's Død i Hunnerrigets Opøsning. S. synes siden at have flasket endel omkring eller at have været vidt afspredt, thi de omtales paa forskjellige Steder: saaledes nævnes de i Begyndelsen af det 5te Aarh. som tagende Deel i Flyndringstog paa de galliske Kystr. og de vare det fornemste iblandt de Folleslag, med hvilke Oboacer gjorde Ende paa det østlige romerske Rige. I Slutningen af samme Aarh. boede nogle af S. ved den søre Egeis; her bleve de overvundne af Longobarberne, og en Deel af dem fik da af Keiser Anastasius Tilslæbelse til at bosætte sig i Myricum. Efter Ostgøthernes Overvindelse ved Marfes forsvinder S.'s Navn af Historien.

Herbert, oprindelig vel Beteegnelse for en af en Elare Mand (hørr o: en Samling af 100) ubøvet Krigsbedrift, bruges i de gamle danske Provindsiallove i Betydningen af en strafbar Boldsgjerning, i de ælste navnlig om en saadan, som var ubøvet af flere (i Almindslighed. 5) sukt bevæbnede Mand i Forening. Allerede i gamle Jyske Lov kunde imidlertid S. begaas af en enkelt Mand, og herefter er det da saare vanskeligt at udfinde, hvad der afslutte, og hvad der endnu maa antages at afslutte (thi Navnet er ogsaa vedligeholdt i den nu gjældende Lovgivning) denne Art Boldsgjerninger fra andre Arter af samme Forbrydelse.

Herbor er — efter den kjendte Saga, der bærer hendes og hendes Søns Navn („Herwarar Saga ok Heidreks konungs“) og „Droarobbs Saga“ — en Datter af den vældige Bersærk Angantyr. Efterat Faberen er salden for den modige og ædle Viking Hjalmar's Gaand, isærer den store, stærke og mandige Kvinde, der forestrækker Due, Skjold og Sværd for Naal og Bødv, sig Mandbragt, drager til hans Gravhøi paa Sams, bemægtiger sig hans Sværd, Lyring, der ikke lau blottes uden at fræve Blod, og begiver sig paa Vikingstog. Tilfældt vender hun tilbage til sit Hjem, anlægger atter Dvindebragt, ombytter Sværdet med Naalen og gifter sig med en Kongesøn. Af hendes to Sønner har den ene, Sæbræk, sin mødrene Slægts Sind og synes først Gildet er prægtigt, naar Blodet flyder henad Dugen. Da den fredsøke Faber forviser ham, giver Moberen ham det nyalige Lyring, hoormeð han saa dræber sin Broder Angantyr, der ikke ligner Morfaberen, efter hvem han er opkaldt, men sin mildere Faber. Efter afskillige Eventyr kommer Heidrek tilfældt til Reidgothland (rimeligvis Jylland), hvor han agter en Kongedatter og bliver Konge. Han truer Dvin med Døden, da denne har fikket Skikkelse med en Bonde ved Navn Gest den Blinde og foreslægger ham Gaader. Dette bliver Aarsag til hans voldsomme Død, nogle Trælle dræbe ham med Lyring, der vedbliver sin blodige Virksomhed. Denne oldnordiske Sagnetreds, hvis Midtpunct dannes af Sværdet (Blodets Symbol), er bleven benyttet af Dehlensslæger i „Droarobbs Saga, et oldnordisk Eventyr“, og af Henrik Herz i Digtet „Lyring“.

Herwegh (Georg), tydsk Digter, født den 31te Mai 1817 i Stuttgard, studerede Theologie i Tübingen, arbejdede for forskjellige Tidsskrifter, gik til Schweiz og udgav det 1ste Bd. af „Gedichte eines Lebendigen“ (1841), som gjorde en overordentlig Oplagt og i kort Tid blev oplagt 7 Gange. De elektriserede især Ungdommen, fordi de udtalte den i Tidens daværende Stemmning liggende heftige Attraa efter at lade Handling og Kamp træde i stedet for blot Tænking og Følelser, den urolige Higen efter Omvæltninger og Forandring af det Bestaaende, som førte til Resolutionen i Maret 1848, hvilken S. allerede 1844 forudsagde Kongen af Preussen. Digtene karakteriseres saa temmelig ved deres Omkvæd (en Reminiscens fra C. R. Arndt): „wir haben lang genug geliebt, wir wollen endlich hassen“. Herved opnaaede S. stor Berømmelse, og hans Reise gjennem Tydskland 1842 lignede et Triumphtog: dette gav ham imidlertid alfor høie Tanker om sig selv og førte ham fra Digterkunsten til Politiken. I sin Samtale med Frederik Vilhelm IV af Preussen forlangte han af denne, at han skulde give sit Folk Friheden, og fra Königsberg freed han siden i samme Aand et Brev til Kongen, der havde hans Udviisning af de preussiske Stæder til Følge. S. gik nu til Schweiz, Italien og derfra til Frankrig, hvor han udgav det 2de Bd. af sine „Gedichte eines Lebendigen“ og 1842 sluttede sig til de meest radicale Demokrater. Fra Paris gjorde han i April 1848 med en af franske og tydske Arbeidere sammensat Friskare et Indfald i Baden, men den blev snart afsluttet; S. flygtede til Schweiz og har siden levet i Stillehed i Sydfrankrig.

Herzberg (Ewald Friedric, Greve af), preussisk, født den 6te Jan. 1806 i Wien, lod sig allerede høre som 8-aarig Dreng, traadte 1816 ind i Pariserconservatoriet og udgav 2 Aar senere sine første Compositioner, der fulgtes af en Mængde andre, som snart bleve meget udbredte og yndede, især blandt de clavierespilende Dilettanter. Ogsaa paa sine Kunststæder i Tydskland og England vandt han meget Bisal; sit fæste Ophold tog han imidlertid i Paris, hvor han eier en betydelig Pianofortefabrik og er ansat som Lærer ved Conservatoriet. I Aarene 1862—64 gjorde han en Rejse til Nordamerika, Vestindien og Californien, hvorfra han vendte hjem med en rig Høst af Guld og Berømmelse. Hans talrige Compositioner bestaae af store og mindre Concerts og Salonstykker, navnlig Variationer for Pianoforte, alle i brilliant Stil, men uden bybere Gehalt. Naade som Componist og som Virtuos indtager han nu allerede et foræret Standspunct.

Herzberg (Ewald Friedric, Greve af), preussisk Statsmand, født 1725, blev ansat i Udenrigsministeriet, uarbejdede i 8 Dage den „Mémoire raisonné“, som skulde reiserdiggjøre Preussens Indfald i Sædjen (1756), og blev derfor Geheimeraad og Statssecretar for de paa Kongen liggende, siden Stats- og Cabinetsminister. Ogsaa under Frederik Vilhelm II indtog S. en fremragende Plads i det preussiske Cabinet, men tog 1791 sin Afsked, misfornøiet med Conventionen i Reichensack (1790), som blev af

sluttet noget anderledes, end han havde indledet den. S. døde den 27de Mai 1795.

Herzogovina (o: Hertuglandet) kaldes en Landstrækning, hvoraf det Meste udgjør den sydvestlige Deel af den tyrkiske Provinds Bosnien og hedder Sandskabet *Hersek*; et andet Stykke hører til det østerrigske Dalmatien. Det opfyldes af Sibegrene af de dinariske Alper; om dets naturlige Bestaaelse, Indboanere, politiske Forhold o. s. v. gies der, hvad der er sagt om Bosnien. Den vigtigste Flod er Neretva, som falder i det adriatiske Hav. — S. hørte først til Kroatien, erobredes 1826 af Stephan af Bosnien, men blev af Keiser Frederik III frataget Detske og gjort til et eget Hertugdømme under Navnet S. (før kaldtes det St. Sabä, efter en Helgeninde). Sultan Muhammed II erobrede S. 1466, og Besiddelsen heraf tilfaldes Tyrkerne ved Freden i Carlowitz (1699) paa det Stykke nær, som Venetianerne 1682 havde erobret, og som nu hører til Østerrig.

Herzen (Alexander), født 1812 i Moskva af en rig Rusler og en tydsk Moder, studerede i sin Højskole begjærlig Philosophie og Socialisme, og blev formedelst uforstigtige Ytringer forvist til Perm (1835), men fik Lov til at gjøre Tjeneste i et Regeringscontoir og blev i samme Genstaaelse 1837 forflyttet til Wladimir, Nowgorod og tilsluttet til Petersborg. Siden fik han Tilladelse til at opholde sig i Moskva, hvor han under Navnet *Istvan* 1842—46 udgav Breve over videnskabelige Gjenstande og siden et Par Romaner. Omfirdt erholdt S. 1846 Tilladelse til at rejse til Sydeuropa og vendte ikke mere tilbage. Hans Hustru døde 1849 i Nizza, hans Søn og Moder omkom ved et Skibbrud; han gif da fra Frankrig til Schweiz. Han udgav 1847 paa Fransk „Reiseerindringer“, paa Tydsk (1850) et Par Skrifter af politisk Indhold („Om andern Ufer“; „Brieve aus Italien und Frankreich“, Betragtninger over Revolutionerne der, hvilke S. fulgte med varm Interesse). Omfirdt (1852) udsatte S. sig ved London, hvor han staaer i Forbindelse med de forskjellige revolutionære Flygtninge, og har derfra udgivet en Rængde Skrifter, meent Brochurer, bestemte for Rusland og for en Deel sigtende til at tilvejebringe liberale Reformere der; de indflygtede i Landet og finde en stor Udbredelse. Et af de meest kendte ere „Katharina II's Memoirer“, som forhen ikke vare kendte men gjemtes som en Hemmelighed i det keiserlige Archiv, og af hvis Original S. havde faaet en Afskrift. Større Betydning for Litteraturen have S.'s Udgaver af russiske Skrifter, fordi de indeholde de Stykker, som Censuren havde borttaget i de i Rusland trykte Udgaver, saa at man der først erholdt Skrifterne i deres oprindelige Skikkelse.

Herzhorn er et Markdistrikt i det sydvestlige Holstæen, $\frac{1}{2}$ M. med 1,837 Indb. (1855), imellem Glückstadt og Grewsfabst Rangau, hvormed det i administrativ Henseende er forbundet. I „Herflabet“, som S. kaldes, ligger en Kirkeby af samme Navn.

Hesiodos, en gammel Digter i det 9de Aarh. f. Chr., født i Askra i Boøtien, skal senere have levet i Orkomenos og være død der i en høi Alder. Efter hvad man kan slutte sig til af de forøvrigt høist mangelfulde Efterretninger om

hans Liv, var han Stifter af en fra det homeriske heroiske Epos forskjellig Retning i den episke Digtart, det saakaldte genealogisk-mythologiske Epos, ogsaa kaldet det høistiske eller pieriske. Af hans Digte have vi, om end ikke i den oprindelige Skikkelse, „Theogonien“ og „Arbejder og Dage“; desuden tilskrives S. de kun i Brudstykker opbevarede „Døimbernes Katalog“, de „Store Eer“ og „Hercules's Skjold“, det sidste et Fragment af et større Digt, der maastee tilhørte en senere Tid. Udg. af Dindorf (1830 og 1852), Götting (2den Udg. 1844) og Lehrs (1840).

Hesione var en Datter af den trojaniske Konge Laomedon og Leukippe. Ved et Udfald af Oraklet blev hun bestemt til at gives til Priis for et Havudyre; men da hun allerede var fastsmæddet til en Klippe, blev hun befriet af Hercules, der paa Hjemveien fra Argonauttoget kom til Troja, og formølet med dennes Leefager Telamon. Senere skal hun have ægtet den miletiske Konge Arion.

Hesperia betyder „det vestlige Land“. Saaledes benævnedes Grækerne fortidsviis Italien, Romerne Spanien.

Hesperiderne nævnes snart som Døttre af Zeus og Themis, snart som Døttre af Ratten; deres Antal angives forskjellig, snart til 3 (Hesperie, Erytheis, Agle), snart til 4, snart til 7. I Forening med Dragen Ladon med hundrede Hoveder bevogtede de i deres Hæde de gyldne Æbler, som Here ved sin Formæling med Zeus havde faaet i Brudegave af Æaa. Hesperidernes Hæde tænkte man sig liggende snernt imod Vest. De gyldne Æbler hentede Hercules til Eurytheus, som derpaa gav ham dem til Foræring. Hercules stjaaede dem atter til Athene, som derpaa bragte dem tilbage til deres gamle Plads.

Hesperis (Aftenstjerne) er en Planteflægt af de Korsblomsfædes Familie, af hvilke nogle Arter, s. Er. H. matronalis (Kartofel) og H. tristis ere almindelige Hæveplanter meent paa Grund af deres veltugtende (hos den første røde eller hvide, hos den sidste graae) Blomster.

Hesperos, Morgen- og Aftenstjernen, var en Søn af Astræos og Aurora; efter en anden Beretning var han en Søn af Atlas, Faber til Hesperiderne og en stor Hænder af Astronomien, der sportsøst forsvandt, idet han blev styrket med, da han fra Toppen af Atlas iagttog Stjernerne's Løb. Et Minde om ham gav man den klareste af Stjernerne hans Navn. Han kaldes ogsaa Venus's Stjerne, og har, som den, der viser sig baade før Solens Udgang og efter dens Nedgang, Dobbeltnavnet Lucifer og Hesperos (Morgen- og Aftenstjernen).

Hess (Carl Ernst Christoff), berømt Kobberstikker, født den 22de Jan. 1755 i Darmstadt, var først Stempelstikker, men lærte 1776 Kobberstikkerkunsten i Augsburg og blev 1782 udnævnt til bayersk Hofkobberstikker. I Düsseldorf har han tilligemed Bartolozzi stiftet adskillige Plader til det der udkomne Gallerieværk. Han døde den 25de Juli 1828, efterladende sig 3 Kunstnere i sine 3 Søner. Den ældste, Peter H., født den 29de Juli 1792 i Düsseldorf, deltog i Felttoget mod Frankrig 1813—15, har senere besøgt Schweiz, Italien og Græken-

land, og erhvervet sig et betydeligt Navn som Slagmaler. Den anden, Heinrich S., født den 19de April 1798 i Düsseldorf, har gjort sig bekendt som Historiemaler saavel i Olie som al fresco, og blev 1826 ansat som Professor ved Akademit i München, hvor han har foretaget Ledningen af den derværende Anstalt for Glasmalerier, og leveret mange Cartons til Udførelse. Han er Medlem af 6 Akademier og Ridder af flere Ordener. Den yngste Broder Carl S., født 1801 ogsaa i Düsseldorf, har erhvervet sig Navn som Genremaler.

Hesf (Heinrich, Friherre af), østerrigsk General, født 1788 i Wien, tog med Udmærkelse Del i Helstøtterne 1805—14, blev 1830 ansat i Generalquartiermesterstaben og erhvervede sig i denne Stilling stor Fortjeneste af Troppernes taktiske Udbdannels. Han blev 1842 Feltmarskal, 1848 Generalquartiermester ved Hæren i Italien og ydede vigtige Tjenester under Krigen der 1848—49. Til Løn herfor blev han Friherre og Chef for hele den østerrigiske Armées Generalstab. Under den orientalske Krig 1853—54 kommanderede S. de i Ungarn staaende østerrigiske Stridskræfter, og befalede disse Donauforsendelsesstyrkerne. Under den italienske Krig 1859 ledede S., der nyder Keiserens særdeles Tillid, denne til Hæren i Italien, og da Keiseren efter Slaget ved Magenta og Gynulay's Affebigelse selv overtog Commandoen, var S. som Chef for hans Generalstab den egentlige Lejer af Krigsforetagenderne og navnlig den, der udfærdigede Planen til Slaget ved Solferino. Efter Freden har han beholdt en indflydelsesrig Stilling hos Keiseren, men er nu (Febr. 1860) saagodt som traadt tilbage fra al activ Virksomhed.

Hesf (Johan Jacob), bekendt schweizisk Theolog og Forfatter, født 1741 i Zürich, død 1828 sammesteds som første Præst og Antistes for Cantonets Selskab, har især erhvervet sig et Navn ved Skrifter om den evangeliske Historie og den apokalyptiske Lidsaalber.

Hesselberg (Ivar), født 1780, blev 1813 Præst til Orne i Solør. Her oplevede han Pintfebag 1822 den vædselsfulde Begivenhed, at Kirken opbrændte under Gudstjenesten, hvorved 113 Mennefter omkom. Han blev 1834 Sognepræst til Aler, hvor han døde 1844. Han var 1839 Storthingsmand. Baade som geistlig Læser og som Forfatter af mange religiøse Smaaskrifter udmærkede S. sig ved en fast Tro, inderlig Barme og et populært Foredrag. Egesom sin Ven Grundtvig optraadte han ogsaa i politiske Tæmner i riksdaget. Iær freds han under Hæringen efter Storthingets Opøsning 1836 Læser og Avisartiller, som paadrog ham Angreb fra den ministerielle Side, hvilke han besvarede i „Christelig Liberalisme“. 1829 freds han imod Trechow's Rationalisme „Gjenlyd fra Fjeldet af Christikirkens Røst“. Hans historiske Arbejder om Herrnhuterne, Christian II, Gustav Sasa o. fl. ere populære Skildringer i en smul Stil.

Hessels er en lille D i Kattegattet, 4 M. R. for Sjælland, lige udfor Indløbet til Hesselb. Den hører under Solbel Amt, Dns Herred, Nørvig Sogn. Paa S., hvor der kun findes een Gaard, er et Blinkfyrt (Sydside 24 M.).

Hessen udgjorde i Oldtiden en Deel af Ræternes Land (s. Rætter) og blev siden for det Meste en Deel af Franken. Under Carolingerne forkyndte Bonifacius her Christendommen og stiftede Abbedierne Fulda og Hersfeld; Landet regjeredes af Grever, som stode under Hertugerne af Franken. Det deelttes siden imellem en Rængde mindre Slægter, iblandt hvilke var Sisonerne; ved Giftermaal blev det forbundet med Thüringen, men 1263 skiftes det fra dette, og Henrik I. Baret" tog sin Residens i Kassel og kaldte sig Landgreve af S. De følgende Landgrever vare: Otto I, 1308—28; Henrik II, den Jernhaarde, 1328—76; Herman den Røde, 1377—1413, som havde mange Kampe med Abelen og Stænderne; Ludvig I den Fredelige, 1413—58; Henrik III den Rige, 1456—93; Wilhelm II, 1493—1519; Philip den Himobige, 1519—62, som antog Reformationen og var et af Hovederne for det schmallaldiske Forbund (s. d. A.) og en af de vigtigste Deltagere i den schmallaldiske Krig. Derfor blev han 1542 udjagen af sine Stater og 1546 erklæret i Rigets Røgt; i Tillid til et med Keiseren afsluttet forlig mødte han den 19de Juni 1547 i Halle for Keiseren, men blev her gjort til Fange og som saadan ført omkring i 5 Aar, indtil Forliget i Passen (1552) skaffede ham Friheden igien. Philip døde 1567; ved et Testamente havde han 1562 bestemt sine Lande imellem sine 4 Sønner, men de To af dem døde barnløse, og af S. opstod saaledes to nye Stater, S.-Kassel og S.-Darmstadt, s. nedenfor. Under de foregaende Regenter var S. blevet forøget med endel nye Besiddelser; det var ogsaa flere Gange blevet deelt, men her Gang atter samlet.

Hessen-Darmstadt, et Storhertugdømme i det vestlige Mellemtyrskland, bestaaer af 2 afslitte Hoveddele og 18 i og mellem Rabsforstæ liggende adspredte Smaastykker. Fladeindholdet er 162 □ M. Den sydlige Hoveddel, som bestaaer af de to Provinser Starkenberg og Rhinhesfen, gennemstrømmes af Rhinen og omgives af Nassau, Frankfurt, Kurhesen, Baiern, Baden, Rhinbaiern og Rhinpreussen; det Meste heraf er jevnt eller hølgformigt, højt og frugtbart Land, kun mod D. hører det sig i Hjergraaften Obenwald indtil 1800 f. Den nordlige Halvdel, Provinser Dorehesen, afslilles fra hin ved Dele af Kurhesen og Frankfurt, og omgives forresten af Hesses Homburg, Nassau, Westphalen og Kurhesen; det Meste heraf er Hjergrand, mod D. er Bogelgebirge, som bliver indtil 2,300 f. høi. Den vigtigste Flod er Rhinen, desuden berøres Landet i enkelte Dele af Main, Neckar, Rabe, Ribba, Lahn, Fulda o. fl. Hovedproducenterne ere Korn, Bliin (især i Rheinlættlen) og Frugt, desuden dyrkes Havenarter, Kobal, Hø, Hamp, Eichorie o. R.; af Mineralier findes Jern, desuden Kobber og Stentul. Industrien staaer paa et høit Trin og beskæftiger sig især med Fabrikation af Lærred, Strømper, Klæde og andre uldne Varer, Læder o. R. (dens Hovedstæde er Offenbach). Handelen er meget levende, især Transit- og Expeditionshandelen, og besværes ved Skibfforsæt, Chausseer og Jernbaner; dens Hovedstæde er Mainz. S. hører

til den tydste Tolforening. — Indbygg-
gerne, hvis Antal er 860,000, ere, med Und-
tagelse af 217,000 Katholiker, 28,000 Jøder og
nogle faa af andre Secter, Protestanter (deraf
406,000 Lutheranere, 29,000 Reformerte, 154,000
mreede Evangeliste). **Folketælling og Dan-
nelse** faae paa et høit Trin: her findes i Alt
c. 1,750 Skoler (deraf 6 Gymnasier og 10 Reals-
skoler) og 1 Universitet (i Gießen). Statsfor-
fatningen er indskrænket monarchisk; Thronen er
arvelig i Mandslinien og efter demes Uddøen
i Kvindefinien; Storfertugen deler den lov-
givende Myndighed med Stænderforsamlingen,
som bestaaer af 2 Kamre; de øverste Regjerings-
autoriteter ere Statsraadet og Ministerierne (5
i Tallet). Statsindtægterne anslaaes til 8,565,000
Gylben, Udgifterne lidt lavere; Statsgelden er
c. 18 Mill. Gylben (deraf 12 Mill. Jernbane-
gæld). Armeen er 10,600 Mnd. — Sagn. Buch-
ner, „Das Großherzogth. H.“ (1850).

H. D.'s Historie. H. = D. tilhører den yngre
Linie af det bestfiste Søn, sistet af Philip den
Frimodiges yngste Søn Georg I eller den
Fromme (s. Hessen). Det forsøgedes efterhaan-
den med flere mindre Landstrækninger (Grevsk.
Ragennellbogen, Pichtenberg o. M.). Efter Georg
fulgte 1596 Ludvig V, som sistede Universitetet
i Gießen, arvede en Deel af Tyres-H. og døde
1626; hans Broder Frederik sistede Vinien H. =
Somburg (s. nedenfor). De følgende Regenter
vare: Georg II, 1626—61; Ludvig VI, 1661—
78; Ludvig VII døde 1678; Ernst Ludvig 1678—
1739; Ludvig VIII 1739—68; Ludvig IX 1768—
90. De fleste af disse Fyrster regjerede fredelig
og fremmede Kunst og Videnskab. Ludvig X,
født 1758, mistede ved den franske Revolution
en Deel af sine Bestikkelser, men fik rigelig Er-
statning 1803, og antog 1806 Titlen af Stor-
hertug som Ludvig I. Han erbyrvede betyde-
lige Landstrækninger ved Mediatiferingen og ved
Wienercongressen. Landet fik en constitutionel
Forfatning 1820. Ved Ludvigs Død den 6te
April 1880 fulgte hans Søn Ludvig II, under
høem her efter den franske Julirevolution ud-
brød Uroligheder, men mindre af politisk Natur
end rettebe imod Tols- og Consumtionsvæsenet.
Efterhaanden udvillde sig dog en stærk Oppo-
sition hos Stænderne, imod hvilken igjen Re-
gjeringen strammede Tilsærene stærkere. I Marts
1848 maatte den imidlertid vige for Omkæn-
dighederne, og H. var et af de første Lande,
hvor Begjeringen om en „Centralmagt“ frem-
kom; H. von Gagern (s. B. A.) blev Minister-
præsident, og Arveprindsen blev Medregent.
Den 16de Juni 1848 døde Storfertugen, hvis
Søn Ludvig III fulgte efter ham; iskedetfor
Gagern, der gif til Frankfurt, indtraadte Jaup.
Forfatningen modificeredes nu her, som i de
øvrige tydste Stater, i demokratisk Retning. I
Rhinproven og Odenwald udbrød imidlertid re-
volutionære Exceser, men de bestempedes ener-
gigt af bestfiste Tropper, og fra Mai 1849 ind-
traadte en Reaction. Jaup affsttes i Juni
1850 af Friherre v. Dalwigk, H. indtraadte af
Unionen og sendte sin Gesandt til den gjen-
oprettede Forbundsraad. Landdagen, hvis Majo-
ritet var afgjort demokratisk og oppositionel,
opstfites i Septbr., og en ny Valglov octroyere-
des, men Enighed med Kamrene opnaeedes

derved ifte. Omfiser er den gamle Forfatning
af 1820 bleven gjenindsført ved et Patent af
6te Septbr. 1856.

Hessen-Somburg, et Landgreveskab i den
vestlige Deel af Mellemtydskland, bestaaer af 2
fra hinanden afstfite Dele: Herfabet Somburg
(vor der Høhe), omgivet af Nassau og Hessens-
Darmstadt, og Herfabet Meisenheim hinsides
Rhinen, omgivet af Rhinproven, Rhinbaiern
og Wirtenfeld. Det er i Alt 5 □ M. stort,
næsten overalt bjergfuldt men frugtbart Land,
opfyldt af Grene af Laurus og Hundsrød; det
frembringer Korn og Frukt, i Meisenheim
findes mineralke Kulder, Jern og Steenkul.
Indbyggene, 26,000, ere for det Meste Re-
formerte. Regjeringsformen er monarchisk og
arvelig med raadgivende Stænder. Statsind-
tægterne ansløges for 1858 til 378,000, Udgif-
terne til 433,000, Statsgelden til 1,058,700
Gylben. Krigsmagten er 488 Mnd.

Stifteren af Linien H. = H. var Frederik I (s.
H. = Darmstadt), som 1626 indførte Retsfæstelses-
retten og døde 1638. Ved Rhinforbundets Op-
rettelse 1806 ophævedes Landets Selvfæsting-
hed, da det blev en Deel af H. = Darmstadt,
men ved Wienercongressen forandredes dette
atter, og Meisenheim lagdes til H. = H. Den
nærværende (siden 1848) Landgreve er Ferdinand
Henrik Frederik, født den 26de April 1783, som
1852 ophævede den 1849 ved Wienerkongressen
med Stænderne indførte Forfatning. Han er
ugift, og naar Mandsskammen udbrød med ham,
vil H. = H. falde til H. = Darmstadt.

Hessen-Kassel, et Kurfyrstendomme i det
vestlige Tydskland, bestaaer af det meget uregel-
mæssig formede Hovedland (som omgives af
Preussen, Hannover, de sachsen Hertugdømmer,
Baiern, H. = Darmstadt, Frankfurt, Nassau og
Waldeck), af 2 større (Grevsk. Schaumburg ell.
Kredsen Minteln og Herfabet Schmalkalden) og
3 mindre afsondrede Landstrækninger. Flade-
indholdet er 174 □ M. Landet er et bølge-
formigt Plateau med mange Hvergrupper og
enkelte fjerded 3,000 F. høie Hvergtoppe; Dele
af Rhöngebirge, Vogelsgebirge, Spessart, We-
sterwald, Thüringewald og Wesergebirge strække
sig ind i Landet. Hovedfloderne ere Fulda,
Werra (som tilsammen danne Weser), Main
med Kinzig og Nidda, samt Lehn. Jordbun-
den er i det Hele frugtbar og frembringer Korn,
Bølgfrugter, Lobat, Hør, Dileplanter og megen
Frukt (især Svedfrøblommer). Dværgavlens, især
Haare- og Svineavlens, er anseelig. Af Mine-
raller vindes Steenkul, Jern, Kobber, Bly,
Kobolt og Dyrningssten. Industrien er tem-
melig betydelig; øverst i denne Henseende faaer
Linnebdæveri og Garnspinderi; desuden produ-
ceres Handfær, Pottemagervarer, Teglsteen o. M.
Handelen, især Transithandelen, er meget le-
vende. — Indbyggene, hvis Antal er c. 740,000,
ere for det Meste Protestanter (c. 460,000 Re-
formerte og c. 170,000 Lutheranere); her findes
c. 116,000 Katholiker og c. 11,000 Jøder. For
Folkeundervisningen er ombyggelig sørget ved
1300 Skoler, H. = K. har et Universitet (i Mar-
burg), 6 Gymnasier og 6 Realskoler. Stats-
forfatningen er arvelig og indskrænket monarchisk;
for Dieblisset bestaae Stænderne af 2 Kamre,
der sammensættes i temmelig aristokratisk Ret-

ning (det første Kammer bestaaer af Prindsjerne og Medlemmerne af den høiere Adels eller større Godsbesiddere); men om denne Forfatning (fra 1852) vil vedblive at bestaae, er endnu uafgjort (s. nedenfor). Den værste Bestyrelse udgaaer fra Statsministeriet, som bestaaer af 5 Ministerier; i administrativ Henseende er Landet deelt i de 4 Provinde: Nedre-S., Øvre-S., Fulda og Hanau. Statsindtægterne beregnedes for 1858—60 til 6,639,000 Rdl. aarlig, Udgifterne til lidt Mere; Statsgælden var 2½ Mill. Rdl. foruden 11½ Mill. Rdl. Jernbanegæld. Krigsmagten er c. 12,000 M. — Sign. Pfister, „Handbuch der Landeskunde von H.“ (1840); „Hilbebrand“, „Statist. Mittheilungen über Kurhessen“ (1853).

H.-K. s. Historie. H.-K. stiftedes af den ældre Linie af Huset H. (s. Hessen) ved Philip den Høimodiges ældste Søn, Landgreve Wilhelm IV eller den Tise, der regjerede 1567—92. Hans Søn Moritz gik over til den reformeerte Kirke, affød 1627 Regjeringen til sin Søn Wilhelm og døde 1682. [For hans to yngre Sønner oprettede Sidelinierne S. Rotenburg og S. Schönfels, som kort efter forenedes, efterbaanden opløstes og faldt deels til H., deels til Preussen o. a.; jangaaende de herved dannede Fideicommissgobber, den saakaldte Rotenburger Quart, herfter endnu Reitskrib mellem Stænderne og Kurfyrsten, om Indtægterne deraf skulle tilfalde Statens eller Kurfyrstens private Kasse]. Wilhelm V holdt i Trediveaarskrigen med de Svenske, blev sat i Aft og døde 1637. Derpaa fulgte Wilhelm VI til 1663, saa dennes Søn Wilhelm VII til 1670 og dennes Broder Carl indtil 1730. Carls ældste Søn Frederik I, fra 1720 allerede Konge i Sverrig, fulgte efter ham, men lod H.-K. regjere ved sin Broder Wilhelm som Statthalder. Ved Frederiks Død 1751 fulgte denne som Wilhelm VIII. Dennes Søn Frederik II, 1760—85, blev Katolik og udløste sine besværede Tropper til Englands Krig i Nordamerika mod en Sum af 29 Mill. Rdl. Sønnen Wilhelm IX regjerede i Begyndelsen mildt og i reformerende Aand, men førtes senere ved Modstand imod de franske Revolutionsideer til den strengeste Conservatisme. I Aaret 1803 blev han Kurfyrste som Wilhelm I og mistede 1806 efter Slaget ved Jena sit Land, som blev lagt til Kongeriget Westphalen. Da dette 1813 var faldet sammen og Wilhelm vendt tilbage, erklærede han Aft, hvad der var skeet i Mellemtiden, for ugjældigt, men gjenoprettede ikke den gamle Stænderforfatning. Landstænderne sammenkaldte han dog 1815 og 1816, men kunde ikke enes med dem i Finanssager. Efter hans Død (d. 27de Febr. 1821) fulgte hans Søn Wilhelm II, som ordnede Statens Forfatning ved et Edict af 29de Juni 1829. Med sin Gemalinde levede han i Strid og beherskedes derimod ganske af sin Hustru, Grevinde Reichenbach. Efter Julirevolutionen 1830 uddrød Arcester i Kassel, som kun dæmpedes ved Eftergivendeh af Kurfyrsten. En ny Grundlov publiceredes nu den 5te Jan. 1831, men efter nye urolige Optrin imod den forhædte Reichenbach antog Kurfyrsten sin Søn Frederik Wilhelm (født d. 20de Aug. 1802) til Medregent; da Faderen ikke mere kom tilbage til

Residenten, blev denne faktisk Eneregent. Landdagen, som vilde stride frem i liberal Retning, kom i Conflict med Regjeringen, for hvilken Højsensflug var kommen i Spidsen, og opløstes 1832. Nu begyndte langvarige Stridigheder imellem Regjeringen, fra hvilken Højsensflug 1837 var traadt tilbage, uden at Systemet der ved forandredes, og Stænderne, som idelig opløstes; tilslidt trattedes bisops Modstand, og Forfatningen eksisterede næsten kun af Navn. Kurfyrsten, som efter sin Gemalindes Død (1841) havde indgaaet to morganatiske Ægteskaber (først med Grevinde Reichenbach), døde d. 20de Novbr. 1847, hvorpaa Frederik Wilhelm I blev Kurfyrste. I Foraaret 1848 stede ogsaa her et Omflag: en Deputation fra Staden Hanau gjorde Begyndelsen ved at begjære Pressefrihed, Forfatningens Omstøbelse i liberal Aand o. s. v., bevæbnede Stær fra Kasbaterne frøsmæde til, og Kurfyrsten maatte tilslidt indrømme Alt. Det nye Ministerium sluttede sig i det Hele til Preussen, men maatte, da Alt efterbaanden i Tydskland vendte tilbage til det Gamle, i Febr. 1850 vige for Ministeriet Højsensflug. Imod dette reiste sig en afgjort Modstand, idet blot af Stænderne, som, fordi intet Budget blev dem forelagt, nægtede Stændernes Opdræning og derfor blive opløste, men ogsaa af de høiere Embedsmænd og Officererne, som næsten alle begjærede eller sit deres Afsted. Kurfyrsten forlod den 13de Septbr. Kassel' og forlangte den gjenoprettede Forbundsbaags Hjelp. Denne blev tilsaaret, og den 1ste Novbr. drog et østerrig-baierisk Corps over Grændsen for at hjælpe Regenten, medens et preussisk Corps besatte Fulda og Kassel, „for at beskytte Landet og Folke-repræsentationen imod den truende Sold“. Det saae saaledes ud, som om de to tydske Stormagters Strid om Hegemonien i Tydskland skulde udfogtes her; men Conferentierne i Ulmly afsværgede dette (s. om alt dette **Trediveaar Historie**), Preussen lod det blive ved tomme Trusser og lod sig sigie med den tarvelige Hær at tage Deel i den Evang, som anvendtes imod dets tilbiger Protegg. De omvostede Forholdsregler gjennemførtes nu med Baabenmagt, Kurfyrsten vendte den 27de Decbr. tilbage, en streng politisk og kirkelig Reaction indtraadte, Embeds- og Officerstænder „rensedes“ ved en Mængde Affidiggelser, Processer indlevedes med de meest Compromitterede, og Forfatningen af 1831 med de 1848—49 gjorte Tillæg erklæredes ophævet, hvorpaa (1852) et nyt Forfatningsudkast offentliggjordes. Men selv de efter dette valgte Ramre vare imod Regjeringen, og Højsensflugge Affidiggelse (1855) tilsoiebragte ikke større Enighed imellem Stænderne og denne. Omfider afgave Stænderne i Juli 1857 deres Betalning, hvillens Regjeringen 1 Aar efter sendte til Forbundsbaagen med Andragende om dens Forstælfelse. I Juli 1859 var Forbundsbaagens Udvælg foreslaet en Forfatning i Høvedsagen efter Højsensflugs Udkast. Preussen har forlangt Gjenoprettelsen af Forfatningen af 1831 med enkelte Modificationer, Østerrig holder fast ved Udkastet af 1852, og Kurfyrsten protesterer imod alle Indgreb i sin Souverainitet. Striden herom er endnu (Marts 1860) ikke tilendebragt imellem de to Stormagter, der i denne Sag

nu omtrent indtage den samme Stilling til hinanden som i Aaret 1850. — Sqn. Kommel, „Gesch. von S.“ (1820—43); Wippermann, „Kurheffen seit den Freiheitskriegen“ (1850); Gräfe, „Der Verfassungskampf in R.“ (1851).

— Sqn. nedenfor Art. **Heslen-Philippsthal**, en Sidelinie af det i S.-Rasfel regierende Fyrstehuus, stiftedes af Philip (født 1655, død 1621), en Søn af Landgrev Wilhelm VI (s. S.-Rasfel). Den beeltes siden i Linierne S.-Philippsthal og S.-Philippsthal-Barchfeld; til den sidste hørte Prinds Frederik Wilhelm af S.-P., født 1786, der var gift med den danske Prindsesse Juliane, Datter af Arceprinds Frederik, og døde 1834 i Kjøbenhavn som dansk Generalmajor.

Heslfæst (Tillemann), lutherisk Theolog, født 1527 i Wesel, beklædte en Mængde forskjellige Embedesstillinger, men funde intetseds begaae sig paa Grund af sin Uforbrugelighed og Doldsomhed. Til sidst blev han theologisk Professor i Helmstedt, hvor han døde 1588, efterat han endnu i sit Testamente havde angret, at han ikke havde straffet Synderne haardere, og at han ikke ivrigere havde gjendrevet de opfatte og gjenstridige Aander. Han har skrevet: „De servo arbitrio“ (1562); „Antidotum contra impium dogma Flacii“ (1579).

Heslfte Digler, der fra Almerode forsendes vidt og bredt i stort Antal, ere meget ubjæstne, dog ikke i den Grad som Spantsdiglerne (s. d. A.), ligesom den betydelige Jubblanding af Sand gjør, at de angribes af Blylste.

Heslfte Fyrstehuus. Ved Landgrev Philip den Haimodiges to Sønner Wilhelm IV og Georg beelte Føret sig i to Linier: S.-Rasfel (med Sidelinien S.-Philippsthal) og S.-Darmstadt (med Sidelinien S.-Homburg), s. **Heslen**. Den h.-rasselfte Linie har siden Slutningen af det 17de Aarh. faaet i nær Forbindelse med de nordiske Kongeslægter, navnlig med det danske Kongehuus, idet ikke mindre end 7 Ægtefæller have fundet Sted imellem dette og det landgrevelige (nu kurfyrstelige) h. Huus. Landgrev Wilhelm VI's Datter Charlotte Amalie (s. d. A.) var gift med Kong Christian V. Hendes Broder søn Landgrev Frederik blev ved sit Giftmaal med den svenske Dronning Ulrike Eleonore Konge i Sverrig (s. Frederik I af Sverrig). To Sønsønner af dennes Broder, Landgrev Wilhelm IX (senere Kurfyrst Wilhelm I), og hans Broder, Landgrev Carl, vare gifte med to Døttre af Kong Frederik V, den første med Bihelmine Caroline og den sidste med Louise. Carl, der var født 1744 i Rasfel, men opdragen i Kjøbenhavn, blev 1767 (Aaret efter sit Bryllup) Statthalder i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen, 1814 dansk General-Feltmarskal, og døde i disse Stillingen d. 17de August 1836 paa Louisenlund ved Slesvig. Som Overticmandberende i Norge stod han i Spidsen for det korte seerlige Felttog, som 1788 blev foretaget fra dette Land ind i Sverrig. Hans og den danske Prindsesses Børn vare: Marie Sophie Frederikke (s. d. A.), som blev gift med sin Fætter Kong Frederik VI; Landgrev Frederik (født 1771), der anførte den danske Hær i Krigen mod de Allierede i Holsten 1813, og senere blev dansk Feltmarskal og Statthalder i Hertugdømmerne

efter sin Fader i Aarene 1836—42 (død 1845); Juliane (født 1773), der 1810 blev Abbedisse i Jycho og døde d. 11te Mars 1860; Christian (født 1776), dansk Generallieutenant (han døde, forlovet med sin Søsterdatter Prindsesse Caroline af Danmark, 1814 i Densse som kommanderende General i Kyen), og Louise (født 1789), Enke efter Hertug Wilhelm af Glücksborg og Moder til Prinds Christian til Danmark. En Broder søn af Kurfyrst Wilhelm I og Landgrev Carl, Landgrev Wilhelm (født 1787), dansk General, er gift med den danske Prindsesse Charlotte, en Søster til Kong Christian VIII, og opholder sig i Kjøbenhavn; deres Børn ere: Marie (født 1814), Prindsesse af Anhalt-Desau, Louise (født 1817), gift med Prinds Christian til Danmark, Frederik (født 1820), dansk Generallieutenant, og Augusta (født 1823), gift med Baron Hlizer-Finede. Endelig var Prinds Wilhelm af S.-Philippsthal-Barchfeld, dansk Generalmajor (født 1786, død 1834), gift med en anden Søster til Kong Christian VIII, Juliane; deres Ægtefæl var barnløs.

Heslonit, et Mineral, s. **Granat**.

Hest (Equus Caballus). Hesten hensees enten til en egen Fætedyrorden (de Eenhovede, Solidungula) eller til de Tjufhovedes Orden, hvor da Hestslægten tilligemed nogle uddøde Former dauner en egen Familie, der dels karakteriseres ved den for S. eiendommelige Legemsbygning (en trind, smæller Krop, en sammentrukt Hals, et langt magert Hoved, høje og fine, men kraftigt byggede Lemmer, en kort, tæt tiltrukket Haarlægning og en Mantle langs henaad Hafsens Rygkant), dels ved Fodformen (S. er det eneste Fætedyr med 1 Taa og 1 Hov paa hver Fod) og Landforholdene (6 brede foldebe Rindtænder af lignende Form og Dydning som Drøttiggernes i en sammenhengende Række i hvert Kjøbestykke, foruden en 7de forreste, meget lille og tidlig ubfalende; et langt Mellemrum afstiller dem fra Fortænderne, der ere 6 i hver Kjøbe og oprindelig have en bægformig, noget sammentrukt Fordydning paa Tjufslæden, der vel senere forsvinder ved Slidbet, men fremkalder et Slags folbet Dydning af Fortænderne; imaa Hjørnetænder findes hos Hingsten, seldnere hos Høypen). Efter al Rimelighed eriferer der en ikke længere vilde S., men kun forvildede S. o: S. som nedstamme fra løsslupne Individider. Saabanne have i historisk Tid dannet sig i Amerika, som ikke besad S., førend det blev opdaget af Europæerne, og der er derfor Intet tilfæinder for at antage, at de paa de sydrussiske, tartariske og mongoliske Stepper forekommende, saakaldte vilde S. have samme Oprindelse. De vilde S., der i ældre Beretninger omtales som levende i Polen, Lubland og Sardinien, vare neppe mere end halvvilde, omtrent som vore forbums „Udgangssg“ og „vilde Stod“. Høer Hestens oprindelige Fædreland har været, lader sig ikke oplyse, ligesaa lidt som naar den er bleven tæmmet; saa langt Historien gaar tilbage, have de agerdyrkende og nomadiske Folkeslag, som beboede Europa, Mellemasien, Arabien og Indien, havt S., men Afrikas egentlige Negerbefolkning, de malajiske Stammer og Amerikas Urbeboere have først gjennem Maurerne og Europæerne erhvervet dette Huusdyr. De vigtigste Hest racer ere: den arabiske S., maafte

den æbleste, godmodigste, smukkeste, meest fintbyggede, ubholdende og hurtige af alle Racer; den perffeste, der kommer den meget nær; den engelske Fuldblodshest, Jagthest og Karrehest; den spanske $\text{\textcircled{H}}$; $\text{\textcircled{H}}$. fra Limousin i Frankrig o. s. v. I Bjerglande og paa $\text{\textcircled{D}}$, i $\text{\textcircled{E}}$ i Norge, Sverrig, Island, Færøerne, Sjetland, Corfica og Sardinien, ere $\text{\textcircled{H}}$. smaa, men stærke og sikre paa Foden. Foruden de vilde $\text{\textcircled{H}}$. i Nordamerikas Prairier (Musfagen), paa Mexico og Quitos Høifletter, i Laños og Pampas ved Orenolo og la Plata, der alle nedstamme fra spanske $\text{\textcircled{H}}$., fortjene de vilde $\text{\textcircled{H}}$. i Osiastens Stepper at nævnes; de trække om i Flokke, anførte af stærke og tappe Hingste, ere smaa med tykt Hoved og lange Haar, have overordentlig fine Sanser, især Syn og Lugt, ere meget flyde, forsigtige og hurtige, men lade sig ikke tæmme, og hse i Fangenskab. Som egne Arter har man ubertiden anset Kianghesten i Khotan, den brogede Tangum i Tibet, Kumrah'en i Nordafrikas Bjerge o. s. v. I Skønhed, Størrelse, ædle Former faae de vilde $\text{\textcircled{H}}$. altid tilbage for de ædlere tamme Racer. — $\text{\textcircled{H}}$. kan blive c. 20 Aar gammel, sjelden mere. Dens forplantningstid er om Foraaret; den er drøgtig i 11 Maaned og føder 1 (sjelden 2) Føl, der kommer til Verden haarlødt og med aabne Øine, har en kort Krop og hse, tynde Been, men i Reglen Kræfter nok til at faae og gaae. Fuldkommen forplantingsdygtig er $\text{\textcircled{H}}$. i en Alder af 3 Aar. En kræfteret Hingst kaldes Balla; naar den ene Testikel er skjult i Bughulen, kaldes den Klaphingst. — Til Hesteflægten høre foruden $\text{\textcircled{H}}$. Hset, Dshigataien samt Eigerhesten (s. Hset og Rigerhest) samt nogle ubdøde Hesteformer (Hippotherium), der tilhøre en forsvunden Jordperiode.

Hest. Der er to Stjernebilleder af dette Navn paa den nordlige Himmel. Den store $\text{\textcircled{H}}$. kaldes ogsaa Pegajus (s. b. A.). — Den lille $\text{\textcircled{H}}$. (equuleus) findes tæt S. D. for Delphinens og er Hendeilig ved 4 Stjerner, som danne en uregelmæssig Firkant. Omtrent d. 8de Aug. er dette Stjernebillede i Syd ved Midnat, d. 8de Septbr. Kl. 10, d. 8de Octbr. Kl. 8 o. s. v., i en Høide af 40° over Horisonten.

Heste kaldes paa en Bøvd nogle eenarmebe Begiftænger, der ligge under den udpændte Røbe og tjene til at forplante Bevægelsen af Stammerne op til Slafterne. — $\text{\textcircled{H}}$. kaldes tillægs de Louge, der ere besteede paa Ræerne fra Enderne af disse (Kotterne) indtil Midten, hængende i en soag Dugt nedefter. I disse faae Matroferne, naar de beslaae eller rebe Seilene. Ere $\text{\textcircled{H}}$. temmelig lange, hvilket er Tilfældet ved de større Ræer, er der paa $\text{\textcircled{H}}$. anbragt smaa Louge, som i visse Afstande hænge ned fra Ræen, disse kaldes Perter.

Hestevål. Ved denne kommer det især an paa Balget af pasfende Tillægsdyr samt Opdrætningen og den hse Behandling af det unge Dyr. Hestens Mundtlighed ved Agerbruget, i Krigen og for al Samsærfel har gjort, at de fleste Stater have anset det for nødvendigt at tage sig af $\text{\textcircled{H}}$., og nogle have i dette Niemed ofret store Summer. Danmark har i en Række af Aar udsørt aarlig over 10,000 Heste, navnlig til Lybfland, hvorfra de ere gaaede videre til

andre europæiske Stater; det er navnlig i Syland, at $\text{\textcircled{H}}$. drives i stor Udstrækning, og det, som udmærker den bedste Hest, er dens Paardførhed, Naifomhed, Trivelighed, Fjællighed og tidlige Uvovling. Allerede, naar Plagen er 2 Aar gammel, begynder den bedste Bønde at lade den arbejde, og i Reglen selges den, naar den er 4 Aar gammel til de fremmede Hestehandlere. $\text{\textcircled{H}}$. drives enten som Landhestevål, navnlig af Bønderne, eller i Stutterier (s. Stutteri). Ved $\text{\textcircled{H}}$. kommer det særdeles meget an paa at vælge saabanne Tillægsdyr, som ere frie for arvelige Feil og Mangler, og som ere af en Familie eller Slægt, der sikrer nedbarer fine Egenstaber paa Afkommet, saa at man altsaa nogenlunde kan bibringe det den Bygning og de Egenstaber, som netop egne sig for det Brug, hvortil man agter at benytte samme. I denne Henseende have de rene Racer en stor Betydning, idet de nedbarer deres Egenstaber constante. Saalænge man parrer Dyr af samme Race, faaer man et Afkom, der er af rene Race (origin) eller et Fuldblodsdyr. Dog benævnes almindelig som Fuldblodshest kun den engelske Bødbelshest, der nedstammer fra den arabiske, men som ved den enfoldige Brug, man har gjort af den til Bødbelsb, har forandret sig en Deel. En saaban Avl benævnes Keenavl. Den orientalske Hest (Araberne), Fuldblodshesten og Heste, der nedstamme fra disse, benævnes almindelig, paa Grund af deres fjøne Ydre, kræftige Muskulatur og gode Humeur, ædle Heste i Møbsætning til den almindelige, grove Landhest. Afkommet efter en Hingst af rene Race og en Landhoppe benævnes Halvblods; og Afkommet efter en Halvblodshingst og en Landhoppe en Dvartblodshest. Man har hyppig foretaget saadanne Parringer af Dyr af forskjellige Racer (Krydsninger), for at erholde et Afkom, der besidder nogle af begge Racers Egenstaber, eller Egenstaber, der ere ligesom en Sammenmeltning af samme (Foradling af et Lands Heste). Paa denne Maade erholdes man ofte de bedste Brugsheste, men saabanne Heste ere ikke altid isand til at nedbarer disse deres Egenstaber, og man maa derfor tye til de oprindelige Racer, naar man ønsker lige Heste. For at fremme $\text{\textcircled{H}}$. afholdes der aarlig i Danmark Dyrskuer, i Reglen eet i hvert Amt, hvor der uddedes Præmier til de Føll, der forvise de bedste Tillægsdyr og benytte dem til Avl.

Hestehjørn, i Bjørn. — **Hestevæms, i Svænk.** — **Hestebønner, i Bønde.**

Hestegang kalder man et Gangspil, hvorved Hestes Kraft benyttes til at sætte Ræfimen i Bevægelse.

Hestegræs, i Kolon.

Hestehalle er et let Redskab, der sædvanlig trækkes af en Hest og benyttes i Danmark, hvor Nabjaecning af andre Søbarter er sjælden, navnlig til Rodfrugtavl, til at rense og Hænge Jorden mellem Ræerne. $\text{\textcircled{H}}$. er en meget let Form af Scarificatoren med i Reglen kun 3 Jern, hvorfra det forreste, der gaaer i Midten, har en bred Fod, og de 2 Sidefillebe, der ere forsynede med indadvendte, horizontale Skærfjern, ved en simpel Mechanisme kunne kiles nærmere eller fjernere fra hinanden efter Ræernes Brede. Som simplere Former kunne

æresne Stoffelbloven eller selv en Hjulplow med et bredsfodet Skjærejern.

Heftehov, f. Potatis.

Heftehov. For at forbinde en Ende af en Balancier med en Pompefang, uden at denne deelstog i Sidsbevægelsen, anbragtes man tidligere derpaa et H ; det er et vel affivet, bueformigt Stykke med en Kjebe fra Vuens øverste Ende udenom den og ned til Pompefangen; var denne ikke tung nok til at synke ved sin egen Vægt, maatte en anden Kjebe gaae opad fra Vuens nederste Ende. Et lignende H brugtes ved de ældre Dampmaskiner til at forbinde Stempel-fangen med Balancierens anden Ende.

Heftegle, f. Ale.

Heftekastanie (*Esculus*) er en med Ahorn-familien nær beslægtet Planteflag, hvis Arter ere vilddroende i det nordlige Amerika og Indien. Det er meest anseelige Træer med ranke Stammer og smulftformede Kroner. Bladene ere store, fiske, og 5-9-loblede med saug-tallede Smaablade, Blomsterne sidde i store endestillede, oprette, pyramideformede Klaser, ere baaede eenhjørnede og tvehjørnede med et 5-deelt Bager, en 4-5-bladet, uregelmæssig Krone, 6-8 frie Støvdragere og en 3-rummet Frugt-luud med lang Griffel. Frugten er en løber-agtig, glat eller oftest med bløde Pigge besat Kapsel, der hyppigst er 3-rummet med et stort Frø i hvert Rum. Afmindelig S . (*A. Hippocastanum*), der hører hjemme i Asien, plantes afmindelig i Europa som Alleetræ; det har smukke rødlig-hvide Blomsterkroner, Barken af de unge Grene indeholder et bittert, sammen-snerpende Stof og anvendtes tidligere i Medici-nen under Navn af cortex Hippocastani. *A.* (*Parva*) rubra og *A.* flava fra Nordamerika, den første med røde, den sidste med gule Blomster, plantes i den senere Tid ikke sjelden i haver.

Heftekraft er et conventionalt Maal for Damphjul og Dampmaskiners Kraft. I Danmark regnes H . til 480 Fodpund i Secunden, det er den Kraft, der behøves for at løfte 480 danske Pund en dansk Fod høit, eller 48 Pund 10 Fod høit o. s. v. I England er det 550 engelske Fodpund, i Frankrig 75 Kilogram-Metres, begge meget nær stemmende med den danske Tønde. Dampmaskiner angives ofte i „nominelle“ Hestes Kraft, hvorved man gaeer ud fra en aldeles raa Beregningsmaade, idet væsentlige Momenter lades ude af Beregningen, hvorfor man ogsaa ofte ved Siden af den nominelle H . angiver for samme Maskine en betydelig større „virkelig“ H . En levende Hests Kraft er naturligvis meget forskjellig men altid langt mindre end den vedtagne Tønde for Dampmaskiner. En Karl Hest kan i en god Heftegang præstere omtrent 10 Millioner Fodpund i Døgn, naar den gaeer alene, flere forholdsviis mindre.

Hefterete, f. Neie.

Hekla er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, Nr. 46 efter den Orden, hvori de ere opdagede. Den er opdaget d. 16de Aug. 1867 af Pogson i Oxford. Dens Middels-afstand fra Solen er 2,2 Jordbanerabter eller 51 Millioner danske Mile. Omkøbstiden er 1459 Dage eller næsten 4 Aar. Eccentriciteten er 0,12 og Banens Inclination $2^{\circ} 18'$.

Heshæfter d. e. Sviende, eller Dampbals-tydister d. e. Navlejlale, kaldtes i det 14de Aarh. nogle stærkeriste Munkte paa Athos-bjerget i Thesalien, som, ifølge en af en Abbed Simeon fra Mamastokrest i Constantinopel givne Anviisning, ved kunstige Midler bragte sig i en Tilstand af ekstasisk Gudsansuen, hvilken de betragtede som det højeste Maal for al mystisk Stræben. Siddeende paa Gul i en Kroq af den eensomme, tillukkede Celle, med Hagen fasttrykket imod Brystet, Vinene sitot hestede paa Ravlen og saavidt mulig tilbageholdende Ande-brættet, henfalt de først til Tungstidighed og mærkede en Formørkelse for Diet; men forbleve de længe i denne Stilling, saa gav Sørgmo-digheden Plads for en uubsigelig Genrykkelse, og tilslutst laae de sig indhyllede af en klarstraa-lende Lygglans. De kaldte sig selv de Hvi-lende, H ., og paastode, at den omstraalende Glands var det usfalte guddommelige Lys, det samme, der havde omsiraaleet Christus paa For-klarellens Bjerg. Den calabriske Munk Bar-laam anlagde Munkene, som han kaldte Navle-jjæle, for ditheistisk Kjetteri, men en Synode i Constantinopel 1341 erklærede sig til Fordeel for H ., hvorpaa Barlaam flygtede til Italien og snart efter gik over til den latinske Kirke. Ogsaa Synoderne 1347 og 1350 udtalte sig til Gavn for de hvilende Munkte.

Hesus (*Esus*) var Navnet paa en Gudsdom hos de gamle Gallere, der synes nærmest at have svaret til Mars; til den oftrebes der Men-nesker, isærdeleshed Krigsfanger.

Hesychius, en graef Grammatiker fra Alexan-drien, levede henimod Slutningen af det 4de, efter Andre i det 6te Aarh. e. Chr. Han har skrevet et graef Lexikon (udg. af Alberti og Rhunken, 2 Bb., 1747-66; med Supplementet af Schow, 1792). — H . fra Milet, en graef Historieforiver fra Begyndelsen af det 6te Aarh. e. Chr., er Forfatter af en i Brudstykker opbe-varet Krønike og af en alphanbetist Dverfagt over de fortrinligste graefte Lærde. Begge Skrifter ere udgivne af Drelli 1820.

Heteradelph kalder man, efter G. St. Hilaire, det mindre og svagere ubvirkede Legeme hos den Art af tvende sammenborede Tvillinger, hvor det ene er ufødsfærdigt og saaledes om-sluttet af det andet, at det kun i en ringe Grad er hændeligt udvendig (Inclusionsofokere, f. d. A.).

Heterodox (gr.) kaldes i Robjætning til orthodox d. e. retroende, en Mening, der af-viger fra den fastsatte kirkelige Lære og derfor ansees for viltsfærende. Antagelsen af saadanne viltsfærende Meninger kaldes Heterodoxie.

Hotoromora kaldes en Afdeling af Billerne, hvor Foden (Larven) paa Dagbenene bestaer af 4, paa de andre af 5 Led, og hvortil Stygge-billerne, Spanstjuerne og Diebillerne høre.

Hotoropoda, f. Høstnegle. — Heteroptera, f. Homoptera.

Hetviter var Navnet paa en lanantist Stamme, der paa Abrahams Tid boede i Nærheden af He-bron, senere længere imod Nord i Egnen om-kring Detfel.

Hetman eller **Ataman** kaldes Kosakernes Overhoved, som fra gammel Tid valges af Folket ved Raaring. Stephan Bathori, Konge i Polen, som 1567 organiserede Kosakkerne bedre,

gav S. til Tegn paa hans Værdighed en Commandofaab og et eget Segl og tilfiod ham Magt over sine Undergionens Liv og Død: Da Kosfalkerne 1854 gaved sig under Rusland, beholbt de deres Forsatning, indtil Peter den Store efter Mazeppa's Opstand affskaffede S. S. Værdighed. Først 1750 blev Grev Kasumowstyggen P. Katharina II ophævede S. hos Kosfalkerne i Ukraine og indsatte i hans Sted en Regjering af 8 Mænd; de donste Kosfalkere have beholbt deres S., men hans Magt er temmelig indskrænket (s. Kosfalkere). — Ogsaa i Polen brugtes S. om en Krigsansfører; Overgeneralen over den polske Hær kaldes **Torhetman**.

Settich (Gustav Friedrich), dansk Architect, født i Stuttgart d. 28de Septbr. 1788, kom 1808 til Paris med sin Faber, og studerede der Architecturen under Percier og Lebas, samtidig med at han maatte ernære sig selv i den fremmede By. Da det endelig lykkedes ham at komme til Rom, gjorde han der Bekjendtskab med den danske Architect P. Malling, som overtalte ham til at følge med til Kjøbenhavn. Her ansattes han 1815 som Lærer ved Ornamentklassen i Akademit, blev 1822 Professor i Perspectiven, og var 1829—30 Directeur for Tegneskolerne ved den polytechniske Lærestift. S., der under sin lange hæderlige Virksomhed, især som Lærer, har modtaget flere inden- og udenlandske Ordener, har ikke bygget Meget (Synagogen og det katolske Capel i Kjøbenhavn). Han har udgivet en Lærebog i Perspectiven (2den Udg. 1851).

Setærer o: Beninder, kaldte Grækerne med et formilende Navn de Dvinder, der blev Handel med deres Skjæbhed. De skulle først være forekomne i Korint, endogaa i Forbindelse med den religiøse Kultus; efter Solon, der i dem saae et Bærn for den ægtefællelige Trofasthed, fandtes de ogsaa i Athenen. Mange af disse S. vare udmærkede ved Tand og tilbeels ogsaa ved videnfabelig Dannelse og visde herved ofte at samle en Kreds af aandrige og fremragende Mænd om sig; enkelte (som Aspasia, Pericles's Elskede) udbøvede endogaa politisk Indflydelse. I den nyere Græske Komœdie spillede de en fremtrædende Rolle. Blandt de berømteste nævnes foruden Aspasia Thais, Myrrhina, Lamia, Thargelia, Rais, Leaima, Theodora og fremfor alle Phryne fra Thespiae, der tjente Praxiteles til Model for Aphroditen.

Setærie (gr.) d. e. Kameratskab, Broderkab, kaldtes en hemmelig Forbindelse, som Grækerne komf. Rhigas, foranlediget ved den franske Revolution og under Benyttelse af de nationale Elementer hos Aegyptierne, stiftede blandt sine Landsmænd, i det Niemed at have disse i aandelig Henseende og omsider bevirke deres Befrielse fra det tyrkiske Aag. Rhigas's Død (1798) opløste Forbindelsen, men 1814—17 dannede sig et nyt S., hvis Hovedsæde var i Rusland. Endyder, som optoges deri, afsagde en Tred og sendte Pengedbidrag til „Nationalklassen“ i Rusland, hvis Beskyrelse udsendte Agenter o. s. v. Til Formand valgtes Al. Pyskanti; s. forresten Grækenlands Historie (III, S. 404—5). — Ved Siden af det politiske S. havde der i Valachiet og i Grækenland dannet sig videnfabelige S., hvis Niemed var at

fremme Underviisning og hviere Dannelse blandt Grækerne; de opløstes efter Kongeriget Grækenlands Stiftelse.

Seuermann (Georg), født 1722 i Oldestoe, blev 1747 Dr. medicinz, 1754 Medicus ved Escabeterne, og 1760 Prof. extraord. i Medicinen ved Kjøbenhavns Universitet; han døde 1768. Han skrev „Physiologie“ (paa Lybf. 4 Bd., 1751—59).

Seulandit er et især paa Island og Færøerne fundet Mineral, henhørende til Beskithernes Gruppe; s. Støtbit.

Seun (Carl Gottlob Samuel), som tydsf. Romanforfatter bekjendt under Navnet P. Clausen, født d. 20de Mars 1771 i Kaunzig, skrev allerede som Student en Roman o. M., som 1810 til Berlin og arbejdede der som Hofraad i Statscantsler Hardenbergs Contoir, redigerede derpaa i nogen Tid „Preussische Staatszeitung“, blev 1824 ansat i Postvæsenet og døde d. 2den August 1854. S.'s Romaner og Fortællinger vare en Tidlang meget læste af det hore Publikum, isjænt de, skreene i en letfærdig og ofte frivul Aand, bare uden al poetisk Værd og saad Gehalt; til deres hurtige og velfortjente Fald bidrog især B. Hauffs Spot (s. Gauff). Fra 1849 udgav S. Romnehogen „Bergschmeinnicht“ og forfattede ogsaa Lyfstyil.

Seurera (gr.) „jeg har fundet det“, var det Udbræk, hvort den græske Mathematiker og Byfster Archimedes udbrode, da han havde opdaget et af en Guldfmed mod Kong Hiero i Syrakus udvort Debragter. Heraf bruges det som Ordsprog ved en eller anden gjort Opdagelse. — **Seuristik** er Opfindelseskunst, Anviisning til at opfinde og opbæge. **Seuristik** er hvad der hører til eller hører paa Udfindelse; den s. **Seuristik** kaldes i Underviisningsvæsenet den udbiillende Læremaaede, som leber Discipulen til, af det allerede Bekjendte selv at opfinde de Lærestykker, man vil bibringe ham.

Seusde (Phil. Wilh. van), hollandsk Gymnast, født d. 17de Juni 1778 i Rotterdam, Professor i Historie og Bestalenhed i Utrecht, døde d. 28de Juli 1839 i Genf. Han beskæftigede sig fornemlig med Studiet af Plato, af hvilket hans Hovedværker ere fremgaaede: „Initia philosophiæ Platoniciæ“ (2den Udg. 1842) og „De Socratischo school“ (4 Bd., 2den Udg. 1840—41; overs. paa Lybf af Leutbecker, 1838). Desuden kan nævnes: „Brievon over den aard en de strekking van hooger onderwijs“ (3die Dpl. 1835; paa Lybf ved Weidmann, 1830); „Characterismi principum philosophorum veterum“ (1833); „de school van Polybius“ (1841).

Seusinger (Joh. Rich.), Historolog og Skolemand, født d. 24de Aug. 1690, død d. 24de Febr. 1751 som Director for Gymnasiet i Eisenach, levede Udgaver af Phædrus, Æsop, Julians, Cæsares, Cornelius Nepos, bearbejdede Beckners „Hellenolexia“ (1783) samt udgav „Emendationum libri II“ (1751). — **Seusis** (Seusis S.), født 1719, død d. 27de Septbr. 1778 som Rector i Wolfenbüttel, udgav Ciceros Skrift „de officiis“, hvilken Udgave paa ny er bleven bearbejdet af Jumpt (1838).

Sevellerne vare et slavisk Folk, som paa Keiser Henrik I's Tid boede i Nordøstjylland ved Floden Havel, og som fra Midten af det

12te Aarh. blev undertvungne af Sachserne; deres Hovedstad var Brennaborck (Brandenburg).

Heberstrøm kaldes et Seiløb i Nordhøjen langs Vest- og Nordkysten af det flodvigtte Landflad Eidersted.

Her kaldte man i gamle Dage en Spaagvinde, senere en Kvinde, som, paa Grund af en med Djævelen indgaaet Pagt, formentlig havde erholdt Gode til paa en overnaturlig Maade at indvirke skadelig paa Mennesker og Dyr og endog paa livløse Gjenstande. Denne Bilsfarelse fandtes allerede tidlig i den kristne Verden, og Kirketugten rettedes imod Hæxeri og Trolddom, navnlig i de Egne, hvor den hedenske Cultus, som nylig var overvunden, endnu havde efterladt Estervirkninger hos sine tidligere Beskændere, og hvor de tidligere Guder betragtedes som lavere og onde Aander. Da Inquisitionen indførtes, rettede denne fortrinlig sin Opmærksomhed paa Hæxeri og Trolddom, der vare Tegn paa Afsald fra Gud, paa Pengivelse i onde Magters Tjeneste. I det af Dominicaneren og Inquisitoren Nikolaus Epimericus i Midten af det 14de Aarh. forfattede „Directorium inquisitorium“, den første udferlige Anvisning for Inquisitorerne, drages derfor H. som Hæxteri end under Inquisitionens Gebeet. En pavelig Bulle af 1484: „Summa desiderantes affectibus“ bifaldt denne Forklaring. De i Lydstand som Inquisitorer ansatte Dominicaner, Jakob Sprenger og Heinrich Inffitor, forfattede nu et første Værk til Retfærgjærelse for Dypsoresen af H., tilligemed en Anvisning til Fremgangsmaaden imod dem. Dette er den berygtede „Malleus maleficarum“ (Hæxhammer) af 1487. Den kaldes malleficarum og ikke maleficorum, fordi Tilbøieligheden til at indgaae Pagt med Djævelen, efter dens Paastand, i langt højere Grad er fremherskende hos Kvindekønnet end hos Mandkønnet. Dette Værk dannebe Grundlaget for utallige fra den Tid af anstillede Hæxprocesser, ved hvilke mange uindse Kvinder i alle Lande dømedes til Daalet.

Efter hiin Tids Forestillinger maatte H. ved Pagen med Djævelen først fraværge sig alt Samfund med Gud; derpaa blev hun døbt i Bibners Nærværelse, erhøbt et Navn og paa sit Legeme et Mærke (Stigma), der var uben fjælelse. H. var herved forpligtet til Boleri med Djævelen og til at være ham lydlig i Alt. Imellemstunder havde H. Sammenkomster med Djævelen paa bestemte Steder. Fra Norden og fra Lydstand kom de, efter Sagnet, aarlig sammen med ham den 1ste Mai (Walpurgis Nat) paa Blotshjerg (Broden). Ved Forsamlingen (Hæxasbatten) mødte hver H. med sin Dævle-galan. Først holdtes da et Gæstebud, derpaa begyndte Dansen (Hæxandans), og Festen endte med, at den store Djævel brændte sig til Afse, og Aften forbeleides imellem H., som et Midde til at gjøre Ulykke med. H. flyndte sig nu; at komme hjem, sændt det ringede til Morgens; de rede paa et Koffestaff og søgte deres Vej igjennem Storstenene. Disse Angivelser beroe paa Tilskaaelser, som sebvandig paa Pinebænkens afpresedes dem, der vare bestulde for Hæxeri. Et af Demismidlerne imod H. var den faalkalte Hæxprøve eller Hæxbedet; man sammenbandt Lommefingrene og de store Tæer kors-

vis paa den Anklagede og lagde hende derpaa langsomt i en Flob eller Dam, og ansaae hende for overbevist om Forbrydelsen, dersom hun ikke sank tilbunds.

Allerede i det 16de Aarh. fandtes der besindige Mand, som traadte op imod det i Hæxprocesserne stedfindende Uvæsen, men de kunde ikke gjøre deres Mening gjældende overfor Hæxetroens lærde Forsvarere. Et helbigt Resultat opnaaedes først imod Slutningen af det 17de Aarh. ved den reformeerte Amsterdamer-Præst Balthasar Vellers og ved Professor Thomasius's Bestræbelser. Efter længere Kamp begyndte da Lovgivningen i de forskellige Stater at stride ind imod denne sørgelige Bilsfarelse, og nu op-hørte Hæxprocesserne efterhaanden. Sagn. Sol-dan: „Geschichte der Hæxprocessen“ (1843).

Hæxæder (gr.) er i Almindelighed et af 6 plane Figurer begreendst Polyeder. Ofteft forstaaes dog derved det Samme som en Cubus eller Tærning, d. e. et Legeme, begrændst af 6 Quadrater. Dette er et regulært eller platonisk Legeme, s. Reguler. Hjørnerne ere treflædede. Om Indholdet, s. Cubus.

Hæxameter (gr.) kaldes et af 6 Fjædder besaaende Vers; de 4 første Fjædder kunne være enten Daktylar eller Spøndæer; den 5te Fjæd er i Regelen en Daktyl, den 6te en Spøndæ eller Trochæ.

Hæxandria (Hæxhænde) er i det fineste Plantesystem Ravnnet paa den 6te Klasse, som er kjendelig ved at have tvæfjædede Blomster med 6 frie Støvdragere, der tillige ere lige lange. Expl. Tulibanen, Hyacinthen.

Hæxapla (gr.), d. e. det Hæxobbelte, kaldes et Værk af Kirkeleereren Origenes, som i seg ved Siden af hinanden staaende Colonner gjen-giver det gamle Testamentes Text først paa Hebraisk med hebraiske Bogstaver, derefter paa Hebraisk med græske Bogstaver og endelig i fire forskellige Oversættelser. Fragmenter heraf ere samlede af Montfaucou (1699).

Hæxemeel, s. Lycopodium.

Herham, Stad i Northumberland=Shire i England, har Handfles- og Pattermanufaktur. 7,000 Indb.

Hey (Wilhelm), født 1790 i Egnen ved Gotha, død 1854 som Superintendent i Hætershausen, udgav Digte, men er især bleven kendt ved sine „50 Fabeln für Kinder“ (1833), som ud-kom med Tegninger af D. Speckter og derfor ofte kaldes Speckters Fabeler (saaledes paa Dansk overf. af Chr. Winther).

Heyden (Greve af), russisk Admiral, født i Holland 1772, gjorde under Admiral Kins-bergen flere Tog til Midelhæbet og de indfste Farvande, førte 1795 Arvefæstholderen og hans to Sønner, med hvilke han var opdragen, paa en Fisserbaad til England, og blev ved sin Til-bagkomst sanglet og tilstalt herfor. Efter sin Ustabelse afflog han at træde i den „dataviste Republik“ Tjeneste og gik til Rusland, hvor han 1808 blev Chef for Flaaden ved Finland og udmærkede sig et Par Gange mod de Sventse. Flest kendt er H. bleven derved, at han ansøgte den russiske Flaade, som tog Del i Slaget ved Navarino d. 13de Octbr. 1827 (s. d. A.). Siden blev H. Viceadmiral og Militair-gouverneur i Keval.

Heyden (Jan van), hollandsk Maler, født i Gorkum 1640, død i Amsterdum 1712, tilhørte allerede en flattere Periode i Kunsten, men udmærkede sig i sine Fremstillinger af Landskaber, Slotte o. desl. ved sin overordentlige Næagtighed i alle Enkeltheder, uden at han dog tabte Deelheden af Sigte.

Heydt (August von der), preussisk Handelsminister, født d. 15de Febr. 1801 i Elberfeld, bandede sig ved Studier og Reiser, var derpaa deelagtig i sin Faders Banquierforretning og blev 1831 Medlem af Handelsretten, fra 1829 af Landdagene, hvor han kraftig virkede for Alt, hvad der kunde fremme Provinshens materielle Vel. Bevægelsen i Aaret 1848 tilstalte ham ikke, og han afslug at modtage Balg til Forsamlingen i Frankfurt. Derimod traadte han i Decbr. ind i Ministeriet Brandenburg-Mantessell, først interimistisk, siden, efter Kongens Opfordring, definitivt. Som Minister har H. affluittet Handelstractaten med Østerrig, stiftet og organiseret Telegraphvæsenet i Preussen, udvidet Forbindelserne paa Østersøen ved Oprettelse af flere Dampskibslinier, befordret Anlæg af Jernbaner for Statens Regning og med stor Energie controleret de for privat Regning anlagte Baners Drift (hvorfor Publicum i det Hele har været taknemlig, medens de vedkommende Actieselskaber ofte have behøvet sig derover), omorganiseret den preussiske Bank o. M.; ved en Lov af 1849 blev Haringforholdene ordnede i en mere konservativ Retning (Mesterprøver gjenindsattes og Foreninger i Laug begunstiges). Overhovedet synes H. ofte paa en temmelig bureaukratisk Maade at ville gribe ind i de Privates Virksomhed og Foretagender.

Hejn eller **Heijn** (Peter Petersen), hollandsk Sjøhelt, født 1577 i Veltshaven ved Rotterdam, blev i sin første Ungdom fangen og haardt behandlet af Spanierne, til hvilke han derfor fattede et bittert Had; han raang sig ved Tapserhed fra simpel Skibsbjærg op til de høieste Poster i Marinen. Som det vestindiske Compagnies Viceadmiral tog han i Allehelgønsbugten (Hortugal med Brasilien stod dengang under Spanien) 45 Skibe fra Spanierne (1626), blev derefter Admiral og erobrede 1628 næsten uden Sværdsflag den store spanske Sjøflaade (af over 20 Mill. Gyldens Værdi), hvorefter han blev udnævnt til Admiral af Holland. Kort efter faldt H. i en Fægtning med 2 fra Dunkerque udløbne Skibe (20de Aug. 1629); et Rindesmærke for ham er oprettet i Kirken i Delft.

Heyfelder (Johan Ferdinand), en fortjent tybsk Chirurg, er født d. 19de Jan. 1798 i Rüstzin, praktiserede først i Erzer, kaldtes 1838 som Pio-løge og Chef for Medicinalvæsenet til Sigmaringen, og gif 1841 som Professor i Chirurgie og Therapie samt Director for den kirurgiske Klinik til Erlangen, hvor han siden 1850 desuden har bestyret Universitetssygehuset. Hans Hoved-virkosmhed her har været rettet især paa den kirurgiske Klinik og Operationslæren. Af hans Skrifter fremhæves: „Die Krankheiten der Neugeborenen“ (1825); „Der Selbstmord in arzneigerechtlich. Beziehung“ (1828); „Beobachtungen über die Cholera“ (1830); „Studium im Gebiete der Heilwissenschaften“ (1833—39); „Die Versuche mit dem Schwefeläther“ etc. (1848).

Heyne (Christian Gottlob), en af Tydlands meest ansete Humanister, født d. 25de Septbr. 1729 i Chemnitz, blev, efter at have fuldmægt sine Studier, Copist ved den daværende Minister Grev Stråhls Bibliotek i Dresden, modtog 1763 Ansættelse som Professor i Betsalenshed i Göttingen, blev 1764 tillige udnævnt til Universitetsbibliothekar, og døde sammesteds d. 12de Juli 1812. H. har indlagt sig store Fortjenester af Oldtidsvidenskabens. Foruden et betydeligt Antal mindre Skrifter (samlede i „Opuscula academica“, 6 Bd., 1785—1812) ere af hans Arbejder fornemlig at fremhæve Udgaverne af Tibull (1785, 4de Udg. 1817), Virgil (1767—75), Virnar (8de Udg. 1817), Homers Iliade (1802), Epistlet (2den Udg., 1776) og Apollodor (2den Udg., 1803).

Heyse (Johan Christian August), tybsk Grammatiker, født d. 21de April 1764 i Nordhausen, død d. 27de Juni 1829 som Director for en Pige-skole i Magdeburg, strev bl. A. „Allg. Fremdwörterbuch“ (1804; 11te Udg. 1853) og „Theoret. prakt. deutsche Grammatik“ (1814), som især i sin nyeste, af Sønnen under Titlen „Ausführl. Lehrbuch der deutschen Sprache“ besjærgede Udgave (1838—49) har bidraget til at udbyrde den nyere Sprogforfnings Resultater. — Carl Wilhelm Ludvig H., Søn af den foregaaende, født d. 15de Octbr. 1797 i Oldenburg, fra 1829 Professor i Berlin, besjærgede fortjente Udgaver af sin Faders Skrifter (s. ovenfor), men er især bleven beljendt ved sin, allerede af Faderen forberede „Dandwörterbuch der deutschen Sprache“ (1833—49, 3 Bd.). H. døde d. 25de Novbr. 1856; af hans efterladte Papirer udgav Steinthal hans „System der Sprachwissenschaft“.

Heytesbury (William, Baron af), engelsk Statsmand, født d. 11te Mai 1779, heeb, fremt han (1828) blev Lord H., C. C. C., var fra 1814 Gesandt i Neapel, derpaa i Madrid og omdrøder i Lisabon, hvor han gjenoprettede den engelske Politiks gamle Overvægt, men ogsaa valte megen Uvilje ved at begunstige Don Miguel's Planer, saa at hans Rolig truedes ved et folkeopst. Han blev da 1828 forflyttet til Peterborg, hvor han stod i stor Gunst hos Keiser Nicolaus og forblev indtil 1833. Siden var han Gouverneur paa Den Whigt (en Sinecure) og under Peels Ministerium Bicefonge i Irland (1844—46). Fra den Tid har han levet som Privatmand.

Hiatz (lat.) en Raabing, kaldes i Grammatiken Sammenhædet af to Vocaler, af hvilke den ene staaer i Slutningen af et Ord, den anden i Begyndelsen af det følgende.

Hibernia, først nævnt af Aristoteles som en af de britiske Øer under Navnet Serne, var hos Romerne Navnet paa det nuværende Irland. Geographen Ptolemaeus angiver rigtig denne Øs Beliggenhed og Skikkelse og nævner blandt dens Beboere Ivernerne, af hvilke man oftere Landets Navn.

Hibiscus er en Planteflægt af Katofffamilien, som forekommer med en stor Mængde Arter fortrinsoviis i de tropiske og subtropiske Gænder; det er Urter, Buske eller Træer med afdrengende, stillede, hele eller lappede Blade, og store, forskelligefarvede Blomster, der oftest sidde samlede i en kaseformig Blomsterstand. Bageret er 5-

rest og vedblivende, Kronbladene 5, forneden
 immenvorede med Støvdragerne, hvis Støv-
 aade ere forbundne til et Rør omkring den
 østle Støvei; Frugten er en 5-rummet Kapsel,
 lange af Arterne blive nyttige i Medicinen ved
 res store Krigdom paa Sliim, og anvendes paa
 gneude Raabe som Althæa; andre have vel-
 agende, lyrlige Blade og Blomster, f. Ex. H.
 gitalus og H. Sabdarilla, der dyrkes hyppig
 det varmere Amerika og benyttes som Syre.
 cannabianus, en cennaarig Urt fra det varmere
 sien, er ved Dyrkning udbredt over de fleste
 opiste Lande; dens Stengler indeholde lignende
 oitrevoler som Hampen og anvendes paa samme
 laade som denne til Tongvært og grovt Kerred.
 elatus fra Vestindien leverer den saakaldte
 ubæ=Vast, som anvendes til at vilke om
 igarer; H. syriacus og H. Rosa sinensis ere
 seelige Ritzplanter, den første i Friland, den
 anden i Værkhuuse.

Rids (Elias), Partistifter blandt Oværterne,
 Dvætere.

Fidalgo (sp.), portug. Fidalgo, kaldes paa
 n pveenæste Halses en Adelsmand af den
 øere Klasse, til hvilken ogsaa Caballeros og
 cuberos høre.

Rido of land er et engelsk Flademaal =
 0 Acres = 73,00 danske Lænder Land.

Hlorastium (Søgeurt) er en Planteflagst af
 Kurboldstrebets Familie (Gruppen Cicho-
 ceæ) især fra de tempererede Egne, hvoraf
 gte, f. Ex. H. aurantiacum med hvide Blom-
 r, ofte dyrkes i haver. I Danmark findes
 Arter, alle med gule Blomster, vildtvorende
 ia Enge, Græsmarker og i Skove.

Hierapolis, en Episke helliget Stad i Stor-
 bryggen ved Mæander, det nuværende Pambuk-
 lessi, var bekendt i Oldtiden ved sine varme
 lber og ved Gulen Plutonium, af hvilken der
 stræmmede giftige Dampst.

Hierarchie (gr.) d. e. Præstedømme, Præste-
 lde, betegner den overordnede Præsts Væ-
 righed og Embedsmyndighed, dernæst Præsternes
 ærbidighed, Embedsmyndighed og Corporation,
 et de betragtes som af Gud indsatte, med
 vretthigheder og overordentlige Gaver udfyrelde,
 vvaltere over de gudstjenestlige Helligdomme,
 m Ræglere mellem Gud og Lægmandenes
 aske. Hos Israelliterne vare Aarons Efter-
 mmere, isølge deres Fødsel, Præster og For-
 ndere for Gudstjenesten; i Episkopen for dem
 b Hpperkepræsten, som i Ornat, forsynet med
 n hpperkepræstelige Brytspilade, erfarede og
 rkyndte Guds Billie. Ved Læren om alle
 roendes Præstedømme og om Tilbedelsen i
 ind og Sandhed ophævede Christendommen
 ren om Præstefædet som en med særegen
 vretthigheder begavet Klasse. Alligevel udban-
 de der sig ogsaa her et H. Menighedernes
 ilspnsmænd (Bisshopper) eller Væbste (Pres-
 tere) og Menighedernes Ejnere (Dialoner)
 naaede efterhaanden præstelig Anseelse og ud-
 ndrede sig atter fra hinanden efter en beständig
 iere stigende Rangforordning. Bisshopperne i
 større Stæder bleve Overtilsynsmænd over
 Mængde mindre Menigheder med deres
 ldeste eller Præster (Parochi), hvilke danne
 ishoppers Stift eller Dioces. De geistlige
 rstandere for en heel Provinds fik Navn af

Metropolitans eller Erkebiskopper, og Bisshopperne
 i det romerske Riges største og mest fremra-
 gende Stæder, som Rom, Constantinopel, Alexan-
 drien, Antiochien og Jerusalem, kaldtes Pa-
 triarker. I den græske Kirke udbannede H. sig
 som Aristokratie, idet ingen Metropolitambisshop
 eller Patriark her opnaaede ubetinget Overherre-
 dømme over de andre. I den romerske Kirke
 udbannede Præstedømmet sig derimod til Mo-
 narchie, idet Bisshoppen i Rom tog Overherre-
 dømmet i Besiddelse. Med det 6te Aarh. be-
 gyndte Kirken som romersk-katholsk, lom-
 mæssig theokratisk, folkeopdragende Civilisations-
 og Culturansalt at stræbe mere og mere hen-
 imod en jorbist, verdslig Fuldbedelse, medens
 Begrebet om Kirken som et Samfund af Hellige
 efterhaanden gaer tabt. Lægstanden træder i
 et underjaatlig Forhold til Præststanden, der,
 som Kirkens Repræsentation, indtager en ube-
 tinget privilegeret Stilling. Den skarpe Adskil-
 lelse mellem den geistlige og verdslige Stand
 fremtræder ogsaa i de Geistliges ydre Dragt og
 Optræden. Fra det 4de Aarh. erhøbt Klerus
 nemlig som Lejn paa sin Magt og Værdighed
 en særegen Klædning, og de forskjellige Trin i
 den geistlige Stand bleve ligeledes adskilte ved
 særegne Forfælligheder i Klædningen. Endvidere
 kom Konfaren til som et sædvanligt Skilmetegn
 fra Lægstanden. Den højeste Straf for den
 Geistlige var Nedsættelse i Lægstanden, saa stor
 var den Forret, der laae i at være Geistlig.
 Paa en endnu mere afgjørende Maade adskiltes
 Geistligheden fra Lægstanden ved Eslibetet, der,
 efter den Tids Forestillinger, stjentebe en Glæds-
 af næsten overmenneskelig Hellighed. Selv kaldte
 Geistligheden sig Herrus Arvelob (Klerus). Men
 for at sikre den bisshoppelige Statskirke dens
 verdenserobrende Stilling, behøvedes det endnu,
 at den romerske Bisshops Primat blev auerhængt
 af alle de øvrige Bisshopper; Betegnelsen katolsk
 maatte blive eensbetydende med Betegnelsen
 romersk. Ogsaa sigter den hele fremstridende
 Betagelse i Middelalderens H. hen til at sam-
 menfatte den hele kirkelige Magtfulde i Bisshoppen
 af Rom, Paven. Fra det 9de Aarh. af fandt
 denne Kætning en mægtig kirkeretlig Støtte i
 de pseudoisidoriske Decretaler. Senere bealte
 Anstuelserne om Pavens Magt sig i et Curial-
 system, der ogsaa kaldes det romerske Hofsystem
 eller Ultramontanisme, og et Episkopalsystem.
 Efter dette sidste er Paven den første iblandt Lige-
 berettigede (Primus Inter pares) og underordnet
 de almindelige Kirkeforsamlings Beslutninger.
 Grundfætningerne for dette System opstilledes
 i Konstanz 1414 og i Basel 1431, bleve antagne
 af den gallicanske Kirke og paany fremdragne af
 Joh. Nik. v. Hontheim. Curialsystemets Grund-
 sætninger ere derimod: „Den romerske Bisshop
 eller Paven er Bisshop for hele Christenheden
 (Episcopus universalis); af geistlig Jurisdiction,
 den lovgivende og den fuldbyrdende Magt er
 alene i hans Hænder; han alene kan give Love,
 give en authentisk Forklaring af Lovene og dis-
 pensere fra deres Sagttagelse (Plenitudo potes-
 tatis); han alene kan sammenkalde Bisshopperne
 til almindelige Synoder, lde Kirkeforsamlin-
 gerne og tilbede deres Beslutninger Lovstrakt;
 alle andre Erkebiskopper og Bisshopper ere kun
 hans Stedfortrædere og Besalvmægtigede, for-

pligtede til ubetinget Lydighed imod ham; de blive indfattede og affatte af ham; alle deres Rettigheder, al deres Myndighed stammer fra ham; derfor kan han efter Behag indskrænke og afvide disse Rettigheder; endelig er alt Kirkegods hans Eiendom, og kan anvendes af ham efter Gødtbefindende. Dertil kommer endnu den Anskuelse, at Paven er Guds Statthalder paa Jorden, Besidder af alle Jordens Lande, og alle Forfæres Overherre. Blandt Protestanterne findes principmæssig intet S. Kun den anglicanske Kirke har bevaret det bisppelige Embede som grundet paa præstelig Indvielse i en uafbrudt Succession. I den evaangelisk-lutheriske Kirke er det Præsterens Opgave at bevare den kirkelige Orden i Ordets Forlydelse og Sacramenternes Forvaltning.

Hieratisk Skrift, f. Hieroglypher.

Hieratisk Stil kaldes i den græske Kunsthistorie den ved visse Gjenstande, navnlig ved Tempelgaver, brugelige Efterligning af den ældste græske, fivte og jurlige Billedduggerstil, hvilken vedvarede lige til den romerske Tid.

Hieros, f. Heros.

Hieros I, en ældre Broder til Gelon, var Regent i Gela, dengang Gelon overførte Herredømmet til Syracus (485 eller 484 f. Chr.); da Gelon døde 477, fulgte S. ham i Regieringen og hævede med Dygtighed Herredømmet i Kamp mod saavel nære som fjerne Fjender. Han var en Ven og Beskytter af Digetkunsten, og flere af Tidens berømteste Digtere besøgte hans Hof, blandt Andre Simonides, Pindaros, der skrev en Tragødie (Mæmerberne) med specielt siciliansk Sujet, og Pindar, der besang S.'s Seire i de græske Kamplege. Xenophon har i et „S.“ betitlet Skrift fremstillet ham i et vistnok altfor gunstigt Lys. — S. II, Søn af Hierokles, en fornem Syracusaner, udmærkede sig i de efter Kong Pyrrhus's Tilbagetog (275 f. Chr.) paa Sicilien opstaaede Uroligheder i den Grad, at han, der først var Syracusanernes Overfetherre, efter en afgjørende Seier over Mamertinerne blev udnævnt til Konge. En Tid lang holdt han sig med Carthaginienserne mod Romerne, men slog sig siden paa visse Partii og blev efter den første puniske Krigs Slutning (241) af dem anerkendt som Konge. Dgsaa i den anden puniske Krig stod han trofast paa Romernes Side og døde efter en lang Regjering 215 i en Alder af over 90 Aar; hans Sønnesøn Hieronymus, der fulgte ham i Regieringen, blev paa Grund af sine Ubfælelser og sin Grusomhed myrdet allerede 214. S. udmærkede sig som Regent ved Milddhed og Biisdom, fremmede Agerdyrking og Kunstler, isærdeleshed Bygningskunsten, hvorved navnlig den berømte Archimedes understøttede ham.

Hieroduler (gr.) b. e. Tempelslaver, Tempeltjenere, kaldte man i Oibitiden i videre Forstand alle de til en eller anden Subdoms Tempeltjeneste hørende Personer, men i snævrere Forstand kun den Klasse af disse, hvem Udsærelsen af de lavere Forretninger paahvilede, og som med deres Aftom vare Tempels Eiendom. Det ikke ubetydelige Antal af saadanne Slaver i Syrien, Phoenicien og Lilleasien bestod for Deelen af Dvinder, der gave sig til Priis i Gave til den Gubdom, de tjente. Dgsaa

hos Oraklerne fandtes der saadanne S. i Korinth og paa Samos; især vare Demos Craxinas S. paa Sicilien bemærkede. De kvindelige S. bleve ofte gjorte til Gjenstand for kunstnerisk Fremstilling.

Hieroglypher (gr.) b. e. hellige indgravede Tegne, alder man isærdeleshed de ægyptiske Skrift- eller Billedmindesmærker, som findes paa næsten alle Bygninger, Obelisker, Liigtister, Papyrusrudder o. s. v. i hele Egypten fra de ældste Tider indtil de romerske Reiseres, og af hvilke man hidtil kjender 900—1000 forskjellige Betydninger.

I 3 Henseende til den ydre Form kunne S. deles i 3 Klasser. 1) Den egentlige hieroglyphiske Skrift, S. i snævrere Betydning, er den, som fremstiller mere eller mindre udførte ordentlige Billeder; den er den ældste, og den findes fortrinnsvis paa Bygninger for den græske og den romerske Periode i Egypten. Det er mere eller mindre troe og fuldstændige Afbildninger af de forskjellige Gjenstande, næsten alle indgravede paa offentlige Mindesmærker, emen lidt oplyste over Overfladen (Basreliefs) eller i lige Høide med denne men i en udhulet Forbygning paa samme (Haukeliefs); de ere næsten alle colorerede, saaledes at den naturlige Farve er efterlignet (hvad der angaaer Maanen er guult, Vandet blaat, Rødet rødt, Dyrene have den naturlige Farve o. s. v.). Tegnene staae snart isoleret, indt ved Siden af hinanden, og det baade fra høire og fra venstre Side, snart over og under hinanden. 2) Den hieratiske Skrift eller Præsteskriften, som især blev brugt af Præsterne til geistlige Skrifter men ogsaa findes paa Mindesmærker, var en paa hurtigere Stridene beregnet (tachygraphisk) Forkortelse af den hieroglyphiske Skrift, som falder i 4 Klasser, isærenem hvilke den baaer Overgangen til den følgende; Tegnene staae i denne Skrift regelmæssigt i horisontale Linier og altid fra Høire til Venstre. 3) Den demotiske eller enskriftige Skrift, som kun fremstiller de letteste og simpleste Billedbegreb og i de beqvemteste Forkortelser. Med Undtagelse af Gudenavnene, som behøvede deres symboliske Tegne, og enkelte S. er i denne til Follebrug, Forretningsdocumenter og Breve bemærkede Skrift en Art Bogstaver traadte istedetfor Tegnene, som her have antaget en conventionel og Oprindelige neppe fortaadende Form. — Skriften er ligesaa fuldstændt i Formen 2000 Aar f. Chr. som 200 Aar e. Chr.; Forkortelserne tilkom man sig i den ældste Tid som i den nyere. I det 3de Aarh. begyndte man at betjene sig af den kopistiske Skrift, et græsk Alphabets, til hvilket søiedes 6 af den hieratiske Skrift laante Tegne.

II. Forklaringen af S. var i lang Tid en Gjenstand for villaarlige Hypotheser og Gjetninger, for tomme Phantasiepil. Man antog uden Videre for afgjort, at S. slet ikke fremstillede virkelige Ord af et Talesprog, men at enhver S. var et eget Tegne for en bestemt Forestilling, og at de udbændig maatte forklares symbolisk og allegorisk. Overgangen til en fornuftigere Betragtning gjorde den danske Lærd Bogka i sit Skrift om Obeliskerne, idet han først formodede Tilværelsen af et phoenicisk Element i S. Materialet for disses Studium afvidedes overordentlig ved det franske Tog til Egypten

798; men et fast Holdepunct vandt man først, da man 1799 fandt den berømte Indskrift i Rosette, som nu opbevares i British Museum. Det var en sort Steen med en Indskrift, først i gentilte S. (denne var dog noget ubelagt), dernæst i demotisk Skrift og endelig i en græsk Doversættelse, i hvilken det siges, at alle tre udsøgte den samme Text (et Decret, som de ægyptiske Præster havde oplyst til Ære for Kong Ptolemæos Epiphanes 197 f. Chr.). Den behandles først af S. de Sacy og af den svenske lærde Akerblad. Samlingerne af ægyptisk Skrift udsøgedes siden overordentlig vel det franske Zærl „Description de l'Égypte“ og ved Denon's Rejsebeskrivelse. Th. Young, en lærd engelsk Læge, studerede især den demotiske Indskrift paa Rosette = Stenen, opstillede først den ovenfor sine tre dobbelte Inddeling af S. og paaviste Forholdet imellem dem (1819). Den, der lagde Grundten til vor Kundskab om S., var dog franskmanden J. F. Champollion (s. d. A., hvor hans vigtigste, herhen hørende Skrifter ere nævnde). Han forfulgte Youngs Sætning, at S. for en Deel ere phonetiske d. e. Lydtegn eller Bogstaver, videre, og fandt, at de ere det for Størstedelen; han erkjendte, at de ægyptiske Ord, der findes i S. paa de ælteste Mindesmærker ved Tebe og i de koptiske, med græske Bogstaver skrevne Bøger, i Almindelighed høre til et samme Sprog og kun afvikle sig ved Vocaalernes Udelæbelse i S. og ved arabiske og græske Ord's Indblanding i det koptiske. Med Christendommens Indførelse opførte Brugen af S., og et græsk Alphabet afløste den hellige Skrift.

Hovedsætningerne i Læren om S. efter Champollions System ere følgende. Sproget i samme er det koptiske; den hieroglyphiske Skrift indeholder dels alfabetske, dels figurative, dels symboliske Tegne (s. nedenfor); Tegnene af disse 3 Arter stilles blandede imellem hinanden; hyppigst hører eet og samme Begreb for Lydelighed's Skyld betegnet 2 Gange efter hinanden, saavel symbolisk som alfabetsk. Til nærmere Fortklaring heraf seer Følgende. Til at betegne Forestillinger, som i andre Skrifter udtrykkes blot ved Tegne for Ordene's Lyd (Bogstaver), anvendte Ægypternes hellige Skrift, saavel i de egentlige S. som i de berøfne afstørkede hieratiske og demotiske Skriftarter, 3 Slags Tegne. A) De figurative Tegne, der fremstille et Billede af selve den paatænkte Gjenstand, som naar Solen betegnes ved en Kreds med et Punct, Maanen ved en Halomaane o. s. v. B) De symboliske Tegne. Umuligheden af at fremstille umiddelbart abstracte Forestillinger i Billeder førte til Anvendelsen af andre Tegne, hvorvedst hvilke man fremstillede dem ved Billeder af sandelige Gjenstande, der stode i nærmere eller fjernere Forhold til hine. Dette skete, ibet man f. Ex. atte et Tegne paa en Deel af Tungen og f. Ex. betegne et Slag ved to Arme, hvoraf den ene vakte et Skjold, den anden et Spyd; eller man tegne en Karvag eller et Redskab istedetfor Birtningen eller Handlingen, j. E. en Pen til at betegne Skrivning; eller man anvendte en Melappor og betegne f. Ex. Svide ved en Høg, Overlegen ved en Løve's Fortrop o. besl.; eller man brugte reent conventionelle symboliske Tegne, f. Ex. den saaladte Nilusgle, et mystisk

Instrument, som betegne Udsødelighed og et høiere Liv, Rejsfarbigheid betegnes ved en Strudsfejer, fordi alle Fjer af denne Fugl skalde være lige, Karet ved et Palmestæv, fordi dette forudsattes af syde 12 Ørene hvert Aar. C) De phonetiske Tegne, som vore Bogstaver, Lydtegn ikke blot for Stavelserne men ogsaa og fornæmnelig for de enkelte Lyd. Principet for disses Anvendelse var at fremstille en Lyd ved Billedet af en Gjenstand, hvis Navn i det ægyptiske Sprog begyndte med den paagjældende Lyd (det „akrophoniske Princip“); f. Ex. en Ærn brugtes til at betegne Bogstavet A, fordi en Ærn paa ægyptisk hees Achom. Det er klart, at man paa den Maade havde kunnet skrive et Ord med en Rængde forskellige Tegne, og Champollion har saaledes for Lyden S fundet ikke mindre end 24 Tegne. Imidlertid satte Skif og Bødtog en Grænse for Villkaarigheden heri, og en symbolisk Betydning traadte ofte bestemmende til ved Valget (ved et romersk Rejsernavn betegnedes A altid ved en Ærn, fordi denne tillige var Symbol paa Berdensherredømmet). 3 Reglen streves kun Stammevocalerne, de øvrige udelobes som i flere semitiske Sprog; beslægtede Consonanter streves ofte med eet og samme Tegne (f. Ex. P og R). Herved forsvandt i Hieroglyphskriften de ægyptiske Dialekters Forskjelligheder, og S. danne et Slags officielt Fælledsprog. — 3 enhver hieroglyphisk Skrift findes nu de nævnte 3 Arter Tegne blandede imellem hverandre, omtrent som i nogle ældre Billedbøger et Biblesprog er udtrykt ved Bogstaver og ved Tegne. De phonetiske Tegne ere hyppigst, de figurative sjældneste, i Almindelighed kun de meest kendte sandelige Gjenstande (Menneker, Dyr, Planter o. besl.) og Gudebilleder. Men da nu et stort Antal Tegne kunde bruges baade figurativt og phonetisk, saa opstod en Trang til at betegne denne Begrensede Natur, og de, der pleie at bruges phonetisk, ere derfor allevegne, hvor de skulle tages symbolisk eller figurativt, forsynede med visse Tegne. Da endvidere mange Ord af ganske forskellig Betydning kun afvikle sig ved Vocalerne, som hørte til samme, men disse i Skriften udelobes, saa opstod herved en Ulydelighed og Usikkerhed, som nødvendig maatte forebygges; hertil tjente de af Champollion med stor Slarpsubighed opdagede og efterviste Bestemmelsestegn („signes déterminatifs“). Saaledes sviede man til de 3 phonetiske Tegne, som udtrykte det ægyptiske Ord paa en Løve, Billedet af dette Dyr; til det Ord, der udtrykte „Glands“, sviede man Billedet af en Sol med Straaler; efter alle Ord, der betegne et firspødt Dyr, satte man et Tegne, der oprindeligt lignede Halbdelen af en Drejud, til Gjenstande af Planteriget sviede man Billedet af et Træ o. s. v. Paa lignende Maade skjeluede man ved visse Tegne Tal, Røn, Egenavne o. s. v.

At dette Champollions System, der ofte be- roede paa Formodninger og skjælle Hypotheser, i det Endste kunde give Anledning til mange Derigtigheder, er naturligt; det danner imidlertid Udgangspunctet for næsten alle senere Undersø- gelser. Det fulgtes og udvikledes nærmere af S. Rosellini, som ledsagede Champollion paa hans Rejser (1828 f.) og udgav det store Bærk

„Monumenti dell' Egitto e della Nubia“, hvis Fuldebelse blev afbrudt ved Forfatterens Død 1842), F. Salvadorini (hvis Hovedværk er „Analyse grammaticale et raisonnée de différents textes égyptiens“, og som desuden leverede en Oversættelse af Indskriftene paa Obeliskerne i Paris m. M.), Ch. Yorke og W. Keate („Les principaux monuments Egypt. du Musée Britann.“, 1827) o. Fl., fremdeles Engländeren Salt („Essay on Dr. Young and M. Champollion's phonetic system of Hieroglyph.“), Italieneren Gajzera („Descrizione del monum. Egial etc.“, 1824), Franskmanden Thilorier („Examen critique des principaux groupes hieroglyphes“, 1832), Tybsterne Rosengarten (i Ersch u. Grubers Encyclopædie) og især J. E. Ideler („Hermapion sive rudimenta hieroglyphicæ veterum Aegyptiorum litteraturæ“, 1841, hvor ogsaa Litteraturen over F. er samlet). — Imod Champollion ere især optraadte Spohn („Ueber F., ihre Deutung und die Sprache der alten Ägypter“ og „De lingua et litteris veterum Aegyptiorum“, udg. 1825 efter Forf.s Død), Seyffarth („Rudimenta hieroglyphicæ“, 1826, hvori han stræber at vise, at den demotiske Skrift ikke er opstaaet af den hieroglyphiske, men er den ælste og bliver at udele af den phøniciiske Skrift; „Die Grundzüge der Mythologie“ o. s. v., 1843, o. M.), Russeren Gullianoff, som opstillede et eget System, hvilket Klaproth udsærte videre, Uhlemann o. Fl.

I Henseende til Anvendelsen af F. synes den naturlige Opfattelse af Sagen at være den, at man oprindelig brugte blot Billedskrift, og at man siden, da man var bleven bekendt med Bogstavskrift, brugte denne i det daglige Liv, men derimod for andet Brug, til Mindesmærker og alle alvorligere eller høitideligere Anvendelser, beholdt den gamle, ved Hæbe og religiøs Betragt helligede Billedskrift, kun paa en temmelig kunstig Maade sammelmettet med Bogstaver (s. ovenfor I).

Hierolles, romersk Statholder i Bithynien og senere i Alexandrien, levede paa Diocletians Tid (284—305 e. Chr.) og stal med stor Yver have øgget denne til at forfølge de Christne (302 e. Chr.); han forfattede i dette Tienet et værk, nu ikke længere eksisterende Skrift.

Hieromantie (gr.) betyder Sandfåsing ved Hjælp af Offrene, isærbeleshed efter Bestaaffenheden af Offerdyrenes Indvolbe.

Hieronymiter, ogsaa kaldede den hellige Hieronymus's Eremiter eller Eneboere, er Navnet paa en Munkeorden, som blev stiftet omtrent 1370 i Toledo af Portugiseren Bajco, Franciscaner munk af Tertiærernes Orden, og af Spanieren Pater Ferdinand Pecha, Kammerherre hos den castilianske Konge Peter den Grusomme. Ordenen blev stiftet af Pave Gregor XI 1378, fulgte Augustinus Regel og satte sin Hovedopgave i Videnskabernes Dyrlæse. Kloster St. Just, i hvilket Keiser Carl V døde, hørte til denne Orden. Nu findes den kun i Amerika. Ordensdragten er en hvid Kiortel af grovt Stof, en lille Rabuds og et Schulterbæde, begge af sort Farve; hertil kommer en lang Kappe af samme Farve, som kastes over ved Udgang af Klosteret. — En lærd Congregation dannede af Lupus b'Olmedo stiftede F. af Observantien, som have

holdt sig i Stallen under Navn af Eremiter St. Hieronymi de observantia eller de Lombardia. — En anden Forgænging blev stiftet 1580 af Peter Gambacorti fra Pisa; den kaldtes den hellige Hieronymus's Eneboere, eller den hellige Pater af Pisas Congregation. — Hieronymiter stiftedes af Maria Garcias i St. Pauls Kloster i Toledo 1375, men ere nu ophavede.

Hieronymus (Sophronius Eusebius), den lærdeste blandt Occidentens Kirkefædre, født 331 i Stridon, en By paa Grænsen mellem Dalmatien og Pannonien, virkede især efter 383 som Lærer i Rom, hvor han ved sin æstetiske Banel og sin Prædiken hæmpebe for Romerlivets Ubredelse og ogsaa vandt flere romerske Qvinde, deriblandt Paula og Marcella, for Klosteret. I Forening med Paula stiftede han 386 et Kloster i Bethlehem, i hvilket han døde 420. Han blev begravet i Bethlehem. F. deeltog med Iver i sin Tids kirkelige Stridigheder og hæmpebe kraftig imod enhver Art Heterodogie. Han oversatte det gamle Testaments Skrifter paa Latin og forbedrede den ældre latinske Oversættelse af det nye Testamente. Hans Arbejde ligger til Grund for den af den katolske Kirke autoriserede latinske Oversættelse af Bibelen (Vulgata). Den første samlede Udgave af hans Skrifter er forberget af Erasmus Rotterod. (9 Foliohb., 1516—20), den bedste af Dominicus Ballarsi og Scipio Masini (11 Bb., 1724—42 og 1766).

Hieronymus af Prag, en af Reformationens Forløbere, Hus's Ven, har faaet Elmsavn efter sin Fødeby Prag, men heed egentlig v. Hamskisch. Hans Fødselsaar er ubekendt, men falder rimeligvis imellem 1360 og 1370. Han studerede først i Prag, derefter i Paris, Kolin, Oxford og Heidelberg, blev 1399 Magister i de frie Kunster og Baccalaureus i Theologien og erbtvævede sig i det Hele taget en saadan videnskabelig Dannelse, at han heri endog overgik Hus. Bævirket af Biscops Skrifter sluttede han sig til Hus's Kamp imod Hierarchiet og de Geistliges Usædelighed, undertiden med en saa voldsom Nidhæshed, at han søndertraadte Kæstgættene, lod en Munk styrte i Molbau og brændte de pavelige Afskriftsbrev 1411. Da Hus var bleven fængslet som Rjetter paa Kirkeforsamlingen i Konstanz, ilede F. frivillig Faren imøde for at forsvare sin Ven, men forgæves; denne blev brændt. Nu begyndte det ogsaa at blive farligt for F.; han forlod derfor Konstanz, men tilbød i en Skrivelse at forsvare sig imod enhver Anklage, naar man vilde tilstaae ham fullret Lede. Da Reiseren imidlertid clausulerede dette saaledes: „Iaavidt det staaer til os, og den ortodokse Tro fordrer det“, saubt F. det rodeligt til tiltræde Tilbagereisen til Prag. Men undervejs blev han i Hirschau i Dværfals taget tilfang af Hertugen af Baiern (April 1415), ført i Lænker til Konstanz og udleveret til Kirkeforsamlingen. Efter et halvt Aars strengt Fængsel og haard Behandling lod han sig i Conciliets 19de Møde (d. 23de Septbr. 1415) forlede til at tilbagekalde de Rjetterier, man lagde ham til Last. Da Processen imidlertid, paa Grund af Prager-Munkenes fortsatte Anklager, blev gjenoptagen, talte F. med levende Begjæring for Kirkeforsamlingen, beklagede, at han af Menne-

ogt havde laabet sig forlede til Gjenfaldelsen og g nu samme høitidelig tilbage d. 26de Mai 116, hvorefter han blev brændt d. 30te Mai. **Hierophant** (gr.) kaldtes den første Præst ved eleusinske Myfterier, hvem det ved Opførelsen det mystiske Drama paaalaae at fremvise de allige Symbolers Tegn. Han var af Cumolernes Slægt. Ligeledes paahvilede det ham opbevare og udbyde de udfrevne Love og at re dem, der skulde indvies, ind i det eleusinske empel. Han kaldes derfor ogsaa Mystagog og rophet. — Dernæst bruges H. overhovedet i endningen af Overpræst, Stiftsforstander, og onist betegner man dermed En, som søger at iffe sig Anseelse ved geistlig Opbløsthed.

Hjerka er en i ældre Tider i Halland boende, dansk adelig Familie, som i Begyndelsen det 17de Aarh. flyttede over til Sverrig, vor en Green af Slægten 1771 til Friherre-erbighed. Af denne friherrelige Green var an H. (s. Hjerka); af den adelige er Rard Johan ., som blev født i Upsala d. 23de Jan. 1801 i blev Magister philosophus 1821, samt under- stede sig f. N. den juridiske Kandidatexamen, vorefter han indtraadte i Bjergværkscollegiet, vor han 1825 blev Notarius og senere gjorde jenneste deels som Secretair deels som Dommer. ed Rigsdagene 1823 og 1828 var han derhos istat i Ribberhuus-Cancelliet og udgav senere ligemed Crusenfolke „Riksdagselndingen“. Ister Rigsdagens Slutning hjøbte han for egen egning et Trykkeri, opgav Embedsbanen og traadte i Slutningen af 1830 som Forlægger i Hovedredacteur af „Aktionbladet“. Hermed blef han, indtil han 1852 solgte dette Blad, r med ham som Redacteur var blevet det meest idrekte i Sverrig og i en lang Tid udøvede i iffe ringe politisk Indflydelse. Han har rhos som Rigsdagsmand, deels for Abelen ia Rigsdagene fra 1834 til 1856, deels for ondestanden paa Rigsdagen 1859, bestandig eret en af de liberale Ideers Talsmænd, og m Bogforlægger, Stilsarbejder, Fabrikteer, rosterer lagt en usædvanlig Virksomhed og riftighed for Dagen.

Hille (Singultus) er en ved en forbigaaende ampagtig Sammentræning af Indaandings- uflerne, navnlig af Mellemgulvet og Stemme- blens Sammenrøremusler, bevirket lort, af- udt og lydelig Indaandning. Den kan under- den være af reen nervøs Oprindelse, f. Ex. is Hysteriske, men er i Almindelighed fremtaldt d Feil i Underlivsorganerne, Betændelse, For- stieltesanomastier o. f. v. Ofte kan man strag indse H. ved at drille en Slusk Band, eller d i nogle Diebskifte at standse sit Aandedræt.

Hilarius, den Hellige, Biskop af Poitiers, rig Mobbstænder af Arianerne, født i Poitiers behensle Forældre, gif over til Christendommen i blev 350 Biskop i sin Fødested. Reiser Con- stantius forviste ham paa Grund af hans atha- nianske Iver 356—60 til Phrygien. Senere bosdt han Tilladelse til at vende tilbage til oitiers, hvor han bøde d. 13de Jan. 368. ans Bærter ere udgivne af Benedictinerne 693), af Maffei (2 Bd., 1730) og af Ober- air (4 Bd., 1781—88).

Hilarius var Pave 461—68. Under ham be- endte de monophysitiske Stridigheder; han til-

beelte Biskoppen af Arles Sted til at sammen- talde Synoder i Gallien.

Hilbanus (Wilhelm Fabricius), en berømt Chirurg, fødtes 1560 i Hilden i Schweiz, Studere i Laufanne, og levede til sin Død 1634 i Bern. Han var briflig og opfindsom i sin Kunst, nsd en overordentlig Anseelse ifær som Opera- teur, og har efterladt sig en Række Jagttagelser, som hoveds i mange Udgaver, oprindelig paa Tydsk, senere paa Latin („Opera omnia“, 1646).

Hilburghausen, Stad i Hertugdømmet Sachsen-Meiningen-H. i Tydskland, ved Werra, har et „bibliographisk Institut“. 4,600 Indb.

Hilde er i den nordiske Mythologie Navnet paa en Valfrie. Striden kaldes ofte Hildes Leg.

Hildebert af Tours, Scholastiker og Digter, født 1057 i Lavardin i Vermandois, død d. 18de Decbr. 1134 som Erkebiskop af Tours, var den Første, som i Betskerlandene forsøgte at bringe Dogmatiken i System. I sine latinske Digte staar han uendelig høiere end de andre Digtere i hiint Aarh. Hans Skrifter ere ud- givne af Beaugendre (1708).

Hildebrand var Pave Gregor VII's Navn, førend han blev Pave.

Hildebrandt (Heribrand Theodor), tydsk Ma- ler af Düsseldorferskolen, født d. 2den Juli 1804 i Stettin, var Elev af W. Schadow. Han har gjort sig bekendt saavel ved en Række gode Historiemalerier, som ogsaa ved Portraiter.

Hildebrandt (Georg Friedrich), Læge og Naturforsker, født 1764 i Hannover, død 1816 som Professor i Lægevidenskab, Chemie og Physik i Erlangen, var lige udmærket som Menneste, Læge og Lærer. Blandt hans mange fortrinlige Skrifter nævnes: „Handbuch der Anatomie des Menschen“, „Lehrbuch der Physiologie des menschlichen Körpers“, „Anfangsgründe der dynamischen Naturlehre“, „Lehrbuch der Chemie als Wissen- schaft und Kunst“.

Hildegard, den Hellige, født 1098, af Grez- verne af Sponheims Slægt, blev opdragen i et Kloster i Jreibrücken, for hvilket hun senere blev Abbedisse. Hendes My for Heli- lighed hidførte saa mange Nonner, at hun stiftede et nyt Kloster ved Bingen, hvilket hun bestyrede til sin Død 1197. Hendes frimodige Tvoren imod Kirkens Fordærvelse, hendes Vi- sioner og Spaabomme over Straffedomme, der skulde ramme Kirken og Klerus, bragte hende i stor Anseelse. Blandt hendes talrige Skrifter er „Scivias (d. e. sciens vias), seu visionum et revelationum libri III“ (1698) det vigtigste.

Hildesheim, Stad i det efter samme be- nævne hannoverske Landdrostie, ved Floden Innerste, har Rinnedmanufaktur, Garverier og Tobaksfabriker samt endel Handel. 16,000 Indb. — H. hørte engang til Hansestæderne og har sin Oprindelse fra et allerede under Carl den Store stiftet Bispedømme, hvis Besiddelser ubdvidedes betydelig, indtil en Deel deraf 1523 blev aftraadt til Hertugerne af Brunsvig. I Aaret 1803 lagdes Bispedømmet under Preussen, 1806 under Kongeriget Westfalen, 1813 tog Hannover det i Besiddelse.

Hiller (Georg Christian), dansk Decorations- maler, født d. 5te Juni 1807, gif først paa Akademiet for at udbanne sig til Landskabsmaler, men forlod dette for Decorationsfaget, hvori

han er den første siden Abildgaards Tid, der har behandlet det som Kunstner. Ved flere større Arbejder, foruden en Mængde mindre, har han vist sit Talent og sin Smag, saaledes ved Decorationen af Thorvaldsens Museum, af Universitetets Forhal (s. *Pausen*, *Const.*), af Christian IV's Capel i Roeskilde (s. *Eddeiten*) og endelig Landbohøjskolen, hvor Dyrmalers Madsen og Landstabsmaler Aagaard have udført enkelte Partier.

Sillah, en By paa den vestre Euphratbred med 10,000 Indb., er bygget paa Ruinerne af det gamle Babylon, hvis sammenslutne Mure sees at strække sig i Form af Øsie i Byens Omegn. En saadan Øs fører hos Araberne endnu Navnet „alcaasr“; „Palais'et“ og antages at have været Nebuladnezars Palads, hvor Alexander døde. Omrent et Par Mile fra S. findes Ruiner af det saakaldte Nimruds Taarn, Birs-Nimrud, som antages at have hørt med til Babylon og været et Belus-Tempel.

Sillel, en jødisk Lærb og Rabbiner, levede paa Christi Tid og hidrog til den senere Opkomst af de jødiske Højskoler i Tiberias, Lybba og Caesarea, idet han ved sine Foredrag i Jerusalem optegnede kritisk-egregetiske og palæografiske Bemærkninger til det gamle Testamente; disse blev mundtlig overleverede og senere samlede som den saakaldte Masorah. Han hørte til Phariseernes Sekt, og stod i Spidsen for en særegen Skole, som var modsat Schammais.

Siller (Ferdinand), Componist og Pianist, født d. 24de Decbr. 1811 i Frankfurt a. M., optraadte allerede i sit 10de Aar som Claveerspiller og i sit 17de som Componist. Paa sine forskjellige Rejser virkede han meget til at udvide Smag for gebiegen Musik, og blev 1850 Musikdirecteur i Wien, til hvilken Birkfømhed han atter vendte tilbage, efterat han i Vinteren 1851—52 havde dirigeret den italienske Opera i Paris og 1852 havde tilbragt den musikalske Saison i London. Blandt hans talrige Compositioner maae mærkes: de store Dratorier „Jerusalems Forskyrrelse“ og „Saul“, flere Operaer, hvoraf især „Conradin, der søgte Hønskaufe“ (1847), vandt meget Bisfal, endvidere flere Sæfter Sange, samt Sonater, Cluiber og andre Værker for Claveer, Violin o. s. v.

Siller (Johan Adam), tydsk Musiker, født d. 28de Decbr. 1728 i Wendischbosig ved Gørlitz, var den første, der udgav et musikalsk Tidsskrift (begyndt 1760 under Titlen „Musikalischer Zeitverreiß“). Ogsaa gjorde han sig bekendt ved at dirigere de saakaldte „store Concerter“ i Leipzig, ved at stifte en i sin Tid berømt Syngeffole, samt ved Compositioner af flere Operetter, og ved at udgive en Choralbog, som fandt megen Udbredelse. Han blev 1789 Cantor og Musikdirecteur ved Thomaskirken i Leipzig, pensioneredes 1801 og døde d. 16de Juni 1804.

Sillærad er en Kjøbstad i det nordøstlige Sjælland, Frederiksborg Amt, Lynge-Frederiksborg Herred, 4te M. N. W. for Kjøbenhavn, beliggende i en flaa, skovrig Egn omkring Frederiksborg-Slots's, ved hvis vestlige Side den stæber op til Frederiksborg-Slot, hvorefter den ogsaa sædvanlig kaldes Frederiksborg. Ved Folketællingen 1860 havde Byen 2,301 (1855: 2,292) Indb. Den har ingen Kirke, men benyttede Slotskirken, indtil den ulykkelige Brand d. 17de

Decbr. 1859 sbelagde denne tilligemed Slotets øvrige prægtige Hovedbygning. Af offentlige Bygninger findes i Byen et Raadhuse, en Skolebygning, Frederiksborg Districts Sygehuse og Frederiksborg Amts Daareanstalt samt S. Høspital for 26 Lemmer. Amtmanden over Frederiksborg Amt har Bolig i S.; her er ogsaa Frederiksborg lærde Skole (stiftet 1630 af Kong Christian IV; 1860: 72 Disc.), og i de til Byen hødende „Nyhuse“ (der henhøre under Frederiksborg Slotsfogd) er Amtstuen for Frederiksborg Amtsskolebistric. Byens Erhvervstider ere Landhandel, Haandværk og Agerbrug; den udtregende Konges hyppige Ophold paa sit Nærlingssted Frederiksborg-Slot skaffede ogsaa i en Række af Aar afskillige Kæringsbrevende en ikke ringe Indtægt. I S. er en Sparekasse for hele Amtet. Løt udenfor Byen ligger *Sillæradsholm*, Frederiksborgs gamle Læbegaard, med det kongelige Stutteri. — S. er en af Danmarks yngre Kjøbstæder, den opstod ved Sammenlægning af to ubetydelige Landsbyer i Anledning af Slotets Opførelse. Byen fik dog først fuldstændig Kjøbstæderrettighed 1732. Ratten imellem 10de og 11te Mai 1834 afbrændte en stor Deel af Byen.

Himalaya, d. e. Suenes Rige, kaldes den uhyre (Jordens største og mægtigste) Bjergmasse, som danner Sydrauden af det store asiatiske Hilland, og som bedækker Dele af Tibet og Forindien; den strækker sig fra c. 90° til c. 113° ø. L., altsaa omtrent 350 M. Grænderne for den betegnes ved de Sletter, hvori Indus (med dens Bifløder), Ganges og Bramaputra flyde, og disse fløder bortføre næsten alt Vandet fra samme. S. gjenembrydes af Indus og efter al Sandhyalighed af Bramaputra, der uopaatvivlelig er en Fortsettelse af Dsharutjampn. Man kan inddele S. i to Hoveddele: a) den vestlige S., fra Indus's Gjenembrud til den Egn, hvor Indus og dens Biflod Getledsch, Ganges og dens Biflod Djumna have deres Rulder, bestaaende af flere næsten parallelle Rieder fra 23—24,000 F. høide og meget høitliggende Passer. b) den østlige S., fra Ganges's Rulder til Bramaputra, har kun en Riede i Høvedretningen, men derimod uhyre Bjerggrupper lænede til sin Side, og er den høieste; her findes Everest, det høieste maalte Bjerg paa Jorden (c. 28,000 F.). Dshabalagiri (26,000 F.), Kintjhindshunga (27,000 F.) o. fl. — S.'s Bjergnatur er saa storartet og vilb., at ingen anden Bjergside i den Densende kan sammenlignes med den. Uhyre Granitmasser ere som i chaotisk Forvirring lagde imellem hinanden, Bjergpasserne ligge i en Øside af 15—18,000 F. over Havet og ere overordentlig vanskelige at komme frem paa, Fløderne styrte sig med rasende Bølsjombed nedad de himmelske, lobrette Klipper, Sketschere findes, imod hvilke de schweiziske ere Ubetydeligheder, og Dalene ligge for en stor Deel høiere end Alpernes søerste Toppe. Paa Syd-siden af S. ligge de store Længdebale eller Terrasselande Nepal, Butan og Assam (s. disse Art.). S. har efter den forskjellige høide næsten alle Klimaer og Vegetationsforhold, fra Troppegnenes indtil Polarlandenes: ved Foden indbiste Værter, berester igjennem forskellige Trin europæiske, øverst oppe Kaaletræer og saa

Aperegiens fortrinlige Græsge, hvor flin-
uldebe Haar og Geder finde deres Høde, indtil
Alt stoner i den evige Is og Sne. Sne-
grændsen ligger paa 5. endel høiere paa Nord-
siden (17—18,000 F.) end paa Sydsiden (14,000
F.), forbi den stærke Fede, som **ubvisler sig om**
Sommeren paa Høfløtterne N. for S., smelter
Sneen i en saa stor Hvide. Denne Fjallands-
limaets stærke Sommervarme i Forbindelse med
S. s Veliggenhed nærværendes Bønderne gjør,
i Plantevægten gaar saa høit op paa samme,
at Kornavl findes her i en Hvide (Byg og
havre til 12,000 F., Hvede indtil 10,000 F.),
hvilken paa Alperne Alt forlængst stoner i
vig Is og der ikke engang paa Berge under
Equator finder nogen Dyrkning Sted (paa
Indesbjergene gaar Kornavl kun til 9,000
F.). — N. for S. ligger Thibet, derest Høi-
letten Turfan; S. derfor ligger en lav og
ampig Slovegn (Sjehar eller Tarai), i hvil-
en en Deel af Fugtigheeden fra S. bliver
aaende, og som danner Overgangen til Hin-
ostan eller Indiens Lavland.

Himantopus, s. Styttengænger.

Himera, en By paa Nordkysten af Sicilien,
nlagt af Grækere fra Jankle 649 f. Chr., blev
60 udbetrukket af den grusomme agrigen-
iske Tyrann Palaris; senere var den afhængig
af Eheron i Agrigent, der var forbunden med
en Tyracusanke Tyrann Selon, da denne ved
i vandt en afgjørende Seir over Hamilkar;
men dennes Sønnesøn Hannibal tilintetgjorde
lebes Byen, og i Nærheden anlagde Cartha-
ginenserne den nye Stad Therma.

Himeros, en græsk Sophist i det 4de Aarh.
Chr. fra Prusias i Bithynien, gav i Athenen
inderviisning i Talekunsten og bøde der 386
Chr. Af hans mangfoldige Dvælfestaler ere
4 fuldstændig opbearede; de ere ndgivne af
Bernsdorff (1790).

Himjariter eller efter en anden Udtale Ho-
teiriter vare et af de ældste Kulturfolk i den
østlige Deel af Arabien og siges at nedstamme
fra Cahtan, der grundlagde S. s Rige imellem
et 9de og 6te Aarh. f. Chr., og af muham-
medanske Historikere ved en Anachronisme
ammenblandes med Sems Efterkommere Schem-
un. Efter denne nævnes en Række Fyrster,
ois Historie er ubemyllet med alle Slags
abter; en af disse har Navnet Saba, skal
ave bygget Staden Mareb eller Saba og have
vot to Sønner Himjar og Cahtan, der an-
ges for Arabernes Stamfædre. Himjariterne
slgte Stæderne til deres Bolig, hvormod
ablan's Efterkommere foretrak det omvante
bebueneris og blandedes med abrahamitisk
stammer i Norden. Sine have allerede tidlig
endt Bogstavskriften, den saakaldte himjaritisk
skrift, hvoraf endel Indskrifter ere opbagede i
en seneste Tid af Fresnel og Arnaud, uden
dog en sikker Læsning endnu er lykkedes.
omkring 100 Aar f. Chr. finde vi himjaritisk
yrster, blandt hvilke nævnes Dul Darnain (s.
A.), senere den under Navnet Balkis besjendte
ronning af Saba, der sammenblandes med
en paa Kong Salomons Tid levende Dron-
ing af Saba. En af de følgende Konger, Abu
arib, antog den jødiske Religion i Begyndelsen
i det 3de Aarh. e. Chr., og henimod Slut-

ningen af samme Aarh. finde vi en Begyndelse
til Christendommens Udbredelse i det sydlige
Arabien, hvilken dog først fik nogen Betydning
henimod Midten af det følgende Aarh. (330
e. Chr.), da Biskop Theophilus sendtes herhen
af Keiser Constantinus. Den kristelige Religion
synes dog ikke at have vundet synderlig Frem-
gang, idet en følgende besjendt Konge Du-
Nowas var Jøde og ubviste stort Had imod de
Christne. Fyrsten af Sabesfinen opfordredes
af Keiseren i Constantinopel til at hegne sine
Troesfæller, og i et Slag imellem Himjariterne
og Sabesfinerne omkom Du-Nowas 525 e. Chr.,
hvorpaa Himjariternes Rige en Tidlang blev
afhængigt af Æthiopien. I Slutningen af det
6te Aarh. forredes de habesfiniske Fyrster. Fra
denne Tid beelte S. s Rige, der omfattede
Jemen, Habramant, Oman og Bahrein, Skiebne
med det første, og dets Første antog Islam
endnu i Muhammeds Levetid.

Himly (Carl Gustaf), Wienlæge, født den
30te April 1772 i Brunsvoig, bød den 22de
Marts 1837 som Professor i Medicin i Göt-
tingen, erhvervede sig en særlig Fortjeneste af
Dienstelkunsten ved det af ham grundlagte og
senere af J. A. Schmidt fortlatte Tidsskrift
„Ophthalmologiske Bibliothek“ (3 Bde., 1801—7).
Desuden har han skrevet „Einkleitung in die
Augenheilkunde“ (1806; 3die Dpl. 1830), og
det af hans Søn udgivne og forsedede Skrift
„Die Krankheiten des menschlichen Auges und
deren Heilung“ (1842—43). Hans Søn Ernst
August Wilhelm S., født den 4de Decbr. 1800
i Brunsvoig, siden 1832 Professor i Medicin i
Göttingen, har bl. A. skrevet: „Beiträge zur
Anatomie und Physiologie“ (1829—31); „Ein-
leitung in die Physiologie des Menschen“ (1835).

Himmel. Himlens blaae Farve skyldes uden-
tvivl de fine Vanddele, som svæve i Luften i
Form af Blærer eller Draaber. Ifølge Lovene
for Lysets Tilbagelastning lader det sig nemlig
gøtgjøre, at Vandet tilbagelaster de blaae og
violette Lyssraaler i høiere Grad end de røde
og gule, og det fra saadanne Vanddele tilbage-
kastede Lys vil derfor være noget blaaagtigt.
Ved gjentagne Tilbagelastninger kan det Blaae
blive stærkere og stærkere. Ere Vanddelene til-
fede i stor Mængde, bliver Himlen hvid, forbi
det fra de fjernere Vanddele tilbagelastede Lys
maa trænge igjennem de nærmere liggende og
derved miste det Overflud af Blaat, det oprin-
dels havde, ja endog modtage et Overflud af
Gult og Rødt. I store Høider, hvor der kun
findes saa svævende Vanddele, seer Himlen
meget mørk ud, ja næsten sort.

Himmel (Ferdinand Heinrich), tydsk Com-
ponist, født den 20de Novbr. 1765 i Treuen-
briegen, uddannede sig under Neumann i Dres-
den og blev siden i Reichards Sted Capelmester
i Berlin, hvor han bøde den 8de Juni 1814.
Blandt hans Compositioner fortjene især at
nævnes: Operaen „Fanchou“, hans „Fader
vor“ o. s. v.

Himmelbjerget er et Bakkeparti i Jylland
(Slesanderborg Amt, Tyrsting Herred, Ny Søgn),
i en af Danmarks fjerneste Egne ved Juul-Sø,
midt imellem Slesanderborg og Silleborg. Det
indeholder Danmarks høieste Punct, 550 F.
over Havet.

Himmelfart kaldes Jesu syulige Forbunden fra Jorden i en Sky den 40de Dag efter hans Opstandelse. Til Minde om denne Begivenhed hviitideligholde de Christne en aarlig Fests, **Christi Himmelfartsdag**, allerede fra Chrysostrimus's og Augustinus Dage. **Siden** det 8de Aarh. hviitideligholde den katolske Kirke ogsaa **Mariae Himmelfartsdag** den 15de Aug., idet man antager, at hun blev optagen til Himlen af Jesus og hans Engle.

Himmelfartsøen, s. **Arcanon**.

Himmeliglobus, s. **Globus**.

Himmeltegn kaldes de 12 Dele, i hvilke man især i ældre Tider bestemte Elliptika og hele Dyrkretsen, hver paa 30°. De have samme Navne, som de 12 Stjernebilleder i Dyrkretsen, nemlig, regnet fra Vest mod Ost, **Bæberen**, **Lyren**, **Dvillingerne**, **Krebsen**, **Løven**, **Jomfruen**, **Vægten**, **Skorpionen**, **Skytten**, **Steenbukken**, **Bandmanden**, **Fisken**. Men de falde ikke sammen med Stjernebillederne af samme Navn, idet de ligge omtrent eet Stjernebillede tilbage, saa at Tegnets Bæberen falder sammen med Billebet Fisken, Tegnets Lyren med Billebet Bæberen o. s. fr. Grunden hertil er følgende. Oprindelig har ethvert Tegn kaldet sammen med Stjernebillede af samme Navn; men Tegnene, regns fra det Skjæringspunct imellem **Equator** og **Elliptika**, hvor Solen er om Foraaret, eller Foraarsjevndøgnspunctet (ogsaa kaldet **Nulpunct** af Bæberen). Dette Punct rykker formedelst **Præcessionen** stadig lidt mod Vest (50" aarlig), og denne Forskydelse er i den Tid, der er hængaet, siden disse Betegnelser indførtes, løben op til omtrent 30°, som er et helt Tegn. Desuden er der den Forskjel, at Tegnene udgjøre netop 30° hver, medens Stjernebilledernes Grændser ere meget ubestemte.

Himpten er et tykt Kornmaal, i **Hamburg** = 1,5802, i **Hannover** = 1,77913 danske **Skjæpper**.

Hind (John Rusell), en berømt engelsk **Astronom**, født 1823 i **Nottingham**, var først **Assistent** ved den magnetiske Afdeling af **Observatoriumet** i **Greenwich**, og blev 1844 **Observator** ved **Bishops Privatobservatorium** i **London**. Han har beeltaget meget ivrig i Opdagelsen af de smaa Planeter imellem **Mars** og **Jupiter** (efterhaanden opdagede han **Tris**, **Victoria**, **Irme**, **Melhomene**, **Fortuna**, **Kalliope**, **Thalia**, **Euterpe**, **Urania**). Ogsaa har han opdaget flere **Kometer** og beregnet over 70 **Planeter** og **Kometbaner**. Sine Resultater har han offentliggjort i **Schumachers "Astronomische Nachrichten"**, det franske **Instituts "Comptes rendus"** og **Londonerselskabets "Transactions"**. Han har skrevet „On the expected return of the great comet of 1264 and 1566" og et lille Værk over **planetarisk Astronomie**, „The solar system". I Slutningen af 1852 udfom en Afhandling af ham „On comets" og en „Astronomical vocabulary".

Hindbar, s. **Rubna**.

Hindostan, s. **Indien**.

Hindsgavl er en Herregaard, der ligger paa den Skæne, ballede og skovbeskættede Odde af Fyen, som strækker sig ud i Lillebelt, hvor det er smaaest, i **M. S. for Røststaden** **Middelbalt**, til hvis Landogn **S.** hører. Her var i **Middelalderen** en gammel Kongeborg af samme

Navn, som 1287 blev afbrændt af **Marck Stigs** Tilhængere, de frebløje Kongemordere, og derefter oftere omtales i Historien; saaledes saandt her en **Sammenkomst** **Sted** imellem den danske **Konge Erik Menved** og den norske **Konge Erl Præstehaber 1295**, hvorved en **Daabensflaand** sluttedes mellem begge Riger, og 1409 sluttede **Erik af Pommern** her forlig med den holsteenske **Greve Henrick**. **Fra Baldemar Atterdags Tid**, hvilken **Konge** igjen fik **S.**, ligesom det øvrige Fyen, ud af de holsteenske **Grevers** Hænder, var det Sædet for en **langelig Lehnsmænd**. I den svenske **Krig** blev **Slottet** øbelagt 1659, og **Godset** blev efter **Souverainitetens** Indførelse afhaendt til en **Borgemeester** og en **Naabmand** i **Middelbalt**, som af **Slottets** gamle **Mure** i nogen **Affstand** fra samme mod **S. O.** opførte den nuværende **Hovedgaard**. Blandt dennes følgende **Eiere** var den bekendte **militære Familie Dewitz**, og senere **Kammerherreinde Abeler**, sødt **Høns**, som 1784 lod **Etuehuset** ombygge til dets nuværende **Form**, og ifølge hvis **Testament S.** 1815 blev oprettet til et **Stamhus** for **Familien Høns**. Til **Stamhuset** hører den ligeoverfor liggende **D. Høns**.

Hindsholm kaldes den nordøstlige **Halv** af Fyen, der løber spidt op mod **N.** mellem **Dobneshjort** og **Storebelt** og ender sig i **FyensØns**; den hænger ved en **smal Tange** sammen med det øvrige Fyen. **S.** indbefatter 4 **Sogne**: **Biby**, **Mefinge**, **Dalby** og **Stubberup**. Paa **Halvøen** findes **Baroniet Skjelenborg**.

Hind-Sind er det **arabiske** Navn for **Forindien**, der i **Almindelighed** tænkes at strække sig i en næsten lige Linie fra **Vest** til **Ost**; **Sind** er den vigtigste **Deel** og omfatter **Tegnene** ved **Indus's** Udløb, og **Hind** antages at ligge **O.** for denne, bestaaende af **Suzarate**, **Manibar** o: **Malabar** eller **Pebertysten** og **Malabar** o: **Coromandelstøen**.

Hindu, s. **Indien**.

Sinduchinesere er det Navn, hvorunder **Geographerne** have omfattet alle **Dag-Indiens** (**Sinduchinas**) **Folkeslag**, under **Forudsætningen** af, at deres **Eiendommeligheder** ere en **Blanding** af **Chinesernes** og **Hinduerne**. Det er imidlertid en **rigtigere** **Foreskilling** at tænke sig **Landet** **overeenstemmende** med **Indien** i **Klima** og **Naturforebringelser**, hvorimod **Folket** i de fleste **Henseender** ligner **Chineserne**. **Samtliche** denne **Halvøes** **Folkestammer**, med **Undtagelse** af **Malayerne** paa den sydligste **Odde** omkring **Boen** **Malatta**, tale nemlig **Censtavelssprog**, som ogsaa ere beskaettede med det **Chinesiske**. De ligne desuden **Chineserne** meget i **Legemsform** og i den til **hverfede** **Despotisme** ubvilgede **Statsforfatning**. Dog **flaae** de **langt** under **Chinas** **Beboere** i **Industrie** og **Agerdyrtning**. **Deres** **Folkemængde** er ogsaa **langt** ringere. **Alle** disse **Folkeslag** have antaget den **buddhistiske** **Religion**, som ogsaa er **herskende** i **China**, men som i **Bagindien** synes at **overholdes** med **endnu** større **Fanatisme**. **Laget** det **Indre** af **Bagindien** **Halvø** ikke er **berøist** af **Europæere**, **veed** man **dog**, at det er **beboet** af **mange** **forskjellige** **Stammer**, som **flaae** i **forskjellige** **Grader** af **Underkastelse** under de **store** **Riger** **Anam**, **Siam** og **Birma** (s. disse **Artt.**), ligesom de ogsaa ere **mindre** **civiliserede**. **Aligevel** synes de **alle** at

være beslagtebe i Sæder og Sprog. De talrigste af dem kaldes i Birma Shan og i Siam Laos. De skulle være eet Folk, bedste i utallige Stammer og meest overeensstemmende med Siameerne.

Hinduku (d. e. Hindubjerget) kaldes den vældige Bjergmasse i Asien, der, som en Fortsættelse af en af det østlige Ostasiens Hovedkæder, Kpenlyn, strækker sig fra W. til E. og danner Noget af Nordranden af Besastens Øiland eller Iran (i videre Betydning). Den bestaaer af 4 terræssformig opstigende Kæder, hvis højeste Deel er imellem Bamian og Balkh, hvor den sædvanlig kaldes **Hindukush** (d. e. Hindubråberer, fordi saa Mange omkomme ved Pasjager derover), og indeholder Toppe paa 17—18,000 F. Mod N. falder H. af til Turkestan og sender sit Vand til Amu-Daria; besværlige Passer, navnlig det ved Bamian i en Høide af 12,000 F., føre her fra Kabulbaten over H. Mod S. sænker det sig gjennem Alpelandet Kaseristan ned til Afghanistan.

Ginmar, Erkebiskop af Rheims, født omtrent 809, blev 845 Erkebiskop og udsolde som den vestfrankiske Geistligheds Primas en ubstrakt Birkomhed for at holde Tugt og Orden vedslige. Han modsatte sig med Kraft de pseudofidioriske Decretaler, og var meget streng imod Branglærere, navnlig imod Munken Gottschalk, der forsvarede Prædestinationen. Ved Normannernes Indfald i Bestfranck søgte han 882, og døde kort efter i Spernay. Den fuldstændigste Udgave af hans Skrifter, der have Betydning som en Hovedkilde for den carolingiske Periodes Historie, er besjerges af Jesuiten Val. Sirmond (2 Bd., 1645).

Job er Navnet paa et gammelt religiøst Digt i det hebraiske Sprog, der er optaget i det gamle Testaments Kanon; i Formen er det dramatisk, det udmærket sig ved et høit poetisk Sprog og er rigt paa Lærdomme og Formaninger. Hovedpersonen, efter hvem hele Værket har Navn, er en reisfæren men af haarde Prøvelser hjemstøt Mand, som af denne Grund af sine Omgivelser antages at have gjort sig skyldig i en stor Brøde. Han beraaber sig berimod paa sin gode Samvittighed, valker omsider i sin Gudsbrugt, men ender tilsidst med en begejstret Udtalelse af sin fulde Overbeviisning om Guds Retfærdighed. Forresten i. **Hebraisk Litteratur.** — **Jobbogs** kaldes en sørgelig Efterretning, i Overeensstemmelse med de Ulykkestidender, som, den ene efter den anden, strømmede ind paa Job, om den Udsælgelse, der havde rammet hans Guds og Familie.

Hipparchos fra Nicæa i Bithynien, Oldtidens genialeste Astronom, levede omtrent 160—125 f. Chr. Han observerede først paa Rhodos, siden i Alexandria. Aarets Længde var for ham antaget at være 365 Dage 6 Timer. Han fandt, at dette maatte formindskes med omtrent 7 Min. (hvilket dog endnu ikke var nok: det skulle være 11 Min.). Han bestemte Maanens og Solens Afstande fra Jorden. Den første fandt han at være 59 Jordbræder (den rette Værdi er 60), den anden 1,200 (24,065). Det Sidste var temmelig langt fra Sandheden; men denne Størrelse er saa vanskelig at finde, at den først i de nyeste Tider (fra 1769) er

bleven nogenlunde nøie bekendt. En af H.'s vigtigste Opdagelser var Præcessionen (s. d. A.), som han fandt ved at sammenligne fine egne Stjernesteder med de af Aristillos og Timocharis 100 Aar tidligere angivne. Han angav den dog noget for liten, nemlig til 1 Grad i 75 Aar eller 48 Secunder aarlig. H. forfattede en Fortegnelse over alle de vigtigste Fixstjerner med Angivelse af deres Stæder. Desuden har H. Fortjeneste af Geographien og indførte først den Sikl, at bestemme et Steds Beliggenhed paa Jordens Overflade ved dets Længde og Brede. Af hans Værker findes endnu kun en Commentar til et astronomisk Digt af Aratus, som indeholder nogle Berigtigelser af dette, samt en Fixstjernerfortegnelse, begge udgivne af Victorius (1667).

Hipparchos, Søn af Pissstratos, førte i Forening med sin Broder Pippias Cneherredømmet i Athenen, hvorved han lagde Milddhed og Bøllike for Dagen; men 514 f. Chr. blev han ved Panathænerfesten dræbt af to unge Athenere, Harmobios og Aristogiton, der vilde hevne en Privatforærmelse.

Hippel (Theodor Gottlieb von), tydsk Skribent, født den 31te Jan. 1741 i Psprensens, død den 23de April 1796 som Borgermester og Politidirecteur i Königsbjerg, udgav endel Skrifter, som udmærkede sig ved en varm Phantasie, sprublende Vid og Lune, imedens der under den humoristiske Form skulde sig bys Avor og en paa skarpsindig Tenkning og sin Jagtagelsesgave grundet ualmindelig Menneskekundskab. I sine „Lebensläufe nach aufsteigender Linie“ (1778—81) fremstillede han en alvorlig, praktisk og forstaaelig Livsphilosophies Resultater og søgte tillige at gjøre Publicum bekendt med Kants System; i „Zimmermann I und Friedrich II“ og iær i „Kreuz“ und Quersäge des Ritters A bis B“ (1793—94) behandlede han med skarpt Satire Tidens politiske Begivenheder og Tilfælde. Desuden stred H. „Über die Ehe“, „Über die weibliche Bildung“ o. M.

Hippias var Cneherster i Athenen og Søn af Pissstratos, efter hvis Død han førte Regjeringen i Hællelskab med sin Broder Hipparchos; da denne var bleven dræbt af Harmobios og Aristogiton, meente H., at denne Daad var en Nitting af en vidbløstig Sammenbørgelse imod Pissstratidernes Cneherredømme, og da han nu greb til forskjellige volubrome Forordberegler, blev han fordreven af Athenienserne, der sit Understøttelse fra Lacedæmonierne. Han begav sig da til den persiske Satraper Artafhernes i Særbes. Gjennem denne opægede han Perserkongen Darius til Krig mod Athenen, og fulgte selv med den persiske Hær til Maratton, hvor han efter Nøgles Beretning skal være falden i Slaget; rimeligere er dog en anden Efterretning, ifølge hvilken han senere skal være død af Sygdom paa Lemnos i en høi Alder.

Hippias, en græsk Sophist fra Elis, levede omtrent 400 f. Chr., samtidig med Protagoras og Sokrates. Plato spotter ham bittert paa Grund af hans Inbidskthed i to efter ham benævnte Dialoger, af hvilke den ene i Almindelighed ansees for vægte.

Hippo, ogsaa kaldet Hippo regius, Numbiens gamle Hovedstad ved Middelhavet, var senere

den hellige Augustinus's Bispesæde og Stuepladsen for hans Birkfomhed. Efterat Staden i det 7de Aarh. var bleven ødelagt af Araberne, blev den snart efter opbygget paany under Navnet Sippona i Nærheden af de gamle Ruiner, hvoraf senere Vena fremgik.

Hippobosca, f. Synthesæ. — **Hippocampus**, f. Søhest.

Hippocentaurer er det Samme som Centaurer.

Hippodamia var en Datter af Denomaos, Konge i Elis, og Pleiaden Asterope. Da det var spaaet hendes Fader, at han skulde finde Døden for sin tilkommende Svigersøns Paand, paalagde Denomaos Enhver, der heilede til hans Datter, at indlade sig i Bæddeløst med hende; naar han da indbente sig frieren, gennem-borede han ham bagfra med sin Lanse. Paa denne Maade havde han allerede skilt sig af med en stor Deel af S.'s Friere; men Pelops, der var en Yndling af Poseidon, besjerede ham, idet han ved Beskikkelser formaaede hans Bognstører Mytilos til at umblade at sætte Hjulene tilbørlig fast paa Denomaos's Bogn; denne velbede da, og Denomaos omtom ved Falbet. S. blev derpaa formalet med Pelops og ved ham Møder til Atreus og Thyestes. Hun drøgte sig selv af Sorg over at have forlebet sine Søner til gjenfædig Drobemord.

Hippodromos (gr.), d. e. Kænbane, kaldtes hos Grækerne den Bane, paa hvilken der afholdtes Bæddeløst. Disse omtales allerede hos Homer blandt de forskellige Kampelege. Bæstent var navnlig S. i Olympia. Hos Romerne svarer til S. den saakaldte Circus, der i mange Henseender afvæeg fra den græske S.; dog kaldtes i de græske Lande under romersk Overherredomme Circus S., selv hvor Indretningen var fuldkommen romersk. Blandt disse er den bæstenteste den i Byzans eller Constantinopel; den blev paabegyndt af Septimius Severus og fuldbendt af Constantin den Store; Thyestes kaldte siden Pladsen, hvor den stod, for Atmeidan (Hestepladsen). Ethvert Løb bestod af 4 Spand, hvoraf ethvert havde sin særskilte Farve (hvidt, rødt, blaat eller grønt); hver af disse Farver havde sit tilsvarende politiske Parti. Disse Partier havde under de hyppige Uroligheder i Constantinopel i det 7de Aarh. en stor politisk Betydning.

Hippokrene (gr.), d. e. Hestefloden, kaldes en til Apollo og Muserne indviet Flode ved Foden af Bjerget Helikon i Bøotien; den var efter Sagnet fremsprudt af Pegasus's Hovslag og begejstrede Alle, der drak af den, til Sang.

Hippocras er en krydret Biin (eller Brændeviin), der forhandles af Destillateurerne som et „mavestyrkende“ Ribbel, og tilberedes ved at bigerere forskellige Krydrier, med Biin (eller Brændeviin).

Hippokratēs, Oldtidens bæstenteste Læge, fød 460 f. Chr., var en Søn af Asklepiaden Heraklides, der henhørte til den præstelige Lægekasse paa Kos. Af denne blev han først uderbovist, levede siden paa Den Thasos og i Larissa i Thesalien, hvor han skal være død 377 f. Chr. S. har ikke alene for sin egen Tid været stor baaede som Læge og som Forsfatter, men han er det endogsaa for vor Tid, idet vi

endnu ofte nødes til at erkende hans sunde Jagtagelsesveie, hans rigtige Forestillinger om Sygdommenes Oprindelse, Bæsen og Forløb, og hans simple, naturlige Behandlingsmaade. Lægges hertil hans store Birkfomhed som Læger, Forsætter og Grundlægger af en Skole, maa man vistnok med Rette kalde ham alle Tidens Forbillede. En stor Mængde Skrifter har han efterladt sig, men deres Tal er endnu i Tidens Løb bleven forøget endel ved nogle, som falskelig ere tillagte ham. En af de bedste Udgaver er af Kühn (3 Bd., Leipz. 1826—27), en fortrinlig Overtættelse af Grimm (4 Bd., Altdenburg 1781—92). — **Hippokratere** er Ravnet paa S.'s Efterfølgere og Eftertilignere, der ofte mere søgte at efterabe hans ydre Bæsen, end at tilegne sig hans sunde Indbød.

Hippokratisk Ansigtstræk (Facies hippocratica) kalder man det sammensalbne Udtryk, som Ansigtet antager kort før Døden.

Hippologie er Læren om Hesten, dens Naturhistorie, Opdrætning, forskellige Afbenyttelse, dens Fuldkommenheder og Mangler, samt dens Sygdomme.

Hippolyte, Amazonernes Dronning, var en Datter af Ares og Direra. For at befrie Antiope af Fangenskab skal hun have ført Amazonerne til Attika, men tilslut være falben i en Kamp mod Herakles, der af Eurystheus havde faaet det Øverd, at hente S.'s Bøtte, som hun havde faaet af Ares. — I Zoologien er S. anvendt som Benævnelse for en Krebsdyrslagt af Krebgruppen.

Hippolytus, en af de ældre kristne Kirkesædere, var Biskop i Notus ved Ostia og rømerst Presbyter, virkede paa Paverne Zephyrinus's og Callistus's Tid (199—222 e. Chr.) og leed Martyr døden omtrent 230. Han var en Discipel af Ireneus og vel beandret i sin Tids græske og iriske Bibeisabelsige. Han anses for Opfluder af Paastecyclus'en. Til hans tidligere bekjendte Skrifter (udgivne af Fabricius, 2 Bd., 1716—18) er der i den nyeste Tid kommet et nyt: „Philosophumena eller Gjenbrivelse af alle Kjetterier“, der blev fundet i Manuscript 1842 paa Bjerget Athos og udgivet af Miller (1851) under Origenes's Navn. Men Jacobi (1852) og samtidig ogsaa Bunfen i Skriftet „H. and his age“ (4 Bd. 1852) m. Fl. have hævdet S. som bets Forsfatter. Bunfens Forskninger have i England og Tydskland fremkaldt en Mængde Skrifter om S. og den ældste Kirkehistorie. Siga. J. F. Hagen, „Om det paa Athos nylig fundne formeentlig origeniske Skrift „Philosophumena“ og „Fortatte Forhandlinger om det oldkristelige Skrift „Philosophumena“ i „Det theologisk Tidsskrift“ (1853 og 1854). — S. er Mexiko's Stytshelejen.

Hippolytos, f. Hæder.

Hipponar, en græsk Jambedigter, fød omtrent 540 f. Chr. i Ephesos, levede senere i Klazomena. Han er Opfinder af en særegen Form for Jamberne, den saakaldte Choliambe (haltende Jambe), hvis Tiendommelighed berøer paa, at der iskedesfor den sidste Jambe sættes en Spondee eller Trocha, hvorved Versets Sang brydes paa en barok Maade. Han strev ogsaa Parodier i hexametriske Form. S.'s Fragmenter

indes fulstændig samlede i Berg's „Poetæ yrici Græci“ (1843).

Hippophager (gr.), d. e. Hestædere, var fter de gamle Geographer Raadet paa en hithilf Folkestamme N. B. for det Røstiffe Hav, vor endnu den Dag idag de nomadiserende Stammer ansee Hestefjød for en Delicatsese. — De i den nyere Tid, navnlig 1842 i Württemberg, stiftede Foreninger for at fremme Benyttelsen af Hestefjød som almindeligt Næringsmiddel (**Hippophagforeninger**) have ikke havt synlig Fremgang.

Hippophas, s. Eidsø. — **Hippopotamus**, s. Iodhæst.

Hippurytre er en Syre, der især findes i g vinde af de græsædende, navnlig Kærnes og Hefenes Urin; ligeledes findes Noget heraf Memmeffenes. Den har endel Interesse navnlig for Zoochemikerne og bruges teknisk til eraf at lave Benzoesyre, idet den er saaledes immenfat, at den kan betragtes som en løblet forbindelse af Benzoesyre med Eitmsulfer minus Vand.

Hirtsholmer kaldte man i Norden i Christendommens første Tider de Bistopper, der lagte Kongen og forrettede Gudstjenesten i ans Hird, eller virkede paa de Steber, som an anviste dem, hvor deres Virksomhed der Bistift meest behøvedes. De synes ogsaa at ere blevne valgte af Kongen selv, rimeligvis ter Overlæg med hans Geistlige, og de bleve iboiede af hvilkenkomhelst udenlandsk Erkeiskop, som Kongen udsaae dertil, eller endog f Paven selv.

Hirtsholm, s. Gaardbretter.

Hirtsholm, Stad i den preussiske Provinds Schlesien, har Tærrermanufacturer, Klædefabrikker, Katuntrykkeri o. M. 8,200 Indb.

Hirtsholm (Johan Baptift von), født den 20de Juni 1788 i Alt-Ergarten i Württemberg, blev 337 Professor i den katolske Theologie ved universitetet i Freiburg, 1840 Medlem af det keiserlige Domcapitel og 1850 Domcapitel's Dekan. Den Grundtanke, der betegner ans theologiske Standpunkt, er: Christendommen er Kærlighedens Religion; heraf fremgaar ans milde, frimuede Ansuelser. Hans talrige skrifter angaae deels den oldchristelige Historie, eels Nutidens kirkelige Forhold.

Hirtsholm (Christian Kay Lorenz) var født den 16de Febr. 1742 i Røstiff i det Gutinffe, blev 1770 Professor i Philosophie og de Høne Videnskaber ved Universitetet i Kiel og døde den 20de Febr. 1792. Af de forskjellige Skrifter om Gartneri og Havelkunst, han har udværet, er det vigtigste og bedste „Theorie der Gartenkunst“ (1779—85), hvori han har frebt: udbrede de Ideer, der ligge til Grund for en engelst Havelkunst, og efter kongelig Befaling har leveret en Beskrivelse af samtlige dærende danske Slotshaver.

Hirtsholm er en Fjelle i Sjælland, Frederiksberg Amt, Lyngø-Kronborg Herred, i Sognet af samme Navn, 3 M. N. for Kjøbenhavn ved Chausseens til Helsingør. Den er bygget m en lille Kjøbstad, og har flere Handelende og Paandværlere. Sognets Follotal udgjorde 355: 1,622 Indb. Her var det i Aarene 1733—44 med stor Besøftning midt i en Sump

opførte pragtfulde S.-Slot, hvor Kong Christian VI, der havde ladet det bygge, ofte restberede og døde 1746, og som siden fik en fornyet Interesse i Caroline Mathildes og Struensee's Dage. Kong Frederik VI lod Slottet nedbrude 1810; paa den Plads, hvor det stod, staaer nu Sognets Kirke. En Escadron af Husarregimentet garnisonerer i S. og benytter nogle af Slottets tilbageværende Udbygninger.

Hirtsholm (Panicum) er en Planteslag af Græsarternes Familie især fra de tropiske og subtropiske Egne; kun enkelte Arter have en videre Udbredelse. Blomsterstanden er en Top med fortere eller længere Ørene, Smaaagrene bestaae af 2 uligestore, tilspidede Øberavner, der indbeflutte 1 gold og 1 frugtbart Blomst. Af de talrige Arter, som denne Slagt indeholder, ere de vigtigste Moha (P. germanicum), som alene dyrkes til Græsføder, den almindelige S. (P. miliaceum) og den italienske S. (P. italicum), der begge dyrkes i det sydlige Europa for deres Frøes Gjæld. Den bruges deels til Brød og Grød, deels til Kreaturføder. Frøet af den italienske S. er dobbelt saa let som af den almindelige S. og den mindste Kornsort, der dyrkes; den er lidt gigtigere, men agtes mindre end denne. S. træver samme Klima som Mais og modstaaer bedre end nogen anden Kornsort Varme og Tørke; den saaes derfor ikke alene om Foraaret, navnlig hvor Vinterfæden er mislykket, men paa frugtbare Jorder ogsaa om Sommeren som anden Afgrøde, efterat Aarets første Afgrøde er høstet.

Hirtsholm (Allys), Arkæolog og Kunsthistoriker, født den 27de Juli 1759 i Bella i det bapenske Landstabs Vaar, død den 29de Juni 1836 som Professor i Berlin, har navnlig gjort sig bekendt ved sit Hovedværk „Die Baukunst nach den Grundsätzen der Alten“ (1809, med 50 Koberere). Af hans andre Skrifter kunne nævnes: „Bilberbuch für Mythologie, Althetium und Kunst“ (2 Bb., 1805—16); „Geschichte der Baukunst bei den Alten“ (3 Bb., 1820—27); „Geschichte der bildenden Künste bei den Alten“ (1833).

Hirtsholm (Anulus), en Romer af plebejst Herkomst, var Legat hos Cæsar i den galliske Krig og blev ved dennes Hjelps Prætor 46 og Consul 43 f. Chr. Efter Cæsars Død drog han i Forening med sin Collega C. Bibulus Pansa og Octavius mod Antonius og slog ham ved Mutina (Modena), hvorefter denne Krig fik Navn af den mutinensiske. S. faldt selv i Slaget, og hans Collega Pansa døde Dagen efter af sine ved Bononia modtagne Saar. Rimeligvis er S. Forfatter af den 8de Bog af Cæsars Commentarier om den galliske Krig; om ogsaa de to Bøger om den alexandrinste og den afrikanske Krig hidrøre fra ham, er i høi Grad usik.

Hirtsholm eller **Hæstet** kaldes en høi Pynt paa det nordvestlige Hjørne af Jylland, 5½ M. S. V. for Slagen. Her er et Hirtsaarn og en Redningsstation.

Hirtsholmene er en Gruppe Smaasøer i Røstiffet, 1 M. N. O. for den jydste Kjøbstad Frederikshavn, der udgjør et eget Sogn (under Aalborg Stift, Hjørring Amt, Horns Herred). De bestaae af Hirtsholmen og Græsholmen, der ere forbundne ved et Sandrev, samt endel andre Smaaholme; kun den første

er beboet (1855: 176 Indb.). S. ere bebøttede af talrige Kullestene, som kun ere belagte med en ganske tynd Jordbørre. Beboernes Erhverv er Fiskeri og Rodstjeneste; Agerdyrkning gives her aldeles ikke. Da disse lave Der under det høie Bagland ere uafarlige for Søfarende om Natten, blev her 1838 bygget et 42 F. høit Fjertaarn (Blindfyrt, Lyssvide 2½ M.).

Hirudo, s. Egle. — Hirundo, s. Svale.

Hisingen er en Ø ved Sverrigs vestlige Kyst, dannet af Gøthaens tvende Arme. Den er omtrent 4 □ M. stor. Den er bjergig og stovløs, men i Almindelighed særdeles frugtbar, da Jordbunden for en stor Deel bestaaer af Muldbord, blandet med Leer eller Mergel. S. er deelt i to Herreder, af hvilke det ene, Vesterherred, fra de ældste Tider har hørt til Bohusns Lehn, det andet, Østerherred, til Vesterbøthland.

Hisinger (Wilhelm), svensk Mineralog, født den 23de Decbr. 1766, døde den 28de Juni 1852 paa Skinfatteberg i Westmanland. Efter at have studeret i Upsala, traabte han ind i Bjergcollegiet, men opgav denne Stilling for som Privatmand at dele sin Tid mellem Bestyrrelsen af sine Eiendomme og omfattende mineralogiske og geologiske Undersøgelser, tildeels i Forening med Berzelius, hvoraf Udbyttet da meddeelte i de af dem begge udgivne „Ahandlingar i Physik, Kemi och Mineralogi“ (1806—18), som senere forfattedes af S. alene under Navn af „Anteckningar i Physik och Geognosi“ (1819—39). En Mængde specielle mineralogiske Arbejder, der alle bære Præget af at være udbrøt med stor Samvittighedsfuldhed, ere meddeelte i „Vet. Akad. Handlingar“. S. har desuden foretaget mange videnskabelige Rejser i Sverrig, leberet geognostiske Beskrivelser af Gothland, Vland o. M., samt udgivet en mineralogisk Geographie over Sverrig (1808) og „Lethæa Svecica“ (1837—41), der nærmest maa ansees for at være hans Hovedværk.

Histias, Konge i Juda Rige, s. Esdras.

Histologie (gr.) betyder Bævsleren, almindelig eller mikroskopisk Anatomie; **Histogenie**, de organiske Bævs Dannelse og Opstaaen; **Histographie**, Beskrivelsen heraf, og **Histonomie**, Lovene herfor.

Historie kalder man den Videnskab, som lærer os at kjende, hvad der har tiltraaget sig paa Jorden. Men da dette Stof i sit Omfang er uendeligt, maa al S. indskrænke sig til det Digtigste af samme, og Balget af dette bestemmes efter de for ethvert Næmed meest gjældende Hensyn. Naar S. omfatter hele Menneskeheben, kalder man den Universal- eller Verdenshistorie i Modsatning til Specialhistorie, som behandler enkelte Landes og Egnes, Stæbers eller Slægters og Personers S. (Personalhistorie); oglaa har enhver menneskelig Røringøve, Kunst, Videnskab o. s. v. sin S. Efter de forskjellige Synspuncter, som fastholdes, adskiller man politisk S., der betragter Folkene i deres politiske Forhold til hinanden samt deres indre Samfundsforshold, og Kultur-S. eller Sædernes S., der betragter Folkens aandelige og sædelige Liv, deres Lovemaade, Røringøve, moralske Tilstand o. s. v. Efter Tidssætsen deler man S. i den gamle (indtil 476 e. Chr.), Middelalderens (476—1492) og

den nyere S. — **Historieforskningen** gaar ud paa at frembrage de historiske Kjendsgjæringer af Mørket, prøve deres Rigtighed, undersøge deres Aarsager, Bøjen, Sammenhæng og Betydning, og saaledes levere Materialet for Historieforskningen; den benytter sig hertil af de historiske Hjælpevidenskabers (s. nedenfor). **Historieskrivningen** benytter det tilberedte Materiale til en historisk Fremstilling. Indskrænket denne sig til en blot Fortælling af Begivenheder, er den annalistisk eller Kronsule, af hvilken Art for en stor Deel Rilbeskrifterne fra Middelalderen ere; gaar den tillige ud paa at paavise Begivenhedernes Aarsager, Sammenhæng og indbyrdes Forbindelse samt at begrunde og sælde en Dom over dem, bliver den pragmatisk S. I Henseende til den formelle Behandling af Stoffet opstiller den synchrønistiske Methode det Samtidsige hos alle de omhandlede Folk i en overfuelig Form ved Siden af hinanden, hvorinod den ethnographiske Methode behandler hvert enkelt Folk for sig ved det S. igjennem; begge stræber man at forene ved en ethnographisk-synchrønistisk Behandling. — **Historiske Hjælpevidenskabers** ere: Oldtidskundskaab (Antiquiteter, Archæologie, Mythologie o. s. v.), Epigraphik, Diplomatik, Numismatik, Heraldik, Genealogie, Ethnographie, Geographie og Statistisk, Chronologie o. s. v.

Historiemaleriet er det Fag i Malerkunsten, der paa en alvorlig Maade fremstiller Optrin af Religionshistorien, Historien eller den mytiske Helteid; og Fremstillingen antager snart en mere realistisk, snart en mere allegorisk Charakter, eftersom Tæmnet eller Tidens Aandsretning fordrer det. De betydeligste Kunstnere have altid læstet sig over S., som den Kunst, hvori Anden mægtigst kan komme til Udtaalelse, idet Mennekelivet og Menneketanken der efter først Maalestol fremstilles saaledes, som de betydningsfuldest lade sig tilføje. Derfor er betydningsfuldest almindelige Historie tillige i særegen Grad S.'s Historie, hvorom derfor maa henvises til de enkelte Landes Kunst. Det er ogsaa navnlig fra S., at Kunstens Philosophie har debuceret sine væsentligste Theorier og endnu bestandig tager sit Udgangspunct, hvergang der, med mere eller mindre Holdbarhed, skal filosoferes over Kunst.

Indenfor det historiske Genres Omraade ligger imidlertid ogsaa en meget væsentlig Deel af Sculpturens Værker, hvori, paa den Maade, som Materialet betinger, lignende Bæer som de, der ligge til Grund for S., ere udtaale, ligesom Genremaleriets Fag paa sin Bids repræsenteredes oglaa af Billedbuggerkunsten. Paa den anden Side er Grændsen for S. heller ikke fast med Hensyn til Malerkunstens svrige Fag; den saaledes historiske Anekdoter danner Overgangen til Genren, og det historiske Portraat til Portraitmaleriet.

Historier kaldes hos Romerne Skuespilene; de stammede oprindelig fra Etrurien. I den for Anledning af en Pest i Rom 364 f. Chr. for første Gang opførtes Skuespil (ludi scenici) for at formilde Guderne, bleve disse Skuespil, der bestod af Dans, lejlige af Historier, opførte af Etruskerne. Senere, da det romerske Drama begyndte sin Udvikling med Ri-

ius Andronicus 240 f. Chr., gik Navnet **H.** der paa Fremstillerne af Comœdier og Træoedier; disse Skuepillere dannede særegne Trupper (greges), hvor under sin Forstander, g bleve ved Hæstene leiede af Magistraterne og forlyste Folket. Ogsaa **Qvinderollerne** levede udsarte af Mænd; først i Reifertiden opaaadte Skuepillerinder. Folket tilkjendegav sit Kyskab ved at klappe, sit Mishag ved at pibe. vare i Almindelighed Frigivne, underliden idog Slaver; deres Kunst var Gjenstand for en vis Kingeagt. En af de berømteste **H.** var Ioscius, der var agtet og anset af sine Samtidige; vi have endnu en Tale af Cicero, i hvilken denne forsvarede Ioscius for Metten. Ioscius's Navn er bleven en almindelig Betegnelse for en udmærket Skuepiller.

Hittebørnshospitaler ere Anstalter, i hvilke børn, der ere blevene udsatte af deres Forældre, blive opbragne og pleiede paa offentlig Veløstning. Allerede i det 8de Aarh. opstod saadanne, g efterhaanden ere **H.** blevene oprettede i de øvre Byer i de romanske Lande samt i Rusland og Østerrig, medens man derimod i Tydskland atter har opgivet dem. Der ere, ligesom i et skandinaviske Norden, Forældrene forpligtede til at sørge for deres Børn, og først naar disse ere ube af Stands berett, gaar denne Pligt over paa Communerne. Derved bliver Frisidelen til ufædelige Forbindelser foruindstet, og et laaber sig ikke esterveise, at Børnemord eller Udsættelse af Børn er bleven foresøgt derved, erimod er det vist, at Udsættelsen af Børn livrer begunstiget ved **H.**; ikke blot Børn, der ere Frugt af loofstribige Forbindelser, men ogsaa børn, der ere fødte i Uægtekab, blive overgivne til **H.** Uødeligheden er meget stor i **H.**, i Frankrig bær over 70 pCt. af Hittebørnene i deres 12te Aar, medens af andre Børn kun 5 pCt. døe inden denne Alder. Hertil komter, at Opdragelsen af Hittebørnene gjerner det Meget tilbage at snisse, og det er saaledes levnet opløst, at Storsbedelen af de Piger, der aave været i **H.**, søre et udsøvende Liv, ligesom der blandt Landstrygernes og Tyvene findes mange Hittebørn. **H.** kræve store Udgifter (saasdes i Frankrig aarlig 7 Mill. Francs), og en Rytte, de gjøre, saaar ikke i noget Forhold til deres skadelige Indflydelse. Det bedste Skrift om **H.** er R. Mohls Afhandling i „Deutsche Vierteljahrsschrift“: „Die Findelhäuser und Waisenhäuser“. For Danmarks Vedkommende henvises til Artt. **Sobstels- og Pleietilstætte** og **Waisenhuse**.

Hittegodts kaldes saadanne fundne Sager, som kunne siges at være bortkomne for deres Eier, men dog endnu at have en saadan. Den, som finder slige Ting, skal i Reglen afleverede dem til Øvrigheden, som foranstalter Eieren idkaldt, og hvis han da ikke melde sig inden en saffattede Frist (i Almindelighed Aar og Dag), tilfalder **H.** det Offentlige efter Fradrag af en Deel af deis Værdi, som tilkommer Finseren.

Hitteren, en **D** ved Norges Kyst, hører til Søndre-Thronhjems Amt og Milles ved Thronhjems Led fra Fastlandet. Den er **M.** lang og 2—3 **M.** bred. Indbyggernes levende af Fiskeri, boe paa Kysterne.

Hittorf (Jacob Ignaz), berømt nulevende Arkitekt, født i Kollu 1792, kom til Paris og blev Elev af Delanger, hvem han efterfulgte som kongelig Bygmester 1814; Percier havde ogsaa antaget sig **H.** 1830 milledede han sin Stilling, som han imidlertid indtog igjen 2 Aar efter, og byggede nu i Paris Kirken St. Vincent de Paul og foreskød Forskønnelsen af Champs Elysées og Place de la Concorde, foruden hvad han byggede privat. Frugten af en Reise til Italien og Sicilien 1822—24 var toende Bærter over Siciliens antike og moderne Arkitektur (1826—30) og et treble om Bygningers Bemaling hos Grækerne: „Architecture polychrome chez les Grecs“ (1830). Han blev udnævnt til Medlem af Akademiet for de skønne Kunster 1853, og er Ridder af Æreslegionen.

Hjig (Julius Ebnard), tydsk Criminalist og Forfatter, født 1780 i Berlin, var indtil 1806 ansat som Referendar i Barshau, blev efter det preussiske Herredømmes Ophør der Boghænder i Berlin, dernæst 1815 Criminalraad og 1827 Director for Kammerretts-Inquisitionariatet, men tral sig 1832 paa Grund af en Dienssygdom tilbage fra Statistjenesten, og døde den 26de Novbr. 1849. Han har især gjort sig bekendt ved Grundlæggelsen af flere juridiske Tidsskrifter, navnlig „Zeitschrift für die deutsche Rechtspflege“, „Annalen für deutsche und ausländische Criminalrechtspflege“ og „Der neue Pitaval“ (som han begyndte 1842 tilligemed Haring). Han er ogsaa Forfatter af adskillige Levetabeskrivelser, navnlig Hoffmanns, Charnisso's o. fl.

Hjalmar er Navnet paa en modig og ædel nordisk Viking, der elsker den fjerde Kongebatter, den berlige Ingeborg, som, da hun erfarer, at han er salden for den vældige Berserk Angantyr's Haand, segner død om uden at sige et Ord. Hans Skiebne fortælles i „Ervarodds Saga“ (den er ligeledes indflettet i Døhleschlagers fortræffelige omdrøffede Coentyr af dette Navn) og i „Herwarar Saga“.

Hjaltelin (Jon Jonsen), født 1807 i det sydlige Island, siden 1855 Landphyficus over Island, har udgivet flere lægevidenskabelige Skrifter, navnlig paa Islandst en populær Lægebog (1837). — **Hddur H.**, født 1782 i det sydlige Island, død 1840 som Districtslæge over det vestlige Island, var Forfatter til den eneste erijerende, islandske, populære Botanik, samt flere Skrifter af lægevidenskabeligt Indhold.

Hjarbel, en Landsby i Sylland, Viborg Amt, Nørhng Herred, Borde Sogn, ligger ved en Arm af Liimfjorden (**H.**-fjord), 1½ **M.** N. Ø. for Viborg, for hvilken By den er Labeplass, og hvormed den er forbunden ved en Chaussée.

Hjarne var en dansk Hjalb, som ved sit Digt over Kong Frode Fredegod skaffede sig saa stor Anseelse, at Tyverne toge ham til Konge. Men da Frodes Søn Fridleif kom tilbage fra sine Tog for at tage sit Fædrenerige i Besiddelse, saldt en stor Deel af Folket fra ham, og **H.** flygtebe over til den efter ham benævnte **D**, hvor han saldt i Kampen og blev begravet, ligesom Sagnet laaber hans Dronning Arune ligge begravet i en Høi paa den ligesoverfor liggende Alts.

Hjarna er en \mathcal{D} (s. Hjarme) i Mundingen af Horsens-Fjord, der hører til Bjerge Herred, Beile Amt i Jylland. Den er $\frac{1}{2}$ M. lang og omtrent halv saa bred, havde 1855: 153 Indb., og udgjør et eget Sogn.

Hjartvar, s. **Rosk Arale**. btool.com.cn
Hjelle, s. **Drotstugl**.

Hjelm (Clas Winter), født i Aghulle i Norge 1797, fungerede fra 1824 til 1827 som Universitetslærer først i Philosophie og siden i Lovkundighed. Af Stortinget valgtes han 1827 til at udarbejde Forslag til en almindelig Civillov og blev Medlem af Lovcommissionen. Men da disse Arbejder endnu ikke i 1842 vare tilendebragte, foranledigede Stortingets Beslutninger, at denne Lovcommission opløstes, og H. blev Assessor i Høiesteret. Han har siden udgivet sine „Udlaft til en almindelig borgerlig Lovbog for Norge“ (2 Dele), „Udlaft til Lov om Creditvæsenet“ (1842), „Udlaft med Begrundelse til en almindelig Rettergangslov for Norge“ (2 Dele, 1849).

Hjelm (Jonas Anton), født 1782 i Christiania i Norge, blev 1808 Auktioner ved Kongens norske Livregiment og deeltog som saaban i Kjøbenhavn's Forsvar 1807. Efter Norges Afvikelse fra Danmark flyttede han til Christiania, hvor han blev Høiesteretsadvokat. I denne Virksomhed, som han med saa Afbrudelser fortsatte indtil Aaret før sin Død (1848), indlagde han sig den højeste Ære ved sin Skarpsindighed, sin Lærdom og sin Frugtbarhed i at behandle politiske Sager. 1815—16 fungerede han ogsaa som Universitetslærer i Lovkundighed, fra 1816—21 som Statsrevisor; 1820 blev han udnævnt til Regeringsadvokat. Men da det berestret under Trykfrihedssøgsmal imod „Nationalbladet“, der udgaves af H.'s Broder, opløstes, at H. var Forfatter af nogle anonyme oppositionelle Artikler, blev han suspenderet og 1825 affat, da H. ved Høiesterets Dom var idømt en Mulct af 500 Spd. Imidlertid erkjendte Stortinget i 1827, at denne Afstedigelse var saa uregelmæssig, at det bevilgede ham fuld Gage i Pension. Da han havde taget Bolig paa en Gaard ved Moss, blev han fra Smaalenenes Amt ublaaret til Stortingetsmand i Aarene 1830, 1833, 1836, 1837 (1839 undslog han sig for at møde) og 1842. Uagtet han blev Medlem af Lagtinget, udøvede han dog paa Stortinget en meget stor Indflydelse som den talentfulde Ansøger for den meest oppositionelle Afdeling af Forsamlingen. Især virkede han for at have Norges Rettigheder inden Unionen med Sverrig. At han berunder ikke tilføjede dens Svøkkelse eller Opløsning, viser det af ham med en Fortale udgivne Skrift af Oberst Tidemand „Om de sammensatte Staters Regeringsmaade“ (1829). Han udgav ogsaa „Almindeligt norsk Maanedsskrift“ (3 Bd.).

Hjelm er en lille \mathcal{D} i Kattegattet, $\frac{1}{2}$ M. fra Jyllands Kyst, der hører til Ebelstoft Landsogn, Moils Herred, Randers Amt. Den benyttes kun til Græsning. Nibst paa den høstliggende \mathcal{D} er et Fortaarn med et fast Lindeskr 160 F. over Havet (Lysvide c. 4 M.). H. er bekendt i Middealderens Historie som Røngemorderen Marck Stigs Tilflugtssted, hvorfra han harjebte sit Fædrelands Røst. Han døde her 1293, og

hans Borg blev senere indtagen og ødelagt af Kong Erik Menved.

Hjelmaren, en af Sverrigs betydeligste Indsøer, har en Længde af 6 M., et Areal af 8 \square M. og en Høide over Havet af omtrent 72 F.; den ligger deels i Nerike, deels i Sødermanland og har en Mængde mindre Ær og Søme, hvoriblandt Engelbrektsøholmen. Den saer sig Elløsh fra Særtaa og Telgeaa og har igjennem Skistuna-Aa sit Afløb til Malaren. Red Arboga-Aa er den forenet ved Hjelp af Hjelmkanalen, der blev paabejndt allerede i Gustaf II Adolfs Tid og senest ombygget 1819—30 til en Dybde af 7 F. og med 9 Slafer.

Hjelme, s. **Psamma**.

Hjelmstette (Cassis) kaldes nogle flere Snegleformer, der høre til de med Aanderør, Gjæller, Laag og Snael udbyrde Havnegle; de tilhøre de varme Have, s. Ex. ved Vest- og Ostindien, og have en tyk Stal, hvis Form nærmer sig til en trefbet Pyramides, med ganske kort, spids Top, med enkelte opstående Balle, affatte af Kappeløben under Stalens Bort, og med en lang, smal Stamum med takket Indløbe og tyk, ligeledes takket, Yderløbe. De til at tante Havebøder saa meget lunde store Cephylier høre til denne Slægt; Villedshjærerne benytte ogsaa deres tykke Stal til smukke Arbejder; den indre Stal banner da en mørk Bund af forffjellig Farve, paa hvilken det uskkaarne Parties lysse eller høide, halvt gjennemsigtige Farve tager sig meget godt ud.

Hjelmstjerne (Henrik de, egentlig **Henrichsen**) indtager en hæderlig Plads blandt danske Ræccentere. Han var født den 1ste Jan. 1715 i Kjøbenhavn, hvor hans Faber, Justitsraad Niels Henrichsen, var Raadmand. Han blev Student 1732 og tog theologisk Attestats 1736, hvorpaa han reiste udenlands, blev 1738 Secretair i det danske Cancellie, 1744 Assessor i Høiesteret, 1747 ablet med Navnet H., 1776 Justitiarius i Høiesteret og Præses i Bidskabernes Selskab, 1777 Geheimeraad, og døde den 18de Juli 1780. H. er mindre bekendt som Forfatter end ved den Yndest og Understøttelse, han ydede Historiens Dyrkere, og ved sit rigse Bibliothek af danske Bøger og Manuscripter, som af hans Svigersøn Oreo Rosenkrone blev overdraget Kongen, der 1807 besalede, at det samlet skulde opstilles i det store kongl. Bibliothek og der, under Navn af den „Hjelmstjerne-rosenkrone'ske Bogsamling“, udgjøre en særffilt Afdeling.

Hjelpestat blev indført ved Lov af 14de April 1855, ifølge hvilken en Tredebeel af de Udgifter, der hidtil var liget paa Kjøbenhavn's Ræringsbrugere, skulde tilveiebringes ved en Skat, der fik Navn af H., og som lignes paa samtlige Stadens Indvaanere efter Formne og Leiligheds.

Hjemmebaad, s. **Daas**.

Hjemmel. Den, der har solgt en Anden en Ting eller overdraget ham nogen anden Rettighed derover, er pligtig at forsvare ham i Besiddelsen deraf, hvis Gjyltigheden af hans Adkomst, navnlig paa Grund af manglende Berettigelse fra Overdragerens Side, skulde blive bestridt. Saaledes at fiktne en Anden i den usforlyrrede Hjælpelse af en overdragen Act-

gheb kaldes med et gammelt juridisk Udtryk Hjemle ham den, og naar den Paagjældende virkelig opfylder denne Pligt, siges Hjemmel at have Sted, hvorimod han i modsat Tilfælde siges at gjøre sig skyldig i **Wan hjemmel**, og da i pligtig at give sin **Wedgecontractant Erstatning**. Ordet **H.** bruges isærigt ogsaa ofte i samme betydning som **Hjemmelsmand**, nemlig om Overdrageren selv, der paa den ovennævnte Maade er forpligtet til at indseaae **Wedgecontractanten**, at denne virkelig kommer i Besiddelse af den overdragne Retting. Det her fremstillede egreb om Hjemmelspligten er det egentlige oprindelige, men herfra er dette Udtryk ogsaa naaet over til at betegne Overdragerens Forsigtelse til at indseaae for, at den overdragne Hjemmand besidder de contractmæssige **Egenheder**, og i det Hele stemmer med **Afslaat**.

Hjemsted, s. **Domiel**. Ifølge en usigtlig Prognosis bruges imidlertid Ordet **H.** og hjemstedsret ofte i Betydningen af **Forsørgelsessted** og **Forsørgelsesret**.

Hjemthing kaldes den **Domstol**, i hvis District en Person har sit Hjem, og ved hvilken han derfor i Reglen skal sagsøges.

Hjemvisning af en Sag til ny Behandling, Paahjælpelse af den underordnede Ret, som lerede engang har afgjort den, finder Sted, naar den overordnede Domstol finder, at den afværende Ret i sin Behandling af Sagen fra vist Punkt af har begaaet en saadan formel fejl, at Alt, hvad derest er passeret, maas beagtes som ugyldigt, og derfor paalægger hiin nyt paany at foretage Sagen og, efter at have tteet hiin Feil, igjen behandle den til Ende. Saadant finder f. Ex. Sted, naar Underdommeren urettelig har negtet efter den ene Partis aarsand at vige sit Sæde, urigtig har forskaget i Partis Ansandsbegjæring og altsaa optaget Sagen til Dom, istedetfor at bevillige den paaældende Part Udsættelse til at forsatte **Proceduren** ell. besl.

Hjerne (Cerebrum, Enccephalum) er den anatomiske Betegnelse for den Deel af **Hovedskjællets** Centraldeel, som er beliggende i den af hovedets Been indesluttede **Hulhed**, **Hjernekalens** Hulhed. Den bestaaer af en mørkgraalig,øre Masse og en indre, hvid, matglindsende, m graae **Waxsubstant**s og den hvide **Marrowsubstant**s, i hvilken sidste der er indleiret flere kugleformede **Legemer**, **Hjerneganglierne**. Den er i en længdefure deelt i toende symmetriske Haldehalvdele, **Hjernehemisfærene**, hvoraf enhver atter ved **Loesfurer** er deelt i en forreste, mellemste og bagre **Hjernetop**. Bag og oven i den sidste ligger en egen Afdeling, den lille **jerne**. Indeni hver Hemisfære findes en **Hulhed**, **Hjernerentriklerne**, samt toende i Hjertens **Midtlinie**. Hele dens Masse er omgivet ved flere **Dimber**, **Hjernerindere**, hvilke forsmellig føre **Blodkarrene** til og fra dens **Substant**. Fra **H.** udgaar 12 Par **Hjernerover**, i den staaer besuden ved den forlængede **Marrowforbindelse** med **Hjernerorden**. — **H.** antages for Organet for de høiere aandelige Evner, den i det **Midtpunkt**, hvortil **Sandsningens** føres ved **Hjælp** af **Hjælps-** og **Sandsningsnerverne**, der **Indtrykket** modtages og bearbejdes, og **udfra Impulsen** udgaar til den derved frem-

kaldte **Virksomhed**. — **Hjernetogdomme** ere alle saadanne, der have deres anatomiske Begrebelse i dette Organ, haabe acute (**Hjernebetændelse**, **Congestion** etc.) og chroniske (**Hjerneblødd**, **Svulster**, **Kraft** etc.); det er **Edelfer**, der i **Almindelighed** paa en flersidig Maade yttre sig ved **Anomalier** saavel i den intellektuelle som i **Hjælps-** og **Bevægelsesphæren**.

Hjerten (Tetrao Bonasia) hører til de **Urhøns** eller **Karungle**, hos hvilke Løbet kun er halv **sjertkædt** og **Lærerne** nøgne men udstyrede ligesom med en **Frundje** eller **Stramme** af **udstaaende Skjel**; den lever i **Stovegnene**, men findes kun i **Hjergstove**, hvad enten det er **Løvstov** eller **Maalestov**, haabe i **Skandinaviens** og i **Mellemeuropas**, men mangler i mere fæde **Egne**, f. Ex. i **Sydsverige** og **Danmark**. Om Sommeren opholder **H.** sig mest i **Løvstov**, om Vinteren mest i **Maalestov**. **H.** er omtrent af **Kypens Størrelse**, **Hovedparten** er brun med **graa**, **sort** og **hvid Tegning**; **Han** og **Hun** næsten eens. **H.'s** **Kjød** ansees for særdeles **velsmagende**.

Hjertemusling (Cordium) kaldes en talrig Slægt af **Muslinger**, som oftest af anseelig **Størrelse**, med **runde**, **huede**, **tummelig** **tykke**, **ribbede**, i **Kanten** talffe **Staller** med et **Hængsel** af **faa store Tænder** og et **ubvendigt** **Band**; de have 2 af **Hjæltraabe** omgivne, **forte** eller **lange** **Andersr**, og en **kor**, **cylindrisk**, **knæstet** **Fod**, ved **Hjælp** af hvilken de **vælte** sig **afsted**. Flere **Arter** spises, f. Ex. **C. edule**, **rusticum**, **echinatum**. De leve især paa **Sandbund**.

Hjertensrod, s. **Mollusca**.

Hjertestub kalde **Sortnerne** det yderste **Stub** paa **Planternes** **Stammer** og **Grene**, som tjener til **Forlængelse** af disse **Dele**. Dets **Beværing** er af **Bigtighed** især ved **Maaletraer**, der ikke kunne beholde deres **eindommelige** **Form**, naar de have mistet det, og det er meget **vanstelt** ved **Kunst** ganste at **erstatte** det.

Hjertestiver er en meget hyppig **Form** af **urunde** **Stiver** (s. d. A.). Naar en **saadan** **skal** **meddele** et **Stykke**, der **trykkes** mod **Stivens** **Kant**, en **frem-** og **tilbagegaaende** **Bevægelse** med **uforandret** **Hastighed** og **pludselig** **Umskiftning** af **Bevægelsens** **Retning**, maas **Stiven** **be-** **grændses** af to **halve** **Omgange** af en **archimediske** **Spiral**, og det **giver** en **Hjerteform**, hvorefter **Stiven** **benævnes**. **H.** findes ved **mangehaande** **Mastiner**, f. Ex. ved **forstjellige** **Spinbemastiner**, **Robinemastiner** o. fl.

Hjertet (Cor) er det anatomiske **Midtpunkt** for **Legemets** **Kredsløb**, hvorigjennem alt **Blod** **skal** **passere**, og hvor det ved **Muskelvirk-** **somheden** **modtager** det **Støb**, der **bevæger** det **fremad** i **Karrene**. Det har **Form** af en **stump**, **noget** **fladtrykt** og **lidt** **flæt** **Kegle**, der **ligger** **paafraa** **ovenfra** og **fra** **hvide** **nedad** og **mod** **venstre** **foran** i **Brysthulen**, **midt** **imellem** **begge** **Lungers** **forreste** **Kand** og **paa** **Mellemgulvet**, **omtrent** **saalebes**, at **dets** **Spids** **ligger** i **Midt-** **punctet** af en **Linie**, der **kan** **taenkes** **dragen** **mellem** **Spidfen** af **Brystbenets** **Sværdforstet-** **telse** og **venstre** **Brystvoert**. Det er **ophængt** i **Hjerteposen** (Pericardium), der **omgiver** det **som** en **indtrængt** **Dobbeltkal**. **Hjertets** **Substant** **bestaaer** af **Muskulvæv**, der er **afleiret** paa en **bestemt** **Maade**, **saalebes** at **det** **baaner** et **hult**

Legeme, der paalangs, ved en muskulos Skille-
væg, er delt i to Sidelubbele, det høire og
venstre Hjerte. Hvert af disse er atter paa-
tværs afdeelt i det ved Grundsladen nærmest
liggende Hjertesforammer (Atrium) og det ved
Spidsen af H. nærmest værende Hjerteslammer
(Ventriculus). Disse tvende Afdelinger faae i
Forbindelse med hinanden ved en Aabning, der
kan tillukkes ved et Ventilapparat, Hjerteklapp-
perne, hvoraf findes tvende i det venstre Hjerte,
tre i det høire, og endelig andre ved Rundin-
gerne af de store Kar ind i Hjertet. Disse
Klapper tjene til at tvinge Blodets Løb i een
bestemt Retning og hindre dets Tilbagegang.
Blodets Passage gjennem H. sker i følgende
Orden: det fra Legemet kommende Venesblod
udgyder sig gjennem de tvende store Hullaarer
i det høire Forammer, herfra strømmer det
under Hjertets Slapbestandsstand ned i høire
Kammer, som nu sammentrækker sig og driver
det gjennem Lungepulsaaren til Lungerne. Efter
at have passeret disse kommer Blodet igjennem
Lungeblodaarerne til det venstre Forammer,
hvorfra det strømmer ind i venstre Kammer,
som nu under sin Sammentrækning preser det
ud gjennem Pulsaarerne til alle Legemets Dele.
Disse H.'s Sammentrækninger skee i regelmæs-
sig Rhythmus, og frembringe Hjerteslaget, som
kan iagttages udenrig paa Brystets venstre
Forflade, og Hjerteslydene, som ere Lydphæno-
mener, betingede ved den bestreene Resonan-
s. Under naturlige Forhold sammentrækker H. sig
om trent 80 Gange i Minutet, hos den Nyfødte
noget hyppigere, hos Dyingen sjældnere; aan-
delige og legemlige Incitamenter paastrynde dets
Virksomhed, ligesom de fleste hidstige Sygdomme,
navnlig Feber. Den Lethed, hvormed H.'s
Virksomhed paavirktes ved sjældige Indtryk, har
gjort, at man i Fortiden satte dette Organ i
Forbindelse med den indre Følelse, Gemyttet,
og herfra stamme saadanne figurlige Udtryk
som: hjertelig, et godt eller et H. o. s. v.
— Hjertesygdommene ere alle saadanne, som have
deres anatomiske Sæde i dette Organ. Deres
næiere Studium tilhører først Kutiden, især
siden Stethoskopiens Opfindelse.

Hjerting er en Laabplads i Jylland, Ribe
Amt, Glads Herred, Guldbager Sogn, 1½ M.
S. S. for Varde, ved Hjertingbugten. Om trent
350 Indb. Den banner i Forening med Varde
et Lovsted. Over H. staaer Jylland i Damp-
skibsforbindelse med England, hvilken er af Big-
tigthed med Hensyn til Dødsogførselen; i den
Anledning er her i de senere Aar opført en
800 F. lang Landingsbro.

Hjort (Heber), bekendt dansk Forfatter, er
født den 19de Juli 1793 i Taarnby paa Ama-
ger, hvor Faberen (Viktor Kristian P., fortjent
af Kjöbenhavns Skoleorden, Forfatter af „aan-
delige“ og andre, mere væselmente end poetiske,
„Sange“, død som Biskop i Ribe 1818) den-
gangs var Capellan. 1811 dimitteredes han til
Universitetet. Han studerede Jura, men hen-
droges, især paavirket af F. C. Sibbern, til
den nyere tydske Philosophie og Poetie. 1815
vandt han Universitetets Guldmedaille for en
philosophisk Afhandling og optraadte i E. Ros-
bachs Maanedskrift „Athene“, som Digteren In-
gemann og hans Børker“ mod bennes Abstrac-

tioner og Sentimentalitet. Theologien afsk-
Juraen, men havde ikke ynderlig bedre Lykke;
Philosophie og specielt Aesthetik vedbleve at
den gamle Tiltrækningskraft. I den Dags-
senke Feide vilde han sig, ligesom sin Ven
Poul Møller, afgjort paa Dehlesenslagers Side
og skrev bl. A. 1816 sine skarpe „Zob Pa-
grapher om Jens Baggesen“ i „Athene“. Frem-
henrydelse Angreb paa den, især af den ældre
Slægt, ansete Digter valte hos Range en os-
ordentlig Forargelse. Dehlesenslæger forloj
ham nu at afløse sig som Ledsager for en ung
Baron paa en Udenlandsreise, som han saa til-
traadte i Efteraaret 1817. Ved privat Un-
støttelse faae han sig istand til at udtrække sit
Ophold udenlands til over halvfjerde Aar. Han
besøgte Tybfland, Italien, Belgien, og Frank-
rig, studerede Litteraturerne og Kunsthistorie ma
især Philosophie, og tom i nær Berøring med
Tybflands berømteste Philosopher, især Edel-
ling, med den yndeste Digter Axtorff, Løv-
valdsen, Cornelius, Schnorr og andre berømte
Kunstnere. I Foraaret 1821 vendte han til-
bage til Danmark og udvæntes, uden at det
toges Hensyn til, at han nærmest havde for-
beredt sig til en philosophisk Læreovertømt,
til Lector i tybfl Sprog og Litteratur ved de
gjenoportede Sors Akademie, hvilken Post han
bellebte til Foraaret 1829, da han, ved Ak-
demiets Opbævelse, entledigedes med Titel af
Professor. Siden den Tid har han protoniert i
Kjöbenhavn. 1823 udgav han „Johan Eriks
Erigena oder von dem Ursprung einer kriti-
schen Philosophie“, der vandt større Paafær-
nelse i Udlandet end i hans Fødeland. To Aar
efter beoetog han i Striden mod Lægen F. C.
Sowmij's Determinisme („Læren om Viljes-
frihed, forsvaret imod Angreb af en Medi-
ciner“). Hans Embede i Sors gjorde ham til
Kunst, han sluttede sig til Raaf og Grimm
og udgav „Den tydske Sproglære“ (7 Dnl.),
„Tybfl Læsebog“ (4 Dpl.), „Fremstilling af den
latinne Conjugationslære“, „Om det engelske
Conjugationsystem“ o. s. v. „Den danske Gram-
matik“ (7 Dpl.) er en meget brugt Læsebog.
Endvidere leverede han „Samle og nye Bil-
mer, lempede efter Tidens Lær“ (3 Dpl.). I
de forfjelligste Retninger har han forsvaret —
da han nu engang, tvungen af Forholdene,
maatte opgave sit egentlige Centrum, Philo-
sophien — deltaget i den offentlige litterære og
politiske Discussion og er en af de fridværende
nyere danske Publicister. Især har han ham-
pet ivrig og virksomt for Dansteds Læro-
holdelse i Schleswig og for Heelstaten („Om
om det ledvig-holsteenske Aar“, 1847-48);
„Døret i Holsten“, 1848; „Naturlighed og
Unnaturlighed der schleswig-holsteinske Er-
pörung“, 1850; „Holstenpiegel“, 1850; „Am-
mererte Blade, især om Grundlovens Gæ-
lighed og Forbeholdets Betydning“, 1854;
„Actenstude zur Geschichte des Hochstiftes in
Schleswig“, 1856; „Durch welches Mittel lieg
sich eine deutsche Lesewelt bewegen, ihre kün-
stlichen, respectiue schleswigischen Studien von vorne
wieder anzufangen“, 2det Dpl. 1858, o. s. v.).
Hans skarpe og vedholdende Opposition mod
de danske nationale og liberale Baarnerier
har ofte gjort ham til Gjenstand for bittere An-

reb. „Kritiske Bidrag til nyere dansk Læntaales og Dannelses Historie“ er Navnet paa i 1852 paabegyndt interessant Samling af rbeider af ham, der tillige yder læseværdige idrag til hans Biographie og hans Samtids karakteristik.

Hjort (Viktor Kristian), s. Hjort (Fæder).
Hjort (Cervus). Hjortene udgjøre den ene store overafdeling af de ægte Drøvtyggere (s. d. A.) ; karakteriseres i det Hele ved Tilstedeværelsen af Tæller eller Genirer hos Hanterne (s. om) — findes de ogsaa hos Hunterne, ere de og hos dem betydelig mindre end hos Hanterne — samt ved, at disse Tæller periodisk sælbes i uge ud igjen; dog gives der ogsaa fullede i vore Tæller (Dverghjorte og Moskusjorte). Jørnetænder ere ofte tilstede, især hos Hanterne; hos de fullede H. findes de hos begge Jøn, de ere hos Hanterne meget lange og rage af Munden som smaa Sugtænder. H. ere det Hele hurtige, smalle, stumtbyggede Dyr, m især holde sig til Støtvegne. Deres Udseelse naaer fra Polarkrebsen til de indiske er og til Stepperne ved Buenos Ayres; i frila findes der derimod ingen H., naar ibtages de umiddelbart til Middelhavet hørende Egne. De indbeles i flere Slægter: egentl. Hjorte (Cervus) i Reglen med træde, ræne Tæller, s. Ex. Kronhjorten (s. d. A.), apitien (C. canadensis) i Nordamerika, Arisorten, Daaghjorten, den irske Kæmpehjort (s. se Art.), og mange indiske og sydamerikanstere, heriblandt flere med smaa, ugrenede Tæller; 2) Kendsdyr, 3) Etsdyr, 4) Raadyr, 5) Muntshjorten, 6) Moskusjorten, 7) Dverghjorten (s. se Art.).

Hjortevita, s. Babirus.

Hjortetæl eller Hornene ikke blot af egentlige jorte, men ogsaa af alle andre Dyr af samme lægt, Raadyr, Daadyr, Etsdyr og Kendsdyr, nde en ubstrakt Anvendelse i to forskjellige etninger, idet man deels tager Nytte af disse ornø Gemisse Bestaanthed, deels af deres ystfiske Egenheder. Den første Anvendelse til spet Hjortetæl, Hjortetælt (kulsuurt Ammonial), jortetælsolie, brændt H. (hvorum nærmere denfor) er forældt og saagodt som forlært, fordi dre Deensubstanser, der kunne faaes billigere i større Quantiteter, gjøre samme Nytte. Derimod er den sidste Anvendelse af stor Betygghed, ikke fordi H. skulde udmærke sig fremfor andre lignende Substanser ved rjindved eller tyrke, men paa Grund af den eiendommelige yrede Overflade og den smalle brune Farve. mullfest er Kronen ved Roden af H., der ages beel, s. Ex. til Piberdyr; Resten er saa idet til Knivstaster, at man ikke kan flaffe tilæfelig H. tilveie, men maa eftergjøre det ved rening af Træ. — H. bruges raspet i Medicinen, i Huusholdningene og af Conditorerne til Raf at Løge Selsee (s. d. A.). H. bestaaer nemlig, m andre Deene, hovedsagelig af phosphorsuurt kulsuurt Kalk, forenet med sitingsvædne Stoffer i Bøv; ved Røgning med Vand dannes og opløses da Rimen, som i stærk Opløsning og ved stjøsing giver Gelee. Brændes H. med Luftsens ggang, bortbrænde de organiske Dele, og der bliver tilbage de uorganiske Bestanddele (phosphorsuurt kulsuurt Kalk) som en hvid Mæsse, der pulve-

riseret bruges til Poleerpuiser. Ophebes H. i lukkede Kar (stor Destillation), destrueres de indeholdte organiske Dele, og der overbesillerer søvne, tjæreagtige Olier af en høist ubehagelig Lugt, Hjortetælsolte (Oleum cornu cervi fossilium), der anvendes lidt i Medicinen (s. Døvelsolte). Desuden overbesillerer en vandig Bædse, som blandt Andet indeholder opløst kulsuurt Ammonial og noget af den omtalte søvne Olie. Denne Bædse bruges ligeledes noget i Medicinen under Navn af Hjortetælspritus. — Hjortetælsalt er kulsuurt Ammonial, saaledes kaldet fordi man kan vinde det ved den store Destillation af Hjortetæl. Oprindeligt havde dette Salt en høist ubehagelig søvne Lugt af vedhængende søvne Olier, men rettet fra disse har det en Lugt som svag Salmiaspiritus. Det bruges i Medicinen, Chemien, af Bagerne og i Huusholdningene, idet det nemlig er stjøtigt, saaledes at det blandet til Røgebeig og Bøvøerbeig fordamper ved Vagningen, og herved bevirker, at Bøvøerlet bliver porøst og let. Da det virker stærkt angribende og opløsende paa Metaller, navnlig Kobber, maa man være opmærksom herpaa, efter som Forgiftningstilfælde ikke sjelden ere opstaaede derved, at Saltet er stjøbt i Messingmortere.

Hjortholm var i Middeltalderen et fast Slot i Sjælland ved Sydenden af Fure-Sø; dets Boldplads og Ruiner findes endnu tæt ved Frederiksbøds Mølle. Sagnet lader Kong Baldemar Atterdag her opholde sig med sin Elskede Lovelille. Forsvørigt tilhørte Slottet de roekstidste Biskopper. I Ørens Feide udholdt det længe en heftig Besæring af Rybøllerne 1535, og Commandanten Peder Godfse overgav det først til Øvø Christoffer, efterat en stor Deel af Slottet var nedstøbt.

Hjortsberg (Rars), Øverrigs første comisse Stuepiller, var stjøbt i Stockholm d. 22de Novbr. 1772, hvor hans Faber var Slots-Steenhugger. Som Barn optoges han blandt Eleverne ved det kongelige Theater og vakte snart Opmærksomhed hos Publicum og Kongen (Gustaf III), der optog ham blandt de kongelige Bøger. Den Undest han stjøbt i hos Gustaf III, hvis private Forelæser han blev, bevarede han lige til Kongens Død; han var bestandig om ham, fulgte ham paa Reiser, og var tilstede ved hans Dødsfeng. Ved Siden af denne Hoffilling havde han sin Stilling ved Theatret, som han dog først efter Kongens Død ganske ofrede sig til. Efterat han i en lang Narraffe havde virket for den svenske Scene, deels som dens første dramatiske Kunstner deels i forskjellige Embedsstillinger ved Theatret, afgik han 1834 fra Stuepladsen, men vedblev at være Medbestyrer af Theatret, og døde d. 8de Juli 1843 under et Besøg hos sin Søn i Ryhøping.

Hjulbyr (Rotifera, Rotatoria) kaldes en Dyrgruppe, som man tidligere optog blandt Infusionsdyrene, fordi de ligesom disse ere saa overordentlig smaa, at de kun iagttages tydelig ved Hjelp af Mikroskopet. De ere imidlertid i deres Bygning meget forskellige fra Infusionsdyrene, og frembyde i det Hele en langt høiere Udbaanelse og fuldommere Bygning; dog er man endnu nemig, om det snarest er til Ormene eller til de lavere Krebsdyr, at de slutte sig. De

findes baade i fersk og i salt Vand, men blive ikke over $\frac{1}{4}$ lange. Noget Hoved have de ikke, derimod kan Legemet i Reglen inddeles i Kroppen og den tyndere Hale. Noget H. søsømme frit omkring, og hos dem er Kroppen gjerne kort og bred, omgivet af et temmelig fast Pantfer eller en Skal, Halen er tynd, leddet, bevægelig og ender ofte gaffelformigt. Andre H. sidde derimod fast, fæstede ved Halespidset til en Vandplante eller anden Gjenstand og omgibue af et geleagtigt Rør eller en Slimmasse; hos dem er Huden gjerne mere blød og viser Spor til Leddeling. Navnet H. have de deraf, at deres Forende gjerne er udbrunget i flere runde Lapper, hvis Rand er tæt besat med lange, vingende Haar, der frembringe de Bevægelser i Vandet, ved hvilke andre Smaadyr hvirvles ned i deres Mund, eller tjene som Svømmereddsaar for H. Naar disse Fimrehaar ere i Bevægelse, seer det ud, som om flere Hjul drebtes hurtigt rundt. Dog kunne disse „Hjul“ eller Lapper hos andre H. være erstattede af Fangearme med lange Børster. H. høre til de ved deres Seigtvethed berømte Dyr, som man kan indstørrer f. Ex. paa en Glasplade over en Lampe, men som saa leve og igjen, naar man atter holder Vand paa dem. Til den nyere Tids mærkeligste Opdagelser over H. hører ogsaa, at Sammenne ere mindre end Summerne og altsedes mangle Forbøielseskalan, hvorfor de sandsynligvis kun ere bestemte til at leve en kort Tid. H. indre Bygning minder meest om de lavere Krebsdyrs eller Ormenes; de have i Reglen en temmelig sammenfat Forbøielseskalan, og Svølgel er udstyret med stærke Hornhæber.

Hjullrone, f. Borrage. — **Hjullraas**, f. **Overraas**. — Hjullraas kaldes en færegen lille Bygning, hvormed man ofte omgiver et Vandhjul for at beskytte det mod Frost. I H. opstilles undertiden en lille Duv, hvorfra Røgen gaar frit ud i Luften.

Hjærne er en til Søverrig med Nigoraab Johan H. omtrent 1870 fra Norge indvandret ribberlig Familie, som dog ved Slutningen af det 16de Aarh. mistede sine Rettigheder. Til denne Familie hørte Brødrene Thomas og Urban H., Sønner af Sognepræsten i Synoris i Tysgermanland. Thomas H., fød som den svenske Regjerings „Ritterskafis-Sekretär“ paa Hsel omtrent 1680 eller 1690, var en fittig Diplomat og gjorde sig bekendt som Digter ved „Lycans yppersta Skatt“ (1664), men endnu mere som en ypperlig Chronist ved sin „Ehst-Lyf-Lettlaendische Geschichte“, udgivet i Napperstøys „Monumenta Livoniae“ (1835). — Urban H., født 1641, blev 1670 Dr. medic. i Ångers, senere ansat i Hjørgværksskolegiet, hvor han til sidst blev Vicepræsident, oprettede paa Regjeringsens Begne et kemisk Laboratorium i Stockholm, fik 1688 Fømpelse af Familiens tidligere Aftelsat, udnævntes 1696 til kongelig Overlæge („Archiatr“) og Ordfører i Sundheds-Collegiet, men tog 1719 Afsked fra alle sine Embeder og døde 1724 med Titel af Landshövding. Han var paa sin Tid en af Søverrigs stærkeste og kundskabrigeste Mænd; i sine yngre Aar valte han Opmærksomhed som Digter, især som Skuespilforfatter; som Medlem af den til Undersøgelse af Trolddomsvæsenet

nedsatte Commission var han den første, som indsaar og paaviste Urimeligheden deraf. Han var i Søverrig den, som gav Impulsen til Sundhedsbrændes Opsøgelse og Benyttelse, dels ved sine Skrifter „Den lille vattenprofvanen“ (1688), „Kort Anledning till Hälsobrunnars och Mineralvattens uppletande och brukande“ (1707) m. fl., dels ved sine Undersøgelser. Ved „Then korta anledning till Malm- och Bergarters etc. österspörjande och angifvande“ (1702—6), „Acta chemica“ (1753, 2det Dpl.) og flere andre Arbejder af mineralogisk eller kemisk Indhold gav han Hjørgværksvidenskabens Studium i Søverrig nyt Liv.

Hjærne er det ube bestemte Rum, som indtages imellem 3 eller flere Planer, der skjære hinanden i eet Punct. Det kaldes ogsaa en solid eller legemlig Vinkel, af Noget Hjørnerplanvinkel. Det Punct, hvori alle Planerne skjære hinanden, kaldes Hjørnets Toppunct eller Spids. Planernes Hjørningsslinier ere Hjørnets Kanter. De plane Vinkler, som to og to Kanter danne med hinanden, kaldes Sidevinkler eller Sider. Efter disses Antal, som er det samme som Kanternes, kaldes Hjørnet trediedet, firfidedet o. s. v., af Andre Treplansvinkel, Firplansvinkel o. s. v. — Et H. kaldes convex, naar intet af Planerne ved Hjørnens gælle kan komme til at gjenneffjære det af H. indsluttede Rum. I et convex H. er Summen af alle Sidevinklerne mindre end 4 rette Vinkler eller 360°.

Hjørnetænder, f. **Tænder**.

Hjørring, Hjøstads i Jylland, i Amtet af samme Navn, Bennebjerg Herred, ligger paa et høit Plateau i en flodløs Egn. Ved Høstetalingen 1860 havde den 2,775 Indb. (1855: 2,199, 1769 kun 600 og 1801: 744). Af offentlige Bygninger var Byen St. Catharine Kirke, Raadhuset, Amtmandsboligen, 2 Skoler og et Fattighus; desuden ligge i Byen to andre Kirker, St. Jens og St. Olaf, der høre til de samme ammerede Landsogne. Her er ogsaa Amtskolen og en Spættelses. Hjøstadsborgerne udgjøre c. 2,750 Indb. De vigtigste Erhvervsgræne ere Handel, Industrie og Agerdyrking. Handelsen er i de senere Aar stærkt tiltagen; H. S. Udfibningssted er Ladespladsen Skæen ved Vesterhøvet, og over Frederikshavn finder nu en betydelig Indførsel Sted. Af industrielle Anlæge, i hvilken Retning H. i de senere Aar ogsaa er gaaet stærkt fremad, mærkes 4 Jernstøberier, 3 betydelige Dampbrænderier, et Skibbyggeri samt en Dampmølle med Dampbageri. — H. er en meget gammel By og den ældste Hjøstads i Nordjylland, ligesom ogsaa i Hjøstadsalderen Stiftets Hjøstads; dens ældste kendte Privilegier ere givne af Kong Erik Bløvsennig 1243. Men i en senere Periode gif den meget tilbage, hvortil en Række store Ildbrænde især bidrog, den sidste 1816. — Hjørring Amt, det nordligste Amt i Danmark, udgjør Jyllands nordlige Hjørne eller det gamle Hjøstads (f. d. N.), med Lene Pass og Hjøstholmene i Rattegattet og Hjøst i Limfjorden, og indtager et Fladeindhold af 51 □ M. med 76,283 Indb. (1855). Det bestaar af Hjøstadsborgerne H., Stagen, Frederikshavn og Søby, Horns-, Bennebjerg-, Dronninglund-, Børglum-, Svetho- og Vester-Hans-herreder samt

Den Væss, og indbefatter foruden de 4 Kjøbstadsjurisdictioner 6 Landjurisdictioner. I geistlig henseende hører det under Aalborg Stift og anner tilligemed Vester-Han Herred i Tilstedemt 3 Provstier.

Hler, der forekommer i den nordiske Mythologie, falder sammen med **Weger** (s. d. A.). Han ar sit Sæde paa den stormombrusede lille **Væss** (o: **H. S. V.**) oppe i det uralske Kattegat.

Hlibstjalf er i den nordiske Mythologie et Højsæde i den store, sølvstæfede Odinshal i Himlen Valastjalf. Naar Afsaber sidder i det Sæde, overfluer han hele Verden.

Hø eller **Øhe** er et kinesisk Kornmaal = 1,287 danske Potter.

Hwangho eller den gule Flod, Flod i China, dspringer i Landstædet Kholonor i Mongoliet mellem 35° og 36° n. Br. og under 115° o. L., øber mod N. O., derpaa mod S. og vender sig ind S. ind i China, hvor den løber mod S. id i det gule Hav (Hwanghai), medførende store Masser Lynd og Leer, som danne Banker ved ens Mundning og give Havets Band en gul farve. Paa sit bugtede Løb Hjører den flere Bange den store kinesiske Muur. Dens Længde anslaaes til 700 (efter Andre kun 500) M., dens Flodbeet til over 50,000 □ M.

Hobartstown, Hovedstad paa den England tilhørende Van Diemens Land ved Sydøstens i Australandet (Ny Holland), har en fortræffelig Havn og levende Handel. 25,000 Indb.

Hobbema (Meindert eller Minderhout), en s. de berømteste hollandske Landstabsmalere, var antitidig med Ruissdael og levede altsaa i sidste Halvdeel af det 17de Aarh., men man hender sig hans Fødested og ingen andre Data end em, Malerierne give. Han malede Slovegne, Ruiner, Landsbyer, der udmærkede sig ved en rikt, hjæl og kraftig Behandling, Dybde i Skygjerne og Styrke i Lyset. Den gjensidige Indlybelse, som S. og Ruissdael have udøvet paa hinanden, synes at tyde paa nsiere Forbindelse mellem dem, maastee som Elev og Lærer.

Hobbes (Thomas), engelsk Philosoph, født 1588 i Malmesbury, studerede Philosophie, riste nogen Tid i Frankrig og fastede den Plan, at afbrage sine Landsmænd fra den demokratiske Aand, som under Carl I begyndte at øre sig hos dem. Ved Urolighedernes Udbrud gik han til Paris, hvor han bl. A. underviste Prindsen af Wales's Børn og skrev sin berømte Bog „De cive“, hvori han erklærede Mennessenes jensidige Frygt for Statens Grundbold; han betragtede ligeledes Religionen som en Afspøtning af Frygt og ansaae den for et nyttigt Middel i Regenternes Haand til at overholde en borgerlige Orden. I Polititens og Naturrettens Historie gjorde han Epøde ved at opstille en meekt uindskrænkede Absolutismes Theorie og lægge baade Religion og Moral under Souverainens Billaarsligbed. De samme Grundætninger udsøkte han i et større Værk „Leitathan“ (1651). Herved kom han i mangesaaende Stridigheder, navnlig med Geistligheden. Han gik 1652 tilbage til England, erholdt efter Carl II's Thronbestigelse en Pension og døde 1679. Foruden de nævnte to Hovedværker skrev d. „Quæstiones de libertate“ etc.; „De corpore solitico“; „Human nature“; „De homine“ o. M.

Hobhouse (John Cam), Lord Broughton, engelsk Statsmand, født d. 27de Juni 1786, ledjede Lord Byron til Østerlandene, hvilken Reise han bestreft i „Journey into Albania etc.“ (1812), var under de 100 Dage i Frankrig og tog i et Skrift „Lettres written by an Englishman during the last reign of Napoleon“ aadenlyst Parti for Napoleon. I Anledning af et Flyvestrift blev han af Underhuset dømt til Fængsel (1819). Siden hørte S. som Medlem af Parlamentet til de Radikale og betjæmpede Canning, men efterhaanden gik han over til de Moderate, blev 1831 Krigssecretair og 1833 Statssecretair for Irland, men traadte kort efter ud af Ministeriet og Parlamentet. I Juli 1834 traadte han igjen ind i Melbourne's Ministerium og i Underhuset, og var 1839—41 og 1846—52 Præsident for det ostindiske Controlbureau. Siden har han ikke taget Deel i det offentlige Liv; 1851 var han bleven Peer med Titten Baron Broughton af Gynford.

Hoboister kaldes i Almindelighed et Selskab Musklere, som spille paa Blæseinstrumenter, specielt Medlemmerne af militære Musikhjør. Denne Benævnelse kommer af, at Oboen tidligere, inden Clarinetten kom i Brug, blev betragtet som Hovedinstrument, der havde den vigtigste Stemme at udføre.

Hobro er en Kjøbstad i Jylland, Randers Amt, Dnsild Herred, ved det Underste af S. eller Mariager-Fjord, hvor den optager Dnsild-Aa, paa Skaaningens af en Høidedstrækning, der fra S. flyder sig ind mellem Fjorden og en Indvig af den, Vester-Fjorden, B. for Byen. Dglaa mod N. ere Byen og Fjorden omgionne af Valfeststrækninger. Ved Følletællingen 1855 havde S. 1,538 Indb. (1846 kun 980 og 1801 488). Byen har et Forbittilliggende af c. 1,500 Tdr. Land. Af dens offentlige Bygninger fortjener fornemmelig den i Aarene 1851—52 i gotthist Stitil opførte smukke Kirke at nævnes. S. er en af de danske Byer, der i de senere Aar have taget størst Opving. Den blev først Toldsted 1840; ved Ulgangen af 1858 var her hjemmehørende 16 Fartøier af 273 Emstf. Saa-vel Indførselen som Udførselen af Varer er nu temmelig betydelig; 1858 udførsles til Ublandet 20,168 Tdr. Kornvarer. Byens Zorber, som forhen for en stor Deel vare Hede, ere nu opdyrke til fortrinligt Agerland. Af industrielle Anlæg, hvorfors tidligere var saagotifom Intet, mærkes 8 Dampbrænderier, et Ølbrggeri, et Jernstøberi, et Maskinværksted, en Tobakfabrik, 2 Teglbænderier og et Kalkbrænderi. — S. er en temmelig gammel Kjøbstad, men tidligere høist ubetydelig. Den leed meget i Krigene 1658—60, og har oftere været hjemstøgt af Ibsvæade, de sidste Gange 1812 og 1813.

Hoche (Lagare), fransk General, født af fattige Forældre d. 25de Juni 1768 i Montreuil ved Bersailles, blev Soldat i sit 16de Aar og var ved Revolutionens Udbrud Sergeant i de franske Garders Corps. Han udmærkede sig flere Gange ved Mod og Færdighed mod de revolutionære Bændler, kom siden ind i Linien og svang sig der snart op til Brigadegeneral, slog Mærrigeme d. 23de Decbr. 1793 og drev dem ud af Elsass. Paa St. Just's Foranstaltning blev han noget efter arresteret, men Robespierres Fald befriede

ham, og han fik nu Commandoen over et Armeecorps i de vestlige Departementer. Ved en heldig Forening af Strengbed og Maadehold opnaaede han her store Resultater, tilbagedreb Emigranternes Landgangsforseg paa Quiberon i Juli 1795, fik derpaa Anførselen over to Armeecorps (i Alt 40,000 Mbd.) og bragte hele Nedre-Rhein til Roeligbed. Et Tog til Irland mislykkes derimod for S. Directoriet overdrog ham da Commandoen over alle Tropperne i Vesten (henved 100,000 Mbd.) tilligemed Civilmyndigheden, og i Juli 1796 var Vorgertrigen der til Ende (sfn. *Gouanner, Charrette* o. s. fl. Art.). Efterat S. havde erholdt Anførselen over Maas- og Sambrearmeen og den militære Myndighed i de tydske Lande mellem Maas og Rhinen, gik han i April 1797 over Rhinen og trængte frem til Siegen, da Saabensstikanden i Leoben standse hans Fremstribt. Noget efter døde han d. 18de Septbr. 1797.

Hochheim, Flekke i Hertugdømmet Nassau, ikke langt fra Mainz, er berømt af sin *Wiin* (*Hochheimer*). 2,300 Indb.

Hochkirch (*Hochkirchen*), Landsby i Dvres-Lausitz i Kongeriget Sachsen, er bleven historisk mærkelig ved Slaget d. 14de Octbr. 1758, i hvilket Daun ufornødet angreb Preusserne og bragte dem i en saadan Lørden, at de mistede 9,000 Mand, 100 Kanoner og deres Bagage; Feltmarskal Keith og Prinds Frants af Brunsvig blev paa Pladsen. — Den 21de Mai 1813 fejrede de Franske under Marmont og Macdonald her over de bairere.

Hochstadt, Stad i den bairiske Stad Schwaben, ved Donau, er berømt ved Slaget d. 13de Aug. 1704, s. *Stenheim*.

Hodegetik (gr.), Veiledningslære, kaldes især betegnelse den veiledende Anvisning til videnskabeligt Studium i Almindelighed eller til akademisk Studium af en vis Videnskab. *Hodegetik* betyder veiledende, anvendelse.

Hodometer, s. *Stridttæller*.

Hoefstra (G.) var en hollandsk Arkitekturmaler fra Midten af det 17de Aarh., om hvis Livsomstændigheder Historien Intet har opbevaret, medens hans efterladte Arbejder ere de skønneste Billeder om en høi kunstnerisk Begavelse. Den kongl. danske Malerisamling i Kjøbenhavn er to Billeder af ham, hvoraf især Nr. 219 viser hans Betydning.

Hoeben (Jan van der), hollandsk Zoolog, født 1801 i Rotterdam, har siden 1835 været Professor i Zoologien i Leyden, efter Lemmings Død tillige Overdirecteur for det berømte Nagsmuseum sammesteds, hvis Directeur Schlegel er. Han er Forfatter til mangfoldige zoologiske Afhandlinger og til en ansæet Lærebog i Zoologien, „Handboek der Dierkunde“ (2 Bd., 1827—33, 2den afledes omarbejdede Udgave 1846 og følgende Aar), som er oversat paa Tydsk og Engelsk („Handbuch der Zoologie“, 2 Bd., 1850—56).

Hof er det gamle Navn paa de Templerne i den nordiske Oldtid.

Hof, Stad i den bairiske Kreds Dvres-Franken, ved Saale, har Uld-, Bomulds- og Lærredsmannifakturer samt Handel. 10,000 Indb.

Hofkonkordat kaldes Konkordatet i Stockholm, som har Overhosprædikanter til Præses og de svrige Hosprædikanter tilligemed Præ-

seserne ved de i Stockholm garnisonerede Regimenter til Assessorer. Under S. henhøre alle Kirkesager, som angaae Hosmenigheden og Stockholms Garnison.

Hoff (Carl Ernst Adolf von), geologisk Forfatter, er født d. 1ste Novbr. 1771 i Oetza, hvor han døde d. 24de Mai 1837. Han udfærdede oprindelig Retsovidenskab og blev d. 1813 flere vigtige Statsembeder, men dyrkede især de videnskabelige og Naturvidenskabernes. Hans vigtigste Arbejde er „Geschichte der natürl. Veränderungen der Erdoberfläde“, 3 Bd. (1822—34), hvortil senere sesdes to Supplementbind (1840—41) af Berghaus. Fra 1801—16 udgav han den gothaiske Hofcalender.

Hoffer (Andreas), født d. 22de Novbr. 1761, var Gjesfigiver i Bærtshuset „am Sande“ i St. Leonard i Tyrol og blev nogen Aar d. 1805 paa Stalien. Allerede 1796 ansatte han et Compagnie Skytter imod de Franske og var meget ivrig for Landbeværnets Organisation. Da Tyrol 1805 var blevet afstaaet af Østerrig til Baiern, fremkaldte Befolkningens Misnoensie hermed Planen til en Opstand, som blev løs i April 1809, saa at Landet i kort Tid erobrede og henved 8,000 Mbd. bairiske og franske Tropper blev gjort til Fanger; bered ved S. Anføreren. Efter de Frankses Seire og Wiens Erobring brøde Bairerne ind i Tyrol, men maatte atter vige for S., som ogsaa efter haarde Kampe nyste den franske Marskal Lesebvres stærke Corps til at rømme Landet, hvorefter han befættede den høieste civile og militære Myndighed indtil Freden i Wien (Octbr. 1809). S. erklærede nu isølge Erthertug Sophans Opfordring sin Underkastelse for Bicekongen Eugen og den bairiske Overgeneral; men stiftet ved sidste Efterretninger om Krigen Fornæst og Østerrigerens Seire begyndte han igjen Hændtigheder med en lille Skare, som dog snart maatte hulle under for Hærens Overmagt. I 2 Maanedre holdt han sig fast i en Alpehytte under Sne og Is, men fik omsider ved Forræderi opdaget, fangen og født i Mantua d. 20de Febr. 1810. Keiser Frans udstedte 1818 et Adelsdiplom for Familien og erstattede den hans tabte Formue.

Hoffmann (August Heinrich), sæbønski læstet S. von Fallersleben, tydsk Digter og Ervsforsker, født d. 2den April 1798 i det Rumburgske, fra 1835 Professor i det tydske Sprog i Breslau, blev i Anledning af sine „Unpolitische Lieder“ assat 1842, førte siden et omværende Liv under Dresbevisninger og Politierforfølgelser, indtil han 1848 fik Lov til at vende tilbage til Preussen og erholdt den ham tilkommende Pension; siden 1854 har han i Weimar udgivet „Zahrbuch für deutsche Sprache“ o. s. v. S. har gjort meget for den ældre tydske Literatur og især Folkesangene; hertil høre hans Skrifter: „Horæ Belgicæ“ (1830—54, 10 Pæ.); „Deutsche Philologie“ (1836); „Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Litt.“ (1830—37); „Gesch. des deutschen Kirchenlieds bis auf Luther“ o. s. fl. Som Digter stuttede S. sig ogsaa til Folkesangen; hans Digte (blandt hvilke „Kinderlieder“, „Liebeslieder“, „Heimathlied“ o. s. fl.) have vundet stor Udbredelse og Popularitet og gaac virkelig hos Folket fra Mund til Mund.

Hoffmann (August Wilhelm), født i Gießen i April 1818, blev efter at have været Assistent ved det kemiske Laboratorium i Gießen, først Professor i Chemie ved Universitetet i Bonn (1845—48) og derefter Professor ved Royal College of Chemistry i London. **H. hører til de mest udmærkede blandt Nutidens Chemikere, og han har navnlig i høi Grad gjort sig fortjent af den organiske Chemie.** Ved Mynten i London fungerer han desuden som Controllør ved Proberingen af de ædle Metaller.

Hoffmann (Carl Alexander), polsk Pitteratus, født 1798, blev 1828 ansat ved den polske Bant, 1831 en af de 3 Bankdirecteurer i Warschau og som saadan sendt til Lybfland. Det af ham efter Warschaws Erobring udgivne Skrift, "Coup d'oeil sur l'état politique de Pologne sous la domination russe" havde hans Udviisning fra Dresden til Følge, hvorpaa han gik til Paris, hvor han hørte til Høi St. Gortorjiff's Tilhængere og skrev: "Cztery powstania" (de 4 Opstande) og "Vademecum polskie". Fra 1848 levede han i Dresden og nedsatte sig siden i Galizien.

Hoffmann (Christophor Ludvig), medicinsk Forfatter, født 1721, blev 1787 Geheimeraad og Directeur ved det medicinske Collegium i Mainz og døde d. 28de Juli 1807. Han satte Regelmæssens Maal i Legemets Renselse fra forædede Safter, og udvilede især denne Lære i sit Skrift: "Von der Empfindlichkeith und Reizbarkeit der Heile" (1779); endvidere: "Abhandlung von den Poden" (1770—89); "Ueber den Scharbock, die Luffteuche und die Ruhr" (1782).

Hoffmann (Ernst Theodor Amadens, egl. Wilhelm), tydsk Forfatter, født d. 24de Jan. 1776 i Königsberg, studerede Lovkundighed, var ansat i forskjellige Embedestillinger, tilsluttede sig i Warschau, og beskæftigede sig meget med Musik og Malerkunst. Ved de Franckes Indtrængen 1806 mistede han sit Embede og maatte ernære sig som Musiklærer og Musikdirecteur ved Schuëpillerseffaber, indtil han 1816 blev igen ansat ved Kammeretten i Berlin, hvor han døde d. 24de Juli 1822. **H.** bragte flere Operaer og Singskuffer paa Schuëplassen og leverede Texten til Fouquet's "Unbine" o. M.; han var ogsaa fortrinlig som Caricaturtegner. Meest bekendt er han dog som Forfatter af Fortællinger, hvis kernegørende Egenskaber ere: en sild og tåleløs Phantaste, der fortrinnsviis bevæger sig i det Grønelige, Demoniske og Overnaturlige og paa den forunderligste Maade blander dette ind i Hverdagelivets platteste Prosa; en tør Reflexion, som ironiserer Alt og gjør den lige iforveien med den første Erklære Lidenskab og følelselatterlig; dristig Humor og Vid, skarp Jagtagelse i Forening med Gave til at skildre med Liv og Ild. "Hverdagsemneffets Træl lagge sig hos S. uforberedt i forførbelige, demoniske Folder, og Djævelen forvandler sig ligesaa pludselig til en magelig, heftommelig Phisifist; hans Charakterer have fleste en hemmelig Dobbeltgjænger, som er deres Modsetning, og naar vi troe at have med den ene at gjøre, griner den anden Spøgelsesie og imøde ra Massen". De vigtigste af disse hans phantastisk-romantiske Bærter ere: "Phantastiske i Kallots Manier" (1814, 4 B.); "Ettiere des Tenzels" (1816); "Nachtstude" (1817); Die

Serapionsbrüder" (1819—21, 4 B.); "Meister Floh" (1822); "Lebensansichten des Rater Murr". Sagn. Dittig's Skrift "Aus S.'s Leben und Nachlass" (1828).

Hoffmann (Friedrich), berømt tydsk Læge og Chemiker, født 1660 i Halle, blev 1698 Professor ved det nyoprettede Universitet der, gik 1708, med Bibeholdelse af sit Embede, som Kong Frederik's Lovlæse til Berlin, men vendte 1712 tilbage til Halle, hvor han døde 1742. Han erhvervede sig et berømt Navn ved Uudersøgelsen af Mineralvande og adskillige Medicamenter, af hvilke enkelte endnu bære hans Navn, saasom Elixir viscerale Hoffmanni og Hoffmanns-bræderne (Liquor anodynus sive Spiritus sulphurico-æthereus Hoffmanni). Af ringere Værd var derimod hans System, der ikke grundede sig paa bestemte, eensartede Forudsætninger. I Chemien indlagde han sig meget Fortjeneste; han antog med Stahl Phlogiston, men var uenig med denne om Metallatens Constitution. Af hans Bærter nævnes: "Systema medicinae rationalis methodo demonstrativa" (1718—40, 9 B.); "Medicina consultatoria" (1720—89, 12 B.); "Dissertationes physico-medicae curiosæ selectiores" (1708, 2 B.); "Opuscula pathologico-practica" (1768). — **Hoffmann**, bræder ere en Blanding af Væter og Binn-aand; Anvendelsen heraf i Regelmæssig tilstrives S.

Hoffmann (Joh. Gottf.), statsvidenskabelig Skribent, født 1765, blev 1807 udnævnt til Professor i praktisk Philosophie og Kameralvidenskaberne ved Universitetet i Königsberg. 1808 blev han forsat til Berlin, hvor han fungerede først i Indenrigsministeriet, senere i Udenrigsministeriet, og tillige var Directeur for det statistiske Bureau. Sin Ansættelse i Ministeriet opgav han 1821 og virkede nu som Professor ved Universitetet indtil 1835. Han døde d. 12te Novbr. 1847. Blandt hans meest værdifulde statistiske Bærter ere: "Ueberficht der Bodenfläche und Bevölkering des preuss. Staats" (1818, forsat 1833); "Beiträge zur Statistik des preuss. Staats" (1821); "Die Lehre vom Gelde" (1833); "Die Lehre von den Steuern" (1840).

Hoffmann (Melchior), Anabaptist, var oprindelig Bumdtnager, men vandrede om som Lægeprædikat og kom efter mangfoldige Omstiftelser (en Tilblang var han saaledes Præst ved den tydsk Menighed i Stockholm) til Holsteen 1527, hvor hans Bræbten vandt Bisaf hos Kong Frederik II, der medbestemt ham Beskalling til at prædike overalt i Holsteen. Paa Grund af aabvarende Skrivelse fra Luther, og da S. traadte op imod den lutheriske Lære om Rabberens, blev der efter Kongens Befaling holdt en høitidelig Disputat i Helsingborg d. 8de April 1529, som Følge af hvilken S. blev udvist. Derefter optraadte han i Ostfriesland offentlig for Gjernsberiet, men ogsaa her blev han udvist. Nu concentrerede alle hans Kræfter sig paa Haabet om Christi nærværelsaaende Gjenkomst; han forfattede en "Auslegung der heimlichen Offenbarung Joannis", som han bedeværedede til sin tidligere Belynder, den danske Konge; han optraadte som Propheet, foranledigede store Uroligheder i Straßburg, hvor han derfor blev fængslet 1538, og endnu i Fængslet erklærede

han sig for den Prophet Elias, der skulde komme før den Herrens store Dag. Efter 1843, i hvilket Aar han endnu var i Fængsel, omtales han ikke.

Høsten (Gustav), nationaloekonomisk Skribent, er født d. 14de Juli 1811. Han indtraadte i det preussiske Ingenieurcorps og begyndte allerede under sin militære Virksomhed Studiet af Nationaloekonomien, men blev paa Grund af en politisk Tale dømt af Krigsretten til Fængningsstraf. Efterat han havde udstaaet denne, gik han til Spanien, hvor han hjempeede mod Don Carlos. Da han kom hjem, blev han 1838 atter fængslet. Efter sin Frigivelse foretog han flere Reiser og udgav et Par Skrifter om Englands og Belgiens Tilstand. 1848 optraadte han som Docent ved Universitetet i Heidelberg og blev Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt. Efter dennes Opløsning blev han af den daværende østerrigiske Handelsminister Brudt kaldt til Wien. Han har senere været ansat i Handelsministeriet og har virket med stor Yver for Mellemuropas handelspolitiske Forening. I denne Aand har han skrevet endeel Artikler i „Austria“, som han selv redigerer, „Allgemeine Zeitung“ og „Deutsche Vierteljahrsschrift“. Blandt hans andre Skrifter kan nævnes: „Ueber das Studium der Rechts- und Staatswissenschaft“ (1861).

Höfning (Johan Wilhelm Friedrich), lutherisk Theolog, født 1802 i Drogenfeld, en Landsby i Baiern, blev 1838 udnævnt til Professor i den praktiske Theologie ved Universitetet i Erlangen og 1862 til Overconsistorialraad i München. Han døde 1863. H's theologiske Skrifter angaae Kirkens Forfatning, Cultus og nogle dermed i Forbindelse staaende Dogmer. Hans første Værk handler om Daaben: „Das Sacrament der Taufe“ u. s. v. (1846—48, 2 Vb.). Meest Opmærksomhed har han vakt ved det lille Skrift: „Grundzüge evangelisch-lutherischer Kirchenverfassung“; han søger heri at gjøre det evangeliske Begreb om det geistlige Embede og den geistlige Stand gielbenbe.

Hofman (Hans og Lycho de), to Brødre, Sønner af Justitsraad Søren de H. til Skærrildgaard (i Veile Amt), indtog en hæderlig Plads blandt Danmarks historiske Samlere. Den Første, født d. 10de Juli 1713, død 1793 som Conferentsraad og Amtmand over Kolbinghøns Amt, er især bekendt som Forfatter af „Samlinger af publice og private Stiftelser, Foundationer, Gavebreve“ o. s. v. (almindelig kaldet „H's Fundatser“, 1755—80, 11 Vb.) og de 4 sidste Delle af det af Pontoppidan begyndte „Danste Atlas“ (1768—81). — Lycho de H., født d. 15de Decbr. 1714, død d. 14de Febr. 1754 som Justitsraad og Specifiretationschef, har forfattet „Portraits historiques des hommes illustrés de Dannemark“, meest bekendt i den danske, af Sandvig forbedrede Udgave: „Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd“ (1777—79, 3 Vb.).

Hofman Bang (Niels), født 1776 i Veile, blev Student 1798, studerede derefter Naturvidenskaberne og ledjede 1797 Prof. M. Bøhl paa en botanisk Reise for Flora danica gjennem Tysk og Salsen. Efter forskellige Udenlandsrejser, dels til det sydlige Europa dels til Norge, hvor han gjorde sig bekendt med

Bjergværsbristen, overtog han 1801 Beskærelsen af Stamhuset Hofmannsgave, til hvis første Besidder han isjeld Erectionsbrev af 1784 var indsat, og døde der 1855. H. var forfatter til en Mængde større og mindre naturhistoriske Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter, samt Medlem af flere lærde Selskaber, og erhvervede sig desuden stor Fortjeneste ved sine Beskræftelser for at opbylde Landhusholdningen og ved den virksomme Understøttelse, som han ydede mange yngre Videnskabsmænd. — Niels Ott. H. (H.), Søn af den foregaaende, født 1803, Student 1822, begyndte sin landoekonomiske Virksomhed 1831 som Directeur for de kongelige Schæferier og lønnet Consulent for private Schæferier og senere i Søerig, efterat han i Aarene 1827—30 med offentlig Understøttelse havde reist udenlands og navnlig studeret hos Læge. I Aaret 1842 forlod han atter Søerig for at overtage Forpagtningen af Hofmannsgave, hvor han 1843 for egen Regning oprettede en landoekonomisk Læranstalt, der i de 11 Aar, i hvilke den bestod, bestandig var meget søgt af de mere bandede og bemidlede unge Landmænd. H. (H.) har tillige været en virksom landoekonomisk Skribent; saaledes har han, foruden endeel mindre Afhandlinger i landoekonomiske Tidsskrifter eller særskilt, i Aarene 1850—56 udgivet „Meddelelser for Landmænd“, der udlom i mange (ialt 11) Hefter og fortrinvis indeholdt Artikler af Udgiveren. H. (H.) har ogsaa, ved at udføre forskellige praktiske Forbedringer, gjort sig fortjent af det danske Agerbrug, ligesom han har været en virksom Deeltager i de første almendelige Landmandsmøder.

Hofmann (Johan Christian Conrad), født i Rürnberg 1810, blev 1836 Professor i Theologien i Erlangen. 1846 overtog han med Höfning og Thomafius Redaktionen af: „Zeitschrift für Protestantismus und Kirche“. Blandt hans Skrifter ere: „Weisagung und Erfüllung“ (1842—44, 2 Vb.), hvori han fremstiller den gammeltestamentlige Historie som en Spødsom om Kristus og den nytestamentlige som en Spødsom om Euden; „Der Schriftbeweis“ (1862), hvori han skamper for en bedre Anordning og Gjennemførelse af de bibelske Bevisføder.

Hofmannsdalban (Christian Hofmann) med en af Stifterne af den 2den schiefste Digterstole, født 1618 i Breslau, død 1679 som Præsident for Raadet sammesteds, var en kunnskaberig og hæderlig Mand i sin hele Tid, men var i sine Digte et advarende Eksempel paa Affectation, bombastisk Svulst og et i høi Grad affecteret Sprog, hvilket Alt paa den smagløseste Maade anvendtes til at prise den sandelige Elifsof, hans Godebønne („Galante Gelegenheitsgedichte“; „Curiose Heldenbriefe“).

Hofnar. Tilsieligheden til at frembringe Andres Latterligheder og gjøre sig lystig over dem ligger saa højt i den menneskelige Natur, at man allerede i den fjerne Oldtid fandt Spasmagere og Lystigbrødre omtalte, som tier ved Gjestebud o. desl. søgte at opmantere folk ved Spot og Bittigheder og paa den anden Side vare en Skive for Andres Drillerier. I denne Art vare de græske og romerske Poesitter (Synlogegjester) og tilveels de fattige Borgere,

om under Navn af scurræ indfandt sig ved de Riges Borde. Men egentlige H. ved Høfsterjofferne oplom dog først i Middelalderen efter korstogene. De udgjorde fra den Tid en egen Stand, der fandtes ved alle Kyrkers Hoffer, og tilsidst næsten hos enhver **Adelsmand**. Begyndelsen synes man at have valgt dertil halv forrykte Personer; siden tog man hellere fløge Høveder, der anskullede sig lidt forrykte for ander denne Klasse at kunne sige, hvad de vilde. Dette gjelber især om de saakaldte „lystige Raab“, som med stor Frihed revsede Daarligheder og Laster. De gjorde foraauidt nogen Nyttie, som det var de Gæste, gennem hvilke brude Sandheder kunde siges de Rægtige (de havde i Almindelighed Lov dertil og straffedes sjelden uden i det Høieste med Fængsel). Men paa den anden Side gav de Anledning til megen raa og laad Svøg. De bære en egen Dragt o. s. v., hvis væsentligste Attributer vare Karrebønen (broget, med Hølsøren og Hønselam), Karrebøgen eller Scepteret, Hjelmer og en stor Halskrave. Det var især ved Bordet, at de skulde underholde Gæstebudet, men de ledsagede ogsaa ellers heres Herter, og mangen H. var bennes nærmeste Fortrolige. I Begyndelsen af det 18de Aarh. vare H. for det Meste afskaffede, men i Rusland holdt de sig længere. Peter den Store havde ofte 12 paa eengang, Keiserinde Anna havde 6, blandt hvilke Een var en Høfster (Galizin).

Hof- og Stadsretten kaldes den almindelige Domstol i første Instants i civile Sager for Staden Kjøbenhavn. Den oprettedes ved Frd. 15de Juni 1771 istedetfor en Mængde mindre Retter, mellem hvilke Jurisdictionen over Statsdens Indboanere tidligere var deelt (Bythinget, Høfretten, Borgretten, Konfiskorium m. fl.), og havde fra først af og lige til 1845 ogsaa de criminelle Sager under sig, men i det sidstnævnte Aar bleve disse indtagne fra dens Omraade og henlagte under den da oprettede Criminal- og Politiret. Derimod var ved Frd. 25de Jan. 1805 den ene af de da oprettede Landsoverretter, nemlig den for Høfsterne, bleven forenet med H. og S., der saaledes fra den Tid af tillige er Domstol i 2den Instants for den halve Deel af Kongeriget Danmark, og hvis fuldstændige Benaævnelser derfor ogsaa fra den Tid er „Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten.“

Høfret kaldtes en tidligere bestaaende Domstol i Kjøbenhavn, under hvilken de kongelige Betjente i denne Stad, der vare Rangspersoner, hørte, og som tillige var Appellinstants for Borgretten (s. d. A.). Den blev ophevet 1771 ved Hof- og Stadsrettens Indretning. — **Over-Hofretten** heed den øverste Domstol (3die Instants) i Norge, fra hvilken der imidlertid igjen appelleredes til den for Danmark og Norge fælleds Høfsterret i Kjøbenhavn; den opbevædes 1797 ved Stiftsretternes Oprettelse. — **Høfretter** kaldes Domstolene i 2den Instants i Sverrig. Af saadanne gives der to aldre, nemlig Svea H., stiftet 1614, og Gøtha H., oprettet 1634, og dertil er 1821 endnu kommet en for Slaane og Västingen.

Høfssal er en Handelsplads i det nordlige Island.

Høfte (Coxa) kaldes den Deel af Legemet, der omgiver Forbindelsesleddet mellem Laaret og Bækket, Høfteleddet. Dette Led sammensættes af Laarbenets kugleformedige Hoved, der bevæger sig i den paa Høftebenets udbendige Flade værende Fordybning, Høftekaalen (Acetabulum). — Høftesmerte (Coxalgie) er en Smerte, der har sit Sæde i Omegnen af H., er ledsaget af Svælden, og ofte berøvet paa en Høftebetændelse (Coxitis) hvis Sæde er selve Ledbet, og som er en Svælden, der oftest har hjemme i Barne- og Unglingsalderen hos Svage og Hjerteløse. — Hos Leddyrene kaldes det første (inberste) Led af Lemmerne Høften.

Høfteatret er et privat Theater i Kjøbenhavn, der under Christian VII indrettedes i en Sal over den ene Staldbygning ved Christiansborgslot, som af Christian VI var bestemt til Rusflammer. Den 30te Januar 1767 blev det indviet og taget i Brug af et indkaldt fransk Stuepillearselskab, der for kongelig Regning gav Forestillinger og senere Maskerader. I den paafølgende Tid benyttedes det navnlig til Høftets private Forskytelse, indtil det i Begyndelsen af dette Aarhundrede overlodes den af Kjøbelstiftede dramatiske Skole, hvis Elever her gav Forestillinger om Søndagen. Det brugtes fra nu af ogsaa som Concert- og Maskeradelocale og blev indbrummet tilreisende Kunstnere og Selskaber til Afbenyttelse. En lang Tid var det Locale for det kongelige Theaters Dansestole, ligesom det under større Reparationer paa det kongelige Theaters Bygning er bleven benyttet til dets Forestillinger.

Hofmål, s. Bøllensberg.

Hogarth (William), enestf Tegner, Maler og Robberstikker, født 1697 i London, blev først anbragt hos en Guldsmed som Graveur, men efter i en kort Tid at have besøgt en Malerskole gav han sig til at tegne og stikke i Robber paa egen Haand. Samtidig med, at han meest ernærede sig ved Illustrationer til Bøger og ved at male Portraitter, begyndte han at udgive i Robberstik sine Kæller af satiriske Livsbilleder, hvor et sprudlende Lune og et i høi Grad skarpt Blik for det Karakteristiske ere traabte i en tydelig ndtalt, moraff Høies Lænest. Saadanne Kæller ere „En Sjøgæs Levnet“ i 6 Blade (1733), „En Løberligs Levnet“ i 8 Blade (1735), „Den flittige og den dovne Arbejder“, „Egteskabet paa Møben“ (mariage à la mode) og „Det lystelige Egteskab“ (1745). „Mariage à la mode“ udsvrte H. ogsaa i 6 Malerier, med en vis prunkløs Farvegrønning, der dog røber en fin Følelse for Harmonie, hvilke nu findes i Nationalgalleriet i London. Han malede tillige historiske Malerier, men med mindre Held, naar ikke Stoffet tillod ham at give sit Lune frit Løb, som i det hele S. har saet sin store Berømmelse ved sin geniale Opfatning af Menneskelivet, sin Rigdom paa egne karakteristiske Træk, og den alvorlige Sædelighed, hvoraf hans Compositioner, selv naar Lunet tumler sig laabest, ere fremgaaede, ikke ved nogen foregen teknisk Dugtighed, i den ene eller den anden Retning, i Henseende til Udførelsen; men en Kunstner, der i den Grad som H. forhaaer at udtale, hvad han vil, i sine Billeder, maa altid indtage en høi Rang i Kandens Verden. Gaus „Ana-

lysis of Beauty", en videnskabelig Fremstilling af den menneskelige Skjønhed (Vølgelinien), er et svagt Arbejde. S. døde 1764 i Leicestersfields og blev begravet i Chiswick, hvor Skuespilleren Garrick har skrevet et Vers paa hans Gravmæle. En smul. Udgave af hans Kobberstik af de originale men retoucherede Plader udkom i London 1820—22, og Tybferns Lichtenberg gjorde sig berømt ved sin „Erklæring der Hørgartichen Kupferstiche“ (13 Leveringer, 1794—1831). Ogsaa i England er der udkommet Forklaringer til S., hvoriblandt maa nævnes Freland „H. illustrated“ (3 Bd., 1791—98) og Cook „H. restored with commentaries“ (2den Udg. 3 Bd., 1808).

Hogg (James), stoff Digter, kaldet „Faarehyrden fra Ettrid“, født d. 25de Januar 1772, vandrede som Dreng faar, begyndte i denne Stilting, paavirket af ældre Foltesagn og Viser, at digte, og udgav, foranlediget ved et Beskendskab med W. Scott, Ballader o. M. („Borderer Ballads“; „The mountain bard“; „Essay on sheep“). Ved mistlyste Forsøg paa at være Landmand kom han i Armod og begav sig derpaa til Edinburgh (1810) for at ernære sig ved sin Pen. Han skrev her Digte („The pilgrims of the Sun“ o. fl.) samt Romaner og Fortællinger („The three perils of man“; „The three perils of woman“ o. fl.).

Hogland, Ø i den fjerde Bugt, 1½ M. lang med omtrent 450 Indb., er bleven bekendt ved Søslaget d. 17de Juli 1788, i hvilket Russerne seirede over de Svenske.

Hoggshæd (Orehoved) er et engelsk Maal paa flydende Varer, for M = 54 Gallons = 253, danste Potter; for andre Varer = 63 Gallons = 296, danste Potter.

Hohenstebberg, Flekke i den preussiske Provinz Schleffen (i Districtet Riegnitz), er bleven bekendt ved Slaget d. 4de Juni 1745, i hvilket Frederik II seirede over Herrerigerne og Sachserne; Slaget kaldes ogsaa efter Flekken Striegau.

Hohenheim er en kongelig Domaine i Württemberg, beliggende ¼ M. S. for Stuttgart, der 1819 er indbrevet til en Undervisningsanstalt for Landmænd, Forstmænd og Gartnere. Lærestanstalten er deelt i a) Akademiet for Land- og Forstmænd, hvor der er Plads til 100 Elever; et Cursus er beregnet paa 2 Halvaar for Landmænd og 2 Aar for Forstmænd; b) en Agerdyrkningsskole, med 3-aaarigt Cursus for 24—30 Bønderkarle; c) en Gartnerskole; og d) en Engvandingsskole. Undervisningen besørjes af 12 Professorer. Til Gaarden høre 500 Eder. Agerland og over 3,000 Eder. Land Stov. Til Hjælpebidler hæves desuden en botanisk Have, Træparksskole og forskjellige Samlinger.

Hohenlinden, Landsby i den bayerske Kreds Dvre-Baiern, 4 M. fra München, er bleven bekendt ved det store Slag d. 3die Decbr. 1800, i hvilket de franske under Moreau seirede over Herrerigerne under Erkehertug Johan.

Hohenlohe heed forhen et Grevskab, siden et fyrstendomme (c. 32 0 M.) i den frankiske Kreds, som 1806 blev mediatiseret og nu faaer deels under bayersk, deels under württembergsk Højhed. Slægten S., som antog dette Navn i det 12te Aarh. efter en Borg i Franken, laber sig med

Sikkerhed ikke føre længere tilbage end til en Oved Gottsch, som var Keiser Henric VI's Fættling. Den er siden bleven deelt i flere Linier og Sidelinier. — S. Angelingen (Frederik Lubwig, Fyrste af), preussisk General, født 1746, tog i preussisk Tjeneste Deel i Felttogene fra 1792 til 1795. Efterat Hertugen af Brunsvig var bleven dødelig saaret i Slaget ved Jena 1806, til han Overansførselen eller Levingerne af den preussiske Armee og førte den til Ober, men maatte med 17,000 M. capitulere ved Prenzlau d. 28de Octbr. 1806). Han tog derpaa sin Afsted, levede nogen Tid i Schlesien og i Frankrig og døde d. 15de Febr. 1818 paa et Gods i Schlesien.

— S. Waldenburg Schillingstarkt (Alexander Leopold Frants Emmerich, Prinds af), født 1794, blev i Rom Jesuit og steg i Ungarn til en Titularbisshops Værdighed. Han er bleven bekendt som prætoreret Undergjører, idet han paastod at helbrede Sygde ved Bønner og Haandpaalæggelse. I Baiern kom han derved i Conflict med Sundhedspolitiet, men i Ungarn udsøede han sin Virksomhed i stort Omfang. Dog kunde han ikke opnaae, at Paven gav ham Mirakelcure Kirkens Sanction og Betrættelse.

Hohenstüwangen, et kongeligt, af den nærværende Konge restaureret Ribberslot i den bayerske Kreds Dvre-Baiern, er bekendt for sin skjønne Dølggenhed i en romantisk Bjergegn ved Floren Lech og ved sine historiske Malerier.

Hohenhausen, Flekke i Donau-Kredsen i Württemberg, har sit Navn efter Bjerget Staufen tæt ved samme, paa hvilket Hohenhausens Stamborg laae. Hohenhauserne, en tydsk Fyrstslægt, som 1188—1254 bekræftede Tysklands Keisertrone, og som udbød 1268, nedbrændte fra Friedrich von Wäzen (saaledes kaldet efter en Landsby i Württemberg) i det 11te Aarh., som anlagde Borgen S. (s. ovenfor). Dennes Søns Ervedis von Staufen, Herre til S., erholdt af Keiser Henric IV formedelst sin Trofald og sin Tapperhed i Slaget ved Mersberg (1080) Hertugdømmet Schwaben samt Keiserens Datter Agnes's Haand; Aaret efter var han Rigshofstaber. Om Hertugdømmet maatte han dog stride med Berthold, Markfongen Rudolphs Sø, og med Berthold af Jähringen indtil 1097, da han atter blev forlejet dermed. Ved sin Død (1105) efterlod han 2 Sønner, Frederik (II) og Konrad, begge troe Tilhængere af deres Onkel Henric V, som bekræftede Frederik i Besiddelse af Schwaben og gav Konrad Hertugdømmet Franken samt testamenterede dem sine Familieejendomme. Da efter Henrics Død (1125) Lothar af Sachsen var bleven valgt til Keiser istædet for Frederik, som havde regnet derpaa, spjød et spændt Forhold imellem dem; og da Lothar forlangte nogle Landkrævtninger tilbage af ham og Frederik vægrede sig herved, erklærede Lothar ham i Rigets Aigt og søgte at styrke sig imod ham ved at høre Hertug Henric den Stolte af Baiern (s. Henric Lowe). Hermed begyndte Stridighederne og Krigen mellem S. og Bølsere. Konrad drog til Italien og lod sig 1128 krone til Konge der, men trængte af Keiseren, Paven, Jähringerne o. fl. slattede Drøbrerne 1135 et Forlig med disse deres Fjender. Ved Lothars Død 1138 kom G. med Konrad III (1138—52) paa den tydsk Keisertrone; efter ham fulgte

hans Søn Frederik I Barbarossa (1152—90) og dennes Søn Henrik VI (1190—97), derpaa — efter en Mellemregjering af Henriks Broder Hvitulf af Schwaben (1197—1208) og Strid med Nibelsen Otto IV — Henriks allerede tidligere valgte Søn Frederik II (1215—50), **enelig dennes Søn Konrad IV** (1250—54), imedens dennes Broder Manfred blev Stattholder i Italien og Sicilien. Om disse Regenter maae eftersees de paagjældende Artikler. Nu dase H.'s Stjerne; deres mange Fjender og især Baverne fandt ikke længere en Nibsel, der var dem vogen. Imod Konrads Søn, den unge Konradin, og Onkelen Manfred indfaldte Paven Carl af Anjou; Neapel og Sicilien faldt 1265 i dennes Hænder, og Manfred blev dræbt i Slaget ved Benevent 1266. Konradin, som med en tybft Hær forsøgte at gjenvinde sine Fædres Besiddelser i Italien, blev fangen og henrettet i Neapel d. 29de Octbr. 1268. Enzo (s. d. A.), en uægte Søn af Frederik II, døde 1272 i Fængsel, Manfreds 2 Sønner ligeledes; en Datter af ham var gift med Peter af Aragonien, som løste Sicilien fra Carls Herredømme og saaledes bragte denne D tilbage til Doinbelinien af S.

Hohenstein, Stad i Kongeriget Sachsen, har Bomuldsmanufacturer, Strømpæverier o. M. samt en mineralisk Kilde. 5,300 Indb.

Hohenzollern heed to forhenbærende selskabelige Høfstandemægt, S. **Hedingen** og S. **Sigmaringen** (omtrent 21 □ M. med 62,000 Indb.) i Sydtybftland, omgivne af Würtemberg og Baden, som nu ere en Deel af Kongeriget Preussen. Det er for det Meste bjergfuldt Land, oplydt af Raube Alp og gjennemstrømmet af Donau og Neckar; Høvedvækselsociene ere Dvægabl, Træhandel, Høvedvækselsdrift, Fabrikation af Trævarer, Garnspinderi o. desl. De fleste af Indbyggerne ere Katholiker. — Det gamle tybste Hertugdømme S., til hvilket ogsaa den preussiske Kongefamilie hører, og som har sit Navn efter en Høvedvæksling i S., skal nedstamme fra en Grek Thasilo c. 800 (nogle Genealoger gaae endnu længere tilbage). Hulst deelte sig i den schwabiske eller egentlige hohenzollernske Linie, som beholdt Stamtogterne, og den frankiske, som fik Dvægvelshædet Nürtemberg, og fra hvem den preussiske Kongefamilie nedstammer, idet Frederik af S. 1415 af Keiser Sigismund erholdt Brandenburg (s. d. A., I, S. 715). I det 16de Aarh. deelted S. i de to Linier Hedingen og Sigmaringen. Begge Stater tiltraadte Rijnforbundet (1806) og det tybste Forbund (1815). Ifølge de urolige Dvægvelser i Aaret 1848, hvile disse Smaastyrer allerminst vare ifstand til at beherske, fandt Høfsterne i begge Stater sig foranledigede til at aflaae Souveræniteten i deres Lande til den preussiske Krone (7de Decbr. 1849). Førsterne traadte saaledes, med de samme Retligheder, som de yngre Prinser af det preussiske Kongedømme, og med Præbital af „Høfsted“ over i Privatstanden; Landet blev 1852 indrettet til et preussisk Regjeringsdistrikt. Førsten af S. Sigmaringen, Carl Anton, fød 1811, er nu Præsident i det preussiske Statsministerium.

Höhlenberg (Mathias Hagen), dansk Theolog, fød i Høbenhavn d. 18de Marts 1797, disputerede 1822 for den filosofiske Doctorgrad og

tiltraadte i samme Efteraar en videnskabelig Udenlandsreise, paa hvilken han især beskæftigede sig med bibelst-orientalske Studier under Gesenius's Veiledning i Halle og under Silvestre de Sacy's i Paris. 1826 blev han udnævnt til Lector og 1827 til Professor i Theologien. 1828 erholdt han den theologiske Doctorgrad. 1837 blev han udnævnt til Medlem af den islandske Kgl. Besalning nedsatte Commission for at revidere den gamle Retsættelse af det gamle Testamente, og i de af denne Commission (1845) udgivne „Prøver“ leverede han Overtættelser af Hiobs Bog 1—14 Cap., Davids Psalmer 1—10 og Propheten Amos. S. døde d. 23de Juni 1845. I Forening med Prof. S. N. Clausen udgav han fra 1833 indtil sin Død: „Litkrift for udenlandsk theologisk Litteratur“.

Højer (Andreas), beljendt dansk Jurist og Historiker, som gav Retsstudiet i Danmark en ny Stillelse, var en Præstesøn fra Slesvig, fød 1690 i Karlum i Lønder Amt. Efter at have studeret Medicin ved Universitetet i Halle, blev han Høvedmester for Grek J. G. Høfsteins Sønner; da han ikke kunde opnaae et Professorat i Medicinen og ikke sølte Løbetselighebd for Røgsstanden, vendte han sig til Historien og Retsvidenskabten. 1722 blev han kongelig Historiograph, 1734 juridisk Professor ved Høfstenbæns Universitet, i hvilken Stilling han især har gjort sig fortjent, navnlig ved at faae oprettet en juridisk Examen ved Universitetet 1736. Samme Aar blev han Generalprocureur; han døde i disse Stillingen som Etatsraad d. 28de August 1739. Hans Skrifter, blandt hvilke hans „Kurzgefaste Dännemærdske Geschichte“ (1719) var et i lang Tid benyttet Compendium, paadrog ham, ved hans Anstuelser stænde friere Behandling af historiske Personer, Manges Uvilie, deriblandt Holbergs, som stred skarpt imod ham; men S. havde mægtige Patroner. Hans mærkelige Bærf er „König Frieder. IV glørmærkeligste Leben“, som henlaae i Manuskrift i 97 Aar, indtil det endelig blev udgivet af Etatsraad Falk (2 B., 1829). Endnu større er dog S.'s Fortjæmester som Jurist, idet han kan betragtes som den, der egentlig har grundlagt det juridiske Studium i Danmark, og den følgende Tids store Retslærde (Kofod Anler og Hentil Stampe) ere bannede i hans Skole, hvorfor han ogsaa er bleven kaldet den danske Lovhøvedigheds Fæder.

Hollo-Hønsene (Penelope, Crax) udgjøre en for det varme America (Brasilien og Mexico) karakteristisk Familie af Hønsfugle af anseelig Størrelse (som Kalkuner eller Fasaner), med noget længere Hals og noget høiere Been end de andre Hønsfugle, samt med en temmelig lang og bred Hale. Mest afvigende er dog deres Høfform, som sætter dem i Stand til at opholde sig paa Træerne, medens de andre Hønsfugle ere Jordfugle; Træerne ere nemlig lange og tynde, Dagtaen vel ubvilket og besættet i Høide med de andre og Røerne mere avvilkede i Lighebd med Skovfuglenes end hos andre Høns. S. bygge nemlig deres Næde i Trætoppene eller i Buskene og lægge kun faa Egg. I Reglen ere Fæderne mørke, ofte med Metalglans, sorteblaa, sortebrøn, sortebrun, hos nogle mere eensformig, hos andre med en tem-

melig skelig Tegning af lysere Farver. Mellem Han og Sun er der kun liten Forskjell i Farvetegningen hos de i Monogamie levende Penelope-Søns, større hos de efter Sigende i Polygamie levende og sig i det Hele mere til de almindelige Hønsfugle i Levemaaden nærmende Crax-Arter.

Holtbach (Paul Heinrich Dietrich, Baron af), født omtrent 1723 i Storhertugdømmet Baden, kom tidlig til Paris og levede der i aandeligt og selvstændigt Samfund med de meest fremragende Personer blandt den Tids Philosopher og Fritænkere, som arbejdede paa at sætte blotte Fornuftbegreber og den menneskelige Forskand's Autoritet istædet for alle traditionelle Sandheder. Han blev derfor en af de meest hensynsløse Beskæmpere af al positiv Religion og en ivrig Apostel for Naturalisme og tilfidsit Atheisme. I sit Skrift „Le christianisme dévoilé“ etc. erklærer han, at Religion slet ikke er noget Forsyndent, at Christendommens Lære er en Samling af Urimeligheder, som har gjort megen Skade o. s. v.; disse affælsige Paastænde gav han, i „Le bon sens“, en populær Forsættelse af det førstnævnte Skrift, en Udbredelse blandt Menigmand, hvorved de gjorde endnu større Skade. De fleste af disse Bøger bleve forbrændte af Parlamenterne og brændte ved Væddelen, men dette hindrede ikke, at de bleve læste af Mange. Forretsen vare de kjedelige og i Indhold og Form kun middelmådige. H. var isørig bedre end hans Bøger, hans Charakter stildres som mild og retfærdig, han døde 1789 i Paris.

Holtbein (Frans von), tydsk Dramaturg, var født 1779 i Zippersdorf ved Wien. Som ung Mand Menneste forlod han uden sin Families Bivende sin daværende Stilling og gjennemreiste under et paataget Navn Frankrig, Tyskland og flere andre Lande, snart som Musiker snart som Skuespiller, Maler eller Digter. 1805 vendte H. tilbage til Wien, hvor han fik en Ansættelse som Theaterdigter og betraaede 1808 Scenen med meget Held. Fra 1809—23 gjæstede han forskjellige tydske Theatre, og havde som Bestyrer af Theatret i Prag megen Fortjeneste. 1825 blev han Bestyrer af Hoftheatret i Hannover og tilfidsit Directeur for Hofburgtheatret i Wien. H.'s dramatiske Værker, der meest ere Bearbejdede af Eventyr og Fortællinger, ere for Storstedelen endnu paa de tydske Theatres Repertoire. H. døde d. 6te Septbr. 1855.

Holtbein (Hans) den Ældre, en Maler af den schwabiske Skole, født omtrent 1450, levede i Augsburg, hvorfra han senere maa være dragen til Basel med sine 3 Søner Ambrosius, Bruno og Hans, og der døde han 1526. Hans Arbejder ere spredte i Tyskland, men deres Autenticitet er ikke altid sikker.

Holtbein (Hans) den yngre, en af de betydeligste Malere af den gamle tydske Skole, var rimeligvis født i Grünstadt 1494, og blev allerede 1512 bekendt som Maler ved at deeltage i Faberens Arbejder i Basel. H. var imidlertid hengiven til Svitser, og uden Bønnenes Paamindeelse vilde han ofte have ladet Kone og Børn lide Nød, indtil han endelig, af Erasmus fra Rotterdam anbefalet til Cantieren Thomas Morus i England, rejste derhen og kom i Henrik VIII's Tjeneste, som foranledigede ham til

at male sine betydeligste Billeder, men ogsaa lønede ham rigt. Naadig var H. udmærket i Portraiter, som han tidt malede i heel Figur og i Begemsstørrelse. Paa samme Tid malede han imidlertid ogsaa Miniaturmalerier, og levede hele Kæfter af Tegninger til Træsnit, hvoraf Døbningsbanden, hans Billeder til det gamle Testamente og til Erasmi laus stultitiae ere de betydeligste; men det er Euvil underkastet, om han selv har skaaet dem i Træ. H. døde i London 1554 af Pesten.

Holtbet, Kjøbstad i Sjælland, i Amtet af samme Navn, Meerløse Herred, ligger i Retning fra N. mod S. langs Egholmsøen af den efter Byen benævnte Fjord, og er mod Landstiden omgivet af temmelig høje Bakker. Byen er i de senere Aar ikke lidt udvidet, og mange nye Bygninger ere opførte saavel paa dens egentlige Grund som i det tilstødende Meerløse Sogn (de saakaldte Smedelundshuse). Indbyggernes Antal var 1860: 2,971 (1855: 2,811, 1801 kun 1,332). Byens Kirke var i den katolske Tid Klosterkirke for et Sortebrødkloster, hvis øvrige tilhøveværende Bygninger nu benyttes til Borgerstole. Løt ved Kirken ligger Raab-, Thing- og Arresthuset, opført 1843. H. er Sædet for Amtmanden; her er ogsaa en Amtskone og en Sparekasse. Det frugtbare Opland rundt om Byen har i de senere Aar givet Anledning til et betydeligt Opdyng baade i dens Indvæsnit og Handel, hvorfra ogsaa H. nu er en af Danmarks forholdsvis mest velhavende Byer. Den vigtigste Udsørselsartikkel er Korn: 1857 udsørtes 119,446 Tdr., hvoraf 85,667 Tdr. til Ulandet, meest til England. Ved Lødbæbet vare samme Aar hjemmehørende 16 Fartøier af 407 Cmlstr. Af store industrielle Etablissementer findes 7 Brønderier, en Tobakfabrik, et Jern- og Metalstøberi, 3 Farverier, en Klæde- og Væstfabrik og et Stikbøggeri. En væsentlig Indtægtskilde har Byen ogsaa i sine store Jorder, ialt 1,408 Tdr. Land af 154 Tdr. Partoren. Gaarden har en Dybde af 10 Fod i Sjæmnessnit. — H. er en gammel By; dens eneste Kloster, det ovennævnte Sortebrødkloster, var stiftet i sidste Halvdeel af det 13de Aarh. 1287 brændte Byen tilligemed Klosterbygningen, og 1290 blev den afbrændt og plyndret af Rans Stigs Tilhængere. Sin første Stadsret fik H. af Kong Erik Menved. Byen havde i den katolske Tid sin egen Kirke, St. Nicolai Kirke, men denne blev neblagt efter Reformationen og Klosterkirken stænklet Byen til Sognkirke. Det herværende gamle Slot blev ødelagt af de Svenske 1659, og Byen led meget i denne Krig. — H. Fjord er en Arm af Isefjorden, hvormed den staaer i Forbindelse ved Durs-Sund. — H. Amt udgjør den nordvestlige Deel af Sjælland tilligemed Den Samme med Rypholm og flere ubeboede Holme, Dorne Seiers, Regels og Høffels i Kattegattet samt flere tildeels ubeboede Smaasøer og Holme i Storebælt og Isefjord. Det indtager et Areal af 291 □ R. med 86,007 Indb. (1855). Kysterne ere betydelig indskaaene af Kattegattet og Isefjorden og dannede flere stærkt fremspringende Odder, af hvilke de mærkeligste ere Aasnæs og Refsnæs, der indeluttede Kallundborg-Fjord, samt Sjællands Lde, der tilligemed Refsnæs omslutter den store Seiers-

lugt; den sidste ender den mellem Rategattet, Høffjord og Lammejord liggende Galvs Ods-erred, som ved en ganske smal Lange, paa hvilken findes Veirhøi (386 Fod), er forbunden ved det øvrige Amt; mellem Lammejord og H. Hjord ligger Galvsen **Ludensø** (De vigste Vandløb ere Halleby-Na, der gjenløber i Lits-Sø (s. disse Artt.), den største Sø i Amtet, Lude-Na, der løber i en Strækning paa Grandsen i H. og Sors Amtet og falder i Hallsø-Beile, Iverbams Na paa Grandsen af Rjøbenhavns g S. Amter, der falder i Bramsnæs-Hjord, g Lufse-Na, der løber ud i H. Hjord. Over-øden hører sig paa flere Steder i betydelige Kallepartier, der høre til de højeste i Sjælland; vuden Veirhøi mærkes Kløveshøi D. for Lits-Sø (322 Fod), Knusen (309 Fod) og Mørke-tosebjerg (341 Fod). I Amtet ligger 3 Rjø-øder: H., Rallundborg og Nyhøising; det ind-efatter Meerløse, Lufse, Løve, Aris, Skippinge g Ods Herreder samt Ven Samss. I geistlig henseende banner det 2 Provstier (Samss hører under Aarhuus Stift), og i juridictionel Hen-ende, foruden de 3 Rjøbads-, 5 Landjuris-ictioner.

Solberg (Ludvig) var født 1684 i Bergen, vor Faberen, der i fremmed og indenlandsk trigstjeneste fra simpel Solbat havde tjent sig p til Oberstlieutenant, havde været Comman-ant paa Bergenhavn; Moderen var en Datter-atter af Biskop Ludvig Muntze i Bergen, fter hvem Sønnen opkaldtes. Faberen døde i foraaet 1686, og samme Efteraar fortæredes et Mese af Familiens Formue ved en Ude-vand. Drengen var bestemt til Faberens Stand g blev derfor, 10 Aar gammel, efter Moderens Død, indstreden i et norsk Regiment med Cor-valsagge (hvilket dengang var almindeligt ned Officeres sønner) og sendt til sit Regiment i Oplandene til en Officer, som var en Slagt-ning af Moderen. Denne lod ham, da han ikke Lyft til Bogen, beestage i sine Ørens Indervisning hos Huslæreren og sendte ham, va Corporalsgagen, der skulde være Koffpenge, ibeblen, tilbage til Bergen til hans Morbroder g Formyndter, som satte ham i Bergens Latin-sole. Drengen forsøgte sig alt nu i Digtekunsten g gjorde et satirisk Vers over en quindelig Slagting af Lanten. 1702 dimitteredes han il Rjøbenhavns Universitet, men maatte for- nedestl Pengetrang strax efter Examen vende tilbage til Norge, hvor han blev Huslærer os en Profst paa Bøse, for hvem han tillige naatte prædike, hvad han gjorde til Bøndernes udtømte Tilfredshed. Fruen syntes imidlertid fte, at han foer værdig nok med hendes fære yngste Søn, og han fik derfor efter et Aars Forløb, i hvilket han havde følt sig lige meget slaget af Pædagogiken, der kaldt en Cholera, ter om ham høist betværlig, og Mareridt, sin fieb. Han havde imidlertid holdt saa godt Humør med in Søn, at han igjen kunde reise til Rjøbenhavn, hvor han studerede fransk og Italiensk og tog theologisk Attestats (1704). Fattigdom tvang ham atter til at blive Huslærer (hos Magister Smidt, Rector i Theologien og designeret Biskop i Bergen). Denne vidberedte Mand's Dagbog oakte Reiselysten hos H., og med knap 60 Rbd. i Lommen tog han, efter nogle Raaneders

Forløb, med et Skib til Amsterdam. Derpaa drog han, febersyg, til de varme Bæde i Aachen, hvor han ankom med kun 6 Rbd. Efterat Røden havde bragt ham til at forsøge en Gjerning, som han kun den ene Gang i sit Liv har indblat sig paa, nemlig at prøve paa at liste sig fra sin Bært uden at betale, hvilket dog mislykkedes, drog han tilføds tilbage til Amsterdam, hvor han ankom med bedre Helse, men aldeles blottet for Penge. Det lykkes ham imidlertid at opbrive saa Meget, at han i 1705, efter et Aars Reise, kunde seile til Christiansand — til sin Høbedy havde han ikke Lyft til at vende tilbage efter sin mindre helbige Udflugt. Her ernærede han sig ved Sproginformationer og havde endog i foraaet 1706 c. 12 Rbd. i Over- stud. Han seilede nu med et engelsk Skib fra Arendal og gjenfaae aldrig sit Høbeland. Han landede ved Graveland og gif derfra tilføds over London til Orford, hvor han studerede og informerede i levende Sprog og Musik og ved sin exemplariske Odførsel og sit tørre Lume vandt mange Venner blandt Studenterne. Efter et Par Aars lærerige og behagelige Ophold tog han i Sommeren 1708 over London til Hellsingør, hvorfra han tillands begav sig til Rjø- benhavn. Her gav han sig til at holde private Foredrag for Studenterne over Udbyttet af sin Reise, men Tilhørerne forsvandt desværre, da de skulde betale, og han maatte atter faae sig til Pædagogiken. Samme Efteraar gjorde han som Hofmester sin tredje Udenlandsreise til Dresden, hvorfra han paa egen Haand begav sig til Leipzig og Halle. I Begyn- delsen af 1709 kom han over Brunsborg, Ham- borg og Sprogs tilbage til Rjøbenhavn. Han blev nu et Aarstid Huslærer hos en Admi- ral. Imidlertid fik han Plads paa Børses Col- legium (til 1714). Han studerede især Historie og udgav 1711 sit første (alt i Orford paabe- gyndte) litterære Arbejde: „Introduction til de europæiske Rigers Historie“, en kortsattet Ber- denshistorie, det første danske videnskabelige Ar- bejde i den almindelige Historie. Samme Aar overrakte han Kong Frederik IV et Manuscript om Christian IV's og Frederik III's Bedrifter, der i Begyndelsen af 1714 stiftede ham en Ud- nævnelse til Professor extraordinarius ved Uni- versitetet, hvormed der dog ikke fulgte nogen Gage. Den akademiske Verden saae ikke mildt dertil, da H. ikke havde disputeret eller over- hovedet afslagt tilstrækkelige Prøver paa den gjængle Art af Lærdom. 1713 havde han ud- givet „Anhang til de europæiske Rigers Historie“, første Part, Begyndelsen til en Skildring af de vigtigste Rigers Tilstand, der handler om Tydsk- land, England og Holland. Et Reisespændium paa 100 Rbd. aarlig i 4 Aar, som han havde faaet 1712, bragte ham til i foraaet 1714 at tiltræde sin hjerde, betydeligste Udenlandsreise. Han tog til Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen og Brüssel, hvorfra han gif tilføds til Paris. Her besøgte han flittig Bibliotekerne og om- giffes blandt Andre den berømte Frenab, Ana- tonen Jakob Binshø, der var gaaet over til Katholicismen. Efter baltvandet Aars Ophold reiste han over Marseille til Genua, hvor Heber og en gribst Bært næsten plagebe ham tilføds. Derfra gif han tilføds til Civita vecchia

hvorfra han tilfods begav sig til Rom. Efter at have tilbragt Vinteren 1715—16 i denne Stad tiltraadte han Hjemreisen, gik over Florents og Laurin gjennem Savoyen til Lyon, Paris og Amsterdam, derpaa tilfjøs til Hamborg, hvorfra han saa drog over Land til Kjøbenhavn. Han levede nu et Par Aar under stort økonomisk Eryl („Introduction til Natur og Følgeretten“, et juridisk-philosophisk Værk, udfom i denne Periode), indtil han i Slutningen af Aaret 1717 blev virkelig Professor i Metaphysik og sit Sprog; Metaphysiken, som han ikke havde noget godt Nie til, skulde imidlertid ikke glæde sig derved. En i Fortalen til „Dänemarske Geshichte“ af Hojer 1718 henfafter dablende Yttring om hans ovennævnte Compendium i Universitetshistorien bragte ham i Strid med denne Lærde, og han udgav i Begyndelsen af 1719, under en forbrudten og berøgtet Student Poul Rytters Navn, en „Dissertatio de historicis danicis“, som kort efter fulgtes af et andet, ligeledes psenonymt latinisk Stridskrift mod et juridisk Værk af Hojer. Den skarpe Polemik i disse to Arbejder, hvis Tone forresten ikke geraaber S. til videre Vre, kan betragtes som et Forspil til deres Forfatters senere storartede Virksomhed som Satiriker og Komiker. — Først da S. var over 30 Aar gammel, begyndte han, der hidtil havde anvendt sin Tid paa Sprogkundskab, Historie og Lovhvidighed, at give sig af med Poesien, som før havde bragt ham til at gabe. Han slog i Begyndelsen ind paa Tidens Udviklingsretning, Satiren, der dyrkedes med Hæls af hans Samtidige, Falster, og skrev „Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig“ (som dog først senere tryktes). 1719 begyndtes Udgivelsen af „Peder Paars af Hans Willefsen, Borger i Kallumborg“, der strax vakte en overordentlig Opsigt. En frygtelig Storm reiste sig. Cierens af Anholt, Etatsraad Kofsgaard (selv bekendt som Forfatter), indgav endog en Klage til Kongen og vilde have Digtet brændt af Bøddelen; Etatsraadet kunde dog ikke finde det brobefuld. Peder Paars, hvis nærmeste Forbilde er Boileau's „Lutrin“, er et komisk Heltebigt, som i skastiske Stikleser og Situationer fører al Tidens Børnerthed og pphilsftrøse Selvbehagelighed frem for Læseren, medens det parodiske Element, der navnlig er rettet mod de Gamles Heltebigte, især Virgils Æneide, kun er et underordnet. Samme Aar som Peder Paars udfom fuldfærdig (1720), slap S. fri for Metaphysiken og blev Professor eloquentis. Et Program, som han i dette Aar havde skrevet, og som aabent vedgik Universitetets Brast, undertrykkes af Confessorium. 1722 udlom Hans Willefsens 4 Skjemtebigte: „Geraclitus og Democritus“, „Apologie for Sangeren Eiggellius“ (om Bøgeskab), „Critique over Peder Paars“ (Forfar mod Angrebene paa dette Digt) og det ovennævnte Digt „Poeten raader sin gamle Ven fra at gifte sig“; som Auhang slutter sig hertil et femte: „Alle Dansbatters Forvarskrift for Dvindehønsnet“, en Apologie for Dvindhens Emancipation, der var en af S.'s Udviklingsbæere. Satiren i disse Digte har ikke den concrete Følelse som i Peder Paars, men bevæger sig, ligesom den romerske og Boileau's, i større Almindelighed. — 1720 fik en fransk Maskin-

mester og Theatermaler Etienne Capion Permelegium paa at opføre Comœdier i Kjøbenhavn (s. Art. Dansk Theater). 1722 begyndte Stuespilleue, i Begyndelsen afværlende tydsk og fransk. Den franske Stuespiller René Montaignu fik saa Bevilling paa at indrette og forestille Comœdier i det danske Sprog, og der opførtes nu (under Kofsgaards Auspicier) Comœdier af Molière i dansk Oversættelse. S. besluttede at forsøge Indførelsen af originale danske Comœdier og forærede Stuespillerne sine 5 første: „Den politiske Raadestøber“, „Den Bøgesludede“, „Jean de France“, „Jeppe paa Bjerget“ og „Geert Westphaler“, der alle opførtes inden Udgang af 1722. Næste Aar (1723) udfom første Tome af Hans Willefsens Comœdier. Theatret mødte imidlertid mange Hindringer, og man forargedes ikke lidt over, at en Professor gav sig af med saadant Gjas. S. fortsatte alligevel ufortrødent med en mærkværdig Produktivitet sin begyndte nye Virksomhed, intet Theatrets stadig vorende Fængttrang 1725 bidførte dets Undergang. — S.'s Stykker ere de første danske Comœdier. Han optog den Form, som Lysspillet, under Paavirkning af det nye atiske og det romerske samt Italienernes commedia dell'arte, havde faaet i Frankrig, navnlig ved Molière. Mange Ibeer, endog hele Repliker, hentebe S. fra disse udenlandske Forgængere; de faaende, typiske Charakterer vare en Arv fra Italienerne. Desuagtet er S. en af de originalste Comœdiestribere, Litteraturhistorien kan opvise. Molières Karakterer bære Præget af det forfinede Liv paa Ludvig XIV's Tid, give S.'s nærmest en kraftig, komisk Skildring af det lavere Bourgeoisies og Bondestandens Sæder. De typiske Figurer (Jeronimus, Ragdelone, Leander, Leonore, Henrik, Pernille etc.) ere ingenlunde stereotype, de nuanceres ikke saa lidt i de forskellige Stykker og ere i det Hele taget grebne ud af det nationale Liv. Andre Charakterer (s. Ex. den politiske Raadestøber, den Stundesigste, Peer Degn etc.) ere i strengste Forstand originale. I teknisk Henseende kunne afskillige Ufuldkommenheder paavises, og det Lyriske, specielt det Erotiske, er S.'s svageste Side. — Efter sin anstrengte dramatiske Virksomhed tiltraadte S., for at vinde nye Kræfter, sin femte og sidste Udenlandsreise i Sommeren 1725. Paa denne gæstede han igjen Paris, hvor han forgieves søgte at introducere sin Arne paa den franske Scene. 1726 kom han tilbage til Kjøbenhavn og udgav det alt før Keien paaegyndte Digt „Metamorphoses eller Forvandlinger“, et Slags Parodie paa Døds bekendte Værk. S. gaar den modfættede Sei af Dvnd, Dyrerne blive til Menester (Staden s. Ex. til en Barbeer, Rflet til en Degn). Det er et af S.'s mindst helbige Værker og ikke lystigt nok. Paa denne Tid udfom ligeledes et mindre Digt „Den ybbste Feide“, foranlediget af, at Provst Lychnius i Viborg havde sølt sig fornærmet ved at finde sit Navn i „Jalob von Lyybo“ (Magister Stygotius heed nemlig først saaledes). Imidlertid var Theatret igjen blevet aabnet (1726), men det leed af sit gamle dromiske Under, Fængttrang, og alt næste Aar gævte den sidste Forestilling, ved hvilken „Den danske Comœdies Rigbegjængelse“ opførtes. I det

bisnævnte Aar (1727) skrev H.: „Epistola Hogeri Dani ad Burmannum“ (med Allusion til en gammel dansk Folkevisse) med en Professor Burmann i Leyden, der havde tilladt sig ubøjslige Itringer mod den danske Nation, og sluttede sin første „Epistola ad virum perillustrem“ (Begyndelsen af hans Selvbiographie), der senere efterlygtes af to andre. 1728 aabnedes Theatret igen, og H. forærede Skuespillerne nogle nye Stykker, han havde liggende, hvoraf dog ingen om til Opsyelse. Skuespillene staaedes atter omme Aar ved Kjøbenhavns Ildbrand, hvori H.'s Hellig brændte. H. fuldsørte nu og udgav en tidligere begyndt „Danmarks og Norges Beskrivelse“ 1729 (forsøgt og med Titel „Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat“ 749). Efter Frederik IV's Død 1730 tog H.'s forsættervirksomhed i nogen Tid ubesluffende en idenskabelig Retning, da Pietismen under Christian VI betragtede som Poesie sin Djævelens Sær. I det sidstnævnte Aar var H. bleven professor i Historie. Aaret efter udgav han et atinif Universitetsprogram om Hypothekerne i Danmarks ældste Historie, og det følgende (1732) Begyndelsen af „Danmarks Riges Historie“, der pber sitigt Studium, klart Blif for de historiske Personligheder og Tilstande og endnu den Dag i Dag er den sæfeligste Behandling af Emnet. 1733 udkom en historif og en geographif Skolebog („Synopsis historiae universalis“, „Compendium geographiae“). 1735 var han Universitetets Rector og udgav næste Aar sin Tale ved Rectoratets Reblæggelse (om n Philosophs Væsen og Pligter). 1737 — i hvilket Aar han blev Universitetets Dæctor, t Embede, som han beklædte til 1751 — be- gyndte han at udgive „Opuscula latina“, der blandt Andet indeholde endel latinske Epigrammer. Samme Aar udkom en Beskrivelse mer hans Kjøbeby Bergen og næste Aar „Almindelig Kirkehistorie“, der gaar fra Christendomens Stiftelse til Reformationen og seer Tingeneta et upartif, forsnaadigt Synspunct (paa flere Steder, især i Middelaalderen, bryder Forfatterens Lune frem). 1739 udkom 1ste Deel af „Berøm- nelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier“ (2den Deel 1753). H. havde dog ikke or bestaandig flaaet Haanden af Poesien. 1737 ablatte han en Præmie for det bedste Digt over opgivne moralske Emner af latinske For- iattere og udbetalte 1738—40 5 Gange den ablatte Priis for jirrlige og smukke danske Vers, som derpaa udgaves. 1741 udkom „Nicolai Klimii iter subterraneum“ (trykt i Leipzig), der valte et ligesaa stort Røre som Peder Paars. Tens- dentien af denne, blandt Andet af Swifts Gul- siver paavirke, Bog, der blev oversat i mange Sprog, er, foruden en Satire over fabelagtige Reisedeskrivelser, at have den sunde Forsnit mod Bane og Autoritetstro. 1742 udgav H. sin „Isbisse Historie“ og 2 Aar efter „Moralske Tanker“, en Række popular-philosophif Af- handlinger, der specielt polemifere mod aandlæs Autoritetstro paa det religiøse Gæbet og argere det Praktiske i Modsetning til Speculationen. 1745 udkom „Feltinders eller navnlundige Dæ- mers sammenlignede Historier“ og Aaret efter Doversættelsen af den græste Forfatter Herobians Historie, hvortil H. knyttede en Afhandling om

Karjagen til Roms Fremværet, og „Mindre poetiske Skrifter“, der blandt Andet indeholde et nyt Digt: „Det daphniste Blodbad, om Ratten Monsonius, der bliver Rant, for bedre at kunne overraske Mus og Ratter“, alfsaa en Satire paa Gyller og Skindhellighed. I det sidstnævnte Aar (1746) døde Christian VI, hvis Tidsalder H. havde sagt saa mange drøse Sandheder; under hans Efterfølger, Frederik V, aandede Danmark atter frit efter det pietistiske Præsteregimente, og Theatret aabnedes igjen. H. var atter til Ljeneste og udarbejdede 6 nye Comoedier: „Flu- tus“, „Sganarel's Reise“, „Moracababra“, „Phi- losophus ubi egen Indbildning“, „Republikken“ og „Den foraanblede Brugdom“. Trods mange fortræffelige Enkeltheder røbe disse Comoedier dog den gamle Digers vækkede Productionskraft, og den allegorifse Reining, som „Flutus“ og „Republikken“ fløge ind paa, var ikke heldig. H.'s sidste Arbejder ere hans „Epistler“, en Samling af Betragtninger over mangfoldige Emner, fulde af Tænkoms og Vid, hvis Udgivelse begyndtes 1748, og „Moralske Fabler“ (1751), der vel ikke holde Stil for en æsthetif Betragtning, men forsvigt ikke ere uden In- teresse. — H. havde imidlertid efterhaanden ved sine talrige Skrifter og sit sparsommelige Heber- svendeliv, der tilbevis var en Følge af hans svagelige Helbred, samlet sig betydelig Formue, som han satte i Fordegods, der 1747 opkøbtes til et Baroni og testamenteredes Sors Akademie. I sine sidste Aar levede han afsærlende paa en af sine Gaarde paa Landet og i Kjøbenhavn. Han mærkede selv, at hans Aandsveger tog af, og han havde ikke længere sin gamle Sukom- melse og sine forbums Interesser, f. Er. for Musik. Ratten mellem d. 27de og 28de Jan. (Klaffen 1) 1754 døde han i Kjøbenhavn i sin Professorgaard paa Hjørnet af Rannestgade og Hsolfstræde, hvor det over 100 Aar gamle vidde Kastanietræ ligeoverfor Universitetsbibliotheket endnu minder om ham. Liget blev bifat i Frue Kirke og flen ført til Sors.

Holbøll (Frederik Ludvig), født d. 14de Octbr. 1765, blev 1794 botanif Garner i Kjøbenhavn. Det stules for en stor Deel H.'s Kirksomhed og Dygtighed, at vor botaniske Have efterhaanden hvedes ud af den maadelige Forsætning, hvori han modtog den, og at den blev anseet for en af de bedste i Henseende til Paalidelighed af Plantenaavne og Vgthed af Forsorter. Han døde d. 30te Jan. 1835. Mallik har opslat et indiffl Plante, Holbøllia, efter ham.

Hold er en gammel dansk Adelslægt. Jøhan H. til Kalby (nu Kjøbgaard i Eby) var med at slutte Forliget i Nyborg 1315 imellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønderjylland, og 1318 forekommer Erik H. som Marskal hos denne Hertug. — Christian Manders H., Kong Frederik I's Secretair, kjøbte Barrickoff i Valle Amt, som indtil Slatningen af det 16de Aarh. forblev i Holdernes Besiddelse. — Suer Suersten H. til Hjerregaardsholm og Effar, den første Friherre til Holdenhavn, var født d. 4de Juni 1627. Under Kjøbenhavns Besieiring 1658—59 ndmærkede han sig som Oberst og Commandeur over den langelige Fodgarde. Efter Freden var han i 12 Aar Lehnsmænd og Commandant paa Kronborg, og havde i den Tid en beskjent

Affaire med en hollandsk Oberst Capel, som under en Ordskrift i Sidfighed havde slaaet ham i Ansigtet, og som han derfor nebligede i en Duel, de vare blevene enige om at afholde udenfor Landets Grændse paa det sachsen-lauenborgske Gebeet (1662). Dgaa hans Stiksmiseproces med hans anden Hustru Ingeborg Dorothæa Bind formedelt hendes letfærdige Levnet gjorde i sin Tid megen Opmagt. Han var blandt de første Baroner, som Christian V udnævnte d. 25de Mai 1671, hvorpaa hans Gods Nygaard det næste Aar blev oprettet til et Baroni under Navnet Holdenhavn; han døde d. 28de Juni 1698 som Geheimeraad, Generalmajor og Stiftsbefalingsmand i Fyen. — **Genrik S.** til Ravnholt i Fyen (af en anden Linie), tydsk Rigsgreve og Generalfeltmarskal, var en berømt Feltherre, der, efter at have i sin tidlige Ungdom bivaanet nogle Felttog under de nassau-oraniske Prindsler, udmærkede sig i Trediveaarskrigen, først i sit Fædrelands Tjeneste ved at forsvare Stralsund mod Wallenstein 1628, derpaa i kejserlig Tjeneste, især ved Erobringen af Leipzigg i Aug. 1633; han døde saa Dage derefter, d. 30te Aug. 1633, og hans Ligbegjængelse fandt Sted med stor Pragt i Kjøbenhavn i Septbr. næste Aar. En Efterkommer af ham var den Grev Frederik Wilhelm Conrad S., der som Christian VII's Yndling ved sin Letindigthed udsøvede en skadelig Indflydelse paa den unge Konge i hans første Regjeringsaar; han blev 1767 Hofmarskal og 1769 enbøt opøstet til Geheime-Conferentsraad, men allerede i August 1770 styrtet af Kongens nye Yndling, Struensee.

Holdenhavn er et Baroni i det østlige Fyen, som blev oprettet d. 27de Mai 1672 for ovennævnte Baron Eiler Gold, i hvis mandlige Slægt det siden er gaaet i Arv. Det udgjør 1,617 Ebr. Hartorn af alle Slags, og indbefatter to Hovedgaarde, S. og Frederikshøi. S., Baroniets Hovedsæde, har en Høin Beliggenhed ved Bindinges- og Orbel-Nærnes brede Udløb i Nyborg-Bugt, i M. S. for denne By, og frembyder ved sin kolossale Masse af gammel-dags Bygninger en anseelig Stil og imponerende Snee. Gaarden, der til forskjellige Tider har haft 5 forskellige Navne, er den berømte udfølske Families gamle Herresæde. Den heeb først Kogsbølle og forekommer allerede paa Dronning Margretes Tid som tilhørende Anders Ulfeld. Rigsgaard Jakob Ulfeld lob i Slutningen af det 16de Aarh. det gamle Kogsbølle nebbryde og to Fløse af den nærværende Bygning, som han efter sig kaldte Ulfeldsholm, opføre. Hans Søn, den yngre Jakob Ulfeld, der var Rigscantzler under Kong Christian IV, folgte sin Families aldgamle Eiendom til den bestående Entefruen Ellen Marsboin; hun opførte to nye Fløse paa Borggaarden tilfjæmed 4 Laarne, indbrettede et med rigt Billedskjærere-arbejde udfyret, prægtigt Capel i den ene Fløse af Bygningen, som endnu erhæver og afbenyttes, og opkøbte Gaarden efter sig med Navnet Ellensborg. Hun døde ogsaa her 1649, hvorpaa Gaarden gik i Arv til hendes endnu mere berømte Datter Kirstine Munk, Christian IV's forkludte Begtælle, og efter hendes Død 1658 kom den ved Fruen Eleonore Christinne igjen, Hjøndt denne Gang kun for nogle saa Aar, til

den udfølske Familie, da Kongebatteren, som bekendt, var gift med Rigshofmesteren Grev Corffig Ulfeld, en Søn af Gaardens første Eier af denne Familie. Efterat Ulfeld var bleven løsladt af sit Fangenskab paa Hammerhus, var Ellensborg 1662 en fort Tid hendes sidste Opholdssted i hans Fædreland, som han efter saa Maaneders Forløb for sidste Gang forlob; og efterat han det næste Aar var bleven dømt som Majestatsforbryder og hans Gælder confiskerede, blev det af Kongen solgt til en hollsteent Abelsmand Buchwald, som gav det Navnet Nygaard for at udflette Mindet om dets sene Eier. Men allerede 1671 solgtes igjen Gaard og Gods til Geheimeraad Eiler Gold, efter hvem Gaarden fik sit første og sidste Navn.

Holcus (Festegræs) ere Græsarter især fra det nordlige Europa og Amerika; Blomsterstanden er en Top, Smaaægerne ere 2-blomstrede, men neberste Blomst er tvefjættet og kalfst. den øverste en Hantblomst med en Staf fra Nyggen. I Skandinaviens ere to Arter almindelig vildtvogende paa Marker og i Skove.

Hölderlin (Johan Christian Friedrich), vdt Digter, født 1770 i Würtemberg, henseft, tilbøds isfjæle en udfølsk Kjerlighed, til en hysklig Doverspændthed, som tilfjæst endte med selvlommen Banvid; han døde i denne Tilstand i Tübingen d. 7de Juni 1843. S. gik ifte. som de andre Romantiskere, tilbage til Lydskæret ældre Folkeliv, men til det gamle hellenistiske Bæsen for i dette at finde Videnskabens Foræning med Livet, Forstandens med Hjertet o. l. v. Hans lyriske Digte udmærkede sig ved gløbende Phantaste og riig Tankefølske; i hans Roman "Hyperion" aander et brændende Haab med Alt, hvad der er Lybsk.

Goldstrue eller Hølsstrue. Derved forstået Struer af Jern, sjelden af Messing, med vade, skarpe opstaaende Gjænger og bestemte til at anvendes som et kostbart men nemt og kraftigt Forbindelsesmiddel for Træ, idet S. Sænger Hjære sig selv ind i Træet og derved holdes med en betydelig Kraft. Denne faaer i Forhold til S. Lytelse udenpaa og nebjænde Længde samt til Træets Styrelse; den er i Struetra omtrent 1½ Gang saa stor som i Endene og under samme Forhold omtrent ½ Gang saa stor som et Soms, 2½ Gang en Cristis Holdkraft med samme Dimensioner i den nebjænde Deel. Er denne ½ Lomme lang og ½ Lomme tyk, kan den i Sibetra af Fjær holde med omtrent 175 Punds Kraft.

Holger Danste, s. Dng.

Hollar er Navnet paa en Mahragat i den vestlige Deel af Forindien samt paa den i samme regjerende Fyrstestægt. Staten er omtrent 300 □ M. stor med c. 800,000 Indb., bekvær af flere afsprede Districter imellem Bindjochjergene og Djumna's Bifloder og er næsten overalt meget frugtbar Land, som især frembringer megen Opium. Hovedstaden er Indore med c. 15,000 Indb. — S. S. Throne oprettedes i det 18de Aarh. af Mulhar-Rao. En senere Fyrst, Jeemunt-Rao, udbødede i Begyndelsen af det 19de Aarh. sit Rige ved helbige Log imod Maharaternes Beskva og tilbedels med Englandsberat. saa at han 1804 kunde bryde ind i det egent-

ze Hindostan med en Hær paa hænded 100,000 Ib. og 190 Kanoner; men denne blev slagen; for det Næste opreden af Englandsene, derpaa han 1805 maatte aflaae nogle af sine Ejsiddelser. Jeswunt døde 1811; efter flere dre Uroligheder og uheldige Krige med Eng- landerne maatte S. erkjende disses Overherre- mine: en engelsk Resident bevoogter nu Fyrstens fritid, dennes Stridsmagt og Indtægter be- mmes af Englandsene o. s. v. Siden 1852 gjerer en af disse indsat Fyrste, Mullerjee, r under Opstanden 1857 forblev tro.

Holland eller Nederlændene (hvillet er det stige men ikke bet i daglig Tale brugelige navn) er et Kongerige i den nordvestlige Deel

Mellem Europa, som bestaaer af to Dele: en rre nordlig (det egentlige Kongerige S. og n tybste Provinde Limburg), omgoven af Bel- en, de prestiffste Provinde Rhinprovensen og lesthøalen, Dele af Hannover og Nordhøsen, en mindre sydlig (Storherzogdommet Luxem- burg), omgoven af Belgien, den prestiffste Rhin- rovinde og Frankrig. Flaadeindholdet er 641) M. (heraf udgør Luxemburg 47 □ M.).

Naturlig Beskaafend. Klima og Producter.

Den rre nordlige Deel, Reberlændene, den laveste og fladeste Deel af den nord- tropæiske Slette. Mod V. ere flere Hebe- og kofstrækninger („Boutranger Moor“, 8 M. ang; „Noorderheden“; i Nordbrabant og Lim- burg „De Veel“), langs med Floderne og ved vøvet er Marssland, forresten bestaaer Landet i frugtbar og vandrigt Eng- og Agerland, jennemskaaet af Flodarme og Kanaler, som og paa enkelte Strækninger blive til Sumppe, Koler og Heber. Stene, Kilder og Skov findes agobstom stet ikke i disse vandrige, af opfyldt and dannede Engstrækninger. Mod Havet be- vttet det lave Land paa Vestfiden ved en lakke Sandflitter (ofte over 100 F., paa enkelte Steber over 200 F. høie); i de to nord- itige Provinde gaer Marsslandet lige til vøvet, Sandflitterne findes paa de hollandsk- itteste Der (Zevel, Blieland, Ler Schelling, meland, Schiermonnikoog o. s. l.), som strække a fra Helder mod N. D. Hvor der ikke er flitter, maa Landet bestyttes ved Diger, og ette gjerber ogsaa om det lave Land langs ed Floderne. — Nordhøsen danner Bugterne luvder-Zee med den lille Sidebugt Het V, ollart og Raums-Zee (s. disse Artt.). — Af Flo- erne er Rhinen den vigtigste. Den er ved n Indtrædelse i S. seilbar for store Skibe, eler sig strax i to Arme, af hvilke Waal gaer od S. og forener sig med Maas, den anden nder Navn af Rhin gaer mod N. S. og af- etter Nøsel (oprindelig en af Drusus 12 Aar Chr. gravet Kanal), som falder i Zuyder Zee, engere hen Ved (oprindelig en af Komerens orbulo gravet Kanal), som forener sig med Maas, og gaer under Navn af „Kromme lhin“ indtil Utrecht, hvor den affætter Bechte, m falder i Zuyder-Zee; Rhinen, nu en ube- vdelig Aa, kaldes herfra „Dube Rhijn“ (Gamle lhin), flyder forbi Leyden og falder ved Ratt- vøl aan Zee gjennem en 1807 gravet Kanal d i Nordhøsen. Maas kommer fra Belgien, dtager Roer og forener sig med Waal, ad- ligger sig fra den og forener sig atter med den,

hvorved de danne flere Arme med forskjellige Navne og endel Der (s. Ex. Diesbosch), og fal- der i Nordhøsen. Selve kommer ogsaa fra Belgien, deler sig i to Arme og danner flere Der. Det af disse tre Hovedfloder med deres 8 Flodmundinger dannede Delta er c. 400 □ M. stort. Den naturlige Vandrigdom er forøget ved en stor Mængde Kanaler, og den langt overveidende Deel af Transporten i S. skeer ad Vandveie. Den største Kanal er den nord- hollandske (fra Amsterdam til Helder), 12 M. lang. Af Indsøer findes ingen betydelige; „Daar- lemerhavet“ er nu udtørret. — S.'s Klima er i høi Grad Kystklima; Vinteren er meget mild, Sommeren uden stærk Varme (Sommertemp. er 14°—15°, Vintertemp. 2°). Luften er taaget og fugtig. Af Producter af Mineralriget har S. kun Tørv og Leerjord Græsengene ere fortrinlige; en stor Deel af Jordbunden be- nyttes som Eng, Dvøegablen (her holdes Horn- vøag, Svin og paa Høden mod V. Gaar) er en Hovednæringsvei, og Smør og Ost ere vig- tige Udsørfelsartikler. Viadlen er betydelig i Hebeegnene, fra Havet høves Fisk, Østers og Hummer. Kornavlten drives ligeledes med stor Flid og Omhu; i Zeeland og Sydh. dyrkes især Hebe, i de nordvestlige Provinde og Nordbrabant Rug, Byg og Havre, i Gelbert Kartofler. Desuden avles Grter, Bønner, Olie- frø, Hamp, Cichorie, Krap og Tabak og især en Mængde Høveurter og Blomster (Zwibler). Stove findes ikke i S., af Bildt kun Garer, Ranier og Vandfugle. — B. Den sydlige Deel, Luxemburg, er opfyldt af lave, fløvrige Hjerre, Sidsregnene af Ardennerne; her findes nogle Metaller og Stenkul.

Befolkningen er af germanisk Herkomst, og bestaaer for det Næste af de egentlige Hol- lændere, en Green af de Nedertyske (Plat- tyske); mod N. boe 2—300,000 Friser, der tale en plattysk Dialekt, desuden findes nogle Lybftere og Jøder. Indbyggernes Antal er 3,600,000 Mennesker. S. er saaledes et stærkt befolket Land, men der er i denne Henseende stor Forskiel paa Provindeerne, thi Nord-S. har over 11,000, Syd-S. over 10,000 Mene- sker paa □ M., medens Drenthe ikke har 2,000 og Overijssel ikke 4,000. Hollænderne ere i det Hele stærke, svære og fyldige Stikkelser med lys Teint og blonde Haar; de gjelde for lang- somme og pblegmatikke, men ere i høi Grad ubholdende og flittige, alvorlige, reentlige og ordentlige. Om Sproget s. nedenfor. I Hens- seende til Dannelse staae Hollænderne ved Siden af de meest civiliserede europæiske Nationer; her findes 3 Universiteter og 2 Athenæer (min- dre Universiteter), 67 Gymnasier og Latinskoler, hænded 4,000 lavere offentlige Skoler, desuden en Mængde Specialskoler (s. Ex. Kirurgiske og militære) og private Anstalter. — Den meest udbredte Religion er den reformerte; her findes 60,000 Lutheranere, 40,000 Remoniter, 5,000 Remonstranter og nogle andre protestan- tiske Sæcter, fremdeles hænded 1,170,000 Kat- holiker og hænded 60,000 Jøder. — De vig- tigste Næringsveie ere Dvøagel (s. oven- for), Handel, Skibsfaar og Fiskeri. Den inden- landske Handel er for en stor Deel Transithan- del, som fremmes ved Landets Beliggendeb ved

3 store Flobers Muninger og ved bets mange Kanaler og Jernbaner; den udenlandske har et Hovedstæpunct i S.'s Colonier (s. nedenfor). S.'s Handelsflaade er c. 2,300 Skibe af 275,000 Cmfst.'s Drægtighed, og S. indtager i denne Henseende den 3die Plads blandt Europas Stater. Fiskeriet drives i Nordisøen og Nordhavet, og beskæftiger sig især med Fangst af Kabliau og Siib (i Hvalfangsten, som engang næsten ganske var i Hollændernes Hænder, tage de nu liben Deel). S. er intet Fabrikland, men Industri er dog i visse Retninger ikke ubetydelig; dens vigtigste Grene ere Lærredsvæverier og Vlegierier, Klæde- og Seilbugsfabrikker, Geveverbrænderier, Tobakfabrikker, Bifebrabrikker og Stibebyggerier.

Statsforfatning, Administration o. s. v. S. er et arveligt, constitutionelt Monarchie (Forfatningen er fra 1848). Folkerepræsentationen (Generalfaterne) bestaaer af 2 Kamre: det første bestaaer af 39 Medlemmer, som vælges paa 9 Aar af Provinzialstænderne blandt de høist Betsatte; det andet bestaaer af 1 Medlem for hver 45,000 Indb., som vælges paa 3 Aar ved umiddelbare Valg. De enkelte Provinser, som ere 12 i Tallet (nemlig: Nordholland, Sydholland, Zeeland, Nordbrabant, Utrecht, Gelbern, Overysel, Drenthe, Groeningen, Friesland, Limburg, Luxemburg), have hver sin Stænderforsamling for deres særlige Anliggender. Luxemburg og Limburg have som Dele af det tyske Forbund deres egen Forfatning. — Statsindtægterne udgjøre i Gjennemsnit c. 54 Mill. Rbl., foruden 11—12 Mill. Rbl. fra Colonierne; Udgifterne ere lidt større. Statsgælden er 900 Mill. Rbl. (og det uagtet den i dette Aarh. er bleven reduceret meget betydelig ved at erklære en stor Deel deraf for ikke rentebærende for det Første). — Krigsmagten udgjør omtrent 58,000 Mh., Flaaden er 5 Linieskibe, 15 Fregatter og endel mindre Skibe, i Alt 120 Skibe med c. 2,100 Kanoner. — S. har betydelige Colonier i alle Verdensdele, som i finansiel og mercantil Henseende ere af stor Betydning for det. a) 3 Aften besidder det, eller gjør Forbring paa, hele Java, det Reste af Sumatra og Borneo, Celebes, de imaa Sundæer (med saa Unbtageiser), alle Molukkerne; c. 25,000 □ M. med 15 Mill. Indb. b) 3 Afrika: nogle Forter paa Guldkysten. c) 3 Amerika: Surinam, de vestindiske Der Curacao, Saba, St. Eustaz og Roget af St. Martin. d) 3 Australien: Noget af Ny-Guinea. 3 det Hele beregnes S.'s Colonier til 32,000 □ M. med 15—16 Mill. Indb.

Maal og Vægt i S. Ved Lov af 21de Aug. 1816 er det franske Maal- og Vægtsystem indført i S., dog med Bibehold af de ældre Benævnelser. 1. Længdemaal. 1 Rijn (Rijn) er = 1 Kilometre = 3186,200 danske Fod. Den har 100 Roeden (Roder, Dekametres) à 10 Ellen (Aen = Metres) à 10 Palmen (Decimetres) à 10 Duim (Tommer, Centimetres) à 10 Streep (Linier, Millimetres). — 2) Stædemaal. 1 Bunder er = 1 Hektare = 25380 danske □ Aen. 1 Vierkante Roede (□ Rode) er = 1 Are. — 3. Maaemaal. a) Korn. 1 Mub eller Jod er = 1 Hektolitre = 5,750,4 danske Skjæpper. Den veles i 10 Skjæpels

(Dekalitre) à 10 Kop (Litres) à 10 Maatjes (Deciliter). 1 Ton er = 2 Mub, 1 Laß = 30 Mub. — b) Flydenbe Mæret. 1 Rg (Fad) er = 1 Hektolitre = 108,300 dansk Potter og veles i 100 Kannen (Litres) à 10 Maatjes (Deciliter) à 10 Bingerboeden (Gentiliter). — 4. Vægt. 1 Pond er = 1 Kilegram = 2 danske Pund. Det har 10 Oden (Hektogrammes) à 10 Looben (Dekagrammes) à 10 Wigties (Grammes) à 10 Korrel (Decigrammes). 1 Korrel veles igjen i 10 Bedele og Hundbedele. 1 Steen er 3 Pond. — Medicinalvægten er herfra forskjellig og aldeles overensstemmende med den nye danske (i Danmark). — De gamle Maal, som endnu hyppig forekomme, vare følgende. 1. Længdemaal. Den Amsterdamer Fod (Boet) var 125,112 Pariser Linier = 0,906 danske Fod og veles i 11 Duim (Tommer) à 4 Kwart à 2 Aftenbeelen. 1 Badem (Favn) var 6, 1 Roede 13 Boet. 1 Kabelleuge var = 750 danske Fod, Omfanget af Raster maales i Palmer = 1 Boet. — Den rhinlandske Fod var her 139,112 Pariser Linier (i Preussen og Danmark 139,112 = 1,000,3 danske Fod. Den veledes i 12 Tommer à 12 Linier, og 12 Fod udgjorde en Rode. — Af Aener brugtes afskillige. Den Amsterdamer Aen var 304,203 Pariser Linier = 1,096 danske Aen; den Brabanter Aen var her 307,816 Par. Lin. = 1,106 dansk Aen. Den Brügger, Saager og flamske Aen (viamid Ell) var resp. 310,507, — 307,750 og 315 Par. Lin. eller 1,118, — 1,108 og 1,122 danske Aen. — Den hollandske Rijn var 7½ af en Grad = 18666 danske Fod; den flamske var 20000 rhinlandske Fod = 20006 danske. — 2. Stædemaal. 1 Amsterdamer Morgen var 600 Amsterdamer □ Roder = 81,20 fransk Ares = 20680 danske □ Aen. — 3. Maaemaal. a) Kornmaal. 1 Laß havde 27 Mub à 4 Skjæpels à 4 Bierdevats à 8 Kop. 1 Jod var 8, 1 Ton 5 Skjæpels. 1 Skjæpel var 27,514 franske Litres = 1,590,4 danske Skjæpper. — b) For Bijn havde 1 Bat 4 Oksboeden à 1½ Kam à 4 Afters à 2 Steekkan à 8 Stoppen à 2 Mengelen à 2 Pinten eller Bijnjes à 4 Nutties og var = 931,544 fransk Litres = 964,00 danske Potter. 1 Kam veledes ogsaa i 21 Firtels, altsaa 1 Firtel = 7,11 danske Potter. — c) For Brændevin var Bat det samme som Oksboof, havde 12 Steekkan à 2½ Firtels à 6 Mengelen à 2 Pinten à 4 Nutties og holdt 225 Litres = 232,50 dansk Potter. — d) For Vi havde 1 Lonne 8 Steekkan à 16 Mengelen à 2 Pinten og holdt 157,111 Litres = 162,762 Potter. Altsaa havde Aaerlene af samme Navn forskjellig Bærdi efter Bærernes Betsaffenhed. — 4. Vægt. a) Ester den Amsterdamer Handelsvægt var 1 Pond (Pund) = 494,030,4 franske Gram = 0,112 danske Pund. Det veledes i 2 Mart eller 16 Oden eller 32 Looben og 1 Fod à 4 Drammes. 1 Steen var enten 6 eller 8 Ponden. 1 Schippoud var 20 Rjisponden à 15 Ponden, altsaa 800 Ponden. 1 Centenaar var 100, 1 Laß 4000 Ponden. — b) Som Gulds, Silvers og Myntvægt brugtes Troppvægten. Det hollandske Troppoud var 492,1877 fransk Gram = 0,9013 danske Pund, altsaa forskjellig fra

et engelske. Det beeltes i 2 Mark à 8 Ofsen 20 Engelsen eller Esterlings à 32 As. Denne ollandske As anvendtes altid før som et Slags allede Bægt for sine Beininger, ligesom nu et franste Gram. 1 hollandsk As er 0,0000000000 Gram og 1 Gram = 20,000000 hollandske As. Mynt i ϕ . Myntenheden er siden 1816 Gylden à 100 Cents, saaledes udmyntet, at 1 sølvt Mark fint Sølv udbringer 24 $\frac{1}{2}$ Gylden. Gylden bliver altsaa = 4 Rbl. 7 $\frac{1}{2}$ ϕ dansk Km. Lideligere beeltes 1 Gylden i 20 Stuiver à 16 Penninge. Af Mynter høves i Gulv: Enkelte og dobbelte Ducater, af Fjinhed 23 Karat 7 $\frac{1}{2}$ Green, saaledes udmyntede, at 1 sølvt Mark fint Gulv udbringer 68,000000 enkelte Ducater i Verdi = 4 Rbl. 1 Mk. 9 ϕ dansk Km. Enkelte, dobbelte og halve Wilhelmsh'orer, af fjinhed 21 Karat 7 $\frac{1}{2}$ Green, saaledes udmyntede, at 1 sølvt Mark fint Gulv udbringer 8,000000 hele Wilhelmsh'orer = 7 Rbl. 48 ϕ dansk Km. I Sølv: Mynter paa 2 $\frac{1}{2}$ Gylden (Kopskaber), hele og halve Gylden af Fjinhed 15 Lob 2 $\frac{1}{2}$ Green, samt Skillemynter paa 5, 10 og 5 Cents af Fjinhed 10 Lob 4 $\frac{1}{2}$ Green. I Kobber: Hele og halve Cent.

S.'s Historie. S. udgjorde i den ældste Tid en Deel af Germanien (sagn. Belgien) og bevoedes mod S. af Bataverne. N. for Rhinen af Friserne. Romerne erobrede Landet under August og Liber, men der stele oftere Opstand (den store under Cæsar's 10 e. Chr. bemærkedes kun med Mæie). I det 5te Aarh. bleve Bataverne, i det 7de Friserne underkastede Frankerne. Ved det frankiske Riges Deling i det 9de Aarh. blev S. en Deel af Lybfland. Efterhaanden opstod her under keiserlig Højhed en Rængde større og mindre geistlige og verdslige Hertæder, saafom Hertugdømmene Brabant, Luxemburg, Limburg, Gelbern, Greuelaberne Flandern, Zeeland, Holland, Bruesjau o. fl., Biskopstømmet Utrecht, og Friserne delte sig i Landstæder under selvvalgte Hovdinge. I Tidens Løb samlede Meget af Landet under Flandern og siden med dette under Burgund (s. Flandern og Burgund). Efter Carl den Driftiges Død faldt S. tilligemed den øvrige burgundiske Arv til det habsburgske Hus, da Maximilian I, siden tydsk Keiser, ægtebe Carl's Datter Maria. Maximilian dannede af S. o. M. den burgundiske Kreds af det tydste Rige. Hans Datter'søn Carl V, Konge i Spanien, Keiser i Lybfland og Arving af de habsburgske Familiebesiddelser, stæfede sig paa forskellige Maader de endnu manglende Dele af Nederlænderne (Friesland, Utrecht, Overysel, Gelbern med Groeningen o. M.). Nederlænderne vare dengang Europas første Fabrikland, den talrige og velhavende Befolkning var vant til uørgelig Frihed o. s. v. Carl gjorde mange Indgreb i Nederlændernes søllelige Indretninger og nedarbejdede Rettigheder og forfulgte Protestanterne, men alligevel udbrødte Reformationen sig over hele S., medens de sydlige Provinser, Belgien, forskellige Katholicismen troe, og denne religiøse Spaltning har siden altid forhindret en inderligere Tilslutning imellem begge. Ved Carl's Thronfragselse og den Monarchiets Deling (1566) blev S. en Deel af det spanske Monarchie. Philip II, Despot i

aandelige og verdslige Sager, vilde udrydde Protestantismen og med det Samme tue af Modstand, ved Oprættelse af 14 nye Biskopstømmet og ved Indførelse af Inquisitionen, samt overhovedet træde Nederlændernes borgerlige Friheder og Rettigheder under Fødder. Dette fremkaldte Modstand og Udvandring (sagn. Artt. Gravelina, Egmont og Orenser). Herstungen af Alba, som 1567 sendtes til S., forberøvede Alt ved sin blodige Strenghed; Egmont og Horn tilligemed over 14,000 Andre henrettedes, men den statsløse Prinds Wilhelm af Dranien stillede sig i Epibsen for Opstanden (1568—1648). Alba kaldtes omfider tilbage; hans Efterfølger Ludvig af Juniga v. Requesens (1573—76) var mildere, men Tilfiden til den spanske Regjering var tabt, og Juniga kunde ikke holde sine Soldsater i Løkke. Dødes Soldsater kom. havde bragt og laa de sydlige Provinser til at forene sig med de øvrige ved Pacificationen i Gent (1576); denne maatte den nye Stattholder Don Juan d'Austria (1576—78) tiltræde og love alle fremmede Soldsaters Hjærrelse. Hans Efterfølger Alexander Farnese's (1578—92) Klogskab og Tapperhed tilligemed Venighed imellem de katholske og de protestantiske Stænder bragte S. i stor Fare; da sluttede 5 Stater (Holland, Zeeland, Utrecht, Gelbern og Friesland) Unionen i Utrecht (1579), hvilken siden Overysel og Groeningen tiltraadte. De erklærede 1581, at den spanske Krone havde tabt al Ret til at herske over Landet, og stiftede de forenede Nederlandes Republik, som dog sædvanlig efter Hovedlandet kaldtes S. Wilhelm af Dranien myrbedes 1584; hans Søn Morits blev lidt efter lidt erkjendt som Stattholder i alle Provinser, da de Dronning Elisabeth i England og den franste Prinds Frantz af Anjou gjorde Tilbud om Souveræniteten ikke havde ført til noget Resultat af Betændelse. Omfider sluttedes 1609 en Vaabensluttning paa 12 Aar, under hvilken religiøse og tildeels politiske Stridigheder imellem Arminianerne og Somaster (s. disse Artt.) forsvolbte mange Uroligheder (sagn. S. Øst, Barneveld). Morits døde 1625, hans Broder og Efterfølger Frederik Henrik 1647; under dennes Søn Wilhelm II blev S.'s Uafhængighed omfider erkjendt af Europa ved den vestphalske Fred (1648). I denne langvarige Krig mod den spanske Overmagt var S. vel bleven understøttet af Spaniens Fjender, England og til visse Tider Frankrig, men det heldige Udfald skyldtes dog Folkets Uholdenhed, thi selv efter tabte Slag og Fæmninger lod det ikke Modet falde. Pengemidler til at udholde Kampen havde Hollænderne erhøldt ved den Udbielse, deres Handel og Skibsfarv modtog paa Spaniernes Beskoffning, og ved Erobring af en Masse spanske Handelsstæder, ja af Sølvstæder (s. Peru, Guatman), samt ved Plyndring af de spanske Colonier; de havde sat sig fast i Indien og bemægtiget sig det med Spanien forbundne Portugals Colonier der og i Afrika (Cap), ja endog Brasilien. S. var dengang Europas første S- og Handelsmagt. Men nu havde England sig efterhaanden til den første Plads i denne Henseende, fiondt den hollandske Flaade under de berømte Admiraler

Tromp, Huyter og Opdam hævdede sin gamle Hæder i flere Sætre imod samme. Statens No forstyrredes ogsaa ved Stridigheder imellem det aristokratiske eller oraniske og det republikanske Parti. Efter Wilhelm II's Død (1650) blev, da hans eneste Søn Wilhelm først sødtes 8 Dage efter hans Død, Statholberverdigheeden ubesat for det Første, og Joh. de Witt bestyrede i 20 Aar Landet med stor Dygtighed. Ludvig XIV overfaldt 1672 S. for at hevne dets Deeltagelse i Trippelliancenen, og havde nær erobret hele Landet; da fik Prinds Wilhelm Commandoen over Hæren, Witt frattraadte og blev myrdet i Haag, og Wilhelm III blev 1674 arvelig Statholber. Da han 1685 blev Konge i England, inbovleedes S. i langvarige Krige med Frankrig, hvorved det ikke vandt Synberkligt. Efter Wilhelms Død 1702 blev Statholberverdigheeden atter ubesat, og Staten bestyredes af Raadspensionæren Heinsius; men da Finansjerne og Krigsvæsenet vare i Uorden og de franske angreb S. 1742, blev Wilhelm IV Arvestatholber (1747—51). Hans Søn Wilhelm V tiltraadte 1766, efter at være bleven myndig, Regeringen. Under ham inbovleedes S. i Krig med England i Anledning af den nordamerikanske Opstand, og mistede i denne og de følgende Krige, hvilke det (fra 1795) som Frankrigs Undergjorne eller nedvunnne Forbundne førte med England, sine Colonier og tildeels sin Flaade og Handel. En republikansk Opstand 1786 dæmpedes Kæret efter ved preussisk bevæbnet Mellemkomst; men Franskmændene, understøttede af Republikanerne („Patrioterne“), erobrede Landet 1795 og gjorde det til en demokratisk Republik, som maatte alliere sig med den franske og i Alt blev afhængig af den, ligesom dens Forfatning flere Gange forandrede efter den franske Revolution. I Kæret 1806 blev Republikken gjort til Kongeriget S., som blev givet til Ludvig Bonaparte. Men da denne ikke aldeles vilde opgive sit Lands Vel og Selvstændighed for Broderens Politik, neblagde han Kronen 1810, og S. blev en fransk Provinds, som Lebrun bestyrede. Saaleeds var S. atter forenet med Belgien. Efter Slaget ved Leipzig 1813 opfordrede de Allierede S. til at forene sig med dem; Prindsen af Oranien modtoges med Jubel i Haag og overtog Landets Bestyrelse. Ved Fredsaftningerne i Paris 1814 og 1815 erholdt Prindsen af Oranien baade Belgien og S. under Navn af det forenede Kongerige Nederlandene, og den allerede 1814 i S. givne liberale Forfatning blev omsider ogsaa antagen i Belgien. De fleste af sine tabte Colonier fik S. tilbage. Men denne Forening opløstes 1830, og S. maatte først ved en Aaendstilstand 1833, siden ved en Overenskomst 1839 og en endelig Fredsaftning 1842 erhjende Belgiens Uafhængighed; herom s. Belgiens Historie, I, S. 470. Denne langvarige Strid havde forøget Landets Staaethyrde og Staaetgjeld overordentlig uden at bringe nogen Fordeel; dette Kryd, hvori dog Regeringen ikke havde større Styld end Folket, der selv havde været ivrigt for Krig mod Belgien, fremkaldte Uttringer af Misfornielse, som bevægede den gamle Konge til at neblægge Regeringen den 7de Octbr. 1840. Sønnen Wilhelm II indtrømmede den af Hæren næg-

tede Ministeransvarlighed; 1848 indfattede et liberalt Ministerium og en ny Forfatning gaves, men den tydske Centralregering vilde S. for Luxemburgs Vedkommende ikke underkaste sig Wilhelm III, som den 17de Marts 1849 fulgte efter sin Fader, formindskede frivillig Civillisten, men sandt megen Modstand hos det liberale Parti, indtil han i Octbr. kaldte Riksdag. Riksdagen forbereder til Kæret, under hvilken endeel vigtige Reformers iværksattes. Men med Paven og den katolske Geistlighed opstod en betænkelig Strid. Allerede 1827 var der aflæst et Concordat, ifølge hvilket der skulde oprettes katolske Bisppeømmer i Derjogenbusch og Amsterdam, men dette var aldrig kommet til Udførelse. Forfatningen af 1848 gav enhver Kirk Lov til at ordne sine Anliggender frit og selvstændig, og Katholikkerne fremkom da med deres Lustre om Genoprettelse af det bisppepelige Hierarchie. Uden at meddele Regeringen noget berom, ordnede Paven 1853 den katolske Kirk i S. og oprettede et Erkebisppeømme i Utrecht. Saavel Regeringen som Generalfaterne og den protestantiske Befolkning sølte sig krænked og foruroligede herved; et nyt, mindre demokratisk men strengt protestantisk Ministerium (Baron Van Hall, Van Doorn o. A.) foretog da et Lovforslag angaaende den katolske Kirkes Organisation; dette antoges, men dermed er Striden næppe for bestandig tilende. Under den orientalske Krig holdt S. sig strengt neutral; det har i de senere Aar flede mere nærmet sig Frihandlens Princip. — Egn. Grattan, „History of the Netherlands“ (1830); van Kampen, „Geschichte der Niederlande“ (1831—33); Leo, „Zweiß Bücher niederl. Gesch.“ (1832—35); Janssen, „Gesch. der Niederl.“ (1840); Davies, „The history of Holland etc.“ (1851).

Holland i indskrænket men egentlig Betydning er Raadet for 2 Provinshver i Kongeriget S. eller Nederlandene. Nord-Holland, omgivet mod N. og N. af Nordsee, mod S. af Zuydersee, mod E. af Syd-H. og Utrecht, bestaar af Fastland og Deerne Wieringen (i Zuydersee), Texel, Blieland og Tex Schelling, og udgjør 45½ □ M. med 545,000 Indb. Det er et lavt, fladt og af mange Kanaler gennemskåret Land, som bestyttes mod Havet ved Klitter og mod Zuydersee ved Diger. Nord-Holland, omgivet af Nord-H., Utrecht, Seibren, Nord-Brabant, Zeeland og Nordsee, udgjør 55½ □ M. med 622,000 Indb.; det bestaar meest af de ved Rhinens og Raas's Flodmundinger danneede Der, og er for det Meste frugtbart Markland. — Begge Provinshver høre til de frugtbareste og stærkest befolkede i Nederlandene, Agerdyrking, Havedyrkning og især Dyrkning af saae paa et høit Trin; begge indehæle Nederlandenes vigtigste Stæder (i Nord-H. ligger Amsterdam, Haarlem, Hoorn; i Syd-H. Rotterdam, Leiden, Gouda, Delft, Dordrecht, Haag o. A.). S. bestle Skibene med det største Kongerige S.; ved Delingen af det franske Rige kom det under Lothringen og regjeredes siden af Grever, blandt hvilke Ordoerne af Blandingen tilsidt bleve arvelige Herrer af hele S. o. M. I det 14de Aarh. opstode under Uroligheder, foranledigede ved Strid imellem Margaretha, Enke efter Keiser Ludvig af Baiern

og Søster til den sidst afdøde Greve Wilhelm IV, og hendes Søn Wilhelm V; der daanede sig to Partier, Hoeks og Kabeljans (Margaretha's og Vilhelms Tilhængere). Den sidste af den bairerske Stamme var Jacoba, Datter af Wilhelm VI; efter mangehaande Anstrengelser for at forvare sig og sit Lands Uafhængighed imod sin sligtige og mægtige Nabo, Philip af Burgundien, maatte hun 1428 erkende ham for Regent i H. og tilkommende Arving af hendes Lande, og et senere Forsøg (1433) paa at forandre dette mislykkedes. Efter hendes Død 1436 tog Philip H. i Besiddelse, og dette deelte siden Skiebne med Burgundien (s. ovenfor ved Kongeriget H.).

Holland (Henry Richard Vassall, Lord), engeisk Statsmand, fød den 23de Novbr. 1773, Brodersøn af Ministeren Fox, traadte 1797 ind i Overhuset og fulgte der stedse en fristubet Politik. Han modstaae sig Krigen mod det revolutionære Frankrig og Unionen med Irland; efter Freden 1802 reiste han til Spanien og studerede dette Lands Sprog og Litteratur. Ved sin Tilbagekomst traadte han igjen i Oppositionens Rækker, og talte 1808 for Katholikernes Emancipation og for Understøttelse af Spaniernes Frihedskamp. Hans Gemalinde søgte at milde Napoleons Fængenskab paa St. Helena ved at sende ham Bøger. Siden var han Cantor for Hertugdømmet Lancaster i Ministerierne Grey og Melbourne. H. døde den 22de Octbr. 1840. Han udgav Biographier af de spanske Digtere Guillen de Castro og Lopez de Vega, af sin Onkel Fox samt „Memoirs of Lord Waldegrave“ m. M.

Hollandsk Sprog og Litteratur. Det hollandske Sprog er, ligesom det flamske, en Form af det plattyske, opkøbt ved en Sammenblanding af de gamle Frantzers og Sachsers Sprog. Begge vare oprindelig lidet forskellige Dialekter og gif nu der den samme Benævnelse „nederlandsk“, „ditsch“ eller „dätisch“, hvoraf det engeiske Ord dutch = hollandsk er kommet. Naar og hvorledes hiin Sammenblanding er gaaet for sig, kan ikke afgjæres, thi intet Mindesmærke af Landssproget gaar længere tilbage end til det 12te Aarh. Benævnelsen „hollandsk“ opkom først i det 17de Aarh. ifølgelig „Middel-nederlandsk“. Dette Sprog viser sig allerede tidlig i „Reinaert“ (s. Reineke) fuldkommen udbaanet; fra Slutningen af det 13de Aarh. gjaldt Mærkland som Mønster for Skriftsproget. Imens i Belgien det franske Sprog vandt stedse mere Overvægt, fremkaldte Modstanden mod det spanske Evangsheredømme i de nordlige Provinser et nationalt Udsprog og ogsaa paa Sprogets Omraade, og især Coornhert og Rarnix ubrøgede i det 16de Aarh. det Hollandske til Skriftsprog. I blandt Sprogets ældre Bearbejdere ere Cornelis van Kiel (Kilianus) ved sin Drbbog (udg. 1777) og Lambert ten Rate ved sin Grammatik (1723) vigtigst; ved Siden af dem maa Huydecoper nævnes. I Begyndelsen af det 19de Aarh. blev Restriktionen officielt fastsat efter Siegenboecks System; Weiland udgav en Grammatik (1805) og en stor Drbbog (1799—1811, 11 Bd.). I den nyere Tid have Dyer, Enlofs, de Jager, Brill o. A. gjort sig fortjente af Sprogets Behandling.

Den hollandske Litteratur har større Omfang og Betydning som videnskabelig og lærd end som folkelig Litteratur. Især fra den Tid af, da Reformationen var bleven udbredt og Landet havde gjenvundet sin borgerlige Frihed, har Holland kunnet fremvise berømte Navne i de fleste Vidensfæder. Philologien har altid være et glimrende Middelpunct for de videnskabelige Studier i Holland. Den Række af udmærkede Humanister, som Agricola, Erasmus og Lipsius aabnede, fortsattes af Scaliger, G. Grotius, Dan. og Nic. Heinsius og Gronovius; dem fulgte, om end af ringere Betydning, Græsvius, P. Burmann og Drakenborch. Af den historiske Oldtidskundskab gjorde Meursius, Salmasius, Perizonius og Weseling sig fortjente. En endnu mere glimrende Periode begyndte med Hemsterhuis, til hvem Rhunken, Waldenaer og Wytenbach sluttede sig. I blandt de nyere Philologer, som i det Hele arbejde i hines Aarb, nævne vi van Hensbe, van Lempe, Dale, Geel, Beerckamp og Lobet. Flere af disse Philologer have ogsaa udmærket sig som latinske Digtere. De sfterlandiske Sprogs Studium havede sig fra det 18de Aarh.'s Midte især ved Familien Schultens, siden fulgte Schröder, Hamaker, Koorda, Weyers, Imynhoff og Dozy; Leemans skrev over Ægyptisk, Siebold over Japansesk. — Ogsaa i Theologien er den philologiske Side af Vidensfæden især bleven dyrket; i Philosophien har man meest kun studeret den græske, kjendte flere berømte Philosopher (Cartesius, Bayle, Spinoza) en Tilblang havde et Friskid i Neerlandene. Mathematicen har fundet udmærkede Dyrkere i Holland (L. van Ceulen, Coehorn, Huyghens, i nyere Tid Krayenhoff, de Seider, Wylenbroed, Garnier, Astronomerne van Uttenhose, Moll, Kaiser o. fl.). Af Naturvidenskaberne have især Zoologien (Jan van der Hoeven, Schlegel og Temminga), Botanik, Pflanzl og Chemien (van Helmont, Boerhave) fundet fortjente Dyrkere. I Lægevidensfæden er Boerhave et berømt Navn; Holland har frembragt mange fortrinlige Anatomer (Knyck, Wrolik, Schröder van der Kolk o. fl.). I Rettsvidensfæden var G. Grote Stifter af den nyere Skole; og Statsret; foruden ham maa nævnes Voet, Koobt og især Schulting, siden van der Keessel og Eras, i den nyere Tid Kemper og i Statsretten Thorsbæde; i den historiske Behandling af hollandsk Ret Noordevier og Brig. Historien er bleven dyrket i Holland med Iver, men meest kun med Hensyn til Indlandet: Hooft (1581—1645) skrev „Nederlandche Historien“ fra 1555—84, G. Grotius („Annalos“ o. M.), G. Brandt (1626—86) havde især de firkellige Forhold for Die, Pontanus (1571—1640) skrev „Historia Geldæ“, Aigema bestrev i 14 Bd. Tidrummet 1621—68; i den nyere Tid fortjene at nævnes: Jan Wagenaer, Willem te Water (Tidrummet 1566—67), Marmann, Scheltema, A. Kluit (især over Hollands og Zeelands ældre Historie), van Kampen og Wiberdijl („Hollandsche Historie“, i ariskratisk Aarb). Som Historieforskere og Samlere af Rilbeskrifter ere at nævne Rigsgardivaren G. van Wijn, de Jonge, van den Berg o. A.

Den egentlige nederlandsk Nationallitteratur laaber sig ikke før tilbage længere end til det 12te Aarh. Paa den Tid begyndte en Række af episke Hofdigte, næsten alle ved Overføttelse eller Efterligning af franske Ridsler og meest tilhørende den carolingiske eller Artus-Sagn-trekslen. Vigtigere end disse er Folkeedigtet „Reinert“ (s. *Reinete*). Med Ribderøfenets Forsald og Borgerflabets Optomst traadte isædet for hine Eposser en anden Digtart, som med det fortællende Element søgte at forene det belærende. Dettets Hovedrepræsentant var Maerlant (1235—c. 1300, Forfatter af historiske Digte og Lærebogte), som fulgtes af Jan Boendale eller Jan de Clerc (1280—1351), Jan van Helu, Melis Stocke, Jan Veders (Forfattere af Rimsfransier o. M.). Af de Digtere, som saaledes forfulgte et belærende og moraliserende Niemed, vare Willem van Hildegarsberch (1350—1400) og noget senere Dirk Potter de meest ansete. Umiblerlid var ogsaa Dramaet optommet. Omvandrede Personer, ogsaa talde „Spreckers“, Efterlignere af de franske Jongleurs, opførte ved de Stores Hoffer raac, uden tvivl for en stor Deel improviserede Stykker, hvis Stof var taget af Bibelhistorien, Legenderne, Mythologien eller Hvidersagnene. Fra denne Begyndelse udviklede Theatervæsenet sig her omtrent paa samme Maade som i England, Frankrig o. s. v., gjen-nem geistlige Skuepil (Mysterier, Moraliteter o. s. v.) i Kirkerne ved Siden af raac Poesi og plump Spøg til Folkets Moerskab. Efterhaanden var den Kløst, som i Middelalderen overalt havde afviklet Abel og Borgerstand, nu saaledes formindsket, at begge Stænder kunde række hinanden Haanden til litterære Niemed i de saakaldte Rederyker-Kamre, som bleve af ikke ringe Betydning for den skønne Litteratur i Nederlandene. Disse „Rederyker“ (af det franske „Rhetoriciens“) vare litterære Klubber, Foreninger af Mænd af forskjellige Stænder, som samledes paa bestemte Steder og Lieder til poetiske Dvoeller og Foredrag samt til Førsørelse af Skuepil; Begyndelsen til dem gjordes allerede i det 14de Aarh., men de naaede deres Blomstring i det 16de Aarh. Undertiden samledes flere af disse Kamre og udfoldebe da stor Pragt i Optog o. s. v. De bleve af megen Betydning for Sproget og Litteraturen (især det i Amsterdam), og udvæde ogsaa nogen Indflydelse paa de politiske og kirkelige Forhold. De bedste ældre Digtere vare Philips van Marnix (s. *Middegeude*), Dirk Coornhert (1522—90) og H. Bissher („den hollandske Martial“), men over disse havde sig Hoost (1581—1647, Lyriker og Dramatiker), Joost van der Bondel (1587—1679, Dramatiker og Satiriker), C. Huyghens (1596—1686, en lærd Mand og Lyriker, Dibaktiker og Satiriker), og Sal. Gats (1577—1660, Forfatter af populære fortællende Digte). Ud over den Kreds, som hine 4 Mænd havde betegnet, kom Litteraturen ikke før hemind Slutningen af det 18de Aarh.; efterat Frihedskrigenes Begjæstring var forbi, tabte ogsaa Litteraturen sig, og en aandeløs Efterligning af den franske blev herstende, især efterat det nautiske Ebiets Ophævelse havde ført en Mængde flygtende Refor-meerte til Holland. Mibland den Tids middelmaadige Forfattere fortjene meest at nævnes

Philologen Dan. Heinius, Kampbnigen (Forfatter af aandelige Sange), Brebero (Efterspil-digter), Sam. Coster (Dramatiker), Ant. van Goes; senere Feitama og Winter. Fra 1770 Hæte ved Paavirkning af den engelske og tudske Litteratur Fremstrid til det Bedre, hvillse først visse sig i Lyriken hos van Alphen, Bellamy, Feit og Nieuwland; men Ingen har større Fortje-neste af sit Fædrelands skønne Litteratur i forskellige Retninger end Willem Hilderbijl (1756—1831). Helmers er bekendt ved sit bestræbende Digt „De hollandsche Natie“, Tollens (død 1780) var den meest populære Digter. Romanikken blev indført af den begavede Jan van Lennep, som var paavirket af B. Scott og Byron; han nærmest staaer i den poetiske Fortælling Bogæers, i Romanen van den Hage. Mibland de ældre Romanforfatterinder nævne vi Elisabeth Wolf, sødt Bester, og Agathe Deken; i den nyeste Tid har Fruen Louisa vanbet et Navn og Skaff gjort Lykke ved sine Landshoveller. Humoristen Folke (1755—1812) udmærkede sig ved Bid og Lune. — Sign. Van Kampen, „Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden“ (1821—26); Siegenbeek, „Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde“ (1826); Jonsbloet, „Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst“ (1851—53); Mont, „Overzicht der nederlandschen Volkslitteratur älterer Zeit“ (1834).

Hollandske Kirke, den. Luthers Skrifter udbredtes tidlig i Holland, og de første Martyrer for den lutherske Betsjendelse befege Baalet i Antwerpen 1523. Forbindelsen med Frankrig og Schweiz skaffede dog senere den reformerte Betsjendelse Herredømmet. Carl V lod i Holland Wormseredretet fuldbørde i al dets Strenghed, og Tusinder døde som Martyrer for deres evangeliske Betsjendelse. Endnu værre rasede Inquisitionen under Philip II, uden dog at kunne naae sit Maal. Præsten Onido de Bred i Forening med flere Eigestinde fortsættede en calvinistisk Betsjendelse (Confessio Belgica), der paa Synoden i Antwerpen 1566 formelig blev vedtagen som nederlandsk Trossbetsjendelse, og Menighederne konstituerede sig efter Calvins Forfatningsgrundsætninger under Presbyterier med Præster, Eldste og Diaconer, og under Provinzial-Synoder. 1576 udfædte Prindsen af Oranien en Kirkeordning i 40 Artikler, i hvilken der, til Forbeel for Statu, gjordes betydelige Afgivelser fra den uafhængige presbyteriale Kirkeforfatning. Nationalsynoden i Dortrecht i Begyndelsen af det 17de Aarh. bannede et vigtigt Knudepunkt for Kirkens Udviklingshistorie saavel i Henfænde til Pære som Forfatning. Dortrechter-Artiklerne havde endnu symbolisk Anseelse i den nederlandsk-reformerte Kirke. Senere fandt kun Provinzialsynoder Sted, og som Følge heraf ordnede enhver Provinds sine kirkelige Anliggender efter eget Godtbestændende. I Tiden før og under den franske Revolution afgave de reformerte Hollændere glimrende Betsjere paa deres Kjærlighed til den gamle Kirke og Forfatning. Med Slutningen af det 18de Aarh. fandt Nationalismen dog ogsaa Indgang i Nederlandene, og med Stæten gik ogsaa Kirkeforfatningen til Grunde. Ved den nederlandsk Stats Genoprettelse 1814 tog Sta-

n Kirke regimentet i sin Gaand og bragte 1816 i „almindelig Regjering for den reformerte Kirke“ ifaand, hvorved Menighederne og Provindsialsynoderne erholdt en god Deel af deres tidligere Rettigheder tilbage. Den constituerende Synode 1816 fuldstændigjorde Barket ved et Reglement for Kirketilfyn og Kirketugt. Imidlertid udsæde den rationalistiske mennonitistiske ledning en skabelig Indflydelse paa den nederlandske Kirke i det Hele, og Forandringen af Raadene, for hvilken der opstillede en meget r Formular, aabnede Veien for enhver vilkaarlig Lære. Da fremstod Digteren Bilderijl, som i religiøs Patriotisme med glæbende bredte indrede imod det almindelige Affald fra bortrechter = Synodens Troesbellemler, og kæmpede for Restaurationen af den gamle nederlandske Kirke og dens Orden. Til ham uttede sig to af ham omvendte Jøder, da oista, en begavet Digter og Skribent, og egen Capabosa, siden H. de Coel og H. P. Scholte. Coel blev afaat 1834; den største deel af hans Menighed samt 4 andre Præster klærede sig høitidelig deres Utrædelse af en rasafaldue Kirke og forklærede dette Skribent m en Tilbagegang til den ortodox-reformerte Kirke; de bleve som Separatister og Forstyrre af den offentlige Substjeneste belagte med engelske og Frængselsstraffe, og nseides ensilig med, ved Kongens Naade, at blive anshjendte som en fepareret kristelig Kirke (1836). ra den Tid af bestaaer der fprebt over hele olland en fra Statskirken afstilt reformert Kirke, som i Forsatning og Lære har fillert g paa den nederlandske Kirkes gamle Grundold og haandbæver Kirketugten med stor Alvor. den tæller mellem 50,000 og 70,000 Medmmere.

Under Stormene i Aaret 1848 ublastede Synoden et heelt nyt Reglement for Kirkeforfatningen, da man var misfornstet med den Indflydelse, som Loven af 1816 indbræmmede Stans Overhoved og den verdslige Dvirighed. midlertid lystebedes det først senere, ved et den 3de Marts 1852 sanctioneret Reglement, at iae denne Lov ophævet. De væsentlige Grundræmmer fra 1816 bleve vel bibeholdt, men bedyliglig Forandring foretoges til Fordeel for en kirkeelig Autonomie. I Episcopen for den afstelte Menighed staaer nu et Kirkeraad, bestaaende af Præsterne eller Præsten, Velsbste og Dialoner, valgte af Menigheden. Den hele andskirke er deelt i 43 Klasser med 10 Provincialtrede. Klasseforamlinger finde aarlig tied mod Slutningen af Juni Maaned; de bestaae af Velsbste og af Præsterne, faaledes at Anskillet af de Velsbste ikke tør overstige Antallet f Præster. Disse Forsamlinger udvæbne nu trede Medlemmerne af Provindsialklassen (Provincialaalkerkbestuur, klassikaal bestuur), og det aabende Klasseudvalg fører det kirkeelige Tilfyn, ogder Kirkevisitationer, over Kirketugt, afgjør Stridigheder og kan suspenderer Præster, Candidater, Velsbste og Dialoner. Ogsaa dette Collegium er sammensat af Præster og Velsbste, ten saaledes, at der kun er een Velsbste for ver to Præster; det holder Møde 6 Gange aarlig. Istedetfor den gamle Provindsialsynode r der nu i enhver Provinds en Provindsial-

autoritet („Provincialaalkerkbestuur“), der bestaaer af saa mange Præster, som Provindsen tæller Klasser, og endnu een Præst som Secretair og for hver to Præster en Velsbste. Denne Provindsialbestyrelse udsbeter kirkeelige Anordninger for Provindserne, kan afstætte Præster, Velsbste o. s. v., bestyrer Candidaternes Prøvelse og træder sammen 3 Gange om Aaret. Den lovgivende Autoritet er den almindelige Synode, som aarlig træder sammen i Haag, den første Onsdag i Juni; den bestaaer af 10 Præster, af hvilke hver Provindsialbestyrelse sender een, og af 3 Præster, der repræsenterer den walloniske Kirke, den ost- og vestniskiske Kirke og Kirken i Limburg. Til disse geistlige Repræsentanter kommer endnu een Deputeret fra hvert af de 3 theologiske Faculteter i Leyden, Utrecht og Groeningen, og 3 Velsbste, der vælges af Provindsialbestyrelserne efter en vis Rækkefølge. De løbende Forretninger bestyrer af Synodalcomissionen, der bestaaer af Synodens Præsident, Vicepræsident og Secretair, af 3 Præster og Velsbste og 1 theologisk Professor.

Hollandsk Mølle kaldes i Danmark gjerne Bindmøller, naar ille hele Møllen, men kun Hatten, det er den Møllen bedækkende Kuppel, der bærer Aplerne og dermed Bingerne, dreies efter Binden.

Hollar (Wenzel v: Wenceslaus), udmærket Maler og Kobberstikker, født i Prag 1607, udbannede sig under Math. Merian i Frankfurt, og udgav allerede 1625 sine første Blade. Han reiste overmaade meget omkring og har stultet en Mængde Prospector af Byer og Egne, hvor han havde været; da han kom til London med Grev Arundel, stal han her, foruden nogle Plader efter Malerier af dennes Samling, tillige 28 Blade Ornatus mallebris Anglicanus 1639, der 1642—44 efterfulgtes af tilsvarende Afbildninger fra forskjellige andre europæiske Følleslag. Trods sin umaadelige Fliid (han har stultet henved 3,000 Plader) var han dog hyppig i Erang, og var nærved at fastes i Gjeldsfængsel, da Døden borttrev ham den 28de Marts 1677. Han arbejdede mere med Naalen end med Grafskiffen, men frembragte Mesterværker ved sin eiendommelige fremgangsmaade; dog staae hans Arbejder efter andre Kunstnere tilbage for hans originale. Kobberstikamlingen i Kjøbenhavn besidder en temmelig stor Suite af H.'s Arbejder.

Holm (i Byggebæsenet), s. Sommer.

Holm (Christian), dansk Dyrtemaler og Maler, født i Kjøbenhavn 1803, besøgte Akademiet og blev Elev af Gehauer. Han reiste meget, især i de scandinaviske Lande, og nedstætte sig fra 1835 i München. Men allerede 1846 borttrev Døden ham i Rom, midt i hans Talents bedste Udvikling.

Holmboe (Bernt Michael), født 1795 i Valders i Norge, blev 1818 Lærer i Mathematisk ved Christiania Kathedralskole, 1826 ved Universitetet (1834 Professor) og bøde 1850. I to Aar foredrog han ogsaa Astronomie og var Lærer ved den militære Skiffskole fra dens Oprettelse indtil sin Død. H. udgav meget benyttede Lærebøger i de fleste Grene af sin Videnskab (Aritmetik, Geometrie, Stereometrie, Trigonometrie, høiere Mathematisk), bestyrkede

Udgaven af N. S. Abels efterladte Skrifter (s. Abels) og skrev flere Afhandlinger i „Magazin for Naturvidenskaberne“.

Holmboe (Christoffer Andreas), Broder til den foregaaende, født 1796, tog 1818 theologisk Examen med Udmærkelse. 1820 begyndte han ved Christiania Universitet at foredrage de østerlandske Sprog (1825 blev han Professor), hvilket han siden har fortsat, kun med Afryddelser paa Grund af videnskabelige Udenlandsrejser (1821 og 1822 studerede han saaledes i Paris). Hans udstrakte Sprogkundskaber have ogsaa skaffet ham Anseelse i en Mængde udenlandske lærde Selskaber. H.'s mangfoldige Skrifter og Afhandlinger omfatte Oversættelser fra og Bearbejdelser over Hebraisk, Tyrkisk, Arabisk, Sanskrit, Keltisk, Kappisk, Oldnordisk, foruden flere dermed beslagtede Sprog. Har ere af Bigtighed hans tre Programmer (1846—50), indeholdende „Sammenligninger imellem den oldnorske Grammatik og Sanskrit“ samt „Det oldnorske Sprogs væsentligste Ordforraad, sammenlignet med Sanskrit og andre Sprog af samme Art“ (Wien 1852, 4to). Fra 1830 blev han Medbestyrer af Universitetets Myntkabinet og har siden udgivet en Række af numismatiske og antiquariske Afhandlinger. Ogsaa disse Graaffninger beredtes ved Sammenligninger imellem nordiske og asiatiske især buddhistiske Udtag. H. har flere Gange været Medlem af kongelige Kommissioner vedkommende Underviisningsvæsenet.

Holmegaard er en Herregaard i Sjælland (Præsts Amt, Dammer Herred), der har en i Danmark ganske eendommelig Bygningsform, idet den bestaar af en gammel Bindingsværks-Hovedbygning paa en meget høi Kampsteens-Grund, opført 1635 af Rigsadmiral Claus Daa til Ravnstrup. For denne Eiers Tid tilhørte H. Frederik II's berømte Rigshofmester Peder Dre til Sidselseld; senere Gehejmemaal Otto Krabbe, og i dette Aarh. Gehejmemaal Grev Chr. Conr. Soph. Danneffjeld-Samsø, Amtmand i Præsts Amt, hvis næstældste Søn, Overstjævt Grev Chr. Danneffjeld-Samsø, er den nuværende Eier. Til Gaarden hører et betydeligt Glasværk (i Lybjerger Herred), der nævnes efter samme og er anlagt 1825.

Holmgang var i den nordiske Oldtid det gjængle Navn paa Tvekamp, fordi den gjerne holdtes paa en Holm eller Ø.

Holmen er det almindelige Udtryk for Dragsværket i Kjøbenhavn, s. Sammelholmen, Nyholmen.

Holmestrand, Kjøbstad i Jarlsbergs og Laurvigs Amt, Christiania Stift i Norge, ved Christiania Fjord, udsætter især Trælast og Sælhundestind. Toldbindtægterne i Aaret 1855 vare 22,687 Spb., fra Ublandet aukom i s. A. 183 Fartøier og til Ublandet afgik 140. I Aaret 1856 eiede Byen en Handelsflaade af 88 Fartøier paa 4,659 Emst. 1,850 Tubb.

Holmsland er en frugtbar Ø i Jylland, beliggende i Ringkjøbing-Fjord og hørende til Sidsø Herred i Ringkjøbing Amt. Den er 1½ □ M. stor, havde 1855: 1853 Tubb., og beles i to Sogne, Ny- og Sammel-Sognd, der udgjøre eet Pastorat. Den er ved en Træbro forbunden med Fastlandet tæt ved Ringkjøbing.

Holnæs er et i Flensborg-Fjord udslydende Næs af Angel i Slesvig. Der er Controlet for Skibe, der seile til Flensborg, og færgeri til Brunsnæs paa den modsatte Side af Fjorden.

Holographum (gr.) kaldes et Testament, som heelt igjennem er skrevet med Testators egen Haand. Et saadant havde efter den tidligere danske Lovgivning, om det end ikke var oprettet: under de anordnede Former, dog en særegen Afgang til ved kongelig Confirmation at opnaa fuld Gyldighed; men dette er bortfaldet ved Lovloven af 1845. I Slesvig er det derimod efter den nugældende Lovgivning tilstrækkelig til en testamentarisk Dispositions Gyldighed, at den er egenhændig skrevet, dateret og underskrevet af den Afsæder.

Holopfernes, Afsyrerlonden Rebusudværgers Feltherre, blev dræbt af Judith ved Belerigen af den jødiske Stad Bethulia.

Holothuria, s. Soppste.

Holt (Frederik), født 1791 i Holmestrand i Norge, søgte Videnskaben i Kjøbenhavn og vandt 1813 dette Universitets Guldmedaille for Bevarelsen af et Priestsprogemaal, og tog 1817 Doctorgraden i Medicin ved Universitetet i Christiania, ved hvilket han 1824 blev Professor. H.'s Virksomhed og hans mange litterære Arbejder have især beledet været rettede paa Sundhedspolitik og den medicinske Statistik. Han har ogsaa været Medlem af flere kongelige Kommissioner over deslige Emner (Choleraepidemien, Pharmakopøens Udarbejdelse, de Sindsboages Aar, Medicinalforvaltningen). Kommissionen angaaende Fængelsvæsenet, hvoraf han var Medlem, foranledigede, at et Dødsfængsel i Christiania blev opført efter det philabelphiske Princip. For løslatte Straffanger skiftede han 1856 et Legat paa 400 Spd. Han er Medlem af mange lærde Selskaber.

Holt (Hans Peter), født den 22de Decbr. 1811 i Kjøbenhavn, dimitteredes 1829 fra Bergerskolen i Kjøbenhavn, og sydsle ved Universitetet især med Rhetik og Poesie. Da Selskabet for de skjønne Videnskaber udsatte en Præmie for 4 fæderlandske Romancer (1831), konkurrerede H. til den og hædredes med Selskabets Bifald. 1833 udgav han et Bind Digte og blev Lærer i Dans og Efterfølgelseslæstets Realstole; Aaret efter udkom tre „Noveller“. 1836 ansattes han som Lærer i Dans og Logik ved det kongelige Landcavalieakademie. Den almindelige Opmærksomhed henvendtes dog først ret paa ham ved de to smaa simple og hjertelige Sørgebigte („O Fæderland, hvad har du tabt!“ og „Farvel!“), hvormed han ved Frederik VI's Død saa smukt tolkede Landets Sorg. Disse banebærende Veien for de smagfulde „Digte“ (Iste Samling), han umiddelbart derpaa udgav, og han fik nu kongelig Understøttelse til en Udenlandsrejse, som han tiltraadte i Efteraaret 1840, paa hvilken han især opholdt sig i Rom og Neapel, paa Ischia og Sicilien. Efter sin hjemkomst i Sommeren 1822 nedlagde han Udbytet af de herlige Dage under Sydens Himmel i „Ude og hjemme, Rejseerindringer“ (hvoraf det Veste var blevet bragt paa Papiret paa Ischia), som indeholdt nogle interessante Meddelelser i Prosa (en Skitse om Improvi-

tricen Rosa Labbei, Novellen „Reiseflamme-aten“ og en Skildring af Ischia samt flere nulle Digte. 1844 debuterede han som Dramatiker med det romantiske Drama „Dra-jino“, der gjorde megen Lykke paa Scenen, og 846 fulgtes af Baudevillen „William og Emma eller Vanburen“. Ved Krigens Udbrud i Fora-ret 1848 blev han ansat som Expeditions-:cretair ved Generalcommandostaben for det :rrejybske Armeecorps og var tillige Givil-:djutant hos Generalerne Hedemann og Krogh, hvilken Egenstab han beledt i flere Træfning-er. Aaret efter, i hvilket Aar han blev Lærer Danst ved Escadetalabemiet, udgav han Dig-et „Den lille Hornblæser“, hvis livlige Skil-:ringer fra Krigen sandt megen Sjensklang. Af :ans øvrige Arbejder skulle vi nævne „Digte, :den Samling“ (1849) og „Sicilianse Skizzer og Noveller“ (1852). Hans „Danst Læsebog“ Iste Afd. den prosaiske Deel, 2den Afd. den :oetiske Deel) er en meget brugt Skolebog. I :aret 1856 foretog han en ny Udenlandsreise, :ærneste for at gjøre sig bekendt med de større :heatre, og opholdt sig flere Maaneer i Berlin, :dresden og Wien. Efter et kort Besøg i Ita-:ien gif han tilbage over Paris, hvor Théatros :rançais fængslede ham i længere Tid. 1859 :vortog han Reaktionen af „Den Berlingske :idende“, efter i flere Aar at have forestaaet :ens Feuilleton.

Holt (Poul), født i Drammen 1789, blev 811 juridisk Candidat, 1819 Expeditionssecr-:air i det norske Kirkedepartement, 1829 conf. :ustitiarius i Akershus Stiftsoverret, 1831 :tsesfor i Høiesteret, og døde 1840. Fra 1818 :ar han Stortingets Archivar og Udgiiver af :ets Forhandlinger. I Marene 1833, 1836, :837 og 1839 var han Stortingetsmand fra :hristiania. Som saadan vandt hans Frisind og ædle Maadehold den Anerkjendelse, at Stor-:hingets Medlemmer opreiste en Mindesteen paa :ans Grav.

Holt (Poul Christian), født 1776 i Røsen i :orge, blev 1813 conf. Amtmand i Akershus, og var 1814 Medlem af det overordentlige :orting. Saa snart Foreningen med Sverrig af dette Storting var besluttet, blev S. Stats-:cretair og 1822 Statsraad. I denne Stil-:ing forblev han indtil den 19de April 1848, :et han saavel hos Kong Carl Johan som hos :ong Oscar nød den største Tillid og Ind-:lydselse. Ligesom hele det Ministerium, hvortil :an hørte, søgte han at holde Regjeringen i en :naabeholden, konservativ Gang. Her er han :mest for den Dualighed og Klogskab, hvormed :an 1817—21 tilenbragte Dpjsjesselen mellem :Danmark og Norge (Forbælingen af Staternes :iendomme og Gæld).

Holtkebro er en Kjøbstad i Jylland, Ring-:jøbing Amt, Hjerm Herred, beliggende paa :egge Sider af den efter Byen benævnte Aa. :en N. for Aaen liggende største Deel af Byen :altes Nørreland, den mindre Deel S. for :aen Sønderland; de ere forbundne ved en :ng Træbro. Indbyggernes Antal var 1855: :526 (1801 kun 853). Af offentlige Bygning-:er mærkes Kirken, bygget i Korsform, Raad-:huset, opført 1846, og en ny Skolebygning. :er er ogsaa en Amtstue og en Sparekasse.

S. har et betydeligt Forbrugsland, 2,160 Tdr. :and af 98 Tdr. Hartkorn, og Agerbrug er :derfor en vigtig Erhvervsstiftelse. Ogsaa :andelen er i de senere Aar tiltagen og drives for-:nemmelig over den 2 M. mod N. ved Him-:fjorden beliggende Laebelabs Struer, hvormed :. nu er forbundet ved en Ghaussee. Ved :oldsbædet vare 1857 hjemmehørende 12 Far-:tøier af 177 Emst. — S. nævnes allerede 1287; :dens ældste bekendte Privilegier ere givne af :ong Christian III 1552. I det 17de og 18de :Aarh. blev Byen hjemsegt af 6 Ildebrande, :hvoreved den blev sat meget tilbage. — :old-:bro-Aa eller Stor-Aa, et af de største :andløb i Jylland, udspringer paa Hølsheben, :løber først mod N. V., derpaa mod V., igjen-:nem S., og falder ud i Risum-Sj. :Den er temmelig bred, men lav, og omgivet af :enge; Længden er omtrent 11 M.

Holtken er et tydt Hertugdømme og tillige :en Deel af det danske Monarchie. Det er det :nordligste Land i Lybfland, der gaar op imel-:lem Besterhavet og Nærøsen, og begrænses :mod S. af Elben, som danner Grændsen mod :Hannover, og mod N. af Eideren, som afstiller :et fra det danske Hertugdømme Slesvig; mod :S. D. og S. støder det op til Lybel, Lauens-:borg og Hamborg. Landet indtager et Flade-:indhold af 155 □ M., og havde 1855: 523,528 :Indb. (1769: 278,963, 1803: 325,748). Som :Enclaver i S. ligger det oldenborgske Fyrste-:dømme Lübed eller Lutin samt afskillige Smaa-:parceller af Fristæderne Lybels og Hamborgs :Geleter. I Henseende til naturlig Befastenhed :er S. en Fortættelse af Slesvig, og Dver-:fladen er ligesom i dette Land af meget for-:sffellig Befastenhed i den vestlige og østlige :Deel. Den sidste er af Nærøsen indskraenket i :en Mængde Bugter (Kielerbugt med Kieler-:fjorden, Kolbergheide, Neufahrt-Bugt), der danne : flere gode Havne; det er frugtbar, storrigt, :ballet Bungsberg S. D. for Lüzenborg 504 F.) :og rigt paa Indløser (Gruber-Ss, Pibner-Ss, :Selenter-Ss, Westen-Ss o. fl.). Midten af :Landet er en sandet, tilbeels lyngbevokset, paa :nogle Steder med Mose- og Slosskræntninger :oplyst Slette, der hører til den Hedefastning, :som fra Hannover gaar heelt op igennem :Midten af den jødske Halvø; S. for denne :indtil Besterhavet strækker sig et fladt, dybtlig-:gende Markland, der ved magtige Diger maa :beskyttes mod Havets Indtrængen. De her-:værende Havne ere ubetydelige og forlades af :Bandet i Ebbetiden. De vigtigste Landløb ere: :Floden Elben med dens Bifloder Bille, Alster, :Pinnau, Krudau og Stör, og Floden Eideren :med dens Tilløb Wehrau, Tevena, Luhnau, :Halerau, Gieselau, hvilke løbe ud i Besterhavet; :Schwentine, der falder ud i Kielerfjorden, og :Trabe, der løber ind i det lybelske Geleet. — :S's Klima er meget foranderligt, dog i det :Hele sundt, undtagen Dpholbet i Marsteguenne :for Fremmede. S. er et agerdyrkende Land, :hvor tillige Dvægavl spiller en meget betydelig :Rolle. Foruden de almindelige Sædearter dyr-:kes Kaps, Hør, Kartofler og Kunkelroer. I :Marstken er Frugtbarheden overordentlig stor, :endog 2—2½ Gange saa stor som paa den :frugtbare Nsilde; de frugtbareste Markstræ-

ninger anvendes alene til Græsgrange, hvorpaa der findes en stor Mængde Stude og Feste, men i de mindre frugtbare Stræklinger er Kornavl Hovedsagen. Saandværksdriften er i det Hele i en blomstrende Tilstand; det Samme gælder ogsaa om Handel og Skibsfaar. Indførselen udgjorde 1857 en Vægt af 414,753,376 Pd. til en officiel Værdi af 15,163,397 Rdl., og Udførselen, meest Artikler henhørende til Korn- og Dvaagproduktionen, 473,614,182 Pd. til en officiel Værdi af 14,388,604 Rdl. Af den hele Omsætning i Udenrigshandelen faldt over 54 pCt. paa Hamborg. Af Bigtighed for de commercielle Forhold er Elberkanalen paa Grænsen af Slesvig og Jernbanen, der udgaar fra Altona, ved Elmshorn afsætter en Sidegren til Glückstadt, hvorfra den nu er forsat til Tjebo, og ved Neumünster deler sig i to Arme, en til Rendsborg, hvor den støder til den syd-slesvigsk Bane, og en til Kiel. Antallet af be i H. hjemmehørende Skibe udgjorde 1857: 1,256 af 20,513½ Emsh. Af Befolkningen 1856 levede 416,633 i Fjelderne og paa Landet, og 106,895 i de 14 Stæder, saaledes fordelte:

I 17 tilveels betydelige Fjelder (4 over 5,000 Indb., 2 mellem 4 og 5,000, 2 mellem 3 og 4,000) levede 54,268 Indb. Befolkningens Hovedmasse hører til den lutheriske Kirke; det hele Antal af andre Troebelstjendere var 5,925, hvoraf 3,507 Söder, 1241 romersk Katholiske, 831 Reformerte, 147 Mennonitter, 146 Baptistter, 45 Anglikanere og 8 af forskellige Secter. Med Hensyn til Administrationen deles Hertugdømmet i Stæder og Landdistricter. Stædernes Øvrighed er Magistraten, der bestaar af en Borgemeister og Raadmand; Altona har en Øverpræsident som Øverøvrighed. Landdistricterne ere: 1) 9 Amtsbidricter (høert under en Amtmand), der omfatte 16 Amter, nemlig Ahrensbædd og Plön; Bordesholm, Kiel og Cronshagen; Rendsborg; Steinburg; Segeberg; Traventhal, Reinsfeld og Methwisch; Neumünster; Reinbeck, Tremsebützel og Trittau; Cismar; 2) Herstædet Pinneberg under en Landdrost; 3) Øverstædet Ranzau og Herstædet Perzhorn under en Administrator; 4) de to Landstæder Nordre- og Søndre-Ditmarsken, hvert under en Landfoged; 5) de 4 Køgsbidricter, der bestyres af Inspecteurer; 6) de 3 adelige Klostre Tjebo, Breech og Uetersen, der administreres af Forstandere („Verbitter“, Provster), som ere H.'s „Prælater“; 7) de 4 adelige Gødsbidricter Oldenborger-, Breeker-, Kieler- og Tjeboer-D.; 8) de 9 Cancelliegøder, 2 Wildnisgøder og 6 lybske Gøder; 9) de storhertugelig oldenborgske Fideicommissgøder, og 10) de lybske Stiftsgøder. Under Øverøvrighederne staae Oppeborstelsmændsmændene (Amtsforvaltere, Landstiverer, Amtsinspecteurer), der ubertidens tillige ere Actuarer, og Hønsfogederne, der have Opsyn med Beis- og Kjørselsvæsenet, de offentlige Bygninger o. best. Sognekogderne (Kirchspielvögte) ere

Politiembesmænd og Formænd i Sognekofamlingerne. Actuarerne ere Retsofficiere og Auctionsdirecteurer. Af flere Instanter har Hertugdømmet den holfteen-lauenborgske Deersappellationsret i Kiel og Øverbispederierne (Øverretten, Overconfessoriet og Landretten) i Glückstadt. I geistlig Henseende staaer H. under en Generalsuperintendent med Titlen af Bisped, der har Sæde i Altona; det er beest i 12 Provstier. H. har et Universitet i Kiel.

Maal og Vægt i H. I Altona bruges samme Maal og Vægt, som i Hamborg. I det øvrige H. er Længdemaalet det hamborgske. Vægten i 1 Rode paa nogle Stæder 8, paa andre 9 Maal = 14,0, og 16,0, danske Fod. — Mædemaalet er meget forskjelligt. — Formaalet er det danske. For Rydende Væger bruges derimod det hamborgske Maal. — Sædelvægten er den lybske. 1 Schiffsfund er 20 Piesfund à 14 Pfund à 32 Loth à 4 Quentchen. 1 Centner er 112 Pfund, 1 Pfund er 486,000 fransk Gram = 0,007, danske Pfund.

H.'s Historie. H., ogsaa kaldet Nordalbingen, bestod i Middelalderen af 4 Dele: H., Stormarn, Bagrien og Ditmarsken, og udgjorde en Deel af Hertugdømmet Sachsen; efter Lyblands Inddeling i Kreebe hørte det til den nederste Kreebe. De tre fornavnte Lande forenedes i første Halvdeel af det 12te Aarh. under Grever af det schauenburgske Huns, hvorimod Ditmarsken efterhaanden blev en fri Bønderepublik. De første holfteenste Grever vare: Adolf I (c. 1110 — c. 1130), der fik Øverstæderne H. og Stormarn som Lehn af Hertug Lothar af Sachsen (den senere Keiser); Adolf II (c. 1130 — 64), som tillige kom i Besiddelse af Bagrien; Adolf III, der 1201 blev fangen og fortrængt af den danske Hertug (og det næste Aar Konge) Valdemar Seier, som erobrede H. og fik kejserlig Stadfastelse paa Besiddelsen 1214; og Adolf IV, som 1225 igjen kom i Besiddelse af sine fædres Lande. De han 1239 nedlagde Regeringen, begyndte Udstyngningen af H., idet han efterfulgtes af sin to Sønner Johan I og Gerhard I. Den først (1239—68) stiftede den kieliske Linie, der allerede uddøde med hans Sønner Adolf V Pommeranereren (1263—1306) og Johan II den Første (1263 — c. 1320); Gerhard I (1239—90) stiftede Tjeboer-Linien, der ved tre af hans Sønner igjen deelte sig i tre Linier: den plönstke eller vagriste (Gerhard II den Blinde, som eegtede den danske Enfødning Agnes af Brandenburg, 1290—1314, Johan III den Milde 1314—59 og Adolf VII 1359—90), den rensborgske (Henrik I 1290—1304, Gerhard IV eller Geert den Store 1304—40, Erbstret Henrik II den Fernhaarde 1340—81, Nicolaus 1340—97 og Johan 1340—57, Brodrene Gerhard VI 1381—1404, Albert 1381—1403 og Henrik III, Bisped af Osnabrück, 1381—1421, Brodrene Henrik IV 1404—27, Adolf VIII den Gamle 1404—59 og Gerhard VII 1404—33) og den pinnebergske, der begyndt med Adolf VI og først uddøde 1640 med Otto V. Den sidste Linie, der blev i Besiddelse af familiens Stamgøds Schauenburg i Westphalen, eiede kun en lille Deel af det lybske H.; det øvrige Land var beest imellem de to andre Li-

ier, og siden 1390, da den plønstre Linie udsøede, forenet under Greverne af den rendsorgsfte Linie. Det sjenftlige Forhold, hvori e holfteenfte Grever flabig flode til Danmark, det de forbandt sig med de mod det danfke Kongehuus sjenftle Hertuger af Sønderjylland i Abels Slægt mod dette Rige, hvor de endog under den ugle Konge Chriftopher II og i den ærmeffe Tid efter hans Død spillede Ferrer, ndes omtalt under de paagjeldende Personer. Forholdene tvang endog den flogte Margrete til at forlegne Grev Gerhard VI med Hertugdømmet Sønderjylland 1386, og den Krig, der bevndte med dennes Søner i Slutningen af Dronningens Lovetid og førtes med Udholbened, om end ikke med Dytgighed, under næsten ele Crit af Pommerns Regjering for at bringe et nævnte Land tilbage i sin gamle Forbindelse med det øvrige Danmark, førte ikke til Raaket, da man ved Freden 1435 maatte lade Grev Abolf VIII beholde det. Ved samme Tid nes H.'s Lehnfsafhængighed af Sachfen at ere ophørt. Efter Abolf's Død fom H. 1460 Forbindelse med Danmark under hans Søners Kong Chriftian I. Men de Offre, som ragtes for denne preciaire Erhvervelse, vare forholdsmæssig fløre; thi det danfke Land Sønderjylland blev berved knyttet sammen med Danmarks Arveffene til en for sig bestaaende Stat, og det ufalige Forhold, fom faaledes indtraadte, aar igjennem hele den følgende Tids Historie til de flbste Dage. Ikke heller ubebleve Delingerne under Regenterne af den oldenørgffte Stamme, ligesaa lidt som tidligere, nen de strakte sig nu ogsaa til Slesvig. Da Chriftian I, fom 1477 af Keifer Frederik III arve faaet Grevskaberne H. og Stormarn opviede til et Hertugdømme, hvori ogsaa Dithmarsken indlemmedes (dette Land fom dog først Forbindelse med Hertugdømmet ved Erobring 559), var død 1481, maatte hans Efterfølger Nordens Riger Kong Hans 1490 dele begge Hertugdømmerne med sin Broder Frederik, fom it den gottorpfke Deel, medens Kongen beholdt den segebergfte. Denne Deling hævedes vel ved Frederik's Tronbestigelse 1523; nen hans Efterfølger Kong Chriftian III foreog 1544 en ny Deling med sine to Haldbrødre, worden han fely beholdt den sønderborgffke Deel, Hans (den Veldre) fit den haberslevffke og Abolf den gottorpfke Deel. Hans døde iten Efterkommere, men Abolf blev Stamfader til en magtig Slægt, og H. var derpaa i 229 Aar (ligesom ogsaa Slesvig indtil 1713) deelt mellem de danfke Konger og de holfteen-gottorpfke Hertuger (Abolf 1544—86, Frederik II 1586—87, Philip 1587—90, Johan Abolf 1590—1616, Frederik III 1616—59, Chriftian Albrecht 1659—94, Frederik IV 1694—1702, Karl Frederik 1702—39, Carl Peter Ulrik, fom udfift Keifer Peter III, 1739—62, Paul, russiff Storfyrste og senere Keifer), under idelige Stridigheder, indtil 1773, da den gottorpfke Deel af H. ved en Tractat fom i Forbindelse med den kongelige Deel imod Affaaelsen af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst til den yngre Linie. Smibleritid havde Kong Frederik II 1564 foretaget en tredie Udftikning af Hertugdømmerne, idet han overlod forffjellige

Dele af samme til sin Broder Hans (den yngre), der blev Stifter af de sønderborgffte Linier (den kongelige Deel kaldtes senere den glückstadtffte), af hvilke den yngre, den plønstre, havde sine Befiddelser i H. og udsøede med Hertug Frederik Carl 1761, hvorpaa denne Deel af Hertugdømmet fom til Danmark. Chriftian IV var den første danfke Konge, der indfaaet det Fordærvelige i disse Udftikninger og forfjergede sine Brødre og Søner paa anden Maade; ved Hertug Johan Abolf's Arvestatut af 1608 og Kong Frederik III's af 1650 forebyggedes fremtidige Delinger. Da det oldgamle fchauenburgffke Huus albeles var uddød med den pinnebergffte Linie 1640, blev Pinneberg deelt imellem Danmark og H.-Gottorp, hvilket flbste folgte sin Audeel til Chriftian Rangan; Keiferen oprettede heraf Grevskabet Rangan, fom 1726 fom til Danmark. 1773 var faaledes hele det nuværende H. famlet under den danfke Krone. Da det tybfte Rige opløfftes 1806, hævedes det Lehnfsforhold, hvori H. havde flaaet til den tybfte Keifer, hvorpaa det indlemmedes fom en uafhellig Deel i den danfke Stat; men da Wienercongressen 1815 oprettede det tybfte Forbund, tiltraadte Kong Frederik VI samme fom Hertug af H. og Lauenborg, hvilkke Lande fom til at indtage den 10de Plads i Forbundet, til hvilket de to Hertugdømmer nu flille et Contingent af 6,000 Mand, hørende til 10de Armeecorps's 2den Division. Ved Stænderinftitucens Indførelse i Danmark 1834 fit H. sine egne raadgivende Provindsflaflænder (Forflamlingsflæde Hæher); famtidig bermed blev Slesvig knyttet nærmere til det tybfte Hertugdømme i administrativ Henseende ved „den slesvig-holfteenfte Regjering“ paa Gottorp og „den slesvig-holfteen-lauenborgffke Overappellationsret“ i Kiel, ligesom begge Hertugdømmer allerede længe havde forteret under et fælleds, „det slesvig-holfteen-lauenborgffte“ (tidligere kaldet „tybfte“ og „slesvig-holfteenfte“); Cancellie i Kjøbenhavn og høvt fælleds Statsholter og commanderende General, i hviffe Holter Kong Chriftian VIII indfatte sin Svoger Prinds Frederik af Auguffenborg (1842—46): Omflændigheder, fom væffentlig bidroge til at nære de slesvig-holfteenfte Ideer, der fom til Udbrud i et Oprør i Marts 1848 med en treaarig blodig Krig til Folge. Det var den nuregerende danfke Konge forbeholdt, efter Krigens heldige Tilendebringelse, at gjøre Ende paa den nævnte unaturlige Forbindelse og raade Bod paa den Række af Misgreb, fom hans Formænd paa Thronen i denne Retning havde begaaet. Den 11te Juni 1854 udfstedtes en „Forordning angaaende Hertugdømmet H.'s Forfatning“, og det næffe Aar blev H. beflagtig i den ved „Forfatningslov for det danfke Monarchies fælledsflaflænder“ af 2den Octbr. 1855 faffatte Deelftatsforfatning, hvilkken dog senere ved en kongl. Rundgjørelse af 6te Novbr. 1858, foranlediget ved Conflicter med det tybfte Forbund, er bleven hævet for H.'s og Lauenborgs Bedkommende, faa at de tybfte Hertugdømmers Stilling i Deelftaten for Tiden (Marts 1860) henflaaer uafgjort. — Af Bærker angaaende H. flal her nævnes: Schrøders „Topographie des Herzogthums H.“ (2 Bd., Oldenb. 1841); B.

E. Christianis „Gesch. der Herzogth. Schlesw. und Holst.“ (4 Bd., Kiensb. und Leipz. 1775—79) og samme Forf.'s „Gesch. der Herzogth. Schlesw. und Holst. unter dem Oldenb. Hause“ (2 Bd., Kiel 1781—84), fortsat af D. S. Wegewisch (1588—1694, 2 Bd.) og **H. v. Rabbe** (1694—1808, Alt. 1834); i „Nordalb. Studien“ 3die Bd. har Wiernagk leveret vigtige Bidrag til en kritisk Behandling af det gamle holfsteenske Fyrstehuus's Historie.

Holfstein er Navnet paa en gammel Adelsflægt, der stammer fra Nordtydskland (rimeligviis, som Navnet tyder paa, fra Holfteem), og tidlig havde store Besiddelser i Mecklenburg, ligesom i den nyere Tid i Danmark. **Ulric Adolf S.**, den første Greve til Holfsteinborg, var født den 14de April 1664. Han kom som Page til Christian V's Hof og blev en Ungdomsven af den følgende Konge Frederik IV, der 1700 opbyttede ham til Friherre og overdrog ham det til Kronen samme Aar hjemfaldne Baroni Fuitrendal; siden blev han besøgt med Kongen, da han var gift med Storcantsler Grev Cour. Reventlows Datter Christine Sophie, ældre Halvsøster til Dronning Anna Sophie. Den 1ste Jan. 1708 blev S. opbyttet til Greve, og af hans Godter oprettedes Grevskabet Holfsteinborg; 1712 blev han Storcantsler og Elephantridder, og var Kong Frederik IV's meest betroede Minister; han døde den 21de Aug. 1737. En Sønnesøn af ham var den kunsfabriker og udmærket buelige Grev **Ulric Adolf S.** (født 1731), der 1771 af Struensee blev sat i Spidsen for det nye Finantscollegium og tillige for Kjøbenhavns ombannede Bestyrelse, men blev afsløjet ved Struensee's Fald det følgende Aar. Han døde i Altona 1789. — **Frederik Adolf**, Greve af S. til Holfsteinborg, en Sønnesøns Søn af den første Greve, født den 18de Octbr. 1784, indtager en i flere Henseender hæderlig Plads blandt Danmarks fortjente Adelsmænd. Efter at være bleven Student i Kiel 1802 (indstrevet blandt de Studerende i Kjøbenhavn 1807) og have taget juridisk Embedsexamen 1808, havde han som Lehnbesidder sit stadige Ophold paa Holfsteinborg, og da han aldrig indtraaede i Stats tjenesten, benyttede han sit Otium fornemmelig til at virke for sit Gods. 1809 stiftede han det holfsteinsborgske Industriselskab og 1810 en Spare- og Laanelasse for Grevskabet, den ældste i Danmark, ligesom han 1833 paa Fuitrendal oprettede et Institut for fattige og forældreløse Børns Opdragelse til buelige Agerdykere (senere flyttet til Gaarden Hjortholm, nu Holfsteinsmind). Men især bestrebede han sig for at vække et religiøst Liv blandt Godsets Bønder, saavel ved Ansættelse af Præster, der kunde virke i Samklang med ham, som ved Skrifter. 1832 var han Medlem af den Forsamling af „oplyste Mænd“, der blev sammenkaldt i Kjøbenhavn for at tage forskellige Gjenstande angaaende Danmarks Provindsialstænder under Overveielse, og blev derpaa valgt til Deputeret i den roestkibske Stænderforsamling, men deeltog kun i dens første Session 1835, da han allerede døde den 21de Mai 1836. — **Johan Georg S.** (af en anden Linie), født den 16de Febr. 1662, gif fra mecklenburgsk over i dansk Tjeneste og kom i stor Udbest

hos Kong Christian V, som gjorde ham til Hofmester hos sin Søn Prinds Carl, ligesom ogsaa hos Kong Frederik IV, der kort efter sin Thronbestigelse 1699 bestilte ham til Overlandbroski i Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, 1706 til Deputeret for Finantterne og Hofmester hos Kronprindsen (Kong Christian VI) og 1712 til Minister i Geheimeconseilet; senere blev han ogsaa Elephantridder. Han døde den 26de Decbr. 1730. — Hans ældste Søn **Johan Advig S.**, den første Greve til Lethrabort, er endnu mere bekendt. Han var født den 7de Septbr. 1694, blev 1721 Hofmarskal og 1724 Overkammerherre hos Kronprinds Christian (Kong Christian VI), der efter sin Thronbestigelse 1730 bestilte ham til Stiftsbefalingsmand over Sjællands Stift, 1732 til Administrator for Hørlusholm, 1734 til Deputeret for Finantterne, 1735 til Oversecretair i det danske Cancellie og Minister i Geheimeconseilet, hvis mest betydende Medlem han derpaa var lige til sin Død. 1740 blev han Patron for Kjøbenhavns Universitet og 1742 Bidskabskabernes Selskabs første Præs, 1746 optagen blandt de danske Lehnsgrever og til af sine Godter oprettet Grevskabet Lethrabort, og blev næste Aar Ridder af Elephanthen. S. udmærkede sig lige meget ved Dygtighed i Statsstyrelsen, varm Iver for Bidskabskabernes Fremme og sine adle personlige Egenheder. Han døde den 29de Jan. 1763.

Holfsteinborg er et Grevskab i Sjælland, Sørs Amt, der blev oprettet den 1ste Jan. 1708 for ovennævnte Ulric Adolf Holfstein, hvis Sønnesøns Sønnesøn er den nuværende Besidder. Det indbefatter Godserne S., Sneedinge og Fuitrendal, hvilket sidste tidligere udgjorde et eget Baroni, og har 1,724 Ldr. Hartorn af alle Slags. Hovedgaarden S., Grevskabets Hovedsæde, har en høj Veliggenhed tæt ved Stranden med viid Udsigt over Bordingborgbugten, 1½ M. S. O. for Skjeller. Under Navnet Braabegaard tilhørte den i den katolske Tid Roestkibe Bispestol og blev ved Reformationen indbragen under Kronen. Ved Mageliste kom den under Frederik II til Søneren Niels Trolle, en Broder til den berømte Hørlus Trolle, hvisken Familie derpaa lange eiede den og købte den efter sig Trolholm. 1707 folgte Oberstlieutenant Anders Trolle den til U. A. Holfstein, da Friherre til Fuitrendal. Bygningen bestaaer af 4 sammenhængende Fløje, af hvilke Kirken, der tillige er Sognkirke, udgjør den ene.

Holfsteinborg, Colonie i Grønland under 67° 10' n. Br., har c. 850 Indb., hvoraf 10 Europæere.

Holfstenschuus er et Baroni i Høen, der blev oprettet den 15de Septbr. 1779 for Geheimeraad Adam Christoph Holfstein, hvis Sønnesøn er den nuværende Besidder. Det indbefatter Godserne S. og Kalleballe i Svendborg Amt samt Langens (Baroniets Hovedsæde) i Odense Amt, og udgjør 1,151 Ldr. Hartorn. Hovedgaarden S., beliggende i A. D. for Faaborg, heed tidligere Fjindstrup og tilhørte 1314 Gotskalk Little, en af de Adelsmænd, der for Utrøstak mod Kong Erik Men ved blevne erklærede fredslose. Senere var den i Familierne Wenstermands, Raugens og Schults

efsbefle. 1707 blev den solgt til Oberkliente-
ant Christophør Adolff Holsten, der hørte til
i gammel franskf Familie, som i Slutningen
det 16de Aarh. var indvandret i Holsteen og
nære i Danmark; han udmærkede sig i den
anfse Successionskrig, og faldt i Slaget ved
essingborg 1710. En Broder søn af ham var
en ovennævnte første Baron A. Chr. Holsten.

Holten (Carl Valentin), Søn af Mægler
lathias H., er født i Kjøbenhavn den 18de
Maj 1818. Han bestemte sig først til at udbanne
g i dette Fag, nogle Aar paa Frederiksværk,
men begyndte 1837 at studere ved den polytech-
nisk Lærekunst, hvor han 1841 tog Examen i
Mechanik. Strax efter blev han ansat som
mannensis hos H. C. Orsted og begyndte
året efter at holde Forelæsninger for ham.
militært lagde han sig efter de gamle Sprog
; Philosophien og erhvervede 1849 akademisk
borgerret ved en Conferens. Nogle Maanedes
ter blev han ansat som Lector i Physik ved
niversitetet, Aaret derpaa som Lærer i Physik
ed den militære Højskole og 1852, to Aar
ter Lærebogs Døb, som Professor i Physik ved
niversitetet. Han har meest virket ved Fore-
esninger, isaa vel populære som videnskabelige.
populære Afhandlinger af ham findes i for-
jellige Tidsskrifter; han har ogsaa udgivet en
opulær Naturlære og besæget to Udgaver af
rheds mekaniske Naturlære.

Holtenau er en Landby og et Lødsted i
verlugsummet Eidsvåg, der har en Højn Be-
ggenhed ved Eiderkanalens østlige Munding,
M. N. for Kiel.

Holtnepe, s. **Veftaa**.

Höly (Eudwig Heinrich Christoph), tydsk
digter, født den 21de Decbr. 1748 i Nærheden
i Hannover, var Medlem af „Gainsbund“ i
öttingen. I hans Digte (Elegier og Idyller)
: en blid Længsel, en veemodig Læng-
l efter uforstyrret Nydelse af Naturen og
i stille Forudsættelse af Dødens Nærhed (hans
elsbre var meget svagt), en naive og elskværdig
nberlighed de fremherskende Egenheder. Han
de alleerede den 1ste Septbr. 1776.

Hölmann (Adolf), tydsk Sprogforsker, født
310 i Carlshöhe, blev 1852 Professor i tydsk
p og Litteratur i Heidelberg, og har gjort
g bekendt ved skarpsindige Undersøgelser over
vrogelige og kritiske Gjenstande („Über den Um-
ut“; „Über den Ablaut“; „Über den griechi-
hen Ursprung des indische Ehterkreises“ o. fl.).
remdeles har H. studeret den indiske Litteratur
„Rama“, 1843; „Indische Sagen“, 1845-47.
M.) og beskæftiget sig med Aileinskrifternes
orklaring.

Holum (Isl. Hólar) kaldes den ene af de forhen-
rende toende Bispestole i Island. Gaarden lig-
: i Gjaltaalen, i Slagastjór-Sýssel i det nord-
ge Island. H. Bispestol blev oprettet 1106,
ter Nordlandbingerne Dnsse, af den Skat-
stiftes Biskop Sigur Jónsson. Holums første
ip var Jon Ógmundsson (den Hellige), som
de 1121, og dets sidste (den 3tte i Tallet)
r Sigurd Stephansson, død 1798. Derefter
lehed en Officialis Bispedømmet, indtil det
301 blev neblagt og forenet med det Skat-
stift under een Biskop, der nu residere i

Keyhavi. H., der nu er en Præstegaard, er
siden gaaet over i Privates Hænder.

Holyrood (d. e. Hellig Kors) kaldes det
gamle skotske Kongepalads, som blev anlagt af
David I i Midten af det 12te Aarh., men ned-
brændt af Engulanerne 1544 og derpaa gjen-
opbygget af Jakob V. Det beboedes siden af
Maria Stuart (hvis Bærelser endnu forevies)
og Jakob VI, indtil denne besteg den engelske
Throne; Cromwells Tropper ødelagde det atter,
men Carl II restaurerede det 1670. H. har
1795-99 og 1830-32 været beboet af de fra
Frankrig flygtede Bourboner.

Holywell, Stad i Flintshire i Wales (Eng-
land), ved Floden Dee's Munding, har Kob-
ber-, Bly- og Kulminer, Bomulds-spinderier og
Beverier. 10,000 Indb.

Holzhauser (Bartholomæus), s. **Bartholomæus**.
Homan (Johan Baptist), født 1663 i Baiern,
var Munk, men flygtede fra Klosteret til Altmun-
berg, hvor han blev Protestant, lagde sig efter
Kobber- og Landfortifikation, og 1702 stiftede en
Landfortshandel, som snart vandt en stor Ud-
strækning (han leverede efterpaanden hened 200
Landfort, berislvandt det store Atlas over hele
Verden i 126 Blade). H. døde 1724.

Holzfrue, s. **Holdfrue**.

Homarus, s. **Hummer**.

Homburg (Wilhelm), en af sin Tids berøm-
teste Chemikere, født i Batavia 1652, studerede
Physik under den berømte Otto v. Guericke og
Chemie under Boyle, og blev Doctor i Medicin
i Wittenberg. Han døde 1715 som Pvilage
hos Hertugen af Orleans. For Chemien har
H. gjort flere meget vigtige Opdagelser, men
som dog ere temmelig isoleret stillede og ikke
beregneede paa at danne eller sætte noget sær-
eget System.

Homburg var der Høje, Residensstad i
Landgrevsabet Hessen-H., 2 M. N. S. for
Frankfurt a. M. ved Foden af Taunus, har et
smult Slot og endel Fabriker. Siden 1834
har H. været et af de meest besøgte og elegante
Badesteder i Tydskland; den har 5 Mineral-
kilder, der indeholde en stor Deel Alkaliske og
ere temmelig jernholdige. Det har ogsaa en
stor Spillebank. 5,000 Indb.

Homer er Grækenlands og overhovedet Old-
tidens ældste og berømteste Digternavn. Efter-
retningerne om hans Liv og personlige Forhold
ere i høieste Grad usikre; angaaende hans Leve-
tid kommer vistnok Herodot Sanhedden nær-
mest, naar han sætter hans Blomsringsperiode
omtrent 400 Aar før sin egen Tid, altsaa om-
trent ved 880 f. Chr. Om hans Fødsel er
der ligeledes stor Tvivl; 7 Stæder gjorde hin-
anden den Ære stribdig, at være H.'s Hjem;
kun saa Meget synes afgjort, at han var fra det
græske Lilleasien (rimeligst vel fra Smyrna).
Det store Fremstridt, som den episke Digtkunst
stiber H., bestaar deri, at han, medens de
tidligere Digtere kun behandlede mindre Partier
af Sagnetredjen i korte Sange, sammensatte de
i en kunstnerisk Composition et større, afflutet
Hele. Den Sagnetredje, fra hvilken H. hentede
Stoffet til sine to store episke Digte, Iliaden
og Odysseen, var den troiske. Iliaden be-
handler en betydningsfuld Episode af den tro-
janske Krig, nemlig Achille's Brede og dens

Følger. Achilles er bleven haardt krænket af Agamemnon og holder sig, forbitret paa Grækerne, borte fra Kampen. Strøg i Begyndelsen af Digtet blive vi gjorte bekendte med Andeningerne til denne Vrede; derpaa følger en lang Række af Kampscener, ved hvilke Digteren faaer Leilighed til at lade Grækernes Hovedansøgere optræde haanlende. Efterat Grækernes Nød er flegen til det Høieste, og efterat de for-gjedes have sendt et Gesandtskab til Achilles for at forsone ham ved glimrende Tilbud, over-tales han endelig af sin Ven Patroklos til at tillade denne at gaae i Kampen, isært Achilles's Rustning. Patroklos bliver sældet af Hektor, og da ubsoner Achilles sig endelig med Aga-memnon, gaaer i Kampen og beover sin Ven ved at neblægge Hektor. Dog ender Digtet ikke umiddelbart med Hektors Død; det faaer en mildere og mere beroligende Slutning ved Beretningen om, hvorledes Achilles, rørt ved den gamle Priamos's Bønner, udleverer Hektors Lig; Digtet ender da med en Fremstilling af Hektors høitidelige Begravelse. — Gjenstand for Odysseens er Odysseus's Hjemfart fra Troja; Digtet falder i 4 Hovedparti; det første („den fraværende Odysseus“) omfatter 1—4 Sang. Medens Odysseus sjernet fra sit Hjem holdes tilbage paa Den Duggia, har en talrig Skare af Beilere til hans Hustru Penelope taget hans Hus i Besiddelse og fortærer hans Eiendomme; endelig beslutter hans Søn Telemachos sig til at drage til Pylos og Sparta, for hos Nestor og Menelaos at ind-behente Efterretninger om sin Fader. Det andet Hovedparti („den hjemvendende Odysseus“) om-fatter 5—13 (B. 92) Sang; heri berettes, hvor-ledes Odysseus fra Duggia kom til Phæaernes Land, hvor han blev venlig modtagen af Kong Alkinoos, ved hvis Hof han fortæller sine hidtil oplevede Eventyr. I den tredje Deel, Sang 13 (B. 93)—19 („den paa Hevn pønsende Odys-seus“) lægger han i Forening med sin Søn, der imidlertid er vendt hjem, og den trofaste Gyde Eumeos, en Plan til at dræbe Frierne; i den fjerde Deel, Sang 20—24 („den Hevn øvende Odysseus“) berettes Udførelsen af denne Plan. — De homeriske Digte skulle af Lyburg først være bragte til Grækenland. Tre Aar-hundreder efter foranstaltede Pisisstratos og Pisi-stratiberne en Samling af dem; senere rebi-derede Aristoteles dem for Alexander den Store; den Skikkelse, i hvilken de foreligge for os, skrives sig fra alexandriniske Kritikers Bearbejdelser.

Allerede i Oldtiden havde man bemærket, at der gik en anden Aand og Tone gjennem Odys-seen, end gjennem Iliaden. I den nyere Tid har F. A. Wolf i sine „Prolegomena in Ho-merum“ (1795) opstillet en Hypothese, der har vundet en stor Mængde Tilhængere. Han an-tager, at de homeriske Digte ikke ere en enkelt Mand's Værk, men at de ere fremgaaede af en heel Række af Digtere og Sangere, Homeridene, der have fingeret en Homer som deres Heros eponymus; disse forskellige mindre Digte vare da senere blevene tilslæmpede og sammenpassede til to større Heelheder. Mod Wolfs Hypothese er der blevet reist mange og vægtige Indvæn-dinger; navnlig have Mitsch og R. D. Müller med Held vindiceret Digtene's oprindelige Gen-

hed. Af de utallige Udgaver og oplysende Skrifter kunne følgende nævnes: Laurer, „Ge-schichte der homerischen Poesie“ (Bd. 1, 1851); Mitsch, „Sagenpoesie der Griechen“ (Bd. 1, 1853). Udgaver af Wolf (4 Bd., 1817 og oftere); Velfer (1843); Fäsi (4 Bd., 2det Opl. 1854). Fremdeles af oplysende Skrifter: Mitsch, „Erfklarende Anmerkungen zur Odyssee“ (3 Bd., 1826—40); Nägelsbach, „Anmerkungen zur Ilias“ (1850) og „Homerische Theologie“ (1840); Döberlein, „Glossarium Homerium“ (1850). Af de tydske Oversættelser er Wolf's den mest ansete (sibst udg. i 2 Bd. 1853); paa Dantsk er de homeriske Digte, oversatte af Chr. Wilster (2den Udg., 2 Bd., 1855).

Homerider, egentl. Efterkommere af Homer, kaldte de Gamle en paa Chios hjemmehørende Sangerskole, der ved Overlevering forplantede Homers Digte eller vel ogsaa selv digtede i homerisk Aand. Senere indbesatte man under dette Navn alle dem, som beklægtede sig med Forebraget af homeriske Digte. Navnlig høre til dem Forfatterne af de saakaldte homeriske Hymner (udg. af Matthiä 1805; af Hermann 1806; af Franke 1828). Det under Homers Navn gaaende parodiske Digt „Batrachomy-machien“ skriver sig derimod upaatvivelig fra en laugt senere Tid; det Samme gjælder om de Homer tillagte Epigrammer.

Homiletik (gr.) kaldes den videnskabelige An-visning og Belehring til at prædike. Navnet, der viser tilbage til den oprindelige Betegnelse for Prædiken (s. **Pomitte**), er først kommet i Brug i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarh. S's Historie er beskrevet af Leng: „Die Geschichte der H.“ (1839).

Homilie (gr.), Samtale, kaldte man fra det 4de Aarh. den kristelige Prædiken; denne be-klægtede sig kun med Lærens Fortlaring, fulgte Gangen i samme og benyttede Leiligheden til praktisk Opbyggelse. Den saaledes opfattede H. kaldes ogsaa en analytisk Prædiken og mod-sættes som saadan den syntetiske, der sammen-fatter den opbyggelige Fortlaring af Læren under en levende Hovedtanke (Thema). — **Homiliarium** kaldes en Samling af Prædikener for hele Kirkeaaet, der er sammenstillet af forstjeil-lige Kirkefædres Værker og har en officiel Cha-rakter som Mønstersamling for Prædikerne og tjener som Kirkebog til Forelæsning, dersom den Geistlige er uduelig til selv at prædike. Læsten, at anlægge saadanne Samlinger, tilhører den første Tredeleel af Middelalderen. Det be-kjendteste Værk af denne Art er Carl den Stores H., der blev samlet af Alcuin og Paulus Diaconus.

Homilist, de elementarste, s. **Elementarum**. **Homilius** (Gottfried August), udmærket Or-ganist og Kirkekomponist, var født d. 2den Febr. 1714 i Rosenthal paa den sachsiske-bøhmiske Grænsje, og døde d. 1ste Juni 1785 som Cantor og Musikdirektor ved Korsstolten i Dresden. Af hans fortrinlige Kirkekompositioner ere kun faa trykte, men mange, navnlig Motetter, ud-bredte i Manuscript. Den af ham udarbejdede Choralbog benyttedes endnu i Dresden ved Sub-s-tjenssten.

Homogeneitet, Sænsartethed, er den Egenkab ved et algebræisk Udtryk, at alle Leddene ere af samme Dimension med Hensyn til de deri fore-

ommonde concrete Størrelser (s. Dimension). En Ligning, som ikke spdbestjør denne Betin-
else, er i sig selv meningsløs, s. Ex. $ab = c$,
naar alle Bogstaverne betyde Linier (hvilket vilde
være at sætte en Flade lig med en Linie). Ofte
empydes dog Formler, især i *Mechaniken*, der-
re ud som uhomogene; men naar de under-
orsaaede Genheber tilføies, vil Φ . altid være
essitueret. — Paa lignende Maade kaldes en
function homogen med Hensyn til de deri
indeholdte Variable, selv om disse ikke betegne
concrete Størrelser, naar alle Led med Hensyn
til disse ere af samme Dimension. Saaledes
 $x^2 + ax^2y + a^2y^2$ homogen med Hensyn
til x og y , men ikke, hvis a tillige betragtes
som variierende.

Homologe kaldes man i Naturhistorien saa-
anne Dele, der i en høiere, mere ideel eller
identiskelig Forstand have samme Betydning
og kunne føres tilbage til det samme Grund-
egreb, om de end frembyde en meget forskjellig
form og Udseende og anvendes paa meget for-
sellig Maade og for at fremme meget forskjellig
Liemed i Dyrets eller Plantens Liv. Saa-
ledes ere f. Ex. alle Rygradens Svirveler h.;
især og Baglemmerne ere h., Fuglens Binger
re h. med vore Arme, men ikke med Dragens
s. b. A.) Flagehud. Figeledes ere alle Leddyrs
anner h. Dele, hvor forskjellig de end ere
dbannebe, som Mund-, Gælle-, Gribes-,
svømmefødder o. s. v., men Insecternes Binger
er hoesken h. med dem eller med Fuglens o. s. v.;
Armens Legeme bestaaer af h. Led, Søstjernens
f h. Straaler o. s. v. Alle Planter's Blade ere
.. hvad enten de danne Rimbladene i Frøet,
Blengelblade, Vægerblade, Kronblade, Støv-
ler Frugtblade, ligeledes alle Stengeldele o. s. v.
- I *Chemien* har man homologe Kætter,
er navnlig i den nyere organiske *Chemie* hjelpe
teget til at indordne de utallige Stoffer i be-
emte Grupper og Kætter, saaledes er f. Ex.
Nyrethyre, Eddikehyre, Propionshyre o. m. fl. h.,
et de ere sammenfattede efter samme Formel,
emlig $C_n H_{2n} O_2$, det er: lige mange Atom-
er ulstof og Brint i Forbindelse med 4 Atom-
er Nitrogen i saaledes 2 Sulfstof, 2 Brint
og 4 Nit, Eddikehyre 4 Sulfstof, 4 Brint og 4
Nit o. s. fr.). Figeledes er Vand, Biinaand og
Ether h. Legemer, idet Biinaand kan betragtes
som Vand, hvori et Atom Brint er erstattet ved to
atomer Sulfstof og 5 Nit, medens i Ether begge
atomerne Brint ere erstattede hvert med 2 Sulfstof
og 5 Nit, saaledes:
$$\begin{matrix} H & O & C_2 & H_5 & O & C_2 & H_5 & O \\ | & | & | & | & | & | & | & | \\ H & H & H & H & H & H & H & H \\ \text{Bånd} & \text{Biinaand} & \text{Ether} & & & & & \end{matrix}$$

Homologumena, s. *Antilogumena*.

Homonymie (gr.), „eenbenaete“, kaldes man
: Ord, der lyde ligestant men have forskjellig
etydning og ofte — især i *Frans*, hvor de af
me Art ere meget hyppige — skrives forskjellig.
Ex. *Arce* (i Legemet — til at roe med); i
ransk mer *Sav*, *mère Mober*, *maire* Borger-
ester.

Homoptera, de eensvingede, bruges deels
i Cicaderne i Mobsætning til Lægerne, de
eensvingede (Heteroptera), deels om Gulb-
reddene, de eensvingede Sjelmfjæber, i Mobs-
ætning til Græshopperne, de ueensvingede
jelmfjæber.

Homöopathie (gr.) er Navnet paa det af *Sam-
Hahnemann* i Slutningen af forrige Aarh. opstil-
lede System for Helbredeslæren, hvilket beroer
paa den Sætning, at Sygdommene helbredes ved
de Midler, der frembringe dem lige Virkninger
(similia similibus). Elgn. *Hahnemann* og *Ho-
mopathie*. H. s. Theorie hviler paa følgende *Ho-
moponnement*: Sygdom beroer oprindeligt kun paa en
Forstemning af den eiendommelige Livskraft, som
under Sundheden pleier at holde Organismen
i en harmonisk Orden. Denne Forstemning kan
man kun erkende gjennem Anomalier i Or-
ganismens Virksomhed; følgelig bestaaer for
Lægen Sygdommen kun i en Samling af Symp-
tomer, og ere disse hoesede, da er Sygdommen
det ogsaa o: da er Livskraften atter bragt i sin
rette Virksomhed. Men Sygdomssymptomerne
kunne ei paa anden Maade tilintetgjøres af
Medicamenterne, end naar disse besidde den
Kraft, ligeledes at fremkalde Sygdomsyttringer
af Organismen, og disse Yttringer kan man
naturligtvis kun erfare ved Forsøg paa det sunde
Menneske. Altsaa er Symptomcomplexet den
eneste Indication for Valget af det bestemte
Lægemiddel, medens paa den anden Side de
sygelige Symptomer, som Lægemidlerne frem-
kalde hos den Sunde, ere det Gneske, hvoraf
man kan slutte sig til deres helbredende Kraft.
Nu lærer endelig Erfaringen, at det Lægemiddel
er det virksomste imod en Sygdom, som i det
sunde Legeme fornaaer at fremkalde Symptomer,
der ligne denne. Altsaa er den størst mulige
Lighed mellem Sygdomssymptomerne og Læge-
midlets Virkningsphænomener nødvendig til
Sygdommens sikke og hurtige Helbredelse. Det
er imidlertid vigtigt, at Medicamentvirkningen
ei træder for stærkt frem, hvilket ofte hindrer
Helbredelsen; størstidom maa den helst mærkes
saa lidt som muligt, og dette kan opnaaes ved
særdeles høie Grader af Fortyndning af Medica-
menterne, hvis Lægekraft altsaa efter denne
Theorie netop stiger i Forhold til Fortyndningen
(potentieres). Dette er Grundtanken med de
saakaldte infinitesimale Doser, hvis Fortyndning
steer efter visse Regler, undertiden endog paa
en høist charlatansmæssig Maade, og hvilke da
dispenseres til Brug paa Suffer i Form af
Kugler („Sufferdoctor“). Denne Lære blev imid-
lertid snart paa forskjellig Maade forvansket af
Hahnemanns Tilhængere og Efterfølgere, af hvilke
han endog selv ofte havde megen Sorg. Læren
gjorde imidlertid bestandig Profeslyter blandt
det lettroende og for det Bidunderlige sleske
mobbetagelige Publicum, og Homöopathierne be-
tænkte sig ikke paa at vreligeholde denne Inter-
esse ved at snie de størst Absurditeter til *Hahn-
manns* Bygning. Der gives naturligvis homöo-
pathiske Læger, der, støttede til en virkelig viden-
skabelig Udbanelse, udsøve Lægekunsten efter
homöopathiske Principer, og disse have endog
en vis Fortjeneste af Bidskaben, idet de ialt-
sald levere Bidrag til Betsitet for Sygdoms-
menes Sesobhelbredelse og deres naturlige Forsøb.
Men Størstedelen af de homöopathiske Læger ere
Folk, hvem Φ . ei alene har været en velsommen
Simplification i Behandlingslæren, men ogsaa
i Sygeundersøggelsen, i Sygdomslæren, i Ana-
tomie, Physiologie o. s. v., kort sagt i alle de
Bidskabsgræne, hvoraf hvert enkelt er i uund-

værligt Led i Regjendenskabens Tjæbe. — Homöopathiske Lærestole gives ved flere nordamerikaniske Universiteter, som og i Spanien. I Wien og i Røthen findes Sygehuse, hvor Behandlingen ledes efter disse Principer; det sidste Sted synes i det Hele at være Centralpunctet for den homöopathiske Virksomhed. En ikke ringe homöopathisk Litteratur findes, angaaende hvilken kan henvises til: „Homöopathische Vierteljahrsschrift“ (1849); Hirschel's „Zeitschrift f. homöopath. Klinik“ (1851); Hirschel's „Die H.“ og „Die H. und ihre Bekenner“ (1851); Stapp's „Archiv f. die homöopath. Heilkunst“ (1828—43); Hartlaub's „Annalen der homöopath. Klinik“ (1830—33); „Bibliotheca homöopathica“ (1842).

Søndboeter (Melchior), hollandsk Maler, født 1636 i Utrecht, død 1695, var Dyrmaler, men beffæstigede sig næsten udelukkende med at male Fugle, som han fremstillede med overordentligt Liv og Trostak; hans Arbejder betalttes allerede i hans Levetid med høje Priser. Ogsaa hans Farfader og Fader vare Malere, den sidste ligesom Sønnen Dyrmaler.

Sondius er Navnet paa en hollandsk Kobberstikkerfamilie, hvoriblandt især de to Kunstnere af Navnet Hendrik, den Eneste født 1573, død i Haag 1610, den Anden født i London 1680 og død efter 1644, have udmærket sig, men hyppig foretrak, da deres Naade at stille paa er temmelig eens.

Sondon (Jean Antoine), fransk Billedhugger, født d. 20de Mars 1741 i Versailles, død d. 6te Juli 1828 som Professor ved Ecole des beaux arts, vandt allerede i sit 20de Aar den store Priismedaille i Sculpturen. Hans vigtigste Arbejder ere: en Statue af Diana; Voltaires Buste i Théâtre français; la Frileuse, tilhørende Kongen af Preussen, og Statuen af Washington i Generalcongressens Sal i Washington.

Sonduras, 1) en af Republikkerne i Centralamerika, grændser mod N. til Sondurasbugten, den vestligste Deel af det caraiske Hav, mod S. til Guatemala og det store Ocean (hvor Kysten vel kun indtager en Strækning af 10 M. men indeholder Fonsecabugten med en fortrinlig Havn), mod S. til San Salvador og Nicaragua, mod V. til Mosquitokysten; Grændserne ere paa flere Steder usikre). Fladeindholdet er rimeligvis 17—1800 □ M. (det angives høist forskjellig, fra 3,680 til 930 □ M.). S. er for det Meste et Høiland, som falder terrasseformig af mod V.; her findes uhyre Stove med fortrinlige Træarter og mange Metaller, især Guld. Befolkningens Antal angives fra 200,000 til 360,000. Regjeringsformen er republikansk med en Præsident og 2 Kamre. Hovedstaden er Comapagua, som ligger i en fra N. til S. gaadende Indsenkning, gjennem hvilken det er paataent at anlægge en Jernbane fra Puerto Cabello til Fonsecabugten. Angaaende Landets naturlige Befaafthed og Historie henviser vi forresten til Centralamerika. 2) Britisk S., ogsaa efter Hovedstaden kaldet Belize, er en engelsk Colonie paa den sydsørlige Side af Halvøen Yucatan og paa Vestkysten af Sondurasbugten. Fladeindholdet kan anslaaes til 500 □ M. (Nogle angive det meget større, Andre endog mindre), og Befolkningens Antal til 30,000, af hvilke de 15,000 leve i Hovedstaden Belize. Det er lavt

og frugtbart Land, hvis Rigdom befaaer i de nmaabelige Stove, hvorfra Mahagoni- og Campêche træ udføres. Det bestyres af en engelsk „Superintendent“, som staaer under Gouverneren paa Jamaica. — I det 18de Aarh. nedstaaet nogle Englændere sig ved Sondurasbugten for at sælge Træ og drive Smughandel, og ved Freden i Versailles (1763) erholdt Englænderne Ret til at stifte Etablissementer i det sønnavnte Viemed i Districtet mellem Globerne Sø og Belize, medens Spanien forbeholdt sig Høihedsret over samme. Da Centralamerika løst sig fra Spanien, blev Districtet engelsk Eieendom (Republikken Guatemala gjorde uden Ret og uden Friagt Indsigelse derimod).

Sonleur, Stab i det franske Dep. Calvados, ved Seine's Munding, har en fortrinlig Havn, livlig Handel og Industrie. 10,000 Indb.

Songstjømænd ell. **Songs**, d. a. Sifferstjømænd, kalder man i Canton alle de Chinese, som drive Handelsforretninger med Fremmede. Indtil Freden 1842 mellem England og China barne de tidligere S. et privilegeret Læg, hvis Medlemmer havde Eneret til Handel med de Fremmede og maatte betale dette Monopol ved at finde sig i Dyrighedspericernerne umaadelige Pengendpresninger. Siden er Handelsfri for Enhver i de fem for den udenlandske Handel aabnede Havne.

Songkong, en Klippe ved den Chinese Kyst i Beca-Tigris eller Bugten ved Canton, 2 □ M. stor med henved 50,000 Indb. (meget Chinese), blev ved Freden i Nanjing 1842 afstaaet til Englænderne og er nu et overordentlig vigtigt Punct for den engelske Handel (nærlig med Opium) paa China. Den staaer under en Gouverneur, som residerer i den befæstede Hovedstad Victoria.

Honnit soilt etc., s. Høsebaandsorden.

Sorning faaes ved Bierne, idet disse affætt den i deres Borgeller. Den befaaer næsten udelukkende af Druesukker med meer eller mindre iblandet ukrySTALLISABELET Sukker, Frugtsukker, lidt Bøf o. s. v. Den bedste S. er den saakaldte Jomfrusorning, der er hvid og fast og faaet, idet S. af sig selv udflyder af Børfagerne. Senere udpreses og udloges Ragerne med Vand, som atter bortdampes, men herved faaet en mørkere og mindre rene S. Den bruges lidt i Medicinen og af Conditorer og Bagerer til deraf at fabricere Mjød (Sorningvin), s. Mjød.

Sorningbi, s. Bi.

Sorningbug (meilgo) er en af de saakaldte Secretionsdygdomme hos Planterne; den opstaaer, naar der dannes et Overmaal af sukkerholdige Safter, som udfille sig paa Overfladen af Bladene, hvorved disse blive belækkede med et klæbrigt Overtræk, der undertiden endog kan samle sig til nebflyvende Draaber. Da derved let Overhubens Spalteaabninger tilflappes og Bladets Functioner saaledes hemmes, forklares let denne Sygdoms ofte meget fadelige Følninger. See ogsaa Art. **Bladtua**.

Sorningbug (Cinnys) kaldes en Familie af smaa Sangfugle fra det hebe Jordbælt, især fra Ostindien og Ryholland, hvor de kunne siges at erstatte Kollibrierne; ligesom disse have de ofte prægtige Farver, et langt, tyndt, noget

uet Næb og en lang rørformig Tunge med en Væst i Spidsen. Derimod have de ikke Kobriernes lange og spidse Svinger eller deres ortrinlige Flugt, men overgaae dem igjen i ufskærdig Rebebygning. Nyholland, der er saa ikt paa Træer med Suffer afsondrende Blomster, oembyder især en enddommelig Udviisning af enne af søde Plantefaster levende Fuglefamilie.

Honninggjøg, s. Sjøs.

Honningjeru (Natalus) kaldes en lille Kovprslægt af Maarfamilien, nær beslægtet med brøvlingerne, hvis almindelige Udsende den ar, men baade istand til at flattrre og til at rave. Der gives en indisk (R. Indicus) og en frilandsk (R. capensis) Art af denne Slægt, c. 2 F. unge, med en lang grov Pels, graae paa Ryggen og sorte eller sortebrune paa Undersiden. Foruden af Honning leve de af Fugle og Smaaattedyr.

Honningrebsfaber (nectaria) kaldes man i Botaniken saadanne Legemer i Blomsten, der sjøndre eller opbevare en Honningfast (nectar); e kunne henføres til 2 Slags: 1) Afsondretagsfaber (glandulæ), saaledes Honningstretterne og nectariseræ hos de Korsblomstredre; Honningiven (discus nectarifer), der enten kan være nferfædig og bære Støvdragerne og Støvvoeiene ler blot en af Delene (hos Ahorn, Hestkastanie); ler omkringfædig, naar den banner en Ring m Støvveien (hos Benved); eller overfædig, aar den findes ovenpaa Frugttubden (hos Ribb, Hjærplanter). 2) Honninggjæmmer (nectarocææ), der ere særegne Forbybninger, hvori fasten opsamles, saaledes hos Keisertronen ved hrunden af Blomsterdækkets Blade.

Honningsteen, Mellit, er et kun i Bruntnul aa et Par Steber i Tydskland fundet Mineral, er har faaet Navn af sin honninggule Farve; et er krystalliseret i Ovdvartoctædre og bestaaer i Leerjord, Sand samt en kun i dette Mineral retommende organisk Syre, **Honningsteensyre** ler Mellithyre. Denne er sammensat af kun ulfos og Stk og banner fine, silseglindsende rshalnaale, der ere letopløselige i Vand.

Honorius er Navnet paa 4 Paver. **S. I**, 25—38, blev af Kirkeforsamlingen i Constantinopel 680 forvæmt som Rjetter, fordi han tilige Anskuelsen om een Villie i Christum. De romerske kirkelige Forfattere i den nyere id have bestræbt sig for at bortdemonstrere ette Tilfælde, beels ved at antage en Forskælling af Conciliets Acter, beels ved at erklaere s Breve for vægte, beels ved at paastaae, at m er forvæmt, ikke for Rjetteri, men propter øglgentiam (for forsjæmnelig Embedsforrelse). **S. II**, Biskop af Ravenna, blev valgt til lexander II's Nodpave i Basel 1061; han ev forskat af sine Tilhængere og levede i arma til sin Død 1072, uden at opgive orbringen paa retmæssig Besiddelse af Paveolen. Man giver ham Skyld for Simonie og oncnbinat. **S. II**, 1124—30, maatte finde i, at Roger af Sicilien tilegnede sig de vellege Lehn, Sicilien og Apulien. **S. III**, 16—27, kronede Frederik II til Keiser; han gunstigebe Tiggermunken og den tydske Orden. **S. IV**, 1285—87, bestræbte sig for at hævde vechsigheben over Sicilien.

Honorius, en Søn af den romerske Keiser Theodosius I, var født 384 e. Chr. Da Riget efter hans Fabers Død blev deelt (395), fik han den vestlige Deel (hans Broder Arkadius fik den østlige); han residerede i Mailand og fra 403 i Ravenna. Hans Formyndere Stilisio førte Regjeringen med Klogskab og Kraft, indtil han saibt som et Offer for Eunuchen Olympius's Intriquer. Fra den Tid af fik Alarich Overmagt i Italien; ogsaa Gallien var overformet af fremmede Høllehammer, og Herredømmet over Britannien gil tabt for S. Efter hans Død 423 bemægtigede Primitivus Johannes sig Herredømmet, hvilket han dog 425 maatte aftræde til Valentinian III.

Honthelm (Johan Nicolaus von), Biebisfop af Erzer, født sammesteds 1701, optraadte som Nodstaaender af det pavelige Curialsystem i Væretet „Historia Trevirensis diplomatica“ (3 Bb., 1750), der blev efterfulgt af „Prodromus“ (1757). I Skrifftet „De statu ecclesie libere singularis“ (1763), som han udgav under Navnet Justinus Hebronius, ubtalte han sig ligeledes imod det pavelige Herredømme og for en Forening af de kirkelige Partier. S. døde 1790.

Honthorst (Gerhard), nederlandsk Maler, født 1592 i Utrecht og død 1664 i Gravenhaag, var Elev af Bloemart, og, efterat han var kommen til at opholde sig i Rom, tillige af Caravaggio, hvis realistske Opfattelse han tilegnede sig. Formedelst sine mange Natstykker, fik han i Italien Navnet Gherardo delle Notti. Carl I kaldte ham til England, senere vendte han tilbage til Holland og malede meget for Prindsen af Oranien. De bedste af denne betydelige Kunstners Billeber findes i Holland selv, dog ere anseelige Arbeider spredte i Europas Galerier; den kongelige Malerisamling i Kjøbenhavn besidder ikke mindre end 6, hvoraf „Dronning Margrete og Kong Albrecht“ er det betydeligste.

Good (Samuel), engelsk Admiral, født d. 12te Octbr. 1724, traadte som Stibsdreng ind i Marinen, men tjente sig hurtig op og blev 1758 Chef for en Fregat, 1780 Baronet og Admiral, slog de Franste 2 Gange i Vestindien og blev 1783 irlandsk Peer. I Underhuset hørte han til Oppositionen, indtil han 1786 blev første Admiralitetslord. Under Krigen mod den franske Republik erobrede han Toulon og ødelagde eller opbrændte de franske Krigsskibe der, indtog derpaa 1794 Corsica og blev i England udnævnt til Biscount samt Gouverneur i Greenwich. Han døde d. 27de Jan. 1816 i Bath.

Good (Thomas), engelsk Forfatter, født 1798, var først Handelslærling, derpaa Robberstjæler, men beskjæftigede sig fra 1821 ganske med litterære Svæler og gjorde stor Lykke ved sin godmodige Humor; hertil høre især hans „Comic annual“ og „Up the Rhine“ (en Satire paa de engelske Tourister). S. skrev ogsaa Digte („Dream of Eugene Aram“; „The plea of midsummer fairies“ o. fl.), og skilbredte i „Song of the new shirt“ paa en gripende Maade de engelske Sygigers Elendighed. Desuden berigerede han „London magazine“. S. døde d. 3die Mai 1845.

Hooghe eller **Hooge** (Pieter de), udnævret nederlandsk Genremaler, født 1643, skal have hødt Berghem til Lærer. Han har meert malet

det indre af Stuer (Intérieurs), hvori enkelte Personer ere smukt og malerisk anbragte, men uden at skulle interessere ved deres Rapport til hinanden; Hovedaccenten er lagt paa den Stemmning, som de omgivende Forhold formaae at udbræde over en saadan Hverdagsstue, og navnlig frembringer han en Psykving, der søger sin Rige i Kraft og Skjønhed. Hans Dødsaar angives ubertiden til 1722.

Hoogstraten (Jakob von), Dominicanermunk, Prior for Ordensconventet i Køln, født 1454, var en Personification af hin Tids aandelige Mærke og dens Had imod den af Neuchin og hans Venner repræsenterede humanistiske og videnskabelige Retning. Som Prior repræsenterede han sin Orden med en saadan Iver, at han blev udnævnt til Inquisitor i Löwen, hvor hans Zelotisme navnlig var rettet imod Erasmus Roterdamsus. Da han derefter blev theologisk Professor i Køln, reiste han sig ogsaa imod Neuchin. Han døde 1527 i Køln.

Hoof (Theodore Edvard), engelsk Romanforfatter og dramatisk Digter, født d. 22de Septbr. 1788 i London, stred fra 1805 en Mængde Skuespil, var 1812—19 Generalassesserer paa Den Mauritius, og bestjæftigede sig efter sin Hjemkomst til England alene med litterære Syssler. Blandt hans Romaner og Noveller, som udmærkede sig ved kunstige Ordspil o. dsl., nævne vi: „Sayings and doings“; „Gilbert Gurney“; „Peregrine Bunce“ (udt. 1842). S. døde 1841.

Hoofe (Robert), berømt engelsk Astronom og Fysiker, blev født d. 18de Juli 1635 paa Den Wight. Fra 1653 studerede han i Oxford og blev der Assistent hos Willis; 1662 ansattes han ved Videnskaberens Selskab som Curator af experimenterne og 1664 som Professor i Geometrie ved Gresham College i London. Fra 1678 var han Secretair ved Royal Society. Han døde d. 3die Marts 1703 i London. S. udmærkede sig ved en høi Grad af Slarpsindighed og gav Impulsen til mange senere Undersøgelser. Han opfandt det saakaldte Hjulbarometer (1665), Spiralfjedrene til Lommenbret (1658), Waterpæstet med Luftboble (1666) og den optiske Telegraph. Hans Vittringer om de Kræfter, som virke paa Planetterne, skulle have givet Newton Anledning til at undersøge denne Art af Bevægelse næriere og derved bragt ham til at gylre sin store Opdagelse. Senere paastod S., at det var ham, Wren tilkom; men han fremlagde aldrig noget Bevis derfor. Denne Paastand var Aarsag til en Strid imellem S. og Newton, som ved tjenstvillige Anders Hjælp blev bragt til en høi Grad af Bitterhed. Den Sidstnævnte indsaae dog senere, paavirket af Halley's Foreskilling, at han havde brevet sin Fæstighed for vidt.

Hooker (Richard), engelsk Theolog, født 1553, død 1600, er især bekendt ved sit Skrift „The laws of ecclesiastical polity“, som indeholder en filosofisk Udvikling af Forholdet mellem Kirke og Stat og et Forsvar for den engelske Kirkes Grundsetninger, og som udmærkede sig ved en ualmindelig Correcthed, simpel Fylde og Skjønhed i Stilen.

Hooker (Sir William Jackson), en berømt engelsk Botaniker, født 1785 i Exeter, blev Professor i Botanik i Glasgow, erholdt 1836 Ribbetsværdsigheden og blev nogle Aar senere udnævnt

til Directeur for den botaniske Have i Kæn. Han fortsatte det 1787 af Curtis grundede „Botanical magazine“, udgav „London Journal of botany“, og forfattede desuden flere vigtige botaniske Værker, f. Ex. „Muscologia britannica“ (1833); „Musci exotici“ (2 Bb., 1818); „Exotic flora“ (1823—27); „A century of orchideous plants“ (1846 fig.); hans nyeste Arbejde er et Pragtværk over „Victoria regia“. — Hans Søn Joseph Dalton H., født 1816, Doctor i Medicinen, ledjede 1839—43 Capitain Ross paa hans antarktiske Expedition, kom 1848 til Calcutta, hvorfra han foretog en Expedition til Himalaya, som han besteg, trængte frem til Thibet og vendte 1851 hjem til England. Det botaniske Udbytte af sine Reiser nedlagde han i „Flora antarctica“ (1845—49); „The Rhododendrons of Sikkim Himalaya“ (1849—51) og „Himalayan journal“ (1854).

Hoop er et Kornmaal i Hannover (= Seckgehütel eller Mühlentopf) = 2,015 danske Pott.

Hoorn, 1) Stad i Nord-Holland ved Zuyderzøen, har Slibeværker, Seilbugfabriker og Handel med Smør, Ost og Korn. — 2) Cap S., et Fjorberg, der betragtes som Amerika's Sydspids, ligger paa en lille Ø ved Islandet, den sydligste af Verne P'Hermitte (55° 58' 41"). Det blev opdaget af Fr. Drake 1578 men først omseilet 1646 af Hollænderne W. Schouten og Lemaire og opstaldt efter den første Fædsel. Omseilingen af samme er formeddelt Storm o. s. u. farlig og beqværlig.

Hoorn (Philip, Greve af), født 1522, var en Søn af Joseph af Montmorency-Rivella og Anna af Egmont, samt en Stedson af Grek S., der adopterede ham. Saaledes blev S. en af de rigeste Herrer i Nederlandene, Præsident for Statsraadet, Admiral af Fladern, Govenneur i Geldern og Zutphen o. M. Han sluttede sig i politisk Henseende ganske til Grek Egmont (f. d. A.), blev fængslet tilligemed denne og døde med ham sit Liv paa Skafottet i Brüssel d. 5te Juni 1768.

Hoys (Thomas), født 1774 i London, berømt en stor Deel af Europa, Asien og Afrika i kunstnerisk Viemod, og samlede en Mængde Tegninger, meest efter Bygninger og Billedhuggerværker. Han udgav bl. A. „The costumes of the ancients“ (1809), „Designs of modern costumes“ (1812) og Romanen „Anastasia, or the memoirs of a modern Greek“ (1819), der gjorde overordentlig Opsigt. Han døde i London d. 3die Febr. 1831.

Hoppe (Ferdinand), Solodandsker ved det kongelige Theater, er født i Kjøbenhavn d. 3de Jan. 1815 og optoges i sit 8de Aar i det kongelige Theaters Dandseskole. 1834 debuterede han med Fr. Grabn i en Pas de deux i „Da Stumme i Fortici“, hvori han retfærdiggjorde de Forhaabninger, man havde stillet til hans Talent. 1836 blev han ansat som kongelig Dandier og 1838 udnævnt til Solodandsker. Han har ved flere Udenlandsrejser udviklet sig som Kunstner, er optraadt i Berlin, Wien, Paris, Stockholm, Mailand o. fl. St. og overalt som i Kjøbenhavn bleven anerkendt som en udmærket Kunstner og som en ved sin Præcision, Letbed og naturlige Gratie sjelden Solodandsker, der indtager en fremragende Plads ved den danske Ballet. S.

848—57 forestod han Underviisningen ved det gl. Theaters Danbsekkole.

Hoptrup, en Landsby 1 M. S. for Haderslev og Clausen til Hensborg, blev beskjend i krigen 1848. Et Jegercorps stod Natten mellem 6te og 7de Juni 1848 paa Forpost ved S. Bleven aflastet bag ved ham, hvorpaa han fuldt rustet svømmede over til den anden Flokbrod. Blandt de andre Efterkommere af denne Slægt indtager **Marcus S. Barbatus** en hæderlig Plads; da han efter Decemviralregjeringens Fald var bleven Consul tilligemed **Lucius Valerius Publicola** (440 f. Chr.), virkede han kraftig for Væbeiernes Emancipation ved at sætte leges **Horatius** og **Valerius** igjennem. Fra 378 af forsvinder **Horatiernes** patriarke Slægt af Aarhusgerne.

Horatius Flaccus (Quintus), en af Romernes berømteste Digtere, var født d. 8de Decbr. 65 f. Chr. i Venusia i Apulien. Hans Fader, en Frigiven, flyttede til Rom for omhyggelig at kunne vaage over Sønnens Opdragelse, og trods sine indskrænkede Raar sørgede han for, at denne under de bedste Læreres Vejledning modtog en grundig videnskabelig Dannelse. I en Alder af 19 til 20 Aar reiste S. til Athenen for at fuldende sin Uddannelse; han beskæftigede sig der fornemmelig med Studiet af den græske Philosophie. Men snart greb de politiske Forhold forstyrrende ind i S.'s Studier. Da Brutus efter Cæsars Død i Sommeren 44 f. Chr. kom til Grækenland for at reise en Hær til Kamp for Friheden, sluttede de fleste af de i Athenen studerende unge Romere, og blandt dem S., sig med Begeistring til Frihedens Fortjæmpere. Efter det uheldige Udsald af Slaget ved Philippi (42) begav S. sig til Rom, hvor imidlertid hans Fader var død og hans lille Fædrears var bleven konfiskeret. Som S. selv spøgenede udtrykker sig, blev han af den trykkelige Nød drevet til at forsøge sig i Digtekunsten. Ved Hjælp af de ansete Digtere **Varinus** og **Virgil** kom han i Forhold til **Mæcenat**, i hvem han fandt en trofast Ven og Støtte. **Mæcenat** skænkede ham en lille Landeieendom i Sabinerlandet, hvorved S. opnaaede en i ydre Henseende sikret, sorgfri Eksistens. Som Digter har han den store Fortjeneste at have indført den græske Form hos Romerne; hans **Oder** (4 Bøger) ere i Formen, og vel ogsaa ikke ganste sjældent i Indholdet, elegante og smagfulde Efterligninger af de græske Lyrikeres Digte; i **Epoerne**, Digte i iambisk Form, har han nærmest sluttet sig til de græske **Jambografer**, fornemmelig **Archilochus**. Selvstændig fremtræder han i **Satirerne** (2 Bøger), og denne af ægte romersk Rod udsprungne Digtart blev af ham bragt til den højeste Fuldkommenhed. Fra en senere Periode i hans Liv skrive **Brevene** sig (2 Bøger), som indholdt en Række af sunde og vækkende Betragtninger over Menneskelivet i dets forskjellige Forhold og Retninger.

Hora canonica, Hora regularis eller Hora at.) kaldes den Tid, paa hvilken der i Klosterne altes holdes Bøn. Man har 7 saadanne Bedemere, hvortil endnu ubertiden kommer en 8de. Morgenbønnen — Mette — og den dermed forbundne Lovsang (laudes) holdes ved Midnat eller i foregaaende Aften; Primen og Tertsken findes ved Daggry, Sexten og Nonen henimod Middag, Vesperen om Aftenen.

Hora er kaldes hos Homer, der hverken angiver deres særskilte Navne eller Antal, de guddomelige Væsenes, som aabne og lukke Himlens Døre. Ogsaa i andre Forhold fremtræder som **Gubernes Tjenere**. Først hos **Hesiodos** vones de, 3 i Tallet, med Navn: **Eumonia**, **ile** og **Cirene**. Senere fremtraaede paampirere det oprindelige Begreb, der minder om en uafbrudt Livsberkling af Dage og Aarsere. Oite Optræde de i Forbindelse med **Orarne** som **Slabere** af alt Skjont. Særskilt vones **Hora** som **Foraarets** **Gubinde**; i Athen vledes fra gammel Tid af 2 S., **Thallo** og **irpo** (den Blomstrende og den Frugtskænde).

Horapollo eller **Horus** **Apollo**, en gammel egyptisk Præst, nævnes som Forfatter af et ork om Hieroglypherne, som er opbevaret i græsk Oversættelse af en vis **Philippus**. en bedste Udg. er af **Leemans** (1835).

Horatius var Navnet paa en gammel romersk lægt, til hvilken de 3 Brødre af dette Navn ere, som under Kong **Tullus Hostilius** skaffede **omerne** **Seier** i Kampen mod **Curiatierne**. i en af Brødrene overlevede Kampen; fra m nebstammede **Marcus S. Valerius**, Consul

i Republikens første Aar (509 f. Chr.) efter **Spurius Lucretius**; hans Brøder **P. S. Coetes** udmærkede sig i Krigen mod **Porjena** ved sit modige Forvar af Broen over **Liberen**; han opholdt ene Hænden saalænge, indtil Broen var bleven aflastet bag ved ham, hvorpaa han fuldt rustet svømmede over til den anden Flokbrod. Blandt de andre Efterkommere af denne Slægt indtager **Marcus S. Barbatus** en hæderlig Plads; da han efter Decemviralregjeringens Fald var bleven Consul tilligemed **Lucius Valerius Publicola** (440 f. Chr.), virkede han kraftig for Væbeiernes Emancipation ved at sætte leges **Horatius** og **Valerius** igjennem. Fra 378 af forsvinder **Horatiernes** patriarke Slægt af Aarhusgerne.

Horatius Flaccus (Quintus), en af Romernes berømteste Digtere, var født d. 8de Decbr. 65 f. Chr. i Venusia i Apulien. Hans Fader, en Frigiven, flyttede til Rom for omhyggelig at kunne vaage over Sønnens Opdragelse, og trods sine indskrænkede Raar sørgede han for, at denne under de bedste Læreres Vejledning modtog en grundig videnskabelig Dannelse. I en Alder af 19 til 20 Aar reiste S. til Athenen for at fuldende sin Uddannelse; han beskæftigede sig der fornemmelig med Studiet af den græske Philosophie. Men snart greb de politiske Forhold forstyrrende ind i S.'s Studier. Da Brutus efter Cæsars Død i Sommeren 44 f. Chr. kom til Grækenland for at reise en Hær til Kamp for Friheden, sluttede de fleste af de i Athenen studerende unge Romere, og blandt dem S., sig med Begeistring til Frihedens Fortjæmpere. Efter det uheldige Udsald af Slaget ved Philippi (42) begav S. sig til Rom, hvor imidlertid hans Fader var død og hans lille Fædrears var bleven konfiskeret. Som S. selv spøgenede udtrykker sig, blev han af den trykkelige Nød drevet til at forsøge sig i Digtekunsten. Ved Hjælp af de ansete Digtere **Varinus** og **Virgil** kom han i Forhold til **Mæcenat**, i hvem han fandt en trofast Ven og Støtte. **Mæcenat** skænkede ham en lille Landeieendom i Sabinerlandet, hvorved S. opnaaede en i ydre Henseende sikret, sorgfri Eksistens. Som Digter har han den store Fortjeneste at have indført den græske Form hos Romerne; hans **Oder** (4 Bøger) ere i Formen, og vel ogsaa ikke ganste sjældent i Indholdet, elegante og smagfulde Efterligninger af de græske Lyrikeres Digte; i **Epoerne**, Digte i iambisk Form, har han nærmest sluttet sig til de græske **Jambografer**, fornemmelig **Archilochus**. Selvstændig fremtræder han i **Satirerne** (2 Bøger), og denne af ægte romersk Rod udsprungne Digtart blev af ham bragt til den højeste Fuldkommenhed. Fra en senere Periode i hans Liv skrive **Brevene** sig (2 Bøger), som indholdt en Række af sunde og vækkende Betragtninger over Menneskelivet i dets forskellige Forhold og Retninger.

Af den uhyre Mæsse af Udgaver kunne følgende fremhæves: **Haupt** (1851), **Drelli** (3die Udg., 2 Bb., 1850—52); **Oderne** ved **Maud** (2den Udg., 1856); **Satirerne** og **Brevene** ved **Krüger** (2den Udg., 1856); **Satirerne** ved **Heinrich** (1815, ny Udg. ved **Willemann**, 1831); **Brevene** ved **Obbarius** og **Schmid** (Bd. 1 og 2, 1837—47); **Oderne** og **Brevene** ved **Lembke**

(Kjøbenhavn 1855); et Udsalg af Satirerne ved Samme (1858).

Hordeum, f. Dvg.

Horeb, f. Sinal.

Horgen, Stad i Canton Zürich i Schweiz, ved Zürichersøen, har Steenkulsgruber og nogen Handel. 5,000 Indb.

Horias, en stebenitrgsl Balach, gjorde 1784 et dumdriftigt Forsøg paa at gjøre sig til Konge i Balachiet. Han indbilledte Sønderne, som ikke kunde læse, at et Document, som han foreviste dem, indeholdt Keiserens Befaling til at dræbe alle Adelsmænd, hvorpaa en frugtelig Opstand udbrød, i hvilken en Mængde Borge ødelægges og mange tusinde Menneſter mistede Livet. Til sidst blev dog denne „Daciens Konge“ overvunden og henrettet.

Horizontalt Soluhr, f. Soluhr.

Horizonten er i daglig Tale den synlige Grændse mellem Himmelen og Jord, naar man befinder sig paa en fuldbommen fri Mark eller paa Havet. I Astronomien tages Ordet i en strengere Betydning, og man forstaaer derved beels det Plan, som er perpendiculart paa Loxlinien eller parallelt med stillestaende Blands Overflade, beels den Storcirkel, hvori dette Plan skjærer Himmelskuglen. Dennes Poler kaldes Zenith og Nadir, som altsaa ere de Puncter, i hvilke den forlængede Loxlinie skjærer Himmelskuglen, det første over vore Hoveder, det andet under vore Fødder. Et Plan, som gaar igjennem Loxlinien og altsaa er lodret paa Horizonten, kaldes et verticalt Plan, og den Cirkel, hvori det skjærer Himmelskuglen, og som altsaa gaar igjennem Zenith og Nadir, en Verticalcirkel eller Vertical. — H. benyttes til at bestemme en Stjernes Sted paa Himmelskuglen. Dertil udtræves to Størrelser, Høide og Azimuth, begge udtrykte i Grader. Høiden er Stjernens perpendicularære Afstand fra Horizonten, altsaa det Stykke af Verticalen, som er imellem Stjernen og Horizonten. Azimuth er Verticalens Afstand fra Sydpunctet, maalt paa Horizonten, østlig eller vestlig. Høide og Azimuth forandres naturligvis hvert Dieblid og tjene derfor til at bestemme Tiden, hvortil især anvendes Høideobservationer af en bestemt Stjerne. — Den Vertical, der gaar igjennem Sydpunctet, kaldes Meridianen. I det Dieblid, en Stjerne gaar igjennem denne, er dens Høide størst (eller mindst, f. Meridianen), og den siges da at culminere. Den Vertical, som er lodret paa Meridianen og altsaa gaar igjennem Ost- og Westpunctet, kaldes den første Vertical. — Ved en kunstig Horizont forstaaes et næagtig horisontalt fladt Speil, i hvilket en Stjernes Billede sees lige saa dybt under Horizonten, som den selv staaer over samme. Dette tjener til at bestemme Stjernens Høide, idet man ved en Sextant maaler Afstanden imellem Stjernen og dens Billede, hvilken er den dobbelte Høide. Sællere benyttes dog dertil en naturlig Horizont, d. e. en Slaal med et Fluidum, oftest Quicksilv.

Hort (*Acerina cernua*) er en lille aborreagtig flig med et mere plumpigt Ydre end Abborren og med kun een Rygfinne, olivengrøn med hvid Bug, c. 8" lang; det er en Ferskvandsflig, der

er almindelig i Størstedelen af Europa. Den Rjød er sundt og velmagende.

Hornmayer (Joseph, Friherre af), tydsk Høritter, født d. 20de Jan. 1781 i Innsbruck, blev 1808 ansat ved Statsarchivet i Wien, organiserede siden Opstanden i Tyrol imod de Franſke og levede den civile Bestyrelse af denne Provins, indtil Freden 1809 forestred Tyrols Rømnig. Han vendte da tilbage til Wien, hvor han 1815 blev Rigshistoriograph. Fra 1832 var han i bairersk Tjeneste som Diplomat, til sidst Rigsarchivar i München og døde der d. 5de Novbr. 1848. Hans historiske Skrifter angaa især Tyrol og Østerrig; vi nævne blandt dem: „Geschichte Tyrols“; „Das Land Tyrol“; „Österreichischer Plutarch“ (20 Bb.); „Wien, sein Geschichte“ o. s. v. Han udgav 1811—48 „Landschenbuch für waterländische Geschichte“.

Horn er Navnet paa en berømt søensl Slægt, som skal nedstamme fra Drabant, og var kommen til Øverrig før end 1341, da en Sigmund de Horne døde paa Pland. Familien bosatte sig senere paa Finland, hvor den snart erhvervede sig stor Anseelse. Christen og Henrik, Søner af Rigsraaden Clas Henrikson, der senere sig, den første til Aminne, den anden til Kantas, blev Stamfædre for toende Hovedlinier, som efter de nævnte Stamtogbøger blev kaldte Aminne- og Kantasgrenen. — Christen Classons Søn Clas Christensson til Aminne havde allerede under Gustaf I i Krigen mod Rusland vist sig som en paalidelig og buelig Kriger. Erik XIV gjorde ham 1561 til Friherre og to Aar derefter til Rigsraad, og han var denne Konges dygtigste Feltherre; i Krigen mod Polakkerne gjorde han i Lifland flere Erobring; i Sydøsterrigen levede han Blyndringstoget mod Biesing, Slaac og Halland 1564—65, og sikrede, da han efter Daggens Tilfangetagelse var udnævnt til Overadmiral, Øverrigs Overmagt tilføes ved flere helbige Træfninger i Østersøen 1564—66. I det sidstnævnte Aar blev han kaldt tilbage fra Flaaden for at overtage Commandoen tilands, men døde af Pest, inden han ankom til Høra. — Tøende af hans Efterkommere, Brøderne Gustaf Adolph og Frederik S., fl. 1772 Grevværdighed, og fra dem nedstamme alle nulevende Medlemmer af Familien. Brøder S., født 1725, havde 1741—43 taget Deel i det finke Felttog og senere i fransk Tjeneste udmærket sig under Felttoget i Sydfland og Nederlændene 1743—49, da han som Generalmajor og tjenstligstende ved Drabanterne med Over slattede sig til Plancet til Regjeringsforandringen 1772, ved hvis Værfættelse Gustaf III betødte ham Commandør over Tropperne i Hovedflaaden. Estraz efter Revolutionen udnævntes han til Grev og General-lieutenant, og saa Aar efter til General. Med disse og andre Gunstbevillinger uagtet forædbredes inden kort Tid hans tidligere levende Beundring for Kongen til en tilsynsløsende Kulde og Bitterhed; han tog derfor sin Afked 1780, blev som en af de farligste Oppositionsmænd fængslet paa Rigsdagen 1789, tral sig siden tilbage fra de offentlige Anliggender og døde saa Aar derefter (1794). — Sønnen Clas Frederik S., født 1763, død 1823, udbrudt med gode Ansøgninger men med et særmerligt Genst, havde gjort sig bekendt som en dygtig Fortiker-

ionsofficerer og blev ofte og gjerne seet af **Gustav III** ved **Hoffet**. Men en ham af **Fraderen** indpøst **Fjendtlighed** mod **Kongen**, tilligemed en **frankke Frihedsbeer**, som gjorde et **mægtigt Indtryk** paa hans **leibvægelige Sind**, bevægede ham til at tage sin **Affæde (1785)** og **meer og meer** at trække sig tilbage fra **Hoffet**. **Begivenhederne** paa **Rigsdagen 1789** forsvæde hans **fjendskab** mod **Gustav III**, og under **Indflydelse** af denne **Sindstemning** gif han, **Hjændt** **Begyndelsen** med **Uvillie**, ind paa **Anterströms** **Plan** at **myrde Kongen**. **Efterat** han for **Deeltagighed** i **Mordet** var dømt til at miste **Liv**, **Ere** og **Gods**, men **Dommen** var bleven forandret til **befandtig Landflygtighed**, opholdt han sig **deels** under **Navnet „Glas Frederiksson“**, **deels** under sit **Familienavn**, for det **Meste**, og **atte 1813** uafbrudt, i **Danmark**, hvor han **boatte** sig i **Risbønhavn**. Der **lob** han ogsaa **udgive** et **Bind**, for endesil **Frængslet** forfattede, **Små Skaldestycken“ (1816)**. — Hans **Søn** **Glas Frederik S.**, født 1791, tjente i den **svenske** **Hær 1808—15**, tog sin **Affæde 1822**, var **Medlem** af **Rigsdagen 1813—53** og **1842—49** **Landshövding** i **Stockholm**.

Kantasgrenens **Stamsfader** **Rigsraad** **Henrik** **Kantas**, født 1513, død 1595, blev paa **Grund** af sin **Dygtighed** meget **benyttet** af **Eril XIV** og **Johan III**, **Hjændt** han af den **sibste** **slabig** blev **nistænk** **formedelst** den mod **Eril** **ubvisse** **Troslab**; som **Gouverneur** i **Reval** og **Feltobersk** i **Lifland** forsvarede han med **Selb** de **der** **vundne** **Besiddelser** imod **Russernes** **Angreb**. Ved hans **Sønner**, **Carl** til **Kantas** og **Söran** til **Varenasa**, **deelte** **Kantasgrenen** sig i **toende** **Hovedamier**. **Rigsraaden** **Carl** **Henriksson S.**, den **foregaaendes** **Søn**, **udmærkede** sig i **Krigen** i **Lifland**, men **salbt** i **Unaade** hos **Johan III**, da han som **Statholder** paa **Narva** og **Ivanogorod**, or at **frelse** den **første** **Blads**, **overgav** den **sibste** til **Russerne** (1590); han **blev** **derfor** af **Johan** dømt til **Døden**, men **blev** **tilsidst** **benaaet** og **udnævntes** af **Hertug** **Carl** til **Feltobersk** i **Lifland** (1600), hvor han **døde** det **følgende** **Aar**. — Hans **4** **Sønner**: **Henrik**, **Evert**, **Glas** og **Gustav** **vare** alle **udmærkede** **dygtige** og af **Gustav** **Abolp** **høit** **agtede** **Mænd**, **meest** **dog** **Evert** og **Gustav**. **Evert** **Carlsson S.**, født 1581, **deelte** som **Kæstcommanderende** og **Chef** for **Fortropperne** **Besvarlighederne** og **Væren** i det **russiske** **Felttog** **ned** **Jakob** **de** **la** **Gardie**; paa **egen** **Paand** **vandt** han **ligeledes** **flere** **mindre** **Erævninger** og **indtog** en **Menge** **Fæstninger**, men **salbt** under **Beiringen** af **Pleskov** (1615); han **var** **begang** **flere** **Feltmarskall**. — **Gustav** **Carlsson S.**, født 592, en af **Erbevæarskrigens** **berømte** **Feltorerer**, **afsluttede** sine **Studier** ved **Universiteterne** **Lubland** og **lagde** sig **senere** **efter** **Krigs** **uansken** **under** **Moritz** **af** **Dranen**. **Under** **Krigen** **ned** **Polen** **erhvervede** han sig i **høi** **Grad** **Gustav** **Abolp**s **Liflid**, saa at han **1624** **udnævntes** til **Rigsraad** **samt** **1628** til **Feltmarskall** og **Oberst** **ommanderende** **over** **Tropperne** i **Lifland**. I **Erbevæarskrigen** **førte** han i **Slaget** **ved** **Dreinsfeld** **den** **svenske** **Hærs** **venstre** **Fløi** og **hidrog** **ved** sin **Randsnærværelse** og **Udholdenhed** for en **væsentlig** **Deel** til **Seiren**. **1632** **førte** han **Befalinger** i **Elfas** og **Baben**, hvor han **vandt** **Seiren** **ved** **Wiesloch** og **renjede** **Landet** for **fjendtlige**

Tropper. **Efter** **Gustav** **Abolp**s **Død** **deesttes** **Commandoen** **over** **den** **svenske** **Hær** **mellem** **ham** og **Hertug** **Bernhard** **af** **Weimar**, **hvorefter** **han** **med** **Selb** **hjempe** **imod** **de** **keiserlige** i **Baieren**, **indtil** **han** **1634** **blev** **tagen** **til** **Fange** i **det** **uhelbige** **Slag** **ved** **Abdringen**, **hvilket** **imod** **hans** **Anstuelse** **leveredes** paa **Hertug** **Bernhards** **Lifshændelse**. **S.** **blev** **først** **udberjet** **1642** og **modtog** **det** **følgende** **Aar**, **ved** **den** **danste** **Krigs** **Udbrud**, **Commandoen** **over** **en** **Herafbeling**, **hvormed** **han** **indtog** **den** **første** **Deel** **af** **Holland** og **Staaene**. **1651** **blev** **han** **Greve** **af** **Björneborg** og **udnævntes** **1653** **til** **Rigsmarsk**. I **denne** **Egenstab** **fil** **han** **af** **Carl** **X** **det** **Hværv** **at** **ordne** **Forvarsbesætnet** i **Landet**, **men** **døde**, **inden** **Krigen** **imod** **Danmark** **var** **udbrudt**, **uden** **Sønner** (1657). Hans **Brodersønner** **Henrik** **Henriksson** og **Gustav** **Evertsson S.** **bleve** **1651** **Friherreer**, **men** **deres** **Affom** **udbøde** **1728** **paa** **Randslinien**. — **Henrik** **Henriksson S.** **til** **Kantas**, født 1618, **blev** **udmærket** sig **under** **Carl** **X**s **Felttog** i **Polen**, **var** **Rigsraad** og **Feltmarskall**, **da** **han**, **Hjændt** **fuldkommen** **utyndig** i **Sømandsvæsenet**, **hvorfor** **han** **ogsaa** **fralagde** sig **alt** **Ansvar** for **Udfalbet**, **1677** **udnævntes** til **Oversansrer** for **Drilogsflaaden**. **For** at **afbyde** **Kongens** **Befaling**, **at** **angribe** **Fjenden**, **hvorfor** **meest** **han** **traf** **ham**, **indlob** **han** sig i **Risgebugt** i **et** **Slag** **med** **den** **vel** i **Antal** **ringere**, **men** **bedre** **udrustede** **danste** **Flaade**, og **blev**, **uagtet** sin **ubvisse** **Tapperhed**, **aldeles** **slagen**. **Mere** **Lykke** **imod** **de** **Danste** **havde** **han** **det** **følgende** **Aar** **tillands**, **idet** **han** **drev** **dem** **ud** **af** **Jemtland**. **Han** **døde** **1692** i **Stade** som **Generalgouverneur** **over** **Bremen** og **Berlin**. — **As** **Kantasgrenens** **nyngre** **Linie** **var** **Arvid** **Bernhard S.** **til** **Elebyholm**, født 1644, **en** **Søn** **af** **Söran** **Henriksson** **til** **Varentala**. **Ved** **den** **keiserlige** **Armeer** **deeltog** **han** i **Felttoget** **mod** **Tyrkerne** **1687** og i **de** **forenede** **Magters** **Krig** **mod** **Frankrig** **1690—95**. **Efter** **Hjemkomsten** **lykkedes** **det** **ham** **at** **vinde** **Carl** **XI**s **Bevaagenhed**, og **den** **samme** **Gunst** **forstod** **han** **at** **beholde** **hos** **Carl** **XII**, **men** **1700** **udnævntes** **ham** **til** **Friherre** og **Capitainlieutenant** **ved** **Drabanterne**. I **Spidsen** **for** **disse** **aflagde** **han** **en** **glimrende** **Prøve** paa **Tapperhed** i **Slagene** **ved** **Narva**, **Düna** og **Lisov**, **men** **fil** **1704**, **efterat** **han** **var** **bleven** **udnævnt** **til** **General** **lieutenant**, **et** **diplomatiskt** **Hværv**, **som** **han** **udførte** **til** **Kongens** **Lifsbredshed**. **Efterat** **han** **1705** **var** **bleven** **langelig** **Raad**, **sendtes** **han** **hjem** **for** **at** **indtage** **sin** **Plads** i **Raadet**, **samt** **blev** **efterhaanden** **udnævnt** **til** **Greve**, **Gouverneur** **for** **Hertugen** **af** **Holsteen** og **1710** **Cancelliepræsident**. **Fra** **denne** **Lid** **har** **man** **anset** **S.** **som** **Hovedmand** **for** **de** **misfornævede** **Aristokrater**, **snarere** **paa** **Grund** **af** **den** **Anseelse**, **hvoraf** **han** **var** i **Besiddelse**, og **den** **libt** **efter** **sibt** **værende** **Misfornæelse** **med** **ham**, **som** **Carl** **XII** **viste**, **end** **paa** **Grund** **af** **hans** **Handlinger**, i **hvilke** **han** **tagttog** **en** **Forsigtighed**, **som** **ikke** **lob** **Nogen** **ene** **hans** **virkelige** **Lænke** **maade**. **Efter** **Ulrika** **Cleonoras** **Echronbestigelse** **foranledigede** **en** **mellem** **ham** og **Dronningen** **opflaet** **Uenighed** **1719** **hans** **Entledigelse**. **Dette** **hidrog** **dog** **kun** **til** **at** **forøge** **hans** **Anseelse** **hos** **Stænderne**; **som** **Præsident** i **Hidderhuset** **satte** **han** **Frederik** **af** **Besens** **Balg** **til** **Ronge** **igjennem** **paa** **Rigsdagen** **1720** og **blev** **lort** **derefter** **gjenindsat** i **sine** **forrige** **Embeder**.

I den Tid af 19 Aar, hvori han siden stod i Spidsen for Regjeringen, var det stedse hans Opgave, ved Fredens Betryggelse og en omhyggelig Forvaltning at lade Søerrig gjenvinde sine af en tyveaarig Krig udbrømte Kræfter. Men da det efter Opøsningen af det hannoveriske Forbund, som $\Phi.$ havde tiltraadt, var lykkedes "Pattene", heri understøttede af det svenske Nationalhad imod Russerne, at sætte et Forbund med Frankrig igjennem, neblagde han sine Embeder og trak sig tilbage til sine Gøbber, hvor han saa Aar derefter døde (1742). — Hans Søn, Generalmajor Grev **Oskar $\Phi.$** , som døde 1778, var paa Søværnsiden den sidste, saavel af den grevelige Familie til Elebyholm, som af hele Rantasgrenen.

Horn, i. Horn.

Horn kaldes de med en Hornsfele overklæbte Leentappe, som hos mange Drøvtyggere (s. *Er. Dren, Geden, Bøberen*) vøge ud fra Pandebenet henimod den Tid, da Ungen nærmer sig til at være udvoksen; de sælbes ikke, men vøge langsomt, indtil Dyrret har naaet en vis Alder. Deres Form, Størrelse, Krumning o. s. v. ere meget forskellige og kunne tildeels benyttes til at karakterisere Slægterne og Arterne, naagtet disse Forhold variere meget hos samme Art, naar den er Huusdyr, s. *Er.* hos de forskellige Dyracer, Faaracer o. s. v. Hos nogle findes de hos begge Køn, hos andre blot hos Hannerne, men heller ikke dette Forhold er constant; der gives saaledes kullede Køer og hornede Faar. Forskjellige fra de ægte $\Phi.$ ere Hjortenes, der rigtigere kaldes Taster; de ere i Reglen grenebe, ikke dækkede af nogen Hornsfele, men af en haaret Hud, de sælbes aarlig og vøge atter ud til bestemte Aarstider. Fra først af ere de bløde, blodrige og sølomme, men saasnart de have faaet deres fulde Størrelse og Form og Forbeningen er fuldbendt, tabe Blodlærene sig, Huden tørrer ind, falder af eller strøbes af, og Tasterne ere nu en Tid nøgne Veenudvæxter fra Pandebenet; efterat Forplantningstiden er forbi, sælbes de, og Udviklingen begynder forfra. Med Aarene tillæge gjerne Grenenes (Endernes) Antal, idetmindste indtil en vis Alder. Tasternes Form og Størrelse, Grenenes Antal o. s. v. ere isørigt meget forskellige hos de forskellige Arter. — $\Phi.$ som teknisk Substant saaes fra mange Steder: $\Phi.$ fra Vøster, Dyrer, Gemser, Bøbere o. fl. flussbøde Dyr, dog ikke af Hjorteflægten, og helst af usorøblede Dyr, der bære de første og bedste $\Phi.$; Rhinoceros'ens $\Phi.$; Hove af Heste og andre Dyr; tykke uden Garvning indtørrede Huder, s. *Er.* af Hvaler, Hvalbarber, Skibpaddeskaller; af disse blive de vigtigere særskilt affaanlede hver paa sit Sted. Børbien er yderst forskjellig ikke blot efter Skjønheden (Skibpade) men ogsaa efter Styrken, Tilbøieligheden til at laste sig, der s. *Er.* gjøre Hovene næsten værbiløse, og Texturen, der ved Fiskeben er stærkt bladet, ved Dyrhorn o. desl. noget mindre, ved Skibpade næsten ikke. En sælbes vigtig Egenskab for $\Phi.$ er, at det bliver blødt i Varmen, saa at det kan formes og loddes, hvilket i høi Grad benyttes, endog til at sammenpresse Affaldet til Preshorn (s. d. A.).

Horn eller **Waldborn** (fr. Cor de chasso, ital. Corno di caccia) er et fra ældgammel Tid be-

kjendt, endnu stedse i Orkestre og Militærmusik uundværligt Messingblæseinstrument, som bestaaer af et langt, fredbørmigt snoet Rør, der løber ud i en vid Udtragt. **Hornet** bær følgende naturlige Toner: C, c, g, c, e, g, b, c, d, e, g, b, c, d, e, hvoraf de to første Toner skrives i F-Møglen, alle de øvrige i G-Møglen; disse klinge en Octav høiere, end de skrives. Ved at stille Haanden ind i Udtragten kan man imidlertid frembringe de fleste andre Toner (støppede Toner); men disse have en dumpe Klang, og kunne kun anvendes med Forsigtighed. **Hornet** kan ved Hjælp af paalatte Rør (Krumbør) stemmes høiere eller lavere, hvorved man kan anvende det næsten i alle Toner. I den nyere Tid er det naturlige $\Phi.$ tildeels blevet fortrængt af Ventilhorn eller Klaphorn, hvorved man ved Anbringelsen af Ventilker tilveiebragte et fuldstændigere Tonesystem, rigtigst paa Tonens Besøftning.

Horn (Frederik), født paa Falster 1708, døde 1740 Høiesteretsadvocat og siden Politimester i Kjøbenhavn og Jusitarius i Hof- og Stadsretten og døde 1781. Alt i sit 22de Aar begyndte han at forsøge sig i Poesien, som han imidlertid siden aldeles opgav. Solberg var hans Ideal („jeg tilbeide Hans Mikselfens Poesie“, siger han), hvorfors Nogle, efter hans egen fortælling, kaldte ham „Hans Mikselfens Ab“. Under Navn af „Frands Panjen, Driker i Pølsøngs“ udgav han „Somnium poeticum eller en poetisk Drøm, editio novissima 1731“ og „Poesiens Misbrug“. „Apologie for det danske Sprog imod de Danste“ o. s. v. samme Aar, satiriske Digte, der ikke ere uden Fortjeneste, men, som Dørbens Poesie i det Helt, ofte trætte ved altsaa stor Brede. Af hans profaiske Arbejder er det mærkeligste „Sinceri Gjenbør paa Hippocrius Skrivelse imod Comødiegang, med en Apologie for den danske Skueplads“ (1754).

Hornblende (Amphibol) er et Mineral, der bestaaer af Kiseljyre, Kalk, Magnesia og Jernsilke, krystalliserer i fløve rhombiske Prismer med to Gjennemgange (Spaltningsskaber), der bane en Vinkel paa 124°, hvormod den hos Augustin kun er 87°, hvorfors Gjennemgangene benyttes som et væsentligt Kjendemerke til at skelne mellem disse to nærtstaaende Mineralier. Hårdheden er 5—6; Vægtfylde 2,8—3,1. Efter Bestanddelene og Farven inddeles den i Enmolit, Stralskeen, Apophyllit (s. disse Arter.) og atmindelig $\Phi.$, hvilken sidste, der er et meget ubbrekt Mineral, har en grøn eller sort farve og Glas- eller Berlemøderglans. Bestaaer af Bjergart alene af $\Phi.$, eller i alt Fald kun med en Inblanding af Dvarts, kaldes den Søbiendeskæen; har den tillige Parallellstruktur høre den Navn af Sørblandsbestifter, der begge søvkomme i de ældste Dannelser. — I Forning med Felspath danner den Bjergarterne: Diorit (Grønsteen), Svanit o. fl. a.

Horndraget, s. Orachia.

Hornemann (Christian), dansk Miniaturmaler, født i Kjøbenhavn 1766, studerede først ved det danske Akademie, men opholdt sig derpaa i Udlandet i 16 Aar. Efter sin Hjemkomst blev han Medlem af Akademieit 1806, og Hofminiaturmaler i Høyers Sted. $\Phi.$ døde 1843.

Hornemann (Sens Willen), berømt dansk Botaniker, født d. 6te Martz 1770 i Marstal, studerede Medicin, men opoffrede sig efter nogle Aar ubelukkende til Naturhistorien, især til Botaniken, og foretog ved Underkøstelsse af Kongen og Øresund Riste 1798—1800 en videnskabelig **Udenlands-**rejse og blev 1801 ansat som Lector i Botanik ved den botaniske Have i Kjøbenhavn. Fra 1806 ar S. Udgifter af Flora danica og bereiste i en Anledning forskjellige Gange (1806—34) Norge og Danmark. Han blev 1808 Professor i Botaniken ved Universitetet og døde d. 30te Juli 1841. Af hans talrige større og mindre Skrifter maa navnlig fremhæves „Forsøg til en anst oekonomisk Plantelære“ (1796, 2det Dpl. rraget med norste og hollænske Planter, 1806; die Dpl. 1821—38); „Hortus regius botanicus amsiensis c. suppl.“ (1815—19); endvidere udgav an af Flora danica 22de—39te Hefte (1806—40) g var Medudgiver af W. Bahl's „Enumeratio lantarum“. Efter ham have forskellige Planter f Bahl, Schousboe og Willdenow erholdt ævnet „Hornemannia“. — **Claus Jakob Emil** „, Søn af den Foregaaende, er født i Kjøbenhavn d. 19de April 1810. 1838 disputerede han or Licentiat- og 1839 for Doctorgraden, og liste bereiste fra 1839—41 i Udenlandt i videnskabelig Diemb. S. har den ubestridelige Forænfeste, at have med Energie og Udholdenhed iget Hygieinens Sag i sin Haand for at ringe den ud i Livet i sin Fædelskab; herfor ar han virket baade med Skrift, Tale og vandling, og hans Navn knytter sig næsten til hver Forbedring, som Kjøbenhavn har opnaaet denne Retning indenfor det sidste Par Decenier. Han har skrevet „Haandbog i Stethosopien“ (1843); „Hygieiniske Meddelelser og Betragtninger“ udgives af ham (siden 1856, 2 Vd.).

Hornstiffen (Balone rostrata) hører til Matreljeddernes Familie; den har en meget smækker 3 langstrakt, noget sammentrykt Legemsform, veget smaa Skæl, en glat og glimdbens, paa lugen sølvhvid, paa Ryggen blaagrøn Hud; egge Hæber ere forlængede til et langt, tyndt, ved Tænder væbnet Næb. Galen er halomaaneannet, Bugfinnerne sidde langt tilbage, Satt; Rygfinnen over hinanden, tæt ved Halefinnen. nollerne bemærke sig ved deres grønne Farve. kan blive 3 F. lang; hos Ungerne er Overeuden slet ikke forlængt, og Underhæben kun det. S. findes i de nordeuropæiske Have og aar hvert Foraar ind i Østersøen og tilbage i Efteraaret; den er da meget seeb, men heller le da noget videre godt Fødemiddel, uagtet n spises i stor Mængde paa flere Steder.

et er en meget livlig, omstreifende og graadig ist, der efterstræber Krebsdyr og Silb og selv irstræbes af Sælhundene og af de større Fiske. **Hornhinde** (Cornea) kaldes den uhyrlasarmige og gjennemsligtige Skive paa Dieablets orskade; f. Die.

Hornfalk (Gorgonia) kaldes en stor Afdeling i de ottearmede Koralldyr, omfattende de Former, vis Korallstof har en hornagtig Aeg, belædt ed en bløddere Bark, hvori de enkelte Smaadyr dde, og ved sin Grund er fæstet til Gjenandene paa Havbunden. Korallstollen er i Reglen renet; undertiden, hos de saakaldte Søvifter, ide Grenene netformig sammen. Der findes

S. baade i de varme og i de kolde Hæve; i disse sidste forekomme de dog kun paa meget dybt Vand.

Hornqvæg betyder i Reglen de hornede Gundsdyr (Dyr, Bøfler, Faar og Geber), i mere udvidet Betydning den hele Afdeling af Dyrstyggerne (de flædehornede D.), hvortil disse høre, omfattende altsaa tillige Antiloper, Stodbukke o. s. v.

Hornsteen er et djernt Mineral, der har faaet dette Navn af sit hornagtige Udseende. S. er en Varietet af Dvarts, som paa Grund af indblandet Leerjord og Jernsile kun er gjennemskinnende paa Kanterne, og har søvdaaligtvis en graa, grønlig eller rødlig Farve med et muffet eller splintret Brud. Hornsten Træ bestaer meget hyppig af S., som anvæder dens Dannelse paa den vaade Ve. Den forarbejdes undertiden til Rivestaale og enkelte andre flæbne Gjenstaende. Benævnelser S.-Porspær er urigtig, da dennes Grundmasse ikke er S., men Felsit.

Hornsvamp, f. Svamp.

Hornshld (Zens), dansk Geistlig, født d. 22de Octbr. 1757 i Horsens, hvor hans Fader var Bøver, kom 1775 i sin Fødebyes Latinstole, dimittiredes 1780, tog den philologiske Embedsexamen og erhvoldt Dispensation fra at underkaste sig den theologiske Embedsexamen; i det Sted disputerede han 1791 og erklæredes landa-bills. 1792 blev han Præst i Randers, hvorfra han senere forflyttedes til Afsens i Fyen. 1820 tog han sin Afsked og døde i Kjøbenhavn d. 25de Octbr. 1840. S. deeltog i sin Tids theologiske Bevægelser; saaledes optraadte han i Ritualsriden til Fordeel for det gamle Ritual. Blandt hans Skrifter ere: „Præsten S. og hans Confirmanter, eller Taler og Samtaler over Lærebogen“ (1822) og „Betragtninger over Bibelen“ (3 Vd., 1831—37).

Hornselv er Chlorso. Det benævnes saaledes, fordi det ved Opvarming kan smelte til en hornagtig Masse; f. Sol.

Hornugler kaldes de Ualer, hos hvilke den Krave af smaa, tætte og sive Fjer, som omgiver Hovedets Sider bagtil og navnlig er udvillet i Nærheden af Øreaabningerne, foroven er udspredt med et lille Knippe af større Fjer, som kunne lægges ned og reises op som et Par smaa Horn. Der gives imidlertid S. baade blandt Daguglerne, f. Ex. den store F. (Strix Bubo), spraglet af Sort og Gulbrunnt, i Klippeegne og Bjergstove, og blandt Natuglerne, f. Ex. Strix otus og S. brachyotus, med lignende Farver, men meget mindre.

Hornværk er et Værk, som man — enten for at vælle en meget lang Courtine, eller for at drage et meget sient Punct ind med i Befæstningen — anbringer foran en Fæstning, og banner af en af to halve Vastioner og en Courtine bestaaende Front, der fra Halvbastionernes Spidser forenes ved to lange Linier med de bagved liggende Værter. S. banner undertiden ogsaa et Ørøhvæb, og sætter sig da med sine lange Linier til det bagved værende Vandløb.

Hornsløv (gr.), „Timeviser“, kaldes i Astrologien et med Angivelse af Dagens og Nætternes Længde betegnet mathematisk Instrument, hvoraf Astrologerne betjente sig for at bestemme Stjernerens Stilling ved et Mennekses Fødsel; sgn. **Kativitet**.

Horrebob (Fæder), dansk Astronom, født 1679 i Pøstst., hvor hans Fæder var en fattig Fisker, begyndte først 17 Aar gammel at studere og dimitteredes 1708 fra Aalborg latinske Skole. I Kjøbenhavn tom han strax i Huset hos Ole Rømer, af hvem han (1708—6), veilededes i Mathematisk og Astronomie, og i denne Tid udforskede han sig tillige theologisk Embedsgeringen (1704); 1718 blev han Professor i Astronomie. H. var en flittig og dygtig Observator og Skribent, og blev Medlem af Videnskaberne Selskaber i Kjøbenhavn, Paris og Berlin. Ved Kjøbenhavns Ildbrand 1728 ødelægtes alle hans til den Tid anstillede Observationer tilligemed Ole Rømers (paa Triduum nær, s. Rømer). De vigtigste af H.'s Skrifter ere „Elementa matheseos“ (1737) og „Basis astronomica“. Hans samlede Værker ere udgivne i 3 Bb. (1740—41). H. var ogsaa Læge og praktiserede som saadan fra 1719 til 1726, da han tog den medicinske Doctorgrad. H. døde 1764 og efterfulgtes i Embedet af sin Søn, Christian H., født 1718, som allerede fra 1753 havde været sin Fæders Medhjælper i dennes hvide Aderdom. Han har efterladt sig adskillige Skrifter, navnlig om Venus's Gang forbi Solen d. 6te Juni 1761. Han døde 1776.

Horrtillation, Øyning, subjectivt Fornemmelse af Kulde, i Almindelighed forbunden med Myghelse, gaar som oftest forud for feberagtige Sygdomme, ligesom den ogsaa ledsager stavelige Stoffers Optagelse i Blødet, f. Ex. i Pyæmien.

Horsens, Kjøbstad i Jylland, Slesanbergs Amt, N. N. Herreb, ligger ved det Indre af den efter Byen benævnte Fjord paa dens nordlige Bred, hvor Bygholm Na løber ud i samme. Det er en af Danmarks smukkeste Kjøbstæder med lige og brede Gader og anseelige Bygninger; de fleste af dens offentlige Bygninger, som Raadhuset, den lærde Skoles Bygning, Sygehuset o. fl., ere ny opførte i de sidste Aar. Indbyggernes Antal udgjorde 1860: 6,681 (1855: 7,256, 1850: 5,827, 1801 kun 2,396). Byen har to Kirker (foruden Hospitalskirken), hvoraf dog kun den ene Vor Frelsers, tidligere kaldet St. Jøse Kirke) benyttes; den anden, den gamle og i historisk Henseende interessantere Graabrøderkirke med mærkelige Begravelser (deriblandt de russiske Prindsers og Prindsessers, der havde Bolig i H. i Slutningen af forrige Aarh.), er i en høit forfalden Tilstand. Her er ogsaa et Hospital for 26 Lemmer, en Fattigarbejdsanstalt, 2 Enkelboliger og flere Legater i velegnede Diemed. Byens Velggenhed i et frugtbart og rigt Opland og ved en seilbar Fjord er, navnlig siden Havnen, som oprindelig er dannet af Aæns Udløb, i de senere Aar er bleven dobbelt med et stort nyt Havnebasin i Fjorden og forbydet indtil 12 Fod, af stor Værdning for dens Handel. Af Kornvarer udførtes 1858 137,952 Ebr. Ved Tølbædet var samme Aar hjemmehørende 89 Fartøier af 1,050 $\frac{1}{2}$ Emst. Af større industrielle Etablissementer har H. 3 Jern- og Metalskæbrier, 10 Dampbrænderier, 5 andre Brænderier, 5 almindelige Bræggerier og et for baltisk Öl, et Sulferraffinæderi, 2 Tobaksfabriker, et Sæbesyderi, en Kartefabrik, en Diemølle, en Parfume- og Sæbefabrik og et Stikbyggert.

† Fjerdingvet N. B. for Byen paa dens Grund

ligger H. Tugthaus, opført 1847—53 i anseelig Stil; Fangerne (c. 427, kun mandlige) beskæftiges med at tilvirke Bomuldsstær, Færrer, Dreil, Klæde, Gulvtappetsi, Strømper o. s. v., samt med Possements- og Raalemagerarbejde. Byen har en Sparekasse og en Laane- og Discountbank. — H. hører til Danmarks ældre Stæder, og var udenfor allerede til ved Dørgangen fra det 11te til det 12te Aarh. 1285 blev den plyndret og brændt af den norske Svæver Alf Erlingsen. Byen havde i Middelalderen 4 Klostre, deriblandt et Graabrøder- og et Sortebrøderkloster, ligesom ogsaa en tredie Kirke, Vor Frue Kirke, der blev nedbrudt efter Reformationens Indførelse, da Graabrøderklosterkirken 1532 var skjenket Byen til Sognekirke. I Begyndelsen af det 14de Aarh. byggede Kong Eric Menved tæt udenfor H. paa Byens vestlige Side det faste Slot Bygholm, der var Sædet for en kongelig Lehnsmænd, og hvis Navn endnu bæres af en Herregaard. Ogsaa paa den modsatte Side af Byen ved Indløbet til Havnen byggedes længere hen i Tiden et Slot, Stjernholm, hvortil Lehnsmændens Residentens senere blev forflyttet; efter dette Slot førte Amtet Navn. Det forrige saakaldte Palais i H., beliggende paa Torvet ligeoverfor Vor Frelsers Kirke, tjente i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarh. til Bolig for 4 Østende af den russiske Reiserfamilie (den Sidste døde 1807), og var senere i en Række Aar behøvet af den nuregerende Konges Moder, Prindsesse Charlotte Frederike af Mecklenburg. — H. Fjæder sig fra Raategattet ind til H. i en Længde af omtrent 2 M., imellem to flumne og frugtbare Landflader. I Ruudingen, som er 1 M. bred, ligger Derne Fjærns og Års. Paa den nordlige Side af Fjorden ligger Herresædet Steensballegaard, som tilhørte Grønsfeldts Sveigerøn Baron Krag og endnu riet af hans Efterkommere, og ligeoverfor ved den sydlige Bred Volker (s. d. A.), omgivet af den Slotve.

Sort (Friherre von der), gjorde som prestent Officer Krigstoget i Rusland (1812) med, tjente 1845 i Føsten mod Mikroskavski og traabte 1850 som Generalmajor ind i den slesvigholstenske Infanteriarmer. Her commanderede han en Infanteriebrigade, med hvilken han under Slaget ved Isted udførte Angrebet paa Døve-Stol. Da Willisen neblagde Overansførelsen over Armeen, erholdt H. samme (8de Decbr. 1850), men maatte ved Østerrigerens Indmarsch nedlægge den, hvorpaa Hæren opløstes og H. afskedigedes. Siden har han for det Meste levet i Hamborg.

Sorten, Krigshavn i Norge paa Christianiafjordens Vestside i Jarlsbergs og Laurvits Amt, blev allerede 1818 udset til den norske Flaadets Orlogsanstalt. Hvad der især begrundede dette valg, var den trygge Havn, som dannes af en fremspringende Landtunge og af nogle Str. De Banskelligheder, som den bløde Silgrund frembød, især da man efter 1836 begyndte at opføre større Bygninger, bleve efterhaanden overvundne. Etablisementet er nu forsynet med tildeels meget storartede Indretninger til Bygning, Udrustning og Forsyning af Orlogsskibe; deriblandt er ogsaa et stort Værksted for Bygning

af Dampmaskiner, og i Forbindelse hermed staaer en teknisk Skole. I hvorvel det er vaanskelig at oryone S. med ganske betryggende Fastningsværter, er der dog allerede til forhaar fra Ssiden udført Forter og montalembertiske Laarne baade paa Falklandet og paa Len Brasov. **Festningen** var faaet Navnet Carl Johans-Bærn. Forneblest disse Anlag og de mange offentlige Arbejder, som flede foregaae paa S., har det urtig faaet en Befolkning især af Arbejdere og Bømand, som ved Tællingen 1855 beløb sig til 4,500 Indb. Alligevel har Stedet hverken Høbskabsret eller nogen synderlig Handel med et omliggende District. Ss Omegn hører til de ubygtige og frugtbareste i Norge; at Bøgen er det fremherskende Træ i Omegnen, antyder dens tydeligere Vegetationsforhold.

Sortense eller Sortensia (Beauharnais), f. Bonaparte (I, S. 655, 1te Sp.).

Sortensie (Hydrangea) ere Busse af Steenraefamilien, som have deres Hjem i Nordamerika, Nepal og paa Japan; de have modatte, agbannede, oftest saugtalte Blade og mulle hvide eller rosenrøde Blomster i en nangeblomstret Halvkjerm. **Sava-S.** (H. horensis), fra det østlige Asien, er en af de meest mæde Jurtplanter paa Grund af Blomsternes Skjønhed og sin ikke vaanskelige Dyrkningsmaade. Den opnaaer i Danmark størst Fuldkommenhed, naar man overvintre den frostfrit og om Sommeren sætter den ud i Haven paa et noget skygget Sted, hvor den forsynes rigelig med Vand. Bed at plante den i Jord, hvori der er endel Jernoxyd, eller vande den med Vand, der indeholder Noget af dette Stof, eller hvori der er opløst Alum, kan man bewirke, at Blomsterne blive blaaglige. Den fremmes med Letthed ved Stiklinger, hvortil man benytter unge Stub, naar de ere bleve lidt faste, i August.

Sortensius (Quintus) med Titnavnet Hortulus, en romersk Ridder, Ciceros Samtidige, begyndte allerede i sit 29de Aar sin Løbebane om Taler; i Aaret 69 f. Chr. belæbte han Konfulatet. I Forening med Cicero virkede han mod Clodius's Parti og døde 50 f. Chr. D. var anseet for at være en af Romernes meest udmærkede Talere, men alle hans Taler tabte, og kun paa 20 af dem kjende vi Navnene. Ugsaa hans Datter Sortensia nævnes om et Mønster paa qvindelig Beltalenhed.

Sortulan (Emberiza hortulana) er en i det nordlige Afrika, det sydløstlige Asien, i Sydamerika og paa den scandinaviske Halv almindelig, men i Danmark og Lybfland sjelden Spurveart, graa med gulslagtig Strube og rødnæb Bug; om Efteraaret er S. meget seer og særdeles velmagende. Den sanges især paa Epyern, i Frankrig og Stalien og forsendes teblagt i Krybderier og Eddile.

Sortulan (Marcus Ulse), dansk Stuepiller, var født i Jylland, blev som ung Mand Menneske msat ved von Quotens Theater, som han tiligemed Clementin forløb, og gif 1748 til „den danske Stueplads“ (f. Dansk Theater). Han omtales som en udmærket og fleersidig Charakterpiller; i Tragedien indtog han, paa Grund af sit imponerende Ydre, sit varme Foredrag og sin fortrinlige Declamation, en fremragende

Plads. Med stor Berømmelse omtales hans holbergste Bønder, som han med Naturfandhed og rigt Lune fremstillede paa Scenen. Paa Grund af tiltagende Soagelighed forløb han 1779 Theatret og døde d. 11te Juli 1788.

Forus er Navnet paa en ægyptisk Guddom, der i Hieroglypperne benævnes For, Har eller Her og rimeligviis betyder Lys. Grækerne identificerede S. med Apollo. Hans Symbol var en Høg eller Falk, hvorfor han paa Mindesmærkerne sædvanligviis fremstilles med et Høgehooved eller i Stikfelse af denne Fugl. Han var Solens Gnd.

Forvåth (Michael), ungarsk Historieforer, født d. 29de Octbr. 1809, blev 1844 Professor i det ungarske Sprog i Wien, siden Geistlig og 1848 Biskop i Chanád, hvorved han blev Medlem af de ungarske Stænder og erhvervede sig stor Popularitet som Liberal. Derfor blev han 1849 Cultusminister. Efter Opstandens Undertrykkelse maatte S. flygte til Paris, og gif siden til Zürich som Opbrager for Enkregvinde Bathyani's Børn. S's Hovedværk er „A Magyarok története“ (Ungarns Historie), 1842—46, 4 Bd., oversat paa Tydsk (1850—52).

Foseas, en hebraisk Prophet, Beeris Søn, virkede som Prophet under Kongerne i Suda, fra Usias til Zechias, og under den israelitiske Konge Jeroboam II. Hans Propheeters Bog aabner i det gamle Testamente Rækken af de saakaldte smaa Propheete. Han vrer imod Sødernes Fordærvelse, imod Forbund med Uslændinge o. s. v. — S. er ogsaa Navnet paa den sidste Konge i Israels Rige. Han blev, tilligemed en Deel af sit Folk 722 af Salmanaasar ført bort i asyriske Fangenskab.

Fosebaandsordenen (Order of the garter), den fornemste engelske Ridderorden, blev stiftet af Edoard III isølge en Anledning, som fortællendes noget forskjellig (den almindeligste Beretning er, at en Grevinde paa et Hofbal tabte sit venstre Strømpebaand, at Kongen tog dette op men derved kom til at berøre hendes Kjøle, hvorover nogle af de Omstaende gjorde sig lystige; derpaa havde Edoard sagt de Ord, som siden bleve Devisen paa S.: „Honni soit qui mal y pense“, „Skam over den, som tanker noget Ondt herved“). Ordenstegnet er et blaåt Hsielsbaand under det venstre Knæ; et andet blaåt Baand bæres over den venstre Skulder, med et Skjold med Diamanter og den hellige Georgs Billed, paa det venstre Bryst bæres en ottepibet Sjerne med et rødt Kors o. M. Ordenstragten er af blaå Silke. Kun kongelige Personer og Jubsøbde af den høieste Adels kunne erholde denne Orden.

Fosemann (Theodor), tydsk Genremaler, født d. 24de Septbr. 1807 i Brandenborg, henlevede sin Ungdom i Düsseldorf. Han har vundet Anseelse ved sine Oliemalerier og Aqvareller, men hans Navn har faaet størst Udbredelse ved de lunefulde Lithographier i Contryl, hvormed han har illustreret en Mængde Bøger.

Sofianna (hebr.), d. e. Giv Frelse, var hos Jøderne velkomsthilsenen for Konger og Helte. Med disse Ord begynder Seierssangen, hvormed Christus blev hilset, da han holdt sit Indtog i Jerusalem (Matth. 21, Marc. 11, Joh. 12).

Hospital (Nosocomium) kaldes i Almindelighed et Huus, bestemt til at optage dem, der trænge til Hjælp og Forpleining, altsaa faaebel Forsørgelsesanstalter for Trængende, Dyinge o. s. v., som Helbredelsesanstalter for Syge. Da man i den første kristelige Tid pleiede at samle Bidrag i Menighederne til de Syges Pleie, og man erkjendte, at dette anvendtes bedre og billigere, naar disse samlede flere paa eet Sted, opstod de første Hospitaler. Det første saadanne af Betydning skal være grundet 370 af Basilius den Store ved Caesarea, efter hvis Mønster snart flere opstode, saa at der i det 9de Aarh. allerede fandtes 24 i Rom, over hvilke først Bisopperne, senere Diakonerne førte Opfygten. Da i Middeldalderen betydelige Epidemier udbredte sig over Europa, søgte man snart Træng til flere H., saaledes fandtes i Aaret 1246 alene i Frankrig 2,000 H. for Spedalske (Leprosaria). Med Lægevidenskabens og Humanitetens stigende Fremskridt gjorde sig nu ogsaa efterhaanden større Krav gjældende til deres Indretning, Omfang, Velggenhed, Beskytning o. s. v., og man kan sige, at Nutiden har lært at stille meget store Forbringer til disse Anstalter, naar de fuldkomne skulle opfylde deres Hensigt paa Pleiestiftelser og Sygehuse. Sagn. Dittl., „Krit. Darstellung europäischer Krankenhäuser“ (Wien 1854); Gese, „Die Krankenhäuser, ihre Einrichtung und Verwaltung“ (Berl. 1857); en Ufsandling „Hospital-Hygiene“ af Dr. Richardson i „London Sanitary Review“ (1858); Dr. Oppert, „Die Einrichtung von Krankenhäuser“ (Berl. 1859). — **Hospital sygdomme** (Morbi nosocomiales) kaldes man saadanne, som opstaae endemisk paa Hospitalerne og antages at spildes disses uheldige hygieiniske Forhold, saasom slet Ventilation, Urenslighed, Dverfyllning med Syge o. s. v. Blandt saadanne maer fremheves: **Hospitalfeber** eller **Hospitalstypus**, en smitsom Typusform, der især kjendes fra de tidligere Tidens store Krigshospitaler (derfor ogsaa Krigstypus, Lazarethstypus); **Hospitalbrand** (Gangraena nosocomialis), en Art af Koldbrand, som under lignende Forhold viser sig i og omkring Saar o. fl. **Hospitallitter** eller **Hospitalbrødre** kaldtes Lægebrødre, Munkene, Chorherreerne og Ridderne i de geistlige Ordener, som med Jagttagelse af Klosterlige Øvelser helligede sig til de i Hospitalerne optagne fattiges og Syges Pleie. H. opstode først i Italien i det 9de Aarh. med Bor Frues Orden della Scala. Med Korstogene voksede deres Antal overordentlig, og de udbredte sig til flere Lande (s. Johannerorden og Pellaanderorden). Som geistlig Midderorden besto H. sig i Ridderne, Præster og kjenende Brødre. Til dem hørte, foruden Andre, den hellige Johannes's Hospitalbrødre, stiftede i Jerusalem 1099, af hvilke under Innocens II milletes sanotti Joannis Hierosolymitani fremgik; de tybste Ridderes Orden (Equites Teutonici hospital. s. Mariae Virginis) i den første Tid af deres Bestaaen. — **Hospitallitterinder** eller **Hospitalstøstre** opstode snart efter med samme Tidend som H., og udbredte sig endnu mere end disse; men snart helligede de sig desuden til unge Pigers Opdragelse og Dannelse og til at virke for falbne Pigers og Koners Forbedring. De ere

endnu udbredte navnlig i Frankrig, Nederlandene og Italien, og ere yndede især som Sygepleierinder. De have mange forskellige Forretninger. **Hospitium** (Hospital), egl. Gjesteværelse, kaldes især deleshed de paa høie Alpehaase af Runk beboede eller idetmindste anlagte fremme Stætter („Kloster“), som have det Viemed at opsjøge, optage og pleie Reisende, som ere saer vilde eller overhovedet trænge til Hjælp. **Hospodar** (Navist), egl. Herre, er fra gammel Tid Titlen for Regenterne i Moldau og Valachiet, s. Donauforstædommerne. **Hoste** (Tussis) kaldes man den efter en lægere Indaaending følgende krampagtige, her, oftest af flere Afdelinger bestaaende og af en vis Tid ledsagede Udaanding, der opstaaer, vœrgang et ubesfra (kold Luft, Støv o. s. v.) eller indenfra (Slim, Blod etc.) kommende Irritament pirrer Luftrœrets indvendige Flaade, og hvorved den deri indeholdte Luft rask og hœvvis brues ud gennem Munden og saaledes river det irriterende Stof med sig. H. er altsaa i og for sig ingen Sygdom, men kun et Symptom paa en uregelmæssig Tilstand i de svœre Luftrœte, hvilken forsaavidt er opfygt, som dens Beskrævelse er at fjærne Irritamentet, men som ogsaa ofte har en meget alvorlig Betydning, forsaavidt som den kan tyde paa mer eller mindre betydelige Sygdomme, der fremkalde et saadant Irritament. Hensynet til Hœrens Charakter, Tyd, Varighed o. s. v., til de opstode Maaser og svœrige Symptomer maer i de givne Tilfaelde lede til Bestemmelsen af Hostens Betydning som Symptom. **Hofie** (lat.), d. e. Offer, eller Dblat (lat.), d. e. Dffergave, er en Betegnelse for det i den romerske Kirke indførte og i den luthersk-evangeliske Kirke bibeholdt Nadverbrød, der bestaar af Skiver, som ere bagte af usuret Hvedebrød og i Almindelighed paa den ene Side mærkede med et Crucifix og Bogstaverne I. N. R. I. (Jesus Nazareus Rex Iudæorum, d. e. Jesus af Nazareth, Jøernes Konge). Denne Form af H. har man benyttet siden det 12te Aarh.; i den ældste kristne Tid benyttede man saadantigt Brød, og i det 4de Aarh. store, runde Oblater, der bleve brudte i Stykker efter Tallet af Radergjesterne. Den græske Kirke benytter uimær Brød og bœllager sig over Occidentalerne som Aymiter (s. d. A.). Navnet H. skrives sig fra den katolske Kirkes forordningslære (s. Forordning), isfjøge hvilken der i Radoeren frembydes et ublogigt Offer. **Hoftrup** (Sens Christian) er født i Hjøshavn den 20de Mai 1818. Fræden, der var Justicermester, døde alt i Sønnens 13de Aar. 1837 dimitteredes H. fra Metropolitanskolen til Universitetet, 1841 blev han Alumnus paa Regentien. Med det hærligste Hjem til Baggrund gjennemlevede han det uimærte Embeterkvi, han saa ypperlig har skildret i sine Comœdier, smilede ad de smaa Sorger, der vare en uunngaaelig Følge af knappe Kant, og nød i rigt Maal de store Glæder, Lygden, en poetisk Natur og fiolige Kamerater fremvœlede. Han skrev Sangspillene „Den Ervede“ og „Den gamle Gisser“ (1839–40) for private Krefte, optraadte i „adademisk Læseforening“ med lystige Viser og et Par smaa spøgende Pa-

ighebsstykker, der skaffede ham et Navn og lange varme Venner i Studenterverdenen, og eefstog 1842 og 1843 i Studentertogene til Lund og Upsala. I det sidstnævnte Aar tog an den theologiske Embedsexamen. Densaa denne fulgte (1843—44) den overgionore Baudeville-Comoe die „Gjenboerne“, der reves for „den nye Studentersforening“. Hele h. s eienbommelige Natur, hans Friskhed, Livitet, Hjelte, burleske Lune og varme, romantiske Følelse brød her mægtig frem. I Foraaret 1844 blev han Hunsører og opholdt sig u (til Foraaret 1847) om Sommeren i en af nordsjællands smukkeste Egne og om Vinteren i Kjøbenhavn. 1845 skrev han den mindre haudeville „Intrigrerne“ og 1846 den store jollecomoe die „En Spurv i Cranebands“, egne for Studentersforeningen. I det sidstævnte Aar holdt H. Feibergs meest overione Baudeviller havde været Skuepladsen for n saa fri og henryndløs poetisk Pystighed, og altes om Vinteren af „Intrigrerne“. 1847 rev H. Pystspillet „Esthetisk Sands“ og (ester n Sommerreise til Sylland) det fortællelige ore Sangspil „Eventyr paa Fobreisen“, der estaudig i hoi Grad har tiltalt Publikum. Ifter i de to paafølgende Aar at have fremragt Sangspillene „Familierist eller det mærkerbige Aar“ og „Solbaterstier“, gjorde H. en Sommerreise til Norge 1849, der Aaret efter altes af det uopsrte Syngestykke „En Nat mellem Hjelbene“. 1851 skrev han det store Sinep spil „Tordensveit“, og Aaret efter det romantiske Sangspil „Mester og Kærling“. Efter t have udgivet „Biser og Bers, nogle Rinder a et Studenterklov“, gjorde han 1852—53 med ungelig Understøttelse en Rejse til Italien og pholdt sig hele Vinteren i Rom. 1854 skrev an det store romantiske Pystspil „Drøm og Daad“, hvis Scene er henlagt til Italien. Aaret efter forfattede han det lille Sangspil Feriegjesterne“ og blev Præst i Silleborg. — Hans dramatiske Arbejder samt „Biser og Bers“ re samlede i hans „Poetiske Skrifter“ (1852—55). **Hotel** (fr.) betyder en stor Herres Bolig, en nseelig Bygning overhovedet; isærdeleshed bruges det hos os om en stor Gæstgivergaard. — **otestfæd** kaldes den fremmede Gesandter isølge eres egen Utræktelighed tilkommande Frihed r Underføggelse af deres Bopæl, hvilket dog nu r længere erkjendes at strælle sig til det Tisrbe, at en Forbryder vides at have taget sin flugt til Hotellet, og atfæa ikke længere vedføres nogen Afsret (s. d. A.). **Hotomann** eller **Hottomann** (Franz), en erømt Jurist og Kjenner af det latinske Sprog, ødt den 23de Aug. 1524 i Paris, docerede i bourges deels de Hjerne Videnskaber, deels iura, og flygtebe efter Bartholomeusnatten i Paris til Schweiz, hvor han bøde den 12te febr. 1590 i Basel. Blant hans mange skrifter fortjener af fremhæves hans endnu nsete Commentar til Cicero's Taler og til „Institutionerne“; fremdeles „Observationes Juris omani“. Hans Søn Johan S. besørgebe en umlet Udgave af hans Skrifter (8 Bd., 1599).

Hottentotter kaldes et eget, negeragtigt Foll i Sydafrika, navnlig i Caplandet og de nærmest tilstøende Egne. Navnet H., hvis Betydning er uvis, er givet dem af Hollænderne, selv kalde de sig Anaqua eller Quaqua (Endelsen qua betegner i deres Sprog Fleertallet). H. ere et ved Sprog og Udseende fra Afrikas øvrige Beboere adskilt, yderst hæsligt Foll; de have en smudsig gul Farve, lav Sæse, brede og fremstaaende, tykke Læber, flad Næse, en fremstaaende Mund og Uldhaar. De bestaae af 4 Klasser: 1) Colonialh. eller de egentlige H. i Caplandet, leve meest som Tjeneskole hos Colonisterne. 2) Korana eller Koragua leve som Nomader i de store Landstrækninger mellem det egentlige Capland og den øvre Gariep. 3) Nama eller Namaqua leve som Nomader i de tørre Sletter ved den nurre Gariep og paa Kysten. 4) Saab eller Busmandene (s. d. A.).

Hottinger (Johan Heinrich), født den 10de Marts 1620 i Jülich, lagde sig efter orientalske Studier, blev 1642 Professor i sin Fødeby og erhvervede sig der en saadan Anseelse, at Kurfyrsten af Pfalz 1655 kaldte ham til Heidelberg for at hæve det deroerende Universitet. Overvælsbet med Høderbeviisninger vendte han 1661 tilbage til Jülich, hvor han blev ubnævnt til bestandig Rector for Universitetet. Retop som han stod i Begreb med at selge et Raib til Leyden, drufnede han ved Afreisen 1667 i Limmat. Hans Hovedværker ere: „Thesaurus philologicus“ (8die Udg. 1696) og „Etymologicum orientale“ (1661).

Houbraken (Arnold), neberlandsk Legner og Maler, født 1660 i Dortrecht, død 1719 i Amsterdam, var betydeligere i sine Portraiter end i sine Compositioner. Størst Interesse knytter sig imidlertid til hans Kunsthistorie „De groote Schouburgh der Nederlandske Konstchilders etc.“, der udbom 1718. Portraiterne deri ere af hans Søn Jacob S., født 1698 i Dortrecht, død 1790 i Amsterdam, en af sin Tids betydeligste hollandske Kobberstikkere, der havde dannet sig efter Edelinck og Drevet.

Houhard (Sean Nicolas), fransk General, født 1740, tjente som Menig i Syvaarskrigen, steg i Revolutionskrigen hurtig iveiret og hjempebe i Spidsen for Nordarmeen meget heldig imod de Allierede. Men da han den 15de Septbr. 1793 var bleven slagen af Østerrigerne ved Courtray, blev han efter Conventets Befaling henrettet den 17de Novbr. 1793.

Housfaye (Arjène), fransk Forfatter, født 1815, bandede sig ved Gautier's og J. Sandeau's Hjelp en Bei i Litteraturen, blev bestemt ved sit „Galerie de portraits du XVIII siècle“ og „Histoire de la peinture flamande et hollandaise“ (1806), og blev siden ved Hjelte Ræfelses Understøttelse Bestyrer for Théâtre français. H. har skrevet en Rængde Romaner, Digte og Skuep spil; de bære næsten alle Præg af Forfatterens Forkjærlighed for Ludvig XV's Tidsalder og minde paa mange Maader om bennes Smag, Sæder og raffinerede Elegance.

House of Commons (de Meniges Huns) kaldes Underhuset i det engelske Parlament, modfat House of Lords eller Peers, Overhuset.

Houston (Samuel), nordamerikansk General og Statsmand, født den 2den Marts 1793 af en fattig Familie, kom i Lære hos en Kræmmer, men flygtede og levede 5 Aar blandt Creek-Indianerne, som i sit 18de Aar tilbage og oprettede en Skole for Skolebørn og Indianernes Børn. I Krigen med England tjente han under Jackson, mæglede en Tractat mellem Regjeringen og Indianerne, studerede derpaa Lovkyndighed i Nashville og blev en dygtig Advocat. Efterat S. allerede havde fået i Repræsentanternes Hus og været Gouverneur i Tennesse, fik hans gamle Lyst til Eventyr Overhaand hos ham; han levede atter 3 Aar blandt Indianerne, gik fort efter til Texas, da dette havde rejst sig imod Mexico, blev Anfører for Hæren og vandt Seiren ved San-Sacinto. Som Følge heraf valgtes S. til Præsident i Texas, men da dette Landskab blev optaget i Unionen, blev han Medlem af Senatet i Congressen. S. er en begavet Taler, en usforædret Jæger, en driftig og klog General; han siges at føre Krigen snart som en General af Napoleons Skole, snart som en af Coopers Indianere.

Houtman (Cornelius), hollandsk Sfarende og Gjenopdager af Søveien til Ostindien, født omtrent 1550 i Gouda, kom i Handelsforretninger til Lissabon, hvor han erholdt Oplysninger om Portugisernes Handel paa Ostindien. Ved sine Forskninger herefter blev han mistænkt og dømt i en Pengebøde; nogle Kjøbmænd i Amsterdam kjøbte ham fri ved at betale denne, imod hans Tilbud om at vise dem Søveien til Ostindien, hvilkens Portugiserne havde holdt skjult. Han gik da 1596 med 4 Skibe til Java, men Toget mislykkedes for medelst Portugisernes Intriquer. Som Chef for en ny Expedition gik S. 1598 til Madagaskar, Cochinchina og tilslibt til Sumatra, hvor han paa Portugisernes Anstiftelse blev fængslet, og Skibene vendte tilbage uden ham. S. blev sidste Gang seet af et hollandsk Skib i Aaret 1600; siden blev han sørt til det Indre af Den, og hans senere Skiebne er ubekjendt.

Hov kaldes Pattedyrenes Regl, naar den er udbannet til at træde paa og frembyder en flad Trædesaale og en hvalvet Flade, der banner ligesom en Sto om det sidste Taaleb; den har dernæst en tredet Bgning, saaledes at Fibrene baade i Saalen og i den øvrige Hov løbe lodret paa Trædesaalen. Saadanne Pattedyr kaldes Hovpattedyr og træde i Reglen under Sangen alene paa deres Hove. Undertiden bruger man kun Udtrykket H., hvor der er een Aa, altsaa kun om Hesten, men taler om Kløve, hvor der er flere (hos alle de andre Hovpattedyr). Til Hoven fastgjøres Hestefoden, og det er derfor nødvendigt at have et nøiagtigt Kendskab til Hovens Anatomie, naar Beslaget skal indrettes paa en hensigtsmæssig Maade. Paa Hoven adskiller man: 1) Hovvæggen, den ydre, hvalvede Deel, hvis nederste Rand er bredest, og det er til denne, at Stoen besættes; 2) Saalen, den nederste Deel, i hvis Midte 3) Straa-len befinder sig; denne sidste Deel er fileformig og ved Hjærnehjærterne forenet med Hovvæggen; dens Forramme er af blødere Bestanddele, end de øvrige Dele af Hoven. Man bør stedse paasee, at Hovene ikke blive alfor tørre, hvor-

ved Hornet trækker sig sammen og trykkes de indenfor liggende bløde Dele. Hoven er udtæt for mange Sogdomme, som forarsage Salt-hed og undertiden kunne gjøre Hesten aldeles ubrugelig. De vigtigste af saadanne ere: forsangen Hov, Pladsf, hule Bægge, Hornskalt, Hornskst, raadden Straale, indknebne Draa-ter, Steengalle (s. disse Art.); flere af disse kunne være fremtalte ved daarligt Beslag og Mangel paa Pleie af Hoven.

Hove om Solen og Raanen ere af forskjellig Art. De imaa S. bestaae, naar de vise sig tydeligt, i concentriske farvede Ringe, som i en Afstand af saa Grader omgive Sol eller Maane. De fremkomme ved Lystraalerens Bgning, der forarsages af Vandbøle, som svæve i Luften, og have altsaa samme Oprindelse som de farvede Ringe, man seer omkring Flammen af et Lys, naar man betragter det igjennem en dugget Glasplade. To mindre Vandbøle i Luften ere, desto større bliver S., og naar der altsaa findes mange Vandbøle af forskjellig Størrelse, ville Ringene løbe sammen til en rund, lys Masse, i hvilken man kun paa den yderste Rand seer en svag Antydning af Rødguln. De store S. ere et langt mere indviklet Phænomen. De vise sig som oftest som en farvet Ring, der omgiver Sol eller Maane i en Afstand af omtrent 22 Grader, men foruden denne Ring seer man undertiden endnu en anden dobbelt saa stor og farvet; det hænder ogsaa, at den indre Ring ombannes til to eccentricke Ringe. I Forbindelse med disse farvede Ringe sees undertiden en hvid, lys Ring, som gaar igjennem Solen og parallel med Horizonten omgiver hele Himlen, foruden flere farvede og hvide Buer, der tangere eller skjære de omtalte farvede Ringe. Hvor disse Ringe eller Buer skjære hinanden, sees forstærket Lys, de saakaldte Bisole og Bimaaner. Det er lykkedes at forklare de vigtigste Dele af de store S. ved Løst Brydning i og Tilbagekastning fra sine Viskryslinger, som svæve i Luften; men det vilde ikke være muligt her uden Hjælp af Figurer at gaee nærmere ind paa denne Forklaring. De store S. sees hyppigt i de varme Lande; de ses meget almindelig som Forbud paa Frost, men synes snarere at tyde paa Regn.

Hoved (Caput) er den anatomiske Benævnelser for den Deel af den dyriske Organisme, som indeholder Hjernen, Sandeorganerne og Larynkalis Mundaabning. Hos Kænnestet er det Legemets øverste Deel, der balancerer paa Halsens øverste Svirvel (Atlas) i en oprejt Stilling. Det inddeles i Hjærnekassen og Ansigtet, hvis Knoftegrundlag bestaaer af en Menæge fast med hinanden forbundne Knoller; kan Uæbertjæben er bevægelig forbunden med Tindingebenet. Hos Dyrene danner Hovedet den forreste Forlængelse af det horisontalt stillede Legeme. — S. bruges desuden ogsaa som anatomisk Betegnelse for mange Organer øvre rundbøjede Forlængelse, s. Gr. S. paa Kaartknoffen. S. af Bugspytkjertelen o. s. v. Alle disse Dyr have et S.; selv hos de laveste Fiskeformer (Krumme-bene) er det ikke egentlig adskilt fra Kroppen. De fleste Snegle, Blæksprutter, alle Insecter, visse Kreebdyr og Ledorme besidde et S., men det mangler som selvstændig Deel hos alle lavere

Bibbyr, hos alle Straalebyr, hos Kraaniderne, mange Kræbsbyr og de fleste Orme. Munden og Munddelene (Kjæber, Tunge, Snabel), Nisene og Følehornene have altid deres Plads paa Hovedet, naar dette er tilfælde.

Hovedbenyttelsen er i **Forstaaelsen** ved det ordnede Stofbrug Bindingen af det i Stoven frembragte Eræubytte, fordi Eræet maa betragtes som Hovedproductet. Bindingen af Viproducterne, saasom Græs, Løv, Farv o. s. v., kaldes i Molsætning hertil Vibenyttelsen.

Hovedgaard kaldes i Danmark enhver større Landeiendom (være sig Sædegaard, Avls- eller Ladegaard), i Molsætning deels til saadanne mindre Eiendomme, der ere opstaaede ved Udflytning af en S. (Hovedgaardsparceller), deels til Bøndersteder. En S. bestaaer, eller bestod ibetmindste tidligere, saagodt som altid af to Dele, nemlig deels de umiddelbart under selve Gaarden drevne Jorber, **Hovedgaardstærten**, deels den Gaarden tiliggende Samling af Bøndersteder, **Bøndergøstet**; men dette sidste er nu paa mange Steder bortfulgt fra S.

Hovedlod er et gammelt dansk Retssubtyl, som egentlig betegne den enhver af de i Fællig (s. d. A.) med hinanden levende Famillemedlemmer tilhørende Andeel af Formuen, men dernæst ogsaa overhovedet brugtes i Betydningen af Bøestod (s. d. A.).

Hovedløse, s. *Acophala*.

Hovednagle. I almindelige Dørtaase findes gjerne en saaladet Middelbrudsbesætning, symmetrisk ordnede bøjede Blisfrimter, der forbre tilsvarende symmetriske Udflynger i Naglelammen. Naar man i dets Sted siler Kammen albeles ud i Midten, kan Nægen oplufte Laase med de forskjelligste Middelbrudsbesætninger og kaldes da S.

Hovedpine (*Cephalalgia*) er en af de hyppigste smertelige Lidelser, hvorfor Menneftet er uafal. Det er en Smerte i den Deel af Hovedet, som kaldes Hjerneskallen, men kan forefæne være af høit forskjellig Sæde og Udbredelse, ligesom ogsaa af høit afvigende Charakter. Undertiden ledsager den Blottilstrømninger til Hovedet og er da gjerne kaufende, eller tværtimod kan den skyldes almindelig Blodmangel og danner da den hos Vlegfottige saa almindelige tyngende S. Den ledsager i Almindelighed de acute Hjernesygdomme og endeel af de chroniske, ligeledes den latarrhastiske Sklimphindebetændelse i Pandebulnerne ved Snuet, er ofte af gigtig Natur, eller skyldes Urdener i Forbøtelsen. Endelig den heftigste og meest haardnakke Art er den reent nerveske, som kaldes Migræne (*Cephalæa*). Efter saa forskjellige Aarsjagsforhold maa naturligvis Behandlingen være høit forskjellig for hver Art især deraf.

Hovedparteer er Opholdsstedet for Chesfen for en større Herabdeling; men det bruges ogsaa for at betegne Indbegeret af samtlige Personer, der henhøre til en saadan Chesf Stab.

Hovedsnore eller **Corder** kaldes i Erætoæven og i Jacuarætoæven de Snore, hvori de løse Suller hænge. S. træde saaledes isædbesfor Skifterne ved den simplexe Bø.

Hovedskol er den danske Benøvelse for *Casita* i Molsætning til *Rente*.

Howert er nu den almindelige Benøvelse for det, som med det oprindelige danske Navn kaldtes *Dagværk*, nemlig det Arbeide, som Fæstere (eller den ufuldkomne Eier) af en Bøndegaard isjøl den ved Stedets Dverdragelse indgaade Dverenskomst har at yde til Eieren (eller Herlighedsieren), navnlig til Dyrkingen af den Sibsknævnte tilhørende Høvedgaard. Oprindelig bestod utvivlsomt den væsentligste Deel af det Bøderlag, Fæstere maatte svare for Dverdragelsen af en Bøndejord, i saadant Arbeide; men ikke bestomindre var S. vistnok hele Middelalderen igjennem overalt af en temmelig moderat og efter Skil og Brug usforanderlig Størrelse. Men efterhaanden som Abelen, især efter Reformationen's Indførelse, erhvervede sig større samlede Jordegøstet, hviss Dyrkning netop stete ved de berunder henhørende Fæstebønder, begyndte Gødsierne at betinge sig mere Arbeide af disse. S. forsøgedes nu i en utrosig Grad, og det blev endog almindeligt, at dets Størrelse ikke bestemt fastattes i Fæstebøvet, men at Gødsieren i dette Lun i Almindelighed betingede sig saa Meget, som der var nødbødigt. S. blev i den Stillelse, det saaledes havde antaget, en utaaelig Byrde og en af de Omstændigheder, der allermeest bidroge til den danske Bøndestands underkuende og fornedrede Tilstand i det 17de og 18de Aarh. En af de Gjenstande, hvorpaa Lovgiverens Opmærksomhed, da han i Slutningen af forrige Aarh. begyndte at tænke paa at ubrive Bønderne af denne Tilstand, allerførst maatte sætte sig, var derfor ogsaa S., og først og fremmest gjaldt det om — hvad der ogsaa endnu inden Aarhundredets Slutning opnaaedes — at befrie Gødsierne fra at være underkastede Gødsierens Billaarlighed ved eengang for alle at give en fast og usforanderlig Regel for, hvor meget Arbeide der maatte forbres af hver enkelt Gaard, og det en saadan Regel, at Bønden ikke ved S. hindredes i sin egen Gaards Drift. Det Uafølgeligste havde det ganske vist været, om S. fuldstændig havde kunnet aflaffes og forandres til en aarlig Pengegøst; men en saa gjenemgribende Forandring kunde Lovgiveren ikke, ibetmindste ikke strax, retfærdig paabyde. Han maatte lade sig nøie med ved forskjelligte Begunfigelser at søge at opmanre de Paagældende til selv frivillig at komme overeens om en saadan Aføsning af S. Paa denne Maade var imidlertid denne Foranstaltning ogsaa allerede før 1850 streben betydelig frem, og da nu i dette Aar, som Følge af de ved Grundloven forandrede Samsundsforhold, en ny Lov gav enhver af Parterne — Jordbrotten paa den ene Side og en Erbedeel af Gødsierne paa den anden Side — Ret til at forbre S. forandret til et fast, aarligt Bøderlag, er Aføsningen siden den Tid gaet endnu langt stærkere frem, saa at S. vistnok kan forubees om ikke mange Aar at være albeles aflaffet i hele Landet.

Howard (*Henry*), engell Maler, født den 31te Jan. 1769, uddannede sig deels i England, deels i Italien til en betydelig Kumlner. Han malede flere Malerier efter *Miltons Paradise*, der tiltraal sig Opmærksomhed; hans betydeligste Arbeider ere dog „*Hero og Leander*“ og „*Kong Lear*“; et af de Arbeider, der bedst vise hans zarte poetiske Følelse, er „*Circæ*“ fra

1830. Han boede i Bath den 5te Octbr. 1847, og hans Søn Frank P., ligeledes bekendt som Kunstner, udgav Faderens „Forelæsninger over Malerkunsten“ (London 1848).

Howards Rjedel (Vacuumpande) bruges i Sulferraffinaderierne til Indbløtning af Sulfersopløsningen, idet Luften uddrives af Rjedlen, hvorved Dampningen af Vandet foregaar lettere og ved en saa lav Varme, at der ikke kan blive Tale om nogen Paabrænding af Sulfuret, saaledes som ellers let skeer, hvor Indbløtning foregaar over aaben Ild.

Høve (Richard, Greve), engelsk Admiral, født 1722, blev 1770 Contreadmiral og udmærkede sig ved flere Leiligheder i den nordamerikanske Krig. Efter Freden blev han første Admiraltetslord, siden Greve. Som Admiral af det hvide Flag slog han 1794 de Franske ved Quersant og blev 1795 General for Strøpperne. D. boede den 5te Aug. 1799.

Howitt (William), engelsk Digter, født 1795, besøgte flere Doctoreskoler og studerede siden paa egen Haand Naturvidenskab og Mathematik, aagtede 1822 Mary Botham og blev derpaa Apotheker i Nottingham. Efterat han i Foræning med sin Kone havde udgivet „The forest minstrel“ og „The desolation of Eyam“, udgav han ene „Book of the seasons“ (1831) og „History of priestcraft“ (1833), som vel fra flere Sider fremtalte Modsigelse, men dog skaffede ham saa stor Popularitet, at han blev valgt til Alderman i Nottingham. Siden flyttede han til Essex i Surrey, hvor han skrev „The rural life of England“ o. M., og boede 1841—44 i Heidelberg, hvor han skrev Adskilligt om Tydskland. Hans liberale og demokratiske Overbevisninger blev efter hans Dødslovs til at stifte et Blad for Menigmand, „The people's Journal“, som bragte ham i Vængeforleghed, indtil han udgav den i en mindre Skikkelse under Titlen „Howitts Journal“; paa samme Tid skrev han en del Romaner o. M. 1852—54 var D. i Australien og forberedte paa denne Reise sit Bærk „Land, labour and gold“ etc. (1855). Hans Gustru har, med Understøttelse af D., virket meget for at gjøre sine Landsmænd bekendte med tydsk og scandinavisk Litteratur.

Howitz (Franz Gottlieb), født den 25de Decbr. 1789 i Kjøbenhavn, studerede her Lægevidenskab og havde tidlig Leilighed til at udmærke sig. Som ung Candidat (1813) vandt han Universitetets Guldmedaille for Afhandlingen „Historia pharmaceutica et therapeutica hydrargyri, tanquam remedium antiveneri“, og disputerede 1814 for Licentiat- og 1815 for Doctorgraden i Medicinen. Efter en 3aarig videnskabelig Reise i Udlandet (1815—18) blev han 1819 Professor extraord. ved Kjøbenhavns Universitet i Pharmakologie og Medicina forensis, 1821 Medlem af Sundhedscollegiet, 1825 Underaccoucheur ved Fødsels- og Pleiestiftelsen, men boede alt den 3die April 1826. En Del Afhandlinger i reen medicinsk og tildeels ogsaa i psychologisk Retning betegnede G. som en ualmindelig begavet og dygtig Mand.

Howa heed foruden et Grevskab, som nu udgjør en Del af det hannoverske Landdrostie Hannover; det er deels Marfland, deels Sandjord og Heide, og gjennemstrømmes af Weser,

Aller og Hunte. Greverne af S. vare længe rigsumiddelbare, men tom 1511 i Lehnforhold til Huset Brunsvig, hvilket Landet tilfaldt efter den gamle Greveslægts Uddøen.

Hoyer (Anna Døesbatter ell. Døens) blev født 1584 i Goldenbittel i Eiderstedt og 1569 gift med Herman S., Staller eller Stattholder i Eiderstedt. Først efter sin Mand's Død begav hun sig aldeles til en mystisk Andretning, forenede sig med en Alchymist Leting, der udgav sig for en guddommelig Propheet, og hendes Guds blev nu en Samlingsplads for anabaptistiske og lignende Secterere. Hun haanede Geistligheden og forudsagde Eiderstedts Undergang. Ved hendes øble Gaadighed kom hendes Guds i Forsald; hun søgte det og tral sig 1632 tilbage til Sverrig. Entebrowning Eleonora Maria skjenkede hende her en lille Tienbom i Nærheden af Stockholms; der boede hun, 72 Aar gammel, 1656. Hun fremstattede sine Anstuelser i en Mængde forskjellige Skrifter og midtmaabige Digte.

Hoyer (Johan Gottfried von), født 1767, er en sm Tid fortjent Officør og berømt Militærforfatter, tjente i den schisiske og preussiske Armee indtil 1825, hvorefter han i Halle holdt Forelæsninger over Krigsvidenskaberne; han boede der den 7de Marts 1848. Blandt hans mænge efterladte Skrifter over militære Videnskaber har især hans „Geschichte der Kriegskunst“ o. s. v. (2 Bd., 1797—1800) været meget læst.

Hrungner er i den nordiske Mythologie en Jætte, med hvem Thor har en Evetamp, hvori Odens Hammer, Mjølner, knuser Jættens Steenhoved.

Hrævelg er i den nordiske Mythologie en Jætte, der sidder paa Himlens nordlige Ende i Orneham, hvis Vingeflag frembringe vinden.

Huanaco, s. Lama.

Huber (Kornuald), født i Barchin 1803, studerede der og i Berlin, og blev 1829 udnævnt til ordinær Professor i den kanoniske Ret og Criminalretten ved Universitetet i Barchin paa samme Tid, som hans Broder Jakob D. blev ansat som Docent i Retshistorie. Feruden ved en Udgave af Gaji Inskriptioner og Ulpian's Fragmenter begrunde han især sit Navn som Jurist ved et pøst Bærk om Strafferettens Principer („Zasady prava karnego“, 1830). Paa Grund af Begivenhederne i 1831 opgav han Universitetsveien, og blev 1833 kaldt til Petersborg som Medlem af den da oprettede lovgivende Commission for Kongeriget Polen; senere fik han en Plads i Keiserdømmets lovgivende Cancellie, og blev 1842 udnævnt til virkelig Statsraad samt endelig 1850 til Geheimratsraad og Senator. I disse sine udmærkede Stillinger har han taget virksom Del i Ruslands Lovgivning.

Hube eller **Huse** Landes er et Flaademaal i Frankurt = 30 Morgen = 154188 danske □ Alen = 6,124 Tønder Land.

Huber (Franz), schweizisk Naturforsker, født 1750 i Genè, død 1831 i Laufanne, blev især berømt ved sine uperlige og skarpsindige Jagttogter over Bierne, som han, skjøndt blind allerede som ung Menneeste, anstillede ved Hjælp af sine Ejener og nogle Venner. Han udgav „Nouvelles observations sur les abeilles“ (1792; udg.

aany 1814, 2 Bb.); 2det Bb. af hans Søn Peter S., Forfatter til „Observations sur les mœurs des Bourbons“ og „Recherches sur les mœurs des Souverains indigènes“ (Paris og Genf 1810).

Hubertsburg, et Jagtslot i Kongeriget Sachsen S. D. for Leipzig, er beklædt ved Fredenslutningen den 15de Febr. 1763, som gjorde ende paa Syvaarskrigen. Nu er her en Straffeanstalt, et Arbejdshuus for Fruentimmer o. M.

Hubertus, den Hellige, Søn af Bertrand, Hertug af Guienne, var ansat som Hofembedsmand hos den franske Konge Theodorich og ar en lidensabelig Elsker af Jagten. Legendens fortæller, at han engang en Langfredag jagede Ardennerbjergene; ved et Kloster viste der sig a for ham en Hjort med et straalende Crucifix mellem Hornene; den tilstalte ham, advarerede ham, befriede ham for hans lidensabelige Jagtebbaherie, og omvendte ham endog faaledes, at an lod sig optage i den geistlige Stand, hvorefter an (708) blev valgt til Biskop af Mastricht og Utrecht. Endnu mange Aar efter hans Død (727) skal hans Legeme have været usfortæret. Han blev da kanoniseret, og hans Legeme 827 isat i det Kloster, ved hvilket Hjorten havde isit sig for ham. Folketroen meente, at den ellige Petrus havde givet S. Høgen til Hjelpe af Besatte og af dem, der vare bidte af gale Hunde, den saalatte Hubertusnagle. S. blev oplyst til Jagtens Skytspatron. — Til S. H. ere tilstedes flere Ridderordener, eriblandt Hubertusordenen i Bayern.

Hübner (Jens Rasmusen) var født den 5te Septbr. 1794 i Aalborg. Han anbragtes først ed Handelen, men da denne meget lidet tilbedstillede hans Tilværelse, drog han 1818 til Kjøbenhavn, fik alt 1819 Examen artium og 824 den medicinske Embedsexamen. En Tid raktificerede han i Hærseskibning, disputerede 828 i Kiel for Doctorgraden, var privat Praktiser i Aarhus fra 1832—38, og senere Fattigergæ i Aalborg. 1841—42 foretog han en vidensabelig Udenlandsrejse og opholdt sig senere i Kjøbenhavn, hvor han ganske ofrede sig for vidensabelige Arbejder, navnlig i statistisk og psykiatristik Retning. S. havde faaledes en stor Foreneft af Sindssygebehandlingerne her i Landet, i hvis Reform han bidrog ikke lidet, ligesom an ogsaa medvirkede ved Drettelsen af Hjelpeanstalten for idiotiske Børn ved Kjøbenhavn, hvis Directeur han ved dets Aabning 855 blev. Han døde den 1ste Decbr. 1866. Han har skrevet: „Topographisk Beskrivelse af Grø“ (1834); „Om Bevægelsen i den danske Befolkning“ (1840); „Beretning om Choleraepidemien i Danmark 1853“.

Hübner (Rudolph Julius Benno), tydsk Historiemaler, født 1806 i Ols i Schlesien, benyndte sine Studier under Schadow i Berlin, og fulgte med denne til Düsseldorf. Efter et engere Ophold i Italien har han vundet bestandig større Ravn i Tydskland ved en Række Gallerier meest af bibelsk Indhold. 1841 udvæntes han til Professor ved Kunstakademiet i Dresden.

Hübner (Heinrich), tydsk Architect, født 1795 Weinheim, blev 1815 Elev af Weinbrenner. Senere bereiste han Italien og Grækenland, og anbede sig sin særegne Mening om, hvad Ru-

tidens Bygningskunst skulde gaae ud paa, hvilken han senere forsegtede i Gjærning og Skrift. Navnlige tiltrak sig: „In welchem Stile sollen wir bauen?“ (1828) og „Die Architektur und ihr Verhältniß zur heutigen Malerei und Sculptur“ (1847) Opmærksomhed. Han blev ansat som Bygmester i Karlsruhe 1827, og har bygget meget der og i det øvrige Baden.

Hue (C.), fransk Missionair, født den 1ste Aug. 1813 i Toulouse, reiste 1839 til China og begav sig derfra i Selskab med Gabet til Mongoliet, hvor de i et Kloster studerede det thibetanske Sprog og 1845 reiste til Khasia i Tibet, det egentlige Maal for S. H. Mission. De bleve godt modtagne af Regenten i Landet, men den øineffle Gesandt bevirkede, at de fik Ordre til at forlade Landet og reise den samme Dei tilbage til Macao, hvor de ankom i Octbr. 1846. S. har beskrevet de af ham bereiste Lande i „Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, le Thibet et la Chine pendant les années 1844—46“ (1850); en Forsættelse heraf er S. H. vigtigste Værk „L'empire Chinois“ (1854); endelig „Le christianisme, en Chine etc.“ (1857), som indeholder interessante historiske Oplysninger. S. døde i Paris 1860.

Hugtenburg (Jan van), hollandsk Slagsmaler, født 1647 i Haarlem, død i Amsterdam 1733, var Elev af sin ældre Broder Jacob S. og af van der Meulen, men bannede sig især efter Bouwerman. 1708—9 var han i Prinds Eugen af Savoyens Tjeneste og malede de Slag, denne leverede Marlborough. S. har leveret enkelte Blade i sort Kunst, og raderet et ringe Antal, som for første Delen have isse lidet Interesse.

Hub er den anatomiske Benævnelse for den ydre Bedækning af det levende Plante- eller Dyrelegeme, hvilken da efter de forskellige Former af deres Overflade (Bedækning med Hjul, Haar, Fjer, Hornplader o. s. v.) erholder et høit forskjelligt Udseende, og bliver snart til Bark, snart til Hud, Skind, Pels etc. Hos Mennesket bestaaer S. af den saalatte Læderhud (Corium), der er dannet af et meget elastisk Bindevævslag, rigt forsynet med Blodlar, Nerver og Kjerter; ovenpaa dette kommer et meget tyndt, blødt Lag (rete Malpighi), der kun bestaaer af de endnu unge og bløde Overhudsceller, og yderst Overhuden (Epidermis), der kun bestaaer af hentsørrede, hornagtige, skjælformede Geller. S. er ved meget isst Bindevæv forbunden med de underliggende Organer, saa at den overrakt med stor Lethed lader sig forskyde over disse, og faaledes tillader et meget frit Spil af Legemets Dele, samt dens vareløse Udpænding og Sammentrækning. Hubbedækningen er meget forskjellig hos Dyrene; nogle ere nøgne, andre beklædte med en haard Skal, med Haar, Fjer eller Skjæl. Virkelige Haar (s. d. A.) findes kun hos Pattedyrene, virkelige Fjer (s. d. A.) kun hos Fuglene, men hos adskillige Pattedyr er Haarbedækningen meget tilbagetrængt eller aldeles forvunden, og de kaldes da nøgne. Skjællene ere enten væsentlig Overhudsbanneller, som hos Skjælbyrene, paa Halen hos forskellige Pattedyr, eller Fortykkelser af Læderhuden som hos Krabydyrene, eller selvstændige Dannelser, der have deres Leie i Subst.

som hos Fiske. Nøgne ere Badderne, Svalerne og afbillige Fiske; et Beenpanser eller Hudblet træffes hos Velteddyrene (s. d. A.), Krokobiler, Skildpadder og forskjellige Fiske (Pantserulle og Pantsermaller, Ganoider, Kuffertfisk, Pindevinest, Haier, og Koller). Større. Hos mange Bløddyr er der i eller udenpaa Huden udviklet en solid Kalkskal, og hos de fleste Lebdyr dannes den et fast Chitinpanser, der dog ogsaa kan optage Kalk som f. Ex. hos Krabberne. Mange Lebdyr ere ogsaa lodne, men deres saakaldte Haar kunne dog egentlig ikke sammenlignes med de virkelige Haar hos de høiere Dyr.

Huddersfield, Stad i York-Shire i England, har betydelig Fabrikation af Klæde, ulbue Barer og Tørklæder. 34,000 Indb.

Subfarve, s. Farve.

Subflettelse anvendtes oprindeligt kun som Straf for Forbrydere. Ved den Omstændighed, at ogsaa Kristus og hans Apostle bleve hudsfrøgne, opstod i Middealderen den overtroiske Anskuelse, at frivillig S. var noget Fortjenstligt, der kunde tjene til Bød for begangne Synder. I det 11te Aarh. blev S. almindelig indført ved Petrus Damiani. I det 13de og 14de Aarh. ophibede Libernes Kød denne Anskuelse til et Slags Kasteri, der bemægtigede sig hele Lande og navnlig i Italien og Sydtykland fremkaldte store Tog af de saakaldte Svøbbrødre (s. Flagellant). S. traadte iførdetfor enhver anden af Striktsfædrene paalagt Bød; 3,000 Slag under Aflyngelse af 30 Psalmer gavede Afstrafning for eet Aar, 30,000 Slag for ti Aar. Fra 1350 blev denne Skik mobdvirket af Clemens VI og andre Paver og Hverster, og efter Kirkeforsamlingen i Confinis 1414—18 fjernes efterhaanden Lyften til S.'s Bøden; dog holdt den sig endnu længe i Frankrig hos Franciscanerne (Corbelliers) og i Tyskland, navnlig i Thüringen, indtil Reformationen.

Subfiskball, en svensk Søslad (anlagt 1582) i den nordlige Deel af Helsingland, mellem to smaa Bugter af den bottniske Bugt, har forskjellige Fabriker og driver en livlig Handel, fornemmelig med Trævarer. Der findes en Filialbank, et Lazareth og Hospital. 2,266 Indb.

Submidten (Demodex folliculorum), en i Ansigtets Haarsække hos Menneftet levende lille Vidform, der er høist 1/1000 lang, har som yngre 3, senere 4 Par meget korte og tykke med Krøge væbnede Been, og en Bagtrop, der hos Karoen er lang og ormbannet, men siden steds bliver kortere. De forekomme især i de saakaldte „Comedones“, s. Ex. paa Næsen.

Hudson (Hendrick), engelsk Søfarer, sødt i Midten af det 16de Aarh., foretog forskjellige Rejser for at under søge Nordpolarkhavet og finde den nordøstlige Gennemfart til det store Ocean. Først kom han 1607 til Spitzbergen, 1608 til Novaja Semlja, men maatte begge Gange vende om formedelsk Jis. Paa den 3die Rejse (1609), som han foretog for et hollandsk Compagni, forsøgte han først den samme Vej, men da Isen fremdeles spærrede Veien, og Mandstabet ikke længere kunde eller vilde udholde Besværlighederne, gik han mod B. for at finde en nordvestlig Gennemfart omkring Nordamerika. Han naaede dette under 44° n. Br., styrede mod

S. og fandt den efter ham benævned Hudsons-flob (s. d. A.). Sin sidste Rejse foretog han i April 1610 for det engelske Compagnie, som havde bestridt Udrustningerne til hans 2 første Tog. Han naaede i Juni Grønland, styrede derfra mod B. og fandt Hudsonsstrandet (Ræken af Labrador kaldte han Ny-Britannien) og Hudsonsbugten, hvis vestlige Kyst han undersøgte, og andre i en Bugt paa Sydvestkysten. Hans Levnetsmidler vare slupne op, og hans Anstregelser for at skaffe sig andre i det øde Land vare forgjeves. Her skal S. have brugt den usforsigtige Hvirring, at han af Mangel paa Proviant vilde blive nødt til at lade nogle af Hælene tilbage; dette i forbindelse med Mandstabets tidligere flette Stemning og Tilsvælgthed til Mytteri bragte ham Døden. Under Anførelse af en Person, hvis Liv S. tidligere havde frelst, gjorde Matroserne Opsand: de satte ham og hans Søn tilligemed et Par Andre i en Chaloupe og overlode dem til deres Skjæbne, om hvilken man siden aldrig har erfaret Noget. Skibsaffireren Bridet meddelte det ved sin Ankomst til England, men blev ikke krasstet, skjøndt hans Deeltagelse i Forbrydelsen var aabenbar, fordi han gav Udfigt til at finde Nordvestpassagen; han blev tvertimod Karret efter afsendt med 2 Skibe for at oplysse denne og S. med hans Stalbrødre, men fandt ingen af Delene.

Hudson Lowe, s. Lowe.

Hudson, Flob i den nordamerikanske Stat Ny-York, udspringer i den nordlige Deel af denne og falder i Bugten ved Ny-York i Atlanterhavet. Den er paa de sidste 25 M. af sin Løb seilbar for de største Skibe, og mellem Albany og Ny-York finder en meget levende Dampskibs fart Sted.

Hudsonsbugten, et stort Indrehav i den nordøstlige Deel af Nordamerika, imellem 51° og 66° n. Br., omgives af Hudsonsbugtlændene (s. nedenfor), Baffinslandet og Polarhavet, med hvilket det forbindes ved Foranalen; ved Hudsonsstrandet forbindes det med Atlanterhavet. S.'s største Længde er henved 230 M., den største Brede 140 M. Den sydlige Deel kaldes Jamesbugten. S. er i en stor Deel af Aaret utilgængelig formedelsk Jis, den er opfyldt med Sandbanker, Rev og Smaaser, saa at Seilafsen paa samme er meget indskrænket.

Hudsonsbugtlændene kaldes med et fælles Navn de store Landstrækninger i Nordamerika, som ligger omkring Hudsonsbugten, og som mod B. begrænses af Klippebjergene (Rocky Mountains), mod N. af det nordlige Indhav, mod D. af Atlanterhavet og mod S. af Canada og de Forenede Stater; de ligger imellem 49° og 71° n. Br., imellem 37° og 120° v. L. Den østlige Deel deraf, D. for Hudsonsbugten, er Halsøen Labrador (s. d. A.); den vestlige Deel er Ny-Wales (s. d. A.). S. er en Deel af det store nordamerikanske Lavland imellem den under 49° n. Br. liggende Landdrøg og Polarhavet. Bunden er en Stenplade, bedækket med et tyndt Lag Jord; paa enkelte Steder hæver der sig enkelte Klippebanke, ellers er Landet fladt og opfyldt med en vænge Substrat og Floder, der paa Grund af dets ringe Hæjning have et svagt Fald og stundom løbe til to

Siber. De vigtigste af disse Indsøer og Floder ere: 1) Athapescoufloben og -søen, imt Freløfloben, Slavfloben og Malenzefloben, s. Athapescou. 2) Kobberminesfloben og Bactse eller den store Fiskeflob i Ishavet. 3) **Nov-Svalb** ligger den østlige Winipegssø, som fra B. optager Saksatschedvan og har Afløb bl. A. gennem Nelsonfloben til Hudsonsbugten. 4) Floden Churchill, som i sit øvre Løb hedder Messinippi, anner flere Indsøer (bl. A. Indianerisøen) og ilber i Hudsonsbugten. — Klima og Producter. Uften er overordentlig kold (i Fort Franklin er den store Børnesø er Middelttemperaturen $-6\frac{1}{2}$ °), Vinteren varer fra Octbr. til Mai og uden er Hundom ligesaa høi som i Polarlandene. Landets eneste Producter ere Slovg og Velsdyr. I Almindelighed begynde Slovene Naaletræer, blandede med forskjellige Arter søtræer) under Polarcirklen, men paa enkelte Steder gaar de endel høiere op mod N. Af en østlige Deel, ved Hudsonsbugten, er kun en sydlige Deel flovrig; det Nordlige udgjøre e saakaldte Barren Grounds, s: øde og planteløse Strækninger, hvor kun Rensdyr og Moskusdyr ere hyppige. Mod V., henimod Klipperegene, er kun liden Slovg, Jordbunden er er sandig og tør men bevoget med et tæt bræsteppes, der ernærer store Flokke af Vøfler, Hjorte o. dsl. Dyreverdenen er overhovedet i). meget rig: ved Kysten findes Søhund og isbjørne, i Floderne Bøvæere og Øddere, og ar i Slovegene lever en Mængde Velsdyr, om Bjørne, Ulve, Vøfler, Køve, Jøbler, Gerstellere o. fl.; desuden Rensdyr, Elsdyr, Bisoner o. fl., en Mængde Vandfugle, i Floderne isst. — Befolkningen bestaaer af: a) Eskimøere ved Hudsonsbugten og Polarhavet, der leve gesom Ørnsælnderne; b) Indianere, som re spredte over det Øvrige og bestaae af en Rængde Smaastammer (af hvilke neppe nogen eller over 100 Familier), der leve af Jagt og fiskeri; c) nogle Tusinde Europæere, der ve i de af Compagniet anlagte Stationer eller jorter (i Ait 136) som Handelsmænd eller m Jægere. Disse staae Velsdyret tilveie eels ved selv at jage, deels ved at fiske det f Indianerne; Forraadet afhentes paa visse stalle Steder og bringes i Sikkerhed i For:rne (som tildeels ikke ere Andet end Blot:use), hvorfra det da ved Foraarets Komme rses ned ad Floderne især til Montreal i Ca:ada, Hovedsteden for Velsdyrhandelen. Versien af den aarlige Udførsel af Huder og Vels:ærk kan anslaaes til 2½ Mill. Rdl. — Det ngelisse **Hudsonsbugtkompagnie** („Company of adventures of England trading into Hudsons:ay“) erholdt sine Statuter ved en Octroy af den Mai 1670, som for bestandig indrømmede et Søjehedsret, administrativ og dømmende Rynbighed, i det samme indrømmede Distriet, Kuperts Land“; dette Compagnie er det eneste f de i det 17de og 18de Aarh. oprettede, som ed Siden af Handelsprivilegiet tillige har be:oldt Regjeringsmyndigheden. Men Jægere og elschandlerne fra Canada, som dengang hørte nder Frankrig, ubvilke en endnu større Birk:ymhed, og da England 1761 havde erobret anada, oprettedes her 1783 „Nordvestcompag-

niet“, som snart bemægtigede sig Velsdyrhandelen i den største Deel af Landet. Deraf opstode Stridigheder og tilsidt en blodig Krig (1816—21) mellem begge Compagnier, indtil de 1821 sluttede Fred og forenede sig til „Hudsonsbugt-Selskabet“. Til de tidligere Landstrækninger søledes 1838 Nordvest- eller Indianer-districtet, hvortil regnedes Landet B. for Klipperegene (Ny-Caledonien), som overlodes Compagniet paa 21 Aar, og 1849 Bancovers D., som da blev givet det paa 10 Aar. Men ved en Parlementsact blev det 1858 bestemt, at fra 1859 Ny-Caledonien skal være en egen Colonie (s. Ny-Caledonien), Bancovers D. berimod for det første blive under Compagniet, samt at Canada skal have Lov til at colonisere og optage i sig de nærmest liggende Districter. Compagniet, hvis Anliggender bestyres af Directorerne i London, bestaaer nu af 239 Medlemmer; det drager en betydelig aarlig Fordeel af Handelen.

Hudsygdom kalder man saadanne Sygdomme, som have deres Sæde i eller paa Huden og i Almindelighed ere ledsagede af et Udslag paa denne (s. **Hududslag**). I sin videste Betydning omfatter S. enhver Sygdom i dette Organ, altsaa: Fortykkelse (af Overhuden som Knyster, Borter, Riigterne), Fortyndelse, Blødninger deri, Betændelser (her til de fleste Udslag), Farveforandring (Albinos, Fregner, Leberpletter etc.), Degeneration (Kraft, Epithelioma, Blødvulster), parasitiske Dyr (Luus, Fnat) og Planter (Skur o. dsl.), Sygdomme i Hudens Kertler (Acne) og Forandringer i Haar og Negle.

Hududdunstning er den Afsondring, der foregaar paa Legemets Overflade gennem Huden, enten i Form af Dødfle som Sved (Transpiration), eller i Form af Damp som Perspiration. Denne spiller en meget vigtig Rolle i hele Legemets Oelonomie, hvad især bliver tydeligt, efterat det er vaabst, at der med S. udfilles en betydelig Mængde Kulsyre af Legemet, ligesom paa den anden Side, at den er en vigtig Betingelse for Legemets Varmeholdning. Det er derfor nødvendigt ved en forstændig Hudpleie (Bade, Reentlighed, varm Beklædning) at sørge for, at Huden er i Birkhøjhed, og ikke at undertrykke den i Utide, hvilket kan give Anledning til mange sygelige Tilstande. Størf lugtende eller stinkende S. er en Plage, hvoraf Mange lide, uden at de derfor kunne siges at være syge; oftest er det vel Leegn paa forstømt Reentlighed, undertiden er imidlertid virkelig Afsondringen fra enkelte Legemspartier, s. Ex. Fjødberne, Armhulene etc.) høist stinkende. Stor Forsigtighed med denne S.'s For drivelse maa tilraades.

Hududslag (Exanthema) betegner i Lægevidenskaben enhver Hudsygdom, som giver sig tilkjennde ved, at sygelige Phænomener vise sig paa dens Overflade, slaae ud. S. kan bestaae i Røde, som Pletter, Skjolder o. s. v. (Krosten, Mæslinger, Starlagensfeber), i smaa Knopper (Papler), i Væsker (Svedblegner), i Blærer (Fnat), i Materieblegner (Kopper), i Skorper (Skur, Mellestørpe o. s. v.), eller blot Afstjning af Overhuden. Forskjellige Aarsager betinge disse Udslag paa Huden; almindeligvis gaar et Ildebesindende forud for dets Frem-

brud, med Matheb, Forstemmelse, Appetitløshed o. s. v. De acute S. lebsages stebste af Fæber, som pleier at mildnes, naar Ulslaget kommer frem; de chroniske ere ofte lebsagebe af forskjellige Forhyrrelser i Ernæring.

Suð (Sue = su) **Hovedstad i Riget Anam** i Baginbien, ved Mundingen af en Flod af samme Navn, har et stort og af europæiske Ingeniører stærkt befæstet Citadel, en Havn, Skibsværfter o. M.; den er gennemstaaen af Kanaler. S. skal have henvend 100,000 Indb.

Suelva, Stad i Andalusien i Spanien, ligger ved en Bugt af Atlanterhavet og har vigtigt Fiskeri. 8,000 Indb.

Suercal Vera, Stad i Andalusien i Spanien, har endel Fabrikker og Handel med Olie, Sæbe og Rinnevarer. 9,000 Indb.

Suerta (Vicente Garcia de la), spansk Digter og Kritiker, født 1734, død 1787 i Madrid, kjæmpe som en Forfægter af den gammelspaniske Nationalsmag imod den indtrængende Klæssisme. Hans vigtigste Værker ere: „Obraas poeticas“ (1778—79); „Teatro español“ (1785—86, 17 Vd.); „Biblioteca militar española“.

Suesca (paa Romernes Tid Osea), Stad i Aragonien, N. O. for Saragossa, har en smuk Katbedralkirke, et Universitet og Fabrication af Klæde, Favence og Læder. 10,000 Indb.

Suesnekk (Capulus [Pileopsis], Crepidula, Calyptraa) kaldes en Gruppe af Snegle, hvis Skal har en stor, rund Nabning men kun ligesom en Antydning til en spiraldreiet Top, og som derved faaer stor Lighed med en Sue. Dyret har en stor, tyk Fod, en hjerformig Gjælle og Snuden forlænget til en Slags Snabel. S. sidde fast til Stene, Klipper og Skaller i Havet og flytte sig meget lidt fra det Sted, hvor de engang have sat sig fast; ved flere af dem er det iagttaget, at de med deres Fod bedække deres Bæg og ligesom ruger over dem. Efter deres Skalform har en Art faaet Navn af „den ungariske Sue“ (Capulus hungaricus), en anden af „Chineserhatten“ (Calyptraa sinensis).

Suet (Pierre Dantel), fransk Lærd og Digter, født 1630 i Caen, opfolet sig en kort Tid hos Dronning Christine i Stockholm og besøgte Kjøbenhavn, blev siden Biskop, og traf sig tilsidst, for at leve alene for sine Studeringer, tilbage til Jesuiternes Professhus i Paris, hvor han døde 1721. S. skrev i sin Ungdom Digte og Romancer, som dog ikke havde synderligt Værd, siden udgav han en Mængde Skrifter over litterærhistoriske, antiquariske og theologiske Gjenstande (deriblandt en Afhandling om de Gamles Handel og Skibsart, en Udgave af Origines's Commentar til den hellige Skrift o. M.), men er meest bekendt som Philosoph. Som saadan var han en supranaturalistisk Skeptiker; han paastod, at den Philosophie, som afholder sig fra al Bekræftelse, er meest gunstig for Christendommen, fordi den filosofiske Undersøgelse dog reiser Tvivl imod enhver filosofisk Paastand; heraf sees da Forstandens Usformuenhed til at løse Problemet, og Menneskets eneste Tilflugt er Troen; han kjæmpe især mod Cartesius („Demonstratio evangelica“; „Censura philosophæ Cartesianæ“; „Mémoires pour servir à l'histoire du Cartésianisme“).

Suse, s. **Sabe**.

Suseland (Christoph. Wilhelm), en udmærket Læge, født den 12te Aug. 1762 i Langensalza i Thüringen, blev 1791 Professor i Medicin i Jena, gik 1798 til Berlin og blev 1809 Professor i speciel Pathologie og Therapie ved det nyoprettede Universitet der; han døde den 26de Aug. 1836. Fige udmærket som Læge og Menneske, af udbrebt Dannede, begavet med en aandrig Opsattelsesevne og en træffende Dømmekraft, vil han til alle Tider staae som et Mønster. Hans „Makrobiotik, oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern“ (1796) er næsten bleven oversat i alle Sprog. „Über die Natur, Erkenntnismittel und Heilart der Strophelkrankheit“ (1795; 3die Dpl. 1819); „Gesch. der Gesundheit“ (3die Dpl. 1816); „Enchiridion medicum, oder Anleitung zur medic. Praxis“ (9de Dpl. 1851).

Sug (Johan Leonhard), katolsk Theolog, født 1765 i Conzang, død 1846 som Domcapitular i Freiburg, skrev bl. A. „Einleitung in die Schriften des Neuen Testaments“ (2 Bd., 1808; 4de Dpl. 1847); „Erfindung der Buchstabenchrift, ihr Zustand und früherer Gebrauch im Alterthume“ (1801); „Sudacten über das Leben Jesu von D. F. Strauß“ (2 Bd., 1840—44).

Suggeflibe kalder man skarplantebe, forskjelligeformede Staalredskaber, ofte af bøde Strimler, bestemte til at udhugge flere Stykker af bestemt Form og Størrelse af flade Gjenstande. Man bruger saaledes S. i Handstefabrikkerne til Skindenes Deling til Handster, i Klomstefabrikkerne til Udhugning af Blade og mange andre Steder.

Suggett er en kort men stærk Sabel, almindelig af Jern. Mandflabet i et Krigsskib er forsynet med saadanne deels til Selskørfvar, deels for at benytte dem ved Entring af et fjendtligt Skib.

Sugl (Franz Joseph), Naturforsker, født 1795 i Grenchen i Canton Solothurn, blev 1833 Professor i Pbhiff og 1835 i Naturhistorie ved Pseet i Solothurn, men affødiget 1837, da han gik over til Protestantismen. Fra 1821 gjorde han hyppige Udflugter til Jurabjergene og Alpenne, hvilke han benyttede deels til at sørgede geognostiske og palæontologiske Samlinger ved det rige Solothurner Museum, deels til Fagtagelser over Gletscher- og Kirndannelsen. Hans Navn er især blevet bekendt i Udslandet ved en Theorie om Gletscherne, som er udbiullet i hans Skrifter: „Über das Wesen der Gletscher“ (1842) og „Die Gletscher und die erratischen Blöcke“ (1843).

Suglin, s. **Döln**.

Sugli, s. **Gauges**.

Sugo (Suffan), en af den nyere Tids berømteste Rømerretsarbe, var født den 23de Novbr. 1764 i Pörrach i Baden, blev 1788 juridisk Professor i Göttingen, og døde der som Geheimjustiterraad den 16de Septbr. 1844. Hans Hovedværk er hans „Lehrbuch des civilistischen Cursus“ (7 Bd., Berl. 1807—22), herudtil hans „Civilistisches Magazin“ (6 Bd., Berl. 1814—37) slutter sig.

Sugo (Victor Marie), berømt fransk Digter, er født den 26de Febr. 1802 i Besançon; hans

faber, dengang General, havde været en af de rste Frivillige under Revolutionen, hans Moder, Datter af en Skibsreder i Nantes, havde om en modig Bendærende beelt alle Farerne ved den royalistiske Opstand i hendes Fødeegn. I disse Forældrenes modfattede politiske Ansuelser, som 1815 førte til en Skismisje, laae for en unge S. Skilten til en dobbelt Indflydelse, om ikke blev uden Virkning paa hans litterære Virksomhed; i Begynnelsen paa hans litterære Dervedgten. Som lille Barn fulgte han med Forældrene til Elba, Corsica og Genf, og levede derpaa 1805—6 i Paris, indtil hans Fader blev Gouverneur i Avellino i Calabrien, hvorefter han 1809 kom tilbage til Paris. Her blev en livlige Dreng undervist bl. A. af en General Kahorie, der havde tjent under Moreau og nu blev forfulgt af Politiet, men fandt et Asyl hos S.'s Moder. Han blev dog opbaget, ugte og blev som Deltager i Mallet's Opstand sludt ved Grenoble; denne Begivenhed idrog ved sin uubstøttelige Erindring ikke lidet i at nære hos den unge S. den royalistiske Jegeistring, som Karakteriserede hans yngre Jar. I Aaret 1811 fulgte han med Familien i Madrid, hvor hans Fader var bleven „Major Domus“ hos Kong Joseph; Opholdt i Spanien virkede ikke lidet til S.'s poetiske Udvikling. Da Napoleons Stjerne dalede, kom S. tilbage til Paris, hvor han fortsatte sine tidlige Studeringer og dengang allerede begyndte en poetiske Virksomhed med en Tragoedie. I Aarene 1819—22 vandt han 3 Gange Præmier af Academie des jeux floraux i Toulouse og dgav i det sidste Aar sine „Odes et Ballades“, er gjorde Opmagt ved den gløbende Phantastie og den religiøse og royalistiske Enthusiasme, om de aandede. De stoffede ham Anseelse og Indest; han erholdt nu Faderens Samtykke til at opføre sig til Poesien alene og til siden en Pension af Kongen. Tidens liberale Jbeer irlede dog ogsaa paa S., og efterhaanden tabte ans royalistiske Jver sig, hvorom det 2det Bd. f hans „Odes et Ballades“ (1826) vidner. I ne nærmest følgende Arbejder, „Contes sous tente“, Romanerne „Han d'Islande“ og „Bug ural“ var han allerede traadt i aaben Opposition imod den hidtil engejlebende Klassiske Smag; han dannede nu efterhaanden en Kreds om sig („Cénacle“) af ligesindede Benner og praadte som Hoved for den romantiske Skole, hvis æsthetiske Theorie han ubvilledt i ortalen til sin Tragoedie „Cromwell“ (1827); iter denne fulgte Digtene „Orientales“, den psykologiske Skizze „Le dernier jour d'un conamé“ og Tragoedien „Hernani“. Om Romantiken og om S.'s Betydning for den ansste Pitteratur og det franske Sprog f. Art. ransk Litteratur, III, S. 159—60 og S. 167. S.'s Mestberømt er Romanen „Notre-Dame de aris“ (1831, oversat paa Dansk under Titlen Taterpigen“, dramatiseret i „Emeralda“), et ied alle sine Udfølelser glimrende og paa omittende aræologiske Rundfaber bygget Maleri f Paris i det 15de Aarh., i hvilket S.'s rige Phantastie og overordentlige Gave til at skildre et vider sig. Desuden nævne vi Dramaerne Lucrèce Borgia“, „Maria Tudor“, „Angelo“, Ruy Blas“ (1838) o. fl., Digtfamlingerne „Orien-

tales“, „Les feuilles d'automne“, „Les chants de crépuscule“ o. fl. Ludvig Philip ubnævnte S. 1845 til Pair. I den konstituerende Forsamling (1848) hørte han til det konservatve Parti, i den loovgivende derimod til det demokratistiske og revolutionære, og var fra 1851 en af Napoleons bitterste Modstandere. Efter Statscoup'et den 2den Decbr. 1851 blev han forsvist fra Frankrig og opholdt sig længe paa den engelske D Jersey, hvorfra han i sin bekjendte Brochure „Napoléon le petit“ og i sine Digte „les Châtiments“ o. fl., fortsatte sin heftige Pennekrieg mod Napoleon; 1855 maatte han paa dennes Forlangende flutte til England. Hans „Contemplations“ (1856) og „Autrefois et Aujourd'hui“ ere skrevne i en roligere Tone; hans nyeste Bærk er et Digt „La légende des siècles“ (1859).

Fugormen (*Vipera berus*), vor eneste nordiske Giftslange (i. d. A.), kan blive lidt over 1 Alen lang; den skjælnes let fra vore andre Slangearter ved sit bredere, med mindre og talrigere Plader beklædte Hoved og ved sin graae eller rødbrunne Farve, der fremhæves af et bredt, i Zigzag løbende Baaud af mørkere Farver midt ned ad Ryggen; hos Hannen er Grundfarven mere graa, hos Hunnen mere rød. Selednere er S. heel sort; denne sorte S. har været anseet for en egen Art (V. prestor). S. er udbredt fra Finland til Po og fra England til langt ind i Siberien; den under især Heber og andre solaaabne, muferige Egne, men forekommer ogsaa i Skove og Moser. Den fortærer Muus, Insecter, andre Krybdyr o. s. v. Kun for Børn kan dens Bid være dødeligt. S.-Slægten (*Vipera*) tæller i de sydligere og varmere Lande adskillige anseelige Arter, men er indskrænket til Europa, Asien, Afrika og Ny-Holland, f. Ex. *V. aspis* i Sydeuropa, *V. cecalis* i Afrika, *V. cerastes* ligeledes, ubmærket ved nogle skjællede, hornlignende Udvæxtes over Dinene o. s. v. — I ubvidet Betydning kan S. bruges som Benævnelser for den hele Afdeling af Giftslangerne (Thanatophides), hvortil foruden de ægte S. ogsaa Klapperslangerne og Biilhovederne høre, og som i Modsetning til Giftsnogene have et kort, slumprt, tykt, musfuldt Legeme, angribe deres Offer i Spring og faa afventende bets Død, inden de nedsvælge det. De have alle et bredt, hjertesformigt Hoved, store Giftstjerter, uhyre Gifttænder, men foruden dem ingen andre Tænder i det forte og særdeles besægelige Overhæbende, og det er næsten alle særdeles farlige Dyr.

Fugter er i Forstvidenskaben Benævnelser baade paa Træforraadet, som borthugges paa et givet Areal, og paa dette Areal selv. — Fugtdrift er ved Skovbruget den Driftsmaade, ifølge hvilken det aarlige Træudbytte (Etaten) erholdes ved Fældning (Afdrøining) af visse forud bestemte Stovstrækninger (Fugter). Den modfattede Fremgangsmaade, at tilvejebringe Etaten ved at fælde Træerne enkeltvis rundt om i hele Skoven uden at binde sig til bestemte Fugter, kaldes derimod Ubhugtdrift. — Fugtfolge er den med Hensyn til Skovdriftens regelmæssige og sikre Gang fastsatte Følgeorden mellem Træfugterne.

Fugtænder, f. Tænder.

Huguenotter var et Spotnavn, der blev tilslagt Kirke-reformationens Tilhængere i Frankrig af deres Modstandere. Navnet afledes i Almindelighed af Hugo Capet, hvis Navn antoges at spøge paa en Hebe ved Tours, hvor de første H. om Matten holdt Substjensse. Fra 1523 var den lutherste Lære under Beskyttelse af Dronning Margarethe af Navarra bleven udbredt i Frankrig. Men da Calvin optraadte, sluttede de franske Reformvenner sig i større Antal til hans Lære. Allerede Frants I udstedte Straffelove imod dem og lod mange Kjettere brænde; senere gjorde Henrik II ligesaa under Guisernes Indflydelse. 1555 udkom et Hærpet Edict. Frants II oprettede ved ethvert Parlement et Champs ardents imod H. Disse rustede sig nu til Modstand og valgte Prinds Ludvig I Condé til deres Anfører. Den i Rantes 1560 vedtagne Plan, at tage Kongen til Fange, dersom han ikke vilde laane Dre til deres Besværginger, og erklære Condé for Generalkaptholder, blev forraabt og havde H.'s Nederlag og 1200 Hæretter til Følge. Dog modsatte endog Biskopperne sig Indførelsen af Inquisitionen, og Edictet af Romorantin (Maj 1560) overdrog Kjetterforsølgelserne til Biskopperne. Under en Uenighed imellem Hoffet og Guiserner udstedtes i Juli 1561 et Edict, som afflagede Dødsstraffen for Kjettere tilligemed Navnet H., hvilket sidste dog ikke lyftedes. Tilgæsa frugtesløs var Religionsamtalen i Poissy den 3die Septbr. Et Edict af 17de Jan. 1562 indbrømmede Samvittighedsfrihed og tilstod Afdelen fri Religionsøvelse paa dens Gøder. Men den 1ste Maj 1562 kom det i Bødsy til Hændeligheder imellem Guisernes Tilhængere og H., og derafter brød Borgkrigen løs. Guiserner bemægtigede sig Kong Carl IX og hans Moder Katharina af Medici, erobrede (11te Septbr.) Rouen, feirede (19de Decbr.) ved Dreux og drog mod Orleans, men her saldt Hertugen af Guise den 18de Febr. 1563. Nu sluttede Katharina af Medici Freden til Amboise, som lovede Protestanterne fri Religionsøvelse overalt, med Undtagelse af enkelte Districter og Stæder. Men Katharina havde kun begunstiget H. for at benytte dem imod Guiserner. Hun sluttede nu et Forbund med Spanien, indskrænkede i Aug. 1564 ved Edictet af Roussillon de gjorte Indrømmelser, og søgte at styrke H.'s Anførere. Da reiste biskpe sig under Condé og Admiral Coligny og beleirede Hoffet i Paris. Condé kæmpe den 10de Novbr. ved St. Denis imod Montmorency og forenede sig med 10,000 Lydste, der bleve hidførte af Pfalzgreve Johan Kasimir. Nu sluttede Katharina Freden i Longjumeau den 24de Marts 1568, som gjenoprettede Forliget i Amboise, men hun søgte sig ikke bunden ved dets Bestemmelser. H.'s Høvdinger gif da til Rochelle, erholdt Bistand fra England og Tybskland og begyndte den 3die Religionskrig. Hertugen af Anjou, senere Kong Henrik III, feirede ved Jarnac den 13de Marts 1569, hvor Condé saldt (efter ham blev den unge Henrik af Navarra, senere Kong Henrik IV, H.'s nominelle Høvding), og ved Montcontour, den 3die Octbr., over Coligny. Dog tral Coligny Forsærktninger til sig fra England,

Tybskland og Schweiz, erobrede Rismes og udbatte Rochelle, medens Ranoue slog Hoffets Tropper ved Luçon. Da fienkede Freden i St. Germain-en-Laye (8de Aug. 1570) H. Amnestie, fri Religionsøvelse, udblagen i Paris, og talrige Sikkerhedspladser. Men Katharina lod lede H.'s Anførere til Paris og foranstaltede der Matten imellem den 24de og 25de Aug. 1572 den under Navn af Bartholomæusnatten bekendte Nedsabling, der endnu i to Aaener fortsattes rundt omkring i Provinserne. Dog holdt H. sig saa standhaftig i deres faste Stæder, at man den 24de Juni 1573 atter tilsked dem Samvittighedsfrihed og fri Religionsøvelse i Montauban, Rismes og Rochelle. Da Kampen fornyedes efter Henrik III's Thronbestigelse, til Henrik I Condé Hjælpetropper tilførte af Pfalzgreve Johan Kasimir, blev 1576 ogsaa underkøstet af den utifredse Hertug af Alençon, og under Condé og Henrik af Navarra gjorde H. saadanne Fremstrib, at Freden i Beaulieu (8de Mai) tilfagde dem fri Religionsøvelse og talrige Sikkerhedspladser. Imod denne Uingenes Tilstand bannes den hellige Figue med Henrik I Guise i Spidzen; til denne blev ogsaa Kongen nødt til at slutte sig den 6te Novbr. 1576. Dog sluttede Kongen allerede i Septbr. 1577 Fred i Bergerac paa Grundlag af de tidligere Betingelser. Paa Grund af uopfyldte Løfter blusede Krigen op paany 1578, men blev atter bilagt ved Freden i Fleix (12te Septbr. 1580), der stadfæstede den tidligere Tilstand. 1584 blev Hertugen af Anjou (før Alençon), og nu var Henrik af Navarra den nærmeste Thronfølger. Imod ham fremstillede den paany opoaguede Figue Cardinalen af Bourbon. Kongen maatte den 7de Juli 1585 erklære, at H. havde forbrudt alle deres Rettigheder, og naget den af Henrik tilkæmpede Seir ved Coutras (8de Octbr. 1587), i Reunionedictet af Rouen (19de Juli 1588) proclamerer Kjetternes Udrøddelse og Henrik af Navarra's Udelukkelse. Dog syntes det ham, at Guiserner vare farligere end H.; derfor lod han i Septbr. 1588 Hertugen og Cardinalen af Guise myrde i Blois, og da dette fremkaldte en frygtelig Storm, lastede han sig ganske til Armene paa H. Efterat han var myrdet, tilskaldt Kronen Henrik IV, som dog maatte lise dens virkelige Besiddelse ved Overgang til den katolske Kirke (Juli 1593). Efterat Fiquen var brudt og Freden med Spanien nærforslaaende, udstedte han alligevel det berømte nantiste Edict, den 12te Apr. 1598, som i 91 offentlige og 51 hemmelige Artikler stiftede og udbuede H.'s Rettigheder, og den 25de Febr. 1599 blev stadfæstet af Parlamentet. Under Ludvig XIII søgte H. sig saa usikre, at de, imod deres betydeligste Hovedmænds Raad, understøttede Condé's politiske Opstand i Novbr. 1615. Dog blev der i Forliget i Epudum (4de Mai 1616) tilfæaet dem Cultusfrihed. Men allerede 1620 blev den katolske Kirke gjenoprettet med Baabenmagt i Bearn, og i den i Mai 1621 begyndte Kamp imod H. under Rohans og Conbise's Anførelse saldt næsten alle deres Stæder i Kongens Hænder. Freden i 1622 stadfæstede vel det nantiste Edict, men udbrog H. Forsamlingsretten. 1625 grede de atter til Baa-

en i Rochelle. Cardinal Richelieu besluttede nu selv at indtage denne Fæstning, og efter en lang Besættelse, der blev aabnet den 10de Aug. 1627 Kongens og Cardinalens Hærøvelse, maatte en underlaasse sig den 28de Octbr. 1628. De tilbageblevne Sikkerhedspladser maatte den 27de Junii 1629 i Alais ligeledes opgives, og fra nu f vare S. afhængige af Hoffets Naade. Dog leve de ukrænkle indtil Ludvig XIV's Thronbestigelse. Han fratog dem først den borgerlige Righed for Ketten, forfulgte dem derpaa ra 1684 med væbnet Magt, saa at Mange lygtebe til Udlandet, og ophævede endelig fornødig det nantiske Ebeci den 23de Octbr. 1685. S's Ægtefæder bleve erklærede for ugyldige, deres Børn for arveløse; deres Kirker ødelægtes, deres Præster henrettedes. Først ved Resolutionen erhøbt S. atter Religionsfrihed (s. fransk reformeret Kirke). — Sgan. Beza, „Histoire des églises réformées en France“ (3 Bd., 580); Browning, „History of the Huguenots“ 2 Bd., 1829).

Huhn eller Fivan (eng. Candareen) er en kinesisk Gulds- og Sølvøget = 0,2758 fransk Gram = 5,773 dansk Gram.

Hukt er en kinesisk Vægt = 0,376 fransk Milligram = 0,00577 dansk Gram.

Hulkert er et rundgattet Fartøj paa 30—60 læsters Drægtighed, almindelig galeasfattet, men var istedetfor Bramseil paa den forreste Mast (Stormasten) et Raaseil med Bonnetter (s. Bonnet). Har en Stang med Raaseil over Refsanfænen, kaldes den Krydsulkert. — S. Galeaser og tomaslet Fartøj, brigattallet paa den forreste Mast og galeasfattet paa den agterste Mast.

Hukommelseskunst, s. Mnemonik.

Hulda, Sallums Hustru, var en jødisk Proselytinde i Jerusalem paa Kong Josias's Tid; hun forkyndte Kongen det jødiske Riges nære-orestaende Undergang (2 Kong. 22, 14 ff.).

Huldren er en Slabning af Høllephantasten, der spiller en stor Rolle i Norge. Hun er lidt muk fortill, men bagtil hæsliq og med Hale. Hun har stort Svælg, der vogtes af Hund. hendes Spil, Svælgkast, og hendes Sang yde smukt, men bedrøvelig. Hun er som oftest ondskabssulb og vil gjerne bemægtige sig Kænnestebørn, men er undertiden dog ogsaa venlig.

Hule. Huler, undertiden af betydeligt Rum og Udstrækning, træffes især i Kalksten, Dolomit- og Gipsbjerqe, hvor de synes at være opstaaede ved en Opbløsning af Bjergarten. Ved fordamningen af det igennem de overliggende Lag nedfaldende Vand afsættes der ofte fra Loftet en stor Mængde Drøppsteen, der i de større S. kan frembringe en imponerende Virkning ved at antage Formen af Høvelvinger, Spilerader s. v. Nogle af de bekendteste S. i Europa ere Adelsberger Grotterne i Krain, Hulen paa Antiparos, Baumanns- og Diels-Hulerne i Jaxen, Hulen ved Kirkeale i Yorkshyre, Castle-hulen i Derbyshire o. fl. a.; og mange af disse have tillige en ikke ringe geologisk Betydning, forsaavidt der i den kalkholdende Leer-naese, der dækker Hulens Bund, ofte findes en Mængde Knoller af Bjørne, Svæner og mange andre baade udsbde og nulevende Dyrarter,

beels have de havt fast Bolig i saadanne S., beels ere de slæbte berind af de nævnte Høvelvinger, imedens atter andre, der ikke kunne henføres til disse to Grupper, maee antages at være førte derved ved Vandstrømme. — Stignende Huleforseninger ere ogsaa fundne i de andre Verdensdele, og overalt indeholde de, skjøndt Forseningerne hidrøre fra en forskikrill Periode, dog netop de for den enkelte Verdensdeel nu eiendommelige Dyrfamilier, ligesom ogsaa tillige den danske Videnstabsmand, Dr. Lund, ved Undersøgelsen af de brasilianske S. har eftervist, at der her har været en Formrigdom af Pattebør, som langt overtræffer den nuværende.

Hulebjørn, s. Bjørn.

Hulebør kaldes beels Dyr, hvoraf man finder Knollerne i Huler (s. Hule), beels den eiendommelige Dyrverden, som beboer de dybe og mørke Hulers Indre, og som i Reglen udmærker sig ved Blindhed og Blegghed. Til denne underjordiske Hulefauna henhøre f. Ex. en Dgle-padde: Proteus (s. d. A.), Hulefisken (s. d. A.) og forskellige Insecter, Arachnider og Krebsbørformer, en Iglesorm o. s. v.

Hulefisk (Amblyopsis spelæus) kaldes en i Mammothhulen i Kentucky i Nordamerika opdaget blind Blødderfisk, hvis Dine ere meget smaa og ballebe af Huden, ligesom den ogsaa udmærker sig ved, at Gattet ligger under Halsen foran Bugfinnerne, og derved, at den føder levende Unger.

Huleindsvin, s. Snaverindsvin.

Huleugle (Noctua cunicularia), en lille, høibenet Ugle, ikke større end vor Katugle, med temmelig nøgne Fødder og korte Åler, findes baade i Nord- og Sydamerika i Stepperne og Prairierne og lever i Jordhuler, hvilke den dog i Reglen ikke graver selv, men den benytter især Vestebyrenes, Prairiehønbønes (Murmeldyres) og Biscachaens Huler og lever i god Forsnaelse og i Selskab med disse for Stepperne karakteristiske Dyr.

Hull, egl. Ringkorn upon Hull, Stab i Yorkshyre i England, ligger ved Humber, der hvor den optager Hoden Hull, paa en flad og lavtliggende Slette. Den var tidligere en Fæstning og har endnu et Par Forter og Batterier. Den gamle Stab ved S. er slet bygget, den nye ved Humber desto prægtigere. S. er en betydelig Handelsstad, den vigtigste paa Englands Nordkyst, og Høvepunktet for dets Handelsforbindelse med Nordamerika, hvilken vedligeholdes ved en stor Mængde Dampskibe. Dglaa Industrien i S. er anseelig, og beskæftiger sig især med Gjenstande, som faae i Forsvindelse med Handel og Skibsfart, saasom Skibsbyggeri, Fabrikation af Seilbug, Tongværk, Riettinger, Dampmaskiner o. M.; desuden findes her Olieværker, Sulferraffinaderier, Tran- og Sæbesvæverier o. M. Værdien af Udsærlen i Aaret 1857 var omtrent 150 Mill. Afdl., Toldintraderne udgjorde s. A. omtrent 3½ Mill. Afdl. S. tager en meget vigtig Deel i Kobbefangsten i de nordlige Have. 100,000 Indb.

Hullin (Pierre Auguste, Greve), fransk General, født 1758 i Genf, kom 1787 som Ulysmager til Paris, udmærkede sig ved Bastillens Erobring (han søgte forgjæves at redde Delan-

nav), traadte ind i den italienske Armee og var allerede 1796 Generaladjutant hos Napoleon; 1802 blev han Chef for Consulargarden. I denne Egenstaf førte han 1804 Forsædet i Krigsretten over Hertugen af Enghein (s. b. A.). S. blev 1809 Greve; under det russiske Felttog var han Commandant i Paris og blev farlig saaret i Anfægtet ved Mallets Opstand, men blev dog helbredet. 1814 ledsagede han Keiserinden til Blois. Ved den anden Restauration blev S. forvist og levede i Armod i Ublandet; 1819 fik han Lov til at vende tilbage og boede den 24de Aug. 1832.

Hüllmann (Carl Dietrich), tydsk Historie-skriver, født 1765, kom 1818 som Professor til Universitetet i Bonn, hvor han døde den 12te Marts 1846. I sin Forsattervirksomhed stræbte han især at fremstille det politiske og kirkelige Livs Udvikling før og efter den franske Revolution. Iblandt hans Skrifter nævne vi: „Städte-wesen des Mittelalters“ (1825—29); „Ursprünge der Kirchenverfassung des Mittelalters“ (1831); „Handels-geschichte der Griechen“.

Hülphers (Abraham), svensk Topograph, født 1734, død 1797, var Kjöbmand i Basterås med Titel af Directeur. Paa flereaarige Reiser i Sverrig samlede han Materialer til sine endnu uopdfulde topographiske Arbejder: „Samlinger till beskrifning öfver Norrland“ (1771—89); „Samling till korta beskrifningar öfver Svenska städer“ (1773—97); „Dagbok öfver en Resa genom Stora Kopparbergs Högslingsdoms“ (1762). Ved sin Død efterlod han en righoldig Samling Bøger og Manuscripter til Gymnasiet i Basterås.

Humanitet (lat.), Mennesselighed, betegner Alt, hvad der giver Mennesset dets Charakterer som saabant i Mødsætning til Dyret, altsaa den ædlere Mennessenatur og den i samme grundede Mennesselværdighed; isærdeles dog beskaer S. i den harmoniske Udbanelse af de Mennesset karakteriserende moralske og intellectuelle Egen-skaber. Da nu nemlig Middelalderens Slutning de klassiske Studier bleve Detingelsen for al videnskabelig Dannelse, saa sammenfattede man de philologiske Studier, og hvad dermed stod i Forbindelse, under Navnet Humaniora eller Humanitetsstudier, og betegnede dem dermed isærdeles som de Mennessenaturens først ædlende Kunster og Videnskaber. Humanisme kaldes man derefter det Opdragelsessystem, som grunder Dannelsen væsentlig paa de gamle Sprogs Studium, modsat Philanthropinismen, og Humanit den, der har lagt sig efter hiint.

Humann (Jean Georges), fransk Finants-mand, født i Straßburg 1781, traadte 1820 ind i Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til det doctrinære Parti og bekjæmpede Regjeringens finantske Foranstaltninger. Han hørte til de 221 Deputerede, der vootede Adressen imod Polignac. 3 Octbr. 1832 traadte S. ind i det af Soult dannede Ministerium som Finantsminister, men opgav da sin ubstrakte Hand-velsvirksomhed. Han tilvebragte en Række Besparelser, regulerede Statsbudgetet og forbedrede Communicationsmidlerne, men kom ved sine Besparelser i Uenighed med Soult, der forordede uhyre Summer til Militærforvaltningen, hvilket bragte denne til at aftræde. S.

ansaa en Reduktion af Statsgjældens Kænter for nødvendig for at tilvebringe Riget imellem Indtægter og Udgifter, men kom derved i Uoverensstemmelse med sine Colleger og Kongen, saa at han maatte aftræde 1836; især blev Reductionen senere gennemført, men foranledigede Ministeriets Fald. Han blev det følgende Aar Pair, indtraadte 1840 som Finantsminister i Ministeriet Guizot og søgte stadig at gennemføre sit Besparelsessystem. S. døde den 25de April 1842.

Humber, Flod i det nordøstlige England, dannes ved Sammensættet af Trent og Ouse og falder i en Bugt af Nordøen; Navnet S. bruges egentlig rigtig kun om Flodmundingen eller Bugten.

Humboldt (Carl Wilhelm, Friherre af), tydsk Lærd og Statsmand, født den 22de Juni 1767 i Potsdam, blev Legationsraad i Berlin, reise siden i Frankrig og Spanien og var fra 1801 preussisk Gesandt i Rom. Herfra blev han 1808 som Geheimratsraad ansat i Ministeriet for det Indre, 1810 som overordentlig Geint sendt til Wien, og tog siden som Diplomat Del i næsten alle vigtigere Forhandlinger for Preussens Bedkommende. Han blev 1819 virkelig Medlem af Statsministeriet, men tog samme Aar sin Afsted formedelst Uenighed med Hardenberg. S. levede siden paa et Landhus bekvæmst med videnskabelige Syssler; fra 1830 mødte han dog atter i Statsraadet. Han døde den 8de April 1835. Foruden mindre æstetiske og poetiske Arbejder har S. især virket til den sammenlignende Sprogforskning; hans Foretværl i denne Retning er „Über die Kawiirade auf der Insel Java“ (1836—40, 3 Bd.), hvis Udvikling (ogsaa udgivet særskilt under Titlen „Über den Organismus der menschlichen Sprache“) gjorde Epoche i Sprogvidenskabens Historie.

Humboldt (Friedrich Heinrich Alexander, Friherre), Broder til den Foregaaende, en af de første nyere Naturforskere, var født den 14te Septbr. 1769 i Berlin. Han var egentlig bestemt for en praktisk Løbedane i Cameral- og Finantsfaget, men gav sig til at studere Natur-videnskaben, blev 1792 ansat i Bergverks-departementet og virkede indtil 1797 som Lærbjergmester i de franske Pyrenæer i Fiedtelgebirge. Den følgende Tid tilbragte han tildeels paa Reiser, og lærte derved bl. A. Bonpland at kende i Paris. Da en patient Reise til Egypten gik overstyr, gik han med Bonpland til Spanien, hvor han hos først opnaaede, hvad der hidtil ikke var blevet udrømmet nogen Anden, nemlig Lillabæle til uhibndret at maatte bereise hele det spanske Amerika. Fortræffelig udrustet til Reisen forlod han i Selskab med Bonpland Ceruena den 5te Juni 1799, besøgte Teneriffa og landede den 16de Juli i Cumana. I 18 Naamene gennemforsøgte han Venezuela, drog derpaa fra Puerto-Cabello over Calabozos Gredskæpper til Apuresfoden, seilede ned ad denne til Orinoco, og vendte endelig tilbage til Cumana, hvorfra han indfiskede sig til Sabanna. Fra Cuba gik han til Cartagena, dernæst opad Magdalenafoden og over Bogota og los-Pastos Højletter til Quito, hvor han besteg Chimborazo (indtil 18,096 F.'s Høide). Den følgende Tid a-

emte han til en Undersøgelse af Peru og gik dernæst tilføes fra Guayaquil til Acapulco for at gjennemandre Mexico. Den 7de Marts 304 forlod han Veracruz, gik over Savanna i de forenede Fristater og landede endelig den 6te Aug. 1804 i Bordeaux. For at lette Udvælsen af sit store Reiseværk, tog han Ophold i Paris fra 1807 til 1827, hvor det er udmærket siden 1807 i to Formater, Dvart og Folio, der af Udgaverne i 29 Bind med 1425 Kobbre. Det første Afsnit indeholder under Titlen Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau continent" (3 Bd., Par. 1809—25, med Atlas; 2de Udg., 6 Bd., Stuttg. 1825—32; dansk Udg. af Sødring, 1858) den historiske Beretning om Reisen. 1827 vendte S. tilbage til Berlin, men i 1829 begyndte en ny Epoche i hans meget væggede Liv ved hans Deeltagelse i den store, ter Keiser Nicolaus's 3dre foretagne Expedition til Ural og Altai, det kinesiske Soongari og det capriske Hav, som er beskrevet i *Rose's Mineral-geognost. Reise nach dem Ural, Altai und Kasp. Meere*" (2 Bd., 1837—42) og *S.'s Asie centrale*" (3 Bd., Par. 1843; overs. paa Tydskt ved Wahlmann, 2 Bd., 1843—44; paa dansk ved Sødring, 1856). Skjøndt S. allerede tidligere ofte havde været beskæftiget med Kongen af Preussens umiddelbare Ræder, var det dog især efter Aaret 1830, at hans Virksomhed fik en mere politisk Retning, og navnlig blev hans Ophold i Berlin forbrudt ved gjentagne Missioner til Paris og end nogle Reiser med Kongen, hvis Gunst og Agtelse han besad i høi Grad. Han besøgte endelig Kjøbenhavn i Aaret 1846. Ved sine videnskabelige Arbejder har S. udøvet ikke blot i stor men en velgjørende Indflydelse paa hele Naturforskningen. Han var ikke alene en omhyggelig Samler og en stærk Jagttager, men end besad en sjelden Evne til hurtigt at fatte et, det egentlig kom an paa ved de bundne jernbegjæringer, den Naade, hvorpaa de lode sig forbinde med, understøtte og forklare de andre Facta. Det viste han allerede i sit Bærk *Über die gereigte Muskel- und Nervenfaser*" (2 Bd., Berl. 1797—99), men i en endnu høiere Grad i sine senere Arbejder. Han begyndte i heelt ny Videnskab, *Plantageographien*, omabte derved den i sin tidligere Form ofte ubløse Botanik til en af de meest tiltrækkende Brene af Naturvidenskabens og bestræbte sig for at finde Tilknætningspunkter mellem de physiske Værdsløser og Menneskets Historie. Han er derved bleven Stifter af en ny Skole og har gjemtrængt alle nyere europæiske naturvidenskabesge Rejsende med sin Raad. Hvad han selv ar undersøgt og beskrevet, er forbausende. *Astronomien*, *Plantage- og Dyregeographien*, *Meteorologien*, *Klimatologien*, *Geognosten*, *Naturhistorien*, *Ethnographien* og *Statistikken* ere blevne særligt berige ved hans Arbejder. Blandt isle nævne vi foruden de astronomiske, botaniske og geologiske Afsnit af hans store Reiseværk: *„Fragments de géologie et climatologie asiatique"* (2 Bd., Par. 1831; overs. paa Tydskt af Löwenberg, Berl. 1832); *„De distributione geographica plantarum"* (1817; paa Tydskt ved Jelschmid, 1831), et af hans Hovedværker; *Vues des Cordillères*" (1810, med 69 Tavler,

for Fol., 2 Bd.; 1816, 8vo, med 19 Tavler), der begrunde den nyeste Lids store Guldbomnemhed i naturhistorisk Landstafsmaling; *„Essai politique sur le royaume de la Nouvelle Espagne"* (2 Bd., 1811, 4to, med Atlas; Text for sig, 5 Bd., 1818; 2den Udg. 4 Bd., 1825; paa Tydskt 2 Bd., Stuttg. 1811); *„Essai politique sur l'Isle de Cuba"* (1826); *„Examen critique de la géographie du Nouveau continent"* (5 Bd., 1835—38; paa Tydskt ved Zseler, 5 Bd., 1836 ff.). Talrige mindre Afhandlinger findes i de forskjellige Tidsskrifter. Allerede tidlig havde S. gjort et Forsøg paa i en almeensattelig Form at give et Overblik over sine rige Erfaringer og Forskninger i sine *„Ansichten der Natur"* (1808; 3die Upl. 2 Bd., 1849); i sit Lids Aften var han beskæftiget med at udgive en physiske Verdenshistorie i dette Ord's meest omfattende Betydning. Dette hans Arbejde, *„Rosmos, Entwurf einer phys. Weltbeschreibung"* (1—4 Bd., 1845—58; paa dansk, 1—3 Bd., ved Schumacher, 1847—53, 4de Bd. ved Petersen, 1859), hvis æble og ophæiede Sprog dog neppe er forsaaleligt ubtagen for den naturvidenskabelige bannebe Tænkter, er blevet overfat i alle europæiske Sprog, i nogle endog flere Gange. I de sidste Aar begyndte S. at udgive en Samling af sine mindre Skrifter (*Kleinere Schriften*), 1 Bd., 1854), som afbrødes ved hans Død, der indtraf den 6te Mai 1859. Sigen, forsværgt Klende, *„A. v. S., ein biograph. Denkmäl"* (2det Upl., 1852); *Juliette Bauer*, *„Lebens of the brothers H."* (1852); *„Briefe von A. v. S. an Bornhagen von Ense, nebst Briefen an S."*, etc. (1860), en Bog, som har gjort stor Opfigt ved S.'s deri udtalte Domme over mærkelige Personer og Forhold.

Gumming kalde Amerikanerne den Kunst, paa en god Maade at frøse Publicum eller en enkelt Person Sand i Vinene og paa den Maade fraløse Foll Penge.

Gumme (David), engelsk Philosoph og Historiefriver, født d. 26de April 1711 i Edinburgh, var i sin Ungdom bestemt for Jurisprudenten, derefter for Handelsstanden, men vendte sig siden ubeløstende til videnskabelige Syster. Han blev 1752 Bibliothekar i Edinburgh, siden Legationssecretair i Paris, 1767 Understatssecretair, hvilket Embede han dog snart opgav, og døde i Edinburgh d. 25de Aug. 1776. S.'s vigtigste historiske Værk er hans berømte *„History of England"* (1763, 6 Bd.; fortsat af Smollet, 13 Bd.), som ubmærker sig ved Klar, skarpsindig og sand plastisk Fremstilling, imedens det rigtigst for medelst Mangel paa Ribesudium er ikke lidet partisk. Som Philosoph var S. en erklæret Skeptiker, som consequent gjennemførte Locke's Empirisme ved sin Kritik af Causalitetsprincipet. Efter ham beroer Slutning om et Aarsagsforhold og en nødvendig Sammenhang imellem Tingene kun paa en Bane, idet vi uberettigede slutte, at Noget stæer formeelst et Andet, forbi det stæer efter dette. Alle Begreber, der udtrykke et Nødvendighedens Forhold, alle formeentlige Erkjendelser af en objectiv Sammenhang imellem Tingene heroe i sig selv kun paa Idrætsforhold. Af denne Nægtelse af Substantialitetsbegrebet fulgte for S. ogsaa Nægtelsen af et Jeg eller Selv, dette er intet Andet end et Complex af mange paa hinanden følgende For-

stillinger. Selvfølgelig maatte H. derefter nogle Guds Tilbørelse og Forsyn, Sjælens Udsættelighed o. s. v. Disse Ansættelser fremsatte han især i: „Essays moral“ etc.; „Treatise upon human nature“; „Enquiry concerning human understanding“; „Enquiry concerning the principles of morals“.

Gumme (Joseph), engelsk Politiker og Reformert, født 1777 i Montrose i Skotland, gik som Chirurg i det engelsk-ostindiske Compagnies Tjeneste til Bengalen og fik siden andre Ansættelser i Ostindien, under hvilke han samlede sig Formue. Efter at være vendt tilbage til England, gjorde han flere Reiser og kom 1812 ind i Underhuset, 1818 blev han en af Directeurerne for det ostindiske Compagnie. Fra 1818 var han næsten steds Medlem af Parlamentet, hvor han førte Ordet for Affæstelsen af Misbrugene i Forvaltningen og for Begrændning af Udgifterne i alle Retninger, for Valgrettens Udvidelse, Katholikernes Emancipation og overhovedet for liberale, sundom endog radicale Reformert. Da Orangiflogeterne 1835 vilde udelukke Prindsesse Victoria fra Thronen, hidrog H. væsentlig til denne Plans Tilintetgjørelse og Logerens Undertrykkelse. H. døde d. 20de Febr. 1855.

Gummale kaldes et til nogle katolske Geistliges Embedsdragt hørende Klædningsstykke, der bedækker Halsen, Skuldrene og egentlig ogsaa Hovedet; det skal forfarbiges af Kinned.

Gummalternes Orden blev stiftet i det 12te Aarh. af nogle lombardiske Adelsmænd, som, da de vendte tilbage fra tybtsk Fangenskab, forenede sig ved Bøds- og Bødsvesler til et Klosterfund. Senere gjorde Ordenen sig sigslydig i mange Slags Misbrug og Uordener og blev opløst af Pius V 1571. Derimod bestaa Ordenssøstrene Gummalternene endnu i nogle Klostre i Italien. De kaldes ogsaa Blasfoniske Nonner efter deres Stiftende, Fru v. Blasfonii. De forpligte sig til strenge Bøds-, Bøds- og Fastesvesler og i Fastetiden til overordentlig Selvrense.

Gummi, Gummsyre, sundom benævnt Gumus og Humuslyre, ere de væsentligste af de saakaldte Gummiplanter, hvorved forfaaets en Række Legemer (Ulmin, Ulminsyre, Gæin, Gæinsyre o. s. v.), der ere Producter af Forraadelse og Semulvning af hele Planteorganismer og opstaae, som det synes, især af Plantecelevævet. De ere, deels i fri Tilstand, deels i Forbindelse med Ammonial og andre Baser, Bestanddele af den frugtbare Muld- og Agerjord, der foruden disse indeholde Forvittrings- og Decompositionproducter af forskellige Hørgarter, og her virke de faa overordentlig frugtbargørende baade paa Grund af deres kemiske og physiske Egenstaber (s. Muld-jæd). H. udgjøre fremdeles Hovedbestanddelen af Løv, trøsklet Eræ, Bruuntul o. s. v. og kunne ogsaa tilberedes kunstig af Plantestoffer, som Eræ, Kinned, Papir o. fl. ved længere Tids Røgning i Løsten af disse og lignende Legemer med Svovlsyre, ved Smeltning med vandholdig Kali o. s. v. H. ere brune eller sorte-brune, amorphe Legemer, uopstøffelige i Vand, hvorimod de opløses med brunn Farve i Alkalier, og udfældes af saadan Opløsning, som en brunn gelatinsø Masse ved Syrer. Lignende Legemer findes man ogsaa i Eod, Hære, Plante-extracter o. s. v.; s. forøvrigt Løv.

Gumle (Humulus Lupulus L.) er en klatret Kulturplante, som hører til de neldeagige Planter (Hampefamilien); den har en slængende Stængel, hvis Ranter ere ruc af hageformede Dørster, modsaatte, ruc, haandblappede Blade og tvøede Blomster, af hvilke Gummlerne sidde i Klaser, have et 5-deelt Blomsterbælle og 5 Støvdragere, og Gummlerne i Klaser med 2-3-blomstrede Kallefjel, a eenbladet Blomsterbælle og en sødtagtig Frugt. Den er vildtvøgende overalt ved Gærder og i Skove i det tempererede Europa og Nordamerika, og Gumplanten dyrkes desuden hyppig i haver paa Grund af de gule Kertler, hvorved alle Dele af Klaserne (Gumleoppperne) ere besatte, og som indeholde et eienbommeligt bitter Stof (Lupulin); der deels anvendes i Medicinen, deels navnlig til Ølbrygning, idet det bevirker, at Øllet bedre kan holde sig, og meddele det sin særegne bitter Smag og Lugt. Da den i Kertlerne indeholder ætheriske Olie let forflygtiges eller iltes i Luften, er det hedsigtssædigt, naar H. skal opbevares i længere Tid, at saamentrykke den fast, for at forbynde Luftens Ågning. Gød H. maa bestaae af store, rene Kopper, som enten maae være rødlige eller grønlige; den maa endvidere indeholde rigelig Lupulin, som maa være frøstøvl og, naar den guides mellem Fingrene, frembringe en harpagtig Klæbrighe, samt have den stærke, behagelige Gummlugt. For at forbedre sød-glemte Barers Udsæende anvendes ofte flabelige Midler; saaledes bliver gammel brunn H. for at forstyrre Farven frøstøvet, eller man behøver den med pulveriseret Colophonium for at gøre den klæbrig, o. s. v.

Gumlebel er et Fiskerleie i Sjælland, Fæberløbs Amt, Lyng-Kronborg Herred, Alminderød Sogn, ved Øresund, i R. S. B. for Helsingør. Her er en lille Haan med Ind-control. Ved H. landede den svenske Kong Carl XII med sin Hær d. 4de August 1700.

Gumlerne eller Gumlebiere (Bombus) ere store, slumpe, lodne Bier, der leve i eetangs Selskaber ligesom Hvepsene; af Farve ere de gjerne sorte med gulshvide eller røde Lærbånd og Bagende. Heben paabegynder om Foraaret af en overvintret Hun, der bærer eller opfører en Forbygning i Jorden, tilkæder den med Mos og anbringer sine første Celler af Bog under Loftet af dette Tag; den mader og opfører selv sit første Kulb, der bestaae af vingede Arbeidere, som saa hjælpe den med at bygge nye Celler, indsamle Honning og Blomststøv, pleie de af Dronningens nye Æg fremkomne Larver o. s. v. Det sidst fremkomne Kulb bestaae af Hanner og Gummer, hvilke sidde alene overvintre i besværgt Tilstand og til næste Aar grumbløge nye Gumleboer. Disse indeholde kun et ringe Antal Celler i Sammenbygning med Hvepsboerne og Honningbiens Reder, og Cellerne ere ikke lantede, men aflange med rundt Gjennemsnit, og ikke ordnede i Rækker, men dog bannede af Bog ligesom Bierene. Der gives ogsaa saakaldte Napitesmuler, der leve af de andre Gumlers Honning og lægge deres Æg i deres Celler; de ligne ba paa faldende deres Bærter i Udsæende og Farvetegning, men mangle „Kurben“ (den til Indsamling af Blomststøv

estemte Form af Bagskinnebenene), og berndes blandt dem ingen Arbeidere, kun Ganner og Gummer.

Gummer (Johan Nepomuk), berømt Claveerirtuos og Componist, født i Preßburg d. 14de Iuldr. 1778, modtog den første Underviisning i Musik af sin Fader Joseph G., der under Schladeder var Capeldirecteur i Wien, og blev siden en yrt Tid underviist af Mozart. Allerede 1788 jorde han med sin Fader Kunstreier i Tydskind, England o. s. v. Efter sin Tilbagekomst i Wien 1795 udbannede han sig i Compositionen under Albrechtsberger og Salieri, og lev siden ansat som Capelmester hos Kystfsterhøjs, i hvilken Egenstab han forblev indtil 811. Senere blev han Capelmester i Stuttart og derpaa i Weimar, hvor han forblev indtil sin Død d. 17de October 1837. Som Claveerspiller var G. en af sin Tids genialste og meest udmærkede; hans Spil var i høieste Grad fint nuanceret, og dertil energist og særdeles brillant. Ved at opstille nye tekniske Kunstfælgeligheder, som han selv med utroselig Letthed vervaandt, gav han den brillante Spillemaade i magtig Opvigning. Hans Compositioner, blandt hvilke der findes mange fortræffelige og gebedne Dager, beflaae, foruden af flere Kirkecompositioner, i talrige større og mindre Claveerøerler, tilseels med Orkestret, en stor Septet for Pianoorte med Strygere og Blæseinstrumenter, flere Dvintetter, Dvartetter og Trio'er for Pianoorte og Strygereinstrumenter o. s. v. Desuden ar han skrevet en stor, berømt Pianofortestole.

Gummer, s. Krebs.

Gumor er et Ord, der blev meget brugt i England fra Slutningen af det 16de Aarh. Den Tids Psyflogie udelede Individets Disposition af det Fyldende i Legemet og brugte derfor Udtrykket G. (hvilket latinste Ord betyder Jæfste) om Temperamentet og Charakteren. Den agtelste Charakteres Tilsvielighed til Ecentricitet og Lune foranlebede, at Ordet gik over i at betegne en saadan Vandretning og dens stige Afsvingninger. Senere er Ordet kommet i endnu større Brø og bruges i den nyere estetiske Videnskab som Kategorie for den høieste og renefte Form af det Comiste.

Gumoriisme eller Gumoralpathologie kaldes en theoretiske Anskuelse af de sygelige Processer, ølge hvilken disses Væsen sættes i en sygelig Tilstand, en feil Blanding af Legemets Væfster — Nødværing til Solidisme eller Solidarpathologie, der sætter Eggdommens Væsen i Afviesler i de faste Dele, navnlig Kar og Nerver. Den er Grundtanken i en stor Mængde af Forsdens medicinske Systemer.

Humulus, s. Humle. — Hund, s. Gynandria.

Humus, s. Gumi og Løv.

Hund (Canis familiaris). Hunden hører til løvdyrene og er nærmest beslægtet med Ulvene og Schafalerne, men har været tæmmet ligesaa ældste Tider af. Man har været meget uenig m, hvorvidt de tamme H. nedstamme fra en eller ere oprindelige vilde Arter; for at støtte den første antagelse har man henviist til, at alle tamme H. aule frugtbart Afkom med hinanden, og at, vor forskellige de end ere, have de dog det elleds Kjendemerke, at de bære Halsen hviet paa i en Krumning; men Nødvænderne have

henviist til Hundracernes store indbyrdes Forskjellighed, deres Lighed med forskellige vilde Arter og til den Omstændighed, at der gives Hundearter, der forekomme baade i tam og wild Tilstand, s. Ex. Dingohunden i Australien, Kræbbehunden (G. cancrivorus) i Guyana og Prairie-Ulven (G. latrans) i Nordamerika, hvilke 3 Arter forekomme som et Slags Hunddyr for visse australlse eller amerikanske Urbeboere. De forskellige Hundracere ere overordentlig forskellige i Størrelse, Bygning, Haarløbningens Bestaffenhed og Farve; nogle udmærke sig ved deres Styrlø eller deres fine Lugt, andre løbe udmærket hurtig, men have en slet Lugt o. s. v. Blandt de mange, under Culturens Indvirkning opstaaede Racere vilde vi nævne Doggen, Bulbiberen, Faarehunden, Blohhunden, Mopsen, Puden, Grøvlingshunden, Bolognaeseren, Kottehunden, Støveren, Hønschunden og Nynden (s. disse Artt.). I Amerika befad Urbeboerne ved denne Verdensdeels Opdagelse forskellige Hundracere, af hvilke de nægne og de summe H. maafsee ere de mærkeligste. Vilde H., som dog nedstamme fra Hundshunden, altsaa egentlig kun ere at betragte som forvildede, skulle findes i de sydamerikanske Pampas. Hundeslægten omfatter desuden alle Ulve, Ræve og Schafaler; det er Rovdyr med spinkle Been og spids Snude, blød Lunge og skarp Lugt, der for det Meste leve i Flokke og jage deres Bytte med Hulen eller Øjen. Slægten er udbredt over hele Jorden lige til de nordlige Polarlande og til Sydpolsiden af de store Fastlandsmaeser. Til de mere afvigende Hundearter høre de langstrakte laabenede Biverrebunde i China og Japan (G. viverroides og procyonoides), der leve af Frugter og spises, den kaffte Hvanehund (G. pictus) med kroget Peltis og store hængende Øren; endnu mere afvigen og Typen for egne Slægter ere den kaffte Otocyon megalotis og den brasilianske Ildhund (s. d. A.) (Ucyon renaticus), der ved Landforholdene afvige fra de ægte H., idet hin har 3, denne kun 4 Knussetand, hvorimod alle ægte H. have 2.

Hund. Af dette Navn findes to Stjernebilleder paa Himlen. Den store H. (Canis major), S. D. for Orion, er kjendelig ved to klare Stjerner, omtrent 5° fra hinanden, af hvilke den ene (den østlige) er den klareste Fjersjerne paa hele Himlen. Den kaldes Sirius og culminerer omtrent den sidste December ved Midnat, den sidste Januar Kl. 10, den sidste Februar Kl. 8 o. s. v., i en Høide af omtrent 18° over Horizonten. S. og D. for denne findes endnu nogle temmelig klare Stjerner. — Den lille H. (Canis minor), D. for den nordlige Deel af Orion, indeholder ligeledes to klare Stjerner, omtrent med samme Afstand som i den store H. Den østligste og klareste kaldes Procyon og culminerer d. 13de Januar ved Midnat, d. 13de Februar Kl. 10, d. 13de Marts Kl. 8, o. s. v., i en Høide af 40°. Baade Sirius og Procyon (s. disse Artt.) ere mærkelige Stjerner.

Hundedage kalde vi Tiden imellem d. 23de Juli og d. 22de August, fordi Hundestjernen (Sirius) paa den Tid staaer op tilligemed Solen. Hundegrotten kaldes en Grotte i Nærheden af Esen Agnans ved Neapel. Luften i samme

er formedeft de fra Bunden opstigende Dunster ikke stillet til at indaandes, hvilket man ofte har vist Fremmede ved Hunde og andre Dyr, som strax kvaltes; deraf er Navnet kommet.

Sundegræs (Dactylis) er en Planteslagt af Græsarternes Familie, vides fra det tempererede Europa, Asien og Amerika. De have en Top med fleerblomsirede Smaaær, der ere sammenhobede til eensidige Røgler, Pderavnerne ere ulige lange og kortere end Smaaæret, den nedre Underavne med en kort Stal nedenfor Spidsen. I Skandinaviæ er en Art (D. glomerata) almindelig vildtvogende.

Sundehalen, Anosura, er et andet Navn paa Polarstjernen (s. d. A.).

Sundestellen (Gasterosteus) er en Slægt af Smaaaff, der leve baade i Ferskvand og i Brakvand; de have et smæltet, noget sammentrykt Legeme uden egentlige Skæl, men dækket langs hen med Siden af en Række store Pantserplader, som dog ofte ikke forlætter sig lige til Halen. Ifødenfor den første Rygsfinne have de 3—9 frie Pigge, og Bugfinnen dannes ligeledes næsten kun af en stærk Pigtraale. De findes paa hele den kolde og halokolde Deel af den nordlige Halvkugle. Her i Nordeuropa findes G. aculeatus, 2—4" lang med 3 Rygpigge og G. pungitius, 2½" med 9. I Legetiden er Hannen gulbrun, Hannen rød, udenfor Legetiden ere de begge graae. Det er muntre, livlige Smaaaff, der sømme og springe fortrinlig; om Sommeren seer man dem i smaa Vandløb og Huller, hvor de ere blevne tilbage fra den høiere Foraarsvandstand; om Vinteren samle de sig i store Starer paa dybere Vand. Uagtet deres Pigge ere et godt Forsværmiddel, sluges de dog i Mængde af større Rovfiske. Mærkelige Træk i deres Livshistorie ere Hannernes Kampe og Farveskifte, samt at de bygge lullede Næder af Sand, Plantedele o. s. v., hvori de løtte Hunnerne ind, den ene efter den anden; efterat Eggene ere lagte, begiver Hannen sig berind for at befrugte dem og bliver senere i Nærheden for at besøge Eggene og Ungelen. — Ogsaa Tangsnarren (s. d. A.) hører til denne Familie.

Sundestjerne, s. Smaad.

Sundesøge er en for Bunden eiendommelig Sygdom, der bestaaer i en katarrhalst-nervøs Feber og især angriber de unge Dyr. Den er smitsom, viser sig fornemlig blandt Hundene i de store Byer, og optræder ofte meget ondartet. Den giver sig tilkjende ved Høste, Brækning, Flod af Urine og Næse; Dyret er mat og afmagres hurtig, da det næsten Intet æder. Der stulter sig hyppig hertil Krampe og Lambed i Bagdelen, og S. gjør da oftest Ende paa Dyrets Liv. De bedste Midler mod Sygdommen ere i Begyndelsen et Bræmmiddel, senere opløsende og nerveslykkende Midler i Forbindelse med et varmt og tørt Opboldsteb.

Sundetunge, s. Cynoglossum.

Sundred, s. Angelfascherne I, S. 181, 2den Op. og Ferreb, III, S.

Sundrede Dage, de (Cent jours) kalder man det Tidrum i Frankrigs Historie fra Napoleons 2den Kronbestigelse d. 20de Mars 1815 indtil hans 2den Fragjælse d. 22de Juni s. A., i hvilket han efter forgyved Forsøg paa en Over-

eenskomst med Frankrigs Fjender og efter en Modifikation af Landets Forsætning rastede sig mod de Allierede men tabte Slaget ved Waterloo; s. Frankrigs Historie, III, S. 145, og Art. Napoleon I.

Sundredveight eller Centveigt er det engelske Centner = 112 Pounds avoirdupois = 101,600 danske Pund.

Sundslund Kloster, s. Dronninglund.

Sundsrud kaldes en Bjergstrækning i den preussiske Rhinprovincs, imellem Kloberne Kofel og Nahe. Den er flodrig, af Metaller findes her Jern. Den høieste Spidse er Erbes- eller Walderhsenkopi (2,525 F.).

Sunningen (fr. Haningue), Stad i det franske Dep. Dvre-Rhin i Elsass, var en stærk Fæstning, indtil dens Støjsning 1815 blev bestemt 1,400 Indb.

Sunnerne vare et asiatiske Romabefolk, som efter Midten af det 4de Aarh. e. Chr. kom fra Siasiens Bjergstetter ned i Stepperne ved det kaspiske og det sorte Hav og derra som en ødelæggende Strøm vælte sig ind over Rusland og siden over det øvrige Europa. De bestrives af Daitbens Skribenter som overordentlige høslige og raae Menneffer, af ubersættelig og stærk Legemebygning, tykt Hoved, brunnagtigt Ansigt med smaa, dybtliggende Dine og fremstaende Njæbebeen, Klædte i smudsige Lærredstøtter eller Skindpelse og Suber; „de levede af Rødder og raat Kjød, som de ubertidne blisgjorde ved at lægge det under Sablen paa deres Hest, deres Qvinder og Børn fulgte med dem paa Karrer; Agerdyrking, faste Solger og civiliseret Levemaade kjendte de ikke, umærkelig Grusomhed og Udelæggelseslyst var deres Natur. Børnene øvede i at styde med Pile efter Dyr eller trigsfangne Børn“ o. s. v. Deres Historie, saavidt man kjenner den, er fortalt under Artt. Volksvandringen og Uttia.

Hunt (Henry), engelsk Radical, født 1773, var først Godsseier, siden Brygger i Bristol og Captain ved Provindsmilitien (the yeomanry). En Strib med Høfen for denne bragte S. i Fængsel, hvor han gjorde Bekjendtskab med Mand af det radicale Parti, som vandt ham for samme, saa at han fra nu af optraadte i Forsamlingen og Nøder rundt om i Landet som en af de demokratiske Ibeers og politiske Reformers ivrige Apofle; navnlig talte han for Ophevelsen af Bindueskatten og Kornlovene. I Anledning af et Arbejde i Manchester 1819, som afsluttedes ved Militærmagt, hvorved flere Menneffer omkom, dømtes han til 2½ Aars Fængsel. Han var 1830 og 1831 Medlem af Underhuset, hvor han formedeft sin Overfændthed ikke ubrødt Meget. Tilfids forbandt han allehaande mercantile og industrielle Speculationer med sin politiske Omvanken (han folgte rifset Koru under Navnet „Casé radical“ for at befrie Publicum for den høie Kaffeafold) og døde d. 15de Febr. 1833.

Hunt (James Henry Leigh), engelsk Skribent, Broder til den Foregaende, født d. 19de Decr. 1784, erholdt et indbringende Embede i Krigsministeriet men neblagde det for at kunne leve ene for en litterær Virksomhed, især den theatrale Kritik. I Forbindelse med sin Broder stiftede han 1808 det liberale Blad „Examiner“, og blev ved sin staaelløse Kritik over forskellige og

politiske Sager snart Gjenstand for heftige Forsølgelser af de dengang almægtige Tories (en Digter havde kaldt Prindsregenten en „Abonid“; S. søiede ironisk dertil „50 Aar gammel“ og blev derfor dømt til 2 Aars Fængsel og en betydelig Mulct). Erættet heraf vendte han sig siden mere til poetiske Sysler, og grundede sit Navn i denne Retning især ved det romantiske Digt „The story of Rimini“ (1816); siden fulgte „Captain Sword and captain Pen“ (1835, et comist Digt), „Stories in verse“ (1833, en Samling af Ballader), „The palfrey“ (1842, et fortællende Digt), et Drama „A legend of Florence“ (1840). Blandt hans profaiske Værker nævne vi: „Stories from the Italian poets“ (1846); „Men, woman and books“ (1847); „A book for a corner“ (1849). Regen Opfsigt gjorde i sin Tid hans „Lord Byron and some of his contemporaries“ (1828). S. skrev ogsaa den engelske Presses Historie i „The fourth estate“ (1852).

Sunte, Flob i det nordvestlige Lybssland, udspringer i det hannoverste Landdrostie Osna-brück og falder i Weser.

Sunter (William), berømt engelsk Anatom og Chirurg, født d. 13de Mai 1718 i Long-Catherwood i det skotske Grevskab Lanark, døde d. 30te Marts 1781 som Professor i Anatomie i London. Hans Hovedværk er „Anatomy of the human gravid uterus“ (1778). — **Johs S.**, yngre Broder til den Foregaaende, bekendt Anatom, født 1728, blev 1790 første Generalchirurg for Armeen og Inspecteur over Militærhospitalerne, 1792 Vicepræsident i Dyrelægecollegiet i London, og døde 1798. Af hans Skrifter mærkes: „Natural history of the human teeth“ (1771—78); „On the venereal disease“ (1786); „Observations on the diseases of the army in Jamaica and on the best means of preserving the health of Europeans“ (1788); „On the nature of the blood, inflammation and gunshot wounds“ (udg. med Forsk. Levnetsbeskrivelse af Home, 1794).

Suntingdon, Shire i det østlige England, omgivet af Shirerne Cambridge, Bedford og Rutland, indtager et Areal af 17 □ M. med 35,000 Indb. Den sydlige Deel er bølgeformig, det Øvrige er en jevn Slette; Jordbunden er i det Hele frugtbar, Hovednaeringsveiene ere Dvægaal og Agerdyrkning. Den vigtigste Flob er Luse, ved hvilken ligger Staden S. med 1,000 Indb., bekendt som Cromwells Fødested.

Sunyades (Johannes), ungarsk Helt, efter Sagnet en uægte Søn af Keiser Sigismund, født omtrent 1393, blev af Sigismund udnævnt til Ban i det vestlige Balachie og af Albrecht II til Voivod af Siebenbürgen og tvang Tyrkerne 1440 til en tiaarig Vaabenstilstand. Da de brøde denne og under frygtelige Udelæggelser rængte ind i Siebenbürgen, vandt han 1442 en glimrende Seier over dem. Som Labislaus I's Felttherr tvang S. Tyrkerne 1444 til en ny Vaabenstilstand, og da Labislaus havde vundet denne og var falden i A. i Slaget ved Barna, forsvarede han som Rigsforstander for den umyndige Labislaus II Riget med ubrøkket Tapperhed. Hans Plan, at fordrive Tyrkerne fra Europa, strandede paa de europæiske Regjeringers Lunkehed og hans Misundersø Kæmper.

S. døde d. 11te Aug. 1456 i Semlin. Hans ældste Søn Labislaus S. blev henrettet 1457, fordi hans Foll havde dræbt Faberens bitterste Voen, Grevten af Cilly; den anden, Mathias S., kom 1458 paa Ungarns Throne som „Matthias Corvinus“.

Hura, s. Analditra.

Hurid, arabisk Egenkabsord, egentlig „fortsiet“, er en almindelig Benævnelse for Parabisets Piger, der tilfalde de Troende som Pen. **Huronerne** er Navnet paa en forbum mægtig Indianerstamme i Nordamerika, som hører til den vestlige Afdeling af de nordlige Prolesere og med disse til Algonkin-Lenapernes store Familie. S. boede N. for Erieseen, især i det nuværende Dore-Canada, men blev i det 17de Aarh. af „de 5 Nationer“, hos hvilke de kaldtes Quatoghee, deels udryddede deels forjagne. Stammens egentlige Navn er Wyandot, Navnet S. fik de af Frankmændene, med hvem de først kom i Berøring. De ere nu tilligemed de øvrige Indianere flyttede til Landet S. for Mississipp; deres Antal var dengang omtrent 1,000. Enbeel af dem ere Christne.

Huron-Ss, en af de store canadiske Indsøer i Nordamerika, imellem Frisfaterne og Canaba, faaer ved Floben St. Mary i Forbindelse med Øvresøen, ved Mitchellmaksinaltrædet med Michigansøen, ved Stræbet Detroit med Erieseen. Fladeindholdet er hændt 800 □ M.; Dybden er meget betydelig, i Gjennemsnit over 1,000 F. (paa nogle Steder har man i en Dybde af 1,800 F. endnu ikke fundet Bund). S. indeholder en stor Mængde Der (deres Antal anslaaes til 8,000).

Hurter (Friedrich Emanuel), født 1787 i Schaffhausen, blev 1815 Præs. i sin Fødested, og gjorde sig bekendt som en dygtig Historieforsker ved sit Skrift „Geschichte Pabst Innocenz's III und seiner Zeitgenossen“ (1834—42, 4 Bd.). I kirkelige og politiske Sager hørte S. til de strengeste Conservative og blev efterhaanden mistænkt for Kryptokatolicisme, hvortil han ved et Par i den Anledning uvgivne Skrifter end mere bidrog. Han nedlagde da sit Embede, gik 1844 over til Katholicismen og blev 1845 som Keiserlige Historiograph ansat i Wien. Her udgav han „Geschichte Kaiser Ferdinand's II und seiner Aetern (1850—51).

Hurtigkær (Frederik Theodor), dansk Retskyndig, var født d. 3die Novbr. 1763 i Sorø, studerede, efter 1779 at være bleven Student, først Philologie, og absolverede den philologiske Embedsberamen 1784, men laste sig dernæst over Retsvidenskabten og tog juridisk Attestats 1788. I Aaret 1798 blev han Professor ved Kjøbenhavns Universitet, og i denne Stilling døde han som Etatsraad d. 1ste Decbr. 1829. Hans vigtigste Værk var: „Den danske og norske private Rets første Grunde“ (Kbhvn. 1813—20), en systematisk Behandling af en Deel af den danske Ret, som for sin Tid ikke var uden Fortjeneste, men nu for Tiden rigtigsnal henter sin hele Betydning derfra, at Ørsted's Haandbog i Lovkyndigheden slutter sig til den som sit Grundlag. S. har isørigt ogsaa gjort sig fortjent af det juridiske Studium ved Stiftelsen af et ikke udebydeligt Stipendium for juridiske Studerende.

Hurtigpresse, s. Døgttrykkerkunstens Tegnil.

Husar er et Navn, der angives afledet af det ungariske husz, tyve, og ar, Lønning, fordi under Matthias Corvinus hver 20de Adelsmand blev opbudt og lønnet til Cavalarietjeneste. Det i ungarisk Nationaldragt med Hæls og Dolman klædte lette Cavalerie, v. S. Kalbet, v. bde. i det 17de Aarh. store Tjenester for den stærkligste Armee; efter dette dannede først Frankrig, og senere Preussen og Rusland lignende Regimentter, og nu have næsten alle Nationer saadant, i mere eller mindre ungarisk Dragt iført, let Cavalerie, der er bevæbnet med Sabel, Pistol og Carabin.

Husavik er en Handelsplads i det nordvestlige Island.

Husfildson (William), engelsk Statsmand, født d. 11te Marts 1770 i Greystedet Worcester, var 1789 i Paris, hvor han tog Deel i Bastillens Erobring og var Medlem af politiske Klubber. Under Pitts Ministerium blev han Understatssecretair og siden (1804) Statsammersecretair, hvilken Post han opgav først 1806, siden 1809, efter Cannings Fratrædelse. I Aaret 1814 blev S. Generaldirecteur for Forsværet og Medlem af Geheimmeraadet, og efter Castlereaghs Død 1822 blev han Præsident for Marine- og Handelskammeret, efter Cannings Død 1827 Statssecretair for Colonierne og under Wellington Statssecretair for de udenlandske Anliggender. I disse Stillinger arbejdede S. flestse for en ny og liberal Handelspolitik og satte bl. A. igjennem, at Handelen paa Englands Colonier blev frigjorden for alle Nationer. S. forlod det offentlige Liv 1828; da han d. 15de Septbr. 1830 tog Deel i Festsigehederne ved Aabningen af Jernbanen mellem Liverpool og Manchester, som han ved et Feiltrin ind under Bognen og bøde samme Dag som en Følge af den lidte Dødsstning.

Husf (Johannes), eller Hus, Reformator af den katolske Kirke i Bøhmen, blev født 1369 (efter Andre 1378) i Landbøynen Husinec i det sydlige Bøhmen, studerede Philosophie og Theologie ved Universitetet i Prag, blev 1396 Magister, optraadte 1398 som offentlig Lærer ved Universitetet og kom det følgende Aar ved en Disputats for første Gang i aaben Strid med sine Colleger, da han forsvarede nogle vicleffte Sætninger. 1402 blev han udnævnt til Præst ved Bethlehems-Capellet, hvor han prædilede i Landets Sprog. Der fortælles om ham, at han som Yngling ofte tog glædende Kul ud af Rammene og holdt dem imod sit Legeme, som om han vilde forsøge, om han var stærk nok til at lide Martyrdsden. Ivrigt gjorde S.'s hele Ydre ingenlunde Indtryk af noget Betydeligt; han var mere en passiv end en daadkraftig Natur. Han skildres som en høi Mand med et blegt, mageri Ansigt. Han besad mere Starpsindighed end Bestalenhed, men hans Bestendehed, hans strenge Sæder, hans habelfrie Vaner, hans store Blidhed og Venlighed endog imod de Ringeste talte mere overbevisende for ham end den største Bestalenhed. Ved Bicefs's Skrifter blev han opmærksom paa de Misbrug og Misligheder, der gik i Svang i Kirken. Som Dronning Sophia's Skriftefader vandt han Indflydelse ved Hoffet og udbirkede 1409 hos Kong Wenceslaus IV et Edict, der fratog de tybste Corporationer deres

Retligheder ved Universitetet, hvorfor 5,000 Studenter, især Polakker, Sachser og Bairere, udbandrede til Leipzig; herved bortrybbedes en væsentlig Hindring for de reformatoriske Idées Indgang. Hoffets og Folkets Gunst understøttede nu S. saa kraftig i Kampen mod Erkebisppe Zbynep, der 1410 anlagde ham i Rom som Biceffit og udbirkede hans Affættelse og Bannlysning, at Erkebisppen igjen forsonede sig med ham fort før sin Død. Den pavelige Legat, der overbragte Palliet til den nye Erkebisp, medbragte tillige en Bulle fra Pave Joh. XXIII, der forkyndte Afslad for alle dem, der vilde deeltage i et Korstog imod Kong Ladislaus af Neapel eller bidrage dertil med en passende Pengeum, og lyfte Bann over Ladislaus og hans Ørn i 3die Led, over hans Benner og Tilhængere, og hvo der begravede en af disse, kunde ikke erholde Absolution, førend han med egne Hænder igjen havde opgravet Liget. Imod denne Bulle og dens Afsladhandel optraadte S. i Disputatser og med Bices; derfor blev der 1413 lagt Interdict paa hans Opholdssted. S. strev nu sit Hovedværk om Kirken („De ecclesia“), hvilken han opfattede som et Samfund af dem, der fra Evighed af ere bestemte til Salighed; deres Hoved er ikke Pavens, men Christus's; tilslige heraaerte han sig paa den hellige Skrift og en almindelig Kirkeforamling. Keiser Sigismund, som imidlertid havde bevæget Pavens til at udskrive en saadan, indbød nu S. til at møde i Constanz og lovede, at han skulde blive hørt af Kirkeforamlingen og blive sendt ubestemt tilbage til Bøhmen, dersom han ikke undertog sig dens Bestemmelser. Da han isølge dette Leide kom til Constanz, blev han imidlertid, trods den bøhmiske og polske Adels Indflydelse, kastet i Fængsel d. 28de Novbr. 1414. Den 6te Juli 1415 blev han tagen i Forspær angaaende 29 af hans Skrifter udbragne Sætninger, dømt til Baalet og brændt endnu samme Dag, og hans Afte blev frøet i Rhinen. „Joannes Hus exustus, non convictus“ siger Erasmus. Sigu. „Historia et monumenta Ioannis Husi atque Hieronymi Pragensis“ (2 Bd., 1558); Væbndt: „Geschichte von S. und die Husiten“ (1845).

Husf (Magnus), udmærket svensk Læge, Anatom, Physiolog og Patholog, født d. 22de Decbr. 1807 i Torp i Nedelpad, blev Dr. med. 1835, var 1830—34 Militærlæge og blev da Underlæge ved Seraphimerlazarettet, Aaret efter Adjunct ved Carolinska-Institutet, 1839 Overlæge og Klinikforsker, tilsidst (1840) Professor i Medicinen ved Institutet og 1857 adlet. S. har foretaget forskjellige videnskabelige Rejser i Ublandet, saaledes 1837—38, har deeltaget i de forskjellige Naturforskerens i Stockholm, Christiania og København, ofte som et af disses værfomste Medlemmer. Han har skrevet en Række mindre videnskabelige Afhandlinger; iblandt hans mere betydelige Arbejder nævnes: „Alcoholismus chronicus“ (1849); „Sveriges endemiska Sjukdomer“ (1858); „Om Typhus och Typhoidfeberens statistiska förhållanden och behandling“ (1855).

Husfiter er Navnet paa Joh. Hus's Tilhængere i Bøhmen. Under Hus's Fængselskab traadte Jakobns fra Misa i Spidsen for det husfittiske Parti og indførte med Hus's Billigelse

ægffolks Ryddelse af Rasken ved Nadderren. Conciliet i Conlang besluttede, at Embver, der ikke nnderafstede sig Kirkens Anordning i dette Punct, vilde straffes som Rjetter. Dette tilligemed Juff's Død forbittede i hvi Stad Bshmerne, aa at Stenberne, da Kong Veneslaus døde 419, nægtebe at hylbe hans Broder, den „trose“ Keiser Sigismund, og der opstod nu en 6-aarig Borgerkrig, der søger sin Lige i Grumthed og sdeløggende Maseri. I Epibsen for 5., der paa et steilt Bjerg havde bygget den afte Stad Labor, stod den ensiede Jiska. De Korsbørere, der bleve opbudte imod h., bleve lagne og tilintetgjorte, den ene efter den anden. Men Juff's milbe evangeliske Aand var vege bort fra de fleste af hans Tilhængere, som nu ogsaa bleve indbyrdes uenige. To Partier optraadte skarper og skarper ligeoverfor hinanden. Kalixtinerne (Aristokraterne), der havde deres Navn af callx, Bøger, eller Utraqvisterne (af sub utraque, d. e. under begge Skikkelser), i hvis Epibse Iob Bistop Kolyhana, uklarerede sig tilfredsstillende, naar den katolske Kirke vilde indrømme følgende 4 Artikler: 1) Nadderren under begge Skikkelser; 2) Forlyndelsen af det rene Evangelium i Landets Sprog; 3) streng Kirketugt iblandt Geistligheden; 4) Geistlighedens Afstaaelse af Kirkefogderne. Derimod vilde Laboriterne (Demokraterne) slet ikke vide Noget af en Udsoning med den katolske Kirke, men opstillede den Grundsetning, at i Cultus, Lære og Forsatning var Alt, som ikke kunde eftervises i Bibelen, ubetinget forlastelig. Efter Jiska's Død (1424) valgte den største Deel af Laboriterne Procopius den Store til hans Efterfølger. Et mindre Parti, som ikke ansaae noget Menneffe for værdigt til at blive Jiska's Efterfølger, flitte sig fra ham og kaldte sig de Faberiske; disse vare de mest fanatiske. Imidlertid var Conciliet i Basel traadt sammen, og efter lange Underhandlinger mødte her 300 husfittige Afsendinge 1433. Efter 50 Dages Disputats bleve de 4 calixtinske Artikler indrømmede med indstræntende Modifikationer. Saaledes vendte de Compactater, flittede til disse Baseler-Compactater, tilbage til den katolske Kirke. Laboriterne saae heri et feigt Forræderi imod Sandheden og fortsatte Kampen. Men allerede 1434 bleve de abeles slagne og afplittede ved Bshmishbrod i Nærheden af Prag. Keiser Sigismund besvoer Baseler-Compactaterne og blev anerkjendt som Konge. Men de besvorne Indrømmelser bleve mere og mere indstræntede og ignorerede af Stat og Kirke. Geort Kobiebrad holdt sig, da han blev Konge, nøie til Compactaterne, som derfor bleve opprøede af Pape Pius II 1462. Calixtinerne's Lid var nu forbi; lummerlige Levninger bevarede endnu hemmelig Brugten af Rasken, men forsvandt abeles i det 16de Aarb. Nogle Levninger af Laboriterne luttredes i Ulykken og fremtraadte senere i en renset Skikkelse under Navn af bshmiske og mshmiske Brødre. Sagn. Schubert: „Geschichte des Hussitenkrieges“ (1825).

Susum, den fjerde største By i Hertugdømmet Slesvig, ligger paa den sydvestlige Side af samme, ligeoverfor Den Nordstrand, ved S.-Aa, som i M. B. for Byen løber ud i Vesterstrøm, i en flad Eng mellem Geest og Marff. Ved

Folletællingen 1855 havde S. 5,079 Indb. (1808: 3,658). Byen har et Slot, der er opført af den første holsteens-gottorpste Hertug Adolph 1582, paa samme Sted, hvor der tidligere stod et Graabrødrelofter, til Genseløbe for Hertuginderne af hans Slægt, af hvilke ogsaa flere have benyttet det som faabant; det afgiver nu Bolig for Amtmanden. Foruden denne boe ogsaa Amtets øvrige Embedsmænd, Landfogden, Amtsforvalteren og Hundfogden, i S. Den tidligere hervedende lærde Skole er for nogle Aar siden ombannet til en hsiere Borger-skole. Af offentlige Bygninger mærkes forøvrigt Kirken (den gamle Kirke blev nedbrudt 1807 og den nye opført 1829—33) og Raadhuset (gauste ombygget 1858), og af milbe Stiftelser det saakaldte „Kloster“ eller „Gjeshuus“, der flytter det ovennævnte Graabrødrelofter sin Tilværelse, med et Capel. Byens Oversørigbed er Amtmanden; forøvrigt besaaer Magistraten af 2 Borgermestere, af hvilke den første tillige er Politimester og Stadssecretair, og 4 Raadmand; Deputeretcollegiet tæller 8 Medlemmer. Dens Hovederhverv er Handel og Haandværker; af særegen Betydning for denne By ere de store Dremærkeder, hvor der aarlig omsættes til en Værdi af over 3 Mill. Rbl. Af industrielle Etablissementer ere de betydeligste: en Spiritfabrik og et Jernstøberi; desuden ere her flere Ølbryggerier, Garverier, Tobakspindrier, Rull- og Teglværker. 1857 er her anlagt et Øferskæbsfin. Til S., Nordstrand og Veldorm vare samme Aar hjemmehørende 56 Fartøier af 483 Tønst. Havnen, der er overtagen af Staten, er i de senere Aar betydelig forbedret. Byen har en Sparekasse. — S. nævnes tidlig, men var længe kun en stor Flekke; først 1603 fik den Rjbstadsprivilegier. Den er den flestviggste Reformator Herman Tapp's Høbby (1490; han døde ogsaa her 1551), og var den første By i Hertugdømmet, hvor Lutbers Lære fandt Indgang. Ogsaa den berømte Billedskærer Hans Brügemann er født og død her. Byens Befland sank betydelig i det 17de Aarb., deels paa Grund af Oversvømmelser (1625 og især 1634, da Nordstrand gik tilgrunde), deels ved de sdeløggende Krige; ogsaa 1718 leed den meget ved Stenbøds Indfald. Den 11te Juli 1852 fortærede en Ildbrand 32 Huse. I de senere Aar er Byen igjen tiltagen i Befland, hvortil Anlægget af den sydslesviggste Jernbane, der forbinde Hlensborg med S. og gaar derfra til Lønning, Havnens Udbring og den directe Dampskibsforbindelse med England væsentlig have bidraget. — S. Amt er næsten gaust indbefattet af Axl.-Aa mod N. og Treuen mod D. og S., og indtager et Areal af 6 □ M. med c. 10,000 Indb. Forbunden er deels mager, deels frugtbar Geest med nogen Slos og temmelig betydelige Valler, mod N. B. og S. B. frugtbar Marff. Amtet har selleds Oversørigbed med Bredsted Amt og Landflaerne Eibsted og Veldorm, og udgjør tilligemed det nævnte Amt, Veldorm og Nordstrand Herred eet Provsti.

Gutten (Ulrich von), Reformationens Belynder, blev født d. 22de April 1488 i Stedelsberg i Kurhessen og nedstammede fra en gammel Ridderflægt. 1504 flygtede han fra Stifet Gulba, hvor han flulde udbannes til Geistlig, studerede

derpaa i Erfurt og ved flere Universiteter, gik 1511 til Wittenberg, derpaa til Pavia for, efter sin Faders Bølge, at studere Lovkundighed. Ved Pavia's Erobring af Maximilian I mistede han alle sine Eiendele og blev herved nødt til at lade sig hverve til kejserlig Krigstjeneste; i denne Stilling blev han dog kun et Aar. Da vendte han tilbage til Tydskland, udtalte sig i Breve og Digte med Hefsigheid imod Hertug Ulrich af Würtemberg, som havde myrdet en af hans Slegtminge, og tog Parti for Keuchlin imod Dominicaneren Hoogstraten. Efterat han paa en ny Reise til Italien havde lært Munkenes og Geistlighedens Fordærvelse at kende, traadte han 1518 i Erkebiskop Albrecht af Mainz's Tjeneste, men sluttede sig snart derefter til det schwabiske Forbund, og udgav paa sin Borg Steckelberg flere Skrifter imod Geistligheden. Da han af denne Grund blev forfulgt fra Rom, traadte han i næstere Forbindelse med Luther, og fandt en Tidlang Beskyttelse hos Ridder Frantz v. Sidingen. Efterat denne var falden, vankede han uafslutlig og hjemløs omkring og døde d. 29de Aug. 1523 som Flygtning og i Elendighed paa Den Usenau i Zürichersjen. En Samling af hans deels tydske, deels latinske Skrifter, af hvilke 45 endnu ere opbevarede, er besørget af Münch (6 Vd., 1821—23). *Sign. E. v. Brunnow*: „U. v. S.“ (1842).

Hütten Amt udgjør en Deel af det sydlige Slesvig og hører mod S. til Hølstene, hvorfra det afskilles ved Eideren. Det er 7 □ M. stort med c. 15,000 Indb. Amtet indbefatter to Herreder, S. Herred mod N. og Hohn Herred mod S. Det første hører til Slesvigs Hønsne Strætkinger; det indeholder det under Navnet „S. Djerge“ bekjendte stærkt udprægede, flodbevogede Balleparti (Kohlschalenberg 346 F.), der mod N. ender ved Ellen og mod S. strækker sig henimod Eideren; ved Foden af Ballerne ligger her den store Witten-*S.* og den mindre Bifen-*S.*, der har Afløb i Sorgen til Eideren. Hohn Herred er for Størstedelen jævnt Land med store Mose- og Hebestrætkinger og endeel Skov. Amtet, der benevnes efter et Landsbyfog og et Par adelige Godser, har fælleds Oversørighed med Gottorp Amt og Landsfabet Stapelholm; Amtmanden og Amtets øvrige Embedsmænd boe i Slesvig.

Hutton (Leonhard), protestantisk Theolog, født 1563 i Nellingen ved Ulm, død 1616 som Professor i Wittenberg, forfæredede med Iver Concordeformlen imod Calvinisterne og forfattede „Concordia concors“ (1641), imod Hospinians „Concordia discors“, og en Forklaring af de symbolske Bøger „Loci theologici“ (1610). Efter S. kaldte L. Hase sin symbolske Dogmatik „Hutterus redivivus“.

Hutton (James), engelsk Mineralog og Geolog, var født d. 3die Juni 1726 i Edinburgh og døde sammesteds d. 26de Marts 1797. Først studerede han Lægevidenskab i Edinburgh og Leyden, men efterat hans Interesse var bleven vakt for Naturvidenskaberne, opgav han sin Praxis og tilbragte Resten af sit Liv som privatiserende Videnskabsmand. Han er især bleven bekjendt ved sin 1788 fremsatte Theorie om de plutoniske Dannelser, som han 1795 ubdullede fuldstændigere i et særskilt Værk: „Theory of the

earth“ og stillede sig herved i en bestemt Opposition til den dengang herskende Bernerke Lær. I England fandt han en ivrig Forfvarer i Huttonsair, der i den Anledning udgav: „Illustrations of the Huttonian theory“ (1802).

Huul eller concav Binkel er den, som er mindre end 2 rette Binkler eller en lige Binkel eller 180°, altsaa en Binkel i Ordets sædvanlige Betydning, modsat opphøiet.

Huulaare (Vena cava) er det anatomiske Navn paa hver af de toende store Blodaarer — den øvre og nedre —, der føre Blodet fra Legemets forskjellige Dele til Hjertets høire Forammer.

Huulbor er Fælledsnavnet for flere Slags Bor, danne de i Hovedsagen som en halvcyklindrisk Rende, der kan optage Spaanerne. S. bruges næsten kun til Boring i Træ.

Huulmuur kaldes i Gartnervæsenet en Væg eller Muur, der er opført for derved at dyrke kjælnere træagtige Planter, og som er indrettet saaledes, at den er dobbelt med et tomt Rum imellem begge Vægge; dette Rum opvarmes af en Kanal, hvori der tilveiebringes Varme ved Hjælp af Røg, eller der anbringes Serrus deri, som opvarmes ved Circulation af varmt Vand.

Huulpasser. Til Maaling af Huulningens Diameter bruges en S., der kan være dannet som en lige Passer, kun at det Øberste af Benene er bøiet udad i en ret Binkel. Den forekommer meest samlet med en Krumpasser til en Vandsemerter (s. d. A.).

Huulspell, s. Sveit.

Huus kaldes i Danmark et mindre Bondehø, hvorimod de større kaldes Gaarde, s. under Bondehøder. Husene inddeles i S. med Jord, 2: saadanne, som ere forsynede med Forbudsiggende, og S. uden Jord eller jordløse S., til hvilke sidste navnlig Gadehusene (s. d. A.) høre. *Quintant* kaldes Besidderen af et S.

Huusblas (Ichtyocolia) er Svømmeblæren af Støren (Acipenser huso). Efter at være utagen af Fiske, renses og tørres den (efter dog sædvanlig først at være rullet sammen og dannet i Form af en Pyre, men den kommer ogsaa i Vandelen som flade Stykker). Den kommer iaar fra det caspiske Hav og de Floder, der udmunde heri. Svømmeblæren af nogle andre Fiske skal ligeledes gaar i Vandelen under dette Navn, men afslilles uden Vanfælighed fra den ægte S. ved ikke at kunne udblødes saa let i koldt Vand. I nogle Egne af Molbau (og vistnok mange andre Steder) tager man Druffiskens Hud, Larve o. s. v. med Vand, hvorefter man faaer en flad Gelee, som nu stæres i flade Stykker og tørres, og dette Product skal ogsaa gaar i Vandelen under Navn af S., men stæles ligeledes let fra den ægte. Saalædet banst S. er ligesom hiin vunden ved at tage en Gelee af Fieslesøer o. s. v., bringe denne i flade Stykker og tørre den i Luften; disse to Arter saafalst S. er altsaa ikke Andet end tør, hvid Piim, medens den ægte S. er selve de Ben, som ved Røgning med Vand give Piim. — S. bruges til at danne Gelee (s. d. A.) af, i Huusholdningen og hos Conditorerne, og kan her meget vel replaceres af de omtalte Arter Piim. Ligeledes bruges den, udblødt i koldt Vand, som et Klaringsmiddel (s. Gr. til Saa,

laffe etc.), hvilket beroer paa, at de ubløste Kraade kunne ligesom et sammenhængende Net, vori de mekanisk omkringsvommende Dele enge fast; hertil kan den begribelig ikke erattes ved allerede udlogt Gelee. Røges H. ved Vand, opløses den deri værende Lim, der i a ved Afkjøling danner en Gelee. Strygges enne Opløsning paa Silkestof, faaer man saaledet „engelst Plaster“ (s. d. A. og Lim).

Hunsbond er den gamle danske Benævnelser or Manden som Familiens Hoved, beels i forhold til Hustruen, beels i Forhold til Børnene og Tyendet eller de Undergitte overovedet, hvorfor det ogsaa, navnlig i Landboerholdene, blev Betegnelsen for Jordbrodden i forhold til alle dem, der have sættet eller leiet Jord eller Huus af ham, saavel som endelig ogsaa for Herlighedsseieren i Forhold til den fuldomne Eier. **Hunsbond** kaldes den Kjenelse, som enhver ny tiltrædende Arvesæster eller anden ufulkommen Eier i Reglen maa svare til Herlighedsseieren.

Hunsfoged er Benævnelser for et særegt Slags Embedsmænd i Hertugdømmet Slesvig, om føre Opsyn med Bøiene, Skovene og de offentlige Bygninger, og bestyre Kjørselsvæsenet s. v.

Hunslog, s. Sempervivum.

Hunsom er Navnet paa de ved Bygningen f Huse anvendte Slags Sten: 3-Tomme-, 4-Tomme-, Raase-, Rørdm o. fl., til Forskiel fra andre som Rarte-, Stø-, Skibsm o. fl.

Hunstopper betegner de alene til Tjeneste m fremstillede Personer og i disse Slotte bestemte Livvagt-Afdelinger.

Hunstugt kaldes den Rejselse, som baade Randen og Hustruen beels som Evangsmeddeels som Straf, have Ret til indenfor visse Grænser at anvende paa deres umyndige Børn og deres Tyende. Hvad dette sidste angaaer, er mibleris Henselsboretten i det egentlige Kongerige Danmark bleven betydelig indskrænket ved n for et Par Aar siden udstedt Tyendelov, der den nu mod det mannlige Tyende kun kan anvendes, indtil det er 18 Aar gammelt, mod et kvindeligt Tyende kun til det 16de Aar. In lignende Ret tilkom ogsaa Godeieieren til under Udførelsen af Høveri eller Pligtarbejde at agte de paagjældende Bønder; men ligesom enne Ret allerede tidligere var ophævet, forsvandt selve Fæstterne eller Leierne angik, saaledes er den nu ogsaa bleven betydelig indskrænket i Forhold til de Arbeidere, som Gaardler Hunsmandene sende i deres Sted, idet det ovenlig, hvad de for Hunsmandene mødende Personer angaaer, udtrykkelig er forbudt at anvende H. imod nogen Mandsperson, der er over 0 Aar, og noget Fruentimmer, der er over 6 Aar gammelt.

Huy, Stad i den belgiske Provinds Pittich, ved Maas, har betydelige Maskin- og Papirfabriker, Jernstøberier, Garverier og Brænderier. Den har et stærkt Citadel. 10,000 Indb.

Huydecover (Walthagar), hollandsk Sprogskriver og Digter, født 1695 i Amsterdam, blev lærde her et Dommerembede og døde 1778. Han havde store Fortjenester af sit Mødermaal om Sprogskriver, især ved sin „Proeve van taal-en dieckkunde“ (1730, egl. Anmærkninger

til Bonde's Oversættelse af Ovids Forvandlinger), og ved Udgaver af ældre hollandske Bøger (Melis Stodes Rijmkransje o. fl.). H. skrev ogsaa Dramaer og Digte.

Huygens (Christian), lat. Hugentius, en udmærket Mathematiker og Astronom, født 1629 i Haag, leverede i sin Afhandling „De rationibus in ludo aleæ“ (1656) vigtige Bidrag til Sandsynlighedsregningens videnskabelige Behandling; han opholdt sig en kort Tid i Franrig og døde i sit Hjem 1695. Hans Opdagelser strækte sig næsten til alle Grene af de mathematiske og fysiske Videnskaber. I Optiken grundede han Lysets Forplantelse paa Undulations-theorien, som nu er den almindelig antagne. Han udviklede Lovene for Lysets Brydning og forbedrede Mikroskopet særdeles meget; han var den første, der opdagede en Drabant ved Saturn (Titan) og tydelig erkjendte Ringen. Han lærte at anbringe Penubulet paa Uhrene, hvorved disse først erholdt en sikker og jevn Gang. Han bemærkede, at Secundpenubulets Længde maatte være forskjellig, kortest under Equator og tiltagende i Længde mod Polerne, hvad Erfaringen ogsaa bekræftede, og udelede heraf Jordens Fladtrykning under Polerne. Ogsaa i den rene Mathematik ere mange enkelte Theorier af H. bragte til en større Fulkommenhed.

Huysum (Jan van), den betydeligste Blomster- og Frugtmaler i det 18de Aarh., blev født 1682 i Amsterdam, og af Faderen Justus H. oplært til Landstabsmaler. Først i sin mødne Alder lagde han sig efter Blomstermaleriet, hvori han i Henseende til Fjnhed og Naturfandhed overgik alle sine Forgængere. Hans Arbejder findes i Europas større Gallerier, og ogsaa Malerisamlingen i Kjøbenhavn besidder et betydeligt Bidrag af ham. Carlom har stiftet adskillige af hans Malerier i sort Kunst. H. døde 1749 i Amsterdam. Hans Brødre, Sals, Nicolaus og Justus vare ogsaa Malere.

Hvalaat, s. Olio.

Hvalerne (Cetacea, Ceta) eller Hvalfiskene høre, uagtet deres Legemes fiskeagtige Form, til Pattedyrene, have varmt Blod, aande ved Lunger, de deres Lunger o. s. v. Legemet er fiskebannet o: Hoved, Krop og Hale gaar i eet og ere ikke tydelig adskilte fra hinanden, efter som Halsen er saa kort og stiv, at Hovedet ikke kan bøies til Siderne, og Forlemmerne sidde lige tæt bagved Hovedet, og efter som Halen er særdeles tyk og kraftig udviklet, saa at den ved sin Grund har samme Omfang som Kroppen. Denne bliver derved teendannet, men tillige lidt sammentrykt, navnlig er Halsen stærkt sammentrykt; den ender med en vandret udbredt, kløftet Finne, et brustet Subblad, der ikke som Fiskenes Finner støttes af særegne Knokler. Spit oppe paa Ryggen findes der meget ofte en lignende lille Rygsfinne, og tæt bagved Hovedet sidde Lufferne o: Forlemmerne, der ere ombannede til 2 flade, stænkantede Aareblade; Fingrene ere ikke synlige, og til Regle er der intet Spor. H. s Bevægelsesredskab er Halen, hvis mægtige Slag til Siden driver den gjennem Vandet med overordentlig Hast; Halesfinnen og Lufferne tjene derimod til at holde Legemet i Ligevægt og til at styre med. Huden er glat, nøgen og uden Haar og dækker et tykt Lag Spætt, for hvis Styk H. jages og

brædes, da det kan smeltes til Tran. Hovbet er i Reglen stort, hos nogle burt og tykt, hos andre spidst, Vinene smaa og ligge langt nede paa Siden af Hovedet, tæt ved Mundviggen. Drejhullerne ere saa fine, at man i Reglen har meget vanskeligt ved at finde dem. Næsehorene ligge derimod altid høit oppe paa Hovedet, saa at S. for at aande blot behøve at løfte Hovedet op til Overfladen af Vandet. De ere hos Bardehvalerne adskillte, hos Delphinerne derimod uadskilte forenede til eet; man kalder dem ogsaa Blæsegatter eller Blæsehuller, fordi der gjenneem dem opsvæves Vandstøtter (efter Nøgles Angivelse virkelig Vand, der da antages at være slugt med Føden og at blive bortkaffet paa denne Maade, efter Andre blot Dampene, som stulbe fortættets i den kolde Luft og derfor vise sig som en Regn). S. mangle aldeles Baglemmer med Undtagelse af et lille Rudiment af Dækkbenene, der ligger skjult mellem Musklerner; de have 2 Patter, som have deres Plads under Vingen i en Hudfold tæt ved Gattet. S. søder en Unge, hvilken Moderen viser megen Omhu. Det er i det Hele meget store Dyr, de største maaftæe over 50 Alen lange. S. ere væsentlig oceaniske Dyr, byggede til at leve i det aalne Hav; de leve alle af dyrisk Føde og navnlig af Smaa-dyr (Fisk, smaa Krebsdyr og Bløddyr). Det er for en stor Deel selskabelige Dyr og Trældyr, som efter Karstidernes slutte fra de nordligere Strøg af Havet til de sydligere og tilbage igjen; denne Omstaaelse medfører undertiden, at de forsilbe sig, løbe ind paa Kysterne og strande. Naar unbtages Fløddelphinerne og de mindre Delphiner, som ofte søge ind i Sundene og Bugter, besøge S. kun Kysterne i den Tid, da de skulle føde. Det er især de nordlige og sydlige Polarhave, der ere rige paa S. Hvalfangsten, der aarlig bestaatter et stort Antal især engelske og nordamerikanske Skibe, har derfor efterhaanden trukket sig fra Havene omkring Spitsbergen og Grønland til Sydhavet og det stille Hav; en local Hvalfangst finder imidlertid endnu Sted paa mange Steder, f. Ex. Marsvinets ved Midbelsart og Jagerspriis, Hvalfiskens og Reporkalens i Grønland, Grindehvalens paa Færøerne, Baagehvalens ved Bergen o. s. v. De Arter, som ere Gjenstand for Fangst i det Store, ere især Kassekotten og Sleibagene, de førstnævnte for Spækkets Skyld, de sistnævnte tillige for Bæddernes. S. inddeles i 2 Familier: Delphiner og Bardehvaler (s. disse Artt.). — Ved Hvalgrunde (whaling grounds) forstaaer man de mindre dybe Steder i Subhavet, som ere rige paa Bløddyr, og hvor Hvalerne derfor kunne søges med temmelig Sikkerhed.

Hvalfisker (Cetus) er et Stjernebillede paa den sydlige Himmel, S. for Bædderen. S. Slutningen af Octbr. er det i S. ved Midnat, af Novbr. Kl. 10, af Decbr. Kl. 8 o. s. v., i en Høide af 15—36 Grader over Horisonten. Deri ere en Stjerne (Omicron Ceti), kaldet Mira, den foranderlige, fordi dens Lys aftager og tiltager i en Periode af 336 Dage. S. sin største Gløds er den af anden Størrelse, men aftager, indtil den aldeles forsvinder. — Efter Mythen er S. det Havnyttre, som Neptun sendte for at opsluge Andromeda.

Hvalrosser kaldes de paa visse Hvaler levende store Balanformer; s. Cirripedia.

Hvalkud (Cyamus) kaldes nogle smaa, brede og flade Krebsdyr, der leve som Snylke-dyr paa forskellige Hvaler og ernære sig af deres Snylke. Legemet bestaatter kun af 7 Led, af hvilke det første er sammensmeltet med Hovedet. Paa det findes 2 meget smaa Dine, 4 Følshorn og Munddelene; første Kropping bærer et fagert, anden derimod et meget stærkt Par Gribefødder, og de 3 sidste bære hver et Par stærke Kropping; paa 3de og 4de Ring findes derimod kun Sjæller i Form af een eller to kortere eller længere trinbe forlængelser paa hver Side. S. høre tilligemed Caprellerne (s. d. A.) til Blæseføddernes Gruppe. Der findes S. saavel hos forskellige Arter af større Delphiner som hos forskellige Bardehvaler.

Hvalhund er en Indsnævring af Himfjorden paa Østiden af den sydlige Halvs Kaling, der fører ned til Skive-Fjord.

Hvalrav, s. Spermaet.

Hvalrossen (Trichecus Rosmarus) hører til Sølerne, men udmærker sig derved, at Kroppen er mere fort, tyk og plump end hos de andre Søler, samt ved at Lemmerne ere noget mere udviklede og staae noget mere ud fra Kroppen; den gaeer derfor bedre end Sølerne, skjønt dens Gang er plump, besværlig og vakkene. Huden er temmelig tyndt beklæbt med tæt Haar, Struben med tykke Sjøgøbster; Hænen er hos de yngre sort eller sortebrun, hos de ældre graa eller hvit. Den udvogne S. har i Overmundens 2 lange, lidt buede, leglesformede Støbtænder, der rage langt ud af Munden, og som den benytter som Væge, til at løsrive sin Føde og til at understøtte Legemets Bevægelse, naar den fra Vandet vil arbejde sig op paa Kysten eller op paa Isen; de andre Tænder (Kintænderne) have Form af afflilde, flumpe Knuder. Haarens Hjernetænder ere længere end Hinnens. S. lever af Orme og Muslinger og efter nogle Angivelser ogsaa af Tang; den træffes i Almindelighed fløkkvæis og sætter sig til Nodverge, naar den angribes. Den jages med Harpuner og Landser fornemmelig for Støbtænderens Skyld, da disse afgive et fortrinligt, fint og hvidt Esfenbeen. Oprindelig har S. visnol været udbrædt over hele det nordlige Ishav; nu er dens Forekomst i det væsentlig indskrænket til 3 Strækminger af dette, nemlig det aleutiske Hav, Spitsbergen med Kooje-Semlia og Subjons samt Baffinsbugten. I Hovedets og Halsens Stilling skal den, knæde naar den svømmer og naar den ligger stille, støtende sig paa Forlemmerne og fremvisende sin brede Øringe, have megen Lighed med Hønen, og Benaevnelsen „Savhest“ er derfor et ret høiligt Udtryk for dens Byggnomie; dens Ørel ligner Ørens. De sove gjerne Kjøngvæis paa Isen, medens een holder Vagt; forkyrres de, vakte de alle hovedkulds affied under indbyrdes Strid, Fug og Stød og høie Strig for at naae Vandet; undertiden angribes Baadene af S. fløkkvæis, som søge at hugge Hul i dem med deres Hage-tænder. — Hvalrostand udmærker sig endog fremfor Esfenbeen ved sin Hvidhed og Finkhed, men forekommer kun i ringe Tykkelse, naar man ikke

il mebtage den skygge, klare Mars, der fylder et Indre.

Hvalsen, en Ø ved Norges nordvestlige Kyst, ogger B. for Tromsø og hører til Nordlands Amt.

Hvalserne kaldes endel Smaaer ved den stre Side af Inbødet til Christiania Fjord i Norge, som høre til Smaalenenes Amt. De eboes af henved 2,000 Kvennesker.

Hvaskild, s. Østling.

Hvede (Triticum) er en Plantelægt af Græsarternes Familie, hvis Blomsterstand er et Aar, idet et enkelt Smaaar i høert af Arens Led; Smaaarene ere hvælvede, 3-5-blomstrede (de vrede Blomster ofte hankjønnebe eller gølse) og ende Gladen mod Aren; der er 2 ægformede, vælvende Øberavner, Indberavnerne ere underberavnerne forsynede med en kortere eller længere Stak, og Frugten er fri eller tilvozen til Indberavnerne. Alm. Ø. (T. vulgare) har et 4-tantet f med tæt taglagte, omtrent 4-blomstrede Smaaar, Øberavnerne have en fremkaende hjerne i Spibten; den forekommer under 2 former, beels med stakbærende (T. aestivum), eels med stakløse Indberavner (T. albivum).

Det er den fornemste Brødpilante i England, a Deel af Sydtydskland, Storskedelen af Frankrig, Ungarn, Sybrusland, Mellem-Asten og i a stor Deel af Amerika; i Danmark dyrkes den oppig, navnlig paa Derne, og mere almindelig i de senere Aar end forhen. Enkelte Steder leredes der ogsaa Bl af den. — Alm. Ø. dyrkes en Masse Varieteter, der efter deres Farve, om dog nærmest afhænger af Jordbunden og efter med denne, beles i 2 Hovedgrupper: rød og hvid Ø. I Landene omkring Middelhavet dyrkes herimod haard Ø. (T. durum), der adterker sig ved en haard, glinsende Kjerne, om ved sin Rigdom paa Plantelium fortrinlig egner sig til Dugning, medens den almindelige, forholdsviis bløde Ø., der er rigere paa Stivelse, ved sin Evne til at overgaae i Blinjerling har Fortrinet til Dugning og Brævningsbrænding. Af andre Arter finde endnu

af Ø. (T. polonicum), en Baarhvede med mg Stak, og Svæt (T. Spelta) nogen Udbredelse i Europa. Ø. benyttes sædbanlig som Hintersæd, ba den vozer langsomt, men kan let ed Kultur ombannes til en Baarhvede og ommandt; den kræver en frugtbar, ikke for let, dyb ord, og naar denne er i tilstrækkelig Kultur, øber den unge Plante en stor Mængde kraftige straa og Aar, som efter Jordens Kulturtilstand lade en betydelig Beparelse af Ublæd, der i ngland ved Raabaaing ikke selben indfranker 3 til 3, 2 og selv 1½ Stp. pr. Ed. Land, edens der i Danmark, hvor Ø. sædbanlig abbaes, bruges 5-8 Stp. paa samme Areal.

Hveene er en Ø i Trefund mellem Sjælland i Staaen, der tilligemed denne Provinds blev faaet af Danmark til Sverrig ved Koeskibeeden 1658, og hører til Malmshuns Lehn. Den er 7 M. i Omkreds, hstliggende med alle Kyster og blottet for Stov. Den udgjør Sogn, St. Jbs. I Stnningen af det 16de arb. var Lycho Bræbe foreknet med Ø.; af us prægtige Slot Uranienborg (med Observatoriet Sjerneborg) er nu saagodt som ethvert øpor forfundet.

Hvene (Agrostis) er en Plantelægt af Græsarternes Familie, især fra de tempererede og kolde Egne; de have en Top med eenblomstrede Smaaar, kjølformig sammentrøtte Øberavner og hindeagtige Indberavner. I Skandinaviem ere 7 Arter vilddvozenede paa Marker og Enge.

Hvepsene indbefatte enten, i mere udbudet Betydning, alle saakaldte aarevingede Insector eller Hymenopterer (s. Aarevingede), eller man bringer det om dem alle med Lindtagelse af Myrer og Bier, og taler saaledes om Blad-, Træs-, Snylte-, Galhvepse o. s. v. (s. disse Artt.). De egentlige Ø. eller **Øvedsamte** (Vespa vulgaris, Crabro) ubmærke sig ved, at Bingerne under Hvilen solbes sammen paalangs og ligge henad ryggen; af Farve ere de gjerne sorte med gule Lærbæand. De leve i Selskaber, som grundlægges om Foraaret af en overvintret, befrugtet Hun, der bygger de første Celler, lægger sine Eg i dem og mader de ubskleffede Larver; Nedem bestaaer af Rager af serlantebe Celler, der kun ere anbragte i en enkelt Række og i Reglen vandret, med Rabningen nedad. Saa vel Cellerne som det hele Nedem omgivende Dække er bygget af et Stof, der ligner tyndt graat Papir og er dannet af tyggede og ved Synt forbundne sine Plantebale. Det ubskleffede første Sæt Ø. ere vingede Arbeidere, som nu overtage Arbeidet med at bygge Celler, indsamle Høde, mader Larverne, befrie de ubskleffede Ø. o. s. v. Tilslut lægges Eg til Fanner og Gunner, men af Nedens samtlige Deboere, hvis Antal kan løbe op til adskillige tusinde, overvintre kun de befrugtede Gunner, der til næste Foraar grundlægge nye eetaarige Neder og Samfund.

Ø-Nederne have, eftersom de ere byggede af den ene eller den anden Art, en meget forskjellig Størrelse og Form, men i Hovedsagen samme Bygning; de kunne være anlagte i Jorden, i et hullt Træ, under et Lag eller frit ophængte paa Trær og Ørene. I Tropelandene finder man meget store Ø-Neder, som formodentlig ere Productet af flere Aars Arbeide. De eenlige Ø. (Masaris, Eumenes) indrette sig enten Celler i Sandbanter, Mure, Pæle eller bygge nogle faa Celler, i hvilke de lægge et Eg tilligemed et Dplag af Honning eller af Insector, Eddertopper o. s. v. til Høde for Larverne. I Henseende til deres Levemaade ere de altsaa ikke meget forskjellige fra **Øase-Ø.**

(Sphex, Pompilus og nogle andre Slægter), der i deres Huller eller Celler anbringe Insector eller Eddertopper, som de have bedøvet med et Stik af deres Giftbraad, anbragt saaledes, at det rammer en eller flere af de Nervestrunder, der hos disse Lebdyr udgjøre Nervesystemets Centralbale. Følgen heraf er, at Offeret falder i et Slags Dvale, under hvilken dets Levdellesøve i Begyndelsen ikke altid er ganske ophævet, men snart taber sig ganske, og under hvilken Livet ikke er aldeles ubslukt førind efter flere Ugers Forløb; de bolde sig derfor friske, hverken raadne eller tørre ind, og den ubskleffede Hvepsunge er forsynet med frisk Rjød for hele sit Larveliv. Hver Art af Øasehvepsene tager sin bestemte Dyrform, en f. Ex. Grashopper, en anden Sommerfuglelarver, en tredje Snudebiller o. s. v., men af Biller kunne kun de Former benyttes, hvor Dyrstets Nervestrunder ere

brædes, da det kan afsmeltes til Tran. Hov:bet er i Reglen stort, hos nogle but og tykt, hos andre spidst, Dinene smaa og ligge langt nede paa Siden af Hovedet, tæt ved Mundviggen. Drehsullerne ere saa fine, at man i Reglen har meget vanskeligt ved at finde dem. Næseborene ligge derimod altid høit oppe paa Hovedet, saa at S. for at aande blot behøve at løfte Hovedet op til Overfladen af Vandet. De ere hos Vardehvalerne adskilte, hos Delfhinerne derimod uadvendig forenede til eet; man kalder dem ogsaa Blæsegatter eller Slæghuller, fordi der gjennem dem oppustes Vandstøtter (efter Nøgles Angivelse virkelig Vand, der da antages at være slugt med Føden og at blive bortsløffet paa denne Maade, efter Andre blot Damppe, som slubde fortættets i den kolde Luft og derfor vise sig som en Regn). S. mangle aldeles Baglemmer med Undtagelse af et lille Rubiment af Bekkenbenene, der ligger skjult mellem Musklerne; de have 2 Patter, som have deres Plads under Vingen i en Hudsold tæt ved Gattet. S. søder een Lange, hvilken Næberen viser megen Omhu. Det er i det Hele meget store Dyr, de største maaefte over 50 Alen lange. S. ere væsentlig oceaniske Dyr, byggede til at leve i det aadne Hav; de leve alle af dyrist Føde og navnlig af Smaa-dyr (Fisk, smaa Krebsdyr og Bløddyr). Det er for en stor Deel selvfædelige Dyr og Trækdyr, som efter Aarstiderne flytte fra de nordligere Strøg af Havet til de sydligere og tilbage igjen; denne Omflytten medfører undertiden, at de forvilde sig, løbe ind paa Kystrerne og strande. Naar undtages Fløddelfhinerne og de mindre Delfhiner, som ofte søge ind i Sundene og Bugter, besøge S. kun Kystrerne i den Tid, da de skulle søde. Det er især de nordlige og sydlige Polarhave, der ere rige paa S. Hvalfangsten, der aarlig beskæftiger et stort Antal især engelske og nordamerikanske Skibe, har derfor efterhaanden trukket sig fra Havene omkring Spitzbergen og Grønland til Sydhavet og det stille Hav; en local Hvalfangst finder imidlertid endnu Sted paa mange Steder, f. Ex. Marsoinets ved Vindbølfart og Jægerspris, Hvidfiskens og Repor-kalens i Grønland, Grindehvalens paa Færøerne, Baagehvalens ved Bergen o. s. v. De Arter, som ere Gjenstand for Fangst i det Støre, ere især Kasseletten og Sletbagene, de førstnævnte for Spækkets Skyld, de sidstnævnte tillige for Barbernes. S. inddeles i 2 Familier: Delfhiner og Vardehvaler (s. disse Artt.). — Ved Hvalgrunde (whaling grounds) forstaaer man de mindre dybe Steder i Sydhavet, som ere rige paa Bløddyr, og hvor Hvalerne derfor kunne søges med temmelig Sikkerhed.

Hvalffiken (Cetus) er et Stjernebillede paa den sydlige Himmel, S. for Næberen. I Slutningen af Octbr. er det i S. ved Midnat, af Novbr. Kl. 10, af Decbr. Kl. 8 o. s. v., i en Øide af 15—36 Grader over Horisonten. Deri er en Stjerne (Omiloner Ceti), kaldet Mira, den forunderlige, fordi dens Lys aftager og tiltager i en Periode af 336 Dage. I sin største Glænde er den af anden Størrelse, men aftager, indtil den aldeles forsvinder. — Efter Mythen er S. det Havudyre, som Neptun sendte for at opsluge Andromeda.

Hvalkopper kaldes de paa visse Hvaler levende store Balanformer; j. Cirripoda.

Hvallund (Cyamus) kaldes nogle smaa, brede og flade Krebsdyr, der leve som Snyltebryr paa forskellige Hvaler og ernære sig af deres Hul. Legemet bestaaer kun af 7 Led, af hvilke det første er sammensmeltet med Hovedet. Paa det findes 2 meget smaa Dine, 4 Føleborer og Munddelene; første Kroeping bærer et søger, anden derimod et meget stærkt Par Gribesødder, og de 3 sidste bære hver et Par stærke Krog-been; paa 8de og 4de Ring findes derimod kun Gjæller i Form af een eller to kortere eller længere trinde Forklængelser paa hver Side. S. høre tilligemed Caprellerne (s. d. A.) til Blæsesøddernes Gruppe. Der findes S. saavel på forskellige Arter af større Delfhiner som på forskellige Vardehvaler.

Hvallund er en Sufsnævring af Rimmjorden paa Østiden af den sydlige Halv Kugle, der fører ned til Skive-Hjorb.

Hvalrav, j. Søermæct.

Hvalrossen (Tricheus Rosmarus) hører til Sølerne, men udmærker sig derved, at Kroppen er mere kort, tyk og plump end hos de andre Søler, samt ved at Lemmerne ere noget mere udviklede og staae noget mere ud fra Kroppen: den gaaer derfor bedre end Sølerne, skjønt dens Gang er plump, besværlig og valfærd. Huden er temmelig tyndt beklædt med kort Haar, Sunden med tykke Sjøegborster; Hænderne er hos de yngre sort eller sortbrun, hos de ældre graa eller hvid. Den uboorne S. bor i Overmundens 2 lange, lidt buede, legelformede Støbtænder, der rage langt ud af Munden, og som den benytter som Værge, til at løsrive sin Føde og til at underfotte Legemets Bevægelse, naar den fra Vandet vil arbejde sig op paa Kysten eller op paa Isen; de andre Tænder (Kindtænderne) have Form af afflidte, flumpe Knuder. Havnens Hjørnetænder ere længere end Havnens. S. lever af Orme og Muslinger og efter nogle Angivelser ogsaa af Tang; den træffes i Almindelighed skolevis og sætter sig til Mobbværge, naar den angribes. Den jages med Harpuner og Landser fornemmelig for Støbtændernes Skyld, da disse afgive et fortrinligt, fint og hvidt Elfenbein. Oprindelig har S. vistnok været udbredt over hele det nordlige Ishav; nu er dens Forekomst i det Besøttede indskrænket til 3 Strækninger af dette, nemlig det aleutiske Hav, Spitzbergen med Novaja Zemlja og Hudsons samt Baffinsbugten. I Hovedets og Halsens Stilling skal den, kunde naar den svømmer og naar den ligger stille, støtende sig paa Forlemmerne og fremtrædende sin brede Bringe, have megen Lighed med Høsten, og Benevælsen "Havhest" er derfor et ret heligt Udtryk for dens Physionomie; dens Ørs ligger Ørens. De sove gjerne klugvis paa Isen, medens een holder Vagt; forstyrres de, vait de alle hovedfulds affed under indbyrdes Strid, Lug og Stød og høte Strig for at naae Vandet; undertiden angribes Vaadene af S. Hvalerne, som søge at hugge Hul i dem med deres Hjørnetænder. — Hvalrossens udmærker sig endog fremfor Elfenbein ved sin Hvidhed og Hæthed, men forekommer kun i ringe Opfyldelse, naar man ikke

il mebtage den skygge, klare Mark, der fylber et Indre.

Hvalsen, en Ø ved Norges nordvestlige Kyst, ogger S. for Tromsø og hører til Nordlands Amt.

Hvalserne kaldes endel Smaaer ved den Åre Side af Inbødet til Christiania Fjord i Norge, som høre til Smaalenes Amt. De eboes af henved 2,000 Menneſter.

Hvasflid, s. Øristing.

Hvede (Triticum) er en Planteflægt af Græs-arternes Familie, hvis Blomsterstand er et År, ved et enkelt Smaaar i høret af Årens Fed; Smaaarene ere hvalvede, 3—5-blomstrebe (de ore Blomster ofte hankjønnebe eller gøbe) og ende fladen mod Åren; der er 2 ægformede, ovalvede Øberavner, Indberavnerne ere under-berne forlynebe med en kortere eller længere Stak, og Frukten er fri eller tilbøgen til Indber-onerne. Alm. S. (T. vulgare) har et 4-lantet F med tæt taglagte, omtrent 4-blomstrebe Smaaar, Øberavnerne have en fremstaende tygnørve i Spibsen; den forekommer under 2 former, beels med stakberende (T. aestivum), eels med stakløse Indberavner (T. hibernum).

Det er den fornemste Brødplante i England, i Deel af Sydtyskland, Østskiedelen af Frank-ig, Ungarn, Sybrusland, Mellem-Åsien og i a stor Deel af Amerita; i Danmark dyrkes den oppig, navnlig paa Dørne, og mere alminde-ig i de senere Åar end forhen. Enkelte Steder lberedes der ogsaa M af den. — Alm. S. dyrkes en Masje Varieteter, der efter deres Farve, m dog nærmest afhænger af Jordbunden og efter med denne, beles i 2 Hovedgrupper: rød g hvid S. I Landene omkring Middelhavet dyrkes derimod hvid S. (T. durum), der ud-ærker sig ved en haard, glinsende Kjerne, m ved sin Rigdom paa Plantelium fortrin-its egner sig til Bøgning, medens den almin-elige, forholdsvis hvide S., der er rigere paa Stivelse, ved sin Evne til at overgaae i Biin-jæring har fortrinnet til Bøgning og Bræn-vinsbrænding. Af andre Arter finde endnu oft S. (T. polonicum), en Baarhvede med mg Stak, og Øvæt (T. Spelta) nogen Udbre-else i Europa. S. benyttes sædvanlig som Hinterfød, da den vøger langsomt, men kan let ed Kultur ombannes til en Baarfød og om-ent; den kræver en frugtbar, ikke for let, dyb jord, og naar denne er i tilstrækkelig Kultur, yder den unge Plante en stor Mængde kraftige Straa og År, som efter Jordens Kulturtilstand lade en betydelig Beparelse af Ublød, der i ngland ved Ablaaning ikke sjelden indfrænter g til 2, og selv 1½ Stp. pr. Td. Land, rebens der i Danmark, hvor S. sædvanlig redsaes, bruges 5—8 Stpr. paa samme Areal.

Hveene er en D i Øresund mellem Sjælland g Skaane, der tidligerebe denne Provinds blev staaet af Danmark til Sverrig ved Koeskibe-reden 1658, og hører til Malmøhus Lehn. Den er 7 M. i Omkreds, hstliggende med eile Kyster og blottet for Stov. Den udgjør i Sogn, St. Ibs. I Stutningen af det 16de lørh. var Lybo Bræbe forlehneth med S.; af ans prægtige Slot Uranienborg (med Obser-atoriet Sjerneborg) er nu saagodtſom ethvert Øpor forlyndet.

Hveene (Agrostis) er en Planteflægt af Græs-arternes Familie, især fra de tempererede og kolde Egne; de have en Top med eenblomstrebe Smaaar, kjølformig sammentrykte Øberavner og hindeagtige Indberavner. I Skandinabien ere 7 Arter vildtvøgende paa Marker og Enge.

Hvepsene indbefatte enten, i mere udbøvet Betydning, alle saakaldte aarevingede Insector eller Hymenopterer (s. Aarevingede), eller man bruger det om dem alle med Undtagelse af Myrer og Bier, og taler saaledes om Blad-, Træ-, Snylte-, Galhvepse o. s. v. (s. disse Artt.). De egentlige S. eller **Hvedesamse** (Vespa vulgaris, Crabro) udmærke sig ved, at Bingerne under Hvilen solbes sammen paalangs og ligge henad ryggen; af Farve ere de gjerne sorte med gule Tørbaand. De leve i Selskaber, som grund-lægges om Foraaret af en overvintret, befrugtet Hun, der bygger de første Celler, lægger sine Æg i dem og mader de udklæbte Larver; Reben bestaar af Rager af sextantebe Celler, der kun ere anbragte i en enkelt Række og i Reglen vandret, med Aabningen nedad. Saa-vel Cellerne som det hele Reben omgivende Dække er bygget af et Stof, der ligner tyndt graat Papir og er dannet af tyggede og ved Snytt forbundne fine Plantebæle. Det udklæbte første Sæt S. ere vingede Arbeidere, som nu overtage Arbeidet med at bygge Celler, ind-samle Føde, mader Larverne, befrie de udklæbte S. o. s. v. Tilfødt lægges Æg til Hanner og Hunner, men af Rebens samtlige Beboere, hvis Antal kan løbe op til adskillige tusinde, overvintre kun de befrugtede Hunner, der til næste Foraar grundlægge nye estaarige Reber og Samfund. S. Reberne have, eftersom de ere byggede af den ene eller den anden Art, en meget for-sjellig Størrelse og Form, men i Hovedsagen samme Bøgning; de kunne være anlagte i Jor-den, i et hullt Træ, under et Lag eller frit ophængte paa Træer og Grene. I Tropelan-dene finder man meget store S.-Reber, som formodentlig ere Productet af flere Aars Arbeide. De egentlige S. (Masaris, Eumenes) indrette sig enten Celler i Sandbanter, Mure, Pæle eller bygge nogle faa Celler, i hvilke de lægge et Æg tilligemed et Oplag af Sønning eller af Insector, Edderkopper o. s. v. til Føde for Lar-verne. I Henseende til deres Levemaade ere de altſaa ikke meget forskjellige fra Græs-S. (Sphex, Pompilus og nogle andre Slægter), der i deres Huller eller Celler anbringe Insector eller Edderkopper, som de have bedøvet med et Stik af deres Giftbræd, anbragt saaledes, at det rammer en eller flere af de Nervestruer, der hos disse Lebdyr udgjøre Nervestystemets Centraldele. Følgen heraf er, at Øfferet falder i et Slags Dvale, under hvilken dets Leve-gellessene i Begyndelsen ikke altid er ganske op-hævet, men snart taber sig ganske, og under hvilken Livet ikke er aldeles udflykt færend efter flere Ugers Forløb; de holde sig derfor friske, hverken raadne eller tørre ind, og den udklæbte Hvepslinge er forsynet med frisk Føde for hele sit Livsløb. Hver Art af Græshvepsene tager sin bestemte Dyreform, en f. Ex. Græshopper, en anden Sommerfuglelarver, en tredie Sunde-biller o. s. v., men af Biller kunne kun de For-mer benyttes, hvor Drøstets Nervestruer ere

sammensmelte, og som derfor kunne fuldkommen bedrøves ved et Stik mellem For- og Mellembrøstet, da de ellers ved deres uvilkaarlige Bevægelser vilde gjøre Larven Stabe, hvilket derimod ikke kan bestryges af de andre blødere Insectformer. **Der gives dog ogsaa Gravehøpse**, der ikke selv indrette Gulr eller samle Høbe, men lyste sig til at anbringe dem i de af andre Gravehøpse-Arter indrettede og پروvianterede Celler, hvor deres Larver da ubvilke sig saa hurtigt, og at tage Magten fra den oprindelige Byggerindes Afkom, der gaar til Grunde. En lignende List benyttede isvrigt med Snpthøpsene nærmest beslagtede **Suldhøpse** (s. d. A.).

Hverdagshistorie, s. Oplembourg (Thomastine Christine).

Hvergarn eller **Hverken** er grovt, til Almuens Bellsæmning bestemt, halvuldent Stof, der tidligere især var Gjenstand for Hunsindustrie og vævedes af linned Kjebe og ulden Vlsat, nu derimod levedes fabrikmæssig med Bomulds-Kjebe. Det er lærredsvævet eller trefastet, tæt vævet, eensfarvet eller stribet.

Hvergelmer er i den nordiske Mythologie en Brænd midt i Niffheim, hvorfra der flyder tolv Floder, Livvaager.

Hvidbjørn, s. Hvidstjorn.

Hvidbrænding af Been betyder disses ikke blot Fortulning men fuldstændige Forbrænding under stærk Tilgang af Luften, saa at der ingen Kubele er tilbage.

Hvidbøg, Bødet af Avnbøgen, er en ubmærket størk og seig Træsort, ikke meget tilfølselig til at lase sig og derfor særlig anvendelig til Bærtstier.

Hvidbing, en Kirkeby i Hertugdømmet Slesvig, Lærning Lehn, S. Herreb, 1½ M. S. V. for Ribe, i Nærheden af Besterhavet, var tidlig i Middelalderen et bekendt Thingsted. Det var rimeligvis paa S. Herredsting, at Kong Eric Emun blev dræbt af Sorte-Flod 1137.

Hvide Hav, det, er en Bugt af Ishavet i det nordlige Rusland, 80 M. lang og 5—60 M. bred, i hvilken ligger enbeel Der. Det er tilfrosset den første Deel af Vinteren. Det bærer 3 mindre Bugter, af hvilke Bugten ved Dwina eller Archangel er den mærkeligste.

Hvidernes Slægt, s. Hjaln Hvide.

Hvide Munk er et Navn, hvormed man i Danmark betegne de Cistercienser- og Carmelitermunkene. — **Hvide Søstre, s. Helligaandsordenen.**

Hvidfisk (Delphinus albicans eller D. leucas), ogsaa kaldet **Beluga**, er en hvinordfisk, 6—9 Alen lang, butsnudet Delphin uden Huggfinne og af gulhvid eller blaaliggvid Farve; den har forholdsvis kun faa Tænder, som falde temmelig tidlig ud, saa at den gamle S. er tandløs. I Grønland er den af stor Bigtighed som Fødemiddel for de Indfødte.

Hvidgarvning, s. Garvning.

Hvidgran er det smalle, lyse, ofte temmelig knaktfrie men ikke meget stærke eller varige Bøet af Hvedgranen.

Hvidhogning er et Slags Fortinning, s. **Sorghogning.** — **Hvidkopper, s. Kopsot.**

Hvidkilde, en af Danmarks smukkeste Herregaarde, beliggende i en skøn Egn i det sydlige Fyen ved Landeveien mellem Svendborg og Haa-

borg, er Hovedsædet i Baroniet Lehn. I en tidligere Periode tilhørte S. flere berømte Adelslægter: Rønnow, Wille, Ospe og Scheimeraad B. E. Gabel. 1725 blev det solgt til Joh. Lehn, som opførte den nuværende Hovedbygning paa 3 Fliske i moderne Stil, og Hvid Brostens af sine fynske Godser til oprettet et Baroni, der bærer Familiens Navn (s. Lehn).

Hvidling (Gadus Merlangus) er en 1½ f. lang Træstærk, kjendelig fra Trøsten ved sin meget langstrakte og smalle Form, ved Mangelen paa Hagetraad, graa-grøn paa Ryggen, gul paa Siderne, hvid paa Bugen. Den er almindelig i alle nordiske Have, Rattegattet og Østersen berunder indbefattede, leser festsabelig ved Bunden paa dybt Vand, og afgiver et særdeles godt og velsmagende Fødemiddel. Ogsaa Seien hører til Hvidlingslægten.

Hvidfjærvingen (Dolophinus leucopleurus) kaldes en c. 6 f. lang, spidsnudet Delphin, der ovenfor er sort, nedentil hvid, men sæledes at den hvide Farve forfatter sig op paa Eiden af Dyret som en stor hvid Bugt eller Strik; den lever i Nordøsen og fanges af og til ved Færøerne og ved Norges Kyster.

Hvidsot er granuleret Lin bestemt til Fortinning, s. **Sorghogning.**

Hvidsværmer (Pteris) er en Slægt af Dag-sommerfugle, med store hvidevinger med enkelte sorte Pletter; Larverne leve som oftest paa Rødblostmær, s. **Er. P. brassicae, P. napi, P. rapae, P. sinapis**, paa Raal, Raps, Senop o. l. d.

Hvidt (Laurig Nicolai), Statsraad, en i den danske Handelsverden ligesom ogsaa i det politiske Liv høit anset Mand, var født d. 2de Decbr. 1777 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Grosserer og Hof-Agent. Fra den hofens havnste Borgerhøyskole blev han 1791 binitret til Universitetet, og tog 1795 theologisk Alnats, ligesom de to foregaaende Gramina, og Udmærkelse. Men ved sin Faders Død (1796) maatte han overtage dennes betydelige Handelsforretninger, og i de følgende Aar søgte han en ubdret Handel, indtil Krigen berøvede ham hele hans Formue; dog begyndte han efter samme atter sin Handel med stor Kraft, og det første danske Dampskib blev tildeels anskaffet ved ham (1819). 1809 blev han Børdecommissar og var siden Medlem af en Rængde Commissioner og Directioner. Ved Stænderinstitutionens kaldtes S. til politisk Virksomhed; han ledede i den Forsamling af „oplyste Mænd“, der 1833 blev sammenkaldt for at drøfte Udsættelse til Stænderanordningen, hvorpaa han blev valgt til Stænderdeputeret for Kjøbenhavn og var Børdepræsident i den roestilste Forsamling, der talte ham blandt sine dygtigste og mest friske Medlemmer, ligesom han ogsaa var den egentlige Stifter af Trykforbudsforbundet (s. d. L.). 1835 blev han Bantdirecteur, og 1840 udrbejdede og overrakte han som de hofenshavnske Børgerrepræsenterers Ordsvrer Kong Christian VIII den kjendte Kroningsadresse, der blev unaagigt modtaget (s. **Christian VIII, s. S. 200**), hvilket dog ikke afholdt S. fra at indbrænge den i Stænderalen for fuldstændig Frihed. I den næste Tid var han Medlem af og Medbestyrer af den flestbigeste Hjelpekommission og grundlagde Fiksalbanken i Kjøbenhavn (1844).

Da Chronikstet 1848 fremkaldte nye Bevæ-
 eller, og Dyreret stod truende i Syd, var han
 eber af Casinomsberne, og det var S., der
 m Borgerrepræsentanternes Formand ansøgte
 et store Følketog til Christiansborg d. 21de
 Rarts og udtalte det almindelige Følkeskifte
 r den nye Konge, hvilket denne Gang ikke lod
 rgjæves (s. Frederik VII, III, S. 188). Ere
 dage derefter indtraadte han i det nye Mini-
 erium uden Portefeuille, men udtraadte alle-
 de d. 1ste Novbr., og var derpaa den grundlov-
 vrende Rigsforamlings Viceformand. Det
 æste Aar valgte Rigsenheten ham til Medlem
 f Landstinget, hvilket Valg han dog troede at
 laatte afflaae paa Grund af sin Alder, der
 gaa i den følgende Tid afskift ham fra ind-
 riebende politisk Virksomhed. Han døde d. 16de
 Rarts 1856 i Kjøbenhavn.

Hvidtjørn (Cratæus) ere Duffe af Kjerne-
 ngtsfamilien med Vedtorne, afværende, fjer-
 erøede, fligede Blade og en halsoffarmformet
 blomsterstand. Bøgeret er overskjægt 5-beelt
 ed 5 Kronblade og talrige Støvdragere besæ-
 ede paa Svælget, Frugtknuden er 1—8rummet,
 rugten et Steenarle med beehaarde Bægge
 m Kummene. Arterne ere vidtbyggede i
 uropa, Sibirien og Nordamerika, i Sclanbia-
 nen voger 2 Arter: Almindelig S. (C. Oxya-
 antha), som er udbredt i Krat og hyppig an-
 andes til Pøgn, og Engetillet S. (C. monogyna),
 m er mindre hyppig.

Hvidtred, s. Rø.

Hvilgang, s. Chappement.

Hviler kaldes i et Fartsid den udstoppe-
 ude, som hænges ud over Hefingen for at
 emindfle Trykket mod Fartsiets Side, naar
 et lægger til et Stib, et Bolværk eller anden
 aar Gjenstand.

Hvirvel (Vertebra) er den anatomiske Be-
 værelse paa de 24 Knokler, som forene med
 overandre i Form af en lidt buet Støile, danne
 virvelstøilen eller **Hvirvelstøiten**, ogsaa kaldet
 ryggraden (Spina dors), Columna vertebralis).
 Denne, hvortil slutte sig Krybs- og Kampe-
 stollen, er det Støttepunkt, hvorfra Legemets
 emmer kunne siges at udgaae, ligesom den i
 n Kanal (Canalis spinalis), der dannes ved
 en ringformige Åbning i hvert af **Hvirvlerne**,
 udsletter Rygmarven og dens Hinder. De
 mtalte S. ere temmelig fast og ubøuelig
 rbundne indbyrdes ved mellemstuede Bruskstiver
 f faste Bånd, hvilket dog ikke forhindrer Ryg-
 stien i dens Heelhed fra at have en temmelig
 tydelig Bevægelighed. Af S. kaldes de 7
 orte Hals**Hvirvler**, de 12 følgende Ryg- eller
 ryg**Hvirvler**, og de 5 nederste og sidste Lænde-
 virvler, af hvilke den sidste haaer i Forbindelse
 ed Krybsbenet. — S. (hydraulisk), s. Turbine.

Hvirveldyr eller **Beendyr** (Animalia vertebra-
 rata) kaldes den hvieste Dyrerække, udmærket
 ed at besidde en Rygmarv og en Hjerne, om-
 uttede af et indre Skelet; da dette vigtigste
 lement er **Hvirvlen** (s. d. A.), og da man endog
 r troet at kunne antage, at Skelettets øvrige
 dele kunde søres tilbage til **Hvirvlens** Typus,
 r dette givet Nallem Navn, uagtet der gives
 ilseformer f. Ex., hvis Rygrad ikke er afbeelt i
 virvler, og i hvis bløde Skelet ingen Been-
 læsse er affat. Beskibelsen af 4 Lemmer, af

rødt Blod med virkelige Blodlegemer, af Suge-
 aarer, der føre Næringsvæbsten over i Blødet
 og af et fuldstændigt, ikke afbrudt (lacunøst)
 Blodkarssystem, udmærket fremdeles S. i Mod-
 sætning til de andre Dyrerækker. De inddeles
 i de varmblodige S. (Pattedyr og Fugle) og de
 koldblodige (Krybdyr, Padder og Fisk).

Hvirvler (Gyrinus) kaldes nogle med Bånd-
 kalvene nærbestågede mindre Viller, der ud-
 mærke sig ved deres korte, eienbommeligt byggede
 Følehorn, ved deres tvedeelte Vine, lange For-
 been, men korte og brede Mellembeen og Bag-
 been. Deres Navn hae de deraf, at de fare
 selskabelig om paa Vandets Overflade i smukke,
 snirklede Figurer. I Mod sætning til de fleste
 andre Vandinsecter udmærke S. sig ved metals-
 liste Farver.

Hvitfeldt er en gammel dansk Adelslagt.
 Det var i Peder S.'s Søn i Sørløbing, at
 Kong Christopher II blev tagen til Fange af to
 Adelsmænd 1333 (efter en senere Peder S., der
 levede under Kong Christian III, har Peder-
 Hvitfeldts Stræde i Kjøbenhavn rimeligviis
 Navn). — Sont S. forhpæred i Begyndelsen
 af den nordiske Svvaarskrig 1563 tappert Halm-
 stad mod den svenske Ronge Erik XIV; han døde
 1592. — Arnt S. til Oddersberg, den bekjendte
 Krønikeforiver (en Broder søn af Sidsmændte),
 var født 1649 paa Bergenhus, hvor hans Faber,
 Christopher S. til Berrigaard, var Befalings-
 mand. Han reiste i sin Ungdom efter Adelsens
 Skik udenlands, og seeg siden i Statstjenesten
 fra Secretair til Rigsraad og Rigscontoller.
 Denne Stilling, der gav ham Afgang til Ar-
 chivet med dets rige Samling af Documenter
 og Actstykker, bragte ham til at skrive sin „Dan-
 marks Riges Krønike“ samt „Bispeskrøniken“
 (10 Bb., 4to), et Værk, som naget sin store
 Mangler til alle Tider vil være en uuværdelig
 Riibe til Danmarks Historie, aa meget mere
 som de Ailber, hvoraf han ofte, nu for en stor
 Deel ere tabte. Afattet, som man maatte vente,
 fra et aristokratisk Standpunkt, bærer det dog
 ikke mindre Præg af varm Fædrelandsfærlighed
 end omhyggelig Samlerlid; Ordenen er streng
 Chronologisk; Foredraget er noget tørt, og paa
 Sjønsbed i Stilen lægger dets Forsfatter ikke
 Bind. Afstrifterne af de mangfoldige vigtige
 Actstykker, han meddelte, lod han sine Haand-
 skrivere besørge, men Ufsørelsen heraf er paa
 mange Steber usigtlig. Han begyndte med
 Christian III's Historie (1595), som er den sidste
 Konge, Værløt omhandler, og endte med Bispes-
 krøniken (1604); 1652 blev hele Krøniken ud-
 given samlet i Fol., og det er denne Udgave,
 der i Almindelighed benyttes og citeres (da
 Originaludgaven er sjelden), men den er ikke
 correct. S. døde ugift d. 16de Decbr. 1609
 paa Hørlussholm, hvor han som en Søster søn
 af Hørlus Trolle var Skoleherre; han ligger
 ogsaa begravet i Siistelsens Kirke. — Sver S.,
 Commandeur, født 1665, var ligeledes en Nor-
 mand, og en Søn af Rønne S., som 1660 tappert
 havde forhpæret Frederikshald mod de Svenske.
 Han førte Drlogsskibet „Dannebrog“ i den Tref-
 ning, som fandt Sted i Kjøgebugt d. 4de Octbr.
 1710 mellem den danske Flaade, som under Ad-
 miral Gyldenløve laae for Anker i Bugten, og den
 svenske, der ansøstes af Admiral Waachtmeister.

Dannebrog laae yderst og var derfor meest ubesat for den sjenbtlige Ild, som det med Kjelthed behværed. Tilslidt kom der Ild i Skibet, som man forgjæves søgte at slukke. S. kunde have reddet sig ved at kappe Anker og drive paa Land, men med Fære for at antænde den øvrige Flaade og maaflee Liggø By. Hans Beslutning var hurtig fattet. Med forsøgt Fæstighed lagde han ind paa Fjenden og gav ham Skud paa Skud, indtil Ilden naaede Krudtkammeret; da sprængtes han i Luften med sin Heltklynge, henved 700 Mand. „Sels i den danske Søtrigshistorie, der er saa riig paa herlige Bedrifter, saarer denne Daad uden Ræge“.

Hvælving er en massiv Dørbækning, saaledes sammenfat af tileformige Steen (Hvælvesten), at de ved deres gjensidige Tryk holde hinanden i Egevægt, og anbragt over et af Mure eller Viller indsluttet Rum. S. mures over et Væsttillads af Tømmer, der i det Væsentlige bestaaer af en Samling Lærebuer, der opstilles ved Siden af hinanden og foroven bestædes med en Forklating af Bjeller eller Planter. Derover opføres den samtidig fra begge Sider, indtil man naaer Toppen, hvor den sidste Række Steen (Stæksten) indfættes. De Dese af de indsluttende Mure, paa hvilke S. hviler, kaldes Hvælvingsspiilerne eller Bederlagene (efter det tydske „Widerlagen“), hvorimod de, der slutte sig til den uden at bære den, hedde Støtmurene. Den Linie, der banner Grændsen mellem S. og Hvælvingsspillen, eller hvor den første hviler paa den sidste, hedder Kæmperen eller Kæmperlinien. Den horizontale Afstand mellem de to Hvælvingsspiller benævnes Svændingen; S. indre, concave Flade hedder Tsyningsfladen (Intrados), dens ydre, convexe derimod Ryggen (extrados). Almindeligviis ligge Kæmperlinierne horisontalt og i samme Høide; men i den sidste S. ere de hældende mod Horizonten, og i den førstnævnte S. ligge de i forskjellig Høide indbyrdes.

St: sin forskjellige Skikkelse faaar S. forskjellige Benævnelser. Har den Form af en circular Halvcylinder, kaldes den en rund Lønde-S.; er den dannet efter et fladt Cylinderraffnit en fortykt L.-S. eller en Kappe-S. Er Hvælvingsspiilerne derimod en Bue, sjiere end Halvcirklen, hedder den en forhøjet L.-S. Naar to Lønde-hvælvinger af samme Høide overskjære hinanden, kan der enten dannes en Kreds-S. eller en Kist-S. Den førstnævnte Slags har sine Understøttelsepuncter alene i de fire Hjørner af Indfatningsmurene, hvorimod den sidstnævnte hviler paa disse i deres hele Længde. De to elliptiske Buer, hvorefter Lønde-S. overskjære hinanden, og som gaar efter Diagonalerne mellem to modstaaende Hjørner, kaldes Grader eller Grædbuer. De sjiere hinanden i S. S. Loppunct og gjøres gjerne noget stærkere end de mellemiggende Dese af den, de saatalde Rapper. Mellem Grædbuene ligger der desforuden ofte et heelt Ræt af Understøttelsesbuer, hvilket f. Ex. navnlig er Tilfældet i flere tydske og engelske Kirker fra Middelalderen. Dersjiere flere Lønde-S. hinanden, fremstaaer Stjerne-S.

Naar alle lodrette Smit, der kunne lægges gjennem en S. S. Loppunct, ere congruente Figurer, kaldes den en Kappel-S. En speciel Af-

deling af disse er Kugle-S., hvor hine Smit er ligefnore Cirkelbuer. Chor-S. er en halv Kugle-S. og smaa Chor-S. hedde Nische-S. De modificeres Kugle-S. saaledes, at den, isærlig: at hvile paa Hvælvingsspiilerne efter hele Cirkelomkredsen, kun har enkelte Understøttelsepuncter, der indbyrdes ere forbundne ved Buer. De mlantende Felter mellem disse Buer kaldes Pendentiver. Ved Spids-S. eller den gotiske S. er de lodrette Hovedsmit Spidsbuer. En S., som i Midten er horisontal og med smaa, udadbuede S. hviler paa Sidemurene, kaldes en Speil-S. og den horisontale Deel Speillet. Krag-S. bestaaer af en Lønde-S., der for Enderne er indfæt med to Chor-S. Hvor Dør-, Vindues- eller andre Rabiniger skulle føres igjennem S., overdækkes de med smaa Lønde-S., saatalde Stakapper eller Dørhvælvinger.

Som det ovenfor allerede er antydet, maa enhver S. S. Construction være saadan, at Hvælvestene ved deres gjensidige Tryk indbyrdes holde hinanden i Egevægt. De dannes derfor tileformig, og Fugerne mellem dem gives der i Almindelighed en Retning, normal paa den indre Hvælvingssnitte, da Trykset derved bedst modstaaes. Hvælvingsspiilerne gjøres meget stærk og solide, da de skulle udholde det Sidetrag, som S. altid udøver, om end i en større eller mindre Grad, efter som den er flad, fuld eller forhøjet. Hvad angaar Materialet, der vælges til den, da afhænger det væsentligst af Bygningsværkets Bestemmelse. Skal S. udholde et betydeligt Tryk eller være ubesat for Berøringsskade Indflydelse, som f. Ex. en Brohvælving, ere de hugne Steen det meest passende Materiale. Men i det Indre af bore Bygninger, hvor Hovedbæjstigten med dens Anvendelse i Almindelighed er at fæste brandsikre Rum, bruges sædvanligviis brændte Steen af almindelig Teglstensmasse, der haabe ere mindre kostelige og lettere. Imidlertid vil Træet paa Murene, selv med dette Materiale, ikke være meget stort, og man er derfor gaaet til at opføre S. af porse Steen eller hule Leerpotter, omtrent af lignende Form som Hvælvesten. Af porse Steen har man desl anseet saadanne, der ligefrem findes i Naturen, som f. Ex. Pimpsteen, desl har man i den nye Tid ved Kunst dannet dem af Leer, der blandet med Straa, Riisfalker, Træul eller lignende brændbare Stoffer, og brændes, hvorefter disse Dese forteres, saa at Stenene blive meget lettere end sædvanlige Teglsten af samme Stærkelse.

Om Anvendelsen af S. naaer op til en meget tidlig Tid, har før været et omtrentligt Spørgsmaal, der dog nu er hævet over enhver Tvivl. Allerede i de ældste, endnu eksisterende Mindeamærker i Egypten og Asien findes et Slags buformig Dørbækning anvendt, hvis Constructionsmåde vel ikke er den, der egentlig karakteriserer S., men som dog maa henføres under dette Navn. Den er dannet af Steen, lagte horisontalt ovenpaa hinanden, og hver springende lidt frem foran den foregaaende. En saadan S. er f. Ex. funden i Akropolis i Dymandias's Palads, der henføres til omtrent 2500 Aar før vor Tidregnings Begyndelse. Ogsaa hos Grækerne findes samme Construc-

omsmaade i nogle underjordiske Rundbygninger
 a den heroiske Tid, der antages at have været
 præsternes Skatlamre eller Begravelsessteder.
 r af de bedste bevarede er Arcus's Skatlam-
 er (af Andre kaldet Agamemnon's Grav) ved
 Lycene, der er overdækket med en 40-50 F.
 i Høihedsformig H. Dog ikke alene denne Art
 , men ogsaa saadanne, der ere opførte af
 leformige Steen efter en correct Hvælvoings-
 nstruction, ere fundne i Bygninger fra den
 gyptiske Oldtid, bl. A. i Kongegravene i Thebe
 i flere Pyramider. I Grækenland kjender man
 ingen saadan Construction, der er ældre end
 omernes Herredømme; hvorimod der hos disse
 ndt en udstrakt Anvendelse af H. Sted. De
 opførte dem baade af naturlige og af kunstige
 iteen, og navnlig meget ofte af en Betonmasse
 i Mørtel med indblandede Smaaaffykker af Tegl-
 i Pimpsteen, hvorved H. bleve meget lette,
 jøndt de i Almindelighed ere af betydelig Tyl-
 lse. Den store Ruppeløvbygning over Pantheon
 : bygget paa denne Maade. Ogsaa Botte-H.
 are kjendte af Romerne og findes f. Ex. an-
 endte i Fabrian's Villa ved Pisa og den hel-
 ge Helens Mausoleum udenfor Rom. —
 imidlertid var det først hos Middelaalderens
 lchittekter, at Hvælvoingskunsten ret naaede sin
 llandsperiode, og vi maae se Rette heubrede
 en høie Forstand, den Aandens Uafhængighed
 g Skaberkraft, de heri have lagt for Dagen.
 De lærte at formindstle Trykket ved at gjøre
 brug af forhøjede H.; at concentrere det paa
 nkelste Puncter ved at anvende Kryds-H.; at
 orstærke H. ved et Skelet af sværere Buer, saa
 t de mellemliggende Rapper kun behøvede en
 noget svag Tylfelse; at forsøge Hvælvoingspiller-
 noskandsøerne mod Sidetrykket ved ovenpaa
 em at anbringe smaa Laarne, der gjorde dem
 ørere. Kort sagt, deres System var paa een
 Gang meget simpelt og meget genialt; og det
 r derfor ogsaa blandt disse Mestres Bærker,
 t Nutidens Architecter hente deres bedste For-
 alleber.

Hvæsnung, f. S.
 Svo eller Ku er et chineesisk Kornmaal =
 1/320 danske Skjepper.
Hyacinth (Hyacinthus) er en bekjendt Egg-
 slante af Liliernes Familie, navnlig hjemme-
 vrende i det sydvestlige Asien og SydEuropa;
 den har et farvet, 6-bleet Blomsterdalle, 6
 Støvdragere og en 3-rummet Frugtknude. Den
 almindeligst udbredte og i mangfoldige Vari-
 eter dyrkede Art er H. orientalis, som er vidt-
 vørende i Lilleasien, Syrien og Palæstina; de
 mueste og dyrkede H. komme fra Holland,
 navnlig fra Haarlem, hvor deres Cultuur drives
 det Store, som en Følge af at Jordbunden
 der er saa gunstig for Løgenes Udvikling, idet
 den er meget sandig og porøs og ved Tilførel-
 se af Kogisjondt gjøres meget nærrende. I Dan-
 mark kan den dyrkes enten paa Griland, hvor
 man maa flette den en Jord af samme Bonitet,
 der i Potter, eller paa Glas, hvillte to sidste
 Metoder benyttes for at faae et tidligt Flor,
 og man kan have alt til Nytaar. Hovedsagen
 ved Dyrkning af denne Eggvært i Potter er at
 sørge for, at den har udviklet stærke Rødder,
 inden den sættes ind i Barmen, og at den dri-
 ves langsomt; thi udvikles den paa eengang for

stærk Barme, komme Blomsterne ikke til Fuld-
 kommenhed, men blive siddeende nede imellem
 Bladene. Man har enkelte og fuldtblomstrede
 Varieteter i alle Nuancer af Rødt, Hvidt og
 Blaåt og nogle gule; de første blomstre tidligere
 end de sidste.

Hyacinth er en paa Ceylon, i Kærnthén og
 ved Ural forekommende hyacinthrod Edelsteen,
 der er en Varietet af Ziirkonen (s. d. A.), men
 sjelden saa stor og smuk, at den kan slibes.
 Den vægte S. er en Granat.

Hyacinthus, en Søn af den spartanske Konge
 Amyklas og Diomebe, ubmærkede sig som Yng-
 ling ved sin Ejsjæb; han var en Yndling af
 Apollo, der underviste ham i at kaste med Diskos.
 Da Apollo engang ved et uheldigt Diskoskast
 var kommen til at bræde ham, forevige de han
 Mindet om ham ved en Blomst (ikke den, som
 vi kalde Hyacinth, men den blaae Sværbliste).
 I Sparta, navnlig i Amykla, feiredes til Hæ-
 ren for ham en Trebages Fæst (Hyacinthia) med stor
 Pragt.

Hyader (gr.) kaldtes nogle Nympher, om
 hvis Antal, Navn og Herkomst der høves
 forskjellige Beretninger. Efter Musæos ere
 de Døttre af Atlas og Pleione; deres Broder
 Hyas elskede de inderlig, og da han engang
 paa en Jagt var bleven dræbt af en Løve, be-
 grævede de ham saa vedholdende, at Gudderne af
 Medynd forvandlede dem til et Stjernebillede,
 hvis Opgang varsler Regn. Heraf (det græske
 Ord *havy* betyder at regne) afleder man i Al-
 mindelighed deres Navn. — S. er en smuk
 Stjernegruppe, som omtrent har Figuren af et
 V, i Lyrens Hoved. Deriblandt Albebaran,
 som er af 1ste Størrelse.

Hyalth (gr.) er en farveløs, vandklar og
 glæsglindsende Dval, der i Form af et Dver-
 træet eller som smaa Nyer findes i plutoniske
 Bjergarter især i Sydland og paa Færøerne.

Hyalograffie. Kunsten at benytte Glasplad-
 der til Astryl bestaaer i, at Pladen bekræftes
 med en af Bøx og Farvpartier sammenfat Efte-
 grund, der borttages, hvor der skal være Linier,
 derpaa atses med Flusspatthvire, støbes med Gips
 fast paa en Jernplade og saaledes bruges til
 Tryk. Pladen ubholder et fast ubegrændset Antal
 Astryl; men disse ere haarde og kolde, saa at
 de ikke egne sig til egentlige Kunstfager.

Hyalosa, f. Singefnegl.

Hydenrose, f. Rose.

Hybridisering bruges i Gartnerproget ofte
 synonymt med Krydsbefrugtning, men betegner
 i Virkeligheden noget Andet. At hybridisere er
 at søge at frembringe et nyt Afkom af to for-
 skjellige Arter af Planter ved at befrugte Arret
 paa den ene med Støv af den anden; Kryds-
 befrugtning foretages vel i samme Hensigt, men
 imellem Varieteter af samme Art. Afkommet
 af Hybrider kan ikke frembringe Frø, medens
 det, der er fremkommet ved Krydsning, er
 frugtbart.

Hydarthrus, f. Leddevaand.

Hydaspes er Navnet paa en Flod i For-
 indien, nu Behut eller Dschénab i Pendsjab,
 som falder ind i Alesines (nu Ghunab) og i
 Forening med denne i Indus. Alexander den
 Store, som paa denne Flod vilde fæste ned til

Havet, anlagde ved dens Bredder Stæderne Raita og Bulephala.

Hybatide (Vælgsvulst) kalder man i den pathologiske Anatomie større eller mindre paa en sygelig Naade opstaaede luskede Sætte, sybte med en flydende Vædske, og assatte i Legemets Væv. Tidligere indbefattede man tillige herunder de blåseformige parasittiske Dyr, der kunne forekomme i Menneskets Indre, navnlig Blæseormen (*Cysticercus*), og det er saaledes denne, der er meent, naar der tales om den i slandske Hybatidesygdom, som er endemisk paa denne Ø, s. Blæseorm.

Hyde, Stad i Cheshire i England, tæt ved Stockport, har Bomuldsmanufaktur, Jern- og Rulvæver. 10,000 Indb.

Hyde de Neuville (Jean Guillaume, Greve af), fransk Statsmand, født den 24de Jan. 1776, udmærkede sig ved sin urolkelige Hengivenhed for Bourbonerne og foreslog Napoleon som Førsteconsul dets Tilbagelæbelse. Dette og andre Skridt paadrog ham Forsølgelser, hvilke han unddrog sig ved at flygte til N^y-York (1803). Efter Napoleons Fald 1814 kom han tilbage, blev af Ludvig XVIII brugt i diplomatiske Sendelser og var efter den anden Restauration Medlem af Kamret, hvor han hørte til Ultraroyalisterne. Han blev 1816 Greve og Gesandt i Nordamerika og derpaa i Lisabon, hvor han fik Titten Greve af Bemposta, gif af under Villèle, blev 1828 Marineminister og fratraadte 1829. Siden har han virket for Legationens Planer. Under Ludvig Philip levede han som Privatmand; 1849 søgte han forgæves at blive valgt til Nationalforsamlingen. †. bde den 28de Mai 1857.

Hyderabad, 1) Hovedstad i Nizam's Stat (en af de under engelsk Høiherd staaende Bafalstater i Ostindien, beliggende paa Dejan omkring Floderne Ristna og Godavery, omtrent 4,500 = M. stor med 10 Mill. Indb.), er Residens for Nizam og har en engelsk Gesandt (Resident); den har Bomuldsvæverier og Diamantfabriker. 2) Stad i Præsidentskabet Bombay, paa en Ø i Indus, bestaaer af den paa en Klippe liggende Fæstning og den egentlige Stad (Petta). 24,000 Indb.

Hyder Ali, Første i Mysore i Ostindien, født 1728, Søn af en muhammedansk Statsholder, indførte som Chef for Hæren europæisk Taktik og Mandtugt i samme, og fortrængte 1769 den hidtilværende Raja (Første) i Mysore, men demægtigede sig dog først efter dennes Død (1766) fuldkommen Herredømmet. Efter sin Thronbestigelse erobrede han Calicut, Cananor o. M., førte i Forening med Frankmandene og Mahattrerne heldige Krige mod Engländerne og ubvide sig Rige til et Omfang af henved 4,000 □ M. Ved sin Død (1782) efterlod han dette til sin Søn Tipu Saib (s. d. A.).

Hydra, en af de græske Øer i Archipelagus, ved Sydostkysten af Argolis paa Mærea, er omtrent 2 □ M. stor med henved 20,000 Indb. Den er klippesuld og nøgen, uden Træer og Riber. Den største Deel af Befolkningen lever i Staden S., som ligger paa Zens Nordside, har en god Havn, Bomulds- og Silkevæverier, Skibsbyggeri, levende Handel og Silkesart. — **Hydrasterna**, Efterkommere af Albaesere, som i

det 15de og 16de Aarh. flygtede herhvid for Tyrkerne, gjaldt allerede tidligere for de bedste Græsk Sjøfolk og toge varm og ivrig Deel i Frihedskrigen. Siden denne har Den tabt meget af sin forrige Betydning.

Hydra (Armpolyp, Ferskvandspolyp) kaldes en Slægt af smaa Straaledyr, der leve i værferste Bænde og gjerne sidde fastbestede til Rødderne af Vandplanterne; de have et cylindrisk Legeme, der bagtil ender med en Cefestive, fortil med en Mund, omgivet af fine, traadformige Fangearme, der ere besatte med Kæbeblærer og tjene til at gribe Byttet (Nygalarver, Vandløpper o. best.) og føre det ind i Mænen, hvor det nediges og forbrædes. De bestide i høi Grad den Evne at sammentrække deres Arme og deres Legemer, og kunne flytte sig ved Kistevis at tage fat med Armene og Cefestiven. De forplante sig best ved Knopffodning, best ved Æg, hvilke alene overvintrere. Deres overordentlige Seiglivedhed og Reproductionsøve er bleven berømt ved Tremblers Forsøg, der i sin Tid hentede hele den fornemme og lærde Berdens Opmærksomhed paa disse Smaadyr. — **Hydrater**, s. Søper.

Hydra, Bandslangen, et Stjernebillede paa den sydlige Himmel, s. Bandslangen.

Hydragoga (gr.) kaldes vanddrivende Lægemidler, saadanne, ved hvis Anvendelse Bandsansamlinger i Legemet drives bort gjaennem Afsonbringerne (Urin, Svæd eller Stolgang).

Hydrangoa, s. Sortenska.

Hydrat (gr.) betegner i Chemien en Forbindeelse med Vand, hvor dette som saadant er indtraadt i en virkelig kemisk Forbindeelse med Stoffene. Saaledes er f. Ex. almindelig engelsk Svovlsyre et H., idet den er en Forbindeelse af 1 Atom vandfri Svovlsyre med 1 Atom Vand. Vedsket Kalk (Nærfalk) er ligeledes et H., o: en Forbindeelse af vandfri Kalk (brændt Kalk) med Vand. — **Hydratvandt** bindes af Stofferne med meget ulige Kraft; i det sidstnævnte Exempel kan Vandet saaledes ved Opbejning udbrives af Kalkhydratet, hvilket derimod ikke kan lade sig gjøre ved Svovlsyrehydratet. — **Hydratvandt** betinger tidt en forandret (og høi) Færd af vedkommende Stoff: Kobberveiste er sort, Kobberforilte mørkebrunt, men som Hydrater er førstnævnte blaat, sidstnævnte cinnoberrødt.

Hydratisk (gr.), Vandlægetunst, s. Vandkunst.

Hydraulik ell. **Hydrodynamik** (gr.) er Læren om Vædskenes Bevæggelse. Den kommer ba til at afsnalle Lovene for Vædskenes Udstrømning igjennem Røinger og Rør, for Bandets Bevæggelse i Kanaler, for det Tryk, en bevæget Vædske udøver imod et hvilende fast Legeme, og den Røstænd, et Legeme lider ved at bevæge sig i en Vædske. Den reent theoretiske Behandling af H. har truffet paa næsten uovervindelige Vanskeligheder; men ved mangfoldige Forsøg over de forskjellige Forhold, som der komme i Betragtning, har man dog rændt saadanne Resultater, som for Praxis have tilstrækkelig Naalidighed. H.'s Love komme til Anvendelse ved Kurlag af Vandhjul, Væmrværker, Vandledninger o. s. v.

Hydraulisk Svirvel, s. Turbine. — **Hydraulisk Væder**, s. Stødværet. — **Hydraulisk Kalk**, s. Kalk.

Hydrocele, f. Vandbrøst. — **Hydrochoerus**, f. løbsvvin. — **Hydrogen** er den fremmede Bæ-ærelse paa Vrint.

Hydrodynamik, f. Hydrostatik. — **Hydroelektricitet**, f. Galvanisme. — **Hydroelektriseremaskine** l. Dampelektriseremaskine. **V. Elektriseremaskine.**
Hydrographie (gr.) har, som en Green af en hyffte Geographie, Vandets almindelige hyffte Forhold paa Jordens Overflade, som i Green af den beskrivende Geographie, Beskrivelsen af Kilder, Floder og Søer til Gjenand. I særegen Betydning anvendes S. om Erfaringer, vi bestidde om Havene som Seilarie, hvorfor ogsaa i mange Lande de Skoler, er ere anlagte for Underviisning i Svøelens, nævnes hydrographiske Skoler. — **Hydrographiske Kort** ere deels Flobs- deels Søkort. — **Hydrographisk Papir** er et med Galabellinectur ennemtruffet Papir, der efter Læringens er idagened med fint pulveriseret Jernvitriol. Skriver man paa sligt Papir med Vand, blive i skrifttrækkene sorte.

Hydromel er en Drik, som tillaves af Honning, Vand, lidt Vin og sundom lidt Krydder. Den skal især bruges i Polen.

Hydrometer, f. Regnmaaler.

Hydrometer (Banbmaaler) kaldes deels et-vert Redskab til at maale Vandstanden eller dens Forandringer, deels et Instrument, som bruges til at maale Vandets Fastighed i en anal. Det hyppigst anvendte S. af sidste slags bestaaer af en letbevægelig Åre, som rører Rølevinger og sætter i Forbindelse med Tællerapparat. Det hele Instrument sæntes Strømmen, hvis Fastighed skal maales; den vil i dreie Ringene rundt, og af det Antal Om-øb, de have udført i en vis Tid, kan Fastig-øden beregnes. Undertiden kan man ogsaa ved i. forlæst Aeraometerne (s. d. A.).

Hydro-Drygen-Gas-Mikroskop, f. Mikro- op og Drummond'sk Lys.

Hydrophan (gr.) er en ædel eller ogsaa al- uindelig Opal, der har mistet sit Vand og er ved tillige baade Gjenneftigtighed, Farvespil og Glans. Lægges den i Vand, indluger den et begjærlig og tilbagevinder derved for en Tid de nævnte Egenstaber. S. findes i Sach- n, Ungarn o. fl. St., og slibes undertiden til lingsteen.

Hydrophilus, f. Vandfjer. — **Hydrophis**, f. avslang. — **Hydrophobie**, f. Vandfrøst. — **Hydrops**, f. Vatterfot; **Hydropsik**, vatterfottig.

Hydrostatik er Læren om Vædsfernes Lige- vægt. S. giver deels de Love, hvorefter Fi- uren af den hvilende Vædsfles Overflade retter g, deels Lovene for Vædsfernes Tryk imod de em indesluttede Beholdere eller imod ned- endende Legemer, og ved det sidste ogsaa Lovene r Ligevægten af et Legeme, som flyder paa en vædsfle. — **Hydrostatisk Vægtmaal** kaldes en Vægt, vis Indretning gjør den beqvem til at bruges i Bestemmelsen af Legemernes Vægtfylde. I ore Dage bruger man dertil de sædvanlige vægtige Vægtmaale, saa at Navnet S. B. mere g mere gaar af Brug.

Hydrostatisk Lampe kaldes Olielamper, i vilde Olien fra Beholderen i Spilen eller i joden drives op til Brænderen ved hydro-

statisk Tryk. S. ere fortrængte af Moderateur- lamperne.

Hydrostatisk Seng er en af Arnott opfun- den fortrinlig Seng til Syge, hvem Leiet er blevet smerteligt og besværligt. Den bestaaer af en Erastase, hvorover er løst udfærdet et vandtæt Stykke Løi. Under dette fyldes Ras- sen med Vand, og over det lægges Sengfla- berne, saa at den Syge altsaa kommer til at ligge paa en bevægelig Flade. Vandet kan ved en simpel Mechanisme i Sengens Hjørner stiftes.

Hydrorachis eller Spina bifida, er en lygelig medfødt Anfamling af vandagtig Vædsfle i Ryg- marfanalen, der gjennem en abnorm Spalte i Rygsvirvelerne paa et eller andet Sted af Ryg- raden er trængt som en Sæl frem under huden, hvilken gjerne indeholder Vædsfle og desuden endel af de fra Rygmærven udgaaende Nerver.

Hydroteknik (gr.) betegner 1) Vandbygningss- kunst, 2) Kunsten at anlægge Maskiner, ved hvilke Vandet tjener som bevægende Kraft (hydrauliske Maskiner, Vandmøller o. s. v.).

Hydrothion og **Hydrothionsyre**, f. Svovl- sriate.

Hydræmie (gr.) betyder vandagtig Vædsfens- hed af Blodet, relativt Formindskelse af dets Gehalt paa Blodlegemer.

Hydræ, Stab i det franske Dep. Var, har en overmaade sjon Deliggenhed paa en Bjerg- kroaning i R. fra Ribdelshøbet, og var især for meget besøgt paa Grund af sit behagelige Klima. Her fabriceres Olie, Liqueurer og Soda, flere Saliner høre til Vgen. 10,000 Indb.

Hygiea, Sundhedens Gudivinde, en Datter af Asklepios (Æskulap), fremstilles som en blom- strende Jomfru, der lader en Slange, Sund- hedens Symbol, drille af en Staal. — S. er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget den 12te April 1849 af Gasparis i Neapel, den 10de efter den Orden, hvori de ere opdagede. Dens Ribdelafstand fra Solen er 3,11 Jordbaneradier eller 64 Mill. danske Mile. Omløbstiden om Solen eller Planetens Aar er 2041 Dage eller 5 Aar 7 Maaneber. Excentriciteten er 0,105, — Ba- nens Inclination mod Ekliptika 8° 47'.

Hygielme (gr.), Læren om Sundhedspleien, om Lovene for Sundhedens Bevarelse og Sng- doms Forebyggelse, er et Fag, hvis Nødvæn- dighed, et alene for Lægen men ogsaa for den almene Mand, er bleven mere, og mere ind- flydende i den senere Tid, og hvis Forbringer tydende gjøre sig gjældende i det private Liv og i alle offentlige Foranstaltninger.

Hyginus (Caius Julius), en romersk Gram- matiker, var under August Forstander for det palatinke Bibliothek. Man har antaget ham for Forfatter af „Fabularum Liber“ og de 4 Bøger „Poeticon astronomicon“ (begge Bæfker findes i „Mythographi Latini“ af Wunder, 2 Bd. 1681, og af Stavert, 2 Bd. 1742); men disse Skrifter have enten senere ved Interpolat- tioner faaet deres nuværende Skikkelse, eller ere forfattede af en anden S. paa Theodosius's Tid.

Hygöm (Veber Salobsten), der fyldtes 1692 i Hygöm i det Nordflesvigske, hvor Faberen var Præst, tilbragte Efterdelens af sin Barndom hos Præsten i Sommerfeld, gif i sit 18de Aar til Universitetet i Kiel, hvor han tog sine Exa-

mina og Baccalaureusgraden og præbete til Dimis, og reiste saa til Rjøbenhavn. I sit 26de Aar blev han Capellan og senere Sognepræst i Lintrup og Hjerting, som han imidlertid forlod 1732 for at hjælpe sin gamle Fader i Hygrom. Som ivrig Pietist skabte han sig mange Venner, hvortilmod han udbædes af Christian VI, der tilskift lodte ham til Bisshop i Aarhus. I Slutningen af sit Liv saldt han i Søvefje, hvoraf han bøde i sit 72de Aar 1764. Han angives at være Forfatter til den yndede Psalm: „Jesu, din søde Forening at smage længes og trænges mit Hjerte og Sind“.

Hygrom er et eget Slags Bølgsvamp, Hybatide, der har sit Sæde paa Knaakallens Forskibe og nogle enkelte andre Steder paa Legemet.

Hygrometer, s. Vægtvæddemaal.

Hyksos er Navnet paa et Dynastie i Ægypten, der herskede ved Josephs Indvandring til dette Land; de beskrives som Romadere og antages med stor Sandsynlighed at have været en semitisk eller hebraisk Folkstamme, der betrængt af en nordlig Fløide, udbredte sig paa sin Flugt imod Syd ubentvivl længe før 2000 f. Chr. Da de i hieroglyphiske Indskrifter haves Navnet Chetas, sættes de af flere i Forbindelse med det isanaanæiske Foll Chittæerne, der omtales i Bibelen.

Hyla, s. *Rooster*.

Hylas, en Søn af Theiodamas, udmærket ved sin Skønhed, var en Ven og Levsager af Hercules. Ogsaa paa Argonautertoget fulgte han denne; da de engang vare landede i Nærheden af Troja for at hente Band, traal Aldeuympherne den skjønne Hylas ned til sig i Bandet. Under Veisager søgte Hercules overalt sin Ven, medens Argo seilede videre og forlod ham. Senere seires i denne Egn til Minde herom en tre Dages Fæst, ved hvilken man med lydelig Røst udbragte G's Navn.

Hylb (Sambucus) er en Planterstægt af Gæbelbladsfamilien fra de tempererede Klimater; det er meest Busse fra med bløde, flumede Blade og hvide eller rødlige Blomster samlede i Dvaer, der atter danne Skjerme eller Klaser. Bøgeret og Kronen er 5-deelt, der er 5 Støvdragere og en underfødig, 3-5-rummet Frugtknude, Frugten er et 1-rummet Bær. I Danmark findes 2 Arter: Uimidelig S. (S. nigra) i Kratlove og ved Gjerder; Bladene have en stærk, ubehagelig Lugt, ligesom ogsaa Blomsterne, der er et bestemt fæddrivende Middel (Moras Sambuci); Bærrerne ere sorte og spiselige. **Sommer-S.** (S. Ebulus) forekommer sjeldnere. **Wæsttomstret S.** (S. racemosa) plantet, ligesom ogsaa de foregaaende, hyppig i haver. — **Syldebet** er Blomsten af alm. S. og bruges ligesom Syldestort (Roob. sambuci), der tilberedes af Bærrerne, som fæddrivende Middel; **Syldeband** saaes ved at befillere Blomsterne med Vand og virker paa en lignende Maade; **Syldebart** bruges nu kun lidet i Medicinen, meest maaffee som Gundsraad imod Gigt.

Sylster (spatha) kalder man i Botaniken de enkelte eller flere fædderformede Dæklade, der hos mange censtrøbladede Planter indslutte en enkelt Blomst eller en Blomsterstand. Hos de tofædderformede Planter er det enkelt, meest frøblablignende, og omgiver Blomsterstanden lapped-

formig, samt aabner sig paa den ene Side (f. Ex. Calla, Arum); hos Palmterne er det meget stort og stundom træagtigt: hos Pileas er det eet eller flere hindeagtige Blade, s. l. a.

Symen ell. **Symenæus** (gr.) kaldtes egentlig den Brøllupsang, der blev sunget, naar Trauden førtes bort fra Forældrenes Hus; deraf Brøllupsuden selv. Mythen nævner ham som en Søn af Mulerne. Efter et uæstt Sagn var han en fattig athenienssk Ungling, som effede en pige af fornem Familie; da han engang i Qvindeskader ledte sig hende til Demetersteden i Eleusis, blev han tilligemed de der forsamlede Piger bortført af Sørovere; men da disse var landede paa en Ø og salbne i Søen, vakte han dem. Derpaa vendte han tilbage til Athen og blev, imod Øste om at føre Pigerne tilbage, forenet med sin Ælfede. Senere nævnes han i alle Brøllupsange og betragtedes som en Gubdom. Han fremstilles som en bringer Dræng med Brudekælle og Sjør i Haanden.

Symonium kalder man et hos mange Soomre forekommende søreget Gællelag, hvori Søerøholerne eller de frie Sporer ubivlle sig.

Symenoptera, s. *Sævestagede og Soed*.

Symonæa ere Træer af Vælleplanternes Familie fra det tropiske Amerika, der kær enbeel af det i Handelen forekommende Kopal.

Symetios, et Bjerg i Attika S. O. for Athenen, nu Telowuni, var allerede i Oldtiden berømt for sin fortræffelige Marmor og sin Rigdom paa Planter, der søgtes af Diern. Da hymettiske Sønnen er endnu berømt.

Symne kaldte Grækerne en Fodsang, der ved Dffringer og Fester blev sunget til Gubernes Ære; senere kaldtes enhver Sang af fremgen høitidelig Charakter S. De ældste Symner, som de homeriske, indbeholde i episk Fremstilling Myther om Guberne; de senere, som Pindars og Kallimachos's, vare af lyrisk Art.

Sysoeyamin er et meget giftigt Stof (en organisk Base), der findes i Valmeurt. Det danner sine Raale og udmærker sig ved at bevirke en vedvarende Udvælselse af Pupillen. — **Sysoeyamin**, s. *Valmeurt*.

Sypallage (gr.), o: Forverksling eller Ombytning, er Navnet paa en grammatisk-rhetorisk Figur, der bestaaer i en ofte blot tilfællende Ombytning af enkelte Dele i Sætningen, i. Ex. idet der iskedetfor et Adjectiv sættes et Substantiv, af hvilket da det Substantiv, til hvilket Adjectivet hører, styres i Genitiv, i. Ex. „dise Træers Pragt“ for „disse pragtfulde Træer“.

Hyperbol (gr.) er i Rhetoriken en Dædrivelse, et alstor stærkt Ubrf. — I **Wæstomatilen** er S. en af de krumme Linier, som kaldes Reglefnit, d. e. som opfaae ved at gjenemsjære en Regle med et Paa. Den bestaaer af to adskilte Grene, som kærst sig i det flendelige og vende de convergere Eider mod hinanden. Midt imellem begge Grene er et Punct, som kaldes Centrum, som hæder alle de rette Linier, der igjennem dette trækes fra et Punct i den ene Green til et Punct i den anden. Den mindste af alle disse Linier kaldes Axen. De Puncter, hvori denne kær Hyperbolen, kaldes **Oppuncter** t. a. l. Forlængelsen af Axen, i Grænenes Convergens, ere to Puncter, i samme Afstand fra Centrum.

en kaldes Brændpuncterne. Differensen mellem de to rette Linier, som fra Brændpuncterne trækkes til et hvilket som helst Punct i Hyperbolen, er constant og = Axen. Chorden gennem et Brændpunct, perpendicular paa Axen, kaldes Parametern. **Hyperbolen** har 2 Asymptoter, d. e. to rette Linier, til hvilke de i det Uendelige løbende Grene af Hyperbolen nærme sig Beskandig mere uden at aae dem. Disse gaae igjennem Centrum og aane samme Vinkel med Axen. Imellem de samme to Asymptoter, i det andet Par Topvinkler, kan lægges en anden Hyperbol, som har Centrum tilfældes med den første. Denne kaldes den conjugerede $H.$, og dens Aze er tvært paa den første. Naar der tales om en $H.$'s blinde eller conjugerede Aze, da menes derved den conjugerede $H.$'s Aze.

Hyperboliske Logarithmer, s. Naturalige Logarithmer.

Hyperboloid er et krum Flade, der kaldes saaledes, fordi visse Snit i den ere Hyperboler.

Hyperboræere (gr.), \circ : de hinsides Boreas Nordensinden) Bøende, kaldte de Gamle alle beskjendte Fjolleflag imod Nord og \circ . Best, om vilde de troede, at de levede under Indfyldelse af en færgen gunstigt Himmel. Navnlige indfattedes under dette Navn alle de Fjolleflag, om boede paa den anden Side af den Bjergsæde, der begrænser Grænsland imod Nord. Man sagde om dem, at de behøvede et paradisiisk Land, at de søde en evig Ungdom og uforstyrret Sundhed, og at de i Apollo's Tjeneste aaebe en usindbaarlig Alder. — **Hyperboreisk**, orblig, beliggende mod Norden.

Hyperloun, s. Verkan.

Hyperides var en af de 10 attiske Talerere, samtidigt med Demosthenes. Han var en Discipel af Plato og Isokrates og fluttede sig i sin politiske Opdræbten til Demosthenes og det patriotiske Parti imod det macedonistiske Indbende. Han talte derfor ogsaa Sjæbne med sine politiske Benner. Da det fædrelandsindbende Parti aabte maattet bukke under i den lamiske Krig, hgtede han til Egina, hvor han blev grebet og henrettet paa Antipaters Befaling (322 Chr.). Af hans mange Taler var, med Undtagelse af nogle ubetydelige Fragmenter, lige indtil den seneste Tid Intet bekjendt; men 1847 indt Englandsbereren Harris en Papyrusrulle i en gyptisk Grav i Nærheden af det gamle Theben; den indeholdt betydelige Brudstykker af en Tale, som $H.$ i Darpalos's Sag havde holdt mod Demosthenes. Kort efter fandt en anden engländer (Arden) paa samme Sted en Papyrusrulle, indeholdende Beslutningen af $H.$'s Tale for Plophron og den fuldstændige Tale for Eugenipos. Disse betydelige og interessante Fund ere mere blesne forsegde med $H.$'s Liigtaale over e i den lamiske Krig faldne. $H.$'s Taler ere bdivne af Boeckh, Schneidemin, Sauppe o. A.

Hyperiner, s. Amphipoda.

Hyperion, s. Sætos. — $H.$ er Navnet paa en af de Drabanter eller Dipplaneter, som bevæge sig omkring Saturn, s. Saturn.

Hypermeter (gr.) kaldes i Metriken et Vers, vis regelmæssige Længde overskrides med en Slutningsstavelse.

Hyperoraber (Overlister), s. Aiter.

Hypersten (gr.) er et med Angiten nærbeslægtet Mineral af tombakbrun, sort eller grønlig Farve og en metalagtig Perlemoderglands. $H.$ er en Hovedbestanddel i forskellige plutoniske Bjergarter, s. Gr. i Pyperit eller Hypersthenbjerg (Kabrado og $H.$), og forekommer især i Sverrig, men ogsaa i Norge og flere andre Lande.

Hypersthenie (gr.), Overmaal af Kraft, Hyperæsthe, hvad der skyldes en saadan, ere Udtryk fra Brownianismens Tid, hvormed man betegnede Tilstanden under hidlige Sygdomme, Betændelser etc.

Hypertrøphie (gr.), overbrevet Bægt, betegner i den patologiske Anatomie en saadan Tilstand af Legemets Bæv eller Organer, hvori bløde ere tiltagne i Mæsse og Omfang, uden at fremmede Bestanddele eller Bæv ere ubillige deri.

Hyperæmie (gr.), s. Blodrigdom.

Hyppasis eller **Hypanis** (nu Vedscha eller Vepasha) kaldtes af de Gamle en af Indus's Biskober, ved hvilken Alexander den Store sandt Maalet for sine Erobringer og opreiste flere Aitre.

Hyppium er en Planteflag af Roskernes Familie, som er udbredt over alle Klimater paa de forskjellige Localiteter, i Bandet, paa Jordan, paa Trærne, Lage o. s. v. Den indholder over 600 Arter, der især blise af Bigtighed i de koldere tempererede Egne ved den store Andeel, den har i Trøvedannelsen.

Hyppochondrie (gr.) er en sygelig Tilstand, der staar midt imellem Nerve- og Standsygdomme. Den karakteriserer sig ved en overbæven Beskjæftigelse med sin egen Person, enten med sit Besindende eller med sit Værd i det Hele, hvorover der vaages saa sygelig, at den valte Opmærksomhed fæbte opdager og ængster sig for, at Roget er iverien. Den almindeligst bemærkede Form deraf er altsaa en sygelig Ængstelse for Sundheden, der viser sig ved Opdagelsen af de forskjelligste, ofte forunderligste imaginære Sygdomme, paa hvilke den Syge i Virkeligheden troer, og hvorved han naturligvis lider meget. Mængen $H.$ skyldes ogsaa virkelige materielle Lidelser, navnlig Underlivssygdomme og Fordoielsesbesværligheder, og fra disse udgaae da den hypochondriske Stemning; men mange $H.$ ere ogsaa ganske immaterielle. Englandsberens Spleen er en høi Grad af $H.$, der ofte fører til Selvmord. — $H.$ er en Sygdom, som der hører stor Kraft haabe hos den Syge og hans Omgivelser til at beseire. Hovedsagen er at drage hans Tanter bort fra hans egen Person, altsaa modarbejde et Slags Egoisme, hvilket man søger opnaae ved Udsprebelse, regelmæssig Beskjæftigelse, Reiser, Babelure etc., og under materielle Lidelser ved det rette Henlyt til disse.

Hyppogastrium (gr.) er i Anatomien den nedre Egn af Underlivet, grændser opad til Navelæggen, nedad til Lykterne og Stambeudsegnen.

Hypporpyder (Underlister), s. Aiter.

Hypostadie er en medfødt Dannelsesfejl af de mandlige Kjønshole, som bestaaer i, at Urinrørets forreste Mundning ikke ligger paa Spidsen af Lemmet, men paa dets Underflade eller ved dets Rod. **Hypostadien** kaldes den, der lider af denne Fejl; og er som oftest, ialfald naar det er de høiere Grader deraf, adleubdygtig.

Hypostase (gr.) betegner i den pathologiske Anatomie den Tilstand i Legemets Væv, som frembringes, naar Blodet ved sin egen Vægt faaer Lov til at opfylde disses laabefliggende Dese, hvilket altsaa tyder paa en Svagheit i Krebsløbet og almindelig Mangel paa Krafter.

Hypothet (gr.), s. Pant.

Hypothente (gr.), Mangel paa Kraft, efter Brown modfat Hysterhenie.

Hypotenusen (gr.) er den Side i en retvinklet Trekant, som ligger over for den rette Vinkel. De to andre kaldes Katheterne. Hypotenusens Quadrat er lig Summen af Katheternes Quadrater, hvad enten Ordet Quadrater tages i den geometriske eller arithmetiske Betydning (pythagorisk Løsesætning).

Hypothallus (gr.), Underløv, kalder man hos Kavarterne det ved Sporerens Spiring fremkommende, af løse Celletraade dannede Legeme, paa hvilket først det egentlige Løv (thallus) udvikles.

Hypothese (gr.). I Erfaringsvidenskaberne kalder man en saadan forklaringsgrund af Hænomenerne, som ikke direkte kan bevises, men hvis Rigtighed først efterhaanden bliver indlysende ved Overensstemmelse med Erfaringen, en H.; men denne kan dog gjerne opnaae den højeste Grad af Visshed, s. Gr. den Newtonske Tiltrækningslov. — I et matematisk Beviis kalder man det Svine H.; det, der skal bevises, kaldes Theses.

Hyporanthin er et høidt krystallint Legeme, der hidtil kun er efterviist i Miltten hos Dren og Mennesket, i Hjertet og Hjerteslobet hos Dren og i Blodet ved Leukamie. Det er næsten uopløseligt i Vand.

Hypsiorymnus, s. Kengurus.

Hypstikarier er Navnet paa en religiøs Sect, som opkom i det 4de Aarh. i Kappadocien i Lilleasien. Dens Tilhængere tilbede den ene Gud under Navn af den Høieste (gr. Hypsistos) og iagttog de jødiske Spise- og Sabbatlove. — Sagn. Ulmann, „De Hypstikarils“ (1823).

Hyracium er en Substant, der samles paa det gode Haabs Forbjerg og antages at være Excrementer af en Grævling (Hyra capensis); den har en gennemtrængende Lugt som Bøvergel og bruges lidet iftedesfor eller i lignende Tilfælde som bette.

Hyrax er Navnet paa en lille Pattebyrslagt, som i Udseende, Størrelse, Bevæggelser og Leve-maade meget ligner Gnabterne og nærmest kan sammenlignes med Murmelbyrene. Den har en tæt, blød Pels, et rundt Hoved, smaa Øren, lange Barbørster, ingen Hale, lave Been og gaar paa hele Foden, hvis Læer ere forsynede med brede, hovagtige Negle. Den mangler ogsaa Hjærnetænder ligesom Gnabterne, har solde Rindtænder og store Fortænder og lever i Klippegne, hvor den skjuler sig i Klippehuler eller graver Hul i Jorden; undertiden skal den endog saa bestige lavere Træer. Uagtet alle disse almindelige Ligheder med Gnabterne, viser dog en nærmere Betragtning af dens Tandforhold og Beenbygning, at den hører til Eghubene og er nærmest beslægtet med Capiren og Nasehornet, uagtet de i deres Ydre og Leve-maade ere saa forskellige. Der findes isorrigt ogsaa endel udsøde (fosfile) Former,

som grupperer sig om H.-Slægten og udfolde Mellemrummet mellem dem og de større Eghubeformer. De uulevende, ikke talrige egne H.-Arter findes i forskellige Egne af Afrika, Arabien og Syrien.

Hyrdebrev kaldes en Kundskrivelse, som en Biskop til en fastsat kirkelig Tid, eller under særdeles vigtige Omstændigheder, udsteder til den ham underordnede Geistlighed eller til de Troende i Diocetet. Denne Skik, saavelsem Navnet, blev fra Katholikerne oglaa optagen af den protestantiske Kirke, saavel den lutheriske som den reformeerte. H. udstedes af de protestantiske Biskopper i Almindelighed ved deres Embedstilltrædelse, af de anglicanske Biskopper hvert 3die Aar. 1817 paalagdes det, i Anledning af Reformationsfejsten, samtlige Biskopper i Danmark samt Superintendenten og General-superintendenten i Hertugdømmerne at udstede H. til samtlige Præster; de skulde iforeveid ved Drevbrevling enes om Indhold og Form. I den seneste Tid udstede afskillige danske Biskopper aarlig et H.

Hyrdebogst, s. Bukstik Vørste.

Hyrdetakste (Capsella) ere eenaarige Urter af de Korsblomstredes Familie med smaa hvide Blomster og flade, 3-lantede Stulper. De have deres Hjem i Europa, men ere nu udbredte over næsten alle Verdensdele som et ofte besværligt Uerudt i haver og Marker. Den mest flandinaviske Art er C. bursa pastoris (alm. H.).

Hyre kaldes deels det Reiesforhold, som finder Sted mellem Skipperen og de af ham antagne Skibsfolk, deels den Løn, disse efter den indgaede Contract skulle have, og som i Almindelighed bestemmes maanedsviis (Maanedsh.). Saaledes at leie Skibsfolk kaldes at hyre eller forhyre dem.

Hyranten kaldtes et gammelt Landskab i Iran mellem Elbrusbjergene og det caspiske Hav, det nuværende Masanderan; i den bjergfulde Deel var det et raat, vandrigt Land, i Dalene og Lavlandet høist frugtbar paa Korn, Bliin og Frugt. Dets vilde Beboere vare seldse uunderkastede persisk Verrebumme, med Undtagelse af en Periode under det partihske Verrebumme, hvori de havde deres egne Konger.

Hyrkanus er Navnet paa to jødiske Hysterpræster og Forster af Kallabaernes Slægt. Johannes P., Simons Søn, 136—106 f. Cr., udbøiede sit Gebeet til det gamle davidske Riges Grændser. Af hans 5 efterladte Søner regjerede Aristobul og Alexander med Kongetitel. — S. II, den forrige Sønnesøn, Alexanders Søn, blev 96 f. Chr. i Jerusalem udræbt til Konge, men fortrængtes af sin Broder Aristobul; efterat han forjæves havde kæmpet for Thronen, udnævnte Pompeius ham senere (63 f. Chr.) til Hysterpræst og Ethnarch. Cesar skabfæste ham i denne Stilling. Antigenes, Aristobuls Søn, som havde vundet Partherne for sit Parti, bevogede dem til at bortløbe f. i Fangenskab til Selucia 40 f. Chr. Herodes den Store søllede ham tilbage og lod derpaa den 80aarige Dling dræbe.

Hyrll (Sof.), Anatom, født 1811 i Eijenshadt i Ungarn, siden 1845 Professor i Anatomie i Wien, har beskæftiget sig meget med den sammenlignende og topographiske Anatomie og fre-

vet derom afskillige fortrinlige Værker: „Beiträge zur vergleichende Anatomie“ (1850); „Das uropoetische System der Knochenfische“ (1851); „Lehrbuch der Anatomie des Menschen“ (1847; 4de Dpl. 1852); „Handbuch der topographischen Anatomie“ (2bet Dpl. 1852; oversat paa Dansk ved Dr. Engelsted).

Hyssopus, s. Fov.

Hystaptis, s. Darius.

Hysterie (gr.), Moderhyge, er en egen nervøs Tilstand, der som oftest angriber Qvinden, i Almindelighed i Forbindelse med sygelige Tilstande eller med de naturlige Overgangsperioder i hendes Kjønsliv og Kjønsorganer. Den karakteriserer sig ved en stor Mangfoldighed og Ubregeelighed af alle de forskjellige Nervetilfælde, Fornemmelse, Smerte, Kræmper, Lammeheder o. s. v., hvortil den kan give Anledning, hvilke alle kunne findes ligesaa hurtig, som de ere optraadte. Lunefuldt, sørgmøbig eller overgiven Stemning følger gjerne med, ialfsald stor Tæthed for Sindindtryk's Modtagelse, stor Bæstselighed i Omgang og Plete. Vigtigt er det at have den Syges moraliske Kraft, Villien til ei at give efter for sine Fornemmelse; hertil hjælper bedst alvorsligt og regelmæssigt Arbejde, Betægtelse, Aandens og Hjertets Udbragelse. S. har hjemme i alle Samfundsklasser, dog vel hyppigst i de høiere, hvor Uebidgang, Bælevnet og sanseløse Nødder især aflappede Nerveslivet. — **Hysterotomi** (gr.) bruges i endeel sammenfattede Ord, som omhandle Livmoderens (Uterus), saaledes: **Hysterocæle**, Livmoderbrud, et Brud hvor Livmoderen er traadt ud gennem Brokaabningen. **Hysterotomie**, Livmodersnit, enhver Operation, der medfører Kirurgisk Indgreb i denne, især dog Keisersnit. **Hysterotom**, et skarpt Instrument, bestemt til en vis Operation paa Livmoderens Hals. **Hysterostomie**, Undersøgelse af Livmoderen ved Synet, ved Hjælp af Modberpeilet (Speculum vaginæ).

Hysteron Proteron eller **Hysterologie** (gr.) kaldes en grammatisk Figur, som forandrer den naturlige Orden af de Begreber, der skulle udvikles, og gjør det Sidste til det Første.

Hystrix, s. Gnavevinddyttin.

Hytte kaldes paa et Sted den Opbygning, som findes agterude ovenpaa søerfte Væl, bestemt til Logis for Passagerer eller Officerer. Dette Udtryk benyttes dog kun, naar Taget eller Dækket over de deri værende Lufter gaar fra Reeling til Reeling, saaledes at Passage rundt om den er umulig; i modsat Fald kaldes den Kuf.

Hytte (eller egentlig **Smeltehytte**) kaldes en Bygning, hvori der findes Indretninger (Ovn, Blæseværk o. s. v.) til paa heet Veit at udvinde Metaller eller metalliske Producter af de i Naturen forekommende Forbindelser og bringe dem i den Tilstand, hvori de bedst egne sig for Handelen og til teknisk Brug. Ordet benyttes dog ogsaa undertiden om Anlæg med lignende Besigt, men hvor Fremstillingen enten alene eller for endeel foregaaer paa den vaade Veit.

Hvæne (Hæna) er Navnet paa en Kobberfølg med sammentrængt Bygning, temmelig høie Been, straa Ryg, saa at Dyrene ere høiere over Forbenene end over Bagbenene, kort Hals, langagtigt Hoved med

tyl Snude, smaa Vane, spidse Øren og bukket Hale; de gaar kun paa Tæerne og have i deres Tandforhold meest Lighed med Kattene; dog ere Kindtænderne tykkere, stærkere og talrigere, Hjørnetænderne mindre og Fortænderne større. Ved Gaffertærne, der afsondre en stinkende Bæbste, ved den graae, langhaarede Pels, der banner en Manke langs nedad Ryggen, ved den karakteristiske Tegning, bestaaende af mørke Striber eller Pletter paa brun eller graafuld Bund, minde de stærkt om Biverterne eller Desmerlattene, med hvilke de ogsaa have Fædbesand tilfælleds, og de betragtes visnok tyngst, uagtet Forskjellen i Tandforholdene, som store, korte, afrigende Biverreformer. Nu findes der kun S. i Afrika og Asien (den sribede S. [H. striata] i Nordafrika og Forasien indtil Kaulasus, Altai og Ganges; Stranbulven [H. brunnea] og den plettebe S. [H. crurata] i Syd- og Mellemafrika), men i en tidligere Tidperiode gaves der ogsaa S. i Europa, blandt hvilke Hule-S. (H. spelæa) i Europas Kioffehter især er mærkelig. S. ere seige, graabige Kobdyr, der om Natten angribe Faar, Gæder, Væser eller opsøge Aadser og Lig, f. Ex. paa Kirkegaardene, og som med deres stærke Tænder kunne knuse de stærkeste Knoller, men dog lade sig jage bort af Hundene. — I Sydafrika gives der en lille Høneform (Proteles Lalandi), der i Ubeende og Bygning ganske ligner en lille sribet S. (Snuden er lidt spidser, Ørene lidt større), men hvis Besætning af Kindtænder er ganske rudimentær, kun 4 smaa tegledannede Stumper i hver Kjæbebeel. Dette afvigende og for et Kobdyr høist paafaldende Tandforhold forklares imidlertid let derved, at den lever af meget blødt Kjød, især af det fedthafte Faars Fedtpuder og af spædt Kjød, Lam o. desl.

Hættelse, s. Behættelse.

Høgebærtra, s. Prunus.

Høgeter og Maller kunne forberediges for Haanden eller paa Maffine; i første Tilfælde blive flere lige lange Stykker Messingtraad samtidig høiede til den bestemte Stikstille med Flaad- og Rundtang; i sidste løber en afslæpset Traad ind i Maffinen, der banner S. eller M. een for een ved Afspinning og Vøining.

Hølleable (Frankmandenes le Doucin, Malus rutescens) er et i Mellemuropa vildt vorende Ebletra, der ligner Paradisæbletraet, men er stærkere af Vært. Da det ikke opnaar den samme Størrelse som Stovæbler, benyttes det af Gartnerne til Grundstammer for de Ebletraer, de ville holde i Dversform. Det formeres ved Afkæggere, Kobflug og Frø.

Hæler kaldes den, der modtager Gjenstande, hvorom kun veed eller formoder, at de ere stjaalne, eller lægger Dølgemaal paa Koster, der efterlyses som Eieren ulovlig fratomme. Efter den ældre danske Lovgivning ansaaes S. med samme Straf som Tyven („Hæleren er ligesaa god som Stjæleren“); men dette Princip er forladt i den nyere Lovgivning, der i det Hele kun belægger Hæleri med den halve Straf af den, hvormed Tyveri straffes.

Hæma (gr.), Blodet, bruges i lægevidenskabelig Betydning til Sammensætningen af mange Udtryk: **Hæmagoga**, bloddrivende Midler, nærmest Menstruationsmidler. **Hæmalopie**,

Udgydning af Blod i Diet. **Hæmatose**, Stræk for at see Blod. **Hæmatemese**, Blodbrækning (s. d. A.). **Hæmateese**, Blodbrøl, Udgydning af Blod i Tæstlens Stebebinde. **Hæmatodes**, tungus, Blodvamp (s. d. A.). **Hæmatographe**, Beskrivelse af Blodet. **Hæmatologie**, Læren om Blodet. **Hæmatopise**, Ansamling af Blod i Blomberen (= Hæmatomotra). **Hæmatose**, Blodtilberedning. **Hæmatosemiblernes** Forvandsling til Blodbestanddele. **Hæmaturie**, Blodpis.

Hæmatin er et æggehvideagtigt Legeme, som sammen med Globulin danner den indvendige (halvskydende?) Mæsse af Blodlegemerne (s. Blod, Blodbrød og Globulina). S. kan fremstilles af de ved Tilblanding af svovlsuurt Nætron af Blodet udfældte Blodlegemer, ved nemlig at udtække disse med svovlsyreholdig eller ammoniakholdig Biinaand, hvorved S. fortrinnsvis opløses, medens Størstedelen af Globulinet bliver uopløst tilbage. S. er da, saaledes fremstillet, et mørkebrunt Pulver, som ved Forbrænding efterlader c. 10 pCt. Jernoxide; men det er rimeligt, at det under Behandlingen for at fremstille det er blevet noget omdannet, saaledes at det ikke er aldeles saabant, som det findes i selve Blodlegemerne.

Hæmatit, s. Kobberkæen.

Hæmatokrykfallin er et æggehvideagtigt Legeme, der kan fremstilles i Krykfaller af Blodet hos forskellige Dyr (Kotter, Muns, Egern o. s. v.) og skal ledelige Hæmatinet. Dog er det neppe noget kemisk-reent Legeme, dels Græntens som saabant maa i hvert Fald endnu betragtes med nogen Mistro.

Hæmatopus, s. Strandstade.

Hæmatodynamometer, Blodkraftmaaler, er et Instrument, der er bestemt til at maale Blodets Tryk i Blodlarrene og Strømmenes Styrke.

Hæmatophthalmie (gr.) betyder Blodudgydning i Dets Bøv eller Huler. **Hæmatopse** eller **Hæmatopse**, Blodspytning, Blodhoste (s. d. A.). **Hæmorragie**, Blødning. **Hæmorrose**, Blodflod. **Hæmose**, Blodundersøgelse, navnlig ved Hjælp af Mikroskopet. **Hæmose**, Standsning af Blodløbet, især Standsning af Blødning.

Hæmorholder, den gyldne Aare, kaldes en Sygdomstilstand, som viser sig ved en Udvidning af Cubetarmen og dens Aabnings Blod-aarer, hvorved disse kunne danne større eller mindre Knuder ved Anus, s. Knuder, Tæller (Marsca). Disse kunne være meget smertelige, betændes undertiden, og give ofte Anledning til Blødninger under Stolsgangen, o: Rydende S., i Modsætning til saabanne, som ikke bløde, de stinde S. En egen Legemconstitution synes at betinge Udsviklingen af denne Sygdom, der er langt hyppigere hos Mandfolk og Børne end hos Qvinder og Børn. Stillefældende Levevis, rigelig Ernæring og træg Forbøielse begunstige dens Udsvikling, og hertil maa fornemmelig tages Hensyn ved dens Behandling.

Hæner er i det ældgamle nordist-mythologiske Digt „Ebluspa“ i „den ældre Edda“ en As, der, tilligemed Odin og Loder, skaber de første Menneker, en Mand og en Qvinde, Af og Embla. I „den yngre Edda“ optræder derimod Bile og Be, ifstedesfor Hæner og Loder, ved denne Leilighed.

Hængebro, s. Bro.

Hængesæl kaldes tilføjes den Seng, hvori Matrosen ligger. Den bestaaer af et Stykke Seilbug, inderet sammen i begge Enderne med en stor Mængde Læner, som ende i et enkelt Stykke Løug, der besæftes i en Krog; indei findes en Madrats og et uldent Teppe. Kvien vil naagtet Sælets slingrende Bevægelse ved bestandig beholde sin horisontale Stilling.

Hængeleie kaldes et Teppeleie (s. d. A.), som underkættets ikke nedensfra, men fra Siden eller ovenfra. S. finde især Anvendelse, hvor en Bevægelse skal transporteres et langt Stykke i horisontal Retning ved sammenkoblede Rier, der løbe under Løstet i en Bygning, langs en Bæg eller en Række Søiler, der bære Løstet. — **Hængeslæner** kaldes i Watts's Parallelogram (s. d. A.) de nedhængende Stykker, der forbinde den yderste Halvdeel af Balancierens med Parallelslykkel. De ere indbyrdes parallelle, og dobbelte, for ikke at trykke Skjævt paa Væltene. Der er to Puncter i S., som, naar disse ikke ere altfor korte, have en meget nær retlinet Bevægelse; den nederste (ved Slidsmaskiner den øverste) Ende af den ydre S., som faaer i Hærbindelse med Enden af Stempelslangen, og Midten af den indre S., som pleier at drive Luftpumpen.

Hængesæl kalder man en Lørdemose, naar den har naaet det Udsviklingsstrin, at der over et med fortsværende Substanser opspildt muddret Band har dannet sig et sammenhængende Teppe af levende Planter, paa hvilket man kan stride hen over Mosen, Njændt med Hæne for at fiske igjennem og begraves. I Sønder-Brarup Mose i Sydlesvig har man saaledes fundet Lemninger af et heelt Troppercorps, ligesaa i Solvæsmosen i Nordengland, og de mange fortrinlig vedligeholdte Skeletter af Pattedyr, som ofte opgraves af vore Moser, vise, at Dyr tidligere hyppig ere gaaede til Grunde paa denne Maae.

Hængesæl kaldes i Bygningssvæsenet en stærk, krumbøjet Bjælle, der tjener til Dræger for andre, som ere ophængte i den ved Hjælp af Jernstæler e. besl. Netop paa Grund af sin buede Form, der saaledes lader den kunne anvendes som et Slags Hængvært, beskriver den større Bæredone end en retlinet Dræger af samme Dimensioner.

Hængvært er en Construction af Lømmer eller Jern, der hjælper til at bære en under den liggende Bjælle. Det anvendes, naar denne skal overpænde saa stort et Rum, at den ikke kan ligge frit paa hele Længden, og Dækningsbeberne ikke tillade at understøtte den nedensfra (s. Ex. ofte ved Tag- og Broconstructioner). Det enkelte S. bestaaer af en lodret Støtte, Hængesællen, som ved et Par Stræber ovenover Bjællen bliver holdt i sin Stilling, saa at den kan bære en betydelig Bægt uden at trækkes ned. Stræberne ere nemlig fast fæstede mod Bjællens Under og danne enten en Trelant, der ikke lader sig forskyde til nogen af Siderne, og i hvis Toppunct Hængesællens ene Ende er besæftes, medens den anden naaer ned til Midten af Bjællen, der ved et saakaldet Hængesæl er forbundet med den og derved forhindret fra at synke. Ved større Spændinger, hvor Stræberne vilde blive for lange og altsaa

ille stibe nok, bruges 2—3 . . . Hængsler (dobbelt, tre dobbelt o. s. v. &c.), mellem hvilke der er indfaldt Spændtriler. — Foruden disse af lutter retliniet Lømmer eller Jern sammensatte S. anvendes ogsaa Sne-S., hvis Hængsler bæres af stærke Vælske, Klante eller Jernbuer.

Hær er den samlede Krigsmagt i en Stat. For at bruges til Krig maa S. allerede i Fredstid være organiseret og disciplineret, o: Tropperne maae stilles tilføje, udrustes, udbannedes og ordnes i passende Afdelinger under særlig udbannede Befalingsmænd; Krigsmateriellet maa være tilveiebragt og velbeholdt (s. isvrigt Art. Arme). I de ældste Tider bandede Kriegerne i Indien og Ægypten en søregen Raste; i Grækenland var tilveiebragt enhver Borger Soldat, men Leietropper fandtes ogsaa; Philip af Macedoniens og Alexanders Hære vare næsten allerede staaende. Hos Romerne var i Begyndelsen ogsaa den vaabnede Borger Soldat; fra Marius's Tid kom leiede Tropper, og under Keiserne en staaende Krigsmagt. Hos Germanerne gjaldt det almindelige Opbud af alle vaabenfygtige Frie. Lehnsvæsenet stabe en søregen Hærens retning med Lehnsvæsenet som Hærens Kjerne, hvorom Leiesvendene stude sig. Carl VII af Frankrig bandede staaende Hære; saadanne vare ogsaa Janitscharen i Orienten og Streitigerne i Rusland. Først efter Tredveaarstriden bleve de staaende Hære almindelige i hele Europa, og bestode da meest af hvervede Tropper. Den franske Revolution stabe 1798 den almindelige Udfriktion af Folket, som senere alle andre Nationer mere eller mindre have optaget, saa at nu næsten alle Lande rekrutteres ved regelmæssig Udfriktion.

Hærbegreb kalder man en Masse, hvormed Fjale og Kæmpe bevæjles, inden de ophebes til Hærbning; den skal blive siddende under Sløbningen, men strax springe af under Afsløbningen, og sammensættes paa forskjellig Maade af Rugmeel, Kogsaft, Ojer o. M. Hovedbestanddel med S. er at forhindre en Iltning, der vilde stabe de fine Lænder; men da man tillige ønsker at stabe Staal et større Hærbhed, tillægger man gjerne stød Fornal, der virke ved en begyndende Indfætning (s. d. A.).

Hærbning af Staal er en overordentlig vigtig Operation, da saagodt som hele Staallets Betsbning beroer paa dets Hærbhed, d. e. den Egenkab, at man kan give det en temmelig nøie beregnet Hærbhed, beliggende paa begge Sider noget indenfor det bløde Jerns og Quartsens. Naar Staal ophebes til Iversø Barme og pludselig affjøles i Vand, bliver det haardt; lader man det langsomt affjøles, bliver det blødt, og saadan Hærbning og Blødgøring kan oftere gjentages, dog at især det fine Staal liden stærkt berøves. Stude man snste en meget stærk Hærbhed, kan man bruge særdeles løst Vand som en stærk Straale, eller bedre Barmelebere, s. Gr. Saltopløsninger; oftest snker man at gjenvinde Noget af den ved Hærbningens tabte Seighed ved at opoffre Noget af Hærbheden (s. Aalsøbning). I togende Vand hærbnes det gløbende Staal stet ilt, men forældes, hvis det er forberøvet ved stærk eller gjentagen Ophebing. — Dgsaa Hærbning af Gibs har ilt

ringe Interesse, da Gibsen saa fortrinlig egner sig til at modtage allehaande Former ved Støbning, men ved Ubrøringen en lang stige Mængde Vand, end den kemisk kan binde (s. Billedbning), indtager et unaturlig stort Rum og efter Dordampningen af det iltte bundne Vand bliver porøs, derfor langt blødere og lettere at opløse af Regn, end om den var compact. Denne Forøstet kan saa temmelig undgaaes ved at presse stød Gibspulver sammen i Formerne og siden lade det sparsomt indbuge Vand, s. Gr. af Vanddamp eller en siebliffelig Dypning i Vand, efterat det er dypet i smeltet Stearin. Stearin hærbner ogsaa til en vis Grad Overfladen af almindelig Gibsforbegøds. Kraftigt stød Hærbning dog ved Behandling med Alun: Gibspulver udrøres i Alunvand, glødes svagt, males og udrøres atter i Alunvand til Støbning. Saaledes behandlet Gibs er haard og modstaaer godt Vand, men buer kun lidt til stabe Sager, da den synker stærkt under Udfriktionen.

Hæretse (gr., d. e. Afsondring, Parti, Sect) kaldes i kirkelig Henseende enhver Lære, som vel har et kristelig, religiøst Præg, men indeholder Elementer, som consequent udbillede vilde opheve Christendommens Princip og dens absolute Betsbning. Efter de forskjellige Definitioner af Christendommens Princip vil altsaa ogsaa Grændsebestemmelsen, som angiver, hvor det Hæretiske begynder, falde noget forskjellig. Sættelse eller Hættelse kaldes den, som i væsentlige Puncter afviger fra Kirkens Troesbekendelse. S. er en Afvigelte fra Kirkens formevelst Lære; Schisma berimod en Afvigelte paa Grund af Cultus eller Forsætning.

Hærbhed (Rucedo) kalder man en sygelig Tilstand af Stemmen, hvor denne i større eller mindre Grad er berøvet sin naturlige Klang, er hæs. S. kan isvrigt variere i mange forskjellige Modulationer, som r, strattende, klangløs, toneless; indtil fuldkommen hvøifende. Stedse styldes den en sygelig Tilstand i Stemmeorganerne, oftest en materiel Ildelse af Stemmebaandene i Luftrøsrøvedet, men kan ogsaa berøve paa en Appelle af disse, s. Gr. efter anstregende Tale eller Syngen, eller under Rømhed. Det er en Seløstøge, af Helbreddelsen af denne Tilstand, der kan er et Symptom af en anden Ildelse, maa ubforbre meget forskjellige Fremgangsmaader, alt efter dennes Natur.

Hærbomme kaldes i Stampederter de fra Arken (Wellen) udfraaende korte, paa den ene Side afrundede Arme, der tjene til at løfte Stammerne. Igeledes sættes Vandhammer i Bevægelse ved S.

Hærvæsen er et Røst, der tjener til at flytte en Væst fra et Røst over i et andet. Man har to forskjellige Former: 1) Stilhærvæsen, som er et lige Røst med en snever Åbning formed og en Udbøvelse paa Midten. Sæntes den nederste Åbning i Røsten og man ved Sugning med Munden ved den øverste Åbning fortjæder Luften inden i S., vil den ubøvige Lufts Træl drive Røsten op i Røret, og man kan da tillukke den øverste Åbning med en Finger og løfte S., flydt med Væst, hen over et andet Røst. 2) Den togrede S. er et høiet Røst, hvis ene Green sættes ned i en

Bæstfe, der ved Sugning med Munden ved den anden Green. Bringes til at fylde Næret. Den ubønlige Lufts Tryk vil nu hindre de to Bæstfæsiler fra at stilles ab, og ligger den frie Kæbning lavere end Bæstfens Døerflade i Karret, vil Bæstfens følge den højere Bæstfæsiles Tryk og løbe ud igennem Næret. Det forslaaer sig, at S. ikke maa naae til større Høide over Bæstfens Døerflade end den Bæstfæsile, Lufttrykket kan bære; for Vand altsaa 32 Fod.

Hævning saavel som Sænkning af større eller mindre Dele af Jordstøpene har viist sig i alle Perioder af Jordens Tilværelse og forarsager endnu den Dag i Dag ikke væsentlige Forandringer i Døerfladens Niveauforhold. Ved Jordstøpene gradvise Afsløsing og Sammentrækning, navnlig i de ældre Jordperioder, danne de sig Kæver i den, hvorigennem Bandet trængte ned, og de derved ubilligede Dampetrykkelige da den stærke Døerflade gik og her i Beiret. Birker Trykkel mod et Punct, en Linie eller en Flade, fremkommer derved de tre Høvedsformer af S.: 1) den størmige S., der endnu saa hyppigt iagttages ved Vulcanerne; 2) den Høvedsformige S., som har fundet Sted ved Dannelsen af de fleste Høvedsformer, og 3) Plateau-S. Den sidste er det vanskeligst at eftergaae, indtagen i Kystlandene, ved at Havskallene ere høvede, som f. Ex. i Sydamerika, hvor de kunne træffes i en Høide af flere hundrede Fod over den nuværende Vandstand, navnlig i den sydlige Deel. Skandinaviens og Finland ere underkastede en langsom Plateau-S., der i Sverrig er bleven bestemt ved indhuggede Mærker paa Klipperne langs Kysterne, og den viser sig der større i den nordlige Deel (ved Torned) end i den sydlige. Celsus er den første, der 1748 har gjort opmærksom paa den forandrede Vandstand ved den bohusniske Bugt og Nærøen, og tænkte sig den forarsaget ved Bændemassens Formindskning, hvorimod v. Buch 1807 gav den rette Forklaring af Phænomenet. I Forbindelse hermed saae ogsaa den af Forchhammer efterviste S. af den nordøstlige Deel af Danmark indtil en Linie, der fra Nisumfjord gaar imod S. O. og skærer Nistisen af Fyen lidt søndenfor Nyborg, hvorimod den øvrige Deel af Danmark ikke mærkelig var forandret sin Vælggenhed i den Periode, hvori S. er steet. — Saaluart S. steer momentant, især i den ø. eller Høvedsformige, er den gjerne ledsaget af betydelige Forskyrrelser i den regelmæssige Lagdeling, saa at Lagene derved komme til at helde mere eller mindre høist, eller blive fastede aldeles uden Orden imellem hvarandre. I Mæns Klint sees et Exempel paa en sliq voldsom S., hvorimod Stevns Klint viser Birningen af den langsomme og regelmæssige S., hvorfor man ogsaa her seer Lagene indbyrdes parallelle, ganske som de oprindelig ere affatte paa Havets Bønd.

Høg er en særegen Maade, hvorpaa Gienbomsret og andre tinglige Rettigheder (Drugsret, visse Servitutrettigheder m. S.) erhverves, nemlig ved den blotte factiske Udøvelse af den ompurgte Raabighed i den ved Lovgivningen foreskrevne Tid, som efter den danske Ret er 20 Aar. Den, der i saa lang en Tid har besiddet en Ting og udøvet en Gærs fulde Raabighed over den, men uden at have nogen gyldig

Abløst til den, bliver saaledes derved loelig Eier af den, forudsat dog at rette Paagjelbende ikke inden Udløbet af det nævnte Tidrum har ad retlig Veie fordret sin Gienbom tilbage. Gælds-institutet er isørigt i sin Høed ikke noget oprindelig nordist Rettsinstitut, men er indført fra Romerretten; kun det særegne Slags S., der kaldes Døerflade er af gammel nordist Oprindelse. Den saaløbte Uderflade og Raabud (s. disse Art.) er slet ingen egentlig S. o: Erhvervelsesmaade, men kun Maader, hvorpaa en i og for sig gyldig Abløst bevises.

Høedert (Johan Frederik), svensk Maler, født 1826 i Jönköping, udbannede sig i Stockholm og München men især i Paris, hvor han 1853 udstillede „Christina och Monaldeschi“, 1855 et „Lappkapel“, 1857 en „Flakarsfamilj i Lapp-land“ og derfor erholdt udsatte Præmier o. l. v. Senest har han fuldenbt og i Stockholm 1859 udstillet et større Maleri for Salamonsumentet i Utmelant, forestillende Gustaf Basa i Begreb med at skjule sig i en derværende Kjelder for sine Forsølgere.

Høder er i den nordist Mythologie en Søn af Odin, som er blind, men meget stærk. Da Frig har taget Alt i Gøb paa at ville faaene hendes herlige Søn Valbers Liv, der træes af onde Drømme, og det er Afernes Tidfordriv at lade Valber staa frem paa Tvinge og stode, hugge og kaste Stene paa ham, saae S. yderlig i Kæbhen uden at tage Deel i Legen. Løse siger saa til ham: „Hvorfor stoder Du ikke paa Valber?“ Han svarer: „Fordi jeg ikke seer, hvor han staaer, og desuden er jeg vaabenløs.“ Da siger Løse: „Gjør dog ligesom de Andre, og viis Valber Høder ligesom de! Jeg vil vise Dig, hvor han staaer, slyd saa efter ham med denne Vaand!“ Derpaa rækker han ham en lille Bibie ved Næns Nistisen, som tyktes Frig for ung til at tage i Gøb. S. tager den og stoder efter Løses Anvisning. Valber gjennembores og saldt død til Jorden. — Denne Mythe fremstiller i et griebende Billede, hvorledes Døerfladen benytter den trostlydige Blindhed til at dræbe Ustlydigheden.

Høg er en bekendt dansk adelig Familie. Juh S. til Gjorslev (i Præstis Amt), født d. 8de Septbr. 1584, foretog sig i sin Ungdom vidtsøgtige Reiser igjennem de fleste Lande i Europa, ja endog til Egypten, og blev efter sin Hjemkomst første Hofmester for det af Kong Christian IV 1623 stiftede Sørs abelige Akademi, som han strax ved sin Yver for Bideustabeligheds Fremme bragte i stor Anseelse. 1627 blev han Rigsgaad og 1640 Rigsgaansler, hvilket Embede han beklæbte til sin Død d. 25de Mai 1646; han ligger begravet i Sørs Kirke. En anden Linie af Slægten eiede den gamle berømte Herregaard Bjørnholm (s. d. A.) i Randers Amt; Jør Juh S. fl. 1681 af denne og et Par andre Gaarde oprettet Baroniet Søgholm, som de Familien allerede udbyede med hans Søn Niels Trolle S., tilfaldt Grev Dannefsjold-Samsø, og senere blev neblagt.

Høg (Astur) er en Slægt af Dagtrofuglene, med kort, fra Hoden kroget Næb uden nogen egentlig Tal i Ranten, som hos Falkene, men blot med en Antydning dertil, samt med fortere og runderevinger og længere Hale, hvis Hals-

beel rager udenfor de sammenslebte Vingers Spids. Det er dristige og hurtig flyvende Røvsugle, der ligesom Falkene kunne gribe andre fugle i Flugten og derfor ogsaa afrettes til Jagt; dog slaae de ogsaa ned paa Jorden efter fugle. Hannen er meget større end Hannen. I Danmark findes den største Duehøg (A. palambarius) og den mindre Spurvehøg (A. nisus), begge mørkegraae eller graabrune paa Ryggen og lyse med brune Pletter og Lærlinier paa Bugen. Hos Spurvehøgen ere Fødderne tyndere og højere, og Hjertledningen naaer ikke saa langt ned paa Mellemfoden (Løbet) som hos Duehøgen. De ere især blevne benyttede til at fange Hønsfugle, f. Ex. Bagtler, og benævnes i Faldoneerproget „Løvsflugtsugle“ i Møbsætning til Vælsfalkene eller „Høisflugtsuglene“. — Den i Afrika levende Sanghøg (A. musicus) er den eneste Sanger blandt Røvsuglene.

Høgefjæg, f. Crocus.

Høgeugler eller Dagugler kaldes de Ugler, hos hvilke Dreaabningen kun er af middelmaadig Størrelse og uden Klap, og Hjertkraven mindre og afbrudt over Tøsen; desuden er Hjertledningen tyndere og deres Flugt højere og hurtigere end Natuglernes; de jage ogsaa ofte om Dagen uden vibere at paavirkes af Dagslyset. De gjøre derfor ligesom en Overgang fra de ægte Ugler eller Natuglerne til Dagsruglene, f. Ex. Klærhøge. See Ugte.

Høgeurt, f. Hieracium.

Høialter kaldes i Kirker med flere Altre det Alter, der staaer frit midt i Chorisken. Høide bruges i Geometrien i Forbindelse med Begrebet af Grundlinie eller Grundflade, og betyder dennes Afstand enten fra Toppunktet eller fra en modstaaende parallel Linie eller Flade. I en Trekant er det saaledes Perpendicularen fra Toppunktet paa Grundlinien, i et Parallelogram Grundliniens Afstand fra den modstaaende parallelle Side, i en Pyramide eller Kegle Perpendicularen fra Toppunktet paa Grundfladen, i et Parallelepipedum eller Prisme Grundfladens Afstand fra den modstaaende parallelle flade. Ved et Bjergs H. forstaaes vel undertiden den højeste Løps verticale Afstand fra den Bjergets omgivende Slette. Dog er dette nærmest dets relative H., hvormed den egentlige Bjergshøide i Geographien er den verticale H. over Havfladen. — I astronomisk Betydning er en Stjernes H. den Storcirkelsbue paa Himmelslugen, som fra Stjernen sælbes perpendicular paa Horizonten, eller den Winkel, som Synslinien mod Stjernen danner med sin egen horizontale Projection (d. e. den lobret under samme liggende horizontale Linie, f. Ostjonten). I samme Betydning tales ogsaa om H. af et terrestrisk Punct, som i saa Fald altsaa er afhængig af det Standpunct, hvorfra man maaler. — I Navigationen bruges H. undertiden i Betydning af Polhøide, f. Ex. „paa Høiden af Slagen“ d. e. under samme Polhøide eller Brede som Stagen.

Høidele en Linie, eller dese den i sammenhængende Proportion, er at dese den i to Dese, af hvilke den første er Mellemproportional imellem den hele Linie og den mindste. Seer dette med Radius af en Cirkel, bliver den største af Desene Side til den indfæstede regulære Tilant.

Høidemaaler kaldes i Forbøsen et Instrument, som bruges til Bestemmelse af Træernes Høide ved Sigter til sammes Toppe. Høiden findes da ved en paa Høidevinklens Størrelse og Sagttagerens Afstand fra Træets Fod begrundet trigonometrisk Beregning. Ved en særegen Indretning af nogle Instrumenter kan Høiden uden Beregning umiddelbart aflæses paa samme.

Høidemaaling. For at maale Højffællen imellem to Steders Høide har man anvendt forskellige Fremgangsmaader. Den nøiagtigste er Nivelering (s. d. N.), som kan drives til saa stor Nøiagtighed, som man ønsker, og som endog paa store Afstande ikke let medfører større Feil end nogle Tommer. Mindre nøiagtig er den trigonometriske H., hvor Høiden beregnes af de Vinkler, som forskjellige Sigtelinier, hvis indbyrdes Vælgigheden er nøie bekendt, danne med den vandrette Linie. Paa Grund af Straalebrydningen i Luften blive disse Sigtelinier imidlertid ikke rette, og man kan ikke med Sikkerhed beregne, hvor stor Krumningen er. Endnu mindre nøiagtig er H. med Barometret, der grunder sig derpaa, at Lufttrykket bliver mindre, jo højere man stiger, da Luften under os ingen Indblydelse har paa Trykket. Man kan nu vel temmelig nøie beregne den Høide, hvortil man i den samme lobrette Linie maa stige, for at Barometret maa falde et vist Stykke; men er Løsen om Højffællen imellem Høiden af to Steder, der ligger langt fra hinanden i vandret Retning, bliver Fremgangsmaaden noget unøjagtig, da Varmegradens Højffællighed tilligemed Vindens Retning og Stykke har stor Indblydelse paa Resultatet. H. med Barometret har i sin Tid været meget overvurderet.

Højer (Benjamin Carl Henrik), født d. 1ste Juni 1767, maatte Søerriks første og originalste Philosoph, blev 1789 Docent og 1798 Adjunct ved Universitetet i Upsala. Uagtet han ved flere om uødvandlig Dybsindighed og Klarhed i Fremstillingen vidnede Skrifter (hvoreiblandt især mærkes „Om et Pragmatisk forstållingssått i Historien“ og „Ahandling om den Philosophiska Constructionen“) havde gjort sig vel fortjent til videre Beforbring, blev han dog længe forbigaaet, fordi han som Sjælen i den for Jakobinst Lænkemaade mistænkte „Janttan“ (et i Upsala af de yngre Akademikere stiftet Samsfund) havde paadrager sig Regjeringens Misbehag. Først 1809, efter Revolutionen, blev han derfor udnævnt til Professor i Philosophie i Upsala, et Embede, som han dog kun i kort Tid beklæbte, da han allerede døde d. 13de Juni 1812. Hans „Samlede Skrifter“ bleve først flere Aar senere udgivne (1825—27, 5 Bd.).

Højer (Andreas), f. Højer.

Højer, en fælle paa Bestyrelsen af Hertugdømmet Slebvig, 1½ M. N. B. for Lønder, med c. 1,000 Indb., ligger i det blandede Distrikt og hører deels til Ribe Amt, deels (for Størstedelen) til Lønder Amt. Byen udgjør et Birk, hvis Birkfoged tillige er Herredsfoged i Lønder og S. Herreder. Af offentlige Bygninger er her Kirken, der er indviet til St. Peter og allerede 1385 var Sognetiske, og et fattigarbejdsbhuss. Byen har ingen Havn, men en Løse- og Ladeplads, der er tilgængelig for

Stkke af 9 Fods Dybgaende og er anlagt af et Interesentflaab. Den vigtigste Ubsjælsartikel er Kornvarer, meest til England og Holland. Ved Tolbtedet var 1857 hjemmehørende 6 Fæstøier af 97 Aulst. Løt ved S. begynde de flestvigste Diger, der fortsattes til Eiberen: N. S. for Byen har der udenfor Diget dannet sig et betydeligt Støkke fortrinlig Udenbigseng, der er af stor Bigtighed for Stedet.

Spiesteret er Benævnelsen for den værste Domstol i Danmark, som blev oprettet ved Fred. 14de Febr. 1661 og forlenet med den dømmende Myndighed, som for Souverainitetens Indførelse udvædes af Rigsraadet (eller, som dette i Genskab af Domstol ogsaa kaldtes, Herredagen, hvoraf endnu den populære Benævnelse for den lige til 1849 brugelige Form for den høitidelige Forlyndelse af S. S. aarlige Raabning „at ride Herredag ind“). S. blev oprindelig kun sat eengang om Aaret, og vedblev da at holdes, saalænge der var Sager at behandle, og skjøndt Sagerens Antal nu er tiltaget saaledes, at Rettens Samling varer hele Aaret igjennem (dog inddeelt i 3 ordinaire og 2 ekstraordinaire Sessjoner), betragtes det dog endnu, som om den kun sattes eengang aarlig, og denne Fiction har ogsaa Indflydelse paa Formen for Indstævningen m. S. Den egentlige Præsident for S. var lige til 1849 Kongen, som ogsaa eengang hvert Aar ved Rettens Raabning, den første Lørdag i hver Marts Maaned, virkelig indtog Forfædet i Retten, og selv afsagde Dommen; men dette Forhold er nu ophørt efter den ved Grundloven indtraadte Afvikelse mellem den dømmende og den udøvende Magt, hvilken sidste nu er den eneste, der er bleven tilbage hos Kongen alene. S. bestaaer af en Justitiarius og 13 Afsessorer (dog at kun 9 Medlemmer behøve at votere i en Sag), og Proceduren er offentlig og mundtlig; dog behandles enkelte Sager skriftlig. Præmisserne til Spiesteretsdommene bleve tidligere holdte hemmelige, men nu er deres Offentliggjørelse paabuden. For hvert nyt Spiesteretsaars Begyndelse affattes en saakaldet Spiesteretsorden o: en Fortegnelse over de til dette Aar indførte Sager i den Rækkefølge, hvori de skulle foretages; imidlertid gives der en Mængde Sager (heriblandt alle criminelle), som altid ere berettigede til Behandling strax efter deres Indstævning, fremfor de paa Ordenen anførte Sager, og da der saaledes ved disse saakaldte anticiperede Sager idelig gjøres Brud paa Spiesteretsordenen, opflaars der for hver enkelt Uge i Retten et saakaldet Spiesteretsfort o: en Fortegnelse over de i denne Uge foresaldene, deels Ordenssager, deels anticiperede Sager. — Norge, som tidligere stod under den danske S., har efter Afvikelsen fra Danmark faaet sin egen S. — Ogsaa Sverrig har sin S., som 1789 oprettedes istedetfor Raadet.

Spiestokrup er en Kirkeby i Sjælland, Njordenhaans Amt, som er bleven bekendt af et Slag i Borgerkrigen mellem Svend Grathe og Lund Magnussen 1150, hvori den sidste blev overvunden, ligesom ogsaa af, at der aftaltes d. 18de Febr. 1658 foreslbig Vetingelserne for den for Danmark saa uheldige Fred, som blev sluttet saa Dage derefter i Roskilde.

Spiestorstedet er en almindelig Benævnelse for de største Statsforbydere, og navnlig maa efter den danske Lovgivning dertil henføres Angreb paa Statens Forsamling, Oprør mod Kongen, Angreb paa dennes Person eller paa Rigsdagens Sikkerhed eller Frihed. Straffen derfor er efter dansk Ret en saabel ved foregaende Lemlæstelse (Saaandens Afspugning) som ved efterfølgende vanærende Behandling (Kroppens Partering og Henlægning paa Steile og Hjal samt Hovedets Henstættelse paa en Stage) skjæret Livsstraf.

Spiestant. „Paa Spiestant“ siges f. Ex. en Steen eller et Støkke Lømmen at ligge, naar den Side, hvorpaa det hviler, er smadret end den opretstaende.

Spieste Skruer kaldes en saadan, der kan tærnes dannet ved, at en Straaplan, hvis laveste Ende vender tilvenstre, er vistet om en lodret Cylinder; en Skruer med modsat Hældning kaldes venstre. Naar ikke den sidste Hældning er uovvendig, f. Ex. paa de venstre Enden af Bogvarer, hvor Mottriken ellers vilde arbejde sig løs, bruges altid h. Ved nogle Værktøier gjøres en lignende forskjiel, forsaavidt de ere symmetriske og det paa forskjellig Maade, efterstom de skulle føres med h. eller venstre Saaand. S. File haves saaledes deres Krydsning hældende paa den ene Ved mod Ribtilinien; h. Dreborer ere tilfølbne fra den h. Side.

Spiesangen eller Sangesens Sang kaldes en i det gamle Testaments Kanon optagen Digtning, som ved glødske Farver skildrer Kjærlighedens Sorg og Kjærlighedens Fryd. Indtil den nyeste Tid har der været stridt, om det er den jordiske Kjærlighed, Digteren besynger, eller om han kun under dennes Billede har villet henlyde til den himmelske og guddommelige Kjærlighed, altsaa om den bogstavelige eller allegoriske Fortolkning er den rette. De allegoriske Fortolkere for Chr. tydede den om Guds Kjærlighed til Israels Folk, og efter Chr. om Forholdet imellem den himmelske Brudgom og den kristne Menighed. Den allegoriske Fortolkning har nu kun faa Tilhengere. I Oerstriften nævnes Salomo som Forfatter, og Digtet kan i alt Fald ikke være meget yngre.

Spiestole, den kongelige militaire, er den Underviisningsanstalt, hvorfra Rekrutteringen stier til Officerscorpset af Artilleriet og Ingenieurerne og til de yngre Klasser i Generalstaben. Den er oprettet 1830 af Kong Frederik VI. Tidligere havde af de specielle Corps kun Artilleriet haft sin særegne Underviisningsanstalt, nemlig Artillerie-Cadet-Institutet; men dette, der havde virket siden 1772, traengte besyng til Reform; det var den daerørende Oberstlieutenant (senere Generalrigscommissair) J. R. B. Abrahamson, hvis Iver og Indflydelse hos Kongen det skjedtes, at Planen for den nye Lærestift fremtraadte, og det er ham, der fra 1830 til 1835 som Stolens Underviisningsdirecteur hævdede dens Bestaaen mod de Angreb, der fra mange Sider gjordes imod den. De første 4 Aars Erfaring levede til en noget forandret Plan af 1834, der 1836 atter modificeredes. Ved Frederik VI's Død 1839 afsjed den tidligere Chef, Generallieutenant F. Bålou, og afsstedes af Oberst (senere Generallieutenant

og commanderende General i Høfkeen) Vardensfeth; og efter nogle i 1842 paa Grund af den nye Armeeplan fik Forandring udformet 1844 en Plan for Skolen, som med de Mobilisationer, den i Aarens Løb har undergaaet, har været gjældende indtil d. 12te Juli 1857, da en ny Plan har faaet kongelig Approbation. Efter denne er Skolens Formaal saavel i Almindelighed at udbrede en høiere, videnskabelig Dannelse i Militairtaten, som særlig at danne Officerer for Generalstaben, Ingenieurcorpset, Artilleriet og specielle Poster under Sættaten, samt tillige at give tilbørlige Elever Leilighed til at udbanne sig til dens Læresteder. Dens Bestyrelse er underlagt en Chef, der umiddelbart ledes af Høiefkens og Oekonomien samt fører Forbødet i Underviisningsraadet, der bestaar af samtlige fast ansatte Lærere og Skoleofficerer, og som leder Underviisningen. Afgangen til Skolen er lige for Militaire og Civile og bestemmes ved Concurrence. Antallet af Eleverpladser er 30 foruden 3 for Sættaten; ved Afgangsexamen, der finder Sted hvert andet Aar, antages derfor i Reglen 15 Elever, der have Gage og Emolumenter som Secondlieutenanter af Artilleriet; men foruden disse kan det tillades saavel Civile som Officerer at frequentere et eller flere af Skolens Curfus. Underviisningen paa Skolen, der varer i 4 Aar, gives i 2 Afdelinger: den yngste, for den almindelige, rationelle Underviisning, er sælleds for samtlige Elever; efter Opretningsreglementet, der slutter dette Curfus, oprettes Eleverne i den ældste Afdeling for den særlige, tekniske og militaire Underviisning, der imidlertid er forskjellig for hvert af de specielle Corps, hvortil Skolen dimitterer. Efter Afgangsexamen fra Skolen afgaae Officererne til de praktiske Læresteder ved Troppesædelingerne. Høifskolens Locale er i det den af Frederik VI fikendte „Gjethus“ (s. d. A.) paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn.

Høifkøb kaldes enhver Skov, hvis Træer vore op til deres fulde Høide og opnaae en fuldkomnig Rodenhed. H. reproduceres sædvanlig ved Frøaffald, Saening eller Plantning.

Høiflette (Plateau) kaldes et Høiland, der udbreder sig stærkt til Siden med temmelig eensformig Høide og altsaa har en masket Form, der især træder frem i Profiltegninger af Landene. Store H. have neppe under 500 eller over 12,000 F. Middelhøide (frankt H., thebetantke Alpehøifletter), men i det Smaa optræde saavel mindre som større Høider som H. i Forhold til deres nærmeste Omgivelser. Saaledes er Stevns Hæred, Høiflyngen paa Bornholm og Høifryggen H. for Veile F. af 1—300 F. Høide, og i det Høie Alpefjelds Afstien og Sydamerika findes de i over 16,000 F. Høide. Paa S. faae dog ofte enkelte Høiere eller korte Bjergkæder, der naae den dobbelte Høide (Mexicos H.), eller de ere indsluttede af høie og vilde Alperanbjerger (saabanne ere Bolivia's, Peru's og Chile's H.).

Høiftryk eller Reliefttryk kalder man undertiden Aftrykningen fra Flader med ophøiet Præg, (s. **Attryk**) til Modfætning fra andre Arter af Tryk. Særlig betegnes saaledes Aftrykning fra lithographiske Stene, paa hvilke man ved stærk Vælsning har kjendelig fordybet Grunden om-

kring de Linier o. s. v., der skulle aftrykkes. En saadan „Høifætning“ bruges ogsaa undertiden til Decoration paa Metallager.

Høiftryksmaskine betyder nærmest en Dampfmaskine, der drives med høispaendte Damp, f. Ex. fra 4 Atmosphærens Tryk og opad, mangen Gang dog uden Hensyn til Damptrykket en Maskine uden Condensation. — Høiftryksmaskine kaldes navnlig saadanne Turbiner, der ellers kunne bygges aabne, naar de paa Grund af Vandets betydelige Tryk lukkes foroven og faaer Vandet tillebet ved et Rør fra Siden.

Høifretskunst, s. **Rettsk.**

Høier er en Person, som driver Smaaahandel med afbillige Varer, navnlig med Høiervarer af indenlandsk Production. Høierhandelen kan efter den nuværende danske Næringslovgivning ikke blot drives i Kjøbstæderne, men ogsaa paa Landet, dog med visse Indskrænkninger og navnlig kun i en vis Afstand fra Byerne.

Høiefos, Kjøbstad i Høierlands Amt (Mershus Stift) i Norge, ligger ved Beinaelvens (Bagna's) og Randøelvens Sammenløb, tæt ved det berømte Sandvold S. Den blev 1851 en Kjøbstad og har 800 Indb.

Hønsfuglene (Gallinae) udgjøre en af Fugleklassens Hovedafdelinger (Ordnener) og kjendes i Reglen paa den plumpe, kjøbsulde Bygning, de korte, runde og hulevinger, hvorfor de slype tungt, med Arm og uden Udholdenhed, samt de kraftige Hødder med stærk, men ikke lang, Mellemfødd (Løb), med 3 vel udviklede Fortæer med temmelig butte og lidet krumme Kløer og med en lille Bagtaa, der er befæstet over de andre og kun berører Jorden med sin Spids; hos enkelte mangler den. Denne Høiform sætter Hønsene Ifland til at løbe godt, og de søge derfor i Reglen ikke deres Næbning ved at slype, men ved at løbe og smutte bort i Krattet, mellem Græsset o. s. v.; ogsaa egner Høiformen sig særdeles til at træde i Jorden, til at bortstrabe Løb, Sne o. s. v., men ikke til at sidde i Træerne. H. pleie derfor nok at opbolde sig i Skovene, men ikke paa Træerne, uden forsaauidt de ofte søge op paa de lavere Grenene for at finde et sikkert Hvilested om Natten. H. have ikke nogen lang Hals, et kort, tykt og haardt Kraae; de leve af alle Slags Planteføde, Kjøllingerne tilfælle af Insekter. I Hønsende til Næbets, Vingernes og Høddernes Form ere de mest afvægende: de langnæbde Sydamerikanske Tinamuer, de langvingede, udmærkede flyvende, beneagtige Steppehøns, Høfko- og Talegalehønsene (s. disse Arter.), hvor Bagtaoen og Kløerne ere mere udviklede end hos de egentlige H. H. ere i det Hele store Fugle, mellem Bagtelens og Ralktaens Størrelse; mange af dem ere blevne temmelige, og de egne sig i det Hele meget godt til at være Hønsfugle, da de af Naturen ere fælskabelige og lidet tilbørlige til at slype, lette at føde, hødrige og frugtbare. Af de Arter, som leve i Hølgamie, udmærker Hannen sig i Reglen betydelig fremfor den mindre og uanselig farvede Hun ved Størrelse og Farvepræg, flumbod og ogsaa ved færgene Hørtoppe og andre Høerprædeller, nebhængende Sublamme, Sporer o. s. v. Der findes da hos de vilde Høns høfste Kampen Sted mellem Hannerne, som bibløffe Hønsene

til Legeplabterne ved særegne kaglene Koffetoner; men saasnart „Regen“ (Varringen) er forbi, forlade de Hønsene, som begive sig hver til Sit for at lægge Æg og udbruge dem, og vaage over deres Kyllinger uden nogen Hjælp fra Hannens Side. **Waf de Arter berimod,** som leve i Monogamie, ere de to Køn kun libet forskjellig, og Hannen bliver baade i Rugetiden og gjennem hele Vinteren samlet med sin Familie, som den stræber at forsvare; men under alle Omstændigheder maa Hunnen ene udbruge sine Æg. H. lægge flere Æg end de fleste andre Fugle, men indbrætte ikke nogen egentlig Rede til dem, blot en Fordybning i Jorden med nogle Palmstræe, og Ungerne komme duumslæbte ud af Reden. De mades ikke og løbe strax omkring, for under Moderens Veiledning at søge deres Føde (undtagen Høfhoekensene, s. d. A.); i Regn og Kulde og om Natten tager hun dem dog ofte under Bingerne for at varme dem. De mindre Hønseskloke forene sig ofte, naar Ungerne ere ubvoagne, til større, der streife selskabelig omkring. Der findes H. næsten i alle Lande, selv i Polarlandene og Alpe-regionen, men nogle holde sig til Naalestovene, andre til Løvstovene, Fjeldfletterne, Markerne, Stepperne o. s. v. De kunne inddeles i: ægte H., Aarsugle, Linamuer, Høfhoek- og Talegallshøns (s. disse Artt.). Til de ægte H. høre Paafuglen, Kalkunen, Perlekønsene, Fasanerne (s. disse Artt.) og de egentlige Høns, Slægten Gallus, til hvis Særheder høre de nøgne Kinder, den nøgne Hudlam paa Hovedet og de nedhængende Hudflige ved Næbet, den korte tagformige Hale og Hannens Spore bagpaa Foden over Bagtaalen. Det er vist, fra hvilken Art vor tamme Høne (G. domesticus) nedstammer; de Arter, som ligne den mest, ere Bankivahønsene (G. Bankiva) paa Java og Sonneratsønsene (G. Sonneratii) i Ostindien; den findes nu tam næsten over den hele Jord, og dens Tæmning, som vistnok skyldes aflatistiske Folkstammer, skjuler sig i Tidernes Nat. Blandt de hyppigt forekommende Varieteter kunne nævnes: Tophønsene, spættebe med Hjertop paa Hovedet; Bantamhønsene med fjerklaede Fødder; Dverghønsene, ikke større end Duer og med lave Been; de store spættebe „spanke“ Høns, maaffee nedstammende fra G. giganteus paa Java og Sumatra; de spættebe Burhøns med krusede Hjer (skulle findes vilde paa Java og Japan og lægge plettebe Æg); Gumpesøns med heel Kam uden Tæller og uden Halsjer, der leve vildt paa Ceylon; den store men ikke smulle Cochinchina-Høne, i Reglen gulbrun med meget libet ubviklede Binger og Hale, men store og plumpe Fødder og gulrøde Æg. Om denne i de sidste Aar i Europa indførte og allerede meget udbredte Hønsrace fortjener den Yndest, som den har fundet, turde være meget tvivlsomt.

Høsten (von) var en tydsk, men i Överrig naturaliseret Familie, som 1719 fik Friherreværdighed med Daniel Mikas v. P., født i Bremen 1689, død i Stockholm 1741, Statssecretair og tilsidt Præsident i Commerce-Collegiet. Han var en Mand, der altid vidste Udveie, en klog Underhandler og dygtig Regnskabsfører, hvorfor han allerede blev brugt af Öhr; han besad Dronning Ulrika Eleonoras

fulde Tillid, som han brugte til at modarbejde Horn. Ogsaa blev han under Striden med denne tilligemed Tæstn anset for Östlensborgs indflydelsesrigeste Tilhænger. En af hans Søner, Anders Johan v. P., født 1712, død 1789, gjorde, efterat han havde faaet en grundig videnskabelig Forbannels, flereaarige Reiser, paa hvilke han fik Veilighed til at øve sig i diplomatisk Överø. Hans eget Talent og vel ogsaa Frederens Indflydelse skaffede ham 1733 paa Rigsdagen en Plads blandt Hattepartiets Tilhængere i „Sekreto Utakottet“, samt 1741 en Anstættelse som Secretair i Udenrigsdeputationen. Efter 5 Aar blev han Rigsråd og kaldtes, da han næst Tæstn var Partiets største Capacitet i Naadet, efterat denne havde toget sin Afsted, til hans Efterfølger som Cancellie-Præsident. Altfor forsigtig til aabent at ville stemme for Krigen imod Preussen, erklærede han sig ved Raadslagningen herom at ville tiltræde Pluralitetens Mening, hvordan den ogsaa maatte blive. Desuagtet fandt han det raadeligt, da Misformidelsen med Krigen og dens Følger yttrede sig truende ved den 1760 aarbede Rigsdag, det følgende Aar frivilligt at nedlægge sine Embeder, efterat han først havde erholdt Öreoverbighed. Allerede det samme Aar og ligeledes 1772 indkaldtes han atter i Naadet, men udtraadte snart for at overlade sig til Privatlivets Ro og litterære Besjæftigelser. Endnu som ung var H. 1739 en af de 6 Stiftere af VidenskabsAkademiet; senere uarbejdede han Planen til Indretningen af Akademiet for de fjerne Videnskaber, og da det svenske Akademi stiftedes, blev han udnævnt til dets første Medlem.

Hør (Linum) er en Planteskægt af Hørfamilien, oftest Arter med heelrandede Blade og smukke gule, røde, eller hvide Blomster med et 5-bladet Dæger, 5 Kronblade, 5 ved Grundet sammenbrogte Støvdragere og en fligformet Kapselfrugt med 3-10 Aam. De findes især vildtvogende overalt i de tempererede Ægne. — Alm. H. (Linum usitatissimum) dyrkes fornaemmelig for Straaets Stjlb, hvis Saft afgiver det for Garn- og Linnedindustrien vigtige Materiale: H. og Blaar, men ogsaa for Frøets Stjlb, hvoraf udpreses Olie (Kinosie), der bruges til Maling, Jernis o. s. v., da den let tørres i Luften. Frøet er ogsaa et fortrinligt Foder til Fædelkreaturerne, ligesom de saakaldte Pindager eller de faste Bestanddele (c. 62 pCt.) af Frøet, som levenes fra Oliepresningen og fra Olieømlerne; sælges i faste Kager eller som Meel, ere et værdifuldt Kreaturfoder, der efter lige Bøgt i Ernæringsøene ansees for at overgaae vore Kornsorter. Disse to Producter faae dog i noget omvendt Forhold til hinanden, da Hørtæden taber i Styrke og Fjænbød, naar Planten faaer Tid til at modnes; den vinder berimod ved en meget tæt Udsæd, der som oftest udbyr 6-8 Styr. og undertiden indtil 2½ Tb. pr. Tb. Land. Hvor det derfor er Opgaven at dyrke meget fin H., kan Frøet tildeels kan benyttes til Kreaturfoder, og modent frø til Udsæd maa da enten tilkjøbes udenfra eller avles for det særlige Niemed efter en tyndere Udsæd med Opgivelse af den finere Lave. Da H. allerede fra Høstningen af træder en fabrikmæssig Behandling, sælges den i Övergne som oftest

endnu paa Roden til Hørfabrikerne, der i den nyere Tid have naaet en høi Grad af Fuldkommenhed. Den fuldstændigste Benyttelse af Hørplanten opnaaes ved den Schendste Methode, hvorefter Plantelimen, der binder Basten (Laven) til Beddet, opløses herved, at Hørtraaet i Jernovne udstættes i 24 Timer for hede Vanddamp og derefter drøpper af som en sirupagtig sød Bæftse, der benyttes som Kreaturfoder, isledetfor at denne ellers gaar tabt, hvor Straaet rødnes enten udbredt paa Høeren eller nedpakket i en Vandbeholdning, og tilmed ved at gaae i Høtraadnelse forpæster Bandet og Luften. I Damphørfabrikerne leserer Hørtraaets Ved tilmed tilstrækkelig Brandemateriale for Dampmaskinen, der afgiver bevægenes Kraft til de forskjellige Arbejder ved S. S. Tilberedning for Industrien. H. hører hjemme i Høstalen og har fra ældgammel Tid været dyrket i Orienten, Ægypten og Europa; i først Udstrelning dyrkes den i de russiske Østerrubprovinder, i Sachjen, Westphalen, Holland, fransk og belgisk Flaandern, hvor Høradlen har naaet en høi Grad af Fuldkommenhed, og det nordøstlige Irland. I Danmark dyrkes den fortrinnsvis i Fyen og paa de tilgrændsende Æer. H. bredsaes sædvanlig om Høtraaet, dog haves ogsaa en Varietæt med rigere Frø men grovtere Lave, der saaes om Efteraaret. H. kræver en dyb, kraftig, ikke svær Muldjord og kan paa saaban Jord giue meget værdifulde Afgrøder.

Høraal (*Ammocoetes branchialis*) kaldtes før en lille til Rundmundene henførende Fisk, som afsiger fra Lampretterne ved den usubstantidg udbaanede Sugemund saavel som ved flere meget væsentlige anatomiske Forhold; det synes imidlertid nu afgjort, at det er Larven til Lampretterne.

Hørberedning. Hør og Hamp er Vastaver af to forskellige Planter. Før at bruges maa disse Laver skilles fra Stænglerne og Barken, hvilket vanstelliggøres ved de skæbende Plantesafter, der ved Indtørring danne en Ritt. Man har uden Held forsøgt en Afskillelse ved blot mekaniske Midler. Til Tongværk kan Hamp benyttes, som den saaes ved Afstrækning alene; men navnlig naar selve de brede Bæftsaand skulle deles i Laver, sige disse for meget, naar Afskillelsen ikke er forberedt ved en Rødning (s. b. A.), der bestaaer i en Høring, hvori Ritten destrueres, og oftest tilveiebringes ved en Henslæggen af Hørrøen i Vand. Naar Stænglerne ere bleve tørre, tørrer Hørrøen; derefter trækkes Stænglerne paa utallige Steder ved Bragningen, og forsaavidt de ikke falde af, blive de snerede ved Skjæringen, der gaer ud paa at slaae langs nedad Hørrøen med en bred Kniv. I denne Tilstand sælges Hørrøen meest. Hampen trænger ikke til Skjæring; derimod foretages gjerne en Stampning eller ialsaa en Bankning for at blødgjøre Basten og forberede Heglingen, der gaer ud paa at stælle Vaandene.

Hørbered (Peter), hvensk Møler og Kæberer, født d. 31te Jan. 1746, var Søn af en Soldat og begyndte først i sit 38te Aar at dyrke Mølerkunsten. Han var en overordentlig flittig Kunstner, men vistnok uden fremragende Egenskaber; hans Kæberinger, meest efter hans egne Altertabler, gjøre en vis malerisk Birkning, men ere svage i Udførelsen. S. døde d. 24de Jan. 1816.

Hørdalands kaldtes i Middelalderen det nuværende Søndre Bergenhus Amt i Norge. Navnet har endnu velbigholdt sig i Fogderiernes Navne Nordfordland og Søndhorland. Dette District indbefatter nogle af de vildeste og tillige meest maleriske Fjeld egne i Norge. Her ere Bræerne Følgesonden, Vosfestavlen og Hallingsflarven paa Districtets østlige Grænse. Her (i Giffjord) styrter Bjørta ned i den uhyre Fjeldsprælle Børringsfosjen. Districtet bestaar næsten overalt af smalle Dale imellem høie og steile Fjeldsiber, samt af Fjordbredder af ganske lignende Beskaffenhed. De mange større og mindre Æer udenfor Kysten ere noget lavere, og enkelte af dem, som Storden, Nørrøen, ere frugtbar og fremvise blidere Former. En større Deel af Districtet ligger langs med Hørdangerfjorden, der som en uhyre, 20 Mile lang Fjeldbæne sønderriver den høie Klippemæse. En lignende Æerne gaer jensides med denne ud fra Langsfløbene, men den er ikke uhyulet til Fjord; den danner Dalen Vos, som er den vildeste og follerigste Dal i Bergens Stift. De østligste eller inderste Præstegjelde ved Hørdangerfjorden, imellem Følgesonden og Langsfløbene, kaldes Hørdanger. Paa Kysterne drives især om Vinteren betydelige Fiskerier af Silb, fornemmelig ved Bømmel-Den i Munden af Hørdangerfjord. Søndre Bergenhus Amt har 105,000 Indb. og desuden Staden Bergen med 24,500 Indb.

Hørningste Stiftelse, s. Sris (Hans).

Hørfliske (*Cuscuta*) ere bladløse Snylteplanter af en med Snerterne beslektet Familie, med slingende Stængel, der ved Sugevorter befæster sig til andre Planter og nærer sig af deres Safter. Blomsterne sidde sammentobede i Røgler, Bøgeret og Kronen ere regelmæssig 4-5-edeelte, de 5 Støvdragere nbgaae fra Kronens Rør, oftest afvekslende med Vikronffæl; Frugten er en Bুদ্ধite. De findes udbredte i alle Klimater og anrette undertiden betydelige Tøeløggeller, hvor de optræde i Mængde, saaledes C. Epillium, som er Snylteplante paa Hør, og C. Trifolii paa Røvermarker.

Hørspinding afvikler sig i flere Henseender fra Spindingen af de fleste andre Trevelsubstantier, paa Grund af Lavens større Længde, der letter Haandspindingen men vanskeliggjør Maskinspindingen, dens ulige Brede, Glathed, Stivhed og Parallelisme. Haandspindingen stæer endnu i visse Egne paa Haandteent, men ellers overalt paa Kol. Ved Maskinspindingen, som er langt yngre end Bomulstens, heroeer, lige indtil Fiin-spindingen eksklusiv, det Hele paa Anvendelsen af bevægelige Hegletænder, idet Hørrøen strækkes mellem to Ballepar, der ere stillede idetmindste Lavens Længde fra hinanden og have en meget forskjellig Hastighed, medens Pladsen mellem begge Par afbundes af mange Rader sine Hegler, der med en Middelhaftighed strues frem i den Retning, Hørrøen gaer i, og een for en vende tilbage i en nedre Region, indtil de atter kunne begynde Vandringen i den øvre, hvor de holde Orden i Hørtavterne. Først bliver Hørrøen ordnet i tykke Bøger paa Hørspindingsdremmen til en „Spreder“, hvor den strax efter paa nyvævnte Maade udfæstkes til tynde Bøger. Disse blive derpaa nogle Gange دوبlerede og tillige strukne til jevnere og ofte tyndere Bøger, idet 12-16

Stykker samlede føres igiennem et Strækhvort som bedstevoet. Tilslidt bliver Bøgen for tynd til at kunne samles i Rander uden en foreløbig Snoening; den bliver da „forspunden“ paa en Spindelstol med Binge og Spole ligesom en almindelig Kol. **Ved Hønsplingen** af grovt Garn bærer man sig ad omtrent som ved Hørsplinging, men Høpletænderne falde bort, og Snoeningen er som ved al Hønsplinging meget fastere. Dette kaldes Hørsplinging, som Møbsætning til den ved de middele og fine Numere brugte Barmvandsbinding, hvor man opbløder Hørens ikke ved Rødningen fuldstændig fjernede Rit ved varmt Vand, hvorigiennem Bøgen ledes, inden den strækkes, og hvor dette foregaaer imellem to Par tætt ved hinanden stillede ristede Baller, der ved skabig Dørryglning lede Høren i Elementartaver. Goldvandsbinding foretrækkes ofte for Hørsplinging og er kun en Modifikation af denne, da det kolde Vand ikke opbløder Kitten og derfor heller ikke ved Haandsbindingen kan erstatte Fugtning med Sæpt. Til det fineste Hørgarn spindes undertiden overhuggat Hør, idet man først deler Høren i Rødbenden, som er finere, stærkere og blødere, og Løpender, der bruges til grovere Spind. Hamp spindes som Hør, men ialtså kun, meget sjelden paa Maskine.

Hørup Hav er en Vig af Aftenisen, der strækker sig langt ind i den sydlige Deel af Den Als. Den er dyb nok for de første Skibe og danner en god Winterhavn.

Høstrætte, s. Græshøppe.

Høst (Hens Krægh), en af de frugtbareste danske Forfattere i Slutningen af forrige og første Halvdeel af dette Aarb. paa det historiske, æsthetiske, juridiske og lingvialistiske Gebeet, ligesom ogsaa som Overtætt, var født d. 15de Septbr. 1772 paa St. Thomas i Bessindien, hvor hans Fader dengang var Medlem af Raadet. I sit fjerde Aar kom han med sine Forældre til Kjøbenhavn, da Faderen blev Secretair ved Departementet for de udenlandske Sager, blev 1788 privat dimittet til Universitetet, 1792 juridisk Candidat og samme Aar Procurator ved Hof- og Stadsretten, concurrerede 1799 med Börnemann, Urded o. fl. til Ansættelse i det juridiske Facultet, blev 1800 Protocollsecretair i Høiestret, og var i Aarene 1801—8 Afsessor i Hof- og Stadsretten. Efter den Tid levede han som Privatmand, sysselsat med litterær Besjæftigelse; 1817 tog han den juridiske Doctorgrad; han fødte d. 26de Mars 1844 paa Jøsegaard ved Kjøbenhavn. H. var en af Stiftterne af det skandinaviske Litteraturselskab (1796) og søgte paa mange andre Maader at virke for Nordens Enhed, blandt Andet ved at udbrede Kjenndskab til svensk Sprog og svensk Bogvæsen i Danmark. I Henseende til sin litterære Virksomhed har H. størst Betydning som historisk Forfatter; hans mest bekendte Værk er „Grev Struensee og hans Ministerium“ (3 Bb., 1824, udbom i en forbedret Udgave paa Tydske i 2 Bb., 1826—27); men ogsaa flere andre af hans historiske Arbejder, navnlig forskjellige angaaende Christian VII's Regjeringshistorie, maae anses for at være af blivende Værd.

Høvl. Dette almindelig kendte Redskab spiller en særdeles vigtig Rolle ved Træets Be-

handling, ikke blot af Snektere og Løsnere, men af mange andre Træarbeidere, og det anvendes der i mange forskjellige Former, navnlig hvad Saalen angaaer, eftersom det skal bruges til Afstrubning i det Grove, Afretning af frie Planer, af Falser, Noter, Lister o. s. v. Ogsaa til andre Materialier bruges H., saaledes Bogsliberhøvlen til Snittet af Bøger, og Metalhøvl, der affjille sig fra Træhøvl især ved en solidere Bygning, idet de gjøres af Jern og stilles med Struer, ligesom Jernet staaer lige opret, ikke hældende tilbage som i de fleste Træhøvl. — **Høvlmaskiner** bruges saavel til Træ som til Jern; ved Træ benyttes de navnlig til hele Brædders Afretning paa Fladen og paa Kanten, hvad enten denne skal forsynes med Længdesurer (pløies) eller afrettes plant (suges). De arbejde derved, at Træet trækkes forbi enten stillestaaende eller roterende Knive. Metalhøvlmaskiner, der spille en vigtigere Rolle og næsten ganske have fortrængt Haandhøvlen, arbejde gjerne paa en noget lignende Maade, idet Stykket gjentagne Gange trækkes frem og tilbage paa en Slæde under Eggen af et smalt Høvljær, der for hver Vandring forrykkes lidt, ligesom det kan stilles lavere, naar man skal tage et nyt Lag af. Ved andre H. ere Bevægelsesraade anderledes fordelte, navnlig saaledes, at de største Gjenstande befæstes aldeles uroftelig, medens Høvljærnet vandrer frem og tilbage over det.

Høyer (Niels Lauritz Andreas), dansk Kunsthistoriker, født i Kjøbenhavn d. 4de Juni 1798, blev Student 1816 og helligede sig derpaa, efter at have afsløvet anden Examen, ganske til Studiet af Kunsten og dens Historie. For egne Midler foretog han 1823 en Udenlandsrejse, hvis vigtigste Maal var Italien, og holdt efter Hjemkomsten sine første Forelæsninger, Vinteren 1826—27. H. antattes 1829 som Professor i Mythologie og Historie ved Kunstakademiet, blev 1839 Inspecteur ved den kgl. Galerisamling paa Christiansborg og 1856 ansat ved Kjøbenhavns Universitet som Professor i Kunsthistorie. 1840 var han allerede bleven udnævnt til Ridder af Dannebrogens. Foruden flere alvorlige videnskabelige Reiser i Fædrelandet, hvis Kunsthistorie i denne sin første virkelige Dyktet mere var fundet en grundig og omhyggelig Forfatter end en frugtbar Skribent, har H. kun foretaget toende senere Udenlandsrejser, 1836 til Paris og 1855 paany til Italien. Blandt hans Skrifter, der alle ere spredte i Tidsskrifter og Blade (Hist. Ugestr., Dansk Ugestr., Dansk Kunsttbl., Kirkehist. Saml., Fædrelandet o. s. v.) nævne vi: „Om kirselig Kunst“, „St. Knuds Kirke som Kunstværk“ (i Nummes Bestr.), „Narburgs Domkirke“, „Rembrandt“ o. fl. Men større Indflydelse end ved sine Skrifter har H. udnøet ved livfulde Forelæsninger, ved personlig Besjæftigelse i en stor Kreds af samtidige og yngre Kunstnere, og ved Stiftelsen af Selskabet for nordisk Kunst, hvis lille Virksomhed har været til Støtte for mere end eet yngre Talent.

Høyer (Cornelius), dansk Miniaturmaler, blev af Saly anbefalet til Grev Moltke, der lod ham rejse udenlands, hvor han i Paris blev Elev af Raafé. Han blev 1770 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og døde der 1804.

www.libtool.com.cn

3. *)

J, det 9de Bogstav i vort Alphabet, heeb hos Grækerne Iota. Hos disse var det altid kun Vocal, og dette gjælder endnu om Ord, der oprindelig ere græske. Som romersk Taltegn betegner det 1.

Jambe (gr.) kaldes i Metriken deels en Versfod, der bestaaer af en kort og en lang Stavelse (—), deels et af flere saadanne Fjædder sammensat Vers (det laabste Vers).

Japetos, en Titan, Søn af Uranos og Gæa, var ved sin Broder Oceanos's Datter Atlas Fader til Atlas, Prometheus, Epimetheus og Menestios; som Prometheus's Fader staaer han i Spidsen for det helleniske Slægtregister. — S. er Ravnets paa en af de Drabanter eller Bipplaneter, som bevæge sig omkring Planeten Saturnus.

Jarda er det ioniske Ravn paa en engelsk Yard = 2,112 danske Fod.

Jafon, en Søn af Zeus og Elektra, udmærkede sig i den Grad ved sin Skønhed, at Demeter forelskede sig i ham; fortrønet herover dræbte Zeus ham med en Lynstraale. Efter Andre opnaaede han som Demeters Gemal en hvi Alder. Mythen om ham spiller i de samothraciske Mytisker den samme Rolle som Mythen om Eripiotemos i de eleusinske Mytisker.

Jafon var en Søn af Afon, Konge i Jolkos i Thessalien; han blev opdragen af Chiron. Af sin Onkel og Formynders Pelias, som efter Afons Thronfragsjælle regjerede i den mindreaarige J.'s Navn, blev han, da han senere vilde gjøre sine Rettigheder til Thronen gjældende, tvungen til at foretage det bekendte Argonautertog, idet Pelias lovede at overlade ham Thronen, naar han bragte det gyldne Skind fra Kolkhis til Thessalien (Sgn. Art. Argonauter). Efter at være ankommen til Kolkhis fandt han Underkøttelse hos Medea, der, efterat han lykkelig var kommen i Besiddelse af det gyldne Skind, fulgte ham til hans Hjem. Dog som han ikke i Besiddelse af Herredømmet over Jolkos, holdt han maatte overlade til Pelias's Søn Akrasos, medens han selv med Medea flygtede til Korinth. Efter at have levet 10 Aar i Uægteskab med Medea forsvæbte han hende og hendes Børn og besejdede til Akrasos eller Glaucus, en Datter af den korinthiske Konge Akrasos. Medea dræbte i den korinthiske herover sine og J.'s Børn og flyg-

tede til Kong Aegens i Athenen. J. skal derpaa have dræbt sig selv; efter en anden Beretning blev han knust af en Bjælle af det Skib, der havde ført ham til Kolkhis. Et andet Sagn beretter, at han udføede sig med Medea og med hende vendte tilbage til Kolkhis, hvor han efter sin Svigerfaders Død besteg Thronen.

Jatril (gr.) er et mindre sædvanligt Udtryk for Helbredeskunsten, Therapien.

Jatrochemie kaldes Chemie, forsaavidt den, opbyggende sin videnskabelige Selvstændighed, udelukkende anvendes i Medicinens Tjeneste og saft benyttes til at forklare alle Sygdomme som chemiske Processer, der kunne modarbejdes ved chemiske Midler. Tidrummet fra den første Fjerdedeel af det 16de og til Midten af det 17de Aarh. (d. e. fra Paracelsus til Boyle, s. Chemie) var især J.'s Periode. Systemet kaldt især paa Grund af den Genfskibighed, hvormed man (paa chemist Biis) vilde forklare Alt, hvad der foregik i det menneskelige Legeme. Willis ansaae saaledes alle Sygdomme for skadelige naturstridige Gjæringsprocesser og sammenlignede Lægen med en tænkende Biinhandler, der kun har at paasee, at de nødvendige Gjæringer følge regelmæssig. Sgn. Chemiatrie.

Jatromathematik kaldes Anvendelsen af de mathematisk Videnskaber, navnlig Physikens (Gætrophyk), Love i Lægevidenskabens Tjeneste. I dennes seneste Retning spiller J. en stor Rolle, baade ved Udforskningen af Sygdomsarsagerne (Temperatur, Lufttryk, Electricitet o. s. v.), ved den saaledes fysikalske Undersøgelse af det syge Legeme, og ved Optællingen af de sygelige Phenomeners Syppighedsforhold (den numeriske Methode).

Iatropha Curcas (Curcas purgans), en til Bortemelfamilien (Gruppen Crotonæ) hørende Planteart, er en Busk med afoerlende, stillebe, 5-lappede Blade. Blomsterne ere sætjonneede, samlede i kvassformede Blomsterstaende. Støvblomsterne, der have et 5-beelt Væger, en 5-beelt, klokkeformig Krone og 10 forneben sammenvægede Støvdragere, sidde i Enden af Ørenene, Frugtblomsterne, der have et 5-beelt Væger, 5 Kronblade, meget længere end Vægeret og en 3-rummet Frugtknude, derimod i Bladsinklærne. Frugten er en 3-beelig Spaltefrugt med eenfrøede Smaafrugter. Den har hjemme i det tropiske Amerika. Ved Røgning og Presning af Frøene

*) **Uetisker**, som man finder under J, maas søges under Jod, Dj., Df., Dk.

bereber man i Vestindien en seet Dile, „Selsvedolie“, der skal virke endnu heftigere end Crotonolie. Af Dyrlægerne i England benyttes den under Navn af engelsk Crotonolie.

Sartos, s. *Sar-Darja*.

Ibenholt er Hebet af flere Arter Diospyros, en til Ibenholtfamilien (Ebenaceæ) hørende plantefægt, Træer eller Buske med afværende, hælrandede Blade; Blomsterne i saabomsfærede Klaser i Blabbinterne, med 3-6-deelt Wager og Krone og Støvdragere i et dobbelt eller firdobbelst saa stort Antal, som der er flige i Kronen. Frugten er et Bær. Slægten er udbredt i hele den tropiske Zone; meget selvben findes den i Nordamerika og i Midelhavslændene. De vigtigste Arter, der leveres I., ere D. Ebenum, D. tomentosa, D. Melanoxylon og D. Ebenaster. I. ubmærker sig ved en kullsort eller dog meget mørk farve, er fiintaaret, og haardt men sprødt. En sydenropæisk Art (D. Lotus) har grønlig-guult Ved. Det ægte I. kalbes ogsaa sort I. til forskjell navnlig fra grønt I., det olivengrønne Ved af et andet tropisk Træ. Derimod maae Navnene Blaast I. (Amaranthetæ) og Rødt I. (Granadilla) forståes.

Iberia kaldte de Gamle den frugtbare, af Kaukasus, Koldis, Armenien og Albanien begrænsede Elette, som nu hedder russisk Georgien eller Grusien. Fra Trajan indtil Julians Død, da den persiske Konge Sapor i det 4de Aarh. e. Chr. underkastede sig Landet, stod det under romersk Herredømme. — Ogsaa Hispanien, navnlig den af Ebro gjennemstrømmede og af Ibererne beboede Deel, kaldtes af de Gamle I.; fra dette Folk, der ogsaa beboede en Deel af det tilgrændsede Gallien, nedstamme efter Nogle Mening de nuværende Baskere. Ved en Forening af iberiske og keltiske Stammer opstode Keltibererne, der beboede Hysletterne i Mellespanien. Den iberiske Sprog er derfor = den pyrenæiske Sprog.

Ibis, en fugleslægt af Heirernes Gruppe, ubmærket ved de nøgne Rinder og det krumme Næb, tilhører især de varmere Lande, opholder sig ved sumpige Flods- og Søbredder og lever af Orme og Bløddyr. Hertil hører I. falcinellus, mørkebrun med Metalglans, i Landene omkring Midelhavet, og den hellige I. (I. religiosa), hvod med sort Hoved og Hals og lange blaae Stulberfjer, der indsaft sig samtidigt med Nilens Overflommelse; den var Sjænsand for de gamle Egypteres Overtro og Tilbedelse og findes derfor afbildet paa deres Mindesmærker og opbevaret som Mumie. Fremdeles kan mærkes den hvode I. (I. alba) og den røde I. (I. rubra), hiin aldeles hvod, denne prægtig jinnobersd, begge dog med sorte Svingsfjer, hver paa sin Hviis meget pragtfulde fugle i det tropiske Amerika. Til den nærliggende Slægt Tantalus, der har et tykkere, mere lige Næb, hører ogsaa en i Nordamerika forekommende Art, T. Ibis, der er hvod med rødligt Anstrøg, guulagtigt Næb og de nøgne Steder paa Hovedet røde.

Ibn: Natshuta, **Ibn-Chadun**, **Ibn-Gauqel**, **Ibn-Khalikan**, **Ibn-ul-Bardi**, s. Arabisk Litteratur. **Ibrahim-Pascha**, en Søn eller ibetminst Abotivision af Bicekongen i Egypten Mehemet Ali, født 1789 i Kavalka, en lille By i Nume-

lien, ubmærkede sig først 1818-19 ved at overvinde Wahabiterne i Arabien (s. **Abd-ul-Babal**) og siden ved Undervingelse af Senaar og Darfur i det indre Afrika. I Aaret 1825 førte han den ægyptiske Flaade og Hær til Morra, hvor hans Navn blev bestemt ved den Grænsomhed, hvormed han som en fanatisk Muhamedaner og ubarmhjertig Despot ødelagde det uslykkelige Land, indtil først Slaget ved Navarino og berefter den franske Hærs Antomst 1828 tvang ham til at forlade samme. Efterat en Opstand i Arabien var dæmpet, gav Sultanen ham Titlen af Emir af Mekka, hvorefter han i Kang næsten stod ved Siden af sin Fader. Medbestomindre forblev I. en lydlig Søn imod denne, da Eribden 1831 ubrød imellem ham og Porten. Han erobrede Palæstina og, efterat St. Jean d'Acre var tagen med Storm, hele Syrien (1832), og slog Tyrkerne ved Homs (Emesa), Beilan og Konieh (Iconium) i Lilleasien, som næsten ganske faldt i hans Magt. En russisk Hærs Kæmpe standse nu hans videre Fremstrib; Porten afflod (Maj 1833) Syrien til den ægyptiske Bicekong, og I. erholdt Provindsen Abana som et personligt Lehn, imedens han som sin Faders Statsholder i Syrien organiserede disse usærhvervede Provindsjer og med blodig Strenghed dæmpede de hyppige Opstande, som ubdrøbe imod ham. I den nye Krig imod Porten (1839) lofkede han den tyrkiske Hær ved fortsat Tilbagetog til Nisibis, hvor han aldeles slog den (d. 24de Juni). De europæiske Magters Indsriben berøvede ham atter Frugterne af hans Seirvindinger (s. **Turkisk Kæmpe**), han maatte opgibe hele Syrien. Siden levede I. i Stilhed paa sine Godser, besjæftiget med Plantning af Oliventræer o. dsl., og gjorde 1846 en Reise til Italien og Frankrig, hvor han blev modtaget med stor Opmærksomhed. Ved Mehemet Alis tiltagende Svagbed blev han designeret til hans Efterfølger som Bicekong i Egypten (1848), men døde d. 9de Novbr. f. A. for sin Adoptivfader. Hans ældste Søn, Said Pascha, blev 1854 Bicekong efter Mehemet Alis Sønnesøn og nærmeste Efterfølger Abbas Pascha.

Ibsen (Henrik) er født i Slien i Norge 1828. Efterat han 1850 var bleven Student, udgav han (pseudonymt) Stuepillet „Catilina“ og blev i det følgende Aar ansat som artistisk Directeur for det af Ole Bull i Bergen Rjstede norske Theater. 1852 gjorde han en Reise til Lybfland for at studere den sceniske Kunst. 1857 blev han artistisk Directeur for det norske Theater i Christiania. Hans Dramer af Midelalderens Historie, „Gildet paa Solvang“ (1856), „Fru Inger paa Østerraa“ (1857) og „Hærmændene paa Helgeland“ (1858) havde flere Gange været opførte i Bergen og Christiania, det første tillige i Stockholm. Ogsaa hans mindre lyriske Digte have vundet meget Bifald.

Ibykos, en samt Tyrler fra Abegium i Nedre-Italien, samtibid med Anakreon, levede ved Midten af det 6te Aarh. f. Chr. Han førte et omflakkende Liv og opholdt sig en Tid paa Samos ved Tyrannen Polkrates's Hof. Et Sagn fortæller, at han paa Beien til de isthmiske Lege blev dræbt af Røvere, og at denne Udaad blev bragt for Dagens Dns ved en flol Træner (Schillers Ballade: „Die Kraniche des Ibykos“).

Af hans Digte ere kun Brudstykker opbevarede. Det var dels lyriske Digte, der behandlede mytiske Gjenstande, dels erotiske Sange. De ere udgivne af Bergt i „Poetisk lyrisk Græci“.

Ichneumon, s. **Dæmmerkat** og **Snottefjævs**.

Ichnographie (gr.), **vegl. Spørgtegning**, betegner i Almindelighed Plan, Grundtegning, overhovedet Fremstilling af en Form paa en Flade. — **Ichnologie** (gr.) kaldes Læren om de Fodspor, som levende og uddøde Dyr have efterladt sig. I afskillige Tilfælde ere Fodsporene nemlig det Ænest, som røber visse Dyrformers Eksistens i tidligere Jordperioder; hermed i saa Henseende ere de Fodspor, som man har tillagt et Dyr, der har faaet Navn af Chirotherium, og Fugle-sporene i Connecticutdalens røde Sandsten i Nordamerika (s. **Ornithichnites**). I. er især bleven studeret i Nordamerika, fornemmelig af Hitchcock.

Ichor (gr.) kaldes den tynde, stinkende Bædste, som affondres af urene eller Brandbaar og antyder, at Forbolsningen ikke fører til Erstatning af den tabte Bæv eller Helsing.

Ichthyodella, Fiskegale, s. **Sale**.

Ichthyocolla, s. **Gummi**.

Ichthyologien er Læren om Fiskenes Naturhistorie og Systematik. Dens Historie kan deles i flere Epøker. Den første repræsenteres af Aristoteles og de ham afstrivende og fortolkende Forskattere i Middelalderen; et nyt Liv i I. indtraadte først, da Kondelet, Belon og Salviani midt i det 16de Aarh. vendte tilbage til Naturen og begyndte at oplysge og beskrive de levende Fiske. I Slutningen af det 18de Aarh. begyndte den ichthyologiske Systematik med Ray og Willughby, men først hos Artedi og Linné opnaaede den en større Fuldkommenhed, i Midten af det 18de Aarh. Af de ældre Ichthyologer fortjene Gronow, Duhamel, Brinnich, Plumier, Marsigli og fremfor alle Ballas at nævnes; fremdeles Commerson, Forstål, Ascanius. Et nyt Fremskridt i den ichthyologiske Kundskab betegnes af Blochs omfangrige Verker og Lacepede's I. Risso de la Roche, Dumeril, Rafinesque, Geoffroy St. Hilaire, Tiesius, Mitchell, Lesueur, Buchanan, Koenigshorn, s. A. hidroge paa forskjellige Naade til I. Fremskridt i den Periode, der gaaer forud for Cuviers og Valenciennes store Fiskeværk; Cuvier oplevede dog kun at see det 8de Bd. udkomme, og Valenciennes er standset ved det 22de. Af de Forskattere, der senere meest have bidraget til I. s. Fremskridt, nævne vi Joh. Müller (Fiskenes Anatomie og Systematik, tildeels i Forbindelse med Trochel og Henle), Swainson, Agassiz (de fossile Fiske og Europas Ferskvandsfiske), Vogt (Fiskenes Udviklingshistorie), Rüppel (det røde Havs Fiske), Schlegel (Japans), Richardson (Nordamerikas, Australiens), Seel (Asiens, Afrikas og Sydamerikas) og Bleeker (det indiske Archipelag). Af faunistiske Ichthyologer nævne vi fremdeles Bonaparte (Italiens), Yarrell (Englands), Reinhardt (Grønlands), Krøyer (Danmarks og Grønlands), Nilsson, Sundevall, Fries og Ekström (Skaudinaviens).

Ichthyophager (gr.), Fiskeædere, kaldte de Gamle to Folkeslag, af hvilke det ene boede i Gebroffen, det nuværende Beluschistan ved det arabiske-persiske Hav, det andet i Æthiopien ved

den arabiske Havbugt. Endnu bruges i Kulturhistorisk Henseende dette Navn om alle saadanne Folkeslag, der nære sig af visse og andre Havdyr.

Ichthyosaurus (Hvalogle) kaldes en uddød Krybdyrslagt, der tillige repræsenterer en i den nulevende Dyrerestafning manglende Hovedform af Krybdyrklassen, der kun viser fjernere Tilflyningspuncter med Krolodigruppen. Det var anseelige Dyr, de mindre 2—3, de større indtil 20 Alen lange; Legemet og Hovedets Form lignede Delfphinernes; Halsen var kort, den spids udtrukne Snude væbnet med legledannede surede Tænder, Halsen temmelig lang; Lemmerne vare Luffer, og af dem havde de fire, ikke blot to som Delfphinerne. Det har uden Tvivl været graaibge Rovdyr, der plesiede hine længst forsvundne Eiders Hæde, ligesom Delfphinerne nu, og snappede Fiske; sammen med dem finder man ofte „Coprolithen“ o: forstenede Excrementer, som røbe, at deres Føde har bestaaet i Fiske. Af deres Knoftbygning kan udkædes, at deres Hvirveler ere flade og lidt hule for og bag, altsaa nærme sig til Fiskenes. De tilhøre især Jura-tiden, men naaede dog sandsynligvis endnu op i Kridt-tiden, ligesom ogsaa beslagtede Former (Nothosaurus) allerede optraadte i Trias-perioden. De synes at have bost en temmelig glat, hvarken med Skæl eller Benffiolede dækket Hud; Exempler: I. communis, tenuirostris o. s. v. — Slægten Plesiosaurus var samtidig med I. og havde en lignende Bygning af Kroppen, men et lille Hoved, en meget lang bevægelig Hale, kort Hale og længere Finner; de have sandsynligvis opholdt sig paa lavere Vand, hvis Bund de funde naae med deres lange, svaneagtige Hals; Ex. P. dolichodeirus.

Ichthys (gr.) kaldes en oftest nebarvet Form af Fugtsygdom, hvori Legemet Overhud er forandret til en Bedækning, der har en vis Liighed med et Lag af Fiskefæl.

Jodunkill (eller **Jona**), en af Hebriderne, hører til Argyle-Shire i Skotland og stilles ved et smalt Stræde fra Den Mull. I. er 4 M. og 4 M. bred, temmelig frugtbar og rig paa Marmor og nyttige Steenarter. I Middelalderen var her det berømte Columbankskloster, et Sæde for skotsk Lærdom, og hvor flere af Skottlands Konger bleve begravne.

Jonium var i Oldtiden Hovedstaden i den lilleasiatiske Provinds Phlaonien, i Middelalderen fra det 11te—13de Aarh. Midtpunctet for det selskabsfulde Sultanat; nutidsbage findes det under Navnet Konieh og indeholder flere interessante Kunst- og Bygningsmindesmærker.

Jossandria (Vægerhannede) er efter Linné's System den Klasse, hvortil alle de Planter høre, hvis Blomster have 20 eller flere frie Støvsbragere, hestede til den sambladede Deel af Dageret.

Joturus, s. **Cassius**.

Joturus, s. **Gummitot**. **Jeteris** kaldes den Farve, som Legemets Bæv og Bædsker erholde under I., og ligeledes den Syge, der lider af denne Sygdom.

Ida heed en Bjergstrækning i det asiatiske Tyrki i Provinsen Anaboli, det gamle Mosen og Landsskabet Troas. Ved Foden af det laae Staden Troja; Sletten, der afskiller det fra Havet, er Etuepladsen for mange græske Myther.

— En anden Bjergstrækning I., som gjennem-
 fjærer Den Kreta, hedder nu Pyloriti. Paa
 de høieste Tindes af denne Bjergstrækning skulle
 de idættede Dætyler have boet, hvilke i den græske
 Mythologie fremtræde som Dæmoner af dunkel
 Betydning.

Jdalion kaldtes et Forbjerg og en By paa Den
 Cypern; der fandtes et Tempel og en Kund,
 som var indviet til Venus; herefter førte denne
 Subinde Navnet Idalia.

Jdalfetten er i den nordste Mythologie midt
 i Borgen Asgaard. Her mødes Aferne i Tidens
 Begyndelse, isære hvide Templer for Guder og
 Gubinder, lege Tavt, ere glade og have Over-
 skidighed af Guld. Denne Guldaibers Lykke
 og Glæde varer, indtil tre magtige Thurfemser
 komme fra Jethurheim. Den vender først til-
 bage efter Ragnarok og Gjenfødselen; da finde
 Aferne i Græsset de gyldne Tavt, de eiede i
 Tidens lyse Morgen.

Jdæffjord kaldes en Arm af Christianiafjord,
 som paa Grænsten af Norge og Sverrig strækker
 sig ind til Frederikshald. I samme falder bl.
 A. Eisebaldsø.

Ideal er Ideens (s. Idee) fuldkomne Skikkelse,
 en Tilstand, hvori Ideen er virkeliggjort, et
 Forbillede, hvori den er anskueliggjort, et For-
 maafstens Formaal. Forfaaibit det Fuldkomne er
 et Maal for Bestræbelse, anskues I. som uop-
 naaeligt Endemaal. I. s. Uopnaaelighed kan saa
 igjen opfattes fra meget forskjellige Synspuncter.
 Er I. det Uopnaaelige, saa ligger den Tante
 nær, at det som Formaal ikke kan have sand
 Gylbigheid; skal I. være Forbillede, maa det
 være et Phantasiens, ikke et Virkelighedens For-
 billede: at sætte I. som Formaal for Bestræ-
 belser i den virkelige Verden, er at forber af
 det virkelige Liv, hvad der overgaar Virkelig-
 hedens Betingelser, er et med sand Klogskab
 uforeneligt Svarmeri. Men saa upraktiske
 I. ved første Dielast end maae forekomme den
 i endelige Interesser hildebe Fortaanbigheid, saa
 er det dog ligesuldt vist, at hverken Samfundet
 eller den Eneste kan undvære dem. Uden I.
 er der ingen afgjærende Maalestok, intet Op-
 sving, ingen Begejstring. En Stræben mod det
 I. er en Befrielse fra Trældom under det
 Endelige. Ikke blot Væftekitten, dog ogsaa Ethiken
 og Religionslæren maae, hver fra sit Syns-
 punct, opklare og fremstille I. „Den“, siger
 Kant, „som vilde øse Dydens Begreb af Erfar-
 ning, den, som vilde gjøre (hvad dog virkelig
 Mange have gjort) det til Væfster og Erhæ-
 delsestilde, der dog i ethvert Tilfælde kun kan
 tjene til Træmpel, han vilde af Dyden gjøre en
 efter Tid og Omstændigheder foranderlig, til
 ingen Regel brugelig, tvetydig Utting. Derimod
 mærker Enhver, at han, naar Noget bliver ham
 forestillet som Dybdomsstær, dog altid kun har
 den sande Original, hvormed han sammenligner
 dette foregionde Væfster, i sit eget Hoved, og
 blot vurderer det derefter“. I „den praktiske
 Fornuftens Kritik“ har Kant opstillet de tre Ideer,
 Frihed, Gud og Udsødelighed, ikke som theo-
 retiske Dogmer, men som praktiske Postulater,
 nødvendige Forudsætninger for den sædelige
 Handlung, altsaa som det sædelige Livs unnd-
 værlige I. Ikke imod disse I. s. absolute Gyl-
 bigheid i og for sig, men imod den Raabe,

hvorpaa de fremstilles hos Kant, har Hegel fra
 sit Standpunct gjort Indsigelser. „Dise Postu-
 later“, siger Hegel, „udgjøre et Bæd af Raab-
 sigelser; f. Er. Sjælens Udsødelighed populæres
 paa Grund af den ufalskomne, af Sandfælig-
 heed paavirke Moralitet, men det Sandfælige er jo
 Betingelsen for den moralste Selvedvidheid:
 Moralitetens Maal, Fuldkommenheden, bliver
 altsaa opfattet saaledes, at det maa opvære Raab-
 liteten.“ Ifødetfor en uendelig Tidnærme
 til et himselfigt uopnaaeligt I., ifølge hvilket
 det Gode opløses i en reen Mulighed, en For-
 bring, en Skullen — „vi skulle“, siger Fichte,
 „søge at naae Uendeligheden, men vi kunne det
 ikke: just denne Stræben og Ikke-Kunnen er
 Tegnet paa vor Bestemmelse for Evigheden“ —
 lægger Hegel afgjærende Eftertryk paa det Raab-
 værende, og minder om, at Fornuften er den i
 Virkeligheden ideale Magt, at det Virkelige,
 bydere forsaat, er det Formafstige. „Det er
 Menneftens Forfængelighed at ville have et for-
 meentligt I. i Hovedet, for at kunne dable
 Alt, hvad der ikke svarer til de formeentlig høie
 Forbringere“. Hos os er det, hvad den næste
 Tid angaar, fornemmeligt S. Kiertegaard, der
 har gjort I. gjældende; enig med Kant i, at I.
 fordrer et Himselfigt, et Tilkomende, er han
 tillige enig med Hegel i, at det gjælder om det
 Nærværende, det Virkelige, ibet det gjælder om,
 at I. kan faae en saadan Magt, at det ombanner
 den menneskelige Christens. Vædens Hegel siger
 paa det Objective, og Kant tilligemed Fichte
 endog behandler Subjectivitetsens I. paa alme-
 videnskabelig og forsaaribit objectiv Raabe, er
 det særegent for Kiertegaard, at han ikke blot
 ubelukkene fremhæver det Subjective, men til-
 lige fremstiller Subjectivitetsens I. under Behan-
 dling af en paa Virkeligheden sigtende Erhæns-
 Dialektik.

Idealisme er den philosophiske Synsmåde,
 ifølge hvilken den hele Hververden kun er et
 nødvendigt Gjenbillede af Jegets Væsen, Raab-
 turriget et i dumske Muligheder virksomt, sig
 i materielle Former yttrende, gjennem høire
 og stæbe høiere Dannefser sig fremarbejdende
 Raabstrige, der saa tilsidt i Menneftens Bide
 naaer til fuldkommen Klarhed. I. er fra den
 subjective Side fornemmelig udbillet af Fichte,
 fra den objective Side af Schelling og Hegel.
 Til Forstaelse af I. er det især nødvendigt at
 gjøre sig Rede for Forholdet imellem Philoso-
 phien og den sande Menneftesforstand. Den sande
 Forstand siger os vel, at den virkelige Hver-
 verden maa være mere end et for Bevistheden
 nødvendigt Sandhedsdrag, men fordi vi føle os
 overbeviste om, at de tilsværende Ting ikke er
 et Blændværk, deraf følger endnu ikke, at vi
 kunne forklare os, hvorledes det gaar til,
 at Noget saaledes kan sees at falde i vor
 Bevisthed, at det med det Samme sees at
 falde udenfor vor Bevisthed. Bistnot ligger
 det nær at slutte fra sandfælige Indtryk til
 sandfælige Ting, som fra Virkninger til Års-
 sager; men da de sandfælige Indtryk jo ligesaa
 del som Begreberne Årsfag og Virkning talde
 indenfor Bevistheden, og da den Sigtning,
 hvorved vi henføre Indtrykkene som Virkninger
 til Tingene som Årsfager, netop er en Bevist-
 hebshandling, saa paatrænger sig idelig de

Spørgsmaal, om dog ikke de saakalste udvortes Ting alligevel ere Frembringelser, om end opindelig bevidstløse Frembringelser, af vor egen subjective Naturgund.

At I. maa staae i Karb Modsetning til Materialismen, er en Selvsøgte, thi medens I. gjør det Aanbellige, det Indvortes til det Opindelige, gjør Materialismen derimod de udvortes, i Rummet værende Atomer, Stoffet med dets Kræfter, til det Evige, det absolut Første. Den subjective I. fornægter Materien, den objective I. konstruerer Materien. „Den første Opindelse til Materiens Begreb“, siger Schelling, stammer fra den menneskelige Aands Natur og Indflyelse. Sindet er nemlig Eenhed af en iboende og indskrænkende Kraft; Fraværelse af Stranker vilde ligesaa vel som absolut Indskrænkethed gjøre Bevidstheden umulig. Kun det den Kraft, der stræber ud i det Uendelige, indskrænkes ved den modsatte, saaledes at den indskrænkede igjen frigjøres fra sine Stranker, i Følen, Jagttagen, Erkjendens tankelig. Kun ved Kræfters Antagonisme, kan deres stedse vordende, af Striden fremgaende Eenhed, er det virkelige Sind. Egesaa er det i Naturen. Ikke Materien som saadan, men de Kræfter, hvis Eenhed den udgjør, er det Første. Materien er kun at fatte som Attractionens og Repulsionens stedse vordende Product; men Kraft er saa at sige det Immaterielle i det Materielle; kraft i Naturen er det, der kan sammenlignes med Aanden. Da nu Sindet viser sig at berøve saa den samme Conflict mellem modsatte Kræfter om Materien, maae begge være forenede i en ydre Eenhed“. Modsetningen mellem Schellings og Hegels objective I. er nu nærmere bestemt derved, at Schelling lægger Eftertrykket saa Ansvulsen, Hegel paa Begrebet, at hiin atter Kunsten, denne Bidskaben som Problemet fuldkomne Løsning. „I Naturen“, siger Schelling, „ansluer Jeget et Product, der er hensigtsmæssigt uden at være hensigtsmæssigt frembragt, og ansluer hert forsaavidt et Afbillede af sit eget Væsen; men da Ansvulsen endnu er ortabt i det Udvoortes, maa det endnu komme dertil, at Productet viser sig som en Frembringelse, hvis Princip ligger i Jeget selv. Denne Ansvulsen er Kunstansvulsen; i Kunstværket naaer Intelligensten til den fuldkomne Selvansvulsen. Den Følelse, der leslager denne Ansvulsen, er Følelsen af en uendelig Tilfredsstillelse; alle Modsigelser ere ophævede, alle Gaader løste. Kunsten er netop derfor det Høieste for Philosophien, fordi den ligesom aabner ham det Allerjelligste, hvor de Kræfter, der i Naturen og Historien ere adskilte, og som i Livet og Handingen saavelsom i Tænkningen evig maae slye hinanden, i evig og oprindelig Forening ligesom brænde i een Flamme.“ Svad enten I. oprørigt gjør Kunsten eller Bidskaben til det Høieste, enten den nærmest søger Gaadens Løsning i Ejsnhedens eller Sandhedens Forner, for den sin Svagbed i sin Styrelse; dens Fortrin er, at den strider for Aandens Realitet, og enhver anden Philosophie maae forsaauidt være I.; men Svagbeden er, at I., idet den fastholder de reale Ansvulser og opløser Alt i almindelige Begrebsbestemmelser, overskuer det Endelige, mislender Virkelighedens Betingelser, giver

Phantastien Raaderum, støber an imod vittterlige Kjendsgjerninger, og istedetfor at holde sig paa fast videnskabelig Grund, forvandles til Laanepoetie i mystisk Svæven.

Idee er i Philosophien et særegt Udtryk for det Ubetingede, der, idet det opfattes som det Oprindelige, som den levende Grundtanke, som det i et System af Midler og Formaal sig aabenbarende Absolute, bliver ifølge de forskellige Standpuncter at bestemme paa hvist forskjellig Maade. At Læren om I. fornemmelig er grundlagt af Plato, er bekendt; men for at forstaae, hvad Plato egentlig mener med det Ord I., maa man mærke sig den Maade, hvorpaa han beviser I.s Opbyggelse. Al Bidskaben og Bidskabs hviler paa evige, i sig gældende Forudsætninger, hvorefter de endelige Tings eiendommelige Tilværen lader sig afdede. Et af de platoniske Grundspørgsmaal er nu dette: Hvorledes lader det Værende sig opfatte som Eenhed og dog som Flerhed? Derform det Værende er en Flerhed, maa det jo paa een Gang være haade et Rigt og et Uligt; men i saa Fald maatte det Rige selv være et Uligt og det Ulige et Rigt, uagtet en slyg Antagelse er urimelig. Siger man om En, at han er et Hoved hvorend en Anden, saa modsiges man sig, thi hvorledes kan det være eet og samme Hoved, der gjør den ene førre, den Anden mindre? Er Hovedet i og for sig lille, da er det jo umuligt at Hogen kan blive stor ved det, som er lille; er Hovedet stort, hvorledes kan da Hogen blive lille ved det, som er stort? For at begribe Tingenes Forhold i Henseende til Eijsnhed og Ulijsnhed, Storbed og Lidenbed, maa man altfaa antage en Eijsnhedens, Ulijsnhedens, Storbedens, Lidenhedens I. o. s. v. Ved at deeltage i Eijsnhedens I. blive Tingene hinanden lige, ved at deeltage i Ulijsnhedens I. blive de hinanden ulige. Medens man ifølge den sædvanlige Synsmåde af det Store abstraherer Begrebets Storbed, af det Skønne Begrebet Skjsnbed, vender Plato Forholdet om, lader Tingene være stor formebedst Storbeden, slyen formebedst Skjsnbeden, gjør altfaa Storbeden, Skjsnbeden o. s. v. til evige, i sig selvstændige Væsenheder b. e. til I. Hermed fremmer det da ogsaa, at I. ere Tingenes Forbilleder og Tingene I.s Afbilleder. Man maa, siger Plato, slye imellem det altid Værende, i ingen Oprindelse Deeltagte, og det Oprindende, Vordende, aldrig Værende. Det, der opfattes ved Tænkning med Fornuft, er det altid paa samme Maade Værende, det derimod, der opfattes ved en Mening med den sansbelle Jagttagelse uden Fornuft, er det, der oprinder og forgaar, og aldrig er det virkelige Værende. Naar altfaa den, der frembringer en Ting, altid ser paa det, der forholder sig paa samme Maade, og idet han betjener sig af et saabant Urbillede, frembringer Tingens Ejsnbed og Væsen, maa Alt, hvad der saaledes bliver frembragt, nødvendig være slynt, men derimod ikke slynt, naar han kun ser paa det Oprindende og betjener sig af et Urbillede, der er deeltagte i Oprindelse. At Verden er frembragt efter det evige Urbillede, er indflyende; thi den er det Ejsnbede af alt det Frembragte, og har den bedste af alle Karjager; da Alts faar, Verdens Bygmester, baandede Verden saar paa

I., det evige Urbillede. — I en langt lavere Betydning har den nyere Tids sensualistiske Philosopher (Købe) anvendt Ordet I. I. ere hos dem de oprindelige, til Sansbeindtrykne svarende Fornemmelser, Billeder og Forestillinger, der deels som „Enkeltideer“ afgive *Erkjendelsens Materiale*, og forsaavidt udgjøre „Vogstaverne i Livvarelsens Alphabet“, deels ved deres Forbindelser og Sammensætninger fremstille for Sjælen Omverdenens Gjenstande; de eneste I. lade sig ba forbinde til sammensatte, ligesom i Sproget Vogstaver lade sig forbinde til Stavelser og Ord. — Karakteristisk er den Maade, hvorpaa Kant igjen hæver I. fra dens sensualistiske Fornedelse til apriorisk Fornuftbegreb. „Begrebet er enten empirisk eller reent Begreb, og det rene Begreb, forsaavidt det nemlig har sin Oprindelse i Forstanden og ikke er et reent Sandfælgigheds Billede, hedder Notio. Et Begreb af Notioner, der overfliger Erfaringens Mulighed, er I. eller Fornuftbegrebet. Den, der engang har vænnet sig til denne Afvikelse, maa det falde utaaleligt at høre Forestillingen om den røde Farve benævnes I.“ Det transcendentale Fornuftbegreb udtrykker netop Totaliteten af alle til et Betinget hørende Betingelser. Da nu det Ubetingede alene muliggør Totaliteten af Betingelserne, og omvendt Betingelsernes Totalitet altid selv er ubetinget, saa kan et reent Fornuftbegreb overhovedet forklares ved Begrebet af det Ubetingede, forsaavidt dette indeholder en Grund til Synthesen af det Betingede. Eigesom nu alle rene Begreber i Almindelighed have med Forestillingernes syntetiske Cenhed at gjøre, saaledes have den rene Fornufts Begreber (de transcendentale Ider) med alle Betingelsers ubetingede syntetiske Cenhed at gjøre. Alle transcendentale I. lade sig desaarlag henseere under tre Klasser, saaledes at den første angiver det tænkelige Subjects absolute (ubetingede) Cenhed, Sjælen, den anden den absolute Cenhed, hvori den Kælle af Betingelser, der angaaer Phænomenerne, opgaaer, Verden, den tredje den absolute Cenhed for Betingelser, der i det hele Omfang maae gjælde for alle Tænkningens Gjenstande, nemlig alle Væsners Væsen, Gub. — I næste Forbindelse med Ibeelæren faaer Læren om den oprindelige Cenhed af Midler og Formaal (s. Aetologie); Hegel indrømmer Kant i denne Henseende den Fortjeneste, at have reformeret Læren om det Hensigtsmæssige og hævedt I. som Udtryk for det Ubetingede, men gjør saa den Indvending, at Kant kun tillægger I. subjectiv Gyldighed. „Skulde I. ikke have Sandhedens Gehalt af den Grund, at der i Sandseverdenen ikke opgives nogen med den congruerende Gjenstand, da vilde det dog være en besynderlig Misforlaaelse at frakjende I. objectiv Gyldighed, fordi den mangler det, som just udgjør Stinet, den objective Verdens usande Væren. Med Hensyn paa de praktiske I. erkjænder Kant, at „Intet er Stadeligere og en Philosoph værdigere end den pøbelagtige Raaberaabelse af Erfaringer, som efter Foregivende skulle stride imod I. Slige Erfaringer vilde netop ikke kunne gives, dersom t. Ex. Statsforanstaltninger bleve truene i rette Liv overeensstemme med I., saa at man ikke i deres Sted anvendte raat Begreber, som, just

forbi de kun ere laante fra Erfaringen, gjøre alle gode Hensigter til Intet“. Den objective og subjective Verden skulle overhovedet, vedblive Hegel, ikke blot congruere med I., men de ere i deres Væsen selv en Congruens af Begreb og Realitet. Eller hvad vilde vel Birteligheden være, dersom den ikke havde Fornuftbegrebet i sig selv, og dersom dens objective Livværen ikke svarede til dette Begreb, d. e. dersom den ikke paa sin Maade udtrykte I. Deelheber som Stat og Kirke gaae tilgrunde, naar Cenheden af deres Begreb og deres Realitet opløses; men en saadan Cenhed er kun i og formeblst I. „I. er Sandheden“; thi Sandheden er denne, at Objectiviteten svarer til Begrebet, ikke blot at uborttes Ting svarer til mine Forestillinger, thi en saadan endelig Overeensstemmelse give kun rigtige Forestillinger; men det Sande er mere end det blot Rigtige. „I. er Livet“, thi den er den væsentlige Cenhed af Sjæl og Legeme. Mæmekt, det Levende, døer, naar Sjælen stilles for Legemet; den døde, uorganiske Natur er jo, forsaavidt den kaldes død, intet Andet end en Afvikelse af Begreb og Realitet, en subjectiv Abstraction af en tænkt Form og en formløs Materie. I. er, som Bevidsthedens uendelige rige Indhold, i absolut Cenhed med Viden, Kanden. Den Kand, der ikke er I., er kun Begrebets tomme Cenhed med sig selv. — det Begreb, der kun havde Begrebet selv til sin Realitet, vilde være den døde, aandløse Kand, et materielt Object. — I den platoniske, kantiske og hegelste Ibeelære er I. jo vistnok bleven belyst fra forskjellige Hovedsider, men dog endnu ikke saaledes oplyst, at den i Realitet og Væsen kan siges at have antaget Birtelighedens bestemte og tvedelige Form. Hos Plato er I. objectiv, i evig Selvsigthed oplyst over alt det Endelige, det Materielle, det Vordende og Foranderlige; men hvorledes I. saa kommer til at indgaae i Forening med det Endelige, hvad der har draet den ned fra Olympens Ro i Tingenes urolige Verden, har Plato ikke tilstrækkelig paavist, men derimod, ved at fastholde enhver Begrebsbestemmelse som et i sig Absolut, endog uaflyst I. saaledes, at dens Cenhed med sig selv maa forsvinde. Hos Kant er I., som Bevidsthedens Ubetingede, hævet over den ydre endelige Erfaringsverden, og derhos som praktisk I. saaledes sat i Kraft, at dens Fordring paa Birteliggjøre maa blive til Handling; men da Fornuftkritiken kun indrømmer I. subjectiv Gyldighed, indsees ikke, hvorledes det er muligt at fuldføre dens subjective Fordringer paa objectiv Maade. I det Hegel lader os erkjende I. som det Subjectives og det Objectives absolute Cenhed, og derved hæver dens oprindelige Realitet, gjør han det jo vistnok forsaavidt begribeligt, at det i sig absolute reelle Væsen maa i Birteligheden kunne realiseres; men noget det i Almindelighed gøbtgjøres, at I. omfatter et Birtelighed, forsaavidt det Birtelige har i sig Sandhed, at hvert enkelt Værende altid er en eller anden Side af I., og just af den Grund bliver fuldstændiggjort ved andre Birteligheds-elementer, efterdi I. er og virker i det Hele, saa er det dog endnu saa langt fra, at den hegelste Idealisme har formaet at opløse Birt-

lighedens Kjendsgjerninger som Sidebestemmelser af I. s. Indhold, at det snarere seer ud, som om I. og Virkelighed fandt ud fra hinanden. Fra Almindelighedens Synspunct har den objective Idealisme umistjendelig Ret; men saalænge den endnu ikke har lært at tilegne sig Erfaringens Indhold, og lade Virkelighedens Analyser bidrage til at klare, tydeliggjøre og berige de aprioriske og dialektiske Former, vil den ikke formaae at gjøre sin Ret gjældende.

Ideer (Christian Ludwig), tydsk Astronom og Chronolog, født 1766, død 1846 som Professor i Berlin. Hans Hovedværk er „Handbuch der math. und techn. Chronologie“ (2 Bd., 1825—26), hvortil han siden bearbejdede som „Lehrbuch der Chronologie“ (1831) og fuldstændiggjorde ved „Die Zeitrechnung der Chinesen“ (1839). Almindelig udbredt er den med Kopie udgivne „Handbuch der französischen Sprache und Pitteratur“ (3 Bd.), hvortil hans Søn som Indledningsskind skrev „Geschichte der altfranzösischen National-Litteratur (1842). Ligesledes „Handbuch der englischen Sprache und Pitteratur“ (3 Bd.).

Identificere (lat.) betyder at gjøre eens, bringe under eet Begreb; i. sig med En, gjøre sig til Eet med ham, ganste gaee ind i hans Anskuelse, fællese o. f. v. — **Identisk** er eensbetydende, af samme Natur og Væsen. I. Ligning er i Mathematiken en Ligning, hvis ene Side blot er en Transformation af den anden, f. Ex. $(a+x)^2 = a^2 + 2ax + x^2$. Saadanne finde naturligvis megen Anvendelse, men kunne aldrig benyttes til at finde nogen ubekjendt Størrelse, forbi de altid ville være spjebestjorte, hvilken Værdi man end tillægger de deri forekommende Størrelser. — **Identitet** betyder Væsenenshed, Ligebedthed, fuldkommen Overensstemmelse. I Retssproget betyder en Personens I. det, at han virkelig er den Vedkommende, den, om hvem der spørges, for hvem han antages.

Ideographie (gr.), Begrebskrift, er en Skrift, som fremstiller ikke Lyd men hele Begreber ved Skrifttegn (Billeder o. besl.); sgn. Art. **Dieroglyffer**.

Ideologie (gr.), Begrebslære, Videnskaben om Grundene for Erfjendelse, er egl. kun en nyere, tilveens i Frankrig brugelig Benævnelse for Metaphysik. Ofte betegner man herved en for det praktiske Liv usrugtbar philosophisk Lære, et Hjærnespind.

Idiom (gr.), Eendommelighed, Egenhed, bruges især med Hensyn til Sproget, og betyder enten, om en Deel af et Land eller Folk, det Samme som Mundart, Dialekt, eller, om enkelte Personer, en særegen Udtryksmaade og Stiil.

Idiopathie, Hovedsygdom, kaldes en saadan Sygdom, som opstaaer selvstændig uden at skyldes andre Sygdomme sin Oprindelse. **Idiopathisk** er den Sygdom, der udvikler sig directe af Sygdomsaaarlagerne uden at følge som et Led efter en anden Lidelse.

Idiosyncrasie kaldes man enhver særegen ualmindelig Tilstand i Organismens Forhold til bestemte Indvirkninger, hvorved disse ikke frembringe de sædvanlige Indtryk, men andre for det bestemte Individ eendommelige. I Almindelighed bestaaer Forandringen i en forsøgt Modtagelighed for Indtryk, hvilken da gjør sædvanlige Ting, som visse Spiser, visse Lugt-

stoffer, Lyde etc. ubehagelige eller mobbydelige for Individet; sjældnere bestaaer I. i en formindstet Modtagelighed (negativ I.) for Lægemidler, Gifte etc. Ofte er I. blivende hos Individet og tilhører dette for Livet, men undertiden er den ogsaa forbigaaende, under visse Sygdomme, i Udviklingsperioderne, under Svangerskabet, Lidelser i Kjønslivet eller Nervesystemet.

Idiot (gr.) betyder egl. en Privatmand i Mødsætning til Statsmanden, heraf overføvet en „Lægmand“ i Mødsætning til den, der er hjemme i en Kunst eller Videnskab, endelig en Uvidende, Løse. **Idiotelshed** er I. nu Benævnelsen for et Mennekte, der udover Barnearene bliver staaende paa et af Barnets tidligste aandelige Udviklingsstrin; **Idiotie**, den egne heraf følgende Form af Svagindethed, karakteriserer sig sælgelig ved en høi Grad af Mangel paa de aandelige Evners Udvikling, hvortil kommer en Ufuldtommenhed i Brugbarheden af disses iøvrigt materielt ubvirkelige Redskaber, der er Grundten til, at Idiotsens Sandser, Bevægelsesredskaber m. m. ofte kun i en indskrænket Grad staae til hans Raadighed. Da imidlertid Idioten endnu som oftest, ligesaaevns Barnet, er i Besiddelse af Evnen til aandelig og legemlig Udvikling, er det nødvendigt, at han, som hiin, underlattes en i det Betælte gaaende Opdragelse, der naturligvis er saa meget vanskeligere, som han, naaget sine Mangler, dog er vorst ligesom andre Mennecker. Det er derfor, at man i den senere Tid har oprettet særegne Opdragelsesanstalter; alene bestemte for I. En saadan **Idiotanstalt** findes paa gamle Valkehuus tæt ved Kjøbenhavn, stiftet 1856 ved frivillige Sammenstjod; den er, ved yderligere Begunstigjæller, sat istand til allerede at udvide sin Virksomhed, hvilken tegner til at være i god Fremgang.

Idiotisme (gr.) er Sprogeiendommelighed, isærbedelshed en, som er gjængs i en vis Egn eller Provinds (sgn. **Idiom**); **Idiotikon** er en Ordbog over samme.

Idolras (gr.) er et Mineral, der i kemisk Henseende ikke er væsentlig forskjellig fra Granaten, men adskiller sig derfra ved at være krystalliseret i kvadratiske Prismar med en guul, olivengrøn eller brun Farve. Det har forskjellige Navne efter de Stæder, hvor det hyppigst er fundet, som f. Ex. Vesavian efter Vejus, Egeran efter Eger i Bøhmen o. f. v. Ogsaa i Stambinavien forekommer det paa flere Stæder, og den himmelblaae, lobberholbige I. fra Souland i Norge benævnes Cyprin. Gjennemsigtige og smultfarvede Varieteter af I. benyttes undertiden til Smykkestene.

Idol (gr.), egl. et Billede, en afbildet Skikkelse, bruges derester isærbedelshed = Afgudsbillede og overføvet Afgud; **Figurlig** betyder det dernæst en Gjenstand for Tilbedelse, en tilbedelsesværdig Gjenstand. **Idolatrie**, Afgudsbjerkelse.

Idomenens, Konge paa Kreta, udmærkede sig ved sin Skjønhed. Han var en af Helena's Friere og førte i Forening med sin Halvbroders Søn Meriones Kretterne paa 81 Skibe til Troja. Under en Storm paa Havet lovede han Poseidon, at han, naar han lykkelig var vendt hjem, vilde ofre ham den første Person, som møbte ham i Fædrelandet. Dette var hans

Søn; efterat denne var offeret, udrød der en Pest, hvorpaa Kreterne joge I. i Landflygtighed. Som Landflygtig opholdt han sig paa forskellige Steder; hans Grav viste man i Knosjos, i hvis Omegn han dyrkedes som Heros.

Idothea, s. [Languis](#). [libtool.com.cn](#)
Idria, Bjergstad i det østerrigste Hertugdømme Krain, har rige Svulfsominer og en Zinnoberfabrik, 4,700 Indb.

Idsted, s. [Isted](#).

Idumæere, s. [Edomitter](#).

Idun er i den nordiske Mythologie en Afsyne af Afses- eller Dvergætt. Hun er Eljebeguden Brages Hustru og gemmer i en Kiste Æblerne, hvorefter Guderne spise, naar de ældes, for atter at blive unge. Efter en Mytje i „den yngre Edda“ raag Jætten Thjasse engang Løse til at sværge, at han vilde skaffe I. ud af Åsgaard med hendes Æbler. Han lofter hende saa ud til en Skov ved at fortælle, at han har fundet nogle Æbler, som vilde tykkes hende kostelige, hvorfor hun skulde komme med sine for at sammenligne dem med de andre. Da kommer Jætten i Ærneham, tager I. og flyver bort med hende til sin Bolig i Thrymheim. Ærne hærmedes og sørgede over I.'s Forsvinde og blev snart graahaarede og gamle. De holdt Thing, og den Ene spurgte den Anden, hvad der sidst vidstes om den forsvundne Afsyne. Man havde sidst seet, at hun gik ud af Åsgaard med Løse. Da blev han greben, bragt til Thinget og truet med Død eller Piinlinger. Han blev ræd og sagde, at han vilde hente I. i Jøstumheim, hvis Freia vilde laane ham sin Falkehjelm. Han faaer den og flyver saa nordpaa til Jøstumheim. En Dag kommer han til Jætten Thjasses Bolig. Jætten var tagen ud paa Een, og I. var alene hjemme. Løse forvandlede hende saa til en Nøb, som han tog i sine Klæder, og stød af alle Kræfter. Saa snart Thjasse kom hjem og saaned Afsynen, isærte han sig Ærneham og stød efter Løse. Da Ærne saae, at Falken kom flyvende med Nøbden og Ærnen bagfter, bare de Dyrger af Svulpspaaner hen til Åsgaards Muur. Saa snart Falken kom indfor Borgen, styrte den sig ned ved Muren. Ærne kunde ikke standse sin rasende Fart, Ilden slog op i dens Hjer, og dens Flugt fik dermed en brat Ende. Ærne vare nu i Nærheden og bragte derpaa Jætten.

Idus kaldtes hos Romerne den 13de Dag i Maanedens, med Uantagelse af Mars, Mai, Juli og October, i hvilke Maaneder I. var den 15de Dag. Disse Dage vare Jupiter helledige, til hvem Flamen Idalls paa dem offerede et Faar (Idalls).

Idyl (gr.), egl. et lille Billede, er Navnet paa en Digtart, hvori jevne og naturlige Livsforhold, især tagne fra Hyrdes- og Landlivet, skildres og, sæbændig i Udførelsen til en allesteds fra den oprindelige Enfoldighed i Sæder afvegen Kulturstilstand, prises som Levninger af en tabt Usthyldighedsperiode. I. opkom væsentlig hos Grækerne i den macedoniske Periode og havde især hjemme paa Sicilien. Idylisk betyder heraf landlig og usthyldig, stille, yndig og blid o. desl.

Idæcten, s. [Sverdun](#).

Iffland (August Wilhelm), tydsk Theaterdiger, Skuespiller og Dramaturg, født den 19de April 1759 i Hannover, uddannede sig i Gotha under Eckhof, blev 1779 ansat ved Theatret i Mannheim, 1796 Directeur for Nationaltheatret i Berlin, 1811 „Generaldirecteur for alle kongelige Skuespil“ og desse sammesteds den 2de Septbr. 1814. I. var en fortrinlig Skuespiller, især ved den strenge Kritik og Samvittighedsfuldhed, hvormed han udførte sine Roller i de mindste Entseftigheder. Hans Skuespil vare en gang overordentlig yndede og havde tildeels endnu holdt sig paa Scenen, ligesom de ere skrevede i en Smag, der nu tilhører en svunden Tid; de indeholde megen Moral og vidne om nyere Kjendskab til Menneskene og Scenen („Jægerne“ opførtes 1860 atter paa det kongelige Theater i Kjøbenhavn). De ere udgivne under Tittlen „Dramatiske Werke“ (16 Bd., 1798—1802) og „Neue dramatische Werke“ (2 Bd., 1807—9). Som Dramaturg udgav I. bl. a. „Almanach für des Theater“.

Iffing er i den nordiske Mythologie en Æ, der stiller Guderne fra Jætterne og aldrig fryser til.

Iffkær, s. [Søbørre](#).

Iglau, Stad i det østerrigste Markgrevskab Mähren, ved Slesau, har Fabrication af Klæde, ulbue Tøier og Handsker samt levende Handel. 18,200 Indb.

Iglerne (Hirudo) danne en egen Orden blandt Ledormene; hvad der udmærker dem foruden den søge og ofte utydelige Leddeling, er Mangelen af Fødder, Øjæller og andre vbre Beskæmte (kun den paa den elektriske Kotte levende Fiskeigle har Øjælleblade) og Læstedeberørelsen af en eller to Sugestaael. Fjendes der kun een, har denne altid sin Plads i Bagenden af Dyrret: Munden er berimod, s. [Er](#). hos vore almindelige Iglere, vel ubidelig og anvendelig til at sugge med, men har ikke Form af en Sugestaael, som hos Fiskeiglerne, hvor denne forreste Sugestaael dog altid er meget mindre end den bagste. Ubillige Iglere, saavel med som uden forreste Sugestaael, have tillige en tynd ubidelig og indtrængelig Sugestaael; de ægte I. ere ubidelige med skarpe og haarde Hæder, men kun hos Stodiglerne ere de skarpe nok til at glennemfjære Menneskets Hud. I. ere af meget forskjellig Størrelse, nogle meget anseelige; deres bløde, overordentlig ubidelige og sammentrækkelige Legeme tillader dem at stifte Uansag og Form i en forbausende Grad og med stor Hastighed. Nogle leve i fersk Vand, andre i Søvet; i Tropelandenes fugtige Stove Kal der endogsaa leve Landigler, som stærkt plage den Reivende ved at krybe op under hans Klæder for at sugge Blod; i Nordafrika forekommer en Art, der undertiden foranlediger farlige Tilfælde ved at vandre op i Battedyrenes eller i sovende Menneskers Næse og Næstør. En vis Lædents til Parasitisme gaar igjennem denne lille Orden (ligesom s. [Er](#). gjennem Nidernes) og minder om Ifterne, hvilke I. ogsaa ligne i Henseende til Legemets Bløthed og brede, flade Form, Sugestaaelene, Larvtanalenes Forlængelser i blinde Grene o. s. v. Medens de fleste I., s. [Er](#). vor Festeigle, nemlig saare mange kaldes Roubdy, o. gribe og sluger andre Smaa-

yr, er der andre, der ikke forsvømme Leilig-
eden til at suge Blod, naar den gives; de
maa Brustgigler (Clepsigler) leve af at udsuge
ferskandbølsdyrenes Blod, og Fiskegiglerne
Piscicola, Pontobdella) og Krebsegiglerne (Bran-
hiobdella), der snylte paa **vore** **Skibtrebs**, ere
irrlige Snyltebdr. 3. krybe ved stiftetis til
at age sat med Fors- eller Dagenben og strakte og
ortorte Legemet, eller svømme ved at bugte
ette; de have i Reglen flere smaa Vane, der
re anbragte i en Halskreds om Legemets For-
nde eller i Kanden af Sugestaalet, og ere
ubertiben teguede med smulle Farver. Suben
r i Reglen blød og glat, hos de store Fiske-
gler derimod haard og vortet. 3. Læge-
misten anvendes visse Arter (især H. medli-
nalls og officinalis) til at formindste Blod-
nængden i betændte Organer; sandsynligviis
sille mange tropiske Arter, hvis Kjøber bestidde
amme Grab af Skarphed, kunne benyttes paa
amme Waabe. Hvor Lægegiglerne ikke have
sprindelig hjemme, søger man at formere og
yfstire dem i særegne Iglebomme, eller man
ndfører dem fra de Lande, f. Ex. visse Egne
af Sverrig og Ungarn, som af Naturen ere rige
aa visse Dyr. Endnu kan anføres som en
Mærkelighed det svampebe, hornagtige Bæv,
om omgiver visse Igler (f. Ex. Heste- og
Lægegiglernes) Wg, og at Brustgiglerne føre deres
Wg med sig under Dugen. Noget Forvand-
ing giennemgaae 3. ille.

Ignatia amara, en Plantefløg af Strych-
osfamilien (Loganiaceæ), er en Busk med længe,
rinde Grene, modsatte, fiskebe, ægformige
Blade og med hængende, hvide, som Isadminer
vellugtende Blomster i smaa Klaser i Blad-
vinklerne, Klokkeformigt, 5-tandet Båger, en
5-bekt traagtformig Krone, hvis nebre Deel er
verderentlig lang og rørformig, og 5 Støv-
dragere. Den har hjemme paa Manila. Frøene,
de saakalte Ignatiebønner (sæd Sancti Ignatii),
ere meget giftige og indeholde omtrent 3 Gange
aa meget Strychin som Kavelager (: Frøene
af Strychnos nux nomica).

Ignatius, den Hellige, Biskop af Antiochien,
kal, efter Sagnet, have været det Barn, som
Jesus fremkillede blandt sine Disciple som
Mønster paa Ydmygghed, og skal senere som
Yngling have nydt Apostelen Johannes's Un-
derviisning; under Keiser Trajan blev han (107
eller 116) sønderreden af Løverne i Circus.
Sægteden af de fleste af de Vreoe, der ere be-
søgte under hans Naavn, er meget omvistet.
— 3., Patriarch af Constantinopel, Søn af den
præste Keiser Michael I, blev født omtrent 790
og opholdt til Patriarch 847. Under Keiser
Michael III blev han aasiat 858, men atter ind-
sat 867 af Keiser Basilus. Han døde 878.
Under 3. begyndte Adskillen imellem den
præste og den romerske Kirke.

Ignatius af Loyola, Jesuiterordenens Stif-
ter, f. Jesuiterordenen.

Ignorantbrøder (Frøens ignorantins) kaldes
en i forrige Aarh. af Abbe Baptiste de la Salle
(1724) stiftet Green af Jesuiterne, hvis væsent-
lige Formaal var at meddele gratis Underviis-
ning i Almestolerne, for derved at gjøre Fol-
ket lydigt og høieligt under det hierarthiske Herre-
dsomme. Ordenen naaede i kort Tid en stor

Udbredelse og ubstrakt Virkebuds og repræsen-
terede Jesuiterordenen i Frankrig, efterat denne
(1768) var bleven forviist. 1790 maatte dog
ogsaa 3. forlade Frankrig; i Italien fandt de
et Tilflugtssted og en ny Virkefreds, indtil Na-
poleon 1806 kaldte dem tilbage og anbefalede
dem som fortrinlig fiskebe til Almuestolelærere.
Siden den Tid have de atter virket for folke-
underviisningen og for Ordenens Interesser i
Frankrig. 1830 vare de i Besiddelse af 250
store Lærestalter, hvis Antal nu er steget til
henimod 400 med omtrent 700 Stoler. Ogsaa
i nogle Lande i Tyskland og i Vohmen have
de vundet Indgang, og de reise hyppig om-
kring for i Stihed at virke for Jesuiterens og
det romerske Hierarthis Interesser. Deres
Dragt er omtrent den samme som Jesuiterens.
Ignalaba, Stad i Kongeriget Catalonien i
Spanien, N. V. for Barcelona, har anseelige
Ud- og Bomuldsmanufacturer og Garverier.
10,000 Indb.

Iguana, f. *Iguanodon*, f. *Iguanodon*, f. *Iguanodon*.

Ihran modsat **Jhial** kaldes Bodstiftskanden
i den muhammedaniske Religion, hvilken iagt-
tages af Pilgrimmen, naar han foretager den
hellige Rejse til Mekka; dens ydre Tegns er en
Art Kappe, der bestaaer af to Stykker hvidt
Uldstøi uden Sammensyning, hvoraf det ene
bedækker Overkroppen, det andet Underkroppen.
At træde ud i Livets sædvanlige Forhold be-
nævnes, modsat herfor, **Jhial**.

Ihre (Johan), født i Lund 1707, død i Up-
sala 1780, fik 1730 den filosofiske Grad i
Upsala, opholdt sig senere i videnskabeligt Die-
med i længere Tid i Orford, London og Paris,
og blev efter sin Hjemkomst inden 4 Aars For-
løb befordret til Vicebibliothekar, til Prof. poe-
seos og tilslidt 1738 til eloquentiæ et politicae
Professor Skytæanus i Upsala. Nogle af hans
akademiske Afsendinger, der vare af politisk
Lendents, paadrog ham 1747 en Proces, som
dog, efter at have været 4 Aar, endte med en
lemfældig Irettesættelse. Fornemmelig ijsjel-
satte han sig i en Række af Afsendinger med
den mæsjogothiske Bibeloversættelse og Rune-
litteraturen; endvidere udbgav han „Udskat till
föreläsningar öfver Svenska Språket“; „Svenskt
Dialekt-Lexikon“; „Bref till Lagerbring rörande
then Islandska Edda“, m. m.; men hans for-
nemste Arbejde, som flassede ham en Penge-
anviisning af Stenderne, Titel af Cancelleraab
og Adelskab, var „Glossarium Sviogothicum“
(1769, 2 Dele), et Værk, som bestandig har
beholdt høit Værd.

Jis kaldes Vandet i sin faste Tilstand, som
det indtager, naar det afkjøles under Frys-
punktet, der paa vore Thermometre betegnes
med 0°. Ibet Vandet fryser, ubvider det sig
hændelig, og derfra bidrører det, at Flasler og
Kar, hvori Vand fryser, let sprænge, ja man
kan endog sprænge Bomber og Kanoner ved at
fyldte dem med Vand, omhyggelig og stærkt til-
stoppe alle Rørbninger og udsætte dem for Frost.
Men jo stærkere Karret er, desto stærkere Frost
behøves der for at bringe Vandet til at fryse.
Dette Forhold har for længe siden antydet,
hvad der i de senere Aar er blevet beviist, at
man ved at underlaste Vandet betydelige Tryk

kan bringe Fryssemættet til at synke. Vandets Udbvidelse ved Frysning bevirker, at J. flyder ovenpaa Vandet, hvorved det i Naturens Huus-holdning bliver meget vanskeligt for Søer at bundstørle. Vandet viser det mærkelige Forhold, at det ved rolig **Senstændig** og **især naar** det er bestyktet imod Luftens Paavirkning, kan affjæles til 12 eller 16 Grader under 0° uden at blive til Jis: men en ringe Afstjelse eller en sagte Berøring med et lille Stykke Jis forarsager strax Jisbannelsen, hvorved Barmegraden stieblikkelig stiger til 0°.

Jisand eller Havellen (*Anas glacialis*), er en høinordist Dynd, ubmærket ved Hannens lange, spidse Halefjer og Stulderfjer; den har en ret behagelig Sæng, som man har sammenlignet med Clarinetten's Løner. Om Sommeren ruger den i det høie Norden ved fersk Vand, men om Vinteren trækkes den storeviis paa Havet og i Baagerne i Isen ved de sydligere skandinaviske og hollandske Kyster.

Jisbjerg. Under høie Breder kunne Gletscherne naae Havet og danne Jisbjerge. Strikber Gletscheren nemlig gjennem en Dal ud i en Fjord med en jevntfrazaanende Bund, vil dens forreste Dele først efterhaanden løsrives fra Haabunden og den øvrige Jismasse, stige tilførs og danne de høire Jismasser, som vi kalde Jisfjelde eller Jisbjerge, og som kunne have en Høide over Havet af 200' og derover. Mundter Gletscheren derimod ud paa en feil Kyst, falder den, o: den styrer under Drag og Pulver over Skranten ned i Havet, hvor den knuses uden at danne egentlige Jisbjerge. Jisbjergbannelsen er derfor selvdn; i det nordlige Jishav komme næsten alle Jisbjerge fra fem Fjorde paa Grønlands Vestkyst. Fra Juli-August til sent i Efteraaret finder disse Jisfjordes „Udflyden“ Sted. Havstrømmen bemægtiger sig den hele Flaade og fører den trods Vind og Veir Sydpaa mod Newfoundlandshanken, hvor den gaar under ved at møde Golfstrømmens varme Bølge, skjøndt et enkelt flaaer sig igjennem. De meste ferske Sand- og Steenmasser falde efterhaanden tilbunds. Det sydlige Jishavs Fjelde ere koldsaltere, sirkantede, have en Udftrækning af flere Mile, danne ofte Rækker eller lobrette Bølde af mange Miles Udftrækning, ere lagbedste og flyde maalkte de betydfulle Sneefald endel af deres Rægtighed. I de yngste Jordperioder synes de i Havet omkødrivende Jismasser at have spillet en vigtig Rolle ved flytning af Steen og Grus, saaledes s. Ex. her i Landet.

Jisbjørn, s. Bjørn.

Jisbryder kaldes en stærk Bøl, der er anbragt i Strømmen foran et Broaag, Røllehjul ell. besl. for at beskytte dem mod Drivisens Stød. Den bestaar af en Række i Strømmens Retning nedrammede Pæle, der bære en heldende Bjelke (Jisbjelke, Jisbjørn), som med sin nederste Ende naaer ned under laveste, og med sin øverste op over høieste Vandstand. Foroven har den en stærk Ryg og er beslaaet med stærke Jernstifter, saa at de større Jisstykker, som af Strømmen føres op paa den, ved deres egen Vægt brydes over den og saaledes gøres uskadelige.

Jisbræ, s. Gletscher.

Jisfluglen (*Alcedo ispida*) er en lille Fugl, ubmærket ved sin smukke, metalagtige, blaa- og grønplettede Farveteegning (Augen er dog rød-gul og Struben hvib), sine korte, bulte Ving-ger, korte Hale; men lange, stærke, kantede, lige og spidse Næb; her i Norden er den selvdn, hyppigere i Syd- og Mellemuropa. Den flygt er hurtig, surrende, med hurtige Sving-slag. J. opholder sig ved Flober og Søer; fra Grønene eller fra de paa Vandet flydende Jisstykker dykker den ned i Vandet og snapper Fiske op deraf. Den taaler ikke noget andet Fær i Nærheden, men tilskæmper sig Gneberredsmæt over et vist District, hvor den saa udøver sin Fiskeriet. Sin Rede har den i et flere Fod høi Hul i en mod Vandet vendende Brink; den bestaar af Fiskesmokler, Levinger af dens Naal-tiber, hvorpaa den lægger sine Æg. J. er den eneste europæiske Repræsentant for en Familie, der ellers tilhører varmere Lande, s. Ex. Cap, Ostindien, Nyholland, og vel i det Hele har samme Udsæende og Næbform, tilbedes ogsaa et lignende Farvesystem som *A. ispida*, men ogsaa omfatter større Former, Former med meget store og bredere Næb, med manglende Inber-taa o. s. v. Heller ikke ligne de den alle i Levedmaade; de nyhollandske J. bebøe saaledes netop Landets store, indre Districter og leve af Insecter, Fjirbeen og Slanger. J. høre alle til Skriftefluglene og ere nærmest beflagtede med Diablene, ligesom hvilde de have de to høre Fortæer sammenboagne et temmelig langt Stykke.

Jisgang er den Bevægelse, hvori Isen løsmen paa Havet eller Floberne, naar det sammehængende Jisbælte brydes, og Jisstykkerne nu ved Udslegangen eller Strømmen sættes i Bevægelse. Ved Sammenstrøemung og Pakning af denne løse Jis kan der afstedkommes store Ulflytter langs med Flobernes Bredder. Fra alle nordlige Flober, især i Lande med continentalt Klima, er denne J. om Foraaret velbekendt. I Nærheden af Danzig har J. en Gang næst Reichel til at bryde sig en Dag gjennem 40–60 høie Sandbanter, og talrige Smaaser i St. Lawrence bedæktes ved J. med store Steen indtil en Høide af 30', hvorfør Fjirtaarnene maae tages ned om Vinteren. I Storebælt er J. ofte meget voldsom.

Jisgjerde, s. Morsene.

Jishave kaldes de Dele af Berdenshavet, som ligge om begge Polerne indtil Polartræ-sene (66½°), nemlig det nordlige og sydlige J., ofte ogsaa benævnedes det nordlige og sydlige Polarhav eller det arktiske og antarktiske Ocean. Det nordlige J. flaaer ved det smalle Beringsstræde i Forbindelse med det Stille Ocean, ved bredere Stræder paa begge Sider af Island og de mange Stræder, der adskille de nordamerikanske Nordpolerter, i Forbindelse med Atlanterhavet; det sydlige J. gaar umiddelbart over i de nævnte tvende Søer. Fraregnede Europas og Afens Kyster ligger det nordlige J.'s Ver, der alle ere klippede, i en stor Gruppe N. og N. O. her for Amerikas Fastland, men lade sig dog sondre i tre Hovedpartier: Grønland (20,000 □ M. og altsaa Jordens første D) tilligemed Spitzbergen, Parryøerne, N. for Lancaster-, Barrow-, Melville- og Mc.-Clurestræberne, og de nordam-

kanste Polarøer, S. for disse Stræber. Gjenem alle disse Stræber udtømmer Zishavet sine byre Zismasser i det atlantiske Ocean. Hvorib det nordligere findes et isfrit Hav, er afgjort men idetmindste langfra at være beist. I det sydlige Z. har man paa to Steder udfet fast Land af betydelig Udstrækning, nemlig paa den amerikanske Side S. for den 60de Bredegrad Grahamslandet og under Australumbets og Nyzeelands Meridianer Syd victoriaumbet med en nord-sydlig Ryst af 10° Længde og en over 12,000' høi Vulcan, — høie og rippesulde Lande, der næsten ganske ere dækkede ved Is og Sne og uden Spor af Plantevægt, men tilligemed de udenfor liggende Zismasser beholdede af talrige Kobber og Søsmedeagle. Nogle ansee disse Landstrækninger for Dele af et antarktisk Continent, der fra isle nordlige Grænser skulde udbrede sig til Sydpolen, men da man her ikke engang er ommen Sydpolen saa nær (Z. Kofs naaede 8° 80'), som man i det nordlige Zishav er ommen Nordpolen (C. Parry 82° 45'), beroer enne Mening altsaa kun paa en Gissning, igesom hin om det store aabne nordlige Søarhav. Det nordlige Zishavs Størrelse anlaaes til 200,000 □ M., det sydlige Zishavs til 350,000 □ M.

Zismarke dannes af Havisen og maae ikke oversees af Zishjergene, som oprindelig ere falklandsøis. Storisen, der lægger sig op ad Grønlands Vestkyst om Foraaret og en Tidlang sjor den aldeles utilgjængelig, er Drivis, dannet af Havisen. Zismarke (Zishave, mers de Jace) kaldes ogsaa de store udbrede Zisflader Alpeegnene.

Zisplante (Mesembryanthemum) er en til Familien Mesembryanthomæa hørende Plantevægt, saftige Urter eller Halvbuske med modatte eller afveglende, fjøvsulde Blade; de oftest multifarvede Blomster have et sædvanlig 5-deelt Bøger, mange Kronblade og Støvdragere, og ikke enten eenlige i Spidsen af Stængelen eller Bladvindlerne eller samlede til kvast eller klobformige Blomsterstande. De fleste Arter vore hjemme paa Cap, saa paa Nyholland og i Midelhavetslandene. Den Art, som fortrinnsvis bærer Navn af Z., er M. crystallinum, hvis Stængel og Blade ere ligesom dækkede med Dugdraaber. Den dyrkes i Danmark i Friland, flere andre Arter ere vandede Stueplanter.

Zisflag indtræffer i Almindelighed ved blydende Isveir. Det er en Regn, der overrækker Jorden og alle fritsaaende Gjenstande med en glat Zisflorpe. I. kan multivisiis fremkomme, naar de fritsaaende Gjenstande ved den ibligere Frost ere afsløede under Fryssepunctet, aa at Regndraaberne, der træffe dem, strax blive til Is; eller ogsaa kunne Regndraaberne multivisiis være afsløede under Fryssepunctet og da ved Stødet imod de faste Gjenstande blive til Is. Man er ikke sikker paa at have den rette Forklaring.

Zisterte ere Likhøngerne af den af Cabot (s. d. A.) stiftede communistiske Sect, der have anlagt dette Navn efter hans Hovedværk „Voyage en learie“.

Markos var en atheniensisk Heros, der glesfrit modtog Dionysos, da denne kom til Attika, og som til Gjengjæld af Dionysos lærte Vinavlens. Da engang nogle Vænder vare blevne berusede af den Vin, som Z. havde givet dem, blev Z. dræbt som Giftblænder. Af Sorg hængte hans Datter Erigone sig i det Træ, ved hvis Fot hendes Fader var begravet.

Markos, Søn af Dabalos, udbrød sig tilligemed sin Fader Fangensflabet i Labyrinthet paa Kreta ved Hjælp af kunstige Ringer, der vare forfærdigede af Bøg; men da disse smeltede, forbi han kom Solen for nær, styrtede han ned i Havet, der efter ham fik Navnet det isariske Hav (en Deel af Archipelagus). Han blev begravet af sin Fader paa den lille til Sporaderne hørende Ø Markia, nu Mikaria eller Achiria.

Mark er en tyrkisk Sølvmunt = 2 Pfastre, af Hiihved 13 Lod 5½ Gr., af Værdi = 15 ½ dansk Rm.

Markedene, s. Ledere.

Markoklaste (gr.), d. e. Billedeformere, s. Billedebyrdelse. — Markolatric, Markodalle = Billedebyrdelse.

Marksaeder (gr.) er i Almindelighed et Pølyeder, som er begrænset af 20 rektlineede plane Figurer. Meest bruges dog Ordet om det regulære Z., som er et af de platoniske Legemer (s. Regularer). I dette ere alle Fladerne indbyrdes congruente, ligesibede Trekkanter; Sjørnerne ere femsidede og ligesibede indbyrdes congruente.

Ifter (Trematodes) kaldes en Gruppe af Indvoldsorme eller Hvidorme, af Fladormenes Orden, med et i Reglen kort, bredt og fladt, farveløst, overordentlig blødt Legeme, der er udstyret med een eller flere Sugeskæle, sundom tillige med Hestefroge. De inddeles i afskillige Slægter, især efter Sugeskæleenes Antal og Stilling, og efterom Forbøiselskanalen blot er gaffelformig beelt i to Ørene, eller disse opløse sig i en Rængde blinde Forgreninger; nogle ere ikke egentlige Indvoldsorme, men leve kun udenpaa andre Dyr, s. Ex. Fiskes Hud og Skjæller, men de fleste leve i mange forskellige høiere og lavere Dyrss forskellige indre Organer; en almindelig Regel synes det at være, at de usfuldønnere Ildvillingsformer leve i de lavere Dyrss forskellige Organer, de fuldønnere derimod kun i Forbøiselskanalen eller i de dermed i umiddelbar Forbindelse staaende Organer (s. Ex. Leveren og Galdegangen) hos Hvirveldyr, og at de kun paa dette Sted kunne blive fjønsmodne og forplantningsdygtige. Disse Z., der ere virkelige Indvoldsorme, synes alle at gjennemgaae baade en Farvbanling og et Generationsløst. Ifterlarven er nemlig udstyret med en Søsmedebale (og ligner derfor en lillebitte, næsten mikroskopisk Haletube), hvilken Hale senere aflastes, og af Iftens Væg fremkommer der ikke umiddelbart ægte Z., men en eller flere Mellemgenerationer af saakaldte Ifterammer, der mangle meget af det, der ellers er karakteristisk for Ifterne, ja sundom mere ligne organsløse Sætte end Dyr. — En af de betændteste Ifterformer er Leverikten eller Gaarefløden (Distoma hepaticum) i Gaarets, men

ogflaa i andre Hundbyr og ubertiben endogsaa i Menneftets Leve- og Galbegang.

J eller **Jli** som Sammenfættning i tyrkifke Eggenavne betyder „Provinds“, f. Ex. Kumili, Dulgartil etc.

Jlihan er Navnet paa det mogolifke Dynaftie, der herfede efter Kalfafatets Undergang i Bagdad fra 1336—1410; Dulgagu, den mogolifke Erobrer, var den første, der førte Titlen J., og efter ham benævnes Dynaftiet med dette Navn.

Jldefonfo, **San**, Stad i det fpanffe Landflab Gammel-Caftilien, ved Foden af Sjerra Morena, har en stor kongelig Speilfabrik. 4,000 Indb. Ved Staden ligger Slottet La Granja, hvor Hofset reftider om Sommeren.

Jlberen (*Mustela putorius*) er et Rovdyr af Maarfamilien, indtil 16" lang, med langfrakt, fmaelter Legemsform, lave Been, lille ægformigt Hoved, fmaa Næse, en ftydig Pels af lyfere Ulbhaar og lange, glimfende, forte Dæfhaar, der dog ingenlunde ganffe fjule Grundfarven, og en buftet Hale; denne, Fødderne og Brøftet ere forte, Munden, Hagen og de korte, runde Ører fyde. J. har fine Smuthuller i Øjerner, under Trærødder, ved Moser og Søer, i Brinkerne o. f. v.; i Skumringen lifter den fig paa Kob. Den tager Muis, Hjeretra (indfommen i en Husefti eller et Dueslag myrder den Alt, hvad den kan overkomme, ved at bide det i Struben), Eg, men under ogflaa færdeles Frøer og tager mange Fifte. Den nærmer fig faaledes allerede ved fin Fortjærlighed for Vandet til Flobiberen (f. d. A.). Det er den af vore Maarformer, hos hvilfen Analfjerternes Sekret frembringer den stærfte Lugt; dens Skind er derfor ikke faa yndet, fom det ellers vilde være. Den Mytte, fom J. gjer ved at udrydde Rotter og Muis, er vifnok større end den Slabe, fom den gjer ved at fortære Hareunger, Fugle og Fugleæg. J. er udbredt fra det ftylfke Norge famt Mellemfjørrig over hele Europa og over en stor Deel af Aften lige til Kamtjhatka. Dog fal den mangle i Sjælland.

Jlberhund (*Urocyon venaticus*) kaldes en i Draxilien levende, af Dr. Kund opdaget Rovdyrform, der vel nærmefl hører til Hundefamilien, men dog i Hensende til Bygning og Levefaade kan betragtes fom en Mellemform mellem Hunde- og Maarfamilien. Det er ikke noget stort Dyr (1 Alen lang i Kroppen), har en fammentrængt, noget plump Bygning, lave Been, en kort Hale, en lang rødbrun Pels, kort Snude og korte runde Ører. Den er meget fty, holder fig til det tatte Krat, lever af Hjeretra, hjafter ikke uligt en Hund og graaver Hul i Jorden.

Jlfafte Steen, fom ere unndværlige til de stærkte ophebede Dele af forffjellige Ørne og Jlfteber, dannes ligefom Digler og andre jlfafte Leerverarer af kalk- og jernfrie Materialier: Leer, Chamotte og Dvartsfand i forffjellige Mængdeforhold, navnlig efter Lerets Fedme.

Jlforgyldning. Derved forffaaes den nu forældede forgyldning (f. d. A.) med Amalgam.

Jlflugler, f. *Netvorkene* og *Stjerneftub*.

Jlflandet (fp. Tierra del Fuego, ogflaa funnbom kaldet „Magelhaens Archipelag“) er en fælleds Benævnelte for den Øgruppe, der ligger S. for Amerikas faftland og ftiles ved

dette fra Magelhaensstræbet. Den beftaaer af en stor D. „Kong Carls Øyfland“, og endeel mindre Der, af hvilfe den ftydligfte, hvorpaa Cap Horn ligger, kaldes P' Hermitte; den fligfte er Staatenland. Disse Læ ere hjerfulde og vulcaniffe, de udgjøre Øyflanden af Andeshjergene; fun paa den nordlige Deel af Hovedøen ere floubevorede Slætter. Kysterne ved Magelhaensstræbet ere indfaarne i en Mængde dybe Bugter. Klimaet er kolbt og overmaade fugtigt, Plantevæxten er i det hele ydteft ringe. De faa Vedbre ere roae Jaldanere paa et meget laot Kulturtrin (de kaldes fædvaaflig „Pefcheræere“ efter en Lyd, de ofte udtale), opbolde fig ved Kysterne og leve af Fifte og Staldyr. Af Laubdyr er her fun faa, ved Kysterne findes en Mængde Sølfunde og Øvaler.

Jlflinte, f. *Grøfte*.

Jlflpaavirkningsflade kaldes den Deel af en Dampkjebels Overflade, der berøres af Flammen og Røgen fra Jlftebet. Paa Størrelfen af J. berøer hovedfaflig Kjebels Virkfombel, faaledes at J. maa være flæde større, jo mere Damp Kjebelen fal levere i Timen. Dog gjevres der Forffjel paa den directe J., der kan virkfomt ophebes ved Straalevarme fra Jlftebet, og den indirekte, der afene ophebes ved Berøring med Flammen, og hvis Virkfombel ydermere aftager flærkt, efterfom den ligger Jlftebet fjernere. Fremdeles gjøres der Forffjel paa J. efter dens Retning, idet den nedværende er næften uvirkfomt, og den lodretfaaende omirent kan regnes falot mod den opadværende J.

Jlflprøve, f. *Gaadsomme*.

Jlflpøffe eller **Jlflvalfer** (*Pyrosoma*) kaldes en til Sølfyrenes (Lumifaternes) Gruppe hørende Dyrform. Det er hule, vandflare, geleeagtige Cylindere, lukkede i den afrandede, aadne i den afstumpede Ende, der træffes flubende i Atlanterhavet og udbrede et forholdsvif meget flærkt Lys. Cylindereens Vægge fammenfættes af talrige Smaadyr, hvis Bygning næften ganffe ligner de almindelige Spvmaag; de have hver en ydre Aabning til Vandets Optagelse og en indre, der fører ind i Cylindereens Sunlhed, hvorigjennem det flødes ud; Dyrernes Aandedrætsbevægelser vilfe derfor bevirke, at der dannes en Vandfløm, der føres ud af Cylindereens aadne Ende og fløder Dyret frem i modfat Retning. J. høre til det aadne hvede karakteriffiffe Dyrreformer.

Jlfltblibehæfte, eller Dyrtefle af Jlden fom et Slags legemlig Aabebarelse af det hvide Bøfen, var herffende hos de gamle Perlere og er det endnu hos nogle Folfeflag i Aften, f. *Perlere*.

Jlflvanden, f. *Gaadsfydevanden* og *Skum*.

Nex, f. *Griffoten*.

Niade, f. *Somer*.

Nion var Trojas oprindelige Navn; efter Sagnet havde det faaet Navn efter *Nos*, en Søn af Troos. Efter Trojas Udeltæggelse anlagde Pnygierne og Myfierne paa det samme Sted et nyt J., og endnu for Alexander den Stores Tid reiffe fig B. for dette et tredje, *Ny-J.*, nu fliefken Troja eller Trojehi.

Tilfste Table (tabula Illica) er Navnet paa et Stuccatur udført i Basrelief, som blev fundet i det 17de Aarh. paa den apfiste Bei, og er uenot faalebes, forbi den trojanfste Krigs Beivenheber ere fremfillebe herpaa. Jfr. „Anali dell' Instituto archeologico“ (Lil. Bb.), Rom (1880).

Tilthya (Eileithya), o: den Komende, idte Grækerne den Subinde, som ybde Barfquinberne Bifland. Hun var en Datter af here, Egteffabets Beflytterinde. Ogsaa Here lo og Artemis nævnes med dette Navn fom e Subinder, der flode de Fjendebe bi. J.'s Kultus flammede fra Kreta, hvorfra den i Forinbelle med den apollinffe Kultus udbredte g videre over Delos og Attika; hun havde Tempel og Helligdomme paa flere Steder.

Tlle et Vitaine, Departement i det nordflefte Frankrig, omgivet af Kanalen og Depp. lides du Nord, Morbihan, Nebre Voire, Mayenne g La Manche, er 122 □ M. flort med 581,000 Innb. Det er en meget bogelformig Slette, i vilfen Bunden er Granit og Slifer, beballet ved et tyndt Lag Jord. Foran en Deel af tyfen ligger en Rælle Klipper, som Søen nu ar flit fra Landet. Her brydes endeel Steen, alf og Gibs, og dyrkes Korn, Hør, Damp, Lobal og Frugt; Stovene ere temmelig auflige. En Mængde Fuglevilt, Fiff og Vflers flar i Bugten ved Cancale) findes. Industrien udfkræfter flg meff til Fabrikation af Seilbug g Tong. Hovedflaben er Rennes.

Tller, Flod i Baiern, udfpringer paa Alperens Sidegrene, danner paa en Strækning Grænden imellem Baiern og Württemberg og falder oget ovenfor Ulen i Donau.

Tlicium, f. Anis.

Tlicumant, f. Anis.

Tlicinois, Flod i de forenebe nordamerikanffe Rflater, dannes af 2 mindre Floder og falder her et Løb af c. 83 M. i Miffiffippi.

Tlicinois, en af de nordamerikanffe Rflater albet faalebes efter floden J.), omgivet med l. af Staden Mifconfin, mod W. af Michifanfen, Staden Indiana og mod S. D. Kenfudy (fra hvifen den flilles ved Ohio), mod S. og B. (hvor Miffiffippi danner Grænden) af Miffouri og Java, er 2,610 □ M. flor. Det er en Slette, fom helber mod S., med idliffelige Prairier og mod S. Støve; Jordunden er næften overalt frugtbar, men ikke meget over ½ af Overfladen er bragt under Kultur. Klimaet er temmelig foranderligt, Sommerens Varmer er ikke ubetydelig. Agerdyrkning g Dvægavl ere Hovednæringsveiene, her avles et Dvæde, Mais, Havre, Lobal, Hør og Damp. Industrien er ikke betydelig, men Hændelen er erbeles levende og fremmes ved det meget udræfke Jernbanenet, der gjennemffjærer Landet. Befolkningen kan nu anflaaes til 1½ Mill. (i Aret 1810 var der kun 12,282 Menneffer!); der findes ingen Slaver. I Spidfen for Reabflifens Regjering flaaer en paa 4 Aar valgt Gouverneur; den lovgivende Magt har et Senat i 25 paa 4 Aar valgte Medlemmer og et Repræfentanthus af 75 paa 2 Aar valgte Medlemmer. Statsgjelden var 1858 henved 22 Mill. Rblr. Hovedfladen er Springfield, den ørfte Stad er Chicago. — De ørfte Colonier

i J. anlages af Franffmænd i Slutningen af det 17de Aarh. Englønderne bemægtigede flg J. 1763; ved Freden 1783 blev det uafhængigt tilligemed de ørfte Stater. J. blev 1809 opfhøiet til et „Territorium“, 1818 optoges det fom en egen Stat i Unionen.

Tliquiditet (lat.), Mangel paa Liquiditet.

Tliquinator (lat.), d. e. Dpfte, kaldtes i det 17de og 18de Aarh. nogle Ordener i Spanien og Belgien; men ved Tliquinatorordenens forfhaaes fortrinsois en Orden med hemmelighebsfuldt frimureriff Grundlag og med jeffuitiffe Former, som blev fliftet den 1fte Mai 1776 af Adam Weiffhaupt, Profefor i den kanoniffte Ret i Ingolffadt. Den vandt navnlig Udbredelle i den katfolffe Deel af Tyffland og fette flg til Dpgave at modarbeide Jeffuiterordenens forbøvelige Indflydelle ved Udbredelle af en naturlig Religion, der flulde opbhøve den poffitive Chriftendom og tilveiebringe en almindelig Frihed og Lighed. Ordenen blev opbhøvet ved en den 22de Juli 1784 af Kurffrften af Baiern udflebt og den 2den Marts 1785 fornyet og indffjærpet Befaling.

Tliquifration (lat.) er Denøvelfen paa Tegninger, hvormed trykte Bøcker ledfages, enten til Forklaring eller blot til Ubfmykning. I ørfrige Aarhundrede og længere tilbage Ufftræredes Bøcker meff med Kobberflit, senere er Lithographiet traadt ifledet. I den nyeffe Tid er Træffnittet, fom langt tidligere ogsaa havde været benyttet hertil, atter optaget efter flor Maaleffol, medens man tillige undertiden lader loffbare Bøcker ledfages af Photographier.

Tlyrien, Kongeriget, var 1815—49 Denøvelfen paa den Deel af Øfferrig, fom nu er deelt i de 3 Kronlande: Hertugdømmet Kärnten, Hertugdømmet Krain og Ritorale (Kfflandet), f. bifte Artt.; det udfjorde henved 500 □ M. med omtrent 1,300,000 Innb., og omgaves af Salzburg, Steiermark, Kroatien, Wiflitarergrænden, det abriatiffte Hav, Italien og Tyrol. — De gamle Tlyrier, fom i den fljerne Oldtid beboede Kfflandet ved det abriatiffte Hav og Noget af det Indre (Navnet bruges meget ubeflemt og vullende) vare et rimeligvis med Thræcerne fløfflet Folf; de flode under ørfffjellige Smaafyrfter, fom allerede Philip af Mæcedonien lod føle fin Overmagt, og fom 288 f. Chr. bleve afhængige af Rom. Dog blev Tlyrien ørfst under Auguffus en romerff Provinds, fom kaldtes Illyricum eller Illyris barbara (Romana), i Udfættning til Illyris Græca eller Epirus nova, fom var en Deel af Mæcedonien. Hiint inbøffattede i det 4de Aarh. under Navnet Illyricum magnum (eller Præfectura Illyriæ) næften alle romerffe Provindfer i det øfflige Europa (flgn. Konffantin den Store). Ved Romerrigets Dpføffning fom J. under det vefflige Rige, efter dettes Fald under det øfflige (476). I det 7de Aarh. finde vi det befat af flavoiffe Folf af en fløffeds Stamme, der afværfende kaldes Bulgarer, Kroater, Servier o. m. (heri herfler flor Forvirring og Dunkelhed). Der exifferede hos dem 6 Kongeriger: Bulgarien, Servien, Boenien, Kroatien, Slavonien og Dalmatien (f. bifte Artt.); nogle af dem vare til en Tid fløre og mægtige, men de ere efterhænden forfjundne og blevene øfferriggffe eller

tyrskiske Provindser. Carl den Store under-
 tvang I ., og fra Carolingernes Tid hørte det
 til S herrig og Lybfland. Fra 1809 til 1815
 hørte det under Navn af de illyriske Pro-
 vindser til Frankrig. — Væbne af I . høre
 nu til den Green af de **slaviske Slaver**, som man
 kalder den **illyriske serviske**, og hvortil vi regne
 de egentlige Serviere (Serber), Bosniere, Mon-
 tenegriunere, Slavoniere, Dalmater, Kroaker og
 Slovener (s. disse Art.). Disse Folk kaldtes
 før ofte med det sælskeds Navn **Murier**, hvilket
 dog ogsaa ofte brugtes isærdeleshed om enkelte
 af dem; denne Ubeskæmthed har maaskee været
 en af Grundene til, at hiint Navn som Sjælbeds-
 benævnelse efterhaanden er gaet af Brug og
 har givet Plads for "Servier" eller "Ser-
 ber"; dog have Dalmaterne ikke villet finde sig
 i denne, men vedblive at kalde sig **Illyrier**.
 Angaaende **illyriske servisk** Sprog og Litteratur
 henviser vi derfor til Art. **Servier**.

Ilmen, Indsø i det russiske Gouvernement
 Nowgorod, indtager et Areal af 16 \square M .;
 dens største Længde er 6 M ., dens Brede
 4 $\frac{1}{2}$ M . Den optager endel Flober, og fra den
 løber Wolchow til Ladogasen. I . er dyb og
 fiskeriig.

Ilmoni (Immanuel), en lærd finst Læge,
 fød 1797 i Finland, blev 1826 Professor ved
 Universitetet i Helsingfors og 1834 Professor
 sammesteds. Fra 1828—30 og 1854—55 fore-
 tog han videnskabelige Rejser til flere Lande.
 Den 14de April 1856 døde han i Helsingfors.
 Blandt hans Skrifter have især "Bidrag till
 Nordens Sjukdoms Historia" (3 Bd., 1846—53)
 ogsaa i Udsagnet vundet fortjent Anerkjendelse.
 4de Bind af dette Værk blev ved hans Død
 ufuldendt.

Itt, opdaget 1774 omtrent samtidig af Prie-
 stley og Scheele (s. **Chemie** og **Phlogiston**), er
 et luftformigt Grundstof, der tidligere har været
 kaldt Livsluft, Svurstof (Sauerstoff, Drygene,
 paa Sænsk "Svyr"), fordi det ved at træde i For-
 bindelse med forskellige Stoffer danner Svyrer;
 men da Baserne (Svyrernes Modsetning) ogsaa
 ere forbindelser af I ., foreslog Wölsch det nu al-
 mindelig brugte Navn, som han afsejede af **I**id,
 idet Tænkten herved skulde henledes paa en af
 de meest fremtrædende Egenheder hos den rene
 I .: i en fortrinlig Grad at befordre Forbræn-
 dingen. Af alle Grundstoffer er I . det, der
 forekommer i størst Mængde og meest udbredt;
 man har tilnærmelsesvis beregnet, at herved
 $\frac{1}{4}$ af Jordens Vægt var I ., i Vandet (I . og
O) udgjør I . efter Vægt c. 89 pCt.; af den
 atmosfæriske Luft, i hvilken I . findes i fri,
 men et i reent Tilstand, udgjør den c. 23 pCt.
 efter Vægt; saavel af Dyr- som af Plantestoffer,
 i hvilke den næsten altid findes, udgjør den en
 væsentlig Bestanddeel, og vi finde i Naturen et
 forholdsvist kun meget ringe Antal Legemer,
 der ere aldeles illyriske. I . er i reent Tilstand en
 farveløs Luftart uden Lugt og Smag, lidt tung-
 gere end den atmosfæriske Luft (1,0522). Den
 forbrænder sig med alle de svrige Grundstoffer
 (maaskee fluor undtagen), og da disse i Al-
 mindelighed have en meget stor Affinitet til I .,
 udvilles der ved Forbindelsen sædvanlig en høj
 Varme, skundom ledsaget af Lyssphænomener,
 det er: der foregaaer en Forbrænding. I en

Atmosfære af reent I . foregaaer derfor For-
 brændingen langt livligere og med større Glans
 end i almindelig atmosfæriske Luft, og mange
 Legemer, som ikke under almindelige Forhold
 kunne brænde i Luften, brænde med Letted i
 reent I ., f. Ex. en Ubrjæder; men for at kunne
 træde i Forbindelse med I ten, maae dog de fleste
 Legemer først opvarmes heri indtil en vis Grad
 (Antændelsestemperaturen), s. **Brændsel** og **For-
 brænding**. — Et med I . forbundet Legeme tal-
 der man et **Itte**; Legemet selv siges at være
 ittet; de fleste Legemer kunne imidlertid træde i
 Forbindelse med I . i flere Forhold og hederes,
 ligesom efter de dannede Itters Egenheder, at-
 holde de forskellige Itter forskjellige Navne. **I**-
 tterne ere nemlig enten sure, basiske eller in-
 differente Itter (Overtitter og Underititter); ere
Itterne sure Legemer, da benævnes de efter den
 mindre eller større Mængde **Itt**, der er traadt
 i Forbindelse med samme Mængde af Grund-
 stoffet: Underlyrling, Syrling, Underlyrre, Svyr
 Overtlyrre, f. Ex. Svovlunderlyrling, Svovlsyr-
 ling o. s. v. De forskellige Ittingsgrader af
 de basiske Itter benævnes Forlitte (Dybdal),
 Mellemlitte, Dobbeltlitte (Sesquiyrid), Tveitte
 (Tryd), f. Ex. Jernforlitte, Jerntveitte. Overtitterne
 (Hyperoxyderne) og Underititterne (Hypooxyderne)
 ere høvften sure eller basiske Legemer, men kunne
 vel, ved enten at optage (Underititterne) mere **Itt**
 eller afgive (Overtitterne) nogen **Itt**, erholde sure
 eller basiske Egenheder. Fulditte, f. **Baser**. —
 Det samme Grundstof har dog sjelden saa mange
 Itter, at alle de anførte Ittebenævnelser kunne
 ansføres om samme, men de bruges alle meget
 almindelig, men ved forskellige Grundstoffers
 forskellige forbindelser; da disse imidlertid
 ere opdagede til høist forskellige Tider, er
 Nomenclaturen i denne Henseende dog ikke
 altid saa stringent i homolog Retning, som
 den vilde kunne være bleven, hvis man havde
 kunnet give forbindelserne Navn samtidig (idet
 man da havde kjendt og vidst alle herhen-
 hørende Forhold). — **Ittsvyrer** ere de Svyrer,
 der dannes ved forbindelser af Stofferne med
 I ., i Modsetning til f. Ex. **O**riatesvyrer (s. **O**).
Ittesvovl eller **Dyphlorider**, Forbindelser af
 I . og Chlor med samme Stof, kunne betragtes
 som Forbindelser af **Ittet** og **Chlorforbindelsen**
 af det givne Stof, saaledes f. Ex. **Phosphor-
 ittechlorid** = **Phosphorsvyr** + **Chlorphosphor**
 (Ph Cl, O, = 2 (Ph O,) + 3 (Ph Cl,)). — **Itte-
 baser** ere **Baser**, dannede ved Forbindelse med
 I ., i Modsetning til f. Ex. **Svovlbaser** o. s. fr.
 — Den rene I . kan tilberedes paa en Mængde
 forskellige Maader, af hvilke her blot skal nævnes
 de almindeligst benyttede: 1) af **Druumsten**
 (Manganoveritte), enten ved at gløde denne
 eller ved at behandle den med stærk **Svovlsvyr**;
 i begge Tilfælde afgiver Manganoveritlet endel
 af sin I ., hvorved der da dannes **Mangan-
 dobbeltlitte** eller **Manganforlitte** (i Forbindelse
 med den tilfaste **Svovlsvyr**); 2) ved Opbejdning
 af rødt **Dvilsølvilte**, der da afgiver sin I .; 3)
 ved Opbejdning af **chlorstaurt Kalk** (Chlor + **Itt**
 + **Kalium** + **Itt**), hvorved dannes **Chloralium**
 og **Itten** frigøres; 4) ved Behandling af **chrom-
 staurt Kalk** med **Svovlsvyr** o. s. v. — Ved at
 lade elektriske Gnister slaae igjennem I ., mobil-
 sceres denne paa en særdeles mærkelig Maade,

bet den bl. A. herved faaer den Egenstab, at unne iste mange Regemer directe, som ellers lke ved almindelig I. paa samme Maade kunne ltes; denne faarene Mobilisation af I. har nan kaldet Dzon (s. b. A.).

Imaginær (lat.) betyder hvad der bevoer paa Indbildningskraften, formeentlig, indbildt. **I. Størrelse** er i Algebra en indbildt eller umulig Størrelse, s. Ex. en lige Rod af et negativt Tal, Logarithmen af et negativt Tal, en Vinkel, hvis sinus eller cosinus er > 1 . Naar en Beregning giver en umulig Størrelse il Resultat, da viser det, at den fremstatte Opzæte selv er umulig eller indeholder Vetingelser, som modsig hinanden.

Imam (arab.), egentlig Forstander eller Lærer, kaldes i Almindelighed den, der i Moskeen udfører som Præst den muhammedanske Guds-tjeneste; Sultanen fører som Religionens Over-hoved Navnet I.

Iman er Navnet paa den muhammedanske Religion, egentlig "Troen"; et andet Navn er Islam, o: "Gudhængivenhed".

Imber, s. Som.

Imbibition, s. Indtugning.

Imbuto er et Kornmaal paa Den Sar-dinien, i Cagliari = 6,303, i Saksari = 3,101 danske Potter.

Imitation (Efterligning) betegner i Musikken, at et Motiv eller en Melodie efterhaanden gjen-tages i flere Stemmer, enten Rode for Rode, Interval for Interval, eller med enkelte Af-vigelser. I første Tilfælde er I. streng, i andet berimod fri. I. kan finde Sted enten i Genklangen, eller i høiitelsemøst andet Inter-ual, i lige Bevægelse eller i omvendt Bevæ-gelse, i Roder af samme Tidsværdi, eller i Roder af større (i Forkørelse: per augmenta-tionem) eller mindre (i Formindskelse: per di-minutionem) Tidsværdi. I. banner Grund-laget for al polyphon Musik (s. b. A.).

Immanent (lat.) betyder vedblivende i (No-get), vedhængende. I. Philosophien er i. 1) moblat transeunt eller transitorisk, vedblivende i, iværende. 2) I. Robl. til transscendent kaldes Fornuftens Grundsetninger i., forsaavidt som de antages grundebe alene i den menneske-lige Forestillingsbevones færene Natur og kun at gjelde indenfor en mulig Erfarings Grændser.

Immermann (Carl Leberecht), tybst dramatisk Digter og Romansforfatter, født d. 2de April 1796 i Magdeburg, blev 1827 Landretsråd i Düsseldorf, hvor han en Tidlang overtog Be-styrelsen af Theatret, et Overs, hvori han dog ikke havde noget Held. Under Afstiftelsen af sine "Memorabilier" døde han d. 25de Aug. 1840. I. blev først ret bekendt ved sine Stuepæl og Tragedier, der røde en stærk Paavirkning af Skjalpspeare men ikke gjorde stor Lykke paa Scenen; hans bedste Arbejder ere hans Romaner, "Die Epigonen" og "Münchhausen" (1838—39, 4 Vd.), en satirisk Roman.

Immerbad, en Kro i Hertugdømmet Slesvig 2 Mile S. W. for Saderslev, er bekendt af en Eræfning 1420 imellem nogle danske Tropper under Anførsel af Peder Hogenschild og Tønne Rønnow, som Kong Eric af Pommern havde afsendt fra Saderslev til Lønder, og Holste-

nerne. De Danske bleve slagne, og man gjorde herover følgende Vers:

"Bed Immerbad
Der sit Danmark hendes Bad
Bed Hogenschilds Rid,
At Folket laae bleg og hvid."

Immi er i Schweiz et Kornmaal (= Emina) = 1,555 danske Potter. I Würtemberg er det et Bynmaal = 10 Maas, i Slesvig (s. Wür-temberg) = 19,015, i Erzbischof = 19,000 danske Potter.

Immobilis (lat.), s. Arvelige Ting.

Immorteller, s. Evigtlevende Blomster.

Immunitet, Frihed for Forpligtelser, kaldes den af den katolske Geistlighed hævdede Ret til ikke at bømmes af dens Rige eller Frihed for at møde for en verdslig Ret. Denne Herlighed for-drede den katolske Kirke overalt, men den blev ikke overalt lige anerkjendt. Den danske Geistlighed var maasslee i denne Henseende i lang Tid mindre uindskrænket end de andre Landes. Først senere ved Haandfæstningerne, navnlig den af 1328, blev Geistlighedens I. anerkjendt som en Ret-tighed, medens den tidligere havde været be-tragtet som en Raadessag. Christian II gjorde heri den Indskrænkning, at de Geistlige ikke maatte appellere til Rom. Ved Reformationen gik I. for første Delen tabt. — I. betegner i Regeringsforholdene den Egenstab hos enkelte In-divider, at være uimodtagelig (immun) for In-dvirkningen af visse Sygdomsaarsager eller Røge-mbler; navnlig bruges I. om den ved at have gennemgaaet en bestemt Sygdom erhvervede yderligere Uimodtagelighed for dens Smitte.

Imola, befæstet Stab i Legationen Ravenna, som hidtil har været en Deel af Kirkestaten, paa en Ø i Floden Santerno, har Bandel med Korn, Vin og Frugter. 10,000 Indb.

Imola (Innocenzo Francucci da) efter sit Fødested, italiensk Maler, levede omtrent fra 1494—1550, og var Elev af Raibolini og Albe-rtinelli, senere studerede han Raphaels Arbejder, uden egentlig at være Elev af denne Kunstner. Han malede mange anseelige Alterbilleder, hvoraf de bedste ere i Bologna, der ogsaa var hans fornemste Opholdsstæd.

Impatiens, s. Vassamin.

Imponnes, de Bingeløse, er den systematiske Benævnelse for Bingvornernes eller Luffegjæsternes Familie; s. Snuffegaas.

Imperativ, den bydende Maade, kaldes i Grammatikken den Form af Verbet, ved hvilken der udtrykkes en Opfordring eller Befaling.

Imperator kaldtes hos Romerne enhver Ma-gistrat, der isølge lex curiata de Imperio var beklædt med imperium o: Overansførselen i Krigen eller Dommerembedet i Freden; fortrinnsviis kaldtes saaledes Overansføreren, saalenge han var i Felten. Undertiden er det en Benævnelse, som Soldaterne tillagde en seierriig Feltherre; denne maatte neblægge Navnet, naar han vendte tilbage til Rom. Særskilt kan bemærkes, at Julius Cæsar af Senatet sit Litten I. for sin Levetid og for sine Efterkommere. Det Samme var Tilfældet med August, og efterhaanden blev I. aldeles identisk med princps eller Keiser.

Imperatoria (Mesterrød) er en til Skjærm-planternes Familie hørende Planteflag, Urter med dobbelt 3-deelte Blade, hvide Blomster i

en sammensat Stjærn og en tvødelesig Spaltefrugt, Smaastrømme med en bred, flad Rand. Roden af *I. Ostruthium*, en Art, der har hjemme i Sydeuropas Bjergerne, indeholder en ætherisk Olie. Den anvendes i Medicinen, dog kun sjelden, og virker næsten ganske som Roden af *Angelica Archangelica*.

Imperfectum kaldes i Grammatikken den Tid-form af Verbet, ved hvilken der angives, hvad der var eller skete uden paa Placater. Tid α : hvad der i Fortiden var nærværende.

Imperial er en russisk Guldmønt = 10 Rubler, af Højheden 22 Karat, saaledes udmyntet, at 1 sølvst. Mark fint Guld udbringer 19, 12, 3, eller af Værdi = c. 14 Rd. 5 Mk. 5 f. dansk Rigsm. Gulde 3. i Forhold hertil.

Imperial benævnes et Slags meget store Skrifter, som ere endnu større end *Saxon* og derfor sjelden blive ævnedte uden paa Placater. Fremdeles kaldes saaledes et meget stort Format af Papir (f. Ex. af 21 L. Høide og 29 L. Brede) saavel som de deraf ved Falsning og andre mindre Formater. Endelig er *I.* Navnet paa en Carlede, der undertiden anbringes ovenpaa meget store Dilligencer.

Imperium kaldtes hos Romerne den højeste udøvende Myndighed; oprindeligt tilkom den kun Folket, som i Kraft af denne Myndighed valgte Magistraterne og var i Besiddelse af den højeste dømmende og lovgivende Magt. Dernæst kaldtes ogsaa de højeste Magistraters Myndighed *I.* Denne Myndighed viste sig i en dobbelt Retning, dels som Overcommando over det samtlige Militærvæsen, hvormed i Krigstid var forbunden Magt over Soldaternes Liv og Død, dels som Civiljurisdiction med Ret til at straffe Ulydige med Multer og Fængsel. Consulens *I.* kaldtes *maius* (det større), Prætorens minus (det mindre), fordi denne Sidste kun havde Civiljurisdiction. Undtagelsesviis tilbeholdes *I.* Personer, der ikke vare Magistrater.

Impetigo er Navnet paa en hyppig forekommende Form af Hudsygdom, som karakteriserer sig ved smaa Materielegner, der heutsreede danne tulle, gummitilignende Skorper.

Imponderabiller. Ligtigere antog man, at Varmefænomenerne, Lyssfænomenerne, de elektriske og magnetiske Fænomener havde deres Aarsag i visse Stoffer, som kunde optages i Legemene, og som man kaldte Varmestof, Lysstof, de magnetiske og elektriske Stoffer, og man vilde da forklare Legemernes forskellige Virkninger af den større eller mindre Mængde af disse Stoffer, de indeholdt. Alle disse Forandringer kunne imidlertid ikke opdagges ved nogen Veining, og de nævnte Stoffer kunde altsaa ikke have nogen Vægt, af hvilken Grund man kaldte dem *I.* eller uveielige Stoffer. Denne Betragtning har man nu ganske forladt.

Impotens er i Pathologien Udtrykket for en forminsket eller ophørt Forplantelsesøvn. Den kan være begrænset i moralske Indtryk, er da ofte forbigaende, og kaldes psykisk, i Modsetning til den psykiske *I.*, der har sin Oprindelse i materielle Legemsfeil. Disse kunne være saabanne, der betinge Forplantelses-*I.* (i generand), f. Ex. Tilintetgjørelse af de indre Kjønsorganers Function, almindelig Svækkelse o. s. v., eller Copulations-*I.* (i. coeundi), f. Ex. Hinder

bringer for de ydre Kjønsorganers Function. *I.* er altsaa en Yttring af mange forskellige sygelige Tilstande, og kan kun behandles i Overensstemmelse med et nøie Betyns til disse.

Impromptu (fr., af det latinske *in promptu*, i Beredskab, paa rede Haand), kaldes man en hurtig fattet indrig Tante og dens Yttring i Prosa eller Vers, et siebliffeligt Indfald, en usforberedt Bitighed, isærledes og paa saaeude Fod forfattet Vers, et siebliffeligt componeret Melodie o. desl. Ugentlig bruges det skandom om et i Hast arrangeret Raaltid, Val e. d. desl.

Improvisere (af det latinske *ex improviso*, usforudset, uventet) betyder i Almindelighed at foretage Noget uden Forberedelse og paa saaeude Fod, deraf at finde paa og give et Svar, en Forklaring o. desl. paa saaeude Fod; isærledes og forfattede kort Tid Melletrum, et længere eller kortere Digt over et opgivet Thema. Dette drives endnu i Italien som en egen Kunst af Improvisatorer, der ofte lade sig høre paa offentlige Steder og gjerne ledsage deres Declaration eller Sang af deres saaledes paa saaeude Fod forfattede Digte med et Instrument. Et godt Billede heraf har Andersen leveret os i sin Roman „Improvisatoren“.

Imprægnation, Bevængning af et Legeme med et andet, saaledes at det heelt gjennemtrænges dermed, bruges i Chemien, især naar sake, porse Legemer gjennemtrænges med Bæster eller Luftarter, hvorefter sidstævnte da ophobes i større Mængde i det faste Legemes Melletrum.

Imputabilitet (lat.), paa Dansk Tilregnelighed α : Bevødsfthed om sin Handlings rettsfæbelige Bevødsfthed, og Betingelsen for en Person's Strafbarhed. Naar f. Ex. en Afsidig, der har dræbt en Anden, ikke kan straffes derfor, da er det, fordi han har manglet denne Bevødsfthed, og Drabet derfor ikke kan imputeres (tilregnes) ham. Imputation α : en Handlings Tilregnelighed til Straf forudsætter med andre Ord, at Gjæringensmanden i Gjæringens Dieblif har været imputabel (tilregnelig).

Imruqaish eller med en mindre rigtig Udtale *Amruqaish*, arabisk Digterfongee, er Forfatter til et af de 7 i Kabaen i Mekka opvængte Digte, der benævnes „Moalkaer“. Han var født omtrent 500 e. Chr. og døde c. 540 i Rægheden af Ancyra, maaste forgive. Foruden det bekjendte Digt „Moalkaer“ (udg. af Pengstenberg 1823) har han efterladt en Digtamling eller Divan, udgivet med Oversættelse af de Slægt („Le Divan d'Amroukalis procédés de la vie de ce poète“, 1897); desuden have en metrisk Bearbejdelse af samme Værk ved Fr. Villet („Amruqaish, der Dichter und König, sein Leben dargestellt in seinen Liedern“, 1843).

Inachos, en græsk Heros, var en Søn af Okeanos og Etheis, Fader til Phoroneus, Agialeus og (efter Nogle) til Io; han var Stamfader til den gamle argiviske Kongeslæggt, som bestod i næsten 4 Aarhundreder. Hans Hvide smelter ofte sammen med Flodens af samme Navn.

Inamovibel (lat.), ubortagelig, benævnes i Chirurgien saabanne Vandager, som ved Hjælp af stærkne Substantier lægges omkring en Hg Deel i den Hensigt i længere Tid et at stalle

ortages eller fistes. Hertil høre Stivelse, Dextrin, Glibbandagen o. a.

Inanition, Tomhed, kaldes i Physiologien den Tilstand af mangelfuld Ernæring, som følger af Mangel paa Føde, Måltomhed. **Inanitionscuur** = Sultecuur.

Inappellabel (lat.) er en Dom eller et andet retsbeccret, som, enten fordi det er affagt i sidste Instants, eller fordi Gjenstanden ikke har en fornødnede Verdi, eller fordi Appellationsretten er udløben, ikke kan indbringes for højere Ret.

Inauration (lat.), Inauratur, Forgylbning, ruges bl. A. i Pharmaciens om Forgylbning af Siler; inaurere, at forgylde.

Incarminere (lat.), f. Anbængiggjøre.

Incarceration, f. Indlemning.

Incarnation (lat.) betegner Christi Mennesselivelse, at Ordet blev Kød. — I. er i Chirurgien Udtrykket for den Tilstand, hvor en Neglelunde have irriteret de tilstødende Bløddeler og vrillet disses Betændelse og Ulceration.

Inch er den engelske Lomme = 0,0711 danske Tommer.

Incident (lat.) betyder tilfældig, som hører til under noget Andet. **Incidentfag** kaldes en Røder og i Anledning af en anden allerede foretten faaende Hovedfag opstaaet Retstvist om: underordnet Punct (**Incidentpunct**), der nu saa afgjøres enten ved en foreløbig Kjendelse eller Hovedsagens Behandling eller ved Dommen i denne selv; f. Ex. en Tvist om, hvorvidt en ene Part er i Besiddelse af og forpligtet til at fremkomme med et af Modparten paaeraabt Document.

Incineration (lat.), Indaflning, benævner man (dog især tidligere) i Chemien den Fremgangsmaade at forbrænde de organiske Dele af et Legeme for at beholde Asken, d. e. de ubeholdte uorganiske Dele tilbage.

Incision, Indsnit, kaldes enhver Afskillelse af Overfladen, som Chirurgen gjør med Kniven.

Incisi, Stjæretænderne, hvoraf Mennessket ar 4 i hver Tandkrælle foran i Mundten, komme ualeeds frem: de 2 midterste nederste i Værets 7de—9de Raaned, de 4 øvre i 10de—11te Raaned og de to nedre yderste tilligemed 4 indtænder i 13de—14de Raaned. De have en enkelt Rod og en Krone, som er forment med en transversel skjærende Eg.

Incision, Indsnit, Udsknit, er den anatomiske benævnelse for et bydere gaende Udsknit i en egemsdeels Raab.

Incitabel (lat.) betyder let vækkelig, let modigelig for Indtryk, saavel af aandelig som gemlig Natur. **Incitabilitet** er den hertil svarende særegne Tilstand, i Physiologien især med hen syn til en overdreven Virkelighed af Kar og lervætsystem. — **Incitabilitetskræm**, Browniaisme, f. **Browna**.

Incitation betegner i Physiologien den Tilstand, hvori Organismens Virksomhed, navnlig are- og Nervesystemets, sættes ved hidsende Indvirkninger (**Incitamenta**), og som forudsætter en vis Grad af Incitabilitet. Disse Indvirkninger mæne træffe Organismen paa mange Maader; ad mange Veie, frembringe ofte kun en forgaende F., der da indskrænker sig til en forset Function af Legemets Systemer, men kunne ogsaa ved længerevarende eller gjentagen Paa-

virkning bevirke blivende materielle Forandringer i Organismens Dele.

Inclination, f. Hældning. — En Planetbanes I. er den Vinkel, som den danner med Elliptiskens Plan, d. e. Jordbanens Plan. Den er en af Planetens Elementer.

Inclinatorium er et Instrument til at maale Magnetnaalens Hældning eller Inclination. Det bestaaer af en Magnetnaal, som kan dreie sig om en vandret Axe, der gaar nøyagtig igjennem Naalens Lyngdepunct, og er anbragt i Midten af en lodretstaaende indbeelt Kreds. Stilles Kredsen i den magnetiske Meridian (i magnetisk Nord og Syd), vil Naalen ligesom angive Hældningen paa Kredsens Inddelinger.

Inclusionstoffer (Fostus in foetu) er den Art af sammenborede Døllinger, hvor den ene er hvist ufølskændig og dertil faalebes omsluttet af den anden, at den kan i en ringe Grad, undertiden stet ikke, er kjendelig ubvendig. Hiin kaldes Heterobelyphen eller Parafiten, det første Legeme derimod Stamlegemet.

In oona Domini, Stjærtorsdagsbullen eller Rådverbullen, f. **Bulla in oona Domini**.

Incoherent (lat.) er ikke sammenhængende; **Incoherens**, **Incohesion**, Mangel paa Sammenhæng, f. **Sammenhængskraft**. I. bruges i Chemien om visse Stoffer og Forbindelser, der kunne optræde under noget forskjellige Former, naar disse nemlig ere i den Form, hvori de ere meest oploselige eller tilgjængelige for Paavirkningen af forskjellige Paavirkningsmidler. Legemerne i den incoherente Form kunne i Reglen ved en Opløsning eller Opvarmning overføres i en mere upaavirkelig Form, d. e. blive coherent. Som Exempel f. **Atta**.

Incommensurabel (lat.) kaldes en Størrelse med en anden dermed eensartet, naar de ikke have noget fælleds Maal, d. e. naar der ikke gives nogen endog nok saa liden tredie Størrelse, som indeholdes et heelt Antal Gange i hver af dem, f. Ex. Diagonalen og Siden i et Kvadrat. Exponenten i deres Forhold er da et irrationalt Tal, i ovenstaaende Exempel $\sqrt{2}$. Derfor kaldes et irrationalt Tal ogsaa ofte et i. Tal. Det er nemlig i. med Enheden.

Incompetence (fr.) er Mangel paa Competence. **Incompetent**, ikke competent.

In contumaciam (lat.). Domsfælde in c. finder i Danmark kun Sted i et enkelt Tilfælde i den militære Ret, f. **Contumacia**-proces og -dom. Straf in c. eller Straffens Fuldbværelse paa den Domsfældtes Billede, naar han selv er ubvægen, er i den danske Lovgivning foreskrevet for den højeste Grad af Statsforbrydelse.

Increment (lat.) betyder Tilvæxt, navnlig den Tilvæxt, som en foranderlig Størrelse i Analysen tantes at faae, og hvis Relation man søger til en anden dertil svarende Tilvæxt i en af den første afhængig Størrelse eller Function deraf.

Incrustation (lat.) kaldes i Mineralogien be paa forskjellige, baade organiske og uorganiske, Legemer frembragte forpægtige Overtræk, der som oftest bestaae af sulfurur Raff, affat af stærk kalkholdigt Vand ved Fordampningen af den frie Sulfure. Udsættes Mos, Plantestængler, Frugter, o. s. v. for Paavirkningen af saadant Vand, antager Overtrækket nøyagtig Gjenstan-

dens Form, som vebligeholder sig, selv efterat det organiske Stof er benfjuldret. I Vandfalbet ved Livoli og i Kalktilberne ved Carlshad og Clermont bannes endog i kort Tid saadanne *I.*, der kun i uegentlig Forskud kunne henregnes til *Forsæninger*. *I.* er flaaet paa en ved Glasvarer undertiden anvendt Decoration med et fælsagtigt hvidt Stjær. Som oftest er det Medaillons af brændt Pibeleer, der omgives med smeltet Glas, og Virkningen berøder derpaa, at Glasstet ikke adhærerer ved Leret men lader et yderst fint Luftlag blive imellem dem.

Incubation kaldes det hos Grækerne og Romerne at lægge sig til at søve i et Tempel, hvilket hyppig skee, da man antog, at Gudens umiddelbare Nærhed vilde bevise divinatoriske Drømme. — *I.* er det patologiske Udtræl for det Lidrum, der ligger imellem Smittens Modtagelse og Sygdommens Udbrud — og lader dog for den tilspindelende uirksomme Tilstand af Smitten i Legemet under dette Lidrum.

Incunabler (lat.), egl. Buggeleer, Bugge, kaldes ofte de første Strøg efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse trykte Bøger (især Udgaver af ældre Skrifter) indtil Aaret 1500 (eller 1530); s. Hain „Repertorium bibliographicum“. Sigt. *Palæotypen*.

Indaandning (Inspiration), s. under Vandebæret.

Indalselv, en af Nord-Søerriks betydeligste Floder, er Afløb for Storrs i Jemtland. Efterat den under forskellige Navne (efter de forskellige Sogne) i Jemtland har optaget flere mindre Vandløb (hvoriiblandt Hørlan er det betydeligste) og bannet et Par mindre Søer, banner den nær ved Grændsen af Medelpad et Fald, Edfossen kaldet, 240 F. høit. Derefter flyder Floden under Navn af *I.* gjennem den nordlige Deel af sibstævnte Landskab, hvor den falder ud i den bohmiske Bugt.

Indavl er Forplantning af Dyr af samme Stamme og Familie, hvor Dyr i de nærmeste Slægtskabsforhold parres med hverandre. Denne Fremgangsmaade kan være af stor Vigtighed for Dyrrettens og Fastholdelsen af en bestemt Race eller Stamme, men er, hvor den benyttes planløst og ubegrændset, fordervelig og medfører tilslibt Stammens Undergang.

Juddampning. Saaledes benævnes Emailfarvers Besættelse paa Porcelain o. fl. ved en Opbehuuing, der gjerne foretages i en Muffelson, forbi Varmen skal være moderat og Arbeidet beskyttes mod Afte. Fremdeles s. *Ufbrænding*.

Juddampning kaldes i Vandbygningekunsten en Dæmning, der fra en Flodbred er søt et Stykke ud i Strømmen, for at regulere Kystlinien og Løbet. En enkelt isoleret *J.* vil sjelden have den tilstgæde Virkning, hvorfor der oftest anvendes en heel Række ved Siden af hinanden. I Mellemrummene mellem dem vil Floden, hvis Hastighed her formindskes, afsætte Grus, Sand eller hvad andet Materiale den fører med sig, og Kysten vil derved efterhaanden voxe udad. Ved Juddampningernes yderste Ende, Søeoberne, hvor Floden lider den stærkeste Indsnevring, vil Hastigheden derimod tiltage, Flodsbunden angribes og Løbet altsaa forbydes. *J.* opføres af Viisværk (Fasliner), Steen eller Løkker, og lægges snart lodrette paa Strøm-

mens Retning, snart rettede opad mod Strømmen (inclinante) eller nedad fra den (declinante). De inclinante *J.* ere de virksomste.

Juddampningens Primal, s. Primal.

Juddampningens Undervisning eller den Bell-Lancaster'ske Methode falder man den Undervisningsmaade, ved hvilken den egentlige Undervisning besjerges af de dygtigere og videre fremrykkede Disciple („Monitore“), som under Læreren Overoplyst og ifølge hans Anvisning undervise deres svagere Kammerater og berul betjene sig af et efter Methodens Forudsættelse indrettet Apparat af Tabeller o. s. v. Den optom i Slutningen af det 18de Aarh., dens egentlige Opfindere vare Englænderne Bell og Lancaster (s. disse Artt.), thi de tilbegyede Forsøg vare ufuldstændige og uden bestemt Plan. De bet ved denne Methode blev muligt at fæste et stort Antal Børn Undervisning i eet Bærelse og under een Lærer, maatte den blive en saad Beljærning der, hvor tidligere, af Mangel paa ordentlige Lærere (Bell) eller paa Pengemidler til at bestrije Stoleudgifterne (Lancaster), al ordentlig Undervisning havde været søvret, hvilket især dengang var Tilfældet paa mangfoldige Steder i England, Frankrig, Nordamerika o. fl. St. Den fandt derfor hurtig en stor Udbredelse og stiftede paa saadanne Steder overordentlig Nytte. Anderledes maatte naturligvis Forholdet blive, hvor der allerede var sørget for, at alle Børn fik Undervisning, som i Lybfland og Danmark, og hvor der altsaa ikke var en saadan Træng til samme tilfæle. Udfæstomindre fandt den ogsaa der Talsmand, som med en mere velmeent end beskafig Iver anpriste dens Fortrin og de overordentlige Virkninger, den skulde frembringe. Kong Frederik VI greb med sin vante Varme for Folkeoplysning denne nye Tanke, og Indførelsen af den i U. blev 1822 søt tilladt, inden saaledes anbefalet og understøttet af Regjeringen, at det græbste temmelig nær til en Besæling berom. Herom maa eftersees det af de to Mand, som herud især vare virksomme, *J. N. B. Abrahamson* og *P. S. Mønster* (dengang Amtspræsint i Ringsted, senere Biskop i Aarhus), udgivne Skrift „Om indb. U. s. Besen og Værd“ samt „Danst Raadskrift“, 6te Bd. S. 357–90. Methoden blev da ogsaa indført i næsten alle Stoler, dog kun ved den elementære Undervisning (paa enkelte Steder er fleet Forsøg med den i en videre Udstrækning, men de bleve snart opgivne): en er dens Anvendelse efterhaanden bleven betydelig indskrænket og gaar ikke ud over de første Begyndelsesgrunde navnlig i Læsning. Ogaa i andre Lande beholdes den meest kun som Redhjælp. Foruden det nævnte Værk af Abrahamson og Mønster samt Bells og Lancasters Skrifter henviser vi til Jos. Samel „Der gegenseitige Unterricht“ og W. Harnisch „Darstellung des Bell-L. Schulfwezens in England nach Frankreich“.

Juddampning er en Operation, som Chæmirkerne hyppig anvende for af en Oplosning at bortfæste Oplosningsmidlet eller endel betraget saaledes gjøre Oplosningen stærkere, mere concentreret. *J.* kan foregaae paa forskjellige Maade, sædvænligst ved Anvendelse af Varme, dog ogsaa ved Hensigten i fri Luft eller under en Klok,

mmen med vandfygende Midler, som f. Ex. Svovlsyre, brændt Kalk eller i det Luftfortyndede um, hvor da Fordampningen af Vædsterne regaaer lettere end i det Luftsulphide.

Independenter ell. **Congregationalister** kaldes i England og Nordamerika **Tilhængerne** af en kirkelige Grundfæstning, at ethvert større eller indre Antal af Christne, som efter frivillig voreenskomst forsamle sig til Gudstjeneste, inner en selvstændig Kirke med fuldkommen autonomie, uafhængig af enhver høiere Kirke-atoritet og al geistlig Jurisdiction. Forsøelserne mod Puritanerne i England under den sirlkelige Dronning Elisabeth bevirkede, at ange af disse flygtede til Nederlandene, hvor i John Robinson fandt en dygtig Fører og orsvarer, der indskrænkede det tidligere af Robinson opstillede, ubetingede kirkelige Frivillig-hedsprincip ved nogle Restriktioner og gav det ligesø Liv bestemte Former. Navnet J. m i Brug i Begyndelsen af det 17de Aarh., terat Robinson i et apologetisk Skrift havde afstillet den Grundfæstning, at enhver Menighed er independens quoad alias ecclesias. Ved en fremragende Rolle, som J. spillede i de siltiste Bevægelser i England i det 17de Aarh., lev Navnet imidlertid meget forbadt, hvorfor berefter i Almindelighed selv kaldte sig Congregationalister. J. ere ikke forpligtede til noget kensdelseskrift eller til nogen symbolsk Troes-umular eller til nogen sællede Liturgie; den mindelike Forsikring, at man troer paa Jesu kristi Evangelium og gjør den hellige Skrift i Troesregel, er det søe Vaand, der sammen-lytter heres Samfund. Henry Falob, en Ven i Robinson, vendte 1616 fra Nederlandene til-ge til England og stiftede den første Inde-ndentmenighed i London. Under Parlemen-ets Kampe med Kongedømmet var J.s Antal g Vedtyding i stadig Stigen, da Oliver Crom-ell (s. b. A.), Milton og andre Førere for den uritanste Opposition sluttede sig til dem. Under ark I vare Mange paa Grund af Forsøgelser vbandrede til Ny-England, hvor de, især i onnecticut, stiftede endel Menigheder, og med vor virkede for Indianernes Omvendelse. Efter Stuarternes Forbrivelse blev J. ved Wilhelm i Dramens Toleranceact af 1689 beelagte i en almindelige Tolerance, og siden den Tid er ces Antal i England atter betydelig tiltaget.

Inderauner, s. **Avner**.

Inderste kaldes en saadan, gift eller ugift, erson af Almueklassen, som boer i Huset hos i Anden paa Landet, men dog banner en egen uansstand. Det tidligere bestaaende Forbud nob, at Fæstere og Leiere optog J., er nu r Støtstedelen ophævet, og det er nu ikke igang længere Gieren tilkadt ved udtrykkelig ontract at paalægge Fæsteren nogen Forplig-else til ikke at tage J. til Huse.

Index, i Fleertallet Indices, (lat.), betyder i Angiver, Anviser, deraf en Fortegnelse, Liste . best. — J. bruges i Mathematiken om de af, der angive Leddenes Orden i en Række, Ex. a, ax, ax², ax³ axⁿ⁻¹. indices ... 1, 2, 3, 4 n. paa Vinkelinstrumenter bruges Ordet om det Række paa Alhidabden, som betegner det ene ndepunct af den maalte Bue. Som oftest er

Alhidabden forsynet med en Nonius, og J. er da en af Delingsstregerne paa denne, enten den første eller den midterste. — **Indersfeilen** eller **Collimationssfeilen** er Feilen i Stillingen af In-strumentets Nulpunct. En Speilsertant eller andet Refleksionsinstrument skal vise 0, naar Alhidabden er stillet saaledes, at en siern Gjen-stand (en Stjerne) kun sees enkelt, idet det dobbelt reflecterede Billede dækker det direct sete. Er dette ikke Tilfældet, da er den Bue, Index i denne Stilling affjærer, Instrumentets Indersfeil. Denne bliver altid enten at abdere til eller udtræhere fra enhver med Instrumentet foretagen Observation.

Index librorum prohibitorum (lat.), eller Index alene, kaldes Fortegnelsen over de Bøger, hvis Læsning den katolske Kirke har forbudt navnlig Pøgsfolk, paa Grund af de deri fore-komme formeentlig ketteriske Lærdomme, eller paa Grund af de Forsfatteren tillagte ketteriske Meninger. Navnet hidrører først fra det 16de Aarh., men i Birkeligheden er den romerske Kirkes Forbud mod at læse virkelig eller for-meentlig ketteriske Skrifter ligesaa gammelt som de romerske Biskoppers Stræben efter uind-skrænket Magt. Den religiøse Sver rettede sig i Begyndelsen navnlig mod hedenske og jødiske Skrifter. Den herskende Kirke blev imidlertid ikke staaende ved Forbudet mod at læse ketteriske Bøger, den lod ogsaa Bøgerne brænde; saaledes gil man allerede frem imod Arius's Skrifter, og fra det 5te Aarh. har denne Praxis velbige-holdt sig i Kirken. Ved Inquisitionens Opret-telse blev det bennes Sag at vaage over og forhindre Udbredelsen af de forbudne Bøger. Opfindelsen af Bogtrykkerkunsten sørgede An-tallet af de farlige Bøger ganske overordentlig, og da nu Reformationen kom til, befalede Keiser Carl V Universtitetet i Löwen at kensdiggjøre en Fortegnelse (Index) over de Bøger, hvis Læsning burde forbydes (1546). Næsten sam-tidig blev ogsaa i Venedig, Paris, Wien og andre Steder lignende Fortegnelser affattede, og 1557 indsatte Pave Pius IV en søregen Con-gregation til at offentliggjøre en ny Fortegnelse; denne udkom samme Aar og er den første offi-cielle Index i den romerske Kirke. Tridentiner-conciliet nedsatte en Commission i samme Die-med, men kunde ikke komme til noget endeligt Resultat. Pius IV udsædte derpaa en ny Index, der ofte feilagtig kaldes Index Tridentinus; den blev publiceret for den hele romerske Christenbed ved Bullen Dominici regis custodiæ (1564), men aldrig antagen i Tydskland, Frankrig og Nederlandene. Den modtog Tilfættninger af Gregor XIII, Sixtus V og Clemens VIII. Six-tus V nedsatte ogsaa en særskilt Congregation for l. l. p., der opstillede en Fortegnelse over Skrifter, som turde læses, efterat de anstøbelige Steder vare fjernede. Denne Fortegnelse over Bøger, der saaledes stude renses, kaldes **Index librorum expurgandorum** eller **expurgatorius**. Efter romersk Mønster udkom navnlig i Spa-nien og Italien flere lignende Fortegnelser. Den nyeste romerske Index udkom 1819, men har senere modtaget mangfoldige Tilfættninger. Index-Congregationen bestaaer endnu i Rom, men dens Autoritet er betydelig svækket endog i Italien. For Østerrigs Bekommeelse forbyd

allerede Maria Theresia Offentliggjørelsen af den romerske Index, og i det øvrige Eypfsland tør den nu kun publiceres med Regentens Samtykke.

Jubfatning, s. Disputerie.

Jubfatning kaldes den Sum, som enhver Fæster i Almindelighed ved Fæstesteds Eilstræbelse maa erlægge til Forbrotten. Størrelsen af J. beroer i det Hele ganstke paa en Overenskomst mellem Cieren og Fæsteren, og er nu ofte temmelig betydelig.

Jubfødret kaldes Jubbegrebet af de Retstigheder, som ifølge de fleste Staters Lovgivinger tilkomme dem, der ere fødte i Staten, fremfor dens andre Undersaatter. En saadan rettig Forffjel mellem de Indfødte og de i Landet bosatte Ublændinge blev i Danmark først indført ved Frdn. af 15de Januar 1776, hvilkens Lov ogsaa selv kaldes „Jubfødretten“, og Forffjellen bestaaer nu væsentligst i, at kun den, der er i Besiddelse af J., har Afgang til Embeder samt Valgret og Valgbarhed til Rigsdag og Rigsraad, hvorhos der ogsaa i Henseende til Næringsberettigelse og i flere andre Henseender er indbrummet de Indfødte en fortrinligere Retstillig end de andre Statsborgere. J. erhverves isvrigt ikke blot ved Fødsel i Danmark eller af danske Forældre under et midlertidigt Ophold i Ublandet, men ogsaa Ublændinge kunne ved speciel Bevilling — som ifølge Fællesforfatningen af 2den Octbr. 1855 maa gives ved Lov — opnaae J. eller, som det kaldes, blive naturaliserede.

Jubforfel betegner egentlig overhovedet den Slags Execution, som stier derved, at Creditor indbættets i Besiddelsen af Debtors Gode; men i Almindelighed bruges Ordet dog specielt kun om Execution i en fast Eiendom.

Jubgaaende Winkel kaldes i en retlinet Figur en Winkel, som er oplyst eller > 180° og som derfor vender Toppunctet ind i Figuren. I en Trekant kan ikke findes nogen i J.

Jubgjæld kaldes en Persons eller et Boes ubestaaende Fordringer (mofat Udgjæld o: hvad Personen eller Boet selv fnyder bori).

Jubguld. Med dette tybste Navn betegne Jern- og andre Metalstøbere den Nabning paa Støbeforme, hvorigjennem Metallet helbes ind, ligesom Indgustap betegner det i J. fiddende Metal, naar det er størknet. For at denne Tap let kan brækkes af og uden at ffade Støbegobstet, indkubes J. noget. Som oftest sidder J. i det Vverste af Formen; men ved Støbningen af hie Sager anvendes ofte et „Stigerø“, ibet Metallet ledes gjennem Formens Materiale ved en Rende ned til det nederste Punct, hvor det flyder ind, saa det kan stige og ikke falde indeni Formen. Ofteft føres det ind gjennem flere J. paa engang, for at Formen kan fyldes, inden Metallet størkner.

Jubiana, en af de nordamerikanske Fristater, omgaaen mod N. af Egen Michigan, mod V. af Ohio, mod S. af Kentucky, mod B. af Illinois, er 1,592 □ M. stor. Det er overalt en Sleette, deels flad, deels højeformig og i det Hele megt frugtbar (ved Michigansen ere Sandbanter og Sumppe). Paa Grændsen isber Floden Ohio, i hvilken falde Wabash, White-River o. fl. Agerdyrking (her avles iser Hvede, Mais

og Havre, desuden Hamp og Tobak) og Dvegsavl ere Hovednæringsveiene, men Industri og Handelen, som fremmes ved en Mængde Jernbaner, ere i betydeligt Opving. Af nyttige Mineralier findes her Stenful og noget Salt, Jern, Marmor o. fl. Jubbyggernes Antal er over 1,200,000, paa 7—8,000 frie Farvede nær alle Hvide (Slaver findes ikke, men nye Farvede maae ikke nedsette sig i Landet). I Henseende til Troesbekjendelsen ere de fleste Baptister, Methodister og Presbyterianere. Forfatningen (fra 1851) er reent demokratisk: Regjeringen forestaaes af en paa 4 Aar valgt Gouverneur; den lovgivende Magt deles af Senaten, med 50 paa 4 Aar valgte Medlemmer, og Repræsentanternes Hus med 100 paa 2 Aar valgte. Statsgelden var i Aaret 1858 henved 10 Mill. Dollars. Hovedstaden er siden 1825 Indianapolis. — J. blev først i Slutningen af det 17de Aarh. besat af nogle afprede franffe Colonister fra Canada, som, afskilte fra alle civiliserede Mennefter, efterhaanden antog Indianernes Leve-maade og blandede sig med disse. Ved Freden 1763 kom det under England, 1783 under de forenede Stater, som dog inbtill 1815 maatte kjæmpe med Indianerne derom. 1816 blev det som Stat optaget i Unionen.

Jubianapolis, Hovedstad i Jubiana (s. ovenfor), ved White-River, har Maskin- og Papirfabriker samt Jernværker. 10,000 Indb.

Jubianerne, Amerikas Urbeboere, have faaet dette Navn formebleft den seilagtige Mening af Columbus, at de Lande, som han havde opdaget, henhørte til Indien. Men det varde ikke længe, inden man bemærkede den store Forffjel imellem Spasians kultiverede, fert- eller gunlagtige Folkeslag og de lohberrde Amerikanere, hvoraf de allerfleste ved Opdagelsen befandt sig paa et af Raabedens allerlaveste Trin. De nærede sig kun af Fiskeri, Jagt og Martens vilde Urter. Nogle Stammer vare lomne til det næstlaveste Trin af Wildbed, ibet deres som Slavinder behandlede Qvinde tilligemed krigslangne Trelle byrdede lidt Mais og Bønner. Som Folge heraf vare de i meget ringe Antal afprede over Amerikas umaadelige Wildniser. Hver Stamme levede i den største Isolering imod sine Naboer, med hvulle den sorte slabige Krige, bestaaende i forræderfte og umenneskelige Overfald. Efter saaledes at have lært de ælste Indianere at hende, gil Europæerne over til den mofatte Hderliadet, at ansee dem for et Fjoll uden Forbindelse med de andre Verdensdeles Beboere. Denne Mening har ved de nyeste Underføgelfer vist sig at være ganstke feilagtig. Amerika og Hien nærne sig i Nordvest saa meget til hinanden, at de nærmeste Beboere kunne gaae over fra den ene Verdensdeel til den anden, enten over det frosne Behringsstræde eller over de alen-tiffse Ders nafrubte Kælle. Virkelig liges ogsaa Amerikanerne ved det arktiske Havs Fyfler, Eskimoerne; og langs med det stille Hav saa meget de meeft barbarifte Stammer i Sibberien og Kamtschatka, at de ikke kunne lært adskilles fra dem. Men med sine nordlige Indianere ere alle Amerikas sydligere Stammer beslegtede i uendelige Overgange lige ned til Cap Horn. De utallige Stammer tale lige-

aa mange Sprog. Men alle have de den samme Dugning, som minder om Aftens finstse Lungeaal, især Samojebist, endstjændt den amerikanske Grammatik er endnu mere indviklet. Sæberne ere overensstemmende. Ansigtsstrælene, naaget de ere bleve **sortfjellige formedelst** venne Afspittelse og Sjolering, ere dog kjænelig mongolske.

Naaget disse Amerikas Urbeboere levede i en iestandig Krigstilstand, gif den dog blot ud paa Hevn og havde Drab og Dbeleggelse til formaal. Ifkun to eller tre Folkeslag havde spnaaet det Standpunct af Cultur, at de havde gjort Erobring og underkastet sig de Overvundne. De havde derved skiftet større Stater if den meest despotiske Indretning, i hvilke Arveidskassen var bragt til en dyb Undertrykkelse. Imidlertid havde de netop derved gjort større fremskridt i Agerbrug (Dyrkingen af Mais, isogle Arter Bønner og Kartofler). Follemængden i disse mere udstrakte Stater var ogsaa istagen meget, saa at de endog havde flere Byer. Alligevel kjænte de ikke Jernets Brug og havde ikke andre Huusdyr end Kamalamelen og Hundene. Disse indianiske Riger, nemlig Mexico i Nordamerika og Peru (med Ecuador) og Bolivia) samt Cumbinamarca (i Nyrgranada) Sydamerika, vare stiftede af de tre Folkeslag Aztekerne, Quichuasfolket (Kitschua) og Myusternerne. Ved Hensyn til Naturbeskaffenhed stemme alle disse tre Lande buri overeens, at de banne Høisletter paa 6 til endog 12,000 Fods Høide over Havet, beliggende under Bændekredsjene. Klimaet er altsaa tempereret og suundt endog or Europæerne. Det har næsten ingen Forskjel paa Sommer og Vinter; det nyder en ladig Baar eller mild europæisk Sommer, og r altsaa i visse Maader det yndigste paa Jorden. I kort Afstand stode disse Fjeldmarker til høde Kyfter og dybe Dale, hvor Bændekredsjenes rigelige Væxter trives.

Disse store Riger, Mexico og Peru, erobretes af Spanierne Cortez og Pizarro. Deres Beboere maatte antage Christendommen og danne nbnu Almueklassen i de vedkommende Egne. I Amerikas øvrige Landkaber nedsaatte derimod Europæerne sig efterhaanden som Nybyggere i t ubenyttet og uryddet Land. De saa omtreisende Jægere bleve af dem fordrevne til andre Ødemarker, hvor deres Antal end yderligere indskrænktes formedelst deres indbyrdes krige og formedelst de Laster og Smitsotter, wormed Europæerne gjorde dem beskjænte. Kun nleste af disse vilde Folkeslag ere bleve omvendte til Christendommen og have antaget en vofibbende Befolknings Sædvaner. Dette er leet i Nordamerika med nogle saa Stammer, om af protestantiske Missionærer ere omvendte. De engelske Besiddelser og i de Forenede Stater (saasom Cherokeeerne).

I Sydamerika, især i Braslien og Paraguay, re nogle Indianere bleve omvendte af Jesuiterne til Katholicismen. Imidlertid har ingen if deres Stammer enten drevet det til at oprette en ordentlig erkjænt Stat, eller til at labe en Pitteratur i sit eget Sprog. De lære vertimod hellere Engelsk og Spansk.

Kun nogle faa Stammer i det Underste af Brasliens Urstove, paa Yblandet og i det

Allernordligste af Nordamerika ere endnu paa Jægerlivets oprindelige Standpunct. Nogle andre ere forvandlede til grusomme Høverbander. Af disse ere de meest frygtede Comancherne paa Stepperne ved Rocky Mountains i Nordamerika og Patagonerne paa Sydamerikas sydligste Pampaer. Begge disse Folkeslag have, efterat de af Europæerne overførte Geste ere bleve vilde i deres Land, ombannet sig til Hestfolk og optaget hvibe Fordrbydere i deres Midte.

Endnu mere have de fredelige Indianer blandet sig med de indvandrede Europæere. Saadanne Blandinger kaldes egentlig Mestizer. En stor Deel af de Amerikanere, som gjelde for hvibe, især blandt de spansktalende, ere dog i Virkeligheden blandede med Indianere, uden at Oruden kan paavises eller opbages.

Formedelst disse tvende sammenvirkende Aarsager, Blandingen og Denationaliseringen, aftager de rene Indianeres Tal meget stærkt. Derimod er der neppe noget Landflaab i Amerika, hvis Befolking virkelig aftager. Det er saaledes mere sandt i folkelig Betydning end i naturlig, at Indianerne øse ud, naaget der visseelig gives nogle af de mindste og sølgelig mindst cultiverede Stammer, som formindstes formedelst deres Laster og Daarlighed og maaskee tillige formedelst deres ringe Antal.

Af rene Indianere, hvoraf nu de Allersæste ere underkastede de europæiske Nybyggeres Herredømme, regnes omtrent 10 Mill.

Indianerdistriktet (Indian Territory) kaldes en Landstrækning i de nordamerikanske Fristaters Gebeet B. for Missisippi, der af Centralregjeringen blev udlagt til en „permanent“ Bopæl for Indianerne, som man stytte fra Unionens østlige Egne til de vestlige. Begyndelsen til denne Forholdsregel stete allerede 1824, men formedelst de uhyre Sansseligheder, som ere forbundne dermed, er samme endnu ikke fulstændig gennemført. Man greb til samme, fordi der, ved den vøgende Befolking og Tilstrømmen af Colonister især fra Europa i de østlige Stater, ikke var Plads længere til et Jægerfolk eller til Menneffer, der stode saa langt under Europæerne i Tone til at benytte Landets naturlige Rigdom. At man derved ligesformt fortrængte de oprindelige Beboere fra deres Hjem og Eieendomme, tog man intet Hensyn til, da man desuden, og forsaavidt med Rette, antog, at det var bedst for Indianerne selv at komme bort fra Europæernes Nærhed og de deraf opstaaende uundgaaelige Rivninger og Forurettelser; kun at ikke det Hele paa mange Steder var blevet udført med saa megen Trosøshed og Haardhed, hvilkken Centralregjeringen har været ube af Stand til at paasee og forhindre. Det steeer i Almindelighed under Form af et Kjøb, og Bestalingen erlægges Indianerne deels paa eengang, deels og fornemmelig i aarlige Ydelses af deres Hornsbenheder. Det oprindelige J. (c. 33—43° n. Br.) er allerede blevet betydelig indskrænket ved Oprettelsen af Territorierne Nebraska og Kansas, saa at Bolivierne langtfra ere bleve „permanente“, og der er nu Tale om at flytte Indianerne end længere hen mod Klippebjergene og mod N. Sandsynligvis vil dette stee, men Indianerne, hvis Antal neppe er 200,000, vilke rimeligvis efterhaanden gaafe ud. Afstille

af dem have tilegnet sig ikke Lidet af den europæiske Cultur, have et Slags republikansk Forsætning efter nordamerikansk Mønster, drive Agerdyrking o. s. v. (s. *Creeks*, *Cherokees* o. fl.), andre leve i en mere raa Tilstand. De fleste af dem ere Christne. www.libtool.com.cn

Indicativ kaldes i Grammatikken den Maade af Verbet, hvorved Noget ligefrem udsiges som virkeligt.

Indicator, s. *Dynamometer*.

Indicium (lat.) er en Kjendsgjerning, hvorfra der kan sluttes til et andet Factum. **Indicativ** kaldes det *Verbis*, som tilveiebringes ved en saadan Slutning fra visse godtgjorte Omstændigheder til det omspurgte Factum, dog egentlig ikke forsaavidt denne Slutning beroer paa en absolut Naturnødvendighed (som naar der fra en Person's alibi sluttes til, at han ikke selv kan have foretaget den omspurgte Gjerning), eller er udtrykkelig paabudt i Lovgivningen (som nemlig undertiden bestemmer, at visse tilstedeværende Omstændigheder skulle betragtes som *Verbis* for et vist Forhold, s. Ex. *Varneføjel* i Dølgemaal som *Verbis* for, at Moderen har ombragt Barnet), men kun forsaavidt Slutningen beroer paa en saa høi Grad af Sandsynlighed, at der fornuftigvis ingen Tvivl længer kan opløstes om det omspurgte Factum. Endjød *Indicativ* beviset i denne egentlige Forstand i Virkeligheden er en Anvendelse af den subjective *Verbis*theorie (s. *Verbis*), er det dog ved den nugældende danske Lovgivning anerkjendt i criminelle Sager ligesaa vel som de lovbestedte *Verbis*midler.

Indien kaldes allerede fra Oldtiden med et fælleds Navn Landene S. for det østlige asiatiske Øiland, hvilke efter almindelig Sprogbrug falde i 3 Dele: 1) *Forindien*, Landet mellem *Indus* og *Brahmaputra*, som bestaaer af *Alpelandene* paa *Himalayas* Sydside, *Sindostan* eller *Lavletterne* ved *Indus* og *Ganges*, og *Salsøens* *Dehan*. 2) *Magindien*, N. for *Brahmaputra*, som bestaaer af *Rigerne* *Birma*, *Siam* og *Anam* samt *Salsøen* *Malakka* og *Englands* *bernes* *Besiddelser*. 3) *Øerne*. Sædvanlig bruges dog Navnet *Ostindien* om disse Lande, og til denne Artikel henvises derfor, hvad deres naturlige Beskaffenhed, *Statistik* og *Historie* angaar; angaaende Befolkningen henvises til *Artt. Indier*, *Indisk Religion*, *Sprog* o. s. v. samt *Hindusinjere*, *Birmaner* o. fl.

Indienne, s. *Kattun*.

Indier eller **Hinduer** kaldes Indvaanerne af *Forindien* eller *Hindustan*. I intet Land boe saa mange forskellige Stammer med saa store indbyrdes Afvigelser imellem hinanden, uden at dog nogen af dem ere sammensmeltede under nogen Form af enten religiøs eller borgerlig Lighed. Grunden hertil er, at *Indiens* Rigdomme altid have loftet kraftigere Ublændinger til at nebjette sig eller gjøre Erobring der, og at en barbarisk og undertrykkende Samsundsindretning har siden vedligeholdt ethvert saadant indvandret Ffolk som et særegt Samsund. Det er nemlig ikke nok, at de forskellige *Provincers* *Beboere* tale ganske afvigende Sprog eller *Dialekter* og have meget forskellige *Sæder*; i samme *Provincs*, ja i enhver *Stad*, er desuden Ffolket deelt i *Kaster*, d. e. *Slægter* med arvelige *Kettigheder* eller *Forpligtelser*, *Sæder* og

Religion. Det Væsentligste ved denne *Indretning* er, at disse *Kaster* kun gifte sig indenfor deres *Samsund* eller *unbtagsløsheds* inden et andet, hvormed der erkjendes at existere en særegen *Forbindelse*. Oprindelsen til disse forskellige *Kaster* med deres *Medlemmers* for det Meste stærkt udprægede ubvortes *Forfælligheder* (s. *Brahmin*) kunne atter forklares af flere *Følelsers* *Indvandringer* og *Erobring*. De ere ved *Krige* fleste mere kastede mellem hinanden, men deres *Affsondrings*system og indre *Samsund* vedligeholdes ved selve *Religionens* og *Overtroens* *Magt*. — Det maa nu anses for sikkert, at *Indiens* ældste *Beboere* hørte til den *turaniske* *Klasse* af den *mongolske* *Slægt* (s. *Solkfag*), og at siden (men i en *hjern* *Oldtid*, længe før *Alexander den Store*) de til den *japetiske* *Slægt* hørende *ariske* *Følleslag* trængte fra *N. B.* ind i *Landet* (s. *Krier* og *Indisk Sprog*). De *Sprog*, som tales i hele *Salsøens* sydligste *Deel*, *Dehan*, og paa *Beskytten* næsten lige op til *Bindhjbjergene*, hvillte kaldes *Dravidiske*, ere nærmest beslægtede med *Asiens* *tartariske* og *finste* *Tungemaal*. *Grænserte* med disse ere ogsaa *Sprogarterne* paa *Ceylon* (*Cingalestisk*), *Pakistjerne* og *Maltiverne*, ligesom ogsaa hos flere *isolerede* *Stammer* i *Ganges*- og *Indusdalen*. De *indiske* *Udgransere* antage ogsaa, at de *lavere* *Kaster*, *Arbejds*klassen i hele *Indien*, væsentligst bære til disse *dravidiske* *Folk*, og at de mange *Erobring*er kun have skaffet *Landet* flere *successive* og *tildels* *sibeordnede* *Aristokratier*.

Efterat den *muhammedanske* *Religion* var udbredt til *Persien* og *Luran*, som siden drev en ny *Indvandring* og *Erobring* af *turkiske*, *afghaniske* og *belubhiske* *Slæder*. Det af dem oprettede *saakalte* *Stormoguls* *Rige* var fra 1500 til 1700 e. Chr. et af de *mægtigste* i *Asien*. Da de tillige ivrig stræbte at udbrede deres *Religion* blandt de *Indiske*, findes der endnu omtrent 10 *Mill.* *Muhammedanere* i *Indien*. I det sidste halvandet hundrede Aar er traadte *Europas* *Christne* *Følleslag* som *Erobrere* i *Indien*, og det lykkedes omfider *Englænderne* at bemægtige sig *Overherredømmet*.

Som Følge af disse *Indiens* *gientagne* *Erobring*er var *Samsunds*tilstanden meest *Lig* med *Lehnsvæsenet* i *Middelalderen* i *Europa*. *Overkongen* var *Stormogulen*, hvis *Rydnighed* nu er tilfalden den *engelske* *Regjering*. Under ham stode en *Mængde* *Underlunger*, deels *muhammedanske* *Stattholdere*, som han selv bære ansat, men hvis *Bærdighed* snart blev *arvelig*, deels *hebeniske* (*brahminiske*) *Fyrster*, som han lod beholde en *halv* *Selvstændighed*, paa *Silkaar* at de svarede ham *Stat*. Under dem var atter en *Mangfoldighed* af *Godeiere* eller *Erobring*er, en *Art* *Adelsmand*, i forskellige *Trin*. Den *Øne* over den *Arben*, indtil man omfider som ned til de egentlige *Arbejdere* eller *Terbrugere*, som vare *lidet* *bedre* end *Slæder*. Denne *Ringens* *Tilstand* er forsaavidt *æsthaanden* forandret af de *Engelske*, som de bære indbraget under *europæisk* *Beskyttelse* *mangfoldige* *saabanne* *Lybskjendssmer*, naar *Slægterne* *udbøde* eller bleve *undertvungne* i *Krig*, hvormed de ikke have indsat nogen ny *Batal*. *Alligevel* bestaaer der endnu en *Mængde* (*hened* 200.

basaltater under engelsk Herredømme, og det ene Land er opfyldt med rige Godseiere, som udes Jemindarer.

Disse utallige indiske Stammers og Rasters Samfundstilstand er imidlertid yderst forskjellig og udsat. I enkelte utiljængelige Bjerg egne og udsatte Ebuungsfløve, især i det ubstrakte Jommana S. for Bengalen samt Nilgherry og Kadschmahal, boe næsten vilde Urbeboere, som altid maae have levet i sjenbtlig Uafhængighed med deres mere civiliserede Naboer; thi deres Religion, hvortil ofte høre Mennecksofferinger, ar Intet tilfælles med den brahminste, men iere med den nordasiatiske Shamanisme. Noget igrunden maa man ogsaa sige om flere Stammer, der vante omkring iblandt den agerdynde Befolkning som foragtede Diggere, Nøvere eller Udøvere af Professioner, hvormod de brahminste Indbuer have religiøs Fordom. Saadanne ere Slagtere og alle de, som forarbeide Skind, men især Morderstammen Thug og de eskende Variarer. Det er fra en saadan til Europa fordreven Stamme, at man ugleber alle de som Biguener, Latere o. s. v. berygtede Dmstrøisere. Alle disse Stammer ere dog iare lidet talrige. De fleste af Indiens næsten 200 Mill. Indbyggere ere fanatiske Tilhengere af den brahminste Lære. Overalt findes Brahminer som arvelige Præster, om de end i Delen ere i ringere Antal. Lige indtil de sidste Eder fandtes der ogsaa i Indien flere Stammer af Slaver, baade blandt Muhammedanerne og iblandt de tidligere Herresfolk. Nu har den engelske Regjering afløst Slaveriet. En naturlig Følge af denne i høieste Grad unaturlige Samfundstilstand er en usædvanlig Trællestand hos den store undertrykte Klasse af Befolkningen. Alene de erodrende Stammer, der vrede paa Agerdyrernes Befolkning, have ved igholdt krigerlig Mød og Sands for Selvlandighed. De tappreste, som uden Tvivl re de bittreste Hænder af det engelske Herredømme, ere Muhammedanerne; Maratterne, Kadschputerne og Siitherne høre i sproglig Henseende meest til Sanskrit-Folket og udgive sig ogsaa tildeels for at nedstamme fra dets Krigerstamme, Afpatriaerne. Dist er det, at de i senere Eder ved idelige Krige have haandhævet en ret Uafhængighed imod de muslimanske Erobrere. Hortalerne udgjøre en tapper Stamme paa Edbstraaingen af Himalaya. Den er dog naaet mere beslagtet med Tibetanerne, der ere til samme Slægt som Chineiserne.

Indifferent (lat.) betyder (om Tingen) eens, den Forskjel; (om Personen) ligegyldig, foldbifferentisme, ligegyldigt Sind, Lunkehedsindifferentens kalder man den Tilstand, i hvilken de mobvirkende Kræfter ere ligeværdige til Udjevning, sa at ingen af dem er den anden overlegen.

Indigenat (lat.), s. Indfødsret.

Indigerka er en Flod i det østlige Sibirien, som falder i det nordlige Fjshav.

Indigektibel, s. Ufødselig.

Indigektion, s. Fordøielssbesværlighed.

Indigo er et smukt blaåt og særdeles ægte farvestof, der gaaer i Handelen og erholdes af flere forskellige Planter, men især dog af nogle i denne Grund byrde Polygonum = (tinctor., hinense L.), Isatilla (tinctoria), Lualana L.) og

Indigofera-Planter (s. Indigo-Plante). Af disse Planter vindes I., idet de flares itu og overgives med Vand i større Beholdere, hvor de da henstaae og undergaae en Gjæring, hvorved Blødsken bliver gul; denne aftappes da i andre Beholdere, hvor man søger at bringe den saa meget som muligt i Berøring med atmosfærisk Luft, hvorved det opløste usfarvede I. efterhaanden iltes, bliver herved blaåt og ubstiller sig som et stoffet Bundfald, der samles, sammenkaltes, formes i større Stykker og tørres. Den saaledes vundne I. er mørkeblaa med en Strøg i det Rødlige, ved Omvinding med et haardt Legeme antager den en eienbommelig Kobberglans; den er snart lettere, snart tungere end Vand (jo lettere, desto bedre anses den for at være), stundom kan Farven i de lettere Sorter blive grønlig eller graa-blaa; Brudtet er mat, eensformigt taal. Man afstiller i Handelen talrige Sorter, dels efter Productionsstedet, dels efter Godheden. I. er ikke noget enkelt Legeme, men en Blanding af flere forskjellige Legemer, navnlig ere Indigo-blaa, Indigo-rødt, Indigo-brunt, Indigo-litim de vigtigste, og af disse er det atter Indigo-blaa, der har størst Betydning, idet I.s Værdi især er afhængig af den Mængde heraf, der indeholdes; i god bengalsk I. regner man at der kan være ca. 61 Procent Indigo-blaa, og I.s Betydning som Farvestof herover paa Mængden af det indeholdte Indigo-blaa. I Vand, Biinaand, Æther, fortyndede Syrer og Æst er I. uopløselig, og disse Stoffer udtrække kun de i I. indeholdte fremmede Stoffer. Derimod opløses I. i concentreret Svovlsyre (navnlig rygende), idet der dannes nogle fobbløde Syrer, Indigo-svovlsyre, Indigo-undersvovlsyre, der ere blaae Forbindelser. En saadan Opløsning af I. i Svovlsyre bruges til Farvning (navnlig Silke) under Navn af „sachsis Blaa“, ligeledes til at blaae Bæstet med i Huusholdningen (blaae Draaber) o. s. fr. Naar man derimod vil farve mere ægte med I., saaledes navnlig til Uldent, Klæde o. s. v., da maa man gaae en Dmvel, idet man foræfter I. i en lignende usfarvet Tilstand som den, hvori den sandsynligvis findes fra først af i Planterne, farver i denne usfarvede I. og udsætter derpaa det saaledes behandlede Tøi for Luftens ilten; Indvirkning, hvorved det usfarvede I. atter bliver blaåt. Dette foretages Farverne, idet de ved en Art Gjæring, under Tilfætning af Kalk, Potaske eller Soda (varme Kopper) eller ved Zernvitriol og Kalk, eller Klib, Sulfur og Soda (solde Kopper) bringe I. i den usfarvede Tilstand, i hvilken den da er opløselig i det tilfattede Alkali, saaledes at f. Ex. Klædet kan dypes deri, hvornæst det da senere udsættes for Luften, hvorved det først bliver blaåt. Denne Farve er da en af de meest ægte, man kender, og næsten al mørkt Klæde, selv om det ikke er blaåt, er dog som oftest som en Art Bundfarve (hvorpaa det da siden er lettere og varigere at anbringe de andre Farver), farvet med dette saaledes „Kopperblaa“. S. Indigo-blaa. Af I. fremstille Chemikerne et meget stort Antal Destructionsproducter, navnlig ved Behandling med iltende Legemer som Chromsyre, Salpetersyre; de ere imidlertid alle for Tiden saagodt som uden praktisk Betydning, hvorfor kun nævnes Navnene paa de vigtigste: Sfatin, Sfatinsyre, Sfatid, Sulf-

ffatin, Indin, Indbyd, Chlorisatinsyre, Chlorisatin, Chloranil, Nitropiktinsyre, Anthranilsyre, Anilin (ved Behandling med Kalk) o. fl.

Indigoblant er et Stof, der findes i Indigo (s. d. A.) og udgjør den væsentligste Bestanddeel heraf; det findes imidlertid ogsaa i endel andre Planter, men er i disse uden stor Betydning. Det kan vinde ved en forsigtig Opvarmning af Indigo, saarsen i flade Stykker, idet I. da sublimerer (som rødlige Damppe af en eiendommelig Lugt) og fortætter sig som blaae Smaaflystaller med en eiendommelig, lobberagtig Glans. Ligeledes kan man faae dette Legeme ved først af Indigo at tilberede Indigohvidt, som da ved at udsettes for Luften meget let optager Ilt og omdannes til I. Man kan blande f. Ex. 3 Dele Indigo, 6 Dele Kalk, 4 Dele Jernvitriol og 500 Dele varmt Vand i en Flaske, som dernæst tillukkes og henvættes; herved optager det i Indigoen indholdte I., ved Virkningen af det dannede Jernforiltehydrat (som ved Vandets Ilt omdannes til Oxid), Brint og omdannes herved til farveløst Indigo (Indigohvidt), der nu i Forbindelse med Kalken holdes i den Oplosning, som med en gul Farve samler sig foroven. Bringer man denne Vædske (f. Ex. ved en Hævert) over i ublogt, fortyndet Salthyre, der træder i Forbindelse med Kalken, udskiller der sig hvide Flocke af Indigohvidt, som efter en stærk Rysten med Luft Ilt og udskiller sig som et blaat Bundfald af 3. Forstjellen mellem Indigohvidt og I. med Hensyn til den kemiske Sammensætning er blot 1 Wq. Brint, som hiint indholder mere end dette. See Indigo.

Indigohvidt, s. Indigoblant.

Indigoplante (Indigofera) er en til de Urteblomstredes Familie hørende Planteflag; Urter eller Buske med uligefinnede Blade og røde eller hvide Blomster i Klaser fra Bladbunskerne. De have hjemme i hele den tropiske og halvtropiske Zone. De vigtigste Arter, der levere det blaae Farvestof, som er bekendt under Navn af Indigo, ere 1. tinctoria, 1. Anil, 1. argentea, som høre hjemme i det tropiske Asien, især Ostindien; men flere af dem ere nu almindelig dyrkede i det varmere Amerika. Men foruden de nævnte er der endnu en stor Mængde Planter, der indholde og tildeels anvendes til Production af Indigo, navnlig af de Urteblomstredes, Apocynæernes, Aclepiadæernes, de Korblomstredes og Polygoneernes Familier (s. Indigo).

Indirecte Statter, s. Skattevæsen.

Indisk Figen, s. Cactæefamilien.

Indisk Kunst. Indernes oppige og villaarlig slående Phantase frembragte en Kunst, der naaede en stærk Modtætning til den alvorlige ægyptiske. Bygningskunsten blomstrede især i 2 Perioder. Fra den ælfte, omtrent 500 Aar f. Chr., hidrøre de uhyre Tempelbygninger i den vestlige Deel af Delan, især Templeerne ved Saffette og Bombay, Ellora o. fl. St., som deels ere uhyre i Klippen ubugne Grotter, deels fritstaaende men af Klippen ubugne Bygninger, i hvilke en eventyrlig Phantase har skabt de forunderligste Sammensætninger. Til den yngre Periode, efter Chr., høre Pagoderne. Billedbyggers- og Malerkunsten fandt rigelig Stoff i Indiernes phantastiske Mythologie, men

de mangearmede og mangehovede, med Dyrformer blandede Gudestikkelser vare ikke nogen passende Gjenstand for Fremstillingen af det Skønne og Dyrkede. Sigu. Daniell „The Hindoo excavations of Ellora“ (1804); Fangles „Monuments anciens et modernes de l'Hindostan“ (1813); Boplen „Das alte Indien“ (1830—31); Lassen „Indische Alterthumskunde“ (1844—52), samt de under Ostindien nævnte Skrifter.

Indiske Ocean kaldes sædvanlig den Deel af det store Verdenshav, som begrænses af Asien i N., Afrika i S. og Australandet, Ag-Guinea, Molukkerne, Philippinerne og Formosa i V. og i E. antages at strække sig til den sydlige Polarcirkel. Den vestligste Grænse er det gode Haabs Fjorbergs Meridian, den østlige Cap Leeuwin's paa Australandet. Mod N. banner dette Hav tre store Havbugter, den arabisk-persiske, den bengalske og den sødchinesiske Havbugt, af hvilke den første stjører sig dybt ind i den gamle Verdens Fastlandsmasse ved to lange og smalle Bugter, det røde Hav og den persiske Havbugt. Disse Indfæntninger fortsatte sig i Lavlande, hiint til Midelhavet gien-nem Suezanglen, denne indtil Foden af det skasiatiske Fjellands store Bjergkæde gennem det mesopotamiske Lavland. I den østlige Deel af det I. D. ligger den anseelige Række af Ler, der banner en Forbindelse mellem Asiens og Australandets Fastland, i den vestlige Deel den store Madagafcar, mod N. er kun Ceylon af Betydning. Det i. D. Størrelse anslaaes til 1,313,000 □ M.

Indisk Religion bestod i de ælfste Tider hos Arierne i en Tilbedelse af Naturens virkende Kræfter, hvis Guddomme pristes med de i Verberne opbevarede Hymner og dyrkedes med forskjellige Ofre, da Mennekset kun ved deres Naade kunde nyde Livets Goder. De tre vigtigste Guddomme vare ba Indra, Luft- eller Himmelguden, Agni eller Ildguden, og Solguden. Som den ariske Kultur udviklede sig, navnlig som Kasterne udbanndes og Brahmanstænen blev den første og den raadende, glemtes efterhaanden Naturgudernes oprindelige Bøien, og Brahman (s. d. A.) hævdede sig op over dem til at være den høieste og evige Guddom, fra hvem den hele Verden var udgaet, og til hvem Alt vendte tilbage. Ved Siden af ham begyndte ligeledes to andre Guddomme, Vishnu og Siva, at vinde Betydning, men først efter Buddhiemets ligende Udbredelse iiltog, væsentlig som Modvægt med denne, deres Dyrkelse, saa at de først blev Brahman fiberordnede og sammensatte med ham til en Treenhed, hvori da Brahman udtrafte Stabelføns, Vishnu Dypolbøfens og Siva Tilintetjørelsens Guddomskraft. Tilfids vandt de to sidste Gunders Dyrkelse en saadan Overhaand, at deels Brahman albeles tilbagetrængtes, deels den brahmanste Tro soubredte sig i tvende endnu i talrige Secter bestaaende Hovedformer, der anerkjende enten Vishnu eller Siva (s. d. A.) under forskjellige Stikkelser som øverste Hovedgud over en talløs Stare af Underguder, som stybte deres Oprindelse deels til Vedernes Rammguder, deels til seblige Forhold og Eiendommeligheder og deels til de af ikke-ariske Folkstammer dyrkede Guddomme, og som ere videre udviklede af en vidtspævendende og søgkelig Phantase.

Stjæbt langt ſjernebe fra Vedernes Lære, anerkende dog ſamtlige brahmanſke Secter, af hvilken Ero de end ellers monne være, Vederne ſom en guddommelig Aabenbaring, i Modſætning til andre indiſke Religioner, ſom navnlig Buddhismen, Jaina-Læren, et Forſøg paa at mægle mellem Buddhismen og Brahmanismen, og den endnu ſenere opſtaaede Religion, der følges af Ziherne.

Indiſt Sprog og Litteratur. Sprogene i Indien tilhøre næſten ubelukkede de to Sprogacer, den ſtyhiſke og den japetiſke (ſ. Folkeſtag), woraf hiin oprindelig i ſammenhængende Række var ſtrakt ſig over hele Indien, men er derefter ſplittet af den til den japetiſke. Vi høre endriſke Sprogklaſſe (ſ. Arter), der i den ſtørreſte Udſtretning ind i Indien fra Nordveſt og var indtaget fornemmelig ſørſte Dele af Landet mellem Himalayas og Bindhyas Bjergſteder, derhos ubbrekt ſig ſønden for denne, og enten forrængt de ſtyhiſke Sprog eller udværet en særdeles ſtor Indiſkeſe paa deres Udviſning. Den riſke Sprogklaſſe hændes i Indien fra fire forskellige Aldere, hver med ſin eiendommelige Litteratur. Til den ælſte Alder hører Veda-Sproget eller den Sprogform, hvori Vedernes Hymner ere afſatte (ſ. Veda), der havde ſin væſentligſte Hjemſtaavn i det nordveſtliche Indien, Landene ved Indus. I den anden Alder er Sproget Sanskrit (det udannebe, ſaaledes kaldt i Modſætning til Sproget i den tredje Alder), ſom nærmest har udviklet ſig i Landet ved og mellem Hoberne Yamuna og Ganges. Stjæbt Sanskrit alt. i det 3die Aarh. f. Chr. havde ophørt at være det almindelige Folkesprog, har det dog veblioholdt ſig indtil den Dag i Dag ſom lærd Sprog og beſidder en ardeles omfangsrig og betydningfuld Litteratur ra forſkjellige Tidaldre (ſ. Sanskrit). Derefter følger Prakrit (det aſtiede eller ringere), Navnet for de af Sanskrit umiddelbart udviklede nye Sprogarter, hvoraf tre alt ere benyttede af Aſta (ſ. d. A.) omtrent 250 f. Chr. i hans Indiſtrifer, medens en fjerde, fra Landſkabet Magabha i Midt-Indien, er paa et omtrent med hine ſamtidigt Udviſningſtrin blevet bragt med Buddhismen til Ceylon, og har der og i Bagindien under Navn af Pali (ſ. d. A.) veblioholdt ſig ſom de ſyblige Buddhifterns hellige Sprog. Yngre end diſe ere de Prakrit Sprogarter, ſom benyttedes i de indiſke Skueſpil til alle ringere Perſoner, og ſom nærmest danne Dvergangen til Sprogene i den fjerde Alder, der de nyere Folkesprog, der alle i høiere eller ringere Grad fremviſe ſtyhiſke Elementer, der ſte findes paa de tidligere Udviſningſtrin. De vigtigſte af de nyere ariſke Folkesprog ere: 1) Bengaliſk (med Dialekter i Aſſam og Oriſa); 2) Hindi og Brij-bhathi i det egl. Hinduiſtan med mange ſædliche Aſtigeller, og dertil ſlutte ſig nye Sprogarterne i Rajputernes oriſtellige Landſkaber. Af Hindi er efter Muhamedanernes Indtrængen veb Optagelſe af en ſtor Mængde fremmede, iſær perſiſke og arabiſke Ord, opſtaaet det Hinduiſtanſke, der navnlig af Muhamedanerne benyttedes i en vid Udſtrækning og beſidder, ligesom Hindi, en betydelig Litteratur; 3) Maſſaſtiſk, ſønden for Bindhyas Bjergene, der i nyere Tid under Follets ſtore

Erobringer har ſom Følge af diſe ubbrekt ſig ubover ſin tidligere Hjemſtaavn; 4) Djatiſk eller Paternes Sprogarter i det nordveſtliche Indien, i Penjab og Sind. Mindre betydelige Sprogarter ere eiendommelige for Gujerat, for Kaſhmir o. ſ. v., ſamt de i ethnographiſk Henſeende vigtige Levninger af indiſt Sprog, der findes i Sindulubs Bjergdale Næder for Indus. — Den ſtyhiſke Sprogklaſſe indtager, uden Afbrudſe, den ſyblige Deel af Indien; de dertil hørende Hovedſprog ere: 1) Tamuliſk og det dermed nærbeflegete Malayaliſk eller Malebrifiſk paa Indiens Sydſiide, ſamt Tulavaſproget paa de veſtliche Ghata-Bjerge; 2) Telinga eller Telugu, nordenfor Tamuliſk og øſtenfor 3) Karnaratiſk eller Sproget i Karnata, der mod N. begrænsedes af det maſſaſtiſke; dertil maa ſagtens ogſaa henføres 4) Singaleſiſk paa Ceylon, der imidlertid hører til de meſt blandede Sprog, da det i en ſærbes høi Grad har optaget ſaa vel Tamuliſke ſom Sanskrit- og Pali-Elementer. Alle diſe Sprog hændes baade i en ældre og i en yngre Sprogform, med en eiendommelig men forholdsvis ung Litteratur, der albeho har ſlutet ſig til den ariſke Kultur. Til den ſtyhiſke Sprogklaſſe høre endvidere de Sprog, der tales af de Folkeſtammer, der bebøe de temmelig utilgængelige Egne af Midt-Indien og Bindhyas bjergene, omringede af ariſke Foll, men for ſørſte Dele endnu upaavirkede af den ariſke Kultur, ſom Paharier, Sonder, Koler, Minier og Hiller, fremdeles Brabuer veſtenfor Indus i Beludhiſtan, ſamt enkelte Folkeſtammer i Himalayas bjergene, foruden Bhotas-Follene.

Indklemning. Incarceration, kaldes den Tilſtand af en Legemsdeel, hvor ved en ydre Indvirkning en Affnoring tilveiebringes derti, ſaa at dens Blodløb forhindres og dens Function ſtandſes; veb Drol bliver ſaaledes Tarmen inccereret veb Sammenſnaringen i Drolaavnigen, ſaa at Tarmindholdet ei kan paſſere og Blodløbet i Tarmens Hinder ſtandſer. Følgen af dette Sidſte bliver undgaaelig Koldbrand i Dele, derſom J. ikke itide bliver kunſtig høvet.

Indklimning. Veb mange Maſtiner forvandles en frem- og tilbagegaaende Bevægelse til en rydviis roterende, ſtedſe i ſamme Retning, herved, at der paa den paagjeldende Arel anbringes et Hjul med helbende trekantede Tænder (Spærtænder, Klinſtænder), hvori to Sager falde ind; den ene dreier ſig om et Punkt paa det frem- og tilbagegaaende Stykke (Klinſtagen), og den ſætter ſaaledes Arel i rydviis Bevægelse; den anden har et ſaſt Omdreiningſpunct (Spærbagen) og forhindrer Arel fra at dreie ſig tilbage. Dette meget anvendelige Maſtinelement kaldes en J. See videre under Art. **Frictionklimning.**

Indluge, inſpiſere, bruges i Almindelighed, naar man veb Rogning bortſtaffer Vandet eller overhovedet Oploſningsmidlet fra de iſte flygtige opløſte Stoffe. Man bruger ogſaa at „indluge“ ſ. Er. Frugter etc. med Suller, det er: fylde med Suller, og at „indluge“ Føde-midler etc. hermetiſk, ſ. **Hermetiſk Opbevaring.**

Indkomſt er Summen af, hvad en Perſon erhverver i et viſt Tidrum, efter Fradrag af de Udgifter, ſom have været nødvendige til Erhvervelſen. Den ſaaledes vundne J. kan

deels forbruges, deels anvendes til Forøgelse af den productive Virksomhed, deels endelig anlægges i de forskjellige Arter af Eiendomme. National-I. er Totalsummen af Folkets I., Stats-I. Summen af Alt, hvad Regjeringen modtager til Vedridelse af de offentlige Udgifter.

Indkomststat. Det Princip, der ligger til Grund for I., er, at Alle skulle bidrage til Statens Udgifter ifølge deres Evne, og at denne Evne skal afmaales efter deres Indkomst. I theoretisk Henseende er denne Stat den fortræffeligste af alle, men den møder i sin praktiske Udførelse saa mange Hindringer og saa megen Modstand, at den kun vanskelig laaber sig udføre. Man har i intet Land labet den træde Skæbnet for alle andre Statter, men man har kun benyttet den som Stattebasis ved Siden af de allerede bestaaende Statter. Da Staten kun skal svares af I., følger det af sig selv, at den Indtægt, som heelt medgaaer til det nødvendige Forbrug, ikke kan bestattes, men at et vist Beløb, der vil stille sig forskjellig i de enkelte Lande, maa være frit. Det har været et omtvivlet Spørgsmaal, om Staten skal være proportional eller progressiv, om den skal svares med samme Procentforhold af al Indtægt eller med et stigende Procentforhold, efterhaanden som Indtægten voger. Da Staten ikke er berettiget til at tage i Stat, hvad der kan undværes af de Enkelte — hvilket consequent gjennemføres maatte føre til Flyndringssystem — men Formaalet er, at Staten skal ramme al Virksomhed i Staten paa lige Maade, fordi Staten skal staae af Virksomhed lige Bestyrelse, og fordi al Virksomhed er lige interesseret i Statens Opretholdelse og Udvikling, er den progressiv I. utilsigelig. Skal Staten bestatte de Indtægter, som stude af Eiendomme, Capitaler o. s. v., og som altsaa vilde stadig vedblive at stude, paa samme Maade som Indtægter af Arbeide? Der kan herimod indvendes, at den sidste Art Indtægt kun er midlertidig, men paa den anden Side bestatter Staten ogsaa kun Indtægten, saalænge den er tilstede, naar Bekommende bliver ube af Staud til at erhverve sig denne Indtægt, forminstes eller ophører Staten. Der maa imidlertid her tages Hensyn til, at den Paagjældende skal af sin Indtægt opspare, hvad han skal leve af, naar han bliver udygtig til Arbeide, hvilket den, der besidder Formue, ikke behøver, saaledes at der uden Tvivl bør indrømmes Moderation for de ikke-faste Indtægter. En meget stor Banstelsighed møder med Hensyn til Ansættelsen af Indkomsten, idet man paa den ene Side ikke kan lade Underfølgelsen hovebsagelig foretage af Embedsmænd, da man derved vilde blive nødt til at trænge dybt ind i Privatforhold, ligesom det vistnok vilde være umuligt ad denne Veie at komme til nægtig Kundskab om Indkomsten, men man paa den anden Side ved at forbre Selvangivelse vil friste Bekommende til falske Angivelser; maa- ske vil det være rigtigst at lade Staten ansætte af Mænd, der ere valgte af de Stattepligtige selv, og ved Siden deraf benytte de to ovenfor nævnte Midler som rectificerende. Alle de her nævnte Hindringer have bevirket, at Staten, ialtsal i sin Reenhed, ikke er bleven indført som fast Stat, men kun som et midler-

tidigt Hjelpemiddel, hvorved man kunde afholde store Udgifter eller forandre det bestaaende Stattesystems Uligheder.

I England blev der indført en I. i Aaret 1798, der ophævedes ved Freden i Amiens, men blev atter indført 1803 og bestod indtil 1816. 1842 gennemførte Robert Peel en I., der kun skulle være til 1845, men dens Varighed er senere bleven forlænget. Det er den mest gennemførte I., og den har efterhaanden modtaget endel Forbedringer. I Danmark indførtes en I. i Aaret 1810 for 8 Aar, men den blev allerede hævet 1815. I Rigsbagens 2den og 3die Session indbragtes der Forslag til en I., men Regjeringen tog senere sit Forslag tilbage. I Preussen bestaar en Klassestat, der er en modificeret I.

Indlade en Sag til Dom eller til Hænbelle er at opfordre Retten til at tage den under Paaktendelse. I Almindelighed maa en Sag være indladt af begge Parter for at kunne optages af Retten, men undertiden kan en Optagelse dog ogsaa ske efter en eenfaldig Indlæbelse af den ene Part, skjøndt den anden vil fortsætte Proceduren, naar der nemlig efter Lovgivningens Regler om Ansønde ikke længer kan bevilges ham nogen saadan.

Indlag betegner i Geognosien større eller mindre uregelmæssige Masser, hvis Begrændning ikke er parallel med Hovedmassens Lagdeling, og ubmærket sig ofte ved en betydelig Metalrigdom.

Indlager var et i den ældre Tid blandt Adelen brugeligt Tvangsmiddel, der vedtoges for at sikre Betalingen af en Gjæld, og bestod deri, at Debitor forstved sig til, naar han ikke i rette Tid efterkom sin Forpligtelse, efter foregaaende Opsporbring (Indmaning eller Maning) fra Creditors Side under sin Væres Fortællelse at begive sig til et vist Sted, i Almindelighed en vis Kjøbstad, ofte endog et vist Herberg deri, og at blive der paa sin egen Befordring, indtil Creditor havde erholdt fuldbetjærelse.

Indlagt Arbeide. Træsager forjæres ikke sjelden med Indlægning og det paa forskjellige Maader. Maskint Træ, f. Gr. til Billard-queuer, deles paa forskjellige Leber og sammenlimes igjen, efterat een eller flere forskjelligt-farvede Finerer ere lagte imellem Stykkerne. Naar siben et saaledes samlet Stykke aftræies eller paa anden Maade afrettes, vilde de indlagte Finerer vise sig som farvede Linier, rette eller bølgede og ofte krydsende hinanden. Man kan ogsaa indlægge i Lakering, f. Gr. Perlemoder, de endnu mere glimrende Skaller af Nautilus o. s. v. ved at trykke dem ned i den bløde Lak og derpaa behælle det Fæle med klar Copalfernis. Mest indlægges der i Finerer ved at udfjære helst flere Finerer paa eenang, saaledes at Figurerne af et Materiale passe i Udfjæringen i et andet. Man fjærer enten paa fri Haand med en Vælsang (Løvsang) eller med en egen simpel Maskine, idet man sætter deres Contourerne paa en fastklæbet Tegning. Derefter lægges Figurerne paa Plads, de aabes Rum fyldes med Alt, Fineren limes paa Bindetræet, afpudses og poleres. Saaledes samles forskjellige Træsarter og Metaller, Eftersligninger af Skilbpadde af Effenbeen, Perlemoder o. s. l.

Indertiden udfyldes ogsaa Forbryningerne med
 a hvid Kit istedetfor med udfaarne Figurer.
 i Horn og Stikspadde indlægges Metalzirkater
 eb at presse dem ind i varme Former.

Jndlagt Laas kaldes en saadan, der vel
 immer tilsyne paa den ene Side af det Stykke,
 vori den er anbragt, men ikke springer frem,
 vdi der er gjort en Forbryning til den; saa-
 des paa de fleste Slabdsbore.

Jndledning til det gamle og nye Testament,
 Bibelet Jndledning.

Jndlæg kaldes den skriftlige Fremstilling, som
 i Part giver Retten af sin Sag.

Jndmanting, s. Jndtager.

Jndo-europaeiske Sprog kaldes man under-
 den med et saaledes Navn de Sprog, som
 des af de til den japetiske Race henhørende
 olleklasser; s. Solkesprog.

Jndora, Stad i Forindien, Hovedstad i Sta-
 m Holkar (s. d. A.), har et pragtigt Slot,
 aedel Templer og Moester. 90,000 Jndb.

Jndpodyning, Inoculation, kaldes Jndbringel-
 n af fremmede Stoffer i Organismen gjennem
 ne Jndstil i Legemets Overflade. De indbragte
 stoffer kunne tilfaldelig kabe ved et stillende
 instrument, eller med Hensigt blive indpodebe,
 Ex. Kolopper, Medicamenter m. m. Deres
 kirking kan vore helbreedende, forebyggende,
 ten er ogsaa ofte en saadan, at Organismen
 erod bliver tilfort et Sygdomsstof, der op-
 uget ikke tvover med at ytre sine skadelige
 kirkinger.

Jndre, Flob i Mellemfrankrig, udspringer i
 Dep. Creuse og falder efter et Løb af 30 M.
 edenfor Tours i Loire.

Jndre, Departement i Frankrig, omgivet af
 Dep. Vienne, Jndre et Loire, Loire et Cher,
 her, Creuse og Ydre-Vienne, er 123 □ M.
 ort med 274,000 Jndb. Det er en Slette,
 m gjennemstrømmes af Floden V. samt Creuse
 3 berøres af Cher. Hovednæringsveien er
 gerdyrking (her avles Guede, Havre, Byg,
 amp og Binn), Dvaagavlens er heller ikke ube-
 delig. Her vindes en Mængde Mineralpro-
 ucter, især Jern og nyttige Steenarter; Slo-
 ne er rige paa Vildt. Industrien leverer
 er Jerns og Staalvarer, Klæde og Papir.
 hovedstaden er Cîteauxroux.

Jndre et Loire, Departement i Frankrig,
 ngivet af Dep. Sarthe, Loire et Cher, Jndre,
 ienne og Maine et Loire, er 111 □ M. stort
 ed 318,000 Jndb. Det er en Slette, der
 nemstrømmes af Loire, som her optager
 her, Jndre og Vienne. Jordbunden er næsten
 erval, især E. for Loire („Frankrigs Høve“),
 vermaade frugtbar paa Korn (Guede, Havre,
 yg og Rug), Binn, Hamp og Kunketroer; her
 des ogsaa en Mængde Mineralier, navnlig
 ern, noget Kobber og endel Steenarter. Ager-
 rning er Hovednæringsveien, Industrien er
 le af stort Umfang (der fabrikeres mest Uls-
 3 Silkestier, Metalvarer og Porcelain), men
 andelen er levende. Hovedstaden er Tours.

Jndre Mission, et Navn af nyere Drin-
 lse, betegner alle de forskjelligegde Bestra-
 lser, der vise sig virksomme for at overvinde
 et tilbageblivne eller paany fremspirende Ge-
 mtab og Isbedom indenfor den kristne
 irtes Omraade. Den i M. har altsaa ikke

med Hedninger og Isber at gjøre, ikke engang
 hvor disse findes i kristne Lande, heller ikke
 med den i Sandhed kristelige Menighed, hvis
 Sjælesorg overlades ubelukkende til Præsterne;
 derimod bestræber den sig for at udbrede Guds
 Rige blandt de ved Daaben i Kirken optagne
 Medlemmer, forsaavidt disse ere blevne frem-
 mede for Christendommens vækkende Jndfyldelse.
 lagtet den i M. i sin Birkeaaide har Meget
 tilfældeds med de almindelige phylanthropiske
 Bestræbelser, er den dog forskjellig fra disse,
 idet dens Endemaal altid er Christi Riges Ud-
 bredelse og Befæstelse. For at naae dette Maal
 søger den at modarbejde al Slags aandelig
 Forvildelse ved Oprettelsen af Asyl, Søndags-
 skoler, Børnehospitaler, Skoler for forsømte
 Børn, Anstalter til Anviisning af Arbejde for
 Arbeidsløse, Maadeholdsforeninger, Sparekass-
 ser, Skoler for Lærebrenge, Ljenesestoff, Dag-
 leiere, Fabrik- og Jernbanearbejdere; ved Op-
 rettelsen af Sygehus, Søndeherberger og Pige-
 foreninger; ved at virke for Fangers sædelige
 Forbedring og ved at optage dem i Asyl,
 efterat de have udstaaet deres Straf; ved at
 udbrede Bibelen og religiøse Tractater, ved at
 afsende omvandrende Missionærer o. s. v. Dr.
 Wichern, Stifter af „das Raupe Haus“ ved
 Hamborg, har været særdeles virksom for Ud-
 bredelsen af denne Tanke og foranledigede paa
 Kirkebagens i Wittenberg 1848 Dannelsen af et
 „Centraludvalg for den i M.“, der kom til at
 bestaae af Bethmann-Holweg, Stahl og Wichern,
 og har et Organ i „Fliegende Blätter aus dem
 Rauhen Hause“. Fra den nævnte Kirkebag er
 det ogsaa, at Benævnelser i M. egentlig da-
 terer sig. — Etgn.: S. Metz, „Die innere
 Mission in ihrem Verhältniß zu der wissen-
 schaftlichen und kirchlichen Richtung der Gegen-
 wart“ i „Stud. u. Krit.“ (1854); Wichern,
 „Bericht über die Fortschritte der innern Mission
 in Deutschland“ (1849).

Jndre Planeter er Mercurius, Venus, Jor-
 den og Mars, hvis Baner ligge indenfor Pla-
 netoidernes. De adskill sig i flere Henseender
 fra de ydre, s. Planeter.

Jndretningen af et Skovdistrikt kaldes i
 Forskproget den hele Anordning af Skovens
 fremtidige Behandling; og det Tidrum, for
 hvilket denne Anordning gælder, kaldes Jndret-
 ningstidrummet.

Jndri (Lichanotus Indri) benævnes en paa
 Madagaskar levende sort, lorthalet Halvabeart;
 s. Art. Halvabe.

Jndrullering kaldes Jndfaldningen af de
 Berneptigtige i den for hver enkelt af de Dis-
 tricter, hvori Landet med Hensyn hertil er ind-
 deelt (i Danmark: Lægd), indrettede Fortegnelse
 (Lægdbrullen). I Kongeriget skal enhver Mand-
 person saaledes indrulleres strax efter sin Con-
 firmation eller, forsaavidt han ikke henhører til
 den lutheriske eller reformeerte Kirke, efter sit
 spibte 15de Aar.

Jndfaldning eller Nebfaldning bruges for at
 conservere Kød, Fisk, Plantestoffer, som f. Ex.
 Smittebønner, Rosenblade o. s. v., idet disse
 Legemer neblægges eller nedpreses i Tønder
 eller Kar lagovis med Salt (og undertiden Sal-
 peter, Krydderier o. s. v.), hvorefter Karrene til-
 lukkes. Saltet tiltrækker da efterhaanden Vand,

bet er: „lager“, og Fødemiblerne paa denne Maade gjennemtrængt med Saltud modfaaer da lettere og i længere Tid Bødvælsse.

Indfæreen kaldes en retlinet Figur i en Cirkel, naar alle dens Vinkelspidser ligge i Peripherien og sælgelig alle Siderne ere Chorder. — Omvendt kaldes Cirkelen indfæreen i Figurer, naar den berører alle Siderne. I en Trekant kan en Cirkel altid indfærees, men i andre Figurer kun under visse Betingelser. — Ogsaa siges en retlinet Figur at være indfæreen i en anden retlinet, naar Vinkelspidserne af den første ligge i den andens Omkreds.

Indfæster, s. **Epigrammit**.

Indfribning, s. **Sammenfribning**.

Indfrosning, Injection, er en Chirurgisk Fremgangsmaade, hvorved flydende Stoffer ved Hjælp af et sprøitende Apparat indbrives gjennem Legemets naturlige eller tilfældige Åbninger, i bestemte helbredende Siemeb. I foretages med Vand, forskellige Opløsninger, Blandinger o. s. v., og have for Liden, i Betragtning af den locale og symptomatiske Behandlings Overvægt, en stor Betydning i Chirurgen.

Indfribning kaldes Befæstelsen af Stykker, der skulle bearbejdes, navnlig paa Dreiebænken, men dog ogsaa paa andre Værktøjsmaskiner (s. **Dreie**, **Patron**).

Indkuffen kaldes en Laas, der ligesom en almindelig Dørlaas er nebladt i et paa Kantens anbragt Hul, saa at selve Laasen ikke kommer tilsynes paa nogen af Siderne af den Dør, hvorpaa Laasen er anbragt.

Indfæring er det specielle Navn for en Art Cementation (s. d. A.), hvorved allehaande Smedejærns Sager, der allerede ere fuldstændig tilfornede med Jern o. s. v., forandres til Staal paa Overfladen. Da man maa ønske at kunne slippe med en nogenlunde kortvarig Slødning, bruger man et kraftigt Cementpulver af kvælstofholdige Kul, helst Hornkul, omgiver Jærnsagerne dermed i en Leerpotte, gløder dem heftig 2—4 Timer og herder dem strax ved Udtagningen ved at kaste dem i koldt Vand. Saaledes behandles navnlig næsten alle Dele af en Gøværlds. Naar man ønsker at slippe med en svagere eller endnu meget kortere Slødning, eller hvor man vil forstaaale en enkelt Deel af et stort Stykkes Overflade, indfæring man med guult Cyanjernkalium (Blodsubstans), og brøder det paa det brunnvarme Stykke, der vendes og dreies, for at det smeltede Salt ikke skal løse af, og tilsidst faaer en ringe Efterglødning.

Indsø kaldes et Vand, som paa alle Sider er omgivet af Land. Indsøer ere ingenlunde eensformig fordeelte paa Landets Overflade, men mangle ofte næsten ganske over paafaldende store Strækninger. Omkring Ærersøen, ved Foden af Alperne, om Hudsonsbugeten ligge hele Grupper. Australlandet og Afrika ere ikke saa fattige paa Indsøer, som man tilbiger antog. Man skjæler mellem Bierg- (Fjeld-, Alpe-) søer, Dalsøer og Slette- (Steppe-) søer. Nogle ligge under Havets Niveau (i Turans Lavland, i Indsenkningen R. for Saharas Høiland, i den dybe Kløft mellem det sydlige og arabiske Øiland); i Himalaya findes Søer i c. 16,000' Høide. De fleste Søer have Afløb, og Vandet i dem er da gjerne ferst og blødt;

Søer uden Afløb ere salte, bitterste eller Kalktrøser (Ungarn, Egypten), kun saa ere kalkrige. Det laaspiste Hav, den største Indsø, er 7,400 □ M. stort, har c. 1½ pCt. Salte og ligger c. 70' under Havets Niveau. Et eizdommeligt Phænomen ved flere Indsøer er deres uregelmæssige Stigen og Falden eller fuldkomne Forsvinden for en Tid („Seiches“ i Genfersøen, 3—5' høje, heroe paa Forandring i Lufttrykket; Cirknigersøens Udtømmelse til ubestemte Tider afhænger sandsynligvis af de krainiske Kalkbjerges Afstebe Bestaaenbed).

Indtrykning, s. **Dytrykning**. — **Indtrækning**, s. **Drivning**.

Induction (lat.) kaldes i Logiken en Slutning fra det Enkelte til det Almindelige, idet man tillægger alle Ting af vis Art et Kjendemerke, som man har fundet hos nogle af samme; altsaa en Anførelse af enkelte Tilfælde og Kjendegjæringer for deraf at bevise en Sætning eller slutte til det Hele. — I. af elektriske Strømme. Bistler man to med Sille overpundne Kobbertraade op i Krandsen, lægger den ene ovenpaa den anden og leder en elektrisk Strøm igennem den ene, A, vil man, naar den anden, B, sæaer i Forbindelse med en Multiplicator eller noget andet Middele til at paavise elektriske Strømme, bemærke, at der i B fremkommer en saadan Strøm, hvergang man indleder eller afbrøder Strømmen i A, og det saaledes, at i det Cirkulære Strømmen begynder i A, fremkommer der i B en Strøm i modsat Retning, i det Cirkulære Strømmen i A afbrødes, fremkommer der i B en Strøm i samme Retning. Disse saakaldte Inductionsstrømme vare kun en rangvædig løn Tid. En lignende Virkning fremkommer, naar man, medens A gennemstrømmes af Electricitet, fjerner B fra eller nærmer den til A. I en enkelt saadan Krands har man ogsaa paavist, at der ved Begyndelsen eller Afbrødelser af Strømmen finder en Inductionsvirkning Sted af den ene Binding paa den anden; den saaledes frembragte Inductionstrøm kaldes **Ertrastrømme**. Elektriske Strømme kunne ogsaa induceres ved Hjælp af Magneter (s. **Magnetelectricitet**). — **Inductionsmaskine** er et Apparat til at frembringe stærke Inductionstrømme. Det kaldes ogsaa den Ruhmkorffske Maskine efter en Instruementmager i Paris, som først har frembragt store Virkninger dermed.

Indult, o: en Udsættelse med Opsættelse af en Forspligtelse, indrømmedes forhen undertiden Debitor ved et Moratorium (s. d. A.), men finder nu aldrig Sted efter dansk Act (undtagen naturligvis forsaavidt Creditor selv frivillig forunder Debitor en Opsættelse). — I betegner i Rikretten en af Høden meddeelt Bevilling til at foretage Noget, der strider imod den bestaaende lovlige Ordren; i Almindelighed havde I. Hensyn til Vortgivelser af Beneficia, saa at Jyrkerne derved fik Tilladelse til at bortkjænde disse efter Behag. Paa Ornat af Concordaterne ere I. nu næsten aldeles gaarde af Brug.

Induration, s. **Forsvælselse**.

Indus eller **Ind**, Flod i Asten, udspringer i Arabiets Høiland (omtrent under 31° n. Br. og 97° ø. L.) i en Høide af c. 17,000 F., løber

ings med Nordfiden af Himalaya fra S. D. i N. B., gjennembræder denne Bjergkjæde og ber derefter, mellem Afghanistan og Beludhistan paa den ene Side og Forindien paa den anden, mod Syd. Den optager fra høire Side Kabul, træder ved 32° 7' n. Br. ned i fløden, hvor den under 29° n. Br. optager Indus eller den ved de 5 Fløder (Dschinab, Schelam, Kawi, Sebtscha og Setledsch) dannede Store Strøm. Paa sit Løb igjennem Lavlandet i S. for det Meeste deelt i to eller flere Arme; i b sit Udløb dannet den et stort, c. 15 M. langt Delta. I's Længde anslaaes til henved 500 M., dens Flodbebet til 20.000 □ M. Lavlandet omkring samme er i det Hele frugtbar, men formeest de stærke aarlige Overflødder er det umiddelbart ved Floden kun det byrlet.

Indufriendstillinger, der ikke umiddelbart lægges ud paa at skaffe de udfillede og andre gjenstande Gjenskaffe, men paa at give et værdifuldt over Indufriendens Tilstand i større eller mindre Landstrækninger, have først fundet Sted i Paris i Aaret 1798 og ere der gjentagne i Aarene 1801, 1806, 1814, 1823, 1827, 1834, 1839, 1844, 1849 og 1855 i bestandig større Omfang, saa at man forlængst har dertil maattet påføre særgegnede Lovbærende Bygninger, af hvilke man har opbevaret den sidste. I Tydskland er man haubt endel Udfillinger og udenfor Indufriendningen, ligeledes i Spanien, Rusland o. fl. St. Efterat man i England havde haft Udfillinger af moderat Omfang i Aarene 1843 og 1845, gav man Sagen en ny Impuls ved en store Verdensudstilling 1851, der var et ordbillede for den sidste franske, og saa ved den næstkomende af Jern og Glas konstruerede Bygning, der siden er opstaaet i forsøget og forbedret i Målestille som Paladset i Sydham. Ogsaa i Isøbenhavn har man foranfaalt en Række I., nemlig i Aarene 1810—15 aarlig og siden i Aarene 1834, 1836, 1840, 1844 og 1852. Med den har man som oftest forbundet deels et Præparations-, hvoestret Medaillør og offentlig Koeskole deels til de meest forjente Udfillere, deels officielle Beretninger, der blive saa meget udbredte og endog i det Værdifulde, jo større Omfanget i S. er.

Indbolde (Viscera) er den fælleds Benævnelser for alle i Legemets større Hulskeber indede indre Organer, saaledes Hjernen i Hjerneallen, Lunger og Hjerte i Brystet, Larmkanal, lever, Milst, Bugspytkjertel, Urin- og Rønsorganer i Underlivet. Den Deel af Anatomien, som beskriver S., kaldes Splanchnologien.

Indboldsorme (Entozoa, Entelmintha) er en fælleds Benævnelse for de Ormeformer, der leve som Snyltebyr hos (i eller paa) andre Dyr. Tidligere bleve de opfatte som et lystestativt Hele, som udgjørende en egen Klasse i den Orden, men efterhaanden som Kundskaben er gaaet frem, har det vist sig, deels at visse bligere for S. ansete Væsener slet ikke vare Orme, deels at selv de virkelige Orme, der leve tilbage som S., ikke vare lige nær beslægtede med hinanden, men tildeels nærmere beslægtede med andre fritlevende Ormeformer. Af de uægte eller udslytende Indboldsorme høre saaledes Gælleormene eller Lærnerne, der heller

ikke kunne kaldes S. i streng Forstand, da de træffes udenpaa Fiskes og andre Havdyrs Hud og Gæller og kun sjeldnere trænge dybere ind i disse, samt Slægten Linguatula, der har vist sig at være en indboldsormagtig, i høiere Tyds Larm og Luftveje levende Ribeform, medens Lærnerne have vist sig at være Krebsdyr. De ægte S. høre derimod til 2 Hovedtyper: Rundormene og Fladormene, og i hver af dem kan der atter skelnes mellem en høiere og en lavere, blandt de fornaævnte nemlig de egentlige Rundorme eller Traadormene og Krabferne, blandt de sidstnævnte Iktterne og Vænsormene, med Hensyn til hvilke Grupper vi henviser til de derom handlede Artikler. Desuden er der afsligge Infusjonsdyr (Opalina) og lignende lavere Organismer (Gregariner), som ganske leve paa S.'s Væs, og der er paa den anden Side afsligge Igleformer, der leve som Snyltebyr paa andre Dyr paa selv samme Maade som visse Ifter og altsaa kunne kaldes S. med samme Ret som disse. Antallet af beskrevne S. er overordentlig stort og forsøges stadig ved nye Opdagelser; intet Snyltebyr er forskaenet for dem, og selv hos mange lavere Dyr er der fundet S., og selv om samme Art ikke sjelden behøver flere nærsaaende Arter, er det dog Reglen, at hver høiere Dyrerart har sine eiendommelige S., og det ikke alene een, men fladom mange Arter; Arterne af S. maae derfor være langt talrigere end af samtlige Snyltebyrsklasser tilfammen. I Menneffets forskjellige Organer er der fundet over 30 forskjellige Arter af S. Almindelige Træk for S. ere Farveløshed, Mangel af Sandheredsflader og af egentlige Bevægelsesflader, derimod have de ofte Kæbflader til at holde sig fast med (Sugeskaale, Hæstetroge). Deres Forplantingsflader frembyde ofte en forbausende Udviisning; Hjøndt Organisationen hos de ovennævnte 4 Hovedformer staaer paa en noget ulige Høide, er det dog alle Dyr med hvad man kalder en lav eller usfuldkommen Bygning. En vis Seiglivethed, der deels sætter dem istand til at modstaae Indflydelsen af den Organisme, der huser dem, navnlig dennes Forbudssevne, der snart vilde gjøre det af med andre Væsener, deels kan vise sig i, at Eggene ved at omgives med en fast Kapel sikres mod at udtørres eller mod at udsættes for andre ødelæggende Indvirkninger, og ogsaa i det Hele betegnende for S. Deres Størrelse er meget forskjellig, fra de næsten mikroskopiske Former til de lange, af Hundreder af Led sammensatte Bændelorme, Hestens store Spolorm, Svinets store Kraber o. s. v., og der er heller ikke noget Forhold mellem Værens og S.'s Størrelse; saaledes huser Hestens Larm en forholdsvis lille Bændelorm (Taenia quadrilobata) og Hundesteilens Bughule en anden, der næsten er ligesaa stor som dens Vært, hvis Død den forarsager ved senere at bore sig ud gjennem Huden. Mange S. ere vistnok deres Værter kun til liden Betydning; der Exempler paa det Modsatte nævne vi dog Bernormene, den afrikaanske Traadorm, Leverikten, der kan foranledige Sygdom og Død ved at udhyle og tilstoppe Galdegangene hos vore Huusdyr, Kvænen i Faarets Hjerne (Dreiesyge), Hydatiderne i Le-

veren hos Islanderne, vore Bændelorme, naar de tage saa meget Overhaand, at de opfyldte Larmen og Hindre Fjæmbidernes Passage, o. s. v. Den Tid er forbi, da man antog J. for Producter af Organismens sygelige Tilstand: det Sande i denne *Theorie om J.'s* Selvbaarelse er kun, at i sygelige Organismer tage de ofte mere Overhaand end i friske. Alle J. forplante sig paa vanlig Viis og producere ofte en uhyre Mængde Yngel, men Reglen er, at denne ikke uboivler sig i Moderdyrets Vægt — hvis Undergang derved vilde fremstundes og medføre alle dens Parasiters —, men maa føres ud af dennes Legeme for at komme til Ubvoivling. At det atter lykkes denne Yngel, ofte ad lange Omveje, at komme ind i den Dyrearts Forbidselskanal, som ene er istand til at tjene den til Bolig, er voldgivet saa mange Tilfældigheder, saa mange ugunstige Indvirkninger, at den allerførste Deel gaer tilgrunde uden at komme til fuld Ubvoivling og uden at forplante sig. Maastee i de fleste Tilfælde — det synes idetmindste at gjælde om alle egne Bændelorme og om alle de Ytter, der ikke leve uden paa Fiske o. besl. — hører det endogjaa til Artens Livsbetingelser, at den unge J. først skal optages af en Dyreart og huses i et af dennes Organer (Muskel, Bughule, Lever, Hjerne o. s. v.) og senere ved en passiv Vandring overføres i Forbidselskanalen af en ganske anden, men ligesaa bestemt Dyreart, derved at denne fortærer dens første Vægt, men til Straf beholder dennes Snylteorme til Avelob. Saaledes lever *Tænia coenurus* som yngre (som Kvæse) i Gaarets Hjerne, som ældre i Hundens Larmkanal, *T. solium* som yngre (som Linte) i Soinets Bindeøve, som ældre i Menneffets Larm; en tredje Art som yngre i Mulsens Lever, som ældre i Kattens Larm; den ovennævnte *Fasciola dimorpha* først i Hundestiens Bughule, senere i Vandfuglens Larm. Følgen af dette Forhold er ogsaa, at Røvpattedyr, Røvsugle og Røvsiffel (s. Er. Ljunffisse, Haier) ere særdeles rigelig udstyrede med J. — Læren om J. benævnes Helminthologi. Den har navnlig i det sidste Aarti gjort store Fremskridt. Blandt de vigtigste helminthologiske Forsfattere nævne vi: D. F. Müller, Abildgaard, Goetze, Bremser, Rudolphi, Creplin, Siebold, Leuckart, Dieffen, Dujardin, Guido Wagener, van Weenen, de Filippi, Küchenmeister; af de danske Zoologer have foruden Müller og Abildgaard Bendz, Schricht og Steenstrup arbejdet for Helminthologiens Ubvoivling.

Juerctie eller Ligeegyldighed (Trægthed) kaldes den Egenstab hos Legemerne, at de ere ligeegyldige med Hensyn til Svile og Bevægelse; det er med andre Ord: et Legeme, som er i Svile, vil ikke uden udbortes Aarsag komme i Bevægelse, og et Legeme, som er i Bevægelse, vil ikke uden udbortes Aarsag hvoertom komme i Svile eller forandre Bevægelsens Retning eller Hastighed. Hvor simpel denne Lov end er, er det først Descartes, som har udtalt den bestemt. — Hos et Legeme, som formedelst en Kraft bevæger sig efter en krum Linie (som Planeterne om Solen), fremkalder denne Lov en Bestræbelse til høert Dieblis at fortsætte Bevægelsen med samme Hastighed og i samme

Retning, som det i Dieblisset har, altsaa efter Tangenten, hvilken Bestræbelse man undertiden mindre rigtig kalder Tangentialkraften. Og forsaavidt denne Bevægelse vilde have fjernet Legemet noget fra Centrum, opstaaer hvoertom den saakaldte Centrifugalkraft (s. d. A.).

Infallibilitet (lat.), d. e. Ufeilbarhed, er en Egenstab, man har gjort gjældende for de almindelige Kirkesamlinger, som Repræsentationer af Kirken, der ledes af den Helligaand. Fra Concilierne overførte Paven, med Raaberaadelse af Luc. 22, 32, J. paa sig, og tiltog sig dermed tillige hele Kirkens og Conciliernes Ragt, saa at de sidste kun beholdt en raadgivende Stemme tilbage.

Infamie (lat.) eller Banære, o: Tabet eller Formindelsen af en Person's Æreretthighed, er dels udtrykkelig foreskrevet i Lovgivningens som Straf for visse Forbrydelser eller som en Følge af visse Straffe (infamia juris, den loobestemte Banære), dels en naturlig Følge af visse Forbrydelser eller Straffe, som isølgelig deres egen Bestaaenbed maae forringe den Paagjældendes borgerlige Agtelse (i. facti, den naturlige Banære). Den forrnavnte Art J. var meget almindelig efter den tidligere danske Lovgivning, som for en stor Mængde Forbrydelser anvendte Straf af Ærens fuldbornne Tab eller den med samme Virkning forbundne Tremærksstraf; men de allerfleste af denne Slags Bestemmelser ere ophævede ved den nyere Lovgivning.

Infant, **Infantiade** (sp., af det latinske infans, Varn) er den brugelige Titel for de kongelige spanske og portugisiske Prindsfer og Prindsesser. J ældre Tid tillagdes der disse egne Landdistricter som Dotation, hvilke kaldtes *Infantados*.

Infantado (N., Hertug af), spansk Statsmand, født 1773, hørte til den fornemste Familie Silba og var en Tilhænger af Prindsen af Asturien (Ferdinand VII), men blev derfor forviist fra Madrid (1805). Han ledsagede Ferdinand 1808 til Bayonne, underfros den af Napoleon for Spanien ublastede Forfatning og blev Oberst i Kong Joseph Bonapartes Garde, men tog siden Deel i Nationalkampen med Frankrig, hvorfors Cortes 1811 udnævnte ham til Præsident i Raadet for Spanien og Juticia. Under Ferdinand VII blev han Præsident i Raadet for Castilien, men neblagde denne Post 1820 og blev forviist til Majorca. Efter den franske Armees Indmarsch 1823 blev J. Præsident for Regentstabet og 1825 Ministrepræsident i Zea=Vermude's Sted. Aaret efter maatte han, da han ikke kunde sætte sine Reformers igjennem, vige for det „apostoliske“ Parti, opholdt sig efter Ferdinand VII's Død i Frankrig, og levede siden som Privatmand; han døde i Madrid den 28de Novbr. 1841.

Infanterie er Navnet paa den med Haandvaaben tilføds kjæmpende Vaabenart; det er lige anvendeligt til Angreb og til Forsvar, til Hjern- og til Mærsegtning, det er nasdent af Terrainets Bestaaenbed og gjør det egenlige Udsøg i alle Krigens Kampe; det har endvidere den Fordeel, at det er det billigste Vaaben, at det er lettest at indøve og mindst kunsigt at udruste, og derfor hurtigst at flaffe tilvoete.

3.8 Plads i Armeen, dets Formation til Kamp, dets Tilvebringelse og Bevægning have nildertid været forskjellige i Tiberens Ebb.

3 Diltiden var hos Grækerne og Romerne i Hovedvaabenet, og den vaabenløse Døger Soldat. Grækerne Phalanx var en i Almindelighed 16 Geledder dyb, sluttet Opstilling af or Udstrækning (den fulde Phalanx eller Te-capphalangarchien angives til over 16,000 Mand); eres Højfite; vare de med den lange Pike værtbevæbne; deres Piles vare de med jaandlastevaaben Letbevæbne; Pelstasterne stode Henseende til Bevægning mellem de to foreaaende og bare en mindre Pike. Romernes egion opstillede ikke compact som Phalanxen g var derfor mere bevægelig og mere anvendelig i al Slags Terrain; den bestod af 3 Linier n echiquer, hver bestil i 10 Manipuler af 10 Mand Dybe; den første Linie var Hastaterne ted Spyb og Sværb, opstillede i Manipuler aa 12 Mand Brede og med den samme Afstand mellem disse; de saarlalte Principes (opindelig 1ste Træfning i den Tid, da Legionen n opstillede i 2 Træfninger), dannede anden inie, bevæbnet og opstillet som den første, men ag Mellemrummene mellem den første Manipuler; treble Linie, Triarierne, dannede med Manipuler paa 6 Mand Brede Reserven for e foregaaende; udenfor Legionen kæmpe de bevæbne Veliter. Legionen, hvis Styrke ar varieret, angives i Almindelighed til 4200 Rd. (1200 Hastater, 1200 Principes, 600 riarier, 1200 Veliter). Marius forandrede anipulformationen til en Opstilling i 10 ved indre Mellemrum afslitte Cohorter, hver 10 and dyb, hvilke Cæsar atter opstillede i 3 Lier, den første paa 4, de to andre paa 3 Cohorter hver. Cohorten blev saa den egentlige itteste Genfæd, og Legionæren den romerste nfanterist. Under det romerste Keiserdømme idrøstes allehaande Misbrug i Armeen; Bevægningen blev forskjellig for de enkelte Geledder, de lettere Hjernvaaben toge Dverhaand, itlingsvæsen indførtes, og Krigsmaktinr fulde flatte, hvad der manglede den Enkelte i Dygghed og det Hele i Sammenhold; Legionen allede derfor under for de indtrængende Bararer; Phalanx- og Rileformation blev den iselende. — Da senere Cavaleriet begyndte at ge Dverhaand i Armeerne (hos Carl den store var allerede Halvdelen af Armeen Cavalerier), og da Lehnsvæsenet i souverain foragrt r Alt, hvad der tjente tilføds, gjorde det svære ytteri til Hovedvaaben, sank Infanteriet ned i for en Tid kun at være et ringe og ilde itset Hjælpevaaben, som man ikke engang gjorde den Umage at give en eensartet Bevægning. og i mindre Kampe begynder det efter Romernes Befaling af Byerne stillede 3. at møde avaleriet; Slarer af Leiesvende tilføds fra alle ationer (Brabantoner, Brigands, Banbiter etc.) lhyde deres Tjeneste til den høistbydende Norrd. I det 14de Aarh. afgave Englandsbernes Vestfytter et af Datidens bedste Infanterier Irécy 1346, Poitiers 1356); ved samme Aarndredes Begyndelse fremfod i Schweiz, hvor andets Fattigdom og Bjergnatur forindbrede avaleriet's Opkomst, et 3. efter Diltidens onster i dyb, sluttet Opstilling og bevæbnet

med den lange Pike. Krubtets Anvendelse var det imidlertid, der gav Lehnsvæsenets bepanderede Cavalerie Dødsstødet, og som bragte 3. tilbage paa dets Plads som Armeens Hovedvaaben. Nu lærte Schweizernes en échelon opstillede Mæsser at støtte sig til Feltflanger, og nu indførtes den uhaandterlige Hagebøse som Spaniernes første Haandvaaben, for snart i en forbedret Skikkelse at blive forandret til Ruffeten. Der begynder ogsaa at vise sig Spor til faaende Hære, deels af nationale Tropper, deels af leiede (Schweizere, Landsknegte). Saalænge Pilen imidlertid endnu var 3.'s Hovedvaaben, og saalænge Feltartilleriets Virkning ikke endnu havde nogen for Væbning, blev den dybe Opstilling paa 10 Geledder den almindelige, og Mærkegningen den egentlige Kamp. I Begyndelsen af det 17de Aarh. fandtes Ruffeten dog hos 3. af 3., Pilen hos 3. Gustav Adolph forandrede Opstillingen fra de store Mæsser til mindre selvstændige Colonner af 6 Geledders Dybe, hvis Pifenerer derfor kun behøvede en kortere Pike, og i hvilke Ruffeterne vare det større Antal og bevæbnedes med en lettere Ruffet, hvis Brug simplificeredes ved Indførelsen af Patronen. Den lettere Ruffet, som ved Indførelsen af Steenlaafen blev endnu mere brugbar som Hjernvaaben, blev nu ved Bajonetten ligesaa ubmærket til Nærvægen, og efter lang Kamp fortrængtes Pilen, skjøndt den i Fjeld og i Marskallen af Sagen havde Forhæder, omtrent med Aaret 1700 som Armeevaaben af Bajonetkinten, og Opstillingen fornyedes derved til 4 Geledder. 3. deles fra nu af almindelig i Batailloner paa 4 à 8 Compagnier. — De af Ludvig XIV oprettede Grenaderer, hvis oprindelige Bestemmelse var i Beleiringer at lade Haandgranater, bleve ved det 17de Aarh.'s Slutning til Elite-tropper, hvoraf hver Bataillon fik et Compagnie. Den af Marskallen af Sagen anbefalede Marscheren i Crit muliggjorde 3.'s virkelig sluttede Opstilling Mand mod Mand og forøgede dets Zone til at foretage Manøvrer; i disses urolkelige Mødtighed og i den ved Indførelsen af Jernlabestoffen (indført ved Leopold af Døtsau) lettede Brug af Ruffeten og i den derved frembragte samlede Ild fandt Frederik II's preussiske 3. sin Styrke; hans paa en Linie af 3 Geledders Dybe opstillede Bataillon fik en bestemt, taktisk Inddeling, men bestod til Kampen kun af Ruffeterne, medens dens Grenaderer detacheredes for sig. I Slutningen af det 18de Aarh. fremkom andre Elitecompagnier (Jægere, senere Voltigeurer); snart afgaves disse Compagnier best fra Regimenterne og formeredes som særskilte, taktisk-administrative Afdelinger for sig. De resolutionære Hære i den nordamerikanske Frihedskrig og i Frankrig, der ikke i Henseende til Manøvrerfærdighed kunde maale sig med deres Modstandere, frembragte Tirailleurfegtingen som en Nødbendighed. Med dette Aarhundrede vorede 3. i Tal ved den almindelige Udskrivning, dets Opstilling reduceredes til 2 Geledder, og idet det vandt i Bevægelighed, fik det en udstrakt Anvendelse af den spredte Fegting og af de denne understøttende Colonnens Angreb; det fik endelig Percussionslaafen og tilsluttede be langt og sikkert røkkende,

riske Baaben med en nem og hurtig Løbning (jvfr. Art. Saandfydevaaben).

Den allerede tidlig udbragte Forskjel mellem svært og let J. har tildeels holdt sig under forskellige Former indtil de nyeste Tider. Man finder derfor 1) et blødt Elite=J. fortrinvis bestemt til Tirailleurtjeneste og forsynet med de bedste Saandfydevaaben, saaledes de franske Jægere, Voltigeurer og Zouaver, de preussiske Fusilierer, de østerrigske Jægere, de sardiniske Bersaglieri; 2) et Reserve=J., fortrinvis bestemt til den sluttede Fegning og til at optræde i Kampens afgørende Diebsk, saaledes alle Garbetropper og Grenaderer; og 3) et Linie=J., lige udbannet og lige brugbart til al J.'s Tjeneste. Det lette J. og Reserve=J. findes i de forskellige Armeer deels formerede som særegne, selvstændige Afbelinger for sig, deels indrangerede som Dele af Linie=J.'s Batailloner.

Den taktiske Tjeneste for J. er Bataillonnen, hvis Styrke paa Krigstid sjelden er over 800 à 1000 M., da den ikke godt som ført af een Mand kan være større; alle dens Inddelinger, hvoraf Compagniet er den første, ere som oftest paa eengang taktiske og administrative. 3 à 6 Batailloner samles i Brigader (eller Regimenter og Brigader), der atter ere selvstændige Dele af Divisionerne.

J.'s nuværende Formationer ere for Bataillonnen: 1) Linieopstillingen, 2) Colonnen, der enten kan være den aabne Marschcolonne eller den sluttede Fegningscolonne eller den til Forfar imod Cavalerie bestemte Quarré; 3) den spredte Fegningsformation med Tirailleurer og Colonner. Brigadens Formation er i Almindelighed 2 à 3 Trængninger bag hinanden, opstillede en échelon eller en échiquier.

Det danske J. bestaar efter Armeens Organisationsplan af 1842 af 1 Bataillon Garde, 17 Linie=Batailloner og 5 Jægercorps (de 2 sidste Afbelinger senere forandrede til 22 J.=Batailloner), hvor à 4 Compagnier. — I Kriget 1850 var J. formeret i 32 Batailloner og Corps, tilsammen c. 33,000 M.; Armeens 6 Brigader vare hver 5 à 6 Batailloner. — J.'s Officers=Personale recruterer i Reglen fra det kongelige militære Landcadet=Académie; ved Afbelingerne tildeels der disse den nødvendige praktiske Udbannelse. Minimumshøiden for Mandfæbet er 61 Tommer. J.'s Væbning er deels den glattebuede Muffet, deels Taværsifelen (s. Art. Saandfydevaaben), begge med Bajonet, desuden en kort Sabel.

Infection betegner i Lægevidenskaben den Maahe, hvorpaa de miasmatiske Sygdomsaarsager antages at paavirke Organismen. Der kan imidlertid ikke alene saaledes være Tale om, at en Person er bleven Gjenstand for J., men man har ogsaa i daglig Tale udtraakt Begrebet videre, til enhver Gjenstrængning af en Person, et Selstøb eller Samfund, eller en Localitet, med et Sygdomstof, der er istand til at alre Sygdom paa Stedet; dette kaldes da *inficere*.

Infaret betegner i Lægevidenskaben en Tilstopning i Legemets Kanaler, med deraf følgende Standsning af Blodstrømmen og herved

lige Forandring i blode og Bøvet. Fortrinvis bruges Udtrækket om en saadan Ophobning og Standsning af Blodet i Haarkarretet, og er altsaa omfrent eensbetydende med den forud for Betændelsen gaende Blodcongestion til et Deel; dog indbefatter J. tillige Begrebet af, at det omliggende Bøvet alt er bleuet gennemtraangt med Blod. Historisk Betjødning har Udtrækket ogsaa, idet J. i det 18de Aarh.s Medicin jvfr. lede en stor Rolle som Betegnelse for en sygelig Virksomhed i Underlivets Organer, der antages som Aarsag til mangfoldige sygelige Tilstande.

Infinitesimalde kalde Homöopatberne de uendelige smaa Doser, hvori de give deres Lægemidler; s. Homöopati.

Infinitesimalregning eller det Uendelige Analyse (af det latinske *infinitus*, uendelig) indbefatter Differentialregning og Integralregning (s. disse Arter.).

Infinitiv kaldes i Grammatiken den Maahe af Verbet, ved hvilken Handlingen eller Tilstanden betegnes ubestemt i Almindelighed.

Infrimitet (lat.) siges en Retshandel at lide af, naar den er beboftet med en Mangel, som vel ikke medfører dens absolute Ugyldeghed (Nullitet), men dog berettiger enten en af Parterne eller en Tredeemand til at forbrø den omstødt, s. Ex. en Contract, til hvis Indjæelse den ene Part er beoaget ved Loang eller Eriq, et Testament, ved hvis Oprettelse de befaledede Former ere forsmætte, o. s. v.

Inflammabel Luft, s. Brist.

Inflammation, s. Betændelse.

Inflexion er i Geometrien Forandring af Krumning. En frum Linie har J. i et vist Punct, naar de to Dele af Linien, der afsluttes ved dette Punct, vende Concaviteterne i den modsatte Retning. En frum Flade kan i samme Betjødning have J. i en (ret eller frum) Linie.

Influenza, s. (aa) Grippe.

Infralapsarier eller **Udslapsarier** kaldes blandt de reformerte Theologer den Fractien, som tænker sig den guddommelige Raadslutning med Henpyn til Naadeaalget først indtrækkende efter Syndesalbet, medens derimod Supralapsarierne antage Prædestinationen til Salighed og Forbømmelse for Guds største Raadslutning, der er uafhængig af alt Andet, ogsaa af Syndesalbet.

Infusil (lat.), s. Dispesus.

Infusion (lat.), Indgødselse, Paagødning, betegner i Pharmacien et Udtræk (vaandigt, viraandigt, ætherisk o. s. v.) af et eller andet Medicament, bevirket ved Barme men uden Kogning, i hvilket sidste Tilfælde det bliver et Decoct. Saaledes tilberedes s. Ex. J. af forskellige Sorter Thee, Urter o. s. v.; i Husholdninger laver man J. af Thee, af Kaffe (naar denne ikke tilberedes ved Kogning).

Infusionsdyrene (Infusora) kaldes saa, fordi man tidlig lagde Mærke til, at de forekom i først Mængde i Infusioner, b. v. i Vand, hvori der henfod organiske Dele, vore sig Ps, Kyst eller andre byrflige og vegetabiliske Stoffer; man troede dengang, at de virkelig opstode deraf ved en Art Selvobannelse, en Mening, der nu kaldes af Fraa eller Ingen og maa betragtes som gædbreven saa fuldstændig, som Sligt overhovedet er muligt. De findes i selve Naturen i stor Mængde.

avel i fersk som i salt Vand, i størst Mængde igtignat hvor mange organiske Stoffer decomponeres, derfor i stillestående Damme, rolige lige o. desl. Man sammensatte de oprindelige under Navn af *J. Meget*, som man nu har udskilt herfra, nemlig alle *kun ved Mikroskopet* (i nogle Bøstener (s. *E. mikroskopiske Rundorme*), som forefandt under de ovenfor anførte Forsølb. Endnu i Ehrenbergs store Værk over *J.* under man Hjuldyrene, de nøgne Rhizopoder og mange mikroskopiske encellede Alger optagne langt *J.*, ja man var engang tilbøjelig til at sige, at Begrebet *J.* som systematisk Begreb ikke falde aldeles fra hinanden. Dette har dog ikke fastsættet sig, tværtimod synes de nyeste undersøgelser at fastsætte, at *J.* (med Udelukkelse af de ovennævnte, dem nedkommende *Dransimer*) konstituere et nogenlunde vel afrundet systematisk Hele, der vil faae sin Plads paa Dyverrigets laveste Trin. Man har ogsaa været tilbøjelig til i en Deel af dem at see *Overgangsformer* mellem *Dyre-* og *Planteriget*, mikroskopiske encellede *Dyr*, ligesom vi have mikroskopiske encellede *Planter*, men førstnævnte man ingenlunde er enig om, hvor Grændsen skal sættes, eller om visse Former skulle ansees for *Dyr* eller *Planter*, have dog vine Anskuelse herede nu kun historisk Betydning. Ogsaa om infusoriernes Organisation har man været meget enig; deres mikroskopiske Lighed med første naturligt, at man først efter Mikroskopets Opfindelse opbage deres Tilværelse og Betydning i Naturen, og først efterhaanden som dette Instrument blev forbedret, kunde man ogsaa seget Fremstrid i Erkenbelsen af deres anstøtt og pbyfologiske Forhold. Ehrenbergs Anskuelse om deres forholdsvis høitstaende og aldomme Organisation have ikke funnet holde sig overfor de nyere, strigentere undersøgelser, og tværtimod have godtgjort, at den er meget upæl og sig selv i Reglen meget lig, naaget er erifterer en overordentlig stor Mængde Arter og Slægter af *J.* Legemsformen er i Reglen val, Overflaben dækket af *Fimrebaar*, der deels virke en Stødbølgelse, deels sere dem Fjenden id i Munden; naaget de i Reglen baade besidde n Mund og et Soelg samt en bestemt Nabing til de nfordstielige Deles Udskælfelse, be- de de dog ikke nogen egentlig Forsvælses- mal; det bløde, forskydelige Væv i deres Andre m overalt optage og forsvie Fjendemiblet. Nerve- stem, Sandiererflaber, Vloofar o. f. v. mangler. lange *J.* (Stylonyehler, Oxytrichiner) besidde ruden *Fimrebaarene* stivere *Børster*, der fun- re som Fjæder; andre ere blot besatte med *imrebaar* (Opalina, Bursaria, Trichoda, Kolo- da, Paramæcium o. f. v.), atter andre ndstye- de med lange, svingende Fjæfste. Til de uldommeste Former høre Klokkebdyrene, med et ølleformigt, krulle- eller trompetdannet (men lid i den brede Ende luffet), med *Fimrebaar* sat Legeme; nogle fristøvsmmende og spidse stentor, Trompetdyret), andre fassidbende, om- iene af et *Sliimrør* (Vaginicola), andre besæ- de til lange Stille, der kunne trækkes sammen ed stor Hurtighed i Spiralsform (Vorticella) ler dannende forholdsvis store, forgrenede, rilige Colonier (Epihylla), bestaaende til Vand- lanters Rødder eller til Banbløpper og andre

smaa Vanddyr. *J.*'s Formering gaer overor- dentlig hurtig for sig, hvilket forklarar, at de saa plubelig kunne vise sig i saa stor Mængde paa et Sted, naar man tillige betænker, at de ere saa lette, at de løstes i Veiret med de op- stigende Vanddamppe og med dem kunne føres vidt omkring. Delingen spiller en stor Rolle i deres Forplantingsløb, men nyere undersøgelser have paavist, at den frie Rimbannelse (andre Knopdybning) er ikke mindre betydningfuld, ja hvis det er tilladt at slutte af enkelte Facta, synes det, som om de almindelige Forplantings- former ad Henselig Dei have fuld Gulbighed ogsaa for denne mikroskopiske, men artrige *Dyre-* verden. — *J.* nyere Tid er man temmelig enig om at sammenstille *J.* med *Rhizopoder* og *Svampe* som *Dyverrigets* laveste Afdeling under *Benævnelser* Urdyr (Protozoa). — De vigtigste Forfattere, hvem vore Kundskabs succesfulde Ud- vikling om *J.* skyldes, ere, med Forbigaaelse af de ældre Mikroskopister, D. F. Müller (Animalcula Infusoria), Ehrenberg (Hovedværkerne: „Die In- fusionssthiere“ og „Mikrogeologie“ samt mang- folbige Afsandtlinger i Berliner Akademiets Strif- ter), Dujardin og i den nyeste Tid F. Stein („Der Organismus der Infusionssthiere“, I, 1859) og Claparède & Lachmann („Etudes sur les Infusories et les Rhizopodes“, I og II, 1858—59), hvis Arbejder betegne ligesaa mange Epøcher i denne Deel af Videnskabens Udvikling.

Juge I, den norske Kong Harald Gille (s. d. A.) eneste ægtefødt Søn, blev efter sin Fa- ders Død (1537) i en Alder af neppe 2 Aar ndraabt til Konge sammen med sin noget ældre Halbroder Sigurd. *J.* var Kongenavn i 25 Aar, lige til 1161, da han faldt i et Slag ved Oslo. *J.* de første Aar var han som mindre- aarig et Redskab for ærgjerrige Stormænds Planer. Da han havde opnaaet Forstandens Mødenhed, var han ved Legemsfaghed hindret fra personlig Deeltagelse i Lidens krigerke Jbrætter, thi han var puffelsygget og halt. Hertil kom, at hans Kongemagt i flere Aar var deelt med hans tvende Brødre, Sigurd og Eistejn (s. d. A.). Disse bleve vistnok dræbt 1155 og 1157 i Kampen imod *J.*'s Folk, men kun for at give Plads for en ny Thronforbrer, Halon Hærbred, ligesom *J.*'s allerførste Re- gjeringsaar vare betegne ved den tappe Sigurd Slemmedegns grusomme Færjings- tog. *J.* forstod at slatte dygtige Mænd; to af Norges største Krigere, Gregorius Dag- søn og Erling Skalle, vare hans trofaste Ben- ner. At denne Forbindelse ikke alene be- roede paa Kongens Svagbed og Erang til kraftig Bistand under Lidens vilde Borgertamp og Brobertvist, men ogsaa paa en ædlere Fø- lelse af Taknemmelighed, ubvisse han ved sin oprigtige Sorg over at have mistet Gregorius Dagsøn saa Maanebet før sin egen Død. Han var derfor mere agtet og elsket af sine Mænd end hans Medseilere. Under denne Konges Regjering indtræffer Cardinallegaten Nicolaus Breffspears Ophold i Norge, hvorunder Erke- bispestolen i Nidaros oprettebdes og den katolske Kirke vandt afstullige Rettigheder.

Juge II Baardsøn, født 1185, blev 1204 valgt til Norges Konge af det birkebeenske Parti. Man troede da, at Kongeslægtenes Vandskamme

var udflyttet og maatte altsaa gaae over til Kong Sverres Slægt paa Dvindebyen. De vigtigste Candidater ved Valget vare Sverres toende Søstersønner, Halvbrødrene Hakon Galin og Inge. Den yngste af disse, I., fik Stemmene for sig, fornemmelig formedelst Geistlighedens Bistand, thi Krigsfolket foretrak den langt dygtigere Broder Hakon. Alligevel regjerede denne i Birteligheeden, under Titlen af Jarl, som en Art Meblonge indtil sin Død, der indtraf 1214, tre Aar før Kong I. Denne Regjerings første Aar vare en Fortsættelse af Birtelighedens og Baglernes Borgerkampe. Af disse Partier lededes det sidste af Magnus Erlingsøns foregionne Søn Erling Steenved under maalte endnu blodigere og frugtlosere Myrderier end forhen. Men da denne Erling døde 1207, kom Baglerne endnu mere under Indflydelse af den kloge Biskop Nicolaus af Oslo, som fik sin Søstersøn Philip erkjendt som deres Konge. Det lykkedes Aaret efter Nicolaus at mægle et Forlig imellem de to omtrent lige magtige Partier og deres omtrent lige svage og ubuelige Konger, saaledes at Baglerne skulde beholde de Landstæder, Biskop og Oplandene, hvori de havde aabenbar Overvægt og Folket var paa deres Side. I. og Philip regjerede hver sine Provinde med de gamle Meblongers Myndighed og døde begge i Aaret 1217, uden at efterlade sig egne Børn.

Inge er Navnet paa 2 svenske Konger. I. den Ældre, Søn af Kong Stenkil, blev tillige med sin ældre Broder, Halken, kort efter Fæderens Død fordrøven fra Thronen, men hjemkaldtes 1079 til Kongedømmet. Men da han, selv en ivrig Christen, et vilde opretholde Doffringerne, blev han atter fordrøven af Svearne, som valgte hans Svoger Blot-Sven til Konge. I., som imidlertid havde taget sin Tilflugt til sin Fødeegn, Västergötland, var vel efter 3 Aars Forløb saa heldig at blive fri for denne sin Mebbeiter; dog synes hans Magt ei at have været anerkjendt over hele Riget, saafom endnu andre Konger nævnes samtidigt med ham. Egeledes laae han i Strid med den norske Konge Magnus Barfod, som gjorde Fordring paa Landet Best for Benern og Götthæls. Striden førtes med afvekslende Lykke og endtes efter et Par Aars Tid, omtrent 1101, da Nordens 3 Konger kom sammen for at afgjøre deres Stridigheder paa Grænserne af deres Riger (i Kongehell, siger Snorre Sturleson). Paa dette Møde (multivois det meget omtalte Danaholmsmøde) kom de 3 Konger, I., Magnus og Eric Siegod, overeens om, at Rigerne Grændser skulde forblive saaledes, som de fra tidligere Tid havde været, og som Befrættelse derpaa skulde Magnus ægte I.'s Datter Margareta (deraf Fredrikulla kaldet). Derefter regjerede I. som Konge endnu i flere Aar; han døde sandsynligvis omtrent 1111. Foruden Margareta (død 1130), som først var gift med Magnus Barfod, siden med Kong Niels Svensson i Danmark, havde han Datteren Christina, der var gift med den russiske Første Mikitaev Wladimirovitch og saaledes Normoder til Valdemar den Store, samt Sønnen Ragnvald, hvis Datter Ingrid i sine 5 Giftermaal blev Stammoder til en talrig, i Nordens Historie berømt Afkom. — I. den

Yngre, Halkensson, en Brodersøn af den Færgaende, kom paa Thronen efter denne i Fælledeskab med Broderen Philip, og regjerede Sverrig godt. Efter Broderens Død 1118 regjerede I. alene, indtil han (omtr. 1128 eller 1130) døde (efter Sagnet af Gift eller Hæderdrik) som den sidste af Stenkils Familie.

Ingeborg, Hertuginde af Mecklenburg, en dansk Prindsesse, Datter af Kong Valdemar Atterdag og Dronning Helvig, og ældre Søster til Dronning Margrete, var født d. 1ste April 1347, blev c. 1362 gift med Hertug Henrik Sønderen af Mecklenburg, en Broder til den svenske Konge Albrecht, og døde c. 1370. Uaagt I.'s Aldersfortrin blev dog ikke hendes Sex Albrecht, men Margretes Søn Oluf valgt til Konge i Danmark efter Valdemar Atterdags Død, paa Grund af det fjenftlige Forhold, hvori de mecklenburgske Hertiuger i den senere Tid havde staaet til dette Rige; men hendes Dattersøn Eric af Pommern og Datterbatterens Christoffer af Baiern bleve længere hen i Tiden Konger i Nordens forenede Riger.

Ingeborg, Dronning af Frankrig, var en dansk Prindsesse, Datter af Kong Valdemar den Store og Søster til de to ellersaa berømmelige Konger Knud VI og Valdemar Seier. En glimrende Lod synes at vente denne Prindsesse, da hun i en ung Alder blev gift med den magtige franske Konge Philip August, men hendes Skjæbne blev høist sorgelig. Kænnen synes blot at have udsøgt sig en Brud af det danske Kongehus for at tilvende sig samles gamle Forbringere paa England og Skaffe sig en magtig Allieret i sin Krig med dette Rige. Den 14de August 1193 fandt Brylluppet Sted i Amiens, og den næste Dag lod Kongen sin Dronning trone, men pludselig paakom der bæn en usforklarlig Mødhydelighed for hende, og hun sendte hende bort fra sig, lod hende deres indespærre i et Kloster og senere paa Slætt: Gtampes, og søgte at faae Hægtfæbet opberet, ja indgik endog et nyt. Det hjalp ikke, at Færet belagde Frankrig med Interdict; først efter 2 Aars Forløb, 1213, lod Kongen sig besejge til igen at tage I. tilbage til sit Hof. Den uhyggelige Dronning overlevede sin Hægtfælle i 18 Aar; hun døde 1236 i Corbeil, hvori hun ogsaa ligger begravet. Altkyfter vedkommende Skilsmidelsesagen findes i Scriptt. rer. Dan. 6te Bind, og af L. Engelstoft (i. b. A.) findes en Monographie om „Philip August og I.“

Ingefærplante (Zingiber officinale) er en Plantearart af Krydnerternes Orden (Familia Zingiberaceæ), Urter med en vandret, knæformig - ledet Rodstok, fra hvilken adgaar blomsterløse Grene med store afvekslende, lancetformige, tilspidsede Blade og andre Grene med Hjalformige Blade, i hvis søre Deel Blomsterne sidde tæt samlede i et Kr. Disse bære et rørformigt, i den ene Side spaltet Bæger og en Krone med 4 forneden sammenvævede Blade i 2 Rædse, nemlig 3 af samme Farve, form og Størrelse i den høre og 1 mørre, trillet (Læben) i den indre, 1 Støvdrager og en 3-rummet Kapsel. De ere vellugtende, gulbrøde med en purpurfarvet plettet Læbe. Denne Plante, hvis Rodstok i tørret Tilstand er Ingefær, vdrtes i det tropiske Asien og er derfra af Spanierne

versført til Antillerne. Rødstoffen anvendes som Ingefær) til Krybder, i Medicinen og, nedsløst i friskt Tilstand med Sulfur, som et yndet Dyktetzi.

Jugelheim (Nieder), Landsby i Provindsen Rhin = Hessen i Storbergtugsområdet Hessens-Darmstadt, havde i Oldtiden et Slot, i hvilket kejseren den Store og hans Søn Lubvig i ofte esiberede; her blev den jydsk Ueberkonge Harald Klak dødt 826.

Jugelmünster, Fleske i den belgiske Provinds Brabant, har Linnedmanufacturer m. M. umt betydelig Handel, 7,000 Indb.

Jugemann (Bernhard Severin), er født d. 8de Mai 1789 i Lorkilbstrup paa Falster, hvor faderen var Sognepræst. Da denne døde i Sønnens 11te Aar, flyttede Moderen til Slægtelise, i hvis lærde Skole Drengen (der var den yngste af 8 Sødsfende) fattede. I sine sidste Skoleaar havde han den livlige Jens Møller (senere geologisk Professor) til Lærer i Danst og de andre levende Sprog. 1806 dimitteredes han i Universitetet og stob Aaret efter under Bombarmentet paa Volben. Efter at have taget den Examen blev han 1811 Alumnus paa Kallendborgs Collegium, og udgav samme Aar sit første Bind „Digte“, der vakte megen Opmærksomhed og gjorde stor Lykke. Næste Aar (1812) udgav han andet Bind og vandt Universitetets Guldbenævnelse for Besvarelsen af den poetiske Prøveopgave om Digte og Talemaadens Forhold til hinanden. 1813 udkom en ny Samling Digte under Titlen „Procnæ“ og Aaret efter det store romantiske Epos „De sorte Ribber“ (hans Digte indeholdt alt et Par episke Arbejder, Eventyrdigtene „Parizade“ og „Gangrissen“). I denne første Digterperiode, hvori den største Følelse var fremherskende, vendte J. sig af sin gamle bort fra den ydre Verden og søgte en nærmelig gennem en romantisk Mytologi og Symbolik at fremskille det indre Liv. Derpaa udkom J. sig i nogen Tid til dramatisk Production „Digte“ og „Procnæ“ indeholdt alt et romantisk Digt „Mithridat“ og en Tragedie „Lurmus“ og udgav 1815 Sørgespillene „Mammello“ og „Blanca“, der gjorde stor Lykke paa scenen, og det bibelske Drama „Røsten i Træet“. Aaret efter udkom ligeledes tre Dramer, Tragedie „Rainold Underbarret“ og Tragedierne „Løveribberet“ og „Syrden af Josafat“, desuden et nyt Bind lyriske Poesier under Titlen „Julegave“. J. gik nu over til en episk Prosaform og udgav 1817 „De Underverldige“ et bornholmst Eventyr. Aaret efter tilkøbte han, med kongelig Understøttelse, en denlandsreise, paa hvilken han besøgte Lybland, Frankrig, Schweiz og Italien, fuldførte et dramatisk Digt „Lasos Besvielse“ (en Fortættelse af Goethes erotiske Drama „Lasos“) i Rom og især sluttede sig til Digteren Tieck, ved hvem han paa Hjemreisen fik de bedste Bekendtskab i Dresden. I Efteraaret 1819 vendte han tilbage og udgav „Lasos“ og Aaret efter „Reise fra“, to Bind lyriske Reisedigte, og „Eventyr og Fortællinger“ i Prosa. 1821 optraadte han som Dramatiker med Tragedien „Kampen for Balha“, et Billede af Hedningelivets sidste Kamp paa Island, og den satiriske Comedie „Magnetismen i Barbeersluen“. Denne

anden Digterperiode havde en mere objectiv Charakter og et friskere og kraftigere Præg end den foregaaende. J.'s Tilbøjelighed til Abstractioner og Sentimentaliteter var ogsaa bleven stærkt dækket, f. Ex. af J. E. Heiberg i Comedien „Julebøg og Nytaarsgjæst“, og af E. Molbech og P. Hjort i kritiske Artikler i Maanedsskriftet „Athene“. 1822 ansattes J. som Rector i dansk Sprog og Litteratur ved det fornyede Sørs Akademi. Paa dette mindere Sted vendte han sig til den danske Middelalder og traadte ind i sin tredje Digterperiode, i hvilken det Nationalhistoriske spiller en stor Rolle. Efter tre Aars Længde udgav han 1824 det skønne episke Digt „Baldemar den Store og hans Mænd“. Han opgav derpaa den metriske Form og aabnede, ansporet af den Lykke, Walter Scotts fortællende Romaner overalt gjorde, Rækken af sine yndede historiske Romaner med „Baldemar Seir“ 1826. Den fulgte 1828 (i hvilket Aar J. foretog en ny Udenlandsreise til Berlin, Dresden og Böhmen) af „Erik Menveds Varnedom“, 1833 (i hvilket Aar J. desuden udgav det lyriske Sagnbilde „Blade af Jerusalemers Stomagers Lommebog“ — Aaret iforveien havde han udgivet et Bind „Smaadigte og Rejsminde“ — og gæstede Sverrig og Norge) af „Kong Erik og de Fredløse“ og 1835 af „Prinds Otto af Danmark og hans Samtid“ (med en Fortællelse angaaende Forsatterens historiske Romaner). Kun saa Digterværter ere trængte saa dybt ned i Folket som disse Billeder af den danske Middelalder. Sin poetisk-historiske Cyclus sluttede J. 1836 med det historiske Digt „Dronning Margrethe“. Aaret efter udkom en ny episk Digtsamling „Solger Dansle“, der gjør den bekjendte Sagnhelte til Gjenstand for en mytisk-symbolisk Behandling. Kritiken havde imidlertid ikke afsladt at holde stærkt Die med den sølsomme og transcendentale Digter, og især vedblev E. Molbech, ifle uden Gensidighed og Bitterhed, sine Angreb paa ham. J.'s Guldbregoverne eller Ole Navniøes Leonets Eventyr, fortalt af ham selv (1831), satte J. sig endelig til Rødder og greb til Baaben for sin Livsanskuelse og Muds, hvorved der opstod en heftig litterær Kamp. 1838 udkom det dramatiske Digt „Renegaten“ og det dramatiske Eventyr „Salomons Ring“, i hvilket sidste Arbejde J. tilbeels vendte tilbage til det romantiske Eventyrlige, der især var hans tidligere Poesies Sphære. Samtidig med denne righoldige Production udfølede han en betydelig Virksomhed som religiøs Digter („Morgenpalmer“ 1822, „Spimesle-Palmer“ 1825 o. s. v.), og mange af disse Digte høre til det Bedste, den danske Poesie har frembragt i denne Retning. 1842 udkom „Folkebandes-Biser og Blandede Digte“ (hvoriblandt mange meget smukke) og Fortællingen „Kunnsk og Raja eller Grønlanderne“. Aaret efter konstitueredes han som interimistisk Directeur for Sørs Akademi, fra hvilken Post han entlejededes 1849 ved Akademiets Ophævelse. 1849—52 udgav han sine „Samlede Skrifter“ (deriblandt ifle saa nye, især Eventyr og Fortællinger). I det sidstnævnte Aar udkom „Landsbybørnene, Nutids Roman“, der fandt en vidt Læsekræds og hører til hans bedste Arbejder, ifle mindst hvad de humoristiske Partier angaar. Senere har han udgivet „Constitutionsgave“

1854, „Lankebreve fra en Afsbød, et Digt“, 1855 og „Guldbleet, et Eventyrdigt“, 1856.

Ingenieur (af det latinske ingenium) kaldte man i Middelalderen den, som gav sig af med at forfærdige, opstille og betjene de større Krigsmaskiner. Lidt efter lidt udviklede heraf Fortificatoreer, hvem Bygning af Fæstværker, Bygning og Væbligeholdelse af Fæstninger underlagdes, og som levede belejring og angrebne Fæstningers Forsvar. Efter det 17de Aarh. fremtræde særegne militære Ingenieurcorpsjer.

Det danske Ingenieurcorps, der saaledes oprettedes 1763, er efter Armeens Organisationsplan af 1842 formeret som et Corps, under hvis Chef faa vel de egentlige Ingenieurtropper i 2 Compagnier (Pionerer, Sappeurer og Mineurer) som alle Fortifications- og militære Bygningsarbejder fortære; den tekniske Deel af Betvæsenet er ligeledes Corpsjet underlagt. Officercorpsjet rekrutteres fra den kongelige, militære Højskole, her i sin almindelige, yngste Afdeling og særegne, ældste Ingenieur=Afdeling meddeles den theoretiske Udbannelse; den praktiske Udbannelse gives den tilgaende Officer ved selve Corpsjet. Foruden de militære I. gives der ogsaa *Civilingenieur*, der efter de forskellige Ørene af Techniken, til hvilke deres Arbejder henhøre, benævnes Bro-, Veis-, Jernbanes-, Djergeværts-I. o. s. v. — *Ingenieur-geograph* betegner en, der udelukkende er bestemt til topographiske Opmaalingen.

Ingermannland er det gamle, historiske Provindsnavn for det russiske Gouvernement St. Petersborg, hvis oprindelige Beboere, „Ingerierne“, ere af finsk Herkomst.

Inghirami (Francesco), født 1772 i Volterra, død d. 17de Mai 1846 i Vatia ved Florents, har gjort sig bekendt som Aræolog; blandt hans Skrifter ere de betydeligste: „Monumenti etruschi o di etrusco nome“ (10 Bd., 1820—27 m. Kobber), og „Galleria Omerica“ (3 Bd., 1831—38 m. 390 Kobber).

Inghikara er et Maal paa flydende Væter i Verona = 1,014 danske Potter.

Ingiöld, den sidste Stollonge i Upsala af Yngdes Slægt, Brant-Anunds Søn, gjenoprettede Upsalalongernes tidligere Magt, men fik for den Naade, hvorpaa dette Skete, Eilnavnet *Illræda*. Ved det Gravøl, han holdt efter sin Fader, gjorde han det Løfte, at forsøge sit Rige til alle Sider med indtil Halsbelen, og dette Løfte holdt han ogsaa, idet han om Matten lod indebrænde 6 ved Gjessebudet nærværende Smaafonger og siden underlagde sig deres Riger. Ialt skal han have ryddet 12 Konger af Bøien paa forræderisk Vis. Tilslibt, da hans Datter Åsa, efter at have overtalt sin Gemal, Kong Gudrød i Slaane, til Brodermord, havde taget sin Tilflugt til Faderen, indebrændte I. sig selv tilligemed Åsa og alt det, de havde med sig, da han mistvølede om at kunne modstaae Svar, Gudrøds Brodersøn, som for at hevne sig var dragen op med en Hær imod Svithjod. Fra I.'s Søn Dlof, med Eilnavnet *Trätälja*, nedstammede de norste Konger af Ynglingætten.

Inglis (Henry David), født 1795 i Ebinburg, død 1835 i London, gjorde sig bekendt ved endeel velstrevne Reiseskrivelser, navnlig over de 3 nordste Riger, over Tyrol og Irland.

Inglis (Sir John Carleley Bilmot), engelsk General, nedstammer fra en gammel Skotsfamilie. Han traadte 1833 ind i et Infanteriregiment, gjorde 1837 Tjeneste i Canada under Opstanden der, blev derefter forsat til Cæmbrien, udmærkede sig i Felttoget i Bransbæk 1848—49 og blev 1855 Oberst. Han stod med sit Regiment i Lucknow, da Opstanden udbrodt (1857), og blev, da General Lawrence blev dødelig saaret (1ste Juli), Overcommanderende der. Med en ved Sygdomme og Hjendens Sværd svækket Garnison, og besværet ved Ansorgen for de i Fæstningen indsluttede Fræntimmer og Børn, udholdt I. med beundringsværdig Tapperhed og Mod Hjendens gjentagne rasende Angreb, indtil Staden efter 87 Dages Belejring (25de Septbr.) blev udsat af Hæled og Durtam, som dog atter bleve indsluttede af Rebellernes Overmagt, indtil Campbell befriede dem og I. med ham kunde føre Ræken af sine Tropper til Campore. Til Belønning for sine Fortjenester blev I. 1858 Generalmajor og Commandeur af Bathordenen.

Inglis (Sir Robert Henry), engelsk Retlærd og Statsmand, født d. 12te Jan. 1786, hørte som Medlem af Underhuset (fra 1824; siden 1829 for Universitetet i Oxford) til de afgjort Conservative og modsatte sig derfor Reformbill'en, Katholikernes Emancipation o. s. v. Som agtet Videnskabsmand fik han 1850 Æresordenen som Professor i Olfager ved det kongelige Kunstakademie og døde d. 8de Mai 1856.

Ingolfur (Arnarson), Islands første Landnamsmand eller Nybygger, født i det vestlige Norge omt. 850 e. Chr., drog, efter at have i nogen Tid faret paa Vikingetog, tilligemed sin Fostbroder Hjørleif til Island, der nogle Aar i Forveien havde faaet sit Navn af *Vilkinga Navne=Floki*. Da Fostbroderen fik Island i Sigte, lagde I. sine Høisebespiller (øndvegslulur) og sagde, at der skulde han bygge, hvor han fandt dem brøene i Land. Han landede paa Sydhjsten (874) paa det Sted, som nu kaldes *Ingolfsfærdi*, og blev der den første Vinter. Hjørleif landede længere mod Vest. Næste Aar drog I. ud for at opsøge sin Fostbroder, men fandt ham dræbt af hans egne Trælle. De sagde I.: „Saaledes gaar det Alle dem, der ikke ville offre til Guderne“; Trællene blev dræbte. I den tredje Vinter fandt to af hans Følge Høisebespillerne brøene i Land vestover Hjelddryggen. Da Foraaret kom, drog I. derhen og reiste der sin Gaard (877). Han kaldte Stedet *Reykjavil* (Ragvigen) af de varme, rødvæde Røder, som findes i Nærheden, og tog det nærliggende Land i Besiddelse. I. døde c. 900.

Ingolfskald, stærkt befæstet Sted i den kære Kreds *Vore-Baiern*, ved Donau, har nogle Fabrikker. Fra 1472 til 1800 havde den et Universitet. 14,000 Indb.

Ingredeitser kaldes Bestanddelene for Tilberedningen eller de til Tilberedning af forskellige Sager nødvendige Stoffer; saaledes i Pharmacia de Stoffer, der udføres for Tilberedningen af et sammensat Medicament.

Ingres (Jean Auguste Dominique), fransk Maler, født i Montauban 1781, blev Ele af L. David, og reiste, efter at have vundet den første Priis, til Italien 1806, hvorfra han før

ter 18 Aars Forsøb vendte tilbage for atter a 1834 at gaac til Italien, hvor han forblev en Directeur for Akademit i Rom indtil 1841, a han naaen reiste hjem til Paris. Et strengt 3 alborligt Studium af Antiken og Raphael oer sig tydelig i den alvorlige Stil han har legnet sig, og som gjør ham næsten enestaaende hele den franske Malerstole. Hans Hovedærter ere „Le voue de Louis XIII“ i Monuban, „Homers Apotheose“, et Postmaleri i arl X's Sal i Louvre, „St. Symphorians Martyrium“, og „Napoleon paa Thronen“ i invalidernes Hotel.

Ingvinal (lat.) kaldes i Anatomien Alt, hvad er angaaer Kystregionen (Ingvæn), altsaa saael dennes anatomiske Dele som Sygdomme aa dette Sted, især de der forekommende Broel, ingvinalbroel = Kystbroel.

Inhabilitet (lat.), s. **Qsabilitet**.

Inhalation, Indaaanding, er i Pyskologien eels den ved Aandbrættet foregaaende Indragning af Luft i Lungerne, deels overhovedet hvoer Opsugning. Inhalationskraur er en Cuurmethode, som bestaaer i methobiske Indaaandinger f medicamentøse Stoffer.

Instituti (lat.) er Begyndelsen, Indledningen i en Handling. Ved Lovgivnings-**I.** forstaaer man i constitutionelle Stater Retten til at indbringe Lovforslag i Folkerepræsentationen. De raadgivende Provindsstaaender i Danmark havde se **I.**, men kunde kun indgive Andragenber om jorelæggelse af Udlaft til Forordninger, og bertill er endnu de flestvigste og holstoenste Staaenders Ret afkrænket. Rigsdagen har berimod **I.**, medens an Regjeringen kan gjøre Forslag til Love i sigsraadet. Saavel det norste Storting — lle Love skulle her først foreslaaes paa Odelstinget — som Sverrigs Riges Staaender have e. **I** England har kun Parlamentet **I.**, ifte ronen, idet Ministrene indbringe Forslag i parlamentet, som Medlemmer af dette. **I** de este tybste constitutionelle Stater havde før 1848 kun Regjeringen **I.**, nu have Repræsentationerne i flere af disse opnaaet samme Ret.

Injection, s. **Indsprøitning**.

Injurie (lat.) betydter i vidtsfættig Forstand ihver Værefornærmelse, hvad enten denne skeer rved, at En selv nægter en Anden den Agtelse, enne har Ret til at fordræ af ham, selv viser en Paagjældende Ringeaft (**I.** i indskrænket orstand), eller derved at En søger at berøve en Paagjældende Andres Agtelse (Diffamation). Han stjelmer isøvrig mellem reelle **I.** o: saanne, som skee ved Handlinger, verbale **I.** o: em, som skee ved Ord (mundtlige, skriftlige eller rttte), og symboliske **I.** o: dem, som skee ved agter eller ved hilleblige Fremstillinger. Til legrebet om en **I.** udsfordres i Almindelighed enstigt til at fornærme den Paagjældende (anius injuriandi), ligesom Begrebet berom ogsaa phæves, naar Udsagnets Sandhed kan bevises. strafen for **I.** er i Reglen Væder eller stult Fængsel. — **Injuriere**, tilfsie en Værmærmsle.

Inka heed Herterne i Peru før den spanske robning af dette Land. Som den første af m nævnes Manko Kapak, der kaldte sig Sone Søn og (i det 9de Aarh. e. Chr.) stiftede i mægtig og velordnet Stat i Peru, bygget

paa theokratistiske Grundsaetninger. **I.** vare nemlig ifte alene Landets jordfiste og synlige Væherkere, men betragtedes tillige som Guddommens Repræsentanter og Oragner. Forsætningen var et aristokratist Lehnsmonarchie, Agerdyrtningen var Hovednæringsvei; forartede Levninger af Lempler og andre Dygninger, af den berømte „Inkavei“ o. s. v. (s. **Amerikanske Oldsager**, I, S. 152, 2den Sp.) vidne endnu om dette Folks Civilisation og blomstrende Tilstand paa hin Tid. Fra andre Nationer holdt Peruanerne sig adstille, hvorfor Handel næsten ifte kjendtes. Med Spaniernes Indtrængen kom Krig, Uenighed og Culturens Undergang over Peru; den fiste (13de) Inka's Familie uddøde, dog ublede endnu adskillige Familier af blandt Hertkomst i Peru beres Oprindelse fra Sidegrene af samme. De omstændeligste Beretninger om **I.** give de spanske Erbrere Cieza og Garcilaso de la Vega; de bedste af de nyere Værker berover ere Prædøct „History of the conquest of Peru“ (1847) og bet af Rivero og Tzucibi udgivne Skrift „Antiguedadas Peruanas“ (1852).

Inu (Romernes Oenus), Biskop til Donau, udspringer i Canton Graubünden i Schweiz, løser igjennem Dalen Engadin ind i Tyrol, flyder der forbi Innsbruck, Hall, Ruffein o. s. St. ind i Baiern, og siden paa Grændsen af dette og Østerrig, optager Salzach og falder ved Passau i Donau. Dens Længde er 67 M.; fra Innsbruck er den seilbar.

Innovation er Udbrøstet for Nærefystemets Indspjælse paa Legemets og dets Organers Virksomhed.

Innocens er Navnet paa 13 Paver. **I. I.**, 402—17, gjorde i Egenstaa af Petri Efterfølger Forbring paa Forrangen for alle andre Biskopper; han tiltraadte den paa Synoderne i Mileve og Carthago udtalte Fordømmelse over Pelagianismen. Hans Mindebag som Kirkehelgen er d. 28de Juli. — **I. II.**, 1130—43, flygtede for sin Modpave Anaklet II til Frantrig, blev besyttet af Bernhard af Clairvaux, vendte 1138 efter Anaklets Død tilbage til Rom som Enepave, satte Ludvig VII af Frantrig i Ban og belagde Landet med Interdict, fordi Kongen vægrede sig ved at anerkjende Erkebiskoppen af Bourges. — **I. III.**, 1198—1216, er næstefter Gregor VII den meest fremragende og indsydelsesrige Pave. Han blev født i Anagni 1161, udfammede fra Conti'ernes adelige Slagt, og erholdt i Daaben Navnet Rothar. Han var neppe 37 Aar gammel, da han blev valgt til Pave. **I** sin hie Stilling forfød han at udfolde Pavedømmets hele Magt. Han fremtraadte som øverste Herter over alle kristelige Folkeslag, bortskjenkede Kongeriger som Lehn, modtog Tribut af Kongerne og belagde Førster og Folkeslag med Ban og Interdict. Den 4de Pateranishnode 1215 banner Glædsdyppet under hans Heredømmme; hans Hovedsiemed vare at bringe et Korstog ifland, at udrydde Rjetterne og at reformere Kirken. Conciliet vedtog 70 Canones, der give et Grundrids af Eroesætningerne og de vigtigste retelige og disciplinære Forhold i deres nye Stillelse. Her vedtog man Kraen om Brødsforaandlingen, Kallens Unddragelse fra Legmand, Forbud mod Ubellæsnig og Indførelse af befalet Væfriske. Imod Ubigenere,

Kathare og Balbener foranledigede han et ubeløgende Korstog. Hans Skrifter udkom 1652 og 1675 i Røn; hans Breve (19 Bøger, ere udgivne af Valujus, Paris 1682). Sigu. Hurter: „Geschichte Pappi S. III und seiner Zeitgenossen“ (4 Bd., 1834-42). — S. IV, 1243-54, flygtede i Kampen med Keiser Frederik II til Lyon (1244), satte her paa en almindelig Kirkeforsamling Keiseren i Pan og ubtalte hans Affættelse. 1251 vendte han tilbage til Rom. Under ham bleve Presserne omvendte. — S. V var kun Pave fra 21de Jan. til 22de Juni 1276. Af hans Skrifter have de Lærde udbraget 100 faaste Sætninger, som imidlertid Thomas Aquinas naaet sig at forsvare. — S. VI, 1352-62, havde sit Sæde i Avignon. — S. VII, 1404-6, havde til Nobbpave Benedict XIII. — S. VIII, 1484-92, salbtes paa Grund af sine mange Børn, som han paa en stamløs Maade søgte at berige, „Fædrelandets Fader“; han fornyede og stærkede Lovene imod Hereri og Erolldom. — S. IX, 30te Octbr. til 30te Decbr. 1591. — S. X, 1644-55, lod sig beherske af sin Broders Sule, den intrigante og herkesyge Olimpia Malbachi, forbrønte 1651 den vestphalske Fred og 1653 Cornelius Janens Lære. — S. XI, 1676-89, en Fjende af Jesuiterne, kæmpede forgjæves imod Ludvig XIV paa Grund af de ubvidebe Rettigheder, som Kongen tiltog sig ved Bispeembedernes Besættelse. — S. XII, 1691-1700, efterlod sig et hæderligt Eftermæle som en velgjørende, retferdig, uegennyttig og from Mand. — S. XIII, 1721-24, forlejnede, imod at erholve Lehnsgiften, Keiser Carl VII med Kongeriget Neapel.

Junsbrud, Hovedstad i det østerrigske Kronland Tyrol, ved Inn, har 12 Kirker, hvoriblandt det hellige Kors's Kirke med Keiser Maximilian I's Mindesmærke og andre historiske Mærkværdigheder, 5 Klostre, et Universitet og enbeel Stille-, Bomulds-, Klæde-, Handfle- og Ventrampfabriker samt levende Handel. 13,000 Inbb.

Inns of court (eng.) — af inn, en Abelsmands Bolig, idet oprindelig ingen Andre end Abelige admittireredes til Rettsstudiet — er en eienbommelig Art Retsskoler i London, som tidligere have spillet en meget vigtig Rolle for Bevaringen og Udviklingen af den nationale engelske Ret, idet denne alene lærtes her, mens ved Universiteterne en Tilblang kun Romerretten doceredes. Endnu er det en Betingelse for som counsel (o: Advocat af en af de høiere Klasser) at kunne give Råde for Westminsterretterne, under hvis Overbestyrelse disse inns staae, at have gennemgaaet et Curfus i dem; men dette vil dog nu ikke sige stort Andet, end i et vist Antal Aar at have været indfreven hos en af de Sagførere, som der have deres Bureauer.

Inu, en Datter af Rabmos og Harmonia, var den høitidste Konge Athamas's anden Gemalinde; hun blev ved ham Moder til Learchos og Melliteres. I. var Bacchus's Opdragerinde og paadrog sig derved Heres Hab. Hun satte den Bestumning at dræbe Athamas's Børn af hans første Egteskab med Nephele, Phryos og Helle; men afdvarede af deres Moder i en Drøm rebbede de sig ved Flugt. Her straffede Athamas med Afstindighed, i hvilken Tilstand han forstøbte I. og dræbte Learchos; I. og Mell-

teres forfulgte han til en Klippekrant, fra hvilken de flyttede sig i Havet, hvorpaa de af Aphrodit bleve gjort til Hauguber under Navn af Leutothea og Palæmon.

Inoculation, s. Indspøstning.

Inofsyre er en kvælstoffoldig Syre, som Plebig har fundet i Rjsboadflen, erholdt ved Udbrensning af Mustellhob (Hær af Søns). Den er en amorph Masse af en behagelig, hvidspøagtig Lugt og svag, suur Smag.

Inofft er en Art Sukker, der hidtil kun a funden i Hjertemusserne. Det dannes farveløse Krystaller, som have en sød Smag. I synes at være identisk med det af Professor Scharling fremstillede Cactit, hvilket dog endnu ikke er fuldstændig bevist.

Inowraclan, Stab i den preussiske Prøvinde Posen, har levende Handel og anseelige Døgmarteder. 6,000 Inbb.

In partibus infidelium (lat.) d. e. i de Sætroes Egne, s. Episcopos in partibus.

Inquirere (lat.), udspørge, undersøge, bruges navnlig om Dommerens Undersøgelse for at udfinde Gjerningsmanden til en formeentlig begaaet Forbrydelse. Nævntes kaldes den Person, der anstiller en saadan Undersøgelse; **Inquist** den, som underkastes den, altsaa den Mistantte.

Inquisition (lat., Undersøgelse, pinnlig Undersøgelse) eller det hellige Officiem, kaldes den i den katolske Kirke bestaaende Domstol, som har at opspore og straffe Kjettere og Sæntroe. Alere paa Theodosius den Stores og Justinians Tid blev der i dette Niemed anfat Undersøgelserdommere eller Inquistores under Bisoppernes Overbestyrelse. En særdeles Virksomhed og virksom Inbflydelse udvode dette Tribunal i det 11te og 12te Aarh. mod Katharerne, Albigenerne og Balbenerne; imod Albigenerne sendte Innocens III endog overordentlige Legater til Bisoppernes Undersøttelse. Det 4de Lateranconcil 1215 stærkede Kjettertribunalet som en Hovedbestanddel af den bispøpelige Jurisdiction. Conciliet i Toulouse 1229 ubvidebe og fuldte dets Construction. Gregor IX fratog Bisopperne denne Domstol, overgav den til Dominicæerne og oplybde den til et paveligt og almindeligt kirkeligt Institut, for at opbhæve Birtningen af personlig Eftergivendeh og Mildhed. Udførelsen af de kirkelige Bloddomme overdroges til Statu. Mistante for Kjetteri havde Fængsling til Følge: Enhver blev tilstelt som Bidne og erholdt Sætt om Navnets Fortielse. For at udspørge en Tilstaaelse anvendtes Pinebænken, naar forlangt og stærket Fængsel ikke frugtede. Straffene bestode i Tab af Ære, borgerlige og kirkelige Rettigheder, haardt Fængselskab i Fængsel eller paa Galeerne, efter Omstændighederne paa Livet, og Dødsstraf paa forskjellige Maade, snart ved simpel Henrettelse, snart med forudgaaende Pliinler, snart ved Indmuring, men fordemte paa Baalet. Dagen, paa hvilken en Sæntant fandt Sted, gjaldt for en Fesdag. Den afgitte Dom kunde ikke appelleres. Formuesconfiscation var en af de tempelige Straffe, men var altid forbunden med enhver haardere Straf, este allerede med Fængslingen. De afdsde Kjetteres Deen bleve opgravnede og brændte tilligemed deres Billeber; ligeledes brændte man Billeber af de

flygte. De, som afgave Tilståelse og erklærede sig angersulde, maatte en Tidlang være en saakaldte Santo benito, en sort Underklædning og en Kjole uden Ermer med Andreas-oriet; derpaa bleve de advarede og frigitte, men fornøvedes Anklagen, bleve de somte til Døden. En Inquisitor havde en overordentlig Ragt i sin Stilling og tilsvarende, ligesaa overordentlige Indkomster. I Anseelse stod han altsin lige med en Biskop. I Begyndelsen sønede han af det Samfund, i hvilket han var irksom, senere af den Formue, der blev konfiseret fra de Anklagede.

I England blev I. aldrig indført, i Polen en for en kort Tid. For Danmarks Vedkommende ubnaevnte først Bonifacius IX 1402 og senere Martin V 1421 en Inquisitor hæretløs ravitalis, navnlig for at holde den husstiftede ere ude; men deres Virksomhed har ikke været etvædig. I det nordlige Tyskland rasede onrød af Marburg som Rjetermester og saa mod Stedingerne, men blev myrdet 1283 af et forbitte Følk. Urban V anstalte 1367 to inquisitorer for Tyskland, Gregor XI 5 og Bonifacius IX 6 alene for Nordtyskland. Inocencius VIII udstrakte I.s Virksomhed ogsaa til de og Trolsmænd. Reformationen knækkede især aldeles I.s Ragt i Tyskland. I Frankrig blev den indskrænket af Philip den Smukke og tabte sin Indflydelse i det 14de og 15de Aarh. ved den gallicanske Kirkes Friheder. I Spanien har I. derimod ret ubeslort sit albe Rædselsherresomme. Fra 1481 til 1808 rændte man, efter Florentes, „Histoires critique de l'Inquisition d'Espagne“ (4 Bd., 1815—17), 1,912 Mennesker levende, 17,659 i emlig og aalagde 291,456 Anklagede forskellige Bobsraffe. Kong Joseph Bonaparte ophævede I. 4de Decbr. 1808; 1814 og 1826 forsøgte man dens Gjenindførelse, men Ophævelsen fornyedes 1820 og 1824. I Portugal blev den afbrødt 1557 og atter ophævet 1822 af Kong Johan VI. I Italien har I. bestaaet siden 225 under Hovedtribunalet i Rom.

Inquisition- eller Inquisitionell Proces, i. Inquisitionprocces.

Inkubation er Fødemidlernes Blanding og Hvirriggjørelse med Svyttet under Egningen, hvorved de forberedes til Fødselsens i Raven.

Insecter (Insecta). Rimme betegnede med Navnet I. den Dyrekasse, der svarer til, hvad vi nu kalder Leddyr eller bestemtere „hviere Leddyr“ eller Arthropoder; har inddeelt dem i Coleoptera (Biller), Hemiptera (s. b. A.), Lepidoptera (o: Sommerfugle), Hymenoptera (s. b. A.), Diptera (Fluer og Myg) og Aptera o: de Vingeløse, omfattende foruden de 6-benede vingeløse I. Alt hvad man nu kalder Edderkopper (Arachnider), Kredsdyr og Tusindben, fordeelte i 9 Slægter. Siden den Tid er Rumbstaben om enne Afdeling af Dyretiget stegen i en overordentlig Grad; de ovenfor udhævede Leddyr ermer med mere end 3 Par Been ere blevene blonderede som særegne Klasser, og Benævnelsen I. har man beholdt for de 6-benede Leddyr Hexapoda alene. I.s Legeme er ledet ligesom hos andre Leddyr, men dets Led eller Ringe re samlede i 3 Affnit: Hoved, Bryst (thorax) og Bagtrop. Hovedet bærer et Par Følehorn eller

Antenner af meget forskellig Størrelse og yderst mangfoldig Udbannelse, Dine (i Reglen hos det fuldkomne I. 2 store tabeude Dine, hvis Hornbinde er sammensat af talrige, ofte mange tusinde, Facetter, ofte tillige 2—3 enlede Disine (stammata) og 3 Par Munddele, der benævnes Kindbakter eller Overkæber (mandibulæ), Kjæber eller Underkæber (maxillæ) og Underlæbe (labium); det 3die Par er nemlig sammenvoret og begrænser Munden bagtil ligesom Overlæben (labrum) fortill. Brystet bestaaer af 3 Ringe (s. Brøst) og bærer 3 Par Been og i Reglen ogsaa hos det fuldkomne I. 2 Par Binger; saavel Benene som Bingerne kunne isvrigt frembyde vigtige Forskelligheder i Form og Bygning. Bagtropsen er uden Lemme, naar ubtages Klamrefødderne hos visse Larver, men kan undertiden været udsvyret med lange Børster eller andre Vedhæng i Gadenben. Svovrigt kunne Legemets forskellige Affnit være mere eller mindre dybt afviklede; Munddelene frembyde undertiden, enten hos Larven eller hos det fuldkomne I., en usfuldkommen Udvikling og have desuden hos hele store Afdelinger af I. Klassen en afvigende Udbannelse, saa at de ikke danne et vidende, men et sugende, ofte tillige et stikkende Rødsfab. Mange I. ere selv som fuldkomne I. vingeløse eller have kun Spor til Binger; hos andre er dette kun Tilfældet med Hunnerne eller med de fjønsløse saakaldte „Arbejdere“; mange Larver have et ormebannet Legeme, og deres Lemmer, Følehorn og Dine mangle da enten eller ere kun usfuldkomment udviklede; Binger mangle hos alle Insectlarver, selv hos dem, der i andre Henseender komme de fuldkomne I. nærmest. I. aande ved Kanderør (s. b. A.), der udspringe fra Kandeuller (stigmata), som aabne sig paa Siderne af Bagtropsen og Brystet; visse i Banbet levende Larver have isledenfor Kandeuller Luftsregiæller, som optage Luften af Banbet. Blødet er i Reglen næsten farveløst, som hos andre lavere Dyr, og Rødsfaberne for dets Omlof næsten indskrænket til et pulserende, kamret Ryglar eller Hjerte. Fødselskanalens Bygning viser betydelige Forskelligheder dets hos forskellige I., dets hos samme I. paa forskellige Udviklingsstrin; en egen Lever mangler altid; de saakaldte „malpighiske Kar“, fine Rør i forskellige Antal, der aabne sig ind i Fødselskanalens bagre Deel, tydes vsmnot rigtigt som Nyre. De fleste I. lægge Æg, ofte i meget stort Antal. Sædvels Karakteristisk for I. er deres Forvandling, som dog hos en stor Afdeling af Klassen næsten kun bestaaer i, at det fuldkomne I. er udsvyret med Binger, Larverne derimod vingeløse. Naar Forvandlingen er „fuldstændig“, er der derimod saa stor Forskjel mellem Larven og det fuldkomne I., at dette aldeles ikke er til at gjenkende i Larven (s. Fr. Kaalormen og Sommerfuglen), og der er mellem Begge Udviklingsstrin indstøbt et hollende Puppeliv, hvori det ligger stille med sammensolbede Lemmer o. s. v. og ikke tager Føde. De fleste I. ere livlige, kraftige og haarbhøvede Dyr, der tumle sig i Lyset og Solstrimmet, ibetmindste som fuldkomne I. Kun saa leve i Banbet, endnu færre i Hødet. I Henseende til Enkelthederne i deres Form, Bygning, Udseende, Farver, Levemaade, Instinct, Samfundsliv, Omhu for

deres Afkom o. s. v., er der en overmaade stor Mangfoldighed, der gjør denne Klasse usiere Studium saa tiltrækkende og lærerigt. Dens Indgriben i Naturen er uhyre: deels afgive *J.* Frøe for hinanden og for mange andre Dyreformer (s. Insectædere), deels gribe de ofte ødelæggende ind i Plantelivet, dog maastee kun naar de Betingelser, som ellers holde deres Virksomhed indenfor visse Grændser, ere bortfaldne ved Culturen, eller naar denne overhovedet indirecte begunstiger deres Overhaandtagen. Andre *J.* have netop til Opgave som Snyltebryr at formindste de planteeædende *J.s* altsor store Mængde, eller spille en stor Rolle i Naturen ved hurtig at bortstafte alle raabende Stoffer; en stor Mængde leve som Snyltebryr paa Fugle, Pattedyr og Menneſter; visse blødsugende *J.* ere meget besværlige for Menneſter og Dyr og kunne næsten gjøre visse Egne ubeboelige; andre forsoolde Fortræd ved at opæde vore Dplag af Korn, Skind o. s. v., ved at bestadige Meubler, Lømrret i Bygninger o. s. v.; Wien, Spankfluen, Silkeormen, Galbvepsen, Skjolblusene gavne os derimod hver paa sin Maade, og ved Planternes Befrugtning spille *J.* ofte en stor Rolle. *J.* tempererede Lande er det om Sommeren, i de hebe i Regntiden, at Insectlivet ubfolder hele sin Fyldte; deis Tilværet fra de insectfattige Polarlande til de paa store og pragtfulde *J.* rige Tropelander er overordentlig stærk og bestinget, foruden af Klimaet, af Planterverdens større eller mindre Dppighed og Mangfoldighed. *J.* Jordklobens Historie gaar *J.* idetmindste tilhørende til Kulsformationen. — Med Henſyn til Insecternes Inddeling kunne vi opstille følgende Schema over Hovedgrupperne:

- A. *J.* med fuldstændig Forvandling (I. metabola).
 1. Med Videmund (Mandibler skiftede til at afgive med): Biller, Florvinger og Hvepse.
 2. Med Sugemund (Mandiblerne uskiftede til bide med): Fluer (Dipterer) og Sommerfugle.
- B. *J.* uden fuldstændig Forvandling (I. ametabola).
 3. Med Videmund: Hjelmskjæber (Orthoptera) og Neuroptera).
 4. Med Sugemund: Næbmunde (Læger og Cicaber).

Læren om *J.* kaldes Entomologien; den udgjør ikke alene et betydningsfuldt Afnit af Zoologien i Almindelighed, men har ogsaa en stor praktisk Betydning, s. Ex. som Forrentomologie. Insectskadens uhyre Formrigdom har medført, at de, der laſte sig over dens specielle Studium, i Reglen begrænſte deres videnskabelige Virksomhed til dem alene, ja det er endog meget hyppigt at træffe Entomologer, som indskrænke deres Studium til enkelte Ordener. Lærlige entomologiske Selskaber og Tidſkrifter virke for denne Videnskabs Fremme. Pladsen forbyder os at give selv en kortfattet Oversigt over den entomologiske Litteratur; vi maae indskrænke os til at nævne blandt de nordiske Entomologer: D. Fr. Müller, Brünnich, Ström, C. Fabricius, Boie, Drevſen, Westermann, Stæger, Schjødte, de Geer, Bohemann, Dahlbom, Fallén, Zetterstedt, Nylander o. s. v.

Insectnaale kaldes et Slags Knappenaale, særlig bestemte til Insecters Befæstelse i Naturalſamlinger, temmelig lange, meget tynde og med meget smaa Hoveder.

Insectædere (Insectivora, Bestiolæ) kaldes specielt en lille Afdeling af Pattedyrene, hvis 3 Hovedformer ere: Spidsmusene, Muldvarpen og Pindsvinet (s. b. A.). Navnet skal kun anvendes, at Insecter udgjøre en væsentlig Deel af deres Frøe, thi de leve ogsaa af andre Smaadyr, s. Ex. Snegle og Krypdyr, og der er mange andre Pattedyr, som leve af Insecter (s. Ex. Halvaber, Slagermus, Pungdyr, Ræddyr, Gullere o. s. v.), ikke at tale om de overmaade mange Fugle, Krypdyr, Padder og Fisk, der leve af Insecter. Det er i det Hele taget smaa Dyr med lave Poter og et spibst Hoved, der ender med en bevægelig Tryne; i Reglen leve de i Hulr i Jorden og ere Natdyr. Deres zoologiske Kjenndemærke er især de spidsstakkede agte Rindtænder. Med Onavernes, med hvilke s. Ex. Spidsmusene i daglig Tale ofte forveksles, frembyde de ubestriden som laubene, naturlige Forbbyr med blødt Hæls, svage Poter, Skallet Hale o. s. v. nogen Analogie; ogsaa berøved at der indenfor begge Grupper gives springende, klattrende, grævende og søsmændende Former, former med Pigklædning o. s. v.

Infection (lat.), Anstiftelse, er i Anatomia Udtrykket for den Maade, hvorpaa bløde Dele, s. Ex. Musler, Baand etc. hefte sig paa saft, navnlig paa Knoklerne.

Insolation (lat.), Udsættelse for Solstraalene, betegner i Lægevidenskab den ved vises altsor heftige Indvirkning, ofte især i de tropiske Klimater, fremkaldte Hjernelidelse, der ei sjelden gjennem en heftig Betændelse fører til Døden. — (Phys.) Nogle Legemer have den Egenſkab, efter en Befraaling af Solen at lyse i Rødt i længere Tid. Dertil høre s. Ex. Diamant, Fluſſpath og den saakaldte Bologneserſteen (Jesselſuur Baryt).

Inspisere (lat.) er det samme som at indløse, ved Rogning eller Afdampning at gjøre tyktere. Det bruges især, hvor man, s. Ex. i Pharmacia, indløser Plantestoffer og Planteudtræk til en ml (extractagtig eller sirupstyk) Masse.

Inspiration (lat., Indblæsning, Beandelse) eller Pheopneustie (gr., Beandelse af Gub) betegner den umiddelbart fra Gub udgaaende Indgivelse og Meddelelse af religiøse Sandheder til Menneſtene, især til Forsfatterne af de hirkelle, kanoniske Skrifter. Hos Grækerne og Romerne blev Alle, der forkyndte hirkere Sandheder, og derved befandt sig i en uhyrdanlig Tilstand, betragtede som underviste, beandede eller opfyldte af Gubdommen. Gubdommelig Indgivelse tillægges Religionsfisterne, Propheeterne og Digterne. Det gamle Testaments Propheete vare Organer for den Helligaand, fra hvem de efter Isærnes Mening endog modtog de Ord, som de nedskrev. Paa Grund af 2 Tim. 3, 16 blev dette Inspirationsbegreb ogsaa efterhaanden overført paa det nye Testaments Skrifter. I den latholſke Kirke traadte Læren om den hellige Skrift mere i Baggrunden, da den var underordnet den kirkelege Autoritet. I den protestantiske Kirke blev derimod Inspirationsbegrebet ivrig og consequent ubvilklet som et Baaken

eels imod den katolske Kirke, deels imod Sværmerne og Mystikere, som beraabte sig paa yset i deres Indre. Man kom endog saavidt, at man opstillede et reent ubortet Inspirations-egreb; Chemnitz og Quenstedt paafode, at der se blot havde været en guddommelig Tilfynselse til at skrive, men at ogsaa de eneste Saandheder, Ord og Bogstaver vare umiddelbart idgivne; Burtorserne paafode, for at grund-este den hellige Skrifts Anseelse, endog, at de ebraiske Vocaltegn vare inspirerede. Denne Theorie om en Verbalinspiration har imidlertid kunnet holde sig ligeoverfor den bibelske ritik og Exegese, men har maattet vige Pladsen for en saadan Opfattelse af J., ifølge hvilken enne istun angaaer de aandelige Saandheder, er ere væsentlige for Troen.

Inspiration = Indaaending, s. Aandedraet.
Inspirerede eller **Inspirationsmenigheder** kaldes en i Lybfland 1714 opstaaet og endnu, værdmæssig i de nordamerikanske Frislater, be-aaende religiøs Sect. Den daaned sig af de engang i Lybfland talrig tilstedeværende Separatister, under Paavirkning af Camisardernes agtende Propheet, og har Navnet deraf, at en ved Siden af den hellige Skrift anerkjender i vedvarende, umiddelbart guddommelig Inspi-ration, ved hvilken enkelte Troende blive Red-aaer for Guds Aand. Brødrene Pott fra alle forplantede Inspirationsgaven til Wet-aa, hvor Gruber og Rod snart viste sig om de Kraftigste blandt „Redskaberne“. Deres Bjaan gaves i ekstatisk Tilstand og indeholdt et Formaning til Bob og Bøn og Forklyn-else af Verdens nær foresaaende Undergang. I Slutningen af forrige Aarh. var Spaadoms-ens Aand aldeles forsbunden, men i det 19de Aarh. begyndte den paany at opvaagne. Re-geringens Foranstaltninger traang imidlertid disse Secterere til forstærkedele at uboandre, navnlig i Amerika.

Instants (lat.) kaldes enhver af den døv-ende Myndigheds Trin i deres indbyrdes Over-og Underordnelsesforhold. I de forskjellige Lande aaves et forskjellig Antal Instantser (s. Appel-ationsretter), i Danmark 3, nemlig Underretterne (ste 3.), Overretterne (2den 3.) og Høiesteret (3die eller sidste 3.). **Instantsfølgen** kaldes den Orden, hvori de forskjellige Retter faaledes komme iter hinanden, og hvori altsaa Sagerne maae ubringes fra den ene for den anden (fra 1ste for 2den, fra 2den for 3die).

Insterburg, Stad i Ost-Preussen, ved An-terapp og Inster, har Bæverier, Brandrier og handel med Korn og Høfrs. 10,000 Indb.

Institution (lat.), Indbrygning, er en Waabe, vorpaa studebe Legemidler undertiden bibrin-ees, navnlig i Saar, eller i Vine, Dren o. s. v.

Inknet (lat.), Indbrudst, kaldes man hos Dy-ene den mere ubevidste Waabe, hvorpaa deres handlinger sulfsøres, i Mdsætning til Men-nesets paa Fornuft grundede Virksomhed. J. viser g hos Dyrene især i Retning af Selvsopholdelses-risten, der lærer dem at finde, hvad der er eeres Natur tjenligt, og at undgaae de Farer, er true dem. Ofte drives J. til en høi Grad i Syrke hos Dyret, saa at deres Drift endog i give dem et fuldkommen industrielt Anstret (Bierne, Bæverne); paa den anden Side kan

hos Mennesket Fornuften slumre, og J. raader da ofte ene for dets Faaelber.

Institut de Franco kaldes med et fælleds Navn de 5 i Paris besaaende Akademier. 1) Det ælteste af samme er det berømte, af Richelieu 1635 stiftede **Académie française**, der 1637 holdt sit første Møde; om dets Bestemmelse og store Bes-tydning for fransk Sprog og Litteratur s. disse Artt. (sær III, S. 166). Dets Medlemmers Antal er bestemt til 40; at optages iblandt samme gjælder endnu for den første Væresbe-viisning i den litterære Verden i Frankrig. 2) Til dette Akademi sluttede sig under Lud-vig XV det 1663 stiftede **Académie des inscrip-tions**, som oprindelig kun stude tilstedesille den hengang herstende Smag for Døviser, Indstrifter og Medailler, men siden ubvide sig Omraade og b. 16de Juli 1701 igjen aabne sine Møder under Navnet **Académie des inscriptions et belles lettres**. Det besaaer ligeledes af 40 Medlemmer, og har inblagt sig megen Fortjeneste af Historie, Odbidskundskab og Philologie. Foruden sine „Mémoires“ og „Notices et extraits des manu-scrits“ udgiver det „Histoire littérale de la France“, „Mémoires sur l'antiquité de la France“, „Collection des histoires de France“ og nogle andre Samleværter til Frankrigs Historie. 3) En ubmærket Plads i Henseende til vidensabelig Betydning og Virksomhed indtager **Académie des sciences**, stiftet af Colbert 1666 og paany organiseret af Brignon 1699. Det teller 65 Medlemmer og deels i 11 Sectioner. Udbyttet af sin vidensabelige Virksomhed meddeles det i en „Bulletin“ og 2 Kæller „Mémoires“. 4) **Académie des beaux arts**, med 40 Medlemmer i 5 Sectioner, har sin Oprindelse fra det 1648 af Lebrun stiftede Akademi for Malerkunsten, der 1655 fik kongeligt Patent som „Académie royale de peinture et sculpture“; ved Siden af dette bestod endnu et **Académie royale d'archi-tecture**, som havde faaet en ny Organisation af Colbert. — Istedetfor disse 4 Akademier traadte b. 25de Octbr. 1795 ved et Decret af Directoriet et **Institut national** i 3 Klasser (Sciences physiques et mathématiques; Sciences morales et politiques; Littérature et beaux arts); Medlemmernes Antal var bestemt til 144. Na-poleon gav dette 1803 en ny Indretning, efter hvilken det bestod af 4 Klasser (for Mathematik og Naturvidenskaber, for fransk Sprog og Litte-ratur, for Historie og klassisk Litteratur, for de skjønne Kunster). Ved Restaurationen blev Nav-net Inst. de Fr. fun tilbage som Fælledsnaan, imedens de 4 Klasser ved Forordning af 21de Marts 1816 igjen erhøbt de 4 gamle Akade-miers Navne. 5) Til disse kom endnu ved en Forordning af 25de Octbr. 1832 **Académie des sciences morales et politiques**, som besaaet af 5 Sectioner (Philosophie; Moralphilosophie; Lovgivning, Statsret og Lovsynlighed; Ratio-naloekonomie og Statistk; Historie og Historiens Philosophie) og 30 Medlemmer. De senere politi-ske Omvæltninger have ikke medført væsentlige Forandringer i disse vidensabelige Anstalters Forhold. Hvert Aar b. 25de Octbr. holde samtlige 5 Akademier et fælleds offentligt Møde.

Institutiones (lat.) var hos Romerne Be-nævnelsen for en Lærebog, navnlig i Retsviden-skaben. De to berømteste Lærebøger af denne

Art vare den af Gajus i det 2det Aarb. e. Chr. forfattede, som en *Liv* lang ansaaes for tabt; men nu er bleven fundet af Niebuhr (s. Gajus), og den, Keiser Justinian paa Grundlaget af hiint Bærl lod udarbejde, og i Aaret 529 udgav som *en Deel af sin store Lovsamling.*

Instruktion eller Instrux (lat.) er en af den lovgivende Magt eller af vedkommende overordnede Autoritet udstedt Anvisning for en eller anden Institution, s. Ex. en Ret, eller en Klasse af Embedsmænd eller Andre, hvem et eller andet Hverd er overdraget, om hvorledes de have at forholde sig ved Udførelsen af deres Forretninger. — **Instructorisk Maxime**, s. *Forbundingsmaximen.*

Instrument (lat.) er et meget høvede Begreb. Nærmest betegnes med dette Navn Redskaber, der ikke ere aldeles simple og usammenfattede, men paa den anden Side heller ikke saa complicerede, at de føre Navn af Maskiner; men ligesom Grændserne til begge Sider ere meget ubestemte, saaledes maae de anses for temmelig nær opgivne, hvor man ved et Tillægsord henses et Redskab til en af de store Hovedklasser: musikalske, chirurgiske og optiske I. En noget afvigende Brug af Navnet finder Sted hos Striktskaberne, idet de kalde Støbeformene I. Det almindelige Striktskaber- eller Type-instrumentet er simpelt i sin Tanke, men compliceret i sin Detail, fordi alle de enkelte Stykker kunne stilles ad og særskilt justeres; det er en tobeelt Messingform, for den ene Ende udmundende sig i en stor Indgusaabning, for den anden lukket med en Kobbermatrice, hvori Præget er slaet ind med en Punsel. Det Hele er omgivet af Træ, for at Arbejderen kan taale at holde paa Formen. Quadratinstrumentet og Einieinstrumentet ere endel simple. — **Musikalske I.** kaldes alle Redskaber, som anvendes til Tonefrembringelse. De inddeles efter den Maade, hvorpaa Tonen ved dem frembringes, i Streng-, Blæse- og Slaginstrumenter. See herom de enkelte Artikler.

Instrumentalmusik kaldes enhver Musik, som udføres ved Hjælp af Instrumenter, i Modsætning til Vokalmusik, som udføres ved Sangstemmer. Oprindeligt brugtes I. kun til at ledsage Vokalmusikken, og har først senere hævet sig til Selvstændighed.

Instrumentation (lat.) kaldes Indretningen af et Musikstykke for flere Instrumenter eller fuldt Orkester.

Inufficientis (lat.), Utilstrækkelighed, er i Pathologien Udtrykket for den Functionsanomalie af Hjertets Klapper, der bestaaer i, at disse af en eller anden, oftest materiel, Aarsag, ikke formaae at lukke for det tilbagestrømmende Blod.

Intaglio (ital.) kaldes en skaaren Steen, naar Fremstillingen er fordybet i Stenen; s. *Camée.*

Integralregning er en Deel af den høiere Mathematik og det Omvendte af Differentialregningen (s. d. A.). Den lærer nemlig, af et givet Differential eller den givne Differential-Coefficient eller derivet Function at finde den oprindelige Function, hvorfra den er opstaaet, hvilkens ved Hensyn hertil kaldes dennes Integral. Et Integral indeholder altid en ubestemt konstant Størrelse, som man efter Omstændighederne kan tillægge forskjellige Værdier,

og som derfor kaldes en arbitrær Constant. Grunden hertil er, at en konstant Størrelse ingen Indflydelse saer paa den deriverede Function. Saaledes er den deriverede Function af $x^3 = 3x^2$; men $x^3 + g$, $x^3 + c$ o. f. v. baae samme deriverede Function $3x^2$. Naar man altsaa fra denne skal gaae tilbage til den oprindelige, bliver denne $x^3 +$ en Constant, som ikke er nærmere bestemt. — Et **bestemt Integral** er den numeriske Værdi, som et Integral saer imellem visse Grændser af den uafhængige Variable, s. Ex. fra $x = a$ til $x = b$, altsaa forskjellen imellem Integralets Værdi for $x = b$ og $x = a$. I et saadant falder altsaa den arbitrære Constant bort. — Betegnelsen for et Integral er \int (opstaaet af Bogstavet S, fordi det er at betragte som en Sum af Differentiale, d. e. en uendelig Mængde uendelig smaa Størrelser), s. Ex. $\int 3x^2 dx = x^3 + \text{Const.}$ Ved et bestemt Integral tilføies Grændserne foroven og forneden, som $\int_a^b 3x^2 dx = b^3 - a^3$.

Integument (lat.) kaldes Legemets almindelige Huddæklning.

Intellectual eller **intellectuel** (lat.) betyder hvad der hører paa eller har Hensyn til Forstanden og Erkjendelsesvnen. **Intellectualisme** eller i. Philosophie er den Synsmaade i Philosophien, at Forstanden er den eneste Kilde til sand Erkjendelse, og at Sandhederne bebrage (hvaer saaledes modfat Sensualisme og Empirisme).

Intendantur er Navnet for den Bestyrelse, der leder Tilveiebringelsen og Forbedlingen af Troppers Forsødenheder med Hensyn til Føpleining og Vælsedning. Chefen for en Intendantur kaldes en Intendant (fr.).

Intercession (lat.) kaldes den Retshandling, hvorved en Trethemand indtræder i et mellem to Andre stiftet Retsforhold, enten saaledes at en af de oprindelige Parter træder ud (*privatus I.*), hvilket finder Sted ved Delegation og Transmissio, eller saaledes at disse fremdeles forblive i Retsforholdet (*cum actus I.*), hvilket finder Sted ved Caution. **Intercedent** kaldes den, der paa denne Maade indtræder (*intercedere*) i et Retsforhold. — I Folketretten betegner I. beels en Stats Indblanding i en anden Stats indre Anliggender, forsaavidt den blot stæer ved venstabelige Forestillinger (*mediata Intervention*); den Indblanding, som stæer med Vaabenmagt, s. d. A.), beels den Handling, at en Stat søger at gjøre sin Indflydelse paa en anden gjældende til Fordeel for en privat Person.

Interdict (lat., *interdictum* sc. *celebrationis divini officii*) er et som Straf for Ulydighed imod Kirken udtalt Forbud imod Afholdelse af Gudsstjeneste. I. angaar enten en enkelt Person (*interdictum personale*), saa at al Cultus maa holde, hvor denne viser sig, eller en heel Egn eller et Land (*interdictum locale*), saa at al Gudsstjeneste og alle kirkelige Handlinger, med Undtagelse af Daaben alene, ere forbudne i den Egn, der er belagt med I. Alle Kirkeprædiker indbylles da i sorte Lepper eller borttages; Klosterne maae ikke ringe; Kædverne maa ikke gaae tilbede den Døende; Begravelseerne stæ uden Tilbedelse og uden den kirkelige Bel-

gnelse. Retten til at belægge med 3. tilsummer Paven, Provindsialsynoden og Biskoppen. Den katolske Kirke har vel ikke opgivet denne ret, dog er den ikke siden det 17de Aarh. blevenragt i Anvendelse i en større Maalestok.

Interessentflab kaldes en Forening mellem flere om ved Sammenstøb af Formuegenstande eller ved Handlinger eller ved begge Dele at ike for et sælleds oekonomisk Viemed og deeltage i det af denne Samvirken flydende Udsald. **Interessenter** kaldes de i en saadan Forening eeltagende Personer. **Interessentflaberne** inddeles i de navngivne eller responsable o: em, i hvilke Medlemmerne ere personlig ansvarige for Selskabets Gjeld, hvilket f. Ex. er Tilrædet med de almindelige, under et Firma opværende Handelselskaber, — de unavngivne eller anonyme, i hvilke de enkelte Medlemmer ikke selv personlig indtræde i Retsforhold med Kreditorer, men saadanne klyttes af den for Selskabet indsatte Bestyrelse, og Medlemmerne eller ikke selv have noget personligt Ansvar for Selskabets Gjeld, men Kreditorerne alene kunne olbe sig til den indstøbte Capital, til hvilken Slags 3. navnlig de sædvanlige Actieselskaber ere, — og endelig de halvnavngivne eller ommandataire, i hvilke der foruden nogle Interessenter, som deeltage i Bestyrelsen og ere eronlig ansvarlige for Selskabets Gjeld (de active eller responsable Medlemmer), ogsaa er nogle, der blot have indstøbt visse Andele, i Forhold i hvilke de deeltage i Fordeel og Tab, men dover hvilke de ingen Risiko faae (de passive eller ommandataire Medlemmer).

Interferens. Naar forskellige Bølger møde inanden paa Vandets Overflade, fortsætte de eres Bøi og gaae igennem hinanden uden at afstyres, men under Sammentræffet kunne de og have betydelig Indflydelse paa hinanden. Saaledes indseer man let, at der, hvor to Bølgejer træffe sammen, maas fremkomme et forrøret Bølgeberg, hvor to Bølgeballe træffe ummen, en forrøret Bølgebal; men at en Udning maa indtræffe, hvor Bølgeberg og Bølgeal træffe sammen, en Udjevning, der kun bliver ubstændig, naar begge have samme Størrelse. Det er denne Bøvelvirkning, man kalder 3. eller Bøvelindvæb. 3. kan paavises ved alle de Bøvelvæbder i Naturen, som hidrøre fra en Bølgevævelse og saaledes ogsaa ved Lyden og Lyset.

Ved Lyden sættes Luften nemlig i en Bølgevævelse, hvorved den afværlende fortættes og rindes; træffer nu en Fortætning fra en Zone giver sammen med en Fortynding fra en anden, bliver Lyden derved tvækket. Bringer man saaledes to Stemmegasser, som næsten, en ikke ganske, give den samme Tone, til at yde paa een Gang, ville snart deres Svinginger falde sammen, saa at Fortætning træffer fortætning og Fortynding Fortynding, og da il Zonen høres forrøret; snart vil Fortætning af den ene træffe Fortynding af den anden, g omvendt, og da vil Zonen næsten ganske anne forsinde. Denne afværlende Forrøretning g Svækkelse af Zonen er det, man kalder Støb, g den hidrører fra en 3. af Lydbølgerne.

Ved Lyset kan man vel ikke, som ved Lyden, afgreem paavise Bølgevævelsen; men tilbedes eb den 3., Lyset viser, er man bleven ledet til

den Tanke, at Lyset bestod i en saadan, og man har, ved at gaae ud fra denne Forudsetning, været istand til at forklare en stor Mængde Interferensphenomener, af hvilke vi her maae indskrænke os til at nævne nogle faa. Lader man Sollyset trænge igennem en lille Abning ind i et mørkt Værelse og i nogen Afstand fra Abningen træffe paa en tynd Naal, kunde man vente at faae en ganske mørk og skarpt begrænset Skygge af Naalen paa en hvid Skjerm, der blev holdt nogle Alen bagved den. Men den hele Skygge viser sig oplyst af afværlende lyse og mørke Strier. Disse hidrøre derfra, at Lyset, som streifer forbi Naalen, derfra udbreder sig noget til Siden, saaledes at der fra begge Sider af Naalen trænger Lys ind i Skyggen. I Midten af denne, hvor begge Lysmasser fra Naalens Sider have gaet lige lange Veie, ville Lyssølgerne forrøret binanden, og her fremkommer da en lys Stribe; men ved Siden af denne har den ene af de sammentræffende Lystraaler gaet saa meget længere end den anden, at hoad man kunde kalde "Bølgeberg" der træffer sammen med "Bølgebal", saa at en Udjevning finder Sted, og der er mørkt o. s. v. Sæbeboblernes Farver hidrøre ogsaa fra 3., idet Lyset deels bliver tilbageløst fra den yderste, deels fra den inderste Overflade af den tynde Vandhinde, og det herover deels paa dennes Lyfelse deels paa Bølgens Brede, om de skulle forrøret eller svækket binanden. Da nu Sollyset bestaaer af forskellige Farvestraaler (s. Søve), der have forskellige Bølgebrede, ville nogle af disse blive forrøret, andre svækket, og derfor seer man paa Sæbeboblens Farveblandinger, der ere forskellige fra dem i det indfaldende Lys. Betragter man Sæbeboblen igennem et rødt Glas, seer man blot lyse og mørke Figurer paa den. Af de Interferensphenomener, som hyppig bemærkes i det daglige Liv, kunne vi nævne Perlemorets Farver og de smukke metalliske Farver paa mange Fuglesjer; de smaa Søve om Sol og Maane (s. Søve) og Staalets Anløbningsfarver, hvilke sidste hidrøre fra et tyndt Lag af Jernilte, hvori Farverne frembringes paa samme Maade som ved Sæbeboblerne.

Interim (lat., d. e. imidlertid) kaldte man paa Reformationsstiden den ved en keiserlig Forordning stedbundne Afgjørelse af omtvistede Religionsanliggender, som skulde have midlerstibig Gyldighed indtil Sammentalbedsen af en almindelig Kirkesamling. I Aaret 1541 havde nogle katolske og protestantiske Theologer en Religionsamtale i Regensburg, ved hvilken de, paa Grundlaget af et af Oranvella forfattet Skrift, bleve enige om nogle dogmatiske Puncter, medens Enighed om Sacramenterne og Retsmagten dog ikke kunde bringes tilvie. Ved Rigsdagsaffæben forpligtedes Protekanterne paa de Artikler, man var kommen overeens om, og disse kaldtes det Regensburger-3. Det Augsburger-3. af 1548 indrømmede Protekanterne Brugten af Kalten i Nabverne og Præstægtelstabet. Paa Landdagen i Leipzig 1548 vedtoges det af Wittenberger-3. Theologerne Melancthon, Bugenhagen og Major opstillede Revisiger-3., der gjenindsøret en Mængde af de katolske Cereemonier og Stikke som Abtaphora eller uafærlige Ribdeling, men forlangte en Indfrøntning

af den pavelige og biskoppelige Magt for at forebygge Misbrug, omgik en Mængde væsentlige doctrinelle Differentier og gav de fundamentele en saadan Affattelse, at saavel den rene evangeliske Lære som ogsaa den interimistisk-augsburgske deraf kunde udtydes. Disse Indrømmelser æggede Lutheranerne til heftig Modstand. I.s. Sybighed opbrød med Passauer-forslaget af 1552. — Ordet *I.* er ogsaa i de verdslige og politiske Forhold blevet brugt som Betegnelse for en midlertidig Foranstaltning og Tilstand. Da saaledes 1849 Forsamlingen i Frankfurt havde tabt sin Betydning og den tydske „Centralmagt“ nærmede sig sin fuldstændige Opøsning, da Preussen trængte efter at stille sig i Spidsen for et engere nordtydske Forbund og Østerrig vilde gjenoprette Forbunds-forsamlingen og med den sit gamle Suprematie i Tyskland, enedes man, da ingen af Parterne endnu fandt det bequemt at lade det komme til Udførelse, d. 30te Septbr. om et *I.*, som skulde være indtil 1ste Mai 1850 og siden kunne forlænges. Under dette skulde Tysklands fælleds Anliggender varetages af en „provisorisk Forbundscommission“, af hvis Medlemmer Østerrig og Preussen hver skulde vælge 2; de øvrige tydske Stater skulde lade sig repræsentere hos samme ved Besuldmægtige. „Rigsforstanderen“ traadte derefter tilbage og neblagde sin Myn-dighed i Forbundscommissionens Hænder. Sign. hermed Tysklands Historie.

Interjectioner, Udraabsord, kaldes i Grammatiken saadanne Ord, der udtrykke den blotte Lyd, som visse Følelser fremkalde, uden at betegne nogen Forestilling. De kunne derfor blot uegentlig kaldes Ord.

Interlaken, Fjelle i Canton Bern i Schweiz, er bekendt af sin skønne Besiggenhed ved Nar imellem Thuner- og Brienzersøen og ved Udgangen af Lauterbrunnenbælen. Den besjædes derfor af en stor Mængde Fremmede. 1,300 Indb.

Interlinear (lat.), som er imellem Linierne; **Interlinearversion** er en Overtættelse, der staaer imellem Linierne saaledes, at over ethvert Ord i disse staaer det i Overtættelse tilsvarende. S. ijer Samliten (James), III, S. 480.

Interlocutorium (lat.) kaldes en saadan Kjendelse, hvorved et under en Sags Drift opstaaet Spørgsmaal, f. Ex. om en af den ene Part begjæret Anstaaend skal bevilges, afgjøres, uden at Sagen selv bringes til Ende. Et saadant *I.* kan, forsaavidt det gaar ud paa, at Sagen skal fremmes, efter den danske Ret i Almindelighed ikke drag særskilt appelleres, men først efterat Hovedsagen er sluttet, og i Forbindelse med denne.

Intermezzo, Mellemspil, er en lille selvstændig dramatisk Handling, som enten hænger sammen med et større Stykke, eller som uden Sammenhæng med Hovedforestillingen indstybes mellem Acterne for at fylde ud. Hos Italienerne var *I.* selvstændigt og udsortes af 2 eller 3 Personer, var ofte forsynet med Dans og gaves mellem Acterne af Operaer eller Stuepil. Paa den danske Stueplads blev *I.* indført 1758 af Bredal, men blev, da det efterhaanden ubarede, affasset paa alle Theatre.

Intermitterende kaldes de Sygdomme eller Sygdomsphenomener, der optraade hos en Person med visse bestemte frie Mellemrum; disse

sikke kaldes Apphæren, og Sygdomstiden heroppefyldes. Den vigtigste af de *I.* Sygdomme er Koldeberen, der saavel som alle andre Sygdomme med Intermission kan have en meget forskellig Typus, b. e. vende tilbage med Mellemrum af forskellig Varighed, men som alle have den Særegenhed, at helbredes ved Chinabarlen.

International (lat.) kaldes, hvad det betyder, det indbyrdes Forhold mellem Folkene. *I.* Ret betyder saaledes det samme som Felle-ret. *I.* Privatrekter er Læren om Sammenhæng mellem forskellige Staters Retter, naar det nemlig kan være Tvivl om, efter hvilken Stats Lovgivning et Retforhold skal bedømmes.

Internere (lat.), føre til det Indre, brægt nu hyppigst om den Foranstaltning af en Afgjæring, ved hvilken politiske Flygtninge fra et andet Land tvinges til at tage Ophold i det Indre af den Stat, hos hvilken de have søgt Tilflugt, for at de ikke ved deres Ophold paa Grændsen skulle kunne forstyrre Rørligheden i hiint. Saaledes blev efter 1849 afbillige mange Flygtninge af den tyrkiske Regjering en Tidlang internerede i Lilleasien.

Internodium (Ledstykke) kaldes den Deel af en Stængel, som ligger imellem 2 nærmest hinanden, men paa forskjellig Høide siddende Blade eller Bladskæfve. Man skjelner mellem Stængler med udviklede og ikke-udviklede Ledstykker; i første Tilfælde sidde Blade lang fra hinanden (f. Ex. Lind, Nerium), i sidste derimod meget tæt ved hinandre og danne da gjerne Bladrosetter i Spidsen af Stængelen (f. Ex. Snuuløg, mange Dregner, de fleste Palmer o. s. l.).

Internuntius (lat.) er en pavelig Gesandt af ringere Rang end en Nuntius, idet han ikke som denne staaer i Klasse med Ambassadører, men kun med Envoyés og besuldmægtige Ministre (i Gesandt). *I.* kaldes ogsaa den østerrigske Gesandt i Constantinopel.

Interpellation. Ved *I.*-Retten forstaaer man Folkerepræsentanternes Ret til at hemme Spørgsmaal til Regjeringen, hvori dens Forsvaring om et eller andet offentligt Anliggende ættes. Medens Rigsraadet i Danmark ikke bestod *I.*-Retten, har Rigsdagen den derimod i Hensind til Grundloven, og har benyttet den i et meget vidt Omfang. Ifølge dennes Forretningssæts skal enhver *I.* være af et bestemt Indhold og indgives fristlig til Formanden i et forordnet Møde, forinden Tillæbelsen til at stille samme bliver given. Det reiste Spørgsmaal kan forfølges yderligere saavel af Interpellanten som af andre Medlemmer, men ingen Besvarelse maa tages.

Interpolere (lat.), egtl. give en anden form eller Skikkelse, betegner i den philologiske Kram at forfatte den oprindelige Text af et Skrift ved at indstøbe enkelte Ord, Sætninger eller hele Afsnit; Skrifter, der ere forfattede paa denne Maade, kaldes interpolerede, Handlingen selv **Interpolation**, og den, der foretager sig Forfatningerne, en **Interpolator**. — **Interpolat** en Table er at indstøbe Ordier imellem to af de i Tabellen angivne. En **Logarithmetable** angiver f. Ex. kun Logarithmerne af de hele Tal, hvorimod Logarithmerne af de derimellem lig-

ende, brudne maae findes ved Interpolation. Og geleedes i enhver anden Taale. De fleste Taaler ere saaledes indrettede, at dette med tilrækkelig Nøagtighed kan stee ved Differenserne, det vilse i samme Region af Taelen ere næsten lige store, og den afhængige Størrelses Afværgter derfor kunne antages proportionale ved Argumentets. Men naar dette ikke er Tilfellet, maa der tillige tages Hensyn til Differensens Differens, d. e. Differenserne af anden Orden eller endog til dem af tredje Orden (s. Differens). Beregningsmaaden i dette Tilfælde eres i Differensregningen.

Interpretation (lat.), Fortolkning.
Interpunction (lat.) kaldes den til bestemte Regler bundne Anvendelse af visse Striftetegn, ed hvilke Forbindelsen og Afskillelsen af det, er i Taelen efter Meningens Høer sammen eller er afskilles, betegnes. Vor nyere, for Størstedelen grammatiske *I.* skal være opfundne af den legandrinste Grammatiker Aristophanes. Paa Aar den Stores Tid var den saagodtform tabt, men denne restituere den paany ved Warneried og Alcuin. Dog beholdt *I.* meget Værdi, indtil henimod Slutningen af det 15de Aarh. Bogtrykkerne Manutius forsøgte Anslæt af Interpunctionstegn, og benyttede dem ier faste Regler. Disse ere saaledes at betragte som Staberne af den senere kun lidet ændrede, nyere Interpunctionslære. De almindelig brugelige Interpunctionstegn ere: Commma, Semicolon, Colon, Punctum og Spørgsmaaltegn; desuden Udraabstegn, Tanteftreg, Pærenes, Delings- og Ansørselstegn samt Apostroph.
Interregnum, s. Interer. Ordet bruges ogsaa i den nyere Historie om Tidsrum, i hvilke Kronen i et Land af en eller anden Grund ar været ubesat. Saaledes kan man tale om i *I.* i Danmark 1332—40. Hærbefælelse kaldet man i Tydslands Historie Tidsrummet 254—73 det store *I.*; herom s. Tydslands Historie.

Interer (lat.), Mellemtinge, kaldtes i den omerske Kongetid den af Senaternes Talvalgte Embedsmand, der efter en Konges Dødbede de offentlige Forretninger saalange, indtil der var valgt en ny Konge; denne Værdighed gik hver femte Dag over paa en Anden. Iden, i hvilke saabanne Interreges regjerede, kaldtes **Interregnum**. Ogsaa i den republikanske Tid sammenkaldte patriciske, paa 5 Dage valgte Interreges Comitierne i Consulernes Fraværelse.

Interregio (lat.), Gubsløst, kaldes navnlig ved den Afspjødning af Overhuden forbundne Gubstetandelse, som let træffer de Dele, hvis tænde udslæder ligge i stadig Beværelse med hinanden; den er især hyppig hos Smaabørn og meget fede Personer. *I.* heldredes bedst ved at indre Gubstædernes gjenfaldige Beværelse ved at ruge et Stykke Pinned imellem dem.

Interusurium (lat.), Mellemrente, kaldes en Godtgjærelse, en Debitor, som (forfaauidt an af en eller anden Grund hertil bliver betinget) for Forsaldstiden betaler en lille renteærende (eller dog mindre end den sædvanlige lende bærende) Gæld tilbage, herfor kan forbre *i* Creditor. Den mathematisk nøagtigste Beregning af denne Godtgjærelses Størrelse er en, som er opstillet af Leibniz, og hvorefter

man skal ubfinde det Væls, som med Tillæg af Renter og Rentens Renter for den tilbagestaaende Tid udgjør den oprindelig skyldige Capital, og Creditor da hermed bør lade sig nøie. Men da det ikke kan antages, at ethvert i den omspurgte Tid forsalvende Rentebeløst strax igjen af ham kan erholdes gjort rentebærende, antager man i Almindelighed den af Hofmann i Begyndelsen af forrige Aarhundrede foreslaaede Beregning, hvorefter man kun tager Hensyn til de i den tilbagestaaende Tid forsalvende Renter, men ikke til Rentens Renterne.

Interval (egtl. Mellemrum) kaldes i Musikken Afstanden mellem 2 Toner, eller disses Forhold til hinanden i Henseende til Høide og Dybde, i Møbsætning til Genflangen, som er Samflangen af 2 Toner af samme Tonehøide, og urigtig regnes med til Intervallerne. *I.* deles i consonerende *I.* og dissonerende *I.* (s. Artt. Consonants og Dissonants). — *I.* betegner i militære Opstillinger Afstanden mellem to ved Siden af hinanden værende Afdelinger; medens Afstanden mellem bagved hinanden værende Afdelinger benævnes Distance.

Intervention (lat.) betyder i Retssproget en Treblemands frivillige Indtræden i en mellem to Andre for Retten værende Sag, idet han enten nedlægger en selvstændig Paastand paa, at den af den oprindelige Sagsøger indtalte Ret eller en Deel deraf tilkommer, ikke denne, men ham (principal *I.*), eller blot slutter sig til en af Sagens oprindelige Parter for at forsvare dennes Ret, idet han f. Ex. som Hjæmsmand har en særegen Interesse heri (accessorisk *I.*). **Intervenient** kaldes den, der saaledes indtræder (intervenæer) i en Sag. *I* Bøzelsforholdet betegner *I.* den Handling, at en Person, der ikke er nævnt paa Bøzlen, efterat Accept er nægtet af Bøzdommende, accepterer den for Præsidentens eller nogen af Endosenternes Regning. — *I* Folketretten betegner *I.* en Stats væbnede Indblanding i en anden Stats indre Anliggender. *I* hvilke Tilfælde en saadan *I.* kan anses for berettiget, har været og er endnu meget omtvistet. Den hellige Alliance (1815—25) vedkjendte sig aabenlyst den Grundfætning, ved *I.* i enhver Stat at hindre Forsætningsforandringer, der truede det monarchiske Princip, og bragte ogsaa denne Grundfætning i, Udførelse haade i de italienske Stater og i Spanien. Senere har man søgt at opstille Ikke-Interventionsprincipet, der gaar ud paa, at det med Undtagelse af enkelte særegne Tilfælde (navnlig naar Souverainen i en Stat, hvor der har reist sig et Dyr, selv begjærer det, eller naar de indre Bevægelser i en Stat krænkede en anden Stats erhvervede Rettigheder, eller medføre overhængende Fare for en anden Stat og endnu i enkelte andre Tilfælde) ikke skal være nogen Stat tilladt at intervenere i en anden Stats indre Anliggender. Imidlertid er dette Princip ingenlunde endnu trængt saaledes igjennem i Praxis, at der jo ogsaa i den senere Tid flere Gange har fundet *I.* Sted under Forhold, som efter det nævnte Princip ingenlunde vilde berettigede dertil, hvilket f. Ex. har været Tilfældet, om ikke under den græske Frihedskrig, hvor *I.* vel kunde siges at være nødvendig i Menneskelighedens Interesse, saa under

Belgiens Opstand mod Holland, — for ikke at tale om Tydslands efter ethvert muligt Princip uberegtige Understøttelse af det slesvig-holsteenske Oprør mod Danmark.

Intestatorv eller Arv efter Loven er den, som finder Sted efter en Afsked, saavidt han hverken ved Testament eller Arvepagt har disponeret over sin Formue, og denne derfor tilfalder den eller dem, som ifølge Lovgivningens er hans nærmeste Arvinger.

Intestina er hvad der vedkommer Intestina, Indvolnene i Legemet.

Intet, s. *nitilum*.

Intolerance (lat.) er Mangel paa Overbærenhed overfor Anderlebestående og især belehed overfor Anderlebestroende. — **Intolerant** betegner i Helbredelseslæren den Tilstand af Organismen, hvorunder et bestemt Lægemiddel ikke kan taales, uden at frembringe ubehagelige eller skadelige Virkninger.

Intonation (lat.), Fremming, Toneangivelse, betegner i Musikken Frembringelsen af en Tone (Klang) ved Menneftestemme eller Instrument.

Intrados (fr.) kaldes den indvendige Krumningsflade, Lydningsfladen, af en Svælving eller Bue (modsat Extrados).

Introduction (lat.), Indførelse, Indledning, betegner i Musikken et kortere Stykke, meest i langsomt Tempo og af hvitidelig Charakter, der som Indledning gaaer forud for et længere Musikstykke.

Introitus (lat.), d. e. Indgang, Indledning, kaldes i den katolske Kirke den Begyndelse af Gudstjenesten, der indledes med en af Choret sunge Psalme, hvorefter Messen finder Sted. I den protestantiske Kirke findes paa mange Steder, især belehed ved de store Fjstider, en I. Denne bestaaer i, at en Geistlig messer et Bibelsprog (s. Ex. "Væ være Gud i det Høieste"), hvorefter der aflynges en Psalme af lignende Indhold.

Intrusion (lat.) kaldes i Kirkeretten den ulovlige Tillegnelse eller Usurpation af et Beneficium uden Medvirkning af den, hvem Kaldsretten efter de kanoniske Bestemmelser tilkommer; den, der paa denne Maade har faaet et Beneficium, er en intrusus.

Intrususception (lat.) betegner i Lægevidenskaben Optagelsen af en Larmbeel i en anden nærliggende Larms Hualhed, hvilket stæer ved en Indkrængning, og hvorved som oftest fremkalbes heftige og dødelige Tilfælde.

Inula, s. *Anant*.

Inulin (s. *Dastin*) er en Art Meelstof, der findes i Rødderne af Inula helenium, Georgine-rødder, Lovetanøsrødder o. fl. Det fremstilles paa lignende Maade som almindelig Stivelse, hvilket det ligner meget, men hvorfra det adskilles ved, med Sod, ikke som dette at give en blaa men en gullig Farve.

Inuus er en Afsægt, nærmest beslægtet med Bavianaerne, men af en mindre mægtig og i det Hele mere normal Bygning. Til de bekendteste Arter høre: I. cynomolgus, olivengrøn med sorte Hænder og temmelig lang Hale, fra de indste Der, ligejom I. nemestrinus, brunn med en mørk Stribe ned ad Ryggen og en meget kort, spineagtig Hale; den afregtes af Malayerne til at plukke Kokusnødder; I. sylvanus, gull-

graa, næsten haleløs, i Nordafrika og paa Gibraltar, udholder ret godt det europæiske Klima og bliver derfor ofte afrettet til at gjøre Kæmper og trullen omkring i Europa af Sjøgler og Hjørnetrækkere.

Invalid (lat.), svag, betegner fornemmelig den paa Grund af Legemsfeil til Krigtjenesten ikke mere skikede Soldat, især med Begrebet af, at disse Feil ere paadragne ved Krigtjenesten. I Danmark er ved Lov af 1851 om *Invalidbetryngelsen* denne Betjngelse ubetvørlig sat for Deltagttiggjørelse i denne, der isovrigt hdes efter et temmelig stor Maalestok. I enkelte Lande stæer Forsvarelsen af I. i foretagne Stiftelser, *Invalidehospitaller*, blandt hvilke især udmærket sig det Pariser Invalidhospital, der er indrettet fuldkommen paa militærisk Viis. En lignende Plan ligger til Grund for den ved Stockholm betjngende „Invalid-Inrættningen å Ulrikadal“.

Invasion (lat.), Indgang, kaldes i Patologi den bet Tidspunct i en Sygdom, hvor den er isærd med at angribe Organismen, altsaa omtrent liig Sygdommens Begyndelse.

Inventarium (lat.) betyder i Almindelighed en Fortegnelse over forefundne Gjenstande, og bruges i Rømerretten navnlig om en Fortegnelse over de rørlige Gjenstande, hvortil a Person Formue beslaaer, og som optages f. Ex. i Anledning af Dødsfald (heraf beneficium inventarii, s. d. A.). Heraf er imidlertid end I. gaaet over til ogsaa at betegne selve Samlingen af de optegnede Gjenstande, og bruges saaledes navnlig om den til en Landeindvæns henhørende Samling af Afskredsskaber o. del.

Inverness, Shire i det nordlige Skotland, strækker sig tværs igjennem Landet fra Atlantikhavet til Nordfjæen og omgives fremdeles af Shirerne Ross (mod N.), Cairn, Banff, Aberdeen, Perth og Argyll mod V. og S.; det indbefatter desuden enbeel af Hebriderne. Det udgjør omtrent 200 □ M. (heraf falde 57 □ M. paa Verne) med henved 100,000 Indb., som næsten alle ere Høistotter og tale det gælliske Sprog. I deles ved en lang og bred Dal, gjennem hvilken den caleboniske Kanal (s. d. L.) er dragen, i 2 Dele, og er overaalt høit Høerland (her findes Ven Newie, 4,100 f.). En en Fremtebeel af Jordbunden er brydet, Aften benyttes, saavidt det er muligt, til Græsning: Dvægs- og Haareavl ere derfor Hovednæringsveiene. Nogle Eane have store Skove af Kædetræer; enbeel Kalk, Støker og Marmor faaet.

Inverness, Hovedstad i Shiret I., ved Fjæden Ness, har Fabrication af Seildug, Lærred og uldne Varer, Garverier, Lægs- og Silkeffæeri og enbeel Handel, 10,000 Indb.

Inversion (lat.), Omvendning, Omdreining, kaldes i Grammatikken og Retorikken en Ordomsættning, en Afsigelse fra den naturlige og ligefremme Construction, hvorved man tilføjer at fremhæve et vist Ordets Begreb og belæse Dyrkerksomheden paa samme. — I. siges at finde Sted i en Tropæafdelings Opstilling, naar de enkelte Underafdelinger indtage deres Plads i en anden Orden end den almindelig bestemte.

Invertibrata, s. *Sotroelbor*.

Invektiv (lat.), Indfledning, betegner i Kirkelig Forstand den symboliske Handling, ved

vissen der tilbelees en Kirkeforstander Sjelesorgen i en kristelig Menighed, og ved hvilken en tillige blev adskilt fra alle sammes øvrige Medlemmer. En Biskops Stabssekelse i det om overbragne Embede og Forleehning med de ertit horende Kirkegoder, fete, i den eldred Kirke ved Kongen, der ved Biskoppens Embedestræffelse paa en høitidelig Maade lod ham verræffe en Ring og en Stav som Symboler aa hans nye Forhold til Menigheden og hans værdighed i samme. Ved J. maatte Biskopperne tillige aflægge en Lehnseed, og derved erolbt J. ogsaa Betydning af en Forleehning. have Gregor VII betragtede J. fra den verdsge Magt som et Formynderskab, Staten tiltog g over Kirken, og forsb 1075 verdslige Permer at forleehne kirkelige Personer med Kirkeoder. Derved opstod Investiturstriben, da Keiser Henric IV af denne Grund lod Paven afsætte, men til Høngjæld blev han selv sat i lan af Paven. Striden om J. vedvarede nder Henric V og Pafkalis II. Wormsercondatet af 1122 mellem Henric V og Calist II stemte, at Balget af Biskopperne skulde overides til Kirken, dog under verdsligt Tillsyn, Paven skulde investere dem med Ring og Stav, g Statsoverhovedet skulde tildele Prælaterne ligeslephene og før deres Indvielse modtage ehnseden. 1125 tilskede Keiser Lothar II, at nbvielsen sanbt Sted for Afsæggelsen af Lehnseyn, og at Biskvalget sanbt Sted uden keirrligt Tillsyn; fremdeles forbrede han af Præterne kun den almindelige, for Underaatterne refreone Ved. — Investere betyder at indæde, forleehne.

Invocation (lat.), Paatalbelse. — *Invocavit* ides den første Søndag i Fasten efter det 5de B. i den 11de Psalm (Invocavit me, han aalalte mig), hvormed Gudstjenestens paa enne Dag begyndte i den gamle Kirke.

Involution (lat.), Tilbagegang, er i Pbyfioygen og Pathologien Udtrykket for et Organs, lærs eller Sygdomsproducts Forandringer efter have overstredet den fuldeste Udviiling, modfat volution, Udviiling, fremstridende Dannelse.

Jø, Inachos's Hønne Datter, blev elsket af eus, der unddrog hende for Hærs's skinsyge fterstræbelse ved at forvandle hende til en id Ko. Men Hærs, der gjennemskuede hans isf, udbad sig denne Ko til Foræring og lod n bevogte af Argos med de 100 Dine; efterat rgos var bleven dræbt af Hermes, lod Hærs forsøge fra Land til Land af en Dremse, dtil hun endelig sanbt Ko ved Nilen, hvor n søgte Caphos. Hun blev identificeret med n ægyptiske Isis.

Jod, **Jodine**, er et Grundstof, opdaget 1811 Courtois, en Søbefalant i Paris, i Varec Soda bunden af Soplanters Afte. Det findes Havvandet, hvorfra Planterne optage det i uge Mængde, ligeledes i forskellige Saltkilder i Mineralvande. Sædvanligt fremstilles det Soplanternes Afte. Det er et fast, hlyantnende Legeme, som kan fordampe allerede ved mindelig Temperatur, ved høiere Hærmes smelr det og forandres til en violet Damp, der ter fortaæter sig ved Afkjøling til glimfende maablade (bet sublimerer). J Vand er det plseligt, hvorimod det opløses med Letthed i

Biinaand (Tinctura Jodii); denne Opløsning bruges noget i Medicinen og som Kjendetegn paa Stivelse, idet Jod farver Neelfstof, selv i smaa Quantiteter, stærkt blaat. I sine kemiske Forbindelser ligner J. meget Chlor og Brom, idet, det gaær parallelt med disse; kun træder det ille saa let i Forbindelse med Brint som Chlorer, men noget lettere med Nit, hvormed det kan danne et Jodite, en Jodsyre og en Jodoversyre. Jodsyren benytties meget i Chemien som Kjendetegn (Reagens) paa Morpbin. Med Brint danner J. Jodbrinte og med Dvælstof et meget farligt, eploderende, sort Pulver, Jodqvælstof. Jodsvovl bruges libet i Medicinen. Med Metallerne indgaae J. meget vigtige Forbindelser, der benævnes Jodåter eller Jodi der efter den mindre eller større Mængde Jod, der er i Forbindelsen, og da Jodforbindelserne (ligesom Chlor- og Bromforbindelserne) altid svare til bestemte Alteforbindelser af samme Metal, svarer Joduret til Forilret, Joditet til Dvælitet. Flere af disse Metalforbindelser ere meget vigtige Lægemidler, saaledes f. Ex. Jodkalium, Jodjern, Jodqvifstov o. s. v. (see under de resp. Metaller). Jod og Jodkalium navnlig anvendes især i Kirtelsgdomme, Strophler o. s. v., og de fleste af de Lægemidler, man tidligere anvendte imod disse Sygdomme, have ved senere nslagtige Analyser vist sig at indeholde J. Det anvendes fremdeles til Lyshilleber (Dagnerreotypier, Photograhier), idet Jodets Forbindelse med Sølv let paavirktes af Lystraalerne. Saavel J. som dets Damp virke stærkt angribende paa de organiske Legemer og ere giftige.

Jodaste eller **Epitafie**, en Datter af Menstios og en Søster til Kreon, var den tpebanke Konge Laios's Gemalinde og Moder til Oedipos, hvem hun senere ægtebe, vridebe om, at han var hendes Søn (Ilg. Art. Oedipos).

Jolass, en Søn af Iphilles, var Hercules's Leblager, med hvis Heste han seirde i de olympiske Lege. Efter at have anlagt en Colonie paa Sardinien, vendte han tilbage til Hercules, begravebe ham, da han havde opbrændt sig paa Dtabjerget og sit, efter at være bleven Olding, ny Ungdom af Hebe.

Jole var en Datter af Kong Eurystos i Oechalia. Da denne ikke vilde give Hercules hende til Gemalinde, blev han dræbt af Sibsnævnte, og den fangne J. sendt som Slaveinde til Hercules's Gemalinde Deianira. Da denne frygtede en Mebbeilerfste i J., sendte hun Hercules den bekjendte dødbringende Klæbning.

Jollos, en gammel Stad i Thessalien, var Udgangspunctet for det berømte Argonautertog.

Jon var en Søn af Apollo og Kreusa, den athenfiske Konge Erechtheus's Datter, der, for at ffule sin Slam, udfatte sit nyfødte Barn i en Kasse. Apollo lod J. ved Hermes bringe til Delphi og opdrage der; da Kreusa's senere Egteffab med Xuthos var barnløst, magede han det saaledes, at Xuthos antog den unge J. i Søns Sted. Men Kreusa havde ham og forsøgte at forgybe ham; da hendes Plan var bleven opdaget, flygtede hun til et Tempel, hvor hun ved den Kasse, i hvilken hun engang havde udsat J., kom til Kumbstaf om, at han var hendes Søn. J. udmærkede sig ved mandige

Gjæringer; han var Atheniensernes Anfører i Krigen mod Cleusinierne, drog senere med en Colonie til Peloponnes og nedsatte sig tilsidst paa Vestkysten af Lilleasien, som efter ham fik Navnet Jonien. Af hans eventyrlige Ungdomsliv har Euripides hentet Sujettet til Tragedien „Jon“.

Ionicus kaldes i den antike Metrik en firestavelses Fod, i hvilken enten begge de første eller begge de sidste Stavelser ere korte, de to andre lange. I første Tilfælde kaldes Foden I. a minori (v v - -), i sidste L. a maiori (- - v v).

Jonien kaldtes i Oldtiden den fljonne og frugtbare Kyststrækning i Lilleasien, der udstrakte sig mellem Herinos og Mæander ligeoverfor Æne Samos og Chios, langs med det øgæistste Hav. Navnet stred sig fra Jonerne, en af det hellenistiske Folks 4 Stammer, som omtrent 1050 f. Chr. vare uboandede fra Attika og havde nedsat sig i Lilleasien, hvor de anlagde de blomstrende Stæder Ephesos, Smyrna, Mazonena, Erythrae, Kolophon og Miletos. Disse frie Stæder danne de Kjernen af det ioniske Forbund, der omtrent 560 f. Chr. blev underbunget af Ægypterne og senere (548 f. Chr.) kom under persisk Overherredømme; befriede fra dette ved Grækerne Seire i Perserkrigen sluttede de sig som Bundsforbandede til Athenen (479 f. Chr.). Efter den peloponnesiske Krig kom de under Sparta's og ved Antalkidasfreden (387 f. Chr.) atter under persisk Overherredømme; fra dette bleve de befriede af Alexander den Store, hvorefter de beelte Stjebne med de tilgrændsende Lande. Den saakaldte ioniske Østseet ubmærkede sig ved sin Bløthed (de vigtigste Forfattere i samme vare Herodot og Hippokrat). I Bygningsskunsten var den ioniske Skole yndet paa Grund af sin Slanthed og fljonne Forjaring.

Joniske Øer, det kaldes den Deel af Midelhavet, som ligger S. for det abriatistiske Hav mellem Italiens Sydskyst og Tyrkiets og Grækenlands Vestkyst. Det danner Bugterne ved Tarent, Arta, Korinth eller Lepanto og Navarino.

Joniske Philosopher, de kaldes de ældste græske Philosopher, Thales, Anaximander og Anaximenes (ogsaa Heraclitus og Anaxagoras regnes af Noele med hertil), fordi de fleste af dem vare fra Jonien. De stillede sig som Opgave at beseare det Spørgsmaal, hvilket der er det under Omstiftelserne blivende Princip for Tingene i Verden, d. e. hvad der er Grundelementet, og fandt samme i et materielt Stof (En nævne de Vandet, en Anden Luften o. s. v.).

Seaterne.
Joniske Øer, de, kaldes 7 større og endel mindre Øer ved Tyrkiets og Grækenlands Vestkyst og det sidste Sydkyst. De større Øer ere følgende (fra N. til S.): Korfu, Paxo, Santa Maura, Theaki, Cephalonia, Zante, Cerigo. Ærne udgjøre til sammen et Fladeindhold af 51 □ M. De ere klippesulde (det høieste Punct er 5,000 F.) med høie Kyster; Klimaet er varmt men sundt. De vigtigste Frembringelser ere Olie, Biin, Korinther, Kostner, Bomuld, Sydfrugter og Ør. Mineralriget leverer Salt, Stenul, Svovl, Marmor og Jorrbæeg. De almindeligste Sundsyd ere Faar og Geder; Vi og Silkeormaal samt Fisseri ernære mange af Indbyggerne. Disses Antal er 233,000; de

befaae meest af Grækere og Albanesere, som belevende sig deels og fornemmelig til den græske, deels til den romersk-katholiske Religion. Sproget er det nygræske, der dog indtil de nyere Tider betragtedes som et foragtet Patois, medens det Italienske var de Dannebes Sprog; først Capodistria (1802-7) antog sig Folkesproget. Paa Korfu er et Universitet. Hovednæringsveiene ere Skibsart og Handel; J. Industri er kun Skibsbyggeriet betydeligt. Ærne danne en Republik under engelsk Østet. Den engelske Krone repræsenteres ved en Lærd Overkommisfairs, som tillige er Chef for Krigsmagten og ifølge sin meget udstrakte Fuldmagt er berettiget til at indblende sig i næsten alle Grene af Bestyrelsen. Den lovgivende Magt har en Forsamling af 42 folkevalgte Medlemmer, den ubværende samt Initiativet til Lovgivning har et Senat paa 5 Medlemmer, som Overkommisfairsen vælger blandt Æernes Adel, og en af den engelske Regjering udnævnt Præsident. Armeen bestaaer af 3,000 M. engelske Tropper samt 4 Regimenter indbødt Militi.

Maal og Vægt ere siden 1829 lovmæssig de engelske, paa Benævnelserne og enkelte Størrelser nær. — **Længdemaal**. Fiede = Foot = 135,111,117 Parisr Finier = 0,9,111,111 danske Fod; Yarda = Yarb = 3 Foot; Camaco = Pole, Perch eller Rod = 5½ Yards; Stabio = Furlong = 220 Yards; Miglio = Statute Mile = 8 Furlongs. — **Øulmaal**. Gallon = Gallon = 4,3,3,3,3,3 fransk Litres = 4,3,3,3,3,3 danske Potter. — **For tørre Været**. Kilo (Chilo) = Bushel = 8 Gallons; Decotilo = Pint = ½ Gallon. **For flydende Været**. 1 Barila er = 16, 1 Metro = 4 Gallons, 1 Decotilo = 1 Pint. — **Vægten** er dobbelt, som i England. a) Den lette Vægt = Treuvægt. Libra sottile = POUND = 373,3,3,3,3,3 fransk Gram = 0,7,4,0,3,3,3 danske Pund; Oncia sottile = Dounce; Calco = Pennyweight; Grano = Grain. 1 POUND er 12 Dounces à 20 Pennyweights à 24 Grains. b) Den svære Vægt = Quoirubois Vægt. Libra grossa = POUND = 453,3,3,3,3,3 Gram = 0,9,0,1,1,1,1,1 danske Pund; Oncia grossa = Dounce; Dramma = Dram. 1 POUND er 16 Dounces à 16 Drams. 1 Talant eller Centinajo er 100, — 1 Migliajo 1000 Libbre grosse.

De ioniske Øer beelte i Oldtiden Stjebne med det øvrige Grækenland. Ved Romerriget's Deling kom de under det græske Keiserdømme, i det 13de Aarh. bemægtigede Neapel og i det 14de Bønebig sig Ferrerødummet over dem. 3 Aarene 1797-99 holdt Frantranig dem besatte, hvorpaa de 1800 bleve til De 7 forenede Øer Republik under Ruslands og Tyrkiets Besittelse. De Frantranig bemægtigede sig dem atter 1807, Englanterne besatte dem 1811, og 1815 bleve Æerne under Tilsen De ioniske Øer forenede Stat gjorte til en „Frikstat“ under den engelske Krones Protectorat. Der er almindelig Balgret og Frihed nok i Ord, men i alle politiske Anliggender er „Republikten“ aldeles afhængig af Englands Billie, som i fornødent Falb giennemføres ved Magtsprog. Befolkningens Ønfter gaar derfor ud paa en Forening med Grækenland, og f. Chr. 1845-49 bestrebe der stor Gjærning.

Iowa, en af de nordamerikanske Frislater kaldet saaledes efter Floden I., der falder i Mississipi), omgives mod W. af Wisconsin og Illinois, fra hvilke den stilles ved Floden Mississippi, mod S. af Missouri, mod W. af Territorierne Nebraska og Dacota, fra hvilke den stilles ved Floden Missouri, mod N. af Territoriet Minnesota; dens Kladeindhold er 2,398 \square M. 3. er næsten overalt en hølgeformig og øret høitliggende Slette (Prairie) med enkelte ure Slovfræktninger; ved Mississipi findes paa nogle Steder vilde men lave Klipper; kun N. er 42 \square n. Br. er der usfrugtbare Strækninger og Sumpe. Agerdyrkning er Hovednærings-eien; her dyrkes Mais, Hvede, Havre og Løst. Dvægaablen er ogsaa betydelig. Af Mineraller har man her Bly, Kul, Kobber og Zink. Indbyggernes Antal, som 1840 var 43,000, er nu anslaaes til mindst 250,000; Slaver findes ikke. Methodister, Presbyterianere, Baptister og Katholiker ere de talrigste Religions-samfund. 3. Episcopen for Vestrelen staaer en aa 2 Aar valgt Gouverneur; den lovgivende Ragt har et Senat af indtil 50 paa 4 Aar algte Medlemmer, og et Repræsentantskab af 90 paa 2 Aar valgte Medlemmer. Stats-udtægterne i Aaret 1857 vare 255,000 Dollars, ligviserne lidt mindre. Hovedstaden Iowa City, ved Floden I., har Dampskibsart paa Floden og Handel; den har nu uden tvivl allerede over 1,000 Indb.

Ipeacouanha, s. Bræfrod.

Iphicrates, athenienskt Feltherre, udmærkede sig i den høstiste eller korinthiske Krig 396—87 Chr. og i den thebaniske Krig 378—62 ved sin fortrinlige Mandstugt og ved Indførelsen af en bedre Bevæbning og Taktik; ved Korinthiske krigene han over Spartanerne, men i Sparternes Kamp mod Thebanerne stod han paa de Førstes Side og hængende den thebaniske Feltherre Epaminondas's seierrige Fremgang. 74 f. Chr. commanderede han en Hær af Leucopper, der stod den persiske Konge Artaxerxes i mod den ægyptiske Konge Nektanabis. Hans evnet er beskrevet af Cornelius Nepos; jvfr. Leebang „Vita Iphicratis, Chabrias, Timoneti“ (1845).

Iphigenia, en Datter af Agamemnon og Clytemnestra, blev, da den græske Flaade paa Toget til Troja holdtes tilbage i Aulis af Robbind, paa Spaanden Kalchas's Raad eskemt til at ofres til Artemis; men i det øste Dieblisk blev hun reddet af Gubinden, som førte hende til Tauris, hvor hun tjente som Præstinde i Artemis's Tempel; efter den i Landet erfindende grusomme Skik maatte hun ofre en-der Grafer, som landede der, til Gubinden. Da nu hendes egen Broder Orestes, breven til Fortvivlelse over det Rodermod, han havde gaaet, paa sin Omflakten var kommen til Tauris for efter Draflets Bud at røve Dianas Billede, blev han i Tempel gjenfandt af sin Søster, der nu, medtagende Gudebillebet, flygde med ham og kom til Brauron ved Marathon i Attika, hvor hun døde som Præstinde. Sagnet om I. har givet baade Kunstnere og Digtere Stoff til mange Værker; af Digterne evne vi fra Oldtiden Grækeren Sophokles, fra

den nyere Tid Goethe; Gud har behandlet Stoffet i en Opera, der anses for et Mester-værk.

Ipomœa er en Planteragel af Familien Convolvulaceæ, meget nær beslægtet med Convolvulus, af hvilke den af flere betragtes som en Underlagel. I. Purga, der har hjemme i Mexico, leverer den ægte Jalappe-Rod (radix Jalapæ), som man tidligere med Urette antog for Roden af I. Jalapa, som imidlertid virkelig bruges i Nordamerika. I. orizabensis leverer den saakaldte radix Jalapæ levis s. susiformis, der virker meget svagere end den ægte Jalapperod. I. purpurea og flere Arter ere smukke og almindelig dyrkede Zierplanter.

Ipsara (eller Para), en Klippefuld Ø i det østlige Hav, B. for Ghios, hører til Tyrkiet. Den havde før 1852 en Befolkning af 20,000 Rensnesler, men blev i den græske Frihedstrik erobret og aldeles ødelagt af Tyrkerne; den har nu neppe over 1,000 Indb.

Ipsos, Digler, s. Øvantsdigler.

Ipsus eller Hipus, en By i Lilleasien, er kendt ved et Slag 301 f. Chr., i hvilket Antigonus blev fuldstændig slagen af Seleucus Nikator, og mistede baade sit Rige og sit Liv.

Ipswich, Stab i Suffolk-Shire i England, ved Orwell, har 12 Kirker og flere anseelige Bygninger, endel Industrie (navnlige Stibsbyggeri og Tranlogeri) og Handel med Landbrugsproducter. 3. og den ligeoverfor liggende Forstad Stoke-Samlet have 40,000 Indb.

Iraf **Abshemi** hedder den største Provinds af det persiske Rige, omgivet af Ghilan og Masanderan mod N., Kuchistan mod W., Farsskan mod S., Kuchistan, Kurdistan og Aderbeidshan mod B. og N. B. Den er over 4,000 \square M. stor med 2 $\frac{1}{2}$ Mill. Indb. Om den naturlige Befalpenhed s. Verken. Her ligger Stæberne Ispahan, Leheran o. fl.

Iraf Arabi, det gamle Babylonien, kaldes den sydøstlige Deel af det asiatiske Lyrie (den sydlige Deel af Mesopotamien), Landet langs med Euphrats og Tigris's (Schat el Arabs) nedre Løb. Det er en stad Slette, ved Floderne højt og her frugtbar Marskland, alders (forbi Oldtidens kunstige Vanding er forfalden og Kanalerne tilstoppe), en Sandsteppe eller Ørten, hvor store Strækninger ligge udyrkede og øde af Forsømmelse eller af Frygt for Romadernes Overfald. Befolkningen er henvend 200,000, meest Arabere; de fleste boe i Stæberne, Resten som røverle Romader. 3. hører nu til Pajjalikerne Bagdad og Basra, som have Navn efter de to vigtigste Stæber.

Iran kaldes man i videre Betydning den østlige og største Deel af det asiatiske Øsland, som strækker sig fra Induslandet til Mesopotamien, begrændet mod N. af Gindukush, Øslandet Khorasan, Albors og Armenien, mod S. af den persiske Bugt, og indbefattende det egentlige Persien, Afghanistan og Beludschistan; i indskrænket Betydning forstaaer man derved kun den vestlige Deel af hiint eller det egentlige Persien (s. d. A.). Elan. Aften, I. S. 288. Navnet 3. er taget fra Perferne, som kaldte deres Land saaledes i Modsetning til Turan (Tyrkelandet). — Frank Race, s. Folkestag.

Fravabdy, Flob i Bagindien, kommer fra Bjerglandet mod N. (dens Ubspring er endnu ikke bekendt), træder ved Staden Umerapura ned i Birma's Sletter og falder i flere Arme ud i Bugten ved Martaban (en Deel af den bengalske Bugt). Den er paa nogle Steder over 1 Mil bred og opfyldt med en Mængde Vær; i sit nedre Løb deler den sig i mange Arme, hentimod sit Udspring danner den et stort Delta, der, saa langt som Havets Flob gaaer op, er bevoget med tæt Underflod, hsiere oppe med Græs og afsprede hvide Træer. Flobens Hovedarm, Kanguhn, er seilbar og meget vigtig for Handelen.

Fribst. Stab i Gouvernementet Perm i Rusland, er bekendt ved den store Messe, som holdes hvert Aar i Februar Maaned. 4,000 Indb.

Frene eller **Cirene** var en Datter af Zeus og Themis, Frebens Gubinde og den yngste af Høraerne. Bespaaen opførte et pragtfuldt Tempel for hende i Rom. — Frene er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget d. 19de Mai 1851 af Hind i London. Den er den 14de efter den Orden, hvori de ere opdagede. Dens Middellastand fra Solen er 2,55 Jordbanerabier eller 53 Mill. Mile. Omsløbstiden om Solen er 1522 Dage eller 4 Aar 2 Maaned. Excentriciteten er 0,155, Banens Inclination er 9° 7'.

Frene, groff Keiserinde, fød i Athen, bræbte 780 sin Gemal Leo IV ved Gift, s. Byzantiske Rige, I, S. 824. Hun søgte ved Pragt og Glæds at bringe Folket til at glemme hendes tidligere Forbrydelser, men blev 802, da hun havde tilbudt Carl den Store sin Daand, fød for Thronen af Nicephorus og forviist til Lesbos, hvor hun døde i et Kloster 803.

Frensk kaldes den Videnskab, der gaaer ud paa at udbyene de Mofætninger, der ere opstaaede paa Religionens og Kirstens Gebeet ved en eensidig Uddannelse eller ved Misforstaaelse (s. Frene ell. Cirene).

Frenus, en Kirkeleerer i det 2det Aarh., Discipel af Polykarp og Papias, kom med en Colonie fra Lilleasien til Gallien, hvor han 177 blev Biskop i Lyon. Han døde 202, sandsynligvis som Martyr. Hans Hovedværk, „Adversus hæreses lib. V“, indeholder en Gjenbrivelse af de gnostiske Systemer. Hans Mindebag er den 28de Juli. — En anden F., Biskop i Syrien, døde som Martyr under Keiser Diocletian. Hans Mindebag er den 28de Marts.

Fretton (Henry), engelst General og Statsmand, fød 1610, spillede en Hovedrolle i de politiske Bevægelser under Carl I og viste sig, som Independenternes Ansører imod de kongelige Tropper, som en tapper og duellig Kriger. Som Medlem af den extraordinære Ret, der var nedsat for at dømme Kongen, havde han en væsentlig Indflydelse paa dennes Domfælselse og bred Cromwell til Dommens Udsærelse. Efter Republikens Oprettelse gik han som Stattholder til Irland, hvor Strækken for hans blodige Strengs-hed ligesaa meget som hans Seiervindinger snart bragte hele Den til Underkastelse. Fra Dage efter Americs Erobring døde F. d. 26de Novbr. 1651. Han var gift med en Datter af Cromwell.

Friarte (Juan), spansk Philolog og Stribent, fød 1702 paa Teneriffa, død 1771, forfattede

en Katalog over det kongelige Bibliotheks gamle Saandbriister, en latinist Grammatik og spanske og latinist Epigrammer. — **Tomás de I.**, spansk Digter, Broderisn af den Føregaaende, fød 1750 paa Teneriffa, død i Madrid 1791, ble mest bekendt ved sit bidaktistiske Digt „La musica“ og sine „Fabulas literarias“. Desuden skrev han Dramaer og oversatte endel fremmede Digte paa Spansk.

Iridos (Sværdblisiefamilien), en til de usfrøbladede Planter hørende Familie, ere Urter eller sjældnere Halvbuske med en ofte tusl- eller løgagtig Rodstol; Bladene torabede, fornede omfattende hverandre, sværd- eller linieformede, oftest tæt samlede ved Roden; Blomsterne tvæksnede med et overfædigt, 6-bleet Blomsterbælle, 3 Støvdragere, en 3-rummet Frugtkande og 1 Griffel med 3 ofte klubformige Ar; de store, smulksfarvede Blomster ere oftest samlede i et Ar eller en Klasse i Enden af Stængelen, sjældnere eenslige. Frugten er en Kapsel. Denne Familie er udbredt over hele den tempererede og halvtropistiske Zone; i størst Mængde findes de paa Caplandet. Ferilf høre Slægterne: Crocus, Gladiolus, Iris o. fl.

Iridium er det tungeste af alle hidtil kendte Metaller, idet dets Vægtfylde vistnok vil nærme sig til 23, naar det først lykkes at fremstille det i en fuldkommen tæet (smeltet) Tilstand, hved hidtil ikke er lykkedes, hvorfor ogsaa Angivellern endnu ere endel forskjellige (15—16 Gange tungere end Vand). Det opdagedes 1804 af Tennant i Platinet, hvormed det i Almindelighed forekommer blandet, idet det raare Platin gjem indeholder 1—5 Procent I. Det rene I. er et graahvidt Pulver, der antager en stærk Glæds ved Voleerflaalet; det er uoploselig i alle Syrer, selv i Kongevand, men ved Smeltning med Salpeter og Kali kan det iltes. Dette I. anvendes noget til Glas- og Porcelainmaleri som en sort Farve. En ringe Ovanthet I. blandet til Platinet skal gjøre dette haardere og mere uangribeligt af Syrer o. s. v., hvorfor man til enkelte Platinsager anvender en ringe Tilfætning heraf. Det har 4 Iteforbindelser.

Iris, en Datter af Theamus og Elektra, Søster til Harpyierne, var en jomfruelig Gudinde og ligesom Hermes Gudernes Sædedud; hun førte ogsaa de afsbde Uvinders Sjæle til Underverdenen. Symbolst fremtraadte hun i Regnbuen, der danner ligesom en forbindelsestræ mellem Himlen og Jorden. — I. er en af de smaa Planeter mellem Mars og Jupiter, den 7de efter den Orden, hvori de ere opdaget. Den er opdaget d. 13de Septbr. 1847 af Hind i London. Dens Middellastand fra Solen er 2,2 Jordbanerabier eller 49 Millioner danske Mile. Omsløbstiden om Solen er 1346 Dage eller 3 Aar 8 Maaned. Banens Excentricitet er 0,231, dens Inclination mod Ekliptika 5° 28'.

Iris, Regnbueinden i Diet, s. Os.

Iris (Sværdblisie), en til Familien Iridos hørende Planteflag, indbefatter Urter med sværdformede Blade og med store smulksfarvede Blomster med et 6-bleet Blomsterbælle, 3 Støvdragere og 3 store klubformige Ar, der gaaft sig: disse. Slægten har hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede Egne. I Danmark findes kun 2 Arter, af hvilke den ene I. spuria.

ved blaae Blomster, er sjelden, den anden bermod 1 pseudacorus, med gule Blomster, er mindelig ved Aa- og Søbredder. Rodstokken f. l. florentina og l. pallida, den saalabte Viol-od, indeholder en ætherisk, som Violer lugtende olie; den anvendes af Parfumeurer og i Lege-idenstaben. Ogsaa Rodstokken af den i Dan- mark almindelige Art (nægtie Kalmus) og flere andre Arter, som l. germanica og l. foetidissima, re officinelle. — De haardsøre Arter og Vari- eter af de egentlige Sværdsliier høre til de reest yndede frilandsplanter i Havenne, hvor e blomstre i For sommeren. De tribes bedst i a kraftig, ikke for tør og let Jord og formeres ed Veking og Frø. De Arter, der høre til egvæxterne, optages om Sommeren, for atter t lægges om Efteraaret. En af de skjønneste g interessanteste Arter er den halceboniske vørblilie eller den syrelige Enle i Sørgeslor. De kjælner Arter af denne Familie høre for- ørstedelen hjemme paa Cap, hvorfor de ogsaa mindelig betegnes som „capste Frider“; de saae hos os dyrkes som Potteplanter eller dog etmindste sikkes for Frost, og tribes bedst i a porøs Jord, der indeholder meget Kæ- ingsstof.

Iriferet kaldes Løi, som er sribet i forskjellige jarver, saaledes at disse ved umærkelige Afstyg- inger gaae over i hinanden, naanseet om Irife- ingen er fremdragt ved Sammenvævning af for- skjelligfarvede Traade eller ved Trækning. Man ar tryllede Løier og Tapeter med eensfarvede figurer paa iriseret Grund og med iriserede figurer paa eensfarvet Grund. Man har isørigt gaae en Decoration af Vordstokker og andre naa Metallager ved galvanisk at udfælde paa em et tyndt Lag Blyolie, der viser de tynde amelers Farve meget levende og spillende over hinanden. Dette kaldes Irifering, galvanisk Metallarvning, Metalodromie.

Iriff eller **Lorniriff** (*Fringilla canabina*), en finkær, er graa med brun Hæg, men Vryflet og a Deel af Hovedet hos Hanne ere om Sommeren lobrøde; det er en Træfagl, der synger meget sukt og ynder især Hør- og Hampesø. Dg- ra andre nærlaaende Finkærter benævnes I., Ex. Bjergiriffen (*F. montisringilla*), Østiriffen (*F. chloris*).

Irufft, russisk Goubernement i Sibirien, mgives mod V., N. og O. af Districterne keniseisk og Irufft, mod S. af Manschuriet g China (om det nørhvervede Amurland stal øre med hertil, er ikke bestemt). Det er bjerg- uldt Land med meget koldt Klima. I den ydige Deel ere Dalene stikkede til Agerdyr- ing, her avles Rug, Byg, Hamp og Hør; i Nidten findes uhyre Skovstrækninger, den nord- ige Deel er udyrket. Dvøagalen er betydelig; Jergene indeholde Gulb, Sølv, Kobber, Bly g Vælsstene; i den første Deel af Landet ere Jelsdyr Hovedproductet. I 3. løbe floberne ena og Angara og nogle af Amurs Rildesløder, ved S. er Søen Baikal. Befolkningen angaves or Aaret 1851 til henved 300,000 Mennesker.

Irufft, Hovedstad i Goubernementet af samme Raon (s. ovenfor), ved den nedre Angara, der vor den optager floben Irut, har lige og rede men ikke brøslagte Gader; dens fleste Huse re af Træ. Staden har endee Stoler og viden-

skabelige Samlinger og betydelig Handel med China. 24,000 Indb.

Irland, den ene af de to britiske Der i Atlanterhavet, er i sine naturlige og statistiske Forhold i Hovedsagen bestrener under England (s. ll. S. 670—71). — Den første Deel af I.s Befolkning, de egentlige Irer, ere af keltisk Op- rindelse og tale deels deres eget keltiske Sprog, deels Engelsk med irsk Betoning. Imod N. og N. O. hve endeel Englandsere og Skotlandere, som i ældre Tider ere indvandrede. Den episcopale Kirke er den herskende og har 2 Erkebiskopper og 10 Biskopper, der have meget store Indtægter; der er af Raon protestantiske Geistlige for hele Landet, og til dem ydes alle Tienkerne. Men da f. af Befolkningen er katolsk, eksistere deres Menig- heber oftest kun paa Papiret, hvorfor Embederne for en meget stor Deel ere Sinecurer. Dette unaturlige Forhold er en af Hovedsakerne til Irlandsernes Misforstaaelse, da de harnes over at maatte af deres fattigdom give Tienbe til en rigt lønnet Geistlighed, som de ikke have Noget at gjøre med, medens den katolske Geist- lighed, som staaer under 4 Erkebiskopper og 28 Biskopper, er knapt lønnet. Tienkerne maa derfor ofte inddrives ved Baabenmagt. — Svad der under „England“ er sagt om det høie Stand- punct, hvorpaa Agerdyrkning og Dvøagavl, In- dustrie og Nationalvelstand staae i det øvrige britiske Rige, gjelber ingenlunde saaledes om I., der selv med de i de sidste Aar unægtelig gjorde Fremstribt for en stor Deel endnu er Armobens og Udselbedens Land. Aarsagerne hertil ere for- skjellige, men ligge fornemmelig i Dens Historie (s. nedenfor) og i de ulyskelige sociale Forhold. Den første Deel af Jorden er i Geistlighedens og de store Godecieres Hænder, Antallet af Selveierbønder er ringe. Fine Eiere leve ydetsf sjelden i I., men fortære deres Indtægter anden- steds; herved drages Capitalerne ud af Landet, og Godernes Bestyrelse overlades til egennyttige Forvaltere. De saalabte Mellemmand (middle- men), for det Meste Indfødtte, overtage For- pagtningen af hele Tienboden, men udslykke dem saa til en Mængde Underforpagtere, som isølge det saalabte Conacre-System forpligte sig til at betale deres Afgift ved Dagarbejde. Paa denne Maade forshies Afgiften til en Størrelse, som efter Jordernes Tilstand ikke tillader Under- forpagterne at fortjene Mere, end der netop staaer til for at stasse dem det Nødvendige til Livets Opbold ved Kartotter og Havrebrød (ofte ikke engang det sidste). Ved denne Sordernes ubegrændede Udslykning og ved den Letsin- dighed, hvormed Irlandserne i en meget ung Albet indgaae Vgtestab, er den saa overorbent- lige Tilstagelse af Føllemængden bleven mulig, som har været en Hovedsilde til Uenigheden paa denne af Naturen fuldt saa rigelig som England selv udslyrede O. I Aaret 1712 havde I. en Befolkning af 2,100,000, i Aaret 1841 var den stegen til 8,175,000. Hertil kommer de kirkelige Forhold (s. ovenfor), Irlandsernes sjenbt- lige Stemning imod Englandsere, hvem de be- tragte som deres Undertryllere, og de heraf op- staaende ibelige Rivninger, og de endnu tilbage- blevene (thi afskillige ere opbevæde, s. nedenfor) uretsfærdige Lovbestemmelser, hvoreb Irlandserne hindres i at benytte deres Lands Kræfter og

høve sig til større Bestand; endelig den i mange Aar bestaaende Lovløshed og Giendommenes Uflidkerhed, Folkets af Armod og Undertrykkelse opstaaede Sløvhed og Forvildelse. Sit Høidemaal naaede Uendigheden i A. 1846, da Kartoffelsygdommen berøvede **en stor Deel** af Befolkningen dens eneste Næringsmiddel. Tusinder døde af Hunger og Mangel, trods Regjeringens og Privates store Opoffrelser for at hjælpe. Da begyndte en storartet Udvandring af Irlanderne især til Amerika, hvilken Regjeringen understøttede og befordrede, og 3.8 Føllemængde samt ved disse Aarsager ned til 6 1/2 Mill. Ved Overbefolkningens Formindskelse, Undervisningsvæsenets Forbedring (i Aaret 1833 fandtes her 789 National Schools med 107,042 Børn, 1853 derimod 5,023 med 556,478 Børn), Gjennemførelse af forskjellige Reformers og Foranstaltninger til Næringsvæsenets Udvikling og en bedre Benyttelse af Væns Hjelpekilder er Tilstanden i de senere Aar bestandsig gaaet fremad til det Bedre.

I. er deelt i 4 Provinsjer (Ulster, Leinster, Munster, Connaught) og 32 Shirer (Counties). Det repræsenteres i det engelske Parlements Overhus ved 28 Peerer og 4 høje Geistlige, i Underhuset ved 105 Medlemmer. I Spibens for Administrationen staaer den i Dublin residerende Lordlieutenant, hvis første Secretair afgjør de løbende Forretninger.

3.8 Historie. 3.8 ældste Beboere, Irerne, vare Kelter, nær beslægtede med Galerne i Østskotland. De levede stammemæssigt under arvelige Høvdinge og skulle især have levet af Dværgavl; Jorden benyttede og byrlede de i Fællesskab. Væns gamle Navn var Erin d. e. den vestlige; heraf dannede Ørakerne „Irerne“, Romerne Albemla, men i lang Tid kaldtes I. af Skribenterne Scotia major (Stor-Island). Romerne lærte først ved I. Agricola nærmere at kende Væns, men underkastede sig ikke samme. Om trent 490 abbredte Skotlenderen Patrick (Patricius) Christendommen iblandt Irerne. I. hjemtoges ikke af Folkvandringens Omvæltninger og Afsættelser, den blev tværtimod nu et Sæde for christelig Dannelse og Munkelærdom, hvorfra Missionærer udgik til andre Lande (s. Columbus, Allan o. fl.). Denne Ro forstyrredes i det 9de Aarh. ved Normannerne eller, som de kaldtes, „Normannerne“, Vikinger fra Danmark og Norge, som 851 anlagde det senere Dublin. Om trent 863 kom Normanden Diak hertil og gjorde sig til Konge over de øvrige Normanner samt tvang de Indfødte til at erlægge Skat; hans to Brødre lagde Grunden til Stæderne Limerick og Waterford. Fra den Tid herskede Konger i Dublin over Ostmannerne; Erobrere fra andre Lande underkastede sig af og til Dele af Væns (Magnus Barfod af Norge erobrede Ulster og Connaught). I Midten af det 10de Aarh. antog ogsaa de Danste (Ostmannerne) her Christendommen, og stillede 1152 paa Kirseforsamlingen i Drogheda den hele irske Kirke under Pavestolens Højhed. Væns var dengang for det Næste deelt i de 4 Kongeriger, hvorefter Provinsjerne endnu have Navn, og som stode under en Lehnsoverlone med temmelig indskrænket Myndighed; imellem dem herskede hyppige Krige. Da Dermoth med Til-

navnet Mac Murthard, Første i Leinster, frembedt sin Voldsomhed var bleven fordrren og; søgte Hjelp i England (1167), gav dette Henrik II en velkommen Leilighed til at udvide sit Herredømme til I. Han kom 1171 til I. med 4,000 Fodfolk og 400 Ryttere, indtog Dublin og det Resten af Leinstren, gav samme som Lehn til sine Baroner og indførte engelsk Ret o. s. v. i dette District (the pale, „Marken“). Grænsen. Ogsaa Robert af Connaught gav 1175 sin Nobsland mod Henrik, idet han beholdt den nordlige Deel af Væns men kun som Henricks statslige Vasal. Englanderne trængte nu stedse længere ind i Landet og bemægtigede sig samme. I. var i den Tid en sørgelig Stueplads for Uædragt, Vold og Forvirring. Da Robert Bruce havde sat sig paa Skotlands Throne, søgte irske Høvdinge hans Bistand; hans Broder Edward gif 1315 med en Døtt til I. og blev kaaret til Konge, men faldt i Kampen. Det glødenne Had mellem de to hævpende Nationaliteter, den irske og den engelske, brød ud i evige Fejder; i Aaret 1367 erklærede en Lov alle Irer for fjender kam forbød som Hæftræderi Giftermaal mellem engelske og irske Familier! Forsatningen, i hvilken nu de højeste Engländer tog Deel, til 1493 ved den saakaldte „Popningsact“ et nyt Grundlag, og Afhængigheden af England forøget; det irske Parlament turde kun med Stabsberens Tilladelse forsamle sig, og Lovforslagene skulde først forelægges Regjeringen. — Under disse Omstændigheder var endnu i Begyndelsen af det 16de Aarh. en stor Deel af Væns ikke bragt under England; Irerne levede efter deres gamle Forsatning i stor Frihed, og allerede af Had til Englanderne forbleve de i den katolske Kirke, da disse forlede samme. I. oplyndes 1541 til et „Kongerige“ (hidtil havde det været betragtet som et arveligt Lehn). Da Elisabeth efter 1558 arbejdede paa at indføre Protestantismen, fremkaldtes herved idelvis Opstand, af hvilke den betydeligste var den, som ogsaa O'Neill, Greve af Tyrone, 1595 forstod, og som underkastedes af Philip II i Spanien. Den dæmpedes først 1599 af Lord Mountjoy, som ogsaa gjorde Ende paa en ny Opstand 1601. Derpaa fulgte Confiscationer i Masse af Irlanderens Gødsler, som forlehnedes til Engländer, og fra 1608 var næsten hele Væns underleant. Den første Regent, som søgte at vinde Irlanderne ved Reformers, var Jakob I; han indførte engelsk Ret, erklærede alle Beboere af I. for frie Borgere og lod det første Nationalparlament der repræsenterede hele Væns, sammentræde 1615 (dog maatte Katholiker ikke have Sæde heri). Smidertid foretog ogsaa han store Confiscationer. Under Carl I og efter hans Død udbrød flere Gange Opstand, hvis Niemand var deelt at løsrive I. fra England, deels af Henrik Kongen mod det engelske Parlament, og 1641 blev over 40,000 Protestanter myrbede (s. Carl I). Endelig landede Cromwell 1649 i I. og undertvang Iren ved blodig Strængbet; 20,000 fangne Irer blev sendte som Slaver til Vestindien, 40,000 Andre udbandrede, og Cromwell tænkte paa at deportere hele Folket til Vestindien; siden vilde han slutte det til den irske Deel af I. og besolke Resten med Englan-

ere. Denne Plan kunde han vel ikke udføre, men Gumbredetufinder af de uhykelige Irlandsere vankede dog huusvilde omkring i Skove og Moser. Under Carl II standfede Religionskræftene, men protestantiske Englandsere besat dog de fra katolske Irlandsere tagne Ejenomme. Jakob II's Thronbestigelse valte stor Bløde hos Irlandserne. Efter sin Affattelse 688 kom han Aaret efter til I. med et 5,000 Nd. stærkt fransk Corps, som snart forveges ved over 30,000 Irlandsere. Men Wilhelm III røbede 1690 ved Boyne, og Aaret efter var Irlandsen tuet; Mange gik i Landflygtighed, og de Jakobs Tilhængeres Gudsor konfiskeredes. Jakob II havde derimod prosciberet 2,400 protestantiske Gudsere!. Til Dynastiets og Protestantismens Opretholdelse imod Stuarternes og Katholikernes Planer bandede sig nu især i Staderne de under Navnet „Drangemen“ ejendte religiøs-politiske Foreninger. Imod katolikkerne toges den ene haarde Forholdsregel efter den anden. Ifølge de saarlade Penal-laws maatte de høiere katolske Geistlige råde Landet, de lavere ikke vise sig udenfor deres Grevskab; katolsk Underviisning og offentlig Substjeneste blev forbudt, Katholiker kunde verken beslade offentlige Embeder eller erhverve Grundeidendom (en Katholik maatte ikke ride paa en Hest af høiere Værdi end 5 Skr!) o. desl. 727 mistede Katholikerne endog Stemmeret ved parlamentsvalg. Disse Undertrykkelser nærede Irlandsernes Had, og Grundtierens Haardhed resulterede i lovløse Handlinger, natlige Dersalb ved Mord og Plyndring af de hemmelige Foreninger, som den fortvilede Befolkning stiftede for at hevne sig paa sine Undertrykkere (c. 1760 optraadte saaledes „Whiteboys“, de hvide Drænge, der i bare hvide Skjorter over bæres Klæder). I Formidelse indtraadte først i Landets Besiddelse ved den nordamerikanske Opstand, da rygten for en fransk Invasion gav Anledning til Dannelse af et frivilligt Corps (Irish volunteers), der snart voksede til 50,000 Md.; nu ilte Folket sin Stykke, og fra alle Sider forngtes Reformere. For at forebygge en almindelig Opstand maatte England da give efter (1782); Popningsacten afflagedes, det irske Parlament blev selvstændigt, Katholikerne fik Ret til at erhverve Grundeidomme (dog under Form af „forpagtning paa 999 Aar!“), til at oprette skoler, holde Substjeneste o. M.

Den franske Revolution fremkaldte naturligvis ogsaa i I. stor Bevægelse. I Novbr. 1791 anned sig „de forenede Irlandsers Forbund“ i forlangt 1792 Rigeberettigelse for Katholikerne. Man søgte at stille dem tilfredse ved nogle Concessioner, men stred efterhaanden til Nædbelse af Magt for at forhindre Lens overvælde. En fransk Hær landede 1795 under General Hoche, men maatte vige, hvorpaa Krigen proclameredes over hele Len. Forbundet aabte da atter sammen og talte allerede over 100,000 Md. Medlemmer, da Regjeringen opbagede det. Der udbrød nu Opstand paa flere Steder, en en stærk Militærmagt dæmpede dem ved enrettelser i Masse, og de Franfises gjentagne angangsforsøg mislykkedes. I dette Aar mistede over 30,000 Mennesker af Befolkningen livet. Regjeringen besluttede nu at forene

det irske Parlament med det engelske og satte dette igjennem (d. 26de Mai 1800), deels ved Trusser deels og fornemmelig ved Besluttelser. — Da det ikke lykkedes Pitt at sætte Katholikernes Emancipation igjennem, saa bandede disse 1802 den store katolske Forening (Catholic Association), imod hvilken Orangerologerne udfølede en forøget Virksomhed. De gamle Rivninger vedbleve saaledes og tilløge i Hestighed, da Wellington 1827 var kommen i Spidsen for Regjeringen. En ny Borgerkrig truede med at bryde ud, da Regjeringen besluttede at forekomme samme ved en stor Indrømmelse: Katholikerne fik 1829 lige politiske Rettigheder med Protestanterne (s. Emancipation). Fra nu af rettede D. O'Connell, den katolske Forenings Formand, sine Bestræbelser især paa Affattelse af Lenberne til den protestantiske Kirke, og da dette fandt Modstand, blev Unionens Opløsning løsnet, til hvilket Niemed Repeal Associationen stiftedes. Herved fremstodtes atter stor Gjæring og Urolighed; imod den opstaaende Ustikkerhed for Liv og Eienbom udfæstedes en Evangelsbil, som udbødte Forbittentens Myndighed og undgrættedes ved en stærk Militærmagt. Selv Whigpartiet optraadte imod Repealbevægelsen og satte O'Connell under Tiltale (1844). Denne feberagtige Uro med Møder, Ræmpepetitioner o. s. v. vedvarede indtil 1845—46, da Misvæxt og Kartoffel sygdommen 1846 indtraf (s. ovenfor) og for en Tid hændte Opmærksomheden alene paa Diebliffets Trang. Bevægelsen i 1848 maatte nødvendigvis ogsaa virke paa I.; dog var der mere Ophævelse og Pral end indre Stykke i de af „det unge I.“ begyndte revolutionære Foretagender; Anførerne Smith O'Brien, Meagher o. A. bleve deporterede, og de partielle Opstande, som hist og her udbrød, dæmpedes uden spænderlig Modstand af Militæret. Ubværingen har siden formindsket Overbefolkningen og Høden, men Gjæringen er langtfra endnu ganske ophørt.

Hovedkilder til I's Historie ere: O'Connell „Rerum hibernicarum scriptores veteres“ (4 Bd., 1814—26); Coy „Hibernia Anglicana“ (1689—90). Nyere Værker ere: Feland „The history of I.“ (1773, ny Udg. 1814); O'Driscoll „History of I.“ (1827); Moore „History of I.“ (1835); Benedey „Irland“ (1844); Beaumont „L'Irlande sociale“ etc. (1839); G. B. Wilkinson „Repeal“ (1849).

Irlandsf Mos, s. Caraggen.

Irmensoile (Irminul, Ermenul) kaldtes hos de gamle Scytere et Afgudsbylde, en hoi Klobes eller Spile (Udsæendet af samme angives forskjellig), som stod i en hellig Lund etsteds i Vestphalen ikke langt fra Weser, og som odelagdes af Carl den Store 772. Navnet's Bestyrdning og Oprindelse er ubid (Mogle satte det i Forbindelse med Armin eller Hermann).

Irvinger (S. S. G.), dansk Oberst og Brigadecommandeur, født 1798 i Wilster, blev 1818 Secondlieutenant og 1816 forsat til Dronningens Livregiment i Glimstoft, hvor han med stor Iver studerede Krigshistorien og arbejdede for sin egen og Undergrines Udbannelse i alle Vaarsvæver. Det lykkedes ham derved at vinde sine Forsattes og tilsidst Kong Frederik VI's Interesse for Infanteriens bedre Udbannelse i

Dajonettens Brug, og han kaldtes endelig 1827 til Kjøbenhavn, for i Forbindelse med Gymnasidirecteur Nachtgall at udarbejde et nyt Reglement for denne Tjeneste. J. foretog 2 Gange Rejser til Udlandet, hvor han gjorde sig bekendt med fremmede, især de preussiske, Militær-Institutioner; 1840 udnævntes han til Capitain i Generalstaben og Adjutant hos Kong Christian VIII og blev tillige Medlem af den Militærcommission, der skulde udarbejde en ny Plan for Armeens Organisation. J., der 1848 var bleven Oberstlieutenant, var i Slutningen af 1848 og Begyndelsen af 1849 Bataillonscommandeur og deeltog som saadan i Forsvaret og Udsaldene fra Fredericia; 1850 blev han Oberst og førte i Slaget ved Isted den 6te Brigade mod Sjendens Centrum. Græmmelse over Dyrret 1848—50 i Høstene, til hvilken Landsdeel han tidligere havde været knyttet ved saa mange Baand, bidrog vistnok til i hans sidste Dage at hidføre en Sindssyggdom, der 1854 endte hans før saa virksomme Liv.

Jrnerius var den første berømte Romerretslærde ved Universitetet i Bologna (omtrent 1120) og egentlig den fra hvem Romerretsstudiets Gjenopvaagen for Alvor i hele Europa først kan dateres. Han var Førgjænger for den under Navn af Glossatorerne kendte Skole af Retslærde i Bologna (s. Møster).

Jrolesere (Iroquois) er det fælles Navn for en Gruppe af Indianerstammer i Nordamerika, der ved Europæernes Ankomst til disse Egne beherskede den store Landstrækning, som omtrent begrænsedes af Atlanterhavet mod N., Mississippimod B., og imod S. strakte sig til en Linie fra Cap Hatteras til Ohio's Munding, mod N. indtil op imod St. Laurentsfloeden. De bestode af to Hovedafdelinger, en nordlig og en sydlig. Den nordlige bestod after af en østlig Afdeling eller de egentlige J., nemlig de 5 Nationer Mohawkerne, Oneida'erne, Onondaga'erne, Canuga'erne og Seneca'erne, og en vestlig, Huronerne (s. d. A.). Til den sydlige Afdeling hørte bl. A. Tuscarora'erne, hvis Levninger 1714—15 udbandrede fra Nord-Carolina og bleve optagne den „6te Nation“. J. vare skredne videre frem i Agerdyrkning, Forsærbigelse af Vaaben o. dsl. end de fleste andre Indianere; de lærte hurtig af Europæerne afskillige Færdigheder og navnlig Brugen af Ildvaaben, hvorved deres Deeltagelse i de Franckes og Engellskes Krige blev af forøget Betydning. Levninger af disse forbum mægtige Nationer findes paa engelsk Gebeet endnu i Canada og omkring de store Søer; i de forenede Stater ere de ved List og Vold blevene flyttede B. for Mississipp, hvor deres Antal stærkt aftager.

Jrradiation kaldes det Phænomen, at Lysindtrykket i Diet synes at udbrede sig til Siden. Betragter man en lys og en mørk Gjenstand, der ere lige store og lige langt borte, vil ikke desto mindre den lyse Gjenstand synes større end den mørke. Det lader dog til, at J. er umærkelig, naar man betragter Gjenstandene i en Afstand, hvori de kunne sees ganske tydelig. Den er kjendelig ved Maanen kort efterat Nyet er tømt; men mærkes ikke i en Afstand af 8 til 10 Tommer fra Diet. — J. er i Physiologien Benævnelsen for en saadan Virksomhed i Or-

ganismen, der سراaleformig udbreder sig fra en enkelt Sted eller Organ. Især forhaaer man ved J. Udstraaing af Nervovirkombeden efter Nervernes Udbredning fra deres Midtpuncter.

Jrrational (lat.) kaldes i Mathematiken en Størrelse, som ikke rnsigtig lader sig udbrække enten ved hele Tal eller Brøker, f. Ex. de flaae Rødder ($\sqrt{2}$, $\sqrt[4]{2}$ o. s. v.), de fleste Logaritmer, sinus, cosinus o. s. v. Irrationale Tal og Størrelser kaldes ogsaa incommensurable, nemlig med Eenheden.

Jrrigation kaldes i Helbredelseslæren en saadan Befugtning af en Legemsdeel med et Vædske, at denne stadig tilføres et i en uafbrudt Strøm ned over Delen. Irrigator, et heraf bestemt Instrument.

Jrritabilitet er i Physiologien Udtrykket for den Egenkab hos de levende Organismer, ved ydre Indtryk at kunne lide Modificationer i deres indre Væsen og Virksomhed, altsaa i det Hele deres Evne til at lade sig paavirke. Den indvirkende Factor kaldes Irritamentet, denaet Virksomhed er irriterende, irritativ, og Tilstanden, den fremkalder i Organismen, er Irritation. Indenfor det Normales Grændser betegner J. de enkelte Vævs og Organers Evne til at lade sig sette i Virksomhed paa den dem egne Maade, saaledes Musklernes J. deres Evne til at velttes til Sammentrækning, Nervernes til at lade Sandfæindtryk o. s. v. Men er Irritamentet usædvanligt, eller indvirker det for længe eller paa anden uhensigtsmæssig Maade, saa bliver Irritationen sygelig, og saaledes er det, at de allerfleste Sygdomme kunne antages for en videre Udvikling af en oprindelig Irritation, og altsaa for en Følge af Organismens J.

Jrving (Eddard), Stifter af en efter ham benævnt religiøs Sect, født d. 15de Aug. 1792 i Annan i Skotland, blev 1822 ansat som Præt ved den stoffte Nationalkirke i London. Han kom til den Overbeviisning, at den apostoliske Kirkes overordentlige Naadgaver kunde og maatte fornyes ved Bøn og Tro, og snart begyndte ibetmindste Tungetalens formeentlige Sect i usorfaaelige Sprog- og Talemaader, eraltret Ubraad og Spaadomme at indfinde sig ved enkelte Medlemmer af hans Menighed. Hans Kirkes Presbyterium afsatte ham nu fra hans Embede (1832), og den stoffte Generalsynode ercommunicerede ham (1833). Ansede Bannet, blandt hvilke især en rig Banquier, den senere Apostel Drummond, toge sig da af ham og satte ham ifland til at stifte en ny Kirke. Han døde d. 7de Septbr. 1834. Hans Tilhængere kaldes Jrvingianere. Apostolembedets Fornøjelse er Fævepunctet i deres Lære. Efter flere fornyede Forsøg lykkedes Kalbelsen af 12 Apostle ved Hjælp af Propbeter, der opstode med udbommelig Oplysning. Af Apostlene indvædedt Evangelister og Sybter eller Engle, og maet hver af disse sidste saae 6 Vædske og ligesaa mange Dialoner, saa at enhver Menighedt Gæstlighed bestaaer af 18 Personer, som er 26 billede af Christus og hans 12 Apostle. I London bannede der sig 7 Menigheder som 26 billede af de 7 apotalypstiske Menigheder (Jakt. 1, 20). I Forgjængen for deres nye Aakens ringer staaer Forjættelsen om Herrens umiddel-

ire, nærførelse og Ojenkomst. Med stor Tilbedselighed paasøgte de i Begyndelsen, at Ingen Deres vilde bære, men Alle oplevede de sidste Ings Komme. Men siden Døden har bortrevet lere, endog af deres Apostle, hedder det blot, de allerede ere fødte, der skulle opleve Fremtidens Tid. Deres første offentlige Fremvæben stede 1836 ved en apostolisk „Skrivelse til Patriarkerne, Biskopperne, Reiserne, Konerne og Hærerne af alle Nationer blandt de øste“, der blev tilsendt Paven og de meest af de andre, til hvem den var rettet. Siden den Tid drive de deres Missionsværk mere aabent, men henvende sig kun til de lærere Troende, til hvis Samling og Frelse de antage sig at være udsendte. I England med de i Begyndelsen mange Tilhængere, men bevægelsen synes nu der at have lagt sig. I Nordamerika have de stiftet et Par Menigheder. I Tybftland og Schweiz missionere de med held; de have der vundet nogle ansete Theologer (Carl Rothe, Albert Köppen og Henrik Hierich) og stiftet Menigheder i Berlin, Stettin, Basel o. fl. St. I Danmark har en af deres mestefte Forfattere, den i Danmark fødte, men Tybftland og England bannede Charles Johnson ved nogle Smaa skrifter virket for deres Udbredelse, faa vidt vises dog hidtil uden Held. Irvingianerne udmærke sig forbeholdt fremfor andre Secterere ved Mildhed og Sagtmodighed vrenet med lærd og religiøs Ålvor. Irvingianismen har et litterært Organ i det i London kommende Tidsskrift „The morning watch“. (Sg. Gud: „Irvingianismens Betydning i or Tid“ (1859).

Irwing (Washington), nordamerikansk Forfatter, født d. 3die April 1783 i Ny-York, uderede først Løvsyndighed, reiste for sin Helheds Skyld til det sydlige Europa, kom 1806 tilbage og beskæftigede sig nu alene med litterære Syssler; allerede tidligere havde han under lævnet Jonathan Oldstyle frevet Artiller i den ene af hans Brødre udbiønte „Morning-Chronicle“. Hans første selvstændige Værk var History of New-York by Diedrich Knickerbocker“ (1809), en komisk, med megen Humor og original Satire udført Skildring af de første kolonistens Sæder og Historie, som gjorde overrødentlig Lykke. Kort efter associerede I. sig ved sine Brødre og reiste efter Freden 1816 til Europa, da Handelskrisen ødelagde Husets Formue, hvorfør I. søgte Hjelpefilder i sin Pen. Han udgav „Sketchbook of Geoffroy Crayon“ (1820), Jagttagelser fra sine Reiser, som ogsaa blom i England, hvor I.'s Værker vare ligesaa populære som i hans Hjem. Under et Ophold i Paris frev han „Bracebridge-Hall“ (ubl. 822), Skildringer af Landslivet i England; efter et Ophold i Dresden og Paris udgav han 1824 London sine „Tales of a traveller“. Ifølge indbydelse af Everett, begang nordamerikansk Besand i Madrid, begav han sig (1826) derhen for at oversætte nogle nylig fundne vigtige Acteplyer til Columbus's Historie og Reiser. Istedet for at oversætte disse benyttede han dem til sine istoriske Værker „History of the life and voyage of Chr. Columbus“ (1831) og „Voyages and Discoveries of the companions of Columbus“. In anden Frugt af den ham givne Frihed til

at kjennte de spanske Arkiver var hans „Chronicle of the conquest of Granada“ (1829) og de senere Arbejder „Alhambra“ (1832), „Legends of the conquest of Spain“ (1835) og tilbeds „Mahomet and his successors“ (1849—50). I Aaret 1829 reiste I. til England, hvor han var bleven udnævnt til Secretair ved det nordamerikanske Gesandtskab, gik 1832 tilbage til sit Fædreland og blev der modtagen med stor Begeistring. Endnu samme Aar gjorde han en stor Udflygt mod B., og bestyre derefter ogsaa fædrelandste Egue i sine „Tour on the Praries“ (1835), hvorpaa fulgte „Abbotsford and Newstead Abbey“ (1835), „Astoria“ (1836, Skildring af en c. 1810 foretagen dristig Expedition til det stille Hav), „Adventures of Captain Bonneville“ (1837). Fra 1842 til 1846 var I. Gesandt i Madrid; siden levede han i landlig Stilhed ved Søndensfjeldens Bredder og udgav „Chronicles of Walkers Roost“ (1855), en Samling af tidligere enkeltvis udbiønte Fortællinger og Skizzer, samt „Life of G. Washington“ (1855—59, 6 Bd.). I. døde d. 30te Novbr. 1859 i Boston.

Isaac, Abrahams og Saras Søn, der blev kjendt dem, da de allerede vare bleve gamle, skulde af Faderen offers paa Moria Bjerg, men undgik denne Skjebne ved Guds Foranstaltning. I. var af en mild og blød Charakter og drog som Nomade omkring paa Kanaans og Philistinas Græsgange. Ved Giftermaal med Rebekka fra Mesopotamien vedligeholdt han Forbindelsen med sin Faders Fædland. Han blev Fader til Tvillingbrødrene Esau og Jakob, og den Sidnævnte tilligemed I. og Abraham betegnes fortrinnsvis ved Navnet „Patriarker“.

Isabella af Danmark, af Parma, af Portugal, af Savoie, s. **Isabets**.

Isabella, Dronning i Castilien 1474—1504, født d. 23de April 1451, en Datter af Kong Johan II, gift med Ferdinand den Katolske af Aragonien, døde d. 26de Novbr. 1504; forresten s. Ferdinand den Katolske, Castilien, Columbus.

Isabella II (Maria Luise), Dronning i Spanien, født d. 10de Octbr. 1830, en Datter af Ferdinand VII og hans 4de Gemalinde Marie Christine, fulgte isølge den pragmatiske Sanction (s. Ferdinand VII) d. 29de Septbr. 1833 efter sin Fader paa Thronen, medens hendes Moder førte Regentsskabet, og Borgkrig (s. Carlos, Don) 1833—40 hærjede Landet. Endronningen maatte d. 10de Octbr. 1840 stratræde, hvorpaa Spartero blev Regent og Arguelles I.'s Formynd. Spartero styrkedes 1843, og Dronningen blev i Novbr. s. A. erklæret myndig, hvorpaa hendes Moder kom tilbage. Efter lange diplomatiske Forhandlinger om I.'s Formaling, især mellem England og Frankrig, giftede hun sig d. 10de Octbr. 1846 med sin Fæsters Frants d'Ass Maria Ferdinand, af hvilket Ægtefælss fødtes 2 Døtre og (d. 28de Novbr. 1857) en Søn Alfonso, Prinds af Asturien. I Febr. 1852 stede et Attentat paa Dronningens Liv ved en Præst, Martin Marino, hvilket gav Anledning eller Paasub til reactionaire Forholdsregler, som atter fremkaldte forskjellige Opstande o. s. v. Ifølge en af O'Donnell o. A. ledet Revolution blev Spartero 1854 sat i Spidsen for Regjeringen, og Dronningens Moder maatte forlade Landet. 1856 kom Narvaez atter til Roret,

Aaret efter styrtebes han, og Ministeriet har siden flere Gange stiftet Medlemmer (s. Spaniens Historie). Stridigheder med Marokko førte til en Krig, som efter flere Seire og Erobringen af Tetuan endtes ved en for Spanien fordelagtig Fred (April 1860), omtrent paa samme Tid som Oreo Ortega, Generalcapitain paa de baleariske Øer, gjorde et ubefindelig og aldeles mislykket Forsøg paa at fremkalde en carlistisk Opstand i Valencia, hvor han fra Malorca gjorde Landgang. Ortega blev stude, og flere andre Executioner foretoges, hvorpaa J. udstedte en almindelig Amnesti. Den legitime Thronprætendent, Greven af Montemolin, og hans Broder Don Fernando (to af Don Carlos's Søner), som havde ledsaget Ortega, bleve fangne, men efter saa Ugers Forsøb frigivne, inoeb at de anerkjendte J. og gjorde Afstaaelse paa deres formentlige Rettigheder til Spaniens Thron.

Isabey (Jean Baptiste), fransk Portraitmaler, født d. 11te April 1767 i Nancy, blev Elev af David for at uddanne sig til Historiemaler, men Omstændigheder toang ham til at hellige sig Portraitet. Navnlige ere hans Portraiter af Napoleon berømte. Han døde i Paris d. 18de April 1855. Hans Søn Eugène Louis Gabriel J., fødte 1807 i Paris, er Elev af sin Fader og har gjort sig berømt som Marinemaler.

Isaac er Navnet paa tvende danske Kunstnere, Søner af Agent Jac Peters i Helsingør (død 1614). Peter J., født i Helsingør 1569, lærte Malerkunsten i Nederlandene af J. v. Aken og levede siden i Amsterdam omtrent 1606—7. Han blev senere Christian IV's Maler og har portraiteret Kongen flere Gange; blandt hans andre Arbejder var en „Maria Bebudelse“ i Frederiksberg Kirkes Vedestol, i den Tids noget conventionelle nederlandsk Stil. Fra 1614 til 1625, da han døde, var han Agent i Helsingør. — Jac S., den anden Broder, har arbejdet i Ulandet, i München 1620, i Venedig 1622, og blev senere brugt meget af Christian IV. Den Igl. Malerisamling i Kjøbenhavn har to anseelige Billeder af ham, „Et fyrstelig Gæstebud“ og „Allegorie paa Dreflund“. En tredje Broder, i Alther mellem de nævnte, er den, som under Navnet Pontanus har skrevet en Danmarks Historie paa Latin (jfr. Myrups „Litt. Lex.“).

Isafford er en Fjord og Handelsplads i det nordvestlige Island.

Isambert (Francois André), fransk Retslærd og Politiker, født den 30te Novbr. 1792 i Lunay i Dep. Eure-Loire, opnaaede stor Berømmelse som Advocat, og indtog til forskjellige Tider en fremragende Stilling i Deputeretkammeret og senere i Nationalforsamlingen. Han er ogsaa Forfatter af flere ansete juridiske Værker, og har navnlig gjort sig fortjent ved sin „Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789“ (29 Bb., 1821—33). J. døde den 18de April 1857.

Isanomale Linier. Varmen paa Jorden aftager i det Hele taget fra Equator henimod Polerne, men langtfra med en saadan Regelmæssighed, at alle Steder, der ligge i samme Afstand fra Equator, have den samme Varmegrad. Middeltallet af alle de Steders Varme, som ligge under samme Bredegrad, giver den

til denne Brede svarende normale Varmegrad; de Steder, paa hvilke Varmegraden er høier end den normale, ligge altsaa under gunstige, de, for hvilken den er lavere, under ugunstige Forhold. Forskjellen imellem et Steds virkelige Varmegrad og den til Bredden svarende normale kaldes Stedets Anomalie eller dets thermiske Anomalie. Drager man paa Kortet en Linie igjennem alle de Steder, som have den samme Anomalie, kaldes en saadan Linie en Isanomal. Man kan naturligvis danne saadanne J., der gjælde for hele Aarets Middelvarme eller for de enkelte Maanedes. Det er Dove, der først har konstrueret disse Linier, der meget bidrage til at lyste Lyset over Varmens Fordeling paa Jorden. Det viser sig derved, at det vestlige Europa ligger under meget gunstige Forhold, medens Nordamerika og Sibirien ligge under ugunstige, ligesom at der findes Steder paa Jorden, der for en Deel af Aaret ligge under gunstige, for en anden Deel under ugunstige Forhold.

Isar, Flod i Tydskland, udspringer i Tyrol, strømmer med rindende Isb gjennem Ebbbiaien forbi München og Landshut og falder efter et Løb af 40 M. i Donau.

Isarnus, en Franskmænd eller Italiener, var Erkepræst i Carcassonne og blev som pædagog Nuntius sendt til Danmark i Erkebiskop Jens Brands Sag, blev derpaa Erkebiskop i Aiga, og 1302 af Pave Bonifacius VIII udnævnt til Erkebiskop i Lund, hvor han ankom i Okt. f. A. 1303 reiste han til Rom for at bræde Pallium og blive indviet. Han døde d. 18de Septbr. 1310 og ligger begravet i Krypten under Lunds Domkirke.

Isatis (Raid) er en til de Korsblomsrettede Familie (Crucifera) hørende Planteslægt; en eller toaarige Urter med spredte, næsten halvrandede Blade, hvis nederste Deel er hjerte- eller spydførmig og omfatter Stængelen. Blømfærne, som have 4 Bager- og Kronblade og 6 Støvdragere, af hvilke de 4 ere de længste, er smaa, gule og samlede i Klaser i Spidien af Stængelen og Grenene. Frugten er en nærspringende, sammentrykt, omvendt æg- eller kileformig, hængende Stulpe. De have hjemme i det østlige og sydlige Europa og Mellemøsten. I tinctoria, der har hjemme i Østeuropa, dyrkes for Rodens Skuld, der leverer et blaat Farvestof, ligt Indigo.

Isaurien kaldtes et Landstak i det Sydlige af Lilleasien imellem Pamphylien og Cilicien; Beboerne vare berøgtede som Svøvere og forbandt sig 87—84 f. Chr. med Mithridat mod Romerne; 67 f. Chr. bleve de slagte af Pompeius. Endnu i det 5te Aarh. e. Chr. indtog de Seleucia, men forsvandt derefter af Historien. Lærd Hovedstak Isaura, i Nærheden af Laurus, ligger nu i Ruiner.

Isbeene, Stammenet (os pubis), kaldes i Anatomien det forreste af Beckenets Knokler, der i Forbindelse med samme fra den anden Side danner Stambuen (arcus pubis).

Ischia, Ø i Middelhavet ved Indløbet til Bugten ved Neapel, 1½ □ M. stor med 25,000 Indb., er bjergfuld og af vulkansk Oprindelse, og har mange varme Kilder. Forbunden er meget frugtbar og frembringer fortreffelig Vin og Frugt. Dens højeste Bjerg (høved 2,500 f.)

en ubslukt Vulcan. Hovedstaden er Ischia, m er befestet og har 5,500 Indb.

Ischias, Høstemeerte, er en egen neuralgisk Sygdom, der bestaaer i Smerter langs Udledning af den store Postnerve (N. ischiadicus).

Isfæl, Flette i en romantisk Egn i det saarlte „Salzammergut“ i Østerrig, har Saltærter og Saltflidbade. Om Sommeren oplyder Søffet sig sundom her. 3,000 Indb.

Isfurte, Vansteligbed ved Urinladningen, n skyldes mangelhaande Sygdomme i Urinledene eller nærliggende Organer.

Isebrand (Wolf), s. Dufens-Dawels-Verck.

Isefjord Hjører sig fra Kattegattet ind i det ørdlige Sjælland; Indløbet mellem Korshage og Spodsbjerg er $\frac{1}{2}$ M. bredt og 11 F. dybt. at indenfor Mundingen afsætter den mod N. en lange, smalle og kun libet dybe Koeskibeord. Den vestlige brede Deel beholder Navnet I. og deler sig igjen i Holbækfjord, med ramnæs-fjord S. for Den Durs, og Kammeord, hvilken sidste strækker sig langt ind mod B. Iser, Flob i Bøhmen, udspringer paa Rieungebirge og falder i Elben.

Iføre, Flob i det sydsørlige Frankrig, udringer i en Øside af 6,600 F. paa Bjerget seran i Savoien, løber mod S. ind i Frankrig og falder efter et Løb af 41 M. ovenfor Valence i Rhône. Kun en ringe Deel af den seilbar.

Iføre, Departement i det sydsørlige Frankrig, ngivet af Sardinien og de franke Depp. Ain, Rhône, Loire, Ardèche, Drôme og Dore-Alerne, indtager et Fladeindhold af 153 □ M. ted 604,000 Indb. Det er overalt Bjergland g især mod S. D. oplyst af høie Sidaelper ed ubstrakte Østsehere. I Dalene avles Korn, Min, Frugt, Hør og Hamp. Dvægs og Silse- vder er ligeledes betydelig. Af Mineraller ndes Jern, Bly, noget Sølv (det eneste Sted Frankrig), Svovl, Alun o. M. Industrien er vrende og gaar især ud paa Fabrikation af Metalvare; desuden findes Handls- og Papi- rbriker, Silke- og Bomuldsmanufacturer, Dite- veller. Hovedstaden er Grenoble.

Iserlohn, Stad i den preussiske Provinds Westphalen, har Fabrikation af Jern-, Staal- g Messingvarer, nogle Silke- og Bomuldsma- nufacturer og levende Handel. 14,000 Indb.

Isidorus Hispaniensis, Biskop af Sevilla (His- palis), den berømteste Forfatter i det 7de Aarh., ødt i Carthagena i Murcia, blev Biskop 600 g døde 636. Som theologisk Forfatter har an især virket ved sit liturgiske Skrift „De celestiasticis officia“ og ved Skriftet „Sen- entiarum de summo bono libri III“, der er n Sammenstilling af de ældre Kirkefæres Lanter over Moral og Dogmatik. Af Historien ar han gjort sig fortjent ved et Værk om de østlige Konger. Den under hans Navn offentlig- gjorte Samling af Kirkelove („Collectio cano- num et epistolarum decretalium“) hidrører ta en senere Tid. Det er denne Samling, er er bleven bekjendt under Navnet de isidoriske, g senere, efterat man havde opdaget Forfals- lingen, under Navnet De pseudo-isidoriske Decre- taler. Den subscantigste Udgave af 3's Vær- er er af Faustina Arevali (1797—1803).

Isidorus Pelusiotæ, født i Alexandrien, le- vede som Munk i Pelusium i Nedre-Egypten og døde omtrent 450. Han tvrede for Munk- dømmet og streng Afstese og badlede Geistlig- hedens Sæder. Hans Breve ere af Bigtighed for Kirkehistorien og Ergeesen. Sigu. Nie- meyer, „De Isidori Pelusiotæ vita, scriptis et doctrina“ (1825).

Ifling, en Flynderart, s. Glette. — **Flaa-Flug**, en anden nærtstaaende Flynderart (Platessa liman- doides).

Ifis kaldtes en ægyptisk Gudinde, der frembyder flere Sammenligningspuncter med Grækerne Demeter; hendes hieroglypphise Navn var Hes eller His. Hun saavel som hendes Gemal Dfiris høre til den ældste ægyptiske Gudeflægt. Hen- des berømteste Tempel vare i Dendera og Memphis. Fra Egypten udbredte hendes Kultus sig til Grækenland og Rom. Hun af- bilbes i Almindelighed med en Solstive mellem to Køhorn. — Ifis er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, den 42de efter den Orden, høori de ere opbagede. Den er opdaget den 23de Mai 1866 af Pogson i Oxford. Mid- delastens Eccentricitet er 0,200, Baneplanets Inclination mod Elliptikas Plan 8° 35'.

Ifis, s. Ledtoral.

Ifistablen (mensa Isaca, tabula Bembina) er Navnet paa et ægyptisk Mindesmærke, der be- staaer af en firkantet Kobbertavle, hvis Hoved- figur er en siddende Isis. 1527 kom den i Cardinal Bembo's Besiddelse; nu findes den i det ægyptiske Museum i Turin. Veneas Vicus var den første, som udgav den i Kobberstift (1559).

Iftender er det arabiske Navn for Alexander den Store, der i Orienten er bleven Gjenstand for en mythisk Sagnetreds, behandlet i flere episke Digte, navnlig i den persiske Poesie; et saadant Digt benævnes „Iskendernameh“, o: Alexanderbogen, s. Et. det af den persiske Dig- ter Nizami forfattede (udg. i Calcutta 1825).

Iføla (Jofé Francisco de), spansk Satiriker, født 1714 i Segovia, udmærket som Lærer og Prædikanant blandt Jesuiterne, gif efter biskes Forbrivelse til Bologna og døde der 1783. Foruden „Triunfo del amor“ (1746) og „Dia grande de Navarra“, ironiske Skilbringer af Hester o. best., udgav han under et andet Navn sin berømte Satire „Historia del famoso predi- cador Fray Gerundio de Campasas“ (1758), en spottende Biographie af en Franciscanermunk, som har endel Lighed med Don Quixote. I. overfattede ogsaa Gil Blas, og paaftod, at Le Sage havde laant denne Roman fra en spansk Ori- ginal. Sigu. „Coleccion de varias piezas rela- tivas à la obra de Fray Gerundio“ (1804).

Islam, eg. Gubhengivenbed, er Navnet paa den Religion, der skyldes Muhammed sin Op- komst. I Arabien, der var et Foreningspunkt for flere Religionsbefændelser, idet man ved Siden af Christne fandt en Mængde Isøder og Tilhængere af forskellige Naturreligioner, den saakaldte Sabæisme, opstod denne Lære i Be- gyndelsen af det 7de Aarh., fremtalbt ved en Erang til renere Gudsberkjendelse. Muhammed fremkom da med en Lære, der egentlig ikke var

ny, men som ved Laan fra Jøde- og Christendom bragte de værdigste Meninger i Overensstemmelse med den simpleste Forstandsopfattelse, og foretog, at denne Religion var den oprindelige, Menneket af Naturen medførte, hvortil Adam og Abraham havde bekræftet sig; men som var tabt ved Mennekenes Syndighed. Ved Siden af det monotheistiske Hoveddogme: „der er ingen Gud undtagen den sande“, opstilles kun den nye Sætning „og Muhammed er hans Prophet“; desuden indeholder Koranen nogle utydelige Dogmer om en Forudbestemmelse, der dog ikke tilintetgjør Mennekenes moraliske Tilregnelighed. Ved Siden af Allah, hvis absolute Evighed medførtes den kristelige Treenighed og det hebræiske Treenighed, læres Tilværelsen af Engle, ved hvilke Herren udfører sin Villie paa Jorden, f. Ex. Gabriel, Aabenbaringens Engel; Michael, Jødernes Engel; Azrael, Dødens Engel; Israfil, Opstandelsens; Iblis, den onde Engel, svarer til Jødernes Satan. Menneket, hvis Sjæl er udsælgelig, retfærdiggøres baade ved Troen, Islam, og ved Handlinger. Efter Døden undersøges den Afsøde et foreløbigt Regnskab i Graven af de to Engle Rakir og Munkir, hvorpaa han indgaaer i den saakaldte Mellemtilstand mellem Død og Opstandelse; for de Fromme antages denne snart i den laveste Himmel, snart gaafe nær deres Grave, for de Ugudelige dybt under Jorden i den 7de Sphære, kaldet Siggir; herfra skulle de paa Dommens Dag forenes med deres Legemer. Paa denne, der fornyes ved Sjunners Lyd, skal alt Levende tilintetgøres, for siden at vælles til Straf eller Belønning ved Legemernes Forening med Sjælene. Da veier Gabriel deres Handlinger, og de Skyldige strykes ned fra Troen Sirat i Helvede, hvor de i Forhold til deres Synder indsluttes i forskjellige Afdelinger; de Gode komme derimod hurtigt over Agrundens og føres ind i Paradiiset, der tæller 8 Afdelinger, een mere end Helvede, til Beviis paa, at Herrens Naade overgaaer hans Straf. Dvinerne ere ikke udelukkede fra Paradiiset efter Sur. XVI, B. 99. De Bantroe skulle blive i evig Tid i Helvede, dog er Straffen mindre for Jøder og Christne, hvormod Islams Betjenerne henvises til Herrens Naade, der mulig vil befrie dem. Foruden Muhammed anerkendes Islam en heel Række forudgaaende Propheter, der deles i saadanne, som have efterladt Skrifter, og saadanne, som kun have virket ved deres Tale og Liv. Blandt de første nævnes Adam, Seth, Ebris eller Enoch, Abraham, Moses, David og Jesus; de sidste tal angives til 224,000. Muhammed selv var Prophetiens Segl, Ordets Forkynder, men kun et høbeligt Menneke, hvorfors han bestandig afsøjer Opfordringen at bekræfte sin Sendelse ved Mirakler, f. Ex. S. XVII, B. 95, der ender med disse Ord: „Er jeg da Andet end et Menneke og en Apostel?“ Den mirakuløse Fortælling om Muhammeds natlige Himmelfart, paa hvilken han førtes gennem Himlene fra Mekka til Jerusalem (f. Sur. XVII B. 1), forklæres i Almindelighed som en Drøm. Det er under den hos semittiske Folk almindelige Form af Aabenbaring, at denne Religion giver sig et guddommeligt Præg; dette er senere

ubartet til Dogmet om Koranens Tilværelse fra Evighed og stuevisse Aabenbaring til Muhammed fra Herren gennem Englen Gabriel. Ligesaa simpel, som Muhammedanismens oprindelige Troeslære, er ogsaa dens Moral og Cultus; vi finde kun 4 Hovedbud som Islams Grundpiller: at iagttage Bønnen 5 Gange i Døgnet med Ansigtet vendt imod Mekka; 2) at give Almisse af sit Gods; 3) at faste i Raaneben Ramahban; 4) at foretage den heilige Pilegrimsreise, der er forbunden med adskillige Ceremonier (f. Art. Fags), ligesom ogsaa Bønnen forudsætter de lovbefalede Ablutioner, der symbolisere dens aandelige Reenhed. Ved Sæst om Paradiisets Belønning opmuntres til at deeltage i Krigen mod de Bantroe. Muhammed bevarede Omfjærelsen, der var brugelig som et symbolisk Tegn paa Reenhed og Adskillelse fra andre Folk; desuden søgte han at forme de hos Araberne herskende Blodheon, men vovede dog ikke ganske at løve den, f. Ex. S. II, B. 173. Efter de mosaiske Love anfaaes endel Spiser for utilladelige, desuden forbød Muhammed Vin og Spiil, fra hvilket sidste dog Schaupillet undtages. I Hætteløbet indskrænke han de løsmæssige Hustruers Antal til 4, hvormod Skandinavernes Antal i Pareret er ubegrænset. Den ugentlige Fælligdag er Fredag, da der heltes Gudstjeneste i Moskeen; desuden iagttages kun to store Fester, de saakaldte Beirams: den 1ste i den 10de Maaned, efter Fasten, og den 10de i den 12te Maaned ved Oftringen i Mekka. Ved Siden af Koranen, der efter Muhammedanismens Forestilling omfatter Alt henhørende til Troen og det praktiske Liv (Din og Fiqh, i disse Artl.), ubvilkede sig efterhaanden Traditioner eller Sunnah, der er den anden Hovedkilde til den muhammedanske Religion. Man antog iblandt de forskjellige theologiske Meninger, der udbandede sig efter Prophetens Død, 4 Secter som orthodoe: Schafaiter, Hanbaliter, Malekiter og Hanafiter, saaledes benævnedes efter deres Stiftere: Schafai (død 819), Ahmed b. Hanbal (død 855), Abuhanifa (død 769) og Malik ibn Anas (død 795). Af disse er Hanbaliternes Lære forsvunden, Schafaiter findes i Egypten, Hanafiter i Turkiet, Tatariet og en Deel af Indien, Malekiter overalt i Afrika, indtil Sudan. En muhammedansk Ret efter Malekiternes Lære er udgivet af Perron („Précis de jurisprudence musulmane“, Paris 1848). De øvrige Secter, hvis Antal angives med et traditionelt Tal til 73, betragtes som Hætterste; blandt disse er især at nævne Motazalitternes, der kunne betragtes som en Art Protestanter i Islam, idet de lægte Menneket frie Villie; de Alibiste Secter, Ismaeliter, Bathinitter, der troe paa et fortalt Ismael af Alis Slægt og den sidste Ismaels eller Mahdis Tilbagekomst o. s. v. Adskillelsen mellem Schiitter og Sunnitter er mere politisk end religiøs, idet de første ikke anerkende andre Kalifser end dem af Alis Slægt og forsøgte rensen Sunnah. Et af de nyeste religiøse Partier var Bahaditene, hvis formaal havde i at bringe Islam tilbage til dens oprindelige Simpelhed og gjenoprette Kalifatet (f. Abd-ib-Bahhas). — Den Oppløsnings Tilstand, hvorefter de muhammedanske Lande, og navnlig Tyrus.

r Dieblikket befinde sig, beroer paa et uvidende Hierarchies overdrevene Indflydelse, der ibi strengt at holde paa en given Extradition lintetgjer enhver religiøs Udvoiling og faaer fjendtiligt Forhold til Videnskaben. En vidensabelig muhammedansk Dogmatik fattes endnu de europæiske Sprog's Litteratur; foruden Laracci i Koranudg. (1698) giver Sale i sin Vertættelse („The Koran“, 1734) og Meland De religione Muhammed. libri II“ (1705) den bedste Overfigt over Islams Hovedlære. Virgilius tyrkiske Katechismus er overfæt af G. de Laefly (1822) og Solmsboe (1829).

Island (Island), en stor Ø i Nordhavet, ligger 40 M. fra Orsnlands Østlyst, c. 130 l. fra Norges Vestlyst, paa begge Sider af errors Meridian, imellem 63° 23' og 66° 32'. Ø. Den har Form af et Hjerte, med Spidzen mod Syd. Dens første Gjennemsnitsslængde er 70 M. og dens Areal 1867 1/2 M., med Indbegreb af de fattige I. omvænde Smaasøer, hvoraf kun 764 □ M. Rystind ere bebyggede, med (1855) 64,603 Indb.; aar hele Den tages med i Beregningen, er ette 34, naar der kun sees hen til den bebyggede Deel, 85 Mennefter paa hver □ M. Resten staaer af nøgne, med evig Is og Snee beættede Fjælde, tildeels Vulcaner, af vulkanste Sandstrælinger og Dale, der ere opfyldte med Iste og Lava. Den Søfarende, der nærmer sig Landet, siner Isfærne i 20—30 Miles Afstand som hvide Søer. Naar han kommer nærmere, træde deres Omrids tydeligere frem; an seer de høie og dunkle, med bløndende vide Sneeflader beættede Klippefjæter. Nordøstlysten af I., de saakaldte Vestfjorde (Vestfirði), har Form af en Hals og er kun forunden med det svrige Land ved en smal Landstange. Med Undtagelse af Sydlysten er I. indfaaret af fattige, større og mindre Fjorde, voraf de vigtigste ere: 1) paa Vestlysten: Faxafjördr mellem Forbjergene Reykjanes og Landardarnes (12 M. bred og 9 M. lang); Dreifjördr (Bredfjördr) mellem Forbjergene Landardarnes og Fuglabjerg, fuld af Øer og Skjær 10 M. bred og 16 M. lang, og Faxafjarardjúp (3 M. bred og 7 M. lang). 2) Paa nordlysten: Húnafloi (7 M. bred ved Indsøen og 10 M. lang); Skagafjördr (4 M. bred og 3 M. lang); Eyjafjördr (3 M. bred og 8 M. lang); Skjáfandi, o: den Skjældende (4 M. bred og 3 M. lang); Argarfjördr mellem Forbjergene Tjörnes og Raudagnúpr; 3) M. bred og 3 M. lang) og Hvitifjördr (3 M. bred og ligesaa lang). 3) Paa Nordøstlysten: Eidisvík, Finna-, Midfjördr og Sandvík, Bapnassfjördr (3 M. bred og ligesaa lang) og Heradsfloi. — Vigtige for I. ere de store Havstrømme, den varme Golfstrøm og den kolde Polarstrøm. Den første omstrømter og opvarmer tillige I. (s. Golfstrømmen); Polarstrømmen, som, fylt med Drivis, flyder i Sommeren i vestlig Retning henimod Orsnlands Østlyst og Cap Farvel, sender hvert Stekter Ste Ar fine af Kulde og Taage lefsagebe siemands mod Islands Nordlyst, og udøver en ugunstig Indflydelse paa Veirlyg, Fiskeri og Jordbrug. Begge Strømme tilføre den saakaldte flovløse Ø ved fra Amerika hovedsage-

lig stammende Drivtømmer, der ved visse Vinde bliver i store Mængder kastet ind paa I.'s nordvestlige, nordlige og nordøstlige Kyst. Blandt disse Træarter findes Gran, Birk, Lindetru og Mahagoni.

For at danne sig et Billede af I.'s orografiske Bygning, maa man tænke sig Den som et gjennemsnitsviis 2,000 F. over Havet høvet Trappplateau, der ved Fjordene almindelig ender i steile, lobrette Kyster. Gjennem dette Plateau gaar et Trachytbelte i nordøstlig Retning fra Syd til Nord- og Østlysten i en Brede af 20—24 M. Dette Belte gjennemskjæres atter i sin hele Længde af en saakaldt „Centraldepression“, der saaledes deler hele I. i en vestlig og østlig Halvdel, og selve Trachytbeltet i en østlig og vestlig Trachytsebe. Trachytbeltet er Søbet for de fleste gamle og endnu virksomme Vulcaner paa Den, og en Fortættelse deraf er den vulkanste Ø Van Mayen. Det er ligeledes disse Trachytstupler, der bære I.'s Gletschere, de saakaldte Isfæller. I Modsetning hertil staae Trap- og Anamestfjældene med deres lobrette Klippeformer, deres parallelle Basaltastatter og deres, menneftelige Kunstværker lignende, Regelmæssighed og Rindethed. Disse Fjælde staae næsten altid Søen nærmere, høve sig undertiden til 4,000 F. og ligne ofte Lavastipper i lokal Størrelse. De mærkeligste af I.'s Isfæller ere: Rofa eller Vatna Isfjall med sine Drabanter Skaptar, Sleidarar, Dræfa og Breidamerfurfjall (i Alt 160 □ M.); Tungnafells Isfjall, Hofs eller Arnarfells Isfjall, Eyjafjalla Isfjall (med sine Bjerglegler Merfurfjall, Myrbalsfjall, Godalandsfjall og den bekjendte Vulcan Røttinga, der siden Landets Bebyggelse har havt 8 Eruptioner), Hella, Långjökull, samt endelig Snæfellsfjall. — I.'s Floder ere i Reglen Bjergstrømme eller, som de paa Den kaldes, „Isfulelve“, der ved Bandets melleboide Farve let lade sig skjelne fra Kildefloder. De vigtigste ere: Skapta, Mararfjot, Thjörva, Hvita i Østlyst, Hvita i Borgarfjördr, Heradsstn, Blanda, Skjáfandafjot, Jökullsa i Argarfirði, Jökullsa á brú (med Þro) og Lagarfjot. Jökullsa paa Solheimasandum mærker sig ved sit isvulgstende og koldblafarvede Vand, og Rúdalfjot ved sin Brede. — Af egentlige Indsøer har I. kun tre betydelige, nemlig Myvatn i det nordlige og Thingvallavatn i det sydlige I., samt Hvitarvatn ved Långjökulls østlige Rand. Desuden fortjene de saakaldte „Fliksvotn“ (Fiske Søer) i det sydsøstlige I. mellem Torfajökull og Skaptarfjall at anføres. Desuden befinder I. flere Strand søer, o: Søer, der ved Sandbanker ere afskilt fra Havet men udmunde dert og flyde deels dette, deels Floderne deres Vand. Imellem disse Fjælde, Floder, Braun- (Lava-) strækninger og Indsøer har I., foruden de talrige mindre bebyggede Dele, tillige større Gles-ter, navnlig den i Centraldepressionens sydlige Deel beliggende Skalhólfsette i det sydlige og sydsøstlige I., der indtager et Fladerum af 80 □ M., og begrændses mod Ø. af Myrbalsfjellen, mod V. af Geitlandsfjellen. Her ere entelte af de i Landets Historie mærkelige Gaarde beliggende, som det gamle Vespesæde Skalhólf og Oddi (s. disse Artt.). Østere be-

liggende er den tilsvarende nordlige Deel af Centraldepressionen, hvis nordøstligste Hjørne, Melkaflættan, ender under Polartræden. Dette af de to store Elve Hvalsandafjot og Jökullóá gjennemflaarne Hóland er fra B. til W. 10—12 M. bredt og fra S. til N. 10—18 M. langt, og indbefatter de vildeste Egne i Island, som Bárðarbalden, Adalreykjafat, Reykjahverfi, Myvatnsörfvit og Myvatnsörfvit; det sætter sig mod S. til det saakaldte Óbáðsdráum (o: den skrællelige Lava) og Vatnajöklen, og er kun sparsomt beboet.

De Island omgivende Der spille en stor Rolle i Landets oekonomiske Forhold paa Grund af den paa dem opsaamlede Edderbuun, af Sølvhundefangsten o. s. v. De vigtigste ere: 1) ved Sydøstkysten: Vestmannaeyjar, saaledes benævnedes efter deres første beste Bebyggere (Vestmænd). Denne Øgruppe bestaar af 10 fuglelige Klipper, hvoraf kun een er beboet. 2) Ved Sydvestkysten: Reykjaneseyjar udenfor Cap Reykjanes. Hertil høre de omtrent 4 M. S. V. for Reykjanes op af Havet ragende „Fuglesfjær“. Søfarende kjende dem under Navn af „Meelsættan“ og „Grænabærgen“; paa Island kaldes de Eldey, Eldeyjarbránger, Geirfuglaskær og Geirfuglabránger, hvilken sidste Benævnelser skyldes den paa disse Sthær ynglende Geirfugl. Endnu længere imod S. V. ligge de saakaldte „blinde Fuglesfjær“, af vulkanisk Oprindelse og ikke ældre Datum end 1783. 3) Ved Vestkysten: a) Faxafljórdæerne, hvortil hører bl. A. Víðey (s. D. A.), Hvalfjórðsgruppen med den fra Sagaen af „Herdi af Holmberjum“ bekendte steile og af Søpapegier beboede Klippe Geirhólmur, Hvalærne, Snæfellsnæserne o. s. h) Þreidafjórðareyjar; disse ere saa talrige, at man i Island ordsprogsviis paaflaater, at de ikke kunne tæles. De vigtigste ere Broey, Drappsey, bekendt for sit nu nedlagte Bogtrykkeri, og isærbeledsheds Handelsstedet Flatey. Denne sidste D er tæt befolket og havde i det 11te og 12te Aarh. et Kloster, hvor den bekendte „Codex Flateyensis“ blev skreven. c) Faxafljórdgruppen. d) Ved Nordkysten den 5½ M. fra Land beliggende store D Grimsö.

I. er bekendt for sine varme og kolde Kilder, der efter deres kemiske Bestanddele kunne inddeles i de sure og de alkaliske-fiskejordholdige. De første, der udmærkede sig ved Tilførsel af Gips og Svovl, findes ubelukkende kun ved Myvatn i det nordlige og Kriuvul i det sydlige I. De alkaliske-fiskejordholdige Kilder, hvorpaa I. er meget rigere, inddeles efter Varmegraden og de mineralske Stoffer i: kolde eller kunnne Saurbrønde, de saakaldte Stelbur (o: Lilsiber), som ene findes i Snæfellsnæs-fylsæl, der savner varme Kilder; varme Badeskilder, Thermer (Laukar), som t. Ex. den ved Laugarnæs i Nærheden af Reykjavik, hvis Temperatur sjelven er under 70°, og endelig de kogende Sprubelfsilder (Hverar). Disse sidste falde i 5 Grupper: 1) de varme Kilder ved Reyfir i Arnæs-fylsæl, hvoraf den saakaldte Þadstofa er den mærkeligste; 2) den egentlige Geysir (Geiser) i Haukadal, nordligere i samme fylsæl, med dens mindre Trabant, den store og lille Strokkur (s. Geiser); 3) Kilderne paa Hveravellir, N. D. for Langjökull paa

Veien fra Sønderlandet til Nordlandet. Her findes den saakaldte Þisthóll (brøstende Høi). Udsaf en henved 4 F. høi Valfte strømmer, med to Minuters Mellemrum, 5 Minuter ad Gangen en Dampsoile, som ud af en Dampholder, og med samme Larm som et Vandfalds. Kæper man Stene ind i Røret, tiltager Larmen, og Stenene flynges ud igjen. Staaer man paa en nærliggende Høi, seer man et mærkeligt Syn, idet Brøstebakken giver Signalet, og alle de nærliggende Kilder ba begynde at sprude, deels Damp, deels Vand. 4) Reykjalhverfi-Øgruppen, i Nærheden af Myvatn. 5) Reykholtsdalens Kilder have fornemmelig historisk Interesse derved, at en af dem (Stribla) blev ved Hjelp af en underjordisk Rende) af Snorre Sturlason benyttet til at danne de efter ham opkaldte varme Bæde i Nærheden af hans Gaard Reykholst.

Betragter man paa Kortet det ovenomtalte Trachytbælte, saa seer man, at det, hvor det i Midten hæver sig op i Sneeregionen, i sin hele Brede fra D. til S. gjennemskjærer I. med en uhyre Jökullmure, hvis vestligste Bastion er Øffjeldet, og hvis østligste Taarn er den saakaldte Klofa- eller Vatnajökullmase. Men paa denne Fjeldvæg seer man tillige 4 Porte, som foruden de Røstrouter østenfor (Óðveien) og vestenfor Jökullbæltet (Almannafloðsvæien) aabne ligesaa mange Veie fra Syd til Nord. Det maa her bemærkes, at alle Keiser paa Island foretages til Hest, og at de omtalte Veie kun ere snevære og steile Stier. Oppe i de øde Fjeldbægne ere smaa, pyramideformede Steenbøfser opførte for at veilede den Rejsende, og paa enkelte Steder findes Hytter, hvor Vandbrænen kan søge Stjul for Uveir. I det Helt er Veidæfnet yndelig forsjømt, og Ulykkestilsælde, som at Rejsende forfælde sig og omkomme af Sult og Kulde, ere kun altsor hyppige.

I's Klima er Klima med ringe Sommer-varme og Vinterkulde; men der er stor Forskjel paa Sønderlandets og Nordlandets Klima, især forbi hiint paavirket af Golfstrømmen, dette derimod af Polarstrømmen (s. ovenfor). Dette sees af følgende Tabel over Middelttemperaturen:

	n. Dr.	Naret.	Vinteren.	Sommeren.
Reykjavik	c. 64°	3,0	÷ 0,7	10,3
Skureyri	65½°	0,0	÷ 5	5,1

Februar er den koldeste Maaned (i Reykjavik ÷ 1½°), Januar er derimod i det sydlige I. mildere end f. Ex. i Mailand, medens Mars paa I. er 7° varmere. Thermometret kan paa nogle Steder falde til ÷ 20° og stige til 26°. Ganske stille Veir er sjeldent, Storme ere hyppige. Sneefaldet er om Vinteren temmelig stærkt. Tordenveir forekommer næsten aldrig om Sommeren, men af og til om Vinteren. — Af I's Beliggendehed følger, at Forskjellen mellem Dag og Nat er meget stor. Under 65° n. Dr. er den korteste Dag 3 Timer, og om Sommeren er der egentlig ingen Nat men 3—5 Timers Dæmring; paa Nordkysten er der i en Tidlang bestandig Dag, i en anden bestandig Nat med en kort Dæmring. — Nordlys ere hyppige og særdeles spilloende en islandsk Vinteraften. Betslægede med dem ere de saakaldte „Sneeløvs“, der gjærn gaar forud for Sneefald.

Producter. Af Mineralier ere Fjeldspath, Magne-
 setjern, forskjellige Dvartsarter (Bjergkrystal,
 Jaspis, Chalcodon, Opal), Zeolith, Kalkspath
 islandst (Dobbeltspath), Obsidian (brasfintinna),
 Himsteen, Svovl, Svovlfies, Bruunful (surtar-
 randr) og Porcelainjord **de vigtigste.** Den
 opptiste Apparater saa vigtige Dobbeltspath
 indes i et eneste Bjerg i Omegnen af Kjøb-
 laden Ekefjord. I's Svovlminer drives nu ikke;
 ibligere bleve de brenne for den danske Regje-
 nings Regning og gaved under Frederik II et
 Leettoerue af omtrent 10,000 Rdl. aarlig
 endnu 1784 finder man, at 45,264 Pbd. renset
 Svovl udførtes fra Landet. Salthyberier har
 nu ogsaa havt paa I. i tidligere Tid; nu have
 de været neblagte siden 1786. Lær forefindes
 I. rigelig, og er dobbelt vigtig i et Land, der
 roner Stove. Steentul maatte ubetvøit kunne
 indes paa I.; vist er det, at Bruunkullene ere
 iistede i saa stor Mængde, at man deraf kunde
 rage større Nytte, end man gjør, idet de, istes-
 for at bruges til Brændsel, næsten ubelul-
 vende anvendes til Forarbeidelse af saadanne
 Hjenstade som Tobaksbaafer, Borsplader o. s. v.
 Med Hensyn til Plantevægten staaer I., navn-
 lig i Mængden af Mark- og Fjeldurter, hvi-
 ter Grønland og Færøerne. Om Ervægt
 r der berimod næsten ikke Tale; vulcaniske Ud-
 rind og Indbyggernes Forsømmelighed have
 æften ubelagt de i tidligere Tider forhaanben-
 ærende, just ikke meget betydelige Virkeslove,
 voraf kun Buskader, Underflov, Krat og Virke-
 is ere tilbage. De høieste tiloversblevne Virke-
 ræter naae kun 15 F., i Reglen ere de kun
 10 F. høie, og afveje ofte med Dvergpil
 g Dvergbjrl, der jævnlig findes mellem Mos
 g Bærbuske. Rønnetræt forekommer ogsaa
 nkeltois paa Kysterne, men bliver aldrig høiere
 end 17 F. Til Erstatning for denne Slovles-
 ed tilføre de nordlige Havstrømninger I. en
 Mængde Drivømmer (s. ovenfor).

Korn avles ikke paa I., og om det end i
 Sagatiden til en vis Grad er bleven dyrket,
 ra veed man tillige, at Kornavl ingenlunde
 ar været ubbreedt, end lige tilstrækkelig til Lan-
 ets eget Forbrug. At Byg og Havre endnu
 ilde kunne trives paa Den, idetmindste paa
 me Steder, er sandsynligt, men Jordbunden
 naatte vistnok forinden i en Række af Aar un-
 ærlastes en bedre og omhyggeligere Drift end
 en, man endnu har vænnet sig til paa I.
 Imidlertid er den hvert Aar tiltagende Kar-
 oftel- og Kobfrugtavl et Fremskridt. Der findes
 aa Den Noget, maå paa I. kalder vilb Havre,
 om bruges til Brød og ikke smaaer ilde, og
 om vistnok ikke er Andet end Sandhavre, der
 vænlig har den Betydning, at dens Rødder
 inde Sandflugten. Denne tilligemed Angeli-
 aen (Hvorn), islandst Mos (Hjallagræs), for-
 hellige Bærforter (navnlig ypperlige Stov-
 ordbær og Blaaabær) samt endelig Rosentang
 Rhodomenia palmata) og Iridæa edulis (isl.
 Søl), ere de fornemste vildtvogende Nærings-
 lanter paa Den.

Dværger paa I. tilhører ubelukkende den
 ærtste Fauna. De for Den karakteristiske Patte-
 vrarter belæbe sig til 33, Fuglearterne til 86
 g Fiskearterne til 49. Af Sandpatteddyrene ere,
 ouden Hunsdyrene, den indvæn-

brende Fiskbjørn og det i 1770 til I. indførte
 Rensdyr de fornemste, men have kun Betydning
 som Jagtviildt. Den ægte islandstse Faarekind
 findes, saavidt vides, ikke andre Steder. Af
 Havpatteddyrene ere forskjellige Arter Svaffisk,
 Røbben (rostúngur), Delphinene, den grønlandstse
 Søhund og den almindelige mindre Sø-
 hund de vigtigste. Af Fugle ere blandt
 Landfuglene Fiskeørnen, Jagtfaalen, Ravn-
 en, Rypen, Hjeilen og den dobbelte Beccaffin de
 hyppigst forekommende. Af Vandfugle besidder
 I. i stor Mængde Edderfugle, flere Slags
 vilde Vænder, Biltgæs, Strandløbere, Sø-
 svaler, Søpapegøier, Maager, Syngevaaner,
 Lærner o. s. v. Af Fiskearter spille blandt
 Saltvandsfiske Haien, Helleflynderen, Lør-
 sten, Kollen og Kullen, blandt Ferskvandsfiske
 Lagen, Lægrøten og Forellen den vigtigste Rolle.

I's Befolkning er af den nordligte Stamme
 og har i det Hele taget lyse Haar og blaae
 Øine; dog findes ofte kulsorte Haar, men da
 som oftest forenede med blaae Øine. Der er
 Sandsynlighed for, at I. i Oldtiden har talt
 hvede 100,000 Sjæle. I Midten af forrige
 Aarhundrede var Befolkningen ved Vulca-
 nuddrud, Pest, Hungerensd og det trykkende
 Handelsmonopol svunden ind til under 40,000;
 nu er den steget til over 64,000. Mortalitetets-
 forholdene ere i I. ugunstigere end i det egent-
 lige Danmark, thi medens det her er 1:47, er
 det paa I. 1:41. — Man hender paa I. ingen
 Standsforskjel; alle ere af Bondestagt, og der
 havdes ingen anden Inddelingsgrund end Be-
 klædelsens af offentlige Embeder og de to Ho-
 vednæringsveie, Landbrug og Fiskeri, der be-
 skjæftige, den første 52,475, den sidste 5,055
 Mennesker; Resten, hvede 7,000, bliver at for-
 bele mellem Embeds- og Haandværksstanden.
 Med Hensyn til aandelig Habitus og Charak-
 ter ere Islanderne i Almindelighed rolige og
 alvorlige; dertil henviser den dem omgivende
 Natur dem tillig. Iøvrigt ligne de mere Nor-
 mændene, fra hvem de ogsaa stamme, end de
 Danske. De holde som Normændene stærkt paa
 deres Land, og ere vel ikke frie for National-
 forsængelighed; men de staae samtidig tilbage
 for Normændene i Foretagelsesaanb og hænge
 ved gamle Skikke og Vedtægter, selv naar disse
 vitterlig staae tilbage for det Nye, Noget, som
 vel for endel maa tilskrives uheldige ydre Om-
 stændigheder og Misregjering i tidligere Tider.
 Den islandstse Bonde er forholdsvis oplyst;
 Alle forstaae at læse og skrive og have et vist
 Kjendskab til Dens ældre Historie. Denne
 Kjendskab saavelsom den religiøse Opdragelse
 stuldes ubelukkende den Undervisning i Hjemmet.
 Almueskoler havdes — paa een eneste nær. —
 ikke paa Den. I ældre Tider besad I. to
 lærde Skoler (paa Stalholt og Holm); de ere
 senere smeltede sammen til een, der før var
 paa Bessefad (s. b. A.) og nu er forflyttet til
 Reykjavit. Sammensteds findes ogsaa et Semi-
 narium for unge Geistlige, som nu hovedsagelig
 forsyner Landet med blets Præstestand.

Med Undtagelse af de paa Kysterne spredte
 Kjøbstæder og Handelspladser, hvoraf Hoved-
 staden Reykjavit, Westmanns i det sydlige I.,
 Stykkisholm, Hsaffjord paa Vesterlandet, Gya-
 fjord eller Sffjord paa Nordlandet og Ekefjord

paa Østhyften ere de vigtigste, er 3.'s Befol-
ning fordeelt mellem en Mængde enkeltstaaende
Gaarde oppe i Landet og ved Skantene. Lands-
byer er flere ikke. Til en islandsk Gaard (jord)
ligger der i Reglen et stort Areal, for største
Dele udbyrlet **v. Jord, Hømø bestaaende** deels af
Hjemme-Græsmark (tún), der bliver gjødet og
dyrket, og hvoraf Høstøen (tada) nærmest brugs-
ges til Hornqvæget, deels af udbyrlet Eng, der
ogsaa høstes, men hvis mindre kraftige Hø
(úthey) anvendes til Foder for Heste og Faar,
samt endelig af store Strækninger udbyrlede
Græsgange, der undertiden ligge flere Mile fra
Hjemmemarken, paa de saaløbte afrettit eller
ubeboede Heber og Fjelde, og hvor saavel Heste
som Faar Sommer og Vinter søge deres Føde.
Baaningen (bær) bestaaer af flere sammenhæn-
gende og parallelle Smaahuse med trekantede
Gavle og Døre saavel som Binduer ud til den
samme Side, hvis Vægge ere af Steen og
Græstørø; Taget er af Grønsvær med en ind-
vendig Paneelbeklædning af Brædder. Det mid-
terste Huus, hvis Gavl i Reglen rager op over
de øvrige, udgjør i Almindelighed kun Ind-
gangen, der deels ved Sibeangse (gaung) til-
høre og densre fører til de forskjellige Værel-
ser, deels som Fortættelse til den saaløbte
baadstøfa (Babstue, forbi Babstødet i Idbtiden
altid fandtes her) eller Dagligstue, der baade
tjener til Arbeidstue og til Sovestue, og
hvoortil der undertiden fører en Trappetige, saa
at den er paa Loftet (pallr). Af en saadan
parallel Række Huse eller Kamre ere gjerne de
tre midterste med største og jævnligere Gavle for-
synede bestemte til Baaning. De øvrige, der
ligge yderst til begge Sider, ere gjerne Palhuse
(skemma), Bærstøder (smidja) o. s. v. Man
har ikke uden Grund opholdt sig over disse
islandske Baaningers Mangel paa Reenlighed
og navnlig Lusttræk, men det bør paa den
anden Side erindres, at denne Bygningsmaade
nærmest er beregnet paa Varme om Vinteren i
et Land, hvor Brændematerialier ikke ere til-
stede i Overflodighed. Imidlertid bør det be-
mærkes, at Isønderne i den senere Tid ere
gaaede meget frem med Hensyn til Indretning-
gen af deres Baaninger; Tømmerhuse ere ikke
mere nogen Sjældenhed, og den Fremmede
undrer sig snart kun over den næsten totale
Mangel paa Steenhuse i et paa Stene saa rigt
Land som 3. Gaardenes Antal i 3. opgives
i de sidste officielle Beretninger (1855) fra de
locale Øvrigheder til: i Sønderamtet 2,808, i
Vesteramtet 1,404 og i Nord- og Østeramtet
2,624, eller i Alt 6,836, en Opgivelse, der vel
neppe er aldeles nysigtig. Paalideligere er
vistnok den Beregning, der anslaaer Hjem-
støderne paa 3. med Vug og Dist til 9,297
(hvoraf naturligvis undertiden flere komme paa
een Gaard), fordeelte paa 299 Sogne. — De
almindelige Næringsmidler i 3. ere Kjøb, Fisk,
Øg og Mellespiser; paa Ørød paaes der,
efterdi alt Korn indføres. Klædebragten er
alden og hjemmegjort; Dvinerne bære endnu
bestandig den gamle, varige og klædelige Ra-
tionalbragt, med Undtagelse af Kjøbavits
og Kjøbstædernes Beboerinder, der forsøge at klæde
sig efter franske Møder.

Næringsveienes Tilstand paa Den Hømø
bedst af nedenstaaende Talangivelser. 1) Land-
brug og Faaravl. Hornqvæg belæs sig i
3. 1855 til henved 25,000 Stykker; faar,
naar Lam medregnes, til henved 700,000, Høst
til omtrent 50,000 og Øder til omtrent 800.
Med Hensyn til de islandske Culturbær
bemærkes, at Hesten er af den nordiske Race,
lille, tætvogren, fodsikker og udholdende; Horn-
qvæget ligner det danske, men er noget mindre,
og Faarene endelig større og mere ud-
viklede end de danske Faar, forhalede og jet-
ladne, endsskjndt de, navnlig Bederne, for en
stor Deel gaae ude og selv søge deres Føde om
Vinteren. — Af Kaalet og Kartoffelhaer havde
3. 1855: 292,768 □ Faarne; af Ørster til
Engvanding 23,071 Faarne; Tuestetning 100,265
□ Faarne; Gjerder om Markerne 26,503 Faar.
2) Fiskeri. Af Dødsfartier havde 31. af
større og mindre Fiskerbaade uden Døl 3,467.
Sammenligner man disse Resultater med de
foregaaende Aar, ser man en betydelig Til-
væxt. 3) 3.'s Handel, der siden 15de April
1854 er frigiten for alle Nationer, er endnu i
sin Barndom og indskrænket sig næsten ganske
til Lushandel. Da Handelens Frigivelse endnu
ikke har haat de Birkninger, der med Tiden
ikke ville udblivde, hilsattes her Omsetnings-
resultaterne for 1849: I. Indførsel til 3.:
36,914 Tdr. Kornvarer samt c. 187,000 P.
grov og fint Ørø, 293,833 P. Kaffe, 272,702
P. Sukker, 79,967 P. Tobak, 17,069 Tdr.
Salt, 297,002 Pott. Spirituosa, 38,100 P.
Samp, henved 13,000 P. Sæbe, 868 P. Tø,
henved 90,000 Stkr. Planter, Spirer, Brædder
o. s. v., 10,587 Stkr. Kliner, henved 112,000
Pb. Jern og Staal, 3,479 Tdr. Stenalt
140,000 Fiskekroge. II. Udførsel fra 3.:
omtrent 20,000 Stk. Fisk samt 330 Pbd. salt
Løg og 308 Tdr. Kogn, 3,259 Tdr. Tran, 1,25
Tdr. saltet Kjøb, 646,374 P. Talg samt 3,838
Pb. Talgløg, 1,228,268 Pb. hvid og 168,800
Pb. meleret Uld (foruden uldne Varer), henved
4,000 Pb. rensed Ederbuun, henved 20,000 P.
Fjer, 21,875 Stkr. Svaneffer, 13,405 Kamme-
stind, 396 Bøverstind, samt nogle andre mindre
betydelige Artikler.

Den eneste Udførselsartikel af Betydning, der
siden 1849 er kommen til, er Heste, som ud-
føres til England, og i de sidste Aar til dels
ogsaa til Danmark. — Søfarten bestyret
henved 100 Skibe med omtrent 4,000 Mand
Drægtighed.

3. udgjør et eget Stift og Bispesæde under
dansk Højhed. Kongen af Danmark regerer Landet
med den danske Rigsdag og en raadgivende
Forsamling paa 3., Althinget. Forvaltnings-
Centrum er det 1848 oprettede, under alle
Kongeriget's Ministerier forterende islandske Re-
gement. Den har fra Arils Tid været ind-
beelt i fire Hjerdebele (Hjórðungar): den sydlige
(Sunnlandingshjórdungur), det nuværende Sø-
beramt, den vestlige (Vestfirðingahjórdungur), det
nuværende Vesteramt, den nordlige (Norð-
landingshjórdungur) og den østlige (Austfirðingahjórdungur),
hvilke tvende sidste nu udgjør et
Amt, Nord- og Østeramtet. Den høiere Ad-
ministration er saaledes fordeelt mellem tre

ntmænd, hvoraf den ene, Amtmanden over sønderamtet, tillige er Stiftamtmand. Denne i Reglen en dansk Adelsmand. De fire mter vare i Republikens Tid indbeelte i 18 hing (hing), nu i 22 Sysfeler med 19 Syslmænd, og disse igjen i et vist Antal Hæppe-reppar eller Communer med egne Communal-abebsmænd, de saafalste Hæppstyreere (hæppstjóri), der omtrent svare til de norske Lehnshænd. Sysfelmændene svare til de danske erredsfogder, de norske Sorenstreviere og de eneste Herredshovdinge. Den nye administrativne Inddeling, sammenlignet med den gamle, es bedst af følgende Tabel:

Sysfeler. De gamle 1 hing.	
1. Borgarfjardarsysla.	Lilligemeð Nr. 22 delgl. Þverárþing ell. Þingnesþing.
2. Kjósarsysla.	Kjalarnesþing.
3. Gullbringusysla.	
4. Arnessysla.	Arnessþing.
5. Hångárvattnsysla.	Hångárþing.
6. Þestr-Skaptafellsysla.	Skaptarþing.
7. Aufr-Skaptafellsysla.	
8. Þestmannaeyjasysla.	Kjódjafellsþing.
9. Snúdr-Múlasysla.	
10. Norðr-Múlasysla.	Sunnudalsþing.
11. Norðr-Þingeyjasysla.	Þingeyþing.
12. Snúdr-Þingeyjasysla.	
13. Þvösfjardarsysla.	Þaðlaþing.
14. Stagafjardarsysla.	Þegranesþing.
15. Húnavatnsysla.	Húnavatnsþing.
16. Þvösfjardarsysla.	Þorfsfjardarþing.
17. Þorðastrandarsysla.	
18. Strandarsysla.	
19. Dalarsysla.	
20. Snæfellsnesysysla.	Þórnesþing.
21. Snæppadalsysysla.	
22. Myrasysla.	f. ovenfor Nr. 1.

Anm. Nr. 2 og 3, Nr. 6—7, Nr. 21 og 22 aae under 3 Sysfelmænd.

Geistligheden foreskæes af een Bisshop og 19 provst. I. har siden 1800 en Landsoverret i Reykjaví, der nu haandhæver den Althinget forhen skommente bsmænde Myndighed. Den øverste nplants er Spieseret i Rjósbænan. Lægeøvelsen esjerges af en i Reykjaví bosat Landphysicus og Districtslæger, to for hver Amt. Mangelen aa Læger søges erstattet ved Qvassalvere. Der er intet Militær paa I. og ingen Udskrivning verken til Hær eller Flaade. — I. s. finant-elle Status angives i Statsbudgettet for Fi-antsaaret 1857—58 til en Indtægt af 32,498 ldl. med en Udgift af 62,728 ldl.; heri ligger en haard Dom over Landets Forvaltning i bligere Tider, og den maa utvivlsomt hoved-egelig tilskrives det langvarige og tryllende handelsmonopol, hvorunder Den indtil 1854 ar lidt, og af hvis Følger det kun langsomt il kunne komme sig.

Maal og Vægt i I. er som den danske, med ogle saa Afbviggelser. 1 Alen er 21 $\frac{1}{2}$ rhin- andfle eller danske Tommer eller $\frac{1}{10}$ dansk Alen = 252,00, Pariser Linier. — 1 Kutting eller tutur er 5 danske Potter. — Vægtinddelingen r som i Danmark; men Pundet er det gamle anfle eller nuværende norske = 498,4 franske gram = 0,90000 danske Pund.

Slgn. Paul Bibasin, „Deo Regi Patriæ“ (1768); Biscelamand Eggert Olafsen og Land-physici Bjarne Þovellens „Reise gjennem I.“ (1772, 2 Bb.); Olaus Olavius, „Defonomist Reise gjennem de nordvestlige, nordlige og nord-østlige Kanter af I.“ (1780); „Fælagsrit“ (15 Bb., 1780—94); W. Stephensen, „I. i det 18de Aarh.“ (1808); Madenzie, „Travels in Iceland“ (1811); E. Henderson, „Iceland, or the journal of a residence in the island, during the years 1814—15“ (1818); Ehenemann og Günther, „Reise im Norden von Europa, vor- züglich in Island, in den Jahren 1820—21“ (1827); Th. Osiemann, „Geographische Beschreibung von I.“ (1824); Th. Sæmundsen, „I. fra den intellectueller Side betragtet“; R. v. Nibba, „Geognostische Darstellung der Insel I.“ i Karstens „Archiv für Mineralogie“ (VII, 1834); P. Gaimarb, „Voyage en Islande et au Groenland etc.“ (1838—56); Sartorius v. Waltershausen, „Physisch-geographische Skizze von I., mit besonderer Rücksicht auf die vulkanischen Erscheinungen“ (i „Göttinger Studien“, 1847) samt „Über die vulkanischen Gesteine in Sicilien und I.“ (1853); Busen, „Ueber die heißen Quellen von I.“ (i „Annalen der Chemie und Pharmacie“, Bb. 62, 1847); „Statistisk Tabel- værk“ (aldre Række 6 S. 158—78 og 10 S. 166—235, samt ny Række, I, 308—27); „Skýrslur um landshagi á Islandi“ (3 Bb., 1855—57); Kort over I. af Gumlsgjen og Olsen (1844).

I. s. Historie er nærmest at betragte som en Familienhistorie, forsaavidt som der neppe er Tale om historiske Forringer med andre Na- tioner, men derimod kun om de med den indre Udvikling i Hjemmet forbundne Sammenstød mellem de paa selve Den bosatte Slægter. Dens Historie begynder først med de norske Indvandring under Harald Haarfaer i det 9de Aarh. Afstillege af de Hovdinge, der ikke vilde finde sig i Haralds Despotie, udbandrede med hele deres Huus, Trælle saavelsom fribaarne Mænd, til I.; tillige finder man enkelt- vis Indvandring fra de svrige Skandinaviske Lande, men norske Nybyggere ere de langt over- væiende. Efterdem nu disse Hovdinge toge Landstrækninger paa I. i Besiddelse, deelte de disse mellem deres fribaarne Mænd, opførte Gudtempler paa deres egen Løb, og bleve naturlig hele Egnens verdenslige og geistlige Overhoveder eller Goder (god), s. d. A.; denne Bærdighed saavelsom Districtet, i dets Egenstab af geistlig og verdenslig Jurisdiction, kaldtes Godord (godord), herom s. Søde. Da nu, efter- haanden som I. s. Colonisation tiltog, Trangen til en Statsbygning, og sælgelig til en Central- magt, der stod over de enkelte Godorbs locale Myndighed, gjorde sig gjældende, blev det den vise Ulfstjot overbraget at affatte Love for Den, og Centralmyndighedens Organ, Althinget, ind- stiftedes Aar 928—80; om dets Indretning og succesfulde Udvikling, s. Althing. Under denne Forsatning blomstrede den islandfle Republik, med mange Udfærlinger af indre Kampe mellem de herskende Slægter, i fortsat Handels- og Venstabsforbindelse med de nordiske Stamlande, især Norge, i over 400 Aar. I dette Tids- rum indførtes Christendommen. Første Gang prædikedes denne her 972, siden kom den af

Olaf Trygvesson udsendte Missionær Thangbrand (997), s. d. A. Efterhaanden stiftedes 9 Klostre (4 i Holum og 5 i Skalholt Høvedsøemme), alle Benedictiner- eller Augustinerklostre; det ælteste (paa Thingøre) stiftedes c. 1120 af Biskop Jon Njandsson den Helligste. De øvrige anlagdes ligeledes i det 12te, kun et Par først i det 13de Aarh., og seculariseredes i det 16de. I de fleste af disse Klostre herskede megen boglig Virksomhed, og de nordiske Oldskrifters Opbevaring flydes fornemmelig dem; thi Sagaerne blev dels forfattede, dels samlede og affkrevne i Klostrene, hvorfra de fleste af Datidens lærde Mænd udgik. Ogsaa coloniseredes Grønland og opbagedes Amerika fra S., der dengang hævdede sin Stilling som det øvrige Nordens Sevnsbyrbige i Søfart, som dets Høppesti i Videnfabelighed, navnlig Historiefortvning og Digtekunst, uden at opgave sin Selvstændighed for de norske Kongers gjentagne Erobringsforsøg. Men de i Republikens Indre rasende Partikampe, de fornemste Slægters, navnlig Sturlungernes og Hauksdernes, blodige Fejder, hvis Paafjendelse de enkelte Høvdinger af Forsynet Videnfabelighed, med Forbigaaelse af Landets eget Værnething, overdroge til Norges Konges Statsmand, Kong Haakon Haakonson, satte Dens Uafhængighed paa Spil, og dets dugtigste Charakterer, Snorri Sturlason og Gissur Jarl, blev halvt tvungne Forrædere imod deres Fædeland. 1262 kom S. under norsk Højhed, paa hæderlige Betingelser, men som kun daarlig blev holdt. Den gamle Lovbog „Graagaasen“ (grágás) blev afløst først af den saalatte Værnsfæ-Coder (Járnsida) eller Satonarból, senere af Sønnsbogen (1280); Folkets Energie og Foretagelsesaanid gik under i katolske Samvittigheds-tvang og norsk Despotie. Vel yttrede den gamle Dygtighed sig endnu en enkelt Gang, som da Islænderne i Begyndelsen af det 14de Aarh. satte deres Fordringer om Dyrerholdelsen af de dem garanterede Rettigheder igjennem. Men da den islandske Handel var kommen i Eng-lændernes Hænder, og Landet ved Calmarunionen under Danmark; da Eric af Pommern frembelees (1411—13) havde indført det islandske Handelsmonopol for at fortrænge Engländerne, og da endelig den sorte Pest havde ødelagt en stor Deel af Befolkningen, var Dens Tilbagegang subkommen. Tilrods for Christian I's og senere Christian II's Modforestillinger, vedblev Engländernes af Bolskomheder og Retstrækkelser lejlagede ulovlige Handel paa S., indtil den under Christian IV, der først havde paatænkt at forpagte den til Engländerne, kom i Hans-stæberne Hamborgs og Bremens Hænder. Dette varede kun kort, og Christian IV gjenoprettede det af Eric af Pommern først indførte danske Regeringsmonopol, der uafbrudt vedblev indtil i forrige Aarh., da Handelen blev frigiven for danske Underfaatter. Reformationsens Indførelse 1558 kostede Blod; den opstøttede katolske Bis-kop paa Holum, Jon Arason, saldt 1550 som Offer for den gamle Lære og sin egen Verbs-ligbed. Den nye Læres heldbringende Virkning vilde utvivlsomt tidligere have gjort sig gjelbende, hvis Vulcanudbrud, ødelæggende Epidemier (Kop-perne) og Hungersnød ikke i det 17de og 18de Aarh. havde sat Den saa langt tilbage i ma-

teriel Henseende. Hertil kom slet Beskrivelse fra dansk Side; den ene daarlige Besølgelsesmand afløste den anden, og S.s Annaler i det 15de, 16de og 17de Aarh. udbiise nærmest en fortid Ramp mellem danske Høvdemænds i Regeringens Navn begaaede Overgreb og de ind-følte Bistoppers og Lagmænds Modforestillinger. Det 19de Aarh. er derimod begyndt under lykkeligere Aarspicer for S., som ved det mede Christian VIII i 1845 gjenoplive de Althing der faaet Indfyndelse paa sine egne Anliggender, og ved Handlens Frigivelse 1854 en længe saet Veltilighed til at ubiiske og frugtbargjøre sine ilt ubetydelige materielle Resourcer. — De vigtigste trykte Rilber til Dens Historie ere Sagaerne, navnlig Landnámabók, Njálssaga, Kristinnsaga Eyrbýggjasaga, Helmskringla og Sturlingásaga (Rbvn. 1817—20), Arngrim Jonæ Crymogæa. Finn Johannæ Historia ecclesiastica Islandæ, Annalår Bjórns á Skarðá, Islændsdir Annalår fra 803—1408 e. Chr. (Rbvn. 1847); S. E. Gurdsson og D. Stephenen, „Lofsamling for S.“; Olaf Stephenen, „Kortfattet Underretning om den islandske Handelsførelse 874—1788“ (Rbvn. 1798); Espolin, S.s Arbæukur; Dahlmann, Geschichte Dänemarks; Konrad Maurer, Die Entstehung des isländischen Staats; Finn Ragnussons Afsandling i Nordist Oldskrift til Rbvn. 1833, II, 1) om Englandsens Handel paa S. o. s. v.

Islands Litteratur var i den gamle Tid Nordens eneste. Paa samme Tid som Christ-sproget i det øvrige Europa var Latin, for-talte man paa Island Nordens Historie i Lit-sproget. Normændenes Theodoricens Romanus og de Danstes Saxo compilerede, som de ved besjende, deres latinske Bærler for en stor Del af de islandske Rilber. Udsprungne af den ær-bisse Stammes bedste Slud, medbragt de islandske Nybyggere nordist Sang og Sagn til den fjerne D, hvor de, opelste i Erindrens Kjerlighed, forplantedes fra Slægt til Slægt og, ved Islændernes fortatte Samspil med det øvrige Norden som Kriger og Skjale, berigebedes og forøgedes, indtil de endelig, ved enkelte Mænds frugtbare Talent, blev til en Litteratur. Samtidig med Christendommets Indførelse paa Den, er Litteraturens første Til-bliven, der fyldest lærde Islændere, som erit at have samlet Kundskab og Erfaringer i og udenfor Norden, navnlig i Lybsland og Frank-ric, i Hjemmet forplantede dem til andre og endog formelig dannebe Stoler for deres be-gavede og viderbegjærlige Landsmænd (t. Er. Piffur Jøleif til Skalholt, Hall Teitsson til Hællal og Sæmund den lærde til Oddi). At na den saaledes opamnebe Videnfabelighed ilt blev latinist, fyldest den Omstændighed, at de islandske Præster og Munde næsten udelukkende vare Is-lændere, der elstebe Oldtidsminderne og Sproget. Smidertid indstrækte denne Litteratur sig til Lovkundighed, Historie og Digtekunst.

I. Der kan ikke være Tvivl om, at jo endel Lovbestemmelser, ved Siden af det Regret, der betrodtes den mundtlige Overlevering, maat. i Liigbed med Romernes tolv Tavlers Lov, vare bleve optegnebe ved Runer eller paa anden Maade samtidig med Lovens egen Tilskrivelse. Islands første Lov, Ulfstjots Lov, ere fra 925,

g om de end forsøge og omændrede først intrent 1118 blev nedskrevne i en ordnet Codex af Lagmanden Bergthor Rafnsson, saa tør det antages, at de enkeltviis eksisterede optegnede fra en Tid. Det af dennes Efterfølger i Lovfigerembedet, Gudmund Thorgeirsson, reviderede Arnvede, er nu den berømte Graagaas. Da Revisjonen 1262 ved Islands Forening med Norge gik under, afløstes Graagaasen af Palonardólf og denne snart af Zonsbogen, som for en Deel, navnlig med Hensyn til Landboforholdene, endnu gjælder paa Island. Den islandske Kirkehistorie eller Christenret (Kristinrætt) er derimod naturligtviis af senere Datum; den blev først ved Samund den Lærdes Medvirking forfattet 1223 af Biskopperne Ketil og Thoralf, og senere (1275) revideret af Biskop Arne Thoralsson. Begge ere udgivne af Gr. Thorkelin 1766 og 1767. Af nyere Skrifter angaaende Islands Uafhængighed fortjene Arnensens Islands Rettegang, Magnus Ketilsøns Samling af Forordninger, samt fornemmelig S. Sigurðsøns og J. Stephønsens Lovsamling for Island at fremhøves. — II. Historiefortællingen eller Sagalitteraturen omfatter hele Nordens, især dele af Norges og Islands Historie fra de ældste Tider til Slutningen af det 13de Aarh. Hovedværkerne ere: a) Hele Nordens Historie: Snorre Sturlassøns Heimskringla, Erl. Oddsøns saakaldte Tryggvassstykki, Morfinskinna, Grolfinskinna og Fagurðskinnia af ubestemte Forfattere; Hæleyparaból af Abbed Carl Zonsøen, Styrmir den Lærde og Magnus Thorbaldson, samt endelig Ætlingasaga, eller Danmarks Historie fra Harald Gormsøen Blaatand til Knud VI (1186); imeligviis af Olaf Thordarson Hvidefald; kong Haakon Haalonsøns Saga af Sturla Thordarson, Snorre Sturlassøns Broderøen; Olaf Tryggvassøns Saga af Gunnløg Munt; Ordnernes og Færøernes Historie af ubestemte Forfattere. b) Islands Specialhistorie. Først og fremmest Arne Thorgeirsson den Lærdes Isendingaból; Landnamaból, om Islands Bebyggelse af nordiske Nybyggere, af forskellige Forfattere, hvoriblandt fornemmelig Arne den Lærde, dolslegg den Bise, Sturla Thordarson, Styrmir den Lærde, og, i Egenstaf af Redacteur, Jerr Paul Erlendsson bør fremhøves; Sturðingasaga eller „Isendinga saga hin mikla“ af Sturla Thordarson. Denne Saga beskæftiger sig vel, som Titlen viser, nærmest med Sturðingefløgten, men kommer dog derøved tillige til t berøre de vigtigste Begivenheder paa Æn, sa dens Bebyggelse til dens Forening med Norge. Hertil slutte sig Hungurvatna og i nyere Tider de islandske Biskoppers Historie (Biskupasögur) samt forskellige Annaler, samlede af Hærn af Starðaa, Jon Egilsson, Jon Palonardólf o. A., Finn Jonsøns og Petrusøns Kirkehistorie, Espolins Aarbøger o. s. v. De øvrige islandske Sagaer staae næsten udelukkende paa Grændsen mellem Historie, Biographie og Roman, idet de fortrinnsviis behandle enkelte Flægt og Mænd med stor Udførlighed. Døerst aae Hjalðsaga, Egilssaga, Leifdalsaga, Tryggvassaga og Arfinsisaga. — III. Digtekunst. Foruden den ældre, af Samund den Lærde uglede, og den yngre af Snorre Sturlassøen udgivere Ebba, som begge indeholde Sange og

Sagn, der vedkomme den gamle Subelære og Nordens mythiske Tid, samt talrige i de historiske Sagaer indfattede Heltesange eller Drapaer, besidder den islandske Litteratur tillige en Række mythiske og romantiske Sagaer i Prosa, hvori Eventyr og Historie paa en smidrig Maade ere sammenflettede. De vigtigste af disse ere Volsungasaga (om Volsungesagnet), Norna-Gestsaga, Ragnarssaga Lodbrokar (om Kongen af dette Navn), Grolfssaga Kraka (om Rolf Krake), Sagaen af Hálfi og Hálfsrekking, Hervararsaga, Fridþjofssaga (der ligger til Grund for Legners Digt), Orvaroddsaga, Gaungu-Grolfssaga (om Ganger Rolf) o. s. v., samt en Række islandske, fra det 13de og 14de Aarh. stammende Bearbejdelser af de sydlige Følls romantiske Digtninger, de saakaldte Riddersagn. Ogsaa i nyere Tid have Poesien og ved dens Side den nationale Philologie, Liricographie og Oldforskning blomstret paa Island. Den religiøse Digtning stod i Midbelalderen høit, og har i den nyere Tid en udmærket Repræsentant i Hallgrímur Petrusson. Den verdslige Poesie tæller flere fremragende Lyriker, som navnlig Stephan Olafsson, Eggert Olafsson, Jon Thoralsson, Jonas Hallgrímsson og fremfor Alle Bjarne Thorensen, samt Sveinbjørn Egilsson (s. d. A.). Som Liricograph bør derøst Konrad Gislafson fremhøves. Oldtidens kritiske Reproduktion, eller Forskningen i Oldtidens forskellige Levninger, er stærkt repræsenteret paa Island. Med Lovsondigheben have Paul Bidalin, Jon Eriksen, Gr. Thorkelin, Th. Sveinbjørnsen og B. Finfen beskæftiget sig; med Subelæren og Digtekunsten Jon Olafsson og Finn Magnusen; med Historien Arngrimur Jonsøen, Thormod Torfason, Biskopperne Finnur Jonsøen og Haunes Finfen, P. Petrusson, Jon Espolin samt endelig Jon Sigurðsson, hvem afbillige af de bedste Ud-gaver af Sagaerne besuden stuldes; med Sprogstudiet, foruden den alt nævnte S. Egilsson, Skule og Børge Thoralsson, Gislil Brynjulfsøen og K. Gislafson. Om Islands økonomiske og statistiske Forhold have D. Olavius, Eggert Olafsson, Olaf Stephønsen, Magnus Stephønsen og Bjarne Thorsleinsøen leveret fortrinlige Arbejder. Den udmærkede Mathematiker Bjørn Gunnlaugsson er Forfatter af det eneste gode Kort over Island, som haves. Om den nyere Litteratur saaledes vel ikke i Originalitet og Rigtighedsdigheben kan sammenlignes med den ældre, saa mangler den dog ikke Livskraft og Fremtid.

Islands Ret. Om 3's ældre Lovgivning s. den foreg. Art. (1). Strax efter Foreningen med Norge fik Æn og saa indsest for den gamle Christenret en ny, forfattet af Biskop Arne (1275). Medens denne sidste naturligtviis bortfalt ved Reformationen, hvorefter Christian III's Kirkeordnangs og flere senere dansk-norske geistlige Love bleve Normen for de kirkelige Forhold paa Island, saa er Zonsbogen endnu Landets almindelige Lov; men i de allerfleste Stykker er den rigtignol efterhaanden bleven forandret ved senere Lovbestemmelser, dels Beslutninger af Althinget, forsynede med kongelig Sanction (som den saakaldte Store Dom af 1564, der fastsatte Straffen for Løssagthedsforsøelser), dels Forordninger, udstedte af de norske eller efter Norges Forening med Danmark 1380 de dansk-norske Kon-

ger (Netteboer). En i Tidens Løb flede sig-
gende Tøndens har ogsaa altid vist sig hos
disse Konger til at gjøre de nye for Norge eller
Danmark-Norge udkommende Lovbud tillige gjel-
dende paa Island, og navnlig ere efter Emanationen
af Christian V's Lovbøger betydelige Par-
tiet af disse saavel som mange senere Love ud-
videbe til dette Land. I Henseende til Arve-
retten, hele Processen og Criminalretten og mange
andre Dele af Retsvæsenet er det saaledes nu i
det Væsentlige fuldkommen dansk Ret, som gjelder
paa Island, og Christian V's norske Lov er der-
hos ganske i Almindelighed erklæret for subsidiair
Ret der paa Den. Derimod ere de siden Sou-
verainitetens Indførelse flere Gange fra Regje-
ringens Side gjorte Forsøg paa at tilveiebringe
en ny islandst Lovbog mislykkede.

Islandst Mos (Cetraria islandica) er en
Plantearst af Lavarternes Klasse (Lichenes, Or-
denen Hymenothalamii). Dens Løv, der fugtigt
er geleagtigt og hvieltigt, i tør Tilstand der-
imod stivt og pergamentagtigt, er opret, tvebeelt
grenet; de enkelte Afsnit ere randhaarede og
rendeformig fordybede paa den ene mere opad-
vendte Side, men ubhøvelde paa den anden;
det er brunt, ofte med smaa hvide eller graae
Pletter paa den ubhøvelde, lysere Side. Denne
Plante voger ikke alene paa Island, men ogsaa
i stor Mængde i flere Egne af Mellem- og Nord-
europa, især i Bjergene og paa Heber. Den
indeholder omtrent 40 Procent af en eiendom-
melig Art Meelstof (Lichenin, Mosmeelstof),
(der af Jod farvede bruingrønt, ikke blaat som
det almindelige Meelstof), saavel som Gummi
og nogle bitre, krydallisable Stoffer (Cetrarin,
Picrochenin). Den anvendes i Medicinen bl. A.
til beraf at fuge Gelée, enten directa eller efterat
de bitre Stoffer først ere uttrukne ved en
Koldblødnng med en tynd Opløsning af kul-
sauret Kali (Potasse).

Islandingsabok (o: Islandernes Bog), f.
Ae den Lærde.

Isle de France (den franske Ø) kaldtes for-
dum den Provinds af Frankrig, som var Cap-
petingernes Arveland og det franske Riges egent-
lige Kjerne; den laae omkring Paris og Seine
og svarede til de nuværende Depp. Seine,
Seine-Dise, Dise, Aisne og Seine-Marne. —
I. kalde de Franske ogsaa den i det indiske
Ocean beliggende Ø St. Mauritius, som de
besatte 1715—1810.

Isly, en lille Flod i Marokko, er bekendt af
den Seier, som de Franske under Bugaub her
vandt (b. 14de Aug. 1844) over Marokkanerne;
Bugaub fik heraf Tilsen Fertug af I.

Istæt kaldes i alle de Slags Bøer, der udføres
ved simpel Sammenvævning uden Knuder af
Traade i to Retninger, som danne 90° med
hinanden, alle de Traade, der løbe frem og til-
bage fra den ene Eg til den anden. I Robinet
kalder man I. de Traade, der løbe i Zigzag
mellem begge Egge paalangs nebad Tværet, og
hvoraf i enhver Zone paatvers hver anden løber
paastraa tilhøire, hver anden paastraa tilvenstre.
Lil al Slags Vævning skal I. spoles op (i.
Spøse). Ved Robinetvævningen gaer der nogen
Styrke paa I., hvorimod den ved alle andre
Slags Bøer kan taale at være meget lidt snoet,
fordi der slet ingen Styrke gaer paa den under

Vævningen og Trulset af Kjedetraadene holder
den sammen efter Vævningen.

Ismael, Abrahams Søn af Medhustruen
Hagar, maatte flygte med sin Moder for Sa-
rabs Forsølgelser og blev Stamfader for de
nomadiserende Araber. Det arabiske Sagn laeder
I. fødes i Omegnen af Mekka og bestrage med
sin Fader i Templet Dpybggelse; til den
overgiver Engelen Gabriel den sorte Steen, der
er indmuret paa Raabaen, og den Brønd, som
opbages af Hagar i Ørtenen, er Jemsem nær
ved Templet i Mekka.

Ismaeliter, en schittist eller alibist Sect,
opstod efter den 7de Imam af Alis Efterkom-
mere Ismail, en Søn af Djasar as-Sabil, op-
stod i Slutningen af det 9de Aarh. og benævnes
ofte Karmather og Afassiner (s. d. A.). De an-
erkjende et aandeligt Overhoved af Alis Slægt
og ophæve endeel af Koranens Forrifter ved
at forklare den paa allegorisk Maade, hvori
de ansees for Atheister eller Hendsite. De
fathemidde Dynastie i Egypten stylder dem sin
Oprindelse ved deres Sab imod Kalfatet i
Bagdad og Sunniternes Kære. En Deel af den
begrundede imod Slutningen af det 11te Aarh.
en Art selvstændig Regjering, hvis Hovedsæde
var i Nærheden af Caswin paa et Slot belijet
under Raabon Almut; det er navnlig den, der
selvøvanlig benævnes Afassiner. Fra det per-
siske Irak udbredte de sig over Syrien og på-
væbde Karabanerne, der drog til Mekka; men
henimod det 13de Aarh.s Slutning tabt de
deres Betydning, tilintetgjorte af den muslim-
ske Erobrer Hulagu, og foretomme sin omtalte seier
som omkrefisende Mordere. Sagn. „Recherches
sur les Ismaélites ou Bathiniens de Syrie par
Desfrémery“ (1855).

Ismail, Fæstning i det russiske Besaratia
ved den nordlige Arm af Donan (Rifia), har
Garrierer, nogle Fabrilker og livlig Christjan
og Handel. 30,000 Indb. I. hørte for til
Lyriet, blev 1789 efter en lang og blodig Be-
sejring erobret af Suvarov, og kom 1812 under
Rusland.

Ismid, det gamle Nicomedia, Stab i Kilk-
astien ved Marmorahavet, har Silkemanufactur
og Handel. 20,000 Indb.

Istak er det tyrkiske Navn paa det gamle
Mikra, berømt ved Kirkeforsamlingen 225: de
er nu en ubetydelig Flælle.

Istocrometrisk Linier kaldes Linier, der
tænkes draagne igjennem alle de Steder af Jordta
for hvilke Luftsens Middestryk er det samme.

Istochimener, s. Istoterner.
Istochron eller ligitidig kaldes en Svingnings-
bevægelse, naar Svingningen fuldføres i den
samme Tid, enten Udvængset er større eller små-
dre. Pendulets Svingninger ere tilnærmelsesvis
i., naar Svingningsbuen kun omfatter saa liden
Bred. Naar saaledes et Pendul bruger et Secund
til at udføre en uendelig lille Svingning, knar
det kun $\frac{1}{36000}$ Secund mere, naar Svingnings-
buen er 2 Grad, $\frac{1}{3600}$ mere, naar den er 4
Grader, og $\frac{1}{360}$ mere, naar den er 6 Grader.
Paa lignende Maade ere Svingningerne af et
elastisk Stang eller en Streng i., naar Udvængset
ikke bliver altsor stort.

Ischronisk Curve, s. Epocide.

Isodryname Linier ere Linier, man tænker g dragne igennem alle de Steder paa Jorden, hvor Jordmagnetismen virker med samme styrke.

Isogothermie Linier ere de Linier, man tænker g dragne igennem alle de Steder paa Jorden, hvor Jordbunden har den samme Middelsarm.

Isogone Linier ere de Linier, man tænker g dragne igennem alle de Steder paa Jorden, hvor Magnetnaalen har samme Afvigelse Declination).

Isokline Linier ere Linier, man tænker sig ragne igennem alle de Steder paa Jorden, hvor Magnetnaalen har samme Væbning.

Isokrates, en berømt athenienskt Taler, født 36 f. Chr., optraadte paa Grund af sin legemlige Svagbed og sin Undseelighed ikke offentlig im politisk Taler, men virkede deels som Lærer i Retsalen, deels ved at udbigge stredne Taler. Ved sin Underveiskning erhvervede han g en betydelig Formue; han skal have havt endev 100 Disciple, som hver betalte 1000 Draqmer. Efter de Tredives Regering bejægtede J. sig i Athenen med at scribe Retsaler til Brug for Andre; senere, omtrent 382, egav han sig til Chios, hvor han slog ind paa a ny Vej ved at udbigge saalbadte epideiktiske Taler; denne Virksomhed fortsatte han i Forning med sin Lærervirksomhed, efter at han 388 ar vendt tilbage til Athenen. Af J.'s Taler re 21 opbevarede; de behandle i et med stor, nbertiben minutiss Kunst udarbejdet Foredrag hjenftande af politisk og social Betydning, og re ubelukkende beregnede paa Læsning; den etydeligste er Panegyrtos, en Art Festtale, i vilken J. opregner Athenens Fortjenester af hellas og paaviser, at Hegemoniet tilkommer denne Stab. Af den attiske Profas kunstnæssige lddannelse har J. overordentlig store Fortjenester. Hans Taler findes i Bektors, Baiters g Saupes, "Oratores Attici".

Isola Bella, s. **Dorromieffe Der**.

Isola Grossa er en af de sterrigste Der ed Dalmatiens Kyst, beboet af 12,000 Mennefter, or det Nette Fiskere.

Isolere et Legeme kaldes at omgive det med utter flette Ledere for Elektricitet, saa at det an beholde den Elektricitet, man meddeler det. Isolationen steer som oftest ved at underflette egemet paa en Glasob, da Luften allerede er u flet Leder. **Isolerhammel** er en Skammel ved Glasobder, hvorved et Mennefte let kan leres og alfsaa gøres elektrisk.

Isomerie betegner i Chemien det eiendommelige Forhold, at visse sammenfattede Legemer anne udoife forskellige pbyssiske og kemiske Egenaber, naaget de ere sammenfattede af de samme kemiske Bestanddele i samme baade relative og bsolute Mængde. Phosphorsyre f. Gr. (ogfsaa Tellursyre, Zinnite, Binnysre o. fl.) optræder raledes med forskellige Egenaber, betingede af rffjellige Forhold ved Tilberedningen, og man r istand til at oversere den (og dem) fra den re Modifikation til den anden, naaget Sammensætningen forbliver den samme; Phosphorsyren hender man saaledes mindst i 3 forskellige Modificationer. Man formoder, at dette hidrører sa en forskjellig Maade, paa hvilken de enkelte

Atomer leide sig, idet de danne det sammenfattede Legeme. — Kan man paavise en saadan forskjellig Ordning af Atomerne i Legemer med eens Sammensætning, kaldes disse Legemer metamere; saaledes er f. Gr. Edbblesyrehydrat metamert med myrresurt Methyllite, begge bestaae af C₄ H₄ O₄, men i Edbblesyrehydratet ere disse Bestanddele forbundne som: (C₄ H₄ O₄) + (HO) i det myrresure Methyllite derimod som (C₂ H₂ O) + (C₂ H₂ O). Ere to eller flere Legemer sammenfattede af de samme Bestanddele i samme relative men ei i samme absolute Mængde, da siges disse at være polymere; saaledes er f. Gr. Methyllite og Binaand polymere Forbindelser, den første er sammensat af C₂ H₂ O, den sidste af C₄ H₄ O₂, tung Kulbrinte (Belysningsgas = C₄ H₄) polymer med f. Gr. Eeten (af Svovl-rab = C₂ H₂). — Optraede derimod Grundstoffer under forskjellige Forhold med forskjellige Egenstaber (hvilket Forhold man ikke hidtil tilfredsstillende har kunnet forklare), da benævner man dette eiendommelige Forhold (der synes at være af lignende Natur som J. for de sammenfattede Legemers Bekommende) Allotropie. Man hender saaledes f. Gr. Ist, Svovl, Phosphor o. fl. under forskjellige „allotrope“ Former eller Modificationer.

Isomorphie (gr.) er den Egenstaf, ifølge hvilken Stoffer, der indeholde forskellige kemiske Bestanddele men samme atomistiske Sammensætning, kunne antage samme Krystalform. Bel gjelder J. ogsaa for Stoffer, der krystallisere i det regelrette (sykroedriske) System, som f. Gr. ved Koglsalt (Ehlor + Natrium) og Fluvspath (Fluor + Calcium), eller som ved Spinell (Eerjord og Magnesia), Chromjernsteen (Chromtveilte og Jernforilte), Magnetjernsteen (Jerntveilte og Jernforilte) o. f. v.; men, da Grundformen i dette System ikke er underlagt nogen Forandring i Aternes Rængdeforhold, har J. større Betydning ved de Stoffer, der krystallisere i de andre Systemer, som have Grundformer med foranderlige Dimensioner. Som nogle af de vigtigste Tilfælde kunne især ansøres, at, da Svovlsyre, Selenysre, Chromysre og Mangansyre, forbundne med samme Base og Vandmængde, have samme Krystalform, og omvendt: Kalk, Magnesia, Jernforilte, Mangansforilte og Zinkite i Forbindelse med Kulsyre ligeledes danne en Række isomorphe Salte, — siges i det første Tilfælde de nævnte Syrer og i det sidste Tilfælde Baserne at danne to Rækker isomorphe Yster. Da endvidere Eerjord (Corund), Jerntveilte (Jernglans) og Chromtveilte ere isomorphe i fri Tilstand, saavel som i ovennævnte saltlignende Forbindelser med stærkere Baser, danne de en tredje Række isomorphe Yster o. f. v. Denne Egenstaf, at visse enkelte eller sammenfattede Stoffer kunne erstatte hinanden i analoge Forbindelser, uden at Krystalformen derved lider nogen væsentlig Forandring, — der er nemlig i Almindelighed en lille Forskjel i Rantvinklernes Størrelse, — er af stor Betydning for den kemiske Theorie, forsaavidt som man deri har et vigtigt Hjælpeiddel ved Bestemmelsen af Legemernes atomistiske Sammensætning. Det bør dog ikke lades uberrt, at J. ikke berettiger til gaunfte i Almindelighed at opstille den Sætning, at analoge Sammensætninger altid skulle

have samme Krykform, da der høves en Mængde Exempler paa det Mofatte.

Allerede i 1815 efterviste Fuchs visse Stoffers Egenfkab, at kunne vicariere for hinanden; men Wittfcherlich er dog den Første, der i 1820 gav en klar og videnskabelig Fremstilling af **I.**, og senere er den bleven udvidet i forskjellige Retninger, isøland Andet derved, at de isomorphe Grundstoffer og Forbindelser tillige synes at have samme Atomvolumen (s. Volumen). I 1846 fremfattede Scheerer Læren om den polymere **I.**, ifølgelig hvillfen flere Atomter af et Stof fulde kunne være isomorph med et Atom (eller et derfra forskjelligt Antal Atomter) af et andet Stof, faaledes at f. Gr. 1 Atom Magnesia fulde være isomorph med 3 Atomter Vand o. s. v., og han har senere søgt at bevise det ved en Mængde Exempler, hentede fra Mineralriket; men der er endnu Mænge, som ikke vilde anerkende Gyldigheden af denne høist eentommelige Art af **I.**

Isøandra gutta (Suttaperchæ), en til Familien Sapotacæ hørende Plantear, er et 50—70 Fod høit Træ med en Stamme af 4—6 Fods Gjennemfrit. Det har en smul, tæt Krone; de heelrandede, fiftede, aflange Blade ere ovenpaa glatte, paa Underfaden beflæbte med guldglinfende Haar. Blomfterne ere fmaa og fide famlede i Knipper i Bladvindlerne. Bøgeret er læderagtigt, 6-deelt og befat med glinfende Haar. Kronen er næfken hjulbannet, ligeledes 6-deelt; 12 Støvdragere heftede til Kronrøret. Frøgten er et næfken lugelformigt, haardt, 6-rummet Bær. Dette Træ har hjemme paa Bornes og omfiggende Øer. Det indholder en Melkesaft, der tørrer et Suttaperchæ. Frøene indholde en feed Olie, der af de Inføbte anvendes til Føde (s. Suttaperchæ).

Isonga, Flod i Nyrrien, løber forbi Ørz og Grabiff ud i Bugten ved Triff.

Iffop (Hysosopus officinalis), en Plantear af de Læbedlomftrædes Familie (Labiatæ), er en Halvbusk med mofatte, fiddende, lanceformige, i Randen tilbagerullede Blade. De fince Blomfter, med et 5-tandet Bøger, en læbedannet Krone og 4 Støvdragere, af hvilke de to ere de langfte, fide tæt famlede paa den ene Side af Grenenes svre Deel. Den har hjemme i Syd-europa og Mellemaften. Dens Anvendelse i Lægevidenfaben er kun ringe, men den dyrkes ikke fjeften fom Kryderplante i Høver, da Blade have en stærk og ret behagelig Lugt.

Iffopathie (gr.) kaldes en af Homøopathien affødt Lægemethode, der, medens denne helbreder Sygdommene med Midler, fom frembringe lignende Virkninger, har den Grundfætning, at helbrede dem med Midler, der ere identiffe med Sygdommen eller dens Stoffer.

Iffoperimetriff (gr.) betyder af lige Omfang. De iffoperimetriffe Problemer gaee egentlig ud paa, blandt flere Curver af lige Omfang (Perimeter) at finde den, som gjør et vist Areal til et Maximum eller Minimum. Siden ere mange andre lignende Opgaver indbefattede under denne Benøvnelse.

Iffopoda (gr.) benævnes en Afdeling af Ringfrelene eller de 14-benede Kredsdyr, fom i Mofætning til Amphipoderne have en hvølvbet Ryg, en flad Bug og Halefødterne bladformige og trødende i Kauderøttets Ljeneske. Nogle

leve paa Land, f. Gr. Bønfkebiderne (f. d. A.), andre i det ferske Vand, men de flefte i Høvet, f. Gr. Bønfkrebfen og Langlusene, affillige fom Snyltebøyr paa fterre Fiffe, faasom Cymoetha og Aqa eller Fiffelbøyrerne (f. d. A.) eller paa andre Kredsdyr (f. Bopyrus). Kun enkelte Langlus og parafittiffe Iføpoder opnaae en mere anfeelig Størelfe; de flefte ere meget fmaa og temmelig uanfæelige Dyr.

Iffotherer, f. Iffotherme.

Iffotherme Linier ere Linier, man tænker fig bragte igennem alle de Støder paa Jorden, der have den samme Barmegrad. Humboldt, der først bragte dem i Anvendelse, conftruerede i Linier for hele Nørets Midelbarme. Senere har man anvendt Vinteriffothermer (Iffothermer) og Sommeriffothermer (Iffotherer); men den fuldfændigfte Oplyfning faer man af de af Dove først conftruerede Maanediffothermer. Man kunde maaffte vente, at disse Linier maatte løbe langs ad Parallellinierne paa Jorden, da Barmegraden i det Væfentlige retter fig efter Afstanden fra Equator; men Forholdene ere langt mere indvillede, navnlig paa den nørflige Halvkugle, hvor de fterre Landmafser have fter Jædflybelse. Det vifer fig, at Nørsiffothermerne der fjerne fig mere fra Equator paa de veflige end paa de øfflige Kyster af de fter Høflande, og at de nærmefte fig meeff til Equator inde i dffte. Maanediffothermerne have ganffe forskjelligt Udfeende efter den forskjellige Nørsid. I. for Januar fjerne fig meeff fra Equator ude paa Høvet, nærmefte fig meeff til den inde i Høflandet, medens det Mofatte er Tilfældet med I. for Juli. September er den Maaned, da I. meeff løbe langs ad Parallellinierne, og derfra hidrøer rimeligvis det flabige Bøir, der fom ofteft indtræder i denne Maaned.

Iffouard (Nicolo), fædbanlig blot kaldet Nicolo eller N. de Malte, dramatifk Componiff, født paa Malta 1777, var først befæmt til Havbølen, men helligede fig senere ganffe til Kuffen, i hvillfen han udbaanede fig i Nøvel under Guglielmi. Derfra gil han til Toscana, hvor hans første Opera „L'avviso al maritato“ og „Artaseres“ vandt meget Bifald, og ble derpaa anfat paa Malta fom Organiff og Ordbenscapelmæffer ved Malteforbøden. Efter Ordbøens Ophevelse ved Frankmændene kom I. til Paris, hvor han forblev til fin Død, den 28de Marts 1818. Her componerede han over 20 Operaer, hvoraf ifer „Cendrillon“ og „Iscombe“ have gjort ham berømt. Hans fide Opera, „Aladdin ou la lampe merveilleuse“, fom først efter hans Død til Opførelfe.

Iffopahan, Stad i den perfiffe Prøvincs Irak Adfhem, ligger paa en smul og veldorlet Slette ved Zenderud, omgiden af Høver og Lunde. Gøberne ere fnevre, frøgede og fmeeffige, Høfene for en Deel opffrte af vørandt Stene; ved Siden heraf findes der pragtfulde Palaber og Mofteer, men iføaa fter Ruiner og Levninger af gamle Prægtbygninger i og omkring Staden. Den har endnu betydelig Induffrie; her fabrifkeres Silke- og Bomuldftrier, Gulds- og Søfvarbejder, Saaben og Papir. Høved 200,000 Indb. — I. var forrum en meget blomftrende Stad, men feed frøgtrig ved Timur's Indfald i Slutningen af det 14de

Karh. Siben havde den sig under Abbas-berne, blev Restbentsstab og talte engang over 700,000 Indb., men sank atter, da Afghanerne erobrede den i Begyndelsen af det 18de Karh.

Udsprængt kaldes Lsi, som er vævet af tvundne Traae, naar disse ere dannede ved Sammen-vingning af forskjellig farvede Garn. Dette bruges næsten alene til Strømper eller iaffalds krullede eller paa Strømperkestolen forfærdigede Sager (s. dog Kameiote).

Israel, egentlig et Tilnavn for Patriarken Jakob, fordi denne efter 1ste Mosebog havde kæmpet med Gud, gif senere over paa Jakobs Efterkommere, som kaldtes Israels Folk eller Israellitterne. — I. er ogsaa Navnet paa et hebraisk Kongerige, som omfattede 10 Stammer, i Modfætning til Juda Rige, der bestod af de øvrige to Stammer (s. isvrigt Artt. Gebræere og Søder).

Issebet (os bregmatis), den store, flade, flirantebe Knokkel, som forbunden med samme paa den anden Legems halvdeel ved Pissommen, banner Hovedskallens øverste Hælvning.

Issebul kaldes de hos Tøermundene forekommende, bagved Dinene liggende Aabninger, der staae i Forbindelse med Svælget og indeholde en lille Vignælle; de betragtes derfor rigtigt som et Par forreste opadvendte Gjælle-spalter.

Iskul (Ternurtu Nor) hedder en Alpeø i Kirgiserne Land i Asien. Den ligger, omgivet af høie Bjerge, 3,600 F. over Havet; dens største Længde er 27 M., Bredden 13 M.

Isoudun, Stad i det franske Dep. Indre, har Uld- og Bomuldsmanufacturer og Handel med Korn, Vin, Uld og Dvæg, 13,000 Indb.

Isus, en Etskab i Cilicien ved en Havbugt af samme Navn, sandsynligvis det nuværende Ajazzo, er bekendt ved den Seir, som Alexander den Store der tilkæmpe sig over Darius 333 f. Chr.

Isted (saalees skrives Navnet rigtigere end Isted) er en Landsby i Hertugdømmet Slesvig, Gottorp Amt, 1 M. N. for Slesvig ved F.-Sø. I ældre Tid maa denne By have haft endel Betydning, eftersom det sydligste Sysjel i Danmark efter den benævnedes Isthæ-Sysjel; nu er den uanseelig og har ikke engang længer sin egen Kirke, men hører til St. Michaelis Sogn i Slesvig. I. er i vore Dage bleven berømt ved den danske Hærs Seir over de slesvigholsteenske Insurgenter den 25de Juli 1850. Den kongelige Hær var den foregaaende Dag rykket frem fra Hønsborg mod Oprørsbæren, som stod i en god, fast Stilling bag Langsøen og Istedøen. Kun gjennem to Aabninger, Istedpasset med Grøbestov og Bebelspangpasset, kan Angriberen trænge frem, men begge Passer ere i høi Grad snevre og omgivne af Valler, Sø og Stov. Insurgentegeneralen, Willisen, havde benyttet Terræinets naturlige Fordele og ved kunstige Foranstaltninger forøget sin Stillingens Fæsthed. En Bro var bygget over Langsøen og dannede saaledes et Slags Udsalsport; Standsler vare anlagte paa Høiderne; Istedby var indrettet til Forsvar og sikret ved en Øverbovmælle; Syttelette vare anlagte i Stovene, Colonnebælte dannede; Trænsloben og alle Egnens Bække vare opstemmede, o. f. v. Stillingens venstre Flid

mod Trenen var dog svag; dette var Willisen klart, men han haabede at kunne overvælde, hvad der stod foran ham, isærend en i Besti stedsfindende Bevægelse skred saa vidt frem, at den blev ham farlig. Kort efter Midnat den 25de Juli drød den kongelige Hær op og stødte Kl. 4 sammen med Fjendens Forposter, der stode 3 à 400 Skridt S. for Helligbæk; de kastedes, og det danske Infanterie ubvilde sig til begge Sider af Beien. Kl. 4 lod Willisen de Banner tænde, der skulde give Signal til Fremrykning mod den kongelige Hær. I Centrum rykkede Insurgenterne frem, men kastedes af Infanteriet og det opførte Reservoartillerie. De store Divisioner, Regn og Kruttdamp gjorde det umuligt at oversee Balpladsen. Ved Bebelspang holdt en halv Brigade Fjenden indesperret, medens General Schleppegrell med halvanden Brigade gif frem gjennem Dore-Stoll mod Grøbestov. Pludselig hører Schleppegrell Skydning bag sig i Stoll; det var Insurgenterne, som, da Bannerne brændte, vare rykkede frem N. for Langsøen, som de alt om Natten havde passeret ved Hjælp af den omtalte Løbebro. De trængte uventet ind mellem den halve Brigade ved Bebelspang og Hovedcolonnen under Schleppegrell, og kom saaledes ind i Stoll, afstillede de danske Colonner. Her faldt flere ansete Officerer, og General Schleppegrell blev dødelig saaret. Da Efterretningen om Uheldet ved Stoll kom til Hovedkvarteret, gav den høifocommanderende General (Krog) strax Ordre til at tilbagekalde det under Oberst Schepelerns mod Best betagere Corps (6,000 Md.), hvis Bestemmelse var at assistere Fjenden Tilbagetoget. Dette Corps, som efter at have fægtet sig frem ved Solbro alt stod ved Stovby i Fjendens Plante, rede til at opfylde sin Bestemmelse, forarbejdede Willisen, der strax sendte de Tropper, han havde ved Haanden, mod samme, og lod sit Centrums Artillerie gaae tilbage. Men efter Modtagelsen af den commanderende Generals Ordre trak Schepelern sig atter tilbage. I Centrum rykkede stærke Infanteriecolonner frem mod Istedpasset og Grøbestoven. Fjenden flygtede og efterlod 3 Kanoner, som Willisen ved et Cavalerieangreb forjæves søgte at redde. Medens dette foregik ved Hovedblandningen, rykkede Infanteriet ud af Istedby og tog Grøbestoven med Storm. Nu var Forvirringen almindelig hos Fjenden, som overalt flygtede. Slaget ved Isted var bundet og Slesvig bevaret for Danmark mod Lybflands Dvergreb. — Den danske Hær havde paa begge Kampdagene d. 24de og 25de Juli et Tab af 140 Officerer, 3,657 Underofficerer og Menige, nemlig 441 Døde, 2,748 Saarede og 608 Savnede. Over 1,700 Insurgenter faldt i Fangenskab; Fjendens hele Tab var omtrent 4,000 Md. Paa Balpladsen toges 6 Kanoner og en Mængde Geværer. Paa Gottorp og i Slesvig By vare endel Saarede bleve efterklædt, og saaledes steg Fangernes Antal til 2,243.

Isthmos kaldtes fortrinnsvis den Landtange mellem den forintihæte og saroniske Bugt, som forbandt Peloponnes med Fastlandet af Hellas. Der stod i Nærheden af en Graustov et til Poseidon indviet Tempel, og ikke langt fra dette feiredes i et Theater oprindelig hvert

treble, siden hvert femte Aar til Tre for Besønden de skønneste Lege, ved hvilke, ligesom ved de pythiske Lege, Bøddelamp i Citarspil og Fløitespil med Sang, senere ogsaa dramatiske Forestillinger fandt Sted ved Siden af de sædvanlige gymnastiske Bøddelampe. I Seirherrenerne belysnedes med en Krands af Orangrene. — Skibe, s. Landtange.

Sjrien, et „syriskligt Markgrevskab“ i Østerrig, forhen en Deel af Kongeriget Syrien, nu af Kronlandet Litorale, kaldes deels hele Kystlandet ved det abriatiske Hav, deels og egentlig Salvoen I., som har stenig Kalkbund og stærkt indskærne Kyster. Forreften s. Litorale.

S. (Sifria) blev underbønting af Romerne 300 f. Chr., erobredes af Gotherne i det 6te Aarh., kom siden under det græske Rige og berester under Carolingerne. Fra 1170 stod det under Hertugerne af Dalmatien, siden under Venedig, kun den nordlige Deel var ved Aro tilfalden Østerrig. Efter Freden i Campo Formio besatte Østerrigerne ogsaa den venetianske Deel, men maatte 1805 afstaae den til Frankrig. Fra 1814 hørte S. igjen til Østerrig og fik 1850 sin nuværende Organisation.

Sjriez (Don Xavier de), spansk Statsmand, født 1799 i Cadix, hvor hans Fader, en Baster, var en rig Kjøbmand, gjorde sig under den franske Invasion bekendt ved sin Patriotisme, spillede efter Ferdinand VII's Thronbestigelse en Bøverolle blandt de misfornøiede Liberale og var en af Lederne for Opstanden 1820. Efter Konstitutionens Oprørelse bekjæmpede han Ministrene Arguelles og Martinez, de la Rosa, blev 1823 Confeilspræsident, gik med Cortes til Sevilla og Cadix og stemte for Kongens Suspension. Efter Ferdinands Gjenindsættelse flygtede S., dømt fra Livet, til England, hvorfra han 1839, ifølge den af Enkebrønnen Marie Christine forkyndte Amnesti, kom tilbage. Han hørte nu atter til Ultraerne, tog Deel i revolutionære Bevægelser og kom under Mendizabals Ministerium til stor Indflydelse, men blev uenig med denne (det kom endog til en Duel), og blev efter hans Fald (1836) selv Underrigsminister. Fra nu af blev S. sine tidligere Grundsatninger utro og betragtedes som reactionær; han blev herved upopulær og tilslut sig forhabt, at hans Liv ved Opstanden i La Granja (12te Aug. 1836) var i Fare; han maatte flygte til Aljaron. Herfra gik han til London og Paris, behvor Forfatningen fra 1837 og blev Medlem af Cortes samt 1839 bispes Præsident. Skjøndt en personlig Fjende af Esparteros, holdt han sig i Spanien under dennes Regentskab, men arbejdede hemmelig for Enkebrønnen. Efter dennes Tilbagekomst blev han Ministerpræsident og havde væsentlig Andeel i Dronningens og hendes Søsters Giftermaal (s. Spaniens Historie). Kort efter faldt hans Ministerium; 1850—54 var han Gesandt i London, 1857 i Petersborg; i Jan. 1858 blev han først Præsident for Senaet, derefter Præsident for Ministerraadet og Underrigsminister, men fratraadte i Juni s. A.

Sjroz, den 6te i Rækken af de 10 attiste Talere, var født i Chalkis paa Euboa, men besøgtet attist Borger. Han levede i den 1ste Halvdeel af det 4de Aarh. f. Chr. (død efter

357). Sin Udbannelse som Taler flydte han fornemmelig Pylas og Sokrates; han synes ikke at have taget Deel i det politiske Liv. Blandt hans Disciple var Demosthenes. Af hans Taler ere 11 opbevarede, der alle angaa Arvesager. Hans Stil er simpel og kunstløs, smukt som Pylas's. Udg. af Schoemann (1831); desuden i Velfers, Waiters og Sauppes „Oratorien Attici“.

Sjætthionsyre er en koblet Syre, sammensat af 2 Atomer Svovlsyre og 1 Atom Væder; den har endeele videnskabelig Interesse, men frembyder Intet af Betydning i praktisk Henseende. Isere var et Sted i Sjælland ved Sjællø (efter den almindelige Antagelse i Odsøerred ved Indløbet af Fjorden i Nærheden af Rørvig), hvor det danske Kongevalg i den tidligere Deel af Middelalderen plejede at finde Sted. Navnet er for længe siden forsvundet.

Sjætthione kaldes den af Kuchinja forsvarede Udtale af det græske Sprog, ifølge hvilken r, udtales som i og ikke som e, *ae* som *æ* o. f. v.

Sjæcolummt er en finlornet, buelig og lagdeelt Diergart, der bestaar af Ovarier og Stimmerblade, saa at den har et saubstrenagtigt Udføende og en lys Farve. Jernglimmer saavel som Guld forekomme som tilfældige Indblandinger i den; men meest Interesse har den faaet derved, at man har overtydet sig om, at den er Diamantens egentlige Leie, hvorfra de løse Diamanter i Flodlandet hidsere. S. hører til de ældste Dannelser, og den er kjendt i Ural, de forenede Stater, men især af stor Rægtighed og Udbrudelse i Brasilien, hvor man i Aaret 1836 begyndte en formelig Grubedrift for at vinde Diamanter af denne Diergart, men dette Forsøg blev dog saa Aar efter atter opgivet.

Sjæconsyre er et Destructionsproduct af Aconitipren (eller af Citronsyren) ved Ophedning af denne, hvorved den spaltes i Kulsyre og S., der kan bringes til at krystallisere. Den er isaaere med to andre Syrer, Citraconsyre og Mesaconsyre, men ingen af disse Syrer frembyde nogen Interesse i praktisk Henseende.

Sjokane eller **Sjokanne** er en Sofommat paa Japan af Verdi c. 5 Rd. 2 Rd. 3 f. bankt Am.

Italien kaldes den store Halv i det sydlige Europa, som fra Alperne, der stille den fra Frankrig, Schweiz og Tydskland, strækker fra mod S. D. ud i Middelhavet, mellem det abriatiske og det ioniske Hav paa den ene Side, det toscaniske Hav og det øvrige Middelhav paa den anden Side. Naar man hertil regner de til S. hørende Der Sardinien, Corsica, Sicilien, Malta o. fl. er Flabelindholdet omtrent 5,570 □ M. (Savoeyn, som opfydes af Alperne, regnes her ikke med, berimod Nizza og Corsica, skjøndt ogsaa disse høre til Frankrig).

Mod N. og N. V. omgibes S. af Alperne (s. d. A.), navnlig Spalperne, de cottiise og de grajste Alper, som falde steilt af mod S. Efter dem følger den lombardiske Sleete eller Poesletten, som mod S. begrænses af Apenninerne og mod V. er aaben mod det abriatiske Hav. Den er flad, lav (tildeels lavere end Flodens Bandediel), vandriig og overordentlig

agbar, gjennemflaaren af et Net af Floder, analer og Grøfter. Poflodens Delta er berødt fumpigt, og langs med Havet ligger Maammer og Laguner. Gjennem den øvrige eel af Halvøen strækker sig Bjergkjæden Apenninerne, til hvilken Art. vi henviſte; paa begge sider af samme ligger der Sibege, som danne sønne og frugtbare Dale. Kyststrækningen ved det adriatiske Hav mod N. (ſ. ovenfor) og ved arantobugten er lav og fumpigt, paa Veffiden den høit unbtagen paa en Strækning af Toscana og Kirkeſtaten (de pontinſke Sump). Paa den egentlige Halvø er der ſaaledes kun ſaa ſætte (foruden Kyststrækningen iſær Cambrignen ved Rom og den apuliffe Glette). — Aaret danner en Mængde Bugter paa I.'s Kſt; de betydeligſte ere Bugterne ved Genua, Gæta og Neapel paa Veffiden, Taranto (Tarent) mod S., Manfredonia og Benebig paa Veffiden. I. har mange Floder, men kun to, Eſch, Arno og Tiber ere betydelige; foruden dem mærkes Alpefloderne Ticino, Abba, Oglio og Mincio (der falde i Po), Brenta, Piave og Tagliamento, ſom komme fra Tyrol og falde i det adriatiſke Hav, i hvilket ogsaa Pescara og Ofanto falde, ſemdeles Sarigliano og Volturno, ſom falde i det toſcanſke Hav. I. indſer findes deels ved Foden af Alperne, emlig Lago Maggiore, Lago di Como, Lago di Garda, Lago d'Iſeo, deels paa Strækningen af Apenninerne (Lago di Perugia o. ſ.).

I.'s Klima er det ſydeuropæiſke, men temmelig forffjelligt N. og S. for Apenninerne. I. for diſte er Faſtlands klima med varme Sommer men forholdsvis temmelig kolde Vintere (Sommeren er ſ. Ex. i Benebig ligesaa arm ſom i Rom, men Vinteren er kolbere end Edinburgh; Luriz har en varmere Sommer end Liſabon men en ligesaa kolde Vinter ſom Hamborg). S. for Apenninerne tiltager Vintrens (ikke ſynderlig Sommerens) Varme betydelig, og Sommeren rhyler længere ud paa laaret (i Palermo er September Maaned den armefte i Aaret). Følgende Tabel over Middeltemperaturen ophlyder dette nærmere:

	N. Br.	Aaret.	Sommer.	Vinter.
Railand	45 $\frac{1}{2}$ °	10 $\frac{1}{2}$	18 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$
Bologna	44 $\frac{1}{2}$ °	11°	19 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$
Rom	c. 42°	12 $\frac{1}{2}$	18 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$
Palermo	c. 38°	18 $\frac{1}{2}$	18 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$

Regnmængden er ſtorſt (64 L.) ved Foden af Alperne og aftager mod S.

I.'s Producter ere i det Hele de almindelige ſydeuropæiſke: Korn (iſær Hvede og Mais), Bøn, Sydfrugter, Olive, i de varmere Egne ogsaa Bonumid og Riis; Nordøſtraer opſettes af Silkeavlens Skyd. Slovene beſtaaer af Aſtanier, ſom afgive et vigtigt Næringsmiddel, og, hviere oppe paa Alperne Naaletrær; S. for Apenninerne ere immergrønne Trær og af vrede Trær Olivetræet fremherſkende. Der endes de almindelige ſydeuropæiſke Gnuddyr, navnlig Væſter og Munkelæſter, beſuden Væſſeler, Heber, Silkeorme og Bier; af vilde Dyr mærkes Gemfen, Muſkon eller det vilde Faar paa Corca og Sardinien. Af Mineralier vindes iſær jern (meest paa Elba), Marmor og Svool, ſemdeles Alabaſt, Salt, Steenkul o. M.

Indbyggernes Antal er 25 $\frac{1}{2}$ Mill. De ere næsten alle Italiener og tale det italiſke Sprog i forffjellige Dialecter, ſamt beſeende ſig, med meget ſaa Undtagelſer, til den romerſke Katholiffe Religion. Det er et begabet og tviligt Folk, ſom til alle Tider har talt i ſin Midte ubmærkede Mænd i Videnskabens og Kunſtens Rige (ſgu. Artt. Italtent Kunſt og Litteratur); men Folkeoplyſningen ſtaaer i det Hele tilbage, iſær i Kirkeſtaten og Neapel. Agerdyrkning er Hovednæringsvei; den ſtaaer paa et høit Trin iſær i Poſſetten og i det Meſte af Toscana, paa andre Steder (navnlig i det Meſte af Neapel og Sicilien og iſær paa Den Sardinien) er den meget tilbage. Induſtrien er kun i Toscana, Sardinien og det øſterrigſke I. af nogen Betydning.

Man pleier at inddele I. i Øvre, Mellem- og Nedre-I. (fra N. til S.). I politiſt Henseende udgør det følgende Stater eller Statsdele: 1) Kongeriget Sardinien, hvortil nu foruden Den Sardinien, Piemont, Genua o. ſ. v. hører Lombardiet eller den veſtlige Deel af det forrige lombardiſk-venetiſke Kongerige (under Øſterrig) ſamt de forhenværende Stater Parma, Modena og Toscana tiligemed den nordøſtlige Deel af Kirkeſtaten. 2) Det øſterrigſke I., Benebig. 3) Republikken San Marino. 4) Kirkeſtaten. 5) Kongeriget Begge Sicilierne. 6) Den Corſica, ſom hører under Frankrig. 7) De malteſiſke Øer, ſom høre under England.

NB. Det Nærmere angaaende I. maa efterſees under de nævnte Stater eller Landsdele.

I.'s Historie. Navnet Italia brugtes i Oldtiden kun om den ſydligſte Deel af Halvøen, der ogsaa kaldtes Oenotria; hos ſidligere græſke Digtere kaldtes Landet ogsaa Hesperia, Aonia o. ſ. v. Da Efterhaanden mange og blomſtrende græſke Colonier anlagedes i den ſydligſte Deel af Landet, kaldtes denne ofte Storgrænsland (Magna Græcia). Øvre-I. kaldtes dengang Gallia Cisalpina, ſ. Gallien, og dette Navn beholdt det ogsaa under Romerne, under hvilke Navnet I. fortrinnsvis betegnedes den mellemſte Deel. Paa den Tid, da Rom opſtod, boede alſaa Græclere, blandt dem de oprindelige Folk (Sikeler, Sabiner, Lucaner, Bruttier o. A.), i Syd-I.; længere op ved Tiber boede Øſter, Sabiner, Umbrier, Latiner o. A., N. for Tiber Struer (ſ. d. A.) o. A., hviere oppe Figurer, Gallier o. A. Efterhaanden gil nu I. op i det romerſke Rige; herom maae efterſees Navnene paa de enkelte Folkeſlag (Gallier, Struer o. ſ. v.) ſamt Roms Historie, og fra Auguſt's Tid brugtes Navnet I. omtrent i det ſamme Omfang ſom nu. — Mere end noget andet Land leed I. ved Barbarernes Indfald, da Roms ſynkende Magt ikke mere kunde holde dem ube og Landets Eſkandhed og prægtige Stæder ledede dem, ſ. Folkvandringen. Ved det veſtlige romerſke Riges Fald (476) gjorde Gruleren Odoacer ſig til „Konge i I.“, men 493 erobrede Øſtgottherne under Theodorik den Store Landet. Dette Rige ſlod kun i omtrent 60 Aar (ſ. Gotter), da Belſarius's og Marſes's Seire bragte I. for nogle Aar under de byzantinſke Keiſeres Højhed. Men 568 ſalbt Longobarberne ind i Landet, erobrede den nord-

lige Deel af samme og indførte germanisk Lehn- og Retsvæsen der. Det øvrige I. beherstedes af Grækerne, deels umiddelbart, deels middelbart: det saakaldte „Erarchat“ regjeredes af en græsk Stattholder, *i. Erarch*; i Rom, Gaëta, Amalfi og paa Sicilien *hævedes Hertugerne*, der stode i en ofte tvivlsom Lehnssafhængighed af Erarcherne. Da Hertugerne af Spoleto o. A. gjorde Opstand mod den longobardiske Konge Aistulf og fandt Understøttelse hos Grækerne, angreb Aistulf disse og erobrede Erarchatet 752. Da han ogsaa forlangte Tribut af Paven, søgte denne Hjælp hos Frankerne. Pipin den Lille fratog Aistulf Erarchatet o. f. v., som han stænkede til Pavestolen. Carl den Store forenede 774 det longobardiske Rige med sit Monarchie; dog vedligeholdt Hertugdommet Benevent og Republikkerne i Venedig, Neapel, Amalfi og Gaëta sig temmelig uafhængige af Frankerne, hvorimod de erkendte de græske Keisere for deres Lehnsherrer. Ved det franskste Monarchies Declin (843) tilfaldt I. Lothar, efter hvem Sønnen Ludvig II fulgte (850). Under ham satte Araberne sig fast paa Sicilien og plyndrede I.'s Kystr. Efter Ludvigs Død (875) herskede Strid om I.'s Krone, indtil Carl den Tyske kom i Besiddelse af samme. Efter hans Afstættelse (882) frede Guido af Spoleto og Berengar af Friaul om Thronen. Om I.'s Historie i den nærmest følgende Tid, indtil Otto I, s. Art. Berengar I og II samt Uelshed og Uret. Imedens Øvre- og Mellem-I. ved Gjenoprettelsen af det „romerske Keiserdømme“ kom under Tysklands Overherredømme, kæmpede de ovenfor nævnte Smaa-stater i Nedre-I. deels indbyrdes, deels imod Saracenerne, efter hvis Overvindelse Grækerne igjen fik fast Fod i Landet og i over 100 Aar beholdt en Provinnsber, som en Stattholder i Bari bestyrede. Men de tydske Keiseres Lehnshedsid over I. kunde kun vedligeholdes ved gjentagne To og dertil og ofte blodige, ikke altid heldige Krige; Italienerne havde „de Fremmede“ og „Barbarerne“, Fyrsterne og Stæderne søgte her, som i andre Lande i Middelaalderen, at gøre sig uafhængige af Lehnsherrerne, og Paverne benyttede begge Elementer til en haardnakket, med Bold og List ført Kamp for den geistlige Myndighed imod den verdslige Magt. Allerede efter Otto III's Død (1002) udbrød Stridigheder, men Keiser Henrik II gik dog seierriig ud af disse. Henrik III herskede med temmelig Myndighed over I., men under Henrik IV's Wimbreaarighed og siden under hans Regjering svækkedes Keiserens Anseelse betydelig (s. Henrik IV). I Nedre-I. havde imidlertid Normannerne stiftet flere Stater, af hvilke Kongeriget Neapel bannede sig. Øvre-I. opløste sig derimod i en Mængde fyrstendømmer og blomstrende Stæder, blandt hvilke Mailand indtog den første Plads; dennes meest glimrende men ogsaa paa Sjælnens Omverflinger rigeste Periode var var den Tid, i hvilken den stod i Spidsen for de lombardiske Stæders Kamp mod Hohenstaunerne (s. d. A.). I denne Tid hævede ogsaa Pisa og Florents, Genua og Venedig sig til Rigdom og Magt. I den lange Kamp mellem Guelfer og Gibelliner (det italiensk-pavelige og det keiserlige Parti) seirede de første overalt. Imidlertid

havde fyrstestædter hævet sig til en despotisk Vælde i de fleste af de italienske Republikker, og i dem fortrængte siden det ene Dynastie det andet. I Neapel hævede ved Hohenstaunerens Fald Gueset Anjou sig paa Thronen. Genua og Venedig tiltoge især ved Korstogene i Rigdom og Magt; i Florents herskede vedvarende borgerlige Uroligheder. I Lombardiet forjog Føllet (1302—6) de mindre Tyranner, der iblandt Familien Visconti, som 1277 havde fortrængt Familien della Torre i Mailand. Keiser Henrik VII's Forsøg paa at gjenoprette Keisermagten i I. strandede især paa Florentinerens Modstand. I Begyndelsen af det 14de Aarh. opløste Uguccione della Faggioula sig til Herre i Pisa (1314), Castruccio Castracani i Lucca (1316), Gueset Carrara i Padua (1318), Visconti'erne i Alessandria, Cremona og Tortona, Gonzaga'erne i Mantua (1328), Gueset Este i Ferrara, Palenta i Ferrara, Scala i Verona, Pappol'erne i Bologna (1338). I det af den lovløse Abels Tyrannie og Partistridigheder særderreone Rom herskede Cola Rienzi en kort Tid (fra 1347). Under de evige Fejder og Krige leed Landet overordentlig ved Hungersnød, Sygdomme og tvilsomme Soldaterhørders Revrier. Af Forvirringen fremgik efterhaanden 5 Stater som de vigtigste: Neapel, Kirkestaten, Florents, Mailand og Venedig. Fra Mailand underlæste Visconti'erne sig Lombardiet; da deres Slægt udbrød 1447, traadte Sforza'erne i deres Sted, medens Medic'erne hævede sig i Florents. Imod Slutningen af det 15de Aarh. begyndte med de fransk Kongers Erobringskrige (s. Carl VIII, Ludvig XII og Frans I) nye Indblandinger af Udlandet i I.'s Anliggender, i hvilke især Frankrig og Spanien stode fjendtlig imod hinanden; de italienske Stater helbede snart til den ene, snart til den anden Side. Paverne begyndte at forsyne deres Repoter med Lande, og hidroge til at forstærke Medic'ernes arveligt Færdesomme i Florents; Montferrat kom under Gonzaga'erne i Mantua, Parma og Piacenza 1545 under Farneserne, der nedstammede fra Pave Paul III. Carl V overlod 1558 Mailand og Neapel til sin Søn Philip II af Spanien. Gueset Savoyen uddviede sig nu ved Erhvervelsen af Piemont. I det 17de Aarh. nød I. No med Unbtagesse af en kort Krig om Arvefølgen i Mantua (1627). Under den spanske Arvefølgekrig erobrede Østerrig 1706 Mailand, Mantua og Montferrat; ved Freden (1713—14) beholdt Østerrig Mailand, Sarbinien og Neapel, medens Savoyen fik Montferrat og Sicilien, som det 1720 ombyttede med Sarbinien. Parma og Piacenza blev 1731 efter Farnesernes Udbøden givet til den spanske Infant Carl, og da denne 1738 besteg Thronen i Neapel og Sicilien, til Østerrig, som 1748 maatte afstaa det til den spanske Infant Philip; imidlertid havde Franss Stephan af Rothringen efter den sidste Medic'is Død (1737) erholdt Toscana. Gaalebes stod næsten hele I. under Fyrster af udenlandske (tydske og spanske) Hænder. — Den fransk Revolution greb mægtig ind i de mange italienske Staters Forhold. Franskmændene trængte 1792 ind i Savoyen, som tilligemed Nizza blev afstaaet til Frankrig 1796. Maret

fter oprettede Bonaparte af Mailand, Mantua og Reggio af Parma og Modena den cisalpiniske Republik. Kirkestaten blev 1798 jort til en „romersk“, Genua til en „ligurisk republik“. Ved Freden i Campo Formio (1797) beholdt Østerrig den hidtilværende „venetianiske“ Republik. Indtil 1797, den cisalpiniske republik Neften. Aaret efter blev Kongen af Sardinien fordreven fra Fastlandet og Neapel erobret til en „parthenopæisk“ Republik; dette erandredes vel ved de Allieredes helbige Krigs-afslutning, men de Franskes Seire i Aaret 1800 indtjogte den saaledes begyndte Reaction, og ved Freden i Luneville (1801) fik Frankrig Parma, imedens Hertugen der erholdt Toscana som „Kongeriget Etrurien“. 1802 blev den cisalpiniske Republik forandret til den „italieniske“ med Bonaparte til Præsident, og Wien indlemmedes i Frankrig; 1805 blev Republikken i et „Kongerige“ med Eugen Beauarnais til Vicekong. Guastalla blev lagt der-til; Napoleons Søster, Elisa Bacciochi, erholdt Piombino og Lucca som fransk Lehn. Ved freden i Pressburg 1805 blev det østerrigiske Benedig tilligemed Istrien og Dalmatien for-ønet med Kongeriget i, som derved fik et Flade-ndhold af 1672 □ M. med (bengang) 5½ Mill. Inhb. 1806 blev Guastalla, den liguriske Re-ublik, Parma og Piacenza formelig indlem-ede i Frankrig; Neapel gaves som et Konge-ige til Josef Bonaparte og i hans Sted 1808 i Murat; 1808 blev „Etrurien“ lagt til Frank-ig (fra 1809 var Elisa Bacciochi Statsher-der), og kort efter stede det Samme med Kirkestaten. Istrien og Dalmatien blev afslit- i i. og forbundne med „Kongeriget i“ i. d. A.), hvorimod en Deel af Tyrrol blev gyt til i. Men 1814 fordrev østerrigiske Tropper de Franske; Murat holdt sig i Neapel ndu indtil 1815. Ifølge Wienercongressens bestemmelse erholdt nu Kongen af Sardinien ne Lande tilbage tilligemed Genua; Østerrig t det lombardisk-venetianiske Kongerige (826 □ M. med [1859] 5½ Mill. Inhb.); Østerrig-Øste-Modena fik Mirandola, Reggio, Rasfa og Carrara; den forrige Storhertug af Toscana, Ferdinand, fik sit Land igjen; Napo-ions Gemalinde, Keiserinde Maria Louise, blev idtil sin Død Regentinde i Parma, Piacenza g Guastalla; Infantinden Maria Louise, for- en Dronning af Etrurien, fik Lucca; Kirke-aten og Vegge Sicilien kom under deres amle Herstere; Malta tilfaldt England; Re-ublikken San Marino og Fyrstendømmet Monaco ddblev at bestaae (det sidste dog under Sardi-ens Øsie). i. var saaledes fremdeles afspiltet i en Rænge mindre Stater, som næsten alle regje- des af Fyrstehuse af fremmed Herkomst. Fø- lsen heraf fremkaldte hos Folket, især i de siere Stænder, en levende Utilfredshed og en stigt Attraa efter Reformers i Bestyrelsen samt i's Uenighed og Uafhængighed af de Frem- ede“. Dette blev herester Uæsen for de Wis- ensie, men i Henseende til Vidlerne og Raaden, hvorpaa Maalet slutte naaes, var an langfra enig, idet Regle for hele i. lde have en monarkisk Forsatning med fol- lig Repræsentation, Andre attraede en Re-

publik. Over disse Bevægelser vaagede Østerrig med ængstelig, derfor tyrannisk og haard Strengbed fra sine Besiddelser i Øvre-; og da Smaa fyrsterne mindst vare istand til at holde deres Folk i Aue, sluttede Østerrig efter- haanden Tractater med dem, hvorved det er- holdt Ret til at blande sig, endog med Baa- benmagt, i deres Anliggender og „beslytete dem og deres Underfaatter med Revolutionens Far- rer“. Paa denne Maade bleve disse Smaa- stater aldeles afhængige af Østerrig, til Folkenes Forbittrelse men Fyrsternes Tilfredshed. I de nærmest efter Restaurationen følgende Aar dan- nede sig mange hemmelige Selskaber (Carbo- nari o. A.), som gavede Anledning til strenge Undersøgelser og Forsøgelser. Revolutionen paa den pyrenæiske Halv (1820) fremkaldte i dette og det følgende Aar lignende i Neapel og Sicilien, men de bleve, efter Congressen i Lai- bach 1821, raft undertrykte ved østerrigiske Trop- per, hvorpaa fulgte en streng Reaction. Et nyt Udbrud indtraf 1831, som en Følge af den fransk Julirevolution, i Modena, Parma og Kirkestaten, men Østerrigerne bragte atter uden synberlig Modstand den gamle Forsatning til- bage, og besatte enkelte Puncter i hine Lande stadig med Militærmagt; fransk Tropper be- satte nu ogsaa Ancona. I Aaret 1834 gjorde endeel politiske Flygtninge et Indfald fra Schweiz, men dette mislykkes aldeles. Imidlertid ved- varede Øjeringer; Trangen til Reformers og til en Øjensbøelse af i's Uafhængighed og især dets Nationalitet blev stadig stærkere og gav sig Luft i forskjellige Udbrud, der næredes ved hemmelige Selskaber (som Giovine Italia) og ved republikanske og revolutionære Agitatorer (som Mazzini o. A.), der, hver i sit Niemed, holdt Gemytterne i Bevægelse. Da døde den 1ste Juni 1846 Pave Gregor XVI. Hans Es- terfølger, den milde og velindseede Pius IX, be- traadte fra Reformernes Bei og lod Bevægelse en Tilblang frit Spilrum, indtil den om- sider voredede ham over Hovedet og gik langt videre, end han og de moderate Liberale vilde, hvorpaa den godmodige men søge Pave for- gjeves søgte at stande den af ham selv løsladte Strøm og siden efterhaanden er bleven kastet over i den strengeste Reactions Seir. i's Be- gyndelsen blev han fast forøudet som Værer af det italienske Folks Stræben efter Uenighed og liberale Reformers; hans Exempel drog andre Regjeringer, med eller imod deres Bille, med sig, og i Rom, Florents og Turin gav man nu frisludende Presselove, oprettede Borgergarde o. s. v. Paa Sicilien udbrød i Januar 1848 en Opstand, der gik ud paa Dens Uafhængig- hed, og ogsaa i Neapel maatte Kongen give en Constitution. Paa Efterretningen om Februar- revolutionen i Frankrig stede Opstand i Mailand og Benedig; den østerrigiske Feltmarskal Radetzky tral sig tilbage til Verona, og Carl Albert af Sardinien stillede sig i Spidisen for i's nationale Bevægelse. Om end hans tid- ligere Forhold ikke indbød de Liberale megen Tillid (s. Carl Albert), saa var dog Sardinien den eneste Stat, som havde et italiensk Fyrste- hus og en friere Forsatning, og Folkebevægelse trængte til en Støtte. Trads Mazzini's og Republikanernes hemmelige og aabenbare

Mobstræben sluttede derfor Lombardiet o. s. v. sig til ham, og selv Paven og Kongen af Neapel maatte, tvinget af Folkebevægelsen, sende Tropper mod Østerrig, Regenterne i Modena og Parma maatte flygte fra deres Lande, o. s. v. Men kun den sardiniske Hær var af virkelig militær Betydning, og den kunde dog ikke maale sig med den østerrigske. Omfribet brød Kæmpen op og slog Sardinierne i en Række af Kræmninger (28de—25de Juli), som sædvanlig kaldes efter Fjelsken Custoza. Carl Albert maatte rømme Mataland, hvor det republikanske Parti havde styrket den provisoriske Regjering, og efter Baabensstilstanden den 9de Aug. befalte Østerrigerne Landet indtil Floden Ticino. I Neapel var allerede i Mai 1848 indtraadt en Reaction; Opstanden paa Sicilien dæmpedes i Foraaret 1849. I Rom blev Ministeren Rossi den 15de Novbr. 1848 myrdet, og Paven havde mistet al virkelig Myndighed, da han kort efter hemmelig forlod Rom og begav sig til Gaeta, hvorpaa Republikken proclameredes. I Toscana forlod Storhertugen i Febr. 1849 Florents, og en provisorisk Regjering oprettedes. Nu indtraadte imidlertid allevegne en Reaction. Carl Albert fornyede Krigen mod Østerrig, men den varede kun nogle Uger: efter Nederlaget ved Novara (den 25de Marts) nedlagde Carl Albert Kronen til Fordeel for sin ældste Søn Victor Emanuel, som maatte slutte en Baabensstilstand paa haarde Betingelser, der dog midnædes ved den endelige Fred (i August f. A.). Derpaa underkastes det øvrige Lombardie, og Venedig maatte efter en lang Veleirning overgive sig (24de Aug.). Østerrigerne rykkede ind i den nordlige Deel af Kirkestaten, en fransk Hær førte (i Juli 1849) ikke uden alvorlig Modstand Paven tilbage til Rom, som de indtil dette Tidspunkt (Juni 1860) have holdt besat. I Toscana foregik en Modrevolution, og Regenterne i dette Land samt i Parma og Modena vendte tilbage.

Fra den Tid af herseede ydre Ro i I., men det var kun ved Tvang og for en Tid, at den kunde holdes vedlige. Østerrig søgte at vinde sine italienske Underfaatter ved de materielle Interessers Fremme (Jernbaner, Frihavn i Venedig o. s. v.), men i politiske Anliggender vedblev det med yderlig Strengthed det gamle System, især efter det mislykkede Revolutionsforsøg i Mailand den 6te Febr. 1853; ved Concordatet af 1855, i hvilket det gav Kirken store Indtægter, har det dog ikke vundet den italienske Giftilsigthed. Sardinien fulgte derimod, især efterat Cavour var kommen til Roret, seje mere en liberal Politik og tragtede efter at gjøre sig til Organet for I.'s Stræben efter Enhed og national Selvstændighed. Ved at forene sig med Vestmagterne i den orientalske Krig 1854—56 viste det end mere sin Tragten efter at spille en selvstændig Rolle i de almindelige europæiske Anliggender og slutte sig til Frensskridtpolitikken. Herved bevirkede det, at det fristående og nationale Parti i det øvrige I. betragtede en Tilslutning til Sardinien som det eneste realiserbare Middel til at opnaae det Siemod, hvorefter Alle tragtede. Ved heldige Omstændigheder lykkedes disse Planer, maalese over Forventning, for Sardinien. Alerede paa Congressen i Paris bragte den sardiniske Udenrigs-

minister de italienske Rikskande paa Bane, næmlig Forholdene i Kirkestaten, hvor kun de fremmede Tropper oprettholdt Ordenen. Den tvetydige Politik, som Østerrig havde fulgt under den orientalske Krig (s. d. A.), havde fjernet baade Rusland og Frankrig fra det, og efterhaanden sluttede det sidste sig nær sammen med Sardinien for at bringe det italienske Spørgsmaal til en Afgjærelse. Victor Emanuels ældste Datter Clotilde blev gift med Prinds Napoleon II. Clotilde), noget efterat Keiser Napoleon II. den 1ste Jan. 1859 havde overrasket Verden ved en Tale til den østerrigske Gesandt, hvori han udtrykte sin Misforstaaelse med Østerrigs Politik o. s. v. Den sardiniske Regjering forlangte Ophævelse af de Separattractater, som gave Østerrig Ret til Indblanding i de andre Staters Anliggender, Anerkjendelse af I.'s Uafhængighed og Indrømmelse af constitutionelle Forfatninger. De andre Magter, især England, søgte ved Tilbud om Mægling og Forslag om en Congress eller en Commission at afbryde Krigen, hvortil Østerrig og Sardinien samt Frankrig stillede sig. Sardinien erklærede sig villig hertil, men den unge østerrigske Keiser lod sig i daarlig Tilid til sin Krigsmagt forlede til det overleilte Skridt, at sende et Ultimatum til Turin, hvori han forlangte, at Sardinien inden 3 Dage skulde erklære, at det vilde opvæbne sin Armee, ellers vilde Østerrig gaae til Baaben. Da Sardinien tilbagrosiste denne Forbring, gik den østerrigske Hær under Gyalg den 29de Apr. 1859 over Ticino, og den "italienske Krig" begyndte. Østerrigerne gik begyndelsen rask frem, men Orslyd gav siden ved Langsomhed og Løven Frankmandens Tid til at komme Sardinierne til Hjælp, deels over Alperne, deels tilføede over Genna. Napoleon III anførte selv Hæren. Siemens Partigjægeren Garibaldi foretog en Diversion fra Norden, gik Napoleon i Spidsen for den sardiniske Hær offensivt tilværks og seirte ved Magenta den 4de Juni over Østerrigerne, som i Hast tral sig tilbage og rømmede Mailand, i hvilken Stad Napoleon og Victor Emanuel den 8de holdt deres Indtog under Follets uuaadelige Jubel. Den 18de Juni overtog Keiser Frants Joseph, der kort Tid før havde begyndt sig til Armeen, med Hef (s. d. A.) som Generalstabschef selv Commandoen over sin Hær, der nu var trukken bagved Rincio. Men han var ikke selv heldigere; efter et nyt Nederlag i det blodige Slag ved Solferino (d. 24de Juni) kunde Østerrigerne ikke mere holde Marck, men havde dog endnu deres stærke Festninger. Dette i Forbindelse med den truenne Oltmagt, som Preussen, der nok vilde hjælpe Østerrig, hvis dette vilde aflaae Hegemoniet i Tyskland, maalese ogsaa Frøgten for at see Revolutionen gribe for vidt om sig i I., snes at have bevæget Napoleon til at foreslaae den østerrigske Keiser en Baabensstilstand (8de Juli), hvorpaa fulgte en personlig Sammenkomst (11te Juli) i Villafranca, hvor Grundlaget for en endelig Fred blev fastsat. Østerrig afstod Lombardiet (med Undtagelse af Peschiera og Mantua) til Frankrig, som igjen overlod det til Sardinien; en italiensk Confederation skulde oprettes med Paven til Præsident; det Venetianske Kule

rbliive under Østerrig men være en Deel af en italiensk Confederation; de fordrevne Keiserer i Toscana og Modena sluttede tilslæge til deres Stater. De mange Spørgsmaal, om ved denne uden Sardinien's Medvirkning afslutte Fred ikke vare afgjorte, skulde forhandles aa en Conference i Zürich. Ved Freden i Zürich (10de Novbr.) bekræftedes Overenskomsten i Villafranca. Men det viste sig, at hine Freds-etingelser ikke lode sig udføre; Befolkningen i Toscana, Modena, Parma og de nordlige Dele af Kirkestaten erklærede, ikke at ville modtage deres fyrster, og Frankrig vilde ligesaa liden selv gjensabatte dem som tillode Østerrig at gjøre det. Man erklærede sig allevegne ved almindelig Afstemning for en Tilslutning til Sardinien, og Victor Emanuel er (i April og Mai 1860) levet hylbet i Toscana, Parma, Modena og egationerne, hvilke Lande saaledes (foruden Lombardiet) ere at betragte som optagne i Sardinien. Til Gjengjæld for de opnaaede Fordele naatte Sardinien d. 24de Marts 1860 under-egne en Tractat, hvorved det afstod Savoyen og Niça til Frankrig. — I Rom har Paven arbejdet aa at skaffe sig en Militærmagt, for hvilken en berømt General kamoriciere er traadt i Spibsen. — I Neapel har den nye Konge, rants II (s. d. A.), trods alle Forestillinger fulgt n Forgængers despotiske System. En paa Sicilien i April 1860 udbrudt Opland havde i Begyndelsen ikke synderlig Fremgang, men siden Garibaldi er kommen Den til Hjælp med en klare Frivillige (Mai 1860), ere de kongelige Tropper nu (i Begyndelsen af Juni) bleevne nøbte l at rømme Palermo paa Castellet og Forterne er, og kun Mesina er i Regjeringsmagt. Iblandt Samlingerne af Kirkehistorier til J.'s Historie maa især nævnes Muratori's „Rerum alicarum scriptores præcipui“ (25 Bd., 1723—1) med Supplementer af Tartini og Mittaelli, og „Archivio storico italiano“ (16 Bb. g 7 Supplementbind, 1838—51). — Almindelige Værker over J.'s Historie ere: Guicciarini, „Dell'istoria d'l. libri XVI“ (1561; udg. i Rossini 1819, 10 Bb.); Muratori, „Annali Italia“ (12 Bd., 1744—49, og oftere); Leo, Gesch. der ital. Staaten“ (1829—32, 5 Bb.). Over den ælbste Historie: Micali, „Storia degli nchi popoli italiani“ (1832); Garzetti, „Storia l. sotto il governo degli imperatori“ (1843); Razzolbi, „Dell'origini italice“ (2bet Dpl. 346). Over Middellalderen: Sismondi, „Histoire des républiques italiennes du moyen ge“ (1809, 16 Bb.); Morbio, „Storia de' municipi italiani“ (1841—46, 6 Bb.). Over den gere Tid: Botta, „Storia d'l. dal 1490 al 314“ (1832, 20 Bb.); Keudlin, „Gesch. J.'s n der Ordnung der regierenden Dynastien is zur Gegenwart“ (1859—60). De nyeste egivenheder behandler Guastierro, „Gli ultimi volimenti italiani“ (1850—51); Ranalli, „Gli rvanimenti d'l. dopo l'esaltazione di Pio IX.“ 852); Mazzeo, „L'Italie moderne“ (1860); Baconcourt, „La campagne d'Italie de 1859“ (1860).

Italiensk Kunst. Efter Barbarernes Indvængen i Italien og den derpaa følgende Indværelse af Christendommen, var Bygningskunsten iest repræsenteret ved Kirkebygningen. I de ælte Basilikaer (s. d. A.) fandt man en Byg-

ningsmaade, der med nogle mindre Forandringer passede godt til den kristelige Ritus's Fordringer. De indtrængende Gotther baaede imidlertid af de i Italien forefundne Elementer en mere eieendommelig Bygningsstil, hvoriblandt især de af Kong Theodorich i Ravenna efterladte Mindesmærker ere interessante. Saaledes hans Grav, nu Kirken Santa Maria della Rotonda, Basilikaen San-Apollinare og Baptisteriet Santa Maria i Cosmedin. Ved det byzantiniske Grækat i Ravenna antager Bygningsstilen en særegen Farve, dog uden væsentligere Følger, idet Kunsten mere og mere forfalder under Longobarbernes Herredømme, indtil i det 10de Aarh. Arkitekturen vaagner til nyt Liv. Medens Toscana med meest Trøst holdt sig til Basilikaformen, bestræbte man sig i Florents og endnu mere i Pisa og Lucca for at udvillie større Pragt og Rigdom. Venedig viser best den byzantiniske Indflydelse, navnlig i den pragtfulde Domkirke San Marco (bygget omtrent 976—1071), medens Araberne efterløbte sig Spor paa Sicilien. Den forandrede Stil, der imidlertid havde udviklet sig nordenfor Alperne, nemlig Spibsbuestilen, naaede i Begyndelsen af det 13de Aarh. ogsaa til Italien. De pragtfuldeste Prøver paa italiensk Gotthil ere Domkirkerne i Florents (c. 1300) og Mailand (c. 1386), der vise en særegen italiensk Ubviking af denne Bygningsstil. Men først fra det 15de Aarh. daterer sig Bygningskunstens egentlige Gjenføbelse i Italien; da en stor Kreds af Arkitekter, paa ny paavirkede af et omhyggeligt Studium af Antiken, kaldte en heel ny Stil tillive. Efter Aarhundredet kaldes Perioden Cinquecento og Kunstnerne (i alle Fag) fra denne Tid Cinquecentister. Fra Giocondo, Alberti, Brunelleschi, Michelozzo, Fra di Giorgio o. Fl. have i en Rængde især Paladser, men dog ogsaa nogle Kirker i Florents, Siena, Rom o. fl. Steber, med Talent udviklet denne paa antike Elementer beroende Stil. I Venedig ndmærkede sig Kunstnerfamilien Lombardi.

Denne Ubviking naaede sin høieste Fuldbendelse i det 16de Aarh., Kunstens meest glimrende Periode i Italien. Overgangen mellem Cinquecentistilen og den strengere romerske dannede Bramante (1444—1514), der grundlagde Peterskirken, i hvis Bygning senere Raphael Sanzio, Sangallo og Buonaroti beeltogte; berømte Arkitekter ere ogsaa Peruzzi (1481—1536) og hans Elev Serlio, der levede meget i Frankrig. Ved at gjøre den maleriske Virkning maastee for meget gjældende, har Buonaroti, trods det Storartebe og Glimrende i Alt, hoab der flybes ham, vistnok Deel i den Dalen, som Barozzi, kaldet Vignola (1507—78), især ved sin Lærebog i Arkitekturen vel hemme for en Tid, men ei fandse. Udmærkede Kunstnere i den nærmeste Tid vare imidlertid Alessi, Sansovino, Palladio (1518—80) og Ammanati. Fra det 17de Aarh. viser denne Dalen sig mere og mere ved Billaarslighed i Anordningen og overdreven Detaillering. Til de bedre Bygninger høre dog Fontana, Madereco og Bernini (1598—1680); de to sidste flybes Peterskirken's Fuldbendelse. Derimod naaede Borromini 1599—1667 Spibepunctet af Overdrivelse og Smagløshed. I det 18de Aarh. maae Arkitekterne Iværa og Bambi-

tekt nævnes som de betydeligste ved det større Raabehold de viste, medens til Gjengjæld alle Arbejder fra denne Periode bære Præg af en vis Natthed. Det var først den gjenopvaagnende Begejstring for Oldtidens i Slutningen af det 18de Aarh., der bragte nyt Liv i Bygningskunsten. Piranesis og Michel's Underøggelser fremme Bevægelsen, og en ny og bedre Skole dannedes, hvoraf Arkitekter som Cagnola, Simonetti, Campest og Stern.

Ved Folkevandringen og Barbarernes Nedsettelse i Italien forfaldt Billedhuggerkunsten mere og mere fra den Side, hvorpaa den stod endog i Oldtidens sidste Periode. I det den antike Tradition efterhaanden forglemtes, blev man afskængelig af den i Byzanz ublivende Mæner, ja til endog i den første Deel af Middelalderen ikke sjelden vigtige Arbejder directe fra Byzanz, medens ogsaa i selve Italien byzantiniske Kunstnere udførte store Arbejder, især drejede og støbte Altretabler og Døre i Metal. En af de ældste italienske Billedhuggere, der ogsaa arbejdede paa denne Maade i Metal, er Donatus fra Pisa i Slutningen af det 12te Aarh. Den første Kunstner, der begyndte at have Billedhuggerkunsten paany var imidlertid Nicola Pisano. Kunstnerfamilien Cosmati i Rom (c. 1300) og Nicola's Søn Giovanni Pisano (1240—1320) synes ligesom at betegne en Stillsand, medens Maleren Giotto utvivlsomt har udøvet heldig Indflydelse paa Plastiken og paa den anseelige Kunstner Andrea Pisano, Autor til de ældste Bronce-døre paa Baptisteriet i Florents. Maleren Orcagna bemærkede sig ogsaa som Billedhugger.

Men med det 15de Aarh. begynder en rigere Udviings-tid for Sculpturen, paa Grundlag af Antiken, idet Jacopo della Quercia, død omtrent 1424, skabte aandsfulde Kunstværker. Den betydeligste paa denne Tid er imidlertid Florentineren Lorenzo Ghiberti (s. d. A.), medens samtids Lucca della Robbia ved sine smukke Arbejder, især Sautreliefs i brændt glaseret Leer, og Donatello, hvis bedste Arbejder smukke afstillede Kirker i Florents, vare anseelige og berømte Kunstnere. Ogsaa Brunelleschi, Andrea Verrocchio, som nærmede sig mere en vis Naturalisme, og Mino da Fiesole, foruden flere Andre, tilhøre dette Aarhundrede. Medalje-kunsten kom ogsaa tilbage, og man besidder fra denne Tid en Række Sjønne, dog mest støbte Medaljer. Den betydeligste Kunstner er Vittorio Pisano (omtrent 1429—49).

Ogsaa for Sculpturen var det 16de Aarh. den egentlige Glandsperiode. Niccolò og Leonardo da Vinci vare dygtige Billedhuggere. Andrea Sansorino (s. Contucci), død 1529, har ogsaa leveret herlige Værker, men Blomsten af Aarhundredet er Michel Angelo Buonarroti (s. d. A.), som, Hjønt han dyrkede alle Kunstens Fag, oprindelig og især var Billedhugger. Samtidigt med ham, men mindre betydelig, er hans Medbejler Baccio Bandinelli, og Benvenuto Cellini, oprindelig Guldsmed. I Venedig blomstrede paa denne Tid Familien Lombardi og Jacopo Sansorino (s. Tatti), en Florentiner (1479—1570); Neapel besidder Sjønne Gravmaler af Giovanni da Nola. Som Stempels- og Edelsteensfiæver bemærkede sig Bicentino. I det Hele fulgte den nærmeste Tids Kunstnere

Michel Angelos Mæner, hvorved de fremstundede Sculpturens Forsald, idet de overdroe haas Eendommeligheder. Herhen hører Guglielmo della Porta, medens Ammanati sluttede sig til sin Lærer Bandinelli.

Med Bernini (1598—1680) og hans Samtidige og Elever, Algardi (1598—1654), Guido, Maggi, Ferrata o. fl., have vi naaet Sculpturens svageste Periode, hvori Sands for Plaid gav Plads snart for Overdrivelse af Eidenkens Udtryk, snart for affecteret Søblighed og faldt Nede; dets Fortrin er en overordentlig Færdighed i Marmorets Behandling. I Flamingo (s. Duguesnoy), 1604—1644, Duclinas, Pujet og andre Fremmede, der levede i Italien, gaae dog Tegn til et sundere og friskere Liv.

Den Bevægelse, der rørte sig paa hele Aandens Omraade i Midten af det 18de Aarh., der gjenopvakte Interesse for Oldtidens i Slutningen af og saa gjeldende i Sculpturen, hvor Canova blev den første Repræsentant herfor, uden dog at kunne frigjøre sig aldeles fra den ældre Skoles uplastiske Mæner. Den egentlige Reformator er den danske B. Thorvaldsen, som, foruden at skabe en heel, udmærket Billedhugger-skole i Danmark, især har virket i Italien og Tydskland, hvis berømteste Kunstnere opbragte igjennem ham. Blandt den nyere Tids italienske Billedhuggere maae, foruden Thorvaldsens Eleve Tenerani, nævnes Vienaimè, Gali og Benjoni.

Malerkunsten i Italien har sin Oprindelse, deels fra Oldtiden, deels fra byzantinisk Paavirning. De ældste Spor til samme findes i Begualerierne i Katakomberne, der dog neppe vare malede al fresco. Noget senere fremtom ifer Rosafæbilleder og enfaustille eller Bogmalerier (s. Enfaustil og Bogmaleri); og det var først endnu senere, i det 6te Aarh., at man begyndte at male med et Slags Limsfarver, det saakaldte a tempera (s. Temperamaleri). Men den nyere italienske Malerkunst tager dog først sin egentlige Begyndelse med det 12te Aarh., og dets bedst i en første Periode indtil Raphael, anden Periode fra Raphael til Caraccieme, tredje Periode derfra og til den nyeste Tid.

I Pisa og Siena vaagne Kunstlivet først, og Giunta Pisano, Guido da Siena, Andrea East og Buffalmacco vare de første Malere af Betydning. Men det var dog især disses nærmeste Efterfølger, Cimabue (1240—1300), der almindeligst betragtes som Malerkunstens Fader i Italien. Han grundede den florentinske Malerskole, som ved Studium af Naturen søgte at frigjøre Maleriet fra den byzantiniske Overleverings livløse Stivhed. Hans Elev Giotto (1270—1336) gik videre ad den brødt Vane. Med Masaccio (1401—43) er Frigjorelsen naaet, og idet Maleriet bestemt draget flere og flere Spøer ind under sit Omraade, bidrager Studiet af Perspective, Anatomie m. m. yderligere til dets Udviiling, indtil denne Skole i Leonardo da Vinci (1452—1519) naaede sit Hødepunct. Samtidig ublivste sig Skolen i Siena, hvis betydeligste Maler var Simone di Martino. I Venedig holdt Sporene af den byzantiniske Indflydelse sig længst, dog udgj netop derfra Bragen af Miesfarver, idet Antonio da Messina (1414—93), Elev af van Gd,

ragte Malmaleriet til Venedig, hvor det snart om i Brug og udbredte sig videre. I Padua rundede Mantegna (1431—1506) en Skole, nedens der samtidigt i flere andre italienske Stæder opstod selvstændige Malerskoler. Den kunstner, der dog nærmest kan siges at have overgangen til den anden Periode, er Pietro Perugino, kaldet Perugino, Raffaels Lærer.

Den anden Periode, hvis Kunstnere, som venfor er bemærket, kaldtes Cinquecentisterne, er overhovedet den italienske Kunsts og faalebes gaa Malerkunstens Glandsperiode. Den blomstrende Skole tæller i denne Periode Navne som Luini, Leonardo da Vinci's Elev, Vaccio della Porta og den bløde, søllesfulde Andrea del Sarto (1488—1530). Men Stolens Hovedkunstner er den allerede under Arkitekturen omtalte Michel Angelo Buonarroti (1474—1564), d. A. Hans Efterlignere overbrede hans Måner, saa at Skolen for en Tid sank i Betydning, men hævedes atter ved Gigoli (s. Carbi) og Pagani. I Spidsen for den romerske Skole og Verdens største Maler, Raphael Sanzio (1483—1520), s. Raphael. Hans Elever, den alle Giulio Romano (s. Pippi), Perin del Vaga, albara Gemignano, Garofalo o. fl. vare udtærlede Mestere, men forlode snart den Bane, Raphael havde betegnet dem, og forfaldt til Raaner. Midt imellem den romerske og den lombardiske Skole staaer noget senere Baroccio (1528—1612), der blev paavirket baade af Raphael og Correggio, Hovedet for den lombardiske Skole, hvis betydeligste Repræsentant efter ham er hans Elev Parmegianino (s. Mazzoni), 1503—04). Foruden flere mindre Skoler, som her ikke mne nævnes, blomstrede ogsaa i denne Periode Skolen i Venedig, hvis betydeligste Malere ere eromte som Coloristi i Orbe's suldeste og stersjanteste Betydning. Først Giorgione og Tizian, omtrent Raffaels Samtidige, noget mere de lidt mindre betydelige del Piombo, Palma, Bordone, Schiavone og Bassano, endelig den de tvende Heroer Tintoretto (1512—94) og Paolo Veronese (1530—88), s. Cagliari.

Permed ere vi naaede op til den tredje Periode, hvis Begyndelse betegnes med Forsigt paa, at tvende Veie at have Maleriet fra en Udvartelse, hvortil det mere og mere var infet ned. Sondringen mellem de i de tidligere Perioder omtalte Skoler opphaede mere og mere, nedens man kun afstiller tvende Hovedklasser, emlig Caracciernes Efterfølgere, de saataldte Mestere, fordi de søgte, ved at vælge det bedste hos enhver Skole, deraf at skabe en ny og bedre Kunsts Fremtid; og for det Andet arabaggios Efterlignere og Efterfølgere, der i alvorligt Studium af Naturen søgte et Midde til atter at have den sunne Kunst. Caracci (d. A.), der blomstrede i den sidste Halvdel af det 16de Aarh., en Onkel og to Brøder-sinner, vare talentfulde Kunstnere, der baade i Maleriet og Kobberstift præferede udmærkede værter, paa samme Tid som deres gaentlige indflydelse spores paa Efterfølgerne, hvoriblandt kunstnere som Guido Reni (1575—1642), Alani, hvis Randskaber (som Baggrund for Compositionerne) fik større Betydning, Domenichino (Sampieri) behandlig hævede Kunsts Anseelse. Ogsaa Guercino (1590—1666), en dygtig

kræftig Kunstner, Lanfranco, og Coloristen Schidone erhvervede sig Navn, idet de sluttede sig til denne Retning.

Ligeoverfor denne Kreds staae nu Naturalisternerne med Caravaggio (1569—1609) og hans Elev Ribera, kaldet Spagocetto (1593—1649), i Spidsen. Til disse slutter sig Manfredi, medens i Begyndelsen af det 17de Aarh. Nederlenderen Laar skabte en ny Kunstart, de saakaldte Bambocciader, hvori Cerquozzi efterfulgte ham. Mod denne Retning stillede sig Andrea Sacchi, hvis berømteste Elev, Carlo Maratti (1625—1713), uden at være nogen meget betydelig Kunstner, dog var sin Tids ansetteste Kunstner i Italien. I Venedig udmærkede sig Piazzetta, Tiepolo og Prospectmaleren Canaletto. Mindre betydelige ere Cignani og Franceschini, medens noget senere Romeren Battoni (1708—87), under Malerkunstens tiltagende Forsald, banner en ret hæderlig Uudtagelse. Med Slutningen af Aarhundredet vaagne de Begjæringen for Antiken til nyt Liv, og repræsenterede i Skrift og Maleri især af Tydskeren Raphael Mengs. Blandt den nyere Tids Kunstnere er den betydeligste Historiemaleren Canocini (1773—1844); som Portraitmaler har Landi udmærket sig. Endvidere have Benvenuti i Florents, Hayez fra Venedig, Palage o. fl. erhvervet sig betydeligt Navn. Den Indflydelse, der meest lader sig spore, har været af den franske Kunstner Louis David.

Kobberstiftkunsten har altid havt udmærkede Dyrkere i Italien. De første Mestere ere Finiguerra og Bandini, tilligemed Maleren Mantegna; men den Kunstner, som i Kobberstiftkunsts første Tid har størst Betydning, er Marc Antonio Raimondi, hvis Stil efter Raffaels Tegninger ere Arbejder af den høieste Værdi. Foruden de Elever, hvis Arbejder næsten regnes sammen med hans egne, slutte Donarone, Giffi o. fl. sig til hans Måner. Agostino Caracci o. fl., især Malere, benyttede Radernaalen med Guld, medens den nævnte tillige har Fortjeneste af det regelmæssige Kobberstift. Forrige Aarhundrede bragte en Kreds af Kobberstiftere, hvoriblandt Bartolozzi, Cunego, Polpato etc. have faaet berømte Navne. Betydeligt er dog Florentineren Raph. Morghen, der førte denne Kunst et Kæmpestrid fremad, tiltrods for det Overordentlige, en nederlandsk og lidt senere en fransk Skole af udmærkede Kobberstiftere allerede havde udrettet. Longhi fortsatte, hvad hiin havde begyndt, og til ham slutter sig den hele moderne Kobberstiftkunst, hvortil Italien kan pryge med Navne som Tofchi, Anderloni, Fessi, Lavinio o. fl.

Italiensk Litteratur: Om denne bliver der først Tale fra den Tid, da Folkesproget (s. Italiensk Sprog) fra det 12te Aarh. begyndte at optræde i Litteraturen isædesfor det latinske og en folkelig Eiebommelighed havde dannet sig ved Sammensmeltning af de mange forskellige artede Elementer, hvorfors Befolkningen bestod. Man kan hensefere den i 2. til 5 Perioder.

Den 1ste Periode omfatter Poesiens Opkomst under provencalsk Indflydelse og de første store Digtere. De ældste Frembringelser vare kolde Efterligninger af den provencalske Iyriske Digtet; øverst blandt disse Digtere staae Guido Cavalcanti (død 1300), Dante's Ven. Midde-

punctet for denne Poesie var Kong Frederik II's Hof i Palermo. En langt inderligere og dybere Følelse røbe de forresten noget raare Digte af Munkens Jacobone da Tobi (død 1306), Forfatter til Sangen „Stabat mater“. Langt over alle sine Forgængere have de sig den udsørgede Darte Allighieri (s. d. A.), den italienske Poesies og Profas egentlige Slæber. Blandt hans Efterlignere nævne vi Federigo Frezzi, Forfatter af „Quadreregno“, og Fazio degli Uberti, Forfatter af „Ditta mondo“, iblandt hans Medbeilere og Modstandere Cecco d'Ancoli, hvis Digt „Acerba“ er en Blanding af Lærdom og Overtro. — Denne Periode faaer forøget Glænde ved Fr. Petrarca, der var baade Digter og Lærd; til hans Forgængere hører den kosmopolitiske Gino da Pistoja (død 1336), til hans Samtidige og Efterfølgere den florentinske Klostervæbner Antonio Pucci, der først ifemte den hurtigste Poesies Tone, samt den berømte Boccaccio, Slæberen af den italienske Novelle. Ham fulgte heri Franco Sacchetti („Novelle“) og Ser Giovanni („Pecorone“). Ogsaa de Nordfrankes og Provençalerne Ribderromaner fandt Indgang i Italien og fremtalte her „Reali di Francia“ (Carl den Stores Ungdomshistorie, halv Sandhed halv Digt), hvoraf siden flere Digtere øste. For det ældste historiske Værk i italiensk Sprog ansæes „Diurnall“ (Giornall) af Matteo Spinelli, en i neapolitansk Dialekt skreven Beretning om Kong Manfreds Fald; til en noget senere Tid høre Romskrifterne af Fr. Malepini og Dino Compagni samt Giob. Villani's (død 1348) store Værk og „Historia Augusta“ af Albertinus Mussatus. For Geographien er den berømte Marco Polo (s. d. A.) vigtig.

Den 2den Periode omfatter det 15de Aarh. og karakteriseres ved det gennem Dante og Boccaccio samt af de fra Constantinopel flygtede Lærde valte Studium af den klassiske Digt, hvorover Landsproget forsvandt. Først henimod Periodens Slutning have de den nationale Poesie af Angelo Poliziano (død 1494), en Ven af Lorenzo de' Medici, ved hans jærilige „Stanze“ og „Favola d'Orfeo“, det første selvstændige dramatiske Værk i Italien. Luigi Pulci (død 1487) aabnede Rækken af de romantiske Ribderdigte ved sin „Morgante maggiore“, og Bojardo, Ariosto's Forgjænger, skrev sin „Orlando innamorato“. Ved Siden af denne maa nævnes Fr. Cieco da Ferrara's „Mambriano“. Af Lyrikerne var Ingen udmærket; hurtigste Digte i Burchiello's Mæner forfattedes af Enkelte, Andre efterlignede Petrarca. — Endnu mere end Poesien blev Profas trængt tilbage af Latinen. Af Novellistene nævne vi kun Masuccio Salernitano („Novellino“), af Historikerne Collenuccio og Corio, af hvilke hin skrev Neapels, denne Mailands Historie, Sylvius Piccolomini (Pius II) skrev sin Tids politiske og kirkelige Historie. Kunstneren Leonarba da Vinci skrev „Trattato della pittura“.

Den 3die Periode omfatter det 16de Aarh., il quinquecento, og viser os den italienske Litteratur i dens høieste Blomstring. I Begyndelsen vare endnu den klassiske Philologie, de Gamles Autoritet og Latinen's Brug fremherskende. Lud. Ariosto gav sit Fædreland det første ret nationale romantiske Epos („Orlando furioso“) og

Torquato Tasso (Søn af Bernardo Tasso, Forfatter til „Amadigi“) blev sit Folks Indblyndingsdigter. Hos Digterne findes Alvor, sædelig Følelse og dyb Religiositet; hos mange Andre af hin Tids banne Mænd herfter derimod en frivol Tone og Spot over det Hellig. Herul hører Teofilo Folengo (ogsaa kaldet Mercurio Coccio), den helbige Bearbejder af den saakaldte „maccaroniske Poesie“ (s. d. A.), Benedetto Arriighi, Franc. Grazzini o. A. Den i Italienernes Charakter liggende Lyst til Spøg og Jæbrig Lyfthighed frembragte en stor Mængde hurtigste Digte; i denne Digstart ubivillede sig især Fr. Berni, hvorfor den kaldes poesia Berniesca, og den smudsige Pietro Aretino. De fleste af den Tids Forfattere skrev ogsaa „Rime“, Ipriske Digte. Ariosto o. A. lagde Grunden til den „Lærde Comœdie“ („Commedia erudita“), en Kun for den banne Berben passende Efterligning af det antike Drama; Folket havde kun egen Commedia dell' arte med slænde Raster, og ved Siden deraf ubivillede Operaen sig; i herom Artt. Italiensk Theater og Italiensk Musik. — Blandt de talrige Novelleforfattere nævne vi Vandello, Firenzuolo, Grazzini (il Laico), Straparola, Parabosco og Stralbi. Machiavelli's „Bellagor“ er fortrinlig. I den alvorlige Dialog udmærkede Giambattista Velli sig; Grego Valbasare Castiglione opstillede i sin „Cortigliano“ Billedet af en fuldenbt Hofmand.

Iblandt hin Tids talrige politiske Strikere staaer Machiavelli først; ogsaa Ammirato, Paruta og Bottero fortjene at nævnes. Som Historieforfattere i italiensk Sprog maae desuden nævnes Guicciardini, Giambullari, Abriani og Patrio de' Rossi. Specielt behandlede Herent's Historie af Rarbi, Nerli, Cavalcani, Barchi, Segni, Caponi'erne; Benevisi af F. Bembo og Paruta; Genna's af Bonifazio og Foglietta; Ferrara's af Cinzio og Pigna; Ruppel's af Conranzo og Summonte. Som Kirkehistoriker (paa Latin) blev Baronius berømt. Over Kurfens Historie og Theorie skrev Besari, Rugini, Benvenuto Cellini, over Architectur isærbeleses Palladio og Scamozzi. Over filosofiske Gjenstande skrev, dog mest paa Latin, Carbone, Giordano Bruno og Benini. — Allerede i det 15de Aarh. var der opstaaet en Mængde Akademier; nu opstode endel nye, deriblandt Rossi'ernes i Siena og Acad. della crusca i Florents (fra 1587).

Den 4de Periode, det 17de og det 18de Aarh., il seicento, karakteriseres af de klassiske Studiers og Poesiens Fortald og i den sidste Deel af Perioden en fremherskende fransk Indflydelse; Digterne udmærkede sig ved Sentimentalitet, fuislig og kunstig Fæbes samt for det Meste ved Frivolitet og Sandelighed. I Epikken for dem staaer Giambattista Marini, hvis Efterlignere kaldes Marinisti. Meest forsalbt Ipriken i dette Tidrum; til de saa bedre Digtere i denne Art høre Chiabrera, Testi, Manfredi, Rolli, senere Saviofi og Ruzoni. Blandt den Tids episke Digte fortjener kun „Ricciardetto“ af Forteguerrri (død 1735) og „Il conquisto di Granata“ af Grazzini (død 1675) at nævnes. Tidens Frivolitet frembragte Spot over Fortidens Alvor og Følelse for det Store; deraf en Mængde comiske Dellebte og

arobier, blandt hvis Forfattere dog kun *Lasini*, *Bracciolini* og i tidligere Tid *Pascheroni* vis „*Cleerone*“ udmærker sig ved godmobbeg umor) fortjenes at nævnes. Stort Bifald fandt i aldeles fransk dannede *Giambattista Casti's* *Gli animali parlanti*“ og „*Novelle*“. *S. Saren* udmærkede *Gozzi* sig, i det bidaktiske Digt *Ipsoverini*; til en nyere Tid høre *Forenzi*, *rici*, *Niccolini*. — I den dramatiske Poesie ode *Goldoni* og *Gozzi* (s. disse Artt.) øverst, siden sigte *Federici*, *Gherardo de Rossi*, *Signorelli*, *Irev Giraud*, *Alb. Noga* og *Aug. Don*. Men *Operaen* var Gjenstand for den første Interesse, 3 naaede et Glædsbæjnt ved *Ap. Zeno* og *Trappassi* (mere bekendt under Navnet *Messasio*). See *Italiensk Theater og Musik*.

Den 5te Periode gaar fra det sidste Decennium af det 18de Aarh. indtil den nyere Tid. Paa den ene Side stræbte man at rensesproget for de Gallicismer, der havde indføjet sig, paa den anden Side begyndte her som andensteds en Kamp mellem „*Klassikerne*“, der holdt sig ved den gamle *Klassisk-mythologiske* Retning, 3 „*Romantikerne*“, som ved Benyttelse af den nyeste og tybste Litteratur havde vundet en ibere Synskeds. *Purifierens* Hoveder vare *Antonio Cesari* og hans Efterfølger *Pellegrino Parini*; for *Purismen* og *Klassiciteten* hjemede fremdeles *Vincenzo Monti* og *Giulio Per-cari*. Uafhængig af denne Kamp havde allesteds tidligere *Giuseppe Parini* ifømt en værigere og manbigere Tone; han fulgte *Ippolito Lindemonte*, *Vittorio Alfieri*, som i sin reformataristiske Stræben selv gik noget til den moderate *Øverlighed*, og *Ugo Foscolo* (der dog er mere bekendt ved sin „*Ultimo lettere di Jacopo Ortis*“). Som *Theatrets* egentlige Reformator taa *A. Manzoni* betragtes, idet han indførte et historiske Drama; ham efterlignede *Fores*, de *Christoforis*, *Rosini*, *Marengo* o. fl. Den betydeligste nyere Dramatiker er *Niccolini*, blandt e nyeste er *Sabbatini* mest anset.

I den episke Poesie har den nyere Tid ikke været noget Betydeligt, men adskillige mindre oetiske Fortællinger have vundet idet lidet Bifald. Øverst i denne Henseende staar *Tommaso Grossi* („*Lombardi alla prima crociata*“, i 15 Sange), efter ham *Sestini*, *Cabanca*, *Ricci*, *Silvio Pellico* („*Cantico*“) og *Costa*. Blandt *Hyrikerne* fortjener især at fremhæves *Grev Giacomo Leopardi*, efter ham *Luigi Carrer*, *Giovanni Berchet*, *Agostino Cagnoli*, *Giovanni Prati*. If *Giuseppe Giusti* har man meget yndede Følle-igte i toscanisk Dialekt. Blandt de mange Digte, om de senere Tiders politiske Sjøring har fremaldt, ere *Brosserio's* og de af en Anonym ud-ivne „*Canti d'un menestrello italiano*“ de bedste. — Ogsaa i *Romanen* brød *Manzoni* en ny Bane ved sine „*Promessi sposi*“ (en ypperlig Skildring af Sæber og Tilstande i Norditalien i det 17de Aarh.); ham efterlignede *Giov. Rosini*, *Massimo Agoglio*, *Tommaso Grossi* o. fl. Andre Romanforfattere ere: *Barese*, *Bazzoni*, *Falco-letti*, *Langetti*, *Suerazzi*, *Sacchi*, *Bigna*, *Fyrst Sta Rosa*, *Battaglia*, *Cesare*, *Cantu*, *Tommaso*, *Ranieri* o. fl. Jesuiten *Bresciani* skrev *Len-ventromanen* „*Ebreo di Verona*“.

Historien er i den nyeste Tid bleven bearbejdet med Flid og Grundighed. Første Forfæ-

værker seendte *Ricci*, *Garzetti* o. fl., det meest omfattende historiske Værk har man af *Ces. Cantu* (s. d. A.; ny Øvers. paa Fransk af *A. Lacombe*, 1860). *Italiens Historie* er bleven behandlet af *Ces. Balbo*, *Luigi Vasi*, *Giuseppe Compagnoni*, *Ant. Coppi*; *Republ. af Pagano*, *Sicilien* af *Amari* og *Alessi*, *Toscana's* af *Bignotti*, *Visa's* af *Bonaini*, *Mailand's* af *Eustodi*, *Genua's* af *Barese* og *Serra*, *Sardinien's* af *Sclopis* og *Cibrario*. *Memoirer* og *Skilbringere* af samtidige Begivenheder har man af *Carlootta*, *Colletta* (*Neapel*), *Pietro Lanza* (*Sicilien*). Over italiensk Slægters Historie har *Grev Pompeo Pitta* leveret et vigtigt Værk („*Famiglia celebrata d'Italia*“). Over de nyeste Begivenheder have *Gualterio*, *Ranalli*, *Mazade* o. fl. skrevet; hertil komme de politiske Skrifter af *Gioberti*, *Balbo*, *Mazzini* o. fl., samt de ved Slutningen af „*Italiens Historie*“ nævnte Værker. — *Kunst-historien* er bleven bearbejdet af *Bossi*, *Fumagalli*, *Ferrario*, *Inghirami*, *Rosini* og *Biscioni*.

Det første Hovedværk over i. L. er *Libroschi's* „*Storia della letteratura italiana*“ (4de Udg. 1822—26, 16 Bd.), til hvilket de senere slutte sig. Blandt disse nævne vi: *Maffei* „*Storia della letteratura italiana*“ (2bet Udg. 1834, 4 Bd.); *Giubici* „*Storia delle belle lettere in Italia*“ (1847), og „*Compendio della storia della letteratura italiana*“ (1851); *Ginguené's* „*Histoire littérale d'Italie*“ (1811, 9 Bd.); *Ruth* „*Geschichte der italienischen Poesie*“ (1844—47, 2 Bd.); *Gamba* „*Serie de testi di lingua*“ (4de Udg. 1839); *G. Zivabini* „*L'Italia letteraria ed artistica*“ (1850).

Italiensk Musik. Den ældre italiensk Musik har sin Oprindelse fra den kristne Kirke, som i det 3die og 4de Aarh. begyndte at optage den østerlandske Hymne- og Psalmsang, hvorved lidet efter lidet, skjøndt først igjennem *Karhundreders* Rampe, det gamle gressle Musiksystem fortrængtes. Flere *Disposser* virkede væsentlig for Kirkesangens Forbedring, navnlig *Ambrosius* den Hellige, *Bisshop* i *Mailand* fra 374 til 398; senere (c. 600) indlagde *Pave Gregor* den Store sig megen Fortjeneste af Musikten, idet han forøgede det da brugelige *Tonesystem* og indførte en forbedret *Notation*, som blev Grundlaget for alle senere Systemer. Ogsaa samlede han alle i Kirken brugelige *Melodier*, forbedrede og forøgede dem med nye, og indførte denne *Melodie-samling* i hele den kristne Kirke som en Norm, hvorfra der ikke turde afviges. Hans Bestræbelse gik især ud paa, ved at lade Kirkesangen bevæge sig i langsomme, afmaalte Toner, at trække en slæk Grændse mellem kirkelig og profan Musik. Endnu var al Sang kun eenstemmig, eller Stemmerne fulgtes ad i Octaver; de første Forsøg paa egentlig Harmonie eller Samlingen af forskellige Toner skyldes den skanderfste *Munt Hucbalvus* (død 980). I de følgende *Karhundreder* gjordes væsentlige Fremfritid og Forbedringer i det Harmoniske, navnlig ved *Guido af Arezzo* (s. d. A.), *Franco af Köln*, *Marchettus af Padua* og *Johannes de Muris*, hvilke Mænd efterhaanden udbibede Harmonie-læren og navnlig fastsatte Læren om *Consonanser* og *Dissonanser*. Imidlertid kom den gregorianiske Kirkesang efterhaanden aldeles i Forsald, og de kirkelige *Melodier* fortrængtes

næsten ganske af verdslige, hvorfor Conciliet i Trident tog Sagen under Overveielse og besluttede 1562 at gjøre de uødvendige Strid for at reformere Kirkeføngen og gjengive den dens oprindelige Værdighed; det overdroges til Perucino da Palestrina (f. d. A.) at gennemføre denne Reform ved efter de af Conciliet vedtagne Principer at komponere Kirkemusik, der var værdig til at benyttes ved Gudstjenesten. Palestrina blev Staberens af den ægte italienske Kirkemusik, idet der ved ham, hans Elever og Efterlignere udviklede sig en Skole, som især blomstrede 1565—1660, og bragte Kirkemusiken til den højeste Grad af Fuldkommenhed. Blandt den store Mængde udmærkede Kirkecomponister, Italien i dette Tidrum har frembragt, maa især nævnes Anerio, da Vittoria, Nanini, og blandt de senere: G. Allegri, Marcello, Bai, Pergolesi o. m. fl. Talrige Musikskoler opstode, navnlig i Venedig, Bologna, Rom og Neapel, hvorved den kirselige Musik efter den strenge Contrapuncts Regler udbredtes over hele Europa. Den daværende italienske Kirkemusiks Føvebærerskjenne bestod navnlig i en kunstig Forbindelse og Sammenlyngning af flere (indtil 16) Stemmer, og saant fortrinnsvis sit Udtryk i Combinationer af forskellige Accorder, uden at det melodiske Element i lige Grad gjorde sig gjældende. Ved Siden af den egentlige Kirkemusik opstode Kirkeconcerter (sistede af Biadana 1596), ligesom Oratorierne, der vare opstaaede af de gamle Mytisker og geistlige Sluespil, fandt mere og mere Udbredelse. Den verdslige Musik blomstrede især i de saalbadte Madrigalerne (f. d. A.); blandt den Tids verdslige Componister maa fremhæves Marenzio (død 1599) og Carissimi. Ogsaa det Instrumentale, som tidligere havde spillet en meget underordnet Rolle, begyndte i det 17de Aarh. at have sig til større Selvstændighed, og en Mængde nye Instrumenter opfundtes. En væsentlig Impuls til Udbannelsen af den høiere Sangkunst gav Operaen, hvortil Spiren laae i Madrigalerne; den første egentlige Opera var „Curydice“ (1600), Text af Rinuccini, Musik af Peri. Lidt efter lidt fik denne Sammenblanding af Declamation, Sang og Dands Forrangen fremfor Lyst- og Sørgepillet, især paa Grund af den Pragt, hvormed slige Stykker udrustes; i kort Tid opstode Operatheatre i de fleste større Byer og saant ivrig Bestyrelse ved de mange fyrstehoffer i og udenfor Italien, hvorved den italienske Opera snart udbredtes næsten over hele Europa. Blandt den meget store Mængde Componister, som i det 17de og 18de Aarh. vare virksomme paa Operaens Gebeet, ville vi kun nævne Scarlatti, Tomelli, Sacchini, Piccini, Cimarosa, Paefello, Jougarelli o. s. v. Operaen var ogsaa Grund til, at det melodiske Element kom til større Ret, og Bravourangenen udviklede sig en overordentlig Høide, idet der lagdes mere Bøgt paa denne end paa et saant dramatisk Udtryk. De mange Musikskoler (Consevatiorier) udbaanede en Masse udmærkede Sangere og Sangerinder, som bragte den italienske Sangkunsts Berømmelse over hele Europa. Af Instrumentalmusiken udviklede sig især Violinspillet til stor Høide, og Italien har i denne Green af Tonkunsten frembragt de største og berømteste Virtuoser (Cantini, Corelli,

Bugnani, Biotti, Paganini o. fl.); i Berørlingning hermed stode de verdensberømte Violinsfabriker i Cremona (Amati, Stradivario, Guarneri). Den italienske Opera naaede sit Hødepunct i den geniale Rossini, hvis Blomstringstid falder fra 1812—30; hans talrige Operer udmærke sig ved en sjelden Rigdom paa pilantz og isærfaldende Melodier, interessante Harmonier og effectfuld Instrumentation, medens de dog mere ere beregnede paa blot sanselig Erlyst og glimrende Sangvirtuositet end paa karakteristisk dramatisk Udtryk. Peri ligger navnlig Grunden til den italienske Operas og Sangkunsts Forsald, der netop skriver sig fra Rossini, hvis Operaer mere end nogen anden Componists saant Udbredelse i og udenfor Italien og væsentlig hidroge til at forberøve Smagen. Denne Retning, som først endnu videre ved Rossinis talrige Efterfølgere og Efterlignere, navnlig Bellini og Donizetti, har naaet sit Hødepunct i Verdi, som ved hual Pathos og tom Larm, ved at forcere Sangstemmerne til det Høieste og ved overlæstet, støiende Instrumentation har dragt Operaen og den ægte Sangkunst aldeles i Forsald. For Dieblilket er Cremona i Italien i en yndelig Forsatning: Peri er næsten eneherstende paa alle Theatre, de hele Stare af yngre Componister følger ganske hans Fødsfor, og de faa udmærkede Sangere. Italien endnu har tilbage, ere engagerede ved de store Theatre i Ublandet. En ganske forskjellig Retning fulgte to Italienerne, Cherubini og Spontini, som tidlig forlode Italien og ganske slutte sig til den mere begievne tyske Retning, skjøndt begge vare stærkt paavirkede af den franske Skole. Ikke bedre bevidet end med Operaen er det med Kirkemusiken i Italien, især i den nyeste Tid ikke har en eneste betydelig Componist af fremvisse, medens de ældre Kirkecomponisters Værker næsten ikke mere opføres, naar udtages den traditionelle aarlige Kirkemusik i Paastengen i det firtefnste Capel i Rom. Paa mange Steder i Italien har verdslig Musik trængt sig ind i Kirkerne, og Messerne spædes ofte efter Operamelodier. Ogsaa i det Instrumentale har Italien siden Paganini ingen betydelig Mejer frembragt.

Italiensk Sprog. Ligesom de andre romanske Sprog udviklede det italienske sig af det latinske, dog mindre af Skriftsproget end af det især blandt Landbefolkningen i Italien brugelige Folkesprog (der vel var det samme som hiint i Hovedsagen, men havde mange egne Ord og Udtryksmaater, det saalbadte *Lingua Romana rustica* (s. **Romansk Sprog**), under Paavirkning af de germaniske Erobreres (Gothernes, Longobardernes o. s. v.: Sprog, i *Middelalderens første Halvdeel*. I det 12te Aarh. begyndte det Italienske („*Lingua volgare*“) at blive Skriftsprog ved Siden af det Latinske, og allerede dengang viser der sig en Møbsætning imellem de enkelte Provinsters Folkeudtalelser og et ældre, for Dannelse mere modtageligt Sprog, som først brugtes ved Frederik II's Hof i Palermo og siden af de fleste Digtere i alle Italiens Egne. Med det 14de Aarh. optraadte dette selvstændig og blev, idetmindste for Poetens Bekommende, udbaanet og, som det synes, for bestandig bestemt ved Dante og Petrarca. Dises Tidraeder, det 14de

Arb., betragtes som Sprogets første Gulbalder („Il gran secolo“, „Il trecento“). I det 15de Aarh. blev Sproget forsmet for Latinen, der engang overtraaledes alt Andet; men i det 16de Aarh. havede især Ariosto, Guarini og Tasso et til det høieste Trin af formel Udvikling; i det 17de og 18de Aarh. leed Sprogets leenhed ved den franske Smags Indflydelse, men siden er det ved Pariserens Beskræbelse naet en Gjenfødselse imøde (s. Italiensk Litteratur). — Ved Siden af Strifffproget bestaaer en Rængde Folkeballader, som bruges selv af de siere Stænder i det daglige Liv og for en Deel have modtaget en ikke ringe litterær Udmæntelse. Udenfor det egentlige Italien bruges et i. Sprog i Canton Tessin i Schweiz, i det ydligere Tyrol og i Afrika, og det er meget udbredt i den hele østlige Deel af Middelhavets Der og Kystlande.

I Italien selv er Sprogets Grammatik kun f. Faa bleven grundig behandlet. Det første forsøg gjorde Bembo (1525); den første systematiske Grammatik leverede Corticelli (1785), vis Arbejde ligger til Grund for de senere. Igtværdige Bidrag leverede i den nyere Tid Rastrofimi, Sberardini, Antolini og Mannucci. I tydske Bærter derover nævne vi Grammatikerne af Hlathe, Keil, Fernow (1804) og især Blanc (1844). Paa Danmark har man en Grammatik af Rocenni (1805, 2det Del. 1827), som ogsaa dgav en „Gaandbog i det i. S. og dets nyere litteratur“ (1811). — Paa det første fuldstændige erikson af Bergamini fulgte „Vocabolario degli academi della Crusca“ (1612; nyeste Udg. 643 f.), siden Alberti's Ordbog (1797—1805, 2b.), og „Dizionario della lingua italiana“ 1819—26, 7 Bb.). En italiensk-tydsk Ordbog dgav Valentini (1831—32, 2 Bb.).

Italiensk Theater. Italiensk Comœdie omrises først 1180 hos Thomas Aquinas som noget, der allerede en rum Tid havde eksisteret. De italienske Skuespil vare, som hos alle kristelige Nationer, oprindelig af religiøs Indhold (saasdes opførte 1264 Selskabet del Confraternita i Rom Christi Fjeldsbespisning dramatiseret), og de are saa vel anseede, at end ikke Paver selv Boul II ansaae det for upassende at optræde om Forfattere. Fra summe eller blot mimiske Fremstillinger fik de snart en mere dramatisk Form, og Farcen, den italienske Følcomœdiens hovedelement, udgik lidt efter lidt fra dem. Men i den første Halvdel af det 16de Aarh. og den italienske Comœdie en anden Retning; de religiøse Gemner bleve forladte og Stoffet hentet fra det græste eller romerske Theater intrent ved Boul III's Tid 1546 opførte Myseriens Opførelse i Italien). Repræsentanter yr denne nye Retning vare Ariosto, Machiavelli, Divizia di Bibiena, Trissino o. fl. A. Men hvor meget disse Stykker end berømmedes og stempedes som Mønstre af de lærde Akademier, der i Rængde vorede op i Italien i det 16de Aarh., vare de dog langtfra efter Folkets Smag, der kaldte dem comœdia erudita eller nobile. Paa samme Tid som Ariosto og Machiavelli fremtraadte 2 Digtere, der begyndte at aabne den Bane, paa hvilken Ruzzante og mere Gozzi bleve berømte. Disse to vare Pietro Aretino og Graggino, kaldet Pasca, hvis

paabegyndte Bærk, „Deolco“, Ruzzante 1580 bragte til Fuldkommenhed. De indfæaa, at der maatte laaes ind paa en anden Vej for at tilveiebringe en italiensk Nationalcomœdie, og at denne da maatte sættes i Forbindelse med Carnevalets Lær og Mæster. Mæstelsystemet bragtes i en nye Forbindelse med comœdia dell'arte, eller den Indbretning at spille efter Scenarj o: efter det blotte Udtaf eller Sujet, som Forfatteren gav i Form af Acter og Scener, men som Skuespilleren selv skulde udfylde med en improviseret Dialog (heraf Navnet comœdia l'improvista eller extemporeet Comœdie). Italienernes Lyft og Færdighed i Improvisation viste sig i et glimrende Lys i com. dell'arte, ogsaa kaldet Mæstecomœdier, fordi der spillebes med Mæster, og fordi de deri forekommende Charakterer ere Specialcharakterer og een Gang for alle permanente. De allerbtligste Carnevalslystigebeber indeholbt i sig Spiren til com. dell'arte, der saaledes var opstaaet i og forenet ved Skollet selv og ikke stod i nogen Forbindelse med Dstidens Farcer. Mæsterebnerne i Carnevalstiden gave Anledning til Mæsterne i com. dell'arte, der paa Grund af Theaterentreprenørernes Gjerrighed eller Fattigdom og Digternes Caprice vebbleve igjennem hele Aarhundredet at være de samme, en Omstændighed, der netop bidrog til at udbaanne Skuespillerne og give dem Færdighed i at improvisere og udføre de Mæster, som een Gang for alle vare givne Enhver at udføre. Com. dell'arte's Mæstelsystem bestod egentlig kun af 4 Hovedmæster; men deels tilføies efterhaanden flere Dimaster, deels fremtraadte samme Hovedmæster under forskjellige Navne. De to ælste vare Pantalons og il Dottoro Bolognese; den første foreskillede en rig venetiansk Rjæbmand, hvis oprindelige Dragt var en rød Skobrol, og som bar en sort Mæste med stort Skjæg; den nyere Pantalons fik rød Mæste og Fjipstjæg og bar den almindelige borgerlige Dragt, saaledes som han fremtræder under Navnet Casjaner. Hans Charakter er ganske Dstidens Chromes (Solbergs Jeronimus). Den anden, il Dottoro, ogsaa kaldet Gratiato, bærer Advocatdragt, Panden og Næsen er sort, men Kinderne røde. Derefter kom de saafaldte 2 Zannt: Arlechino (s. Pastetta) og den vænkesulde og intrigante Ejener Scapino, som under Navn Scapin, stændt kun som Afart af Arlechino, gil over i det franske Theater hos Molière (Solbergs Henrik). Af Dimasterne mærkes Pulcinella, der er opfundet langt senere, dog maa Ballettens og Marionetteatrets Pulcinella ikke forveksles med det neapolitansk-italienske Theaters P.; hiin har en stor, spids nedhængende Næse, som i Forbindelse med en høj, opstaaende Pullet gjør Figuren liig et latinsk X. Hans guldbaldbrede Dragt er halv hvid, halv gul, og paa Hovedet har han en høj, kegelformet, trekantet Hat. Ved Hjælp af et gjennemboeret Stykke Træ eller Elfenbeen frembringer han en pubsig Talestemme og latter, der altid gjør comist Birtning. Den ægte P. bærer hvid Dragt, besaaet med røde Hjertes, og sort Belte om Livet. Hans høie hvide Hovedpynt ender i en Duff, Mæsten er sort med en Næse som et Trænaab. De øvrige Mæster ere af mindre Betydning: il Capitano (s. d. A.), der

1680 afskaffes af Scaramuccia, Næbt som Crispin (s. d. A.), den listige Ejener Mezzalino, den flammende Tartaglia, Pierrot, der opstod 1688, som en Slags Sammensætning af den neapolitaniske Pulcinella og den gamle Arlechino, Bedrageren Brighella, Peitilmaitren Gelsomino og blandt Fruentimmermasserne Colombina (s. d. A.). Sele det 17de Aarh. igjennem hørvede Rassecomœdien med Hæder sin Plads ved Siden af de regelmæssige Charaktercomœdier, som Akademierne særlig understøttede, og den Indflydelse, som den havde paa det franske Theater, sees noksom hos Molière (s. fransk Theater). Dramaet var forgjæves blevet begunstiget af Staliens Forsker, især Bertugnerne af Ferrara, og blandt Forfatterne til de i Librummet 1500—1788 fremkomne 5,000 Dramater forstjente kun faa at nævnes. I Begyndelsen af det 18de Aarh. fremtraadte Goldoni (s. d. A.) med sine Charakterstykker imod den gamle Rationalcomœdie, og fik den for en kort Tid forbuden fra Italiens større Theatre, indtil Goggi (s. d. A.) atter skaffede den sin gamle Ret og Anseelse. Skøndt den ikke nyder de høiere Klases Gunst, vil den dog neppe nogenstunde uddøe i Stalien som Nationalieendommelighed. Som en særegen dramatisk Digter fremstod det romantiske Hjørdespil, hvori to af Staliens berømteste Digtere forsøgte sig: Tasso, der 1672 skrev „Aminta“ og Guarini, hvis „Pastor Sdo“ forberedes meget høit. Fangt under de nævnte Digterter stod Tragoedien. Maffei og Alfieri søgte at befrie den fra den franske Sentimentalitet, som havde indfueget sig, og at føre den tilbage til den græske Tragoedies oplysede Forbigthed, og vakte for Oprettelsen af en Nationaltragoedie. I det 19de Aarh. har Nicolini ved sin „Arnold af Brescia“ leveret en af de meest høiartede dramatiske Digtninger, der saavel ved sin Bæftelse, som Sprogets Kraft og poetiske Behandling overtræffer Alt, hvad der hidtil er skrevet for det italienske Theater. — Med Hensyn til Operaen s. Italiensk Kunst. — Stalien besidder flere pragtfulde Theatre, men den dramatiske Kunst staaer for Tiden neppe paa noget spændt høit Trin.

Italiens (Andrej Jarovievitj), russisk Diplomat og Odbidsforsker, født d. 15de Mai 1743 i Nærheden af Kiew, studerede først Medicin og Chirurgie, betraadte 1781 den diplomatiske Bane og blev siden Gesandt i Neapel, Constantinopel og Rom, hvor han døde d. 27de Juni 1827. Han stod i Neapel i nær Forbindelse med Archæologen Str B. Hamilton, og skrev Lægen til de af Tschheim udgivne Vasemalerier. I. besad et stort Bibliothek og en Samling af orientalske Gaandskrifter, som han skenkede til det asiatiske Institut i Petersborg.

Italiens, forskjelligt fra italiensk, bruges om Alt, hvad der vedrører det gamle Stalien. Man taler saaledes om italiensk Mynter, Koffestammer, Sprog o. s. v.; og saa om en italiensk Philosophie (Pythagoras's). Italiens Sprog talte man i videre Forstand de Sprog, der taltes i det gamle Stalien før Latinens Eneherredømme, saasom Etruskerne, Sappgernes og de egentlige italienske Koffestammer. I snevære Forstand pleier man dog kun under dette Navn at indbefatte de sftnævntes Sprog, og deler da disse

i 2 Hovedgrene, den latinske, der foruden Latinernes Sprog ogsaa indbefattede Ausonernes, Siculernes og de egentlige Italers (i Calabria) Dialekt, og den umbrisk-sabelske, til hvilken Umbrenes, Boskernes og Sammiternes Dialekter (det Østste) hørte.

Italia, nu Theati eller Tbiati, næst efter Paris den mindste af de 7 ioniske Øer, 3 O R. stor, var Dydseus's Fæderland. Foruden en Hovedstad af samme Navn med Dydseus's Borg, fandtes der Bjergene Neritos og Reia. Det nuværende Theati har 11,000 Indb.

Itome, en befæstet Stad i Messenien, fra 869 f. Chr. Landets Hovedstad, var anlagt paa et Bjerg af samme Navn.

Itinerarium (lat.), Rejsevej, Rejsebeskrivelse, kaldtes i Odbiden en Fortegnelse over de Stationer, der fandtes paa Reien mellem to Hovedpuncter, samt Angivelse af Afstanden imellem dem. De vigtigste af de fra Odbiden opbevarede Skrifter af denne Art ere: 1) „Itineraria Antonini“, nemlig „Itinerarium provinciarum“, en Samling af Rejsefortællinger gennem de romerske Provinser i Europa, Asien og Afrika, og „Itinerarium maritimum“, en Angivelse af de almindeligst benyttede Rejseveje. 2) „Itinerarium Hierosolymitanum“, forfattet af en Christen 338 e. Chr. til Brug for dem, der reiste fra Buxbigala (Dorbeang) til Jerusalem. En ny kritisk Udgave af begge disse 3. er leveret af Pinder og Parthey (1848). Først i den nyere Tid har A. Mai offentliggjort et „Itinerarium Alexandri“ (1817), en c. 338 e. Chr. forfattet kort Skildring af Alexander den Stores Tog til Persien.

Istribde (Don Augustin de), Keiser i Mexico, født d. 27de Septbr. 1783 i Balladolid i Mexico, kæmpede 1810 ved den første Opstand i Mexico som Anfører for Militien i sin Provinds imod Ansurgerne og avancerede ved sin Taprerhed og Duelighed snart til Oberst; imidlertid traag man ham Commandoen, dels paa Grund af Klager over hans allfor stor Strengthed, dels fordi man overhovedet mistroede de i Mexico fødte Officerer, hvorefter han levede i nogen Tid i Stilhed paa sine Gøder. Men 1821 stillede I. sig i Spidsen for den mexicanske Revolution (s. Mexico's Historie) og udfærdede en Plan til en Constitution, hvorefter Mexico som et eget Rige med repræsentativ Forfatning skulde være forenet med Spanien. Dette Forslag forslæbedes af Spanien, og Krigen udbrød atter. Omstøder udtraadte Armeen I. til Keiser i Mexico under Navn af Augustin I (21de Juli 1822). Men et mægtigt Parti med Santa Ana i Spidsen arbejdede imod ham og fordrede en Republik; han neblagde da (1823) Kronen og gik til Italien, hvor han opholdt sig i Nærheden af Livorno. Paa Efterretning om, at der forestod en Bevægelse til Fordeel for ham, begav I. sig over London til Mexico, uden at vide, at han der var bleven erklæret for fredsløs. Strax efter sin Landgang blev han gjenfæstet fængslet og ført til Staden Puebla, hvor Santa Tamalanpas's Congress var samlet. Denne constitutionerede sig strax som Domstol og lod I. f. d. (d. 19de Juli 1824). Hans Familie erholdt 1831 en Sum af 1 Mill. Piastrer samt en betydelig Landstrækning som Giendom.

Jshabu er en Sølsømt paa Japan af Verbi = 64, 1/2 f dansk Rigsm.

Jsho, den fjerde største Stad i Hertugdømmet Holsteen, ligger ved den seilbare Flod Stör i en smul Dal, der mod N. begrænses af flodbevogrede Bakker. Den bestaar af to Dele, Altstadt og Neustadt, der adskilles ved en Arm af Floden, over hvilken der fører en lang Bro. Indbyggernes Antal var 1855: 6,691 (1803 kun 2,659). Byen hører til 4 forskjellige Jurisdictioner, af hvilke kun den egentlige Byjurisdiction (1/3 af Byen) administreres af Magistraten (en Borgemeister og 4 Raadmænd). Den er Forsamlingssted for de holstenske Stænder; her er to Kirker (St. Laurentii Kirke, tidligere Klosterkirke, med de gamle holstenske brøvers Begravelse, og den lille St. Jørgens Kirke eller St. Georgs Capel), og et abeligt Præstefloster, som har sin Oprindelse fra et sammelt Cistercienser-Konnekloster; dets Bygninger afbrændte under Krigen med Sverrig 657 og bleve ikke senere opførte, hvorfor Klosteramerne boe omkring i Byen. Klosters Forstander kaldes „Verbitter“; Damerne ere: en Ibbedisse (fra 1810 til sin Død 1860 Prindsesse Juliane af Hessen, en Søster til den anse Dronning Marie og Datterdatter af Kong Frederik V), en Priorinde og 18 Conventualinder. Byens Hovederhverv er Handel og Haandværksbrist; her holdes store Feste- og Vægmærker. Af industrielle Etablissementer ere de betydeligste: et stort Sulferraffinaderi (200 Arbejdere), 2 Bomuldsøverter (225 mekaniske Væverstole), en Cigarfabrik, 6 Tobaksfabriker. Ved Løbsstedet var 1858 hjemmestående 18 Fartøier af 195 1/2 Emfl. Havnens Dybde er ved Højtid 15 Fod. S. er nu forsynet med Guldskat ved en Jernbane. — J. hder sin Oprindelse til en gammel Borg, som Karl den Store under sin Krig med den jyske Konge Godfred lod anlegge ved Stör 809 under Navnet „Eskesho“, og om hvilken Staden efteraanden byggede sig. Hvad der meget hidrager i dens Opkomst, var, at det ovennævnte berømte Konnekloster i det 13de Aarh. blev forført hertil fra Jvænstedt i Krempemærken. I Midten af det 17de Aarh. led J. meget i Krigene med Sverrig: 1644 blev Altstadt plyndret og brændt af Helm Wrangel, og 1657 hele Byen aa en halv Snees Huse nær afbrændt ved et Bombardement af Carl Gustav.

Jshstein (Johan Adam von), født d. 18de Septbr. 1775 i Mainz, hørte fra 1822 som Medlem af Landdagen i Baden til de meest fremragende Medlemmer af Oppositionen. I Aarene 1847—49 var han blandt de Radicale, medens dog Andre, som gif endnu videre, stode over ham i Anseelse og hans tidlige Bemærker are gaeebe over til det mere moderate Parti. I Frankfurterforsamlingen hørte J. til yderste Venstre og gif med Resten af Parlamentet til Stuttgart. Sjænt han ikke selv tog Deel i Revolutionen i Baden 1849, gif han dog med ens Førere til Schweiz, hvorved han mistede en Indfødsret i Baden (1850). Siden levede an paa et af sine Godser i Rheingau, blev indfødsret og stillet under Formynderskab, indtil an døde d. 14de Septbr. 1855.

Jvaldes Søner ere i den nordiske Mythologie (efter „den yngre Edda“) Dverge, der forfærdige forskjellige Gubellenobier. Loke — saaledes fortalles der — havde lumft klippet alt Haaret af Sif, Thors Husfru. Thor greb ham og vilde knuse hvert Been i ham. Han hvor saa, at han skulde saae Svartalerne til at gjøre Sif Haar af Guld, der skulde vore ligesom andet Haar. Han drog derpaa til de Dverge, som hedde J. S., og de forfærdigede Haaret. De forfærdigede endvidere Skibet Skibladner (der havde Mebbør i samme Dieblil, der heiseses Seil paa det, hvorjomhelst Reisen gif hen; det kunde desuden vilkes sammen som et Stykke Løi og puttes i Pungen) og Spydet Gungner (der aldrig fandsede i sin Fart). Loke gav saa Thor Haaret til Sif, Freir sit Skibet og Ddin Spydet.

Jvan er Navnet paa afstille russiske Storfyrster og Czarer. Af Storfyrsterne, som regjerede under Mongolernes Overherredømme, gjorde J. I (1328—40) Moskau isætted for Vladimir til Metropolitanens Sæde og traagede efter at gjøre den til Rigets Hovedstad. Af Czarerne nævne vi: J. I Saksjewitsch 1462—1505, den egentlige Stifter af det russiske Rige, forenede flere russiske Smaastater under Storfyrstendømmet i Moskau, befriede sig fra Mongolernes Overherredømme (Kjæbt ikke fra deres røverste Indfald), undervang den mægtige Stad Nowgorod (1477) og antog 1492 Titet af Czar eller Selvsøfster over alle Russer. Han erobrede et Stykke af Litauen, men var uheldig i Krigen mod Sverdridderne i Litland. — J. II Saksjewitsch med Tilnavn Grosnyi o: den Stræklige, 1538—84, var en overmaade grufom og tyrannisk Despot men en dygtig Regent, som gjorde Meget for sit vilde Folks Civilisation. Han indtalte fremmede, især tyske, Haandværkere, Kunstner og Lærde, anlagde ved (en dansk Mand) det første Bogtrykkeri i Rusland, befordrede Handelen ved en Handelstractat med England og ved Anlæggelse af Staden Archangel (Rusland var dengang ubelut fra alle Have undtagen Ishavet) og oprettede en flaaende Hær, Strelitserne. Han uboidebe Riget ved Erobringen af de to tatariske Stater Kasan (1552) og Astrachan (1554), Levingerne af Mongolernes Rige i Rusland, og erhvervede hele Sibirien ved at modtage Jermaks Tilbud om Underfæstelse (s. Jermak). Derimod var han uheldig i Krigene mod Sverrig og Sverdridderne. — J. Alexiewitsch, Peter den Stores Halvbroder, født 1663, død 1696, tog formedelst aandelig og legemlig Svagbed siden eller ingen Deel i de offentlige Anliggender (s. Peter I.). — J. III, født d. 23de Aug. 1740, en Søn af Hertug Anton Ulrik af Brunsvig-Wolfenbüttel og den russiske Storfyrstinde Anna Carlowna, heeb i et Par Maaneder Keiser i Rusland, men levede siden som fange i Schlüsselburg, hvor han døde, rimeligvis dræbt isfjæ og af Forsøg paa at flygte, d. 5te Decbr. 1764. S. Anna Carlowna.

Jvar DeenLø, s. Regner Rodbroet.

Jvar Vidtsadme var en Konge, som i det 7de Aarh. beherskede en stor Deel af Norden. Fra Slaane, hvor han havde fulgt sin Fader Hallsban i Regjeringen, ubdrede han sit Herre-

dømme over Sverrig ved at fortrænge Ynglinge-
slægten og over en stor Deel af Østersølandene;
senere kom han ogsaa i Besiddelse af de danske
Øer ved sit træbte Forhold mod de to Kei-
sere, Brødrene Nerik og Helge. Han giftebe
nemlig sin Datter Aud med den første, skøndt
hun var Gjenstand for Helges Kjærlighed, op-
puste derpaa Neriks Skinsyge mod hans kri-
geriske Broder, saa at han dræbte ham, og fik
da let Bugt med den ukriegeriske Nerik, hvorpaa
han bemægtigede sig dennes Lande. Aud flyg-
tede for sin onde Fader med sin Søn Harald
(Gildetand) til Garberige, og da J. gjorde et
Løg hertil, omkom han i en Strid med sin
Fosterfader Hord.

Jwein er Helten i et til Artuskrebsen hørende
Sagn, s. Hartmann van der Aue.

Jotja, den første af de til Spanien hørende
pityusiske Øer, ligger 12 M. S. S. for Ma-
lorca. Den er 8½ M. stor, bjergfuld, frodig
og frugtbar paa Korn, Vin, Frugt og Olie.
Indbyggere, 22,000 i Tallet, beskæftige sig
ifær med Tilvirkning af Sælt, som tilligemed
Lømmer udgjør det Meste af Udsørselen. Ho-
vedstaden J. er befæstet og har 5,500 Inbb.

Jorea, befæstet Stad i Piemont i Kongeriget
Sardinien, ved Dora Baltea, har flere Klostre,

Strømpevæverier og Handel med Ost og Deer.
10,000 Inbb. — Efter denne Stad havde det ej
Carl den Store oprettede Markgreveskab J. Awa,
som i Begyndelsen af Middelalderen spillede en
anseelig Rolle. Den ældste Greveslægt uddøde
1018, hvorpaa J. faldt umiddelbart under den
tydske Keiser, indtil Frederik II 1218 gav det
som Lehn til Huset Savoyen.

Jron, Søn af Antion og Perimebe, var
Konge over Kapitherne i Thesalsien og Fader
til Pirithoos. Han stod i stor Gunst hos Sa-
berne og nød den Ære at tage Deel i deres
Maaltider; men da han søgte at vinde Heres
Kjærlighed, blev han af Zeus's Lynstraale ned-
styrtet til Tartarus og der bundet til et sø-
uansabelig ombrediende Hjul.

Krudos, s. Mide.

Jynr, en Datter af Pan og Echo, Jos Lerne,
blev af Here, der var forbitret over Jos Kjæ-
lighedsforstaaelse med Zeus, forbandt til en
Fugl (Vendehals, lynx torquilla). Denne Fugl
gjaldt for at være et virksomt Tryllemiddel i
Kjærlighedsager; man bandt den med Fødderne
og Bingerne fast til et Hjul, som man drejede
rundt under visse Trylleformularer, i den Tro,
at man derved kunde vinde Gjenkjærlighed hos
den Gæstede.

www.libtool.com.cn

Jod.*)

Jablonski er Navnet paa en fyrstelig Familie i Polen. Stanislaw J., født 1631, blev, efter mange tappre Bedrifter i Krigen mod Tsjakker, Tatarer og Svenske og navnlig i Slaget ved Choczim 1673, under Johan Sobieski Kronens Stortetmand, gjorde sig siden erømt ved et mesterligt Tilbagetog fra Butoina 1685 og døde 1702. — **Joseph Alexander** J., Boivod af Novgorod, født 1712, blev 1743 1. og 2. Rigshøjtskammerfoged og 1768 sit Fædreland, derpaa han tog Bopæl i Leipzig indtil sin Død 1777. Han var en Belynder af Videnskaberne, stiftede det endnu bestaaende „Fyrstelig Jablonski'ske Videnskabernes Selskab“ og skrev iøvrigt om polsk Historie og Litteratur. Slægtens blomstrer endnu i Rusland og Østerrig. **Jablunka**, Stad i det østerrigske Schlesien, ligger tæt ved det befæstede Jablunkapass i Karpatherne (s. d. A.), gjenennem hvilket en Hovedvej fører til Ungarn. 3,000 Indb.

Jacamar, s. Galbala.

Jacaré, en brasiliansk Alligator-Art (A. sceloporus), s. Alligator.

Jackson (Andrew), nordamerikansk Statsmand og General, født d. 15de Marts 1767 i Sydcarolina, forlod ved Uafhængighedskrigens Begyndelse Skolen og traadte, 14 Aar gammel, ind i de Frivilliges Rækker. Siden studerede an Koldtyndighed, blev 1787 Sagsfører i Nordcarolina, 1790 „Procurator“ i den nye Stat Tennessee, hvor han adskillige Gange med Militæren maatte kæmpe mod Indianerne, der begynde hans Driftighed og Tapperhed ved Tilværelsen „den skarpe Kniv“ og „Staalpilen“. 1796 blev han Tennessees Repræsentant i Congressen, 1797 Senator, 1799 Overdommer i Tennesse, men opgav denne Post 1804 og vendte som Landmand i Nærheden af Nashville. Da Krigen udbrød med England 1812, fik J. Overcommandoen over Militæren i Tennessee, robrede Pensacola, organiserede derpaa Unionens inietroppe og tilbagegred med disse i Januar 815 Engländernes Angreb paa de amerikanske forskansninger. I Marene 1817—18 kæmpede an helbig mod Seminolerne, en Indianeramme i Florida, og tog 1821 det af Spanien afslaaede Florida i Besiddelse. 1821 blev J. Senator for Tennessee og var siden 2 Gange, 829—33 og 1833—37, Præsident for de nord-

amerikanske Friskater. I denne Stilling lagde han de samme Egenskaber for Dagen, der havde udmærket ham som Kriger: en overordentlig Virksomhed, en stor Villiens Fasthed og Energie, men ogsaa heftige Lidenskaber, Alt forenet med en klar Forstand og en hurtig og sikker Overførsel og Bestemmelse af Forholdene. Det var især Told- og Handelsøkonomi, der højsatte Regjeringen under hans Præsidentkab. J. døde d. 8de Juni 1845 paa sit Landgods.

Jacobi (Carl Gustav Jacob), en udmærket tysk Mathematiker, født 1804, blev 1828 Professor i Mathematil i Königsberg, men nedlagde 1842 sit Embede af Sundhedsræd og levede i Berlin som Medlem af Videnskabernes Academie og døde 1851. J.'s Fortjenester bestaae især i hans Opdagelser i de elliptiske Functioners Theorie, men ogsaa de øvrige Dele af Mathematiken have ham Meget at takke. Hans Arbejder ere samlede under Titlen „Mathematishe Werke“ (2 Bb., 1846—51).

Jacobi (Frederik Henrik), tysk Philosoph, født d. 25de Jan. 1743 i Düsseldorf, var først Kjøbmand, men forlod denne Stilling, da han var bleven Medlem af „Hoffamret“ i Jülich-Berg, gik 1804 til München som Medlem af det der nylig oprettede Videnskabernes Academie, hvis Præsident han 1807 blev, tog sin Afsted 1813 og døde d. 10de Marts 1819. J. var en aandrigh Mand af uskælvlig Charakter; han anvendte en stor Deel af sine Fritimer paa Philosophiens Studium, men tænkte ikke paa at opstille noget System i denne; hans Værker ere Leilighedskriffter, forfattede „rhaphisodisk“ i „Græshoppegang“, meest i Form af Breve, Samtaler eller Romaner. I sit Skrift „Ueber die Lehre der Spinoza“ (1785) henvendte han atter Opmærksomheden paa Spinozismen, som han paastod var Fatalisme og Atheisme, men i sig selv kun den nødvendige Følge af al Philosopheren, fordi det Uendelige og Overanstaltelige selv ikke kan bevises eller begræbnes; til dets Erkjendelse hører et andet Organ, nemlig Troen, som er en umiddelbar Visshed, der ikke behøver Grunde og Beviser (s. „David Hume, oder vom Glauben“ o. s. v., 1787). Denne Tro vilde han dog ikke have betragtet som en Autoritetstro, fordi en saadan stætter sig paa fremmed Anseelse, medens hans

*) Artikler, som man søvner under Jod, maas søges under J, Dj., Df. eA. Dsch.

støtter sig paa en tvungen Magt i Subjectets eget Indre. Siden kaldte han det, han før havde kaldt Ero, Fornuften, i Mødsætning til Forstanden, og den bliver efter J. det Samme som Følelsens Tone hos Mennekset. Eiendommeligt for J. er den abstracte Afvikelse af Forstand og Følelse. Sit Forhold til Kant, med hvem han i nogle Dele var enig, i andre uenig, fremstillede han i Skriftet „Ueber des Unternehmens des Criticismus, die Vernunft zu Verstande zu bringen“ (1801); mere uenig var han med Kants Efterfølgere (Fichte, Schelling o. A.).

Jacobs (Christian Friedrich Wilhelm), anseet Humanist, var født d. 6te Octbr. 1764 i Gotha og døde sammesteds d. 30te Marts 1847 som Oberbibliothekar og Directeur for Myntcabinettet. Foruden talrige Bidrag til Tidsskrifter, Encyclopædier og lignende Samlingsværter har han udgivet Læges's „Anthomerica“ (1793), Bion og Moschos (1795), „Anthologia Græca“ (13 Bd., 1794—1814) og „Anthologia Græca ad fidem codicis Vaticanii“ (4 Bd., 1813—17) samt Achilles Tatius (2 Bd., 1821). Som smagfuld Overtættelse har han fortjeneste af at have ført den antike, navnlig den græske, Litteratur ind i en videre Læserkreds. — Paul Emil J., Søn af den Foregaaende, tydsk Maler, født i Gotha 1802, uddannede sig i München under Directøren Peter Langer, og har senere foretaget Reiser i Italien, Grækenland og Tydskland selv. Hans Værker, deels historiske Billeder deels Portraiter, udmærkede sig ved Correcthed i Tegning og en omhyggelig Udførelse, navnlig ved en frisk og varm Carnation.

Jacobsen (Peter Vilhelm), født 1799 i Rjøbenhavn, død sammesteds som Committeret i Rentekammeret 1848, leverede endel Arbeider til Oplysning af den danske Historie og optraadte desuden som Digter, blandt Andet som Forfatter af det 1847 paa det kongelige Theater opførte, i flere Henseender interessante tragiske Skuespil „Trolddom“.

Jacobson (Ludwig Levin), berømt dansk Læge, født i Rjøbenhavn 1783, var 1807—9 Lector i Chemie ved chirurgisk Akademie, blev 1814 Stabschirurg ved den engelsk-hannoveranske Armee i Tydskland, hvorfra han dog snart vendte tilbage, og fik 1816 Titel af Professor. Han blev nu Regimentschirurg, tilslidt ved Livgarben, havde en ubbrekt Praxis i Hovedstaden, og erholdt 1842 Præbikat af kongl. Livlæge. J. døde d. 29de August 1843. Foruden den betydelige Rolle, som han i sin Tid spillede blandt Hovedstadens udøvende Læger, gjorde han vigtige Opdagelser paa Anatomiens og Physiologiens Gebeet, skrev Meget i danske og fremmede Tidsskrifter, og havde den Ære, i 1833 at erholde en særegen lovbar Velsigning af det franske Institut for hans vigtige Opfindelse af et Instrument til Aansning af Blæresteen.

Jacoby (Johan), tydsk Politiker, født 1805 i Königsberg, blev 1830 Læge i sin Fødestad og hørte til Reformpartiet i samme. Hans Skrift i Anledning af den preussiske Forsætning, „Vier Fragen“ (1841), paadrog ham en Anklage, for hvilken han dog blev fritkendt. I Aaret 1848 hørte han som Medlem af Forparlamentet, den preussiske Nationalforsamling og Frankfurter-

parlamentet til yderste Bændre, gik med Vennerne af det sidste til Stuttgart og Schweiz og blev derfor anslaget for Hofrædereri, men frikendt. Siden har han levet som Privatmand. **Jaconet** er et Slags fint blødt Bomuldsvævst (s. Vævst).

Jacotot (Jean), fransk Pædagog, født d. 4de Marts 1770 i Dijon, blev, efter at have beklædt forskellige andre Stillinger, Professor i Sprog og Mathematik, 1818 Professor i fransk Sprog og Litteratur i Løwen, og døde i Paris d. 30te Juli 1840. Han er bleven berømt ved sin Undervisningsmethode, som han først fremsatte i sit Skrift „Enseignement universel“, og som har nogen Lighed med Hamiltons. Dens Grundsaetninger ere: 1) „Alle Mennekter have lige Forstandsener, Forskjellen berøer kun paa Villien“. 2) „Alt er i Alt. Derfor skal ved enhver Undervisningsgegnen et vist Grundlag indbringes i Hulommelsen og Alt siden henføres til samme; dette Grundlag skal idelig gjentages (Grundtrags „Historisk Børnelærdom“ er bleven brugt saaledes i en Skole i Rjøbenhavn), paa den betragtes og gøres til Gjenstand for Reflexion, saa at Eleven deraf udleder selvstændige Sagtænelser og Kundskaber; thi Enhver har Evne til at undervise sig selv og behøver egentlig ingen forklarende Lærer“. Ved Undervisningen i fremmede Sprog benyttede J. en Bog med Lateralerbøger, alle ordret som Hamiltons, men i et sammenhængende og ordentligt Sprog, og Ditticula skulde nu selv udfinde, hvorledes Ordene i den fremmede Text frembragte den ham i Doerietelsen meddelte Mening, altsaa ved Sagtænelser lære det fremmede Sprogs Grammatik o. l. e., han skulde under fortsat Læsning „verificere“ Grammatikken d. e. undersøge og bekræfte de i en Sproglære opstillede Regler. Man ser, at en til Yderliggøden breven Anvendelse af den henrikkende Methode og Hulommelsens Udøvelse ved uophørlig gjentagen Udenadslæren ere Grundlaget for J.'s Methode. (Sagn. Hoffmann „J. Jacotots Universalunterricht“ (1835).

Jacquard (Joseph Maria), Opfinderen af den efter ham opkaldte Væv, blev født d. 7de Juli 1752 i Lyon, hvor han senere blev Silkeværker. Tidligere betjente man sig til Bævnning af alle ikke meget simple Mønstre af Trækøven (s. B. A.), som er besværligt at haandtere, og hvorved man let væver fejl; men fra 1790 arbejdede J. uertrøbet paa Constructionen af en forbedret Møstervæv, som det omfider 1808 lykkedes ham at fremskille i en saa fuldkommen Skikkelse, at der allerede i 1812 var 18,000 Exemplarer i Brug i Frankrig, hvorfra den siden har i et uhyre Antal ubbrekt sig over hele Europa og nu har fortrængt alle andre Slags Møstervæv. J. døde d. 27de Aug. paa sit Gods Caluso ved Lyon. I denne Stad reistes der ham en Statue 1840. — **Jacquardvæven**, ogsaa kaldet Jacquardstolen, gjør selve Bævnningen til et rent mekanisk Arbejde og fører derved til, at den vævstelige vævst feil, og at den ved Trækøvens sørnørbne Medhjælper er overflødig. Indretningen af J. kan ikke godt tydeliggjøres uden Tegninger. Det gælder om, for hvert Indslag af Hættetræden at løfte alle de Kjedetræde, som skulde ligge over den, og i Overfaldet og labe alle de andre blive liggende i Underfaldet. Til de

Inde løber hver Kjedetraad gennem et Ledske af Glas) paa en lodret Traad (Spille), der er udstrammet ved et lille Ledske fornedet. Spilene til alle de Kjedetraade, der overalt skulle siges ad, ere samlede ophængte i en Chorbe, ualebes at alle Spiller holdes i Orden ved Jarnstkrættet (s. d. A.). Hver enkelt Chorbe aanger i en „Platin“, der foroven ender sig i en Krog. Platinens Stilling bestemmes ved en orizontal Naal, der slinger sig om Platinen, sa at et Tryk paa Enden af Naalen boier Platinen lidt tilbage. Saavel Platinerne som Naalene ere hver paa sin Led ordnede i Rader, og alle Naalenes Ender ere saaledes afrettede, at de danne en Plan. Den saakaldte Cylindere er et firkantet Prisme, der paa begge Ledere er jennemboet med et Hul for hver Naal; men naar den skal bruges, er der paa den mod Naalene vendte Side lagt et Kort (s. d. A.), i hvilket er, alt efter Mønsterets Bestaendighed, er hugget huller for nogle af Naalene, medens de mangler i de andre. Naar Cylinderen ved en Bevægelse af Bæveren trykkes ind imod Naalene, vil de, som finde Huller i Kortet, blive liggende, og andre derimod trykkes tilbage, og Følgen ender vil være, at naar man derpaa (ved samme Bevægelse) løfter en Kist, vil den tage alle de Platiner op med, hvis Naale ere uorrullede, vedens Orden paa de andre er trykkes tilbage i Kistkængerne. Saaledes veles Kjeden paa Kæstebædet i et Over- og et Underfelt, hvorved mellem Jættetraaden flydes ind. For hver Gang chøver man et nyt Kort, og disse ere samlede ualebes til en Kjebe, at der for hver Bevægelse ed en automatisk Dreining af Cylinderen kommer et nyt Kort for Cylinderen. Ved symmetriske Mønstre laaber man Cylinderen dreie sig egelviis frem og tilbage, saa Kortene bruges i omvendt Orden; ved andre dreier den sig stedse samme Retning, og Kortene samles til en Kjebe uden Ende. Underinden maa Cylinderen ruges for hver enkelt Jættetraad (Brillantineol); men naar man væver Damast (s. d. A.) er af 6-straadigt Ripper, bruges den kun for der femte Jættetraad, og Bindingen af Vævet elserges da af 5 Forlamme, hvoraf hver Gang en hæver hver femte Traad fra Underfeltet op Overfeltet, en anden trykker hver femte Kjedetraad fra Overfeltet ned i Underfeltet. Derved reduceres saavel Kortenes som Platinernes Antal i en Femtebeel. Man har 3. med et meget rffjelligt Antal Platiner, ligesaa 100 til mange Lunde, fleest ved Brillantineolene.

Jaquorio, la, kaldtes en Bondeopstand, som 358 udbrød i det nordlige Frankrig, medens Kong Johan den Gode holdtes fangen i England og det demokratiske Parti i Paris under Karcel havde tilrebet sig al Magten og holdt Dauphin'en Carl næsten fangen. Den af Abelen undertrykte og af rovgerrige Soldaterborber dypninte Landbefolkning reiste sig da, og hevne de og ved Mord og Brand og gyselige Overgælder for sine lange Lidelser, indtil Kongens og Abelens forenede Magt bragte den til to. Ordet kommer af Epotnavnet Jacques on-homme (omtrent = Peer Godtro, Løsestiftet ell. besl.), hvormed Abelen haanede Bøndernes Taalmodighed og Uvidenhed.

Jacquin (Nicolas Joseph), en berømt hollandsk Botaniker, født i Leyden d. 16de Febr. 1727, død i Wien d. 24de Octbr. 1817, studerede i Leyden, Paris og Wien, hvor Frantz I overdrog ham at forfatte en systematisk Katalog over Planterne i Schönbrunn's Have. Senere sendte ham til Amerika, hvor J. opholdt sig fra 1755—59, beskæftiget med at undersøge Antillerne og en Deel af Sydamerika. Efter sin Hjemkomst udgav han „Enumeratio systematica plantarum quæ in insulis Caribæis vicinque Americæ continente detexit“ (1760) og 3 Aar efter „Selectarum stirpium Americanorum historia“ (1763). Maria Theresia ansatte ham 1763 som Professor for Chemie og Mineralogie i Chemnitz og kaldte ham senere til Wien som Professor i Botanik og Chemie; endnu i en Alder af 84 Aar strev han „Genitalia Asclepiadearum controversa“. Videnskaben stöder ham Opbagelsen af 50 nye Planteslægter. Efter ham har Linné opkaldt en Planteslægt, Jacquiniella, af Familien Myrsinæ.

Jaen, befæstet Stad i en efter samme benævnt Provinde (forhen „Kongeriget J.“, en Deel af Andalusien) i Spanien, har nogle Klæde- og Silkeindustri. 18,000 Indb.

Jaffa eller **Joppe**, befæstet Stad i Syrien, ligger paa en i Middelhavet fremspringende Landtunge. 4,000 Indb. — J. var allerede i Oldtiden en fast Stad, blev under Constantin den Store Sædet for en Biskop og var under Korstogene vigtig som det Sted, hvor Korsfarerne i Aar landede (Kysten er dog grundet og klippesuld). I Aaret 1268 tabte de Christne den for stedse. Napoleon tog den med Storm 1799; Mehemed Ali erobrede den 1832, men 1840 kom den igjen under Tyrkiet.

Jagello (egl. Jagiel), født 1354, fulgte 1381 efter sin Fader som Storfyrste i Lithauen, og forskaffede sig Kongeriget Polen ved at ægte den nylig afdøde Kong Sigismunds yngre Datter Hedevig, imod det Løfte, at han med alle sine Underaatter vilde lade sig døbe; hvorefter han lod Afgudsstemperne nedrive og de hellige Lunde omhugge i sit Land og uden Banffelighed bevogede Lithauerne til at blive Christne. Derpaa blev han 1386 kronet som Bladislav II til Konge i Polen, imedens Lithauen beholdt egne Fyrster, dog forbundet med Polen. J. slog de tydske Riddere i det store Slag ved Tannenberg (1410), stiftede Bispesædet i Vilna og Universitetet i Krakau, og døde 1434. Med sin Ake Dronning Elisabeth havde han 2 Sønner og stiftede saaledes Jagellonerne Dynasti, som regjerede en Tidlang i Polen (1386—1572), Böhmen og Ungarn samt Lithauen (s. disse Landes Historie).

Jager kaldes paa et Sted det forreste Stagsfel. **Jägerndorf**, Stad i østerrigt Schlesien, har Klædeindustri og Linnedvæveri. 6,400 Indb. — **Gros-J.**, Flekke i Preussen, er mærkelig ved Slaget d. 30te Novbr. 1757, hvor Preusserne under Lebnwald bleve overvundne af en langt stærkere russisk Hær.

Jago, San, eller **Santjago**, 1) den største af de capverdiske Øer (s. d. A.). 2) de Compostella, Stad i det spanske Landskab Galicien ved Middelhavet, har en Havn, Silke- og Linde-

manufacturer, et Universtet og en prægtig Kathedralkirke, i hvilken Apostelen Jakob den yngre, Spaniens Skytshelgen, siges at ligge begravet, hvorfor Staden er et besøgt Balsarsted. 23,000 Indb. 3). de Chili, Hovedstaden i den sydamerikanske Republik, Chili, ligger paa en Slette inde i Landet. 80,000 Indb. 4). de Cuba, Stad paa Østiden af Cuba, tidligere Hovedstad paa Den, har en god og besøgt Havn. 20,000 Indb. 5). de la Vega, s. Jamaica. 6). de Corrientes (eller blot C.) Hovedstad i Staten Corrientes (s. d. A.). 7) de Guatemala, Hovedstad i Guatemala (s. d. A.).

Jagt er den Virksomhed, hvorved man søger at dræbe eller fange alle Slags vilde Dyr. I denne Betydning af Ordet har J. været drevet saa langt tilbage i Tiden, som menneskelige Erindringer naae. Den mere kunstnæssige J. er berimod først udbannet i Middealderen, navnlig hos Frankerne, fra hvem den snart udbredte sig til flere andre europæiske Nationer. Dens Udbøvelse var ubelukkende forbeholdt Adelen og Høfsterne, og strenge Straffe truede Enhver, der vovede at gjøre Indgrib i denne nydede Forret. I Tidens Løb blev J. en tryllende Dyrde for Bondestanden saavel paa Grund af den hyppige og besværlige Jagttjeneste, som fornemmelig paa Grund af den store Stabe, det altfor talrige Bildt anrettede paa Markterne. Den franske Revolution 1789 medførte vel nogen Lettelse heri og bragte rigtigere Begreber om denne Sag i Omløb; men Jagtliebhaberiet har dog paa flere Steder vist at vedligeholde de forældede Institutioner lige indtil de nyeste Tider. Sagn. Jagtret.

Jagtlæren kan inddeles i 3 Hoveddele: 1) Videtets Naturhistorie, 2) Læren om Jagtmetoderne og 3) Jagttechnologie. Den første omhandler Jagtbyrenes systematiske Inddeling, deres indre og ydre Begrebningsning, Opfølseder, Næring, Forplantning o. f. v., samt endvidere Læren om Videtshandens Væglighedsbøvelse og Beskyttelse. Den anden giver Regler for J.s kunstnæssige Udbøvelse. Den tredje endelig beskriver og forklarer Brugten af Jagtgeværer og samtlige forrige Jagtadparater, saasom Net, Fælber o. lign. — J. deles sædvanlig i den høiere og lavere; Gjenstand for biin er Kron-, Daa- og Raavildt samt Urhøns, Fasaner o. fl., for den lavere Gærer, Ræve, Grævlinger, Maare, Snepper, Agerhøns, Vilghjæs og Vilbænder, samt flere andre mindre Pattedyr og Fugle. Blandt de bedste Jagtlærebøger kan nævnes: Wechstein „Vollständiges Handbuch der Jagdwissenschaft“ (2det Dpl., 4 Bb., 1820—22); Jester „Die kleine J.“ (3die Dpl. 1848; paa Dansk 1801); Hartig „Lehrbuch für Jäger“ (7de Dpl. 1852).

Jagt kaldes et lille, eenmæstet Selskab med Døl, ulden Saling og Stang paa Masten. — Jagtflusben i England er en Samling af rige og fornemme Føll, som til deres Fornøielse holde Bøddersælads med deres smaa Selskabe, Jagter, Skommetter eller Kuttere, og gjøre smaa Udflygter med disse til Middelhavet og Østersøen.

Jagtedderkop, s. Ødderkop.

Jagthundene ere to sammenhørende Stjernebilleder paa den nordlige Himmel. De kaldes Asterion og Chara (s. disse Artt.).

Jagtleopard, s. Separd.

Jagtret havde i den tidligere Deel af Middealderen enhver Grundeier i Danmark paa sin Jord, men i Tidens Løb forandrede Forholdet saaledes, at de større Godseiere, Kongen, Adelen og Geistligheden, som i ubelukkende Besiddelse af denne Rettighed, og efter Souverænitetens Indførelse blev endelig J. i det Helt gjort til et Regale. Dog forbeholdt Kongen sig selv Udbøvelsen deraf paa de Strækninger i Landet, som henregnedes til den saakaldte kongelige Billedbane, paa offentlige Stiftellers Godser, Kjøphøjder og enkelte andre Eiendomme, men isørigt indrømmedes den de større, adelige Godseiere i det Helt i samme Omfang som tidligere, og ogsaa de mindre, uadelige Grundeiere fik en, skøndt meget indskrænket J. paa deres Gaardmarker. Den nyeste Jagtlovgivning har nu gjort sig det til Opgave at føre det gamle Forhold tilbage igjen, saaledes at J. bliver et uadskilleligt Tilbehør til Eiendomsretten over Grundben, og har navnlig ogsaa i dette Viemed giwet enhver Grundeier, som ikke selv er i Besiddelse af J. paa sin Eiendom (berunder endog indbefattet Grundeierne i Kongens Billedbanebistricter), Ret til mod et fast Bederlag at forbrø sig J. overdraget af den, som nu udøver den.

Jaguar (Fells onga), Unge eller amerikansk Tiger, kaldes den nye Verdens farligste Rovdyr, udmærket ved sin Størrelse, Styrke og Blødtørst; den hører til de plettede Katte (Panther), der paa gualdrø Bund ere prydede med sorte Ringe; dens Udbredelse gaaer fra Uruguay til Mexico og de sydlige Frisfater. Den angriber ligesom Tigeren de større Pattedyr, men har dog kun paa enkelte Steder vist sig at være ligesaa frygtelig en Landbeplage som Tigeren i Ostindien.

Jahde er en lille Kystflod i Storhertugdømmet Oldenburg, som falder ud i den af Nordens bandede Faldesø. Paa begge Sider af dens Munding har Preussen 1853 erhvervet et Stykke Land (0,1 □ M.) til Anlag af en Krigshavn.

Jahn (Ferdinand Heinrich), dansk militærhistorisk Forfatter, født d. 5te Februar 1789 i Neumünster, blev 1804 ansat som simpel Jeger ved det daværende Feltjægercorps og avancerede efterhaanden til Capitain. 1823 blev han kaldet til Kjøbenhavn, hvor han i to Vintre holdt Forelæsninger for Garnisonens Officerer. Det urolige Liv, som J. førte i den første Deel af sin Ejenestetid, først under Krigen, derpaa under Corpsets forskellige Cantonements og Opbehold i Frankrig, gjorde, at han først i Aaret 1818 kunde begynde sin Forfatterbane; han udgav derpaa „Grundtræl til Christian IV's Krigshistorie“ (i 2 Afbd., 1820—22), „Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks, Krigsvæsen i Middealderen“ (1825), og leverede en Mængde Afsandlinger i forskellige Tidsskrifter, som „Magazin for militær Videnskabelighed“, hvis Stifter og Redacteur han var, „Kerubist Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst“, „Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter“ o. f. v. Døden bortførte ham i hans kraftigste Manddomsalder d. 29de Juli 1828, midt under Udarbejdelsen af en Haandbog over hele den danske Krigshistorie. Hans meest bekendte Værk „Danmarks politisk-militære Historie under Unionstøngerne“ blev udgivet af Ewald, Fibiger og

Kolbech 1835. Ved omhyggeligt Studium og Ispenktelse af utrykte Actstykker i vidt Omfang ar J. oplfaret Meget i den danske Krigshistorie, om tidligere har været dunkelt. — Hans Søn ens Harald Pihler S., født d. 7de Juni 1818 Kiel, blev 1835 Lieutenant i daværende Prinds Christians Regiment, men tog sin Afsted ved Rikstærreductionen 1842 og blev ansat i Krigsøfersden, indtraadte atter i activ Tjeneste ved 'rigeens Udbrud 1848, og saldt som Compagnieommandeur i Træsnitningen ved Ulberup d. 6te April 1849. Han har leveret Skrifter i samme betning som Hæderen, saaledes „De danske luxiliairtropper“ (2 Afbd., 1840—41).

Jahn (Friedrich Ludwig), den saakaldte „Turnater“, født d. 11te Aug. 1778 i Lang i Franzenburg, oprettede som Hjælpearer ved et Gymnasium i Berlin en Turnanstalt, da han søgte brunden til Tybslands Forbedrelse i Skolets rskleede Udbragelse og trængte paa Legemets astigere Udbilling, og tog som begejstret Tybsler 813 Tjeneste i Sühows Fricorps. Efter 1815 oldt han i Berlin Forelæsninger over tybsl rationalitet og fil af Staten Gage som Gymasifiklarer, men blev 1819 arresteret og tiltalt r Deeltagelse i demagogiske Planer og Forindelser; han blev 1824 dømt til 2 Aars jængel, men Aaret efter frigiven. Siden vrede han længe under Politiets Opfagt, da ans germaniske Begejstring og Tale om Folkeast, Føldevillie o. desl. paa den Tid maatte jøre ham mistænk, skjøndt han suarere var en galteret Sværmer end en farlig Revolutionær. 848 var J. Medlem af Forsamlingen i Frankrt, hvor han ingen Indflydelse udvovede; han øde d. 15de Octbr. 1852. J. skrev bl. A. „Das eutsche Volksthum“ (1810); „Kunnenblätter“ (1814); „Neue Kunnenblätter“ (1828).

Jahn (Johan Christian), Philolog, født d. 5de Jan. 1797 i Stolzenheim ved Grimma, ød d. 19de Septbr. 1847 som Corrector ved homasfolen i Leipzig, blev bekendt som Udgiver f det af ham 1826 grundlagte Tidsskrift „Zahrächer für Philologie und Pädagogik“, samt ved ne Udgaver af Ovid (1828—32), Horats (2det pl. 1827) og Virgil (2det Dpl. 1838).

Jahn (Otto), Archæolog og Philolog, født d. 6de Juni 1813 i Kiel, fra 1845 Professor i reisefornalde, blev 1847 Professor i Archæologie Leipzig; fra dette Embede blev han affat 1851 aa Grund af Deeltagelse i de politiske Bevæelser 1848 og 1849 og lever siden den Tid i eipzig. Mandt hans archæologiske Værker ere e betydeligste: „Telephus und Troilus“ (1841), „Das Gemälde des Polygnotos“ (1841), „Penzeus und die Mänaden“ (1842), „Paris und Ninone“ (1845), „Die hellenische Kunst“ (1846). Sin Dygtighed som Kritiker har han vist ved lgaver af Persens (1843), Censorinus (1845), Iornus (1852) og Juvenal (1852).

Jail, s. Araf.

Jakaranda kaldes ofte i andre Lande Palisundertra.

Jakob, ogsaa Israel, Isaaks Søn, Abrahams Sønnesøn, den tredje (sidste) af de saakaldte Stamfædre eller Patriarker, blev igjennem sine 12 Sønner, efter hvilke de 12 Stammer benævnedes, det hebraiske Folks egentlige

Stamfæder. Sine sidste Leveaar tilbragte han i Egypten (s. Josef).

Jakob er i det nye Testamente Navnet paa flere af Christendommens Udbredelse og det oldchristelige Menigheidslv fortjente Mænd. J. den Ældre, Jeebæus's Søn og Broder til Evangelisten Johannes, Jesu Apostel, blev halsbugget i Jerusalem paa Befaling af Kong Herodes Agrippa omtrent 44 e. Chr. Efter Sagnet skal han have forkyndt Christdommen i Spanien, hvorfor han æres som Spaniens Skytshelgen. Hans kirkelige Mindebag er d. 25de Juli. — J. den Yngre, Søn af Alphæus eller Klopas og Maria, en Søster til Jesu Moder, ligeledes Jesu Apostel, var den høit ansete Forstander for Menigheden i Jerusalem; han blev stenet i denne By 62 e. Chr. Hans kirkelige Mindebag er d. 1ste Mai. — Matthæus (13, 55) og Marcus (6, 3) nævne blandt Jesu 4 Brødre, der efter Ap. G. 1, 14 hørte til de Troendes Tal, ogsaa en J., Derrens Broder, der ved sædeligt Alvor stod i stor Anseelse hos den jerusalemse Menighed, hvorfor mange Theologer ere af den Mening, at det var denne, der var Forstander for Menigheden, ligesom Andre, paa Grund af, at Broder efter den hebraiske Sprogbrug ogsaa kan betegne en Slægtring i videre Forstand, antage, at denne er den samme Person som Apostelen Jakob den Yngre. — J.'s Brødre, som, for at forebygge Misforstaaelser af den paulinske Lære om Troen, frembærer de gode Gjærningers Betydning, tilskrives alle de nævnte 3 Mænd; men Jesu Brødre er den sandsynlige Forfatter. Brevet er rettet til alle Jædebristne udenfor Palæstina og forfattet henimod Slutningen af den apostoliske Tid.

Jakob, Greve af Nørrejylland, var en Søn af Grev Niels og Sønnesøn af Kong Valdemar Seiers nægte Søn Niels, som af sin Fæder var bleven forlehnet med Holland. Da Eril Skipping længe havde forholdt ham hans Fædrelshn, som han først overlod ham 1283, satte J. derover Nag til Kongen og deeltog i den Forbindelse, som medførte Erils Mord (1286). I den næste Tid rasede han og de andre fedsløse Kongemordere mod deres Fædreland i Forbindelse med de Norske (s. Erik Menved); 1305 overlod han sit Grevskab til den norske Konge Haakon Magnusson, og døde saa Aar derefter, uden at man bestemt kan angive Aiden. Han efterlod sig to Sønner, Niels og Valdemar, som bleve henrettede 1314, men de nærmere Omstændigheder derved ere ubekendte.

Jakob I, Konge i Skotland 1424—37, født 1393, Søn af Robert III, blev 1405 sendt til Frankrig for at udbgaae sin Dntels, Hertugen af Albany's Efterfølger, men blev undervejs fangen af Englænderne under Henrik IV og kom først 1424 tilbage til sit Land. Den Strenghehed, hvormed han her aflastede Misbrug og overholdt Lov og Ret, foranledigede en Sammenhængelse af Abelen, og J. blev 1437 myrdet af Rob. Graham og dennes Tilhængere. J. var Forfatter til nogle Digte, bl. a. „The king's Quair“, hvori han sildrer sin Kjærlighed til sin Hustru, Anna af Beaufort, som han havde lært at kjende i sit Fangenskab.

Jakob I, Konge i Storbritannien og Irland 1603—25, som Konge i Skotland fra 1568

J. VI, var en Søn af Maria Stuart og Darnley og blev født den 19de Juni 1566 i Edinburgh. Efter sin Moders Afstættelse blev han 1567 kronet til Konge under Onkelen Murray's og siden Grev Lenox's Formynderskab. Disse vare Dronningens Modstandere og medvirkede derfor hendes Frigivelse af det engelske Fangenskab; men da hendes Liv kom i Fare, truede J., som imidlertid var bleven myndig, Elisabeth med Krig og anraabte Frankrigs, Danmarks og Spaniens Bistand. Dog maatte han frasælge disse Planer og sluttede, med Udsigt til Thronfølgen i England, 1588 et Forbund med dette Rige. I Skotland maatte han kæmpe med ibeliggende Uroligheder. I Aaret 1603 besteg han, som Efterkommer af en af Henrik VIII's Døttre, den engelske Thron. J. var en lærd Mand, især en god Latiner, men fuld af store Tanker om Kongemagten, luneful, øjfel og indbildsel af sin Statsklogskab, imedens han lod sig lede af uærbige Yndlinge som Buckingham o. A. Han begunstigede de Epistopale med Puritanerne, Katholikkerne, hvis Forventninger om ham bleve skuffede, stiftede Kredsammenhængelsen (s. b. A.) imod ham, hvilket foranledigede strengere Forholdsregler imod dem, tildeels imod Kongens Væbte, da han i Hjertet behøvede ikke liden til deres Tro. Hans protestantiske Underkætter vare fremdeles misfornøiede med hans Lunkenhed i at underkætte deres Troesbrødre i Frankrig og Tyssland (Frederik V af Pfalz var hans Svigerføn) samt med Prindsen af Wales's Forsøvelse med en spansk Prindsesse (Egteskabet blev dog ikke fuldbørret, da Prindsen, Henrik, pludselig døde 1612). J. var gift med Prindsesse Anna af Danmark. Han døde den 8de Apr. 1625, efterfulgt af sin Søn Carl I.

Jakob II, Konge i Storbritannien og Irland 1685—88, Søn af Carl I og Sønnen af den foregaaende, født den 24de Octbr. 1633, erholdt Titlen Hertug af York, blev 1646—48 holdt fangen i London, men undkom da til Holland, hvorfra han gik til Frankrig. 1655 maatte han forlade dette Land og tjente som Ansøger for engelske og irske Flygtninge under Condé og Don Juan. Efter Restaurationen (1660) kom han tilbage til England og blev Storbiraral. I Frankrig var han gaaet over til den katolske Kirke og erklærede dette offentligt 1671. Ifølge Testamentet nedlagde han sine Embeder 1673, og maatte formedelst den vøgende Øjering i Landet (sfn. Carl II og Englands Østerte) 1679 gaae til Præsfil; Underhuset søgte, skøndt forgyves, at bevirke hans Udelukkelse fra Thronen. Efter Carls Død (1685) blev han Konge, men forøvede ved sin Stivindethed, Haardhed og Uklogskab Hadet imod sig saaledes, at han 3 Aar efter mistede Kronen (f. II, S. 676). Forskabet af Alle begav han sig til Frankrig, hvor Ludvig XIV indbrødme ham Slotset St. Germain; her døde han den 16de Septbr. 1701. J. var gift med: 1) Anna Hyde, Datter af en Grev Clarendon, med hvem han havde 2 Døttre, Maria, gift med hans Eftersølger Vilhelm III, og Anna, som blev Dronning efter denne. 2) Maria af Modena-Este, med hvem han havde Sønnen Jakob (s. fslg. Art.).

Jakob III (Eddard Frants), Prætendent til den engelske Thron, oglaa kalbet Ribberen af St. Georg, Søn af den foregaaende, født den 10de Juni 1688, blev 1701 erkjendt af Frankrig, Spanien, Paven, Modena og Parma som Konge i England og i Frankrig omgivende med kongelige Væsbrevvisninger, men tilbragte sit Liv med forgyves Forsøg paa at komme i Besiddelse af Kronen. Et Log 1708 blev tilintetgjort ved Admiral Byng, og Parlamentet satte en Priis paa hans Hoved. Ved Freben maatte Frankrig forpligte sig til at bortviise ham, og Regenten, Hertugen af Orleans, unddrog ham al Understøttelse. Men efter det haanoverle Søn's Thronbesættelse indbød hans Parti ham til Skotland, hvor han landede den 2den Jan. 1716 og blev modtagen med Jubel. Foretagendet var imidlertid ikke vel beregnet, og J. manglede baade Hoved og Mod til at faae i Epishen for et saabant; da hans Tilhængere havde lidt nogle Tab, opgav han sin Sag og gik allerede den 15de Febr. tilbage til Frankrig. Han levede derefter først i Avignon, siden i Rom, og gik 1719 til Spanien, hvor en stor Expedition blev udrustet for ham (sfn. Spaniens Østerte), men afsplittedes ved en Storm, og J. levede siden i Kirkelænen. Samme Aar blev han gift med Marie Clementine Sobieski. Af Mismod over sine Uheld forfaldt han tilend til Uheldigheder og Sløvhed. Da Frankrig under den østerrigske Arveskæftig igen optog hans Sag, sølte han sig for gammel og overdrog 1744 sine Forbringer til sin Søn Carl Eddard. J. døde i Alban den 1ste Jan. 1766.

Jakob I, Keiser paa Haiti, s. Desseinet.

Jakob (Ludwig Heinrich von), statsvidenskabelig og philosophisk Forfatter, født i Wittin 1759, blev Professor i Halle 1791. Efterat Napoleon 1806 havde ophævet dette Universitet, gik han til Charlou (i Rusland) som Professor i Statsvidenskaberne, blev siden Medlem af den keiserlige Lovcommission og ansattes i Finansministeriet. 1816 vendte J. tilbage til Halle som Professor i Statsvidenskaberne og døde som saadan 1827. Hans vigtigste Værker ere: „Lehrbuch der Nationalökonomie“ (1805; 2die Udg. 1827); „Grundsätze der Polizeigeheggebung und Polizeianstalten“ (1809); „Entwurf eines Criminalgesetzbuchs für das russische Reich“ (1818); „Staatsfinanzwissenschaft“ (2 Bde., 1821). J. gjenneførte først i Tyssland Delingen af den politiske Ækonomie i Nationalökonomie, nationalökonomisk Politie eller Politie og Finanzvidenskab.

Jakobinere (Jacobins) kaldtes under Revolutionen en politisk Club i Frankrig, der først danne sig 1789 i Versailles under Navnet Club Breton (fordi den bestod af Deputerede fra Bretagne) med Løsenet „Fremad“. Siden kaldte den sig „Revolutionens Benner“, derpaa „Constitutionens Benner“, men kaldtes af Jøkelst sædvanlig J., fordi den holdt sine Forsamlinger i et ophævet J.- (Dominicaner-) Kloster. I Begyndelsen talte denne Club flere Medlem af Talent, saasom Barnave og Brødrene Lameth (dens egentlige Stifter), Mirabeau, Lafayette o. fl. Men da Fleerheden af Medlemmerne blev mere mere exalterede, fik de Moderat

3 fra den, hvortil Orleanserne indtraadte den, og Zonen stebte blev mere raa og gemeen. den sidste Filialclubber omkring i Frankrig 3 talte engang over 400,000 Medlemmer. Fra ., og navnlig fra den af de vildeste 3. sidste ecieelle Club Cordeliers (s. d. A.), Indgif nu tilshyldelsen til næsten alle volfsomme Forholb- gler og Modstanden mod de mere maadeholdne endentser. Imod den sidste Lafayette o. A. lubben Feuillants. 3's Club var Hoved- stten for Terroristernes og navnlig Robes- erres Magt og beherskede i Birkeligheden infte Conventet; den saldt derfor ogsaa med obespierre, og den 11te Novbr. 1794 blev ns Sal lukket for bestandig. Slgn. Zinkeisen Der Jakobinerclub" (1852—54).

Jakobiter, en monophysitisk Sect i Mesopota- mien, Syrien og Persien, har Navn efter Runten Jakob Zanjalus (sæboanlig katbet el arabai, fordi han reiste om forklædt som Egi- rr, bsd 578), som forenede de afsprede mono- physitiste Menigheber under en ny og stærk irkeordning. Paa Grund af deres Uafhængig- ed af Rom holdt de sig under Arabernes erredomme, og de tælle for Tiden 30—40,000 amilier under 2 Patriarker i Diarbeck og i lofster Sapfran ved Maridin. De ægyptiske banne en særegen Sect, der bestaaer endnu nder Navn af koptiske Christne. 3 dogmatisk vensende banne de en Modstætning til Reo- rianerne, idet de tun tillægge Christns een- tatur, den guddommelige, som har optaget en menneskelige i sig; derfor protestere de ogsaa rmedes imod Beslutningerne paa Kirkefor- mlingen i Chalcedon. En Deel af 3. har neret sig med den romerske Kirke; deres Pa- iarch har Sit Sæde i Aleppo.

Jakobiter kaldtes i England Tilhængerne af e forbrevne Stuarter (Jakob II og III samt art Edoard). De bestode fornemlig af Katho- lerne, Adelen i Høistofland, nogle engelske delsmænd og en Deel af den anglikanske Kle- as. De vedligeholdt stadig Forbindelse med en forbrevne Kongefamilie og søgte ved Sam- tensværgelser og Opstande (s. Jakob III og art Edoard) at hjælpe den til at sætte sine forbringer igjennem.

Jakobshavn er en af de danske Colonier i nordgrønland, der 1855 havde 476 Indb., ooraf 14 Europæere.

Jakobsmusling (Peeten Jacobæus) kaldes en Middelhavet levende stor Rammusling; en erskaende Art (P. maximus) blev ofte med- igen af Pilegrimmene fra deres Balsarter til et hellige Land, bestet paa deres Klæder; nu er man den ubertidigen anvendt til Anretning f visse Spiser.

Jakobsstaven eller de tre Konger ere 3 klare stjerner, som danne Orions Bælte, s. Orion.

Jakobsøe af Holland, s. d. A. (II, S. 623, se Sp.).

Jakuterne ere et tatarisk Foll i Ost Siberien, dis fornemste Rigdom bestaaer i Hornvæg og ar Heste, hvilke sidste bruges som Træk- og ar Lastdyr (Varetransporten stter N. for Lena in paa Hesteryg). De leve om Sommeren i ette som Nomader, om Vinteren i Jurter pytter af Bjæsker, Græstør og Leer. De ittigere 3. opholde sig ved Floderne og leve

af Giskeri, deres Hunsdyr er Hunden. 3. ere haardsøre Mennesker (berømte som Vædere), c. 100,000 i Tallet, som bestide ikke ringe me- chanisk Færdighed i at smedde, berede Læder o. M., ere tildeels Christne, men endnu fulde af hebenst Overtro. Efter dem har saavel Pro- vindsen Jakutsk (c. 60,000 □ M.) Navn som Staden Jakutsk, der ligger ved Lena og er Mid- delpunktet for Pelshandelen i Ost Siberien og et Forviisningssted for politiske Forbrydere. Kli- maet er overordentlig kolbt her. 5,000 Indb. **Jalon** (fr.) er i Almindelighed en Signal- stang; 3. bruges t. Ex. til at betegne en Linie eller en Retning i Terrainet.

Jalapparod, Jalapperod, er den knollebe Mellemstol af Ipomæa (Convolvulus) purga Wender, Ipomæa jalappa Desfont og maaskee nogle andre nærbeslægtede Planter. Den faaes især fra Mexico, hvor Planten voger vild og i en Høide af c. 6,000 F. over Havet. 3 Han- delen gaar der forskjellige Slags 3., og den er hyppig (mere dog tilbligere) blandet med for- skjellige andre Rødder og stettere Sorter. Den anvendes i Medicinen som et stærkt afførende Midbel. Den indeholder bl. A. en særegen Harpiz, Jalappaharpiz, der kan vindes af Roden ved et ubtrækte benne med Biinaanden og senere fradamppe Biinaanden, hvorved Harpizten bliver tilbage; benne er da efter gjentagen Udvaskning med Vand en smubsig brunn, uigjennemsigtig, sprød Masse med en stærk, bitter Smag. Den anvendes ligeledes i Medicinen som et stærkt afførende Midbel. E. Ipomæa.

Jamaica, en af de store Antiller og Eng- lændernes vigtigste Bestidelse i Vestindien, er 266 □ M. stor med omtrent 400,000 Indb., hvoraf henved 16,000 ere Europæere, Resten Negere og Blandede. Kysterne ere i det Hele lave og indflaarne af en stor Mængde Bugter; det Indre oplyses for det Meste af florige Bjerge (de blaee Bjerge hæve sig til en Høide af 7,000 F.), imellem hvilke der dog ligger flønne og frugtbare Dale, og fra hvilke en Mængde Kystfloder løbe ned til Kystlandet. Klimaet er tropisk; Landet ved Kysten er ufundt, om de høiere Egne gjelder dette langt mindre. Den er overordentlig frugtbar paa Suller, Kaffe, Riis, Mais, Cacao, Indigo, Mahagoni- og andre Træer; Hovedudførselspro- ducterne ere Suller og Rom. Siden Slave- riets Ophævelse er Plantagebristen ogsaa her aftagen, men den har begyndt atter at hæve sig ved Indførsel af "frie Arbeidere" fra Ostindien og Sjerra Leone. 3. regjeres af en engelsk Generalgouverneur, der tilligemed et Raad af 12 Personer udvæbnes af Kronen; Raadet fun- gerer som Overhus, Underhuset („Foramlin- gen") bestaaer af 47 Medlemmer, der vælges af Grundbeierne. Gouverneuren residerer i Spa- nishtown eller San Jago de la Vega; den vigtigste Stab er Kingston.

James (Georg Payne Kainsford), engelsk Stribent, født i London 1801, stred først for Morfak nogle smaa Noveller og har siden, op- muntret af W. Irving og W. Scott, udgivet en Række historiske Romaner, som allerede ved deres Mængde og hurtige Følge efter hinanden bevise den Læthed, hvormed han frembringer, og unøgetelig røbe Talent saavel som ubbrede Kund-

flader i Historien. Disse har J. ogsaa lagt for Dagen ved egentlige historiske Skrifter, saasom: „The history of the life of Edward the Black Prince“ (1836); „The life and times of Louis XIV“ (1838); „James Vernons letters“ (1851); „A history of the life of Richard Coeur de Lion“ (1841—49). J. blev under Vilhelm IV ubenønt til forbritannisk Historiograph, men denne Post blev siden ophævet. I Aaret 1849 blev han engelsk Consul i Nordamerika og bosatte sig i New-York, hvor han har fortsat sin Forfattervirksomhed.

James-Bugt kaldes den sydlige Deel af Subpolarbugten.

Jameson (Anna), engelsk Skribentinde, født den 19de Mai 1797 i Dublin, Datter af Maleren Murphy, modtog en omhyggelig Opdragelse, gjorde efter sit Giftermaal (1828) med Robert J. flere Reiser til Fastlandet og stod siden i Brevverling med Goethe, Fyrrst Metternich og andre Notabiliteter. 1834 flyttede hun med sin Mand til Canada. Sine Reiser beskrev hun i „Visits and sketches at home and abroad“ (1834) og „Winter-studies and summer-rambles in Canada“ (1838). Desuden har hun skrevet: „A handbook to the public galleries of arts“ (1846); „Legends of the monastic orders“ (1852); „Legends of the Madonna“ (1853) o. M.

Jameson (George) eller **Jamesone**, skotsk Maler, født i Aberdeen 1586, udbannede sig under Rubens til en dygtig Portrait- og Landskabsmaler; dog malede han ogsaa historiske Billeder. Han blev kaldt den skotske van Dyck. J. døde 1642 eller 1644 i Edinburgh.

Jameson (John), skotsk Sprogforsker og Skribent, født 1758, død 1838 som Præst i Edinburgh, blev meest bekendt ved sit „Etymological dictionary of the Scottish language“ (1808—9), med „Supplements“ (1841). Desuden udgav J. Digte og nogle theologiske Skrifter.

Janet, s. Janet.

Janin (Jules Gabriel), fransk Roman digter og Kritiker, født den 11te Decbr. 1804 i St. Etienne af israelitisk Førelse, begyndte sin litterære Løbebane som Journalist og arbejdede først for det royalistiske Blad „Quotidienne“, men tral sig tilbage fra dette, da Polignac kom til Møret og de i hiint Blad fulgte Grundlæggninger just skulde til at triumfere. Han blev noget efter Medarbejder ved „Journal des Débats“ og har siden 1830 udgivet dette Blads Theaterfeuilleton. I denne Stilling har han som Kritiker udøvet stor Indflydelse, mere dog ved en overordentlig Lethed og Færdighed i at skrive interessant og underholdende om Alt end ved sine Dommes Grundighed og fine Studiers Dybde. Endnu mærkeligere er J. ved sin ualmindelige Frugtbarhed som Forfatter af Romaner og Noveller, Biographier, Skizzer o. M. Blandt hans Romaner nævne vi: „L'âne mort et la femme guillotinée“ (1829); „Contes fantastiques“ (1832); „Contes nouveaux“ (1833); „Contes nouvelles et littéraires“ (1834—35); „Les catacombes“ (1836); „La religieuse de Toulouse“ (1850); de fleste af disse ere Bæfter paa flere Bind. Af hans andre Arbejder for-

tjener især hans „Histoire de la littérature dramatique“ (1851—56) at nævnes.

Janina, befæstet Stad i den tyrkiske Provinds Albanien, ved S. Søen, har Fabrication af Guldbrocade, Siltstøjer, Saffian o. M. 25,000 Indb.

Janitscharen (egtl. Jenitscherer, d. e. nye Soldater), kaldtes den tyrkiske Militis, som oprettedes af Sultan Orkhan 1329 (efter Andre noget senere) af unge christne Fanger, som man tvang til at antage Islam (Tyrkerne selv vilde ikke tjene tilføds), og som Amurath I 1360 organiserede nærmere; han gav dem ogsaa adskillige Privilegier og bestemte deres Antal til 12,000 Md. Hver ble fangne Christen var bestemt til at rekrutere Corpset; men Ioffede ved Privilegierne og ved Ophævelsen af det tidligere Forbud for J. imod at gifte sig, traadte fra Enden af det 17de Aarh. mange unge Tyrker ind i Corpset, ja endog Christne lode sig indskrive i Risterne, saa at J.'s Antal i hele det tyrkiske Rige engang var 100,000, foruden det mindste ligesaa mange, der stode paa Risterne uden at gjøre Tjeneste. Alle J. bære røde, blaae Benklæder og røde Strømper, en Hæle af hvitensomhøstet Farve og hvide, oventil brede, hvide Huer med et nedsvalende Stykke Læi, i den senere Tid ogsaa Turbaner. Deres Baaben vare et langt Sværd, en Pistol og en kort Sabel. J.'s Hovedstykke laae i deres vilde, men uordentlige Angreb, som de kun vare forpligtede til at gjentage 3 Gange. Efterbaanden veeg deres Mod og strenge Subordination Pladsen for Overmod, Dovenhed og Løslighed, saa at de ofte bleve Sultanerne farlige. Flere af disse forsøgte at knække deres Raad, men forgjæves, og f. Ex. Selim III kostede dette Forsøg Livet. Omfiden lyttedes det Mahmud II efter mange Forberedelser at knuse dem (1826). Da J. efter Bekjendtgjørelsen af den foreskænde Oprettelse af en ny Militis gjorde Opstand, lod han Muhammeds hellige Hane plante og kalste derved alle Moslemin til Baaben. I Epidien for de øvrige Tropper og for Hovedstædens Befolkning angreb Hussein Pascha dem, dræb dem tilbage til deres Caserner og opbrændte disse tilligemed 8,000 J. Herpaa fulgte Revrettelser i Masse (over 15,000 omkom) og over Navnet J. lystes Forbandelser af Mustafa'en. I Provinserne bleve J. undertrykte uden synkelig Modstand.

Janitscharkunst eller tyrkisk Musik betegner oprindeligt Tyrkernes stienende Krigsmusik, men bruges nu om enhver Musik, hvori de melodiske Instrumenter til en stærkere Markering af Takt og Rhythmus ledsages og ofte overdøjes af forskellige Larminstrumenter, saasom stor Tromme, Bassener, Triangel, Klosterspil etc.

Jan Mayen, en ubeboet, næsten altid af Drivis og Taage omgivet D i Zisbavet mellem Island og Spitzbergen, 6—7 R. lang og 2 R. bred, er bjergfuld og vulkanisk (Vulcanen Bierberg er 6,870 F. høi). Her findes Ræbe, Svindhjorne og Søfugle, og omkring den fanges Robber og Hvalrosser. Den opbagedes 1611 af en Hollænder, efter hvem den fik Navn.

Janfen (Cornelius), en nederlandsk Theolog, født den 28de Octbr. 1686 i en Landsby i

Brevskabet Leerdaam i Nordholland, bøde den 10 Mai 1638 som Biskop af Dpern. Hans Skrift: „Augustinus, seu doctrina Sti. Augustini de humanæ naturæ sanitate, ægritudine, medicina etc.“, paa hvilket han havde arbejdet 22 Aar og iudenbt fort for sin Død, udkom 640. I. erkjender i Augustins Lære den sande Kirkeleære, og derfor bekæmper han Jesuiterne om Semipelagianere. Denne Tænkemaade blev aldt Jansenisme. Jesuiterne bekæmpede 1641 offentlige Disputationer de i J.'s Bærl ubtaltte Indtæller, og 1642 blev dette af Pave Urban III forbudt som hetterst i Bullen „In eminenti“; denne Bulle blev dog først antagen i Belgien 1647. I Franckrig vandt Jansenismen varme Tilhængere, især i Klosteret Port-royal og i de Lærde Anton Arnauld, Pascal, Pierre Nicole og Perrault. Pave Innocens X ordsømte (1653) 5 jansenistiske Sætninger som alvinst Kjættelære. Jansenisternes løbe vel den øvelige Afgjørelse faae nantastet, men paa-ode, at disse Sætninger ikke fandtes i J.'s Skrift i den Betydning, hvori Paven havde ordsømt dem. Da nu ogsaa 4 Biskopper traadte vor til Port-Royal, blev Striden forfat til 668, da Biskopperne løbe sig berolige ved et betydeligt Forlig. Clemens XI og Ludvig XIV, er lebedes af Jesuiterne, undertrykte Jansenismen med Magt. Port-Royal blev ophævet og belagt 1709, og Jansenisternes flygtede for første Deelen til Nederlændene. Jansenisten Paschafius Quesnel (død 1710 i Amsterdam) havde udgivet det nye Testamente med Forsælinger, og dette Bærl havde vundet stor Udbredelse som Opbyggelseskrift. Paa Foranledning af Ludvig XIV fordsømte Pave Clemens XI (1713) i Constitutionen „Unigenitus“ 101 Sætninger i det Quesnel'ske Nye Testamente, deriblandt Sætninger af Kirkefadrene og Bibelen. Denne pavelige Ubesindighed bealte den franste Kirke i to Partiir, Constitutionisternerne eller Acceptanterne, der antog Constitutionen, og beres Modstandere, Anticonstitutionisternerne; i Spidsen for de Sidste stod Erkebiskoppen af Paris, Cardinal Noailles, og Ludvig XIV's Død tilligemed Hertugen af Orleans's Regentsskab gav Modstanderne en Tilblang frie Hænder. Paven truede med Excommunication; Bullens Modstandere appellerede da 1717 fra Paven til en almindelig Kirkeforsamling, og rtholdt derved Navn af Appellanter. Men Dubois, Hertugens Yndling, stræbte efter Cardinalshattens og tog Parti imod Appellanterne. Det blev derfor forbudt at disputere om Bullen, og Parlamentet maatte 1720 formelig indregistrere den som Rigslov; herved ansaa Noailles sig nødt til at underkaste sig og antage Bullen, først betinget, derefter 1728 ubetinget. De, som ikke vilde tilbagelade Appellationen, bleve af Ludvig XV og Cardinal Fleury straffede med Afkættelse, Fængsel og Fordømming. Mange Jansenister flygtede nu atter til Nederlændene. En sovermerst, æstetisk Aand trængte ind blandt de Tilbageblevne, der plagedes til det Yderste. Andre og Convolusioner sandt Sted paa Mevartus's Kirkegaard ved den unge jansenistiske Geistlige, Frants af Paris's Grav; han var død 1727 med et Appellationskrift i Haanden. Og til Trods for Forsjgellernes veblicheholdt

der sig i Franckrig Levninger af Jansenisternes til Revolutionens Rædselstid. I Nederlændene dannebe der sig 1723 under Erkebiskoppen af Utrecht og Biskopperne af Haarlem og Deventer en af Paven uafhængig jansenistisk-latholisk Kirke (Kirken i Utrecht). De talte sig den hellige Augustins Disciple. Alle Forjog fra Roms Side paa at tilvelebringe en Udførelse ere strandede paa Utrechternes Vægning ved at anerkende Constitutionen „Unigenitus“ og paa beres epistopale Uafhængighedsfind. 1825 lyfte Pave Leo XII den nysvalgte Erkebiskop af Utrecht og Biskoppen af Deventer i Ban. For Tiden tælle Jansenisternes 27 Menigheder med 5,000 Sjæle. — Sgan. Reuchlin, „Geschichte von Port-Royal“ (2 Bd., 1839—44); Fliedner, „Collectenreise nach Holland u. England“ (1831).

Jansenister, s. Janfen.

Jansens (Abraham), flanderrsk Maler, født i Antwerpen omtrent 1560, var samtidigt med Rubens og, skjøndt han stod langt tilbage for denne Mester, allid en anseelig Historiemaler. Han bøde omtrent 1631.

Jansens (Victor Honoré), flanderrsk Historiemaler, født i Brüssel 1664, var først Elev af Bolbers og udbannebe sig siden i Italien til en betydelig Kunstner. I. bøde 1789.

Januarus, den Hellige, Biskop i Benevent, blev halskugget under Keiser Diocletian i Begyndelsen af det 4de Aarh. i Puzzuoli. Hans Lig er bisat i det underjordiske Capel i den efter ham opkaldte Hovedkirke i Neapel. Hans Hoved tilligemed to Flasker, der skulle indeholde Blod, som blev optamlet ved hans Henrettelse, opbevares i et særskilt Capel, og Hovedet skal blive flydende, naar det bringes i Nærheden af Hovedet. Dette Underforsøg baade paa den Helliges Dødsdag, den 19de Septbr., og ved specielle Ulykkestilsælde, og det anses for et uheldbringende Tegn, naar Hovedet ikke vil flyde. Til Ære for J., Neapels Shtshelgen, stiftede Carl III 1738 Januarusordenen. — Forretten bære 14 Martyrer Navnet J., og den katholiske Kirke fejrer alle disse Martyrers Minde.

Janus var en af Romernes fornemste Subomme, til hvilken ingen tilsvarende fandtes i den græske Mythologie. Han var oprindeligt Gud for Ind- og Gjennevgang (Janl kaldtes Gjennevgangene i Stabens Muur), for Døre og Porte; hans Billede, der anbragtes paa Døre og andre Gjennevgange, havde to til forskellige Sider vendte Ansigter. Ikke blot i local Betydning er han Gud for Indgangen, men ogsaa med Henjyn til Tiden; han var Aarets første Maaned (Januar) helliget, og paa Aarets første Dag fejredes hans Hovedfest. Overalt ofredes der først til ham. En til ham indviet Port eller portagtig Gjennevgang (ogsaa kaldet Janus) blev aabnet ved Begyndelsen af en Krig og holdt aaben, saalænge denne varede; kun 3 Gange i det lange Tidsrum af 700 Aar var denne lukket (under Numa, efter den første puniske Krig og under August).

Jaard kaldtes den særegne Slags forbindende Ægtefælsforløster, som det tidligere var tilladt Adelige at indgaae ihedestfor den almindelige Trolovelse, hvorfra J. adskilte sig deels derved, at dette ikke faaledes som Trolovelsen var en nødvendig forudgaaende Betingelse for Ægte-

flabet, beels derved, at det ikke blev indgaaet for Prækten, men kun i et vist Antal (6) sællebs Benner's Overtærelse. Skjøndt Ketten til at indgaae J. endnu vedblev at bestaae, efterat Trolovelsen var affaftet, og ligesom alle Avelens andre Forrettigheder: først opbevædes ved Grundloven, var det hele Institut dog factist gaaet af Brug længe iforveien.

Japan (de japanske Øer) kaldes 4 større og over 3,000 mindre Øer N. for Nordøsten, adskilte fra Afiens Fastland ved det for Grunde og voldsomme Orlaaner berygtede Japanke Hav, der mod N. efterhaanden trækker sig sammen til det manjuriske eller tatariske Stræde imellem Den Sachalin (s. b. N.) og Fastlandet, derpaa ubvinder sig til en Brede af henved 150 M. og mod S. atter trækker sig sammen til Koreastrædet mellem J. og Korea. Mod N. og N. Ø. er det østligste Hav, mod Ø. det store Ocean, mod S. det østlige Hav. De 4 store Øer ere Jeso (c. 1400 □ M.), Nipon (c. 4200 □ M.), Sikoff (c. 1400 □ M.) og Kjusiu eller Kimo (c. 650 □ M.). Størrelsen af samtlige Øer kan anslaaes til henved 8,000 □ M. (heri ikke iberegnet den sydlige Deel af Den Sachalin og 3 af Kurilerne, som skulle staae under J.), men dette er dog meget ufulkert. Dernes Indre hende vi kun meget lidt til; de synes alle at være bjergfulde, om de end indeholde nogle frugtbare Slejter og Dale; de ere meget vulcaniske, og Jordbilledet ere hyppige. Floberne have et meget rivende Løb, saa at de kun paa korte Strækninger ere seilbare for Baade.

Klimaet er forskjelligt efter den store Forskjel i Bredden og efter Høiden over Havet. De nordlige Øer nærme sig i denne Henseende Fastlandet og have en meget varm Sommer men en lang og streng Vinter; de sydlige have suareere Kystklima, og Frost er her meget sjelden. Plantevæxten retter sig herefter. Paa Nipon bestaae Stovene af Naaletræer, Eg, Morbærtræer, Fernistræer o. desl.; Tæebuxten vover her, men Theen er slet. Paa de sydlige Øer nærmer Vegetationen sig mere til den tropiske. Dyreverket er omtrent som i de ligeoverfor liggende Dele af Afiens Fastland; dog er Huusdyrenes Antal ikke stort, de bestaae af Gæste (maa men stærke) og Hornkvæg (men Japaneerne bruge af dette hverken Melken eller Kjødet) samt Huusfugle. Af vilde Dyr findes Bjørne, Hjorte, Harer, Ræve, Kottar og Muus, Aber, mange Bier og Silkeorme; Havet er meget rigt paa Soppatbeyr og Fiske. Af Mineraller findes Guld, lidt Sølv, Jern, Kobber, Bly, Dviffølv, Steenkul (ikke gode), Svovl o. M.

Indbyggere, Japaneerne, hvis Antal anslaaes til 25 eller 30, af Nogle endog til 40 Mill., høre til den tyrantiske Klasse af den mongolske Folkstamme (s. Saisfag). Deres eget Sprog (det kinesiske bruges af de Lærde og Fornemme) er altsaa af flere Stavelser; i sin Bygning er det kunstig grammatisk, lig de finste og høiastatiske Tungemaal af samme Klasse. Ogsaa i Legemsbygningens Kraft og i Charakterens Mandighed og Kærlighed ligne J. mere deres barbariske Naboer paa Afiens Fastland end Chineseerne. Derimod er det unegteligt, at det er fra China, de have modtaget baade en Religion og Litteratur. Alligevel

have de opfundet en selvstændig Bogskrift istedetfor det kinesiske Tegnsystem, som ikke passede til deres Sprog. De have ogsaa under en mærkelig Isolering ubviklet en Cultar og et Samfundsliv af en høist eienbommelig Art (s. nedenfor). Japaneernes frugttagtige Isolering fra Handel og Bæring med Europæer staaer i en stærk Modstætning til deres Lyst og Evne til at opfatte Europas Opfindelser og Videnskaber (i det samme Land, hvor der var sat Straf af Døden eller evigt Fængsel paa al Udgang med Europæere, studeredes Linné's botaniske System og man slesb Kiffeter). — Agerdyrningen staaer paa et særdeles høit Trin i J., og Jorden dyrtes med overordentlig Fleid. Foruden Riis avles ogsaa vore europæiske Kornforter samt Rods- og Rødsfrugter, Hamp, Bomuld, Haverter og Spibfrugter. I Industrien ere Japaneerne Lærlinger af Chineseerne; de producere især lakerede Sager, Metalvarer, Silkestoffer, Porcelain og Straafletninger. Den udenlandske Handel blev hidtil kun drevet fra den østlige Havn Nangasacki og under mange Indskrænkninger; nu er der ibetvinske steet Begyndelsen til en Forandring heri (s. nedenfor). I Henseende til almindelig Oplysning staaer J. over afskillige europæiske Lande: næsten enhver Japaneer kan læse og skrive, i de talrige Skoler og Akademier læres Historie, Geographie, Arithmetik, Botanik, Lægevidenskab o. M., og i Kunst og Videnskabelighed overgaae Japaneerne endog deres Lærere, Chineseerne, hvis Sprog paa J. er de Lærdes og de høiere Klasse's; et Hovedværk i deres Litteratur er den kinesisk-japansk Encyclopædi i 80 Bind. De have kjendt Bogtrykkerkunsten siden det 13de Aarh. og paastaae at have opfundet samme saavel som Krattet; de ere overbøvedet et intelligent og for Dannelse og Kunstskab særdeles modtageligt, berhos vidbegjærligt og opfindsomt Folk, i Almindelighed godmodige og venlige mod Fremmede. — Japaneerne ere deelte i 8 Stænder eller Klasser, nemlig: 1) Lærnysforterne (s. nedenfor); 2) Arbeidsmændene, der have deres Gøbter som Lehn for deres militære Tjenester, og af hvilke endel af de høiere Embedsmænd vælges; 3) Geistligheden (saavel Sinto- som Buddha-Præsterne); 4) Krigerne, Avelens Basaller, som bevoigte Kystene, overholde Klo i det Indre og udgjøre Værvagt for Regenterne; 5) de lavere civile Embedsmænd og Lægerne; 6) Kjøbmændene, i Almindelighed de meest velhavende Personer i J.; 7) Haandværkere og Smaaløbsmænd; 8) Slaver (hvoraf de fleste synes at være Gudsdieneres Livne eller Trælle) og alle Slags Daglige og Arbeidsmand. De 4 første Klasser udgjøre de høiere Stænder i J. og have den Forret at turde bære 2 Sværd og lange, vide Benklæder. Udenfor disse 8 Klasser staae Feldbæredere og Garvere, der ere J.'s Paria'er og behandles som Mennekestebedens Udfod, hvem det f. U. ikke er tilladt at boe i Byer med de Andre, at besmitte et Bærtshuus e. desl. med deres Navn, forbi et Par o. f. v., som de maatte have berørt, derved vilde blive ureent.

Der gives i J. 3 Religioner, nemlig: 1) Sinto religionen, den ældste og nationale (for det Meste de Fornemmes), efter hvilken der af det oprindelige Chaos fremstod en selvskabt

verske Gub, som dog ikke besatter sig videre ved Verden, hvilken to flabende Guber dannde af Univerjet. Dette regeredes nu i Aarsindene af 7 Guber, af hvilke den fste fremtog Jorden af Sandene, kaldte 8 Millioner Inder tillige og flabte „de tusinde Ting“, hvis bestyrelse han overdrog til sin Datter Solubinden; han efterfulgtes af 4 Guber, der regerede Verden i noget over 2 Mill. Aar; den fste af dem efterlod ved en dsdelig Dvinde i dsdelig Søn, som blev umiddelbar Stamfader til Mikado, J.'s aandelige og (af Navn) rdselige Overhoved, Gubernes Efterkommer og Repræsentant paa Jorden (s. nedenfor). Solgubinden er J.'s egentlige Sktysgubinde, og hun er altfor opstiet til, at man kan hende sig til hende selv i Sønner, det maa ske jennem Mikado eller de over 3,000 Aander (eller forgubede Mennesker), til hvilke Lemperne ere helligede, og som aarlig gjore deres Opartning for Mikado. 1) Lemperne seer man i Speile og hvide Papirfrimler (Symbole aa Keenhed); Gubebillederne holdes udenfor atele Hestdage indfluttede i Strin. 2) Den gentlige Budbhaismet, til hvilken de fleste af lsmuen bekjende sig; den kom i det 6te Aarh. Chr. fra Korea til J. 3) Confucius's are, hvis Tilhængere (meest de Rarde) kaldes Sinitister eller Philosopher.

Statsforfatningen kan kun uegentlig siges t være despotisk; den er snarere et ved en byre Formalisme af vedtagne Love og Sædvaner lænkebundet og med ængstelig Aarvaagenhed og Spioneri kontrolleret Feudalvæsen, en holder de Regjerende ligesaa meget som de regjerede under en utaalelig, den personlige iribeh tilintetgjørende Evang. Den hiesste Souverain eller Keiser (af Navn) er Mikado eller Dairi, i hvem Solgubindens Mand boer i ovenfor). Men han er for opstiet til, at nogen verdslig Forretning kan paahvile ham; af forbeholder kun de geistlige Embeder ved sit Hof, bestemmer Dagen for visse Fester og dder hver Dag nogle Timer ubevogelig paa n Thronen. Han forlader aldrig sit Palads, erører ikke Jorden, men høres paa Skuldrene i Mennesker; en Klædning, et Kar o. s. v., om han har berørt, er derved helliget, og maa ske bruges oftere eller af nogen Anden, men ligger hver Gang erstattet ved en ny. For at n Arving ikke skal savnes, har han 12 Sønner; ans Dsd („Forvinden“) bekjendtgjøres ikke, rønd Thronen er sikkret hans Efterslger. Ste astræder imidlertid en Mikado sin besværlige Værdighed til en Søn eller Datter. Den gentlige Regent i J., som dog kaldes sig Mikado's Statholder eller Viceløve, er Jigun (Seogun) eller Kubo, en Titel, som først rugtes af en militær Høvding, der for syv århundreder siden satte sig i arvelig Besiddelse f den virkelige Regentmyndighed, overløbende Mikado Navnet og de næsten guddommelige Eresbevisninger. Men selv Jigun kommer lelden udenfor sit Palads, og baade han og ans Hof bevogtes af Spioner, der faae i Statsraadets Ejeneste (hans Forhold er sigelig omtrent som forud den venetianske Doge's). Dette bestaaer af 13 Medlemmer (5 af Fyrsternes, 8 af Adelsens Klasse); En af dem

er Præsident og kaldes Keiserdømmets Souverneur, et Slags orientalsk Bjir. Dette Statsraad besørger egentlig alle Regjeringsforretninger. Under Jigun er Landet igjen inddeelt i Fyrstendømmer (oprindelig 68, nu skal der være 604 større og mindre), som beherkes af arvelige Lehnsfyrster (bestte i 2 Klasser, de „Hvisarede“ og de „Svittarede“). Dog regieres Provinserne i Virkeligheden mindre af disse end af to „Secretairer“, der vælges af Raadet i Jeddo (Mikado's og Jigun's Residens); den ene af disse residerer i Jeddo, den anden boer i Provinserne, men hans Familie bliver holdt tilbage i Jeddo som Gidsel og Pant paa hans Trost. Fyrsterne maae paa deres Besøgstid underholde et Antal Tropper; den samlede Styrke, som de maae underholde, er 300,000 Mand, og 50,000 Heste; herved, og ved at tvinge Fyrsterne til at ubholde stor Pragt, søger man at gjore dem forarmede, for fsejse at holde dem i Afhængighed af Regjerings og forhindre alle ærgjerrige Anslag. Souverneurerne og Fyrsterne blive endnu paa mange andre Maader kontrollerede og holdte i Tvang (Fyrsterne maae hvert andet Aar opholde sig en Tid i Jeddo, deres Familier maae blive der o. s. v.). Det samme Tvangs- og Controlsystem anvendes ogsaa paa Borgernes Forhold: enhver Stad og Landsby er deelt i Kvartaler paa 5 Huse, hvis Beboere ere gjorte ansvarlige for hinanden i Henseende til Orden o. s. v.; en Mand kan derfor ikke flytte uden at medbringe Attest om god Opførsel fra sine forrige Naboer. — Om Finantsvæsenet veed man Intet; Hæren er talrig men maadelig organiseret, Sømagten bestaaer af nogle bevæbnede Baade.

J.'s Historie begynder, Mytherne fraregne, først med „den guddommelige Erobrer“ Jimmu-tsu-wu, som erobrede den Nipon omtrent 660 f. Chr. og lagde Grunden til Mikado'ernes Regjering. Disse vare i flere Aarhundreder virkelige despotiske Regenter, som førte forskellige Krige med Chinese, Koreanerne og Manschurene, indtil i Slutningen af det 12te Aarh. en ærgjerrig Statholder bemægtigede sig den virkelige Regjeringsmyndighed og gjorde sig til Jigun (s. ovenfor). I det 13de Aarh. forlangte Mongolerne under Koblai Khan J.'s Underkastelse, men Gesandterne henrettedes, og et Forsøg, som Mongolerne fra China 1280 gjorde paa at undertvinge Landet, mislykkedes. I Aaret 1543 kom et portugisisk Skib til J. og blev godt modtaget, hvorefter Missionærer prædilede Christendommen uindret og med god Fremgang (der fandtes 1588 paa J. 113 Jesuitter, deraf 47 indfødte), imedens Handelsforbindelser mellem begge Nationer udviklede sig. Men i Aaret 1585 foregik en Revolution paa J., hvorefter et nyt Dynasti af Jigun'er kom til Regjeringen. Dette var sjenbsl imod de Christne (maaffee Jesuitter) ved politiske Intriguer havde nogen Skuld, som nu blev haardt forfulgte, og et i denne Anledning assendt portugisisk Gesandtskab havde samme Skiebne som forhen Mongolernes. Derimod erhalbt det hollandske ostindiske Compagnie 1611. Afgang til Handel med J. gennem sit Factorie paa Desima (en D ved Rangasaki), hvor de dog behandlede næsten som Fanger og vare under-

læste mangfoldige Ombyggelser. Ellers fortsatte den japanske Regering sit Afsondrings-system; ingen Japaner turde under Dødsstraf forlade Landet. Imidlertid vakte dette Høllænderne indrømmede Fortrin andre europæiske Nationers Sindsyge, og forskjellige Færds gjordes især af Englændere og Ruslere paa at trænge ind i det hermetisk tilslukkede Land, af Ruslerne især ved at modtage vel og derpaa hjemsende Mandskabet paa strandede japanesiske Skibe; men indtil de nyeste Tider forgjæves. Omfjerder fandt Amerikanerne, der i flige Ting pleie at gaae lige til Sagen, at „det ikke gik an at lade J. længere være udenfor det almindelige Handelskammer“, forbi det for deres Dampskibe, der skulde gaae fra Californien til China, var nødvendigt at have et Kuloplag paa J. Regeringen sendte da 1853 en Expedition til J. under Commodore Perry, som ved den Udholdenhed, hvormed han vedblev sine Fordringer (om Afgang til Hovedstaden, om Aabning af Handelsforbindelser o. s. v.) besejrede Japansernes Modstand og gjennem en diplomatisk Kamp tilsvang sig Afslutningen af en Handelstractat (31te Marts 1854), ifølge hvilken de to Havne, Simoda paa Nipon og Hakobabi paa Jesso, skulle staae aabne for Nordamerikanerne, for at deres Skibe der kunne forsyne sig med Levnetsmidler, Kul o. detsl., drive Handel med Omegnen o. s. v. 1857 er hertil føiet nogle nye Bestemmelser. Siden ere lignende Tractater sluttede med Rusland (senest 1858), Holland (1857), England (1859), Frankrig o. fl., og bestandsig ere de Europæerne gjorte Indrømmelser blevene ubvidebe, saa at J. uden tvivl vil blive fuldstændig draget ind i den store Verdenshandel, om det end hidtil er gaaet noget langsomt dermed.

Sign. Meylan, „I. voregsted i schotsen“ (1830); Van Overmeers-fischer, „Bidragen tot de kennis van het japanisch rijk“ (1834); Siebold, „Nippon“ (1832); „Fauna Japonica“ (1833—54); „Flora Japonica“ (1835—53); „Bibliotheca Japonica“ (1833—41) og „Epitome linguæ Japonicæ“ (1853); „Japan and the Japanese in the nineteenth century“ (1852); W. Heine (Perry's Besøger), „Reise um die Erde nach J.“ (1853—55).

Japetiff eller **kaulassif Race** (Folkeslag), s. Folkeslag.

Jappet (d. e. den Vidtudbredte) var en Søn af Noah. Hans Efterkommere, Jappetierne, der nedstamme fra hans 11 Sønner, udbredte sig især i det nordlige Asien og Europa; han staaer derfor i den mosaiske Folketale som Stamfader for Armentierne, Mederne, Grækerne, Thracerne o. s. v. Efter den arabiske Tradition er han ogsaa Stamfader for Tyrkerne, hvis Ravn afledes fra hans Søn Turt.

Jarlsberg og Laurviks Amt udgjør den fladeste og frugtbareste Deel af Norge paa Vestkysten af Christianiafjorden. Det hører ogsaa til de Ggne, hvis Klima er det mildeste, da Vøgen her optræder som hyppigt Skovtræ imellem de sædvanlige Naaletræer. Belliggenheden er begynder for Skibsart, saa at Districtet eier en betydelig Mængde Fartøier. Det havde 1855: 73,223 Indb., hvilket udgjør 1,748 Mennesker pr. □ M., som er Norges tætteste Befolkning.

Det udgjør omtrent Middelsøberens Besthold. Det nuværende Navn har sin Oprindelse af Gaarden Jarlsberg nærved Tønsberg Kjøbstad. Den var i Oldtiden Kongsgaard, under Navn af Søheim, blev 1673 oprettet til Grafskab under Navn af Griffenfeldt for Christian V's berømte Yndling, ved hvis Fald 1676 det blev konfiskeret. 1683 folgtes Grevstabet under Navnet J. til feltmarskal Fribrøder Wedel og har indtil denne Dag været i samme Slægt Bestidelse. Det er den største samlede Landeieendom i Norge.

Jardin (Nicolas Henry), fransk Architect, fød 1720 i St. Germain des Nyers, havde fra 1744 udbannet sig i Rom, og blev 1755 indkaldt til Danmark og ansat som Intendant over de kongelige Bygninger og Professor ved det nyoprettede Akademi. Hans vigtigste Arbejde var Udarbejdelsen af Planen til den pragtfulde Marmortræ, som fuldført, enten efter den europæiske rigere eller selv efter en mere simplificeret Plan, vilde være bleven et skjønt Minde-mærke i Bygningskunsten. Men efter at have kostet mere end 1 Million i nuværende danske Penge opgaves Arbejdet for bestandsig, og han vendte 1771 tilbage til Frankrig, hvor han døde 1799. Hans Broder Louis Henry J., fød 1730, som han medtog til Danmark, blev ansat ved Akademiet som Professor i Perspectiv, men døde allerede 1759.

Jaromar (II), en vendisk Kyrste paa Rugen under dansk Lehnshøjhed, forbandt sig med Danmarks Fjender under den Strid, som udbrodt med Kirken i Slutningen af Christoffer 1's Regering og fortsattes efter denne Konges Død. Den roestilbste Biskop Peder Bang tog sin Tilflugt til J. efter at have lyst Underdictet i sit Stift, og opbydede ham imod sit Fædreland. Om J.'s Angreb paa Kjøbenhavn (deraf „Jærmeres Gub“ paa det Sted, hvor han kom ind i Byen, „Jærmeres Stands“ ved Besterport) og Slaget ved Nestved 1259, s. Bang (Peder) og Erik Gillingup. Efter ogsaa at have hæjret Boraholm og Slaane, blev han i sidstnævnte Land stulten ihjel med en Riv af en Bondefone 1261. Hans Minde var saa aflyst i Danmark, at naar man senere rakte en Figger en Almisse som Sjælegave for Kyrst Jærmer, vilde han ikke modtage den.

Jarl (eng. earl, Greve), var i Nordens ældre Historie en Benævnelse paa Stattholderne i Frevindserne, hvilke Kongerne valgte enten i den kongelige Familie eller blandt deres Firdmænd. I Norge vare især de gamle Glæde-Jarler (s. Gaakon Jarl) berømte og magtige. Ogsaa Ordsnerne havde arvelige Jarler. I det 13de Aarh. afstiftes Jarlværdigheden i Norden af Hertzagtiten.

Jarnac, Stab i det franske Dep. Charente, er bekendt ved Slaget 1569 imellem Katholikerne og Huguenotterne, i hvilket Prindsen af Condé blev fangen og strax efter dræbt.

Jarnfare er i den nordiske Mythologie en Færtegvinde, med hvem Thor har Sønnen Magne.

Jaroslavl, Stab i Gouv. J. i Rusland, ved Volga, har en stor Mængde Kirker og Klostre, Silke-, Klæde-, Papir- og Bogtrykfabriker samt Garverier og betydelig Handel.

saadnlig et stort aarligt Marked. 33,000 Indb. — **Gouvernementet** 3., 666 □ M. med henved 1 Mill. Indb., omgivet af Gouver. Bologda, Kofroma, Blabimir, Tver og Kobgorod, er en af Volga gennemstrømmet Slette, hvor Agerdyrning (især Hør og Hamp) og **Boegavl** er Hovednæringsveiene. I Volga og dens Bifloder drives betydeligt Fiskeri.

Jaskow (Nicolai Michaelovitj), russisk Digter, født 1805 i Simbirsk, død 1846 i Moskva, besang i sin Ungdom Biin og Eftlov, hvorfor han kaldtes den russiske Anakreon; siden tog han Stoffet af Bibelen og af Ruslands Historie. Hans Digte røbe meget Herredomme over Sproget og udmærke sig ved en fljøn Form.

Jasmin (Jasminum) er en Planteagtig af Familien Jasmineæ. Den indbefatter Buxse (stefst flygende) med modsatte, oftest uligefinnede eller treflobede Blade. De i hvi Grad oellugtende Blomster ere samlede i Halvskjerme og have et 5—8-deelt Bager, en flabkravet, 5—8-fliget Krone, 2 Støvdragere, bestede til Kronekrøt og en torummet Frugtknude. Frugten er et Bær. Denne Slægt, der tæller 92 Arter, er fortrinnsvis udbredt i det tropiske Asien; enkelte Arter findes paa de afrikanske Ver, Nyholland og i Middelhavslændene. Den ærheristite Dite i Blomsterne tilfættes der sebe Diter for at gjøre disse vellugtende. Dertil benytter man i Ostindien de overordentlig stærkt lugtende Blomster af J. Sambac. Den i Handelens forekommende, saakaldte Jasminolie tilberedes af J. officinale og J. grandiflorum. I Ostindien bliver Roden af J. angustifolium i Forbindelse med Kalmus brugt som et Midde mob Vandelorm. Den i Haver almindelig dyrkede, saakaldte Jasminbusk hører ikke herhen, men er en Art af Slægten Philadelphus af Familien Philadelphææ. Denne Slægt har hjemme i det østlige Europa (Ph. coronaria, nægte J.) og den tempererede Deel af Nordamerika.

Jasmin (Jacques) eller, i hans egen Dialekt, **Jacques Jansemin**, fransk Patoisdigter, født d. 6te Marts 1798 i Agen, var en Søn af en fattig Skræber og erholdt en tarvelig Undervisning, men anvendte den fritid, han som Friseur-lærling havde, til at uddanne sig steds mere, og begyndte tidlig at udsøve den tilbedels fra Hæderens arvede Kunst, at forfatte og aflynge lystige Sange for Radoer og Bønnen. 3. udgav først 1825 et bursk Digt, „Lou Challbary“ (d. e. Le charivari), der gjorde Dystig ved sin lette og behagelige Ynde, men især ved den Dmstændighed, at Troubadourernes gamle Sprog, som var forsvundet fra Litteraturen og sunket ned til et fordrøvet Patois, her atter taltes tilbage, om end i en i Tidernes Løb noget forandret Skikkelse. Denne det sydlige Frankrigs Follendialekt har 3. fremdeles beholdt i sine Digte, ligesom han trods sine forbedrede Dmstændigheder blev ved sit Friseurhaandværk. Adskillige Oder over positive Begivenheder og smukke Romancer beviste, at hans Muse ogsaa kunde behandle alvorlige og opgyiede Gjensandt; disse sine første Arbejder samlede han i „Los Papillottes“ (les Papillotes), 1835, og blev derefter hæderlig modtaget af den litterære Verden i Paris samt erholdt en aarlig Digterpension paa 1,000 Francs og Preslegionens Kors (1840);

1852 blev han kronet af det franske Akademi. 3. har fremdeles udgivet: „Poesias“ (Poesias) 1842; „L'Avugle (l'aveugle) de Castel-Cueillé“, (1836); „Lous dus frays bessous“ (les deux freres jumeaux), 1845 o. M. Man kan kalde 3. den sidste Troubadour; han har ligesom de gamle Troubadourer gjort hyppige Rejser omkring i Sydfrankrig, allevegne modtaget som en Hær og hædret Gæst.

Jasmund kaldes den Halv, som danner den nordlige Deel af Den Kilen. Ved den Bugt, som ligger V. for samme, har Preussen isunde at anlægge en Krigshavn.

Jaspis (hebr.) er et Mineral, som er en af Jernite guls-, rød-, brunn- eller grønfarvet Quarts. Man sterner imellem almindelig 3., den ægyptiske eller Kugle-3. med ringformige Tegninger, den sribede Saand-3., Chat-3. med aachtaligende Figurer o. s. v. (da den antager en smul Politur, lises og poleres den til arkitektoniske Prydelser, Bæse, Bijouterie- og Mosaik-arbejder). 3. forekommer i smulle Varieteter i Ægypten, Bøhmen, Rusland o. fl. St. — **Jaspis** opal er en af Jernite guls-, brunn- eller rødfarvet Halvopal, der forekommer i Sachsen, Ungarn, Sibirien o. s. v.

Jasby, Hovedstad i Fyrstendømmet Molbau, 2 M. fra Pruth, er meget uregelmæssig bygget: den har nogle ret anseelige Steenbygninger, men det Meste af den bestaar af maabelige Træhuse, Gaderne ere i det Hele snevre, krumme og ikke brolagte. Her findes endee Underviisningsanstalter og milde Stiftelser. Omegnen er smul. 70,000 Indb. (hvoraf 30,000 ere Jøder).

Jaubert (Amédée), berømt Orientalist, født 1779 i Aix, gif 1798 som Lolk til Ægypten med Bonaparte, vendte tilbage til Frankrig og gif anden Gang 1802 til Orienten. 1804 sendtes han i diplomatisk Hverv til Constantinopel og det sølgende Aar til Persien, paa hvilken Rejse han blev fangstet af Paschaen i Bayazid og holdt indespærret 8 Maaneber i en Gule, saa at han var nærded at omkomme. Paa det persiske Hofs Reclamation blev han endelig frigiven og vendte tilbage til Paris, hvor han holdt Forelæninger over det tyrkiske Sprog. Napoleon sendte ham ved sin Tilbageloms fra Elba 1815 til Constantinopel, og 3 Aar efter foretog han en Rejse for at gjøre et Indkjøb af Kachemir-Geber, hvoraf han hjembragte en stor Fjøl fra Ural. 3. døde 1847 i Paris. Hans vigtigste Arbejder ere: „Voyages en Arménie et en Perse dans les années 1805—6“ (1821); „Éléments de la grammaire turque“ (1823 og 1834); „Mémoires sur l'ancien cours de l'Oxus“ (1834); „La géographie d'Edrisi trad. en fr.“ (1837—41).

Jaubert er et Flaedemaal i Württemberg (= Mannsmahb eller Tagewert) = 1½ Morgen = 11999 dansek □ Alen = 6,500 Schepper Land. Jvf. Juchart.

Jauer, Stad i den preussiske Proviinds Schlesien, har Handlse-, Tobak- og Stivelsesfabriker, Linnevedæverier og betydelig Handel (især et stort Kornmarked), 7,500 Indb. 3. var forbund Hovedstaden i et efter samme benævnt (55 □ M. stort) Fyrstendomme.

Java, en af „de store Sunda-Ver“ og Holændernes vigtigste Besiddelse i Ostindien, stræker sig fra B. til N. i en Længde af 140 M. og

en Brede af 10—30 M., afsluttet fra Sumatra ved Sundbastrædet og fra Bali eller Pile-Java ved Balistrædet. Smaasøerne ved Kysten iberegne, er dens Fladeindhold 2,450 □ M. Syd-lysten hæver sig steilt op fra det indviste Ocean og har kun saa Bugter. Det Indre af Landet er bølgefornige Høflatter af c. 1,000 F.s Høide, gennemstrøgne af 2,000—2,500 F. høje Bjergkæder (fra B. til V.), som i enkelte Toppe hæve sig til over 11,000 F.s Høide. Næsten alle disse ere Vulkaner, og saft hele Den staaer paa vulcanisk Grund. Imellem Bjergene strælle sig meget frugtbar Dale og Stetter. Nordstiden er lav og flad, paa flere Steder er der Moser, og dette Lavland staaer overhovedet i Frugtbarhed tilbage for de høiere Egne. Af de mange Floder ere kun enkelte seilbare paa en ikke lang Strækning; paa de øvrige staaedes Lemmer ned fra Høilanden. Klimaet er tropisk og paa den lave Nordstid overordentlig usundt. Forbundnen er i det Hele meget frugtbar. Skovene indeholde Lillitræer, Ibenholt, Gisttræer o. M.; af den hebe Jones almindelige dyrkede Værter have Riis og Mais, Kaffe, Suller, Farveplanter og Bomuld størst Betydning. De almindeligste Huusdyr ere Øffeler, Høse, Gøder og Svin; af Kvædet ere Tigere hyppigst, foruden dem findes Leoparder, Ghalaler o. fl., i Floderne Krotobiler. Paa Mineralier er J. fattig; i Provindsen Bantam findes Steentul. — Befolkningen paa J. er over 10 Mill., hvoraf omtrent 18,000 ere Europæere, 134,000 Chinese, 26,000 Arabere og andre fremmede Nærelændinger, Resten Indfødt eller Javaneser. Disse ere mohammedanske Malayere, i det Hele fredelige og rolige Mennesker, der tale 3 forskellige Dialekter af det malajiske Sprog (heres hellige Sprog er Kavi) og have en egen men temmelig indskrænket Litteratur. De ere dygtige Fiskere og Skibsbyggere og drive med høist simple Redskaber endel Industrie og Agerdyrning. — Noget af Den staaer endnu under indfødt Fyrster, som dog ere afhængige af Hollænderne. Den største Deel staaer umiddelbart under Hollænderne og regieres af en Generalgouverneur, der tillige forestaaer disses øvrige Besiddelser i Ostindien og residerer i Batavia, ved Siden af ham staaer et Raad af 4 Medlemmer; Colonialarmeen udgjør omtrent 20,000 M., Flaaden skal bestaae af 28 Fartøier. Det hollandske Herresømme er temmelig tryllende for de Indfødt; Staten betragtes som den eneste Grundeier, derfor er Landgildet eller Jordafgiftene ved Siden af den i det væsentlige monopoliserede og med mange Baand betyngende Handel dens Hovedindtægt. Den hollandske Regjering gjør kun Lidet for de Indfødtes Oplysning o. s. v., tværtimod holder den dem under stærk Tvang og søger kun at drage den størst mulige Indtægt af Colonien.

J. beboedes i de ældste Tider af Malayere, til hvilke kom Sinduer, Chinese, Hinduistisere o. fl. Sinduerne indførte den braminske Religion, og prægtige Tempel opførtes. Den var deelt i flere Stater, som tilslutt forenedes i Riget Madschapasit. I Begyndelsen af det 15de Aarh. bemægtigede Araberne sig Den, indførte Islam og stiftede Rigerne Bantam og Mataram. 1579 laubede Portugiserne her, 1594 Hollæ-

berne under E. Soutman og anlagde Colonier samt fordrev Portugiserne og Englænderne, der 1602 havde nedsat sig paa J.; efterhaanden bemægtigede de sig hele Den. Denne var 1811—15 i Englændernes Hænder, som efter Freden i Paris gaveden tilbage. Sjn. Kaffes „History of J.“ (1817, ny Udg. 1830); Noorte van Eijsinga „Jets over Nederlands India“ (1836—50); Epp „Schilderungen aus Hollandsch-Ostindien“ (1852).

Maal og Vægt paa J. Som Lengdemaal benytttes den gamle Amsterdamer Alen = 304,003 Pariser Linier = 1,000 danske Alen, og den Amsterdamer rhinlandske Fod = 139,171 Pariser Linier = 1,000 danske Fod. — Stademaal. 1 Djong à 4 Bahu er = 7202 danske □ Alen = 5,114 Tønder Land. — Vægt. 1 Pilol à 100 Kattis (Catties) à 16 Tebis (Talis) er = 61,521 Kilogram = 123,000 danske Pund; 1 Gantang er 10 Kattis; 1 lille Behar (Bahar) = 3, 1 stor Behar = 4½ Pilols. — Nummaal. For slydende Væarer er 1 Kan (Kande) = 1,000 franste Litres = 1,542 danske Potter; 1 Peger er 388 Kanber. Flydende Væarer sælges ogsaa efter Vægt. — Riis, Saa og Salt sælges efter Vægt. 1 Limbang er = 5 Pilols, 1 Amat = 2 Pilols, 1 Kulad = 7½ Kattis, 1 Royang er i Batavia = 27, i Samarang = 28, i Surabaya = 30, i Bantam = 64 Pilols. 1 Liayang er i Cheribon = 20 Pilols.

Jagt, Flob i Würtemberg, falder efter et Løb af 12 M. i Neckar. Efter den har Sættreke i Würtemberg Navn; ved den ligger Flekta Sættreke med Øg v. Verlichingens Borg.

Jay (Antoine), fransk Skribent, født d. 2de Octbr. 1770 i Guîtres i Dep. Garonne, var først Advocat, reiste derpaa i længere Tid i Nordamerika, var siden i 6 Aar Suvlærer ved Ministeren Fouchs og begyndte 1806 tillige en litterær Virksomhed. 1813 blev han Professor ved Atheneet i Paris; under de 100 Dage var han Deputeret. Efter den anden Restauration udgav J. „Histoire du ministere du cardinal Richelieu“ (1815), var Medredacteur af flere Tidsskrifter (navnlig af Bladet „L'Indépendant“, siden „Le constitutionnel“, som han først 1833 forlod) og paadrog sig ved den fristubede Landets i den af ham, Jouy, Arnault og Norvins udgivne „Biographie des contemporains“ en Fængselsstraf, under hvilken han og hans Stalbroder Jouy skrebe de aandrige Værker „Les hermites en prison“ og „Les hermites en liberté“. Efter Julirevolutionen blev J. Medlem af det franske Academie og af Videnskaberets Academie. J. var en fladig og dygtig Redfænder af den romantiske Skole, som han bekæmpede i en Rængde af sine talrige Artikler i Blade og Samlinger saavel som i egne Skrifter. Han døde d. 9de April 1854.

Jaget (Jean Pierre Marie), fransk Kobberskifter, født i Paris 1788, hører til en ær Stole af udmærkede franste Kobberskiftere, og har ligesom de fleste af sine Samtidige især læst at gjengive moderne franste Billeder. J. arbejder mest i den Maneer, der kaldes den sorte Kunst (manieres noire).

Jagyer kaldtes i Ostindien et farmatisk eller slavisk Folk, som boede i Donaulandene og der-

de trængte frem til Landene ved det sorte Hav; i Hovedgreent af dem vare Jazygos Metanastan i et østlige Ungarn. I en Deel af dette Land boer endnu, siden det 13de Aarh., et Folk, som ligesom kaldes J., og som Mænge paastaar at ere de samme som hine ældre J.; men rimeligere er det, at disse J. ere Kumaner (af magyarisk Stamme), og at Navnet betyder „Queyter“ (de ældre J.s Navn udtledes derimod af tysk, Tale). Ifølge beret af Maria Theresia 745 bekræftede Privilegier vare de indtil 1849 geberettigede med Adelsmand. Deres District udes Szavogien.

Jean Paul, s. Mæster.

Jeanne d'Arc eller „Domfruen (Pigen) fra Orleans“, født 1410 i den løjtrængte Landsby Domremy ved Meuse, en Datter af agtværbige Jænderfolk, ubmærkede sig allerede i sin første ungdom ved Gudsdygt, Fromhed og Værd i at ugtage Kirkens Forskrifter. Fra sit 13de Aar havde hun Synet og Aabendareller af Engle og Helgene; hun troede at see disse, at høre deres Stemme og stundom føre Samtaler med dem. Hvorledes denne Tro hos den ellers rone og forstændige Pige blev psykologisk eller hypnologisk forklaret, kan der være forskellige Meninge om; at hun selv var fast overbevist om sine Aabendarellers Virkelighed og om sin erpaa byggede Sandheds Sandhed, fremgaar af Alt, hvad der af upartiske Vidner og Samtidige berettes om hende, og stemmer med hendes ele rene og pletfrie Bæsen. Paa den Tid havde en engelsk Konge Henric V erobret det Veste af Frankrig, og Dauphin'en, siden Carl VII, øldt sig kun med Møje i den sydlige Deel af landet. J. troede sig nu opfordret af Erkeengen Michael til at udsætte det beleirede Orleans og føre Carl til Rheims for der at rones; dog skulde det endnu høre til hendes uddommelige Kalb at fordrive Engländerne anse og at befrie den fangne Hertug af Orleans. I sit 18de Aar fremstillede hun sig for e transe Ansørrer, opnaaede omsider at komme or Kongen og vandt hans Tillid, hvorpaa hun i Randsdragt og rustet som en Kriger i Spidsen or de ved hendes Opdræden begejstrede Solater udsatte Orleans (1429) og førte Carl til Rheims, hvor han blev kronet d. 29de April 1429. I Krigen viste hun overordentligt Mod og Tillid til den hende omgivende guddommelige Beskyttelse, men tog ikke selv Deel i Kampen ed at bræde Røgen. Efter flere Seire maatte un laste sig ind i Compiegne, og blev ved et lfsald herfra fangen af Burgunderne, som uderede hende til deres Forbundne, Engländerne. Der blev hun anslaget af en Hær og Erødvinde, der ved Dævelens Hjælp havde udrettet ne store Gjerninger. Dødsdygten bragte den unge Pige engang til at fornægte sine tidligere laastande, men dette tilbageskaldte hun snart, og Maanedre efter blev hun brændt i Rouen d. 30te Mai 1431. Carl VII lod hendes Proces evidere og hendes Ustyrlighed erklære, samt påside hendes Familie i Adelsstanden. Minnesmærket reistes for hende i Rouen og Orleans. Sagn. Lenglet du Fresnoy „Histoire de d'Arc“ (1753—54); Kaumer i „Gist. Taidenud“ (1845); Dase „Neue Propheten“ (1851), lgn. „Danst Maanebstrift“ (4de Bd., 1856).

Jedda, s. Djibba.

Jedda, Hoved- og Residensstad i Japan, ligger ved det Indre af en Bugt paa Østkysten af den Nipon, ved Floden Lodogava. Den har et overmaade stort Omfang og indeholder en Mængde store Paladser og Tempel; i Staden midt ligger paa en Øi og omgivet af Volde og Grave Regenterne Mitsudo's og Jigun's Slot, som udgjør et eget vidtstgigt Quartier af Staden, fordi ikke alene Regenternes men ogsaa Lehnssyrkernes Familier boe her (s. Japan, S. 781, 2den Sp.). Her findes endel Fabriker og et stort Bogtrykkeri. Staden har flere Gange lidt meget ved Jdebrand og Jordbælv. Befolkningen kan anslaaes til 1 Mill.

Jednovergæt (d. e. de Enstrovende) er Navnet paa en Sect i den russiske Kirke, som kun er afvigende fra den retroende Kirke i det borgerlige Livs Stille og Ceremonier.

Jefferson (Thomas), nordamerikansk Statsmand, født d. 2den April 1743 i Shadwell i Virginien, studerede Retsvidensskaben, blev 1769 Medlem af den lovgivende Forsamling for Virginien, 1775 Deputeret i Congressen, og forfattede dennes Uafhængighedserklæring af 4de Juli 1776. I Krigen mod England tog han ikke personlig Deel, men beskæftigede sig især med Virginien's Anliggender og bevirkede en Forandring af denne Stats Forfatning i demokratisk Aand. J. var fra 1779 Gouverneur i samme, indtil han 1785 gik som Gesandt til Paris, hvorfra han 1789 kom tilbage og blev Unionsregjeringens Statssecretair. I denne Stilling vedligeholdt han med Fasthed Landets Neutralitet under de europæiske Krige og sørgede for de materielle Interesser i det Indre. Han tog sin Afsked 1793, men blev 1801—5 og 1805—9, som Anti-Federalisternes (s. Federalister) Candidat, Præsident for Unionen. Under hans Bestyrelse blev Demokraternes Seier over Federalisterne afgjort og sikret; Louisiana erhvervedes, og Landets Handel og Velstand tog et stærkt Opsving. Med sin gamle Collega Washington var han imidlertid kommen i et spændt Forhold. Et tredie Valg aflag han, og levede som Privatmand indtil sin Død d. 4de Juli 1826.

Jeffrey (Francis, Lord), engelsk Kritiker, født d. 29de Octbr. 1773 i Edinburgh, blev 1794 Advocat sammesteds, 1821 Lordrector for Universitetet i Glasgow, 1830 Lordadvocat for Skotland, 1834 Dommer ved Court of session, og døde d. 26de Jan. 1850. J. var en af Stifterne af „Edinburgh review“, redigerede samme 1802—29, og skrev deri en stor Mængde Artikler og Afhandlinger over litterære Gjenstande.

Jeffreys eller **Jefferys** (Sir George), født omtrent 1640, blev Advocat og siden Dommer, var først ivrig Whig og Protektant, men blev, for at slaffe sig Gavn, som Lordcanciller under Jacob II et villigt Medlem for Hofsets toristiske og papistiske Tendentier. J. skaffede sig en afstyrlig Navntilbedelse ved den Saarhed og Grusomhed, Raahed og Brutalitet, hvormed han udøvede den frygtelige Magt, som den despotiske Regjering overlod ham; hertil søiede han endnu Gemeenhed i Ord og Sæder. Efter Undertrykkelsen af Hertugen af Monmouth's Opstand lod han bl. A. i Dorchester 80 Mennefter henrette uden Videre; 841 Fanger bleve deporterede

og solgte som Slaver. Efter Jakob II's Afsættelse vilde J. flygte, men blev greben i en Kro i London og med Møje frelst fra at sønderrives af Folket. Han døde kort efter (d. 18de April 1689) i Tower.

Jegher (Christoph), Træffjærer, født i Lybfland enten 1578 eller 1590, reiste omtrent 1620 til Antwerpen, hvor han udførte bl. A. flere Tegninger i Trænit efter Rubens til dennes store Tilfredshed, og blandt dem enkelte i Lontroyl (Clair-obseur). J. døde omtrent 1670.

Jeginds er en lille Ø i Limfjorden S. for Den Nors og V. for Halsen Lybholm, $\frac{1}{2}$ M. lang og $\frac{1}{4}$ M. bred. Den hører til Lihuset Amt, Kefs Herred, udgjør et eget Pastorat, og havde 1855: 371 Indb.

Jehovah er det gamle Testaments Egennavn for Gud. Ved en blandt Jøderne opkommen urigtig Forklaring af Stedet 3 Moseb. 24, 16 anfaae de det for utillebeligt at udtale dette Navn. Hvor det forekom i Læsten, læste man istedet derfor Adonai (s. d. A.). Om den rigtige Udtale af de til Grund liggende fire hebraiske Bogstaver יהוה har man opstillet forskjellige Opinionser. Betydningen er nærmest: „den, som er“ d. e. den Evige, Uforanderlige.

Jehu, den israelitiske Konge Joram's Felt-herre, blev af Propheeten Elisa salvet til Konge i Israel, for at udrydde Achab's gunstelige Familie. Han forstyrrede Baalstjenesten, men maatte give Landet V. for Jordan til Priis for Syrerne. Han døde i Samaria efter 28 Aars Regjering.

Jekaterinburg, Stad i det russiske Gouvenement ved Ural, har et Kanonfaberi, Metalsfabriker og i Omegnen Gulvbadstier. J. er Sædet for Dverhjeramtet over Hjerqvarterne i Siberien o. s. v.; den er anlagt af Peter den Store. 16,000 Indb.

Jekaterinodar, befæstet Stad i det sydbøstlige Rusland ved Kuban, er de tskernomoriske Kosakkers Hovedstad og Sædet for deres Fetsman. 9,000 Indb.

Jekaterinoslaw, Gouvenement i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Poltava, Charkov, Voronezh, Laurien og Cherson samt af det asovske Hav og de donske Kosakkers Land, er henvend 1,200 □ M. stort med over 900,000 Indb. Det er ovralt en Slette; V. for Dniepr er det en Steppe, hvor Jordbunden kun benyttes til Græsning, og som paa flere Steder, navnlig mod S., er næsten en Viken; V. for Dniepr er Jordbunden bedre skillet til Agerdyrking og benyttes ogsaa dertil af de talrige Colonister, som, tildeels indbndne af Regjeringen, have bosat sig i J. (her er ogsaa Militærcolonier med over 13,000 Indb.); men selv i denne Deel er Dvæg-avl Hovednæringsveien. Foruden Hornqvæg, Feste, Sviin, Geber og Faar (disse tildeels af forædlede Racer) holdes ogsaa mange Bier og Silleorme. Befolkningen er en Blanding af Rusere, Kosakker og Colonister af forskjellige Nationer (talrigt ere Lybflerne). — Staden J., ved Dniepr, anlagt af Katharina II, har Uld-manufactur, Strømpoæverier og levende Hansdel. 13,000 Indb.

Jellachich de Bugim (Joseph, Greve af), østerrigsk General og Ban af Kroatien, født d. 16de Octbr. 1801 i Peterwardein, Søn af

Feltmarskalklientenant Frants J. (1746—1810), der havde hjempet 1799 mod Massena i Italien og 1805 maatte overgive sig til Angrean i Boralberg. J. traadte 1819 som Klientenant ind i et Draggeregiment, blev 1842 Oberst for et Grenadseregiment og vandt ved sit raske, ridderlige Væsen saa megen Popularitet blandt sine Landsmænd, Sybflaverne, at Kroaterne udbade sig ham til Fan, da Urolighederne i 1848 begyndte; han blev tillige Feltmarskalklientenant og commanderende General. Da Bevægelsen i Ungarn mere og mere gik ud paa at gjøre dette til et selvstændigt Rige, i hvilket den magtpaavik (ungariske) Nationalitet skulde være den herskende, og den langt talrigere slaviske Befolkning maatte frygte for at miste sine Follieieidommeiligheder, stillede J. sig i Spidsen for Slavernes Modstand imod denne Magtpaavikens Overvægt, og bragtes derved til at kæmpe for den østerrigiske Hæsfats Dyrtholbelse, efter som han troede at finde et Værn for Slaverne imod hine, naar Kroatien blev en selvstændig Deel af Hæsfaten, ikke af Ungarn. Da Høffet endaa ikke turde aabentlyst bryde med Ungarerne, erklærede det vel J. for en Dyrer og indskævnede ham til Jumsbrud (hvor det dengang opholdt sig). „ser at rettskrivigsjøre sig“; men han blev uder ventlig modtagen (den indsybdeledrige Erberstuginde Sophie kaldte ham „vor fjære Kebei“). hans Reise til Jumsbrud lignede et Urtumstog, og kort efter lastedes Masken, idet Regjeringen erklærede den ungariske Rigsdag for opløst og udnævnte J. til Dvergeneral og Reiserens besaldmægtigede Commissair i hele Ungarn. J. gik nu først med sine Kroater mod Wien, hvor Revolutionen ved Efterretningen herom var udbrudt, og hjalp med til dets Erobring (Octbr. 1848), hvorpaa han blev udnævnt til Feltmarskalk og under Windisch-Gräg's Dvercommando 1849 stod Deel i Kampen mod Ungarerne som Anfører for Sybarmeen imod dem. Her viste han udbentvøl mere Mod end Feltherrtalent; han blev d. 14de Juli slagen ved Seges og var saa svækket, at han ikke tog nogen Deel i den sidste afgjørende Kamp. Efter den østerrigiske Hæsfats Genoprettelse forblev han Ban i Kroatien, men uden sin forrige udstrakte Myndighed. Udbentvøl havde J. for Sybflaverne vrædet en mere selvstændig Stilling og deres Nationalitet mere betrygget imod den her, som allevegne, pastrængende Lybfler, og for sig selv maastee en høiere Post; maastee frugtede Regjeringen hans Popularitet hos hans Landsmænd. J. eibvert Tilfælde lyndes J. at have været i Ugnast i de senere Aar og fra sin Side at have været førstent og mismodig formedelst stufede Forbaandninger, hvortil vel ogsaa legemlige Lidelser bidroge. Han døde i Agram d. 20de Mai 1859. J. var ogsaa Digter, og forfattede mange Soldaterlange.

Jellinge er en Kirkeby i Jylland, Veile Amt. Lørrid Herred, $\frac{1}{4}$ M. N. V. for Veile, med et Skolelærer-Seminarium (oprettet 1841). Her var i Oldtiden en Kongsgaard, hvor Gorm den Gamle og Thyre Danebod boede, og Stedet var af saa hrt Betydning, at et Systsæl længe benævnedes derved. Paa J. = Hebe, som nu kun erlærer af Navn, da hele Egnen omkring J. alt er ødyrket, lader Sagnet Kong Frode Fredesgod

henlægge en Gulbring, der blev liggende urørt, som Beviis paa den Sikkerhed og Landfred, der fandt Sted under denne Konges Regjering; og 1131 vandt Kong Niels her en Seier over sin Broder søn Erik Emun. Men især er J. mærkelig ved de to store **Gravhøje**, hvori Gorm og Thyre bleve begravede, og de to dertil hørende Kunestene, der maae ansees for de værdigste Mindesmærker fra Hedenold af den Art i hele Norden. Høiene, der ligge hver paa sin Side af Kirken, skulle være omtrent 30 Alen høje, henved 90 Alen i Evermaal og over 300 Alen i Omkreds. Den, der ligger N. for Kirken og benævnes „Dronningens“ eller „Thyres Høi“, har gjentagne Gange været aabnet (sibst 1820 af Bønderne i Anledning af, at en Vandbeholdning paa Toppen af Høien var hentsvret, da man traf paa et Gravflammer med adskillige Gjenstande, der dog ikke tydede paa, at en Dronning her var hylagt, hvorfor man ogsaa har antaget, at der mulig kunde findes en Forsværgelse Sted af Kongens og Dronningens Høi). Den høylige saakaldte „Kongens“ eller „Gorms Høi“ er, saavidt vides, hidtil forbleven naabnet. Af Kunestene, som fra først af vistnok have staaet hver paa sin Gravhøi, men nu ere opstillede paa Kirkegaarden tæt ved Indgangen til Kirkens Baadenshus, har den mindre denne Indskrift: „Kong Gorm gjorde denne Høi over sin Kone Thyre Danmarksbø“; paa den større, der er henved 4 Alen høi og har 3 Sider, læses: „Kong Harald lod gjøre denne Høi over sin Fader Gorm og sin Moder Thyre, den samme Harald, som vandt hele Danmark og Norge og kristnede Danefolket“ (de sidste Ord ere læste noget forsskelligt, da der her er en lille Lacune i Indskriften); den er desuden forsynet med endel sammenslyngede Ornamenteer, en phantastisk Dragefigur og en mandlig Figur med udbredte Arme og Glorie om Hovedet, der kun kan betegne Kristus, og er saaledes tillige baade ved Ord og Tegnet et samtidigt Minde om Christendommens Seier over Hedenkabet i Danmark.

Jemappes, Fjelle i den belgiske Provinds Hennegau, er bekendt ved Slaget d. 6te Novbr. 1792, i hvilket de franste under Dumouriez sejrede over de Allierede under Clerfaut. I Omegnen findes Steenkulsgruber. 8,000 Indb.

Jemen, d. e. det til Høire eller mod S. (fra Raaba i Afrika) liggende Land, kaldes den sydvestlige, bjergfulde Deel af Arabien, imellem Rødhavet, det røde Hav, Habramaut og Meliskø (det Indre); i videre Betydning bruges det Endom om den hele sydlige Deel af Arabien. Det er de Gamles Arabia felix, dengang berømt for sine Røgsletter og nu for sin Kaffe. See Væresten Arabien og Simsariterne. Ogsaa under Kalifernes Herredømme beholdt de indføde Fyrster en vis Uafhængighed; den vigtigste af disse er nu Imamen af Sana.

Jemtland, en svensk Provinds med et Fladeindhold af over 640 □ M. men kun 45,000 Indb., grænses imod S. til Djerzsbalen og Melbepal, imod D., N. og V. til Angermanland og Norge. Gjennemstrøet af Vanddrag, de betydeligste ere Storfljå, Fljungen, Indalskølv og Valsbålen, rigt paa Stove samt omgivet af Bjergstrætninger og Fjælde, blandt hvilke Åre-

futan (4,427 F. over Havet) er det mærkeligste, har Landflabet en Rængde smukke Udsigter. Uagtet dets betydelige Øsøde over Havet og Klimats deraf følgende Stængelighed udgjør Agerbruget, da Jordbønnen paa flere Steder bestaaer af frugtbar, kalkblandt Muld, den egentlige Ræringskilde; Vinængsveiene ere Væggavl og Støvhugfl. — Fra det 12te Aarh. indtil Freden i Brønnebro hørte J. til Norge, hvorfra det ogsaa har faaet sine første Indbyggere. Tilligemed Herjedalens udgjør det Jemtlands Løn, som med en Udskælning af 665 □ M. med omtr. 51,000 Indb. har en eneste Rjødflad, Østerlund, og beles i 3 Fogderier.

Jena, Stad i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar, ved Saale, har et Universitet (stiftet 1547) og endel videnskabelige Samlinger og Anstalter. 7,000 Indb. Ved J. bleve Preusserske Slagne af Napoleon d. 14de Octbr. 1806.

Jenisej, s. Kærtsø.

Jenisei, Flod i det nordlige Asien, opstaaer i det høylige Sibirien ved Foreningen af Ulu-Kem og Bei-Kem (Store- og Lille-K.), som begge udbringer paa Altai, optager Angara (s. d. A.), Baikalssens Åflod, og flyder igjennem Gouv. Jeniseisk ud i en flod, af Der oplydt Bugt af det nordlige Jishav. Dens Længde er 700 M., dens Flodbeet over 47,000 □ M.

Jeniseisk, russisk Gøvernement i Sibirien, strækker sig fra den chineiske Grænse mod S. indtil Jishavet mod N., omgivet af Gouv. Tobolsk og Tomsk mod V., af Irkutsk og Jaktusk mod D., og kan anslaaes til 45,000 □ M. med 240,000 Indb. Mod S. finder nogen Agerdyrning Sted; N. for Staden J. ophører denne, og Steppen benyttes kun til Græsning. Længere mod N. ophører efterhaanden Jaagdsom al Plantevæxt, og langs med Jishavet er der albeles øde Jisøklener. Jagt efter Bilt og især Pelsdyr samt Fiskeri ere Befolkningens Næringsveie. Hovedstaden er Krasnojarsk. I dette Gouv. ligger (paa „Samojedernes Halv“) Cap Sjeverovskofskij, det nordligste Punct af Afiens Fastland, under 78° n. Br. — **Staden J.**, ved Floden Jenisei, har endel Handel og en stærkt besøgt Messer i hver August Maaned. 7,000 Indb.

Jenner (Edvard), Kølopperindpøtningens hstfortjente Opfinder, fødtes d. 17de Mai 1749 i Berkeley i Grevflabet Gloucester. Han lagde sig først efter Chirurgien, men skal alt fra 1775 have forfulgt Lænten om Kølopperens besyttende Kraft. Den 14de Mai 1796 foretog han første Gang Indpøtningen af Kølopperne, og 1798 bekendtgjorde han sin Opdagelse i Skriftet „Inquiry into the causes and effects of the variolæ vaccinae“, hvilket snart bragte den udover Europa og Amerika. I sit Fædreland nød han rigelig Anerkjendelse, saavel medens han levede som efter Døden, betydelige Pengesummer tilstødes ham, et Selskab, „The Royal Jennerian Society“, dannede sig til Udbrødsel af Vaccinationen, og hans Statue er for kort siden bleven opreist paa et offentlig Sted i London. Isvrig synes J.'s Fortjeneste som Læge ikke at have strakt sig synderligt videre end til hiin Opdagelse. Han døde d. 26de Jan. 1826 i Berkeley.

Jennyfjol er Navnet paa den af Hargraves opfundne Spindemaskine, der oprindeligt brugtes

til Bomuld og endnu bruges til kartet Faareuld, efterat den ved Bomulds spinningen er fortrængt af Mulestolen. Spindingen paa J. foregaaer paa en Kælle Spindler uden Spoler, altsaa i Længder paa f. Ex. 3 Alen. Til den Ende sidde alle disse Spindler paa en Vogn, der kun saa meget kan snerpe sig fra og atter nærme sig til Forspinningsapparatet, hvad enten dette nu indeholder de korte Loketter fra de ældre Udklartemaskiner, løst hængende paa en Forspinningsdug, eller en Vogn, hvorpaa er opviklet de længer trillende Bøger fra Forspindelrarterne, eller endelig Spoler med allerede foreløbig spunnet Garn. I det Vognen kører ud, gives for hver enkelt Spindel saa stor en Længde af Løst, Bøge eller Grovspin, som paa engang skal spindes, derpaa afspærres den ved at klemmes imellem to ristede Plader, og Strækningen foregaaer nu ved Bognens yderligere Udhjælp, samtidig med at Spindlerne roterer for at regulere Strækningen og forhindre Overvinding. Naar Bognen er kommen yderst ud, standse Spindlerne, eller de blive en kort Tid ved at løbe, alt efterom Garnet skal være stærkt snøet til; derefter besørger Opviklingen under Indhjørnelsen af Bognen, idet de ny spunne Enden trykkes ned fra Spidisen af Spindlerne til Midten af dem. Ved de nyere J. blive Udhjørnelsen og Snoeningen gjerne besørge af Maskinen selv, hvormod Opviklingen altid besørgeres af Spindlerne.

Jens Andersen Beldenaf, f. Andersen.

Jensen (Christian Albrecht), født i Bredsted 1792, uddannede sig ved Kjøbenhavns Kunstakademie, og nød i en lang Karrière Anseelse som Portraitmaler. I sine senere Aar har han opført at male, og levet som Samler og Restaurateur af Kobberstik. J. blev Medlem af Akademiet 1824 og 1836 Professor.

Jensen (Johan Laurig), dansk Blomstermaler, født d. 8de Marts 1800 i Sjættøfte, var Elev af Friskh. og udmærkede sig i sine gode Arbejder ved Kyndighed, Fjælde og en Friskhed i Farven, der skulde det flygtige i Tegningen. Men hans Lethed i at producere lod ham forfalde til Maner i det overbetende større Antal af hans Arbejder, medens bestandig enkelte hævede sig frem som smukke, værdifulde Kunstværker. J. blev Medlem af Akademiet 1825 og Professor 1836. Han døde d. 26de Marts 1856.

Jensen (Peter Andreas), født i Bergen 1812, siden 1859 Stiftsprovst i Christiania, er en af Norges frugtbareste Forfattere. Af hans Drammer „Rong Gorm“, „Olaf i Venben“, „Huldræns Hjem“ (1852) og „Kongens Magt“ (1853) ere de to sidste flere Gange opførte. Af hans mange lyriske Digte, Psalmer og Leilighedsdigte ere tvende Samlinger udkomne: „Blade af min Mappe“ og „Freidighed i Herren“. Ved sine Prædikener og Festsaler, hvorefter flere ere udgivne, har han ogsaa vundet meget Bifald. Han har udgivet en Bibelhistorie og en Lærebog i Robersmaalet, som bruges i flere Skoler.

Jephtha, Gileads Søn, Dommer og Hærfører i Israel, anførte sine Landsmænd, Gileaditene, seierriig imod Ammoniterne. Før Kampen havde han afslagt det Løfte, at han, dersom han seirede, vilde offer til Gud det, som først kom ham imøde af hans eget Hæus. Dette var

Jans eneste Datter, som han ogsaa virkelig skal have offeret. J. dømte Israels Føll i 6 Aar.

Jeremias, hedraist Prophet, den anden af de saarlidte store Propheter, Søn af Præsten Giltia, født i Anathoth, optraadte allerede i sin tidlige Ungdom, 628 f. Chr., som Prophet. Zedechias lod ham kaste i Fængsel, men Nebuzanadzar, som indtog Jerusalem, befriede ham og tillod ham at blive tilbage i Judæa. Senere drog J. dog, for at undgaae Stattholbernes Undertrykkelse, til Ægypten, hvor han døde 570 f. Chr. Af hans Skrifter ere Prophetierne og Klagesangene optagne i det gamle Testaments Kanon. — Jeremiade kaldes, efter J.'s Klagesange, Jamren og Beslægtelser.

Jerica (Pablo de), spansk Digter, født d. 15de Jan. 1781 i Vittoria, studerede Lovsvidighed, men blev siden Kjøbmand og levede i Cadix og Coruña indtil 1814, da han som Tilhænger af Constitutionen maatte flygte til Frankrig. Ved Regeringsforandringen 1820 kom han tilbage og blev ansat i forskjellige Embeder, men maatte efter den constitutionelle Regerings Fald 1823 atter flygte til Frankrig, hvor han siden har boet. J. er som Digter fortrinligst i Fabelen, den comiste Fortælling og Epigrammet. Han har udgivet: „Ensayos poeticos“ (1817, 3de Dpl. under Titlen „Poesias“, 1838); „Lectrillas y fabulas“ (1838); „Coleccion de cuentos, fabulas etc.“ (1831); „Miscellanea instructiva y entretenida“ (1836).

Jerichan (Jens Adolph), dansk Billedhugger, født d. 17de April 1816 i Aasens, blev i sit 14de Aar sat i Malerlære i Odense; men han holdt ikke Læren ud, og flygtede til Kjøbenhavn. Her lykkedes det ham at komme paa Akademiet, hvor han 1837 udstillede sit første Arbejde, en Statue af Balder. I 1838 kom han til Rom med det Skik, Regeringen affendte for at hente Thorvaldsen hjem, og begyndte at arbejde der. Anværende Enkedronning Caroline Amalie bestilte en Frise hos ham, „Alexanders og Romes Bryllup“, som han vandt meget Bifald for, da han udstillede den 1845. Men egentlig titral J. sig først ret Dmærksomhed ved sin Gruppe „Herkules og Hebe“, som nu, udsørt i Marmor, staar i Colonnaden paa Christiansborg. 1846 udstillede han en ny Gruppe, „Pantherjægerne“, der atter henvendte Dmærksomheden paa ham. I 1847 modellerede han efter Bestilling af en Prinsesse af Preussen en Kristus i kolossal Størrelse, og samtidig Gruppen „Adam og Eve efter Syndefaldet“, et af hans meest kitalente Arbejder, hvorpaa han 1849 blev Medlem af Akademiet og Professor. Blandt hans senere Arbejder ere at nævne „En Slavinde i Pensel“, som, udsørt i brændt Leer, findes i Kunstmuiseet i Kjøbenhavn, og hans kolossale Statue af „David“, der er under Støbning endnu. — Hans Hustru Anna Maria Elisabeth J. **Wemman**, født i Barichan d. 21de Novbr. 1819 af tvende Forældre, levede først i Danzig, senere i Berlin, og som endelig til Düsseldorf for at besøge Akademiet, og ubvilke sig der, under Soens Billedning, til Malerinde. Hendes første Arbejder, Scener af det polske Folkelid, vakte Dmærksomhed, og gav hende Mod til at reise til Rom 1845, hvor hun traf sin nuværende Mand, til hvem hun viedes 1846. Med Jeri-

naus Tilbagevenden til Danmark indtraabte en vandrævet Retning i Fru J.'s Studium, der nu anses blev henvendt paa dansk Natur og danske forhold. Til denne nye Retning hører „Danmark“, en allegorisk Figur fra 1850, „En Bonde-ige læsende i Biblen“ (1851), „Danste Bønder-ørn“ (1852). Derimellem har hun ogsaa malet Billeder af en ganske forskjellig Charakter, saasom „En romersk Carnevals-scene“ (1852) og „Hyrden David“ (1857), det sidste tilhørende Kongen af Preussen. I alle sine Arbejder viser en sig som et rigt Talent, men mangler stundom Dmhyggelighed i Udførelsen; hendes Arbejder udmærke sig for største Deelen ved Friskhed og en kraftig Colorit.

Jericho var den første Stad i Jordans Dal, eliggende B. for denne Flod og R. for dens Ibsøb i det høje Hav. Staden er en af de sidste i Palæstina og var, allerede før Israelliterne toge Landet i Besiddelse, Sæde for en manitisk Konge. Den betragtedes som Naglen i Kanaans Land, og da Israelliterne under Josfa bemægtigede sig dette, blev J. først anrebet og erobret efter 7 Dages Belæring. Ifter forskjellige Omstændelser er der nu kun en lille Landsby (Riça) tilbage, der kun svagt minder om den forbigangne Herlighed. Den Odtiden berømte Frugtbarhed, paa Grund af vilsten J. ogsaa blev kaldt Palmestaden, viser sig dog endnu paa J.s Dase og hidrører fra en vandrige Ribe Kin es Sultan; her vøjer endnu Palmer.

Jerichorose (*Anastatica hierochuntica*), en Plantearart af de Korsblomstredes Familie (*Cruciferae*), findes almindelig i tørre, sandede Egne i Egypten, Arabien, Syrien og Palæstina. Det er en eenaarig Art, med afdange Blade og maa gule eller hvide Blomster i Klaser, modsatte Bladene. Under Blomstringen er hele Planten urteagtig og Grenene ulpørrede; under frugtommodningen derimod ere disse træagtige, i Spidsen indbøiede og indbyrdes sammenslurrede. Ved frugtighed bøies Grenene fra hvoeraendte og frugterne aabne sig, ved Udtørring bøies hine og igjen sammen. Megen Overtro og mange Dagn knytte sig til denne Plante; saaledes fortælles, at den fremspirede paa de Steder, Maria berørte med sin Fod paa sin Flugt til Egypten, at den aabner sine Frugter paa Christi fødselsdag o. s. v.

Jermat Timodajeff var under Czar Ivan I. Vasiljevitchs Regjering Ansøger for endeel (c. 1000) danske Kofaller, som flygtede for de Tropper, Ivan havde udsendt for at standse deres Røvertog, ved hvilke de forstyrrede Handelen med Buchariet og Persien. Han flygtede ned sine Folk mod R. til en Rjødmand Stroganoff, som efter Kafans Erobring havde anlagt Saltværker ved Rama's Bredder og drev Handel ned de Indsøede. Denne Stroganoff havde først gjort Regjeringen opmærksom paa Landet mod D., hvorfra han havde tilforhandlet sig Jobelskind for Spotprisen, og hvis Hovedstad kaldtes Sibir; Ivan havde sendt nogle Tropper derhen, og Fyrsten Zebiger havde lovet en aarlig Tribut af 1,000 Jobelskind, men Zebiger var kort efter død overvunden af Tatarshenen Kutchum Khan, og Forbindelsen med Sibirien derved afbrudt. Stroganoff opmuntrede nu J. til at forsøge sin

Lytte mod D. for derved at vinde Rigdom og Ivans Gunst. J. brød da 1578 op, men maatte formedelst Mangel og Ubejendstfæd med Landet snart vende om. Aaret efter gik han, efter først at have ladet sin Hær holde Faste i 40 Dage for at vinde Guds Bistand, atter mod D. med 5,000 Mbd., som dog vare sammensmeltede til 500, da han 1580 mødte Tartarernes talrige Hær ved Irtsich's og Tobols Sammenløb. Kofallerens Mød, Disciplin og Ildvaaben forskaffede dem Seiren: J. besatte Sibir, Nabo-folkene underkastede sig, og J. kunde sende Ketsseren 2,400 kofbare Jobelskind tilligemed Eftersretningen om, at han havde erobret et nyt Land for ham. Han fik naturligvis ikke alene Tilgivelse, men Velsigninger og Tilsgagn om en Forstærkning af 500 Ruskere. Ved disse fortsatte J. sine Tog mod D., men blev, da han havde slaat Keir paa en Irtsich og altfor meget stolede paa Hjenbernes Stræk for ham, overfalden; hans Folk nebhuggedes og han selv drukne (1584). Siben er et Mindesmærke opreist for ham i Tobolsk.

Jermoloff (Alexei Petrowitsch), russisk Felt-herre og Diplomat, født omtrent 1778, traadte efter fuldenbe Steuderinger i Krigstjeneste og tog Deel i felttogene 1805 og 1807, 1812—13; han blev 1817 Generalgouverneur over de transkaukasiske Provinser, og gik som oberordentlig Gesandt med stor Pomp til det persiske Hof for der at betjæmpe den engelske Indsydelse, hvilket ogsaa lykkedes ham. I sit Gouvernement virkede han for Handelsens Udvikling og for tydsk Colonisation. I Aaret 1826 slog han Perlerne under Abbas Mirza, 1827 Tsjetjenjerne, men saldt i Unaahe (J. betragtes som et af Hoveberne for det gammelrussiske Parti) og har siden levet som Privatmand i Moskva. J. har udgivet en Beskrivelse over sin Reise til Persien og over Felttoget 1812, samt flere videnskabelige Værker.

Jern er et af de vigtigste Metaller for Mennesket. Det findes overordentlig udbredt i Naturen, deels som Jste, deels i andre kemiske Forbindelser, f. Ex. som Svovlsforbindelse, som phosphorsuurt Jernilte o. f. fr., endelig findes det ogsaa gebiegent som Meteorjern. Det i Technil og Industrie benyttede J. er dog aldrig det kemisk rene Metal, men altid en Forbin-delse af J. med Kulstof, og efter den større eller mindre Mængde heraf, der indholdes i J. (indtil 5,33 pCt.), og Maaden hvorpaa det er forbundet med J., fremtræder dette med forskjellige, men hver til sit Brug lige fortrinlige Egenskaber. Da det er vanskeligt, ved bestemte Grænser at afbille alle de forskjellige Forbindelser af J. med Kulstof, saa betegner man i Praxis kun dem ved særegne Navne, ved hvilke de nyttige Egenskaber fremtræder stærkest og meest samlede, og med Forbigaaelse af flere Mellemled opfiller man da 3 Hovedsorter: Rujern eller Raajern, Støbejern (den kulstofrigeste Forbindelse, 3—5½ pCt. Kulstof), der ikke kan strækkes eller sveites og smelter ved c. 14—1600°; Stangjern eller Smedejern (den kulstoffattigste Forbindelse med høist ½ pCt. Kulstof), der kan strækkes og sveites, smelter ved en overordentlig høi Temperatur (henved 2000°) og bliver, naar det i glødende Tilstand kommer i Vand, ikke haardt efter Afkølingen; Staal med mere Kulstof end Stang-

jern og med mindre end Kujern (0, — 1, pCt. Kulstof), kan strækkes, særlig ikke saa let som Stangjern, smelter lettere end dette og bliver efter hurtig Afkjøling meget haardt. — Af forskjellige deels oekonomiske deels tekniske Hensyn plejer man først at tilvirke Kujern, og benyttende dette som Raamateriale fabrikerer man sædvanlig senere heraf atter Stangjern og Staal. Her skal kun gives en kort Beskrivelse af Kujernets Tilvirkning og Egenskaber. Om Stangjern (der tilvirkes ved at borttiste Størstedelen af det i Kujernet indeholdte Kulstof) og om Staal (der enten erholdes ved Borttøining af enbeel Kul fra Kujern eller ved at bibringe Stangjern enbeel Kulstof) s. disse Artt.

Uagtet en Rængde Mineralier indeholde J., er det dog et mere indskrænket Antal, der kan bruges til deraf at udvinde godt J. med Fordeel. Flere fremmede Bestanddele ville nemlig, tilføje selv i meget ringe Mængde, væsentlig forandre J.s Egenskaber; saaledes f. Ex. ville meget smaa Dvartiteter Svovl, Phosphor o. fl. i mange Tilfælde gjøre J. aldeles ubrugeligt (gjøre det rødskjort eller koldskjort); stærkt svovlholdige Erter (hvorfra al Svovlet vanskeligt kan bortskaffes), selv om de indeholde en stor Deel J., ville saaledes være lidet tjenlige, hvormod det altid er Iteforbindelserne, der benyttes som Malme. Følgende ere de vigtigste: Magnetjernsten (Jernfor- + Jernstykke), især for Skandinavien; Kobjernsten og Jernglans (Doxite); Bruunjernsten, Peerjernsten og Myremalm, Mosejern (Itehydrat), dette sidste dog i langt mindre Grad; Spathjernsten (kulsurt Jernforlitt), og Kuljernsten. — Efterat Erterne først paa mekanisk Veie ere rensede fra større Partier af fremmede og skadelige Mineralstoffer (f. Ex. Svovllies, Apatit), underkastes de, for at gjøres sprøde og til Bortskaffelse af Vand, Kalkhydr, Svovl etc. en Ophejning i Luften enten i store Høbe eller i hertil indrettede Døne (en Røstning), derpaa sønderdeles de (i Stykker saa store som Hødder), de rigere Erter blandes med de fattigere, og nu tilslandes „Flusmidler“, „Tilslag“ (f. Ex. Leer, Kalk ved kvartsholdige Erter, Dvarts ved kalkholdige o. s. v.) for at gjøre de Bjergarter (Gangarter), der ledbage Malmen, lettere smeltelige og saaledes bevirke en lettere og fuldstændigere Fremsmeltning af J. Det er af Bigtighed, at den bannede glasagtige Forbindelse (Slaggen) mellem Flusmidlerne og Bjergarten først smelter ved en bestemt Temperatur, og at den smeltet har den rette Flydehedegrad. Den egentlige Smeltning foretages i hertil konstruerede (indtil 60 F.) høie Døne, Masovne eller Høvdøne, hvis Indre i Regelen har Formen af 2 afstumpede Regler, der støde sammen med Grundfladerne (s. Døne); den øverste Åbning kaldes „Sigten“, og herigennem bringes da Befugtningen (d. e. Vandingen af Erts og Tilslag), lagvis med Brændselet paa Dønen. Som Brændsel benyttes sædvanlig Trækul, Stenkul, Anthracit og Coaks, og den nødvendige Luft, ofte flere tusinde Cubifod i Minutet, tilføres Dønen i den nedre Deel (Stellet) gennem et eller flere Rør (Former) ved kraftige Blæsemaskiner; som oftest anvendes hertil uhyeget Luft, hvorved erholdes en stærkere Ophæbet Production og Besparelse af Brændsel,

men det erholdte J. bliver herved ubertidende mindre godt. — De kemiske Processer, der foregaae i Masovnen, ere fortløft følgende: Ved Forbrændingen af Kulene ved den meget høie Varme (indtil 2500°) i Døvens nedre Deel, forbrænde disse til Kulforlitt (s. Kulstof, denne tilligemed noget Dvælstof fra Luften og nogle andre Gasarter trænge da op igennem Dønen, hvor navnlig Kulforlitteluften borttager Isten fra Jernertsen, hvorved den selv iltes til Kulfyre (der blandet med noget Kulforlitt og andre Gasarter, Sigtgassen, strømmer ned oven af Sigten, hvor den da antændes), medens Ertsen, berøvet sin Ite, nu alt er ombannet til og tilføde som metallisk J. Efterhaanden som Kulene fornedet brænde bort og det udsæltende J. fratappes, synke Lagene lidt efter lidt ned og hybere ned; den afslidte Jernerts kommer saaledes hybere ned, og her optager den da Kulstof, men om Raaden, hvorpaa dette foregaaer, er man endnu noget uvidende; rimeligt er det, at bannet Kulstite, Kulbrinte og Cyanlast (af Luften Dvælstof og Kulstof) her ere virksomme. Dvære i Dønen opføres atter denne Optagning af Kulstof og de slagge-bannende Bestanddele indvirke her paa hinanden, idet de begynde at smelte sammen og J. at udfille sig draabenvis, indtil Alt i den underste Deel er fuldstændig smeltet, det tungere J. nedfaldt, det lettere Slagge lag ovenpaa som særskilte Fluida. Slaggen lader man Lid efter anden flyde af, J. støses enten op af „Herden“ (den allernedreste Deel af Dønen) eller udtappes af en Åbning i Herdens Jordag. Saaledes fortsættes ubertidende uafbrudt i flere Åar (en Campaigne) med Driften, indtil Dønen enten bliver for stærkt medtagen, eller andre Forstyrrelser indtræde.

Det saaledes erholdte Kaajern, Kujern, Støbejern (svensk Talsjern) indeholder som nævnt foruden nogle mindre væsentlig fremmede Bestanddele, fra 2 til henimod 3 pCt. Kulstif, men sædvanlig dog imellem 3 og 5, pCt. Dette Kulstof kan være tilføde i Forbindelse med J. især paa 2 forskellige Maader: enten i kemisk Forbindelse med samme eller mekanisk indblandet dertil, og denne forskjell medfører atter forskjellige Egenskaber ved J., der stærkt fremtræde hos de to Sorter, som have faaet Navn af hvidt og graat Støbejern; hos det første er Størstedelen af Kulstoffet kemisk opløst i J. og kun en ringere Deel tilføde som Graphitblade (sjelvden over 1 pCt.), hos det sidste er Størstedelen af Kulstoffet mekanisk indblandet i Form af smaa Graphitblade. Det hvideste og stærkest glinsende Kaajern kaldes Speiljern, og mellem disse Hverled findes der nu flere Overgangsled, i hvilke Kullet er tilføde paa begge Maader. — Intet Kaajern lader sig strække eller sveise. Det graae indeholder gjerne lidt mindre Kulstof end det hvide; ved Opløsning i f. Ex. Salthyre bortgaaer det i kemisk Forbindelse værende Kulstof som Kulbrinte, medens det mekanisk indholdte udfilles som Graphitblade. Det graae er ikke meget fløjt og saa blødt, at det lader sig file, bore, brecie; det hvide er sprødt og meget haardt. Graat Kaajern smelter ved c. 1600°, det fulde Formerne godt, hvorfor det gjerne bruges til Støbegods; hvidt smelter lidt lettere (14—1500°), men er mere typhende

g fylder ikke Formerne vel, derimod anvendes et bedre end graat til Fabrication af Stangjern og Staal. Graat har i Gjennemsnit en Vægtfylde af 7,1; hvidt af 7,3. Ved at smelte vidt Raajern ved en meget høi Temperatur afvikles en større eller mindre Mængde af Kulst, og der dannes saaledes graat; afvikles derimod mestet graat Raajern hurtigt, gaar det over og bliver hvidt, et Forhold, man i den nyeste Tid nyttter ved Støbningen af forskjellige Sager, om Jernbanehjul o. s. v. Om der ved Ubsmeltningen i Masooven skal dannes graat eller vidt Raajern eller en Mellemting, berøer saaledes hovedsagelig paa Temperaturen i Ovens Smelterum. Mange Smaafager gjøres først af Støbejern, og dette gjøres siden smidigt ved Adconcering (i. b. A.). Der er imidlertid ofte til Udbindingen af J. knyttet mange og store Vanskeligheder, som udfordre stor Indsigt og megen Anstrengelse, men dette i Forbindelse med det store Forbrug har ogsaa bragt Tilvirkningen af dette Metal op til en overordentlig Grad af Fulkommenhed og Udfræktning. Den væsentlige Production af Raajern har i den aller-nyeste Tid andraget c. 150 Millioner Centner, og tages Hensyn til, hvad heraf er blevet forarbejdet, kan Verdien af det i det sidste Aar producerede Raajern, Stangjern og Staal anslaaes til en 800 Millioner Rbd., en Sum, som alle øvrige Metaller samlede Værdi langtframmer nær, ikke at tale om den Betjning, disse 3 Producters videre Bearbejdelse har i rationaloekonomi Henseende.

Fra et mere recent hemisf Standpunkt frembyder J. ikke mindre Interesse, idet flere af dets forbindelser ere af Betydning baade for den theoretiske og praktiske Chemier, Læge og Pharmaceut. I metallisk Form benyttes J. i Medicinen, og da enten directe pulveriseret ved mekaniske Midler eller i Pulverform, erholdt ved en Afiltning af Jernsilte, f. Ex. ved Brint. Med It indgaar J. Forbindelse i 3 Forhold: Jernforilte, Jernvæilte og Jernsyre. I tør Luft holder det sig blankt, men i fugtig Luft iltes det til „Rust“, der er (seboantlig ammoniakholdigt) Jernvæiltehydrat; ophedet til Støbning i Luften bedækker det sig med en sort Skal: „Hammerfjæl“, „Guldskal“, der er en Blanding af Jernfor- og Jernvæilte (Dobbelilte), og som ogsaa dannes, naar J. i Hvidglødhede brænder med glimrende Funkeprublen, og som af Smedene kaldes „Dyser“. — I alle fortynnede Syrer opløses J. let, idet Vandet afvikles, dets Brint frigjøres og dets It i Forbindelse med J. banner Jernforilte, som træder i Forbindelse med den anvendte Syre, dannende et Jernforiltesalt. Af Jernforiltesaltene kan Jernforilte afvikles som et hvidt Hydrat (der dog næsten sieblilkelig iltes ved Luftens It til Dobbelilte og Væilte) ved Tilfætning af en stærkere Base, f. Ex. Kali, Ammoniak, som da borttager Syren fra Saltet, hvorved Jernforilte afvikles. Jernforilte uden Hydratvand er et sort Pulver, sammensat af 1 Atom Jern (350 Vægtdele) og 1 Atom It (100 Vægtdele). Jernsyren (1 Atom Jern og 3 Atomer It) kendes kun i Forbindelse med de stærkere Baser, hvormed den kun ad Omvei kan bringes i Forbindelse. Forbindelserne decomponeres let og frem-

byde for det daglige Liv intet Interessant. — Jernvæilte er derimod af først Interesse; det forekommer i Naturen som Bruunjernsten, Nyremalm, Røbjernsten (Blodsten), Jernglans o. s. v., hyppigt krystallint. Det kan dannes paa mange forskjellige Maader: som Rust ved J. Henliggen i fugtig Luft, som Caput mortuum, Bruunrødt (anvendes som Potseerpulver) ved en heftig Osløning af Jernvitriol i Luften eller som Biproduct ved Fabricationen af rygende Svovlsyre og (især tilbligere) Stebevand (f. Svovlsyre og Salpetersyre), ligeledes ved en heftig og langvarig Osløning af Jern i Luften og ved Bundfældning af et Jernvæiltesalt med et Alkali. Som Hydrat opløses det let i Syrer, men opbejdes det, taber det under Ildphenomer (isomeer Forbrænding) sin Tetoploiseligbed i Syrer. Det anvendes foruden som Farve (til Fresco- og Porcelainmalerier) til Farvning af Glasmasse, som herved farves gul, og i Medicinen navnlig som Hydrat. Med Svovl træder J. ligeledes i Forening; den bekendteste blandt disse er Svovlsies, der i Danmark findes temmelig udbredt i Moserne og Kridtdannelserne og af Lægfolk hyppig antages for Guld, paa Grund af den stærke messinggule Metalglans og Farve. Svovlsies er sammensat af 1 Atom Jern (350 Vægtdele) og 2 Atomer (400 Vægtdele) Svovl og benyttes lidet til Fabrication af Svovl og Svovlsyre. En Forbindelse af J. med halv saa meget Svovl bruges i Chemien til Udsvilning af Svovlbrinte. Med Fosfor, Arsenik og Antimon indgaar J. ligeledes Forbindelser, der ere meget haarde og sprøde. Med Chlor, Brom og Jod banner J. Forbindelser, der svare til Iteforbindelserne; af disse anvendes især Jernvæilteforbindelsen (ved Opløsning af Jernvæilte i Sultsyre) og Jernforjodforbindelsen i Medicinen. Med Cyan indtræder J. ligeledes i 2 Forbindelser, men disse kendes neppe i reen Tilstand, derimod kendes flere Forbindelser af disse med andre Cyanforbindelser, saaledes Cyanjern-Cyanalium (Blodulfsalt), Cyanjern-bly, Cyanjernbrinte (Jernblaaesyre) o. s. v., ligesom en Forbindelse af 3 Atomer Jernforcyan med 2 Atomer Jernvæcyan er kendt under Navn af Berlinerblaat, f. b. A. og Cyan. Der eksisterer 2 Forbindelser af Cyanalium med Cyanjern: Gult Cyanjernalium, der er en Forbindelse af Jernforcyan med Cyanalium og rødt Cyanjernalium, en Forbindelse af Jernvæcyan med Cyanalium. Det første tilvirtes fabrikmæssig ved Osløning af guldstoffholdige byrste Stoffer med Potasse og Jern, Hammerfjæl etc., senere Udsugning af den glødhede Masse med Vand og Krystallisation, hvorved det afdryder som store gule Krystaller. Det anvendes meget til Fabrication af Berlinerblaat og i Farverierne (f. Berlinerblaat og Cyan), idet det omstifter Bestanddele med Jernvæiltesaltene, hvorved dannes Berlinerblaat; af samme Grund anvendes det i Chemien bl. A. til Kjenbetegn (Reagens) paa Jernvæiltesaltene. Ved Gjennemledning af Chlor ombannes det til rødt Cyanjernalium, som kan faaes i store mæskerede Krystaller, der anvendes lidet i Farverierne og i Chemien som Reagens paa Jernforiltesaltene. Begge disse Salte ere for Chemikerne uundværlige og vigtige Forbindelser. — Af andre Jernsalte maae

i den særegne Art Bevægkraft, der her mer til Anvendelse, og det er da Stigningshøjdet, som i denne Henseende spiller en betydningsfuld Rolle. Kunde en J. i hele sin Trækning føres horizontal, vilde det gunstige forhold med Hensyn til Bevægelsens Hurtighed og Driftsomfostningerne være opnaaet, idet enhver Tugning fordrer større Brændstofsforbrug og svære eller flere Locomotiver til at trække samme Vægt og forarsager større Slid paa Bogene, remser, Skinner m. M.; men paa den anden Side vil en Bane, der følger Terrainet — hvad en horisontale paa Grund af Jordoverfladens naturlige Ujevnheder kun reent undtagelsesviis kan gjøre — foranledige mindre Jordarbejde, mindre større Tunneler, gjøre Broer, Viaducter m. M. lettere at opføre, kort sagt ubfordre en større Anlægs kapital. De locale Forhold faae er ved en stor Indflydelse paa Valget af Liniens, og i rene Almindelighed kan man kun sige, at de stærkere Stigninger vel kunne svare Regning svagt besolte Bjerglænde, men ikke i nogen-unde jevne, stærkt befolkede Egne. Da man i de senere Aar har lært at konstruere saa kraftige Locomotiver, at de kunne føre betydelige Værter opad Skraaninger, der have en Hældning af $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{30}$, sætter man sædvanligviis denne Hældning som Maximum for Bjerglænde, medens man i fladt Land ikke gjerne indrømmer større Steilhed end $\frac{1}{40}$ og i det mere bølgeformige høist $\frac{1}{50}$. Foruden Opfindelsen af hine Locomotiver pleiede man at samle Stigningerne paa enkelte Steber med større Steilhed, og man anbragte da her saakaldte Dampmaskiner. Endnu byde Forholdene paa enkelte Steber at anvende saadanne Maskiner ligesom ogsaa „selvovirkende Straaplaner“, men de undgaaes bestandig mere og mere især ved Baner for Persontransport, da de altid gjøre Driften uregelmæssigere og usiklere end ønskelig, og tillige fordrer større Driftsomfostninger end Anvendelsen af Locomotiver.

Næstefter Stigningsforholdet ere Banens Krumninger af størst Betydning, da Bogene i disse have en forsøgt Modstand at overvinde, som deels hidrører fra Centrifugalkraften, der presser Hjulkrænbene ind paa den ydre Skinne, og deels fra den Omstændighed, at Hjulene ere fast forbundne med Akslerne, og disse igjen have en usforanderlig Stilling med Hensyn til Bogene, hvorved der frembringes en Sturing og Vridning af Hjulene paa Skinnerne. Jo stærkere Krumningen er (d. e. jo mindre Krumningsradius den har), desto større er Modstandsforholdet, der altsaa ved Slid og Krafttab maa foranledige større Driftsomfostninger. Paa Grund heraf søger man saavidt muligt at holde Banen retliniet og at gjøre de uundgaaelige Krumninger saa loage som muligt. Som mindste Grændse for Krumningsradius sættes gjerne i fladt Land 3—4,000 F., i mere bakket 2,000 F. og i Bjermland 6—700 F. Hvilken Bevægkraft der end anvendes paa en J., saa lader man i Reglen ikke denne virke paa enkelte Bogene (Waggons), men paa sammenhængende Bogrækker (Tog, Trains), som ofte have en betydelig Længde. Hvor man derfor skal have Buer med modsat Krumning, maae disse ikke støde umiddelbart sammen (daane S-kurver, Kontrefkurver), men

være afslitte ved en saa lang retliniet Strækning, at et Train af den paa vedkommende Bane sædvanlige Længde kan faae Plads paa denne.

J. foranledige paa Grund af disse strengere Forbringer større Jordarbejde og mere storartede Broer, ligesom de oftere give Anledning til Tunneler, Viaducter og Aquaducter, end Chausseerne (s. disse Artt.). Ofte krydres J., Banløb og Veie paa samme Punct, og det kan da undertiden hændte, at baade en Veie og en J. føres under en Kanal. — Arbejderne udføres ligesom ved Chausseerne men efter en større Maalestok, saaledes Jordarbejdet som oftest ved Hjælp af midlertidige Sporveie. Af en J.s forventede Betydning afhænger det, om den kun skal have et enkelt Hovedspor, som da paa paa-sende Steber maa være forsynet med Undvigespør (s. Spor), eller om den skal have dobbelt Spor i hele sin Udfærelning. I saald her der gives Planum en saadan Brede, at der i Tiden kan lægges et Spor ved Siden af det oprindelige, naar dette skulde blive fornyet. Ovenpaa Planum anbringes et Lag Grus af et Par Fods Tykkelse, for at Skinnernes Underlag kunne ligge fast og tørt (s. Overbygning). Med Hensyn til J.s nærmere Detail henvises til Artiklerne om Banegaarde, Dretebroer, Niveau-Overgange, Perroner, Stydebroer, Sænkgraver, Telegrafer m. M. Paa en i Drift værende J. er der langs Banen fordeelt et Antal Banevogtere, til hvem der som oftest opføres Boliger ved Banen. Alle Banevogterne kunne ved Signaler advare de forbijsærende Tog, naar Banen af en eller anden Grund er i Uorden.

Før Aaret 1829 kunde man kun opnaae en Hastighed af 2 Mil i Timen, men efterat Stephenson havde forbedret Locomotiv-Construktionen, opnaaede man snart en Hastighed af 4—5 Mil, og senere er man endelig naaet til en Hastighed af 15 Mil i Timen. Men med Hastigheden voger Modstanden (især Luftmodstanden), og man pleier derfor af økonomiske Hensyn ikke at anvende større Hastighed, end Forholdene udtræve.

Stydebetfor Dampkraften har man søgt at anvende den atmosfæriske Lufts og Vandets Tryk, deels for at være mere sikret for Ulykkestilfælde, deels fordi man heri troede at have fundet Midler til at føre Trainene opad de stærkere Stigninger med betydelig Hastighed. Skøndt ingen af disse Metoder nu har videre praktisk Betydning, have dog navnlig de atmosfæriske J. i sin Tid lagt saa meget Beslag paa den almindelige Opmærksomhed, at de fortjene kortelig at omtales. Disse opkom for en Snes Aar siden i England, hvor navnlig Ingenieurerne Clegg og Samuda søgte at stæffe dem praktisk Anvendelse. Deres System var i Hovedtrækkene dette. Midt imellem Sporkinnerne og parallelt med dem var der anbragt et stærkt cylindrisk Jernrør, hvori et Stempel kunde bevæge sig lufttæt. Røret havde foroven i hele sin Udfærelning en smal Udfjæring, der dækkedes tæt af en svær Læderrem. Naar Luften foran Stemplet udbombedes af Røret, maatte den bagved værende Lufts Tryk drive Stemplet frem, som ved en Stang, der gik op igjennem Udfjæringen var fastgjort til Trainenes forreste Bog (Træk-

endnu nævnes Jernvitriol, svovlsuurt Jernforilte, der erholdes reent i klare bleggørane Kryskaller, ved Opløsning af J. i fortyndet Svovlsyre, eller i det Store ved svag Opbeholdning af Svovlsjern i Luften, hvorved Svovlet iltes til Svovlsyre, **J. til Jernilte.** Ved Hensigten i Luften taber det sit Vand og iltes meget let, idet det omdannes til basisk svovlsuurt Jernvitriol. Hensaaer en Opløsning deraf i Luften, foregaaer der ligeledes en Iltning, og Opløsningen afsætter et guult Bundfald, der er femdobbelst basisk svovlsuurt Jernvitriol, bekendt under Navn af „Oker“. Jernvitriol anvendes overordentlig meget, navnlig i Farverierne, til Blåt (s. b. A.) og i Medicinen. Endnu maa nævnes det phosphorsure Jernforilte, der forekommer i Naturen som et Mineral i gjenemsigtige blaae Kryskaller (Bivianit), og det kulsure Jernforilte, der forekommer kryskalleret som Spathjernsteen og opløst i kulsyreholdige Mineralvande (Jernvande). Kunstlig fremstillet (ved Bundfældning af s. Gr. svovlsuurt Jernforilte med kulsuurt Natron) er det et høit Pulver, men som meget hurtig i Luften iltes og taber sin Kulsyre, hvorved det efterhaanden omdannes til næsten kulsyrefrit braunt Jernvitriolhydrat (Apothekernes Ferr. oxydatum fusc.); for at forbinde dette blandes det i Apotheket endnu sugtigt med Sulfur, Gummi e. besl., der da beskytter det noget for Luftens iltende Virkning (Apothekernes Ferr. subcarbonicum sacharatum). Det er overhovedet særegent for Jernforiltesaltene, at de alle let ilte sig i Luften til Dveiltfalte. Dveiltfalterne kendes ved, at de give blaat Bundfald med gult Cyanjernsalium, sorteblaa Farvning med Carvesyre (Blåt) og en hlobrød Farvning med Rhodankalium; Foriltesaltene ved at give blaat Bundfald med rødt Cyanjernsalium, men intet Bundfald eller Farvning med de ovennævnte Reagentier for Dveiltfalterne; dog er det sædvanlig meget vanskeligt at erholde og opbevare fuldblommen dveiltfrie Jernforiltesalte.

Jernbane (en) er en Sporvei (s. b. A.) med Sporstinner af Jern. Overgangen fra de ældre Sporveje til J. er steet derved, at man, for at bevare de tidligere anvendte Træstinner mod Slid, har bestået dem med tynde Jernstinner, først paa de meest udsatte Steder (Kundingerne), og senere, da man mærkede, at Transporten paa disse Puncter gik lettere, i Banens fulde Længde. Efterhaanden som Tømmeret steg i Pris og Jernet blev billigere, anvendtes først Ståbjernstinner, senere Smebjernstinner og endelig de nu brugelige Stinner af valset Jern. De første J. byggedes i England og anvendtes kun til Kultransport. De havde sædvanligvis Falb fra Kulminerne ned til Havnene, saa at de belæstede Vogne kom til at køre nedad Bakke og de tomme opad. Vognene bleve trukne af Heste. Hvor Falbet var tilstrækkeligt, lod man de belæstede Vogne rulle ned til Havnene ved deres egen Vægt, hvorved Trækraften sparede i den ene Retning. Paa Strækninger, hvor man havde endnu stærkere Falb, benyttedes Overfluddet af den Kraft, hvormed de belæstede Vogne rullede ned, til at trække de tomme Vogne op. Paa saadanne Steder maatte Banen have dobbelt Spor, og Forbindelsen mellem de

nebrullende og de opgaaende Vogne tildelebragtes ved et over en Rulle gaaende Tøng. Herved opstode de saakaldte „selvvirvende Straaplaner eller Ramper“ (s. Rampe). Efterat Dampmaskinen var opfundet, anvendte man saakaldte (rationaire) Dampmaskiner til at trække Vognene op ad Straaningerne; men det var først, efterat det var lykkedes at opfinde en hensigtsmæssig Construction af selvevøgende Dampmaskiner (Locomotiver), at J. med stærke Strid begyndte at udvikle sig til deres nuværende Betjning. Laget den første Tanke om en saadan Maskine allerede var fremst (1680) af Newton, og Oliver Evans i Aaret 1808 hørte med et Locomotiv paa Philadelphiae Gader, og endstjendt der Aaret iforveit i England var taget Patent paa at anvende Dampkraften som Bevægkraft paa J., og endogaa bygget et Locomotiv til en Vane i Syd-Wales, sit Locomotiverne dog kun en ringe Anvendelse. Dette hidrørte fra, at man undervorbere Locomotivhjulenes Gnidningsmodstand paa Stinnerne. Man antog nemlig, at disse Hjul vilde glide paa Stinnerne, naar et Locomotiv skulde trække Vogne efter sig henad Banen, og Hovedopmærksomheden var henvendt paa at afhjælpe denne formentlige Ulempe. Man forsøgte saaledes uden Held at lade et paa Locomotivet anbragt Tandhjul gribe ind i en mellem Sporstinnerne liggende Tandstang, eller man førte en langs Banen udspændt Kæde over en Rulle paa Locomotivet, som breiede den rundt og derved tral sig selv frem; men i Aaret 1814 viste Engländeren George Stephenson, at Locomotivhjulenes Gnidningsmodstand alene var tilstrækkelig, idet et af dem efter dette Princip konstrueret Locomotiv var fuldblommen tilfredsstillende. Dette Locomotiv var kun bestemt til og egne sig kun for Gods-transport, det Gæste, hvortil J. hidtil havde været benyttede. Snart opstod imidlertid Kræft om ogsaa at anvende dem til Persontransport, og den første Jørre J. anlagdes i Aaret 1825 fra Stokton til Darlington i Grevskabet Durham. Denne efterfulgtes af Liverpool-Manchester Banen, der gav Stephenson Anledning til i Octbr. 1829 at fremkomme med et nyt Locomotiv af en forbedret Construction (med Rødhjæl og et ved Spilbedampen forstærket Træk), der i en Væddeløp seirede over alle sine Concurrenter, og som fra den Tid i Hovedprinciperne har afgivet Mønsteret for alle senere Constructioner. Ved Opstillingen af det Stephensonke Locomotiv var J.s Delsjæne afgjort, og det er denne hensigtsmæssige Anvendelse af Dampkraften, der i Løbet af 30 Aar har forskaffet dem en saa overordentlig Indflydelse og Betjning i alle sociale Forhold ved den Hurtighed, Sikkerhed og Frihedsvillighed, hvormed saavel Personer som Gods paa denne Maade transporteres.

Ved Bestemmelsen af en Jernbanelinie mellem to Puncter, er der dels de samme almindelige Hensyn at tage som ved Valget af en sædvanlig Beilinie — Bestræbelse for at erholde en saavidt mulig lige Linie, nødvendigt Hensyn til de politiske og commercielle Forhold, til Befolkningsforhold og Overens Bøiliggende i de Egne, mellem hvilke der er at vælge o. s. v. — dels andre mere specielle Hensyn, især begrun-

ebe i den særegne **Art** Bevægkraft, der her kommer til Anvendelse, og det er da Stigningsforholdet, som i denne Henseende spiller en betydningsfuld Rolle. Kunde en **J.** i hele sin Udstrækning føres horisontal, vilde det gunstigste forhold med Hensyn til **Bevægelsens Hartighed** og Driftsomkostningerne være opnaaet, idet enhver Stigning forbrer større Brændstoffsforbrug og væsere eller flere Locomotiver til at trække samme byrde og foraarfager større Slid paa Vogne, klemser, Skinner m. M.; men paa den anden Side vil en Bane, der følger Terrainet — hvad en horisontale paa Grund af Jordoverfladens naturlige Ujevnheder kun reent undtagelsesviis kan gjøre — foranledige mindre Jordarbejde, mindre færre Tunneler, gjøre Broer, Viaducter i. M. lettere at opføre, kort sagt udfordre en mindre Anlægs-capital. De locale Forhold faae erob en stor Indflydelse paa Valget af Linien, og i reent Almindelighed kan man kun sige, at de stærkere Stigninger vel kunne svare Regning svagt befolkede Bjerglande, men ikke i nogen- inde jævne, stærkt befolkede Egne. Da man i de senere Aar har lært at konstruere saa kraftige locomotiver, at de kunne føre betydelige Byrder paa Straaminger, der have en Hældning af $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{30}$, sætter man sædvanligviis denne Hældning im Maximum for Bjerglande, medens man i adt Land ikke gjerne indrømmer større Steilhed end $\frac{1}{40}$ og i det mere besjæfede hviist $\frac{1}{60}$. Forinden Opfindelsen af hine Locomotiver leiede man at samle Stigningerne paa enkelte Steder med større Steilhed, og man anbragte da her fastsaaende Dampmaskiner. Endnu byde forholdene paa enkelte Steder at anvende saadanne Maskiner ligesom ogsaa „selvirkende Kraaplaner“, men de undgaaes bestandigt mere og mere især ved Baner for Persontransport, og de altid gjøre Driften uregelmæssigere og siktere end ønskeligt, og tillige forbrer større Driftsomkostninger end Anvendelsen af Locomotiver.

Næste Stigningsforholdet ere Banens Krumninger af størst Betydning, da Vognene i iske have en forsøgt Modstand at overvinde, som deels hidrører fra Centrifugalkraften, der reiser Hjulrandens ind paa den ydre Skinne, og deels fra den Omkænbighed, at Hjulene ere isf forbundne med Axlerne, og disse igjen have en usforanderlig Stilling med Hensyn til Vognene, hvorved der frembringes en Skuring og drubning af Hjulene paa Skinnerne. Jo stærkere Krumningen er (d. e. jo mindre Krumningsradius den har), desto større er Modstandsforholdet, der altsaa ved Slid og Krafttab maa vandlelige større Driftsomkostninger. Paa Grund deraf søger man saavidt muligt at holde Banen retlinet og at gjøre de unødige Krumninger sa sjaage som muligt. Som mindste Grændse for Krumningsradius sættes gjerne i adt Land 4,000 F., i mere bakket 2,000 F. og i Bjergland 6. 700 F. Hviilen Bevægkraft der anvendes paa en **J.**, saa lader man i Reglen alle denne virke paa enkelte Vogne (Waggons), men paa sammenhængende Vognrækker (Tog, Trains), som ofte have en betydelig Længde. Hvor man derfor skal have Buer med mobilt krumning, maae disse ikke stode umiddelbart sammen (daane S-kurver, Kontrefurver), men

være afskilte ved en saa lang retlinet Strækning, at et Train af den paa vedkommende Bane sædvanlige Længde kan faae Plads paa denne.

J. foranledige paa Grund af disse strengere Forbringer større Jordarbejde og mere storartede Broer, ligesom de oftere give Anledning til Tunneler, Viaducter og Aquaducter, end Chausseerne (s. disse Art.). Ofte krydses **J.**, Vandløb og Bæie paa samme Punct, og det kan da ubentviden hende, at baade en Bæie og en **J.** føres under en Kanal. — Arbejderne udføres ligesom ved Chausseerne men efter en større Maalestok, saaledes Jordarbejdet som oftest ved Hjælp af midlertidige Sporveje. Af en **J.**s forventede Betydning afhænger det, om den kun skal have et enkelt Hovedspor, som da paa påsende Steder maa være forsynet med Unbviigespor (s. Spor), eller om den skal have dobbelt Spor i hele sin Udstrækning. I altsald bør der gives Planum en saadan Brede, at der i Tiden kan lægges et Spor ved Siden af det oprindelige, naar dette skulde blive forældet. Den paa Planum anbringes et Lag Grus af et Par Fods Tykkelse, for at Skinnernes Underlag kunne ligge fast og tørt (s. Overbygning). Med Hensyn til **J.**s nærmere Detail henvises til Artiklerne om Banegaarde, Drektiver, Niveau-Overgange, Perroner, Skydebroer, Sænkgruber, Telegrafer m. M. Paa en i Drift værende **J.** er der langs Banen fordeelt et Antal Banevogtere, til hvem der som oftest opføres Voliger ved Banen. Alle Banevogterne kunne ved Signaler advare de forbiisjorende Tog, naar Banen af en eller anden Grund er i Uorden.

Før Aaret 1829 kunde man kun opnaae en Hastighed af 2 Miil i Timen, men efterat Stephenson havde forebetret Locomotiv-Constructionen, opnaaede man snart en Hastighed af 4—5 Miil, og senere er man endelig naaet til en Hastighed af 15 Miil i Timen. Men med Hastigheden vozer Modstanden (især Luftmodstanden), og man pleier derfor af økonomiske Hensyn ikke at anvende større Hastighed, end Forholdene udkræve.

Isædesfor Dampkraften har man søgt at anvende den atmosfæriske Lufts og Vandets Tryk, deels for at være mere sikret for Ulykkestilfælde, deels fordi man heri troede at have fundet Midler til at føre Trainene opad de stærkere Stigninger med betydelig Hastighed. Skjundt ingen af disse Metoder nu har videre praktisk Betydning, have dog navnlig de atmosfæriske **J.** i sin Tid lagt saa meget Beslag paa den almindelige Opmærksomhed, at de fortjene kortelig at omtales. Disse optom for en Snees Aar siden i England, hvor navnlig Ingenieurerne Clegg og Samuda søgte at faae dem praktisk Anvendelse. Deres System var i Hovedtrækkene dette. Midt imellem Sporflinnerne og parallelt med dem var der anbragt et stærkt cylindrisk Jernrør, hvori et Stempel kunde bevæge sig lufttæt. Røret havde foroven i hele sin Udstrækning en smal Udfjæring, der ballebes tæt af en svær Løderrem. Naar Luften foran Stempelen udbompedes af Røret, maatte den dagede værende Lufts Tryk drive Stempelen frem, som ved en Stang, der gik op igjennem Udfjæringen var fastgjort til Trainenes forreste Vogn (Træk-

vogn). Paa denne var der anbragt Kuller, hvorover Læderremmen førtes, og saaledes besørge den ved sin Passage Rørets Aabning og Lukning. Luften's Udpomping udførtes af flere langs Banen fordeelte faststaaende Dampmaskiner. Paa denne Maade har man virkelig opnaaet at bevæge forholdsvis svære Løg frem med stor Hastighed, men saavel Anlægs- som Driftsomkostninger have været saa store, at man har opgivet de Prøvestrækninger, der have været anlagte saavel i England som i Frankrig, og forandret dem til Locomotivbaner.

Spørgsmaalet, om J. skulle anlægges af Staten eller af Private, opstod naturligvis snart, og det har endnu ikke fundet nogen afgørende Løsning. Det maa vistnok besvares forskjellig i de enkelte Lande, efter disses oekonomiske Udvikling, ligesom Lødsforholdene ogsaa bør udøve Indflydelse i saa Henseende. I Belgien blev oprindelig alle J. anlagte for Statens Regning; i Østerrig erklærede man sig i 1841 for Statsjernbaner, men 1854 for Anlæg og Drift af J. ved Private; i Frankrig har man fulgt et blandet System; i England og de nordamerikanske Fristater har man kun Privatbaner. Dog synes man nu i det Hele at erklære sig for Privatbaner. Med Hensyn til Anlægsomkostningerne have Statsbanerne ikke noget afgjort Fortrin for Privatbanerne; de belgiske Statsbaner have saaledes været betydelig billigere end de franke Privatbaner, i Tyskland ere haabe de dyre og billigste J. Privatbaner, medens Statsbanerne staae midt imellem disse. Hvad angaar Driftsomkostningerne, ville disse vel i Reglen stille sig lavere paa Privatbanerne, hvor man vil bestrebe sig for efter bedste Evne at formindste Omkostningerne, ved at benytte alle Opdagelser og Erfindinger; men Forholdet viser sig dog ikke altid saaledes, det er paa ingen Maade sjældent, at de stille sig ligesaa høit eller høiere paa Privatbanerne end paa Statsbanerne. Forlaavidt Staten ikke selv anlægger, har den ofte understøttet Privatbanerne af forskjellige Veie; den simpleste Maade er, at den tegner sig for Actier, hvilket stete i Danmark ved Anlægget af Altonaer-Rieler-Banen. Den almindeligste Methode er, at Staten garanterer et vist Udbytte af Actierne (saaledes som Tilfældet var med Hensyn til den sjællandske J.). Ubertiden har Staten, hvilket navnlig er fæet i Frankrig, udført Jordarbejderne eller ogsaa blot de første Forarbejder, uden at gjøre Forbring paa Erstatning derfor eller kun mod betinget Udbytte. Staten kan endelig gjøre de Private Laan, som først svære Rent, efterat Actionairerne have faaet et vist Udbytte. De Concessioner, som tilstaaes, gives nu kun for et begrændet Tidrum. Udgifterne ved Anlægget af J. stille sig naturligvis høit forskjellig paa Grund af det mere eller mindre helbige Terrain og Expropriationsomkostningernes Forskjellighed, saaledes at et efter de nu anlagte J. beregnet Gjennemsnitsforhold kun vil være lidet oplysende, og det Samme gælder til en vis Grad om Driftsomkostningerne, idet ikke blot de meer eller mindre høie Tæfter, men ogsaa Anlæggets oprindelige Soliditet udøver betydelig Indflydelse. Paa den sjællandske J. udgjorde Driftsomkostningerne i sidste Driftskaar

51 Pct. (i Nordamerica c. 35 Pct., i England c. 40 Pct.).

Det følger af sig selv, at J. ved den Frembring, de bevirke med Hensyn til Communicationen, synes at bringe enkelte Næringsgrene til at standse, men i Virkeligheden give de dem kun en anden Skikkelse eller forflytte dem; det er saaledes et Factum, at J. ikke formindsker Kjørsler, men toertimod forsøge dem. Tidligere havde Vandtransporten et afgjort Fortrin for Landtransporten, men nu har Forholdet forandret sig, hvilket dog ikke maa fortaales saaledes, som om Vandveiene gjøres overflødig eller mindre nødvendige, toertimod vil ogsaa Transporten paa disse stige ved den uhyre Løbsart i Samferdselsforholdene, idet store Varemæsser paa dem blive tilførte J. og atter afsente fra disse. Vandveiene ville desuden altid beholde et afgjort Fortrin med Hensyn til Transporten af meget vægtige Varer, for hvilke den hurtige Transport har mindre Betydning. Paa alle Grene af den oekonomiske Virksomhed have J. udøvet stor Indflydelse. Hovedsagen er, at de forsøge den tilhørende Productmængde og væsentlig bidrage til at nedsætte Priserne, i særdeleshed paa Nødvendighedsartiklerne. Producter, som det hidtil kun kunde betale sig at forsende i den nærmeste Omegn, fordi de hurtig forberedes, kunne nu affendes til længere bortliggende Pladser. Det var tidligere muligt, at der paa Grund af de vanskelige Communicationer forblev kunde være høie Priser i enkelte Dele af et Land, hvor der havde været Misværet, medens Priserne vare lave i længere bortliggende Dele paa Grund af en riig Høst. Sligt ville J. efterhaanden gjøre umuligt, ligesom en Misværet, idet i et heelt Land, under J.'s fortsatte Udvikling, ingenstunde vil kunne fremkalde uoverkommelige Priser. Jordbrugerne vinde saaledes ved J. et ubdvidt Marked og derved en flittre og hurtigere Afsetning end forhen. Tidligere havde de Industriergene, der befunde sig i Nærheden af de Steder, hvor Raaproducenter tilveiebringes, et betydeligt Fortrin, men dette forsvinder efterhaanden ved Formindskelsen af Transportomkostningerne. Afsetningen bliver i det Hele ubdvidt ikke blot ved de mindre Afstande, men ogsaa derved, at Priserne formindkes paa Grund af de lavere Transportomkostningerne, hvilket har til Følge, at flere blive istand til at høje, og at Forbruget stiger. Derved faaer hele Omsetningen og Handelen et forsøgt Omfang. Ligesaa paa det militære Gebeet spille J. en meget betydelig Rolle og bestemme tilveiebringer Gang. Transporten ikke alene af selve Værene, men af den store Masse Forsendeheder, som kræves til dem, bliver lettet i høi Grad, og Armeerne opnaaer derved en langt større Bevægelighed end forhen. Det er ikke blot paa den materielle Udvikling, at J. virke gavnlig, men ogsaa paa den immaterielle. Ved den Letthed, hvormed der nu kan rejses, blive Mange satte istand hertil, hvem den Velæring og Glæde, som Keiser give, hidtil var nægtet; Blister udvides, og en stor Deel af de Stranfer og Fremkomme, som hidtil berstebe, bortfalde. Hvad der gælder om Individierne, gælder ogsaa om Nationerne, de knyttes ved J. sammen ikke

ene i materiel, men i aandelig Genføende. ndnu bør det fremhæves som et vigtigt Moment, at det isærdeleshed er de mindre Foruende, som J. kommer til Gode, deels ved de Taxter paa Personbefordringer, deels ved de især Priserne paa **Robbenlighedsartiklerne** formindskes ved den lettede Transport.

Paa Grund af J.s vorende Antal og Ud-rækning er det vanskeligt at give en Overfugt der denne, da de Angivelser, der gives, i leglen referere sig til tidligere Aar. I Begyn-elsen af Aaret 1857 havde isølge en Medde-else i „Geographisk-statistisk Haandbog“ J. følgende Længde: I Storbritannien og Irland 852 geogr. M., i Tybkland (uden Pøerrig, ten med Preussen) 1,162 M., i Frantrig 878 M., i det østerrigste Monarchie (deri indbefattet ombartiet) 420 M., i Belgien 231 M., i Rusland 132 M., i Sardinien 96 M., i Spa-nien 78 M., i Holland 45 M., i Schweiz 40 M., i Toscana 35 M., i Danmark (til Eideren) 5 M., i Sverrig 21 M., i Portugal 17 M., Begge Sicilier 11 M., i Norge 9 M., i Irskelaten 3 M., eller tilsammen i Europa 1,055 M. Derimod fandtes alene i de nord-merikaniske Frislater 5,311 M. Det er saaledes erdeleshed i Storbritannien og i Mellemuropa, t J. findes, men i Østeuropa, i Rusland, rejcteres nu storartede Anlæg, der skulle strække g fra Petersborg til Feodosia, og fra Moskva i Uiban og den preussiske og østerrigste Grændse. i det danske Monarchie blev den første J. an-egt i Aaret 1844 fra Altona til Kiel (c. 4 M.), hvortil senere sluttede sig Sidebaner :a Neumünster til Rendsborg (c. 4½ M.), fra lmsborn til Glückstadt (c. 2½ M.) og derfra i Jkehoe. I Aaret 1847 aabnedes Banen fra jshavn til Roskilde (der i 1856 forlæn-edes til Korsør (c. 14 M.)). I Aaret 1858 abnedes Banen fra Flensborg over Husum til ønning (c. 9½ M.) med Sidebane til Rends- org (c. 5½ M.) og fra Klosterbo til Byen Helsing (c. ½ M.). Endelig er der 1860 be-nyndt paa Anlægget af den jyske Centralbane :a Aarhus over Viborg og Silve til Struer ved en Sidebane til Randers. Berlin-Ham- orger-Banen gennemskærer Rauenborg, lige- m Lübed-Büchener-Banen, der er sat i For- indelse med Elben ved Byen Rauenborg. Der e givet Concession til Anlægget af en Bane irecte mellem Hamborg og Lübed. Med Hen- yn til J. i Norge og Sverrig henvises til iske Artikler.

af den særdeles vibtøstige Jernbanelitteratur vones her kun følgende Bøger, som tilbe- anne have Interesse for Folk udenfor Faget: N. Becker „Der Straßens- und Eisenbahnbau“ 1855; A. Perbonnet „Traité élémentaire des hemins de fer“ (1858).

Jernbyrd eller Jernprøve var den vigtigste lri Gudsdom (s. d. A.) hos Germanerne og dordberne. Den skriver sig allerede fra den edenske Tid, om det end først var efter Chri- endommens Indførelse, da Evselampens An- endelse som Ordal efterhaanden afgang mere og reer, at den opnaaede sin fulde Betydning. prøven uholdtes i de forskjellige Tilfælde paa orskjellige Maade, enten ved at kaste et gloende jern i et Trug og, hvis det faldt udenfor,

tage det op og kaste det igjen, saalænge til det traf, eller ved at bære et gloende Jern en vis Strækning, eller endelig ved at gaac over et vist Antal gloende Ploojern. Efter prøven bleve Hænderne eller, hvis prøven havde været af den sidstnævnte Art, Fødderne forbrændte, og Forbindingen blev først tagen af efter nogle Dages Forløb. Bore de omspurgede Lemmer da uftabte, var Bevistet faldet ud til Fordeel for den Paagjældende; i modsat Fald var han der- imod faldet. J. blev i Slaane afflasket ved en Forordning af Valdemar II omtrent 1216; i Sjælland var den alt tidligere gaaet af Brug, og i Jyske Lov nævnes den ikke. I Norge ophævedes den under Kong Haakon Haafonjen i Midten af det 13de Aarh; i Sverrig blev den derimod ikke ganske afflasket før under Kong Magnus Smelt i Aaret 1820.

Jernglæs er et Mineral, som bestaar af Jernveitite og forekommer i rhomboedriske Kry- staller, der ofte ere anløbne i smukke Regnbue- farver, eller ogsaa findes den i hjerne Masser. Den har en jernsort eller staalgraa Farve og rød Streg, Haardheden er 6, Bøgtgheden 5., —5., og den træffes i de ældste Bjergbannelser, sa- velsom paa Gange og i vulcaniske Bjergarter, navnlig paa Elba, hvis Jernbjergværker allerede omtales hos Plinius, endvidere i Stambinavien, Ural o. fl. St., hvor den afgiver et lyst værbi- fuldt Materiale til Jernudsmeltning, da den indeholder 70 pct. Jern.

Jernglimmer er en blødt glimmeragtig Ba- rietet af Jernglæs. I de ældste Bjergarter indtræder den undertiden isæbetfor Glimmeren, som s. Ex. i en Granit i Fichtelbergene og i den saakaldte Jernglimmerflint i Brasilien.

Jernkisel er en krystallin eller i tydelige Krystaller forekommende Overt, der er farvet rød, brun eller gul af Jernveitite; den findes især i smukke Varieteter i Spanien.

Jernkitt, s. Kit.

Jernkronen kaldes en Krone, med hvilken de lombardiske Konger fra det 6te Aarh., siden Carl den Store og de fleste tybske Keisere, tilsidst Napoleon I (1805) og den østerrigste Keiser Ferdinand I (1838) bleve kronede som Regenter i Lombardiet. Det er en Jernring (efter Sagnet smeddet af et af Sømmene i Christi Kors), indlagt i en med Perler og Juveler smykket Guldring. Napoleon stiftede 1805 Jernkron- ordenen, som blev ophævet 1814 men fornyet 1816.

Jernmassen kaldes man en Statsfange under Ludvig XIV's Regjering, hvis Historie dengang var og siden er bleven en Hemmelighed; thi selv af det, der er fortalt om ham, er man vis om, hvor Meget der er sandt og hvor Meget der styldes en romanagtig Udsmykning af Virke- ligheden. Man veed Intet om, hvor han kom fra eller Aarsagen til hans Fængsling. Han skal have været ung, da han blev fængslet; han blev behandlet med stor Umærkelse (Gouver- neuren stod op, naar han talte med ham o. s. v.), men Ingen saae hans Ansigt, da han altid bar en sort Hættelue. Han blev holdt i for- skjellige Fængsler; St. Mars, som allerede havde bevoget ham paa Den Marguerite, førte ham d. 18de Septbr. 1698 fra Pignerol til Bastillen, hvor han døde d. 19de Novbr. 1708. Den første Efterretning om denne hemmelighedsfulde

Person fik man i „Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse“ (1745—46); derefter skulde han være en nægte Søn af Ludvig XIV og Mlle Vallière. Serefter dannebe Mouchy sin Roman „L'homme au masque de fer“ (1746). Andre paafode, **at J. var en Kammerherre hos Dronning Anna** og den virkelige Fader til Ludvig XIV. Senere antog de fleste ham for en Broder til Ludvig XIV, enten en før Ludvig fødte Evillingbroder eller en Halbroder (Søn af Dronningen og en Hofmand). Flere Avere endelig have gjort J. til en vis Mattioli, Minister hos Hertugen af Mantua, som 1678 havde forpligtet sig til at ublevere Casale til Frankrig og havde modtaget Betalingen derfor men beholdt denne og forraadt Hemmeligheden; men franske Regjering havde høvnet sig ved at gribe ham 1679 og siden holde ham fangen.

Jernporten, tyrkisk „Demir Kapi“, kaldes flere snevre Paaſe i det sydvestlige Europa og i Asien. De meest kendte ere 1) et inøvert Sted ved Donau imellem Olabowiza og Orsova, hvor de flødburgste Karpather og de seroiske Bjerger nærme sig hinanden, og 2) et Paaſ i Daghestan i Nærheden af Derbent, imellem det kaspiske Hav og Kaukasus's Østende.

Jernsaaſtan, s. **Wolcerrost**.

Jernskibe er en anden Benævnelse for den i Aarene 1271—72 paa Island efter dets Forening med Norge indførte Lovbog, som i Almindelighed gaaer under Navnet Hafnarbol (s. b. A.), og som 1281 igjen blev afløst af Sönskibogen. Navnet J. maa rimeligvis hidrøre fra det Bind, hvori Lovbogen har været indbundet, og kan ikke, som man tidligere har villet, udledes af Lovens store Stregning; den var nemlig ingenlunde strengere end den ældre Lov, Graagaasen, som den afløste, og Saadant var heller ikke Grunden enten til den Mødskand, dens Indførelse mødte paa Island (hvillen kun hidrørte derfra, at Loven i det Væsentlige gik ud paa at indføre norsk Ret isædvef for den gamle islandske) eller til dens korte Varighed, som havde sin Grund i, at en yderligere Dverrensstemmelse med den siden J. 8 Affattelse betydelig forandrede norske Lovgivning søgtes tilveiebragt.

Jernspath, Spathjernsteen, er et Mineral, der forekommer i rhomboedriske Krykaller, men hyppigere i bjerde Masser med brun, gul eller graa Farve og Glas- eller Perlemoberglands. Haardheden er større end ved Kalkspathen, hvormed den er isomorph, nemlig 3, 4, 5, og den bestaaer af kulsuur Jernforstille med en større eller mindre Indblanding af kulsuur Manganforstille og kulsuur Magnesia. J. er en vigtig Jernmalin, der indfødes 48 pCt. Jern og forekommer i større Masser især paa Gange flere Steder i Tydsland, England og Pyrenæerne.

Jernspurven (Accentor modularis) er en især i Naalestove levende livlig, brunladen, sortpletet Sangfugl med graablaa Bryst, Hoved og Hals, af Sangernes Familie; den ruger om Sommeren i den nordlige Deel af den scandinaviske Halv, men drager om Efteraaret mod Syd ligesom andre Trækfugle.

Jernskibning, s. **Metalskibning**. — Jernskibet hører til de Industriegrene, som i Løbet af de sidste 20—30 Aar have gjort de største Fremfærd

i Danmark. Ved Begyndelsen af denne Periode fandtes der kun ganske faa Skibverier i Landet, eet paa Frederiksøer, 3—4 i Kjøbenhavn og eet paa Naavab vare noget nær det hele Antal. isædvef at der nu kun findes faa Skibverier, selv blandt de meget smaa, der ikke have deres Jernskiberi.

Jerntraad, s. **Metalltraad**.

Jerntræe er Jællebsnavnet for flere overmaade haarde og tunge tropiske Træsorter, der snart ere mellembrune, snart faa mørke, at de pleie at kaldes sorte. Ofte, men ikke altid, er det de haardeste Slags Grenabil (Jerngrenabil).

Jerntræ, s. **Verbena**.

Jeroboam er Navnet paa to Konger i Israels Rige. **J. I**, Nebats Søn, den første Konge over de 10 Stammers Rige, 975—954 f. Chr., blev valgt efter Salomos Død, da Riget deelte sig for at forhindre sine Underaatters Balkarten til Templet i Jerusalem, lod han opreise Helligdomme i Form af Guldkalve i Bethel og Dan. Da de lovmæssige Præster udbandrede til Juda Rige, lod han Substjenesen besørge ved Præster af Folket. — **J. II**, Kong Joas's Søn og Efterfølger, 825—784 f. Chr., var lykkelig i Kampen med Syrerne og hævde sit Rige til en blomstrende Tilstand. Men da han lyndede, ligesom hans tidligere Navner, forlyndte Propheterne Josias og Amos ham hans Riges Undergang ved Afsyrerne.

Jerdeine Bonaparte, s. **Bonaparte**.

Jerrold (Douglas), engelsk Digter, fød d. 2die Jan. 1803 i Shearnes ved Rochester, Søn af en omreisende Stuespildirecteur, var først Sømand, men tabte Lyften til denne Stilling og blev Typograph. Sjøndt han endnu var en Dreng, fik han det Indfald at forsøge sine Kræfter som Forfatter. Det lykkedes ham, medens han behøvedt sin Stilling som Sætter, at skrive en Mængde Stykker for de smaa Theatre i London, og 5 Pa. St. var gjerne Prisen for disse af det unge Menneſke om Natten og i hans faa Kritiker sammenfætrene Arbejder. Omfider (1826) skaffede hans „Black-eyed Susan“ (den sortøiede Susanne), et fortraffeligst Billede af det engelske Sønmandsliv, ham Berømmelse, og en fulgt hurtig en Række Stuespil, af hvilke „The real day“ (1830) især gjorde Lykke. Da han saae, at hans Stykker havde beriget Ejerne af flere Theatre, vilde han selv forsøge sin Lykke som saadan og overtog endog Drurylane-Theatret, men tilfattede sin erpvervede Formue derved og vendte tilbage til sin Forfattervirksomhed. J. skrev Meget i det satiriske Blad „Punch“, i „Illuminated Magazine“ og i „Shillings Magazine“, i Ugekriftet „Lloyds weekly London newspaper“ (som han selv begyndte 1852) o. a., og offentliggjorde deri først sine Romaner („Chronicles of Clavernook“, en satirisk Roman; „Saint Gilles and Saint James“ o. fl.), samt udgav en Række af Charakterstikninger: „Heads of people“ (1837), illustrerede af Cruikshank, og „Men of character“ (1838). J. døde i Foraaret 1860.

Jersey, den første af de „normanniske“ Lø i Kanalen, som tilhøre England, 3 □ M. stor med henved 60,000 Indb., er beskjæformig, frugtbar og vel dyrket. Den har betydelig Handel, Skibsfart og Fiskeri.

Jersey City, Stad i den nordamerikanske rifst Ny-Jersey, ved Floden Hudson lige-
nervor Ny-York, har en god Havn og levende
industri. 20,000 Indb.

Jerkin (Zens Dinejen), anset dansk Theolog,
dt b. 28de Septbr. 1587 i Landsbyen Jerse
Nærheden af Rjøge, blev dimitteret fra Per-
sfolms Skole, tiltraadte 1607 en Udenlands-
ise, og blev efter sin Hjemkomst Rector i Sorø
311. Da han en Aften i Sorø Kirke vilde
sige et Stykke paa sin Luth ved Absalons Grav,
vde han et Syn, der, efter hans egne Uttringer,
afstemte hans tilforn muntre Sind og gjorde
um alvorslig og tungsinbig. 1615 neblagde han
et Embede, for som Hofmester at ledsage en
og Abelsmand paa en sitraarig Udenlandsreise,
aa hvilken han besøgte de vigtigste tyske Uni-
versiteter og Hoffer. 1619 udnævntes han til
professor i Metaphysik ved Kjøbenhavns Uni-
ersitet, og Christian IV ansatte ham tillige som
ærer for sine to nægte Sønner, Christian Ulrik
og Hans Ulrik Gyldenløve. 1625 blev han Provst
og Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn,
629 Biskop i Ribe ved umiddelbar kongelig
afvelse. Det følgende Aar blev han Doctor i
heologien. I de 5 Aar, han var Biskop, havde
en ofte haarde Ansægtelser; berover Wone og saa-
ns bestjendte theologiske Skrifter: „Tractat om
Kirakker, Tegn og Aabenbaringer“, „Vera via
us“ d. e. en rigtig Vej, som fører til det evige
id“ og „Troens Kamp og Seier“, der til-
ommen have oplevet en Mængde Oplag. Han
vde b. 25de Octbr. 1634. I. var ligesaa be-
endt for sin Lærdom som for sit dybe religiøse
ind. Hans to Lærebøger i den latinske Gram-
matik indførtes i Danmark og Norge til almin-
elig Skolebrug.

Jerusalem, forðum de jødiske Kongers be-
smtte Residensstad og Jødeslættets borgerlige
g religiøse Foreningspunct, er nu en med Mure
mgiven, ringe, uregelmæssig bygget og mørk
Stad, siden 1840 Sæde for en Pasha, med
mrent 23,500 Indb., hvoriblandt 7,500 Christne
g 3,600 Jøder. De mærkeligste Bygninger ere
alisen Omars prægtige Moskee (El-Garam) paa
et Sted, hvor det gamle salomoniske Tempel
od, den hellige Gravs Kirke ved Calvariebjerg
g andre hellige Ibedessesteder; Kirken St. Sal-
ator og Franciscanerkløstret, i hvilket Christne
f enhver Besjættelse finde gjæstfri Modtagelse.
brakterne, hvis Patriarch siden 1845 har Sæde
I., have her et stort Kloster og 13 Kirker.
rmeniere, koptiske, syriske og æthiopiiske Christne
ave Kirker og Kløstre. Staden har 7 Porte,
f hvilke dog een er tilsmurret. Fra Stephans-
orten til Calvariebjergtet fører en i 1220 Skribt
ng Dei, kaldet Via dolorosa eller Christi Smær-
svei. Indvaanerne have deres Hovedberøber
f de tsalrige Pilgrime, især ved Salg af Ke-
quier, Amuletter, Crucifixer, Rosenkrands o. s. v.

I. var paa den Tid, da Israelliterne bemæg-
gede sig Landet, bygget paa Zions Bjerg
g eed Jebus; den blev først erobret af David og
pshjet til Residensstad. Saloms forstjænnede
g besættede Staden og byggede paa Moria Bjerg
et berømte Tempel. 588 blev I. ødelagt af
lebulabnegar, men atter opbygget af Jøderne
fter Exilet. Senere blev den erobret 320 f. Chr.
f Ptolomæus Lagi, 161 f. Chr. af Antiochus

Epiphanes og 64 f. Chr. af Pompeius. Ubelig
blev den atter ødelagt 70 e. Chr. af Titus.
Keiser Hadrian bestræbte sig for at gjenopføre
I. 133 e. Chr., forandrede dens Navn til Vælia
Capitolina og gjorde den til en hebenst Stad.
Ved Keiser Constantin og hans Moder blev den
christelig. Den vdeblev nu at staae under det
byzantinste Rige, indtil Persektionen Kosros II
erobrede den 614; 628 kom den tilbage til Græ-
kerne, men allerede 637 faldt den i Arabernes
og 1077 i Turkomannernes Hænder.

Indtil det 5te Aarh. havde I. ikke havet sig
til Metropolis, men stod under Biskoppen af
Cæsarea. Keiser Theodosius II declarerede Pa-
triarchatet i I., og Staden havede sig nu til
samme Hæderang som Alexandria og Antio-
chien. Den persiske, arabiske og tyrkiske Erobring
løvred den hellige Stad fra Forbindelse med
den øvrige kirkelige Ubovilling. Det kirkelige
Sæde blev dog forloaent trods alle vorende
Trængsler. Først de Christnes Indtagelse af
Staden betegner et Afnit, da den bragte Pa-
triarchatet i Latinerne's Hænder. Det var paa
det første Korstog, at Gottfred af Bouillon b.
15de Juli 1099 erobrede Staden, blev valgt til
Konge og saaledes stiftede et christelig Konge-
rige Jerusalem. Han gjorde I. til Ribbelpunct
i det unge Kongerige, som desuden indbefattede
Lehnstaterne: Kyrenens og Antiochien og
Grevskaberne Edeffa og Tripolis. Forfatningen
var hierarkisk (Kongen betragtedes som Kirken's
Basal) og streng feudal, Landet besadtes af en
Mængde Baroner og Prælater. Ridderordenene
og Korsfarerne fulde være Rigtets Støtte, men
Stridigheder imellem disse svækkede det. Efter
Gottfred fulgte Balduin I (1100—18), derpaa
Balduin II (1118—31), Fulko af Anjou
(1131—42), under hvem Zenghi og Aured-
din truede Riget, og Balduin III (1143—62).
Efter Amaurik I (1162—78) fulgte Balduin IV
(1173—83), Balduin V (1183—86) og Guido
af Lusignan (f. d. A.). Efterat Saladin 1187
havde erobret I., affød Guido 1190 sin Ket
til Kronen til Richard Løvehjerte; denne affød
den til Henrik af Champagne, der bøde 1196,
men ligesaa lidt som Amaurik II af Cypern
og Jo han af Brienne formaade at vinde Andet
end Navn af Konge i I. Keiser Frederik II,
som ved sit Giftermaal med Yolante af Brienne
havde erhvervet sig Forbringer paa I.'s Krone,
opnaaede vel 1229 at komme i Besiddelse af
den hellige Stad, men 1244 faldt Staden atter,
og 1292 den sidste Rest af Kongeriget I., i de
Bantroes Hænder. 1392 kom Staden under
Mamelukerne, 1517 blev den af Selim I erobret
for Porten. I dennes Besiddelse har den siden
været med Untagelse af Aarene 1833—40, da
den beherskedes af Mehemed Ali af Ægypten.
1841 have Preussen og England i Forening
oprettet et evangelisk Bispesømme i I.; den
nuværende Biskop er Gobat. Striden om de
hellige Steder afgang 1853 en Anledning til
Krigen mellem Ruskerne og Tyrkerne og deres
Alliere. Sign. Robinson: „Palæstina“ (3 Bde.,
1841—43); Sammes: „Nye Underføgelsler an-
gaaende I.'s Topographie“ (1847); Williams:
„The Holy City“ (2 Bde., 1849); Zolter: „To-
pographie von I.“ (2 Bde., 1853—54); Ritter:
„Erdkunde“ (16de Bd. 1852); Petersen: „Et

Besøg i 3. og Omega i Febr. 1856" (1857).
— Det nye Jerusalem Kirke, f. Svedenborg.

Serben eller Hjelbstræfen (Gulo borealis) hører til Maarfamilien, hvis største Repræsentant den er her i Norden; den har i Sammenligning med de egentlige Maarfommer en temmelig plump og sammentrængt, men tillige kraftig Bygning, en bred, hvalvet Ryg, en kort Hals, et lille Hoved med smaa Tæne og smaa runde Øren, korte Been og en kort, langhaaret Hale samt en strid, langhaaret Pels. 3. er af Grøvlingens Størrelse og brun med sort Bug og sorte Fødder og en stor sort Plet (Speilet) paa Ryggen. 3. forekommer i de skandinaviske Hjelbege, i det nordlige Ruslands og Siberiens Støve; ogsaa Nordamerika har sin 3. (Wolveren, G. luscus). Den er et graabigt og blodrødt Rovdyr, der lægger sig paa Lur i et Træ eller paa en fremspringende Klippe og springer derfra ligesom Løsen ned paa Elgen eller Reenen, bider den i Halsen og lader den løbe med sig, indtil den flyrter; og seer den Leilighed betil, myrder den en heel Faareflo. 3 ældre Eider fortalte man mange Fabler om dens overdrevene Graabighed, hvortil en tybft Mistrybning af dens Raan (Hjelbstræ) s: Hjelbkat, giengivet som „Biel=trais“ synes at have givet Anledning. Foruden de nysnævnte store Pattedyr tager den ogsaa Sæter, Hjerper og Kyper; dens Skind giver et godt Pelsværk.

Serbin er en meget giftig organisk Base, der sammen med Beratrin findes i Roden af Veratrum album (hvib Røserob).

Sesatas, hebraisk Prophet, s. **Satas**.

Sesfi (Samuel), italiensk Robberstikker, født af jødiske Forældre i Mailand 1789, var Elev af Longhi, og bragte det til en høi Grad af Færdighed i at tegne og stikke. „Sagars Forjagelse“ efter Guercino blev kronet af Akademiet i Mailand; Leo X's Portrait efter Raphael skaffede ham Medlemsdiplom fra Akademiet i Paris og Verdenslegionens Kors 1842. 3. døde i Florents d. 27de Jan. 1853.

Jesuitordenen eller Jesu Selskab er den blandt alle den romerske Kirkes Munkeordener, som har opnaaet den største og varigste Værdighed i at tegne og stikke. „Sagars Forjagelse“ efter Guercino blev kronet af Akademiet i Mailand; Leo X's Portrait efter Raphael skaffede ham Medlemsdiplom fra Akademiet i Paris og Verdenslegionens Kors 1842. 3. døde i Florents d. 27de Jan. 1853.

Jesuitordenen eller Jesu Selskab er den blandt alle den romerske Kirkes Munkeordener, som har opnaaet den største og varigste Værdighed i at tegne og stikke. „Sagars Forjagelse“ efter Guercino blev kronet af Akademiet i Mailand; Leo X's Portrait efter Raphael skaffede ham Medlemsdiplom fra Akademiet i Paris og Verdenslegionens Kors 1842. 3. døde i Florents d. 27de Jan. 1853.

Jesuitordenen eller Jesu Selskab er den blandt alle den romerske Kirkes Munkeordener, som har opnaaet den største og varigste Værdighed i at tegne og stikke. „Sagars Forjagelse“ efter Guercino blev kronet af Akademiet i Mailand; Leo X's Portrait efter Raphael skaffede ham Medlemsdiplom fra Akademiet i Paris og Verdenslegionens Kors 1842. 3. døde i Florents d. 27de Jan. 1853.

Latin, studerede dernæst Philosophie i Complutum og Theologie i Paris. Med en Cervantes overvandt han alle Hindringer. Den 16de Aug. 1534 forenede han sig i et Mariacapel paa Montmartre med Savoyarden Pierre Lesker, Navarreferen Franss Laver, Spanierne Jales Laynez, Alfons Salmeron og Nikolaus Bobabilla og Portugiseren Robriquez; deres Formaal var at omvende de Santre og gjøre en Salsart til Jerusalem; den sidste Plan blev dog forhindret ved Tyrkerkrigen. Foreningens Medlemmer drog derfor til Italien. 3 Kom udforte Ignatius 1539 sin Plan at stifte en ny Orden, hvis Medlemmer forpligtedes til Fattigdom, Kydighed og Lydighed, og desuden til, uden Indbenning og uden Løn at begynde sig her, hvorformest Paven maatte befale dem, og at anvende alle mulige Kræfter og Midler for at udføre hans Befalinger. Efter nogen Betænkning stabsfestede Pave Paul III i en Bulle af 27de Septbr. 1540 dette Samsund som Ordenen for Jesu Selskab. Ignatius blev dens første General. Ogsaa som saadan vedblev han med energisk Villiekraft at hellige sit Liv til aandelige Væelser, Sygepleie og Sælesorg, men først efter hans Død 1556, under hans Eftermænd, der langt overgik ham i Aand og Berdensflogskab, den dygtige Laynez og den kraftige Franss Gorgia, en spansk Grande, fremtraadte Ordenens verdenshistoriske Værdighed paa en steds mere indgribende og omfattende Maade. Paverne anerkjendte nu dens Indflydelse og overvældede den med Privilegier. Kun forpligtedes til at vise Lydighed imod Paven og at aflægge ham Kænnskab, men fritaget for enhver anden sirlig Opfigt, bannede Ordenen, afløstet i sig selv, den fuldstændigste organiske Censur, der nogenfinde har eksisteret i et større Samsund. Den inderste Kreds om Generalen, der residerede i Rom, bannede Professorerne, der bleve valgte blandt de meest erfarne og prøvede Medlemmer; de alene vare fuldstændig indviede i Ordenens Hemmeligheder, de alene havde Stemmeret ved Valget af Ordensgeneralen, og af dem toges dens høieste Embedsmænd: Procuratorer, Superiorer og Rectorer. De levede i Profeshusene af Almiser. Den anden Grad bannede Coadjutorerne; høiest blandt disse stode atter de geistlige C. eller Scholasterne, der havde aflagt Munkeløstene og fornemmelig anvendtes til Ungdommens Underviisning. Den laveste Klasse af de virkelige Medlemmer bannede de verdslige Coadjutorer, der ikke aflagde Klosterløst; blandt disse fandtes ogsaa fornemme Berdensmænd, endog Fyrster som Ludvig XIV. Novicerne slutte være legemlig sunde, valget blandt de bedst begavede Unglinge og bleve 3 Aar prøvede og søede i særskilte Noviciatvæ. Generalen regjerede som Monarch, men berejtedes af sine 5 Assistentter for ordensstridende Dvergreb. 3 Ordenens Interesse, i ubetinget Lydighed imod de Overordnede maatte Alt gæse op, hvad der ellers er et Menneske dyrebart og helligt; Fædreland, Slægtskab, Tilbøielighed og Utilbøielighed, selv den egne Døme og den egent Samvittighed vare Intet, Ordenen var Alt. Fra det Væblik et Medlem var indtraadt i Ordenen, maatte han betragte sig selv som et Lig. Albrig har en Værdighed bedre forfaact

at prøve Aanderne og stille hvert Medlem paa den Plads og anvende det til de Viemeb, hvortil det var bestemt skiftet; men ikke heller er nogen sinde et gjensidigt Bevogtnings-system blevet saa fuldstændig gennemført. Ordenen har forsaaget at bruge i sin Tjeneste alle de Midler, som Verden tilbyder: Videnskab, Kunst, verdslig Dannelse, Politikk, selv Handel og Industri. Den tilkøb sig Ungdommens Underviisning i de høiere Stænder og skaffede sig derved trofast hengiven og mægtige Belyndere. Ved Præbiken og Sjælesorg virkede den paa Følset; ved Hjælp af Skriftestolen spillede den Formynder for Kyrrerne og trængte saaledes ind i alle Forhold og Hemmeligheder. Og alle disse tusindartede Midler, alle disse fremragende Kræfter og Talerter forenedes under een Billie og tjente eet Viemeb: postivt Katholicismens Udbredelse, negativt Protestantismens Undertrykkelse.

En al Sædelighed truedes Casuistik var ikke blot enkle Moralisters Privatmening, den laae paa den meest forartede Maade i Principet til Grund for Ordrenes Stræben, hvilket dog ikke ubelukter, at den til alle Tider kunde have og havde mange Medlemmer af ubmærket personlig Fromhed og streng Sædelighed. De Grundsatninger, der især have gjort den jesuitiske Moral dygtig, er: 1) Viemebet jelliger Midlerne; 2) en Handling er retfærdiggjort eller dog undskyldt, naar den for dens Gødded kan ansøres in eller anden saundfynlig Grund eller en eller anden anseet Theologs Bisfald (Probabilisme); 3) naar man ved et Løfte eller en Ed underlægger Ordrene en anden Betydning eller knytter Opfyldelsen til en ikke ubtalt Betingelse, saa er 'an denne Opfattelse forpligtende (reservationentalis). De væsentligste jesuitiske Moralister, om foresagte disse Grundsatninger, ere: Frants Coletus (død 1596), Gabriel Vasquez (død 1604), Thomas Sanchez (død 1610), Frants Suarez (død 1617), Hermann Busenbaum (død 1669). Forholdsvis rensede var Ordrenes omfattende Virksomhed for Missionen blandt Hebræingerne, der havde betydelig Fremgang, navnlig under Frants Xavier i det portugisiske Ostindien, i Ebina og Japan, i Brasilien og Paraguay.

Ved Stiftelsesens Død talte Selskabet 1,000 Medlemmer i 12 Provinde; den første af disse var Portugal, hvor Xavier og Rodriguez 1540 havde anlagt Collegier. Det udbredte sig hurtigt i Italien, Spanien og det sydlige Lybsland. Ordrenes 4de General, Claudius Aquaviva, af Hertugerne af Atris Slægt, 1581—1615, uddannede dens Pædagogikk, og hans „Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu“ dannede Grundlaget for Jesuitterkollejerne. 1618 var Antallet af Medlemmerne steget til 13,112 i 32 Provinde, og med stor Pomp høitideligholdt de 1640 under General Vitelleschi deres første Hundredeaarsfest. Imidlertid syntes Begrunderen af en selvstændig, politisk-hierarkisk Magt mere og mere at blive deres Hovedviemeb. Deres Souverænitetslyst havde rigtignok ved Opfyldelsen af Jesuitterstaten Paraguay mistet sit første Tilhold, men derfor tiltruede de sig endeel af Verdenshandelen og stræbte at beherske den europæiske Politikk. De janenitiskke Stridigheder forsøgede paa mange Maader Hædet imod dem ogsaa iblandt Følset, Pascal blottede dem i „Lettres provin-

ciales“ (1666) for den dannede Verden, de øvrige Munkeordene vare fjendtlighedsindbe imod dem, og deres Indblanding i Politikken styrkede dem omfider. Regjeringen i Portugal gjorde det første afgjørende Skridt. Et Oprør i Paraguay og et Attentat imod Kong Joseph Emmanuel's Liv tilskrives i Almindelighed dem, og Ministeren Pombal, hvis Reformplaner de allevegne mødte, udbredte d. 3die Septbr. 1759, at de bleve forviste fra Portugal og deres Gødder indbragte. Pave Clemens XIII søgte forgive dem at tage dem i Forsvar. Dengang talte de 22,589 Medlemmer af alle Grader. I Frantrikk stod Choiseul i Epibsen for deres Modstandere, og benyttede en Handelsproces imod Vater Labalette, for hvis forartede Bankerot Ordenen blev gjort ansvarlig, til at udbredte dens Opfyldelse 1764, efterat dens General Lorents Ricci havde aflaaet enhver Forandring i dens Forsatning med de Ord: „Sint, ut sunt, aut non sint“ (De maade være, som de ere, eller de maade opføre at være). Under Choiseuls og den spanske Minister Arandos Indflydelse bleve de 1767 ogsaa fordrevne fra Spanien, Neapel, Parma og Malta, og den samme Indflydelse bestemte ogsaa Pave Clemens XIV til, i Bullen „Dominus ac redemptor noster“ af 17de Juli 1773, at decretære Ordrenes almindelige Opfyldelse. Kun fra Spanien og Portugal bleve de albeles fordrevne. I Italien, Lybsland, Frantrikk, Ungarn og Polen turde de opholde sig som Privatmand. Frederik II af Preussen lod dem endog beholdne at være Præster ved den kongelige Soleunderviisning, hvilket først blev ophevet af hans Efterfølger. I Ruslands polske Provinde bleve de fuldstændig tolererede og turde endnu 1782 vælge en Generalvicar. Af det egentlige Rusland vare de allerede 1719 blevne udborte. En Ullas af 1ste Januar 1817 udborte dem paany af Petersborg og Moskva, og en Ullas af 25de Marts 1820 opfyldte dem albeles. Trods det pavelige Opfyldelsesdecret var Forbindelsen mellem Ordrenes Medlemmer altsaa ikke albeles opløst, saa meget mindre som Pius VI synlig begyndte dem. Den saakaldte Andagt af Jesu Hjerter død et Midelpunct, om hvilket Mange samlede sig. En Deel af dem samlede i den af den forhenværende Stræberorden Vaccanari stiftede og af Pius VI 1792 stiftede Orden af Troens Fædre, endfjænt de senere have desavoueret denne. Mange Andre indtraadte blandt Resdemptoristerne og Figuorianerne, hvis Forsatning og Grundsatninger dannede en tro Efterligning af Jesuiterinstituttet. Hvorvidt de ere traadte i Forbindelse med Rosenkreuzerne og Illuminatorerne, er ikke tilsvarelig oplyst. Pius VII gjenoprettede først Ordenen for Siciliens Vedkommende, og 1814 troede han ikke at kunne høitideligholde Restaurationen, som han skulde sin Tilbagevenden til Rom, paa en bedre Maade, end ved at restaurere Ordenen i dens gamle uforandrede Forsatning med alle dens tidligere Privilegier i Bullen „Sollicitudo omnium ecclesiarum“ af 7de August. Jesuiterne fandt nu i Kirkestaten, Modena, Sardinien og Neapel snart videre Udbredelse. Men Keiser Frants I vilde ikke vide Noget af Ordrenen; Prindsregenten Johan af Brasilien og Portugal nedlagde Pro-

test. I Frankrig blev den endog under Restaurationen kun factiit tolereret, 1828 opløst som lovsfridig og 1830 fuldstændig ophævet, men dog er den vedbleven at bestaae der. I Spanien blev den restituert 1815, men atter ophævet 1835. Ved Katholikernes Emancipation i Storbritannien 1829 blev Jesuiterordenen fuldstændig udelukket; at den imidlertid hemmelig udfølger sin Virksomhed der, synes at fremgaae af de Fremstribt, Katholicismen i den sidste Tid har gjort paa Høitidsens Beføstning. I Belgien og de nordamerikanske Stater har den stor Udbredelse og udfølger en udstrakt Virksomhed. I Schweiz oprettede Kanton Freiburg 1818 et Jesuitercollegium, ogsaa i Wallis, Schwyz og Luzern vandt J. Hødsætte; dette gav 1847 Anledning til „Sønderbundskrigen“, der havde dens Fordrivelse til Følge. De statistiske Overskifter udbiøse for Aarene 1838—44: 4 Krefse, Italien, Spanien, Gallien, Germanien med 16 Provinbser og Biceprovinbser, af hvilke de amerikanske henregnes deels til Spanien deels til Germanien. 1838 levede i 173 Huse 1,246 Præster, 984 Scholastikere, 887 Lægbrødre, tilsammen 3,067. 1844 talte Selskabet allerede 1,645 Præster, 1,281 Scholastikere, 1,207 Lægbrødre, altsaa 4,133 Medlemmer i 233 Huse; af disse havde kun 8 i Rom, Palermo og Genua Rang af Professore; siden 1848 er det sidste gaet ind. Derimod var Medlemmernes Antal 1855 steget til 5,510, saa at Ordenen er i mægtig Tiltag. Sigu. Wolf: „Allgemeine Geschichte der J.“ (4 Bd., 1803); Schæffer: „Précis de l'histoire générale de la compagnie de Jésus“ (1824); Jordan: „Die J. und der Jesuitismus“ (1839); Dobe: „Das Innere der Gesellschaft Jesu“ (1847); Michélet og Quinet: „Des Jésuites“ (1843).

Jesuiterkiil kalder man i Architecturen en forbedret italiensk Stiilart, hvori navnlig Jesuiterne byggede i det 17de Aarh. Indtil Midten af det nævnte Aarh. havde de holdt sig mere strengt til den byzantiniske Stiil, men overlæste den efterhaanden mere og mere med Græter, Forgyldning og selv Udsmykning med kostbare Steue, hvorved Bygningsformerne forvandt i Decoration. Men det gjaldt især om at imponere, dog ere de i den nyere Tid atter vendte tilbage til en renere Stiil.

Jesuiterkollejer ere et Hovedmiddel for Jesuiterne til at udbiøde deres Indfyldelse; Grundtanken for deres Ordning indbefattedes i det af General Aquaviva 1599 offentliggjorte Skrift „Ratio et institutio societatis Jesu“; de indbeleetes i studia inferiora (Gymnaster) og studia superiora (Universiteter), hvilke dog tillige omfattede den første Klasse. Studia inferiora beskæftigede sig især med Underviøisning i Latin, men naagte alle deres, endog af Professerne anerkjendte, Bestræbelser for at udfølde den formale Dannelse gik de dog meest ud paa at undertrykke al selvstændig Tænkning. Studia superiora omfattede et filosofisk og theologisk Cursus, gave Veiledning i aristotellisk Philosophie, Moral, Mathematil, den hellige Skrifts Studium, Gebraukt, skolastisk Theologie og Casuistik. Disciplinen blev strengt haandhævet i J., og Underviøisningen i Religion breves med Iver. Efter Jesuiterordenens Ophævelse 1773 bleve ogsaa J. opbevædede, og de efter Dr-

benens Genoprettelse 1814 paany indrettede J. have vel undergaaet flere Forandringer, men dog bibeholdt deres væsentlige Charakter, et opbrage Menneffene for Ordenens specielle Liemed. I Belgien varede det kun saa Aar, førend de i alle store Stæder atter havde oprettet deres Collegier tilligemed Pensjonsankalter. 1818 overdrog Canton Freiburg i Schweiz alle sine Underviøisningsankalter til J., men Sønderbundskrigen 1847 havde deres Udvøisning til Følge. I Frankrig have Jesuiterne i Stille spillet en stor Rolle i Stribidgerne mellem Universitetet og Geistligheden angaaende de lavere Stoler, og i andre katolske Lande søge de fremdeles at udbiøde deres Indfyldelse især ved at bemægtige sig Skolevæsenet.

Jesus (d. e. Kresler, Førløser) var ved Begyndelsen af den kristelige Tidberegning et ikke ualmindeligt Personnavn blandt Jøberne. — J. Christus af Nazarets, Guds Søn og Berdens Kresler, blev født af Jomfru Maria i Bethlehem i den romerke Keiser Augustus's 30te Regjeringsaar. Om hans Barndoms- og Ungdomsliv beretter den hellige Skrift kun Lidet. I sit 30te Aar blev han dødt af Johannes den Døber og optraadte nu som Føllets Lærer og Religionskresler. Dmtrent i 8 Aar derefter forkyndte han sin Lære for Føllet, beviste sin gudbommelige Senbelse ved Mirakler og underviøst sine 12 Apostle, der stude fortsatte hans Gjerning og udbrøde hans Rige efter hans Død. Efterat han flere Gange havde besøgt Jerusalem og Judæa, havde lært i Samaria men fortrindsviis udfølde sin Virksomhed i Galilæa, blev han paa Hpperstepræsstens Anstiftelse, med Understøttelse af den verdslige Magt og ved Forræderi af en af Apostlene, fængslet, endelig korsfæstet, idet han saaledes efter sin himmelske Faders Billie hengav sit Liv til en Forløsning for al Verdens Synder. Tre Dage efter opstod han atter og viste sig for sine Disciple, indtil han efter 40 Dages Forløb opsoer til Himlen. Sigu. Christus.

Jesús Strach, s. Strach.

Jette (fr.) betegner i Vandbygningskunsten i Almindelighed en fra en Strand eller Fledsbred i Vandet udgaende Dæmning, som er bannet af udtæfede Materialer, saasom Steen, Grus (s. Steenjetee), Palværk, Sønkaffiner, Sønkstykker m. m. (s. disse Art.). Specielt er det Benævnelssen for de Havnedæmninger der indbeflutte Indløbet til en Havn, og kommer saaledes ogsaa til at omfatte Lsummerconstru-tioner.

Jettegrøder kaldes i Scandinavien nogle glat afsløbne, cylindriske og kjedelformige Forbygninger, der forekomme i Overskaben af Klipperne og ere bannede, da Klipperne endaa ikke var høvet over Havfladen, paa saadanne Stæder, hvor der saubtes en regelmæssig hvirvelende Bevægelse i Vandmassen. Ved Hjælp af nedfaldne Steue udbuledes da den faste Klippe-masse efterhaanden til en Dybde, der var es-hængig af Hvirelens Størrelse, og som oftest findes endnu paa Bunnen af S. afrundede Steen, der sibt have været virksomme ved dens Dannelse. De fleste J. have nogle Høds Fæde og gjerne den dobbelte Dybde, og i Esbjergsanden nærved Stockholm har man iagttaget, at

hvor Forholdene ere gunstige til at foranledige saadanne Udhulinger, bannes de endin i de af Vandet bestynde Klipper. Forbydninger af lignende Udsende kunne ogsaa findes ved Vandfald, saavel som ved Gletsjerne, hvor Vandet styrter ned igjennem Revner og træffer paa den underliggende Bjergmasse. Der er det ligeledes Steen og Sand, der ved Vandets regelmæssige Bevægelse bevirke Udhulingen.

Jetter, Kimthurer, det onde Princips Incarnationer i den nordiske Mythologie, hse ved det store Babels Ryster, i Jstunheim, Udgard, paa øde, sneedækkede Fjelde, i Bjergbuler. De ere Kuldens og Mættets Børn, af en uhyre Størrelse og uførmelige, s. Ex. med flere Hoveder. Jettegvinderne kunne dog være smalle; Serde vækker saaledes ved sin Eljshed Freirs Kjærlighed (s. Serde). Aaen Ifing, der aldrig fryser til, stiller J. fra Guderne.

Joux Noraux, b. e. Blomstespil, kaldes de poetiske Bæbelampe, som hvert Aar seires i Toulouse under Forsæde af Académis des j. f. Dette blev, for at opbylde den henlygnende Troubadourpoeste, stiftet ved en Forening af 7 Borgere i Toulouse (sept Trobadors de Tolosa), som den 1ste Mai 1324 indbød alle Benner af „den glade Kunst“ (s. saaber) til en poetisk Bæbestrid, som skulde holdes i en Have ved Toulouse, hvorpaa der allerede 1325 bandede sig Selskabet Consistori de la gaya scienza, hvilket trods adskillige Uheld holdt sig indtil 1484. Efterat den aarlige Fæst var gaaet af Brng og den hele Indretning stod i Fare for at gaae tilgrunde, blev den atter kaldt tilbage ved store Doteringer af den rige Borgerinde Clemence Maure, hvorpaa Selskabet antog Navnet Jeux noraux, fordi Præmierne, ligesom forhen, bestode i Blomster (af Gulb og Sls). Selskabets Rigdom skabede det nu, da Fæstet og Forsnieller optog Indtægterne og Ilden. Frøge Laloubers's Forslag til Kongen til Selskabet 1695 en ny Skikkelse og antog Navnet Académie des j. f., under hvilket det har holdt sig indtil vore Dage.

Jever, Stad i Storhertugdømmet Oldenburg, ike langt fra Jahdebugten, er omgivet af Holde og Grave. 4,500 Indb. — J. var fordm Hovedstad i et efter samme benævnt Herfskab, som 1633 tilfaldt Huset Anhalt-Zerbst og derved med Katharina II kom under Rusland, som saaledes fik en Stemme paa den tydske Rigsdag. Keiser Alexander aftraadte 1807 Landet til Holland, 1814 blev det lagt til Oldenburg.

Jevndøgn (æquinoctium) kaldes de Linder paa Aaret, da Solen befinder sig i Æquator, og Dag og Nat derfor ere lige lange. Dette finder Sted to Gange om Aaret, om Foraaret den 21de Marts og om Efteraaret den 23de Septbr. — **Jevndøgnspuncterne** (æquinoctialpuncterne) ere de Puncter paa Himlen, i hvilke Elliptika eller den Cirkel, hvori Solen bevæger sig under sin tilsyneladende aarlige Bevægelse paa Himlen, skærer Æquator. De ere to, Forsaarsjevndøgnspunctet og Efteraarsjevndøgnspunctet. Det første af disse bruges som Vægnudføles- eller Nulpunct baade for Rectascensionerne, der maales paa Æquator, og Længderne, der maales paa Elliptika. Det kaldes

ogsaa Nulpunct af Bæbderen, med Hensyn til den Skil, man havde i ældre Tider, at dese Elliptika i 12 Himmeltegn, som regnedes hver fra 0 til 30°, og af hvilke det første var Bæbderen, s. Himmeltegn. Af samme Grund kaldes det andet ofte Nulpunct af Vægten.

Jezbeged er Navnet paa flere fyrster, hørende til det Sassanidiske Dynastie i Persien; den betjenstefte er den sidste af dette Dynastie, Jezbegird III, Søn af Schabriar, efter hvis Thronbestigelse (16de Juni 632) man regner den Jezbegirdske Æra. Efter at have tabt Slaget ved Gadesia 636 og paa dette Persiens Throne, blev han dræbt paa sin Flugt i Chorasjan 652; med ham endte Sassanidernes Slagt efter at have regieret 329 Aar i Persien.

Jirni-Para er en tyrkisk Sølomynt = 20 Para eller 3½ s dansk R. M.

Jirnikk er en tyrkisk Sølomynt = 20 Piastrer af Fjinhed 13 Lod 5½ Gr., saaledes udmyntet, at 1 sølsk Marl fint Gulb udbringer 11,715 J. eller af Bærbi = 1 Rbl. 55 s dansk Rm.

Jo, s. Noomaae.

João er en Gulomynt i Portugal og Rio de Janeiro; i Portugal = ½ Dobra af Fjinhed 22 Karat, saaledes udmyntet, at 1 sølsk Marl fint Gulb udbringer 17,000 J. eller af Bærbi = c. 16 Rbl. 31 s dansk R. M.; i Rio Janeiro = 16 Milreis af Fjinhed 21 Karat 1½ Gr., saaledes udmyntet, at 1 sølsk Marl fint Gulb udbringer 17,000 J. eller af Bærbi = c. 16 Rbl. 29 s dansk Rm.

Joanes (Vicente), spansk Maler, født 1523, død 1579, studerede i Italien efter Rafael, og stiftede i Valencia en egen Skole. Han malede kun religiøse Gjenstande, og smykkede med sine Arbejder flere af Kirkerne i Valencia. Hans Søn og Elev, Juan Vicente J., var ogsaa Maler, uden dog at opnaae Faderens Betydning.

Job, s. Bies.

Jobert de Lamballe (Antoine Joseph), en udmærket fransk Chirurg, født 1799, blev 1830 Overlæge ved en kirurgisk Afdeling paa Hospitalet St. Louis i Paris, og har her udviklet sig til en overordentlig sarp Diagnostiker, en skler og driftig Operateur. Blandt hans Skrifter nævne vi: „Traité théorique et prat. des maladies chirurgicales du canal intestinal“ (1829); „Plais d'armes à feu“ (1833).

Job er et Flabemaal i Østerrig = 14608 danske Alen = 1,000 Tønder Land.

Johanns (A.), tybsk General, født 1808 i Hamborg, var først Kjøbmand, gif derpaa (1827) som Philhellén til Grækenland og tjente i dette Lands Krig mod Tyrkiet, gif derefter (1835) med den engelske Legion under Lady Evans til Spanien, hvor han hurtig avancerede og 1837 blev af Spartero udnævnt til Generalskabschef ved Armeen i de nordlige Provinde. 1838 gif J. til England og sendtes desfra af Palmerston til Constantinopel for i Forening med Lord Ponsonby at udlatte Planen for den Krig, som lunde ventes i Syrien. Som tyrkisk Divisionsgeneral og Pascha af 2 Hestehaler gif J. da 1840 til Syrien, til siden Overcommandoen der og endte Felttoget heldig. Indtil 1848 var han ansat i det tyrkiske Krigsministerium, gif efter Martsrevolutionen til Tjyfland og

blev der af Erkehertug Johan i Mai 1849 udnævnt til Rigeminister for de udenlandske Anliggender og Marinen. Efter Ministeriets og „Rigets“ Oplysning (s. Toldstands Historie) har J. levet som Privatmand, gjort endel Rejser og for det [Resseboet i London. cn](#)

Jode er Navnet paa en hollandsk Familie af Kobberskiflere, hvoriblandt især Peter J., Fader (1570—1634) og Søn (1606, Dødsaaet er ubestemt), vare betydelige Kunstnere.

Jodlen er en blandt Alpebeboerne især i Tyrol brugelig Syngemaade, hvis Eienommelighed bestaaer i Overgangen fra Dristoner til høi Faldet. J. er at betragte som et naturligt, melodisk Udtryk for den indre Fiolstyrk, som Alpernes rene Luft vækker hos deres Beboere.

Joel, Patuels Søn, en af de ældste israelitiske Propheter, propheeterede i Juda, maaskee i Jerusalem, forkyndte Landets Udeløggelse ved frygtelige Græshoppeværme og formanede kraftig til Bød. Han er den anden i Rækken af de imaa Propheter, hvis Skrifter ere optagne i det gamle Testaments Kanon.

Johan er Navnet paa 23 romerske Paver. — J. I, 523—26, blev af Theodorik, Ostgothernes Konge, kastet i Fængsel i Ravenna, hvor han døde. Hans Mindebag som Helgen i den latinske Kirke er den 27de Mai. — J. II, 532—35. — J. III, 560—73, blev først indviet, efterat den strømmerste Keisers Stabsfælle af Valget var indtruffen. — J. IV, 640—42, forsvante Monothelternes Lære om een Billie i Christus. — J. V, en Syrer fra Antiochien, 685—86. — J. VI, en Græker, 701—5. — J. VII, sigleedes en Græker, 705—7. — J. VIII, 872—82, kronede Carl den Stalbede til Keiser og anerkjendte Photius som Patriarch af Constantinopel, i det Haab derved atter at faae Bulgarien under sin Jurisdiction; da dette ikke lykkedes ham, gjenkaldte han sin Aerkjendelse. — J. IX, 898—900, indtrømmede Keiser. Lambert Medvirkning ved Pavenalget. — J. X, 914—29, kronede 915 Berengar til Keiser, blev fængslet af Marozia, hans Frille, Theobora's Datter, og myrdet i Fængslet. — J. XI, 931—32, en Søn af Marozia og Pave Sergius III, blev kastet i Fængsel af sin Halbroder Alberik; kort efterat han havde gjenholdt sin Frihed, døde han 936. — J. XII, 956—64, en Søn af Alberik, heed tidligere Octavianus og var den Første, der ved Tiltrædelsen af Paveembedet forandrede sit Navn. Han kaldte Otto I, Konge af Tybstand, til Italien og kronede ham til Keiser, men blev 963 afsat af denne. — J. XIII, 965—72, blev af Otto I beskyttet imod den romerske Abel. — J. XIV blev 983 valgt til Pave ved Otto II's Indskydelse, men døde det følgende Aar i Fængsel. — J. XV, 986—96. — J. XVI blev af Johannes Crescentius valgt til Poppave mod Gregor V 997, men fængslet af Otto III 998. — J. XVII blev Pave 1003 og døde samme Aar. — J. XVIII, 1003—9. — J. XIX, 1024—33; til ham valfartede Knud den Store af Danmark. — J. XX, af Hishabon, 1276—77, omkom, da et Loft i hans nybyggede Palads i Viterbo styrte ned. Paa Grund af Pavinde Johanne kaldte han sig J. XXI.

Johan XXII, 1316—34, født i Cahors 1244, blev Erkebiskop af Avignon 1310, residerede sammesteds som Pave, søgte ved Ban og Interdict at styrte Lubvig af Baiern, tog den af Lubvig 1328 udnævnte Poppave Nikolaus V til Fange og tvang ham til at opgive Paveværdigheden. Han satte de Retslarde Ruffinus af Babua, Johan af Gent o. A. i Ban 1327, fordi de fratjendte Paven Ret til at indblende sig i borgerlige Anliggender. Hans Ertravagantiansamlinger ere bekjendte i den romerske Rets Historie. Han havde den Mening, at de Salige sove indtil den almindelige Opstandelse paa den yderste Dag, maatte offentlig forlæste denne Mening, men mistænktes i den Anledning for Kjetteri.

Johan XXIII fra Neapel, 1410—15, en Mand af flere Talenter men en forbæret Charakter, blev Cardinal 1402, valgt til Pave paa Kirkeforsamlingen i Pisa, satte Hug i Ban fordi han ikke kom til Rom, og belagde Prag med Interdict. Paa Kirkeforsamlingen i Konstanz lovede han den 2den Marts 1415 tillige med sine to Poppaver Gregor XII og Benedict XIII at talle af, men flygtede den 2de Marts til Schaffhausen, hvorpaa han den 2de Mai blev afsat, anlagte for 70 grove Skændelsgjerninger, fængslet i Freiburg, atter løsladt og tagen til Raade af Pave Martin V, hvorpaa han kort efter døde i Florents 1419 som Cardinalbiskop af Tusculien og Decanus for det hellige Collegium. — Efter hans Tid have Paverne undgaaet Navnet Johan, fordi der dertil knyttede sig enten Skændselens eller Ubetryghedens Forbandelse.

Johan (III) den Milde eller Gennete, Grek af Holsten, var en Søn af Grev Gerhard II den Blinde af den pißniste Linie og den dante Enkebrønnen Agnes, og saaledes Halbroder til de to danske Konger Erik Remeb og Christoffer II. Han regjerede over en Deel af Holsten efter sin Faders Død (1314), samtidig med sin Fætter Grev Geert den Store af den reudsborgske Linie, og var tilligemed denne en Svoger for Danmark i den sorgelige Periode under Christoffer II og den nærmeste Tid efter hans Død. Først hjalp han Christoffer til at blive Konge i Danmark, men kom senere i Strid med ham i Anledning af sine Fortriniger paa Femern, og blev, efter Kongens Forbivelse, af den unge Konge Baldeemar ikke blot forlehnt med denne Ø, men ogsaa med Polland og Halster (1326). Da Christoffer ved sin Halbroders Hjælp igjen var kommen tilbage til sit Rige, sit J. embedtere Sjælland og Slaane i Pant (1329), saa at han nu beherstede den største Deel af Danmark, medens Grev Geert var i Besiddelse af den vestlige. Men Slaaningerne reiste sig mod de forbadte Holstenerne og overgave deres Land til den svensk-norske Konge Magnus Smel, som afskjød J. hans Panteret (1332); og efter Baldeemar Atterdags Thronbestigelse gik efterhaanden alle de Besiddelser, som han havde kængret sig af Omstændighederne til at tilkæne sig i Danmark, igjen tabte untagen Femern. J. døde den 24de Marts 1359. Hans Tilnavn „den Milde“ betyder den Gæmilde; han var

temlig meget øvel. Kiel, som denne Greve stede fremfor alle andre Stæder, havde sig etydelig under hans Regjering. Han efterlod sig kun en Søn, Adolf VII, der arvede hans Lande, og med hvem denne Linie af det holtenste Grevehuus uddøde 1890. www.libtool.com

Johan I Sverkerfon, den Unge eller den fromme kaldet, en Søn af Sverker II, blev ster Erik Knutsøns Død i en Alder af 15 år udnævnt af Prælaterne og Rigets Store til Konge i Sverrig og dernæst kronet, uagtet kong Baldemar i Danmark baade hos de svenske Herrer og hos Paven arbejdede for sin Søstersøn, den spæde Prinds Erik Erikson. I's Regjering er kun mærkelig ved de nye til Kirken skændte Friheder og Rettigheder, samt ved et Korstog til Estland omtrent 1220. Han døde 1222 paa Bisingsø.

Johan II, Konge i Sverrig, f. Sæns, Konge Danmark og Norge.

Johan III, Konge i Sverrig 1568—92, født en 21de Decbr. 1537, Søn af Gustaf I, røbede Arvefølge i Faderens Levetid som Hertug i Finland og Lyft til at staffe sig et af Sverrig uafængigt Herredømme, og indgik siden Forbindelse med Kong Sigismund i Polen, hvilke afskedtes ved hans Vgteskab med dennes Søster Katharina 1662. Som Følge deraf blev en fængslet (s. Erik XIV, II, S. 702) og indespærret paa Gripsholms Slot; men da han 1577 lev friheden, benyttede han sin Frihed til, i Hvidens for Aristokratiet at styrte sin Broder ra Thronen, og lod tilslidt denne ved et feigt Nord tage af Dage. Selvfølg og hersefjog, sag og utrigerst, laae J., efterat han var bleven Konge, i flabige Stridigheder saavel med de Nabofølger som med sine egne Underaatsr. Fra Ungdommen var han tilbøjelig til idenskabelige Studier, og Ræsonningen af Kirkeordrene, som under Fangenskab havde været hans nærmeste Beskæftigelse, tilligemed Studiet i Georg Casanders Skrifter frembragte hos ham den Tanke, som siden blev hans Livsopgave, at forene de forskjellige Troepartier. De Forholderegler, han i denne Hensigt greb til, riste det lutherske Præsteskab imod ham og bragte ham i heftige Stridigheder med den yngre Broder Carl, som beskyttede de af J. fulgte Præster, samt paaførte ham Mistanke om atter at ville indføre Katholicismen, i hvis ære han havde ladet sin Søn Sigismund optræde for derved at staffe ham Polens Krone. Igaa til Adelen, der havde opbyttet ham paa Thronen, og som han derfor havde begunstiget ved ubiødelige Privilegier, kom han i Slutningen af sin Regjering i sjenbligt Forhold. Den nder Erik XIV begyndte syvaarige Krig med Danmark maatte J., efterat have forfattet foreneligere Betingelser, beqveemme sig til at abe ved den temmelig dyrksbte Fred i Stettin (1570), da han for Liflands Styb var bleven indbyllet i Krig med Rusland, hvilken idnu vedaarede ved hans Død den 17de Novbr. 592. J. var to Gange gift, først med Katharina Jagellonica (s. d. A.) og dernæst med Junilla Bjeske (s. Bjeske, I, S. 582), og havde høert Vgteskab en Søn. Den ældre, Sigismund, blev Konge i Polen og for en Tid geleedes i Sverrig. Den yngre, Johan, født

1589, Hertug først i Finland, siden i Østergøthland, var en stille, from Mand, der meente det godt med Fædrelandet, hvorfors han ogsaa tvende Gange strafte sig sin nærmere Ret til Kronen, første Gang til Fordeel for Carl IX, anden Gang for Gustaf Adolf; han blev 1612 formølet med den sidste yngre Søster Maria Elisabeth, men bøde barnløs 1618.

Johan uden Land (Lackland), Konge i England 1199—1216, født i Orford 1166, yngste Søn af Henrik II, tog Deel i de sidste Opstande imod Faderen, hvis Yndling han var trods sin flette Charakter og sin Mangel paa næsten alle gode Egenskaber, og opspandt Hænder imod sin Broder Richard Løvehjerte især under dennes Fraværelse paa Korstoget, men vandt efter Richards Død de Store, saa at han blev Konge. Den retmæssige Thronarving Arthur af Bretagne, Søn af hans ældste Broder Gottfred, fik han i sin Magt og myrbede ham med egen Haand i Rouen (1202). Deraf benyttede den franske Konge Philip August sig til at indstrebne J., som Besidder af en Mængde franske Lehn i det vestlige Frankrig, for Pairenes Domstol; da han ikke møbte, indbrog Philip alle hans Besiddelser undtagen Guienne. Med Pave Innocents III kom J. i Strid angaaende Investituren; Paven satte ham i Bøn og forkyndte et Korstog imod ham, hvorpaa J. vdmuggede sig og tog sin Krone til Lehn af Paven. Forbittrelsen herover fremkaldte en Opstand af de engelske Store, og Kongen maatte ved Magna Charta gjøre Stænderne (Lehnshænder) og Geistligheden store Indrømmelser. J. søgte siden at bryde sine Forpligtelser, hvorfors de Store indkaldte Ludvig, Philips Søn, som havde bemøgtiget sig andeel af Landet, da J. døde 1216.

Johan af Luxemburg eller af Bøhmen, Konge i Bøhmen, Søn af Keiser Henrik VII, født omtrent 1295, erhøldt ved Giftermaal den bøhmiske Krone, understøttede siden Ludvig af Baiern imod det østerrigske Huus, tog Deel i en Mængde Krige i andre Lande, og kæmpe, skjøndt han paa tidligere Krigstog havde mistet begge Dimene, tappert i den franske Hær i Slaget ved Trechy mod Engländerne, men tilfattede ogsaa Rivet her (1346).

Johan den Gode, Konge i Frankrig 1350—64, Søn af Philip VI, født imellem 1310 og 1320, maatte kæmpe med Finantsnød og Stændernes deraf følgende Modstand, siden med Engländerne under den sorte Prinds (s. Edward), af hvilke han blev slagen og fangen i Slaget ved Maupertuis eller Poitiers (1356), hvorefter han blev ført til London. Under hans Fraværelse hersefde stor Forvirring i Frankrig, f. Carl V (i Frankrig). J. fik sin Frihed ved Fredslutningen i Bretigny (s. d. A.), men da Herseren ikke ret kunde komme ifland, vendte han tilbage til London og døde der 1364.

Johan II Kasimir, Konge i Polen 1648—68, Søn af Kong Sigismund III, født 1609, gjorde under sin Halbroder Wladislaw IV's Regjering mange Reiser, traadte 1640 i Rom ind i Jesuiterordenen og blev Cardinal, men besteg 1648 efter Broderens Død den polske Thron. Han førte uheldige Krige med Sverrig (s. Carl X), Brandenburg og Rusland. J. var en svag Regent, under hvem Forsætningen næsten blev til

et fuldstændigt Anarchie, da en eneste Depu- terets Indsigelse kunde gjøre alle de Andres Beslutning ugjældig. Da han ikke kunde betale Eropperne den resterende Sold, udbrød en far- lig Opstand, og siden herstede Uroligheder i Anledning af Valget af en Thronfølger. I. nedlagde Regjeringen 1668 og døde 1672 i Frankrig; med ham udbrød den yngre Linie af det jagellonske Huis.

Johan III Sobieski, Konge i Polen 1674—96, født 1624 (efter Andre 1629), var en Søn af Castellanen i Kralau Jakob S., og erholdt tilligemed sin Broder Marcus S. en omhygge- lig Opdragelse. Begge Brødrene vare paa Keiser, da deres Fader døde, og traadte nu ind i den polske Hær, som dengang var bleven slagen af Russerne. Marcus faldt i en Erse- ning ved Buga Bredder, I. udmærkede sig saa meget ved Tapperhed og Krigerfaring, at han 1665 blev Kronmarstal, 1667 Kronforfeltterre og Voivod af Kralau. Efter at have bidragt den tyrkiske Hær et frygteligt Nederlag ved Chocim (11te Novbr. 1673), blev I. den 21de Mai 1674 valgt til Konge og lod sig tilligemed sin Gemalinde, en Datter af en fransk Marquis, høitidelig krone i Kralau. Som Konge fort- satte han Krigen mod Tyrkerne med samme Selv, Hjælb og hans Underaatter ingenlunde understøttede ham tilstrækkelig. Hans meest glim- rende Daad, for hvilken Christenheben og Eu- ropa evig vil sulte ham Tal, var det af 200,000 Tyrker under Kara Mustafa beleirede Wiens Udførelse (1683) og Tyrernes Fordrivelse. Men den ridderlige Helt fandt hverken hos de frelste Lydfære eller hos sine Underaatter den Paastjænnelse og Understøttelse, han fortjente, og derfor bar denne Seir ikke ganste de for- ventede Frugter. I. døde den 17de Juni 1696. Hans 3 Sønner efterløde intet mandligt Afkom.

Johan II, den firdkomne, Konge i Por- tugal 1481—95, Søn af Alfons V, er bleven mærkelig ved den Tver og det Selv, hvormed han forstærkede de af Faberen begyndte Foretagender til Opdagelser og Landsheroverelser i Africa. Under ham anlagdes Colonier i Guinea, Congo opdagedes, og Bartholomæus Diaz naaede til det gode Haabs Fjorberg; desuden lod Kongen foretage Keiser tillands over Egypten til det røde Hav og Indien. De i Anledning af de gjorde Opdagelser begyndte Stridigheder med Spanien hilagedes ved en af Paven fastsat Demarcationslinie (s. d. A.).

Johan VI, Konge i Portugal og Keiser i Brasilien, født den 13de Mai 1767, Søn af Peter III, blev 1792 Regent for sin firdsboige Moder Maria Francisca og 1816 efter hendes Død Konge. I. tiltraadte 1793 den første Coalition mod Frankrig, sluttede 1801 Fred i Badajoz, blev 1807 af Napoleon erklæret for assat, og indskibede sig derpaa til Brasilien, overløbende Portugal til Engländerne (s. Por- tugal's Historie). Efter Napoleons Fald og Por- tugal's Rømning af de Franste forblev I. dog i Brasilien og lod Portugal bestyre ved et Regentflab, som var aldeles afhængigt af den en- gelske Marstal Beresford. Da Revolutionen 1820 havde givet Portugal en constitutionel Forfatning, besvor I. efter sin Tilbagekomst til Europa denne, medens Brasilien erklærede sig

nafhængigt under hans Søn Don Pedro. Et Forsøg af Sønnen Don Miguel paa at affætte I. mislykkedes, men efter Frankrigs Tilstøm- melse ophævede Kongen Constitutionen. I. døde den 10de Martz 1826, efterladende 2 Sønner (Pedro og Miguel) og 4 Døttre.

Johan (Nepomuk Maria Joseph), Konge i Sachsen siden den 9de Aug. 1854, Søn af Prinds Maximilian af Sachsen og Prindsesse Maria Theresia af Parma, født den 12te Decbr. 1801, stibred som en Mand af omfattende videnskabelig Dannelse, grundige Indsigter og nidkjær Virksomhed for sit Laands Vel. Han har tidlig begyndt at besætte sig med de offent- lige Anliggender; da hans Broder Frederik August 1830 var bleven Medregent, overtog I. Commandoen over alle Communalgarder, fik Sæde i Geheimeraadet og siden Forsædet i Statsraadet, i hvilket han spillede en frem- ragende Rolle. En Frugt af hans italienske Studier er hans Oversættelse af Dante's „Di- vina commedia“ med kritiske og historiske Op- lysninger (1839), som han først udgav under Navnet „Phylalethes“. Med sin Gemalinde Amalie Auguste af Baiern har han 3 Sønner og 6 Døttre.

Johan af Schwaben, ogsaa kaldet **Johannes Parricida** (Morderen), Sønnesøn af Keiser Rudolf af Habsburg, myrdede i Anledning af en Arvestrid sin Onkel Keiser Albrecht I (s. d. A.) 1308. Hans senere Sjælene er ikke be- kendt; han skal være død som Munk (efter nogle i Pisa 1360).

Johan den Uforfædede, s. Burgundien.

Johan Frederik I, den Vædelmodige, den sidste Kurfyrste af Sachsen af den ærnestinske Linie, født 1503, blev Kurfyrste 1532 og havde flere Stridigheder med sin Fætter Hertug Moritz af Sachsen. Under den smaalatviske Krig var I. Protestanternes Formand, medens Moritz stod paa Keiserens Side; han blev af denne erklæret i Rigets Aagt, slagen og fangen ved Mühlberg (1547), hvorpaa han dømtes paa Livet. Dog var det ikke Keiserens Henstigt at fuldbryde Dødsdommen; men I. maatte frastige sig Kurverdigheben og de dertil hnyttede Besiddelser for sig og sine Efterkommere og blev holdt fangen indtil 1552, da Moritz efter sit Angreb paa Keiseren gav ham fri, hvorefter han gik til de ham arviste Besiddelser i Lha- ringen og døde 1554.

Johan af Østerrig, sædvanlig kaldet (med Navnets spanske Form) **Juan d'Autria**, født den 24de Febr. 1546, var en vægte Søn af Keiser Carl V. Han blev tidlig ført til Spa- nien og opbragen, i Nærheben af Valladolid, af Hofmarskallen Duiraga som dennes Søn. Først efter sin Faders Død blev han erklæret for hans Søn af sin Halbroder Philip II og som saadan foreskillet de Store. I. var først bestemt for den geistlige Stand, men foretraa den militære. Hans vigtigste Væbrikt som Kri- ger var Sslaget ved Lepanto (den 4de Decbr. 1571), i hvilket han overvandt og tilbeels øe- lagde den tyrkiske Flaade; den bar dog ikke de Frugter, som den burde, fordi Philip, der mis- undte og mistænkte sin Halbroder, forstod ham til at benytte Seiren og fort efter kaldte ham til Rige. Siden var han 1576—78 Statthalder og

vergeneral i Nederlandene, hvor han døde i megnen af Namur den 1ste Octbr. 1578. — 1. anden Don Juan d'Austria, født 1629, en egte Søn af Philip IV, var spansk General, den Stattholder i Aragonien og Minister under Karl II, og døde 1679.

Johan (Baptist Joseph Fabian Sebastian), Kæbterug af Østerrig, født den 20de Jan. 182 i Florents, var en Søn af Keiser Leopold II og Infantinde Marie Louise af Spanien. Han røbede tidlig videnskabelig Interesse og studerede især Naturvidenskaber, Historie og rigskunst, men maatte 1800 uden nogenformet Erfaring overtage Commandoen over den østerrigske Hær, som blev slagen ved Hohenlinden s. v. Efter Freden blev han Generaldirectør for Ingenieurvæsenet. Under Krigen 1805 virkede han for Folkebevægningen i Tyrrol, levede delede 1809 Opstanden i dette Land og anførte Hæren i Indre-Østerrig; han trængte dem til Etzsch, men leed et Nederlag paa sit Tilbageogt og kom ikke (kunne maaske ikke komme) in Broder Carl til Undsætning i Slaget ved Bagram. I Krigen 1813—15 tog han ingen Deel; han var i flere Aar i et Slags Unaade og holdtes med Fliid fjern fra de offentlige Anliggender; man lynede at have mistænkt ham for ærgerrige eller ialfald mod det herskende System sridende Planer. Han fik ikke engang Lov til at komme til Tyrrol, men levede for det Meste i Græs, beskæftiget med videnskabelige Arbejder og Befordring af almennyttige Foretagender. Begivenhederne i Aaret 1848 revede ham ud af denne stille Virksomhed, idet Nationalforsamlingen i Frankfurt den 29de Juni 1848 valgte ham til tydsk Rigsforsstander (s. *Tydsklands Historie*). Dette Valg og dets Antagelse af J. vare ligestore Misgreb: J. kunde som østerrigsk Erkehertug umulig oplyse den Eids Forbringer og det tydsk Eenhedsparties Attraaer, og han burde have indseet, at han modtog en glimrende Titel uden nogen virkelig Magt eller Midler til at forklasse sig samme. Efterhaanden som Preussens og Østerrigs Interesser traadte sridende op imod hinanden, helbede han mere og mere til de sidste, og da Forsamlingen i Frankfurt tilslodt ved egen og Andres Skyld tabte al Betydning, blev hans Myndighed og Regjering kun et Navn, hvilket han den 20de Decbr. 1849 opgav ved (efter Dprettesens af et Interim, s. d. A.) at nedlægge sin Værdighed. Siden levede han i Steiermark og døde den 10de Mai 1859.

Johan af Lepden, s. *Walds*.

Johanna, Pavinde, Kal efter et Sagn, der udbredtes mellem det 11te og 13de Aarh., blev beklædt den pavelige Stol mellem Leo IV og Benedict III, altjaa i Tiden imellem 847—55, under Navn af Johan VIII, af hvilken Grund Johan XX kaldte sig Johan XXI. Efter det i Liberens Løb ubørlig udsmykkede Sagn skal J. være født i Mainz og egentlig have heddet Gilbeberta eller Agnes. Hun flygtede bort med en Munk, med hvem hun begav sig til Athen, hvor hun, forklædt som Mand, studerede graesk Litteratur. Efter Munkens Død kom hun til Rom, hvor hun stiftede en Skole, kaldte sig Johannes Anglicanus og efterhaanden ad de forskjellige Erin fæeg op til Pæpsthronen, født

hun beklædte 14 Aar. Hendes Røn blev forraabt, da hun under en Procession paa Gaden i Nægheden af Colosseum nedkom med en Dreng; hun skal da strax være død tilligemed Barnet 856. Den hele Fortælling gjaldt for historisk Sandhed indtil Midten af det 17de Aarh., da David Blondel tilstræffelig gøbtgjorde dens Upaalidelighed, idet Breve og Mynter fra den saakaldte Pavinde Lid bevise, at Benedict III fulgte umiddelbart efter Leo IV. Fortællingen er sandsynligviis opstaaet som en Satire over det Vanderegimente, der herselede i Rom under Paverne Johan X—XII (914—63). — Sagn. Bianchi-Giovini, „Esame critico degli atti e documenti della papesa Giovanna“ (1845).

Johanna I, Dronning i Neapel 1343—82, født 1326, Datter af Hertug Carl af Calabrien (Kong Robert den Godes Søn), blev meget ung gift med Prinds Andreas af Ungarn, som saaledes tillige blev Konge i Neapel. Da Andreas 1345 var bleven myrdet i Aversa af de misforniede neapolitaniske Store, ægtebe J. Prinds Ludvig af Tarent, imedens Andreas's Broder, Ludvig af Ungarn, angreb Landet, hvorfor J. maatte flygte til Avignon, som hun 1348 folgte til Paven; for Deeltagelse i Andreas's Mord blev hun dog formelig frikendt. Ved Pavens Mægling, og da man var misforniet med Ungarernes Herrebesiddelse, kom J. tilbage, og Ludvig af Tarent blev kronet. Men snart udbrode en ny Opstand (1354), og Paven satte J. og hendes Mand i Ban. Da Ludvig var død 1362, ægtebe J. Jakob III, Titularkongen af Malorca, som dog for det Meste levede i Spanien og døde der 1374. Dronningen bestemte nu sin Søsterdatter Margaretha af Durazzo til sin Eftersøgerke og giftede hende 1368 med Carl den Lille af Durazzo, medens hun selv (4de Gang) giftede sig med Otto af Prunsvig. Nu reiste Carl af Durazzo sig imod J., der i sin Rød adopterede Ludvig af Anjou (den franske Konge Johan den Godes Søn). Men Carl erobrede Neapel 1381, fangebe J. og lod hende dvæle (1382).

Johanna II, Dronning i Neapel 1414—35, Datter af Carl den Lille af Durazzo (s. den foreg. Art.), født 1371, Enke efter Erkehertug Wilhelm af Østerrig, blev efter sin Broder Ladislans's Død 1414 Dronning, og ægtebe, bevæget dertil af de Store, Jakob af Bourbon, Greve af Marche. Han kunde imidlertid ikke finde sig i sin Gemalindes mange Efters, maatte forlade Høffet og døde 1438 som Franciscaner-munk. En Gondottiere, Esforja, blev nu Storconnetable og lod Ludvig III Anjou ubraabe til Konge, medens Dronningen, bestemt dertil af sin overmodige Efters Caraccioli, adopterede Alfons V af Aragonien. Dog erobrede Ludvig Neapel, Caraccioli blev myrdet, og J. forligede sig med Ludvig. Da han døde 1434, indfattede Dronningen sin Broder Renato til Thronarving og døde 1435. Dog fulgte Alfons kort efter paa Thronen.

Johannes den Døber, Jesu Slægting og Samtidige, Søn af den søbiste Præst Zacharias, efter Lucas's Evangelium født 6 Maaneber før Christus i Jutta i Juda Stamme (efter den rabbiniske Tradition i Hebron), optraadte i Rei-

fer Tiberius's 15de Regjeringsaar i Judæas Orten som Prophet, formanede til Død og Omvendelse og forpligtede dertil ved at bøde i Jordans Flod. Endelsandt han anerkjendte Jesus, hvem han ligeledes bødte, for den Sjere, synes han dog ikke at have høvet sig til det rene Messiasbegreb, der fandt sin Virkeliggjærelse i Jesus. Herodes Antipas, hvem J. havde bødlet paa Grund af hans Hgteskab med Herodias, hans Broders Gemalinde, lod ham sængsle i Fængslingen Macherus og senere halsbugge. Hans Disciple dannede efter hans Død en særegen Sect, antog senere gnostiske Lærdomme og bestaae endnu i Orienten under Navn af Johannesdisciple, Johanneskristerne eller Zabiere. **St. Hansdag** kaldes den Festsdag, paa hvilken hans Minde høitideligholdes i den kristne Kirke; den indtræffer den 24de Juni. Katholikkerne høitideligholde ogsaa den 29de Aug. som J.'s Halsbuggesdag. — **St. Hansdagesbarn**, sandlyndigviis en hebenst Etik, der er gaet over i den kristne Kirke, bestode i Baal, som man antendte Natten før St. Hansdag, og gjennem hvilke man løb for at bortmane Djævelen. Ogsaa i Nutiden antendes St. Hansnat hift og her Baal paa Sjene og Slud affpres.

Johannes, Evangelisten, Søn af Fiskeren Zebedæus og Salome, fra Bethsaida, først selv Fisker, sluttede sig med sin Broder Jakob den Ældre indertil til Christus, der paa Grund af hans syrige men dog milde Charakter anlaae ham for værdig til det indersigte Benfald. Efter Jesu Død tog han dennes Møder til sig, virkede for den kristne Menighed i Jerusalem og Samaria, men fornemmelig i Ephesus, stal under Domitian være bleven forvist til Patmos, være vendt tilbage til Ephesus under Nerva, og død i en høi Alder 101 e. Chr. under Keiser Trajan. Den katolske Kirke har indviet den 27de Decbr. til hans Festsdag. Han affbildes ofte med en Kalf, af hvilken en Slange sfiger i Veiret. Hans Evangelium, der er forfattet i Lilleasien mod Slutningen af det 1ste Aarh. og skrevet for Hedningekristne udenfor Palæstina, fremstiller Jesus navnlig under Synspunctet af Guds Søn og Verdensfrelseren. Af de 3 Breve, han har efterladt, abvarer det første imod Branglerære og formaner til Kjærlighed, det andet og tredie ere rettede til Privatpersoner. Aabenbaringen skildrer i store Træk, under Form af prophetiske Syner, Gudsrigets fuldbendelse.

Johannes Chrysostrachos fra Damascus, derfor ogsaa sædvanlig kaldt J. Damascusenus, fød i Begyndelsen af det 8de Aarh. i Damascus, der hengang stod under Saracenernes Herredømme, stal have været Statemester hos Kalifen Abdalmalaf og som saadan have hebbet Al-Manjar. Han bøde 760 som Munk i Klofret Saba ved Jerusalem. Hans „Uboiffing af den orthodoxe Tro“ gjelder endnu som dogmatisk Norm i den græske Kirke. Han sammenfatter heri det kristelige Dogme, saaledes som det er blevet fastsat i den græske Kirke ved Conciliebeslutninger og de anseteste Rikselærere, navnlig fra det 4de til 7de Aarh., og ubiviller det saatemmelig i det apostoliske Symbols Rættelsøge. Den bedste Ulgave af hans Værker er besjergt af Le Quien (2 Foliob. 1712).

Johannes af Nepomuk, s. Nepomuk.

Johannesbrød (siliqua dulcis) er Frugten af Cirtonia Siliqua, et i Middelhavslændene vorende Træ af Balleplanternes Familie (Gruppen Cassalpinia) med en tøl Stamme, afsejlende, uligestruede, læderagtige, paa Overfladen glinsende, stedsegrønne Blade. Blomsterne ere smaa, med et 5-beelt Bøger, men uden Krone. Frugten, der kan blive c. 8" lang og 1" bred, er fladtrykt og indeholder en sød, maroagtig Substant, og imellem Overflisvæggen ligger de c. 4" lange, brune Frø. Den anvendes libet i Medicinen hos os, meest maatte som Sitteri for Ørn; i sit Hjem stal den derimod anvendes som Næringsmiddel.

Johannisberg, Landsby og Slot i Hertugdømmet Nassau, ved Rhinen, berømt af sin herlige Rhinstejn, blev 1816 af Keiser Frants Kjenket som et Lehn til Fyrst Metternich; siden 1851 er det stattepligtigt til Hertugen af Nassau.

Johanniterordenen, hvis Medlemmer ogsaa kaldes Rhobiter- og Malteferiddere, er Kædet paa en geistlig Ridderorden, der fremgik af en Rjømmandsforening i Amalfi, stiftet 1048 til Beskyttelse for dem, som valfartede til Jerusalem. Ved Christi Grav i Jerusalem byggede disse Rjømænd en Kirke og et Klofter, hvis Beboere levede efter Benedictinerenes Regel. Kort efter forbanledes hermed et Hospital, indviet til den hellige Johannes, og et Hospital for syge og fattige Pilgrimme, hvoraf Munkene erhøldt Navn af J. eller Hospitaliter. Stiftelsens anden Forstander, Raimund af Bay, forandrede Ordenen til en geistlig Ridderorden i Begyndelsen af det 12te Aarh., idet han til Munkeløstjerne søiede en Forpligtelse til at deltagte i Kampen mod de Bantroer; samtidig antog han selv Navn af Ordensmester. Medlemmerne kom nu til at udgjøre 3 Klasser: Ridderne, som vare af Adel og bare Baaben, Præsterne eller Capellanerne, som skulde forrette Gudstjenesten i Conventkirkerne, og de tjenende Brødre, som ikke vare adelige men dog bestemte til Krig. Nu vandt Ordenen snart store Besiddelser i næsten alle kristelige Lande. I Danmark fik den Indgang i det 12te Aarh. og havde Kloftrere i Odense, Lund, Viborg, Horsens, Ribe, paa Nordsø og i Sjælland Hovedklofret for alle de syrige i de nordiske Lande, Antvorskov. Hensigten med Stiftelsen af Kloftrere saa langt fra Palæstina, den egentlige Stueplads for Riddernes Heltedrifter, var at samle Penge til Underhøttelse for Ridderne til deres hellige Krigstog. I Begyndelsen var Ordrens Åreng og tapper, men efterhaanden udbartede den. Efter Jerusalemets Erobring ved Saladin (1187) henlagdes den til Ptolemais, senere til Famis paa Cypern. 1309 erobrede J. Rhodus, og dens Medlemmer kaldte sig nu Rhobiteriddere. Efter haardnaktede Kampe med Tyrkerne maatte de den 24de Octbr. 1522 overgive Rhodus til Sultan Soliman II. Derefter drog de usikkert omkring, uden at opnaae noget fast Sæde, indtil Carl V 1580 overlod dem Verne Malta, Gozo og Comino som Lehn, hvorefter de kaldtes Malteferiddere. Endelsandt de paa Grund af Reformationen mistede deres Godser i England, Nederlendene og Stambinavien, herved de dog under stedsevarende Kampe deres Selvstændig-

2d. Men da Revolutionen ogsaa berøvede dem deres Besiddelser i Frankrig, og da Napoleon 1798 indtog Malta, blev Ordenen ogsaa udbreven herfra. Den sidste Stormester, Homesch, nedlagde i Trieste sin Værdighed, og i hans Sted valgte man nu Keiser Paulus af Rusland til Stormester, men Paven protesterede mod dette Valg, fordi Keiseren hørte til den rødt-katholske Kirke, og for at undgaae Coniuncter med Rusland ophævede Kurfyrsten af Baiern Ordenen i sit Rige. 1810—11 ophævedes I. ogsaa i Preussen ved Inddragelse af enes Godser, medens der derimod under Kongens Protection stiftedes en for Uelen bestemt Ordensdecoration, der bærer Navn af den prussiske I. Efter Napoleons Forjættelse søgte I. kjendte foragtes, at blive resituere; dog tilfaldt Paven 1826, at Ordenscapitlet henlagdes til Ferrara. I den seneste Tid har Østerrig ogsaa genoprettet „Balleierne“ (s. d. A.) i Lombardien og Venetien. Ordenens Saaben var et ottetakkelt Sølvsors i rødt felt med en af en Rosenkrands omgivet Krone. Ribberne bære i Kredsløb en lang, sort Rappe med et hvidt, ottetakkelt Kors paa Brystet; i Krigstid skulde Ordensdragten bestaae i en rød Saabenfrakke med et almindeligt Kors paa Brystet og paa Ryggen. I geistlige Anliggender var Ordenen Paven undergiven, men isørgt suverain. — Sagn. Falkenstein, „Geschichte des I.“ (1833).

Johannot (fransois), Tegner og Lithograph, født i Offenbach, efterlod sig 3 Sønner. Charles I., født 1793 i Frankfurt, var Kobberstikker og døde i Paris 1825. Alfred I., født i Offenbach 1801, lærte først Kobberstikkerkunsten, men har siden udmærket sig som Maler i Paris, hvor han døde 1837. Tony I., født 1803, var ogsaa Kobberstikker og Maler, men har dog størst Navn som en original og aandrigh Tegner og Kobberstikker, fra hvis Haand der er udgaaet udmærkede Illustrationer til flere betydelige franske Bøger. Han døde i Paris den 4de Aug. 1852.

John, Saint, 1) Stad paa den engelske Ø Antigua i Vestindien, har en befestet Havn og betydelig Handel. 16,000 Indb. 2) Stad i den engelske Provinds Ny-Brunsvig i Nordamerika, ved Floden St. Johns, har levende Handel. 12,000 Indb. 3) Hovedstad paa den engelske Ø Newsoundland ved Nordamerikas Østkyst, har en rummelig Havn. 27,000 Indb.

John Bull, d. e. Hans Stud, er en spøgelsesfuld Benævnelse for det engelske Folk i sin Heelhed. I England selv gjælder Ordet som Symbol for den engelske dygtige og bjerde Charakter; i Udlandet betegner man dermed især Englændernes ofte stive og kantede Væsen i selskabelig Omgang og deres Utilidselighed til at lempe sig efter andre Landes Sikke.

Johnson (Benjamin), sædvanlig kaldet **Den Jonson**, engelsk Digter, født d. 11te Juni 1674 i Westminster, var først Murer, derpaa Soldat i Flandern, siden Skuespiller, og begyndte sin Forfattervirksomhed med Dystspillene „Every man in his humour“ (1696) og „Every man out of his humour“ (1699), paa hvilke siden fulgte flere; han strev ogsaa Tragoedier. I. var Medlem af den af W. Raleigh stiftede Club og en Ven af Shakspeare, Fletcher o. A. Han døde, ned-

høiet af Armod og Sygdom, d. 16de Aug. 1637. I. var næst efter Shakspeare den af sin Tids Digtere, som meest fortjente dette Navn ved Keenbed i Sæder og Smag. Hans Tragoedier vare virkelig poetiske, og hans Comedier vare troe Skildringer af Datidens Liv i England.

Johnson (Gisle Christian), norsk Theolog, født paa Frederikshald d. 10de Septbr. 1822, blev efter en videnskabelig Udenlandsreise, paa hvilken han navnlig studerede ved de større tyske Universiteter, 1849 ansat som Rector i Theologien ved Universitetet i Christiania, i hvilken Stilling han har virket Meget for Christendommens levende Tilværelse. Han er Medudgiver af „Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutheriske Kirke i Norge“.

Johnson (Samuel), engelsk Publicist og Kritiker, født d. 18de Septbr. 1709 i Richfield i Staffordshire, maatte i sin Ungdom og endnu længe efter kæmpe med de Sanseligheder, som Armod, Sygelighed og et tungtsindigt og pirreligt Gemyt berede ham, men vidste ved Uholdenhed og alskorlige Studier at bane sig Vej og opnaaede tilsidt en stor Anseelse i den litterære Verden. Han var først Skolelærer, gik derpaa til London, hvor han i Begyndelsen med Møie fristtede Livet, arbejdede derefter for Tidsskriftet „Gentleman's Magazine“ (i hvilket han bl. A. leverede „Senatet i Pileput's Forhænderinger“, „Richard Savage's Biographie“ o. M.). Fra 1750—52 udgav han Tidsskriftet „The Rambler“, og spøjede imidlertid selv med sit Hovedværk „Dictionary of the english language“, der første Gang udkom 1775 og siden er blevet en klassisk Autoritet. Blant I.'s andre Skrifter nævne vi: „The vanity of human wishes“ (1749); „The history of Rasselas, prince of Abyssinia“ (1759); „Journey to the Hebrides“ (1775); „Lives of the english Poets“ (1779—81, 10 B.). I sine sidste Levnaar erhøvedt I. en Pension af Staten, sit Doctordiplomet o. s. v. Han døde d. 15de Decbr. 1784.

Joinville, Stab i det franske Dep. Dvre-Marne, ved Floden Marne, har nogle Fabrikker. 3,500 Indb. — I. var forstum Hovedstaden i et efter samme benævnt Baroni, som Heurik II 1551 ophjæbte til et Fyrstendømme. Ludvig Philips 3die Søn, Francois, førte Titlen af Prinds af I., s. Orleans.

Joinville (Jean, Sieur de), berømt fransk Ridder og Historieforfatter, født 1224 i Champagne, død 1319, var en tro Ven og Stalbroder af Kong Ludvig IX, hvem han ledfagede paa det første Krigstog (til Ægypten, 1248), hvormed han vandrede sig ved at tage Deel i det andet. Efter Ludvigs Død strev I. hans Historie (Histoire de St. Louis, 1547), et af de bedste historiske Bøger fra Middelalderen.

Jofafim, Jofias's Søn, blev, ved den ægyptiske Konge Necho's Hjælp, Konge i Juda Rige 609 f. Chr. I Begyndelsen var han ægyptisk Vasal, senere maatte han svare Tribut til Chaldeerne. Da han kort før sin Død 598 vilde gjøre sig uafhængig, rykkede en halvdel Hæd imod Juda. I. oplevede imidlertid ikke Jerusalem's Indtagelse. — Jofafim, I.'s Søn og Efterfølger som Konge i Juda Rige, maatte overgive sig til Nebuladnezar, der belejrede Jerusalem. Han blev død paa, med hele sit Hof og Landets Mægtigste,

bortført som Fange til Babylon. Først efter 37 Aars Fangenskab erholdt han sin Frihed af Nebuladnegars Efterfølger Evilmerobach.

Jolin (Johan Christoph), svensk Skuespiller og Forfatter, født d. 28de Decbr. 1818, var Student i Upsala, da han gik til det kongelige Theater, hvor han 1845 debuterede i et af ham forfattet Stykke: „En Komedie“. Samme Aar fik han det svenske Akademis mindre Priisbe-lønning for Skuespillet „Fjellbruden“, hvorefter fulgte Dramaerne: „En man af verd och en man af värde“, „Mäster Smith eller Aristokrater äro vi alla“ og „Comoebien“, „Bröstkaramellarne“. Hans sidste Arbeide, et historisk Drama, „Ung Hanses dotter“, er 1860 flere Gange blevet op-ført paa det kongelige Theater.

Jolle kaldes 1) et mindre Fartøi i et Skib; 2) et Stykke Loug, hørmend Noget heises, f. Ex. Bramjolle, det Loug hørmend Bramfangerne og Bramræerne heises. Jollebomme ere de Bomme af Træ eller Jern, som benyttes til Vaadens Opheisning ombord i et Skib, og hvorunder de hænges. De ere derfor forsynede med Skiver i Øverenden enten i selve Bommen eller i en derpaa anbragt Vloj, og mellem disse og Skiverne i en Vloj, der besætes til Vaaden, fjæres en Tallelsber.

Jomard (Edm. François), fransk Geograph og Archæolog, født i Versailles d. 20de Novbr. 1777, tog 1798 Deel i Toget til Ægypten, hvorefter det 1803 overdroges ham at være Med-arbejder i Bærket „Description de l'Égypte“. Efter at være 1818 optagen som Medlem af Akademiet, udlæste han 1821 Statutterne for det geogra-fiske Selskab og beeltog i forskjellige Arbeider over Afrikas Geographi; 1828 blev han Custos for Kortsamlingen paa det keiserlige Bibliothek i Paris og 1839 Conservator i samme Afdeling. Hans vigtigste Skrifter ere: „Notice sur les lignes numériques des anciens Égyptiens“ (1816—19); „Parallèle entre les antiquités de l'Inde et de l'Égypte“ (1819); „Sur les rapports de l'Éthiopia avec l'Égypte“ (1822); „Aperçu des nouvelles découvertes géogr. faites dans l'Afrique centrale“ (1824). Af det store Værk „Description de l'Égypte“ skuldes ham 6 Bind. Hans seneste Værk er Udgivelsen af en Kort-samling under Titel: „Choix de mappemondes“ etc. (1859, i fol.), hvoraf 7 Hefter er udkomne.

Jomelli (Nicolo), italiensk Componist, født 1714 i Atelli i det Neapolitanste, uddannede sig under Leoni i Neapel og Martini i Bologna, og var en af Italiens productiveste Operacomponister. Efter et længere Ophold i Rom maatte han 1747 paa Grund af Mistante for Deeltagelse i et Nord flygte til Tydskland, hvor han blev Capelmester hos Hertugen af Würtemberg, og fandt megen Anerkjendelse. Senere vendte han tilbage til Italien, men gjorde her mindre Lykke, da man fandt hans Operaer for alvorlige. Foruden hened 50 Operaer har J. ogsaa skrevet talrige Kirkecompositioner. Han døde i Neapel d. 28de Aug. 1774.

Jomfru, den hellige, f. Maria.

Jomfru er ombord i et Skib en Art af Vloj, der isædesfor Skiver er forsynet med 3, 4 eller 5 Huller med afrundede Kanter. De anvendes i Reglen kun i Lampen af Bantet eller anden

flaaende Tællelage, for at besætte dette til en lignende 3. paa Kelingen, i Ræst ell. andetsteds.

Jomfru i Drolaggersøjaset, f. Stempel.

Jomfruen (lat. virgo) er det 6te Stjerne-billede i Dyretredien. Mythologisk er det enten Astræa, eller Ceres, eller Isis. I Begyndelsen af April er det i Syd ved Midnat, af Rai Kl. 10, af Juni Kl. 8 o. f. v., i en Høide i Danmark af 30—40 Grader over Horizonten. Heri Aret (spica, a virginis) af 1ste og Sta-demiatrix (a virginis) af 2den Størrelse. — 3., Bjerg, f. Jungfrau.

Jomfruer, de 11,000, Helgeninder og Nat-tyrer, f. Ursula.

Jomfruerne eller de Virginiske Der er et sælsdelt Navn for de smaa vestindiske Der L. for Portorico. Til dem høre de danske Der; de øvrige eies af Englelenderne og Spanierne.

Jomint (Henri, Baron), en meget bekendt Militær-Skribent, født 1779 i Schweiz, begyndte sin militære Æsbeane i et fransk Schweizer-Regiment, blev 1804, efter at have udgivet sin „Traité des grandes opérations militaires“, udnævnt til Stabsofficer og Adjutant hos Kej. 1805 Oberst, 1807 til Baron. Han deltog i de paafølgende Krige i Spanien og mod Rusland. men blev 1813 sat ud af Virksomhed. Uergerlig herover gif han over til de Forbunde, dog uden at tage nogen egentlig activ Deel i Krigen og uden at forraade Noget om Napoleons ham bekendte Planer. Han udnævntes senere til Adjutant hos Keiser Alexander og gjorde sig fortjent ved at grundlægge Militær-Akademiet i Petersborg. Hans Skrifter over Taktik og Strategie gjorde ham til en af de meest lærte militære Forfattere. I den sidste Tid har han levet i literær Virksomhed i Rusland.

Jomsborg eller Jom (hos Sægo Jullnum, hos Adam af Bremen Jumne) var en gammel Søsrerrepublik af Nordboere i Venden. Børgen laae paa den østlige af de to Der ved Øberens Munding, den nuværende Wollin (omtrent paa det Sted, hvor nu Byen Wollin ligger), og skal oprindelig være anlagt af den danske Konge Harald Blaatand for at holde Venderne i Aue; men Palnatole (f. d. A.) ful her have stiftet det berømte Samfund af nordiske Vikinger, som udmærkede sig ved deres krigerste Charakter, der næredes ved strenge Love (Ovinder vare saaledes aldeles udelukkede fra denne Republik), og som under Navnet Joms-vikinger gjorde sig frugtede over hele Norden ved deres Udsørsagt og ubetingelige Rød. Sigvald, der fulgte efter Palnatole som Repu-blikens Høvding, førte den danske Konge Svend Tvefjæng fangen til J.; da Jomsvikingerne senere under hans Ansørelse gjorde et Tog mod Haakon Carl i Norge, bleve de overvundne i Sjørange-vig, hvor en stor Mængde faldt, men de, som bleve fangne, erhvervede sig en usforgængelig Værsmesse i Nordens Historie ved den Ufsørskerdethed, hvormed de gif Øden imøde. Dette Næderlag trække vel betydelig J. 3. Magt, men de grumme Vikinger vedbleve dog at hjemføge Danmarks Kyster, indtil Kong Magnus den Gode indtog og ødelagde J. 1043. Joms-bergerne og deres Bedrifter omhandles i den islandste „Jomsvingingasaga“ (udg. i Fornmana-

igur, 11te Bd., og paa Danff i Oldnord. Sagaer, 11te Bd.).

Jonas var en israelitisk Prophet paa Jerosam II's Tid. Efter den Bog i det gamle Testamente, der bærer hans Navn, vil han af Gud Befaling til at prædike Bob og Omvendelse for Ninives Indboerere; men da han ikke vilde udføre denne Befaling og gik ombord paa Skib, der seilede til Spanien, blev han under et stærkt Storm ifølge Lodtrækning kastet i Søen, hvor et Havuhyre slugte ham, men efter 3 Dages Forløb fastede ham iland. I. udførte u med heldigt Resultat den tidligere modtagne Befaling.

Jonathan, den israelitiske Konge Sauls Søn, navnlig bekendt ved det inderlige Benflabsskænd, hvorefter han var knyttet til Davids, den unge Kelt, der var hans Faders Medbeiler. Han saldt tilligemed sin Fader og sine Dødre det store Slag mod Philisterne ved Getho. - **J. Apphus** eller Mattabæeren, Søn af Mattathias, en tapper Hærfører, befærede Galabierne og blev 158 f. Chr. Israhels Hærfører.

Jonathan, Broder, er en spøgelseslignende Benævnelser for det nordamerikanske Fjolk, som en snu og opvandt men noget pralende og vigtig Personlighed.

Jones (John Paul), berømt Søhelt, født d. 7te Juli 1747 i Arbigland i Skotland, var først Lære hos en Kjøbmand, der bl. A. drev Slavehandelen, men opgav snart denne Forretning, er var bleven ham forhadet, og gik fra Amerika hjem. Undervejs døde Capitainen paa det Skib, vorpaa J. befandt sig; J. overtog Commandoen og blev ved Hjemkomsten af Kæberne jort til Supercargo paa Skibet. Saaleeds blev an Sømand og gjorde endel Rejser til Vestindien. Da den nordamerikanske Frihedskrig udbrød, tilbød han 1775 Congressen sin Tjeneste, og begyndte nu med næppe 6 Skibe en Kamp mod den engelske Sømagt, som var riig paa eventyrlige Foretagender (dristige Landgange, Ubringelse af engelske Skibe o. s. v.), og ved hvilke an gjorde stort Bytte. 1777 gik han til Frankrig for at overtage en større Commando, og da franskrig tøvde med Krigserklæringen, gik han 1778 paa egen Haand ud fra Brest og gjorde et heldigt Strejftog til Englands Nordkyst. 1779 blev han Commandeur over en af franske og amerikanske Skibe bestaaende Escadre, med vilken han forvovlige de engelske Flyter. I Versailles var han Dagens Helt, og i Amerika led han ligeledes modtagen med store Troskæmminger. Siden forsøgte han en Velshandel, men traadte ifølge Katharina II's Indbydelse om Contreadmiral i russisk Tjeneste; denne udsendte han dog snart formeldt Potemkins Sking og gik til Paris, hvor han døde d. 18de Juli 1792. J.'s eventyrlige Liv er behandlet I. A. i Coopers „The pilot“ og af A. Cunningham i „Paul J.“

Jones (Guigo), Architect og Decorationsmaler, født i London 1572, udførte i Benebig og Vicenza Palladios Bærker. Han var en Tid Danmarks som Bygmester for Christian IV, uendte derpaa tilbage til London, hvor han fik Overoplynet over de kongelige Bygninger, og døde 1651 eller 1652. Hans vigtigste Arbejder

ere White-Hall i London, i en ædel Stil, og Planen til Bygningsforetagenderne i Greenwich.

Jones (William), en berømt Orientalist, født d. 28de Septbr. 1746 i London, studerede ved Universitetet i Oxford fra sin tidlige Ungdom orientalske Sprog i Forbindelse med Ketsvidenskab; 1783 erholdt han en Udsættelse som Overdommer i Calcutta og blev oplyst i Kibberhandelen. Fra denne Tid lagde han sig med stor Iver efter Indiens Sprog og Litteratur, og begrundede det asiatiske Selskab i Calcutta 1784; han døde d. 27de April 1794. Blandt hans Arbejder ere de vigtigste: „Grammar of the Persian language“ (1771, 9de Dpl. 1809); „Poésies Asiatic commentarii“ (1774); „Moallakat or 7 Arabian poems“ (1783); „Regnum og Leila“ af Hafsi, overf. 1788; Ralibafas „Salmuntala“ (1789) og „Manus Love“ (1794); „Histoire de Nadir Schah connu sous le nom de Thomas Koull-Kan publ. en fr.“ (1770 og 1790); desuden har han givet talrige Bidrag til Indiens og Afrens Historie og Litteratur i „Asiatic researches“ (1788) og „Asiatic miscellany“ (1785—88).

Jongleurs (af middelsæl. lat. jocolatores), hos Provençalerne joglar, nordfransk joughlors eller joughlors, kaldtes i Middelsælden (især i det 11te og 12te Aarh.) Personer, der fulgte med de oprindelig fra dem forskellige Kunstbigtere Troubadourer og Trouvères og lejlighedsvis Afspyngningen eller Recitationen af disse Digte med Spil paa en Guitar eller andet Instrument. Deres Forhold til hine var altsaa omtrent som Ridderhvendens til Ridderen; men en dygtig J. kunde ved at forfatte egne Digte have sig til Troubadour eller Trouvère, og disse kunde synle ned til at blive J. Det var heller ikke alle J., der stode i hine Digtetes Tjeneste; mange Fyrster og Adelsmænd holdt egne J., og andre drog som ombanende Kunstnere omkring fra Borg til Borg. Disse forened i Almindelighed alle 3 Kunstler, Digten, Syngen og Spillen. Da imidlertid J. tillige tjente Penge ved at more Folket ved Marteder, i Kroer o. s. v., og derhos drev Gjøglers og Taffenspiilkunstner samt anden usædlig Erhverv (de førte ogsaa afrettede Dyr, og Fruentimmer, Jongleresses, med sig), sank de stedse mere i den almindelige Agtelse, saa at Navnet J. blev eensbetydende med Gjøglere, Løgnere og Dagsbær. Nu forstaaer man ved J. sædvanlig Mestere i equilibrium og gymnastiske Kunstler.

Jonguille, s. Narcissus.

Jonshog er Navnet paa den islandske Lovcøder, der afstøtte Salonarbogen eller Jarnsöla, og som Norges Konge Magnus Lagabæter, for at bringe den islandske Ret i Overensstemmelse med den norske, 1280 gav Islanderne, og disse Aaret efter vedtog paa Althinget. Den er opsalbt efter den islandske Lagmand Jön Einarsson, hvem Kongen overdrog at foranstalte Lovbogens Vedtagelse paa Island. J. gjælder endnu i enkelte Kretsforhold, og havees foruden i forskjellige Originaludgaver, udkomne paa Solum 1576, 1578, 1707 og 1709, tillige i en dansk Oversættelse ved E. Thorhallsson, Kbhv. 1763.

Jonsson (Arngrimur), lat. Arngrimus Jonæus, født 1568 i Bibidalen i det nordlige Island,

hvoraf han fik Tilnavnet *Bibalin*, er Stamfader til de senere *Bibaliner*. Han blev Rector ved *Solum Skole* 1589, kort efter ordineret, og bøde som Præst til *Messias* i *Hünevands Syssel* 1648. Han anses for at have været en af *Islands* lærdeste Mænd, og er ubestvemt den, der først har vakt Interessen, i og udenfor *Island*, for de islandske Oldtidsmærker og sammes Studium. Blandt hans mange litterære Arbejder nævne vi her kun: „*Brevis Commentarius de Islandia*“ (1593); „*Crymogda, sive rerum islandicarum libri tres*“ (1609); „*Anatome Bleskenlana*“ (1612); „*Specimen Islandiæ historicum*“ (1643); „*Grönlandia*“ paa Latin, oversat paa Danst af *Bujsens* (1782). Hans Breve til *Worm* staae i *bennes Brevverling* Pag. 293—349.

Jonsson (Carl), blev 1169 Abbed til *Thingvøre Kloster* i *Island*, men frasagde sig 1181 igjen denne *Værdisghed*. I Aaret 1185 gjorde han med flere af sine Landsmænd en Rejse til *Norge* og opholdt sig henimod 2 Aar hos Kong *Sverre*, hvis Historie nogle mene at han har skrevet, men det er vistnok rigtigere med Andre at antage, at Abbed *Carl* kun har skrevet det første Stykke af *Sverres Saga*. I. bøde paa *Island* imellem 1211 og 1213. *Sverres Saga* er udgiven saavel i IV Tome af „*Heimskringla*“ med lat. og danst Oversættelse af *V. Thorklacius* og *Berlauff*, som af det kongl. Nord. Oldskrift Selskab i „*Fornmanna sögur*“ (8de Bd., 18).

Jonsson (Jinnur), lat. *Finnus Johannæus*, blev født d. 16de Jan. 1704 paa *Gaarben Styrtsdal* i *Myra Syssel* under *Islands* *Vesteramt*, hvor hans Fader *Jon Halvorsen*, en berømt *Historiker*, var Præst. Den første *Underviisning* søb han hos Faderen, blev sat i *Stalholts Skole* og derfra dimitteret i sit 19de Aar. I den store *Idebrand*, der 1728 overgik *Kjøbenhavn*, mistede han næsten alle sine Bøger, da han i *Kanter* og *Gjerning* kun var syjselsat med at bjerge sin *Belynders*, *Profesfor Arnei Magnæi*, *Bibliothek*. Aaret efter rejste han hjem og blev Præst til *Reykholt* 1732, samt *Provost* for *Borgarfjords* *Provsti*, og 1753 *Biskop* over *Stalholts* *Bispedsomme*. 1774 blev han *Doctor Theologie*. Han bøde d. 23de Juli 1789. Blandt hans mange efterladte *Strifter*, saavel trykte som utrykte, nævne vi her kun hans berømte *Værk*: „*Historia ecclesiastica Islandiæ*“ (Tom. I—IV. *Havnæ* 1772—78).

Jonstrup er en *Landsby* i *Gjælland*, *Kjøbenhavns Amt*, *Smørum Herred*, *Værsløse Sogn*, med et *Skolelærer-Seminarium*, det ældste i *Danmark*. Det var oprindeligt i Aaret 1791 oprettet paa *Blaagaard* udenfor *Kjøbenhavn*, men blev 1809 forflyttet til *J.*

Jonsson (Søren), født 1656 i *Aarhus*, blev 1691 *Præst* ved *Koeskilde Domkirke* og bøde 1717. Han udgav 1690 „*Den Prophet Jonas, ubi danste Vers forfattet*“, et i *Alexandrin* skrevet *Arbejde* uden videre poetisk *Værdi*. Da *Kingos* *Begyndelse* til en *Psalm*ebog ikke kunde trænge igjennem, fik *J.* 1691 *Besaling* til at ubarbejde en, til hvilken han saa oversatte endeel tybske *Psalmer* (beriblandt „*I Døden Jesus blundeb*“ og „*Ønd hellig Aand i Ero os lær*“). Hans *Forsøg* havde imidlertid ikke bedre *Fæld* end *Kingos*. Dog optog den 1696 nedsatte *Psalm-Commission* nogle af hans *Psalmer* i

sin *Samlng*, blandt Andet de to ovennævnte frie *Bearbejdelser*.

Joppe, s. *Safa*.

Jogthan, efter *Genesis* X Cap. en *Søn* af *Eber* og *Sems* *Efterkommer* i *5te Led*, blev efter *Sagnet* *Stammefader* til de ældste *Araber*, idet det oprindelige *Slægtskabsforhold* imellem *Araber* og *Hebraer* hermed antydes. Den arabiske *Udtale* har ombannet dette *Navn* til *Rahthan*, fra hvem *Sagnet* uleder *Jareb*, *Fader* til *Jasfab*, som igjen blev *Stammefader* for *Saba*, *Navnet* paa det ældste *Rige* i *Arabien*.

Joram, *Josaphats* *Søn* og *Efterfølger* som *Ronge* i *Juda Rige*, giftede sig med *Athalia*, *Ahabs* og *Jefabels* *Datter*, af hvem han lod sig beherske. Hans *Regjering* betegnes ved *Ebomiteres* *Grasaf* og ved *ulykkelige* *Kampe* med *Araber* og *Philister*.

Jorbe, *Corbe* eller *Jow* er et lille *bengalsk* *Længdemaal* = 2,13 *danste* *Pinier*.

Jord. a) *Jordens Form* og *Størrelse*. I *J.* er rund og sølgelig et fritbøvendt *Legeme*, fremgaar af mange *Phænomen*er, f. *Er*. *Savets* *Runding*, som bevirker, at *Raften* af et tilsejende *Skib* sees før *Stroget*, — *Himlens* forskellige *Udseende* i *nordlige* og *sødlige* *Kænde*, — *Jordomsfælinger*, — *J.s* *Stygge* paa *Raamen* o. f. v. *Dens* *Form* er isvrigt ikke *nsigtig* en *Kugle*, men en *Sphæroide*, d. e. et *Legeme*, som opstaaer ved en *Ellipses* *Omdreining* om sin lille *Axe*. Den er nemlig noget *fladtræk* under *Polerne*, saa at dens *Polar*diameter er noget mindre end *Equatorial*diameteren. Dette viser sig ved *Orbmaalingerne*, af hvilke *Besjæl* har udbragte som *Resultat*, at *Polar*diameteren er 6,522,279, *Equatorial*diameteren 6,544,154 *franske* *Loiser* eller respective 1687,94 og 1693,21 *danste* *Mile*. *Forskjellen* imellem disse, divideret med den større, er den *Størrelse*, som taler for *fladtrykning* en (*Platissæment*). Den *pleier* at udtrykkes som en *Brø*l med 1 til *Tæller* og er saaledes $\frac{1}{277}$, hvilket vil sige, at de to *Diametere* forholde sig som 298 : 299 (*nsigtigere* 298,16 : 299,16). Som en *Følge* heraf ere de *terrestriske* *Meridianer*, d. e. de *Pinier*, som opstaae ved at *gjennemfjære* *Jordens* *Overflade* med *Planer*, som gaar igjennem begge *Poler*. *Ellipser*, hvis *Axe* have det ovennævnte *Ferhold* (altsaa *nærm* sig meget til *Cirkl*er), *hvorimod* de *terrestriske* *Paralleler*, som opstaae ved *Snit*, *perpendicularere* paa *Jord*den, ere *Cirkl*er. Dette *Resultat* er fundet ved at *maale* *Stykker* af *terrestriske* *Meridianer* paa forskellige *Steder* af *Jorden*. Isvrigt er her *naturaligvis* *bestandig* *Tale* om *Savets* *Overflade*, saa at der ikke tages *Hensyn* til *Landsjords* *Ujevnheder*. — b) *J.s* *Rotation*. At *Himlens* *Omdreining* om *J.* i 24 *Timer* fra *Øst* til *Vest* kun er *tillmylde*nde, og at det i *Virkesgheden* er *J.*, der i *samme* *Lid* *breier* sig om sin *Axe* fra *Vest* til *Øst*, kan bevises ved mange *Grunde*, af hvilke de væsentligste ere følgende. En *Rotation* maa frembringe en vis *Centrifugal* *Kraft*, hvis *Størrelse* ligger sig *nsigtig* *beregne*, og at en saadan er tilstede, viser sig *virkelig* af forskellige *Phænomen*er. Det er saaledes den, der medens *J.* *endnu* var *flyvende*, har *givet* den *før* nævnte *sphæroidiske* *Form*; thi var *J.* i *svile*, maatte den være en *nsigtig* *Kugle*.

ligeledes maa Centrifugalkraften virke svækkende paa Lyngden, i et tiltagende Forhold fra Polerne mod Æquator og meest under selve Æquator, og dette finder virkelig Sted, og netop i et Forhold, Beregningen angiver. (Det er ved Pendulobservationer, at dette lettest iagttages; thi Mechanikken beviser, at Lyngkraftens Intensitet forholder sig som Quadraten af det Antal Svingninger, som det samme Pendul fuldbringer samme Tid. Fører man et Penduluhr med sig fra Æquator mod Nord, vil det bestandig gaae stærkere. Hvis det under Æquator gik i rigtig, vilde det under Polerne vinde 3 Min. 2 Sec. i Døgnet). Man gjorde i ældre Tider en Undenbring med J.s Rotation, at Luftens Modstand derved maatte bemærkes som en stærk skellig Storm; men da Luften beeltager i J.s Bevægelse, saa dette ikke i Almindelighed være Tilfældet. Dog naar en Luftstrøm kommer fra Nord eller Syd, hvor Rotationshastigheden er mindre, henad mod Æquatoralegne, maa dette il en vis Grad finde Sted, og derfor ere ogsaa de nordøstlige og sydøstlige Passatvinde herseende den tropiske Zone. Endelig påbæjstes dette ved de andre Planeter, som alle, saavidt man har kunnet observere dem, ere bemærkede at aave en Rotation og navnlig i samme Retning, sa Best mod Vest. Rotationstiden er iøvrigt alle nsigtig en Dag i Orbits sædvanlige Betydning, men omtrent 4 Min. lortere. (Den er alle en Solbag men en Stjernebag, s. Solbag.)

c) J.s Bevægelse om Solen. At Solens tilnærlende aarlige Bevægelse paa Himlen i Elliptika, fra Best til Vest, ikke er virkelig, men i det er J., der har en Bevægelse om Solen, samme Retning og i samme Tid, bliver alleende i høi Grad sandsynlig ved at tage Hensyn til J.s Stilling i det hele Verdenssystem, idet den er 1,400,000 Gange mindre, end Solen og ens Mæsse 355,499 Gange mindre. Da de andre Planeter, af hvilke 4 ere meget større end J., bevæge sig om Solen, maa det Samme ere Tilfældet med J.; men ved Newtons Opagelse af Gravitationsloven, hvorefter Legemernes Indskydelse paa hinanden maa forholde sig som deres Mæsse, er denne Antagelse bleven ændret over enhver Tvivl, og der har heller ikke de nyere Tider været Noget, som har draget J.s dobbelte Bevægelse i Tvivl. Som Beviser for samme kan man ogsaa betragte Aberrationen og Fixstjernernes aarlige Parallaxe (i disse Artt.), fordi J.s aarlige Bevægelse er en eneste mulige Forklaringgrund til disse Phænomener. Om Tiden, hvori et Omløb afsløres, s. Aar. Den Baue, J. bestriver, er en Ellipse, som nærmer sig meget til en Cirkel, ved dens Excentricitet kun er 0,01670. J. gaar igjennem Periheliet omtrent d. 1ste Jan., gjennem Apheliet omtrent d. 1ste Juli. Den albe Storage eller J.s Middelafstand fra Solen er 24,065 Jordradier (Æquatorialradier) eller 20,375,000 danske Mile. Denne J.s Middelafstand er en af de vigtigste Talførelser i Astronomen, da den fremtræder som den naturlige Enhed for alle andre Afstande (undtagen Haanens fra Jorden). Den afledes af Solens Parallaxe, som er $8''_{,07110}$ (med en Usikkerhed af $0''_{,027}$). Bevægelsen stier saaledes, at Jordbagen selv forbliver parallel med sig selv.

Dens Vinkel med en paa Elliptika eller Jordbanens Plan perpendicular ret Linie er $23^{\circ} 27' 31''$ (Elliptikas Hældning). Dog er Jordbagen underkastet nogle ganske smaa Bevægelser, Præcession og Nutation (s. disse Artt.), ligesom Elliptikas Hældning aftager $\frac{1}{4}$ aarlig. — d) J.s Tæthed er i Gjennemsnit $5,27$, naar Bandets Tæthed tages som Enhed. Men den er ingenlaude eensformig igjennem hele J.s Legeme. Tætheden af de faste Mæsse paa J.s Overflade er i Gjennemsnit under Halvdele af den ovennævnte Middeltæthed, hvoraf følger, at J.s indre Dele betydelig maae overstige denne.

Jordbæns (Salob) eller Jordbæns, Mæsse og Kobberstifter, født i Antwerpen 1594, var Elev af Adam van Dort, var ikke i Italien, men studerede, hvad der fandtes i Nederlaandene af italiensk Kunst. Han var en Ven af Rubens, hvem han i mange Henseender saaar nær, navnlig bemærkede han sig ligesom denne i Coloritten, medens man tidt maa bedreide ham smagløshed i Tegningen. I Paris og Dresden ere Hovedbilleder af ham; Malerisamlingen i Kjøbenhavn eier 3 Billeder af ham, hvoraf især det ene (Kat. 259) har Interesse. J. døde 1678.

Jordan, Palæstinas Hovedflod, har sine Kilder paa Libanons sydlige Afald og paa Hermon. Dens 3 Hovedkilder forene sig ved den nordlige Rand af Sæen Guleh (det gamle Testamentes Merom). Fra Sydpiben af denne S. løber den med langsomt, og fra Jalobsbroen af med stærkt Fald gjennem et høit, ufrugtbart Terræfeland til Liberias S. Sæen Merom ligger 100 F. over Havfladen, Liberias S. omtrent 300 F. under denne, saa at J. under et Løb af høit 3 Mile her har et Fald af 400 Fod. Omtrent $\frac{1}{2}$ M. nedenfor Sæen Merom fører en gammel, af Bafaltsten bygget og endnu vel vedligeholdt Bro over Floden. Den kaldes Dschir Bem eller Venat Jalub, d. e. Jalobs Søuners eller Døttres Bro, paa Grund af Sagnet om, at Jalob, da han vendte tilbage fra Mesopotamien, her gik over J. Ingen anden Bro fører over J., men der gives vel Babesteder, som alt omtales i det gamle Testamente. Fra Genezereth S. til det døde Hav løber Floden under Navnet Urbanu eller es-Scheria el Kebir med rivende Hurtighed og omtrent 1,000 F.s Fald paa en Længde, der i lige Linie vilde udgjøre 30 M., men i saa mange Krumninger, at Nordamerikaneren Lynch (1846) brugte 6 Dage til at tilbagelægge denne Strækning. Gjennem et Saltmorads, Sletten Gor, flyder den ud i det døde Hav.

Jordan (Ephraim), tybft Politiker, født d. 30te Septbr. 1792 i Nærheden af Innsbrud, Søn af en fattig Stomager, studerede Lovhvidighed og blev 1822 Professor i denne Videnskab i Marburg. Han repræsenterede fra 1830 Universitetet paa den kirkesfille Landdag, havde stor Indskydelse paa Forfatningen af 1831 og overhovedet paa Landdagens Forhandlinger, men saldt derved i Ugunst hos Regjeringen. Omstider blev han indviffelt i Underjøggelserne angaaende de oprørste Forbindelser og Attentater i Karene 1832—33; efter 10 Aars Arrest (!) blev han 1843 dømt til Cassation og 5 Aars Fængningsstraf, men 1845, da Sagen paany var draget frem, frifandt af Døretten. For de 12 Aars

Fængsel og for hans nebrudte Hælbred kunde og vilde Regjeringen ikke give ham Erstatning. I Aaret 1848 var han Gesandt ved Forbunds-
dagen, Medlem af Nationalforsamlingen i Frank-
furt o. s. v., hvor han hørte til de moderate
Liberale. I. **hvar** skrevet **O. Lehrbuch des allg.**
Strafrechts o. M.

Jordan (Wilhelm), tydsk Skribent, født om-
trent 1810 i Berlin, blev paa Grund af en
Anklage for Atheisme 1845 bortvist fra Leipzig
og levede siden i Bremen og Berlin, var 1848
Medlem af Frankfurterforamlingen, hvor han
hørte til Sagernes Parti, og blev „Marineraad“.
Foruden Digte o. M. har han skrevet „Gesch.
der Insel Haiti“ (1846—48) og „Demurgos“
(1852—54), en filosofisk Epopee.

Jordanes eller (i den gotthiske Form) **Jor-**
nandes, en Historieforfatter fra det 6te Aarh., af
Fødsel en Gothe, Biskop af Croton, skrev 561
e. Chr. 2 endnu opbevarede Værker „De regno-
rum et temporum successione“, et Grundrids
af Verdenshistorien til Justinians Tid, og „De
origine et rebus gestis Getarum“. De bedste
Udgaver findes i Murator's „Scriptores rerum
Italicarum“ og Gruters „Historia Augustæ scrip-
tores Latini minores“ (1611). En kritisk Udgave
vendes i „Monumenta historici Germaniæ“. Jvfr.
Grimm „Ueber Jordanes und die Geten“.

Jordbæneradius er et Udtryk, man ofte bruger
for at betegne Jordens Middellængde fra Solen,
som er 24,065 Jordradier eller 20,375,000 danske
Mile, og som almindelig benyttes som Enhed
for de andre Planeters Afstande fra Solen eller
Jorden. Da Jordbænen selv ikke er en Cirkel,
er dens Radius (eller Jordens Radius vector
eller Jordens virkelige Afstand fra Solen) ikke
nogen konstant Størrelse, men varierer fra
20,033,000 til 20,717,000 danske Mile; den første
finder Sted i Periheliet, den anden i Apheliet.

Jordanker kaldes i Bygningsteknikken et For-
bindelsesled mellem et Voldværk eller en anden
Befæstningsvæg og den bagved liggende Jord-
masse (s. **Anker**).

Jordbeeg, **Asphalt**, **Jøbebeeg**, er et sort, har-
piragtigt Stof, der findes ved Seyssel i Frank-
rig, i Albanien, men især ved Drebberne af det
bøje Hav og ved en Ø paa Den Trinidad,
hvoertil det efter al Sandsynlighed føres ved
Rilberne, idet det synes at være frembragt ved
en Destruction (en Art tør Destillation) af orga-
niste Legemer eller Steenkullag. Det forekommer
især i Intraformationens Række saavel som i
yngre Dannelser, og dannes en glimende, haard
Masse, der smelter omtrent ved 100°, antændes
let og brænder med en stærk, sødende Lue. Under-
kastet en tør Destillation giver det en svæden Olie
(Ol. asphalti), ammoniakholdigt Vand, Kul o. s. v.
I Vand er det aldeles uopløseligt, hvormed
endeel deraf opløses i Alkohol, c. 70 pCt. i
Ether, ligesom ogsaa Terpentinsolie, Steenolie,
Benzol o. s. v. opløser endeel deraf. Saadanne
Opløsninger benyttes temmelig meget til en
Art Færmis. Fra omtrent 1830 begyndte man
at anvende I. til Bæretning af flade Tøge,
Brolægning af Gulve, Fortøuge o. s. v., da det
er vandtæt og meget godt taaler Afrygling i
Temperaturen; til den Ende smeltes det, blandes
med Kalk og udskøbes paa det med Sand fævnede
Underlag. Men da den ægte Asphalt er tem-

melig byr, søgte man at erstatte den ved for-
skjellige Blandinger, f. Ex. af det Product, man
erholder ved Destillation af de jordbeegholdende
Kalksteen, eller af den ved Indtøgning af Steen-
kulkjæren bundne sorte Harpir blandet med Kalk,
Sand etc. Disse „kunstige Asphalter“ faaer
meget tilbage for den ægte og anvendes derfor
i det Hele taget mindre, end man tidligere
troede vilde blive Tilfælbet.

Jordbør er et Redskab, der benyttes til at
lære Jordbundens Bestaaenbed at kjende i samme
Dybder, især naar man vil søge efter Kædet,
Kul, Salt og andre mineralfæ Stoffe, saavel-
som ogsaa efter vandførende Lag. Det bestaar
af 2 Dele: Sonden og Borestangen. Den første
har en forskellig Form efter Bestaaenbeden af
det Lag, der arbeides i, saa at den til de blø-
dere Masser gjerne er indbrettet saaledes, at den
strax kan optage de løsrevne Dele, ligesom ved
et almindeligt Bør. Den er da cylindrisk med
en skjærende Rand, og jo blødere Laget er, desto
mere luffet er da ogsaa Sonden. Til de har-
dere egentlige Steenlag benyttes derimod metal-
formede Sonden, der ikke virke ved Omvæltning
som de foregaaende, men mere ved Stød, idet
hele Boreapparatet regelviis haves og sænkes,
saa at Steenlaget efterhaanden knuses. Det lø-
brudte Materiale oplages da senere med en anden
Sonde. Borestangen er af Jern, sammensat af
Stykker paa en 5—10 Alen, der sammensættes
ved Stuer, og hele Boreredskabet kan haves
og sænkes ved Hjælp af et Trispeapparat. I
løse Lag maa Boreulset udføres med ud-
drevne Jernrør, for at forhindre, at Hullet skal
tilstoppes. Man har ogsaa forsøgt Løngboring,
idet Sonden, forsynet med en Vægt, da blot
anbringes til en Snor, der ulige letter kan
haves og sænkes, men ogsaa vanskeligere føres
i bestemte Retninger.

Jordbuer kaldes i Bygningsteknikken de mæ-
rede Buer, som hænges over de Tæbninger, der
undertiden anbringes i dybe Bygningsskand-
menter for at spare Materiale. Disse Buer
Piller, som jo bære hele den overflaaende Byg-
nings Vægt, maae være særdeles sikkert fæst-
rede, navnlig Indbepillerne.

Jordbær (Fragaria vesca) er en af de almindeligst
dyrkede Frugtarter, der hører til Rosa-
ceerne naturlige Familie. Det er en haardt-
urtagtig Plante, som findes vidt udbredt i
Danmark. Ved den mangeaarige Kultur, der
Frugt har faaet i Haverne, er der fremkommet
en Mængde (c. 280) Varieteter, hvis Antal
aarlig sørges. De dyrkes deels paa Græns,
deels benyttes flere Sorter til Drivning for at
kunne faae Frugter af dem alt i April—Maj.
Hovedbetingelserne for en god Jordbæret i
Haverne ere, at Planterne ere satte i stærkt
gjødet Jord, i tilstrækkelig Afstand fra hærant.
at alle Udsæerne hvert Aar skjæres bort, naar
Frugterne ere høstede, at de hvert Efteraar her-
synes med gammel Gjøbning og med Vand i
tør Veir, og endelig at man hvert 3de Aar
anlægger nye Bede til at afstøbe de gamle. Jord-
bærplanter formeres ved Frø og ved de mest
Sideranker, Udsæerne, hvilke tages af et
endt Høst og henplantes paa et „Stokbed“, for
næste Foraar at flyttes hen paa deres Bestem-
melsessted.

Jordbærspinat (Blitum) er en til *Saltur-*ernes Familie (*Salsolacææ*) hørende Plante-ægt, Urtet med afvejlende triangelformede Blade; Blomsterne, der ere samlede i Nøgler til en aformig Blomsterstand, have et 3-5-deelt rødt Blomsterbælle, 1 eller sjældnere flere Støvdragere og en usdagtig Frugt, omsluttet af det ved Røbingen beragtig og farvede Blomsterbælle; de enkelte Blomsternøgler faae a Lighed med Vær. Slægten har hjemme i Europa og Mellemasien. B. *virgatum* og B. *apicalum* dyrkes stundom som Jitrplanter.

Jordbærtræ (*Arbutus Unedo*), en Planteart af Pyngfamilien (*Ericinææ*), er en Busk med eblegrønne, afvejlende Blade; Blomsterne ere umlede i Klaser i Spidien af Grenene, med 5-deelt Væger og Krone og 10 Støvdragere; frugten er et kugleformet, 5-rummet Vær, der er et beklædt med røde Borter og har nogen Lighed ved et Jordbær. Den har hjemme i det sydlige og sydvestlige Europa. Af Værene, der ave en ubehagelig Løb Smag, tilberedes paa iorsica Biin, i Italien en stærk Spiritus.

Jordbrøt kaldes Besidderen af en Landeie-om i Forhold til dem, der have leiet Jord eller Puns af ham. Stundom bruges denne Benævnelse ogsaa om Overieeren i de Tilsælde, vor Eiendomsretten er beelt (s. *Eiendomsret*).

Jorddyr ere Dyr, som leve paa Jorden (ikke udt i Jorden, thi da kaldes de Gravende eller obende Dyr), i Modsetning til Vanddyr, Luftdyr (flyvende Dyr) og flattrende Dyr, o: Dyr, som leve paa Planter. — Jorddyrte ere Fugle, som færdes aa Jorden, have deres Rede der og søge deres føde der, s. Ex. de fleste Hønsfugle, Strubsefugle, Trapper og abfjellige Slægter af andre Familier i Ex. Jordbuer, Jordspætter, Jordpapegøier, om ellers leve paa Træerne. See Artt. *Due*, *væt*, o. s. v. I s Fobform vil altid i de For- helligheder, som den frembyder paa deres paa Træerne levende Slægtningers, affpeile denne forfjel i Levemaaben. — Jordmidde, s. *Midde*.

Jordbog kaldes Fortegnelsen over alle et Jordegodes aarlige Indtægter. *Saldemar II's J.* er et gammelt, for Kundskaben om Landets Til- stand i det 18de Aarh. meget vigtigt Document, om indeholder en Fortegnelse over de langselige Jodder og de Afgifter, som deraf svarede, m. B. den er trykt i 7de Bind af *Script. rer. Dan.*

Jordbøgen Bønder er det Samme som *Selv- iere i Modsetning til Fæstere og Leiere.*

Jordemoder er den dertil oplærte Dvinde, vis Hverv det er under Fødslen at yde den fødende den fornødne Hjælp til Fødselens Ful- ringelse. I Oldtiden bandede J. allerede en zen Klasse, og lige indtil det 17de Aarh. har i Fødselshjælp hovedsagelig hvilet i deres hænder. Med Lægevidenskabens og navnlig øbselsvidenskabens Udvikling gik imidlertid al iunsthjælp ved Fødselen over til Lægen, og J. plæres nu og er kun berettiget til at yde sin istand ved naturlige Fødsler, hjælpe Konen nder Værtsfengen o. s. v., medens hun er for- ligtet til, saasnart noget Usædvanligt møder nder Fødselen, at tilkalde en Læge. I enkelte ande, s. Ex. i England, erfattes J. ganske af egen. Jordemoderstolene ere de Anstalter, hvor i. modtager den til sit Kald fornødne Under-

viisning og Uddannelse, og ere forbedreste for- bundne med Fødselsstifelser.

Jordfald er en hvedel- eller tragtformig For- dybning i Jordoverfladen, fremdragt ved Ned- styrtingen af den svære Jordmasse i hule Rum, der, meest træffes i Kalk- og Gipsbjerg. J. have kun undtagelsesviis en Størrelse, der over- strider 15-50 Skridt i Længde. I Dan- mark ere de især iagttagne paa Møen og i Thy, hvis Kridtlag ere meget uregelmæssig fastede imellem hvoerandre ved en voldsom Hø- ning, saa at J. der flydes de ved Lægenes Sammenkæmning opstaaede Hulheder, eller ere bevirkede ved en Vortfjælling af det mellem- liggende løse Materiale. I Thy ledes ofte Vand- grøfterne hen til J., og selv under heftige Thy- eller Tøbrud forsvinder Vandet dog strax gjen- nem disse underjordiske, hule Rum.

Jordglobus, s. *Globus*.

Jordbløtte (*Haltia oleracea*) kaldes en til Guldbillerne hørende lille Billeform, 2^{'''} lang, blaagrøn, med tykke Baglaar og derfor i stand til at springe langt. J. angribe især de spæde Kapsplanter og Kunkeltrøer og gjøre der- ved ofte megen Skade; stærk Hebe begunstiger deres Udvikling, hvorimod en regnfuld Sommer stander den. J. Høver filtrer man sig bedst imod dem ved at borttage Løv, Døvste o. besl., under hvilke de pleie at overvintre.

Jordmagnetisme. I ældre Litter meente man, at Magnetnaalens bestemte Stilling hid- ryrte fra flere Magnetbjerg, om hvis tiltræk- lende Kraft man bandede sig eventyrlige Fore- stillinger. Halley tænkte sig, at der i Jordens Indre fandtes en stor Magnetmasse, og for at fortlare Forandringerne i Magnetnaalens Ret- ning meente han, at denne Masse kunde bevæge sig omkring i Jorden. Det er egentlig først i dette Aarhundrede, at man ved Hansteens og især Gauss's Arbejder er kommen paa det Rene med, at hele Jorden maa betragtes som een stor Magnet, der i hver 4 Cubiffod indeholder omtrent ligesaa megen Magnetkraft, som en sædvanlig Staalmagnet paa 1 Pund. Som enhver Magnet har Jorden to Magnetpoler, hvor en ganske frit ophængt Magnetnaal vilde stille sig aldeles lodret. Den nordlige Magnet- pol, opbaget af Ross, ligger i Boothia fellx omtrent under 70° n. B., og i denne peger Magnetnaalens Nordende nedad; den sydlige ligger S. for Ny Holland, men er endnu ikke bleven bestemt med Sikkerhed. Imellem Mag- netpolerne kan drages en Linie rundt om Jor- den, hvor den frit ophængte Magnetnaal stiller sig ganske vandret, den saakaldte magnetiske Æquator, som overfjærer Jordens Æquator i to Puncter, det ene i det stille Hav, det andet i Atlanterhavet, saaledes at den i den gamle Verden ligger N., i den nye S. for Æquator. De Steber, hvor Jordens magnetiske Virkning er størst, ligger i Nærheden af de ovennævnte Poler, men falde ikke ganske sammen med dem. Hvorvel nu Jorden forholder sig som en Magnet, maa man dog ingenlunde troe, at den som en saadan tiltrækker Jern eller Magneter, som befinde sig paa dens Overflade, og Grunden dertil er, at disse Legemer ere forsvindende smaa i Sam- menligning med Jorden. Derfor veier et Stykke Staal hverken meer eller mindre, naar det er

magnetiseret, end før det blev det, og en Magnetnaal, som man ved Kort bringer til at flyde paa Vand, vil hverken drages mod Nord eller Syd. Jordens Magnetisme viser sig kun for os ved Magnetnaalens bestemte Retning og derved, at Jern og Staal ved Jordens Indvirkning blive magnetiske, saaledes at vore Jernovne, Ildstet og andet Jern, der staae opret, foruden have en magnetisk Nordende, foroven en Sydende. Beliggenheden af Jordens Magnetpoler saavel som af den magnetiske Equator forandrer sig i Aarhundredernes Løb, og det seer ud til, at det hele System af magnetiske Kræfter langsomt bevæger sig fra Vest til Øst; men Sagttagelserne ere vel ikke gamle nok til, at Lovene for denne Forandring kunne angives. Om Forholdet imellem S. og Nordlyset, s. Nordlys.

Jordmandler, s. Cyperus.

Jordnød (*Arachis*) er en til de *Vertebloss*-træbes Familie (*Papilionaceæ*) hørende Plante. Lægt, lave Urter med fannede Blade; Blomsterne tæt samlede i Aar i Bladvinflerne, med 5-bledt Bøger, 5 uligedannede Krownblade og 10 foruden sammenvøgede Støvdragere; Frugterne aflange, tykke, 2-3-frøede, ledførmig indbyræde mellem Frøene, under Modningen skulde under Jorden. *Arachis hypogæa* har oprindeligt hjemme i Brasilien, men er ved Dyrling udbredt over alle varme Egne af Jordkloben paa Grund af de spiselige Frø. Af Frøene presses en fedt, ikke henhørende Olie, der i de senere Aar anvendes meget, navnlig til Sæbe, Massinsmørelse o. f. v.

Jordolie (*Naphtha*, *Steenolie*, *Djergtjære*) er et af Kulstof og Brint bestaaende mineralisk Stof, der er flygtigt, brændbart og har en mindre Bøgtphde end Vandet. Den benævnes *Naphtha*, naar den er klar og tyndflydende, *Steenolie*, naar den er gul og dog endnu tyndflydende, *Djergtjæren* er derimod gul og sortbrun og meget tykflydende. I forekommer temmelig hyppig i Naturen, mest i Nærheden af Kul- og Steensaltlag, Slamvulcaner og almindelige Vulcaner. Forbetmeste flyder den tilligemed Vand ud af Kevner og Spalter i Kalksteen, Mergel eller Sandsteen, og findes i stor Mængde paa Jante, i Birma, ved Babylon, Baku (hvor den endog damper op af Jorden, saa at den kan antændes) og flere Steder ved det caspiske Hav saavel som i Lydsland. Den bruges fortrinnsviis som Brænd- og Belysningsmateriale, i Medicinen, til Tilberedelse af Firnis, Sværte o. f. v. Da den ikke indeholder Ilt, benyttes den (især Steenolie) til det at opbevare Kalium, Natrium og lignende let iltelige Stoffer, som saaledes udelukkes fra Luftens iltende Indvirkning.

Jordradius er en ret Linie fra Jordens Centrum til et Punct i dens Overflade (d. e. Havets Overflade). Disse ere imidlertid, paa Grund af Jordens Fladtrykning, ikke lige store (s. Jord). Ørdet S. bruges ofte som Genhed, s. Er. for Maanens eller Solens Afstand fra Jorden, for Himmellegemenernes Radius o. f. v., og i saa Fald menes altid Equators Radius, som er den største af dem alle = 843,03 danske Mile.

Jordrente eller Grundrente. Under denne Benævnelse forstaaes i Reglen den Indtægt af Jorden, der tilfalder Besidderen af denne som Udbytte af Naturkræfterne, uden HenSyn til de to andre Erhvervsøskilder, Arbejdet og Capitalen. Theorien for J. er isærbelethed udbillet af Ricardo. Da den bedste og heldigst beliggende Jord kun er tilstede i indskrænket Mængde, vil Eieren af denne saae et Monopol, efterhaanden som Efterfølgelsen efter Jordens Producter vortr, og erholde et større Udbytte og en højere Forpagtningssagift end Besidderne af de flattere og ringere beliggende Jorder. Jo længere man maa gaae nedad, jo ringere Jorder man maa opdyrke, desto højere stiger den Forpagtningssagift, der gaaer af de bedre Jorder. Udbyttet af Driften af de ringeste Jorder, som det kan betale sig at drive, bliver altsaa det bestemmende Moment ved J.s Størrelse, der afhænger af Forskjellen imellem det rene Udbytte af den fladeste Jord, som det kan betale sig at drive, og den bedste Jord. I den nyere Tid har Amerikaneren Carey udbillet en anden Theorie, især hvilken der ikke kan være Tale om nogen J. som Beberlag for Besidderen af Naturkræfterne i og for sig. Udbyttet af Jorden er Resultatet af det Arbejde og den Capital, der er anvendt paa den. Det er først, efterat Menneskene bære bearbejdet Jorden og derved frembragt Frugtbarheden, samt efterat de have tilbragt en heldig Beliggenhed, der opstaaer ved Menneskenes Bosættelse og ved Tilveiebringelse af Communicationsmidler, at der bliver Tale om Forpagtningssagift, der altsaa er et Beberlag for den Capital, der umiddelbart eller middelbart er anvendt paa Jorden, medens Jordens oprindelige Frugtbarhed ikke giver Anledning til nogen Rente. Denne Theorie er bleven underkastet af Bastiat og af Kayser, blandt dens Modstandere er J. S. Mill den betydeligste.

Jordbrø, s. Fumaria.

Jordkjælv. Et snævt Jordkuglens Afstyling er saa vidt fremstredt, at den faste Jordkugle maa antages at have en Tykkelse af mange Mile, og dens Overflade ikke mere modtager noget Bidrag til sin Varme fra denne Jordens egen Varmekilde, lader det Indres ildflydende Tilstand sig ikke uden Bivirkning; thi ikke blot Vulcaner, brændende Luftarter, hede Dæmpe og varme Kilber, men ogsaa de vidt sig udbredende og højt fordærvelige J., der ofte røke hundredestusinde Kvadrattmile af Jordens Overflade, ere Udtryk for det ildflydende Indres Reaction mod den faste Jordkugle. Aarsagen til dem er os ikke ret klar, kun vide vi, at "det Endes Udspring, den bevægende Krafts Ophav" maa ligge dybt under Jordkloben, og ansee med Rette den ved den endnu siddende langsomme Afstyling af Jordkuglen bevirke Sammentrækning og det derved fremkaldte Tryk paa det ildflydende Indre, saavel som de kemiske Partikler og Umbannelser, der maa foregaae paa Grænter af den faste Skorpe og den flydende Kerne, saa idetmindste i høi Grad medvirkende til at fremkalde denne Uro. Intet Forbud varler J. komme, uagtet de mindre J. synes at være afhængige af Aarstidene; nogle saa Vinter udbrede derfor ofte Død og Rædsel over den intet anende Jordbeboers Stæder. Ofte træfer

stødet et bestemt Punct (Oppido i Calabrien 1788, isabon d. 1ste Noobr. 1755) og breder sig derfra i alle Sider gjennem Lande og Høve (centrale.), ofte iser det derimod (lineær J.) ligesom en langs bestemte Linier, iser Kyffer eller Hjerkræfter (de sydamerikanske, J.). Jordstriben slæger, brister og sluger, hvad der kommer i dens Lab, men spyr ofte atter op, hvad den har ugt; de løse Jordarter forstribes ofte saa vidt, at man neppe kan gjenfinde Jorderne, medens de faste Steenarter og Bjergmasserne deels paarlæses mindre, deels endogsaa ligefrem byde jordstribens Trods og hindre den i at aae igjennem. Den forskjellige Jordbund, hvoraa isabon er bygget, fæstest en Deel af Byen aa hvin sørgelige Fæstidag. Engang begyndte, anse Jordstribeserne derimod vedblive i Maader, ja i hele Aar. Det calabreske i 1788 arede i fire Aar, og i det første af disse saandt er henved 1000 Hørrer og mindre Kyffeler Sted, Nississippialen var i stærk Bevægelse i begge Aarene 1811 og 1812, og Banen lærte paa egne disse Steder efterhaanden Befolkningen at bære med Ligegyldighed, hvad der første Gang, et fornemmes, vækker en usselig Rædsel. Det uskanke Middelhavsbækken og dets nærmeste Omgivelser have, saa langt Historien gaar tilbage i Tiden, været ubstatte for forbervelse J., il hvilke den No, der hviler over Nærrens Omgivelser, banner en mærkelig Møbstæning; en nye Verdens Middelhav, den mexikaniske Jabbugt, ligner den gamle Verdens heri som i negt Andet.

Jordstrib kaldes en paa mange Eiendomme aade i Røbstæderne og paa Landet i Almindelighed fra ældre Tid hvilende saft aarlige Afgift, om enhver Besidder af Eiendommen maa svare enten til Communen, en eller anden Stiftelse eller en privat Mand. Ved en saadan Byrde bliver Eiendomsrettens Væsen egentlig officeret, og Besidderen bliver i Virkeligheden kun en usfuldommen Eier (s. Eiendomsret).

Jordstrib (Orycteropus) kaldes en over hele et egentlige Afrika, Syd for den store Drten i bredt Gumlerslægt, der lever i Guler i Jorden og efterstræber Myre- og Termitboerne. Det har en ret anseelig Størrelse (3½ F.), et langt pibst Hoved, store Øren, en forholdsvis svag Hale, store og stærke Gravelser, og Huden er pndt besat med hårteagtige Haar. I Henseende il Tungens Bygning og Anvendelse ligner det Myreslugerne, men afviger fra dem ved at have Lænder, der dog ikke ere talrige, men forholdsvis temmelig store og af en porøs Bygning. Ved sin Knoldebygning viser det sig at være ærnest beslægtet med Væstedyrene. Det er fste, iatlige Dyr, der om Dagen holde sig skjulte i deres Guler; de afgive en behagelig Røde, og deres Stund et godt Læder. Man har afstiftet Arter: O. capensis i Sydafrika, O. æthiopicus i Nubien og O. senegalensis i Senegal.

Jordstrib, s. Tobinambour.

Josaphat, Asias Søn og Eftersølger som Konge i Juda Rige, regjerede 35 Aar, søgte at fskaffe Afgudsdyrkelsen, bestræbte sig for ved Ibsendinge at udbrede Kundskab om Loven, omskabte den borgerlige og kirkelige Rettspleie og vrede for Rettens kraftige Haandhævelse. Moaniterne, Ammoniterne og Edomiterne gjorde

under hans Regjering et Indfald i Juda, men J. sejrede over dem, og høitideligholdt Seiren i en Dal, som derefter kaldtes Josaphats Dal, d. e. den Dal imellem Tempel og Oliebjerget, gjennem hvilken Redrons Bøl flyder.

Josafinos kaldtes i Spanien Kong Joseph Bonapartes Tilhængere 1808—13.

Joseph, Patriarken Jakobs og Rachels Søn, blev solgt af sine Brødre til Egypten, hvor han banebte sig Bei til Landets Herker (Pharao), der opstøede ham til sin første Minister. J. kaldte nu sin Slægt til Egypten og indrømmede dem en Landstrækning, Gosen, til Eiendom, hvorfor hans 2 Sønner, Ephraim og Manasse, blede adopterede af Jakob og erholdt Ligeberettigelse med dennes øvrige Sønner. J.'s omveglende Stjebne er fortalt i Iste Mosebog.

Joseph af Arimathea, d. e. af Ramatbaim i Benjamin Stamme, Medlem af Synedriet i Jerusalem, begravde Jesu Lig i en Klippegrav i sin Gane. Efter Traditionen hørte J. til Jesu 70 Disciple, og han siges først at have forlyndt Evangeliet i England.

Joseph, Marias Egtemand og Jesu Pleiefader, en Lømmemand, er formodentlig død allerede før Jesu offentlige Fremtræden. Mærkværdige Sagn om ham findes i den paa Arabisk skrevne „Historia Josephi fabri lignarii“.

Joseph II, tydsk Keiser 1705—11, født i Wien d. 26de Juli 1678, Søn af Keiser Leopold I, var allerede 1689 kronet til ungarsk og 1690 til romersk Konge. Han indskrænkede Jesuiternes Indflydelse, gjorde Protestanterne i Bøhmen og Ungarn vigtige Indbrømmelser og dæmpebe Opstanden i det sidste Land. Den spanske Arvesølgeligtrik fortsatte J. med Iver; Kurfyrsterne i Baiern og Köln samt Heringen af Mantua erklærede han fornedeblt deres Forbindelse med Frankrig i Rigets Nægt. J. døde af Børneslopper d. 17de April 1711.

Joseph II, tydsk Keiser 1765—90, født d. 13de Marts 1741, Søn af Keiser Frants I og Maria Theresia, viste allerede i sin Ungdom de Egenkaber, der paatrøkte hans hele senere Liv og hans Regjering deres Præg: for Interesse for Kundskab, ivrig Stræben efter at lære; et varmt og for alt Godt begejstret Hjerter, brændende Kærlighed til Ret, Sandhed og Oplysning, Iver for at befordre Menneskernes Vel, men derhos en absolutistisk Tankemaade, Raffebed og derfor ofte Overlelse og Hensynsløshed i at sætte igjennem, hvad han ansaae for det Rette, Kingeagt for det Overleverede og endog for Folkeeiendommeligheder og Retligheder, naar de stode hans visnol velmeente Planer og Hensigter i veien. Hans Hjerter var godt, hans Villie reen og ædel, men begge Dele misfandtes tilslidst af de fleste, fordi han i Meget var forub for sin Tid, og fordi han rigtignol ofte gik despotisk frem, om han end altid var en ædel og oplyst Despot. Det var derfor en sørgelig Sandhed, hvad J. ved sin Døds Nærmelse snude skrevet paa sin Grav: „her hviler en Fyrste, hvis Hensigter vare rene, men hvis Planer alle strandede“. I sin Ungdom gjorde han under Navn af „Ored Falkenstein“ mange Keiser, overalt benyttende Tiden til at lære; hans Opføls i Frankrig bidrog til at ubvilde hos ham den Tanke, som

siden levede en stor Deel af hans Regentvirkelse; Anstaltningen af at forene det østerrigiske Monarchies forskellige Dele til et ligesaa eensartet og ved en centraliseret Bestyrelse sammenholdt Heelt som Frankrig var. Efter sin Faders Død 1765 blev han tysk Keiser, og kort efter sin Moders Medregent de østerrigiske Arvelande. Han lod strax bengang Statspapirer for 22 Mill. Gylden, som han havde arvet efter sin Fader, brænde og stænde Staten de af hans Fader kjøbte Domainer. Hans Forsøg paa at udvide Østerrig paa Baierns Befolking strandede paa Frederik II's Modstand (s. Baiern, I, S. 373). I Polens første Deling tog Østerrig Deel, uden at J. gjorde Noget derimod (et Devotio paa, i hvilken Grad selv æble Gemytter i Politiken glemme Samvittighedens og Vrens Bnd). I hans ydre Politikk er foruden det Anførte to Ting at mærke: han ophævede 1782 Barrieretractaten med Holland, ikke uden Bilskaarlighed, og vilde 1785 tvinge denne Stat til at opgive Scheldestodens Spærring, men lod sig dog nste med en Pengejum; og 1788 begyndte han uden gyldig Grund i Forening med Katharina II en Krig mod Tyrkiet, som kun bragte ham Uheld. — Af større Bigtighed er hans Regjering i det Indre. Saalænge hans Moder levede, var han bunden ved hendes stinhyge Baagen over sin Magt og ved sønligt Genlyt til hende; saasnart hun var død, skyndte han sig at indhente det Forsømte, maastee isølge en bunke Følelse af, at han ikke vilde have en lang Tid at virke i. Han søgte først at flette en bedre Embedsstand tilveie, og straffede strengt Misbrug og Underfla; han ophævede Bøndernes Livegenstaf og gav Isøerne fri Afgang til Erhverv og Dannelsse. Retsvæsenet forbedredes og Dødsstraffen afflaffedes, men han tilslod sig ofte at skærpe Domlene over fornemme Forbrydere, hvorved Domstolens Uafhangighed krænkedes. Han indførte Preskription, dog med afvillige ubehagelige Bestemmelse, og sørgede for Videnskaber og Kunst. I Bestyrelsen stræbte han efter streng Centralisation og Uniformitet, gav derfor Ungarn og Belgien en ny Inddeling i administrativt Senende, indførte det tydske Sprog i Rets- og Administrationsager i Ungarn og brød sig ikke om Stændernes Klager og Protester, som han da ikke kunde finde sig i noget constitutionelt Væsen, der lagde Hindringer i veien for hans Reforme. Bistnol kunde disse ikke gennemføres, uden at de Privilegeredes Modstand kvækkedes, men han tilfbesatte ogsaa velgrunde Rettigheder og Forbringere. Han antog sig ogsaa meget de materielle Interesser efter sin Lids Ydere: han stiftede Handelsforebinder med fjerne Lande og søgte at hve det indenlandske Fabriksvæsen ved høi Told paa fremmede Producter og Strengthed mod Smugleri, og orbnede Grundstatten efter nye Grundsaetninger. Nær imod Hierarchiet udviklede han stor Vær: han ophævede 700 Kloster og stillede de øvrige under Bisopperne, udstedte 1781 et Toleranceedict, hvorved Protestanterne og Grækerne erholdt Religionsfrihed (dog kun i de større Stæder Tillabelse til Gudstjeneste) og Afgang til Erhvervelse af Grundeiendom, til Forgeret og Anfattelse i Embeder. Pave Pius VI søgte forgjæves ved en Rejse til Wien (1782) at standse

J. paa hans Bei. Men alle disse, for det Meste velgjørende og vise, Foranstaltninger fandt hos Ungen ret Anerkjendelse, fordi de udbrødes paa en voldsom og uoverlagt Maade, uden Genlyt til Folkenes Vasser (navnlig i Sprogsagen i Ungarn) og aldgamle Rettigheder; og hos Mangfoldige, især de Privilegerede, Geistlighedens og alle dem, der havde Fordeel af den gamle Stendrian, vakte de naturligtvis stor Forbittrelse. Misstemningen var først i Ungarn og Belgien, fordi disse to Lande havde saa meget Eiendommelig i deres folkelige og politiske Liv, som nu truedes med Undergang. I begge udbrød derfor Opstand, og J. maatte (Jan. 1790) erklære alle sine Forordninger og Reforme, med Undtagelse af Toleranceedictet og Livegenstafets Afstæfelse, for ophævede. Kort efter døde J. nedbøjet og med kunst Hjerte, d. 20de Febr. 1790.

Josephine (Marie Rose, født Løfcher de la Pagerie), de Franktes Keiserinde, født d. 17de Juni 1763 paa Martinique, hvor hendes Fader var Havnecaptain, kom i sit 15de Aar til Frankrig, hvor hun glimrede ved Hønsed og ved Kædens og Hjertets Egenstaber. Hun giftede sig d. 13de Decbr. 1770 med Vicomte Alexander Beauharnais (s. A.), som under Kæbelsperioden blev henrettet; hun blev selv fængslet men frelsk ved Begivenhederne d. 9de Thermidor. Tallien og Barras toge sig nu af hende, den sidste indlevede hendes Formæling med Napoleon Bonaparte (d. 9de Mars 1796). Napoleon effekte hende høit, indhentede ofte hendes Raad i Statsager og kaldte hende sin gode Gemine, Hønsdt han fundom var vred over hendes Uheldighed; hun hang ved ham med sværmerisk Hengivenhed. J. blev 1804 kronet af Napoleon til Keiserinde, men 1809 lod han sig felle fra hende paa Grund af hendes Ufrugtbarhed (med sin første Mand havde hun dog 2 Børn). J. levede siden med keiserlig Pragt i Ravarre ved Gorenz; hun døde af en Halsbetændelse d. 27de Mai 1814 og blev begravet i Duell ved Malmaison. Sagn. „Lettres de Napoléon à J.“ (1827) og „Lettres de J. à Napoléon et à sa fille“ (1833); Rab. Arvillon, „Mémoires sur la vie privée de l'impératrice J.“ (1831).

Josephus (Flavius), nedstammede fra en jødisk Præsteflægt og var født i Jerusalem 37 e. Chr. Han modtog en videnskabelig Opdragelse og begav sig Aar 63 til Rom, hvor han vandt Under hos Nero's Gemalinde Poppæa. Efter at være vendt tilbage til sit Hjem, bestræbte han sig først for at affolde Isøerne fra at gjøre Opstand mod Romerne. Da det ikke lykkedes, sluttede han sig selv til Bevægelsen; han kom i romersk Fængenskab, men vidste snart at indbimigre sig hos Vespasian. Han antog det keiserlige Familienavn Flavius, fulgte med Titus paa Toget til Jerusalem og tilbragte sin øvrige Levetid i Rom, beskæftiget med videnskabelige Arbejder. Blant hans Skrifter ere de vigtigste en Beskrivelse af Romernes første Krig med Isøerne i 7 Bøger, oprindelig skreven paa Syrachaisk, senere oversat paa Græsk, og „Jødisk Arkæologie“, der i 20 Bøger indeholder en Fremstilling af det jødiske Folks Historie fra Verdens Stabelse indtil Neros 12te Regjeringsaar. Den nyeste Udgave af hans Skrifter er af Jmm. Bekker.

Jofias, Konge i Juda Rige fra 640—609 f. Chr., som til Regeringen i sit 8de Aar og be-
 stræbte sig for atter at hæve den sunnne Guds-
 dyrkelse uden dog at kunne standse Rigets Frem-
 striden mod dets Undergang. I et Slag mod
 den ægyptiske Konge Necho, ved **Regidbo**, blev
 han dødelig faaret; han døde i Jerusalem.

Jofka (Nikolai, Baron), ungarsk Romanfor-
 fatter, født d. 28de Septbr. 1796 i Lorda i
 Siebenbürgen, studerede Lovdyndighed, tog siden
 Krigstjeneste og befattede sig derefter med Land-
 væsen og Studeringer. Han var Medlem af
 den siebenbürgenske Landdag og tog Deel i de
 politiske Bevægelser, var ogsaa virksom 1848 og
 maatte efter den ungarske Østrikands Undertryk-
 kelse 1849 flygte; siden 1850 har han levet i
 Bräsel. I. er Forfatter til endeel gode, for
 en Deel historiske Romaner.

Jofk (Saaq Marfus), en bekjendt jødisk Lærb,
 født d. 22de Febr. 1798 i Bernburg, forestod
 1816—35 en jødisk Skole i Berlin og har siden
 været ansat som Overlærer ved den jødiske
 Measfale i Frankfurt a. M. Hans bekendteste
 Værk er: „Geschichte der Israeliten“ (9 Bd.,
 1820—29) og „Neuer Gesch. der Israeliten von
 1815—45“ (1846—47), der slutter sig som 1ste
 Bind til forrige Værk. Desuden findes ham:
 „Allgemeine Gesch. des jüdischen Volks“ (2 Bd.,
 1831—32), en Oversættelse af Mishna med
 Text og Commentar (6 Bd., 1832—34). Mån-
 dre Arbejder af ham findes i jødiske Tidsskrifter,
 ligesom han ogsaa har udgivet „Israelitische
 Annalen“ (1839—41) og fra 1841—42 i For-
 ening med Creizenach Tidsskriftet „Zion“.

Jofva, Muns Søn, af Ephraim Stamme,
 Moses's Efterfølger som Israaeliternes Anfører,
 erobrede en stor Deel af Kanaan, som han for-
 delte blandt Israels Stammer. Han forestod
 den unge Stat i 25 Aar og døde 110 Aar
 gammel. Hans Levnet og Bedrifter ere beret-
 tede i den 5de og det gamle Testamente, der
 bærer hans Navn.

Joubert (Barthélemy Catherine), fransk Ge-
 neral, født d. 14de April 1769, lod sig 1791
 optage iblandt de Frivillige, blev allerede 1795
 Oberst og Brigadier i den italienske Armee og
 efter Slaget ved Loano General. I Felttoget
 1796 blev J. Divisionsgeneral, feirede 1797 ved
 Rivoli og erobrede Orient, slog sig derpaa igjen-
 nem Tyrol og forenede sig d. 8de April med
 den store Armee under Bonaparte. Derfra gik
 J. til Paris, commanderede efterhaanden i Pol-
 land, Mainz og Italien, hvor han ved Udbuddet
 af Krigen i 1798 befattede Turin og andre faste
 Stæder i Sardinien; noget efter blev han til-
 bageladt. I Aaret 1799, da det under Bona-
 partes Fraværelse i Ægypten var gaaet tilbage
 med de franske i Italien, erholdt J. atter
 Overbefalingen der, men han faldt i Slaget
 ved Novi d. 16de Aug. imod den russisk-øster-
 rigske Hær under Svarov.

Jouffroy (Théodore Simon), fransk Publicist
 og Philosoph, født d. 7de Juli 1796, var først
 Lærer ved Collège Bourbon i Paris, var
 med at stifte Dagbladet „Globe“, og blev 1832
 Professor i Philoophien ved Collège de France,
 men neblagde denne Post 1837. Under Cousin
 blev J. Medlem af „Universitetsraadet“, fra

1831 var han Deputeret og hørte til de Doc-
 trinære. Han døde d. 1ste Marts 1842. J.
 er især mærkelig berøbt, at han gjorde sine
 Landsmænd o. A. mere bekendte med den saa-
 kaldte stoffe Philosophie ved at overlatte Ste-
 wart's Skizzer af Philoophien (1826) og Tho-
 mas Reid's samtlige Værker (1836) og lestage
 Oversættelserne med Fortaler, hvori han ubi-
 lede hine Skrifters philoophiske Standpunct
 og Betydning. Desuden strev J.: „Mélanges
 philosophiques“ (1833 og 1842); „Cours de
 droit naturel“ (1835); „Cours d'esthétique“
 (1843) o. M.

Jourdan (Jean Baptiste, Greve), fransk Ge-
 neral, født d. 29de April 1762, gik i Krigs-
 tjenesten 1778, bl. v. 1790 Capitain for den riden-
 de Nationalgarde i Limoges, erholdt 1793 som Di-
 visionsgeneral Commandoen over Nordameen og
 udmærkede sig ved flere Kæmpebejder. Som An-
 fører for Sambres- og Maasarmeen i Aaret
 1794 feirede han flere Gange, men blev 1796
 af Erkehertug Carl trangt tilbage paa den venstre
 Rhindred, hvorefter han neblagde Commandoen
 og traadte ind i de Femhundrede Maad. Efterat
 han 1799 havde faaet Ansættelsen over Donau-
 armeen, blev han Slagen af Erkehertug Carl ved
 Stofach d. 25de Mai. I Aaret 1800 overdrog
 Førsteconsulen J. Bestyrelsen af Piemont; 1803
 blev han Medlem af Senatet, 1804 Marskal,
 1806 Gouverneur i Neapel og fulgte siden som
 militær Raadgiver med Joseph Bonaparte saa-
 vel i Neapel som i Spanien. Ved Napoleons
 Fald meldte han den provisoriske Regering sin
 Anerkjendelse; Ludvig XVIII udnævnte ham til
 Greve, 1819 blev han Pair. Efter Julirevolu-
 tionen blev J. Gouverneur for Invalidbehovstet,
 han døde d. 23de Novbr. 1833.

Jouvenet (Jean), fransk Historiemaler, født
 i Rouen 1647, død 1717 som Directeur for
 Akademiet i Paris, var Elev af sin Fader, men
 studerede Kunsten paa egen Haand, og tog især
 Poussin til Mønster. Ved hans Maleri „Jesus
 belbreder en Lam“ fik Lebrun Interesse for ham.
 Hans vigtigste Arbejder, der meest indeholde
 bibelske Scener, findes i Galleriet i Louvre og
 i Invalidkirken i Paris. Da et Slagtilfælde
 berøvede ham Brugen af den højre Haand, malede
 han med den venstre.

Jouy (Victor Joseph Etienne), fransk Stri-
 bent, født 1764, havde en meget eventyrlig Ung-
 dom: fra Skolen gik han 13 Aar gammel til
 Guyana, vendte derfra tilbage „for at lære noget
 Mere“ og besøgte atter Skolen, blev Artillerie-
 officer og gik til Ostindien, hvor han havde
 endeel romantagtige Eventyr, vendte tilbage til
 Frankrig, begejstredes for Revolutionens Ideer
 og gik atter i Krigstjeneste. Mistænt som
 Moderat flygtede han til Paris, blev dømt fra
 livet, men naaede under Forklæbning til Schweiz
 og kom efter Robespierres Fald tilbage, gik
 atter til Armeen og sluttede sig som Commandant
 i Lille, da han blev arresteret som mistænt for
 Forbindelse med Engländerne; dog blev han
 friskjendt, men tog nu sin Afsted og begyndte sin
 litterære Læbegan. Han strev en Mængde
 Operaer, Pyspil og Tragedier, var Redac-
 teur eller Redacteur ved flere liberale Tid-
 skrifter og er især bleven bekjendt ved de træf-

sende og livlige Skilbringer af Søder, Forhold og Tilstand, som indeholdes i Skrifterne: „L'Hermite de la Chaussée d'Antin“ (1812—14); „L'Hermite de la Guyane“ (1816); „L'Hermite en province“ (1818 ff.); „L'Hermite en prison“ (1823), som han skrev i Forbindelse med Jay. 3. blev 1830 Bibliothekar i Louvre, han døde d. 4de Septbr. 1846.

Jovellanos (Don Gaspar Melchor de), egentlige Jove-Planos, spansk Statsmand og Skribent, født d. 5te Jan. 1744 i Gijon, besøgte flere vigtige Statsmøder og var 1797 en Tilblang Statsminister, men blev forviist af Godot og fra 1801 holdt i Fængsel, hvorpaa han først 1808 fik sin Frihed igjen. 3. afflog alle Joseph Bonaparte's Tilbud, blev et ivrigt Medlem af Centraljuntaen og foranledigede 1810 dennes Oplysning og Sammenlæbselen af Cortes samt Oprettelsen af et Regentstab. Han døde d. 27de Novbr. 1811. 3. var Forfatter til dramatiske o. a. Digte og til nationalekonomiske og politiske Skrifter; desuden udvædede han stor Indflydelse paa den opblomstrende Digterflok i Salamanca.

Jovintan, romersk Munk, optraadte omtrent 338 imod Hævedesensets og Munkesammets Forstjenslighed og imod Geistlighedens Etskab. Han blev derfor forbømt af Biskopperne Siricinus i Rom og Ambrosius i Mailand.

Jow, et Længdemaal, s. Forbe.

Joyouso entrée, samst Billed-Incomsto d. e. glædeligt Indtog, kaldte man et Fribrev eller Erklæring angaaende Stændernes Privilegier og Rettigheder, som Hertugerne af Brabant og Limburg fra 1355 maatte beværge for deres Indtog i Residensstaden. Den bestod oprindeligt af 59 Artikler og erholdt siden nogle Tilføjninger; ved et Brud paa nogetstumpet Punct af dens Indhold blev Undersaatterne løste fra deres Eroffelsed.

Juan, s. Don Juan og Johan af Skerzig.

Juan, **San**, 1) Flob i Mellemamerika, banner Afsked fra Øen Nicaragua til det carabiske Hav. 2) Øgruppe i Kanalen mellem Bancouver's Ø og Fastlandet, som i den nyeste Tid er bleven Gjenstand for Strid mellem England og Nordamerika. Tractaten i 1846 fastsatte som Grænse mellem begge Staters Gebeet paa dette Sted „Midten“ af hiin Kanal. Men de, der afsluttede samme, kjendte ikke Localiteterne, de vidste ikke, at disse Øer eksisterede og bedste hiin Kanal i to Arme; Spørgsmaalet er derfor, hvilken Arm der skal antages at være meent. 3) lang Tid tænkte Ingen derpaa, thi Verne (c. 7 □ M., flod- og græsrige, maastee og laa rige paa Kul, beboede af nogle Indianere og Colonister) ere i sig selv uden stor Betydning. Efterat Guldet var opdaget ved Fraserfloben og Engländerne havde gjort deres Bestikkelser i Columbien til en egen Colonie, blev man baade i London og i Washington opmærksom derpaa. 3 Aaret 1859 var der nær ved de paa begge Sider Commandanderens Hidsighed opstaaet en blodig Conflict, men Sagen er nu henviist til diplomatisk Afgjørelse; Englands sidste Forslag (1860) ere dog blevene forfaste af Nordamerika. 3) de Portorico, Hovedstad paa den spanske Ø Portorico, har en god Havn og levende Handel med Coloniens Producter. 32,000 Indb.

Juan de Jucaas Indbød kaldes den Havarm ved Nordamerikas Vestkyst, som stiller Sydenben af Den Bancouver fra Fastlandet og danner det sydlige Indløb (det nordlige er „Drønning Charlottes Sund“) til Kanalen imellem Bancouver's Ø og Fastlandet. (Sigu. Juan, San, 2.

Juan Fernandez, Klippefuld Ø i det store Ocean S. for Chile, under 33° 40' s. Br., benyttes af den chiliske Regjering som Forvisningssted. Her opholdt Alexander Selkirk (s. d. A.) sig i 4 Aar.

Juba, en namidifl Konge, Søn af Hjempsal II, Sønnesøns Søn af Masfnisja, fob i Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompeius paa den Sidsmærkede Side. Aar 49 f. Chr. tilstodtgerde han i Forening med Pompeianeren A. Varius 2 Legioner, der commanderedes af Quintus Curcio, en af Cæsars Legater; 46. efter Nederlaget ved Thapsus, dræbte han sig selv. — Hans Søn, 3. II, hoom August 25 f. Chr. overlod en Deel af Faberens Rige i Forbindelse med den mauritanske Konge Bocchus's Gebeet, har gjort sig bekendt ved historiske Skrifter.

Jubarte er Benævnelsen paa en Finbald (Balenoptera boops).

Jubelaar hos Hebræerne, s. **Sabbatar**. 3 den katolske Kirke betegner 3. et Aar, i hvilket den Afsked, der er bekendt under Navnet Jubelaaft, uddelles. Pave Bonifacius VIII erklærede først Aaret 1300 for et 3., i hvilket han lovede Alle, som hofserberig valfartede til Rom, bragte fromme Gaver og flittig besøgte Peterskirken, fuldkommen Afsked. Paa Grund af den store Fordeel, som Rom og den romerske Curie havde af den tilstrømmende Menneskemængde, og paa Grund af Menneskelivets Korthed og store Syndighed, bestemte Clemens VI 1243 hvert 50de, Urban VI 1389 hvert 33te og Paul II 1470 hvert 25de Aar til et Afskaar, og den sidste Bestemmelse har senere været den gjældende i den katolske Kirke. Misbrug fra Pavernes Side, som ogsaa tilbeleste Afsked uden Romertrejse men mod Betalingen af en vis Sum Penge, og især beleshed det 16de Aarh. Kirkerenovation formindskede betydelig Indtægterne af 3., og det sidste 3. (1850) blev under de oprørte politiske Forhold temmelig upaaagtet af Ublandet. Høitideligheden begynder Juleaften. Paven begynder sig i Procession til Peterskirken og laaer 3 Gange med en Guldbammer paa Peters tilmurede hellige Port, ibet han samtibig fremfiger Ps. 118. Murrstoff aabne Porten; denne besprænges med Vievand, og Paven holder nu sit Indtog. Den følgende Dag bliver Porten atter tilmuret og forbliver nu lukket til næste 3. Paven indvier Stenene og Kalken og indmurer selv den første Steen. Sigu. Paulus: „Gefchichte und rechtliche Prüfung des Jubeljahres“ (1825).

Jubilate (lat.), d. e. Jubler! er den gammelkirkelege Benævnelse paa den 3die Søndag efter Paaske, fordi Gudstjenesten begyndte med disse Ord (Ps. 66, 2).

Juchart er et Flademaal i Schweiz = Arpent = 9137 danske □ Alen = 5,22, Sjepper Land.

— **Juchert** (= Woggen eller Lagewert) er i Baiern = 8647 □ Alen = 4,1, Sjepper Land.

Jvfr. Jausert.

Juda, et Stamme og Kongerige, s. **Semæer** og **Joder**.

Judaisme betegner den mosaiske Religion; dernæst de senere Isbers og Rabinerne og Talmud udbaanede religiøse Lænkemaade.

Judas Iskariotes, hvis Mnaon uden Tvivl betegner hans Fødeby Karioth i Juda Stamme, en af Jesu 12 Apostle, havde paa Jesu Rejse en Kæsemesters Forretninger. Det Forræderi, han begik mod Jesus, ved at ulevere ham til Synedriet for 30 Sefel Sølv, har maaffet sin retteste Forklaring heri, at han ønskede at fremstjænde Jesu Fremtræden som jordisk Herker, da baade hans Optagelse iblandt Apostlene, hans Fortvivelse efter Gjærningen og hans Selvmord synes at lede til den Antagelse, at hans Charakter ikke har været albeles forværret.

Judas Makkabæus, af Hasmonæernes eller Makkabæernes Slægt, anførte efter Faberens, Præsten Mattathias's, Død Isberne i deres Befrielseskrig forretninger. Det Forræderi, han begik mod Jesus, ved at ulevere ham til Synedriet for 30 Sefel Sølv, har maaffet sin retteste Forklaring heri, at han ønskede at fremstjænde Jesu Fremtræden som jordisk Herker, da baade hans Optagelse iblandt Apostlene, hans Fortvivelse efter Gjærningen og hans Selvmord synes at lede til den Antagelse, at hans Charakter ikke har været albeles forværret.

Judas Thaddæus eller Lebbaeus, en af Jesu 12 Apostle, var formodentlig en Søn af Alphæus og Broder til Jakob den yngre. Kærlig for hans Birkfømhed og hans senere Hjelpe angives paa forskjellige Maade. Et Brev med hans Navn findes blandt det nye Testaments kanoniske Skrifter. — En anden Thaddæus, der menes at have været blandt de 70 Disciple, skal af Jesus være bleven sendt til Fyrsten Abgar i Edesia.

Judasøren kaldes de tvære Læmmer forude paa et Stib, paa Siden af Bongsprøbet.

Jubica (lat. d. e. døml) er det gammelkirkelige Ravn paa den 5te Søndag i Fasten, da Gudstjenesten begynde med dette Ord (Ps. 48).

Jubiler eller Gøtlander (Søren Povelsen), født 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv (hvoraf hans Tilnavn J.), blev 1627 Rector i Borningborg, 1637 Præst i Slangerup og døde 1688. Han udgav 1650 „Synopsis prosodiarum Danicæ eller en kort Extract af Rimkunst“. Efter hans Død udkom hans ufuldige „Prosodia Danica eller danske Rimkunst“ (1671). I Fortalen, som han har skrevet i sit Dødsaar, giver han Oplysning om sig og sine Arbejder. Man har ogsaa en latinisk Selvbio-graphie af ham samt nogle Psalmer.

Jubiciel (lat.) betyder hvad der henhører til Retpleien.

Jubith var, efter den apokryphiske Bog i det gamle Testamente, der bærer hendes Navn, en ung og skøn Enke i den jødiske Stad Bethulia. Hun befriede sin Fødeby, da denne blev belejret af Nebukadnezars Feltherre Sopolernes, idet hun fæstlig smykket gik til den sjenkelige Leir, bebaarede Ansørreren ved sin Ynde og sin kloge Tale, og afstuggede hans Fødeby, da han engang var beruset.

Jubæa, s. Palæstina.

Juel, en berømt dansk Adelslægt, forelommer allerede i Slutningen af det 13de Aarh. Flere berømte katolske Prælater vare af denne Slægt; saaledes Esker J., der først som Kannik i Ribe havde sørt Kong Erik Menwegs Sag

mod Erkebiskop Jens Grand, og derfor ved Kongens Hjælp var bleven Biskop i Aarhus (1306) og 1310 endog Erkebiskop i Lund, men som derpaa faldt i en heftig Strid med Kongen, under hvilken han, forladt af sin Geistlighed, begav sig til Ublandet, hvor han forbandt sig med sit Fædrelands Hjemmer, og først vendte tilbage til Danmark efter Kongens Død (han døde den 17de Jan. 1325); og Pærtwig J., der 1483 blev Biskop i Ribe, men resignerede 1499 til Fordeel for sin Søster søn Iver Munk, og døde 1500. — Erik J. til Hundebøl og Lorp, dansk Rigsraad, Befalingsmand paa Aalborghuus og Landsdommer i Jylland (født 1591, død 1657), havde i sit Ægtefælle med Sophie Sehested, en Søster til den berømte Hannibal Sehested, 11 Børn, blandt hvilke Peder J. til Hundebøl (født 1623, død den 9de Decbr. 1656), der som dansk Minister i Overrig udmærkede sig ved sin bestemte Optræden i Anledning af den Bestyttelse, som Dronning Christine lod Corffj Ulfeld blive tildeelt, og det berømte Brødrepar Niels og Jens J. — Jens J., den første Frigjerre til Juellinge, dansk General-Admiral, Geheimeraad og Giephantribber, var det niende af ovennævnte Erik J.'s og Sophie Sehesteds Børn og født paa Lorp den 15de Juli 1631. Efter at have i sin Ungdom studeret i Sorø, fortsatte han sin Udbannelse paa Udenlandsbreiser, og efter sin Hjemkomst traadte han i Statens Tjeneste, i hvilken han ikke mindre udmærkede sig ved diplomatisk Dygtighed i forskjellige Ambassader end som Kriger; navnlig deelte han Æren med sin Broder Niels for flere af dennes store Seire, og som Admirallitetspræsident holdt han Flaaden i fortræffelig Stand. Det var derfor en fortjent Ære, der vistens en virkelig stor Mand, da Christian V, som ellers var saa tilbøjelig til at trække Ubetydelige og Uværdige frem, 1672 ophøjede J. til Baron og af hans Gøds i Sjælland oprettede Baroniet Juellinge. Han døde den 23de Mai 1700 i Rjensbanen. En Samtidig (Biskop Birkerød) giver ham det Bibebyrd, at han var „en fortræffelig Minister og umiskelig Herre for Riget i bispe Tider“. J. var tre Gange gift; hans Enke Dorothea Krag blev i sit andet Ægtefælle med Grev Christian Gyldenløve Stammomder til Greverne Danneshjold-Samss. — Niels J. til Taasinge, Eriksholm og Totterupholm, dansk General-Admirallieutenant, Geheimeraad og Giephantribber, var en ældre Broder til Sidstnævnte og den, der var ham nærmest i Alder af de mange Æffende. Han var født den 8de Mai 1629 i Christiania, hvorhen hans Moder havde begivet sig ved de kejserlige Troppers Indfald i Jylland under Trediveaarstrigen. Han blev i en ganske ung Alder ansat som Page hos Prinds Frederik, som da var Erkebiskop i Bremen, og med hvem han fulgte til Danmark, da denne fyrste 1648 som Frederik III besteg sine Fædres Throne. Efter at have studeret et Aar i Sorø reiste han udenlands, og da han tidlig havde fattet stor Lust til Æsen, begav han sig fra Frankrig til Holland, hvor han lod sig undervise i Aft, hvad der var nødvendigt til Søkrigstjenesten, og praktisk udbaanede sig under de berømte Søhelte Martin

Tromp og Kuyter i Republikens Krig med England 1652 og 1653, ligesom han ogsaa i de to næste Aar fulgte med Kuyter paa hans Tog mod de afrikanske Ørøvere i Middelhavet. Ligesom J. i Tæt og Alt tog sig de to store Mænd til Mønster, **saalebes stemmede**, ogsaa deres milde og humane Charaktere ganske overens med hans egen Tænkemaade. Efter at have gjenneemgaaet en saa ypperlig Skole vendte han 1656 tilbage til sit Fædreland, som kom til at nyde saa herlige Frugter af hans Udbannelse, og blev det næste Aar udnævnt til Holmens Chef („Admiral paa Holmen“). I den samme Aar med Øerrig udbrudte Krig hjalp han Admiral Bjeske til at slaae en overlegne svensk Flaade under Falsterbo (12te—14de Septbr. 1657), og bidrog saalebes til at forhindre Fjendens Angreb paa Sjælland fra den Kant, og under Rjensbøns Beleiring (1658—59) forsvarede han med Tapperhed og Udholdenhed Staden fra Søsiden, ligesom han ogsaa i Forening med den hollandske Admiral Opdam og Bjeske i et Slag under Røstland ved Hollands Sydkyst (den 30te April 1659) nabte Wrangel til at søge ind til Wismar, og i Forening med Kuyter og Bjeske overførte Tropperne til Hven, hvor de vandt Seiren ved Nyborg. Men det er dog fornemmelig i den skaanske Krig, at han indlagde sig udsødelig Betsømmelse, saa at man nævner J. som „Danmarks første Øphelt“. Da den berømte Adelaer døde, ligesom Krigen var udbrudt, fik J. Commandoen over Flaaden, og han begyndte Rækken af sine glimrende Bedrifter med Gullands Erobring (den 1ste Mai 1676). Den 25de og 26de Mai leverede han den svenske Flaade et Slag imellem Bornholm og Hven, hvor begge Parter tilstrev sig Seiren, skjønt de Svenske lede betydeligt Tab, og efter at være slillet under den hollandske Admiral Cornelius Tromp, som imidlertid var ankommen til Rjensbø med en Hjælpsflaade og bleven udnævnt til General-Admiral over den danske Flaade, vandt han i Forening med denne den store Seir under Mland (den 1ste Juni s. A.). Aarsdagen derefter vandt J. alene en ny Seir S. for Møen, og en Maaned senere (den 1ste Juli 1677) gjorde han sit Navn udsødeligt ved albeles at skintetjøre den langt overlegne svenske Flaade (under Admiral Horn) i Rjgebugt og derved forhindre en paatænt Landgang paa Sjælland — den stolteste Øseir, de Danske have vundet siden Absalons Seir over den pommerse Hertug Bugislaw. J. opsøedes til General-Admiral lieutenant, og flere Medailler floges for at foregive Seiren, deriblandt den største, der nogensinde er slaaet i Danmark. For de Sælden tilkomende Priispenge hjøbte han det næste Aar Den Taastunge, som siden har været i hans Families Besiddelse. Strax efter Slaget i Rjgebugt gjorde J. et Tog til Ralmariund og landsatte Tropper i Smaaland og paa Mland. Den vigtigste Bedrift i det næste Aar, der udførtes under J.'s Ledelse, var Erobringen af Hven. Fredslutningen 1679 satte vel en Grænse for J.'s krigeriske Løbebane; „men han udmærkede sig sin øvrige Levetid som den edle og buelige Stats tjener og som den retslafne og ellselige Borger“; navnlig havde han stor Ind-

flydelse paa de Foranstaltninger, som stete til Sømagtens bedre Organisation og Øtrelse. Han døde den 8de April 1697 i Rjensbø, og hans Liig blev bisat i den sydsøstlige Ende af Holmens Kirkes Capel. Hans Enke Margrete Ulsfeld har gjort sig fortjent ved i Forening med Fru Birgitte Steel, Enke efter General lieutenant Niels Rosenkrands, at stifte det adelige Jomfruskole af Koeskilde. — Fr. G. G. Garbe, „Niels J.“ (1842).

Juel (Jens), dansk Portraitmaler, født 1745 i Hamborg i Hven, blev tidlig af sine Forældre sendt til Hamborg og sat i Lære hos en Maler, fortsatte derpaa sine Studier ved Akademiet i Rjensbø, og lagde sig især efter Portraitmaleriet, hvori han gik sin egen Vej. 1767 vandt han Akademiets lille og 1771 dets store Guldsmedaille; og da han paa samme Tid leverede et heldigt Portrait af Dronning Caroline Mathilde, tiltraal han sig flere af de fornemste Dammers Dpmærksomhed i den Grad, at de udnævntede ham til en Rejse i Ulandet 1772. Han traf i Rom sammen med Historiemaleren Abilgaard, og gik først efter Hers Karls Dphold derfra til Paris, hvor han imidlertid ikke forblev længe, men ledjede 1777 Kobberstiller Clements paa en Rejse til Genf, hvor hans Dphold forlængedes til et Aar Aar. 1780 vendte han hjem over Hamborg, hvor han malede Klostet. Kort efter udnævntes J. til Høportraitmaler, og optoges 1782 til Medlem af Akademiet med Arveprinds Frederiks Portrait til Medlemsstykke. 1784 blev han Professor ved Modelskolen, og to Gange, 1796 og 1800, valgtes han til Akademiets Directeur. 1784 var han ogsaa bleven Medlem af Akademiet i Bologna. Det opmuntrende Bifald, som stienedes ham af Hoffet, og den Elstørighed i Umgang, som han forenede med sin Kunstnerdygtighed, gjorde hans Stilling anseelig og behagelig, og da han var en Ven af Munterhed, fik han bypprige Besøg i Malerskuen. Den Yndest, han nød hos sine Samtidige, stjænes bedst af den store Mængde Arbejder af ham, som findes spredte overalt; og han forjænte denne Yndest i den Grad. Vel kunde han et ganske undgaae enhver yndet Portraitmalers Stjerne, at hans Arbejder, ved de mangfoldige ofte ligegyldige Personer, som han maatte male, udnertiben blev lidet flygtige, men selv hans sidste Villeder vise, at han endnu var en kraftig Kunstner, da han døde den 22de Decbr. 1802. Ved Siden af Portraiter har han ogsaa, meest for sin egen Fornøielse, malet et Antal smaa Landstaber af den danske Natur, der vidne om Sjærlighed til Gienstanden og et fint Die.

Juellinge er Navnet paa et Baroni i det vestlige Folland og paa to Herregaarde, den ene i Sjælland og den anden i Folland. Det hidrører fra den berømte Jens Juel (s. d. A.). Da denne den 10de Decbr. 1672 blev oplyst til Baron, oprettedes hans Gods Balsbygaard i Sjælland (Præsts Amt, Stevens Herred, Vellested Sogn), som tidligere havde tilhørt forskjellige adelige Familier og saalebes i sin Tid den bekendte Gunde Rosenkrands, med det nye Navn J. til et Baroni af samme Navn. Baroniet gik i Arv til Jens Juels Datter, der var gift med Statsraad og Stiftamtmand Fred.

Vind og deres Efterkommere, Familien Suel-Bind-Friis, der ved Giftermaal ogsaa kom i Besiddelse af Stampfset Steensballegaard og Grevskabet Friisenborg i Jylland. Jens Suel's Datterføn Baron Jens Suel-Bind mageskiftede dette Sjællandske J. til Kongen for Halsfæd-Kloster paa Lolland (J. M. N. O. for Halsflov), som ved Reformationen var kommet under Kronen; dette fik derpaa Navnet J. og blev Hovedsædet i Baroniet, som saaledes forskiftedes fra Sjælland til Lolland 1721. Det førstnævnte J. blev overbraget til den grevelige dannefskoldske Familie, fra hvilken det kom til Grev Adam Gottl. Moltke, og fra den Tid hører det under Grevskabet Dregentoeb. Paa det lollandiske J. er en ny Hovedbygning opført i Aarene 1847—49 i en elegant gotisk Renaissance-Stil. Foruden dette inbbeeftatter Baroniet endnu 3 andre Hovedgaarde, Drebygaard, Haaugaard og Steensgaard. Det udgjør 938½ Tdr. Partform af alle Slags.

Juglans, j. Balsbetræ.

Jugular betyder hvad der angaar Jugulum, det forreste Halsparti fra Luftrørshovedet til Brystbenet.

Jugurtha, Konge i Numidien, en Søn af Masanabal, blev af sin Onkel Micipsa indsat til Thronarving i Forening med hendes to Sønner, Abherbal og Hjempsal. 116 f. Chr. lod han Hjempsal dræbe; Abherbal søgte Hjælp hos Romerne, men J. vidste ved Beskikkelser at afsende det truende Uveir; tilslutt lod han ogsaa Abherbal dræbe i Byen Ciria (112). Romerne besluttede da Krig mod J., men denne anvendte atter Beskikkelser med stort Held, indtil Metellus fik Overansførselen i Afrika; denne oandt 109 en afgjærende Seir over J., som derpaa tog sin Tilflugt til den mauritaniske Konge Bocchus; ubleveret af denne til Romerne førtes han som Fange til Rom (106), hvor han leed Hungersvøden. Den jugurthiniske Krigs Historie er bestreuet af Sallust.

Jujuba, j. Stoppus.

Julap, Julep er et Lægemiddel (Mixture), der for Liden tilberedes ved at mætte en med Suller blandet tynd Opløsning af kulsaurt Kali i Pebermynte- eller Krusemynteblad med Eddike eller Citronsaft. I ældre Tider tilberedte man under dette Navn en anden sød, men opiumholdig Medicin.

Juleøen, eng. Christmas-Den, er en lav Ø i det store Ocean, S. for Sandwidsøerne 1° 45' n. Br., 140° 5' v. L.), 12 M. i Omkreds. Den blev opdaget af Cook Juleaften 1777.

Julia, Keiser August's eneste Datter med hans anden Gemalinde Scribonia, født 39 f. Chr., var udmærket ved Skjønhed, Aand og Dannelse; hun var først gift med August's Søsterføn Claudius Marcellus, dernæst med Agrippa, tilslutt med Tiberius; dette sidste Ægteskab havde hendes Stedmoder Livia bragt stand, for derved at sikkre Tiberius Thronfølgen. Dette Ægteskab bestod, indtil August paa Grund af hendes Udværelser forviste hende til Zen Pandataria ved Neapel; senere anviste nan hende Rhegium (Reggio) til Opholdssted, hvor hun døde i Armod 14 e. Chr. Hun hendes Døttre overlevede hende; to af hendes

Sønner døde før hende, og den tredje, Agrippa, havde Tiberius ladet dræbe.

Julianehaab, den sybligste Colonie i Grønland (60° 43' n. Br.), havde i Aaret 1855 omtrent 2,600 Indb., hvoraf 38 vare Europæere.

Juliane Marie, dansk Dronning, var en Datter af Hertug Ferdinand Albrecht af Bruns- wig-Wolfenbüttel og Søster til den berømte preussiske Feltherre i Syvaarstrigen, Ferdinand, til den som Regent i Nederlanene bekjendte Ludvig Ernst, til den af sin ulykkelige Skiebne i Ruslands Historie bekjendte Anton Ulrik og til den preussiske Konge Frederik den Stores Dronning. Hun var den tredje yngste af 14 Sødske, født den 4de Septbr. 1729, og havde Bryllup med Kong Frederik V den 8de Jult 1752 paa Frederiksborg. Det var uheldigt for denne Dronnings Eftermæle, at hun fulgte efter den af Folket saa elskede Dronning Louise; thi hun forfob ikke som denne at gjøre sig yndet, og hun er derfor, ligesom ogsaa ved den sidste Glands, hvormed man har villet omgive de af hende styrkede Personer, og de dermed forbundne Bestræbelser for at stille hende i saa forhabt et Lys som muligt, næred i Danmark's nyere Historie at indtage samme Plads som i Middelalderen den forhabte Veengjærd, der fulgte efter den fromme Dagmar; ja man har endog været meget nærgaaende mod hendes Minde. Den hendes gode Forstand er Alle enige. Som Enkedronning styrede J. M. i Forening med sin Fortrolige Guldberg (f. d. A.) Riget under sin sindebrage Stedsøn Kong Christian VII's Regjering i Aarene 1772—84 efter at have styrket det sruensefle Regimente. Sine sidste Leveaar tilbragte Enkedronningen paa Frederiksborg, hvor hun døde den 10de Octbr. 1796. J. M. er igjennem Arveprinds Frederik, hendes eneste Barn, Stammoder til den nu regjerende Linie af Kongehuset.

Juliansk Kalender, j. Kalender. — **Julianske Periode, j. Cyclus.**

Julianus (Flavius), romersk Keiser 301—63 e. Chr., paa Grund af sit Frafald fra Christendommen kaldet Apostata o: den Frafalne, født 331, var en Søn af Julius Constantius, en Broder til Constantin den Store. En streng Munkeopdragelse gjorde ham ugunstig stemt mod Christendommen og bragte ham til at vende hele sin Hu til græsk Poesie og Philosophie. 355 blev han i Mailand udnævnt til Cæsar, hvorpaa han modtog det Hverv at bestyre Gallien og at forsvare Landet mod de germaniske Forders Indfald. I Martz 360 blev han af Hæren udraabt til Augustus. Da Constantius var død det følgende Aar, blev han anerkendt som Cæsar; han førte Regjeringen med Raadbehov og Retferdighed og afskaffede mange Misbrug. I mislykkede Christendommens indre Magt og hengav sig til Gaabet om at kunne gjenoplive Hedenskab, idet han overfaae, at dette havde udspillet sin Rolle. Han fandt en tidlig Død i Krigen mod Perserne den 26de Juni 363. Han var ogsaa en frugtbar Forfatter; af hans mange Værker er kun en ringe Deel opbevaret; af særegen Interesse ere 83 Breve, der tillægges ham, desuden forskjellige

Taler og Afhandlinger. — Jfr. Strauß, „Der Romantiker auf dem Throne der Cæsaren, oder Julius der Abtrünnige“ (1847).

Jüllid heed forudm et Hertugdømme (c. 75 □ M.) paa den vestre Rhinbred, som nu er en Deel af den preussiske Rheinprovincs. Det var først et Grevskab og blev 1348 forenet med Hertugdømmet Berg. Forresten s. Berg.

Julien (Stanislas), Professor i Chinesisk ved Collège de France, født den 2de Septbr. 1799 i Orleans, indtager som Sinolog maaffee den første Plads i Europa, og har i Skarpsindighed og filosofisk Lærdom langt overgaaet sin Forgjænger Abel Remusat. Med Kundskab i det Ny- og Sammel-Chinesiske forener han Færdighed i Mandtschu, Sanskrit og Mogolisk. Siden 1839 er han Underconseruator ved det kgl. Bibliotheks Haandskrifter og har ved sine Forbindelser med China beriget Bibliotheket med mange sjældne Bøger. Blandt hans Arbejder ere de vigtigste: Dverjættelsen af to chinesiske Dramaer samt af en chineisk Roman, og af et Værk af filosofisk Indhold, forfattet i det 6te Aarh. f. Chr. af den chineiske Philosoph Leo-Tseu, det ældste og hermoste Værk henhørende til den chineiske Philosophie. Hans seneste Arbejde er en Dverjættelse af den buddhistiske Forsfatter Hiouen-Tsangs Reise i Indien, udbtømmen under Titel „Mémoires sur les contrées occidentales par Hiouen-Tsang“ (1857).

Julirevolutionen kaldes den Statsomvæltning i Frankrig 1830, ved hvilken Carl X styrkedes og Ludvig Philip kom paa Thronen, Alt formejst Opstanden i Paris 28de—30te Juli. S. Carl X og Ludvig Philip.

Julis, s. Juleferdte.

Julius var Navnet paa en allerede i Romulus's Historie forekommende romersk Slægt, der antages at nedstamme fra Veneas's Søn Iulus eller Aeneas. Blandt de til denne Slægt hørende Personer kunne fremhæves: Lucius J. Cæsar, der som Consul 90 f. Chr. kjæmpe helbig mod Samniterne, og blev dræbt som Modstander af Marius og Cinna 87; hans Broder Caius J. Cæsar Strabo gjorde sig bekendt som Taler og Tragoediedigter. Den største Glands fik denne Slægt ved Dictatoren Caius J. Cæsar (s. d. A.), der ved Adoption optog Caius J. Cæsar Octavianus (s. Augustus) i den juliske Slægt.

Julius er Navnet paa 3 romerske Paver. — J. I, 336—52, er hvortæn bærmt eller bergydet. — J. II, 1503—13, en Broder søn af Sixtus IV, udmærkede sig ved krigersk Mod og en Statsmands Klogskab og var tillige en Ven af Bidsnabers og Kunst. Med den tydske Keiser Maximilian og den franske Konge Ludvig XII sluttede han 1508 Piquen til Cambrai imod Venedig; men snart efter indgik han med Venedig den hellige Pique imod Frankrig, og beejtog personlig i Krigen, i hvilken han ikke tog i Betænkning at benytte sig af tyrkiske Hjælpetropper. Han lagde Grundstenen til den nye Peterskirke og døde den 2de Febr. 1513. — J. III, 1550—55, havde som pavelig Legat bivaanet Tridentinerconciliet og ved denne Leilighed vundet et Navn som en dygtig Forretningsmand. Strax efter sin Ophevelse paa Pavestolen udnævnte han en 16-aarig Ungling,

der tidligere havde været Aepæster, til Cardinal, hvilket naturligtvis valte stor Forargelse i Cardinalcollegiet. Med Venedig kom han i Strid angaaende Inquisitionen; han søgte at forene Nestorianerne med den romerske Kirke. Iøvrigt er han bleven dædlet for sin skelsjste Pypighed. Hans Død (den 23de Marts 1555) var en Følge af hans uforsvænde Levet.

Julus, s. Lufabden.

Junperne (Springerne) ere en med Ovefkerne beslagtet religiøs Sect, der opkom i Cornwallis 1760. Under Paaberaabelse af Davids Dands foran Bogtens Art vilde de tilkjendegive, at Aanden kom over dem, ved convulsivisk Springen og Dandsen, forbunden med naturligere Toner, der ligede Bøjen, hvorfors de ogsaa kaldtes Dærkers. Secten flyttede snart over til Nordamerika, hvor den endnu bestaaer.

Junos, s. Eru.

Jung (Joachim), tydsk Naturforsker og Philosoph, født i Lübeck 1587, og i Hamborg 1657, maatte i sin Ungdom kjæmpe med Fægtigdom, blev først Professor i Mathematik i Gießen, men neblagde denne Post 1614 for desto bedre at kunne studere Naturhistorie og Medicin. Efterat han 1618 havde erholdt Doctorgraden i Padua, neblagte han sig i Rostod, ved hvis Universitet han blev Professor 1624; siden flyttede han til Hamborg, hvor han forblev til sin Død som Rector ved Johanneum. J. kan betragtes som Staberens af den videnskabelige Botanik; thi han var den første, der bannede en botanisk Terminologie og angav Principerne for en god Klassification af Planterne, det Samme, som Linné langt fuldblommere gjorde senere, men uden at være paavirket af J., hvis Skrifter han alsees ikke kjendte. Af J.'s Arbejder udkom nogle først efter hans Død („Isagoge physica doxoscopica“, 1662 og „Isagoge phytoscopica“, 1678).

Jung (Johan Heinrich), kaldet **Stilling**, tydsk Skribent, født den 12te Decbr. 1740, var først Stræder, studerede derpaa Medicin, var siden Professor i Kameralvidenskabens og døde den 2den April 1817 i Karlsruhe som badensk Geheimeraad. J. var et overspændt Gemyt, tilbøjelig til Sværmeri, Mysticisme og Speculationer over det Overnaturlige. Hans Autobiographie (i Skrifterne: „J. Stilling's Jaugend“, „Leben“, „Alter“) er i psykologisk Henseende saare interessant; meget bekendt er hans „Theorie der Geisterkunde“.

Jungfrau (die) kaldes et 12,827 F. høit Bjerg i Schweiz paa Grændsen af Cantonerne Valais og Bern.

Jungfru er et svensk Maal paa flydende Bæer = 0,0817 danske Potter (¼ Pøgel).

Jungmand er Navnet paa de yngre Mæstres ombord i et Coffarbiefskib; det bannet Overgangen fra Dreng til Matros.

Jungmann (Johan Jakob), s. J. S. 835.

Juniporus, s. Cæbar.

Juniusbrevene („Lettres of J.“) kaldtes en af de mærkbarligste Frembringelser af den engelske politiske Litteratur, en Kasse af Breve, som først udkom i Tidsskriftet „Public advertiser“ fra 2de Jan. 1769 til 2de Jan. 1771, og som med saanelløs Skarphed men med stort Talemeb, Sagkundskab og Beistalendeb an-

gred Ministeriet, Domstolene, Parlamentet og selv Kongens Person. Hvem Forfatteren var, vidste dengang Ingen, og med Bished kan heller ikke endnu Noget siges det; høist sandsynligt var det Sir Philip Francis (f. d. A.); Andre have tillagt Lord George Saville og Sprogforskeren Horne-Lookle dem. Sagn Dwarria, „Some new facts as to the authorship of the Lettres of J.“ (1850); Jaques, „History of J.“ (1844); Cramp, „J. and his works“ (1851).

Junker-Gylte kaldes en Slægt af Rødbestfenes Familie, udmærket ved en langstrakt, sammentrykt Legemsform, spidst, nøgent Hoved og liolige Farver; de fleste Arter tilhøre de varmere Hæve, men en Art (J. vulgaris) har en enkelt Gang vist sig ved de danske Kyster.

Juno, hos Grækerne Here, en Datter af Saturn og Rhea, var sødt paa Ven Samos (efter andre Sagn i Arabien eller Argos). Hun var Jupiters Søster og Gemalinde og indtog som Hustru deraf den fornemste Plads blandt Olympens Gubinder. Hendes Høgtæst med Jupiter var ingenlunde lykkelig; hun var i højeste Grad stolt og klynig, og Jupiters Utrofasthed voldte hende mange Bryderier. Med den yderste Forbitrelse forfulgte hun sin Høgtæstes Elskerinder og uøgte Børn, fremsøgte Alle Jupiters Yndling Hercules. Hun var Moder til Mars og Vulcan, til Hebe og Ithytia. Hendes Ejsenhed var ophøjet og majestætisk; hun dyrkedes overalt i Grækenland; hendes berømteste Tempel var i Argos (Heræon). Som den eneste Gubinde, der levede i livligt Høgtæst, var hun Høgtæstets Styrgubinde; i denne Egenstabs dyrkedes hun fornemmelig i Rom, hvor foruden den første Dag i hver Maaaned hele Juni var hende helliget. Paa Kunstværkerne finder man hende sedse fremstillet i den ædelste og skønneste Stillelse. — Juno er en af de smaa Planeter imellem Mars og Jupiter, den 3die efter den Drden, hvori de ere opbagede. Den er opbaget den 1ste Octbr. 1804 af Harding i Lillenthal ved Göttingen. Dens Middellastand fra Solen er 2,27 Jordbanerabier eller 54 Mill. danske Mile. Omløbstiden om Solen er 1593 Dage eller 4 Aar 4 Maaned. Ellipsens Excentricitet er 0,235. Baneplanets Inclination mod Elliptikas Plan 13° 3'.

Junot, f. Abrantes.

Junta, d. e. Forening, Forbindelse, kaldes i Spanien en Forsamling af Mænd, der sammenfalder eller af egen Drift træder sammen i et politisk Niemeb. Saabanne J. have lige siden Fribødskrigen imod Napoleon i Begyndelsen af dette Aarhundrede og indtil de nyere Tider spillet en vigtig Rolle i Spaniens Historie, ibet de ved forskjellige Leiligheder have siklet sig i Spidsen for politiske Bevægelser og i større eller mindre Omfang overtaget Saabernes Ledelse.

Jupiter, Grækernes Zeus, var en Søn af Saturnus eller Kronos (heraf ogsaa kaldet Kronion eller Kroniden) og Rhea, Broder til Neptun og Pluto, til Juno, Ceres og Vesta. I de ælteste Tider dyrkedes han af Helasgerne som Naturens Symbol; i den orphiske Mytiske er han som fysisk Symbol Udtrykket for den høiere Luftregion (Ætheren), medens Juno er

Symboliet for den lavere (Atmosphæren). I Mytiskens videre Udvikling fremtræder han som Gubernes og Menneskenes Fader, der throner paa Olympen, hvor Lyn og Torden, Ether, Storm o. lign. ere hans Høftaber. Han er Gienkommens Beskytter (Zeus Herkeios), han fører Menneskenes Eder og straffer Meneed (Zeus Herkeios), han antager sig de Bønsølvende (Zeus Hileteios) og beskytter de Fremmede (Zeus Xenios). Medens disse Tæer efterhaanden udvikledes mere og mere, var det Samme Tilfældet med det historiske Sagn. Ifølge dette var han sødt og opdraget paa Pjerget Ida paa Akreta. Efter at være bleven voksen, dethroniserede han sin Fader, befriede Helatondeirerne og Cycloperne, men havde en haard Kamp at bestaae med Titanerne, som modsatte sig hans Herredømme; de bleve befriede og nedtrykte til Tartaros. Derpaa bestte J. Herredømmet med sine Brødre, saaledes at han selv beholdt Himmelen og Jorden, Neptun sit Havet, Pluto Underverdenen. En med Giganterne ubrudt Kamp var helbig bleven endt, navnlig ved Hercules's Bistand. Anerkjendt som Herter rettede J. nu sin Opmærksomhed paa Menneskeslægten; han fandt den saa demoraliseret, at han fuldstændig udryddede den og skabte en ny Generation. Hans første Gemalinde var Metis, dernæst Themis, tilsidst Juno. Saabel med Gubinder som med jordiske Dvinder havde han et talrigt Astom. Hans Palads stod paa Olympen, hvor han havde et talrigt Tjenerstab. Hans fornemste Drakter vare i Dobona og i den hellige Grotte ved det kretensiske Pjerg Ida; hans pragtfuldeste Tempel i Grækenland var i Olympia, hvor til Hære for ham de olympiske Lege fejredes; i dette Tempel fandtes et af Grækenlands største Kunstværker, den olympiske Zeus's Billedstætte af Phidias. Han fremstilles med Seirsgubindens Scepter i Haanden, eller med Lynstraalen, hvilken unberitiden ogsaa holdes af hans ved Siden af ham siddende Drn. Hos Romerne havde han mange Navne: Feretrius, til hvem man viede Krigsbyttet; Capitollinus, saaledes kaldet efter Tempel af samme Navn; Vialis, som Veienens Beskytter etc. Det sædvanlige Offer, der bragtes ham, var Lyre; blandt Træerne var Egen ham helliget. Allerede de Gamle skelnede imellem flere J.; hvad Sagnene berettede om hver enkelt af disse, smeltede tilsidt sammen i Sagnet om en Enkelt, den mægtigste og højeste. — Jupiter er den største af alle Planeterne i vort Solssystem. Dens Middellastand fra Solen er 5,202 Gange saa stor som Jordens eller 106 Mill. danske Mile. Omløbstiden om Solen eller Planetens Aar er 4333 Dage eller 11 Aar og 10 Maaned. Excentriciteten af dens elliptiske Bane er 0,049 (Jordens er 0,017). Baneplanets Inclination mod Elliptikas eller Jordbanens Plan er 1° 19'. Planetens Diameter er 11,85 Jorddiametre eller 19727 danske Mile. Dens Overflade er 135, dens legemlige Indhold 1490 Gange større, end Jordens. Derimod er dens Masse kun 339 og Tætheden altsaa kun 0,23, naar Jordens = 1. Tvingen ved Planetens Overflade er omtrent 2½ Gange saa stor, som paa Jorden (f. Lyngde). Notationstiden (eller Døgnets Længde) er paasælvende kort, nemlig

9 Lin. 56 Min. Da dens Diameter tillige er saa stor, er den deraf ubvirkende Centrifugalkraft langt større, end paa Jorden. Fladtrykningen er derfor betydelig, saa at Polar diameteren forholder sig til Æquatorial diameteren som 13 : 14 (paa Jorden som 298 : 299). ~~†~~ Æquator's Ophængning mod Banen (hvad vi paa Jorden kalde Elliptisk Ophængning eller Skraahej) er kun $3^{\circ} 6'$ (for Jorden $23\frac{1}{2}^{\circ}$); altsaa maa næsten al Forskiel imellem Aarstidene forsvinde. — J. har 4 Drabanter, som opdagedes af Cassini 1610 og af ham bleve talte de medicaiske Stjerner. Deres Afstande fra J. ere 65, 108, 172 og 303 Jorbrudier eller resp. $5_{,9}$, — $9_{,3}$, — $14_{,5}$ og $26_{,0}$ Jupiterradier. Omløbstidene (egentlig de synoiske, d. e. fra Nyaaane til Nyaaane, set fra J.) ere 1 Dag 18 Tim., 3 Dage 13 Tim., 7 Dage 4 Tim., 16 Dage 18 Tim. — Diametrene ere $0_{,31}$, — $0_{,29}$, — $0_{,48}$, — $0_{,29}$; Masserne $0_{,006}$, — $0_{,008}$, — $0_{,020}$, — $9_{,015}$; Tæthederne $0_{,27}$, — $0_{,27}$, — $0_{,22}$, — $0_{,25}$. Alt idet Jordens = 1. Værnernes Planer falde meget nær sammen med hinanden og med Hovedplanetens. Derfor sees de fra Jorden altid næsten i en ret Linie Om deres hyppige Formvæksler af Hovedplaneten, s. Formvæksle. De have alle en bunden Rotation, d. e. en saadan, hvis Periode falder sammen med Omløbstiden, ligesom Jordens Drabant, Maanen, og idetmindste den ene af Saturns Drabanter.

Jupiter, s. Tin.

Jura, en af de mellemeuropæiske Bjergmasser, strækker sig i flere parallelle Rjeder fra S. B. til N. D. imellem Frankrig og Schweiz, begrænset mod S. af Genfersen og Rhône, mod B. af Saonebafan, mod N. af Rhinen, mod D. af den helvetiske Østlette og Aarbalen. Dens Længde er c. 40 M., Bredden 4—7 M.; den er temmelig sanderreven og bestaaer meest af Kalksteen. Viddelsphæiden er 3—5,000 F., de høieste Puncter ere Près de Mar-miers (5,300 F.), Mont Credojs (5,200 F.), Grand Colombier (5,064 F.) og Reculet (5,196 F.).

Jura, Departement i det østlige Frankrig, omgivet af Depp. Ain, Saône-Loire, Côte d'Or, Øvre-Saône og Doubs samt Canton Waadt i Schweiz, er 91 □ M. stort med 814,000 Indb. Den østlige Deel deraf opfyldes af Jurabjergene, den vestlige Deel er en Slette ved Saône. Agerdyrningen drives med Hved, her avles Vin, Korn, Kartofler o. M. Skovene bestaae i de lavere Egne af Eg og Bøg, høiere oppe af Naaletræer. Af Mineraller findes Jern, Kalk og nyttige Steenarter. Industrien beskæftiger sig især med Jernets Forarbeidelse. Hovedstaden er Lons-le-Saunier.

Jura er en af de hebridiske Der B. for Skotland, bjergfuld, c. 6 M. lang og 1—2 M. bred; den har Faare- og Gebeavl og c. 1,000 Indb.

Juraformation, Juragrupper, er Benævnelsen for en Afdeling Lagdannelse, yngre end Trias og ældre end Aridisformationen, der har faaet Navn efter Jurabjergene, hvor den først blev næiere undersøgt. Den deles i to Hovedafdelinger: 1) den sorte Jura, den ældre af dem, ogsaa kaldet Lias, bestaaer af mørke Skifere, Kalkstene og Mergelarter, ofte med mindre indleirede Kullag, i hvilken Afdeling

især Plantelivet synes at have udviklet sig; og 2) den egentlige Jura, der delfter Liasformationen og bestaaer af brunnlige Leer- og Mergelarter, jernholdende Sandstene og Dolomit, men er især rig paa lyse Kalkstene, der i de øvre Lag gaar over i virkelig Koralkalk. Efter de i S. forekommende Rognstene (Dolittter) benævnes den ogsaa Dolittformationen. — Der er endnu en tredie og yngre Afdeling, Wealdformationen, der kun findes i det sydlige England og nogle Steder i den mellemste Deel af Lybfland med en mere local Charakter.

Juraformationen indeholder mange Charakteristiske Dyrelævninger, navnlig af Reptiler, som Ichthyosaurus, Plesiosaurus, Pterodactylus o. s. v.; af Planteforretningerne maae især nævnes Cycadeerne. Det er fortrinnsvis i Mellem- og Europa og i England, at denne Formation har en større Udbredelse, og de dertil hørende Lag ere i Almindelighed vandrette; men paa enkelte Steder, som i Alperne, ere de derimod stærkt hældende og omvæltede ved senere Bevægelser. — Her i Norden er den meget tilbagesænknet og findes kun paa enkelte Puncter ved Østernæ af den store Havnbugt, som Nordøen i Forening med Østersøen dengang dannede. Vi træffe den saaledes i Omegnen af Helsingborg (Höganes) samt paa Vestsiden af Bornholm. De deri værende Kullag synes at være dannede af Drivstømmer, og Kullene have som Følge deraf en langt ringere varmekæmperende Kraft end de, der hidvære fra den egentlige Kulformation. J. er endnu ikke kjendt i Amerika.

Jürgensen (Christian), dansk Mathematiker, født i Rjosenhavn 1805, blev 1833 ansat som Lector matheseos i Østetaten, 1839 Medlem af den til at ubearbejde en Plan til en Livrentes- og Livsforfikkingsanstalt nedsatte Commission, og var 1842—60 Medlem af Directionen for samme; 1857 blev han Professor ved Rjosenhavns Universitet. J. har skrevet endeel Lærebøger over de fleste Grene af Mathematiken, meddeelt afskillige Monographier i Videnskaberens Selskabs Skrifter og maanedlige Oversigter, i Grelles „Journal für die reine und angewandte Mathematik“, i „Archiv for Selskabet“ og i det norske „Lidkrift for Naturvidenskaberne“.

Jürgensen (Urban), berømt Chronometermager, var født i Rjosenhavn den 6te Aug. 1776 og døde den 14de Mai 1830. Han indlagde sig ikke blot store Fortjenester af den høiere Uhrmagerkunst, men optraadte tillige som Forfatter dels af forskjellige mindre Afhandlinger, dels af Hovedværket „Regler for Tidens usigtlige Afmaaling ved Uhre“, hvoraf 1ste Udg. udkom 1804, 2den Udg. besørget ved hans Søn og Efterfølger Louis Urban J., 1838, begge Udg. samtlidig paa Dansk og paa Fransk.

Jurikk er en tyrkisk Guldmønt = 100 Piastrer af Rjimbéd 21 Karat 11½ Green, saaledes udmøntet, at 1 løsniff Marik siint Gulb udbringer 85,300 J. eller af Bærbi 7 Rdl. 86 f. dansk Km.

Juridisk er hvad der hører til Retten eller Rettsvidenskabten. J. Person (ogsaa moralisk Person) kaldes et tænkt Subject for Formuerettheder eller med andre Ord den fingerede Tier af en Formue, som ikke tilhører nogen fysisk Person. J. Staten er nemlig ofte visse Formuemidler

enlagte til Opnaaelsen af et udover de enkelte Individuers og endog Generationers Interesser aaende Diemed. Til denne Formue kan saarbedes ingen virkelig Eier paavies; men da den og maa nyde Beskyttelse af Lovene, og de almindelige Begreber om Retsforhold. Rettigheder og Forpligtelser maae kunne finde Aandelse paa den, tænker man sig selve den Indretning, til hvis Bedste Formuen er bestemt, som en Person og som Formuens Eier. Denne j. P. kan da indtræde i alle de almindelige Formueretsforhold baade som berettiget og forpligtet; men da den som et blot tænkt Væsen selv mangler Handlevne, maa denne Mangel suppleres derved, at en af physiske Personer besiddende Beskyttelse optræde handlede paa dens Vegne, erhverver Rettigheder og stifter Forpligtelser for den. De vigtigste Arter af saadanne j. P. ere Staten selv, Communerne, andre Corporationer (o: Foreninger af Individer i et eller deres egen Interesse staaende Diemed, navnlig et politisk, videnskabeligt, et il Næringsforholdene henhørende o. s. v.) og de saarløbte Stifterelse (o: Indretninger af den uenfor bestemte Art, der ikke fremtræde under Formen af Foreninger af physiske Personer). Stifterelserne inddeles i de offentlige og de private, efter som de have en i Berøring med Statsdiemedet staaende Charakter (som Universiteter, Kirker, Skoler, Hospitaller og andre aarløbte milde Stifterelse, o: saadanne som vedkommende Religioner, fattiges Underholdning, Undervisning o. dsl.), eller de blot sigte til en enkelt Families eller enkelte Klassers Bedste som mange Legater o. dsl.).

Jurisdiction (lat.) betegner desl den en adicel Autoritet som saadan tillagte Myndighed, desl det District, hvorover denne Myndighed strækker sig. I den førstnævnte Betydning skjelner man mellem jurisdictionem contentiosa, o: den Myndighed, som gaar ud paa Retstrætters Afgjærelse, og j. voluntaria, som udbefatter den Myndighed, der udenfor hiint e judicielle Autoriteters egentlige og eiendommelige Gebeet udøves af dem til Rettigheders Styring og Beskyttelse, navnlig det hele Ehingsrætningsvæsen. — **Patrimonial-3.** kaldes den Besidderen af en Grundeiendom (patrimonium) om saadan tilkommende judicielle Myndighed over sine Underordnede. Dette Forhold, der rentom i alle Middellalderens Stater som følge af den efter Datidens Retsanførelse og Retsforfatning stedfindende Sammenblanding af Souverænitæt og Eiendomsret, er i den nyeste Tid og Størstedelen bleven ophævet i de fleste Lande; kongeriget Danmark er den sidste Rest deraf oprundet i Aaret 1850 ved Ophævelsen af den yrdrottliche Stiftejurisdiction.

Jurisdictionis (lat.), Retsvidenskab.

Jury (eng.), s. **Beddommeretter.**

Jus (lat.) betyder paa Dansk Ret baade i en objective og i den subjective Betydning af ette Ord (s. **Ret**). Om den gamle romerske Retsforfatning mellem j. civile og j. gentium s. **Under Lovret.** I den senere Romerret brugtes Ordet j. som en almindelig Betegnelse for alle den Samling af Retsbestemmelser, der indholdtes i Juristernes Skrifter, i Retsforfatning til de kejserlige Forordninger eller offi-

cielle Lovsamlinger, hvilke sidste Arter Retsforhold indbefattedes under Benævnelser leges. — **J. talionis, Gjengjældelsesret.** J. vitæ et mortis, **Ret over Liv og Død**, tilkom efter den ældste Romerret ikke blot Herren i Forhold til Slaven, men ogsaa Faberen i Forhold til hans Værn. **J. primæ noctis** kaldtes i Middellalderen den paa sine Steder Gudsieren tilkommende Ret til, naar Nogen af hans Livvegne indgik Vægteskab, at tilbringe den første Nat efter Dødsen alene sammen med Bruden, — en Ret, der havde sit Udspring fra Nødvendigheden for de Livvegne af at erhverve Eiers Samtykke til deres Vægteskab. **J. patronatus** betegner desl Eiendomsretten over en Kirke, desl den i Danmark dog nu ophævede Ret for Gudsieren til at udvælge eller dog foreslaae Kirkebetjentene paa Gudsret. **J. postliminii** betegner i Følleretten den tidligere Eiers gjenopaaende Eiendomsret til det af Fjenden erobrede, men fra ham igjen tilbagetagne Gods, hvilken Gjenopaaende dog med Hensyn til retlige Ting i Almindelighed kun finder Sted, naar de ikke ved at være bragte i Sikkerhed af Fjenden eller i 24 Timer at have været i hans Besiddelse ere definitivt erhvervede af ham.

Jusken hedder en fransk Familie, hvis vigtige Medlemmer have erhvervet sig et Navn i Naturvidenskaberne, især i Botaniken. — **Antoine de 3.,** Søn af Apothekeren Christoffer de 3., var født i Lyon 1686 og døde i Paris den 12te April 1758 som Professor ved den botaniske Have i Paris. A. de 3. besad en overordentlig stor Arbeidsdygtighed og Udholdenhed, som satte ham istand til paa engang at besørge en meget udbredt Lægepraxis, bestyre den botaniske Have og aarlig at offentliggjøre mange værdifulde Afhandlinger (i „Mémoires de l'académie des sciences“) over Zoologie, Anatomie, Mineralogie og især Botanik. Han udgav paant J. Tourneforts „Institutiones botanicæ“. Af hans Skrifter nævnes en Dissertation „De analogia inter plantas et animalia“ og „Traité des vertus des plantes“. — **Hans Broder Bernard de 3.,** født i Lyon 1699, døde i Paris 1776 som Professor ved den botaniske Have. 1725 udbom hans Udgave af Tourneforts „L'histoire des plantes des environs de Paris“, forsynet med mange værdifulde Anmærkninger og Sagttagelser, hvilke begrundede hans Optagelse i l'académie des sciences. I dette Selskabs Skrifter beskæftigede han 3 Afhandlinger om Vandplanterne, som dengang vare meget lidet kjendte. Af Zoologien gjorde han sig fortjent ved at bevise den allerede tidligere fremstillede Anskuelse, at Ferskvandspolypperne vare Dyr, ikke Planter, og ved at henseere Svampene, der tidligere bleve ansete for Fiske, til Pattebyrene. Størst Fortjeneste har han dog af Botaniken, idet han var den første, der angav den rette Methode for den naturlige Klassifikation og saaledes lagde Grunden til det System, som Antoine L. de 3. senere udbiullede videre. Det var ved Beplantningen af en botanisk Have i Trianon, for hvilken han var Directeur, at han først fik anvendt sit System, som af hans Samtidige dog ikke blev hynderlig paaagtet, men som han selv stadig beskæftigede sig med at forbedre. Hans Manuscripter over dette Væsen

bleve efter hans Død samlede og udgivne af A. P. de J. — Den yngste Broder Joseph de J., født i Lyon 1704, begyndte ligesom sine Brødre med at studere Medicin, men forlod snart sin Virksomhed som Læge for mere uindskrænket at kunne dyrke **Naturvidenskaberne.** **Som Botaniker** ledsagede han 1735 Le Comdamine paa den Rejse, som denne i Forening med de Bouguer og de Gobin foretog for nysigtigere at bestemme Jordens Form. Men da Commissionens Arbejder vare endte, kunde J. ikke beslutte sig til at vende tilbage og forblev i Sydamerika, som han berejste i 35 Aar. Da han endelig tænkte paa at vende tilbage, var hans Helbred saa svækket, at han ikke var istand til at bevare sine Plantefamilinger; disse tilligemed endel af hans Manuscripter gik tabt. Han kom tilbage til Frankrig 1771 og døde i Paris 1779 i fuldtommen Sindssforvirring. — Antoine Laurent de J., født i Lyon 1748, død 1836, kom til Paris 1768 for at studende sine medicinske Studier under sin Onkel Bernard de J.'s Vejledning. 1770 blev han efter dennes Forslag ansat som Professor ved den botaniske Have i Paris, hvilkens han omordnede efter sit eget System. Hans berømte Værk „Genera plantarum secundum ordines naturales disposita“ (Paris 1789), er en Forbedring og fuldstændig Gjenemførelse af det System, som B. de J. allerede havde lagt Grunden til. — Hans Søn Adrien de J., født i Paris den 23de Decbr. 1797, død den 29de Juni 1853, studerede først Philologie, men senere Medicin, levede dertil af Interesse for Botanik. 1826 blev han Professor i Botanik og senere (1845) Professor i Plantearganographie. Tre Gange var han Directeur for Muséum d'histoire naturelle, og efter Desfontaines Død blev han Directeur for Muséums Herbarier. Foruden endel mindre Skrifter i „Annales des sciences“ og andre Tidsskrifter har han skrevet flere Monographier over enkelte Plantefamilier, blandt hvilke „Monographie des Malpighiacées“, Forfatterens største Arbejde, røber en høi Grad af Lærdom og Starpsindighed.

Jussuf, fransk General, er født 1808, uvisst hvor; som Barn var han en Tid paa Elba, og da han skulde afgaae derfra til Livorno, blev han tagen af algieriske Søsvovere; ført til Tunis som han i Gavnst hos Beyen, der lod den 15-aarige Dreng opbringe i Muhammedanismen. Da Carl X af Frankrig opfordrede Beyen af Tunis til at sende Deeltagere til Expeditionen mod Algier, uddad J. sig at maatte være med iblandt disse, men paadrog sig derved Beyens Unaade; kun med Livsfare og efter Kamp med tyrkiske Soldater, som forfulgte ham, lykkedes det ham at undvige til et fransk Skib, hvornæst han af General Damrémont blev sat til at organisere en Escadron Mameluter. 1831 blev han Capitain i de indfødte, algieriske ridende Jægere, og fra nu af beeltog han, succesfulde avancerende til de forskjellige høiere Changer, med det af arabiske Indfødte dannede Cavalerie i næsten alle vigtige Kampe i Algier. 1845 gik han i Paris over til Christendommen. Endelig optoges han 1851 i den franske Armees Cadres som Generalmajor. Marskal Saint-Arnaud, der fra Afrika kjendte J.'s Brugbar-

hed, forlangte ham 1854 til den orientalske Armee for at organisere det irregulære tyrkiske Cavalerie, der skulde tjene under fransk Fane; dette foreredes i Regimenter (saadte spahis d'Orient) og skulde tjene til Strejfeexpeditioner. J. foretog ogsaa samme Aar med dette en saadan til Debrutticha, uden at denne imidlertid bragte noget Resultat, da Choleraen næsten albeles ødelagde hans Tropper. Da Regimenterne lort efter opløstes og Armeerne gik til Arim, fik J. ved Alma Commandoen over den tyrkiske Division, der var underlagt Bosquet. J. har siden deltaget i Felttoget 1857 mod Kablerna i Algier; 1850 udgav han et Skrift over Krigen i Afrika. **Jussebalen** kaldes en høitliggende Fjeldbald i Sogn Fogderi, Nordre Bergenhus Amt i Norge. Den begrændses mod V. af **Jussebalssøen**, Norges største Gletscher, og gennemstrømmes af Jussebalssøen.

Jusse-Milieu (fr.) betyder den rette Midte. Dette Udtryk fik en politisk Betydning efter Instrerolutionen 1830, da Ludvig Philips Ordganger bestandig erklærede, at Frankrigs Belberoe paa, at Regeringen holdt den rette Midte imellem Partierne; man betegnede derfor Julimonarchiets Princip som J.-M.-Principet, deels i rosende, deels i dablende Betydning. Som oftest benyttes det vel nu i dablende Betydning, og man forstaaer derved en Politisk, som søger at holde det gaaende med alle Partier, men derved bliver karakterløss og uviser Alles Lillid.

Jussering kaldes i mange Tilfælde en omhyggelig Afmaaling eller Afveining af Gjenstande, ved hvilke der gjøres Forbring paa stor Nysigtighed, f. Ex. Maalestokke, Bøglødder, Visnere, Skriftskabernes Instrument. **Storsk Betydning** har J. ved Mynter, navnlig ved de større, idet Skillemynt alene justeres i Masse, d. e. Bøgten undersøges af et større Antal under Et, medens de større Søls- og Guldmynter justeres deels stoffevist med et bestemt „Remedium“ (i. d. A.), deels i Masse, for at det kan paalees, at Feilene i de enkelte Stykker saa temmelig opheve hinanden. J. foregaaer inden Prægningen og Rindningen ved de af Plader udbugne Blanketter; Underjøgelsen foregaaer ved en fin Justerøvg. De Blanketter, der ere for lette, blive gjerne omsmeltebe; de, der ere for tunge, blive affillebe med en enkelt hugget Justerkuil eller afdreibe, hvorved det er et vigtigt Udbytte af stor Væelse, at man ved det færrest mulige Antal Veininger naaer den rette Bøgt, uden at Blanketten uogensinde bliver for let under Justeringen. Automatisk Justerøvgte, der selv sortere Blanketterne, ja endog Justermaskiner, der corrigere Feilene ved de for tunge Blanketter, ere vel forsøgte, men uden Held.

Justesen (Hieronymus), s. **Raus**.
Justinian I, byzantinsk Keiser 527—65, født 483 i Tracien, er især mærkelig ved Erobringen af Vandalernes og Ostgothernes Rige (i Art. **Veitfar**, **Getimer** og **Osther**) og ved sin Lovgivning (s. **Corpus juris civilis**). J. opførte Sophienkirken i Constantinopel; han lod sig meget beherske af sin Gemalinde Theodora, en fæhørende Skuespillerinde. S. forrethen Byzantinske Rige (I, S. 823).

Justinius (Marcus Justinianus), romersk Biografiker, levede sandsynligvis i Rom i det 2de eller 3de Aarh. e. Chr. (efter Andre c. 150 e. Chr.). Han er Forfatter til et Udtoeg af Crogus Pompeius's tabte større historiske Værk; denne sidste levede paa August's Tid (Udg. af Müller (1831), af Dükner og Johanneau (2 Bd., 1838)).

Justinus Martyr, den første af de saakaldte kristelige Apologeter og den ældste Kirkelærer, for hvem vi have omfangsrige videnskabelige Skrifter, blev født i Begyndelsen af det 2de Aarh., og gjennemgik de berømteste filosofiske Skoler, indtil han omsider fandt Fred i Christendommens Aabenbaringslære, fordi han deri fandt Indsigt om de guddommelige Ting. Han er fremet til Apologier for Christendommen, en første til Antoninus Pius, den anden til Marcus Aurelius. Denne sidste lod ham halsugge i Rom 166. Den græske Kirke helligholder hans Mindebad den 1ste Juni, den omerste den 13de April. Hans Skrifter ere udgivne af Otto (3 Bd., 1847-50). — Sign. Semisch, „J. der Märtyrer“ (2 Bd., 1840-42).

Justitiarius kaldes Formanden i en collegial, d. s. af flere Medlemmer bestaaende, Ret.

Justitia (af det lat. justitia) kaldes den retshaanbøvede Magt i Staten. At sættes under J.'s Eiltale er af det Offentlige at stilles under Anklage for en Forbrydelse; en saadan Anklage „skriftes for J.'s Eiltale“, naar Retten finder, at den omspurgede Hønbling, selv om en virkelig er begaaet, ikke egner sig til Forsøgning af det Offentlige. — **Justitiet**, hvad er vedkommende Retshaanbøvelsen; j. Underjættelse, Eiltale o. s. v., en af det Offentlige i Indledning af en formæntlig begaaet Forbrydelse foranstaltet Underjættelse, Eiltale o. s. v.

Justits (af det lat. justitia) betyder Retspleie. I enhver virkelig constitutionel Stat maas, hvad der ogsaa ved den danske Grundlov er fæstet, Retspleiens Adskillelse fra Forvaltningen være skiltet som Princip, og den saakaldte Administrative. Eller den domnende Myndigheds Udøvelse af de administrative Autoriteter i det hele være afskaffet. Ligesom Saabant dog midlertid endnu i flere Retninger (f. Ex. med Hensyn til Vedømmelsen af de af Embedsmænd slagte Regnskabers Rigtighed) finder Sted i Danmark, idet hiint Princip endnu ikke er ulsterændig gennemført her, saaledes er det eller ikke uforeneligt med rigtige constitutionelle Grundsatninger, at ganske undtagelsesvis enkelte Sager af judiciel Natur, men af en saa æregen Beskaffenhed, at de ikke hensigtsmæssig kunne behandles af Domstolene, ere henlagte under Dørighedens Afgjørelse. Derimod er den saakaldte Cabinet's eller Retsfagers Afgjørelse af Regentens villaarlige Magtbud aldeles utilædelig ikke blot i enhver constitutionel, men ogsaa i enhver civiliseret absolutistisk Stat. — **Justits-Embedsmænd** eller **Betjente** kaldes de Personer, hvem Forvaltningen af Retspleien er verdraget, altsaa navnlig Dommere og Retskrivere, men i Danmark ogsaa Fogeder, Stiftes- og Auctionsforvaltere. — **Justitsprotokoll** kaldes en Bog, hvori alle for en Domstol foregaaende Retsforhandlinger af Retskriveren (eller hans Betjente) optegnes. — **Justitssecretaire** kaldes den

Embedsmænd, som i en collegial, d. s. af flere Dommere bestaaende, Ret udfører Retskriversforretningerne; det hele Personale, han til Besørgelsen af disse Forretninger har under sig, udgjør det saakaldte **Justitscontoir**, hvis Chef han er. — **Justitsdag** kaldes en af det Offentlige mod en formæntlig Forbryder til Strafs Riddelse anlagt Sag og navnlig en saadan Sag, hvori Dørigheden har udstedt formelig Actionsordre og udnævnt Actor og Defensor, i Medsætning til offentlige Politisager, d. s. saadanne Straffesager, der forfølges paa en mere summarisk Maade. — **Justitskassen** er et Fond, hvortil adskillige med Retsvæsenet forbundne Udgifter her i Danmark betrides, og som har sin Indtægt af forskellige fra Retspleien hævrende Sportler, Mulcter o. desl. — **Justitsministeriet** er det Ministerium, hvilket den øverste administrative Ledelse af Landets Retsvæsen er overdraget. — **Justitsmord** kaldes en Ustyldig Domfældelse til Døden.

Jute er et Trævulst, der i de senere Aar er fra Ostindien ført til England for at bruges især til Ræfslagerarbejde. Det kaldes ogsaa Pant eller Sauge-Boat, vindes af Basten af Corchorus oltorius og maas saaledes henregnes til chineesisk Græs (s. d. A.).

Jüterbogk, Stad i den preussiske Provinds Brandenburg, har Uib- og Pinnedæverier samt Heste- og Dvægmarkeder. 6,000 Indb. De Svenske under Torstenson sejrede her 1644 over de Keiserlige under Gallas.

Jutta er Navnet paa to Dronninger og to Prindsesser i Danmark. Den ældre Dronning J. eller Gyda var en Datter af den svenske Konge Knud Falob og gift med Svend Estridsen, men Kongen blev af den hamburg-bremiske Erkebiskop Adalbert, hvilde Prælater Norden paa den Tid i kirkelig Henseende var undergivet, under Trusel med Dan tvungen til at stille sig fra hende, fordi hun var en Stedsdatter af hans første Dronning. Hun levede derpaa i mange Aar i Vest-Gothland, og stal her have stiftet Gudhem-Konneløster, hvor hun ogsaa blev begravet. — Den yngre Dronning J. eller Juthith, en Datter af Hertug Albert I af Sachsen, blev den 9de Octbr. 1239 gift med Eril Blosspenning, og ægtebe Dronning Kongens Mord en ubetydelig tybft fyrste, Burghard VIII, Borggreve af Rosenburg. Hun var opkaldt efter sin Farmoder, en dansk Prindsesse, der i Almindelighed antages for en Datter af den i Roeskilde myrbede Konge Knud V, og i sit Ægteskab med Hertug Bernhard af Sachsen er Stammomder til Hertugerne af Anhalt. Af de 4 Døtre, som Dronning J. fødte i sit Ægteskab med Eril Blosspenning, var ogsaa en af samme Navn; hun gif tilligemed sin Søster Agnes i Kloster i Roeskilde, men begge Søstrene forlode Klofret, og J. opholdt sig siden i Sverrig hos sin Svoger Kong Baldeemar, med hvem hun levede i utilkabelig Forbindelse, og som hun fødte en Søn; hun døde 1284.

Juul var hos vore hedenlige Forfædre en Midvintersfest, som høitideligholdtes noget før og efter Aarets Slutning; Tiden synes at have været noget ubestemt, maaskee paa Grund af den usikre Rumbstaf om, naar Vinterhøvdet virkelig indtraf og Dagen atter forlangedes.

Siden, da Christendommen indførtes, kaldt den sammen med den kristne Fæst til Minde om Jesu Fødsel. Den sidste udbredte sig i det Ake Arch. fra Gallien af. Man antog den 25de Decbr. for Christi Fødselsdag; denne salder saaledes sammen med den Tid, da Dagene tiltagte og Solen atter vender tilbage. Om Jule kunne der sig en Festsæds, Juleættens: Adventstiden blev Forberedelsestid til Jule; derpaa følger Juleaften og Første Juledag. Dertil knyttede sig som anden Festsdag Minde- dagen for Stephanus og Evangelisten Johanne; Omflørelsesfesten, Jesu Navngivelsesdag, blev sat i Forbindelse med det borgerlige Nytaar. Den 6te Jan. er Epiphaniifesten eller Helligtrekongersdag. — Ved den Skik, i Jule at give hinanden Foræringer, er J. bleven ikke blot en kristelig Fæst, men ogsaa en Familiefest, især blandt Almuen paa Landet, i Danmark, men endnu mere i Norge og Sverrig, hvor endnu mange af de til J. hørende folkelige Forhytninger og Skikke have bevaret sig; s. bl. A. D. Thom- sen „Nordens Julefest“ (1856) og de deri nævnte Skrifter. — Juleættens kaldtes de festsædelige For- lytninger, som i de forrige Aarhundreder i Jule saandt Sted her i Norden. En Hovedbestand- del af disse, foruden Julebordets Rydelse, var Juleegene, der imidlertid stundom udbartede til Uorden og Optøier, saa at de, saavel som visse allerede fra gammel Tid af brugelige Juleættog paa Gaderne, hvorved den offentlige Ro og Orden forstyrredes, bleve forbudte. Disse Jule- ættog, der ubentvilt havde deres Oprindelse fra de katolske Læder, bestode i Norge i Pro- cessioner under Raad af Stjernen og Jule- bukter. I førstnævnte Procession bærer paa en Stang en stor Papirstjerne indvendig oplyst, i sidstnævnte et med et stort Dække forsynet Dulle- hoved. Saavel i Sverrig som i Danmark og Hertugdømmerne var Processionen med Stjer- nen almindelig; derimod beskrives den danske Julebuk eller, som den ogsaa kaldtes, Jule- vætten (af Vætt: o. Dæmon, overnaturligt Væ- sen) noget anderledes end den norske. Den fore- stillede af en Person med sværtet Ansigt, ind- hyllet i et sort Dække, forsynet med en Hale, krydende om paa alle Fyre med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Eys vare fastgjorte; de Lilstedeværende gæve ham Væb- ler, Rødder o. s. v. Nimenslignis maa denne Jule- buk enten have hørt til de i Ribbelalderen ved visse Fæster brugelige barokke Maffættog, eller have hørt sin Oprindelse fra de ælde gamle nor- diske Sagn om Trolde, der ved Juletid efter Vinterjohvers, naar Solen igjen nærmede sig, styttede bort og toge Børn med sig, og til hvem der offeredes Mad og Andet; hvorfor den af Ræde blev sat i Forbindelse med den Skik fra Fædenold at offre en Galt til Freyr for et godt Aar. — De nu saa almindelige Juleættog synes først at være komne i Brug i Danmark i det 3die Decennium af nærværende Aarhundrede.

Jule-So hører til den Række, af Stove omgivne og med hjeranbre forbundne, Indføer i en af Jyllandes skønneste Egne (Standerborg Amt), der gjenstrømmes af Gubenaas. Den ligger ved den nordlige Side af Himmelsbjerg. Juleættens kaldes en floden, hest endog indfattet Væbsten. Oplysning findes i Artt. Bjousterie,

Oriskant, Diamant, Stibntag o. fl. — Jule- vægten er næsten overalt forskjellig fra den sæd- vanlige Vægt. Grundene herfor er samme er Karat, som kommer af det græske *καρὰτος* (Keration), Johannebrød, fordi Hjernen af denne Frugt oprindeligt benyttedes som Vægtstænd. Værdien af en Karat er temmelig nær den samme overalt, nemlig følgende, udtrykt i danske Gram (hvoraf 500 udgjøre et dansk Handels- pund, altsaa 1 Gram = 0,258 Oviintin eller 15,38 Medicinalgran). Sverrig 0,208083; Frankfurt 0,205615; Lübeck 0,20477 (Preussen har nu ingen særegen J.; det ældre Karat var 0,208637); Holland, Rusland, Sachsen og Ham- borg 0,205824; England 0,205303; Frankrig 0,205872; Neapel (Carato) 0,205618; Bologna 0,192253; Spanien (Quilate) 0,190893; Ægyp- ten (Kirat) 0,128883. De 3 sidste ere hændelig mindre. De øvrige kunne i Praxis regnes for eens. — Karaten inddeles gjerne i 4 Gran, men oftere ved fortsat Halvering indtil 64de Dele. — Saade Karat og Gran forekomme ogsaa i andre Betydninger, s. disse Artt. samt Forberedelse.

Juvenalis (Decimus Junius), berømt ro- manisk Satirerdigter, født i Aquinum i Bosker- landet, levede i Rom i den sidste Halvdel af det 1ste Aarh. e. Chr. og er Forfatter af 15 Satirer (den 16de er nægte), i hvilke han med Strengbed og Alvor reufer sin Samtids sæde- lige Forbærdelse. Den nyeste Udg. er af D. Jahn (1 Bd., 1851).

Juvenalis (Gaius Titius Aquilinus), en latinisk kristelig Digter, død 831, var Prestbys i Spanien. Foruden en Omstrøving af Ge- nesis i Hexametre har han i samme Versmaal skrevet en Jesu Historie, „Historia evangelica“, fornemmelig efter Matthæus. Udg. af Gesler (2 Bd., 1827).

Jurtaposition (lat.) betegner den Ræde, hvorpaa de uorganiske Legemer blive skær, nemlig ved en Afætning af nye Lag paa Over- fladen, som f. Ex. ved Krytallerens Dannelse, i Modætning til Raaden, hvorpaa Ræden foregaaer hos de organiske Legemer, hvor det sker indvendigfra udfæter.

Jydeotte. Disse for Danmark eieboms- melige, simple Leerlar, der udmærke sig ved billig Priis og afskillige for Kogelar fortrinlige Egen- skaber, forfærdiges i Hebegnene af Frøentiumer og saae den sorte Farve ved at „smøges“, det er halvbrendes med rygende Lyng.

Jydske Lov er den yngste og vigtigste af de 4 gamle danske Provinfalløve. Dens Uær- beidelse tilskrives væsentlig den vidberste Dikter Gunner, og den er ikke, saaledes som den skænske og de sjælandske Love, en blot privat Samling af de gjældende Retsforbænder, men den er for- synet med offentlig Sanction, og formelig ved- tagen som Lov paa en Rigsdag i Vordingborg i Mars Maaned 1241 kort før Baldeemar Seiers Død. Den gjalder for hele Jylland og Fyen med omliggende Der, men opnaaede ingensteds, som man stundom tidligere har antaget, Gyl- dighed i Rigets andre Provindser, skøndt den vel i saadanne Tilfælde, hvor disse Provinnders Love manglede Bestemmelser, kan være bleven benyttet som subsidiair Ret der, især efterat der under Christian IV ved Rantsler Niels Raas's

oransfæltning i Aaret 1590 var udkommet en itoriseret Udgave af Loven paa nyere Danff, ntrent samtidig med, at en ny Oversættelse ra Plattsdyff af Blasius Edenberger blev autoriseret for Hertugdømmet Slesvig (1592). I vedblev i Nørrejyland og Fyen at gjælde idtil 1683, da den afstødes af Christian V's nyeste Lov; i Slesvig gjelder den derimod endnu m Grundlaget for Hertugdømmets Retsforfatning, skjøndt den naturligtviis i det Enkelte er ndergaaet en stor Mængde Forandringer ved flere Lovbestemmelser.

Jylland (d. e. Jyderland, Jydernes Land), ogsaa kaldet **Nørrejyland** i Mofætning til Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjyland, vorfra det afvikles ved Kongeaen eller Sloborgs-Na, udgjør den nordvestlige Deel af det gamle Monarchies Hovedland (Kongeriget Danmark) og den største naturlige Deel af den jyske Halvø. Det omgives af Nordfjæen eller Vesterhavet mod V., Skagerrak mod N. og Rattetattet med Lillebælt mod V. Hørfnævnte Hav sætter Ringkjøbing-Fjord og Nisum-Fjord; ra Rattegattet Mjære sig flere betydelige Fjorde Kiimfjorden, Mariager-Fjord, Randers-Fjord, Ebeltoft-Vig, Rals-Vig, Sorlens-Fjord og Beile-Fjord) bybt ind i Landet, og fra Lillebælt Rolding-Fjord paa Grændfen af Slesvig. Til J. regnes ogsaa Verne Firtsholmene, Læs, Anholt, Hjelms, Thuns (i geistlig Henseende tilige Sams) og Endelæe i Rattegattet, Verne Fjans, Mans og Amrom, den sydlige Deel af Roms, den nordlige Deel af Silb og den vestlige Deel af Fjæhr i Vesterhavet, samt nogle Enclaver i Slesvig. Fladeindholdet er 4604 □ M., og Indbygger-Antallet var 1855: 646,237 1801: 389,378), hvoraf 80,293 i Provinflens 26 Fjæhstæder. Den største Længde fra Grenen eller Landets Nordspids til Kongeaen er 39 M., den største Brede fra Fornæs mod V. til Nisum-Fjords Længe mod B. 23 M. Denne Landsdeel frembyder de største Contraster i Henseende til Natursforhold, da den indeholder baade Danmarks fjæstneste Egne og de ødeste og nøgreste Strækninger. Besthyten dannes næsten overalt af et Belte af Fjæveland, til hvilket S. for Kiimfjorden slutte sig Afformationens store Hedesletter, der igjen mod V. begrændses af Kullesteenslandet med dets høie, for Størstebelen lynnklædte Bakker, dets langstrakte Indfæer og betydelige Slobstrækninger, medens mellem dette og Rattegattet ligger Kullesteenslerets frugtbare hølgeformede Land, ogsaa her, skjøndt mindre end paa Verne, smykket med Skove. Landet N. for Kiimfjorden (Vendhyøstel, Thy og Mors) tilhører fornemmelig Kullesteensleret og kun enkeltviis Kullesteenslandet, og har store Strækninger af høvet Havbund (Store-Bildmose, Kjærherred). Her naae Allerup Bakker, en Deel af Høibestækningen „Jydske Aas“, 360 F. og Flade Præstehøi 355 F. (begge i Vendhyøstel), Aashøi (i Thy) 304 F. og Salsgiershøi (paa Mors) 282 F. Kun i Landstæbets østlige Deel findes nogen Slob. S. for Kiimfjorden optages Strækningen mellem denne, Mariager-Fjord og Rattegattet, i Oldtiden Himmerhyøstel („Himmerland“), for en stor Deel af høvet Havbund (Lille-Bildmose); ogsaa den øvrige Deel, der fornemmelig tilhører Kullesteenslandet, tildeels Afbannelsen,

hønhører efter Jordbestæffenheden til J.s mindst begunstige Egne. Frenberup Nibøi naae her 300 F. og Overrestrup Davnehøi 250 F. Til denne Deel slutte sig i det Hele Strækningen mellem Mariager-Fjord og Randers-Fjord samt den S. for sidstnævnte Fjord mod V. udgaende Halvø. Ogsaa her findes betydelige Strækninger af høvet Havbund, fornemmelig imellem Randers-Fjord og Indfæen Rolding-Fjord og Leer og Sand af verfle forsørigt, og Slobe findes paa flere Steder; som mærkelige Høibepuncter fremtræde Halb Kirkebakke (300 F.) og Hiltetbjerg (250 F.), begge N. for Randers-Fjord, Rals Davnehøi (333 F.) paa den østlige Halvø, samt Ellemandsbjerg paa Helgenæs (317 F.). Fra Rals-Vig begynder den frugtbare Østhy, hvor Kullesteensleret er Hovedbestanddelen af Jordbunden, og fortættes derpaa nafrubt til Rolding-Fjord gjennem fløvrige og hølgeformede Egne. Jæls-høi (S. for Aarhus) naae her 404 F., og sydligere (mellem Sorlens-Fjord og Beile-Fjord) Bjærgelide 300 F. og Sindbjerg 360 F. Den største Høibe naae J. i en østlig Sidegren af det fra Slesvig kommende Høibebrag, der baner en Landryg midt igjennem Landet S. for Kiimfjorden. Her høver Himmelbjerg sig til 550 F. og Eiersbavnehøi til 540 F., de høieste Puncter i Danmark. Ved Foden af disse Høiber ligger i en fløvrig, malerist Høen Egn Landets største Samling af Indfæer (Slænderborg-Sø, Mos-Sø, Gudens-Sø, Dirl-Sø, Juul-Sø, Borre-Sø, Bra-Sø, Silleborg Lang-Sø o. fl.), hvilke deels gjennemstrømmes af, deels afgive deres Vand til Gudena, Danmarks betydelige Vandstrømning. Fra Østhyten ind mod Høibebraget, der taber sig i en lynnbevoget Høiflette (Afbheden), aftager Landets Frugtbarhed, idet Sandet mere og mere vinder Udværgt og Høbestækningerne tiltage, og B. for Landryggen begynder den egentlige flæbe, næsten overalt af Afb underlagte Hebe, der mod N. begrændses af Halvøen Sallings og den sydvestlige høie Kiimfjordbrebs leerblandede, frugtbar, men fløvise Egne, mod B. af Fjævelandsstrækningerne og de to store, af marflagtige Egne omgivne Havbugter Nisum-Fjord og Ringkjøbing-Fjord, mellem hvillens flæbste og Hjertingbugten ligger Høi-Sø. Hedesletternes Areal angives til c. 120 □ M., hvoraf omtrent det Halve er uopdyrket. Fra Høibebragets vestlige Skraaning udspringe talrige Aær (Store-Na eller Høistebro-Na, Skjern-Na, Barde-Na, Sneum-Na o. fl.), der, omgivne af Kjær og Egne, i vestlig Retning gjennemstrømme Heben. Det høieste Punct i denne Deel af Landet er Store-Momshøi (298 F.). Sandstrækningerne langs med Vesterhavet indeluttes af en Rand af høie Sandbaner (Klitter), som Havet har opkastet. — At J. er i betydelig fremstreden, fremgaer baade af Befolkningens store Tilvægt Ar for Ar og af de statistiske Dplysninger angaaende Handel og Stibefart; saaledes kan den aarlig stærkt tiltagende Indførsel af Trælaf (1845: 2,201,922 Rubiffod, 1856: 6,393,936) tjene til at vise, i hvor store Forhold der bygges. I verbølig administrativ Henseende indbefatter J. 10 Amt: Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg, Randers, Aarhus, Slænderborg, Ringkjøbing, Ribe og Beile Amt. I geistlig Henseende udgør det 4 Stifter.

Siden, da Christendommen indførtes, kaldt den sammen med den christne Fæst til Minde om Jesu Fødsel. Den sidste udbredte sig i det 4de Aarh. fra Gallien af. Man antog den 25de Decbr. for Christi Fødselsdag; denne kaldes saaledes sammen med den Tid, da Dagene tiltage og Solen atter vender tilbage. Om Jule kunne der sig en Festsæds, *Solestus*: Adventstiden blev Forberedestid til Jule; derpaa følger Julcaften og Første Juledag. Dertil knyttede sig som anden Festsdag Mindesdagen for Stephanns og Evangelisten Johannes; Omkjærelsefesten, Jesu Navngivelsesdag, blev sat i Forbindelse med det borgerlige Nytaar. Den 6te Jan. er Epiphaniifesten eller Helligtrekongersdag. — Ved den Skik, i Jule at give hinanden Foræringer, er J. bleven ikke blot en kirkelig Fæst, men ogsaa en Familiefest, især blandt Almuen paa Landet, i Danmark, men endnu mere i Norge og Sverrig, hvor endnu mange af de til J. hørende folkelige Forhytninger og Skikke have bevaret sig; s. bl. A. D. Thomsen „Nordens Julefest“ (1855) og de deri nævnte Skrifter. — *Sulestær* kaldtes de festsædelige Forhytninger, som i de forrige Aarhundreder i Jule sandt Sted her i Norden. En Hovedbestanddel af disse, foruden Julebordets Rydelse, var *Suletegene*, der imidlertid stundom udbarede til Uorden og Dyrer, saa at de, saavel som visse allerede fra gammel Tid af brugelige *Suleoptag* paa Gaderne, hvorved den offentlige Ro og Orden forstyrredes, bleve forbudte. Disse *Suleoptag*, der uden tvivl havde deres Oprindelse fra de katolske Læder, bestode i Norge i Processioner under Naavn af Stjerner og *Sulebukker*. I forfærdige Procession bærer paa en Stang en stor Papirskjerme indvendig oplyst, i skinnvante et med et stort Dække forsynet Duffehoved. Saa vel i Sverrig som i Danmark og Hertugdømmerne var Processionen med Stjerner almindelig; derimod beskrives den danske *Sulebuk* eller, som den ogsaa kaldtes, *Sulevætt* (af *Vætt* o: Dæmon, overnaturligt Væsen) noget anderledes end den norske. Den forestilledes af en Person med sværtet Ansigt, indhyllet i et sort Dække, forsynet med en Hale, krybende om paa alle Fyre med en lille Stav i Munden, hvorpaa smaa brændende Lys vare saffgjorte; de Lilsbedeværende gave ham *Øbler*, *Nødder* o. s. v. Næmligvis maa denne *Sulebuk* enten have hørt til de i Middealderen ved visse Fester brugelige barokke *Maskoptag*, eller have haat sin Oprindelse fra de algamle nordiske Sagn om Trolde, der ved *Sulettid* efter *Vintersølvers*, naar Solen igjen nærmede sig, flyttede bort og toge Øren med sig, og til hvem der offeredes Mad og Andet; hvorfor den af Læder blev sat i Forbindelse med den Skik fra Hebenold at offre en Galt til Freyr for et godt Aar. — De nu saa almindelige *Sulestær* synes først at være komne i Brug i Danmark i det 18de Decennium af nærværende Aarhundrede.

Juni-Øs hører til den Rette, af Stove omgivne og med hvarandre forbundne, Indføer i en af Jyllands skønneste Egne (Skanderborg Amt), der gennemstrømmes af Gudenaa. Den ligger ved den nordlige Side af Himmelsbjerg. *Juvel* kaldes en flæben, helst endog indfattet *Ødelsteen*. Oplysning findes i Art. *Wjouterte*,

Øskant, *Diamant*, *Stibning* o. fl. — *Juvel* vægten er næsten overalt forskjellig fra den sædvanlige Vægt. Grundeneheden for samme er Karat, som kommer af det græske *καράτιον* (Keration), Johannesbrød, forbi Hjernen af denne Frugt oprindelig benyttedes som Vægtenehed. Værdien af en Karat er temmelig nær den samme overalt, nemlig følgende, udtrykt i franske Gram (hvoraf 500 udgjøre et dansk Handelspund, altsaa 1 Gram = 0,200 Dvintin eller 15,20 Medicinalgram). Sverrig 0,200000; Frankfurt 0,205613; Lübed 0,20417 (Preussen har nu ingen Jærgen J.; det ældre Karat var 0,20852); Holland, Rusland, Sachsen og Hamborg 0,205694; England 0,205303; Frankrig 0,2058720; Neapel (Carato) 0,205613; Bologna 0,192353; Spanien (Quilate) 0,190893; Ægypten (Kirat) 0,126583. De 3 sidste ere hændelig mindre. De øvrige kunne i Praxis regnes for eens. — Karaten inddeles gjerne i 4 Græn, men oftere ved fortsat Halvtering indtil 64de Dele. — *Naade* Karat og *Gram* forekomme ogsaa i andre Betydninger, s. disse Art. samt *Probervægt*.

Juvenalis (Decimus Junius), berømt romsk Satiredigter, født i Aquinum i Bosserlandet, levede i Rom i den sidste Halvdel af det 1ste Aarh. e. Chr. og er Forfatter af 15 Satirer (den 16de er vægte), i hvilke han med Strengbed og Ålvor reoer sin Samtids sædelige Forbærdelse. Den nyeste Udg. er af D. Jahn (1 Bd., 1851).

Juvenalis (Gaius Vittius Aquilinus), en latinsk christelig Digter, død 331, var Præbster i Spanien. Foruden en Omfiringning af Genesiss i Hexametre har han i samme Versmaal skrevet en Jesu Historie, „Historia evangelica“, fornemmelig efter Matthæus. Udg. af Geiser (2 Bd., 1827).

Jurtaposition (lat.) betegner den *Naade*, hvorpaa de uorganiske Legemer blide *Korr*, nemlig ved en Afætning af nye Lag paa Overfladen, som f. Ex. ved Krysalternes Dannelse, i Modætning til *Naaden*, hvorpaa *Varer* foregaaer hos de organiske Legemer, hvor det *Korr* indvendigfra udfæder.

Jydeopte. Disse for Danmark eendommelige, simple Keerlar, der udmærke sig ved billig Priis og afstilige for Kogelar fortrinlige Egenskaber, forfærdiges i Hebeegnene af Fruentimmer og faae den sorte Farve ved at „smoges“, det er halvbrendes med rygende Lyng.

Jydske Lov er den yngste og vigtigste af de 4 gamle danske Provinziallove. Dens Uarbejdelse tilskrives væsentlig den vidrigste *Difkop* *Sumner*, og den er ikke, saaledes som den skaanske og de sjællandske Love, en blot privat Samling af de gjeldende Retsforbaaner, men den er forsynet med offentlig Sanction, og formelig vedtagen som Lov paa en Rigsdag i Boringsborg i Martz Maaned 1241 kort for Valdemar Sejers Død. Den gjaldt for hele Jylland og Fyen med omliggende Der, men opnaaede ingenstade, som man stundom tidligere har antaget, *Øndighed* i Rigets andre Provinser, skøndt den vel i saabane Tilfælde, hvor disse Provinser Lov manglede Bestemmelser, kan være bleven benyttet som subsidiair Ret der, især efterat der under Christian IV ved Rantsler Niels Raas's

Foranstaltning i Aaret 1590 var udkommet en autoriseret Udgave af Loven paa nyere Danks, omtrent samtidig med, at en ny Overfattelse paa Plattysk af Blasius Edenberger blev autoriseret for Hertugdømmet Slesvig (1592). J. L. vedblev i **Nørrejylland og Fjorden** at gjælde indtil 1683, da den afstøstes af Christian V's danske Lov; i Slesvig gjælder den derimod endnu som Grundlaget for Hertugdømmets Retsforfatning, skjøndt den naturligtvis i det Enkelte er undergaaet en stor Mængde Forandringer ved senere Lovbestemmelser.

Jylland (d. e. Jyveland, Jydernes Land), ogsaa kaldet **Nørrejylland** i Modsætning til Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland, hvofta det adskilles ved Kongeaen eller Sloborgs-Aa, udgjør den nordvestlige Deel af det danske Monarchies Hovedland (Kongeriget Danmark) og den større nordlige Deel af den jyske Halv. Det omgives af Nordøen eller Vesterhavet mod V., Slagerral mod N. og Rattegattet med Lillebelt mod V. Forstævnte Hav afstætter Ringhjøbing-Fjord og Nisum-Fjord; fra Rattegattet skjøder sig flere betydelige Fjorde (Liiimfjorden, Mariager-Fjord, Randers-Fjord, Ebeltoft-Big, Rals-Big, Horsens-Fjord og Veile-Fjord) høbt ind i Landet, og fra Lillebelt Kolbing-Fjord paa Grænshen af Slesvig. Til J. regnes ogsaa Verne Firtsholmene, Læs, Anholt, Hjelm, Thuns (i geistlig Henseende tilige Samøs) og Enbelave i Rattegattet, Verne Frans, Mans og Amrom, den sydlige Deel af Roms, den nordlige Deel af Sib og den vestlige Deel af Fjör i Vesterhavet, samt nogle Enclaver i Slesvig. Fladeindholdet er 4604 □ M., og Indbygger-Antallet for 1855: 646,287 (1801: 389,378), hvoraf 80,293 i Provinshens 26 Kjøbstæder. Den første Længde fra Ørenen eller Landets Nordspids til Kongeaen er 39 M., den første Brede fra Fornæs mod V. til Nisum-Fjords Lange mod S. 28½ M. Denne Landsdeel frembyder de største Contraster i Henseende til Natforhold, da den indeholder baade Danmarks fjerneste Egne og de østste og nøgneste Strækninger. Vestkysten dannes næsten overalt af et Belte af Flyveland, til hvilket S. for Liiimfjorden slutte sig Aflsformationens store Sedestetter, der igjen mod V. begrænses af Kullesteenslandet med dets høie, for Størstedelen lynchædte Bakker, dets langstrakte Indsøer og betydelige Stovstrækninger, medens mellem dette og Rattegattet ligger Kullesteenslerets frugtbare høigeformede Land, ogsaa her, skjøndt mindre end paa Verne, smykket med Slove. Landet N. for Liiimfjorden (Vendhjøsel, Thy og Mors) tilhører fornemmelig Kullesteensleret og kun enkeltvis Kullesteenslandet, og har store Strækninger af høvet Havbund (Store-Bilbmose, Fjærherred). Her naer Allerup Bakker, en Deel af Høibestrækningen „Jybske Aas“, 360 F. og Flade Præstehøi 355 F. (begge i Vendhjøsel), Aashøi (i Thy) 304 F. og Salsgrøshøi (paa Mors) 282 F. Kun i Landstæbets østlige Deel findes nogen Slove. S. for Liiimfjorden optages Strækningen mellem denne, Mariager-Fjord og Rattegattet, i Østtiden Summerhjøsel („Summerland“), for en stor Deel af høvet Havbund (Lille-Bilbmose); ogsaa den øvrige Deel, der fornemmelig tilhører Kullesteenslandet, tildeels Thydannelsen,

høehører efter Jordbestaffenheden til J. 3 mindst begunstige Egne. Fremderup Nishøi naer her 300 F. og Hverestrup Bavnehøi 250 F. Til denne Deel slutte sig i det Hele Strækningen mellem Mariager-Fjord og Randers-Fjord samt den S. for sidstævnte Fjord mod V. udgaaende Halv. Dogaa her findes betydelige Strækninger af høvet Havbund, fornemmelig imellem Randers-Fjord og Indsøen Kolindfjund Leer og Sand af vegle forsvrigt, og Slove findes paa flere Steder; som mærkelige Høibepuncter fremtræde Halv Kirkebakke (300 F.) og Flintebjerg (250 F.), begge N. for Randers-Fjord, Rals Bavnehøi (333 F.) paa den østlige Halv, samt Ellemandsbjerg paa Selgenæs (317 F.). Fra Rals-Big begynder den frugtbare Østfyst, hvor Kullesteensleret er Hovedbestanddelen af Jordbunden, og fortsættes derpaa nastrøbt til Kolbing-Fjord gjennem flovrig og høibepunctede Egne. Aeshøi (S. for Aarhus) naer her 404 F., og sybliger (mellem Horsens-Fjord og Veile-Fjord) Øjergelide 300 F. og Simbjerg 360 F. Den største Høide naer J. i en østlig Sidegrens af det fra Slesvig kommende Høibdrag, der dannes en Landryg midt igjennem Landet S. for Liiimfjorden. Der høver Himmelberget sig til 540 F. og Tiersbavnehøi til 540 F., de høieste Puncter i Danmark. Ved Foden af disse Høider ligger i den flovrig, malerisk skøn Egn Landets største Samling af Indsøer (Standerborg-Sø, Mors-Sø, Gudens-Sø, Birk-Sø, Juul-Sø, Borre-Sø, Bra-Sø, Silkeborg Lang-Sø o. fl.), hvilke deels gjennemstrømmes af, deels afgive deres Vand til Gudena, Danmarks betydeligste Vandstrømning. Fra Nistysen ind mod Høibdraget, der taber sig i en lynchbevoget Høislette (Ahlheden), aftager Landets Frugtbarhed, idet Sandet mere og mere vinder Dørvægt og Høibestrækningerne tiltage, og S. for Landryggen begynder den egentlige flade, næsten overalt af Ahl underlagte Hebe, der mod N. begrænses af Halvne Søllings og den sydvestlige høie Liiimfjordbreds leerblandede, frugtbare, men flovløse Egne, mod S. af Flyvelandsstrækningerne og de to store, af marslagtige Egne omgivne Havbugter Nisum-Fjord og Ringhjøbing-Fjord, mellem hvillen sidste og Hjertingbugten ligger Fiil-Sø. Sedestetternes Areal angives til c. 120 □ M., hvoraf omtrent det Halve er uopdyrket. Fra Høibryggens vestlige Strækning udspringe talrige Aar (Store-Aa eller Høstebro-Aa, Effern-Aa, Barde-Aa, Sneum-Aa o. fl.), der, omgivne af Fjær og Egne, i vestlig Retning gjennemstrømme Heben. Det høieste Punct i denne Deel af Landet er Store-Momshøi (298 F.). Sandstrækningerne langs med Vesterhavet indsklutes af en Rand af høie Sandbanter (Klitter), som Havet har opstaaet. — At J. er i betydelig Fremstreden, fremgaaer baade af Befolkningens store Tilvæxt Aar for Aar og af de statistiske Oplysninger angaaende Handel og Skibsfart; saaledes kan den aarlig stærkt tiltagende Indførsel af Trælast (1845: 2,201,922 Kubitfod, 1856: 6,393,936) tjene til at vise, i hvor store Forhold der bygges. I verdslig administrativ Henseende indbefatter J. 10 Amter: Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg, Randers, Aarhus, Standerborg, Ringhjøbing, Ribe og Veile Amt. 3 geistlig Henseende udgjør det 4 Stifter:

Kalborg, Viborg, Aarhus og Ribe Stift. Amtsinddelingen og Stiftsinddelingen falde ikke nsiagtig sammen; see herom de enkelte Stifter. J. har sin egen Dverret i Viborg.

Jæderens og Dalernes Fogderi, i Stanger Amt i Norge, **(Vestaaer)** af **Jæderens** Stæde og Skolese Kyst, som i sit skarpe Klima og Jordbund har en mærkelig Lighed med Jyllands ublideste Egne. I den anden Deel af Districtet, i Dalerne, fremtræder derimod Norges sædvanlige Fjeldkarakter. Lagtet Kysten favner Skjærgaard og har saa Fjorde, Der og Havne, afgiver Søen dog megen Næring for Beboerne ved Siden af Landbruget. Folketallet var i 1855: 82,174 Mennesker.

Jæger er Navnet deels paa den, der giver sig af med Jagten, deels paa en Slags lette Tropper; J. tilføds ere i Almindelighed beovænde med riflede Vaaben og fortrinnsviis bestemte til den spredte Føgtning. Ridende J. ere let Cavalerie.

Jægersborg, beliggende i Sjælland, Gjænstofte Sogn, 1 M. N. for Kjøbenhavn, var fra først af en Herregaard ved Navn Jbstrup, som i det 17de Aarh. tilførte Familien Ulsb. Af denne kjøbte Christian IV det og indrettede det til et Jagtslot. Paa Jbstrup blev denne Konges befjendte Søn med Bibeke Kruse, Ulr. Christ. Gyldenløve, født 1630. Slottet blev nedbrudt 1761, efterat Frederik V Aaret iforveien havde havt det Ulsb ved at stige af Hesten at brække sit Been i Slotsgaarden; men nogle Udbygninger benyttedes til Localer for Husarregimentets Exercerfleske. Efter J. benævnes den nærliggende Dyrehave.

Jægerspris er et Slot i Sjælland, paa Faløens Hornsherred, 6 M. N. V. for Kjøbenhavn. Det heed tidligere Abrahamstrup og var en gammel Kongsgaard, der første Gang nævnes i Kong Erik Menveds Tid 1318, da hans Dronning Ingeborg paa en Reise herfra til Holsel havde den Ulykke at vælte og tabe sin spæde Søn, som derved tilfattede Livet. I sidste Halvdel af det 15de Aarh. skjenkede Kong Christian I Gaarden til sin Dronning Dorothea; forøvrigt var den ligesom Kronens andre Gaarde snart bortforlehnat, snart pantfat til Adelsmænd. 1673 fik Christian V's tydske Yndling, Overjægermester Vinc. Joach. Hahn, Skjøde paa Abrahamstrup, som nu ogsaa til Være for ham fik Navnet J., men han solgte det allerede 1679 igjen til Kongen med betydelig Forbeel. Frederik IV overlod 1703 J. til sin Broder Prinds Carl; efter ham eiede de to følgende Konger Christian VI og Frederik V det som Kronprindsf. Sidstnævnte Konge skjenkede Slottet og Gødet først til sin Dronning Louise og efter hendes Død til sin anden Dronning Juliane Marie, der dog igjen opgav denne Besiddelse 1759. Hendes Søn Arveprinds Frederik fik 1773 af sin Halbroder Kong Christian VII J. overdraget paa Livtid; han opholdt sig meget her, og lod opføre Mindestøtter over berømte Mænd og Dvinder i Haven og Kystfloden, men opgav igjen Besiddelsen 1797. Siden den Tid blev Slottet kun i korte Tidsrum beboet af kongelige Personer og begyndte at forfalde, indtil J. 1864 blev kjøbt af vor nuværende Konge, hvorefter Slottet har modtaget betydelige For-

skjønelser saavel indvendig som udvendig. Over J. haves en papperlig Beskrivelse af C. F. Wegener: „Historiske Efterret. om Abrahamstrup Gaard i ældre og nyere Tid“ (2 Bd., 1855—56).

Jærmer, s. Jærmar.

Jærnsida, s. Salsværtsb.

Järta (Hans), svensk Forfatter, født d. 11te Febr. 1774 af den friherrelige Familie Pietra (s. d. A.), blev allerede i en Alder af 17 Aar ansat i Udenrigsministeriet. Under sin Tjeneste i Hovedstaden blev han, som besøgt med den befjendte General Becklin, optagen i dennes fortroligere Omgangskreds, hvor han indfugede de da herskende, fra Frankrig udgaede, Frihedsidder. Ved flere, deels utrykte deels trykte, Skrifter, isandt hvilde „Några tankar om sattet at uprätta och beståa den urgamle Franska monarkon“ (1799) vandt særdeles Opmærksomhed, havde han allerede tidligere, sjsandt anonym, udtalt sig imod den daværende Regering, men først paa Rigsdagen 1800 indtraadte han som en af Oppositionens Mænd, og var en af dem, der frasagde sig Adelskabet. Han blev som en Følge heraf entlediget fra sin Post som Protokollsecretair i „Justitia-Devisjonen“, hvortil han var bleven udnævnt 1796. Efter Revolutionen 1809, for hvilken han havde været virksom, sjsandt han afværgede dets Udbrud, sjsend man havde forvisset sig om de høiere civile Autoriteters Vilskab, blev han ved den da sammenkaldte Rigsdag udsæet til Secretair i Konstitutionsudvalget, og tog som saadan væsentlig Deel i Udarbejdelsen af den nye Regeringsform. Samme Aar indtraadte han som Statssecretair for Handels- og Finantsforretningerne i Cancelliet, men neblagde efter 2 Aars Forløb denne vanskelige Post, da han angaaende Finantsføgel hylde andre Ansuelser end den nye Tronføgel. Han blev derefter Landhøveding i sin Fødeegn Dalarne, for hvis Dploms han viste en utrættelig Omsorg. Fra 1822 levede J. som Privatmand, sjsandt han dog senere af Regeringen modtog flere Hæder og 1837 udnævntes, dog uden Løn, til Chef for Rigsarchivet. I den senere Tid af sit Liv var det fornemmelig, at han virkede som Forfatter og vandt Navn som en af Overrigs ypperste Praesalitere. Selv udgav han et Tidsskrift „Odal-mannen“ (1823—24) af politisk-æsthetisk Indhold og leverede flere Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter. „Witterhets-Akademiet“ tildeelte ham sin store Prisbelsønning for „Forsök att framställa Svenska lagstarehetens utbildning ifrån Gustaf I's anträde till Regeringen intill slutet af 17 århundradet“. J. døde i Upsala d. 6te April 1847.

Jædebeeg (saaleses kaldet paa Grund af dets Forekomst ved det døde Hav), s. Jædebeeg.

Jædelitsævar, s. Physalia.

Jædeland, s. Palestina.

Jæder kaldtes Hebræerne eller Israelliterne sædvanlig efter det babiloniske Fangerkæb. Om dets Historie indtil Jerusalem's Udølgelse 70 e. Chr. s. Hebræere. Trods dets Udspredelse vedbleve J. dog at udgjøre den første Deel af Befolkningen i deres gamle Fædreland, og gjorde her flere Forsøg paa at aflaste det romerke Aag; det sidste, under Bar Cocha (s. d. A.) 132—135 endte under Gabriel med skæffelig Blodud-

ydelse og førte til haarde Anordninger og Forordninger imod J. Noget efter indtraadte edre Løber for dem, men da Christendommen ar bleven herskende, bleve de fra 330 atter undertrykte ved keiserlige Edicter og ved Conciliernes Decretter.

Efter det vestlige romerske Riges Undergang vovede J. temmelig uarsøgte blandt Barbarerne Italien og Sicilien, medens de i det græske keiserdømme lede megen Undertrykkelse og i Spanien og Frankrig i det 6te og 7de Aarh. lede haardt forfulgte. Under de muhammedanske Hærstyrker i Asien og Afrika, navnlig Kalifernes, levede de i temmelig god Ro, mange J. are hos hine ansatte som Astrologer, Læger og Embedsmænd; under Maurerne i Spanien til- og de i Antal og Dannelse. Derimod maatte e i det græske Keiserdømme flere Gange lide meget. Debre havde de det i Italien og især aa Sicilien, dog maatte de fra omtrent det 3de Aarh. ved egne Kæmpebegreb i det Ydre bskille sig fra de Christne, men i egne Qvarterer (ghetti) o. s. v. Men 1493 bleve paa Ferdinand en Katolskes Befaling henved 100,000 J. forrevne fra Sicilien. I Frankrig og England levede de ofte forfulgte ved Mishandlinger og Jængeudpresninger. I Lybfland vare de som Kammernechte¹ Keiserens Eiendom, disse solgte em o. s. v. Den ved Korstogenes Begyndelse afte religiøse Begejstring gif hos den raae Jøder til Fanatisme og saa imod J., over hvilke et nu gif løb med Mord og Plyndring især ed Rhinen og Donau, hvor de første uordentlige Slarer af Korsfarere paa deres Veie saldt ver disse „Christi Hjender“. I det 14de Aarh. gav Pesten (den sorte Død) Anledning til nye yderst blodige Forsølgelser imod J., da ran gav dem Skyld for samme (omtrent som aa nogle Steder i vor Tid, da Choleraen første gang kom til Europa). Fra det 13de Aarh. raatte J. ogsaa i Lybfland bære en egen Dragt g hør i egne Gader; fra nogle Rigsstæder og aa Schweiz bleve de ganste bortviste. Mange vandrede da til Polen og Litauen, hvor de yde Ro og Beskyttelse, fra 1264 endog visse jørettingheber.

I det kristelige Spanien forbleve J. indtil 350 i temmelig uskyldig Besiddelse af deres jørettingheber, men efterhaanden vorede Hædet g den religiøse Fanatisme imod dem, og blodige Forsølgelser med Henrettelser og Mishandlinger begyndte, indtil, efterat Tulsinder vare rændte eller paa anden Maade omkomne, samtlige J. 1492 bleve forviste. Over 300,000 maatte a forlade Landet; Nogle bleve tilbage og lode g bøde, men selv mod disse og deres Efterkommere rasede Inquisitionen, der vel ikke altid den Grund mistænkte dem for at være Moniter i Hjerter, med Tortur og Daa. Af de :a Spanien forbreve J. til 80,000 imod hse lsgifter Lov til at opholde sig i Portugal i 8 Raader; efter den Tid maatte de, der ikke ande bestride Omkostningerne ved deres videre lvaandring, lade sig bøde. Endnu 1506 myr- edes over 2,000 J. i Lissabon, og 1655 rændtes J. ved en Auto da Fé. Først 1773 phævedes i Spanien Forskjellen imellem „gamle“ g „nye“ (S.) Christne. — Som Følge af disse jørettingheber fandtes der i Begyndelsen af det

16de Aarh. meget saa J. i det vestlige Europa; de fleste levede i Lybfland, Italien, Polen, Tyrkiet og Nordafrika, hvor deres Stilling var ret god (som da overhovedet Muhammedanerne vare mere tolerante imod J. end de Christne). I Orienten var deres Antal ikke stort, men de levede der i det Hele under ret hselbige Bilsaar.

I det kristelige Europa indtraadte i de nyere Løber, som Følge af større Oplysning og en humanere Tænkemaades Udbredelse, efterhaanden en Forbedring i J.s Kaar; dog varede det længe, inden de kom til fuld Nydelse af lige Børgerrettigheber, og paa nogle Steder er det endnu ikke steet. I Italien bleve de endnu i det 16de og 17de Aarh. forfulgte af Paverne og Inquisitionen, men i Benedig, Padua, Florents, Pisa og Livorno nsde de større Frihed; de fleste paa dem fra ældre Løber hvilende vaaand ere nu løsnede, i Sardinien kunne de siden 1848 erhverve Grundeidendom. Ved den nyeste Lovgivning ere de blevne mere eller mindre fulstændig emanciperede i Frankrig, Belgien, Holland, England (hvor J. nu endog have erhøldt Afgang til Sæde i Parlamentet), Sverige (hvor dog kun saa J. findes), Norge (hvor indtil 1851 ingen J. maatte bøde) og Danmark (i. nedensfor). Fra det egentlige Rusland bleve J. forbreve under Nicolaus I, men de have Tillæbelse til at bøde i de russiske Provinser udenfor dette og findes navnlig i Kurland, Krim, Georgien, Kaukasien o. s. v. De ere især talrige i de forrige polske Provinser: (Vestrusland), og bebøe i Polen næsten ene hele Stæder og Landsbyer; i disse Egne ere fast alle Hæringsdrivende og paa Landet en stor Deel af de mindre Eiendomsbesiddere eller Forpagtere J. De toge levende Deel i den polske Revolution, hvorfor Regjeringen siden 1844 har taget strenge Forholdsregler imod dem. Gunstigere er J.s Stilling i Galizien, Posen og især i Ungarn. I Schweiz have først i den nyere Tid nogle Cantoner gjort Skridt til Tolerance imod J.; i Spanien er denne indtraadt fra 1837. I Lybfland levede J. længe under et haardt Tryk. Paa nogle Steder taaltes de slet ikke, paa andre maatte de høde en fortrykt og særmedelft idelige Voldsomheber usikker Tilværelse med Ydmyggheder og nedværdigende, haarde Afgifter; de maatte kun drive Smaahandel og Ager (ved hvilken de ba ganste naturlig ofte søgte at lade deres Undertrykkere bøde for deres Uretfærdigheber imod dem). Deres Tilstand forbedredes fra den Tid, da Kæsting, Mendelsøhn, Dohm o. A. vare optraadte kraftig for dem og Josef II havde udstedt sit Tolerancedict (1782); men først i vort Aarh. steet alvorlige Skridt til J.s Emancipation. Indtil 1814 havde de paa de fleste Steder opnaaet Børgerrret; siden indtraadte vel nogle Indstrænkninger, men den liberalere Aand seirede dog omsider i de fleste tybste Stater. Ved de 1848 givne Forsatninger erhøldt J. ganste lige Rettigheber med de Christne, men heri er siden paa nogle Steder steet en Tilbagegang. I Tyrkiet er J.s Stilling som i det Hele i Orienten: mange af dem samle Formue ved Handel og Industrie, og i Almindelighed have de Ro, men de betragtes med Foragt og findes hos Regjeringen kun en usikker Beskyttelse mod raae Muhammedaneres For-

haaenstær og Voldsomheber. I den første Deel af Amerika have 3. fuld Borgerret.

I Danmark var det ved Forordning af 6te Febr. 1651 forbudt 3. at opholde sig i Landet, med Undtagelse af de Enkelte, som havde et Leiebrev af Kongen. **V. Men** (1657) havde en agtet og formuende portugisisk 3. i Hamborg, Diego Teixeira de Matos, forfrakt Kong Frederik III med en Sum Penge og herved udvirket for sig og alle 3. „af den portugisiske Nation“ Tilladelse til at nedlægge sig i Landet og drive Handel o. s. v. Siden udbædes denne Tilladelse til 3. „af den tydske Nation“ (Forfællen mellem disse og hine bestod i nogle Skille ved Substansen), og henimod Slutningen af det 17de Aarh. have derfor upaatvilelig de første 3. bosat sig i Kjøbenhavn. I Begyndelsen af det 18de Aarh. synes Familiernes Antal her at have været 20, i Aaret 1726 var det 65, og for 1756 kan det anslaaes til 130—140, for 1800 til over 800 (c. 2,000 Personer). 3. i Kjøbenhavn fik 1765 Lov til at opføre en Synagoge (i Løberstræde); denne brændte 1795 og først 1833 var en ny Synagoge bygget færdig. 3.s Underviisningsvæsen i Hovedstaden var længe yderlig forsumt; de velhavende 3. gavede deres Børn en tilsvarende Dannelse ved privat Underviisning eller Benyttelse af de hiesre kristelige Skoler, men de fattige Børn fik ingen eller en høist mangelfuld Underviisning. Fornemmelig ved Grosserer M. L. Nathanson's utrættelige Bestræbelser oprettedes 1805 ved frivillige Bidrag en Friskole for fattige Drengene, hvilken siden ved betydelige Legater (navnl. Postraab Meyers paa 50,000 Rkr.) og ved Pigning paa Medlemmerne af det mosaiske Troesfællesskab har vundet en betrykket Eksistens, og hvis nyeste Organisation bestemmes ved de under 6te April 1847 kongl. konfirmerede Lov. En lignende Friskole for Pigebørn (for hvis Underviisning før Intet var gjort) var den 1810 oprettede Caroline-skole (kalbet saaledes efter sin Beskytterinde, daværende Kronprindsesse Caroline), til hvilken ligeledes hienledes betydelige Legater. Imidlertid var 3.s Antal i Kjøbenhavn betydelig tiltaget, og ved flere Leiligheder var Trangen til en bedre Ordning af deres Stilling traadt frem, ligesom des ogsaa stete nogle Skridt henimod dette Maal. 3.s Erhverv var tidligere indskrænket til Handel, og under den danske Handels glimrende Periode i Slutningen af det 18de Aarh. gjorde de betydelige Forretninger, især Bodmeri; de vare vel siden 1794 Borgere, men andre Næringsveie vare lukkede for dem. Omstøder fik de 1788 Ret til at indtræde i Laagene, og s. A. fik ved kongl. Resolution en 3. første Gang et Embede (som Løge). Ved Forordning af 29de Marts 1814 ordnedes 3.s borgerlige Stilling i Staten paa en human og tilbørlig Maade. Den fulde borgerlige og politiske Lighed opnaaede de i det egentlige Kongerige ved Grundloven af 1849; i Hertugdømmerne bestaae nogle af de gamle Indskrænkninger. Slg. M. L. Nathanson „Historisk Fremstilling af Jødernes Forhold og Stilling i Danmark, navnlig Kjøbenhavn“ (1860).

Antallet af samtlige 3. anslaaes nu til 3,600,000 (omtrent det samme Antal, hvortil man anslaaer det fort efter Christi Tid). Deraf var omtrent

4,000 i den danske Stat, 336,000 i Tydskland, 60,000 i Frankrig, 53,000 i Holland, 30,000 i England, 385,000 i Rusland, 1,110,000 i Polen, 240,000 i Ungarn og Siebenbürgen, 300,000 i Tyrkiet, Resten udenfor Europa. Slg. Desjping „Les Juifs dans le moyen age“ (1834); Capesigue „Hist. philos. des Juifs“ (1833); Sof „Gesch. der Israeliten“ (1820—29), „Kerner Gesch. der Israeliten“ (1846—47), og „Allg. Gesch. des jüdischen Volks“ (1831).

Jødiske Litteratur. Ved 3.s forfaaer man i Almindelighed, i Modstætning til den hebraiske, Jødernes skriftlige Mindeamærker fra Ebrah til Nutiden; omfattende foruden jødisk Theologie alle Videnskaber, kan den inddeles i 3 Perioder: den 1ste fra Ebrah indtil den arabiske Litteraturs Indvirkning i det 9de Aarh.; den 2den indtil Jødernes Udbrivelse af Spanien i det 15de Aarh.; den 3de indtil Nutiden.

I den 1ste Periode fra det 5te Aarh. f. Chr. til det 9de Aarh. e. Chr., udbullede Litteraturen sig for det meste i Palastina og Egypten, kun lidt i Babylon. Sproget var Aramæisk, blandet med Græsk og Latin. Til Ebrah sluttede sig den saakaldte synagoga magna, hvis Virksomhed fortsattes under Makkabæerne, og hvem man hylder den første Grund til Rabbar. Den belige Skrift gjordes til Gjenstand for Overtættelser og Forklaringer, hvorved en uoverseelig Litteratur dannede sig af Targumim og Midrasch o: Lære eller Foredrag af Skriftlærde, Sopherim eller Rabbim o: Rabbiner. Ved Midrasch skelnes imellem Galacha og Saggaba; den første holder sig til Bibelen Ord og udbrager heraf Lovbestemmelser; den hele Samling af saadanne kaldes Talmud, haldeisk Gemara. Lilles ansees for Samler af den mundtlige Erabition, ligesom Ebrah af den skriftlige. Synedricts Anseelse sank ved Rom's Undertrykkelse; dog havde sig omtrent ved Aaret 100 e. Chr. Stoler i Jamna ved Rabbi Samaiels Indflydelse, i Lybba, Misibis, senere i Tiberias; i den sidste Stad afsluttedes den saakaldte palastinensiske eller jerusalemse Talmud 370—80; i Babylonien begrundedes Stoler i Sura, Pumbedita, Nehardea, der stode under de saakaldte Erlyftræter „Rosh-Geluta“; i det 5te Aarh. afsluttedes den babyloniske Gemara eller Talmud. Samme Sted have vi Lilles Gennem for de Skriftlærde, og den dermed forbundne Litteratur fra Midten af det 8de Aarh. — I Modstætning til Galacha udbullede sig en friere Retning, en Art Homiletik, der benævnes Saggaba eg. „det Herte“. Den deler sig i flere Arter: Peschat (Ordsforklaring), allegorisk Forklaring (Kenez), Homiletik (Derash) og mystisk Forklaring (Sod), og indeholder Begyndelsen til de enkelte Videnskaber, som Medicin, Mathematisk, Astronomie, Ethik i Form af Gnomesamling, som blandt Apokrypherne Strachs Bog, oprindelig skrevet paa Hebraisk, Birke Abth o: Fædrenes Sprog; desuden en stor Deel Legender, der ofte ere gaede over i kristelige og muhammedanske Sagn. Især har den Deel, der benævnes Saggaba eg. Overlevering og er udbivret af alexandrinisk Philosophie, tiltrukket sig Christnes Omærksomhed. Dens Indhold er metaphysisk Undersøgelser, der slutte sig til det gamle Testamente, som Guds Bøjen, Næbende-

ing, Stjernerne, Englene. Den specielle Hag-ada giver Commentarer til de forskjellige bibelske Bøger; hertil slutte sig liturgiske Skrifter, forestneffe forfattede paa Hebraisk.

Med det 9de Aarh. begynder en ny Periode, der den j. L., ibet Skellet forlængst havde tabt sin helse Selvstændighed og blev paavirket dels af fremmede Nationaliteter, dels af de to senere rensaaede Religioner, den kristelige og den muslimske. Arabernes Indflydelse var først, det Isøerne allerede før Muhammed havde udbredt sig over de nordlige Egne af Arabien som Hhasan, Sira og Ydumæa. Midrasch laae afsluttet og færdig, som i forrige Periode det arabiske Testament. Med arabisk bandede Isøder udbredte Bidskaben sig over Spanien, Italien og Syfrankrig; i Palæstina taber den derimod sin Betsvning; fra Frankrig naaer den Lybsland. Det var især Oversættelseslitteraturen af arabiske Skrifter, der var overvejende fra det 2te Aarh., og Toledo blev den j. L. Sæde. En Blanding af arabisk-spansk og jødiske-kristelig Bidskabelighed er den nyere labballistiske Litteratur fra det 14de—15de Aarh. Litteraturen eggynder med religiøs-philosophiske Værker, Isøerne i det Arabiske, og Bidsloversættere af Saadja og Saonierne i det 9de—10de Aarh. Ibet man kom bort fra den traditionelle Udgangning, udbannedes de grammatiske Studier og Dogmatiken. Poesien fremstod, og af Bidskaber byrleedes især Mathematisk, Pysikal, Astronomie og Medicin. Sproget i denne Periode ar i Begyndelsen Aramæisk, der senere forængtes af Hebraisk, i arabiske Lande som oftest Israbisk, der hidrog til Udbannelsen af en hebraisk med Arabisk blandet Prosa. Den labballistiske Litteratur har bevaret det Aramæiske. — Efter en Mængde Commentatorforfattere, hvori Kampen mellem Halacha og Haggada gjør sig gjeldende, træder Raimonides (død 1208) som epochesjærende; han var Forfatter til en selvstændig arabisk Commentar over Mischna (1180) og en opsamling kaldet Mischna Tora eller Jabad-jajagaah; desuden findes endel Reisebeskrivelser, forfattede af Pilegrimmene, over det heilige Land, om Benjamin af Tabela (1160), Charisi (1216). — Som grammatiske Fortollere af Bidselen fortjene at nævnes Saadja (død 942), en nylig omtalte Raimonides (død 1208), forfatter af en philosophisk Forklaring af Bidselen „Moreh Nebuchim“, oversat af S. Munk Paris 1856; desuden i Provence Jehuda ben Tibbon og Josef ben Kimchi (død 1170). Philosophien udviklede sig især efter arabiske Scholastikere, de saakaldte Motekallamin og Mozaliter, og en Mængde arabiske Forfattere verfattede paa Hebraisk, som Ibn Sina, Chazali, Ibn Roschd; ogsaa den aristoteliske Philosophi blev bekendt igjennem arabiske Oversættelser, ibet man søgte at forbinde Logoskæren med den guddommelige Aabenbaring. — Rabala behandler især Stabeleslæren og Theohanien; denne Art Skrifter ere forbedrteste nøyhede, og deres Tidsalder er vanskelig at bestemme. Det er en Art Metaphysik, der senere bærte sig til en mystisk Behandling af Bidselens Dogtaver, f. Ex. i Bogen „Sejira“, hvor de 10 Eal og de 22 Bogtaver omtales som alle Tinges Grundboold. Efterhaanden udviklede en jødiske

Theosophie, der gjorde den strenge Lov til en blot Indledning for den egentlige sande men skjulte Lære, og Ordet „Rabbala“, oprindelig Overtøring, fik en næsten mobsat Betydning. Antallet af Systemer var næsten lig med Forfatterens; den berømte Commentar Johar til Genesis, der indholder en Art Trinitetslære, hører til det 13de Aarh. og er skrevet paa Arameisk.

Af Bidseltextens Behandling udviklede sig Grammatiken (Dixbul); men endnu i det 11te Aarh. er Vocalisationen af det gamle Testamentet ikke ganske sikker. Den Ascher og Rapshtal samlede maaffee paa denne Tid Varianten. Grammatikens Behandling er laant fra Araberne og var forbunden med Ordbøger; den ældste Samling i denne Retning kaldes Saadja. Et mellem imellem 2 Godebretninger, den palæstinæ-tydske-franske og den babilonisk-africansk-spanske; de sidste Værker vare skrevne paa Arabisk. Af Forfattere er forneden Saadja at nævne R. Juda Chajim fra Fez, Ibn Giannah fra Cordova (død 1056), Ibn Gabirol (død 1070), Moses og David Kimchi (1250). Af Commentatorer er Salomo ben Isaac, sædvanlig kaldet Raschi (død 1106) især bekendt. I Poesien udviklede især Liturgien, de saakaldte Raschor eller Cykler af Helligsagspoesie. — I mere verdslig Poesie have vi Gabirol (1070) og Aben Esrah (1168); en Efterligning af de arabiske Macamer gav Charisf (1216), af hvilke en Prøve er udgivet af Rømpf (Berlin 1845). Fæle Digtsamlinger efterlode Aben Esrah, Jehuda Halevi (1160) og Gabirol, alle spanske Digtere. — I Mathematisk og Astronomie fulgte Isøerne for det 12de Aarh.

I den 3die Periode, fra 1500 til Nutiden, affattes jødiske Skrifter enten paa Hebraisk eller i de moderne Sprog og henhøre ba, saavidt de komme i Betragtning, til de forskjellige Landes Litteratur. I Spanien forsvinder den j. L. ganske og for endel i Frankrig med Undtagelse af Elsas; derimod hører den sig i Italien, Lybsland og Polen. De vigtigste eregetiske Skrifter skrydes de spansk-portugalske Menigheber i Tyrkiet og paa de venetianske Der; som et saadant Værk kan nævnes „Schullan Aruch“ fra 1567. Fra det 16de Aarh. fremkommer det saakaldte Isøe-Lybsk. Den labballistiske Litteratur blev almindelig og en Mængde Commentarer forfattedes til „Johar“ og „Schullan Aruch“. — Blandt Grammatikere og Eregeter er at nævne Elias Levita (død 1549), Jacob ben Chajim, Corrector af den første med Masora trykte Bibel, Salomo Korzi fra Mantua (1626) o. A. Med Mendelssohns tydske Overtøttelse begynder en ny Retning.

Som Hjælpemidler i den hebraiske Litteratur har man Buxtorphs „Bibl. Rabbin.“ (1613), Wolffs „Bibl. Hebr.“ (1715—33, 4 Bd.), de Roskis „Dizlon. storie. degl autori Ebræi“ (Parma 1802). Vigtige litteraturhistoriske Bidrag ere givne af Junz i Berlin (1832), Rappoport i Prag, Lugzati i Padua, Jost (1820—28); Erwald og Dukes „Bevtræge zur Gesch. der ält. Ausleg. u. Spracherkf. d. a. Test.“; Firsf „Kultur- u. Litteraturgesch. der Juden in Asien.“

Jønløping, en svensk Stapelskab, Jøvedskab i J. S. Lejn og Sædet for den 1634 oprettede

„Götha Hofrätt“ ligger paa et smalt, mellem Rodfs, Munkes og Wetterns sydligste Spids dannet Næs, i en Forbøjning, som i S. D. og endnu mere i S. O. omgives af høie, flodbevandede Bakker og Bjerge. Staden har foruden mindre Skoler en høiere Elementarskole og en Haandgjerningskole; den har endeel Garberiet og Fabriker (naavnlig Tobaksfabriker); her findes tillige Hovebcomptoiret for Smålands særskilte Bank. 6,700 Indb. Som en af Sverrigs ælste Stæder var J. lige til Midten af det 17de Aarh. besættet; den blev 1567 indtagen af Daniel Rantzau og brændt, og da Christian IV 1612, efter Elfsborgs og Gullbergs Erobring drog imod Byen, blev den paa Gustav Adolfs Befaling paany afbrændt. Efter Gustav IV Adolfs Affættelse blev Freden mellem Danmark og Sverrig sluttet her d. 10de Decbr. 1809. — J. ligger med omtrent 170,000 Indb. paa et Areal af c. 180 □ M., omfatter den nordvestlige, høit liggende og oberhovedet mindst frugtbare Deel af Småland; det har 3 Stæder: J., Elfsb og Grenna, samt inddeles i 6 Fogderier.

Jónsson (Jón), født 1749, død 1831 paa Island, er bekendt som Udgiveren af Drkneyinga-Saga.

Jöky (Joh. Christian Gottfr.), Prof. i Fødselsvidenskab og Directeur for Fødselsklinikken i Leipzig, født d. 4de Decbr. 1779, har fornemlig arbeidet for en mere physiologisk Læfattelse af Fødselsacten og dens Indicationer. Han har skrevet endeel Haand- og Lærebøger deels over Jordemøderkunsten og Fødselskjielsen, deels over Qvindens, Barnets og Svanges Sygdomme, deels endelig over den specielle Therapie.

Jørgen, Ribber, den hellige, s. **Sesog.**

Jørgen, dansk Prinds, s. **Sesog.**

Jørgensen (Nicolina Thomassine Henriette), født d. 19de Juni 1791 i Kjøbenhavn, blev 1816 ansat ved det kongelige Theater. Hun var en ualmindelig danstet og begavet Charakterkuespillerinde, lige fortræffelig som den fine sønske Dame, hvilken hun forstod at give med sjelden Ansænd og Værdighed, og som den spidsborgerlige Matrone, og saa mesterlige som hendes holbergste Figurer vare, ligesaa uovertræffelig var hun i det nyere Kjønsbil og Vandevilen. Tiltagende Svagelighed nød hende til efter 30 Aars Virksomhed at søge sin Aflid 1845; hun døde d. 21de Novbr. 1847. Saa vel af Publicum som af sine Kunstfæller var hun meget agtet og afholdt.

8110771077

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn